श्री

कूर्मपुराणम्

(पाठसमीक्षात्मकसंस्करणम्)

सम्पादकः

आनन्दस्वरूपगुप्तः, एम. ए., शास्त्री

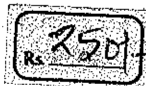

सर्वभारतीयकाशिराजन्यासः

दुर्ग रामनगर, वाराणसी

सं. वि. २०२८, शक. १८९३

Published with the Financial Assistance from the
Ministry of Education, Government of India

Price Rs.

PRINTED BY SRI RAMASHANKER AT THE TARA PRINTING WORKS VARANASI
AND PUBLISHED BY SRI RAMESH CHANDRA DE, GENERAL SECRETARY,
ALL-INDIA KASHIRAJ TRUST, FORT, RAMNAGAR, VARANASI (INDIA).

THE

KŪRMA PURĀṆA

CRITICALLY EDITED

BY

ANAND SWARUP GUPTA

Asstt. Director, Purāṇa Department, Kashiraj Trust

ALL-INDIA KASHIRAJ TRUST

FORT RAMNAGAR, VARANASI (INDIA)

1971

FOREWORD

After India regained her freedom from the last foreign domination and became a sovereign independent State the work of national integration and of achieving alround progress in every sphere of our national life was taken up by the Government and our national leaders. In conformity with the needs of the time and keeping in view the greater interest of Mother India the princes also busied themselves in the work of national integration and tried to contribute their mite in this sacred work of nation-building. I, for myself, took up the work of reorienting the Sanskrit learning and culture in the loyal adherence to the long established tradition of my House.

The Government of India helped me in setting up the All India Kashiraj Trust with the specific object of promoting Sanskrit learning and reorienting our ancient culture as expounded in the Sanskrit Śāstras—Śrutis, Smṛti-s, and the Purāṇa-s. I am grateful to the late Sardar Patel, the-then Home Minister of India and late Sri K. M. Munshi, the-then Law Minister, for their kind help and guidance.

After prolonged thinking and consultations with scholars I decided to take up the work of prom ting the study and research of the Purāṇas; for, in the whole field of Sanskrit literature the Purāṇas occupy a unique place owing to their bulk and richness of their contents, so much so that they cover almost all the fields of human interest. Their importance for the study of the ancient religious, social, political and cultural history of India has been fully recognised by scholars all over the world.

The present printed editions of the Purāṇas are, in general, based on insufficient data and have not been prepared in accordance with any sound principles of textual criticism. These editions, therefore, are not much helpful in any scientific study of the Purāṇas The All-India Kashiraj Trust, therefore, took upon itself the onerous task of bringing out the critical editions of all the Mahāpurāṇas. The project is a long term one and involves a heavy expenditure, yet we have taken up this venture in order to promote the cause of the long-neglected Purāṇas. The International Congress of Orientalists in its Michigan Session as well as the All India Oriental Conference in its Varanasi Session has appreciated and approved our Purāṇa-project.

The first Critical Edition of a Purāṇa, viz. the Vāmana Purāṇa, was published by the Kashiraj Trust in 1967 along with its Hindi and English Translations in separate Volumes. The Critical Edition of the Vāmana Purāṇa was presented at the 27th Session of the International Congress of Orientalists held in Michigan (U.S.A.), which passed the following resolution :—

"The Congress commends to the Government of India at the Centre and in the States as well as to all the scholars interested in Indian studies the very useful work being done by the Kashiraj Trust under the able guidance of His Highness the

Maharaja of Banaras in bringing out Critical Editions of the Purāṇas. Of this series the Vāmana Purāṇa ably edited by Sri Anand Swarup Gupta is being presented today by the Trustee Dr. Suniti Kumar Chatterjee, which has been specially brought by Dr. Rai Govind Chandra, a Member of the Trust, from Varanasi."

We are grateful to the Congress of Orientalists and the Oriental Conference for their kind appreciation of our project and Purāṇa-editions, and also to the Indian and foreign journals which have reviewed these editions.

The next Purāṇa we took up for its critical edition was the Kūrma-Purāṇa. The Critical Edition of the Kūrma-Purāṇa and its two translation volumes (Hindi and English) are now being published under the same project. The appendices which are being added to these volumes will be helpful, I hope, to the scholars in their study of the Purāṇa and cultural study in general.

These Critical Editions and the Translation Volumes of the two Purāṇas-Vāmana and the Kūrma—have been published with the financial assistance from the Ministry of Education and Social Welfare, Government of India, for which we express our sincere gratitude.

We hope these editions, like those of the Vāmana-Purāṇa, will also be appreciated by scholars and general readers alike.

Vibhuti Narain Singh
(Maharaja Benares)
Chairman, All-India Kashiraj Trust

Fort Ramnagar,
Varanasi.
24th December, 1971.

FOREWORD

After India regained her freedom from the last foreign domination and became a sovereign independent State the work of national integration and of achieving alround progress in every sphere of our national life was taken up by the Government and our national leaders. In conformity with the needs of the time and keeping in view the greater interest of Mother India the princes also busied themselves in the work of national integration and tried to contribute their mite in this sacred work of nation-building. I, for myself, took up the work of reorienting the Sanskrit learning and culture in the loyal adherence to the long established tradition of my House.

The Government of India helped me in setting up the All India Kashiraj Trust with the specific object of promoting Sanskrit learning and reorienting our ancient culture as expounded in the Sanskrit Śāstras—Śrutis, Smṛti-s, and the Purāṇa-s. I am grateful to the late Sardar Patel, the-then Home Minister of India and late Sri K. M. Munshi, the-then Law Minister, for their kind help and guidance.

After prolonged thinking and consultations with scholars I decided to take up the work of prom ting the study and research of the Purāṇas ; for, in the whole field of Sanskrit literature the Purāṇas occupy a unique place owing to their bulk and richness of their contents, so much so that they cover almost all the fields of human interest. Their importance for the study of the ancient religious, social, political and cultural history of India has been fully recognised by scholars all over the world.

The present printed editions of the Purāṇas are, in general, based on insufficient data and have not been prepared in accordance with any sound principles of textual criticism. These editions, therefore, are not much helpful in any scientific study of the Purāṇas The All-India Kashiraj Trust, therefore, took upon itself the onerous task of bringing out the critical editions of all the Mahāpurāṇas. The project is a long term one and involves a heavy expenditure, yet we have taken up this venture in order to promote the cause of the long-neglected Purāṇas. The International Congress of Orientalists in its Michigan Session as well as the All India Oriental Conference in its Varanasi Session has appreciated and approved our Purāṇa-project.

The first Critical Edition of a Purāṇa, viz. the Vāmana Purāṇa, was published by the Kashiraj Trust in 1967 along with its Hindi and English Translations in separate Volumes. The Critical Edition of the Vāmana Purāṇa was presented at the 27th Session of the International Congress of Orientalists held in Michigan (U.S.A.), which passed the following resolution :—

"The Congress commends to the Government of India at the Centre and in the States as well as to all the scholars interested in Indian studies the very useful work being done by the Kashiraj Trust under the able guidance of His Highness the

Acknowledgement.

It is a matter of great satisfaction to us that we have been able to publish the Critical Edition of the Kūrma-Purāṇa within the scheduled time after we published the first Critical Edition of a Purāṇa, i.e. of the Vāmana-Purāṇa, in 1967, which was presented at the XXVII Session of the International Congress of Orientalists held in Michigan (U.S.A.) in August, 1967, and was appreciated by the International Congress in its Resolution.

We are grateful to the Government of India, under whose patronage the Trust was created, for the kind help to finance this project of publishing the Critical Editions of the Purāṇas.

His Highness Maharaja Dr. Vibhuti Narain Singh has taken personal interest in guiding this project, for which we are most thankful.

The following Libraries and Institutions have very kindly helped us by lending their valuable Manuscripts:—

1. India Office Library, London; 2. Visvesvarananda Vedic Institute Hoshiarpur, Panjab; 3. Banaras Hindu University Library, Varanasi; 4. Oriental Research Institute, Mysore; 5. Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona; 6. Adyar Library, Adyar; 7. Shri Raghunath Sanskrit Library, Jammu; 8. Asiatic Society, Calcutta; 9. Sringeri, Matha, Mysore; and 10. Kerala University, Trivendrum.

Besides these the Sarsvati Mahala Library, Tanjore, and the Dacca University Library, Dacca, have kindly supplied us the microfilm copies of their Manuscripts. The Harvard University (U. S. A.) and the Royal Assatic Society, London have also kindly supplied us the electroprint copies of their valuable Manuscripts. The Government Oriental Manuscripts Library, Madras, has also been kind enough to supply us a Devanāgarī transcript copy of its Telugu Manuscript.

We acknowledge this help with grateful thanks.

Like the Critical Edition of the Vāmana Purāṇa the present Critical Edition of the Kūrma-Purāṇa has also been edited by Prof. Anand Swarup Gupta, Asstt. Director of our Purāṇa Deptt.; Dr. Ganga Sagar Rai, M.A., Ph. D., the first Research Assistant of the Purāṇa Deptt. has been incharge of revision of the critical apparatus and reading of the proofs. It is a pleasure to acknowledge their sincere and untiring work in bringing out this volume in time. The entire staff of our Purāṇa Deptt. have contributed their fullest co-operation in this Herculian task. We specially thank Dr. Ramchandra Pandey, Pt. Hiramani Misra, Shri Sudhakar Malaviya and Ch. Vijaya Shankar Singh for preparing the critical apparatus; Shri Bhaskar Bhatt, Shri Kamadeva Jha and Shri Suryanarain Jha for collating the MSS. and preparing the Verse-Index, Shri Kripa Sindhu Sharma for preparing the critical apparatus and for helping in

reading the proofs, and Shri Suresh Prasad Gupta for preparing the critical apparatus and for identifying and arranging the Kūrma-Purāṇa-quotations collected from the Nibandhas and also for preparing the Adhyāya-charts and notes from the Telugu-edition (Madras, 1875) of the Kūrma-Purāṇa. Dr. Ramachandra Pandey, Shri Sudhakar Malaviya and Ch. Vijay Shankar Singh also helped in the revision of the critical apparatus and proof-reading.

We are thankful to Dr. Asoke Chatterji, Prof. Vārāṇaseya Sanskrit Viśvavidyālaya, in taking upon himself the work of collecting the Kūrma Purāṇa quotations from the Nibandhas. Majority of these quotations have been collected under his careful supervision by some of his pupils in the Viśvavidyālaya.

We also express our thanks to Dr. V. Raghavan, Ex-Professor of Sanskrit, Madras University, Dr. R. K. Sharma, Ministry of Education, New Delhi, Pt. Rajeshwar Shastri Dravid and Pt. Vishvanath Shastri Datar of the Sāṅga-veda Vidyālaya, Varanasi for offering their valuable suggestions.

We acknowledge with great pleasure the co-operation of the Tara Printing Works in printing this Volume in time. We are grateful to its Manager, Sri Rama Shanker Pandya, who not only printed the book in time but also took personal interest in it.

In the end we pay our homage to God Vishwanath for His grace and humbly bow down to Him.

Fort Ramnagar,
28 December, 1970

Ramesh Chandra De
General Secretary
All-India Kashiraj Trust.

P.S.—The first fascicle of the Kūrma-Purāṇa containing the Critical Text together with the Introduction was presented to Dr. A.L. Basham, the President, International Congress of Orientalists, Canberra, Australia, by the High Commissioner for India, H.E. Mr. A.M. Thomas, on our behalf on 20th April, 1971 in a formal function organized for this purpose. The Appendices and the Indexes could not be added at that time. Now, by God's grace we are able to add the Appendices, Critical Notes and the Verse-Index. And thus this Critical Edition of the Kūrma-Purāṇa would now be complete. It is hoped that this Edition will be useful for scholars as well as for the general readers.

27 December, 1971

Ramesh Chandra De

CONTENTS

ABBREVIATION AND DIACRITICAL MARKS

तु॰ = तुलना करणीया (compare, *cf.*).

दृ. सं. = दृष्टिसंचारः (haplography).

द्र. = द्रष्टव्यम् (see, *vide*).

पा. वि. = पाठान्तरविवरणम् (critical footnotes, variants).

ले. प्र. = लेखकप्रमादः (Scribal error).

Adh. = Adhyāya (-s).

Cr. = Criticol Text of the Kūrma-Purāṇa as contained in this Critical Edition.

Śl. = Śloka (-s).

Veṅk. = Veṅkaṭeśvar Press Edition of the Kūrma-Purāṇa.

— In the text this line indicates Editor's emendation. (इयम् अधोरेखा गृहीतपाठे हस्तलेखपाठस्य संपादककृतं संशोधनं सूचयति).

~ This wavy line in the text indicates that the reading is less than cerrain. (इयं वक्ररेखा पाठस्यानिश्चयात्मकतां सूचयति).

[ ] In the constituted text these square brackets denote that the text thus enclosed is available in some of the MSS. only. (अनयोः कोष्ठयोरन्तर्गतः पाठः केषुचिदेव हस्तलेखेषु वर्त्तते न सर्वेषु).

{ This vertical wavy lines on the left hand side of the text denotes that the portion marked by it is transposed in some of the MSS. (गृहीतपाठे इयं वक्ररेखा पाठस्य केषुचित् हस्तलेखेषु स्थानान्तरणं सूचयति)

( ) In the critical footnootes, besides their normal uses, enclose superfluous letters in MS-reading). (हस्तलेखपाठे लेखकप्रमादेन लिखितानामधिकाक्षराणां संनिवेशाय).

* * (In the MS-readings) indicate syllables lost through injury to a MS. (हस्तलेखपाठे नष्टान्यक्षराणि).

* (In the critical footnotes) indicates an additional passage in a MS. (पाठान्तरटिप्पणीषु प्रदत्तो हस्तलेखानामधिकोंऽशः).

| In the critical footnotes the vertical straight line denotes that the passage marked by it indicates an alternative version given in some of the MSS. noted here. (पाठान्तरविवरणे इयं रेखा सूचयति यदनयाऽङ्कितः पाठो भिन्नपाठसरणिरूपेण अत्रोद्दिष्टेषु हस्तलेखेषु वर्त्तते).

→ = 'for' (कृते, स्थाने).

⊙ = 'omit (-s)' or 'omitted' 'missing' (नास्ति, न विद्यते).

\+ In the critical footnotes this plus sign shows that the reading marked is an additional reading noted by the scribe or the reader (इदं धनात्मकं चिह्नं सूचयति यदनेनाङ्कितः पाठोऽतिरिक्तरूपेण हस्तलेखे प्रदत्तो वर्त्तते).

INTRODUCTION

I.

THE KŪRMA-PURĀṆA

General Review

(a) *Title*

There are four Mahāpurāṇas, *viz.* Kūrma, Matsya, Varāha and Vāmana, which are named after an *Avatāra* of Viṣṇū. As the Matsya-Purāṇa is said to have been narrated by Matsya (the Fish-incarnation of Viṣṇu) to Manu-Vaivasvata in the Ocean at the time of the Deluge and the Varāha-Purāṇa is mentioned as narrated by God Varāha to the Earth at the end of the *Pralaya*, the Kūrma-Purāṇa is also mentioned as narrated by Kūrma (the Tortoise-incarnation of Viṣṇu) first to Indradyumna in his previous birth when he was a king and the Knowledge was again imparted to him by Viṣṇu when he was born as a Brāhmaṇa and worshipped Viṣṇu by means of *samādhi* to attain *mokṣa*. The same Kūrma-Purāṇa was again narrated by Kūrma to the sages, Nārada and others, and to Śakra (Indra) and other gods at their request at the time of the churning of the Milk-ocean by the demons and the gods, when Kūrma supported the Mandara-Mountain which was serving at that time as the churning-stick. Thus this Purāṇa is called the Kūrma-Purāṇa because it was narrated by Kūrma first to Indradyumna and then to the sages and the gods in the form of his previous interlocution with Indradyumna (Kūrma-P. I. 1.27-46, 119-123).

The Matsya-Purāṇa (53.46-47) describes the Kūrma-Purāṇa as follows :—

यत्र धर्मार्थकामानां मोक्षस्य च रसातले । माहात्म्यं कथयामास कूर्मरूपी जनार्दनः ॥
इन्द्रद्युम्नप्रसङ्गेन ऋषिभ्यः शक्रसन्निधौ । अष्टादशसहस्राणि[1] लक्ष्मीकल्पानुगं शिवम् ॥

The Nāradīya-Purāṇa (I. 106.2-3) also says almost the same thing. Thus, according to both these Purāṇas the Kūrma-Purāṇa was narrated by Viṣṇu in the form of his *Kūrma-avatāra* to the sages in the *rasātala* (the region under the earth) and in the proximity of Śakra through the story of Indradyumna. The Kūrma-Purāṇa itself corroborates this statement of the two Purāṇas :—

---

1. The reading 'अष्टादश सहस्राणि' is contained in the printed editions of the Matsya-Purāṇa. But the Nibandha-s, such as Vallālasen's *Dānasāgara* and Hemādri's *Caturvarga-cintāmaṇi* have given here the reading 'सप्तदशसहस्राणि' in these ślokas of the Matsya-P. quoted by them. Wilson in the preface to his translation of the Viṣṇū-Purāṇa also gives the reading 'सप्तदशसहस्राणि' in these ślokas.

ABBREVIATION AND DIACRITICAL MARKS

तु. = तुलना करणीया (compare, *cf.*).

दृ. सं. = दृष्टिसंचारः (haplography).

द्र. = द्रष्टव्यम् (see, *vide*).

पा. वि. = पाठान्तरविवरणम् (critical footnotes, variants).

ले. प्र. = लेखकप्रमादः (Scribal error).

Adh. = Adhyāya (-s).

Cr. = Criticol Text of the Kūrma-Purāṇa as contained in this Critical Edition.

Śl. = Śloka (-s).

Veṅk. = Veṅkaṭeśvar Press Edition of the Kūrma-Purāṇa.

— In the text this line indicates Editor's emendation. (इयम् अधोरेखा गृहीतपाठे हस्तलेखपाठस्य संपादककृतं संशोधनं सूचयति).

~ This wavy line in the text indicates that the reading is less than cerrain. (इयं वक्ररेखा पाठस्यानिश्चयात्मकतां सूचयति).

[ ] In the constituted text these square brackets denote that the text thus enclosed is available in some of the MSS. only. (अनयोः कोष्ठयोरन्तर्गतः पाठः केषुचिदेव हस्तलेखेषु वर्त्तते न सर्वेषु).

{ This vertical wavy lines on the left hand side of the text denotes that the portion marked by it is transposed in some of the MSS. (गृहीतपाठे इयं वक्ररेखा पाठस्य केषुचित् हस्तलेखेषु स्थानान्तरणं सूचयति)

( ) In the critical footnootes, besides their normal uses, enclose superfluous letters in MS-reading). (हस्तलेखपाठे लेखकप्रमादेन लिखितानामधिकाक्षराणां संनिवेशाय).

* * (In the MS-readings) indicate syllables lost through injury to a MS. (हस्तलेखपाठे नष्टान्यक्षराणि).

* (In the critical footnotes) indicates an additional passage in a MS. (पाठान्तरटिप्पणीषु प्रदत्तो हस्तलेखानामधिकोऽशः).

| In the critical footnotes the vertical straight line denotes that the passage marked by it indicates an alternative version given in some of the MSS. noted here. (पाठान्तरविवरणे इयं रेखा सूचयति यदनयाऽङ्कितः पाठो भिन्नपाठसरणिरूपेण अत्रोदिष्टेषु हस्तलेखेषु वर्त्तते).

→ = 'for' (कृते, स्थाने).

⊙ = 'omit (-s)' or 'omitted' 'missing' (नास्ति, न विद्यते).

\+ In the critical footnotes this plus sign shows that the reading marked is an additional reading noted by the scribe or the reader (इदं धनात्मकं चिह्नं सूचयति यदनेनाङ्कितः पाठोऽतिरिक्तरूपेण हस्तलेखे प्रदत्तो वर्त्तते).

INTRODUCTION

I.

THE KŪRMA-PURĀṆA

General Review

(a) *Title*

There are four Mahāpurāṇas, *viz.* Kūrma, Matsya, Varāha and Vāmana, which are named after an *Avatāra* of Viṣṇū. As the Matsya-Purāṇa is said to have been narrated by Matsya (the Fish-incarnation of Viṣṇu) to Manu-Vaivasvata in the Ocean at the time of the Deluge and the Varāha-Purāṇa is mentioned as narrated by God Varāha to the Earth at the end of the *Pralaya,* the Kūrma-Purāṇa is also mentioned as narrated by Kūrma (the Tortoise-incarnation of Viṣṇu) first to Indradyumna in his previous birth when he was a king and the Knowledge was again imparted to him by Viṣṇu when he was born as a Brāhmaṇa and worshipped Viṣṇu by means of *samādhi* to attain *mokṣa.* The same Kūrma-Purāṇa was again narrated by Kūrma to the sages, Nārada and others, and to Śakra (Indra) and other gods at their request at the time of the churning of the Milk-ocean by the demons and the gods, when Kūrma supported the Mandara-Mountain which was serving at that time as the churning-stick. Thus this Purāṇa is called the Kūrma-Purāṇa because it was narrated by Kūrma first to Indradyumna and then to the sages and the gods in the form of his previous interlocution with Indradyumna (Kūrma-P. I. 1.27-46, 119-123).

The Matsya-Purāṇa (53.46-47) describes the Kūrma-Purāṇa as follows :—

यत्र धर्मार्थकामानां मोक्षस्य च रसातले । माहात्म्यं कथयामास कूर्मरूपी जनार्दनः ॥
इन्द्रद्युम्नप्रसङ्गेन ऋषिभ्यः शक्रसन्निधौ । अष्टादशसहस्राणि[1] लक्ष्मीकल्पानुगं शिवम् ॥

The Nāradīya-Purāṇa (I. 106.2-3) also says almost the same thing. Thus, according to both these Purāṇas the Kūrma-Purāṇa was narrated by Viṣṇu in the form of his *Kūrma-avatāra* to the sages in the *rasātala* (the region under the earth) and in the proximity of Śakra through the story of Indradyumna. The Kūrma-Purāṇa itself corroborates this statement of the two Purāṇas :—

1. The reading 'अष्टादश सहस्राणि' is contained in the printed editions of the Matsya-Purāṇa. But the Nibandha-s, such as Vallālasen's *Dānasāgara* and Hemādri's *Caturvarga-cintāmaṇi* have given here the reading 'सप्तदशसहस्राणि' in these ślokas of the Matsya-P. quoted by them. Wilson in the preface to his translation of the Viṣṇū-Purāṇa also gives the reading 'सप्तदशसहस्राणि' in these ślokas.

ऋषय ऊचुः ।

देवदेव हृषीकेश नाथ नारायणामल । तद् वदाशेषमस्माकं यदुक्तं भवता पुरा ॥
इन्द्रद्युम्नाय विप्राय ज्ञानं धर्मादिगोचरम् । शुश्रूषुश्चाप्ययं शक्रः सखा तव जगन्मय ॥
ततः स भगवान् विष्णुः कूर्मरूपी जनार्दनः । रसातलगतो देवो नारदाद्यैर्महर्षिभिः ॥
पृष्टः प्रोवाच सकलं पुराणं कौर्ममुत्तमम् । सन्निधौ देवराजस्य तद्वक्ष्ये भवतामहम् ॥

—(KP. I. 1.120-123).

As the story of Indradyumna and Kūrma has a vital connection with the Kūrma-Purāṇa which was first imparted by Kūrma to Indradyumna and again narrated in the same form to the sages at the time of the churning of the Ocean, the portion of the Kūrma-Purāṇa which is in the form of the interlocution between the sages and Kūrma as reported by Sūta Romaharṣaṇa to the sages of the Naimiṣa-forest seems to be original or older; other portions, such as the chapters on *yuga-dharma* and *tīrtha-s*, might have been added later on.

(b) *The Kūrma-Purāṇa—A Mahāpurāṇa*

The Kūrma (or Kaurma)-Purāṇa is mentioned in the lists of the Mahā-purāṇas (i.e. the major or the principal Purāṇas) as well as in some of the lists of the Upa-Purāṇas (minor or the secondary Purāṇas). Unlike some of the Mahā-Purāṇas which are found omitted[2] in several lists of the eighteen Mahā-purāṇas the Kurma-P. is invariably found mentioned in all the lists of the Mahāpurāṇas given in the Purāṇas[3], and also in the two lists noted by Alberuni in his book *'Alberuni's India'*

2. E. g. the Nāradīya-P. and the Brahma-vaivarta are omitted the Bhaviṣya-Purāṇa list (III. 3.28. 10-14), the Vāmana is omitted in the Garuḍa-Purāṇa list (1. 215. 15-16), the Āgneya and Liṅga are omitted in the Vāyu-P. (Venk.-edn. II. 42.1-11), the Nāradīya and Garuḍa are omitted in the Ekāmra-Purāṇa (1.20-23), Alberuni omits the names of six Mahāpurāṇa-s in hi second list and Kavīndrācārya omits Bhāgavata (i. e. the Viṣṇū-Bhāgavata) and Nāradīya in his *Sūcipatram.* In place of these omitted Mahāpurāṇas these lists insert the names of the Upapurāṇa-s which had become prominent in their times, thus keeping the number of the Mahāpurāṇas uniformly as eighteent. (For details see my Introduction to the *English Translation of the Vāmana-Purāṇa*, pp. XXIX-XXX).

3, The lists of the Mahāpurāṇas are given in the following Purāṇas :

I. *Viṣṇu-Purāṇa* (III. 6.21-24) and Mārkaṇḍeya-P. (Venk. edn. 734.8-75), Varāha-Purāṇa (Bib. Ind., 112.69-72), Bhaviṣya (I, Brahma-Parva, 1.61-64), Padma-P. (Ān. edn , I, Ādi-Kh. 62.2-7), Brahma-vaivarta (IV, 133. 11-21), Bhāg. XII 13.4-8), Matsya (53.12-56), Nāradīya (I. 19.21-28), Skanda (Venk., VII, Prabhāsa-kh. 2.28-77), Agni (272. 1-23)—*All these lists follow the order of the names of the Purāṇas as given in the Viṣṇu-Purāṇa.*

II. *Kūrma-Purāṇa* (I. 1. 13-15) and Padma-P. (Ān. edn., VI, Uttara-kh., 2.19.25-27), Skanda-P. (VII. 2.5-7), Saura-P. (9.6-12)—*These lists follow the Kurma-Purāṇa order.*

III. *Linga-Purāṇa* (I. 39.61-64) and Śiva-P. (Venk.-edn., V, Umā-Saṁhitā, 44. 120-122) *which follows the Liṅga-P. order.*

IV. *Padma. Purāṇa*(Ān. edn, IV, Pātāla-kh., 111. 90-94), Padma-P. (Ān. edn., VI. 263. 7-81),

(translated by E. C. Sachau, Vol. I, pp. 131f.) as well as in the list (*Sūcipatram*) of Kavīndrācārya (Gaekwad's Oriental series, No. XVII, 1921) on No. 1345.

The Nāradīya-Purāṇa (I. 106) has mentioned the contents of the Kūrma-Purāṇa, out of which the contents of the Brāhmī-Saṁhita of the Kūrma-P. almost tally with the contents of the extant Kūrma-Purāṇa. The Kūrma-Purāṇa of which the contents are given by the Nāradīya-Purāṇa is included by it in its list of the Purāṇas (i.e. of the Mahāpurāṇas[4]). The extant Kūrma-Purāṇa, therefore, is to be regarded as a Mahā-puraṇa. Moreover, most of the quotations from the Kūrma-Purāṇā found in the Nibandha-s and the Smṛtitīkā-s are also traceable in the extant Kūrma-Purāṇa. The Kūrma-mahāpurāṇa is therefore now exists in the form of the extant Kūrma-pūrāṇa.

The Purāṇas mention five characteristics or main topics of a Purāṇa (specially of a Mahāpurāṇa), viz. *sarga* (creation), *pratisarga* (dissolution and re-creation), *vaṁśa* (dynastic lists or genealogy of kings, sages and gods) *Manvantara*-s (periods of Manu-s each being equal to 71 Mahāyuga-s) and the *vaṁśānucarita* (accounts of individual kings, sages, and gods mentioned in the genealogical lists).[5] The Viṣṇu-Purāṇa says that it has fully dealt with the five topics—*sarga, pratisarga, vaṁśa, Manvantara*-s and *vaṁśānucarita*:—

सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वंशमन्वन्तराणि च । वंशानुचरितं कृत्स्नं मयाऽत्र तव कीर्त्तितम् ॥

—(Viṣ-P., VI. 8.13)

The Viṣṇu-Purāṇa is recognised as a Mahā-purāṇa, and has not been mentioned as an Upa-purāṇa in any of the lists of the Upa-purāṇas. The Kūrma-Purāṇa,

---

Bhāgavata (XII. 7.23-24), Devī-Bhāg (XII. 2. 2-12), Vāyu-P. (Venk., II. 42.1-11; Ān. edn. 104. 2-10)—*these lists differ in their order of the names of the Purāṇas from eaeh other and also from Groups I, II, III.*

The order of the Purāṇas as given in the Viṣṇu-Purāṇa list has been accepted as the standard one, the number of a particular Purāṇa, given in this order, is often corroborated by that Purāṇā itself. (*cf*. my article 'Purāṇas and their Referring' in '*Purāṇa*' VII. 2 (July, 1965), p. 340.

4. It may be mentioned here that in these lists of the Purāṇas, the word '*Purāṇa*' has generally been used for '*mahāpurāṇa*'. The word '*mahāpurāṇa*' is used in the Bhāgavata-P. as 'महत् [पुराणम्]' (XII. 7.10), and as महान्ति [पुराणानि]' (XII. 7. 22), in the Brahma-vaiv.-P. (IV. 133.7) as 'महतां पुराणानाम्' and in the Vāyu-P. (I. 42. 11) as 'बृहन्ति पुराणानि'; the Viṣṇu-P. uses both these words in the same breath—'अष्टादश पुराणानि' and 'महापुराणान्येतानि' (III. 6.20). The other Purāṇās use in their lists the word '*Purāṇa*' for these Purāṇas which have been recognised as *Mahāpurāṇa*-s.

5. *Cf.* सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वंशो मन्वन्तराणि च ।
वंशानुचरितं चैव पुराणं पञ्चलक्षणम् ॥ (Saura-P. 9. 4).

These *Pañca-lakṣaṇa*-s of the Purāṇas are well-known. Amara-kośa also mentions them. In the Purāṇas they are mentioned in Agni 1.14, Bhāg. (Devi.) I. 2.18, Bhaviṣya I. 2 4-5, Brahmāṇḍa I. 1. 37-8, Bṛv. IV. 133.6, Garuḍa I. 215. 14, Kūrma I. 1. 12, Matsya 53 35, Varāha 2.4, Viṣṇu III. 6. 25, Śiva V. 1. 37, Skanda VII. 2.84 and Saura 9.4.

like the Viṣṇu-Purāṇa, also mentions these five characteristics as amongst its main topics:—

यत्र धर्मार्थकामानां मोक्षस्य च मुनीश्वराः । माहात्म्यमखिलं ब्रह्म ज्ञायते परमेश्वरः ॥
सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वंशो मन्वन्तराणि च । वंशानुचरितं दिव्याः पुण्याः प्रासङ्गिकीः कथाः ॥

—(I. 1. 24-25)

It can, therefore, be safely asserted that the Kūrma-Purāṇa which is available to us in the form of the extant Kūrma-Purāṇa is a Mahā-Purāṇa and not an Upa-Purāṇa.[6]

The Kūrma-Purāṇa which is included in the two lists of the Upa-Purāṇas given in the Revā-khaṇḍa of the Skanda-Purāṇa (V. iii. 1,46-52) and the Revā-mahātmya of the Vayū-Purāṇa (Aufrecht, *Bod. Cat.*, p. 65) and also in the list of the Upa-Purāṇas given in the *Sūci-patram* (on No. 1365) of Kavīndrāçārya may not be extant now, nor perhaps it is drawn upon by any of the Nibandha-writers or Smrti-commentators.

(c) *As the fifteenth Mahāpurāṇa.*

The Kūrma-Purāṇa is mentioned as the fifteenth Purāṇa in the list of the Mahā-Purāṇas given in the Viṣṇu-Purāṇa (III.6.21-24), which is generally considered as the standard list of the Purāṇas, for its order is corroborated by many of the Purāṇas mentioned in this list.[7] Moreover, the order of the Mahā-purāṇas given in the list of the Viṣṇu-Purāṇa is also followed in the lists given in the ten other Purāṇas (*cf.* Group I in footnote 3). In the lists given in the Kūrma-Purāṇa and its Group also (See Group II in footnote 3 above) the Kūrma-Purāṇa occupies the fifteenth place. Not only this, but even the Kūrma-Purāṇa itself says that it is the fifteenth Purāṇa —"इदं तु पञ्चदशमं पुराणं कौर्ममुत्तमम् ।" (I. 1.21 ab).

(d) *As a Rājasa or a Tāmasa Purāṇa.*

Purāṇas have been classified into the three categories—*sāttvika*, *rājasa* and tāmasa—from the *Vaiṣṇava* point of view. The classification in the Padma-Pūrāṇa (Ān. edn., VI. 263. 81-85) differs from the classification given in the Bhaviṣya-Purāṇa (III. iii. 28. 10-15). While the Padma-Purāṇa which is mainly a *Vaisṇava* Purāṇa, includes the Kūrma-Purāṇa in the *tāmasa* Purāṇas leading to hell, the Bhaviṣya-Purāṇa mentions it among the *rājasa* Purāṇas mainly dealing with the *karma-kāṇḍa*, i. e. the performance of religious rites, ceremonies etc.:—

मात्स्यं कौर्मं तथा लैङ्गं शैवं स्कान्दं तथैव च । आग्नेयं च षडेतानि तामसानि निबोध मे ।
सात्त्विका मोक्षदा प्रोक्ता राजसाः स्वर्गदाः शुभाः । तथैव तामसा देवि निरयप्राप्तिहेतवः ॥

—(Padma-P.)

6. A Kaurma or Mahākaurma is quoted in Ānanda-tīrtha's *Bhāgavata-tātparya-nirṇaya*; see *New Catalogus Catalogorum* edited by Dr. V. Raghavan, Vol. V, pp. 111 f. But it is not certain whether it is an Upa-purāṇa or some other work.

7. See the remark at the end in fn. 3

मत्स्यः कूर्मो नृसिंहश्च वामनः शिव एव च । वायुरेतत्पुराणानि व्यासेन रचितानि वै ॥
राजसाः षट् स्मृता वीर कर्मकाण्डमया भुवि ।

—(Bhaviṣya-P.)

According to the Matsya-Purāṇa (53, 69) the *tāmasa* Purāṇas glorify Agni and Śiva.[8] In the Śiva-rahasya-Khaṇḍa (Chap. 2) of the Śaṁkara-Saṁhitā of the Skanda-Purāṇa also the Kūrma-Purāṇa is included in the ten Purāṇas (Viz. Śaiva, Bhaviṣya, Mārkaṇḍeya, Laiṅga, Vāraha, Skānda, Mātsya, Kaurma, Vāmana and Brahmāṇḍa) which praise Śiva.[9]

Thus, if according to the Padma-Purāṇa the Kūrma-Purāṇa is to be classed as a *tāmasa* Purāṇa, then it should be regarded as glorifying Śiva, as says the Śiva-rahasya-Khaṇḍa, and not as leading to hell as the Padma-Purāṇa mentions out of its sectarian zeal. But if according to the Bhaviṣya-Purāṇa the Kūrma-Purāṇa is to be included in the list of the *rājasa* Purāṇas, then it should be regarded as mainly dealing with the *karma-kāṇḍa* i.e. the *karma-yoga* or the *varnāśramācāra* so often mentioned and described in the Kūrma-Purāna, e. g. *cf.* Kp. I. 1.59-60, 95, 118; 2, 60, 97; 3. 24, 27; etc.

(e) *Conceived as the Back of Hari*

In the Padma-Purāṇa (Ān. edn, I Ādi-Kh. 62.2-7) different Purāṇas are conceived as the various limbs of Hari or Viṣṇu who is here called, therfore, as the *Purāṇāvayava* (पुराणावयव). In this list of the Padma-Purāṇa the Kūrma-Purāṇa is conceived as the back (*pṛṣṭha*) of Hari ("कौर्मं पृष्ठं समाख्यातम्"). This conception of the Kūrma-Purāṇa as the *back* of Hari shows that this Purāṇa had acquired sufficient inportance at the time when the conception of Viṣṇu as the *Purāṇāvayava* was formed.

Division and Extent of the Text

(a) *Division*

According to the Nāradīya-Purāṇa (Venk.-edn. I. 106) the text of the Kūrma-Purāṇa was divided into two parts called the *Pūrva-Vibhāga* and the *Uttara-Vibhāga*. The Saura-Purāṇa (9.11) also says that the Kūrma-Purāṇa consists of two parts ("कौर्मं भागद्वयविराजितम्")The Skanda-Purāṇa (V. iii. I. 42) also says the same thing as the Saura. But the Nāradīya-Purāṇa says, in addition, that the whole Kūrma-Purāṇa text consists of the four Saṁhitā-s ("सुचतुःसंहितं शुभम्") which are named as the *Brāhmī-Saṁhitā*, (2) *Bhāgavatī-Saṁhitā* consisting of the five pāda-s and hence called as *'Pañca-padī'*,

8. *Cf.* सात्त्विकेषु पुराणेषु माहात्म्यमधिकं हरेः ।
राजसेषु च माहात्म्यमधिकं ब्रह्मणो विदुः ॥
तद्वदग्नेश्च माहात्म्यं तामसेषु शिवस्य च ।
संकीर्णेषु सरस्वत्याः पितॄणां च निगद्यते ॥
—(Matsya. 53. 68-69)

9. See J. Eggeling, *Descriptive Catalogue of the Sanskrit Manuscripts in the Library of the India Office*, XI. Nos. 36.71-72 (referred to by Dr. Hazra in fn. 4 of his article 'Studies in the Genuine Āgneya-Purāṇa' in *Our Heritage*, Vol. I, 1953.

(3) *Saura-Saṁhitā* divided into six parts (षोढा) and (4) *Vaiṣṇavī-Saṁhitā* consisting of four Pāda-s and hence called as *'Catuṣpadī'*

Thus, according to the Nāradīya-P. (I. 106) the Kūrma-Purāṇa-text has the following divisions :—

Vibhāga-s	*Saṁhitā-s*	*Extent*
1. Pūrva-Vibhāga 2. Uttara-Vibhāga, consisting of (a) Īśvara-gītā (b) Vyāsa-gītā (c) Tīrtha-māhātmya (d) Pratisarga-Kathana	(1) Brāhmī-Saṁhitā	6,000 śls.
Uttara-Vibhāga (Remaining)	(2) Bhāgavatī-Saṁhitā (*Pañca-padī*)	4,000 śls.
	(3) Saurī-Saṁhitā (*Ṣoḍhā*)	2,000 śls.
	(4) Vaiṣṇavī-Saṁhitā (*Catuṣpadī*)	5,000 śls.

The Kūrma-Purāṇa also mentions these same four Saṁhitā-s of its text :—

इदं तु पञ्चदशमं पुराणं कौर्ममुत्तमम् । चतुर्द्धा संस्थितं पुण्यं संहितानां प्रभेदतः ॥
ब्राह्मी भागवती सौरी वैष्णवी च प्रकीर्तिताः । चतस्रः संहिताः पुण्या धर्मकामार्थमोक्षदाः ॥

—(I. 1. 21-22)

But the Kūrma-Purāṇa does not give any other information except the name of these four Saṁhitā-s. In the case of the Brāhmī-Saṁhitā, however, the Sūta says that the present *Saṁhitā* which he is going to narrate is the Brāhmi-Saṁhitā and consists of 6,000 ślokas :

इयं तु संहिता ब्राह्मी चतुर्वेदैस्तु सम्मिता । भवन्ति षट् सहस्राणि श्लोकानामत्र संख्यया ॥ (I. 1. 23)

The Brāhmī-Saṁhitā is so-called, because, as says the Kūrma-Purāṇa, in this *Saṁhitā* the real nature of the Supreme Brahman is explained :—

ब्राह्मी पौराणिकी चेयं संहिता पापनाशनी । अत्र तत् परमं ब्रह्म कीर्त्यते हि यथार्थतः ॥ (II. 44. 132)

It seems that at the time when Sūta Romaharṣaṇa narrated the Kūrma-Purāṇa to the Naimiṣa-sages, only the Brahmī-Saṁhitā formed the whole text of the Kūrma-Purāṇa extant at that time, for he says :—

एतद्वः कथितं विप्रा भोगमोक्षप्रदायकम् । कौर्मं पुराणमखिलं यज्जगाद गदाधरः ॥ (II. 44. 67)

also—

एतत् पुराणं परमं भाषितं कूर्मरूपिणा । साक्षाद् देवादिदेवेन विष्णुना विश्वयोनिना । (II. 44 ...)

(Here, for the reading 'परमं' we have the variant 'सकल' in the two oldest MSS., our दे$_{8.9}$ and in the other two MSS., दे$_{1.10}$, also.)

(b) *Extent*

The whole text of the Kūrma-Purāṇa consisting of the two parts and the four Saṁhitā-s contained seventeen thousand (17,000) ślokas ("तत् सप्तदशसाहस्त्रं सुचतुः संहितं शुभम्" Nār.-P. E.106.3),the four Samhitā-s being respectively of 6000, 4000, 2000, and 5000 'ślokas ("ताः क्रमात् षट्चतुर्द्वीषुसाहस्त्राः प्रकीर्त्तिताः" Śl.22), as already shown above.

The extent of the Kūrma-Purāṇa text (probably of the text of the four Saṁhitā-s) is also mentioned in some other Purāṇas (e. g., Bhāgavata-P. XII. 13, 8, Matsya-P. 53.47)[10] as 17,000 ślokas. The Agni-Purāṇa, however, says that the Kūrma-Purāṇa consists of 8,000 ślokas ("कूर्मं चाष्टसहस्त्रं च") 272.19). If the reading 'अष्टसहस्त्रं' of the Agni-P. is supported by its manuscripts, then it may perhaps be inferred that the Agni-P. refers to some shorter text of the Kūrma-Purāṇa, probably consisting of the Brāhmī-Saṁhitā only, which might have been available at that time.

Evolution and Date of the Kūrma-Purāṇa Text

Dr. R. C. Hazra in his book '*Studies in the Purāṇic Records on Hindu Rites and Customs*' (pp 57 ff.) has shown, on the strength of his analysis of the contents of the Kūrma-Purāṇa, that the original Kūrma-Purāna was Viṣṇuite and formed, like the Viṣṇu-Purāṇa, Bhāgavata-Purāṇa, and Harivaṁśa, a *Pāñcarātra* document, with the difference that these three Purāṇas are free from the *Śākta* elements, while the Kūrma-Purāṇa was influenced by the Śākta-cult even when it was a Viṣṇuite Purāṇa.

In this Purāṇa Śrī has been spoken of as the *Śakti* of Viṣṇu and as the source of the universe and also as the *Māyā* of Viṣṇu deluding all the world. Brahmā, Īśāna and other gods became 'endowed with *śakti*' ('शक्तिमन्तः') by sharing this Śakti of Viṣṇu. Śrī or Śakti of Viṣṇu was produced from Viṣṇu in the Śrī-Kalpa, no living beings, including gods, manes, men and Vasu-s, can ever cross this *Māyā* of Viṣṇu :—

इयं सा परमा शक्तिर्मन्मयी ब्रह्मरूपिणी । माया मम प्रियाऽनन्ता ययेदं मोहितं जगत् ॥ ३४॥
अस्यास्त्वंशानधिष्ठाय शक्तिमन्तोऽभवन् द्विजाः । ब्रह्मेशानादयो देवाः सर्वशक्तिरियं मम ॥ ३७॥
सैषा सर्वजगत्सूतिः प्रकृतिस्त्रिगुणात्मिका । प्रागेव मत्तः संजाता श्रीकल्पे पद्मवासिनी ॥ ३८॥
नालं देवा न पितरो मानवा वसवोऽपि च । मायामेतां समुत्तर्तुं ये चान्ये भुवि देहिनः ॥ ४०॥

—(KP. I. 1)

The Jayākhya-Saṁhitā of the Pāñcarātra-s is free from the Śākta-elements, though it is replete with Tāntric rites. "B. Bhattacharya, in his Foreword (pp. 26–34) to the *Jāyākhya-Saṁhitā,* assigns it to about 450 A. D. on the strength of doctrinal and palaeographical viewpoints," (Hazra). So the date of the Viṣṇuite or the original Kūrma-Purāṇa, according to Hazra, must be later than the date of the Jayākhya-Saṁhitā. Hazra assigns 550 A. D. as the date of the Viṣṇuite Kūrma-Purāṇa, taking a period of 100 years for the *Śākta* influence in the Kūrma-Purāṇa.

---

10. See fn. 1.

According to Hazra the original Viṣṇuite Kūrma-Purāṇa was later on appropriated by the *Pāśupata* Śaiva-s and thus the Kūrma-Purāṇa became a *Pāśupata*-document in place of the *Pāñcarātra* one which it had been originally. The Pāśupata-s changed many of its Viṣṇuite chapters and added new myths and legends to support their *Pāśupta* views, e.g. Śrī-Kṛṣṇa is made to go to the hermitage of Upamanyu to perform austerities to please God Śiva and there he is initiated into the *Pāśupata-vrata* by Sage Upamanyu (KP. I.24.48). In Kūrma P. (I. 2.100 ff.) sectarian marks of the Pāśupata Śaivas, such as the *tripuṇḍraka* have been prescribed. The Īśvara-gītā (II. 1–11) which must have originally been Viṣṇuite was according to Hazra, totally revised and changed by the Pāśupata-s, there are indications in the beginning of the Īśvara-gītā itself to show that it was originally imparted to the sages by Viṣṇu-Kūrma, e.g.—

ततश्च सूतः स्वगुरुं प्रणम्याह महामुनिम् । ज्ञानं तद् ब्रह्मविषयं मुनीनां वक्तुमर्हसि ॥
ज्ञानं विमुक्तिदं दिव्यं यन्मे साक्षात् त्वयोदितम् । मुनिनां व्याहृतं पूर्वं विष्णुना कूर्मरूपिणा ॥

—(Kp. II. 1.11-13).

But Vyāsa begins to report the Īśvara-gītā as narrated by Śiva to the sages, Sanatkumāra and others, as he says :—

वक्ष्ये देवो महादेवः पृष्टो योगीश्वरैः पुरा । सनत्कुमारप्रमुखैः स स्वयं समभाषत ॥[11] (II. 1-15)

Similarly many other chapters of the original Kūrma-Purāṇa were changed and many new chapters were added (such as the chapters on the *tīrtha*-s full of the

11. According to this śloka (II. 1. 15) the Īśvara-gitā was imparted by Mahādeva or Īśvara (Śiva) to the sages Sanatkumāra and others, and reported by Vyāsa to the Naimiṣa-sages; but according to the ślokas II. 1. 11, 13 it was spoken by Kūrmā to the sages, Nārada etc. and was repored by Vyāsa to the Sūta. Hence, Dr. Hazra thinks that the original Īśvara-gītā which had been spoken by Kūrma or Viṣṇu was completely revised and changed by the Pāśupata-s. But the question is why the ślokas 11, 13 escaped the notice of the Pāśupata-s and why they allowed these two ślokas to remain intact In my opinion, this anamoly can be explained only when we reconcile these two contrary statements by supposing that according to the Kūrma-Purāṇa, Kūrma spoke the same Īśvara-gītā to Nārada and other sages as has previously been expounded by Mahādeva to Sanatkumāra and other sages, and which Vyāsa reported to his disciple, Sūta Romaharśaṇa. And now (śl. 15) at the request of Sūta Vyāsa begins to report to the Naimiṣa-sages the same Īśvara-gītā in the form of the original inrerlocution between Īśvara and the sages. We may then suppose that the extant Īśvara-gītā must have been in original scheme of composition of the Kūrma-Purāṇa. Thus, there are *four sets* of interlocutors of the Īśvara-gīta in the following order—(1) Īśvara and the sages, Sanatkumāra etc; (2) Kūrma and the sages, Narada etc; (3) Vyāsa and Sūṭā Romaharṣaṇa and (4) Vyāsa and Naimiṣa—sages. Dr. Haraprasad Śāstri is also of opinion that there must be at least three sets of interlocutors in a Purāṇa (cf. His *Descriptive catalogue* Vol. V. preface), the whole Kurma-Purāṇa has also the three sets of interlocutors—(1) Kūrma and Indradyumna, then (2) Kūrma and the sages, and lastly (3) Sūta Romaharṣaṇa and the Naimiṣa-sages.

praise of Śiva, in the second part of the Kūrma-Purāṇa). Thus the final text of the Kūrma-Purāṇa became thoroughly a *Pāśupata* one.

The Kūrma-Purāṇa as redacted by the Pāśupata-s mentions only the *Vāma* division of the Śākta-s. But Aparārka, a commentator on the Yājñavalkya is quite familiar with both the divisions, *Vāma* and *Dakṣiṇa*, The Kūrma-Purāṇa does not seem to be familiar with the Āgama-s; the Āgama-s became current about 800 A. D. (Hazra, *op. cit.* p. 70). Hence the *Pāśupata* Kūrma-Purāṇa cannot be later than 800 A.D.

Thus, according to Hazra, the dates of the original Viṣṇuite Kūrma-Purāṇa and its *Pāśupata* recast are between 550-650 A.D. and between 700-800 A.D. respectively.

But it may be mentioned here that the absence of the Śakta influence in the Jayākhya-Saṁhita, and the absence of the mention of the *Dakṣiṇa* division of the Śākta-cult in the Kūrma-Purāṇa are merely negative evidences, and so they should not be taken to lead to any definite and positive conclusions as regards its date.

Dr. Hazra has also discussed the chronological order of the Smṛti-chapters of the Kūrma-Purāṇa with which he is mainly concerned. In his opinion nothing intervened between the Īśvara-gītā (II. 1-11) and II.43 and therefore the Vyāsa-gīta (II. 12-33) and the following chapters on the *tīrtha*-s are the interpolations made by the Pāśupata-s at the time of recasting the Kūrma-Purāṇa. To corroborate this statement he quotes the opening verses of II. 43 which run as follows:—

कथितो भवता धर्मो मोक्षज्ञानं सविस्तरम् । लोकानां सर्गविस्तारो वंशो मन्वन्तराणि च ॥
इदानीं देवदेवेश प्रलयं वक्तुमर्हसि । भूतानां भूतभव्येश यथा पूर्वं त्वयेरितम् ॥

—(II. 43.2-3)

According to him the word *'dharma'* (italics mine) in the first verse quoted above points not to the Vyāsa-gītā but to the Smṛti-sections which occur at the very beginning (*viz.* Kūr. I. 2-3) and which belonged to the Viṣṇuite Kūrma-Purāṇa. But perhaps there is nothing to exclude the Vyāsa-gītā which contains purely the Dharmaśāstra topics, such as the *ācāra*, *aśauca*, *dāna*, *varṇāśrama-dharma*, and *prāyaścitta* (II.12-33) and the *Tīrtha*-s (II. 34-42), from the scope of *dharma*. So it may be possible that these chapters (containing the Vyāsa-gītā and the Tīrtha-s) might also have belonged to the original Kūrma-Purāṇa but may have been revised later on by the Paśupata-s. The first two chapters of the Pūrva-bhāga of the Kūrma-Purāṇa are taken by Hazra as belonging to the original (Viṣṇuite) Kūrma-Purāṇa. In the first chapter Indradyumna requests Kūrma to tell him about the *ācarā*-s of the Varṇa-s and the Āśrama-s, the knowledge depending on the three *bhāvanā*-s, the mode of creation and dissolution, the kinds of creation, vamśa-s, Manvantara-s and their durations, the sacred vrata-s, tīrtha-s and the bhuvana-kośa :—

इन्द्रद्युम्न उवाच

के ते वर्णाश्रमाचारा यैः समाराध्यते परः । ज्ञानं च कीदृशं दिव्यं भावनात्रयसंस्थितम् ॥
कथं सृष्टमिदं पूर्वं कथं संह्रियते पुनः । कियत्यः सृष्टयो लोके वंशा मन्वन्तराणि च ॥

कानि तेषां प्रमाणानि पावनानि व्रतानि च । तीर्थान्यर्कादिसंस्थानं पृथिव्यायामविस्तरे ॥
कति द्वीपाः समुद्राश्च पर्वताश्च नदीनदाः । ब्रूहि मे पुण्डरीकाक्ष यथावदधुनाऽखिलम् ॥

—(I. 1.96-98)

These ślokas mention in a nutshell the contents of the Kūrma-Purāna, and the *varnāśramācāra*-s and *tīrtha*-s are also referred to here as the contents of this Purāṇa. Though the tīrtha-s are also described in chapters 29-39 of the Pūrva-bhāga, but there-in only the *māhātmya* of Vārāṇasī and Prāyaga and their tīrtha-s are described. The rest of the tirtha-s, therefore, have been described in the Uttara-bhāga after the Vyāsa-gītā. So it is not improbable that the chapters of the Vyāsa-gītā and tīrtha-s might also have belonged to the original Kūrma-Purāṇa.

The Purāṇas were the best media for the expansion and propagation of one's sectarian views. We, therefore, find some sectarian traces in Purāṇas. But even the extant Purāṇas are not mainly sectarian. In fact, the Purāṇas contain not much that can be labelled as purely sectarian. By taking a complete view of a Purāṇic text, specially of the recognised Mahāpurāṇas, we can easily discern in them the highest conception of the Trinity, free from any sectarian bias. The Supreme *Brahman,* the Ultimate Conscious Reality is termed sometime as Viṣṇu, sometime as Śiva and sometime as Brahmā. Even the three Gods of the Trinity are sometimes separately identified with the Supreme *Brahman,* and sometimes, according to the context, with each other also. But sometimes, according to the context and not with any sectarian bias, one God is described as superior to the other. In fact, according to the Purāṇas there is no real difference between the Supreme *Brahman* and its manifestations into the three Gods of the Trinity, nor between one God and the other. Kālidāsa clearly expresses this truth in his Kumāra-sambhava (7.44) :—

एकैव मूर्त्तिर्विभिदे त्रिधा सा सामान्यमेषां प्रथमावरत्वम् ।
विष्णोर्हरस्तस्य हरिः कदाचित् `धास्तयोस्तावपि धातुराद्यौ ॥

The Kūrma-Purāṇa also conforms to this broad view in many portions of its text. Sometimes, the three Gods are mentioned by the same names or epithets, such as *Parmeṣṭhin, Mahāyoga, Īśāna* etc. In the legend of Kṛṣṇa's performing *tapas* and adopting *Paśupata* way of life in the hermitage of Upamanyu Śrīkṛṣṇa is spoken of as the creator, destroyer and the preserver, formless and also assuming form :—

अयमेवाव्ययः स्रष्टा संहर्त्ता चैव रक्षकः । अमूर्त्तो मूर्त्तिमान् भूत्वा मुनीन् द्रष्टुमिहागतः ॥

—(KP I. 24.17)

In the legend of Jayadhvaja (I. 21), the four brothers of Jayadhvaja who were the staunch worshippers of Śiva were defeated by the demon Videha, but Jayadhvaja, a devotee of Viṣṇu, killed Videha with the help of Viśṅu's *cakra.*

Thus Purāṇas, being popular literature, came to have in them popular elements of various religious sects, either at the time of their composition or at the time of their revision, without any sectarian bias and motive. It may be probable that the different

trends of thoughts found in the Purāṇas may have formed the part of the original works, for, the Purāṇas generally see no conflict between the views of the different sects. They have rather harmonised them. The Kūrma-Purāṇa in the legend of Jayadhvaja remarks :—

या यस्याभिमता पुंसः सा हि तस्यैव देवता । किन्तु कार्यविशेषेण पूजिता चेष्टदा नृणाम् ॥ (I. 21. 39-40)

Such catholic statements are found in the Kūrma-Purāṇa even in those portions which look to be sectarian interpolations. Hence it may not be improbable that the long chapters or legends containing *Pāśupata* views also formed the part of the scheme of the original Kūrma-Purāṇa.

But some lines are found here and there in the Kūrma-Purāṇa, which seem to be later interpolations made by the sectarians. In the Jayadhvaja-legend, referred to above, Jayadhvaja, who was a sole worshipper of Viṣṇu, is said to worship Viṣṇu as the highest form of Rudra :—

जयध्वजोऽपि तं विष्णुं रुद्रस्य परमां तनुम् । इत्येव सर्वदा बुद्ध्वा यज्ञेनायजदच्युतम् ॥ (Cr. Edn. *2; p. 201)

These lines seem to be interpolated by some Rudra-worshipper later on for they do not occur in a number of MSS., specially the South Indian MSS., Hence it cannot be said that there are no sectarian interpolations in the Kūrma-Purāṇa; but they are not many, and they are only in the form of a few lines here and there, and they can easily be traced out on the evidence of the manuscripts and the Nibandha-quotations, the two main sources for arriving at an authentic text.

II

THE EXTANT KŪRMA-PURĀṆA

Vulgate Text

(a) *Printed Editions*

The vulgate text of the Kūrma-Purāṇa is available in the following printed editions of the Kūrma-Purāṇa:—

1. Madras, 1875 A. D. Telugu characters. Printed by the Vartamāna-taranginī Press, Madras.
2. Calcutta, 1890. Devanāgarī characters. Bibliotheca Indica Series, No CXI. Edited by Nilmani Mukhopadhyaya. Published by the Asiatic Society of Bengal.
3. Calcutta, 1905. Bengali characters. Edited by Pañcānana Tarkaratna, with Bengali translation. Printed by the Bangabāsī Press, Calcutta.
4. Bombay, 1906 and 1926. Devanāgarī characters. Oblong shape. Printed by the Veṅkaṭeśvara Press, Bombay.
5. Calcutta, 1962. Devanāgarī characters. Gurumaṇḍala Series No. XXII (Mansukhrai Mor, 5 Clive Row, Calcutta-1)

6. Varanasi, 1968. Devanāgarī characters. Edited with word-index by Ramasankara Bhattachrya.

Out of these six printed editions No. 5 (Gurumaṇḍala Series edition) follows No. 4 (Veṅkateśvara Press edition) and No. 6 (Varanasi edition) follows the Bengali edition of the Vangabāsī Press, Calcutta. The remaining four editions differ from each other in the number of their Adhyāyas and in some places in their readings also. A brief description of these four editions may be given here :

1. *Telugu-edition* (Madras, 1875)–

This edition has not yet been available to us. A copy of this edition is deposited in the India Office Library, London, No. 987, as has been kindly informed to us by the Librarian of the India Office Library with its details as pp. [1], 6, 8, 272, 47; size 25 × 17 cm. We are trying to procure a photo-stat copy of this edition from there. The Royal Asiatic Society, London, has supplied us the additional information, in the entry of MS. No. 39. of the Kūrma-Purāṇa from its *Tod Catalogue,* about the numbers of the Adhyāyas of this edition in two parts as 50+46.

2. *Bibliotheca Indica Devanāgrī-edition* (Calcutta, 1890)–

This edition has been prepared on the basis of the eight MSS. described there-in and named as A, B, C, D, E, F, G and H. Of these MSS. the MS. B. is written in the Bengali characters and the remaining seven MSS. are in the Devanāgarī characters. MSS. D and F are incomplete and contain about the first 50 chapters of Part I only. MSS. G and H belong to the Government Collections deposited at that time in the Deccan College, Poona (but now in the Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona), and are the oldest manuscripts among these eight MSS. (these are the same as our दे8 and दे9 respectively described in the Critical Apparatus in the following pages of the Introduction). This edition seems to be prepared mostly on the basis of these two MSS.–G and H., which also generally agree with each other, but sometimes it also differs from their readings. In this edition *the numbers on the śloka-s are not given.* It contains pp. xxxvii [1], 800. Size 23 × 15 cm.

3. *Baṅgabāsi Press Bengali edition* (Calcutta, 1905)–

This edition is generally based on some Bengali manuscripts of the Kūrma-Purāṇa, for it generally agrees with the Bengali-MSS. collated by us. But this edition does not mention the manuscripts on which its text is based. Its size is 22 × 14 cm., and its pp. are [3], 2. 422. A Bengali-translation is also given along with the Sanskrit-text.

4. *Veṅkaṭeśvara Press Devanāgarī edition* (Bombay, 1906, 1926).

Its preface denotes that this edition has been prepared on the basis of the three MSS., one procured from Bombay, and two from Amritsar (Punjab). The 1906 edition contains 3, 135 folios and the 1926 edition 2, 163 folios, both of oblong shape of about 26 × 18 cm. The text of this edition generally agrees with that of the Bibliotheca Indica edition, except in its Adhyāya-number in Part II as is shown below.

(b) *Brief concordance of the Adhyāya-s of the Printed Editions*

The text of the Kūrma Purāṇa in all these editions is divided into two Parts—*Pūrva* and *Uttara* (or *Upari*). The numbers of the Adhyāya-s of the four printed editions described above are as follows :—

	Part I	Part II
1. Telugu edition	50	46
2. Bib. Ind. edition	53	45
3. Baṅgabāsī-Press-edition	52	44
4. Veṅkaṭ.-Press-edition	53	46

As the details of the numbers of the Adhyāya-s of the Telugu-edition is not yet known to us as mentioned above, a brief concordance of the Adhyāyas of the remaining three editions is given below:—

Bib. Ind. edn.	Part I Baṅga-edn.	Venk.-edn.
1—10	1—10	1—10
11—12	11—12	11—12
13—14	13—14	13—14
15—27	15—27	15—27
28—29	28	28—29
30—53	29—52	30—53
	Part II	
1—31	1—31	1—31
32—33	32	32—33
34—37	33—36	34—37
38	37	38—39
39—45	38—44	40—46

Extent of the Vulgate Text

The extent of the text contained in the Veṅkaṭeśvara-edition, by counting, is 5897 ślokas—3195 ślokas in Part I and 2702 ślokas in Part II. The Bib. Ind. edition has not given the numbers on its ślokas, but the extent of its text may most probably be the same as that of the Veṅk.-edn. The extent of the text contained in other editions may also be approximately the same.

This extent of the vulgate text approximately tallies with the extent of the *Brāhmī-Saṁhitā* (6000 Ślokas) as mentioned in the Nāradīya-Purāṇa (I. 106.22) and in the Kūrma-Purāṇa (I. 1.23).

Contents of the Extant Kūrma Purāṇa

The contents of the extant Kūrma-Purāṇa almost tally with the contents of the Kūrma-Purāṇa mentioned in the Nāradīya-Purāṇa (I. 106). A list of the contents is also mentioned in the *Anukramaṇikā* given at the end of the extant Kūrma-Purāṇa.

The two oldest available MSS. of the Kūrma-Purāṇa (our दे8.9), procured from the Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona, have their own *Anukramaṇikā* also added to them after the end of their colophons, but this *Anukramaṇikā* is incomplete in both these MSS. and is almost the same.

There is another list of the contents of the Kūrma-Purāṇa included in the *Purāṇa-sūcī*, MS. D. 2334 deposited in the Government Oriental Manuscripts Library, Madras, a transcribed copy of which in Devanāgari has been procured by us through Dr. V. Raghavan. This *Sūcī* of the Kūrma-Purāṇa contents also divides the Kūrma-Purāṇa text into two parts called here as the *Pūrva-bhaga* and the *Uttara-bhāga*, the numbers of the Adhyāyas of the two Parts are continuous, and not separate in each part which is the case in all the printed editions and also in almost all the collated Manuscripts of the Kūrma-Purāṇa. The *Purva-bhāga* of this *Sūcikā* ends after its Adh. 50 and the *Uttara-bhāga* after its Adh. 93.

According to the Nāradīya-Purāṇa (I 106. 1) and the Matsya-Purāṇa (53.47) the Kūrma-Purāṇa deals with the accounts of the *Lakṣmi-kalpa* ('लक्ष्मीकल्पानुचरितं' NP; 'लक्ष्मीकल्पानुगं शिवम्' MP.) But in the extant Kūrma-Purāṇa we have no such explicit mention of this fact. However, in the beginning of the Kūrma-Purāṇa it is stated that Śrī or Lakṣmī was formerly born in the *Śrīkalpa* also ("प्रागेव मत्तः संजाता श्रीकल्पे पद्मवासिनी" I. 1. 38), and in the concluding Adhyāya also it is mentioned that "in this Purāṇa the birth of Lakṣmī has been mentioned first" (अस्मिन् पुराणे लक्ष्म्यास्तु संभव कथितः पुरा" II. 44....). And the Kalpa in which Lakṣmī (Śrī) is stated to be born is called the *Lakṣmī-Kalpa.*

The Nāradiya-Purāṇa, I. 106., is the oldest record, belonging to the 9th or the 10th century A.D. which has given the contents of the whole Kūrma-Purāṇa as follows—

॥ ब्रह्मोवाच ॥

श्रृणु वत्स मरीचे त्वं पुराणं कूर्मसंज्ञकम् । लक्ष्मीकल्पानुचरितं यत्र कूर्मवपुर्हरिः ॥१
धर्मार्थकाममोक्षाणां माहात्म्यं च पृथक् पृथक् । इन्द्रद्युम्नप्रसंगेन प्राहर्षिभ्यो दयान्वितः ॥२
तत्सप्तदशसाहस्रं सुचतुः संहितं शुभम् । यत्र ब्राह्मः पुरा प्रोक्ताः धर्मा नानाविधा मुने ॥३
नानाकथाप्रसंगेन नृणां सद्गतिदायकाः । तत्र पूर्वविभागे तु [1]पुराणोपक्रमः पुरा ॥४
[2]लक्ष्मीन्द्रद्युम्नसंवादः [3]कूर्मर्षिगणसंकथा । [4]वर्णाश्रमाचारकथा [5]जगदुत्पत्तिकीर्तनम् ॥५
[6]कालसंख्या समासेन [7]लयान्ते स्तवनं विभोः । ततः [8]संक्षेपतः सर्गः [9]शांकरं चरितं तथा ॥६
[10]सहस्रनाम पार्वत्या [11]योगस्य च निरूपणम् । [12]भृगुवंशसमाख्यानं ततः [13]स्वायम्भुवस्य च ॥७
[14]देवादीनां समुत्पत्ति[15]र्दक्षयज्ञाहतिस्ततः । [16]दक्षसृष्टिकथा पश्चात् [17]कश्यपान्वयकीर्तनम् ॥८
[18]आत्रेयवंशकथनं [19]कृष्णस्य चरितं शुभम् । [20]मार्त्त (र्क?)ण्डकृष्णसंवादो [21]व्यासपाण्डवसंकथा ॥९
[22]युगधर्मानुकथनं [23]व्यासजैमिनिकीर्तनम् । [24]वाराणस्याश्च माहात्म्यं [25]प्रयागस्य ततः परम् ॥१०
[26]त्रैलोक्यवर्णनं चैव [27]वेदशाखानिरूपणम् । उत्तरेऽस्या विभागे तु पुरा [28]गीतैश्वरी ततः ॥११
[29]व्यासगीता ततः प्रोक्ता नानाधर्मप्रबोधिनी । [30]नानाविधानां तीर्थानां माहात्म्यं च पृथक् ततः ॥१२

[31]प्रतिसर्गप्रकथनं ब्राह्मीयं संहिता स्मृता । अतः परं भागवतीसंहितार्थनिरूपणम् ॥१३
कथिता यत्र वर्णानां पृथग् वृत्तिरुदाहृता । पादेऽस्याः प्रथमे प्रोक्ता ब्राह्मणानां व्यवस्थितिः ॥१४
सदाचारात्मिका वत्स भोगसौख्यविवर्द्धनी । द्वितीये क्षत्रियाणां तु वृत्तिः सम्यक्प्रकीर्तिता ॥१५
यया त्वाश्रितया पापं विधूयेह व्रजेद्दिवम् । तृतीये वैश्यजातीनां वृत्तिरुक्ता चतुर्विधा ॥१६
यया चरितया सम्यग् लभते गतिमुत्तमाम् । चतुर्थेऽस्यास्तथा पादे शूद्रवृत्तिरुदाहृता ॥१७
यया संतुष्यति श्रीशो नृणां श्रेयोविवर्द्धनः । पञ्चमेऽस्यास्ततः पादे वृत्तिः संकरजोदिता ॥१८
यया चरितयाप्नोति भाविनीं गतिमुत्तमाम् । इत्येषा पंचपद्युक्ता द्वितीया संहिता मुने ॥१९
तृतीयाऽत्रोदिता सौरी नृणां कार्यधिवायिनी । षोढा षट्कर्मसिद्धिं बोधयन्ती च कामिनाम् ॥२०
चतुर्थी वैष्णवी नाम मोक्षदा परिकीर्तिता । चतुष्पदी द्विजातीनां साक्षाद् ब्रह्मस्वरूपिणी ॥२१
ताः क्रमात् षट्चतुर्द्वीषुसाहस्राः परिकीर्तिताः ॥२२
एतत्कूर्मपुराणं तु चतुर्वर्गफलप्रदम् । पठतां शृण्वतां नृणां सर्वोत्कृष्टगतिप्रदम् ॥२३
—(NP. I. 106)

A concordance of the contents of the *Brāhmī-Saṁhitā* of the Kūrma-Purāṇa, as mentioned by the Nār-P. (I.106.4cd-13ab, quoted above), with the contents of the extant Kūrma-Purāṇa is given below to show how far the extant Kūrma-Purāṇa represents the *Brāhmī-Saṁhitā* of the Kūrma-Purāṇa noticed by the Nāradīya-Purāṇa :—

Nāradīya-Purāṇa (Veṅk. edn).	*Kūrma-Purāṇa* (Veṅk-edn.)
1. पुराणोपक्रमः (Commencement of the Purāṇa)	I. **1.** 1-26.
2. कूर्मर्षिगणसंकथा (Interlocation of Kūrma and the sages introduced).	I. **1.** 31 ff., 124 ff.
3. लक्ष्मीन्द्रद्युम्नसंवादः (Interlocation between Lakṣmī and Indradyumna)	I. **1.** 55—64 [65—85 Indradyumna's worship of Viṣṇu, Viṣṇu appears, *stuti* of Viṣṇu by Indradyumna, Indradyumna requests Viṣṇu to instruct him about his duties which may also be conducive to the welfare of the world.]
4. वर्णाश्रमाचारकथा (Account of the four *Varṇa*-s and *Aśrama*-s and their duties).	I. **1.** 86-97; **2.** 13-22 30-111; **3.**

[It also includes a brief description of the nature of the highest Reality called *Para-Brahman*, of Viṣṇu,

of the three *bhāvanā*-s and of the worship of Maheśvara with *jñāna*, *bhakti-yoga* and *Karma-yoga* to attain the *mokṣa*].

5. जगदुत्पत्तिकीर्त्तनम् — I. **2**. 3-12, 22-29; **4**

(Account of the creation of the universe)

[It is an account of the creation of Brahmā, of Rudra, of Śrī who is also called here as Nārāyaṇī, Mahā-māyā and Mūla-Prakṛti, of the nine sages called nine Brahmā-s, of the birth of the four Varṇa-s and their duties, establishment of the four Āśrama-s and their duties; then we have an account of the *Prākṛta-sarga*, i.e. of the creation from Prakṛti mainly based on the *Sāṃkhya*-theory of creation].

6. कालसंख्या — I. **5**

(Divisions of *Kāla* or Time and their durations, Yuga-s, Manvantara-s Kalpa-s, Prārdha-s; etc.)

7. लयान्ते स्तवनं विभोः — I. **6**. 11-21

(Brahmā-Nārāyaṇa in the form of Varāha and his *stuti* by the Siddha-s of the Jana-loka at the end of the *Pralaya*)

[1-10 *Ekārṇava* state of the world, assuming of the Varāha-form by Brahmā-Nārāyaṇa for rescuing the Earth from the waters of the *Pralaya*, Earth rescued.]

8. संक्षेपतः सर्गवर्णनम् — I. **7; 8; 10**. 12-38, 77-90

(Brief account of the creation of the world).

[**10**. 1-11 Killing of the two Asura-s, Madhu and Kaiṭabha by Viṣṇu at the request of Brahmā, the account of how Brahmā became one with Nārāyaṇa and as such slept in the waters of the *Pralaya*; 39-76 Account of how Śaṁkara became *Sthāṇu*, his ten permanent qualities, his *stuti* by Brahmā.]

[Account of the creation of the nine *Sarga-s*, creation of the mind-born sons of Brahmā, creation of

Rudra from Brahmā's forehead, creations by Rudra and by Brahmā and the progeny of Dharma from the thirteen daughters of Svāyambhuva Dakṣa]

9. शांकरं चरितम् — I. **9**; **10**. 22-87 ab; **11**. 1-6.
(The *carita* of Śiva) — [**11**. 7ff. birth of Pārvatī]
[I. **9** includes also the account of *Padmodbhava-prādurbhāva*; i. e. The appearance of Brahmā as sprung from the lotus on Viṣṇu's navel]

10. सहस्रनाम पार्वत्याः — I. **12**. 61-199.
(The thousand names of Pārvatī) — [**12**. 1 ff. the *māhātmya* of the Goddess Pārvatī; **12**. 200 ff. praise of Pārvatī by Himavān as Supreme *Śakti*, description of her *vibhūti-s*, her *stuti*; etc.]

11. योगस्य निरूपणम् — I. **12**. 247-312
(Expounding of the *Iśvara-yoga* by Pārvatī to Himavān)

12. भृगुवंशसमाख्यानम् — I. **13**. 1-3; **19**. 17
(Account of the *vaṁśa* of Bhṛgu)

[In fact, the Kūrma-P. gives here (in Adh. **13**) not only the account of Bhṛgu's *vaṁśa* from Dakṣa's daughter Khyāti, but also of the *vaṁśa*-s of the other seven sages—Marici, Pulaha, Atri, Aṅgiras, Pulastya, Kṛtu and Vasiṣṭha—and of Vahni (Fire) and of the Pitṛ-s (Manes) from the other daughters of *Svāyambhuva* Dakṣa, as the last Śloka of the previous Adh. (**12**. 325) mentions—"अतः परं प्रजासर्गं भृग्वादीनां निबोधत ।" But the mention of this incomplete content भृगुवंशसमाख्यानं in the Nāradīya. P. is perhaps based on the śloka—"भृगोः ख्यात्यां समुत्पन्ना ....." with which this Adh. begins. This is an account of the *vaṁśa*-s of the sages in the *Svāyambhuva-Manvantra,* whereas Adh. **19** gives an account of the *vaṁśa*-s of these very sages (or of the sages of these same names) from their other wives in the *Vaivasvata-Manvantara; cf.* **19**. 16—"अनपत्यः क्रतु-स्तस्मिन् स्मृतो वैवस्वतेऽन्तरे ।"]

13. स्वायम्भुववंशकथनम् — I. **14**. 1-55 (*Cf.* also **8**.10 ff.)

(Account of the *vaṁśa* of Svāyambhuva-Manu)

[This account also includes the legend of Pṛthu-Vainya, of the birth of Sūta Romaharṣaṇa, of Pṛthu's grandson Suśīla and his initiation into the Pāśupata-cult by Sage Śvetāśvatara, and of the birth of *Prācetasa* Dakṣa owing to the curse pronounced by Śiva (*cf.* 56-64).]

14. देवादीनां समुत्पत्तिः — I 15. 1; 16. 8-19

(Birth of gods and others, such as Asura-s, Gandharva-s, Nāga-s; etc.)

[**16**.8 ff. Birth of the *Viṣvedeva*-s, *Sādhya*-s, *Marutvat*-s *Vasu*-s etc. from Dharma and the ten daughters of Dakṣa ;birth of *Āditya*-s (*Deva*-s), and *Daitya-s* from Kaśyapa and the daughters of Dakṣa— Aditi and Diti respectively. The account of the *Daitya*-s here includes the legends of Hiraṇya-kaṣipu-Nṛsiṁha, Hiraṇyākṣa and Varāha, Prahlāda's fight with Hari, Gautama's curse to the Brāhmaṇ-sages and their rebirth as heretics, and the battle of Andhaka and Śiva. Adh. **17**- the progeny of Prahlāda and the legend of Bali-Vāmana; Adh. **18**- the progeny of Bali and the legend of Bāṇa and the burning of his city by Śiva; birth of *Dānava*-s, *Gandharva*-s, *Nāga*-s, *Yakṣa*-s, *Rakṣas*-s, *Ṛṣi*-s, Garuḍa and Aruṇa and *Deva-praharṇa*-s (Divine weapons) etc. from the other daughters of Dakṣa; Adh. **19**- the progeny of the sages—Kaśyapa, Pulastya. Pulaha, Marīci, Atri and others.]

15. दक्षयज्ञविध्वंसनम् — I. **15**. 2; 80

(Destruction of Dakṣa's sacrifice by Rudra)

[This account also includes the story of Dadhīci's curse to the sages present in Dakṣa's sacrifice, Śls. 25-33)].

16. दक्षसृष्टिकथा — I. **16**. 1-7

(Account of the creation by Dakṣa)

[It also includes the account of the creation of the *maithunī sṛṣṭi* by Dakṣa—his thousand sons from

the daughter of Prajāpati Vīraṇa and his sixty daughters.]

17. कश्यपान्वयकीर्त्तनम् — I. **20-25**.82; **27**. 1-2.

(The account of the Solar and the Lunar dynasties as originated from Kaśyapa and Aditi).

18. आत्रेयवंशकथनम् — I. **13**. 7cd–9ab; **19**. 18 ff.

The account of the *vaṁśa* of Atri)

[In **13**.7-9 is mentioned Atri's progeny from Dakṣa's daughter Anasūyā, while **19**. 18-19 mention the progeny of Atri from his other wives. But **19**. 20-27ab mention the *vaṁśa* of Vasiṣṭha. **19**. 27cd in Venk.-edn., however reads **"एतेऽत्रिवंशाः कथिता ब्रह्मणा ब्रह्मवादिनाम"**, so this reading is clearly wrong; the mention of this content '**अत्रेयवंशकथनं** in the Nār.-P. seems to be based on this wrong text as given in the Venk.-edn. of the Kūrma-P.; but *cf.* here the critical text I. **18**. 27.]

19. कृष्णस्य चरितं शुभम् — I. 25. 83. **26**. 50; **27**. 3-20

(The auspicious *carita* of Śrī-Kṛṣṇa).

[It includes the story of Kṛṣṇa's penance in the hermitage of Upamanyu to propitiate Śiva for obtaining a son, and Kṛṣṇa's initiation by Upamanyu in the *Paśupata-vrata*. In **27**. 3-20 is mentioned Kṛṣṇa's leaving this world and departure to his *Viṣṇu-loka*.]

20. मार्कण्डेयकृष्णसंवादः — I. **26**. 51-107

(Interlocution of Mārkaṇḍeya and Śrī-Kṛṣna, wherein Kṛṣṇa relates to Mārkaṇḍeya the merits of worshipping *Śiva-liṅga*-s).

[The Adh. I. **26** containing this interlocution is, therefore, named as *Linigādhyāya*; cf. "**य इमं श्रावयेन्नित्यं लिङ्गाध्यायमनुत्तमम्। शृणुयाद्वा पठेद्वापि सर्वपापैः प्रमुच्यते (26.** 108cd-109ab)].

21. व्यासपाण्डवसंकथा — I. **28**

(Interlocution between Vyāsa and Arjuna, about the *Yuga-svabhāva* introduced).

22. युगधर्मानुकथनम् — I. **29** (Account of the three Yuga-s) **30**. 1–60 (Account of the evils of Kaliyuga)

(Account of the nature of the Yuga-s narrated by Vyāsa to Arjuna)

23. व्यासजैमिनिकीर्त्तनम् — I. 31. 6–80.

(Interlocution between Vyāsa and his disciple Jaimini about the best means of attaining salvation)

[Here Vyāsa reports to Jamini the interlocution between Goddess Pārvatī and Śiva relating to the *māhātmya* of Vārāṇasī or *Avimukta* (16–71ab). Vyāsa says to Jaimini that Vārāṇasī is the best of the *tīrtha*-s where one should live and die to attain *mokṣa*.]

24. वाराणस्या माहात्म्यम् — I. 31–35

(The *māhātmya* orglorification of Vārāṇasī as narrated by Vyāsa to his disciples—Jaimini Paila, Sumantu and others—who had accompanied him to Vārāṇasī)

[Vyāsa here relates to Jaimini the interlocution between Goddess Pārvatī and Śiva about the *māhātmya* of Vārāṇasī as noted above-(**31**); Adhs. **32–35** contain the *māhātmya* of the various *liṅga*-s and *tīrtha*-s of Vārāṇasī. The principal *liṅga*-s of which the *māhātmya* is related here are : (1) *Oṁkāreśvara-liṅga* (called also here as the *Pañcāyatana-liṅga*, being the abode of the five gods, Brahmā and others), and (2) *Kṛtti-vāseśvara-liṅga* where Śiva had killed the demon Gajāsura (An Asura in the form of an elephant) and used

his skin (*Kṛtti*) as his upper garment (*vāsa*)-(**32**); (3) *Kapardīśvara-liṅga* situated near the *Piśāca-mocan* tank, where sage Śaṅkukarṇa had made a Piśāca get rid of his *Piśāca*-birth by making him bathe in that tank-(**33**), and (4) *Madhyameśvara-liṅga*, where the Pāśupata-s attained salvation after hearing a discourse from Vyāsa and where Śrī-Kṛṣṇa also had resided for a year and observed the *Pāśupata-vrata*-(**34**); then Vyāsa made a pilgrimage to the other *guhya* sacred, mystical) *tīrtha*-s and *āyatanas* and returned again to the *Viśveśvra-liṅga* to reside there permanently, but on account of the curse from Goddess Pārvatī he had to leave Vārāṇasī and reside near it-(**35**).]

25. प्रयागमाहात्म्यम् **I. 36-39**

(The glorification of Prayāga related by Sage Mārkaṇḍeya to king Yudhiṣṭhira)

[This is an account of the *māhātmya* of Prayāga and its several *tirtha*-s, the *māhātmya* of bathing in the confluence, residing there, and giving up one's life by various means—such as by fire or by water or by cutting one's own body into pieces and offering it to the birds. It also narrates the *māhātmya* of the two rivers—Gaṅgā (**37**.30 ff.) and Yamunā (**39**). Here lives Maheśvara with Mādhava or Viṣṇu, and it is known as the *tapovana* and the *siddha-kṣetra*.]

26. त्रैलोक्यवर्णनम् **I. 40-50**

(The account of the three worlds, or the *Bhuvana-vinyāsa*)

[Sūta reports this account to the sages of the Naimiṣa-forest as it was related by Kūrma to the sages—"वक्ष्ये देवाधिदेवाय विष्णवे प्रभविष्णवे। नमस्कृत्याप्रमेयाय यदुक्तं तेन धीमता ॥ (**40**. 5). The contents of this account are referred to in the query which the Naimiṣa-sages put to Sūta—"इदानीं श्रोतुमिच्छामस्त्रैलोक्यस्यास्य मण्डलम्। यावन्तः सागरा द्वीपास्तथा वर्षाणि पर्वताः। वनानि सरितः सूर्यो ग्रहाणां स्थितिरेव च। यदाधारमिदं सर्वं येषां पृथ्वी पुरात्वियम्। नृपाणां तत्समासेन तत्तद्वक्तुमिहार्हसि। (**40**. 2-4).

Thus, Adhs. **40, 44-50** describe the seven Mahādvipa-s, seven Oceans, Varṣa-s, mountains, rivers, Vana-s, Loka-s, Pātāla-s, Śeṣa who upholds the Earth, the various Purī-s of gods, etc. Adh. **40** contains also the names of kings in Bharata's dynasty who formerly ruled the Earth. Adhs. **41-43** describe the *jyotiḥ sanniveśa* or the situation, movements etc. of the Sun and the other heavenly bodies, and their connection with the Dhruva or the Pole-star.]

27. वेदशाखानिरूपणम् **I. 52.**

[Maharṣi Veda-Vyāsa is mentioned as an *Avatātra* of Hari at the end of Adh. **51** which contains the description of the first seven Manvantara-s with their particular gods, sages, and incarnations or forms of Viṣṇu. Adh. **52** mentions 28 Vyāsas of 28 Dvāpara-s of the Vaivasvata Manvantara, who arranged or divided the Veda in their respective Dvāpara-s. In the 28th or the last Dvāpara Kṛṣṇa-Dvaipāyana was the Vyāsa who divided the Veda into four *Saṁhitā*-s and taught each of them to each of his four disciples—Ṛg-veda to Paila, Yajurveda to Vaiśampāyana, Sāma-veda to Jaimini and Atharve-veda to Sumantu. Then he divided each Veda into various *Śākhā*-s; the number of *Śākhā*-s of each Veda is mentioned in **52.** 19-20.]

Here ends the list of the contents of Part I (*Pūrva-vibhāga*) of the Brāhmī-Saṁhitā of the Kūrma-Purāṇa as given by the Nāradīya-P. and compared and identified with the contents of Part I of the extant Kūrma-Purāṇa (Veṅk. edn.).

The list of contents of Part II (*Uttara-vibhāga*) mentioned in the Nāradīya-P. is rather brief. It is as follows :—

28. गीतैश्वरी or ईश्वरगीता **II. 1-11.**

(The knowledge of the *Brahman* or the Highest Reality as sung or expounded by Īśvara.)

[The Chapters II. 1-11 of the Kūrma-Purāṇa are mentioned in the colophons of almost all the MSS. of the Kūrma-P. as forming the Īsvara-gītā

("ईश्वरगीतासु" or "ईश्वरगीतासूपनिषत्सु"). The Kūrma-P. also mentions these chapters in its *Anukramaṇikā* as:—

"गीताश्च विविधा गुह्या ईश्वरस्याथ कीर्त्तिताः।" (II. 46. 113).

This Īsvaragītā of the Kūrma-Purāṇa has acquired almost the same religious and philosophical importance as the Bhagavad-gītā of the Mahābhārata and has a number of commentaries on it by such eminent scholiasts as Vijñana-bhikṣu and Bhāsurānanda.]

29. व्यासगीता II. 12-34.

(*Dharma*-s sung or expounded by Maharṣi Vyāsa to the sages of the Naimiṣa-forest).

[The chapters II. 12-34 (Cr. II. 12-33) forming the Vyāsa-gītā contain the *Dharmasāstra* or *Smṛti*—matters known as वर्णाश्रमाचार or duties of the four Varṇa-s and Āśrama-s, which are as follows :—

1. ब्रह्मचारिधर्माः (Duties of a Vedic student)—(12-14);
2. स्नातकगृहस्थधर्म (Duties of a *Snātaka* householder)—(15-26), which include :
   - (a) सदाचार (Prescribed conduct)—(15-16);
   - (b) भक्ष्याभक्ष्यनिर्णय (Mention of edibles and non-edibles)—(17)
   - (c) आह्निक (Rules for performing daily duties)—(18)
   - (d) भोजनविधि (Rules for taking food)—(19);
   - (e) श्राद्धकल्प (*Srāddha* ceremonies in honour and for the benefit of dead relatives—(20-22);
   - (f) अशौचनिर्णय (Assertainment of *impurities* owing to the birth or death of a relative)—(23)
   - (g) अग्निहोत्रादिकृत्य (*Agnihotra* and other sacrifices) —(24)
   - (h) गृहस्थवृत्त्युपाय (Means of livelihood of a householder) —(25);
   - (i) दानधर्म (Religious duty of giving charities and gifts) —(26);

3. वानप्रस्थ धर्म (Duties of a hermit) —(27);
4. यतिधर्म (Duties of an ascetic) —(28-29);
5. प्रायश्चित्तविधान (Rules for atonement or expiation of sins) —(30-34).

These chapters on *prāyaś-citta* include also the story of कपालमोचन (getting rid of the skull of Brahmā by Śiva at Varanasi) —(Adh. 31) and पतिव्रता-माहात्म्य or the glorification of *pativratā* women illustrated by the story of Sītā (सीताख्यान) —(34.110-141).

It is on account of these religious chapters in the Vyāsa-gītā that the Nār.-P. speaks of the Vyāsa-gītā as 'नानाधर्मप्रबोधिनी'.

The Kūrma-Purāṇa, however, does not mention the name of the Vyāsa-gītā in its *Anukramaṇika* in II. 46, but it simply names the topics of these chapters as—"वर्णाश्रमाणामाचाराः प्रायश्चित्तविधिस्ततः। कपालित्वं च रुद्रस्य भिक्षाचरणमेव च। पतिव्रतानामाख्यानं···" (II. 46.114 ff.). Moreover, many of the MSS. also, in their colophons do not mention these chapters as forming the Vyāsa-gītā.].

30. तीर्थमाहात्म्यम् II. 35-44

(Glorification of the *tīrtha*-s)

[The *māhātmya* of the *tīrtha*-s other than Vārāṇasī and Prayāga has been narratede here; for, the *māhātmya* of both Vārāṇasī and Prayāga has already been narrated in I. 31-39. Besides the *māhātmya* of the various *tīrtha*-s (among which the Narmadā occupies a most important place) these chapters also include several important episodes relating to the *māhātmya* of a few particular *tirtha-s*. The Kūrma-P. mentions these episodes as —"······तीर्थानां च विनिर्णयः। तथा मङ्कणकस्याथ निग्रहः कीर्त्तितो द्विजाः॥ वधश्च कथितो विप्राः कालस्य च समासतः। देवदारुवनं शम्भोः प्रवेशं माधवस्य च॥ दर्शनं षट्कुलीयानां देवदेवस्य धीमतः। वरदानं च देवस्य नन्दिने तु प्रकीर्त्तितम्॥"

(II. 46. 114-117).

(1) The story of Maṅkaṇa is connected with the *māhātmya* of the Sapta-sārasvata-tīrtha (II. 35. 45-76), (2) the story of the killing of Kāla or the Death by

3. वानप्रस्थ धर्म (Duties of a hermit) —(27);
4. यतिधर्म (Duties of an ascetic) —(28-29);
5. प्रायश्चित्तविधान (Rules for atonement or expiation of sins) —(30-34).

These chapters on *prāyaś-citta* include also the story of कपालमोचन (getting rid of the skull of Brahmā by Śiva at Varanasi) —(Adh. 31) and पतिव्रता-माहात्म्य or the glorification of *pativratā* women illustrated by the story of Sītā (सीताख्यान) —(34.110-141).

It is on account of these religious chapters in the Vyāsa-gītā that the Nār.-P. speaks of the Vyāsa-gītā as 'नानाधर्मप्रबोधिनी'.

The Kūrma-Purāṇa, however, does not mention the name of the Vyāsa-gītā in its *Anukramaṇika* in II. 46, but it simply names the topics of these chapters as—"वर्णाश्रमाणामाचाराः प्रायश्चित्तविधिस्ततः। कपालित्वं च रुद्रस्य भिक्षाचरणमेव च। पतिव्रतानामाख्यानं···" (II. 46.114 ff.). Moreover, many of the MSS. also, in their colophons do not mention these chapters as forming the Vyāsa-gītā.].

30. तीर्थमाहात्म्यम् II. 35-44

(Glorification of the *tīrtha*-s)

[The *māhātmya* of the *tīrtha*-s other than Vārāṇasī and Prayāga has been narratede here; for, the *māhātmya* of both Vārāṇasī and Prayāga has already been narrated in I. 31-39. Besides the *māhātmya* of the various *tīrtha*-s (among which the Narmadā occupies a most important place) these chapters also include several important episodes relating to the *māhātmya* of a few particular *tirtha-s*. The Kūrma-P. mentions these episodes as —"······तीर्थानां च विनिर्णयः। तथा मङ्कणकस्याथ निग्रहः कीर्त्तितो द्विजाः॥ वधश्च कथितो विप्राः कालस्य च समासतः। देवदारुवनं शम्भोः प्रवेशं माधवस्य च॥ दर्शनं षट्कुलीयानां देवदेवस्य धीमतः। वरदानं च देवस्य नन्दिने तु प्रकीर्त्तितम्॥"

(II. 46. 114-117).

(1) The story of Maṅkaṇa is connected with the *māhātmya* of the Sapta-sārasvata-tīrtha (II. 35. 45-76), (2) the story of the killing of Kāla or the Death by

Śiva is connected with the *māhātmya* of Kālaṁ-jara-tīrtha (II. 36.12-37), (3) the story of the entry of Śiva with Viṣṇu into the Devadāru-forest is narrated in connection with the *māhātmya* of the Devadāru-forest itself and also mentions the imparting of the knowledge of *jñāna-yoga* by Śiva to the sages of the Devadāru-forest, by means of which they should worship Śiva (II. 38-39), (4) the episode of appearing of Mahādeva before the *Ṣaṭkulīya*-sages is related to the *māhātmya* of the Naimiśa-tīrtha (II. 43.2-12) and (5) the story of granting boon to Nandin, the *ayonija* son of Sage Śilāda, by Śiva is related to the *māhātmya* of the Japyeśvara-tīrtha (II. 43.17.41).

This description of the *māhātmya of the tīrtha*-s in these Adhyāyas (35-44) is, in fact, in continuation of and related to the topic of the *prāyaś-citta* dealt with in the previous Adhyāyas (31-34) as says the Kūrma-P.—"प्रायश्चित्तप्रसङ्गेन तीर्थमाहात्म्यमीरितम् ।" (44-24); the *tīrtha-sevā* (pilgrimage) has been mentioned as a good *prāyaś-citta* to expiate even a *mahāpātaka* (*cf.* II. 34.106-108, 142-143)].

31. प्रतिसर्गकथनम् II. **45-46**.25

(Description of the *Pralaya* or Dissolution)

[The four kinds of *Pratisarga*-s are described here; viz.—

1. *Nitya*—constant occuring of the death of mortals (45.6);
2. *Naimittika*—due to the *nimitta* or occasion of Brahmā's sleep at the end of his day known as *Kalpa* (45.11-48);
3. *Prākṛta*—when every created object is made to be dissolved in the *Prakṛti*, the original Material Cause of the universe (46.1-23);
4. *Ātyantika*—Final dissolution or absorption into *Brahman*, of one who has acquired the highest knowledge of *Brahman*, and has realised his true Self.

After this (in ślས. 26 ff.) the Kūrma-P. describes the nature of the Highest Reality (called here as the *Paramātman, Maheśvara* and *Rudra*) and its manifestations into various forms. The means (*Yoga*) to realise this Reality are also mentioned here. All this may be said to be related to the *Ātyantika Pralaya* or *mokṣa*, and, therefore the Nār.-P. might not have mentioned it separately in its list of the contents of the Kūrma-P.]

Thus, we see that all the contents of the Brāhmī-Saṁhitā of the Kūrma-Purāṇa mentioned by the Nāradīya-Purāṇa are contained in the extant Kūrma-P. The contents mentioned by the Nāradīya-P., do not seem to be exhaustive, and so there are many other topics in the extant Kūrma-P. not mentioned by the Nāradīya-P., as shown above. It is clear, however, that the text of the extant Kūrma-P. is the same as noticed by the Nāradīya-P. under the name of the Brāhmī-Saṁhitā.

The extant Kūrma-Purāṇa ends with an *Anukramaṇikā* or a Table of Contents (Veṅk II.46.68-118) and *Phalaśruti* (46.126 ff.), both of which might not have been mentioned by the Nāradīya-P. simply because these topics are common to many other Purāṇas also, or they might have been later additions and then traditionally accepted as part of the Kūrma-Purāṇa.

Interlocutors in the Extant Kūrma-Purāṇa

Unlike the extant Vāmana and a few other Purāṇas such as the Bhaviṣya, Brahma and Liṅga which have changed their interlocutors the Kūrma-Purāṇa is one of those Mahāpurāṇas which have preserved their original character as regards their interlocutors. According to the information contained in the Matsya-Purāṇa (53.46-47, already quoted above) the Kūrma-Purāṇa was narrated by Kūrma to the sages (Nārada and others) through the story of Indradyumna. The extant Kūrma-Purāṇa has also Kūrma and the sages as its primary or the first interlocutors, and the story of Indradyumna is also related in the opening chapter.

Below are mentioned the various sets of interlocutors in the extant Kūrma-Purāṇa (Veṅk.-edition) :—

1. *Kūrma* and the *Ṛṣi-s (Nārada etc.)* (I. **1**. 31-**12**; II. **45-46**.66).

These are the first interlocutors of the entire Kūrma-Purāṇa as is mentioned in the Kūrma-Purāṇa itself—

एतद् वः कथितं विप्रा भोगमोक्षप्रदायकम् । कौर्मं पुराणमखिलं यज्जगाद गदाधरः ॥ (II. **46**. 67).

This interlocution between Kūrma and the Ṛṣi-s is reported by Sūta Romaharṣaṇa to the sages of the Naimiṣa-forest in the form of the exant Kūrma-Purāṇa. But the actual portions of the Kūrma-Purāṇa text (Veṅk.-edn.) where Kūrma and the Ṛṣi-s are explicitly mentioned as the interlocutors are :—

I. **1**. 31—**12** (*Karma-yoga* and *Sarga,* i.e. cosmology and cosmogony, and also the *māhātmya* of Goddess Pārvatī).

II. **45-46**. 66 (*Pratisarga* or Dissolution).

2. *Sūta Romaharṣaṇa* and *the Naimiṣa-sages* (I. **1**. 1-30; **13-27**; **28**; **40-50**; **51-53**; II. **35-39**; **43-44**; **46**-67 ff.)

Though Sūta Romaharṣaṇa is the reporter of the interlocution of Kūrma and the Ṛṣi-s, yet in the chapters mentioned above Sūta seems to be the actual narrator and not a mere reporter. The topics of these chapters are as follows:—

I. **1**. 1-30—Sūta introduces the Kūrma-Purāṇa;
I. **13-27**—*Vaṁśa* (genealogy) and *vaṁśānucarita*
I. **28**—Sūta introduces the interlocution of Vyāsa and Arjuna about the *Yuga-dharma* or the characteristics of the four Yuga-s.
I.**40-50**—The *Bhuvana-kośa* and *Jyotiḥ-saṁniveśa*; i. e. the description of the terrestrial and the heavenly spheres;
I.**51-53**—Description of the fourteen *Manvantara*-s, the *Avatāra*-s of Veda-Vyāsa and Śiva and the Vedic *Śākhā*-s;
II.**35-39**—Description of the *tīrtha*-s;
II.**43-44**—Description of the *tīrtha*-s continued and concluded.
II.**46**-67 ff—*Anukramaṇikā* and *Phala-śruti* of the Kūrma-Purāṇa.

3. *Vyāsa* and *Arjuna* (**I.29-30**).

Vyāsa here describes to Arjuna the *Yuga-dharma* or the characteristics of the four Yuga-s, specially of the Kaliyuga and recommends the worship of Śiva to remedy the evils of Kaliyuga.

4. *Vyāsa and Jaimini*—(I.**31**).

Vyāsa relates here the *māhātmya* of Vārāṇaī to his disciple Jaimini and reports in this connection the interlocution between Mahādeva and Devī held on the Meru.

5. *Vyāsa* and *his disciples, Sumantu etc.* (I.**32-35**).

Vyāsa here relates the *māhātmya* of the various *Śiva-liṅga*-s and the *tīrtha*-s of Vārāṇasī.

6. *Mārkaṇḍeya* and *Yudhiṣṭhira*—(I.**36-39**; II. **40-42**).

I.**36-39**—Mārkaṇḍeya relates the *māhātmya* of Prayāga to king Yudhiṣṭhira when he was being overwhelmed with grief consequent upon the slaughter of his kiths and kins in the great Mahābhārate-War.
II.**40-42**—The *māhātmya* of the Narmadā as related by Mārkaṇḍeya to Yudhiṣṭhira.

7. *Īśvara (Śiva)* and *Sanatkumāra etc.*—(II. **1-11**)

The Adhyāyas (II.**1-11**) form the *Īśvara-gītā* of the Kūrma-Purāṇa, which is narrated by Īśvara or Śiva to the twelve sages, viz. Sanatkumāra,

Sanaka, Sanandana, Angiras, Rudra, Bhṛgu, Kaṇāda, Kapila, Garga, Vāmadeva, Śukra and Vasiṣṭha.

This interlocution in the form of the Īśvara-gītā is reported by Vyāsa to the Naimiṣa-sages, Śaunaka and others, at the request of his disciple Sūta Romaharṣana.

8. *Vyāsa and the Nāimiśa-sages* (Śaunaka etc.)—(II. **12-34**)

The Adhyāyas (Veṅk. II. 12-34) form what is known as the *Vyāsa-gītā* as already mentioned. In this *Gītā* Vyāsa relates the *Karma-yoga* or the *dharma-saṁgraha* (i.e. the topics of *dharma* or religious duties). Vyāsa is requested by the sages of the Naimiśa-forest to relate to them the *dharma-saṁgraha* which had been expounded by Kūrma to the Sages and Indra at the time of the churning of the Ocean (*cf.* II. 34. 141-144). Vyāsa is, thus, made here the reporter of the interlocution of Kūrma and the Sages about the topics of *dharma*. According to Dr. Hazra, however, "the Uśanas-Saṁhitā was incorporated into the Kūrma-Purāṇa to form the Vyāsa-gitā." (*Purāṇic Records*, p. 72).

N.B· :—The references in this Section (II) are given from the Veṇkaṭeśvara-edition of the Kūrma-Purāṇa. An Adhyāya-Concordance of the Critical Text with the texts of the printed editions noticed in this Section is given separately, and another detailed Concordance of the Adhyāyas and the Ślokas of the Critical Text with the text of the Veṅkaṭeśvara-edn. is also given; so the references of the Veṅkaṭeśvara-edn. given here may easily be identified in the Critical Text.

III

RECONSTRUCTION OF THE KŪRMA-PURĀṆA TEXT

PROBLFMS OF PURĀṆIC TEXT RECONSTRUCTION

There has been a controversy as to the need and value of a critical edition of the Epics and the Purāṇas. Dr. V. S. Sukthankar was the first scholar who undertook to reconstitute the text of the *Mahābhārata* on the modern principles of textual criticism; the critical edition of the *Hari-vaṁśa* has also been prepared by Dr. P. L. Vaidya and recently published by the B. O. R. I., Poona. The *Rāmāyaṇa* has been edited on the same principles and pattern as adopted for the Mahābhārata-edition. The first critical edition of a Purāṇa text, i. e. of the *Vāmana-Purāṇa*, has been published by the All-India Kashiraj Trust on almost the same principles though modified to some extent, and now the critical edition of the *Kūrma-Purāṇa* is ready.

By the critical edition of a text we generally mean the restoration of a text to its original form intended by its author or to its oldest possible form. In the West, therefore, the purpose of textual criticism and the critical edition of a text has been to restore a particular text to its original form given to it by its known author whose historicity could not be questioned, a text which had its original autograph either

preserved or inferred. The Western textual criticism has been mostly applied in the West to the editions of the classical and medieval texts composed and transmitted in written form only. And for discussing the textual problems of these fixed (not fluid) texts works like '*The Editorial Problem in Shakespeare*' (1951), '*On Editing Shakespeare and the Elizabethan Dramatists*' (1955), etc. appeared there.[12]

Textual Problems of the Purāṇas

The textual problems of the Purāṇas are, however, altogether different from those of the Western classical and medieval texts. These may be briefly enunciated as follows :—

1. Both the Epics and the Purāṇas, as we have them now, are not the works of single individual authors, for they have been compiled, redacted and revised several times and by several hands; and in the course of such redaction and revision their texts have rather been amplified than reduced, and have therefore undergone a vast change both in their form and volume. Not being the works of any single individual authors and of any particular time and region the question of restoring these texts to their original form does not arise; for, it is quite doubtful that in view of their fluid nature they ever existed in their purely original form. Though Vyāsa has been generally regarded as the author of the Mahābhārata and the eighteen Purāṇas[13], yet the historicity of Vyāsa has been questioned by a number of modern scholars, specially of the West, who regard him as a mythical person.[14] We Indians, however, are not used to regard all our ancient sages and heroes as mythical figures. But supposing that Vyāsa was a historical person and the real author of the Mahābhārata and the Purāṇas, then also it is not certain whether Vyāsa composed one single original Purāṇa-Saṁhitā which was further redacted and revised into the four Purāṇa-Saṁhitā-s by Romaharṣaṇa and his three disciples, viz. Kāśyapa, Sāvarṇi and Śāṁśapāyana,[15] containing the germs of all the eighteen Purāṇas evolved later on, or he (Vyāsa) himself originally composed all the eighteen Purāṇas.[16]

---

12. Vide *Encyclopaedia Britannica*, Vol. 22 (1961 edn.), p. 19.

13. *cf.* अष्टादश पुराणानि कृत्वा सत्यवतीसुतः ।
भारताख्यानमखिलं चक्रे तदुपबृंहितम् ।। (Mt. P. 53.69).

14. See 'Some More Considerations about Textual Criticism' by M. Biardeau, *Purāṇa*, X. 2 (July, 1968), pp. 115 ff.

15. *cf.* Viṣṇu-Purāṇ III. 6.15-18 :—

आख्यानैश्चाप्युपाख्यानैर्गाथाभिः कल्पशुद्धिभिः ।
पुराणसंहितां चक्रे पुराणार्थविशारदः ।।
प्रख्यातो व्यासशिष्योऽभूत् सूतो वै रोमहर्षणः ।
पुराणसंहितां तस्मै ददौ व्यासो महामतिः ।।
सुमतिश्चाग्निवर्चाश्च मित्रायुः शांशपायनः ।
अकृतव्रणसावर्णी षट् शिष्यास्तस्य चाभवन् ।।
काश्यपः संहिताकर्त्ता सावर्णिः शांशपायनः ।
रोमहर्षणिका चान्या तिसृणां मूलसंहिता ।।

(*cf.* also Vāyu-P. 61.56-61, Brahmāṇḍa-P. II. 35.63-69.)

16. *cf.* Matsya-P. 53.69, quoted above.

Supposing that all the eighteen Purāṇas were originally composed by Vyāsa himself, even then it is certain that no autographs or their actual manuscript-copies ever existed; for, the Purāṇas must have been first transmitted orally through the Sūta-tradition. And in the course of an oral transmission of a popular text like the Purāṇas textual changes, both conscious and unconscious, in its form and bulk are unavoidable.

Under such circumstances, can we, then, assert with any degree of certainty that we would be ever able to restore the present text of the Purāṇas to their original form in which they had been composed and taught to his disciples by Vyāsa?

2. As already mentioned Purāṇas had first been transmitted orally by the Sūta-s and other reciters before they were committed to writing. In course of this oral transmission the Purāṇic texts underwent several radical changes such as variations, interpolations (most of which may perhaps be called additions or amplifications), omissions and transpositions. And when these texts were committed to writing in the form of manuscripts this fluid or changing nature of these texts was arrested to some extent; but similar changes still continued to take place in the transmitted written texts also due to the scribal slips and emendations and also to the readers' attempts to supplement or change the texts according to their own views.

But cultures and ideas of different times and also religious upheavals also effected several changes in the Purāṇa-texts. Consequently various versions and even recensions arose in different regions and times, which must have been far distant from the original Purāṇic texts, if ever there existed such texts. But all these versions and recensions represented some Purāṇic textual traditions which had their values at least for their own times and regions. Can we, or should we, then reduce these various versions to any single universal version by our text-reconstruction?

3. Manuscripts of the Purāṇas generally date earliest from the 14th or even the 15th century A.D. onward, and the oldest Nibandha-s (e.g. Vallālasena's *Dānasāgara* and Lakṣmīdhara's *Kṛtya Kalpataru*) which quote the Purāṇas were not composed earlier than the 11th or the 12th century A.D. But many of the extant Purāṇic texts took their shape between the 3rd century B. C. and the 3rd or the 4th century A.D., when they were probably committed to writing; or at the latest, before the composition of any of the oldest extant Nibandha-s or Smṛtiṭikā-s.[17] Before that period Purāṇas might have had a long-standing oral tradition of transmission from the time of the composition of the original Purāṇa-Saṁhitā-s. And when they were first committed to writing those early written texts are not now available to us.

Now, on the basis of such late manuscript and Nibandha material is it possible to arrive at the reasonably oldest authoritative Purāṇic texts which may be nearer to the inferred original or to the lost archetype?

---

17. The dates of the Purāṇas arrived at by different scholars do not agree with each other and are generally conjectural, being arrived at on the basis of the meagre data and negative evidence.

4. There have undoubtedly been later additions in a Purāṇic text from time to time and from region to region. Are all these later additions the results of the tampering attempts of the interpolators beyond any justification, or are these additions the results of the desire on the part of the redactors to revise the texts of the Purāṇas from time to time and keep them in line with the current religious and social ideas of their times in order to preserve the encyclopaedic nature of the Purāṇas and keep them up-to-date. Should a text-critic or a critical editor spurn all such later additions as spurious matter from his critical text, giving them an inferior position in his critical footnotes, or relegating them to an appendix, or altogether rejecting them and thus driving them to oblivion ?

These are some of the main problems which confront a critical editor in reconstructing his text of a Purāṇa. There is yet another point : A Purāṇic text has different textual traditions preserved in the different regional versions which are available in their respective regional manuscripts generally written in their own regional scripts; and so, it may be said that if a single critical text is prepared on the basis of the manuscripts of the various versions, a new recension or version might arise and the various valuable Purāṇic traditions of those versions may be lost to us in course of time. It is for this reason that some scholars are totally against any critical edition of the Epic or a Purāṇa.[18]

Each of the problems mentioned above requires some detailed consideration and discussion. I shall here confine myself to the last mentioned problem (No. 4), i. e. the problem of the later-on added material in a Purāṇic text; for, the main structure of a constituted Purāṇic text would depend on the proper solution of this important problem.

But before considering this problem in detail a few words may here be said about the need and importance of the critical edition of the Purāṇas.[19]

Need of Critical Editions of the Purāṇas

The texts of the Purāṇas are preserved in manuscripts which are scattered all over the country. We find manuscripts of the Purāṇas from Kashmir and Nepal in the extreme north to Tamilnad and Kerala in the extreme south, and from Assam in

18. *Cf.* the article referred to in fn. 14 above.

19. By the 'critical edition of a Purāṇa' we mean 'an edition of a Purāṇa-text containing its critical text,' and the *'critical text'* in the case of the Purāṇas *should* mean 'a comprehensive and correct text constituted on the basis of a sufficient number of reliable manuscripts of different versions and essential testimonia and on the sound principles of text reconstruction as evolved not only by the modern textual criticism, but also by the ancient Indian textual criticism available in the various old Sanskrit and Prākṛta commentaries and texts. (The principles of ancient Sanskrit textual criticism have been discussed by me in my paper 'Textual Criticism in Sanskrit Literature' read at the Aligarh Session of the All India Oriental Conference, 1966, and published in the *V. S. Agrawala Memorial Edition* of the B. H. U. Indological Journal *'Bhāratī'.)*

the east to Mahārāṣtra in the west. This wide area of the availability of the Purāṇa-manuscripts has naturally given rise to the different versions of a Purāṇa-text in different regions and scripts. But this does not mean that a Purāṇa-text has different text-traditions in the same way as a Vedic Saṁhitā has different established text-traditions in the form of its Śākhā-s, in which case particular Vedic Śākhā-s are followed, studied and adhered to by particular Brāhmaṇa-families, so much so that the daily worship and the religious rites of these Brāhmaṇa-families are performed according to their own particular Śākhā. The text of these Vedic Śākhā-s have been preserved intact and without the least change by these Brāhmaṇa-families with utmost care and sanctity. It is for this reason that no single Vedic text can be reconstructed out of these various Śākhā-s. The study of these Vedic Śākhā-s had remained confined to the priestly class (Brāhmaṇas) only and had never been allowed to be carried on by the laity. The case of the Purāṇas is, however quite different. The Purāṇas have always been the popular religious works, they were made accessible to every cast and fold of the Hindus. They were publicly recited and no such sanctity, therefore, was attached to their recitation as to that of the Veda. The Vedic texts have been memorised and are even today recited by memory in the particular Brāhmaṇa-families, but not so the Purāṇas. Moreover, no particular text-tradition of a Purāṇa is adhered to in particular regions or in particular religious sects; for the vulgate text of a Purāṇa printed in Devanāgarī (which has been a universal script for writing Sanskrit texts) is generally used all over the country by the reciters, readers and also by Indian and foreign scholars.

It may, therefore, not be improper to reconstruct a single critical text of a Purāṇa on the basis of the available manuscripts of all its versions. Such single critical text must be a conflated text by its very nature, but this defect is more than compensated by giving the readings and variants of all the available versions in the critical apparatus (in the form of the critical footnotes of a critical edition).

Again, no single manuscript of a Purāṇa is found absolutely correct and the text found in most of the manuscripts, specially in the Devanāgarī manuscripts, is conflated. The printed editions of the vulgate text of the Purāṇas, based as they are on more than one manuscripts, are also conflated to some extent, some portions agreeing sometimes with particular manuscripts and sometimes with others. To avoid conflation the text of a single unconflated manuscript need be printed, but even then the conflation cannot wholly avoioled, for we have to take the help of other manuscripts also in order to corroborate and correct the readings of our manuscript and to fill up the lacuna which is sometimes found even in the best of the manuscripts. And even then we cannot have the complete or the correct picture of the text of the Purāṇa; for, a reading common to several versions is often (though not always) superior to a reading available in one single version or manuscript only. So the printing of the text of even a best single manuscript would not serve the end of

textual criticism.[20] Moreover, a single manuscript chosen and printed by us would represent only one of the many textual traditions or versions of our Purāṇ text. To be fair, then, the other versions should also be edited and printed either separately or side by side in one volume and the variants in each version would also have to be printed in the same manner, which at least in the case of the Purāṇas having an extent from 6,000 to 81,000 ślokas would be an impossible task. And if we publish only one particular manuscript representing a certain version only, then our text may not be suitable to be utilised by scholars for their Purāṇic study and research on a wider basis and also for inter-regional religious recitations and observances.

Then again, sometimes a text in the majority of the manuscripts even of different versions gives a wrong reading or has some lacuna causing a wrong or incomplete sense; and then to our pleasant surprise the reading (which does not seem to be an emended one) found in some single or a few manuscripts gives us the clue to the correct reading. In the Introduction of the *Critical Edition of the Vāmana Purāṇa* (pp. xxxiii-iv) I have given some instances to show how the Kashmirian manuscripts only provide us the text of a śloka which has been lost in all other versions, and without which the sense of some ślokas would have remained incomplete or unintelligible. Instances are also found in the manuscripts of the Kūrma-Purāṇa where majority of the versions and the manuscripts are wrong and the correct reading is found only in a few manuscripts. E g. in I.40.20 a single manuscript of the Kūrma-Purāṇa (*viz.* the Grantha MS. purchased from Madras) has supplied us an additional śloka which seems to have been omitted by mistake in other manuscripts, for this additional śloka of the Grantha MS. complets the sense of the text given here in a number of the MS.[21]

The edition of the text of a single manuscript or of a single version of a Purāṇa may, therefore, not provide us a correct and authoritative text through-out; and the vulgate text contained in the available printed editions is not reliable, for it has been printed on the basis of an insufficient number of manuscripts locally procured; it is also not based on any sound principles of textual criticism. Hence there is the need of a critical edition of a Purāṇa based on its available manuscripts of

20. *Cf.* the following remarks under 'Textual Criticism' by its author in the *Encyclopaedia Britannica,* Vol. 22 (1961):—
"The school of textual critics stemming from Karl Lachmann favoured the acceptence of one 'best' manuscript and the rigid adherence to its readings in all possible circumstances as the only 'scientific' attitude for the editor. This school tacitly considered that textual criticism ended with the establishment of the family tree and the consequent decision in favour of some one preserved manuscript as the 'best'.....The illogic of the Lachmann position, in its abrogation of the critical second stage in preparing a definitive text, was exploded by A. E. Housmann (Preface : *The Astronomicon of Manilius,* Cambridge University Press)"
Cf. also the Prolegomena *to the Critical Edition of the Ādi-Parvan* by V. S. Sukthankar, pp. 106f. in the *Sukthankar Memorial Edition,* Vol I.

21. See *infra* under Additions and Text-Reconstructions':

different versions and scripts. But for the reconstruction of a Purāṇa-text we should study the various stages of its evolution and growth and the nature of additions that were made during its growth and also the propriety or impropriety of their inclusion into or exclusion from our reconstructed text.

Evolution and Growth of a Purāṇa-text

According to the Indian tradition relating to the origin and evolution of the Purāṇas as recorded in the Viṣṇu-Purāṇa (III. 6.15ff), Vāyu-Purāṇa (60.2; 61.55ff.; 104. 2ff.) etc. Vyāsa first composed a Purāṇa-Saṃhitā containing the *ākhyāna*-s (tales and legends), *upākhyāna*-s (episodes), *gāthā*-s (ślokas handed down from the ancient times) and *Kalpajokti*-s (lore coming down from the ages). Vyāsa taught his Purāṇa-Saṁhitā to his disciple Sūta Romaharṣaṇa, who also composed a Purāṇa-Saṁhitā, which was the basis of the other three Purāṇa-Saṁhitā-s, composed by three disciples of Romaharṣaṇa, viz. Kāśyapa (or Akṛtavṛṇa), Sāvarṇi and Śāṁśapāyana, These four Purāṇa-Saṃhitā-s were the *pūrva* (Vāyu.-P.) or the *mūla* (Bhāg.) Purāṇa-Saṁhitā-s, each consisting of 4000 ślokas excepting the Śāṁśapāyana-Saṁhitā which consisted of 8600 ślokas. Later on eighteen Purāṇas were evolved out of these four original Purāṇa-Saṁhitā-s, the authorship of all of which was ascribed to Vyāsa.

The Vāyu-Purāṇa says that originally a Purāṇa consisted of four pāda-s, and contained 12,000 ślokas only (32.62-63). The Bhaviṣya-Purāṇa (I. 1. 103) also corroborates the Vāyu-Purāṇa when it says that all the Purāṇas are said by the wise each to have been of 12,000 ślokas ("सर्वाण्येव पुराणानि संज्ञेयानि नरर्षभ। द्वादशैव सहस्राणि प्रोक्तानीह मनीषिभिः॥") But the Bhav.-P. further remarks that later on they increased in their extent by incorporating in them the *ākhyāna*-s of various kinds ("पुनर्वृद्धिं गतानीह आख्यानैर्विविधैर्नृप।"). Still later on, the extent of the Purāṇa-literature swelled upto four lacs of ślokas ("एवं पुराणसंस्थानं चतुर्लक्षमुदाहृतम्।" Bhav.-P.).[22]

Thus, the Purāṇa-literature from the few thousand ślokas gradually grew up to an enormous extent of four lacs of ślokas, and the authorship of all these four lacs of ślokas was attributed to Vyāsa ("चतुर्लक्षमिदं प्रोक्तं व्यासेनाद्भुतकर्मणा" Matsya-P., 35.57). Thus, all this growth in the bulk of the Purāṇas is admitted by the Purāṇas themeselves; not only this, but all this addition or growth is also held to be valid and authentic by ascribing it to Vyāsa.

The Purāṇas have always been a living literature, and have acquired a unique popularity and sanctity in India. This living literature of the Purāṇas may be likened to a living human organism. The spontaneous growth in the form of additions and amplifications *(upabṛṁhaṇa)* in the body of the *Purāṇa-Puruṣa is* like the natural growth of a human organism. The grown-up form of a Purāṇa-text, therefore, is as important and valuable as its original or the pristine form, just as a

---

22. *Cf.* also my article 'Purāṇas and their Referencing' published in *Purāṇa*, VII, 2. (July, 1965) pp. 325, 348f.

grown-up human body is not less important than its earlier and undeveloped baby-form. But sometimes spurious matter also makes its appearance in the Purāṇas like some unnatural redundant growth of a limb in the human body. In that case the spurious matter is to be carefully distinguished and separated from the naturally grown-up *(upabṛṁhita)* body of a Purāṇa-text.

Nature of Additions in the Purāṇas

Additions in the Purāṇas may be classified as follows:—

1. The natural growth or *upabṛṁhaṇa* of a Purāṇa-text, i. e. the growth or *upabṛṁhaṇa* effected by the redactors or the Sūtas. Such growth or addition is accepted and assimilated by the Purāṇa in its body of the text and is found in nearly all of its versions and manuscripts. The following instance from the Kūrma-Purāṇa (KP.) will make this point clear:—

The KP. I. 49. 14 (Cr. Edn.)[23] reads as follows:—

शिबिरिन्द्रस्तथैवासीच्छतयज्ञोपलक्षणः । बभूव शंकरे भक्तो महादेवार्चने रतः ॥

The first line of this śloka has its verbatim parallel in the Viṣṇū-Purāṇa (III 1.17ab), but the second line (बभूव शंकरे भक्तो महादेवार्चने रतः ।) is not contained in the Viṣṇu-Purāṇa. Now, if we regard the entire Purāṇa-literature as one single whole, of which the various Purāṇas form different parts or chapters, then it can be safely said that the KP., being predominently a *Śaiva* Purāṇa, had added this line in the body of its text and so this line is found in all the versions and manuscripts of the KP.; it has, therefore, to be given a place in its constituted text.

Compare also the following śloka of the KP.—

स्वारोचिषश्चोत्तमश्च तामसो रैवतस्तथा । प्रियव्रतान्वया ह्येते चत्वारो मनवः स्मृताः ।

(I. 49.19)

This śloka of the KP. is the same as Viṣ-P. III. 1.24, but the Viṣ-P., being a *Vaiṣṇava* Purāṇa adds the following śloka immediately after this śloka:—

विष्णुमाराध्य तपसा स राजर्षिः प्रियव्रतः । मन्वन्तराधिपानेताँल्लब्धवानात्मवंशजान् ॥

The KP, does not contain this śloka, so it should be considered as an addition in the Viṣṇu-P. rather than an omission in the KP; but it has become an inseparable part of the text of the Viṣṇu-Purāṇa.

2. There are found certain passages or ślokas in a Purāṇa which are available in some of its versions and manuscripts only, while in others they are missing or omitted. Now if this omission is genuine in these versions and manuscripts and not due to haplography or other scribal slips, then the presence of these passages or ślokas in the other versions and manuscripts should also be regarded as genuine additions there, i.e. additions which have been accepted and assimilated by the text-tradition of

23. In this Section (III) the references to Kūrma-Purāṇa are given fromi ts present Critical Edition.

at least the versions and manuscripts containing them. Sometimes such addition is found in one version only and sometimes in more than one. But this additional matter should be considered as valuable and fit to be preserved, although it is not uniformly available in all the versions and manuscripts of the Purāṇa.

Now, if we exclude such additional matter from our constituted text and give it in the critical apparatus or relegate it to an appendix, then there is every chance of its being lost for ever from our text, if the constituted text only is to be separately printed without the critical apparatus and appendices for the purpose of translation or for the purpose of general reading, recitation or study.

It may be noted here that in the case of the *Critical Edition of the Mahābhārata* the editors' efforts have been to restore the text, as far as possible to its *pristine* form, and so they have tried to exclude from their constituted text all the additions which they considered might have been introduced later on, and have given all such additional passages in the critical footnotes, and the longer passages in the Appendix. This is one view of dealing with the inferred additional passages in the Epic and the Purāṇas. But strictly speaking this kind of application of the canons of textual criticism can be justified in the case of the edition of a Western classical (Greak or Latin) text only, for which purpose these canons were evolved in the West. Another extreme view is that of Sylvain Levi and his pupils, which would not allow any exclusion from the extant texts of the Epic and the Purāṇas as preserved in the various versions and manuscripts. In the case of the *Critical Edition of the Vāmana Purāṇa* (All India Kashiraj Trust, 1967), however, we resorted to a middle path. The *Saro-māhātmya* text of the Vāmana-Purāṇa consisting of 27 Adhyāyas, is not available in the Kashmirian (only first 10 Adhyayas available there), Bengali and South Indian manuscripts of the Vāmana Purāṇa, but we retained this text within the constituted text of the Vāmana Purāṇa; we, however, numbered its chapaters separately from the main text of the Vāmana Purāṇa to show that according to the editor's view this *Saromāhātmya* text might not have been the original part of the Vāmana Purāṇa text.

But if we think that a critical editor must exclude all the additional (called as spurious and interpolated) matter from his constituted text in order to arrive at the oldest possible text of his Purāṇa, even then it is not possible; for no critical editor has got the entire and the complete manuscript-material at his disposal for scrutiny. In the Introduction (p. XVII) of his *Critical Edition of the Harivaṁśa* Dr. P. L. Vaidya says that "the Critical Text in this edition represents a phase which is positively older than A.D. 1050, the age of Kṣemendra......But this does not mean that there are no interpolations in my text." And he further says (pp. XXXIV-V)—"Even my Critical Text might be an expanded version of the original text of Harivaṁśa, but I cannot further reduce it because of my MSS.-material and its abridgement preserved in the *Mañjarī*." So if the complete manuscript-material, without any break, from the time of the first archetype upto the time of the latest manuscript, had been available to us, we would then have been able to show that such and such additions were

made at such and such time to the original or the oldest text of the Purāṇa, and would then have been justified to exclude all the later-on-added (or spurious) matter from our constituted text, which we might perhaps, to some degree of certainty, then claim to call as the possibly oldest text.

It is not, however, possible now; for, the manuscripts written earlier than the oldest manuscripts now available to us are perhaps irretrievably lost. In such a state of affairs why then should we exclude from our constituted text only those additions which may be known to us as such on the basis of the meagre and insufficient manuscript-evidence, and allow all the passages which might also have been earlier additions or interpolations introduced at some unknown stage of the growth of the Purāṇa an honourable place in our constituted text ? These remarks may be labelled as uncritical, but they may perhaps conform more to our Purāṇa-tradition.

In my humble opinion all such additions should also be included in the constituted text. We should, however, use some device to indicate that as they are not uniformly available in all the versions, they might be treated as belonging to the textual tradition of those versions and manuscripts only in which they are available; but care should be taken to ascertain that they had not been inserted in some common exemplar of those manuscripts from some other source by the scribe or reader of that exemplar.

3. Sometimes there are found two parallel versions of some portion or portions of the text of a Purāṇa in its manuscripts; the one version being shorter which is available in some of its manuscripts, while the other version longer which is also available in the other set of manuscripts of the same Purāṇa. In the case of the Kūrma-Purāṇa this kind of double version is found in its manuscripts in several places of the text. On account of the different wordings and construction of these two versions they can not be amalgamated with each other. Both these versions—shorter and the longer—should, therefore, be accepted as authentic, i. e. as acknowledged and assimilated by the two different manuscript-traditions of the Purāṇa, although the longer version may be a later one (which, however, is not always the case).

4. Sometimes a text in almost all the manuscripts is wrong or incomplete and does not, in some cases, also tally with the preceding and the following text. I have already referred in these pages to such texts in the Vāmana and the Kūrma Purāṇas. In such cases the additional line or śloka available in some single version or even in a single manuscript, which completes or corrects the sense of the text of the remaining manuscripts, should be included in the critical text, assuming that this additional text might have been rightly preserved in that particular version or manuscript only, and some-how or other lost in others.

5. Besides these authentic or justifiable additions, we also find in some manuscripts of a Purāṇa such additional matter as may be called really spurious, introduced by a scribe, reader or reciter according to his particular leanings or predilections either from some other source or composed by himself. Such spurious

additions or interpolations are made with a desire on the part of the interpolator to amplify some description or some *deva-stuti*, *māhātmya*, *phala-śruti* etc.[24]

Some additions, in this catagory are tinged with sectarian zeal and motive; e. g. Nandi-nāgarī MS. of the Kūrma-Purāṇa, procured from the Śṛṅgerī-Maṭha, Mysore, adds a śloka of Śaivite nature between KP.–I.2.15-16,[25] and this Śloka of the Nandī-nagarī MS. is not found in any other collated MS. of the Kūrma-Purāṇa The Śaivite spirit of this Ms. is borne out when it alone subtitutes the reading "सर्वं शिवमयं जगत्" for the reading "सर्वं ब्रह्ममयं जगत्" contained in all the other MSS. in I. 4.64b.

Such spurious additions or interpolations are found sometimes in one manuscript only and sometimes in more than one MSS., generally in those which might be the direct or indirect copies from the same exemplar containing the spurious reading. These interpolations are to be excluded fron the constituted text and should be given a place in the critical footnotes or appendix.

Additions and Text-Reconstruction

Out of these five categories of additions found in the manuscripts of a Purāṇa, there should be no controversy about the first category (i. e. the additions accepted by and assimilated in the text of all the versions) to be included in the constituted text, and also about the fifth or the last category (additions which are clearly spurious and interpolated) to be excluded from the constituted text. But the second, third and the fourth categories of additions, as detailed above, should, in my opinion, also be included in the constituted text; in such cases of inclusion, however, we should use some device to indicate that these additions are not uniformly available in the text-tradition of all the versions, as I have already mentioned above; for example, we may mark these portions in our constituted text by a vertical line or enclose them within square brackets or use some other device to show that they might be later additions, or that they do not belong to all the versions.

I shall now illustrate my point by giving a few illustrations from the MSS. of the Kūrma-Purāṇa collated by us for the reconstruction of its text.[26]

---

24. Dr. P. L Vaidya, in the Introduction (p. XXXV) of his *Critical Edition of the Harivaṃśa* has given the following śloka which mentions the five groups of interpolations introduced in the Epic and the Puraṇas :—

    संग्रामश्च विवाहश्च स्तुतिर्देवीवरादिकम् । प्रक्षेपकारणान्याहुः पञ्चमं च फलश्रुतिः ॥

25. KP. 1. 2. 15-16 read as follows:—

    ये यजन्ति जपैर्होमैर्देवदेवं महेश्वरम् । स्वाध्यायेनेज्यया दूरात् तान् प्रयत्नेन वर्जय ॥
    भक्तियोगसमायुक्तानीश्वरार्पितमानसान् । प्राणामायादिषु रतान् दूरात् परिहरामलान् ॥

    Between these two ślokas the Nandi-nāgarī MS. inserts the following śloka:—

    नमस्कारादिसंयुक्तं शिव इत्यक्षरद्वयम् । जिह्वाग्रे वर्तते येषां तान् प्रयत्नेन वर्जयेत् ॥

    But no other MS. of the KP. contains this śloka.

26. For the description and abbreviations of our collated MSS. of the Kūrma-Purāṇa see *infra*.

(1) After KP. I. 51.9 we have the three lines (Śl. 10) which are found with some variants in का1 ब 1-3 दे 1-3.5.6. ते 1 श्र 1-2 म 1, but are *omitted* in दे 4. 8-10 न 1 and द 1. So, we should mark these lines with a vertical line or enclose them within square brackets according to convenience; e.g.–

श्वेतस्तथा परः शूली डिण्डी मुण्डी च वै क्रमात् ।
सहिष्णुः सोमशर्मा च नकुलीशोऽन्तिमे प्रभुः ॥९
| वैवस्वतेऽन्तरे शम्भोरवतारास्त्रिशूलिनः ।
| अष्टाविंशतिराख्याता ह्यन्ते कलियुगे प्रभोः ।
| तीर्थे कायावतारे स्याद् देवेशो नकुलीश्वरः ॥१०

These three lines are omitted in the oldest MSS. दे 8.9 also; but in certain cases a text is found contained in both these oldest MSS. and also in दे 10 (which three together form a separate Group) but omitted in all other MSS. (e.g. *cf.* the additional Śl. 27 given in critical fn.on p. 288).

(2) In the Kūrma-Purāṇa MSS. there are some cases of two parallel versions, one shorter and the other longer. These should be considered as the two independent text-traditions, as the readings and the construction of these two versions indicate : they run parallel to some extent, the longer version then gives some additional text which is absent in the shorter version, and then the two versions end in a similar text which has variants conforming separately to the two texts of the two versions. In such cases both of these versions should be adopted in the constituted text. But the question is how to adjust these two parallel versions in the same place. If the constituted text is printed in single column, then the similar texts of these two versions coming at their end may be given side by side in two columns and the preceding additional text of the longer version may be marked with a vertical line or better enclosed within square brackets. E.g.—

In the Kūrma-Purāṇa, I. 23. 11-12, we have the two versions which may be shown as follows :—

क्रथस्याभवत कुन्तिर्वृष्णिस्तस्याभवत् सुतः ।
[वृष्णेर्निवृत्तिरुत्पन्नो दशार्हस्तस्य तु द्विजाः ।
दशार्हपुत्रोऽप्यारोहो जीमूतस्तत्सुतोऽभवत् ॥११
जैमूतिरभवद् वीरो विकृतिः परवीरहा ।
तस्य भीमरथः पुत्रस्]

तस्मान्नवरथोऽभवत् ।	तस्मान्नवरथो नाम
दानधर्मरतो नित्यं	बभूव सुमहाबलः ॥११
सम्यक् शीलपरायणः ॥१२	

Here the two versions of the genealogy of kings after Kratha, the son of Videha and the grandson of Jyāmagha, are recorded. The shorter version is given

in दे 1.8.9.10 न 1 and the longer version is given in the remaining MSS. The longer version consists of the six lines or half-ślokas forming our ślokas 11 and 12 and is contained in the majority of the MSS., while the shorter version consists of the two lines only—first line (11 ab) is common to both the versions, but the second line of this shorter-version differs some-what in its reading and is given here on the right-hand side in its two separate *pāda*-s; these two lines form one śloka of the shorter version numbered here also as 11 in smaller type. Lines 2nd, 3rd, 4th and the first *pāda* of the 5th line in the longer version are enclosed within square brackets to show that these are contained in the longer version only.

The genealogy recorded in these two versions is as follows :—

Shorter Version (दे 1. 8-10, न 1)		*Longer Version* (का 1 ब 1-3 दे 2-6. ते 1 द 1 ग्र 1.2 म 1)
कथ		कथ
कुन्ति	=	कुन्ति
वृष्णि		वृष्णि
		निवृत्ति
		दशार्ह
		आरोह
		जीमूत
		विकृति
		भीमरथ
नवरथ	=	नवरथ

W. Kirfel in his two works, *Das Purāṇa Pañcalakṣaṇa* and *Das Purāṇa vom Weltgebāude*, has adopted this method of giving the two parallel texts of the Purāṇa side by side.

But if the constituted text is printed in double column, as is the case in our present edition, then the above method may not be find convenient. In that case the longer version may be given in the constituted text and, then, the additional portion of this version should be marked with a vertical line or enclosed within brackets according to convenience. The shorter version, then, should be given in the critical footnotes and marked as such, or only its variants may be noted there. But that would not be a

quite correct method, for we should adopt both the versions in our constituted text, as Kirfel has done. We may, however, adopt this or the similar method for the sake of convenience.

According to this latter method the above text may be given as follows :—

क्रथस्याप्यभवत् कुन्तिर्वृष्णितस्ताभवत् सुतः ।
[वृष्णेर्निर्वृत्तिरुत्पन्नो दशार्हस्तस्य तु द्विजाः ।
दशार्हपुत्रोऽप्यारोहो जीमूतस्तत्सुतोऽभवत् ॥११
जैमूतिरभवत् वीरो विकृतिः परवीरहा ।
तस्य भीमरथः पुत्रस्] तस्मान्नवरथोऽभवत् ।
दानधर्मरतो नित्यं सम्यक् शीलपरायणः ॥१२

[The vertical straight line or the square brackets in the text indicate that the text thus marked is available in some of the versions only, and the horizontal wavy line denotes that the text marked by it has its alternative or variant reading in some versions or manuscripts.]

(3) If a version or a manuscript contains some additional line or lines which complete the sense of the text given in the other manuscripts and thus fills up their lacuna, then this additional text ought to be included in the constituted text, but marked to indicate that this additional text is available in some MS. or MSS. only and not in all the MSS. of the critical apparatus.

For example, take the case of KP. I. 44.20, where the first two lines read as follows :—

तत्राप्सरोगणैः सिद्धैः सेव्यमानोऽमराधिपः ।
आस्ते स वरुणो राजा तत्र गच्छन्ति ये मुदा ॥

Here in 20d 'येऽम्बुदाः' is the reading in the Venk.-edn. and in दे 1.8.9 only, दे10 reads 'ये बुधाः', ब1.2 read 'येऽन्नदाः', but the remaining Northern MSS. read here 'ये मुदा' (का1 ब3 दे 2.3.5.6) and the Southern MSS. read 'ये नराः' ते1 'ये सदा'. But all these readings ('ये मुदा', 'ये नराः' 'ये सदा') require a clause to complete the sense, and this clause or line is available in म1 as follows :—

तीर्थयात्रापरा नित्यं ये च लोकेऽघमर्षिणः ।

This additional line in म 1 completes the sense and also fits well here with the Vedic and Purāṇic conception of Varuṇa. The whole text of I. 44. 19-20 may be given in the constituted text as follows :—

पश्चिमे पर्वतवरे वरुणस्य महापुरी ।
नाम्ना शुद्धवती पुण्या सर्वकामर्द्धिसंयुता ॥ १९
तत्राप्सरोगणैः सिद्धैः सेव्यमानोऽमराधिपः ।
आस्ते स वरुणो राजा तत्र गच्छन्ति ये मुदा ।
[तीर्थयात्रापरा नित्यं ये च लोकेऽघमर्षिणः] ॥ २०

We should thus adopt the text as it has been accepted by the manuscript-tradition of the various versions of the Purāṇa. The task of the critical editor and the text-critic should be to indicate in his adopted text the various stages of growth of the text, for which he may use some suitable device as suggested above.

CONSTITUTION OF THE KŪRMA PURĀṆA

Critical Apparatus

(a) *Printed Editions*

Our Critical Apparatus includes also, besides the manuscripts, three printed editions of the Kūrma-Purāṇa—*viz,* (1) the Baṅgabāsī-Press Edition (abbreviated here as मुब = मुद्रित बङ्गाली edn.), (2) Bibliothica India or the Asiatic Society Edition (मुए.). and (3) the Veṅkaṭeśvara-Press Edition (मुवें.). These three editions are described in Section II of this Introduction. These editions represent separate versions of the Kūrma-Purāṇa text, and hence their importance in the Critical Apparatus. We would have here included the Telugu-Edition also, but, as I have already mentioned, we have not yet procured the photo-stat copy of this Edition; but, we shall give the variants from this Edition in the Appendix when it is available to us.

(b) *Manuscript-Material*

For reconstructing the text of the Kūrma-Purāṇa we procured a number of its manuscripts from various places. As is generally the case, the majority of these manuscripts are written in Devanāgarī character; but some of our manuscripts are also written in regional scripts and so they represent their regional versions. We could not, however, yet procure any manuscript of the Kūrma-Purāṇa written in the Śāradā, Nevārī and Maithila scripts. But we are still trying to procure them, and if we succeed in our efforts we shall give their variants in the Appendix. The Uriyā-Manuscript collated by us contains only the Second Part or the *Upari-Vibhāga* of the Kūrma-Purāṇa text, but it mostly agrees with the South Indian version. Of the two manuscripts written in the Grantha-script, the, one purchased from Madras, contains only the First Part or the *Pūrva-Vibhāga* of the Kūrma-Purāṇa, but fortunately the other Grantha MS., which was procured from the Viśveśvarānanda Vedic Institute, Hoshiarpur, Punjab, contains the complete text of the Kūrma-Purāṇa.

As mentioned above, we were not able, inspite of our best efforts, to procure any Śāradā MS. of the Kūrma-Purāṇa; but recently we have been able in procuring a Śāradā-MS. of the *Īśvara-gītā* of the Kūrma-Purāṇa. Its variants will also be given in the Appendix. We have, however, one Devanāgarī-MS. from Jammu which may be said to represent the Kashmirian version of the Kūrma-Purāṇa text.

The Bengali version and the four South Indian versions (Telugu, Nandi-nāgarī, Grantha and Malayalam) are well represented in our Critical Apparatus. The South Indian version is also represented by a Devanāgarī. MS, procured from the Sarasvatī-Mahal Library, Tanjore.

Thus our Critical Apparatus is sufficiently representative of the various available versions of the Kūrma-Purāṇa. The following is the number of manuscripts of different versions and scripts collated by us :—

1.	Kashmirian	—	1 MS.
2.	Bengali	—	3 MSS.
3.	Devanāgarī (Northern and Western)		10 MSS.
4.	Telugu	—	1 MS.
5.	Nandi-nāgarī	—	1 MS.
6.	Grantha	—	2 MSS.
7.	Malayalam	—	1 MS.
8.	Devanāgarī (South Indian version)	—	1 MS.
9.	Utkala or Uriyā	—	1 MS.
		Total	21 MSS.

List of the Collated Manuscripts

Kashmirian Version

का1 = MS. No. 3567, Raghunath Sanskrit Library, Jammu, Kashmir. Script *Devanāgarī.*

Bengali Version

ब1 = MS. No. 2885, Dacca University Library, Dacca, Pakistan. Script *Baṅgāli.*

ब2 = MS. No. 3390, Dacca University Library. Script *Baṅgāli.*

ब3 = MS. No. 398, Asiatic Society, Calcutta. Script *Baṅgāli.* (Same as MS. No. 3992 in the *Descriptive Catalogue of Sanskrit Manuscripts in the Collections of the Asiatic society of Bengal,* Vol. V, 1928)

Devanāgarī Version

दे1 = MS. E. 3346, India Office Library, London.
दे2 = MS. Tod 39, Royal Asiatic Society, London.
दे3 = MS. 5589, Viśveśvarānanda Vedic Research Institute, Hoshiarpur, Punjab.
दे4 = MS. No. 999, Banaras Hindu University Library, Varanasi.
दे5 = MS. M.C. 371, Oriental Research Institute, Mysore.
दे6 = MS. No. 1039, Harvard University Library, U. S. A.
दे7 = MS. E. 3345, India Office Library, London.
दे8 = MS. No. 41 of 1881-82, Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona.
दे9 = MS. No. 16 of 1873-74, Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona.
दे10 = MS. PM. 2418, Adyar Library, Madras.

South Indian Version

द्र$_1$ = MS. No. 1588, T.M.S. Sarasvati Mahal Library, Tanjore. Script *Devanāgarī*.

ग्र$_1$ = A Palm-leaf Manuscript purchased from Madras. *Grantha* script. Contains only the *Pūrva-bhāga* of the Kūrma-Purāṇa text.

ग्र$_2$ = MS. No. 5036, V.V.I., Hoshiarpur. Written on Palm-leaves. Script *Grantha*.

म$_1$ = MS. No. 110/19129, Keral University Library, Trivandrum. Written on palm-leaves. Script *Malayalam*.

Other South Indian Non-Devanāgarī MSS.

ते$_1$ = MS. No. D. 2107, Government Oriental Manuscripts Library, Madras. Script *Telugu*. (Transcript copy in Devanāgarī procured and collated).

न$_1$ = A Palm-leaf Manuscript procured from the Śṛṅgerī-Maṭha, Mysore. Script *Nandi-nāgarī*.

Uriyā Manuscript

उ$_1$ = MS. No. 75139, Adyar Library, Madras. Written on palm-leaf. Script *Uriyā*.

Detailed Account of the Collated Manuscripts

[The Catalogue-numbers and places of deposit of these Manuscripts have already been given above].

का$_1$

It has been procured from Jammu, and may be said to represent the Kashmirian version of the Kūrma-Purāṇa text. It contains 204 folios, and about the 15 ślokas per page (about 9 lines per page and about 50 letters per line). The text is complete, lacuna are very few. Ślokas are numbered. Contains marginal corrections. Some variants are also noted in the margin, e.g. on folio 63 A. (See I. 21.67 a, critical footnote). The post-colophon statement reads as—"इदं रणबीरसिंह कथाप्रसंगेन चित्तविषयीकृतम् संवत् १९१२ अष्ट...श्रुतमिति काश्यां शुभं भूयात्। इदं श्रीमद्दीवानज्वालासहायैः प्रबधकल्पत्ता श्रवणेन भावगोचरीकृतं संवत् १९२० कुम्भार्कस्य २० जम्बूमध्ये शुभं स्यादोम्।", which may give us some hint as regards its date. Perhaps, it was written earlier than *Saṁvat* 1912 when Mahārāja Ranbir Singh of Kashmir listened to the Kūrma-Purāṇa from this MS. at Kāśī, and the writer might have recorded this fact also in this MS.

ब$_1$

Microfilm copy of this MS. was procured from the Dacca University. The MS. contains 172 folios, and about 15 ślokas per page. The Manuscript is complete, but contains a large number of lacuna. Adh. II. 10 is missing but there is no loss of folios. The post colophon contains the following statement also—अङ्काब्धिकालैकमिते शकाब्दे गते नभस्रीय (?) तमिस्रपक्षे त्रयोदशोयुक्त शशाङ्क···ड्यलेखि कूर्माख्यमिदं पुराणम्।), which indicates its date of writing. On account of the scribal negligenc there are many corruptions, omissions and wrong transpositions and repetitions in this MS.; e.g. a long passage of 31 lines forming our text I. 25.88c-103b is wrongly displaced after I. 26.5 (See the critical footnotes).

बृ2

Mycrofilm copy was procured from the Dacca University. It contains 233 folios, and about 13 ślokas per page. The text is complete and there are very few lacuna in it. It is well and correctly written. It contains a long post-colophon statement in which the date of its writing (as शाके ··सप्तषोडशमिति वर्षे व्यतीते शुभे वह्नयैकाधिक विंश· ·तद्भवल्लिप्या समाप्तं महत् ।), the name of the writer as Rāmānanda and of his Patron as Śrī Śivanātha Rai are also mentioned (प्रीत्यै श्रीशिवनाथरायसुमतेरेतत्पुराणं शुभं रामानन्द-महीसुरो···etc.).

बृ3

This MS. was procured from the Asiatic Society, Calcutta. It is written in the Bengali script of the early nineteenth century. Its appearance is fresh. It is complete; folios 108; size 45×14 cm.; lines about 14 on a page, letters about 60-70 in a line. No date is given, but the name of the writer given as Jayarāma Śarmā (समाप्तमिदं कूर्मपुराणम् । लिखितं श्रीजयरामशर्मणा). In the latter portion of its *Pūrvārdha* text and in some portions of its *Uparibhāga* it aften agrees with the Kashmirian MS. का1.

दे1

This MS. of the India Office Library contains separate numbers of folios in the two Parts of the texts—in Part I folios 1-69, in Part II ff. 1-72. Size 32.5×16 cm; lines about 15 per page and letters about 50 per line. After its last colophon it has an *Anukramaṇikā* (list of contents) of its own which is the same as given at the end of the two MSS. दे8.9. It has certain lacuna e.g. Adhyāyas I. 28-33 (Venk. edn. I. 30-35) are omitted in it besides certain other lacuna of some ślokas and lines here and there. It generally agrees with दे8.9 and sometimes also with some South Indian MSS. It is undated.

दे2

An electroprint copy of this MS. was procured from the Royal Asiatic Society, London. It is a good and reliable MS. with a few corruptions and is dated V.S. 1655 (A.D. 1598)—(संवत् १६५५ समये आसाढ़ सुदी द्वादशी वार बुधवार लिखितं पितांबर ब्राह्मणेन समीप विश्वनाथ). Folios noted as 276, but 273 by counting. It has about 12 ślokas per page. The text is complete with a few lacuna here and there. Sometimes it gives a special reading of its own which is not found in other MSS., e.g. in I. 25.42 c. It generally agrees with का1 बृ2 and दे5, and sometimes with ते1 and न1 also.

It is the third oldest MS. in our critical apparatus, the first being दे8 and the second दे9.

दे3

It is a complete MS., size 33.5 × 14 cm., folios 202, lines 11 per page and letters about 43 per line, about 12-13 ślokas per page. Dated V.S. 1679 (A.D. 1622), the fourth oldest MS. in our critical apparatus as regards its date. There are sometimes haplographical omissions, and sometimes other omissions due to scribal

negligence, e.g. there is a long omission in it from I. 30.20a upto I. 36.25c. It generally agrees with ब3 but mostly with दे6, and sometimes with दे4 also.

दे4

This MS. was written in Lavapur (Lahore?) by a Kashmirian scribe named Himmata Paṇḍita in *Saṁvat* 1894 (A. D. 1837) as its post-colophon statement mentions—"समाप्तश्चायं कूर्मपुराणः। आषाढकृष्णपक्षे तु चतुर्थ्यां गुरुवासरे लवपुरमध्ये मया हिम्मत पंडित काश्मीरदेशोत्पन्न लिपीकृतम्। सम्वत् १८९४।" But it does not often agrees with का1, it generally agrees with South Indian MSS.

It contains 230 folios and about 12-13 ślokas per page. Ślokas are numbered. Adhyāyas I. 33, 40 are missing in it. In the Īśvara-gītā text it does not mention in its colophons as 'ईश्वरगीतासु' etc. which is mentioned in almost all the MSS. Text is wrongly transposed in many places.

दे5

The microfilm of this MS. was procured. The MS. contains 124 folios and 15-16 ślokas per page. The text is incomplete and ends abruptly after II. 11.143b (i. e. after the Īsvaragīta-text), and thus Adhyāyas II. 12-44 are missing in it. There are other lacunas also in this MS.

It generally agrees with का1 and दे2 as mentioned above, and not with South Indian MSS., though it belongs to Mysore. Hence it does not belong to the South Indian version, though in one place (I. 27.39 ff.) it agrees with South Indian Mss. in its omission.

दे6

The electroprint copy of this MS. was supplied to us by the Harvard University Library. It contains 237 folios and about 14 ślokas per page. The MS. is complete. Adhyāya-numbers are not given in the colophons of the Adhyāyas exccpt the Adhyāyas I. 1., II. 1-11, 13 only. It generally agrees with दे3, and also with ब3.

दे7

This MS. is complete. Its size is 30.5 × 10.5 cm., and it contains 1-104 folios in Part I (*Purva-bhāga*) and 1-98 folios in Part II. Adhyāya-numbers are given only in figures and not in words. The colophons of some Adhyāyas are also missing. In part II. of the text, separate Adh.-numbers are also given along with the continuous numbers of the Adhyāyas. Ślokas are numbered. The writing is clear and good. It generally agrees with दे6, but occasionally also with दे8-10.

Only the first chapter and the *Bhuvana-Kośa* chapters were collated from it.

दे8

This is the oldest MS. in our Critical Apparatus. Its size is 22 × 12.5 cm., and contains 310 folios, about 14 ślokas per page (11 lines per page and about 30

letters per line). The 11th folio is missing, and the two consecutive folios are both numbered as 282 and then 283 etc. The last folio is damaged. Adhyāya-numbers in colophons are mentioned only in words. It is a complete MS., and contains a few lacuna. Its date (V. S. 1615, A. D. 1558), the name of the writer and the place of are mentioned writing (?) in the post-colophon as—"संवत् १६१५ मार्गश × × × पक्षे दशम्यां रविदिने श्री वृद्धनगरे वासव्य दामोदरेण लिखितमिदम् ।" It uses *pṛṣṭha-mātrās*-s also. An incomplete *Anukramaṇikā* (beginning from Devī-māhātmya in I. 11.) is given in this MS. after its last colophon, which is the same as in दे1 mentioned above.

दे9

This MS. comes next to दे8 as regards its date, which is mentioned as V.S. 1622 (A.D. 1565), so it is only seven years younger to दे8. It contains, like दे8, an incomplete *Anukramaṇikā*, after its last colophon, and after the end of this *Anukramaṇikā* the date is mentioned as—"कूर्मपुराणं समाप्तमिति । संवत् १६२२ वर्षे माघ···शनौ लिखितमिति ॥"

It contains 273 folios, the first folio is missing and some are damaged. There are about 11-12 ślokas on a page. It is a complete MS., and has a few lacuna. It almost agrees with दे8, and differs very little from it. In one place both these MSS. give the same corrupt reading as 'निष्कलाशा (?) त्मने नमः' for the correct reading 'निष्कलायात्मने नमः' so it seems probable that this MS. (दे9) was copied from दे8 or from its enemplar; but sometimes it differs from this MS., as in I. 7.4 b where दे8 reads 'तज्योति[:]संज्ञ एव च' and दे9 reads 'स्तब्धो निःसंज्ञ एव च'.

दे10

This MS. is not as old as दे8.9 as regards its date It mentions its date in three places—first, after its Adh. I. 47 as "···भुवनकोशवर्णने सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४७॥ शाके १८१६ मार्गशीर्ष शुक्ल १३ इंदुवासरे प्रथमप्रहरे लिखितं संमत विक्रमार्क १९५१" and then after its Adh. 48 as—"इति श्रीकूर्मपुराणे जंबूद्वीपवर्णने पूर्वभागे अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४८॥ शके १८१६ मार्गशीर्ष शुक्ल १४ भौमवासरे प्रथमप्रहरे कृष्णरावविठ्ठाल दिये परशु यांचे मूलप्रतिवसून रामचन्द्र यशवंत मराठे यांणे स्वार्थपरार्थ सिद्धि··संवत् १९५१ विक्रमार्क मुकाम बड़ोदे ॥" and finally at the end after the last colophon as—"···दिवाणजी कृष्णराव विठतदिघेपरसु यांचे मूलप्रतीके १७४६ तारणनाम संवत्सरे वैशाखशुक्ल ७ सौम्यवासरे रात्रौ द्वितीयप्रहरे···रामचंद्र यशवंतपरोष्याणी शके १८१७ मन्त्रयगम विक्रमार्क संमत् १९५१ तारीख ११ सेप्तम्बर सन् १८९५ ई० भाद्रकृष्णपक्ष ७ सौम्यवासरे ग्रन्थ समाप्तः ॥" Thus the writing of this MS. was finally completed in Śaka 1817, V.S. 1951, and A.D. 1895 on September 11. So it is a late Manuscript, but it was copied from a Manuscript dated V.S. 1746 (A.D. 1689) which belonged to one Dīvāṇa Kriṣṇarāi Vithala, and it was written by Ramachandra Yaśvantarao Maratha at Baroda as the above colophons indicate.

It is written on court-paper of that time. Its size is 21 × 12.5 cm., lines 9 per page and letters 26 per line. The two parts I and II of the text are bound in separate two Volumes numbered as PM. 2418-1 and PM. 2418-2. Its folios are numbered separatly at different places of its text as :—

In Part I—

Adh.	1-20—folios 1-104
,,	20-24—folios 1-17
,,	25-29—folios 1-13
,,	29-46—folios 1-61
,,	47—folios 1-4
,,	48—folios 1-6
,,	49-54—folios 1-14

In Part II—

Adhs. 1-46—folios 1-178

It splits its 49 (Cr. 47)Adh. of Part I into two parts like दे8.9. This MS. mostly agrees with दे8 and दे9 and forms with them a separate group representing which sometimes agrees with the South Indian version.

This MS. (दे10) sometimes gives more correct reading than दे8.9, and also sometimes differs from them and agrees with का1 and दे2 in readings and omissions, *cf.* e. g. II. 33, II. 37 etc.

न1

This palm-leaf Nandi. Nāgarī MS. from Śṛngerī Maṭha, Mysore, contains 208 Folios of about 14 ślokas per page. Adhs. I. 26-28 (Cr.) are missing in this MS. although there is no loss of folios here. It is the only MS. in our critical apparatus which gives the continuous Adh. numbers in the two parts of the text. In the first Part the Adhs are numbered from 1 to 49 and in the second part from 50 to 95.

This manuscript gives good readings and often agrees with दे1.8-10 and some times with दे4. In some places it also agrees with the South Indian MSS., द1 म1.2 मा1. But it seems to be allied with ते1, for both split the last Adh. of the Iśvara-gītā (II. 11) in two Adhs.—II. 11.1-106 mentioned as Adh. I. 11 (एकादशः) in ते1 and Adh. 59 (एकोनषष्ठितमः) in न1 and II. 11.107-146 as Adh. I. 12 (षष्ठितमः) in ते1 and 60 (षष्ठितमः) in न1. This MS. omits the last 27 ślokas (of the last Adh. of part II) containing a portion of the *mahātmya* of the Kūrma-Purāṇa

ते1

A Devanāgarī transcript copy of this Telugu MS. was procured from the Government Oriental Manuscript Library, Madras. It often differs from the South Indian MSS., द1 म1.2 मा1., and agrees with दे8-10 and न1. Thus it can not be said to be a true representative of the South Indian version. It often gives its own peculiar readings, e.g. *cf.* 1.1.19d, 1.7.3d, 1.28.3cd, 5cd, 10c, 11cd, 13ab, II. 11.146 etc.

द1

The microfilm of this MS. was procured from the Sarasvatī Mahal Library, Tanjore; but the microfilm is quite illegible in many places, specially in Adhyāya-colophons. The MS. is complete and contains 230 folios, and about 11 ślokas per page. Though this Ms. is written in Devanāgarī, but it belongs to the South Indian

version represented by ग्र1.2 and ग्र1. It sometimes also agrees with न1 and ते1 and sometimes also with दे8-10 only (e. g. in I. 20.3c-4d) in its haplographical omissions, which also may be said as a mere chanced agreement.

ग्र1

This MS. was purchased for us by Dr. V. Raghavan. But it contains only the first part (*Pūrva-bhāga*) of the text. It is written on palm-leaves and contains 202 folios, and about 8 ślokas per page. It is not dated. It generally agrees with म1 (Malayalam MS.) and sometimes also with ग्र2, and occasionally also with द्1 and दे1.5.

ग्र2

This palm-leaf Grantha MS. Contains both the Parts of the text. It has 220 folios, and about 12 ślokas per page. Folios 217, 218 are missing. In its post-colophon statement its date is given as 'प्रमादिनाम संवत्सर'. It generally agrees with म1. Both write 'सह चक्रेण' for 'सह शक्रेण' in I. 1.31, which mistake may also be due to the confusion between the two letters 'च' and 'श'. In Śāradā script both these letters are quite similar, and therefore this Grantha MS. might have been based on a Śāradā manuscript of the Kūrma-Purāṇa[1]. Sāradā and Malayalam manuscripts sometimes agree with each other[2]. It may be for this reason that this Grantha MS. generally agrees with the Malyalam MS., म1. This Grantha MS. sometimes differs from the remaining South Indian MSS.(द्1 ग्र1 म1); e. g. *cf.* I. 7.53d, 59d, 59a; *cf* also I.11.30 where it alone adds two ślokas of its own. Sometimes it also agrees with न1.

म1

This palm-leaf Ms. of 46 × 5 cm. size is a complete MS. and contains 88 folios in all. Folios 1-51 contain the first Part and folios 52-88 the second Part of the text. As mentioned above, this MS. also has the reading 'सह चक्रेण' for 'सह शक्रेण' in I. 1.31, and thus it agrees with ग्र2. It is possible that both might have been copied, directly or indirectly, from the same exemplar. In other places also it generally agrees with ग्र2; but in certain places it agrees with ग्र1 also and sometimes with ते1 also; *cf.* I. 1.4, 9, 11. 20; etc.

उ1

This palm-leaf MS., though written in Uriyā script, belongs to the South Indian version of the Kūrma-Purāṇa text, and might have been copied from some South Indian manuscript. It contains only the second Part (*Upari-bhāga*) of the Kūrma-text. Its size is 43 × 3.5 cm., appearance old; contains folios 114, lines 5 per page and letters about 92 per line. It is allied with म1; both of these MSS. have no Adh.-colophon after their Adh. II. 38, and yet both number the next Adh. as 39, the colophon being here the same in both the MSS. as:—"इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिभागे एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः।"

1. In this connection see also my article 'Devanāgarī Source of a Śāradā Manuscript' in *Purāṇa*, I. 2 (Jan. 1960).
2. *Cf.* also V. S. Sukhthankar, Prolegomena, *Sukthankar Memorial Edition*, Vol. I., p. 95.

Manuscripts Conculted

Besides these collated MSS., some MSS. have also been consulted, the following may be mentioned here :—

1. MS. No. 9|179 from the Sarasvatī Bhaṇḍāra Library, Fort Ramnagar (abbreviated here as R). Complete.
2. MS. No. 2810 from the V.V.I., Hoshiarpur (abbreviated here as H). Complete. Appearance old. Undated.
3. MS. No. 17084 from the Sarasvatī Bhavana Library, Vārāṇaseya Sanskrit University, Varanasi. The MS. is named as *Bhagavatī-gītā* and contains the portion of the *Devī-māhātmya* Adhyāya of the Kūrma Purāṇa (I. 1.11). Beṅgali script.
4. MS. No. 17129 from the Sarasvatī Bhavana Library. Contains the Īśvaragītā chapters only and so the MS. is named as Īśvara-gītā. Dated V.S. 1869 (A.D. 1812).

Testimonia

The main Testimonia are as follows :—

1. Kūrma-Purāṇa in Uriya-Verse. Edited by Gopinath Car. Published by Orissa Jagannath Company. Cuttak, Orissa.
2. Kūrma-Purāṇa-Sūcī, MS. D. 2334, Government Oriental Manuscripts Library, Madras. Devanāgarī transcript copy procured. It also, like our ना, gives the continuous numbers to the Adhyāyas of the Kūrma-Purāṇa text. The first Part or *Pūrva-bhāga* contains Adhs, 1-50, and the second Part called *Uttara-bhāga* contains Adhs. 51-93. It gives the detailed contents of the Kūrma-Purāṇa text.
3. Parallel ślokas and topics of the Kūrma-Purāṇa traced in the Mahābhārata and the other Purāṇas. These will be given in the Appendix. They have been sometimes helpful in reconstructing the text.
4. The Kūrma-Purāṇa quotations (both identified and unidentified) collected from the Dharma-śāstra Nibandha-s and the Smṛti-ṭikā-s. These have formed the most important part of our testimonia, for some of these Nibandha-s and Ṭikā-s are older than the oldest of the available manuscripts of the Kūrma-Purāṇa.

The following is the list of the Nibandha-s and the Ṭikā-s from which the Kūrma-Purāṇa quotations have been collected (the names of these Nibandha-s and Ṭikā-s are given here in their chronological order)—

(1) कालविवेक by Jīmūta-vāhana.
(2) याज्ञवल्क्यस्मृति-टीका by Aparārka
(3) दानसागर by Vallālasena
(4) हारलता by Aniruddha Bhaṭṭa

(5) कृत्यकल्पतरु by Lakṣmī-dhara Bhaṭṭa.
(6) स्मृतिचन्द्रिका by Devaṇṇa Bhaṭṭa.
(7) चतुर्वर्गचिन्तामणि by Hemādri.
(8) कृत्यरत्नाकर by Caṇḍeśvara.
(9) पराशरमाधव by Mādhavācārya.
(10) कालमाधव by Mādhavācārya
(11) नित्याचारपद्धति by Vidyākara Vājapeyin
(12) मदनपारिजात by Madanapāla
(13) प्रायश्चित्तविवेक by Śūlapāṇi.
(14) श्राद्ध-विवेक by Śūlapāṇi.
(15) नित्याचारप्रदीप by Narasiṁha Vājapeyin.
(16) तीर्थचिन्तामणि by Vācaspati.
(17) कालसार by Gadādhara.
(18) तीर्थसार by Dalapatirāja.
(19) वर्षक्रियाकौमुदी by Govindānanda.
(20) श्राद्धक्रियाकौमुदी by Govindānanda
(21) शूद्राचारशिरोमणि by Śeṣakṛṣna.
(22) स्मृतितत्त्व by Raghunandana.
(23) शुद्धिक्रियाकौमुदी by Govindānanda.
(24) त्रिस्थलीसेतुसार by Bhaṭṭoji Dīkṣita.
(25) आचाररत्न by Lakṣmaṇa Bhaṭṭa.
(26) स्मृतिमुक्ताफल by Vaidya-nātha Dīkṣita.
(27) दानमयूख by Nīlakaṇṭha.
(28) निर्णयसिन्धु by Kamalākara Bhaṭṭa.
(29) वीरमित्रोदय by Mitra-miśra.
(30) समयमयूख by Nīlakaṇṭha.
(31) कालतत्त्वविवेचन by Raghunātha Bhaṭṭa.
(32) विधानपारिजात by Madana-pāla.
(33) तीर्थेन्दुशेखर by Nāgeśa Bhaṭṭa.
(34) जयसिंहकल्पद्रुम by Ratnākara Dīkṣita.
(35) पुरुषार्थचिन्तामणि by Viṣṇu Bhaṭṭa.
(36) आचारभूषण by Tryambaka Oka.
(37) स्मृतिरत्नाकर by Veṅkaṭanāthācārya.

Grouping of the MSS.

According to their agreement in readings, corruptions, omissions etc., the Manuscripts forming the Critical Apparatus may be grouped as follows :—

Group I— दे1.8-10.

This Group consists of the two oldest Devanāgarī MSS., दे8.9. दे10 mostly follows them, and दे1 often is in agreement with them. But दे1.8.9 are

also occassionally in agreement with the South Indian version. The readings of this Group do not agree with readings of the other Groups in a large number of cases.

Group II— का$_{1}$, ब$_{2}$, दे$_{2.5}$.

दे$_{2}$ is one of the oldest MSS. in this Group. This Group represents a version which may be said to be common to the textual traditions of the Kashmirian, Bengali and Devanāgarī MSS., which belong to different and distant regions of India. This Group occasionally agrees with ते$_{1}$ and न$_{1}$ also. This, therefore, is an important Group from the point of text-reconstruction.

Group III— ब$_{1.3}$, दे$_{3.6}$.

ब$_{1.3}$ sometimes differ form ब$_{2}$, and generally form a separate Group with दे$_{3.6}$. They may be said to represent the Bengali version of the Kūrma-Purāṇa text, on which the Baṅga-bāsī Press edn. is most probably based.

Group IV— दे$_{4.7}$, ते$_{1}$, न$_{1}$.

The MS. ते$_{1}$ and न$_{1}$ of this Group represent a version which is in midway between the Northern and the South Indian versions. MS. दे$_{4}$ generally agrees with them, but occasionally with the South Indian MSS. also. दे$_{7}$ generally follows दे$_{3.6}$.

Group V— द्र$_{1}$, ग्र$_{1.2}$, म$_{1}$, उ$_{1}$

All these MSS. represent the South Indian version. This version has, in a large number of cases, its own peculiar readings, which are generally not found in ते$_{1}$, न$_{1}$ and the North Indian MSS.

Adhyāyas Combined and Split in the Manuscripts

In the case of the Vāmana-Purāṇa text which we have edited and published, the MSS. of the Kashmirian, Bengali and the South Indian versions omit so many as 27 continuous Adhyāyas (forming the *Saro-māhātmya* text) of the Vāmana-Purāṇa. But, in the case of the MSS. of the Kūrma-Purāṇa we do not find any genuine omissions of the Adhyāyas of the Kūrma-Purāṇa text. The few omissions of the Adhyāyas which we find in the Kūrma-Purāṇa MSS., such as in दे$_{5.10}$ न$_{1}$, are the results either of the loss of the folios or of the scribal negligence. But the Manuscripts of the Kūrma-Purāṇa have combined and also split certain Adhyāyas of the Kūrma-Purāṇa text as available in the printed editions. The text of the Veṅk-edn. has the largest number of Adhyāyas both in its *Pūrva-bhāga* and the *Uttara-bhāga* (53+46). Below are given, therefore, the Adhyāyas of the Venkaṭeśvara-edn., which have been combined and split in the MSS. of the Kūrma-Purāṇa:—

(a) *Adhyāyas combined*

(Adhyāyas of the Veṅk.-edn.)	Manuscripts in which combined
	Part I
11—12	का1, ब1-3, दे2-6, ते1, न1
13—14	ब1-3, दे.4.6, ते1, न1
28—29	का1, ब1-3, दे2-6 द1 1-2 म1
	Part II
5—6	ब1-3, दे1.6.7
32—33	का1, ब1-3, दे2.4.6
38—39	का1, ब1-3, दे2.4.6, न1, ते1 द1

(*b*) *Adhyāyas Split*

Part I

Venk. Adh. 49(Cr.47)—Split into *two* Adhs. in दे8-10 and in रा. also(49.1-38, and 49.39-70).

Part II

,, ,, 11—Split into two Adhs. in ते1 and न1, and in रा. also (11.1-107, and 11.108-141).

,, ,, 46 (Cr. 44)—Split into two Adhs. in दे3 (46.1-67 and 46.68-148).

Number of the Adhyāyas in the Manuscripts

The MSS., both collated and consulted, have different numbers of Adhyāyas in their *Pūrva-bhāga* and the *Upari* (or *Uttara*)-*bhāga* of their text. Many of the MSS., however, number their Adhyāyas carelessly and wrongly in their Adhyāya-colophons; sometimes omitting some Adhyāya-numbers and sometimes giving the same number to the two consecutive Adhyāyas in several places and the error thus caused remains unrectified upto the end.

Below is given a statement showing the number of the last Adhyāya of the *Pūrva-bhāga* (Part I) as well as of the *Upari-bhāga* (Part II) as mentioned in each of the MSS. (If the Number given in the MS. is wrong, then the correct Number is given within brackets) :—

Manuscript	No. of the Last Adhyāya in Part I	No. of the last Adhyāya in Part II.
का1	50(51)	44
ब1	50	43
ब2	50	43
ब3	50	40(43)
दे1	53	45
दे2	50(51)	44
दे3	50 (51)	48(46)
दे4	50	46(44)

दे5	50	Missing after II. 11
दे6	50	45(46)
दे7	50(53)	47
दे8	53	46
दे9	53	46
दे10	52	46
	Part I	Part II
ना1	49	95 (contiinuous)
ने1	54	......
द1	50	46
श्री1	50 (52)	missing
श्री2	52	46
म1	52	46
उ1	missing	46

Adhyāyas in the Constituted Text

The constituted text of the Kūrma-Purāṇa consists of 5 Adhyāyas in the *Pūrva-vibhāga* and 44 Adhyāyas in its *Upari-vibhāga.* [In the Purva-vibhāga Adhyāyas 11-12, and 28-29 of the Veṅkaṭeśvara-edn., and in the *Uparivibhāga* Adhyāyas 32-33, and 38-39 of the Veṅk. edn. have been combined on the evidence of the MSS. collated and consulted. An Adhyāya-concordance of the Adhyāyas of the constituted text with the Adhyāyas of the the other printed editions and another Concordance of the Adhyāyas and the Ślokas of the constituted text with the Adhyāyas and Ślokas of the Veṅkaṭeśvara edition will be given after the Introduction as its Supplement.

Principles of Text reconstruction

The principles adopted for reconstructing the *text of the Kūrma-Purāṇa* are almost the same as enumerated in the Introduction of the *Critical Edition of the Vāmana-Purāṇa.*

Although the MSS. दे8.9 are the oldest in our *Critical Apparatus,* but these two MSS. with दे10 and sometimes with दे1 also give a large number of readings which are not supported by the other versions. The MS. दे2, which is also the third oldest Manuscript gives readings which are generally supported by का1, ब2, दे5, and also occasionally by दे3.6, ते1 and ना1, which belong to different versions. So our text generally, but not always, is based on the texts of these Manuscripts.

I have discussed some important principles of *text-reconstruction* in the beginning of this Section (III). My text is also influenced by these principles; but I have tried to show the different layers of text in such cases by wavy lines, vertical lines, and square brackets.

The cases of editorial emendations are very few and I shall discuss such and the like cases in my *Critical Notes*.

I acknowledge with sincere gratefulness the help and assistance rendered in this sacred cause of learning by the different Institutions and Libraries who have supplied us the copies of their valuable manuscripts, and by my esteemed colleagues in the Staff who have ungrudgingly laboured hard in collating the MSS., preparing the critical apparatus, collecting the necessary data, and reading and revising the proofs. I am also thankful to the other scholars who have occasionally visited our Purāṇa-Department and have benefitted us by their opinions and suggestions. I am also most thankful to the authorities who have sponsored this sacred *Sārasvata Yajña*, and all those who contributed to it in some form or other.

Fort Ramnagar,
Varanasi.
Pauśa, V. S. 2027,
25th December, 1970.

Anand Swarup Gupta

Śloka Concordance

CONCORDANCE OF THE ADHYĀYAS AND ŚLOKAS OF THE CRITICAL EDITION OF THE KŪRMA PURĀṆA WITH THOSE OF THE VEṄKAṬEŚVARA EDITION

(कूर्मपुराण-पाठसमीक्षात्मकसंस्करणस्य (पा. सं.) अध्यायानां श्लोकानां च वेङ्कटेश्वरसंस्करणेन (वें. सं.) सह संवादः)

पूर्वविभागः (Part First)

Cr. Ed. (पा. स. सं.)	Venk. Ed. (वें. सं.)
अ० १	अ० १
१-४०	१-४०
४१a-d	४१
४१ef	......
४२	४२
४३a-f	४३-४४ab
४४-४५	४४cd-४६ab
४६a-f	४६cd-४७
४७-८७	४८-८८
८८a-f	८९-९०ab
८९ab-९६cd	९०cd-९८ab
९७a-f	९८cd-९९
९८a-f	१००-१०१ab
९९ab-१०४cd	१०१cd-१०७ab
१०५a-f	१०७cd-१०८
१०६a-f	१०९-११०ab
१०७-११२	११०cd-११६ab
११३a-f	११६cd-११७
११४a-f	११८-११९ab
११५-१२५	११९cd-१३०ab
१२६ab	१३०cd
१२६cd	१३१ab (द्विचरणात्मकः)
......	......
अ० २	अ० २
१-५	१-५
६a-f	६-७ab
७-९	७cd-१०ab
१०a-f	१०cd-११

Cr. Ed. (पा. स. सं.)	Venk. Ed. (वें. सं.)
११a-f	१२-१३ab
१२-३३	१३cd-३४ab
३४a-f	३४cd-३६
३५a-f	३७-३८ab
३६-१०७	३८cd-११०ab
१०८ab	११०cd
१०८cd	१११ (द्विचरणात्मकः)
अ० ३	अ० ३
१-२८	१-२८
......	......
अ० ४	अ० ४
१-४६	१-४६
४७a-f	४७-४८ab
४८-५२	४८cd-५३ab
५३a-f	५३cd-५४
५४	५५
५५a-f	५६-५७ab
५६-६४	५७cd-६६ab
६५	६६c-f
......	......
अ० ५	अ० ५
......	१-३ab
१-१५cd	३cd-१८ab
१६ab	१८cd
१६cd	१९a-d (भावसाम्यम्)
१७-२३	२०-२६
......	......

Cr. Ed. (पा. स. सं.)	Venk. Ed. (वें. सं.)
अ० ६	अ० ६
१-२५	१-२५
......	......
अ० ७	अ० ७
१-११	१-११
१२a-f	१२-१३ab
१३ab-१९ab	१३cd-१९cd
१९c-f	२०
२०-२८	२१-२९
२९a-f	३०-३१ab
३०-३२	३१cd-३४ab
३३a-f	३४cd-३५
३४-३९	३६-४१
४०a-f	४२-४३ab
४१-५२	४३cd-५५ab
५३a-f	५५cd-५६
५४-५८	५७-६१
......	६२ab
५९-६५	६२cd-६९ab
६६ab	६९cd
६६cd	७० (द्विचरणात्मकः)
अ० ८	अ० ८
१-११	१-११
१२a-f	१२-१३ab
१३-२८	१३cd-२९ab
२९ab	२९cd
२९cd	३०ab (द्विचरणात्मकः)
......	......

Cr. Ed. (पा. स. सं.)	Venk. Ed. (वें. सं.)
अ० ९	अ० ९
१-८७	१-८७
......	......
अ० १०	अ० १०
१-१७	१-१७
......	१८ab
१८-२२	१८cd-२३ab
२३a-f	२३cd-२४
२४-३७	२५-३८
३८a-f	३९-४०ab
३९-६६ab	४०cd-६७
......	६८
६६cd-८६cd	६९ab-८९ab
८७	८९c-f
८८	९०
......	......
अ० ११	अ० ११
१-११ab	१-११ab
......	११cd
११cd-१५ab	१२ab-१५cd
१५cd	१६ (द्विचरणात्मकः)
	अ० १२
१६-६२	१-४७
६३ab	४८ (द्विचरणात्मकः)
६३cd-६८ab	४९ab-५३cd
......	५४ab
६८cd	५४cd
६९-८२	५५-६८
......	६९ab (६९ab = ७५ab)
८३	६९cd-७०ab
८४-८५ab	७४-७५ab
८५cd	......
८६-८८	७१-७३
८९-९९	७५cd-८६ab
१००a-f	८६cd-८७
१०१-१२८ab	८८-११५ab

Cr. Ed. (पा. स. सं.)	Venk. Ed. (वें. सं.)
......	११५cd (११५cd-११८ab)
१२८cd-१३०cd	११६-११८ab
१३१-१७२	११८cd-१६०ab
१७३a-f	१६०cd-१६१
१७४-२०९	१६२-१९७
२१०a-f	१९८-१९९ab
२११-२३५	१९९cd-२२४ab
२३६ab	२२४cd
२३६cd	२२५ (द्विचरणात्मकः)
२३७-३३५	२२६-३२४
......	सूत उवाच
३३६	३२५
अ० १२	अ० १३
१-२२	१-२२
......	२३
२३	२४
अ० १३	अ० १४
१-५	१-५
६a-f	६-७ab
७-१८	७cd-१९ab
१९a-f	१९cd-२०
२०-६४	२१-६५
अ० १४	अ० १५
१-४८	१-४८
४९ab	४९ (द्विचरणात्मकः)
४९cd	५० (द्विचरणात्मकः)
५०	५१
५१a-f	५२-५३ab
५२-९४	५३cd-९६ab
९५a-f	९६cd-९७
९६-९७	९८-९९
अ० १५	अ० १६
१-९	१-९
१०a-f	१०-११ab
......	११cd-१२ab
११-१३	१२cd-१५ab

Cr. Ed. (पा. स. सं.)	Venk. Ed. (वें. सं.)
१४a-f	१५cd-१६
१५a-f	१७-१८ab
१६-१८	१८cd-२१ab
१९a-f	२१cd-२२
२०	२३
२१a-f	२४-२५ab
२२-४१	२५cd-४५ab
४२a-f	४५cd-४६
४३a-f	४७-४८ab
४४-४७	४८cd-५२ab
४८a-f	५२cd-५३
४९-५०	५४-५५
५१a-f	५६-५७ab
५२-८६	५७cd-९२ab
८७a-f	९२cd-९३
८८-११४	९४-१२०
११५a-f	१२१-१२२ab
११६-१६८ab	१२२cd-१७४cd
१६८cd-१६९	१७५a-f
१७०-२०७	१७६-२१३
२०८-२१७	२१४-२१८*
२१८-२२४	२१९-२२५
२२५a-c	२२६a-c
......	२२६d-२२७a
२२५d	२२७b
२२६	२२७cd-२२८ab
२२७	२२८c-f
२२८-२३७	२२९-२३८
अ० १६	अ० १७
१-६९	१-६९
अ० १७	अ० १८
१-१९	१-१९
अ० १८	अ० १९
१-२५	१-२५

*वेङ्कटेश्वरसंकरणे २१४-२१८ श्लोकेषु षोडशाक्षरपादात्मकं पञ्चचामरछन्दो वर्तते। पाठसमीक्षात्मकसंस्करणे अष्टाक्षरपादात्मकं प्रमाणिकाछन्दः।

Cr. Ed. (पा. स. सं.)	Venk. Ed. (वें. सं.)
२६a-f	२६-२७ab
२७ab	२७cd
२७cd	२८ (द्विचरणात्मक:)
अ० १९	अ० २०
१a-f	१-२ab
२-१२	२cd १३ab
१३a-f	१३cd-१४
१४-२२	१५-२३
२३a-f	२४-२५ab
२४-२६	२५cd-२८ab
२७	२८c-f
२८-७५	२९-७६
अ० २०	अ० २१
१-३ab	१-३ab
......	३cd
३cd, ४	४a-f
५ab	......
५cd-६ab	४g-j
६cd-१२ab	५ab-१०
१२c-f	११
१३-१७	१२-१६
१८a-f	१७-१८ab
१९-५९	१८cd-५९ab
६०a-f	५९cd-६०
६१	६१
अ० २१	अ० २२
१-५	१-५
६a-f	६-७ab
७-८	७cd ९ab
९a-f	९cd-१०
१०-४७	११-४८
......	४९
४८-५२ab	५०-५४ab
५२cd-५३ab	५५
५३cd	......
५४	५४cd-५६ab

Cr. Ed. (पा. स. सं.)	Venk. Ed. (वें. सं.)
५५ab-६४ab	५६cd-६५cd
......	६६
६४cd-७०cd	६७ab-७३ab
......	७३c-f
७१ab	७४ (द्विचरणात्मक:)
७१cd	७५ab
......	७५cd-७६ab
७२ab-७७ab	७६cd-८४cd
७७cd	८५ (द्विचरणात्मक:)
......	८६
७८	८७
अ० २२	अ० २३
१-४७	१-४७
अ० २३	अ० २४
१-७	१-७
८a-f	८-९ab
९ab-११ab	९cd-११cd
११cd-१३cd	......
......	१२ab
१४-३०	१२cd २९ab
३१a-f	२९cd-३०
३२-३४	३१-३३
३५a-f	३४-३५ab
३६-४३	३५cd-४३ab
४४a-f	४३cd-४४
४५-६४	४५-६४
६५a-f	६५-६६ab
६६-६७	६६cd-६८ab
६८a-f	६८cd-६९
६९-८५	७०-८६
अ० २४	अ० २५
१-१०	१-१०
११a-f	११, १२ab
१२-३०	१२cd-३१ab
३१	३१c-f
३२ab	३२ (द्विचरणात्मक:)
३२cd-४३ab	३३ab-४२cd

Cr. Ed. (पा. स. सं.)	Venk. Ed. (वें. सं.)
(४३a-f-४४a-d)	४२e-m (कोष्ठे श्लोकसंख्या विहीन:)
४२cd	४३ab
४३a-f-४४a-d	४२e-m (कोष्ठे संख्याविहीन:)
४४ef	४३cd
४५-५२	४४-५१
५३	५३
५४	५२
५५-६४	५४-६३
६५ab	६४ (द्विचरणात्मक:)
६५cd	६५ (द्विचरणात्मक:)
६६-७७	६६-७७
......	सूत उवाच
७८-८९	७८-८९
९०a-f	९०-९१ab
९१	९१cd-९२ab
९२	९२c-f
अ० २५	अ० २६
१-४०	१-४०
४१,४२ab	४१a-f
४२cd	४२ (द्विचरणात्मक:)
४३-६३	४३-६३cd
६४	६३ef-६४ab
६५	६४c-f
६६-६७	६५-६६cd
६८	६६ef-६७ab
६९	६७c-f
७०-८३	६८-८१
८४	......
८५,८६ab	८२-८३ab
८६cd	......
८७-९१	८३cd-८८ab
९२a-f	८८cd-८९
९३a-f	९०-९१ab
९४-११२ab	९१cd-१०९
११२cd-११३	११०a-f

Cr. Ed. (पा. स. सं.)	Venk. Ed. (वें. सं.)
अ० २६	अ० २७
१-२२	१-२२
अ० २७	अ० २८
१-७	१-७
	अ० २९
८-१९	१-१२
२०a-f	१३,१४ab
२१-५७ab	१४cd-५०cd
५७cd	५१ (द्विचरणात्मकः)
अ० २८	अ० ३०
१-२८	१-२८
२९ab	२९cd
२९cd	२९ab
(२९cd)...	३०ab (वें. संस्करणस्य २९ab एव आवृत्तः)
३०-३४	३०cd-३५ab
......	३५cd (अस्यैव संस्करणस्य ३५ab इत्यस्य आवृत्तिमात्रम्)
३५-४३	३६-४४
४४a-f	४५-४६ab
४५-४९	४६cd-५१ab
५०a-f	५१cd-५२
५१-६७	५३-६९
अ० २९	अ० ३१
......	......
१-३९	१-३९
४०a-f	४०-४१ab
४१	४१cd-४२ab
४२a-f	४२cd-४३
४३-४५	४४-४६
४६a-f	४७-४८ab
४७-७७ab	४८cd-७८cd
७७cd	७९ (द्विचरणात्मकः)
७८	८०
अ० ३०	अ० ३२
१-२९	१-२९

Cr. Ed. (पा. स. सं.)	Venk. Ed. (वें. सं.)
अ० ३१	अ० ३३
१-१२ab	१-१२ab
१२cd-१४ab	(वेंकटेश्वर संस्करणे इमे श्लोकाः १२ab इत्यस्य प्राक् कोष्ठे संख्याविहीनाः सन्ति)
१४cd	१२cd
१५	१३
१६a-f	१४-१५ab
१७-२०	१५cd-१९ab
२१a-f	१९c-d२०
२२-२९cd	२१-२८
२९ef	२९ (द्विचरणात्मकः)
३०-५३	३०-५३
अ० ३२	अ० ३४
१-४ab	१-४ab
४cd-५ab	४c-f (कोष्ठे श्लोकसंख्याविहीनः)
५ cd	४gh
६-३२	५-३१
अ० ३३	अ० ३५
१-९	१-९
१०-१२	९e-l (कोष्ठे श्लोकसंख्याविहीन)
१३-३६	१०-३३
अ० ३४	अ० ३६
१-२५	१-२५
२६a-f	२६-२७ab
२७ab-३१ab	२७cd-३१cd
......	३२
३१cd	३३ab
३२ab	३४ab
३२cd	३३cd
३३ab	३४cd
३३cd-४१ab	३५-४२
४१c-f	४३
४२-४६	४४-४८

Cr. Ed. (पा. स. सं.)	Venk. Ed. (वें. सं.)
अ० ३५	अ० ३७
१-२	१-२
३a-f	३-४ab
४-९	४cd-१०ab
१०a-f	१०cd-११
११-३८	१२-३९
अ० ३६	अ० ३८
१-१०	१-१०
११ab	११ (द्विचरणात्मकः)
११cd	१२ab
१२-१४	१२cd-१५ab
१५ab	१५cd
१५cd	१६ (द्विचरणात्मकः)
अ० ३७	अ० ३९
१-२	१-२
३a-f	३-४ab
४a-f	४cd-५
५-१६	६-१७
......	सूत उवाच
१७	१८
अ० ३८	अ० ४०
श्रीकूर्म उवाच	मुनयः उचुः
१-१५	१-१५
१६a-f	१६-१७ab
१७-१९	१७cd-२०ab
२०a-f	२०cd-२१
२१a-f	२२-२३ab
२२	२३cd-२४ab
२३a-f	२४cd-२५
२४a-f	२६-२७ab
२५-३१	२७cd-३४ab
३२a-f	३४cd-३५
३३-३४	३६-३७
३५a-f	३८-३९ab
३६-४३	३९cd-४७ab
४४ab	४७cd
४४cd	४८ (द्विचरणात्मकः)

Cr. Ed. (पा. स. सं.)	Venk. Ed. (वें. सं.)
अ० ३९	अ० ४१
१-११	१-११
१२ab	१२ab
१२cd	......
१२ef	१२cd
१३-४५	१३-४५
अ० ४०	अ० ४२
१-१२	१-१२
१३a-f	१३-१४ab
१४-१९	१४cd-२०ab
२०a-f	२०cd-२१
२१-२६	२२-२७
अ० ४१	अ० ४३
१-६	१-६
७a-f	७-८ab
८-९	८cd-१०ab
१०a-f	१०cd-११
११-१२	१२-१३
१३a-f	१४-१५ab
१४	१५cd-१६ab
१५a-f	१६ab-१७
१६a-f	१८-१९ab
१७-२१	१९cd-२४ab
२२a-f	२४cd-२५
२३a-f	२६-२७ab
२४	२७cd-२८ab
२५a-f	२८cd-२९
२६-३९	३०-४३
४०a-f	४४-४५ab
४१	४५cd-४६ab
४२	४६c-f
अ० ४२	अ० ४४
१-१७	१-१७
१८a-f	१८-१९ab
१९-२६	१९cd-२७ab
२७	२७c-f
२८-२९	२८-२९

Cr.Ed. (पा. स. सं.	Venk. Ed. (वें. सं.)
अ० ४३	अ० ४५
१-१३	१-१३
१४a-f	१४-१५ab
१५-२४	१५cd-२५ab
२५a-f	२५cd-२६
२६-३६ab	२७-३७ab
......	३७cd
३६c-f	३८
३७-३९	३९-४१
अ० ४४	अ० ४६
१-१९	१-१९
२०a-d	२०
२०ef	......
२१-४०	२१-४०
अ० ४५	अ० ४७
१-२	१-२
३a-f	३-४ab
४a-f	४cd-५
५-१९	६-२०
२०a-f	२१-२२ab
२१ab	......
२१c-f	२२cd-२३ab
२२-२९	२३cd-३१ab
३०a	......
३०b	३१c
३०c	......
३०d	३१d
३१-३४	३२-३५
३५a-f	३६-३७ab
३६	३७cd, ३८ab
३७a-f	३८cd-३९
३८-४५	४०-४७
अ० ४६	अ० ४८
१-३	१-३
४a-f	४-५ab
५-६	५cd-७ab
७a-f	७cd-८

Cr. Ed. (पा. स. सं.)	Venk. Ed. (वें. सं.)
८a-f	९-१०ab
९-१६	१०cd-१८ab
१७a-f	१८cd-१९
१८-४०	२०-४२
४१a-f	४३-४४ab
४२-५८	४४cd-६१ab
५९-६०	६१cd-६२a-f
अ० ४७	अ० ४९
१-२	१-२
३a-f	३-४ab
४-२६	४cd-२७ab
२७a-f	२७cd-२८
२८-४९	२९-५०
५०a-f	५१-५२ab
५१-५३	५२cd-५५ab
५४a-f	५५cd-५६
५५-६१	५७-६३
६२a-f	६४-६५ab
६३-६७	६५cd-७०ab
६८ab	७०cd
६८cd	७१ (द्विचरणात्मकः)
६९	७२
अ० ४८	अ० ५०
१	१
२a-f	२-३ab
३	३cd-४ab
४a-f	४cd-५
५-६	६-७
७a-f	८-९ab
८-२१	९cd-२३ab
२२a-f	२३cd-२४
२३-२४	२५-२६
अ० ४९	अ० ५१
१-१७	१-१७
१८a-f	१८-१९ab
१९-४८	१९cd-४९ab
४९ab	४९cd

Cr. Ed. (पा. स. सं.)	Venk. Ed. (वें. सं.)
४९cd-५०	५०a-f
अ० ५०	अ० ५२
१-८c	१-८c
८d	......
९ab	(वेंकटेश्वरसंस्करणस्य ८d तथा ९a इत्यनयोर्मध्ये कोष्ठके प्रदत्तः)
९c	......
९d	८d
९ef	९ab
१०-११ab	९cd-१०cd

Cr. Ed. (पा. स. सं.)	Venk. Ed. (वें. सं.)
११cd	११ (द्विचरणात्मकः)
१२a-f	१२-१३ab
१३	१३cd-१४ab
१४a-f	१४cd-१५
१५-२३	१६-२४
२४a-f	२५-२६ab
२५	२६c-f
अ० ५१	अ० ५३
१-९	१-९

Cr. Ed. (पा. स. सं.)	Venk. Ed. (वें. सं.)
१०a-f	(वे. सं. श्लोकसंख्या विहीनाः (कोष्ठके प्रदत्ताः)
११-१२	१०-११
१३ab	(कोष्ठके १०ef रूपेण श्लोक संख्याविहीनः)
१३c-f	१२
१४-३०	१३-२९
३१a-f	३०-३१ab
३२ab-३४ab	३१cd-३३cd
३४cd-३५	३४a-f

उपरिविभागः (Part Second)

Cr. Ed. (पा. स. सं.)	Venk. Ed. (वें. सं.)
अ० १	अ० १
१-४८	१-४८
४९-५०ab	......
५०cd-५२ab	४९-५०
५२cd-५३	५१a-f
अ० २	अ० २
१-८	१-८
९a-f	९-१०ab
१०-३४	१०cd-३५ab
३५ab	३५cd
३५cd	३६ (द्विचरणात्मकः)
३६-५५	३७-५६
अ० ३	अ० ३
१-१९	१-१९
२०a-f	२०-२१ab
२१-२२ab	२१cd-२२
२२cd-२३	२३a-f
अ० ४	अ० ४
१-२१ab	१-२१ab

Cr. Ed. (पा. स. सं.)	Venk. Ed. (वें. सं.)
......	२१cd (कोष्ठे श्लोकसंख्याविहीनः)
२१cd	२१ef
२२-३४	२२-३४
अ० ५	अ० ५
१-१०	१-१०
११ab	......
११c-f	११
१२-१५	१२-१५
१६a-d	....
१६ef	१६ab
१७ab	१६cd
१७cd-१८	१७a-f
१९-३०	१८-२९
३१	३२
३२-३३	३०-३१
३४-४७	३३-४६
अ० ६	अ० ६
१-५२	१-५२
अ० ७	अ० ७
१-३१	१-३२

Cr. Ed. (पा. स. सं.)	Venk. Ed. (वें. सं.)
अ० ८	अ० ८
१-१८	१-१८
अ० ९	अ० ९
१-२०	१-२०
अ० १०	अ० १०
१-१७	१-१७
अ० ११	अ० ११
१-४४	१-४४
४५	४६
४६	४५
४७-६५	४७-६५
६६a-f	६६-६७ab
६७ab-१४६ab	६७cd-१४६cd
१४६cd	१४७ (द्विचरणात्मकः)
अ० १२	अ० १२
१-२५	१-२५
२६a-f	२६-२७ab
२७ab-६१ab	२७cd-६१cd
६१cd	६२ (द्विचरणात्मकः)
६२-६४	६३-६५

Cr. Ed. (पा. स. सं.)	Venk. Ed. (वें. सं.)
अ० १३	अ० १३
१-३	१-३
४a-f	४-५ab
५-११	५cd-१२ab
१२	......
१३-२१	१२cd-२१ab
२२a-f	२१cd-२२
२३-३१	२३-३१
३२a-f	३२-३३ab
३३ab-४२ab	३३cd-४२cd
४२cd	४२ef
४३-४५	४३-४५
अ० १४	अ० १४
१-१०	१-१०
११a-f	११-१२ab
१२-१६	१२cd-१७ab
१७a-f	१७cd-१८
१८-३९	१९-४०
४०a-f	४१-४२ab
४१a-f	४२cd-४३
४२-५१	४४-५३
५२ab	५४ (द्विचरणात्मकः)
५२cd	५५ (द्विचरणात्मकः)
५३-६१	५६-६४
६२a-f	६५-६६ab
६३	......
६४-८६	६६cd-८९ab
८७	८९c-f
८८-८९	९०-९१
अ० १५	अ० १५
१-४२	१-४२
अ० १६	अ० १६
१-३२	१-३२
३३a-f	३३-३४ab
३४-३६	३४cd-३७ab
३७a-f	३७cd-३८
३८-४४	३९-४५

Cr. Ed. (पा. स. सं.)	Venk. Ed. (वें. सं.)
४५a-f,४६a-f	४६-४८
४७-५७	४९-५९
५८a-f	६०-६१ab
५९-६८	६१cd-७१ab
६९a-f	७१cd-७२
७०-७४	७३-७७
७५a-f	७८-७९ab
७६	७९c-f
७७-८५	८०-८८
८६-८७ab	८९a-f
८७cd-८९cd	९०ab-९२ab
८९ef	९२cd
९०-९३	९३-९६
अ० १७	अ० १७
१-६ab	१-६ab
६cd	......
७-९	६cd-९ab
१०a-f	९cd-१०
११-१३	११-१३
१४a-f	१४-१५ab
१५-१६ab	१५cd-१६cd
१६cd-१७ab	......
१७cd	१७ab
१८-३१	१७cd-३१ab
३२a-f	३१cd-३२
३३-३४ab	३३a-f
३४cd-४०cd	३४-४०ab
४१	४०c-f
४२-४५	४१-४४
अ० १८	अ० १८
१-३४	१-३४
३५a-f	३५-३६ab
३६a-f	३६c-f,३७ab
३७	३७c-f
३८-३९ab	३८a-f
३९cd-४६ab	३९ab-४५
४६cd-४७	४६a-f
४८-५३	४७-५२

Cr. Ed. (पा. स. सं.)	Venk. Ed. (वें. सं.)
५४a-f	५३-५४ab
५५ab-५७ab	५४cd-५६cd
५७cd	५६ef
५८-६३	५७-६२
६४ab	६३ (द्विचरणात्मकः)
६४cd	६४ (द्विचरणात्मकः)
६५-८६	६५-८६
८७-८९	८७a-f–८८a-f
९०-९३	८९-९२
९४	९३a-d
९५ab	......
९५cd	९३ef
९६-११२	९४-११०
......	१११ab (८७ab एव अत्र आवृत्तः)
११३ab-११६ab	१११cd-११४cd
११६cd	११४ef
११७-१२१	११५-११९
अ० १९	अ० १९
१-३२	१-३२
अ० २०	अ० २०
१-३९	१-३९
४०-४१ab	४०a-f
४१cd-४२ab	४१
४२cd-४३	४२a-f
४४-४८	४३-४७
अ० २१	अ० २१
१-१०	१-१०
११-१२	१०e-l (कोष्ठे श्लोकसंख्याविहीनः)
१३	११
१४-४९	१२-४७
अ० २२	अ० २२
१-२०	१-२०
......	२१ab
२१	२१c-f
२२-४२	२२-४२

Cr. Ed. (पा. स. सं.)	Venk. Ed. (वें. सं.)
४३a-f	४३-४४ab
४४	४४c-f
४५-५४	४५-५४
......	५५-६२ab (वें. ५५-६२ab = वें. ७७-८४ab)
५५-५६	६२cd-६४ab
५७	६४c-f
५८-७६	६५-८३
७७a-f	८४-८५ab
७८-७९ab	८५cd-८६
७९cd	८७ (द्विचरणात्मक:)
८०-८२	८८-९०
८३ab	......
८३c-f	९१
८४-९१	९२-९९
९२-९३ab	१००a-f
९३cd-१००ab	१०१ab-१०७cd
१००cd	१०७ef
अ० २३	अ० २३
१-११ab	१-११ab
११cd-१२ab	११c-f (कोष्ठे श्लोक संख्याविहीन:)
१२cd	११gh
१३-१७	१२-१६
१८ab	१७ab
१८cd-२०	(कोष्ठे श्लोकसंख्याविहीन:)
२१	१७c-f
२२-२३	१८-१९
२४ab	२०ab (कोष्ठे श्लोकसंख्याविहीन:)
२४cd	......
२५	२०c-f
२६ab	२१ab
२६cd-३०ab	(कोष्ठे श्लोकसंख्याविहीन:)
३०cd	२१cd
३१-६५	२२-५६

Cr. Ed. (पा. स. सं.)	Venk. Ed. (वें. सं.)
६६-६८	५७a-f-५८a-f
६९-९३	५९-८३
अ० २४	अ० २४
१-७	१-७
८-९	(कोष्ठे श्लोकसंख्याविहीन:)
१०-२३	८-२१
अ० २५	अ० २५
१-२१	१-२१
अ० २६	अ० २६
१-२४	१-२४
२५ab	(कोष्ठे श्लोकसंख्याविहीन:)
२५cd-२६	२५a-f
२७-७९	२६-७८
अ० २७	अ० २७
१-८	१-८
९a-f	९-१०ab
१०-१४	१०cd-१५ab
१५a-f	१५cd-१६
१६-२९	१७-३०
३०a-f	३१-३२ab
३१ab-३६ab	३२cd-३७cd
३६cd-३७	३८a-f
३८	३९
अ० २८	अ० २८
१-१२	१-१२
१३a-f-१४a-f	१३-१५
१५a-f	१६-१७ab
१६ab-१७ab	१७cd-१८cd
१७cd-१८	१९a-f
१९-३०	२०-३१
अ० २९	अ० २९
१-२९	१-२९
३०a-f	३०-३१ab
३१ab	३१cd
३१cd-३२	३२a-f

Cr. Ed. (पा. स. सं.)	Venk. Ed. (वें. सं.)
३३-३४	३३-३४
३५a-d	३५
३५ef-३६	३६a-f
३७-४७	३७-४७
अ० ३०	अ० ३०
१-२६	१-२६
अ० ३१	अ० ३१
१-१९	१-१९
२०-२१ab	२०a-f
२१cd	२१ (द्विचरणात्मक:)
२२-३८	२२-३८
३९	......
४०	३९
४१	......
४२	४१
४३	४०
४४-८२	४२-८०
८३	(कोष्ठे श्लोकसंख्याविहीन:)
८४	८१
८५-१११	८२-१०८
अ० ३२	अ० ३२
१-१३	१-१३
१४a-f	१४-१५ab
१५-१७	१५cd-१८ab
१८a-f	१८cd-१९
१९-२३	२०-२४
	अ० ३३
......	व्यास उवाच
२४-२९	१-६
३०a-f	७-८ab
३१-३५	८cd-१३ab
३६a-f	१३cd-१४
३७-४४	१५-२२
४५a-f-४६ab	२३-२४
४६cd-४७	२५a-f
४८a-f-४९a-f	२६-२८
५०	२९

Cr. Ed. (पा. स. सं.)	Venk. Ed. (वें. सं.)
५१a-f	३०-३१ab
५२-५८	३१cd-३८ab
५९a-f	३८cd-३९
अ० ३३	अ० ३४
१-७	१-७
८a-f	८-९ab
९a-d	९cd-१०ab
......	१०cd (द्विरावृत्तः वें. १०cd = वें. १५ab)
९ef	११ab
१०a-f	११cd-१२
११-१९	१३-२१
२०ab	२२ab
२०cd	२३cd
२१-२३	......
२४	२२cd-२३ab
२५ab	२३ef
२५cd-३३ab	२४-३१
३३c-f	३२
२४a-f-३५a-f	३३-३५
३६-९४	३६-९४
९५ab	९५ab
९५cd	......
९६ab	९५cd
९६cd	९६ (द्विचरणात्मकः)
९७-९९	९७-९९
१००a-f	१००-१०१ab
१०१ab-१०९ab	१०१cd-१०९cd
१०९cd	......
११०	११०
	(वें. १०९cd-११० आवृत्तः कोष्ठे श्लोकसंख्याविहीनः)
१११-११७	१११-११७
११८ab	११८ab
११८cd	११९ab
११९ab	......
११९cd	११८cd
१२०	११९c-f

Cr. Ed. (पा. स. सं.)	Venk. Ed. (वें. सं.)
१२१-१५३	१२०-१५२
अ० ३४	अ० ३५
१-३८	१-३८
३९a	३९a
......	३९bc
३९bcd	३९d-४०ab
४०ab-४५ab	४०cd-४५cd
४५cd-४६ab	......
४६cd	४६ab
४७ab-५४ab	४६cd-५३cd
५४c-f	५४
५५a-f	५५-५६ab
५६ab-७५ab	५६cd-७५cd
७५cd-७६	७६a-f
अ० ३५	अ० ३६
१-३८	१-३८
अ० ३६	अ० ३७
१-१४	१-१४
१५a-f-१६a-f	१५-१७
१७a-f	१८-१९ab
१८-१९	१९cd-२१ab
२०a-f	२१cd-२२
२१-२६	२३-२८
२७a-f	२९-३०ab
२८-३९	३०cd-४२ab
४०a-f	४२cd-४३
४१-४२	४४-४५
४३a-f	४६-४७ab
४४-४७	४७cd-५१ab
४८a-f	५१cd-५२
४९-५७	५३-६१
अ० ३७	अ० ३८
१-६२	१-६२
६३	......
६४-६६	६३-६५
६७a-f	६६-६७ab
६८-६९	६७cd-६८a-f
७०-७३	६९-७२

Cr. Ed. (पा. स. सं.)	Venk. Ed. (वें. सं.)
७४abc	७३abc
७४d-७५abc	......
७५d	७३d
७६-८५	७४-८३
	अ० ३९
८६-११३	१-२८
११४a-f-११५a-f	२९-३१
११६-१२६	३२-४२
देवदेव उवाच	शिव उवाच
१२७-१३९	४३-५५
१४०	५७
१४१	५६
१४२-१४९	५८-६५
१५०a-f	६६-६७ab
१५१ab-१५३ab	६७cd-६९cd
१५३cd	६९ef
१५४-१६४	७०-८०
अ० ३८	अ० ४०
१-४०	१-४०
अ० ३९	अ० ४१
१-३	१-३
४a-f	४-५ab
५ab-१०ab	५cd-१०cd
१०cd-११cd	१२-१३ab
१२ab	......
१२cd-१३ab	११
१३cd	१३cd
१४-२१	१४-२१
२२a-f	२२-२३ab
२३-२४	२३cd-२५ab
२५a-f	२५cd-२६
२६	२७
२७a-f	२८-२९ab
......	२९cd
२८ab	३५ab
२८cd-२९ab	३०
२९cd-३३ab	३१ab-३४cd
३३cd	......

Cr. Ed. (पा. स. सं.)	Venk. Ed. (वें. सं.)
३४-४०	३५cd-४२ab
४१ab	४२cd
४१cd-४२	४३a-f
४३-५१	४४-५२
५२a-f	५३-५४ab
५३-५६	५४cd-५८ab
५७a-f	५८cd-५९
५८-६०	६०-६२
६१a-f-६२a-f	६३-६५
६३-६९	६६-७२
७०a-f-७१a-f	७३-७५
७२a-f	७६-७७ab
७३-७८	७७cd-८३ab
७९a-f	८३cd-८४
८०a-f-८१a-f	८५-८७
८२-९२	८८-९८
९३a-f	९९-११०ab
९४-९५	१००cd-१०२ab
९६a-f	१०२cd-१०३
९७-१००	१०४-१०७
अ० ४०	अ० ४२
१-२	१-२
३a-f	३-४ab
४-८	४cd-९ab
९a-f	९cd-१०
१०-१३	११-१४
१४a-d	१५
१४ef	......

Cr. Ed. (पा. स. सं.)	Venk. Ed. (वें. सं.)
१५ab	२१cd
१५cd	२२cd
१५ef	१६ab (२३ab अपि)
१६ab-२०ab	१५cd-२०cd
२०cd-२१ab	......
२१cd	२१ab
......	२२ab
२२-२३	२३cd-२५ab
२४a-f	२५cd-२६
२५-३४	२७-३६
३५a-f	३७-३८ab
३६ab-४०ab	३८cd-४२cd
४०cd	४२ef
अ० ४१	अ० ४३
१-६	१-६
७a-f-८a-f	७-९
९-४१	१०-४२
अ० ४२	अ० ४४
१-२४	१-२४
अ० ४३	अ० ४५
१-३२	१-३२
३३a-f	३३-३४ab
३४ab-३७ab	३४cd-३७cd
३७c-f	३८
३८a-f-३९a-f	३९-४१
४०-४३	४२-४५
४४a-f	४६-४७ab
४५ab-५८ab	४७cd-६०cd

Cr. Ed. (पा. स. सं.)	Venk. Ed. (वें. सं.)
५८cd-५९	६१a-f
अ० ४४	अ० ४६
१-१७	१-१७
१८ab	......
१८cd-२७cd	१८ab-२७ab
२८	२७c-f
२९	२८
३०-३१ab	२९a-f
३१cd-४२cd	३०ab-४१ab
४३ab	४१cd
४३c-f	४३cd-४४ab
४४-४५	४४cd-४६ab
४६a-f	४२-४३ab
४७	४६cd-४७ab
४८a-f	४७cd-४८
४९	४९
५०a-f	५०-५१ab
५१ab-५३ab	५१cd-५३cd
५३cd	५३ef
५४-६२	५४-६२
६३ab	......
६३cd-१०६cd	६३ab-१०६ab
१०७a-f	१०६cd-१०७
१०८-१२९	१०८-१२९
१३०ab	......
१३०cd-१४७cd	१३०ab-१४७ab
१४८	१४७c-f

ADHYĀYA CONTENTS

अध्यायविषयसूची

(पूर्वविभागः)

(उपरिविभागः)

अथ श्रीकूर्मपुराणम्

पूर्वविभागः

१

नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् ।
देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत् ॥

नमस्कृत्वाऽप्रमेयाय विष्णवे कूर्मरूपिणे ।
पुराणं संप्रवक्ष्यामि यदुक्तं विश्वयोनिना ॥१

सत्रान्ते सूतमनघं नैमिषीया महर्षयः ।
पुराणसंहितां पुण्यां पप्रच्छू रोमहर्षणम् ॥२

त्वया सूत महाबुद्धे भगवान् ब्रह्मवित्तमः ।
इतिहासपुराणार्थं व्यासः सम्यगुपासितः ॥३

तस्य ते सर्वरोमाणि वचसा हृषितानि यत् ।
द्वैपायनस्य भगवांस्ततो वै रोमहर्षणः ॥४

भवन्तमेव भगवान् व्याजहार स्वयं प्रभुः ।
मुनीनां संहितां वक्तुं व्यासः पौराणिकीं पुरा ॥५ वें. १.१.५

[उडियापुस्तके कूर्मपुराणस्य पूर्वविभागो नोपलब्धः । दे$_9$ पुस्तके प्रथमपत्रस्य अभावत्वात् प्रथमाध्यायस्य १-६a श्लोका न सन्ति । न$_1$ पुस्तके प्रथमाध्यायस्य प्रथमतः १-५७ श्लोका न सन्ति । अस्य पुस्तकस्य प्रथमपत्रे मङ्गलवचनानन्तरं अस्याध्यायस्य ५८ संख्याकः श्लोको वर्तते ।]

[आरम्भे लेखकैर्लिखितानि देवतानमस्कारवचनानि—का$_1$ श्रीगणेशाय नमः श्रीगुरुपादपद्माभ्यां नमः; ब$_{1.3}$ ॐ नमो नारायणाय; ब$_2$ मुए.ॐ नमो गणेशाय; दे$_1$ श्रीगणेशाय नमः श्रीसरस्वत्यै नमः; दे$_{2.4.7}$ द$_1$ श्रीगणेशाय नमः; दे$_3$ ॐ नमः श्रीगुरुगणपतिभारतीभ्यः; दे$_5$ श्रीवेदव्यासाय नमः; दे$_6$ श्रीकृष्णाय नमः; दे$_8$ ॐ नमो गणेशाय नमो भगवते वासुदेवाय; दे$_{10}$ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ श्रीविश्वेश्वराय नमः; न$_1$ श्रीगणाधिपतये नमः । शुभमस्तु । श्रीसरस्वत्यै नमः; ग्र$_1$ हरिः ओम्; ग्र$_2$ श्रीसांबाय परब्रह्मणे नमः

शुक्लांबरधरं विष्णुं शशिवर्णं चतुर्भुजं ।
प्रसन्नवदनं ध्यायेत् सर्वविघ्नोपशान्तये ॥
माता तावदुमा पिता पशुपतिर्भ्राता मयूरासनः ।
स्तोतारश्चतुराननादिमरुतः चक्रायुधो मातुलः ॥
ब्रह्मानन्दमयं वपुर्वृहदहो मित्यां गणाधीश्वरः ।
शक्ताः किन्तव सत्गुणान् गणपते स्तोतुं वयं जन्तवः ॥

पार्श्वे-श्रीगणाधिपतये नमः, कूर्मपुराणं—इति लिखितम्; म$_1$ श्रीमहागणपतये नमः ॥]

नारायणमित्यादिर्नमस्कारमन्त्रः—का$_1$ ब$_2$ दे$_{2.5}$ मुब. पुस्तकेष्वेव विद्यते, पाठान्तरं नास्ति ।

१. दे$_9$ न$_1$. ⊙; दे$_{3.5}$ ते$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ मुवें. श्लोकात्प्राक् ॐ अधिकम्.–a) का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{1.2.4-7}$ मुवें. मुए. मुब. नमस्कृत्य (→नमस्कृत्वा). –d) दे$_{3.7}$ पुराणं (→यदुक्तं).

२. दे$_9$ न$_1$. ⊙. –a) का$_1$ ब$_2$ दे$_{2.3.5}$ °मनघा[:] (→°मनघं). –b) का$_1$ ब$_1$ दे$_{1.2.4.8.10}$ मुवें. मुए. मुब. नैमिषेया[:], ते$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ नैमिशीया[:], द$_1$ नैमिशाय (?) (→नैमिषीया[:]); दे$_6$ मुनयः सौनकादयः. –c) दे$_1$ पुराणे, दे$_{3.7}$ द$_1$ पुराणं (→पुराण-). –d) ग्र$_2$ पप्रच्छुर्रो° (→पप्रच्छू रो°).

३. दे$_9$ न$_1$. ⊙. –a) म$_1$ सूत सूत (→त्वया सूत). –b) दे$_5$ ग्र$_1$ भगवन् (→भगवान्); दे$_{8.10}$ ब्रह्मसंयुतः (→ब्रह्मवित्तमः). –ab) दे$_4$ त्वया सूत प्रवक्ता यो वेदानां ब्रह्मवित्तमः.

४. दे$_9$ न$_1$. ⊙. –b) दे$_{8.10}$ तपसा (→वचसा); दे$_{1.4}$ द$_1$ हर्षितानि, दे$_{10}$ हसितानि (→हृषितानि); दे$_6$ हृषितानि यतो मुनेः. –c) का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{4-6}$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. द्वैपायनस्य तु भवान्, दे$_{1-3}$ द्वैपायनस्तु भगवान्, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ द्वैपायनेन भगवान्. –d) दे$_2$ ख्यातो वै, द$_1$ तस्य ते, ग्र$_{1.2}$ म$_1$ कथ्यते (→ततो वै).

५. दे$_9$ न$_1$. ⊙. –c) का$_1$ वक्ष्ये (→वक्तुं). –d) दे$_{10}$ द$_1$ ग्र$_2$ पौराणिकी, म$_1$ पौराणिकः (→पौराणिकीं).

वं. १.१.६ त्वं हि स्वायंभुवे यज्ञे सुत्याहे वितते हरिः ।
संभूतः संहितां वक्तुं स्वांशेन पुरुषोत्तमः ॥६
तस्माद् भवन्तं पृच्छामः पुराणं कौर्ममुत्तमम् ।
वक्तुमर्हसि चास्माकं पुराणार्थविशारद ॥७
मुनीनां वचनं श्रुत्वा सूतः पौराणिकोत्तमः ।
प्रणम्य मनसा प्राह गुरुं सत्यवतीसुतम् ॥८

रोमहर्षण उवाच ।❀

नमस्कृत्वा जगद्योनिं कूर्मरूपधरं हरिम् ।
वक्ष्ये पौराणिकीं दिव्यां कथां पापप्रणाशिनीम् ॥९
यां श्रुत्वा पापकर्माऽपि गच्छेत परमां गतिम् ।
न नास्तिके कथां पुण्यामिमां ब्रूयात् कदाचन ॥१०
श्रद्दधानाय शान्ताय धार्मिकाय द्विजातये ।
इमां कथामनुब्रूयात् साक्षान्नारायणेरिताम् ॥११
सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वंशो मन्वन्तराणि च ।
वंशानुचरितं चैव पुराणं पञ्चलक्षणम् ॥१२
ब्राह्मं पुराणं प्रथमं पाद्मं वैष्णवमेव च ।
शैवं भागवतं चैव भविष्यं नारदीयकम् ॥१३
मार्कण्डेयमथाग्नेयं ब्रह्मवैवर्तमेव च ।
लैङ्गं तथा च वाराहं स्कान्दं वामनमेव च ॥१४
कौर्मं मात्स्यं गारुडं च वायवीयमनन्तरम् ।
अष्टादशं समुद्दिष्टं ब्रह्माण्डमिति संज्ञितम् ॥१५
अन्यान्युपपुराणानि मुनिभिः कथितानि तु ।
अष्टादशपुराणानि श्रुत्वा संक्षेपतो द्विजाः ॥१६
आद्यं सनत्कुमारोक्तं नारसिंहमतः परम् ।
तृतीयं स्कान्दमुद्दिष्टं कुमारेण तु भाषितम् ॥१७

---

६. दे9 न1. ⊙. –a) ग्र2 °भुवो (→°भुवे). –b) का1 दे3.7 सूत्याहे, दे1 सत्याहे, दे6 सुत्ये हि, ते1 सुत्यां हि (→सुत्याहे); का1 ब1-3 दे1-5.7 ते1 ग्र1.2 मुवें. मुए. मुब. सति, म1 –[ऽ] हनि (→हरिः). –d) ते1 समर्थः (→स्वांशेन).

७. दे9 न1. ⊙. –b) ते1 द1 कूर्मं॰ (→कौर्म°); दे4 °संभवम् (→°मुत्तमम्). –c) द1 अर्हति (→अर्हसि). –d) ब3 दे4.5.10 °विशारदः (→°विशारद); ते1 पुराणार्थे विशारदः.

८. दे9 न1. ⊙. –b) दे3.7 °कौत्तमः (→°कोत्तमः). –c) ते1 शिरसा (→मनसा).

❀ दे1.3.9 न1 ग्र2 म1. ⊙; ते1 द1 ग्र1 रोमहर्षणः.

९. न1. ⊙; ग्र1. ab ⊙; दे9. a⊙. –a) का1 ब3 दे1.2.6.8.10 मुवें. मुए. मुब. नमस्कृत्य (→नमस्कृत्वा). –b) म1 °परं (→°धरं). –c) दे1.10 वक्षे (→वक्ष्ये); दे6.10 °णिकी–(→°णिकीं); दे3 दिव्या(व्यां ?), ग्र1 म1 विद्यां, ग्र2 पुण्यां (→दिव्यां). –d) ब1 दे5 द1 °प्रणाशनीं, दे1 °प्रनाशिनीं, दे6 °प्रनाशनीं, ते1 °विनाशिनीं (→°प्रणाशिनीं).

१०. न1. ⊙; ग्र1. cd ⊙. –a) द1 °कर्माणि (पि ?) (→°कर्मापि). –b) दे4 गच्छते, द1 ग्र2 म1 गच्छेत्स, ग्र1 स गच्छेत् (→गच्छेत). –d) ब3 कथंचन (→कदाचन).

११. न1. ⊙; द1. cd ⊙. –a) दे10 श्रद्धदानाय, ग्र2 श्रद्धदायाति–(→श्रद्दधानाय). –c) दे4 शौरीम् (→कथाम्); द1 ग्र1 म1 इमां ब्रूयात्कथां पुण्यां (द1 सदा). –d) ग्र1.2 म1 दिव्यां (→साक्षात्).

१२. न1. ⊙. –a) दे8.9 वंशा [:], ते1 द1 ग्र2 म1 वंश-(→वंशो).

१३. न1. ⊙. –b) दे6 पद्मं (→पाद्मं); दे3.7 उच्यते (→एव च); ब2 वैष्णवं पाद्ममेव च.

१४. न1. ⊙; दे8.9. cd ⊙. –a) ब1 ग्र1 तथा° (→अथा°); दे5 ते1 °ज्ञेयं (→°ग्नेयं). –b) ते1 द1 ग्र1 °कैवर्तम् (→°वैवर्तम्). –c) दे1 ते1 वा(दे1 व) राहं च (→च वाराहं). –d) ब3 स्कन्दं (→स्कान्दं).

१३, १४ श्लोकयोः स्थाने ग्र2 म1 कोशयोः पाठः—
ब्राह्मं पाद्मं वैष्णवं च शैवं भागवतं तथा ।
भविष्यन्नारदीयञ्च मार्कण्डेयम (म1°न्त) तः परम् ॥
आग्नेयं ब्रह्मकैवर्तं लैङ्गं वाराहमेव च ।
स्कान्दं मात्स्यं गारुडञ्च वामनं कूर्ममेव च (म1 वायवीयकं) ॥

१५. न1. ⊙; ग्र2 म1. ab ⊙. –a) दे1 च गरुडं (→गारुडं च). –b) ते1 रमणीयं (→वायवीयं); का1 ब2 दे2.3.5-7 अनुत्तमम् (→अनन्तरम्). –c) ब1.3 दे1.6 अष्टादश (→अष्टादशं); दे4 अष्टादशकमुद्दिष्टम्. –d) दे10 संज्ञिकं (→संज्ञितम्).

१६. न1. ⊙; द1. ad ⊙; ब1 ते1. bc ⊙(द्र. सं.) –a) दे2 अन्यान्यपि (→अन्यान्युप–). –b) ब3 दे4 च (→तु). –c) दे8-10 अन्यान्युप° (→अष्टादश°). –d) दे8.9 द्विज (→द्विजाः).

१७. न1. ⊙; ते1. cd ⊙. –a) दे7 आद्यां (→आद्यं). –b) दे4 नारदीयं, दे6 नरसिंहं (→नारसिंहं); का1 ब1.3 दे1.2.4.6 ते1 ततः (→अतः); ग्र1.2 म1 अनन्तरं (→अतः परम्). –c). का1 नारदम्, ब1 दे8.9 नन्दिम्,

चतुर्थं शिवधर्माख्यं साक्षान्नन्दीशभाषितम् ।
दुर्वाससोक्तमाश्चर्यं नारदोक्तमतः परम् ॥१८
कापिलं मानवं चैव तथैवोशनसेरितम् ।
ब्रह्माण्डं वारुणं चाथ कालिकाह्वयमेव च ॥१९
माहेश्वरं तथा साम्बं सौरं सर्वार्थसंचयम् ।
पराशरोक्तमपरं मारीचं भार्गवाह्वयम् ॥२०
इदं तु पञ्चदशमं पुराणं कौर्ममुत्तमम् ।
चतुर्द्धा संस्थितं पुण्यं संहितानां प्रभेदतः ॥२१
ब्राह्मी भागवती सौरी वैष्णवी च प्रकीर्तिताः ।
चतस्रः संहिताः पुण्या धर्मकामार्थमोक्षदाः ॥२२
इयं तु संहिता ब्राह्मी चतुर्वेदैस्तु सम्मिता ।
भवन्ति षट्सहस्राणि श्लोकानामत्र संख्यया ॥२३
यत्र धर्मार्थकामानां मोक्षस्य च मुनीश्वराः ।
माहात्म्यमखिलं ब्रह्म ज्ञायते परमेश्वरः ॥२४
सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वंशो मन्वन्तराणि च ।
वंशानुचरितं दिव्याः पुण्याः प्रासङ्गिकीः कथाः ॥२५
ब्राह्मणाद्यैरियं धार्या धार्मिकैः शान्तमानसैः ।
तामहं वर्त्तयिष्यामि व्यासेन कथितां पुरा ॥२६
पुराऽमृतार्थं दैतेयदानवैः सह देवताः ।
मन्थानं मन्दरं कृत्वा ममन्थुः क्षीरसागरम् ॥२७ वें. १.१.२७

ते$_1$ भादम् (?), दे$_{10}$ नादम् (?) (→स्कान्दम्); दे$_6$ तृतीयं च समुद्दिष्टम्. –d) का$_1$ स(सु-?)-(→तु); ग्र$_2$ चतुर्थं शिवधर्मकम्.

१८. न$_1$. ⊙; द$_1$ म$_1$. ab ⊙ (इ. सं.); ग्र$_2$. ab ⊙. –b) ग्र$_1$ सर्वधर्मार्थसाधनम्. –c) दे$_{10}$ अखिलं (→आश्चर्यं). –d) ब$_{1-3}$ दे$_{1-7}$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. नारदीयम् (→नारदोक्तम्).

१९. न$_1$. ⊙; म$_1$. cd ⊙. –a) ब$_3$ दे$_4$ ग्र$_2$ कपिलं (→कापिलं); ब$_{2.3}$ दे$_{1.4.6.8.9}$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ मुवें. मुए. मुब. वामनं, दे$_{10}$ माधवं (→मानवं). –b) ते$_1$ °सेवितं, + °सेरितं (→°सेरितं); ग्र$_2$ तथैवेशानसेरितम्. –c) का$_1$ वाथ, ब$_2$ चापि, दे$_{1.4}$ द$_1$ मुवें. मुए. मुब. चैव (→चाथ). –d) दे$_2$ कापिला°, + कालिका°, दे$_{10}$ कापिला°, द$_1$ मौलिका°, ते$_1$ कौसिका° (→कालिका°).

१९ श्लोकात्परं ग्र$_2$ अधिकम्—

1. * ततो वसिष्ठलैङ्गाख्यं ततो माहेश्वरं परम् ।

२०. न$_1$. ⊙. –a) ब$_{1.2}$ दे$_{1.6.8.9}$ ते$_1$ शाम्बं, दे$_{10}$ साम्ं (?), द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ सौम्यं, दे$_5$ साम्यं (→साम्बं); ग्र$_2$ माम्साम्बं तथा सौम्यं. –b) ते$_1$ °संशयं (→°संचयं); म$_1$ सौरं सर्वविनाशनम्. –c) ब$_1$ दे$_8$ परासरोक्तं, दे$_6$ परापरोक्तं, द$_1$ पाराशरोक्तं (→पराशरोक्तं); दे$_3$ अपरे, दे$_7$ मुवें. मुए. मुब., मारीचं, दे$_{8-10}$ द$_1$ ग्र$_1$ परमं (→अपरं). –d) दे$_7$ मुवें. मुए. मुब. तथैव (→मारीचं).

२१. न$_1$. ⊙; दे$_4$. cd ⊙. –a) दे$_{8.9}$ च (→तु); ते$_1$ पञ्चदशम, मुवें. पञ्चदशकं (→पञ्चदशमं).–b) दे$_1$ कौर्मं पुराणमुत्तमम्. –c) दे$_1$ चतुर्धा संहिता पुण्या, ग्र$_2$ चतुर्था संहिता पुण्यम्. –d) द$_1$ संहितायां (→संहितानां). –cd) म$_1$ चतुर्थीं संहितां पुण्यां सर्वकामफलप्रदां.

२२. न$_1$. ⊙; म$_1$. ab ⊙. –a) दे$_{10}$ भगवती (→भागवती). –b) ब$_2$ दे$_1$ ते$_1$ प्रकीर्तिता (→प्रकीर्तिताः); ब$_3$ परिकीर्तिता, ग्र$_1$ चापि कीर्तिता (→च प्रकीर्तिताः). –d) दे$_{8-10}$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ सर्वपापप्रणाशनाः.

२३. न$_1$. ⊙. –a) दे$_7$ इदं (→इयं); ग्र$_2$ सांहिता (→संहिता). –b) दे$_{7-9}$ ते$_1$ चतुर्वेदैश्च, दे$_{10}$ चातुर्वेदैश्च, ग्र$_2$ म$_1$ चतुर्वेदेषु (→चतुर्वेदैस्तु); ग्र$_2$ म$_1$ सम्मता (→सम्मिता). –d) ते$_1$ श्लोकानामनु, ग्र$_2$ श्लोकाणामत्र (→श्लोकानामत्र); का$_1$ दे$_9$ संक्षया, दे$_3$ संख्याया (→संख्यया).

२४. न$_1$. ⊙; म$_1$. cd ⊙. –a) ते$_1$ अत्र (→यत्र). –b) म$_1$ पुराणे संभव(?)स्मृतं. –c) ब$_{2.3}$ दे$_{1.8-10}$ ते$_1$ ब्रह्मन्, ग्र$_2$ ब्रह्मा (→ब्रह्म). –d) दे$_{8.9}$ ते$_1$ पा(ते$_1$ प)रमेश्वरम् (→परमेश्वरः).

२५. न$_1$. ⊙. –b) दे$_{8.9}$ वंशा[:], दे$_{10}$ वंशं, द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ वंश–(→वंशो). –c) ते$_1$ म$_1$ °चरिता (→°चरितं); दे$_{1.4}$ चैव, दे$_{7-10}$ पुण्या [:], ग्र$_2$ दिव्य , मुवें. मुए. मुब. पुण्या (→दिव्याः). –d) दे$_{1.4.7-10}$ दिव्याः, म$_1$ पुण्य–, मुवें. मुए. मुब. दिव्या (→पुण्याः); दे$_2$ ते$_1$ ग्र$_2$ प्रासंगिका(ते$_1$° काः) (→प्रासंगिकीः); दे$_{10}$ ग्र$_1$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. कथा (→कथाः).

२६. न$_1$. ⊙. –a) ते$_1$ ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्धार्या. –b) का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{1-6}$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. धार्मिकैर्वेदपारगैः. –c) द$_1$ तामाह (→तामहं); ब$_{1.3}$ दे$_{3.5.7}$ मुवें. मुए. मुब. वर्णयिष्यामि, दे$_{8-10}$ कथयिष्यामि, ते$_1$ कीर्तयिष्यामि, ग्र$_2$ वर्त्तइष्यामि, म$_1$ वक्तुमिष्यामि (→वर्त्तयिष्यामि). –d) ब$_1$ दे$_5$ कथितं (→कथितां).

२७. न$_1$. ⊙. –a) का$_1$ दे$_{2.3.5.6}$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ दैतेया[:], दे$_1$ दैत्येया[:] (→दैतेय–). –c) ग्र$_1$ मन्धानं (→मन्थानं). –d) ग्र$_1$ ममन्धुः, म$_1$ अगच्छन् (→ममन्थुः).

वं. १.१.२८ मथ्यमाने तदा तस्मिन् कूर्मरूपी जनार्दनः ।
बभार मन्दरं देवो देवानां हितकाम्यया ॥२८
देवाश्च तुष्टुवुर्देवं नारदाद्या महर्षयः ।
कूर्मरूपधरं दृष्ट्वा साक्षिणं विष्णुमव्ययम् ॥२९
तदन्तरेऽभवद् देवी श्रीर्नारायणवल्लभा ।
जग्राह भगवान् विष्णुस्तामेव पुरुषोत्तमः ॥३०
तेजसा विष्णुमव्यक्तं नारदाद्या महर्षयः ।
मोहिताः सह शक्रेण श्रियो वचनमब्रुवन् ॥३१
भगवन् देवदेवेश नारायण जगन्मय ।
कैषा देवी विशालाक्षी यथावद् ब्रूहि पृच्छताम् ॥३२
श्रुत्वा तेषां तदा वाक्यं विष्णुर्दानवमर्दनः ।
प्रोवाच देवीं संप्रेक्ष्य नारदादीनकल्मषान् ॥३३
इयं सा परमा शक्तिर्मन्मयी ब्रह्मरूपिणी ।
माया मम प्रियाऽनन्ता ययेदं मोहितं जगत् ॥३४
अनयैव जगत्सर्वं सदेवासुरमानुषम् ।
मोहयामि द्विजश्रेष्ठा ग्रसामि विसृजामि च ॥३५
उत्पत्तिं प्रलयं चैव भूतनामागतिं गतिम् ।
विज्ञायान्वीक्ष्य चात्मानं तरन्ति विपुलामिमाम् ॥३६
अस्यास्त्वंशानधिष्ठाय शक्तिमन्तोऽभवन् द्विजाः ।
ब्रह्मेशानादयो देवाः सर्वशक्तिरियं मम ॥३७
सैषा सर्वजगत्सूतिः प्रकृतिस्त्रिगुणात्मिका ।
प्रागेव मत्तः संजाता श्रीकल्पे पद्मवासिनी ॥३८

---

२८. न1.⊙.–a) दे1 ततस्, दे4 तु* (?), ते1 तथा (→तदा). –c) का1 तमाह, दे6.7द1ग्र1.2 म1 दधार (→बभार); ग्र2 देवं (→देवो). –d) दे7-10 लोकानां (→देवानां).

२९. न1. ⊙; द1 ग्र1.2 म1. २६c–३१ b⊙ (द्र. सं.). –d) ते1 शार्ङ्गिणं(→साक्षिणं); ब3 साक्षिणं परमेश्वरम्.

३०. न1. ⊙; द1ग्र1.2 म1. ⊙ (द्र. २९ पा. वि.). –a) का1 दे1.2.4.5 महादेवी, ब3 भवेद्देवी, दे10 [अ]थवेद्देवी(?) (→[अ]भवद्देवी). –b) का1 दे1.6.8 श्री (→श्रीर्). –d) ब1 स्वामेव, दे1 स्वयमेव (→तामेव).

३१. न1. ⊙; द1 ग्र1.2म1. ab ⊙ (द्र.२६ पा. वि.). –a) दे7 अत्यर्थं (→अव्यक्तं). –c) ग्र2 म1 सहिताः (→मोहिताः); ग्र2 म1 चक्रेण (→शक्रेण). –d) ब1 [अ]न्वया, ब3 दे4.5 द1 ग्र1 श्रिया, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. श्रेयो (→श्रियो); ग्र2 म1 प्रश्रितं वचनं ब्रुवन्.

३२. न1. ⊙. –a) ब1 मुब. भगवान् (→भगवन्); ब3 श्रीभगवन् नरदेवेश. –b) ब1 जगन्मयः, ग्र2 जगन्मया (→जगन्मय). –c) दे1 का सा, म1 कैषा, + सैषा (→कैषा); दे4 विशालाक्षं (→विशालाक्षी). –d) दे7 यथावद् वक्तुमर्हसि.

३३. न1. ⊙. –a) ब1-देशं (→तेषां); का1 ब1 दे8.9 तथा, द1 यदा (→तदा). –c) दे3 उवाच (→प्रोवाच); का1 दे10 संप्रोक्ष्य, दे1 संप्रक्ष्य (→संप्रेक्ष्य).

३४. न1. ⊙. –b) ब1 मन्माया, ब3 दे1.3 मन्मया (→मन्मयी); ग्र2 ममादिब्रह्मरूपिणी. –c) दे10 मया (→माया); ते1 मायामयी (→माया मम); ब1 शक्र, ग्र2 म1 नन्दा (→[अ] नन्ता). –d) दे10 येनेदं (→ययेदं); का1 ब2.3 दे2.5-7 मुवें. मुए. मुब. धार्यते (→मोहितं).

३५. न1. ⊙. –a) द1 ग्र2 म1 अनयैतत् (→अनयैव); ब1.3 दे1.3.4.6 ते1 कृत्स्नं (→सर्वं). –b) दे4 यद्देवा° (→सदेवा°); दे8-10 °मानवं (→°मानुषं). –c) ब3 जगत्सृष्टा, ते1 द1 द्विजश्रेष्ठ (→द्विजश्रेष्ठाः). –d) ते1 गृहणामि, ग्र2 सृजामि (→ग्रसामि); ब2 मायया च जगश्र(त्र?)यं, दे7 संग्रसामि सृजामि च.

३६. न1. ⊙. –a) दे3 ग्र2 प्रलयश् (→प्रलयं). –b) ब2 दे7.10 ग्र2 अगतिं, दे1 सागतिं (→आगतिं). –c) का1 विज्ञायावीक्ष्य, ब3 विज्ञायोन्वीक्ष्य, दे1.4.5 विज्ञायोद्वीक्ष्य, दे7 द1 ग्र1 म1 विज्ञाय वीक्ष्य, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. विद्यया वीक्ष्य (→विज्ञायान्वीक्ष्य); ग्र2 विज्ञाय परया(मा?)त्मानं. –d) ब3 भवन्ति, ते1 भजन्ति (→तरन्ति); दे3 तरन्ति विपुलान्विमां.

३७. न1. ⊙. –a) ब3 त्वंशाम्, दे4 त्वंज्ञा(शा?)न्° (→त्वंशान्°). –b) का1 ब1-3 दे1.2.5 ते1 मुवें. मुए. मुब. सुराः (→द्विजाः); दे3.4.6 शक्तिमन्तोऽभवत्पुरा, दे10 शक्तिमतोथ च द्विजाः. –c) का1 ब1-3 दे1-7 ते1 मुवें. मुए. मुब. सर्वे (→देवाः). –d) ते1 विश्व° (→सर्व°).

३८. न1. ⊙. –a) ग्र1 यैषा (→सैषा); ब1 °सृष्टिः (→°सूतिः). –b) दे1 प्रकृतिस्त्री (→प्रकृतिस्त्रि-). –c) ग्र2 संजाताः (→संजाता); दे6 मंतः संजाता, दे10 मत्स(?)संजाता (→मत्तः संजाता). –d) ब1 दे5.7 ग्र2 म1 मुवें. मुए. मुब. श्रीः कल्पे, दे4 स्त्रीकल्पे, दे8-10 श्रीः पद्मे (→श्रीकल्पे); दे8-10 कल्प° (→पद्म°); ब2 श्री श्रीः कमलवासिनी.

चतुर्भुजा शङ्खचक्रपद्महस्ता शुभान्विता ।
कोटिसूर्यप्रतीकाशा मोहिनी सर्वदेहिनाम् ॥३९
नालं देवा न पितरो मानवा वसवोऽपि च ।
मायामेतां समुत्तर्तुं ये चान्ये भुवि देहिनः ॥४०
इत्युक्ता वासुदेवेन मुनयो विष्णुमब्रुवन् ।
ब्रूहि त्वं पुण्डरीकाक्ष यदि कालत्रयेऽपि च ॥
को वा तरति तां मायां दुर्जयां देवनिर्मिताम् ॥४१
अथोवाच हृषीकेशो मुनीन् मुनिगणार्चितः ।
अस्ति द्विजातिप्रवर इन्द्रद्युम्न इति श्रुतः ॥४२
पूर्वजन्मनि राजासावधृष्यः शंकरादिभिः ।
दृष्ट्वा मां कूर्मसंस्थानं श्रुत्वा पौराणिकीं स्वयम् ।
संहितां मन्मुखाद् दिव्यां पुरस्कृत्य मुनीश्वरान् ॥४३
ब्रह्माणं च महादेवं देवांश्चान्यान् स्वशक्तिभिः ।
मच्छक्तौ संस्थितान् बुद्ध्वा मामेव शरणं गतः ॥४४
संभाषितो मया चाथ विप्रयोनिं गमिष्यसि ।
इन्द्रद्युम्न इति ख्यातो जातिं स्मरसि पौर्विकीम् ॥४५
सर्वेषामेव भूतानां देवानामप्यगोचरम् ।
वक्तव्यं यद् गुह्यतमं दास्ये ज्ञानं तवानघ ।
लब्ध्वा तन्मामकं ज्ञानं मामेवान्ते प्रवेक्ष्यसि ॥४६ वें. १.१.४७

---

३९. न$_1$. ⊙. –a) ग्र$_2$ °चक्री, म$_1$ °चक्रा (→°चक्र-). –b) ब$_1$ दे$_6$ द$_1$ ग्र$_2$ शुकान्विता, ब$_{2.3}$ गदान्विता, दे$_1$ शुकान्तिका, दे$_{3.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. स्रगन्विता, दे$_4$ सुकाङ्किता, दे$_7$ श्रुगत्विता(?), ते$_1$ शुभान्विता, +शुकान्विता, म$_1$ [श्र]शकाश्चिता (→शुभान्विता). –ab) दे$_{8-10}$ °पद्मचक्र° (→°चक्रपद्म°); दे$_2$ चतुर्भुजा पद्महस्ता शंखचक्रशुभान्विता. –c) दे$_1$ ग्र$_1$ सूर्यकोटि° (→कोटिसूर्य°); ते$_1$ कोटिसूर्यप्रकाशा च. –d) दे$_7$ साक्षिणी, ते$_1$ *** (→मोहिनी).

४०. न$_1$. ⊙. –a) दे$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ नालं देवर्षयो रुद्रा[:]. –b) ब$_3$ मानवो, दे$_7$ मनुष्यो, द$_1$ मनवो (→मानवाः); ब$_{1-3}$ दे$_{2.4-10}$ ग्र$_2$ मुवें. मुए. मुब. वासवोपि (→वसवोऽपि); का$_1$ ब$_3$ दे$_4$ वा (→च). –c) ते$_1$ मोहमेतां (→मायामेतां); ब$_3$ दे$_7$ द$_1$ समुद्धर्त्तुं (→समुत्तर्त्तुं). –d) दे$_{7-10}$ सर्व-(→भुवि).

४१. न$_1$. ⊙; का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{1-10}$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. ef ⊙. –a) ब$_3$ दे$_{10}$ ग्र$_2$ इत्युक्त्वा, ते$_1$ इत्युक्त्वा, +इत्युक्ताः (→इत्युक्ताः). –b) ब$_3$ वाक्यं (→विष्णुं). –c) ब$_{1.3}$ ग्र$_1$ म$_1$ तं, दे$_{3.6}$ तत् (→त्वं). –d) दे$_7$ यथा, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. यद्धि (→यदि); दे$_7$ मुवें. मुए. मुब. कालक्षयेऽपि (→कालत्रयेऽपि); ब$_{1.2}$ दे$_3$ सः, ब$_3$ दे$_6$ सा (→च); का$_1$ दे$_{1.2.4.5}$ येन सा ता(का$_1$ दे$_2$ त)रिता पुरा, ते$_1$ येन चाराधिता पुरा. –e) म$_1$ को वा तारि तां मायां.

४२. न$_1$. ⊙. –b) दे$_{10}$ गुणि° (→मुनि°); दे$_7$ °गणावृतः, म$_1$ °गणोचितः (→°गणार्चितः); दे$_1$ मुनीनां तारतः प्रभुः, दे$_4$ मुनीनां तारतः प्रभुः. –c) म$_1$ द्विजातेः (→द्विजाति–); ते$_1$ ***** प्रवर.

४३. न$_1$. ⊙. –a) दे$_4$ राजा च (→राजासौ). –b) ब$_1$ अदृष्टं, दे$_{3.6}$ बभूव, दे$_4$ दृष्टः सः, दे$_5$ अधृत्य, दे$_{10}$ अधृष्यः, द$_1$ ग्र$_{1.2}$म$_1$ अदृश्यः (द$_1$ग्र$_1$°श्यं) (→अधृष्यः); ते$_1$ शंकारिभिः (→शंकरादिभिः); दे$_6$ बभूव कथितादिभिः. –c) ब$_2$ स दृष्ट्वा (→दृष्ट्वा मां); दे$_4$ पूर्व°, दे$_{9.10}$ क्रूर° (→कूर्म°); ग्र$_2$ दृष्ट्वा स मां कूर्मरूपस्थं. –d) दे$_{1.4.6}$ पौराणिकी, ग्र$_2$ पौराणिक– (→पौराणिकीं); का$_1$ कथां (→स्वयं); दे$_{8-10}$ श्रुत्वा पौराणिकान्व (दे$_9$ त्व) यां. –e) दे$_{4.10}$द$_1$ संहिता – (→संहितां); का$_1$ दे$_{1.2}$ विप्रान्, ब$_{1-3}$ दे$_4$ते$_1$ विप्राः, दे$_3$ विप्र (→दिव्यां); दे$_6$ संहितामभवद्रूपा, दे$_7$ संहितां मन्मुखीर्दिष्टां(?). –f) दे$_6$ मुनीश्वराः (→मुनीश्वरान्).

४४. न$_1$. ⊙; ग्र$_2$. ४४b–४६a ⊙ (द्र. सं.). –a) दे$_3$ ब्राह्मणश्, ग्र$_1$ ब्राह्मणं (→ब्रह्माणं); म$_1$ चिरं देवं (→महादेवं). –b) ग्र$_1$म$_1$ देवांश्चान्यांश्च (→देवांश्चान्यान्स्व–). –c) ब$_{2.3}$ यद्भक्तौ, दे$_3$ यदुक्त्वो (?), ते$_1$ मद्भक्ता (?), द$_1$ग्र$_1$म$_1$ मद्भक्तान् (→मच्छक्तौ); दे$_3$ ब्रह्म (→बुद्ध्वा); ते$_1$ मामेव*****.

४५. न$_1$ग्र$_2$. ⊙. –a) दे$_{1.4}$ संभावितो, दे$_7$ संचोदितो (→संभाषितो); दे$_1$ चैव, दे$_4$ चाद्य, दे$_{8-10}$ राजन्, म$_1$ चापि (→चाथ). –d) ब$_{1.2}$ दे$_1$ जाति, दे$_6$ याति, दे$_{10}$ ज(ग)ति (→जातिं); दे$_4$ स्मरहि, ते$_1$ स्मरति (→स्मरसि); दे$_{1.3}$ पौर्विकी, दे$_{10}$ पूर्विकां (→पौर्विकीं).

४६. न$_1$. ⊙; ग्र$_2$. a ⊙. –a) द$_1$ अपि (→एव); द$_1$ ग्र$_1$ देवानां (→भूतानां). –b) द$_1$ ग्र$_1$ भूतानां (→देवानां); दे$_1$ अप्यगोचरः, द$_1$ अपि गोचरं, म$_1$ अप्यवेक्ष्यसि (→अप्यगोचरम्). –c) ब$_2$ मुब. तद्, दे$_6$ यदि (→यद्). –d) ग्र$_2$ तवानघे (→तवानघ). –e) दे$_5$ लब्धा (→लब्ध्वा); का$_1$ दे$_{2.3.5.6}$ तन्मन्मतं, ब$_{1.3}$ तु तन्मम, ब$_2$ च परमं, दे$_1$ मां त्वं मम, दे$_3$ [श्र] नन्त्यं महद् , ग्र$_2$ तु मामकं (→तन्मामकं); ते$_1$ लब्ध्वा तन्मे मतिं जानन्. –f) दे$_1$ मामेवान्तं, ग्र$_2$ ममेवान्ते (→मामेवान्ते); दे$_4$ प्रवेक्ष्यसे (→प्रवेक्ष्यसि).

वॅ. १.१.४८ अंशान्तरेण भूम्यां त्वं तत्र तिष्ठ सुनिर्वृतः ।
वैवस्वतेऽन्तरेऽतीते कार्यार्थं मां प्रवेक्ष्यसि ॥४७
मां प्रणम्य पुरीं गत्वा पालयामास मेदिनीम् ।
कालधर्मं गतः कालाच्छ्वेतद्वीपे मया सह ॥४८
भुक्त्वा तान् वैष्णवान् भोगान् योगिनामप्यगोचरान् ।
मदाज्ञया मुनिश्रेष्ठा जज्ञे विप्रकुले पुनः ॥४९
ज्ञात्वा मां वासुदेवाख्यं यत्र द्वे निहितेऽक्षरे ।
विद्याविद्ये गूढरूपे यत्तद् ब्रह्म परं विदुः ॥५०
सोऽर्चयामास भूतानामाश्रयं परमेश्वरम् ।
व्रतोपवासनियमैर्होमैर्ब्राह्मणतर्पणैः ॥५१
तदाशीस्तन्नमस्कारस्तन्निष्ठस्तत्परायणः ।
आराधयन् महादेवं योगिनां हृदि संस्थितम् ॥५२
तस्यैवं वर्तमानस्य कदाचित् परमा कला ।
स्वरूपं दर्शयामास दिव्यं विष्णुसमुद्भवम् ॥५३
दृष्ट्वा प्रणम्य शिरसा विष्णोर्भगवतः प्रियाम् ।
संस्तूय विविधैः स्तोत्रैः कृताञ्जलिरभाषत ॥५४

इन्द्रद्युम्न उवाच ।❀

का त्वं देवि विशालाक्षि विष्णुचिह्नाङ्किते शुभे ।
याथातथ्येन वै भावं तवेदानीं ब्रवीहि मे ॥५५

---

४७. न1. ⊙. –a) दे7 अथान्तरेण, दे8-10 अंशाव (दे10 च) तारे, द1 म1 आशान्तरेण (→अंशान्तरेण); ब2 भूत्वानं, दे6 भूम्यां तं, द1 ग्र2 भूम्यां च, म1 भ्रमणं (→भूम्यां त्वं). –b) ग्र1 अत्र (→तत्र); दे1.2.5.6 ते1 तिष्ठस्व, दे4 तिष्ठ च, द1 तिष्ठेत्सु-, ग्र1 तिष्ठेस्सु-, (→तिष्ठ सु-); ग्र2 तत्र तत्र सुनिर्वृतः. –ab) ब1 अंशान्तरेण भूम्यान्त्वत्र तिष्ठ नु न निर्वृतः. –c) ब2.3 दे2-6 प्राप्ते (→[अ] तीते); ग्र2 वैवस्वते मानवान्ते. –d) द1 प्रवेक्षसि (→प्रवेक्ष्यसि).

४७ श्लोकात्परं दे8-10 अधिकं—विष्णुरुवाच.

४८. न1. ⊙. –a) का1 प्रवेक्ष्यन् , ब1 दे2 प्रवेक्ष्य, ब3 प्रविश्य, दे3 प्रवेक्ष्य तू, दे6 मुब. प्रवेक्ष्यान् (→प्रणम्य); दे7 पुनर् (→पुरीं); दे4 दत्त्वा (→गत्वा); ते1 मा मां पृच्छन् पुरीं गत्वा. –b) का1 दे1.2.4.5 पालयित्वा च, दे7 त्वं पालयसि, ग्र1.2 पालयिष्यसि (→पालयामास). –c) दे3 °धर्मज्ञतः, दे4 °धर्म (सो)वतः (→°धर्मं गतः); दे1 कालवर्मं सावगतः. –d) दे8-10 द्वीपे श्वेते (→श्वेतद्वीपे); दे4 सप्तद्वीपानुपान्वहा.

४९. न1. ⊙; म1. ab ⊙. –a) दे1.3 ग्र2 भुक्ता तां (ग्र2 °तान्), दे6 स तत्र (→भुक्त्वा तान्); दे8-10 विपुलान् (→वैष्णवान्); दे1.4 लोकान् (→भोगान्). –b) दे3 °प्यतोवरान्, ग्र2 °प्योगरान् (?) (→°प्यगोचरान्). –c) ब3 दे3 ममाज्ञया, दे1 मन्दाज्ञया, दे6 ममातया (→मदाज्ञया); दे8.9 द्विज° (→मुनि°); दे10 श्रेष्ठ, द1 ग्र1.2 °श्रेष्ठात् (→°श्रेष्ठा). –d) दे6 यज्ञे, द1 ग्र1.2 म1 जातो (→जज्ञे).

५०. न1. ⊙. –b) दे6 येत्र (→यत्र); का1 दे2 निहितेक्षरैः, ब1.3 ते1 निहि (ब1 °ह)तेक्षरम्, दे6 निहतेक्षरे (→निहितेऽक्षरे). –c) ग्र2 परे (→गूढ-); का1 ब1-3 दे2.3.5-10 ते1 द1 वें. मुए. मुब. गूढरूपं (→गूढरूपे). –d) का1 दे3.5.6 यत्तद् रूपं (दे3 °पे) परं, ब2 दे7-10 द1 ग्र1.2 मुवें. मुए. मुब. यद् ब्रह्म (ग्र2 °ह्मा) परमं, दे2 यत्तद् भूतं परं, दे4 यत्तद् ब्रह्म परे, म1 तयोर्यत् परमं (→यत्तद् ब्रह्म परं); द1 वरः (→विदुः).

५१. न1. ⊙; म1. ab ⊙. –a) दे4 सोर्चयत्सर्व-भूतानाम्. –b) ब1 आश्रमं (→आश्रयं). –c) द1 व्रतोपवासि° (→व्रतोपवास°).

५२. न1. ⊙. –a) दे4 स आसी(?), दे6 ते1 तदासीत्, दे7 तयोभिस्, मुब. तज्जायस् (→तदाशीस्); दे1.4 °स्कारैः (→°स्कारस्); दे3 तदा शीघ्रनमस्कारस्. –b) दे1 त्वन्निष्ठस्, दे3 तन्विष्णुः, दे6 तद्विष्णुः (→तन्निष्ठस्); दे7 तत्परायणैः दे8 तत्परायणाः (→तत्परायणः). –c) दे7 ग्र1.2 म1 महायोगं (ग्र2 °गः) (→महादेवं). –d) दे7 योगीनां (→योगिनां).

५३. न1. ⊙. –a) द1 ग्र1.2 म1 चिन्त्य° (→वर्त°); ब3 दे6 °माणस्य (→°मानस्य); दे1.4 तस्मै विप्राय विप्रेन्द्राः. –b) ब3 परमाङ्गना, दे2.6.10 परमाकुला, ते1 परमां कलां, म1 चरमा कला (→परमा कला). –d) ब1-3 दे3 ते1 नित्यं (→दिव्यं); दे4 विष्णु (→विष्णु-).

५४. न1. ⊙ –a) ब3 त्यक्त्वा, दे7 प्रेक्ष्य (→दृष्ट्वा). –b) का1 प्रियं, + प्रभां, दे7 कलां, दे8-10 प्रभां, द1 ग्र1.2 म1 प्रभोः (→प्रियाम्). –c) द1 ग्र1.2 संस्तुत्य (→संस्तूय).

❀ न1. ⊙; दे8-10 इन्द्रद्युम्न उ.; ते1 द1 ग्र1.2 म1 इन्द्रद्युम्नः.

५५. न1. ⊙. –a) दे10 का त्वं देवी विशालाक्षी. –b) ब1. निज° (→विष्णु°); का1 दे2-5 ते1 चिह्नाङ्किता (→चिह्नाङ्किते). –c) का1 ब3 दे10 ग्र2 यथा° (→याथा°). –d) ब1 दे1 म1 तथेदानी°, दे3.6 भवेदानीं, दे4 स चेदानीं, दे8-10 त्व चेदानीं, द1 तदेदानीं, ग्र2 तथैनानीं (?) (→तवेदानीं); दे1 ते (→मे).

तस्य तद् वाक्यमाकर्ण्य सुप्रसन्ना सुमङ्गला ।
हसन्ती संस्मरन् विष्णुं प्रियंब्राह्मणमब्रवीत् ।।५६
न मां पश्यन्ति मुनयो देवाः शक्रपुरोगमाः ।
नारायणात्मिका चैका मायाऽहं तन्मया परा ।।५७
न मे नारायणाद् भेदो विद्यते हि विचारतः ।
तन्मयाऽहं परं ब्रह्म स विष्णुः परमेश्वरः ।।५८
येऽर्चयन्तीह भूतानामाश्रयं परमेश्वरम् ।
ज्ञानेन कर्मयोगेन न तेषां प्रभवाम्यहम् ।।५९
तस्मादनादिनिधनं कर्मयोगपरायणः ।
ज्ञानेनाराधयानन्तं ततो मोक्षमवाप्स्यसि ।।६०
इत्युक्तः स मुनिश्रेष्ठ इन्द्रद्युम्नो महामतिः ।
प्रणम्य शिरसा देवीं प्राञ्जलिः पुनरब्रवीत् ।।६१
कथं स भगवानीशः शाश्वतो निष्कलोऽच्युतः ।
ज्ञातुं हि शक्यते देवि ब्रूहि मे परमेश्वरि ।।६२
एवमुक्ताऽथ विप्रेण देवी कमलवासिनी ।
साक्षान्नारायणो ज्ञानं दास्यतीत्याह तं मुनिम् ।।६३
उभाभ्यामथ हस्ताभ्यां संस्पृश्य प्रणतं मुनिम् ।
स्मृत्वा परात्परं विष्णुं तत्रैवान्तरधीयत ।।६४
सोऽपि नारायणं द्रष्टुं परमेण समाधिना ।
आराधयद्धृषीकेशं प्रणतार्तिप्रभञ्जनम् ।।६५
ततो बहुतिथे काले गते नारायणः स्वयम् ।
प्रादुरासीन्महायोगी पीतवासा जगन्मयः ।।६६ वें. १.१.६७

५६. न1. ⊙. –a) ग्र2 आकर्ण्या (→आकर्ण्य). –b) दे7 सुनिर्मला (→सुमङ्गला). –c) दे10 असन्ती (→हसन्ती); का1 वा, ब1-3 दे1-5 ते1 सा (→सं-); का1 ब1-3 दे3-6 ते1 ग्र2 [अ]स्मरद्, दे10 समनं (?) (→स्मरन्).

५६ श्लोकात्परं दे7 वें. मुए. मुब. अधिकम्—श्रीरुवाच.

५७. न1. ⊙. –a) दे1 मे (→मां). –c) ब1-3 दे4.6-10 ते1 द1 म1 मुवें. मुए. मुब. नारायणात्मिकाम्, दे3 नारायणार्थिकां, ते1 नारायणान्तिकां (→नारायणात्मिका); ब1-3 दे3.4.6-10 ते1 द1 मुवें. मुए. मुब. एकां, दे2 चैषा, ग्र1 ह्येकां, म1 एतां (→एका). –d) दे5.7-10 ते1 द1 ग्र1 म1 मुवें. मुए. मुब. तन्मयी, दे1 मा च या, दे3 तन्मयां, दे6 जन्मयी(?) (→तन्मया); द1 ग्र1.2 म1 पुरा (→परा); ग्र2 माया मान्तन्मया पुरा.

५८. –a) दे5 न1 ग्र2 नमो (→न मे); दे5 नारायणी, दे10 नारायणोद् (→नारायणाद्); दे5 देवी (→भेदो). –b)दे1 विद्येते (→विद्यते). –c) न1 तन्मयाद्यः, द1 ग्र1 तन्मायाहं, मुवें. मुए. मुब. तन्मय्यहं (→तन्मयाहं).

५९. –a) ते1 अर्चयन्तीह (→येऽर्चयन्तीह) –b) ब1 आश्रमं, दे4.10 आलयं (→आश्रयं); मुवें. मुए. मुब. पुरुषोत्तमम् (→परमेश्वरम्). –c) दे7 कर्मणा चैव (→कर्मयोगेन). –d) दे1 तेषां वै (→न तेषां) दे10 न तेषां प्रभवाप्यहम्. ग्र2 तेषामग्रे भवाम्यहं.

६०. म1. cd ⊙. –a) म1 °निधनः (→°निधनं). –b) ग्र2 धर्म° (→कर्म°) दे3.6.8-10 म1 °परायणं (→°परायणः). –c) दे3.6 °वाधयानन्तं, (दे6 °स्तं), दे8-10 °राधयेशानं, ते1 °राधयानं तु, द1 ग्र1.2 °राधयाजस्रं (→°राधयानन्तं). –d) का1 दे2.5 लोक° (→मोक्ष°).

अस्य श्लोकस्य ab अनन्तरं म1 अधिकम्– सूतः.

६१. –a) दे5 इत्युक्त्वा स, म1 महात्मानं (→इत्युक्तः स); ग्र1 मुनिश्रेष्ठा [:] (→मुनिश्रेष्ठ[:]). –b) ब2 महायशाः, द1 ग्र1.2 महामुनिः (→महामतिः).

ब1. ६१ श्लोकस्य c,d चरणयोर्मध्ये अधिकं—कृताञ्जलिरभाषत.

६२. –c) दे10 देवीं (→देवि). –d) ब1-3दे2.4.6.8-10 परमेश्वरः, न1 पद्मसंभवे, ग्र1 परमेश्वरी (→परमेश्वरि).

६३. –a) का1 एवमुक्त्वा, दे10 एवमुक्तो, ग्र2 इत्युक्त्वा सा (→एवमुक्ता), दे2.7 म1 तु, दे4.5 च (→[अ]थ). –c) दे4. ग्र2 नारायणे, दे7 नारायणा (→नारायणो). –d) दे3 वक्ष्यती°, दे6 वक्षती° (→दास्यती°).

६४. ब1द1. ab⊙ (द्र. सं.). –a) दे4 एव (→अथ). –b) न1 मुनिः (→मुनिम्); ते1 सा स्पृष्ट्वा प्रवणं मुनिम्. –c) न1 वरं (→परं). –d) न1 °लीयत, ग्र2 °धीम(?)त (→°धीयत).

६५. –c) दे1 आद्यं परं हृ°, दे2.4.10 न1 म1 आराधयन् हृ° (→आराधयद्धृ°). –d) ब2 °प्रणाशनम्, म1 °विनाशनम् (→°प्रभञ्जनम्).

६६. –b) दे7 नारायणं (→नारायणः). –c) दे8-10 ग्र1.2म1 आविरा° (→प्रादुरा°). –d) ग्र2 पीतवासो (→पीतवासा[:]).

बें. १.१.६८ दृष्ट्वा देवं समायान्तं विष्णुमात्मानमव्ययम् ।
जानुभ्यामवनिं गत्वा तुष्टाव गरुडध्वजम् ॥६७

इन्द्रद्युम्न उवाच ।※

यज्ञेशाच्युत गोविन्द माधवानन्त केशव ।
कृष्ण विष्णो हृषीकेश तुभ्यं विश्वात्मने नमः ॥६८
नमोऽस्तु ते पुराणाय हरये विश्वमूर्तये ।
सर्गस्थितिविनाशानां हेतवेऽनन्तशक्तये ॥६९
निर्गुणाय नमस्तुभ्यं निष्कलायामलात्मने ।
पुरुषाय नमस्तुभ्यं विश्वरूपाय ते नमः ॥७०
नमस्ते वासुदेवाय विष्णवे विश्वयोनये ।
आदिमध्यान्तहीनाय ज्ञानगम्याय ते नमः ॥७१
नमस्ते निर्विकाराय निष्प्रपञ्चाय ते नमः ।
भेदाभेदविहीनाय नमोऽस्त्वानन्दरूपिणे ॥७२
नमस्ताराय शान्ताय नमोऽप्रतिहतात्मने ।
अनन्तमूर्तये तुभ्यममूर्ताय नमो नमः ॥७३
नमस्ते परमार्थाय मायातीताय ते नमः ।
नमस्ते परमेशाय ब्रह्मणे परमात्मने ॥७४
नमोऽस्तु ते सुसूक्ष्माय महादेवाय ते नमः ।
नमः शिवाय शुद्धाय नमस्ते परमेष्ठिने ॥७५
त्वयैव सृष्टमखिलं त्वमेव परमा गतिः ।
त्वं पिता सर्वभूतानां त्वं माता पुरुषोत्तम ॥७६
त्वमक्षरं परं धाम चिन्मात्रं व्योम निष्कलम् ।
सर्वस्याधारमव्यक्तमनन्तं तमसः परम् ॥७७

---

६७. –a) दे10 दिवं (→देवं); ग्र2 दृष्ट्वा ※※※※यान्तं. –b) दे4 °मानहम°, दे10 °रात्मं नम° (?) (→°मात्मानम°). –c) दे6 जातुं सम° (→जानुभ्याम°); का1 दे2.5.6 न1 ग्र1 अवनीं (→अवनिं).

※ दे3 इन्द्रद्युम्न उ; न1 ते1 द1 ग्र1.2 म1 इन्द्रद्युम्नः.

६८. ग्र2. ⊙. –a) न1 गोनि(?)न्द (→गोविन्द). –b) दे1 केशवः (→केशव). –c) का1 व2 दे6 जिष्णो, दे5 कृष्ण (→विष्णो). –d) न1 वासुदेव नमोस्तु ते.

६९. ग्र2. ⊙. –a) म1 नमोस्तु देवदेवाय. –b) ते1 हरमे(ये?) (→हरये); ब2 विष्णु° (→विश्व°). –c) ग्र1 सृष्टि°, मुब. स्वर्ग° (→सर्ग°).

७०. –b) दे7 नमस्ते निष्कलात्मने, दे8.9 निष्कलाशात्मने नमः, दे10 द1 ग्र1.2 म1 निष्कलायात्मने नमः, ते1 निष्कलाय महात्मने, मुबें. मुए. मुब. निष्कलाय नमो नमः. –c) दे7-10 द1 ग्र1.2 म1 पुराणाय, मुबें. मुए. मुब. नमस्तेऽस्तु (→नमस्तुभ्यं). –d) ब1.3 ते1 चित्स (ते1 स्व)रूपाय (→विश्वरूपाय). ab, cd मध्ये ग्र2 अधिकम्—

※ नमस्तेऽस्तु पुराणाय हरये विश्वमूर्तये ।
सर्गस्थितिविनाशानां हेतवेऽनन्तशक्तये । (=६९)

७१. दे5.७१a-७२ b ⊙ (द्र. सं.). –a) ते1 नमोस्तु (→नमस्ते); ग्र2 वासुदेवाय देवाय. –b) ग्र2 °मूर्तये (→°योनये) ab, cd मध्ये द1 अधिकम्—

※ निर्गुणाय नमस्तुभ्यं निष्कलायात्मने नमः (= ७०ab)

७२. दे8-10 द1 ग्र1.2 म1.७२a-७४b ⊙ (द्र०सं०); दे5. न1. ab⊙. –d) दे1 °मूर्तये (→°रूपिणे).

७२ श्लोकानन्तरं ब1 अधिकम्—

※ नमस्ताराय शान्ताय निष्प्रपञ्चाय ते नमः ।
भेदाभेदविहीनाय नमस्त्वानन्दरूपिणे । (= ७३a, ७२ bcd)

७३. दे8-10 द1 ग्र1.2 म1. ⊙ (द्र. ७२पा० वि०); दे4. ७३b–७४c ⊙ (द्र. सं.). –a) ते1 शिवाय (→ताराय). –c) न1 आनन्द° (→अनन्त°).

७४. दे8-10 द1 ग्र1.2 म1. ab ⊙ (द्र. ७२ पा. वि.); दे4. abc ⊙ (द्र. ७३ पा. वि.). –b) दे7. समाती° (→मायाती°).

७५. –a) द1 ग्र1.2 म1 नमस्तुभ्यं (→नमोऽस्तु ते). –b) दे7-10 द1 ग्र1.2 म1 मायातीताय (→महादेवाय). –c) ते1 शर्वाय (→शिवाय); दे7 नमस्ते शिवरूपाय.

७६. –a) दे1.5. द1 मुबें. मुए. मुब. त्वयैतत्, ग्र1 तयैव (→त्वयैव). –b) ते1 द1 तमेव (→त्वमेव); ब1 परमां (→परमा). –d) ब3 दे2 ते1 पुरुषोत्तमः, द1 ग्र1.2 म1 परमेश्वर (ग्र2 °रः) (→पुरुषोत्तम).

७७. –a) ते1 परं ब्रह्म, ग्र1 परमन्तत्त्वं (→परं धाम). –b) दे7 चिन्मयं (→चिन्मात्रं); ते1 त्वम- (?) (→व्योम); दे1 °संस्थितं, द1 ग्र1.2 म1 °निर्मलं (→निष्कलम्). –d) का1 न1 मनसः (→तमसः); ग्र2 तमामन्तकः ※परम्.

प्रपश्यन्ति परात्मानं ज्ञानदीपेन केवलम् ।
प्रपद्ये भवतो रूपं तद्विष्णोः परमं पदम् ।।७८

एवं स्तुवन्तं भगवान् भूतात्मा भूतभावनः ।
उभाभ्यामथ हस्ताभ्यां पस्पर्श प्रहसन्निव ।।७९

स्पृष्टमात्रो भगवता विष्णुना मुनिपुंगवः ।
यथावत् परमं तत्त्वं ज्ञातवांस्तत्प्रसादतः ।।८०

ततः प्रहृष्टमनसा प्रणिपत्य जनार्दनम् ।
प्रोवाचोन्निद्रपद्माक्षं पीतवाससमच्युतम् ।।८१

त्वत्प्रसादादसंदिग्धमुत्पन्नं पुरुषोत्तम ।
ज्ञानं ब्रह्मैकविषयं परमानन्दसिद्धिदम् ।।८२

नमो भगवते तुभ्यं वासुदेवाय वेधसे ।
किं करिष्यामि योगेश तन्मे वद जगन्मय ।।८३

श्रुत्वा नारायणो वाक्यमिन्द्रद्युम्नस्य माधवः ।
उवाच सस्मितं वाक्यमशेषजगतो हितम् ।।८४

श्रीभगवानुवाच ।*

वर्णाश्रमाचारवतां पुंसां देवो महेश्वरः ।
ज्ञानेन भक्तियोगेन पूजनीयो न चान्यथा ।।८५

विज्ञाय तत्परं तत्त्वं विभूतिं कार्यकारणम् ।
प्रवृत्तिं चापि मे ज्ञात्वा मोक्षार्थीश्वरमर्चयेत् ।।८६

सर्वसङ्गान् परित्यज्य ज्ञात्वा मायामयं जगत् ।
अद्वैतं भावयात्मानं द्रक्ष्यसे परमेश्वरम् ।।८७

त्रिविधा भावना ब्रह्मन् प्रोच्यमाना निबोध मे ।
एका मद्विषया तत्र द्वितीया व्यक्तसंश्रया ।
अन्या च भावना ब्राह्मी विज्ञेया सा गुणातिगा।।८८ वें. १.१.६०

---

७८. –a) ब$_{1.3}$ दे$_4$ ग्र$_{1.2}$ यदात्मानं, दे$_{8-10}$ ते$_1$ महात्मानो, न$_1$ सदात्मानं (→परात्मानं); का$_1$ दे$_{1.2}$ पश्यन्ति परमात्मानं, ब$_2$ प्रशान्तं परमात्मानं, दे$_5$ प्रपश्यन्ति परमात्मानं. –c) का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{2-5}$ न$_1$ ते$_1$ नमस्ये (दे$_4$ °स्यं, दे$_5$ °स्ते) (→प्रपद्ये); दे$_1$ प्रपद्यन्ते ततो रूपं.

७९. –a) दे$_7$ स्तुतश्च, न$_1$ ते$_1$ स्तुवन्तो (→स्तुवन्तं). –b) म$_1$ भूतानां (→भूतात्मा). –c) दे$_{4.7}$ एव (→अथ).–d) दे$_7$ संस्पृशन् प्रहसन्निव.

८०. –a) दे$_4$ स्पृष्टमात्राद्, ते$_1$ म$_1$ स्पृष्टमात्रे (→स्पृष्टमात्रो). –b) ब$_2$ द्विज° (→मुनि°); दे$_7$ °पुङ्गवाः (→पुंगवः). –d) न$_1$ तं, मुए. त्वत् (→तत्).

८१. –a) दे$_7$ तथा (→ततः); न$_1$ प्र**ष्ट-, ते$_1$ प्रहृष्टो (→प्रहृष्ट-). –c) दे$_{1.2}$ प्रोवाचेति स, दे$_7$ प्रोवाच तं स (→प्रोवाचोन्निद्र-); दे$_3$ °पत्राक्षं, दे$_6$ °पत्राक्षो (→°पद्माक्षं). –d) म$_1$ प्रीतमानसमच्युतं, + प्रीतया सह (?) मच्युतं.

८२. –b) दे$_{3.5}$ म$_1$ पुरुषोत्तमः (दे$_3$°मं) (→पुरुषोत्तम). –c) दे$_1$ ज्ञान-, दे$_6$ ज्ञातं, ते$_1$ नूनं (→ज्ञानं); का$_1$ °विषये (→°विषयं).

८३. ग्र$_2$. ८३c–८५b ⊙.–a) दे$_{8-10}$ म$_1$ नित्यं (→तुभ्यं). –b) दे$_{8-10}$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ हेतवे (→वेधसे). –c) म$_1$ किं करिष्यसि (→किं करिष्यामि); दे$_1$ देवेश, दे$_{8-10}$ केशव (→योगेश). –d) ग्र$_1$ वासुदेव (→तन्मे वद).

८४. ग्र$_2$. ⊙. –b) दे$_{8-10}$ धीमतः; न$_1$ मेधसः (→माधवः). –c) दे$_3$ साम्प्रतं, दे$_{7.10}$ संमितं (दे$_7$°तो) (→सस्मितं). –d) मुवें. मुए. मुब. अशेषं (→अशेष–); दे$_4$ °जगतां (→°जगतो); ब$_2$ अशेषेण हि ते परः, न$_1$ शङ्खचक्रगदाधरः. –cd) ग्र$_1$ प्रोवाच परमप्रीतः सर्वतत्त्वार्थसंग्रहम्.

*ग्र$_{1.2}$. ⊙; ब$_{1.2}$ भगवानुवाच; न$_1$ भगवान्; ते$_1$ म$_1$ श्रीभगवान्.

८५. ग्र$_{1.2}$. ab ⊙. –a) का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{5.6}$ न$_1$ °श्रमाचारवता (→°श्रमाचारवतां). –b) का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{1.5.6}$ न$_1$ पुंसा(?) (→पुंसां). –c) ग्र$_{1.2}$ अनेन (→ज्ञानेन); ब$_2$ ज्ञानेन भक्ति ** न.

८५ श्लोकात्परं ग्र$_2$ पुस्तके अधिकम्– विष्णुः.

८६. –a) ब$_1$ विज्ञायन् (→विज्ञाय); ब$_3$ तं (→तत्). –c) न$_1$ मां (→मे). –d) ग्र$_2$ अक्षयेत्, म$_1$ अर्चय (→अर्चयेत्); दे$_4$ मोक्षार्थी यस्तमर्चयेत्.

८७. –a) दे$_3$ °सङ्गम्प(ता)रि° (→°सङ्गान्परि°). –c) ग्र$_2$ भावमात्मानं (→°भावयात्मानं). –d) दे$_{10}$ दृक्ष्यसे, द$_1$ ग्र$_1$ इत्यन्ते, ग्र$_2$ अर्धं ते (→द्रक्ष्यसे).

८८. –a) दे$_7$ विविधां, दे$_{8-10}$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ मुवें. मुए. मुब. त्रिविधां (→त्रिविधा); दे$_{7-10}$ ते$_1$ ग्र$_1$ मुवें. मुए. मुब. भावनां, द$_1$ भावयेद्, ग्र$_2$ तावरं(?) (→भावना).–b) दे$_{7.8.10}$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. प्रोच्यमानां (ग्र$_1$ °नं) (→प्रोच्यमाना); का$_1$ दे$_{1.4.5}$ न$_1$ मुवें. मुए. मुब. विबोध मे, दे$_7$ मया शृणु, दे$_{8-10}$ निशामय (→निबोध मे). –c) दे$_5$ व्यक्ता (→एका); दे$_4$ मस्वषया (?) (→मद्विषया). –d) म$_1$ द्वितया (→द्वितीया); का$_1$ व्यक्ति°, दे$_{8-10}$ व्यक्ष°, ग्र$_2$ [अ]प्यति° (→व्यक्त°);

वें. १.१.६० आसामन्यतमां चाथ भावनां भावयेद् बुधः ।
अशक्तः संश्रयेदाद्यामित्येषा वैदिकी श्रुतिः ।।८९
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन तन्निष्ठस्तत्परायणः ।
समाराधय विश्वेशं ततो मोक्षमवाप्स्यसि ।।९०

इन्द्रद्युम्न उवाच ।❀

किं तत् परतरं तत्त्वं का विभूतिर्जनार्दन ।
किं कार्यं कारणं कस्त्वं प्रवृत्तिश्चापि का तव ।।९१

श्रीभगवानुवाच ।❀

परात्परतरं तत्त्वं परं ब्रह्मैकमव्ययम् ।
नित्यानन्दं स्वयंज्योतिरक्षरं तमसः परम् ।।९२
ऐश्वर्यं तस्य यन्नित्यं विभूतिरिति गीयते ।
कार्यं जगदथाव्यक्तं कारणं शुद्धमक्षरम् ।।९३
अहं हि सर्वभूतानामन्तर्यामीश्वरः परः ।
सर्गस्थित्यन्तकर्तृत्वं प्रवृत्तिर्मम गीयते ।।९४
एतद् विज्ञाय भावेन यथावदखिलं द्विज ।
ततस्त्वं कर्मयोगेन शाश्वतं सम्यगर्चय ।।९५

इन्द्रद्युम्न उवाच ।❀

के ते वर्णाश्रमाचारा यैः समाराध्यते परः ।
ज्ञानं च कीदृशं दिव्यं भावनात्रयसंस्थितम् ।।९६
कथं सृष्टमिदं पूर्वं कथं संह्रियते पुनः ।
कियत्यः सृष्टयो लोके वंशा मन्वन्तराणि च ।
कानि तेषां प्रमाणानि पावनानि व्रतानि च ।।९७

ते1 °संज्ञिता (→°संश्रया). –e) दे7 द1 ग्र1.2 म1 तु (→च); ते1 ब्रह्मन् (→ब्राह्मी). –f) ब2 च, ते1 ग्र2 स (→सा); दे7 गुणान्विता, ग्र2 गुणागमा (→गुणातिगा).

८९. –a) दे10 आसामान्यं, ते1 तासामन्य –(→आसामन्य–); ब3 चापि, दे7 वाथ, ते1 नाथ (→चाथ); ब1 आसामान्यथ मान्चाथ. –c) दे3.6 अशक्तौ, दे7 आशक्तः, दे9 असक्तः (→अशक्तः); दे7 संश्रयेदीशम्, दे10 ग्र2 संश्रयोदाद्याम् (?) (→संश्रयेदाद्याम्).

९०. –b) द1 तं निष्ठस् (→तन्निष्ठस्). –c) का1 समाधारय, न1 द1 ग्र1.2 म1 तमाराधय (→समाराधय).

❀ न1 ते1 द1 ग्र1.2 म1 इन्द्रद्युम्नः

९१. –a) दे7 ब्रह्म (→तत्त्वं). –b) ग्र1 किं (→का); ब1 जनार्दनः, दे3 जनार्दना (?) (→जनार्दन). –c) दे3 द1 कार्य- (→कार्यं); दे1 करणं (→कारणं); न1 तत्त्वं (→कस्त्वं); दे10 किं कार्यकारणकस्त्वं. –d) का1 प्रसूतिश् (→प्रवृत्तिश्); द1 ग्र1.2 म1 वद (→तव); न1 परं ब्रह्मैकमव्ययम् (= ९२b).

❀ का1 ब1.2 दे3.5 भगवानुवाच; न1 भगवान्; ते1 म1 श्रीभगवान्.

९२. न1. ab ⊙. –b) ग्र2 म1 पर- (→परं). –c) का1 ब1 मुवें. मुए. मुब. नित्यानन्द- (→नित्यानन्दं); का1 स्वयं,+परं, ब1 मुवें. मुए. मुब.-मयं, दे7-10 ग्र1 परं (→स्वयं–); दे10 ग्र2 ज्योति (→ज्योतिर्). –d) का1 ब2.3 दे2.3.6 अद्वयं, न1 अद्वन्द्वं (→अक्षरं); ते1 अद्वरं (?) परमं पदम्.

९३. –a) ते1 स्वरूपं (→ऐश्वर्यं); ग्र2 तव (→तस्य); ते1 विश्वं (→नित्यं). –c) ब1 तथाव्यक्तं, दे4 अनाद्यन्तं (→अथाव्यक्तं); दे3 कार्यश्च जगदव्यक्तं, दे6 कार्यं च जगदाव्यक्तं.

९४. द1. ९४c–९५d ⊙. -a) ब3 दे3.6 अहिंसा (→अहं हि); का1 सर्वस्य भावानां, ब1.2 दे2.3.6.7 सर्वभावानां (→सर्वभूतानां). –b) दे10 अन्तर्योगी° (→अन्तर्यामी°); ब1 पदं, ग्र2 प्रभुः, मुवें. पुरः (→परः); दे7 ईश्वरः प्रभुरव्ययः; –c) दे3 सर्गः, दे4 सर्व– (→सर्ग–); ब2.3-करणं, दे4 –कर्तव्यं (→-कर्तृत्वं). –d) का1 प्रसूतिर्, ग्र2 प्रवृत्तं (→प्रवृत्तिर्); न1 तस्य (→मम).

९५. द1. ⊙. –b) ब1.3 दे3.6 जगत्, दे5 द्विजाः (→द्विज). –c) का1 ब2 दे1.2.6 7 तं (→त्वं). –d) न1 शंकरं, ते1 मां परं (→शाश्वतं); ब1 अर्चयन्, दे6.9 अर्चयः, दे8 अर्चयेः, दे10 अर्चयत् (→अर्चय); दे5 शाश्वतं सम्यग (?) त्वया.

❀ द 1. ⊙; न1 ते1 ग्र1 2 म1 इन्द्रद्युम्नः.

९६. द1. ab ⊙. –a) ते1 कति (→के ते). –b) दे4 तमा°, ते1 सदा° (→समा°). –c) दे1.7 पुण्यं, दे10 द्रव्यं (→दिव्यं); द1 ज्ञानं च कीदृशी शक्तिर्. –d) का1 ब... दे2.3.6 न1 °श्रयसंश्रितं, ब1 °श्रयसंयुतं, ब3 °श्रयसम्मतं, दे... ग्र2 °त्रयसंश्रितम् , ग्र1 °त्रयसंज्ञितं, म1 °त्रयसंश्रयं (→°त्रयसंस्थितम्); द1 भावनत्रयसंश्रितः.

९७. दे4. ef ⊙. (द्र. सं.); ग्र2. ९७c–९८f ⊙. –a) ब3 ग्र2 सर्वं (→पूर्वं). -b) का1 संक्रियते, द1 संवीयते, ग्र... सन्धीयते, ग्र2 संक्षीयते (→संह्रियते); दे1 जगत् (→पुनः); –c) का1 दे1.3.4-7 ते1 कियन्त्यः (→कियत्यः); दे7 को व... (→लोके). –d) दे1.3.6,7.10 ते1 वंशो, द1 ग्र1 म1 वंश... (→वंशाः). –e) ब1-3 दे6.10 न1 प्रमाणं च (दे10 °णश्च...

तीर्थान्यर्कादिसंस्थानं पृथिव्यायामविस्तरे ।
कति द्वीपाः समुद्राश्च पर्वताश्च नदीनदाः ।
ब्रूहि मे पुण्डरीकाक्ष यथावदधुनाऽखिलम् ।।९८

श्रीकूर्म उवाच ।❀

एवमुक्तोऽथ तेनाहं भक्तानुग्रहकाम्यया ।
यथावदखिलं सर्वमवोचं मुनिपुंगवाः ।।९९
व्याख्यायाशेषमेवेदं यत्पृष्टोऽहं द्विजेन तु ।
अनुगृह्य च तं विप्रं तत्रैवान्तर्हितोऽभवम् ।।१००
सोऽपि तेन विधानेन मदुक्तेन द्विजोत्तमः ।
आराधयामास परं भावपूतः समाहितः ।।१०१
त्यक्त्वा पुत्रादिषु स्नेहं निर्द्वन्द्वो निष्परिग्रहः ।
संन्यस्य सर्वकर्माणि परं वैराग्यमाश्रितः ।।१०२
आत्मन्यात्मानमन्वीक्ष्य स्वात्मन्येवाखिलं जगत् ।
संप्राप्य भावनामन्त्यां ब्राह्मीमक्षरपूर्विकाम् ।।१०३
अवाप परमं योगं येनैकं परिपश्यति ।
यं विनिद्रा जितश्वासाः काङ्क्षन्ते मोक्षकाङ्क्षिणः ।।१०४
ततः कदाचिद् योगीन्द्रो ब्रह्माणं द्रष्टुमव्ययम् ।
जगामादित्यनिर्देशान्मानसोत्तरपर्वतम् ।
आकाशेनैव विप्रेन्द्रो योगैश्वर्यप्रभावतः ।।१०५
विमानं सूर्यसंकाशं प्रादुर्भूतमनुत्तमम् ।
अन्वगच्छन् देवगणा गन्धर्वाप्सरसां गणाः ।
दृष्ट्वाऽन्ये पथि योगीन्द्रं सिद्धा ब्रह्मर्षयो ययुः ।।१०६ वें.१.१.११०

(→प्रमाणानि). –f) दे8 पावनाति– (→पावनानि); ब3 भूतानि, दे3.6 भृतानि (→व्रतानि).

९८. ग्र2. ⊙; दे9. cd 'कति...पर्वता' खण्डितम्. –b) दे1.7 °पृथिव्यायास° (→°पृथिव्यायाम°); का1 ब1-3 दे1-7 न1 ते1 द1 ग्र1 म1 मुवें. मुए. मुब. °विस्तरं (→°विस्तरे). –d) दे7 °नदः (→°नदाः). –f) दे1.7-10 द1 ग्र1 म1 मुवें. मुए. मुब. पुनः (→[अ]खिलं).

❀. दे8-10 ते1 द1 ग्र1.2 म1. ⊙; का1 ब1-3 दे2.3.5.6 कूर्म उवाच; न1 कूर्मः.

९९. –a) द1 तेनाह (→तेनाहं). –c) मुवें. मुए. मुब. सम्यग् (→सर्वं); द1 ग्र1.2 म1 यथावत्सर्वमखिलम्. –d) का1 दे1-3.6 अवोचन्, ब3 अखिलं (→अवोचं), दे1 °पुङ्गव (→°पुंगवाः).

१००. ग्र2. b ⊙. –a) का1 व्याख्याय शेष°, ब3 व्याख्यायाः शेष°, दे3.6 व्याख्याद्याशेष°, दे7 म1 आख्यायाशेष°, दे1 व्याख्याम शेष° (→व्याख्यायाशेष°); ग्र2 एवैतं (→एवेदं). –b) ब3 दे3.6 द्विजोत्तम (→द्विजेन तु). –c) दे4 °गृह्य तां, दे10 °गृह्यर्चनं (→°गृह्य च तं). –d) ब1 °हितो भव, + °र्धीयत, दे1 द1 ग्र2 °हितोभवत्, दे5 °हितो भवाः (→°हितोऽभवम्).

१०१. –a) दे6 यदुक्तेन, ग्र1.2 यथोक्तेन (→मदुक्तेन). –b) दे6 द्विजोत्तम, दे8-10 ते1 द1 ग्र1 म1 मुवें. मुए. मुब. द्विजोत्तमाः (→द्विजोत्तमः). –c). न1 हरं, ग्र2 हरिं (→परं). –d) दे3.6 भारभूतः, दे7 ते1 भावयुक्तः, दे8.9 भवपूतः(?), न1 भावभूतः (→भावपूतः).

१०२. –a) का1 ब1-3 दे2 स्नेहान् (→स्नेहं). –c) ग्र2 संत्यज्य (→संन्यस्य); दे1.7 ते1 °कार्याणि, दे10 °कर्माणि, + °कार्याणि (→°कर्माणि). –d) का1 ब1-3 दे2-4 ते1 °मास्थितः, दे10 °मानुषः (?) (→°माश्रितः).

१०३. –a) दे10 ग्र1 आत्मना° (→आत्मन्या°); दे4 अद्वेष्यं, दे10 अन्वेक्ष (→अन्वीक्ष्य). –b) दे3 आत्मन्ये°, दे10 स्वात्मन्ने° (→स्वात्मन्ये°). –c) का1 ब1.3 ग्र2 अन्यां, दे10 अत्यां, न1 एकां (→अन्त्यां); दे7 संप्राप्य भावना मह्याम्. –d) दे1.7.10 °पूर्वकं, न1 °संज्ञिकां (→°पूर्विकाम्).

१०४. –a) का1 अन्वाप, दे7 ते1 आस्थाय (→अवाप); ग्र2 अवाप्य च परं योगं. –b) ब2 येनैवं, दे1 योऽनेकं, दे8.9 येनैव, न1 येनेदं (→येनैकं); ब3 °पृच्छति (→°पश्यति). –c) दे5 योगनिद्रा (→ यं विनिद्रा[:]). –d) ब3 कांक्षन्ति (→काङ्क्षन्ते); दे6 °कांक्षिभिः (→°काङ्क्षिणः).

१०५. –a) दे10 यतः, न1 ततं (→ततः); द1 म1 योगीन्द्रं (→योगीन्द्रो). –b) ग्र1 ब्राह्मणं (→ब्रह्माणं); दे10 तुष्टुं (?) (→द्रष्टुं); दे7 उद्यतः (→अव्ययं). –c) न1 °मार्गेण (→°निर्देशान्). –d) ब2 मानसोत्तरपूर्वतः, दे5.10 मा (दे10 म)नसोत्तमपर्वतं (दे5 °तः). –e) द1 ग्र1.2 म1 आकाशे चैव (→आकाशेनैव); ब1 न1 द1 विप्रेन्द्रा, दे1 राजेन्द्र, दे6 विप्रेन्द्र (→विप्रेन्द्रो). –f) दे3 योगैश्वर्यस्य भावतः.

१०६. –c) का1 ब3 दे2.3.6 अनुगच्छन् (दे3 °च्छं), दे1 अन्वगच्छं, दे4 अन्वागच्छन्, दे7 अथागच्छन्, दे10 अन्यगच्छन्, ग्र1.2 म1 तमन्वगच्छन् (→अन्वगच्छन्); द1 अन्वगच्छद्देवानां. –d) न1 गन्धर्वाप्सरसस्तथा. –e) दे8-10 दृष्टो यैः (दृष्ट्वाऽन्ये); दे8.10 योगीन्द्रः (→योगीन्द्रं); ग्र2 दृष्ट्वा चान्येऽथ योगीन्द्रं. –f) न1 दृष्ट्वा (→सिद्धाः); दे8-10 परमर्षयो (→ब्रह्मर्षयो).

वें.१.१.११० ततः स गत्वा तु गिरिं विवेश सुरवन्दितम् ।
स्थानं तद् योगिभिर्जुष्टं यत्रास्ते परमः पुमान् ।।१०७

संप्राप्य परमं स्थानं सूर्यायुतसमप्रभम् ।
विवेश चान्तर्भवनं देवानां च दुरासदम् ।।१०८

विचिन्तयामास परं शरण्यं सर्वदेहिनाम् ।
अनादिनिधनं देवं देवदेवं पितामहम् ।।१०९

ततः प्रादुरभूत् तस्मिन् प्रकाशः परमात्मनः ।
तन्मध्ये पुरुषं पूर्वमपश्यत् परमं पदम् ।।११०

महान्तं तेजसो राशिमगम्यं ब्रह्मविद्विषाम् ।
चतुर्मुखमुदाराङ्गमर्चिभिरुपशोभितम् ।।१११

सोऽपि योगिनमन्वीक्ष्य प्रणमन्तमुपस्थितम् ।
प्रत्युद्गम्य स्वयं देवो विश्वात्मा परिषस्वजे ।।११२

परिष्वक्तस्य देवेन द्विजेन्द्रस्याथ देहतः ।
निर्गत्य महती ज्योत्स्ना विवेशादित्यमण्डलम् ।
ऋग्यजुःसामसंज्ञं तत् पवित्रममलं पदम् ।।११३

हिरण्यगर्भो भगवान् यत्रास्ते हव्यकव्यभुक् ।
द्वारं तद् योगिनामाद्यं वेदान्तेषु प्रतिष्ठितम् ।
ब्रह्मतेजोमयं श्रीमन्निष्ठा चैव मनीषिणाम् ।।११४

दृष्टमात्रो भगवता ब्रह्मणाऽर्चिर्मयो मुनिः ।
अपश्यदैश्वरं तेजः शान्तं सर्वत्रगं शिवम् ।।११५

स्वात्मानमक्षरं व्योम तद् विष्णोः परमं पदम् ।
आनन्दमचलं ब्रह्म स्थानं तत्पारमेश्वरम् ।।११६

न$_1$. १०६ श्लोकस्य b, c चरणयोर्मध्येऽधिकम्.

* तदा तं शान्तिमानसं कामगं स जगाम ह ।

१०७. –a) दे$_{3.5}$. मुवें. मुए. मुब. गत्वानु- (→गत्वा तु); ते$_1$ ततस्स गत्वा तु गिरिम्. –b) ते$_1$ अशेष– (→विवेश); ब$_1$ °वन्दितः (→°वन्दितं). –c) ब$_3$ स्थानान्, दे$_{8-10}$ धाम, द$_1$ ध्यानं (→स्थानं); ब$_1$ यद्, दे$_7$ तु (→तद्); ब$_1$ दृष्टं, दे$_6$ दुष्टं (→जुष्टं). –d) दे$_7$ स परः, द$_1$ परमं (→परमः); ब$_3$ यत्रास्ते परमेश्वरः.

१०८. –c) दे$_{10}$ विशेष (?), न$_1$ विश्वेशा (?) (→विवेश); दे$_7$ भर्तुर्, द$_1$ यान्तर् (→चान्तर्); दे$_4$ विवेशाद्यन्तभवनं.

१०९. –a) द$_1$ ग्र$_{1.2}$ पदं (→परं); ब$_3$ न$_1$ चिन्तयामास परमं, दे$_7$ चिन्तयामास स परं, म$_1$ पदं विचिन्तयामास. –b) दे$_2$ शरणं (→शरण्यं). –c) मुवें. मुए. मुब. चैव (→देवं). –d) न$_1$ चतुर्मुखं (→पितामहं).

११०. –a) का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{2-4.6}$ ते$_1$ तदा (→ततः). –b) द$_1$ प्रायशः (→प्रकाशः); दे$_{7-10}$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. परमाद्भुतः, न$_1$ परमात्मने (→परमात्मनः). –c) दे$_7$ तत्रस्थं (→तन्मध्ये); दे$_{10}$ पुरुषः, ग्र$_1$ पूरुषं (→पुरुषं). –d) दे$_{8-10}$ सर्वम् (→पूर्वम्).

१११. –a) न$_1$ महतस् (→महान्तं); द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ महान्तं तु जगत्सारं. –b) दे$_{8.9}$ सर्व° (→ब्रह्म°); ब$_2$ अनन्यं ब्रह्मवर्चसां, दे$_4$ अगम्यं विदुषामपि. –c) दे$_7$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ चतुर्भुजम् (→चतुर्मुखम्). –d) दे$_3$ आर्चिभिर्, ग्र$_2$ अर्चितिर् (→अर्चिभिर्); द$_1$ गरुडोपरि संस्थितम्.

११२. –a) दे$_4$ अन्विष्य (→अन्वीक्ष्य). –b) दे$_3$ प्रशमन्तं, न$_1$ द$_1$ प्रणवन्तं (→प्रणमन्तं); का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{2.3.5.6}$ न$_1$ अवस्थितम् (दे$_5$ °तः) (→उपस्थितम्). –c) ते$_1$ प्रत्युत्थाय (?), द$_1$ म$_1$ प्रत्युद्ययौ, ग्र$_2$ **** (→प्रत्युद्गम्य); ग्र$_2$ देवोपि (→देवो). –d) ब$_3$ परिसस्वजे, दे$_{8.9}$ परिषज्वजे (→परिषस्वजे).

११३. –b) दे$_4$ द्विजेन्द्रस्याद्य, ग्र$_2$ द्विजेन्द्रस्याधि–, दे$_{10}$ द्विजेन्द्रस्याप्य– (→द्विजेन्द्रस्याथ). –d) दे$_{10}$ विशेषा° (→विवेशा°); दे$_{4.5}$ °मण्डले (→°मण्डलं). –e) दे$_{8-10}$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ तं (→तत्). –f) ब$_{2.3}$ द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ परं (→पदं); ग्र$_2$ पवित्रम्मंगलं परं.

११४. –b) ग्र$_2$ कस्य (→हव्य-). –d) का$_1$ प्रतिस्थितम्, दे$_7$ प्रकीर्तितम (→प्रतिष्ठितम्). –e) दे$_{1.4.5.10}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_1$ श्रीमान्, दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. श्रीमत् (→श्रीमन्). –f) दे$_4$ न$_1$ निष्ठां, दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. द्रष्टा (→निष्ठा); दे$_3$ °श्यता (?) देव मनीषिणाम्, दे$_{10}$ द्रष्टा चैव नमीषिणम् (?).

११५. –a) द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ °मात्रे (→°मात्रो); द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ भगवति (→भगवता); दे$_4$ दृष्ट्वा मात्रे भगवता. –b) दे$_2$ ब्राह्म° (→ब्रह्म°); ब$_3$ दे$_1$ ब्रह्मणार्चिम°, ते$_1$ ब्रह्मणोर्चिर्म°, म$_1$ ब्रह्मण्यर्चिर्म° (→ब्रह्मणाऽर्चिर्म°); का$_1$ ब्राह्मणाभिमनो मुनिः, दे$_4$ ब्राह्मणाभिमतो मुनिः, दे$_5$ ब्राह्मणाभिमुखो मुनिः. –d) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.3.5.6}$ सर्वगतं (→सर्वत्रगं), द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ शाश्वतं सर्वगं शिवम्.

११६. –a) ब$_{2.3}$ दे$_{4.7}$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ आत्मानं (→स्वात्मानं); द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ ब्रह्म (→व्योम). –b) ब$_{2.3}$ दे$_{2.4.6}$ यत्तद्विष्णोः परं (ब$_3$ °रनं) पदम्; दे$_{3.5.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. यत्र विष्णोः परं पदम्, न$_1$ यत्तद्धि परमं पदम्, ते$_1$ यद्विष्णोः

सर्वभूतात्मभूतः स परमैश्वर्यमास्थितः ।
प्राप्तवानात्मनो धाम यत्तन्मोक्षाख्यमव्ययम् ।।११७
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन वर्णाश्रमविधौ स्थितः ।
समाश्रित्यान्तिमं भावं मायां लक्ष्मीं तरेद् बुधः।।११८

सूत उवाच ।❀

व्याहृता हरिणा त्वेवं नारदाद्या महर्षयः ।
शक्रेण सहिताः सर्वे पप्रच्छुर्गरुडध्वजम् ।।११९

ऋषय ऊचुः ।❀

देवदेव हृषीकेश नाथ नारायणामल ।
तद् वदाशेषमस्माकं यदुक्तं भवता पुरा ।।१२०
इन्द्रद्युम्नाय विप्राय ज्ञानं धर्मादिगोचरम् ।
शुश्रूषुश्चाप्ययं शक्रः सखा तव जगन्मय ।।१२१
ततः स भगवान् विष्णुः कूर्मरूपी जनार्दनः ।
रसातलगतो देवो नारदाद्यैर्महर्षिभिः ।।१२२
पृष्टः प्रोवाच सकलं पुराणं कौर्ममुत्तमम् ।
सन्निधौ देवराजस्य तद् वक्ष्ये भवतामहम् ।।१२३
धन्यं यशस्यमायुष्यं पुण्यं मोक्षप्रदं नृणाम् ।
पुराणश्रवणं विप्राः कथनं च विशेषतः ।।१२४
श्रुत्वा चाध्यायमेवैकं सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
उपाख्यानमथैकं वा ब्रह्मलोके महीयते ।।१२५
इदं पुराणं परमं कौर्मं कूर्मस्वरूपिणा ।
उक्तं देवाधिदेवेन श्रद्धातव्यं द्विजातिभिः ।।१२६ वें.१.१.१३१

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे प्रथमोऽध्यायः ।।१।।

परमं पदम्. –c) ग्र$_{1}$ अनन्तं (→आनन्दं); दे$_{1}$ अपरं, न$_{1}$ म$_{1}$ अमलं (→अचलं). –d) का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{1-7}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ मुवें. परमेश्वरम्, ग्र$_{1}$ पारमैश्वरम् (→पारमेश्वरम्).

११७. दे$_{10}$. ११७c–११८ b ⊙ (इ. सं.).–a) का$_{1}$ °भूतः सन्, दे$_{1.5\cdot7-10}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. °भूतस्थः, ..ग्र$_{2}$ °भूतस्थं (→°भूतः स). –b) न$_{1}$ अद्भुतं, ग्र$_{2}$ ..स्थितं (→प्रास्थितः). –c) दे$_{4}$ आत्मना (→आत्मनो); ..प्राप्तवानागममयं. –d) का$_{1}$ ब$_{2}$ दे$_{2.5.6}$ यत्तु मोक्षाख्य°, दे$_{3}$ ..मोक्षाख्य° (→यत्तन्मोक्षाख्य°); दे$_{1}$ यत्तन्मोक्षमव्ययम् .

११८. दे$_{10}$. ab ⊙. –b) दे$_{1}$ स्थिताः (→स्थितः). –c) दे$_{6}$ समाश्रित्याति मां भावं, न$_{1}$ समाश्रितश्च मद्भावं. –d) ..$_{1.2}$ दे$_{4.10}$ ते$_{1}$ ग्र$_{1}$ माया- (→मायां); न$_{1}$ एतां (→लक्ष्मीं); ..ग्र$_{1}$ म$_{1}$ ध्रुवं (→बुधः); ग्र$_{2}$ * यां लक्ष्मी तनु ध्रुवं.

❀ न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ सूतः .

११९. –a) ते$_{1}$ व्याख्यातो, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ व्याहृतं (→व्याहृता[:]); का$_{1}$ हरिणात्येवं, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ हरिणा चैव, ग्र$_{1}$ म$_{1}$ हरिणा चैवं (→हरिणा त्वेवं). –c) न$_{1}$ हर्षेण (→शक्रेण); ग्र$_{2}$ ..हितास् (→सहिताः). –d) दे$_{4}$ गुरुसंनिभं (→गरुडध्वजम्).

❀ ग्र$_{2}$. ⊙; दे$_{1}$ श्रीऋषय ऊचुः; दे$_{8.9}$ ऋषय ऊ.; न$_{1}$ ते$_{1}$ ..ग्र$_{1}$ म$_{1}$ ऋषयः .

१२०. ग्र$_{2}$. १२०–१२२ ab ⊙. –a) द$_{1}$ देवदेवं (→देवदेव); दे$_{3.6}$ हृषीकेशं (→हृषीकेश). –b) ब$_{1}$ नारायणोऽमल, दे$_{7}$ नारायणामर; दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. नारायणा.. (→नारायणामल).

१२१. ग्र$_{2}$. ⊙. –b) ब$_{1.3}$ दे$_{2.6}$ कर्मादि°, दे$_{1}$ ..र्मार्थ° (→धर्मादि°). –c) ते$_{1}$ चाययश् (?), म$_{1}$ चाप्यहं (→चाप्ययं); दे$_{9}$ शक्तः (→शक्रः). –d) दे$_{7}$ शाश्वतस्त्वं (→सखा तव); दे$_{5.10}$ जगन्मयः (→जगन्मय).

१२२. ग्र$_{2}$. ab ⊙. –c) ते$_{1}$ देवा (→देवो).

१२३. –a) दे$_{1}$ तुष्टः (→पृष्टः); दे$_{8-10}$ भगवान्, म$_{1}$ अखिलं (→सकलं). –c) ब$_{2}$ संविधौ, ग्र$_{2}$ *** (→सन्निधौ). –d) दे$_{10}$ वक्षे, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ वन्द्यो (→वक्ष्ये); द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ भवतापहा (→भवतामहं). –cd) ग्र$_{2}$ देवराजस्य तद्वन्द्यो भवतापहमव्ययम्.

१२४. –b) दे$_{4}$ °पदं (→°प्रदं). –c) ग्र$_{2}$ विप्रः (→विप्राः). –d) दे$_{3}$ कथनश्च, न$_{1}$ कथत्वं च, द$_{1}$ ग्र$_{1}$ कथञ्चन (→कथनं च).

१२५. –a) दे$_{4}$ वाध्याय° (→चाध्याय°); ब$_{1}$ एकं वै, ते$_{1}$ एकैकं (→एवैकं); दे$_{3}$ श्रुत्वाध्यायस्तु मेवैकं(?), द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ श्रुत्वा च पा (ग्र$_{2}$ प) दमेवैकं. –b) दे$_{1}$ °पापौघ° (→°पापैः प्र°); दे$_{10}$ प्रमुच्यसे (→प्रमुच्यते). –c) दे$_{4}$ उपाध्यानं, न$_{1}$ उपाख्यातम् (→उपाख्यानं); दे$_{8-10}$ अथांशं वा (→अथैकं वा); दे$_{7}$ च (→वा).

१२६. –a) द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ प्रथमं (→परमं). –b) ते$_{1}$ श्रीकूर्म°, ग्र$_{2}$ तु कूर्म° (→कूर्मस्व°); दे$_{1}$ °रूपिणं, न$_{1}$ °रूपिणां (→°रूपिणा). –c) दे$_{5}$ एक, ते$_{1}$ उक्तो (→उक्तं); का$_{1}$ च वासुदेवेन, ब$_{1}$ दे$_{2-6}$ देवादि (दे$_{2.5}$ °ति) देवेन, दे$_{1.7-10}$ मुवें. मुए. वै देवदेवेन, द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ च देवदेवेन (→देवाधिदेवेन); ग्र$_{2}$ उक्तं च देवदेवस्य. –d) दे$_{7}$ श्रोवितव्यं, दे$_{1.3}$ श्रुत्वातव्यं (?), दे$_{6}$ श्रुत्वा भव्यं, ते$_{1}$ ह्यध्येतव्यं (→श्रद्धातव्यं); द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ प्रदातव्यं द्विजातये.

पुष्पिका—

२

श्रीकूर्म उवाच ।❀

वें.१.२.१ *शृणुध्वमृषयः सर्वे यत्पृष्टोऽहं जगद्धितम् ।
वक्ष्यमाणं मया सर्वमिन्द्रद्युम्नाय भाषितम् ॥१
भूतैर्भव्यैर्भविष्यद्भिश्चरितैरुपबृंहितम् ।
पुराणं पुण्यदं नृणां मोक्षधर्मानुकीर्तनम् ॥२
अहं नारायणो देवः पूर्वमासं न मे परम् ।
उपास्य विपुलां निद्रां भोगिशय्यां समाश्रितः ॥३
चिन्तयामि पुनः सृष्टिं निशान्ते प्रतिबुध्य तु ।
ततो मे सहसोत्पन्नः प्रसादो मुनिपुंगवाः ॥४
चतुर्मुखस्ततो जातो ब्रह्मा लोकपितामहः ।
तदन्तरेऽभवत् क्रोधः कस्माच्चित् कारणात् तदा ॥५
आत्मनो मुनिशार्दूलास्तत्र देवो महेश्वरः ।
रुद्रः क्रोधात्मजो जज्ञे शूलपाणिस्त्रिलोचनः ।
तेजसा सूर्यसंकाशस्त्रैलोक्यं संहरन्निव ॥६

पुराणनाम—का1 इति श्रीमहापुराणे कौर्मे षट्साहस्रिकायां, ब1 इति श्रीकौर्मे, ब2 इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां, ब3 इत्यादिमहापुराणे कौर्मषट्साहस्रचं (?) संहितायां, दे1.7-10 मुवें. मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे, दे2.3.5 ग्र2 इत्यादिमहापुराणे कौर्मे षट्साहस्रिकायां संहितायां, दे4 इत्यादिमहापुराणे श्रीकूर्मषट्साहस्रिकायां संहितायां, दे6 इत्यादिमहापुराणे कौर्मे, न1 इत्यादि महापुराणे षट्साहस्रिके श्रीकौर्मे, ते1 इत्यादि महापुराणे कूर्मपुराणे षट्साहस्रिकायां, द1 इति श्रीकौर्मे महापुराणे षट्साहस्रिकायां संहितायां, ग्र1 इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे षट्साहस्रिकायां संहितायां पूर्वभागे, म1 इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे षट्साहस्रिकायां ब्राह्मयां संहितायां, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे पूर्वभागे. **अध्यायनाम**—का1 ब1-3 दे2-6 न1 ते1 द1 ग्र1.2 म1. ⊙; दे1.7-9 मुब. इन्द्रद्युम्नमोक्षे, दे10 इन्द्रद्युम्नमोक्षो नाम, मुवें. मुए. इन्द्रद्युम्नमोक्षवर्णनं नाम. **अध्यायसंख्या**—का1 ब1-3 दे1-10 न1 ते1 द1 ग्र1. 2म1 मुवें. मुए. मुब. प्रथमोऽध्यायः.

२

❀. का1 ब1-3 दे3.5.6.8-10 मुवें. मुए. मुब. कूर्म उवाच; न1 कूर्मः; ते1 ग्र1.2 म1 श्रीकूर्मः.

१. –a) ब2 दे2-6 द1 ग्र2 म1 मुनयः (→ऋषयः). –b) न1 जगधि (?) तं (→जगद्धितम्). –c) दे3 न1 वक्ष्यमानं (?) (→वक्ष्यमाणं).

२. दे5. ab ⊙. –a) ग्र2 व्रतैः (→भूतैः); का1 ब1-3 दे1-3.6 ते1 द1 ग्र1 मुवें. मुए. मुब. भवद्भिश्च, न1 भविष्यैश्च (→भविष्यद्भिः). –b) दे1 द1 ग्र1.2 म1 °शोभितम् (→°बृंहितम्). –c) द1 ग्र1.2 म1 पञ्चदशमं (→पुण्यदं नृणां). –d) ब1 धर्मार्थे° (→धर्मानु°); द1 °कीर्तितं (→°कीर्त्तनम्).

३. –b) द1 ग्र2 म1 मुवें. पूर्वमासीन्न (→पूर्वमासं न); ग्र2 नरः (→न मे); ब3 द1 ग्र1.2 म1 परः, दे5 पूरः, न1 पुरा (→परम्); ते1 पूर्वमासं रमेश्वरः. –c) का1 उपाश्य (?) (→उपास्य). –d) ब1 न1 द1 ग्र1.2 म1 भोगि (न1 °ग) शय्या– (→भोगिशय्यां); द1 ग्र.1.2 म1 °वृतः (ग्र2 °तां) (→°श्रितः).

४. –b) ग्र2 नाशान्ते (→निशान्ते); दे4 प्रतिबुध्यतः, न1 ग्र2 प्रति (ग्र2 °त्य) बुध्यत (→प्रतिबुध्य तु). –c) दे4 न1 °सोत्पन्नं (→°सोत्पन्नः). –d) का1 ब1-3 दे1.2.4-6 ते1 प्रसादान्मु°, ग्र2 प्रासाद्यो मु° (→प्रसादो मु°); दे2 ग्र2 °पुंगवः (→°पुंगवाः); न1 प्रसादाच्छंकरस्य तु.

५. ब1 दे4 न1 ते1.५ c–६f ⊙ (द्र. सं.). –a) ब3 चतुर्मुखं (→चतुर्मुखः); ब2 दे2.3.5.6 तदा, दे10 तथो, न1 सुतो (→ततो). –b) दे6 ग्र2 ब्रह्म (?) (→ब्रह्मा). –c) दे5 मदन्तरे (→तदन्तरे); ब3 क्रोधं (→क्रोधः). –d) का1 कस्मैचित्, ग2 अकस्मात् (→कस्माच्चित्); दे6 कारणं, दे10 कारणाः (→कारणात्).

६. ब1 दे4 न1 ते1. ⊙ (द्र. ५ पा. वि.). –a) ब2.3 दे1-3.5.6 आत्मना (→आत्मनो). –c) का1 रुद्रं (→रुद्रः); का1 दे8.10 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. क्रोधात्मको (ग्र2 °के), ब2 कोपात्मको (→क्रोधात्मजो); का1 ब3 दे6 यज्ञे (→जज्ञे); दे3 रु*** त्मजो जज्ञे. –e) का1 दे1.5 संकाशं (→संकाशस्). –f) ब2.3 दे6 निर्दहन्, दे1 दे8-10 द1 मुवें. मुए. मुब. संदहन् (→संहरन्).

तदा श्रीरभवद् देवी कमलायतलोचना ।
सुरूपा सौम्यवदना मोहिनी सर्वदेहिनाम् ।।७
शुचिस्मिता सुप्रसन्ना मङ्गला महिमास्पदा ।
दिव्यकान्तिसमायुक्ता दिव्यमाल्योपशोभिता ।।८
नारायणी महामाया मूलप्रकृतिरव्यया ।
स्वधाम्ना पूरयन्तीदं मत्पार्श्वं समुपाविशत् ।।९
तां दृष्ट्वा भगवान् ब्रह्मा मामुवाच जगत्पतिः ।
मोहायाशेषभूतानां नियोजय सुरूपिणीम् ।
येनेयं विपुला सृष्टिर्वर्द्धते मम माधव ।।१०
तथोक्तोऽहं श्रियं देवीमब्रुवं प्रहसन्निव ।
देवीदमखिलं विश्वं सदेवासुरमानुषम् ।।
मोहयित्वा ममादेशात् संसारे विनिपातय ।।११
ज्ञानयोगरतान् दान्तान् ब्रह्मिष्ठान् ब्रह्मवादिनः ।
अक्रोधनान् सत्यपरान् दूरतः परिवर्जय ।।१२
ध्यायिनो निर्ममान् शान्तान् धार्मिकान् वेदपारगान् ।
जापिनस्तापसान् विप्रान् दूरतः परिवर्जय ।।१३
वेदवेदान्तविज्ञानसंछिन्नाशेषसंशयान् ।
महायज्ञपरान् विप्रान् दूरतः परिवर्जय ।।१४
ये यजन्ति जपैर्होमैर्देवदेवं महेश्वरम् ।
स्वाध्यायेनेज्यया दूरात् तान् प्रयत्नेन वर्जय ।।१५ वें.१.२.१७

७. –a) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. तदा, ग्र2 म1 तत्र (→तदा); ब2 श्रीभगवद्देवी, दे5 श्रीरभवद्दिव्या, ग्र2 श्रीरभवद्देवी (→श्रीरभवद्देवी). –b) दे3 कमलायन°(?) (→कमलायत°); ब3 °लोचनी, दे5 °लोचन (→°लोचना). –c) ब3 दे3.6 न1 ग्र2 म1 स्वरूपा (म1 °प) (→सुरूपा). –d) दे2.5 मोहनी, दे3 मोहिली (→मोहिनी).

८. –a) दे4 सविस्मिता (→शुचिस्मिता); दे8-10 [...]ना (→सुप्रसन्ना). –b) दे1.3 महिमास्पदं (दे3 °दं), ब1 म1 महिमा स्वधा, ग्र2 च हिमास्वधा (→महिमास्पदा). –c) दे1 दिव्या कान्ति°, ग्र2 दिव्यकाय° (→दिव्यकान्ति°); दे5 °समायुक्तां, ते1 °समायुक्ता, +°समुत्पन्ना, द1 °समाव्यक्ता, ग्र1 °समा** (→°समायुक्ता). –d) न1 पार्वत्यांशेन शोभना.

९. –a) द1 ग्र1.2 नारायण- (→नारायणी). –b) ब2 **तिरव्यया. –c) दे4 पूरयन्तीह (→पूरयन्तीदं). –d) [...] म1 म (म1 य) त्पार्श्वे (→मत्पार्श्वं); ब1 °मुपादिशत् (→°मुपाविशत्); दे4 मम पार्श्वं समाविशत्.

१०. –a) दे1 तां दृष्ट (?), ग्र1 तामष्ट्रा (?) (→तां दृष्ट्वा); दे10 ब्रह्म (→ब्रह्मा); द1 तां दृष्ट्वाथ गतान् ब्रह्मा. –b) [...] दे1.5.8-10 मुवें. मुए. मुब. °पति (→°पतिः). –c) ब1 दे1 [...] मोहया° (→मोहाया°). –d) दे4 वियोजय (→नियोजय); [...] दे2.3.6 स्वरूपिणीं (का1 °णीं) (→सुरूपिणीम्); दे8-10 [...]योगान्नियोजय, द1 म1 अभियोगस्वरूपिणीं, ग्र1 असियोग-[...]पिणी, ग्र आसीद्योगस्वरूपिणी. –e) दे4 जयेयं, ते1 ययेदं [...] 1.2 म1 ययं (ग्र2 थे) यं (→येनेयं); दे4 विपुलां सृष्टि (→विपुला सृष्टिः). –f) दे8.9 वर्त्तते (→वर्द्धते); दे5 म* (→मम); ब1.3 मानद, दे1 माधवः (→माधव).

११. –a) ब1 ततोक्तोऽहं, दे8-10 तथो (दे10 °तो) क्तः स (दे8 सं–), न1 यथोक्तोऽहं, +तथोक्तोहं; द1 ग्र1.2 म1 तथोक्तस्तां (→तथोक्तोऽहं); दे4 श्रियो (→श्रियं). –b) दे5 मुवें. मुए. मुब. अब्रुवं, दे6 मद्रूपं दे8-10 द1 ग्र2 म1 अब्रवीत् (→अब्रुवं). –c) ब1 सदेवम° (→देवीदम°); ब2 लोकं, दे2 विश्वं,+सर्वं (→विश्वं). –d) न1 सदेवोसुर° (→सदेवासुर°). –e) दे3 °देशान् (→°देशात्). –f) दे9–पि निपातय, म1 मम पातय (→विनिपातय).

१२. दे8-10.१२ b–१३a ⊙ (द. सं). –a) ते1 °परान् दान्तान्, द1 ग्र1.2 म2 °परांस्तांस्तान् (म1 °स्तां) (→°रतान् दान्तान्). –b) द1 ग्र.1.2 म1 धर्मिष्ठान् (→ब्रह्मिष्ठान्). –c) दे2-4.6 अक्रोधनात् (→अक्रोधनान्). –d) दे1 न1 °वर्जयेत्, ग्र1 °वर्जये (→°वर्जय).

१३. दे8-10. a ⊙ (द्र.१२ पा. वि.); दे8.9. cd ⊙. –a) द1 ग्र1 योगिनो (→ध्यायिनो).; का1 ब2.3 दे4.6 निर्मलान् (→निर्ममान्); ग्र2 योगिनो मम कारान्तात् (?). –c) का1 मुवें. मुए. मुब. याजिनः, दे1.4 जा (दे 4 ज) यिनः, दे5 द1 म1 ज–पिनः (→जापिनः); ग्र2 वृद्धान् (→विप्रान्). –d) दे1.2.6.10 न1 °वर्जयेत्, ग्र1 °वर्जये (→°वर्जय).

१४. –a) ब2 वेदा° (→वेद°); द1 ग्र1.2 म1 वेदवेदाङ्ग (द1 ग्र1 °न्त) विज्ञानान् (द1 त्). –b) ग्र2 विछिन्ना° (→-संछिन्ना°); दे3 °वल्कलान् (→°संशयान्). –c) ब1-3 दे2-4.6 न1 ते1 °रतान् (→°परान्). –d) दे1.10 न1 °वर्जयेत् (→°वर्जय.)

१५. –a) दे10 यवैर्, द1 ग्र1 म1 मखैर् ग्र2 महा–(→जपैर्). –b) दे10 ग्र2 देवदेव–(→देवदेवं).

वें. १.२.१७ भक्तियोगसमायुक्तानीश्वरार्पितमानसान् ।
प्राणायामादिषु रतान् दूरात् परिहरामलान् ॥१६
प्रणवासक्तमनसो रुद्रजप्यपरायणान् ।
अथर्वशिरसोऽध्येतॄन् धर्मज्ञान् परिवर्ज्जय ॥१७
बहुनाऽत्र किमुक्तेन स्वधर्मपरिपालकान् ।
ईश्वराराधनरतान् मन्नियोगान्न मोहय ॥१८
एवं मया महामाया प्रेरिता हरिवल्लभा ।
यथादेशं चकारासौ तस्माल्लक्ष्मीं समर्चयेत् ॥१९
श्रियं ददाति विपुलां पुष्टिं मेधां यशो बलम् ।
अर्चिता भगवत्पत्नी तस्माल्लक्ष्मीं समर्चयेत् ॥
ततोऽसृजत् स भगवान् ब्रह्मा लोकपितामहः ।
चराचराणि भूतानि यथापूर्वं ममाज्ञया ॥
मरीचिभृग्वङ्गिरसः पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् ।
दक्षमत्रिं वसिष्ठं च सोऽसृजद् योगविद्यया ॥
नवैते ब्रह्मणः पुत्रा ब्रह्माणो ब्राह्मणोत्तमाः ।
ब्रह्मवादिन एवैते मरीच्याद्यास्तु साधकाः ॥
ससर्ज ब्राह्मणान् वक्त्रात् क्षत्रियांश्च भुजाद् वि
वैश्यानूरुद्वयाद् देवः पादाच्छूद्रान् पितामहः ॥

–c) दे$_1$ स्वाध्यायं (→स्वाध्याये); ब$_2$ °नेष्टया, दे$_3$ °नेष्वया (→°नेज्यया). –d) न$_1$ वर्जयेत्, ग्र$_2$ च वर्जय(→वर्जय); दे$_1$ प्रयत्नेन विवर्जयेत्

१५ श्लोकात्परं न$_1$ पुस्तके अधिकम्—

1. *नमस्कारादिसंयुक्तं शिव इत्यक्षरद्वयम् ।
जिह्वाग्रे वर्तते येषां तान् प्रयत्नेन वर्जयेत् ॥

१६. –c) ब$_3$ प्रणायामादिषु, ते$_1$ पूर्णयामादिषु (→प्राणायामादिषु). –d) द$_1$ °रात्मवान् (→°रामलान्); न$_1$ तान् प्रयत्नेन वर्जयेत्.

१७. –a) का$_1$ ब$_{1.3}$ दे$_{10}$ °वाशक्त° (→°वासक्त°). –b) का$_1$ दे$_{6.10}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ °जाप्य° (→°जप्य°); दे$_1$ °परायणाः (→°परायणान्). –c) का$_1$ °शोऽध्येतॄन्, ब$_1$ दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. मुब. °सोवेतॄन्, दे$_{10}$ °सो वेदन् (→°सोऽध्येतॄन्); दे$_1$ शास्त्रेष्वभिरतान् धीरान्, द$_1$ अधर्मवेदाध्येतृंश्च, ग्र$_{1.2}$ म$_1$ अथर्ववेदाध्ये (ग्र$_2$ °ध्यै) तृंश्च. –d) दे$_{10}$ °वर्जयेत् (°→वर्जय); न$_1$ तान् प्रयत्नेन वर्जयेत्.

१८. –c) न$_1$ ते$_1$ म$_1$ °परान् (→°रतान्). –d) न$_1$ °नियोगो (→°नियोगान्); दे$_4$ विवर्जय (→न मोहय); दे$_6$ मन्नियोगानुमोहय, ते$_1$ मन्निग्नाद्विसर्जय, +मन्निग्नांश्च सर्जय.

१९. –a) दे$_{1.4}$ माया (→मया); दे$_{3.6}$ महाभागा, द$_1$ महा*या (→महामाया). –b) द$_1$ °वल्लभ (→°वल्लभा); दे$_4$ प्रेरितादखिलाञ्जनान्. –c) द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ चकारादौ (→चकारासौ).

२०. ब$_1$ दे$_{4.5}$ ते$_1$ द$_1$. ⊙ (इ. सं.). –a) ग्र$_2$ ददाभि (?) (→ददाति); ब$_2$ परमां (→विपुलां). –b) ब$_3$ तुष्टिं (→पुष्टिं); दे$_3$ मेकं, न$_1$ मेधा (→मेधां). –c) दे$_3$ अर्चिता,(?) दे$_{10}$ अर्चितो (→अर्चिता); दे$_{10}$ भगवान्पत्नी, न$_1$ भगवन् पत्नी, ग्र$_2$ भगवत्पत्नीं (→भगवत्पत्नी). –d) दे$_1$ °ल्ल (→°ल्लक्ष्मीं); का$_1$ दे$_2$ समाश्रयेत् (→समर्चयेत्).

२१. –a) दे$_{10}$ सु-, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ न$_1$ च (→स). दे$_{10}$ ब्रह्म (→ब्रह्मा); दे$_{5.6}$ पितामहं (दे$_6$ °ह) (→पिताम –c) दे$_1$ चराचराणां, न$_1$ परावराणि (→चराचराणि). दे$_3$ मयाज्ञया, न$_1$ स्वयं प्रभुः (→ममाज्ञया).

२२. –a) का$_1$ ब$_1$ दे$_{1.3-6.8-10}$ द$_1$ ग्र$_2$ मुवें. °भृग्व रसं (→°भृग्वङ्गिरसः); ब$_{2.3}$ दे$_2$ मरीचिं (ब$_3$ °चीं) भृग्व रसं. –b) न$_1$ पुलस्त्यः (→पुलस्त्यं); दे$_6$ न$_1$ पुलह- (?) पुलयां(?) (→पुलहं). –c) ब$_3$ वशिष्ठं (→वसिष्ठं) का$_1$ स सृजद् (→सोऽसृजद्); द$_1$ वैग°(?) (→योग°) °मायया (→°विद्यया); ग्र$_2$ सोसृजत् विद्ययानया.

२३. –a) द$_1$ ग्र$_1$ नव ते (→नवैते).–b) ब$_{1.3}$ ब्रह्म ब$_2$ दे$_{8-10}$ ब्रह्मणा, दे$_1$ ब्रह्मज्ञा, दे$_{2.3}$ ब्रह्मणो, दे$_{4.6}$ मुवें. मुए. मुब. ब्राह्मणा (दे$_6$ °णो), द$_1$ ब्रह्मणे, म$_1$ ब्रह (→ब्रह्माणो); का$_1$ ब्राह्मणोत्तमः, दे$_{1.9.10}$ ब्रह्मणोत् दे$_6$ ब्रह्मणोत्तमः (→ब्राह्मणोत्तमाः). –d) दे$_{1.10}$ मरी (→मरीच्याद्यास्); दे$_2$ साधवः, दे$_{3.6}$ सारकाः (→साध ते$_1$ मरिचाद्या स्वसाधकाः.

२४. –a) दे$_{10}$ ससर्जुः, ग्र$_2$ ससर्ज्यं (→ससर्जं) ब्रह्मणो (→ब्राह्मणान्); द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ °णानास्यात् (→ वक्त्रात्). –b) ते$_1$ तु (→च); ते$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ भुजा °जात्) द्विजाः (→भुजाद्विभुः). –c) दे$_1$ वैशा°(?) (→वैश दे$_{10}$ °द्द्याद्(?) (→°द्वयाद्); ब$_{2-3}$ दे$_{6.10}$ ते$_1$ °देव (→° –d) दे$_{1.5.8-10}$ मुवें मुए. मुब. पद्भ्यां शूद्रान्, दे$_3$ पादा ग्र$_2$ पदात् छूद्रान् (→पादाच्छूद्रान्); दे$_5$ पितामहाः, न$_1$ महान् (→पितामहः).

२४. श्लोकात्परं ब$_1$ पुस्तके अधिकम्—

* चराचराणि भूतानि यथापूर्वंममाज्ञया । (= २

यज्ञनिष्पत्तये ब्रह्मा शूद्रवर्जं ससर्ज ह ।
गुप्तये सर्ववेदानां तेभ्यो यज्ञो हि निर्बभौ ।।२५
ऋचो यजूंषि सामानि तथैवाथर्वणानि च ।
ब्रह्मणः सहजं रूपं नित्यैषा शक्तिरव्यया ।।२६
अनादिनिधना दिव्या वागुत्सृष्टा स्वयंभुवा ।
आदौ वेदमयी भूता यतः सर्वाः प्रवृत्तयः ।।२७
अतोऽन्यानि तु शास्त्राणि पृथिव्यां यानि कानिचित् ।
न तेषु रमते धीरः पाषण्डी तेन जायते ।।२८
वेदार्थवित्तमैः कार्यं यत्स्मृतं मुनिभिः पुरा ।
स ज्ञेयः परमो धर्मो नान्यशास्त्रेषु संस्थितः ।।२९
या वेदबाह्याः स्मृतयो याश्च काश्च कुदृष्टयः ।
सर्वास्ता निष्फलाः प्रेत्य तमोनिष्ठा हि ताःस्मृताः ।।३०
पूर्वकल्पे प्रजा जाताः सर्वबाधाविवर्जिताः ।
शुद्धान्तःकरणाः सर्वाः स्वधर्मनिरताः सदा ।।३१
ततः कालवशात् तासां रागद्वेषादिकोऽभवत् ।
अधर्मो मुनिशार्दूलाः स्वधर्मप्रतिबन्धकः ।।३२
ततः सा सहजा सिद्धिस्तासां नातीव जायते ।
रजोमात्रात्मिकास्तासां सिद्धयोऽन्यास्तदाभवन् ।।३३ वें.१.२.३५

---

२५. –b) दे3 शूद्रवज्त्रं, दे10 शूर्यवर्जं (?), ग्र2 शूद्रवस्तं (?) (→शूद्रवर्जं); दे5 हा (→ह). –c) दे10 गुप्ता ये (→गुप्तये); [illegible] दे2.4.8-10 ते1 द1 ग्र1.2 मुवें. मुए. मुब. °देवानां, म1 °[illegible]नां (→°वेदानां). –d) दे10 यज्ञा (→यज्ञो).

२६. –a) ग्र2 *चो (→ऋचो); दे1 यजुंषि, दे10 यजुष– (→यजूंषि). –b) दे4 °थर्वनानि (→°थर्वणानि). –c) ब3 [illegible], दे1 द1 ब्राह्मणः (→ब्रह्मणः); दे1 सहज– (→सहजं). –d) दे1 नित्येशा, दे10 निश्चैषा, द1 ग्र1.2 इत्ये (द1 °त्यै) [illegible] म1 अन्येषां (→नित्यैषा).

२७. –b) न1 वाग् विसृष्टा, ते1 वागुत्पन्ना (→वागुत्सृष्टा). –c) ग्र1.2 म1 आद्या (→आदौ); दे4 °मया (→°मयी); ते1 माता (→भूता). –d) द1 ग्र1.2 म1 भूतपूर्वाः (→यतः सर्वाः); ब2 सर्व– (→सर्वाः); दे1 प्र* त्तयः, (→प्रवृत्तयः).

२८. –a) का1 दे2.3.5.6 ततोन्यानि, दे4 अ * न्यानि, [illegible]10 अन्यान्यनि (→अतोन्यानि); ब3 दे6 *, दे5.8.9 द1 मुवें. [illegible] मुब. हि (→तु). –b) दे6 जानि–(→यानि); ब3 [illegible]8-10 कानि च (→कानिचित्). –c) ब3 न तेषां, दे3 न [illegible], दे6 न तेस्व–(→न तेषु); का1 दे5 वसते (→रमते); [illegible] म1 वीरः (→धीरः). –d) दे4.8-10 का1 येन जायते, दे8.9 [illegible] पुनः, दे10 द1 ग्र1.2 म1 जायते पुनः (→तेन जायते).

२९. –a) ब1 वेदानुवित्तये (→वेदार्थवित्तमैः). –b) [illegible] म1 स्मृतं यत् (→यत् स्मृतं); न1 यत्स्मृतं सर्ववैदिकं. [illegible] दे3.6 यज्ञे यः, दे4 यज्ञेशः (→स ज्ञेयः). –d) म1 नान्या° (→नान्य°); म1 संस्थितिः (→संस्थितः).

३०. –a) दे10 यो, ते1 ये (→या); का1 दे9.10 ते1 °वाह्या (?) (→°बाह्याः). –b) ब1 या च (→याश्च); ग्र2 कुदुष्टयः (→कुदृष्टयः). –c) ब2 ताः सर्वा, दे3 सर्वास्ता (→सर्वास्ता); का1 निःफलाः, ब2.3 दे4 द1 निष्फला (ब2 °लां) (→निष्फलाः); न1 प्रोक्ताः, ग्र2 प्रेत्यं (→प्रेत्य). –d) ब3 तां (→ताः); ब1.3 दे6 श्रुताः, दे3 श्रुताः, + श्रुतां, म1 परे (→स्मृताः).

३१. –a) ब3 °कल्पः; म1 °काले (→°कल्पे); ब1 -आसन्, ब3 सर्व-, दे1.3.6.10 ते1 जाता (→जाताः). –b) ब1.3 हेतुवाद°, ब2 दे3 ते1 सर्वाबाधा°, दे5 सर्वदोष°, द1 ग्र2 म1 सर्वबोधैर्°, ग्र1 सर्वे बोधैर्° (→सर्वबाधा°); ब1 दे10 °विवर्जितः, दे1 °विवर्जिता (→विवर्जिताः). –c) ग्र1 °करणास् (?) (→°करणास्); द1 ग्र1.2 म1 सर्वे (→सर्वाः). –d) दे5 धर्मे (→धर्म-); ब3 °निरतास्तथा, दे1.8-10 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. °परिपालकाः (→°निरताः सदा).

३२. न1. ३२a–३४d ⊙ (द. स.); द1.३२c–३३d. ⊙ (द. सं.). –a) दे5 **(→ततः); का1 °वसात् (→°वशात्). –b) दे1 म1 भवेत् (→[अ]भवत्). –c) ते1 ग्र1.2 म1 अधर्माः (ते1 °मान्) (→अधर्मो). –d) दे4 ग्र1.2 म1 °प्रतिबन्धकाः (→°प्रतिबन्धकः).

३३. न1. द1. ⊙ (द्र. ३२ पा. वि.). –a) दे4 ततश्च, दे10 ततस्ता (?) (→ततः सा); ब2 दे4 ग्र1.2 म1 सहसा, दे1 स*जा (→सहजा); ग्र2 सिद्धः (→सिद्धिः). –b) ब3 नाभीरु, म1 नारीव (→नातीव). –c) ग्र1.2 तमो-, म1 ततो (→रजो-); ग्र1.2 मात्रादि (ग्र1 °ति) कास् (→मात्रात्मिकास्); ब2 रजो मात्रात्मि***, ते1 रज्जुमात्राधिकास्तासां. –d) दे2.3.9 तदाभवत्, दे10 तदाभवं, ते1 तथाऽभवन्, ग्र1.2 म1 ततो भवेत् (ग्र1 °भवन्) (→तदाभवन्).

ब. १.२.३५ तासु क्षीणास्वशेषासु कालयोगेन ताः पुनः ।
वार्त्तोपायं पुनश्चक्रुर्हस्तसिद्धिं च कर्मजाम् ।
ततस्तासां विभुर्ब्रह्मा कर्माजीवमकल्पयत् ॥३४
स्वायंभुवो मनुः पूर्वं धर्मान् प्रोवाच धर्मदृक् ।
साक्षात् प्रजापतेर्मूर्तिर्निसृष्टा ब्रह्मणा द्विजाः ।
भृग्वादयस्तद्वदनाच्छ्रुत्वा धर्मानथोचिरे ॥३५
यजनं याजनं दानं ब्राह्मणस्य प्रतिग्रहम् ।
अध्यापनं चाध्ययनं षट् कर्माणि द्विजोत्तमाः ॥३६
दानमध्ययनं यज्ञो धर्मः क्षत्रियवैश्ययोः ।
दण्डो युद्धं क्षत्रियस्य कृषिर्वैश्यस्य शस्यते ॥३७
शुश्रूषैव द्विजातीनां शूद्राणां धर्मसाधनम् ।
कारुकर्म तथाजीवः पाकयज्ञोऽपि धर्मतः ॥३८
ततः स्थितेषु वर्णेषु स्थापयामास चाश्रमान् ।
गृहस्थं च वनस्थं च भिक्षुकं ब्रह्मचारिणम् ॥३९
अग्नयोऽतिथिशुश्रूषा यज्ञो दानं सुरार्चनम् ।
गृहस्थस्य समासेन धर्मोऽयं मुनिपुंगवाः ॥४०
होमो मूलफलाशित्वं स्वाध्यायस्तप एव च ।
संविभागो यथान्यायं धर्मोऽयं वनवासिनाम् ॥४१
भैक्षाशनं च मौनित्वं तपो ध्यानं विशेषतः ।
सम्यग्ज्ञानं च वैराग्यं धर्मोऽयं भिक्षुके मतः ॥४२

---

३४. न$_1$. a–d ⊙ (द्र. ३२ पा. वि.); दे$_9$. ३४ d 'स्तसि° –४२d धर्मो' ⊙. –a) ब$_3$ दे$_{3.6}$ क्षीणासु, दे$_4$ क्षीणाश्च (→क्षीणास्व–); द$_1$ ग्र$_{1.2}$. म$_1$ जीर्णास्व° (ग्र$_2$ °ष्व°) (→क्षीणास्व°); ब$_3$ दे$_{3.4.6}$ शेषासु (→[अ] शेषासु); दे$_1$ [अ]-शेषास्तु (→[अ]शेषासु). –b) का$_1$ दे$_{1.2}$ वा (→ताः). –c) ब$_1$ वर्णोपायं, दे$_{1.6}$ वार्त्तापायं, दे$_4$ जाताः पायं, ते$_1$ वार्तोपायां (→वार्त्तोपायं); ब$_2$ दे$_{3.6}$ ग्र$_{1.2}$ ततश्चक्रुः, दे$_4$ *तश्चक्रुः, द$_1$ नतश्चक्रुः, म$_1$ विधिश्चक्रुः (→पुनश्चक्रुः). –d) ब$_{1.2}$ दे$_{3.4-6}$ ते$_1$ अर्थसिद्धि (दे$_3$ °द्धिश्), ग्र$_2$ हितबुद्धि, मुब. हस्तसिद्धिश्, (→हस्तसिद्धि); ग्र$_2$ शर्मदाम् (→ कर्मजाम्). –e) ब$_2$**ब्रह्मा (→विभुर्ब्रह्मा). –f) का$_1$ दे$_2$ कर्माजीव्य°, दे$_{1.3.6}$ कर्मजीव°, ते$_1$ कर्मजीवि°; ग्र$_{1.2}$ म$_1$ कर्मादिक° (→कर्माजीव°).

३५. दे$_9$. ⊙ (द्र. ३४ पा. वि.). –a) ते$_1$ स्वयं° (→स्वायं°); दे$_4$ पूर्वे (→पूर्वं). –b) दे$_1$ धर्मं (→धर्मान्); ब$_1$ दे$_{1.4.8.10}$ न$_1$ मुवें. मुए. मुब. सर्वदृक् (ब्र$_1$ °धृक्), दे$_6$ धर्मधृक् , ते$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ धर्मवित् (→धर्मदृक्). –c) का$_1$ प्रजायते (→प्रजापतेः); द$_1$ मूर्ध्नि, ग्र$_2$ पूर्वं (→मूर्त्तिः). –d) दे$_2$ निसृष्टाः, दे$_4$ निसृष्टो, ते$_1$ निर्दिष्टो (→निसृष्टा); दे$_1$ ब्रह्मणः, दे$_5$ न$_1$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. ब्रह्मणो, द$_1$ ब्राह्मणा (→ब्रह्मणा); दे$_{1.4}$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ पुरा, दे$_{10}$ द्विजः (→द्विजाः). –e) ब$_1$ दे$_4$ वचनात्, द$_1$ वदता, दे$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ वचनं (→वदनात्). –f) दे$_4$ कृत्वा (→श्रुत्वा); ग्र$_2$ अनुक्रमात् (→अथोचिरे).

३६. दे$_9$. ⊙ (द्र. ३४ पा. वि.). –b) ब$_3$ दे$_{8.10}$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. प्रतिग्रहः, दे$_6$ पतिग्रहं, न$_1$ परिग्रहं (→प्रतिग्रहं). –d) का$_1$ धर्माश्च, ब$_2$ धर्माणि (→कर्माणि).

३७. दे$_9$. ⊙ (द्र. ३४ पा. वि.); दे$_4$. cd ⊙. –a) दे$_5$ ग्र$_1$ म$_1$ यज्ञा (ग्र$_1$ °ज्ञाः), ग्र$_2$ यज्ञं (→यज्ञो). –b) ग्र$_2$ धर्मं (→धर्मः); दे$_3$ क्षत्रि च (→क्षत्रिय-). –c) द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ द्वन्द्व- (→दण्डो). –d) का$_1$ कृषो (→कृषिर्); दे$_{10}$ सस्यते (→शस्यते).

३८. दे$_9$. ⊙ (द्र. ३४ पा. वि.). –a) दे$_1$ शुश्रूयैव, दे$_8$ शुश्रूषा वै, दे$_{10}$ शुश्रूषां वै (→शुश्रूषैव); दे$_1$ द्विजातानां (→द्विजातीनां). –b) दे$_4$ °साधनः (→°साधनं). –c) दे$_4$ चातुर्कर्म, दे$_5$ कालकर्म, द$_1$ म$_1$ पाककर्म, ग्र$_{1.2}$ पापकर्म (→कारुकर्म); दे$_{8.10}$ वणिज्यादि- (दे$_{10}$ °पि) (→तथा जीवः). –d) का$_1$ दे$_2$ °यज्ञेऽपि, मुवें. मुए. मुब. °यज्ञादि (→°यज्ञोपि); ग्र$_{1.2}$ म$_1$ कर्मतः (→धर्मतः); दे$_6$ पाकजज्ञो विधेर्मतः, दे$_{8-10}$ क्रय-विक्रयणं तथा, न$_1$ प्रातयज्ञोपि धर्मतः, द$_1$ पाकयज्ञोधिकर्मतः.

३९. दे$_9$. ⊙ (द्र. ३४ पा. वि.). –a) दे$_3$ ततः स्थितेसु, दे$_4$ ततस्ते तेषु, ते$_1$ ततस्तु त्रिषु, ग्र$_2$ तत्र स्थितेषु, मुवें. मुए. तथा स्थितेषु (→ततः स्थितेषु); ब$_{2.3}$ दे$_2$ ग्र$_{1.2}$ धर्मेषु, दे$_{10}$ वर्तेषु, म$_1$ कर्मेषु (→वर्णेषु). –b) दे$_4$ °मासु (→°मास). –c) दे$_3$ गृहस्थश्च, म$_1$ ग्रहस्थश्च (→गृहस्थं च); दे$_3$ वनस्थश्च (→वनस्थं च). –d) दे$_1$ ब्रह्मचारिणे (→ब्रह्मचारिणम्).

४०. दे$_9$. ⊙ (द्र. ३४ पा. वि.). –a) दे$_{10}$ अनया, न$_1$ आग्नेयो (→अग्नयो); का$_1$ ते$_1$ °शूश्रुषां, दे$_1$ °शुश्रुषा, न$_1$ °शुश्रूषाः (→°शुश्रूषा). –b) का$_1$ यज्ञा, ते$_1$ यज्ञं (→यज्ञो); ग्र$_1$ *नं (→दानं). –c) दे$_1$ गृहस्थ* (→गृहस्थस्य).

४१. दे$_9$. ⊙ (द्र. ३४ पा. वि.). –a) दे$_6$ होम (→होमो); दे$_1$ °फलाम्निलं, दे$_{1.2}$ °फलासित्वं, ग्र$_2$ °फलाशि* (→°फलाशित्वं). –b) म$_1$ स्वाध्यायं (→स्वाध्यायः). –c) का$_1$ संविभागे (→संविभागो); ब$_1$ ज्ञानं,+न्यायं, ग्र$_1$ ** (→न्यायं); न$_1$ तथा ध्यानम् (→यथान्यायम्).

४२. दे$_9$. abc. ⊙ (द्र. ३४ पा. वि.). –a) का$_1$ दे$_{1.2.6}$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ भिक्षाश(का$_1$ दे$_2$ °स)नं, दे$_3$ भैक्ष्याशानम्, न$_1$ भैक्ष्याशनं

ब. १.२.३५ तासु क्षीणास्वशेषासु कालयोगेन ताः पुनः ।
वार्त्तोपायं पुनश्चक्रुर्हस्तसिद्धिं च कर्मजाम् ।
ततस्तासां विभुर्ब्रह्मा कर्माजीवमकल्पयत् ।।३४
स्वायंभुवो मनुः पूर्वं धर्मान् प्रोवाच धर्मदृक् ।
साक्षात् प्रजापतेर्मूर्तिर्निसृष्टा ब्रह्मणा द्विजाः ।
भृग्वादयस्तद्वदनाच्छ्रुत्वा धर्मानथोचिरे ।।३५
यजनं याजनं दानं ब्राह्मणस्य प्रतिग्रहम् ।
अध्यापनं चाध्ययनं षट् कर्माणि द्विजोत्तमाः ।।३६
दानमध्ययनं यज्ञो धर्मः क्षत्रियवैश्ययोः ।
दण्डो युद्धं क्षत्रियस्य कृषिर्वैश्यस्य शस्यते ।।३७
शुश्रूषैव द्विजातीनां शूद्राणां धर्मसाधनम् ।
कारुकर्म तथाजीवः पाकयज्ञोऽपि धर्मतः ।।३८
ततः स्थितेषु वर्णेषु स्थापयामास चाश्रमान् ।
गृहस्थं च वनस्थं च भिक्षुकं ब्रह्मचारिणम् ।।३९
अग्नयोऽतिथिशुश्रूषा यज्ञो दानं सुरार्चनम् ।
गृहस्थस्य समासेन धर्मोऽयं मुनिपुंगवाः ।।४०
होमो मूलफलाशित्वं स्वाध्यायस्तप एव च ।
संविभागो यथान्यायं धर्मोऽयं वनवासिनाम् ।।४१
भैक्षाशनं च मौनित्वं तपो ध्यानं विशेषतः ।
सम्यग्ज्ञानं च वैराग्यं धर्मोऽयं भिक्षुके मतः ।।४२

---

३४. न1. a–d ⊙ (द्र. ३२ पा. वि.); दे9. ३४ d 'स्तसि° –४२d धर्मो' ⊙. –a) ब3 दे3.6 क्षीणासु, दे4 क्षीणाश्च (→क्षीणास्व–); द1 ग्र1.2. म1 जीर्णास्व° (ग्र2 °ष्व°) (→क्षीणास्व°); ब3 दे3.4.6 शेषासु (→[अ] शेषासु); दे1 [अ]-शेषास्तु (→[अ]शेषासु). –b) का1 दे1.2 वा (→ताः). –c) ब1 वर्णोपायं, दे1.6 वार्त्तापायं, दे4 जाताः पायं, ते1 वार्तोपायां (→वार्त्तोपायं); ब2 दे3.6 ग्र1.2 ततश्चक्रुः, दे4 *तश्चक्रुः, द1 नतश्चक्रुः, म1 विधिश्चक्रुः (→पुनश्चक्रुः). –d) ब1.2 दे3.4-6 ते1 अर्थसिद्धि (दे3 °द्धिश्), ग्र2 हितबुद्धि, मुब. हस्तसिद्धिश्, (→हस्तसिद्धि); ग्र2 शर्मदाम् (→ कर्मजाम्). –e) ब2**ब्रह्मा (→विभुर्ब्रह्मा). –f) का1 दे2 कर्माजीव्य°, दे1.3.6 कर्मजीव°, ते1 कर्मजीवि°; ग्र1.2 म1 कर्मादिक° (→कर्माजीव°).

३५. दे9. ⊙ (द्र. ३४ पा. वि.). –a) ते1 स्वयं° (→स्वायं°); दे4 पूर्वे (→पूर्वं). –b) दे1 धर्म (→धर्मान्); ब1 दे1.4.8.10 न1 मुवें. मुए. मुब. सर्वदृक् (ब1 °धृक्), दे6 धर्मधृक्, ते1 द1 ग्र1.2 म1 धर्मवित् (→धर्मदृक्). –c) का1 प्रजायते (→प्रजापतेः); द1 मूर्ध्नि, ग्र2 पूर्वं (→मूर्त्तिः). –d) दे2 निसृष्टाः, दे4 निसृष्टो, ते1 निर्दिष्टो (→निसृष्टा); दे1 ब्रह्मणः, दे5 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. ब्रह्मणो, द1 ब्राह्मणा (→ब्रह्मणा); दे1.4 द1 ग्र1.2 म1 पुरा, दे10 द्विजः (→द्विजाः). –e) ब1 दे4 वचनात्, द1 वदता, दे1 ग्र1.2 म1 वचनं (→वदनात्). –f) दे4 कृत्वा (→श्रुत्वा); ग्र2 अनुक्रमात् (→अथोचिरे).

३६. दे9. ⊙ (द्र. ३४ पा. वि.). –b) ब3 दे8.10 म1 मुवें. मुए. मुब. प्रतिग्रहः, दे6 पतिग्रहं, न1 परिग्रहं (→प्रतिग्रहं). –d) का1 धर्मांश्च, ब2 धर्माणि (→कर्माणि).

३७. दे9. ⊙ (द्र. ३४ पा. वि.); दे4. cd ⊙. –a) दे5 ग्र1 म1 यज्ञा (ग्र1 °ज्ञाः), ग्र2 यज्ञं (→यज्ञो). –b) ग्र2 धर्म (→धर्मः); दे3 क्षत्रि च (→क्षत्रिय-). –c) द1 ग्र1.2 म1 द्वन्द्व- (→दण्डो). –d) का1 क्रयो (→कृषिर्); दे10 सस्यते (→शस्यते).

३८. दे9. ⊙ (द्र. ३४ पा. वि.). –a) दे1 शुश्रूयैव, दे8 शुश्रूषा वै, दे10 शुश्रूषां वै (→शुश्रूषैव); दे1 द्विजातानां (→ द्विजातीनां). –b) दे4 °साधनः (→°साधनं). –c) दे4 चातुर्कर्म, दे5 कालकर्म, द1 म1 पाककर्म, ग्र1.2 पापकर्म (→कारुकर्म); दे8.10 वणिज्यादि- (दे10 °पि) (→तथा जीवः). –d) का1 दे2 °यज्ञेऽपि, मुवें. मुए. मुब. °यज्ञादि (→°यज्ञोपि); ग्र1.2 म1 कर्मतः (→धर्मतः); दे6 पाकजज्ञो विधेर्मतः, दे8-10 क्रय-विक्रयणं तथा, न1 प्रातयज्ञोपि धर्मतः, द1 पाकयज्ञोधिकर्मतः.

३९. दे9. ⊙ (द्र. ३४ पा. वि.). –a) दे3 ततः स्थितेसु, दे4 ततस्ते तेषु, ते1 ततस्तु त्रिषु, ग्र2 तत्र स्थितेषु, मुवें. मुए. तथा स्थितेषु (→ततः स्थितेषु); ब2.3 दे2 ग्र1.2 धर्मेषु, दे10 वर्तेषु, म1 कर्मेषु (→वर्णेषु). –b) दे4 °मासु (→°मास). –c) दे3 गृहस्थश्च, म1 ग्रहस्थश्च (→गृहस्थं च); दे3 वनस्थश्च (→वनस्थं च). –d) दे1 ब्रह्मचारिणे (→ब्रह्मचारिणम्).

४०. दे9. ⊙ (द्र. ३४ पा. वि.). –a) दे10 अनया, न1 आग्नेयो (→अग्नयो); का1 ते1 °शुश्रुषां, दे1 °शुश्रुषा, न1 °शुश्रूषाः (→°शुश्रूषा). –b) का1 यज्ञा, ते1 यज्ञं (→यज्ञो); ग्र1 *नं (→दानं). –c) दे1 गृहस्थ* (→गृहस्थस्य).

४१. दे9. ⊙ (द्र. ३४ पा. वि.). –a) दे6 होम (→होमो); दे1 °फलाग्निलं, दे1.2 °फलासित्वं, ग्र2 °फलाशि* (→°फलाशित्वं). –b) म1 स्वाध्यायं (→स्वाध्यायः). –c) का1 संविभागे (→संविभागो); ब1 ज्ञानं,+न्यायं, ग्र1 ** (→न्यायं); न1 तथा ध्यानम् (→यथान्यायम्).

४२. दे9. abc. ⊙ (द्र. ३४ पा. वि.). –a) का1 दे1.2.6 द1 ग्र2 म1 भिक्षाश(का1 दे2 °स)नं, दे3 भैक्ष्याशनम्, न1 भैक्ष्याशनं

भिक्षाचर्या च शुश्रूषा गुरोः स्वाध्याय एव च ।
सन्ध्याकर्माग्निकार्यं च धर्मोऽयं ब्रह्मचारिणाम् ॥४३
ब्रह्मचारिवनस्थानां भिक्षुकाणां द्विजोत्तमाः ।
साधारणं ब्रह्मचर्यं प्रोवाच कमलोद्भवः ॥४४
ऋतुकालाभिगामित्वं स्वदारेषु न चान्यतः ।
पर्ववर्जं गृहस्थस्य ब्रह्मचर्यमुदाहृतम् ॥४५
आगर्भसंभवादाद्यात् कार्यं तेनाप्रमादतः ।
अकुर्वाणस्तु विप्रेन्द्रा भ्रूणहा तु प्रजायते ॥४६
वेदाभ्यासोऽन्वहं शक्त्या श्राद्धं चातिथिपूजनम् ।
गृहस्थस्य परो धर्मो देवताभ्यर्चनं तथा ॥४७
वैवाह्यमग्निमिन्धीत सायं प्रातर्यथाविधि ।
देशान्तरगतो वाऽथ मृतपत्नीक एव वा ॥४८
त्रयाणामाश्रमाणां तु गृहस्थो योनिरुच्यते ।
अन्ये तमुपजीवन्ति तस्माच्छ्रेयान् गृहाश्रमी ॥४९
ऐकाश्रम्यं गृहस्थस्य त्रयाणां श्रुतिदर्शनात् ।
तस्माद् गार्हस्थ्यमेवैकं विज्ञेयं धर्मसाधनम् ॥५०   वें. १.२.५३

(→भैक्षाशनं); दे$_{10}$ मौनत्वं, ग्र$_{2}$ मौनञ्च (→मौनित्वं). –b) का$_{1}$ सम्यग्या (ज्ञा) नं, दे$_{4}$ समज्ञानं, न$_{1}$ सम्यग्ध्यानं, म$_{1}$ सम्यज्ञानं (→सम्यग्ज्ञानं). –d) का$_{1}$ दे$_{3.6}$ भिक्षुको, ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ भिक्षु (म$_{1}$ °क्ष) को (→भिक्षुके); न$_{1}$ मतं (→मतः).

४३. –a) ब$_{1}$ भिक्षा च थ च (?), ब$_{3}$ भिक्षाचार्य्यर्थि-, दे$_{1.2}$, ते$_{1}$ भिक्षाचर्यथि, दे$_{4}$ भिक्षाचर्याश्च, न$_{1}$ भिक्षाचार्य्यं, ग्र$_{2}$ भिक्ष्वाचाय्यथि (→भिक्षाचर्या च); ग्र$_{1}$ ** षा (→शुश्रूषा). –b) दे$_{1}$ ते$_{1}$ ग्र$_{1}$ गुरो, दे$_{8.9}$ गुणाः (→गुरोः). –c) का$_{1}$ दे$_{1}$ °कर्माग्नि कार्ये च, ब$_{1}$ °कर्माग्निहोत्रञ्च, + °कर्माग्नि-कार्यश्च, न$_{1}$ °धर्मोग्निकार्यं च, ग्र$_{2}$ °कर्माणि कार्यञ्च (→°कर्माग्निकार्यञ्च). –d) का$_{1}$ ब$_{2}$ दे$_{2.3.5.10}$ ब्रह्मचारिणः (→ब्रह्मचारिणाम्).

४४. –a) दे$_{10}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ म$_{1}$ ब्रह्मचारी° (→ब्रह्मचारि°). –b) ब$_{1.3}$ दे$_{2.10}$ भिक्षुकानां, दे$_{3}$ भिक्षुणां च (→भिक्षुकाणां); म$_{1}$ द्विजोत्तमाः, + द्विजोत्तमः (→द्विजोत्तमाः). –c) ग्र$_{2}$ साधारणः (→साधारणं).

४५. –a) ब$_{2}$ [अ]भिगमनं, म$_{1}$ [अ] भिगा (का) मित्वं (→[अ]भिगामित्वं). –b) का$_{1}$ ब$_{1.3}$ दे$_{2.6}$ स्वदारे च (→स्वदारेषु); ब$_{2}$ न चान्यथा, दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ च नान्यतः, न$_{1}$ न चा ** (→न चान्यतः). –c) का$_{1}$ °वर्जं (?), दे$_{1}$ न$_{1}$ म$_{1}$ °वर्ज्यं, दे$_{10}$ °वर्जुं (→°वर्ज्जं).

४६. –a) दे$_{10}$ अगर्भ° (→आगर्भ°); दे$_{1.8-10}$ ते$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. °धारणाद्, ते$_{1}$ ** वाद् (→°संभवाद्); का$_{1}$ ब$_{2.3}$ न$_{1}$ यावत्, दे$_{1}$ अद्यात्, दे$_{4}$ यत्नात्, दे$_{8-10}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. आज्ञा (दे$_{10}$ °ज्ञो) (→आद्यात्). –b) ब$_{3}$ काय्यन्तिन, दे$_{1}$ कार्येन तेन, दे$_{8.9}$ ते$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. कार्या तेन, ते$_{1}$ कार्यं चैव (→कार्यं तेन); दे$_{2}$ प्रसादतः (→[अ] प्रमादतः); दे$_{10}$ यतित्वमप्रमादतः (?). –c) दे$_{4}$ अकुर्वाणस्कं (→अकुर्वाणस्तु); दे$_{1}$ विप्रेन्द्र, दे$_{3.6}$ ते$_{1}$ विप्रेन्द्रो (→विप्रेन्द्रा). –d) का$_{1}$ दे$_{1.2.5}$ भ्रूणहत्या प्रजायते, दे$_{4}$ भ्रूणहा सोपि जायते, दे$_{8-10}$ ते$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. भ्रूणहा तू(दे$_{10}$ °रू)प जायते, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ भ्रूणहा चोपजायते.

४७. दे$_{1}$. ४७ b '°चातिथि-' ४८ b 'विधि' यावत् खण्डितम्. –a) ब$_{1.3}$ भक्त्या, द$_{1}$ ग्र$_{1}$ चार्या, ग्र$_{2}$ म$_{1}$ कार्यं (→शक्त्या). –b) ब$_{2}$ म$_{1}$ °भोजनम्, न$_{1}$ °पूजनात् (→पूजनम्).

४८. दे$_{1}$. ab ⊙ (द्र. ४७ पा. वि.). –a) दे$_{4}$ विवाह्यम् (→वैवाह्यम्); का$_{1}$ अग्नि, + अग्ने, ते$_{1}$ अग्नौ (→अग्निम्); का$_{1}$ अन्वीयात्, + संधीत, दे$_{2.6}$ अन्वीत, ते$_{1}$ चिन्वीत (→इन्धीत); दे$_{3}$ अग्निमन्दीत, दे$_{4}$ अग्निमिघात (?), न$_{1}$ अग्निमंथित्वं, द$_{1}$ अग्निमन्थीत (→अग्निमिन्धीत). –b) दे$_{10}$ °विधिः (→°विधि). –c) दे$_{1}$ चाशान्तर° (→देशान्तर°); मुब. °गते (→°गतो). –d) का$_{1}$ °पत्नीकं (→°पत्नीकः); दे$_{1.6.8-10}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए च (→वा); दे$_{5}$ मृतपत्नीकरेव वा, मुब. सूतः पत्नीत्विगेव वा.

४९. –a) ब$_{1.3}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ च(→तु). –b) दे$_{4}$ गृहस्थे (→गृहस्थो); ब$_{2}$ मुनिरुच्यते, दे$_{5}$ योनिमुच्यते, न$_{1}$ यो निरुप्यते (→योनिरुच्यते); ग्र$_{2}$ स गृहस्थो निरुच्यते. –c) द$_{1}$ तमुनि°, ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ तमनु° (→तमुप°). –d) ग्र$_{2}$ °छ्रेयो (→°छ्रेयान्); दे$_{1}$ गृहीप्रमी (→गृहाश्रमी).

५०. दे$_{3}$. ५० d धर्म- ५२ a ह्यर्थो. ⊙ (द्र. सं.). –a) का$_{1}$ दे$_{1.2}$ एकाश्रम्यं, दे$_{5}$ ते$_{1}$ ग्र$_{2}$ एकाश्रमं, न$_{1}$ आश्रयेन्य (→ऐकाश्रम्यं); ग्र$_{2}$ गृहस्तस्य (→गृहस्थस्य). –b) दे$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ वर्णानां, दे$_{6.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. चतुर्णां (→त्रयाणां); न$_{1}$ °चोदनात् (→°दर्शनात्). –c) दे$_{10}$ गृहस्थ्यम्, न$_{1}$ गार्हस्थम् (→गार्हस्थ्यम्); ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ एवेदं (→एवैकं). –d) ब$_{1}$ कर्म्म° (→धर्म°); ग्र$_{2}$ ज्ञेयधर्मसनातनः.

बं. १.२.५३ परित्यजेदर्थकामौ यौ स्यातां धर्मवर्जितौ ।
सर्वलोकविरुद्धं च धर्ममप्याचरेन्न तु ॥५१
धर्मात् संजायते ह्यर्थो धर्मात् कामोऽभिजायते ।
धर्म एवापवर्गाय तस्माद् धर्मं समाश्रयेत् ॥५२
धर्मश्चार्थश्च कामश्च त्रिवर्गस्त्रिगुणो मतः ।
सत्त्वं रजस्तमश्चेति तस्माद्धर्मं समाश्रयेत् ॥५३
ऊर्ध्वं गच्छन्ति सत्त्वस्था मध्ये तिष्ठन्ति राजसाः ।
जघन्यगुणवृत्तिस्था अधो गच्छन्ति तामसाः ॥५४
यस्मिन् धर्मसमायुक्तावर्थकामौ व्यवस्थितौ ।
इह लोके सुखी भूत्वा प्रेत्यानन्त्याय कल्पते ॥५५

धर्मात् संजायते मोक्षो ह्यर्थात् कामोऽभिजायते ।
एवं साधनसाध्यत्वं चातुर्विध्ये प्रदर्शितम् ॥५६
य एवं वेद धर्मार्थकाममोक्षस्य मानवः ।
माहात्म्यं चानुतिष्ठेत स चानन्त्याय कल्पते ॥५७
तस्मादर्थं च कामं च त्यक्त्वा धर्मं समाश्रयेत् ।
धर्मात् संजायते सर्वमित्याहुर्ब्रह्मवादिनः ॥५८
धर्मेण धार्यते सर्वं जगत् स्थावरजङ्गमम् ।
अनादिनिधना शक्तिः सैषा ब्राह्मी द्विजोत्तमाः ॥५९
कर्मणा प्राप्यते धर्मो ज्ञानेन च न संशयः ।
तस्माज्ज्ञानेन सहितं कर्मयोगं समाचरेत् ॥६०

---

५१. दे$_{3}$. ⊙ (द्र. ५० पा. वि.); दे$_{10}$. ५१b–५२a. ⊙ (ह. सं.). –a) ग्र$_{1}$ °कामी (→°कामौ). –c) का$_{1}$ °लोका° (→°लोक°); ग्र$_{2}$ °विरुद्धस्य (→°विरुद्धञ्च). –d) का$_{1}$ [आ]चरेन्ननु, ब$_{1}$. ग्र$_{2}$ [आ]चरेण तु (→[आ]चरेन्न तु).

५२. दे$_{8}$. abd खण्डितम्; दे$_{3.10}$. a ⊙. –a) दे$_{1}$ तस्मात् (→धर्मात्); ग्र$_{2}$ [अ]प्यर्थः (→ह्यर्थो). –b) दे$_{2}$ धर्मान्, न$_{1}$ धर्म-, ग्र$_{2}$ अर्थात् (→धर्मात्); दे$_{3}$ धर्माकामाभिजायते, दे$_{10}$ धर्मे चैवाभिजायते. –c) का$_{1}$ धर्मं (→धर्मः); द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ धर्मादेवापवर्गीयं. –d) दे$_{10}$ ब्रह्मं (→धर्मं); ब$_{2}$ दे$_{3.6}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ °चरेत् (→°श्रयेत्).

५३. दे$_{10}$.५३–५४ ⊙; का$_{1}$. ⊙; दे$_{8}$. ५३a, cd–५५a खण्डितम्. –a) दे$_{1.9}$ ग्र$_{2}$ धर्मं, दे$_{2}$ धर्माद्, दे$_{6}$ धन्यं (→धर्मः); दे$_{1.9}$ चार्थं च, दे$_{2}$ अर्थश्च, दे$_{6}$ यशश्च, न$_{1}$ ह्यार्थश्च, +चार्थश्च, ग्र$_{2}$ अर्थं च (→चार्थश्च); दे$_{1.9}$ कामंच (→कामश्च). –b) ब$_{2}$ त्रिगुणा**, दे$_{4}$ त्रिगुणोत्तमः, न$_{1}$ त्रिगुणात्मतः (→त्रिगुणो मतः). –c) दे$_{1}$ सत्व- (→सत्त्वं); द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ चैव (→चेति). –d) दे$_{3.4.6}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ °चरेत् (→°श्रयेत्).

५४. दे$_{8}$. खण्डितम्; दे$_{9.10}$. ⊙. –a) दे$_{6}$ गच्छति (→गच्छन्ति). –b) दे$_{6}$ तिष्ठति (→तिष्ठन्ति); दे$_{6}$ राजसा (→राजसाः). –c) द$_{1}$ °वृत्तिस्थाम् (→°वृत्तिस्था). –d) दे$_{3}$ तामसः (→तामसाः).

५५. दे$_{8}$. 'वस्थि·······त्यान' bd. खण्डितम्. –ab) दे$_{1.8-10}$ °युक्तौ अर्थं°, मुवें. मुए. मुब.° युक्तौ ह्यर्थं° (→°युक्तावर्थं°). –d) दे$_{1.8}$ कल्प्यते (→कल्पते); ग्र$_{2}$ प्रेत्यान्त्याय न कल्पते.

न$_{1}$ पुस्तके ab, cd मध्येऽधिकम्—

* तौ यत्ने चापि संत्यज्य धर्ममेव समाश्रितः .

५६. दे$_{10}$. ५६a–५८b ⊙; दे$_{3}$ न$_{1}$. ५६a–५७d ⊙ (ह. सं.); दे$_{8}$. a–c '°क्षो·········°धन' खण्डितम्. –a) ब$_{2}$ तस्मात् (→धर्मात्). –d) ब$_{1.2}$ दे$_{8.9}$ चातुर्विद्ये, ब$_{3}$ दे$_{4-6}$ चातुर्विध्यं, द$_{1}$ चतुर्विध्ये, ग्र$_{2}$ चातुर्वर्ण्ये (→चातुर्विध्ये); व$_{2}$ प्रतिष्ठितं (→प्रदर्शितम्).

५६ श्लोकात्परं दे$_{1}$ पुस्तके ५२c–५५b यावत् पाठः द्विरावृत्तः .

५७. दे$_{3.10}$ न$_{1}$. ⊙ (द्र. ५६ पा. वि.); दे$_{8}$. ab 'वेद··········°वः' खण्डितम्. –a) दे$_{4}$ एवं यो (→य एवं); ग्र$_{1.2}$ धर्मांश्च (→धर्मार्थ-). –b) का$_{1}$ कामो (→काम-); द$_{1}$ –मोक्षाश्च, ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ -मोक्षांश्च (→-मोक्षस्य). –c) मुब. माहात्म्यश् (→माहात्म्यं); ब$_{1}$ चानुतिष्ठेच्च, ब$_{3}$ च प्रतिष्ठेत, दे$_{1}$ या तु तिष्ठेत, ग्र$_{2}$ चानुतिष्ठन्तः (→चानुतिष्ठेत). –d) ब$_{1}$ चानन्ताय, ग्र$_{2}$ चनान्त्याय (→चानन्त्याय).

५८. दे$_{10}$. ab ⊙; दे$_{8}$. खण्डितम्. –a) दे$_{3.6}$ मुब. अर्थश्च, न$_{1}$ अर्थांश्च (→अर्थं च); दे$_{3.6}$ कामश्च, न$_{1}$ कामांश्च (→कामं च). –b) दे$_{3}$ त्यक्ता (→त्यक्त्वा); ब$_{1.2}$ °चरेत् (→°श्रयेत्). –c) दे$_{4}$ यस्मात् (→धर्मात्); दे$_{3}$ सर्वाम् (→सर्वम्). –d) ब$_{3}$ इत्याह (?) (→इत्याहुः).

५९. –a) दे$_{3}$*** (→धर्मेण); दे$_{1}$ वर्धते, ग्र$_{1}$ धा(सा)यंते (→धार्यंते). –c) दे$_{8}$** (→शक्तिः). –d) दे$_{1}$ द्विजोत्तम (→द्विजोत्तमाः); दे$_{8}$*****जोत्तमाः .

६०. –b) दे$_{3.6}$ विशेषतः (→न संशयः). –c) दे$_{8}$ तस्मा***** तं. –d) दे$_{1.2.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. °श्रयेत्, ते$_{1}$ °रभेत् (→°चरेत्).

प्रवृत्तं च निवृत्तं च द्विविधं कर्म वैदिकम् ।
ज्ञानपूर्वं निवृत्तं स्यात् प्रवृत्तं यदतोऽन्यथा ।।६१
निवृत्तं सेवमानस्तु याति तत् परमं पदम् ।
तस्मान्निवृत्तं संसेव्यमन्यथा संसरेत् पुनः ।।६२
क्षमा दमो दया दानमलोभस्त्याग एव च ।
आर्जवं चानसूया च तीर्थानुसरणं तथा ।।६३
सत्यं सन्तोष आस्तिक्यं श्रद्धा चेन्द्रियनिग्रहः ।
देवताभ्यर्चनं पूजा ब्राह्मणानां विशेषतः ।।६४
अहिंसा प्रियवादित्वमपैशुन्यमकल्कता ।
सामासिकमिमं धर्मं चातुर्वर्ण्येऽब्रवीन्मनुः ।।६५
प्राजापत्यं ब्राह्मणानां स्मृतं स्थानं क्रियावताम् ।
स्थानमैन्द्रं क्षत्रियाणां संग्रामेष्वपलायिनाम् ।।६६
वैश्यानां मारुतं स्थानं स्वधर्ममनुवर्ततताम् ।
गान्धर्वं शूद्रजातीनां परिचारेण वर्तताम् ।।६७
अष्टाशीतिसहस्राणामृषीणामूर्ध्वरेतसाम् ।
स्मृतं तेषां तु यत्स्थानं तदेव गुरुवासिनाम् ।।६८
सप्तर्षीणां तु यत्स्थानं स्मृतं तद् वै वनौकसाम् ।
प्राजापत्यं गृहस्थानां स्थानमुक्तं स्वयंभुवा ।।६९ वें १.२.७२

६१. –a) दे1 ते1 द1 ग्र1.2 प्रवृत्ति, दे5 प्रवृत्तां (→प्रवृत्तं); दे1 ते1 द1 ग्र1.2 निवृत्ति (→निवृत्तं). –b) का1 धर्म (?), दे10 कर्म (→कर्म); दे4 दैविकं, दे10 एव च (→वैदिकम्). –c) दे8 ** पूर्वं, न1 ज्ञानं पूर्व-, ग्र2 ज्ञानपूर्णं, (→ज्ञानपूर्वं); का1 ब2 दे1-3.5.6 ग्र2 निवृत्तिः (दे6 ग्र2 °त्ति) (→निवृत्तं); दे4 यत् (→स्यात्). –d) का1 ब2 दे1-3.6 ते1 ग्र2 प्रवृत्तिः (दे3.6 ग्र2 °त्ति), ग्र2 यन्ततो (→यदतो); दे4 ज्ञानवर्जमतोन्यथा.

६२. –a) का1 ब2 दे1-3.5.6 ग्र2 निवृत्ति (ब2 दे6 °त्ति) (→निवृत्तं); ब3 दे10 ते1 सेव्यमा° (→सेवमा°). –c) का1 ब2 दे2.3.5.6 ते1 निवृत्तिः (दे6 °त्ति), दे1 प्रवृविभिः, म1 निमित्तं (→निवृत्तं); का1 ब2 दे1-3.5.6 ते1 संसेव्या (→संसेव्यम्). –d) ते1 ह्यन्यथा (→अन्यथा); का1 दे5 द1 संस्मरेत्, दे10 संचरेत्, ग्र2 [अ]नुसरेत् (→संसरेत्); न1 नरः (→पुनः).

६३. दे8. d खण्डितम्. –a) ग्र1 रक्षा, ते1 शमी (→क्षमा); दे4.5 दया (→दमो); दे4.5 दमो (→दया); ग्र2 दान- (→दानं); दे3 न लोभः, ग्र2 अलोभ्यः (→अलोभः). –c) दे3 मुब. आर्जवः (→आर्जवं); का1 ब2 दे1.2.10 ग्र1.2 मुवं. मुए. चानुसूया (→चानसूया). –d) ब1 दे10 °शरणं, ब3 °शरणः (→°सरणं); ब2 तपः, दे1.9.10 दया (→तथा).

६४. दे8. cd 'ताभ्य······विशे.' खण्डितम्. –a) दे8 **, दे10 सत्य-(→सत्यं); ब1 सन्तोस, दे1.2.9.10 मुवं. मुए. मुब. सन्तोषं, दे8 * तोषं (→सन्तोषः).

६५. दे8. bc '°मक······°धर्मं' खण्डितम्. –a) ग्र2 °वादनं (→°वादित्वं). –b) का1 ग्र2 अकल्कना, ब2 दे5 अक * ता, ब3 न1 दे10 द1 ग्र1 म1 अकल्पना (ब3 दे10 द1 °ता), दे1 अकल्पता, दे4 अकष्टता (→अकल्कता). –c) ब2 सामादिक-मथर्वश्च, ब3 सामासिक्यमगर्वश्च, दे3 सामासिक्षिमथर्वश्च, दे6 सामाक्षिकामं * धर्मं, ते1 सामशिक्षामार्दवं च, ग्र2 सामासत इदन्धर्म्मं, म1 सामान्य (धि) कमिमं धर्मं. –d) का1 दे2 ग्र1 चातुर्वर्ण (का1 °र्ण्यं), ब1 म1 चातुर्वर्णे (→चातुर्वर्ण्ये); दे3 पुनः, द1 ग्र2 मुनिः (→मनुः).

अतः परं दे10 पुस्तके अधिकम् –

*अर्चि..। भगवान् पत्नी तस्माल्लक्ष्मीं समर्चय.

६६. दे8. abc 'ब्राह्म······स्था' खण्डितम्. –b) का1 ब1.3 दे2.3 श्रुतं, ब2 शुभं, ते1 कृत (?) (→स्मृतं); का1 दे10 क्रियावती, ब1 क्रियावतात् (→क्रियावताम्). –c) द1 ग्र1.2 म1 संग्रामेपि (→संग्रामेषु); का1 [अ]पलायिनी (→[अ]पलायिनाम्); दे10 संग्रामे च पलायनम्.

६७. द1 ग्र1.2 म1. ६७b–६८a ⊙ (द्र. सं.); दे8. ab. 'वैश्याना·········मनु' खण्डितम्; ग्र1. b ⊙. –b) का1 अनुवर्त्तत, ब1 अनुवर्तात्, दे1 परिवर्त्तिनां, दे4 ते1 अनुवर्त्तिनां (→अनुवर्त्तताम्). –c) दे10 गन्धर्व- (→गान्धर्वं); दे10 शुद्ध° (→शूद्र°). –d) दे4 परिचर्यानुवर्त्तिनां, दे8 परिच*****.

६८. द1 ग्र1.2 म1. ⊙ (द्र. ६७ पा. वि.); न1. ६८d–७१ a ⊙ (द्र. सं.); दे8. ६८d–६९c. यत्स्थानं········ प्राजापत्यं' खण्डितम्; दे4.9.10. ६८d–६९ a ⊙ (द्र. सं.); दे8. a खण्डितम्. –a) ते1 सहस्राणि (→सहस्राणां). –b) दे1 मुनीनां, दे4 यतीनां (→ऋषीणाम्). –c) दे3 स्मृति (→स्मृतं); ते1 च (→तु); ब2 दिवि यत्परमं स्थानं. –d) दे5 गुह्य° (→गुरु°).

६९. न1. ⊙ (द्र. ६८ पा. वि.); दे8. ab ⊙; दे4.9. 10 द1 ग्र1.2 म1. a ⊙ (द्र. ६८ पा. वि.). –a) ब3 च (→तु). –b) ब1.3 श्रुतं (→स्मृतं).

६९b अनन्तरं ग्र1 अधिकम्–

* शूद्रा गान्धर्वमाप्नोति जीवानामभयप्रदः ।

वें. १.२.७२ यतीनां यतचित्तानां न्यासिनामूर्ध्वरेतसाम् ।
हैरण्यगर्भं तत् स्थानं यस्मान्नावर्त्तते पुनः ॥७०
योगिनाममृतं स्थानं व्योमाख्यं परमाक्षरम् ।
आनन्दमैश्वरं धाम सा काष्ठा सा परागतिः ॥७१

ऋषय ऊचुः ।❀

भगवन् देवतारिघ्न हिरण्याक्षनिषूदन ।
चत्वारो ह्याश्रमाः प्रोक्ता योगिनामेक उच्यते ॥७२

श्रीकूर्म उवाच ।❀

सर्वकर्माणि संन्यस्य समाधिमचलं श्रितः ।
य आस्ते निश्चलो योगी स संन्यासी न पञ्चमः ॥७३
सर्वेषामाश्रमाणां तु द्वैविध्यं श्रुतिदर्शितम् ।
ब्रह्मचार्युपकुर्वाणो नैष्ठिको ब्रह्मतत्परः ॥७४
योऽधीत्य विधिवद्वेदान् गृहस्थाश्रममाव्रजेत् ।
उपकुर्वाणको ज्ञेयो नैष्ठिको मरणान्तिकः ॥७५
उदासीनः साधकश्च गृहस्थो द्विविधो भवेत् ।
कुटुम्बभरणे यत्तः साधकोऽसौ गृही भवेत् ॥७६
ऋणानि त्रीण्यपाकृत्य त्यक्त्वा भार्याधनादिकम् ।
एकाकी यस्तु विचरेदुदासीनः स मौक्षिकः ॥७७
तपस्तप्यति योऽरण्ये यजेद् देवान् जुहोति च ।
स्वाध्याये चैव निरतो वनस्थस्तापसो मतः ॥७८

---

७०. न1. ⊙ (द्र. ६८ पा. वि.); दे8. ab खण्डितम्. –a) का1 दे5.9.10 मुवें. मुए. मुब. जित° (→यत°). –c) दे1 हिरण्य° (→हैरण्य°); का1 ब2.3 दे2.3.5.6 यत् (→तत्). –d) दे1.4 यतिः (→पुनः); दे8 यस्मान्नाव****.

७१. न1. a. (द्र. ६८ पा. वि.); दे8. खण्डितम्.–a) द1 ग्र2 चमृतं, ग्र1 म1 त्वमृतं (→ग्रमृतं). –b) का1 ब3 दे4.6 व्योमाक्षं (का1 °क्ष), दे1 यत्स्थानं, दे3 व्योमार्क्ष (→व्योमाख्यं); ब1 दे1.4-6 मुवें. मुए. मुब. परमक्षरम्, द1 ग्र1.2 म1 परमं स्मृतम् (→परमाक्षरम्). –c) दे1 ग्रा*दम् (→ग्रानन्दम्); दे3.6 नाम, दे5 व्योम (→धाम). –d) दे8.10 या (→सा); ब2 परमा गतिः, दे1 सा परां गतिः (→सा परा गतिः).

❀ न1 ते1 द1 ग्र1.2 म1 ऋषयः.

७२. –a) दे3.8 देवताविघ्न, न1 देवताविघ्नन्, द1 ग्र2 म1 देवता राति(ग्र2 °तिः), ग्र1 देवतारराते (→देवतारिघ्न). –b) ब3 हिरण्याख्य° (→हिण्याक्ष°); दे1.4 °निसूदन (→°निषूदन). –c) दे1 ह्याश्रमो, द1 ग्र1.2 म1 [ग्र]प्याश्रमाः (→ह्याश्रमाः); दे1 ग्र1 प्रोक्तो (→प्रोक्ताः). –d) दे1 एकं, दे4 कर्ग (→एक); न1 योगीनां कः क उच्यते, द1 ग्र1 योगीनाम (द10 मे) क उच्यते, ग्र2 योगिनामं क उच्यते, म1 योगिनामत उच्यते.

❀ का1 ब1-3 दे1-2.5.6.8-10 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. कूर्म उवाच; दे3 कूर्म उ०; न1 ते1 कूर्मः; ग्र1 म1 श्रीकूर्म्मः.

७३. –a) दे9 द1 ग्र2 सन्यस्य (→संन्यस्य). –b) ब2 ग्रथ संश्रितः, ब3 ग्रत संश्रितः, दे1 ग्रचं* श्रितः, दे4 ग्रचलं स्वतः, दे10 ग्रचलं श्रि (स्मृ)तः, ते1 ग्रतलमाश्रितः, ग्र2 ग्रचलं श्रुतः (→ग्रचलं श्रितः). –c) ब1 दे8-10 यत्रास्ते, ब3 यथास्ते, ग्र1.2 म1 यश्चास्ते (→य ग्रास्ते). –d) दे3.6.10 सन्यासी (→संन्यासी); का1 तु, दे1.4.5.8.9 मुवें. मुए. मुब च (→न); ब1.3 संन्यासी न तु पञ्चमः.

७४. –a) दे10 ग्राश्रमाणानां (→ग्राश्रमाणान्तु); ब1.2 दे1 च (→तु); –b) का1 ब2 दे2.4.5.8.9 म1 श्रुतिदर्श (दे5° शि) नं (म1 °नः). ग्र2 श्रुतदर्शितं (→श्रुतिदर्शितम्). –c) ब2 ते1 ब्रह्मच(ब2 चा)र्यं प्रकुर्वाणो, दे4 ब्रह्मवायुवकर्वाणो(?). –d) दे4 °तत्वतः (→°तत्परः).

७५. –a) दे1 विविधान् (→विधिवद्); ब1 वेदा, ब3 देवान् (→वेदान्). –b) दे6 ग्राव्रजन्, ग्र1 ग्राभजेत् (→ग्राव्रजेत्). –c) ग्र1 ** कुर्वाणको (→उपकुर्वाणको). –d) ब1 नैष्ठिके, (→नैष्ठिको); ब2 मरणान्तिकं, ब3 मरणान्तकः, न1 मरणान्ततः (→मरणान्तिकः).

७६. –b) द1 ग्र1.2 म1 द्विगुणो (→द्विविधो). –c) का1 दे4.7.9 न1 मुवें. मुए. मुब. °भरणायत्तः (का1 दे4 °त्नः), ब1-3 दे1-3 द1 °भरणे यत्नः, दे10 °भरणासक्तः, ते1 °भरणे यस्तु, ग्र1 °भरणे युक्तः (→°भरणे यत्तः). –d) ग्र2 स (→[ग्र]सौ).

७७. –a) का1 ब2 °हृत्य (→°कृत्य). –b) दे3 त्यक्ता (→त्यक्त्वा); दे2.3.5 भार्य्या (→भार्या-); दे4 °धनादिकां (→°धनादिकम्). –c) द1 ग्र1.2 म1 विचरेद्यस्तु (→यस्तु विचरेद्). –d) ब3 ते1 म1 मोक्षि (ते1 °क्ष) कः, दे1.3 मैं (दे3 मे) क्षितः, न1 वै मतः, द1 माक्षिकः (→मौक्षिकः).

७८. –a) दे9 तपति (→तप्यति). –b) का1 ब1 दे1 य (ब1 ज) जे देवान्, दे6 जपेदेवा, न1 द1 जपेद्देवां (→यजेद् देवान्); दे1 *, दे4 वा (→च). –c) द1 स्वाध्यायो नैव, ग्र2 म1 स्वाध्यायेनैव (→स्वाध्याये चैव). –d) दे3 वनस्थाः (→वनस्थः); दे3 तापसो मनः, द1 ग्र1 म1 ताप (द1 °म) सः स्मृतः, ग्र2 तापस** (→तापसो मतः).

तपसा कर्षितोऽत्यर्थं यस्तु ध्यानपरो भवेत् ।
सांन्यासिकः स विज्ञेयो वानप्रस्थाश्रमे स्थितः ।।७९
योगाभ्यासरतो नित्यमारुरुक्षुर्जितेन्द्रियः ।
ज्ञानाय वर्तते भिक्षुः प्रोच्यते पारमेष्ठिकः ।।८०
यस्त्वात्मरतिरेवस्यान्नित्यतृप्तो महामुनिः ।
सम्यग् दर्शनसंपन्नः स योगी भिक्षुरुच्यते ।।८१
ज्ञानसंन्यासिनः केचिद् वेदसंन्यासिनोऽपरे ।
कर्मसन्यासिनः केचित् त्रिविधाः पारमेष्ठिकाः।।८२
योगी च त्रिविधो ज्ञेयो भौतिकः सांख्य एव च ।
तृतीयोत्याश्रमी प्रोक्तो योगमुत्तममास्थितः ।।८३

प्रथमा भावना पूर्वे सांख्ये त्वक्षरभावना ।
तृतीये चान्तिमा प्रोक्ता भावना पारमेश्वरी ।।८४
तस्मादेतद् विजानीध्वमाश्रमाणां चतुष्टयम् ।
सर्वेषु वेदशास्त्रेषु पञ्चमो नोपपद्यते ।।८५
एवं वर्णाश्रमान् सृष्ट्वा देवदेवो निरञ्जनः ।
दक्षादीन् प्राह विश्वात्मा सृजध्वं विविधाः प्रजाः।।८६
ब्रह्मणो वचनात् पुत्रा दक्षाद्या मुनिसत्तमाः ।
असृजन्त प्रजाः सर्वा देवमानुषपूर्विकाः ।।८७
इत्येष भगवान् ब्रह्मा स्रष्टृत्वे स व्यवस्थितः ।
अहं वै पालयामीदं संहरिष्यति शूलभृत् ।।८८ वें. १.२.९१

७९. –a) दे8-10 कर्षतेत्यर्थं, न1 ग्र1 म1 कर्शितोत्यर्थं, द1 कशितोप्यर्थः (→कर्षितोऽत्यर्थं). –b) का1 न्यास° (→ध्यान°); ब1 मतः, + भवेत् (→भवेत्). –c) का1 ब2 दे1-6 सन्यासिकः (दे6 °नः), ब1.3 न1 सान्यासिकः, दे10 संन्यासिकः, द1 ग्र1 म1 सन्यसेद्यः, ग्र2 संत्यस्सद्यो (→सांन्यासिकः). –d) दे3 वानप्रस्थो (→वानप्रस्था-).

८०. –c) ग्र2 बर्द्धते (→वर्त्तते). –d) दे3 प्रोच्य तं (→प्रोच्यते); का1 ब1-3 दे1.10 द1 म1 परमेष्ठिकः (→पारमेष्ठिकः).

८१. –a) का1 ब2 य आत्म°, ब3 यश्चात्म°, दे3.5 यात्म°, ग्र2 यःस्वात्मा° (→यस्त्वात्म°); न1 °मति° (→°रति°); दे10 यस्त्वात्मनिरतो नित्यं. –b) दे4.6 महामतिः (→महामुनिः); दे10 गुप्तो तिष्ठेत्महामुनिः .

८२. दे6 न1 . b c ⊙ (द्र. सं.). –a) ब1.2 ज्ञानस (?) न्यासिनः, ब3 आत्मसंन्यासिनः, द1 ज्ञानं संन्यासिनः (→ज्ञानसंन्यासिनः). –b) का1 केचित्, ते1 कर्म– (→वेद–); ब1.2 म1 परे (→[अ] परे). –c) ते1 वेद° (→कर्म°); ब1.3 दे2.3 °स (?) न्यासिनः (→°संन्यासिनः). –d) ब1 त्रिविधा (→त्रिविधाः); दे10 त्रिविधा परमेष्ठिकः.

८३. –a) ग्र2 त्रिविधा (→त्रिविधो). –b) दे1 सं (?) ख्य (→सांख्य). –c) ब1.2 दे1.3 मुब. [अ]न्त्या (दे1 °न्ता ?) श्रमी, ब3 चाश्रमः, दे4 चांतिमा, दे10 चाश्रमी, न1 ग्र1 म1 मुवें. मुए. ह्याश्रमी, ते1 [अ] न्याश्रमी, म1 [अ] न्याश्रमः (→[अ] त्याश्रमी); ग्र2 प्रोक्तः (→प्रोक्ता). –d) दे1.4.8-10 ते1 द1 ग्र1 म1 मुवें. आश्रितः (दे4 °ताः) ग्र2 आश्र (?) ताः (→आस्थितः).

८४. –a) ब1 प्रथमो (→प्रथमा); ग्र2 भवानात् (→भावना); दे4.6 पूर्वं, ते1 पूर्वा (→पूर्वे). –b) दे4 सांक्षे (?), ते1 सांख्या (→सांख्ये); दे10 चाक्षर° (→त्वक्षर°); दे4 °भावनात् (→°भावना). –c) ब1 दे4.5 तृतीया (→तृतीये); दे5 ग्र2 चान्तिका (ग्र2 °कौ), म1 चान्त्यमा (→चान्तिमा); ब1.3 [इ] त्युक्त्वा, ग्र2 प्रोक्तः (→प्रोक्ता). –d) का1 दे10 द1 ग्र2 परमेश्वरी (→पारमेश्वरी).

८४ श्लोकात्परं दे3 पुस्तके अधिकम्—
योगमुत्तममास्थितः । प्रथमा भावना पूर्व सांख्यतत्त्व•••
(= ८३d–८४b)

८५. –a) द1 ग्र1.2 म1 तस्मादेवं (→तस्मादेतत्); का1 ब2 दे1.2.4 विजानीयाद्, न1 विजानी(न्द्र)ध्वम (→विजानीध्वम्). –b) ब3 चतुष्टकं (→चतुष्टयम्). –d) दे4 धवनो (→पञ्चमो).

८६. म1. ८६–९५b ⊙. –a) दे6 वर्णाश्रमा, न1 ग्र1 वर्णाश्रमं (न1 °मां) (→वर्णाश्रमान्); का1 न1 दृष्ट्वा (→सृष्ट्वा). –b) न1 °देवं (→°देवो); न1 चतुर्मुखः (→निरञ्जनः). –c) दे6 दक्षादी (?), ग्र2 दी (?) क्षादीन् (→दक्षादीन्); –d) ब1 विविधा (?) (→विविधाः).

८७. म1. ⊙ (द्र. ८६ पा. वि.). –a) ग्र2 पुत्रान् (→पुत्रा[:]). –b) ब2 °पुङ्गवाः, दे1 °सत्तमः (→°सत्तमाः). –c) ब3 दे4 न1 असृजन्तः (दे4 °तो ?), द1 ग्र1.2 असृज° (ग्र2 °जन्) स्ते (ग्र2 °ते) (→असृजन्त); दे8-10 ग्र2 मुवें. सर्वे (→सर्वाः). –d) दे1.3.4 मुवें. °पूर्वकाः, न1 °रूपिका (→°पूर्विकाः).

८८. म1. ⊙ (द्र. ८६ पा. वि.). –a) का1 इत्येषा, दे8-10 द1 मुवें. इत्येवं (दे10 °व) (→इत्येष); दे5 भग*

वें.१.२.६१ तिस्रस्तु मूर्त्तयः प्रोक्ता ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ।
रजःसत्त्वतमोयोगात् परस्य परमात्मनः ॥८९
अन्योन्यमनुरक्तास्ते ह्यन्योन्यमुपजीविनः ।
अन्योन्यं प्रणताश्चैव लीलया परमेश्वराः ॥९०
ब्राह्मी माहेश्वरी चैव तथैवाक्षरभावना ।
तिस्रस्तु भावना रुद्रे वर्तन्ते सततं द्विजाः ॥९१
प्रवर्तते मय्यजस्रमाद्या चाक्षरभावना ।
द्वितीया ब्रह्मणः प्रोक्ता देवस्याक्षरभावना ॥९२
अहं चैव महादेवो न भिन्नौ परमार्थतः ।
विभज्य स्वेच्छयात्मानं सोऽन्तर्यामीश्वरः स्थितः॥९३
त्रैलोक्यमखिलं स्रष्टुं स देवासुरमानुषम् ।
पुरुषः परतोऽव्यक्ताद् ब्रह्मत्वं समुपागमत् ॥९४
तस्माद् ब्रह्मा महादेवो विष्णुर्विश्वेश्वरः परः ।
एकस्यैव स्मृतास्तिस्रस्तनूः कार्यवशात् प्रभोः ॥९५
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन वन्द्याः पूज्याः प्रयत्नतः ।
यदीच्छेदचिरात् स्थानं यत्तन्मोक्षाख्यमव्ययम् ॥९६

(→भगवान्); द1 ब्रह्मन् (→ब्रह्मा). –b) का1 दे6 सृष्टत्वे, ब2 सृष्ट्यर्थं, दे1 सृष्ट्वे*, दे2 सृष्ट्वेदं, दे3.9.10 सृष्टृत्वे (→स्रष्टृत्वे) दे10 न1 द1 ग्र2 स (ग्र2 सा) व्यवस्थितः (ग्र2 °ताः) (→संव्यवस्थितः); ग्र1 स्रष्टा सत्वे व्यवस्थितः. –c) दे4 [इ]ति (→[इ]दं). –d) दे2 शूलधृक्, न1 शूलभुक् (→शूलभृत्).

८९. म1. ⊙ (द्र. ८६ पा. वि.). –a) दे10 तिसृस्तु (→तिस्रस्तु); ब1 मूर्त्तय[:], दे10 मूक्तयः (→मूर्त्तयः). –b) दे1 ब्रह्माविष्णुः (→ब्रह्मविष्णु-), ब2 °शिवात्मिकाः, दे6.9 °महेश्वरः (→महेश्वराः). –c) ब1 सत्त्वं (→सत्त्व-). –d) दे1 परमहात्मनः (→परमात्मनः); दे5 परम्परमहात्मनः.

८९ श्लोकस्य ab, cd मध्ये न1 अधिकम्.

* एकस्यैव महेशस्य देवदेवस्य शूलिनः ।

९०. म1. ⊙ (द्र. ८६ पा. वि.). –b) दे1 ग्र2 वन्यो, द1 ग्र1 अन्यो (→ह्यन्यो). –c) ब1 दे4.8-10 न1 ते1 मुवें. अन्योन्य- (→अन्योन्यं); दे5 प्रागता, दे6 प्रणतां (→प्रणताश्). –d) दे4.10 न1 परमेश्वरः (→परमेश्वराः).

९१. म1. ⊙ (द्र. ८६ पा. वि.). –b) दे4 [ए]वेश्वर° न1 त्वक्षर°, ग्र1 चाक्षर° (→[ए]वाक्षर°). –c) दे4 रुद्रं (→रुद्रे). –d) का1 दे3 ग्र1 वर्तते, ग्र2 वर्तन्ति (→वर्तन्ते).

९२. म1. ⊙ (द्र. ८६ पा. वि.); द1 ग्र1.2. cd ⊙; ब3 'मध्य……क्षर' इति अस्पष्टम्. –a) ब2.3 दे2-4.6 ते1 प्रवर्तन्ते, ग्र2 प्रवत्तते (→प्रवर्तते); का1 मध्यमं तु, दे1 ते1 मयाजस्रं, दे3 मर्य(?)जस्रं, दे6 यदाजस्रं, ग्र2 मय्यजस्य (→मय्यजस्रम्). –b) का1 आद्याचा (चा)क्षर°, ब1.2 दे6 ते1 अन्याश्चाक्षर°, दे3 आन्याश्वाक्षर°, न1 अन्यात्वक्षर°, मुए. मुवें. आद्यात्वक्षर° (→आद्या चाक्षर°); ब1.2 दे3.6 ते1 °भावनाः (→°भावना). –c) न1 द्वितीयां (→द्वितीया). –d) ते1 देवस्साक्षर° (→देवस्याक्षर°).

९२ श्लोकात्परं दे9 पुस्तके अधिकम्—

* ……… तथैवाक्षर भावना ।
तिस्रस्तु भावना *द्रे वर्तन्ति सततं द्विजाः ।
प्रवर्तते मय्यजस्रं आद्याचाक्षरभावना ।
द्वितीया ब्रह्मणः प्रोक्ता देवस्याक्षरभावना ।
(=६१d–६२).

९३. म1. ⊙ (द्र. ८६ पा. वि.). –a) न1 °देवां (→°देवो). –b) ब1 दे5.6 ते1 मुवें. मुए. भिन्नो (दे5 मुवें. मुए. °न्नः), ग्र2 भिन्ना (→भिन्नौ); ब2 परमात्मनः (→परमार्थतः). –c) दे10 विभाज्य (?) (→विभज्य); दे3 स्वछया (?) (→स्वेच्छया). –d) ग्र1.2 अन्तर्यामी (→सोऽन्तर्यामी); का1 [ई]श्वरः स्थिरः, ग्र2 ईश्वराथितः (→[ई]श्वरः स्थितः).

९४. म1. ⊙ (द्र. ८६ पा. वि.). –a) दे3 आविलं (→अखिलं); ब3 श्रेष्ठं, दे1 स्रष्टो, दे10 ते1 सृष्टुं, न1 द्रष्टुं (→स्रष्टुं). –c) दे6.10 परमो (→परतो); का1 ब2.3.6 न1 [अ]व्यक्ता, दे1.4 [अ]व्यक्तान्, दे8.9 मुवें. मुए. [अ]व्यक्तो, दे10 यस्तु (→[अ]व्यक्ताद्). –d) ते1 स्रष्टृत्वं (→ब्रह्मत्वं); ब1.3 दे4 समुपागतः (→समुपागमत्).

९५. म1. ab ⊙; न1. ९५c–९७ ⊙. –b) ब1.3 प्रभुः (→परः). –c) का1 दे5.6 ग्र1 स्मृता तिस्रः (का1 °सस्), दे10 स्मृतिस्तत्र, ग्र2 मृतातिस्रः (→स्मृतास्तिस्रस्). –d) का1 दे5 तनुः, ब1 दे8-10 मुवें. मुए. तद्वत्, ब2 सूनुः, ब3 दे4 द1 ग्र1.2 तत्तत्, दे1 तत्व, दे3 शुद्धिः, ते1 ताहि, म1 तस्मात्, मुब. मूर्तीः (→तनूः); का1 ब3 दे9.10 द1 प्रभो, ते1 स्मृताः, ग्र2 प्रभुः (→प्रभोः).

९६. न1. ⊙. –a) दे2 °प्रकारेण (→°प्रयत्नेन). –b) ग्र2 चिन्त्या, (→वन्द्याः); ब2 दे1.5.8-10 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. विशेषतः (→प्रयत्नतः). –c) का1 यदीक्षेद्, ते1 यदि चेद्, (→यदीच्छेद्); दे3 अचिरान्, द1 तु विराट् (→अचिरात्); दे10 मानं, ते1 ज्ञानं (→स्थानं). –d) दे10 यत्तान्, ग्र2 यत्तं (→यत्तन्); दे9 मोक्षाक्षं (→मोक्षाख्यं).

वर्णाश्रमप्रयुक्तेन धर्मेण प्रीतिसंयुतः ।
पूजयेद् भावयुक्तेन यावज्जीवं प्रतिज्ञया ॥९७
चतुर्णामाश्रमाणां तु प्रोक्तोऽयं विधिवद्द्विजाः ।
आश्रमो वैष्णवो ब्राह्मो हराश्रम इति त्रयः ॥९८
तल्लिङ्गधारी सततं तद्भक्तजनवत्सलः ।
ध्यायेदथार्चयेदेता ब्रह्मविद्यापरायणः ॥९९
सर्वेषामेव भक्तानां शंभोर्लिङ्गमनुत्तमम् ।
सितेन भस्मना कार्यं ललाटे तु त्रिपुण्ड्रकम् ॥१००
यस्तु नारायणं देवं प्रपन्नः परमं पदम् ।
धारयेत् सर्वदा शूलं ललाटे गन्धवारिभिः ॥१०१

प्रपन्ना ये जगद्बीजं ब्रह्माणं परमेष्ठिनम् ।
तेषां ललाटे तिलकं धारणीयं तु सर्वदा ॥१०२
योऽसावनादिर्भूतादिः कालात्माऽसौ धृतो भवेत् ।
उपर्यधो भावयोगात् त्रिपुण्ड्रस्य तु धारणात् ॥१०३
यत्तत् प्रधानं त्रिगुणं ब्रह्मविष्णुशिवात्मकम् ।
धृतं त्रिशूलधरणाद् भवत्येव न संशयः ॥१०४
ब्रह्मतेजोमयं शुक्लं यदेतन् मण्डलं रवेः ।
भवत्येव धृतं स्थानमैश्वरं तिलके कृते ॥१०५
तस्मात् कार्यं त्रिशूलाङ्कं तथा च तिलकं शुभम् ।
त्रियायुषं च भक्तानां त्रयाणां विधिपूर्वकम् ॥१०६ वें.१.२.१०६

९७. न1. ⊙; दे4.10. bc ⊙. –a) ग्र2 सर्वा° (→वर्णा°); ब2.3 दे3.6 वर्णाश्रम (ब2.3 °मं) प्रयत्नेन. –b) द1 ग्र1.2 म1 प्रतिसंवृ (ग्र2 °हृ) तः (→प्रीतिसंयुतः). –c) दे3 पूजयद् (→पूजयेद्); ते1 °यज्ञेन (→°युक्तेन). –d) ब1 दे8-10 ग्र1.2 यावज्जीव- (→यावज्जीवं); ग्र1 -प्रतिक्रिया (→प्रतिज्ञया).

९८. –a) ग्र2 चातुर्वर्णाश्रमाणन्तु. –b) दे4 त्रिविधो, दे10 च विधिः, म1 विविधं (→विधिवद्). –c) दे6.10 ग्र2 ब्रह्मो (→ब्राह्मो). –d) दे3 दूराश्रम, दे6 शिराश्रम, ते1 ग्र1 हृ(ते1 प) राश्रय (→हराश्रम); दे4 स्मृतः, + त्रयः (→त्रयः).

९९. –a) दे1.8-10 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. नियतं (ग्र1 °तस्), दे5 सत* (→सततं).–b) न1 भक्तं (→भक्त-).–c) ब1 अर्थाच्चर्चयेद्, ब3 अ*च्चर्चयेद्, दे4 अथार्चयेद्, द1 तथार्चयेद्, ग्र2 तानर्चयेद्, म1 तदार्चयेद् (→अथार्चयेद्); दे5 ग्र2 एवान्, दे6.10 एता (→एतान्).

१००. –a) ब3 देवानां (→भक्तानां). –b) ग्र1 शान्तो लिङ्गम्, ग्र2 ** लिंगम, म1 श्रौतलिंगम् (→शम्भोर्लिङ्गम्).–c) दे3 संतेन, न1 त्रि (सि) तेन, ग्र2 स तेन (→सितेन); दे1 कार्या (→कार्यं). –d) ब2 ते1 च (→तु).

१०१. –a) दे1 येस्तु (→यस्तु). –b) दे3 प्रसन्नः, दे4 प्रपन्नं (→प्रपन्नः); ते1 परम् (→पदम्). –c) न1 स सदा (→सर्वदा); दे10 ऊर्ध्वं (→शूलं). –d) न1 वारिणा, ते1 धारिभिः (→वारिभिः).

१०२. –a) दे4 प्रपन्नाय, ग्र2 प्रपन्नयेत् (→प्रपन्ना ये); दे3 बीज (?), ते1 विभुं (→बीजं). –c) न1 ललाट– (→ललाटे); ते1 तिलको (→तिलकं). –d) ते1 धारणे यस्तु सर्वदा, ग्र2 धारिणी * न्तु सर्वदा.

१०३. –a) दे10 ये° (→यो°); दे8.9 न1 द1 म1 अनादि- (?) (→अनादिर्); दे10 भूतानि, न1-भूतादि (→भूतादिः). –b) न1 कालात्मा स, ग्र2 कालात्मानो (→कालात्माऽसौ); ब1.3 वृतो, ग्र2 [अ]ग्रतो (→धृतो); दे3.6 [अ]भवत् (→भवेत्); ते1 कालात्मा साध्यतो भवेत्. –c) दे4 द1 उपर्यथो, दे6 उपार्यधो (→उपर्यधो); ब3 दे3.6 ग्र1 म1 भाग° (→भाव°); दे3 -योगास्, न1 -योगी (→-योगात्); ग्र2 उपा ******ग्र. –d) ब1 त्रिपुण्डस्य तु, ब3 त्रिपुण्ड्रकस्य, दे4 ते1 त्रिपुण्ड्रस्य च, (→त्रिपुण्ड्रस्य तु); का1 धारणा, दे2 धारिणा (→धारणात्).

१०४. –a) दे1 यतः प्रधान–, ते1 यस्तत्प्रधानं, द1 ग्र1.2 म1 यत् प्रसादन्तु (→यत्तत्प्रधानं). –c) ब1.3 दे4.6 ते1 त्रिशूल भ (दे4 °म) रणात्, दे1 त्रिशूल* रणात्, दे2.3.5.8-10 मुवें. मुए. तु शूलधरणाद्, न1 त्रिशूलधरणं (→त्रिशूलधरणात्); ग्र2 धृतिन्तु शूलन्धरणात्. –d) दे1 भव(त)त्येव, दे3 भवत्येवं (→भवत्येव).

१०५. –a) ब2.3 शुद्धं, दे5 शुल्कं (?), दे10 शूलं, द1 ग्र1.2 म1 युक्तं (→शुक्लं). –b) ग्र1 यदेवम्, ग्र2 य एवम्, म1 यन्देवं (→यदेतन्); द1 ग्र1.2 म1 धरेत् (→रवेः). –c) दे8 भवह्येव, दे10 अ(?)वत्येव (→भवत्येव); दे3 न1 धृवं, द1 घृतं (→धृतं); दे10 स्थाने, ते1 तावत् (→स्थानम्). –d) ब3 ऐश्वर्य्यं, ग्र2 ईश्वरे (→ऐश्वरं); दे5 [अ]क्षतेः (?), न1 तु वै, द1 ग्र1.2 म1 धृते (→कृते).

१०६. –a) दे3 कार्य (?), दे10 कार्ये, ग्र2 कालं (→कार्यं); दे3.6 म1 त्रिशूलाङ्गं (→त्रिशूलांकं). –b) न1 तथैव (→तथा च). –c) का1 ब1-3 दे2.5.6 मुवें. मुए. मुब. आयुष्य-ञ्चापि, दे1 आयुधां चापि, दे3 आयुषश्चापि, दे8-10 न1 आयुषं चा

बं.१.२.१०९ यजेत जुहुयादग्नौ जपेद् दद्याज्जितेन्द्रियः ।
शान्तो दान्तो जितक्रोधो वर्णाश्रमविधानवित्।।१०७

एवं परिचरेद् देवान् यावज्जीवं समाहितः ।
तेषां संस्थानमचलं सोऽचिरादधिगच्छति ।।१०८

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्त्र्यां संहितायां पूर्वविभागे द्वितीयोऽध्यायः ।।२।।

३

ऋषय ऊचुः ।❀

वर्णा भगवतोद्दिष्टाश्चत्वारोऽप्याश्रमास्तथा ।
इदानीं क्रममस्माकमाश्रमाणां वद प्रभो ।।१

श्रीकूर्म उवाच ।❀

ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थो यतिस्तथा ।
क्रमेणैवाश्रमाः प्रोक्ताः कारणादन्यथा भवेत् ।।२

उत्पन्नज्ञानविज्ञानो वैराग्यं परमं गतः ।
प्रव्रजेद् ब्रह्मचर्या तु यदीच्छेत् परमां गतिम् ।।३

(दे10 वा)पि, ते1 त्रयायुषेण, द1 श्रयायुषं च, ग्र2 त्र्यायुषञ्च (→त्रियायुषं च); दे1 भूतानां (→भक्तानां).

१०७. –a) का1 यजेत्, दे10 जयेत, ते1 जपेच्च (→यजेत). –b) दे4 देवान् (→दद्याज्); ब3 जपं कुर्याज्जि-तेन्द्रियः. –d) ते1 विभाग° (→विधान°).

१०८. –a) दे3 एव (?) (→एवं); ते1 पंचचरेद् (→परिचरेद्); दे2 देवं, ते1 देहान् (→देवान्). –b) दे10 यावज्जीव–(→यावज्जीवं); दे10 समाहिताः (→समाहितः). –c) ब1.3 दे1.4.5.8-10 न1 द1 ग्र1.2 मुबं. स्वस्थानं, म1 तु स्थानं (→संस्थानम्); दे10 द1 अतुलं (→अचलं). –d) ब2 न चिराद्, ते1 अचिराद् (→सोऽचिराद्); का1 अविगच्छति, दे4 एव गच्छति (→अधिगच्छति).

पुष्पिका—

पुराणनाम—का1 दे3 इत्यादि महापुराणे, ब1 इति कौर्मे, ब2 ग्र2 इति कूर्मपुराणे, ब3 इति कौर्मे षट्साहस्त्र्यं संहितायां, दे1.8-10 द1 ग्र1 मुबं मुए इति श्रीकूर्मपुराणे, दे2 इत्यादि महापुराणे कौर्मे, दे4.5 इत्यादि महापुराणे कौर्मे, दे6 इत्यादिमहापुराणे कूर्मे, न1 इति श्रीकूर्मे, ते1 इत्यादि महा-पुराणे कूर्मपुराणे, म1 श्रीकूर्मपुराणे, मुब. इति श्रीकूर्मे महापुराणे पूर्वभागे. **अध्यायनाम**—द1 ग्र1 म1 ⊙; का1 ब3 दे2.3 श्रीकल्पवृत्तान्ते (ब3°न्त) वर्णाश्रमोपवर्णने, ब1.2 दे2.4 न1 दे6 श्रीकृष्णवृत्तान्ते, दे8.9 वर्णाश्रमवर्णनं, दे1.2.8-10 मुबं. मुए. मुब. वर्णाश्रमवर्णनं नाम, दे5 वर्णाश्रमोपवर्णनं, ते1 श्रीकल्पे वर्णाश्रमोपवर्णने. **अध्यायसंख्या**—का1 ब1.3 दे1-5.8.9 न1 ते1 द1 ग्र1.2 म1 द्वितीयोऽध्यायः, ब2 दे6 ।।२।।, दे10 मुबं. मुए. मुब. द्वितीयोध्यायः ।।२।।

३

❀ ग्र1. ⊙; दे1 ऋष***; दे10 ऋषय उवाच; न1 ते1 द1 ग्र2 म1 ऋषयः .

१. –a) दे1 भगवतोद्दिष्टां, दे6.10 भगवतोदिष्टाश् , ते1 द1 ग्र1.2 म1 भगवतादिष्टाश् (→भगवतोद्दिष्टाश्). –b) दे1 [अ]प्याश्रमः, दे4 ते1 ह्याश्रमाः (→[अ]प्याश्रमाः). –c) दे1 क्रममस्मा*, न1 कर्मवास्माकं (→क्रममस्माकं). –d) दे1 *श्रमाणां (→आश्रमाणां).

❀ का1 ब1-3 दे2.3.5.6.8-10 मुबं. मुए. कूर्म उवाच; दे4 श्रीभगवानुवाच; न1 ग्र2 कूर्मः; ते1 ग्र1 म1 श्री कूर्मः.

२. –a) दे10 गृहस्थस्य, द1 ग्र1.2 म1 गृहस्थोथ, ग्र2 गृहस्थो वा (→गृहस्थश्च). –b) का1 वाणप्रस्थो (→वान-प्रस्थो). –d) का1 करणाद्, ब2 तारुण्याद् (→कारणाद्); दे4 अन्यथो (→अन्यथा); ब1.3 ते1 भवन्, ब2 मुब. नहि, दे6.8-10 न1 भवत् (→भवेत्).

३. –a) ब1 ग्र2 विज्ञान, दे5 मुबं. विज्ञानी, द1 विज्ञाना (→विज्ञानो); न1 उत्पन्नज्ञान(विज्ञान)विज्ञानो.–b) न1 वैराग्य-(→वैराग्यं); दे6 गताः (→गतः). –c) दे1 प्रव्रजे(?), द1 प्रवृजेत् (→प्रव्रजेत्); ब2 दे3.6 ब्रह्मचर्य्यन्तु, ब3 ब्रह्मचर्यार्थं, दे1 ब्रह्मचर्या तु, दे4 न1 ब्रह्मचर्यां तु, ते1 ब्रह्मचर्यान्ते, द1 व्रतचर्यां तु, ग्र1.2 म1 व्रतचर्यान्तु (→ब्रह्मचर्या तु). –d) ग्र2 यदि गच्छेत् परां गतिं.

दारानाहृत्य विधिवदन्यथा विविधैर्मखैः ।
यजेदुत्पादयेत् पुत्रान् विरक्तो यदि संन्यसेत् ॥४
अनिष्ट्वा विधिवद् यज्ञैरनुत्पाद्य तथात्मजम् ।
न गार्हस्थ्यं गृही त्यक्त्वा संन्यसेद् बुद्धिमान् द्विजः ॥५
अथ वैराग्यवेगेन स्थातुं नोत्सहते गृहे ।
तत्रैव संन्यसेद् विद्वाननिष्ट्वाऽपि द्विजोत्तमः ॥६
अन्यथा विविधैर्यज्ञैरिष्ट्वा वनमथाश्रयेत् ।
तपस्तप्त्वा तपोयोगाद् विरक्तः संन्यसेद् यदि ॥७
वानप्रस्थाश्रमं गत्वा न गृहं प्रविशेत् पुनः ।
न संन्यासी वनं चाथ ब्रह्मचर्यं न साधकः ॥८
प्राजापत्यां निरूप्येष्टिमाग्नेयीमथवा द्विजः ।
प्रव्रजेत गृही विद्वान् वनाद् वा श्रुतिचोदनात् ॥९
प्रकर्त्तुमसमर्थोऽपि जुहोति यजति क्रियाः ।
अन्धः पङ्गुर्दरिद्रो वा विरक्तः संन्यसेद् द्विजः ॥१०
सर्वेषामेव वैराग्यं संन्यासाय विधीयते ।
पतत्येवाविरक्तो यः संन्यासं कर्तुमिच्छति ॥११ वें. १.३.११

४. –a) दे$_5$ दारानाहूय, ग्र$_2$ दारानाश्रित्य (→दारानाहृत्य). –b) ब$_{2.3}$ पुत्रार्थी, दे$_6$ अथवा (→अन्यथा). –c) दे$_4$ यजेतोत्पादयेत् (→यजेदुत्पादयेत्); दे$_6$ पुत्राद् (→पुत्रान्). –d) ब$_{2.3}$ दे$_5$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ सन्यसेत्, (→संन्यसेत्).

५. –a) ब$_1$ दे$_{1.10}$ अनिष्ठा (?), ग्र$_2$ अनिष्टथ्या (→अनिष्ट्वा); ब$_3$ न$_1$ विविधैः (→विधिवद्). –b) ब$_3$ ग्र$_2$ अनुपाद्य (→अनुत्पाद्य); दे$_1$ [अ]थवा (→तथा); दे$_{1.3.8-10}$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. [आ]त्मजान् (दे$_3$ °जां), दे$_5$ [आ]त्मजः, न$_1$ [आ]त्मकं (जं) (→[आ]त्मजं). –c) का$_1$ ब$_{1.3}$ दे$_{3.5.6}$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ म$_1$ मुवें. मुए. गार्हस्थ, दे$_{1.10}$ गार्हस्थां, ग्र$_2$ गार्हस्त्यं (→गार्हस्थ्यं); का$_1$ गृहीकृत्वा, ब$_{1.3}$ दे$_6$ ते$_1$ गृहीगत्वा, ब$_2$ गृही*त्वा, दे$_{8.9}$ गृहीत्वैव, दे$_{10}$ गृहीत्वेन, न$_1$ गृहीस्थि (?)(त्य)क्त्वा, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ गृहीत्वा तु (→गृही त्यक्त्वा). –d) ब$_{1.3}$ दे$_{4-6}$ द$_1$ म$_1$ सन्यसेत् (→संन्यसेत्); दे$_4$ बुद्धिसात्मयः, ग्र$_2$ बुद्धिमान् द्विजाः (→बुद्धिमान् द्विजः).

६. –a) ब$_3$ ग्र$_2$ °योगेन (→°वेगेन). –b) का$_1$ नोत्सहे* (→नोत्सहते); का$_1$ दे$_{2.3.5}$ गृहान्, दे$_6$ गृहात् (→गृहे). –c) दे$_6$ तवैव, ग्र$_2$ तत्र वो (→तत्रैव); ब$_{1-3}$ दे$_{5.6}$ द$_1$ सन्यसेत् (→संन्यसेत्). –d). न$_1$ अनिष्ट्वाश्च, ग्र$_2$ अशिष्वैव, द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ अनिष्ट्वैव, ते$_1$ ब्रह्मनिष्ठो (→अनिष्ट्वापि); ब$_{2.3}$ दे$_{4.10}$ ग्र$_2$ द्विजोत्तमाः (→द्विजोत्तमः).

७. –a) दे$_1$ मुवें. मुए. मुब. तथापि, दे$_{8.9}$ द$_1$ ग्र$_1$ अथापि, दे$_{10}$ अद्यापि, ग्र$_2$ तथा च, म$_1$ अथवा (→अन्यथा). –b) का$_1$ [अ]थाश्रमेत्, दे$_{8-10}$ [अ]नाश्रयेत्, (दे$_8$ °यन्, दे$_9$ °यत्), न$_1$ [अ]थाव्रजेत्, ग्र$_2$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. [अ] थाश्रयन् (ग्र$_2$ °यत्) (→[अ]थाश्रयेत्). –c). ते$_1$ अशक्तस्तु (→तपस्तप्त्वा); का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_2$ ते$_1$ ततो, दे$_4$ यथो, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ [अ]पि वा (→तपो–); द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$-वेगात् (→-योगात्). –d) दे$_6$ विरक्ताः (→विरक्तः); ब$_{2.3}$ दे$_2$ द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ सन्यसेद् (→संन्यसेद्); द$_2$ मुवें. मुए. मुब. बहिः, दे$_{4.5}$ यतिः, ते$_1$ **, ग्र$_2$ इति (→यदि)

८. –b) दे$_4$ प्रतिविशेत् (→प्रविशेत्). –c) ब$_1$ सन्यासी च, ब$_3$ स सन्यासी, (→न संन्यासी); दे$_3$ वनश्चाथ, ते$_1$ वनं गच्छेत्, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ वनावा (ग्र$_2$ °द्वा) सं (→वनं चाथ). –d) का$_1$ दे$_{3.6}$ ब्रह्मचर्या (दे$_3$ °र्यं) र्थ-, ब$_1$ ब्रह्मचर्यस्व–, ब$_3$ ब्रह्मचर्येण, दे$_1$ ब्रह्मचर्यत्र (?), दे$_5$ मुवें. मुए. मुब. ब्रह्मचर्यञ्च (→ब्रह्मचर्यं न); दे$_{4.8-10}$ ते$_1$ साधकं, न$_1$ वा गृही (→साधकः).

९. –a) ब$_2$ दे$_{1.4}$ प्राजापत्या (ब$_2$ °त्यं) (→प्राजापत्यां); का$_1$ निरूपेष्टिम्, दे$_6$ न$_1$ निरूप्येष्टिन् (न$_1$ °ष्टीम्) (→निरूप्येष्टिम्). –b) ब$_2$ पुनः, ब$_3$ द$_1$ म$_1$ द्विजाः (→द्विजः). –c) ब$_{1-3}$ दे$_{1-6}$ न$_1$ मुवें. मुए. मुब. प्रव्रजेत्तु (ब$_3$ °त्स्व, दे$_1$ °द्वा), ग्र$_2$ प्रव्रजीत (→प्रव्रजेत); ब$_{1.3}$ दे$_{1.2}$ गृहाद् (→गृही); का$_1$ पृष्टने तु गृहाद्विद्वान्. –d) दे$_4$ बलाद्वा, ते$_1$ वनं वा, ग्र$_1$ म$_1$ व्र(म$_1$ वृ)ताद्वा (→वनाद्वा); दे$_{8.9}$ श्रुतिनोदनात्, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ इति चोदना (ग्र$_2$ °नात्) (→श्रुतिचोदनात्).

१०. –a) ब$_{1.3}$ यः (→प्र-); दे$_1$ न प्रवर्त्तुं समर्थापि. –b) ते$_1$ जुह्व* (→जुहोति); ब$_{1.2}$ व्रजति, दे$_{6-10}$ जपति, ते$_1$*** (→यजति); ब$_1$ दे$_6$ न$_1$ क्रियां (→क्रियाः). –c) ग्र$_2$ म$_1$ पंकुर्दरिद्रो (→पङ्गुर्दरिद्रो). –d) ब$_{1.2}$ द$_1$ म$_1$ सन्यसेत् (→संन्यसेत्); ब$_1$ द्विज (→द्विजः).

१० श्लोकात्परं दे$_5$ पुस्तके ६c–१०d आवृत्तम्.

११. –a) दे$_3$ वैराग्य (?) (→वैराग्यं). –b) ब$_{1-3}$ दे$_6$ सन्यासाय, दे$_{1.8-10}$ ग्र$_1$ मुवें. मुए. मुब. संन्यासे तु, द$_1$ सन्यासे तु, ग्र$_2$ संन्यासेति, म$_1$ संन्यासेषु (→संन्यासाय). –c) दे$_4$ पतत्येषो, दे$_{8-10}$ एतत्सेवी (दे$_{10}$ °वा), द$_1$ म$_1$ पतत्यथा– (→पतत्येवा-); का$_1$ दे$_{2.3.6.8-10}$ वा (→यः). –d) ब$_{1-3}$ दे$_{1.4}$ द$_1$ सन्यासं (→संन्यासं); दे$_4$ अर्हसि (→इच्छति).

वें. १.३.१२ एकस्मिन्नथवा सम्यग् वर्तेतामरणं द्विजः ।
श्रद्धावानाश्रमे युक्तः सोऽमृतत्वाय कल्पते ॥१२
न्यायागतधनः शान्तो ब्रह्मविद्यापरायणः ।
स्वधर्मपालको नित्यं सोऽमृतत्वाय कल्पते ॥१३
ब्रह्मण्याधाय कर्माणि निःसङ्गः कामवर्जितः ।
प्रसन्नेनैव मनसा कुर्वाणो याति तत्पदम् ॥१४
ब्रह्मणा दीयते देयं ब्रह्मणे संप्रदीयते ।
ब्रह्मैव दीयते चेति ब्रह्मार्पणमिदं परम् ॥१५
नाहं कर्ता सर्वमेतद् ब्रह्मैव कुरुते तथा ।
एतद् ब्रह्मार्पणं प्रोक्तमृषिभिः तत्त्वदर्शिभिः ॥१६
प्रीणातु भगवानीशः कर्मणाऽनेन शाश्वतः ।
करोति सततं बुद्धया ब्रह्मार्पणमिदं परम् ॥१७
यद्वा फलानां संन्यासं प्रकुर्यात् परमेश्वरे ।
कर्मणामेतदप्याहुः ब्रह्मार्पणमनुत्तमम् ॥१८
कार्यमित्येव यत्कर्म नियतं सङ्गवर्जितम् ।
क्रियते विदुषा कर्म तद्भवेदपि मोक्षदम् ॥१९
अन्यथा यदि कर्माणि कुर्यान्नित्यमपि द्विजः ।
अकृत्वा फलसंन्यासं बध्यते तत्फलेन तु ॥२०
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन त्यक्त्वा कर्माश्रितं फलम् ।
अविद्वानपि कुर्वीत कर्माप्नोत्यचिरात् पदम् ॥२१
कर्मणा क्षीयते पापमैहिकं पौर्विकं तथा ।
मनः प्रसादमन्वेति ब्रह्म विज्ञायते ततः ॥२२

१२. –a) दे3.6 ते1 एतस्मिन्नथवा, दे10 एकस्मिते*व (→एकस्मिन्नथवा). –b) दे3 वर्त्तत (→वर्तेत); का1 दे2 [आ]मरणा (दे2 °णात्) द्विजः, ब1-3 दे3-6 [आ]मरणा (दे4 °ण) द्विजाः, दे1.8-10 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. [आ] मरणान्ति (ग्र2 °न्त्य) कम् (→[आ]मरणं द्विजः). –c) ब1 श्रद्धावनाश्रमे, दे3.6 श्रुत्वा वा (दे6 °चा) नाश्रमे (→श्रद्धावाना-श्रमे); का1 युक्ते, दे4 युतः, दे10 युक्ता, द1 म1 रक्तः (→युक्तः). –d) ग्र2 [अ]नृतत्वाय (→[अ]मृतत्वाय).

१३. दे5. ⊙ (द्र. सं.). –a) दे8 द1 न्यायाधनगतः (→न्यायागतधनः); ते1 न्याय**धनश्शान्तो. –b) द1 ग्र1.2 म1 °विशारदः (→°परायणः). –c) ब3 स्वकर्म° (→स्वधर्म°). –d) दे1.8-10 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. ब्रह्मभूयाय (→सोऽमृतत्वाय).

१४. –a) दे1 ब्रह्मणाधाय (→ब्रह्मण्याधाय); द1 ग्र1.2 म1 बुद्धि वै (→कर्माणि). –b) दे1.3 निःसंगो (दे3 °ङ्गा) (→निःसङ्गः). –c) दे4 प्रशन्नो नैव (→प्रसन्नेनैव).

१५. –a) दे10 ब्रह्माणं, न1 ते1 ब्रह्मणे (→ब्रह्मणा); ते1 **ते (→दीयते); दे6 म1 देवं (→देयं). –b) न1 ते1 द1 ग्र1.2 ब्रह्मणा, ते1 ब्रह्मण (→ब्रह्मणे); ते2 *** यते (→संप्रदी-यते). –c) ते1 बीयते (→दीयते). –d) ते1 ब्रह्मवर्णम् (→ब्रह्मार्पणम्); दे1 इमम् (→इदम्); ते1 पदम् (→परम्).

१६. –a) न1 अहम् (→नाहम्). –b) द1 यथा (→तथा). –c) दे5 प्रोक्ताः (→प्रोक्तं). –d) का1 तत° (→तत्त्व°); दे8.9 °दर्शिने, द1 °वादिभिः (→°दर्शिभिः).

१७. –a) ब1 प्रीणाति, न1 प्रीणान्तु (?) (→प्रीणातु). –b) का1 दे3.4.6.8 9 तेन (→[अ]नेन). –c) द1 बुद्ध्वा (→बुद्धया).

१८. –a) ब1.3 दे5.6 द1 ग्र1 म1 सन्यासं (→संन्यासं). –b) दे1.5.10 परमेश्वरं (दे5 °रः, दे10 °र) (→परमेश्वरे). –c) दे1 न1 [आ]ह, द1 ग्र1.2 म1 [उ]क्तं (→[आ]हुः). –d) दे4 ब्राह्मणार्पणमुत्तमम्.

१९. –a) ब3 दे8.9 तत्, ग्र2 यः (→यत्). –b द1 ग्र2 म1 °वर्जितः (→°वर्जितम्). –c) दे1.3.6.8.9 न1 विदुषां (→विदुषा); द1 ग्र1.2 म1 कार्यं (→कर्म). –d) ते1 अति (→अपि).

२०. –a) दे5.8.9 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. अथवा, (→अन्यथा). –b) ब2 दे3 नित्यन्यपि (?), दे1.2.8-10 मुवें. मुए. मुब. नित्यान्यपि, द1 नित्यं यति, ग्र1 म1 नित्यं यदि, ग्र2 नित्यहितो (→नित्यमपि); दे4 द1 ग्र1.2 म1 द्विजाः (→द्विजः). –c) ब2 मयि (→फल-); ब1-3 दे2.5 ग्र1 °सन्यासं (→°संन्यासं); दे4 अफलं तस्य संन्यासं, ग्र2 अकृत्वापि फलत्यासी, म1 अकृत्वा तु फलन्यासं. –d) ग्र2 बुध्यते (→बध्यते); दे4.5 यत्- (→तत्-); दे4.5 तत् (→तु).

२१. –b) का1 दे2.3.6 ग्र1.2 म1 कर्माणि तत्, दे5 द1 कर्माश्रि तत् (→कर्माश्रितं). –c) का1 कुर्वाणः (→कुर्वीत). –d) ब1.3 दे1.4.5.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. चिरात्, दे3 [अ]चिरान्, द1 ग्र1 म1 च तत्-, ग्र2 *तत् (→[अ]चिरात्); दे1 ते1 परम्, ग्र2 फलं (→पदम्).

२२. –a) दे4 जायते (→क्षीयते). –b) म1 विहितं (→ऐहिकं); दे1 पूर्वकं, ते1 पार्विकं, द1 ग्र1.2 पूर्विकं, (→पौर्विकं). –c) दे1.3 प्रासादम् (→प्रसादम्); का1 दे2.4.5 [अ]भ्येति, ते1 [अ]न्येति (→[अ]न्वेति). –d) दे6.10 न1 द1 ग्र1 म1 मुवें. मुए. मुब. °विज्जायते (→विज्ञायते); दे8-10 मुवें. मुए. मुब. नरः (→ततः).

कर्मणा सहिताज्ज्ञानात् सम्यग् योगोऽभिजायते ।
ज्ञानं च कर्मसहितं जायते दोषवर्जितम् ॥२३
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन तत्र तत्राश्रमे रतः ।
कर्माणीश्वरतुष्ट्यर्थं कुर्यान्नैष्कर्म्यमाप्नुयात् ॥२४
संप्राप्य परमं ज्ञानं नैष्कर्म्यं तत्प्रसादतः ।
एकाकी निर्ममः शान्तो जीवन्नेव विमुच्यते ॥२५
वीक्षते परमात्मानं परं ब्रह्म महेश्वरम् ।
नित्यानन्दं निराभासं तस्मिन्नेव लयं व्रजेत् ॥२६
तस्मात् सेवेत सततं कर्मयोगं प्रसन्नधीः ।
तृप्तये परमेशस्य तत् पदं याति शाश्वतम् ॥२७
एतद् वः कथितं सर्वं चातुराश्रम्यमुत्तमम् ।
न ह्येतत् समतिक्रम्य सिद्धिं विन्दति मानवः ॥२८ वें. १.३.२८

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे तृतीयोऽध्यायः ॥३॥

---

२३. –a) दे4 सहितान् (?) (→सहिताज्); न1 ज्ञानाम् (→ज्ञानात्). –b) दे4 [अ]साम्यग् (?) (→सम्यग्); ते1 सम्यगेवाभिजायते, द1 ग्र1.2 म1 सम्यक् ज्ञानं विधीयते. –c) ग्र2 दोषरहितं (→कर्मसहितं). –d) दे5 °वर्जितः (→°वर्जितम्).

२४. –b) दे1.3.5.6.8-10 मुवें. मुए. मुब. यत्र (→तत्र); ग्र2 तत्तदाश्रमे (→तत्र तत्राश्रमे); का1 ततः, दे4 तरः (?) (→रतः). –c) दे4.10 °तुष्य (दे10 °ष्या)र्थं (→°तुष्ट्यर्थं). –d) दे4 ते1 कुर्वन् (→कुर्यान्); दे3.4.8 न1 नैष्कर्मम् (→नैष्कर्म्यम्); ग्र1 कुर्यान्निष्कर्म्यताप्नुयात्.

२५. –a) दे1 चरनं(?) (→परमं). –b) ब3 नैष्कम्यम् (→नैष्कर्म्यम्); दे3 त्वत् (→तत्). –c) ब2 म1 निर्मलः (→निर्ममः); दे1 शोतो(?) (→शान्तो). –d) दे1 जीवनेव(?) (→जीवन्नेव).

२६. –a) का1 ब1.3 दे1-3.5.6.10 वीक्ष्यते, द1 वीक्ष्येत, ग्र1 म1 वीक्षेत, ग्र2 वीक्षे तत् (→वीक्षते); दे4 परमा* नं, ग्र2 परमज्ञानं (→परमात्मानं). –b) ग्र2 पर–(→परं); दे5 न1 महेश्वरः (→महेश्वरम्). –c) का1 ब1-3 दे2.3.5.6.8-10 मुवें. मुए. मुब. नित्यानन्दी, दे4 नित्यानन्द–(→नित्यानन्दं); का1 ब1.2 दे2.3.5.6.8-10 मुवें. मुए. मुब. निराभासः (ब2 °षः), (→निराभासं). –d) दे1.6 तस्मिनेव (दे6 °न्नैव), द1 ग्र1 म1 स्वयमेव (→तस्मिन्नेव).

२७. –a) दे1 सेवत, ग्र2 सर्वेण (→सेवेत). –b) दे1 प्रशस्तधीः (→प्रसन्नधीः). –c) दे10 नृत्यये (→तृप्तये); ग्र1 च परेशस्य (→परमेशस्य). –d) दे5 शा*तम् (→शाश्वतम्).

२८. –a) का1 ब1.2 दे2-4.6 ते1 सम्यक् (→सर्वं). –b) दे1.10 ग्र2 च (दे10 चा) तुराश्रमं (→चातुराश्रम्यम्); दे9 °नुत्तमम् (?) (→°मुत्तमम्); दे4 उत्तमं ब्रह्मतः परम्.–c) दे1 न ह्यतत्, दे4 सर्वं तत्, ग्र2 न ह्येति (→न ह्येतत्). –d दे1.10 ग्र1 विन्दन्ति, ते1 गच्छति (→विन्दति); दे1 ग्र1 मानवाः (→मानवः).

न1 पुस्तके २८ श्लोकस्य ab, cd चरणयोर्मध्ये अधिकम् :—

*इदानीं श्रोतुमिच्छामि यथा संभवते जगत् (= १.४.२cd)

पुष्पिका—

पुराणनाम—का1 इति श्री कौर्मपुराणे, ब1 दे2.3 इति कौर्मे, ब2 दे1 इति कूर्मपुराणे, ब3 इति महापुराणे कौर्म्मे, दे4 न1 इत्यादिमहापुराणे श्रीकू(न1 कौ)र्मे, दे5 इति कौर्मपुराणे, दे6 इत्यादि महापुराणे कौर्मे, दे8-10 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे, ते1 इत्यादि महापुराणे श्रीकूर्म पुराणे,मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे पूर्वभागे. **अध्यायनाम**—ब1.2 दे4 न1 द1 ग्र1.2 म1. ⊙; दे1.8.9 चा(दे1 च) तुराश्रम्य (दे1 °म) कथनं, दे10 मुवें. मुए. मुब. चातुराश्रम्य (दे10 °मं) कथनं नाम, ते1 चातुराश्रम्यं नाम. **अध्यायसंख्या**—दे6. ⊙. का1 ब1.3 दे1-5.9 न1 ते1 द1 ग्र1.2 म1 तृतीयोऽध्यायः, दे8.10 मुवें. मुए. मुब. तृतीयोऽध्यायः ॥३॥, ब2 ॥३॥.

४

सूत उवाच ।❀

वें. १.४.१ श्रुत्वाऽऽश्रमविधिं कृत्स्नमृषयो हृष्टमानसाः ।
नमस्कृत्य हृषीकेशं पुनर्वचनमब्रुवन् ।।१

मुनय ऊचुः ।❀

भाषितं भवता सर्वं चातुराश्रम्यमुत्तमम् ।
इदानीं श्रोतुमिच्छामो यथा संभवते जगत् ।।२
कुतः सर्वमिदं जातं कस्मिंश्च लयमेष्यति ।
नियन्ता कश्च सर्वेषां वदस्व पुरुषोत्तम ।।३
श्रुत्वा नारायणो वाक्यमृषीणां कूर्मरूपधृक् ।
प्राह गम्भीरया वाचा भूतानां प्रभवाप्ययौ ।।४

श्रीकूर्म उवाच ।❀

महेश्वरः परोऽव्यक्तश्चतुर्व्यूहः सनातनः ।
अनन्तश्चाप्रमेयश्च नियन्ता विश्वतोमुखः ।।५
अव्यक्तं कारणं यत्तन्नित्यं सदसदात्मकम् ।
प्रधानं प्रकृतिश्चेति यदाहुस्तत्त्वचिन्तकाः ।।६
गन्धवर्णरसैर्हीनं शब्दस्पर्शविवर्जितम् ।
अजरं ध्रुवमक्षय्यं नित्यं स्वात्मन्यवस्थितम् ।।७
जगद्योनिर्महाभूतं परं ब्रह्म सनातनम् ।
विग्रहः सर्वभूतानामात्मनाऽधिष्ठितं महत् ।।८

४

❀ ग्र1. ⊙; न1 ते1 द1 सूतः; ग्र2 म1 श्रीसूतः .

१. –a) दे4 कृत्स्नां, दे5 प्रश्नं (→कृत्स्नं). –b) ग्र1 मुनयो (→ऋषयो); दे6 ब्रह्मवादिनः, दे8.9 मुवें. मुए. मुब. हृष्टचेतसः, दे10 हृष्टचेतसः (→हृष्टमानसाः). –c) ब3 दे9 नमस्कृत्वा (→नमस्कृत्य). –d) दे5.6 द1 ग्र2 अब्रवीत् (→अब्रुवन्).

❀ न1 ग्र2. ⊙; का1 ब1-3 दे3-6 ऋषय ऊचुः; दे1 मुन* ऊचुः; ते1 ऋषयः; द1 ग्र1 म1 मुनयः .

२. –a) दे1 भावित (?) (→भाषितं); दे10 भावना, ग्र2 वचनात् (→भवता); का1 दे2.5 पूर्वं (→सर्वं). –b) दे1 चतुराश्रम्य°, दे10 ग्र2 चतुराश्रम° (→चातुराश्रम्य°). –c) ब2.3 दे1.10 न1 द1 इच्छामि (→इच्छामो). –d) का1 ब1.2 दे2.5.6 ते1 मुब. संजायते, ब3 संज्ञायते, दे1 सम्भवतो, दे3 सज्जायते, दे4 संमभवज्, द1 संगीयते, ग्र1.2 म1 संह्रियते (→संभवते).

३. –b) ब3 इष्यति, दे10 एष्यसि (→एष्यति). –d) ग्र1 °षोत्तमः (→°षोत्तम).

३ श्लोकात्परं ग्र1 पुस्तके अधिकम्—सूतः .

४. –b) ते1 °रूपधृत् (→°रूपधृक्). –d) का1 प्रभावाव्ययौ, ब1 प्रभवोप्यसौ, ब2 दे6 प्रभवाव्ययौ, दे1.8-10 मुवें. मुए. प्रभवोऽव्ययः, दे5 प्रभवाव्ययः, न1 प्रभवाव्य(प्य)यं, ग्र1 प्रभवोऽप्ययौ, ग्र2 प्रभुरव्ययौ (→प्रभवाप्ययौ).

❀ का1 ब1-3 दे2.3.5.6.8-10 मुवें. मुए. मुब. कूर्म उवाच; न1 कूर्मः; ते1 द1 ग्र1.2 म1 श्रीकूर्मः .

५. –a) का1 माहेश्वरः, ब3 महेश्वर-, दे2 महेश्वरो, दे4 महेश्वरात्, ग्र2 परमेश्वर- (→महेश्वरः); दे1 परो(व्यरो) व्यक्तः, दे5 परोव्यक्ता, दे8.9 परोऽव्यक्तात्, म1 पुराव्यक्तः (→परोऽव्यक्तः). –b) का1 ब1.3 चतुर्बाहुः (→चतुर्व्यूहः). –c) ग्र2 म1 अनादिश् (→अनन्तश्). –d) का1 द1 ग्र1.2 म1 नियतो, दे5 नियंत-, दे10 नियंतो (→नियन्ता); ब1 दे8.9 मुवें. मुए. मुब. सर्वतो° (→विश्वतो°).

६. –a) ब1 द1 अव्यक्त-, दे4 अव्ययः (→अव्यक्तं); न1 यतं, ते1 यत्तु (→यत्तत्). –b) दे5 °सदात्मके, ग्र2 °सदात्मिकं (→°सदात्मकम्). –c) दे1 प्रधान-, दे5 प्रधाने (→प्रधानं); का1 दे2.5 पुरुषश्चेति (→प्रकृतिश्चेति). –d) दे8.9 मुवें. मुए. मुब. यमाहुस्, न1 यामाहुस् (→यदाहुस्); दे3 °चित्रकाः (→°चिन्तकाः).

७. –a) का1 °वर्ण°, + °रूप° (→°वर्ण°). –c) दे6 अक्षरं, म1 अरजं (→अजरं); दे4 अक्षोयं, ग्र2 अव्यक्तं (→अक्षय्यं). –d) ब1 स्वात्मव्यवस्थितं, दे10 स्वात्ममवस्थितं (→स्वात्मन्यवस्थितम्).

८. ब1.3 दे4 न1 ते1. ⊙. –a) का1 ब2 दे2.5.6 म1 °द्योनिं, दे8-10 °द्योनि (?) (→°द्योनिर्); द1 महद् (→महा–). –b) ब2 म1 मुवें. मुए. मुब. पर–(→परं). –c) ब2 दे6.10 विग्रहं (→विग्रहः). –d) दे3 [अ]धिस्थितं, म1 [आ]विष्ठि (→[अ]धिष्ठितं); दे6 आत्मावधिष्ठितं जगत्.

अनाद्यन्तमजं सूक्ष्मं त्रिगुणं प्रभवाप्ययम् ।
असांप्रतमविज्ञेयं ब्रह्माग्रे समवर्त्तत ॥९
गुणसाम्ये तदा तस्मिन् पुरुषे चात्मनि स्थिते ।
प्राकृतः प्रलयो ज्ञेयो यावद् विश्वसमुद्भवः ॥१०
ब्राह्मी रात्रिरियं प्रोक्ता अहः सृष्टिरुदाहृता ।
अहर्न विद्यते तस्य न रात्रिर्ह्युपचारतः ॥११
निशान्ते प्रतिबुद्धोऽसौ जगदादिरनादिमान् ।
सर्वभूतमयोऽव्यक्तो ह्यन्तर्यामीश्वरः परः ॥१२
प्रकृतिं पुरुषं चैव प्रविश्याशु महेश्वरः ।
क्षोभयामास योगेन परेण परमेश्वरः ॥१३
यथा मदो नरस्त्रीणां यथा वा माधवोऽनिलः ।
अनुप्रविष्टः क्षोभाय तथासौ योगमूर्त्तिमान् ॥१४
स एव क्षोभको विप्राः क्षोभ्यश्च परमेश्वरः ।
स संकोचविकासाभ्यां प्रधानत्वेऽपि च स्थितः ॥१५
प्रधानात् क्षोभ्यमाणाच्च तथा पुंसः पुरातनात् ।
प्रादुरासीन्महद् बीजं प्रधानपुरुषात्मकम् ॥१६
महानात्मा मतिर्ब्रह्मा प्रबुद्धिः ख्यातिरीश्वरः ।
प्रज्ञा धृतिः स्मृतिः संविदेतस्मादिति तत् स्मृतम् ॥१७　वें.. १.४.१७

९. –a) द1 ग्र1.2 म1 अनाद्यमक्षरं (→अनाद्यन्तमजं); दे3 सूक्ष्म-, दे10 सूक्तं (→सूक्ष्मं). –b) ब1-3 दे2.3.5.6.8-10 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. °वाव्ययम् (→°वाप्ययम्); का1 प्रभावातु तथाव्ययं. –c) दे1 आसांप्रतं (→असाम्प्रतं); द1 ग्र1 म1 इति (→अवि-); ग्र2 ससांप्रतमितिज्ञे*. –d) दे5 °वर्त्तता (→°वर्त्तत).

१०. –a) दे4 °साम्यं, ग्र2 °साम्य- (→°साम्ये); दे4 यदा, द1 ग्र1.2 तथा, म1 ततस् (→तदा); ते1 ह्यस्मिन् (→तस्मिन्). –b) दे5 पुरुषो (→पुरुषे); ब1 दे1.4.6 द1 म1 मुवें. मुए. वात्मनि (→चात्मनि); ग्र1 (सं)स्थिते (→स्थिते). –d) दे3 विष्णु°, ग्र1 विधि° (→विश्व°); दे1 यो विद्यीश (?)समुद्भवः.

११. –a) ते1 ब्राह्म (→ब्राह्मी); दे4 रात्रि(→रात्रिर्); दे1 लयः (→इयं). –b) का1 ब1-3 दे1-6.8 न1 ते1 द1 ग्र1 मुवें. मुए. मुब. ह्यहः, ग्र2 तेभ्यः, म1 ब्रह्म (→अहः); ब1.3 दे1 उदाहृताः, ब2 उदाहृत, दे5 उदाहृतः (→उदाहृता). –c) ब1 अह*, दे1 अहर्ण (?), ते1 अहो न, द1 अहं न, म1 असन्न(→अहर्न); ब2 ते1 तत्र (→तस्य). –d) का1 ब1.3 दे1.4 ते1 म1 उपचारतः, दे2 उपचारागतः, दे6 ह्यपरांगतः (→ह्युपचारतः).

१२. –a) ब1.2 दे6 °बुद्धौसौ, दे5 °बुद्धाऽसौ, ग्र2 °बुद्धयोऽसौ(→°बुद्धोऽसौ). –b) न1 अनादिकान् (→अनादिमान्). –c) का1 ब1.3 दे1-3.5.6.8.9 ते1 मुवें. मुए. मुब. °मयोऽव्यक्ताद् (→°मयोऽव्यक्तो). –d) का1 ब1 दे1-3.6.8.9 न1 ते1 म1 मुवें. मुए. अन्तर्या° (→ह्यन्तर्या°).

१३. –a) न1 प्रकृतिः (→प्रकृतिं); दे3 पुरुषः (→पुरुषं). –b) ते1 प्रविश्यान्तर्, ग्र2 म1 प्रभिद्याशु (→प्रविश्याशु). –d) न1 ते1 परमेण परे (ते1 महे°)श्वरः, ग्र2 परेणमपमेश्वरः (?).

१४. –a) म1 मन्दो (→मदो); दे3 ग्र1.2 वरस्त्रीणां, ते1 नरघ्राणां, म1 निलस्त्रीणां (→नरस्त्रीणां). –b) ग्र1.2 माधवेनिलः (→माधवोऽनिलः); ते1 यथा वामोथ वानिलः. –c) ब3 तत्र, दे10 अंधः (→अनु-); दे1 °प्रविश्य, दे5 °प्रविष्या, ग्र2 °प्रविष्टा (→°प्रविष्टः); का1 क्षोभयत् (→क्षोभाय). –d) दे1 पुरुषोत्तमः (→योगमूर्त्तिमान्).

१५. दे4 ab ⊙; ग्र2 cd ⊙. –d) दे5 स एक-, ते1 एवं स, ग्र2 स एवं (→स एव); ब1 क्षोभका, ब2 क्षोभितो (→क्षोभको). –b) ग्र2 क्षोभश्च (→क्षोभ्यश्च); दे1 °मेश्वर (→मेश्वरः). –c) दे10 ससंकोशो, ते1 न संकोच- (→स संकोच-). –d) द1 स्थितं (→स्थितः); दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. प्रधानत्वे व्यवस्थितः.

१६. –a) का1 ब1-3 दे1-6.8-10 मुवें. मुए. मुब. क्षोभ्यमानाच्च, न1 क्षोभ्यमाणोत्र, द1 ग्र1.2 म1 मोह्यमानाद्धि (→क्षोभ्यमाणाच्च). –b) दे10 यथा (→तथा). –c) ब3 दे4.10 महाबीजं (→महद्बीजं). –d) द1 ग्र1.2 प्रधानं, म1 प्रधानः (→प्रधान-); दे1 ग्र2 पुरुषोत्तमं, म1 पुरुषात्मकः (→-पुरुषात्मकम्).

१७. –a) का1 दे4.5 द1 महानात्म, न1 महदात्मा, (→महानात्मा); का1 ब3 दे1.2 गतिर् (→मतिर्); दे4 ब्रह्म (→ब्रह्मा). –b) का1 ब2.3 दे1-3.5.6 पूर्वधीः, न1 दुर्बुद्धिः, ते1 पूर्ववत् (→प्रबुद्धिः); द1 ग्र1.2 म1 सबुद्धिः ख्यादिरीश्वरः. –c) का1 ब1 दे1-3.6 चितिः, ब3 न1 चेति (→धृतिः); ते1 प्रज्ञाचित्स्मृतिसंविद्भिः, द1 ग्र1.2 म1 प्रज्ञाप्रीतिस्मृ (ग्र1 °स्थि) तिर्मेधा. –d) का1 दे5 ईश्वरं चेति, ब1 चित् परश्चेति, ब2 परं चेति च, ब3 पदश्चेति च, दे1 विश्वश्चेति, दे2 न1 विश्वरं चेति, दे3 हि खवश्चेति(?), दे4 विश्वरश्चेति, दे6 विषवश्चेति (→एतस्मादिति); ते1 परं चेति ततस्मृतम्, द1 द्वापरे चेति सत्स्मृतम्, ग्र1 द्वापरे चेति सस्मृतः, ग्र2 द्वापरे च इति स्मृता, म1 द्वापरे द्वे इति स्मृतः.

वें.१.४.१८ वैकारिकस्तैजसश्च भूतादिश्चैव तामसः ।
त्रिविधोऽयमहंकारो महतः संबभूव ह ॥१८
अहंकारोऽभिमानश्च कर्त्ता मन्ता च स स्मृतः ।
आत्मा च पुद्गलो जीवो यतः सर्वाः प्रवृत्तयः ॥१९
पञ्चभूतान्यहंकारात् तन्मात्राणि च जज्ञिरे ।
इन्द्रियाणि तथा देवाः सर्वं तस्यात्मजं जगत् ॥२०
मनस्त्वव्यक्तजं प्रोक्तं विकारः प्रथमः स्मृतः ।
येनासौ जायते कर्त्ता भूतादींश्चानुपश्यति ॥२१
वैकारिकादहंकारात् सर्गो वैकारिकोऽभवत् ।
तैजसानीन्द्रियाणि स्युर्देवा वैकारिका दश ॥२२
एकादशं मनस्तत्र स्वगुणेनोभयात्मकम् ।
भूततन्मात्रसर्गोऽयं भूतादेरभवन् प्रजाः ॥२३
भूतादिस्तु विकुर्वाणः शब्दमात्रं ससर्ज ह ।
आकाशं शुषिरं तस्मादुत्पन्नं शब्दलक्षणम् ॥२४
आकाशस्तु विकुर्वाणः स्पर्शमात्रं ससर्ज ह ।
वायुरुत्पद्यते तस्मात् तस्य स्पर्शो गुणो मतः ॥२५
वायुश्चापि विकुर्वाणो रूपमात्रं ससर्ज ह ।
ज्योतिरुत्पद्यते वायोस्तद्रूपगुणमुच्यते ॥२६

---

१८. –a) ब$_1$ वैकारिकास् (→वैकारिकस्); दे$_{10}$ ग्र$_2$ तेजसस् (→तैजसस्). –b) ब$_3$ भूताग्निश् (→भूतादिश्); द$_1$ चेति (→चैव); दे$_5$ ता समाः (→तामसः). –d) ब$_3$ महतः स, ग्र$_2$ महत् सत्त्वं (→महतः सं-).

१९. –a) दे$_4$ अहंकाराभि° (→अहंकाऽरोभि°). –b) दे$_4$ हर्त्ता (→मन्ता); दे$_{1.4.8.9}$ संस्मृतः, दे$_2$ सः स्मृतः (→स स्मृतः). –c) का$_1$ दे$_2$ प्रज्वलो, दे$_1$ प्रबलो, दे$_{3.6}$ प्रकुलो, दे$_8$ पुरुषो, + पुद्गलो, ते$_1$ पुष्कलो, द$_1$ पुलवो, ग्र$_1$ पुरुषो, म$_1$ पुलालो, + प्रधानं, ग्र$_2$ मुवें. मुए. मुब. मत्परो (→पुद्गलो); म$_1$ जीवश्च (→जीवो); ब$_3$ आत्माप्रभञ्जनो जीवो, दे$_4$ आत्मासात्मपरो जीवो, दे$_5$ आत्मात्परोज्वलो जीवो. –d) मुवें. गतः (→यतः).

२०. –a) ते$_1$ **भूता° (→पञ्चभूता°); ते$_1$ [अ]हंकारो (→[अ]हंकारात्). –b) ब$_3$ तन्मात्रापि (→तन्मात्राणि); दे$_{1.4.6}$ यज्ञिरे (→जज्ञिरे); ग्र$_2$ तत्तन्मात्राणि जज्ञिरे. –c) दे$_{10}$ मुवें. मुए. च सर्वाणि, ते$_1$ तथा देहः, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ [इ]तराद्भेदात् (→तथा देवाः). –d) दे$_{8-10}$ [आ]त्मकं (→[आ]त्मजं); दे$_5$ सर्वतः स्यात्मजं जगत्, द$_1$ तदात्मान्तमिदं जगत् , ग्र$_{1.2}$ म$_1$ तदात्मकमिदञ्जगत्.

२१. –a) ग्र$_1$ प्रोक्तः (→प्रोक्तं). –b) ब$_2$ प्रथमं (→प्रथमः); ब$_{1.3}$ दे$_{3.6}$ ते$_1$ विकारं प्रथमं स्मृतम्. –c) दे$_{5.8-10}$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ एतस्मात् (→येनासौ); ग्र$_2$ कृत्वा (→कर्त्ता). –d) ब$_{1-3}$ दे$_6$ भूतादिस्, न$_1$ ते$_1$ भूतादिं, ग्र$_2$ भूरादिस् (→भूतादीन्); दे$_{10}$ पश्यसि (→पश्यति).

२२. –b) का$_1$ सर्गे (→सर्गो); दे$_4$ ग्र$_2$ म$_1$ भवेत् (→[अ]भवत्).

२२ श्लोकात्परं दे$_5$ पुस्तके अधिकम्—
* मनस्त्वव्यक्तजं प्रोक्तं विकारः प्रथमः स्मृतः ।
येनासौ जायते कर्त्ता भूतादींश्चानुपश्यति ।
वैकारिकादहंकारात् ।(= २१a–२२a)

२३. –a) दे$_4$ एकाद*, ग्र$_{1.2}$ एकादश॰ (→एकादशं). –b) दे$_{10}$ स्वगुणोनो° (→स्वगुणेनो°); न$_1$ गुणेनैवोभयात्मकः. –c) न$_1$ भूतमात्रस्य (→भूततन्मात्र-). –d) का$_1$ दे$_2$ भूतादिर् (→भूतादेर्); ब$_2$ दे$_{2.3.6}$ अभवत् प्रजाः, दे$_{4.8-10}$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. अभवद् द्विजाः (दे$_{10}$ °जः): (→अभवन्प्रजाः).

२४. दे$_{1.4}$ द$_1$ ग्र$_2$. २४c–२५b ⊙ (द. सं.). –a) ब$_2$ विकुर्वाणि (→विकुर्वाणः). –b) दे$_{4.10}$ स्पर्श° (→शब्द°); न$_1$ विसर्ज्ज ह, ग्र$_2$ समर्जह (→ससर्ज ह). –c) ब$_{1.3}$ आकाश-, दे$_{8.9}$ आकाशे, दे$_{10}$ ग्र$_1$ म$_1$ मुवें. मुए. आकाशो (→आकाशं); ब$_1$ शुचिरं, दे$_6$ सुखिरं, दे$_{8-10}$ ग्र$_1$ म$_1$ मुवें. मुए. जायते, ते$_1$ सुषिरः (→शुषिरं). –d) दे$_{8-10}$ ग्र$_1$ म$_1$ मुवें. मुए. तस्य शब्दो गुणो मतः.

२५. दे$_{1.4}$ द$_1$ ग्र$_2$. ab ⊙. (द्र. २४ पा. वि.). –a) दे$_{3.6}$ विकुर्वाणं (→विकुर्वाणः). –b) ग्र$_1$ समर्ज (→ससर्ज). –d) दे$_{10}$ तत्तत् (?) (→तस्य); का$_1$ स्पर्शे गुणो मतः, ब$_2$ स्पर्शं गणं विदुः, ब$_3$ स्पर्श गुणो मतः, दे$_{1.8.9}$ ग्र$_1$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. स्पर्शं गुणं विदुः, दे$_4$ स्पर्शो गुणोतमः (?), दे$_{10}$ स्पर्शो गुणे विदुः (→स्पर्शो गुणो मतः).

२६. ग्र$_2$. २६c–२७b ⊙ (द. सं.). –b) ग्र$_1$ समर्ज ह (→ससर्ज ह). –c) ब$_3$ उत्पाद्यते (→उत्पद्यते). –d) का$_1$ दे$_4$ रूपं (→रूप-); द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ तस्य रूपं गुणो मतः .

ज्योतिश्चापि विकुर्वाणं रसमात्रं ससर्ज ह ।
संभवन्ति ततोऽम्भांसि रसाधाराणि तानि तु ॥२७
आपश्चापि विकुर्वन्त्यो गन्धमात्रं ससर्जिरे ।
संघातो जायते तस्मात् तस्य गन्धो गुणो मतः ॥२८
आकाशं शब्दमात्रं यत् स्पर्शमात्रं समावृणोत् ।
द्विगुणस्तु ततो वायुः शब्दस्पर्शात्मकोऽभवत् ॥२९
रूपं तथैवाविशतः शब्दस्पर्शौ गुणावुभौ ।
त्रिगुणः स्यात् ततो वह्निः स शब्दस्पर्शरूपवान् ॥३०
शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसमात्रं समाविशन् ।
तस्माच्चतुर्गुणा आपो विज्ञेयास्तु रसात्मिकाः ॥३१
शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसो गन्धं समाविशन् ।
तस्मात् पञ्चगुणा भूमिः स्थूला भूतेषु शब्द्यते ॥३२
शान्ता घोराश्च मूढाश्च विशेषास्तेन ते स्मृताः ।
परस्परानुप्रवेशाद् धारयन्ति परस्परम् ॥३३
एते सप्त महात्मानो ह्यन्योन्यस्य समाश्रयात् ।
नाशक्नुवन् प्रजाः स्रष्टुमसमागम्य कृत्स्नशः ॥३४
पुरुषाधिष्ठितत्वाच्च अव्यक्तानुग्रहेण च ।
महदादयो विशेषान्ता ह्यण्डमुत्पादयन्ति ते ॥३५ वें.१.४.३५

---

२७. ग्र$_{2}$. ab ⊙. (द्र. २६ पा वि.). –a) ब$_{2}$ विकुर्वाणो (→विकुर्वाणं). –c) दे$_{4}$ भवंति च (→संभवन्ति). –d) ब$_{3}$ रसधाराणि, दे$_{1}$ रसध्वंराणि, दे$_{3}$ वसधाराणि, दे$_{4}$ रसधारणि, दे$_{6}$ वसाधाराणि (→रसाधाराणि); दे$_{3.6.8-10}$ मुवें मुए. मुब. च (→तु).

२८. –a) ब$_{1}$ विकुर्वाण्यो, दे$_{3.6}$ विकुर्वभ्यो, दे$_{10}$ विकुर्वन्तो, म$_{1}$ विकुर्वत्यो, मुवें. मुए. मुब. विकुर्वाणा (→विकुर्वन्त्यो). –b) ब$_{2}$ ससर्ज ह, म$_{1}$ सर्मजिरे (→ससर्जिरे). –c) दे$_{1}$ जयते (→जायते). –d) दे$_{4}$ तस्यां (→तस्य); का$_{1}$ दे$_{10}$ गुणोत्तमः (दे$_{10}$ °माः) (→गुणो मतः).

२९. –a) का$_{1}$ आकाश-, ग्र$_{2}$ आकाशः (→आकाशं); का$_{1}$ °मात्रस्य, दे$_{8-10}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. °मात्रं तु तु, न$_{1}$ °मात्रं यः (→°मात्रं यत्). –b) दे$_{4}$ °मात्रे (→°मात्रं); म$_{1}$ समाविशत् (→समावृणोत्). –c) का$_{1}$ द्विगुणास्तु, दे$_{1}$ द्विगुणास्त (?), दे$_{6}$ त्रिगुणस्तु (→द्विगुणस्तु); का$_{1}$ ब$_{2}$ दे$_{5.6}$ तथा (→ततो); दे$_{1.4}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ वायु (?) (→वायुः). –d) ब$_{3}$ दे$_{5}$ भवेत् (→[अ]भवत्); दे$_{4}$ शब्दस्पर्शात्मिकोभवत्, द$_{1}$ ग्र$_{1}$ सशब्दस्पर्शकोभवत्, ग्र$_{2}$ शब्दस्पर्शानकोभवेत्, म$_{1}$ शब्दस्पर्शमतो भवेत्.

३०. –a) दे$_{6}$ रूपै (→रूपं); दे$_{2}$ तथैव विशतः, दे$_{3.4.6}$ तथैवापि स(दे$_{4}$ त, दे$_{6}$ श)तः, द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ तथैवाभिमतः(द$_{1}$ °त, म$_{1}$ °तं), ग्र$_{2}$ तथैवाहि मतः (→तथैवाविशतः). –b) दे$_{4}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ °स्पर्श-, दे$_{10}$ °स्पर्शो (→°स्पर्शौ). –c) का$_{1}$ ब$_{1}$ दे$_{1.3.10}$ ग्र$_{1.2}$ त्रिगुणस्यात्ततो वह्निः, दे$_{5}$ त्रिगुणस्यांतरे वह्निः, दे$_{6}$ त्रिगुणस्यां ततो वह्निः. –d) दे$_{1}$ *शब्दः (→सशब्द-).

३१. का$_{1}$ दे$_{8}$. ३१c–३२ b ⊙ (द. सं.). –a) ब$_{1}$ दे$_{1.3.6.9}$ ग्र$_{1.2}$ शब्दस्पर्शश्च, ब$_{3}$ दे$_{4}$ शब्दस्पर्शं च, दे$_{5}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ म$_{1}$ शब्दः स्पर्शं च, दे$_{10}$ स्पर्शशब्दश्च (→शब्दः स्पर्शश्च); ब$_{1}$ दे$_{3.6}$ रूपश्च (→रूपं च). –b) का$_{1}$ ब$_{2}$ दे$_{8}$ रसो गंधं (→रसमात्रं); का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{1-3.5.6.8-10}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. समाविशत्, दे$_{4}$ समाविशेत् (→समाविशन्). –c) दे$_{1}$ °गुणास्त्वापो, दे$_{4}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ °गुणाश्चापो (ग्र$_{2}$ °पः) (→°गुणा आपो); दे$_{10}$ तस्मादंभश्च संजज्ञे. –d) ब$_{2}$ भरण्यास् (→विज्ञेयास्); दे$_{1}$ रसात्मिका, दे$_{4}$ मुए. रसात्मकाः, दे$_{5}$ रसात्मिकः (→रसात्मिकाः); दे$_{10}$ चतुर्गुणसमन्वितं.

३२. का$_{1}$ दे$_{8}$. ab ⊙ (द्र. ३१ पा. वि.). –a) ब$_{1}$ दे$_{1.3.6}$ शब्दस्पर्शश्च, ब$_{2.3}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ शब्द (ब$_{2}$ °ब्दः) स्पर्शं च, दे$_{4}$ शब्दं स्पर्शं च, दे$_{5}$ शब्दस्पर्शस्व–, दे$_{10}$ स्पर्शशब्दश्च, ग्र$_{1}$ म$_{1}$ शब्दस्पर्शौ च (→शब्दः स्पर्शश्च). –b) दे$_{3}$ रसं गन्धं, द$_{1}$ रसगन्धं, ग्र$_{1}$ रसमात्रं (→रसो गन्धं); का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{1-3.5.6.8.10}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. समाविशत्, दे$_{4}$ समावृणोत् (→समाविशन्); दे$_{10}$ रसो वै गंधमातृका. –c) दे$_{5}$ तस्मात्येव (→तस्मात् पञ्च-). –d) दे$_{4.10}$ ते$_{1}$ स्थूल–, ग्र$_{1}$ स्थूली, म$_{1}$ स्थूल,+स्थूली (→स्थूला); का$_{1}$ दे$_{1}$ शस्यते, ग्र$_{1}$ दृश्यते (→शब्द्यते).

ग्र$_{1}$ b, c मध्ये अधिकम्—
तस्माच्चतुर्गुणाश्चापो विज्ञेयास्तु रसात्मिकाः
शब्दस्पर्शौ च रूपं च रसो गन्धं समाविशन् ।
(= ३१ cd–३२ ab)

३३. –a) ब$_{1}$ ग्र$_{2}$ शान्त–, ब$_{3}$ दे$_{10}$ शांतो (→शान्ता); ग्र$_{1}$ मूढश्च (→मूढाश्च). –c) ब$_{3}$ परस्परप्रवेशाच्च.

३४. –b) द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ च संश्रयात् (→समाश्रयात्). –c) का$_{1}$ न शक्नुवन्, दे$_{1}$ नाशक्तवन्, दे$_{6}$ नाशक्नुवत्, दे$_{10}$ नाशक्तुवन् (→नाशक्नुवन्). –d) दे$_{4.5}$ स समागम्य, द$_{1}$ अंशमागम्य, ग्र$_{2}$ मासमागम्य, (→असमागम्य).

३५. –a) ग्र$_{2}$ पुरीषाधि°, म$_{1}$ पुरुषावि° (→पुरुषाधि°). –c) म$_{1}$ महादयो विशेषान्तं. –d) म$_{1}$ पुण्यं (→ह्यण्डं).

वें. १.४.३६ एककालसमुत्पन्नं जलबुद्बुदवच्च तत् ।
विशेषेभ्योऽण्डमभवद् बृहत् तदुदकेशयम् ॥३६
तस्मिन् कार्यस्य करणं संसिद्धिः परमेष्ठिनः ।
प्राकृतेऽण्डे विवृत्तः स क्षेत्रज्ञो ब्रह्मसंज्ञितः ॥३७
स वै शरीरी प्रथमः स वै पुरुष उच्यते ।
आदिकर्त्ता स भूतानां ब्रह्माग्रे समवर्त्तत ॥३८
यमाहुः पुरुषं हंसं प्रधानात् परतः स्थितम् ।
हिरण्यगर्भं कपिलं छन्दोमूर्त्ति सनातनम् ॥३९
मेरुरुल्बमभूत् तस्य जरायुश्चापि पर्वताः ।
गर्भोदकं समुद्राश्च तस्यासन् परमात्मनः ॥४०
तस्मिन्नण्डेऽभवद् विश्वं सदेवासुरमानुषम् ।
चन्द्रादित्यौ सनक्षत्रौ सग्रहौ सह वायुना ॥४१
अद्भिर्दशगुणाभिश्च बाह्यतोऽण्डं समावृतम् ।
आपो दशगुणेनैव तेजसा बाह्यतो वृताः ॥४२
तेजो दशगुणेनैव बाह्यतो वायुनावृतम् ।
आकाशेनावृतो वायुः खं तु भूतादिनावृतम् ॥४३

३६. –a) द1 ग्र2 °समुत्पन्ना (ग्र2 °न्नाः); ग्र1 ** त्पन्ना (→°समुत्पन्नं). –b) ब1 °ब * तत्, ब2 दे3 °वन्नु (दे3 °न्न) तत्, ब3 °न्नुहृतत्, दे2.6 यन्तु (दे6 °न्त) तत्, दे4.5 °वत्तु (दे5 °तु) तत्, दे6 °वन्त तत्, न1 °तत्त्ववत् (→°वच्च तत्); का1 जलं देवबलात्ततः. –c) दे10 विशेषे (ण) भ्यो, न1 निश्शेषेभ्यो, (→विशेषेभ्यो); म1 असृजत्, + अभवत् (→ अभवत्). –d) दे4 बृहतं (→बृहत्तत्); दे10 बृहत्तत्तुदकेशवं, ग्र2 ब्रह्मतदुदकेशयं.

३७. –a) दे4 यस्मिन्, ग्र2 तस्मात् (→तस्मिन्); द1 कायस्य, ग्र1 म1 कार्येस्य, ग्र2 कार्य्योस्य (→कार्यस्य); दे8-10 कार्यस्य कारणं तस्मिन्, ते1 तस्मिन् कार्यं कारणं च. –b) ब1 दे8.9 न1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. संसिद्धं, दे4.10 द1 संसिद्धि, दे5 संसिद्धि (→संसिद्धिः); दे5 °ष्ठिनाः (→°ष्ठिनः). –c) दे1 द1 मुवें. प्रकृतेऽण्डे (→प्राकृतेऽण्डे); का1 विवृतु स, दे1 विवृतसं, दे3 विवृद्धः स, दे6.8-10 मुवें. मुए. मुब. विवृद्धे तु (दे10 स), न1 विवृत (त्त) स्य (→विवृत्तः स); दे4 प्राकृतेऽगं ततः संज्ञन्, ते1 प्राकृतं तेऽभव तस्मिन्, द1 प्राकृतेऽण्डेपि वृद्धिस्सन्, ग्र1 प्राकृतेण्डे * द्धस्सन्, ग्र2 प्राकृताण्ये विवृद्धस्सन्, म1 प्राकृतेर्थेपि वृद्धस्सन्. –d) दे4 क्षेत्रज्ञे (→क्षेत्रज्ञो); दे10 °संज्ञिकः (→संज्ञितः).

३८. –a) द1 ग्र2 शरीर-(→शरीरी); ग्र2 म1 प्रथमं (→प्रथमः). –d) ब3 ब्रह्माण्डे (→ब्रह्माग्रे); दे1 °वर्त्तते (→ °वर्त्तत).

३९. –a) दे1 यमहं (→यमाहुः); का1 ब2 दे2.3.5.6 परमं (→पुरुषं). –b) का1 प्रधानात्मा ततः, ब1 न1 द1 प्रधानात्पुरतः, दे3.6 प्रधानात्म (दे6 °त्मा) वतः, दे4 यथान्यत्परमः, दे5.8.9 ग्र1 म1 प्रधानात्परत– (दे5 °ता) (→प्रधानात्परतः); का1 दे2.5 स्थितः (दे5 °ताः). –d) का1 दे8 °मूर्ति–, दे1 °मूर्त्तिः (→मूर्त्ति).

४०. –a) ब3 मेरुरुर्द्धं, दे3.6 मेरुरुत्धं, दे4.5 द1 मेरुतुल्यं, दे10 मेरुरुर्ध्वं (→मेरुरुल्बं). –b) दे3 जरुाञश्चापि, दे6 जरातश्चापि, न1 जरायुश्चापि (श्चापि), द1 ग्र1 म1 जरायुरपि (→जरायुश्चापि); दे4.5.10 पर्वतः, ग्र2 वर्त्तताः (→पर्वताः). –c) दे4 गर्भोदक– (→गर्भोदकं). –d ग्र2 चरणात्मनः (→परमात्मनः).

४१. –a) ते1 विप्र (→विश्वं); दे4 तस्मिन्नेतद्भवद्विश्वं, न1 कस्मिन्नेवावसद्विश्वं. –c) ब2 इन्द्रादित्यौ, दे5 वह्नादित्यौ (→चन्द्रादित्यौ); दे4 सचेन्द्रादित्यनक्षत्र–. –d) दे3.6 ग्र2 संग्रहौ, दे4-ग्रहं च, ते1 सग्रहा (→सग्रहौ); ग्र2 सव्य– (→सह).

४२. –a) दे4 आहुर् (→अद्भिर्); का1 गुणेभ्यस्तु, दे2.3.5.6 न1 ते1 गुणाभिस्तु, दे4 गुणाभिस्त (→गुणाभिश्च). –b) न1 बाह्यतोऽडः (→बाह्यतोऽण्डं); दे5 न1 समावृताः (न1 °तः). (→समावृतम्).–c) ते1 आपोडश°(→आपो दश°); का1 दे2 °गुणैश्चैव, ब1 दे10 °गुणानैव, दे5 °गुणै * व (→°गुणेनैव). –d) ब3 तेजसो (→तेजसा); दे4.5 बाह्यतो वृतं, दे8 बाह्यते हताः, द1 बाह्यतो व्रताः (→बाह्यतो वृताः).

४२ श्लोकात्परं ब2 पुस्तके अधिकम्—
*हिरण्यगर्भं कपिलं तेजसा बाह्यतोवृतं । (= ३९c, ४२d)
दे6 पुस्तके अधिकम्—
*तेजो दशगुणेनैव तेजसा बाह्यतोवृताः ।(= ४३ a,४२d).

४३. म1. cd ⊙. –b) दे3 भृशं (तं), न1 वृतः (→वृतम्). –d) दे4 खं च, दे5 खं नु, द1 ग्र1 तत्तु, ग्र2 तन्तु (→खं तु); ब2 °वृतः (→°वृतम्).

का1 ab, cd मध्ये अधिकम्—
* वायुर्दशगुणेनैव आकाशेनावृतो वहिः ।
भूतादिना दशगुणेनाकाशोवहिरावृतः ।
ब1.ab, cd मध्ये अधिकम्—

भूतादिर्महता　तद्वदव्यक्तेनावृतो　महान् ।
एते लोका　महात्मानः　सर्वतत्त्वाभिमानिनः ॥४४
वसन्ति तत्र　पुरुषास्तदात्मानो　व्यवस्थिताः ।
ईश्वरा　योगधर्माणो ये चान्ये　तत्त्वचिन्तकाः ॥४५
सर्वज्ञाः　शान्तरजसो　नित्यं　मुदितमानसाः ।
एतैरावरणैरण्डं　सप्तभिः　प्राकृतैर्वृतम् ॥४६
एतावच्छक्यते वक्तुं　मायैषा　गहना　द्विजाः ।
एतत् प्राधानिकं　कार्यं　यन्मया　बीजमीरितम् ।
प्रजापतेः　परा　मूर्त्तिरितीयं　वैदिकी　श्रुतिः ॥४७
ब्रह्माण्डमेतत्　सकलं　सप्तलोकतलान्वितम् ।
द्वितीयं　तस्य　देवस्य　शरीरं　परमेष्ठिनः ॥४८

हिरण्यगर्भो　भगवान्　ब्रह्मा　वै　कनकाण्डजः ।
तृतीयं　भगवद्रूपं　प्राहुर्वेदार्थवेदिनः ॥४९
रजोगुणमयं　चान्यद्　रूपं　तस्यैव　धीमतः ।
चतुर्मुखः　स　भगवान्　जगत्सृष्टौ　प्रवर्त्तते ॥५०
सृष्टं च पाति सकलं विश्वात्मा विश्वतोमुखः ।
सत्त्वं गुणमुपाश्रित्य　विष्णुर्विश्वेश्वरः　स्वयम् ॥५१
अन्तकाले　स्वयं　देवः　सर्वात्मा　परमेश्वरः ।
तमोगुणं　समाश्रित्य　रुद्रः　संहरते　जगत् ॥५२
एकोऽपि　सन्महादेवस्त्रिधाऽसौ　समवस्थितः ।
सर्गरक्षालयगुणैर्निर्गुणोऽपि　निरञ्जनः ।
एकधा　स　द्विधा चैव　त्रिधा च बहुधा पुनः ॥५३　वें. १.४.५४

भूतादिर्महता तद्वदव्यक्तेनावृतो महान् ।
एते लोका महात्मानः सर्वे तत्त्वाभिमानिनः ॥ (= ४४)

४४. –a) दे$_{10}$ भूतानि (→भूतादिर्). –b) ब$_{3}$ दे$_{3\cdot6}$ आवृता(ब$_{3}$ °तौ) (→आवृतो). –d) का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{1-6}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1\cdot2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. सर्वे (→सर्व-); द$_{1}$ ग्र$_{1\cdot2}$ म$_{1}$ -सत्वाभि° (→-तत्त्वाभि°); दे$_{1\cdot5}$ °मानिनं (दे$_{5}$ °नाः) (→°मानिनः).

४५. ग्र$_{2}$. cd ⊙. –b) दे$_{1}$ महात्मानो (→तदात्मानो); दे$_{8-10}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ नभस्थिताः (न$_{1}$ °तान्), दे$_{4}$ व्यवस्थितः, ग्र$_{2}$ भवं स्थिताः (→व्यवस्थिताः). –c) ब$_{1}$ °कर्माणो, दे$_{1}$ °धर्मा ये (→°धर्माणो). –d) का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{2\cdot3\cdot5}$ ते$_{1}$ योग° (→तत्त्व°).

४६. –a) द$_{1}$ ग्र$_{1\cdot2}$ म$_{1}$ °मनसो (→°रजसो). –b) दे$_{6}$ °मानसः (→°मानसाः). –c) दे$_{4}$ आवरणैरंडः (→आवरणैरंडं). –d) दे$_{4}$ सप्तभिर्बहिरावृतः, दे$_{8\cdot9}$ न$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. प्राकृतैः सप्तभिर्वृतम्, ग्र$_{2}$ प्राकृतैः *** वृतं.

४७. –a) न$_{1}$ न तावत्, ग्र$_{2}$ एव वत् (→एतावत्). –b) दे$_{1}$ मयैषा, दे$_{6}$ मामैषा (→मायैषा); ग्र$_{1\cdot2}$ म$_{1}$ महती (→गहना). –c) ब$_{2\cdot3}$ दे$_{4}$ ग्र$_{1}$ एतत्प्रधानिकं (→एतत्प्राधानिकं). –d) दे$_{4\cdot8-10}$ तन्मया, ग्र$_{2}$ ** या (→यन्मया); का$_{1}$ पूर्वं°, + बीज°, ब$_{1-3}$ दे$_{2-6}$ ते$_{1}$ पूर्वं° (→बीज°). –e) ते$_{1}$ प्रजापतिः (→प्रजापतेः); दे$_{4}$ परं, म$_{1}$ प्रजा–(→परा–); म$_{1}$ ईरिता (→इतीयं).

४८. –b) का$_{1}$ दे$_{5}$ सत्य° (→सप्त°); ब$_{1\cdot3}$ जला° ब$_{2}$ दे$_{4}$ सम°, दे$_{1\cdot8-10}$ मुवें. मुए. मुब. °बला° (→°तला°).

४९. –b) द$_{1}$ ग्र$_{1\cdot2}$ म$_{1}$ ब्रह्मासौ (→ब्रह्मा वै); ब$_{2\cdot3}$ कारिकाण्डजः, दे$_{3}$ कनकाण्डलः, दे$_{5}$ कनकांडतः (→कनकाण्डजः). –d) का$_{1}$ प्राहु (ब्रु) र्वे° (→प्राहुर्वे°); दे$_{4}$ ग्र$_{2}$ वेदान्त° (→वेदार्थ°); का$_{1}$ ब$_{2}$ दे$_{2\cdot3\cdot5\cdot6}$ °चिन्तकाः, दे$_{4}$ °वादिनः (→°वेदिनः).

५०. –a) न$_{1}$ रजोमयगुणं (→रजोगुणमयं); ग्र$_{2}$ चान्यं (→चान्यत्). –b) न$_{1}$ तद्रूपं तस्य (→रूपं तस्यैव); दे$_{3\cdot6}$ धीयतः(दे$_{6}$ °तं) (→धीमतः). –c) ब$_{2}$ चतुर्मुखः *, दे$_{1}$ चतुर्मुखं स, दे$_{4}$ चतुर्मूर्तिः स, दे$_{8-10}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. चतुर्मुखस्तु (→चतुर्मुखः स). –d) दे$_{10}$ प्रजापते (→प्रवर्त्तते).

५१. –a) ब$_{3}$ सृष्टिश्च, दे$_{1}$ संसृज्य, दे$_{3}$ मुब. सृष्टश्च (→सृष्टं च); ते$_{1}$ सततं (→सकलं). –b) दे$_{5}$ विश्वता (?) (→विश्वतो). –c) न$_{1}$ गुणं समा॰, द$_{1}$ गुणमया° (→गुणमुपा°). –d) न$_{1}$ विश्वात्मा विश्वरूपधृक्.

५२. ग्र$_{2}$. cd⊙. –a) दे$_{10}$ देवो, न$_{1}$ देवाः (→देवः). –c) ब$_{1}$ ततो (→तमो-).

५३. –a) ब$_{2}$ यन्, ग्र$_{1\cdot2}$ स (→सन्); द$_{1}$ ग्र$_{1\cdot2}$ म$_{1}$ त्रेधासौ (म$_{1}$ °तौ) (→त्रिधासौ); ग्र$_{1}$ स ***तः (→समवस्थितः). –c) म$_{1}$ °लक्षा° (→°रक्षा°); न$_{1}$ °गुणे (→°गुणैर्); दे$_{4}$ सत्वं रजोगुणलयैर्. –d) दे$_{10}$ निरंजनाः (→निरञ्जनः). –e) दे$_{1}$ एकं वा (→एकधा); द$_{1}$ ग्र$_{1\cdot2}$ म$_{1}$ च (→स); ग्र$_{1}$ द्विधायैव, ग्र$_{2}$ द्विधे चैव (→द्विधा चैव). –f) दे$_{1}$ ते$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. गुणैः, दे$_{8-10}$ गुणः (दे$_{10}$ °णाः), द$_{1}$ ग्र$_{1\cdot2}$ म$_{1}$ स्थितः (→पुनः).

वे.१.४.५५ योगेश्वरः शरीराणि करोति विकरोति च ।
नानाकृतिक्रियारूपनामवन्ति स्वलीलया ।।५४
हिताय चैव भक्तानां स एव ग्रसते पुनः ।
त्रिधा विभज्य चात्मानं त्रैकाल्ये संप्रवर्तते ।
सृजते ग्रसते चैव वीक्षते च विशेषतः ।।५५
यस्मात् सृष्ट्वाऽनुगृह्णाति ग्रसते च पुनः प्रजाः ।
गुणात्मकत्वात् त्रैकाल्ये तस्मादेकः स उच्यते ।।५६
अग्रे हिरण्यगर्भः स प्रादुर्भूतः सनातनः ।
आदित्वादादिदेवोऽसौ अजातत्वादजः स्मृतः ।।५७
पाति यस्मात् प्रजाः सर्वाः प्रजापतिरिति स्मृतः ।
देवेषु च महादेवो महादेव इति स्मृतः ।।५८
बृहत्त्वाच्च स्मृतो ब्रह्मा परत्वात् परमेश्वरः ।
वशित्वादप्यवश्यत्वादीश्वरः परिभाषितः ।।५९
ऋषिः सर्वत्रगत्वेन हरिः सर्वहरो यतः ।
अनुत्पादाच्च पूर्वत्वात् स्वयंभूरिति स स्मृतः ।।६०
नराणामयनो यस्मात् तेन नारायणः स्मृतः ।
हरः संसारहरणाद् विभुत्वाद् विष्णुरुच्यते ।।६१

---

५४. ग्र$_{2}$. cd ⊙. –a) ब$_{3}$ दे$_{3.6}$ योगेश्वर– (→योगेश्वरः). –b) ग्र$_{1}$ करोति *****. –c) का$_{1}$ ब$_{3}$ नानाकृतिः, दे$_{2.5}$ नानाकृती, दे$_{6}$ नानाकृतौ (→नानाकृति–); दे$_{8-10}$ °रूपान् (→°रूप-); ब$_{2}$ नानाकृतीनि यो रूपं. –d) ब$_{2}$ नयंति बहु°, दे$_{3}$ ना भवति स°, दे$_{4}$ नावमंति स्व°, दे$_{6}$ नामवर्णैव(?), दे$_{8-10}$ ना(दे$_{10}$ ता)पयाति स्व°, ते$_{1}$ ** वन्ति स्व° (→नामवन्ति स्व°).

५५. दे$_{6}$. ef ⊙. –a) दे$_{10}$ हिरण्य(?), ते$_{1}$ ** यः (→हिताय). –d) न$_{1}$ ग्रयते (?) (→ग्रसते); दे$_{6}$ मनः (→पुनः). –b) का$_{1}$ दे$_{2}$ त्रैकालोयं, ब$_{1}$ त्रैलोक्यं सं–, ब$_{2}$ त्रैलोक्यार्थं, ब$_{3}$ ते$_{1}$ त्रैकाल्यं सं-, दे$_{1.8-10}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ मुवें. मुए. मुब. त्रैलोक्ये सं-, दे$_{4.5}$ त्रैकाले (दे$_{5}$ °लो) सं–, ग्र$_{1}$ त्रैलो ** (→त्रैकाल्ये सं-). –e) का$_{1}$ सज्जते, दे$_{1}$ सृज * (→सृजते); दे$_{4.5}$ ग्रसते चैव स्रष्टा (दे$_{5}$ °ष्टी) च. –f) ब$_{2}$ मुब. रक्षते, दे$_{2}$ वीक्ष्यते, ते$_{1}$ रक्ष्यते (→वीक्षते); न$_{1}$ न (?) (→ च).

५६. –a) दे$_{1}$ सृष्टानु-, दे$_{4}$ सृष्ट्वा तु, द$_{1}$ सृष्टा च, म$_{1}$ सृष्ट्वा च (→सृष्ट्वानु-); ब$_{2}$ °ग्रसते (→°गृह्णाति); दे$_{6}$ यस्मात्सृष्ट्वा पालयित्वा, ग्र$_{2}$ सृष्टिश्च गृह्णाति सृजते(?). –b) ब$_{2}$ गृह्णाति, न$_{1}$ सृजते (→ग्रसते); ब$_{2}$ दे$_{10}$ पुनः, दे$_{3}$ प्रभा (→प्रजाः). –c) ब$_{1}$ ग्र$_{2}$ गुणात्मका(?); (→गुणात्मकत्वात्); दे$_{8}$ ते$_{1}$ त्रैकाल्य (ते$_{1}$ °ल्यात्), दे$_{10}$ त्रैलोक्ये (→त्रैकाल्ये). –d) ब$_{3}$ (न)तस्माद्देवः, दे$_{4}$ तस्मादेवः (→तस्मादेकः); ग्र$_{2}$ तस्माद्देहस्स युज्यते.

५७. दे$_{3}$.५७c–५८b ⊙. –a) दे$_{6}$ अग्ने (→अग्रे); का$_{1}$ °गर्भः स्यात्, न$_{1}$ °गर्भः *, ते$_{1}$ °गर्भश्च, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ °गर्भो यः (→°गर्भः स). –c) दे$_{4.10}$ आदित्या° (→आदित्वा°) दे$_{6}$ °देवेशौ, दे$_{10}$ द$_{1}$ °देवासौ, ते$_{1}$ °देवेसौ (→°देवोसौ). –d) दे$_{9.10}$ अज्ञातत्वाद् (→अजातत्वाद्); दे$_{6}$ अतः (→अजः). –cd) ग्र$_{2}$ अनादित्वा आदिदेवो स्वजातत्वा ****.

५८. ब$_{1-3}$ दे$_{2-5}$ ते$_{1}$. ab ⊙; दे$_{6}$. cd ⊙. –a) द$_{1}$ तस्मात् (→यस्मात्). –b) दे$_{1}$ इयं स्मृतः, दे$_{6}$ इति स्मृताः, दे$_{10}$ इतिः स्मृतिः (→इति स्मृतः). –c) ब$_{2}$ दे$_{2.3}$ देवे पुनर्, दे$_{5}$ वेदेषु च (→देवेषु च); द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ यथा (→महा-); दे$_{4}$ वेदेषु ब्रह्मतां देवो. –d) का$_{1}$ दे$_{5}$ महान् देव, ब$_{2}$ महानेष (→महादेव); दे$_{1}$ स्मृताः (→स्मृतः).

५९. –a) दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ ततो (→स्मृतो). –c) न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ शिवत्वाद् (→वशित्वाद्); द$_{1}$ °पश्यत्वद्, म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. °वश्यत्वद् (→°वश्यत्वाद्); दे$_{4}$ वशत्वादयिवशत्वाद्. –d) दे$_{3}$ ईश्वरं (→ईश्वरः) ब$_{3}$ परिकीर्त्तितः, दे$_{4}$ परिभावितः, ग्र$_{2}$ प **** (→परिभाषितः).

६०. दे$_{8-10}$.६०c –६२ d ⊙ (द्र. सं.). –a) का$_{1}$ दे$_{5}$ सर्वत्र सत्वेन, ब$_{2}$ दे$_{6}$ सर्वमुनित्वेन, दे$_{3.10}$ ग्र$_{1}$ सर्व (दे$_{3}$ °र्वे) गतत्वेन; दे$_{4}$ सर्वत्र दृश्येत (→सर्वत्रगत्वेन); ते$_{1}$ क्वापि सर्वहरत्वेन. –b) दे$_{6.8-10}$ °गुरुर्यतः, द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ °गुणायु (ग्र$_{2}$ °य) तः (→हरो यतः); ग्र$_{2}$ हरिस्व * गुणायतः. –c) का$_{1}$ दे$_{2.6}$ अंडत्वादथ (दे$_{2}$ °ट्य–), ब$_{1.3}$ अनुत्वादज (ब$_{3}$ °थ), दे$_{1}$ अजत्वादथ, दे$_{3}$ आण्डुत्वादथ, दे$_{4}$ अनुत्पादित, दे$_{5}$ अंडहादथ, न$_{1}$ अनुत्पाद्य च, ते$_{1}$ अणुत्वादज, म$_{1}$ अनुत्पाताच्च (→अनुत्पादाच्च). –d) द$_{1}$ स्वायंभूवदिति (→स्वयंभूरिति); का$_{1}$ संस्मृतः, (→स स्मृतः).

६१. दे$_{8-10}$. ⊙ (द्र. ६० पा. वि.); म$_{1}$. ab ⊙; दे$_{5}$. cd ⊙. –a) ग्र$_{2}$ नरा(य)णां (→नराणां); ब$_{1}$ अयणो, ब$_{2.3}$ दे$_{1.2}$ मुवें. मुए. मुब. अयनं, दे$_{3.6}$ अपरो (→अयनो). –b) का$_{1}$ तस्मात् (→तेन); न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ नारायण (?) (→नारायणः). –c) का$_{1}$ सारहरत्वाच्च, ते$_{1}$ संहारकरणात्, म$_{1}$ संहारभरणात् (→संसारहरणात्). –d) न$_{1}$ व्यापित्वाद्, ते$_{1}$ विभूत्या (→विभुत्वाद्).

भगवान् सर्वविज्ञानादवनादोमिति स्मृतः ।
सर्वज्ञः सर्वविज्ञानात् सर्वः सर्वमयो यतः ।।६२
शिवः स निर्मलो यस्माद् विभुः सर्वगतो यतः ।
तारणात् सर्वदुःखानां तारकः परिगीयते ।।६३
बहुनाऽत्र किमुक्तेन सर्वं ब्रह्ममयं जगत् ।
अनेकभेदभिन्नस्तु क्रीडते परमेश्वरः ।।६४
इत्येष प्राकृतः सर्गः संक्षेपात् कथितो मया ।
अबुद्धिपूर्वको विप्रा ब्राह्मीं सृष्टिं निबोधत ।।६५

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे चतुर्थोऽध्यायः ।।४।।

५

श्रीकूर्म उवाच ।※
स्वयंभुवो विवृत्तस्य कालसंख्या द्विजोत्तमाः ।
न शक्यते समाख्यातुं बहुवर्षैरपि स्वयम् ।।१
कालसंख्या समासेन परार्द्धद्वयकल्पिता । वें. १.५.४

६२. दे8.10. ⊙; दे5. ab ⊙. –b) ब2.3 अवनादौ°, दे1 एव नादो°, दे3 वेदनाद्दैव°, दे4 वेदस्वाद्यै°, दे6 सर्व * दो° (→अवनादो°). –c) दे5 °विज्ञत्वात् (→°विज्ञानात्). –d) ब3 तस्मात् (→सर्वः); म1 °मतो (→°मयो).

६३. –a) ब1-3 दे3.4.6.8-10 मुवें. मुए. मुब. शिवः स्यात्, न1 शिवस्तु (→शिवः स); म1 निर्ममो (→निर्मलो). –c) दे4 तारणः, न1 क्षरणात्, ग्र2 तर * (→तारणात्); दे4 द1 ग्र1.2 भूतानां (→दुःखानां). –d) ब3 तारणः, न1 तारए·, ग्र1 म1 तारगः (→तारकः); ब1 °कीर्तितः, + °गीयते (→°गीयते); ग्र2 तरंग इति गीयते.

६४. –b) दे4 विश्व°, न1 शिव° (→ब्रह्म°). –c) दे10 °भेदभिन्नेन, ग्र2 °भिन्नभेदस्तु (→°भेदभिन्नस्तु).

६५. –a) का1 ब3 दे1.2.10 न1 ते1 ग्र2 इत्येषः, ब2 दे3.4.6 इत्येवं (दे3.6 °व) (→इत्येष); दे10 सर्ग (→सर्गः). –b) ते1 कथितं (→कथितो). c) ब2.3 ग्र2 °पूर्वकं, दे1.5 न1 म1 मुवें. मुब. °पूर्विका, दे10 °पूर्वतो, मुए. पूर्वकां (→°पूर्वको) –d) दे10 द1 ग्र1 ब्राह्मी– (→ब्राह्मीं); दे4 ब्राह्मी सृष्टिरबोधता.

पुष्पिका —

पुराणनाम — का1 इति श्रीकौर्मपुराणे, ब1 इति कौर्मे, ब2 दे2.5 ग्र.2 इति कू(दे5कौ)र्मपुराणे, ब3 दे6 इत्यादि महापुराणे कौर्मे (ब3 °र्म), दे1.8-10 द1 ग्र1 म1 मुवें. मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे, दे3 इति कौर्मे पुराणे, दे4 न1 इत्यादिमहापुराणे श्री(न1 कौ)र्मे, ते1 इत्यादि महापुराणे कूर्मपुराणे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे पूर्वभागे. **अध्यायनाम**—दे4 न1 ते1 द1 ग्र1.2 म1. ⊙; का1 ब1-3 दे2.3.5,6 आदिसर्गे दे1.8.9 मुए. आदिसर्ग (दे1 °र्गं, मुए. °र्गो) नाम, दे10 आदिसर्गकथनं नाम, मुवें. प्राकृतसर्गवर्णनं नाम, मुब. प्राकृतसर्गो नाम. **अध्यायसंख्या**—दे6. ⊙; का1 ब1-3 दे1-3.5-9 न1 ते1 द1 ग्र1.2 म1 चतुर्थोऽध्यायः, दे4.10 मुवें.मुए.मुब. चतुर्थोध्यायः ।।४।।

५

※ का1 ब1-3. दे1-3.5.6.8-10 द1 मुवें. मुए. मुब. कूर्म उवाच; न1 ग्र2 कूर्मः; ते1 ग्र1 म1 श्रीकूर्मः.

अतः परं दे8-10 मुवें. अधिकम्—
स्वायम्भुवोति वृत्तस्य कालसंख्या द्विजोत्तम ।
(= १.५ १ab)
अनुत्पादाच्च पूर्वस्मात् स्वयंभूरिति स स्मृतः ।।
नराणामयनं यस्मात्तेन नारायणः स्मृतः ।
हरः संसारहरणाद् विभुत्वाद् विष्णुरुच्यते ।। [4]
भगवान् सर्वविज्ञानादवनादोमिति स्मृतः ।
सर्वज्ञः सर्वविज्ञानात् सर्वः सर्वमयो यतः ।।
(= १.४.६०cd–६२cd)

[–1) दे9 मुवें. ⊙; दे10 सर्वज्ञः सर्वविज्ञाख्या सर्वः सर्वमयो यतः –2) दे10 अनंत्योय * (→अनुत्पादाच्च); दे8-10 पूर्वत्वात् (→पूर्वस्मात्); दे10 स्वयंभुर्मति–(→स्वयंभूरिति); दे9 संस्मतः (→संस्मृतः). –3) दे8-10 अयनो (→अयनं). –5) अवतादो° (→अवनादो°). –6) सर्वविज्ञाख्या (→सर्वविज्ञानात्).]

१. –a) दे8. ab ⊙; ग्र2. c ⊙. –a) ते1 स्वायम्भुवो (→स्वयम्भुवो); ब1 प्रवृत्तस्य, ब2.3 दे5 मुवें. मुए. निवृत्तस्य, दे1.2 ते1 मुब. [अ] पि वृत्तस्य (→विवृत्तस्य); दे3.6 स्वयम्भुवस्य वृत्तस्य, दे4 स्वायंभुवो प्रवृत्ता या. –b) न1 संख्यां (→संख्या). –c) दे4 अशक्यते (→न शक्यते); ब1-3 मयाख्यातुं (ब1 °तं), दे1 म (तेम) या ख्यातु°, दे4.6 समाख्यातं

वं. १.५.५ स एव स्यात् परः कालः तदन्ते प्रतिसृज्यते ॥२
निजेन तस्य मानेन आयुर्वर्षशतं स्मृतम् ।
तत् पराख्यं तदर्द्धं च परार्द्धमभिधीयते ॥३
काष्ठा पञ्चदश ख्याता निमेषा द्विजसत्तमाः ।
काष्ठास्त्रिंशत् कला त्रिंशत् कला मौहूर्त्तिकी गतिः॥४
तावत्संख्यैरहोरात्रं मुहूर्त्तैर्मानुषं स्मृतम् ।
अहोरात्राणि तावन्ति मासः पक्षद्वयात्मकः ॥५

तैः षड्भिरयनं वर्षं द्वेऽयने दक्षिणोत्तरे ।
अयनं दक्षिणं रात्रिर्देवानामुत्तरं दिनम् ॥६
दिव्यैर्वर्षसहस्रैस्तु कृतत्रेतादिसंज्ञितम् ।
चतुर्युगं द्वादशभिः तद्विभागं निबोधत ॥७
चत्वार्याहुः सहस्राणि वर्षाणां तत्कृतं युगम् ।
तस्य तावच्छती सन्ध्या सन्ध्यांशश्च कृतस्य तु ॥८
त्रिशती द्विशती सन्ध्या तथा चैकशती क्रमात् ।
अंशकं षट्शतं तस्मात् कृतसन्ध्यांशकं विना ॥९

(→समाख्यातुं). –d) द1 रविः स्वयम्, ग्र1 समन्वितम् (→°रपि स्वयम्); दे3.6 स्मृतम् (→स्वयम्); न1 बहुवर्षशतैरपि.

२. –b) द1 पराख्या°, म1 पराख्य°,–परार्ध° (→परार्द्धं); का1 दे1.6 ग्र2 कल्पिताः (दे6 °तः) (→°कल्पिता).–c) दे3 ए * स्यात्, दे4 एवः स्यात्, ते1 वचस्यात्, ग्र1 ***. म1 माप स्यात् (→एव स्यात्); दे6 कालं (→कालः). –d) ब3 तदन्तः, दे4 तदेतत्, दे6 स्वं दंते (→तदन्ते); का1 ब1 दे1.2.5 ते1 प्रति (दे1 °परि)गृह्यते, दे6 प्रति धृ(?)ज्यते, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. सृज्य (दे8-10 °ज) ते पुनः, द1 ग्र1.2 म1 परिचक्षते (→प्रतिसृज्यते).

३. –a) दे4 मानं स्यात्, द1 मासात्वाद्, ग्र2 मानत्वात् (→मानेन). –b) का1 ब2.3 दे2.5.8.9 न1 चायुर्वर्ष°, ब1 मुवें. मुए. मुब. चातुर्वर्ष°, द1 आयुर्वर्ष°, + ह्यायुर्वर्ष° (→आयुर्वर्ष°); ब2 चरेत् (→स्मृतम्). –c) दे8-10 ते1 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. परार्द्धं (→पराख्यं); दे4 द1 तदर्थं (→तदर्द्धं); मुवें. मुए. मुब. वा (→च).–d) दे8.9 [अ]परार्द्धं (→परार्द्धं); ब1 दे3 [अ]विधीयते (→[अ]भिधीयते).

४. –a) दे6 कश्चित्-, ग्र3 काष्ठाः(?) (→काष्ठा); का1 ब3 दे2-4 न1 ते1 पंचदशा (→पञ्चदश); ब2 प्रोक्ता, (→ख्याता); द1 म1 अष्टादश समाख्याता, ग्र1 अष्टा *****ता. –b) दे4 ग्र2 निमिषा, द1 निमेषो (→निमेषा). –c) ब1.2 दे1.3.5.6.8.9 न1 ते1 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. काष्ठात्रिंशत्, दे10 कलात्रिंशत् (→काष्ठास्त्रिंशत्); ब3 दे2.4 कलास्त्रिंशत्, ग्र2 कलाश्चैतत् (→कला त्रिंशत्). –d) ब3 काला, दे2 कालो, दे5 कलो (→कला); ब3 मौहूर्त्तिका (→मौहूर्त्तिकी); ग्र2 कालमाहूत्य की गतिः.

५. –a) ग्र2 सख्यैः (→संख्यैः); दे4 [अ]होरात्रैः (→[अ]होरात्रं). –b) दे1.4 मुहूर्त्तैः, दे2.5मौहूर्त्तै (→मुहूर्त्तैः); का1 दे6 ग्र2 मानुषैः (दे6 °षी, ग्र2 °षा) (→मानुषं); दे5.6 स्मृतः (दे6 °ति) (→स्मृतम्). –c) ग्र1 ** रात्राणि (→अहोरात्राणि). –d) ग्र2 मासाः (→मासः).

६. –a) ब2 दे3.6 प्रोक्तं, ते1 द्वेपि (→वर्ष); ब1 एतैः षड्भिरयनं द्वे, ब3 एतैश्च षड्भिरयणं. –b) ब1 ते1 त्वयने, दे5.6 न1 ग्र2 द्वि(दे6 द्व, न1 द्वौ (?), ग्र2 अ)यने (→द्वेऽयने). –c) म1 रात्रि (→रात्रिः). –d) दे6 उत्तमं दिनं, द1 उत्तरायणं (→उत्तरं दिनम्); ग्र1 **(→दिनम्).

७. –a) ग्र2 *व्यैर् (→दिव्यैर्). –b) द1 संस्मृतम्, म1 संज्ञितः (→संज्ञितम्). –c) ब3 दे1 द1 म1 चतुर्युग-, दे3.6 चतुर्दशं, दे4 चतुर्गुणम् (→चतुर्युगं). –d) दे6 तद्वितामं(?) (→तद्विभागं).

८. –a) दे5 चत्वार्याङ्गः, द1 चत्वार्यह(?) (→चत्वार्याहुः). –b) दे6 चातुर्णा(?) (→वर्षाणां); दे3 सत्कृतं, ते1 तु कृतं (→तत्कृतं). –c) ते1 ताव*ती, ग्र2 ताव च्छदी (→तावच्छती); दे4 ग्र1 संध्यां, दे6 ग्र2 संख्या (→सन्ध्या); द1 तस्यैव तावती **, म1 तस्यैव तावती सन्ध्या. –d) दे4 द1 म1 सन्ध्यांशस्य, ग्र2 सन्ध्या यस्य (→सन्ध्यांशश्च); द1 तु त्रिशती, म1 तु तस्य तु (→कृतस्य तु); दे6 च (→तु).

९. न1. cd ⊙. –a) का1 म1 त्रिंशती, दे8-10 ग्र2 द्विशती (→त्रिशती); दे8-10 त्रिशती (→द्विशती); दे3 चैव, ग्र2 संख्या (→सन्ध्या). –b) द1 ग्र1.2 म1 तथैवै (म1 °वे) क-, ग्र2 तथैवै* (→तथा चैक-); म1 -शतीः (→-शती); न1 क्रमाः (→क्रमात्). –c) का1 सन्ध्यांशकं, दे2.5 सन्ध्यांशं, द1 ग्र1 म1 अंशकाः (→अंशकं); दे1 तत्कृतं (→षट्शतं); दे4 अंशांशं तद्वदेव स्यात्. –d) ब3 द1 कृतं, दे3.6 तृतं, ग्र1 कृता (→कृत-); ब2 दे1.6 द1 ग्र1 म1 मुवें. मुए. मुब. -सन्ध्यांशकैः, दे2.3.5.8-10 -सन्ध्यांशके (→-सन्ध्यांशकं).(?) –cd) ग्र2 अंशंशा कालशीतन्तस्मात् सन्ध्यांशकैश्चना.

त्रिद्वयेकसाहस्त्रमतो विना सन्ध्यांशकेन तु ।
त्रेताद्वापरतिष्याणां कालज्ञाने प्रकीर्त्तितम् ॥१०
एतद् द्वादशसाहस्त्रं साधिकं परिकल्पितम् ।
तदेकसप्ततिगुणं मनोरन्तरमुच्यते ॥११
ब्रह्मणो दिवसे विप्रा मनवः स्युश्चतुर्दश ।
स्वायंभुवादयः सर्वे ततः सावर्णिकादयः ॥१२
तैरियं पृथिवी सर्वा सप्तद्वीपा सपर्वता ।
पूर्णं युगसहस्त्रं वै परिपाल्या नरेश्वरैः ॥१३
मन्वन्तरेण चैकेन सर्वाण्येवान्तराणि वै ।
व्याख्यातानि न संदेहः कल्पं कल्पेन चैव हि ॥१४
ब्राह्ममेकमहः कल्पस्तावती रात्रिरिष्यते ।
चतुर्युगसहस्त्रं तु कल्पमाहुर्मनीषिणः ॥१५
त्रीणि कल्पशतानि स्युः तथा षष्टिर्द्विजोत्तमाः ।
ब्रह्मणः कथितं वर्षं पराख्यं तच्छतं विदुः ॥१६
तस्यान्ते सर्वतत्त्वानां स्वहेतौ प्रकृतौ लयः ।
तेनायं प्रोच्यते सद्भिः प्राकृतः प्रतिसंचरः ॥१७ वे. १.५.२०

१०. –a) न1 द1 त्रिद्वैक° (?) (→त्रिद्वयेक°); का1 त्रिद्वयेकशतसाहस्त्रं, दे8.9 मुवें. मुए. मुब. त्रिद्वयेकधा च साहस्त्रं, दे10 त्रिष्वेकधा च साहस्त्रं, द1 ग्र1 म1 त्रिद्वे (द1 द्वै) कधा सहस्त्राणां, ग्र2 त्रित्वे कथा सहस्त्राणां. –b) द4 [श्रं] शके मनु (→[श्रं]शकेन तु). –c) द1 °द्वापरे (→°द्वापर–); दे4 °तुर्याणां, दे8.9 °निष्पाद्यं, दे10 °तिष्याद्यां (→°तिष्याणां); ब2 त्रेतायुगेषु तिष्ठन्ति. –d) ब2 काला°, दे8.9 लोक°, ग्र1 काला° (→काल°); दे4 °ज्ञानैः, द1 ग्र1.2 म1 °ज्ञानं (→°ज्ञाने); दे1 न1 न कीर्त्तितम्, दे3.6 प्रकीर्तिता (दे3 °तः) (→प्रकीर्त्तितम्).

११. –a) ब3 एक-(→एतत्); ग्र2 एतद्विशत(?)(→एतद्द्वादश). –b) ब1 न1 सातकं (?), दे1 साधितं, दे4 साविकं, दे10 संधिकं, ग्र1 साधकं (→साधिकं); दे8-10 परिकीर्त्तितम् (→परिकल्पितम्). –c) का1 ब1-3 दे2.3 न1 द1 ग्र1.2 म1 तदेक-(ब1 °भिः), दे6 सदेक-, दे10 तदेति (→तदेक-); दे4 ब1 -सप्तत्रिगुणं (→-सप्ततिगुणं). –d) द1 ग्र1 मनोनन्तरं (→मनोरन्तरं); का1 ईयते, ते1 इष्यते (→उच्यते).

१२. –a) द1 ब्रह्मणे (→ब्रह्मणो); दे4 दिवसो (→दिवसे). –b) ब1 दे3.6.8-10 द1 ग्र1 मुवें. मुए. मुब. मनवश्च, दे1.5 मनवस्तु (दे5 °स्य) (→मनवःस्युः); दे1.5 चतुर्दशः (→चतुर्दश); म1 नवकश्च चतुर्दश. –c) दे10 स्वयम्भु° (→स्वायम्भु°); न1 ते1 पूर्वं, ग्र1.2 म1 पूर्वे (→सर्वे). –d) का1 शक्रादयस्तथा, ब2 दे3.6 सावर्णकादयः, दे3 स्वायम्भुवादयः, ग्र2 सर्वाणिकादयः (→सावर्णिकादयः).

१३. –b) दे4.8 ग्र2 °द्वीपाः (दे4 °प) (→°द्वीपा); दे4 समावृता, दे8-10 सपर्वताः (→सपर्वता). –c) ब1 दे3.5 ते1 पूर्ण (दे5 °र्णे) (→पूर्णं); दे4 सहस्त्रं च, दे5 सहस्त्रैश्च, ते1 सहस्त्रान्ते (→सहस्त्रं वै). –d) दे3 परिमाण्यां, दे4 ग्र2 परिपाल्यां (ग्र2 °ल्य), द1 ग्र1 म1 परिकल्प्या (→परिपाल्या); दे4 नरेश्वरी (→नरेश्वरैः).

१४. –a) ग्र1 मन्वन्तरेणै(चे) (→मन्वन्तरेण); न1 चैतेन (→चैकेन); ग्र2 मन्वन्तराणाञ्चैकैकं. –b) ब1.3 ते1 च (→वै). –c) दे4 सन्देहैः (→सन्देहः). –d) ब1 दे2.4 न1 म1 कल्पः, ब2 दे1.3.5.6.8.9 ते1 ग्र1 मुवें. मुए. मुब. कल्पे, द1 मनु- (→कल्पं); न1 कालेन (→कल्पेन); दे10 ह (→हि).

१५. –a) ब1 दे1.10 ब्रह्म° (→ब्राह्म°); न1 ब्राह्म एको (→ब्राह्ममेक°); दे1.6 न1 अहा, दे10 ग्र2 अहत् (→अहः); ग्र2 कल्पं (→कल्पः). –b) दे3.6 रात्रिरेव च (→रात्रिरिष्यते). –c) का1 दे5 न1 सहस्त्रां (→सहस्त्रं); ब3 दे2-6 ते1 तत् (→तु).

१६. दे8.१.५.१६ d तच्छत''इत्यारभ्य १.६.११ यावत् खण्डितम्; दे10. c ⊙. –a) द1 स्यात् (→स्युः). –b) ब1.3 द1 षड्भिः, न1 षष्टि (→षष्टिर्); म1 तथा षष्टिभिरेव च. –c) द1 ब्राह्मणः (→ब्रह्मणः); दे1.2.6 सर्वं (→वर्षं); दे8.9 मुवें. मुए. मुब. ब्रह्मणो वत्सरस्तज्ज्ञैः. –d) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. परार्द्धं (→पराख्यं); का1 दे2.3.5.6 तच्च (दे3 °व) तत्पदम्, ब1 अपि तं विदुः, दे4.9 मुवें. मुए. मुब. चैव तद्विदुः, ग्र2 तच्च तं विदुः (→तच्छतं विदुः).

दे8.10. मुवें. मुए. मुब.१६ श्लोकस्य c चरणानन्तरमधिकम्—

* कथितो वै द्विजोत्तमाः ।

स च कालः षतगुणः । [–1) दे10. ⊙]

१७. दे8. ⊙ (द्र.१६ पा. वि); न1. १७c–१८b ⊙ (ह. सं.). –a) दे9 तस्यां वै (→तस्यान्ते); ब1.2 दे1.2.5 न1 ते1 द1 ग्र1 म1 मुवें. मुए. मुब. सत्त्वानां, दे4 मत्यानां, ग्र2 भूतानां (→तत्त्वानां). –b) ब1.2 दे4.5 न1 द1 सहेतौ, ग्र2 स्वकृतौ (→स्वहेतौ); दे3 प्रा (?)कृतौ (→प्रकृतौ); का1 ब2 दे3.6.10 लयं (→लयः). –d) दे10 प्रकृतः (→प्राकृतः).–cd) दे4 तेनायं प्रोच्यते कालयोगेन प्रवरेण च.

वं. १.५.२१ ब्रह्मनारायणेशानां त्रयाणां प्रकृतौ लयः ।
प्रोच्यते कालयोगेन पुनरेव च संभवः ॥१८
एवं ब्रह्मा च भूतानि वासुदेवोऽपि शंकरः ।
कालेनैव तु सृज्यन्ते स एव ग्रसते पुनः ॥१९
अनादिरेष भगवान् कालोऽनन्तोऽजरोऽमरः ।
सर्वगत्वात् स्वतन्त्रत्वात् सर्वात्माऽसौ महेश्वरः ॥२०
ब्रह्माणो बहवो रुद्रा ह्यन्ये नारायणादयः ।
एको हि भगवानीशः कालः कविरिति श्रुतिः ॥२१
एकमत्र व्यतीतं तु परार्द्धं ब्रह्मणो द्विजाः ।
सांप्रतं वर्त्तते तद्वत् तस्य कल्पोऽयमष्टमः ॥२२
योऽतीतः सप्तमः कल्पः पाद्म इत्युच्यते बुधैः ।
वाराहो वर्त्तते कल्पः तस्य वक्ष्यामि विस्तरम् ॥२३

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे पञ्चमोऽध्यायः ॥५॥

---

१८. दे4.8. ⊙ (द्र. १६ पा. वि.); न1. ab ⊙ (द्र१६ पा. वि.). –a) दे10. ब्रह्म नाशयनेशानं. –b) दे6 लयं (→लयः). –d) का1 दे5 तु, दे3 न, ग्र2 स (→च).

१९. दे8. ⊙ (द्र. १६ पा. वि.). –a) द1 ग्र1.2 म1 प्रोवाच (→ब्रह्मा च); दे4 विष्णुश्च, ते1 भूतानां (→भूतानि). –b) दे4 सर्वभूतानि, ग्र2 वासुदेवोऽथ (→वासुदेवोऽपि). –c) द1 ग्र1 म1 च, ग्र2 वि- (→तु).

२०. दे3. cd ⊙; दे8. ⊙ (द्र. १६पा. वि.). –a) दे10 अना * (→अनादिः); दे1.3.6 एव, दे5 रूप-, द1 ग्र1.2 म1 तेषु (→एष). –b) दे6 कालो * तो (→कालोऽनन्तो); दे4.5.10 न1 म1 [अ]जरामरः (→[अ]जरोऽमरः). –c) ग्र2 सर्व * त्वात् (→सर्वगत्वात्); ब2 संहरत्वात् (→स्वतन्त्रत्वात्). –d) दे1 सर्वात्मसौ, दे6.9 द1 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. सर्वात्मत्वात्, दे10 ग्र1 सर्वात्मात्वात्, म1 सर्वतत्वात् (→सर्वात्मासौ).

२१. दे8. ⊙ (द्र. १६ पा. वि.). –a) ब1 दे5.6 ब्रह्मणो, द1 ब्राह्मणो (→ब्रह्माणो); ब1 भीता (→रुद्राः); दे4 ब्रह्माथ वतर्कोरुद्रो (?). –b) का1 दे2 °ह्यतो, ब2 °ह्नतो, दे1.6 येन्ये, न1 तथा (→ह्यन्ये). –c) का1 ब2 दे2.3.6 ग्र2 स एको, दे4 म1 एकोपि (→एको हि). –d) दे10 काले (→कालः); ब1 ते1 काली: (ते1 °लिः) (→कविः); ते1 द1 ग्र1.2 म1 स्मृतः (→श्रुतिः).

२२. दे8. ⊙ (द्र. १६ पा. वि.). –a) दे1 एवमत्र, दे10 एकमात्र, ते1 एकमेव (→एकमत्र); द1 ग्र1 म1 तस्य ह्यतीतं (→अत्र व्यतीतं); ते1 व्यती* (→व्यतीतं); का1 ब2 दे1-6 न1 ते1 तत् (→तु). –b) ब1 पूर्वार्द्धं, दे3 परार्द्धे (→परार्द्धं); ब3 ब्राह्मणो (→ब्रह्मणो). –c) का1 ब1-3 दे1.3.5 ते1 तत्वं, दे2 कल्पं, दे4 -त्येतः, दे9.10 ग्र1 मुवें. मुए. मुब. त्वर्द्धं, न1 त्वन्यं (→तद्वत्). –d) ते1 कालो° (→कल्पो°); का1 ब1-3 दे1-3.5.6 ते1 [अं]तिमः, दे9.10 ग्र1.2 मुवें. मुए. मुब. अग्रजः, म1 आदिमः (→अष्टमः).

२३. दे8. ⊙ (द्र. १६ पा. वि.); दे10 न1. cd⊙; –a) दे6 यो पीतः, द1 ग्र1 म1 व्यतीतः (→योऽतीतः); दे9.10 मुवें. मुए. मुब. सोऽन्तिमः (→सप्तमः); ग्र2 आदितश्चरमः कल्पं. –b) का1 प्राण, दे4 कल्प, दे9.10 ते1 द1 ग्र1 म1 पद्म (→पाद्म); न1 बुधः (→बुधैः). –c) का1 वराहो (→वाराहो); ग्र2 कल्पं (→कल्पः). –d) ब1 वक्षामि (→वक्ष्यामि).

पुष्पिका—

पुराणनाम—दे8. ⊙; का1 दे1.9.10 द1 मुवें. मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे, ब1 इति कौर्मे, ब2 दे2.3.5.6 ग्र1.2 म1 इति कूर्मपुराणे, ब3 न1 इत्यादिमहापुराणे कौ(न1 श्रीकौ)र्मे, दे4 इति श्रीकौर्मपुराणे, ते1 इत्यादिमहापुराणे (मार्कण्डेय) कूर्मपुराणे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे पूर्वभागे. **अध्यायनाम**—का1 ब1-3 दे2-6.8 न1 ते1 द1 ग्र1.2 म1. ⊙; दे1.10 मुवें. मुए. मुब. कालसंख्या कथनं नाम, दे9 कालसंख्या कथनं. **अध्यायसंख्या**—दे6.8. ⊙; का1ब1-3दे1-3 .5-6.9 न1 ते1 द1 ग्र1.2 म1 पञ्चमोऽध्यायः, दे4.10 मुवें. मुए. मुब. पञ्चमोऽध्यायः ॥५॥

६

श्रीकूर्म उवाच ।❀

आसीदेकार्णवं घोरमविभागं तमोमयम् ।
शान्तवातादिकं सर्वं न प्रज्ञायत किञ्चन ॥१
एकार्णवे तदा तस्मिन् नष्टे स्थावरजङ्गमे ।
तदा समभवद् ब्रह्मा सहस्राक्षः सहस्रपात् ॥२
सहस्रशीर्षा पुरुषो रुक्मवर्णस्त्वतीन्द्रियः ।
ब्रह्मा नारायणाख्यस्तु सुष्वाप सलिले तदा ॥३
इमं चोदाहरन्त्यत्र श्लोकं नारायणं प्रति ।
ब्रह्मस्वरूपिणं देवं जगतः प्रभवाप्ययम् ॥४
आपो नारा इति प्रोक्ता नाम्ना पूर्वमिति श्रुतिः ।
अयनं तस्य ता यस्मात् तेन नारायणः स्मृतः ॥५
तुल्यं युगसहस्रस्य नैशं कालमुपास्य सः ।
शर्वर्यन्ते प्रकुरुते ब्रह्मत्वं सर्गकारणात् ॥६
ततस्तु सलिले तस्मिन् विज्ञायान्तर्गतां महीम् ।
अनुमानात् तदुद्धारं कर्तुकामः प्रजापतिः ॥७
जलक्रीडासु रुचिरं वाराहं रूपमास्थितः ।
अधृष्यं मनसाप्यन्यैर्वाङ्मयं ब्रह्मसंज्ञितम् ॥८
पृथिव्युद्धरणार्थाय प्रविश्य च रसातलम् । वें. १. ६. ९

६

[दे$_{8}$. प्रारम्भतः १-११ श्लोका न सन्ति.]

❀ दे$_{8}$म$_{1}$. ⊙; का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे.$_{5.6.9.10}$ ग्र$_{2}$ मुवें. मुए. मुब. कूर्म उवाच; दे$_{3}$ कूर्म उ. न$_{1}$ कूर्मः; ते$_{1}$ मार्कण्डेयः (श्रीकूर्मः); ग्र$_{1}$ श्रीकूर्मः.

१. दे$_{8}$. ⊙. –a) द$_{1}$ °अर्णवो, ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ °अर्णवे (→°अर्णवं); दे$_{5}$ तीरं (→घोरं). –b) दे$_{1}$ प्रविभागं, दे$_{4}$ अविकारं (→अविभागं); ग्र$_{1}$ तमोमया (→तमोमयम्). –c) दे$_{4}$ शान्तमाया°, ते$_{1}$ शीतवाता°, द$_{1}$ शांतवादा°, ग्र$_{1}$ सान्तवाता°, + सान्तराला° (→शान्तवाता°). –d) का$_{1}$ ब$_{2}$ दे$_{2.3.5.9.10}$ ते$_{1}$ ग्र$_{2}$ मुवें. मुए. मुब. प्राज्ञायत (→प्रज्ञायत).

२. दे$_{8}$. ⊙. –a) दे$_{10}$ ग्र$_{2}$ तथा (→तदा). –c) दे$_{4}$ तथा (→तदा); ब$_{2}$ भगवान् (→अभवद्); न$_{1}$ ब्रह्म (→ब्रह्मा).

३. दे$_{8}$. ⊙. –a) न$_{1}$ °शीर्षः (→°शीर्षा). –b) दे$_{1.5.9.10}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. रुक्मवर्णो ह्य°, दे$_{3.6}$ ब्रह्मवर्णस्त्व°, दे$_{4}$ रुक्मपुंखस्त्व° (→रुक्मवर्णस्त्व°). –d) दे$_{4}$ शुभे (→तदा).

४. दे$_{8}$. ⊙; ब$_{1}$ दे$_{4}$ न$_{1}$ ते$_{1}$. cd ⊙. –a) ब$_{1-3}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ इदं (→इमं); दे$_{10}$ न$_{1}$ °दाहरंस्तत्र, ते$_{1}$ द$_{1}$ °दाहरं तत्र (→°दाहरन्त्यत्र). –d) का$_{1}$ [अ]व्ययौ, ब$_{2}$ दे$_{1.9.10}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ मुवें. मुए. मुब. [अ]व्ययं, दे$_{2}$ [अ]प्ययौ (→[अ]प्ययम्).

५. दे$_{8}$. ⊙; ते$_{1}$. b ⊙. –a) द$_{1}$ नार [:] (→नारा [:]); ते$_{1}$ श्रुतिः, ग्र$_{2}$ प्रोक्तो (→प्रोक्ता [:]). –b) का$_{1}$ ब$_{1\ 2}$ दे$_{2.3.5.6.9}$ पूर्वं [:] (→पूर्वम्); दे$_{1.4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. आपो वै नरसूनवः. –c) का$_{1}$ दे$_{2}$ अयनः (→अयनं); ब$_{3}$ तत्स्मृतो (→तस्य ता [:]); दे$_{6}$ तस्मात् (→यस्मात्).

६. दे$_{8}$. ⊙. –a) दे$_{3}$ तुलं, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ नित्यं (→तुल्यं). –b) द$_{1}$ ग्र$_{1}$ नैक–(→नैशं); दे$_{1}$ उपासतः, दे$_{9}$ अपास्य सः, ग्र$_{2}$ अवाप्य सः, (→उपास्य सः); म$_{1}$ नैकता समुपास्यते. –c) ब$_{3}$ शर्व्वर्य्यन्तं प्र–, ते$_{1}$ शर्वयन्तेषु, ग्र$_{2}$ स एवान्ते प्र–(→शर्वर्यन्ते प्र–).

७. दे$_{8}$. ⊙. –a) दे$_{10}$ तेन तु (→ततस्तु). –b) दे$_{4.6}$ [अ]न्तर्गता (→[अ]न्तर्गतां); दे$_{5}$ महाः (→महीम्). –c) दे$_{10}$ आनुमानात्, न$_{1}$ मनुमन्यंत (?) (→अनुमानात्). –d) दे$_{10}$ ग्र$_{1}$ कर्तु (→कर्तु–).

८. दे$_{8}$. ⊙. –a) द$_{1}$ ज्वलं दंष्ट्रं सुरुचिरं, ग्र$_{1}$ म$_{1}$ ज्वलद्दंष्ट्रं सुरुचिरं, ग्र$_{2}$ जलाद्दांष्ट्रं सु * चिरं. –b) दे$_{6}$ ग्र$_{1}$ आस्थितं (→आस्थितः). –c) ब$_{1.3}$ अदृश्यं मानसा, दे$_{4}$ अधृष्यमम्भसा, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ अदृष्यम्मनसा, (→अधृष्यं मनसा). –d) का$_{1}$ ब्राह्मयं, ब$_{3}$ रूपं यद्, दे$_{1}$ वाङ्मयैः, दे$_{4}$ वाग्येयं, ग्र$_{1}$ वागयं (→वाङ्मयं); म$_{1}$ मय° (→ब्रह्म°); ब$_{3}$ °सञ्ज्ञितं, दे$_{2}$ °सहितं, दे$_{6}$ °संज्ञितः (→°संज्ञितम्).

९. दे$_{8}$. ⊙. –a) का$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ °द्धारणा° (→°द्धरणा°). –b) दे$_{4.10}$ प्रतिविश्य, न$_{1}$ प्रविश्य स (→प्रविश्य च). –c) दे$_{4}$ दंष्ट्रेन, न$_{1}$ दंष्ट्राभ्याम्,

वें. १.६.६ दंष्ट्रयाऽभ्युज्जहारैनामात्माधारो धराधरः ॥९
दृष्ट्वा दंष्ट्राग्रविन्यस्तां पृथिवीं प्रथितपौरुषम् ।
अस्तुवञ्जनलोकस्थाः सिद्धा ब्रह्मर्षयो हरिम् ॥१०

ऋषय ऊचुः ।※

नमस्ते देवदेवाय ब्रह्मणे परमेष्ठिने ।
पुरुषाय पुराणाय शाश्वताय जयाय च ॥११
नमः स्वयंभुवे तुभ्यं स्रष्ट्रे सर्वार्थवेदिने ।
नमो हिरण्यगर्भाय वेधसे परमात्मने ॥१२
नमस्ते वासुदेवाय विष्णवे विश्वयोनये ।
नारायणाय देवाय देवानां हितकारिणे ॥१३
नमोऽस्तु ते चतुर्वक्त्रे शार्ङ्गचक्रासिधारिणे ।
सर्वभूतात्मभूताय कूटस्थाय नमो नमः ॥१४
नमो वेदरहस्याय नमस्ते वेदयोनये ।
नमो बुद्धाय शुद्धाय नमस्ते ज्ञानरूपिणे ॥१५
नमोऽस्त्वानन्दरूपाय साक्षिणे जगतां नमः ।
अनन्तायाप्रमेयाय कार्याय करणाय च ॥१६
नमस्ते पञ्चभूताय पञ्चभूतात्मने नमः ।
नमो मूलप्रकृतये मायारूपाय ते नमः ॥१७
नमोऽस्तु ते वराहाय नमस्ते मत्स्यरूपिणे ।
नमो योगाधिगम्याय नमः संकर्षणाय ते ॥१८
नमस्त्रिमूर्तये तुभ्यं त्रिधाम्ने दिव्यतेजसे ।

अ1 दंष्ट्राया (→दंष्ट्रया); ते1 [अ]भ्युज्जहारेनां, म1 ह्युज्जहारैनां (→[अ]भ्युज्जहारैनां); दे6 दंष्ट्रा * भुज्जहारै (?) स, दे10 दंष्ट्रयाभ्युज्यहारात्. –d) दे10 द1 °त्माधारा (?) (→°त्माधारो).

१०. दे8. ⊙. –a) अ2 दृष्ट्वा (→दृष्ट्वा); का1 °विन्यस्ता, ते1 °विन्यस्त–(→°विन्यस्तां). –b) का1 पृथ्वी, दे1 पृथ्वि, दे6 पुरीं, ते1 अ2 पृथिवीं (→पृथ्वीं); का1 प्रस्थित°, ब3 दे3 पृथित° (?) (→प्रथित°); ते1 °पौरुषाः, म1 °पौरुषः (→°पौरुषम्). –c) दे5 अस्तुरन् (?), अ2 अस्तुय (?) (→अस्तुवन्).

※. दे8. ⊙; दे1 श्री * ष ** चुः; दे5 न1 ते1 द1 अ1.2 म1 ऋषयः.

११. दे8. ⊙; द1. ११b–१३ a ⊙ (द. सं.). –a) म1 देवदेवेश (→देवदेवाय). –b) म1 परमात्मने (→परमेष्ठिने). –d) का1 ब2 दे1.5 न1 म1 [अ]जराय, ब3 दे3.6 अ1 [अ]मराय, ते1 [अ] * जाय, अ2 जनाय (→जयाय); दे5 वः (→च).

१२. द1. ⊙ (द्र. ११ पा. वि.). –a) ब3 नमोस्तु शम्भवे, दे1 नमः स्वायंभुवे (→नमः स्वयम्भुवे); ब2 नित्यं, दे9 तुल्यं (→तुभ्यं). –b) का1 ब1 दे2.3 त्वष्टे सर्वात्म°, ब3 त्वष्ट्रे सर्वार्थ°, दे1 श्रेष्ठे सर्वार्थ°, दे4 श्रेष्ठं सर्वार्थ°, दे6 त्वष्टे वेदार्थ°, दे10 सृष्टे सर्वार्थ°, ते1 दंष्ट्रिणे सर्व°, अ1.2 म1 सृष्टौ सर्वार्थ° (अ2 °त्म) (→स्रष्ट्रे सर्वार्थ°); ब1 °देहिने, दे4 °वेदने (→°वेदिने).

१३. द1. a ⊙ (द्र.११ पा. वि.); दे1. bc ⊙ (द. सं). –b) का1 विष्णु° (→विश्व°). –c) का1 देवानां (→देवाय). –d) का1 हिताय, दे4 वेदानां (→देवानां); दे10 °कारिणां (→°कारिणे).

१४. म1. ab ⊙ (द. सं.). –a) ब1-3 दे3-6.8.9 न1 ते1 द1 अ1.2 मुवें. मुए. मुब. चतुर्वक्त्र– (→चतुर्वक्त्रे). –b) दे4 ते1 अ2 -शंख° (→शार्ङ्ग°); द1 अ1 -धन्वा° (→-चक्रा°).

१५. न1. १५-१७ b ⊙ (द. सं.). –a) दे3.6 ते1 देव° (→वेद°); दे1 हरस्याय (?). दे10 रुहस्याय (→रहस्याय). –b) ब3 दे1.4 देव° (→वेद°).

दे3. ab, cd मध्ये अधिकम्—
नमस्ते पञ्चभूताय पञ्चभूतात्मने नमः (= १७ ab)

१६. न1. ⊙ (द्र.१५ पा. वि.). –a अ1 नमोस्त्वनन्त°, म1 नमोस्तु अनन्त° (→नमोऽस्त्वानन्द°); दे4 °रूपाणि (→°रूपाय). –b) का1 ब1-3 दे2.3.6 जगतो, ते1 जगते (→जगतां). –c) दे10 अ2 अनन्ताय प्र° (→अनन्तायाप्र°). –d) ब2.3 दे5.8.9 अ1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. कारणाय (→करणाय); अ2 वै (→च).

१७. न1.ab⊙ (द्र. १५ पा. वि.); दे10. cd ⊙. –a) का1 दे2.5 सर्वभूताय, द1 अ1.2 म1 प्रतिरूपाय (→पञ्चभूताय). –d) द1 अ1.2 म1 नाना° (→माया°); दे8.9 °रूपात्मने (→°रूपाय ते).

१८. –a) दे1.5.10 द1 अ2 मुवें. मुए. मुब. वाराहाय (→वराहाय). –c) ते1 अ2 योगादि° (→योगाधि°). –d) ब3 दे3 शङ्कर्षणाय (→संकर्षणाय); ब2 दे1.3.6 न1 द1 अ1.2 म1 च, ते1 च, + ते (→ते).

१९. –b) दे1.4.10 त्रिधाम्ते (→त्रिधाम्ने); ब3 अ2 °चक्षुषे, द1 अ1 म1 °रूपिणे (→°तेजसे). –c) द1 अ1 म1

नमः सिद्धाय पूज्याय गुणत्रयविभाविने ॥१९
नमोऽस्त्वादित्यवर्णाय नमस्ते पद्मयोनये ।
नमोऽमूर्त्ताय मूर्ताय माधवाय नमो नमः ॥२०
त्वयैव सृष्टमखिलं त्वय्येव लयमेष्यति ।
पालयैतज्जगत् सर्वं त्राता त्वं शरणं गतिः ॥२१
इत्थं स भगवान् विष्णुः सनकाद्यैरभिष्टुतः ।
प्रसादमकरोत् तेषां वराहवपुरीश्वरः ॥२२
ततः संस्थानमानीय पृथिवीं पृथिवीपतिः ।
मुमोच रूपं मनसा धारयित्वा प्रजापतिः ॥२३
तस्योपरि जलौघस्य महती नौरिव स्थिता ।
विततत्वाच्च देहस्य न मही याति संप्लवम् ॥२४
पृथिवीं तु समीकृत्य पृथिव्यां सोऽचिनोद् गिरीन् ।
प्राक्सर्गदग्धानखिलांस्ततः सर्गेऽदधन्मनः ॥२५ वें १.६.२५

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे षष्ठोऽध्यायः ॥६॥

शुद्धाय (→सिद्धाय); म1 पूर्णाय (→पूज्याय). –d). दे1.4.5.8.9 न1 ते1 द1 ग्र1.2 मुवें. मुए. मुब. °भागिने (→°भाविने); म1 गुणत्रितयभागिने.

२०. –a) ब1 दे3.6 नमस्त्वादित्यवर्णाय, ब2 दे1 मुवें. मुए. मुब. नमोस्त्वादित्यरूपाय, द1 ग्र1.2 म1 नमोऽस्तु दिव्यवर्णाय. –b) ब1.3 पद्मयोनिने, दे8.9 विश्वयोनये (→पद्मयोनये). –c) का1 ब3 नमो मूर्तायामूर्ताय, दे3 नमो मूर्तावमूर्ताय, दे8-10 नमो मूर्ताय शान्ताय, ते1 नमो मूर्ताऽ * मूर्त्ताय, ग्र1 नमो मूर्ताय मूर्त्याय.

२१. –a) दे1 त्वयैतत्, ग्र2 त्वयैवं (→त्वयैव); का1 सृज्य°, न1 द1 सृष्टि° (→सृष्ट°). –b) दे4 द1 त्वयैव (→त्वय्येव); दे8-10 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. सकलं स्थितं (→लयमेष्यति). –c) द1 पलायैतत्, ग्र2 पालयेत (→पालयैतत्). –d) का1 दे2 ततोहं, दे5 ततो त्वं (→त्राता त्वं); का1 दे2.5 शरणं गतः, दे4 शरणागतं, न1 शरणं हरिः, ग्र2 शरणागतिः, म1 शरणं गतं (→शरणं गतिः).

२२. –a) ग्र2 म1 हि (→स). –b) दे3.6 अभिप्लुतः (→अभिष्टुतः). –d) का1 दे1 ग्र2 वाराह-, ब1 वरोह (→वराह-).

२३. –a) का1 ब2 दे1.2.4.5 न1 ते1 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. स्वस्थानं, दे8.9 स्वं स्थानं, दे10 संस्थाय (→संस्थानं); ते1 आनीय, + आरुह्य (→आनीय). –b) दे1 ग्र2 °श्वरः, दे8-10 द1 म1 मुवें. मुए. °धरः (→°पतिः). –d) दे1.8-10 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. धरा(दे1 °री)धरः (→प्रजापतिः).

२४. –a) दे3.6 तस्यौपरि (→तस्योपरि). –b) दे1.5.8-10 मुवें. मुए. महतो (→महती); न1 इवास्थिता (→इव स्थिता). –c) का1 ब1-3 दे1.2.5 पीनत्वाच्चैव, दे3.6 पीनत्वाच्चापि, न1 विस्तरत्वाच्च, ग्र2 विभुत्वाच्च (→विततत्वाच्च). –d) दे10 मही याति न (→न मही याति); दे4 संप्लवं, ते1 साप्लवं, ग्र2 संप्लवः (→संप्लवम्).

२५. –a) दे10 पृथ्वीं (→पृथिवीं); दे8-10 द1 मुवें. मुए. मुब. स, ग्र1.2 म1 प्र- (→तु); ब1 दे1.6 समाकृत्य (→समीकृत्य). –b) का1 सोचिरो गिरीम्, न1 सोचिनोद्गिरीः (→सोऽचिनोद् गिरीन्). –c) दे3 °सर्गो (→°सर्ग-); ग्र2 °गन्धान् (→°दग्धान्). –d) दे3.6 म1 सर्गे दधान्मनः, ते1 स व्यदधत्पुनः, ग्र1 सर्गो दयात्मनः, ग्र2 सर्गमथात्मनः (→सर्गेऽदधन्मनः).

पुष्पिका—

पुराणनाम—का1 दे1.2.4.5.8.10 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे, ब1 इति कौर्मे, ब2.3 दे3 इति कूर्मपुराणे, दे6 कूर्मपुराणे, न1 इत्यादि महापुराणे श्रीकौर्मे, ते1 इत्यादि महापुराणे कूर्मपुराणे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे पूर्वभागे. **अध्यायनाम**—ब1 दे4 ते1 द1 ग्र1.2 म1. ⊙; का1 दे1 पृथिव्युद्धा (दे1 °द्ध) रणे, ब2.3 दे2.3.5.6.8-10 मुवें. मुए. पृथिव्युद्धारे, न1 पृथिव्युद्धरणं नाम, मुब. पृथिव्युद्धारो नाम. **अध्यायसंख्या**—दे6. ⊙; का1 ब1-3 दे1-3.5.6.8.9 न1 ते1 द1 ग्र1.2 म1 षष्ठोऽध्यायः, दे4.10 मुवें. मुए. मुब. षष्ठोऽध्यायः ॥६॥

७

श्रीकूर्म उवाच ।❀

वें.१.७.१ सृष्टिं चिन्तयतस्तस्य कल्पादिषु यथा पुरा ।
अबुद्धिपूर्वकः सर्गः प्रादुर्भूतस्तमोमयः ॥१
तमो मोहो महामोहस्तामिस्रश्चान्धसंज्ञितः ।
अविद्या पञ्चपर्वैषा प्रादुर्भूता महात्मनः ॥२
पञ्चधाऽवस्थितः सर्गो ध्यायतः सोऽभिमानिनः ।
संवृतस्तमसा चैव बीजकम्भुवनावृतः ॥३
बहिरन्तश्चाप्रकाशः स्तब्धो निःसंज्ञ एव च ।
मुख्या नगा इति प्रोक्ता मुख्यसर्गस्तु स स्मृतः ॥४
तं दृष्ट्वाऽसाधकं सर्गममन्यदपरं प्रभुः ।
तस्याभिध्यायतः सर्गस्तिर्यक्स्रोतोऽभ्यवर्तत ॥५
यस्मात् तिर्यक् प्रवृत्तः स तिर्यक्स्रोतस्ततः स्मृतः ।
पश्वादयस्ते विख्याता उत्पथग्राहिणो द्विजाः ॥६

७

[ग्र1 अध्यायारम्भे श्रीकूर्माय नमः श्रीवासुदेवाय नमः]

❀ मुब. ⊙; का1 ब1-3 दे1.2.5.6.10 न1 मुवें. मुए. कूर्म उवाच; दे3.8.9 कूर्म उ.; ते1 ग्र2 म1 श्रीकूर्मः .

१. –a) ब3 सृष्टि किन्ते यतस्तस्य. –b) द1 ग्र1 म1 पूर्वसर्गे, ग्र2 पूर्वसर्गो (→कल्पादिषु).

२. –a) का1 ब2 दे10 तमोमोहं, दे3 तमोमोह्यें(?) (→तमोमोहो); ब1 तथा मोहः, ब3 च तामिश्रो, (→तमोमोहो); ते1 महामायः, ग्र1.2 महामोहाः (→महामोहः). –b) का1 दे1.2 न1 ते1 ता(न1 त)मिस्रो, ब1.2 दे3.4.6 तामिश्रो दे10 तामिस्र-, ग्र1 तामिस्रा(?) (→तामिस्रः); का1 ब2 दे2.4.5 न1 ते1 ह्यन्ध–, ब1 दे1.3 ह्यन्न-, दे6 ह्यन्य-,दे10 वध-, म1 चल-(→चान्ध-); दे1-संज्ञकः, दे3-संश्रितः, ते1 -संज्ञिका, +- ज्ञितः (→-संज्ञितः); ब3 ह्यन्धकारश्च सङ्ज्ञितः.–c) द1 अविद्यां (→अविद्या); ब1-3 द1 पञ्च पू(ब1 प°)र्वेषां, दे2 पंच वर्षैषा, मुवें. मुए. मुब. पञ्चमी तेषां (→पञ्चपर्वैषा). –d) दे4 प्रादुर्भावो (→प्रादुर्भूता).

३. –a) दे5 पंचषां(?) (→पञ्चधा); ब3 संस्थितः, न1 -वस्थितैः (→-वस्थितः); दे4 सर्गे, ग्र2 सर्गः (→सर्गो). –b) दे1 ध्यायिनः, दे10 ध्यायितः (→ध्यायतः); दे4.5 सोन्तिमो मतः, ते1 साभिमानिनः, द1 ग्र1 म1 सोतिमानिनः (→सोऽभिमानिनः). –c) दे3 सवृतः, न1 संवृतं, ते1 सवृ(व्य)तः (→संवृतः); ग्र2 संगमाच्चैव (→तमसा चैव). –d) का1 [अ]नृतः, दे3.6 आवृतं (→आवृतः); ब1.3 जीव (ब3 बीज) सम्भावनावृतः, ब2 बीजकुम्भहरावृतः, दे4.5.8-10 न1 द1 ग्र1.2 मुवें. मुए. मुब. बीज (दे4 °जं) कुम्भवदावृतः, ते1 वृक्षगुल्मलतावृतः .

४. –a) ब3 बहिरंतर्ह्यप्रकाशः, ग्र2 म1 बहिरन्तः (म1 °न्त) प्रकाशश्च. –b) का1 त्वज्ज्योतिः संग[:], ब1.3 तथान्तः संग [:], ब2 तज्योति सर्ग [:], दे1-3.6 तज्ज्योतिः संग[:], दे4.8 तज्ज्योतिसंज्ञ[:], दे5(च)स्तब्धो निसर्ग[:], दे10 च तद्योनिः संज्ञ[:], ते1 सृष्टानिस्संज्ञ[:], द1 ग्र1.2 म1 तस्थौ निस्संज्ञ[:] (ग्र2 °गः), मुब. शुद्धो निःसङ्गः (→स्तब्धो निःसंज्ञ[:]). –c) दे1.5 ग्र2 नागा[:] (→नगा[:]); म1 यतः (→इति). –d) दे4 प्रोक्ता मुख्या[:], ग्र2 मुख्यसंज्ञस् (→मुख्यसर्गस्); दे2 तु सः, दे3.6 ततः, ग्र1.2 म1 तु सं- (→तु स).

५. –a) म1 °साधकस् (→°साधकं); ब3 सर्व्वम (→सर्गम); ब1-3 दे3 ते1 ग्र2 म1 अमन्यत परं, दे2 अमन्यत्परमं, दे4 अमन्यतपर-, दे6 अमद्यदपरं, दे8 अमन्द्यदपरं, द1 अमन्येत वरं, ग्र1 न मन्यतपरं (→अमन्यदपरं); ब1.3 दे3.6 विभुः, ते1 तव, + प्रभुः (→प्रभुः). –c) दे10 °ध्यायिनः, ग्र2 °ध्यायतिस् (→°ध्यायतः); ब1.दे8-10 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. सर्गं, म1 सर्वस् (→सर्गस्). –d) ब3 दे8.9 श्रोतो (→स्रोतो); दे8.9 न1 [अ]व्यवर्तत, दे10 व्यवस्थितं, दे5 [अ]प्यवर्तत, दे6 [अ]अभिवर्तते (→[अ]भ्यवर्तत).

६. –a) का1 प्रवृत्तः सस्, ब3 प्रवर्तस्य, दे1 * वृतः स, दे10 प्रवृत्तस्य, न1 प्रवृत्तस्तुः, द1 ग्र1 म1 प्रवृत्तश्च, ग्र2 प्रवृत्तिश्च (→प्रवृत्तः स). –b) दे1.10 °श्रोतस्ततः स्मृतः, न1 °स्रोतः °स्मृतस्तु सः, ते1 °स्रोतंस्तु स स्मृतः (→स्रोतस्ततः स्मृतः). –c) दे6 द1 ग्र1.2 म1 °दयस्तु, दे10 °दयश्चे (→°दयस्ते); ग्र2 विख्यात[:] (→विख्याता [:]). –d) ब3 तत् पथग्रा°, दे4 उत्पद्यग्रा°, न1 उत्पत्यग्रा°, ते1 ह्यपृथग्रा°,

तमप्यसाधकं ज्ञात्वा सर्गमन्यं ससर्ज ह ।
ऊर्ध्वस्रोत इति प्रोक्तो देवसर्गस्तु सात्त्विकः ॥७
ते सुखप्रीतिबहुला बहिरन्तश्च नावृताः ।
प्रकाशा बहिरन्तश्च स्वभावाद् देवसंज्ञिताः ॥८
ततोऽभिध्यायतस्तस्य सत्याभिध्यायिनस्तदा ।
प्रादुरासीत् तदाऽव्यक्तादर्वाक्स्रोतस्तु साधकः ॥९
ते च प्रकाशबहुलास्तमोद्रिक्ता रजोधिकाः ।
दुःखोत्कटाः सत्त्वयुता मनुष्याः परिकीर्तिताः ॥१०
तं दृष्ट्वा चापरं सर्गममन्यद् भगवानजः ।
तस्याभिध्यायतः सर्गं सर्गो भूतादिकोऽभवत् ॥११
तेऽपरिग्राहिणः सर्वे संविभागरताः पुनः ।
खादनाश्चाप्यशीलाश्च भूताद्याः परिकीर्तिताः ।
इत्येते पञ्च कथिताः सर्गा वै द्विजपुंगवाः ॥१२
प्रथमो महतः सर्गो विज्ञेयो ब्रह्मणस्तु सः ।
तन्मात्राणां द्वितीयस्तु भूतसर्गो हि स स्मृतः ॥१३
वैकारिकस्तृतीयस्तु सर्ग ऐन्द्रियकः स्मृतः ।
इत्येष प्राकृतः सर्गः संभूतोऽबुद्धिपूर्वकः ॥१४
मुख्यसर्गश्चतुर्थस्तु मुख्या वै स्थावराः स्मृताः ।

वें. १.७.१५

ग्र1 उत्पथग्रं°, ग्र2 उत्पाथग्र° (→उत्पथग्रा°); म1 चातुष्पादा द्विजोत्तमाः.

७. –a) दे10 तमयं (→तमप्य–); ब2 मत्वा (→ज्ञात्वा). –b) न1 अन्यंत् (→अन्यं). –c) दे10 ऊर्ध्वलोक [:] (→ऊर्ध्व स्रोत[:]). –d) का1 सोधिकः, दे4 सांतिकः (→सात्त्विकः).

८. –a) ब3 मुखं, दे3 ग्र2 मुख-(→सुख-). –b) ब2 दे5.8.9 न1 ग्र1 म1 मुवें. मुए. मुब. त्वनावृताः, दे4 च नावृतः, दे10 तु नावृताः, द1 तलावृता, ग्र2 च नाक्षताः (→च नावृताः); का1 वार्हवन्तस्तनावृताः. –c) का1 ब2.3 दे4 ग्र1 प्रकाशो (का1 °शे) (→प्रकाशा[:]). –d) का1 ब3 दे2.4.6.10 स्वभावा (ब3 °वो) देव, ते1 संघातादेव, द1 स्वभावोद्देव (→स्वभावाद् देव-); ब3 °सञ्ज्ञितः, दे4 ग्र1 °संज्ञितः (→°संज्ञिताः).

९. –a) दे1 ततोऽपि (→ततोऽभि–); ग्र2 °ध्यायिनस् (→°ध्यायतस्); का1 त्वस्य (→तस्य). –b) का1 दे2.5 सर्गा°, ब2 ते1 सत्वा°, दे4 सस्या°, दे10 संन्या° (?) (→सत्या°); दे10 °ध्यायतस् (→°ध्यायिनस्); ब1.3 दे4 ते1 द1 ग्र2 तथा (→तदा). –c) का1 ब1-3 दे3.4-6 तथा (→तदा). –d) दे1 श्रोतस्तु, दे8-10 स्रोतः स [:] (→स्रोतस्तु).

९. श्लोकात्परं द1 ग्र2 म1 पुस्तकेषु अधिकम्—
'यस्मादर्वाक् विवर्त्तन्ते ततोऽर्वाक्स्रोतसः स्मृता'
[ग्र2 सर्वाद्विच° (→अर्वाक् वि°); ग्र2 तु ते, म1 स्मृतः (→स्मृता).]

१०. –a) दे8.9 मुवें. मुए. मुब. तत्र (→ते च); म1 प्र कंदं (?) (→प्रकाश–); –b) का1 दे2.3.5.6 द1 ग्र1 तमःपृक्ता [:], ब1.3 ते1 तमोयुक्ता [:], ब2 तमःप्रोक्ता [:], दे10 तमवृक्ता(?), न1 तमोधिक्ता(?), म1 तमोवृता(?) (→तमोद्रिक्ता). –c) द1बुद्धित्कटास्, म1 दुश्चोत्वीः(→दुःखोत्कटाः); ब3 दे1 न1 ग्र1.2 म1 सत्त्वयुक्ता, दे4.8-10 सत्ययुता (→सत्त्वयुता); दे1 द1 मानुष्याः (→मनुष्याः); दे1 ते प्रकीर्तिताः (→परिकीर्तिताः).

११. ग्र2. ११-१२ ⊙ (इ. सं.). –a) दे4 [अ]परः सर्गः (→[अ]परं सर्गम्). –b) ब3 अनन्यद्, दे4 समन्यद्, म1 तमन्यत् (→अमन्यद्); दे10 भगवाननः (?) (→भगवानजः). –c) म1 तस्यापि (तस्याभि–); दे4 सर्गः (→सर्गं); दे1 भूतात्मकोभवेत्, ते1 भूताधिकोभवत् (→भूतादिकोऽभवत्).

१२. ग्र2. ⊙ (द्र. ११ पा. वि.). –a) ब2 दे8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. °ग्रहिणः (→°ग्राहिणः). –b) ब3 सविभाग° (→संविभाग°); दे10 °रिता (→°रताः); ब1.3 सदा, म1 पुरः (?) (→पुनः). –c) ब1 ***, दे6 खादनश्, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. खादिनश्, ते1 खेचराश्, द1 ग्र1 स्वादना, म1 स्वादानात् (→खादनाश्); का1 चार्थ°, ब2 अप°, ब3 चाप°, दे1 स्वार्य°, दे3.5 चार्य°, दे6 चाय°, न1 पान°, द1 चाभ्य°, म1 बाह्य° (→चाप्य°). –e) का1 एते ते, ब2 दे2.5.6 इत्येतत् (→इत्येते). –f) द1 ग्र1 मुनि° (→द्विज°); दे2.6 °सत्तमाः (→°पुंगवाः).

१३. –a) दे6 प्रथमा मा° (→प्रथमो म°). –b) ब3 महतः, दे4.10 ब्राह्मणः, न1 द1 ग्र1.2 म1 ब्रह्मणा (→ब्रह्मणस्); ब1.3 दे4 ततः, दे3 स्वसः, न1 द1 ग्र1.2 म1 कृतः, ते1 स्मृतः (→तु सः). –c) ते1 तन्मात्राणि, द1 तन्मंत्रणां (→तन्मात्राणां). –d) ब1 सम्मतः, दे2 सः स्मृतः, द1 ग्र1 म1 मुवें. मुए. मुब. संस्मृतः (→स स्मृतः); ग्र2 ***** संस्मृतः.

१४. ग्र2 म1. ab ⊙. –b) दे4 सर्गा (?), द1 स च (→सर्ग); ते1 ततः (→स्मृतः). –c) दे4 इत्येते (→इत्येष [:]); दे4 प्राकृताः(→प्राकृतः); दे4.6.10 सर्गाः(→सर्गः). –d) दे4 संभूता (→सम्भूतो); दे4 °पूर्विकाः, म1 °पूर्विकः (→°पूर्वकः).

१५. –a) दे6 °सर्गास् (→°सर्गश्); ब2 दे3.6 तृतीयः (→चतुर्थः). –b) दे5 मुख्य (?), दे6 मुख्यै (?) (→मुख्या);

वें. १.७.१६ तिर्यक्स्रोतस्तु यः प्रोक्त स्तिर्यग्योन्यः स पञ्चमः ।।१५
तथोर्ध्वस्रोतसां षष्ठो देवसर्गस्तु स स्मृतः ।
ततोऽर्वाक्स्रोतसां सर्गः सप्तमः स तु मानुषः ।।१६
अष्टमो भौतिकः सर्गो भूतादीनां प्रकीर्तितः ।
नवमश्चैव कौमारः प्राकृता वैकृतास्त्विमे ।।१७
प्राकृतास्तु त्रयः पूर्वे सर्गास्तेऽबुद्धिपूर्वकाः ।
बुद्धिपूर्वं प्रवर्त्तन्ते मुख्याद्या मुनिपुंगवाः ।।१८
अग्रे ससर्ज वै ब्रह्मा मानसानात्मनः समान् ।
सनकं सनातनं चैव तथैव च सनन्दनम् ।
ऋभुं सनत्कुमारं च पूर्वमेव प्रजापतिः ।।१९

पञ्चैते योगिनो विप्राः परं वैराग्यमास्थिताः ।
ईश्वरासक्तमनसो न सृष्टौ दधिरे मतिम् ।।२०
तेष्वेवं निरपेक्षेषु लोकसृष्टौ प्रजापतिः ।
मुमोह मायया सद्यो मायिनः परमेष्ठिनः ।।२१
तं बोधयामास सुतं जगन्मायो महामुनिः ।
नारायणो महायोगी योगिचित्तानुरञ्जनः ।।२२
बोधितस्तेन विश्वात्मा तताप परमं तपः ।
स तप्यमानो भगवान् न किञ्चित् प्रतिपद्यत ।।२३
ततो दीर्घेण कालेन दुःखात् क्रोधो व्यजायत ।
क्रोधाविष्टस्य नेत्राभ्यां प्रापतन्नश्रुबिन्दवः ।।२४

दे6 स्मृतः (→स्मृताः). –c) दे5.6 प्रोक्ता (→प्रोक्तस्). –d) दे3.4.6 ते1 द1 ग्र1 तैर्यग्योन्यः (दे6 °गः), न1 पश्चादिवै, म1 ब्रह्मणा स [:] (→तिर्यग्योन्यः); द1 ग्र1.2 म1 तु (→स); दे8.9 पञ्चसः (?) (→पञ्चमः).

१६. –a) का1 तदर्द्ध–, ब1.3 दे1.10 ते1 द1 ग्र1.2 म1 ततोर्द्ध–(ते1 द1ग्र1.2म1°र्ध्वं–), न1 तस्योर्ध्वः (→तथोर्ध्व–); न1 –स्रोतसः, द1 ग्र1–स्रोतसि, म1–स्रोतसा (→-स्रोतसां); ब3 सर्गो, दे4 षष्ठे (→षष्ठो). –b) ग्र1 स्रोतस् (→देव–); दे6 °सर्गा (→°सर्गस्); ग्र1.2 संस्मृतः (→सस्मृतः). –d) दे10 प्रथमः (→सप्तमः); दे3 ब1.3 सप्त, दे3 सप्त च (→स तु); दे10 मानसः,+मानुषः (→मानुषः).

१७. –a) ग्र2 म1 ***, ते1[अ] नुग्रहस् (→भौतिकः). –c) ब1 नवमञ्चैव, ग्र2 मनवस्स च (→नवमश्चैव). –d) द1 प्राकृतो (→प्राकृता); दे10 त्विमा, ते1 इमे, ग्र2 यदि (→त्विमे).

१८. –a) दे1 तत्र यः (→तु त्रयः); ब1 दे1 पूर्वः (→पूर्वे). –b) दे4 न1 ग्र2 सर्गस्, दे10 सर्या (?)स्, ग्र1 स्वर्गास् (?) (→सर्गास्); ग्र1 तत् (→ते); द1 ग्र1.2 °पूर्वकः, दे3.4 म1 °पूर्विका (→°पूर्वकाः). –c) द1 ग्र1 म1 °पूर्वाः (→°पूर्वं); दे2 प्रकुर्वन्ते,+प्रवर्त्तन्ते (→प्रवर्त्तन्ते). –d) दे6 प्रस्थाद्या (→मुख्याद्या); दे1 °पुंगवः (→°पुंगवाः).

१९. –b) दे4 मानसामा° (→मानसाना°). –c) द1 सनातने (→सनातनं). –d) दे1 तथा चैव (→तथैव च); ब2.3 सनन्दकम्, ग्र2 सनातनं (→सनन्दनम्). –e) का1 ब3 ऋषिं, ब1 दे3.6.8-10 न1 द1 मुवें. मुए. मुब. क्रतुं, दे5 हंसं, ते1 स्कन्दं (→ऋभुं).

२०. दे6 द1 म1. २०a–२१b ⊙ (द्र. सं.). –b) ब3 आस्थितः(?), दे1.8-10 ग्र1 मुवें. मुए. मुब. आश्रिताः (→आस्थिताः); दे5 ***परमेष्ठिनः. –c) का1 ईश्वराश°, दे1 ऐश्वरास° (→ईश्वरास°). –d) न1 मतिः, ग्र2 मनः (→मतिम्).

दे5 पुस्तके ab, cd मध्ये अधिकम्—
* तं चोदयामास परं वैराग्यं समुपस्थितः. (= 20 ab)

२१. दे6 द1 म1. ab ⊙ (द्र. २० पा. वि.). –a) दे1.10 तेष्वेव (→तेष्वेवं). ब1 निरपक्षेषु, दे10 निरापक्षे* (→निरपेक्षेषु). –c) दे4 स मोह- (→मुमोह).

२२. –a) दे5.8-10 मुवें. मुए. मुब. सं- (→तं); का1 ब1-3 दे2-6 चोदयामास, ग्र2 बोधय ** (→बोधयामास); दे1 सतं, दे8-10 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. च तं (→सुतं); ते1 उत्पादयामास सुतं. –b) दे10 जगन्माया, ते1 जगन्नाथो, ग्र2 *तन्मायो (→जगन्मायो). –d) ब2 द1 ग्र1 म1 योग°, ब3 तप°, (→योगि°); का1 दे4.5 °चिंता-, ब2 चित्तं (→°चित्ता-); ब2 निरञ्जनः, ब1.3 [अ]नुरञ्जिनः, दे2 ग्र1 [अ]नुरञ्जकः, न1 ते1 [अ]नुरञ्ज (मः) कः (→[अ]नुरञ्जनः).

२३. –a) दे3.6 विद्यात्मा (→विश्वात्मा). b) दे6 परपरं तपः, द1 ग्र1 च परन्तपः (→परमं तपः). –c) दे8.9 संतप्यमानो, दे10 सन्त्पर्यमानो, ग्र2 स सप्तमानो (→स तप्यमानो). –d) का1 ब1-3 दे2.5.8-10 न1 ते1 द1 ग्र1 म1 मुवें. मुए. मुब. प्रत्यपद्यत, दे3.4 ग्र2 प्रतिपद्यते (→प्रतिपद्यत).

२४. –b) का1 ब2 दे1.4.8-10 मुवें. मुए. मुब. [अ]भ्यजायत, दे10 म1 [अ]भिजायत(?) (→व्यजायत). –c) ग्र1 नेत्रा* (→नेत्राभ्यां). –d) म1 आस्य° (→अश्रु°).

भ्रुकुटीकुटिलात् तस्य ललाटात् परमेश्वरः ।
समुत्पन्नो महादेवः शरण्यो नीललोहितः ॥२५
स एव भगवानीशस्तेजोराशिः सनातनः ।
यं प्रपश्यन्ति विद्वांसः स्वात्मस्थं परमेश्वरम् ॥२६
ओंकारं समनुस्मृत्य प्रणम्य च कृताञ्जलिः ।
तमाह भगवान् ब्रह्मा सृजेमा विविधाः प्रजाः ॥२७
निशम्य भगवान् वाक्यं शंकरो धर्मवाहनः ।
स्वात्मना सदृशान् रुद्रान् ससर्ज मनसा शिवः ।
कपर्दिनो निरातङ्कांस्त्रिनेत्रान् नीललोहितान् ॥२८
तं प्राह भगवान् ब्रह्मा जन्ममृत्युयुताः प्रजाः ।
सृजेति सोऽब्रवीदीशो नाहं मृत्युजरान्विताः ।
प्रजाः स्रक्ष्ये जगन्नाथ सृज त्वमशुभाः प्रजाः ॥२९
निवार्य च तदा रुद्रं ससर्ज कमलोद्भवः ।
स्थानाभिमानिनः सर्वान् गदतस्तान् निबोधत ॥३०
आपोऽग्निरन्तरिक्षं च द्यौर्वायुः पृथिवी तथा ।
नद्यः समुद्राः शैलाश्च वृक्षा वीरुध एव च ॥३१
लवाः काष्ठाः कलाश्चैव मुहूर्ता दिवसाः क्षपाः ।
अर्द्धमासाश्च मासाश्च अयनाब्दयुगादयः ॥३२
स्थानाभिमानिनः सृष्ट्वा साधकानसृजत् पुनः ।
मरीचिभृग्वङ्गिरसं पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् ।
दक्षमत्रिं वसिष्ठं च धर्मं संकल्पमेव च ॥३३ वें. १.७.३५

२५. –a) ब1.2 दे2.8.9 मुए. भृ(न1 भ्रि-)कुटी° (→भ्रुकुटी°); दे1.10 कुटिला, दे6 °कुटिलां (→°कुटिलात्). –b) दे1.4.8.9 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुव. परमेष्ठिनः (→परमेश्वरः).

२५ श्लोकात्परं न1 पुस्तके अधिकम्—

* २. पूर्वं दत्तवरो देवो ब्रह्मणः पुत्रकारणात् ।

२६. –a) ब1 यत्र ष (?), ग्र1 स एवं (→स एव). –b) दे1.3 तमो° (→तेजो°). –c) ते1 विबुधास् (→विद्वांसः). –d) का1 ब1.3 दे2 स्वात्मजं, न1 स्वात्मार्थं (→स्वात्मस्थं).

२६ श्लोकात्परं न1 पुस्तके अधिकम्—

* ३. स एव भगवानीशो लोकानां हितकाम्यया ।
पुत्रत्वमगमच्छंभुः ब्रह्मणः स्वयमीश्वरः ॥

२७. –a) का1 ते1 द1 ग्र2 ओं(द1 हिं)कारं (→ओंकारं) का1 समनुस्मृ[तस्]त्य, दे6 [अ]भूतं स्मृत्य, दे10 समनुश्रुत्य, + समनुस्मृत्य (→समनुस्मृत्य). –b) दे1 प्र** (→प्रणम्य). –c) दे6 भगवन्ब्रह्म, ग्र1 भगवान् ब्रह्म (→भगवान् ब्रह्मा). –d) न1 सृजेति, द1 ग्र1 म1 सृजेह, ग्र2 सृजेयं (→सृजेमा).

२८. –a) दे10 निशुंभ (→निशम्य); दे4 मुवें. मुए. मुव. भगवद्, न1 ब्रह्मणो (→भगवान्). –b) न1 लोकभावनः (→धर्मवाहनः). –c) ब2 आत्मनः, दे10 द1 मुवें. मुए. मुव. आत्मना, दे6 न1 स्वात्मनः (→स्वात्मना); का1 ब1-3 दे1.2.4.6 ते1 पुत्रान्, दे3 पुरा (→रुद्रान्). –d) दे1 द1 ग्र1.2 म1 मानवान् (→मानसा); ग्र1 त्रिणेत्रो (→त्रिनेत्रान्).

२९. –a) ग्र1.2 म1 तमाह (→तं प्राह); दे6 भगवद्-ब्रह्मा (→भगवान् ब्रह्मा). –b) का1 °जराः प्रजाः, न1 °युषः प्रजाः, ग्र2 °यथात्मजाः, म1 °जरान्विताः (→°युताः प्रजाः). –c) दे10 स्रजेति (→सृजेति); ते1 ईशं (→ईशो). –d) द1 °जरान्वितः (→°जरान्विताः). –e) दे6 प्रजां (→प्रजाः); का1 सर्जे(?),+सक्ष्ये, ब3 द1 म1 सृक्ष्ये, दे1 सृक्षे, दे2 स्रक्षे, ते1 सृजे, ग्र2 सुखी (→स्रक्ष्ये); ग्र2 जगन्नाथः (→जगन्नाथ). –f) ब1 सृजध्वम°, दे10 स्रजत्वम°, द1 सृजेत् स्त्वम°, ग्र2 सृजत्यात्म°, म1 सृजेस्त्वम° (→सृज त्वम°).

३०. –a) ग्र2 निवृत्य (→निवार्य); ब2 दे8-10 मुवें. मुए. स[:] (→च); ते1 ग्र2 तथा (→तदा). –c) का1 ब1 दे2.3.6 ते1 ज्ञानाभि°, दे10 स्थानादि° (→स्थानाभि°); दे8-10 तेषां, ग्र2 सर्वाः (→सर्वान्). –d) का1 °नादस्तन्, ग्र2 गतास्तम्भन्(?) (→गदतस्तान्); दे1 निबोध मे (→निबोधत).

३१. –a) ग्र2 नभो (→आपो). –b) दे10 °तनुं, ग्र2 ततः (→तथा). –c) न1 शैलांश्च (→शैलाश्च); दे1 वृक्ष, दे10 वृष, न1 वृक्षान्, द1 ग्र1 म1 प्रजा, ग्र2 अक्षा (→वृक्षा).

३२. –a) ग्र1 म1 लताः, ग्र2 कलाः (→लवाः). –c) दे10 अर्य°(?) (→अर्ध°). –d) द1 ग्र1 म1 अयनाः प्र-, ग्र2 ह्यनानि (→अयनाब्द–).

३३. दे4. f ⊙. –a) का1 दे1 ते1 ज्ञानाभि° (→स्थानाभि°); ब1 दे1.3 म1 सृष्टा, ग्र1 सष्टास् (→सृष्ट्वा). –b) ब3 साधकाम, दे1 साधकाश्च, ग्र2 साधाना*(?) (→साधकान्); का1 ब2 दे2.5 प्रभुः (→पुनः); दे3 साधकाश्चापुनः सृजन्. –c) ब3 दे1 मरीची- (→मरीचि-); ब3 दे8-10 न1 ते1 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुव. °ङ्गिरसः (→°ङ्गिरसं). –d) दे6 पुलह- (→पुलहं). –e) ब2 दक्षम*, दे4 दक्षिमत्रिं (→दक्षमत्रिं);

वें. १.७.३६ प्राणाद् ब्रह्माऽसृजद् दक्षं चक्षुषश्च मरीचिनम् ।
शिरसोऽङ्गिरसं देवो हृदयाद् भृगुमेव च ॥३४
श्रोत्राभ्यामत्रिनामानं धर्मं च व्यवसायतः ।
संकल्पं चैव संकल्पात् सर्वलोकपितामहः ॥३५
पुलस्त्यं च तथोदानाद् व्यानाच्च पुलहं मुनिम् ।
अपानात् क्रतुमव्यग्रं समानाच्च वसिष्ठकम् ॥३६
इत्येते ब्रह्मणा सृष्टाः साधका गृहमेधिनः ।
आस्थाय मानवं रूपं धर्मस्तैः संप्रवर्त्तितः ॥३७
ततो देवासुरपितृन् मनुष्यांश्च चतुष्टयम् ।
सिसृक्षुरम्भांस्येतानि स्वमात्मानमयूयुजत् ॥३८
युक्तात्मनस्तमोमात्रा उद्रिक्ताभूत् प्रजापतेः ।
ततोऽस्य जघनात् पूर्वमसुरा जज्ञिरे सुताः ॥३९
उत्ससर्जासुरान् सृष्ट्वा तां तनुं पुरुषोत्तमः ।
सा चोत्सृष्टा तनुस्तेन सद्यो रात्रिरजायत ।
सा तमोबहुला यस्मात् प्रजास्तस्यां स्वपन्त्यतः ॥४०
सत्त्वमात्रात्मिकां देवस्तनुमन्यामगृह्णत ।
ततोऽस्य मुखतो देवा दीव्यतः संप्रजज्ञिरे ॥४१

दे6 द्रष्टमंगिरसिष्टं च. –f) ब3 दे1.6 द1 ग्र1.2 धर्म- (धर्मं); दे1 संकल्प[:] (→संकल्पम).

३४. दे4. a ⊙. –a) दे9.10 ग्र2 प्राणान् (→प्राणाद्). –b) दे6 वृक्षं, ग्र2 दक्षान् (→दक्षं); ब3 चक्षुषोश्च, दे4.8.9 न1 द1 ग्र1 म1 मुवें. मुए. मुब. चक्षुर्भ्यां च, ते1 वक्षसश्च, ग्र2 दोर्भ्याञ्चैव (→चक्षुषश्च). –c) दे1.10 शिरसा (→शिरसो); द1 ग्र1 म1 चैव (→देवो); न1 शिरसं सृजदंगिरसो. –d) ब1.2 दे6 ते1 हृदये (→हृदयाद्); दे4 भृगुदेव (→भृगुमेव).

३५. –a) दे1.5.8-10 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. नेत्रा° (→श्रोत्रा°); ब1 अद्रि°, ग्र1 अ ति° (→अ त्रि°). –b) दे2 धर्म्म अ–, दे10 धर्म स –(→धर्मं च).

३६. दे4. ⊙. –a) का1 न1 द1 ग्र1 म1 ततो°, ब3 अथो° (→तथो°). –b) दे1 व्यानश्च, दे6 ध्यानाच्च, द1 पुलस्त्यं, ग्र1 म1 पुलहं (→व्यानाच्च); द1 ग्र1 म1 वदनात् (→पुलहं); दे1 द1 ग्र1 म1 प्रभुः, ग्र2 भृगुः (→मुनिम्). –c) न1 अपानां (?) कतुंनामानं. –d) दे1 सभा° (→समा°); न1 वसिष्ठं च समानतः.

३७. –a) ब1.3 दे10 ब्रह्मणः, दे1 ब्राह्मणा (→ब्रह्मणा); ग्र2 इत्येते ब्र ** सृष्टाः. –b) ग्र2 साधक–(→साधका [:]); का1 ग्रह° (→गृह°); ग्र2 °मेधिकः (→°मेधिनः). –c) दे8-10 वामनं (→मानवं). –d) दे10 धर्मस्थै (?) (→धर्मस्तैः); का1 संप्रकीर्तितः, ब3 संप्रवर्त्ततः (?), दे6 संप्रवर्तिनः, ग्र2 संप्रवर्तिताः (→संप्रवर्तितः).

३८. ग्र1. ३८-३९ ⊙. –a) दे1 देवान् ता तो (?) (→ततो देवा–); ग्र2 °सुरा पित्रा (?) (→°सुरपितृन्). –b) दे1.6 ग्र2 मनुष्याश्च (→मनुष्यांश्च). –c) दे3 सिसन्तुर् (?) (→सिसृक्षुर्); का1 दे1.8-10 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. भगवानीशः, दे6 द1 म1 भगवानेतान् (→अम्भांस्येतानि). –d) ब1 स्वयम् (→स्वम्); का1 दे8-10 मुवें. मुए. मुब. °अ (दे10 व्य) योजयत्, दे3 अप्रयुजन्, द1 अपूजयत्, ग्र2 अथासृजत् (→अयूयुजत्); ते1 तमोगुणमयूंयुजत्.

३९. ग्र1. ⊙ (द्र. ३८ पा. वि.). –a) ब1 युक्तात्मनोस्, ब3 दे1 न1 युक्तात्मानस्, दे6 मुक्तात्मनस् (→युक्तात्मनस्) द1 ततो (→तमो-); का1 ब2 दे1.3.5 ते1 द1 म1 -मात्राद्, दे3 -माशद् (?), ग्र2 -भागाद् (→-मात्रा). –b) का1 उत्रिक्ताह, ब2.3 उद्रिक्तोभूत, दे2.4.8-10 मुवें. मुए. मुब. ह्युद्रिक्ताभूत, न1 -त्युद्रिक्ताभूत्, ते1 उद्रिकाभूत(?), द1 म1 उद्रिक्तस्य, ग्र2 उद्रिक्तास्यात् (→उद्रिक्ताभूत); ब2 दे4 न1 द1 प्रजापतिः, दे1 प्रजापते (→प्रजापतेः). –c) ग्र2 तनोत्यस्य जनात् पूर्वा. –d) ग्र2 वासुरान् (→असुरा); दे1 शुभाः (→सुताः).

४०. –a) दे3.6 तत् (→उत्); दे4.10 °ससर्ज, दे6 °संसर्गा- (→°ससर्जा-); दे4 स तान् (→[अ]सुरान्); ब1-3 दे1.3.5.6.10 द1 दृष्ट्वा (→सृष्ट्वा). –b) का1 ब2 दे2.3.6 तनुं तां, दे5 तनुतां(?), दे10 तां तेनुं (?), न1 स्वां तनुं (→तां तनुं); दे6 द1 पुरुषोत्तमम् (दे6 °त्तम) (→पुरुषोत्तमः). –c) का1 दे1.3.10 द1 ग्र2 स[:] (→सा); ब1 °सृष्टश्च, ब3 न1 °सृष्ट्वा, दे1.5 °स्रष्टा, दे6द1ग्र1.2 मुवें. स्रष्ट्रा (→सृष्टा); न1 ततस् (→तनुस्). –e) ते1 बहुलां (→बहुला); ग्र1 सा वै तमोबला यस्मात्. –f) ब2 परास् (→प्रजास्); ब1 तस्या, ग्र1 तस्य (→तस्यां); का1 दे4.5.10 ग्र1 म1 स्वपंत्यतः, ब2 अपत्नत, ब3 स्वपत्नतः, दे1 स्वयं ततः; दे3 सुसत्यतः, दे6 स्वपत्यतः, दे8.9 स्वयंत्युत, न1 स्वपंति हि, ते1 नृपं त्वतः, ग्र2 स्वपन्ति ताः (→स्वपत्न्यतः).

४१. दे6. ४१a–४२d ⊙. –a) दे1 °मात्रात्मिको, दे4 °माध्यात्मिको, दे10 °मात्रांसिकां (→°मात्रात्मिकां); दे4 ज्ञेयं, ग्र2 देवास् (→देवस्). –b) दे4 तानुमन्याम् (→तनुमन्याम्);

त्यक्ता साऽपि तनुस्तेन सत्त्वप्रायमभूद् दिनम् ।
तस्मादहो धर्मयुक्ता देवताः समुपासते ॥४२
सत्त्वमात्रात्मिकामेव ततोऽन्यां जगृहे तनुम् ।
पितृवन्मन्यमानस्य पितरः संप्रजज्ञिरे ॥४३
उत्ससर्ज पितॄन् सृष्ट्वा ततस्तामपि विश्वसृक् ।
साऽपविद्धा तनुस्तेन सद्यः सन्ध्या व्यजायत ॥४४
तस्मादहर्देवतानां रात्रिः स्याद् देवविद्विषाम् ।
तयोर्मध्ये पितॄणां तु मूर्तिः सन्ध्या गरीयसी ॥४५
तस्माद् देवासुराः सर्वे मनवो मानवास्तथा ।
उपासते सदा युक्ता रात्र्यह्नोर्मध्यमां तनुम् ॥४६
रजोमात्रात्मिकां ब्रह्मा तनुमन्यामगृह्णत ।
ततोऽस्य जज्ञिरे पुत्रा मनुष्या रजसावृताः ॥४७
तामप्याशु स तत्याज तनुं सद्यः प्रजापतिः ।
ज्योत्स्ना सा चाभवद्विप्राः प्राक्सन्ध्या याऽभिधीयते ॥४८
ततः स भगवान् ब्रह्मा संप्राप्य द्विजपुंगवाः ।
मूर्तिं तमोरजःप्रायां पुनरेवाभ्ययूयुजत् ॥४९
अन्धकारे क्षुधाविष्टा राक्षसास्तस्य जज्ञिरे ।
पुत्रास्तमोरजःप्राया बलिनस्ते निशाचराः ॥५० वें.१.७.५३

का$_1$ ब$_1$ दे$_1$ [अ]अगृन्हतः, ब$_3$ ग्र$_1$ म$_1$ अगृह्यत, दे$_{8-10}$ द$_1$ मुवें. मुए. मुब. गृहीतवान् (→अगृह्णत). –c) ब$_1$ ततोत्ति-, ते$_1$ ततोश्च (→ततोऽस्य); दे$_4$ ततोस्या मृष्टयो देवा. –d) का$_1$ दि (दी)व्यंतः, ब$_3$ दे$_{1.2.5}$ न$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ दिव्यतः, ते$_1$ धीमतः (→दीव्यतः).

४१ श्लोकानन्तरं म$_1$ पुस्तके ४०b–४१d यावत् श्लोकाः द्विरावृत्ताः .

४२. दे$_6$. ⊙ (द्र. ४१ पा. वि.); न$_1$ ग्र$_1$. ४२–४३ ⊙ (द्र. सं); दे$_1$. ४२c–४३d ⊙. –a) का$_1$ ब$_{1.3}$ दे$_{10}$ त्यक्त्वा (→त्यक्ता). –b) ब$_1$ सत्वायनमभूद्दिवम्. –c) दे$_5$ यस्माददो, दे$_{10}$ तस्यो देहो, ग्र$_2$ तस्मादयो (→तस्मादहो); मुब. तस्मादहृद्धर्म युक्ता.

४३. न$_1$ द$_1$ ग्र$_1$. ⊙ (द्र. ४२ पा. वि.). –a) दे$_{10}$ °मेवं, ग्र$_2$ °देते (→°मेव). –b) ब$_3$ ततोन्यान्, दे$_2$ देवोन्या, म$_1$ ततो वै (→ततोऽन्यां). –c) ग्र$_2$ पितृव्यानस्य पितरः . –d) ग्र$_2$ म$_1$ तस्य जज्ञिरे (→संप्रजज्ञिरे).

४४. दे$_5$. ४४d 'सन्ध्यां' इत्यारभ्य ४५ d 'मूर्तिः' यावन्नास्ति (द्र. सं.). –a) ब$_3$ दे$_2$ द$_1$ ग्र$_1$ दृष्ट्वा (→सृष्ट्वा). –b) ग्र$_2$ तमपि (→तामपि); का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{1.2.5}$ °धृक् , दे$_{10}$ °धृक्, + °दृक् , ते$_1$ °कृत्, ग्र$_2$ °भृत् (→°सृक्). –c) दे$_4$ म$_1$ साऽपि, न$_1$ सा च (→साऽप-); दे$_{10}$ -विध्या, म$_1$ त्यक्त्वा (→-विद्धा); का$_1$ सापविद्धा सूनुस्तेन. –d) का$_1$ सा च, द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ ततस् , ग्र$_2$ नमस् (→सद्यः); दे$_4$ प्रजायते, दे$_9$ -घजायत, म$_1$ -प्यजाप्यत (→व्यजायत).

४५. दे$_5$. abc ⊙ (द्र. ४४ पा. वि.). –a) दे$_1$ मुवें. मुए. अहर्दैव°, न$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ अहो देव°, द$_1$ -महोदेव(→अहर्देव°). –ab) ग्र$_2$ रात्रिणान्देव° (→रात्रिः स्याद्देव°). –b) दे$_6$ °विद्विषं (→°विद्विषाम्). –d) दे$_8$ मूर्तिं, दे$_{10}$ मूर्ति-, द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ मूर्ध्नि (→मूर्तिः); ग्र$_2$ मुखं सस्या गरीयसी.

४६. –a) ब$_1$ देवाः सुरा[ः] (→देवासुराः). –b) दे$_{5.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. मुनयो, ते$_1$ पितरो, ग्र$_2$ मनसो (→मनवो); ग्र$_2$ मानसास् (→मानवास्); दे$_1$ सृदा(?), दे$_{8.10}$ मुवें. मुए. मुब. तदा, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ सदा (→तथा). –c) का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{1.2.5.6}$ ते$_1$ तदा (→सदा); ब$_3$ मुक्ता, + युक्ता, दे$_{3.6}$ मुक्ता (→युक्ता). –d) ब$_3$ रात्र्यहो, + रात्र्यह्नोर् , दे$_1$ रात्र्याह्नौ, दे$_6$ रात्र्याहो, ग्र$_1$ म$_1$ रात्र्यहो (→रात्र्यह्नो); ब$_3$ मध्यमन्तरं, दे$_3$ मध्यमात्तनुं, ते$_1$ मध्यमान्तरं, द$_1$ मध्यमं तनुं (→मध्यमां तनुम्).

४७. –a) ब$_{1.3}$ दे$_{10}$ °मात्रात्मिका (?) (→°मात्रात्मिकां); दे$_4$ ब्रह्म (→ब्रह्मा); ग्र$_2$ रजोमात्र ****. –b) ब$_3$ द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ °मन्यामगृह्यत, दे$_1$ °मन्या सर (?) * हुत्, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. °मन्या ततोऽसृजत् (→°मन्यामगृह्णत्). –c) ते$_1$ तत्रास्य (→ततोऽस्य); ग्र$_2$ ततो व्यजिज्ञिरे पुत्रान्. –d) दे$_5$ मनुष्याद्, ग्र$_1$ मनुषा, (→मनुष्या[ः]); ब$_3$ द$_1$ °वृता (?) (→°वृताः).

४८. –a) का$_1$ तमथाशु, दे$_{3.8.9}$ ग्र$_2$ मुवें. मुए. मुब. तामथाशु (→तामप्याशु). –b) ग्र$_2$ तनुस्सर्व–(→तनुं सद्यः). –c) दे$_1$ (म) सा च, दे$_{3.6}$ सा च (?), दे$_4$ चापि, दे$_{10}$ सोम (?), ते$_1$ साऽ *, ग्र$_1$ –स्य चा–(→सा चा–). –d) का$_1$ प्र (?) सन्ध्या सा, ते$_1$ *** सा, द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ प्राक् संध्या सा (द$_1$ सो) (→प्राक् सन्ध्या या–).

४९. –a) [अ]न्यां (→ब्रह्मा). –b) दे$_1$ स प्राप्य, ग्र$_2$ संस्थाप्य (→संप्राप्य). –c) दे$_4$ ततोरुजः (→तमोरजः); ब$_3$ ते$_1$ °प्रायं, दे$_{1.6}$ °प्राया (→°प्रायां). –d) का$_1$ ब$_2$ दे$_{1.3.5.6}$ द$_1$ मुवें. मुए. मुब. एवाभ्यपूजयत्, दे$_{10}$ ब्रह्म (?) यूयुजत्, दे$_{8.9}$ –वह्म (?) यूयुजत् (→एवाभ्ययूयुजत्).

५०. दे$_6$. ५०a–५२b ⊙ (द्र. सं.). द$_1$ ५०c–५१b ⊙ (द्र. सं.). –a) दे$_4$ °विष्णो (→°विष्टा); ग्र$_2$ अलभ्यकाले

वें.१.७.५३ सर्पा यक्षास्तथा भूता गन्धर्वाः संप्रजज्ञिरे ।
रजस्तमोभ्यामाविष्टांस्ततोऽन्यानसृजत् प्रभुः ॥५१
वयांसि वयसः सृष्ट्वा अवयो वक्षसोऽसृजत् ।
मुखतोऽजान् ससर्जान्यान् उदराद् गाश्च निर्ममे ॥५२
पद्भ्यां चाश्वान् समातङ्गान् रासभान् गवयान् मृगान् ।
उष्ट्रानश्वतरांश्चैव न्यङ्कूनन्यांश्च जातयः ।
ओषध्यः फलमूलिन्यो रोमभ्यस्तस्य जज्ञिरे ॥५३
गायत्रं च ऋचं चैव त्रिवृत्साम रथन्तरम् ।
अग्निष्टोमं च यज्ञानां निर्ममे प्रथमान्मुखात् ॥५४
यजूंषि त्रैष्टुभं छन्दः स्तोमं पञ्चदशं तथा ।
बृहत्साम तथोक्थं च दक्षिणादसृजन्मुखात् ॥५५
सामानि जागतं छन्दस्तोमं सप्तदशं तथा ।
वैरूपमतिरात्रं च पश्चिमादसृजन्मुखात् ॥५६

क्षुधाविष्टा. –c) दे4 °स्तये (→°स्तमो); न1 रजः प्रायाद्,° ग्र2 रज प्रायान् (→रजः प्रायाः).

५१. दे6. ⊙; द1. ab ⊙. –a) दे5 ग्र2 सर्प– (→सर्पा [:]); मुवें. मुए. यथास् (→यक्षास्); दे1.3 ततो (→तथा); ब2 नागा [:] (→भूता [:]). –b) दे3 गन्धर्व्वाश्च प्र*जिरे. –c) ब2 आविष्टा, दे1.3 संविष्टां (दे3 °ष्टा) (→आविष्टां); दे10 रजस्तमोभयाविष्टां, ते1 रजस्तमस्समाविष्टा. –d) का1 ततोन्यान्न°, दे2 ततो न्याम°, दे3 तमोऽन्वान°, दे4 ततो व्याम°, ग्र2 [अ]तोन्यान° (→ततोऽन्यान°).

५२. दे6. ab ⊙. –a) ब3 ते1 पयांसि, दे3 वयासि (?), द1 वयसि (?) (→वयांसि); का1 ब2.3 दे1.3.5 पशवः, दे2.4 न1 ग्र2 वयसा(न1 °साः); दे10 वयसं, ते1 पयसः दे2.4 (→वयसः); का1 ब1-3 दे2.3.4 सृष्टा [:] (→सृष्ट्वा). –b) का1 दे2.4 नावयो, ब1 न्यवयो, ब2 सवयो, ब3 न्यग्रोधो, दे1 गवषो, दे3.5 ते1 ग्र2 ह्यवयो, दे10 अन्वीन्वो (?), दे8.9 मुवें. मुए. मुब. अवीन् वै (→अवयो); का1 वै * सो (?), दे4.5 ग्र2 वक्षसा, दे8.9 वक्षतो, दे10 च क्षसो (?), द1 ग्र1 वयसो, म1 वर्धसे (→वक्षसो); दे1.3 [अ]भवत्, दे4.5 ग्र2 [अ] सृजत्, दे10 [अ]सृजंन्, म1 तसृक् (?) (→[अ]सृजत्). –c) दे5 मुखते (?), दे10 मुखा(त्त)तो (→मुखतो); दे1 [अ]यान् (?) दे4 [अ]जाः, दे6 [अ]जात्, दे10 [अ]जान, न1 [अ]जां, द1 ग्र1 म1 [अ]थ, ग्र2 [अ]जस् (→[अ]जान्); दे8.9 ससर्जाथ, दे10 ससर्जा *, द1 ससर्जान्या (?), ग्र2 * सर्जन्यौ (→ससर्जान्यान्). –d) दे6 उदरांगाश् (?), म1 शरभांश्च (→उदराद् गाश्); दे4 च निर्मिमे, ग्र2 च निर्ममैः, म1 विनिर्ममे (→च निर्ममे). –cd) का1 मुखतोजा ससर्जान्यातुदरादविश्च निर्ममे.

५३. –b) दे1 वक्षसो, दे4 सरमान्, दे10 द1 ग्र2 म1 राक्षसान् (→रासभान्); दे6 [अ]बवान् (?) (→गवयान्). –c) ब3 [अ]प्रभवांश्चैव, दे4 खरान् सभाश्चैव (?), दे8.9 [अ]श्वतराश्चैव (→[अ]श्वतरांश्चैव). –d) ब1 न्यङ्कुल°, ब2.3 न1 मुब. न्यङ्कुन°, दे1.10 न्यकु(दे10 °कू)न°, ग्र2 मृगान° (→न्यङ्कून°); दे10 ग्र2 जायत (ग्र2 °ते), न1 जानुतः (?) (→जातयः); मुवें, मुए. अरत्नेश्च प्रजापतिः. –e) दे1 औषध्यः, दे4 ऋषयः, दे5 न्योषध्यः (?), दे10 ऊषध्य (?) (→ओषध्यः); का1 दे5 °मूले(दे5 °लि)भ्यो, दे1 मुवें. मुए. मुब. °मूलानि, दे6 °मूलन्यो (→°मूलिन्यो). –f) दे5 सोमस्यस्तस्य, ग्र2 रोमभ्यस्संप्र–(→रोमभ्यस्तस्य); का1 यज्ञिरे (→जज्ञिरे).

५४. –a) का1 ब1-3 दे1-6 ते1 न1 औद्गात्रं (न1 °त्रीं) (?) (→गायत्रं); द1 ग्र1 म1 वै (→च); दे3 ऋतुञ्चैव, दे10 कु (?) तश्चैव, दे6.8.9 म1 मुवें. मुए. मुब. ऋचश्चैव, ग्र1 रजश्चैव (→ऋचं चैव); ग्र2 गायत्रञ्चै****. –b) का1 दे1.2 त्रिष्टुप्, दे10 वृतु (?), न1 विप्र–, ग्र1 म1 तृवृत् (→त्रिवृत्); ब1 दे4.8.9 न1 द1 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. स्तोमं, दे10 स्तोतं (?) (→साम); द1 [अ]नंतरं (→–रथन्तरम्). –c) दे5 अग्निमेध (?) (→अग्निष्टोमं). –d) ग्र2 निर्गमे (→निर्ममे); दे3.6 प्रमदान् (→प्रथमान्).

५५. दे5. ⊙; म1. ५५c–५६b ⊙ (द्र. सं.). –a) दे10 यज्ञ वै(?), यजुषि (→यजूंषि); न1 त्रैष्टुभः, ग्र1 तृष्टुभं (→त्रैष्टुभं); ग्र2 यजू**ष्टुभं छन्दस् . –b) दे1 पञ्चदशस्तथा, ग्र2 पञ्चदशानि थ (→पञ्चदशं तथा). –c) का1 तथोथर्वं, ब1 दे1 तथोक्त्वं (दे1 °क्तं) च, दे3 तमौख्यञ्च, दे4 अथोन्यां च, दे6 तमौष्ट्यं च, दे10 तथोच्छां च, न1 तथार्ध्यं च, ग्र1 तथोकृथ्यं च (→तथोक्थं च); ग्र2 त्रिव्रीत् सोमसयो यष्टं. –d) दे3 अभजत् (→असृजत्).

५६. न1. ५६a–५९b ⊙; म1. ab ⊙ (द्र. ५५ पा. वि.). –a) का1 मासानि (→सामानि); का1 ब1-3 दे1-3.5.6 ते1 जगती (दे1 °तः), दे4 मुब. जगतं (→जागतं); दे4.5.10 छन्दं (→छन्दस्). –b) ग्र2 सोमं (→स्तोमं); का1 ब1.3 दे10 पंच° (→सप्त°); दे1 °दशस् (→°दशं). –c) दे10 वैरूप्यम् (→वैरूपम्); का1 [अ]श्वरात्रं, दे4 [अ]तिपात्रं (→[अ]तिरात्रं). –d) दे3.6 दक्षिणाद् (→पश्चिमाद्).

एकविंशमथर्वाणमाप्तोर्यामाणमेव च ।
अनुष्टुभं सवैराजमुत्तरादसृजन्मुखात् ॥५७
उच्चावचानि भूतानि गात्रेभ्यस्तस्य जज्ञिरे ।
ब्रह्मणो हि प्रजासर्गं सृजतस्तु प्रजापतेः ॥५८
सृष्ट्वा चतुष्टयं सर्गं देवर्षिपितृमानुषम् ।
ततोऽसृजच्च भूतानि स्थावराणि चराणि च ॥५९
यक्षान् पिशाचान् गन्धर्वांस्तथैवाप्सरसः शुभाः ।
नरकिन्नररक्षांसि वयः पशुमृगोरगान् ।
अव्ययं च व्ययं चैव द्वयं स्थावरजङ्गमम् ॥६०

तेषां ये यानि कर्माणि प्राक्सृष्टौ प्रतिपेदिरे ।
तान्येव ते प्रपद्यन्ते सृज्यमानाः पुनः पुनः ॥६१
हिंस्राहिंस्रे मृदुक्रूरे धर्माधर्मावृतानृते ।
तद्भाविताः प्रपद्यन्ते तस्मात् तत् तस्य रोचते ॥६२
महाभूतेषु नानात्वमिन्द्रियार्थेषु मूर्तिषु ।
विनियोगं च भूतानां धातैव विदधात् स्वयम् ॥६३
नामरूपं च भूतानां कृत्यानां च प्रपञ्चनम् ।
वेदशब्देभ्य एवादौ निर्ममे स महेश्वरः ॥६४ वें १.७.६८

---

५७. न$_{1}$. ⊙; द$_{1}$. ⊙ (द्र. सं.). –a) ब$_{3}$ °र्व्वानम्, दे$_{5}$ °र्वाश (?), दे$_{10}$ °र्वाणि (→°र्वाण-). –b) का$_{1}$ मसो-यमिनम् , ब$_{2}$ [अ]शीर्षासनम्, ब$_{3}$ [अ]शीर्षाननम् , दे$_{1}$ [अ]तोर्यामानम्, दे$_{4}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ [अ]प्रोर्यामाणम्, दे$_{5}$ सप्तोर्यामाणम्, दे$_{9}$ ग्र$_{2}$ मुवें. मुए. [आ]सोर्यामाणम् , ते$_{1}$ [अ]प्तोर्यमिणम्, (→[आ]प्तोर्यामाणम्). –c) दे$_{6}$ अनुप्लुतं (→अनुष्टुभं). –d) दे$_{4}$ मुखादसृजदुत्तरान्.

५८. न$_{1}$. ⊙. –a) दे$_{5}$ उच्चावनानि (→उच्चावचानि). –c) ब$_{3}$ ब्राह्मणो हि, दे$_{6}$ म$_{1}$ ब्रह्मणो द्वि- (म$_{1}$ °भि), दे$_{8-10}$ ब्रह्मणस्तु (→ब्रह्मणो हि); ब$_{1}$ °सर्ग-, दे$_{6}$ °संग (?), ते सर्वाः (→°सर्गं). –d) दे$_{4}$ ताः, ग्र$_{2}$ ते (→तु); दे$_{1}$ प्रजापते, दे$_{10}$ प्रजायते (→प्रजापतेः).

अतः परं मुवें. मुए. अधिकम्—
यक्षान् पिशाचान् गन्धर्वांस्तथैवाप्सरसः शुभाः (= ६० ab).

५९. न$_{1}$. ab ⊙. –a) दे$_{8-10}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ सर्व (→सर्गं). –b) का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{1-6}$ ते$_{1}$ ग्र$_{2}$ °मानवं (→°मानुषम्). –c) न$_{1}$ उच्चावचानि (→ततोऽसृजच्च).

६०. –a) म$_{1}$ यज्ञान् (→यक्षान्); दे$_{1}$ यक्षापिशाचा च गंधर्वास् , ते$_{1}$ रक्षोयुक्तान् पिशाचांश्च. –b) दे$_{4}$ सुतः, द$_{1}$ ग्र$_{1}$ तु ताः, म$_{1}$ तथा (→शुभाः); ते$_{1}$ गन्धर्वाप्सरसः शुभाः, ग्र$_{2}$ तथैवोरगपन्नगाः . –c) द$_{1}$ नरं (→नर-); दे$_{1}$ ते$_{1}$ °यक्षांसि (→°रक्षांसि). –d) ते$_{1}$ पयः (?) (→वयः); द$_{1}$ म$_{1}$ °मृगाष्ट-कान् , ग्र$_{2}$ °मृगादिकान् (→°मृगोरगान्). –f) द्वह (?) (→द्वयं).

६१. –a) दे$_{3}$ सेषां (?) (→तेषां); दे$_{10}$ य(?), न$_{1}$ -वें (→ये); न$_{1}$ याग्नि° (→यानि°). –b) ब$_{1-3}$ दे$_{3}$ सृष्ट्यां (ब$_{3}$ °ष्ट्चा), दे$_{6}$ सृष्ट , ते$_{1}$ सृष्टान् , दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. संष्टेः, मुब. सृष्टैः (→सृष्टौ). –c) ब$_{1}$ ते प्रवर्त्तन्ते, ब$_{2}$ म$_{1}$ प्रति-पद्यन्ते, द$_{1}$ ग्र$_{1}$ तु प्रपद्यंते (→ते प्रपद्यन्ते). –d) म$_{1}$ सृज्यमानः (→सृज्यमानाः); द$_{1}$ पुनः ** (→पुनः पुनः).

६२. –a) का$_{1}$ म$_{1}$ हिंनाहिंसे, दे$_{6}$ हिंस्रः हिंस्रे, दे$_{9}$ हिंस्राहिंस्रो, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ हिंस्रहिंस्रा(ग्र$_{2}$ °साद्) (→हिंस्राहिंस्रे); ग्र$_{2}$ रुद्रः क्रूरे, न$_{1}$ मृदुक्रूरा (→मृदुक्रूरे). –b) न$_{1}$ धर्माधर्म-, ते$_{1}$ ग्र$_{2}$ धर्माधर्मो (ग्र$_{2}$ °र्मौ) (→धर्माधर्मा-); का$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ नृतानृते, ब$_{3}$ दे$_{10}$ -वृतानि ते, दे$_{4.6}$ वृतावृते (→-वृतानृते). –c) का$_{1}$ दे$_{1.5}$ उद्भाविताः (दे$_{1}$ °तोः), ब$_{1}$ तद्भावताः, दे$_{4}$ तद्भाव्यताः, न$_{1}$ तत्तथैव (→तद्भाविताः); ब$_{3}$ प्रकुर्व्वन्ते (→प्रपद्यन्ते). –d) दे$_{10}$ तस्मात्तत् तश्च (?) रोचते; ते$_{1}$ तस्मात्तत् तन्वरोचत.

६३. दे$_{3.6}$. ६३d–६४a ⊙ (द्र. सं.). –a) दे$_{1}$ महो(?) भूतेषु, ते$_{1}$ मानोभूतेषु, दे$_{6}$ महाभूतेष्व- (→महाभूतेषु); ब$_{3}$ नात्मानम् , म$_{1}$ नानार्थम् (→नानात्वम्). –b) ब$_{3}$ इन्द्रियार्थिसु (→इन्द्रियार्थेषु); दे$_{4}$ नार्थिषु, ते$_{1}$ बुद्धिषु (→मूर्तिषु). –c) दे$_{10}$ वि*योग*, ग्र$_{2}$ विनियोगन्तु (→विनियोगं च). –d) का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{2.4.5}$ न$_{1}$ द$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. व्यदधात्, दे$_{1}$ वहधात्(?) (→विदधात्); न$_{1}$ धाता वँ व्यदधात्पुनः, ते$_{1}$ विधातैव व्यधा-त्स्वयम्, द$_{1}$ धृतैस्सा व्यदधात्स्वयम् , ग्र$_{1}$ धृतैस्माप्यदधा-त्स्वयम्, ग्र$_{2}$ यातेवास्तन्धयासवम् , म$_{1}$ विश्वात्मा विदधात् स्वयम्.

६४. दे$_{3.6}$. ⊙. (द्र. ६३ पा. वि.); द$_{1}$. ⊙; ग्र$_{2}$. ६४b–६५c ⊙ (द्र. सं.). –a) ब$_{3}$ नानुरूपं (?) (→नामरूपं). –b) का$_{1}$ ब$_{1.2}$ दे$_{3.6}$ न$_{1}$ कृतानां च, दे$_{4}$ वर्तनं च, दे$_{1.2.5.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. प्राकृतानां, म$_{1}$ [अ] न्यानाञ्च (→कृत्यानाञ्च); ब$_{3}$ कृतानाञ्चैव पञ्चमम्. –c) दे$_{8-10}$ -शब्दापशब्दौ च, म$_{1}$ °शास्त्रेभ्य एवादौ (→°शब्देभ्य एवादौ). –d) म$_{1}$ [इ] दं महे° (→स महे°).

१.७.६८ आर्षाणि चैव नामानि याश्च वेदेषु दृष्टयः ।
शर्वर्यन्ते प्रसूतानां तान्येवैभ्यो ददात्यजः ॥६५
यथर्त्तावृतुलिङ्गानि नानारूपाणि पर्यये ।
दृश्यन्ते तानि तान्येव तथा भावा युगादिषु ॥६६

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे सप्तमोऽध्यायः॥७॥

८

श्रीकूर्म उवाच ।※

एवं भूतानि सृष्टानि स्थावराणि चराणि च ।
यदा चास्य प्रजाः सृष्टा न व्यवर्द्धन्त धीमतः ॥१
तमोमात्रावृतो ब्रह्मा तदाशोचत दुःखितः ।
ततः स विदधे बुद्धिमर्थनिश्चयगामिनीम् ॥२
अथात्मनि समद्राक्षीत् तमोमात्रां नियामिकाम् ।
रजःसत्त्वं च संवृत्य वर्तमानां स्वधर्मतः ॥३
तमस्तद् व्यनुदत् पश्चात् रजः सत्त्वेन संयुतः ।

---

६५. ग्र$_2$. abc ⊙ (द्र. ६४ पा. वि.). –a) न$_1$ वर्षाणि, ते$_1$ अर्वाणि (→आर्षाणि). –b) दे$_{10}$ या च, ते$_1$ यो वै (→याश्च); ब$_{1.3}$ द$_1$ म$_1$ देवेषु, दे$_6$ देवश्च (→वेदेषु); ब$_1$ द$_1$ ग्र$_1$ मुवें. मुए. मुब. सृष्टयः (→दृष्टयः); दे$_3$ माश्च (?) देवेस्वदृष्टयः. –c) का$_1$ सर्वजाति–, दे$_4$ सर्वमेव, ते$_1$ समायते (?), म$_1$ चतुर्थं ते (→शर्वर्यन्ते); द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ प्रभूतानां (→प्रसूतानां). –d) दे$_{4.9}$ ते$_1$ तान्येवेभ्यो, दे$_{10}$ नान्येवेभ्यो (→तान्येवैभ्यो); ब$_{1.3}$ दे$_{1.3.6}$ दधात्यजः, दे$_8$ ददात्यजं, दे$_{10}$ ददाज्ययः, न$_1$ दधात्स्वयं, द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ ददावजः, ग्र$_2$ ददात्मजः (→ददात्यजः); का$_1$ तान्येवोत्पादयत्यजः.

६६. –a) का$_1$ दे$_{10}$ यथा तां मृत° (दे$_{10}$ वृत्त°), ब$_1$ दे$_6$ यथार्त्तावृत्त°, ब$_2$ दे$_3$ यथर्तावृत्त°, ब$_3$ यथार्तामुर्त्तं°, दे$_2$ *** वृत्त°, दे$_4$ यथान्तावृतु°, न$_1$ यथा तं स षु°, द$_1$ यथर्त्तुषु तु°, ग्र$_1$ म$_1$ यथतुष्वृतु°, ग्र$_2$ यथा दुष्प्रतु°, मुवें. मुए. यावन्ति प्रति° (→यथार्त्तावृतु°). –b) दे$_{10}$ पर्यया (→पर्यये). –c) दे$_{10}$ नान्येव (→तान्येव). –d) द$_1$ भाव- (→भावा); दे$_4$ युगाधिषु (→युगादिषु).

पुष्पिका—

पुराणनाम—का$_1$ ब$_2$ दे$_{1-3.8-10}$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ इति कूर्मपुराणे, ब$_1$ इति कौर्मे, ब$_3$ इति कौर्मं, दे$_{4.5}$मुवें. मुए. मुब. इति श्रीकूर्मपुराणे, दे$_6$ इत्यादिकूर्मपुराणे, न$_1$ इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे, ते$_1$ इत्यादिमहापुराणे श्रीकूर्मपुराणे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे पूर्वभागे. **अध्यायनाम—**का$_1$ ब$_{1.2}$ दे$_{1-6.8.9}$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ मुवें. मुए. ⊙; ब$_3$ सृष्टिकथने, दे$_{10}$ सृष्ट्युत्पत्तिनाम, मुब. सर्गकथने. **अध्यायसंख्या—**दे$_6$. ⊙; का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{1-3.5.8}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ सप्तमोऽध्यायः ॥ दे$_{4.10}$ मुवें. मुए. मुब. सप्तमोऽध्यायः ॥७॥, ते$_1$ सप्तमोऽध्यायः श्रीशिवः.

८

※ग्र$_1$. ⊙; का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{2.5.6.8.10}$ मुवें. मुए. मुब. कूर्म उवाच; दे$_1$ श्रीकूर्म*वाच, दे$_3$ कूर्म उ., न$_1$ ग्र$_2$ कूर्मः; ते$_1$ म$_1$ श्रीकूर्मः.

१. –a) दे$_1$ सृष्ट्वानि (?) (→सृष्टानि). –c) ते$_1$ ग्र$_2$ यथा (→यदा); ब$_{1.3}$ ते$_1$ तस्य, ब$_2$ दे$_{4.8-10}$ न$_1$ मुवें. मुए. मुब. [अ]स्य ताः, द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ ह्येता, ग्र$_2$ [अ]न्यतां (?) (→चास्य); न$_1$ सृष्ट्वा (→सृष्टा). –d) ब$_2$ दे$_1$ नाभ्यवर्द्धन्त (दे$_1$ °त), ग्र$_2$ न व्यवस्यन्त (→न व्यवर्द्धन्त); ग्र$_1$ धीमता (→धीमतः).

२. –a) दे$_4$ माया° (→मात्रा°). –b) दे$_{3.6}$ सो (दे$_6$ सो)भवदुःखितः, ग्र$_2$ तदा शोचात् सुदुःखितः. –c) ब$_{1.3}$ दे$_{2.3.6}$ ते$_1$ संविदधे, दे$_1$ च विदधे (→स विदधे); दे$_{10}$ ग्र$_2$ बुद्धिः (→बुद्धि). –d) ब$_{1.3}$ सर्व°, दे$_2$ धर्म°, म$_1$ मध्य° (?) (→अर्थ°); ग्र$_1$ अतिनिश्चयभाविनीम्.

३. –a) ब$_3$ दे$_{8-10}$ तथा (दे$_{10}$ या)त्मनि (→अथात्मनि); ब$_3$ दे$_{6.10}$ समद्राक्षी(?) (→समद्राक्षीत्); ते$_1$ अथात्मनीनमद्राक्षीत्. –b) म$_1$ ततो (→तमो-); ब$_1$ °मात्रान्तु यामिनीम्, ब$_2$ दे$_6$ मात्रात्मिकामिमां, ब$_3$ °मात्रां हि यामिनीं, दे$_{1.4}$ ग्र$_2$ °मात्राणि यामिका (ग्र$_2$ °काः), दे$_2$ °मात्रां नियामिकीं, द$_1$ मात्रा नियामिका, ग्र$_1$ °मात्रां नियात्मिकां (→°मात्रां नियामिकाम्), –c) ग्र$_2$ तु (→च); दे$_{8.9}$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ मुवें. मुए. संवृत्तं, दे$_{10}$ संवृत्तः (→संवृत्य). –d) ब$_2$ दे$_{8-10}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ मुवें. मुए. वर्तमानं, दे$_6$ वर्तमानात् (→वर्तमानां).

४. –a) का$_1$ त (?), ब$_{1.2}$ दे$_{8-10}$ तु (→तद्); ब$_1$ व्यनदत्, दे$_1$ व्यरुदत्, दे$_5$ ग्र$_2$ व्यनुदः (ग्र$_2$ °तः) (→व्यनु-

तत् तमः प्रतिनुन्नं वै मिथुनं समजायत ।।४
अधर्माचरणो विप्रा हिंसा चाशुभलक्षणा ।
स्वां तनुं स ततो ब्रह्मा तामपोहत भास्वराम् ।।५
द्विधाऽकरोत् पुनर्देहमर्द्धेन पुरुषोऽभवत् ।
अर्द्धेन नारी पुरुषो विराजमसृजत् प्रभुः ।।६
नारीं च शतरूपाख्यां योगिनीं ससृजे शुभाम् ।
सा दिवं पृथिवीं चैव महिम्ना व्याप्य संस्थिता ।।७
योगैश्वर्यबलोपेता ज्ञानविज्ञानसंयुता ।
योऽभवत् पुरुषात् पुत्रो विराडव्यक्तजन्मनः ।।८
स्वायंभुवो मनुर्देवः सोऽभवत् पुरुषो मुनिः ।
सा देवी शतरूपाख्या तपः कृत्वा सुदुश्चरम् ।।९
भर्तारं ब्रह्मणः पुत्रं मनुमेवानुपद्यत ।
तस्माच्च शतरूपा सा पुत्रद्वयमसूयत ।।१०
प्रियव्रतोत्तानपादौ कन्याद्वयमनुत्तमम् ।
तयोः प्रसूतिं दक्षाय मनुः कन्यां ददौ पुनः ।।११
प्रजापतिरथाकूतिं मानसो जगृहे रुचिः । वें.१.८.१२

दत्); दे$_4$ तमसः तद्भनं तत्वात्. –b) दे$_3$ रतः (→रजः); दे$_4$ सत्येन, द$_{10}$ सर्वन, ग्र$_2$ सद्येन (→सत्वेन); ब$_3$ संभृतः, दे$_{4.10}$ संवृतः, न$_1$ म$_1$ संयुतं, द$_1$ ग्र$_1$ संयुतां (→संयुतः). –c) दे$_1$ तं (→तत्); दे$_{3.6}$ उत्तमः (→तत्तमः); ब$_2$ प्रतिदश्वे, ब$_3$ द$_{5.10}$ प्रतिनूतं, दे$_1$ प्रतिनुन्दन, दे$_6$ ग्र$_2$ प्रतिनुदन् (ग्र$_2$ °क्ता), दे$_3$ प्रतिनुदः (→प्रतिनुन्नं), दे$_4$ तत्तमः प्रतिनुन्नैवं. –d) ग्र$_2$ मिथुनात् (→मिथुनं); दे$_4$ स्वय° (→सम°).

५. –a) का$_1$ दे$_{8-10}$ अधर्माचरणे, ब$_1$ अधर्मचारिणो, ब$_2$ *धर्मचरणा, दे$_4$ अधर्मवर्णा*, दे$_5$ अधर्माचरणा, न$_1$ अधर्मावरणा, ते$_1$ अधर्मो वारुणो, द$_1$ अधर्मचरणौ, ग्र$_1$ म$_1$ आचर्मचरणौ, ग्र$_2$ अधर्मचारणा (→अधर्माचरणो); दे$_5$ वर्मा (?) (→विप्रा). –b) ब$_3$ सिंहा (→हिंसा); ग्र$_2$ च (→चा-). –c) ब$_3$ ततं, द$_1$ तमो (→ततो); द$_1$ ब्रह्म (→ब्रह्मा). –d) दे$_6$ आपाहत, ते$_1$ अयोजत (→अपोहत); का$_1$ भासुरीं, ब$_3$ तां वराम्, दे$_{1.5.6.10}$ ते$_1$ भासुरं, दे$_{2.3}$ भासुरां (→भास्वराम्).

६. दे$_6$. ६b 'भवत्' इत्यारभ्य १०d 'पुत्रद्वयं' यावत् ⊙. –a) दे$_1$ द्विधा कृत्वात्मनो देहम्. –b) दे$_4$ अर्द्धं तं (→अर्द्धेन); ब$_1$ भवेत् (→[अ]भवत्); दे$_6$ अध्येन पुरुसूयत. –c) का$_1$ ब$_{1.2}$ न$_1$ ते$_1$ मुवें. पुरुषाद् (→पुरुषो). –d) दे$_{4.5}$ ते$_1$ वैराजम् (ते$_1$ °जः); न$_1$ विरोधम् (→विराजम्); ग्र$_2$ पुनः (→प्रभुः).

७. दे$_6$. ⊙ (द्र. ६ पा. वि.). –a) का$_1$ दे$_{2.5}$ ग्र$_2$ नारीं वै (ग्र$_2$ तु), दे$_{1.3}$ तां नारीं, द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ ता (ग्र$_1$ का) रां च (→नारीं च); दे$_{3.4}$ शतरूपाख्या, दे$_5$ शतरूपाख्यांद् (→शतरूपाख्यां). –b) का$_1$ सृजंते, ग्र$_1$ स सृजेत् (→ससृजे). –d) द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ प्राप्या (→व्याप्य); का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.5}$ न$_1$ तिष्ठति (ब$_3$ °ते), ब$_1$ दे$_4$ वि(दे$_4$ °धि)ष्ठिता, द$_1$ संस्थिताः, ग्र$_1$ म$_1$ च स्थिता (→संस्थिता); ते$_1$ महीमान्यात् प्रतिष्ठिता.

८. दे$_6$. ⊙ (द्र. ६ पा. वि.). –a) दे$_2$ °बलोपेतां (→°बलोपेता). –c) ब$_2$ पूर्वो (→पुत्रो). –d) का$_1$ दे$_5$ विधारी, दे$_2$ विवेर-, दे$_4$ विवानी, न$_1$ विरोधो, ग्र$_{1.2}$ विराजः (→विराड-); ग्र$_2$ पुण्यं(→[अ]व्यक्त°); दे$_{1.10}$ °जन्मनाः (दे$_{10}$ °तः) (→°जन्मनः).

अतः परं ग्र$_2$ पुस्तके अधिकम्—
अर्द्धं नारी पुरुषो** विरमसृजत् पुनः ।
नारीषु शतरूपाख्यां योगिनीं ससृजे शुभाम् ।।
सा दिवं पृथिवीञ्चैव महिम्ना व्याप्य संस्थिता ।
योगैश्वर्य ब*** ज्ञानविज्ञानसंयुता ।।
सोभवत् पुरुषात् पुत्रो विराजः पुण्यजन्मनः ।। = (६cd–८)

९. दे$_6$. ⊙ (द्र. ६पा. वि.). –a) ग्र$_2$ स्वयंभुवो (→स्वायंभुवो). –b) न$_1$ ते$_1$ मनुः (→मुनिः); ते$_1$ सोभव* **न्मनुः. –d) दे$_{10}$ ततः (→तपः); ग्र$_2$ कृ* (→कृत्वा); ब$_3$ दे$_5$ सुदुस्तरम् , दे$_{2-4}$ सु (दे$_4$ स)दुष्करम् (→सुदुश्चरम्); न$_1$ तपश्चक्रे तिदुश्चरम्.

१०. दे$_6$. ⊙ (द्र. ६पा.वि.); ग्र$_2$. १० a 'ह्मणः पुत्रं' इत्यारभ्य ११c 'तयोः प्रसूतिं' यावत् ⊙. –a) दे$_{1.3.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. दीप्तयशसं, द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ दीप्ततपसं (→ब्रह्मणः पुत्रं). –b) ब$_2$ मनुमेव प्रपद्यत, दे$_{2-5.8-10}$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. मनुमेवान्वपद्यत. –c) दे$_2$ शतरूपोसौ (→शतरूपा सा). –d) दे$_{10}$ असूतय (→असूयत).

११. ग्र$_2$. ab ⊙ (द्र. १० पा. वि.). –b) दे$_1$ अनुत्तमाम् (→अनुत्तमम्). –c) ग्र$_2$ दीक्षया (→दक्षाय). –d) दे$_4$ मन्युः (→मनुः); ब$_1$ मुवें. मुए. ददे, दे$_{9.10}$ ददेत् (→ददौ).

१२. –a) ब$_3$ [आ]हूतिं, द$_1$[आ]कूतिर्(→[आ]कूतिम्); ग्र$_2$ प्रजापतिरथात् कूतिम् (?). –b) न$_1$ मुनिः (→रुचिः). –c) ब$_3$ आहूत्यां, दे$_{6.8-10}$ ते$_1$ म$_1$ मुवें. मुए. आकूत्या[ं], द$_1$ ग्र$_2$ आकूत्यात्(→आकूत्यां); दे$_6$ ग्र$_2$ मिथुनां (ग्र$_2$ °ने) (→मिथुनं); का$_1$ ब$_3$दे$_{2.6}$ यज्ञे (→जज्ञे). –d) दे$_{10}$ मानसश्च (→मानसस्य); दे$_4$ रुचिः (→रुचेः); दे$_{1.2}$ सुतां (दे$_2$ °तः) (→शुभम्); दे$_3$

वें.१.८.१२ आकूत्यां मिथुनं जज्ञे मानसस्य रुचेः शुभम् ।
यज्ञश्च दक्षिणा चैव याभ्यां संवर्धितम् जगत् ॥१२
यज्ञस्य दक्षिणायां तु पुत्रा द्वादश जज्ञिरे ।
यामा इति समाख्याता देवाः स्वायंभुवेऽन्तरे ॥१३
प्रसूत्यां च तथा दक्षश्चतस्रो विंशतिं तथा ।
ससर्ज कन्या नामानि तासां सम्यङ् निबोधत ॥१४
श्रद्धा लक्ष्मीर्धृतिस्तुष्टिः पुष्टिर्मेधा क्रिया तथा ।
बुद्धिर्लज्जा वपुः शान्तिः सिद्धिः कीर्तिस्त्रयोदशी।१५
पत्न्यर्थं प्रतिजग्राह धर्मो दाक्षायणीः शुभाः ।
ताभ्यः शिष्टा यवीयस्य एकादश सुलोचनाः ॥१६
ख्यातिः सत्यथ संभूतिः स्मृतिः प्रीतिः क्षमा तथा ।
संततिश्चानसूया च ऊर्जा स्वाहा स्वधा तथा ॥१७
भृगुर्भवो मरीचिश्च तथा चैवाङ्गिरा मुनिः ।
पुलस्त्यः पुलहश्चैव क्रतुः परमधर्मवित् ॥१८
अत्रिर्वसिष्ठो वह्निश्च पितरश्च यथाक्रमम् ।
ख्यात्याद्या जगृहुः कन्या मुनयो मुनिसत्तमाः ॥१९
श्रद्धाया आत्मजः कामो दर्पो लक्ष्मीसुतः स्मृतः ।
धृत्यास्तु नियमः पुत्रस्तुष्टयाः संतोष उच्यते ॥२०
पुष्टया लाभः सुतश्चापि मेधापुत्रः श्रुतस्तथा ।
क्रियायाश्चाभवत् पुत्रो दण्डः समय एव च ॥२१
बुद्धया बोधः सुतस्तद्वदप्रमादो व्यजायत ।

रुचेऽशुभं (→रुचेः शुभम्). –e) दे2.9 द1 मुवें. यज्ञस्य, दे4 यज्ञश्च, ग्र2 यज्ञन्तु (→यज्ञश्च); दे1 द1 ग्र2 मुवें. दक्षिणां (→दक्षिणा). –f) दे4 न1 ताभ्यां, म1 यया (→याभ्यां); ग्र2 याभ्यां वृद्धिं गता जगत्.

१३. –a) दे10 यज्ञश्च, ग्र1 यक्षस्य (→यज्ञस्य); दे1 दक्षिणां या (→दक्षिणायां); दे8-10 मुवें. मुए. मुब. च (→तु). –b) का1 दे2 यज्ञिरे (→जज्ञिरे). –c) न1 याम्या, द1 ग्र1 यमा (→यामा); –d) का1 स्वयम्भु° (→स्वायम्भु°); दे4 ग्र2 देवाः स्वायम्भुवा (ग्र2 °मे) न्तरे.

१४. –a) ग्र2 प्रसूतान्तु (→प्रसूत्यां च); ब1 न1 ते1 ग्र2 तदा, ब3 ततो (→तथा). –b) दे3 * तस्रौ, दे4 चतुस्रो (→चतस्रो); का1 दे1.10 न1 विंशतिः (दे10 °ती) (→विंशतिं). –d) का1 दे2.5 सर्वं (→सम्यक्). दे1.3 निबोधताम् (→निबोधत).

१५. –a) ब3 पुष्टिः (→लक्ष्मीः) दे10 ते1 पुष्टिः (→तुष्टिः). –b) दे10 ते1 तुष्टिः (→पुष्टिः); का1 ब2 दे2.3.5.6 न1 ते1 तथा क्रिया (→क्रिया तथा). –c) दे4 लक्ष्मी (→लज्जा). –d) ब3 बुद्धिः (→सिद्धिः); दे1 द1 ग्र2 म1 त्रयोदश (→त्रयोदशी).

१६. –a) दे10 प्रत्यर्थं (?) (→पत्न्यर्थं). –b) दे4 धर्मा (→धर्मो); दे1.3.4.6.10 द1 दाक्षायणी (दे1 °णीं) (→दाक्षायणीः); दे1.5 न1 शुभां (दे5 °भा), ते1 तुताः (→शुभाः). –c) दे9 ताभ्याः(?), न1 ग्र2 ताभ्यां (→ताभ्यः); का1 सिद्धा (→शिष्टा); दे4 °यस्याः (→°यस्य); ग्र1 ताभ्यो यवीयसीः कन्या, म1 ताभ्यः प्रजाताः कन्याश्च.

b,cचरणयोर्मध्ये ग्र2 पुस्तके अधिकम्—

शुद्धलक्ष्मी धृतिस्तुष्टिः पुष्टिर्मेधाक्रिया तथा. (= १५ab)

१७. –a) द1 ** (→ख्यातिः); ब2 सत्यनु, न1 सत्याथ, ते1 चत्वथ (→सत्यथ). –b दे4 कीर्तिः (→प्रीतिः); दे5 क्रमा (→क्षमा). –c) ब1.3 दे1.5 ग्र1 सन्नतिः (→सन्ततिः); दे2.5.10 चानुसूया (→चानसूया); ब3 सन्नतिः त्यनुसूया च. –d) का1 ऊर्या, द1 अर्जा, म1 जज्ञे (→ऊर्ज्जा); दे1 तथा स्वधा, दे9 स्वधास्तथा (→स्वधा तथा).

१८. –a) दे4 भृगुस्तथा, ब3 भृगुर्भावो (→भृगुर्भवो). –c) ग्र2 पुलस्त्यश्चलहश्चैव. –d) दे1 क्रतु (→क्रतुः).

१९. –a) दे5 वशिष्ठो (→वसिष्ठो). –b) दे4 पिंजरश्च, दे8 पतयश्च (→पितरश्च); न1 तथा क्रमात् (→यथा क्रमम्). –d) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. ज्ञान° (→मुनि°); दे1.6 °सत्तमम् (दे6. °म) (→°सत्तमाः).

२०. –a) का1 श्रद्धाभ्याम्, दे4-6 श्रद्धायाम् (→श्रद्धा-या[:]); दे8 कामी, ग्र2 सत्यः (→कामो); म1 श्रद्धाया आत्मजाः कामः. –b) दे4 धर्मो, ग्र2 कामो (→दर्पो). –c) ब1-3 दे1.3 ते1 प्रीत्यास्तु, न1 धृतेस्तु, ग्र2 कृत्यास्तु (→धृत्यास्तु); ग्र2 नियतः (→नियमः). –d) दे10 तुष्या, न1 तुष्टेः, ग्र2 तुष्टा(?) (→तुष्टयाः).

२१. –a) दे4 पुष्याः, न1 पुष्टेर् (→पुष्टया[:]); का1 ब3 दे1.2.5 न1 लोभः (→लाभः); द1 ग्र1.2 म1 स्मृतः (→सुतः). –b) ब3 मेध्याः पुत्रः, द1 ग्र1 म1 मेधायाश्च (→मेधापुत्रः); का1 श्रुतः, + सम, दे4 स्मृतः, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. शमः, द1 [अ]द्रुहः, ग्र1.2 म1 शुभः(→श्रुतः); ते1 स्मृतः (→तथा). –c) का1 ग्र2 क्रियायाम् अभवत् पुत्रो, ब1-3 दे1-3.6 न1 द1 ग्र1 म1 क्रियाया अभवत् पुत्रो, दे4.5 क्रियायाश्च भवत् पुत्रो. –d) ते1 दन्तश्चनय, द1 ग्र1 म1 दमस्समय, दे8 मुवें. मुए. मुब. दण्डश्चनय (→दण्डः समय).

२२. द1. २२cd–२३ab ⊙ (द. सं.). –a) ग्र2 बुद्ध(?)बोधस्सुतद्वत्. –b दे3 अप्रमेयो, दे5 अप्रसादो (→अप्र-

लज्जाया विनयः पुत्रो वपुषो व्यवसायकः ॥२२
क्षेमः शान्तिसुतश्चापि सुखं सिद्धिरजायत ।
यशः कीर्तिसुतस्तद्वदित्येते धर्मसूनवः ॥२३
कामस्य हर्षः पुत्रोऽभूद् देवानन्दो व्यजायत ।
इत्येष वै सुखोदर्कः सर्गो धर्मस्य कीर्तितः ॥२४
जज्ञे हिंसा त्वधर्माद् वै निकृतिं चानृतं सुतम् ।
निकृत्यनृतयोर्जज्ञे भयं नरक एव च ॥२५
माया च वेदना चैव मिथुनं त्विदमेतयोः ।
भयाज्जज्ञेऽथ वै माया मृत्युं भूतापहारिणम् ॥२६
वेदना च सुतं चापि दुःखं जज्ञेऽथ रौरवात् ।
मृत्योर्व्याधिजराशोकतृष्णाक्रोधाश्च जज्ञिरे ॥२७
दुःखोत्तराः स्मृता ह्येते सर्वे चाधर्मलक्षणाः ।
नैषां भार्याऽस्ति पुत्रो वा सर्वे ते ह्यूर्ध्वरेतसः ॥२८　　वें १.८.२९

मादो); दे$_{4.5}$ व्यजायते (दे$_5$ °तः) (→व्याजायत), दे$_{1.2.8-10}$ द$_1$ मुए. मुब. अप्रमादोऽव्यजायत, मुवें. प्रमादोप्यजायत(?). –c) दे$_4$ अज्ञायाः, ग्र$_2$ लज्जया (→लज्जायाः); ब$_2$ च नयः, न$_1$ विजयः, म$_1$ विनतः (→विनयः). –d) दे$_4$ व्यवसाधकः (→व्यवसायकः); दे$_1$ वपुषोध्यवसायकं(?), ग्र$_2$ देववन्द्योव्यजायत.

२३. द$_1$ ग्र$_2$. ab ⊙. –a) का$_1$ दे$_2$ म$_1$ शान्तिः (→शान्ति–). –b) दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. सिद्धः, दे$_{10}$ सिद्धिः, न$_1$ सुखः (→सुखं); दे$_{3.4.8.10}$ ग्र$_1$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. सिद्धेर् (→सिद्धिर्).

२४. ग्र$_2$. ab ⊙; ब$_{1.3}$ दे$_{2.4-6}$ ते$_1$. c ⊙. –a) दे$_5$ कालस्य (→कामस्य); ब$_{1.3}$ दयितः पुत्रो, ब$_2$ द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ हर्षः पुत्रो वै, दे$_1$ पुत्रो हर्षो वै, दे$_{2.4.5}$ न$_1$ ते$_1$ हविषः (न$_1$ विषयः) पुत्रो (→हर्षः पुत्रोऽभूत्). –b) का$_1$ ब$_1$ दे$_{2.3.5.6}$ वेदानन्दो (ब$_1$ °न्द), ब$_2$ सदानन्दा, ब$_3$ वेदनिन्दो, न$_1$ वेदानातो, ते$_1$ वेदानां यो (→देवानन्दो); दे$_{2.8-10}$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. [अ]व्यजायत (→व्यजायत). –c) दे$_3$ * येष, दे$_{10}$ इत्येषा (→इत्येष); द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ सत्येषणः (→इत्येष वै); म$_1$ °दर्काः(?) (→°दर्कः). –d) दे$_{1.3}$ सर्ग (दे$_3$ °मे), द$_1$ समौ, ग्र$_1$ सुतौ, म$_1$ समा (→सर्गो); ग्र$_1$ म$_1$ कीर्तितौ (म$_1$ °ताः) (→कीर्तितः). दे$_3$ समेधर्म ****.

२५. –a) का$_1$ दे$_6$ यज्ञे (→जज्ञे); ग्र$_1$ भोमास्त्व°, ग्र$_2$ धर्माद्व° (?) (→हिंसा त्व°); का$_1$ ब$_{1.3}$ दे$_{1.2.5}$ °धर्मं वै, ब$_2$ °धर्मात्तु, दे$_6$ °धर्मज्ञै, दे$_{10}$ ते$_1$ °धर्माद्वैः (→°धर्माद्वै). –b) का$_1$ दे$_{1.2.4.5}$ द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ निकृतिः, दे$_{10}$ ते$_1$ निकृतं (→निकृतिं); न$_1$ दे$_{3.4.6}$ चामृतः (→चानृतं); ब$_3$ शुभं, दे$_4$ ग्र$_2$ सुतः (→सुतम्). –c) का$_1$ दे$_{2.5}$ निकृत्या तनयो, ब$_{1.2}$ निकृत्यनितयो (ब$_3$ °योः), दे$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ निकृत्यश्च (दे$_1$ °च्च) सुतो (द$_1$ °तौ (?), दे$_{3.6}$ निकृत्य नूतयोः, दे$_4$ निकृत्यारतयोः, दे$_8$ निकृतिः तनयौ, दे$_9$ मुवें. मुए. निकृतेस्तनयो, दे$_{10}$ निकृतिः स्तनयो, ग्र$_2$ निकृताभ्या सुतो (→निकृत्यनृतयोः); का$_1$ दे$_6$ यज्ञे (→जज्ञे). –d) ब$_1$ दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. नरकमेव (→नरक एव).

२६. –a) ग्र$_2$ मया (?) (→माया); दे$_4$ वेदानां (→वेदना). –b) का$_1$ ब$_2$ दे$_{2.5}$ मिथुनद्वयं (का °नद्वयं), ब$_3$ विदं सम्विदं, ग्र$_2$ मिथुनुन्तनुम् (→मिथुनं त्विदम्); दे$_3$ मिथुनः, न$_1$ ग्र$_1$ मिथिनं (?) (→मिथुनं); [इ]दमंत्ययोः (?) (→[इ]दमेतयोः). –c) दे$_4$ तथा, न$_1$ भयां, ते$_1$ भयोः (→भयात्); दे$_{3.6}$ ज (दे$_6$ य°) ज्ञे च दे$_4$, यज्ञेऽथ (→जज्ञेऽथ); ब$_2$ वाच्च, ग्र$_2$ ताया (→मया). –d) ब$_2$ ग्र$_2$ मृत्युः (→मृत्युं); ग्र$_2$ माता (→भूता); ब$_2$ °पहारकः, दे$_{1.3.6}$ ते$_1$ पहारिणीं (ते$_1$ °णी), दे$_{10}$ °पहारणं (→°पहारिणम्); दे$_4$ मृत्यु भूतावहाद्रिता.

२७. –a) ब$_{2.3}$ न$_1$ वेदनायाः (ब$_3$ °च्च) (→वेदना च); ब$_2$ न$_1$ ग्र$_2$ सुतः (ग्र$_2$ °ता), ब$_3$ ग्र$_1$ म$_1$ सुखं (ग्र$_1$ °खा) (→सुतं); दे$_4$ वैदनावापिवै देवा. –b) का$_1$ यज्ञेप्य-, दे$_{10}$ द$_1$ जज्ञे च (→जज्ञेऽथ); ब$_3$ द$_1$ गौ(द$_1$ कौ)रवात् (→रौरवात्); दे$_4$ सुतं मृत्युगिरौ भवान्, ग्र$_2$ दुख(?)जज्ञे**रगात्. –c) दे$_{3.6}$ मृत्युर् (→मृत्योः). –cd) ब$_1$ मृत्योर्व्याधिजराशोकतृष्णाक्रोधश्च जज्ञिरे, ब$_2$ मृत्योर्व्याधिजराशोक दृष्ट्वा क्रोधश्च जज्ञिरे, ब$_3$ मृत्योर्व्याधिजराशोकस्तृष्णाक्रोधाश्च जज्ञिरे, दे$_{1.5.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. मृत्योर्व्याधि(दे$_5$ दि)र्ज (दे$_{10}$ ज) राशोकौ तृष्णा क्रोध (दे$_1$ धा) श्च जज्ञिरे, दे$_4$ मृत्योर्व्याधिरजाशोको तृष्णा क्रोधो च जज्ञिरे, न$_1$ मृत्यो व्याधिजराशोका तृष्णा क्रोधाभिजज्ञिरे, ते$_1$ मृत्योर्व्याधिर्जरा शोकं तृष्णा क्रोधं च जज्ञिरे, द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ मृत्योर्व्याधिर्जराशोकमृषाक्रोधा (द$_1$ °ध) श्च जज्ञिरे, ग्र$_2$ मृत्योर्व्याधिर्जरारोगा शोकक्रोधाश्च जज्ञिरे.

२८. –a) दे$_4$ दुःखोत्तरात्मकाह्यते, ग्र$_2$ दुःखोगिरा स्मृताश्चैते. –b) दे$_4$ सर्वे वा° (→सर्वेचा°); द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ ते सर्वेऽधर्मलक्षणाः. –c) ग्र$_2$ भयोस्ति (→भार्यास्ति); ग्र$_2$ पुत्रोसौ (→पुत्रो वा). –d) ब$_3$ सर्वेऽमी, दे$_3$ सर्वेहे (→सर्वेते); ब$_1$ मृत्यूदूर्ध्व°, (→ते ह्यूदूर्ध्व°); द$_1$ सर्वेत्युदूर्ध्व रेतस.

वें. १.८.२९　इत्येष तामसः सर्गो जज्ञे धर्मनियामकः । संक्षेपेण मया प्रोक्ता विसृष्टिर्मुनिपुंगवाः ।।२९

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागेऽष्टमोऽध्यायः।।८।।

९

सूत उवाच ।❀

एतच्छ्रुत्वा तु वचनं नारदाद्या महर्षयः ।
प्रणम्य वरदं विष्णुं पप्रच्छुः संशयान्विताः ।।१

ऋषय ऊचुः ।❀

कथितो भवता सर्गो मुख्यादीनां जनार्दन ।
इदानीं संशयं चेममस्माकं छेत्तुमर्हसि ।।२
कथं स भगवानीशः पूर्वजोऽपि पिनाकधृक् ।
पुत्रत्वमगमच्छंभुर्ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ।।३
कथं च भगवाञ्जज्ञे ब्रह्मा लोकपितामहः ।
अण्डजो जगतामीशस्तन्नो वक्तुमिहार्हसि ।।४

श्रीकूर्म उवाच ।❀

शृणुध्वमृषयः सर्वे शंकरस्यामितौजसः ।
पुत्रत्वं ब्रह्मणस्तस्य पद्मयोनित्वमेव च ।।५
अतीतकल्पावसाने तमोभूतं जगत् त्रयम् ।
आसीदेकार्णवं सर्वं न देवाद्या न चर्षयः ।।६

---

२९. –a) दे$_{10}$ इत्येषा (?)(→इत्येष); दे$_{4}$ मानसा(?), ते$_{1}$ मानवः (→तामसः). –b) का$_{1}$ दे$_{8}$ यज्ञे (→जज्ञे); दे$_{10}$ °नियात्मकः (→°नियामकः). –c) का$_{1}$ दे$_{2}$ प्रोक्तो (→प्रोक्ता); दे$_{10}$ मयो चोक्ता (→मया प्रोक्ता). –d) ग्र$_{1}$ विसृष्टिम् (→विसृष्टिर्).

पुष्पिका—

पुराणनाम—का$_{1}$ दे$_{1.4.8.10}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे, ब$_{1}$ इति कौर्मे, ब$_{2.3}$ दे$_{2.3.5.6}$ इति कूर्मपुराणे, दे$_{10}$ इति श्रीकूर्मे, न$_{1}$ इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे, ते$_{1}$ इत्यादिमहापुराणे श्रीकूर्मपुराणे, ग्र$_{2}$ इतिश्री*र्म्मं, मुब. इतिश्रीकौर्मे महापुराणे पूर्वभागे. **अध्यायनाम**—दे$_{1.4.8-10}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$. ⊙; का$_{1}$ मुख्यादिसर्गकथने नाम, ब$_{2}$ दे$_{2.3.5.6}$ मुवें. मुए. मुब. मुख्यादिसर्गकथने, ब$_{1}$ आदि सर्गकथने, ब$_{3}$ मुख्यादिसर्गः . **अध्यायसंख्या**—दे$_{6}$. ⊙; का$_{1}$ ब$_{1.2}$ दे$_{1-3.5.8.9}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ अष्टमोध्यायः; ब$_{3}$ ।।८।।, दे$_{4.10}$ मुवें. मुए. मुब. अष्टमोऽध्यायः ।।८।।

९

❀ दे$_{1}$ श्रीसुतउवाच; दे$_{9}$ सूत उ.; न$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ सूतः; ते$_{1}$ श्रीशिवः (श्रीकूर्म):.

१. –d) ब$_{1.3}$ दे$_{1}$ श्रद्धयान्विताः, दे$_{4.6.10}$ श्रद्धयान्वितः, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ संयता द्विजाः (→संशयान्विताः).

❀ न$_{1}$. ⊙; दे$_{1.8.10}$ मुवें. मुए. मुब. मुनय ऊचुः; दे$_{9}$ मुन * ऊ.; ते$_{1}$ ऋषयः; द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ मुनयः.

२. –c) दे$_{1}$ चेदं, न$_{1}$ चेमं, +छेत्तुं (→चेमं). –d) ब$_{1}$ वक्तुं, न$_{1}$ चेमं (→छेत्तुं); दे$_{1}$ छेत्तुमस्माकमर्हसि.

३. ग्र$_{2}$. ३-४ ⊙ (द्र. सं.). –b) दे$_{6}$ पूर्वतः (→पूर्वजः). –c) दे$_{4}$ कूर्म (→शम्भुर्). –d) दे$_{10}$ ब्राह्मणो (→ब्रह्मणो).

४. ग्र$_{2}$. ⊙ (द्र.४ पा. वि.). –a) ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ स (→च); का$_{1}$ दे$_{2.4.6}$ यज्ञे (→जज्ञे). –b) का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{2-6}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ ब्रह्मा कमलसंभवः. –c) दे$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. अण्डतो, द$_{1}$ सष्वजे (→अण्डजो); ग्र$_{1}$ सस्वजो भगवानीशस्, म$_{1}$ स्वनाभिकमलाद्विष्णोस्. –d) दे$_{1}$ तत्त्वं, न$_{1}$ तं वो (→तन्नो); ब$_{2}$ त्वहार्हसि, ग्र$_{1}$ त्वमर्हसि (→इहार्हसि).

❀ का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{1.2.5.6.10}$ मुवें. मुए. मुब. कूर्म उवाच; दे$_{3.8.9}$ कूर्म उ.; दे$_{4}$ श्रीभगवानुवाच; न$_{1}$ कूर्मः; ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ श्रीकूर्मः.

५. –c) दे$_{1}$ ब्रह्मणा (→ब्रह्मणस्).

६. –a) ब$_{3}$ °वशाने, दे$_{3}$ °वसनि, दे$_{10}$ °वसनै (→°वसाने). –b) दे$_{3.6}$ तु मोहभूतं (→तमोभूतं). ब$_{1}$ दे$_{9.10}$ जगत्रयं, ग्र$_{2}$ जग **, म$_{1}$ जगन्मयं (→जगत्त्रयं). –c) ब$_{3}$ दे$_{4}$ एकार्णवे (→एकार्णवं). ब$_{1}$ दे$_{8.10}$ मुवें. मुए. मुब. घोरं, दे$_{4}$ सर्वे, दे$_{5}$ धर्मं (→सर्वं). –d) द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ देवाथ(→देवाद्या); दे$_{10}$ ते$_{1}$ महर्षयः (→न चर्षयः); दे$_{1}$ न देवा न महर्षयः.

तत्र नारायणो देवो निर्जने निरुपप्लवे ।
आश्रित्य शेषशयनं सुष्वाप पुरुषोत्तमः ॥७
सहस्रशीर्षा भूत्वा स सहस्राक्षः सहस्रपात् ।
सहस्रबाहुः सर्वज्ञश्चिन्त्यमानो मनीषिभिः ॥८
पीतवासा विशालाक्षो नीलजीमूतसन्निभः ।
महाविभूतिर्योगात्मा योगिनां हृदयालयः ॥९
कदाचित् तस्य सुप्तस्य लीलार्थं दिव्यमद्भुतम् ।
त्रैलोक्यसारं विमलं नाभ्यां पङ्कजमुद्बभौ ॥१०
शतयोजनविस्तीर्णं तरुणादित्यसन्निभम् ।
दिव्यगन्धमयं पुण्यं कर्णिकाकेसरान्वितम् ॥११
तस्यैवं सुचिरं कालं वर्तमानस्य शार्ङ्गिणः ।
हिरण्यगर्भो भगवांस्तं देशमुपचक्रमे ॥१२
स तं करेण विश्वात्मा समुत्थाप्य सनातनम् ।
प्रोवाच मधुरं वाक्यं मायया तस्य मोहितः ॥१३
अस्मिन्नेकार्णवे घोरे निर्जने तमसावृते ।
एकाकी को भवाञ्छेते ब्रूहि मे पुरुषर्षभ ॥१४
तस्य तद् वचनं श्रुत्वा विहस्य गरुडध्वजः ।
उवाच देवं ब्रह्माणं मेघगम्भीरनिःस्वनः ॥१५
भो भो नारायणं देवं लोकानां प्रभवाप्ययम् ।
महायोगेश्वरं मां त्वं जानीहि पुरुषोत्तमम् ॥१६
मयि पश्य जगत् कृत्स्नं त्वां च लोकपितामहम् ।
सपर्वतमहाद्वीपं समुद्रैः सप्तभिर्वृतम् ॥१७

वें. १.९.१७

---

७. –b) का$_1$ न$_1$ निर्मलो, ब$_{1-3}$ दे$_{3.4.6}$ निर्जनो, दे$_2$ निर्जलो, दे$_5$ निर्जरो (→निर्जने); का$_1$ दे$_{2.4}$ निरुपद्रवः, ब$_{2.3}$ दे$_{3.5.6}$ न$_1$ ते$_1$ निरुपप्लवः (→निरुपप्लवे). –c) ब$_{1.3}$ ते$_1$ आस्तीर्य, न$_1$ आस्तृत्य (→आश्रित्य); ग्र$_2$ °शयने (→°शयनं); ग्र$_1$ आश्रित्य *****. –d) ब$_3$ सुष्वाप परमेश्वरः.

८. –a) दे$_{1.4}$ म$_1$ °शीर्षो (→°शीर्षा); ब$_2$ ग्र$_1$ भूत्वा तु, दे$_{3.6}$ भूत्वा वै, दे$_5$ भूत्वा*, ते$_1$ भूतात्मा (→भूत्वा स); न$_1$ सहस्रशीर्षः पुरुषः. –d) ब$_{1.3}$ महामतिः, दे$_{1.6}$ न$_1$ ग्र$_2$ महर्षिभिः, दे$_4$ मनीषिणः (→मनीषिभिः).

९. –a) ग्र$_2$ °वासो (→°वासा). –c) ब$_1$ दे$_{1.4.6}$ द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ महाविभूति-, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. ततो विभूति- (→महाविभूतिर्). –d) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. तु दयापरः, ग्र$_2$ हृदयाशयः (→हृदयालयः).

१०. –a) ब$_1$ तस्य देवस्य, + तस्य सुप्तस्य, न$_1$ संप्रसुप्तस्य, ते$_1$ तस्य लीलार्थं (→तस्य सुप्तस्य). –b) दे$_{10}$ उद्गतं (→अद्भुतं); ते$_1$ दिव्यमद्भुतदर्शनम्. –c) का$_1$ ब$_{1.3}$ दे$_{2.3.5.6}$ ते$_1$ अखिलं, न$_1$ विपुलं (→विमलं). –d) का$_1$ दे$_{2.5}$ नाभौ, दे$_6$ ताभ्यां (→नाभ्यां); का$_1$ उद्भवम्, ते$_1$ उद्गतम् (→उद्बभौ).

११. दे$_1$ cd ⊙. –c) ग्र$_1$ दिव्य *** यन्दिव्यं. –d) ब$_{1-3}$ दे$_{2.6}$ °केशरान्वितम्, दे$_3$ °देशरान्वितं (?), दे$_4$ °केसरावृतं (→°केसरान्वितम्).

१२. –a) ते$_1$ द$_1$ तस्यैव (→तस्यैवं). –b) दे$_3$ शार्ङ्गिणा (→शार्ङ्गिणः). –d) दे$_{10}$ तं देवं, ग्र$_2$ तद्देशाम् (?) (→तं देशं).

१३. –b) ब$_1$ तमुत्थाप्य, दे$_1$ समुत्थाय, दे$_4$ समुद्धाथ (→समुत्थाप्य); का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{1-3.5.6}$ ते$_1$ सनातनः (→सनातनं).

१३. श्लोकात्परं का$_1$ दे$_4$ अधिकम्– ब्रह्मोवाच.

१४. –a) का$_1$ दे$_{3.6}$ तस्मिन् (→अस्मिन्). –b) ग्र$_2$ विजने (→निर्जने); दे$_9$ °वृतेः (→°वृते). –c) का$_1$ भो (→को). –d) ब$_3$ तद्ब्रूहि (→ब्रूहि मे); ब$_1$ परमेश्वरः, ब$_2$ पुरुषोत्तम, दे$_1$ पुरुषर्षभः (→पुरुषर्षभ).

१५. दे$_6$. ab ⊙. –b) न$_1$ प्रहस्य, म$_1$ प्रबुध्य (→विहस्य). –c) का$_1$ दे$_{2.4.5}$ चेदं, दे$_{3.6}$ वेदं (→देवं); ब$_1$ उवाचेदं * ब्रह्माणं. –d) का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{1.3.4.6}$ न$_1$ ते$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ °निस्वनः (न$_1$ °नं) (→°निःस्वनः); दे$_2$ मेघगंभीरया गिरा.

१५. श्लोकात्परं का$_1$ अधिकम्—नारायण उवाच.

१६. –a) दे$_{3.4}$ नारायणे (→नारायणं); दे$_1$ (व) दैवं, दे$_{5.9}$ मुवें. मुए. देव (→देवं). –b) ग्र$_1$ भोगानां (→लोकानां); का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{1-6.9.10}$ न$_1$ मुवें. मुए. मुब. प्रभवाव्ययम्, ग्र$_2$ प्रभुरव्ययं (→प्रभवाप्ययं). –c) ब$_3$ माया° (→महा°); दे$_{4.8-10}$ द$_1$ ग्र$_1$ मुवें. मुए. मुब. °योगीश्वरं, दे$_6$ °योगीश्वरो (→°योगेश्वरं); ब$_{1.3}$ मान्यं, दे$_{3.6}$ मा त्वं, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. मां वै, द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ मां हि (→मां त्वं); ग्र$_2$ महायोगीश्वराभावे. –d) म$_1$ पुरुषोत्तम (→पुरुषोत्तमं).

१७. दे$_3$. १७-१९ ⊙; दे$_6$. १७-१८ ab ⊙. –a) दे$_1$ सृष्टं, ग्र$_2$ सर्वं (→कृत्स्नं). –b) का$_1$ ब$_3$ दे$_{1.8-10}$ द$_1$ मुवें. मुए. त्वं (→त्वां). –b) का$_1$ दे$_{1.8-10}$ ते$_1$ पितामह, ब$_{1.3}$ मुवें. मुए. पितामहः (→पितामहम्). –c). दे$_{1.4}$ °मही°, न$_1$ °वन° (→°महा°); का$_1$ सपर्वतं सह द्वीपं.

वें. १.९.१८ एवमाभाष्य विश्वात्मा प्रोवाच पुरुषं हरिः ।
जानन्नपि महायोगी को भवानिति वेधसम् ॥१८

ततः प्रहस्य भगवान् ब्रह्मा वेदनिधिः प्रभुः ।
प्रत्युवाचाम्बुजाभाक्षं सस्मितं श्लक्ष्णया गिरा ॥१९

अहं धाता विधाता च स्वयंभूः प्रपितामहः ।
मय्येव संस्थितं विश्वं ब्रह्माऽहं विश्वतोमुखः ॥२०

श्रुत्वा वाचं स भगवान् विष्णुः सत्यपराक्रमः ।
अनुज्ञाप्याथ योगेन प्रविष्टो ब्रह्मणस्तनुम् ॥२१

त्रैलोक्यमेतत् सकलं सदेवासुरमानुषम् ।
उदरे तस्य देवस्य दृष्ट्वा विस्मयमागतः ॥२२

तदास्य वक्त्रान्निष्क्रम्य पन्नगेन्द्रनिकेतनः ।
अजातशत्रुर्भगवान् पितामहमथाब्रवीत् ॥२३

भवानप्येवमेवाद्य शाश्वतं हि ममोदरम् ।
प्रविश्य लोकान् पश्यैतान् विचित्रान् पुरुषर्षभ ॥२४

ततः प्रह्लादनीं वाणीं श्रुत्वा तस्याभिनन्द्य च ।
श्रीपतेरुदरं भूयः प्रविवेश कुशध्वजः ॥२५

तानेव लोकान् गर्भस्थानपश्यत् सत्यविक्रमः ।
पर्यटित्वा तु देवस्य ददृशेऽन्तं न वै हरेः ॥२६

ततो द्वाराणि सर्वाणि पिहितानि महात्मना ।
जनार्दनेन ब्रह्माऽसौ नाभ्यां द्वारमविन्दत ॥२७

---

१८. दे$_{3.6}$. ⊙; दे$_{1}$. १८c–१९d ⊙. –a) दे$_{1}$ ए(क)वम् (→एवं); दे$_{10}$ विद्यात्मा (→विश्वात्मा). –b) का$_{1}$ पुरुषो (→पुरुषं); दे$_{1}$ प्रति, दे$_{4}$ द$_{1}$ हरिं (→हरिः). –c) दे$_{4}$ यानन्नपि (→जानन्नपि); ग्र$_{2}$ °देवी (→°योगी). –d) दे$_{4}$ वेधसे, दे$_{5}$ वेधसां, द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ बोधयन्, ग्र$_{2}$ वेदसम् (→वेधसम्).

१९. दे$_{1.3}$. ⊙; दे$_{6}$. ab ⊙. –b) दे$_{10}$ देव° (→वेद°); दे$_{5}$ °निधि (→°निधिः); ते$_{1}$ ब्रह्मा वेधा ** प्रभुः. –c) दे$_{5}$ °नाभं, न$_{1}$ °भाक्षः (→°भाक्षं); ते$_{1}$ पुत्रं वाचाम्बुजाक्षं तं.

२०. –b) ब$_{1}$ स्वयम्भुः प्र-, दे$_{1}$ स्वयंभूश्च, द$_{1}$ स्वयंभूतः (→स्वयम्भूः प्र-). –c) दे$_{5}$ मय्येवं (→मय्येव); दे$_{4}$ सा स्थितं, ग्र$_{2}$ सुस्थितं (→संस्थितं); दे$_{10}$ ब्रह्मा (→विश्वं). –d) दे$_{5}$ ब्रह्माण्डं (→ब्रह्माऽहं); दे$_{8}$ विश्रतो° (→विश्वतो°); दे$_{1}$ °मुगं (→°मुखः).

२१. –a) ब$_{2}$ वाक्यं (→वाचं). –b) द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ शीघ्र°, ग्र$_{2}$ शत्त्व° (→सत्य°). –ab) न$_{1}$ उवाच भगवान् विष्णुः सत्यधर्मपराक्रमः. –c) दे$_{3}$ अनुज्ञोप्यथ, दे$_{8-10}$ अनुज्ञयाथ, ते$_{1}$ अनुज्ञाप्यात्म-(→अनुज्ञाप्याथ). –d) न$_{1}$ तनुः (→तनुं).

दे$_{1}$, २१ श्लोकस्य ab, cd मध्ये १८cd–१९ श्लोकौ अधिकरूपेण आवृत्तौ ।

२२. द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$. २२a-२३b ⊙. –d) का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.5}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ आगमत्, दे$_{3.4.6}$ आगतं (→आगतः); ब$_{1}$ दृष्ट्वा विश्वं यमागमत् (?), दे$_{1}$ दृष्ट्वा विस्मितमानसः.

२३. द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$. ab ⊙. –a) दे$_{4}$ तथास्य (→तदास्य). –b) ब$_{2.3}$ पन्नगेन्द्रारिकेतनः, दे$_{2.4}$ पतगेन्द्रनिकेतनः. –c) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. अथापि भगवान् विष्णुः, ग्र$_{2}$ अथागतस्तु भगवान्. –d) म$_{1}$ [अ]ब्रूवत् (→[अ]ब्रवीत्).

२४. –a) दे$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ भगवन्नेवं (→भवानप्येवं); ते$_{1}$ एवाथ, ग्र$_{1}$ म$_{1}$ एषोद्य (→एवाद्य). –b) न$_{1}$ शाश्वतो (→शाश्वतं). –c) ग्र$_{1}$ प्रविश्यान् (→प्रविश्य); ग्र$_{2}$ प्रविश्य लोकात् पश्यन्तो (?). –d) दे$_{4}$ अगच्छत् (→विचित्रान्); का$_{1}$ दे$_{6.10}$ पुरुषर्षभान्, ब$_{3}$ दे$_{9}$ पुरुषर्षभः (→पुरुषर्षभ).

२५. –a) दे$_{1.2.5.8-10}$ न$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. प्रह्लादिनीं, ते$_{1}$ प्रज्ञाव्तीं, द$_{1}$ ग्र$_{1}$ प्रचोदनां, ग्र$_{2}$ प्रवचनीं, म$_{1}$ प्राक्ज्योतिषां (→प्रह्लादनीं); दे$_{1}$ श्रुत्वा (→वाणीं). –b) दे$_{1}$ तस्य वाचा°, ग्र$_{1}$ श्रुत्वा नद्या° (?) (→श्रुत्वा तस्या°); का$_{1}$ दे$_{2.3.5.6}$ °मन्त्र्य च (→°नन्द्य च). –c) दे$_{3}$ उदयं, दे$_{4}$ उदिरं (?) (→उदरं); दे$_{2.4}$ चायं (→भूयः). –d) द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ प्रविश्य च (→प्रविवेश).

२६. दे$_{3.6}$. २६-२८ ab ⊙ (द्र. सं.). –a) दे$_{4.10}$ तामेव (?); म$_{1}$ नानेव (→तानेव); ब$_{3}$ दर्भस्थान् (→गर्भस्थान्). –b) का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{2.5}$ ते$_{1}$ पश्यन् सत्यपराक्रमः, दे$_{10}$ पश्यत् सत्यमविक्रमः, ग्र$_{2}$ अपि चात्रान् पश्य विक्रमः. –c) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. [अ]थ (→तु); दे$_{10}$ वेदस्य, ग्र$_{2}$ देहस्य (→देवस्य). –d) का$_{1}$ ब$_{2}$ दे$_{2.5}$ ते$_{1}$ ददृशे तत्र वै हरेः, ब$_{1}$ ददृशे तं न वै हरे, ददृशे वै तनुं हरेः, दे$_{1}$ दशे तत्र वं तत्रै हरेः (?), दे$_{4}$ ददर्श तं न वै हरेः, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ ददृशे (ग्र$_{2}$ ददर्श) विततं हरेः, ग्र$_{1}$ ददर्शात्मितनुं हरेः, म$_{1}$ ददर्श भुवनान्यथ.

२७. दे$_{3.6}$. ⊙. –b) दे$_{10}$ न$_{1}$ ग्र$_{2}$ विहितानि (→पिहितानि); दे$_{4}$ ग्र$_{2}$ महात्मनः (→महात्मना). –c) दे$_{4}$ च ब्रह्मा (→ब्रह्माऽसौ). –d) दे$_{4}$ ताभ्यां (?) (→नाभ्यां) ते$_{1}$ अचिन्वत (→अविन्दत); ग्र$_{2}$ नाप्यद्वाराण्यजानत.

तत्र योगबलेनासौ प्रविश्य कनकाण्डजः ।
उज्जहारात्मनो रूपं पुष्कराच्चतुराननः ॥२८
विरराजारविन्दस्थः पद्मगर्भसमद्युतिः ।
ब्रह्मा स्वयंभूर्भगवान् जगद्योनिः पितामहः ॥२९
समन्यमानो विश्वेशमात्मानं परमं पदम् ।
प्रोवाच पुरुषं विष्णुं मेघगम्भीरया गिरा ॥३०
किं कृतं भवतेदानीमात्मनो जयकाङ्क्षया ।
एकोऽहं प्रबलो नान्यो मां वै कोऽभिभविष्यति ॥३१
श्रुत्वा नारायणो वाक्यं ब्रह्मणो लोकतन्त्रिणः ।
सान्त्वपूर्वमिदं वाक्यं बभाषे मधुरं हरिः ॥३२
भवान् धाता विधाता च स्वयंभूः प्रपितामहः ।
न मात्सर्याभियोगेन द्वाराणि पिहितानि मे ॥३३
किन्तु लीलार्थमेवैतन्न त्वां बाधितुमिच्छया ।
को हि बाधितुमन्विच्छेद् देवदेवं पितामहम् ॥३४
न तेऽन्यथाऽवगन्तव्यं मान्यो मे सर्वथा भवान् ।
सर्वमन्वय कल्याणं यन्मयाऽपहृतं तव ॥३५
अस्माच्च कारणाद् ब्रह्मन् पुत्रो भवतु मे भवान् ।
पद्मयोनिरिति ख्यातो मत्प्रियार्थं जगन्मय ॥३६
ततः स भगवान् देवो वरं दत्त्वा किरीटिने ।
प्रहर्षमतुलं गत्वा पुनर्विष्णुमभाषत ॥३७　　वें.१.९.३७

---

२८. दे$_{3.6}$. ab ⊙. –a) ब$_3$ योगी (→योग–). –c) दे$_3$ तज्जवरा°, दे$_{10}$ ऊर्जहारा°, दे$_6$ तद्वच्चरा° (→उज्जहारा°). –d) द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ पुष्कराच्च पुरातनः (ग्र$_2$ °नं).

२९. द$_1$. २९d–३०c ⊙ (द्द. सं.). –a) दे$_6$ द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ °विन्दाक्षः (→°विन्दस्थः). –c) ब$_3$ ते$_1$ द$_1$ स्वयंभुर् (→स्वयंभूर्). –d) दे$_1$ पितामहाः (→पितामहः).

३०. म$_1$. ३०-३१ ab ⊙; द$_1$. abc ⊙. –b) दे$_4$. परं (?) (→परमं). –c) दे$_4$ न$_1$ परमं, ग्र$_2$ भगवान् (→पुरुषं); न$_1$ ग्र$_2$ विष्णुः (→विष्णुं); दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. प्रोवाच विष्णुं पुरुषं, ग्र$_1$ प्रोवाच विष्णुं भगवान्.

३१. म$_1$. ab ⊙. –a) मुवें. मुए. मुब. कृतं किं (→किं कृतं); ते$_1$ किं कृते तव चेदानीं. –b) दे$_1$ आत्मनौ, दे$_6$ ग्र$_2$ आत्मानो (→आत्मनो); ब$_{1.3}$ °वाञ्छया, ब$_2$ °काङ्क्षिणा (→°काङ्क्षया). –c) का$_1$ दे$_{2.4.5}$ प्रवरो, द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ प्रभवो, ग्र$_2$ स भवे (?) (→प्रबलो); दे$_4$ नाम, दे$_{10}$ [अ]न्यो, ते$_1$ नाभ्या, द$_1$ नन्यत्, म$_1$ [अ]नन्यस् (→नान्यो). –d) का$_1$ मामेकोयं भविष्यति, ब$_{1.3}$ मां हि कोभिभविष्यति, ब$_2$ मत्समः को भविष्यति, दे$_1$ मम कोपि च विद्यते, दे$_2$ ममेको हि भविष्यति, दे$_{3.6}$ ते$_1$ ना (ते$_1$ मा)मको हि भविष्यति, दे$_4$ मे कोङ्गमभविष्यति (?), दे$_5$ मम कोयं भविष्यति, न$_1$ मत्तः कोपि भविष्यति, द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ समेकोपि भविष्यति, ग्र$_2$ समहान्तो भविष्यति, मुवें. मुए. मुब. मा वै कोभिभविष्यति.

३२. –a) ग्र$_1$ म$_1$ वाचं (→वाक्यं). –b) दे$_{8-10}$ मन्त्रिणः, ग्र$_2$ ब्रह्मण्यो (→ब्रह्मणो); दे$_{8-10}$ परमेष्ठिनः, ते$_1$ लोककर्तृणः, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ ह्येकतन्त्रिणः (ग्र$_2$°णा) (→लोकतन्त्रिणः); मुवें. मुए. मुब. ब्रह्मणोक्तमतन्द्रितः. –c) दे$_1$ सान्त्वं (→सान्त्व-); दे$_4$ सान्त्वं पूर्वमिदं वाक्यं. –d) दे$_{10}$ बभाष (→बभाषे).

३३. –a) दे$_{10}$ भगवान्धा (?) (→भवान्धाता). –c) दे$_{2.3.6}$ ग्र$_1$ म$_1$ मात्सर्याति° (दे$_2$. ग्र$_1$°दि) (→मात्सर्याभि°). –d) न$_1$ विहितानि (→पिहितानि); दे$_{10}$ च, न$_1$ वै, म$_1$ नः (→मे).

३४. –a) दे$_3$ नीलात्मम्, दे$_4$ शीलार्थम्, दे$_6$ लीलात्मम् (→लीलार्थम्); ग्र$_2$ एवेन्द्रम् (→एवैतन्). –b) दे$_6$ न त्वं, न$_1$द$_1$म$_1$ न त्वा, ग्र$_1$ तत्वा (→न त्वां); ग्र$_2$ प्रथितुम् (→बाधितुम्); ब$_1$ ग्र$_2$ इच्छता (→इच्छया). –c) ते$_1$ को वि- (→को हि); ग्र$_2$ भातितुम् (→बाधितुम्); दे$_{10}$ इच्छत्वेतद् (?) (→अन्विच्छेद्). –d) ग्र$_2$ देवी (→देव-).

३५. –a) दे$_6$ तेनेन्यथा (→न तेन्यथा); का$_1$ वा गन्त° (→[अ]वगन्त°); दे$_{8-10}$ मुवें. न हि त्वं बाध्यसे ब्रह्मन्, द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ तत्तथा ते(म$_1$ दे)वगन्तव्यम् (द$_1$ व्या); ग्र$_2$ न तथा देव्यगन्तव्या (?). –b) ब$_3$ दे$_{10}$ मान्योसि, दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. मान्यो हि (→मान्यो मे); ब$_3$ सर्वतो, दे$_4$ ते$_1$ सर्वदा, दे$_{10}$ हि वृथा (→सर्वथा); द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ मान्यो मे हि सदा भवान्. –c) ब$_3$ दे$_{4.5}$ न$_1$ सर्व(दे$_{4.5}$ °र्वं)मर्षय, दे$_{8-10}$ मम मर्षय, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ सर्वं विहाय (→सर्वमन्वय); ब$_2$ दे$_{4.8-10}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ कल्याण, ग्र$_2$ कल्याणात् (→कल्याणं); मुवें. मुए. मुब. मम (मुब. सर्वं) क्षमस्व कल्याणं. –d) का$_1$ यन्मग्रो, दे$_6$ जन्मया, ग्र$_2$ यन्मायां (→यन्मया); ब$_{1-3}$ दे$_{1.4.8-10}$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्रं$_{1.2}$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. [अ]पकृतं, दे$_3$ [अ]पहतं (→[अ]पहृतं).

३६. –c) दे$_4$ पदाशिनि° (→पद्मयोनि°). –d) दे$_1$ मत्प्रीत्यर्थम् (→मत्प्रियार्थं); ब$_{1.3}$ दे$_{1.2.5.10}$ जगन्मयः (ब$_1$ °यं, दे$_1$ °या), म$_1$ जगन्मय, + जगत्सृज (→जगन्मय).

३७. –a) ग्र$_2$ ** (→देवो). –c) दे$_4$ लेभे, दे$_{10}$ मत्वा (→गत्वा). –d) दे$_{10}$ पुन्नर्विष्णुरभाषत.

वें..१.९.३८

भवान् सर्वात्मकोऽनन्तः सर्वेषां परमेश्वरः ।
सर्वभूतान्तरात्मा वै परं ब्रह्म सनातनम् ॥३८
अहं वै सर्वलोकानामात्मा लोकमहेश्वरः ।
मन्मयं सर्वमेवेदं ब्रह्माऽहं पुरुषः परः ॥३९
नावाभ्यां विद्यते ह्यन्यो लोकानां परमेश्वरः ।
एका मूर्तिर्द्विधा भिन्ना नारायणपितामहौ ॥४०
तेनैवमुक्तो ब्रह्माणं वासुदेवोऽब्रवीदिदम् ।
इयं प्रतिज्ञा भवतो विनाशाय भविष्यति ॥४१
किं न पश्यसि योगेशं ब्रह्माधिपतिमव्ययम् ।
प्रधानपुरुषेशानं वेदाहं परमेश्वरम् ॥४२
यं न पश्यन्ति योगीन्द्राः सांख्या अपि महेश्वरम् ।
अनादिनिधनं ब्रह्म तमेव शरणं व्रज ॥४३
ततः क्रुद्धोऽम्बुजाभाक्षं ब्रह्मा प्रोवाच केशवम् ।
भवान् न नूनमात्मानं वेत्ति तत् परमक्षरम् ॥४४
ब्रह्माणं जगतामेकमात्मानं परमं पदम् ।
नावाभ्यां विद्यते ह्यन्यो लोकानां परमेश्वरः ॥४५
संत्यज्य निद्रां विपुलां स्वमात्मानं विलोकय ।
तस्य तत् क्रोधजं वाक्यं श्रुत्वा विष्णुरभाषत ॥४६
मा मैवं वद कल्याण परिवादं महात्मनः ।
न मेऽस्त्यविदितं ब्रह्मन् नान्यथाऽहं वदामि ते ॥४७
किन्तु मोहयति ब्रह्मन् भवन्तं पारमेश्वरी ।
मायाऽशेषविशेषाणां हेतुरात्मसमुद्भवा ॥४८

---

३८. दे$_{4.6}$ द$_1$. ३८ cd–४० ab. ⊙ (द्द. सं.). –a) का$_1$ ब$_2$ दे$_{2.3.5.6}$ देवः (→[अ]नन्तः). –c) का$_1$ ब$_{1.2}$ दे$_{2.3.5}$ न$_1$ ते$_1$ त्वं, ब$_3$ च (→वै).

३९. दे$_{4.6}$ द$_1$. ⊙ (द्र. ३८ पा. वि.). –a) ते$_1$ त्वमेव (→अहं वै); का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{2.3.5}$ न$_1$ ते$_1$ म$_1$ °भूतानां (→°लोकानां). –b) ब$_{1.2}$ दे$_3$ आत्म-(→आत्मा); ब$_{2.3}$ मुब. देवो, ग्र$_2$ लोकान्, मुवें. मुए. लोको (→लोक-). –c) ते$_1$ त्वन्मयं (→मन्मयं); ब$_3$ वेदेदं (→एवेदं). –d) का$_1$ ब्रह्मा त्वं, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. ब्रह्मणः (→ब्रह्माऽहं); दे$_1$ ब्रह्मणं पुरुषर्षभ.

४०. दे$_{4.6}$द$_1$.ab ⊙. –a) दे$_{10}$ नवाद्यां (→नावाभ्यां); का$_1$ विदधे (→विद्यते). –c) ब$_2$ दे$_{1.4}$ ग्र$_{1.2}$ एकमूर्तिर्, दे$_{8-10}$ एकोस्तीति (→एका मूर्तिर्); दे$_{8-10}$ न$_1$ भिन्नौ (→भिन्ना).

४१ –a) का$_1$ उक्तं (→उक्तो).

४२. –a) का$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ योगीशं, दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. योगेन(→योगेशं). –b) दे$_4$ अव्यं *(→अव्ययम्). –c)ब$_{1.3}$ प्रधानं (→प्रधान-). –d) दे$_{10}$ वेदोहं, ग्र$_2$ देवाहं (→वेदाहं) ब$_{1.3}$ पुरुषेश्वरम् , दे$_1$ पुरुषोत्तमं, दे$_6$ परमेश्वर (→परमेश्वरं).

४३. ब$_1$. ab ⊙ (द्द. सं.). –a) ब$_1$ दे$_{1.5.6.10}$ द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ यन्न, दे$_2$ यत्तत् (→यं न); दे$_5$ योगीशाः, + योगीन्द्राः, दे$_6$ योगेन्द्राः (→योगीन्द्राः). –b) दे$_{3.6}$ संख्यातापि, दे$_{10}$ संख्या अपि, ग्र$_2$ सांख्यामपि (→सांख्या अपि). –c) का$_1$ ते$_1$ ब्रह्मन्, दे$_{10}$ ग्र$_2$ ब्रह्मा (→ब्रह्म). –d) ब$_1$ तदेव, ब$_2$ ते$_1$ द$_1$ त्वमेव (→तमेव).

४४. –a) दे$_4$ क्रुद्धे, दे$_5$ क्रुध: (?) (→क्रुद्धो); का$_1$ [अ]म्बुजाख्यस्तु, दे$_1$ [अ]म्बुजाभाक्ष, दे$_2$ [अ]म्बुजाख्यं स, दे$_{4.5}$ प्रजाध्यक्षं, दे$_{10}$ [अ]म्बुजाभाक्षो (→[अ]म्बुजाभाक्षं). –c) ब$_1$ दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. भगव(ब$_1$ दे$_{10}$ °वा)न्न नूनमात्मानं, ते$_1$ भवानकृतमात्मानं. –d) दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. मुब. वेद्मि, दे$_{10}$ विद्मि(?), म$_1$ वेत्सि (→वेत्ति); का$_1$ पदमक्षयं, ब$_{1.3}$ दे$_{8-10}$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ मुवें. मुए. मुब. परमाक्षरम्, (→परमक्षरम्).

४५. –a) ब$_1$ एवम् (→एकम्). –b) न$_1$ मां चैव (→आत्मानं); दे$_6$ परमापदं (→परमं पदं); द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ अनाद्यन्तं परं पदम्. –c) का$_1$ विदधे (→विद्यते); ब$_1$ दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. मुब. त्वन्यो, दे$_{3.9}$ कृत्यो, दे$_{10}$ त्वन्नो (→ह्यन्यो). –d) दे$_4$ ग्र$_2$ परमेश्वरं (→परमेश्वरः).

४६. –a) न$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ विपुलांनिद्रां (→निद्रां विपुलां). –b) ग्र$_2$ स्वयामानं (→स्वमात्मानं). – d) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. श्रुत्वापि स तदा प्रभुः, ते$_1$ श्रुत्वा विष्णुरुवाच ह.

४७. –a) ब$_{1.3}$ दे$_{10}$ ग्र$_2$ मामेवं(→मा मैवं); ब$_1$ देव, ब$_3$ वेदं (→वद); दे$_{2.10}$ कल्याणं (→कल्याण). –b) दे$_5$ परिवादसि(?) (→परिवादं म-); दे$_1$ महात्मना, न$_1$ महात्मनां (→महात्मनः). –c) का$_1$ नमोस्त्वविं°, +नमेस्त्वविं°, दे$_6$ नमस्त्यविं°, द$_1$ तन्मेस्ति वि°, ग्र$_2$ न मेस्य प्रवि°, मुवें. मुए. मुब. न मे ह्यवि° (→न मेस्त्यवि°); दे$_4$ [अ]विधिते (→[अ]विदितं). –d) का$_1$ नान्यथा त्वं, न$_1$ नान्यथाकं(?) (→नान्यथाऽहं); ते$_1$ ब्रवीमि (→वदामि).

४८. –a) दे$_1$ म$_1$ किन्नु (→किंतु); ब$_{1-3}$ दे$_{2-4}$ मोहयते (→मोहयति). –b) दे$_4$ ब्रुवन्तं, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. अनन्ता (→भवन्तं); ब$_1$ दे$_{3.8.9}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ मुवें. मुए. मुब पारमेश्वरी (ब$_1$ रीम्) (→परमेश्वरी). –c) ग्र$_2$ माया ह्येषा° (→मायाऽशेष°); दे$_1$° विशेषेण (→°विशेषाणाम्). –d) दे$_5$ ते$_1$ ग्र$_2$ °समुद्भव (→°समुद्भवा).

एतावदुक्त्वा भगवान् विष्णुस्तूष्णीं बभूव ह ।
ज्ञात्वा तत् परमं तत्त्वं स्वमात्मानं महेश्वरम् ॥४९
कुतोऽप्यपरिमेयात्मा भूतानां परमेश्वरः ।
प्रसादं ब्रह्मणे कर्तुं प्रादुरासीत् ततो हरः ॥५०
ललाटनयनोऽनन्तो जटामण्डलमण्डितः ।
त्रिशूलपाणिर्भगवांस्तेजसां परमो निधिः ॥५१
दिव्यां विशालां ग्रथितां ग्रहैः सार्केन्दुतारकैः ।
मालामत्यद्भुताकारां धारयन् पादलम्बिनीम् ॥५२
तं दृष्ट्वा देवमीशानं ब्रह्मा लोकपितामहः ।
मोहितो माययाऽत्यर्थं पीतवाससमब्रवीत् ॥५३
क एष पुरुषोऽनन्तः शूलपाणिस्त्रिलोचनः ।
तेजोराशिरमेयात्मा समायाति जनार्दन ॥५४
तस्य तद् वचनं श्रुत्वा विष्णुर्दानवमर्दनः ।
अपश्यदीश्वरं देवं ज्वलन्तं विमलेऽम्भसि ॥५५
ज्ञात्वा तत्परमं भावमैश्वरं ब्रह्मभावनम् ।
प्रोवाचोत्थाय भगवान् देवदेवं पितामहम् ॥५६
अयं देवो महादेवः स्वयंज्योतिः सनातनः ।
अनादिनिधनोऽचिन्त्यो लोकानामीश्वरो महान् ॥५७
शंकरः शंभुरीशानः सर्वात्मा परमेश्वरः ।
भूतानामधिपो योगी महेशो विमलः शिवः ॥५८
एष धाता विधाता च प्रधानपुरुषेश्वरः ।
यं प्रपश्यन्ति यतयो ब्रह्मभावेन भाविताः ॥५९　　वें १.६.५६

---

४९. –a) दे$_{3.4}$ उक्ता (→उक्त्वा); द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ ब्रह्माणं (→भगवान्). –c) ते$_{1}$ परमीतत्त्वं, + परमीशत्वं (→परमं तत्त्वं). –d) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. सुरेश्वरः, ग्र$_{2}$ महेश्वरः (→महेश्वरम्); ब$_{1.3}$ आत्मानं परमेश्वरम्, न$_{1}$ परमात्मानमीश्वरम्.

५०. –a) का$_{1}$ग्र$_{2}$ कुतोप्यपर°, ब$_{1}$ दे$_{8-10}$ मुवें.मुए.मुब. कुतो ह्यपरि°, ब$_{2.3}$ न$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ ततोप्यपरि° (→कुतोऽप्यपरि°). –b) दे$_{4}$ लोकानां (→भूतानां); दे$_{4}$ परमेश्वर (→परमेश्वरः). –c) का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.3.5.6}$ ब्रह्मणः (→ब्रह्मणे). –d) दे$_{5}$ प्रादुरासां(?) (→प्रादुरासीत्).

५१. –a) ग्र$_{2}$ °नयने (→°नयनो); दे$_{8}$ देवौ, दे$_{9.10}$ मुवें. मुए. मुब. देवो, ते$_{1}$ दान्तो, ग्र$_{2}$ नान्ते (→[अ]नन्तो). –b) दे$_{4}$ जला°(→जटा°); ग्र$_{2}$ °मण्डितं (→°मण्डितः). –c) न$_{1}$ त्रिशूली भगवां देवस्. –d) दे$_{1.10}$ तेजसा (→तेजसां); का$_{1}$ परमं (→परमो); ब$_{1}$ मुनिः (→निधिः).

५२. –a) ब$_{3}$ ग्रसितां, दे$_{4}$ ग्रन्थितां, दे$_{5}$ ग्रथिनी, दे$_{6}$ प्रथितां, ग्र$_{2}$ वृहतीं (→ग्रथितां); दे$_{1}$ दिव्यां विशालीं ग्रथितां, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. विद्याविलासग्रथिता. –c) दे$_{4.10}$ अत्युद्भुता° (→अत्यद्भुता°); दे$_{6}$ मालामत्यन्तताकारां, ग्र$_{2}$ मलान्तत्यद्भुताकारां (?). –d) दे$_{5}$ धरायां, दे$_{10}$ धरायं (→धारयन्); दे$_{5}$ वात° (→पाद°).

५३. म$_{1}$. ५३cd–६४ab ⊙ (द्र. सं.). –a) द$_{1}$ ईशानां (→ईशानं). –c) ब$_{1}$ मोहिता (→मोहितो); ब$_{1}$ ह्यन्नं, दे$_{5.6}$ ह्यर्थं (→[अ]त्यर्थं). –a) दे$_{1}$ °वासमथा° (→°वाससम°).°

५४. म$_{1}$. ⊙. –a) दे$_{1.5}$ एवं (→एष); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. नीलः (→[अ]नन्तः). –c) दे$_{1}$ रजो° (→तेजो°); ग्र$_{1}$ °राशिः प्रमे° (→°राशिरमे°). –d) दे$_{10}$ समेयाति(?) (→समायाति); दे$_{1}$ जनार्दन°, दे$_{4.5}$ जनार्दनः (→जनार्दन).

५५. म$_{1}$. ⊙; दे$_{5}$. ab ⊙ (द्र. सं.). –a) ते$_{1}$ तस्यै-तद् (→तस्य तद्). –b) द$_{1}$ ग्र$_{1}$ देवो विष्णुर्जनार्दनः, ग्र$_{2}$ विष्णुर्देहे जनार्दनः. –c) दे$_{3}$ अपश्यम् (→अपश्यद्); ब$_{3}$ दिव्यं (→देवं).

५६. म$_{1}$. ⊙. –a) दे$_{1.8-10}$ द$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. तं (→तत्); ते$_{1}$ भूतं (→भावं). –b) का$_{1}$ ब$_{3}$ ऐश्वर्यं, ग्र$_{2}$ ईश्वरं (→ऐश्वरं); का$_{1}$ ब$_{2}$ दे$_{1-3.6}$ ते$_{1}$ °भावतः (दे$_{6}$ °ता); दे$_{4.5.8-10}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. °भावनः (→°भावनं). –c) दे$_{6}$ भगवन् (→भगवान्).

५७. म$_{1}$. ⊙; दे$_{4}$. cd ⊙. –a) ब$_{1}$ अहं, ते$_{1}$ आयुर्, ग्र$_{2}$ स्वयं (→अयं); द$_{1}$ ग्र$_{1}$ शर्वो, ग्र$_{2}$ शिवो (→देवो); ग्र$_{1.2}$ महादेव (ग्र$_{2}$ °वं) (→महादेवः). –b) का$_{1}$ ब$_{2}$ दे$_{2.3.5.6}$ प्रजापतिः (→सनातनः). –c) दे$_{8-10}$ °नश्चिन्त्यो (→°नोऽ-चिन्त्यो). –d) ते$_{1}$ शाश्वतो (→ईश्वरो); ब$_{2}$ -व्ययम् (→महान्).

५८. दे$_{3.6}$ म$_{1}$. ⊙.

५९. दे$_{3.6}$ म$_{1}$. ⊙. –b) दे$_{8.10}$ मुवें. मुए.मुब. प्रधानः (दे$_{10}$ °न) प्रभुरव्ययः. –c) दे$_{1}$ प्रपश्यति (?), दे$_{4}$ प्रविश्यन्ति (→प्रपश्यन्ति). –d) दे$_{8-10}$ ब्रह्मणानेन, ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ ब्रह्मभावन– (→ब्रह्मभावेन); दे$_{1}$ भावितु (→भाविताः).

१.९.६० सृजत्येष जगत् कृत्स्नं पाति संहरते तथा ।
कालो भूत्वा महादेवः केवलो निष्कलः शिवः ॥६०
ब्रह्माणं विदधे पूर्वं भवन्तं यः सनातनः ।
वेदांश्च प्रददौ तुभ्यं सोऽयमायाति शंकरः ॥६१
अस्यैव चापरां मूर्तिं विश्वयोनिं सनातनीम् ।
वासुदेवाभिधानां मामवेहि प्रपितामह ॥६२
किं न पश्यसि योगेशं ब्रह्माधिपतिमव्ययम् ।
दिव्यं भवतु ते चक्षुर्येन द्रक्ष्यसि तत्परम् ॥६३
लब्ध्वा शैवं तदा चक्षुर्विष्णोर्लोकपितामहः ।
बुबुधे परमेशानं पुरतः समवस्थितम् ॥६४
स लब्ध्वा परमं ज्ञानमैश्वरं प्रपितामहः ।
प्रपेदे शरणं देवं तमेव पितरं शिवम् ॥६५
ओंकारं समनुस्मृत्य संस्तभ्यात्मानमात्मना ।
अथर्वशिरसा देवं तुष्टाव च कृताञ्जलिः ॥६६
संस्तुतस्तेन भगवान् ब्रह्मणा परमेश्वरः ।
अवाप परमां प्रीतिं व्याजहार स्मयन्निव ॥६७
मत्समस्त्वं न संदेहो मद्भक्तश्च यतो भवान् ।
मयैवोत्पादितः पूर्वं लोकसृष्ट्यर्थमव्ययम् ॥६८
त्वमात्मा ह्यादिपुरुषो मम देहसमुद्भवः ।
वरं वरय विश्वात्मन् वरदोऽहं तवानघ ॥६९
स देवदेववचनं निशम्य कमलोद्भवः ।
निरीक्ष्य विष्णुं पुरुषं प्रणम्याह वृषध्वजम् ॥७०

६०. म1. ⊙. -a) द1 ग्र1 सृजते हि (→सृजत्येष). -d) का1 ब2.3 दे1-3.6.9 कैवल्ये (दे1.3.6 °ल्ये, दे9 °लो) (→केवलो); द1 ग्र1 म1 निर्मलः (→निष्कलः).

६१. म1. ⊙; ब3. cd ⊙ -b) ब1 न1 सनातनं (→सनातनः). -c) दे1.3 वेदाश्च, ते1 वेदास्तु (→वेदांश्च); दे6 वेद (दा?) नाध्यापद् ब्रह्मन्.

६२. ब1 म1. ⊙. -a) का1 ब2.3 दे1-6 ते1 ग्र1 च परां (दे4ते1 °रा) मूर्ति (दे4 ते1 °त्तिर्), न1 परमामूर्ति (→चापरां मूर्तिं). -b) दे1 ग्र2 सनातनी, दे5 न1 द1 ग्र1 सनातनं (→सनातनीं); ते1 विश्वयोनिस्सनातनी. -c) का1 ब2 दे1.4.6 ते1 द1 मुवे. मुए. मुब. भिधानं (→°भिधानां); द1 मे (→मां). -d) दे1.2.4.8-10 न1 ग्र1.2 अवैहि, द1 न वै हि (→अवेहि); दे4 प्रपितामहः, द1 प्रपितामहं (→प्रपितामह).

६३. म1. ⊙; ब1. ab ⊙. -a) ब2 योगेश, द1 ग्र1 योगीशं (→योगेशं). -b) ब2 ब्रह्मादि° (→ब्रह्माधि°). -c) दे4 भवन्तु, द1 ग्र2 भवतिं (→भवतु); दे5 वक्तुर् (→चक्षुर्). -d) का1 द्रक्षसि, न1 द1 पश्यसि, ग्र1 बुध्यसि (→द्रक्ष्यसि); का1 दे1-4 तत्पदम्, दे5 तत्पदा, दे6 मानद (→तत् परम्).

६४. म1. ab ⊙; दे10. ६४cd–६५ab ⊙ (ह.सं.). -a) ब1 लब्धा स वै, ब2 लब्ध्वा चैव, ब3 लब्ध्वा तदा, दे4 लब्ध्वा शेषं, दे5 लब्धशेषं, दे6 भगवत्ते, दे8-10 न1 द1.2 ग्र1. मुवें मुए.मुब. लब्ध्वा चैव (दे10ग्र2 °व), ते1 लब्ध्वा नैवं (→लब्ध्वा-शैवं);का1 द1 ग्र1.2 तथा, ब3 स वै (→तदा). -b)दे1.4 विष्णुर् (→विष्णोर्); दे1 पितामहं (→पितामहः). -b) दे1 ग्र1.2 म1 परमीशानं, दे8.9.मुवें. मुए. मुब. परनं ज्ञानं (→परमेशानं). -d) दे1 पुरुतः (→पुरतः); ते1 समवस्थितं, +समुपस्थितं (→समवस्थितं).

६५. दे10. ab ⊙. -a) दे3.5 स लब्धा, दे4 सत्संघा (→स लब्ध्वा). -b) ब2.3 ऐश्वर्यं (→ऐश्वरं); दे6 प्रपिता-मह (→प्रपितामहः). -c) दे4 प्रपदे (→प्रपेदे). -d) द1 म1 तमेनं, ग्र1 स्वमेव (→तमेव).

६६. -a) दे3.6 ओंकार-, (→ओङ्कारं); दे3 समनु-द्भृत्य (→समनुस्मृत्य). -b) दे3 संस्तुत्या°, दे4 संस्तुभ्या°, दे6 संस्तुता° (→संस्तभ्या°). -d) दे2 स (→च). -cd) म1. अथ प्रणम्य शिरसा देवं तुष्टाव च कृताञ्जलिः.

६७. -a) का1 ब2.3 दे2.3.5.6 ते1 देवेन (→भगवान्). -b) दे5 परमेश्वरं (→परमेश्वरः). -c) ब1 परमं, ग्र2 च परां (→परमां); दे4 प्रीतिः (→प्रीतिं). -d) दे6 आजहार (→व्याजहार); ब1 दे10 स्वयन्निब, द1 ग्र1 स्मरन्निव (→स्मयन्निव).

६८. -a) ब3 मत्समस्तं, दे1 मत्समत्वं, दे5 मत्समार्स (→मत्समस्त्वं); दे4 संदेहे (→संदेहो). -b) दे3 °भुक्तः (?) (→°भक्तः); ब1 च सुतो, न1 च सदा, ते1 स सुतो (→च यतो); दे4 मम भक्तसमो भवान्, दे8-10 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए मुब. वत्स (दे1 °त्सं) भक्तश्च मे भवान्. -c) का1 दे1-3.6 °त्पादितं (→°त्पादितः). -d) दे5 अन्ययः (?), न1 अन्वयं, ते1 द1 ग्र1 म1 मुवें. मुए. मुब. अव्ययः (→अव्ययम्).

६९. -a) न1 त्वमेव, ते1 त्वमीशो (→त्वमात्मा). -b) दे1 °द्भव (→°द्भवः).

७०. -c) दे2 ते1 पुरुषं विष्णुं, न1 विष्णुपुरुषं, द1 विष्णुः पुरुषं (→विष्णुं पुरुषं). -d) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. प्रणम्योवाच शंकरम्.

भगवन् भूतभव्येश महादेवाम्बिकापते ।
त्वामेव पुत्रमिच्छामि त्वया वा सदृशं सुतम् ॥७१
मोहितोऽस्मि महादेव मायया सूक्ष्मया त्वया ।
न जाने परमं भावं याथातथ्येन ते शिव ॥७२
त्वमेव देव भक्तानां भ्राता माता पिता सुहृत् ।
प्रसीद तव पादाब्जं नमामि शरणं गतः ॥७३
स तस्य वचनं श्रुत्वा जगन्नाथो वृषध्वजः ।
व्याजहार तदा पुत्रं समालोक्य जनार्दनम् ॥७४
यदर्थितं भगवता तत् करिष्यामि पुत्रक ।
विज्ञानमैश्वरं दिव्यमुत्पत्स्यति तवानघ ॥७५

त्वमेव सर्वभूतानामादिकर्ता नियोजितः ।
तथा कुरुष्व देवेश मया लोकपितामह ॥७६
एष नारायणोऽनन्तो ममैव परमा तनुः ।
भविष्यति तवेशानो योगक्षेमवहो हरिः ॥७७
एवं व्याहृत्य हस्ताभ्यां प्रीतात्मा परमेश्वरः ।
संस्पृश्य देवं ब्रह्माणं हरिं वचनमब्रवीत् ॥७८
तुष्टोऽस्मि सर्वथाऽहं ते भक्त्या तव जगन्मय ।
वरं वृणीष्व नह्यावां विभिन्नौ परमार्थतः ॥७९
श्रुत्वाऽथ देववचनं विष्णुर्विश्वजगन्मयः ।
प्राह प्रसन्नया वाचा समालोक्य चतुर्मुखम् ॥८०   वें. १.९.८०

---

७१. –b) दे$_1$ °वोम्बिका° (→°वाम्बिका°); ब$_3$ दे$_4$ °पतेः (→°पते). –c) दे$_{10}$ त्वमेव, दे$_9$ त्वामे च (?) (→त्वामेव). –d) का$_1$ याचे त्वां (→त्वया वा); दे$_{8-10}$ शुभं, ग्र$_2$ स्मृतं (→सुतम्).

७२. –b) ते$_1$ सूष्क्ष्मा (→सूक्ष्मया); ब$_2$ दे$_4$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ तव, ग्र$_2$ गिरा (→त्वया). –d) ब$_{2.3}$ दे$_{4.5.10}$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ यथा° (→याथा°); दे$_{1.5}$ ते शिवः, दे$_{10}$ केशव, ग्र$_2$ ते शिवे (→ते शिव).

७३. –a) न$_1$ वेद (→देव). –b) दे$_1$ धाता माता, दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. मुब. माता भ्राता, न$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ त्राता माता(→भ्राता माता); दे$_4$ सुहृत्पिता (→पिता सुहृत्). –c) ग्र$_2$ प्रसीदन् (→प्रसीद); का$_1$ पादाब्ज्यं, दे$_6$ पादाङ्गं (→पादाब्जं). –d) दे$_5$ ननामि (→नमामि); दे$_{3.6.8-10}$ न$_1$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. शरणागतः (→शरणं गतः).

७४. –a) दे$_{10}$ ग्र$_2$ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा. –c) दे$_3$ तद्य (?), दे$_4$ तथा (→तदा).

७४ श्लोकात् परं ग्र$_2$ अधिकम्—ईश्वरः.

७५. –a) ब$_3$ यत्कथितं, दे$_3$ यदर्न्वितम्, दे$_6$ यदर्चितं, ग्र$_2$ यदिप्सितं (→यदर्थितं); ते$_1$ म$_1$ तु भवता, ग्र$_2$ भगवतस् (→भगवता). –b) ब$_3$ दे$_{3.6}$ पुत्रकं (→पुत्रक). –d) मुवें. मुब. तवानघं (→तवानघ).

७६. –c) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. कुरुष्व तेषु (→तथा कुरुष्व); म$_1$ देवेशं (→देवेश). –d) दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. मुब. मायां, ग्र$_2$ त्वयि (→मया); ब$_{1.3}$ °पितामहः, दे$_{3.6}$ °पितामहाः (→°पितामह).

७७. –a) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. मत्तो, न$_1$ देवो (→[अ]नन्तो). –c) दे$_{8-10}$ न$_1$ मुवें. मुए. मुब. तवेशान, दे$_5$ तवेशीनो (?), ग्र$_2$ न वेशानो(→तवेशानो). –d) द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ °करो (→°वहो).

७८. –a) दे$_3$ व्याहृत्य (→व्याहृत्य). –b) का$_1$ प्रीत्यर्थं, दे$_1$ द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ प्रीतोस्मि, दे$_{8-10}$ मुत्रें. मुए. मुब. प्रीतः स, दे$_5$ प्रीता वा, ग्र$_2$ प्रीतोसौ (→प्रीतात्मा); ब$_{1.3}$ स महेश्वरः (→परमेश्वरः). –c) दे$_4$ संस्थाप्य, दे$_{5.10}$ ग्र$_2$ संस्मृत्य, ते$_1$ संस्पर्शं (→संस्पृश्य); का$_1$ ग्र$_2$ देवो, दे$_5$ देव-(→देवं).

७८ श्लोकात्परं ग्र$_2$ अधिकम्–ईश्वरः.

७९. दे$_{10}$. cd ⊙. –a) ब$_{1.3}$ दे$_{3.6}$ हृष्टोस्मि, न$_1$ इष्टोस्मि, ग्र$_2$ तुष्टोस्ति (→तुष्टोस्मि); का$_1$ ब$_2$ दे$_{2-6}$ ते$_1$ सर्वदा, ब$_3$ न$_1$ सर्वतो (→सर्वथा); द$_1$ सर्वदा हेतो, ग्र$_1$ सर्वभावेन, म$_1$ तव लोकेश (→सर्वथाहं ते). –b) ब$_1$ भक्ता तव, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. भक्तस्त्वं, न$_1$ भव्या तव, ग्र$_2$ भव भक्त्या (→भक्त्या तव); ब$_1$ दे$_{8.9}$ जगन्मयः, दे$_{10}$ जगत्पते (→जगन्मय). –c) ब$_1$ न ज्ञायां, दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. नावाभ्यां, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ नावां वै (→नह्यावां). –d) ब$_{1-3}$ दे$_{3.6}$ विभिन्नो, दे$_1$ विपिन्नौ (?), दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. मुब. अन्योस्ति, ग्र$_2$ भिन्नोपि (→विभिन्नौ); ब$_1$ दे$_3$ परमात्मतः, दे$_6$ परमात्मनः (→परमार्थतः).

८०. दे$_{10}$. ab ⊙. –a) दे$_1$ द$_1$ ग्र$_1$ श्रुत्वा च, ग्र$_2$ श्रुत्वापि, म$_1$ तच्छ्रुत्वा (→श्रुत्वाऽथ); ब$_3$ श्रुत्वा देवस्य वचनं, न$_1$ श्रुत्वा तदेव वचनं. –b) ब$_3$ विश्वं, ग्र$_2$ विश्वे (→विश्व-); दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. विष्णुर्विश्वमयं जगत्. –c) द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ गम्भीरया (→प्रसन्नया). –d) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. च तन्मुखम्, द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ पितामहं. ग्र$_2$ चतुर्मुखः (→चतुर्मुखम्).

८०. श्लोकात्परं ग्र$_2$ अधिकम्–विष्णुः.

वें. १.६.८१ एष एव वरः श्लाघ्यो यदहं परमेश्वरम् ।
पश्यामि परमात्मानं भक्तिर्भवतु मे त्वयि ॥८१
तथेत्युक्त्वा महादेवः पुनर्विष्णुमभाषत ।
भवान् सर्वस्य कार्यस्य कर्ताहऽमधिदैवतम् ॥८२
मन्मयं त्वन्मयं चैव सर्वमेतन्न संशयः ।
भवान् सोमस्त्वहं सूर्यो भवान् रात्रिरहं दिनम् ॥८३
भवान् प्रकृतिरव्यक्तमहं पुरुष एव च ।
भवान् ज्ञानमहं ज्ञाता भवान् मायाऽहमीश्वरः ॥८४
भवान् विद्यात्मिका शक्तिः शक्तिमानहमीश्वरः ।
योऽहं सुनिष्कलो देवः सोऽपि नारायणः परः ॥८५
एकीभावेन पश्यन्ति योगिनो ब्रह्मवादिनः ।
त्वामनाश्रित्य विश्वात्मन् न योगी मामुपैष्यति ।
पालयैतज्जगत्कृत्स्नं सदेवासुरमानुषम् ॥८६

इतीदमुक्त्वा भगवाननादिः,
स्वमायया मोहितभूतभेदः ।
जगाम जन्मर्द्धिविनाशहीनं,
धामैकमव्यक्तमनन्तशक्तिः ॥८७

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे नवमोऽध्यायः ॥९॥

---

८१. –a) द$_{1}$ पर-, ग्र$_{2}$ महा–(→वरः); ते$_{1}$ सद्यो (→श्लाघ्यो). –b) दे$_{10}$ यदाह (→यदहं).

८१. श्लोकात्परं ग्र$_{2}$ अधिकम्–ईश्वरः.

८२. –a) दे$_{3.6}$ तथेत्युक्तो (→तथेत्युक्त्वा); का$_{1}$ महादेवं (→महादेवः). –b) का$_{1}$ विष्णुर्, ब$_{1}$ देवं (→विष्णु); दे$_{10}$ पुनर्विष्णुप्रभाषित (?). –c) न$_{1}$ कालस्य (→कार्यस्य); ते$_{1}$ भगवन् सर्वकार्यस्य. –d) का$_{1}$ °देवतः, ब$_{2}$ °दैवतत्, ब$_{3}$ दे$_{8}$ मुवें. °देवतम्, दे$_{5}$ °दैवतः (→°दैवतम्).

८३. –a) दे$_{4}$ तन्मयं त्वन्मयं, दे$_{8.9}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. त्वन्मयं मन्मयं, दे$_{10}$ त्वन्मयं तन्मयं (→मन्मयं त्वन्मयं). –b) दे$_{10}$ सत्यं (→सर्वं). –c) दे$_{3}$ भवान्माासस्-, दे$_{6}$ भावन्मामस्, ग्र$_{2}$ भवान् चन्द्रर् (→भवान्सोमः); म$_{1}$ वीर्यो(→सूर्यो). –d) दे$_{3}$ भवान् याम°, दे$_{6}$ भवान् साम° (→भवान् रात्रि°).

८४. –a) दे$_{8-10}$ अव्यक्तस् (→अव्यक्तं). –b) दे$_{8-10}$ त्वहं (→अहं); दे$_{5}$ वा (→च). –c) न$_{1}$ भगवान् (→भवान्); ग्र$_{2}$ मानं (→ज्ञानं); दे$_{10}$ दाता (→ज्ञाता). –d) ग्र$_{2}$ भाता- (→माया); ब$_{2}$ -मयीश्वरः, दे$_{3}$ त्वमीश्वरः, दे$_{4}$ महेश्वरः, दे$_{8}$ -महीश्वरः (→[अ]हमीश्वरः).

८५. द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$. ab ⊙; ब$_{1}$. cd ⊙. –a) दे$_{4}$ निद्रा° (→विद्या°). –c) न$_{1}$ याहं (→योऽहं); ब$_{2.3}$ दे$_{1.2.8-10}$ न$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब स निष्कलो, दे$_{3}$ ह्यनिष्कलो, दे$_{6}$ संनिष्कलो (→सुनिष्कलो). –d) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. सोसि (→सोऽपि); दे$_{1.8-10}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. प्रभुः (→परः); दे$_{6}$ परमात्मा परात्परः.

८६. –a) दे$_{1}$ एको भा°, ग्र$_{2}$ एकीभ° (→एकीभा°). –b) न$_{1}$ योगिन्या(?), ग्र$_{2}$ मुनयो (→योगिनो). –c) दे$_{10}$ ते$_{1}$ त्वमना° (→त्वामना°); दे$_{6.10}$ विश्वात्मा, ते$_{1}$ योगात्मन् (→विश्वात्मन्). –d) ब$_{3}$ योगीत्वमु°, ग्र$_{1}$ यगे(?) मामु° (→योगी मामु°); का$_{1}$ दे$_{4-6}$ न$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उपेष्यति (दे$_{6}$ग्र$_{2}$ °सि) (→उपैष्यति). –e) ब$_{1}$ पालयेव, ब$_{3}$ दे$_{3}$ पालयेतन् (→पालयैतत्); ग्र$_{2}$ सर्वं (→कृत्स्नं).

८७. –a) ब$_{1}$ इतीवम्, ब$_{3}$ न$_{1}$ ग्र$_{2}$ ते$_{1}$ इत्येवम् (→इतीदम्); दे$_{6}$ महेशः (→अनादिः). –b) दे$_{6}$ तनमायया (?), द$_{1}$ ग्र$_{1}$ स मायया (ग्र$_{1}$ °था) (→स्वमायया); दे$_{1}$ °देहः, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ °देवः (→°भेदः). –c) दे$_{1}$ जन्मस्थितिनाश-, दे$_{8}$ जन्मादिविनाश-, दे$_{9.10}$ जन्मदिविनाश-, ते$_{1}$ जन्म****, ग्र$_{2}$ जन्मार्थिविनाश°- (→जन्मर्द्धिविनाश-); द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ –हेतुर् (ग्र$_{2}$ °म्) (→-हीनम्). –d) का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{3.5.6}$ ते$_{1}$ अनेकमव्यक्तमनन्तशक्तिः, म$_{1}$ धामैकमव्यग्रमनन्तशक्तिः.

पुष्पिका—

पुराणनाम—का$_{1}$ दे$_{1.4.8-10}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे, ब$_{1}$ इति कौर्मे, ब$_{2.3}$ दे$_{2.3.5.6}$ इति कूर्मपुराणे, न$_{1}$ इत्यादि महापुराणे श्रीकौर्मे, ते$_{1}$ इत्यादि महापुराणे श्रीकूर्मपुराणे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे पूर्वभागे. **अध्यायनाम**—ब$_{1}$ दे$_{4}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$. ⊙; का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{1-3.5.6.8-10}$ मुए. मुब. पद्मोद्भवप्रादुर्भावे (ब$_{3}$ °वो), मुवें. पद्मोद्भवप्रादुर्भाववर्णनं नाम. **अध्यायसंख्या**—दे$_{6}$. ⊙; का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{1-3.5.8.9}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ नवमोऽध्यायः, दे$_{4.10}$ मुवें. मुए. मुब. नवमोऽध्यायः ॥९॥

१०

श्रीकूर्म उवाच ।❀

गते महेश्वरे देवे स्वाधिवासं पितामहः ।
तदेव सुमहत् पद्मं भेजे नाभिसमुत्थितम् ॥१
अथ दीर्घेण कालेन तत्राप्रतिमपौरुषौ ।
महासुरौ समायातौ भ्रातरौ मधुकैटभौ ॥२
क्रोधेन महताविष्टौ महापर्वतविग्रहौ ।
कर्णान्तरसमुद्भूतौ देवदेवस्य शार्ङ्गिणः ॥३
तावागतौ समीक्ष्याह नारायणमजो विभुः ।
त्रैलोक्यकण्टकावेतावसुरौ हन्तुमर्हसि ॥४
तस्य तद् वचनं श्रुत्वा हरिर्नारायणः प्रभुः ।
आज्ञापयामास तयोर्वधार्थं पुरुषावुभौ ॥५
तदाज्ञया महद्युद्धं तयोस्ताभ्यामभूद् द्विजाः ।
व्यनयत् कैटभं विष्णुर्जिष्णुश्च व्यनयन्मधुम् ॥६
ततः पद्मासनासीनं जगन्नाथं पितामहम् ।
बभाषे मधुरं वाक्यं स्नेहाविष्टमना हरिः ॥७
अस्मान्मयोच्यमानस्त्वं पद्मादवतर प्रभो ।
नाहं भवन्तं शक्नोमि वोढुं तेजोमयं गुरुम् ॥८ वें. १.१०.८

१०

❀ का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{2.3.5.6.8-10}$ द$_1$ ग्र$_2$ मुवें. मुए. मुब कूर्म उवाच; न$_1$ कूर्मः; ते$_1$ श्रीशिवः श्रीकूर्मः; ग्र$_1$ म$_1$ श्रीकूर्मः.

१. –a) ग्र$_2$ महेश्वरो (→महेश्वरे); ग्र$_2$ देवः (→देवे). –b) का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{1.2}$ सोधि(ब$_1$ °दि)वासं, दे$_3$ सोपिवासं, दे$_6$ सोपि ब्रह्मा, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. भूय एव, न$_1$ साधिवासं, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ स्वन्निवासं (→स्वाधिवासं); दे$_6$ पितामहा (→पितामहः). –c) दे$_4$ तदैव, दे$_{10}$ तमेहस् (→तदेव); का$_1$ स्वमहत्, ब$_2$ त्वगमत्, दे$_4$ समहत् , दे$_{10}$ तु महत् (→सुमहत्). –d) ब$_2$ विष्णुनाभि°, ब$_3$ तेजे(?)नाति°, दे$_3$ भोजनाभि° (→भेजे नाभि°); ब$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ समुद्भवं, दे$_1$ समुच्छ्रितम् (→समुत्थितम्).

२. –a) दे$_{1-4}$ दीर्घेन (→दीर्घेण). –b) दे$_1$ °पुरुषौ, दे$_4$ ग्र$_1$ °पौरुषं (→पौरुषौ); ग्र$_2$ तत्र परम पुरुषौ. –c) दे$_6$ समायान्ते, दे$_{10}$ द$_1$ महायातौ (द$_1$ °यौ) (→समायातौ).

३. –b) दे$_5$ °विग्रहैः (→विग्रहौ). –c) का$_1$ कर्णान्तिक-, दे$_3$ वर्णान्तर-, दे$_4$ करणं ततः, द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ कर्णान्तरे (→कर्णान्तर-). –d) ब$_1$ चक्रिणः, + शार्ङ्गिणः, दे$_4$ साक्षिणः, दे$_6$ शार्ङ्गिनौ, दे$_{10}$ शार्ङ्गिणे, ग्र$_1$ म$_1$ चक्रिणः (→शार्ङ्गिणः).

४. दे$_{10}$.४b–५b ⊙ (द्र. सं.). –a) दे$_1$ तावानीतौ, ते$_1$ तत्रागतौ (→तावागतौ); न$_1$ समीक्ष्याथ, ग्र$_2$ समीक्ष्याग्रे (→समीक्ष्याह). –b) दे$_1$ अत्नो(?)विभु, दे$_{8-10}$ ते$_1$ अथो विभुः, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ अजं (म$_1$ °जो) विभुं (→अजो विभुः); दे$_6$ नारायणमयो विभुः. –c) ब$_2$ °नाशका°, दे$_3$ °कणका° (→°कण्टका°). –d) ग्र$_2$ असुरं (→असुरौ).

५. दे$_{10}$. ab ⊙. –a) का$_1$ दे$_{1.6.8.9}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ मुवें. मुए. मुब. तदस्य वचनं (→तस्य तद्वचनं). –b) दे$_8$ द$_1$ नारायणं (→नारायणः). –c) दे$_4$ ततो (→तयोर्). –d) ब$_2$ पुरुषौ परौ, ग्र$_2$ पुरुषर्षभौ (→पुरुषावुभौ).

६. –a) ग्र$_2$ तदाजाः (→तदाज्ञया). –b) दे$_6$ द्विजा[ः], दे$_{10}$ द्विजः (→द्विजाः). –c) का$_1$ दे$_{2.4.5}$ ते$_1$ व्य(ते$_1$ अ)हनत्, दे$_3$ व्यनयन्, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. व्यजयत्, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ बभञ्ज (→व्यनयत्); दे$_{3.6}$ कंटभो (→कैटभं); दे$_{3.6}$ विष्णुं, दे$_{8-10}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. जिष्णुर् (→विष्णुर्). –d) दे$_{3.6.8-10}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. विष्णुश्च (→जिष्णुश्च); का$_1$ व्यहनन्, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. व्यजयन्, द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ व्यभजन् (→व्यनयन्); दे$_4$ विष्णुर्व्यहनयन् मधुं, दे$_5$ जिष्णुश्च हनयन्मधुं, ते$_1$ जिष्णुश्चाप्यनयन्मधुं, ग्र$_2$ जिष्णुश्चैवाजयन्मधुं.

७. न$_1$. ab खण्डितम्. –a) दे$_5$ °सीना (→°सीनं). –b) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. जगन्नाथः (→जगन्नाथं). –c) ब$_1$ दे$_3$ बभासे (?) (→बभाषे). –d) दे$_5$ स्नेहो, द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ प्रेमा° (→स्नेहा°); न$_1$ हरिं (→हरिः).

७ श्लोकात्परं ग्र$_2$ पुस्तके अधिकम् –विष्णुः.

८. –a) ब$_{1.3}$ दे$_{1-6}$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_1$ तस्मात्, न$_1$ वस्मात् (→अस्मात्); ब$_{1.3}$ दे$_{2.3}$ मयोव्य(?)मानस्, ब$_2$ मयोह्यमानास्, दे$_{8-10}$ न$_1$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. मयो (दे$_{10}$ °जो)ह्यमानस् (→मयोच्यमानस्). –b) ब$_2$ (त्वं) पद्माद् (→पद्माद्); न$_1$ °तरः, द$_1$ °तत (?) (→°तर); दे$_{3.6.10}$ पद्म– (दे$_{10}$°द्मा) देवतर (दे$_6$°रः) प्रभोः. –c) दे$_5$ शक्तोसि

वें. १.१०.६ ततोऽवतीर्य विश्वात्मा देहमाविश्य चक्रिणः ।
अवाप वैष्णवीं निद्रामेकीभूयाथ विष्णुना ॥९
सहस्रशीर्षनयनः शङ्खचक्रगदाधरः ।
ब्रह्मा नारायणाख्योऽसौ सुष्वाप सलिले तदा ॥१०
सोऽनुभूय चिरं कालमानन्दं परमात्मनः ।
अनाद्यनन्तमद्वैतं स्वात्मानं ब्रह्मसंज्ञितम् ॥११
ततः प्रभाते योगात्मा भूत्वा देवश्चतुर्मुखः ।
ससर्ज सृष्टिं तद्रूपां वैष्णवं भावमाश्रितः ॥१२
पुरस्तादसृजद् देवः सनन्दं सनकं तथा ।
ऋभुं सनत्कुमारं च पूर्वजं तं सनातनम् ॥१३
ते द्वन्द्वमोहनिर्मुक्ताः परं वैराग्यमास्थिताः ।
विदित्वा परमं भावं न सृष्टौ दधिरे मतिम् ॥१४
तेष्वेवं निरपेक्षेषु लोकसृष्टौ पितामहः ।
बभूव नष्टचेता वै मायया परमेष्ठिनः ॥१५
ततः पुराणपुरुषो जगन्मूर्तिर्जनार्दनः ।
व्याजहारात्मनः पुत्रं मोहनाशाय पद्मजम् ॥१६

विष्णुरुवाच ।❀

कच्चिन्न विस्मृतो देवः शूलपाणिः सनातनः ।
यदुक्तवानात्मनोऽसौ पुत्रत्वे तव शंकरः ॥१७
अवाप्य संज्ञां गोविन्दात् पद्मयोनिः पितामहः ।

(→शक्नोमि). –d) दे3 वोढं(?), दे5 वोहुं (?), ते1 धर्तुं (→वोढुं); का1 दे2.5 जगद्गुरुम् (→°मयं गुरुम्).

९. –a) द1 ग्र1 अतोवतीर्य, ग्र2 अतीवदर्य (→ततोऽवतीर्य). –b) ब1 चक्रिरे (→चक्रिणः). –c) दे2.8.10 अवाप्य, दे3 अधा (?)प (→अवाप); ब1 दे10 द1 वैष्णवी– (→वैष्णवीं). –d) ग्र2 एका° (→एकी°); दे4 °भूयाद्य, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. °भूतोऽथ, द1 °भूत्वाथ (→°भूयाथ).

१०. –a) दे6 द1 सहस्रशीर्षा° (→सहस्रशीर्ष°); दे8.9 मुवें. मुए. मुब. सह तेन तया (मुवें. °था)विश्य, दे10 सह ते तनया विश्व, ग्र2 सहस्रनयनं देवं. –b) ग्र2 °गदाधरं (→°गदाधरः). –c) ब1.2 दे10 नारायणाख्यासौ (→नारायणाख्योऽसौ). –d) ब1.3 सुस्वाप, दे3 सुत्वा(?)प, (→सुष्वाप); द1 तथा, म1 तया (→तदा).

११. –b) दे1 परमानन्दमात्मनः, दे4 आनन्दं परममात्मनः. –c) दे4.5 अनाद्यं तं तमद्वैतं, ग्र1 अनाद्यनन्दमद्वैतं. –d) दे1 आत्मानं, दे3 स्वात्मनं (→स्वात्मानं); ब1 °संहितं, ते1 °संस्थितं (→°संज्ञितम्).

१२. –a) दे1 प्रभा(भा)ते (→प्रभाते); ग्र2 प्रभाते योगयुक्तात्मा. –b) ग्र2 भूता (→भूत्वा); दे3 ग्र2 देव- (→देवश्). –c) दे10 दृष्टिं, (→सृष्टिं); दे4 च तदा, दे10 तद्रूपं (→तद्रूपां). –d) दे1 पदम् (→भावम्); ब1 ग्र2 आस्थितः (→आश्रितः).

१३. ग्र2. १३a 'देवः' इत्यारभ्य १४c 'भावं न' यावत् खण्डितम्. –b) दे10 सनकं, ग्र1 सनन्तं (→सनन्दं); दे3 सनकस् (→सनकं); ते1 तदा (→तथा). –c) का1 ब1-3 दे1.2.5.6 ते1 मुब. भृगुं, दे10 ऋणं, द1 म1 रुद्रं (→ऋभुं). –d) दे1 पूर्वजे तं, ते1 पूर्वं जंतु, द1 ग्र1 म1 पूर्वजन्म (ग्र1 °न्मा) (→पूर्वजं तं).

१४. ग्र2. abc ⊙.—a) ब2 ते मायामोह°, दे4 द्वन्द्व देह°, द1 ग्र1 म1 द्वेषमोह° (→द्वन्द्वमोह°); –b) दे1.2 आश्रिताः, दे6 आस्थितः, न1 आश्रितान् (→आस्थिताः). –c) दे9 द1 ग्र1 म1 परमात्मानं (→परमं भावं). –d) दे8-10 द1 मुवें. मुए. मुब. ज्ञाने विदधिरे मतिम्.

१५. –a) का1 दे1 ब3 तेष्वेव (→तेष्वेवं); ब1 निरपक्षेषु, दे3 निरपेक्षेस्तु (→निरपेक्षेषु). –c) दे4.6 नष्टचेतो (→नष्टचेता). –d) द1 ग्र1 म1 परमात्मनः (→परमेष्ठिनः).

१६. –b) द1 ग्र1 म1 जगद्भूतिस् (→जगन्मूर्त्तिर्); दे1.8-10 द1 ग्र1.2 म1 मुवें मुए. मुब. सनातनः, दे4 जगन्मयः (→जनार्द्दनः). –c) दे 3.5 °हारात्मना, दे10 °हारात्मजं (→°हारात्मनः); ब2.3 दे3.6 पूर्वं (→पुत्रं). –d) ब2 पङ्कजं (→पद्मजम्); ग्र2 महेशाय च पद्मजम्.

❀ दे8-10 द1 ग्र1.2 म1 ⊙; दे4 श्रीभगवानुवाच; दे6 श्रीविष्णुरुवाच; न1 विष्णुः; ते1 श्रीभगवान्.

१७. –a) का1 ब1.3 दे1.2 न1 कश्चिन्न (ब1 °न्नु), दे6.8-10 मुवें. मुए. मुब. कच्चिन्नु (→कच्चिन्न); द1 विस्मितो (→विस्मृतो); दे1 ते वा (→देवः). –b) ब1 शूलहस्तः, ग्र2 शृणु वाणी (→शूलपाणि). –c) का1 ब2 दे1.2.5 आत्मनासौ, (→आत्मनोऽसौ); दे8-10 मुवें. मुए. मुब. यदुक्तो वै पुरा शम्भुः. –d) दे10 प्रवत्ये (?) (→पुत्रत्वे); का1 ब1 दे2.5.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. भव, दे1 न तु, ग्र2-नेव (→तव); का1 दे6.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. शङ्कर (→शङ्करः).

१७ श्लोकात्परं मुवें. मुए. मुब. पुस्तकयोरधिकम्.

* प्रयुक्तवान् मनो योऽसौ पुत्रत्वेन तु शंकरः (= १७cd)

१८. –a) दे.8.9 न1 द1 मुवें. मुए. अवाप (→अवाप्य); दे3 गोविन्दात्, दे6 गोविन्दः (→गोविन्दात्). –b) ब1 पद्मयोनि-, दे4 पद्मयोनिं (→पद्मयोनिः). –c) ब1 दे1 प्रजा

प्रजाः स्रष्टुमनास्तेपे तपः परमदुश्चरम् ॥१८
तस्यैवं तप्यमानस्य न किञ्चित् समवर्तत ।
ततो दीर्घेण कालेन दुःखात् क्रोधोऽभ्यजायत ॥१९
क्रोधाविष्टस्य नेत्राभ्यां प्रापतन्नश्रुबिन्दवः ।
ततस्तेभ्योऽश्रुबिन्दुभ्यो भूताः प्रेतास्तथाभवन् ॥२०
सर्वांस्तानश्रुजान् दृष्ट्वा ब्रह्मात्मानमनिन्दत ।
जहौ प्राणांश्च भगवान् क्रोधाविष्टः प्रजापतिः ॥२१
तदा प्राणमयो रुद्रः प्रादुरासीत् प्रभोर्मुखात् ।
सहस्रादित्यसंकाशो युगान्तदहनोपमः ॥२२
रुरोद सुस्वरं घोरं देवदेवः स्वयं शिवः ।
रोदमानं ततो ब्रह्मा मा रोदीरित्यभाषत ।
रोदनाद् रुद्र इत्येवं लोके ख्यातिं गमिष्यसि ॥२३
अन्यानि सप्त नामानि पत्नीः पुत्रांश्च शाश्वतान् ।
स्थानानि चैषामष्टानां ददौ लोकपितामहः ॥२४
भवः शर्वस्तथेशानः पशूनां पतिरेव च ।
भीमश्चोग्रो महादेवस्तानि नामानि सप्त वै ॥२५
सूर्यो जलं मही वह्निर्वायुराकाशमेव च ।
दीक्षितो ब्राह्मणश्चन्द्र इत्येता अष्टमूर्त्तयः ॥ २६
स्थानेष्वेतेषु ये रुद्रं ध्यायन्ति प्रणमन्ति च ।
तेषामष्टतनुर्देवो ददाति परमं पदम् ॥२७
सुवर्चला तथैवोमा विकेशी च तथा शिवा ।
स्वाहा दिशश्च दीक्षा च रोहिणी चेति पत्नयः ॥२८　वें. १.१०.२६

(→प्रजाः); ब$_{1.3}$ दे$_{10}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ सृष्टुमनास्, दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. स्रष्टुं मनश् (→स्रष्टुमनाम्); ब$_{3}$ तेपि, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. चक्रे (→तेपे). –d) दे$_{1}$ परपं (→परम-); दे$_{1}$ अद्भुतम्, दे$_{3}$ दुश्वरं, दे$_{5.8-10}$ ग्र$_{2}$ मुवें. मुए. मुब. दुस्तरं (→दुश्चरं).

१९. –a) ते$_{1}$ तस्यैव (→तस्यैवं). –b) दे$_{5}$ समवर्तता (?) (→समवर्तत). –d) का$_{1}$ ब$_{1.3}$ दे$_{2.3.5.6.10}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ क्रोधो (न$_{1}$ °र्धं) व्यजायत, दे$_{4}$ क्रोधोऽभिजायत, ग्र$_{1}$ क्रोघोऽप्यजायत (→क्रोधोऽभ्यजायत).

२०. –b) दे$_{1}$ प्रपतन् (→प्रापतन्); ग्र$_{1}$ म$_{1}$ °न्नास्रबिन्दवः (→°न्नश्रुबिन्दवः). –c) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. ततस्तेभ्यः समुद्भूताः. –d) दे$_{2.4.6}$ भूत- (→भूताः); ब$_{1}$ दे$_{8-10}$ न$_{1}$ द$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. तदा (→तथा); दे$_{5.6.10}$ [अ]भवत् (→[अ]भवन्).

२१. –a) ब$_{1.2}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ ग्र$_{2}$ अग्रजान् (ब$_{1}$ °जा), दे$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. अग्रतो, दे$_{4}$ अयजान्, दे$_{8.9}$ अग्रजां, दे$_{10}$ अग्रहान् (→अश्रुजान्). –b) का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{1-6.8.9}$ ते$_{1}$ ग्र$_{2}$ मुवें. मुब. अविन्दत (दे$_{4.5}$ °तः, दे$_{8}$ °वः) (→अनिन्दत); दे$_{10}$ ब्रह्मा मानन्दविन्दत. –c) दे$_{3.4}$ प्राणा(दे$_{3}$ °णा)श्च, द$_{1}$ म$_{1}$ पुत्रांश्च (→प्राणांश्च); ग्र$_{2}$ त(?)जहौ प्राणान् भगवान्.

२२. –a) ब$_{3}$ प्राणसमो, दे$_{5}$ **मयो (→प्राणमयो). –b) दे$_{1}$ मन्नो (?)र्मुखात्, ते$_{1}$ प्रभुर्मुखात् (→प्रभोर्मुखात्); दे$_{6}$ प्रादुराशीन्महेश्वरः.

२३. –a) ब$_{1}$ रुरुदुः (→रुरोद); द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ सस्व (ग्र$_{2}$ °त्वं)रं (→सुस्वरं); दे$_{1}$ देवो (→घोरं). –b) दे$_{4}$ °देवं (→°देवः); का$_{1}$ ब$_{3}$ दे$_{?.3.5.6}$ प्रभुः (→शिवः); दे$_{1}$ देवं स्वायंभुवं शिवः. –e) दे$_{10}$ रोदनो (→रोदनात्); दे$_{4}$ -रित्येव (→इत्येवं). –f) दे$_{4}$ ख्यातिः (→ख्यातिं); दे$_{1.4}$ गमिष्यति (→गमिष्यसि).

२४. –a) न$_{1}$ अन्यानि****नि, ग्र$_{1}$ अन्यानि सप्त***. –b) ब$_{1.2}$ दे$_{1.4.5.6}$ पत्नी-, ग्र$_{2}$ पत्नीन् (→पत्नीः); दे$_{6}$ –पुत्राश्च (→पुत्रांश्च); दे$_{6}$ शाश्वताः (→शाश्वतान्). –c) दे$_{4}$ मुवें. मुए. मुब. तषाम्, दे$_{3.9}$ यै(दे$_{3}$ वै)षाम् (→चैषाम्); ग्र$_{2}$ स्थानानि चैष नामानि.

२५. –a) का$_{1}$ मुब. सर्वस् (→शर्वस्); दे$_{5}$ सुखेशानः (→तथेशानः). –d) दे$_{4}$ स्वानि (→तानि); दे$_{8-10}$ ते (→वै).

२६. –a) ग्र$_{2}$ मरुत् (→मही); दे$_{10}$ वह्नी, न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ वायुर्, ग्र$_{2}$ भूमिः (→वह्निर्). –b) दे$_{1.4}$ ते$_{1}$ आकाश : (→आकाशं). –c) दे$_{5}$ दक्षिणो (→दीक्षितो); का$_{1}$ ब्राह्मणाश्चन्द्रः, दे$_{1}$ ब्रह्मणश्चैन्द्रः, ते$_{1}$ ब्राह्मणस्सोमः (→ब्राह्मणश्चन्द्रः); न$_{1}$ दीक्षितोर्कस्तथाचन्द्रः. –d) का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{1-3.5.6}$ ग्र$_{2}$ ह्यष्ट° (→अष्ट°).

२७. –a) का$_{1}$ दे$_{2.10}$ स्थानेषु तेषु, दे$_{3}$ स्थाने स्वैतेषु, द$_{1}$ स्थानाद्वातेषु (→स्थानेष्वेतेषु); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. ये रुद्रान्, ग्र$_{2}$ योगीन्द्र (→ये रुद्रं). –b) दे$_{5}$ वा (→च). –c) ब$_{1}$ अष्टमनुर्, दे$_{4}$ अमृततुर् (?), दे$_{6}$ अष्टतनेर्(?), दे$_{8.9}$ अन्यतनुर्, दे$_{10}$ आद्यतनुर् (→अष्टतनुर्).

२८. –a) दे$_{4.8-10}$ तथैवोषा, दे$_{5}$ तथै (?) व्योमा, न$_{1}$***षा, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ तथा भास्वा (→तथैवोमा). –b) ग्र$_{2}$ सुकेशी (→विकेशी); दे$_{1.3.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. शिवा तथा (→तथा शिवा); न$_{1}$**शी ब्राह्मणं तथा शिवा. –c) ते$_{1}$ स्वाहा रिशश्व (?), ग्र$_{1}$ स्वाहा दितिश्च, ग्र$_{2}$ स्वाहा दीक्षा च (→स्वाहा दिशश्च); द$_{1}$ दा(?)क्षा च, ग्र$_{2}$ दिशश्च (→दीक्षा च).

बें.१.१०.३० शनैश्चरस्तथा शुक्रो लोहिताङ्गो मनोजवः ।
स्कन्दः सर्गोऽथ सन्तानो बुधश्चैषां सुताः स्मृताः ।।२९
एवंप्रकारो भगवान् देवदेवो महेश्वरः ।
प्रजाधर्मं च कामं च त्यक्त्वा वैराग्यमाश्रितः ।।३०
आत्मन्याधाय चात्मानमैश्वरं भावमास्थितः ।
पीत्वा तदक्षरं ब्रह्म शाश्वतं परमामृतम् ।।३१
प्रजाः सृजेति चादिष्टो ब्रह्मणा नीललोहितः ।
स्वात्मना सदृशान् रुद्रान् ससर्ज मनसा शिवः ।।३२
कपर्दिनो निरातङ्कान् नीलकण्ठान् पिनाकिनः ।
त्रिशूलहस्तानृष्टिघ्नान् महानन्दांस्त्रिलोचनान् ।।३३
जरामरणनिर्मुक्तान् महावृषभवाहनान् ।
वीतरागांश्च सर्वज्ञान् कोटिकोटिशतान् प्रभुः ।।३४
तान् दृष्ट्वा विविधान् रुद्रान् निर्मलान् नीललोहितान्।
जरामरणनिर्मुक्तान् व्याजहार हरं गुरुः ।।३५
मा स्राक्षीरीदृशीर्देव प्रजा मृत्युविवर्जिताः ।
अन्याः सृजस्व भूतेश जन्ममृत्युसमन्विताः ।।३६
ततस्तमाह भगवान् कपर्दी कामशासनः ।
नास्ति मे तादृशः सर्गः सृज त्वमशुभाः प्रजाः ।।३७

२९. –a) दे5 म1 शनैश्चरं, दे10 शनैश्चरो (→शनैश्चरस्). –b) न1 मनोजवं (→मनोजवः). –c) ब1 दे8-10 ग्र1 स्वर्गोऽथ, ब2 सर्पोथ, दे6 सर्गाप्य-, द1 सर्वार्थे-, ग्र2 सर्गोसि (→सर्गोऽथ); ब2.3 संस्थानो (→सन्तानो). –d) ते1 चासां (→चैषां); द1 म1 ध्रुवं (म1 °वश्) चैषाञ्च सूनवः, ग्र1 बुधश्चैषाञ्चसूनवः, ग्र2 बृवञ्चैषां सुता स्मृताः.

३०. –a) ब1 एवं प्रभावो (→एवं प्रकारो); दे6 भगवन् (→भगवान्). –b) दे1 महादेवो (→देवदेवो). –c) का1 ब1.3 दे2.3.5.6ते1 प्रजां (→प्रजा-); दे10 कालञ्च (→कामं च). –d) का1 त्यक्ता, द1 व्यक्ता (→त्यक्त्वा); का1 ब1.3 दे2 ते1 म1 आस्थितः (→आश्रितः).

३१. –a) ब2 आत्मना ध्यायतात्मानम्, दे10 अत्मन्याध्याय चात्मानम्, न1 आत्मनाधाय चात्मानम्, ते1 आत्मन्येव परात्मानम्, ग्र2 आत्मन्याथा च यात्मानं (?). –b) का1 ब2 दे1.2.5 द1 ग्र1 आश्रितः (दे2 °ताः); दे6 आस्थिताः (→आस्थितः). –c) दे4 मत्वा, न1 ध्यात्वा, ग्र2 ज्ञात्वा, (→पीत्वा); दे4 तदन्तरं (→तदक्षरं); दे10 ग्र1.2 ब्रह्मा (→ब्रह्म). –d) दे3 शाश्व(त)तं (→शाश्वतं); का1 दे3 ते1 ग्र2 परमावृतं, दे5 परमासृतं (→परमामृतम).

३२. ग्र2. ३२d –३५a ⊙ (द्र. सं.). –a) ब1 दे4.9 न1 प्रजा (?) (→प्रजाः); का1 ब2.3 दे2.3.5 व्यादिष्टो, दे1 ग्र1 म1 चोद्दिष्टो, मुब. आदिष्टो (→चादिष्टो). –c) ब1-3 ते1 आत्मना, दे3 स्वात्मनः, दे6 स्वात्मान (→स्वात्मना); का1 ब3 दे2.3.5.6 पुत्रान् (→रुद्रान्); दे10 स्वात्मना स य ईशानः(?). –d) न1 असृजन् (→ससर्ज).

३३. ग्र2. ⊙ (द्र. ३२ पा. वि.). –a) दे1 कपर्दि*****. –b) दे3.6 नीलकण्ठो (→नीलकण्ठान्). –c) ब1.2 दे4.5 न1 द1 ग्र1 म1 दृष्टिघ्नान्, दे3 ऋष्टि प्रान्, दे6 ते1 वृष्टिघ्नान्, दे8-10 मुबें. मुए. मुब. उद्रिक्तान् (→ऋष्टिघ्नान्). –d) दे8-10 द1 ग्र1 म1 मुबें. मुए. मुब. सदानन्दान् (→महानन्दान्); ब3 च त्रिलोचनान्, दे6 त्रिलोचनः (→त्रिलोचनान्).

३४. ग्र2. ⊙. (द्र. ३२ पा. वि.). –c) दे1 वा(?)तरागांश्च, दे3 वीतरागश्च, न1 पीतवर्णान् स, द1 ग्र1 म1 वीतरागान् स (→वीतरागांश्च); दे8 सर्वज्ञाः, द1 ग्र1 म1 धर्मज्ञान्, (→सर्वज्ञान्). –d) दे3.6 °शतप्रभुः (→°शतान् प्रभुः).

३५. ग्र2. a ⊙ (द्र. ३२ पा. वि.). –a) दे8 तान् सृष्ट्वा, द1 ग्र1 म1 स दृष्ट्वा (→तान् दृष्ट्वा); द1 ग्र1 म1 भगवान् (→विविधान्). –b) ब1 °लोहितः, दे6 °लोहिता (→°लोहितान्); दे1 नीलनिर्मललोहितान्. –d) दे1 हरे गुरुः, दे10 हरं गुरुं, ते1 हरं पुनः, + हरं गुरुः, द1 ग्र1.2 स्वयं प्रभुः, म1 स्वयं प्रभुः, + स्वयं गुरुः (→हरं गुरुः).

३५ श्लोकात्परं ग्र2 पुस्तके अधिकम्—ब्रह्मा.

३६. –a) दे1.2.5 न1 स्राक्षी [:], दे4 मास्ताक्षी [:], दे6 मायाक्षी [:], द1 मासृ(?)क्षी [:] (→मा स्राक्षी [:]); ते1 ईदृशं, द1 ग्र1 म1 ईदृशान् (→ईदृशीर्). –b) दे3.5 मृत्युर् (→मृत्यु-); का1 ब1 दे3 विवर्जिता (दे3 °तां), दे6 विवर्जितः, दे10 विवर्जितं (→विवर्जिताः). –c) ब1 दे1.4.5 ग्र1 अन्या(?) (→अन्याः); दे3.6 सृजतु (→सृजस्व); ते1 भूतेषु (→भूतेश). –d) का1 जरामृत्यु°, ब3 जगन्मृत्यु° (→जन्ममृत्यु°); दे6 °समृद्धिमान्, दे10 द1 °समन्वितः (→°समन्विताः).

३७. –b) ब2 सोमभूषणः, दे3.6 न1 कामनाशनः, दे4 पाकशासनः (→कामशासनः). –d) दे3.6 म1 सृजध्वं, दे10 सृजन्तं (→सृज त्वम्); दे4 अनुजाः, दे8-10 द1 ग्र1 म1 मुबें. मुए. मुब. विविधाः (→अशुभाः).

ततः प्रभृति देवोऽसौ न प्रसूतेऽशुभाः प्रजाः ।
स्वात्मजैरेव तै रुद्रैर्निवृत्तात्मा ह्यतिष्ठत ।
स्थाणुत्वं तेन तस्यासीद् देवदेवस्य शूलिनः ॥३८
ज्ञानं वैराग्यमैश्वर्यं तपः सत्यं क्षमा धृतिः ।
स्रष्टृत्वमात्मसंबोधो ह्यधिष्ठातृत्वमेव च ॥३९
अव्ययानि दशैतानि नित्यं तिष्ठन्ति शंकरे ।
स एव शंकरः साक्षात् पिनाकी परमेश्वरः ॥४०
ततः स भगवान् ब्रह्मा वीक्ष्य देवं त्रिलोचनम् ।
सहैव मानसैः पुत्रैः प्रीतिविस्फारिलोचनः ॥४१
ज्ञात्वा परतरं भावमैश्वरं ज्ञानचक्षुषा ।
तुष्टाव जगतामेकं कृत्वा शिरसि चाञ्जलिम् ॥४२

ब्रह्मोवाच ।❀
नमस्तेऽस्तु महादेव नमस्ते परमेश्वर ।
नमः शिवाय देवाय नमस्ते ब्रह्मरूपिणे ॥४३
नमोऽस्तु ते महेशाय नमः शान्ताय हेतवे ।
प्रधानपुरुषेशाय योगाधिपतये नमः ॥४४
नमः कालाय रुद्राय महाग्रासाय शूलिने ।
नमः पिनाकहस्ताय त्रिनेत्राय नमो नमः ॥४५
नमस्त्रिमूर्त्तये तुभ्यं ब्रह्मणो जनकाय ते ।
ब्रह्मविद्याधिपतये ब्रह्मविद्याप्रदायिने ॥४६
नमो वेदरहस्याय कालकालाय ते नमः ।
वेदान्तसारसाराय नमो वेदात्ममूर्त्तये ॥४७
नमो बुद्धाय शुद्धाय योगिनां गुरवे नमः । वें. १.१०.४९

---

३८. ग्र1 म1. ab ⊙ (द्र. सं.) –a) ब1 दे1.6 द1 देवेशो (→देवोऽसौ). –b) दे8-10 प्रजा (दे10 °जाः) शुभाः (→[अ]शुभाः प्रजाः). –c) ब2 दे3.6 आत्मजै[ः], दे4 सात्मजै[ः] (→स्वात्मजै[ः]); ते1 अपि तै[ः], ग्र2 एव ते (→एव तै[ः]). –d) ब2 दे4.5 निर्वृतात्मा, दे2 निष्ठितात्मा, ग्र1 निवृत्यात्मा (→निवृत्तात्मा); का1 अतिष्ठत, ब1 दे1.2 4-6 ते1 [अ] व तिष्ठत (ब1 दे6 °ते, दे4 °ति), ब2 ग्र1.2 म1 व्यतिष्ठ (ग्र1 °ष्ठि) त, दे10 ह्यतिष्ट यः (?) (→ह्यतिष्ठत); न1 निर्वेदत्वात्मावतिष्ठत. –e) दे10 स्थाणु चे (?) तेन, म1 स्थाणुन्तेन च (→स्थाणुत्वं तेन).

३९. –a) दे5 जानन् (→ज्ञानं); दे1 ज्ञानविज्ञानमैश्वर्यं. –c) का1 ब3 ग्र1 सृष्टत्वं, ब2 दे3.5.6 स्रष्टत्वम् (दे3 °त्वां), दे1 द1 स्र (द1 सु) ष्टुत्वम्, दे4 श्रृणु त्वम्, दे8.9 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. द्रष्टृ (दे9 °ष्टु) त्वम्, दे10 दृष्टत्वं, ग्र2 सृजत्वम्, म1 सुषुत्वम् (→स्रष्टृत्वम्); दे3.6 आत्मसंरोधो, दे4 आत्मा संवादो, म1 आत्मसंयोग-(→आत्मसंबोधो); ब1 स्रष्टत्वमात्र-संबोधो. –d) दे5 ह्यधियातृत्वमेव च, दे10 प्रह्यधिष्ठात्रमेव च.

४०. –b) द1 सत्यं (→नित्यं); दे5 तिष्ठति (→तिष्ठन्ति). –c) ब1 स एष, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. एवं स (→स एव).

४१. –a) द1 स्थितः (→ततः). –b दे4) देवी (→वीक्ष्य). –c) ग्र2 विहैव (?) (→सहैव); मुब. मानसः (→मानसैः); दे1.8-10 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. रुद्रैः (→पुत्रैः); न1 सहैव रुद्रैस्तैरेवं. –d) द1 प्रति° (→प्रीति°); ब1 °विक्षारिलोचनः, दे4 ते1 द1 ग्र1 म1 °विस्फारि (म1 °र) लोचनैः, न1 °विस्फारितेक्षणः, ग्र2 °विस्फारिलोचनं (→°विस्फारिलोचनः).

४२. –a) ग्र2 ब्रह्मा (→भावम्). –b) ब3 ऐश्वर्यं (→ऐश्वरं). –c) दे4.8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. ईशं (→°एकं). –d) दे5 वाञ्जलिं (→चाञ्जलिम्).

❀ दे10 ते1. ⊙; दे1 ब्र* वा*; द1 ग्र1 म1 ब्रह्मा.

४३. ग्र2. ४३b–४४a ⊙ (द्र. सं.) –b) ब1 दे4 परमेश्वरः (→ परमेश्वर); द1 ग्र1 म1 नमस्तेऽस्तु सुरेश्वर.

४४. ग्र2. a ⊙.–a) द1 ग्र1 म1 महादेव (→महेशाय). –b) ग्र2 शंभवे (→हेतवे). –d) ब3 यागा° (→योगा°).

४५. –b) दे8 महाग्राधा(?)य, ते1 महोग्रासाय (→ महाग्रासाय). –d) ते1 ग्र1 म1 त्रिणे° (→त्रिने°).

४६. –b) का1 ब1 दे1.4.8-10 न1 द1 ग्र2 म1 मुवें. मुए. मुब. ब्रह्मणे (→ब्रह्मणो). –d) ग्र1 ब्रह्मा° (→ब्रह्म°); दे6 °प्रदायिणे (→प्रदायिने).

४६ श्लोकस्य ab, cd मध्ये द1 ग्र1 म1. अधिकम्.
* नमो ब्रह्मण्यरूपाय ब्रह्माधिपतये नमः । (= ४६ab)
[म1 °देवाय (→°रूपाय).]

४७. ग्र2. ४७c–५०d ⊙ (द्र. सं.); दे4. ४७. c–४८b ⊙ (द्र. सं.). –a) दे10 देव° (→वेद°); का1 °हरस्याय (→°रहस्याय). –c) ते1 वेदान्तसाराय नमो. –d) का1 दे1 2.5. न1 म1 वेदान्त° (→वेदात्म°).

४८. ग्र2. ⊙; दे4. ab ⊙ (द्र. ४७ पा. वि.). –a) दे10 बुधात्म-, न1 बुधाय (→बुद्धाय); दे8.9 मुवें. मुए. रुद्राय

वें. १.१०.५०

प्रहीणशोकैर्विविधैर्भूतैः परिवृताय ते ॥४८

नमो ब्रह्मण्यदेवाय ब्रह्माधिपतये नमः ।
त्रियम्बकाय देवाय नमस्ते परमेष्ठिने ॥४९

नमो दिग्वाससे तुभ्यं नमो मुण्डाय दण्डिने ।
अनादिमलहीनाय ज्ञानगम्याय ते नमः ॥५०

नमस्ताराय तीर्थाय नमो योगर्द्धिहेतवे ।
नमो धर्माधिगम्याय योगगम्याय ते नमः ॥५१

नमस्ते निष्प्रपञ्चाय निराभासाय ते नमः ।
ब्रह्मणे विश्वरूपाय नमस्ते परमात्मने ॥५२

त्वयैव सृष्टमखिलं त्वय्येव सकलं स्थितम् ।
त्वया संह्रियते विश्वं प्रधानाद्यं जगन्मय ॥५३

त्वमीश्वरो महादेवः परं ब्रह्म महेश्वरः ।
परमेष्ठी शिवः शान्तः पुरुषो निष्कलो हरः ॥५४

त्वमक्षरं परं ज्योतिस्त्वं कालः परमेश्वरः ।
त्वमेव पुरुषोऽनन्तः प्रधानं प्रकृतिस्तथा ॥५५

भूमिरापोऽनलो वायुर्व्योमाहङ्कार एव च ।
यस्य रूपं नमस्यामि भवन्तं ब्रह्म संज्ञितम् ॥५६

यस्य द्यौरभवन्मूर्द्धा पादौ पृथ्वी दिशो भुजाः ।
आकाशमुदरं तस्मै विराजे प्रणमाम्यहम् ॥५७

(→शुद्धाय). –b) दे$_{5}$ योगाणां (→योगिनां); द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ पतये (→गुरवे). –c) का$_{1}$ ब$_{1.2}$ दे$_{1.2.6}$ प्रहीन°, दे$_{3}$ प्रहीणा°, दे$_{5}$ ते$_{1}$ प्रवीण° (→प्रहीण°); मुब. °शोक– (→°शोकैर्). –d) दे$_{3}$ मुब. भूतः, दे$_{10}$ मूर्तैः (→भूतैः); का$_{1}$ परिव्रताय, ते$_{1}$ च प्रवृताय (→परिवृताय).

४९. ग्र$_{2}$. ⊙ (द्र. ४७ पा. वि.); द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$. ab ⊙ (४६b अनन्तरं वर्तते). –b) ब$_{1}$ योगाधिपतये (→ब्रह्माधिपतये). –c) का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{2.3.6}$ मुवें. मुए. मुब. त्र्यम्बकायादि–, दे$_{4.8-10}$ त्र्यंबकाय च, दे$_{5}$ अंबकायादि–, ते$_{1}$ अव्यक्तायादि–, म$_{1}$ त्र्यंबकाय* (→त्रियम्बकाय) –d) दे$_{3.6}$ ब्रह्माधि– (→नमस्ते).

५०. ग्र$_{2}$. ⊙ (द्र. ४७ पा. वि.). –a) म$_{1}$ नित्यं (→तुभ्यं). –b) द$_{1}$ नित्यं (→नमो); का$_{1}$ दे$_{2.5}$ मु (दे$_{5}$ म) ण्डाय मुण्डिने (→मुण्डाय दण्डिने). –c) दे$_{10}$ अनादिगम्ययोगाय, न$_{1}$ आदिमध्यान्तहीनाय. –d) दे$_{10}$ योग° (→ज्ञान°).

५१. दे$_{8-10}$. ⊙. –a) द$_{1}$ नमस्काराय (→नमस्ताराय); ब$_{2.3}$ तीव्राय, ते$_{1}$ तीराय (→तीर्थाय). –b) ग्र$_{2}$ योगादि° (→योगर्द्धि°); दे$_{5}$ मनसो योगहेतवे. –c) दे$_{1.4}$ ग्र$_{2}$ मुवें. मुए. मुब. नमो धर्मादिगम्याय, ग्र$_{1}$ नमो धर्माय गम्याय. –d) ब$_{3}$ दे$_{2-6}$ न$_{1}$ वै (→ते).

५१ श्लोकात्परं ग्र$_{2}$ पुस्तके अधिकम्—

* प्रवीणनाधसं शोकैः भूतैः परिवृतायते ।
नमो ब्रह्मण्यदेवाय ब्रह्माधिपतये नमः ।
त्र्यंबकाय देयाय नमस्ते परमेष्ठिने ।
नमो दिग्वाससे तुभ्यं नमो मुण्डाय दण्डिने ।
अनादिमलहीनाय ज्ञानगम्याय ते नमः ।
(=४८c–५०)

५२. म$_{1}$. ab ⊙; दे$_{3.6}$ bc ⊙ (द. सं.) –b) ब$_{1-3}$ निरारम्भाय, दे$_{4}$ निराभ्यासाय, द$_{1}$ निराहासाय (→निराभासाय); का$_{1}$ दे$_{2}$ वै (→ते).

५३. –b) दे$_{4}$ न$_{1}$ त्वयैव (→त्वय्येव). –c) दे$_{6.10}$ संहृ (दे$_{10}$ °ह्री) यते, ते$_{1}$ संप्रीयते (→संह्रियते); ते$_{1}$ विश्व– (→विश्वं); –d) ते$_{1}$ प्रधानं त्वं (→प्रधानाद्यं); का$_{1}$ दे$_{5}$ जगन्मयं, ब$_{1}$ दे$_{3.6}$ जगन्मयः (→जगन्मय).

५४. दे$_{5}$. ५४c–५५b ⊙. –a) दे$_{1}$ त्वमीशानो, दे$_{3}$ त्वमीश्वरे (→त्वमीश्वरो); न$_{1}$ महादेव (→महादेवः). –b) दे$_{1}$ द$_{1}$ परब्रह्म, ग्र$_{1}$ परं ब्रह्मा (→परं ब्रह्म); दे$_{1}$ महेश्वर (→महेश्वरः). –d) द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ हरिः (→हरः).

५५. दे$_{5}$. ab ⊙; दे$_{1}$.५५d–५६a ⊙ –a) द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ अजरस्त्वं (→त्वमक्षरं). –b) दे$_{10}$ कालं (→कालः). –c) का$_{1}$ द$_{1}$ [अ]नन्त (→[अ]नन्तः). –d) ब$_{1}$ त्वमेव, दे$_{3}$ ते$_{1}$ प्रधान-(→प्रधानं); का$_{1}$ दे$_{2.3.6}$ ते$_{1}$ प्रकृति (दे$_{2}$ °तिः) स्थितः (दे$_{3}$ °तं), ब$_{1}$ प्रकृतिस्थिते, ब$_{2}$ प्रकृतिश्चया, ब$_{3}$ प्रकृतिस्थिता, दे$_{5}$ प्रकृते स्थितः (→प्रकृतिस्तथा).

५६. दे$_{1}$.a ⊙ –a) दे$_{3.6}$ मनो (→[अ]नलो). –b) दे$_{4.5}$ [अ]हंकारम् (→[अ]हंकार[ः]); दे$_{3}$ एक च (→एव च); ब$_{1}$ व्योमाहंकारायमेव च, दे$_{1}$ त्वमहंकार एव च. –c) दे$_{4}$ यद्रूपं तन् (→यस्य रूपं); ब$_{1}$ दे$_{1.3.4.6}$ न पश्यामि, ते$_{1}$ न पश्यन्ति (→नमस्यामि). –d) ब$_{1}$ अभंस्तद्, न$_{1}$ तमं तं, ते$_{1}$ भवन्तो, ग्र$_{2}$ पश्यामि (→भवन्तं); ब$_{1}$ °संहितं, ब$_{3}$ °संस्थितां (→°संज्ञितम्).

५७ –a) ब$_{3}$ यस्या, दे$_{10}$ तस्य (→यस्य); दे$_{3.6}$ द्वारभवन्, द्यो रभवन् (?) (→द्यौरभवन्); का$_{1}$ दे$_{2.4}$ न$_{1}$ मूर्ध्ना (→मूर्द्धा). –b) ब$_{1}$ न$_{1}$ भुजं, ते$_{1}$ मुखाः (→भुजाः).

संतापयति यो विश्वं स्वभाभिर्भासयन् दिशः ।
ब्रह्मतेजोमयं नित्यं तस्मै सूर्यात्मने नमः ॥५८
हव्यं वहति यो नित्यं रौद्री तेजोमयी तनुः ।
कव्यं पितृगणानां च तस्मै वह्न्यात्मने नमः ॥५९
आप्याययति यो नित्यं स्वधाम्ना सकलं जगत् ।
पीयते देवता सङ्घैस्तस्मै सोमात्मने नमः ॥६०
विभर्त्यशेषभूतानि योऽन्तश्चरति सर्वदा ।
शक्तिर्माहेश्वरी तुभ्यं तस्मै वाय्वात्मने नमः ॥६१
सृजत्यशेषमेवेदं यः स्वकर्मानुरूपतः ।
स्वात्मन्यवस्थितस्तस्मै चतुर्वक्त्रात्मने नमः ॥६२
यः शेषशयने शेते विश्वमावृत्य मायया ।
स्वात्मानुभूतियोगेन तस्मै विश्वात्मने नमः ॥६३
बिभर्त्ति शिरसा नित्यं द्विसप्तभुवनात्मकम् ।
ब्रह्माण्डं योऽखिलाधारस्तस्मै शेषात्मने नमः ॥६४
यः परान्ते परानन्दं पीत्वा दिव्यैकसाक्षिकम् ।
नृत्यत्यनन्तमहिमा तस्मै रुद्रात्मने नमः ॥६५
योऽन्तरा सर्वभूतानां नियन्ता तिष्ठतीश्वरः ।
तं सर्वसाक्षिणं देवं नमस्ये भवतस्तनुम् ॥६६ श्वे. १.१०.६६

–c) दे10 उदरे (→उदरं); ब2 तं वै (→तस्मै). –d) ब2.3 न1 विराजं, दे10 राज्ञेव, ते1 विरजे (→विराजे); न1 प्रणवाम्यहं (→प्रणमाम्यहं).

५८. –a) दे2 संतोषयति (→सन्तापयति); ब3 दे8-10 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. नित्यं (म1 °त्या) (→विश्वं). –b) म1 भावयन् (→भासयन्); न1 दिशं (→दिशः). –c) ब1 ब्रह्म, + दिव्यं, ब2 दिव्यं, दे1.8-10 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. विश्वं (→नित्यं); ते1 ब्रह्मतेजोमयी निह्वं (?).

५८ श्लोकस्य तृतीय चरणानन्तरं ब1.3 ग्रन्थयोरधिकम्-
* स्वधाम्ना सकलं जगत् यस्मात् प्रकाशते विश्वं ।।
(= ६० b).

५९. –a) द1 या (→यो). –b) ते1 ग्र1 रौद्रि (→रौद्री). दे1.2.4 तेजोमयं, दे10 म1 तेजोमया (→तेजोमयी); दे1 जगत्, दे2 विभु (→तनुः). –d) का1 दे10 ब्रह्मात्मने, दे8 वृद्धयात्मने, ग्र2 हन्यात्मने (→वह्न्यात्मने).

६०. दे6. ६०-६१ ⊙ (द्र. सं.); दे4. ⊙ (द्र. सं.). –b) दे8.9 स्वधात्मा, दे10 त्वद्धाम्ना (→स्वधाम्ना). –c) दे10 प्रीतये, ग्र2 पीतये (→पीयते); ग्र2 वसतां संघैस् (→देवता संघैस्). –d) दे1.8-10 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. चन्द्रात्मने (→सोमात्मने).

६१. दे6 ⊙ (द्र. ६० पा. वि.); ग्र2. ⊙ (द्र. सं.). –a) ग्र1 विभर्ति, म1 विभज्य (→विभर्त्य-). –b) ब1 दे10 मुवें. मुए. मुब. यान्तश्, दे1 योऽयं, दे5 योन्तं (→योऽन्तश्). –c) दे4 द1 महेश्वरी (→माहेश्वरी). –d) ब2 बाह्यात्मने, दे3 वाद्यात्मने, दे10 वा स्यात्मने, द1 विद्यात्मने (→वाय्वात्मने).

६२. म1. ६२–६७ ⊙ (द्र. सं.). –a) दे4 सृजस्य°, ग्र2 व्रजत्य° (→सृजत्य°); न1 सृजत्यशेषभूतानि. –b) ग्र1 यश्च, ग्र2 यत्तु (→यः स्व-); ते1 °रूपानु° (→°कर्मानु°). –c) ब3 आत्मन्यादौ स्थितस्, दे1 न1 स्वात्मन्यवस्थितं, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. आत्मन्यवस्थितस्, ते1 आत्मन्येवस्थितस्, द1 ग्र1 स्वात्मनावस्थितं, ग्र2 स्वात्मनैव स्थितं (→स्वात्मन्यवस्थितस्). –d) दे1.4 ते1 ग्र1 °वक्त्राय ते (→°वक्त्रात्मने).

६३. म1. ⊙ (द्र. ६२ पा. वि.). –a) दे1 यः शेषशयनं शेते, दे8-10 द1 ग्र1.2 मुवें. मुए. मुब. यः शेते शेषशयने. –b) दे4 विश्वमाहात्म्य–, न1 विश्वमाहृत्य (→विश्वमावृत्य); ग्र2 मायतः (→मायया). –c) ब1 दे3.6 स्वात्मात्मभूति°, ब2 आत्मात्मभूति°, दे4 स्वात्मनो भूति°, ग्र1 स्वस्वानुभूति° (→स्वात्मानुभूति°). –d) दे1-3.5 मुवें. मुए. मुब. विष्णवात्मने, द1 ग्र1 योगात्मने (→विश्वात्मने).

६४. म1. ⊙ (द्र. ६२ पा. वि.). –b) का1 ब3 दे2.3.8-10 द्विः सप्त°, दे5 यः सप्त° (→द्विसप्त°); दे4 °भवना° (→°भुवना°). –c) दे4 °धारा, न1 °धारं (→°धारस्).

६५. म1. ⊙ (द्र. ६२ पा. वि.); दे4. ⊙ (द्र. सं.). –a) न1 परस्तात् (→परान्ते); दे1 परानन्दी, दे5 परानन्दे, द1 परानन्तः (→परानन्दं). –b) ब1 दे5 न1 ग्र1 मुवें. मुए. मुब. देव्यैकसाक्षिकं (ग्र1 °णं), ब2 दे1 द1 दिव्यं (द1 °व्ये) कसाक्षिणं, दे8.9 देह्नैकसासाक्षिणः, दे10 देहिकसाक्षिकः (?), ते1 दिव्यौजसारिकम्, ग्र2 देवैकसाक्षिकः (→दिव्यैकसाक्षिकम्). –c) दे 1 देवमनन्तमहिमा. –d) न1 ते1 रुद्राय ते (→रुद्रात्मने).

६६. म1. ⊙ (द्र. ६२ पा. वि.). –a) ग्र2 योन्तरास् (→योन्तरा); दे10 योन्तरात्माश्रुतानां. –b) दे4 नियन्ता विष्णुरीश्वरः. –c) ग्र2 तत् (→तं). –d) ब1 दे5.8.9 नमस्ते (→नमस्ये); दे4 भवते, दे9 भवद्यस् (?), ग्र1 मुवें. मुए. मुब. विश्वतस्, ग्र2 * * नस् (→भवतस्).

६६ श्लोकानन्तरं का1 ब2 दे2.5 द1 ग्र1.2 मुवें. अधिकम्–
४. *यस्य केशेषु जीमूता नद्यः सर्वाङ्गसन्धिषु ।
कुक्षौ समुद्राश्चत्वारस्तस्मै तोयात्मने नमः ॥

वें १.१०.६६ यं विनिद्रा जितश्वासाः संतुष्टाः समदर्शिनः ।
ज्योतिः पश्यन्ति युञ्जानास्तस्मै योगात्मने नमः ॥६७
यया संतरते मायां योगी संक्षीणकल्मषः ।
अपारतरपर्यन्तां तस्मै विद्यात्मने नमः ॥६८
यस्य भासा विभातीदमद्वयं तमसः परम् ।
प्रपद्ये तत् परं तत्त्वं तद्रूपं परमेश्वरम् ॥६९
नित्यानन्दं निराधारं निष्कलं परमं शिवम् ।
प्रपद्ये परमात्मानं भवन्तं परमेश्वरम् ॥७०
एवं स्तुत्वा महादेवं ब्रह्मा तद्भावभावितः ।
प्राञ्जलिः प्रणतस्तस्थौ गृणन् ब्रह्म सनातनम् ॥७१

ततस्तस्मै महादेवो दिव्यं योगमनुत्तमम् ।
ऐश्वर्यं ब्रह्मसद्भावं वैराग्यं च ददौ हरः ॥७२
कराभ्यां सुशुभाभ्यां च संस्पृश्य प्रणतार्तिहा ।
व्याजहार स्वयं देवः सोऽनुगृह्य पितामहम् ॥७३
यत्त्वयाऽभ्यर्थितं ब्रह्मन् पुत्रत्वे भवतो मम ।
कृतं मया तत् सकलं सृजस्व विविधं जगत् ॥७४
त्रिधा भिन्नोऽस्म्यहं ब्रह्मन् ब्रह्मविष्णुहराख्यया ।
सर्गरक्षालयगुणैर्निष्कलः परमेश्वरः ॥७५
स त्वं ममाग्रजः पुत्रः सृष्टिहेतोर्विनिर्मितः ।
ममैव दक्षिणादङ्गाद् वामाङ्गात् पुरुषोत्तमः ॥७६

[ब$_2$ मुवें. पुस्तकयोः अयं श्लोकः ६६ श्लोकस्य ab, cd मध्ये आगतः. –1) दे$_2$ °सिन्धुषु (→°सन्धिसु).]

६७. म$_1$. ⊙ (द्र. ६२ पा. वि.). –a) दे$_4$ यो, दे$_8$ ये, (→यं); ब$_1$ दे$_4$ जितः स्वास(ब$_1$ °साः), दे$_3$ जितस्वासाः, ग्र$_2$ विनिश्वास (→जितश्वासाः). –b) दे$_4$ संतुष्टा सं* दर्शिनः.

६८. –a) दे$_6$ यया संभरते, ग्र$_2$ यथा संहरते (→यया संतरते); द$_1$ माया (→मायां). –b) ब$_1$ योगीश (→योगी सं-); दे$_4$ संक्षीय° (→संक्षीण°); ग्र$_2$ °कल्मषाः (→°कल्मषः). –c) दे$_{3.6}$ अपारतवपर्यन्तान् (दे$_6$° तां), दे$_4$ अपारतीत (?) पर्यन्तां, दे$_8$ अपरेतरपर्यन्तां, न$_1$ अपारपारपर्यन्तां, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ अपारपा(ग्र$_2$ °ती)रपर्यन्तस्, म$_1$ अपारतीरकान्तस्मै. –d) म$_1$ नमो (→तस्मै); ग्र$_2$ विश्वात्मने (→विद्यात्मने).

६९. –a) दे$_{10}$ भासो (→भासा); दे$_4$ विभातीहम्, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. विभात्यर्को (→विभातीदम्). –b) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. महो यत्, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ उद्वयं, म$_1$ उदयन् (→अद्वयं); ब$_1$ तपसः (→तमसः). –c) ब$_3$ प्रपद्यते, दे$_{10}$ प्रपद्यैतन् (→प्रपद्ये तत्); ते$_1$ रूपं (→तत्त्वं). –d) ब$_3$ दे$_5$ त्वद्रूपं, न$_1$ तद्रुद्रं, ते$_1$ पृथिव्यां (→तद्रूपं); दे$_{3.4.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. पारमेश्वरं, द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ परमेष्ठिनः, ग्र$_2$ परमेश्वरः (→परमेश्वरं).

७१. –b) न$_1$ °भावितं, ग्र$_2$ °भावतः (→°भावितः). –c) ब$_1$ प्रणतं, दे$_{10}$ प्राणतस् (→प्रणतस्); ते$_1$ ग्र$_2$ तस्मै (→तस्थौ). –d) दे$_4$ गृणद्, दे$_5$ पठन्, न$_1$ [अ]गृह्लाद्, ग्र$_1$ गृह्लन् (→गृणन्); दे$_3$ ब्रह्मा (→ब्रह्म); ग्र$_2$ सनातनः (→सनातनं).

७२. –a) का$_1$ नमस्तस्मै, दे$_{8-10}$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ मुवें. मुए. ततस्तस्य (→ततस्तस्मै); ते$_1$ महायोगी (→महादेवो). –b) ते$_1$ द$_1$ ग्र$_1$ दिव्य- (→दिव्यं). –c) दे$_{4.8-10}$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. ऐश्वरं (→ऐश्वर्यं); ब$_3$ सम्भावं, दे$_6$ सद्भाव- (→सद्भावं). –d) द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ प्रददौ (→च ददौ).

७३. –a) का$_1$ ब$_3$ स्वशुभाभ्यां, दे$_1$ संपुटाभ्यां, दे$_2$ स्वप्रभाभ्यां, ते$_1$ स शुभाभ्यां, ग्र$_2$ तु शुभाभ्यां, मुवें. कोमलाभ्यां (→सुशुभाभ्यां); म$_1$ उभाभ्यामथ बाहुभ्यां. –b) ग्र$_1$ प्रस्पृश्य, ग्र$_2$ पस्पर्शत्, म$_1$ पस्पर्श (→संस्पृश्य); दे$_6$ ग्र$_2$ प्रणतार्तिह (?) (→प्रणतार्तिहा). –c) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. स्मयन्ने- (दे$_{10}$ °न्नै) व, न$_1$ स्मयं देवः, ते$_1$ स्वयं वेदाश्, म$_1$ स्वयं देवं (→स्वयं देवः); दे$_4$ स्वयं देवः सोनुगृह्य. –d) दे$_4$ व्याजहार, दे$_{10}$ सोनुगृह्यं, ते$_1$ चानुगृह्य (→सोऽनुगृह्य).

७४. दे$_{4.10}$. ७४ b–७५a ⊙ (द्र. सं.). –a) ब$_1$ दे$_3$ [अ]भ्यन्दितं, दे$_5$ [अ]भ्याथ तद्, दे$_6$ [अ]भ्यर्चितं, म$_1$ [अ]भ्युत्थितं (→[अ]भ्यर्थितं). –b) ब$_1$ दे$_{1.8.9}$ न$_1$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. भवता (→भवतो); ग्र$_2$ [अ]नघ (→मम). –c) ब$_3$ यया, दे$_{3.6}$ त्वया (→मया); का$_1$ कृतं तत् सकलं ब्रह्मन्. –d) द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ सृ (ग्र$_2$ ब्र) ज त्वं (→सृजस्व).

७५. दे$_{4.10}$. a ⊙ (द्र. ७४ पा. वि.). –a) दे$_{1.3}$ ब्रह्म (→ब्रह्मन्). –b) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.5}$ न$_1$ °शिवाख्यया (→°हराख्यया). –c) दे$_{10}$ °रक्षात्मय°, ग्र$_2$ °लक्षालय° (→°रक्षालय°); दे$_4$ °गुणं, ते$_1$ गुणो, म$_1$ गुणान् (→गुणैः). –d) दे$_{10}$ निष्फलः (→निष्कलः).

७६. –a) दे$_4$ सत्यं (→स त्वं); का$_1$ ब$_2$ दे$_{10}$ ममाग्रतः, दे$_4$ मयाग्रजः, दे$_5$ ममाग्रजा (→ममाग्रजः). –b) ते$_1$ °हेतुर (→°हेतोर्); दे$_1$ विनिर्मितं (→विनिर्मितः). –c) ते$_1$ मयैव (→ममैव); दे$_{8.9}$ दक्षणाद् (→दक्षिणाद्); दे$_4$ दक्षिणाङ्गत्वा (?), न$_1$ ग्र$_2$ दक्षिणादंशात्, म$_1$ दक्षिणाङ्गाद्वा (→दक्षिणा-

तस्य देवादिदेवस्य शंभोर्हृदयदेशतः ।
संबभूवाथ रुद्रोऽसावहं तस्यापरा तनुः ॥७७
ब्रह्मविष्णुशिवा ब्रह्मन् सर्गस्थित्यन्तहेतवः ।
विभज्यात्मानमेकोऽपि स्वेच्छया शंकरः स्थितः ॥७८
तथान्यानि च रूपाणि मम मायाकृतानि तु ।
निरूपः केवलः स्वच्छो महादेवः स्वभावतः ॥७९
एभ्यः परतरो देवस्त्रिमूर्तिः परमा तनुः ।
माहेश्वरी त्रिनयना योगिनां शान्तिदा सदा ॥८०
तस्या एव परां मूर्ति मामवेहि पितामह ।
शाश्वतैश्वर्यविज्ञानतेजोयोगसमन्विताम् ॥८१
सोऽहं ग्रसामि सकलमधिष्ठाय तमोगुणम् ।
कालो भूत्वा न तमसा मामन्योऽभिभविष्यति ॥८२
यदा यदा हि मां नित्यं विचिन्तयसि पद्मज ।
तदा तदा मे सान्निध्यं भविष्यति तवानघ ॥८३
एतावदुक्त्वा ब्रह्माणं सोऽभिवन्द्य गुरुं हरः ।
सहैव मानसैः पुत्रैः क्षणादन्तरधीयत ॥८४
सोऽपि योगं समास्थाय ससर्ज विविधं जगत् ।
नारायणाख्यो भगवान् यथापूर्वं प्रजापतिः ॥८५
मरीचिभृग्वङ्गिरसं पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् ।
दक्षमत्रिं वसिष्ठं च सोऽसृजद् योगविद्यया ॥८६　वें.१.१०.८६

दङ्गाद्). –d) दे4 वामांगं, न1 ग्र2 वामांशात् (→वामांगात्); न1 पुरुषोत्तम (→पुरुषोत्तमः).

७७. म1. ७७c–७९d ⊙ (द्र. सं.). –a) का1 ब1.2 देवाति°. दे1.2.5.6.8-10 मुवें. मुए. मुब. देवाधि° (→देवादि°). –b) ब1 °नन्दनः, + °देशतः (→°देशतः). –c) दे4 द1 ग्र1.2 संबभूवादि– (→संबभूवाथ). –d) ब2.3 दे6.8-10 द1 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. तस्य (द1 ग्र2 °स्याः) (→तस्या-); दे8-10 मुवें. मुए. मुब. सोहं, द1 ग्र1 म1 परं (→अहं). –cd) दे3, रुद्रोसावहितस्या°, दे6 रुद्रोमावहीतस्या° (→रुद्रोसावहं तस्या°).

७८. म1. ⊙ (द्र. ७७ पा. वि.); द1 ग्र1.2. cd ⊙. –a) दे8-10 तस्मिन् (→ब्रह्मन्). –c) दे6 विभजात्मानम्, दे10 विभाज्यात्मानम् (→विभज्यात्मानम्). –d) दे1 स्वेच्छाया, दे4 स्वक्षया (→स्वेच्छया); दे4 स्थितं (→स्थितः).

७९. म1. ⊙ (द. ७७ पा. वि.). –a) दे1 विरूपाणि (→च रूपाणि). –b) ब3 दे1 °युतानि, दे5 °हृतानि (→°कृतानि); दे1 वै, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. च (→तु). –c) ब2.3 नीरूपः, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. अरूपः, दे3 नीरूपा, ते1 विकल्पः (→निरूपः); दे1 केलयः (→केवलः); दे5.6.8-10 मुवें. मुए. मुब. स्वस्थो (→स्वच्छो).

८०. –a) ब1 आद्यः (→एभ्यः); दे8-10 मुवें. मुए. मुब. य एभ्यः परतो देवः. –b) ब3 (स)त्रिमूर्तिः (→त्रिमूर्तिः). –c) दे1 माहैश्वरी, दे4 माहीश्वरी, द1 ग्र1 म1 महेश्वरी (द1 °रि, म1 °र) (→माहेश्वरी); द1 ग्र2 म1 त्रिण (द1 °न) यनो (ग्र2 °ना) (→त्रिनयना). –d) दे3 योगिना, दे4 योगिनी (→योगिनां); दे5 तदा (→सदा).

८१. –a) का1 ग्र1.2 म1 तस्य (→तस्या[:]); ब2 दे3.6 एवं, ते1 एवा– (→एव); ब1 दे1.4 न1 परामूर्तिर्, ग्र2 परामूर्त्तिम् (→परां मूर्तिम्); –b) दे1 ममैव हि, दे2.10 न1 ग्र1 म1 मामवैहि, दे4 मामेवैं हि(?), दे6 मामेव हि (→मामवेहि); दे1.10 पितामहः, ते1 पितामहम् (→पितामह). –c) दे8.9 ते1 मुवें. मुए. मुब. °विज्ञानं (→°विज्ञान-); दे1 शाश्वतैश्वर्या विज्ञानस्, ग्र2 शाश्वदैश्वर्यविज्ञानं. –d) ब1.2 दे1.3.6.8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. -समन्वितम्, दे2 द1 ग्र1 म1 -समन्विता, न1 -समन्वितः (→-समन्विताम्); ग्र2 मया योग बलेन वा.

८२. ब2. cd⊙. –b) म1 तनोर्गुणं (→तमोगुणम्). –c) दे4 द1 तु तमसा, न1 समस्तं नो, ग्र1 न तपसा, ग्र2 न तमसो, मुवें. मुए. मुब. न मनसा (→न तमसा). –d) दे1.2 सामान्यो हि (दे2 °भि-), दे6 मामन्योनि (?), द1 ग्र1 म1 ममान्यो हि (द1 °भि-), ग्र2 मान्योऽपि न (→मामन्योऽभि-); द1 ग्र1 °तपिष्यति (→°भविष्यति); दे5 मामन्योमित (?) विष्यसि.

८३. –a) ग्र2 यथा (→यदा). –c) ग्र2 तथा तथा (→तदा तदा); दे1 स (→मे); का1 ब3 दे2.3.5.6 तदा तदात्म (का1 °त्मा) सन्निध्यम्. –d) न1 तदानघ (→तवानघ).

८४. –a) दे3 उक्ता (→उक्त्वा). –b) दे5 सोभिवन्द्ये, न1 सोनुज्ञाप्य (→सोभिवन्द्य); दे5 गुहं (→गुरुं); न1 हरं, द1 हरिः (→हरः). –c) ब1 रत्नैः, दे3.4.6 न1 ते1 रुद्रैः (→पुत्रैः).

८५. –a) दे10 समासाय (?) (→समास्थाय). –c) द1 ग्र1 म1 नारायणश्च (→नारायणाख्यो).

८६. –a) का1 मरीची°(?) (→मरीचि°); दे8.10 ते1 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. °भृग्वंगिरसः (→°भृग्वङ्गिरसं). –b) दे5 पुलस्त्ये (→पुलस्त्यं). –c) दे3 दक्षमत्रि–, दे4 दक्षिमत्रि–, ग्र1 दक्षमित्रं (→दक्षमत्रिं); दे1.2 वशिष्ठं (→वसिष्ठं). –d) ब2 °मायया (→°विद्यया); दे5 सजद्योगां च वेद्यया (?).

वें.१.१०.८९ नव ब्रह्माण इत्येते पुराणे निश्चयं गताः ।
सर्वे ते ब्रह्मणा तुल्याः साधका ब्रह्मवादिनः ॥८७
संकल्पं चैव धर्मं च युगधर्मांश्च शाश्वतान् ।
स्थानाभिमानिनः सर्वान् यथा ते कथितं पुरा ॥८८

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्त्र्यां संहितायां पूर्वविभागे दशमोऽध्यायः ॥१०॥

११

श्रीकूर्म उवाच ।❀

एवं सृष्ट्वा मरीच्यादीन् देवदेवः पितामहः ।
सहैव मानसैः पुत्रैस्तताप परमं तपः ॥१
तस्यैवं तपतो वक्त्राद् रुद्रः कालाग्निसन्निभः ।
त्रिशूलपाणिरीशानः प्रादुरासीत् त्रिलोचनः ॥२
अर्द्धनारीनरवपुः दुष्प्रेक्ष्योऽतिभयंकरः ।
विभजात्मानमित्युक्त्वा ब्रह्मा चान्तर्दधे भयात् ॥ ३
तथोक्तोऽसौ द्विधा स्त्रीत्वं पुरुषत्वमथाकरोत् ।
बिभेद पुरुषत्वं च दशधा चैकधा पुनः ॥४
एकादशैते कथिता रुद्रास्त्रिभुवनेश्वराः ।
कपालीशादयो विप्रा देवकार्ये नियोजिताः ॥५

---

८७. –a) दे$_{10}$ न च (→नव); का$_{1}$ ब्राह्मण दे$_{6}$ ब्रह्मा न (?), म$_{1}$ ब्रह्माणि (→ब्रह्माण); ब$_{1}$ इत्येष, ग्र$_{1}$ इत्येव, ग्र$_{2}$ इत्येवं (→इत्येते). –b) ब$_{1}$ दे$_{6.8-10}$ ते$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. निश्चयो (→निश्चयं); ब$_{1.2}$ दे$_{4}$ ते$_{1}$ गतः, दे$_{6.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. मतः, न$_{1}$ गतं (→गताः). –c) दे$_{3}$ ब्रह्मणः (→ब्रह्मणा); दे$_{6}$ तुष्टि (→तुल्याः); द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ सर्व एते ब्रह्मबुध्या.

८८. –a) दे$_{3}$ सकल्पं (→संकल्पं); दे$_{3}$ चैक (→चैव); दे$_{6}$ धर्मे च, न$_{1}$ धर्मांश्च, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ कल्पं च (→धर्मं च). –b) दे$_{1.10}$ °धर्मं च, दे$_{4}$° धर्माश्च (→°धर्मांश्च); दे$_{1}$ शाश्वतं (→शाश्वतान्); द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ धर्मं च युगशाश्वतं. –c) म$_{1}$ ख्यातं हि (→स्थानाभि–); द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ सर्वे (→सर्वान्). –d) ब$_{2}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ कथिताः (ब$_{2}$° ता) (→कथितं); न$_{1}$ यथावदसृज (?) प्रभुः.

पुष्पिका—

पुराणनाम—का$_{1}$ दे$_{1.4.5.8-10}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे, ब$_{1}$ इति कौर्मे, ब$_{2.3}$ दे$_{2.3.6}$ इति कूर्मपुराणे, न$_{1}$ इति श्रीकौर्मे, ते$_{1}$ इत्यादिमहापुराणे कौर्मे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे पूर्वभागे. **अध्यायनाम**—दे$_{4}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$.⊙; का$_{1}$ ब$_{1.3}$ दे$_{2.3.5}$ ते$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. रुद्रसृष्टिर्नाम, ब$_{2}$ पुत्रसृष्टिर्नाम, दे$_{1}$ रुद्रस्तुतिः, दे$_{6}$ रुद्रसृष्टि, दे$_{8.9}$ रुद्रसृष्टिर्, दे$_{10}$ रुद्रसृष्टिवर्णनोनाम. **अध्यायसंख्या**—दे$_{6}$.⊙; का$_{1}$ ब$_{1.2}$ दे$_{1-3.5.8.9}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ दशमोऽध्यायः, ब$_{3}$ दे$_{4.10}$ मुवें. मुए. मुब. दशमोऽध्यायः ॥१०॥

११

❀ का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{2.3.5.6.8.10}$ मुवें. मुए. मुब. कूर्म उवाच; दे$_{1}$ कूर्म उवा.; दे$_{9}$ कूर्म उ$_{1}$; न$_{1}$ ग्र$_{1}$ कूर्मः; ते$_{1}$ ॐ श्रीशिवः श्रीकूर्मः; द$_{1}$ सूतः; ग्र$_{2}$ म$_{1}$ श्रीकूर्मः.

१. –a) ब$_{1}$ दृष्ट्वा, ब$_{3}$ स्पृष्ट्वा (→सृष्ट्वा); ग्र$_{2}$ एवं मरीच्यादि ऋषि. –d) ब$_{2}$ त**, दे$_{10}$ सुताप, ते$_{1}$ स तेपे (→तताप).

२. –a) ब$_{1}$ दे$_{5}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$म$_{1}$ मुवें. मुए. तस्यैव (→तस्यैवं); ब$_{1}$ दे$_{5}$ तपते, ब$_{2}$ तप्यतो (→तपतो). –b) ब$_{3}$ उग्रः, दे$_{5}$ भद्रः (→रुद्रः); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. °सम्भवः (→°सन्निभः). –c) द$_{1}$ ईशानं (→ईशानः).

३. –a) ब$_{2}$ मुब. °नारीश्वर°, दे$_{1}$ °नारीधर° (→°नारीनर°). –b) ब$_{2}$ दे$_{8.9}$ दुःप्रेक्षोति°, दे$_{1}$ दुःप्रेक्ष्योभि°, दे$_{5}$ (यै)दुःप्रेक्ष्योति° (→दुष्प्रेक्ष्योऽति°). –c) दे$_{4.5}$ विभज्यात्मानं (→विभजात्मानं); दे$_{1.3}$ इत्युक्ता (→इत्युक्त्वा). –d) द$_{1}$ ब्रह्म (→ब्रह्मा); का$_{1}$ वांतरदधे, दे$_{3}$ वासुर्दधे (→चान्तर्दधे); दे$_{4}$ भवं, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ तदा (→भयात्).

४. –a) ब$_{3}$ ततोक्तोऽसौ, दे$_{10}$ तथोक्त्वासौ (→तथोक्तोऽसौ); म$_{1}$ तूष्णीं (→स्त्रीत्वं). –b) दे$_{4}$ द्विधा°, दे$_{8-10}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. तथा° (→अथा°). –c) ब$_{2}$ °षञ्चैव, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ °षात् स्वं च (→°षत्वंच). –d) ब$_{1}$ ते$_{1}$ चैकधा च सः, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ चैकधाकरोत् (→चैकधा पुनः).

५. म$_{1}$. ५d–७a ⊙ (द्र. सं.). –a) दे$_{3.6}$ °दशैव

सौम्यासौम्यैस्तथा शान्ताशान्तैः स्त्रीत्वं च स प्रभुः ।
बिभेद बहुधा देवः स्वरूपैरसितैः सितैः ॥६
ता वै विभूतयो विप्रा विश्रुताः शक्तयो भुवि ।
लक्ष्म्यादयो याभिरीशा विश्वं व्याप्नोति शांकरी ॥७
विभज्य पुनरीशानी स्वात्मानं शंकराद् विभोः ।
महादेवनियोगेन पितामहमुपस्थिता ॥८
तामाह भगवान् ब्रह्मा दक्षस्य दुहिता भव ।
साऽपि तस्य नियोगेन प्रादुरासीत् प्रजापतेः ॥९
नियोगाद् ब्रह्मणो देवीं ददौ रुद्राय तां सतीम् ।
दक्षाद् रुद्रोऽपि जग्राह स्वकीयामेव शूलभृत् ॥१०
प्रजापतिं विनिन्द्यैषा कालेन परमेश्वरी ।
मेनायामभवत् पुत्री तदा हिमवतः सती ॥११
स चापि पर्वतवरो ददौ रुद्राय पार्वतीम् ।
हिताय सर्वदेवानां त्रिलोकस्यात्मनोऽपि च ॥१२
सैषा माहेश्वरी देवी शंकरार्द्धशरीरिणी ।
शिवा सती हैमवती सुरासुरनमस्कृता ॥१३
तस्याः प्रभावमतुलं सर्वे देवाः सवासवाः ।
विन्दन्ति मुनयो वेत्ति शंकरो वा स्वयं हरिः ॥१४   वें.१.११.१५

(→°दर्शते). –b) दे$_{1.9.10}$ °नेश्वरः(→°नेश्वराः). –d) दे$_{10}$ नियोजिता (→नियोजिताः).

६. म$_{1}$. ⊙ (द्र. ५पा. वि.). –a) दे$_{3}$ द$_{1}$ सौम्या सौम्ये, दे$_{4}$ सौम्यासौम्यं, दे$_{10}$ सोप्यासौम्ये, ते$_{1}$ *म्यासोमैः, ग्र$_{2}$ सौम्यस्सौम्यैः (→सौम्यासौम्यैस्); दे$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ शान्तैः, दे$_{5}$ शीताः (→शान्ता). –b) दे$_{4}$ शांतं, दे$_{5}$ शीतैः, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ दान्तैः (→शान्तैः); दे$_{1}$ सा प्रभुः, दे$_{5}$ स प्रभुं (→स प्रभुः). –c) का$_{1}$ विवेध (→बिभेद); दे$_{10}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ देव (→देवः). –d) दे$_{4}$ प्रभूतैर् (→स्वरूपैर्); दे$_{5}$ असितेः, ते$_{1}$ अपि तैः (→असितैः).

७. म$_{1}$. a ⊙ (द्र. ५पा. वि.). –a) ग्र$_{1}$ नानाविधा (→विभूतयो). –b) दे$_{3}$ विद्युताः, दे$_{4}$ विस्तृता, दे$_{10}$ विश्रुतो (→विश्रुताः). –c) का$_{1}$ ते$_{1}$ लक्ष्यादयो, ग्र$_{2}$ लज्जादयो (→लक्ष्म्यादयो); दे$_{1}$ [अ]थ बहुशो, दे$_{4}$ हि ईशान्या, दे$_{8-10}$ या (दे$_{10}$ वा) हविषा, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ बहुविधा, ग्र$_{2}$ -श्च बहुधा, म$_{1}$ [अ]पि बहुधा, मुवें. मुए. यद्वपुषा (→याभिरीशा). –d) दे$_{10}$ चाप्नोति (→व्याप्नोति); ब$_{3}$ दे$_{3}$ शंकरी (→शांकरी).

८. –a) दे$_{4.10}$ ग्र$_{1}$ °रीशानि (दे$_{4}$ °नं), ग्र$_{2}$ °रेशानी (→°रीशानी). –b) का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{1-3.5.6}$ ते$_{1}$ शंकरं (→शंकरात्); ते$_{1}$ द्विजाः (→विभोः); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. स्वत्मांशमकरोद् द्विजाः (दे$_{8.9}$ °द्विभोः). –c) दे$_{4}$ °योग° (→°देव°); दे$_{2}$ °योगेपि (→°योगेन); ते$_{1}$ महोदेवोऽथ योगेन. –d) दे$_{6}$ उपस्थितः, ग्र$_{2}$ उपश्रिता (→उपस्थिता).

९. –c) दे$_{10}$ तस्या (→तस्य). –d) ब$_{1}$ जगत् पतेः, ग्र$_{2}$ प्रजापतिः (→प्रजापतेः).

१०. –a) ग्र$_{2}$ **गात् (→नियोगाद्); दे$_{5.8-10}$ देवि (→देवीं). –b) दे$_{5}$ सतीः (→सतीम्). –c) दे$_{4.6}$ दक्षो (दे$_{6}$ °क्ष) रुद्रोपि, दे$_{8-10}$ ते$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. दाक्षीं रुद्रोऽपि, ग्र$_{2}$ दक्षाद्रुद्रोवि- (→ दक्षाद्रुद्रोऽपि). –d) का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.3.5.6}$ शूलधृक् (→शूलभृत्).

११. –a) का$_{1}$ विचिन्त्यैसा (→विनिन्द्यैषा); दे$_{1.8-10}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. प्रजापतिविनिर्देशात्. –b) का$_{1}$ दे$_{5}$ काले सा, दे$_{2}$ काले स (→कालेन); म$_{1}$ °मेश्वरः (→°मेश्वरी). –d) ते$_{1}$ तथा (→तदा); ते$_{1}$ शुभा (→सती).

मुवें. पुस्तके ११ श्लोकस्य ab, cd मध्ये अधिकम्–
*विभज्य पुनरीशानी आत्मानं शंकराद्विभोः (= ८ab)

१२. –a) ब$_{1}$ सा (→स). –c) दे$_{2.4}$ °लोकानां (→°देवानां). –d) का$_{1}$ दे$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. त्रैलोक्यस्य, ब$_{2}$ त्रिकालस्य, ब$_{3}$ त्रिलोक्या, ते$_{1}$ त्रिलोक्यस्य (→त्रिलोकस्य); दे$_{1}$ [आ]त्मनोपि वा, दे$_{5}$ [आ]त्मनेपि च, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. [आ]त्मनो द्विजाः (→[आ]त्मनोपि च).

१३. दे$_{6}$. १३c –१७ ab ⊙. –a) दे$_{1.5}$ देवीं, म$_{1}$ चैव (→देवी). –c) दे$_{10}$ हिमवती (→हैमवती). –d) दे$_{5}$ °नमस्कृतः, दे$_{10}$ म$_{1}$ °नमस्तुता (→°नमस्कृता).

१४. दे$_{6}$. ⊙ (द्र.१३ पा. वि.). –a) दे$_{4}$ ग्र$_{1}$ नास्याः, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ अस्याः (→तस्याः); दे$_{4.5}$ अखिलं (→अतुलं). –b) ब$_{3}$ दे$_{3.8-10}$ द$_{1}$ सर्व-(→सर्वे). –c) का$_{1}$ ब$_{3}$ दे$_{3}$ न$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. वदन्ति, ब$_{2}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ विदन्ति, दे$_{1}$ विभर्त्ती (→विन्दन्ति); दे$_{8.9}$ वेति, न$_{1}$ वापि (→वेत्ति); ग्र$_{2}$ विन्दन्न-[विन्द]मुनयो वेत्ति. –d) न$_{1}$ ब्रह्मा वा शंकरो हरिः.

१४ श्लोकात्परं ग्र$_{2}$ पुस्तके अधिकम्–
5. * शमा यालस्कलं वन्दे स्तमेसो भास्करोदयः ।
शान्तकल्पस्त्वघौघस्य देविनामानुकीर्तनं ॥
तस्मादहर्निशं देवीं सासनेत् पुरुषो यदि ।
न याति नरकं शुद्धस्साक्षिणं शेषपातकः ॥

वें.१.११.१५ एतद् वः कथितं विप्राः पुत्रत्वं परमेष्ठिनः ।
ब्रह्मणः पद्मयोनित्वं शंकरस्यामितौजसः ।।१५

सूत उवाच ।❀

इत्याकर्ण्याथ मुनयः कूर्मरूपेण भाषितम् ।
विष्णुना पुनरेवैनं पप्रच्छुः प्रणता हरिम् ।।१६

ऋषय ऊचुः ।❀

कैषा भगवती देवी शंकरार्द्धशरीरिणी ।
शिवा सती हैमवती यथावद् ब्रूहि पृच्छताम् ।।१७
तेषां तद् वचनं श्रुत्वा मुनीनां पुरुषोत्तमः ।
प्रत्युवाच महायोगी ध्यात्वा स्वं परमं पदम् ।।१८

श्रीकूर्म उवाच ।❀

पुरा पितामहेनोक्तं मेरुपृष्ठे सुशोभनम् ।
रहस्यमेतद् विज्ञानं गोपनीयं विशेषतः ।।१९
सांख्यानां परमं सांख्यं ब्रह्मविज्ञानमुत्तमम् ।
संसारार्णवमग्नानां जन्तूनामेकमोचनम् ।।२०
या सा माहेश्वरी शक्तिर्ज्ञानरूपाऽतिलालसा ।
व्योमसंज्ञा परा काष्ठा सेयं हैमवती मता ।।२१
शिवा सर्वगताऽनन्ता गुणातीता सुनिष्कला ।
एकानेकविभागस्था ज्ञानरूपाऽतिलालसा ।।२२
अनन्या निष्कले तत्त्वे संस्थिता तस्य तेजसा ।
स्वाभाविकी च तन्मूला प्रभा भानोरिवामला ।।२३
एका माहेश्वरी शक्तिरनेकोपाधियोगतः ।
परावरेण रूपेण क्रीडते तस्य सन्निधौ ।।२४

---

१५. दे6. ⊙ (द्र. १३पा. वि.). –a) का1 दे1 विप्रा (→विप्राः). –b) ते1 प्रभुत्वं (→पुत्रत्वं). –c) ब2 पद्मयोनेस्तु, म1 परयोनित्वं (→पद्मयोनित्वं).

अतः परं दे1.8-10 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. पुस्तकेषु अध्याय समाप्तिर्वर्तते– दे1 इति कूर्मपुराणे देव्यावतारे एकादशोऽध्यायः, दे8-10 मुवें. मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे देव्या (मुवें. मुए. °व्य)वतारे एकादशोध्यायः, द1 ग्र1.2 म1 इति कू(म1 श्रीकू)र्मपुराणे एकादशोऽध्यायः, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे पूर्वभागे देव्यवतारे एकादशोऽध्यायः ।।११।।

❀ दे6. ⊙; दे1 न1 ते1 ग्र1.2 सूतः; म1 श्रीसूतः.

१६. दे6. ⊙ (द्र. १३ पा. वि.).–c) का1 दे4.5 °रेवेमां, ब1-2 दे1.10 °रेवेनं (?), दे2 °रेवैमां, न1 °रेवेदं, द1 ग्र1.2 म1 °रेवेशं (→°रेवैनं). –d) ब2 दे10 प्रणेतो (दे10 °तां) हरिं, द1 ग्र1.2 म1 प्रणतार्तिहं (→प्रणता हरिम्).

❀ दे6. ⊙; न1 ते1 द1 ग्र1.2 म1 ऋषयः.

१७. दे6. ab ⊙ (द्र. १३ पा. वि.). –a) द1 एका (→कैषा); ब1 कैषा देवी भगवती. –c) दे10 हेमवती (→हैमवती). –d) ब3 यथा तद्, दे5 यथा च (→यथावद्).

१८. –a) ग्र2 तु (→ तद्). –b) दे6 पुरुषोत्तम (→पुरुषोत्तमः). –d) न1 °ता स्वं, द1 ग्र2 म1 °त्वाथ, ग्र1 °त्वा च (→°त्वा स्वं).

❀ का1 ब1-3 दे1.2.4-6.10 मुवें. मुए. मुब. कूर्म उवाच; दे3.8.9 कूर्म्म उ.; न1 कूर्मः; ते1 ग्र1.2 म1 श्रीकूर्मः.

१९. –b) दे3.8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. सुशोभने, न1 सुशोभने, + तु शोभने (→सुशोभनम्). –c) का1 विज्ञाय (→विज्ञानं); ग्र2 र * स्यमेदन्तु विज्ञानं (?). –d) का1 प्रयत्नतः (→विशेषतः).

२०. दे5. २०c–२१d ⊙. –a) ब1 संख्यानं, ग्र2 सांख्यानं, (→सांख्यानां). –b) दे4.10 °ज्ञानमनुत्तमं, ते1 चिद्ज्ञानमुत्तमं, दे3.6 °विज्ञानमुद्भवं (→°विज्ञानमुत्तमम्). –d) ब2 °मोक्षदं, द1 ग्र2 म1 °मोचकं (→°मोचनम्).

२१. ब1 दे6. २१c–२२d ⊙(द्र. सं.); दे5. ⊙. –a) ग्र2 मनभवा (→माहेश्वरी). –b) दे1 ज्ञानारूपेण (?) (→ज्ञानरूपा-); दे3.6 °भिलाल । (→ °तिलालसा). –d) दे1 सैवं (→सेयं); दे1 °सुता, + वता, द1 म1 तथा, ग्र1 शुभा, ग्र2 तथा (→मता).

२२. ब1 दे6. ⊙. (द्र. २१ पा. वि.). –a) ग्र2 शिवस्थानगतानां तु. –b) का1 सुनिश्चला, दे2 स्वनिष्कला, दे3. ग्र.2 मुवें. मुए. मुब. [अ]ति निष्कला (→सुनिष्कला). –c) दे4 °विधावस्था, ग्र2 °विभागा च (→ °विभागस्था). –d) दे3 °भिलालसा, द1 ग्र1.2 म1 °तिनिर्मला (→°तिलालसा).

२३. दे6. bcd ⊙. –a) का1 अनन्य , दे2 अनन्ये, दे5 अनन्यं, दे10 अनग्रा (→अनन्या); का1 निश्चले (→निष्कले); दे1 तत्त्वं (→तत्त्वे). –b) दे1 द1 म1 संस्थितां, दे8 संस्तुता, न1 सा स्थिता (→संस्थिता); दे1 निस्व- (?), ग्र1 सास्व,- ग्र2 तत्व-, म1 तस्व- (→तस्य); दे1 °तेजसां (→ °तेजसा). –c) ते1 विन्दुमाला, ग्र2 नवमूला (→तन्मूला). –d) ग्र1 °रिवामता (→°रिवामला); ग्र2 गुणातीता सुनिर्मला.

२४. –a) दे4 का सा, दे5 एकः (?) (→एका); म1 महेश्वरी (→माहेश्वरी). –b) म1 °पासि° (?) (→°पाधि°);

सेयं करोति सकलं तस्याः कार्यमिदं जगत् ।
न कार्यं नापि करणमीश्वरस्येति सूरयः ॥२५
चतस्रः शक्तयो देव्याः स्वरूपत्वेन संस्थिताः ।
अधिष्ठानवशात् तस्याः शृणुध्वं मुनिपुंगवाः ॥२६
शान्तिर्विद्या प्रतिष्ठा च निवृत्तिश्चेति ताः स्मृताः ।
चतुर्व्यूहस्ततो देवः प्रोच्यते परमेश्वरः ॥२७
अनया परया देवः स्वात्मानन्दं समश्नुते ।
चतुर्ष्वपि च वेदेषु चतुर्मूर्तिर्महेश्वरः ॥२८
अस्यास्त्वनादिसंसिद्धमैश्वर्यमतुलं महत् ।
तत्सम्बन्धादनन्ताया रुद्रेण परमात्मना ॥२९
सैषा सर्वेश्वरी देवी सर्वभूतप्रवर्तिका ।
प्रोच्यते भगवान् कालो हरिः प्राणो महेश्वरः ॥३०
तत्र सर्वमिदं प्रोतमोतं चैवाखिलं जगत् ।
स कालोऽग्निर्हरो रुद्रो गीयते वेदवादिभिः ॥३१
कालः सृजति भूतानि कालः संहरते प्रजाः ।
सर्वे कालस्य वशगा न कालः कस्यचिद् वशे ॥३२
प्रधानं पुरुषस्तत्त्वं महानात्मा त्वहंकृतिः ।
कालेनान्यानि तत्त्वानि समाविष्टानि योगिना ॥३३ कू.१.१२.१८

ते$_1$ अनेका वा वियोगतः. –c) का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{1.3-5}$ ते$_1$ परापरेण, दे$_6$ परापरेश- (→परावरेण); ग्र$_2$ योगेन (→रूपेण). –d) दे$_3$ क्रीडतीं, ग्र$_2$ त्रिलते (?) (→क्रीडते).

२५. –a) ब$_1$ येयं, द$_1$ सायं (→सेयं). –c) ग्र$_1$ नाकार्यं (→न कार्यं); दे$_4$ मापि (?), द$_1$ नोपि (?), ग्र$_1$ नाति- (→नापि). –d) दे$_{10}$ ईश्वरः सेति सूरयः, न$_1$ ग्र$_2$ ईश्वरस्याति सू (ग्र$_2$ शू) रयः, ते$_1$ ईश्वरस्येति शब्दयते.

२६. –a) ग्र$_2$ शतशः (→चतस्रः); ब$_1$ दे$_1$ देवाः, दे$_{8.9}$ दिव्याः (→देव्याः). –b) ब$_2$ स्वरूपन्तेषु, दे$_{10}$ स्वरूपे*न (→स्वरूपत्वेन); ब$_2$ संस्थितं, ग्र$_1$ सम्मताः (→संस्थिताः). –c) दे$_3$ अधिष्ठाय, दे$_4$ अधिष्ठा*(→अधिष्ठान°); दे$_3$ °वदा (?), दे$_6$ °जवं (→°वशात्); ग्र$_2$ तस्य (→तस्याः).

२७. –a) ग्र$_2$ शान्तिमाद्या (→शान्तिर्विद्या); का$_1$ दे$_{10}$ प्रविष्टा (→प्रतिष्ठा). –b) ग्र$_2$ निवृत्ता (→निवृत्तिश्); का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{2.3.5.6}$ ते$_1$ °रिति (→°श्चेति). –c) दे$_{10}$ चतुर्वेदस् (→चतुर्व्यूहस्); दे$_1$ स्वतो, दे$_4$ तथा, दे$_5$ तना (?) (→ततो); का$_1$ देवाः, दे$_1$ देहः, दे$_{10}$ देव (?) (→देवः). –d) ग्र$_2$ परमेश्वराः (→परमेश्वरः).

२८. –a) दे$_{10}$ अन्यया (→अनया); दे$_4$ यनयी (?), द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ परमो (→परया); ब$_2$ देवम्, दे$_{10}$ देयः, ग्र$_2$ देव्यः (→देवः). –b) ब$_{1.2}$ आत्मान°, दे$_1$ चात्मान° (→स्वात्मान°); दे$_1$ शमश्नुते, दे$_4$ समश्नुते (→समश्नुते). –c) का$_1$ दे$_{1.3}$ देवेषु, दे$_{4.5.8-10}$ न$_1$ भेदेषु, द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ देहेषु (→वेदेषु); ते$_1$ चतुर्धापि भवेदेषु; ग्र$_2$ चतुष्वतव (?) देहेषु. –d) ब$_{2.3}$ वृत्तिर् (→मूर्तिर्).

२९. –a) दे$_1$ °स्तणादि° (→°स्त्वनादि°); दे$_{10}$ °संसिध्यम्, द$_1$ °संसिद्धिम् (→°संसिद्धम्). –b) म$_1$ अखिलं (→अतुलं); ग्र$_1$ भवेत्, म$_1$ जगत् (→महत्). –c) द$_1$ ग्र$_1$ मुवें. मुए. मुब. अनन्तैषा, ग्र$_2$ अनन्तेषा (→अनन्ताया[ः]). दे$_{10}$ तत्संबंधायादनंता. –d) दे$_6$ परमात्मनः (→परमात्मना).

३०. द$_1$. ab ⊙. –b) दे$_1$ °प्रवर्तिनी, दे$_6$ °प्रवर्तिताः, ते$_1$ °प्रकीर्तिता (→°प्रवर्तिका). –d) ब$_1$ हरिप्राण-, ब$_{2.3}$ हरिप्राणो, दे$_1$ न$_1$ ग्र$_2$ हरः प्राणो (→हरिः प्राणो).

ग्र$_2$ पुस्तके १५ ab, cd मध्ये अधिकम्

6. * ये मनागपि शर्वाणीं स्मरन्ति शरणार्थिनः ।
दुस्तरापारसंसारसागरे न पतन्ति ते ।
यश्शिवं सस्थितं**या गौरी सा महेश्वरी ।
इति मत्वा द्विजश्रेष्ठ शरणं गच्छ पार्वतीं ॥

३१. –a) दे$_{1-3.6}$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ तस्य, ग्र$_1$ तस्मिन् (→तत्र); दे$_{10}$ ग्र$_1$ प्रोक्तं (→प्रोतं). –b) दे$_4$ मौनं, दे$_{10}$ प्रोतं, ग्र$_1$ एतं (→ओतं). –c) दे$_{4.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. कालाग्निर् (→कालोग्निर्); ग्र$_1$ हरौ, ग्र$_2$ हरे (→हरो). दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. देवो (→रुद्रो). –d) दे$_2$ ब्रह्मत्रा° (→वेदवा°).

३२. –b) ब$_1$ दे$_{4.8-9}$ न$_1$ ग्र$_2$ मुवें. मुए. मुब. संहरति (→संहरते). –d) ब$_3$ दे$_{8.9}$ मुवें. वशः (→वशे).

३३. –a) ब$_1$ दे$_4$ ते$_1$ प्रधानपु° (→प्रधानं पु°); दे$_4$ त्वं च (→तत्त्वं). –b) का$_1$ महात्मा त्वम°, ग्र$_2$ महत्तत्वम° (→महानात्मा त्व°); ते$_1$ [आ]त्माहं प्रकृतिस्त्वहम्. –c) का$_1$ कालौदस्यानि, ब$_1$ दे$_{2.3.6}$ कालोदास्यानि, ब$_2$ कालो***, ब$_3$ कालादन्यानि, दे$_5$ कालानन्यानि, ते$_1$ कालोदास्यति (→कालेनान्यानि). –d) का$_1$ दे$_2$ समाधिस्तानि, ब$_3$ दे$_5$ समाधिस्थानि, दे$_{3.6}$ समाधिस्थस्य, ग्र$_{1.2}$ म$_1$ समादिष्टानि (→समाविष्टानि); ब$_{1-3}$ दे$_{1.2.4-6}$ योगिनां (→योगिना).

वें.१.१२.१९ तस्य सर्वजगत्सूतिः शक्तिर्मायेति विश्रुता ।
तयेदं भ्रामयेदीशो मायावी पुरुषोत्तमः ॥३४
सैषा मायात्मिका शक्तिः सर्वाकारा सनातनी ।
वैश्वरूप्यं महेशस्य सर्वदा संप्रकाशयेत् ॥३५
अन्याश्च शक्तयो मुख्यास्तस्य देवस्य निर्मिताः ।
ज्ञानशक्तिः क्रियाशक्तिः प्राणशक्तिरिति त्रयम् ॥३६
सर्वासामेव शक्तीनां शक्तिमन्तो विनिर्मिताः ।
माययैवाथ विप्रेन्द्राः सा चानादिरनन्तया ॥३७
सर्वशक्त्यात्मिका माया दुर्निवारा दुरत्यया ।
मायावी सर्वशक्तीशः कालः कालकरः प्रभुः ॥३८
करोति कालः सकलं संहरेत् काल एव हि ।
कालः स्थापयते विश्वं कालाधीनमिदं जगत् ॥३९
लब्ध्वा देवाधिदेवस्य सन्निधिं परमेष्ठिनः ।
अनन्तस्याखिलेशस्य शंभोः कालात्मनः प्रभोः ॥४०
प्रधानं पुरुषो माया माया चैवं प्रपद्यते ।
एका सर्वगताऽनन्ता केवला निष्कला शिवा ॥४१

३४. –a) दे1 सर्वा, न1 सर्वं (→सर्व-); मुवें. मुए. मुब. °मूर्तिः (→°सूतिः); ग्र1 ****जगत्सूतिः. –b) दे1 शक्तिमा-, दे4 शोंतिमा-, ते1 शक्तिमान्, ग्र2 शक्नुर्मा- (→शक्तिर्मा-). –c) दे8.9 द1 ग्र1 मुवें. मुए. मुब. तदेयं (→तयेदं); ब1 ईशं (→ईशो). –d) दे1 पुरमेश्वरः, दे9 पुरुषोत्तम (→पुरुषोत्तमः).

३५. ग्र2. ३५b इत्यारभ्य ३८c 'शक्तिः' यावत् ⊙ (द्र. सं.). –a) दे3 °यान्विका (?)(→°यात्मिका). –b) दे3 सर्वकारा (→सर्वाकारा); द1 ग्र1 म1 सनातना (→सनातनी). –c) का1 ब2 दे1.4.6.8-10 मुवें. मुए. मुब. विश्वरूपं, ब1 दे5 वैश्वरूपी (दे5 °पां), दे2.3 वैश्वरूपं, द1 ग्र1 म1 सैवरूपं (द1 °पी), (→वैश्वरूप्यं). –d) का1 स्वंप्रकाशयेत्, ते1 संप्रकाशयत् (→संप्रकाशयेत्).

३६. का1 द1 ३६d–३७b ⊙ (द्र. सं.); दे3.6 ३६c–३८c ⊙ (द्र. सं.); ग्र2 ३६c 'शक्तिः' यावत् ⊙ (द्र. ३५पा. वि.). –a) दे3 अन्याश्व (?), ते1 अन्यास्तु (→अन्याश्च). –b) दे10 सूस्य (?), ते1 तस्या (→तस्य); दे4 °स्य संस्थिताः, म1 °विनिर्मिताः (→-°स्य निर्मिताः); दे1 ता देवेन विनिर्मिताः. –c) दे1 ज्ञानशः * क्रि°, दे3 ज्ञानशक्ति क्रि° (→ज्ञानशक्तिः क्रि°); ग्र2 °शक्ति- (→°शक्तिः). –d) म1 त्रिधा (→त्रयम्).

३७. का1 द1. ab ⊙; दे3.6. ⊙ (द्र ३६ पा. वि.). –a) ब1 °मेवमेव (?) (→°मेव). –b) ग्र1.2 म1 °मन्तोथ (→°मन्तो वि-); न अतश्चरति निर्मिता, दे4 शक्तिर्मनीश्वरोमता, न1 शक्ति मत्वं विनिर्मितः. –c) ब3 द1 ग्र1.2 मायया, म1 मायाया (→माययै-); दे10 द1 ग्र1.2 म1 चाथ (→-वाथ). –d) का1 सैवा°, दे5 सचा° (?), द1 संचा (?) (→सा चा°); ब1 °रितिव्यया, ब2 दे5 °रनन्यजा, ब3 °रनन्त्यया, दे4 °रणाव्यया, दे8-10 मुवें. मुए. °रनश्वरा (मुवें. मुए. °राः), न1 °रनव्यया, ते10 रनन्यराः (?), द1 ग्र1 म1 °रनन्यया, ग्र2 °रनन्यथा (→°रनन्तया).

३८. दे3.6. abc ⊙ (द्र. ३६पा. वि.). –a) दे1 °शक्त्यात्मया, ते10 शक्त्यधिका (→°शक्त्यात्मिका); का1 दुर्गा (→माया). –b) का1 ब2.3 दे2.5 दुर्निवार्या, न1 दुर्निरूपा (→दुर्निवारा); दे5 दुरामया (?), ते1 हरस्वसा (→दुरत्यया). –c) ब2 शक्तिमान् शर्वः, ब3 सर्वशक्तिः स [:] (→सर्वशक्तीशः); ग्र2 सा मायावीसर्वशक्तिः. –d) न1 कालहरः, द1 ग्र1 म1 सर्वकरः, ग्र2 सर्वाकरः (→कालकरः); दे1 परः (→प्रभुः); ब2 स कालनकरः प्रभुः.

३९. –a) ग्र2 संकल्पं, न1 सकलः (→सकलं). –b) ब2 संहारं, दे1 -महरेत् (?), दे4 हरते (→संहरेत्); दे1 च (→हि). –c) ग्र2 काले (→कालः); का1 दे2.5 तापयते, ग्र1 त्वाप्यायते (→स्थापयते). –d) ब3 कालाध*नम्, दे1 कालाधीनम्, दे3.6 कालाधारम्, दे4 कालादीनाम् (→कालाधीनम्).

४०. –a) दे3 लस्क (?), का1 लब्धा (→लब्ध्वा); का1 ब2 दे5 ते1 द1 ग्र2 देवादि°, ब1 दे2 देवाति°, दे4 देशादि° (?) (→देवाधि°). –b) दे1 सन्निधो (?), द1 ग्र1.2 म1 सन्निध्य, मुवें. सन्निधं (→सन्निधिं). –c) दे1 अपिले*शं (→अखिलेशस्य). –d) दे6 कालात्मने (→ कालात्मनः); दे1.6.10 प्रभो (→प्रभोः).

ब1 पुस्तके ४०. श्लोकस्य पूर्वार्धात्परं अधिकम्—
अनन्तस्याप्रमेयस्य.

४१. –a) दे2 ग्र2 प्रधानः, दे6 प्रधान- (→प्रधानं); दे5 पुरुषे, ते1 पुरुषं (→पुरुषो); ते1 चैव (→माया). –b) ब1 यया, ब3 दे2.3 न1 मायी, द1 मया (→माया); ब2 यैव, दे4 चैव, मुवें. मुए. मुब. सैव (→चैवं); का1 ब1.2 दे1.3.4.6 द1 ग्र1.2 म1 प्रभिद्यते, ब3 प्रतिष्ठिता, दे5 अभिद्यते, न1 प्रसिद्ध्यते (→प्रपद्यते). –c) का1 दे2 एषा, दे5 एष (→एका); दे1

एका शक्तिः शिवैकोऽपि शक्तिमानुच्यते शिवः ।
शक्तयः शक्तिमन्तोऽन्ये सर्वशक्तिसमुद्भवाः ॥४२
शक्तिशक्तिमतोर्भेदं वदन्ति परमार्थतः ।
अभेदं चानुपश्यन्ति योगिनस्तत्त्वचिन्तकाः ॥४३
शक्तयो गिरिजा देवी शक्तिमन्तोऽथ शंकरः ।
विशेषः कथ्यते चायं पुराणे ब्रह्मवादिभिः ॥४४
भोग्या विश्वेश्वरी देवी महेश्वरपतिव्रता ।
प्रोच्यते भगवान् भोक्ता कपर्दी नीललोहितः ॥४५
मन्ता विश्वेश्वरो देवः शंकरो मन्मथान्तकः ।
प्रोच्यते मतिरीशानी मन्तव्या च विचारतः ॥४६
इत्येतदखिलं विप्राः शक्तिशक्तिमदुद्भवम् ।
प्रोच्यते सर्ववेदेषु मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥४७
एतत् प्रदर्शितं दिव्यं देव्या माहात्म्यमुत्तमम् ।
सर्ववेदान्तवेदेषु निश्चितं ब्रह्मवादिभिः ॥४८
एकं सर्वगतं सूक्ष्मं कूटस्थमचलं ध्रुवम् ।
योगिनस्तत् प्रपश्यन्ति महादेव्याः परं पदम् ॥४९
आनन्दमक्षरं ब्रह्म केवलं निष्कलं परम् ।
योगिनस्तत् प्रपश्यन्ति महादेव्याः परं पदम् ॥५०
परात्परतरं तत्त्वं शाश्वतं शिवमच्युतम् ।
अनन्तप्रकृतौ लीनं देव्यास्तत् परमं पदम् ॥५१
शुभं निरञ्जनं शुद्धं निर्गुणं द्वैतवर्जितम् ।
आत्मोपलब्धिविषयं देव्यास्तत् परमं पदम् ॥५२
सैषा धात्री विधात्री च परमानन्दमिच्छताम् ।
संसारतापानखिलान् निहन्तीश्वरसंश्रया ॥५३ वे.१.१२.३८

सर्वमया (→सर्वगता). –d) का1 दे1 निःकला (निष्कला); दे1 शिव (→शिवा).

४२. –a) का1 दे10 ग्र1 शिवै (दे10 वे)कापि, दे1 ग्र2 शिवो कोपि (?), दे4 तथैकोपि, दे8 शिवेकोपि, म1 स चैकोपि (→शिवैकोपि). –b) दे1 –मुच्यते, (?) दे3 उच्यते (?), न1 न्युच्यते (?) द1 ग्र1.2 म1 प्रोच्यते (→उच्यते); दे1 शिवं (→शिवः). –c) दे4 शक्तितः (→शक्तयः); दे1 अन्य-, द1 ग्र 1.2 म1 वै (→[अ]न्ये). –d) ब2.3 दे3-6 ते1 ग्र2 म1 सर्वे (→सर्व-).

४३. –a) दे1.3 शक्तिः, न1 ग्र2 शक्तेः (→शक्ति-); दे6 °मतोभेदं (→ °मतोर्भेदं). –b) दे3 पश्यन्ति (→वदन्ति); दे4 परमर्षयः (→परमार्थतः). –c) द1 ग्र1 म1 अभेदश्चापि (→अभेदश्चानु°). –d) न1 तद्विचिन्तकाः (→तत्त्वचिन्तकाः).

४४. –b) दे1 मुवें. मुए. मुब. शक्तिमानथ (→शक्तिमन्तोऽथ). –c) दे1 वाथ (→चायं). –d) ग्र2 कथ्यते (→पुराणे).

४५. –a) का1 भोग्य-, दे5.6 योग्या (→भोग्या). –b) का1 दे1 ग्र1 माहेश्वर°, ग्र2 पतेश्वर° (→महेश्वर°); द1 °परिव्रता (?)(→°पतिव्रता). –c) ग्र2 म1 भोज्यते (→प्रोच्यते); न1 प्रोक्ता, म1 भर्ता (→भोक्ता).

४६. –a) दे10 मता, ग्र2 महा (?), म1 माता (→मन्ता). –c) ब2 मतिरीशाना, ब3 सद्भिरीशानी, ते1 सा गिरीशाना, ग्र2 परमेशानी (→मतिरीशानी).

४७. –a) दे3.4 °दाखिलं (→°दखिलं); ग्र2 देवी (→विप्राः). –b) ब2.3 दे1.8-10 शक्तिः द1 ग्र1 म1 सर्वे (→शक्ति-); का1 ब3 दे1.3.6.8.10 ते1 द1 ग्र1 समुद्भवं (द1 ग्र1 °वाः), न1 अनुद्भवम् (→°मदुद्भवम्). –c) का1 प्रोच्यन्ते (→प्रोच्यते); ब1 दे1.10 न1 ग्र1 देवेषु, म1 देवेषु, + वेदेषु (→वेदेषु).

४८. –a) दे4 प्रकाशितं (→प्रदर्शितं); द1 ग्र1.2 म1 एतच्च दर्शितन्दिव्यम्. –b) ब1 °म्यनुत्तमं(?) (→°म्यमुत्तमम्). –c) ग्र1.2 म1 सर्वैर् (→सर्व-); ब1 दे2.8.9 द1 म1 मुवें. मुए. मुब. °वादेषु (→°वेदेषु). –d) ग्र1.2 म1 निखिलं (→निश्चितं).

४९. ब1. cd ⊙. –a) दे1 एतं, दे4 एतत्, द1 ग्र1.2 म1 एव (→एकं); दे1 सर्वमतं (→सर्वगतं). –c) ब2 तं प्रप°, ते1 तु प्रप°, न1 द1 ग्र1 म1 तत्र प°, ग्र2 तत्तु प° (→तत्प्रप°). –d) दे4.6 महादेव्या, ग्र1 महादेव्यः (→महादेव्याः); दे3 पदे, दे5 पदां (→पदम्).

५०. दे1 ब2 द1 ग्र1 म1. cd ⊙; दे4.10 न1 ग्र2. ⊙. –a) का1 ब1-3 दे1.2.3.5.6 अनन्त° (→आनन्द°); द1 ग्र1 अजरं, म1-जननं (→अक्षरं); ग्र1 ब्रह्मा (→ब्रह्म). –b) दे5 निष्कले (→निष्कलं).

५१. ग्र2. ⊙. –b) ब1 दे1 ते1 अव्ययम् (→अच्युतम्). –c) ब2.3 दे4.6.10 न1 ते1 द1 अनन्तं (→अनन्त°); दे1 °प्रकृतो, ग्र1 °प्रकृतेर् (→°प्रकृतौ); दे1 नीरं, दे8.9 लीने, दे10 लीलं, न1 लीन- (→लीनं).

५२. ग्र2. ⊙. –a) का1 ब1-3 दे1-4.8-10 ते1 शुभ्रं, दे5 श्वभ्रं (→शुभं); दे4 शुभ्रं (→शुद्धं). –b) द1 ग्र1 म1 दैन्य° (→द्वैत°). –c) म1 °पलब्धविषयं (→°पलब्धिविषयं).

५३. –a) दे5 सैव (→सैषा). –c) का1 °तापनिखिलान्, दे1 °तापलिखिता (?), द1 म1 °तापान् सकलान्.

वें. १.१२.३६ तस्माद् विमुक्तिमन्विच्छन् पार्वतीं परमेश्वरीम् ।
आश्रयेत् सर्वभावानामात्मभूतां शिवात्मिकाम् ॥५४
लब्ध्वा च पुत्रीं शर्वाणीं तपस्तप्त्वा सुदुश्चरम् ।
सभार्यः शरणं यातः पार्वतीं परमेश्वरीम् ॥५५
तां दृष्ट्वा जायमानां च स्वेच्छयैव वराननाम् ।
मेना हिमवतः पत्नी प्राहेदं पर्वतेश्वरम् ॥५६

मेनोवाच ।※

पश्य बालामिमां राजन् राजीवसदृशाननाम् ।
हिताय सर्वभूतानां जाता च तपसावयोः ॥५७
सोऽपि दृष्ट्वा ततः पुत्रीं तरुणादित्यसन्निभाम् ।
कपर्दिनीं चतुर्वक्त्रां त्रिनेत्रामतिलालसाम् ॥५८
अष्टहस्तां विशालाक्षीं चन्द्रावयवभूषणाम् ।
निर्गुणां सगुणां साक्षात् सदसद्व्यक्तिवर्जिताम् ॥५९
प्रणम्य शिरसा भूमौ तेजसा चातिविह्वलः ।
भीतः कृताञ्जलिस्तस्याः प्रोवाच परमेश्वरीम् ॥६०

हिमवानुवाच ।※

का त्वं देवि विशालाक्षि शशाङ्कावयवाङ्किते ।
न जाने त्वामहं वत्से यथावद् ब्रूहि पृच्छते ॥६१
गिरीन्द्रवचनं श्रुत्वा ततः सा परमेश्वरी ।
व्याजहार महाशैलं योगिनामभयप्रदा ॥६२

ग्र2 °तापानिखिलान् (→°तापानखिलान्). –d) दे1.9 °श्वरं (→°श्वर-); द1 ग्र1.2 म1 °संज्ञया, मुवें. मुए. मुब. °संश्रयात् (→°संश्रया); ब2 निहन्तन्तीश्वराश्रया(?).

५४. दे3. cd ⊙. –a) द1 अन्विच्छेत्, ग्र2 इच्छन् सन् (→अन्विच्छन्). –b) दे3.4.6 पार्वती-, दे5 पार्वनीं (→पार्वतीं). –c) दे5 मा (?) श्रयेत्, ग्र2 ब्रह्मये (→आश्रयेत्); का1सर्वभावनाम्, ब2 सर्वभोगानाम्, मुवें. मुए. मुब. सर्वभूतानाम् (→सर्वभावानाम्). –d) दे5.6 शिवात्मकां (दे6 °कं) (→शिवात्मिकाम्).

५५. दे3. ⊙. –a) का1 दे1 पुत्री (→पुत्रीं); का1 सर्वाणां, ब1 दे1 सर्वाणी, म1 कल्याणीं (→शर्वाणीं). –b) दे5 तस्या (→तप्त्वा); ब3 दे6 सुदुस्तरं, दे1 सुदुष्करां (?), दे5 सुदुष्करं, न1 सुरेश्वरीं, ग्र2 सुदुश्चिरं, मुवें. मुए. मुब. सुदुश्चरन् (→सुदुश्चरम्). –d) दे1 ग्र2 पार्वती- (→पार्वतीं); ब1 दे1.5 न1 ते1 द1 ग्र1.2 म1 परमेश्वरः, पर्वतेश्वरः (→परमेश्वरीम्).

५६. –a) न1 जातमात्राञ्च, + जायमानां च, ग्र2 जायमानाञ्च, + वाञ्च मानञ्च वै (?) (→जायमानाञ्च). –b) दे4 स्वेच्छया च (→स्वेच्छयैव); दे5.6 वरानना, न1 पुरातनां, ते1 वरांगनां (→वराननाम्). –c) दे10 °तः पुत्री, द1 °तत्पत्नी (→°तः पत्नी). –d) का1 प्रहेयं, म1 प्रालेयं, + प्राहेयं (→प्राहेदं); दे1.8-10 परमेश्वरं (दे10-री) (→पर्वतेश्वरम्).

※दे3 मैनोवाच; दे4.8-10 मेना उवाच; ते1 मेना**च; द1 ग्र1.2 म1 मेना.

५७. का1 ब्राह्मीम् (→बालाम्). –b) का1 °सदृशाननीं, ग्र1 °सदृशाननात् (?) (→°सदृशाननाम्). –c) न1 °लोकानां (→°भूतानां). –d) ब1-3 दे2-6.8-10 न1 ते1 द1 ग्र1.2 म1 जाताश्च (ग्र2°तश्च) (→जाता च); ब2 तपसां च यैः, ब3 तपसा च मे, दे5 तपसा तयोः, दे6 तपसानयोः (→तपसावयोः).

५८. –a) दे 3 दृष्ट (?) (→दृष्ट्वा); दे1 द1 ग्र1.2 म1 महादेवीं, मुवें.मुए.मुब. ततो देवीं (→ततः पुत्रीं). –c) दे1.4.6 कपर्द्दिनी (→कपर्दिनीं); का1 चतुर्वक्त्रीं (→चतुर्वक्त्रां). –d) ब2 अभिलाषदां, दे5 अतिलालसीं, द1 ग्र1.2 अथ लालसां (ग्र1 °सीं), म1 च त्रिशूलिकां (→अतिलालसाम्).

५९. द1 ग्र1 म1. cd ⊙. दे4 चन्द्रा च पंचभूषणां, द1 ग्र1 म1 शशांकावयवां शुभां, ग्र2 शशांकावयशोभितां. –c) दे1 निर्गुणं (→निर्गुणां); दे5 सगुणान् (→सगुणां); न1 साक्षां (→साक्षात्). –d) दे4 °सन्निभां, दे6.10 °वर्जितं, ग्र2 °रूपिणीं (→°वर्जिताम्).

६०. द1 ग्र1 म1. ⊙. –b) ग्र2 तेन ते (→तेजसा); दे1.6.2 न1 चापि, ग्र2 [अ]मित- (→चाति-); दे1 °विह्वलाः (→°विह्वलः). –c) का1 भीमः, ग्र2 शिवः (→भीतः).

※ द1 ग्र1.2 म1.⊙; ते1 म1 हिमवान्.

६१. द1 ग्र1 म1. ⊙. –a) ग्र2 कामं (→का त्वं); दे10 देवी (→देवि); दे10 ते1 विशालाक्षी (→विशालाक्षि). –b) दे10 कुशांक (?) (→शशाङ्का-); ब1 °ङ्कितां, ब2.3 दे2.4.6 ते1 °ङ्किता (→°ङ्किते). –c) ब1 ग्र2 वत्स (→वत्से); दे1 न ना ने का महादेवि(?).

६२. –b) दे3 ततस्त्वं (→ततः सा). –c) दे2 (हि)व्याजहार, दे6 आजहार (→व्याजहार). –d) दे6 अभयप्रद (→अभयप्रदा).

देव्युवाच ।❀

मां विद्धि परमां शक्तिं परमेश्वरसमाश्रयाम् ।
अनन्यामव्ययामेकां यां पश्यन्ति मुमुक्षवः ॥६३
अहं वै सर्वभावानामात्मा सर्वान्तरा शिवा ।
शाश्वतैश्वर्यविज्ञानमूर्तिः सर्वप्रवर्तिका ॥६४
अनन्ताऽनन्तमहिमा संसारार्णवतारिणी ।
दिव्यं ददामि ते चक्षुः पश्य मे रूपमैश्वरम् ॥६५
एतावदुक्त्वा विज्ञानं दत्त्वा हिमवते स्वयम् ।
स्वं रूपं दर्शयामास दिव्यं तत् पारमेश्वरम् ॥६६
कोटिसूर्यप्रतीकाशं तेजोबिम्बं निराकुलम् ।
ज्वालामालासहस्राढ्यं कालानलशतोपमम् ॥६७
दंष्ट्राकरालं दुर्द्धर्षं जटामण्डलमण्डितम् ।
त्रिशूलवरहस्तं च घोररूपं भयानकम् ॥६८
प्रशान्तं सौम्यवदनमनन्ताश्चर्यसंयुतम् ।
चन्द्रावयवलक्ष्माणं चन्द्रकोटिसमप्रभम् ॥६९
किरीटिनं गदाहस्तं नूपुरैरुपशोभितम् ।
दिव्यमाल्याम्बरधरं दिव्यगन्धानुलेपनम् ॥७०
शङ्खचक्रधरं काम्यं त्रिनेत्रं कृत्तिवाससम् ।
अण्डस्थं चाण्डबाह्यस्थं बाह्यमाभ्यन्तरं परम् ॥७१
सर्वशक्तिमयं शुभ्रं सर्वाकारं सनातनम् ।
ब्रह्मेन्द्रोपेन्द्रयोगीन्द्रैर्वन्द्यमानपदाम्बुजम् ॥७२
सर्वतः पाणिपादान्तं सर्वतोऽक्षिशिरोमुखम् ।
सर्वमावृत्य तिष्ठन्तं ददर्श परमेश्वरम् ॥७३ वें.१.१२.५६

❀ दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. श्रीदेव्युवाच; दे$_{4}$ देव्य उवाच; ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ देवी.

६३. –a) दे$_{1}$ परमा, परमं (→परमां). –b) व$_{2}$ न$_{1}$ °समाश्रयात्, दे$_{3}$ °समाश्रयीं (?), दे$_{4.6.10}$ °समाश्रयं, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ °समाश्रिताम्, म$_{1}$ °परिग्रहा (→°समाश्रयाम्). –d) ब$_{1}$ एकी यां, दे$_{3}$ एकां या (→एकां यां).

६४. –a) दे$_{8.9}$ मुवें.मुए.मुब.हि (→वै); ब$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ °भूतानां (→°भावानां). –b) दे$_{8-10}$ मात्रा (→आत्मा); दे$_{1}$ सर्वान्तराणि(?) वा, दे$_{4}$ सर्वान्तराश्रया, दे$_{5}$ सर्वाभरा शिवा, मुवें. मुए. सर्वात्मना शिवा (→सर्वान्तरा शिवा). –c) ब$_{3}$ दे$_{6}$ °विज्ञाना (→°विज्ञान-); दे$_{1}$ शाश्वती सर्वविज्ञाना, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ शाश्वता सर्वविज्ञेया (ग्र$_{1}$ म$_{1}$ °य). –d) दे$_{1}$ -सर्वमूर्ति° (→-मूर्तिः सर्व°); न$_{1}$ ते$_{1}$ °प्रवृत्तिगा (ते$_{1}$ °का), ग्र$_{1.2}$ °प्रवर्त्तका (→°प्रवर्तिका).

६५. –a) का$_{1}$ °महिता (?) (→°महिमा). –b) का$_{1}$ °तारिणीं, न$_{1}$ °तारणा (→°तारिणी); ते$_{1}$ संसारान्तर-चारिणी. –c) दे$_{10}$ दधामि (→ददामि). –d) दे$_{1}$ परमेश्वरं, ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ योगमैश्वरं (→रूपमैश्वरम्).

६६. दे$_{1}$. cd ⊙. –a) दे$_{3}$ उक्ता (→उक्त्वा). –b) दे$_{10}$ दत्त्वा हिमवतेश्वरं, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ दत्त्वा हिमवतस्स्वयम्. –c) का$_{1}$ ब$_{1.3}$ दे$_{3.4}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ स्वरूपं (→स्वं रूपं). –d) का$_{1}$ ब$_{1}$ दे$_{1.3.6}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. परमेश्वरम् (→पारमेश्वरम्).

६७. –b) ब$_{3}$ तेजोराशि-, दे$_{3}$ ततो बिम्बं, न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ तेजो विश्वं (→तेजोबिम्बं). –c) ग्र$_{2}$ °सहस्राभं (→सहस्राढ्यं); म$_{1}$ ज्वालाभ्याश्च सहस्राभ्याम्. –d) द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ दा (ग्र$_{2}$ द) वानल° (→कालानल°).

६८. –a) दे$_{1}$ दंष्ट्वा (?) (→दंष्ट्रा-); दे$_{2.6}$ ग्र$_{2}$ °करालदुर्द्धर्षं (→°करालं दुर्द्धर्षं); ते$_{1}$ दुर्दर्शं (→दुर्द्धर्षं). –c) द$_{1}$ त्रिशूलधर° (→त्रिशूलवर°). –d) दे$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ भयावहम् (→भयानकम्); ब$_{1}$ घोररूपभयङ्करम्.

६९. –a) ब$_{3}$ दे$_{1.4.8-10}$ प्रशान्त- (→प्रशान्तं); दे$_{1}$ सौम्यनयनं (→सौम्यवदनम्). –b) का$_{1}$ दे$_{1.10}$ न$_{1}$ अनन्तै-श्वर्य°, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ अनेकाकल्प° (→अनन्ताश्चर्य°). –d) ग्र$_{2}$ °समाप्रभम् (?) (→°समप्रभम्).

७०. –a) दे$_{1}$ किरीटिनीं (→किरीटिनं); दे$_{6}$ किरीटिन-महाहस्तं, न$_{1}$ वरदाभयहस्तं च. –c) दे$_{5}$ दिव्या(?)(→दिव्य-); ब$_{2.3}$ दे$_{5}$ °मालाम्बर° (→°माल्यांबर°).

७१. –a) का$_{1}$ चक्रांकितं, ब$_{3}$ दे$_{1.3-6}$ न$_{1}$ °चक्रकरं (→°चक्रधरं); दे$_{3}$ वाक्यं, दे$_{4}$ सौम्यं, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ रस्यं, म$_{1}$ देवं (→काम्यं). –b) ब$_{3}$ कीर्तिवाससम् (→कृत्तिवाससम्). –c) दे$_{3.6}$ मुण्डस्त्वं, ते$_{1}$ अन्तस्थं(→अण्डस्थं); दे$_{3.6}$ °बाह्यस्त्वं (→°बाह्यस्थं). –d) ब$_{2}$ दे$_{3.6.10}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ अभ्यन्तरं (→आभ्यन्तरं); ग्र$_{2}$ शुभम् (→परम्).

७२. दे$_{4}$. cd ⊙. –a) दे$_{1}$ शर्वशक्ति°, न$_{1}$ सर्वं सर्व°, ग्र$_{2}$ स वै शक्ति° (→सर्वशक्ति°); दे$_{1}$ शक्तं, द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ शंभुं, ग्र$_{2}$ सर्वं (→शुभ्रं). –b) न$_{1}$ सर्वाधारं (→सर्वाकारं). –c) का$_{1}$ ब्रह्मेन्द्रोपीन्द्र° (→ब्रह्मेन्द्रोपेन्द्र°). –d) दे$_{6}$ °पदाम्बुजैः (→°पदाम्बुजम्).

७३. –a) ब$_{1-3}$ दे$_{5}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ °पादन्तत्, दे$_{10}$ °पादन्तौ (→°पादान्तं). –b) ते$_{1}$ सर्वत्राक्षिशिरोमुखम्. –c)

वें१.१२.६० दृष्ट्वा तदीदृशं रूपं देव्या माहेश्वरं परम् ।
भयेन च समाविष्टः स राजा हृष्टमानसः ॥७४
आत्मन्याधाय चात्मानमोङ्कारं समनुस्मरन् ।
नाम्नामष्टसहस्रेण तुष्टाव परमेश्वरीम् ॥७५

हिमवानुवाच ।❀

शिवोमा परमा शक्तिरनन्ता निष्कलाऽमला ।
शान्ता माहेश्वरी नित्या शाश्वती परमाक्षरा ॥७६
अचिन्त्या केवलाऽनन्त्या शिवात्मा परमात्मिका ।
अनादिरव्यया शुद्धा देवात्मा सर्वगाऽचला ॥७७
एकानेकविभागस्था मायातीता सुनिर्मला ।
महामाहेश्वरी सत्या महादेवी निरञ्जना ॥७८
काष्ठा सर्वान्तरस्था च चिच्छक्तिरतिलालसा ।
नन्दा सर्वात्मिका विद्या ज्योतीरूपाऽमृताक्षरा ॥७९
शान्तिः प्रतिष्ठा सर्वेषां निवृत्तिरमृतप्रदा ।
व्योममूर्त्तिर्व्योमलया व्योमाधाराऽच्युताऽमरा ॥८०
अनादिनिधनाऽमोघा कारणात्मा कलाऽकला ।
क्रतुः प्रथमजा नाभिरमृतस्यात्मसंश्रया ॥८१
प्राणेश्वरप्रिया माता महामहिषघातिनी ।
प्राणेश्वरी प्राणरूपा प्रधानपुरुषेश्वरी ॥८२

दे$_{6.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. तिष्ठन्तीं (→तिष्ठन्तं). –d) दे$_{4.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. परमेश्वरीम् (→परमेश्वरम्).

७४. –a) का$_{1}$ दे$_{2.5}$ न$_{1}$ ग्र$_{2}$ तदीश्वरं (→तदीदृशं). –b) का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.3}$ दिव्यं, ग्र$_{2}$ सर्वे (→देव्या); म$_{1}$ शिवं (→परम्). –d) का$_{1}$ [आ]कृष्टमानसः (→हृष्टमानसः).

७५. –a) दे$_{3.10}$ °न्याचापचा- (?), ग्र$_{2}$ °न्यात्मान च (?) (→°न्याधाय चा-). –c) दे$_{10}$ मम (→अष्ट-).

७५. b परं दे$_{5}$ पुस्तके अधिकम्—

* दृष्ट्वा तदीश्वरं रूपं देव्या माहेश्वरं परम् । (= ७४ab).

❀ न$_{1}$ ते$_{1}$ ग्र$_{2}$ हिमवान्.

७६. –a) ब$_{1-3}$ दे$_{1-6}$ ॐ शिवो° (→शिवो°); ब$_{1}$ मे (→-मा); दे$_{10}$ शिवोपमा परा, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ शिवा माया परा (→शिवोमा परमा). –b) का$_{1}$ मता, ब$_{2}$ शिवा, ग्र$_{2}$ परा (→[अ]मला). –c) ब$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ महेश्वरी (→माहेश्वरी). –d) दे$_{1.8-10}$ न$_{1}$ शाश्वता (→शाश्वती); दे$_{8.9}$ परमाक्षरं (→परमाक्षरा).

७७. –a) का$_{2}$ ब$_{1.2}$ दे$_{3.5.6.10}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ °लाऽनन्ता (→°लाऽनन्त्या); दे$_{1}$ अचिन्त्या परमा शक्तिः. –b) दे$_{2}$ शिवार्था, + शिवात्मा (→शिवात्मा). –d) का$_{1}$ दे$_{2}$ देवार्था, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ सर्वार्था (→देवात्मा); ते$_{1}$ निर्गुणा (→सर्वगा); ग्र$_{2}$ परा (→[अ]चला).

७८. म$_{1}$. ab ⊙. –a) दे$_{6}$ °विभागश्च (→°विभागस्था). –b) ग्र$_{2}$****सुनिर्मला. –c) ब$_{1}$ म$_{1}$ महामहेश्वरी (→महामाहेश्वरी); ब$_{3}$ दे$_{3-5}$ नित्या (→सत्या). –d) दे$_{1}$ मदादेवो, ग्र$_{2}$ मायातीता, + महादेवी (→महादेवी); ग्र$_{2}$ सुनिर्मला, + निरञ्जना (→निरञ्जना).

७९. –a) ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ कामा (→काष्ठा); ग्र$_{2}$ कामा विकामा भू स्वाहा. –b) दे$_{3}$ अभिलालसा, (→अतिलालसा); का$_{1}$ चिच्छक्तिरतिरालसा. –c) का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{1-3.5.6}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ तारा, दे$_{4}$ भवा, दे$_{8-10}$ तदा, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ नारी (→नन्दा); द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ विप्रा [:] (→विद्या). –d) का$_{1}$ दे$_{1.6.10}$ न$_{1}$ ग्र$_{1}$ ज्योतिरूपा, दे$_{5}$ ज्योतित्रपा (?) (→ज्योतीरूपा); का$_{1}$ दे$_{2.3.6}$ [अ]सिताक्षरा, (?) ब$_{1}$ [अ]क्षरामृता, दे$_{10}$ [अ]मिताक्षरा (→[अ]मृताक्षरा).

८०. –a) ग्र$_{2}$ सर्वेस्या (?) (→सर्वेषां). –b) ग्र$_{1}$ म$_{1}$ अमृता प्रभा, दे$_{6}$ अमृत द, ग्र$_{2}$ अमृतप्रभा (→अमृतप्रदा). –c) दे$_{1}$ व्योममयी, ग्र$_{2}$ व्योममाला (→व्योमलया). –d) का$_{1}$ दे$_{2}$ व्योमाचारा, ते$_{1}$ व्योमाकारा (→व्योमाधारा); ब$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ [अ]च्युतालया, ग्र$_{2}$ [अ]च्युतानलं (→[अ]च्युताऽमरा); दे$_{1}$ व्योमाधारव्रताऽमला.

८१. –a) द$_{1}$ °निधनो (→°निधना); का$_{1}$ योधा, दे$_{1}$ घोरा (→[अ]मोघा). –b) ब$_{2}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ कलाकुला, ब$_{3}$ कणाकुला, दे$_{3.6}$ करालिका, दे$_{10}$ कुलाकृधा (?), ग्र$_{2}$ निराकुला, मुवें. मुए. कुलाकुला (→कलाऽकला). –c) का$_{1}$ दे$_{2-4.9}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ऋतुः (द$_{1}$ °त), ब$_{2.3}$ दे$_{1}$ मन्त्र-, दे$_{5}$ तनु, दे$_{6}$ मन्त्रः, मुवें. मुए. मुब. स्वतः (→क्रतुः); ते$_{1}$ नीति- (→नाभिर्); ग्र$_{1}$ म$_{1}$ शतप्रमथजा सा(ग्र$_{1}$ °ता)हि, ग्र$_{2}$ शतप्रतिमजा साह. –d) ब$_{1}$ अमृतस्याभि°, दे$_{1}$ अमृतस्यांत°, दे$_{3}$ अमृतस्यार्थ°, दे$_{6}$ अमृतापार्थ°, न$_{1}$ अमृताख्यात्म°, ते$_{1}$ अमृतात्मात्म° (→अमृतस्यात्म°); ग्र$_{2}$ अग्रपा प्रवरोश्वरी.

८२. ग्र$_{2}$. cd ⊙. –a) ब$_{1-3}$ दे$_{3.6}$ प्राणेश्वरी (→प्राणेश्वर-); दे$_{4}$ °प्रियतमा (→°प्रिया माता); ग्र$_{2}$ प्रिया माता महामन्दा. –b) ब$_{2}$ दे$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ °षवाहिनी, न$_{1}$

सर्वशक्तिकलाकारा ज्योत्स्ना द्यौर्महिमास्पदा ।
सर्वकार्यनियन्त्री च सर्वभूतेश्वरेश्वरी ॥८३
अनादिरव्यक्तगुहा महानन्दा सनातनी ।
आकाशयोनिर्योगस्था महायोगेश्वरेश्वरी ॥८४
महामाया सुदुष्पूरा मूलप्रकृतिरीश्वरी ।
संसारयोनिः सकला सर्वशक्तिसमुद्भवा ॥८५
संसारपारा दुर्वारा दुर्निरीक्ष्या दुरासदा ।
प्राणशक्तिः प्राणविद्या योगिनी परमा कला ॥८६
महाविभूतिर्दुर्द्धर्षा मूलप्रकृतिसंभवा ।
अनाद्यनन्तविभवा परार्था पुरुषारणिः ॥८७
सर्गस्थित्यन्तकरणी सुदुर्वाच्या दुरत्यया ।
शब्दयोनिः शब्दमयी नादाख्या नादविग्रहा ॥८८
प्रधानपुरुषातीता प्रधानपुरुषात्मिका ।
पुराणी चिन्मयी पुंसामादिः पुरुषरूपिणी ॥८९
भूतान्तरात्मा कूटस्था महापुरुषसंज्ञिता ।
जन्ममृत्युजरातीता सर्वशक्तिसमन्विता ॥९०
व्यापिनी चानवच्छिन्ना प्रधानानुप्रवेशिनी ।
क्षेत्रज्ञशक्तिरव्यक्तलक्षणा मलवर्जिता ॥९१　वें.१.१२.७८

°मशालिना, मुवें. मुए. मुब. °षवासिनी (→°षघातिनी.) –c) मुवें. मुए. मुब. प्राणी° (→प्राणे°). –d) ब$_{1.2}$ °परमेश्वरी (→°पुरुषेश्वरी)

दे$_{10}$ पुस्तके ८२ श्लोकात्परं ८४ संख्याकश्लोक आगतः ग्र$_{2}$ पुस्तके तस्य cd पादावागतौ तत्रैव ।

८३. दे$_{10}$ ग्र$_{2}$. ⊙; दे$_{5}$. cd ⊙. –a) ब$_{2.3}$ दे$_{1.4}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ सर्वशक्तिः (सर्वशक्ति–); ब$_{1}$ -कलाधारा, दे$_{2}$ -शलाकारा (?), दे$_{5}$ -शताधारा, ते$_{1}$ -कराकारा (?), द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ -कलाकाली (→-कलाकारा). –b) का$_{1}$ ब$_{3}$ ज्योत्स्नाद्यैर्, ब$_{2}$ ज्योत्स्नान्दोर्, दे$_{1}$ ज्योत्स्नेंदो, दे$_{2}$ ज्योत्स्नौ यैर्, द$_{5}$ ज्योत्स्नीयैर्, दे$_{6}$ ज्योत्स्नावा, द$_{1}$ ज्योत्स्नादौ, (→ज्योत्स्ना द्यौर्); का$_{1}$ दे$_{2-4.6}$ ते$_{1}$ महिमा सदा, ब$_{1}$ महिमा° गदा (?), दे$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ महिषास्पदा, म$_{1}$ माहिषाश्चिता (→महिमास्पदा). –c) ब$_{2}$ दे$_{1.4}$ सर्वकायव्रती चैव, द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ सर्वकार्यविधात्री च.

८३. b परं का$_{1}$ दे$_{2}$ अधिकम्–
प्राणशक्तिः प्राणविद्या योगिनी परमा कला । (= ८६ cd).

८४. दे$_{4}$ ग्र$_{2}$. ab ⊙. –a) का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{2.3.5.6}$ ते$_{1}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. °गुणा, दे$_{1}$ °गूहा, द$_{1}$ °भवा (→°गुहा). –b) ब$_{3}$ दे$_{1.8-10}$ महानंता, द$_{1}$ गुहानंता (→महानन्दा); न$_{1}$ सनातना, द$_{1}$ सरस्वती (→सनातनी). –d) द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ माया (→महा–).

८५. दे$_{4.10}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$. ab ⊙. –a) ब$_{1-3}$ दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. सुदुष्पारा (→सुदुष्पूरा). –b) दे$_{3}$ °सम्भवा (→°रीश्वरी). –c) दे$_{4}$ द$_{1}$ °योनिसकला (→°योनिःसकला).

८६. दे$_{3.5}$. ab ⊙; ग्र$_{1}$ पुस्तके८६-८८ श्लोकाः ९० श्लोकानन्तरमागताः. –a) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. संसारपोता दुर्वारा, ग्र$_{2}$ संसारपारदुर्वारा. –b) का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{2.4.8-10}$ ते$_{1}$ दुर्निरीक्षा (→दुर्निरीक्ष्या). –d) ब$_{1}$ दे$_{1.4.6}$ न$_{1}$ म$_{1}$ योगिनां (→योगिनी); दे$_{1}$ परमां (?) कला, दे$_{8-10}$ परमाकुला, ते$_{1}$ परमात्मिका, ग्र$_{1}$ परमामला, ग्र$_{2}$ परमालया, म$_{1}$ परमा गतिः (→परमा कला).

८७. दे$_{3.5}$. ⊙; द$_{1}$. d ⊙; ग्र$_{1}$ पुस्तके अयं श्लोकः ९० श्लोकानन्तरमागतः. –a) द$_{1}$ ग्र$_{1}$ सभा° (→महा°). –c) दे$_{4}$ अनवानंतविभवा (?), दे$_{10}$ अघनंदैवल विभ (?). –d) का$_{1}$ परमार्थप्रकर्षनी, ब$_{1}$ परमात्मसुरूपिणी, ब$_{2.3}$ परात्मा-पुरुषारणी (ब$_{3}$ °ली), दे$_{6}$ परात्मा परुषारणी, दे$_{8-10}$ परमाद्य (दे$_{10}$ °र्था) पकर्षणी, ग्र$_{2}$ परार्थपुरुषाणि च, न$_{1}$ ते$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ परार्था (म$_{1}$ °र्थ) पुरुषारणी (ग्र$_{1}$°णीः), मुवें. मुए. मुब. परमाद्यापकर्षिणी.

८८. दे$_{3.5}$ द$_{1}$. ⊙. –a) म$_{1}$ सर्व° (→सर्ग°). –b) ब$_{2}$ सुदुर्भाव्या, दे$_{1}$ सुदुर्व्याप्या, दे$_{4}$ सुदुर्बोधा, दे$_{8.9}$ सुदुर्वच्या, दे$_{10}$ सु*र्वात्या, ग्र$_{1}$ म$_{1}$ सुदुर्वृत्ता, ग्र$_{2}$ सुदुर्वाक्या (→सुदुर्वाच्या). –d) ब$_{1}$ नाना°, दे$_{9}$ नाद्या°(→नादा°); का$_{1}$ दे$_{2}$ °दविश्रुता, (→°दविग्रहा); दे$_{1}$ निदानादविदग्रहा.

८९. द$_{1}$. a ⊙. –b) द$_{1}$ °रणी (→°त्मिका). –c) ब$_{1}$ ते$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. पुराणा (→पुराणी); दे$_{1.4}$ माता, ते$_{1}$ सूक्ष्मा, द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ पुंसो, ग्र$_{2}$ हंसो (→पुंसाम्). –d) दे$_{1.4}$ पुंसामादिस्व°, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ (अ)नादिः पुरुष°, म$_{1}$ [अ] नाभिः पुरुष°, मुवें. मुए. मुब. आदिपूरुष° (→आदिः पुरुष°).

९०. –a) दे$_{1.4.6.8-10}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. भूतान्तरस्था (→भूतान्तरात्मा). –d) दे$_{8-10}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ °समुद्भवा (→°समन्विता).

९१. –a) म$_{1}$ °विच्छिन्ना (→°वच्छिन्ना). –b) ब$_{1-3}$ प्रधानात्म(ब$_{3}$ °त्मा)प्रवे(ब$_{2}$ °का)शिनी, दे$_{5.6}$ प्रधाना तु प्रवेशिनी. –c) का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{3.5.6}$ न$_{1}$ क्षेत्रज्ञा

वे.१.१२.७८ अनादिमायासंभिन्ना त्रितत्त्वा प्रकृतिर्गुहा ।
महामायासमुत्पन्ना तामसी पौरुषी ध्रुवा ॥९२
व्यक्ताव्यक्तात्मिका कृष्णा रक्ता शुक्ला प्रसूतिका ।
अकार्या कार्यजननी नित्यं प्रसवधर्मिणी ॥९३
सर्गप्रलयनिर्मुक्ता सृष्टिस्थित्यन्तधर्मिणी ।
ब्रह्मगर्भा चतुर्विशा पद्मनाभाऽच्युतात्मिका ॥९४
वैद्युती शाश्वती योनिर्जगन्मातेश्वरप्रिया ।
सर्वाधारा महारूपा सर्वैश्वर्यसमन्विता ॥९५
विश्वरूपा महागर्भा विश्वेशेच्छानुवर्तिनी ।
महीयसी ब्रह्मयोनिर्महालक्ष्मीसमुद्भवा ॥९६
महाविमानमध्यस्था महानिद्रात्महेतुका ।
सर्वसाधारणी सूक्ष्मा ह्यविद्या पारमार्थिका ॥९७
अनन्तरूपाऽनन्तस्था देवी पुरुषमोहिनी ।
अनेकाकारसंस्थाना कालत्रयविवर्जिता ॥९८
ब्रह्मजन्मा हरेर्मूर्तिर्ब्रह्मविष्णुशिवात्मिका ।
ब्रह्मेशविष्णुजननी ब्रह्माख्या ब्रह्मसंश्रया ॥९९
व्यक्ता प्रथमजा ब्राह्मी महती ज्ञानरूपिणी ।
वैराग्यैश्वर्यधर्मात्मा ब्रह्ममूर्तिर्हृदिस्थिता ।
अपांयोनिः स्वयंभूतिर्मानसी तत्त्वसंभवा ॥१००

(दे3.6 °जा), ग्र2 म1 क्षेत्रज्ञश् (→क्षेत्रज्ञ-); का1 ब2 न1 द1 ग्र1.2 म1 अव्यक्ता (→अव्यक्त-). –d) दे8-10 सत्त्व° (→मल°).

९२. –a) दे8 °संभिन्न-, ते1 °संच्छन्न- (→°सम्भिन्ना). –b) का1 दे2.5 चित्तत्वा, द1 त्रितत्त्वात् (→त्रितत्त्वा); का1 °तिर्महा, ब1.3 दे8-10 मुवें. मुए. मुब. °तिग्रहा, दे3 °ति (वि) ग्रहा, ग्र2 °तिर्गुणा (→°तिर्गुहा). –c) द1 ग्र1.2 म1 °समुद्भूता (→°समुत्पन्ना).

ग्र2 पुस्तके b चरणानन्तरमधिकम्—

क्षेत्रज्ञशक्तिरव्यक्ता (= ७६c).

९३. ब1 दे3.4.6 ते1. ९३ d 'नित्यं' इत्यतः प्रारभ्य ९९c 'जननी' इति यावत् ⊙ (द्र. सं.). –a) दे1 व्यक्ताव्यक्ता कृष्णरक्ता, ग्र2 व्यक्ताव्यक्तादका कृष्णा. –b) दे1 शुक्ला शुक्लाथ-सूतिका. –c) ब1.3 दे3.6 ते1 ग्र2 म1 अकार्य-, दे1 अकार्यो (→अकार्या); दे5 °जनना (→°जननी). –d) द1 ग्र1 म1 नित्या, ग्र2 नत्याय (→नित्यं).

९४. ब1 दे3.4.6 ते1. ⊙ (द्र. ९३ पा. वि.); द1 ग्र1.2 म1. ab ⊙. –a) दे5 °प्रलाप° (→°प्रलय°). –b) का1 दे1.2 °कारिणी (→°धर्मिणी). –c) ब2.3 दे1 चतुर्वेदा (→चतुर्विशा). –d) दे1 पद्मनाभाश्च्युतात्मका, ग्र2 पद्मना-गार्चितात्मिका.

९५. ब1 दे3.4.6 ते1. ⊙ (द्र. ९३ पा. वि.). –a) ब2.3 न1 वैद्युता (→वैद्युती); का1 ब2.3 दे1.2.5 द1 ग्र1.2 म1 भास्वती (→शाश्वती); द1 ग्र1 म1 ज्योतिर् (→योनिर्). –b) का1 °श्वरी (→°श्वर-). –c) ग्र1 सर्व° (→सर्वा°); दे5 महीरूपा (→महारूपा).

९६. ब1 दे3.4.6 ते1. ⊙ (द्र. ७८ पा. वि.). –a) ब2 दे1 10 न1 महद्गर्भा, द1 महादर्भा (?), म1 महादर्पा (→महागर्भा). –c) ब3 दे1.5 महायसी (?) (→महीयसी); ब2.3 दे1 महायोनिः (→ब्रह्मयोनिर्).

९७. ब1 दे3.4.6 ते1. ⊙ (द्र. ९३ पा. वि.). –a) म1 °माना (→°मान-). –b) दे10 महारुद्रा° (→महानिद्रा°); का1 दे5 सहेतुका (→-त्महेतुका). –d) ब2.3 सुविद्या, दे1 द्यु (?) विद्या, न1 [अ]प्यविद्या- (→ह्यविद्या); दे1.8-10 न1 मुव्र. पा (दे1.8 प-)रमार्थिकी, दे5 परमार्थिका, द1 ग्र1 म1 परमार्थिनी, ग्र1 परमात्मनी (→पारमार्थिका).

९८. ब1 दे3.4.6 ते1. ⊙ (द्र. ९३ पा. वि.); ब2.3. दे1 ⊙ (द्र. सं.). –a) का1 दे2.5 अनन्तरूपा (का1 °प)मध्यस्था. –b) दे8.9 °मोहनी (→°मोहिनी). –c) का1 दे2.5 °संस्था च, दे10 °संस्थानं (→°संस्थाना); ग्र1 अनेककालसंस्थाना. –d) ग्र1.2 म1 कालक्रम° (→कालत्रय°); दे10 °वर्जिते (→°वर्जिता).

९९. ब1 दे3.4.6 ते1. abc ⊙ (द्र.९३ पा. वि.). –a) द1 ब्रह्मविष्णु– (→ब्रह्मजन्मा); दे2.5 मूलं, न1 मूर्त्ता (?) (→मूर्तिर्). –b) दे1 °त्मका (→°त्मिका). –d) ग्र1 ब्रह्माणी (→ब्रह्माख्या).

१००. –a) द1 ग्र1 म1 व्यक्त- (→व्यक्ता); ते1 प्रथ मजा (→प्रथमजा); ग्र2 अव्यक्तमहिमा ब्राह्मी-. –b) दे8-10 ग्र1 मुवें. मुए. मुब. ब्रह्मरूपिणी (→ज्ञानरूपिणी). –c) ते1 वैराग्ये**धूर्तात्मा. –d) का1 ब्रह्ममूर्ती, ब3 दे3 ब्रह्म-मूर्ति–, दे1ब्रह्ममूर्तिर्, + ब्रह्मर्हति (?), दे2.5 ब्रह्ममूर्ते (→ब्रह्म-मूर्तिर्). –c) दे1 स्वयं योनिर्, ते1 स्वयंज्योतिर् (→स्वयंभूतिर्). –f) द1 ग्र1.2 म1 भव° (→तत्त्व°); ब2 मानवीतनुसंभवा

ईश्वराणी च शर्वाणी शंकरार्द्धशरीरिणी ।
भवानी चैव रुद्राणी महालक्ष्मीरथाम्बिका ॥१०१
महेश्वरसमुत्पन्ना भुक्तिमुक्तिफलप्रदा ।
सर्वेश्वरी सर्ववन्द्या नित्यं मुदितमानसा ॥१०२
ब्रह्मेन्द्रोपेन्द्रनमिता शंकरेच्छानुवर्तिनी ।
ईश्वरार्द्धासनगता महेश्वरपतिव्रता ॥१०३
सकृद्विभाविता सर्वा समुद्रपरिशोषिणी ।
पार्वती हिमवत्पुत्री परमानन्ददायिनी ॥१०४
गुणाढ्या योगजा योग्या ज्ञानमूर्तिर्विकासिनी ।
सावित्री कमला लक्ष्मीः श्रीरनन्तोरसि स्थिता ॥१०५
सरोजनिलया मुद्रा योगनिद्रा सुरार्दिनी ।
सरस्वती सर्वविद्या जगज्ज्येष्ठा सुमङ्गला ॥१०६
वाग्देवी वरदा वाच्या कीर्तिः सर्वार्थसाधिका ।
योगीश्वरी ब्रह्मविद्या महाविद्या सुशोभना ॥१०७
गुह्यविद्यात्मविद्या च धर्मविद्यात्मभाविता ।
स्वाहा विश्वंभरा सिद्धिः स्वधा मेधा धृतिःश्रुतिः ॥१०८
नीतिः सुनीतिः सुकृतिर्माधवी नरवाहिनी ।
अजा विभावरी सौम्या भोगिनी भोगदायिनी ॥१०९ बे.१.१२.६६

ब$_1$ पुस्तके b चरणान्तरमधिकम्–
भवानी चैव रुद्राणी (= १०१c).

१०१. –c) ते$_1$ शर्वाणी (→भवानी). –d) ब$_1$ दे$_{10}$ न$_1$ -तथांबिका, ते$_1$ -रुषांबिका, द$_1$ म$_1$ -धराम्बिका (→-रथाम्बिका).

१०२. –a) का$_1$ ब$_1$ दे$_{2.3.5.6.10}$ ते$_1$ माहेश्वरी (दे$_{10}$ °र) (→महेश्वर-). –b) ब$_1$ भुक्तिमुक्ति (प्रदयि) फलप्रदा. –c) ग्र$_{1.2}$ म$_1$ महेश्वरी (→सर्वेश्वरी).; का$_1$ दे$_{2.5}$ सर्ववर्णा, दे$_{1.6}$ सर्वविद्या (→सर्ववन्द्या). –d) ग्र$_2$ नित्या (→नित्यं).

१०३. –a) दे$_4$ °नामिता (→°नमिता). –b) द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ शंकरार्धशरीरिणी. –c) द$_1$ ईश्वराद्यासनगता, म$_1$ ईश्वराभ्यायनगता. –d) दे$_{6.10}$ ते$_1$ माहेश्वरपतिव्रता.

१०४. –a) ब$_1$ दे$_{5.8\text{-}10}$ न$_1$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. सकृद्विभाता सर्वार्ति- (ब$_1$-°र्तिः, दे$_{10}$-°शीर्, ते$_1$-°र्णी), दे$_1$ सकृद्वाह्यंधसंसारे, दे$_4$ संविद्विहितसर्वार्तिः, द$_1$ सकृद्वापारसंसार–, ग्र$_1$ सावित्रीहृतसर्वार्ति–, ग्र$_2$ स तद्वत् भावसंसार–, म$_1$ सकृद्वाहा सुसंसारा. –b) का$_1$ °शोषरी (?), ब$_1$ °शोधनी, ब$_2$ °शोभिनी, दे$_{2.6}$ °शोषणी (→°शोषिणी).

१०५. –a) का$_1$ दे$_5$ गुणाद्या, ब$_3$ गुणात्मा (→गुणाढ्या); ब$_{1\text{-}3}$ दे$_{1.3.6}$ न$_1$ ते$_1$ योगदा, दे$_4$ योगधा (→योगजा); न$_1$ योगा (→योग्या). –b) का$_1$ दे$_{3.4.8\text{-}10}$ ते$_1$ ज्ञानमूर्ति–, द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ ज्ञानमुक्ति– (→ज्ञानमूर्तिर्); का$_1$ ब$_{1.2}$ दे$_{2.3.5.9}$ विकाशिनी, दे$_{1.6}$ विरागिनी, दे$_{10}$ विनाशिनी (→विकासिनी). –c) का$_1$ ब$_{1\text{-}3}$ दे$_{2.3.5.9.10}$ ग्र$_1$ लक्ष्मी (→लक्ष्मीः); म$_1$ सवितृस्सकला लक्ष्मीः.

१०६. दे$_3$ पुस्तके १०६ a 'मुद्रा' इत्यारभ्य १०७d 'महाविद्या' इति यावत् खण्डितम्; दे$_6$. १०६d–१०८a ⊙ (द्र. सं.). –a) दे$_{1.6.8\text{-}10}$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ मुवें. मुए. मुब. गंगा, म$_1$ गर्भा (→मुद्रा). –b) दे$_4$ योगमुद्रा, दे$_6$ योगलिष्ठा (→योगनिद्रा); दे$_{1.6}$ सुगन्धिनी (→सुरार्दिनी). –c) दे$_1$ जगज्येष्ठा, दे$_4$ सर्वविद्या (→सर्वविद्या). –d) दे$_1$ सर्वविद्या, ते$_1$ जगज्ज्योत्स्ना, द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ जनज्येष्ठा (→जगज्ज्येष्ठा); ब$_3$ स्वमङ्गला (→सुमङ्गला).

१०७. दे$_3$ पुस्तके १०७d 'महाविद्या' इति यावत् खण्डितम्; दे$_6$. ⊙ (द्र. १०६ पा. वि.). –a) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_5$ ते$_1$ वासवी, दे$_8$ वासवा (→वाग्देवी); दे$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ वाक्या, दे$_9$ वास्था (?) (→वाच्या); ब$_1$ वासवा वरजोदाश. –b) दे$_{10}$ °साधका, ग्र$_2$ °दायिनी (→°साधिका). –c) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{1.2.4.5.10}$ न$_1$ ते$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ वागीश्वरी (→योगीश्वरी); का$_1$ ब$_2$ दे$_{2.5}$ सर्वविद्या, ब$_3$ विश्वविद्या (→ब्रह्मविद्या). –d) दे$_{10}$ य शोभना (?) द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ [अ]तिशोभना, ग्र$_2$ तु शोभना (→सुशोभना).

१०८. दे$_6$. a ⊙ (द्र. १०६ पा. वि.). –a) दे$_3$ [अ]र्थविद्या च, दे$_{10}$ [आ]त्म (ग) विद्या च, म$_1$ महाविद्या (→[आ]त्मविद्या च). –b) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे $_{2.5}$ सर्वविद्यात्म-, दे$_{1.6}$ ब्रह्मविद्यात्म(दे$_6$ °र्थं.), दे$_3$ धर्म्मविद्यार्थ- (→धर्मविद्यात्म-). –c) दे$_{10}$ शक्तिः, ग्र$_3$ शुद्धिः (→सिद्धिः). –d) द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ श्रुतिः (→धृतिः); ब$_1$ दे$_4$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ स्मृतिः (→श्रुतिः).

१०९. –a) दे$_{10}$ द$_1$ ग्र$_1$ सुकृती (→सुकृतिर्); दे$_4$ नातिनीतिः मुनिकृतिः. –b) न$_1$ नवबाहिनी, दे$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ वरवाहिनी (→नरवाहिनी). –c) का$_1$ ब$_1$ दे$_{5.8.9}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ मुवें.मुए.मुब. पूज्या, ते$_1$ पूजा,(→अजा); दे$_1$ ग्र$_2$ विभाविनी, दे$_6$ विभावनी, दे$_{8\text{-}10}$ न$_1$ मुवें. मुए. विभावती (→विभावरी); म$_1$ अजावती सौम्यविद्या. –d) दे$_1$ ते$_1$ भगिनी (→भोगिनी); दे$_{8\text{-}10}$ मुवें. मुए. मुबे. भोगशायिनी (→भोगदायिनी).

वें १.१२.६७ शोभा वंशकरी लोला मालिनी परमेष्ठिनी ।
त्रैलोक्यसुन्दरी रम्या सुन्दरी कामचारिणी ।।११०
महानुभावा सत्त्वस्था महामहिषमर्दनी ।
पद्ममाला पापहरा विचित्रा मुकुटानना ।।१११
कान्ता चित्राम्बरधरा दिव्याभरणभूषिता ।
हंसाख्या व्योमनिलया जगत्सृष्टिविवर्द्धिनी ।।११२
निर्यन्त्रा यन्त्रवाहस्था नन्दिनी भद्रकालिका ।
आदित्यवर्णा कौमारी मयूरवरवाहिनी ।।११३
वृषासनगता गौरी महाकाली सुरार्चिता ।
अदितिर्नियता रौद्री पद्मगर्भा विवाहना ।।११४
विरूपाक्षी लेलिहाना महापुरनिवासिनी ।
महाफलाऽनवद्याङ्गी कामपूरा विभावरी ।।११५
विचित्ररत्नमुकुटा प्रणतार्तिप्रभञ्जनी ।
कौशिकी कर्षणी रात्रिस्त्रिदशार्त्तिविनाशिनी ।।११६
बहुरूपा सुरूपा च विरूपा रूपवर्जिता ।
भक्तार्तिशमनी भव्या भवभावविनाशिनी ।।११७

११०. -a) ब3 शौभा, दे4 शिवा, ग्र2 शोभ (?), म1 वशा (→शोभा); ब1 दे6.8.9 ग्र1 मुवें. च शंकरी, दे4 वशांकरी, दे10 म1 वशंकरी, न1 वंशंकरी, द1 वै शंकरी, ग्र2 वा शंकरी (→वंशकरी); दे4 लोका, द1 ग्र1.2 म1 लोभा (→लोला). -b) का1 मलिना, द1 ग्र1.2 म1 मानिनी, (→मालिनी). -c) दे8.9 मुवें. मुए. नम्या (→रम्या). -d) ग्र2 चर्मकारिणी (→कामचारिणी).

१११. दे10. १११c–११२d ⊙ (द्र. सं.). -a) का1 ब1-3 दे2-4.5 न1 ते1 महानुभाव (का1 ब2 दे4.5 ते1 °वा) मध्यस्था, दे1.6 म1 महानुभावसत्त्वस्था, दे9 महानुभावसत्यस्था, ग्र2 महानुभावा संकस्था. -b) का1 ब1-3 दे1.2.5.6.10 न1 ते1 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. °महिनी (→°मर्दनी). -c) दे8.9 द1 ग्र2 मुवें.मुए. पद्मनाभा, ग्र1 म1 पद्मनाला (?) (→पद्ममाला). -d) का1 ब1-3 दे1.2.4.5.8.9 न1 ते1 द1 ग्र1 म1 मुवें. विचित्र-(दे1°त्रं) (→विचित्रा); दे5 मुकुटासना, दे8.9 मुवें. मुए. मुब. मुकुटांगदा, न1 ते1 म (ते1 मु)कुटारमा, द1 ग्र2 म1 कुमुदारसा, ग्र1 मुकुटोज्वला (→मुकुटानना).

११२. दे10. ⊙ (द्र. १११ पा. वि.). -a) दे1 कांत–, दे3.6 शांता (→कान्ता); ब1 (वि)चित्रा° (→चित्रा°). -b) ब2 °भूषणा, दे3 भूषितां (?) (→°भूषिता). -c) द1 म1 कंसाख्या (→हंसाख्या); न1 सोम° (→व्योम°). -d) दे1 जगद्वष्टिः (?), द1 जगद्वृष्टि- (→जगत्सृष्टि-), दे1 द1 ग्र1.2 म1 °विसर्जिज(ग्र1°सर्ज)वी, दे3.8-9 °विवर्द्धनी (→°विवर्द्धिनी); ब2 जगत्सृष्टिविधायिनी.

११३. -a) का1 दे1.2.4.6.10 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. नियन्त्री, दे3 नियन्त्रा, दे5 न1 निर्यन्त्री, दे8.9 त्रियन्त्रा, ग्र2 यन्त्री च (→निर्यन्त्रा); दे8-10 ग्र2 मुवें. यन्त्रमध्यस्था, ते1 यन्त्रबाह्यस्था (→यन्त्रवाहस्था). -b) का1 नन्दनी (→नन्दिनी); दे1 रुद्रकालिका (→भद्रकालिका). -c) दे8-10 मुवें. मुए. कौवेरी, द1 ग्र2 कामेशी, म1 कामाशी (→कौमारी). -d) ब1 दे1.4.8-10 न1 ते1 द1 ग्र1 म1 मुवें. मुए. मुब. °रवाहना (→°वाहिनी).

११४. -a) ब3 वृषसेनमहा, दे3.6 वृषसेनगता, द1 ग्र1.2 म1 वृषाभगवती (→वृषासनगता). -b) दे1 महाकीली (?), दे10 महीः कालिस् (→महाकाली); दे8.9 सुर्गविता, दे10 तु गर्विता (→सुरार्चिता). -c) दे1 आदिनिर्णयता रौद्री, द1 ग्र2 म1 आदिति निशिता रौद्री, मुवें. मुए. अदितिनियता रौद्रा. -d) दे1 विभाविनी, दे3.6 [अ]रिवाहना, दे4 विवाहिनी (→विवाहना).

११५. -a) ब1 ते1 दे10 विरूपाख्या, ब2.5 दे5.8.9 द1 ग्र1 म1 विरूपाक्षा (→विरूपाक्षी); का1 लोलहारा, दे3 निलेहाना(?), दे4 लेलिहासा, दे5 लेलिहाला, ग्र2 लेलिहास- (→लेलिहाना). -b) दे1 द1 ग्र1.2 म1 गुहा° (→महा°); दे4 °पुरनिवासिनी, दे8-10 द1 ग्र1 म1 मुवें. °सुरविनासिनी, न1 °पुरुषवासिनी, ग्र2 °सुरसंहारिणी (→°पुरनिवासिनी). -c) दे8 महाकाला, द1 ग्र1.2 म1 महाबला (→महाफला). -d) ब2 दे1.8-10 द1 ग्र1 म1 मुवें. मुए. मुब. कामरूपा, ब3 दे2 कामा-(?)पुरा, दे4 कमलाभा (→कामपूरा); ग्र2 कामरूपविभावरी.

११६. -a) म1 विचित्रा (→विचित्र-); दे3 °मुकुटी, द1 °मनुजा, ग्र1.2 म1 °मकुटा (→°मुकुटा). -b) का1 ब3 दे2 °प्रभञ्जिनी (→°प्रभञ्जनी). -c) ग्र2 कौमार- (→कौशिकी); दे1 कर्षिणी, दे3.6 कर्षणा, द1 ग्र2 करणी (→कर्षणी); का1 दे10 रात्री, द1 मंत्री (→रात्रिस्); म1 कौन्तिकरणी गात्री*. -d) ब1 °विनाशनी, दे1 द1 ग्र1.2 म1 °प्रभञ्जनी (→°विनाशिनी).

११७. -a) का1 ब1-3 दे2-6 ते1 ब्रह्मरूपा (का1 °प), दे1 वेदरूपा (→बहुरूपा); का1 ब2.3. दे2.3.5.6 न1 ग्र2 म1 मुवें. मुए. मुब. स्वरूपा (→सुरूपा); दे10 सु-(→च). -b) दे1 सुरूपा (→विरूपा); ब2 दे3 रूपवर्णिता (→रूपवर्जिता); द1 ग्र1.2 म1 विश्वरूपा विवर्जिता. -c) दे4 भक्त्यार्तिसामनी, न1 भर्ता-

निर्गुणा नित्यविभवा निःसारा निरपत्रपा ।
यशस्विनी सामगीतिर्भवाङ्गनिलयालया ॥११८
दीक्षा विद्याधरी दीप्ता महेन्द्रविनिपातिनी ।
सर्वातिशायिनी विद्या सर्वसिद्धिप्रदायिनी ॥११९
सर्वेश्वरप्रिया तार्क्ष्या समुद्रान्तरवासिनी ।
अकलङ्का निराधारा नित्यसिद्धा निरामया ॥१२०
कामधेनुर्बृहद्गर्भा धीमती मोहनाशिनी ।
निःसङ्कल्पा निरातङ्का विनया विनयप्रदा ॥१२१
ज्वालामाला सहस्राढ्या देवदेवी मनोन्मनी ।
महाभगवती दुर्गा वासुदेवसमुद्भवा ॥१२२
महेन्द्रोपेन्द्रभगिनी भक्तिगम्या परावरा ।
ज्ञानज्ञेया जरातीता वेदान्तविषया गतिः ॥१२३
दक्षिणा दहना दाह्या सर्वभूतनमस्कृता ।
योगमाया विभावज्ञा महामाया महीयसी ॥१२४ वें१.१२.१११

तिनाशिनी, ग्र1 भक्तार्तिनाशिनी, म1 भक्तार्तिदमनी (→भक्तार्तिशमनी); दे8.9 न1 भाव्या, द1 म1 दिव्या (→भव्या). –d) का1 ब3 दे2.5 भवभार°, दे4 भवाभव°, न1 भवाभाव°, मुवें. मुए. मुब. भवताप° (→भवभाव°); ब1 दे3 °विनाशनी (→°विनाशिनी).

११८. म1. ११८- ११९ ⊙. –a) दे1 निर्गुणादित्यविभवा, ग्र2 ***नित्यविभवा. –b) का1 नीतिः सारा निपत्रपा, न1 निःसारा निरुपद्रवा, ग्र1 निस्साराम्निरपत्रपा, ग्र2 निस्वरा निरुपत्रपा. –c) दे1.8-10 द1 मुवें. मुए. मुब. तपस्विनी, ग्र1.2 तमस्विनी (→यशस्विनी); दे1 वशा सर्गा, दे4 सोमशिरा, दे10 सोमगीती, ग्र2 भगवती (→सामगीतिर्). –d) ब3 दे8.9 न1 द1 ग्र1 मुवें. मुए. मुब. भवाङ्क°, दे1 भुवोगं° (?), दे10 भवांत° (→भवाङ्ग°); दे4 °निलयानिला (→निलयालया).

११८. श्लोकस्य b,c मध्ये दे3 पुस्तके अधिकम्-
*. ** की कर्षणा रात्रिस्त्रिदशार्त्तिविनाशिनी ।
(= ११९cd)

११९. म1. ⊙. –a) ब3 विद्याधरी दीव्या, दे3 विद्याचरी दीप्ता, दे8.9 विद्याधरी दीक्षा, दे10 **धरी दीक्षा, न1 विद्याधरा दीप्ता, ग्र2 विद्याधरी रूपा (→विद्याधरी दीप्ता). –b) ब1 महेन्द्राहिविनाशिनी. –c) का1 सर्वातिनयनी, दे1 सर्वार्त्तिशमनी, दे5 सर्वाभिशयिनी, ग्र1 सत्गतिर्य्यायिनी(?), ग्र2 सर्वत्रया*नी (→सर्वातिशायिनी); ब1 विश्व-, दे1.4.8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. विश्वा (→विद्या). –d) दे3 °प्रपायिनी (→°प्रदायिनी).

१२०. मुए. ab⊙.–a) का1 सर्वेश्वरा (→सर्वेश्वर-); का1 दे5.6 तार्क्षा (दे5 °क्षा, दे6 °क्ष), ब2.3 दे3 मुब. तार्क्षी, दे1.8.9 मुवें. भार्या, द1 ग्र1 म1 तर्का, ग्र2 काम्या (→तार्क्ष्या). –c) दे2 निष्कलंका (→अकलङ्का); दे4 निराचारा (→निराधारा). –d) दे5 नित्यं (→नित्य-); दे4 °सिद्धि (→°सिद्धा).

१२१. दे4. १२१ b 'धीमती' इत्यारभ्य १२२ c 'भर्गा' इति यावत् ⊙ (द्र. सं.). –a) दे1 बृ*द्र्धा(?)र्या, दे4 बृहद्धानुर् (→बृहद्गर्भा). –b) दे4 ग्र2 धीमति (ग्र2 °ती) मोह°, म1 संसारग्राह° (→धीमती मोह°); ब1 दे6 ते1 °नाशनी (→°नाशिनी). –c) का1 निराकल्पा, ब1 दे1.3.6 निःशंका च, म1 श्रीसुकल्पा (→निःसंकल्पा); ते1 निरानन्दा (→निरातङ्का). –d) दे1 विलया, म1 विनता (→विनया); दे1 विनतप्रिया, द1 ग्र1 म1 [अ]वनतप्रिया, दे8-10 न1 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. विनयप्रिया (→विनयप्रदा).

ग्र2 पुस्तके १२१ b चरणानन्तरमधिकम्—
निर्गुणा नित्यविभवा मायीति मोहनाशिनी ।

१२२. दे4. abc ⊙ (द्र. १२१ पा. वि.). –a) का1 ज्वालामाल्य (→ज्वालामाला); दे1.3.5 सहस्राद्या (→सहस्राढ्या). –b) दे10 देवदेवा, ग्र2 देवे देव-(→देवदेवी); ब1 मनोन्मयी, दे1 मनोमयी (→मनोन्मनी). –c) का1 दे2.3 न1 द1 ग्र1 महाभागवती, ब1 महाभोगवती (→महाभगवती); का1 दे2 भर्म्या, ब1 बन्द्या, दे3 भक्त्या, ब2 दे5.8-10 मुवें. मुए. मुब. भर्गा, न1 गर्भा, (→दुर्गा); ब3 महामोहा च भवती. –d) का1 ग्र1 वसुदेवसमुद्भवा.

१२३. –a) द1 ग्र1.2 म1 महेन्द्रोपेन्द्रजननी. –b) म1 भक्तियुक्ता (→भक्तिगम्या); का1 ब2.3 दे2.3.5.6 परायणा, ब1 दे4 ते1 परापरा (→परावरा). –c) ब3 परातीता, दे3 जराभीता, दे10 जनातीता, ते1 जगद्गीता, द1 ग्र1 म1 करातीता (→जरातीता); ग्र2 ज्ञानज्ञेयकरानीता. –d) द1 ग्र1.2 म1 मतिः (→गतिः).

१२४. ग्र2. b ⊙. –a) ब2.3 दहना दान्ता, दे1.4.6 दहना माया, दे8.9 दहना दार्व्या, दे10 दहना गुह्या, ते1 दहना दीक्षा, द1 ग्र2 म1 दाननिरता, ग्र1 दानचरिता, मुवें. मुए. मुब. दहती दीर्वा (→दहना दाह्या). –b) का1 °मयस्कृता, म1 °नमस्तुता (→°नमस्कृता). –c) ब1.3 दे4.8-10 न1 ते1 द1 मुवें. मुए. मुब. विभागज्ञा, ग्र2***ज्ञा (→विभावज्ञा). –d) दे2.5.8-10 न1 ते1 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. महामोहा (ते1 ग्र2 °ह)-, दे4 योगमाया, द1 म1 महामोहा, ग्र1 मुह्यामोहा (→महामाया).

वें१.१२.११२ संध्या सर्वसमुद्भूतिर्ब्रह्मवृक्षाश्रयानतिः ।
बीजाङ्कुरसमुद्भूतिर्महाशक्तिर्महामतिः ॥१२५
ख्यातिः प्रज्ञा चितिः संवित् महाभोगीन्द्रशायिनी ।
विकृतिः शांकरी शास्त्री गणगन्धर्वसेविता ॥१२६
वैश्वानरी महाशाला देवसेना गुहप्रिया ।
महारात्रिः शिवानन्दा शची दुःस्वप्ननाशिनी ॥१२७
इज्या पूज्या जगद्धात्री दुर्विज्ञेया सुरूपिणी ।
गुहाम्बिका गुणोत्पत्तिर्महापीठा मरुत्सुता ॥१२८
हव्यवाहान्तरागादिः हव्यवाहसमुद्भवा ।
जगद्योनिर्जगन्माता जन्ममृत्युजरातिगा ॥१२९
बुद्धिमाता बुद्धिमती पुरुषान्तरवासिनी ।
तरस्विनी समाधिस्था त्रिनेत्रा दिवि संस्थिता ॥१३०
सर्वेन्द्रियमनोमाता सर्वभूतहृदि स्थिता ।
संसारतारिणी विद्या ब्रह्मवादिमनोलया ॥१३१

–d) ब1 यतीयसी, दे1.8-10 द1 ग्र1.2 म1 मुवें मुए. मुब. गरीयसी, दे4 गनायसी (?), न1 महीयसा, ते1 महींमया (→महीयसी).

१२५. दे1. bc ⊙ (द्र. सं.); म1. cd ⊙. –a) ते1 ग्र2 सत्या (→सन्ध्या); दे4 °समुद्भूत- (→°समुद्भूतिर्). –b) ब3 °ब्रह्मा, + °वृक्षा, मुवें. मुए. °विद्या (→°वृक्षा); दे8-10 न1 ग्र1 °दितिः, द1 म1 मुवें. मुए. मुब. °दिभिः (→°नतिः); का1 महाशक्तिर्महागतिः, ब1 ब्रह्मा वृक्षश्रमा मतिः. –c) न1 °समुत्पत्तिर्, दे5 °ससंभूतिर् (→°समुद्भूतिर्). –d) बीजमूर्तिर् (→महाशक्तिर्); दे1 महागतिः (→महामतिः).

१२६. ग्र2 'प्रज्ञा' इत्यारभ्य 'महाभो' इति यावत् ⊙. –a) ते1 ज्ञातिः, मुवें.मुए. मुब. क्षान्तिः (→ख्यातिः); ग्र1 म1 ब्रह्मा (→प्रज्ञा); दे1 चिति, न1 विभा (→चितिः); दे2 न1 संचिन, मुवें. मुए. मुब. सच्चिन्° (→संवित्); द1 ख्याति ब्रह्माचित्संवित्. –b) दे4 ते1 द1 °योगीन्द्र° (→°भोगिन्द्र°); न1 °दायिनी, ते1 °साधनी (→°शायिनी). –c) का1 दे2.5 शस्त्री, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. शास्तिर्, द1 ग्र1.2 शान्तिः, (→शास्त्री); दे1 त्र(प्र?)कृतिर्विकृतिः शान्तिः. –d) दे1 गुणा गन्धर्वसेविता, दे4 द1 ग्र1 म1 गन्धर्वगणसेविता, ग्र2 गन्धर्वोरगसेविता.

१२७. –a) दे6 विश्वानरी (→वैश्वानरी); दे1 महाशाली, दे5 महाशीला (→महाशाला). –b) दे1 दैवसेना, दे2 देहसेना, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. महासेना (दे8 °न, दे10 °य), द1 ग्र1.2 म1 देवसेनी (ग्र2°न) (→देवसेना); का1 दे5 गुरुप्रिया, द1 गुहाप्रिया, (?), म1 गृहप्रिया (→गुहप्रिया). –c) म1 गुहारात्रिश् (→महारात्रिः). –d) ते1 सर्व- (→शची); ब1 दे8.9 दुःस्वप्ननाशनी, ब3 दे4 दुःखप्रणाशिनी (→दुःस्वप्ननाशिनी).

१२८. –a) ब3 दे10 ईज्या, दे1 उह्या, दे3 इष्ट्वा, दे5 रज्या, दे6 इत्या, न1 वन्द्या, द1 ग्र1.2 म1 ईड्या (→इज्या); द1 ग्र1 म1 पूज्या (ग्र1°जा) गणाधात्री (→पूज्याजगद्धात्री). –b) का1 ब2.3 दे5 ते1 ग्र2 दुर्विज्ञेयस्व°, दे1 दुविनेया सु°, दे2 दुर्विलेयस्व°, दे3 दुर्व्विभयस्व°, दे6 दुर्विनेया स्व°, न1 दुर्विनेयसु°, मुवें. मुए. मुब. दुर्विनेया सु° (→दुर्विज्ञेया सु°). –c) ब1 गुणात्मिका, ब3 गुहात्मिका, म1 शुभांबिका (→गुहाम्बिका); का1 दे4 गुहोत्पत्तिर्, ब1 गणोत्पत्तिर्, द1 गुणोत्पत्ति (?), ग्र2 गुणो भक्तिः (→गुणोत्पत्तिर्). –d) ब1 महाद्रे हि(?), दे1 महायाता, दे4 महाशीता, द1 ग्र1 म1 महापीडा (→महापीठा); ब2 निरुत्सुता, ब3 निरुत्सुका, + मरुत्सुता, दे1 ग्र2 निरुत्सुका, दे2.4 मरुल्लता, म1 महत्सुता (→मरुत्सुता).

१२९. –a) का1 दे6 °रागादी, ब1 दे1 °रागान्दी, ब2.3 °रागार्गी, दे2 °रागागी, दे3 °रागाज्जी, दे4 °रगता, दे5 °राहार्दा, दे10 °रागादी, न1 °रागादि–, ते1 °राशान्ता, ग्र1 °राहार्द्दी, ग्र2 राहार्दा, म1 °राहादि- (→°रागादिः). –c) दे1.10 जगज्ज्योतिर्, ब1 जगन्मात्रा (→जगद्योनिर्); दे1 °जगन्माया, न1 जगधात्री (→जगन्माता). –d) का1 ब1.2 दे3.6 जगन्मृत्युर् (→जन्ममृत्युर्); ग्र2 °जरादिका (→°जरातिगा).

१३०. –a) का1 ब2.3 दे2-4.6 न1 द1 बुद्धिर्माता, मुवें. मुए.मुब.बुद्धिर्महा-(→बुद्धिमाता); का1 बुद्धिमति (?), न1 बुधिमाता (?) (→बुद्धिमती). –b) का1 पुरुषोत्तम°, ब1 पुरुषानन्त° (→पुरुषान्तर°). –c) ब1 तपस्विनी, द1 ग्र1 म1 मनस्विनी (→तरस्विनी); ग्र2 मनस्विनी****. –d) दे1 त्र्यधिसंस्थिता, दे4 देविसंस्थिता, द1 ग्र1 म1 दीपसंस्थिता (→दिवि संस्थिता).

१३१. द1 ग्र1.2 म1. cd ⊙. –a) दे4 सर्वेन्द्रिया मनोर्माता. –b) ते1 सर्वभूतादिसंस्थिता. –c) दे8.9 न1 ग्र1.2 म1 °तारणी (→°तारिणी); ब1 दे8.10 न1 वेद्या, दे9 वेगा, ते1 दिव्या (→विद्या). –d) ब3 ब्रह्मवासि°, न1 ते1 ग्र1 ब्रह्मवादी° (→ब्रह्मवादि°); ब1 दे6 °मनोमया (→°मनोलया).

ब्रह्माणी बृहती ब्राह्मी ब्रह्मभूता भवारणिः ।
हिरण्मयी महारात्रिः संसारपरिवर्त्तिका ॥१३२
सुमालिनी सुरूपा च भाविनी तारिणी प्रभा ।
उन्मीलनी सर्वसहा सर्वप्रत्ययसाक्षिणी ॥१३३
सुसौम्या चन्द्रवदना ताण्डवासक्तमानसा ।
सत्त्वशुद्धिकरी शुद्धिर्मलत्रयविनाशिनी ॥१३४
जगत्प्रिया जगन्मूर्तिस्त्रिमूर्तिरमृताश्रया ।
निराश्रया निराहारा निरङ्कुरवनोद्भवा ॥१३५
चन्द्रहस्ता विचित्राङ्गी स्रग्विणी पद्मधारिणी ।
परावरविधानज्ञा महापुरुषपूर्वजा ॥१३६
विद्येश्वरप्रिया विद्या विद्युज्जिह्वा जितश्रमा ।
विद्यामयी सहस्राक्षी सहस्रवदनात्मजा ॥१३७
सहस्ररश्मिः सत्त्वस्था महेश्वरपदाश्रया ।
क्षालिनी सन्मयी व्याप्ता तैजसी पद्मबोधिका ॥१३८
महामायाश्रया मान्या महादेवमनोरमा ।
व्योमलक्ष्मीः सिंहरथा चेकितानाऽमितप्रभा ॥१३९
वीरेश्वरी विमानस्था विशोका शोकनाशिनी ।
अनाहता कुण्डलिनी नलिनी पद्मवासिनी ॥१४० वें१.१२.१२८

१३२. –a) ब1 ते1 ब्रह्मणी, द1 ब्राह्मणी, ग्र1 प्राणिनी, ग्र2 ब्राह्मी तु (→ब्रह्माणी), का1 ब्र (?) हती (→बृहती). –b) का1 ब1-3 दे1-3.6.8-10 द1 मुवें. मुए. मुब. भवारणी न1 भवारिणी, दे5 -भ(?)चारिणी, ते1 [अ]न्तरारणी, ग्र1 [अ]पवारणी, ग्र2 [अ]पहारिणी, म1 [अ]पवारिणी (→भवारणिः). –c) ब3 दे1.5 महा (दे5 °हो) रात्रि-, न1 महामूर्तिः, ग्र1 महारात्रीस् (→महारात्रिः).

१३३. –a) का1 ब3 दे2.5.6 स्वमालिनी स्वरूपा च, ग्र1 सुमलातिसुरापा च, ग्र2 सुमलातिस्वरूपा च, म1 सुमालिनी स्वरूपा च. –b) म1 भवानी (→भाविनी); दे1 ग्र2 ह(?)रिणी, दे2.4.8-10 न1 द1 ग्र1 म1 मुवें. मुए. मुब. हारिणी (→तारिणी); द1 ग्र1.2 म1 प्रिया (→प्रभा). –c) ब2 दे1.10 उन्मीलिनी, दे4 न1 उन्मालिनी, द1 ग्र1.2 म1 उज्जीव (द1 °वि)नी, ग्र2 उज्जीवन्ति (→उन्मीलनी); दे1 सहस्राक्षा, दे4 सहस्राक्ष-, द1 सर्वभया (→सर्वसहा). –d) दे1 सर्वप्रत्ययमोक्षिणी, द1 ग्र1 म1 सर्वप्रत्यक्षसाक्षिणी.

१३४. –b) °मनसा (→°मानसा). –c) का1 सर्वशुद्धि°, दे1 सत्वाशुद्धि°, दे5 सत्वं श्रद्धि°(?), ते1 सत्वसिद्धि° द1 ग्र1.2 म1 सर्वसिद्धि° (→सत्त्वशुद्धि°); ते1 द1 ग्र1 म1 सिद्धिर् (→शुद्धिर्). –d) दे4 महालय°, न1 मूलत्रय°, (→मलत्रय°); ब1 दे5 °विनाशनी, ग्र2 °विलापिनी (→°विनाशिनी).

१३५. –a) द1 ग्र1.2 म1 जगत्प्रीतिर् (→जगत्प्रिया). –b) दे10 [आ]शया, द1 ग्र1 म1 कृता(?), ग्र2 [आ]श्रिता, (→[आ]श्रया); ते1 [अ]मृता विश्वसंश्रया. –c) का1 निरासया, ग्र2 निराश्रमा (→निराश्रया); दे1 निराहारा, दे3.6 निराकारा, दे4 निराधारा (→निराहारा). –d) ब1 ते1 निरङ्कुशम(ते1 °व) नोद्भवा, दे4 निरङ्कुशवदो(?)द्भवा, दे1.8-10 न1 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. निरङ्कुशपदोद्भवा.

१३६. –a) का1 ब2.3 दे1-6 न1 ग्र1.2 म1 चक्रहस्ता, न1 चित्र हस्ता, ते1 रज्जुहस्ता (→चन्द्रहस्ता); दे5 विचित्राणी, दे10 विशुद्धांगी, + विचित्रांगी, म1 विशुद्धांगी (→विचित्राङ्गी). –b) दे10 सृग्विणी (?) (→स्रग्विणी); ब3 पद्ममालिनी, दे2 पद्मचारिणी, द1 ग्र1.2 म1 पद्महारि(म1 °र)णी(→पद्मधारिणी). –c) ब2.3 दे2 ते1 पारपर° (→परावर°); दे3.6 विभावज्ञा, दे4 निदानज्ञा, न1 विभागज्ञा (→विधानज्ञा).

१३७. –a) दे1.4-6.8-10 न1 ते1 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. विश्वेश्वर° (→विद्येश्वर°); ब1 दे1.3.4.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. विद्युत् (→विद्या). –b) ब1 °तश्रमः, दे5 °तप्रभा, दे10 °नश्रया, द1 ग्र1.2 °तश्रया, म1 °तश्रिया (→°तश्रमा). –c) दे8-10 न1 ग्र2 विद्यामायी (→विद्यामयी). –d) ब3 °वदनानुजा, दे5 °वदनारुजा (→°वदनात्मजा).

१३८. –a) ब3 दे1.6.8.10 सहस्ररश्मि-(दे10 °श्मी) (→सहस्ररश्मिः); द1 सत्यस्था, ग्र2 पद्मस्था (→सत्त्वस्था). –c) का1 ब1-3 दे2.4-6 न1 ते1 ज्वा (न1 ज्व-)लिनी (→क्षालिनी); का1 ब1-3 दे2.3.5.6 ते1 सन्माना (ब2.3 °नो), दे1 म1 मन्मयी, न1 समयी (?), द1 मुवें. मुए. मुब. मृण्मयी, ग्र2 मन्मया (→सन्मयी). –d) का1 ब1.2 दे2 न1 ग्र1.2 तेजसी (→तैजसी); दे1 पद्मरोधिका (→पद्मबोधिका).

१३९. –a) द1 ग्र1.2 म1 हिमालया° (→महामाया°); ब2 महामात्रो, ब3 ग्र2 महमान्या, दे1 विश्वमान्या (→-श्रया मान्या). –d). दे1 चेकितानामृतप्रदा, दे2.5 चेकितान्यमितप्रभा, दे6 चेकितामामितप्रभा, द1 ग्र1.2 म1 चेकितानीसितप्रभा.

१४०. –a) का1 ब1-3 दे1-6 द1 ग्र1.2 म1 वि (ब3 द1 ग्र1 वी)श्वेश्वरी (→वीरेश्वरी). –d) दे8.9 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. पद्मभासिनी, ते1 पद्ममालिनी, द1 म1 पदवासिनी (→पद्मवासिनी); दे1***पद्मवासिनी.

वें१.१२.१२८ सदानन्दा सदाकीर्तिः सर्वभूताश्रयस्थिता ।
वाग्देवता ब्रह्मकला कलातीता कलारणिः ।।१४१
ब्रह्मश्रीर्ब्रह्महृदया ब्रह्मविष्णुशिवप्रिया ।
व्योमशक्तिः क्रियाशक्तिर्ज्ञानशक्तिः परागतिः ।।१४२
क्षोभिका बन्धिका भेद्या भेदाभेदविवर्जिता ।
अभिन्नाभिन्नसंस्थाना वंशिनी वंशहारिणी ।।१४३
गुह्यशक्तिर्गुणातीता सर्वदा सर्वतोमुखी ।
भगिनी भगवत्पत्नी सकला कालकारिणी ।।१४४
सर्ववित् सर्वतोभद्रा गुह्यातीता गुहारणिः ।
प्रक्रिया योगमाता च गङ्गा विश्वेश्वरेश्वरी ।।१४५
कपिला कापिला कान्ता कनकाभा कलान्तरा ।
पुण्या पुष्करिणी भोक्त्री पुरंदरपुरस्सरा ।।१४६
पोषणी परमैश्वर्यभूतिदा भूतिभूषणा ।
पञ्चब्रह्मसमुत्पत्तिः परमार्थार्थविग्रहा ।।१४७
धर्मोदया भानुमती योगिज्ञेया मनोजवा ।
मनोहरा मनोरक्षा तापसी वेदरूपिणी ।।१४८

---

१४१. –a) का1 ब1-3 दे2.3.5.6 म (दे2.5 श) तानन्दा, ते1 शतानन्ता (→सदानन्दा); का1 ब1.3 दे2.3.5.6 सता (ब3 °ता)कीर्तिः (→सदाकीर्तिः). –b) दे10 सर्गभूता° (→सर्वभूता°); का1 ब2.3 दे2-5 द1 ग्र1 [श्रा]शयस्थिता, दे1.10 ग्र2 [श्रा]श्रयास्थिता (→[श्रा]श्रयस्थिता). –d) दे10 कलानीता, द1 ग्र1.2 म1 कल्पातीता (→कलातीता); का1 न1 कलारिणी, ब3 कलात्मना, दे3 कलावलिः, दे8-10 ग्र1 म1 मुवें. मु . मुब. कलारणी, ग्र2 कलारिणिः (→कलारणिः .

१४२. दे8-10 द1 ग्र1.2 म1. ab ⊙. –a) का1 दे2.5 ब्रह्माणी, दे1 ब्रह्मयी (?) (→ब्रह्मश्रीर्); का1 दे2 श्रीब्रह्महृदया (→ब्रह्महृदया). –b) का1 ब1.2 दे2.4.5 न1 ते1 °प्रजा, दे1 °प्रभा, दे3.6 °प्रदा (→°प्रिया). –c) ब1 ध्यानशक्तिः, दे1.6.10 ग्र1 व्योमशक्ति-, दे2 व्यक्तशक्तिः, दे5 सोमशक्तिः, ब1 ब्रह्मशक्तिः (→व्योमशक्तिः).–d) दे1 क्रियाशक्तिः, ग्र1 ध्यानशक्तिः (→ज्ञान शक्तिः); दे1 परांगतिः, दे4 प्रियागतिः, दे5 पराणतिः (→परा गतिः).

१४३. –a) ब3 दे3.6 म1 क्षोभिता, दे2 क्षोभिणी, + क्षोभिका, दे5 क्षोभिना (?) (→क्षोभिका). –b)ब1 वन्दिका, ब2.3 दे1 द1 ग्र1.2 वञ्चि(द1 °ञ्च)का, न1 बुधिका (?), म1 पञ्चिका (→बन्धिका); का1 मोघा, दे1 विद्या, दे5 म1 भेत्ता (→भेद्या); दे4 कर्माभिधायका भेद्या. –d) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. वशिनी, ग्र2 शशिनी (→वंशिनी).

१४४. दे5. ⊙ (द.सं.). –a) ब2 ब्रह्मशक्तिर्, द1 ग्र1.2 गुहाशक्तिर्, म1 शुभाशक्तिर् (→गुह्यशक्तिर्); न1 गुणातीत–, द1 ग्र1 गुहातीता, म1 गुह्यातीता, + गुणातीता (→गुणातीता). –c) दे4 भवानी (→भगिनी). –d) दे4 सत्कला (→सकला); दे1.3.8-10 मुवें. मुए. मुब. कालहारिणी, द1 ग्र1.2 म1 काल-रूपिणी (→कालकारिणी).

१४५. मुए. ab ⊙. –a) का1 सर्वतः, ग्र1 म1 सर्वजित्, ग्र2 सर्वदिक् (→सर्ववित्); दे5 सर्ववित् सर्वसौभद्रा. –b) दे1 गुह्यरूप-, दे8-10 न1 द1 ग्र1.2 म1 गुह्या (ग्र2 °ह्य-) गूढा (दे10 द1 म1 °ढ). (→गुह्यातीता); का1 दे2.5.6.8-10 ते1 मुब. गुहारणी, दे3 न1 द1 ग्र1.2 गुहारिणी, म1 विभाविनी, मुवें. मुए. गुहावलिः (→गुहा-रणिः). –c) द1 ग्र1.2 आश्रया (→प्रक्रिया); दे5 °माभाव (→°माता च); दे2 प्रक्रिया योगिनी माता, म1 सर्वाश्रिया योगमाता. –d) का1 दे2 गङ्गा विश्वेश्वरीति च, ग्र2*सा विश्वे**श्वरी.

१४६. ग्र2. ab ⊙. –a) दे1.8-10 मुवें. मुए. कलिला (→कपिला); दे1.4.8-10 ते1 द1 ग्र1 मुवें. मुए. कपिला (दे2 °का) (→कापिला). –b) दे5.6 कनकाया (दे5 °मा) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. कमलाभा, द1 ग्र1 कनकाला, म1 जनकाला (→कनकाभा); दे10 कलानरा, + कलानना (→कलान्तरा). –c) ग्र2 कन्या (→पुण्या); न1 ग्र1.2 पुष्करणी (→पुष्करिणी). –d) दे4 °पुरःसदी (→°पुरस्सरा).

१४७. –a) ब3 दे5.10 न1 ते1 ग्र2 मुवें. मुए. पोषिणी, ग्र1 पौषणी (?) (→पोषणी); दे4 द1 ग्र1.2 म1 परमैश्वर्या (→परमैश्वर्य-). –b) द1 ग्र2 म1 °भूतिका (→°भूतिदा); दे4 ते1 भूतिभूषणी, म1 भूतिभाषणा (→भूति-भूषणा). –c) द1 ग्र1.2 म1 परं (→पञ्च-). –d) का1 ब1-3 दे2-6 ते1 परमात्मा (का1 दे2 °र्था, दे5 °या) तम (ब1 दे6 °र्थ) विग्रहाः (दे2 °हः).

१४८. –a) दे3 भावप्रती, दे6 भावमती (→भानुमती). –b) ग्र2 योगिध्येया (→योगिज्ञेया); ब1 मनोजवाः, ग्र2 मनोरमा (→मनोजवा). –c) का1 ब1-3 दे1.2 न1 ते1 मनोहरी (दे1 °रिर्), दे4 महोदरा, ग्र2 महोजसा, म1 महोजवा, दे8.9 मुवें. मुए. मुब. मनोरमा (→मनोहरा); का1 मनोबस्की, दे2.4.8.9 न1 द1 ग्र2 म1 मुवें. मुए. मुब. मनोरस्का, दे5 मनोरक्षी, दे10 मनोरक्ता, ग्र1 महोरस्का (→मनोरक्षा). –d)

वेदशक्तिर्वेदमाता वेदविद्याप्रकाशिनी ।
योगेश्वरेश्वरी माता महाशक्तिर्मनोमयी ॥१४९
विश्वावस्था वियन्मूर्त्तिर्विद्युन्माला विहायसी ।
किंनरी सुरभी वन्द्या नन्दिनी नन्दिवल्लभा ॥१५०
भारती परमानन्दा परापरविभेदिका ।
सर्वप्रहरणोपेता काम्या कामेश्वरेश्वरी ॥१५१
अचिन्त्याऽचिन्त्यविभवा हृल्लेखा कनकप्रभा ।
कूष्माण्डी धनरत्नाढ्या सुगन्धा गन्धदायिनी ॥१५२
त्रिविक्रमपदोद्भूता धनुष्पाणिः शिवोदया ।
सुदुर्लभा धनाध्यक्षा धन्या पिङ्गललोचना ॥१५३
शान्तिः प्रभावती दीप्तिः पङ्कजायतलोचना ।
आद्या हृत्कमलोद्भूता गवां माता रणप्रिया ॥१५४
सत्क्रिया गिरिजा शुद्धा नित्यपुष्टा निरन्तरा ।
दुर्गा कात्यायनी चण्डी चर्चिका शान्तविग्रहा ॥१५५
हिरण्यवर्णा रजनी जगद्यन्त्रप्रवर्तिका ।
मन्दराद्रिनिवासा च शारदा स्वर्णमालिनी ॥१५६ वें१.१२.१४४

द1 ग्र1 म1 हायनी, ग्र2 तपसी (→तापसी); द1 ग्र2 म1 देवरूपिणी (→वेदरूपिणी).

१४९. ग्र2. cd ⊙. –a) दे10 वेदमना (→वेदमाता). –b) दे3.5 °विकाशिनी, द1 ग्र1.2 म1 °प्रदायिनी (→°प्रकाशिनी). –c) दे8.9 वागेश्वरेश्वरी, ग्र1 देवशक्तिर्देव- (→योगेश्वरेश्वरी); का1 ब1-3 दे1-6.8-10 न1 ते1 माला (दे5°ना) (→माता). –d) ब2 मनोहरा, ब3 मनोन्मयी, दे5 मनोमया न1 महामयी (→मनोमयी).

१५०. ग्र2. ⊙. –a) का1 विश्वावस्था चि*न्मूर्तिर्, ते1 विश्वावस्था जगन्मूर्तिर्, ग्र1 विश्वा च सा वीर्य्यमूर्तिर्. –b) ते1 विद्युस्ताला, द1 ग्र1 विद्युन्माया (→विद्युन्माला). –c) ब1.2 दे2.4 सुरभीर् (?), दे1 न1 ते1 सुरभिर्, दे5 सुरभेर्, म1 सुरती (?) (→सुरभी); का1 चण्ड-, ब2 दे1.6. 8-10 ग्र1 मुवें. मुए. मुब. विद्या (→वन्द्या). –d) ब2 नरवल्लभा, ते1 नं****(→नन्दिवल्लभा).

१५१. ग्र2. ab ⊙. –b) ब1 दे1.8-10 म1 परावर° (→परापर°); द1 °विभेदकी, ग्र1 °विवेदनी, म1 °विवेदकी (→°विभेदिका). –c) न1 ग्र1.2 म1 सर्वप्रक(ग्र1°का.)रणोपेता. –d) दे8-10 कामा (दे10 °म), न1 ग्र1 काम्य-, ग्र2 काव्या (→काम्या); ब2.3 दे5 म1 काम्येश्वरेश्वरी (→कामेश्वरेश्वरी).

१५२. –a) का1 ब1 दे1.2.4.5 ते1 मुवें. मुए. अचिन्त्यानन्त°, दे8-10 द1 ग्र1.2 म1 मुब. अचिन्त्यानन्द° (→अचिन्त्याचिन्त्य°); दे4 °प्रभवा (→°विभवा). –b) ब1-3 दे3 भूर्लेखा, दे1 हृल्लोषा (?), दे5 दोलास्था, दे10 हृशेखा (?), ते1 सुमुखी, द1 मुवें. मुए. मुब. भूलेखा, ग्र1 भूरूवा, म1 भूरवा (→हृल्लेखा); दे10 कमलप्रभा (→कनकप्रभा). –c) द1. ग्र1.2 म1 कूष्माण्डा (ग्र2 °ण्ड) (→कूष्माण्डी); दे3.5.10 धनरत्नाद्या, दे4 नवरत्नाढ्या, ग्र1 धनुरत्नाढ्या, म1 [अ]थ सुरत्नाढ्या (→धनरत्नाढ्या). –d) ब3 स्वगन्धा (→सुगन्धा).

१५३. द1. ⊙. –a) ग्र1 योगिक्रम° (→त्रिविक्रम°); दे3 °पदोद्भूता (→°पदोद्भूता). –b) दे10 धनुष्पाणी (?) (→धनुष्पाणिः); दे3 शिरोदया (?), दे6 शिरोदया, ग्र2 शिवायदा, म1 रवोदया (→शिवोदया). –c) ब2 सुदुर्मगा, ब3 स्वदुर्लभा, ग्र2 सदुर्लभा (→सुदुर्लभा); दे4 धराधारा, दे5 धनाधारा, ग्र1 म1 धनाढ्याज्ञा (→धनाध्यक्षा). –d) का1 धान्या, दे4 धन्यो (→धन्या).

१५४. द1. ab ⊙. –a) का1 ब3 दे2-5 न1 ते1** (→शान्तिः); दे3 दीप्ति-, दे4 दृष्टिः (→दीप्तिः). –c) ब1 दे10 अद्या, ग्र1 म1 आढ्या, ग्र2 आप्या (→आद्या); ब1.3 दे3.6 हृत्, दे4.8-10 द1 म1 मुवें. मुए. भूः, ग्र1 भू, ग्र2 [आ]ली (?) (→हृत्°); दे1 द1 ग्र1.2 म1 °कमलोद्बोधा (→°कमलोद्भूता). –d) ग्र2 भवन् (→गवां); दे1.10 मात (?), न1 मां ता- (→माता).

१५५. –a) दे8.9 संक्रिया, ते1 शक्तिजा (→सत्क्रिया); का1 ब1 दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. गिरिशा (→गिरिजा); मुवें. मुए. मुब. शुद्धिर् (→शुद्धा). –b) दे6 निरन्तरः (→निरन्तरा). –c) दे2 कात्यायिनी (→कात्यायनी); दे3 वर्णी (?), दे1 द1 ग्र1.2 म1 चण्डा (→चण्डी). –d) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. चर्चिताङ्गा सुविग्रहा.

१५६. –a) दे3 हिरण्ड(?)वर्णा, दे4 हिरण्यवर्ण-, ते1 हिरण्यवर्णी (→हिरण्यवर्णा); दे1 ति(?)रजा, दे8-10 द1 ग्र1 म1 मुवें. मुए. मुब. जगती, ग्र2 हरिणी (→रजनी). –b) ब1 दे6.10 जगद्यन्त°, ब2.3 जगत्रय°, ते1 जगद्यात्रा°, द1 जगद्यत्र°, ग्र1 जगतन्त्र°, ग्र2 जगदन्त° (→जगद्यन्त्र°); दे1 °र्वतिका, दे10 °प्रकीर्तिता (→°प्रवर्तिका); दे1 जगद्यन्तरवर्तिका. –c) का1 दे2 मन्दरात्रि-, ब3 मन्दराद्रिर्, ग्र1 मन्दरश्री- (→मन्दराद्रि-); का1 दे2 -निरासा च, ग्र2 -निवासस्था (→-निवासा च). –d) दे8-10 गरदा, द1 ग्र1.2

१.१४४ रत्नमाला रत्नगर्भा पृथ्वी विश्वप्रमाथिनी ।
पद्मानना पद्मनिभा नित्यतुष्टाऽमृतोद्भवा ॥१५७
धुन्वती दुःप्रकम्प्या च सूर्यमाता दृषद्वती ।
महेन्द्रभगिनी मान्या वरेण्या वरदर्पिता ॥१५८
कल्याणी कमला रामा पञ्चभूता वरप्रदा ।
वाच्या वरेश्वरी वन्द्या दुर्जया दुरतिक्रमा ॥१५९
कालरात्रिर्महावेगा वीरभद्रप्रिया हिता ।
भद्रकाली जगन्माता भक्तानां भद्रदायिनी ॥१६०
कराला पिङ्गलाकारा नामभेदाऽमहामदा ।
यशस्विनी यशोदा च षडध्वपरिवर्त्तिका ॥१६१
शङ्खिनी पद्मिनी सांख्या सांख्ययोगप्रवर्तिका ।
चैत्रा संवत्सरारूढा जगत्संपूरणीन्द्रजा ॥१६२
शुम्भारिः खेचरी स्वस्था कम्बुग्रीवा कलिप्रिया ।
खगध्वजा खगारूढा पराध्यर्या परमालिनी ॥१६३

म$_1$ स्वर्णदा, मुवें. मुए. गरहा (→शारदा); ग्र$_1$ स्वर्णशायिनी, ग्र$_2$ स्वर्णशालिनी, म$_1$ स्वर्णदायिनी (→स्वर्णमालिनी).

१५७. –a). ब$_1$ बहुमाला, म$_1$ रक्तमाला (→रत्नमाला). –b) दे$_{1.8-10}$ ग्र$_2$ म$_1$ पुष्टिर्, न$_1$ वृष्टिर्, द$_1$ मुष्टिर्, मुवें. मुए. मुब. पुष्टिर् (→पृथ्वी); का$_1$ विश्वप्रमार्थिनी, दे$_1$ म$_1$ विश्वप्रसाधिनी, द$_1$ ग्र$_1$ विश्वप्रसादिनी (ग्र$_1$ °दनी), ते$_1$ विश्वप्रमोदिनी (→विश्वप्रमाथिनी). –c) का$_1$ दे$_{2.5}$ द$_1$ पद्मासना, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. पद्मनाभा (→पद्मानना). –d) दे$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ नित्यपुष्टा, मुवें, मुए. नित्यरुष्टा (→नित्यतुष्टा).

१५८. –a) क.$_1$ धुन्नता, न$_1$ धुन्वंती, ते$_1$ धून्वती, द$_1$ म$_1$ धन्वकी (?) ग्र$_1$ सन्यकी (?), ग्र$_2$ धन्वनी (→धुन्वती); का$_1$ दुःप्रकन्या च (?), ब$_2$ निष्प्रकम्पा च, दे$_{1-3.8.10}$ मुवें. मुए. मुब. दुष्प्रकम्पा च, दे$_5$ दुष्प्रकम्यां च, द$_1$ पुष्पकं यात्रा, ग्र$_1$ पुष्पकी यात्रा, ग्र$_2$ पुष्पचक्रा सा, म$_1$ पुष्पकन्धात्री (→दुःप्रकम्प्या च); ब$_3$ धन्वन्तरी दुष्प्रकम्पा, दे$_4$ मात्तवंती दुःप्रकंथा. –b) दे$_2$ वृहद्वती, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ वृषद्व(द$_1$ °ण्व)ती (ग्र$_2$ म$_1$- °यी) (→दृषद्वती). –c) दे$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ सैन्या, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. सौम्या (→मान्या). –d). दे$_1$ वरेण्य-, ग्र$_2$ वरेण्यो (→वरेण्या); ब$_1$ वरदायका, ब$_2$ दे$_4$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ वरदायिनी, ब$_3$ दे$_{3.6}$ वरदायता, दे$_1$ वरदा मता, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. वरदायिका, ते$_1$ वरदापरा (→वरदर्पिता).

१५९. –a) ब$_{1.3}$ दे$_{3.8-10}$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. वासा, ब$_2$ दे$_{1.2.4.6}$ न$_1$ वामा, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ कामा (→रामा). –b) ब$_{1-3}$ दे$_{8-10}$ न$_1$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. पञ्चचूडा (→पञ्चभूता); न$_1$ ग्र$_1$ वरप्रभा (→वरप्रदा). –c) दे$_4$ वाच्य-, दे$_5$ वाध्या, दे$_{10}$ वाचा, ते$_1$ वार्या, ग्र$_2$ विद्या (→वाच्या); दे$_{1.4}$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ विश्वेश्वरी, दे$_{8.9}$ चरेश्वरी, ते$_1$ ***री (→[अ]मरेश्वरी); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. विद्या (→वन्द्या). –d) दे$_3$ त्वरतिक्रमा (→दुरतिक्रमा).

१६०. ग्र$_2$. ⊙. –a) दे$_1$ महादेशा, दे$_{10}$ महावेदा (→महावेगा). –b) दे$_{10}$ वीरभद्रा (→वीरभद्र-); दे$_5$ प्रियाहिती (?), न$_1$ °प्रियारमा, द$_1$ °प्रिया हता, म$_1$ °प्रियावहा (→°प्रिया हिता). –c). ब$_1$ दे$_{1.4.8-10}$ न$_1$ ते$_1$ जगन्माया, ग्र$_1$***ता (→जगन्माता). –d) ग्र$_1$ भक्तिदायिनी (→भद्रदायिनी).

१६१. ग्र$_2$. ⊙; द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$. cd ⊙. –a) दे$_4$ कराल- (→कराला); ब$_1$ द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ पिङ्गलाकाला, दे$_6$ पित्तलाकारा (→पिङ्गलाकारा). –b) ब$_1$ रोमभेदा, दे$_{1.8-10}$ ग्र$_2$ मुवें. मुए. मुब. कामभेदा, न$_1$ महाभेदा, द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ कामदेहा (द$_1$ -देहान्) (→नामभेदा); दे$_1$ महामता, दे$_2$ महामला, दे$_4$ न$_1$ महामना, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. महास्वना, द$_1$ म$_1$ महात्मिका, ग्र$_1$ गुहात्मिका (→महामदा). –c) का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{2-6}$ न$_1$ ते$_1$ तपस्विनी (→यशस्विनी). –d) का$_1$ ब$_{1.2}$ दे$_{2.4}$ न$_1$ षडर्घ-, दे$_1$ षडद्व- (?), दे$_{3.6}$ षड्गर्भ-, दे$_5$ षड्वर्ग-, दे$_{10}$ षडधू-, ते$_1$ गन्धर्व- (→षडध्व-); का$_1$ ब$_{1\ 3}$ दे$_{2-6}$ °परिवर्तिनी, दे$_{10}$ -पविवर्जिता, न$_1$-परिवर्धिनी, ते$_1$-परिवादिनी (→-परिवर्त्तिका).

१६२. –a) का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{2.4-6.8-10}$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ संख्या (→सांख्या). –b) ब$_2$ दे$_{2.3.6}$ सांख्ययोगप्रवर्तिता, ते$_1$ सांख्यमार्गप्रवर्तिका. –c) ब$_{2.3}$ दे$_{2.3.6}$ चैत्री, दे$_1$ त्रेता, दे$_5$ चित्री (→चैत्रा); का$_1$ दे$_{2.5}$ रुद्रा, ब$_{1.3}$ दे$_3$ ते$_1$ रुद्धा (→-रूढा). –d). दे$_1$ संरूपिणी° (→संपूरणी°); का$_1$ दे$_5$ ह्यजा, दे$_1$-रजा, दे$_{2.8-10}$ मुवें.मुए.मुब. ध्वजा (→[इ]न्द्रजा).

१६३. –a) का$_1$ दे$_{10}$ शुभांगी, दे$_1$ शुंभारि-, दे$_3$ स्वस्थाति-, दे$_4$ पंचाली, दे$_{8.9}$ न$_1$ द$_1$ शुंभारौ° (→शुम्भारिः); द$_1$ केचरी (→खेचरी); का$_1$ दे$_{8.9}$ न$_1$ म$_1$ खस्था, दे$_1$ सुस्था (→स्वस्था). –b) म$_1$ नीलग्रीवा (→कम्बुग्रीवा); न$_1$ खलप्रिया, ते$_1$ कविप्रिया, द$_1$ म$_1$ कलाप्रिया, ग्र$_1$ कालान्तका, ग्र$_2$ कलाश्रया (→कलिप्रिया). –c) दे$_1$ खगध्वना, ग्र$_2$ खड्गध्वजा (→खगध्वजा); ब$_3$ गजारूढा, ग्र$_1$ खगारू* (→खगारूढा). –d) ब$_{1.3}$ दे$_{3.6}$ पराध्यंपर°, ब$_2$ दे$_{1.2}$ परार्धा (दे$_2$°र्च्चा) पर° (दे$_1$ °मर°), दे$_8$ वराहमिग(?), दे$_9$ वराहांभग°, दे$_{10}$ वराहांवर°, न$_1$ परार्धावर°, द$_1$ म$_1$ परासु (द$_1$°सा)

ऐश्वर्यवर्त्मनिलया विरक्ता गरुडासना ।
जयन्ती हृद्गुहा रम्या गह्वरेष्ठा गणाग्रणीः ॥१६४
संकल्पसिद्धा साम्यस्था सर्वविज्ञानदायिनी ।
कलिकल्मषहन्त्री च गुह्योपनिषदुत्तमा ॥१६५
निष्ठा दृष्टिः स्मृतिर्व्याप्तिः पुष्टिस्तुष्टिः क्रियावती ।
विश्वामरेश्वरेशाना भुक्तिर्मुक्तिः शिवाऽमृता ॥१६६
लोहिता सर्पमाला च भीषणी वनमालिनी ।
अनन्तशयनाऽनन्या नरनारायणोद्भवा ॥१६७
नृसिंही दैत्यमथनी शङ्खचक्रगदाधरा ।
संकर्षणसमुत्पत्तिरम्बिकापादसंश्रया ॥१६८
महाज्वाला महामूर्त्तिः सुमूर्त्तिः सर्वकामधुक् ।
सुप्रभा सुस्तना गौरी धर्मकामार्थमोक्षदा ॥१६९
भ्रूमध्यनिलया पूर्वा पुराणपुरुषारणिः ।
महाविभूतिदा मध्या सरोजनयना समा ॥१७० वें१.१२.१५८

भग°, ग्र1 ** संभग, ग्र2 परा*भग° (→पराध्यां पर°); दे10 °मानिनी, न1 °मायिनी (→°मालिनी).

१६४. –a) का1 दे2 ऐश्वर्यवर्त्ति-, दे1 ऐश्वर्यपद्मा, दे5 ऐश्वर्यवर्त्मा, ग्र2 ऐश्वरापद्म-, म1 ऐश्वर्यसद्म- (→ऐश्वर्यवर्त्म-). –b) ते1 विरजा (→विरक्ता); ब1 गरुडाशन (?) (→गरुडासना). –c) दे1 भृगुंहा, दे3 -न्तङ्गुंहा(?), दे5 हृद्गृहा, दे8-10 भं(दे10 भ)गहा, द1 ग्र1 भृगुहा, ग्र2 पुरह(रा) (→हृद्गुहा); दे4 रण्या(?), मुवें. मुए. मुब. गम्या (→रम्या); म1 जयन्ती भृगुहारी सा. –d) का1 गह्वरेष्ट-, ब1-3 दे3 शङ्करेष्ट- (ब2 °ष्ठु, दे3 °ष्ठा), दे1 शंकरस्था, दे2 गह्वरेष्व-, दे4 गह्वरेष्ठा, दे5 गह्वरेर्ष्व-, दे6 करेगष्ठा, न1 गंहरेष्ठा(?), ते1 गुह्यविद्या, ग्र2 म1 गह्वरोष्ठा(ग्र2 °ष्वा) (→गह्वरेष्ठा); ब2 ग्र1 म1 गुणाग्रणी, दे6 गणाग्रहणी (→गणाग्रणीः).

१६५. –a) ग्र1 संकर्षसिद्धा (→सङ्कल्पसिद्धा); द1 शाप्यस्था (?), ते1 सामान्या (→साम्यस्था). –b) ब1 दे4 ते1 सर्वविज्ञानदायिका. –c) दे8-10 मुवें. मुए. कलिः कल्कविहन्त्री च. –d) न1 गृह्योपनिशदुत्तमा.

१६६. –a) का1 दे2.4.5 नित्या(→निष्ठा); ब1 दिष्टिः, दे1.10 न1 द1 ग्र1 दृष्टि-, दे2 सृष्टिः, ग्र2 मृष्टिर् (→दृष्टिः); ग्र2 धृतिस् (→स्मृतिर्); ग्र2 तुष्टिः (→व्याप्तिः). –b) दे3.6 द1 म1 तुष्टिः पुष्टिः, दे10 पुष्टिः सृष्टि-, ग्र2 पुष्टिः** (→पुष्टिस्तुष्टिः); दे4 ग्र1 क्रियामतिः (→क्रियावती); दे1 स्तुतिसृष्टिकलावती. –c) ते1 विद्या° (→विश्वा°); का1 ग्र1 महेश्वरे(ग्र1 री-) शाना (ग्र1-नी), दे1 [अ]मरास्वानां (?), दे10 [अ]मरेश्वरे शांता, ते1 माहेश्वरीशाना ग्र2 [अ]मरे**शान- (→[अ]मरेश्वरेशाना); म1 विश्वामरेशानाभुक्तिर्. –d) ब3 भक्तिर्, ते1 म1 व्यक्तिर् (→भुक्तिर्); दे6.8-10 मुक्ति-, ग्र2 (बुद्धिर्) मुक्तिश् (→मुक्तिः); दे2.4 शिवास्मृता, दे10 शिवात्मिका (→शिवामृता).

१६७. –a) द1 ग्र1 लोहिका (→लोहिता); का1 ब2 दे2.4.6 ग्र2 सर्पमाता, ब1 सर्वमाला, ब3 दे3 ग्र1.2 म1 सर्वमाता, दे5 सर्पभाव-, ते1 सर्वमूला (→सर्पमाला). –b) का1 ब1 दे1.2.4.5.6 ग्र1.2 म1 भीषणा (दे5 °णां ?) (→भीषणी); का1 ब2.3 दे3 नरमालिनी, दे2 सर्वमालिनी, दे5 वरमालिनी (→वनमालिनी). –c) का1 अनन्तनयना, द1 ग्र1.2 म1 अनन्तशरणा (→अनन्तशयना); का1 [अ]नान्या, दे1.4 मुवें. मुए. मुब. [अ]नंता, दे5 रम्या, ग्र2 नित्या (→[अ]नन्या). –d) दे3 नरनारायणा भुवा.

१६८. –a) दे1 न1 ते1 ग्र2 नृसिहा (→नृसिंही); का1 दे10 ग्र1 दैत्यमथिनी (→दैत्यमथनी). –b) म1 °गदाधरी (→°गदाधरा). –c) दे1.8-10 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. संकर्ष (दे1 द1 °षि)णी (→सङ्कर्षण-). –d) का1 दे2.5 अम्बिकापात° (?), दे1 अम्बिकापद°, ते1 अम्बिकेशान°, द1 ग्र1.2 म1 अम्बिकापर° (→अम्बिकापाद°).

१६९. –a) ब3 महाजाला, दे2 महाज्ञाना, दे4 महावला, दे8-10 महासूतिः, ग्र1 महावृत्तिस्, मुवें. मुए. मुब. महाभूतिः (→महामूर्तिः). –b) न1 °कामधृक् (→°कामधुक्); द1 सर्वकामधुगीश्वरी, पूर्तिस्सर्वकामधुक्, ग्र2 सर्वकामधुगीन्द्रजा, म1 सर्वकामधुगद्रिजा. –c) दे4 सुवक्रा, दे8-10 मुवें. मुए. शुभ्रा च(→सुप्रभा); का1 ब1 दे5 ग्र1 सुस्तनी (→सुस्तना); ते1 सौरिः, मुवें. मुए. मुब. सौरी (→गौरी); द1 शुभा सुवदना गौरी, द1 सुभगी सुस्तनी गौरी, ग्र2 सुस्थनी गौरी कल्याणी, म1 सुस्तनी गौरी हृद्या च. –d) दे10 सर्वकामा° (→धर्मकामा°).

१७०. –a) दे1.6.9 भूमध्य-, दे3 भ्रूक्रमल्प-, दे4 भूमध्यं, ग्र2 भ्रूमध्या (→भ्रूमध्य-); म1 सूक्ष्मा (→पूर्वा). –b) म1 पुराणी (→पुराण°); का1 ब1.2 दे2.3.5.6 न1 ते1 द1 ग्र1.2 °पुरुषारणी (ते1 द1 ग्र1 °णीः) (→°पुरुषारणिः). –c) का1 मध्य-, दे3.6 मेध्या, दे4 वंद्या (→मध्या). –d) का1 ब3 दे2.3.5.6.10 सरोजनयनासना.

.१२.१५८बे अष्टादशभुजाऽनाद्या नीलोत्पलदलप्रभा ।
सर्वशक्त्यासनारूढा धर्माधर्मार्थवर्जिता ॥१७१
वैराग्यज्ञाननिरता निरालोका निरिन्द्रिया ।
विचित्रगहनाधारा शाश्वतस्थानवासिनी ॥१७२
स्थानेश्वरी निरानन्दा त्रिशूलवरधारिणी ।
अशेषदेवतामूर्त्तिर्देवता वरदेवता ।
गणाम्बिका गिरेः पुत्री निशुम्भविनिपातिनी ॥१७३
अवर्णा वर्णरहिता निवर्णा बीजसंभवा ।
अनन्तवर्णाऽनन्यस्था शंकरी शान्तमानसा ॥१७४
अगोत्रा गोमती गोप्त्री गुह्यरूपा गुणोत्तरा ।
गौर्गीर्गव्यप्रिया गौणी गणेश्वरनमस्कृता ॥१७५
सत्यमात्रा सत्यसंधा त्रिसंध्या संधिवर्जिता ।
सर्ववादाश्रया संख्या सांख्ययोगसमुद्भवा ॥१७६
असंख्येयाऽप्रमेयाख्या शून्या शुद्धकुलोद्भवा ।
बिन्दुनादसमुत्पत्तिः शंभुवामा शशिप्रभा ॥१७७
विसङ्गा भेदरहिता मनोज्ञा मधुसूदनी ।
महाश्रीः श्रीसमुत्पत्तिस्तमःपारे प्रतिष्ठिता ॥१७८
त्रितत्त्वमाता त्रिविधा सुसूक्ष्मपदसंश्रया ।

---

१७१. –a) का1 °भुजानासा, ब2 °भुजाराध्या, दे5 °भुजानामा, दे6 °भुजावामा (→°भुजानाद्या). –c) दे3 सर्वशक्रा°, ग्र2 शर्वशक्त्या° (→सर्वशक्त्या°); दे1.4-6 °समारूढा, (→°सनारूढा). –d) ब2 दे1.8-10 द1 ग्र1.2 म1 धर्माधर्मविवर्जिता, दे3.6 धर्मकामार्थवर्जिता.

१७२. ब1. bcd ⊙. –b) दे4 निराशोका (→निरालोका). –c) ब2 ग्र2 विचित्रा (→विचित्र-); ब2 महती, ब3 -ग्रहणा, ग्र2 गगना, म1 -गगना, + गमना (→-गहना-); का1 धीरा (→-धारा). –d) दे1 शश्वत-, न1 शाश्वती, द1 ग्र1.2 शाश्वता (→शाश्वत-).

१७३. ब1. ⊙; द1 ग्र1.2 म1 पुस्तकेषु १७३d-१९७a ⊙. –a) दे6 निजानन्दा, ग्र1 निरानन्द–, ग्र2 वरानंदा (→निरानन्दा). –c) ग्र2 अशेषा (→अशेष–). –d) दे4 न1 ते1 म1 देवता परदेवता. –e) दे4 शैलपुत्री (→गिरेः पुत्री).

१७४. ब1. a ⊙; द1 ग्र1.2 म1. ⊙ (द्र.१७३ पा. वि.). –a) दे3.6 सुवर्णा (→अवर्णा); ते1 अवल्कावल्करहिता. –b) का1 ब2 दे3.5 ते1 निर्वर्णा (ते1 °ल्का), मुवें. मुए. मुब. त्रिवर्णा (→निवर्णा); दे1.6.8-10 मुवें. मुए. मुब. जीवसम्भवा ते1 भीमसम्भवा (→बीजसम्भवा). –c) ब1 [अ]नन्यस्थान्, दे1.6 नित्यस्था, दे2 [अ]नंतस्था, दे5 मध्यस्था, दे8-10 नान्यस्था (→[अ]नन्यस्था); ते1 अनन्तवल्कामन्यस्था. –d) ब2 दे1.4 शाङ्करी (→शङ्करी); दे1 नित्यमानसा, दे4 शान्तमानसी, दे8-10 नान्यमानसा (→शान्तमानसा); ब1 *****मानसी.

१७५. द1 ग्र1.2 म1. ⊙ (द्र. १७३ पा. वि.). –a) ब3 अगोत्रागोतमी, दे1 अगोत्रगोमती (→अगोत्रा गोमती); दे1.3 न1 गोत्री, दे3 गोश्री (→गोप्त्री). –b) ब2 न1 गुह्यरूप– (→गुह्यरूपा); का1 ब1-3 दे1-5 गुणान्तरा, न1 गणांतरा (→गुणोत्तरा). –c) ब2.3 दे1.5 न1 गौरी (दे5 न1 °रीर्), दे10 गौग्री (→गौर्गीर्); ब2.3 दे1 गवां (→गव्य–); दे3 गौणा, दे4 गौणीर्, दे5 गौरी (→गौणी).

१७६. द1 ग्र1.2 म1. ⊙ (द्र. १७३ पा. वि.). –a) ब1 दे1 सत्य * मा, दे2 सभ्यमात्रा, दे5.10 सत्यमाता, दे8.9 सत्यमाला, न1 सत्यामाता (→सत्यमात्रा); का1 ब2.3 दे1.8.10 सत्यसन्ध्या (→सत्यसंधा). –b) का1 सन्ध्यवर्जिता, ते1 नन्दिवर्जिता (→सन्धिवर्जिता). –c) ब1 सर्ववाचा, ब3 सर्ववेदा, ब1 दे1.8-10 न1 सत्यवाचा, दे4 सत्यशोभा, दे6 सर्ववाद्या, ते1 सर्वभावा(→सर्ववादा); दे1.4.8-10 न1 मुवें. मुए. साङ्ख्या (→सङ्ख्या). –d) ब1 °विवर्जिता, + °समुद्भवा (→°समुद्भवा).

१७७. द1 ग्र1.2 म1. ⊙ (द्र. १७३ पा. वि.). –a) का1 °परमेख्या (?), दे5 °प्रमेयात्मा (→°प्रमेयाख्या). –b) का1 शून्याशून्यकुलोद्भवा, ब3 दे4 शून्याशुद्धकलोद्भवाः, दे1 शभ्या शुद्धकलोद्रवा. –c) दे1 °समुत्पन्ना (→°समुत्पत्तिः). –d) ब1-3 दे2.6 शम्भुर्वामा, दे1 शंभुरामा, दे3 शम्भुर्नाम्ना, दे4 शुम्भुदारी, ते1 शंभोर्वामा, (→शम्भुवामा); दे2 शशिप्रिया (→शशिप्रभा).

१७८. द1 ग्र1.2 म1. ⊙ (द्र. १७३ पा. वि.). –a) ब3 विसङ्गी, दे1.4.8.9 न1 पिशङ्गा, दे3 विसर्गा, दे5 विसङ्गी, दे6 विसर्ग-, दे10 पिशमां, ते1 वंशगा (→विसङ्गा). –b) दे10 मनोद्या (?) (→मनोज्ञा). –c) दे1 महाश्री श्रीरनुत्पत्तिस्. –d) दे10 तमः परप्रतिष्ठिता.

१७९. दे4. cd ⊙; द1 ग्र1.2 म1. ⊙ (द्र. १७३ पा. वि.). –a) का1 दे1 °मात्रा (→°माता); ब2 विविधा (→त्रिविधा). –b) ब3 स्वसूक्ष्म-, दे4.6.8-10 सुसूक्ष्मा, ते1 मुमुक्षु-(→सुसूक्ष्म-); न1 °परसंश्रया (→°पदसंश्रया). –c)

शान्त्यतीता मलातीता निर्विकारा निराश्रया ॥१७९

शिवाख्या चित्तनिलया शिवज्ञानस्वरूपिणी ।
दैत्यदानवनिर्मात्री काश्यपी कालकल्पिका ॥१८०

शास्त्रयोनिः क्रियामूर्तिश्चतुर्वर्गप्रदर्शिका ।
नारायणो नरोद्भूतिः कौमुदी लिङ्गधारिणी ॥१८१

कामुकी ललिता भावा परापरविभूतिदा ।
परान्तजातमहिमा बडवा वामलोचना ॥१८२

सुभद्रा देवकी सीता वेदवेदाङ्गपारगा ।
मनस्विनी मन्युमाता महामन्युसमुद्भवा ॥१८३

अमृत्युरमृता स्वाहा पुरुहूता पुरुष्टुता ।
अशोच्या भिन्नविषया हिरण्यरजतप्रिया ॥१८४

हिरण्या राजती हैमी हेमाभरणभूषिता ।
विभ्राजमाना दुर्ज्ञेया ज्योतिष्टोमफलप्रदा ॥१८५

महानिद्रासमुद्भूतिरनिद्रा सत्यदेवता ।
दीर्घा ककुद्मिनी हृद्या शान्तिदा शान्तिवर्द्धिनी ॥१८६

लक्ष्म्यादिशक्तिजननी शक्तिचक्रप्रवर्तिका ।
त्रिशक्तिजननी जन्या षडूर्मिपरिवर्जिता ॥१८७　वें१.१२ १७५

दे3.6. 8-10 शान्ता(दे3.6 °न्त्या-)तीता, ते1 सात्वतीश-, मुवें. मुए. मुब. शान्ताभीता (→शान्त्यतीता); दे3 मनातीता, दे5 मनानीता, दे8.9 मलागीता (→मलातीता). –d) दे4.8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. शिवाश्रया (→निराश्रया).

१८०. द1 ग्र1.2 म1. ⊙ (द्र. १७३ पा. वि.). –a) का1 दे2 शिवाख्यचित्तनिलया, ब3 विशालाक्ष्या चित्तनिलया, ब2 दे1.5.6 न1 शिवाख्याचिन्त्य (दे1 चित, दे5 वित्त, दे6 वृत्त, न1 शैव) निलया. –b) दे3 °स्वरूपणा, न1 °सुरूपिणी (→स्वरूपिणी). –c) ब2.3 दे6 °निर्मथ्नी, दे1 °निर्मथी (?), दे4 °निर्मानी, दे8.9 °निर्मातृ, दे10 °निर्मादि–, मुवें. मुए. मुब. °निर्माथी (→°निर्मात्री). –d) का1 कश्यपी (→काश्यपी); का1 दे5 कलि° (→काल°); ब1 दे1.4.8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. °कर्णिका, न1 °वर्णिका (→°कल्पिका).

१८१. द1 ग्र1.2 म1. ⊙ (द्र. १७३ पा. वि.). –a) ब2 शान्तयोनिः, दे10 शा(?)च योनिः, न1 शास्त्रयोनि- (→शास्त्रयोनिः); दे1 कृपामूर्तिश्, ते1 क्रिया** (→क्रिया-मूर्तिश्). –b) ब3 चतुर्दुर्ग°, दे10 सेतुर्वर्ग° (→चतुर्वर्ग°); का1 -2.3 दे3.5.6 -प्रदर्शिता, दे1 ते1 -प्रवर्तिका (→-प्रदर्शिका). –c) दे4 नारायणो (?) (→नारायणी); दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. नरोत्पत्तिः (→नरोद्भूतिः). –d) ब1.2 दे3 कौमो (?) दी, दे5 कौ*री, दे10 कौमिकी, ते1 कौमारी (→कौमुदी); ब2 पिङ्गधारिणी (→लिङ्गधारिणी).

१८२. द1 ग्र1.2 म1. ⊙ (द्र. १७३ पा. वि.). –a) ते1 कार्मुकी (→कामुकी); मुवें. मुए. मुब. कलिता (→ललिता); ते1 तारा (→भावा). –b) दे1 8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. परावरविभूतिदा, दे2 परापराविभूतिदा. –c) ब2 दे1 परार्थ-, ब3 मुब. परार्द्ध-, दे5 परा तु, दे6 पराकृज्, दे8.9 मुवें. मुए. पराङ्ग-(→परान्त-); न1 परान्तज्ञानमहिमा. –d) दे1 कलवा वालसोचना, दे5 चंडवा वासलोचना, ते1 चतुरा [?] चारुलोचना.

१८३. द1 ग्र1.2 म1. ⊙ (द्र. १७३ पा. वि.). –a) न1 सुभद्र-(→सुभद्रा); दे10 सूता (→सीता). –b) दे4 देवदेवाङ्गपारगा, ते1 वेदवेदान्तपारगा. –c) दे1 मनस्विना (→मनस्विनी); का1 मन्यमाना, दे1 मन्यमाता (→मन्युमाता).

१८४. द1 ग्र1.2 म1. ⊙ (द्र. १७३ पा. वि.). –a) दे1.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. अमन्युर्. ते1**स्युर (→अमृत्युर्); दे4 अमृती (→अमृता); ब1 दे1.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. [आ] स्वादा, दे4 स्वादी (→स्वाहा); दे6 अमृत्युत्तरतास्वादा. –b) ब1 पुरहूता, दे4 पुरूहूतः (→पुरुहूता); ब1 पुरष्टुना, ब3 पुरस्कृता, ते1 पुरु **(→पुरुष्टुता) –c) दे1.6 अमोघा (दे6 °घ) (→अशोच्या).

१८५. द1 ग्र1.2 म1. ⊙ (द्र. १७३ पा. वि.). –a) ब1.2 दे1.4.6.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. हिरण्य-(→हिरण्या); ब2 दे1 जननी, दे3 राजभी (?), दे6 न1 ते1 -रजती, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. -रजनी, (→राजती); ब1 दे6 न1 मुवें. मुए. हैमा, दे1 हेम-, दे2.10 हेमा (→हैमी). –b) का हैमाभ°, दे1 हिमाभ° (→ हेमाभ°).

१८६. द1 ग्र1.2 म1. ⊙ (द्र. १७३ पा. वि.). –a) दे10 °समुद्रूपी (?) (→समुद्भूतिर्). –b) दे1 सर्वदेवता, ते1 सत्त्वदेवता (→सत्यदेवता). –c) का1 ते1 दीर्घ-, ब1 दे1 दीर्घो, (→दीर्घा); ब2 कादम्बिनी, दे1 कुमुदिनी, ते1***नी (→ककुद्मिनी); का1 ब1 दे2.3 कृत्या, दे10 रुद्या (→हृद्या). –d) ते1 कान्तिदा (→शान्तिदा); दे6.8.9 ते1 °वर्द्धनी (→°वर्द्धिनी).

१८७. द1 ग्र1.2 म1. ⊙ (द्र. १७३ पा. वि.). –a) न1 लक्ष्मादि° (→लक्ष्म्यादि°); दे10 °शक्तिर्जननी (→°शक्ति-जननी). –b) का1 दे2.5 °चन्द्रप्रवर्त्तिका, दे1 °वक्रप्रवर्तिका,

वें१.१२.१७६ सुधामा कर्मकरणी युगान्तदहनात्मिका ।
संकर्षणी जगद्धात्री कामयोनिः किरीटिनी ॥१८८
ऐन्द्री त्रैलोक्यनमिता वैष्णवी परमेश्वरी ।
प्रद्युम्नदयिता दान्ता युग्मदृष्टिस्त्रिलोचना ॥१८९
मदोत्कटा हंसगतिः प्रचण्डा चण्डविक्रमा ।
वृषावेशा वियन्माता विन्ध्यपर्वतवासिनी ॥१९०
हिमवन्मेरुनिलया कैलासगिरिवासिनी ।
चाणूरहन्तृतनया नीतिज्ञा कामरूपिणी ॥१९१
वेदविद्याव्रतस्नाता धर्मशीलाऽनिलाशना ।
वीरभद्रप्रिया वीरा महाकालसमुद्भवा ॥१९२
विद्याधरप्रिया सिद्धा विद्याधरनिराकृतिः ।
आप्यायनी हरन्ती च पावनी पोषणी खिला ॥१९३
मातृका मन्मथोद्भूता वारिजा वाहनप्रिया ।
करीषिणी सुधावाणी वीणावादनतत्परा ॥१९४
सेविता सेविका सेव्या सिनीवाली गरुत्मती ।
अरुन्धती हिरण्याक्षी मृगाङ्का मानदायिनी ॥१९५
वसुप्रदा वसुमती वसोर्द्धारा वसुंधरा ।
धाराधरा वरारोहा वरावरसहस्रदा ॥१९६

न1 °जन्मप्रवर्तिका (→°चक्रप्रवर्तिका). –d) दे1 परामूर्ति परिर्वातका; दे5 षड्गर्भे परिर्वाजता.

१८८. द1 ग्र1.2 म1. ⊙ (द्र. १७३ पा. वि.). –a) ब1.3 दे1 स्वधामा(दे1°ता), दे4 सुरता, दे8.9 मुवें. मुए. सुधौता, दे10 सुतादौ, न1 सुधाता (→सुधामा); ब1 धर्मकरणी (→कर्मकरणी). –b) दे2 युगान्ते (→युगान्त-). –c) का1 ब2 दे2.3 सङ्कर्षणा, दे1 संकर्षिणी (→सङ्कर्षणी). –d) न1 कामयोनिकिरीटिनी.

१८९. द1 ग्र1.2 म1. ⊙ (द्र. १७३ पा. वि.). –a) न1 ऐन्द्री त्रैलोक्यललिता. –b) दे9 वैष्णवी पारमेश्वरी. –c) दे4 प्रद्युम्नदेवता (→प्रद्युम्नदयिता); दे8-10 मुवें. मुए. मुब. दात्री, ते1 कान्ता (→दान्ता). –d) ब2 युगदृष्टिस्, दे3.6.8.9 युग्मदृष्टि-, दे10 सु(?) भदृष्टि (→युग्मदृष्टिस्).

१९०. द1 ग्र1.2 म1. ⊙ (द्र. १७३ पा. वि.). –a) दे3 ते1 महोत्कटो (→महोत्कटा). –c) दे1.6 वृषावेगा, दे2.4.10 वृषावेषा (→वृषावेशा); दे1 जगन्माता, ब2.3 दे2.3.6 वियन्मात्रा (→वियन्माता).

१९१. ब1. ab ⊙; द1 ग्र1.2 म1. ⊙ (द्र. १७३ पा. वि.). –a) दे1 हिमवत्मेरु°, दे5 हिमवन्मेन°, ते1 विमला मेरु° (→हिमवन्मेरु°). –c) का1 चानूरहंती°, ब1-3 दे1-4.6 ते1 चाणूरहन्त्री°, दे5 चा(?)पन्न हंत्री° (→चाणूरहन्तृ°); ब3 °सुनया, दे3 °तभया (→°तनया). –d) दे1 तितिक्षाक्षाम°, न1 ज्ञातिज्ञाकाम° (→नीतिज्ञा काम°).

१९२. द1 ग्र1.2 म1. ⊙ (द्र. १७३ पा. वि.). –a) का1 दे3.5.6 वेदवेद्या°, दे2 देववेद्या° (→वेदविद्या°); दे10 °व्रतस्नाना, का1 °कृत्स्नांता* (?) (→°व्रतस्नाता) .–b) का1 दे5 °निलासना, ब1 °शिनाशना, दे4 °निलाशया (→[अ]निलाशना); मुवें. मुए. मुब. ब्रह्मशैलनिवासिनी, दे8-10 ब्रह्मशै (दे10 °शी)ला निरासिनी. –c) ब2 दे8-10 वीरभद्रा (→वीरभद्र-); दे8-10 मुवें. मुए. मुब. प्रजा (→ -प्रिया). –d) दे1 महाकलि°, दे8.9 मुवें. मुए. मुब. महाकाम° (→महाकाल°).

१९३. द1 ग्र1.2 म1. ⊙ (द्र. १७३ पा. वि.). –a) ब3 विद्याधराश्रयासिद्धा. –b) दे3 विद्याधरनिरावृतिः. –c) का1 ब2.3 दे3-6 आप्या (दे3 °था) यन्ती, दे1 आप्यायनो (?) (→आप्यायनी). –d) दे1 पार्वती, दे5 पावना (→पावनी); दे1 पोषणा, दे4 पोखणी (→पोषणी); दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. कला(→खिला).

१९४. द1 ग्र1.2 म1. ⊙ (द्र. १७३ पा. वि.). –b) दे1 वामनप्रिया (→वाहनप्रिया). –c) ब3 दे1.6 स्वधा- (→सुधा-); ब1.3 दे2-6 न1 ते1 -वीणा (ते1 °रा) (→-वाणी). –d) दे5 वीणावादेन मत्परा.

१९५. द1 ग्र1.2 म1. ⊙ (द्र. १७३ पा. वि.). –a) का1 दे2.3.6.8-10 ते1 सेवका, दे1 सेविता (→सेविका); का1 ब1-3 दे1-3.5.6 ते1 सेवा, न1 वासा (→सेव्या); दे4 सेविता सेवकशिवा. –b) दे3.4.6 शिनीवाली (→सिनीवाली); दे4.8 गुरुत्मती (→गरुत्मती). –c) दे6 हिरन्याक्ष- (→हिरण्याक्षी). –d) का1 दे5 मृगाङ्की, दे6 मृतधा-(?) (→मृगाङ्का); ते1 मृदाकारान्नदायिनी.

१९६. द1. ग्र1.2 म1. ⊙. (द्र. १७३ पा. वि.). –b का1 वसुप्रदा (→वसुन्धरा). –c) का1 ब1-3 दे1-6 न1 वरानना, दे10 धाराधारा (?), ते1 वरासना (→धाराधरा). –d) ब1-3 दे2.3.5.6 मुब. चराचर°, ते1 परावर°, मुवें. मुए. परावास° (→वरावर°); का1 दे3.5.6 °सहस्रधा (→°सहस्रदा).

श्रीफला श्रीमती श्रीशा श्रीनिवासा शिवप्रिया ।
श्रीधरा श्रीकरी कल्या श्रीधरार्द्धशरीरिणी ॥१९७
अनन्तदृष्टिरक्षुद्रा धात्रीशा धनदप्रिया ।
निहन्त्री दैत्यसङ्घानां सिंहिका सिंहवाहना ॥१९८
सुषेणा चन्द्रनिलया सुकीर्तिश्छिन्नसंशया ।
रसज्ञा रसदा रामा लेलिहानाऽमृतस्रवा ॥१९९
नित्योदिता स्वयंज्योतिरुत्सुका मृतजीवनी ।
वज्रदण्डा वज्रजिह्वा वैदेही वज्रविग्रहा ॥२००
मङ्गल्या मङ्गला माला मलिना मलहारिणी ।
गान्धर्वी गारुडी चान्द्री कम्बलाश्वतरप्रिया ॥२०१
सौदामिनी जनानन्दा भ्रुकुटीकुटिलानना ।
कर्णिकारकरा कक्ष्या कंसप्राणापहारिणी ॥२०२
युगंधरा युगावर्त्ता त्रिसंध्या हर्षवर्द्धनी ।
प्रत्यक्षदेवता दिव्या दिव्यगन्धा दिवापरा ॥२०३ वें१.१२.१६१

---

१९७. द१ ग्र1.2 म1. a ⊙ (द्र.१७३ पा. वि.). –a) ब3 दे2.3.5.6 श्रीफली (→श्रीफला); ब3 श्रीकरी, दे1 श्रेयसी, दे2 श्रीधरी (→श्रीमती). –b) का1 श्रीनिद्राशा, दे2 श्री निद्रा सा, दे4.6 श्रीमित्रा सा (→श्रीनिवासा); ब1 शिव (प्रदा) प्रिया (→शिवप्रिया). –c) दे2.5 मुब. श्रीधरी (→श्रीधरा); ब2 दे1 ते1 श्रीकरा, दे6 श्रीधरी (→श्रीकरी); का1 ब1.3 दे2-4.6.10 कल्पा, ब2 दे1 कन्या, दे5 एभ्या (→कल्या); द1 ग्र2 म1 श्रीधराणी च कल्याणी. –d) का1 श्रीधरार्थ-शरीरिणी. ब3 दे3 श्रीवरार्धशरीरिणी.

१९८. –a) द1 ग्रनन्तसृष्टिर् (→ग्रनन्तदृष्टिर्); दे9 ग्रक्षुद्री, मा ग्रक्षुद्राश (→ग्रक्षुद्रा). –b) का1 ब1.2 दे1.6.8.9 धात्री सा (→धात्रीशा); म1 चात्रीशाना धनप्रदा. –c) दे10 निहंत्रा (→निहन्त्री); ब3 दे3 दैत्यसंहानां (दे3 °ना), (→दैत्यसङ्घानां). –d) दे4 हिंसिका (→सिंहिका); दे4 द1 ग्र1.2 म1 सिंहवा-हिनी, न1 सिंहवासना (→सिंहवाहना).

ब1 पुस्तके १९८ श्लोकस्य b चरणानन्तरं प्रकोष्ठे ग्रधिकम्-सौदामनी जनानन्दा भृकुटिकुटिलानना (= २०२ ab).

१९९. –a) का1 ब3 दे2.5 सुसेना, दे6 सुवेशा, ते1 सुवर्णा (→सुषेणा); ते1 वर्णनिलया (→चन्द्रनिलया); दे1 न1 ग्र1.2 सुवर्च्चला सुषेणा च, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. सुवर्चला च सुश्रोणी, द1 सुवर्चला सुवेणा च, म1 स्वर्चला च सुषेणा च. –b) का ब3 दे1.2.6 स्वकीर्तिस्, द1 ग्र1.2 म1 सुनीतिश् (→सुकीर्तिश्); दे4 छिन्नसंश्रया (→छिन्नसंशया). –c) दे1 रसना (→रसदा); दे5 सर्गा (→रामा). –d) ब1-3 दे3 न1 रेरिहाना (→लेलिहाना); ब3 दे1 [ग्र]मृतस्वरा, दे4.8 [ग्र]मृतश्रवा, दे10 [ग्र]मृतश्रया (→[ग्र]मृतस्रवा).

२००. –a) दे3.6 नित्योदित्या, म1 नित्योनित्या (→नित्योदिता); ग्र2 सुयन्त्राकिर् (→स्वयंज्योतिर्). –b) का1 उत्सुकान्, ते1 ग्रनेका (→उत्सुका); का1 मृतनिर्तविनी, ब1 मृतदायिनी, दे4 द1 म1 मृतजीविनी, दे8-10 मृगजीवनी, मुवें. मृतजीवना (?) (→मृतजीवनी). –c) ब2 वज्रतुण्डा, ब3 वज्रडण्डा, दे1 वज्रचण्डा, दे3.5.6 वज्रदंष्ट्रा (→वज्रदण्डा); ब2 वज्रसिद्धा, दे1 न1 ते1 वज्रचिह्ला, द1 वज्रसिंही (→वज्र-जिह्वा). –d) द1 म1 चण्डविग्रहा, ग्र1.2 चन्द्रविग्रहा (→वज्रविग्रहा).

२०१. –a) न1 ग्र2 मंगल्यं (ग्र2 °ल्य), ते1 मंगला, द1 ग्र1 मांगल्या (→मङ्गल्या); दे1 न्याया, दे5 माया, द1 ग्र1.2 म1 माल्या (→माला). –b) दे8.9 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. निर्मला, ते1 द1 ग्र1 मालिनी (→मलिना); दे1 सत्यहारिणी, म1 मानहारिणी (→मलहारिणी). –c). ब3 दे1 2.3.6 ते1 ग्र1.2 गं (दे3 द1 गां)धर्वा (द1 ग्र2 °र्व-) (→गान्धर्वी); ब1 न1 ते1 गरुडा, दे1.8-10 मुए. करुणा, ग्र1 चरणा, ग्र2 करणा, मुवें. करुका (→गारुडी); ते1 -वासा, ग्र1.2 चन्द्रि(?) (→चान्द्री); का1 गान्धवी(?) गारुडी चंडी, द1 गान्धर्वकिरणा चान्द्री, म1 गन्धर्वकारणा च श्री. –d). ब1 °श्वरवः, ब3 °श्वतरु-, दे4 °श्वतरा, दे8.9 °श्वरत- (→°श्वतर-).

२०२. –a) ब1-3 दे3 सौदामनी, दे10 सोजामिनी (→सौदामिनी); दे1.6 म1 निजानन्दा, दे3 जलानंदा, द1 सदानन्दा, ग्र2 निरानन्दा (→जनानन्दा); ग्र1 सौदामिनी****. –b) का1 न1 भ्रकुटी°, ब1-3 दे1.3.4.6.9.10 भृकुटी° (दे1.10-टि) ग्र1 ** टी° (→भ्रुकुटी°). –c) ब2 कर्णिकाकलिका, ब3 कर्णिकाकरका, न1 कर्णिकार**, ते1 कर्णिकारकृता, ग्र2 कर्णिकारप्रिया, म1 कर्णिकाराकृतिः (→कर्णिकारकरा); ब2 दे1 मुवें. मुए. कक्षा, ब3 कख्या, दे4 रूक्षा, ते1 कल्या, द1 ग्र1.2 म1 कृत्या (→कक्ष्या); का1 कर्णिकारसमा कल्पा. –d) दे4 कंसप्राणप्रहारिणा.

दे4 पुस्तके २०२ श्लोकस्य ab पादयोरनन्तरमधिकम्—
* सुवर्च्चला सुषेणी च सुकीर्तिश्छिन्नसंश्रया.
(= १९९ ab).

२०३. –a) दे1 युगंधरी (→युगन्धरा); ब3 युगावर्त्ती (→युगावर्त्ता); ग्र2 युगन्धरायुवृ*धा. –b) ब1.2 दे2 न1 विसन्ध्या, दे1 त्रिवर्त्मा, दे6 विगन्ध्या, द1 ग्र2 म1

वें १.१२.१६२ शक्रासनगता शाक्री साध्वी नारी शवासना ।
इष्टा विशिष्टा शिष्टेष्टा शिष्टाशिष्टप्रपूजिता ॥२०४
शतरूपा शतावर्त्ता विनता सुरभिः सुरा ।
सुरेन्द्रमाता सुद्युम्ना सुषुम्ना सूर्यसंस्थिता ॥२०५
समीक्ष्या सत्प्रतिष्ठा च निवृत्तिर्ज्ञानपारगा ।
धर्मशास्त्रार्थकुशला धर्मज्ञा धर्मवाहना ॥२०६
धर्माधर्मविनिर्मात्री धार्मिकाणां शिवप्रदा ।
धर्मशक्तिर्धर्ममयी विधर्मा विश्वधर्मिणी ॥२०७
धर्मान्तरा धर्ममेघा धर्मपूर्वा धनावहा ।
धर्मोपदेष्ट्री धर्मात्मा धर्मगम्या धराधरा ॥२०८
कापाली शाकला मूर्तिः कला कलितविग्रहा ।
सर्वशक्तिविनिर्मुक्ता सर्वशक्त्याश्रयाश्रया ॥२०९

त्रिधामा (→त्रिसन्ध्या); का1 ब2.3 दे1.10 ग्र1 म1 हर्षवर्द्धिनी (→हर्षवर्द्धनी). –c) ब3 प्रत्यक्षदेवा* (→प्रत्यक्षदेवता); न1 विद्या,+दिव्या, द1 ग्र1 म1 [ग्र]दित्या (ग्र1 त्य), ग्र2 नित्या (→दिव्या). –d) ब1 [ग्र]नुलेपना, दे1 द1 ग्र1.2 म1 दिवाकरा, दे3 -दिवासव्य (?), दे4 दिवां वरा, दे5 दिगांवरी, दे6 दिवासरा, दे8-10 मुवें. मुए. दिवः परा, मुब. -धिवासना (→दिवापरा).

ब3 पुस्तके २०३ श्लोकस्य a,b चरणयोर्मध्ये अधिकम्—
*विनता सुरभिः सुरा सुरेन्द्रारिविहन्त्री सा (= २०५bc).

२०४. –a) दे3 शक्रसेन°, ग्र2 चक्रासन° (→शक्रासन°); का1 दे4 द1 ग्र2 शक्री, दे1.6 सर्वा, दे5 शार्ङ्गी, ते1 चाक्री (→शाक्री). –b) ब1 साध्याचारा, दे1.4 सर्वाचार, दे5 साधीचारी, दे8.10 मुवें. मुए. मुब. साध्याचारु-, न1 सार्धाचारा, ते1 शान्ताचारा, द1 साध्याधरा, ग्र1 साध्वाधारा, ग्र2 साधरा*, म1 साध्वासारा (→साध्वी नारी); का1 सवासना, ब1 सरासनी, ब3 शवासवा, दे1.4 शरासनी. दे6 सरासना, दे8-10 न1 ते1 द1 ग्र1 म1 मुवें. मुए. मुब. श(दे10 शि-)रासना (→शवासना). –c) म1 उषा (→इष्टा); म1 शिष्टोष्टा (→शिष्टेष्टा). –d) दे8.9 शिग्राशिष्ट प्र°, दे10 शिष्टशिष्टा प्र°, दे1 सिद्धदेवर्षि°, द1 शिष्टालोक प्र°, ग्र2 विशिष्टासुर° (→शिष्टाशिष्ट प्र°).

२०५. ग्र2. ab ⊙. –a) न1 शतानना (→शतरूपा); दे6 सतावर्त्ता (→शतावर्त्ता). –b) दे5 विनया, दे10 वितना (?), ते1 विरता (→विनता); का1 सुरभीः स्वराः, दे2.5 सुरभिः स्वरा, ते1 सुरभिस्वना, द1 म1 सुरभिस्सुता (→सुरभिः सुरा); ग्र1 विनतासुर ***. –c) द1 ग्र2 °माना, म1 °मान्या (→°माता); ब3 स्वदद्युम्ना, दे10 सुधन्मा (→सुद्युम्ना). –d) दे3 स्वमुन्त्रा (?), दे4 सुषुप्ता (→सुषुम्ना); दे1 [ग्र]श्चर्य संस्थिता, ते1 सूर्यसंज्ञिता (→सूर्यसंस्थिता) ग्र2 *** सूर्यसंस्थिता.

२०६. –a) का1 ब2.3 दे1.5.10 समीक्षा, ते1 शमीज्या, द1 सभाज्या, ग्र1 सामाज्या, ग्र2 समत्या, म1 समाज्या (→समीक्ष्या). –b) का1 ब2.3 दे3.6 न1 ते1 निवृत्ति-, दे5 निक्षतिर्, दे9 निर्वृतिर्, द1 ग्र1.2 म1 निर्मुक्ति- (→निवृत्तिर्); ब1 ज्ञानरूपगा, दे1 दानपारगा (→ज्ञानपारगा). –c) दे5 धर्मशिक्षार्थ°, ग्र2 धर्मज्ञानार्थ° (→धर्मशास्त्रार्थ°).

२०७. ग्र2. ab ⊙. –b) ग्र1 म1 धार्मिकांगा (→धार्मिकाणां); म1 शिवप्रिया (→शिवप्रदा). –c) का1 दे2 शिवशक्तिर्, म1 धर्मशु(?)क्तिर् (→धर्मशक्तिर्); दे5 धर्ममाया (→धर्ममयी). –d) का1 विधर्मी (→विधर्मा); दे1 धर्मरूपिणी, दे2 विश्वधर्मिणी,+ विश्वभाविनी (→विश्वधर्मिणी).

२०८. द1. cd ⊙. –a) ते1 धर्मोत्तरा, द1 ग्र1.2 म1 धर्मान्तिका (→धर्मान्तरा); दे8-10 न1 धर्ममया, द1 ग्र1.2 म1 धर्मवेश, मुवें. मुए. मुब. धर्ममयी (→धर्ममेघा), –b) म1 धर्मपूर्व- (→धर्मपूर्वा); का1 धनाधिया, दे1 धनप्रदा, दे4 धनार्चना, ते1 द1 ग्र1.2 म1 धनापहा (→धनावहा); दे10 धर्मपूर्वार्धवहिना,+ धर्मपूर्वा धनावहा. –c) ब1 धर्मोपदेशा, दे1 धर्मोपदेशी, दे3.4 धर्मोपदेष्टी, दे8.9 धर्मोपदेष्टृ, दे10 ग्र1.2 म1 धर्मोपदेष्टा (→धर्मोपदेष्ट्री); दे1.6 धर्मज्ञा (→धर्मात्मा). –d) ग्र1.2 म1 धर्मत्याग- (→धर्मगम्या).

२०९. दे5. ⊙. –a) ब2.3 दे1.4.8.9 मुब. कपालीशु (दे8.9 °श), न1 कलाधीशा, मुवें. मुए. कापाली श–(→कापाली शा); द1 *पाली सकलामूर्त्तिः, ग्र1.2 कापाली सकलामूर्तिः, म1 कपाली सकलामूर्तिः. –b) ब2 दे1 कालाकलित°, ब3 काललंलित°, ग्र1 कलालीलास°, ग्र2 म1 कलाकलिल° (→कलाकलित°). –c) दे1 शर्वशक्ति°, दे4 सर्वसति° (→सर्वशक्ति°). –d) का1 सर्वशक्त्याश्रयांधसा, दे1 सर्वशक्तिसमाश्रया, ग्र2 सर्वशक्तिसमाश्रिता.

ब1 पुस्तके २०९ a अनन्तरं अधिकम्–
* विश्वमूर्तिरमूर्तिका (= २१० d).

सर्वा सर्वेश्वरी सूक्ष्मा सुसूक्ष्मा ज्ञानरूपिणी ।
प्रधानपुरुषेशेशा महादेवैकसाक्षिणी ।
सदाशिवा वियन्मूर्त्तिर्विश्वमूर्त्तिरमूर्त्तिका ।।२१०
एवं नाम्नां सहस्रेण स्तुत्वाऽसौ हिमवान् गिरिः ।
भूयः प्रणम्य भीतात्मा प्रोवाचेदं कृताञ्जलिः ।।२११
यदेतदैश्वरं रूपं घोरं ते परमेश्वरि ।
भीतोऽस्मि साम्प्रतं दृष्ट्वा रूपमन्यत् प्रदर्शय ।।२१२
एवमुक्ताऽथ सा देवी तेन शैलेन पार्वती ।
संहृत्य दर्शयामास स्वरूपमपरं पुनः ।।२१३
नीलोत्पलदलप्रख्यं नीलोत्पलसुगन्धिकम् ।
द्विनेत्रं द्विभुजं सौम्यं नीलालकविभूषितम् ।।२१४
रक्तपादाम्बुजतलं सुरक्तकरपल्लवम् ।
श्रीमद् विशालसंवृत्तललाटतिलकोज्ज्वलम् ।।२१५
भूषितं चारुसर्वाङ्गं भूषणैरतिकोमलम् ।
दधानमुरसा मालां विशालां हेमनिर्मिताम् ।।२१६
ईषत्स्मितं सुबिम्बोष्ठं नूपुरारावसंयुतम् ।
प्रसन्नवदनं दिव्यमनन्तमहिमास्पदम् ।।२१७
तदीदृशं समालोक्य स्वरूपं शैलसत्तमः ।
भीतिं संत्यज्य हृष्टात्मा बभाषे परमेश्वरीम् ।।२१८ वें१.१२.२०७

२१०. –a) दे4 ग्र2 सर्व–(→सर्वा); दे1 सर्वेषु*, दे10 सर्वेश्वरा (→सर्वेश्वरी); न1 सूक्ष्मया (→सूक्ष्मा). –b) दे1 सूक् सूक्ष्मज्ञानस्वरूपिणी, दे8-10 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. सूक्ष्मज्ञानस्वरूपिणी, ते1 सुसूक्ष्मज्ञानरूपिणी. –c) °पुरुषेशा स, ब2 °पुरुषेशानी, दे1 न1 °पुरुशेशेषा, दे10 °पुरुषा शेषा, दे3 °पुरुषेषैषा, दे5 ते1 °पुरुषेशाना, दे6.8 द1 मुवें. मुए. मुब. °पुरुषेशेषा, ग्र2 °पुरुषे ह्यश- (→°पुरुषेशेशा); दे4 महा-प्रधानपुरुषे. –d) ब2 महादैवतसाक्षिणी, ते1 महादेव्येकसाक्षिणी, ग्र1 म1 महादेवैकसाक्षिका. –e) दे4.5 भयामूर्तिर्(→वियन्मूर्तिर्). –f) दे1 न1 द1 ग्र1.2 म1 देवमूर्तिर्, दे4.8-10 मुवें. मुए. मुब. वेदमूर्तिर् (→विश्वमूर्तिर्); दे1.8-10 अमूर्त्तिगा, दे4 अमूर्तिमान् (→अमूर्त्तिका).

२११. –a) दे3.4.6 नाम्ना, म1 नाना (→नाम्नां). –b) दे8.9 श्रुत्वा (→स्तुत्वा); का1 ब1-3 दे3 न1 द1 ग्र1.2 म1 हिमवद्गिरिः (→हिमवान् गिरिः); दे4 स्तुत्वासु (?) हिमवान् गिरिः. –c) दे4 शुद्धः प्रणम्य, ग्र2 प्रणम्याथ स [:], (→भूयः प्रणम्य); का1 दे2.5 प्रीतात्मा, दे1.3.4.6 न1 भूतात्मा, दे10 भिर्नाम्ना (?), द1 ग्र1.2 म1 भूभर्ता (→भीतात्मा). –d) दे5 प्रोवाचेवं (→प्रोवाचेदं); दे3 वृताञ्जलिः (→कृताञ्जलिः).

२१२. –a) ब1 दे1 तदेत°, दे3 येदेत° (→यदेत°). –b) ते1 द्योतते (→घोरंते); दे10 द1 ग्र1.2 म1 परमेश्वरी (ग्र2-रिं) (→परमेश्वरि). –c) ग्र2 प्रीतोऽस्मि (→भीतोऽस्मि). –d) दे4 रूपं सौम्यं प्रदापय.

२१३. –a) ब2.3 दे2.10 न1 ग्र1 एवमुक्त्वा, ग्र2 एवमुक्तो (→एवमुक्ता); का1 ब2.3 दे2.5 तथा, ब1 दे3.4.6 तदा, न1 तु सा, ग्र2 मया (→[अ]थ सा); ग्र2 चाथ (→देवी). –b) ग्र2 तेन लेन च पार्वती. –d) का1 ब3 स्वं रूपमपरं, ब1 दे4 स्वं रूपपरमं, दे1 न1 ग्र1.2 म1 स्वं रूपं परमं (→स्वरूपमपरं).

२१४. –a) दे1 °समाख्यं, दे10 °दलं प्रख्यं, न1 °दलः प्रख्यं, ग्र1 °दलाख्या (→°दलप्रख्यं). –b) ब1 °सुगन्धिनं, दे1.8-10 द1 ग्र1.2 म1 °सुगन्धिदं, दे4 ते1 °सुगन्धि-तं, दे5 °सुगन्धिकां, ग्र2 म1 मुवें. मुए. मुब. °सुगन्धि च (→°सुगन्धिकम्). –c) ब1-3 दे2.3.5.6 त्रिनेत्रं (→द्विनेत्रं); ब1.3 स्वभुजं, ब2 दे3.6 सुभुजं (→द्विभुजं).

२१५. न1 पुस्तके २१५a 'म्बुजतलं' इत्यारभ्य २१७a '°स्मितं' यावत् ⊙. –a) दे9 रक्तं (→रक्त-); ग्र1 °दलं (→°तलं). –b) ब3 सरक्तं° (→सुरक्त°). –c) दे5 विशील°, दे8-10 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. विलास° (→विशाल°); दे1 °सम्पन्नं, दे4 मुवें. मुए. मुब. °सद्वृत्तं (→°संवृत्त°). –d) दे1 ललाटे (→°ललाट-).

२१६. दे8.9 cd ⊙; दे10 न1. ⊙. –a) ब1. दे2.6 ग्र1 मुवें. मुए. सर्वाङ्ग- (→सर्वाङ्गं). –c) का1 दधानाम् (→दधानम्); दे5 दधान सुरसा माला. –d) दे1 म1 °निर्मलाम् (→°निर्मिताम्).

२१७. –a) न1 सुविबोष्ठां (→सुबिम्बोष्ठं). –b) का1 दे3 नूपुरावर°, ब1 दे10 ग्र1 म1 नूपुरार (ब1 -न-)व° (→नूपुराराव°); का1 दे4.5 न1 -सयुताम्, दे10 -संमितम् (→-संयुतम्). –d) ते1 °महिमान्वदम् (→°महिमास्पदम्).

२१८. –a) म1 तदीशं च (→तदीदृशं). –b) दे1 सुरूपं (→स्वरूपं). –c) दे3 भीतं, दे4 भीतिः (?), ग्र2 हितं (→भीतिं); दे3 तुष्टात्मा, दे5.10 दुष्टात्मा (→हृष्टात्मा).

हिमवानुवाच ।*

वें१.१२.२०७ अद्य मे सफलं जन्म अद्य मे सफलं तपः ।
यन्मे साक्षात् त्वमव्यक्ता प्रसन्ना दृष्टिगोचरा ॥२१९
त्वया सृष्टं जगत् सर्वं प्रधानाद्यं त्वयि स्थितम् ।
त्वय्येव लीयते देवि त्वमेव च परा गतिः ॥२२०
वदन्ति केचित् त्वामेव प्रकृतिं प्रकृतेः पराम् ।
अपरे परमार्थज्ञाः शिवेति शिवसंश्रये ॥२२१
त्वयि प्रधानं पुरुषो महान् ब्रह्मा तथेश्वरः ।
अविद्या नियतिर्माया कलाद्याः शतशोऽभवन् ॥२२२
त्वं हि सा परमा शक्तिरनन्ता परमेष्ठिनी ।
सर्वभेदविनिर्मुक्ता सर्वभेदाश्रया निजा ॥२२३
त्वामधिष्ठाय योगेशि महादेवो महेश्वरः ।
प्रधानाद्यं जगत् कृत्स्नं करोति विकरोति च ॥२२४
त्वयैव संगतो देवः स्वमानन्दं समश्नुते ।
त्वमेव परमानन्दस्त्वमेवानन्ददायिनी ॥२२५
त्वमक्षरं परं व्योम महज्ज्योतिर्निरञ्जनम् ।
शिवं सर्वगतं सूक्ष्मं परं ब्रह्म सनातनम् ॥२२६
त्वं शक्रः सर्वदेवानां ब्रह्मा ब्रह्मविदामसि ।
वायुर्बलवतां देवि योगिनां त्वं कुमारकः ॥२२७
ऋषीणां च वसिष्ठस्त्वं व्यासो वेदविदामसि ।

---

* न1 ग्र2 हिमवान्.

२१९. –a) न1 त्वद्य (→ग्रद्य). –c) दे3 यान्न साक्षात्, ते1 यस्मै साक्षात् (→यन्मे साक्षात्). –d) का1 ब1 दे8 ते1 द1 म1 मुवें. मुए. मुब. प्रपन्ना (→प्रसन्ना); दे8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. °गोचरम् (→°गोचरा).

२२०. –a) दे4 कृत्स्नं (→सर्वं). –c) ग्र2 त्वयैव (→त्वय्येव); दे3 लीशते (?) (→लीयते); का1 दे10 देवी (→देवि). –d) ब1 दे1.4.8-10 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. परमा (दे1 ग्र1 °मां) (→च परा).

२२१. –b) दे10 प्रकतिः (?) (→प्रकृतिं); ब1 दे1.4 न1 परम् (→पराम्). –c) दे4.6.8.9 न1 ग्र1 परमार्थज्ञा, दे10 परमार्थिज्ञाः (→परमार्थज्ञाः); म1 ग्रपरे तु परार्थज्ञाः. –d) ब1 दे4.8.9 ते1 द1 ग्र1.2 म1 °संश्रया (ते1 द1 म1 °याः, ग्र1 °याम्), दे10 °संक्षयात्, मुवें. मुए. मुब. °संश्रयात् (→°संश्रये); दे3 *** शिवसंश्रये.

२२२. –a) का1 दे1.4.8.9 प्रधान- (→प्रधानं); ते1 त्वयि प्रधानपुरुषौ. –b) दे9.10 ब्रह्म (→ब्रह्मा); दे10 नरेश्वरः, ग्र2 तथैश्वरः, म1 तथावरः (→तथेश्वरः). –c) दे8.9 नयतिर्, न1 नियुति, द1 विदधिर्, ग्र1 बीतितिर्, ग्र2 विधृतिर्, म1 बियतिर् (→नियतिर्); का1 ग्रविद्याष्ट्रिय-तिर्माया. –d) का1 दे1.2.10 द1 म1 कालाद्याः, दे4 न1 कलाद्या, दे5 काला:*, ते1 काकाद्याः (?) (→कलाद्याः); का1 ब1-3 दे2-6 ते1 शक्तयो (→शतशो); ब1 भवान्, द1 भवः (→[अ]भवन्); न1 कलाद्या शतशोभना, ग्र2 कालाद्याः शान्तशोभयन्.

२२३. –a) दे1 त्वं हिसा, दे6 त्वयि सा (→त्वं हि सा); दे4 परमाशक्त- (?) (→परमा शक्तिर्); दे1 परमेष्ठिना, दे4 परमेष्ठिनाम्, ते1 परमेश्वरी (→परमेष्ठिनी). –c) दे3 सर्व-भेदा, दे4 सर्वभेदे (→सर्वभेद-). –d) दे9 श्रयाः, दे8.10 मुवें. मुए. मुब. श्रया, ग्र2 यणी (→निजा); दे4 सर्वभेदान् प्रया(?)निजा.

२२४. –a) दे1 योगेशा, दे4 योगेशां, दे5 योगीश, दे10 ते1 द1 ग्र1 योगेशी(द1 °शीं), ग्र2 ते देवि, म1 योगीशां (→योगेशि). –b) का1 महादेवीं, ग्र2 महादेवः (→महादेवो). –c) दे1.8-10 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. सर्वं (→कृत्स्नं).

२२५. –a) दे8-10 त्वामेवं, ग्र1 त्वय्येव (→त्वयैव). –b) ब1.3 दे1 समानन्दं, ब2 दे8-10 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. स्वात्मानन्दं (→स्वमानन्दं). –c) का1 दे2.4.5 परमा-नन्दा (→परमानन्दस्). –d) का1 ब1-3 दे3-5.6 न1 ते1 -नन्ददायिका (→नन्ददायिनी).

२२६. –a) का1 ब2.3 दे2.3.5 ब्रह्म, द1 ग्र1.2 म1 धाम (→व्योम). –b) ब3 दे1.5 ते1 महाज्योतिर्, दे4.7 परं ज्योतिर् (→महज्ज्योतिर्); ब1 दे6 निरन्तरम्, ग्र2 निरञ्जनः (→निरञ्जनम्). –c) का1 ब2.3 दे1-6 शैवं (→शिवं); दे4 स त्व° (?) (→सर्व°).

२२७. दे7. cd ⊙. –a) का1 शक्तः, दे1.7 शक्तिः, ते1 ईशः (→शक्रस्). –b) का1 ब्राह्मी, दे4.7 न1 ग्र2 ब्रह्म (→ब्रह्मा); दे7 ते1 अपि (→ग्रसि); ब3 ब्रह्मावेदविदामसि. –c) ग्र2 त्वया (→वायुर्); द1 ग्र1.2 म1 बलवती (→बल-वतां); का1 देवीं, दे1 चासि, दे10 द1 ग्र1 म1 देवी (→देवि). –d) ब1 दे1 योगिना, दे4 वायूनां, (→योगिनां); दे5 कुमारका, दे8-10 कुशासना, ग्र1 कुमारजः, म1 कुमारजा (→कुमारकः).

२२८. दे7. ab ⊙. –a) दे4 विशिष्टम्, न1 वसिष्ठा (→वसिष्ठस्); का1 ब3 दे2.3.5.6 तु (→त्वं). –b) ते1 द1

सांख्यानां कपिलो देवो रुद्राणामसि शंकरः ।।२२८
आदित्यानामुपेन्द्रस्त्वं वसूनां चैव पावकः ।
वेदानां सामवेदस्त्वं गायत्री छन्दसामसि ।।२२९
अध्यात्मविद्या विद्यानां गतीनां परमा गतिः ।
माया त्वं सर्वशक्तीनां कालः कलयतामसि ।।२३०
ओङ्कारः सर्वगुह्यानां वर्णानां च द्विजोत्तमः ।
आश्रमाणां च गार्हस्थ्यमीश्वराणां महेश्वरः ।।२३१
पुंसां त्वमेकः पुरुषः सर्वभूतहृदि स्थितः ।
सर्वोपनिषदां देवि गुह्योपनिषदुच्यसे ।।२३२
ईशानश्चासि कल्पानां युगानां कृतमेव च ।
आदित्यः सर्वमार्गाणां वाचां देवी सरस्वती ।।२३३
त्वं लक्ष्मीश्चारुरूपाणां विष्णुर्मायाविनामसि ।
अरुन्धती सतीनां त्वं सुपर्णः पततामसि ।।२३४
सूक्तानां पौरुषं सूक्तं ज्येष्ठसाम च सामसु ।
सावित्री चासि जप्यानां यजुषां शतरुद्रियम् ।।२३५
पर्वतानां महामेरुरनन्तो भोगिनामसि ।
सर्वेषां त्वं परं ब्रह्म त्वन्मयं सर्वमेव हि ।।२३६

रूपं तवाशेषकलाविहीन-
मगोचरं निर्मलमेकरूपम् ।
अनादिमध्यान्तमनन्तमाद्यं
नमामि सत्यं तमसः परस्तात् ।।२३७ वें१.१२.२२६

म1 अपि (→असि). –d) दे1.4 न1 तै1 अपि, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. चापि, द1 चासि (→असि).

दे4 पुस्तके २१३ श्लोकात् परमधिकम्—
*ओङ्कारः सर्वगुह्यानां वर्णानां च द्विजोत्तमः ।
आश्रमाणां ग्रहस्थस्त्वमीश्वराणां महेश्वरः ।। (= २३१).

२२९. –b.) द1 ग्र2 म1 अपि, ग्र1 असि (→चैव). –d) दे1.7 ग्र1.2 म1 सावित्री, ब1 गायत्रि (→गायत्री); दे1.7.8.10 तै1 ग्र2 म1 अपि (→असि).

२३०. –b) दे10 द1 ग्र2 गीतानां (?) (→गतीनां); दे7 त्वपरा (→परमा). –c) का1 [अ]हं (→त्वं). –d) दे6.7 कलः (→कालः); का1 दे3 न1 ग्र1 कालयताम्, दे4.10 कलयिताम् (→कलयताम्); दे4.7 तै1 द1 ग्र1.2 म1 अपि (→असि).

२३१. दे4. ⊙. –b) दे6 द्विजोत्तम, ग्र2 द्विजोत्तमाः (→द्विजोत्तमः). –c) ब3 तु गार्हस्थ्यम्, दे1.7-10 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. गृहस्थस्त्वम् (→च गार्हस्थ्यम्).

२३२. –a) ब1 पुंसि, दे1 पुंसास् (→पुंसां); दे8.9 एका (→एकः); दे5 पुरुषा (→पुरुषः). –b) न1 श्रितः (→स्थितः). –c) का1 दे5 द1 ग्र1 म1 देवी, दे1 देवो (→देवि). –d) तै1 गव्योप°, + ग्रह्योप° (→गुह्योप°), का1 ब1.3 दे1.2.4-6.9.10 न1 तै1 द1 ग्र2 म1 उच्यते (→उच्यसे). –cd) दे8 सर्वोपनिषदां मध्ये ब्रह्मोपनिषदुच्यते.

२३३. –a) दे2.4.5.8-10 तै1 मुवें. मुए. अपि (→असि). –b) दे3.6.7 उच्यसे (→एव च). –c) दे3 आदित्यं, दे10 आदित्य- (→आदित्यः); ब2.3 °भर्गानां, दे4 °भर्गानां (→°मार्गाणां). –d) ग्र2 वाचं (→वाचां); दे2.5 देवि (→देवी); दे3 सरस्वतीं (→सरस्वती).

२३४. –a) दे1 लक्ष्मो (→लक्ष्मीश्); दे1 ग्र1.2 म1 चानुरूपाणां (→चारुरूपाणां). –b) ग्र2 विष्णोर् (→विष्णुर्); तै1 द1 ग्र1.2 म1 अपि (→असि). –c) दे2 तु, दे7 द1 ग्र1.2 म1 च (→त्वं). –d) दे4 तै1 म1 अपि (→असि); दे10 सुपर्णः पतिवाससि (?).

२३५. –b) दे4 ज्येष्ठमासा च, मुवें. मुए. साम ज्येष्ठं च, मुब. साम ज्येष्ठश्च (→ज्येष्ठसाम च); ब3 ज्येष्ठमासा च समासु, दे1 ज्येष्ठमासस्त्वमासमु, दे6 ज्येष्ठसामायसामसि, दे8.9 सामज्येष्ठसु साम च, तै1 ज्येष्ठनामानि नामसु. –c) दे1.4.8.9 म1 मुवें. मुए. चापि, ग्र2 चास्य (→चासि); दे1 ताप्यानां, दे2.6.8-10 मुवें. मुए. मुब. जाप्यानां (→जप्यानां). –d) दे6. ज युषां (?) (→यजुषां).

२३६. –b) ब1 दे1.4.9 द1 ग्र2 मुवें. मुए. अपि, (→असि). –c) ग्र2 देवानां (→सर्वेषां). –d) ब1 तन्मयं, म1 त्वन्मया (→त्वन्मयं); का1 ब3 दे3 सर्वं एव, दे2 ब्रह्म एव (→सर्वमेव हि).

२३७. –a) दे1 रूपस् (→रूपं); दे5 नवा° (→तवा°); दे1.7 मुवें. मुए. मुब. विकार° (→कलावि°); ग्र2 रूपन्तवाशेषविशेष(वि)हीनाम्, म1 रूपन्तवाशेषमशेषभीमम्. –b) ग्र2 °मेव रूपम्, म1 °कैकरूपम् (→°मेकरूपम्). –c) दे2.6 अनादिमाद्यं, द1 म1 अनादिरूपं, ग्र1 अनादिमध्यं (→अनन्तमाद्यं); ग्र2 अनादिमध्यान्तानादिमध्यं(?). –d) ब2 नित्यं, म1 मध्यं (→सत्यं); ग्र2 तपसः (→तमसः); दे3.4 पुरस्तात् (→परस्तात्).

वें१.१२.२२७

यदेव पश्यन्ति जगत्प्रसूतिं
वेदान्तविज्ञानविनिश्चितार्थाः ।
आनन्दमात्रं प्रणवाभिधानं
तदेव रूपं शरणं प्रपद्ये ।।२३८

अशेषभूतान्तरसन्निविष्टं
प्रधानपुंयोगवियोगहेतुम् ।
तेजोमयं जन्मविनाशहीनं
प्राणाभिधानं प्रणतोऽस्मि रूपम् ।।२३९

आद्यन्तहीनं जगदात्मभूतं
विभिन्नसंस्थं प्रकृतेः परस्तात् ।
कूटस्थमव्यक्तवपुस्तवैव
नमामि रूपं पुरुषाभिधानम् ।।२४०

सर्वाश्रयं सर्वजगद्विधानं
सर्वत्रगं जन्मविनाशहीनम् ।
सूक्ष्मं विचित्रं त्रिगुणं प्रधानं
नतोऽस्मि ते रूपमलुप्तभेदम् ।।२४१

आद्यं महत् ते पुरुषात्मरूपं
प्रकृत्यवस्थं त्रिगुणात्मबीजम् ।
ऐश्वर्यविज्ञानविरागधर्मैः
समन्वितं देवि नतोऽस्मि रूपम् ।।२४२

द्विसप्तलोकात्मकमम्बुसंस्थं
विचित्रभेदं पुरुषैकनाथम् ।
अनन्तभूतैरधिवासितं ते
नतोऽस्मि रूपं जगदण्डसंज्ञम् ।।२४३

अशेषवेदात्मकमेकमाद्यं
स्वतेजसा पूरितलोकभेदम् ।
त्रिकालहेतुं परमेष्ठिसंज्ञं
नमामि रूपं रविमण्डलस्थम् ।।२४४

---

२३८. ग्र2. ⊙. –a) का1 ये देवि (→यदेव). –b) दे10 °विज्ञार्थ-, न1 °वेद्येन (→°विज्ञान–); दे4 द1 ग्र1 म1 °सुनिश्चितार्थाः, ब1 दे3.6 °विनिश्चितात्मा (ब1 °त्माः), दे8.10 °विनिश्चयार्थाः, न1 °सुनिश्चितार्थम् (→°विनिश्चितार्थाः). –c) का1 ब2.3 दे2.5 परमा° (→प्रणवा°); दे10 °पिधानं (→°भिधानं). –d) का1 तमेव, म1 तमेक- (→तदेव); का1 दे3.6 नतोऽस्मि, ब2.3 दे2.5 गतोऽस्मि (→प्रपद्ये).

२३९. ग्र2. ⊙. –a) दे7 संनिधिस्थं (→सन्निविष्टं). –b) का1 ब2.3 दे2.3.6 °संयोग° (→°पुंयोग°); दे1.9 °हेतुः (→°हेतुम्). –c) ब1 (ब्रह्म)जन्म विनाशहीनं, दे1 जन्म विधानहेतुं, न1 ब्रह्मविनाशहीनं (→जन्मविनाशहीनं).

२४०. ग्र2. ⊙. –a) म1 °भूतं (→°हीनं); दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. °रूपं (→°भूतं). –b) द1 पुरस्तात् (→परस्तात्). –c) दे1.8-10 मुवें. मुए. तथैव, द1 ग्र1.2 म1 च देवं (→तवैव). –d) ते1 परमाभिधानम् (→पुरुषाभिधानम्).

अतः परं दे7 पुस्तके अधिकम्—

प्रधान पुंयोग वियोग……हीन कृते परस्तात्.

२३९b–२४०b आवृत्तम्

२४१. ब3 दे3.6. ab ⊙. –a) ब2 ग्र1.2 म1 निधानं (→विधानं); दे10 सर्वाश्रयं जगदाभि*धानं; द1 सर्वाश्रयं सर्वगतं निधानं. –b) दे4 सर्वात्मकं (→सर्वत्रगं); ब2 °हेतुम् (→°हीनम्). –c) ते1 सृज्यं (→सूक्ष्मं); ते1 विगुणं (→त्रिगुणं); दे1 सूक्ष्मं विचित्रं त्रिगुणाभिधानं. –d) ब2 अनन्तभेदं, दे1 अणुप्रभेदं, दे8-10 म1 मुवें. मुए. मुब. अरूपभेदम् (→अलुप्तभेदम्).

२४२. –a) दे3 माये, दे6 माद्यं (→आद्यं); का1 ब2.3 दे2-6 महत्त्वे, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. महान्तं (→महत्ते); का1 ब1.2 दे2.5 पुरुषार्थरूपं, दे3.6 पुरुषानुरूपं, मुवें. मुए. मुब. पुरुषाभिधानं (→पुरुषात्मरूपं). –b) दे1 द्विगुणात्मबीजम्, म1 पुरुषात्मबीजम् (→त्रिगुणात्मबीजम्). –c) ब3 दे3 मै(?)श्वर्य° (→ऐश्वर्य°); ब3 °विरामधर्मैः, दे3.6 °विरागधर्मं, दे4 °विरागधर्मैः, दे8-10 मुवें. मुए. °विरोधधर्मैः, ग्र1.2 °विरागधर्मे, म1 °विनाशधर्मैः (→°विरागधर्मैः). –d) दे10 समन्वितो देवी नतोऽस्मि रूपम्.

२४३. द1. ab ⊙. –a) दे4.8-10 द्विः (→द्वि-); ग्र2 म1 अम्बुजस्थं (→अम्बुसंस्थं). –b) दे6 विभिन्नभेदं, ग्र1 विचित्ररूपं (→विचित्रभेदं); ग्र1 म1 °नावम् (→°नाथम्). –c) दे3.6 म(?)नन्तभूतैर्, दे4.7 द1 ग्र1 म1 अनन्तरूपैर्, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. अनेकभेदैर्, ग्र2 अ*न्ते रूपैर् (→अनन्तभूतैर्); ब1 दे3 अधिवसितं, दे1 अपिवासितं (→अधिवासितं).

२४४. –a) दे1 °देवात्मकं, द1 °मेकात्मकं, ब1 °वेदार्थकं (→°वेदात्मकम्); ब3 एकवाद्यं, द1 ग्र1 म1 एकवेद्यं, ग्र2 एववेद्यं (→एकमाद्यं). –b) दे1 सुतेजसा, दे8-10 मुवें. मुए. त्वत्तेजसा (→स्वतेजसा); दे5.6 °भेदाम् (→°भेदम्). –c)

सहस्रमूर्धानमनन्तशक्तिं
सहस्रबाहुं पुरुषं पुराणम् ।
शयानमन्तः सलिले तथैव
नारायणाख्यं प्रणतोऽस्मि रूपम् ॥२४५

दंष्ट्राकरालं त्रिदशाभिवन्द्यं
युगान्तकालानलकल्परूपम् ।
अशेषभूताण्डविनाशहेतुं
नमामि रूपं तव कालसंज्ञम् ॥२४६

फणासहस्रेण विराजमानं
भोगीन्द्रमुख्यैरभिपूज्यमानम् ।
जनार्दनारूढतनुं प्रसुप्तं
नतोऽस्मि रूपं तव शेषसंज्ञम् ॥२४७

अव्याहतैश्वर्यमयुग्मनेत्रं
ब्रह्मामृतानन्दरसज्ञमेकम् ।
युगान्तशेषं दिवि नृत्यमानं
नतोऽस्मि रूपं तव रुद्रसंज्ञम् ॥२४८

प्रहीणशोकं विमलं पवित्रं
सुरासुरैरर्चितपादपद्मम् ।
सुकोमलं देवि विशालशुभ्रं
नमामि ते रूपमिदं नमामि ॥२४९

ॐ नमस्ते महादेवि नमस्ते परमेश्वरि ।
नमो भगवतीशानि शिवायै ते नमो नमः ॥२५०

त्वन्मयोऽहं त्वदाधारस्त्वमेव च गतिर्मम ।
त्वामेव शरणं यास्ये प्रसीद परमेश्वरि ॥२५१ वें१.१२.२४०

का1 द1 ग्र1.2 म1 त्रिलोक° (→त्रिकाल°); ते1 °रूपं (→°हेतुं). –d) ग्र2 त्रिमूर्त्ति- (→नमामि).

२४५. –b) दे5 गुरूणाम् (→पुराणम्). –c) ब1 दे8.10 न1 मुवें. मुए. मुब. तवैव, द1 सदेवं, ग्र1 तदेव, ग्र2तमेव, म1 तु देवं (→तथैव).

२४६. –a) दे4 त्रिदशादिवन्द्यं, न1 त्रिदशाभिमान्यं, ते1 त्रिदशैकवन्द्यं (→त्रिदशाभिवन्द्यं) –b) दे8 °मल°, दे9 °नल°, + °मल° (→°नल°); ब1 °रूपरूपम् , दे6 °चक्ररूपम्, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. °कर्तृरूपम्, ते1 °तुल्यरूपम् (→°कल्परूपम्). –c) ते1 अनेकमार्ताण्ड°, ग्र1 अशेषभूतान्त° (→अशेषभूताण्ड°); दे4 °विशेषभूतं, न1 °विनाशभूतं, + °विनाशहेतुं (→°विनाशहेतुं). –d) ग्र2 °संज्ञितम् (→°संज्ञम्).

२४७. –b) दे4 अभिवन्द्यमानं, दे8-10 न1 द1 म1 मुवें. मुए. मुब. अपि पूज्यमानम् (→अभिपूज्यमानम्). –c) ते1 °नाकार° (→°नारूढ°); दे1 °मिदं, न1 °करं, द1 ग्र1 म1 °तनु– (→°तनुं); ब3 प्रस्वप्तं, दे1 प्रशस्तं, न1 प्रदृष्टं, द1 ग्र1.2 म1 प्रभुत्वं (→प्रसुप्तं).

२४८. –a) दे1 अयुक्तनेत्रं, अय***(→अयुग्मनेत्रं). –b) दे9 अमृतानन्द°, + अमृतामेक° (→अमृतानन्द°); ब2 °मसंज्ञरूपम्, दे1 °विसंज्ञमेकम्, दे4°रसंज्ञमेकम्, दे7 °मसंज्ञमेकम्, दे10 °रसद्यमेकम्, ग्र2 °विराजमानम्, म1 °मसज्ञमेकम्(→°रसज्ञमेकम्). –c) ब2 °शेषा, दे4 °थेषां, दे6 °शेषे(→°शेषं); दे4 दिव्य– (→दिवि); न1 नित्यमानं (→नृत्यमानं); ते1 युगान्तशेषेष्वधिनृत्यमानम्, ग्र2 भोगीन्द्रमुख्योरभिपूज्यमानम्. –d) म1 नव (→तव); दे4 शेष° (→रुद्र°); दे5 नतोऽस्मि रूपं वरुणेन्द्रसंज्ञम्.

२४९. ग्र2. a ⊙. –a) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. प्रविहीनरूपं (→विमलं पवित्रं). –b) का1 ब1-3 दे1-6 न1 °युग्मम् (→°पद्मम्). –c) ब3 स्वकोमलं, द10 सुकोमलां (→सुकोमलं); ब1 दे7 न1 विलासि, दे1 विलास-, दे9.10 मुवें. मुए. मुब. विभासि, ते1 विकासि (→विशाल-); द1 °सुभ्रूं, ग्र1 म1 °सुभ्रूं (→°शुभ्रं). –d) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. भवानि (→नमामि).

२५०. –a) ब2.3 दे8-10 ग्र1 ॐ नमस्तेऽस्तु (→ॐ नमस्ते); दे10 महादेवी (→महादेवि). –b) ब3 परमेशुरि (?), दे10 ग्र1 परमेश्वरी (→परमेश्वरि). –c) दे5.10 °शानी (→°शानि). –d) न1 भवायै, ग्र2 तत्त्वायै (→शिवायै).

२५१. –a) दे1 त्वन्मायोऽहं (→त्वन्मयोऽहं); का1 (यं) त्वदाधारस्, ब3 त्वदाधारं, दे1 सदाधारस्, दे3 दुराधारस्, दे5 तत्त्वदाद्या, दे6.7 दुराधीरस् (→त्वदाधारस्). –b) दे6 त्वाम् (→त्वम्) ब2.3 दे1 सु–, दे10 ज–(?) (→च). –c) का1 ब1.3 दे1.3.4.6.10 द1 त्वम् (→त्वाम्). –d) ते1 प्रसिद्ध (?) (→प्रसीद); दे10 ग्र1 परमेश्वरी (→परमेश्वरि).

वें१.१२.२४१ मया नास्ति समो लोके देवो वा दानवोऽपि वा ।
जगन्मातैव मत्पुत्री संभूता तपसा यतः ॥२५२
एषा तवाम्बिका देवि किलाभूत् पितृकन्यका ।
मेनाऽशेषजगन्मातुरहो पुण्यस्य गौरवम् ॥२५३
पाहि माममरेशानि मेनया सह सर्वदा ।
नमामि तव पादाब्जं व्रजामि शरणं शिवाम् ॥२५४
अहो मे सुमहद् भाग्यं महादेवीसमागमात् ।
आज्ञापय महादेवि किं करिष्यामि शंकरि ॥२५५
एतावदुक्त्वा वचनं तदा हिमगिरीश्वरः ।
संप्रेक्षमाणो गिरिजां प्राञ्जलिः पार्श्वतोऽभवत् ॥२५६
अथ सा तस्य वचनं निशम्य जगतोऽरणिः ।
सस्मितं प्राह पितरं स्मृत्वा पशुपतिं पतिम् ॥२५७

देव्युवाच ।❀

शृणुष्व चैतत् परमं गुह्यमीश्वरगोचरम् ।
उपदेशं गिरिश्रेष्ठ सेवितं ब्रह्मवादिभिः ॥२५८
यन्मे साक्षात् परं रूपमैश्वरं दृष्टमद्भुतम् ।
सर्वशक्तिसमायुक्तमनन्तं प्रेरकं परम् ॥२५९
शान्तः समाहितमना दम्भाहंकारवर्जितः ।
तन्निष्ठस्तत्परो भूत्वा तदेव शरणं व्रज ॥२६०

---

२५२. –a) ग्र$_{2}$ देवो, दे$_{9.10}$ लोको (→लोके); दे$_{1}$ मत्समो नास्ति लोकेऽत्र. –b) द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ मानुषोपि (→दानवोऽपि). –c) ब$_{1}$ °त्रीव, ब$_{2}$ ते$_{1}$ °तेह, ब$_{3}$ तेव, (→ °तैव); दे$_{8-10}$ भूतात्मा चैव (→जगन्मातैव,); का$_{1}$ मे पुत्री, दे$_{8}$ मत्पुत्रि (→मत्पुत्री). –d) द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ °सावयोः (→°सा यतः).

२५३. –a) दे$_{1}$ एका, ग्र$_{2}$ तेषां (→एषा); ब$_{1}$ दे$_{6-10}$ ते$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. °म्बिके (→°म्बिका); ब$_{2}$ चैव, दे$_{10}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ देवी (→देवि). –b) दे$_{3.6}$ संभूता, दे$_{4}$ कलाभूत्, दे$_{10}$ वि लाभूत् (?) (→किलाभूत्); ग्र$_{2}$ °कन्यकाः (→°कन्यका); ते$_{1}$ ***** कन्यका. –c) दे$_{3}$ सेना (→मेना); दे$_{1}$ सर्व° (→[अ]शेष°); ब$_{2}$ दे$_{1}$ ते$_{1}$ -मातर् , द$_{1}$ -माता (→-मातुर्). –d) ब$_{1}$ दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. मे पुण्य-, ग्र$_{2}$ पुत्री तु (→पुण्यस्य).

२५४. –a) दे$_{3}$ °शाने. दे$_{10}$ °शानी (→° शानि); द$_{1}$ पाहि मां परमेशानी. –c) दे$_{1}$ व्रजामि (→नमामि) ग्र$_{2}$ नमामि*****. –d) ग्र$_{2}$ भजामि (→व्रजामि); ब$_{1.2}$ दे$_{2.3.5.6.8-10}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. शिवम् (→शिवाम्).

२५५. –a) दे$_{10}$ मेस्तु (→मे सु-). –b) का$_{1}$ ब$_{3}$ दे$_{2.4.5}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ महादेवि, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ जगन्माता (→महादेवी); ब$_{3}$ समागमो, दे$_{1}$ समागता, न$_{1}$ समागमम्, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ समागमत् (→समागमात्). –c) दे$_{10}$ महादेवी (→महादेवि). –d) का$_{1}$ दे$_{1.4.5}$ द$_{1}$ शांकरी (दे$_{4}$ °रि), ब$_{1}$ शंकर, दे$_{10}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ शंकरी (→शंकरि).

२५६. दे$_{4}$. cd ⊙. –a) दे$_{1.3.4.10}$ °दुक्ता, दे$_{5}$ °दुक्त- (→°दुक्त्वा). –b) म$_{1}$ हिमवती° (→हिमगिरी°). –c) दे$_{1}$ सपेक्ष्य°, दे$_{3}$ ग्र$_{1}$ संप्रेक्ष्य°, दे$_{5}$ संप्रक्ष°, दे$_{8.9}$ संप्रेष्य° (→संप्रेक्ष°); दे$_{1.3}$ गिरिजा (→गिरिजां). –d) का$_{1}$ सर्वतः, दे$_{1.8-10}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. पार्श्वगो, दे$_{3.6}$ शाश्वतो, ग्र$_{2}$ पर्वतो (→पार्श्वतो).

२५७. दे$_{4}$. ab ⊙. –a) दे$_{3}$ अथो (→अथ); दे$_{3}$ मा तस्य, दे$_{6}$ शांतस्य (→सा तस्य); दे$_{5}$ वचने (→वचनं). –b) ब$_{1}$ [अ]रणेः, दे$_{3.6}$ वलिः, ते$_{1}$ [अ]रणीः (→[अ]रणिः). –d) दे$_{1}$ ध्यात्वा, ते$_{1}$ श्रुत्वा, ग्र$_{2}$ नत्वा (→स्मृत्वा); दे$_{1}$ पशुपति-, न$_{1}$ पाशुपतिं, ते$_{1}$ पाशुपतेर् (→पशुपतिं); दे$_{5}$ मतिं, ते$_{1}$ मतम् (→पतिम्).

❀द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$. ⊙; दे$_{4}$ देव्य उवाच; दे$_{8.10}$ मुवें. मुए. मुब. श्री देव्युवाच; न$_{1}$ देवी; ते$_{1}$ श्रीदेवी.

२५८. –a) न$_{1}$ वैतत्, ते$_{1}$ चेतत् (→चैतत्); दे$_{5.8-10}$ ग्र$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. प्रथमं (→परमं); दे$_{3.6}$ शृणुष्व चैतद् वचनं, दे$_{4}$ शृणुष्व परमं चैतत्. –b) दे$_{3.6}$ श्व (दे$_{6}$ शु) स्तनो° (→गुह्यमी°). –c) दे$_{1}$ अपदेशं (→उपदेशं); का$_{1}$ द$_{1}$ गुरु° (→गिरि°).

२५९. –c) द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ समारूढं (→समायुक्तं). –d) द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ समस्तं (→अनन्तं); दे$_{6}$ पुरुषं, दे$_{10}$ प्रेरितं, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ प्रकारं (→प्रेरकं).

२६०. –a) ब$_{1}$ सान्तः, ते$_{1}$ शान्तं, ग्र$_{2}$ शान्तिस् (→शान्तः); द$_{1}$ समाहतमनाः (→समाहितमना). –b) दे$_{8.9}$ ग्र$_{2}$ मुवें. मुए. मुब. मानाहङ्कार-, दे$_{10}$ मनाहङ्कार-, ते$_{1}$ दम्भाद्याचार-, द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ सदाहंकार- (→दम्भाहङ्कार-); ग्र$_{1}$ -वर्जिताः, म$_{1}$ -वर्जितं (→-वर्जितः). –c) दे$_{5}$ तन्नाथस् (→तन्निष्ठस्); ते$_{1}$ तत्त्वतो (→तत्परो). –d) का$_{1}$ ते$_{1}$ तं देवं (→तदेव).

भक्त्या त्वनन्यया तात मद्भावं परमाश्रितः ।
सर्वयज्ञतपोदानैस्तदेवार्चय सर्वदा ॥२६१
तदेव मनसा पश्य तद् ध्यायस्व जपस्व च ।
ममोपदेशात् संसारं नाशयामि तवानघ ॥२६२
अहं वै मत्परान् भक्तानैश्वरं योगमास्थितान् ।
संसारसागरादस्मादुद्धराम्यचिरेण तु ॥२६३
ध्यानेन कर्मयोगेन भक्त्या ज्ञानेन चैव हि ।
प्राप्याऽहं ते गिरिश्रेष्ठ नान्यथा कर्मकोटिभिः ॥२६४
श्रुतिस्मृत्युदितं सम्यक् कर्मवर्णाश्रमात्मकम् ।
अध्यात्मज्ञानसहितं मुक्तये सततं कुरु ॥२६५

धर्मात् संजायते भक्तिर्भक्त्या संप्राप्यते परम् ।
श्रुतिस्मृतिभ्यामुदितो धर्मो यज्ञादिको मतः ॥२६६
नान्यतो जायते धर्मो वेदाद् धर्मो हि निर्बभौ ।
तस्मान्मुमुक्षुर्धर्मार्थी मद्रूपं वेदमाश्रयेत् ॥२६७
ममैवैषा परा शक्तिर्वेदसंज्ञा पुरातनी ।
ऋग्यजुः सामरूपेण सर्गादौ संप्रवर्त्तते ॥२६८
तेषामेव च गुप्त्यर्थं वेदानां भगवानजः ।
ब्राह्मणादीन् ससर्जाथ स्वे स्वे कर्मण्ययोजयत् ॥२६९
ये न कुर्वन्ति तद् धर्मं तदर्थं ब्रह्मनिर्मितम् ।
तेषामधस्ताद् नरकांस्तामिस्रादीनकल्पयत् ॥२७० वें१.१२.२५९

---

२६१. –a) दे$_1$ ह्यनन्यया, दे$_4$ त्वनग्न्यया, द$_1$ म$_1$ त्वनन्तया, ग्र$_2$-मनन्यया (→त्वनन्यया); दे$_5$ मात (?) (→तात). –b) ब$_3$ दे$_{3.6}$ यद्भावं, दे$_5$ सद्भावं, ते$_1$ मन्त्रं च (→मद्भावं); दे$_1$ ते$_1$ परमास्थितः, दे$_2$ परमोश्रितः (→परमाश्रितः). –c) दे$_{10}$ सर्वज्ञश्च (→सर्वयज्ञ–); दे$_1$ °तयोदनैः (→°तपोदानैः). –d) ते$_1$ नान्यथा (→सर्वदा).

२६२. –a) का$_1$ तदेव, + तमेव, ते$_1$ तमेव, द$_1$ सदैव (→तदेव); दे$_4$ तदेव पश्य मनसा. –b) ते$_1$ तं (→तद्) का$_1$ तं यजस्व, दे$_{10}$ तद्यपस्य (→तद्ध्यायस्व); का$_1$ ब$_1$ दे$_4$ जपस्य च, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. यजस्व तत् , ते$_1$ यजस्व च, म$_1$ जपन्मनुं (→जपस्व च). –c) दे$_1$ शमोपदेशात्, दे$_{10}$ तपोपदेशात् (→ममोपदेशात्); द$_1$ संसारान् , म$_1$ संस्मार- (→संसारं). –d) द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ मोचयामि (→नाशयामि); दे$_5$ °नघा (→°नघ).

२६३. –a) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. त्वां (→वै); ब$_1$ दे$_6$ मत्परा, ब$_2$ परमान्, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. परया, ते$_1$ तत्परान् (→मत्परान्); ब$_{1.2}$ दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. भक्त्या (→भक्तान्). –b) दे$_4$ ऐश्वर्यं, ते$_1$ चैश्वरं (→ऐश्वरं); दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. आस्थितम्, दे$_{2.6}$ आस्थिता, द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ आश्रितान् (→आस्थितान्). –c) दे$_4$ ग्र$_1$ तस्माद् (→अस्माद्).

२६४. –a) दे$_{10}$ ध्यायेन (→ध्यानेन); ग्र$_2$ ध्यानयोगे कर्मयोगे. –b) दे$_3$ ग्र$_2$ भक्ता (→भक्त्या); ब$_3$ दानेन (→ज्ञानेन). –d) ब$_2$ धर्मकोटिभिः, दे$_{3.6}$ कल्पकोटिभिः, द$_1$ कर्मयोगिभिः (→कर्मकोटिभिः).

२६५. –a) ब$_1$ °तिदितं, दे$_5$ °तुदितं (→°त्युदितं). –ab) द$_1$ श्रुतिस्मृत्युदितं कर्म सम्यग्वर्णाश्रमात्मकम्. –c) दे$_1$ अज्ञात्म° (→अध्यात्म°). –d) दे$_3$ युक्तये (→मुक्तये); ते$_1$ सहितं (→सततं).

२६६. –a) ग्र$_2$ धर्मस् (→धर्मात्). –b) दे$_4$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ सञ्जायते (→संप्राप्यते). –c) दे$_{10}$ उदिते (→उदितो). –d) ब$_{1.3}$ धर्म- (→धर्मो); दे$_4$ यज्ञो (प्राप्य) धर्माधिको मतः. –cd) का$_1$ स्मृतिभ्यामुदितो धर्मो यज्ञो धर्माधिको मतः.

२६७. दे$_1$. ⊙. –a) का$_1$ दे$_4$ नान्यथा, दे$_5$ नान्यं ञ्वा, दे$_{10}$ नान्यते, ग्र$_2$ नान्यश्च (→नान्यतो). –b) ग्र$_2$ वेदधर्मो (→वेदाद्धर्मो); ब$_2$ दे$_5$ विनिर्बभौ, ग्र$_2$ हि बहुका (?) (→हि निर्बभौ). –c) दे$_{10}$ मुमुक्षी (?) (→मुमुक्षुर्); ब$_{1-3}$ दे$_{5.6.8-10}$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ धर्मार्थं, दे$_3$ धर्मार्थे (→धर्मार्थी). –d) ब$_1$ यद्रूपं (→मद्रूपं); ब$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ चेद° (→वेद°); ते$_1$ मद्रूपं वै समाश्रयेत्.

२६८. –a) दे$_1$ ममैव परमा, न$_1$ ममैषां परमा, द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ ममैवान्या परा, ग्र$_2$ मैवादित्या परा (→ममैवैषा परा). –b) दे$_{10}$ परातमे (?), न$_1$ पुरातना (→पुरातनी). –d) ग्र$_2$ वर्गादौ (→सर्गादौ); दे$_{10}$ स प्रवर्तते (→संप्रवर्त्तते).

२६९. –a) दे$_5$ गुह्यर्थं (→गुप्त्यर्थं); दे$_1$ तेषामेव (मेव)जुगुप्त्यर्थं. –b) दे$_{8-10}$ वेदवान् , ग्र$_2$ म$_1$ देवानां (→वेदानां); दे$_{10}$ अनः (?) (→अजः). –c) ब$_1$ ब्रह्म*दीन्, ब$_3$ ब्रह्मा * दीन्, दे$_{10}$ ब्रह्मणादीन् (→ब्राह्मणादीन्); ग्र$_2$ अर्थं (→अथ). –d) दे$_4$ कर्माणि (→कर्मणि); ब$_1$ °योजय- (→°योजयत्).

२७०. –a) ब$_1$ दे$_8$ मुवें. मुए. मद्धर्मं, न$_1$ यधर्मं, ते$_1$ ते धर्मास्, द$_1$ ते धर्मं (→तद् धर्मं). –b) का$_1$ ब$_1$ दे$_{2.6.8-10}$ ते$_1$ ग्र$_2$ मुवें. मुए. °निर्मिताः (→°निर्मितम्); दे$_1$ तदर्थं धर्मनिर्मितम्. –c) दे$_4$ मध्यस्थात् (→अधस्तात्); दे$_1$ नरकस्

वें१.१२.२६० न च वेदाद् ऋते किञ्चिच्छास्त्रधर्माभिधायकम् ।
योऽन्यत्र रमते सोऽसौ न संभाष्यो द्विजातिभिः ।।२७१
यानि शास्त्राणि दृश्यन्ते लोकेऽस्मिन् विविधानि तु ।
श्रुतिस्मृतिविरुद्धानि निष्ठा तेषां हि तामसी ।।२७२
कापालं पञ्चरात्रं च यामलं वाममार्हतम् ।
एवंविधानि चान्यानि मोहनार्थानि तानि तु ।।२७३
ये कुशास्त्राभियोगेन मोहयन्तीह मानवान् ।
मया सृष्टानि शास्त्राणि मोहायैषां भवान्तरे ।।२७४
वेदार्थवित्तमैः कार्यं यत् स्मृतं कर्म वैदिकम् ।
तत् प्रयत्नेन कुर्वन्ति मत्प्रियास्ते हि ये नराः ।।२७५
वर्णानामनुकम्पार्थं मन्नियोगाद् विराट् स्वयम् ।
स्वायंभुवो मनुर्धर्मान् मुनीनां पूर्वमुक्तवान् ।।२७६
श्रुत्वा चान्येऽपि मुनयस्तन्मुखाद् धर्ममुत्तमम् ।
चक्रुर्धर्मप्रतिष्ठार्थं धर्मशास्त्राणि चैव हि ।।२७७
तेषु चान्तर्हितेष्वेवं युगान्तेषु महर्षयः ।
ब्रह्मणो वचनात् तानि करिष्यन्ति युगे युगे ।।२७८
अष्टादश पुराणानि व्यासेन कथितानि तु ।
नियोगाद् ब्रह्मणो राजंस्तेषु धर्मः प्रतिष्ठितः ।।२७९
अन्यान्युपपुराणानि तच्छिष्यैः कथितानि तु ।
युगे युगेऽत्र सर्वेषां कर्ता वै धर्मशास्त्रवित् ।।२८०

द$_1$ नरकास्, म$_1$ नरकां (?) (→नरकांस्). –d) का$_1$ द$_1$ °कल्पयेत् (→°कल्पयत्).

२७१. –a) का$_1$ वेदोदिते, न$_1$ वेदा नृते (→वेदादृते); –b) का$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ अनादृत्य तु यः कश्चित्. –b) का$_1$ धर्मो°, दे$_3$ ब्रह्मा° (→धर्मा°); दे$_1$ °विधायकम्, न$_1$ °भिधायकः (→°भिधायकम्). –c) दे$_1$ न$_1$ योऽसौ, ते$_1$ तेहि, + सो हि, द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ °सौ वै (→सोऽसौ); ग्र$_2$ अन्यत्र समवेते वै.

२७२. –a) का$_1$ चास्त्राणि (→शास्त्राणि); द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ गृह्यन्ते (→दृश्यन्ते). –b) का$_1$ दे$_5$ योगेऽस्मिन् (→लोकेऽस्मिन्); दे$_{8.9}$ द्विविधानि (→विविधानि); ब$_2$ दे$_{2.3.6}$ ते$_1$ च (→तु). –d) द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ तेषान्निष्ठा, दे$_5$ निष्ठामेषां(?) (→निष्ठा तेषां); दे$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ तु (→हि); का$_1$ तामसि, + तामसी, दे$_{10}$ तामसि (→तामसी).

२७३. –a) का$_1$ दे$_4$ कपालं, दे$_{10}$ कपोलं (→कापालं); ब$_2$ दे$_{1.4.8-10}$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. भैरव (ग्र$_1$ °वी) ञ्चैव (→पञ्चरात्रञ्च). –b) ब$_2$ दे$_1$ जा(दे$_1$ या)मलं वामन (दे$_1$ °म)व्रतम्, ब$_3$ डामरं मोहनात्मकम्, दे$_2$ यामलं च ममार्हतम्, दे$_3$ यामलं वामनार्हतम्, दे$_4$ यामलं वाममाहितम्, द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ यामलं गमनाहृतम्, ग्र$_2$ यामलं वामनं हृतम्. –d) ब$_1$ मोहनात्मानि दे$_6$ मोहानर्थानि, दे$_{8-10}$ मोहनार्थाय, ग्र$_2$ मोहनानि च (→मोहनार्थानि); दे$_1$ यानि तु, दे$_3$ यानिसु (→तानि तु).

२७४. –a) दे$_1$ कुशास्त्राणि, ते$_1$ कुशास्त्राति- (→कुशास्त्राभि-). –b) दे$_2$ मोहयन्तीव, ग्र$_2$ मोहयन्तीक- (→मोहयन्तीह). –c) दे$_4$ न$_1$ मायासृष्टानि, ग्र$_1$ म$_1$ मया सृष्टैव (→मया सृष्टानि). –d) दे$_1$ ग्र$_2$ मोहायेषां, दे$_{4.9}$ मोहयैषां, दे$_6$ न$_1$ मोहायैषा, द$_1$ मोहयैषा (→मोहायैषां); ब$_2$ दे$_{3.6}$ भवार्णवे, न$_1$ ते$_1$ भवंति वै (→भवान्तरे).

२७५. –a) दे$_1$ °चिन्तनैः (→°वित्तमैः). –b) न$_1$ यत्सृष्टं (→यत्स्मृतं); दे$_1$ विन्दतः (→वैदिकम्). –c) का$_1$ दे$_2$ ततो, दे$_3$ यत् प्र-, दे$_5$ तते (→तत् प्र-). –d) दे$_{3.6}$ नाप्रियास् ते, दे$_{10}$ तत्प्रियास्ते, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ मत्प्रियार्थं (→मत्प्रियास्ते); ब$_2$ मानवा, दे $_{3.6}$ मे नराः, दे$_4$ ये वराः, दे$_5$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ ते नराः (→ये नराः).

२७६. –a) दे$_1$ °कामार्थं, दे$_6$ °कामर्थं (→°कम्पार्थं); ब$_1$ वर्णानामर्थकम्पानां, ग्र$_2$ वर्णानामर्थयोगार्थं. –b) दे$_6$ यन्नियोगाद्, ग्र$_2$ मणियोगाद् (→मन्नियोगाद्); ग्र$_1$ चिरात् स्वयम्, ग्र$_2$ चिरं स्वयम् (→विराट् स्वयम्). –c) ग्र$_1$ स्वयंभुवो, ग्र$_2$ स्वायंभुवे (→स्वायम्भुवो); दे$_4$ मुनिर् (→मनुर्); का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{2.3.5.6}$ ते$_1$ ब्रह्मा (दे$_{3.6}$ °ह्म), दे$_1$ धीमान्, (→धर्मान्). –d) मुनिना, ग्र$_2$ मुन्युक्तां (→मुनीनां).

२७७. –a) दे$_1$ चान्येव, द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ चान्ये तु, ग्र$_2$ तान्ये तु (→चान्येऽपि). –b) दे$_{10}$ धर्मरूपमम् (→धर्ममुत्तमम्). –c) दे$_{3.6}$ °प्रतिष्ठानं (→°प्रतिष्ठार्थं). –d) दे$_4$ चैव ह (→चैव हि).

२७८. –b) दे$_2$ च महर्षयः, दे$_6$ सुमहर्षयः (→-षु महर्षयः) –c) दे$_{3.10}$ न$_1$ वचनांतानि, दे$_6$ वचनं नानि, म$_1$ वचनोक्ता (→वचनात्तानि). –d) द$_1$ निकर्षंति (→करिष्यन्ति); ग्र$_2$ **युगे (→युगे युगे).

२७९. दे$_{1.8.9}$. २७९c–२८०b ⊙ (द्र. सं.). –b) दे$_{1.8-10}$ मुवें.मुए. व्यासाद्यैः (→व्यासेन); ब$_3$ च (→तु). –d) न$_1$ म$_1$ धर्मप्रतिष्ठितः, ग्र$_2$ धर्मः निष्ठ** (→धर्मः प्रतिष्ठितः).

२८०. दे$_{1.8.9}$. ab ⊙ (द्र. सं). –b) ब$_1$ कथितेन तु, दे$_{10}$ विकृतानि च, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ व्याकृतानि तु (→कथितानि तु). –c) का$_1$ ब$_{1.2}$ दे$_{1-4.6}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ युगे तु, दे$_5$

शिक्षा कल्पो व्याकरणं निरुक्तं छन्द एव च ।
ज्योतिःशास्त्रं न्यायविद्या मीमांसा चोपबृंहणम् ॥२८१
एवं चतुर्दशैतानि विद्यास्थानानि सत्तम ।
चतुर्वेदैः सहोक्तानि धर्मो नान्यत्र विद्यते ॥२८२
एवं पैतामहं धर्मं मनुव्यासादयः परम् ।
स्थापयन्ति ममादेशाद् यावदाभूतसंप्लवम् ॥२८३
ब्रह्मणा सह ते सर्वे संप्राप्ते प्रतिसंचरे ।
परस्यान्ते कृतात्मानः प्रविशन्ति परं पदम् ॥२८४
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन धर्मार्थं वेदमाश्रयेत् ।
धर्मेण सहितं ज्ञानं परं ब्रह्म प्रकाशयेत् ॥२८५

ये तु सङ्गान् परित्यज्य मामेव शरणं गताः ।
उपासते सदा भक्त्या योगमैश्वरमास्थिताः ॥२८६
सर्वभूतदयावन्तः शान्ता दान्ता विमत्सराः ।
अमानिनो बुद्धिमन्तस्तापसाः शंसितव्रताः ॥२८७
मच्चित्ता मद्गतप्राणा मज्ज्ञानकथने रताः ।
संन्यासिनो गृहस्थाश्च वनस्था ब्रह्मचारिणः ॥२८८
तेषां नित्याभियुक्तानां मायातत्त्वसमुत्थितम् ।
नाशयामि तमः कृत्स्नं ज्ञानदीपेन मा चिरात् ॥२८९
ते सुनिर्धूततमसो ज्ञानेनैकेन मन्मयाः ।
सदानन्दास्तु संसारे न जायन्ते पुनः पुनः ॥२९० वें१.१२.२७६

युगे च, ते$_{1}$ युगेषु (→युगेऽत्र). –d) ब$_{1}$ दे$_{1}$ न$_{1}$ वार्ता, ते$_{1}$ धर्मा[:] (→कर्ता); दे$_{1}$ यै (→वै); दे$_{1}$ सर्वशास्त्रवित्, ब$_{1}$ दे$_{4}$ धर्मशास्त्रवत् , ते$_{1}$ धर्मशास्त्रतः (→धर्मशास्त्रवित्).

२८१. –b) दे$_{1}$ छन्दमेव, दे$_{4}$ छंदस्तु(?)एव, (→छन्द एव). –c) दे$_{8-10}$ °शास्त्राध्यात्म- (दे$_{10}$ °ध्याम), न$_{1}$ °शास्त्रेतरा, ग्र$_{1}$ °शास्त्रान्यया-, म$_{1}$ °शास्त्रन्याय-(→°शास्त्रं न्याय-). –d) दे$_{1.8-10}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. सर्वेषामुपबृंहणम् , ते$_{1}$ मीमांसाबोधब्रह्माणि.

२८२. –a) ब$_{2}$ युगे तानि (→दशैतानि). –b) दे$_{4}$ विद्यास्था**, (→विद्यास्थानानि); दे$_{2}$ सत्तमाः (→सत्तम); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. तथा हि द्विजसत्तमाः, ते$_{1}$ विद्यास्थानानि***. –c) दे$_{8-10}$ चतुर्वेदे, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ चतुर्वेद- (→चतुर्वेदैः); दे$_{8-10}$ मयोक्तानि, ग्र$_{2}$ सहोर्थानि, म$_{1}$ समोर्थानि (→सहोक्तानि).

२८३. –b) का$_{1}$ ब$_{3}$ दे$_{3-6}$ द$_{1}$ मनुव्यासादयः (दे$_{3}$ °या) (→मनुव्यासादयः). –c) द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ पठन्ति नूनमादेशात् , न$_{1}$ स्थापयन्ति महादेवात् , दे$_{5}$ ग्र$_{2}$ स्थापयन्ति समादेशात्. –d) का$_{1}$ ब$_{1.2}$ दे$_{2-5.8.9}$ ग्र$_{1}$ यावदाहूत(ग्र$_{1}$ ति°)संप्लवम् ; दे$_{10}$ याहूलषाहूतसंछ्वम्(?).

२८४. –a) दे$_{8-10}$ ब्राह्मणैः (→ब्रह्मणा); दे$_{10}$ सहिताः (→सह ते). –b) ब$_{2}$ प्राप्ते तु, ग्र$_{2}$ संप्रति (→सम्प्राप्ते); दे$_{1}$ मतिसञ्चरे, दे$_{6}$ प्रतिमत्परे (→प्रतिसञ्चरे). –c) दे$_{8-10}$ परस्यान्तः (→परस्यान्ते); दे$_{5}$ ग्र$_{2}$ कृतात्मानं, ते$_{1}$ धृतात्मानं (→कृतात्मानः); का$_{1}$ परस्यान्ते कृतास्मान.

२८५. दे$_{1.3}$ न$_{1}$. ⊙. –b) द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ परमाश्रयेत् (→वेदमाश्रयेत्).

२८६. दे$_{1.3}$ न$_{1}$. ⊙. –a) का$_{1}$ यत्तु संगात्, ब$_{2.3}$ ये तु सङ्गं, दे$_{4}$ येऽसत्संगान् म$_{1}$ ये तु संगात्(→ये तु सङ्गान्).–b) दे$_{6}$ मामेष [:] (→मामेव). –c) ग्र$_{1}$ उपासन्ते (→उपासते); का$_{1}$ ब$_{1}$ तदा (→सदा); का$_{1}$ दे$_{6.8-10}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ भक्ता (→भक्त्या). –d) द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ °श्वर(म$_{1}$ °र्यं)माश्रिता (→°श्वरमास्थिताः).

२८७. –a) ग्र$_{1}$ सर्वभूता° (?) (→सर्वभूत°). –c) दे$_{10}$ अमानीतो (→अमानिनो); दे$_{6}$ बुद्धिमन्द-, द$_{1}$ विद्धिमन्तस्, ग्र$_{2}$-रधीमन्तः (→बुद्धिमन्तस्). –d) दे$_{4}$ तपसा (→तापसाः); ग्र$_{2}$ तापसं शान्तमाश्रिताः.

२८८. –a) ब$_{1}$ मद्गतः, न$_{1}$ मद्गता (→मद्गत-). –b) दे$_{1}$ मह्ला न कथनेरिताः (?), दे$_{2}$ मदाज्ञां कथने रताः, दे$_{3}$-मनुज्ञाकथने रताः, न$_{1}$ मज्ज्ञान कथनेतराः. –c) दे$_{3}$ सन्ध्या° (→संन्या°).

२८९. दे$_{1}$. ⊙. –a) का$_{1}$ °मुक्तानां (→°युक्तानां). –b) ब$_{2}$ दे$_{10}$ मुवें. मुए. मुब. माया तत्त्वं, दे$_{4}$ मायानित्य-, दे$_{5}$ माद्यातृत्व-, ते$_{1}$ मायां तत्तुं, + मायां तर्यंत, म$_{1}$ मायया च (→मायातत्त्व-); दे$_{5}$ ते$_{1}$ -समुत्थिताम्(ते$_{1}$ °ता)(→-समुत्थितम्). –c) दे$_{5}$ मतः, द$_{1}$ ततः (→तमः). –d) ब$_{1}$ ते$_{1}$ चाचिरात्, दे$_{2}$ नाचिरात्, दे$_{3.6}$ साचिरात्, दे$_{4}$ चक्षुषा, दे$_{8.9}$ न$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. नोचिरात्, दे$_{10}$ गोचरात् , म$_{1}$ मा चिरम् (→मा चिरात्); दे$_{5}$ ज्ञानदीपानि मा चिरात्, ग्र$_{2}$ ज्ञात्वा नन्दीपमाचिरात्.

२९०. –a) का$_{1}$ ये (→ते); का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{2-5.8-10}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ तु निर्धूत°, दे$_{1}$ तन्निर्धूत°, ते$_{1}$ तु निर्भिन्न° (→सुनिर्धूत°); दे$_{8-10}$ मनसो, न$_{1}$ तमसो,+मनसो (→तमसो). –b) म$_{1}$ ज्ञानवेगेन (→ज्ञानेनैकेन); दे$_{1}$ मन्मनाः, दे$_{3.6}$ मन्मया, दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ मद्गताः, दे$_{10}$ मन्यया (?) (→मन्मया);

वें१.१२.२८० तस्मात् सर्वप्रकारेण मद्भक्तो मत्परायणः ।
मामेवार्चय सर्वत्र मेनया सह संगतः ।।२९१

अशक्तो यदि मे ध्यातुमैश्वरं रूपमव्ययम् ।
ततो मे सकलं रूपं कालाद्यं शरणं व्रज ।।२९२

यद् यत् स्वरूपं मे तात मनसो गोचरं भवेत् ।
तन्निष्ठस्तत्परो भूत्वा तदर्चनपरो भव ।।२९३

यत्तु मे निष्कलं रूपं चिन्मात्रं केवलं शिवम् ।
सर्वोपाधिविनिर्मुक्तमनन्तममृतं परम् ।।२९४

ज्ञानेनैकेन तल्लभ्यं क्लेशेन परमं पदम् ।
ज्ञानमेव प्रपश्यन्तो मामेव प्रविशन्ति ते ।।२९५

तद्बुद्धयस्तदात्मानस्तन्निष्ठास्तत्परायणाः ।
गच्छन्त्यपुनरावृत्तिं ज्ञाननिर्धूतकल्मषाः ।।२९६

मामनाश्रित्य परमं निर्वाणममलं पदम् ।
प्राप्यते न हि राजेन्द्र ततो मां शरणं व्रज ।।२९७

एकत्वेन पृथक्त्वेन तथा चोभयतोऽपि वा ।
मामुपास्य महाराज ततो यास्यसि तत्पदम् ।।२९८

मामनाश्रित्य तत् तत्त्वं स्वभावविमलं शिवम् ।
ज्ञायते न हि राजेन्द्र ततो मां शरणं व्रज ।।२९९

तस्मात् त्वमक्षरं रूपं नित्यं चारूपमैश्वरम् ।
आराधय प्रयत्नेन ततो बन्धं प्रहास्यसि ।।३००

ते$_1$ ज्ञाननिर्वृतकल्मषाः. –c) दे$_5$ सनानन्दा स[:], ते$_1$ सदा न चास्मिन् (→सदानन्दास्तु). –d) ब$_1$ जायन्ते न, दे$_1$ न ज्ञायन्ते, दे$_{10}$ प्रजायन्ते, ते$_1$ जायन्ते च (→न जायन्ते).

२९१. –a) ब$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ °प्रयत्नेन (→°प्रकारेण). –b) दे$_1$ ग्र$_2$ मत्परायणाः (→मत्परायणः). –c) ते$_1$ मामेव चार्चय गिरे. –d) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. मनसा, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ मामेव (→मेनया); ब$_1$ दे$_{1.4.8-10}$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. शरणं गतः (दे$_1$ द$_1$ °ताः), दे$_3$ सहसाङ्गतः (→सह सङ्गतः).

२९२. –a) दे$_4$ मे धातु, द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ मे (ग्र$_2$ म) ध्यानं (→मे ध्यातु); दे$_1$ अशक्तोऽसि यदि ध्यातुम्. –b) दे$_1$ रूपमैश्वरं, द$_1$ परमव्ययम (→रूपमव्ययम्). –c) दे$_4$ तत्वं (→ततो); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. परमं (→सकलं). –d) का$_1$ कलाढ्यं,+कालाढ्यं, दे$_4$ कल्पाद्यं, दे$_8$ कालढ्यं, दे$_9$ कलाढ्यं ते$_1$ कालाङ्ग- (→कालाद्यं); दे$_2$ सकलं (→शरणं); ब$_1$ का** शरणं व्रज.

२९३. –a) का$_1$ प्राद्यं, ब$_1$ दे$_{5.10}$ मुवें. मुए. मुब. तद्यत्, ते$_1$ येन, ग्र$_2$ अद्य (→यद्यत्); दे$_1$ सुरूपं, दे$_{8.9}$ सरूपं (→स्वरूपं); दे$_{10}$ तेन (→तात); ते$_1$ येन स्वरूपं मे*तां. –b) दे$_{10}$ मनसा (→मनसो); ब$_2$ गोचरे (→गोचरं); ब$_1$ दे$_{1.4.8-10}$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. तव (→भवेत्). –d) का$_1$ भव, + भवेत्, दे$_5$ भवा (?) (→भव).

२९४. –a) दे$_6$ यस्तु (→यत्तु); दे$_3$ रूपे, दे$_5$ रूप- (→रूपं). –d) दे$_6$ अनन्ते (→अनन्तम्).

२९५. –a) ब$_3$ °नैव तु (→°नैकेन); दे$_{10}$ तक्षक्यं(?) (→तल्लभ्यं). –b) ते$_1$ केवलं (→क्लेशेन). –c) दे$_3$ प्रशश्यंतो, दे$_4$ प्रपश्यन्ते, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ प्रपद्यन्ते (ग्र$_1$ °न्तो, ग्र$_2$ °न्तु) (→प्रपश्यन्तो). –d) ते$_1$ च, म$_1$ हि (→ते).

२९६. –a) दे$_{10}$ तदात्मानं (→तदात्मानस्). –b) दे$_{1.10}$ °रायणः (→°रायणाः). –c) दे$_{5.10}$ गच्छन्ति पुनरावृत्तिं.

२९७. –a) ब$_1$ दे$_5$ ममा (?) (→माम-); ब$_3$ दे$_2$ अपाश्रित्य, दे$_3$ अपोछित्य (?), दे$_6$ अयोहृत्य (?), ते$_1$ अयोशेत्य, + अयोश्रित्य(?), द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ अनादृत्य (→अनाश्रित्य); म$_1$ परमां (→परमं). –b) दे$_{8.9}$ निर्वाणफलमप्रदम, दे$_{10}$ निर्वाणमफलप्रदम्; ग्र$_2$ निर्वाणम्मलिनं पदम, म$_1$ निर्वाणं परमं पदम्. –c) ते$_1$ प्रोच्यते (→प्राप्यते).

२९८. न$_1$ द$_1$ ग्र$_1$. ⊙ (द्द. सं.); ते$_1$. b ⊙. –a) ग्र$_2$ पृथक्त्वेन च ए** . –b) दे$_1$ तवाश्रो°, दे$_{10}$ तथा चौ° (→तथा चो°); दे$_{1.2.8-10}$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. °यथापिं (→°यतोऽपि); ब$_1$ ता, दे$_5$ च (→वा). –c) ब$_3$ दे$_4$ ग्र$_2$ उपास्व, दे$_3$ उपास्थ (?) (→उपास्य); दे$_{8-10}$ मुए. मुब. महीपाल, ग्र$_2$ यथा राजन, मुवें. महीपालं (→महाराज). –d) दे$_{10}$ ग्र$_2$ यास्यति (→यास्यसि); ब$_1$ ते$_1$ मत्पदम् (→तत्पदम्).

२९९. न$_1$ द$_1$ ग्र$_1$. ⊙ (द्द. सं.). –a) ग्र$_2$ मामेना(?) श्रित्य, म$_1$ मामनादृत्य (→मामनाश्रित्य). –b) दे$_1$ स्वभावममलं, ग्र$_2$ स्वभावं परमं (→स्वभावविमलं).

३००. –a) ब$_2$ तस्मादनक्षरं (→तस्मात्त्वमक्षरं). –b) ब$_1$ नित्यं च, दे$_{5.6.8-10}$ द$_1$ मुवें. मुए. मुब. नित्यं वा (→नित्यं चा-); ब$_{1-3}$ दे$_5$ °रूपमीश्वरं (→°रूपमैश्वरम्); न$_1$ ममैतत्परमैश्वरम्. –c) दे$_1$ (प्रध)प्रयत्नेन (→प्रयत्नेन). –d)

कर्मणा मनसा वाचा शिवं सर्वत्र सर्वदा ।
समाराधय भावेन ततो यास्यसि तत्पदम् ॥३०१
न वै पश्यन्ति तत् तत्त्वं मोहिता मम मायया ।
अनाद्यनन्तं परमं महेश्वरमजं शिवम् ॥३०२
सर्वभूतात्मभूतस्थं सर्वाधारं निरञ्जनम् ।
नित्यानन्दं निराभासं निर्गुणं तमसः परम् ॥३०३
अद्वैतमचलं ब्रह्म निष्कलं निष्प्रपञ्चकम् ।
स्वसंवेद्यमवेद्यं तत् परे व्योम्नि व्यवस्थितम् ॥३०४
सूक्ष्मेण तमसा नित्यं वेष्टिता मम मायया ।
संसारसागरे घोरे जायन्ते च पुनः पुनः ॥३०५
भक्त्या त्वनन्यया राजन् सम्यग् ज्ञानेन चैव हि ।
अन्वेष्टव्यं हि तद् ब्रह्म जन्मबन्धनिवृत्तये ॥३०६
अहंकारं च मात्सर्यं कामं क्रोधं परिग्रहम् ।
अधर्माभिनिवेशं च त्यक्त्वा वैराग्यमास्थितः ॥३०७
सर्वभूतेषु चात्मानं सर्वभूतानि चात्मनि ।
अन्वीक्ष्य चात्मनात्मानं ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥३०८
ब्रह्मभूतः प्रसन्नात्मा सर्वभूताभयप्रदः ।
ऐश्वरीं परमां भक्तिं विन्देतानन्यगामिनीम् ॥३०९
वीक्षते तत् परं तत्त्वमैश्वरं ब्रह्मनिष्कलम् ।
सर्वसंसारनिर्मुक्तो ब्रह्मण्येवावतिष्ठते ॥३१० वें१.१२.२६६

दे8-10 मुवें. मुए. ततोऽन्धत्वं, द1 ततो बद्धात् (→ततो वन्धं); द1 प्रयास्यसि, ग्र2 प्रयास्यति (→प्रहास्यसि).

३०१. –c) द1 तदाराधय, ग्र1 सदाधारय, ग्र2 म1 सदाराधय (→समाराधय). –d) का1 ब1-3 दे2-6 ते1 मत्पदम् (→तत्पदम्).

३०२. –a) ब2 दे2 द1 ग्र1.2 म1 नैव (ब2 दे2 °वं), ते1 नैते (→न वै); दे2 मुवें. मुए. यास्यन्ति (→पश्यन्ति); दे1 तद् देव, दे2 तदेवं, + तत्तत्वं, दे3.6 तत्त्वज्ञं (दे6 °ज्ञ), दे8.9 मुवें. मुए. तं देवं, दे10 तंदेहं, द1 ग्र1.2 म1 तन्देवा (→तत् तत्त्वं). –c) द1 अनाद्यनन्तमपरं, ग्र2 अनाद्यन्तं परं ब्रह्म. –d) दे1 अजं परम्, दे3.6 -मतं शिवम्, दे4 समं शिवम् (→अजं शिवम्).

३०३. –a) दे1 सर्वा (→सर्व-). –b) ब1 दे1.8 न1 सर्वाधार- (→सर्वाधारं). –c) ब1 नित्यानन्द- (→नित्यानन्दं); म1 निराधारं (→निराभासं).

३०४. –a) ब1 अनन्तं (→अद्वैतं). –c) ब1 दे1 सुसंवेद्यम् (→स्वसंवेद्यम्); दे1 अवेद्यं च, दे4 तत्परमं (→अवेद्यं तत्); द1 ग्र1 म1 स्वसंवेद्यमसंवेद्यं. –d) का1 ब2.3 दे3 न1 द1 ग्र1.2 म1 परं, दे4.5 शिवं (→परे); म1 व्योमन्य° (→व्योम्नि व्य°); दे1 परं व्योममव्ययम्.

३०५. –a) दे9 सूष्मेण (→सूक्ष्मेण); ब3 तमसाः, दे1 ग्र2 तपसा, दे4 तमसं (→तमसा). –b) दे1.8-10 न1 द1 ग्र1 म1 वेष्टितं, दे4 चेष्टितं (→वेष्टिता); ग्र2 सृष्टितन्मायया जगत्. –c) ब3 °सागरो घोरे, दे10 °सागरो घोरो (→°सागरे घोरे). –d) ग्र2 जायते (→जायन्ते).

३०६. –a) दे3 ग्र2 भक्ता (→भक्त्या); द1 ग्र1.2 म1 ह्यनन्यया (→त्वनन्यया); दे1 चैव (→राजन्). –b) ते1 मम (→सम्यक्); ग्र2 सम्यग्ज्ञान* चैव हि. –c) दे3 अत्रेष्टव्यं (→अन्वेष्टव्यं); दे10 च (→हि); दे1 तं (→तत्). –d) ब3 °निवर्तते, ते1 °विमुक्तये (→°निवृत्तये).

३०७. –a) ग्र2 अहङ्कारश्च (→अहङ्कारं च). –b) ब1 दे3.6 न1 ग्र1.2 मुवें. काम-, दे5 कर्न- (→कामं); ग्र1.2 मुवें. मुए. मुब. क्रोध- (→क्रोधं). –d) दे1 त्यक्तो, दे3 त्यक्ता (→त्यक्त्वा).

३०८. का1. ⊙. –c) दे2 समीक्ष्य, दे5 अन्वीक्ष, दे8.9 मुवें. मुए. मुब. अवेक्ष्य, म1 अन्विष्य (→अन्वीक्ष्य); दे10 वीक्ष्य चात्मयमात्मानम्. –d) दे4 ब्रह्मरूपाय (→ब्रह्मभूयाय).

३०९. का1. ab ⊙. –a) ब3 दे2 न1 ब्रह्मभूत-, दे3 ब्रह्मभूतं, ग्र1.2 म1 सर्वभूत- (→ब्रह्मभूतः). –b) दे3 सर्वभूतो, द1 ग्र2 सर्वभूत- (→सर्वभूता-); दे6 °भयप्रदम् (→°भयप्रदः); ते1 सर्वभूतानुसूयकः. –c) दे1.8-10 मुवें. मुए. ऐश्वर्यं, दे2 ईश्वरे (→ऐश्वरीं); दे8-10 परमं (→परमां); का1 ब1.3 द1 ग्र2 म1 शक्ति (→भक्तिं). –d) का1 दे10 म1 विदते, न1 वितेता, द1 वेदान्ता- (→विदेत); का1 चान्यगामिनीम्, दे1 द1 ग्र1.2 म1 -नन्यभागिनीम्, दे4 नान्यगामिनीम्, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. -नन्यभाविनीम् (→-नन्यगामिनीम्).

३१०. –a) ब1.3 दे1-4.6.10 न1 द1 म1 मुवें. मुए. मुब. वीक्ष्यते दे5 चाक्षते, (→वीक्षते). –b) का1 निष्कलं, ब2.3 दे3.5.6 न1 ते1 द1 ग्र1 म1 ईश्वरं (→ऐश्वरं); ग्र2 ***प्रेमनिष्कलम्. –c) ग्र2 संसारार्णवनिर्मुक्तो. –d) दे2 ब्रह्मण्येवा****, दे4 ब्रह्मणेवोपतिष्ठते, दे10 ब्रह्मण्येका च निष्ठतो (?).

२.३०० ब्रह्मणो हि प्रतिष्ठाऽयं परस्य परमः शिवः ।
अनन्तस्याव्ययस्यैकः स्वात्माधारो महेश्वरः ॥३११
ज्ञानेन कर्मयोगेन भक्तियोगेन वा नृप ।
सर्वसंसारमुक्त्यर्थमीश्वरं सततं श्रय ॥३१२
एष गुह्योपदेशस्ते मया दत्तो गिरीश्वर ।
अन्वीक्ष्य चैतदखिलं यथेष्टं कर्त्तुमर्हसि ॥३१३
अहं वै याचिता देवैः संजाता परमेश्वरात् ।
विनिन्द्य दक्षं पितरं महेश्वरविनिन्दकम् ॥३१४
धर्मसंस्थापनार्थाय तवाराधनकारणात् ।
मेनादेहसमुत्पन्ना त्वामेव पितरं श्रिता ॥३१५
स त्वं नियोगाद् देवस्य ब्रह्मणः परमात्मनः ।
प्रदास्यसे मां रुद्राय स्वयंवरसमागमे ॥३१६
तत्संबन्धाच्च ते राजन् सर्वे देवाः सवासवाः ।
त्वां नमस्यन्ति वै तात प्रसीदति च शंकरः ॥३१७
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन मां विद्धीश्वरगोचराम् ।
संपूज्य देवमीशानं शरण्यं शरणं व्रज ॥३१८
स एवमुक्तो भगवान् देवदेव्या गिरीश्वरः ।
प्रणम्य शिरसा देवीं प्राञ्जलिः पुनरब्रवीत् ॥३१९
विस्तरेण महेशानि योगं माहेश्वरं परम् ।
ज्ञानं चैवात्मनो योगं साधनानि प्रचक्ष्व मे ॥३२०

---

३११. –a) दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. मुब. ब्रह्मणोयं, दे$_{10}$ ब्रह्मो*यं (→ब्रह्मणो हि); का$_{1}$ दे$_{4}$ न$_{1}$ प्रतिष्ठोऽयं, ब$_{1-3}$ दे$_{3.6}$ ते$_{1}$ मुब. प्रतिष्ठेयं, दे$_{1.8-10}$ ग्र$_{2}$ प्रतिष्ठायां, दे$_{5}$ प्रतिष्ठोह (?) मुवें. मुए. प्रतिष्ठानं (→प्रतिष्ठाऽयं); दे$_{2}$ ****प्रतिष्ठोयं. –c) का$_{1}$ ब$_{3}$ दे$_{5.6}$ अनन्यस्याप्यजस्यैकः, ब$_{1}$ दे$_{1}$ अनन्यस्याप्यजस्यैकः, ब$_{2}$ अनन्तस्याप्यजन्यश्च, दे$_{2}$ अनन्यश्चाव्ययश्चैष, दे$_{3}$ अनन्यस्याथ यस्यैकः, दे$_{4}$ न$_{1}$ अनन्यस्याव्ययस्यैकं (न$_{1}$ °क), दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. अनन्यश्चाव्ययश्चैकश् , ते$_{1}$ अनन्यश्चाप्यजश्चैकः. –d) दे$_{3}$ स्वात्माचारो, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. चात्माधारो, ग्र$_{2}$ -स्य वा माधारो (?)(→स्वात्माधारो).

३१२. –b) ब$_{1-3}$ दे$_{3.5.6.8-10}$ न$_{1}$ ग्र$_{2}$ मुवें. मुए. मुब. भक्त्या (→भक्ति-); दे$_{1}$ वै (→वा). –c) ब$_{2}$ दे$_{1}$ °मुक्ता° (→°मुक्त्य°). –d) दे$_{1.2.8-10}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. शरणं (→सततं); दे$_{1.2.8-10}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. व्रज, दे$_{3.6}$ न$_{1}$ श्रयः, दे$_{5}$ श्रया (?) (→श्रय).

३१३. –a) दे$_{3}$ द$_{1}$ एवं (→एष). –b) न$_{1}$ म$_{1}$ गिरीश्वरः, ग्र$_{2}$ मुनीश्वराः (→गिरीश्वर). –c) दे$_{3}$ अन्धा (?) क्ष्य, दे$_{5}$ अन्वीक्ष, द$_{1}$ आन्वीक्ष्य (→अन्वीक्ष्य); दे$_{1}$ सकलं (→अखिलं).

३१४. –a) दे$_{4}$ च (→वै); दे$_{10}$ याचितो, म$_{1}$ याचितं (→याचिता); दे$_{3}$ दैवैः (→देवैः); ते$_{1}$ अहं चैवार्थितो देवैः. –b) द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ संस्मृता, ग्र$_{1}$ त्वस्मृता (→संजाता); दे$_{1}$ परमेश्वरः (→परमेश्वरात्). –c) दे$_{3.10}$ दक्ष- (→दक्षं). –d) दे$_{1}$ रत्नेश्वर° (→महेश्वर°); द$_{1}$ °मनिन्दकम् (→°विनिन्दकम्).

३१५. –a) दे$_{3.6}$ °स्थापनार्थञ्च, दे$_{5}$ °रक्षणार्थाय (→°स्थापनार्थाय). –b) दे$_{2}$ त्वदा° (→तवा°). –c) द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ °देहात् (→°देह-); दे$_{4}$ °समुत्पन्न- (→°समुत्पन्ना); दे$_{1}$ मेनेदिह समुद्भूता. –d) दे$_{4}$ ग्र$_{2}$ त्वमेव, दे$_{3}$ त्वामेवा (?) (→त्वामेव); का$_{1}$ पितरं श्रिताः, द$_{1}$ पितरं श्रिया, ग्र$_{2}$ परमाश्रिता (→पितरं श्रिता).

३१६ –a) ग्र$_{2}$ नियोगदेव° (→नियोगाद्देव°). –b) ग्र$_{1}$ ब्रह्मण्यः (→ब्रह्मणः). –c) ग्र$_{1}$ °सोमा (→°से मां).

३१७. –a) द$_{1}$ ग्र$_{1}$ ग्र$_{2}$ मत् (→तत्); दे$_{1}$ °धे ते ते (?), दे$_{2}$ °धाच्चिता, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. °धान्तरे, न$_{1}$ °धात्र ते, ग्र$_{2}$ °धाच्चरे (→°धाच्च ते). –b) दे$_{5.8-10}$ द$_{1}$ सर्व- (→सर्वे); दे$_{1}$ सबान्धवाः (→सवासवाः). –c) दे$_{10}$ नमस्यति (→नमस्यन्ति); म$_{1}$ चैतेन (→वै तात). –d) दे$_{1}$ प्रसीदेति च, ग्र$_{2}$ प्रसीद तव (→प्रसीदति च).

३१८. द$_{1}$. ⊙. –a) ग्र$_{2}$ तस्मै (→तस्मात्). –b) का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{1-6}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ निन्दामी-, ग्र$_{2}$ निन्दादी- (→मां विद्धी-); का$_{1}$ ब$_{2}$ -गोचरीम् , दे$_{1}$ -गोचरात्, ग्र$_{2}$ -गोचरम् (→-गोचराम्). –c) का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{1-6}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ सन्त्यज्य (→संपूज्य). –d) ग्र$_{1}$ मामेव (→शरण्यं).

३१९. –a) दे$_{1}$ स एवमूक्तौ (?), दे$_{4}$ एवमुक्ता स, न$_{1}$ एवमुक्तोऽथ (→स एवमुक्तो); का$_{1}$ ब$_{1}$ दे$_{2.8.9}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. हिमवान् (→भगवान्). –b) ब$_{3}$ देव्या दे$_{2}$ देवं, दे$_{8-10}$ ग्र$_{2}$ देवो (→देव-); ब$_{3}$ °देव-, दे$_{10}$ °देव्यो (→°देव्या); ग्र$_{2}$ हिमेश्वरः (→गिरीश्वरः). –d) दे$_{3}$ द$_{1}$ प्राञ्जलि (→प्राञ्जलिः).

अतः परं ग्र$_{2}$ पुस्तके अधिकम्—हिमवान्.

३२०. –a) ग्र$_{2}$ विस्तारेण (→विस्तरेण); ग्र$_{2}$ महेश्वरी, म$_{1}$ महादेवि (→महेशानि). –b) दे$_{1.3}$ योग-, ग्र$_{2}$ योगात् (→योगं); ग्र$_{2}$ महेश्वरं (→माहेश्वरं); ब$_{2}$ म$_{1}$ पदम्

तस्यैतत् परमं ज्ञानमात्मयोगमनुत्तमम् ।
यथावद् व्याजहारेशा साधनानि च विस्तरात् ॥३२१
निशम्य वदनाम्भोजाद् गिरीन्द्रो लोकपूजितः ।
लोकमातुः परं ज्ञानं योगासक्तोऽभवत्पुनः ॥३२२
प्रददौ च महेशाय पार्वतीं भाग्यगौरवात् ।
नियोगाद् ब्रह्मणः साध्वीं देवानां चैव संनिधौ ॥३२३
य इमं पठतेऽध्यायं देव्या माहात्म्यकीर्तनम् ।
शिवस्य संनिधौ भक्त्या शुचिस्तद्भावभावितः॥३२४
सर्वपापविनिर्मुक्तो दिव्ययोगसमन्वितः ।
उल्लङ्घ्य ब्रह्मणो लोकं देव्याः स्थानमवाप्नुयात्॥३२५
यश्चैतत् पठते स्तोत्रं ब्राह्मणानां समीपतः ।
देव्याः समाहितमनाः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥३२६
नाम्नामष्टसहस्रं तु देव्या यत् समुदीरितम् ।
ज्ञात्वाऽर्कमण्डलगतां संभाव्य परमेश्वरीम् ॥३२७
अभ्यर्च्य गन्धपुष्पाद्यैर्भक्तियोगसमन्वितः ।
संस्मरन् परमं भावं देव्या माहेश्वरं परम् ॥३२८
अनन्यमानसो नित्यं जपेदामरणाद् द्विजः ।
सोऽन्तकाले स्मृतिं लब्ध्वा परं ब्रह्माधिगच्छति ॥३२९　वें १.१२.३१८

(→परम्). –c) दे1-3.8.9 न1 द1 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. वैचा° (→चैवा°); दे10 °त्मना योगं, ग्र2 °त्मयोगं वा (→°त्मनो योगं). –d) दे3 साधर्म्माणि (→साधनानि); का1 दे5 ग्र1 प्रचक्ष मे, दे3.6 प्रचक्ष्वसे (→प्रचक्ष्व मे).

३२१. –a) ब2 दे1.4 न1 द1 ग्र1 तस्मै, दे6 तथै- (→तस्यै-); दे8.9 परमेशानम् (→परमं ज्ञानम्). –b) दे8.9 मुवें. मुए. मुब. आत्मनो योगमु°, द1 ग्र1.2 म1 मायायोगमनु°, (→आत्मयोगमनु°); दे1 आत्मयोगसमुद्भवम्, मुवें. मुए. मुब. आत्मना योगमुत्तमम्. –c) का1 व्याजहारेश, ब3 व्याजहारैषा, दे3 व्याजहरि (?) (→व्याजहारेशा).

३२२. –b) दे2 गिरीशो (→गिरीन्द्रो). –d) दे1 योगाशक्तो(?), ते1 योगं शान्तो, ग्र1 योगसिद्धो, म1 योगसक्तो (→योगासक्तो).

३२३. –a) दे6 प्रदद्यैव (→प्रददौ च); दे1 *मेशाय (→महेशाय). –b) दे1.2.6 द1 पार्वती- (→पार्वतीं); दे2 वाक्य°, दे6 योग्य° (→भाग्य°); न1 °गौरवाम् (→गौरवात्). –c) दे10 नियोगब्राह्मणः (→नियोगाद् ब्रह्मणः); ब1 दे1.10 द1 ग्र2 मुवें. मुए. साध्वी, ग्र1 पुत्रीं (→साध्वीं); म1 नियोगाद् ब्रह्मणस्पर्धि. –d) दे2 चापि (→चैव); दे1 देवतानां च संनिधौ, ते1 दत्तवान् धर्मसंनिधौ.

३२४. –a) का1 ब3 दे1-3.5.6.10 न1 द1 इदं (→इमं); ब1 दे1 पठ्यते (→पठते); द1 ध्यानं (→[अ]ध्यायं). –b) ग्र2 °त्म्यमुत्तमम् (→°त्म्यकीर्त्तनम्). –c) दे1 भूत्वा (→भक्त्या). –d) द1 ग्र1 म1 शुद्धस् (→शुचिस्); ब1 सद्भाव°, दे2 तद्गत°, ते1 मद्भाव°(→तद्भाव°); दे2 °मानसः, दे4 °भाषितः (→°भावितः).

३२५. म1. ⊙; दे3.6. ab ⊙. –a) ब1 °माया° (→°पाप°). –b) ब2.3 देव्या, दे1 दे*, दे2 देव्या, + दिव्य, ग्र2 देव्ये (?)(→दिव्यः); ब2.3 योगं(→-योग-); ब2.3 समाश्रितः (→समन्वितः). –c) दे10 लोके (→लोकं). –d) का1 दे1.2.4.6.8-10 देव्या (→देव्याः); दे2 लोकम् (→स्थानम्); ग्र2 च माप्नुयात् (?)(→अवाप्नुयात्).

३२६. म1. ab ⊙. –a) ब1 दे1 पठ्यते, दे4 पठिते, दे8.9 मुवें. मुए. पठति, दे10 पठितं (→पठते); द1 ग्र1.2 यस्तु मर्त्यः पठेत्स्तोत्रं. –c) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. समाहितमनाः सोऽपि. –d) दे1 किल्विषैर्मप्रमुच ते(?).

३२७. दे6. ab पादयोः 'यत्' इति यावत् खण्डितम्. –b) न1-याः (→यत्); दे1 देवमाहेश्वरं पं *, ते1 देवस्वयमुदीरितम्. –c) ते1 गतं, ग्र2 मुवें. मुए. मुब. °गता (→°गतां). –d) ब1 दे1 ते1 ग्र1.2 म1 संभाष्य, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. आवाह्य (→संभाव्य); दे3 परमेश्वरी, ते1 परमेश्वरम् (→परमेश्वरीम्).

३२७. श्लोकस्य b चरणानन्तरम् दे1 पुस्तके अधिकम्—
अनन्यमनसो नित्यं जपेदामरणाद् द्विजः ।
सौतकाले स्मृतिं लब्ध्वा परं ब्रह्माधिगच्छति ॥
अथवा जायतो विप्रो ब्रह्मणानां कुले*यौ ।
पूर्वं संस्कारमाहात्म्या ब्रह्मविद्यामवाप्य सः ॥
संप्राप्य योगं परमं दिव्या मत्समुदीरितम् ।
(= ३२९–३३१b)

b चरणानन्तरं म1 पुस्तके ३२५–३२७ ab आवृत्तम्.

३२८. –a) दे5 आपर्च्य (?)(→अभ्यर्च्य); दे10 अभ्यर्च्य पुष्पगन्धाद्यैर्. –c) दे4 संस्मरन्नैश्वरं भावम्. –d) दे6 म1 पदं (→परम्); दे1 देव्यं तत्परमेश्वरम्.

३२९. दे1. ⊙ (पूर्वमागतम्; द्र. ३२७ पा. वि.). –a) दे2 ग्र1 °मनसा, दे4.10 ग्र2 °मनसो (→°मानसो). –b) ब1-3 दे3.6 ते1 म1 आ (दे3 अ) मरणं, दे4.10 आमरण– (→आम-

वें१.१२.३१६

अथवा जायते विप्रो ब्राह्मणानां कुले शुचौ ।
पूर्वसंस्कारमाहात्म्याद् ब्रह्मविद्यामवाप्य सः ॥३३०
संप्राप्य योगं परमं दिव्यं तत् पारमेश्वरम् ।
शान्तः सर्वगतो भूत्वा शिवसायुज्यमाप्नुयात् ॥३३१
प्रत्येकं चाथ नामानि जुहुयात् सवनत्रयम् ।
पूतनादिकृतैर्दोषैर्ग्रहदोषैश्च मुच्यते ॥३३२
जपेद् वाऽहरहर्नित्यं संवत्सरमतन्द्रितः ।
श्रीकामः पार्वतीं देवीं पूजयित्वा विधानतः ॥३३३
संपूज्य पार्श्वतः शंभुं त्रिनेत्रं भक्तिसंयुतः ।
लभते महतीं लक्ष्मीं महादेवप्रसादतः ॥३३४
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन जप्तव्यं हि द्विजातिभिः ।
सर्वपापापनोदार्थं देव्या नाम सहस्रकम् ॥३३५
प्रसङ्गात् कथितं विप्रा देव्या माहात्म्यमुत्तमम् ।
अतः परं प्रजासर्गं भृग्वादीनां निबोधत ॥३३६

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे एकादशोऽध्यायः ॥११॥

रणाद्); का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{3.6}$ द्विजाः (→द्विजः); दे$_2$ जपेत्सत्र-मतंद्रितः,ग्र$_2$ जपेदामरणाद्धयः. –c) का$_1$ ब$_2$. दे$_{3.6}$ स तु(दे$_3$ °नु), ग्र$_2$ शोऽन्तः (→सोऽन्त-); दे$_6$ स्मृतिर् (→स्मृतिं); दे$_{4.8}$ लब्धा (→लब्ध्वा). –d) ब$_{1.3}$ ब्रह्मादिगच्छति, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ ब्रह्माधिरोहति (→ब्रह्माधिगच्छति); दे$_{10}$ परमब्रह्मणाधिकम्.

३३०. दे$_1$. ⊙ (द्र. ३२७ पा. वि.). –a) म$_1$ अयं वा (→अथवा).–b) दे$_6$ ब्राह्मणश्च, दे$_{8-10}$ मुवें.मुए.ब्राह्मणस्य (→ब्राह्मणानां);ग्र$_2$ कुलं (→कुले); दे$_{8\cdot10}$ द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ कुले, ग्र$_2$ शुभं (→शुचौ);ब$_1$ दे$_3$ ते$_1$ ब्राह्मणानां कुलेषु वै. –c)ब$_1$ दे$_{8-10}$ सर्व° (→पूर्व°);ब$_3$ दे$_3$°माहात्म्या(?),दे$_6$ °माहात्म्य(→°माहात्म्याद्). –d) दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. मुब. अवाप्नुयात्, दे$_{10}$ माहात्म्यां(?), दे$_{10}$ अवाप्स्यसि, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ अवाप्य च (→अवाप्य सः).

३३१. दे$_1$. ab ⊙(द्र.३२७ पा. वि.). –b) दे$_5$ दिव्ये (→दिव्यं); ब$_1$ दे$_{3.10}$ न$_1$ परमे (नामी) श्वरम्, म$_1$ पारमैश्वरम् (→पारमेश्वरम्). –c) ग्र$_2$ शान्तास् (→शान्तः); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. सुसंयतो, ते$_1$ समगतो (→सर्वगतो).

३३२. –a) का$_1$ ब$_{1-3}$. दे$_{8.9}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ वा, (→चा-); द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ [अ]पि (→[अ]थ); ते$_1$ प्रत्येकं वा ****. –b) का$_1$ दे$_{8-10}$ कुसुम°, ब$_1$ सधन°, दे$_3$ वत्सर° (→सवन°); न$_1$ जुहुयात्सवने त्रयम्, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ जुहुयाद्भुव-नत्रयम्. –c) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. महामारि° (दे$_{10}$ °री) (→पूतनादि°). –d) दे$_4$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ प्रमुच्यते (→च मुच्यते).

३३३. –a) द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ °दहरहर् (→वाऽहरहर्).

३३४. –a) दे$_{8.9}$ सार्द्धतः, दे$_{10}$ साधनः, द$_1$ वाग्यतश्, ग्र$_2$ पार्वतश् (→पार्श्वतः). –b) द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$शक्तिसंयुतम् (ग्र$_2$ °तः) (→भक्तिसंयुतः). –ab) ब$_1$ संपूज्य पार्श्वतो विप्रा देव्या नामसहस्रकम्. –c) ग्र$_2$ म$_1$ लभेत (→लभते); ब$_1$ दे$_1$ महती (?) (→महतीं). –d) दे$_1$ °प्रभावतः (→°प्रसादतः).

३३५. –b) दे$_1$ प्रजप्तव्यं च, ग्र$_2$ तप्तव्यं हि (→जप्तव्यं हि). –c) दे$_2$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ सर्वपापप्रणाशार्थं. –d) ते$_1$ देव, + देवी (→देव्या).

अतः परं दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. अधिकम्—सूत उवाच.

३३६. –a) दे$_3$ कथिता (→कथितं). –c) दे$_4$ ततः परं (→अतः परं). –d) दे$_8$ भृत्यादीनां (→भृग्वादीनां); ब$_3$ दे$_1$ निबोधतः, दे$_6$ निवोच त(?) (→निबोधत).

पुष्पिका :—

पुराणनाम—का$_1$ दे$_{1.2.5.6.8-10}$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ मुवें. मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे, ब$_1$ इत्यादिकौर्मे, ब$_{2.3}$ दे$_3$ इति कूर्मपुराणे, दे$_4$ न$_1$ ते$_1$ इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे(दे$_4$ कौर्म्ये), मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे पूर्वभागे. **अध्यायनाम**—का$_1$ ब$_{1.3}$ दे$_{3-6}$ न$_1$ ते$_1$ ग्र$_2$. ⊙; ब$_2$ दे$_1$ देव्या नामसहस्रकं, दे$_2$ देव्याष्टोत्तर-सहस्रनाम, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. देव्या माहात्म्ये, द$_1$ग्र$_1$ देवी-सहस्रनामधेये,म$_1$ देवीसहस्रनामधेयो नाम, मुब. देवीमाहात्म्ये देव्या नामसहस्रकथनं नाम. **अध्यायसंख्या**—ब$_2$ दे$_6$. ⊙; का$_1$ ब$_{1.3}$ दे$_{2-5}$ न$_1$ ते$_1$ एकादशोऽध्यायः, दे$_{1.8-10}$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ मुवें मुए. मुब. द्वादशोऽध्यायः ॥१२॥.

अध्यायसमाप्तौ अधिकम्—दे$_{8.10}$ इति गौरीसहस्रनाम, दे$_9$ गौरीसहस्रनाम; न$_1$ दुर्गासहस्रनामाख्यानं नाम.

१२

सूत उवाच ।❀

भृगोः ख्यात्यां समुत्पन्ना लक्ष्मीर्नारायणप्रिया ।
देवौ धाताविधातारौ मेरोर्जामातरौ तथा ।।१
आयतिर्नियतिर्मेरोः कन्ये चैव महात्मनः ।
धाताविधात्रोस्ते भार्य्ये तयोर्जातौ सुतावुभौ ।।२
प्राणश्चैव मृकण्डुश्च मार्कण्डेयो मृकण्डुतः ।
तथा वेदशिरा नाम प्राणस्य द्युतिमान् सुतः ।।३
मरीचेरपि संभूतिः पौर्णमासमसूयत ।
कन्या चतुष्टयं चैव सर्वलक्षणसंयुतम् ।।४
तुष्टिर्ज्येष्ठा तथा वृष्टिः कृष्टिश्चापचितिस्तथा ।
विरजाः पर्वतश्चैव पौर्णमासस्य तौ सुतौ ।।५
क्षमा तु सुषुवे पुत्रान् पुलहस्य प्रजापतेः ।
कर्दमं च वरीयांसं सहिष्णुं मुनिसत्तमम् ।।६
तथैव च कनीयांसं तपोनिर्द्धूतकल्मषम् । वें. १.१३.७

१२

[अध्यायारम्भे अधिकम्–दे$_{10}$ गौरीसहस्रनाम, द$_{1}$ श्रीरामाय नमः].

❀ द$_{1}$ ग्र$_{1}$. ⊙; न$_{1}$ सूतः; ते$_{1}$ श्रीशिवः सूतः; ग्र$_{2}$ कूर्मः; म$_{1}$ श्रीकूर्मः.

१. –a) दे$_{3}$ भगोः, ग्र$_{1}$ ॐ भृगोः (→भृगोः); दे$_{3.6}$ ग्र$_{2}$ ख्याता (दे$_{3}$ °तां) (→ख्यात्यां); दे$_{10}$ समुत्पन्नां (→समुत्पन्ना). –c) दे$_{4}$ दिवो (→देवौ); दे$_{1}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ म$_{1}$ धातृ° (→धाता°); ग्र$_{2}$ देवौ धातृश्च मार्कण्डेयः, + देवौ धात्राविधातारौ. –d) दे$_{4}$ मेनोर्, दे$_{6}$ ग्र$_{2}$ मेरौ (→मेरोर्); दे$_{1.2}$ द$_{1}$ म$_{1}$ उभौ, दे$_{8-10}$ ग्र$_{1.2}$ मुवें. मुए. मुब. शुभौ (→तथा).

२. दे$_{1}$. ⊙ (द्र. सं.); का$_{1}$. २c–३d ⊙. –a) का$_{1}$ दे$_{3}$ आयातिर्, ग्र$_{1}$ अयातिर् (→आयतिर्); दे$_{10}$ नियतश् (→नियतिर्); दे$_{2.8-10}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. चैव (→मेरोः). –b) दे$_{2.8-10}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. मेरोः कन्ये (द$_{1}$ °न्या) (→कन्ये चैव). –c) दे$_{2}$ ग्र$_{2}$ धात्रा (→धाता-); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. तयोर्धातृविधातृभ्यां. –d) दे$_{3}$ तयोर्ज्ञातौ, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. यौ च जातौ (→तयोर्जातौ); दे$_{10}$ इमौ (→उभौ).

३. का$_{1}$. ⊙. –a) ब$_{3}$ प्राणश्चैक-, ग्र$_{2}$ प्रीणाश्वेत (→प्राणश्चैव). –b) दे$_{1}$ न$_{1}$ मृकण्डकः, दे$_{3.6}$ $_{8-10}$ मृकंडतः, ग्र$_{2}$ म$_{1}$ मृकण्डुजः (→मृकण्डुतः). –c) दे$_{4}$ ततो, द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ अथ (→तथा); दे$_{4.10}$ न$_{1}$ °शिरो (→°शिरा); ग्र$_{2}$ अधिवेदचरा नाम. –d) ग्र$_{2}$ प्रणस्य (→प्राणस्य); दे$_{4}$ मतिभा (?) (→द्युतिमान्); दे$_{4}$ श्रुतः, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ पुनः (→सुतः).

४. –a) दे$_{4}$ मरीचिरपि, दे$_{6}$ मरीचेरत्रि-, दे$_{10}$ मारीचेरपि (→मरीचेरपि). –b) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. पूर्ण°, ग्र$_{2}$ पौर्णि° (→पौर्ण°). –c) द$_{1}$ चतुष्टये (→चतुष्टयं); का$_{1}$ जातं (→चैव). –d) ग्र$_{1}$ संयुतैस्सर्वलक्षणैः.

५. –a) का$_{1}$ दृषिर्, ब$_{1}$ दृष्टिर्, ब$_{2}$ म$_{1}$ कृष्टिर् ब$_{3}$ दे$_{1.2.5.6}$ कृषिर्, दे$_{8-10}$ ऋषिर् (दे$_{10}$ °ष्टिर्), दे$_{4}$ ते$_{1}$ कृष्णिर्, न$_{1}$ कृषि-, ग्र$_{1}$ कृष्टी (→तुष्टिर्); न$_{1}$ ग्र$_{2}$ जेष्ठा (→ज्येष्ठा); का$_{1}$ ब$_{3}$ तपो दृष्टिः, ब$_{1}$ दे$_{6}$ तपो वृष्टिः, ब$_{2}$ ततो हृष्टिः, दे$_{2}$ म$_{1}$ तथा दृष्टिः, दे$_{4}$ तथा कृष्णि, दे$_{5}$ तमो वृष्टिः, न$_{1}$ ततो वृष्टिः, ते$_{1}$ तयोधृष्टिः, ग्र$_{2}$ तथा सृष्टिः (→तथा वृष्टिः); दे$_{3}$ कृषिष्वैष्वातपोकृष्टिः (?), द$_{1}$ कृष्टिज्येष्ठस्तथा कृष्टिस्. –b) ब$_{1.2}$ हृष्टिश्, दे$_{2.5.8.9}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ कृषिश्, दे$_{3.6}$ कृष्टश्, दे$_{10}$ ऋषिश्, द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ तुष्टिश् (→कृष्टिश्); दे$_{1.10}$[अ]पि (→[अ]प-). –c) ते$_{1}$ विराजः, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ विजयः (→विरजाः); ब$_{3}$ विरजा पर्वताश्चैव. –d) दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. मुब. पूर्ण°, ग्र$_{2}$ पौर्णि° (→पौर्ण°); दे$_{3.6}$ द्वौ (→तौ); दे$_{1}$ पौर्णमाससुतावुभौ.

६. –a) ते$_{1}$ भार्या (→पुत्रान्). –b) ब$_{2}$ पुलहाच्च, दे$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ पुलस्त्यस्य (→पुलहस्य). –c) का$_{1}$ ब$_{3}$ न$_{1}$ कर्दमश्चा (का$_{1}$ °श्चा)वरीवां (ब$_{3}$ °या)सं, ब$_{1.2}$ कर्दमश्चा(ब$_{2}$ °श्च) वरीणां-(ब$_{2}$ °वा) सं, दे$_{1}$ कर्दम चार्वरीवात्सं, दे$_{3}$ कर्द्दमञ्चार्चयां संख्ये, दे$_{6}$ कर्द्दमश्चार्व * यांसं, दे$_{8-10}$ कर्दमं चार्वरीयांसं, ते$_{1}$ कर्दमश्चार्परीवांश्च, ग्र$_{2}$ कर्दमञ्च करीयांसं. –d) द$_{1}$ ग्र$_{2}$ संहिष्णुर् (→सहिष्णुं); दे$_{1}$ °पुंगवं, ते$_{1}$ °सत्तमः (→°सत्तमम्).

७. –a) का$_{1}$ तथा परं कपीवासं, ब$_{1}$ तथापन कनीवांसं, ब$_{2}$ तथा पन्नकपीवासं, ब$_{3}$ तथा पन्नकपीवांसं, दे$_{1}$ तथावत

वं.१.१३.७ अनसूया तथैवात्रेर्जज्ञे पुत्रानकल्मषान् ॥७
सोमं दुर्वाससं चैव दत्तात्रेयं च योगिनम् ।
स्मृतिश्चाङ्गिरसः पुत्रीर्जज्ञे लक्षणसंयुताः ॥८
सिनीवालीं कुहूं चैव राकामनुमतिं तथा ।
प्रीत्यां पुलस्त्यो भगवान् दत्तात्रिमसृजत् प्रभुः ॥९
पूर्वजन्मनि सोऽगस्त्यः स्मृतः स्वायंभुवेऽन्तरे ।
वेदबाहुं तथा कन्यां सन्नतिं नाम नामतः ॥१०
पुत्राणां षष्टिसाहस्रं संततिः सुषुवे क्रतोः ।
ते चोर्ध्वरेतसः सर्वे बालखिल्या इति स्मृताः ॥११
वसिष्ठश्च तथोर्जायां सप्तपुत्रानजीजनत् ।
कन्यां च पुण्डरीकाक्षां सर्वशोभासमन्विताम् ॥१२
रजोहश्चोर्ध्वबाहुश्च सवनश्चानघस्तथा ।
सुतपाः शुक्र इत्येते सप्त पुत्रा महौजसः ॥१३
योऽसौ रुद्रात्मको वह्निर्ब्रह्मणस्तनयो द्विजाः ।
स्वाहा तस्मात् सुतान् लेभे त्रीनुदारान् महौजसः॥१४
पावकः पवमानश्च शुचिरग्निश्च ते त्रयः ।
निर्मथ्यः पवमानः स्याद् वैद्युतः पावकः स्मृतः ॥१५

कनीयांसो, दे2 तथा कनकपीताभं, दे3.6 तथा पल्वकपीवांसं, दे8-10 तथा वनकनी (दे10 °री) नासं, न1 द1 ग्र1 म1 तथा व (न1 क)नकपीवासं, ते1 तदापरक ***, ग्र2 तथा वनकवीवासा. –b) ब2 तथा निर्धूत°, ब3 द1 ग्र1.2 म1 तयोर्निर्धूत° (ग्र2 °य) (→तपोनिर्धूत°). –c) दे1.2.8 श्रनु° (→श्रन°); दे4 चाथ पुत्रेर्, न1 तथैवात्रैः, ग्र2 तथैवाद्रेर् (→तथैवात्रेर्). –d) दे4 यज्ञे पुत्र- (?)(→जज्ञे पुत्रान्).

८. ब1. द.६ ⊙. –c) ब3 दे1.2.8-10 द1 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. पुत्री, दे3 पुत्राज्, दे4.5 ते1 पत्नी, दे6 पुत्रा (→पुत्रीर्). –d) का1 ब2.3 दे1.3.5.6.8.9 ते1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. °संयुता, दे2.4 न1 °संयुतां (→°संयुता).

९. ब1. ⊙. –a) दे1.3.6 सिनीवाली (→सिनीवालीं); दे1 कुहूँश्चैव, दे6 कुहूश्चैव (→कुहूं चैव). –b) का1 दे5.8-10 ते1 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. राकामनुमतीमपि, ब2.3 राकां चा (ब3 भा)नुमतीमपि, दे1.2 राका (दे2 कां) चानुमतिं तथा, दे3.6 कोकाचानुमतीस्तथा, दे4 राकामरुत्मनामपि. –c) ते1 व्रत्यां, द1 प्रीत्या (→प्रीत्यां); दे6 पुलस्त्यं (→पुलस्त्यो). –d) दे4 दत्तो विमृ°, दे6 दत्तात्रेम°, दे8-10 दत्तोनिम°, न1 दत्तोत्रिम°, द1 ग्र1 म1 मुब. दंभोलिम°, ग्र2 मुवें. मुए. दम्भोजिम° (→दत्तात्रिम°).

१०. –a) का1 ब2.3 दे1.4.5 न1 द1 ग्र1.2 म1 योगस्त्यः (दे4 स्थ, °दे5 °स्याः, न1 ग्र2 °स्य) (→सोगस्त्यः). –b) दे1 स्वायंभवोंतरे, ते1 द1 स्वायंभुवोंतरे (→स्वायम्भुवेऽन्तरे). –c) दे1 देववाहं तथा कन्यां, दे4 देववाहुं तथा कन्यां, दे6.8-10 मुवें. मुए. मुब. देववाहुस्तथा कन्या (दे10 °न्यां). –d) ब2 सुमतिं, दे1.10 द्वितीयां, दे6.8.9 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. द्वितीया, न1 सद्वतीं, ते1 संहितां, द1 म1 संततिर्, ग्र1 सन्ततिं (→सन्नतिं).

११. –b) का1 सन्तती, ब1-3 दे1-3 ते1 सन्नतिः, दे4 संस्कृतिः, न1 संनतिं (→सन्ततिः); दे3 सुसुवे तदा, दे5 सुषु चक्रते, दे6 सुखुवे स्मृते, न1 सुषुवे क्रतौ, (→सुषुवे क्रतोः); ग्र2 संततिः साभीतिस्सुक्रतेः. –c) दे4 तदूर्द्ध°, दे10 न चोर्ध्व° (→ते चोर्ध्व°); दे3 ते सर्वे सन्नतेः पुत्राः, दे6 ऋषीणां सुखिताः सर्वे. –d) ब1-3 दे6 बालि° (→बाल°); दे1 श्रुतः (→स्मृताः).

१२. –a) दे2.10 न1 वसिष्ठस्य, द1 ग्र1 म1 वसिष्ठाच्च (→वसिष्ठश्च); दे2 ततो भार्या, दे4 न1 ततो जा (न1 °र्जा) यां, द1 ग्र1.2 म1 तथैवोर्जा (→तथोर्जायां). –c) ग्र2 कन्याश्च (→कन्यां च); का1 *****, ब1 दे6 पुण्डरीकाक्षं, ब2 दे2 दे5 द1 ग्र1.2 म1 पुण्डरीकाक्षीं, दे4 न1 पुण्डरीकाख्या (न1 °ख्यां), ते1 पुण्डरीकाक्ष (→पुण्डरीकाक्षां).

१३. –a) का1 रजोदश्वोर्द्धबाहुश्च, ब3 राजादश्चोर्द्धबाहुश्च, दे1 रजोहचोर्द्धवाहश्च, दे2 ते1 रजोहस्तोर्ध्वबाहुश्च, दे4 रजोहंसोर्द्धबाहुश्च, दे5 राजाहश्चोर्धबाहुश्च, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. रजोमात्रोर्ध्व (दे8.10 °र्द्ध°) बाहुश्च (मुवें. मुए. °ञ्च), द1 ग्र1.2 म1 रजोभ(द1 °ह°)यश्चोर्ध्वबाहुः. –b) का1 सबलश्चानघस्तथा, दे2 सवनः संततस्तथा, + सबलश्चानघस्तथा, दे4 सवनश्चासनस्तदा, दे5 सवभाश्वानघस्तथा, द1 ग्र1.2 म1 च्यवनश्चावनस्तथा, मुवें. सवनश्चानगस्तथा. –c) दे1.4 सुतपः (→सुतपाः); ब1 दे10 द1 शक्र, ते1 चक्र (→शुक्र). –d) दे6 महौजसा (→महौजसः).

१४. –b) ग्र2 ब्रह्मणस्तेनजोद्विजाः. –c) दे4 सुता (→सुतान्); ब2 स्वाहा तस्यात्मजांल्लेभे, दे2 तस्मात्स्वाहा सुताल्लेभे. –c) न1 तान् (→त्रीन्); का1 ब1-3 दे3-6 न1 ते1 त्रीनुदारामितौजसः, दे2 त्रीनग्नीनमितौजसः.

१५. दे6.१५b–१७a ⊙ (द. सं.); दे4.10. cd ⊙. –a) ग्र2 पवनश्चैव (→पवमानश्च); म1 तु (→च). –b) दे1 श्रुतिर् (→शुचिर्); मुवें. मुए. मुब. रूपतः (→ते त्रयः);

यश्चासौ तपते सूर्यः शुचिरग्निस्त्वसौ स्मृतः ।
तेषां तु संततावन्ये चत्वारिंशच्च पञ्च च ।।१६
पावकः पवमानश्च शुचिस्तेषां पिता च यः ।
एते चैकोनपञ्चाशद् वह्नयः परिकीर्तिताः ।।१७
सर्वे तपस्विनः प्रोक्ताः सर्वे यज्ञेषु भागिनः ।
रुद्रात्मकाः स्मृताः सर्वे त्रिपुण्ड्राङ्कितमस्तकाः ।।१८
अयज्वानश्च यज्वानः पितरो ब्रह्मणः स्मृताः ।
अग्निष्वात्ता बर्हिषदो द्विधा तेषां व्यवस्थितिः ।।१९
तेभ्यः स्वधा सुतां जज्ञे मेनां वै तरणीं तथा ।
ते उभे ब्रह्मवादिन्यौ योगिन्यौ मुनिसत्तमाः ।।२०
असूत मेना मैनाकं क्रौञ्चं तस्यानुजं तथा ।
गङ्गा हिमवतो जज्ञे सर्वलोकैकपावनी ।।२१
स्वयोगाग्निबलाद् देवीं लेभे पुत्रीं महेश्वरीम् ।
यथावत् कथितं पूर्वं देव्या माहात्म्यमुत्तमम् ।।२२ वें.१.१३.२३

दे4 शुचिस्तेषां पिता च यः. –c) का1 निर्मन्थात्, ब1 निर्मन्युः, ब3 दे5 निर्मन्थ्य (दे5 °न्थ्यः), दे1.8 निर्मथ्य, न1 निर्मथ्यं, ग्र2 निर्वध्य·, म1 निर्मलः (→निर्मथ्यः); का1 दे8 पवमाना स्यात् दे2 पवमानश्च, न1 ते1 पवमानस्य (→पवमानः स्याद्); दे3 निर्मन्थ्यया च मानश्च, ग्र1 निर्मन्थ्यः पावमानिस्य.

१५ श्लोकात्परं म1 पुस्तके अधिकम्—

7. * और्वश्शुचिस्मृतोग्निस्तु सदाजलनिवासकः ।

१६. दे6. ⊙ (द्र. १५ पा. वि.); दे4.10 द1 ग्र1.2 म1. ab ⊙. –a) दे1.8.9 ते1 मुवें. मुए. मुब. सूर्ये (→सूर्यः). –c) दे1 द1 ग्र1.2 म1 च (→तु); ब3 सन्ततांश्चान्ये, दे1 सन्तरावन्ये, दे10 संततो वन्ये, द1 ग्र1 म1 सन्ततौ जज्ञे, ग्र2 सन्ततेर्जज्ञे (→सन्ततावन्ये). –d) का1 ब1.3 दे5 न1 तु (→च); द1 पंचकं, ग्र2 पंचमः (→पञ्च च).

१७. दे6. a ⊙. –a) द1 ग्र1.2 म1 तु (→च); दे8-10 मुवें. मुए. मुब पवमानः पावकश्च.–b) ग्र2 पितुस् (→शुचिस्); का1 पिशाचयः, दे1 महाबलः. दे2 पितात्रयः, + पितामहः, ते1 पितापरः (→पिता च यः). –c) का1 दे2 एकोन° (→चैकोन°). –d) का1 म1 अग्नयः (→वह्नयः); ब2 द1 ग्र1 °कीर्तितः (→°कीर्तिताः).

१८. –a) ब3 तेजस्विनः (→तपस्विनः). –b) ब3 सर्व– (→सर्वे); दे4 योगिनः, दे8-10 भोगिनः, द1 ग्र1 भाविनः (→भागिनः); दे1 सर्वे भाग्येषु भोगिनः. –c) दे1 3.6.10 रुद्रात्मिकाः (→रुद्रात्मकाः); न1 ह्येते (→सर्वे); ब1 रुद्रात्मकाश्च ते सर्वे. –d) का1 त्रिपुरांतिक°, दे4 त्रिरुद्रांकित° (→त्रिपुंड्राङ्कित°); दे9.10 °मस्तका (?) (→°मस्तकाः).

१९. –a) द1 ग्र1.2 म1 स (→च); ब1 यज्वानाः, दे1 विजानः (→यज्वानः). –b) दे8.9 इतरे (→पितरो); का1 ब्राह्मणाः, ग्र2 ब्राह्मणः (→ब्रह्मणः); ब2 दे2.8-10 ते1 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. सुताः, दे1 शुभाः (→स्मृताः). –c) दे3 बर्हिर्दोषो (→बर्हिषदो). –d) दे6 ग्र2 व्यवस्थितः (→व्यवस्थितिः).

२०. ग्र2. २०b–२१c ⊙ (द्र. सं.). –a) ब3 दे3.6 स्वधा सुतं ज (दे6 य°) ज्ञे, दे1.5 स्वधा सुता जज्ञे, दे2.8-10 ते1 द1 म1 स्वधा सुते य(दे2 ते1 द1 म1 ज) ज्ञे, दे4 ग्र1 सुधा सुते य(ग्र1ज)ज्ञे, न1 स्वधा सुधां जज्ञे, ग्र2 सुता स्वधाजज्ञे (→स्वधा सुतां जज्ञे). –b) दे4.5 10 द1 ग्र1 म1 मेना, दे6 तेनां (→मेनां); दे2 वैतरिणी, दे8-10 न1 ते1 मुवें. मुए.मुब. वै धारिणीं (दे10 °णी) (→वैतरणीं). –c) का1 उभे ते, दे4 उभे च (→ते उभे). –d) ब2 स्मृते च (→योगिन्यौ); ब1 °सत्तमः, दे6 °सत्तमा (→°सत्तमाः).

२१. ग्र2. abc ⊙. (द्र. २० पा. वि.). –a) दे5 प्रसूत, दे6 प्रभूत (→असूत); दे4 मेना (→मेनां); ब3 दे10 मेनाकं, दे1 मैनार्क- (→मैनाकं). –b) ब2.3 ते1 क्रौञ्चस् (→क्रौञ्चं); का1 ब3 दे5.6 °स्मजं, ब2 दे3 ते1 °त्मजस्, दे1.4 °नुजस् (→°नुजं); द1 क्रौंचा ईरत्तजं तथा. –c) दे6 यदा (→गङ्गा); दे6 यज्ञे (→जज्ञे). –d) का1 °लोकस्य (→°लोकैक-).

२२. –a) दे8-10 स्वयोगात्म°, न1 स्वदेवाग्नि°, ग्र2 स्वयोग्याग्नि° (→स्वयोगाग्नि°); का1 दे6 °बलादेवीं (दे6 वी), ब1 °बलान्देवी, ब3 °बलान्द्देवीं, दे2 °बलाच्चैव, दे3.8-10 म1 °बलाद्देवी (→°बलाद्देवीं); ब2 स्वयोगातिशयाद्देवीं, दे1 योगाग्निधवला चैव. –b) ब1 लेभे पुत्रीन्, दे6 लेभे पुत्रान्, दे8-10 पतिं लेभे, मुवें. मुए. मुब. पुत्रीं लेभे (→लेभे पुत्रीं); दे8-10 महेश्वरं (→महेश्वरीम्). –c) द1 ग्र1.2 म1 सर्वं (→पूर्वं).

दे8-10 मुवें. मुए. पुस्तकेषु २२ श्लोकानन्तरं अधिकम्–

वं.१.१३.२४ एषा दक्षस्य कन्यानां मयाऽपत्यानुसंततिः । व्याख्याता भवतामद्य मनोः सृष्टिं निबोधत ॥२३

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे द्वादशोऽध्यायः ॥१२॥

१३

सूत उवाच ।❀

प्रियव्रतोत्तानपादौ मनोः स्वायंभुवस्य तु ।
धर्मज्ञौ सुमहावीर्यौ शतरूपा व्यजीजनत् ॥१
ततस्तूत्तानपादस्य ध्रुवो नाम सुतोऽभवत् ।
भक्तो नारायणे देवे प्राप्तवान् स्थानमुत्तमम् ॥२
ध्रुवात् श्लिष्टिं च भव्यं च भार्या शम्भुर्व्यजायत ।
श्लिष्टेराधत्त सुच्छाया पञ्च पुत्रानकल्मषान् ॥३
वसिष्ठवचनाद् देवी तपस्तप्त्वा सुदुश्चरम् ।
आराध्य पुरुषं विष्णुं शालग्रामे जनार्दनम् ॥४

---

8. * धारिणी मेरुराजस्य पत्नी पद्मसमानना ।
देवौ धाताविधातारौ मेरोर्जामातरावुभौ । (= १cd)

२३. –a) ब$_1$ एषां, दे$_5$ वृषा (→एषा); ग्र$_2$ कन्यायाः (→कन्यानां). –b) का दे$_5$ मयाप्रोक्तानु°, ब$_1$ मया मत्यानु°, ब$_2$ मया प्रत्यादि° दे$_4$ मया प्रीत्यास्क°; न$_1$ पर्य्यायस्यानु° (→मयाऽपत्यानु°); दे$_{10}$ °दांततिः, ते$_1$ °सन्तते, ग्र$_2$ °सन्तताः (→°सन्ततिः); दे$_2$ अपत्यानां तु सन्ततिः. –c) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. सद्यो, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ अर्थं (द$_1$ °र्थे) (→अद्य). –d) ग्र$_2$ मयो, म$_1$ अन्यां (→मनोः); दे$_2$ षष्ठि, दे$_3$ सत्यं, दे$_6$ सत्वं (→सृष्टिं); ब$_1$ निबोधतः, दे$_1$ निबोध मे, म$_1$ अबोधत (→निबोधत).

पुष्पिका —ब$_{1.3}$ दे$_{3.4.6}$ न$_1$ ते$_1$ पुस्तकेषु अध्यायसमाप्ति र्नास्ति.

पुराणनाम —का$_1$ दे$_{1.2.5.8-10}$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ मुवें. मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे, ब$_2$ इति कूर्मपुराणे, मुब. इति श्रीकौर्म्मे महापुराणे पूर्वभागे. **अध्यायनाम**—का$_1$ ब$_2$ दे$_{1.2.5.8-10}$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ मुवें. मुए. ⊙; मुब. भृग्वादिसर्गकथनं नाम. **अध्यायसंख्या**–का$_1$ दे$_5$ द्वादशोऽध्यायः, ब$_2$ ॥१२॥, दे$_{1.2.8.9}$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ त्रयोदशोऽध्यायः, दे$_{10}$ मुवें. मुए. मुब. त्रयोदशोऽध्यायः ॥१३॥

१३

❀ ब$_{1.3}$ दे$_{3.4.6}$ न$_1$ ते$_1$. ⊙; का$_1$ दे$_5$ कूर्म उवाच; द$_1$ म$_1$ श्रीकूर्मः; ग्र$_{1.2}$ श्रीकूर्मः, + सूतः.

१. –c) ब$_3$ दे$_4$ धर्मज्ञैः (→धर्मज्ञौ); ब$_1$ दे$_{1.2.8-10}$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ मुवें. मुए. मुब. तौ, म$_1$ तु (→सु–); ब$_3$ °वीर्यैः (→°वीर्यौ). –d) दे$_6$ –द्यजीजनत्, दे$_{8-10}$ –त्वजीजनत्, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ –भ्यजीजनत् (→व्यजीजनत्).

२. ब$_1$. ab ⊙. –a) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{1-5}$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ तयोरुत्तानपादस्य (ग्र$_1$ स्यात्). –ab) दे$_6$ नापादस्य ध्रुवोनाम ततो रुत्तामुतोऽभवत्(?). –c) दे$_{8-10}$ द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. भक्त्या (→भक्तो); का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{1-3.5.6}$ न$_1$ ग्र$_2$ नारायणं (→नारायणे); का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{1-3.5.6}$ न$_1$ देवं, दे$_{10}$ देवो, दे$_4$ विप्राः (→देवे). –d) दे$_5$ उत्तमाम् (→उत्तमम्).

३. –a) का$_1$ ब$_2$ दे$_{2.4}$ ग्र$_1$ शिष्टिं, ब$_1$ दे$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ शिष्टं, ब$_3$ शिष्टः, दे$_3$ कृष्टिः, दे$_{5.8-10}$ सृष्टिं, न$_1$ मुवें. मुए. मुब. शिष्टिः, ते$_1$ विष्टिं (→श्लिष्टिं); ब$_3$ दे$_{1.3}$ मुब. भव्यः, दे$_{4.8-10}$ न$_1$ धान्यं, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ सानुं, म$_1$ मान्यं, मुवें. मुए. भाव्यः (→भव्यं) दे$_6$ जलाकृष्टिं च भव्यं च. –b) ब$_1$ मुब. भव्यात्, ब$_2$ दे$_{1.3.6}$ ते$_1$ मुवें. मुए. भाव्यात् (ते$_1$ °व्ये) (→भार्याः); न$_1$ द$_1$ शंभुं (द$_1$ °भो) (→शम्भुः); ते$_1$ व्यजायतः (→व्यजायत). –c) दे$_1$ न$_1$ ते$_1$ ग्र$_1$ मुवें. मुए. मुब. शिष्टेः, दे$_{5.8-10}$ सृष्टेः, न$_1$ शिष्टो, ग्र$_2$ क्लिष्टे (→श्लिष्टेः); का$_1$ आवरसु छाया, ब$_3$ आधत्त स्वच्छाया, दे$_5$ आधन सुछाया, दे$_6$ वाधनुस्वछाया, दे$_{10}$ आधत्छतमुच्छाया, ते$_1$ आदत्तनुश्चाया द$_1$ ग्र$_{1.2}$ आद(ग्र$_2$ °ध)त्त सुनया (→आधत्त सुच्छाया); दे$_3$ श्लिष्टेवा धनुश्चा छाया, म$_1$ शिष्टादधत्त सुमतिः. –d) दे$_1$ पुत्रान्नकल्मषान् (→पुत्रानकल्मषान्).

४. –a) दे$_{3.6}$ °तनया (→°वचनात्). –b) ग्र$_2$ तप्तं (→तप्त्वा); दे$_{1.2}$ सुदुष्करं, दे$_5$ सुदुस्तरं (→सुदुश्चरम्). –c) दे$_2$ तपसा, दे$_6$ पुरुषो (→पुरुषं).

रिपुं रिपुंजयं विप्रं वृकलं वृषतेजसम् ।
नारायणपरान् शुद्धान् स्वधर्मपरिपालकान् ।।५
रिपोराधत्त बृहती चक्षुषं सर्वतेजसम् ।
सोऽजीजनत् पुष्करिण्यां वैरण्यां चाक्षुषं मनुम् ।
प्रजापतेरात्मजायां वीरणस्य महात्मनः ।।६
मनोरजायन्त दश नड्वलायां महौजसः ।
कन्यायां सुमहावीर्या वैराजस्य प्रजापतेः ।।७
ऊरुः पूरुः शतद्युम्नस्तपस्वी सत्यवाक् शुचिः ।
अग्निष्टुदतिरात्रश्च सुद्युम्नश्चाभिमन्युकः ।।८
ऊरोरजनयत् पुत्रान् षडाग्नेयी महाबलान् ।
अङ्गं सुमनसं स्वातिं क्रतुमङ्गिरसं शिवम् ।।९
अङ्गाद् वेनोऽभवत् पश्चाद् वैन्यो वेनादजायत ।
योऽसौ पृथुरिति ख्यातः प्रजापालो महाबलः ।।१०
येन दुग्धा मही पूर्वं प्रजानां हितकारणात् ।
नियोगाद् ब्रह्मणः सार्द्धं देवेन्द्रेण महौजसा ।।११
वेनपुत्रस्य वितते पुरा पैतामहे मखे ।
सूतः पौराणिको जज्ञे मायारूपः स्वयं हरिः ।।१२　　वें.१.१४.१३

५. –a) दे4 रिपुंजयं जयं विप्रं. –b) का1 प्रकलं (?), दे10 वृषलं, ते1 विकलं (?), मुवें. मुए. कपिलं (→वृकलं); का1 पृक°, ब3 दे1.3-6 न1 ते1 द1 ग्र1.2 म1 मुब. वृक° (→वृष°).

६ –a) ते1 द1 ग्र1 आदत्त (→आधत्त); दे8-10 मुवें. मुए. मुब. महिषी (→बृहती). –b) का1 ब1-3 दे1-6.8-10 न1 ते1 म1 मुवें. मुए. चाक्षुषं (→चक्षुषं); म1 °दैवतं (→°तेजसम्). –c) का1 ब1.3 दे3-6 न1 ते1 अजीजनत्, दे1 सोऽजीज* (→सोऽजीजनत्); ब1 दे3.5 पुष्करिण्या (दे3 °ण्यं, दे5 °ण्यो); दे10 पुष्करण्यां (→पुष्करिण्यां). –d) का1 ब1.2 दे3.4.6 ते1 वैरिण्यां, दे1 वैराग्यं, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. सुरूपं, न1 द1 ग्र1.2 म1 वारुण्यां (→वैरण्यां); ब3 चक्षुषं, ते1 चाक्षुषो (→चाक्षुषं); ब3 मनुः, दे4 मुनिं (→मनुं). –e) ब3 अर्थजायात्, दे1 म1 आत्मजाया (→आत्मजायां). –f) ब1.2 दे3.5.6.8-10 न1 अरण्यस्य, ब3 वैरण्यस्य, द1 ग्र1.2 अनलस्य (→वीरणस्य); का1 अरण्यायामहात्मं *, म1 नड्वलस्याख्यमात्मनः.

७. न1. ७a-९b ⊙. –a) का1 म1 अजायत (→अजायन्त); ग्र2 मनो * जयन्त दश. –b) का1 तदलायां, दे8-10 मुवें. मुए. सुतास्ते सु– (दे8.9 तु), ग्र1 –शास्वलायां (→नड्वलायां); ग्र2 महतौ °जसः (→महौजसः) –c) ब3 कन्यायं (→कन्यायां); ब2 दे1.6 ते1 द1 ग्र1 मुवें मुए. मुब. सु (ते1 स, द1 ग्र1 तु) महावीर्यो, दे2 ग्र2 म1 तु महावीर्या (ग्र2 °र्यौ), दे8-10 सुमहद्वीर्या (दे10 °र्यो) (→सुमहावीर्या). –d) दे10 द्वैरजेस्य (→वैराजस्य); ब3 दे3.6 प्रजापते (→प्रजापतेः).

८. न1. ⊙ –a) दे1 उक्तः, दे4 क्रतुः, द1 ऊरं (?) ग्र1 जयः (→ऊरुः); दे1.5 पुरुः, द1 पूरुं, ग्र2 पुरु (?) (→पूरुः); म1 ऊरुः पुरुषद्द्युम्नः. –b) का1 ब2.3 दे3-5 ते1 सत्यवान् (→सत्यवाक्); ब1 कविः (→शुचिः). –c) का1 अग्निपुर-, ब1-3 दे2.3.6 अग्निष्टुव-, दे1 अनिष्टद-, दे10 अग्नीषुद- (→अग्निष्टुद-); ब1 –रात्रं (→–रात्रः); दे4 अग्निः सुसरिरुद्रश्च, ते1 अग्निः सुरभिरंग्रञ्च, द1 ग्र1 म1 मुनिस्सूरनि (म1 °ग्नि) रुग्र (म1 °द्र)श्च, ग्र2 मुनिस्सन्दरग्निमश्च. –d) दे2.10 °ति मन्यु (दे10 °न्य)कः, द1 ग्र1 म1 °पि(म1°हि)मन्युकः (द1 °तः), दे3.6 °भिमन्युजः, दे4 °निरुद्धकः (→°भिमन्युकः).

९. न1. ab ⊙. –a) दे2.4 पुरोः, दे5 नरोः, ग्र2 ऊरुः (→ऊरोः); ग्र1 जरोरज * यत् पुत्रान्. –b) दे10 षडग्नयि, ग्र2 षडग्नेयी (→षडाग्नेयी); दे2 महाप्रभान् (→महाबलान्); ग्र1 षडाग्नेयमहाबलात्. –c) दे3.6 अङ्गं (→अङ्गं); का1 ब1-3 दे2.6 मुवें. मुए. मुब. ख्यातिं, द1 ग्र1.2 म1 सारं (→स्वातिं). –d) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. क्रतुमाङ्गिरसं (दे10 °सः), द1 ग्र1.2 म1 उत्क्रनं (ग्र2 °मां) गिरसं (→क्रतुमंगिरसं); दे5.10 शिवः (→शिवम्). –cd) न1 मनोरंगोऽभवत् पुत्रः प्रसन्नः सततं शिवः.

१०. –a) का1 ब1-3 दे1-3.5.6 मुए. मुब. वेणो (→वेनो). –b) का1 ब1-3 दे2.3.5.6 मुए.मुब. वैण्यो (→वैन्यो); का1 ब1-3 दे1-3.6.9 मुए. मुब. वेणाद्, दे5 वैव्याद्, द1 वेनोद् (?) (→वेनाद्); ग्र2 वैन्यः सेनन्दजायत. –c) ते1 योनौ, + वैन्ये (→योऽसौ); दे2.6 ख्याता (दे6 °तिः) (→ख्यातः).

११. –a) दे2 तेन (→येन); ग्र2 पूर्वां (→पूर्वं). –b) दे2. 8-10 मुवें. मुए. मुब. °काम्यया (→°कारणात्). –d) दे3.4.6 ग्र1 महौजसः (दे4 °साः) (→महौजसा).

१२. –a) का1 ब1.3 दे1-3.5.6 वेण-, ब2 पुरा, द1 ग्र1.2 म1 तत्र (→वेन-); द1 ग्र1.2 म1 वैन्य(ग्र2 °द) स्य (→°पुत्रस्य); दे10 विनेत, ग्र2 वितते:, म1 यजतेः (→वितते). –b) दे5 पुण्ये (→पुरा); दे5 * तामरवौ, ते1 पैतामहो, द1

वें.१.१४.१३ प्रवक्ता सर्वशास्त्राणां धर्मज्ञो गुणवत्सलः ।
तं मां वित्त मुनिश्रेष्ठाः पूर्वोद्भूतं सनातनम् ॥१३
अस्मिन् मन्वन्तरे व्यासः कृष्णद्वैपायनः स्वयम् ।
श्रावयामास मां प्रीत्या पुराणं पुरुषो हरिः ॥१४
मदन्वये तु ये सूताः संभूता वेदवर्जिताः ।
तेषां पुराणवक्तृत्वं वृत्तिरासीदजाज्ञया ॥१५
स तु वैन्यः पृथुर्धीमान् सत्यसंधो जितेन्द्रियः ।
सार्वभौमो महातेजाः स्वधर्मपरिपालकः ॥१६
तस्य बाल्यात् प्रभृत्येव भक्तिर्नारायणेऽभवत् ।
गोवर्धनगिरिं प्राप्य तपस्तेपे जितेन्द्रियः ॥१७
तपसा भगवान् प्रीतः शङ्खचक्रगदाधरः ।
आगत्य देवो राजानं प्राह दामोदरः स्वयम् ॥१८
धार्मिकौ रूपसंपन्नौ सर्वशस्त्रभृतां वरौ ।
मत्प्रसादादसंदिग्धं पुत्रौ तव भविष्यतः ।
एवमुक्त्वा हृषीकेशः स्वकीयां प्रकृतिं गतः ॥१९
वैन्योऽपि वेदविधिना निश्चलां भक्तिमुद्वहन् ।
अपालयत् स्वकं राज्यं न्यायेन मधुसूदने ॥२०
अचिरादेव तन्वङ्गी भार्या तस्य शुचिस्मिता ।
शिखण्डिनं हविर्द्धानमन्तर्द्धाना व्यजायत ॥२१

ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ चै (ग्र$_{1}$ वै) षाम्महा (→पैतामहे); का$_{1}$ मषे, दे$_{5}$ सुतः, दे$_{6}$ सखे, ते$_{1}$ मघे (→मखे); दे$_{10}$ पुराणेना महीमुखे. –c) दे$_{5}$ सुतः (?), दे$_{10}$ सूत (→सूतः); –d) का$_{1}$ मायारूपो, दे$_{1}$ महामाया, दे$_{5}$ ग्र$_{2}$ मायारूपा (ग्र$_{2}$ °पे) (→मायारूपः).

१३. दे$_{3.6}$. १३-१४ ⊙ (द्र. सं.). –a) ग्र$_{2}$ धर्म° (→सर्व°) –b) ब$_{3}$ धर्मज्ञा (→धर्मज्ञो); ब$_{3}$ दे$_{2.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. गुरु° (→गुण°); दे$_{5}$-वत्सलाः (→-वत्सलः). –c) का$_{1}$ दे$_{2.5}$ विभु-, न$_{1}$ वृत्तं (→वित्त); दे$_{1}$ तस्मात्तं तु द्विज-श्रेष्ठाः, दे$_{4}$ तस्मावित्त मुनिः श्रेष्ठा. –d) ब$_{2}$ पुरोद्भूतं, दे$_{1}$ पूर्वोद्भूता, दे$_{4}$ मूर्द्धोद्भूतं, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ पूर्वोत्पन्नं (→पूर्वोद्भूतं).

१४. दे$_{3.6}$. ⊙ (द्र. १३ पा. वि.). –a) ब$_{2}$ एतस्मिन्नन्तरे, ते$_{1}$ तस्मिन् मन्वन्तरे (→अस्मिन् मन्वन्तरे); का$_{1}$ व्यासं (→व्यासः). –b) ब$_{3}$ दे$_{4.5}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ °द्वैपायन (→°द्वैपायनः). –c) का$_{1}$ दे$_{5}$ ते$_{1}$ मां नित्यं, ब$_{2}$ म$_{1}$ सम्प्रीत्या (→मां प्रीत्या). –d) ब$_{1}$ दे$_{8-10}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. पुराणः, ब$_{1}$ पुराणे (→पुराणं); ब$_{2}$ पुरुषोत्तमः (→पुरुषो हरिः).

१५. –a) ग्र$_{2}$ च ते (→तु ये); दे$_{1}$ मां देवेयेन वैसूताः, (?) –b) का$_{1}$ भूताः, दे$_{10}$ पूताः (→सूताः). –c) का$_{1}$ ब$_{1}$ दे$_{3}$ °वतृकृत्यं (ब$_{1}$ °त्वं) (→-वक्तृत्वं); दे$_{1}$ तेषां पुरा च तत्कृत्यं. –d) दे$_{8-10}$ मृत्युः (→वृत्तिः); दे$_{5}$ अजायत (→अजाज्ञया).

१६. दे$_{3}$. १६c–१७d ⊙ (द्र. सं.). –a) का$_{1}$ दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. च (→तु); का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{1-3.5.6}$ मुए. मुब. वैण्यः (→वैन्यः); दे$_{3.6}$ पुनः, दे$_{4}$ पशुः (→पृथुः); दे$_{2}$ श्रीमान् (→धीमान्); ग्र$_{2}$ संवेद्यः पृथिवी मन्ये. –c) दे$_{10}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ महातेजा (?) (→महातेजाः). –d) दे$_{6}$ ग्र$_{2}$ °परिपालकाः (ग्र$_{2}$ °कान्) (→°परिपालकः).

१७. दे$_{3}$. ⊙ (द्र. १६ पा. वि.). –a) का$_{1}$ बाला, दे$_{5}$ ते$_{1}$ बाल्या (→बाल्यात्); दे$_{4}$ प्रभुत्वेन, दे$_{10}$ प्रभुत्येव, न$_{1}$ प्रभृत्या च (→प्रभृत्येव). –b) दे$_{1}$ नरायणि (?), दे$_{2.5.6.10}$ द$_{1}$ नारायणो (→नारायणे). –c) दे$_{1}$ गोवर्धनं, दे$_{5}$ गौवर्धन–, दे$_{6}$ नौवंधन(?), दे$_{8-10}$ संबंधन–, न$_{1}$ अनोर्वन (?) (→गोवर्धन-); ब$_{1-3}$ दे$_{6.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. प्राप्तस् (→प्राप्य).

१८. –c) दे$_{10}$ आगस्त्यो (→आगत्य); दे$_{6.10}$ देव (→देवो). –d) द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ नारायणः (→दामोदरः).

१९. –a) दे$_{5.6}$ ग्र$_{2}$ धार्मिको (ग्र$_{2}$ °कं) (→धार्मिकौ); ब$_{1}$ रूपमापन्नौ (→रूपसंपन्नौ). –b) का$_{1}$ ब$_{1.3}$ दे$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ सर्वशास्त्र°, दे$_{2}$ सर्वशक्ति° (→सर्वशस्त्र°); ब$_{2}$ सर्वशास्त्रस्य भासुरौ, ग्र$_{2}$ सर्वशास्त्रविशारदौ. –c) का$_{1}$ दे$_{2.8-10}$ मुवें. मुए. असंदिग्धौ, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ अमित्रघ्नौ (→असन्दिग्धं). –e) दे$_{3.5}$ उक्ता (→उक्त्वा). –f) दे$_{3.6}$ स्वकीयं (→स्वकीयां); द$_{1}$ प्राकृतिं (→प्रकृतिं); ग्र$_{1}$ गतौ (→गतः).

२०. दे$_{3.6}$. a ⊙. –a) का$_{1}$ दे$_{1.5}$ वैण्योऽपि, दे$_{8-10}$ वैन्यो (दे$_{10}$ °न्या) हि (→वैन्योऽपि); ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ देव° (ते$_{1}$ °वे) (→वेद°); ब$_{2.3}$ मुब. सोऽपि कृष्णे महातेजा. –b) दे$_{1}$ निखिलां, दे$_{2}$ निष्कलां (→निश्चलां); द$_{1}$ देवं (→भक्ति); ब$_{3}$ आवहत् (→उद्वहन्). –c) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. सोऽपालयत् (→अपालयत्); ब$_{1}$ दे$_{1}$ स्वयं (→स्वकं) –d) का$_{1}$ नी(?)येन, ब$_{1}$ दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. चिन्तयन्, ग्र$_{2}$ न्याये च (→न्यायेन); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. मधुसूदनं (→मधुसूदने).

२१. –a) द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ दत्तं हि (→तन्वङ्गी); दे$_{1}$ अचि सा देव तन्वङ्गी. –b) ग्र$_{2}$ भार्यां (→भार्या); द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ चैव (→तस्य); ग्र$_{2}$ °स्मितां (→°स्मिता). –c) दे$_{3.6}$ शिखण्डिनी (→शिखण्डिनं). –d) दे$_{1}$ सन्नद्धानं, दे$_{3.10}$ ग्र$_{2}$

शिखण्डिनोऽभवत् पुत्रः सुशील इति विश्रुतः ।
धार्मिको रूपसंपन्नो वेदवेदाङ्गपारगः ॥२२
सोऽधीत्य विधिवद् वेदान् धर्मेण तपसि स्थितः ।
मतिं चक्रे भाग्ययोगात् संन्यासं प्रति धर्मवित् ॥२३
स कृत्वा तीर्थसंसेवां स्वाध्याये तपसि स्थितः ।
जगाम हिमवत्पृष्ठं कदाचित् सिद्धसेवितम् ॥२४
तत्र धर्मपदं नाम धर्मसिद्धिप्रदं वनम् ।
अपश्यद् योगिनां गम्यमगम्यं ब्रह्मविद्विषाम् ॥२५
तत्र मन्दाकिनी नाम सुपुण्या विमला नदी ।
पद्मोत्पलवनोपेता सिद्धाश्रमविभूषिता ॥२६
स तस्या दक्षिणे तीरे मुनीन्द्रैर्योगिभिर्वृतम् ।
सुपुण्यमाश्रमं रम्यमपश्यत् प्रीतिसंयुतः ॥२७
मन्दाकिनीजले स्नात्वा संतर्प्य पितृदेवताः ।
अर्चयित्वा महादेवं पुष्पैः पद्मोत्पलादिभिः ॥२८
ध्यात्वार्कसंस्थमीशानं शिरस्याधाय चाञ्जलिम् ।
संप्रेक्षमाणो भास्वन्तं तुष्टाव परमेश्वरम् ॥२९
रुद्राध्यायेन गिरिशं रुद्रस्य चरितेन च ।
अन्यैश्च विविधैः स्तोत्रैः शांभवैर्वेदसंभवैः ॥३०
अथास्मिन्नन्तरेऽपश्यत् समायान्तं महामुनिम् ।
श्वेताश्वतरनामानं महापाशुपतोत्तमम् ॥३१
भस्मसंदिग्धसर्वाङ्गं कौपीनाच्छादनान्वितम् ।
तपसा कर्षितात्मानं शुक्लयज्ञोपवीतिनम् ॥३२ वें. १.१४.३३

अंतर्धानां (अ2 °नं) (→अन्तर्द्धाना); दे3 व्यजीयत (→व्यजायत); का1 ब1-3 दे2.5.6.8.9 ते1 द1 मुवें. मुए. मुब. अन्तर्द्धानाद्द्वयजायत, दे4 पुत्रद्वयमसूयत.

२२. दे4. ab ⊙. –a) ते1 शिखण्डिसोऽभवत् पुत्रः. –b) ब3 द1 स्वशील, दे1 कुशली, ते1 सुनील (→सुशील); दे10 विस्मृतः (→विश्रुतः). –c) दे4 धार्मिकौ (→धार्मिको); दे4 °सम्पन्नौ (→°सम्पन्नो). –d) दे4 °पारगौ (→°पारगः).

२३. म1. २३c-२४b ⊙ (द्र. सं.) –a) दे1 अधीत्य (→सोऽधीत्य); दे1 वेदान् विधिवद् (→विधिवद् वेदान्). –b) अ2 तपसा (→तपसि). –c) दे3.6 धर्म° (→भाग्य°); दे4 भार्ययोगानातिचक्रं (?). –d) ब1.3 दे4 सन्यासं (→संन्यासं); दे4.10 धर्मवत् (→धर्मवित्).

२४. म1. ab ⊙ (द्र. २३ पा. वि.). –a) दे4 तीर्थसत्वेवां, दे10 तीर्थसंसेव्या (→तीर्थसंसेवां). –c) ब3 हिम*त्° (→हिमवत्°); दे1 °पार्श्वं (→°पृष्ठं).

२५. दे4. ab ⊙.–a) दे1 °धरं, दे2 °प्रदं, दे8.9 न1 द1 अ1.2 म1 मुवें. मुए. °वनं (→°पदं). –b) ब3 दे10 वरम्, दे3.6 परम् (→वनम्); का1 दे5 °प्रवंदनं (→°प्रदं वनं). –c) दे3 अपश्य (→अपश्यत्); दे4 सुरासुरसमायुक्तम्. –d) दे4 ते1 °विद्विष (→°विद्विषाम्).

२६. –a) दे1 *दाकिनी, ते1 मन्दाकिनीं (→मन्दाकिनी); दे10 मन्दाकिनी नाम पुण्या. –b) दे3 स्वपुण्या-, ते1 सुपुण्यां, अ2 सुवंहा (→सुपुण्या); ते1 विमलां, द1 अ2 विपुला (→विमला); ते1 नदीं (→नदी); दे10****** नदी. –c) दे3.6 °वलोपेता, ते1 °वनोपेतां (→°वनोपेता). –d) दे3 ते1 °विभूषितः (ते1 °ताम्) (→°विभूषिता).

२७. –a) दे1 तस्यास्तु, दे5 *तस्या, दे9 स तस्य (→स तस्या); दे2 न1 दक्षिणं (न1 °णा) (→दक्षिणे); दे2 तीरं (→तीरे). –b) का1 ब3 दे3.5.6 मुनीन्द्रो (→मुनीन्द्रैः); ब2 वृतः, दे1.8-10 द1 अ1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. युतम् (→वृतम्). –c) दे1.3.6 स पुण्यं (→सुपुण्यं). –d) दे4 °संयुतां (?) (→°संयुतः).

२८. दे4. cd ⊙. –a) दे1 स्नाप्य (→स्नात्वा). –b) दे4 सेविते नारदादिभिः. –d) दे10 पद्मोदलादिभिः (→पद्मोत्पलादिभिः).

२९. दे3.6. d ⊙. –a) दे4 ईशान (→ईशानं). –b) ब3 दे3.6 शिरसा (दे6 °शा) धार्य, दे1 शिरस्याध्याय (→शिरस्याधाय). –c) का1 दे1.2.4.5.10 सम्प्रेक्ष्यमाणो, दे3.6 ततः (दे6 °त्र) संप्रेक्ष्य (→सम्प्रेक्षमाणो).

३०. –a) दे1 भक्त्या च, दे4 शिरसि (→गिरिशं); द1 अ1 म1 रुद्रा (म1 °द्रो) येन गिरीशश्च, अ2 रुद्राध्यायी गिरीशस्य. –b) दे2 वा (→च). –d) अ2 छा *स्यैः, म1 छान्दसैः (→शांभवैः); दे10 न1 देव° (→वेद°).

अ2. b, c मध्ये अधिकम् :—

*ध्यात्वार्कसंस्थमीशानं शिरस्याधाय चाञ्जलिम्. (= २९ab).

३१. दे4. cd ⊙. –b) न1 अ2 महामुनिः (→महामुनिम्). –c) दे1 श्वेताश्व नर-, दे10 श्वेताश्वेतर-, न1 अ1 श्वेताश्वरथ-, अ2 श्वेताश्वतरं (→श्वेताश्वतर-); ते1-ना (ता)मानं, अ2 -ईशानं (→-नामानं). –d) का1 °पशुपतो°, ब1 °पापव्रतो° (→°पाशुपतो°).

३२. –a) द1 अ1 °सञ्छन्न°, म1 °संछिन्न° (→°सन्दिग्ध°). –b) दे5 कौपीनीछदना° (→

वें १.१४.३४ समाप्य संस्तवं शंभोरानन्दास्राविलेक्षणः ।
ववन्दे शिरसा पादौ प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् ॥३३
धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यन्मे साक्षान्मुनीश्वरः ।
योगीश्वरोऽद्य भगवान् दृष्टो योगविदां वरः ॥३४
अहो मे सुमहद्भाग्यं तपांसि सफलानि मे ।
किं करिष्यामि शिष्योऽहं तव मां पालयानघ ॥३५
सोऽनुगृह्याथ राजानं सुशीलं शीलसंयुतम् ।
शिष्यत्वे परिजग्राह तपसा क्षीणकल्मषम् ॥३६
सांन्यासिकं विधिं कृत्स्नं कारयित्वा विचक्षणः ।
ददौ तदैश्वरं ज्ञानं स्वशाखाविहितं व्रतम् ॥३७
अशेषवेदसारं तत् पशुपाशविमोचनम् ।
अन्त्याश्रममितिख्यातं ब्रह्मादिभिरनुष्ठितम् ॥३८
उवाच शिष्यान् संप्रेक्ष्य ये तदाश्रमवासिनः ।
ब्राह्मणान् क्षत्रियान् वैश्यान् ब्रह्मचर्यपरायणान् ॥३९
मया प्रवर्त्तितां शाखामधीत्यैवेह योगिनः ।
समासते महादेवं ध्यायन्तो निष्कलं शिवम् ॥४०
इह देवो महादेवो रममाणः सहोमया ।
अध्यास्ते भगवानीशो भक्तानामनुकम्पया ॥४१

कौपीनाच्छादना°). –c) का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{3.6}$ दर्शिता°, दे$_{5}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ कर्शिता°, दे$_{8-10}$ हर्षिता° (→कर्षिता°). –d) दे$_{1-2}$ शुद्ध°, ते$_{1}$ सूक्ष्म° (→शुक्ल°); दे$_{4}$ शुष्कयज्ञोपशोभितं.

३३. –a) दे$_{6.10}$ समास्य (दे$_{10}$ °प्त), दे$_{9}$ समीप्य ते$_{1}$ सम्प्राप्य (→समाप्य); दे$_{1}$ स(?) * वं, दे$_{3}$ ते$_{1}$ सम्भवं (→संस्तवं); ग्र$_{2}$ समाप्येनं स्तवं शंभोः. –b) का$_{1}$ दे$_{10}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ आनन्दाश्रु-, ब$_{3}$. दे$_{1.2.4.8.9}$ आनन्दाश्वा- (→आनन्दास्रा-); ब$_{2}$ ते$_{1}$– विलेक्षणं, द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ -विलोचनः (→-विलेक्षणः).

३४. दे$_{3.4.6}$. cd ⊙ (द. सं.). –a) दे$_{4}$ धन्यास्मि, दे$_{8.9}$ धर्म्योस्म्य-, दे$_{10}$ धर्मोस्य (→धन्योस्म्य-); का$_{1}$ °गृहितोसि (→°गृहीतोऽस्मि). –b) ते$_{1}$ यस्मै (→यन्मे); दे$_{4}$ त्वमागतः, ते$_{1}$ ग्र$_{1}$ महेश्वरः, ग्र$_{2}$ मुवें. मुए. मुनीश्वर (→मुनीश्वरः). –c) ते$_{1}$ योगीश्वरो* (→योगीश्वरोऽद्य); द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ दृष्टोऽसौ (→भगवान्). –d) ब$_{3}$ पृष्टो, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ योगी (→दृष्टो); न$_{1}$ वर (?), ग्र$_{2}$**(→वरः).

३५. –a) दे$_{2.4}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ सुमहाभाग्यं, ग्र$_{2}$ सुलभं भाग्यं (→सुमहद्भाग्यं). –b) ग्र$_{2}$ तापसां (→तपांसि); म$_{1}$ फलितानि मे (→सफलानि मे). –c) ग्र$_{1}$ करिष्यसि (→करिष्यामि). –d) ब$_{2}$ अधमान्, दे$_{3}$ भव ना मां, दे$_{6}$ भव मां, ग्र$_{2}$ तवायं (→तव मां) दे$_{4}$ पालयानरः, दे$_{5}$ पालयां नं च, ग्र$_{2}$ पावयानघ (→पालयानघ).

३६. –a) ब$_{3}$ °गृह्यार्थं, दे$_{6}$ °पृष्टाथ (→°गृह्याथ). –b) ते$_{1}$ सुशीलः (?) (→सुशीलं). –c) दे$_{6}$ शिष्यस्ते (→शिष्यत्वे); ब$_{1}$ दे$_{1.2.4.8-10}$ ग्र$_{2}$ मुवें. मुए. मुब. प्रति° (→परि°). –d) दे$_{2.3.5}$ °कल्मषाम् (→°कल्मषम्).

३७. दे$_{4}$. cd ⊙. –a) ब$_{1}$ ते$_{1}$ सान्यासिक (ते$_{1}$ °कीं), दे$_{3-6.10}$ स(दे$_{4.10}$ सं)न्यासिकं (→सांन्यासिकं); ग्र$_{2}$ कृत्स्याधिकन्तु विधिवत् (कृत्स्नं). –b) दे$_{4}$ तु स प्रभुः (→विचक्षणः). –c) ते$_{1}$ तथैश्वरं (→तदैश्वरं). –d) दे$_{5}$ स्वशिखा-, दे$_{5}$ स्वशापो- (→स्वशाखा-); ब$_{1}$ दे$_{8-10}$ ते$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. -विहित- (→-विहितं); न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ स्व (द$_{1}$ स) शाखाभिहितं (ग्र$_{1}$ °तं) व्रतम्.

३८. –a) दे$_{8.9}$ न$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. अशेषं (→अशेष-); दे$_{6}$ वेदपारं, दे$_{10}$ दैवसारं (→वेदसारं); दे$_{10}$ तम (→तत्); दे$_{4}$ वेदांतसारसारं तत्. –c) ब$_{1}$ ते$_{1}$ मुन्याश्रम°, दे$_{10}$ अन्याश्रम° (→अन्त्याश्रम°).

३९. –a) ते$_{1}$ शिष्यं (→शिष्यान्); दे$_{4}$ संभेक्ष्य (→संप्रेक्ष्य). –b) दे$_{2}$ स (→ये); दे$_{5}$ ये तदा*म°, दे$_{6}$ ये तदाश्रय°, द$_{1}$ म$_{1}$ एकदाश्रम°, ग्र$_{2}$ ये यदाश्रम° (→ये तदाश्रम°). –c) ब$_{1}$ दे$_{6.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. ब्राह्मणाः (दे$_{10}$ °णा) (→ब्राह्मणान्); दे$_{6.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. क्षत्रिया (→क्षत्रियान्); का$_{1}$ दे$_{6.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. वैश्या, ब$_{1-3}$ न$_{1}$ शूद्रान् (→वैश्यान्). –d) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. परायणः (→परायणान्).

४०. दे$_{4}$. cd ⊙. –a) दे$_{4}$ माया (→मया); ते$_{1}$ द$_{1}$ °प्रवर्तिता (ते$_{1}$ °तं) (→°प्रवर्त्तितां); ते$_{1}$ सांख्यं (→शाखां). –b) ब$_{3}$ अधीत्य बहु, दे$_{1}$ अ*त्यैवेह, दे$_{3.6}$ अधीत्यैव हि, दे$_{4}$ अधीत्येहैव, द$_{1}$ अध्यजिह्वैव, ग्र$_{1}$ म$_{1}$ अध्येतीहैव, ग्र$_{2}$ अध्य (?) तिहैव (→अधीत्यैवेह); दे$_{4}$ योगिनां (→योगिनः). –c) दे$_{5}$ समासत (→समासते); दे$_{3.6}$ महात्मानं (→महादेवं). –d) दे$_{1}$ ग्र$_{2}$ ध्यायन्ते (→ध्यायन्तो); दे$_{1.2.8.9}$ मुवें मुए. विश्वमैं (दे$_{1.2}$ °मी) श्वरम् (→निष्कलं शिवम्); दे$_{10}$ ध्यायं विश्वमहेश्वरम्.

४१. –a) दे$_{4}$ वसत्यत्र (→इह देवो). –d) दे$_{1}$ भक्तना, दे$_{10}$ भक्त मां (→भक्तानाम्); दे$_{4}$ द$_{1}$ अनुकम्पयं (द$_{1}$ °यः) ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ अनुकम्पकः (→अनुकम्पया).

इहाशेषजगद्धाता पुरा नारायणः स्वयम् ।
आराधयन्महादेवं लोकानां हितकाम्यया ॥४२
इहैव देवमीशानं देवानामपि दैवतम् ।
आराध्य महतीं सिद्धिं लेभिरे देवदानवाः ॥४३
इहैव मुनयः पूर्वं मरीच्याद्या महेश्वरम् ।
दृष्ट्वा तपोबलाज्ज्ञानं लेभिरे सार्वकालिकम् ॥४४
तस्मात् त्वमपि राजेन्द्र तपोयोगसमन्वितः ।
तिष्ठ नित्यं मया सार्द्धं ततः सिद्धिमवाप्स्यसि ॥४५
एवमाभाष्य विप्रेन्द्रो देवं ध्यात्वा पिनाकिनम् ।
आचचक्षे महामन्त्रं यथावत् स्वार्थसिद्धये ॥४६
सर्वपापोपशमनं वेदसारं विमुक्तिदम् ।
अग्निरित्यादिकं पुण्यमृषिभिः संप्रवर्तितम् ॥४७
सोऽपि तद्वचनाद् राजा सुशीलः श्रद्धयान्वितः ।
साक्षात् पाशुपतो भूत्वा वेदाभ्यासरतोऽभवत् ॥४८
भस्मोद्धूलितसर्वाङ्गः कन्दमूलफलाशनः ।
शान्तो दान्तो जितक्रोधः संन्यासविधिमाश्रितः ॥४९
हविर्धानस्तथाग्नेय्यां जनयामास सत्सुतम् ।
प्राचीनबर्हिषं नाम्ना धनुर्वेदस्य पारगम् ॥५०
प्राचीनबर्हिर्भगवान् सर्वशस्त्रभृतां वरः ।
समुद्रतनयायां वै दश पुत्रानजीजनत् ॥५१
प्रचेतसस्ते विख्याता राजानः प्रथितौजसः ।
अधीतवन्तः स्वं वेदं नारायणपरायणाः ॥५२
दशभ्यस्तु प्रचेतोभ्यो मारिषायां प्रजापतिः ।
दक्षो जज्ञे महाभागो यः पूर्वं ब्रह्मणः सुतः ॥५३　　वें.१.१४.५४

---

४२. दे$_1$. ⊙ (द. सं). –a) का$_1$ इहाशेषं (→इहाशेष-). –b) द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ नारायरा स्वयम् (→नारायणः स्वयम्).

४३. –a) ब$_{2.3}$ दे$_{3.6.8-10}$ न$_1$ ते$_1$ मुवें. मुए. इहैनं, दे$_4$ इहैवं, मुब. इह तं (→इहैव); ब$_1$ ईशानां (→ईशानं). –b) ब$_3$ अधि-(→अपि); दे$_{4.5}$ दैवतां (→दैवतम्). –c) दे$_5$ महती- (→महतीं). –d) दे$_{1.3}$ °दानवः, दे$_2$ °मानवाः (→°दानवाः). –cd) दे$_4$ आराध्य महदैश्वर्यमन्ये देवास्तथेश्वरं.

४४. दे$_4$. ab ⊙. –a) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. सर्वं (→पूर्वं). –b) दे$_{10}$ मरीचाद्या (→मरीच्याद्या). –c) का$_1$ वनात्, दे$_1$ न$_1$ बलं (→बलात्); दे$_{2.4}$ दानं, द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ स्थानं (→ज्ञानं). –d) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{1.3.5.6}$ ग्र$_2$ सर्व कामिकम्, दे$_{2.4}$ सार्वकामिकम्, दे$_{10}$ सार्वकालकम् (→सार्वकालिकम्).

४५. दे$_{3.6}$. cd ⊙. –c) का$_1$ तिष्ठन्, ब$_{2.3}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ आस्व, दे$_1$ आशु, ते$_1$ अर्च्य (→तिष्ठ); ग्र$_1$ स्वया (→मया); ब$_1$ आस्थायैनं मया सार्द्धं, दे$_4$ स नित्यं मायया सार्द्धं, दे$_5$ तिव्यक्रिम्यं मया सार्द्धं, म$_1$ आस्वातीत्यं मया सार्द्धं. –d) दे$_9$ अवाप्ससि (→अवाप्स्यसि).

४६. दे$_{3.6}$. ⊙. –a) ग्र$_1$ म$_1$ विप्रेन्द्रान् (→विप्रेन्द्रो). –b) दे$_2$ महेश्वरं (→पिनाकिनं). –d) दे$_1$ *थावत्, (→यथावत्); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. सर्व° (→स्वार्थ°); दे$_2$ तथा तत्वार्थसिद्धये, दे$_4$ यथावद्विधिपूर्वकं.

४७. दे$_{3.4.6}$. ab ⊙. –a) दे$_2$ °तापोप°(→°पापोप°). –b) दे$_{10}$ देवसारं (→वेदसारं). –c) दे$_4$ आग्नेरित्यादिकं, दे$_{9.10}$ अस्तिरि(दे$_{10}$ °दि)त्यादिकं (→अग्निरित्यादिकं). –d) दे$_4$ संप्रकीर्तितम् (→संप्रवर्तितम्).

४८. –d) ते$_1$ °परो (→°रतो).

४९. –a) दे$_4$ तस्मा° (→भस्मो°). –b) दे$_5$ °शना (→°शनः). –d) दे$_{3.5.9}$ द$_1$ म$_1$ स(?)न्यास- (→संन्यास-); का$_1$ दे$_5$ -विधमास्थितः, दे$_{10}$ -विधनाश्चुतः (→-विधिमाश्रितः).

५०. दे$_4$. ab ⊙. –a) दे$_{8-10}$ हविर्धातुस् (→हविर्धानस्); ते$_1$ तदा° (→तथा°); ब$_1$ मुवें. [आ]ग्नेय्या, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ [अ]क्षय्यां (→[आ]ग्नेय्यां). –b) दे$_{10}$ जनयामासु (→जनयामास); का$_1$ ब$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ तत्सुतम्, ब$_2$ चात्मजम्, ब$_3$ शाश्वतम्, दे$_{1.2}$ सुव्रतम्, दे$_3$ सत्श्रुतम्, न$_1$ मुवें. मुए. मुब. वै सुतम् (→सत्सुतम्). –c) न$_1$ प्राचीनं (→प्राचीन-).

५१. –b) ब$_3$ दे$_{3-6.10}$ सर्वशास्त्र° (→सर्वशस्त्र°); ग्र$_2$ सर्वभूतभृतां वरम्.

५२. –a) दे$_1$ प्रचे*सः; दे$_6$ प्रचेतस्ते, न$_1$ ते$_1$ प्राचेतसः, ग्र$_2$ प्रचेतना (→प्रचेतसः); दे$_6$ ह (→ते); न$_1$ इति ख्याता, ग्र$_2$ ते विख्यातः (→ते विख्याता). –b) दे$_3$ राजान्नः, दे$_4$ प्राजानः (→राजानः). दे$_{10}$ स राजान् प्रतितौजसः. –c) द$_1$ अधीतवन्तं, ग्र$_1$ म$_1$ अधीतवन्त(?) (→अधीतवन्तः); दे$_1$ तं, दे$_2$ ते (→स्वं). –d) दे$_1$ °परा *णः, दे$_{4.10}$ °परायणः (→°परायणाः).

५३. दे$_4$. ab ⊙. –a) दे$_5$ दशम्यस्तु (→दशभ्यस्तु); दे$_{1.3.5.6.10}$ द$_1$ म$_1$ प्रचेते(द$_1$ °ता)भ्यो (→प्रचेतोभ्यो). –b) दे$_3$ मोविषायां (?) (→मारिषायां). –c) ते$_1$ दक्षो, + ऋक्षो (→दक्षो); का$_1$ दे$_6$ न$_1$ यज्ञे, दे$_4$ नाम (→जज्ञे); का$_2$ तत्राभागो, न$_1$ च विप्रेंद्राः ग्र$_2$ महाबाहोः (→महाभागो).

वें.१.१४.५५ स तु दक्षो महेशेन रुद्रेण सह धीमता ।
कृत्वा विवादं रुद्रेण शप्तः प्राचेतसोऽभवत् ॥५४
समायान्तं महादेवो दक्षं देव्या गृहं हरः ।
दृष्ट्वा यथोचितां पूजां दक्षाय ददौ स्वयम् ॥५५
तदा वै तमसाविष्टः सोऽधिकां ब्रह्मणः सुतः ।
पूजामनर्हामन्विच्छन् जगाम कुपितो गृहम् ॥५६
कदाचित् स्वगृहं प्राप्तां सतीं दक्षः सुदुर्मनाः ।
भर्त्रा सह विनिन्द्यैनां भर्त्सयामास वै रुषा ॥५७
अन्ये जामातरः श्रेष्ठा भर्तुस्तव पिनाकिनः ।
त्वमप्यसत्सुताऽस्माकं गृहाद् गच्छ यथागतम् ॥५८
तस्य तद्वाक्यमाकर्ण्य सा देवी शंकरप्रिया ।
विनिन्द्य पितरं दक्षं ददाहात्मानमात्मना ॥५९
प्रणम्य पशुभर्त्तारं भर्त्तारं कृत्तिवाससम् ।
हिमवद्दुहिता साऽभूत् तपसा तस्य तोषिता ॥६०
ज्ञात्वा तद्भगवान् रुद्रः प्रपन्नार्त्तिहरो हरः ।
शशाप दक्षं कुपितः समागत्याथ तद्गृहम् ॥६१
त्यक्त्वा देहमिमं ब्रह्मन् क्षत्रियाणां कुलोद्भवः ।
स्वस्यां सुतायां मूढात्मा पुत्रमुत्पादयिष्यसि ॥६२

५४. ब$_3$. ५४a-५६b ⊙ (द्र. सं.). –a) ते$_1$ महासेन, द$_1$ महेशान (→महेशेन). –b) ब$_1$ देवताः, दे$_4$ धीमतां, ते$_1$ संदधे (→धीमता). –c) दे$_3$ त्यक्ता, दे$_5$ ते$_1$ त्यक्त्वा (→कृत्वा); ब$_2$ विषादं, दे$_2$ विरोधं, दे$_{10}$ विवाहं (→विवादं). –d) का$_1$ शब्दः, दे$_3$ शमः, ते$_1$ पश्चात् (→शप्तः); द$_1$ प्राचेतसौ, ग्र$_2$ प्रचेतसा (→प्राचेतसो); ब$_1$ [अ]भवन्, ग्र$_2$ **(→[अ]भवत्).

५५. ब$_3$. ⊙ (द्र. ५४ पा. वि.). –a) दे$_2$ तमायान्तं (→समायान्तं); दे$_5$ महादेवा (→महादेवो), –b) दे$_5$ दत्तं (→दक्षं); दे$_5$ देवा, द$_1$ देव्यौ (→देव्या); दे$_4$ ततः, द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ गतः (→हरः); ग्र$_2$ दक्षं देव्याग्रभागं*. –c) ब$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ यथोचितं (→यथोचितां). –d) ग्र$_2$ दृष्ट्वा च (→दक्षाय). दे$_1$ च ददौ, दे$_6$ प्रययौ (→प्रददौ).

५६. ब$_3$. ab ⊙ (द्र. ५४ पा. वि.); दे$_4$. bcd ⊙. –a) दे$_{2.4}$ ग्र$_2$ तथा, द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ तया (→तदा); ब$_1$ तरसा°, दे$_2$ रसमा°, न$_1$ तसमा° (→तमसा°); द$_1$ [आ]विष्टा (→[आ]विष्टः). –b) न$_1$ सोऽधिकं, ते$_1$ द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ साधिकं (ग्र$_1$ °तां, म$_1$ °कां), ग्र$_2$ त्वधिकां (→सोऽधिकां). –c) न$_1$ अन्वित्तं (→अन्विच्छन्). –d) ग्र$_2$ च पितुः (→कुपितो); दे$_2$ गृहात् (→गृहम्). –cd) दे$_1$ पूजामनोहरांन्विछन् स दक्षः कुपितो गृहात्.

५७. –a) दे$_4$ ****, न$_1$ कदाचित्तु (→कदाचित् स्व-); न$_1$ दे$_{4.6}$ प्राप्ता (→प्राप्तां); द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ गृहं प्राप्तां सतीं दक्षः. –b) ब$_2$ दे$_1$ दृष्ट्वा (→दक्षः); दे$_4$ ****, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ कोपाविष्टः (→सतीं दक्षः); ब$_3$ दे$_1$ ग्र$_2$ सु(दे$_1$ स) दुर्मनां (ग्र$_2$ °नं) (→सुदुर्मनाः). –c) दे$_{2.3.6}$ भर्त्ता, दे$_5$ भार्या (→भर्त्रा); का$_1$ दे$_{10}$ विनिंद्येनां, दे$_{2.5}$ विनिंद्यैतां, द$_1$ विनन्द्यैनां (?), ग्र$_2$ विनिन्द्यैनं (→विनिन्द्यैनां). –d) न$_1$ सभया साम (?) (→भर्त्सयामास); दे$_{1.2}$ वै तदा, ग्र$_2$ पौरुषा (→वै रुषा).

५८. –a) का$_1$ या मातरः, द$_1$ के पितरः, ग्र$_2$ म$_1$ च कातराः (→जामातरः); ब$_1$ म$_1$ सृष्टा, ग्र$_1$ शिष्टा, ग्र$_2$ स्पृष्टा (→श्रेष्ठा). –c) दे$_{10}$ °सद् सुता ख्यातं, ग्र$_2$ *सुताऽस्माकं (→°सत्सुताऽस्माकं). –d) ब$_1$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_1$ गृहान् (→गृहाद्); ते$_1$ अस्य (→गच्छ).

५९. दे$_4$. cd ⊙. –b) दे$_4$ सर्वदा देव वल्लभा. –c) ब$_1$ विचिन्त्य (→विनिन्द्य); न$_1$ दक्षः पितरं (→पितरं दक्षं). –d) दे$_5$ ददाहात्माममात्मना, न$_1$ तदाहात्मानमात्मना.

६०. –a) दे$_2$ प्रणम्य देवं सर्वज्ञं, दे$_4$ उवाच पार्वती वाक्यं. –b) ब$_3$ स्वपतिं, दे$_3$ सन्नरिं (→भर्त्तारं). –c) ब$_1$ दे$_4$ न$_1$ ते$_1$ चाभूत्, दे$_1$ भूत्वा, म$_1$ भूयः (→साभूत्); द$_1$ ग्र$_1$ हिमवद् दुहिता याभूत्. –d) दे$_{10}$ तत्तप्या, ग्र$_2$ तपस्या (→तपसा); दे$_4$ ग्र$_2$ तोषितः (→तोषिता).

६१. –a) दे$_1$ तं, दे$_{2.8-10}$ मुवें. मुए. तां, ग्र$_2$ स, मुब. तु (→तद्); म$_1$ ज्ञात्वाथ (→ज्ञात्वा तद्); दे$_{10}$ °भगवानीशः (→°भगवान् रुद्रः). –b) ब$_2$ दे$_1$ ग्र$_2$ प्रणतार्ति° (→प्रपन्नार्ति°); दे$_5$**हरः (→°हरो हरः). –c) ग्र$_2$ पितरं (→कुपितः). –d) ग्र$_2$ समागम्याथ, म$_1$ समागत्यति (→समागत्याथ); दे$_1$ सद्गृहं (→तद्गृहं).

६२. दे$_{1.4}$. cd ⊙. –a) दे$_2$ मुक्त्वा, दे$_3$ त्यक्ता (→त्यक्त्वा); ब$_2$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ इदं (→इमं); दे$_{2.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. ब्राह्मं, दे$_6$ ब्रह्म, ग्र$_2$ ब्रह्मा (→ब्रह्मन्).

एवमुक्त्वा महादेवो ययौ कैलासपर्वतम् ।
स्वायंभुवोऽपि कालेन दक्षः प्राचेतसोऽभवत् ॥६३

एतद् वः कथितं सर्वं मनोः स्वायंभुवस्य तु ।
विसर्गं दक्षपर्यन्तं शृण्वतां पापनाशनम् ॥६४

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे त्रयोदशोऽध्यायः ॥१३॥

१४

नैमिषीया ऊचुः ।※

देवानां दानवानां च गन्धर्वोरगरक्षसाम् ।
उत्पत्तिं विस्तरात् सूत ब्रूहि वैवस्वतेऽन्तरे ॥१
स शप्तः शंभुना पूर्वं दक्षः प्राचेतसो नृपः ।
किमकार्षीन्महाबुद्धे श्रोतुमिच्छाम सांप्रतम् ॥२

सूत उवाच ।※

वक्ष्ये नारायणेनोक्तं पूर्वकल्पानुषङ्गिकम् ।
त्रिकालबद्धं पापघ्नं प्रजासर्गस्य विस्तरम् ॥३ वें. १.१५.३

–b) दे10 दक्षिणायां (→क्षत्रियाणां); दे4 कुलेभवत्, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. कुले भव, द1 ग्र1.2 म1 कुलोद्वहः (म1 °हं) (→कुलोद्भवः). –c) दे5 माहात्मा, न1 मूढात्मन् (→मूढात्मा).

६३. दे1. ⊙. –a) दे4 इति (→एवं); का1 ब2.3 दे2-5 न1 ते1 द1 ग्र1.2 म1 शप्त्वा, दे6 शप्तो, दे10 उक्तो (→उक्त्वा); दे4 महादेवौ (?), ते1 (स) महादेवो, (→महादेवो). –b) ब3 दे2 द1 कैलाश° (→कैलास°); न1 °मुत्तमं (→°पर्वतम्). –c) ब2 शापेन (→कालेन). –d) ते1 प्राचेतसा (→प्राचेतसो).

६४. –b) स्वयंभु° (→स्वायंभु°). –c) ब1.3 दे1-4.6.8-10 न1 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. निसर्गं (ब1 °र्गः, दे6 °र्गा) (→विसर्गं); ते1 °सम्बन्ध (→°पर्यन्तं). –d) ते1 श्रुत्वा तां (→शृण्वतां); दे4 °शनः (→°शनम्).

पुष्पिका—

पुराणनाम—का1 ब3 दे1.3 इति कू(ब3 °कौ)र्मपुराणे, ब1 इत्यादिमहापुराणे कौर्म्मे, ब2 दे6 ग्र2 इति कूर्मपुराणे, दे2.5.8-10 द1 ग्र1 म1 मुवें. मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे, दे4 ते1 इत्यादि-महापुराणे श्रीकू (ते1° कौ)र्मे, न1 इति श्रीकौर्मे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे पूर्वभागे. **अध्यायनाम**—ब2 दे4 न1 ते1 द1 ग्र1.2 म1. ⊙, का1 ब1.3 दे1-3.5.6.8-10 मुवें. मुए. राज (दे3 °म ?) वंशानुकीर्तने (दे6 °नं), मुब. स्वायम्भुवमनुसर्गकथनं नाम. **अध्याय संख्या**—दे6. ⊙; का1 दे5 त्रयोदशोऽध्यायः, ब1.3 दे3 न1 ते1 द्वादशोऽध्यायः, ब2 ॥१२॥, दे1.2.8.9 द1 ग्र1.2 म1 चतुर्दशोऽध्यायः, दे4 द्वादशोऽध्यायः ॥१२॥, दे10 मुवें. मुए. मुब. चतुर्दशोऽध्यायः ॥१४॥

१४

※ ग्र1.2. ⊙; दे1.2.8-10 मुवें. मुए. मुब. नैमिषेया ऊचुः; दे4 शौनक उवाच; ते1 श्रीशिवः, + ऋषयः; द1 श्रीऋषयः; म1 ऋषयः.

१. –b) का1 ब3 दे1.4 °राक्षसां (→°रक्षसाम्); ग्र2 गन्धर्वाणांगराक्षसां. –c) म1 मुवें. मुए. मुब. ब्रूहि, न1 सूतः (→सूत). –d) म1 मुवें. मुए. मुब. सूत (→ब्रूहि); दे5 वैवस्वतेन्तरं, दे10 वैवस्वतन्तरे, ग्र2 वैवस्वतोन्तरे (→वैवस्वतेऽन्तरे).

अतः परं अधिकम्—द1 श्रीसूतः; ग्र1 म1 सूतः.

२. ब1. २a-३d ⊙; दे3 म1. २c-३d ⊙; दे6 ग्र1.2. २c-४b ⊙ (द्र. सं). –a) न1 संशप्तः (→स शप्तः). –b) म1 भवत्,+नृपः (→नृपः). –c) ब2 दे8-10 ते1 महाबुद्धिः (→महाबुद्धे). –d) का1 ब2.3 दे2.4.10 न1 इच्छामि (→इच्छाम).

※ब1 दे3.6 ग्र1.2 म1. ⊙, दे5 सूत उ.; न1 ते1 द1 सूतः.

३. ब1 दे3.6 ग्र1.2 म1. ⊙ (द्र. २ पा. वि.); द1. ३a-४b ⊙. –a) दे10 °चोक्तं (→°नोक्तं). –b) ब2 पूर्वकर्मानुसङ्गिकं, ब3 पूर्वकल्पानुसङ्गितं, दे2 पूर्वकल्पानुषंगिकां, दे4 पूर्वकल्पा सवातनः. –c) का1 त्रिकालवद्धं, ब2 दे1 त्रिकाल-

वें१.१५.४ **स शप्तः शंभुना पूर्वं दक्षः प्राचेतसो नृपः । विनिन्द्य पूर्ववैरेण गङ्गाद्वारेऽयजद् भवम् ॥४**

वृद्ध-, दे 8-10 त्रिकालवंतः, न1 त्रिकालवध-, ते1 त्रिकालभव- (→त्रिकालबद्धं). -d) का1 क्रतु° (→प्रजा°).

४. दे6 ग्र1.2. ab ⊙ (द्र. २पा. वि.); द1. ab ⊙ (द्र. ३ पा. वि.). -a) दे2 पूर्वे (→पूर्वं). -b) दे1 °सोभवत् (→°सो नृपः). -c) ब2.3 विचिन्त्य (→विनिन्द्य); दे2°वैरस्य (→°वैरेण). -d) दे5 भवां, मुब. हरिं (→भवम्); दे1 स्वयज्ञे नायजच्छिवम्, न1 देवदेवं पिनाकिनम्.

न1 पुस्तके ४ श्लोकानन्तरं अधिकम्—

9.* अयजच्चाश्वमेधेन दक्षो देवं जनार्दनम् ।
अजानं देवदेवस्य प्रभावं परमेष्ठिनः ।
गंगाद्वारं समाभ्येत्य ह्य[श्व]मेधाय दीक्षितः ।
तत्राजग्मुः सुराः सर्वे शतक्रतुपुरोगमाः । [4]
लोकपालास्तथाऽन्ये च ब्रह्मा च भगवान् हरिः ।
दक्षः प्रवर्तयामास मखं मघवता सह ।
देवानां बलमाश्रित्य विष्णुना च सुरक्षिताः ।
ऋषयोऽपि समाजग्मुर्यज्ञवाटमथोस्म्यहं । [8]
समाहूतस्तु दक्षेण यज्ञार्थं यज्विनां वराः ।
वशिष्ठः कश्यपश्चैव पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ।
मरीचिभृगवंगिरसस्तथान्ये मुनिसत्तमाः ।
संदस्याश्चाभवंस्तस्य देवो विष्णुपुरोगमाः । [12]
सुसंप्रववृते तस्य यज्ञः प्राचेतसस्य ही (?) ।
अथोत्पाता महाघोरा जज्ञिरे भयसूचकाः ।
वात रवरुक्ष(?) प्रववौ पांशुना छादयं दिशः ।
घना वृष्टिं विमुंचंति मेदोरुधिरसंकुलम् । [16]
महोल्का प्रापतंस्तत्र ज्वलिता वै समंततः ।
यो मायवः सुघोराश्च यज्ञशालां समंततः ।
नंदंति भैरवैर्नादैः सघोरै रोमहर्षणैः ।
न किंचित् प्रतिपद्यंते देवा शक्रपुरोगमाः । [20]
न जज्वाल तदा वह्निर्नाप्यादत्ते हवींषि च ।
पतंति जुह्वतो होतॄन् हवींषि हविर्भुजे ।
काककंकसमाकीर्णं शिवारावसमाकुलं ।
श्वभिल्लीभपुरोडाशं व्यामिश्रितहविर्भुजं । [24]
तमोभूतं निरालोकं कश्मलं समपद्यत ।
अथ प्राचेतसो दक्षो वचः प्राह जनार्दनं ।
किमिदं वर्तते देव नाहं जानामि किंचन ।
निमित्तमेतद्देवेश न दुष्येत मे क्रतुः । [28]
इत्युक्तः पुण्डरीकाक्षं समालोच्य कः प्रभुः ।
नापश्यद्देवमीशानं मोहितस्तस्य मायया ।
एतस्मिन्नंतरे देवस्तत्र वै मुनिसत्तमः ।
दधीचो भगवान् योगी क्षणादेषामदृश्यत् । [32]
जिह्वाग्रे सततं यस्य सषडङ्गपदक्रमाः ।
शाखासहस्रबहुलीश्चतुर्वेदाः प्रतिष्ठिताः ।
अतीतं वर्तमानं च तथैवानागतं च यत् ।
प्रत्यक्षमिव यस्या सा मुनेर्मुनिवरोत्तमाः । [36]
यस्यास्ति संभवं वज्रमाश्रित्य त्रिदिवेश्वरः ।
निगृह्य दैत्यान् समरे सदा पाता जगत्त्रयम् ।
तमपदास्तु (?)सुराः सर्वे च्यवनं मुनिसत्तमम् ।
भासयंतं दिशः सर्वाः स्वकाया ब्रह्मवर्चसा । [40]
शरच्चन्द्रा च संकाशं च्यवनं भूतिभूषितं ।
अवतीर्णमिवाकाशादमलामृतदीधिति ।
तं कर्णमूलग्रथितां विभ्रांतामक्षमालिकाम् ।
बिभ्राणं विमलं देवो गंगामिव महेश्वरः । [44]
उत्पिजवहनोद्धूतजटाजूटविराजितं ।
निर्दग्धं काननोपेतं रात्रौ श्वेतगिरिं यथा ।
वंद्यमानं मुनिगणैः सिद्धैश्च मुनिपुङ्गवं ।
सायं प्रफुल्लकुमुदं संपूर्णशशिनं यथा । [48]
दृष्ट्वा मुनीश्वरं देवास्तथा सर्वे महर्षयः ।
उत्थिता ह्यासनेभ्युस्तु शिरोभिरवनिं गताः ।
दक्षोप्यर्घ्यं समादाय प्रतिगृह्य मुनीश्वरं ।
निवेश यज्ञशालां तां सह तेन महात्मना । [52]
प्रविष्टमात्रे विप्रर्षौ सा सभा स सदस्यकाः ।
ततः प्रकाशनीर्जज्ञे तेजसा तस्य पूरिता ।
ये चोत्पाताभवंस्तत्र पुरा तस्य मखे तदा ।
सर्वे समप्रपंन्नास्ते तेजसैव महामुने । [56]
अथोवाच मुनिश्रेष्ठं दक्षः प्राचेतसा स्वयम् ।
स्वागतं ते मुनिश्रेष्ठ प्रीतोऽस्मि तव दर्शनात् ।
किं करिष्यामि योगेशः प्रपंन्नस्त्वामहं विभो ।
केन वै कारणेनेह मखेन मम महामुने ॥ [60]
उत्पाता वै महाघोरा वर्तंते मुनिसत्तमाः ।
इत्युक्तस्तेन दक्षेण मुनींद्रो मुनिसत्तमाः ।
प्रहस्याह यतं दक्षं देवानामपि शृण्वतां ।

दधीच उवाच—

नैतावंतो भविष्यंति क्रतोऽर्थे नाशहेतवे । [64]
देवैश्च सह सर्वैस्ते विनाशो भविता ध्रुवं ।
इत्युक्तस्तेन मुनिना दधीचेन महात्मना ।
संक्रुद्धस्तु ततो दक्षः स्तामुवाच मुनीश्वरं ।
अध्वरस्याहमीजानः सदस्याश्चैव देवताः । [68]

देवाश्च सर्वे भागार्थमाहूता विष्णुना सह ।
सहैव मुनिभिः सर्वैरागता मुनिपुंगवाः ।।५

दृष्ट्वा देवकुलं कृत्स्नं शंकरेण विनागतम् ।
दधीचो नाम विप्रर्षिः प्राचेतसमथाब्रवीत् ।।६

दधीच उवाच ।❀

ब्रह्मादयः पिशाचान्ता यस्याज्ञानुविधायिनः ।
स देवः सांप्रतं रुद्रो विधिना किं न पूज्यते ।।७

दक्ष उवाच ।❀

सर्वेष्वेव हि यज्ञेषु न भागः परिकल्पितः ।
न मन्त्रा भार्यया सार्द्धं शंकरस्येति नेज्यते ।।८

विहस्य दक्षं कुपितो वचः प्राह महामुनिः ।
शृण्वतां सर्वदेवानां सर्वज्ञानमयः स्वयम् ।।९

दधीच उवाच ।❀

यतः प्रवृत्तिर्विश्वेषां यश्चास्य परमेश्वरः ।
संपूज्यते सर्वयज्ञैर्विदित्वा किल शंकरः ।।१० वें. १.१५.१०

इत्येते भगवान् विष्णुर्देवानामपि चेश्वरः ।
होतारो वै मुनिश्रेष्ठा संपूर्णः सकलैर्गुणैः ।
क्रतोर्विनाशोऽभिभवः केन वा हेतुना मुने ।
दधीचः —
ईप्सोर्विनाशे यज्ञास्य श्रद्दधानस्य मे वचः । [72]
विनाशहेतवः सर्वे देवानां तव च क्रतोः ।
न चेह रक्षिता कश्चित् विद्यते विबुधेश्वरः ।
शक्रो वापि स्वयं विष्णुः सर्वे वा सुरदानवाः ।
केनेह न भवेन्नाशस्तवासंमूढचेतसः । [76]
न स सूर्यं जगत्सर्वं तमहागच्छ संवृतः ।
सद्यो तेन भवानेतं प्रकाशयितुमिच्छति ।
दक्षः —
केनेह नाशो भविता क्रतोर्मम महामुने ।
दृष्टं चेद्भवता तन्मे ब्रूहि तं नाशयाम्यहं । [80]
दधीचः —
यः सर्वदैवततनुः सर्वे देवाश्च तं मया ।
तस्यैतदखिलं विश्वं स्वशक्त्या धार्यते जगत् ।
यो यज्ञः स्वयमीशानो यजमानश्च शंकरः ।
इत्येते विविधैर्यज्ञैर्यश्च यज्ञफलप्रदः । [84]
यस्य चैतदखिलं द्विसप्तभवनात्मकं ।
शक्त्यात्मकं जगत् सर्वं मोहितं यस्य मायया ।
यस्य प्रजापतिर्ब्रह्माविष्णुर्विश्वजगत्पतिः ।
गंधर्वयक्षरक्षांसि लोको वेदा मह[र्ष]यः ।। [88]
विविधाः क्रतवश्चैव यस्यैवाज्ञाविधायिनः ।
स देवः सांप्रतं रुद्रो विधिना किं न पूज्यते ।।

५. न1. ५a-७d ⊙. -b) का1 ग्र2 आगता, ब1-3 दे9 द1 मुवें. मुए. आहुता (ब3 °तो), दे8 आहता (→आहूता). -c) म1 मतिभिः (→मुनिभिः).

६. न1. ⊙. -a) का1 ते दृष्ट्वा देवकृत्स्नं तु, दे2 दृष्ट्वा देवगणं सर्वे, ग्र2 स तं दृष्ट्वा देवकुलं. -b) दे5 विनागतः (→विनागतम्). -c) दे2 दधीचिर् (→दधीचो); ग्र1.2 म1 ब्रह्मर्षिः (→विप्रर्षिः). -cd) दे4 यो दधीच इति प्रोक्तो मुनिस्तमभ्यभाषत.

❀ दे2.4 न1 द1 ग्र1.2 म1. ⊙; ते1 दधीचः.

७. न1. ⊙; दे4. ab ⊙. -a) दे8-10 मुवें. मुए. ब्रह्माद्यास्तु, म1 प्राचेतसः (→ब्रह्मादयः). -b) दे2 यस्यानुज्ञा°, दे3 यस्याज्ञार्थ°, दे5 यस्याज्ञान°, दे6 यथाज्ञार्थ°, द1 यज्ञास्यानु°, म1 यज्ञस्यानु° (→यस्याज्ञानु°); दे10 यज्ञा तु विविधायिनः. -c) ग्र2 तदेव (→स देवः); दे2 रुद्रो, + यज्ञे (→रुद्रो). -d) दे4 पूजयेत् (→पूज्यते); का1 विधानात् किं न युज्यते.

❀ दे4 म1. ⊙; दे8.9 दक्ष उ.; न1 ते1 द1 ग्र1.2 दक्षः.

८. -a) दे5 सर्वेश्चैव, दे10 सर्वेष्वेवं (→सर्वेष्वेव). -b) ग्र1.2 म1 विभागः (→न भागः); दे4 द1 ग्र1 म1 परिकीर्तितः, ग्र2 कल्पिता मया (→परिकल्पितः). -c) का1 दे4.5 न मंत्रो, दे1 नमंतो (→न मंत्रा); द1 ग्र1.2 नमन्त्रोच्चार्यया सार्द्धं. -d) द1 शंकरस्येव (→शंकरस्येति); ब1 दे2.8-10 द1 नेष्यते, दे4 नेक्षते, ग्र2 इज्यते (→नेज्यते).

९. ग्र2. bcd ⊙; दे4. cd ⊙. -a) ग्र2 दक्षः (→दक्षं). -b) का1 वरः, म1 वाचं (→वचः); दे4 °मतिः (→°मुनिः). -d) ब1 सर्वमस्त° (→सर्वज्ञान°); का1 पदं, ब2.3 दे3.5.6 परं, दे10 स्वयं, + शिवं (→स्वयम्).

❀ दे4. ⊙; दे1.2 द1 दधीचिरुवाच; दे8.9 दधीच उ.; दे10 दधीची उचुः; न1 ते1 ग्र1.2 म1 दधीचः (ग्र2 °चिः).

१०. -a) ब1 प्रसूतिर् (→प्रवृत्तिर्); ब1 दे2 विश्वस्य, ब2.3 दे1.8-10 न1 ते1 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. विश्वात्मा, दे5 सर्वेषां (→विश्वेषां); दे4 कोन्योरिवृत्तिर्विश्वात्म. -b) ब1 यश्वात्मा, दे1 यथास्य, दे2 यश्वात्मा, दे4 परोन्यः, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. यश्चासौ, ग्र1 यश्चापि, ग्र2 यश्चास्या (→यश्चास्य). -c) द1 ग्र1 म1 °यज्ञे (→°यज्ञैर्). -d) न1 दे8-10 ब1 मुवें मुए. मुब. किन्न, ग्र2 खिल (→किल).

दक्ष उवाच ।❀

वें.१.१५.११ न ह्ययं शंकरो रुद्रः संहर्त्ता तामसो हरः ।
नग्नः कपालो विकृतो विश्वात्मा नोपपद्यते ॥११
ईश्वरो हि जगत्स्रष्टा प्रभुर्नारायणः स्वराट् ।
सत्त्वात्मकोऽसौ भगवानिज्यते सर्वकर्मसु ॥१२

दधीच उवाच ।❀

किं त्वया भगवानेष सहस्रांशुर्न दृश्यते ।
सर्वलोकैकसंहर्त्ता कालात्मा परमेश्वरः ॥१३
यं गृणन्तीह विद्वांसो धार्मिका ब्रह्मवादिनः ।
सोऽयं साक्षी तीव्ररोचिः कालात्मा शांकरी तनुः ॥१४
एष रुद्रो महादेवः कपर्दी च घृणी हरः ।
आदित्यो भगवान् सूर्यो नीलग्रीवो विलोहितः ॥१५
संस्तूयते सहस्रांशुः सामगाध्वर्युहोतृभिः ।
पश्यैनं विश्वकर्माणं रुद्रमूर्तिं त्रयीमयम् ॥१६

दक्ष उवाच ।❀

य एते द्वादशादित्या आगता यज्ञभागिनः ।
सर्वे सूर्या इति ज्ञेया न ह्यन्यो विद्यते रविः ॥१७
एवमुक्ते तु मुनयः समायाता दिदृक्षवः ।
बाढमित्यब्रुवन् वाक्यं तस्य साहाय्यकारिणः ॥१८

❀दे$_{4}$.⊙; दे$_{8.9}$ दक्ष उ.; दे$_{10}$ दक्ष ऊचु:; न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ दक्षः.

११. –a) का$_{1}$ ब$_{2}$ दे$_{3.5.6}$ ह्यहं:, ब$_{3}$ ह्यह्यं: (→ह्ययं); दे$_{4}$ द$_{1}$ रुद्रो (→रुद्रः). –b) ते$_{1}$ संहतान् (→संहर्त्ता); ब$_{2.3}$ तापसो (→तामसो); दे$_{1}$ सुरः, दे$_{10}$ हरिः (→हरः). –c) दे$_{4}$ भग्नः, ते$_{1}$ निन्द्यः (→नग्नः); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. विदितो (→विकृतो). –d) दे$_{1}$ द$_{1}$ विश्वात्मानुप°, दे$_{4}$ विश्वात्मा रूप°, न$_{1}$ विश्वात्मा उप°, ग्र$_{1}$ विश्वात्माभूय°, म$_{1}$ नकुलं प्रति° (→विश्वात्मा नोप°); ग्र$_{2}$ दण्डी चैव प्रवर्त्तते.

१२. दे$_{4}$. cd ⊙. –a) द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ ईश्वरोपि (→ईश्वरो हि). का$_{1}$ दे$_{3.6-10}$ म$_{1}$ °सृष्टा, ब$_{3}$ °कर्त्ता (→°स्रष्टा). –b) ग्र$_{2}$ प्राहुर् (→प्रभुर्); दे$_{1}$ नारायणो सुराट्, दे$_{2}$ नारायणो विराट्, दे$_{4}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ नारायण (दे$_{4}$ °णः) स्वयं, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मु[illegible]. नारायणो हरिः, ग्र$_{2}$ नारायणं प्रति (→नारायणः स्वराट्). –c) का$_{1}$ दे$_{3.6}$ सत्वार्थकोसौ, दे$_{2}$ सर्वात्मको हि, दे$_{10}$ सत्वात्मिकोसौ, द$_{1}$ सर्वात्मिकोसौ, ग्र$_{1}$ म$_{1}$ सर्वात्मकोसौ (→सत्त्वात्मकोऽसौ).

❀ दे$_{4}$. ⊙; दे$_{1.2}$ दधीचिरुवाच; दे$_{8.9}$ दधीच उ.; दे$_{10}$ दधीच ऊचुः; न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ दधीचः (ग्र$_{2}$ °चिः).

१३. –a) दे$_{4}$ तपते, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ किन्त्वयं (→किं त्वया); द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ ईशः (→एष). –b) न$_{1}$ विद्यते (→दृश्यते); ग्र$_{2}$ सहस्रांशन्न विद्यते. –c) दे$_{5}$ °संहृती (→°संहर्त्ता).

१४. –a) दे$_{5}$ ये (→यं); ब$_{1}$ दे$_{6}$ शृण्वंतीह, ग्र$_{1.2}$ मुवें. मुए. गृह्णन्तीह, म$_{1}$ गृह्णन्ति हि (→गृणन्तीह); दे$_{4}$ विध्वंसो, ग्र$_{2}$ विद्वांसः (→विद्वांसो). –b) दे$_{6}$ धार्मिकी (→धार्मिका). –c) दे$_{8-10}$ सोर्थं- (→सोऽयं); द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ साक्षात् (→साक्षी); दे$_{6}$ बीजरोचिः, दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. मुब. तीव्ररुचिः, द$_{1}$ महारोचिः ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ बृहद्रोचिः (→तीव्ररोचिः); ते$_{1}$ सोऽयं साक्षीतिपुरुचि (?). –d) ब$_{3}$ दे$_{4.10}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ शंकरी (→शांकरी); दे$_{5}$ मनुः (→तनुः).

१५. दे$_{4}$. cd ⊙. –a) दे$_{3}$ एव (→एष). –b) ब$_{1}$ करङ्का, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. कपाली (→कपर्दी); दे$_{4}$ च यथार्थतः, ते$_{1}$ चन्द्रशेखरः, ग्र$_{1}$ च घृणिर्हरः, ग्र$_{2}$ च**हरिः, म$_{1}$ निघृणीर्हरः (→च घृणी हरः). –d) दे$_{1}$ जितोहितः (→विलोहितः).

१६. –a) ब$_{2}$ संस्तूयन्ते, ब$_{3}$ स्तूयते च, दे$_{8}$ ससूयते (?) (→संस्तूयते). –b) दे$_{4-6}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ सामगाध्वर्य° (→सामगाध्वर्यु°); दे$_{6}$ °हेतुभिः, ग्र$_{1}$ °पोतृभिः (→°होतृभिः); दे$_{1}$ मृगार्चयहातृभिः. –c) द$_{1}$ पश्यैमं (→पश्यैनं). –d) ब$_{1}$ दे$_{1.3-6}$ ग्र$_{2}$ रुद्रमूर्त्ति- (→रुद्रमूर्ति); का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{3.6}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ °मयीं (दे$_{6}$ ग्र$_{2}$ °यी) (→°मयम्).

❀ दे$_{9}$ दक्ष उ.; न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ दक्षः.

१७. –a) दे$_{2}$ एते च (→य एते). –b) दे$_{1}$ ब्रह्मवादिनः, न$_{1}$ यज्ञभोगिनः (→यज्ञभागिनः). –c) ब$_{2}$ ख्याता (→ज्ञेया). –d) न$_{1}$ ह्यन्ये (→ह्यन्यो); दे$_{10}$ हरिः (→रविः).

१८. –a) का$_{1}$ उक्तो तु, दे$_{1}$ उक्तेति (→उक्ते तु); दे$_{6}$ तनयः (→मुनयः). –b) दे$_{4}$ समागंता, दे$_{6}$ यामायात्मा, न$_{1}$ समायातो, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ समागत्य (→समायाता). –c) दे$_{5}$ न$_{1}$ °ब्रवीत् (→°ब्रुवन्); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. दक्षं (→वाक्यं); दे$_{4}$ वाढमि*स्तुवत्वाक्यं. –d) दे$_{8.9}$ तस्या (→तस्य); म$_{1}$ संहार्यं (→साहाय्य-).

तमसाविष्टमनसो न पश्यन्ति वृषध्वजम् ।
सहस्रशोऽथ शतशो भूय एव विनिन्द्यते ॥१९
निन्दन्तो वैदिकान् मन्त्रान् सर्वभूतपतिं हरम् ।
अपूजयन् दक्षवाक्यं मोहिता विष्णुमायया ॥२०
देवाश्च सर्वे भागार्थमागता वासवादयः ।
नापश्यन् देवमीशानमृते नारायणं हरिम् ॥२१
हिरण्यगर्भो भगवान् ब्रह्मा ब्रह्मविदां वरः ।
पश्यतामेव सर्वेषां क्षणादन्तरधीयत ॥२२
अन्तर्हिते भगवति दक्षो नारायणं हरिम् ।
रक्षकं जगतां देवं जगाम शरणं स्वयम् ॥२३

प्रवर्त्तयामास च तं यज्ञं दक्षोऽथ निर्भयः ।
रक्षते भगवान् विष्णुः शरणागतरक्षकः ॥२४
पुनः प्राह च तं दक्षं दधीचो भगवानृषिः ।
संप्रेक्ष्यर्षिगणान् देवान् सर्वान् वै ब्रह्मविद्विषः ॥२५
अपूज्यपूजने चैव पूज्यानां चाप्यपूजने ।
नरः पापमवाप्नोति महद् वै नात्र संशयः ॥२६
असतां प्रग्रहो यत्र सतां चैव विमानना ।
दण्डो देवकृतस्तत्र सद्यः पतति दारुणः ॥२७
एवमुक्त्वा तु विप्रर्षिः शशापेश्वरविद्विषः ।
समागतान् ब्राह्मणांस्तान् दक्षसाहाय्यकारिणः ॥२८　　वें१.१५.२८

१९. –a) ब1 °तमसो (→°मनसो). –b) दे1 मुवें. मुए. मुब. पश्यन्तो, दे4 द्रष्टुं*, दे8-10 मन्यन्ते (→पश्यन्ति); दे3 महेश्वरं (→वृषध्वजम्); ग्र2 पश्यन्ति वृषभध्वजम्. –c) दे2 सहस्रशो हि, द1 ग्र1.2 म1 सहस्रशश्च (→सहस्रशोऽथ). –d) का1 दे5 विनिंद्य हि, दे4 न1 विनिंदि- (न1 °द) ते1 ग्र2 न विद्यते (→विनिन्द्यते); दे1.2.8-10 मुवें. मुए. मुब. ते1 बहुशो भूय एव हि (ते1 च).

२०. –a) दे2.10 निंदतो, द1 निंद्यतो, ग्र1 निन्दितो, ग्र2 नन्दितो (→निन्दन्तो); का1 दे5 सर्वान्, दे10 ब्रह्मान् (→मन्त्रान्). –b) ग्र2 रुद्रस्सर्व° (→सर्वभूत°); दे1.2.10 द1 हरिं (→हरम्). –c) दे4 अपूजयन्नृषेर्, दे8-10 अपूजयन्विष्णु-, द1 अपूजयंते तद्, ग्र1 अपूजयंस्तेपि, ग्र2 अपूजयन्त्येष, म1 अपूजयन्नेष (→अपूजयन्दक्ष-). –d) न1 देव° (→विष्णु°).

२१. –a) दे4 सर्व- (→सर्वे); ब1 भागात्मं, दे4 न1 भोगार्थं (→भागार्थं). –c) दे4.6.10 नापश्यद् (→नापश्यन्). –d) दे4 ग्र? हरिः, दे8.9 हरं (→हरिम्).

२२. म1. २२a–२३b ⊙ (द्र. सं.). –b) का1 ब2.3 दे3.5.6 वेद° (→ब्रह्म°). –c) दे1 पश्यतामेपि, दे8.9 द1 पश्यतामेष, न1 पश्यन्तामेव (→पश्यतामेव). –d) का1 साक्षाद्, ब1 तस्माद् (→क्षणाद्).

न1. b, c मध्ये अधिकम्—

10 * संहितो मुनिभिश्चैव वशिष्ठाद्यैर्महात्मभिः ।

२३. म1. ab ⊙ (द्र. २२ पा. वि.). –b) ग्र2 स्वयं (→हरिम्). –c) दे3 रक्षतां, ते1 (द)रक्षकं (→रक्षकं); दे4 जगतो (→जगतां).

२४. –a) ब2.3 ततं(?), दे1 सकलं, दे4 च तथा, ते1 सुतं (→च तं); दे3.6 प्रवर्त्तमाना सततं. –b) का1 पदं, दे2.6 दक्षं, दे3 यक्षं (→यज्ञं); दे2 यज्ञोथ, दे3.6 दक्षेण (दे6 °न) (→दक्षोऽथ); दे1 निर्भयात् (→निर्भयः). –c) दे8-10. मुवें. मुए. मुब. रक्षको (→रक्षते); दे10 देवान् (→विष्णुः).

२५. ब1 दे3.4.6 न1 द1 ग्र1.2 म1. cd ⊙. –a) ते1 प्रोवाच (→प्राह च). –b) दे2 दधीचिर् (→दधीचो). –c) का1 प्रेक्ष्य ऋषिगणान् देवान्, ब2.3 संप्रेक्ष्य देवर्षिगणान्, दे1.5 संप्रेक्ष्य ऋषिगणान् देवान्, ते1 दृष्ट्वा ऋषिगणान् देवान्. –d) का1 अब्रवीद् (→सर्वान् वै); दे8-10 मुवें. मुए. मुब. रुद्र° (→ब्रह्म°).

२६. –a) ग्र2 °पूजके, म1 °पूजनैश् (→°पूजने). –b) दे6 पूजानां (→पूज्यानां). –c) दे6 पापसमाप्नोति (→पापमवाप्नोति). –d) ग्र2 महत्वे नाति- (→महद्वै नात्र).

२७. –a) दे1 ग्र2 प्रग्रहे (→प्रग्रहो); न1 यत्ते (→यत्र). –b) दे5 सती (→सतां); का1 दे1 म1 चैव विमानता (म1 °ना), दे3.6.8-10 चैवावमानना, दे5 चैव विमानिता, ग्र2 चैव समानता (→चैव विमानना). –c) का1 ब2.3 दे1.3.8.9 न1 ते1 द1 म1 मुवें. मुए. मुब. दैव°, दे2 दर्प° (→देव°); द1 ग्र1.2 म1 तस्य (→तत्र). –d) ब1 पतित- (→पतति); दे10 ते तदा (→दारुणः).

२८. दे10. ⊙; दे5. २८c–३०b ⊙ (द्र. सं.). –a) दे8.9 मुवें. मुए. मुब. [अ]थ (→तु); दे4 विप्रर्षिन्, ते1 तं विप्रश् (→विप्रर्षिः). –b) न1 शशापे तत्र विद्विषः. –c) दे6 समायता ब्राह्मणो सा.

वें.१.१५.२६

यस्माद् बहिष्कृता वेदा भवद्भिः परमेश्वरः ।
विनिन्दितो महादेवः शंकरो लोकवन्दितः ॥२९

भविष्यध्वं त्रयीबाह्याः सर्वेऽपीश्वरविद्विषः ।
निन्दन्तो ह्यैश्वरं मार्गं कुशास्त्रासक्तमानसाः ॥३०

मिथ्याधीतसमाचारा मिथ्याज्ञानप्रलापिनः ।
प्राप्य घोरं कलियुगं कलिजैः किल पीडिताः ॥३१

त्यक्त्वा तपोबलं कृत्स्नं गच्छध्वं नरकान् पुनः ।
भविष्यति हृषीकेशः स्वाश्रितोऽपि पराङ्मुखः ॥३२

एवमुक्त्वा तु विप्रर्षिर्विरराम तपोनिधिः ।
जगाम मनसा रुद्रमशेषाघविनाशनम् ॥३३

एतस्मिन्नन्तरे देवी महादेवं महेश्वरम् ।
पतिं पशुपतिं देवं ज्ञात्वैतत् प्राह सर्वदृक् ॥३४

देव्युवाच ।❀

दक्षो यज्ञेन यजते पिता मे पूर्वजन्मनि ।
विनिन्द्य भवतो भावमात्मानं चापि शंकर ॥३५

देवाः सहर्षिभिश्चासंस्तत्र साहाय्यकारिणः ।
विनाशयाशु तं यज्ञं वरमेकं वृणोम्यहम् ॥३६

---

२९. दे5. ⊙ (द्र. २८ पा. वि.). –a) दे10 तस्मात् (→यस्मात्); का1 ब1.3 दे1.3.6 न1 ते1 बहिष्कृतो देवो, दे2 (→यस्मात्); का1 ब1.3 दे1.3.6 न1 ते1 बहिष्कृतो देवो, दे2 बहिष्कृतो वेदो, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. बहिष्कृतो वेदाद, ग्र1 ब्रह्म-हितो देव, ग्र2 ब्रह्मविधिर्देवा, म1 ब्रह्मादिभिः देवा (→बहिष्कृता देवा). –c) दे1 विनिन्दतो (→विनिन्दितो). –d) दे4 °पूजितः, ग्र2 म1 °शंकरः (→°वन्दितः).

३०. दे4. ab ⊙; दे5. ab ⊙ (द्र. २८ पा. वि.). –a) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. भविष्यन्ति (→भविष्यध्वं). –b) ग्र2 °विग्रहः (→°विद्विषः). –c) का1 निंदतो ह्यैश्वरं, दे1 निंदितो ह्यैश्वरं, दे3 निंदित्वा चैश्वरं, दे4 निंदेत यैश्वरं, दे8.9 मुवें. मुए. मुब. निन्दतीहैश्वरं, दे10 विन्दति हेश्वरं, न1 निन्दन्तोस्यैश्वरं, द1 ग्र1 निन्दन्तो हैश्वरं (→निन्दन्तो ह्यैश्वरं). –d) दे2 कुमार्गा°, न1 कुशास्त्वा°, म1 कुशला° (→कुशास्त्रा°); दे1.2.8-10 मुवें. मुए. मुब. °चेतसः, दे6 °मानसः (→°मानसाः).

३१. –a) दे2 मिथ्योदित°, म1 मिथ्यातीत° (→मिथ्याधीत°). –b) द1 म1 °प्रलोभिनः, ग्र1 °प्रलोपिनः, (→°प्रलापिनः); ग्र2 मिथ्या(तम)ज्ञानप्रलापिताः. –c) (→°प्रलापिनः); दे8-10 प्राप्य कलियुगं घोरं. –d) दे5 कलितैः, न1 कलुषैः, दे8-10 प्राप्य कलियुगं घोरं. –d) दे5 कलितैः, न1 कलुषैः, द1 ग्र1.2 म1 कलहैः (→कलिजैः); का1 दे5 कालवर्द्धि (दे5 °र्जि) तः, ब1 दे3.6 ते1 कलिवर्धिताः, ब2.3 दे8-10 मुवें. मुए. मुब. परिपीडिताः, दे1 कलिपीडितं, दे2.4 न1 द1 ग्र1 म1 कलि पीडिताः (ग्र1 °तम्), ग्र2 कलपीडितम् (→किल पीडिताः).

३२. –a) दे3.4 त्यक्ता (→त्यक्त्वा); दे3.6 तपोवत्तं (→तपोबलं). –b) का1 द्रक्षध्वं(?) (→गच्छध्वं); दे1.2 द1 ग्र1.2 म1 नरकं, दे6 नरकात् (→नरकान्); न1 गच्छध्वं नरकानपि. –c) ब1 दे2 ते1 ग्र1 म1 हृषीकेश (→हृषीकेशः). –d) ब1 द1 शा(द1 सा)श्रितोपि, दे1 स्वाश्रयोपि, दे2 स्वश्रितोपि, न1 स्वाश्रितो हि (→स्वाश्रितोऽपि); ग्र2 पराङ्मुखं (→पराङ्मुखः).

३३. –a) का1 दे2-5 एवमुक्ता (→एवमुक्त्वा); दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. [अ] थ (→तु). –d) का1 ग्र2 अशेषौघ-दे4 अशेषाच्च, अशेवाच्च, दे6 अशेषाय, दे10 अशेषाद्य-(?) (→अशेषाघ-).

३४. –a) दे1 देवं, ग्र2 देव (→देवी). –b) ब1-3 दे1.4.5 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 महादेवी (→महादेवं); ब2 दे4 महेश्वरी, न1 महेश्वरः (→महेश्वरम्); का1 महान्तं देवमीश्वरम्. –c) द1 ग्र1.2 देवीं (→देवं). –d) ब3 ज्ञात्वैवं, दे1 ज्ञात्वा तत्, द1 ग्र1.2 ज्ञात्वा तं, म1 ज्ञात्वा हि (→ज्ञात्वैतत्); दे2 विश्ववित्, द1 ग्र1.2 विश्वदृक् (→सर्वदृक्).

❀ का1 ब1-3 दे1-3.5 न1 देव्युवाच; दे4 देव्य उवाच; दे6 देवा ऊचुः; ते1 ग्र1.2 म1 देवी; द1 श्रीदेवी.

३५. –a) दे1 यज्ञे (→दक्षो). –b) दे10 ग्र1 °जन्मनी (→°जन्मनि). –c) का1 निहत्य, ब2 विचिन्त्य, दे5 निहंति (→विनिन्द्य); ग्र2 भावात् (→भावं). –d) का1 दे1.4.5 द1 ग्र1.2 शंकरं, दे10 न1 शंकरः (→शंकर).

३६. –a) दे1 देवाश्चतृषयोश्चसन्, दे2 देवाश्च ऋषिभिः सार्द्धं, दे4 द1 ग्र1.2 देवाश्च ऋषिभिश्चासंस्, दे6 देवा सहर्षिसश्चासंस्, दे8-10 ते1 मुवें.मुए.मुब. देवा महर्षयश्चासंस्, न1 देव्याः स ऋषिभिश्चासंस्, म1 देवाश्च ऋषयश्चासंस्. –b) न1 तस्य (→तत्र). –c) का1 दे2 ग्र1 विनाशयाशुभं (दे2 ग्र1 तं), ब1-3 दे3.6 विनाशयाशुभं, दे1 विनाशयंतु तं, दे4 विनाशयापु तं, दे10 विनाशयं सुतं, न1 विनाशयाशु कं, ते1 विनाशयाऽथतं, द1 विनाशयाद्भुतं (→विनाशयाशु तं). –d) ब1 एको, दे1.2.6. 8-10 मुवें.मुए.मुब. एतं (→एकं); दे10 वा रामं तं वृणोम्यहम्.

एवं विज्ञापितो देव्या देवो देववरः प्रभुः ।
ससर्ज सहसा रुद्रं दक्षयज्ञजिघांसया ॥३७
सहस्रशीर्षपादं च सहस्राक्षं महाभुजम् ।
सहस्रपाणिं दुर्धर्षं युगान्तानलसन्निभम् ॥३८
दंष्ट्राकरालं दुष्प्रेक्ष्यं शङ्खचक्रगदाधरम् ।
दण्डहस्तं महानादं शार्ङ्गिणं भूतिभूषणम् ॥३९
वीरभद्र इति ख्यातं देवदेवसमन्वितम् ।
स जातमात्रो देवेशमुपतस्थे कृताञ्जलिः ॥४०
तमाह दक्षस्य मखं विनाशय शिवोऽस्त्विति ।
विनिन्द्य मां स यजते गङ्गाद्वारे गणेश्वर ॥४१
ततो बन्धुप्रयुक्तेन सिंहेनैकेन लीलया ।
वीरभद्रेण दक्षस्य विनाशमगमत् क्रतुः ॥४२
मन्युना चोमया सृष्टा भद्रकाली महेश्वरी ।
तया च सार्द्धं वृषभं समारुह्य ययौ गणः ॥४३
अन्ये सहस्रशो रुद्रा निसृष्टास्तेन धीमता ।
रोमजा इति विख्यातास्तस्य साहाय्यकारिणः ॥४४
शूलशक्तिगदाहस्ताष्टङ्कोपलकरास्तथा ।
कालाग्निरुद्रसंकाशा नादयन्तो दिशो दश ॥४५
सर्वे वृषासनारूढाः सभार्याश्चातिभीषणाः ।
समावृत्य गणश्रेष्ठं ययुर्दक्षमखं प्रति ॥४६　वें १.१५.४६

३७. –a) ब1 देवो, ते1 देव्याः (→देव्या). –b) का1 स देवप्रवरः, ब1 दे4 देव्या देववरः, ब3 देवो देववरं, दे2.8-10 न1 म1 मुवें. मुए. मुब. देवदेवः परः, द1 देवदेवं परः, ग्र1 देवदेववरः, ग्र2 देवदेवो वरं (→देवो देववरः); दे1 देवदेवः पितामहः. –c) न1 द1 रुद्रो, ग्र2 रुद्रः (→रुद्रं); ग्र2 दक्षं (→दक्ष-).

३८. का1. ab ⊙. –a) दे1.2.8-10 मुवें. मुए. °शिरसं क्रुद्धं, दे3 °शीर्षपादश्च, दे4 न1 द1 ग्र1.2 °शिरसं (ग्र2 °सा) क्रोधं, म1 °शिरसन्देवं (→°शीर्षपादश्च). –b) दे2 महाप्रभं (→महाभुजं). –c) दे2 °बाहुं (→°पाणिं). –d) ब3 दे3.4.6 ते1 युगान्तानिल°, न1 गुणां ताल° (→युगान्तानल°).

३९. –a) का1 ब3 दे3.5 ते1 दुष्प्रेक्षं (→दुष्प्रेक्ष्यं). –b) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. °धरं प्रभुम् (→°गदाधरं). –d) का1 ब2.3 दे4.5 भूतिभूषितं, दे6 भूतभूषणं, द1 ग्र1 भूरिभूषणं, ग्र2 हरिभूषणं (→भूतिभूषणम्); ब1 शार्ङ्गिभूतिविभूषणम्. –cd) महाप्रभुं दण्डहस्तं महानादं सशार्ङ्गिणं ।

दे1 पुस्तके ३९ श्लोकात्परं अधिकम्–

* भूतिभूषणसम्बन्धं महादेवमिवापरं ।

४०. –a) ब2 दे1.5.6 वीरभद्रं (→वीरभद्र). –b) का1 दे9 देवं देव° (→देवदेव°); ब1 दे3.5.6 °समद्विषं, ब2 न1 ते1 द1 ग्र1.2 °समत्विषं (→°समन्वितम्). –c) दे1.4 संजातमात्रो, ग्र2 स जातमानो (→स जातमात्रो). –d) ब1 पुरस्तस्थे (→उपतस्थे).

४१. –a) दे6 तामाह (→तमाह); ग्र2 मुखं (→मखं). –b) दे6 द1 विनाशाय (→विनाशय); का1 शिवे स्थितः, ब1 शिरस्थिति–, ब2.3 दे1 ग्र2 शिवस्त्विति, दे2.3.5 शिवे स्थितं (दे5 °तां), दे4 सिवस्थितं, दे6 शिविस्थितं, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. शिवोऽस्तु ते, ते1 शिवस्स्वयम्, द1 शिवं स्त्विति (→शिवोस्त्विति). –c) दे8-10 विनीय (→विनिन्द्य); दे4 यत्नेन, दे6 जयते (→यजते). –d) का1 ब1 दे3-6.9 गणेश्वरः (→गणेश्वर).

४२. –a) ब1.3 दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. ततो बन्ध (ब3 °न्धु) प्रमुक्तेन, ब2 ततो मन्युप्रयुक्तेन, दे2 ततो बन्धप्रयुक्तेन, + ततो बंधुविनिर्मुक्तो, दे3 ततो बन्धुं प्रयुक्तेन, दे4 ततो बंधनमुक्तेन, दे10 ततो बंधं प्रमुक्तेन, न1 ततो वधप्रमुक्तेन, ते1 ततो रुद्रप्रयुक्तेन, द1 ग्र2 तया वद्धः (ग्र2 बुद्ध) प्रमुक्तेन, ग्र1 तया मृगः प्रमुक्तेन, म1 त्वया बन्धविमुक्तेन. –b) दे1.2 सिंहेनैवेत्य, मुब. सिंहेनेवेत्य (→सिंहेनैकेन). –c) दे4 °भद्रेऽस्य (→°भद्रेण). –d) ब1 प्रभुः (→क्रतुः); दे10 विनाशगमनक्रतुः(?).

४३. –a) दे3 भो मया, दे6 चामया (→चोमया). –c) दे2 ते1 ऋषभं (→वृषभं). –d) दे4 द1 ग्र1.2 म1 ययुर्गणाः (→ययौ गणः).

४४. –a) दे4 अंगे (→अन्ये); ग्र1 रुद्र (→रुद्रा). –b) का1 निसृष्टास्, + निर्मितास्, दे5 निधृष्टास् (→निसृष्टास्). –c) दे4 रोमज्ञा इति, द1 ग्र1 योगज्ञा इति, म1 योगज्ञा योग- (→रोमजा इति); ग्र2 योगयज्ञा इति ज्ञाता. –d) ब2 अस्य, दे1 तत्र (→तस्य).

४५. –b) दे3.6 ट(दे3 वं) कोपन° दे8-10 मुवें. मुए. मुब. दण्डोपल°, न1 शंकोपल° (→टङ्कोपल°); दे1 धरास्तथा, दे5 °धरस्तथा, ते1 ग्र2 °करस्तदा (→°करास्तथा); ग्र2 कवकोज्वलकरस्तदा. –c) का1 ब2.3 दे3.5.6 °संकल्पा (→°सङ्काशा). –d) दे5 दशां, दे10 दिशः (→दश).

४६. –a) का1 ब1 दे5 वृषसमारूढाः, दे1.2.8-10 मुवें. मुए. मुब. वृषभमारूढा (दे1.2.10 °ढाः) (→वृषासनारूढाः). –b) का1 सभार्याश्चापि, ते1 सभार्यास्त्विति–, द1 ग्र1 म1 साहाय्यातिवि–(→सभार्याश्चाति–). –c) म1 समाहृत्य

वें१.१५.४७ सर्वे संप्राप्य तं देशं गङ्गाद्वारमिति श्रुतम् ।
ददृशुर्यज्ञदेशं तं दक्षस्यामिततेजसः ॥४७
देवाङ्गनासहस्राढ्यमप्सरोगीतनादितम् ।
वीणावेणुनिनादाढ्यं वेदवादाभिनादितम् ॥४८
दृष्ट्वा सहर्षिभिर्देवैः समासीनं प्रजापतिम् ।
उवाच भद्रया रुद्रैर्वीरभद्रः स्मयन्निव ॥४९
वयं ह्यनुचराः सर्वे शर्वस्यामिततेजसः ।
भागाभिलिप्सया प्राप्ता भागान् यच्छध्वमीप्सितान् ॥५०
अथ चेत् कस्यचिदियमाज्ञा मुनिसुरोत्तमाः ।
भागो भवद्भ्यो देयस्तु नास्मभ्यमिति कथ्यताम् ।
तं ब्रूताज्ञापयति यो वेत्स्यामो हि वयं ततः ॥५१
एवमुक्ता गणेशेन प्रजापतिपुरःसराः ।
देवा ऊचुर्यज्ञभागे न च मन्त्रा इति प्रभुम् ॥५२
मन्त्रा ऊचुः सुरान् यूयं तमोपहतचेतसः ।
ये नाध्वरस्य राजानं पूजयध्वं महेश्वरम् ॥५३
ईश्वरः सर्वभूतानां सर्वभूततनुर्हरः ।
पूज्यते सर्वयज्ञेषु सर्वाभ्युदयसिद्धिदः ॥५४
एवमुक्ता अपीशानं मायया नष्टचेतसः ।
न मेनिरे ययुर्मन्त्रा देवान् मुक्त्वा स्वमालयम् ॥५५

(→समावृत्य); का$_1$ गुणश्रेष्ठं, ब$_1$ गणसृष्टं, दे$_2$ गणश्रेष्ठा (→गणश्रेष्ठं). –d) दे$_2$ °गृहं (→°मखं).

४७. दे$_{8-10}$. ४७d-४९ a ⊙. –a) दे$_6$ सर्वं (→सर्वे); ग्र$_2$ संप्राप्त- (→संप्राप्य); द$_1$ देवेशं, ग्र$_2$ सन्देशं (→तं देशं). –b) ग्र$_2$ ग***मिति**. –c) ग्र$_2$ ***यंज्ञ° (→ददृशुर्यज्ञ°); दे$_{1.2.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. त्रै(→तं).

४८. दे$_6$. ४८a-५० b ⊙; दे$_{8-10}$. ⊙; दे$_3$. cd ⊙. –b)दे$_4$ °वादितं, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ °शोभितं (→°नादितं); म$_1$ अप्सरोभिश्च शोभितं. –c) दे$_1$ मुवें. मुए. मुब. वेणुवीणानिनादाढ्यां (दे$_1$ °द्यं), दे$_4$ वेणोर्वेणुविनोदाढ्यां, दे$_5$ ग्र$_2$ वीणावेणुविनादाढ्यं, द$_1$ ग्र$_1$ वीणावेणुविनोदाढ्यं. –d) ब$_3$ वेदवेदभि°, दे$_1$ वेदवेदाभि°, दे$_4$ वेदनाद्याभि°, न$_1$ वेदनादनि°, ग्र$_1$ म$_1$ वेदनादाभि°, ग्र$_2$ देववादवि° (→वेदवादाभि°).

४९. दे$_6$. ⊙ (द्र. ४८ पा. वि.); दे$_{8.10}$. a ⊙. –a) का$_1$ ब$_3$ दे$_{3.5}$ ते$_1$ महर्षिभिर्, ग्र$_2$ *हर्षिभिर् (→सहर्षिभिर्). –c) दे $_{8-10}$ मुवें. मुए. स प्रियो, ते$_1$ सहसा (→भद्रया); ते$_1$ रुद्रो (→रुद्रैः). –d) न$_1$ स्वयंनिव (→स्मयन्निव).

५०. दे$_6$. ab ⊙ (द्र. ४८ पा. वि.). –a) ब$_2$ शुद्धतराः (→ह्यनुचराः). –b) का$_1$ दे$_{1.4}$ सर्व° (→शर्व°). –c) ब$_1$ भागानां लिप्सया प्राप्ता, ब$_3$ भागाभिलिप्सया प्राप्तान्, दे$_{1.2}$ भागेश (दे$_2$ °छ) या वयं प्राप्ता, दे$_4$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ भागाभिला (दे$_4$ °लि)षया प्राप्ता, मुवें. मुए. भागार्थं लिप्सया भागान्, मुब. भागार्थं लिप्सया भागा. –d) ब$_3$ भागान् यच्छस्वमीप्सितान्, दे$_{8-10}$ मुब. भागान् यच्छत्वभी (दे$_{10}$ मुब. °मी) प्सितान्, मुवें. मुए. प्राप्ता यच्छत्वभीप्सितान्.

५१. ग्र$_1$. ⊙. –a) का$_1$ चेत् कस्य चैवेय, द$_1$ वाक्यस्य चिद्देयं, ग्र$_2$ म$_1$ वा कस्यचिद्देयं (→चेत् कस्यचिदियं). –b) दे$_4$ ग्राह्यो (→माया); ब$_1$ आजन्मनि सुरोत्तमाः, ब$_2$ आज्ञा मुनिवरोत्तमा, दे$_1$ मया मुनिसुरोत्तमाः, दे$_{2.8-10}$ मुवें. मुए. माया मुनिव(दे$_2$ °सु)रोत्तमाः, दे$_6$ भागयुक्तसुरोत्तमाः. –d) दे$_3$ [अ]सत्यं, द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ [अ]स्माकं (→[अ]स्मभ्यं). –e) दे$_4$ न$_1$ म$_1$ तं ब्रूयाज्ञापयति यो, द$_1$ तं ब्रूताज्ञापय नवो, ग्र$_2$ तं ब्रूतं ज्ञापयिष्यामि. –f) दे$_{8.9}$ विनंत्स्या (दे$_9$ °क्ष्या) मो, ते$_1$ योत्स्यामीह, ग्र$_2$ चेत् स्यामो हि (→वेत्स्यामो हि).

५२. –a) ब$_3$ दे$_6$ न$_1$ म$_1$ उक्त्वा (→उक्ता); ते$_1$ गणेशेन (च), ग्र$_2$ -गणेशानां (→गणेशेन). –b) दे$_4$ पुरःसरः, न$_1$ पुरः सदा, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ पुरोगमाः (→पुरःसराः). –c) ब$_1$ प्रमाणार्थो, दे$_4$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ प्रमाणं वो (दे$_4$ द$_1$ ग्र$_2$ °नो) (→यज्ञभागे); दे$_{1.2}$ प्रमाणं वै नो (दे$_2$ नैववो) भागे, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. प्रमाणं वो न जानीमो, ग्र$_1$ प्रमाणन्नो महाभाग. –d) ब$_1$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_1$ भाग- (द$_1$ ग्र$_1$ °गो), दे$_{2.8-10}$ मुवें. मुए. भागे (→न च); ब$_{2.3}$ द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ मुब. प्रभो, दे$_{3.6}$ ते$_1$ ग्र$_2$ प्रभुः (→प्रभुं); दे$_2$ मन्त्रा इति ब्रुवं प्रभुं.

५३. –a) दे$_{10}$ मंत्राक्तत, न$_1$ मन्त्रान्युचुः (→मन्त्रा ऊचुः); का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{8.10}$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. सुरा यूयं, दे$_4$ सुरानन्यास्, न$_1$ स चान्यूनं (→सुरान् यूयं); दे$_1$ सुरा यूयं महाभागास्. –d) दे$_4$ पूजयंति, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. पूजयेयुर्, ग्र$_2$ पूजयध्वे (→पूजयध्वं); का$_1$ दे$_5$ न(दे$_5$ त)हीश्वरं, ब$_{1.3}$ दे$_{3.6}$ महीधरं (→महेश्वरं); ते$_1$ यजिष्यथ नहीश्वरम्, द$_1$ म$_1$ पूजयध्वे नहीश्वरं, ग्र$_1$ पूजयध्वन्नचेश्वरं.

५४. म$_1$. cd ⊙. –b) दे$_{1.2.8\cdot10}$ न$_1$ मुवें. मुए. मुब. सर्वदेव° (→सर्वभूत°). –c) दे$_3$ पूज्यन्ते (→पूज्यते). –d). द$_1$ ग्र$_1$ सर्वाभ्युदयदोहरः, ग्र$_2$ सर्वज्ञोभ्युदयतो हरः.

दे$_4$. b; c मध्ये अधिकम्—
* पूज्यते सर्वयज्ञेषु सर्वभूततनुर्हरः ।

५५. –a) ब$_{1-3}$ दे$_{2.5.6.8.9}$ न$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. एवमुक्त्वा (→एवमुक्ता); दे$_1$ महेशस्य, दे$_{2.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. महेशानं (→अपीशानं); दे$_6$ एवमुक्त्वामुपासीनं, ग्र$_2$ एवप्रमुक्तमीशानं. –b) मुवें. मुए. मुब. °चेतनाः(→°चेतसः). –c) द$_1$ न नेमिरे, द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ नेमे नेमे (→न मेनिरे); दे$_1$ यजुन्मात्रा, ते$_1$ जहुर्मन्त्राः (→ययुर्मन्त्रा); ग्र$_2$ नेमे ययुर्नहा-

ततः स रुद्रो भगवान् सभार्यः सगणेश्वरः ।
स्पृशन् कराभ्यां ब्रह्मर्षिं दधीचं प्राह देवताः ॥५६
मन्त्राः प्रमाणं न कृता युष्माभिर्बलगर्वितैः ।
यस्मात् प्रसह्य तस्माद् वो नाशयाम्यद्य गर्वितम् ॥५७
इत्युक्त्वा यज्ञशालां तां ददाह गणपुंगवः ।
गणेश्वराश्च संक्रुद्धा यूपानुत्पाट्य चिक्षिपुः ॥५८
प्रस्तोत्रा सह होत्रा च अश्वं चैव गणेश्वराः ।
गृहीत्वा भीषणाः सर्वे गङ्गास्रोतसि चिक्षिपुः ॥५९
वीरभद्रोऽपि दीप्तात्मा शक्रस्योद्यच्छतःकरम् ।
व्यष्टम्भयददीनात्मा तथाऽन्येषां दिवौकसाम् ॥६०
भगस्य नेत्रे चोत्पाट्य करजाग्रेण लीलया ।
निहत्य मुष्टिना दन्तान् पूष्णश्चैवमपातयत् ॥६१
तथा चन्द्रमसं देवं पादाङ्गुष्ठेन लीलया ।
धर्षयामास बलवान् स्मयमानो गणेश्वरः ॥६२
बह्नेर्हस्तद्वयं छित्त्वा जिह्वामुत्पाट्य लीलया ।
जघान मूर्ध्नि पादेन मुनीनपि मुनीश्वराः ॥६३ वे१.१५.६५

मन्त्रा. –d) का$_1$ ब$_1$ दे$_{3.5.6}$ ते$_1$ ग्र$_2$ देवानुक्त्वा (दे$_3$ °क्ता), ब$_2$ देवांस्त्यक्त्वा, ब$_3$ देवान्त्यक्त्वा, दे$_4$ देवान्भुक्ता, दे$_{10}$ देवान्मुक्ता, द$_1$ देवान्मुक्तास् (→देवान्मुक्त्वा); ब$_3$ सुरालयं, दे$_3$ स्वमानयं (→स्वमालयम्).

५६. –a) का$_1$ समुद्रो, ब$_1$ सुभद्रो, ब$_{2.3}$ दे$_{1.3.5.6}$ न$_1$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. स भद्रो (→स रुद्रो); दे$_4$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ ततः स भगवा रुद्रः. –b) द$_1$ सहायः (→सभार्यः); ते$_1$ स्मयमानो गणेश्वरः. –c) दे$_{3.5}$ न$_1$ द$_1$ स्पृशत्, दे$_4$ इत्थं (→स्पृशन्); दे$_{4.6}$ ब्रह्मर्षि-, दे$_{8.10}$ मुवें. मुए. मुब. विप्रर्षि-, न$_1$ द$_1$ ब्रह्मर्षिर् (→ब्रह्मर्षिं). –d) दे$_2$ ग्र$_2$ दधीचि (→दधीचं) का$_1$ सह (→प्राह); ब$_1$ देवता, ब$_2$ देवतः, दे$_6$ देवतान्, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. देवहा (→देवताः).

५७. –a) दे$_5$ मन्त्रां (→मन्त्राः); दे$_{4.10}$ ते$_1$ कृताः (→कृता); न$_1$ प्रमाणं न कृता मन्त्रा. –b) दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. मुब. °दर्पितैः (→°गर्वितैः). –c) न$_1$ प्रसह्य, ते$_1$ प्रशंस्य (→प्रसह्य); का$_1$ दे$_5$ तस्मात्वां, दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. तस्माद्वो, न$_1$ तस्माद्वौ, द$_1$ तस्माद्वा, ग्र$_2$ तत्तस्मात्, म$_1$ तस्मान्नो (→तस्माद्वो). –d) का$_1$ दे$_5$ गर्हितं, ब$_3$ गर्हितान्, दे$_8$ गर्वितां, दे$_9$ गर्विनां, ते$_1$ गर्वितान्, + गर्वितम्, ग्र$_2$*र्वितं, मुवें. मुए. मुब. गर्वितान् (→गर्वितम्); म$_1$ नाशयन्त्यवगर्वितम्.

५८. –a) दे$_{1.3.4}$ द$_1$ ग्र$_1$ इत्युक्ता (→इत्युक्त्वा). –b) का$_1$ °शक्तं त्वां, ते$_1$ °शालां ता, दे$_3$ °शालाज्ञां, दे$_4$ °शीलां ता, दे$_6$ °शालान्नं (→°शालां तां); ग्र$_2$ इत्युक्त्वाथ यज्ञशालां. –c) दे$_6$ गणेश्वरश् (→गणेश्वराश्); दे$_2$ तु (→च). –d) ब$_2$ यूपानुत्क्षिप्य, दे$_5$ यूपारुत्पाट्य, दे$_6$ यूपान्युत्पाट्य (→यूपानुत्पाट्य).

५९. दे$_{4.8-10}$. ⊙. –a) ग्र$_1$ होतृश्च (→होत्रा च); दे$_1$ प्रस्तोता स*होतारं, दे$_2$ प्रस्तोता चैव होता च, ग्र$_2$ प्रास्तोता स सहोत्रा च. –b) का$_1$ सहोत्रैव, दे$_1$ अश्वं चै*, दे$_2$ अश्वं चैव, दे$_3$ आश्वञ्चैव, दे$_5$ अध्वर्युं च, द$_1$ म$_1$ ह्यश्वं चैव, ग्र$_1$ सभ्यांश्चैव, ग्र$_2$ ईश्वरञ्च (→अश्वञ्चैव); दे$_{1.5}$ ग्र$_2$ गणेश्वरः (→गणेश्वराः).

६०. –a) दे$_{1.4}$ दीप्ता*, ते$_1$ विश्वात्मा (→दीप्तात्मा). –b) का$_1$ शक्रस्यो स्वच्छवः(च्छ्वसतः) करं, ब$_2$ शक्रस्योद्यमृतः करं, दे$_1$ शक्रस्योद्यतकरं तदा, दे$_3$ शक्रस्योयच्छतः करं, दे$_4$ शक्रस्याद्याछित्वकरं, दे$_5$ शक्रस्योछ्वसतः करं, दे$_6$ शक्रस्योद्यछतष्करं, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. शक्रस्यैवोद्यतं करम्, ग्र$_{1.2}$ शक्रस्योद्यच्छतं (ग्र$_2$ तत्) करं (ग्र$_2$ °रः). –c) का$_1$ ब$_3$ व्यस्तंभयददीनात्मा, दे$_1$ विष्टंभयददीनात्मा, दे$_2$ व्यष्टम्भयं च दीनात्मा, द$_1$ व्यष्टम्भयै*दीनात्मा, ग्र$_2$ व्यष्टाभय तदीनात्मा. –d) ग्र$_1$ तथान्येष्टा, ग्र$_2$ तदा तेषां (→तथान्येषां).

६० श्लोकानन्तरं दे$_4$ अधिकम्—

* प्रस्योत्रो सहहेत्रा च ह्यध्वर्युं च गणेश्वरः ।
गृहीत्वा भीषणः सर्वान् गंगास्रोतसि चिक्षिपुः ।
दंष्ट्राकरालवदनो नखाग्रेण च लीलया ॥ (= ५९,६१b)

६१. दे$_4$. ६१a–६३b ⊙; दे$_6$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$. ६१c-६३b ⊙ (द्र. सं.); दे$_5$. cd ⊙. –a) दे$_6$ भगस्य नेत्रोनोत्पाट्व, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. भगनेत्रे तथोत्पाट्य, न$_1$ प्रहस्य नेत्रे चोत्पाट्व. –b) दे$_1$ कराग्रे हा तु, दे$_{2.5}$ कराग्रेण तु, ते$_1$ कराग्रेण*, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. कराग्रेणैव (→करजाग्रेण). –d) का$_1$ ब$_1$ दे$_1$ न$_1$ ते$_1$ पूष्णश्चैव न्य°, ब$_3$ पूष्णश्चैतान्य°, दे$_3$ पूष्णश्चैवान्य° (→पूष्णश्चैवम°).

६२. दे$_5$. ab ⊙; दे$_{4.6}$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ ⊙ (द्र. ६१ पा. वि.). –a) ते$_1$ यदा (→तथा); ब$_1$ ते$_1$ देव- (→देवं). –d) का$_1$ दे$_2$ स्मयमाणो, दे$_1$ स्व च भानोर् (→स्मयमानो); दे$_3$ गणेश्वरं, न$_1$ महेश्वरः (→गणेश्वरः).

६३. दे$_{4.6}$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$. ab ⊙ (द्र. ६१ पा. वि.). –a) का$_1$ धृत्वा (→छित्त्वा). –d) ग्र$_2$ मुनीनामपि (→मुनीनपि); का$_1$ ब$_1$ दे$_2$ ग्र$_2$ मुनीश्वरः, ते$_1$ मुनीश्वराः(रः)

वें.१.१५.६५ तथा विष्णुं सगरुडं समायान्तं महाबलः ।
विव्याध निशितैर्बाणैः स्तम्भयित्वा सुदर्शनम् ॥६४
समालोक्य महाबाहुरागत्य गरुडो गणम् ।
जघान पक्षैः सहसा ननादाम्बुनिधिर्यथा ॥६५
ततः सहस्रशो भद्रः ससर्ज गरुडान् स्वयम् ।
वैनतेयादभ्यधिकान् गरुडं ते प्रदुद्रुवुः ॥६६
तान् दृष्ट्वा गरुडो धीमान् पलायत महाजवः ।
विसृज्य माधवं वेगात् तदद्भुतमिवाभवत् ॥६७
अन्तर्हिते वैनतेये भगवान् पद्मसंभवः ।
आगत्य वारयामास वीरभद्रं च केशवम् ॥६८
प्रसादयामास च तं गौरवात् परमेष्ठिनः ।
संस्तूय भगवानीशः साम्बस्तत्रागमत् स्वयम् ॥६९
वीक्ष्य देवाधिदेवं तं साम्बं सर्वगणैर्वृतम् ।
तुष्टाव भगवान् ब्रह्मा दक्षः सर्वे दिवौकसः ॥७०
विशेषात् पार्वतीं देवीमीश्वरार्द्धशरीरिणीम् ।
स्तोत्रैर्नानाविधैर्दक्षः प्रणम्य च कृताञ्जलिः ॥७१
ततो भगवती देवी प्रहसन्ती महेश्वरम् ।
प्रसन्नमानसा रुद्रं वचः प्राह घृणानिधिः ॥७२

(→मुनीश्वराः). –cd) दे1 पादेन तु तथा मुष्टि मुनीन्नपि मुनीश्वरान्.

६४. –a) ब3 सगारुडं, ते1 च गरुडं, ग्र2 समारूढं (→सगरुडं). –b) दे2.8 महाबलं (दे8 °ला) (→महाबलः). –d) दे4 सदर्शनं (→सुदर्शनम्).

६५. –b) ब1 अगत्या, न1 चागत्य (→आगत्य); दे1 गरुडगणं, दे2 गरुडागलं, ग्र1 गरुडोगजाम् (°णम्) (→गरुडो गणम्). –c) दे1 सहसा भद्रं (→पक्षैः सहसा). –d) दे1 निनादांबु°, दे2 ननादान्मु°, दे10 ननादांशु° (→ननादाम्बु°); दे4 ननाद गरुड स्वयं.

६६. दे4.ab ⊙. –a) दे2 सहस्रसा (→सहस्रशो); दे2 भ(रु)द्रः, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. रुद्रः (→भद्रः). –b) न1 ससर्ग (→ससर्ज). –c) का1 दे1.4 वैनतेया (दे1 °य?) दप्यधिकान् (दे4 °तान्), दे2.5 वैनतेयादत्य(दे5 °द्य)धिकान्, दे3.6 द1 वैनतेयानभ्यधिकान्, ग्र2 वैनतेयादभ्यतिकारान्. –d) दे9.10 गरुडं तं(→गरुडं ते); दे4 प्रदुद्रुतुः, दे5 प्रदद्रुवुः (→प्रदुद्रुवुः).

६७. –a) दे5.10 न1 तां दृष्ट्वा, ग्र1 तन्दृष्ट्वा (→तान्दृष्ट्वा). –b) दे8.9 अपायत, दे10 पलायन, ग्र1 पलायन्ते, ग्र2 प्रपालयत (→पलायत); दे4 महाजलः, ग्र1 ते1 महाबलः (→महाजवः). –c) द1 योगी, ग्र1 म1 वेगी, ग्र2 वेत्ति (→वेगात्).

६७ श्लोकानन्तरं का1 दे1.5 अधिकम्—

11.* विसृष्टं वीरभद्रः स केशवं हीनविक्रमं ।
शूलमुद्यम्य वेगेन यावद्धन्तुं मनो दधे ।
महादेवविसृष्टं तं दधार पद्मसंभवः ।

[–1) दे1 विहर्तुं (→विसृष्टं); दे5 °विद्रुमं (→°विक्रमं). –3) दे5 ब्रह्मणा (→महादेव-); दे1 तच्च धाव (?) (→तं दधार).]

६८. –c) दे1 ग्र2 वर° (→वार°). –d) ते1 केशवः (→केशवम्); म1 प्रणिपत्य गणेश्वर.

६९. –b) न1 गौरवान् (→गौरवात्). –c) दे1 संस्तुत्य, दे2 संश्रुत्य, दे4 संश्रूय (→संस्तूय); दे8-10 मुवें. मुए. मुब. ईशं (→ईशः). –d) ब1 दे4 शांबस्, ब2 स्थाणुस्, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. शम्भुस् (→साम्बस्); दे2 तत्रामगत्स्वयं, ग्र1 तत्रागत स्वयं, ग्र2 तत्रागमं स्वयं (→तत्रागमत् स्वयम्). –cd) न1 संस्तूय च महायोगं प्रणिपत्य कृताञ्जलिः.

६९ श्लोकानन्तरं न1 अधिकम्—

12.* अथास्मिन्नंतरे देवो देवदेवो महेश्वरः ।
प्रसंनो भगवानीशः सोमस्तत्रागमत् स्वयं ।

७०. –a) का1 ब1 दे3-6 द1 ग्र1.2 म1 देवादि° (→देवाधि°). –b) ब1 दे4 शांबं, ब2 स हि, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. उमां, ते1 सोऽथ (→साम्बं); का1 ब1 दे6 सर्वगुणैर्वृतं, ब2 सर्वैर्गणैर्युतं, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. सर्वगणैर्वृताम् (दे10 °तः), ते1 सर्वगणेश्वरम्, द1 ग्र1.2 पूर्वगणैर्वृतम्, म1 भूतगणैस्मृतं (→सर्वगणैर्वृतम्). –c) दे10 तुष्टुवं (→तुष्टाव); दे1 बलवान् (→भगवान्); द1 ब्रह्म (→ब्रह्मा); दे4 अथ तुष्टाव भगवान्. –d) दे1.5 द1 ग्र1 म1 दक्षः सर्व-, दे4 ब्रह्मा सर्व-(→दक्षः सर्वे).

७१. –a) द1 म1 पार्वती (→पार्वतीं). –b) दे5 °शरीरणीं, दे6 °शरीरिणां (→°शरीरिणीम्). –c) न1 दक्ष (→दक्षः).

७२. –b) ते1 महेश्वरी (→महेश्वरम्); दे1 प्रसन्ना तु महेश्वरी. –c) ब2 दे1.2.4.6.8-10 न1 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. °मनसा, ते1 द1 ग्र1 म1 °मानसं (→°मानसा). –d) दे10 रवः प्राण- (→वचः प्राह); दे4 घृतां निधिः, दे6 मृणानिधिः, न1 घृणानिधि, द1 ग्र2 म1 कृपानिधिः, ग्र1 कृताञ्जलिः+कृपानिधिः (→घृणानिधिः).

त्वमेव जगतः स्रष्टा शासिता चैव रक्षकः ।
अनुग्राह्यो भगवता दक्षश्चापि दिवौकसः ॥७३

ततः प्रहस्य भगवान् कपर्दी नीललोहितः ।
उवाच प्रणतान् देवान् प्राचेतसमथो हरः ॥७४

गच्छध्वं देवताः सर्वाः प्रसन्नो भवतामहम् ।
संपूज्यः सर्वयज्ञेषु न निन्द्योऽहं विशेषतः ॥७५

त्वं चापि शृणु मे दक्ष वचनं सर्वरक्षणम् ।
त्यक्त्वा लोकैषणामेतां मद्भक्तो भव यत्नतः ॥७६

भविष्यसि गणेशानः कल्पान्तेऽनुग्रहान्मम ।
तावत् तिष्ठ ममादेशात् स्वाधिकारेषु निर्वृतः ॥७७

एवमुक्त्वा स भगवान् सपत्नीकः सहानुगः ।
अदर्शनमनुप्राप्तो दक्षस्यामिततेजसः ॥७८

अन्तर्हिते महादेवे शंकरे पद्मसंभवः ।
व्याजहार स्वयं दक्षमशेषजगतो हितम् ॥७९

ब्रह्मोवाच ।❀

किं तवापगतो मोहः प्रसन्ने वृषभध्वजे ।
यदाचष्ट स्वयं देवः पालयैतदतन्द्रितः ॥८०

सर्वेषामेव भूतानां हृद्येष वसतीश्वरः ।
पश्यन्त्येनं ब्रह्मभूता विद्वांसो वेदवादिनः ॥८१

स आत्मा सर्वभूतानां स बीजं परमा गतिः ।
स्तूयते वैदिकैर्मन्त्रैर्देवदेवो महेश्वरः ॥८२　वें.१.१५.८४

---

७३. –a) ब$_{3}$ जगता श्रे(सृ)ष्टा, दे$_{1.5}$ जगतां स्रष्टा, दे$_{2}$ जगता श्रेष्ठ, दे$_{6.10}$ म$_{1}$ जगतः सृष्टा (→जगतः स्रष्टा). –b) दे$_{3.5}$ शास्त्रासि, न$_{1}$ चासिता, ते$_{1}$ मानिता (→शासिता); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. रक्षिता (→रक्षकः); ग्र$_{1}$ शास्ता चैवाहि रक्षकः. –c) ते$_{1}$ सोऽनुग्राह्यो, ग्र$_{1}$ अनुग्राह्या(ह्यो) (→अनुग्राह्यो). –d) ग्र$_{2}$ दक्षेणापि (→दक्षश्चापि).

७४. –a) न$_{1}$ प्रहास्य (→प्रहस्य). –c) न$_{1}$ प्रणतीं (→प्रणतान्). –d) दे$_{1.2}$ प्रचेतसं (→प्राचेतसं); दे$_{2}$ इतो (→अथो).

७५. –a) ब$_{3}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ गच्छध्वन् (→गच्छध्वं); दे$_{4}$ सर्वो (→सर्वाः). –b) दे$_{2}$ भगवानहं (→भवतामहम्). –c) का$_{1}$ ब$_{3}$ दे$_{3.5.6}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ संपूज्य (→संपूज्यः); दे$_{1}$ पूज्यः सर्वस्य यज्ञेषु. –d) का$_{1}$ ना निंद्योहं, दे$_{2}$ न भिद्योहं (→न निन्द्योऽहं); दे$_{4}$ विशेषितः, ते$_{1}$ विशे(ष)षितः (→विशेषतः).

७६. –b) दे$_{5.6}$ °रक्षणां, म$_{1}$ °दक्षणं (→°रक्षणम). –c) दे$_{1.3}$ त्यक्ता (→त्यक्त्वा); द$_{1}$ म$_{1}$ लोकेषणां, ग्र$_{1}$ लोकेक्षणां, ग्र$_{2}$ लोकेर्षिणां (→लोकैषणां); दे$_{8.9}$ एनां, ग्र$_{2}$ एतं (→एतां).

७७. –a) दे$_{1}$ भवि * सि, दे$_{4-6}$ न$_{1}$ म$_{1}$ भविष्यति (→भविष्यसि); द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ गणाध्यक्षः (→गणेशानः). –b) दे$_{3}$ कल्पान्ते तु ग्रहान्मम, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ कल्पान्ते मदनुग्रहात्. –c) ग्र$_{1.2}$ मामतिष्ठं (ग्र$_{2}$ ष्ठां), म$_{1}$ मावतिष्ठ (→तावत्तिष्ठ); द$_{1}$ मावतिष्ठ समादेशात्. –d) ब$_{2}$ निव्रतः, दे$_{6}$ निवृतः, ग्र$_{1.2}$ नित्यशः (→निर्वृतः); ब$_{3}$ स्वाधिकारस्व निवृतः, दे$_{1}$ स्वाधिकारे सु(मु)निर्वृतः, द$_{1}$ स्वाधिकारेष्वनित्यशः, म$_{1}$ साधिकारेषु नित्यशः.

७८. –a) दे$_{1.3.10}$ उक्ता (→उक्त्वा); का$_{1}$ दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. तु, न$_{1}$ [अ]थ (→स). –b) दे$_{10}$ सहामनुः, ग्र$_{1}$ सहानुगाः (→सहानुगः).

७९. –a) दे$_{10}$ अन्तर्हितो, ग्र$_{1}$ अन्तस्थिते (→अन्तर्हिते). –b) दे$_{4}$ शंकरो (→शंकरे). –c) दे$_{10}$ द$_{1}$ व्याजहारः (→व्याजहार); ग्र$_{2}$ दक्षः (→दक्षं). –d) ग्र$_{2}$ अशेषं (→अशेष-).

❀ दे$_{1}$ ब्रह्म उवाच; न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ ब्रह्मा.

८०. –a) दे$_{1.5}$ किं तवोपगतो, दे$_{3}$ किन्तवाप्यागतो, दे$_{4}$ किं तवोपगता, दे$_{8}$ किं च यं भवतो, दे$_{9}$ किं त्वयं भवतो, दे$_{10}$ किं त्वहं भवतो, ते$_{1}$ किं तवाद्यगतो, द$_{1}$ ग्र$_{1}$ किं तवापहृतो, ग्र$_{2}$ म$_{1}$ किन्तवा (म$_{1}$ °वो) हि (म$_{1}$ °हृ) तो, मुवें. मुए. मुब. किञ्चायं भवतो (→किं तवापगतो). –c) दे$_{1}$ यदाचष्टे, दे$_{4}$ यथाचष्टः, दे$_{8.9}$ न$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. यदा च स, दे$_{10}$ यदा च*, द$_{1}$ यथा रुचि, ग्र$_{1}$ यथा राज्यं, ग्र$_{2}$ यथा राजा, म$_{1}$ यथा राजन् (→यदाचष्ट); दे$_{4}$ देवाः, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ देव (→देवः). –d) ब$_{1}$ पादायैतद्, दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. मुब. पालये त्वां, दे$_{10}$ पालयित्वा, म$_{1}$ पालयैनं (→पालयैतद्); दे$_{6}$ पालयैततदंन्नितः, ग्र$_{2}$**येततन्द्रितः.

८१. –b) दे$_{1.5}$ हृद्देश, दे$_{3.6}$ कृत्येष, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ हृदये (→हृद्येष); दे$_{1.2.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. परमेश्वरः (→वसतीश्वरः); दे$_{4}$ हृद्यो वर्णं सतीश्वरः, दे$_{10}$ सबीजं परमा गतिः. –c) ब$_{1}$ पश्यन् देवं, दे$_{1}$ न$_{1}$ पश्यन्त्यैनं, दे$_{6}$ पश्यन्त्येव, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. पश्यन्ति यं (→पश्यन्त्येनं); का$_{1}$ ब$_{3}$ दे$_{3.5.6}$ महा° (→ब्रह्म°).

८२. –a) ब$_{2}$ दे$_{4}$ ह्यात्मा, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. चात्मा (→आत्मा). –b) ते$_{1}$ स वीर्यं (→सबीजं); ब$_{1}$ सर्व-

वें.१.१५.८४ तमर्चयति यो रुद्रं स्वात्मन्येकं सनातनम् ।
चेतसा भावयुक्तेन स याति परमं पदम् ॥८३
तस्मादनादिमध्यान्तं विज्ञाय परमेश्वरम् ।
कर्मणा मनसा वाचा समाराधय यत्नतः ॥८४
यत्नात् परिहरेशस्य निन्दामात्मविनाशनीम् ।
भवन्ति सर्वदोषाय निन्दकस्य क्रिया यतः ॥८५
यस्तवैष महायोगी रक्षको विष्णुरव्ययः ।
स देवदेवो भगवान् महादेवो न संशयः ॥८६
मन्यन्ते ये जगद्योनिं विभिन्नं विष्णुमीश्वरात् ।
मोहादवेदनिष्ठत्वात् ते यान्ति नरकं नराः ॥८७
वेदानुवर्तिनो रुद्रं देवं नारायणं तथा ।
एकीभावेन पश्यन्ति मुक्तिभाजो भवन्ति ते ॥८८
यो विष्णुः स स्वयं रुद्रो यो रुद्रः स जनार्दनः ।
इति मत्वा यजेद् देवं स याति परमां गतिम् ॥८९
सृजत्येतज्जगत् सर्वं विष्णुस्तत् पश्यतीश्वरः ।
इत्थं जगत् सर्वमिदं रुद्रनारायणोद्भवम् ॥९०
तस्मात् त्यक्त्वा हरेर्निन्दां विष्णावपि समाहितः ।
समाश्रयेन्महादेवं शरण्यं ब्रह्मवादिनाम् ॥९१

वीर्यपरागतिः. –c) ब1 दे3.5 द1 सूयते, ब2 दे1 ग्र2 श्रूयते, न1 सूयते (→स्तूयते). –d) ते1 देवैर् (→देव-).

८३. –a) दे1.8.10 मुवें. मुए. मुब. तमर्चयन्ति ये, दे2 तमर्चयो रुद्रं, दे4 तमर्चयति ये, ग्र2 तमर्चयन्ति यो (→तमर्चयति यो). –b) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. स्वात्मना च (→स्वात्मन्येकं); ब1 स्वात्मन्येकं****. –c) ब2 भाग°, द1 भव° (→भाव°). –d) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. ते यान्ति (→स याति); ब2 परमाङ्गतिः, ग्र2 परमां पतिं (→परमं पदम्).

८४. म1. ८४a-८५b ⊙; ग्र1. cd ⊙. –a) दे1 अनाद्य° (→अनादि°). –d) ब2 साचिरं, ते1 तत्वतः (→यत्नतः); न1 सम****त्नतः.

८५. म1. ab ⊙ (द्र. ८४ पा. वि.); दे1. ८५b-८६c ⊙. –a) द1 ग्र1 तस्मात् (→यत्नात्); दे1 °हरेत्सस्यक्, दे4 °हरेद्वश्यं, द1 ग्र1.2 °हरावश्यं (→°हरेशस्य); ते1 त्यक्त्वा परं महेशस्य. –b) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. स्वात्म° (→आत्म°); ब2 दे4 ते1 °विनाशिनीम् (→°विनाशनीम्); ब3 निन्दामायुविनाशिनीं. दे2 निन्दामात्माविनाशिनीं, ग्र3 निन्दात्मकविनाशिनीं. –c) न1 °दोषायां (→°दोषाय). –d) दे5 निंदकस्य, न1 निन्दकस्य, + शिथिलस्य, ते1 निंदकानां (→निन्दकस्य); ब1 दे2.8.9 मुवें. मुए. मुब. क्रिया हिताः, ब2 क्रियारतः, दे3 क्रिया यज्ञः, दे10 क्रिया हताः (→क्रिया यतः).

८६. दे1. abc ⊙ (द्र. ८५ पा. वि.). –a) का1 यस्तवैषा, ब2 यस्तवैव, दे4 यस्त्ववैष, दे8.9 मुवें. मुए. मुब. यस्तु चैष, दे10 यैस्तु चैष (→यस्तवैष). –b) दे3 रञ्जको (→रक्षको). –c) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. स देवो भगवान् रुद्रो. –d) दे4 महादेवात्र, दे5 महादेवेन (→महादेवो न); दे2 न संशयः, + महेश्वरः (→न संशयः).

८७. दे1 ग्र2 म1. cd ⊙. –a) ग्र2 मन्यते (→मन्यन्ते); ब3 दे4.6 यो, द1 म1 यं (→ये). –b) दे1 विभिन्नां (→विभिन्नं); दे10 विष्णुर् (→विष्णुं); न1 ईश्वरा, ग्र1 ईश्वरम् (→ईश्वरात्). –c) ब1 महा**दनिष्ठत्वात्, ब3 मोहादवेदनिष्ठात्मा, दे1 भेदवेदवनिष्टत्वात्, दे4 महादेवस्यनिष्टत्वात्, दे10 महादेवेदनिष्टत्वा (?). –d) ब1 नरकान् (→नरकं). –cd) ग्र1 ते महाघोरसंसारे पतन्त्येव न संशयः.

८८. –a) का1 दे2.3.5.6 ये चानुवर्त्तिनो, ब1 वेदार्थवर्त्तिनो, ब3 ये वा स्ववृत्तिनो, दे4 वेदावुद्वत्तिनो, दे10 वेदानुवर्तिनं, ते1 ग्र2 देवानुवर्तिनो, द1 महादेवं यथा (→वेदानुवर्तिनो); म1 महादेवानुवर्तिनो. –b) म1 रुद्रं (→देवं). –c) ब2 दे1 ते1 एक-, द1 ग्र1.2 म1 एवं (→एकी-); दे1 पश्यंन्ते, (→पश्यन्ति). –d) दे1 मुक्तिभावो, दे8 मुक्ति भाजो, म1 मूर्तिभाजो (→मुक्तिभाजो); म1 भजंति (→भवन्ति).

८९. –b) दे1 यो (तु) रुद्रः, म1 यो विष्णुः (→यो रुद्रः). –c) दे1 भजेदेवं, दे2.5 ते1 यजेदेवं, दे4.8-10 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. भजेद्देवं, न1 भवेद्देवं (→यजेद्देवं).

९०. –a) ब1 मुवें. मुए. मुब. सृजत्येष, ब3 सृजन्त्येतत्, दे1.2.8.9 सृजत्येव (दे2 °वं), दे4 सृज्यते तत्, दे6 सृजत्येत (?), ग्र2 सृजते तत् (→सृजत्येतत्). –b) ब2 दे1 तस्यार्द्धमीश्वरः, दे8-10 तस्य महेश्वरः (→तत् पश्यतीश्वरः). –d) ब1 न1 रुद्र (न1 °द्र) नारायणात्मकं, दे9.10 जगन्नारायणोद्भवम्, ग्र2 रुद्रनारायणो भवं.

९१. –a) दे1 तस्माद्यत्नात्, दे3 तस्मात्त्यक्ता, दे4 तस्मात्त्य * (→तस्मात्त्यक्त्वा); दे5 हरे **, दे10 हरं नित्यं, न1 ग्र2 हरौ निंदां (→हरेर्निन्दां). –b) ब1 विष्णवेपि, दे3.6 विष्णोरपि, दे5 विष्णोवपि, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. हरे चापि (→विष्णावपि). –c) दे4.5.8.9 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब.

उपश्रुत्याथ वचनं विरिञ्चस्य प्रजापतिः ।
जगाम शरणं देवं गोपतिं कृत्तिवाससम् ॥९२
येऽन्ये शापाग्निनिर्दग्धा दधीचस्य महर्षयः ।
द्विषन्तो मोहिता देवं संबभूवुः कलिष्वथ ॥९३
त्यक्त्वा तपोबलं कृत्स्नं विप्राणां कुलसंभवाः ।
पूर्वसंस्कारमाहात्म्याद् ब्रह्मणो वचनादिह ॥९४
मुक्तशापास्ततः सर्वे कल्पान्ते रौरवादिषु ।
निपात्यमानाः कालेन संप्राप्यादित्यवर्चसम् ।
ब्रह्माणं जगतामीशमनुज्ञाताः स्वयंभुवा ॥९५
समाराध्य तपोयोगादीशानं त्रिदशाधिपम् ।
भविष्यन्ति यथा पूर्वं शंकरस्य प्रसादतः ॥९६
एतद् वः कथितं सर्वं दक्षयज्ञनिषूदनम् ।
शृणुध्वं दक्षपुत्रीणां सर्वासां चैव संततिम् ॥९७ वें१.१५.९९

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे चतुर्दशोऽध्यायः ॥१४॥

समाश्रय (→समाश्रयेन्). –d) दे1 शरणं (→शरण्यं); का1 °वादिनीं, ब3 दे2.4.6 म1 °वादिनं (→°वादिनाम्).

९२. –a) का1 दे10 उपश्रुत्वाथ, दे1 पुनः श्रुत्वाथ, दे4 उपसृत्याद्य, दे5 उपकृत्याथ, ग्र2 इ ** त्याथ (→उपश्रुत्याथ). –b) दे1.4 विरिंच्यस्य (?), दे2.9.10 मुवें. मुए. मुब. विरंचस्य, दे6 विरिंचिस्य (?), द1 वैरोचस्य, ग्र1 म1 वैराजस्य (→विरिंचस्य); का1 प्रजापते, ब3 दे3.6 प्रजापतेः (→प्रजापतिः). –d) ते1 योगिनं (→गोपतिं).

९३. –a) दे3 °निर्दग्ध्वा (→°निर्दग्धा). –b) ब2 महात्मनः (→महर्षयः). –c) ब1 मोहिताः सर्वे (→मोहिता देवं); दे1 विद्विषंतो मोहतः देवं, न1 विषंतो मोहितो देवं. –d) दे6 कलिस्तथा, ते1 कलिष्वधः, ग्र2 कलिष्यथ (→कलिष्वथ); दे1 बभूवुः कलिकल्मषाः.

का1 दे1.5 पुस्तकेषु ९३. c, d मध्ये अधिकम्—
* शरण्यं ब्रह्मवादिनां उपश्रुत्याथ वचनं
(=९१d-९२a)

९४. –a) दे1.3 त्यक्ता (→त्यक्त्वा); ब3 दे3 द1 ग्र1. °वनं (→°बलं); दे2 सर्वं (→कृत्स्नं); ब2 देवसंभवः (→कुलसंभवाः). –c) दे1 महात्म्यं (?), न1 माहात्म्यां (→माहात्म्यात्).

९५. –a) ब1 मुक्तपाशास्, ब2 मुक्तशापात्, ब3 ते1 मुक्तपापास्, दे1 न1 मुक्तपाशस्, ग्र2 मुक्ताशापात् (→मुक्तशापास्). –b) दे1 शंकरस्य प्रसादतः. –c) ब3 ते1 निपात्यमाना, दे1 निपत्यमानाः, दे4 विपात्यमानोथ, ग्र2 ** त्यमा * (→निपात्यमानाः). –d) दे5 म1 संप्राप्तादित्य°, ते1 संप्राप्तानन्त° (→संप्राप्यादित्य°). –e) ब1 ब्राह्मणा, ब3 दे6 ब्राह्मणं, दे1.3 ब्राह्मणां, द1 ग्र1.2 म1 ब्रह्मणा (→ब्रह्माणं). –f) का1 अर्थं ज्ञात्वा, ब1 दे4 न1 द1 ग्र1 म1 अनुज्ञाता, ते1 अनुज्ञाषु (ता) (→अनुज्ञाताः); दे3.6 स्वयंभुवाः (दे6 °वः), दे4 स्वयंभुव (→स्वयंभुवा).

९६. –a) म1 समारुध्य (→समाराध्य); दे4.10 न1 ततो (→तपो). –b) दे2 अमराधिपं (→त्रिदशाधिपम्). –c) ब3 तथा (→यथा); ग्र2 भ **** था पूर्वं.

९७. –b) दे4 °प्रज्ञ° (→°यज्ञ°); ब2 °विनाशनं (→°निषूदनम्). –c) ब1-3 दे1.3.6 ते1 °पुत्राणां (→°पुत्रीणां). –d) का1 ब1.3 दे3.6 न1 ते1 पूर्वेषां चैव, दे1 पूर्वेषां चेह, दे4 द1 ग्र1 म1 पूर्वासां चैव, दे8-10 सर्वासां चेह (→सर्वासां चैव).

पुष्पिका—

पुराणनाम—का1 दे1.2.5.8-10 ग्र1.2 मुवें. मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे, ब1 इत्यादिपुराणे कौर्म्मे, ब2.3 दे3.6 म1 इति कूर्मपुराणे, दे4 ते1 इत्यादिमहापुराणे श्रीकू (ते1 °कौ)र्मे, न1 द1 इति श्रीकौ (द1 °कू)र्मे, मुब. इति श्रीकौर्म्मे महापुराणे पूर्वभागे. **अध्यायनाम—**ब2 दे4 ते1 द1 ग्र1 म1. ⊙; का1 ब1.3 दे3.5.6 दक्षयज्ञम (ब3 °क)थने, दे1 दक्षयज्ञविध्वंसने, दे2 दक्षयज्ञविध्वंसनं नाम, दे8.9 दक्षयज्ञविध्वंसः, दे10 दक्षयज्ञविध्वंसं नाम, न1 दक्षयज्ञप्रमथनो नाम, ग्र2 दक्षयज्ञ ** सो नाम, मुवें. मुए. मुब. दक्षयज्ञविध्वंसो नाम. **अध्यायसंख्या—**ब2 दे6. ⊙; का1 ब1.3 दे3 न1 ते1 त्रयोदशोऽध्यायः, दे1.10 मुवें. मुए. मुब. पञ्चदशोऽध्यायः ॥१५॥, दे2.5.8-10 द1 ग्र1.2 म1 पञ्चदशोऽध्यायः, दे4 त्रयोदशोऽध्यायः ॥१३॥

१५

सूत उवाच ।❀

वें.१.१६.१ प्रजाः सृजेति व्यादिष्टः पूर्वं दक्षः स्वयंभुवा ।
ससर्ज देवान् गन्धर्वान् ऋषींश्चैवासुरोरगान् ॥१
यदास्य सृजमानस्य न व्यवर्द्धन्त ताः प्रजाः ।
तदा ससर्ज भूतानि मैथुनेनैव धर्मतः ॥२
असिक्न्यां जनयामास वीरणस्य प्रजापतेः ।
सुतायां धर्मयुक्तायां पुत्राणां तु सहस्रकम् ॥३
तेषु पुत्रेषु नष्टेषु मायया नारदस्य सः ।
षष्टिं दक्षोऽसृजत् कन्या वैरण्यां वै प्रजापतिः ॥४
ददौ स दश धर्माय कश्यपाय त्रयोदश ।
विंशत् सप्त च सोमाय चतस्रोऽरिष्टनेमिने ॥५
द्वे चैव बहुपुत्राय द्वे कृशाश्वाय धीमते ।
द्वे चैवाङ्गिरसे तद्वत् तासां वक्ष्येऽथ विस्तरम् ॥६
अरुन्धती वसुर्जामी लम्बा भानुर्मरुत्वती ।
संकल्पा च मुहूर्ता च साध्या विश्वा च भामिनी ॥७
धर्मपत्न्यो दश त्वेतास्तासां पुत्रान् निबोधत ।
विश्वाया विश्वदेवास्तु साध्या साध्यानजीजनत् ॥८

❀ ग्र$_{1.2}$. ⊙; न$_{1}$ सूतः, ते$_{1}$ श्रीशिवः सूतः; द$_{1}$ श्रीसूत उवाच; म$_{1}$ श्री सूतः.

१. –a) ब$_{1}$ दे$_{1.6}$ प्रजा (→प्रजाः); दे$_{1 \, 8.10}$ मुवें. मुए. मुब. संदिष्टः (दे$_{8}$ °ष्टा), दे$_{4}$ व्यादिष्टं, ते$_{1}$ ह्यादिष्टः, द$_{1}$ व्यादिष्टा (→व्यादिष्टः). –b) दे$_{5}$ °भुवः (→°भुवा). –c) दे$_{1.2}$ देव-, दे$_{5}$ देवा (→देवान्). –d) का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{5}$ °सुरोत्तमान् (→°सुरोरगान्); दे$_{1}$ ऋषीश्चैव महोरगान्, दे$_{2}$ महर्षींश्च महोरगान्, दे$_{3.6}$ ऋषीश्चैवाप्सरोगणान्.

२. –a) ब$_{2.3}$ दे$_{2-6}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ सृज्य°, द$_{1}$ जय°, ग्र$_{1}$ म$_{1}$ यज° (→सृज°); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. यदास्य सृजतः पूर्वं, ग्र$_{2}$ दक्षस्य सृजमानस्य. –c) दे$_{2}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ तथा (→तदा). –d) दे$_{4}$ मैथुनेनेव (→मैथुनेनैव); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. सर्वतः (→धर्मतः); दे$_{1}$ मिथुनेन प्रजापतिः.

३. दे$_{6}$ म$_{1}$. ३c–४d ⊙ (द्द. सं.). –a) ब$_{1.3}$ दे$_{3.6}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. अशिक्न्यां, दे$_{1}$ अशिक्त्वा, दे$_{4}$ अशिक्यां, दे$_{5}$ असिन्क्यां, दे$_{8.10}$ अशक्त्वां, दे$_{9}$ अशक्त्यां, ग्र$_{2}$ अदित्यां (→असिक्न्यां). –b) दे$_{1}$ वीरण्यस्य (→वीरणस्य).

४. दे$_{6}$ म$_{1}$. ⊙ (द्र. ३ पा. वि.). –a) दे$_{10}$ पुष्टेषु (→पुत्रेषु). –b) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. तु, ते$_{1}$ सः,+नः (→सः). –c) का$_{1}$ दे$_{1.4}$ षष्टि दक्षो, ब$_{1}$ षष्टिर्दक्षो (→षष्टिं दक्षो); का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{3.10}$ न$_{1}$ ग्र$_{1}$ कन्यां (→कन्या[ः]). –d) का$_{1}$ ब$_{1.3}$ दे$_{2-5}$ ते$_{1}$ ग्र$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. वैरिण्यां, दे$_{1}$ द$_{1}$ वीरि (द$_{1}$ °र) ण्यां, ग्र$_{2}$ वैरणां (→वैरण्यां); दे$_{8}$ हि, ब$_{2}$ च (→वै); न$_{1}$ वैरिण्यायां (→वैरण्यां वै); दे$_{2}$ °पति, दे$_{3}$ °पतेः (→°पतिः).

५. –a) दे$_{1}$ सुददौ, दे$_{5}$ दद्य (?) (→ददौ); का$_{1}$ ब$_{1.3}$ दे$_{4.5}$ ग्र$_{2}$ च (→स); न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ दश च (→स दश). –b) न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ काश्यपाय (→कश्यपाय). –c) म$_{1}$ सः (→च); दे$_{1-3.6}$ सप्तविंश(दे$_{1}$ °या)ति (दे$_{3}$ °तिं) सोमाय. –d) ब$_{1}$ °नेमिरे, दे$_{8-10}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ मुवें. मुए. मुब. °नेमये (→°नेमिने).

६. –a) दे$_{1}$ चैक (?) (→चैव). –b) का$_{1}$ कृशास्वाय, ब$_{3}$ कृशाषाय, न$_{1}$ भृताश्वाय, ग्र$_{2}$ कृशाश्वाया- (→कृशाश्वाय); दे$_{4}$ कृयायश्चायधीमते, दे$_{10}$ इक्ष्वशश्वाय धीमते. –c) ग्र$_{2}$ तत्त्वं (→तद्वत्); ब$_{1}$ द्वे चैवाङ्गिरसते द्वत् (?), न$_{1}$ द्वे चैवाङ्गिरस-रेतद्वत् (?). –d) दे$_{4}$ वक्ष्ये प्र-, द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ वक्ष्यामि (→वक्ष्येऽथ); ग्र$_{2}$ यावद्वक्षथ विस्तरम्.

६. श्लोकस्य स्थाने ते$_{1}$ पाठः—

द्वै चैव बहुपुत्राय द्वे चे (चै ?)वाङ्गिरसे तथा ।
द्वे कृशाश्वाय विदुषे तासां वक्ष्येऽथ विस्तरम् ॥

७. –a) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. मरुत्वती, ते$_{1}$ अरुण्वती (→अरुन्धती); ब$_{1.2}$ दे$_{2-6.8-10}$ न$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. यामी (→जामी). –b) का$_{1}$ तुम्बा, दे$_{2}$ द$_{1}$ अम्बा, दे$_{10}$ रम्भा (→लम्बा); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. अरुन्धती (→मरुत्वती); न$_{1}$ म$_{1}$ लम्बभा (म$_{1}$ °हा)नुर्मरुत्वती, ग्र$_{2}$ अम्बचानुभरीद्वती. –ab) दे$_{1}$ अरुन्धती सुवीर्यासु सुवला भानुमरुन्धती. –d) दे$_{1}$ संध्या (→साध्या); दे$_{4}$ विश्व च, ग्र$_{1}$ विश्वाश्च, (→विश्वा च); का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{3.5}$ भाविनी (→भामिनी); ग्र$_{2}$ साध्या विश्वेशभाविनी.

८. –c) दे$_{3.6}$ ते$_{1}$ विश्वाया, ग्र$_{2}$ विश्वाय, म$_{1}$ विश्वधा (→विश्वाया); दे$_{3}$ म$_{1}$ विश्वदेवांस्तु, ते$_{1}$ विश्वदेवास्स्युः

मरुत्वन्तो मरुत्वत्यां वसवोऽष्टौ वसोः सुताः ।
भानोस्तु भानवश्चैव मुहूर्ता वै मुहूर्तजाः ॥९
लम्बायाश्चाथ घोषो वै नागवीथी तु जामिजा ।
पृथिवी विषयं सर्वमरुन्धत्यामजायत ।
संकल्पायास्तु संकल्पो धर्मपुत्रा दश स्मृताः ॥१०
आपो ध्रुवश्च सोमश्च धरश्चैवानिलोऽनलः ।
प्रत्यूषश्च प्रभासश्च वसवोऽष्टौ प्रकीर्तिताः ॥११

आपस्य पुत्रो वैतण्डश्च: श्रमः श्रान्तो धुनिस्तथा ।
ध्रुवस्य पुत्रो भगवान् कालो लोकप्रकालनः ॥१२
सोमस्य भगवान् वर्चा धरस्य द्रविणः सुतः ।
पुरोजवोऽनिलस्य स्यादविज्ञातगतिस्तथा ॥१३
कुमारो ह्यनलस्यासीत् सेनापतिरिति स्मृतः ।
देवलो भगवान् योगी प्रत्यूषस्याभवत् सुतः ।
विश्वकर्मा प्रभासस्य शिल्पकर्ता प्रजापतिः ॥१४ वें१.१६.१६

(→विश्वदेवास्तु); दे$_{1.2.4.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. विश्वे देवास्तु विश्वायां.

९. –a) ब$_{1}$ अरुन्धतीस्त्वरुन्धत्या, दे$_{1.4}$ अरुंधता (दे$_{1}$ त्यां) ह्यरुंधत्या (दे$_{1}$ °त्यां), दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. मरुत्वत्यां मरुत्वन्तो, न$_{1}$ अरुंधत्यां ह्यरुंधाता, ते$_{1}$ अरुण्वती ह्यरुण्वत्यो, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ अरुन्धतो ह्यरुन्धत्या. –b) ब$_{1}$ वसुः, दे$_{4}$ चसोः (→वसोः); दे$_{1.2.8-10}$ मुवें. मुए. वसो (मुवें. मुए. °स्वा)स्तु वसव(दे$_{10}$ वचन)स्तथा (दे$_{2}$ स्मृताः). –c) ब$_{2}$ दे$_{2}$ भानवः पुत्रा, ग्र$_{2}$ भावनञ्चैव, मुवें. मुए. भानवाश्चैव (→भानवश्चैव). –d) दे$_{1.2.8-10}$ ते$_{1}$ मुवें मुए. मुब. मुहूर्तास्तु, दे$_{3.6}$ मुहूर्ताया, द$_{1}$ म$_{1}$ मुहूर्तो वै, ग्र$_{2}$ मुहूर्तं वै (→मुहूर्ता वै); ब$_{1}$ दे$_{4}$ मुहूर्तजा, दे$_{1}$ मुहूर्तयः, दे$_{6}$ मुहूर्तताः, म$_{1}$ मुहूर्तजः (→मुहूर्तजाः).

१०. ते$_{1}$. ef ⊙. –a) दे$_{2.4}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ अम्बायाश् (→लम्बायाश्); ब$_{1}$ चापि, दे$_{1.2}$ चाप्य–, ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ चैव (→चाथ); का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{5}$ ते$_{1}$ घोषोथ, दे$_{2}$ द्योषोप्य (?), द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ घोषात्मा, ग्र$_{2}$ सा घोषा (→घोषो वै); दे$_{3.6}$ तु तथा घोषो, न$_{1}$ च तथैवैषा (→चाथ घोषो वै). –b) ब$_{2}$ दे$_{2}$ ते$_{1}$ च, दे$_{5}$ नु (→तु); दे$_{1.4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ नागवी(ग्र$_{2}$° वि)थ्या (दे$_{4}$ ग्र$_{2}$ °द्या, द$_{1}$ °ध्या, ग्र$_{1}$ °र्यो)स्तु (→नागवीथी तु); दे$_{1}$ जामजाः, दे$_{2}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ जामिजाः, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. यामिजा, ते$_{1}$ जामिजौ, ग्र$_{2}$ जामिकाः, म$_{1}$ जात्मजाः (→जामिजा); दे$_{6}$ नाथवीस्त्रीरुजामिजा (?). –c) दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ °वी (दे$_{4}$ वि)रु (ग्र$_{1}$ वृ) धस्सर्वं (→°विषयं सर्वम्). –d) ते अरुण्वत्यां (→अरुन्धत्यां); ब$_{2}$ दे$_{1}$ व्यजायत (→अजायत). –e) म$_{1}$ संकल्पा (→संकल्पो). –f) दे$_{4}$ दश (→धर्म–).

१० श्लोकानन्तरं दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. अधिकम्—

13. * ये त्वनेकवसुप्राणा देवा ज्योतिःपुरोगमाः ।
वसवोऽष्टौ समाख्यातास्तेषां वक्ष्यामि विस्तरम् ॥

११. ते$_{1}$. ⊙. –a) दे$_{10}$ आकाश (?) (→सोमश्च). –b) दे$_{10}$ धराश्, ग्र$_{2}$ रथश् (→धरश्); ब$_{1}$ दे$_{8.9}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. चैवानलोऽनिलः, दे$_{10}$ चैव निलोनिलः (?) (→चैवानिलोऽनलः). –c) दे$_{5}$ प्रत्युषश्, न$_{1}$ पत्यूषश् (→प्रत्यूषश्); का$_{1}$ प्रभावश्च, ब$_{1}$ दे$_{1}$ प्रभाषश्च (→प्रभासश्च).

१२. ते$_{1}$. a ⊙. –a) दे$_{10}$ अपस्य, ग्र$_{2}$ आपश्च (→आपस्य); ग्र$_{1}$ पुत्रा (→पुत्रो); का$_{1}$ वैतङ्घ्रः, दे$_{4}$ वैचाड्यः, दे$_{5}$ वैतण्डूः, ग्र$_{1}$ वैतान (नः ?), ग्र$_{2}$ वैदण्ड्यः, म$_{1}$ वैताड्यो (→वैतण्ड्यः). –b) दे$_{2}$ समः, न$_{1}$ शमः (→श्रमः); ब$_{1-3}$ दे$_{1-4.6.8.9}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. शान्तो (→श्रान्तो); का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{3.5.6}$ धुरिस्, दे$_{1}$ धृतिस्, दे$_{8-10}$ ग्र$_{2}$ मुवें. मुए. मुब. ध्वनिस्, ग्र$_{1}$ यरिस् (→धुनिस्); न$_{1}$ शमशाण्डा धुनिस्तथा, ते$_{1}$ श्रान्ताध्वनि तपस्तदा. –d) का$_{1}$ काले, दे$_{5}$ काल (?), (→कालो); दे$_{3}$ लीक° (?) (→लोक°); का$_{1}$ °प्रकालतः, दे$_{1}$ द$_{1}$ °प्रकाशकः, दे$_{6}$ °प्रकोपनः, न$_{1}$° प्रभावनाः, ग्र$_{1}$°प्रकालकः (→°प्रकालनः).

१३. ते$_{1}$. ab 'वर्चा…द्रविणः' ⊙. –a) ग्र$_{1}$ भार्गवान् (→भगवान्); का$_{1}$ श्वर्चो, ब$_{3}$ शोथ, दे$_{1}$ वर्च्चो, दे$_{3.6}$ सोथ (→वर्चा); ग्र$_{2}$ सामस्य वर्चो भगवान्. –b) दे$_{1}$ सुताः (→सुतः). –c) ब$_{2.3}$ दे$_{1.2.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. मनोजवो (→पुरोजवो); दे$_{8}$ [अ]नलस्थ, दे$_{10}$ [अ]मलस्य (→[अ]निलस्य); दे$_{1.2.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. [अ]निलस्यासीद् (→[अ]निलस्य स्याद्); दे$_{4}$ पुरोजवोथा नीलस्याद्, ग्र$_{2}$ पुरोजवोयनिलस्य स्याद् (?). –d) दे$_{4.6.10}$ अविज्ञान°, ग्र$_{2}$ विविज्ञात° (→अविज्ञात°); का$_{1}$ °गिरिस्, ब$_{1}$ °दरिस् (→°गतिस्).

१४. म$_{1}$. ab ⊙. –a) दे$_{4}$ कुमारोथ (→कुमारो ह्य–); का$_{1}$ ह्रदलस्यासीत्, ब$_{3}$ ह्यनवस्यासीत्, दे$_{1.8.10}$ न$_{1}$ मुए. ह्यनिलस्यासीत्, दे$_{3}$ ह्यग्निजश्चासीत्, ते$_{1}$ ज्वलनस्यासीत्, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ ह्यनिलस्य स्याद् (→ह्यनलस्यासीत्). –b) का$_{1}$ ब$_{3}$ दे$_{3.5}$ श्रुतिः, ब$_{1}$ दे$_{4.6}$ ते$_{1}$ ग्र$_{2}$ श्रुतः, ब$_{2}$ स्थितिः (→स्मृतः); न$_{1}$ सेनापतिरधिसृतः, द$_{1}$ ग्र$_{1}$ देवसेनापतिः स्मृतः. –c) न$_{1}$ देवलोके भवाद्योगी. –d) दे$_{5}$ प्रत्युवस्या° (→प्रत्यूषस्या°); द$_{1}$ सुताः

वें१.१६.१७

अदितिर्दितिर्दनुस्तद्वदरिष्टा सुरसा तथा ।
सुरभिर्विनता चैव ताम्रा क्रोधवशा इरा ।
कद्रुर्मुनिश्च धर्मज्ञा तत्पुत्रान् वै निबोधत ।।१५
अंशो धाता भगस्त्वष्टा मित्रोऽथ वरुणोऽर्यमा ।
विवस्वान् सविता पूषा ह्यंशुमान् विष्णुरेव च ।।१६
तुषिता नाम ते पूर्वं चाक्षुषस्यान्तरे मनोः ।
वैवस्वतेऽन्तरे प्रोक्ता आदित्याश्चादितेः सुताः ।।१७
दितिः पुत्रद्वयं लेभे कश्यपाद् बलसंयुतम् ।
हिरण्यकशिपुं ज्येष्ठं हिरण्याक्षं तथापरम् ।।१८
हिरण्यकशिपुर्दैत्यो महाबलपराक्रमः ।
आराध्य तपसा देवं ब्रह्माणं परमेष्ठिनम् ।
दृष्ट्वा लेभे वरान् दिव्यान् स्तुत्वाऽसौ विविधैः स्तवैः ।।१९
अथ तस्य बलाद् देवाः सर्व एव सुरर्षयः ।
बाधितास्ताडिता जग्मुर्देवदेवं पितामहम् ।।२०
शरण्यं शरणं देवं शंभुं सर्वजगन्मयम् ।
ब्रह्माणं लोककर्त्तारं त्रातारं पुरुषं परम् ।
कूटस्थं जगतामेकं पुराणं पुरुषोत्तमम् ।।२१

(→सुतः); न$_1$ -स्यात्मजः सुतः, ग्र$_2$ स्यात् भवत्पुनः (→-स्याभवत्सुतः). –e) ब$_1$ °कर्म (→°कर्मा); का प्रभासस्य,+प्रभावस्य, दे$_3$ प्रभाखस्य, दे$_5$ प्रभात्यस्य, ग्र$_2$ प्रवर्गस्य (→प्रभासस्य). –f) ते$_1$ विश्व° (→शिल्प°); ब$_2$ दे$_2$ °क्रर्मा (→°कर्ता).

१५. –a) ब$_3$ दे$_{3.6}$ तत्त्वद्, दे$_4$ ग्र$_1$ म$_1$ कद्रू(म$_1$ °द्रु)र्, द$_1$ कण्डूर् (→तद्वद्); ग्र$_2$ अदितिर्दीनकः कद्रुः. –b) ग्र$_2$ अरिष्टौ, मुए. अरिष्टा (→अरिष्टा); का$_1$ दे$_5$ न$_1$ सुरसा स्व (का$_1$ श्व)सा, ब$_{1\text{-}3}$ दे$_3$ मुब. सुरसाथ(दे$_3$ °थे ?) सा, दे$_4$ सुरसा प्रथा, दे$_6$ सुरसाथवा, दे$_{8\text{-}10}$ सुरसास्तथा, ते$_1$ द$_1$ सु(ते$_1$ स)रसाक्ष (द$_1$ क) षा (→सुरसा तथा). –c) ग्र$_2$ जरिता (→विनता). –d) दे$_{3.6}$ तासा, दे$_{10}$ तापा, ग्र$_2$ ताम्र-(→ताम्रा); दे$_2$ क्रोश° (→क्रोध°); का$_1$ इडा, ब$_{1\text{-}3}$ दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. मुब. त्विरा, दे$_5$ इव, न$_1$ त्विला, द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ तथा, ग्र$_2$ इला (→इरा); दे$_{3.6}$ °वशाद्धिरा, दे$_4$ °वशान्विता, दे$_{10}$ °वशत्विहा, ते$_1$ °वशात्विका (→°वशा इरा); दे$_1$ तौ प्रोक्ताधवशात्तव (?). –e) दे$_{1.8.10}$ कद्रू (→कद्रुर्); का$_1$ ब$_3$ दे$_{1.3.4.6}$ धर्मज्ञस्, ब$_{1.2}$ दे$_2$ ते$_1$ धर्मज्ञास् (→धर्मज्ञा); दे$_4$ द$_1$ मुनिश्चैताश्च धर्मज्ञस्, ग्र$_1$ मूर्तिश्चैरावती प्रोक्तास्, ग्र$_2$ मुनीशेताय धर्मज्ञ (?), म$_1$ मुनीश्वराश्च धर्मज्ञा. –f) द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ च (→वै).

१६. –a) दे$_4$ हंशो धरो, न$_1$ अंशर्धाता, ग्र$_2$ हंसा याता (→अंशो धाता); का$_1$ भवत् स्वाष्ट्रा, न$_1$ भवत्स्रष्टा, द$_1$ भवत्सृष्टा, ग्र$_1$ भगोस्त्वष्टा, ग्र$_2$ भवस्तुष्टा, म$_1$ भवस्त्वष्टा (→भगस्त्वष्टा). –b) का$_1$ मित्रश्च (→मित्रोथ); दे$_4$ करणो° (→वरुणो°); का$_1$ दे$_9$ वरुणोर्यमः, दे$_{1.2}$ वरुणो यमः (→वरुणोऽर्यमा). –d) दे$_2$ अंशुमान्, दे$_{10}$ ह्यशमान्, ग्र$_2$ विधाता (→ह्यंशुमान्).

१६ श्लोकस्य b, c मध्ये ते$_1$ अधिकम्—विधाता.

१७. –a) दे$_1$ पूर्वं च, द$_1$ ते सर्वे, म$_1$ ते पूर्वाः (→ते पूर्वं); दे$_{8.9}$ तुषिते नमते पूर्वं. –b) दे$_{10}$ °स्यान्तरो (→°स्यान्तरे). –c) दे$_1$ ते$_1$ वैवस्वता° (→वैवस्वते°); ब$_2$ प्राप्ते, दे$_3$ प्रोक्तो, ग्र$_2$ प्रोक्तः (→प्रोक्ता). –d) का$_1$ ब$_2$ दे$_{1.3.5.6}$ ते$_1$ म$_1$ ह्या(म$_1$ ह्य)दित्या, न$_1$ चादित्याः (→आदित्याः); का$_1$ ब$_{1\text{-}3}$ दे$_{5.6}$ ते$_1$ अ (ब$_1$ दे$_6$ आ)दितेः, दे$_1$ त्वदितेः, दे$_{2.4}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ ह्यदितेः (→चादितेः); दे$_4$ सुतः (→सुताः).

१८. –a) दे$_{10}$ पुत्रं (→पुत्र-); दे$_2$ यज्ञे (→लेभे). –b) न$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ काश्यपाद् (→कश्यपाद्); दे$_{3.6}$ वन° (?), ग्र$_2$ गुण° (→बल°); दे$_{1.2.8\text{-}10}$ मुवें. मुए. मुब. °गर्वितम्,(दे$_1$ °तः, दे$_2$ °ताः) (→°संयुतम्). –c) का$_1$ °कश्यपुं, दे$_1$ °कश्यपं, दे$_5$ °कपिपुं(→°कशिपुं); दे$_1$ श्रेष्ठं (→ज्येष्ठं). –d) दे$_2$ हिरण्याख्यं (→हिरण्याक्षं); ब$_1$ निसूदनं, दे$_{1.8\text{-}10}$ मुवें. मुए. मुब. तथानुजं, दे$_{3.4.6}$ ततः परं (→तथापरम्).

१९. –a) द$_1$ °कशिपोर् (→°कशिपुर्); ब$_2$ दक्षो (→दैत्यो). –d) ब$_2$ दे$_{1.8\text{-}10}$ न$_1$ मुवें. मुए. परमेश्वरं (दे$_{10}$ °रीं) (→परमेष्ठिनम्). –e) दे$_1$ इंष्टा, दे$_{10}$ दृश्य (→दृष्ट्वा); दे$_3$ न$_1$ दृष्ट्वालभे (→दृष्ट्वा लेभे); का$_1$ दे$_{3.6}$ परान् (→वरान्); दे$_4$ द$_1$ दिव्या, दे$_6$ दिव्यं, म$_1$ देव्या (→दिव्यान्); ग्र$_2$ दृष्ट्वा देवान् वरान्**. –f) दे$_1$ स्तुत्वा तै, दे$_6$ श्रुत्वासौ (→स्तुत्वासौ).

२०. –a) दे$_9$ देव्याः (→देवाः). –b) ब$_3$ दे$_{1.8\text{-}10}$ मुवें. मुए. मुब. महर्षयः (→सुरर्षयः); दे$_2$ सर्वे वै परमर्षयः, म$_1$ सर्वे चैव सुरर्षयः. –c) दे$_{3.6}$ आहिता, न$_1$ त(ता?) पितो, द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ त्रासिता (→ताडिता); दे$_{10}$ जन्तुर् (→जग्मुर्). –d) दे$_{10}$ देवदेव- (→देवदेवं).

२१. –a) ग्र$_2$ शरण्यश् (→शरण्यं). –b) द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ °जगत्पतिम् (→°जगन्मयम्).

स याचितो देववरैर्मुनिभिश्च मुनीश्वराः ।
सर्वदेवहितार्थाय जगाम कमलासनः ॥२२
संस्तूयमानः प्रणतैर्मुनीन्द्रैरमरैरपि ।
क्षीरोदस्योत्तरं कूलं यत्रास्ते हरिरीश्वरः ॥२३
दृष्ट्वा देवं जगद्योनिं विष्णुं विश्वगुरुं शिवम् ।
ववन्दे चरणौ मूर्ध्ना कृताञ्जलिरभाषत ॥२४
ब्रह्मोवाच ।❀
त्वं गतिः सर्वभूतानामनन्तोऽस्यखिलात्मकः ।
व्यापी सर्वामरवपुर्महायोगी सनातनः ॥२५
त्वमात्मा सर्वभूतानां प्रधानं प्रकृतिः परा ।
वैराग्यैश्वर्यनिरतो रागातीतो निरञ्जनः ॥२६
त्वं कर्ता चैव भर्ता च निहन्ता सुरविद्विषाम् ।
त्रातुमर्हस्यनन्तेश त्राता हि परमेश्वरः ॥२७
इत्थं स विष्णुर्भगवान् ब्रह्मणा संप्रबोधितः ।
प्रोवाचोन्निद्रपद्माक्षः पीतवासाऽसुरद्विषः ॥२८
किमर्थं सुमहावीर्याः सप्रजापतिकाः सुराः ।
इमं देशमनुप्राप्ताः किं वा कार्यं करोमि वः ॥२९
देवा ऊचुः ।❀
हिरण्यकशिपुर्नाम ब्रह्मणो वरदर्पितः ।
बाधते भगवन् दैत्यो देवान् सर्वान् सहर्षिभिः ॥३० वें१.१६.३४

२२. दे4. २२b–२३ b 'मरैर' यावत् ⊙ (इ. सं.). –a) दे10 ग्र2 सा (→स); दे4 पातितो (→याचितो); ब1.3 दे3.6 देवदेवैर्, दे2 मुनिवरैर् (→देववरैर्). –c) न1 °भूत° (→°देव°).

२३. दे4. ab ⊙.–a) का1 दे3 संस्तूयमाणः, द1 संस्तूयमानाः (→संस्तूयमानः); दे2 प्रवणो (→प्रणतैर्). –b) द1 अपरैरपि,ग्र2 दुर्भरैरपि (→अमरैरपि). –c) दे1.4 द1 ग्र1 म1 °स्योत्तरे (→°स्योत्तरं); ब3 तीरं, दे4 द1 ग्र1 कूले, म1 तीरे (→कूलं). –d) दे4 यस्तेन्ना-, ग्र2 यस्यास्ते (→यत्रास्ते); न1 °रीश्वराः (→°रीश्वरः).

२४. –b) दे1 °जगद्गुरुं, दे2 न1 °गुरुं हरिं, द1 ग्र1 म1 °मुखं शिवं, ग्र2 °गतं शिवं (→°गुरुं शिवम्). –c) दे1 चरणं (→चरणौ).

❀ न1 ते1 द1 ग्र1.2 म1 ब्रह्मा.

२५. –b) ब1 दे4 अनन्तोस्या° (→अनन्तोस्य°); दे1 प्रधानं पुरुषः परः, दे10 प्रणतोस्मि खिलात्मक, द1 ग्र1 अनन्तश्चाखिलात्मकः, म1 मनसश्चाखिलात्मकः –c) ब1 सर्वावर°, म1 सर्वासुर° (→सर्वामर°); दे2 व्यापी मखवपुः सर्वैर्, + व्यापी सर्वामरवपुर्.

२६. –a) का1 स्वमात्मा, ग्र1 त्वं माता (→त्वमात्मा); दे10 °भूतात्मा (→°भूतानां). –b) ग्र2 मुवें. मुए. प्रधान- (→प्रधानं); दे1 प्रकृतेः, द1 प्रकृतिं (→प्रकृतिः); ब1 न1 पुरा, दे1 पर, दे2 द1 परां, ग्र1 परः (→परा). –c) ब1 दे3.6 न1 ते1 °र्यनिरता, दे1 °र्यनिरते, दे2 °र्याभिरतो, दे10 °र्यनियतो (→°र्यनिरतो). –d) ब1 दे3.6 न1 ते1 वागतीता, ब2 वादातीतो, ब3 दे10 वागातीतो, दे1.2.8.9 मुवें. मुए. मुब. वागतीतो, दे4 रागतांतो (→रागातीतो); ब1 दे3 न1 ते1 निरञ्जना, दे4 निरञ्जन, ग्र1 निरञ्जकः (→निरञ्जनः).

२७. –a) दे3 चैककर्ता, ग्र2 वैकिकर्ता (→चैव भर्ता); दे1.4.8.9 न1 द1 हर्ता (→भर्ता). –b) ब1 दे4.5.8-10 मुवें. मुए. विहन्ता (→निहन्ता); दे4 ग्र2 सर्वविद्विषां, ब1 मुवें. मुए. मुब. च सुरद्विषाम् (→सुरविद्विषां). –d) दे1.2. 6.8-10 न1 द1 ग्र1 म1 मुवें. मुए. मुब. त्रातासि (→त्राता हि); दे1 2.10 द1 ग्र1 मुवें. परमेश्वर (→परमेश्वरः).

२८. –a) का1 दे4.5 इत्येष (→इत्थं स); दे1 इत्थं स भगवान् विष्णुः. –b) दे6 ब्रह्मणं (→ब्रह्मणा); दे2 संप्रचोदितः, दे4 संप्रबोधिताः, म1 समबोधितः (→संप्रबोधितः). –c) दे3.6 प्रोवाचोच्चि(दे6 °न्वि)त° (→प्रोवाचोन्निद्र°); का1 °पद्माक्षं (→°पद्माक्षः). –d) ब1 पीतवासा सुरार्चितः, ब2.3 दे1.2 मुवें. मुए. मुब. पीतवासाः (दे1 °सः) सुरान् द्विजाः, ते1 पीतावासास्सुराधिपः, द1 पीतवासाः मुरद्विषः, म1 पीतवासा जनार्दनः.

२८ श्लोकात्परं का1 दे4.5 द1 ग्र1.2 म1. अधिकम्—
का1 दे5 कूर्म उवाच; दे4 श्रीकूर्मोवाच; द1 ग्र1 श्रीभगवानुवाच; ग्र2 म1 श्रीभगवान्.

२९. –a) दे1 तु (→सु-). –b) न1 सु- (→स°) दे10 सपद्म° (→सप्रजा°); ब3 प्रजापतिपुरस्सराः. –c) का1 इमां दशम् (?), ब3 इन्द्रं देवम् (→इमं देशम्). –d) किं यः कार्यं करोम्यहम्.

❀ ते1 ग्र1.2 म1 देवाः.

३०. –a) दे1 °कश्यपु° (→°कशिपु°). –b) दे3.6 बल° (→वर°). –c) ग्र1 बाधन्ते (?) (→बाधते); का1 दे1.4.10 भगवान्, ब2 सकलान् (→भगवन्); न1 दैत्या (→दैत्यो). –d) का1 ब1.3 दे1.3.5.6.10 द1 ग्र1 महर्षिभिः, म1 ऋषींस्तथा (→सहर्षिभिः); दे6 देवान्सर्वं महर्षिभिः, ते1 देवान्देवैः सहर्षिभिः.

१.१६.३४

अवध्यः सर्वभूतानां त्वामृते पुरुषोत्तम ।
हन्तुमर्हसि सर्वेषां त्वं त्राताऽसि जगन्मय ।।३१
श्रुत्वा तद्दैवतैरुक्तं स विष्णुर्लोकभावनः ।
वधाय दैत्यमुख्यस्य सोऽसृजत् पुरुषं स्वयम् ।।३२
मेरुपर्वतवर्ष्माणं घोररूपं भयानकम् ।
शङ्खचक्रगदापाणिं तं प्राह गरुडध्वजः ।।३३
हत्वा तं दैत्यराजं त्वं हिरण्यकशिपुं पुनः ।
इमं देशं समागन्तुं क्षिप्रमर्हसि पौरुषात् ।।३४
निशम्य वैष्णवं वाक्यं प्रणम्य पुरुषोत्तमम् ।
महापुरुषमव्यक्तं ययौ दैत्यमहापुरम् ।।३५
विमुञ्चन् भैरवं नादं शङ्खचक्रगदाधरः ।
आरुह्य गरुडं देवो महामेरुरिवापरः ।।३६
आकर्ण्य दैत्यप्रवरा महामेघरवोपमम् ।
समाचचक्षिरे नादं तदा दैत्यपतेर्भयात् ।।३७

असुरा ऊचुः ।❀

कश्चिदागच्छति महान् पुरुषो देवचोदितः ।
विमुञ्चन् भैरवं नादं तं जानीमोऽमरार्दन ।।३८
ततः सहासुरवरैर्हिरण्यकशिपुः स्वयम् ।
संनद्धैः सायुधैः पुत्रैः प्रह्लादाद्यैस्तदा ययौ ।।३९
दृष्ट्वा तं गरुडासीनं सूर्यकोटिसमप्रभम् ।
पुरुषं पर्वताकारं नारायणमिवापरम् ।।४०

---

३१. –b) दे$_{4.10}$ पुरुषोत्तमः, ग्र$_{2}$ मुवें. मुए. मुब. पुरुषोत्तमम् (→पुरुषोत्तम). –c) दे$_{1}$ सर्वेश (→सर्वेषां). –d) ब$_{2}$ त्वं हि त्राता, दे$_{1.2.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. त्रातासि त्वं (→त्वं त्रातासि); ब$_{2.3}$ दे$_{3.5}$ ते$_{1}$ जगन्मयः (→जगन्मय).

३२. –a) का$_{1}$ तं दैवतैरुक्तं, ब$_{3}$ दे$_{3.5.6}$ न$_{1}$ तदैव तैरुक्तं (ब$_{3}$ °क्तः), दे$_{1.4.8}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ मुवें. मुए. मुब. तद्दैवतैरुक्तं, दे$_{10}$ तदैवतेरुक्तं (→तद्दैवतैरुक्तं); म$_{1}$ श्रुत्वा तु वचनं तेषां. –b) म$_{1}$ भगवान् (→स विष्णुर्); दे$_{2}$ लोकपा°, ग्र$_{2}$ भूतभा° (→लोकभा°). –c) दे$_{1.3.6}$ °राजस्य(→°मुख्यस्य). –d) दे$_{4}$ परमेश्वरः, दे$_{10}$ पुरुषः स्वयम् (→पुरुषं स्वयम्).

३३. दे$_{4}$. ३३-३४ab ⊙. –a) ब$_{1}$ दे$_{5}$ °वर्षाणं (?), दे$_{2}$ °संकाशं (→°वर्ष्माणं); द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ अधृष्यं मेरुवर्ष्माणं. –b) ग्र$_{1}$ घोरं रूपं (→घोररूपं). –d) ब$_{1}$ त्वं प्राह, न$_{1}$ तत्प्राह, म$_{1}$ तमाह (→तं प्राह); ब$_{1}$ °ध्वज, ब$_{3}$ दे$_{10}$ न$_{1}$ °ध्वजं (→°ध्वजः).

३४. दे$_{4}$. ab ⊙. –a) का$_{1}$ च (→तं); ब$_{2}$ दे$_{1.2.8-10}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. हत्वा तं (ब$_{2}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ त्वं) दैत्यराजानं. –b) दे$_{1}$ °कश्यपुं (→°कशिपुं); दे$_{2}$ रिपुं (→पुनः). –c) ग्र$_{1}$ इदं (→इमं). –d) ब$_{3}$ गौरवात् (→पौरुषात्). –cd) न$_{1}$ इमं देशं समागच्छेत्यादिदेश स वै रुषा.

ग्र$_{1}$. ३४ श्लोकात् परं ३३c–३४ d पुनरागतः.

३५. –d) दे$_{2.5.6}$ ययौ दैत्य (दे$_{2}$ °त्यं) महासुरम्.

३६. म$_{1}$. ३६b-३८c ⊙ (द्र. सं.). –a) दे$_{4}$ विमुक्त, दे$_{5}$ विमुच्यन्, दे$_{6}$ विमुच्य (→विमुञ्चन्). –b) ब$_{1}$ दे$_{4}$ ग्र$_{2}$ °धरं (→°धरः). –c) ब$_{1}$ दे$_{1}$ ते$_{1}$ देवं, दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ दिव्यं (→देवो). –d) दे$_{1}$ ते$_{1}$ ग्र$_{1}$ °मिवापरं, दे$_{4}$ °शिवापरः, दे$_{5}$ °रिवापुरः, न$_{1}$ ग्र$_{2}$ °रिवापरम् (→°रिवापरः).

३७. म$_{1}$. ⊙; का$_{1}$. ३७d-३८c ⊙ (द्र. सं). –a) ते$_{1}$ ग्र$_{2}$ °प्रवरो, द$_{1}$ °पतयो (→°प्रवरा). –b) दे$_{5}$ °रघोषजम् (?), दे$_{10}$ °वरोपमम्, ते$_{1}$ °रवौपमं, न$_{1}$ °स्वनोपमाः, ग्र$_{1}$ °स्वरोपमाः (→°रवोपमम्). –c) का$_{1}$ समाय चक्षिरे (?), ब$_{1}$ समाचचक्रिरे, दे$_{4.5}$ द$_{1}$ समा ससर्जिरे, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. समं च चक्रिरे, ते$_{1}$ सममाचक्रिरे, ग्र$_{1}$ समास्ससृजिरे (→समाचचक्षिरे); ग्र$_{2}$ समासाद्य चिरं वाक्यं. –d) दे$_{4.8-10}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ मुवें. मुए. मुब. तथा, ते$_{1}$** (→तदा); दे$_{8-10}$ °पतिर् (→°पतेर्).

❀ का$_{1}$ म$_{1}$. ⊙; दे$_{1}$ अरूचुः (?); दे$_{4}$ हिरण्यकशिपुर्वाच; दे$_{5}$ न्यसुराऊचुः; ते$_{1}$ दैत्याः; ग्र$_{1.2}$ असुराः (ग्र$_{2}$ °रः).

३८. का$_{1}$ म$_{1}$. abc ⊙. –a) दे$_{4}$ पुमान् (→महान्). –b) दे$_{2.4.5}$ दैव° (→देव°); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. नो (दे$_{10}$ ना) दितः (→°चोदितः). –c) दे$_{5}$ विमुच्यन् (→विमुञ्चन्); ब$_{1}$ विमुञ्चन भैरवात्मा न (?). –d) दे$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ न (→तं); ब$_{1}$ द$_{1}$ °मरार्दनः (→°मरार्दन); ब$_{2}$ जानीमोऽसुरमर्दनम्, दे$_{1}$ न$_{1}$ तं (दे$_{1}$ न) जानीमोसुरार्दन (न$_{1}$ °नं); दे$_{2}$ तं जानीमः सुदर्शनं, दे$_{4.5.8-10}$ ते$_{1}$ म$_{1}$ मुवें. मुब. मुए. तं जानीमो जनार्दनं (दे$_{10}$ °नः), ग्र$_{2}$ न जानीव सुरार्दनं.

३९. –a) दे$_{2}$ ततो महा° (→ततः सहा°); ब$_{2}$ ततोसुरवरैर्दिव्यैर्. –b) का$_{1}$ °कशिपुं (→°कशिपुः). –c) ब$_{1}$ सर्थेत्नैः (?); दे$_{2}$ सरथः, दे$_{6}$ सान्नद्धैः, दे$_{10}$ संनिद्धैः (→संनद्धैः). –d) ब$_{1}$ दे$_{2.5.6}$ न$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ मुब. प्रह्लादा°, ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ संह्लादा° (→प्रह्लादा°); दे$_{1.2}$ समाययौ, दे$_{3.6}$ तथासुराः, ग्र$_{2}$ तथायुधः (→तदा ययौ); ब$_{2}$ पुत्रसौद्यैस्तदाययौ दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. सप्रह्ला(दे$_{8}$ °ह्ला)दैस्तदा ययौ.

४०. –a) दे$_{2}$ तु (→तं); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब.

दुद्रुवुः केचिदन्योन्यमूचुः संभ्रान्तलोचनाः
अयं स देवो देवानां गोप्ता नारायणो रिपुः ॥४१
अस्माकमव्ययो नूनं तत्सुतो वा समागतः ।
इत्युक्त्वा शस्त्रवर्षाणि ससृजुः पुरुषाय ते ।
तानि चाशेषतो देवो नाशयामास लीलया ॥४२
तदा हिरण्यकशिपोश्चत्वारः प्रथितौजसः ।
पुत्रा नारायणोद्भूतं युयुधुर्मेघनिःस्वनाः ।
प्रह्लादश्चाप्यनुह्लादः संह्लादो ह्लाद एव च ॥४३
प्रह्लादः प्राहिणोद् ब्राह्ममनुह्लादोऽथ वैष्णवम् ।
संह्लादश्चापि कौमारमाग्नेयं ह्लाद एव च ॥४४
तानि तं पुरुषं प्राप्य चत्वार्यस्त्राणि वैष्णवम् ।
न शेकुर्बाधितुं विष्णुं वासुदेवं यथा तथा ॥४५
अथासौ चतुरः पुत्रान् महाबाहुर्महाबलः ।
प्रगृह्य पादेषु करैः संचिक्षेप ननाद च ॥४६
विमुक्तेष्वथ पुत्रेषु हिरण्यकशिपुः स्वयम् ।
पादेन ताडयामास वेगेनोरसि तं बली ॥४७
स तेन पीडितोऽत्यर्थं गरुडेन तथाऽऽशुगः ।
अदृश्यः प्रययौ तूर्णं यत्र नारायणः प्रभुः ।
गत्वा विज्ञापयामास प्रवृत्तमखिलं तथा ॥४८ वें.१.१६.५३

गरुडारूढं (→गरुडासीनं); ग्र$_{2}$ दृष्ट्वा ते च सुरास्सर्वे. –d) ग्र$_{2}$ अनामयं (→इवापरं).

४१. –a) न$_{1}$ दुद्रवुः, द$_{1}$ म$_{1}$ मदृदुः, ग्र$_{1}$ ममृन्दुः (→दुद्रुवुः). –b) दे$_{2.10}$ °लोचनः दे$_{8}$ °लोचनां (→°लोचनाः). –c) दे$_{1}$ आदि [दे] वोथ देवानां, दे$_{2}$ आदिदेवोथ भगवान्. –d) ब$_{3}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ विभुः, ते$_{1}$ हरिः (→रिपुः).

४२. –a) दे$_{1.4}$ ग्र$_{1}$ आगतो नूनं, दे$_{2}$ अप्यथो नूनं, दे$_{8-10}$ अव्ययोनन्तः, ते$_{1}$ अप्ययो नूनं, द$_{1}$ अग्रया नूनं, ग्र$_{1}$ आययौ नूनं, म$_{1}$ मायमा नूनं (→अव्ययो नूनं). –b) दे$_{4}$ स्वसुतो (→तत्सुतो); ब$_{2}$ आगमत् (→आगतः); न$_{1}$ वधार्थमयमागत (?). –c) ब$_{1}$ सर्व°, ग्र$_{1}$ शर° (→शस्त्र°). –d) दे$_{10}$ ग्र$_{1}$ ससजुः (→ससृजुः); दे$_{2}$ तु (→ते). –e) दे$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. स तानि चाक्षतो देवो, दे$_{8}$ तां श्रुत्वाथ ततो देवो, दे$_{9.10}$ तांस्तु (दे$_{10}$ स्तू) स चाक्षतो देवो. –f) न$_{1}$ बभञ्जास्त्राणि लीलया.

४३. –a) दे$_{4}$ ग्र$_{2}$ तथा, दे$_{6}$ **, न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ ततो (→तदा); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. हिरण्यकशिपोः पुत्राश् . –b) दे$_{3}$ पुष्पितौ°, द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ त्वमितौ° (→प्रथितौ°). –c) मुवें. मुए. मुब. पुत्रं (→पुत्रा); ग्र$_{2}$ °भूता (→°भूतं); दे$_{2}$ पुत्रा नारायणसुतं, ते$_{1}$ पुत्राश्च यशसोद्भूताः. –d) का$_{1}$ ब$_{1.3}$ दे$_{2.4-6.9}$ ते$_{1}$न$_{1}$ निस्वनाः(न$_{1}$ °नं, दे$_{6}$ °नः) (→निःस्वनाः). –e) का$_{1}$ दे$_{1.5.6.10}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ प्रह्लादश् (→प्रह्लादश्); दे$_{1.5.}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ °प्यह्लादः (→°प्यह्लादः); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. प्रह्ला (दे$_{10}$ °ह्ला) दश्चानुह्ला (दे$_{10}$ °ह्ला)दश्च, ग्र$_{2}$ प्रह्लादश्च.- प्यनुस्तातः –f) दे$_{4}$ ह्लादम् (→ह्लादः); दे$_{5.10}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ सं (दे$_{5}$ न$_{1}$ ग्र$_{2}$ स) ह्लादो ह्लाद एव च (न$_{1}$ ये).

४४. दे$_{10}$. ⊙; ब$_{2}$ द$_{1}$. cd ⊙. –a) का$_{1}$ दे$_{1.5}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ प्रह्लादः (→प्रह्लादः); ब$_{1}$ प्राहणोद्, दे$_{1}$ ग्र$_{1}$ प्रहिणोद् (→प्राहिणोद्); का$_{1}$ ब$_{1}$ दे$_{5}$ न$_{1}$ ब्रह्मम्, ते$_{1}$ रौद्रम्, द$_{1}$ बाणम्, ग्र$_{1}$ त्वाष्ट्रम् (→ब्राह्मम्). –b) दे$_{5.6}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ °नुह्लादोथ, द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ °नुह्लादश्च, ग्र$_{2}$ °नुह्लादस्तु (→°नुह्लादोथ). –c) दे$_{5}$ न$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ सं(दे$_{5}$ न$_{1}$ स)ह्लाद° (→संह्लाद°); दे$_{8.9}$ [अ]थ(→[अ]पि); न$_{1}$ वायव्यं (→कौमारं). –d) दे$_{1}$ अस्त्रं (?), दे$_{8.9}$ वाह्नेयं (→आग्नेयं); दे$_{5}$ ग्र$_{1.2}$ न$_{1}$ म$_{1}$ ह्लाद (→ह्लाद); दे$_{3}$ वा (→च); का$_{1}$ आग्नेय (?) ह्लादमेव च (?).

४५. द$_{1}$. ab ⊙. –a) का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{5}$ एतानि, दे$_{3.6}$ तानि तत् (→तानि तं); दे$_{6}$ पुरुषा (→पुरुषं). –b) दे$_{3}$ चश्रार्य° (?), दे$_{4}$ चत्वार्थ° (→चत्वार्य°); दे$_{8}$ वैष्णवी, न$_{1}$ वै तदा (→वैष्णवं). –c) का$_{1}$ दे$_{4}$ सेकुर् (→शेकुर्); दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. चालितुं, दे$_{10}$ चतुली (?), न$_{1}$ चलितुं (→बाधितुं). –d) ग्र$_{2}$ वामदेवं (→वासुदेवं); दे$_{1}$ यथाबलात्, दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. मुब. यथातथम्, दे$_{10}$ यथा तव (→यथा तथा).

४६. –b) दे$_{1}$ °बलात्, द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ °बलान्, ग्र$_{2}$ °बलाः (→°बलः). –c) दे$_{1}$ संगृह्य (→प्रगृह्य); का$_{1}$ सुरा, दे$_{2}$ नखैः (→करैः); दे$_{4}$ प्रगृह्य पादमेकैकं. –d) दे$_{1.2.8-10}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. चिक्षेप च, ग्र$_{1}$ सञ्चिक्षे स, ग्र$_{2}$ संक्षिपे[स](→संचिक्षेप).

४७. दे$_{3.6}$. ४७-५५ ⊙ (द्र. सं.). –a) ग्र$_{2}$ °ष्वपि (→°ष्वथ). –c) दे$_{5}$ नादयामास (→ताडयामास).

४८. दे$_{3.6}$. ⊙. –a) द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ ताडितो° (→पीडितो°). –b) ते$_{1}$ गरुडोथ, म$_{1}$ गरुडश्च (→गरुडेन); दे$_{1}$ सह पुनः, दे$_{2}$ महोरगः, दे$_{4}$ तथा खगः, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. सहानुगः, न$_{1}$ सहाशुगं, द$_{1}$ तथा शुभः, ग्र$_{2}$ तयाशु यः, म$_{1}$ यथाशुगः (→तथाशुगः). –c) का$_{1}$ ब$_{1}$ अदृश्यं (→अदृश्यः); दे$_{1}$ तूक्तं (→तूर्णं). –f) का ब$_{1.2}$ दे$_{1.5.8-10}$ न$_{1}$ ग्र$_{2}$ मुवें. मुए. मुब. तदा (→तथा).

बें.१.१६.५४ संचिन्त्य मनसा देवः सर्वज्ञानमयोऽमलः ।
नरस्यार्धतनुं कृत्वा सिंहस्यार्धतनुं तथा ॥४९
नृसिंहवपुरव्यक्तो हिरण्यकशिपोः पुरे ।
आविर्बभूव सहसा मोहयन् दैत्यपुंगवान् ॥५०
दंष्ट्राकरालो योगात्मा युगान्तदहनोपमः ।
समारुह्यात्मनः शक्तिं सर्वसंहारकारिकाम् ।
भाति नारायणोऽनन्तो यथा मध्यंदिने रविः ॥५१
दृष्ट्वा नृसिंहवपुषं प्रह्लादं ज्येष्ठपुत्रकम् ।
वधाय प्रेरयामास नरसिंहस्य सोऽसुरः ॥५२
इमं नृसिंहवपुषं पूर्वस्माद् बहुशक्तिकम् ।
सहैव त्वनुजैः सर्वैर्नाशयाशु मयेरितः ॥५३
तत्संनियोगादसुरः प्रह्लादो विष्णुमव्ययम् ।
युयुधे सर्वयत्नेन नरसिंहेन निर्जितः ॥५४
ततः संचोदितो दैत्यो हिरण्याक्षस्तदानुजः ।
ध्यात्वा पशुपतेरस्त्रं ससर्ज च ननाद च ॥५५
तस्य देवादिदेवस्य विष्णोरमिततेजसः ।
न हानिमकरोदस्त्रं यथा देवस्य शूलिनः ॥५६
दृष्ट्वा पराहतं त्वस्त्रं प्रह्लादो भाग्यगौरवात् ।
मेने सर्वात्मकं देवं वासुदेवं सनातनम् ॥५७

---

४९. दे3.6. ⊙. –a) द1 ग्र1.2 म1 [ग्र] चिन्त्य:(→देव:). –b) ब3 म1 °मयोहरि:, दे4 °मयोमलं, न1 °मनोमय:, + °मनोमल: (→°मयोऽमल:). –c) दे2 ग्र2 °स्यार्धं (→°स्यार्ध-) दे2 तनु: (→-तनुं). –d) का1 ब2.3 दे1.5 न1 तदा, दे2 तत: (→तथा).

५०. दे3.6. ⊙. –a) दे1 नृसिंहं (→नृसिंह–); दे2 °तनु° (→°वपु°); ब2.3 न1 °रव्यग्रो (→°रव्यक्तो). –b) ब1 गृहे, दे4 द1 ग्र1.2 पुर:, दे5 पुरं (→पुरे). –ab) म1 हिरण्यकशिपुं हन्तुं नारसिंहवपुस्तदा. –d) न1 मोक्षयन् (→मोहयन्); दे1.8-10 मुबें. मुए. मुब. °दानवान् (→°पुंगवान्); दे2 मोहयन्निव दानवान्.

५१. दे3.6. ⊙. –a) दे4 द1 ग्र1.2 म1 दुर्धर्षो (→योगात्मा). –d) ब2 °कारणं, दे1 °कारणात्, दे2 ग्र2 °कारिणीं, द1 °कारकाम्, ग्र1 °कारकं (→°कारिकाम्). –f) न1 रविं (→रवि:).

५२. दे3.6. ⊙; दे4. ५२c–५३b ⊙; दे8-10. ५२b-५३a. ⊙ (द्र. सं.)–a) ग्र2 दंष्ट्रा (→दृष्ट्वा); ब2.3 दे5 तेसिंह° (→नृसिंह°); का1 दृष्ट्वा ते सिंहपुरुषं, ब1 दे2.8-10 मुबें. मुए. मुब. दृष्ट्वा नृसिंहं (दे10 ह) पुरुषं, दे1 नृसिंहं वपुषं दृष्ट्वा, ते1 द1 ग्र1.2 दृष्ट्वा नृसिंहं वपुषं. –c) ब1 धारया(?), ते1 विधाय (→वधाय); का1 ब1.2 दे5 द1 ग्र1.2 म1 प्रेषया° →प्रेरया°); ब1 दे5 ते1 ग्र1 नारसिंहस्य, दे1 नृसिंहस्य च (→नरसिंहस्य).

५३. दे3.6. ⊙; दे4. ab ⊙; 8-10. a ⊙. –a) ब3 इदं, दे1 दृष्ट्वा, दे5 द1 इयं (→इमं); ब3 दे1.2 मुबें. मुए. मुब. नृसिंहं (ब3 ह) पुरुषं, ग्र2 नृसिंहं वपुषं (→नृसिंहवपुषं). –b) ब1 पूर्वङ्कुरुन्, ब2 पूर्वस्माद्दर-, ब3 पूर्वस्मान्नर:, दे2 पूर्वस्मादुग्र-, दे8.10 न1 मुबें. मुए. मुब. पूर्वस्माद्दून-, ते1 पूर्वस्मादुरु-, द1 पूर्वस्मान्मम, ग्र1 प्रह्लादभुज,+पूर्वे स्वाजन, ग्र2 पर्वस्मन्दून- (→पूर्वस्माद्बहु-); द1 शक्तिक: (→-शक्तिकं:); म1 पुरुषं पुरुषर्षभम्. –c) म1 सह त्वम् (→सहैव); दे1.2 द1 तनुजै:, दे5 दनुजै:, दे8-10 मुबें. मुए. मुब. तेऽनुजै:, म1 अनुजै: (→त्वनुजै:). –d) का1 नाशयाशु, दे1 नाशयस (?) (→नाशयाशु); ते1 मयेरितम्, द1 ग्र1 रथेरित:, ग्र2 वधेरित:, म1 रथेस्थित: (→मयेरित:).

५४. दे3.6. ⊙. –a) दे1.2.8-10 मुबें. मुए. मुब. स तन्नियोगाद् (→तत्संनियोगाद्);म1 तन्नियोगादसुरज:. –b) का1 दे1.4.5.10 द1 प्रह्लादो (→प्रह्लादो). –c) दे2 युयोधे (ध ?) (→युयुधे). –d) दे1 यत्नत:, दे10 नजित: (?), ग्र2 निर्जितम् (→निर्जित:); दे4 नृसिंहेन विवर्जित:.

५५. दे3.6. ⊙; दे10. ५५d-५६c ⊙; म1. d ⊙. –a) दे2 स चोदितो, दे8-10 मुबें. मुए. संमोहितो, ते1 स चोदिते, द1 ग्र1 म1 स बाधितो, ग्र2 संबोधितो (→संचोदितो); ते1 दैत्यैर्, (→दैत्यो); का1 तत: सश्चोदितो तेन. –b) का1 हिरण्यक्षस्, दे2 हिरण्याख्यस् (→हिरण्याक्षस्); ब1 दे4 द1 ग्र2 म1 तथानुज:, ग्र1 सहानुज: (→तदानुज:); ते1 हिरण्याक्षानुजात्मज:. –c) द1 ग्र1 म1 धृत्वा (→ध्यात्वा); न1 ध्यात्वा पाशुपतं रुद्रं. –d) दे1 स दानव: (→ननाद च).

५६. दे10. abc ⊙. –a) दे4 तस्या (?) (→तस्य); दे1.2.8-9 मुबें. मुए. मुब. देवा (दे1 °वो) धि° (→देवादि°). –c) दे6 अक्षो (→अस्त्रं). –d) मुबें. मुब. तथा (→यथा).

५७. म1. a ⊙. –a) दे4 द1 ग्र1.2 °वरं (→°हतं); दे1-3.6 शस्त्रं, दे4 द1 ग्र1.2 तत्त्वं (→त्वस्त्रं). –b) का1 दे1.4.10 ते1 द1 प्रह्लादो (→प्रह्लादो);ग्र1 वाक्य° (→भाग्य°). –c) दे8 नेमै (→मेने); ते1 सर्वात्मना (→सर्वात्मकं). –d) ब1 वासुदेव:, दे4 सर्वात्मानं (→वासुदेवं).

संत्यज्य सर्वशस्त्राणि सत्त्वयुक्तेन चेतसा ।
ननाम शिरसा देवं योगिनां हृदयेशयम् ॥५८
स्तुत्वा नारायणैः स्तोत्रैः ऋग्यजुःसामसंभवैः ।
निवार्य पितरं भ्रातॄन् हिरण्याक्षं तदाऽब्रवीत् ॥५९
अयं नारायणोऽनन्तः शाश्वतो भगवानजः ।
पुराणपुरुषो देवो महायोगी जगन्मयः ॥६०
अयं धाता विधाता च स्वयंज्योतिर्निरञ्जनः ।
प्रधानपुरुषस्तत्त्वं मूलप्रकृतिरव्ययः ॥६१
ईश्वरः सर्वभूतानामन्तर्यामी गुणातिगः ।
गच्छध्वमेनं शरणं विष्णुमव्यक्तमव्ययम् ॥६२
एवमुक्ते सुदुर्बुद्धिर्हिरण्यकशिपुः स्वयम् ।
प्रोवाच पुत्रमत्यर्थं मोहितो विष्णुमायया ॥६३
अयं सर्वात्मना वध्यो नृसिंहोऽल्पपराक्रमः ।
समागतोऽस्मद्भुवनमिदानीं कालचोदितः ॥६४
विहस्य पितरं पुत्रो वचः प्राह महामतिः ।
मा निन्दस्वैनमीशानं भूतानामेकमव्ययम् ॥६५
कथं देवो महादेवः शाश्वतः कालवर्जितः ।
कालेन हन्यते विष्णुः कालात्मा कालरूपधृक् ॥६६
ततः सुवर्णकशिपुर्दुरात्मा विधिचोदितः ।
निवारितोऽपि पुत्रेण युयोध हरिमव्ययम् ॥६७
संरक्तनयनोऽनन्तो हिरण्यनयनाग्रजम् ।
नखैर्विदारयामास प्रह्लादस्यैव पश्यतः ॥६८ बें.१.१६.७४

५८. –a) का$_{1}$ °शस्त्राणि,+°शास्त्राणि (→°शस्त्राणि). –b) दे$_{2}$ द$_{1}$ °मुक्तेन (→°युक्तेन); दे$_{4}$ ग्र$_{1.2}$ तेजसा (→चेतसा). –c) का$_{1}$ दे$_{6.10}$ नमामि (→ननाम). –d) दे$_{10}$ हृदयादयं, द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ हृदयंगमम् (→हृदयेशयम्).

५९. –a) दे$_{5}$ कृत्वा (→स्तुत्वा); का$_{1}$ ब$_{3.5.6}$ ते$_{1}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. नारायणं, ब$_{1}$ नारायणो, दे$_{4}$ ग्र$_{2}$ नारायण- (→नारायणैः). –c) दे$_{8-10}$ पितरो (→पितरं). –d) दे$_{2}$ हिरण्याख्यं (→हिरण्याक्षं); दे$_{4}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ तथा, ग्र$_{2}$ अथो (→तदा).

६०. –b) दे$_{9}$ शास्त्रतो (→शाश्वतो); दे$_{4.10}$ °नुजः (→°नजः). –c) ब$_{3}$ दे$_{3.4.6.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. पुराणः, ग्र$_{2}$ पुराणं (→पुराण-). –d) ग्र$_{2}$ महर्षयः (→जगन्मयः).

६१. –a) ब$_{3}$ स्वयं ज्ञाता, दे$_{2}$ एष धाता (→अयं धाता). –b) दे$_{4}$ स्वयंयोनिर् (→स्वयंज्योतिर्). –c) ब$_{1.3}$ दे$_{3.6}$ ते$_{1}$ म$_{1}$ प्रधानं पुरुषस्, ब$_{2}$ प्रधानप्रकृतिस्, दे$_{8-10}$ ग्र$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. प्रधानं पुरुषं, ग्र$_{2}$ प्रधानपुरुषं (→प्रधानपुरुषस्). –d) का$_{1}$ दे$_{2}$ °रव्ययं, ब$_{1.2}$ दे$_{8-10}$ ग्र$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. °रव्यया (→°रव्ययः).

६२. –a) का$_{1}$ ब$_{1.3}$ दे$_{1.3.5.6}$ ते$_{1}$ °भावानाम् (→°भूतानाम्). –b) न$_{1}$ गुणोतिगः, ग्र$_{2}$ गुणागतिः (→गुणातिगः). –c) का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{3.5.6}$ म$_{1}$ गच्छ त्वं, ते$_{1}$ गच्छ वै (→गच्छध्वं); ब$_{2}$ पुरुषं (→शरणं). –d) दे$_{1.2.10}$ मुब. अच्युतं (→अव्ययम्); ब$_{2}$ शरणं विष्णुमच्युतम्.

६३. –a) का$_{1}$ ब$_{2.3}$ एवमुक्तः स, ब$_{1}$ एवमुक्तेषु, दे$_{2.5.6}$ ग्र$_{2}$ मुवें. मुब. एवमुक्तः सु-, दे$_{3}$ एवमुक्तेः सु-, दे$_{4}$ एवमुक्तिस्तु, ते$_{1}$ एवमुक्तेन, द$_{1}$ म$_{1}$ एवमुक्ते स, (→एवमुक्ते सु-).

६४. –a) दे$_{1}$ सर्वात्मको देवो, दे$_{10}$ सर्वात्मनो बध्या, ग्र$_{2}$ सर्वात्मको बध्यो (→सर्वात्मना वध्यो). –b) ग्र$_{2}$ नृसिंह्यो ह्यल्पपुरुषः (?). –c) दे$_{9.10}$ भुवनं (→भवनं); ब$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ समागतोस्मान् (ब$_{1}$ °स्म) भगवान्, द$_{1}$ समाहितो स्मान्भगवान्. –d) दे$_{10}$ इदानीं कलशोदितः (?).

६५. –a) म$_{1}$ प्राह (→पुत्रो). –b) द$_{1}$ वाचं (→वचः); म$_{1}$ पुत्रो (→प्राह); म$_{1}$ °द्युतिः (→°मतिः). –c) दे$_{10}$ मां (→मा); दे$_{1}$ मानिन्द देवमीशानं, दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ मा निन्दस्व तमीशान, ते$_{1}$ मुनिन्द्रन् वै नमीशानं, ग्र$_{2}$ मारीदस्वेकमीशानं. –d) दे$_{1}$ ईश्वरम् (→अव्ययम्)

६६. –a) दे$_{10}$ देवा (→देवो). –c) ग्र$_{2}$ स हन्यते तथा विष्णुः. –d) ब$_{2}$ कालात्मा कालकालधृक्.

६७. –a) दे$_{1.2}$ ग्र$_{2}$ हिरण्य° (→सुवर्ण°). –b) दे$_{8.9}$ प्रोवाच, दे$_{10}$*** (→दुरात्मा); द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. कालचोदितः, दे$_{8-10}$ विधिनोदितः (→विधिचोदितः). –c) दे$_{1}$ निराकृतोपि (→निवारितोऽपि). –d) दे$_{4}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. युयुधे (ग्र$_{1}$ °धेर्) (→युयोध).

६८. –a) दे$_{10}$ संरस्तु (?) (→संरक्त-); दे$_{6}$ ते$_{1}$ °नयना° (→°नयनो°). –b) दे$_{3.6}$ °नयनाग्रजः, ग्र$_{1}$ °नयनोग्रजम् (→°नयनाग्रजम्). –d) का$_{1}$ दे$_{5}$ प्रहलादस्य च, ब$_{1.3}$ दे$_{3}$ प्रह्लादस्य च, दे$_{1.4.10}$ द$_{1}$ प्रह्लादस्यैव, ते$_{1}$ प्रह्लादस्याथ (→प्रह्लादस्यैव).

वे॰१.१६.७४ हते हिरण्यकशिपौ हिरण्याक्षो महाबलः ।
विसृज्य पुत्रं प्रह्लादं दुद्रुवे भयविह्वलः ॥६९
अनुह्लादादयः पुत्रा अन्ये च शतशोऽसुराः ।
नृसिंहदेहसंभूतैः सिंहैर्नीता यमालयम् ॥७०
ततः संहृत्य तद्रूपं हरिर्नारायणः प्रभुः ।
स्वमेव परमं रूपं ययौ नारायणाह्वयम् ॥७१
गते नारायणे दैत्यः प्रह्लादोऽसुरसत्तमः ।
अभिषेकेण युक्तेन हिरण्याक्षमयोजयत् ॥७२
स बाधयामास सुरान् रणे जित्वा मुनीनपि ।
लब्ध्वाऽन्धकं महापुत्रं तपसाराध्य शंकरम् ॥७३
देवाञ्जित्वा सदेवेन्द्रान् बध्वा च धरणीमिमाम् ।
नीत्वा रसातलं चक्रे वन्दीमिन्दीवरप्रभाम् ॥७४
ततः सब्रह्मका देवाः परिम्लानमुखश्रियः ।
गत्वा विज्ञापयामासुर्विष्णवे हरिमन्दिरम् ॥७५
स चिन्तयित्वा विश्वात्मा तद्वधोपायमव्ययः ।
सर्वदेवमयं शुभ्रं वाराहं वपुराददे ॥७६
गत्वा हिरण्यनयनं हत्वा तं पुरुषोत्तमः ।
दंष्ट्रयोद्धारयामास कल्पादौ धरणीमिमाम् ॥७७
त्यक्त्वा वराहसंस्थानं संस्थाप्य च सुरद्विजान् ।
स्वामेव प्रकृतिं दिव्यां ययौ विष्णुः परं पदम् ॥७८

६९. दे8-10. ⊙. –a) दे1 °कशिपे (→°कशिपौ). –b) दे2 हिरण्याख्यो, ग्र2 हिरण्याक्ष- (→हिरण्याक्षो). –c) दे3 विमृज्य (→विसृज्य); दे4.5 ते1 द1 प्रह्‌लादं (→प्रह्लादं).

७०. –a) दे4.5.10 न1 द1 अनुह्‌लादा°(→अनुह्लादा°). –b) का1 ब1-3 दे2.3.5.6 न1 ते1 ह्यन्ये च, ग्र2**श्च (→अन्ये च). –c) ब1 दे10 °देव° (→°देह°); दे5 संभूतेः (→°संभूतैः). –d) दे3 नातां (?), द1 नातैद् (?), ग्र2 भूता (→नीता); दे1-3.6.8-10 मुवें. मुए. मुब. यमक्षयम् (→यमालयं).

७१. ब1 दे3.4.6 न1 ते1 द1 ग्र1.2 म1. cd ⊙. –a) दे2 प्रहृत्य (→संहृत्य). –b) न1 नर-, ग्र2 ययौ (→हरिर्); ब1 नारायाणो गतः (→नारायणः प्रभुः). –c) ब2.3 रूपं परमं (→परमं रूपं). –d) ब2.3 ययौ शाश्वतमव्ययम्, दे1 ययौ नारायणः स्वयम्.

७२. –a) ग्र2 ततो (→गते); ग्र2 म1 नारायणो (→नारायणे); ब1-3 दे3.6 दैत्यैः, दे1.2 देवे, न1 दैत्ये (→दैत्यः). –b) का1 दे1.4.5.10 ते1 मुब. प्रह्‌लादो° (→प्रह्लादो); दे2 दैत्य°, द1 सुर°(?) (→[अ]सुर°). –c)का1 ब1 दे1-4.6.9.10 द1 ग्र1 म1 अभिषेकेन (→अभिषेकेण). –d) दे2 °ण्याख्यम् (→°ण्याक्षम्); दे5.10 अयोजगत्, न1 अचोदयत्, द1 अपूजयत्, ग्र1 अयोजनत् (→अयोजयत्).

७३. –a) दे1 बोधयामास (→बाधयामास). –b) का1 मुनीरपि,+मुनीनपि (→मुनीनपि). –c) ते1 शब्द्वा चैकं (?), द1 म1 लब्ध्वान्तकं, ग्र2 लब्धां** (→लब्ध्वाऽन्धकं).

७४. ब1. cd ⊙. –a) दे2 देवान् जित्वावसेन्द्रादीन्. –b) ब3**ब्ध्वा, दे2 लब्ध्वाथ, दे4.9 लब्ध्वा च, दे8 मुवें. मुए. मुब. क्षुब्ध्वा च, दे10 कुब्धां च (→बध्वा च). –c) दे1 रसातले (→रसातलं). –d) का1 दे2.4.5 देवीम् (दे5 °विम्), ब3 दे3.6 वन्दिम्, न1 वलिम् (→वन्दीम्); दे3 °प्रभः (→°प्रभाम्); दे8-10 मुवें. मुए. मुब. वेदान्वै निष्प्रभांस्तथा.

७५. –a) ते1 साब्रह्मका, ग्र2 सहस्रका (→सब्रह्मका). –b) दे1 परिभ्रष्टा (→परिम्लान-); दे4 °सुख, (→दे6 °सुखा (→°मुख-). –c) दे4.6.10 विज्ञापयामास (→विज्ञापयामासुर्). –d) ग्र2 वैष्ण******.

७६. ग्र2. b खण्डितम्. –a) दे2 सर्वात्मा (→विश्वात्मा). –c) ब1**, दे2 °वेद° (→°देव°); ग्र2 शुभं (→शुभ्रं). –d) न1 ग्र1 वराहं (→वाराहं); ब1.2 दे1.3.6.8-10 मुवें. मुए. मुब. वाराहश्च (→वाराहं व-); दे3.4.6 न1 ते1 द1 ग्र1.2 म1 -[अा]ददे (→[अा]दधे).

७७. –a) दे1 °तनयं (→°नयनं). –b) द1 पुरुषोत्तमं (→पुरुषोत्तमः). –c) ब1 दे4 द1 म1 द्रंष्ट्रयोर्द्धा°, दे5 इन्द्रयोद्धा° (→द्रंष्ट्रयोद्धा°); का1 दे4 ते1 इव, दे5 इतः (→इमां); न1 कल्पादाविव सर्वधृक्.

७८. –a) ब2 दे6.8-10 ते1 द1 ग्र1 मुवें. मुए. मुब. वाराह° (→वराह°). –b) दे2 संस्थाप्य चा-, दे8 मुवें. मुए. मुब. संस्थाप्यैवं, दे9 संस्थास्यैवं, दे10 संस्था चैव, ग्र2 संप्राप्य च (→संस्थाप्य च); ब1 न1 सुरद्विषात् (?), दे4 सुरान् द्विजाः, दे5 तुराहितान् (?), दे8-10 मुवें. मुए. मुब. सुरद्विषः, ते1 सुरद्विजान् + सुरद्विजाः, द1 द्विजान् सुरान्, ग्र1.2 सुरा द्विजान् (ग्र2 जाः), म1 वसुन्धरां (→सुरद्विजान्). –c) दे1 प्राकृतिं (→प्रकृतिं); दे4 दिव्यं (→दिव्यां). –d) म1 ययौ स परमं पदम्.

तस्मिन् हतेऽमररिपौ प्रह्लादो विष्णुतत्परः ।
अपालयत् स्वकं राज्यं भावं त्यक्त्वा तदाऽऽसुरम् ॥७९
इयाज विधिवद् देवान् विष्णोराराधने रतः ।
निःसपत्नं तदा राज्यं तस्यासीद् विष्णुवैभवात् ॥८०
ततः कदाचिदसुरो ब्राह्मणं गृहमागतम् ।
तापसं नार्चयामास देवानां चैव मायया ॥८१
स तेन तापसोऽत्यर्थं मोहितेनावमानितः ।
शशापासुरराजानं क्रोधसंरक्तलोचनः ॥८२
यत्तद्बलं समाश्रित्य ब्राह्मणानवमन्यसे ।
सा भक्तिर्वैष्णवी दिव्या विनाशं ते गमिष्यति ॥८३
इत्युक्त्वा प्रययौ तूर्णं प्रह्लादस्य गृहाद् द्विजः ।
मुमोह राज्यसंसक्तः सोऽपि शापबलात् ततः ॥८४
बाधयामास विप्रेन्द्रान् न विवेद जनार्दनम् ।
पितुर्वधमनुस्मृत्य क्रोधं चक्रे हरिं प्रति ॥८५
तयोः समभवद् युद्धं सुघोरं रोमहर्षणम् ।
नारायणस्य देवस्य प्रह्लादस्यामरद्विषः ॥८६
कृत्वा तु सुमहद् युद्धं विष्णुना तेन निर्जितः ।
पूर्वसंस्कारमाहात्म्यात् परस्मिन् पुरुषे हरौ ।
संजातं तस्य विज्ञानं शरण्यं शरणं ययौ ॥८७
ततः प्रभृति दैत्येन्द्रो ह्यनन्यां भक्तिमुद्वहन् ।
नारायणे महायोगमवाप पुरुषोत्तमे ॥८८ वें. १.१६.६४

७९. –a) दे$_3$ सुररिपौ (→[अ]मररिपौ). –b) दे$_{1.4.10}$ ते$_1$ द$_1$ प्रह्लादो (→प्रह्लादो); दे$_{3.6}$ प्रह्लादो विष्णुमव्ययः (दे$_6$ °यं). –c) द$_1$ ग्र$_1$ स्वयं (→स्वकं). –d) दे$_{10}$ भवं (→भावं); का$_1$ द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ तथासुरम्, ब$_{2.3}$ दे$_{3.6}$ महासुरम् (→तदाऽऽसुरम्).

८०. –a) दे$_{1.2.8-10}$. मुवें. मुए. यजते, न$_1$ द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ ययाज (→इयाज); दे$_2$ न$_1$ विधिना, ग्र$_2$ विविधैर् (→विधिवद्). –c) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. सदा, द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ तथा (→तदा). –d) ब$_1$ तदा° (→तस्या°); दे$_4$ °वैभवान् (?) (→°वैभवात्).

८१. –a) दे$_1$ तदा (→ततः); दे$_8$ °चिदसुरौ (?), म$_1$ °चिदस्थानो (?) (→°चिदसुरो). –b) का$_1$ ब$_3$ दे$_{2.3.10}$ ते$_1$ ब्रह्माणं (→ब्राह्मणं). –c) ब$_1$ नर्चया°, दे$_2$ चार्षया°, ग्र$_2$ दर्वया° (?) (→नार्चया°); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. न च संभासयामास.

८२. –b) दे$_5$ मोहितो (→मोहिते-); ब$_1$ दे$_1$ °मानतः (→°मानितः). –c) ब$_3$ शशाप, दे$_{6.8.9}$ सशा (दे$_6$ °सा) पा- (→शशापा-); का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{1.2.5}$ न$_1$ ते$_1$ °राजं तं, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ °भावं तं (→°राजानं).

८३. –a) न$_1$ यत्तं, ते$_1$ यस्या (→यत्तद्); म$_1$ बन्धं (→बलं); म$_1$ समाहृत्य (→समाश्रित्य). –b) ब$_1$ ब्राह्मेणा° (→ब्राह्मणा°); दे$_{1.4}$ ब्रह्मणा (दे$_1$ °ण) नावमन्यसे. –c) दे$_8$ मुवें. मुए. मुब. शक्तिर्, ते$_1$ भक्ति(स्तु) (→भक्तिर्). –d) का$_1$ ब$_{1.3}$ दे$_{3.5.6}$ न$_1$ विनाशं च (→विनाशं ते); न$_1$ गमिष्यतु (→गमिष्यति)

८४. –a) का$_1$ हन्तुं (→तूर्णं). –b) का$_1$ दे$_{1.4.10}$ ते$_1$ प्रह्लादस्य (→प्रह्लादस्य); का$_1$ द$_1$ महाद्विजः, ग्र$_2$ द्विजोत्तमः (→गृहाद्द्विजः). –c) ब$_1$ (अ)मुमोह, दे$_{10}$ स्वमोह (?), द$_1$ मुमोद (→मुमोह); ब$_3$ राज्यं, दे$_4$ राज-, न$_1$ राजा (→राज्य-); दे$_{1.5}$ °संत्यक्तस्, ग्र$_2$ °संतप्तस् (→°संसक्तः). –d) दे$_{10}$ तमः (?) (→ततः).

८५. –a) ग्र$_2$ साध° (→बाध°); ग्र$_1$ विप्रेन्द्र, ग्र$_2$ विप्रेन्द्रं (→विप्रेन्द्रान्). –b) न$_1$ अपि वेदं, द$_1$ न विभेद, ग्र$_2$ न वै वेदं, म$_1$ शापि देवं (→न विवेद). –d) दे$_3$ क्रोधश् (→क्रोधं).

८६. –b) दे$_{3.6}$ सुमहल् (→सुघोरं); ब$_2$ नाम, दे$_{2.3.6}$ लोम-(→रोम-). –d) दे$_{1.4.10}$ ते$_1$ द$_1$ प्रह्लादस्या° (→प्रह्लादस्या°); ब$_2$ प्रह्लादस्य सुरद्विषः, ग्र$_2$ प्रह्लादामरविद्विषः.

८७. –a) दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. मुब. स (→तु); दे$_4$ समहद्, न$_1$ स चिरं (→सुमहद्); दे$_1$ कृतयो समभवद्युद्धं, दे$_{10}$ कृत्वा समभवद्युद्धं. –b) न$_1$ सहसा (→विष्णुना); दे$_{10}$ द$_1$ वर्जितः (→निर्जितः). –d) दे$_{1.4}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_1$ पुरुषो, दे$_5$ पुरुषैः (→पुरुषे); दे$_4$ परौ (?) (→हरौ). –f) दे$_2$ ययौ स शरणं हरिम्.

८८. –a) दे$_5$ ह्यमन्यां, म$_1$ ह्यादरात् (→ह्यनन्यां). –c) दे$_{4.10}$ नारायण-, ते$_1$ नारायणो (→नारायणे); ग्र$_2$ योगी (→योगम्).

वें. १.१६.६५ हिरण्यकशिपोः पुत्रे योगसंसक्तचेतसि ।
अवाप तन्महद् राज्यमन्धकोऽसुरपुंगवः ॥८९
हिरण्यनेत्रतनयः शंभोर्देहसमुद्भवः ।
मन्दरस्थामुमां देवीं चकमे पर्वतात्मजाम् ॥९०
पुरा दारुवने पुण्ये मुनयो गृहमेधिनः ।
ईश्वराराधनार्थाय तपश्चेरुः सहस्रशः ॥९१
ततः कदाचिन्महती कालयोगेन दुस्तरा ।
अनावृष्टिरतीवोग्रा ह्यासीद् भूतविनाशिनी ॥९२
समेत्य सर्वे मुनयो गौतमं तपसां निधिम् ।
अयाचन्त क्षुधाविष्टा आहारं प्राणधारणम् ॥९३
स तेभ्यः प्रददावन्नं मृष्टं बहुतरं बुधः ।
सर्वे बुभुजिरे विप्रा निर्विशङ्केन चेतसा ॥९४
गते तु द्वादशे वर्षे कल्पान्त इव शंकरी ।
बभूव वृष्टिर्महती यथापूर्वमभूज्जगत् ॥९५
ततः सर्वे मुनिवराः समामन्त्र्य परस्परम् ।
महर्षिं गौतमं प्रोचुर्गच्छाम इति वेगतः ॥९६
निवारयामास च तान् कंचित् कालं यथासुखम् ।
उषित्वा मद्गृहेऽवश्यं गच्छध्वमिति पण्डिताः ॥९७
ततो मायामयीं सृष्ट्वा कृशां गां सर्व एव ते ।
समीपं प्रापयामासुर्गौतमस्य महात्मनः ॥९८
सोऽनुवीक्ष्य कृपाविष्टस्तस्याः संरक्षणोत्सुकः ।
गोष्ठे तां बन्धयामास स्पृष्टमात्रा ममार सा ॥९९

---

८९. –a) दे1 पुत्रो (→पुत्रे). –b) का1 ब2.3 दे2.5 °संयुक्त°, दे4 °संशक्त°, ग्र2 °संहर्त्त° (?) (→°संसक्त°). –c) का1 ब2 दे2.5.10 ग्र1 म1 महाराज्यं, ग्र2 महाप्राज्ञ (→महद्राज्यं).

दे2. b, c मध्ये अधिकम्—

इति कौर्ममहापुराणे ॥ सूत उवाच.

९०. –a) का1 ब3 दे8.9 न1 °नयनः (→°तनयः); द1 ग्र1 हिरण्यनयनश्शंभोर्, ग्र2 हिरण्यतनयं शंभोर्, म1 हिरण्याक्षसुतश्शंभोर्. –b) ते1 शम्भोर्नेत्र°, द1 ग्र1.2 म1 नेत्रद्वय° (→शम्भोर्देह°). –c) ते1 महादेवीं, ग्र2 मुदान्देवीं, (→उमां देवीं); न1 मन्दरं तामुमादेवीं. –d) दे1 चकम्पे, ते1 चकमे, + कचमे (→चकमे).

९१. –a) दे2 रम्ये (→पुण्ये). –d) दे10 चक्रे, ते1 चक्रुः (→चेरुः).

९२. –a) दे1.2 ग्र2 महता (→महती). –b) दे3 दुस्तराः (→दुस्तरा). –c) दे4-6 अती चोग्रा, ग्र2 अतीव्योग्रा (→अतीवोग्रा). –d) ब1 विनाशनी (→विनाशिनी).

९३. –a) दे1.4.6 ते1 द1 ग्र1 म1 सर्व- (→सर्वे). –b) दे5 निधिः (→निधिं). –c) का1 ग्र2 म1 अयाचत, ब1 अया-चष्ट, दे1 अयांतस्ते (→अयाचन्त). –d) का1 ब1-3 दे2.5 न1 ते1 ह्याहारं, दे1 ह्यहारं, दे3.6 ह्याधारं (→आहारं); दे1 °धारकम् (→°धारणम्).

९४. –a) दे2 स तु तेभ्यः प्रदावन्नं. –b) का1 दे1 इष्टं, ब2 श्रेष्ठं, दे6 सृष्टं (→मृष्टं); दे6 °विधं, न1 °धरं (→°तरं); द1 ग्र1.2 म1 बुधाः (→बुधः); ग्र2 ****** बुधाः. –c) दे1 सर्वेषु भुज रे विप्र (?). –d) द1 ग्र2 तेजसा (→चेतसा).

९५. –a) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. च (→तु). –b) ब2.3 इह (→इव); ब1 दे8.9 द1 ग्र1 मुवें. शाङ्करी, न1 शंकरि (→शंकरी). –c) ब2 म1 बभूव महती वृष्टिर् (म1 °ष्टिस्). –d) दे4 द1 ग्र1.2 म1 तोयपूर्ण, दे9 यया पूर्णं (→यथा पूर्वं); दे10 अयं जगत् (→अभूज्जगत्).

९६. –a) न1 द1 ग्र1.2 म1 तत्र (→ततः). –c) द1 महर्षिर् (→महर्षिं); का1 ब1.3 दे5 न1 द1 ग्र1 ब्रूयुर्, ब2 ब्रह्मन्, दे3.6 प्राहुर्, ते1 ब्रूयुः, + ब्रुवन्, म1 गत्वा (→प्रोचुर्). –d) ब3 दे1 गच्छतः (→वेगतः).

९७. –a) दे1.2.4 स तान् (→च तान्); दे5 विचार-यामास च तान्. –d) दे4 गच्छ त्वमतिपण्डिताः, न1 गन्तव्य-मिति पण्डिताः.

९७ श्लोकात् परं ग्र2. अधिकम्—

14. * इत्युक्त्वा सर्वमुनयो गौतम * महात्मना ।

९८. –a) दे1 दृष्ट्वा, द5 वध्या (→सृष्ट्वा). –b) का1 ब1.3 दे1.5 ते1 कृशांगीं (दे5 °गी), दे3 कृपांगा, दे6 कृषांगा, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. कृष्णां गां (→कृशां गां); ब1 हि (→ते). –c) दे10 प्राप्नुया° (→प्रापया°).

९९. –a) द1 सोनुवीज्य, ग्र2 सोनुवेक्ष्य (→सोऽनुवीक्ष्य); दे1 °विष्टं, दे4 °दृष्टः (→°विष्टः). –b) म1 तस्मात् (→तस्याः). –c) दे1.10 बाधया°, दे2 निरुन्धया°, न1 वधया° (→बन्धया°). –d) ब3 पृष्ट° (→स्पृष्ट°).

स शोकेनाभिसंतप्तः कार्याकार्यं महामुनिः ।
न पश्यति स्म सहसा तादृशं मुनयोऽब्रुवन् ॥१००
गोवध्येयं द्विजश्रेष्ठ यावत् तव शरीरगा ।
तावत् तेऽन्नं न भोक्तव्यं गच्छामो वयमेव हि ॥१०१
तेन ते मुदिताः सन्तो देवदारुवनं शुभम् ।
जग्मुः पापवशं नीतास्तपश्चर्तुं यथा पुरा ॥१०२
स तेषां मायया जातां गोवध्यां गौतमो मुनिः ।
केनापि हेतुना ज्ञात्वा शशापातीवकोपनः ॥१०३
भविष्यन्ति त्रयीबाह्या महापातकिभिः समाः ।
बभूवुस्ते तथा शापाज्जायमानाः पुनः पुनः ॥१०४
सर्वे संप्राप्य देवेशं शंकरं विष्णुमव्ययम् ।
अस्तुवन् लौकिकैः स्तोत्रैरुच्छिष्टा इव सर्वगौ ॥१०५
देवदेवौ महादेवौ भक्तानामार्तिनाशनौ ।
कामवृत्त्या महायोगौ पापान्नस्त्रातुमर्हथः ॥१०६
तदा पार्श्वस्थितं विष्णुं संप्रेक्ष्य वृषभध्वजः ।
किमेतेषां भवेत् कार्यं प्राह पुण्यैषिणामिति ॥१०७
ततः स भगवान् विष्णुः शरण्यो भक्तवत्सलः ।
गोपतिं प्राह विप्रेन्द्रानालोक्य प्रणतान् हरिः ॥१०८
न वेदबाह्ये पुरुषे पुण्यलेशोऽपि शंकर ।
संगच्छते महादेव धर्मो वेदाद् विनिर्बभौ ॥१०९   कू १.१६.११५

१००. –a) दे$_1$ शोकेनापि° (→शोकेनाभि°). –b) दे$_1$ कार्यं, दे$_3$ कार्यः (→कार्या-). –c) दे$_6$ न$_1$ पश्यंति स्म (→पश्यति स्म). –d) दे$_1$ तान् दृष्ट्वा, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. तमृषिं, द$_1$ तां वीक्ष्य (→तादृशं); दे$_3$ तादृशं मुनयो ब्रवीत् (?), ग्र$_2$ तादृशं मुनिरब्रवीत्.

१०१. –a) का$_1$ गोवध्येयं, +गोवधोयं, दे$_{1.3.4}$ ग्र$_2$ म$_1$ गोवधोयं, द$_1$ गोवधेयं, ग्र$_1$ गोवधाय (→गोवध्येयं); न$_1$ म$_1$ °श्रेष्ठा (→°श्रेष्ठ). –b) का$_1$ ब$_1$ दे$_{10}$ शरीरगाः, दे$_{1.2.4.5.9}$ द$_1$ शरीरगः, ग्र$_{1.2}$ शरीरतः, म$_1$ शरीरगं (→शरीरगा). –c) ब$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ तावन्न तेन्नं (→तावत्तेन्नं). –d) दे$_4$ गच्छामोद्य वयं वहिः, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ गच्छामोथ वयं वहिः, म$_1$ गच्छामोपि वयं बहिः .

१०२. –a) ब$_2$ दे$_{1.2.8-10}$ ग्र$_2$ तेन तेनुमताः, दे$_4$ तेन चारुदिताः, दे$_5$ मुब. तेन तेऽनुदिताः, म$_1$ तेन ते दूषिताः, मुवें. मुए. तेनातोनुमताः (→तेन ते मुदिताः). –c) का$_1$ दे$_{2.5}$ शाप° (→पाप°); ब$_{2.3}$ °वशा (→°वशं); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. नीत्वा (→नीतास्). –d) दे$_2$ तपस्तेपुर् (→तपश्चर्तुं).

१०३. –a) का$_1$ दे$_1$ जातो, दे$_2$ जातं, दे$_6$ जाता (→जातां). –b) दे$_1$ गोवधो, दे$_2$ गोवधं (→गोवध्यां). –c) दे$_{10}$ त्वज्ञा (?) (→ज्ञात्वा). –d) म$_1$ शशापातीत- (→शशापातीव); ब$_1$ दे$_{1.3.4.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. °कोपतः (→°कोपनः).

१०४. –a) का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{3.5.6}$ न$_1$ ते$_1$ भविष्यध्वं, दे$_2$ द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ भविष्यथ (→भविष्यन्ति); ग्र$_2$ विविच्य धात्रीथीबाह्या. –b) म$_1$ °पातकिनस् (→°पातकिभिस्). –c) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. बहुशस् (→बभूवुस्); दे$_1$ ततः, दे$_2$ तदा, ग्र$_2$ यथा (→तथा); न$_1$ शप्ता (→शापाज्). –d) ब$_1$ न$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ जायमानः (→जायमानाः).

१०५. –a) का$_1$ सर्वेशं (→सर्वे सं-); दे$_{10}$ देवेषु (→देवेशं). –b) न$_1$ एव च (→अव्ययं). –d) ग्र$_2$ *क्रुष्ट (?) (→उच्छिष्टा); दे$_4$ सर्वकाः, ते$_1$ सर्वगैः, द$_1$ ग्र$_2$ सेवकाः, ग्र$_1$ सायकाः, म$_1$ साधकाः (→सर्वगौ).

१०६. –a) दे$_{1.2}$ ऊचुर्देवो, दे$_3$ देवे देवौ, दे$_{4.10}$ देवदेवो, ग्र$_2$ देवदेव- (→देवदेवौ); दे$_4$ महादेवो (→महादेवौ); दे$_1$ °नाशकौ, दे$_4$ °नाशनः, म$_1$ °शासनौ (→°नाशनौ). –c) का$_1$ कामवृत्तिर् , ब$_1$ दे$_{2.3.5.6}$ कालो वृत्तिर् , ब$_2$ कालमूर्त्ती, ब$_3$ कालौ वृत्ती, दे$_1$ कामो वृत्तिर् , दे$_4$ यानो वृत्तिर् , न$_1$ यानोर्वत्तिर् (?), ते$_1$ द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ कानो वृत्तिर्, ग्र$_2$ कौलावृत्तिर् (→कामवृत्त्या); का$_1$ महायोगी, दे$_4$ महायोग (→महायोगौ). –d) का$_1$ पपार्था (?), दे$_2$ विप्रान् नस् , दे$_5$ पापार्तां, द$_1$ पापान्नास् (→पापान्नस्); का$_1$ दे$_5$ म$_1$ अर्हथ, दे$_1$ अर्हसि, दे$_4$ अर्हति, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. अर्हतः (→अर्हथः).

१०७. म$_1$. d ⊙. –a) ब$_1$ तथा, दे$_4$ द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ ततः (→तदा); दे$_6$ °स्थिता(?), न$_1$ °स्थितिं(?) (→°स्थितं). –b) दे$_6$ °ध्वजं (→°ध्वजः). –c) दे$_4$ द$_1$ ग्र$_2$ यत्किं तेषां, (→किमेतेषां); का$_1$ भवत् (→भवेत्); ग्र$_1$ यमस्तेषां भवेत्केन. –d) दे$_4$ प्राप्यं, ग्र$_1$ भण (→प्राह); का$_1$ पुण्यैषिनाम्, दे$_1$ पुण्येष्विनाम्, ग्र$_{1.2}$ म$_1$ पुण्येषि (म$_1$ °ष)णाम् (→पुण्यैषिणाम्); दे$_2$ ग्र$_2$ अपि, दे$_4$ इते(?) (→इति).

१०८. म$_1$. ⊙. –b) दे$_3$ शरण्यौ(?) (→शरण्यो); दे$_5$ भक्ति° (→भक्त°). –c) ग्र$_2$ गोपतिः (→गोपतिं); ग्र$_2$ विप्रेशं (→विप्रेन्द्रान्). –d) ग्र$_2$ दातालोक्य(?) (→आलोक्य); दे$_{10}$ हरिम् (→हरिः).

१०९. –a) न$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ °बाह्य- (→°बाह्ये); दे$_4$ पुरुषो, न$_1$ पुर्षे (→पुरुषे). –b) ब$_1$ पुण्यलेशश्च, दे$_4$ पुण्यःलेषोपि, ग्र$_2$ पुण्यलोकोपि (→पुण्यलेशोपि); का$_1$ ब$_3$ दे$_{10}$

बें१.१६.११६ तथापि भक्तवात्सल्याद् रक्षितव्या महेश्वर ।
अस्माभिः सर्व एवेमे गन्तारो नरकानपि ।।११०
तस्माद् वै वेदबाह्यानां रक्षणार्थाय पापिनाम् ।
विमोहनाय शास्त्राणि करिष्यामो वृषध्वज ।।१११
एवं संबोधितो रुद्रो माधवेन मुरारिणा ।
चकार मोहशास्त्राणि केशवोऽपि शिवेरितः ।।११२
कापालं नाकुलं वामं भैरवं पूर्वपश्चिमम् ।
पञ्चरात्रं पाशुपतं तथान्यानि सहस्रशः ।।११३
सृष्ट्वा तानूचतुर्देवौ कुर्वाणाः शास्त्रचोदितम् ।
पतन्तो निरये घोरे बहून् कल्पान् पुनः पुनः ।।११४
जायन्तो मानुषे लोके क्षीणपापचयास्ततः ।
ईश्वराराधनबलाद् गच्छध्वं सुकृतां गतिम् ।
वर्तध्वं मत्प्रसादेन नान्यथा निष्कृतिर्हि वः ।।११५
एवमीश्वरविष्णुभ्यां चोदितास्ते महर्षयः ।
आदेशं प्रत्यपद्यन्त शिरसाऽसुरविद्विषोः ।।११६

ग्र$_{1.2}$ शंकरः (→शंकर). –c) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{3.5.6}$ संगच्छति, दे$_{10}$ संगच्छसे, ग्र$_2$ संगच्छन्ते (→संगच्छते); का$_1$ ब$_3$ °देवं (→°देव). –d) ग्र$_2$ पुण्यो (→धर्मो); ब$_3$ वेदा वि-, दे$_4$ वेदान्वि-, दे$_{10}$ वेदाधि-, ग्र$_{1.2}$ वेदार्थ-, म$_1$ वेदाद्धि (→वेदाद् वि-); न$_1$ वेदाद् धर्मो हि निर्बभौ.

११०. –a) ब$_3$ दे$_{1.4-6}$ भक्ति-, दे$_9$ भक्ता (→भक्त-). –b) दे$_1$ रक्षितव्यो, दे$_{10}$ ईप्सितव्यो (→रक्षितव्या); ब$_1$ दे$_{5.6}$ द$_1$ महेश्वरः, दे$_4$ महाश्वरान् (→महेश्वर). –c) न$_1$ आवाह्या (→अस्माभिः); का$_1$ एवं मे(?); दे$_{1.2.8-10}$ न$_1$ मुवें. मुए. मुब. एवैते (→एवेमे). –d) न$_1$ विप्रा वै नात्र संशयः.

१११. दे$_{10}$. ११०d–१११c ⊙ (द्र. सं). –a) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. तस्माद्धि (→तस्माद्वै); दे$_4$ देव° (→वेद°). –b) ब$_2$ रक्षणाय च, दे$_3$ रञ्जनार्थाय (→रक्षणार्थाय); ब$_1$ प्राणिनाम् (→पापिनाम्). –c) का$_1$ दे$_5$ न$_1$ विमोहनानि, दे$_9$ विमोहनायथ(?), ग्र$_1$ विमोहन ना(?), म$_1$ विमोहनाग्नि(?) (→विमोहनाय). –d) ब$_1$ दे$_{3-6}$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ करिष्यावो (→करिष्यामो); दे$_{1.3.6}$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. °ध्वजः, दे$_4$ °ध्वजम् (→°ध्वज).

११२. दे$_{10}$. abc ⊙. –a) का$_1$ संबोधितो, + संभाषितो, दे$_2$ संभावितो (→संबोधितो). –b) का$_1$ माधवेन सुरा°, + माधवेनासुरा°, दे$_{1-3.5.6}$ ते$_1$ माधवेना (दे$_5$ ते$_1$ °न, दे$_6$ °ण) सुरा° (→माधवेन मुरा°). –d) दे$_1$ शिवे रतिः, दे$_{10}$ शिवे रतः (→शिवेरितः); दे$_4$ केशिवोऽपि शिवोपि च, ग्र$_2$ केशवोपि निवेशितः.

११३. –a) ब$_{2.3}$ दे$_1$ द$_1$ कपालं, दे$_{3.6}$ सपालं, (→कापालं); का$_1$ दे$_5$ लाङ्गलं, ब$_3$ नकुलं, दे$_1$ जामलं, दे$_2$ लाकुचं, + लाङ्गलं, दे$_{8-10}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_1$ लाकुलं, ते$_1$ लागलं म$_1$ लकुटं (→नाकुलं); दे$_1$ (मा)वामं, दे$_6$ वाम-, ते$_1$ चापि, ग्र$_1$ यामं (→वामं). –b) द$_1$ °पश्चिमे (→°पश्चिमं); दे$_1$ भैरवं पार्श्वपाश्चिमम्. –ab) दे$_4$ कापालत्वा ************. –c) दे$_4$ ग्र$_{1.2}$ पाञ्चरात्रं, दे$_5$ पाञ्चपात्रं, दे$_{10}$ पञ्चरात्रि (→पञ्चरात्रं); दे$_5$ पाशुशूतं, दे$_{10}$ पाशुपतिं (→पाशुपतं). –d) दे$_1$ चान्यानि च, दे$_5$ तयान्यानि (→तथान्यानि).

११४. –a) का$_1$ दे$_{3.6}$ देवो (→देवौ); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. सृष्ट्वा ता (दे$_{10}$ °तां?)न्या (मुवें. मुए. मुब. °ना) ह (दे$_9$ °हः) निर्वेदाः. –b) दे$_4$ ग्र$_2$ कुर्वाणौ, न$_1$ कर्बाणाः, द$_1$ कुर्वाणः (→कुर्वाणाः); द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ °बोधितम् (ग्र$_2$ °तौ, म$_1$ °तः) (→°चोदितम्). –c) का$_1$ दे$_{2.5}$ पतन्ते, ब$_1$ तपन्ते, दे$_3$ एतत्ते, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ पतन्ति (→पतन्तो); दे$_{8-10}$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. नरके (→निरये). –d) दे$_2$ अब्दाम्, दे$_5$ कल्प्यान्, न$_1$ कालान् (→कल्पान्).

११५. दे$_{10}$. ११५ e–११६ b ⊙; ग्र$_2$. ११५ b 'ततः' इत्यारभ्य ११७b 'रताः' यावत् ⊙. –a) का$_1$ ब$_3$ दे$_{1-3.6.10}$ ते$_1$ जायन्ते, दे$_4$ जयन्ते, दे$_5$ श्रूयते, द$_1$ सञ्जातो, ग्र$_1$ सञ्जाते, म$_1$ सञ्जातः, ग्र$_2$ एवन्ते (→जायन्तो). –b) का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{3-6}$ °पुण्य° (→°पाप°); न$_1$ क्षीणपुण्यरयास्ततः, द$_1$ क्षीणपुण्यचयास्तु नः, ग्र$_1$ क्षीणो पुण्यचयोस्तु वः, ग्र$_2$ क्षेमपुण्यचया **, म$_1$ क्षीणपापचयास्थितः. –c) दे$_2$ °पराः (→°बलाद्). –d) दे$_{3.6}$ सुहृदां (→सुकृतां). –e) का$_1$ न$_1$ अप्रदानेन, ब$_{2.3}$ ग्र$_1$ म$_1$ अप्रमादेन, दे$_3$ द$_1$ अप्रसादेन, दे$_5$ सप्रसादेन (?) (→मत्प्रसादेन); दे$_4$ तत्तद्धर्मप्रमादेन. –f) दे$_1$ नान्या निस्कृतिहेतवः, दे$_4$ द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ नान्यथास्ति गतिर्हि (दे$_4$ दि) वः.

११६. ग्र$_2$. ⊙; दे$_{10}$. ab ⊙. –b) दे$_4$ द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ बोधितास्, दे$_6$ चोदितस्, ते$_1$ भोधितास् (?) (→चोदितास्). –c) का$_1$ आदेशः, दे$_1$ अदेशं (→आदेशं); दे$_2$ तत्प्रपद्यन्त, दे$_5$ सत्प्रपद्यन्त, दे$_6$ प्रत्ययद्वाक्यं, दे$_{10}$ प्रत्यपद्येत, न$_1$ प्रतिपद्यन्त (→प्रत्यपद्यन्त). –d) दे$_3$ खरसा, दे$_6$ सुरसां, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. शिवस्या-, ते$_1$ शिरस्य (→शिरसा-); दे$_3$ स्वर-, दे$_6$

चक्रुस्तेऽन्यानि शास्त्राणि तत्र तत्र रताः पुनः ।
शिष्यानध्यापयामासुर्दर्शयित्वा फलानि तु ॥११७
मोहयन्त इमं लोकमवतीर्य महीतले ।
चकार शंकरो भिक्षां हितायैषां द्विजैः सह ॥११८
कपालमालाभरणः प्रेतभस्मावगुण्ठितः ।
विमोहयँल्लोकमिमं जटामण्डलमण्डितः ॥११९
निक्षिप्य पार्वतीं देवीं विष्णावमिततेजसि ।
नियोज्याङ्गभवं रुद्रं भैरवं दुष्टनिग्रहे ॥१२०
दत्त्वा नारायणे देवीं नन्दिनं कुलनन्दिनम् ।
संस्थाप्य तत्र गणपान् देवानिन्द्रपुरोगमान् ॥१२१

प्रस्थितेऽथ महादेवे विष्णुर्विश्वतनुः स्वयम् ।
स्त्रीरूपधारी नियतं सेवते स्म महेश्वरीम् ॥१२२
ब्रह्मा हुताशनः शक्रो यमोऽन्ये सुरपुंगवाः ।
सिषेविरे महादेवीं स्त्रीवेशं शोभनं गताः ॥१२३
नन्दीश्वरश्च भगवान् शंभोरत्यन्तवल्लभः ।
द्वारदेशे गणाध्यक्षो यथापूर्वमतिष्ठत ॥१२४
एतस्मिन्नन्तरे दैत्यो ह्यन्धको नाम दुर्मतिः ।
आहर्तुकामो गिरिजामाजगामाथ मन्दरम् ॥१२५
संप्राप्तमन्धकं दृष्ट्वा शंकरः कालभैरवः ।
न्यषेधयदमेयात्मा कालरूपधरो हरः ॥१२६ वे१.१६.१३३

वर- (→[अ]सुर-); दे1-विद्विषौ, दे3.5- विद्विषाः, दे8-10 न1 मुवें. मुए. मुब.-विद्विषः, ते1-विद्विषः,+-विद्विषाः(→-विद्विषोः)

११७. अ2. ab 'चक्रु'''रताः' यावत् ⊙. –a) ब3 शस्त्राणि (→शास्त्राणि). –b) दे4 च ताः (→रताः). –d) ब2 दे8-10 मुवें. मुए. मुब. च, दे1 नु (→तु).

११८. –a) का1 ब2 दे2.3.5 अ2 मोहयन्तं, दे4 मोहयन्ते (→मोहयन्त); का1 द1 इमां (→इमं); दे1 मोहयन् सप्तमं लोकं, दे8-10 मोहाय स इमं लोकम्, मुवें. मुए. मोहापसदनं लोकम्. –b) अ2 महतीर्य महीतलम् (?). –c) ब1 चकारो (?) (→चकार); दे3 भिञ्जां (→भिक्षां). –d) म1 हितायेष्ट (→हितायैषां); ब1 द्विजाः (?) (→द्विजैः); का1 सहा (→सह).

११९. –a) दे4.10 °भरणाः (→°भरणः) –b) का1 ब2.3 दे5 °भस्माभि° (→°भस्माव°); दे4 °कुण्ठिताः, न1 द1 अ1 म1 °कुण्ठितः, ते1 °कुण्ठिताः, अ2 °कुण्ठनः(→°गुण्ठितः); दे1 शिवः भस्मावकुण्ठितः. –c) दे4 इदं (→इमं). –d) दे1 जटामुकुट°, दे4 जलामण्डल° (→जटामण्डल°).

१२०. –a) दे2 देवो (→देवीं). –b) ब1.3 विष्णोरमित°, दे10 द1 विष्ण्वावमित°, म1 विष्णावेमित° (→विष्णावमित°); अ2 विष्णो वा कृतवानसि. –c) दे1.4 नियोज्य भगवान् रुद्रं, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. नियोज्य भगवान् रुद्रो, द1 अ1.2 म1 नियोक्ष्य (म1 °ज्य) भगवान् रुद्रं. –d) का1 ब3 दे1.4.5 ते1 अ1.2 म1 °निग्रहं (दे5 °हां), द1 °विग्रहं (→°निग्रहे).

१२१. –a) दे1.2 कृत्वा, दे5 दृष्ट्वा, द1 अ1 म1 हित्वा (→दत्त्वा); का1 दे1.5 न1 द1 नारायणो, अ2 म1 नारायणं (→नारायणे); का1 ब3 दे2.8 ते1 देव्यां, ब1 मुवें. मुए. मुब. देव्या, दे3 दिव्यां, दे5 देव्यै, दे6 दिव्यं (→देवीं); दे4 देव्याश्च रक्षणार्थाय. –b) दे9 नन्दितं, मुवें. मुए. मुब. नन्दनं (→नन्दिनं); का1 °नन्दितं, दे5 °नन्दिनां, मुवें. मुए. मुब. °नन्दनं (→°नन्दिनं). –c) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. च गणान्(→गणपान्). –cd) ब3 संस्थाप्य गणपान् देवानिन्द्रग्निपुरोगमान्.

१२२. –a) दे1.2.8-10 द1 अ1.2 म1 मुवें मुए. मुब. च (→[अ]थ). –b) दे1 शिवः (→स्वयं); का1 विष्णुर्विश्वस्वयंतनुः. –c) दे1 ते1 श्रीरूप°, अ2 श्रीवेष° (→स्त्रीरूप°); का1 ब1-3 दे2.3.5.6 न1 ते1 नियतः, द1 अ1.2 म1 पुरुषः (→नियतं). –d) ते1 °श्वरम् (→°श्वरीम्); अ2 प्रपेदे स महेश्वरीम्.

१२३. –a) म1 हुताग्निः (→हुताशनः); का1 दे5 शुक्रो (→शक्रो); अ2 ब्रह्मभूताशनः शक्रो. –b) दे5 यमो मे, दे10 यमो नो, अ2 यमोन्य- (→यमोऽन्ये); दे10 °पुङ्गवः (→°पुङ्गवाः). –c) ब1 शिषेविरे, दे10 सिषेवरे, ते1 निषेविरे (→सिषेविरे); मुवें मदादेवीं(?) (→महादेवीं). –d) दे4 श्रीवेशं, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. स्त्रीरूपं (→स्त्रीवेशं); दे1 तथा, दे10 गता, ते1 गता, + गताः, द1 गतां (→गताः).

१२४. –a) दे2 °श्वरःस, दे4 °श्वरोथ, द1 अ1 म1 °श्वरोपि (→°श्वरश्च). –b) दे1 °वर्गवः(?), द1 अ1 म1 °वत्सलः (→°वल्लभः). –c) अ2 °देशो, म1 °पूर्वे (→°देशे). –d) दे1 °ध्रुवम्(?), दे2 °वत्सम्(?) (→°पूर्वम्); ब3 अतिष्ठतः, दे2 अवस्थितः, दे5 अतिवृत(?), अ1 अधिष्ठित (→अतिष्ठत).

१२५. –b) दे1 अन्धको (→ह्यन्धको). –c) ब3 समाजगामाथ, अ2 जगामाथ च (→आजगामाथ). –d) का1 ब1-3 दे1.2.4.10 द1 अ2 म1 मन्दिरम् (→मन्दरं). –cd) दे2 आहर्तुं गिरिजां देवीमयया(?) हरिमन्दिरम्.

१२६. –b) अ2 °भैरवं (→°भैरवः). –c) दे1 निषे° (→न्यषे°); दे4 ताडयामास वेगेन. –d) ब1 °रूपो (→°रूप-).

वें१.१६.१३३ तयोः समभवद् युद्धं सुघोरं रोमहर्षणम् ।
शूलेनोरसि तं दैत्यमाजघान वृषध्वजः ।।१२७
ततः सहस्रशो दैत्यः ससर्जान्धिकसंज्ञितान् ।
नन्दिषेणादयो दैत्यैरन्धकैरभिनिर्जिताः ।।१२८
घण्टाकर्णो मेघनादश्चण्डेशश्चण्डतापनः ।
विनायको मेघवाहः सोमनन्दी च वैद्युतः ।।१२९
सर्वेऽन्धकं दैत्यवरं संप्राप्यातिबलान्विताः ।
युयुधुः शूलशक्त्यृष्टिगिरिकूटपरश्वधैः ।।१३०
भ्रामयित्वाऽथ हस्ताभ्यां गृहीतचरणद्वयाः ।
दैत्येन्द्रेणातिबलिना क्षिप्तास्ते शतयोजनम् ।।१३१
ततोऽन्धकनिसृष्टास्ते शतशोऽथ सहस्रशः ।
कालसूर्यप्रतीकाशा भैरवं त्वभिदुद्रुवुः ।।१३२
हा हेति शब्दः सुमहान् बभूवातिभयंकरः ।
युयोध भैरवो रुद्रः शूलमादाय भीषणम् ।।१३३
दृष्ट्वाऽन्धकानां सुबलं दुर्जयं तर्जितो हरः ।
जगाम शरणं देवं वासुदेवमजं विभुम् ।।१३४
सोऽसृजद् भगवान् विष्णुर्देवीनां शतमुत्तमम् ।
देवीपार्श्वस्थितो देवो विनाशायामरद्विषाम् ।।१३५

१२७. –b) ब3 दे2.3 ते1 लोम° (→रोम°); दे5 सुघोरं लोमहर्षणाम्. –c) द1 ग्र1.2 म1 दैत्यं तं (→तं दैत्यं). –d) दे5 आजगाम (→आजघान); दे6 °ध्वज (→°ध्वजः).

१२८. –a) ब1 दे8-10 मुवें मुए. दैत्याः, दे1.5 द1 ग्र1.2 म1 दैत्यान् (→दैत्यः). –b) ब3 °सम्मितान् (→°संज्ञितान्); दे8-10 मुवें. मुए. सहस्रान्धकसंज्ञिताः. –c) का1 नन्दिकेशादयो, ब1 ते1 नन्दिशेषादयो, ब2 दे8-10 मुवें. मुए. मुब. नन्दीश्वरादयो, ब3 दे3.6 द1 ग्र1.2 म1 नन्दि (दे3.6 °न्दी) सेनादयो, दे2 नन्दीशाद्याश्च तैर्, दे4 नन्दी सेनाययौ (→नन्दिषेणादयो). –d) दे1 अभिवर्जिताः, दे2 अभितर्जिताः दे4 अपि निर्जिता, द1 ग्र1 म1 अतिनिर्जिताः, ग्र2 अभि**ताः (→अभिनिर्जिताः).

१२९. ग्र1. ⊙. –a) दे4 द1 पूर्ण-, ग्र2 पूर्ण (→घण्टा-°); दे1 °करणे (→°कर्णो). –b) का1 चण्डीशश्, दे5 चण्डिशः, द1 म1 खण्डश (→चण्डेशश्); ब1 ते1 चन्द्रता°, द1 म1 खण्डता° (→चण्डता°); दे1 चण्डतापनचण्डतः, ग्र2*** खर्णवादनः. –c) का1 दे5 °वाहुः, दे2 ते1 °नादः, न1 °वहः (→°वाहः). –d) दे6 सोमं (→सोम-); का1 ब1-3 दे3.5 6 ते1 विशांपतिः, दे1 च वंद्युतिः, दे2 च विद्युतः, दे4*भद्युतिः, दे10 च वैद्यतः, न1 च विद्यतिः, द1 ग्र2 म1 च विद्युतिः (→च वैद्युतः).

१३०. ग्र1. ab ⊙. –a) दे3 सर्वेन्धकदेववरं, दे6 सर्वेन्ध*****. –b) दे2 संप्राप्याथ, दे3 संप्राप्याभि- (→संप्राप्याति-); का1 दे5 °न्वितं, ग्र2 •न्वितः (→°न्विताः). –c) दे1 °शक्त्याष्टि-, दे2 °शक्तिष्टि-, दे4 द1 °शक्त्यष्टि-, दे5 °शत्कृष्णि-, दे10 °शक्त्यष्टौ-, ग्र2 °शक्रयष्टि- (→°शक्त्यृष्टि-). –d) का1 ब3 दे1 -परस्व° (→-परश्व°); ग्र2 गिरि******.

१३१. –a) दे1.2.6 स हस्ता (दे2 °स्ता)भ्यां, दे8.9 सुहस्ताभ्यां, मुवें. मुए. मुब. तु हस्ताभ्यां (→[अ]थ हस्ताभ्यां). –b) दे2.8-10 मुवें. मुए. मुब. गृहीत्वा, दे3 गृहीव (→गृहीत-); का1 दे2 ग्र2 -द्वयं, दे1.8 -द्वयोः, दे4.9.10 मुए. मुब. -द्वये, ग्र1 -युधाः, मुवें. -द्वय (→-द्वयाः). –c) का1 दे3.6 दैत्येन्द्रे (दे6 °दे?) नाभि (का1 °ति) (→दैत्येन्द्रेणाति°). –d) दे3.6 क्षिप्रास्ते (→क्षिप्तास्ते); का1 दे3 शतशो (दे3 °यो) जलं, ब3 दे4.6 शतशो(दे4 °सो) जनं (दे6 °णाः?) (→शतयोजनम्).

१३२. –a) दे5 °निशब्दास् (→°निसृष्टास्); दे8-10 मुवें. मुए. मुब. ये (→ते). –c) दे2 °रूप- (→°सूर्य-); दे3 -काशं, दे2 -काशो, दे4 द1 ग्र2 म1 -काशैः, ग्र1 -कारैः (→-काशा). –d) दे4 द1 ग्र1 म1 भैरवैस् (→भैरवं); दे8-10 मुवें. मुए. मुब. चाभि°, दे4 म1 अभि°, ग्र1 त्वति° (→त्वभि°).

१३३. –a) दे8-10 जहीति (→हा हेति); न1 दानः (?)(→शब्दः); ब1 स महान् (→सुमहान्). –b) दे3 °कराः (→°करः). –c) ग्र2 अयोध(ध?), मुवें. मुए. मुब. युयुधे (→युयोध); दे1.2.8-10 मुवें. मुए. मुब. देवः (→रुद्रः). –d) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. भैरवम् (→भीषणम्).

१३४. ग्र2. d ⊙. –a) द1 दृष्ट्वान्धको मे (→दृष्ट्वाऽन्धकानां); का1 दे8-10 सबलं, ब2.3 दे1 स्वबलं (→सुबलं). –b) दे1.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. निर्जितो (न1 °तं), दे4 तर्जितं, द1 तर्जिता, ग्र1 भीषणं, ग्र2 म1 भैरवो (→तर्जितो); न1 स्वयं (→हरः). –c) दे1 जगाम देवं शरणम्.

१३५. –b) न1 °मुत्तमा (→°मुत्तमम्). –d) न1 °द्विषं (→°द्विषां); दे8-10 मुवें. मुए. मुब. विनाशाय सुरद्विषाम्, ग्र2 नाशयामास विद्विषाम्.

तदाऽन्धकसहस्रं तु देवीभिर्यमसादनम् ।
नीतं केशवमाहात्म्याल्लीलयैव रणाजिरे ॥१३६
दृष्ट्वा पराहतं सैन्यमन्धकोऽपि महासुरः ।
पराङ्मुखो रणात् तस्मात् पलायत महाजवः ॥१३७
ततः क्रीडां महादेवः कृत्वा द्वादशवार्षिकीम् ।
हिताय लोके भक्तानामाजगामाथ मन्दरम् ॥१३८
संप्राप्तमीश्वरं ज्ञात्वा सर्व एव गणेश्वराः ।
समागम्योपतस्थुस्तं भानुमन्तमिव द्विजाः ॥१३९
प्रविश्य भवनं पुण्यमयुक्तानां दुरासदम् ।
ददर्श नन्दिनं देवं भैरवं केशवं शिवः ॥१४०
प्रणामप्रवणं देवं सोऽनुगृह्याथ नन्दिनम् ।
आघ्राय मूर्द्धनीशानः केशवं परिषस्वजे ॥१४१
दृष्ट्वा देवी महादेवं प्रीतिविस्फारितेक्षणा ।
ननाम शिरसा तस्य पादयोरीश्वरस्य सा ॥१४२
निवेद्य विजयं तस्मै शंकरायाथ शंकरी ।
भैरवो विष्णुमाहात्म्यं प्रणतः पार्श्वगोऽवदत् ॥१४३
श्रुत्वा तद्विजयं शंभुर्विक्रमं केशवस्य च ।
समास्ते भगवानीशो देव्या सह वरासने ॥१४४
ततो देवगणाः सर्वे मरीचिप्रमुखा द्विजाः ।
आजग्मुर्मन्दरं द्रष्टुं देवदेवं त्रिलोचनम् ॥१४५　वें १.१६.१५२

१३६. –a) दे4 द1 ग्र1.2 तथा (→तदा); ब1.3 दे2.3.5.6 ते1 ग्र1 तद्, दे4 द1 तं (→तु). –b) दे3.6 देवीनि (दे3 °ति)यम°, म1 देशभिर्यम° (→देवीभिर्यम°); दे10 देवीनियमसाधनम्. –c) दे6 माहात्म्य(?), ते1 माहात्म्यं (→माहात्म्यात्).

१३७. –a) दे1 दैत्यं, दे6 सेव्यं (→सैन्यं). –b) द1 ह्यन्धको (→अन्धको). –c) म1 ज्योतिर्मुखो (→पराङ्मुखो). –d) दे1 पद्यत(?) (→पलायत); ब1 दे6 महायवः, दे3 महाजवं, ते1 महाजवः, + महाजवं, द1 महासुराः (?). (→महाजवः).

१३८. –a) ब2 क्रीडा(→क्रीडां); दे1 महावेशां (→महादेवः). –b) ब1 दे1 °वार्षिकी (→°वार्षिकीम्). –c) का1 ब2.3 दे5 ग्र2 लोकभक्तानां, दे3.6.8-10 मुवें. मुए. मुब. भक्तलोकानाम् (→लोके भक्तानां). –d) का1 ब3 दे3.6 जगाम स च, ब1 ते1 जगाम च स, ब2 स जगाम च, दे4 न1 आजगाम च, म1 आजगामानु- (→आजगामाथ); ब2.3 दे1.10 न1 द1 ग्र2 म1 मन्दिरम् (→मन्दरम्).

१३९. –b) दे2 तदा सर्वे (→सर्व एव); ग्र2 म1 गुणेश्वराः (ग्र2 °रः) (→गणेश्वराः). –c) ब1 दे1.2.4 ते1 द1 ग्र1.2 म1 समागत्यो° (→समागम्यो°); दे8-10 मुवें. मुए. मुब. °पतिष्ठन्त (→°पतस्थुस्तं).

१४०. दे3. d ⊙. –a) ब2 प्रविशन्, ब3 प्रणम्य (→प्रविश्य); दे4 च वनं, दे9.10 भुवनं (→भवनं). –b) दे1.2 अभक्तानां, दे4 अशुद्धानां (→अयुक्तानां); दे3 दुरासदां (→दुरासदं). –c) दे10 तं देवदेवं, ग्र2 म1 नन्दिनं देवो (→नन्दिनं देवं). –d) का1 ब2.3 दे3.5.6 हरः (दे3.6 °रं), ब1 दे1.4 ते1 शिवं, न1 द1 ग्र1 म1 शिवां (द1 °वा) (→शिवः); ग्र2 भैरवं प्राहमवृणं (?).

१४१. ग्र2. a ⊙. –a) दे4 न1 °प्रणवं (→°प्रवणं); ब1 दे4 ग्र1 म1 देवः (→देवं); दे1 प्रणम्य प्रणतं देवं, दे2 प्रमाणप्रणतं देवं. –b) का1 सोनुगृह्यार्थ-, दे2 सोनुगृह्याप्य-दे4 सोनुगृह्य, ते1 सोनुग्राह्याथ, ग्र2 सोनुगृह्यस्तु (→सोनुगृह्याथ) –c) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. प्रीत्यैनं पूर्वमीशानः, ग्र2 आघ्राय मूर्ध्निमीशानो. –d) द1 ग्र1.2 माधवं, म1 भैरवं (→केशवं); दे1 रिवज्यते (?) (→परिषस्वजे).

१४२. –a) दे1 ग्र2 देवं, दे8-10 देवीम्, मुवें. मुए. देवो (→देवी); दे8-10 मुवें. मुए. महादेवीं (→महादेवं); ते1 दृष्ट्वा दृष्ट्वाथ देव्योमा. –b) दे1 प्रीतिप्रस्फुरितेक्षणः, दे2 प्रीतिप्रस्तारितेक्षणा, दे8.9 द1 मुवें. मुए. मुब. प्री (दे8.9 द1 प्र) तिविस्फारितेक्षणाम्. –c) दे8-10 मुवें. मुए. प्रणतः (→ननाम); दे1 देवं, दे8 मुवें. मुए. तस्याः (→तस्य). –d) दे4 मूर्ध्नि तस्य, ग्र2 प्रणतस्य (→ईश्वरस्य); दे1 सः, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. च (→सा).

१४३. –a) का1 ब1-3 दे3.5.6 निवेद्याह (दे6 द्यः) जयं तस्मै, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. न्यवेदयन् (मुवें. त्) जयं तस्मै, न1 निवेद्य स जयं तस्मै. –b) का1 ब1-3 दे2.3.5.6.8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. शंकरः, दे1 भैरवः (→शंकरी). –d) दे5 ब्रह्मणः, दे8 9 मुवें. मुए. मुब. प्रतीतः, दे10 प्रणीतः, म1 प्रत्रणः (→प्रणतः); का1 ब2.3 दे1-6.8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. पार्श्वगोऽभवत्, न1 पार्श्वगो भवान् (→पार्श्वगोऽवदत्).

१४४. –a) ब3 तद्विक्रमं, दे2 तु विजयं, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. तं विजयं (→तद्विजयं). –b) दे1.2 न1 तु (→च). –d) दे10 ते1 म1 वरासन (?) (→वरासने).

१४५. –a) ते1 ततो गणाधिपास्सर्वे. –b) दे5 द्विज, दे10 द्विजः (→द्विजाः). –c) ग्र2 मन्दिरं (→मन्दरं).

१.१६.१५२ येन तद् विजितं पूर्वं देवीनां शतमुत्तमम् ।
समागतं दैत्यसैन्यमीशदर्शनवाञ्छया ॥१४६
दृष्ट्वा वरासनासीनं देव्या चन्द्रविभूषणम् ।
प्रणेमुरादराद् देव्यो गायन्ति स्मातिलालसाः ॥१४७
प्रणेमुर्गिरिजां देवीं वामपार्श्वे पिनाकिनः ।
देवासनगतं देवं नारायणमनामयम् ॥१४८
दृष्ट्वा सिंहासनासीनं देव्या नारायणेन च ।
प्रणम्य देवमीशानं पृष्टवत्यो वराङ्गनाः ॥१४९

कन्या ऊचुः ।❀

कस्त्वं विभ्राजसे कान्त्या केयं बालरविप्रभा ।
कोऽन्वयं भाति वपुषा पङ्कजायतलोचनः ॥१५०
निशम्य तासां वचनं वृषेन्द्रवरवाहनः ।
व्याजहार महायोगी भूताधिपतिरव्ययः ॥१५१
अहं नारायणो गौरी जगन्माता सनातनी ।
विभज्य संस्थितो देवः स्वात्मानं बहुधेश्वरः ॥१५२
न मे विदुः परं तत्त्वं देवाद्या न महर्षयः ।
एकोऽयं वेद विश्वात्मा भवानी विष्णुरेव च ॥१५३
अहं हि निष्क्रियः शान्तः केवलो निष्परिग्रहः ।
मामेव केशवं देवमाहुर्देवीमथाम्बिकाम् ॥१५४

---

१४६. –a) द1 सृजितं (?) (→विजितं). –b) दे1 देवानां (→देवीनां); दे3 शतरुत्तमं (→शतमुत्तमम्). –c) द1 देव° (→दैत्य°). –d) दे8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. °काङ्क्षया (→°वाञ्छया).

१४७. द1 ग्र1. १४७c–१४६b ⊙. –b) का1 ब2.3 दे3.5.6 द1 °विभूषितम् (दे5 °ताम्) (→°विभूषणम्); ग्र1 देव्या नारायणेन च. –c) ब1 दे1 देव्या, ब2 ते1 देवा, दे10 देव्यै (→देव्यो). –d) ब1.3 दे3.4.6 स्मानि (ब3 दे4 °ति) लालसा, दे1 स्मरति लालसाः, ग्र2 स्म समाकुलाः (→स्मातिलालसाः).

१४८. द1 ग्र1. ⊙; दे10. bc ⊙; न1. १४८c–१५४ b ⊙. –a) दे4 ग्र2 गिरिजा, दे3.6 दिविजां (दे6 °जं) (→गिरिजां). –c) दे8.9 मुवें. मुए. °गतां देवीं, दे3.6 °गतं देवीं (→°गतं देवं); दे4.5 दिव्यासन (दे4 °ना) गतं देवं. –d) ब1 °मनोमयं, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. °मनोमयीम् (→°मनामयम्).

१४९. न1. ⊙; द1 ग्र1. ab ⊙. –a) दे10 °रूढां (→°सीनम्). –b) ग्र2 दण्डचा (→देव्या); दे2 वा (→च); दे8-10 मुवें. मुए. देव्यो नारायणं तथा. –c) द1 प्रणम्य भैरवं देवं. –d) का1 दे10 पृष्टवन्त्यो, ब1.3 दे5.6 ते1 ग्र1.2 दृष्टवत्यो (दे6 °न्त्यो), ब2 तुष्टुवुस्ता, ग्र2 दृष्टन्त्येव (→पृष्टवत्यो); द1 गायन्ति स्म सुराङ्गनाः.

❀ न1 द1. ⊙; दे1 श्रीदेव्युवाच; ते1 ग्र1.2 म1 कन्याः.

१५०. न1. ⊙. –a) दे10 कंश्चि विभ्राजते केन्यो(?). –b) ब2 दे8-10 द1 ग्र1 मुवें. मुए. मुब. बाला (→बाल-); दे1 केयं बालेन्दुसन्निभा. –c) का1 दे9.10 का त्वियं भाति, दे1 कोयं संभाति, दे2 कानुयं भाति, ग्र2 को वयं भाति (→कोन्वयं भाति). –d) का1 दे9.10 °लोचना, दे8 °लोचन, ग्र1 °लोचनाः (→°लोचनः).

१५१. न1. ⊙; दे6. ab ⊙. –a) का1 निसम्य (→निशम्य); द1 ग्र1.2 म1 वचनं तासां (→तासां वचनं). –d) दे5 भूतादि° (→भूताधि°).

१५१ श्लोकात् परं म1 अधिकम्–ईश्वरः.

१५२. न1. ⊙. –a) दे1.8-10 दे1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. अयं (→अहं); ग्र2 म1 देवी (→गौरी). –b) का1 सनातनः, + सनातनी, ब2.3 दे3-6.8-10 मुवें. मुए. मुब. सनातनः, दे1 सनातना (→सनातनी). –c) दे5 विसृज्यं, दे10 निसृज्ज(?) (→विभज्य); दे8 मुवें. मुए. मुब. संस्तितो, द1 ग्र1.2 म1 संस्थिता (→संस्थितो); ब2 देहं, द1 ग्र1.2 म1 देवी (→देवः). –d) ते1 च गणेश्वरः, द1 ग्र1 म1 बहुधेश्वरं (→बहुधेश्वरः).

१५३. न1. ⊙. –b) का1 ब3 दे2.3.5.6 न देवा न, ब1 ग्र1 म1 देव्याद्या न, ब2 नमो देवा, दे1 स देवाद्या, दे4 वेदवाद्यान्, दे8.9 मुवें. मुए. मुब. देव्याश्च न, दे10 देवांश्चैव, (→देवाद्या न). –c) दे4 द1 ग्र1.2 म1 एकोहं (→एकोऽयं); ग्र2 देव- (→वेद). –d) दे1 भवानिविश्वरेव च.

१५४. न1. ab ⊙. –a) दे4 न नियः (?), दे6 निःश्रियः, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. निस्पृहः (→निष्क्रियः); द1 ग्र1.2 म1 अहं हि निष्क्रिया (ग्र1 °यो) यातः (ग्र1 °तं). –c) न1 निरीक्ष्य (→मामेव); दे8-10 मुवें. मुए. मुब. प्राहुर्, ग्र2 देवा (→देवं). –d) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. लक्ष्मीं (→आहुर्); द1 ग्र1 म1 देवं (→देवीं); दे4 आहुर्देवो हतान्धकाः.

एष धाता विधाता च कारणं कार्यमेव च ।
कर्ता कारयिता विष्णुर्भुक्तिमुक्तिफलप्रदः ॥१५५
भोक्ता पुमानप्रमेयः संहर्ता कालरूपधृक् ।
स्रष्टा पाता वासुदेवो विश्वात्मा विश्वतोमुखः ॥१५६
कूटस्थो ह्यक्षरो व्यापी योगो नारायणः स्वयम् ।
तारकः पुरुषो ह्यात्मा केवलं परमं पदम् ॥१५७
सैषा माहेश्वरी गौरी मम शक्तिर्निरञ्जना ।
शान्ता सत्या सदानन्दा परं पदमिति श्रुतिः ॥१५८
अस्याः सर्वमिदं जातमत्रैव लयमेष्यति ।
एषैव सर्वभूतानां गतीनामुत्तमा गतिः ॥१५९
तयाऽहं संगतो देव्या केवलो निष्कलः परः ।
पश्याम्यशेषमेवेदं यस्तद् वेद स मुच्यते ॥१६०
तस्मादनादिमद्वैतं विष्णुमात्मानमीश्वरम् ।
एकमेव विजानीध्वं ततो यास्यथ निर्वृतिम् ॥१६१
मन्यन्ते विष्णुमव्यक्तमात्मानं श्रद्धयाऽन्विताः ।
ये भिन्नदृष्ट्यापीशानं पूजयन्तो न मे प्रियाः ॥१६२
द्विषन्ति ये जगत्सूतिं मोहिता रौरवादिषु ।
पच्यमाना न मुच्यन्ते कल्पकोटिशतैरपि ॥१६३
तस्मादशेषभूतानां रक्षको विष्णुरव्ययः ।
यथावदिह विज्ञाय ध्येयः सर्वापदि प्रभुः ॥१६४
श्रुत्वा भगवतो वाक्यं देव्यः सर्वगणेश्वराः ।
नेमुर्नारायणं देवं देवीं च हिमशैलजाम् ॥१६५ वें१.१६.१७२

१५५. –d) ब$_3$ दे$_1$ भक्ति° (→भुक्ति°); दे$_4$ भुक्तिमुक्तिपरिग्रहाः.

१५६. –a) ब$_1$ प्रणाम°(?) (→पुमान°); दे$_6$ भोक्त प्रमान्प्रमेयः स, ग्र$_2$ भोक्ता भोजयिता पुत्रान्. –b) ते$_1$ संहर्त्तान्(?) (→संहर्ता). –c) ब$_1$ सृष्टा, दे$_3$ ग्रष्टा, दे$_5$ सुष्वा, दे$_{10}$ दष्टा, म$_1$ दृष्टा (→स्रष्टा); का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{2.3.5.6}$ ते$_1$ धाता (→पाता); ब$_3$ वाम° (→वासु°); दे$_1$ स्रष्टा पालयता देवो. –d) दे$_6$ विशतो° (→विश्वतो°).

१५७. –a) दे$_3$ ह्यक्षरे, दे$_4$ संक्षयो, दे$_6$ सृक्षर(?) (→ह्यक्षरो); दे$_5$ वापी, ग्र$_1$ वापि (→व्यापी). –b) दे$_{1.4}$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ नारायणाह्वयः, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. नारायणोऽ (मुवें. मुए. मुब. °णा) व्ययः (→नारायणः स्वयं). –c) दे$_1$ तारकं, दे$_3$ तावकः (→तारकः). –d) ब$_3$ प्रबलं (→परमं).

१५८. –a) ब$_2$ देवी, ते$_1$ नारी (→गौरी). –c) दे$_{10}$ सत्वा, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ तस्य (→सत्या); दे$_4$ सदानन्ता, ग्र$_2$ शतानन्दा (→सदानन्दा). –d) दे$_1$ सर्वापदं, दे$_6$ परस्पर, ग्र$_2$ परंपरं (→परं पदं); दे$_2$ इति स्मृतिः, + इति श्रुतिः (→इति श्रुतिः).

१५९. –a) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. अस्यां (→अस्याः); दे$_3$ अस्यास्सर्वमिवं शातम् (?). –b) ब$_1$ बलम्, दे$_1$ क्षयम्, दे$_3$ कयम् (?) (→लयम्); दे$_6$ इच्छति (→एष्यति). –d) दे$_3$ यतीनाम्, ग्र$_2$गिरीणाम् (→गतीनां); का$_1$ गतीनां गतिरुत्तमाः.

१६०. –a) दे$_3$ जयाहं(?), म$_1$ तयैव (→तयाऽहं); ब$_3$ सर्वतो, दे$_4$ सांगतो (→संगतो); म$_1$ देव्यो (→देव्या). –b) दे$_4$ केशवो, दे$_{10}$ कैवल्यो (→केवलो); म$_1$ परं (→परः). –c) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. एवाहं (→एवेदं). –d) ब$_1$ ते$_1$ यस्तं (→यस्तद्); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. परमात्मानमव्ययम्.

१६१. –a) दे$_1$ °नादमद्वैतं, दे$_4$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ °नादिमध्यान्तं, ते$_1$ °नादिमध्य* (→°नादिमद्वैतं). –b) ते$_1$** (→विष्णुम्); दे$_4$ मे प्रिया, म$_1$ अव्ययम् (→ईश्वरम्). –c) दे$_4$ एवमीकं (?), दे$_6$ एषमेव, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ एवमेकं (ग्र$_2$ °वं, म$_1$ °व) (→एकमेव); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. विजानीथ (→विजानीध्वं). –d) दे$_{3.4}$ ग्र$_1$ दास्यति, ग्र$_2$ यास्यन्ति (→यास्यथ); दे$_6$ ग्र$_1$ निवृतिं (→निर्वृतिं).

१६२. –a) दे$_5$ अन्येऽन्ये, न$_1$ म$_1$ अन्यं ते, ते$_1$ मन्यन्तो (→मन्यन्ते); का$_1$ मन्यन्ते विष्णुरव्यक्तं. –b) ब$_1$ दे$_3$ °न्वितः (→°न्विताः). –c) दे$_1$ °दृष्टा त्वीशानं, ब$_3$ दे$_3$ °दृष्टचामीशानं, दे$_5$ °द्वयमीशानं, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. °दृष्टचा चेशानं, द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ °दृष्टचा ईशानीं, ग्र$_2$ °दृष्टा***(→°दृष्ट्यापीशानं). –d) न$_1$ ते$_1$ पूजयन्ति, ग्र$_1$ पूजयन्ते (→पूजयन्तो); दे$_{10}$ -मेश्वराः, ग्र$_2$ मे प्रजाः (→मे प्रियाः).

१६३. –a) न$_1$ ग्र$_1$ यो(→ये); दे$_2$ यज्ञपतिम्, न$_1$ जगत्सूतिर्, ग्र$_2$ म$_1$ जगद्भूतिम् (→जगत्सूतिम्). –b) न$_1$ मोहितो (→मोहिता). –c) दे$_{3.6}$ पश्यमाना, दे$_4$ अर्घमाना, ग्र$_2$ पच्यमानं (→पच्यमाना); दे$_3$ मुग्रन्ते (→मुच्यन्ते).

१६४. –a) का$_1$ तस्मादशेष-, + तस्मादशेष हि (?), दे$_1$ तस्मादेष- (→तस्मादशेष-). –c) न$_1$ यथावदभि- (→यथावदिह); ग्र$_2$ यस्सर्वं (→विज्ञाय). –d) दे$_1$ ध्येयः साक्षी यदि प्रभुः, ग्र$_2$ सर्वापतिता वहुः (?).

१६५. –a) दे$_4$ वाकं, द$_1$ ग्र$_1$ विद्यां, ग्र$_2$ भीत्या (→वाक्यं). –b) ब$_1$ दे$_2$ देव्या, दे$_1$ देव्याः, दे$_{4.8-10}$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. देवाः (→देव्यः); ब$_{1.2}$ दे$_{1.8-10}$ द$_1$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. सर्वे, दे$_3$ सर्वा (→सर्व-).

वे१.१६.१७२ प्रार्थयामासुरीशाने भक्तिं भक्तजनप्रिये ।
भवानीपादयुगले नारायणपदाम्बुजे ॥१६६
ततो नारायणं देवं गणेशा मातरोऽपि च ।
न पश्यन्ति जगत्सूतिं तदद्भुतमिवाभवत् ॥१६७
तदन्तरे महादैत्यो ह्यन्धको मन्मथार्दितः ।
मोहितो गिरिजां देवीमाहर्तुं गिरिमाययौ ॥१६८
अथानन्तवपुः श्रीमान् योगी नारायणोऽमलः ।
तत्रैवाविरभूद् दैत्यैर्युद्धाय पुरुषोत्तमः ॥१६९
कृत्वाऽथ पार्श्वे भगवन्तमीशो
युद्धाय विष्णुं गणदेवमुख्यैः ।
शिलादपुत्रेण च मातृकाभिः
स कालरुद्रोऽभिजगाम देवः ॥१७०
त्रिशूलमादाय कृशानुकल्पं
स देवदेवः प्रययौ पुरस्तात् ।
तमन्वयुस्ते गणराजवर्या
जगाम देवोऽपि सहस्रबाहुः ॥१७१
रराज मध्ये भगवान् सुराणां
विवाहनो वारिदवर्णवर्णः ।
तदा सुमेरोः शिखराधिरूढ-
स्त्रिलोकदृष्टिर्भगवानिवार्कः ॥१७२
जगत्यनादिर्भगवानमेयो
हरः सहस्राकृतिराविरासीत् ।
त्रिशूलपाणिर्गगने सुघोषः
पपात देवोपरि पुष्पवृष्टिः ॥१७३

---

१६६. –a) दे6 °मास° (→°मासु°); दे3 °रीशानि, दे4 °रीशानं, द1 °रीशानो (→°रीशाने). –b) दे1.5 भक्ति भक्ति, दे3.6 भक्तिमुक्ति-, म1 भक्त्या भक्त- (→भक्तिं भक्त-); द1 °प्रियां (→°प्रिये); दे3 भक्तिमुक्तिजना प्रियो. –c) दे3 तदानीपाद° (→भवानीपाद°).

१६७. –a) द1 देवीं (→देवं). –b) का1 दे9 गणेशं, ब1 गणेश-, दे1 गणाद्या, दे10 गणेशो (→गणेशा); ग्र2 म1 गणेशा अमरा अपि. –c) दे5 जगन्मूर्तिं, दे6 जगत्युतिं, दे10 जगत्सूतीम् (→जगत्सूतिं). –d) ब3 मेतद्भुत°(?), दे10 मत्तदभुत्त°(?) (→तदद्भुत°).

१६८. –b) दे10 धुन्धको (→ह्यन्धको); का1 मन्मथान्धकः, +मन्मथान्तकः, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. मन्मथान्धकः, न1 मन्मथान्वितः (→मन्मथार्दितः); दे1 मन्मथान्धकन्धकः. –c) ब1 मोहिता माययौ, ग्र2 ह्यन्धको यन्मदार्दितः. –c) ब1 मोहिता (→मोहितो). –d) ब3 आहर्तुर् (→आहर्तुम्); ग्र2 अहर्तुं गिरिमायया.

१६९. –a) ग्र2 अथानन्द° (→अथानन्त°). –b) दे5 नारायणोत्तमः, ते1 नारायणो बलः (→नारायणोऽमलः). –c) दे10 तथैवा° (→तत्रैवा°); दे3 भृत्यैर्, दे4 देवो, द1 दैत्यः (→दैत्यैर्). –d) ब3 युद्धार्थं (→युद्धाय).

१७०. दे4. cd ⊙. –a) का1 ब3 दे5 कृत्वा तु (→कृत्वाऽथ); दे5 पार्श्वौ (→पार्श्वे). –b) ते1 विष्णुर् (→विष्णुं); दे4 गणनाथमुख्यैः, ते1 गणदेवमुख्यः, द1 ग्र1.2 म1 गणनाथमुख्यम् (→गणदेवमुख्यैः). –c) ब1 शिवा च पुत्रेण, दे1 शैलादपुत्रेण, दे10 शिलादिपुत्रेण, ते1 शिलाद्वपुत्रेण, ग्र2 शिलातपत्रेण (→शिलादपुत्रेण); न1 मातृकोटिभिः (→मातृकाभिः). –d) ब2 कालः स रुद्रोभि-, दे10 सहकालदेवोपि (→स कालरुद्रोऽभि-); दे5.8.9 मुवें. मुए. मुब. °रुद्रोपि, ते1 °रुद्रोथ (→°रुद्रोऽभि-); दे2 दैत्यं (→देवः).

१७१. –a) न1 शितानुकूलं (→कृशानुकल्पं). –b) ते1 देवदेवम् (→देवदेवः). –c) द1 गणनाथ°, ग्र1 गजराज°, ग्र2 गिरिवर्य° (→गणराज°); दे1 °वर्गा (→°वर्या). –d) दे1 °बाहः (→°बाहुः); न1 जगाम देवः सह वज्रबाहुः.

१७२. –a) म1 जगाम (→रराज); दे3 पुराणो, दे6 पुराणां (→सुराणां). –b) दे2 गोवारिजो, दे4 विवाहिनो, दे10 विवादतो, ग्र1 विहायनो (→विवाहनो); का1 दे4.10 न1 द1 ग्र1.2 म1 वारिजवर्ण°, दे1 वारिदवारि°, दे8-9 मुवें. मुए. मुब. वारिजपर्ण° (→वारिदवर्ण°). –c) दे9 तमाशु मेरोः, दे8-9 तमाशुमोराः, द1 ग्र1.2 म1 यथा सुमेरोः (→तदा सुमेरोः); दे1 शिखराभिजूदस्, दे6 शिखराधिरूढास्, द1 शिखरादिकूटस् (→शिखराधिरूढस्). –d) दे1 त्रैलोक्य° (→त्रिलोक°); दे10 °वृत्तिर् (→°दृष्टिर्); न1 यथार्कः (→इवार्कः).

१७३. –a) ब1 जगन्त्यनादिर्, दे1 जगन्निनादैर्, दे8-10 ग्र1 जयत्यनादिर्, न1 अथ त्वनादिर्, ते1 जयत्वनादिर् मुवें. मुए. मुब. जयन्ननादिर् (→जगत्यनादिर्). –b) दे8-10 हरिः (→हरः); ब1 सहस्रक्षशिरा°, दे3.6 सहस्राकृतिना° (दे6 वा°) (→सहस्राकृतिरा°). –c) दे6 °पाणिं, ते1 °पाणे (→°पाणिर्); ब1 ते1 गमने, ब3 दे2.3.4.6 गगणे (→गगने); ब2.3 दे1 सुघोरः, दे2 सुशोभा, द1 ग्र1 सुघोषा, ग्र2 सुघोषे (→सुघोषः). –d) दे5 पुष्प° (?) (→पुष्प°).

समागतं वीक्ष्य गणेशराजं
समावृतं देवरिपुर्गणेशैः ।
युयोध शक्रेण समातृकाभि-
र्गणैरशेषैरमरप्रधानैः ॥१७४

विजित्य सर्वानपि बाहुवीर्यात्
स संयुगे शंभुमनन्तधाम ।
समाययौ यत्र स कालरुद्रो
विमानमारुह्य विहीनसत्त्वः ॥१७५

दृष्ट्वाऽन्धकं समायान्तं भगवान् गरुडध्वजः ।
व्याजहार महादेवं भैरवं भूतिभूषणम् ॥१७६

हन्तुमर्हसि दैत्येशमन्धकं लोककण्टकम् ।
त्वामृते भगवान् शक्तो हन्ता नान्योऽस्य विद्यते ॥१७७

त्वं हर्ता सर्वलोकानां कालात्मा ह्यैश्वरी तनुः ।
स्तूयते विविधैर्मन्त्रैर्वेदविद्भिर्विचक्षणैः ॥१७८

स वासुदेवस्य वचो निशम्य भगवान् हरः ।
निरीक्ष्य विष्णुं हनने दैत्येन्द्रस्य मतिं दधौ ॥१७९

जगाम देवतानीकं गणानां हर्षमुत्तमम् ।
स्तुवन्ति भैरवं देवमन्तरिक्षचरा जनाः ॥१८०

जयानन्त महादेव कालमूर्ते सनातन ।
त्वमग्निः सर्वभूतानामन्तश्चरसि नित्यशः ॥१८१

त्वं यज्ञस्त्वं वषट्कारस्त्वं धाता हरिरव्ययः ।
त्वं ब्रह्मा त्वं महादेवस्त्वं धाम परमं पदम् ॥१८२　　वें१.१६.१८८

---

१७४. –a) द$_{1}$ गणाधि° (→गणेश°); दे$_{1}$ °राजः (→°राजं). –b) दे$_{4}$ ग्र$_{1}$ समाश्रितं, द$_{1}$ समागतं (→समावृतं); ब$_{1}$ देविरिपुं, दे$_{1}$ देवरिपुं, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. दैत्यरिपुं, ग्र$_{2}$ देवनिभैर् (→देवरिपुर्); ग्र$_{2}$ गणेशः (→गणेशैः). –c) ग्र$_{2}$ म$_{1}$ चक्रेण (→शक्रेण); ब$_{1}$ दे$_{1}$ समातृ*भिर्, न$_{1}$ समातृका-(दि)भिर् (→समातृकाभिर्).

१७५. ते$_{1}$. b⊙. –a) ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ विचिन्त्य (→विजित्य). –b) का$_{1}$ दे$_{5.6}$ सत्तं, ब$_{1-3}$ दे$_{4.8-10}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. शंभुर्, न$_{1}$ नित्यम् (→शंभुम्); का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.3.5.8.9}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. °धामा, ब$_{1}$ °वीर्यः (→°धाम). –c) दे$_{5}$ शंभु (?), दे$_{10}$-रत्र(?), ग्र$_{2}$ तत्र (→यत्र). –d) का$_{1}$ समानसत्वः, दे$_{2}$ विनाशबुद्धिः, दे$_{4.5}$ विमा (दे$_{5}$ °मो) नसंस्थः (→विहीनसत्त्वः); ब$_{1}$ दे$_{10}$° सत्त्व(?), दे$_{3}$ °सत्त्वा, ग्र$_{2}$ °सत्वकः (→°सत्त्वः). –cd) म$_{1}$ स मायया-वन्धकसंहरार्थं सकालरुद्रो भगवानमेयः.

१७६. –a) ग्र$_{2}$ दृष्ट्वान्तकं (→दृष्ट्वाऽन्धकम्). –d) ग्र$_{2}$ भूत° (→भूति°); दे$_{4}$ भैरवं भाषणं तथा.

१७७. –a) ग्र$_{2}$ म$_{1}$ दैत्येन्द्रं (→दैत्येशं). –b) ग्र$_{2}$ अन्तकं (→अन्धकं). –c) दे$_{1.3.4.9}$ न$_{1}$ म$_{1}$ भगवन् (→भगवान्); ब$_{1}$ ब्रह्मन्, दे$_{6}$ व्यक्तो, दे$_{5}$ शक्तौ, द$_{1}$ शक्तिः (→शक्तो). –d) ब$_{1}$ द$_{1}$ हन्तुर् (→हन्ता); दे$_{2}$ नान्योस्ति, दे$_{6}$ वान्योसि, दे$_{10}$ नान्यो(न्य ?)श्च, ते$_{1}$ नास्यान्य (→नान्योऽस्य).

१७८. –a) दे$_{2}$ हन्ता (→हर्ता). –b) दे$_{1}$ एकात्मा (→कालात्मा); दे$_{4}$ द्यैश्वरी, ग्र$_{2}$ ऐश्वरं (→ह्यैश्वरी). –c) ब$_{1}$ दे$_{1.3.5.6}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ स्तूयसे, दे$_{8-10}$ श्रूयते (→स्तूयते); दे$_{8-10}$ निनदो(दे$_{9}$ °दौ) (→विवधैर्); ब$_{3}$ दे$_{2}$ स्तोत्रैर् (→मन्त्रैर्). –cd) दे$_{8-10}$ श्रूयते निनदो (दे$_{9}$ °दौ ?) भीमो दानवानां समागमे (दे$_{10}$ °ते).

१७९. दे$_{3.6}$. १७९ a–१८० d ⊙. –a) द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ स वासुदेववचनं. –c) दे$_{2}$ निरीक्ष्य हनने विष्णुं. –d) ब$_{2}$ मनो (→मतिं); का$_{1}$ ब$_{3}$ दे$_{4.5}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ दधे (→दधौ).

१८०. दे$_{3.6}$. ⊙. –a) का$_{1}$ ब$_{3}$ दे$_{5}$ जगाम देवतानां च. –b) न$_{1}$ देवानां (→गणानां); का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{5}$ हर्षगन् बलं, दे$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. हर्षवर्द्धनम्, दे$_{2.8-10}$ न$_{1}$ हर्षमुद्वहन् (→हर्षमुत्तमम्). –c) दे$_{10}$ भैरवाः (→भैरवं). –d) ग्र$_{2}$ जनः (?) (→जनाः).

१८१. –a) दे$_{6}$ मयानन्त, ग्र$_{2}$ जयानन्द (→जयानन्त); ग्र$_{2}$ °देवं (→°देव). –b) दे$_{6}$ कालमूर्तिः, ग्र$_{2}$ काममूर्तिः (→कालमूर्ते); ब$_{1}$ सनातनः, दे$_{2}$ सनातनाः, ग्र$_{2}$ सनंतन, ते$_{1}$ **** (→सनातन). –c) ब$_{1}$ ते$_{1}$ त्वमग्ने (→त्वमग्निः); दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. मुब. °भावानां (→°भूतानां). –d) ब$_{1}$ चरति, दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. तिष्ठसि (→चरसि); दे$_{1.2}$ सर्वदा, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. सर्वगः (→नित्यशः); ग्र$_{2}$ मन्दरस्थायि नित्यशः.

१८२. –a) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. त्वमन्तको लोकक (दे$_{1}$ °ह)र्ता; न$_{1}$ त्वं धाता सर्वलोकानां, ते$_{1}$ त्वं यज्ञस्त्वमहं धाता. –b) दे$_{4}$ त्वं पतिर्, दे$_{5}$ त्वं धातुर्, न$_{1}$ त्वमेव, ते$_{1}$ विधाता, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ त्वं पाता (→त्वं धाता); दे$_{10}$ त्वं धाता धातकस्तवः. –d) दे$_{8-10}$ न$_{1}$ धाता, ते$_{1}$ नाम (→धाम).

१.१६.१८६ ओङ्कारमूर्तिर्योगात्मा त्रयीनेत्रस्त्रिलोचनः ।
महाविभूतिर्देवेशो जयाशेषजगत्पते ॥१८३

ततः कालाग्निरुद्रोऽसौ गृहीत्वाऽन्धकमीश्वरः ।
त्रिशूलाग्रेषु विन्यस्य प्रननर्त सतां गतिः ॥१८४

दृष्ट्वाऽन्धकं देवगणाः शूलप्रोतं पितामहः ।
प्रणेमुरीश्वरं देवं भैरवं भवमोचकम् ॥१८५

अस्तुवन् मुनयः सिद्धा जगुर्गन्धर्वकिंनराः ।
अन्तरिक्षेऽप्सरःसङ्घा नृत्यन्ति स्म मनोरमाः ॥१८६

संस्थापितोऽथ शूलाग्रे सोऽन्धको दग्धकिल्बिषः ।
उत्पन्नाखिलविज्ञानस्तुष्टाव परमेश्वरम् ॥१८७

अन्धक उवाच ।❀

नमामि मूर्ध्ना भगवन्तमेकं
समाहिता यं विदुरीशतत्त्वम् ।
पुरातनं पुण्यमनन्तरूपं
कालं कविं योगवियोगहेतुम् ॥१८८

दंष्ट्राकरालं दिवि नृत्यमानं
हुताशवक्त्रं ज्वलनार्करूपम् ।
सहस्रपादाक्षिशिरोभियुक्तं
भवन्तमेकं प्रणमामि रुद्रम् ॥१८९

जयादिदेवामरपूजिताङ्घ्रे
विभागहीनामलतत्त्वरूप ।
त्वमग्निरेको बहुधाऽभिपूज्यसे
वाय्वादिभेदैरखिलात्मरूप ॥१९०

१८३. –a) ब$_3$ दे$_{3.4.10}$ °मूर्ति-, द$_1$ °मूर्त (→°मूर्तिर्); ग्र$_2$ येवं तदोङ्कारमूर्तिस् . –b) दे$_4$ ह्यप्रमेय-, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ त्वं वायुस्त्वं (→त्रयीनेत्रस्); दे$_{3.6}$ त्रिलोचन (→त्रिलोचनः). –c) दे$_{1.2.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. विश्वेशो (→देवेशो). –d) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. ज (दे$_{10}$ ना ?) यानन्त (→जयाशेष-); का$_1$ न$_1$ °पतेः (→°पते).

१८४. –a) दे$_1$ °रूपोसौ (→°रुद्रोऽसौ). –c) ब$_3$ दे$_{2-4.6}$ म$_1$ त्रिशूलाग्रेण विन्यस्य. –d) का$_1$ प्रणनर्त, + प्रननर्त, ब$_{2.3}$ दे$_{2.5.6}$ प्रणनर्त, दे$_1$ प्रणतार्तिः, द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ प्रणनाद, ग्र$_2$ ननर्तार्थं (→प्रननर्त); ते$_1$ प्रणम्य तनुतां गतः .

१८५. दे$_5$. १८५b–१८८a ⊙. –a) दे$_5$ °गणं, दे$_{10}$ °गणः (→°गणाः); ब$_1$ दृष्ट्वान्धकवरं देवाः . –b) दे$_3$ शान° (→शूल°); दे$_{10}$ ग्र$_2$ °प्रोक्तं (→°प्रोतं); द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ पितामहम् (→पितामहः). –c) दे$_3$ प्रणेसुर् , दे$_4$ प्रमेसुर् (?) (→प्रणेमुर्); दे$_8$ मुवें. दैवं (→देवं). –d) का$_1$ दे$_1$ भय-मोचकं, ब$_2$ दे$_{3.6.8-10}$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. भवमोचनम् , दे$_2$ भयपातकं, दे$_4$ च विमोचकं (→भवमोचकम्).

१८६. दे$_5$. ⊙. –a) का$_1$ स्तुवन्तु (→अस्तुवन्). –c) ब$_1$ °सङ्घान् (→°सङ्घाः); दे$_4$ अन्तरिक्षेश्वराः सर्वाः, ते$_1$ अन्तरिक्षे चाप्सरसो, ग्र$_2$ अन्तरिक्षेप्यप्सरसा. –d) ब$_1$ नृत्य-न्तीव, दे$_4$ नृत्यन्ते स्म, ग्र$_2$ नृत्यन्ति सन्, म$_1$ नृत्यन्ति सु- (→नृत्यन्ति स्म); दे$_{8-10}$ ग्र$_2$ मुवें. मुए. मुब. मनोहराः (→मनोरमाः).

१८७. दे$_5$. ⊙. –a) न$_1$ संस्थावितो (?) (→संस्था-पितो). –b) दे$_4$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ हत° (→दग्ध°). –c) दे$_3$ उत्पन्नस्विन- (?), ग्र$_2$ उत्पन्न किल (?) (→उत्पन्नाखिल-). –d) दे$_6$ न$_1$ परमेश्वरः (→परमेश्वरम्).

❀ दे$_5$. ⊙; दे$_1$ अ[न्ध]क; दे$_{8-9}$ अन्धक उ.; न$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ अन्धकः .

१८८. दे$_5$. a ⊙. –a) दे$_{1.3}$ ते$_1$ मूर्धा (→मूर्ध्ना); दे$_4$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ परमेशं (→भगवन्तं). –b) दे$_5$ समाहि-ताद्यं, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. समाहितोयं (→समाहिता यं); का$_1$ समाहिता विद्धदुरीशतत्त्वं (?), दे$_2$ समाहितायं विदुरीश्वरं तम्. –d) दे$_{10}$ कविर्, न$_1$ ते$_1$ म$_1$ कलिं (→कविं); ब$_3$ °नियोग° (→°वियोग°).

१८९. ग्र$_2$. c ⊙. –a) ब$_1$ दिवि वृत्य°, दे$_5$ दिवि तृप्त°, दे$_{8-10}$ च नि(दे$_{10}$ न)नर्त (→दिवि नृत्य°). –b) दे$_1$ हताश° (→हुताश°); दे$_5$ °वक्त्रे, मुवें. मुए. °वक्रं (→°वक्त्रं); दे$_3$ हुताशवक्त्रं ज्वलनसरूपं. –c) दे$_3$ °पादात्रि°, द$_1$ °पादाक्ष° (→°पादाक्षि°); दे$_1$ °शिरोवि°, दे$_2$ न$_1$ °शिरोरु°, दे$_5$ °शिरांसि°, दे$_{10}$ °शि[रा]ति°, ते$_1$ °शिराभि° (→°शिरोभि°) –d) दे$_1$ पूर्वं, दे$_5$ रुद्रां, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ रूपं (→रुद्रम्).

१९०. –a) न$_1$ °जयाति° (→जयादि°); दे$_4$ °देवो° (→°देवा°); द$_1$ °पूजिताङ्घ्रो (→°पूजिताङ्घ्रे). –b) न$_1$ विभो विरूपा-, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ विभागरूपा- (→विभागहीना-); ब$_1$ दे$_{6.10}$ न$_1$ म$_1$ -रूपं, ब$_3$ -रूपः, ग्र$_{1.2}$ -रूपा (→-रूप). –c) दे$_1$ त्वमग्निरेके, दे$_4$ त्वमेव चैको, ग्र$_2$ त्वमग्निशोको (→त्वमग्निरेको); ब$_2$ दे$_2$ बहुधाति°, ग्र$_2$ बहुधापि° (→बहुधाऽभि°); दे$_1$ बहुधा विभज्यसे, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. बहुधाऽभिपूज्यो, न$_1$ बहुधाभियुज्यसे (→बहुधाऽभिपूज्यसे);

त्वामेकमाहुः पुरुषं पुराण-
 मादित्यवर्णं तमसः परस्तात् ।
त्वं पश्यसीदं परिपास्यजस्रं
 त्वमन्तको योगिगणाभिजुष्टः ॥१९१

एकोऽन्तरात्मा बहुधा निविष्टो
 देहेषु देहादिविशेषहीनः ।
त्वमात्मशब्दं परमात्मतत्त्वं
 भवन्तमाहुः शिवमेव केचित् ॥१९२

त्वमक्षरं ब्रह्म परं पवित्र-
 मानन्दरूपं प्रणवाभिधानम् ।
त्वमीश्वरो वेदपदेषु सिद्धः
 स्वयं प्रभोऽशेषविशेषहीनः ॥१९३

त्वमिन्द्ररूपो वरुणाग्निरूपो
 हंसः प्राणो मृत्युरन्तासि यज्ञः ।
प्रजापतिर्भगवानेकरुद्रो
 नीलग्रीवः स्तूयसे वेदविद्भिः ॥१९४

नारायणस्त्वं जगतामथादिः
 पितामहस्त्वं प्रपितामहश्च ।
वेदान्तगुह्योपनिषत्सु गीतः
 सदाशिवस्त्वं परमेश्वरोऽसि ॥१९५

नमः परस्तात् तमसः परस्मै
 परात्मने पञ्चपदान्तराय ।
त्रिशक्त्यतीताय निरञ्जनाय
 सहस्रशक्त्यासनसंस्थिताय ॥१९६ वें१.१६.२०२

का$_1$ दे$_{2.4.5}$ शिवादिभेदैर्, ब$_{1-3}$ दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. बाह्यादिभेदैर्, दे$_{1.6}$ वाद्यादिभेदैर्, दे$_2$ वाग्वादिभेदैर्, न$_1$ द$_1$ वादिभेदैर्, ते$_1$ वस्वादिभेदैर्, ग्र$_2$ सोपाधिभेदैर्, म$_1$ विद्यादिभेदैर् (→वाय्वादिभेदैर्); का$_1$ दे$_5$ अखिलानु (दे$_5$ °तु)- (→अखिलात्म-); का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{1-3.5.6.8-10}$ ग्र$_2$ मुवें. मुए. मुब. -रूपः, दे$_4$ -रूपाः (→-रूप).

१९१. –a) दे$_{3.10}$ त्वमेकं (→त्वामेकं). –b) दे$_{10}$ पुरस्तात् (→परस्तात्). –c) दे$_1$ सृजस्यजस्रं (→त्वं पश्यसीदं); म$_1$ परिमास्य° (→परिपास्य°). –d) ब$_1$ मुवें. मुए. मुब. °गणानुजुष्टः, दे$_1$ °गणाभपुष्टः, दे$_4$ गणाभिजुष्टाः, दे$_6$ °गणाभिसंसम्, दे$_{8-10}$ °गणानुसृष्टः (→°गणाभिजुष्टः).

१९२. –a) दे$_4$ -भिविष्टो, द$_1$ विशिष्टो (→निविष्टो). –b) दे$_3$ वेदेषु (→देहेषु); ब$_{1.3}$ दे$_{3-6}$ न$_1$ ते$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ देवादि°, दे$_2$ द$_1$ वेदादि° (→देहादि°). –c) दे$_{8.9}$ त्वाम् (→त्वम्); दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. °तत्त्वं (→°शब्दं); का$_1$ दे$_5$ परमार्थं° (→परमात्म°); दे$_1$ °संज्ञं, दे$_{4.8-10}$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. °शब्दं (→°तत्त्वं). –d) दे$_4$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ परात्मतत्त्वं च भवन्तमाहुः.

१९३. –a) दे$_4$ पवित्र[रूपं] (→पवित्रं). –c) ग्र$_2$ देव° (→वेद°); दे$_{1.2.5}$ न$_1$ °विदेषु, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. °विदां प्र-, द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ °वादेषु (म$_1$ °न)(→°पदेषु). –d) ब$_3$ दे$_{3.4.6}$ ग्र$_2$ स्वयं प्रभाशेष°, दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. स्वायंभुवोऽशेष°, द$_1$ स्वयं प्रभाहीनं (→स्वयं प्रभोऽशेष°).

१९४. ते$_1$.d ⊙. –a) का$_1$ ब$_3$ दे$_{2.5.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. वरुणोग्नि° (→वरुणाग्नि°). –b) दे$_3$ दंसः, ते$_1$ धर्मः (→हंसः); ग्र$_2$ प्रमाणो (→प्राणो); का$_1$ मुवें. मुए. मुब. °रन्तोऽसि, ब$_1$ °रतोसि, ब$_{2.3}$ °रुद्रासि, दे$_{1.4}$ न$_1$ °रत्रासि, दे$_5$ °रजासि, दे$_{8.9}$ °रतोधि-, दे$_{10}$ °रतोहि, ते$_1$ °रन्तरा(?), द$_1$ °रतासि, ग्र$_1$ °रात्मासि, ग्र$_2$ °रात्मावि(?); म$_1$ °रक्तोसि (→°रन्तासि); दे$_4$ यक्षः, न$_1$ यज्ञं, ग्र$_2$ वज्ञः(?) (→यज्ञः). –c) दे$_2$ एष (→एक-); का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{3.5.6}$ मुवें. मुए. मुब. °रूपो (→°रुद्रो). –d) ब$_{1.3}$ दे$_{3.6.10}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ नीलग्रीव (→नीलग्रीवः); दे$_4$ स्वयमे(?) (→स्तूयसे).

१९५. का$_1$. a⊙. –a) दे$_1$ नारायणं, दे$_1$ °नारायणास् (→नारायणस्); दे$_{1.2.4.5.8-10}$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. अनादिः, न$_1$ अथो(पि)दिः (→अथादिः). –b) दे$_4$ च (→त्वं). –c) ग्र$_2$ अशेष° (→वेदान्त°). –d) दे$_4$ तां (→त्वं); दे$_{3.6}$ ग्र$_2$ परमेश्वरोपि, दे$_5$ परमेश्वरो हि (→परमेश्वरोऽसि).

१९६. दे$_{8-10}$. b⊙. –a) ब$_2$ पुरस्तात्, न$_1$ परस्मात् (→परस्तात्); दे$_{8-10}$ नमः परस्मै च परान्त (दे$_{10}$ °त्प) राय, मुवें. मुए. मुब. नमः परस्मै तमसः परस्तात्. –b) दे$_4$ परात्परे (→परात्मने); दे$_1$ °चरात्मकाय, दे$_4$ °परान्तराय, दे$_5$ °महान्तराय, द$_1$ ग्र$_1$ °वरान्तकाय, ग्र$_2$ °वराननाय, म$_1$ °भूतान्तकाय, मुवें. मुए. मुब. °नवान्तराय (→°पदान्तराय). –c) दे$_1$ त्रिशक्तगीताय, दे$_3$ त्रिशक्तिलीलाय, दे$_{10}$ त्रिशक्यतीताय, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ श्रीशक्त्य (ग्र$_2$ °क्त्या) तीताय (→त्रिशक्त्यतीताय). –d) दे$_1$ °शक्त्यात्मक° (→°शक्त्यासन°); ब$_3$ °संहिताय (→°संस्थिताय); ग्र$_2$ सहस्रशक्त्यस्थितरूयनाय(?).

त्रिमूर्त्तयेऽनन्तपदात्ममूर्त्ते
जगन्निवासाय जगन्मयाय ।
नमो ललाटार्पितलोचनाय
नमो जनानां हृदि संस्थिताय ॥१९७
फणीन्द्रहाराय नमोऽस्तु तुभ्यं
मुनीन्द्रसिद्धार्चितपादयुग्म ।
ऐश्वर्यधर्मासनसंस्थिताय
नमः परान्ताय भवोद्भवाय ॥१९८
सहस्रचन्द्रार्कविलोचनाय
नमोऽस्तु ते सोम सुमध्यमाय ।
नमोऽस्तु ते देव हिरण्यबाहो
नमोऽम्बिकायाः पतये मृडाय ॥१९९
नमोऽतिगुह्याय गुहान्तराय
वेदान्तविज्ञानसुनिश्चिताय ।
त्रिकालहीनामलधामधाम्ने
नमो महेशाय नमः शिवाय ॥२००
एवं स्तुवन्तं भगवान् शूलाग्रादवरोप्य तम् ।
तुष्टः प्रोवाच हस्ताभ्यां स्पृष्ट्वाऽथ परमेश्वरः ॥२०१
प्रीतोऽहं सर्वथा दैत्य स्तवेनानेन सांप्रतम् ।
संप्राप्य गाणपत्यं मे सन्निधाने वसामरः ॥२०२
अरोगश्छिन्नसंदेहो देवैरपि सुपूजितः ।
नन्दीश्वरस्यानुचरः सर्वदुःखविवर्जितः ॥२०३

१९७. दे1 मुवें. मुए. मुब. c ⊙; दे10.d ⊙. –a) ग्र2 °नन्द-(→°नन्त-); का1 दे5 -पदार्थ-, दे3 -यदारगु(?), दे4 ग्र2 म1 -परात्म-, दे6 -परानु-, द8-10 -व(दे10 वि)दात्म- (→-पदात्म-); ब2 दे2.4 न1 ते1 ग्र1.2 म1 मुवें. मूर्तये (→-मूर्त्ते). –b) दे3 °निरासाय (→°निवासाय). –c) दे3 नलाटार्पितलोचनाय, दे4 ललाटेऽग्नित्रिलोचनाय, द1 म1 ललाटेर्पितलोचनाय, ग्र1 ललाटे स्थितलोचनाय (→ललाटार्पितलोचनाय).

१९८. दे10. abc ⊙. –b) दे1.2.8.9 ते1 मुवें. मुए. मुब. °पद्म, दे4 न1 °युग्मं, दे5 °य।म (→°युग्म). –d) का1 पदा° (→परा°).

१९९. दे5. cd ⊙; दे8-10. bcd ⊙; दे1.4 न1 द1 ग्र1.2 म1. d ⊙. –a) दे4 विलोकनाय. (→विलोचनाय), दे1.8-10 मुवें.मुए.मुब. सहस्रचन्द्रार्कसहस्रमूर्ते, न1 सहस्रचन्द्रार्कसमानमूर्तये, + नमोऽग्निचन्द्रार्कविलोचनाय. –b) न1 द1 ग्र1.2 म1 मुवें.मुए. मुब. नमोस्तु सोमाय सुमध्यमाय. –c) दे3.6 ते हेम, ग्र1 देवेश, ग्र2 ते सोम, मुवें. मुए. मुब. देवाय (→ते देव); दे3 °आहवे, द1 °बाहवो (→°बाहो). –d) का1 नृपाय, दे2.6 मृताय (→मृडाय); दे1 नमोस्तु सोमाय सुमध्यमाय.

१९९. श्लोकस्य a चरणानन्तरं दे10 अधिकम्—
* नमो जनानां हृदि संस्थिताय त्रिमूर्तयेनंत तव दात्ममूर्तये ।
जगन्निवासाय जगन्मयाय फणीन्द्रहाराय नमोस्तु तुभ्यं ।
मुनीन्द्रसिद्धार्चितपादपद्म ऐश्वर्यधर्मासनसंस्थिताय ।
नमः परान्ताय भवोद्भवाय सहस्रचन्द्रार्कसहस्रमूर्ते ।
(= १९७a-१९९a)

१९९ श्लोकस्य c, d मध्ये मुवें. मुए. मुब. अधिकम्—
* नमोऽग्निचन्द्रार्कविलोचनाय. (= १९९ a)

२००. दे8-10. a ⊙; दे5. ab ⊙. –a) ब1 दे1 मुवें. मुए. मुब. नमोस्तु, दे3.6 नमो त्रि- (→नमोऽति-); ग्र2 °गुण्याय (→°गुह्याय); द1 गुहान्तकाय, म1 गुणान्तराय (→गुहान्तराय). –b) का1 ब2.3 दे1.2.4.8-10 मुवें. मुए. मुब. °विनिश्चिताय, ब1 °विनिश्चयाय (→°सुनिश्चिताय). –c) ब1 °होम°, द1 °नाम° (→°धाम°); दे10 °नाम्ने (→°धाम्ने); ग्र2 त्रिकालहीनायन मामि नाम्ने. –d) द1 ग्र1 म1 नमो महादेव (→नमो महेशाय).

२०० श्लोकात्परम् दे4 द1 ग्र1.2 म1 अधिकम्—
15. * नमः परस्मै पुरुषाय नित्यम्.

२०१. –a) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. एवं स्तुतः स भगवान्, ते1 एवं स्तुवन्तमसुरं. –b) ब3 अवरूप्य, दे1 अवरोह्य, दे8-10 मुवें. मुए. मुब अवतार्य (→अवरोप्य); ब3 दे5.6 ताम्, दे4 ते, दे10 च, ग्र2 सः (→तम्). –d) दे1.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. स्पृष्ट्वा च, दे4 स्मृत्वाथ, ग्र2 पृष्ठाथ (→स्पृष्ट्वाऽथ) .

२०२. –a) दे2 प्रीतोस्मि (→प्रीतोऽहं); दे10 ग्र1 सर्वधा (→सर्वथा); ते1 प्रीतोहं तव दैत्येन्द्र, ग्र2 प्रीतेनानेन दैत्येन्द्र. –c) दे2.4 गण° (→गाण°). –d) का1 दे3 च सामरः, दे8.9 मुवें. मुए. मुब. सदा वस, दे10 सदा शिव, न1 वसामर (→वसामरः).

२०३. –b) ब1 सुपूजितैः, दे10 स पूजितः (→सुपूजितः). –c) दे5. °स्यातुवरः (?) (→°स्यानुचरः). –d) दे3 °निर्वर्जितः (→°विवर्जितः).

एवं व्याहृतमात्रे तु देवदेवेन देवताः ।
गणेश्वरा महादेवमन्धकं देवसन्निधौ ॥२०४

सहस्रसूर्यसंकाशं त्रिनेत्रं चन्द्रचिह्नितम् ।
नीलकण्ठं जटामौलिं शूलासक्तमहाकरम् ॥२०५

दृष्ट्वा तं तुष्टुवुर्दैत्यमाश्चर्यं परमं गताः ।
उवाच भगवान् विष्णुर्देवदेवं स्मयन्निव ॥२०६

स्थाने तव महादेव प्रभावः पुरुषो महान् ।
नेक्षतेऽज्ञानजान् दोषान् गृह्णाति च गुणानपि ॥२०७

इतीरितोऽथ भैरवो गणेशदेवपुंगवैः ।
सकेशवः सहान्धको जगाम शंकरान्तिकम् ॥२०८

निरीक्ष्य देवमागतं स शंकरः सहान्धकं ।
समाधवं समातृकं जगाम निर्वृतिं हरः ॥२०९

प्रगृह्य पाणिनेश्वरो हिरण्यलोचनात्मजं ।
जगाम यत्र शैलजा विमानमीशवल्लभा ॥२१०

विलोक्य सा समागतं भवं भवार्तिहारिणं ।
अवाप सान्धकं सुखं प्रसादमन्धकं प्रति ॥२११

अथान्धको महेश्वरीं ददर्श देवपार्श्वगां ।
पपात दण्डवत्क्षितौ ननाम पादपद्मयोः ॥२१२

नमामि देववल्लभामनादिमद्रिजामिमां ।
यतः प्रधानपूरुषौ निहन्ति याऽखिलं जगत् ॥२१३ वें १.१६ २१६

---

२०४. –a) दे$_{6.10}$ ग्र$_{2}$ व्याहृत्य (→व्याहृत-); का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{3.5.6}$ -मात्रेण, ब$_{1}$ -मात्रे च (→-मात्रे तु); ते$_{1}$ ** *** मात्रे तु. –b) ब$_{1}$ धीमतः (→देवताः). –c) दे$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ गणेश्वर, दे$_{2.6.8-10}$ ग्र$_{2}$ मुवें. मुए. मुब. गणेश्वरं (→गणेश्वराः); दे$_{1.2.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. °दैत्यम् (→°देवम्).

२०५. –a) दे$_{5}$ सहस्रस्तर्पसंस्कारां (?). –b) द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ त्रिणेत्रं (→त्रिनेत्रं); ग्र$_{2}$ सहस्र° (?) (→चन्द्र°); दे$_{2}$ °भूषितम् (→°चिह्नितम्); न$_{1}$ त्रिनेत्रं चिन्हचन्द्रितं. –c) दे$_{1.4.10}$ °कण्ठ- (→°कण्ठं); दे$_{1}$- मौलि-, दे$_{10}$ -मौली (→मौलिम्). –d) का$_{1}$ शूलं शक्तं, + शूलाशक्तं, ब$_{1}$ दे$_{8}$ मुवें. मुए. मुब. शूलासक्तं, दे$_{1.6}$ शूलशक्ति-, दे$_{2}$ शूलसक्त-, दे$_{4}$ शूलहस्त-, दे$_{10}$ शूलसक्तं (→शूलासक्त-).

२०६. –a) दे$_{3}$ दृष्टा, ग्र$_{2}$ तुष्टा (→दृष्ट्वा); द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ तु (→तं); म$_{1}$ सर्वे (→दैत्यम्). –b) दे$_{8.9}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ ऐश्वर्यं, दे$_{10}$ ग्र$_{2}$ ऐश्वरं (→आश्चर्यं); दे$_{4}$ गतः, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ गतम् (→गताः). –d) दे$_{4}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ देवदेव (→देवदेवं).

२०७. –a) का$_{1}$ स्थानेतर-(?), दे$_{2}$ न भैरवो, + स्थाने-तव (→स्थाने तव); का$_{1}$ दे$_{2}$ न$_{1}$ द$_{1}$ म$_{1}$ °देवः (→°देव). –b) ब$_{2}$ भवान् (→महान्). –c) ब$_{2}$ मोक्ष्यते°, न$_{1}$ नेक्षसे° (→नेक्षते°); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. ज्ञाति(दे$_{10}$ °नि)जान् (→[अ]ज्ञानजान्); ग्र$_{2}$ दोषं (→दोषान्). –d) न$_{1}$ गृह्णासि (→गृह्णाति).

२०८. –a) दे$_{1}$ बभौ देवा (→[अ]थ भैरवो). –b) दे$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ गणेशं, दे$_{8-10}$ गणेशो (→गणेश-); ब$_{2.3}$ दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. °पुंगवः, ग्र$_{2}$ -पुंगवे (→°पुंगवैः). –c) का$_{1}$ महेशभस्मसाधको, ब$_{1}$ सकेशवः समान्धको, ब$_{2}$ सकेशवश्च सोन्धको, ब$_{3}$ सकेशभस्मसान्धको, दे$_{3}$ स केशवस्य सान्धको, दे$_{4}$ (स हा) सकेशवः स सान्धको, दे$_{5}$ सहैव भस्मनान्धको, दे$_{6.8-10}$ सकेशवः स चान्ध(दे$_{6}$ साध)को, न$_{1}$ ते$_{1}$ सकेशवः स सान्धको, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ सकेशवोथ सान्ध(ग्र$_{1}$ °ध)को.

२०९. दे$_{3.6}$ ab ⊙. –a) म$_{1}$ आगत्य(→आगतं). –b) न$_{1}$ द$_{1}$ स शंकरं (→स शंकरः); का$_{1}$ ग्र$_{1}$ ससाधकं, ब$_{1}$ समान्धकं, दे$_{1}$ सशांकरं, दे$_{4}$ न$_{1}$ ससान्धकं, दे$_{5}$ ससान्धका, दे$_{8-10}$ सहान्धकः, ते$_{1}$ तु सान्धकम्, द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ ससान्ध (ग्र$_{1}$ °ध) कं (द$_{1}$ °कः)(→सहान्धकम्). –c) ते$_{1}$ समात्यकं(→समाधवं); दे$_{1}$ समाविकं, ते$_{1}$ समाधवं (→समातृकं). –d) दे$_{4}$ निवृतिं (→निर्वृतिं).

२१०. ते$_{1}$. b ⊙. –b) °नात्मकं, दे$_{3.6}$ °नानुजं (→°नात्मजं); दे$_{1}$ हिरण्यनाभ आत्मजम्. –c) दे$_{1}$ द$_{1}$ शैलजां (→शैलजा). –d) ब$_{1}$ विमानमानवल्लभा, दे$_{1}$ भवानीमीशवल्लभाम्, दे$_{10}$ विनाशमीशवल्लभा, न$_{1}$ विमानामीशभावितम्, ते$_{1}$ विमानरोश (ष) वल्लभा.

२११. ब$_{1}$ ते$_{1}$. cd ⊙. –a) दे$_{1}$ सापि आगतं (→सा समागतं). –b) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. पतिं (→भवं); का$_{1}$ ब$_{2}$ दे$_{5.6}$ भयार्ति°, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ जनार्ति° (→भवार्ति°); दे$_{4}$ °हारिणा (→°हारिणम्). –c) दे$_{1.2.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. उवाच (→अवाप); दे$_{2}$ सादरं, द$_{1}$ साधकं, ग्र$_{1}$ चान्धकं, ग्र$_{2}$ तं वीतं. म$_{1}$ तं हतं (→सान्धकं); का$_{1}$ दे$_{4.5.9}$ मुखं, दे$_{10}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ सुतं (→सुखं). –d) ग्र$_{1}$ अप्रियं (→अन्धकं). –ab) दे$_{2}$ विलोक्य सागतं पतिं भवाहिहारिणं शिवं, न$_{1}$ विलोक्य सा समागतं भवार्तिहारिणं हरः. –d) ग्र$_{1}$ अप्रियं (अन्धकं).

२१२. –d) दे$_{8-10}$ नमामि, द$_{1}$ ननाद (→ननाम).

२१३. दे$_{4}$ cd ⊙. –b) का$_{1}$ ब$_{3}$ दे$_{3.6}$ अनादिमध्यमामिमाम्, दे$_{4}$ भयामि मद्रिजामिमाम्, दे$_{5}$ नमामि मध्यजामिमी (मां

वें१.१६.२१७

विभाति या शिवासने शिवेन साकमव्यया ।
हिरण्मयेऽतिनिर्मले नमामि तामिमामजाम् ॥२१४

यदन्तराखिलं जगज्जगन्ति यान्ति संक्षयं ।
नमामि यत्र तामुमामशेषभेदवर्जिजताम् ॥२१५

न जायते न हीयते न वर्द्धते च तामुमां ।
नमामि या गुणातिगा गिरीशपुत्रिकामिमाम् ॥२१६

क्षमस्व देवि शैलजे कृतं मया विमोहतः ।
सुरासुरैर्यदर्च्चितं नमामि ते पदाम्बुजम् ॥२१७

इत्थं भगवती गौरी भक्तिनम्रेण पार्वती ।
संस्तुता दैत्यपतिना पुत्रत्वे जगृहेऽन्धकम् ॥२१८

ततः स मातृभिः सार्द्धं भैरवो रुद्रसंभवः ।
जगामानुज्ञया शंभोः पातालं परमेश्वरः ॥२१९

यत्र सा तामसी विष्णोर्मूर्तिः संहारकारिका ।
समास्ते हरिरव्यक्तो नृसिंहाकृतिरीश्वरः ॥२२०

ततोऽनन्ताकृतिः शंभुः शेषेणापि सुपूजितः ।
कालाग्निरुद्रो भगवान् युयोजात्मानमात्मनि ॥२२१

युञ्जतस्तस्य देवस्य सर्वा एवाथ मातरः ।
बुभुक्षिता महादेवं प्रणम्याहुस्त्रिशूलिनम् ॥२२२

मातर ऊचुः ।❀

बुभुक्षिता महादेव अनुज्ञा दीयतां त्वया ।
त्रैलोक्यं भक्षयिष्यामो नान्यथा तृप्तिरस्ति नः॥२२३

?), ग्र$_{1}$म$_{1}$ अनादिनिधनामिमाम्, ग्र$_{2}$ सनादिनीध्यानमामिमां(?). –c) का$_{1}$ दे$_{1.2.5}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ °पूरुषो (→°पूरुषौ). –d) का$_{1}$ दे$_{1.2.5}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ यो, ब$_{2}$ दे$_{8.9}$ सा, दे$_{10}$ सो (→या); दे$_{1}$ जारिवं भजत् (?) (→याऽखिलं जगत्).

२१४. दे$_{4}$. ab ⊙. –a) न$_{1}$ विवासने (→शिवासने). –b)दे$_{3}$ शैवेन(→शिवेन);का$_{1}$ साकमध्यमा, दे$_{1}$ नाकमध्यया, ते$_{1}$ शक्तिमध्यगा, द$_{1}$ सार्धमव्यया (→साकमव्यया). –c) ते$_{1}$ ग्र$_{1}$ विनिर्मले, ग्र$_{2}$ [अ]व निर्मले, म$_{1}$ [अ]निर्मितो (→[अ]तिनिर्मले). –d) का$_{1}$ तामुमामजाम्, दे$_{1.2}$ ता नगात्मजाम् , दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ तामजामिमाम्, दे$_{5}$ तामसीमयी, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. तां हिमाद्रिजाम्, ते$_{1}$ तामगात्मजाम् (→तामिमामजाम्).

२१५. –a)दे$_{5}$ यदन्तरी (→यदन्तरा). –b) का$_{1}$ दे$_{5}$ पतन्ति (→जगन्ति); म$_{1}$ जगन्त्रिधात्रि संक्षयम्. –c) म$_{1}$ सर्वंगाम् (→यत्र ताम्); दे$_{1}$ शैलजाम् , दे$_{4}$ तामिमां, दे$_{8-10}$ तत्पदम् (→तामुमाम्). –d) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. °दोष°, ग्र$_{1}$ °भूत° (→°भेद°).

२१६. –a) दे$_{1}$ कामये, दे$_{10}$ जाग्रते, ते$_{1}$ भूयते (→जायते). –b) दे$_{2}$ तु (→च); दे$_{4}$ न वा पुमान् (→च तामुमाम्). –c) का$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. तां गुणातिगां (का$_{1}$ °कां), दे$_{4}$ च गुणातिगां, ग्र$_{1}$ यां गुणातिगां (→या गुणातिगा). –d) दे$_{1}$ °पुत्रकां (→°पुत्रिकां).

२१७. –b) ब$_{1}$ दे$_{1.8-10}$ मुवें मुए. मुब. विमोहितं, दे$_{4}$ विमोहनं, न$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ विमोहितः (→विमोहतः). –c) मुए. मुवें. मुब. नमस्कृतं (→यदर्चितं).

२१८. म$_{1}$. ab ⊙. –a) ब$_{2}$ दे$_{2.4.8-10}$ ग्र$_{1.2}$ मुवें. मुए. मुब. देवी (→गौरी). –b) दे$_{1}$ भक्त° (→भक्ति°); ग्र$_{2}$ °युक्तेन (→°नम्रेण).

२१९. ग्र$_{1}$. २१९ a–२२० b ⊙ (द्र. सं). –c) दे$_{1}$ जगामानुज्ञाया, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. जगाम त्वा(दे$_{10}$ चा) ज्ञया (→जगामानुज्ञया). –d) दे$_{5}$ पाताले, दे$_{8-10}$ सलयं (→पातालं); दे$_{8-10}$ परमेश्वरे (दे$_{9}$ °र), न$_{1}$ परमेष्ठिनः (→परमेश्वरः).

२२०. ग्र$_{1}$. ab ⊙ (द्र. २१९ पा. वि.). –a) द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ महती (→तामसी); दे$_{3.6}$ शंभोर्, न$_{1}$ मूर्तिर् , ग्र$_{2}$ विष्णुर् (→विष्णोर्). –b) न$_{1}$ विष्णोः (→मूर्तिः). –c) ग्र$_{1}$ तलस्ते (→समास्ते); का$_{1}$ समस्तां हरते व्यक्तो, दे$_{1}$ समाहरितिरव्यक्तो (?). –d) न$_{1}$ अव्ययः (→ईश्वरः).

२२१. –a) दे$_{4}$ सोथ (→शंभुः). –b) ग्र$_{1}$ शेषव्यापी, ग्र$_{2}$ शेषोव्यापी, म$_{1}$ शेषो ह्यपि (→शेषेणापि). –d) दे$_{1}$ पूज्यो ह्यात्मनिमात्मनि, ते$_{1}$ ययौ चात्मानमात्मनि, ग्र$_{2}$ योजयात्मानमात्मनि.

२२२. –a) का$_{1}$ जजन्तस् , दे$_{1}$ पूजतस् (→युञ्जतस्); म$_{1}$ बुबुधे (→देवस्य). –b) दे$_{3.4}$ ते$_{1}$ म$_{1}$ सर्वं, दे$_{5}$ स चा (?) (→सर्वा); दे$_{4}$ एवाद्य (→एवाथ); ग्र$_{2}$ मा गिरः (→मातरः). –c) दे$_{1}$ बुभुक्षितो, दे$_{2}$ सुपूजिता, दे$_{6}$ बुभुक्षितं (→बुभुक्षिता); दे$_{3}$ महाबुभुक्षिता देवं. –d) ब$_{1}$ दे$_{1-3.5.6.8-10}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. त्रिलोचनम्(म$_{1}$ °नः), न$_{1}$ त्रिशूलिनः (→त्रिशूलिनम्).

❀ ग्र$_{1.2}$. ⊙; का$_{1}$ मातर उवाच; दे$_{1}$ मा*र*चुः ; दे$_{4}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ म$_{1}$ मातरः .

२२३. ग्र$_{2}$. ⊙. –a) न$_{1}$ महादेवं (→महादेव). –b) का$_{1}$ ब$_{1.3}$ दे$_{3.4}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ त्वनुज्ञा, ब$_{2}$ तत्राज्ञा, दे$_{2.5.6}$ ह्यनुज्ञा (→अनुज्ञा); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. त्वमनुज्ञातुमर्हसि. –c) दे$_{4}$ त्वलोकां (→त्रैलोक्यं). –d) ते$_{1}$ तुष्टि° (→तृप्ति°).

एतावदुक्त्वा वचनं मातरो विष्णुसंभवाः ।
भक्षयाञ्चक्रिरे सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥२२४
ततः स भैरवो देवो नृसिंहवपुषं हरिम् ।
दध्यौ नारायणं देवं क्षणात्प्रादुरभूद्धरिः ॥२२५
विज्ञापयामास च तं भक्षयन्तीह मातरः ।
निवारयाशु त्रैलोक्यं त्वदीया भगवन्निति ॥२२६
संस्मृता विष्णुना देव्यो नृसिंहवपुषा पुनः ।
उपतस्थुर्महादेवं नरसिंहाकृतिं च तम् ॥२२७
संप्राप्य सन्निधिं विष्णोः सर्वाः संहारकारिकाः ।
प्रददुः शंभवे शक्तिं भैरवायातितेजसे ॥२२८

अपश्यंस्ता जगत्सूतिं नृसिंहमथ भैरवम् ।
क्षणादेकत्वमापन्नं शेषाहिं चापि मातरः ॥२२९
व्याजहार हृषीकेशो ये भक्ताः शूलपाणिनः ।
ये च मां संस्मरन्तीह पालनीयाः प्रयत्नतः ॥२३०
ममैव मूर्तिरतुला सर्वसंहारकारिका ।
महेश्वरांशसंभूता भुक्तिमुक्तिप्रदा त्वियम् ॥२३१
अनन्तो भगवान् कालो द्विधाऽवस्था ममैव तु ।
तामसी राजसी मूर्तिर्देवदेवश्चतुर्मुखः ॥२३२
सोऽयं देवो दुराधर्षः कालो लोकप्रकालनः ।
भक्षयिष्यति कल्पान्ते रुद्रात्मा निखिलं जगत् ॥२३३

वें१.१६.२३४

---

२२४. ग्र$_{2}$. ⊙. –a) दे$_{1.3.10}$ उक्ता (दे$_{1.3}$ °क्ता ?) (→उक्त्वा). –b) न$_{1}$ °संभवः (?), दे$_{9}$ °संभवा (→°संभवाः).

२२५. –a) दे$_{2}$ म$_{1}$ देवान् (→देवो). –b) ब$_{3}$ दे$_{1}$ नृसिंहं (→नृसिंह-). –c) न$_{1}$ दध्य (→दध्यौ). –d) न$_{1}$ क्षणादाविरभूद्धरिः.

२२५. श्लोकस्य c, d चरणयोर्मध्ये दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. मुब. अधिकम्—

*प्रणम्य च कृताञ्जलिः । ममेशचिन्तितं (दे$_{9}$ तैं) ज्ञात्वा .

२२५ श्लोकस्य b, c चरणयोर्मध्ये ग्र$_{2}$ पुस्तके २२३, २२४ श्लोकौ वर्तेते.

२२६. –a) दे$_{1}$ स (→च). –c) दे$_{1}$ विनाशयास्व, दे$_{1}$ निवारयामास, दे$_{8-10}$ विनाशयन्ति (→निवारयाशु); दे$_{1}$ त्रैलोक्ये (→त्रैलोक्यं). –d) का$_{1}$ दे$_{4}$ त्वदीयं, ब$_{1}$ त्वदीय-, दे$_{3.6}$ त्वदीयो (→त्वदीया); दे$_{1}$ ग्र$_{1}$ भगवानिति, दे$_{3.6}$ भगवत्त्विति (→भगवन्निति).

२२७. –a) द$_{1}$ देवौ (→देव्यो). –d) न$_{1}$ नार° (→नर°); दे$_{2}$ तथा, दे$_{8.9}$ तु तम्, मुवें. मुए. मुब. ततः (→च तं); का$_{1}$ नृसिंहाकृति च तम्, दे$_{1}$ नृसिंहाकृतिवर्द्धताम्, दे$_{4}$ नृसिंहाकृतिकृत्तिमम्, दे$_{10}$ नृसिंहाकृतिरुत्तमम्.

२२८. –a) ब$_{2}$ संप्राप्ताः (→संप्राप्य); दे$_{1}$ संप्राप्य विष्णुना शंभुः. –b) का$_{1}$ दे$_{1.5.6.10}$ मुवें. सर्व-(→सर्वाः); ग्र$_{2}$ संभार-(?) (→संहार-); दे$_{1.3}$ न$_{1}$ -कारिकां (दे$_{1}$ °रकं), दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ -कारकाः (→-कारिकाः). –c) का$_{1}$ दे$_{6}$ संभवे (→शंभवे); दे$_{10}$ चैव (→शक्तिं). –d) ब$_{2}$ भैरवायामितेजसे (?), ब$_{3}$ दे$_{6}$ भैरवायाय तेजसे.

२२९. –a) का$_{1}$ ब$_{2}$ दे$_{5}$ तां, ब$_{3}$ तान्, दे$_{1}$ ते, दे$_{4}$ त्वं, दे$_{10}$ त्वां (→ता); दे$_{2.5}$ °मूर्ति, दे$_{4}$ °धात्री (→°सूर्तिं). –b) दे$_{8-10}$ नृसिंहमिति, ग्र$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. नृसिंहमति- (→नृसिंहमथ). –c) दे$_{1}$ आप्राप्त-, ते$_{1}$ आपन्नान्, द$_{1}$ आपन्ना (→आपन्नं). –d) ब$_{1-3}$ दे$_{3.6}$ शेषाहेश्, दे$_{4}$ शेषादिं, मुवें. शेषाहि(?) (→शेषाहिं); दे$_{1}$ त्वापि (→चापि).

२३०. दे$_{2}$. २२५ b 'पाणिनः' इत्यारभ्य २२६b 'संहार' यावत् ⊙.–b) ब$_{1}$दे$_{3}$ °पाणिनं, दे$_{6}$पाणिनं,+पाणिनः, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. °पाणये, द$_{1}$ °पाणिने, ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ °पाणिनि (→°पाणिनः). –c) दे$_{5}$ येव मां दे$_{8-10}$ ये धर्मान् (→ये च मां); ते$_{1}$ ये च मां स्मरयन्तीह, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ ये चात्र मां भजन्तीह. –d) दे$_{3}$ प्रयत्नयः (→प्रयत्नतः).

२३१. दे$_{2}$ ab 'ममैम''संहार' ⊙. –a) दे$_{4}$ मयैतन्, ग्र$_{2}$ तमेव (→ममैव);का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{3.5.6}$ ते$_{1}$ सोहमस्याः(का$_{1}$ °सा त्वमश्या, ब$_{3}$ साहमस्या, दे$_{3.6}$ साहमन्या, दे$_{5}$ सा त्वमस्या, ते$_{1}$ अहमस्य) परा मूर्तिः. –c) का$_{1}$ माहेश्वरी स, ब$_{2}$ दे$_{2.8-10}$ ते$_{1}$ ग्र$_{2}$ मुवें. मुए. मुब. महेश्वराङ्ग-, दे$_{1}$ माहेश्वरोङ्ग-, दे$_{4}$ महेश्वरी च, दे$_{5}$ माहेश्वरीश- (→महेश्वरांश-); दे$_{1}$ -संभूतो (→-संभूता). –d) ब$_{1}$ भक्ति° (→भुक्ति°) दे$_{1}$ °प्रदायिनां, दे$_{2}$ °प्रदायिका, दे$_{3.6}$ °प्रदा द्विषाम्, दे$_{5}$ °प्रदाविकं, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. °प्रदायिनी (→°प्रदा त्वियाम्).

२३२. –a) द$_{1}$ काले (→कालो). –b) ब$_{1}$ द्विधा मूर्तिः, दे$_{4}$ द्विधा संस्था, ते$_{1}$ द्वेधावस्था (→द्विधावस्था); का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{3.5.6}$ ते$_{1}$ शिवस्य (→ममैव). –d) न$_{1}$ सहस्रवदना प्रभुः.

२३३. –a) का$_{1}$ दे$_{2.4.8-10}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. सोऽहं (→सोऽयं). –b) म$_{1}$ काले (→कालोः); दे$_{1.2-10}$ °पका(दे$_{10}$पा)लकः (→°प्रकालनः).–c) दे$_{1.2.4.8-10}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. भक्षयिष्यामि (→भक्षयिष्यति); न$_{1}$ कालान्ते (→कल्पान्ते). –d) दे$_{1.2}$ रुद्रेण, दे$_{4.8-10}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. रौद्रेण, न$_{1}$ रुद्रोयं (→रुद्रात्मा); दे$_{3.6}$ [अ]प्यखिलं (→निखिलं).

.१६.२३५ या सा विमोहिका मूर्तिर्मम नारायणाह्वया ।
सत्त्वोद्रिक्ता जगत्कृत्स्नं संस्थापयति नित्यदा ॥२३४
स हि विष्णुः परं ब्रह्म परमात्मा परा गतिः ।
मूलप्रकृतिरव्यक्ता सदानन्देति कथ्यते ॥२३५
इत्येवं बोधिता देव्यो विष्णुना विश्वमातरः ।
प्रपेदिरे महादेवं तमेव शरणं हरिम् ॥२३६
एतद्वः कथितं सर्वं मयाऽन्धकनिबर्हणम् ।
माहात्म्यं देवदेवस्य भैरवस्यामितौजसः ॥२३७

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे पञ्चदशोऽध्यायः ॥१५॥

१६

श्रीकूर्म उवाच ।❋
अन्धके निगृहीते वै प्रह्लादस्य महात्मनः ।
विरोचनो नाम सुतो बभूव नृपतिः पुरा ॥१
देवाञ्जित्वा स देवेन्द्रान् बहून् वर्षान् महासुरः ।

---

२३४. –a) दे$_{6}$ विमोहिता, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. विमोहिनी (→विमोहिका); न$_{1}$ शक्तिर् (→मूर्तिर्). –b) का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{3.5.6}$ ते$_{1}$ अस्य (→मम); दे$_{3.6}$ नारायणाज्ञया, ते$_{1}$ नारायणः स्वयम् (→नारायणाह्वया). –c) का$_{1}$ शतोद्रिक्ता(?), दे$_{1}$ यच्छक्त्या (?), न$_{1}$ सात्त्वोद्रिक्ता, ग्र$_{2}$ शर्वोदीक्षा (→सत्त्वोद्रिक्ता); दे$_{4}$ दे $_{1.2.8-10}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. सर्वं (→कृत्स्नं); दे$_{2}$ सत्त्वोद्रिका लगत् कृत्स्नं, दे$_{10}$ स चोद्रिकूले तत् सर्वं. –d) दे$_{2}$ सर्वदा, दे$_{4}$ सर्वतः (→नित्यदा).

२३५. –a) का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{3.6}$ परं विप्राः, ते$_{1}$ स च ब्रह्मा (→परं ब्रह्म); दे$_{1.2.8-10}$ न$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. स वि (न$_{1}$ जि)ष्णुः परमं ब्रह्म (दे$_{10}$ धर्मं). –b) ग्र$_{2}$ परागतः (→परा गतिः).

२३६. द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$. cd ⊙. –a) दे$_{1}$ मोहिताः, दे$_{2}$ चोदिताः, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ विष्णुना (→बोधिता); ग्र$_{2}$ ** (→देव्यो). –b) द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ विज्ञप्ता, ग्र$_{2}$ निवृत्ता (→विष्णुना); ब$_{3}$ ब$_{2}$ देव°, दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. मुब. विष्णु° (→विश्व°); दे$_{4}$ विष्णुना विश्वमूर्तिना. –c) दे$_{4}$ स्वपेदिरे (→प्रपेदिरे). –d) दे$_{1}$ त्वमे *, दे$_{3}$ तमेवं (→तमेव); दे$_{1.2.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. परम् (→हरिम्).

२३७. –b) दे$_{1}$ °विनिग्रहम्, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. °निषूदनम् (→°निबर्हणम्); म$_{1}$ माययाऽन्धकबर्हणम्. –d) ब$_{2.3}$ दे$_{2.6}$ °स्यातितेजसः (→°स्यामितौजसः); ते$_{1}$ भवस्यामिततेजसः.

पुष्पिका—

पुराणनाम—का$_{1}$ दे$_{1.2.5.8-10}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. इति श्रीकूर्मपुराणे, ब$_{1}$ इत्यादिमहापुराणे कौर्मे, ब$_{2.3}$ दे$_{3.6}$ इति कूर्मपुराणे, दे$_{4}$ ते$_{1}$ इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे, न$_{1}$ इति श्रीकौर्मे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे पूर्वभागे. **अध्यायनाम—** का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{3.6.8.9}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ म$_{1}$. ⊙; दे$_{1}$ दैत्यवंशानुकीर्त्तने, दे$_{2}$ मुवें. अन्धकनिबर्हणं नाम, दे$_{10}$ अंधकाख्यानं नाम, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ अन्धकवधो नाम, मुए. राजवंशानुकीर्तने, मुब. दक्षसुतावंशकीर्तने. **अध्यायसंख्या—**दे$_{6}$. ⊙; का$_{1}$ ब$_{1.3}$ दे$_{3.5}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ चतुर्दशोऽध्यायः, ब$_{2}$ ॥१४॥, दे$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. षोडशोऽध्यायः ॥१६॥, दे$_{2.8.9}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ षोडशोऽध्यायः, दे$_{4}$ चतुर्दशोऽध्यायः ॥१४॥, दे$_{10}$ षोडशोध्यायः ॥१६॥ श्रीसीतारामचन्द्राय नमः.

१६

[अध्यायारम्भे अधिकम्—दे$_{8.9}$ वंशानुकीर्तने, दे$_{10}$ श्रीगणेशायनमः]

❋ दे$_{4.8.9}$. ⊙; का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{5.6}$ कूर्म उवाच; दे$_{1.2.10}$ द$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. सूत उवाच; न$_{1}$ कूर्मः; ते$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ श्रीकूर्म्मः; ग्र$_{1}$ सूतः,+श्रीकूर्म्मः.

१. –a) दे$_{2}$ तु निवर्त्ते, दे$_{5}$ म$_{1}$ -न गृहीते (म$_{1}$ °तो) (→निगृहीते); ब$_{2}$ तु (→वै). –b) दे$_{3.8.9}$ प्रह्रादस्य (→प्रह्लादस्य). –c) का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{3-6}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ पुत्रो, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. बली (→सुतो). –d) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. सुतः (→पुरा).

२. दे$_{1}$. ab ⊙. –a) ग्र$_{2}$ त्व था (?) (→जित्वा); दे$_{4}$ देवेन्द्रो (→देवेन्द्रान्). –b) का$_{1}$ ब$_{2}$ दे$_{3.5}$ ते$_{1}$ बहुवर्षान्,

पालयामास धर्मेण त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥२
तस्यैवं वर्तमानस्य कदाचिद् विष्णुचोदितः ।
सनत्कुमारो भगवान् पुरं प्राप महामुनिः ॥३
दृष्ट्वा सिंहासनगतो ब्रह्मपुत्रं महासुरः ।
ननामोत्थाय शिरसा प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् ॥४
धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि संप्राप्तो मे पुरातनः ।
योगीश्वरोऽद्य भगवान् यतोऽसौ ब्रह्मवित् स्वयम् ॥५
किमर्थमागतो ब्रह्मन् स्वयं देवः पितामहः ।
ब्रूहि मे ब्रह्मणः पुत्र किं कार्यं करवाण्यहम् ॥६
सोऽब्रवीद् भगवान् देवो धर्मयुक्तं महासुरम् ।
द्रष्टुमभ्यागतोऽहं वै भवन्तं भाग्यवानसि ॥७
सुदुर्लभा नीतिरेषा दैत्यानां दैत्यसत्तम ।
त्रिलोके धार्मिको नूनं त्वादृशोऽन्यो न विद्यते ॥८
इत्युक्तोऽसुरराजस्तं पुनः प्राह महामुनिम् ।
धर्माणां परमं धर्मं ब्रूहि मे ब्रह्मवित्तम ॥९
सोऽब्रवीद् भगवान् योगी दैत्येन्द्राय महात्मने ।
सर्वगुह्यतमं धर्ममात्मज्ञानमनुत्तमम् ॥१०
स लब्ध्वा परमं ज्ञानं दत्त्वा च गुरुदक्षिणाम् ।
निधाय पुत्रे तद्राज्यं योगाभ्यासरतोऽभवत् ॥११ वं१.१७ ११

दे$_{2}$ बहून् युद्धे, दे$_{10}$ वर्षान् शत (→बहून् वर्षान्); दे$_{10}$ ॰सुरान् (→सुरः); दे$_{4}$ देव वै वार्षिकाबहून्, द$_{1}$ दैत्येन्द्रो वर्षकान् बहून्, ग्र$_{1}$ म$_{1}$ दैत्यो वर्षगणान् बहून्, ग्र$_{2}$ दैत्यानथगणान् बहून. –d) द$_{1}$ त्रैलोक्य-(→त्रैलोक्यं).

३. –a) न$_{1}$ तस्यैव (→तस्यैवं). –b) दे$_{4}$ कथाभि-विष्णुबोधितः. –d) दे$_{4}$ सुरं (→पुरं); दे$_{1.2}$ प्राप्तो, दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ प्राप्य (→प्राप).

४. –a) दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. गत्वा (→दृष्ट्वा); म$_{1}$ सिंहासनारुढो (→सिंहासनगतो). –b) दे$_{2}$ ब्राह्मपुत्रं, ग्र$_{2}$ पुरं प्राप्तं (→ब्रह्मपुत्रं); दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ महामुनिं, दे$_{10}$ महापुरः (→महासुरः). –c) दे$_{1}$ न *मो°, दे$_{8-10}$ नमामो°, दे$_{9}$ ननामो°, +नमामो° (→ननामो°); दे$_{5}$ [उ]त्थापरि (?) (→[उ] त्थाय); न$_{1}$ शिरसो, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ सहसा (→शिरसा).

५. –b) न$_{1}$ संप्राप्ता (→संप्राप्तो); का$_{1}$ दे$_{2.3.5.6.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. पुरोत्तमम्, ब$_{1}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ पुरान्तरम्, ब$_{3}$ पुरातनं, दे$_{4}$ पुरा ततः (→पुरातनः). –c) दे$_{2}$ [अ] सौ, दे$_{4}$ ते$_{1}$ [अ]थ (→[अ] द्य); दे$_{6}$ भगवन्, द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ [आ] गतवान् (→भगवान्); दे$_{5}$ योगीश्वरोश्च भगवान्. –d) दे$_{2}$ यतात्मा, दे$_{8.9}$ जितोऽसौ, ते$_{1}$ यदसौ, ग्र$_{2}$ म$_{1}$ यतो वै (→यतोऽसौ); न$_{1}$ ब्रह्मवित्तमः (→ब्रह्मवित् स्वयम्).

६. –a) दे$_{3}$ स्वयं देवा, दे$_{4}$ स्वयं वेधा, दे$_{10}$ स्वयं (स्वयं) देवाः, ते$_{1}$ स्वयं यन्नः (→स्वयं देवः). –c) ते$_{1}$ नो (→मे).

७. –a) ब$_{1}$ सा (→सो); न$_{1}$ देवा (→देवो). –b) दे$_{3}$ धर्ममुक्तम्, दे$_{4}$ ब्रह्मपुत्रं (→धर्मयुक्तं); दे$_{5}$ °पुरं (→°सुरं). –c) दे$_{10}$ इषुम (?) (→द्रष्टुम्); दे$_{6}$ अव्यागतो, ग्र$_{1}$ असमागतो, ग्र$_{2}$ अभ्यागमो (→अभ्यागतो).

८. द$_{1}$. ८८-९ ⊙ (द्र. सं.). –a) ब$_{3}$ दे$_{1.2}$ दुर्लभा (दे$_{2}$ °भो), द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ सुदुर्ग्रहा (→सुदुर्लभा); ब$_{3}$ रीतिरेषा, दे$_{1}$ नीतिरेषा वः, दे$_{2}$ [अ]न्यतरेषां च, दे$_{9}$ नीतरेषां, दे$_{10}$ नीलरेषां, न$_{1}$ नीति तेषां, द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ नीतिरेषां (→नीतिरेषा). –b) दे$_{10}$ देवानां (→दैत्यानां); ब$_{1}$ दे$_{4}$ °सत्तमः, दे$_{10}$ °सत्तमा (→°सत्तम). –c) ब$_{1.2}$ त्रैलोक्ये (ब$_{1}$ °क्य), दे$_{1.4}$ त्रैलोके, दे$_{9}$ त्रिलोक्ये, दे$_{10}$ विलोके (→त्रिलोके); का$_{1}$ धार्मिकै [:], दे$_{10}$ धार्मिकं, म$_{1}$ त्वादृशो (→धार्मिको). –d) दे$_{4}$ तादृशो, म$_{1}$ धार्मिको (→त्वादृशो); ब$_{2}$ °शो नान्यः, दे$_{6}$ °शोन्योन्य (→°शोऽन्यो न).

९. द$_{1}$. ⊙ (द्र. ८ पा. वि.). –a) दे$_{4}$ इत्युक्तं (→इत्युक्तो); का$_{1}$ दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. °राजोऽसौ, दे$_{4}$ °राजं तं, दे$_{6}$ °राजास्त्वं (→°राजस्तं). –b) ग्र$_{2}$ प्रत्याह (→पुनः प्राह); न$_{1}$ °मुनिः (→°मुनिं). –c) ब$_{1}$ दे$_{5}$ धर्म (→धर्मं). –d) दे$_{10}$ धर्म°, ग्र$_{1}$ वेद° (→ब्रह्म°); ग्र$_{2}$ ब्रूहि मे मुनिसत्तम.

१०. –b) दे$_{1}$ महामतिः, दे$_{2}$ महामुनिः (→महात्मने). –d) दे$_{10}$ आत्मा° (→आत्म°); दे$_{1}$ * मुत्तमं, न$_{1}$ अनुत्तमः (→अनुत्तमम्).

११. –a) का$_{1}$ समाप्य, दे$_{4}$ लब्ध्वा च (→स लब्ध्वा); म$_{1}$ सर्वं लब्ध्वा परं ज्ञानम्. –b) दे$_{2}$ दत्त्वाथ (→दत्त्वा च); ब$_{1}$ दात्वा चागुरुदक्षिणा, ग्र$_{2}$ दत्त्वा च गुरूणां वसु. –c) दे$_{1}$ नियम्य (→निधाय); ब$_{1}$ दे$_{4}$ पुत्रं (→पुत्रे); दे$_{8-10}$ तं (→तद्); दे$_{4}$ राज्ये (→राज्यं). –d) का$_{1}$ यो मानुस° (?), ते$_{1}$ **ध्यान° (→योगाभ्यास°); दे$_{2.5}$ °रसोऽभवत्, दे$_{10}$ °रतो महत्, ग्र$_{2}$ °रतो भवेत् (→°रतोऽभवत्).

वें. १.१७.१२ स तस्य पुत्रो मतिमान् बलिर्नाम महासुरः ।
ब्रह्मण्यो धार्मिकोऽत्यर्थं विजिग्येऽथ पुरंदरम् ॥१२
कृत्वा तेन महद् युद्धं शक्रः सर्वामरैर्वृतः ।
जगाम निर्जितो विष्णुं देवं शरणमच्युतम् ॥१३
तदन्तरेऽदितिर्देवी देवमाता सुदुःखिता ।
दैत्येन्द्राणां वधार्थाय पुत्रो मे स्यादिति स्वयम् ॥१४
ततापं सुमहद् घोरं तपोराशिस्तपः परम् ।
प्रपन्ना विष्णुमव्यक्तं शरण्यं शरणं हरिम् ॥१५
कृत्वा हृत्पद्मकिञ्जल्के निष्कलं परमं पदम् ।
वासुदेवमनाद्यन्तमानन्दं व्योम केवलम् ॥१६
प्रसन्नो भगवान् विष्णुः शङ्खचक्रगदाधरः ।
आविर्बभूव योगात्मा देवमातुः पुरो हरिः ॥१७

दृष्ट्वा समागतं विष्णुमदितिर्भक्तिसंयुता ।
मेने कृतार्थमात्मानं तोषयामास केशवम् ॥१८

अदितिरुवाच ।※

जयाशेषदुःखौघनाशैकहेतो
जयानन्तमाहात्म्ययोगाभियुक्त ।
जयानादिमध्यान्तविज्ञानमूर्त्ते
जयाशेषकल्पामलानन्दरूप ॥१९
नमो विष्णवे कालरूपाय तुभ्यं
नमो नारसिंहाय शेषाय तुभ्यम् ।
नमः कालरुद्राय संहारकर्त्रे
नमो वासुदेवाय तुभ्यं नमस्ते ॥२०

---

१२. –a) दे8-10 भगवान् (→मतिमान्); ग्र2 तस्य पुत्रोऽथ मतिमान्. –b) दे4 नाम्ना (→नाम). –c) ग्र2 ब्राह्मण्यो (→ब्रह्मण्यो); ग्र2 धार्मिकी (→धार्मिको); ब1 धीमान्, दे4 न1 द1 ग्र1.2 म1 नित्यं (→[ग्र]त्यर्थं). –d) का1 ब1 दे1.4.5.6 विजिज्ञेथ, दे2 विजित्य स, दे3 विजि*थ (→विजिग्येऽथ).

१३. –a) दे2 म1 महायुद्धं (→महद् युद्धं). –b) दे1 शक्रुः(?) (→शक्रः). –c) दे4 ययाम (?) (→जगाम); दे4 विष्णुः, दे5 विष्णु (?) (→विष्णुं). –d) दे5 ये कं (→देवं).

१४. –a) दे3.4 तदन्तरो(दे4 °रं) (→तदन्तरे); दे2.3.6 [अ]दितिर्देव, ग्र2 [अ]मृतिर्देवी (→[अ]दितिर्देवी). –b) दे2 माता चैव (→देवमाता). –c) दे3.6 युधार्थाय (→वधार्थाय). –d) म1 सुतो (→पुत्रो).

१५. –a) का1 सुमहद(?)घोरं, ब1 दे2.5.8.9 न1 मुवें. मुए. मुब. सुमहाघोरं (→सुमहद्घोरं). –b) का1 ब2.3 दे3.5.6.8-10 न1 ग्र1 मुवें. मुए. मुब. तपो (दे10 °तो) राशि (दे6 °सिं) (→तपोराशिस्); दे3.4.8-10 मुवें. मुए. मुब. ततः, न1 स्तवः, द1 तमः (→तपः).–c). दे5 प्रयत्ना, दे10 प्रसन्न(?), ग्र2 प्रसन्ना, म1 प्रपन्नं (→प्रपन्ना). –d) दे4 हरिः, दे8-10 शिवं (→हरिं).

१६. –a) ग्र2 कृत्वा हि (→कृत्वा हृत्-); दे3.6 °किंजल्कं (→°किंजल्के); दे8-10 कृत्वा किञ्जल्कमध्ये तु. –b) दे10 निष्फलं (→निष्कलं); का1 ब3 परं (→पदम्). –c) दे3.6 अनात्यन्तम् (→अनाद्यन्तम). –d) दे4 द1 ग्र1 धाम (→व्योम); ग्र2 आनन्दादाम केशवं, म1 आनन्दं केवलं परं.

१७. दे4. १७d-१८c ⊙ (इ. सं.). –c) दे5 अर्चिर्वभूव (→आविर्बभूव); ते1 =र्मात्मा (→योगात्मा). –d) दे5 पुरोगमः, न1 पुरा हरिः (→पुरो हरिः).

१८. –a) का1 दे1 दृष्ट्रा (→दृष्ट्वा); दे5 विष्णु [:] (→विष्णुं). –c) ब1 कृता(कृता)र्थम् (→कृतार्थम्); ग्र2 आनन्दो (→आत्मानं).

※ग्र1. ⊙; दे1 आ*ति*वा*; ते1 ग्र2 म1 अदितिः.

१९. –a) का1 दे2.4 °दुःखौघनाशस्य, ब1 °दुःखैक नाशैक-, दे3 °मदुःखौघनाथैक-, दे5 °दुःखौघनाश*, द1 °दुखादिनाशैक-, म1 °दुखौघविनाश- (→°दुःखौघनाशैक-); ग्र2 जया जयाशेषदुःखाघनाश. –b) दे2-4 जयानन्द (दे3 °न्त्य) (→जयानन्त); ब3 °योगातियुक्तः, दे3.8-10 न1 °योगाभि यु (दे3 °मु)क्तः, दे4 °योगाधियुक्त, दे5 द1 °योगाभि-युक्ते (दे5 °क्ता), ग्र1 °यौगैकयुक्त (→°योगाभियुक्त); ग्र2 जयानन्दमाहात्म्ययोगैकयुक्ता. –c) ब3 यया° (→जया°). –d) ब3 ययाशेषं, दे1.8-10 न1 द1 मुवें. मुए. मुब. जयाकाश° (→जयाशेष°); ब1 °कल्पायनानन्दरूप, दे2 °कल्पामलानन्तरूप, दे3 °कल्पामनानन्दरूप, दे4 °कल्पामला भेदरूपा, दे5 न1 कल्पामलानन्दरूपः (न1 °पं), दे6 ग्र2 °कल्पा (ग्र2 °ल्पो) ममा (ग्र2 °ला)नन्दरूपा, ते1 °कल्पामहानन्दरूप.

२०. –a) ब1 °रुद्राय (→°रूपाय). –c) ब1.2 दे2.3.6 द1 ग्र1.2 °रूपाय (→°रुद्राय); का1 कर्त्रेप्रकर्त्रे, न1 द1 ग्र2 संहारमूर्त्ते (→संहारकर्त्रे). –d) न1 नमोऽस्तु (→नमस्ते).

२० श्लोकस्य aचरणानन्तरं ब1 पुस्तके आधिकम्–
नमो योगगम्याय सत्याय तुभ्यं
नमो धर्मविज्ञाननिष्ठाय तुभ्यं । (= २१ bc).

नमो विश्वमायाविधानाय तुभ्यं
नमो योगगम्याय सत्याय तुभ्यम् ।
नमो धर्मविज्ञाननिष्ठाय तुभ्यं
नमस्ते वराहाय भूयो नमस्ते ॥२१

नमस्ते सहस्रार्कचन्द्राभमूर्त्ते
नमो वेदविज्ञानधर्माभिगम्य ।
नमो देवदेवादिदेवादिदेव
प्रभो विश्वयोनेऽथ भूयो नमस्ते ॥२२

नमः शंभवे सत्यनिष्ठाय तुभ्यं
नमो हेतवे विश्वरूपाय तुभ्यम् ।
नमो योगपीठान्तरस्थाय तुभ्यं
शिवायैकरूपाय भूयो नमस्ते ॥२३

एवं स भगवान् कृष्णो देवमात्रा जगन्मयः ।
तोषितश्छंदयामास वरेण प्रहसन्निव ॥२४

प्रणम्य शिरसा भूमौ सा वव्रे वरमुत्तमम् ।
त्वामेव पुत्रं देवानां हिताय वरये वरम् ॥२५

तथास्त्वित्याह भगवान् प्रपन्नजनवत्सलः ।
दत्त्वा वरानप्रमेयस्तत्रैवान्तरधीयत ॥२६

ततो बहुतिथे काले भगवन्तं जनार्दनम् ।
दधार गर्भं देवानां माता नारायणं स्वयम् ॥२७

समाविष्टे हृषीकेशे देवमातुरथोदरम् ।
उत्पाता जज्ञिरे घोरा बलेर्वैरोचनेः पुरे ॥२८ वे. १.१७.२८

---

२१. दे4. २१-२२. ⊙ (द्र. सं.); म1. ⊙; ब1. bcd ⊙; न1. a, c ⊙. –a) दे1 °विरोधाय, दे2 °वितानाय, ते1 ग्र2 °विनाशाय, ग्र1 °विधाम्नाय (→°विधानाय). –b) ब2 योगि° (→योग°). –c) ग्र2 °विज्ञाय (→°विज्ञान-); दे1 °वासाय (→°निष्ठाय). –d) ग्र2 वराहाय भूयो नमो नमस्ते.

२२. दे4. ⊙ (द्र. २१ पा. वि.); दे1. ⊙. –a) दे8.9 °चन्द्राक्षमूर्ते, दे10 °चन्द्राय मूर्ते, न1 °चन्द्रार्कमूर्त्ते, द1 °चन्द्रार्धमूर्त्ते, ग्र2 °चन्द्रार्क**(→°चन्द्राभमूर्त्ते); दे3.6 नमस्ते चन्द्रार्कसहस्राभमूर्त्ते. –b) ब1 द1 ग्र1 म1 देवविज्ञान-, दे5 विद*ज्ञान-, न1 वेदविज्ञेय- (→वेदविज्ञान-); दे3 न1 -धर्मभिगम्यं, ते1 -धर्मादिगम्य, ग्र2 -धर्माय गम्य, म1 -धर्माधिगम्य (→-धर्माभिगम्य). –c) का1 ते1 नमो देवदेवादिदेव***, ब1 नमो देवादि देव*****, ब2 नमो देवदेवादिदेवाय तुभ्यं, दे3.6 नमो देवदेवादिधर्म (दे6 °र्मं) प्रधान, दे5 नमो देवदेवादिदेवदेव*, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. नमो भूधरायाप्रमेयाय तुभ्यं, न1 नमो वेदवेद्याय पाराय तुभ्यं, द1 ग्र1 म1 नमो देवदेवादिदेवात्ममूर्त्ते, ग्र2 नमो देवदेवादिदेवादि मूर्त्ते. –d) दे3 नमो भो विश्वयोने, दे5.6 नमो विश्वयोनेऽथ, द1 ग्र1 म1 प्रभो विश्वयोने तु, ग्र2 नमो (हो) विश्वयोने तु (→प्रभो विश्वयोनेऽथ).

२३. दे5 cd 'पीठो'…'यैक' इति खण्डितम्, न1. b ⊙. –a) दे2 ते1 सत्वनिष्ठाय, दे3.6 सत्यनित्याय, दे4 सत्यसंधाय (→सत्यनिष्ठाय). –c) दे1 °पीठांतसंस्थाय, ग्र2 °निष्ठान्तरस्थाय (→°पीठान्तरस्थाय). –d) ब2 नमस्ते नमस्ते, ब3 तुभ्यं नमस्ते, दे3 परमो नमस्ते, दे6 नमो नमस्ते (→भूयो नमस्ते); दे10 नमो हेतवे विश्वरूपाय तुभ्यं.

२३ श्लोकानन्तरं ग्र1.2 पुस्तके अधिकम्—सूतः.

२४. दे10.२४ c 'तोषित' इत्यारभ्य २५c 'त्वामेव' यावत् खण्डितम्. –a) दे6.8-10 न1 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. विष्णु [:] (→कृष्णो). –b) दे5 देवमानी (→देवमात्रा); दे10 न1 जगन्मय (दे10 °ये). (→जगन्मयः). –c) न1 तोषितं (→तोषितश्); का1 चोदयामास (→छंदयामास). –d) दे2 वरेणैवादिति मुदा.

२५. दे10. ab ⊙. –a) ग्र2 माता (→भूमौ). –b) का1 स (→सा); का1 परम् (→वरम्). –c) ब1 त्वामेक-, दे6 त्वमेव (→त्वामेव).

२६. –a) दे1 तथास्त्विति स, न1 तथेत्युक्त्वाह, ग्र2 तथा स्तुवत्या (→तथास्त्वित्याह). –b) दे3 प्रसन्नो, दे10 न1 प्रसन्न-(→प्रपन्न-); दे1.2 °वल्लभ (दे1 °भः) (→°वत्सलः).–c) ग्र1 तत्वा (→दत्त्वा); दे1 वरम् (→वरान्); द1 [अ]प्रमेयास् (→[अ]प्रमेयस्); दे10 दत्त्वा वरान्प्रमेयस्ते. –d) दे5 °धीयतः (→°धीयत).

२७. ग्र2. d ⊙. –c) दे4 ते1 द1 ग्र1.2 म1 गर्भे (→गर्भं). –d) दे10 नमो (→माता); ब1.3 दे4.6 द1 नारायणः (दे4.6 °ण) (→नारायणं); न1 हरिं (→स्वयम्).

२८. दे8. ⊙. –a) ग्र2 हृषीकेशो (→हृषीकेशे). –b) दे1 अथोदरे, दे4 अथो वरे (→अथोदरम्). –c) दे5 उत्पता, दे10 उत्पन्नो, ग्र1 उत्पात(?), ग्र2 उत्पाताज् (→उत्पाता);

वं.१.१७.२६ निरीक्ष्य सर्वानुत्पातान् दैत्येन्द्रो भयविह्वलः ।
प्रह्लादमसुरं वृद्धं प्रणम्याह पितामहम् ।।२९

बलिरुवाच ।❀

पितामह महाप्राज्ञ जायन्तेऽस्मत्पुरेऽधुना ।
किमुत्पाता भवेत् कार्यमस्माकं किंनिमित्तकाः।।३०
निशम्य तस्य वचनं चिरं ध्यात्वा महासुरः ।
नमस्कृत्य हृषीकेशमिदं वचनमब्रवीत् ।।३१

प्रह्लाद उवाच ।❀

यो यज्ञैरिज्यते विष्णुर्यस्य सर्वमिदं जगत् ।
दधारासुरनाशार्थं माता तं त्रिदिवौकसाम् ।।३२
यस्मादभिन्नं सकलं भिद्यते योऽखिलादपि ।
स वासुदेवो देवानां मातुर्देहं समाविशत् ।।३३
न यस्य देवा जानन्ति स्वरूपं परमार्थतः ।
स विष्णुरदितेर्देहं स्वेच्छयाऽद्य समाविशत् ।।३४
यस्माद् भवन्ति भूतानि यत्र संयान्ति संक्षयम् ।
सोऽवतीर्णो महायोगी पुराणपुरुषो हरिः ।।३५
न यत्र विद्यते नामजात्यादिपरिकल्पना ।
सत्तामात्रात्मरूपोऽसौ विष्णुरंशेन जायते ।।३६

दे4 घोरे, द1 ग्र1.2 विप्राः (→घोरा). –d) ब1 दे10 द1 म1 बलिर्, ग्र1 बलैर् (→बलेर्); का1 दे4.10 ते1 वैरोचने (→वैरोचनेः); ब1 परे, दे10 पुरेः (→पुरे).

२९. –c) दे9 प्रह्लादम् (→प्रह्लादम्); न1 बुधं (→वृद्धं); का1 प्रह्लादञ्च प्रणम्याह, ते1 प्रह्लादमब्रवीत् वाक्यं. –d) दे4 म1 प्रणम्याथ (→प्रणम्याह); का1 वैरोचनपितामहम्, ते1 बलिरेष पितामहम्.

❀ ग्र1. ⊙; दे1 ब* रु* च; दे4 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 बलिः.

३०. –a) दे4 न1 पितामहः, दे6 पितामहं (→पितामह); दे4 न1 **प्राज्ञः (न1 °ज्ञं) (→महाप्राज्ञ). –b) दे5 म1 ज्ञायन्ते, न1.मुवें. जायते(?) (→जायन्ते); दे1 [अ]स्मत्पुरांतरे, दे2 मत्पुरान्तरे, दे4 द1 -स्म पुरेधुना, दे6 ग्र1 [अ]स्मत् पुरोधुना, दे8-10 मुवें. मुए. [अ]स्मिन् पुरान्तरे, म1 [अ]स्मत् पुरेधमाः (→[अ]स्मत् पुरेऽधुना); ग्र2 जायन्तेस्तु पुरेधुना. –c) न1 मुवें. मुए. उत्पातो, ग्र1 उत्पातात् (→उत्पाता). –d) दे6.10 मुवें. मुए. मुब. किन्निमित्तकः, न1 किन्निमित्ततः, ग्र2 दुर्निमित्तकाः (→किंनिमित्तकाः).

३१. –a) दे1 तस्य(तस्य) (→तस्य). –c) का1 नमस्कृत, ब1 दे1.2.4 न1 ते1 द1 ग्र1.2 म1 नमस्कृत्वा (→नमस्कृत्य).

* दे1 प्रह्ला*उ*च; दे2 प्रह्लादोवाच; दे3.9 प्रह्लाद उवाच; न1 ते1 ग्र1.2 म1 प्रह्लादः .

३२. दे4. द1 ग्र1.2. cd ⊙. –a) का1 इत्यते, दे1 यजते, दे2 ईज्यते, दे3 इष्यते (→इज्यते). –b) ब3 ह्यस्य (→यस्य); दे5 नमस्कृत्यमिदं जगत्. –c) ब1 °नाशान्नं, दे2 °नाशाय (→°नाशार्थं). –d) का1 मातायं, दे2 मातेयं, दे5 माताय (→माता तं); दे3 स्त्रि(?) दिवौकसाम् (→त्रिदिवौकसाम्).

३३. –a) न1 तस्मात् (→यस्मात्); ग्र1 अभिन्न- (→अभिन्नं). –b) दे10 भिद्याता(?) (→भिद्यते); दे10 याखिलादपि, ग्र2 योखिलञ्जगत् (→योऽखिलादपि). –c) दे10 वासुदेवो हि देवानां. –d) दे3.4 देह-, न1 देवं, ग्र2 गर्भो (→देहं).

३३ श्लोकस्य b, c मध्ये दे4 द1 ग्र1 म1 पुस्तकेऽधिकम्.
* दधारासुरनाशार्थमात्मानं त्रिदिवौकसाम् । (= ३२ cd)
ग्र2 अधिकम्—
यस्याभिन्नं सकला भिद्यते योऽखिलञ्जगत् ।
दधारासुरनाशार्थमात्मानं त्रिदिवौकसाम् ।
(= ३२cd–३३ab)

३४. दे4. ⊙. –a) का1 दे3.6 न तस्य (→न यस्य); ब1 देवान् (→देवा). –c) ब1 दे1.10 अदितिर् (→अदितेर्).

३५. –a) दे6 भवति (→भवन्ति). –b) ब1 दे3-6 न1 संया(ब1 °जा)ति (→संयान्ति). –c) यो (→सो); दे10 ते1 [अ]वतीर्य (दे10 °र्यो) (→[अ]वतीर्णो). –d) का1 दे1.3.5.6 पुराणः (→पुराण-); द1 ग्र1.2 म1 °पुरुषोत्तमः (→°पुरुषो हरिः).

३६. –a) ब3 ननाम, दे3 न यस्य (→न यत्र); दे2 विशते (→विद्यते); ब3 यत्र (→नाम-).–b) दे1 °जप्यादि°, दे4 °यात्यादि° (→°जात्यादि°); न1-रपिकल्पना (→-परिकल्पना). –c) ब1 सत्तामात्रार्थं°, दे3.6 सत्य (दे6 °त्ता) मात्रानु°, द1 सत्वात्मात्मात्म°, म1 सत्तामात्रस्व° (→सत्रामात्रात्म°); ते1 सत्तामात्रात्मको योगी. –d) दे1.8.9 रूपेण, दे10 रूपे* (→अंशेन); ते1 विष्णुरेष न जायते.

यस्य सा जगतां माता शक्तिस्तद्धर्मधारिणी ।
माया भगवती लक्ष्मीः सोऽवतीर्णो जनार्दनः ॥३७
यस्य सा तामसी मूर्त्तिः शंकरो राजसी तनुः ।
ब्रह्मा संजायते विष्णुरंशेनैकेन सत्त्वभृत् ॥३८
इत्थं विचिन्त्य गोविन्दं भक्तिनम्रेण चेतसा ।
तमेव गच्छ शरणं ततो यास्यसि निर्वृतिम् ॥३९
ततः प्रह्लादवचनाद् बलिर्वैरोचनिर्हरिम् ।
जगाम शरणं विश्वं पालयामास धर्मतः ॥४०
काले प्राप्ते महाविष्णुं देवानां हर्षवर्द्धनम् ।
असूत कश्यपाच्चैनं देवमाताऽदितिः स्वयम् ॥४१
चतुर्भुजं विशालाक्षं श्रीवत्साङ्कितवक्षसम् ।
नीलमेघप्रतीकाशं भ्राजमानं श्रियावृतम् ॥४२
उपतस्थुः सुराः सर्वे सिद्धाः साध्याश्च चारणाः ।
उपेन्द्रमिन्द्रप्रमुखा ब्रह्मा चर्षिगणैर्वृतः ॥४३
कृतोपनयनो वेदानध्यैष्ट भगवान् हरिः ।
समाचारं भरद्वाजात् त्रिलोकाय प्रदर्शयन् ॥४४
एवं हि लौकिकं मार्गं प्रदर्शयति स प्रभुः ।
स यत् प्रमाणं कुरुते लोकस्तदनुवर्तते ॥४५　वे.१.१७.४५

३७. –a) दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ यस्येशा, दे$_{8-10}$ तस्य सा, ते$_{1}$ यस्यसौ, ग्र$_{2}$ यस्येह (→यस्य सा); ग्र$_{1,2}$ जगतो (→जगतां) दे$_{1.2}$ यस्य (दे$_{2}$ °स्तु) साक्षाज्जगन्माता, न$_{1}$ यस्य सांतत्व तां माता. –b) का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{2-4}$ ते$_{1}$ °धर्मधर्मिणी (ब$_{1}$ °रणा), दे$_{10}$ °धर्म्यधर्मिणी, न$_{1}$ °धर्मधर्मणी (→°धर्मधारिणी); दे$_{5}$ शक्तिस्वधर्मधर्मिणां, दे$_{6}$ शक्तिमुद्धर्मधर्मिरणी, द$_{1}$ नात्माशक्तिस्वधर्मिणी, ग्र$_{1.2}$ माताशक्तिस्वधर्मिरणी, म$_{1}$ मायाशक्तिस्वधर्मिणी. –c) ब$_{2}$ माता (→माया) दे$_{5}$ लक्षाः (→लक्ष्मीः); दे$_{6}$ [अ]वतीर्णं- (→[अ]वतीर्णो).

३८. –b) ग्र$_{2}$ शांकरी, मुब. शंकरी (→शंकरो); दे$_{1}$ जायसी तनुः, म$_{1}$ (रा) जायसी तनुः (→राजसी तनुः). –c) दे$_{1}$ ब्रह्म (→ब्रह्मा); द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ स जायते (→संजायते). –d) दे$_{5}$ स्वांशेन (→अंशेन); दे$_{8-10}$ ते$_{1}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. सत्त्वधृक् (→सत्वभृत्).

३९. –a) का$_{1}$ दे$_{2.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. इति सञ्चिन्त्य, ग्र$_{2}$ इत्थं विसृज्य (→इत्थं विचिन्त्य); दे$_{1}$ प्रह्लादो(→गोविन्दं). –b) ग्र$_{2}$ तेजसा (→चेतसा). –c) दे$_{2}$ न$_{1}$ म$_{1}$ शरणं गच्छ (→गच्छ शरणं). –d) दे$_{5}$ हितो (→ततो); दे$_{10}$ ग्र$_{1}$ निर्वृतम् न$_{1}$ निर्वृतिः, ते$_{1}$ निर्वृतिम्, + निर्वृतिः (→निर्वृतिम्).

४०. –a) ब$_{3}$ दे$_{3.9}$ प्रह्राद° (→प्रह्लाद°). –b) दे$_{10}$ बहि[:] (→बलिर्); दे$_{1.2.10}$ ते$_{1}$ म$_{1}$ वैरोचनो हरिं (म$_{1}$ °रिः), दे$_{6}$ वैरोचनिं हरि, न$_{1}$ वैरोचनस्तदा, ग्र$_{2}$ वैरोचनिर्हरिः (→वैरोचनिर्हरिम्). –c) दे$_{4.6}$ विष्णुं, दे$_{10}$ विश्वं, + विष्णुं, न$_{1}$ विष्णुः (→विश्वं). –d) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. धर्मवित्, न$_{1}$ मेदिनीं (→धर्मतः).

४१. –a) ब$_{1}$ कालप्राप्ते, दे$_{4}$ काले प्राप्तं (→काले प्राप्ते). –c) दे$_{5}$ प्रसूत (→असूत); का$_{1}$ ब$_{3}$ कश्यपादेनं, ब$_{1}$ दे$_{3.4.6}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ क(द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$का)श्यपस्यैनं (दे$_{4}$ °तां), दे$_{1}$ कश्यपाद्यैनं, दे$_{5}$ कश्यपाद्देवं, न$_{1}$ कश्यपादेव (→कश्यपाच्चैनं). –d) का$_{1}$ दे$_{5}$ न$_{1}$ म$_{1}$ °मातादिति[:], दे$_{10}$ °मातादिभिः (→°माताऽदितिः); ग्र$_{2}$ देवतादितिरस्वयम्.

४२. –a) ब$_{1}$ चतुर्भुज- (→चतुर्भुजं). –b) दे$_{5}$ °वक्षसां (→°वक्षसं); दे$_{4}$ वरीवत्साङ्कितवत्सकम्. –c) दे$_{2}$ नीलवर्ण° (→नीलमेघ°). –d) दे$_{1}$ भाजमानं(?), दे$_{5}$ भ्राजमान- (→भ्राजमानं); दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ श्रियायुतम् (→श्रियावृतम्).

४३. –a) दे$_{1}$ सुरा, दे$_{4}$ यतः (→सुराः). –b) ग्र$_{2}$ सिद्ध-(→सिद्धाः); दे$_{4}$ तु(→च); का$_{1}$ दे$_{4}$ चारणः (दे$_{4}$ °रण), ब$_{1}$ वारणाः, दे$_{10}$ चारुणाः, ग्र$_{1}$ दारुणाः (→चारणाः). –c) ब$_{1}$ मुवें. मुए. उपेन्द्र इन्द्र°, दे$_{5}$ उपेन्द्र(?)द्रेन्द्र° (→उपेन्द्रमिन्द्र°); दे$_{3.6}$ °प्रमुखो (→°प्रमुखा); म$_{1}$ महेन्द्रप्रमुखा ब्रह्मा. –d) का$_{1}$ दे$_{3}$ ब्रह्म च(दे$_{3}$ °व)र्षि, दे$_{1}$ ब्रह्मातृषि°(?), दे$_{4}$ ब्रह्मत्वेन°, दे$_{6}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ ब्रह्मा ऋषि°, म$_{1}$ सर्वं ऋषि° (→ब्रह्मा चर्षि°); दे$_{2}$ सह, ग्र$_{2}$ युतः (→वृतः).

४४. –a) का$_{1}$ °नयने (→°नयनो); ग्र$_{2}$ देवान् (→वेदान्). –b) दे$_{4}$ अध्येष्व, ते$_{1}$ अध्येष्ट (→अध्यैष्ट); दे$_{1}$ साध्या शिष्टावयो हरिः, दे$_{2}$ अध्यगीष्ठा व्यपोहरिः. –c) का$_{1}$ दे$_{2}$ मुवें. मुए. मुब. सदाचारं (का$_{1}$ °र-), ब$_{1}$ समाचरद्. दे$_{3.6}$ समाश्चिरं (→समाचारं); का$_{1}$ -भजः सर्वं, दे$_{1}$ भरद्वाजान्, दे$_{5}$ भ**ज-, ग्र$_{2}$ म$_{1}$ भरद्वाजस् (→भरद्वाजात्). –d) दे$_{2}$ त्रैलोक्याय (→त्रिलोकाय); दे$_{4}$ प्रदर्शयत्, दे$_{6}$ प्रदर्शय, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ प्रदर्शितं (→प्रदर्शयन्).

४५. –a) दे$_{1}$ एवं स, दे$_{2.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. एवं च (→एवं हि); का$_{1}$ लौकिकः (→लौकिकं); का$_{1}$ सर्गं, दे$_{5}$ सर्वं (→मार्गं). –b) दे$_{4}$ सर्वेषां तु प्रदर्शय. –d) दे$_{1}$ लोकास् (→लोकम्).

वें.१.१७.४६ ततः कालेन मतिमान् बलिर्वैरोचनिः स्वयम् ।
यज्ञैर्यज्ञेश्वरं विष्णुमर्चयामास सर्वगम् ॥४६
ब्राह्मणान् पूजयामास दत्त्वा बहुतरं धनम् ।
ब्रह्मर्षयः समाजग्मुर्यज्ञवाटं महात्मनः ॥४७
विज्ञाय विष्णुर्भगवान् भरद्वाजप्रचोदितः ।
आस्थाय वामनं रूपं यज्ञदेशमथागमत् ॥४८
कृष्णाजिनोपवीताङ्ग आषाढेन विराजितः ।
ब्राह्मणो जटिलो वेदानुद्गिरन् भस्ममण्डितः ॥४९
संप्राप्यासुरराजस्य समीपं भिक्षुको हरिः ।
स्वपादैर्विमितं देशमयाचत बलिं त्रिभिः ॥५०
प्रक्षाल्य चरणौ विष्णोर्बलिर्भावसमन्वितः ।
आचामयित्वा भृङ्गारमादाय स्वर्णनिर्मितम् ॥५१

दास्ये तवेदं भवते पदत्रयं
प्रीणातु देवो हरिरव्ययाकृतिः ।
विचिन्त्य देवस्य कराग्रपल्लवे
निपातयामास जलं सुशीतलम् ॥५२
विचक्रमे पृथिवीमेष एता-
मथान्तरिक्षं दिवमादिदेवः ।
व्यपेतरागं दितिजेश्वरं तं
प्रकर्तुकामः शरणं प्रपन्नम् ॥५३
आक्रम्य लोकत्रयमीशपादः
प्राजापत्याद् ब्रह्मलोकं जगाम ।
प्रणेमुरादित्यसहस्रकल्पं
ये तत्र लोके निवसन्ति सिद्धाः ॥५४

४६. –a) दे$_{10}$ अतः (→ततः). –b) दे$_{1.10}$ वैरोचनः, दे$_{2.6}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ वैरोचनि- (दे$_{2}$ °न-) (→वैरोचनिः). –c) दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ यज्ञे (→यज्ञैर्).

४७. –a) दे$_{2}$ अर्च्चयामास, ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ भोजयामास (→पूजयामास). –b) दे$_{4}$ कृत्वा(→दत्त्वा); दे$_{4}$ वाह्यान्तरं, ते$_{1}$ च*** (→बहुतरं).–c) द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ ब्रह्मादयस् (→ब्रह्मर्षयः); द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ सुरा जग्मुः (→समाजग्मुः). –d) दे$_{3}$ °वादं(→°वाटं).

४८. –a) दे$_{1}$ यज्ञाय(→विज्ञाय); ब$_{1}$ मूर्त्तिर् (→विष्णुर्). –b) ब$_{3}$ भरद्वाजः, दे$_{1}$ भारद्वाज- (→भरद्वाज-). –c) ते$_{1}$ आस्थाय,+आज्ञाय (→आस्थाय). –d) दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ यज्ञवाटम् (→यज्ञदेशम्); ब$_{1}$ ते$_{1}$ अथागतः (→अथागमत्).

४९. –a) दे$_{1}$ कृष्णज (?) नो*वीती च, दे$_{4}$ कृत्वाजिनोपनीतांगं, ग्र$_{2}$ कृष्णजिनोपवीत(सर्वा)गं. –b) ग्र$_{2}$ विराजितं (→विराजितः). –c) का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{1-3.5}$ ब्रह्मण्यो (दे$_{1}$ °णो) (→ब्राह्मणो). –d) दे$_{4}$ उच्चरन् (?), द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ उदीरन्, ग्र$_{2}$ निरयन् (→उद्गिरन्); दे$_{6}$ तस्म मंडितः, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. सु (दे$_{8.9}$ स) महाद्युतिः, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ यज्ञमन्दिरं (→भस्ममण्डितः); ब$_{1}$ उद्गिरन्तस्समन्ततः .

५०. –a) ते$_{1}$ संप्राप (→संप्राप्य); दे$_{3}$ सुर° (→[अ]सुर°). –b) न$_{1}$ समेघं (→समीपं). –c) न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ स्वपदैः (द$_{1}$ °तैः), मुवें. स्वपद्भ्यां (→स्वपादैर्); का$_{1}$ दे$_{5}$ निर्मि (का$_{1}$ °मि) तं, दे$_{4}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ सम्मितं (न$_{1}$ °तां); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. क्रमितं, ते$_{1}$ मापितं (→विमितं); दे$_{5}$ देशां, न$_{1}$ भूमिं (→देशं). –d) दे$_{8}$ ग्र$_{1}$ अयाचित (→अयाचत); का$_{1}$ बलारिभिः, दे$_{3.6}$ बलिन्दि (दे$_{6}$ °न्द्रि)भिः, दे$_{5}$ च लिक्षितं (→बलिं त्रिभिः).

५१. –b) ब$_{1}$ दे$_{1}$ वलि-, दे$_{5}$ वाली (→बलिर्); दे$_{4}$ आचारयित्वा, (→आचामयित्वा). –c) दे$_{1}$ भृंगारुम् (→भृङ्गारम्). –d) दे$_{5}$ °निर्मितां, न$_{1}$ °मण्डितम् (→°निर्मितम्); ग्र$_{2}$ स्वर्णपात्रेण निर्मितम्.

५२. –a) ब$_{2.3}$ दास्येत्तवोहं, दे$_{1}$ ददाम्यर्थं च, दे$_{2}$ ददाम्यथेदं, दे$_{4}$ न$_{1}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब, दास्ये तथेदं, दे$_{10}$ दास्ये तदेवं (→दास्ये तवेदं); दे$_{4}$ तवते, ते$_{1}$ भगवन् (→भवते); दे$_{10}$ परत्र* (→पदत्रयं). –b) दे$_{10}$ प्रीणाति, ते$_{1}$ प्रीत्यादि, म$_{1}$ प्रीणाय (→प्रीणातु); दे$_{3}$ देवी, ते$_{1}$ देवं (→देवो); दे$_{2.3.6}$ अव्ययात्मा, ते$_{1}$ अव्ययाकृतिम् (→अव्ययाकृतिः). –c) न$_{1}$ इतीरयित्वा स कराग्रपल्लवे. –d) दे$_{1}$ $_{2.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. सुशीतलं जलम् (→जलं सुशीतलम्).

५३. –a) का$_{1}$ एवम् (→एष); दे$_{3}$ एतौ, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. चैताम्, म$_{1}$ एकाम् (→एताम्). –b) ब$_{1}$ दे$_{4}$ द$_{1}$ दिवि, ते$_{1}$ स्वयं (→दिवम्); ब$_{1}$ दे$_{4}$ °देव (→°देवः). –c) दे$_{2}$ दितिजेश्वरेश्वरं, ते$_{1}$ दितिजात्मजं तं (→दितिजेश्वरंतं); ब$_{1}$ व्यपेतरागादितिजेश्वरत्वं, ग्र$_{2}$ व्याप्तो तरागादितिजेश्वरन्तं. –d) का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.5}$ न$_{1}$ प्रहर्तुकामं, दे$_{4}$ प्रपन्नकामः (→प्रकर्तुकामः); दे$_{3.6}$ प्रपन्नः (→प्रपन्नम्).

५४. –a) दे$_{2}$ °त्रयमस्य° (→°त्रयमीश°); द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ °पादम् (→°पादः). –b) का$_{1}$ दे$_{4}$ न$_{1}$ द$_{1}$ म$_{1}$ प्राजापत्यं, ग्र$_{2}$ प्रजापतिस्तद् (→प्राजापत्याद्). –c) दे$_{1.2}$ °शरीरकल्पा, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. °मुखाः सुरेन्द्राः (→°सहस्रकल्पं).

वें. १.१७.४६

ततः कालेन मतिमान् बलिर्वैरोचनिः स्वयम् ।
यज्ञैर्यज्ञेश्वरं विष्णुमर्चयामास सर्वगम् ॥४६

ब्राह्मणान् पूजयामास दत्त्वा बहुतरं धनम् ।
ब्रह्मर्षयः समाजग्मुर्यज्ञवाटं महात्मनः ॥४७

विज्ञाय विष्णुर्भगवान् भरद्वाजप्रचोदितः ।
आस्थाय वामनं रूपं यज्ञदेशमथागमत् ॥४८

कृष्णाजिनोपवीताङ्ग आषाढेन विराजितः ।
ब्राह्मणो जटिलो वेदानुद्गिरन् भस्ममण्डितः ॥४९

संप्राप्यासुरराजस्य समीपं भिक्षुको हरिः ।
स्वपादैर्विमितं देशमयाचत बलिं त्रिभिः ॥५०

प्रक्षाल्य चरणौ विष्णोर्बलिर्भावसमन्वितः ।
आचामयित्वा भृङ्गारमादाय स्वर्णनिर्मितम् ॥५१

दास्ये तवेदं भवते पदत्रयं
प्रीणातु देवो हरिरव्ययाकृतिः ।
विचिन्त्य देवस्य कराग्रपल्लवे
निपातयामास जलं सुशीतलम् ॥५२

विचक्रमे पृथिवीमेष एता-
मथान्तरिक्षं दिवमादिदेवः ।
व्यपेतरागं दितिजेश्वरं तं
प्रकर्तुकामः शरणं प्रपन्नम् ॥५३

आक्रम्य लोकत्रयमीशपादः
प्राजापत्याद् ब्रह्मलोकं जगाम ।
प्रणेमुरादित्यसहस्रकल्पं
ये तत्र लोके निवसन्ति सिद्धाः ॥५४

---

४६. –a) दे$_{10}$ अतः (→ततः). –b) दे$_{1.10}$ वैरोचनः, दे$_{2.6}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ वैरोचनि- (दे$_{2}$ °न-) (→वैरोचनिः). –c) दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ यज्ञे (→यज्ञैर्).

४७. –a) दे$_{2}$ अर्च्चयामास, ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ भोजयामास (→पूजयामास). –b) दे$_{4}$ कृत्वा(→दत्त्वा); दे$_{4}$ वाह्यान्तरं, ते$_{1}$ च*** (→बहुतरं).–c) द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ ब्रह्मादयस् (→ब्रह्मर्षयः); द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ सुरा जग्मुः (→समाजग्मुः). –d) दे$_{3}$ °वादं(→°वाटं).

४८. –a) दे$_{1}$ यज्ञाय(→विज्ञाय); ब$_{1}$ मूत्तिर् (→विष्णुर्). –b) ब$_{3}$ भरद्वाजः, दे$_{1}$ भारद्वाज- (→भरद्वाज-). –c) ते$_{1}$ आस्थाय,+आज्ञाय (→आस्थाय). –d) दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ यज्ञवाटम् (→यज्ञदेशम्); ब$_{1}$ ते$_{1}$ अथागतः (→अथागमत्).

४९. –a) दे$_{1}$ कृष्णज (?) नो*वीती च, दे$_{4}$ कृत्वाजिनोपनीतांगं, ग्र$_{2}$ कृष्णजिनोपवीत(सर्वा)गं. –b) ग्र$_{2}$ विराजितं (→विराजितः). –c) का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{1-3.5}$ ब्रह्मण्यो (दे$_{1}$ °णो) (→ब्राह्मणो). –d) दे$_{4}$ उचरन् (?), द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ उदीरन्, ग्र$_{2}$ निरयन् (→उद्गिरन्); दे$_{6}$ तस्म मंडितः, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. सु (दे$_{8.9}$ स) महाद्युतिः, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ यज्ञमन्दिरं (→भस्ममण्डितः); ब$_{1}$ उद्गिरन्तस्समन्ततः .

५०. –a) ते$_{1}$ संप्राप (→संप्राप्य); दे$_{3}$ सुर° (→[अ] सुर°). –b) न$_{1}$ समेघं (→समीपं). –c) न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ स्वपदैः (द$_{1}$ °तैः), मुवें. स्वपद्भ्यां (→स्वपादैर्); का$_{1}$ दे$_{5}$ निर्मि (का$_{1}$ °मि) तं, दे$_{4}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ सम्मितं (न$_{1}$ °तां); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. क्रमितं, ते$_{1}$ मापितं (→विमितं); दे$_{5}$ देशां, न$_{1}$ भूमिं (→देशं). –d) दे$_{8}$ ग्र$_{1}$ अयाचित (→अयाचत); का$_{1}$ बलारिभिः, दे$_{3.6}$ बलिन्दि (दे$_{6}$ °न्द्रि)भिः, दे$_{5}$ च लिक्षितं (→बलिं त्रिभिः).

५१. –b) ब$_{1}$ दे$_{1}$ वलि-, दे$_{5}$ वाली (→बलिर्); दे$_{4}$ आचारयित्वा, (→आचामयित्वा). –c) दे$_{1}$ भृंगारुम् (→भृङ्गारम्). –d) दे$_{5}$ °निर्मितां, न$_{1}$ °मण्डितम् (→°निर्मितम्); ग्र$_{2}$ स्वर्णपात्रेण निर्मितम्.

५२. –a) ब$_{2.3}$ दास्येत्तवोहं, दे$_{1}$ ददाम्यथं च, दे$_{2}$ ददाम्यथेदं, दे$_{4}$ न$_{1}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब, दास्ये तथेदं, दे$_{10}$ दास्ये तदेवं (→दास्ये तवेदं); दे$_{4}$ तवते, ते$_{1}$ भगवन् (→भवते); दे$_{10}$ परत्र* (→पदत्रयं). –b) दे$_{10}$ प्रीणाति, ते$_{1}$ प्रीत्यादि, म$_{1}$ प्रीणाय (→प्रीणातु); दे$_{3}$ देवी, ते$_{1}$ देवं (→देवो); दे$_{2.3.6}$ अव्ययात्मा, ते$_{1}$ अव्ययाकृतिम् (→अव्ययाकृतिः). –c) न$_{1}$ इतीरयित्वा स कराग्रपल्लवे. –d) दे$_{1}$ $_{2.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. सुशीतलं जलम् (→जलं सुशीतलम्).

५३. –a) का$_{1}$ एवम् (→एष); दे$_{3}$ एतौ, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. चैताम्, म$_{1}$ एकाम् (→एताम्). –b) ब$_{1}$ दे$_{4}$ द$_{1}$ दिवि, ते$_{1}$ स्वयं (→दिवम्); ब$_{1}$ दे$_{4}$ °देव (→°देवः). –c) दे$_{2}$ दितिजेश्वरेश्वरं, ते$_{1}$ दितिजात्मजं तं (→दितिजेश्वरं तं); ब$_{1}$ व्यपेतरागादितिजेश्वरत्वं, ग्र$_{2}$ व्याप्तो तरागादितिजेश्वरन्तं. –d) का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.5}$ न$_{1}$ प्रहर्तुकामं, दे$_{4}$ प्रपन्नकामः (→प्रकर्तुकामः); दे$_{3.6}$ प्रपन्नः (→प्रपन्नम्).

५४. –a) दे$_{2}$ °त्रयमस्य° (→°त्रयमीश°); द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ °पादम् (→°पादः). –b) का$_{1}$ दे$_{4}$ न$_{1}$ द$_{1}$ म$_{1}$ प्राजापत्यं, ग्र$_{2}$ प्रजापतिस्तद् (→प्राजापत्याद्). –c) दे$_{1.2}$ °शरीरकल्पा, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. °मुखाः सुरेन्द्राः (→°सहस्रकल्पं).

अथोपतस्थे भगवाननादिः
　　पितामहस्तोषयामास विष्णुम् ।
भित्त्वा तदण्डस्य कपालमूर्ध्वं
　　जगाम दिव्यावरणानि भूयः ॥५५

अथाण्डभेदान्निपपात शीतलं
　　महाजलं तत् पुण्यकृद्भिश्च जुष्टम् ।
प्रवर्तते चापि सरिद्वरा तदा
　　गङ्गेत्युक्ता ब्रह्मणा व्योमसंस्था ॥५६

गत्वा महान्तं प्रकृतिं प्रधानं
　　ब्रह्माणमेकं पुरुषं स्वबीजम् ।
अतिष्ठदीशस्य पदं तदव्ययं
　　दृष्ट्वा देवास्तत्र तत्र स्तुवन्ति ॥५७

आलोक्य तं पुरुषं विश्वकायं
　　महान् बलिर्भक्तियोगेन विष्णुम् ।
ननाम नारायणमेकमव्ययं
　　स्वचेतसा यं प्रणमन्ति देवाः ॥५८

तमब्रवीद् भगवानादिकर्त्ता
　　भूत्वा पुनर्वामनो वासुदेवः ।
ममैव दैत्याधिपतेऽधुनेदं
　　लोकत्रयं भवता भावदत्तम् ॥५९

प्रणम्य मूर्ध्ना पुनरेव दैत्यो
　　निपातयामास जलं कराग्रे ।
दास्ये तवात्मानमनन्तधाम्ने
　　त्रिविक्रमायामितविक्रमाय ॥६०　　वें.१.१७.६०

–d) दे$_4$ ग्र$_1$ यतत्रिलोके, न$_1$ एत्र त्रिलोके, म$_1$ ये तत्र ते वै (→ये तत्र लोके); ग्र$_1$ [अ]पि वसन्ति, ग्र$_2$ विवदन्ति(→निव॰ सन्ति).

५५. –a) दे$_2$ ग्र$_1$ म$_1$ अतोपतस्थे, दे$_4$ अथोपतस्थो, ग्र$_2$ अपेत तस्थे (→अथोपतस्थे). –b) ग्र$_1$ विप्रम् (→विष्णुम्). –c) दे$_{3.6}$ न$_1$ तदन्तस्य (→तदण्डस्य); ब$_1$ कटाहमूर्ध्वं, दे$_{10}$ कपालमूर्ध्नां, ग्र$_2$ कपोलमूर्ध्निः (→कपालमूर्ध्वं). –d) ब$_{1.3}$ दे$_{1.2}$ ग्र$_2$ दिव्याचरणानि, ब$_2$ मुब. वारावरणानि, दे$_{4.5}$ ते$_1$ म$_1$ दिव्याभरणानि, दे$_{3.6}$ देव्याचरणाभि– (दे$_3$ °नि), दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. दिव्याभरणोथ (→दिव्यावरणानि).

५६. दे$_5$. bcd ⊙. –a) म$_1$ अपतच्च (→निपपात); दे$_4$ शा*ल, ग्र$_1$ शी*लम् (→शीतलम्). –b) का$_1$ महातले तत्, दे$_{1.2}$ पुण्यं जलं, दे$_{4.8-10}$ न$_1$ ते$_1$ म$_1$ मुवें. मुए. महाजलं (→महाजलं तत्); ब$_1$ पुण्यवद्भिश्च, दे$_3$ तदृषिभिश्च (→पुण्यकृद्भिश्च); का$_1$ तुष्टं, ब$_1$ दृष्टं, दे$_4$ नुष्टं, दे$_{10}$ जिष्णुं (→जुष्टम्). –c) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. प्रवर्तिता चापि, न$_1$ प्रवर्ततेऽद्यापि, ते$_1$ प्रवर्तते चात्र, ग्र$_1$ प्रवर्तते सापि, ग्र$_2$ प्रवर्तिता द्वारि (→प्रवर्तते चापि);का$_1$ दे$_{8-10}$ न$_1$ मुवें. मुए. मुब. सरिद्वरा सा, दे$_2$ स सरिद्वरा, दे$_4$ शरिद्वरा तला, ते$_1$ सरिद्वराऽत्र (→सरिद्वरा तदा). –d) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.6}$ न$_1$ ग्र$_2$ मुवें. मुए. गंगेत्युक्त्वा, ब$_1$ दे$_4$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_1$ गंगेत्युक्ता (ब$_1$ द$_1$ °क्त्वा) सा(→गंगेत्युक्ता); ब$_3$ न$_1$ ते$_1$ ब्रह्मणो, द$_1$ ब्राह्मणा, ग्र$_2$ ब्राह्मण- (→ब्राह्मणा); दे$_{8-10}$ गंगेति नाम्ना म (दे$_{10}$ °न) नु व्योमसंस्था.

५७. दे$_5$. a ⊙, न$_1$. ५७ d–५८ c ⊙ (द्र. सं.); दे$_4$. ५७ d "त्र तत्र" इत्यारभ्य ५८c 'मव्य' यावत् खण्डितम्. –a) दे$_{10}$ महां त्वं (→महान्तं); दे$_{1.8-10}$ न$_1$ मुवें. मुए. मुब. ब्रह्मयोनिं (→प्रधानं). –b) का$_1$ दे$_2$ ब्रह्मण्यम् (→ब्रह्माणम्); ब$_1$ दे$_1$ न$_1$ ते$_1$ म$_1$ विश्वबीजं, दे$_4$ विश्वभेजं (?), दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. विश्वयोनिं (→स्वबीजम्). –c) दे$_1$ आदिष्टम्, ग्र$_1$ आतिष्ठद् (→अतिष्ठद्); ब$_1$ पश्य तं (→पदं); का$_1$ दे$_1$ पदव्ययं, ब$_{1.3}$ दे$_{2.3.5.6}$ य (दे$_6$ °ज)दव्ययं (→तदव्ययं).

५८. दे$_4$ न$_1$. abc ⊙ (द्र. ५७ पा. वि.). –a) दे$_5$ आलोक तं, दे$_6$ आलोक्य तां (→आलोक्य तं); ब$_1$ °कामं, दे$_1$ °कार्यं (→°कायं). –b) का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{3.5.6}$ द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ महाबलिर् , दे$_1$ बलिर्महा, दे$_2$ बलिर्महान्तं, ते$_1$ महाबलं (→महान् बलिर्); ब$_1$ होमेन (→योगेन). –c) दे$_{1.8-10}$ नमामि (→ननाम); ब$_1$ देवायनम् (→नारायणम्); ते$_1$ अद्वयं (→अव्ययं). –d) ब$_1$ दे$_1$ स्वतेजसा, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ स चेतसा (→स्व चेतसा); ब$_1$ सं- (→यं); दे$_{1.6.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. वेदाः, दे$_2$ वेदाः, + देवाः, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ सिद्धाः (→देवाः).

५९. –a) दे$_3$ अनादिकर्त्ता (→आदिकर्त्ता). –b) द$_1$ भूता (→भूत्वा); दे$_2$ देवो वामनो, दे$_4$ पुनः सोसुरं, द$_1$ तनुर्वामनो (→पुनर्वामनो). –c) ते$_1$ ममेव (→ममैव); दे$_2$ तदेदं, दे$_{10}$ [अ]धुनेव, ग्र$_2$ सुदेवं, म$_1$ पदेषु (→[अ]धुनेदं), दे$_4$ ममेव दैत्यादिपतेषुनेदं. –d) ब$_{1.3}$ भवतो, दे$_{3.6}$ भवतां (→भवता); दे$_{3.6}$ तावदन्नं (दे$_6$ °न्तं), दे$_4$ ग्र$_2$ वाथ दत्तम्, दे$_5$ मा च दत्तः, दे$_{10}$ भावयन्तं, न$_1$ दत्तमेव, द$_1$ ग्र$_1$ चाथ दत्तम् (→भावदत्तम्). म$_1$ लोकत्रयं भाति न चाभ्यदत्तम्.

६०. –a) ग्र$_2$ दत्तो (→दैत्यो). –c) का$_1$ तस्मै (→दास्ये); दे$_1$ ममात्मानं, दे$_3$ तरात्मानम्, दे$_4$ तथात्मानम्, द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ तदात्मानम् (→तवात्मानम्); का$_1$ अनंग°, ते$_1$

वें.१.१७.६१

प्रगृह्य सूनोरपि संप्रदत्तं
प्रह्लादसूनोरथ शङ्खपाणिः ।
जगाद दैत्यं जगदन्तरात्मा
पातालमूलं प्रविशेति भूयः ॥६१

समास्यतां भवता तत्र नित्यं
भुक्त्वा भोगान् देवतानामलभ्यान् ।
ध्यायस्व मां सततं भक्तियोगात्
प्रवेक्ष्यसे कल्पदाहे पुनर्माम् ॥६२

उक्त्वैवं दैत्यसिंहं तं विष्णुः सत्यपराक्रमः ।
पुरंदराय त्रैलोक्यं ददौ विष्णुरुरुक्रमः ॥६३

संस्तुवन्ति महायोगं सिद्धा देवर्षिकिन्नराः ।
ब्रह्मा शक्रोऽथ भगवान् रुद्रादित्यमरुद्गणाः ॥६४

कृत्वैतदद्भुतं कर्म विष्णुर्वामनरूपधृक् ।
पश्यतामेव सर्वेषां तत्रैवान्तरधीयत ॥६५

सोऽपि दैत्यवरः श्रीमान् पातालं प्राप चोदितः ।
प्रह्लादेनासुरवरैर्विष्णुना विष्णुतत्परः ॥६६

अपृच्छद् विष्णुमाहात्म्यं भक्तियोगमनुत्तमम् ।
पूजाविधानं प्रह्लादं तदाहासौ चकार सः ॥६७

अथ रथचरणासिशङ्खपाणिं
सरसिजलोचनमीशमप्रमेयम् ।
शरणमुपययौ स भावयोगात्
प्रणतगतिं प्रणिधाय कर्मयोगम् ॥६८

अचिन्त्य° (→अनन्त°). –d) दे4 [अ]मित°, + [अ]कित°, दे10 [अ]दित° (→[अ]मित°).

६१. दे4. ab ⊙; का1. 'रपि·······'सूनो' ab ⊙ (द. सं.). –a) ते1 प्रगृह्य सोऽसुरपतिसंप्रदत्तं. –b) ब3 दे3.9 प्रह्लाद° (→प्रह्लाद°); दे2 न1 ते1 द1 अपि (→अथ); का1 दे5 न1 द1 ग्र1.2 म1 चक्रपाणिः (→शङ्खपाणिः). –c) दे4 द1 ग्र1.2 जगाम, न1 जयाद (→जगाद); दे1 न1 द1 ग्र1.2 म1 दास्यं (दे1 °स्यां), दे4 सौख्यं, दे9.10 वश्यं, ते1 वाक्यं (→दैत्यं); दे3.10 जगदान्त° (→जगदन्त°). –d) दे4 मूले (→मूलं); का1 प्रविशन्ति, दे8 प्रविशश्च दे9.10 प्रविशस्व (→प्रविशेति); दे4 भूयां (→भूयः).

६२. –a) दे1.2 द1 ग्र1 समास (द1 ग्र1 °स्य)ता, दे3 ससाभ्यतां (→समास्यतां); द1 ग्र1.2 यत्र (→तत्र). –b) दे1.3.9 भुक्ता भोगान्, म1 भुवोधस्तात् (→भुक्त्वा भोगान्); दे3.6 अलभ्यां, न1 द1 ग्र2 अलभ्यात् (→अलभ्यान्). –c) दे1 ध्यायंस्त्वं (→ध्यायस्व); का1 मा (→मां). –d) दे1 प्रवेक्षसे, दे10 प्रव(?) क्ष्यसे (→प्रवेक्ष्यसे); न1 कल्पनाशे, ते1 कल्पकाले (→कल्पदाहे).

६३. ग्र1. cd ⊙. –a) ब1 उ * वं, दे1.3-5.10 उक्तै (दे4 °क्ते) वं (→उक्त्वैवं); दे2 म1 तु (→तं); ते1 उक्त्वैवं तं दैत्यपतिं. –b) दे9.10 जिष्णुः (→विष्णुः). –d) दे4 विष्णुं, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. जिष्णुर् (→विष्णुर्).

६४. –a) द1 ग्र1.2 म1 अस्तुवंस्तम् (द1 °तं) (→संस्तुवन्ति); दे1.2 महादेवं, दे4 द1 ग्र1.2 म1 महाभागं (→महायोगं). –b) दे1 सिद्धि (?), दे2.4 न1 द1 ग्र1.2 म1 सिद्ध-(→सिद्धा [:]); का1 देवार्षि°, दे2 -देवादि° (→देवर्षि°); म1 -कन्यकाः (→-किन्नराः). –c) दे5 ब्रह्म (→ब्रह्मा); न1 वसवो (→भगवान्). –d) ब1 रुद्रा(दित्य) दित्य- दे6.10 रुद्रो दैत्य- (दे10 °त्यं-), ते1 द1 ग्र1 रुद्रादित्या (→रुद्रादित्य-).

६५. –a) ग्र2 कृत्वा तद् (→कृत्वैतद्); म1 धर्मं (→कर्म). –b) ते1 °धृत् (→°धृक्). –c) द1 एष (→एव). –d) दे8 ग्र2 मुवें. तत्र वान्त° (→तत्रैवान्त°).

६६. –a) द1 ग्र1.2 म1 °वर (→°वरः). –b) का1 दे2 प्राप्य, दे1 * प्य (→प्राप); दे8.9 मुवें. मुए. मुब. नोदितः (→चोदितः). –c) ब3 दे3.9 प्रह्लादेन (→प्रह्लादेन); का1 [अ]सुरवरः, दे2 ते1 [अ]सुरवरो, दे8.9 [अ]वरसुरैर् (→[अ]सुरवरैर्). –d) दे4 द1 ग्र1.2 म1 प्रविष्टो (→विष्णुना); का1 भक्तितत्परः, ब1 विष्णुरव्ययः, दे8-10 ग्र2 विष्णुतत्पराः (→विष्णुतत्परः); दे1.2 विष्णुभक्तै(दे1 °क्त्यै) क तत्परः, मुवें. मुए. मुब. विष्णुभक्तस्तु तत्परः.

६७. –a) ब3 दे4 न1 आपृच्छद्, ते1 आलभद् (→अपृच्छद्); दे10 °महा° (→°माहा°). –c) ब3 दे9 प्रह्लादस्, दे3.6.8.10 प्रह्लादस्, (दे6 °द) ; द1 ग्र1.2 प्रह्लादो (→प्रह्लादं). –d) ब2 तदात्मासौ, दे3 तदा चासौ, दे4 द1 ग्र1.2 म1 यथाहा (ग्र2 °भा) सौ (दे4 द1 °सो), दे6 तथा चासौ (→तदाहासौ).

६८. –a) दे1 °चरणस्त्र-, दे8.9 मुवें. मुए. °चरणं स–, दे10 °चर * स–, ते1 °चरणोसि, मुब. °चरणाब्ज- (→°चरणासि-); द1 ग्र1.2 म1 रथचरणगदासिपद्मपाणिं. –b) न1 सरसिजलोचनमतनीलकायं. –c) दे1 उपाययौ (→उपययौ); दे1.2 स भाग्ययोगात्, दे5 समधियोगात्, दे10 सभ(?)वयोगात् न1 स्वभावयोगात् (→स भावयोगात्). –d) का1 प्रणतपतिं, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. प्रणयगतिं (→प्रणतगतिं);

एष वः कथितो विप्रा वामनस्य पराक्रमः । स देवकार्याणि सदा करोति पुरुषोत्तमः ।।६९

इति श्रीकूर्मपुराणे षटसाहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे षोडशोऽध्यायः ।।१६।।

१७

सूत उवाच ।❀

बलेः पुत्रशतं त्वासीन्महाबलपराक्रमम् ।
तेषां प्रधानो द्युतिमान् बाणो नाम महाबलः ।।१
सोऽतीव शंकरे भक्तो राजा राज्यमपालयत् ।
त्रैलोक्यं वशमानीय बाधयामास वासवम् ।।२
ततः शक्रादयो देवा गत्वोचुः कृत्तिवाससम् ।
त्वदीयो बाधते ह्यस्मान् बाणो नाम महासुरः ।।३
व्याहृतो दैवतैः सर्वैर्देवदेवो महेश्वरः ।
ददाह बाणस्य पुरं शरेणैकेन लीलया ।।४
दह्यमाने पुरे तस्मिन् बाणो रुद्रं त्रिशूलिनम् ।
ययौ शरणमीशानं गोपतिं नीललोहितम् ।।५
मूर्द्धन्याधाय तल्लिङ्गं शांभवं भीतिवर्जितः ।
निर्गत्य तु पुरात् तस्मात् तुष्टाव परमेश्वरम् ।।६

वें१.१८.६

द1 ग्र1.2 प्रणि(ग्र1 °ण)नीय (→प्रणिधाय); ब2.3 दे1 भक्तियोगं (→कर्मयोगम्).

६९. दे1.8-10. ⊙. –a) ब2 म1 एवं वः, दे3.6 न1 एतद्वः, दे4 एषः * (→एष वः). –c) दे5 सहा (?) (→सदा).

पुष्पिका—

पुराणनाम—का1 दे1.2.5.8-10 द1 ग्र1 मुवें. मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे, ब1 इत्यादिमहापुराणे कौर्मे, ब2.3 दे3.6 ग्र2 म1 इति कूर्मपुराणे, दे4 ते1 इत्यादिमहापुराणे श्रीकौ(दे4 कू)र्मे, न1 इति श्रीकौर्मे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे पूर्वभागे. **अध्यायनाम**—दे4 न1 ते1 म1. ⊙; का1 ब1.3 श्रीवामनप्रादुर्भावे, ब2 दे3.5.6 वामनप्रादुर्भावे (ब2 °वः), दे1.2.8-10 मुए. त्रिविक्रमचरिते (दे10 °त्रे), द1 ग्र1.2 वामनप्रादुर्भावो नाम, मुवें. त्रिविक्रमचरितवर्णनं नाम, मुब. दक्षसुतावंशानुकीर्तने त्रिविक्रमचरितं नाम. **अध्यायसंख्या**—दे6. ⊙; का1 ब1.3 दे3.4 न1 ते1 पंचदशोऽध्यायः, ब2 ।।१५।।, दे1.10 मुवें. मुए. मुब. सप्तदशोऽध्यायः ।।१७।।, दे2.8.9 द1 ग्र1.2 म1 सप्तदशोऽध्यायः, दे5 शोडषोध्यायः.

१७

[अध्यायरम्भे दे10. पुस्तके अधिकम्—श्रीसीतारामचन्द्राय नमो नमः.]

❀ न1 ग्र1.2 सूतः; ते1 श्री शिवः, + सूतः; म1 श्रीसूतः.

१. –a) न1 द1 चासीत् (→त्वासीत्). –b) दे3.6 ग्र2 पराक्रमः (→पराक्रमं); म1 महत्कृतपराक्रमः. –c) दे2 बलवान्, न1 मतिमान् (→द्युतिमान्). –d) दे2.4 द1 ग्र1.2 म1 महासुरः (→महाबलः); दे1 बाणां (?) नाम पराक्रमः, दे8-10 महाबलपराक्रमः (दे10 °माः).

२. –a) दे4 बालो सो शङ्करेतीव, द1 ग्र1.2 म1 बाणोऽसौ शङ्करेतीव. –b) दे4 द1 ग्र1 म1 भक्तो (→राजा); दे5 राजरम्यम् (→राजा राज्यम्); न1 अकारयत्(→अपालयत्); ग्र2 भक्तियुक्तेन चेतसा. –c) दे1.2 वशमानिन्ये, दे3 उपमानीय, न1 वशमानीयं (→वशमानीय). –d) न1 वाससम् (?) (→वासवम्).

३. –c) दे5 त्वद्वीयों (→त्वदीयो); ब1.3 बाध्यते (→बाधते); दे6 ह्यस्माद्, ग्र2 [अ]प्यस्मात् (→ह्यस्मान्).

४. –a) का1 ब1.3 दे3.6 ते1 व्याहूते, दे5 आहूते (→व्याहृतो); दे1.10 ग्र1 देवतैः (→दैवतैः); न1 एवं (→सर्वैः) –c) न1 ब्राह्मणस्य(?) (→बाणस्य).

५. ग्र2. c ⊙. –a) का1 दे5.6 °माणे (→°माने) –b) ग्र2 [अ]द्राक्षीत् (→रुद्रं). –d) दे2.5 °लोहितः (दे5 °तां) (→लोहितं).

६. –a) ते1 म1 सूर्धन्यादाय, ग्र1 मूर्द्धन्याधाय स, ग्र2 मुध्न्यीय तस्य(→मूर्द्धन्याधाय); दे10 मल्लिङ्गं (→तल्लिङ्गं). –b) ब1 शांभवे (→शांभवं); दे3 द1 भीत°, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. राग° (→भीति°); दे10 ते1 द1 °वर्जितम् (→°वर्जितः). –c) दे1 निर्गत्याथ (→निर्गत्य तु); ग्र2 पुरं (→पुरात्). –d) ब1 ग्र2 परमेश्वरः (→परमेश्वरम्).

१.१८.७ संस्तुतो भगवानीशः शंकरो नीललोहितः ।
गाणपत्येन बाणं तं योजयामास भावतः ॥७
अथाभवन् दनोः पुत्रास्ताराद्या ह्यतिभीषणाः ।
तारस्तथा शम्बरश्च कपिलः शंकरस्तथा ।
स्वर्भानुर्वृषपर्वा च प्राधान्येन प्रकीर्तिताः ॥८
सुरसायाः सहस्रं तु सर्पाणामभवद् द्विजाः ।
अनेकशिरसां तद्वत् खेचराणां महात्मनाम् ॥९
अरिष्टा जनयामास गन्धर्वाणां सहस्रकम् ।
अनन्ताद्या महानागाः काद्रवेयाः प्रकीर्तिताः ॥१०
ताम्रा च जनयामास षट् कन्या द्विजपुंगवाः ।
शुकीं श्येनीं च भासीं च सुग्रीवां गृध्रिकां शुचिम् ॥११
गास्तथा जनयामास सुरभिर्महिषीस्तथा ।
इरा वृक्षलतावल्लीस्तृणजातीश्च सर्वशः ॥१२
खसा वै यक्षरक्षांसि मुनिरप्सरसस्तथा ।
रक्षोगणं क्रोधवशा जनयामास सत्तमाः ॥१३
विनतायाश्च पुत्रौ द्वौ प्रख्यातौ गरुडारुणौ ।
तयोश्च गरुडो धीमान् तपस्तप्त्वा सुदुश्चरम् ।
प्रसादाच्छूलिनः प्राप्तो वाहनत्वं हरेः स्वयम् ॥१४

---

७. –c) दे$_{4.5}$ ग्र$_2$ म$_1$ गा (दे$_4$ ग°) णपत्येन, दे$_{10}$ गणपत्येन (→गाणपत्येन); का$_1$ विधिना, ते$_1$ भावं तु, + भाणं तु (→बाणं तं). –d) दे$_{3.6}$ भारतं (दे$_6$ °तः), दे$_4$ पार्वतः, द$_1$ ग्र$_1$ भावनः, म$_1$ भावः* (→भावतः).

८. –a) दे$_1$ अथान्येऽपि, दे$_{8-9}$ मुवें. मुए. मुब. अथैवञ्च, न$_1$ तथो भवं (→अथाभवन्); दे$_{10}$ अथैवं दानवः पुत्राः, ग्र$_2$ अथाभ*नोः पुत्राः. –b) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. ताराद्याश्चाति°, म$_1$ ताराद्या अति° (→ताराद्या ह्यति°). –c) दे$_1$ ग्र$_2$ तरः, दे$_3$ तावनः, दे$_5$ त्वारः (→तारः); का$_1$ दे$_5$ ते$_1$ संवरणः (दे$_5$ °णाः), ब$_3$ सञ्चरश्च, दे$_4$ संकरश्च (→शम्बरश्च) दे$_2$ तारश्च शम्बरश्चैव. –d) ग्र$_2$ कविवः (→कपिलः); का$_1$ ब$_3$ दे$_5$ ते$_1$ शम्बरः, का$_1$ ब$_{1.3}$ दे$_5$ ते$_1$ शम्बरः, दे$_{3.6}$ समरः (→शंकरः); न$_1$ कपिलः कालशंवरः. –e) दे$_1$ स्वर्चान्विचिषपर्वा च, दे$_5$ स्वर्भानुधृषपर्वं च, ग्र$_2$ सविर्भानुर्वृषपर्वा च. –f) का$_1$ दे$_6$ प्रतिष्ठितः, ब$_{1-3}$ दे$_{3.5}$ ते$_1$ प्रतिष्ठिताः (→प्रकीर्तिताः).

९. –a) का$_1$ सुरराजः ब$_1$ दे$_{3.6}$ ग्र$_2$ सुरसाया (ग्र$_2$ °य) (→सुरसायाः). –b) दे$_{10}$ द्विजः (→द्विजाः). –c) दे$_5$ °शिरसी (→°शिरसां). –d) दे$_5$ खेचराणी (→खेचराणां).

१०. –a) दे$_5$ आविष्टा, ते$_1$ ग्र$_2$ अरिष्ट (→अरिष्टा). –c) का$_1$ ब$_{1.2}$ दे$_{2.4.6.10}$ महाभागाः, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ महाभोगा (→महानागाः). –d) दे$_{1.4}$ काद्रवेयः (दे$_4$ °या) (→काद्रवेयाः).

११. –a) द$_1$ ग्र$_1$ नाम्रा (→ताम्रा). –b) द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ °सत्तमाः (→°पुङ्गवाः). –c) ब$_1$ दे$_4$ ते$_1$ शुकी (→शुकीं°); का$_1$ सेनीं, द$_1$ शेनीं, ग्र$_2$ *नीं (→श्येनीं); दे$_1$ काकीं, दे$_3$ भखां (→भासीं). –d) का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{2.4.5.6}$ न$_1$ ते$_1$ सुग्रीवीं (दे$_{4.5}$ °वा) (→सुग्रीवां); ब$_{1.2}$ दे$_{1.8-10}$ म$_1$ मुवें. मुए. ग्रन्थिकां, दे$_2$ चवकीं, दे$_3$ गृद्धिकां, दे$_6$ मूर्धिनकां, न$_1$ वृ(धि)वतं, ग्र$_2$ सुनिकां (→गृध्रिकां); ब$_1$ दे$_4$ न$_1$ ते$_1$ शुचिः, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ शुनीं (म$_1$ °नीः) (→शुचिम्).

१२. –a) ते$_1$ गास्तु वै, द$_1$ गौस्तथा, ग्र$_1$ तास्तथा (→गास्तथा). –b) ब$_1$ महिषां, ब$_2$ दे$_4$ द$_1$ म (द$_1$ मा°) हिषीं, दे$_{8.9}$ ते$_1$ महिषी, ग्र$_{1.2}$ माहिषं (→महिषीः). –c) का$_1$ इडा मृक्ष-, ब$_3$ इरा वृक्षा-, दे$_3$ इवा वृक्षा-, दे$_4$ त्विरा वृक्षा-, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ इरावती (→इरा वृक्ष-); का$_1$ ब$_{1.3}$ दे$_{1-3.5.8.9}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. -वल्ली- (→-वल्लीः). –d) दे$_5$ नृण- (→तृण-); दे$_1$ -जातींश्च, दे$_5$ -ज्ञातीः, दे$_8$ द$_1$ -जातिश्च (→-जातीश्च).

१३. –a) ब$_{1-3}$ दे$_{2.5}$ वसा, दे$_{3.6}$ स्व(दे$_3$ श्व)शा, न$_1$ स्वषा, दे$_4$ ग्र$_1$ कसा (ग्र$_1$ °षा), दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. तथा, ते$_1$ भासा, द$_1$ काषा, ग्र$_2$ तुषा, म$_1$ कुषा (→खसा); ब$_1$ च (→वै); दे$_{10}$ तथैव (→खसा वै); ग्र$_2$ रक्ष° द$_1$ -र्यक्ष°,(→यक्ष°). –b) द$_1$ अप्सरसं (→अप्सरसः); ग्र$_1$ मुनीनप्सरसस्तथा, ग्र$_2$ मुनिरप्यवरस्तथा. –c) न$_1$ °गणान्, ते$_4$ °वनं(→°गणं); ब$_{2.3}$ दे$_9$ ते$_1$ ग्र$_{1.2}$ मुवें. मुए. °वशात् (→°वशा). –d) दे$_5$ संतुमा, ग्र$_2$ सत्तम (→सत्तमाः).

१४. –a) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_5$ म$_1$ द्वौ पुत्रौ (→पुत्रौ द्वौ); दे$_{10}$ विनयामास पुत्रौ द्वौ, ते$_1$ विनतायाः सुतौ द्वौ तु, ग्र$_2$ विनतायाश्चैव पुत्रो. –b) दे$_3$ °रुणैः (→°रुणौ). –c) का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{3-6}$ स (→च). –d) दे$_1$ सु*ष्करम्, दे$_{2.4}$ ते$_1$ सुदुष्करम (→सुदुश्चरम्). –e) दे$_{10}$ शूलिनं (?) (→शूलिनः). –f) ब$_1$ दे$_6$ ग्र$_2$ वाहनं (ग्र$_2$ *नः) (→वाहन-); ब$_1$ द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ हरे, दे$_5$ हरौं (→हरेः).

आराध्य तपसा रुद्रं महादेवं तथाऽरुणः ।
सारथ्ये कल्पितः पूर्वं प्रीतेनार्कस्य शंभुना ॥१५
एते कश्यपदायादाः कीर्त्तिताः स्थाणुजङ्गमाः ।
वैवस्वतेऽन्तरे ह्यस्मिञ्छृण्वतां पापनाशनाः ॥१६
सप्तविंशत् सुताः प्रोक्ताः सोमपत्न्यश्च सुव्रताः ।
अरिष्टनेमिपत्नीनामपत्यानीह षोडश ॥१७
बहुपुत्रस्य विदुषश्चतस्रो विद्युतः स्मृताः ।
तद्वदङ्गिरसः पुत्रा ऋषयो ब्रह्मसत्कृताः ॥१८
कृशाश्वस्य तु देवर्षेर्देवप्रहरणाः सुताः ।
एते युगसहस्रान्ते जायन्ते पुनरेव हि ।
मन्वन्तरेषु नियतं तुल्यैः कार्यैः स्वनामभिः ॥१९ वें१.१८,१९

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे सप्तदशोऽध्यायः ॥१७॥

१५. –a) दे$_{8.9}$ तं परं (→तपसा); दे$_{1.2.8-10}$ न$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. देवं (→रुद्रं). –b) ब$_{1}$ महादेवान् (→महादेवं); दे$_{2}$ ततो, दे$_{4}$ यथा (→तथा); ग्र$_{2}$ [अ]रुणं (→[अ]रुणः). –c) ग्र$_{1}$ म$_{1}$ पूर्वः, ग्र$_{2}$ **(→पूर्वं). –d) दे$_{4}$ प्रतीना°, दे$_{6}$ प्रीतिना°, ग्र$_{2}$ प्रीतोना° (→प्रीतेना°); दे$_{5}$ प्रीतेनाकाश्य शंभुना.

१६. –a) दे$_{3.5.6}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ काश्यप° (→कश्यप°); का$_{1}$ °दयादाः, ब$_{3}$ °दारायाः (→°दायादाः). –b) ग्र$_{2}$ कीर्तिता(स्ते)स्था(रु)ण जङ्गमाः.–d) दे$_{5}$ शृणुतां (→शृण्वतां); ग्र$_{2}$ °नाशनः, मुवें.मुए. °नाशनम् (→°नाशनाः).

१७. –a) दे$_{3.4.6.8}$ न$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. सप्तविंश (दे$_{6}$ °शः) (→सप्तविंशत्); दे$_{2}$ शुभाः, दे$_{3}$ स्वनाः, दे$_{6}$ तथा (→सुताः); ते$_{1}$ ग्र$_{2}$ प्रोक्ता (→प्रोक्ताः). –b) दे$_{2.6}$ ते$_{1}$ पत्न्यस्तु, दे$_{4}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ पत्नीषु, दे$_{5}$ पत्योश्च, दे$_{8}$ मुवें. मुए. मुब. पत्न्याश्च (→पत्न्यश्च); का$_{1}$ सुव्रतः, म$_{1}$ सर्वथा (→सुव्रताः); ब$_{1}$ सोम******, दे$_{4}$. सौम्यपुत्रं च सुव्रताः. –d) मुवें. मुए. मुब. अपत्यानां, ते$_{1}$ दुरिष्टानि (→अपत्यानि); दे$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. अनेकशः, दे$_{8-10}$ न$_{1}$ [इ]ह वेध (ते$_{1}$ °न) सः (→[इ]ह षोडश); द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ अपत्यानि निबोधत.

१८. –a) दे$_{10}$ विदुषा (→विदुषः). –b) दे$_{3.6}$ विद्युताः (दे$_{6}$ °ता), न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ विद्युत (→विद्युतः); दे$_{2.5}$ सुताः, ग्र$_{2}$ स्मृतः (→स्मृताः); ब$_{2}$ चत्वारो वैद्युताः सुताः. –c) दे$_{10}$ तद्विद् (→तद्वद्); का$_{1}$ अंगिरिशः, द$_{1}$ अंगिरः (→अंगिरसः); दे$_{1.2.8-10}$ मुवें. मुए. श्रेष्ठा (→पुत्राः). –d) दे$_{8-10}$ न$_{1}$ मुवें. मुए. वृष° (→ब्रह्म°); दे$_{1.2}$ ब्रह्मसत्तमाः, न$_{1}$ ब्रह्मसत्कृतां (→ब्रह्मसत्कृताः).

१९. –a) दे$_{4}$ ग्र$_{2}$ शाश्वतस्य, दे$_{10}$ कूराश्चस्य (→कृशाश्वस्य); दे$_{1.4}$ च (→तु); दे$_{10}$ देवर्षैः (→देवर्षे). –b) दे$_{3.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. देवः (→देव-); दे$_{1}$ -प्रह*णः, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. प्रहरणः (→-प्रहरणाः); दे$_{4}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ स्मृताः (→सुताः); दे$_{2}$ देवप्रहरणादयः. –e) ग्र$_{2}$ मन्वन्तरासु (→मन्वन्तरेषु); का$_{1}$ नियते(?) (→नियतं). –f) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. तुल्य-, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ साम्यैः (→तुल्यैः); दे$_{3.6}$ न$_{1}$ कालैः (→कार्यैः); ब$_{1}$ ते$_{1}$ च, दे$_{3}$ सु- (→स्व-).

पुष्पिका—

पुराणनाम—का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{3.5.6}$ ग्र$_{2}$ इति कूर्मपुराणे, दे$_{1.2.4.8-10}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे, न$_{1}$ इति श्रीकौर्मे, ते$_{1}$ इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे पूर्वभागे. **अध्यायनाम**—ब$_{2}$ दे$_{2.4.8-10}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ म$_{1}$. ⊙; का$_{1}$ ब$_{1.3}$ दे$_{3.5.6}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ मुए. वंशानुकीर्त्तने, दे$_{1}$ वंशानुचरिते, मुवें. वंशानुकीर्त्तनं नाम, मुब. दक्षसुतावंशानुकीर्त्तनं नाम. **अध्यायसंख्या**—दे$_{6}$. ⊙; का$_{1}$ ब$_{1.3}$ दे$_{3.5}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ षोडशोऽध्यायः, ब$_{2}$ ॥१६॥, दे$_{1.2.8-10}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ मुब. अष्टादशोऽध्यायः, दे$_{4}$ शोडशोऽध्यायः ॥१६॥, द$_{1}$ सप्तदशः, ग्र$_{1}$ सप्तदशोऽध्यायः, मुवें. मुए. अष्टादशोऽध्यायः ॥१८॥

१८

सूत उवाच ।❀

१.१६.१

एतानुत्पाद्य पुत्रांस्तु प्रजासंतानकारणात् ।
कश्यपो गोत्रकामस्तु चचार सुमहत् तपः ॥१
तस्य वै तपतोऽत्यर्थं प्रादुर्भूतौ सुताविमौ ।
वत्सरश्चासितश्चैव तावुभौ ब्रह्मवादिनौ ॥२
वत्सरान्नैध्रुवो जज्ञे रैभ्यश्च सुमहायशाः ।
रैभ्यस्य जज्ञिरे रैभ्याः पुत्रा द्युतिमतां वराः ॥३
च्यवनस्य सुता पत्नी नैध्रुवस्य महात्मनः ।
सुमेधा जनयामास पुत्रान् वै कुण्डपायिनः ॥४
असितस्यैकपर्णायां ब्रह्मिष्ठः समपद्यत ।
नाम्ना वै देवलः पुत्रो योगाचार्यो महातपाः ॥५
शाण्डिल्यानां परः श्रीमान् सर्वतत्त्वार्थवित् सुधीः ।
प्रसादात् पार्वतीशस्य योगमुत्तममाप्तवान् ॥६
शाण्डिल्या नैध्रुवा रैभ्यास्त्रयः पक्षास्तु काश्यपाः ।
नरप्रकृतयो विप्राः पुलस्त्यस्य वदामि वः ॥७

१८

❀ दे$_{1}$ सुत उवाच; दे$_{8.9}$ सूत उ.; न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ सूतः; ते$_{1}$ श्रीशिवः सूतः.

१. –a) ग्र$_{2}$ पुत्रानुत्पाद्य (→उत्पाद्य पुत्रान्); का$_{1}$ वै, ग्र$_{2}$ * (→तु). –b) दे$_{4}$ प्रजायंतेन (→प्रजासंतान-); ब$_{3}$ °कारणाः, दे$_{1}$ °वारणात् (→°कारणात्). –c) ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ काश्यपो (→कश्यपो); दे$_{8\text{-}10}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. पुत्र° (→गोत्र°); का$_{1}$ च (→तु). –d) ब$_{1}$ दे$_{1.3.5.6}$ चकार (→चचार).

२. –a) दे$_{1.6.8\text{-}10}$ न$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. तस्यैवं, दे$_{2}$ द$_{1}$ तस्यैव (→तस्य वै); ब$_{1\text{-}3}$ दे$_{3.6}$ ते$_{1}$ ग्र$_{2}$ तप्यतो, म$_{1}$ तपसो (→तपतो); दे$_{5}$ तस्य वैवस्वतोऽत्यर्थं. –b) दे$_{1.3.5}$ ग्र$_{2}$ °वुभौ (→°विमौ). –c) न$_{1}$ चाशितश् (→चासितश्); दे$_{4}$ वत्सरश्च सितश्चैव; मुवें. वत्सरश्चासिश्चैव (?).

३. –a) का$_{1}$ वत्सरान्तेध्रुवो, दे$_{2.3.6}$ वत्सरान्वै ध्रुवो, दे$_{5}$ वत्सरान्नैक्रुवो, ते$_{1}$ वत्सरान्नेध्रुवो (→वत्सरान्नैध्रुवो); का$_{1}$ दे$_{6}$ यज्ञे, दे$_{4.10}$ यज्ञै (?) (→जज्ञे). –b) का$_{1}$ दैत्यश्, दे$_{5}$ रौप्यश् (→रैभ्यश्); दे$_{3.6}$ तु (→च); दे$_{6}$ स° (→सु°); न$_{1}$ ग्र$_{1}$ °महायशः, म$_{1}$ °महातपाः (→°महायशाः); दे$_{2}$ रैभ्यश्चैव महायशाः. –c) का$_{1}$ दित्यां च, ब$_{1}$ ग्र$_{2}$ रैभ्यश्च, ब$_{2.3}$दे$_{3.6.10}$ ते$_{1}$ रैभ्याच्च, दे$_{5}$ रौपाद्या, ग्र$_{1}$ **स्य(→रैभ्यस्य); का$_{1}$ दैत्याः, दे$_{5}$ रौप्याः, दे$_{10}$ रौद्राः, दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. मुब. शूद्राः (→रैभ्याः). –d) का$_{1}$ द्युतिमतो, दे$_{5}$ द्युतिमता, दे$_{3.6}$ ह्यभिमता, दे$_{8}$ धृतिमतां, ग्र$_{2}$ मुवें. श्रुतिमतां (→द्युतिमतां); का$_{1}$ दे$_{2.5.6}$ सुराः, ग्र$_{1}$ वरः (→वराः).

४. –a) दे$_{1.2.8\text{-}10}$ मुवें. मुए. मुब. भार्या (→पत्नी). –b) दे$_{4}$ महात्मना (→महात्मनः). –d) दे$_{2}$ पुत्रास्ते (→पुत्रान् वै); दे$_{3.6}$ ते$_{1}$ म$_{1}$ वैकुण्ठ- (→वै कुण्ड-); का$_{1}$ दे$_{2}$ -शायिनः, ब$_{2.3}$ दे$_{3.5}$ -याजिनः, ग्र$_{2}$ ते$_{1}$ -वासिनः (→-पायिनः).

५. –a) दे$_{1}$ असितस्यैव, न$_{1}$ आसीतस्यैक-(→असितस्यैक-); का$_{1}$ ब$_{3}$ दे$_{4.10}$ द$_{1}$ °वर्णायां, ब$_{2}$ °पर्णाया, दे$_{3.6}$ °वर्णासां, दे$_{5}$ °वर्णापी, ते$_{1}$ °वर्णोऽयं, ग्र$_{1}$ °वार्त्तायां (→°पर्णायां); म$_{1}$ असितश्चैव कर्त्तायां. –b) का$_{1}$ वसिष्ठः, ब$_{2}$ ब्रह्मणो, दे$_{4}$ ब्रह्मेष्ठः, ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ धर्मिष्ठः (→ब्रह्मिष्ठः). –c) दे$_{4}$ च, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ तु (→वै); म$_{1}$ पुत्रो मेधावी (→देवलः पुत्रो). –d) दे$_{5}$ °चर्यो (→°चार्यो).

६. ब$_{1}$. ६c–२२d ⊙. –a) न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ म$_{1}$ वरः (→परः); दे$_{1.2}$ शाण्डिल्या तनयः श्रीमान्, दे$_{8\text{-}10}$ मुवें. मुए. शाण्डिल्यः परमः श्रीमान्, दे$_{5}$ शाण्डिल्यानी परः श्रीमान्, मुब. शाण्डिल्योऽप्यपरः श्रीमान्. –b) दे$_{1}$ °शुद्धधीः, दे$_{4}$ °विष्णुधीः, दे$_{8\text{-}10}$ मुवें. मुए. मुब. °विच्छुचिः (→°वित्सुधीः). –c) दे$_{2}$ पर्वती° (→पार्वती°). –d) दे$_{4}$ योगस्यान्तमवा°, दे$_{8}$ योगमुक्तममा°, म$_{1}$ योगमूर्त्तिमवा° (→योगमुत्तममा°); मुवें. मुए. योगमुक्तमवाप्तवान्.

७. ब$_{1}$. ⊙ (द्र. ६ पा. वि.); दे$_{6}$. ७d–९c ⊙ (द्र. सं.). –a) का$_{1}$ न$_{1}$ शाण्डिल्य-, दे$_{2.8\text{-}10}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. शाण्डिल्यो, ग्र$_{1}$ दे$_{1}$ शाण्डिल्यात् (→शाण्डिल्याः); दे$_{2.8\text{-}10}$ न$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. नैध्रुव, दे$_{5}$ नैधृवा, दे$_{6}$ वैध्रुवा(→नैध्रुवा); का$_{1}$ रौत्यास्, दे$_{3}$ रैन्यास्, दे$_{4}$ रभ्यस्, दे$_{8\text{-}10}$

तृणबिन्दोः सुता विप्रा नाम्ना त्विलविला स्मृता ।
पुलस्त्याय स राजर्षिस्तां कन्यां प्रत्यपादयत् ॥८
ऋषिस्त्वैलविलिस्तस्यां विश्रवाः समपद्यत ।
तस्य पत्न्यश्चतस्रस्तु पौलस्त्यकुलवर्द्धिकाः ॥९
पुष्पोत्कटा च राका च कैकसी देववर्णिनी ।
रूपलावण्यसंपन्नास्तासां वै शृणुत प्रजाः ॥१०
ज्येष्ठं वैश्रवणं तस्य सुषुवे देवरूपिणी ।
कैकसी जनयत् पुत्रं रावणं राक्षसाधिपम् ॥११
कुम्भकर्णं शूर्पणखां तथैव च विभीषणम् ।
पुष्पोत्कटा व्यजनयत् पुत्रान् विश्रवसः शुभान् ॥१२
महोदरं प्रहस्तं च महापार्श्वं खरं तथा ।
कुम्भीनसीं तथा कन्यां राकायां शृणुत प्रजाः ॥१३
त्रिशिरा दूषणश्चैव विद्युज्जिह्वो महाबलः ।
इत्येते क्रूरकर्माणः पौलस्त्या राक्षसा दश ।
सर्वे तपोबलोत्कृष्टा रुद्रभक्ताः सुभीषणाः ॥१४
पुलहस्य मृगाः पुत्राः सर्वे व्यालाश्च दंष्ट्रिणः ।
भूताः पिशाचाः सर्पाश्च शूकरा हस्तिनस्तथा ॥१५

वे.१.१९.१५

म1 मुवें. मुए. मुब. रैभ्यस् (→रैभ्यास्). –b) दे1.3.8-10 मुवें. मुए. मुब. पुत्रास्, दे4 कक्षास्, न1 प्रोक्तास् (→पक्षास्). –c) का1 दे2.4.5 द1 ग्र1.2 म1 नव°, दे3.6 पर° (→नर°); दे3 °प्रख्यतयो, दे6 °प्रख्यततो(→°प्रकृतयो); दे3 विप्रो (→विप्राः). –d) दे10 पुलस्तस्य (→पुलस्त्यस्य); दे3 पुलस्त्यकुलवर्द्धनाः.

८. ब1. ⊙ (द्र.६ पा. वि.); दे6. ⊙ (द्र. ७ पा. वि.); दे3. ८a–९d ⊙. –b) दे1 चेलिविला, दे2 वेलविला, दे5 द्विलंविना, दे8.9 मुवें. मुए. मुब. ऐलविलाः, दे10 एलसुताः, न1 इलिपुला, ते1 द1 ग्र1.2 त्विलिविला, म1 त्विलिविलिः (→त्विलविला). –c) दे9 पुलस्त्यात् स (→पुलस्त्याय); ब3 सा, दे8.9 मुवें. मुए. मुब. तु, ग्र1 सु- (→स).

९. ब1. ⊙ (द्र.६ पा. वि.); दे3. ⊙ दे6. abc ⊙ (द्र. ८ पा. वि.); दे6. abc ⊙. –a) ब2.3 दे2.8.9 मुवें. मुए. मुब.त्वैलविलस्, दे1 चैलिविलिस्, न1 रैलविलस्, ते1 चैलिविलस् (→त्वैलविलिस्); दे4 तस्या (→तस्यां); द1 ग्र1.2 म1 ऋषिस्त्विलिविलायां तु. –b) ग्र2 सः प्रपद्यत (→समपद्यत). –d) दे2.6 ग्र1 म1 °वर्द्धनाः (दे6 °नः), ग्र2 °वार्धिवः (→°वर्धिकाः).

१०. ब1. ⊙ (द्र. ६ पा. वि.). –a) ब2.3 दे4.8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. वाका, दे1 शुक्रा, दे2 शाका, ग्र1.2 म1 काला (→राका); द1 पुष्पोत्कटा वलाका च. –b) का1 कैकशी, ब3 दे3.6 नैकसी (दे6 °शी), दे1.2 निकषा, दे4 कौशिकी (→कैकसी). –c) न1 रूपे (→रूप-). –d) दे1 वि-, दे8.9 मुवें. मुए. मुब. च (→वै); दे3.5 शृण्वत, दे4 शृणु तत् (→शृणुत).

११. ब1. ⊙ (द्र. ६ पा. वि.). –a) दे5 ज्येष्ठा, दे10 ज्येष्ठ-, म1 ज्येष्ठां (→ज्येष्ठं); म1 वैश्रवणस् (→वैश्रवणं). –b) ब2 दे1.4.8-10 द1 ग्र1 म1 मुवें. मुए. मुब. देववर्णिनी, दे2 वरवर्णिनी, दे3 सुरवर्णिनी (→देवरूपिणी). –c) ब2 दे1.2 निकषा, ब3 दे3.6 नैकस्यां, दे4 कैकया, दे5.8-10 मुवें. मुए. मुब. कैकस्य, न1 कैक*, ते1 कैकश्च, + कैकसी, द1 ग्र1.2 के (द1 को) कस्या (ग्र2 °स्य) (→कैकसी). –d) का1 राक्षसं, दे3 शरण (→रावणं).

१२. ब1. ⊙ (द्र. ६ पा. वि.). –a) दे1.2.6 सूर्पणखां, दे4.9 ग्र1.2 शु(दे4 सू) र्पणखीं, दे5 शूर्पनखां (→शूर्पणखां). –c) दे1 पुष्पोत्करा (→पुष्पोत्कटा); दे1.8.9 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. -प्यजनयत् , दे4 साजनयत्, दे5 विजनयत् (→व्यजनयत्). –d) ब2 दे1-4.6 द1 म1 सुतान् (→शुभान्).

१३. ब1. ⊙. (द्र. ६ पा. वि.). –a) का1 द1 प्रशस्तं, दे1 ***(→प्रहस्तं). –b) का1 दे4 महापार्श्व (दे4 °र्श्वे) स्व (दे4 श्व)रं तथा, दे3 महापार्श्वं श्वरं तथा दे10 महापार्श्वं वहं तथा. –c)दे10 कुंभमासीं (→कुम्भीनसीं); द1 ग्र1.2 कुंभ्यां (→कन्यां). –d) ब2.3 न1 वाकायां, दे1.8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. वाकायाः, दे2.3.5.6 राकायाः, दे4 लोकाया, ग्र1.2 म1 कालायाः (→राकायां); दे3.5.6 शृण्वत, मुवें. मुए. मुब. सृजत (→शृणुत); द1 वलाकायाः शृणु प्रजाः .

१४. ब1. ⊙. (द्र ६ पा. वि.). –a) ते1 ग्र2 त्रिशिरं (ग्र2 °रो) (→त्रिशिरा); ते1 दूषणं (→दूषणश्). –b) दे8-10 महाबली (दे10 °लिः) (→महाबलः); ते1 विद्युज्जिह्वं महाबलम्. –d) दे5 पौलस्त्यां (→पौलस्त्या). –f) दे2 शिव°, दे5 गुरु° (→रुद्र°); दे10 °भक्त्या (→°भक्ताः); दे1 च, दे2 तु, दे3* (→सु-); न1 रुद्रा भक्तिसमन्विताः.

१५. ब1. ⊙. (द्र. ६ पा. वि.). –a) दे1.3-6.8-10 न1 ते1 ग्र2 म1 पुलस्त्यस्य (→पुलहस्य); दे5 छगाः, ग्र2 मृगोः (→मृगाः). –b) दे3 छालाश् (→व्यालाश्). –c) दे8 मुवें. मुए. मुब. ऋक्षाश् , दे9 रक्षाश् (→सर्पाश्); दे10 भूता पिशाचास्तथा रक्षा.

.१६.१६ अनपत्यः क्रतुस्तस्मिन् स्मृतो वैवस्वतेऽन्तरे ।
मरीचेः कश्यपः पुत्रः स्वयमेव प्रजापतिः ॥१६
भृगोरप्यभवच्छुक्रो दैत्याचार्यो महातपाः ।
स्वाध्याययोगनिरतो हरभक्तो महाद्युतिः ॥१७
अत्रेः पत्न्योऽभवन् बह्वचः सोदर्यास्ताः पतिव्रताः ।
कृशाश्वस्य तु विप्रेन्द्रा घृताच्यामिति मे श्रुतम्॥१८
स तासु जनयामास स्वस्त्यात्रेयान् महौजसः ।
वेदवेदाङ्गनिरतांस्तपसा हतकिल्विषान् ॥१९
नारदस्तु वसिष्ठाय ददौ देवीमरुन्धतीम् ।
ऊर्ध्वरेतास्तत्र मुनिः शापाद् दक्षस्य नारदः ॥२०
हर्यश्वेषु तु नष्टेषु मायया नारदस्य तु ।
शशाप नारदं दक्षः क्रोधसंरक्तलोचनः ॥२१
यस्मान्मम सुताः सर्वे भवतो मायया द्विज ।
क्षयं नीतास्त्वशेषेण निरपत्यो भविष्यति ॥२२
अरुन्धत्यां वसिष्ठस्तु शक्तिमुत्पादयत् सुतम् ।
शक्तेः पराशरः श्रीमान् सर्वज्ञस्तपतां वरः ॥२३
आराध्य देवदेवेशमीशानं त्रिपुरान्तकम् ।
लेभे त्वप्रतिमं पुत्रं कृष्णद्वैपायनं प्रभुम् ॥२४

१६. ब1. ⊙ (द्र. ६ पा. वि.). -a) का1 दे3.5 अनपत्य-, दे1.4 अनुपत्यः (→अनपत्यः); द1 ग्र1.2 म1 तत्र (→तस्मिन्). -b) दे1 मृतो, दे4 सुता, द1 ग्र1.2 म1 ततो (→स्मृतो). -c) न1 ग्र1.2 म1 काश्यपः (→कश्यपः).

१७. ब1. ⊙ (द्र. ६ पा. वि.). -a) न1 मुवें. मुए. मुब. °रथा° (→°रप्य°); दे1.10 -छ(श) क्रो, दे2 द1 पुत्रो (→-छुक्रो). -b) दे2 महानयः (→महातपाः). -c) दे10 साध्याय°, ग्र2 सध्यान° (→स्वाध्याय°); दे2 °संयुक्तो (→°निरतो). -d) दे1 हरि° (→हर°); दे10 महा** (→महाद्युतिः).

१८. ब1. ⊙ (द्र. ६ पा. वि.); दे1. १८c-१९b ⊙. -a) द1 ग्र1.2 म1 अत्रि-(→अत्रेः); का1 ब3 पुत्र्या (ब3 °त्र्यो), ब2 दे2.3.5.6.8-10 न1 तै1 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. पुत्रो (→पत्न्यो); का1 भगवान्, दे4 [अ]भवत्पूर्व्या, दे8-10 [अ]भव-द्बह्विः मुवें. मुए. मुब.; न1 [अ]भवन्वाह्यः, द1 ग्र1[अ]भवत्पुत्रो, ग्र2 [अ] भवद्विप्रो, म1 [अ]भवंस्तिस्रः (→[अ] भवन्बह्व्यः). -b) ब2.3 दे8-10 तै1 मुवें. मुए. मुब. सो (दे10 सौ) दर्यस्, दे4 द1 ग्र2 म1 सोदरास् (द1 °रस्) (→सोदर्यास्); दे8-10 मुवें. मुए. मुब. तस्य नैध्रुवः, ग्र2 म1 तु प्रतिप्रभाः (→ताः पतिव्रताः); का1 सोदर्या* पतिव्रताः; ग्र1 दुर्वासाश्चन्द्र एव च. -c) न1 ग्र1 म1 भृशा° (→कृशा°); ब2 विप्रेन्द्रो, दे8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. विप्रर्षेर् (→विप्रेन्द्रा). -d) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. नः (→मे).

ग्र1 पुस्तके १८ श्लोकस्य b, c चरणयोर्मध्ये अधिकम्—

16. * सोदरास्ते महात्मानस्त्रयोप्यप्रतिमप्रभाः ।

१८ श्लोकात्परं दे2 पुस्तके अधिकम्—

* त्रिशाखास्य च विप्रर्षे घृताचीमिति विश्रुतं । (= १८cd)

१९. ब1. ⊙ (द्र.६ पा. वि.); दे1. ab ⊙. -a) दे2 म1 सुतासु, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. स तस्यां (→स तासु); का1 दे5 जनयामासुः; ब3 [अ]जनयत् (→जनयामास). -b) ग्र1 स्वसात्रेयान् (→स्वस्त्यात्रेयान्); दे2 महायशाः, दे4 महात्मनः, द1 ग्र1.2 म1 महाजनान् (→महौजसः). -c) तै1 °वेदार्थ° (→°वेदांग°). -d) द1 ग्र1.2 म1 तापसान् (→तपसा); न1 दग्ध°, ग्र2 वीत° (→हत°); ग्र2 °कल्मषान् (→°किल्विषान्).

२०. ब1. ⊙ (द्र. ६ पा. वि.). -a) दे8 वशिष्ठस्य (→वसिष्ठाय). -b) दे5.6 ग्र2 अरुन्धती (→अरुन्धतीम्). -c) दे1.2 देवमुनिः, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. तु तत्रैव, तै1 द1 ग्र1.2 स तु मुनिः, म1 स तु मन्त्रः (→तत्र मुनिः).

२१. ब1. ⊙ (द्र. ६ पा. वि.). -a) का1 दे5 [अ]नु, दे4 तै1 च, द1 ग्र1.2 म1 [अ]थ (→तु). -b) म1 मृगया (→मायया); का1 ब2.3 दे3.4.5 न1 तै1 द1 ग्र1 म1 सः, दे2 वा, दे6 यः, ग्र2 वै (→तु). -d) दे2.3 कोप° (→क्रोध°).

२२. ब1. ⊙ (द्र. ६ पा. वि.). -b) ब2 दे1.2.5 मुवें. मुए. मुब. भवता, ग्र2 भवन्तो (→भवतो); दे4 न1 ग्र2 द्विजः (दे4 °जाः) (→द्विज). -c) दे1 नीतस्तु, दे5 नीताश्च, ग्र1 नीतासु (→नीतास्तु); दे5 ग्र2 शेषेण (→[अ]शेषेण). -d) ब2 दे2.3. 5.6.10 न1 तै1 द1 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. भविष्यसि (→भविष्यति).

२३. -a) ब1 अरुन्धत्या (→अरुन्धत्यां); ब2 दे3 बशिष्ठस्तु, दे10 विशिष्ठं तु (→वसिष्ठस्तु). -b) दे2 ह्यजनयत्, दे4 च जनयत् (→उत्पादयत्); ब2 स्वयं, दे5 सुतां, ग्र2 इव (→सुतं). -c) न1 ग्र1.2 पराशर- (→पराशरः). -d) ब2.3 म1 तपसां (→तपतां); तै1 सर्वज्ञानवतां वरः.

२४. -a) म1 देवम् (→देव-); ग्र2 ईशान-, म1 ईशानम् (→देवेशम्). -b) म1 ईश्वरं (→ईशानम्); दे3.6 त्रिपुराननं, दे4 त्रिपुरानलं, दे5 त्रिपुरान्तकां, द1 त्रिपुरान्तरं (→त्रिपुरान्तकम्); ग्र2 त्रिपुरान्तक ईश्वरं. -c) का1 स्व-, दे3.6 त्वत्-, दे4 च, दे10 ग्र2 त्वं (→त्व-). -d) न1 द्वैपायनः (→द्वैपायनं).

द्वैपायनाच्छुको जज्ञे भगवानेव शंकरः ।
अंशांशेनावतीर्योर्व्यां स्वं प्राप परमं पदम् ॥२५
शुकस्याप्यभवन् पुत्राः पञ्चात्यन्ततपस्विनः ।
भूरिश्रवाः प्रभुः शंभुः कृष्णो गौरश्च पञ्चमः ।
कन्या कीर्त्तिमती चैव योगमाता धृतव्रता ॥२६
एतेऽत्र वंश्याः कथिता ब्राह्मणा ब्रह्मवादिनाम् ।
अत ऊर्ध्वं निबोधध्वं कश्यपाद्राजसंततिम् ॥२७

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे अष्टादशोऽध्यायः ॥१८॥

१९

सूत उवाच ।❀
अदितिः सुषुवे पुत्रमादित्यं कश्यपात् प्रभुम् ।
तस्यादित्यस्य चैवासीद् भार्याणां तु चतुष्टयम् ।
संज्ञा राज्ञी प्रभा छाया पुत्रांस्तासां निबोधत ॥१
संज्ञा त्वाष्ट्री च सुषुवे सूर्यान्मनुमनुत्तमम् ।
यमं च यमुनां चैव राज्ञी रैवतमेव च ॥२　वें. १.२०.३

---

२५. –a) ब$_{3}$ दे$_{3.6}$ यज्ञे (→जज्ञे). –c) दे$_{1}$ [अ]वतीर्णोर्व्यां (→[अ]वतीर्योर्व्यां). –d) ब$_{2.3}$ दे$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ सं- (→स्वं); दे$_{2}$ स प्राप पितरं तदा.

२६. –a) दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. मुब. शुकस्यास्या°, द$_{1}$ म$_{1}$ शुकस्य चा° (→शुकस्याप्य°); न$_{1}$ पुत्रो (→पुत्राः). –b) दे$_{1}$ पश्चासं च, दे$_{3}$ पंचाद्यंत-, दे$_{6}$ पश्चाद्यंतं, दे$_{8}$ संशत्पंच, दे$_{9}$ संचात्यं च, दे$_{10}$ पंचात्पंच (→पंचात्यन्त-). –c) दे$_{1}$ भूरिश्रवः, द$_{1}$ म$_{1}$ भूतिश्रवाः (→भूरिश्रवाः); दे$_{2}$ कृपः (→प्रभुः); ग्र$_{1}$ शक्तिः (→शंभुः). –d) द$_{1}$ कृष्ण- (→कृष्णो); दे$_{1}$ गौरस्तु, ग्र$_{2}$ गौरव-, मुब. पौरश्च (→गौरश्च). –e) न$_{1}$ म$_{1}$ मुवें. चैवं (→चैव). –f) द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ योगमाया (→योगमाता); ब$_{1}$ दे$_{6}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ मुए. धृतव्रताः (→धृतव्रता).

२७. –a) ब$_{1}$ एतेषु, ब$_{2}$ दे$_{1.4.8-10}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ मुवें. मुए. मुब. एतेऽत्रि- (→एतेऽत्र); ब$_{1.3}$ दे$_{1.2.8-10}$ न$_{1}$ ग्र$_{2}$ वंशाः (→वंश्याः); ते$_{1}$ एते वंशाः प्रकथिताः. –b) ब$_{1.2}$ दे$_{3.6.8-10}$ न$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. ब्रह्मणा (→ब्राह्मणा); का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{4-6}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ °वादिनः, दे$_{3}$ °वादिना (→°वादिनाम्). –c) का$_{1}$ दे$_{3.5}$ निबोध त्वं, ब$_{3}$ निबोधाद्यं, न$_{1}$ निबोधेदं, ग्र$_{2}$ निबोधयध्वं (→निबोधध्वं). –d) ब$_{2}$ दे$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ काश्यपाद् (दे$_{1}$ °पां) (→कश्यपाद्).

पुष्पिका—

पुराणनाम—द$_{1}$. ⊙, का$_{1}$ दे$_{1.2.4.5.8-10}$ ग्र$_{1.2}$ मुवें. मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे, ब$_{1-3}$ दे$_{3.6}$ म$_{1}$ इति कूर्मपुराणे, न$_{1}$ इति श्रीकौर्मे, ते$_{1}$ इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे पूर्वभागे. **अध्यायनाम**—दे$_{4}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ म$_{1}$. ⊙; का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{3.5}$ वंशानुकीर्त्तने (ब$_{1}$ °नं), दे$_{1.8.9}$ मुए. ऋषिवंशे, दे$_{2}$ ऋषि अत्रे वंशे, दे$_{6}$ ग्र$_{1}$ ऋषिवंशानुकीर्त्तने, दे$_{10}$ ऋषिवंशकथनोन्नाम, ग्र$_{2}$ ऋषिवंशानुकीर्त्तनं नाम, मुवें. ऋषिवंशवर्णनं नाम, मुब. ऋषिवंशकीर्तनं नाम. **अध्यायसंख्या**—दे$_{6}$ द$_{1}$. ⊙; का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{3.5}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ सप्तदशोऽध्यायः, दे$_{1.2.8.9}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ एकोनविंशोऽध्यायः, दे$_{10}$ मुवें. मुए. मुब. एकोनविंशोऽध्यायः ॥१९॥, ग्र$_{1}$ अष्टादशोऽध्यायः.

१९

❀ दे$_{2}$ सूत उ.; न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ सूतः; ते$_{1}$ श्रीशिवः सूतः; म$_{1}$ श्रीकूर्मः.

१. –a) दे$_{5}$ सुश्रुवे (→सुषुवे). –b) न$_{1}$ काश्यपां, ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ काश्यपात् (→कश्यपात्). –d) ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ च (→तु). –e) दे$_{1}$ संज्ञा रात्रिः (→संज्ञा राज्ञी); का$_{1}$ प्रभा छाया, + तथा छाया, ब$_{1.3}$ प्रभाच्छाया, न$_{1}$ प्रभाछायां (→प्रभा छाया); द$_{1}$ संज्ञां राज्ञीं प्रभां छायां. –f) दे$_{3.4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ पुत्रास्तासां, म$_{1}$ तासां पुत्रं (→पुत्रांस्तासां).

२. –a) का$_{1}$ ग्र$_{1}$ संज्ञा त्वष्ट्री, दे$_{4}$ ते$_{1}$ संज्ञा त्वाष्ट्रं, दे$_{10}$ संज्ञां त्वां * (→संज्ञा त्वाष्ट्री); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. तु (→च); ग्र$_{2}$ म$_{1}$ संज्ञा त्वजनयत् पुत्रं. –b) दे$_{3}$ सूर्यान्मूल°, दे$_{4}$ सूर्यात्मिज°, दे$_{5}$ सूर्यान्मातु° (→सूर्यान् मनु°); म$_{1}$ मनुं वैवस्वतं स्मृतं. –c) न$_{1}$ यन्मुं, ग्र$_{2}$ सूर्यं (→यमं); न$_{1}$ यमुमां (→यमुनां). –d) दे$_{1}$ रात्री, ग्र$_{2}$ राज्ञा (→राज्ञी); ब$_{2.3}$ दे$_{1-3.6.8-10}$ ते$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. रेवन्त°, न$_{1}$ रेवत°, ग्र$_{2}$ चैवत° (→रैवत°).

वें. १.२०.३

प्रभा प्रभातमादित्याच्छाया सावर्णमात्मजम् ।
शनिं च तपतीं चैव विष्टिं चैव यथाक्रमम् ॥३
मनोस्तु प्रथमस्यासन् नव पुत्रास्तु संयमाः ।
इक्ष्वाकुर्नभगश्चैव धृष्टः शर्यातिरेव च ॥४
नरिष्यन्तश्च नाभागो ह्यरिष्टः कारुषकस्तथा ।
पृषध्रश्च महातेजा नवैते शक्रसन्निभाः ॥५
इला ज्येष्ठा वरिष्ठा च सोमवंशविवृद्धये ।
बुधस्य गत्वा भवनं सोमपुत्रेण संगता ॥६
असूत सौम्यजं देवी पुरूरवसमुत्तमम् ।
पितॄणां तृप्तिकर्त्तारं बुधादिति हि नः श्रुतम् ॥७
संप्राप्य पुंस्त्वममलं सुद्युम्न इति विश्रुतः ।
इला पुत्रत्रयं लेभे पुनः स्त्रीत्वमविन्दत ॥८
उत्कलश्च गयश्चैव विनताश्वस्तथैव च ।
सर्वे तेऽप्रतिमप्रख्याः प्रपन्नाः कमलोद्भवम् ॥९
इक्ष्वाकोश्चाभवद् वीरो विकुक्षिर्नाम पार्थिवः ।
ज्येष्ठः पुत्रशतस्यापि दश पञ्च च तत्सुताः ॥१०

---

३. –a) का1 ब2 दे1-4.6.8-10 न1 द1 ग्र1 म1 मुवें. मुए. मुब. [आ] दित्या (→[आ]दित्यात्); दे5 प्रभा प्रभवा * दित्या. –b) ब2 दे2 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. सावर्णिमात्मजम्, दे4.5 सावर्ण्यं (दे5 °र्णं) मात्मजां, न1 सूत तथात्मजं (→सावर्णमात्मजं). –c) ब1 द1 ग्र1.2 म1 शनिञ्चै (ब1 °श्चै)व तपन्ती(ब1 °ती)ञ्च (ग्र2° ञ्चेत्), दे4 शनिं चैव तपंतं च, न1 शनैश्चरं च तपतीं. –d) दे4 व्युष्टिञ्चैव, न1 वृष्टिं चैव, ते1 विष्णिं चैव, द1 ग्र1 उषिं चैव, ग्र2 म1 उषा चैव (→विष्टिं चैव); का1 तथा° (→यथा°).

४. –a) ब1 न1 नमोस्तु (→मनोस्तु); द1 प्रथमादासन् (→प्रथमस्यासन्). –b) ब2.3 संयताः, दे1 सत्तमाः, दे2.8-10 मुवें. मुए. मुब. तत्समाः, न1 मानवाः, द1 ग्र1.2 म1 सम्मताः (→संयमाः). –c) ब1-3 दे2.3.5.6 इक्ष्वाकुर्नाभगश्चैव, दे4 इक्ष्वाकुनाभवं चैव, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. इक्ष्वाकुश्चैव नाभागो (दे10 °रा, मुब. °गे), ग्र2 इक्ष्वाकुर्नहुषश्चैव. –d) ब1 वृष्टः, ब3 ध्रष्टः, दे1 धृष्यः, दे4 दृष्ट्वा, दे8 धृष्णुः, ते1 दृष्टः, + धृष्टः, द1 ग्र1.2 म1 दृष्टः (म1 °ष्टिः), मुब. धृष्टा (→धृष्टः); न1 शैर्यातिर्, द1 ग्र1.2 संयातिर्, म1 शंयातिर् (→शर्यातिर्).

५. –a) दे4 नरान्तकश्च, द1 ग्र1 म1 निरीक्षित (द1 °ति)श्च ग्र2 नरिष्यतश्च (→नरिष्यन्तश्च); का1 नरिष्यंतनाभागो. –b) ते1 दृष्टोऽथ, द1 म1 अरिष्टः (→ह्यरिष्टः), ब1-3 दे1.8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. करुष(ते1 °श)स्तथा, दे2 करुषकस्तथा, दे3.6 करुषे(दे6 °षै)स्तथा, दे4 कर्षकस्तथा, न1 करुकस्तथा, म1 कुषयस्तथा (→कारुषकस्तथा); दे5 ह्यारिकारुषकस्तथा, ग्र2 ह्यरिस्तकुरुषस्तथा. –c) का1 दे9 द1 वृषध्रश्च, दे1 वृषभश्च, दे10 दृषध्रश्च, ते1 पृषदश्व-, म1 विषध्रश्च (→पृषध्रश्च); दे3.5 महाभागौ, दे4 महाभागा (→महातेजा). –d) दे3 द1 न चैते (→नवैते); ग्र2 चेन्द्र° (→शक्र°).

६. –a) दे5.10 इलां (→इला); दे1 वशिष्ठा च, ग्र2 वरिष्ठाश्च (→वरिष्ठा च). –b) दे4.6 द1 ग्र1 सोमवंश (दे4 °शं) विवर्द्धये, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. सोमवंशं व्यवर्द्धयत्, न1 सोमवंशविवर्द्धनी, ग्र2 वंशसोमसमृद्धये. –c) दे2.4 न1 भवनं गत्वा, दे8-10 गत्वा भुवनं, द1 ग्र2 गत्वा भगवान् (→गत्वा भवनं); ग्र1 बुधेन कर्दमसुता. –d) ग्र1 संगतां (→संगता). –cd) म1 पुत्रेण सोमपुत्रेण संगता सा वरानना.

७. –a) का1 सोमजं, ब1 दे4.8 न1 ते1 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. सोमजाद्, दे1.9.10 सोमजा, दे3 सोमजं, दे5 सोम्यजं (→सौम्यजं); द1 ग्र1 म1 देवात्, ग्र2 देवान् (→देवी). –b) दे10 समुद्भवं, + समुत्तमं (→समुत्तमम्). –c) दे4 पितृ° (→तृप्ति°). –d) द1 बुध्यादिति (→बुधादिति); दे6 हितः श्रुतं, दे10 हि नः श्रुतिं, ग्र2 श्रुतं हितं (→हि नः श्रुतं).

८. –a) ब3 संप्राप्य पुंस्त्वमखिलं, दे5 संत्राणपुंस्त्वममलं, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. प्राप्य पुत्रं सुविमलं, न1 संप्राप्य पुंस्त्वमथ सा. –b) का1 न1 प्रद्युम्न, दे3 सुसुम्न, दे6 सुषुम्न, ग्र1 सद्युम्न (→सुद्युम्न); दे10 ग्र2 मुवें. मुए. विश्रुतम् (→विश्रुतः). –c) दे1 ग्र2 इडा (→इला); का1 ब2.3 दे3.5.6 ते1 °द्वयं (→°त्रयं). –d) दे5 अविक्षतः (→अविन्दत).

९. –a) दे1.3.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. उत्कलं च (→उत्कलश्च); दे1 जयं चैव, दे4 मयश्चैव, दे8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. गयं चैव (→गयश्चैव). –b) का1 विनतश्च, दे1 विनताश्वं, दे3 विनताञ्च, दे4 विनीताश्वस्, दे5.6 न1 विनताश्च, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. विनतं च, द1 ग्र1.2 म1 विनीतश्च (→विनताश्वस्). –c) ग्र1 सर्वै (→सर्वे); ब3 °ख्याताः (→°प्रख्याः). –d) ते1 प्रसन्नाः (→प्रपन्नाः); दे4 °द्भवा (→°द्भवम्).

१०. –a) दे4 इक्ष्वाकुश्च (→इक्ष्वाकोश्च); दे2 [अ] भवत्पुत्रो, दे3.6.8 भवद्धीरो, ग्र1 [अ]भवद् धीरो (→[अ]भवद्वीरो). –b) ब3 द्विद्वक्षिर्नाम, दे2 विकुक्षिरिति, दे5 विकुक्षिर्नाम-, दे10 विकुक्षिनां न (→विकुक्षिर्नाम); दे2 विश्रुतः, दे4

तेषां ज्येष्ठः ककुत्स्थोऽभूत् काकुत्स्थो हि सुयोधनः।
सुयोधनात् पृथुः श्रीमान् विश्वकश्च पृथोः सुतः ॥११
विश्वकादार्द्रको धीमान् युवनाश्वस्तु तत्सुतः।
स गोकर्णमनुप्राप्य युवनाश्वः प्रतापवान् ॥१२
दृष्ट्वा तु गौतमं विप्रं तपन्तमनलप्रभम्।
प्रणम्य दण्डवद् भूमौ पुत्रकामो महीपतिः।
अपृच्छत् कर्मणा केन धार्मिकं प्राप्नुयात् सुतम् ॥१३

गौतम उवाच ।※

आराध्य पूर्वपुरुषं नारायणमनामयम्।
अनादिनिधनं देवं धार्मिकं प्राप्नुयात् सुतम् ॥१४
यस्य पुत्रः स्वयं ब्रह्मा पौत्रः स्यान्नीललोहितः।
तमादिकृष्णमीशानमाराध्याप्नोति सत्सुतम् ॥१५
न यस्य भगवान् ब्रह्मा प्रभावं वेत्ति तत्त्वतः।
तमाराध्य हृषीकेशं प्राप्नुयाद्धार्मिकं सुतम् ॥१६
स गौतमवचः श्रुत्वा युवनाश्वो महीपतिः।
आराधयन्महायोगं वासुदेवं सनातनम् ॥१७
तस्य पुत्रोऽभवद् वीरः श्रावस्तिरिति विश्रुतः।
निर्मिता येन श्रावस्तिर्गौडदेशे महापुरी ॥१८ वें.१.२०.१९

ते1 द1 ग्र1.2 म1 नामतः (→पार्थिवः). –c) ब1 दे4 ते1 द1 ग्र1.2 म1 ज्येष्ठः (ग्र1.2 म1 °ष्ठ) पुत्रशतस्यार्यो (ब1 °र्या, ते1 °र्यो), दे1.2 ज्येष्ठ (दे2 °ष्ठः) पुत्रशतस्यासीद्, दे8-10 मुवें मुए. मुब. ज्येष्ठपुत्रः स तस्यासीद्, न1 ज्येष्ठाः पुत्रशतस्यासं. –d) ग्र2 तु वा (→च तत्-).

११. ते1. ⊙. –a) न1 ज्येष्ठाः (→ज्येष्ठः); ब1 दे1-3 ग्र1 म1 ककुस्थो, दे5 ककुस्थौ, दे6 क्रकत्स्थो (→ककुत्स्थो). –b) का1 ब3 काकुस्थस्तु, ब2 मुवें. मुए. मुब. काकुत्स्थस्तु, दे1.2 न1 काकुस्थ (न1 °स्थो) स्य, दे3.8-10 काकुस्था (दे10 °त्स्था) तु, दे5 ककुस्थस्तु, दे6 कालस्थं तु, द1 ककुत्स्थो हि, ग्र1 म1 क (म1 का)कुत्स्थाद्धि (→काकुत्स्थो हि); ते1 सनातनः (→सुयोधनः). –c) ब1.3 न1 द1 ग्र1.2 म1 पृथु (→पृथुः); ते1 चासीत् (→श्रीमान्). –d) ब1.3 दे1-3.6 ग्र1.2 म1 विश्वकः स्यात् (ग्र2 °कस्या), दे5 विकुसा स्यात्, न1 विश्वकस्याः, द1 युवनाश्वः (→विश्वकश्च); का1 ततः (→सुतः); दे4 विश्वकस्यादयो सुतः, ग्र2 विश्वकस्यापृथोजसः.

१२. द1. ab ⊙; ते1. a ⊙. –a) ब3 आद्रको, दे4 आहुको, ग्र1 आत्मको, म1 आद्रिको (→आर्द्रको); दे1 श्रीमान्, न1 जज्ञे (→धीमान्); दे1 विश्वकादादुकः श्रीमान्, ग्र2 विश्वका विश्वकाद्धीमान्. –b) दे10 यवनाश्वश्, ग्र2 मन्युमानस् (→युवनाश्वस्); दे1.2.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. च (→तु). –c) ब3 अनुः (→अनु-). –d) ग्र1 युवा° (→युव°).

१३. –a) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. दृष्ट्वासौ (दे10 °सो?) (→दृष्ट्वा तु); दे4 विप्र (→विप्रं). –b) दे4 तपेतं (→तपन्तं); ब2 अमरप्रभं, ब3 अमलप्रभं, दे5 अनलप्रभां, न1 अनलं प्रभुं (→अनलप्रभम्). –d) द1 महामतिः (→महीपतिः). –f) का1 दे2 द1 ग्र1.2 मुवें. प्राप्नुयां सुतम्, दे5 प्राप्नुयात्सुतां, न1 पुत्रमाप्नुयां (→प्राप्नुयात् सुतम्); ते1 प्राप्नुयाद्धार्मिकं सुतम्.

※ दे3.8.9 गौतम उ.; न1 ते1 द1 ग्र1.2 म1 गौतमः.

१४. ग्र2. ⊙. –a) दे1.2.4.8-10 ते1 द1 ग्र1 म1 मुवें. मुए. मुब. पुरुषं पूर्वं (दे4 °र्ण), न1 पुरुषं विष्णुं (→पूर्वपुरुषं). –d) दे3 प्राप्नुयात्सुकं, + प्राप्नुयात्सुतं, ते1 प्राप्नुयात्सुतः, न1 प्राप्नुयां सुतं (→प्राप्नुयात् सुतम्).

१५. –a) दे2.8-10 मुवें. मुए. मुब. तस्य, म1 यत्र (→यस्य); ब1 दे3.6 द1 ग्र1.2 म1 पुत्र (→पुत्रः). –b) दे1 पौत्रा स्यात्, दे6 द1 ग्र1.2 म1 पुत्रस्यात्, न1 पौत्रः स्यां (→पौत्रः स्यात्). –c) ब2 धर्मादि, ब3 दे2 ते1 तमादि, दे5 तमाहुं (→तमादि). –d) दे1.8-10 न1 तत्सुतम्, दे3.6 यत्सुतम्, दे5 सत्सुताम्, द1 ग्र1.2 म1 तं सुतम् (→सत्सुतम्).

१६. दे1.8-10. d ⊙ (द. सं.). –a) ब2 यस्य न (→न यस्य); दे6 भगवद् (→भगवान्). –b) द1 ग्र1.2 म1 विभागं (ग्र1 °गा) (→प्रभावं); दे5 त*तः, दे10 भक्तितः (→तत्त्वतः). –d) न1 धार्मिकं पुत्रमाप्नुयात्.

१६ श्लोकात्परं ग्र2 अधिकम्—

* यस्य पुत्रः स्वयं ब्रह्मा पौत्रस्यान्नीललोहितः (= १५ab)

१७. दे1.8-10. abc ⊙ (द. सं.). –c) दे2 आराध्यते (→आराधयन्); ब3 ग्र1 महादेवं, दे2 मुवें. मुए. मुब. हृषीकेशं, ते1 महाभागं (→महायोगं).

१८. –a) का1 पुत्रोऽभवेद्वीरः, दे10 पुत्रोभवत्वीरः, दे1 ग्र2 पुत्रोऽभवद्वीरो, न1 पुत्रानभवद्वीरः (→पुत्रोऽभवद्वीरः). –b) दे1 मुवें. मुए. सावस्तिर्, दे4 ते1 शताश्व, द1 शावस्त, ग्र2 श्रावस्त (→श्रावस्तिर्). –c) ब1.2 दे2.8-10 श्रावन्ती, दे1 मुवें. मुए. सावस्तिः, दे5.6 मुब. श्रावस्ति-, न1 म1 शावस्ति (म1 °स्तिर्) (→श्रावस्तिर्); द1 निर्मिता एव शावस्ति, ग्र2 निर्मीयते न शावस्ति. –d) न1 **देशे, ग्र2 भौमदेशे (→गौडदेशे); दे10 महापुरीं (→महापुरी).

वं.१.२०.२०० तस्माच्च बृहदश्वोऽभूत् तस्मात् कुवलयाश्वकः ।
धुन्धुमारत्वमगमद् धुन्धुं हत्वा महासुरम् ॥१९
धुन्धुमारस्य तनयास्त्रयः प्रोक्ता द्विजोत्तमाः ।
दृढाश्वश्चैव दण्डाश्वः कपिलाश्वस्तथैव च ॥२०
दृढाश्वस्य प्रमोदस्तु हर्यश्वस्तस्य चात्मजः ।
हर्यश्वस्य निकुम्भस्तु निकुम्भात् संहताश्वकः ॥२१
कृशाश्वश्च रणाश्वश्च संहताश्वस्य वै सुतौ ।
युवनाश्वो रणाश्वस्य शक्रतुल्यबलो युधि ॥२२
कृत्वा तु वारुणीमिष्टिमृषीणां वै प्रसादतः ।
लेभे त्वप्रतिमं पुत्रं विष्णुभक्तमनुत्तमम् ।
मान्धातारं महाप्राज्ञं सर्वशस्त्रभृतां वरम् ॥२३
मान्धातुः पुरुकुत्सोऽभूदम्बरीषश्च वीर्यवान् ।
मुचुकुन्दश्च पुण्यात्मा सर्वे शक्रसमा युधि ॥२४
अम्बरीषस्य दायादो युवनाश्वोऽपरः स्मृतः ।
हरितो युवनाश्वस्य हारितस्तत्सुतोऽभवत् ॥२५
पुरुकुत्सस्य दायादस्त्रसदस्युर्महायशाः ।
नर्मदायां समुत्पन्नः संभूतिस्तत्सुतोऽभवत् ॥२६
विष्णुवृद्धः सुतस्तस्य त्वनरण्योऽभवत् परः ।
बृहदश्वोऽनरण्यस्य हर्यश्वस्तत्सुतोऽभवत् ॥२७

---

१९. –a) दे$_{3.6}$ बृष° (→बृह°). –b) न$_{1}$ ततः (→तस्मात्); ब$_{2}$ कुवला*श्वकः, द$_{1}$ कुवलयाश्वतः, ग्र$_{2}$ कुवलयाम्बरं (→कुवलयाश्वकः). –c) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. धुन्धुमारः समभवत् , ते$_{1}$ धुन्धुमारत्वमावाप. –d) ब$_{1.3}$ युद्धं, दे$_{10}$ बंधु, ग्र$_{2}$ तं*(→धुन्धुं); ब$_{2}$ °बलः, दे$_{1}$ °बलं, न$_{1}$ °सुरः (→°सुरम्).

२०. –b) दे$_{1}$ प्रोक्तो (→प्रोक्ता). –c) दे$_{10}$ दृष्ट्वाश्वश्चैव (→दृढाश्वश्चैव); ब$_{1.3}$ दे$_{8}$ दंडाश्व, दे$_{9}$ दंडाश्च, दे$_{10}$ दंडश्च, ते$_{1}$ चन्द्राश्वः, म$_{1}$ दासाश्व (→दण्डाश्वः). –d) दे$_{1}$ कविकाश्वः तथैव च, ते$_{1}$ ****स्तथैव च, ग्र$_{2}$ वादिनाश्वस्तथैव च.

२१. –a) दे$_{3}$ न$_{1}$ प्रमेदिस्तु, दे$_{4.8-10}$ प्रमेय (दे$_{10}$ °ह) स्तु (→प्रमोदस्तु); द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ दृढाश्वस्याप्रमेयस्तु. –b) दे$_{10}$ हर्यश्वं (→हर्यश्वस्); दे$_{1}$ त* चात्मजाः (→तस्य चात्मजः). –c) दे$_{10}$ हर्यश्वश्च (→हर्यश्वस्य); दे$_{1}$ च (→तु). –d) दे$_{3.6}$ संहजानुकः, दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ संभवाश्वकः (→संहताश्वकः).

२२. –a) ब$_{1.2}$ दे$_{2.5}$ कृशाश्वोथ, दे$_{4}$ रूपाश्वेह्यो, दे$_{8}$ मुवें. मुए. कृताश्वोऽथ, न$_{1}$ कुशाश्वोऽथ, ग्र$_{1}$ रूपाश्वोथ (→कृशाश्वश्च); ब$_{3}$ मुब. कृशाश्वोथा- (मुब° ऽथ) रुणाश्वश्च, दे$_{1}$ कृताश्वो वरुणाश्वश्च, दे$_{9}$ कृताश्वोप्यरणाश्वश्च, दे$_{10}$ ऋताश्वो वरणाश्वश्च, ते$_{1}$ कृताश्वश्च रथाश्वश्च, द$_{1}$ म$_{1}$ रूपाश्वोधारुणाश्वस्य (म$_{1}$ °श्च), ग्र$_{2}$ रूपाश्वश्वोयारुणाश्व. –b) दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ संभवाश्वस्य, दे$_{8-10}$ न$_{1}$ मुवें. मुए. संहिताश्वश्च (न$_{1}$ मुवें. मुए. °स्य) (→संहताश्वस्य); ग्र$_{2}$ द्वौ (→वै). –c) का$_{1}$ युवनाशोरनाश्वस्य, ब$_{1}$ युवनाश्वो दशश्वस्य, ब$_{2.3}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ मुब. युवनाश्वोरुणाश्वस्य, दे$_{10}$ युवानाश्वो रणाश्वश्च, ते$_{1}$ युवनाश्वो वनाश्वश्च.–d) ब$_{1.2}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ °पराक्रमः, दे$_{1}$ °वतो बुधः (→°बलो युधि).

२३. –a) ब$_{3}$ वारणीमिष्टिं, द$_{1}$ वारुणी मुष्टिं (→वारुणीमिष्टिं). –c) दे$_{6}$ स्वप्रतिमं, दे$_{10}$ त्वं प्रतिमं, द$_{1}$ त्वत्प्रतिमं (→त्वप्रतिमं); दे$_{5}$ पुत्रीं (→पुत्रं). –d) दे$_{3.6}$ विष्णुतीर्थ°, दे$_{4}$ विष्णुभक्ति°, दे$_{5}$ विष्णुकर्म° (→विष्णुभक्त°). –e) का$_{1}$ महाप्रज्ञं, ग्र$_{2}$ महात्मानं (→महाप्राज्ञं). –f) का$_{1}$ दे$_{2.4.5}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. सर्वशास्त्र° (→सर्वशस्त्र°).

२४. –a) दे$_{10}$ पुत्र° (→पुरु°). –c) दे$_{1.5.8-10}$ मुचु (दे$_{5.10}$ °च) कुन्दस्तु (→मुचुकुन्दश्च); दे$_{2}$ धर्मात्मा, द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ वीर्यात्मा (→पुण्यात्मा). –d) दे$_{3}$ °समायुधि, दे$_{5}$ °समोयुधि, दे$_{10}$ °समायुधीः, ग्र$_{2}$ °बलायुधि (→°समा युधि).

२५. –a) दे$_{10}$ च (→-स्य). –b) दे$_{4}$ °वरः (→°परः); दे$_{6}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ परस्मृतः (→परः स्मृतः); ग्र$_{1}$ युवानश्वः पुरस्मृतः. –c) ब$_{1}$ हरिते (→हरितो). –d) ब$_{1.2}$ दे$_{2}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ हारीतस्तत्, दे$_{1.4}$ हारीतस्य, दे$_{5}$ हरितस् (→हारितस्).

२६. दे$_{4.5}$ द$_{1}$.⊙ (द. सं.).–b) ब$_{2}$ °बलः(→°यशाः). –c) ग्र$_{2}$ समुद्भूतः (→समुत्पन्नः). –d) का$_{1}$ सस्मृतिस्तत्, ग्र$_{2}$ सम्भूतिस्तु (→सम्भूतिस्तत्-); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. सुतः स्मृतः (→ सुतोऽभवत्).

२७. –a) ब$_{3}$ दे$_{1.8.9}$ ग्र$_{1}$ विष्णुवृद्ध-, दे$_{4}$ विष्णुवद्धः, ते$_{1}$ विष्णुवृन्दस्, द$_{1}$ विष्णुविद्धस् (→विष्णुवृद्धः); ग्र$_{2}$ तस्मात् (→तस्य). –b) ब$_{3}$ त्वनारण्यो, दे$_{3}$ श्वनरण्यो, दे$_{4}$ ह्यनरण्यो, ते$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ श्रनरण्यो (→त्वनरण्यो); ब$_{2}$ ते$_{1}$ ग्र$_{2}$ सुतः, ब$_{3}$ पुनः, दे$_{1.2.4.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. ततः, द$_{1}$ पुरः (→परः). –c) का$_{1}$ ब$_{1}$ दे$_{4.5}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ पृषदश्वो, दे$_{6}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ वृषदश्वो (दे$_{6}$ °स्यो) (→बृहदश्वो); न$_{1}$ °ण्यश्चा (→°ण्यस्य); दे$_{3}$ पृषदश्वोनरण्यश्च. –d) दे$_{4}$ हरिदश्वसुतोऽभवत्, दे$_{5}$ हर्यश्वस्त्वसुतोभवत्.

सोऽतीव धार्मिको राजा कर्दमस्य प्रजापतेः ।
प्रसादाद्धार्मिकं पुत्रं लेभे सूर्यपरायणम् ।।२८
स तु सूर्यं समभ्यर्च्य राजा वसुमनाः शुभम् ।
लेभे त्वप्रतिमं पुत्रं त्रिधन्वानमरिंदमम् ।।२९
अयजच्चाश्वमेधेन शत्रून् जित्वा द्विजोत्तमाः ।
स्वाध्यायवान् दानशीलस्तितिक्षुर्धर्मतत्परः ।।३०
ऋषयस्तु समाजग्मुर्यज्ञवाटं महात्मनः ।
वसिष्ठकश्यपमुखा देवाश्चेन्द्रपुरोगमाः ।।३१
तान् प्रणम्य महाराजः पप्रच्छ विनयान्वितः ।
समाप्य विधिवद् यज्ञं वसिष्ठादीन् द्विजोत्तमान् ।।३२

वसुमना उवाच ।❀
किंस्विच्छ्रेयस्करतरं लोकेऽस्मिन् ब्राह्मणर्षभाः ।
यज्ञस्तपो वा संन्यासो ब्रूत मे सर्ववेदिनः ।।३३

वसिष्ठ उवाच ।❀
अधीत्य वेदान् विधिवत् पुत्रानुत्पाद्य धर्मतः ।
इष्ट्वा यज्ञेश्वरं यज्ञैर् गच्छेद् वनमथात्मवान् ।।३४

पुलस्त्य उवाच ।❀
आराध्य तपसा देवं योगिनं परमेष्ठिनम् ।
प्रव्रजेद् विधिवद् यज्ञैरिष्ट्वा पूर्वं सुरोत्तमान् ।।३५

पुलह उवाच ।❀
यमाहुरेकं पुरुषं पुराणं परमेश्वरम् ।　　वें.१.२०.३७

---

२८. –a) दे$_{1}$ साऽतीव (→सोऽतीव). –b) न$_{1}$ गालवस्य महामुनेः. –c) न$_{1}$ धार्मिकः (→धार्मिकं); ब$_{3}$ राजा (→पुत्रं). –d) दे$_{4}$ वसु° (→सूर्य°); न$_{1}$ °यणः (→°यणं).

अतः परं न$_{1}$ पुस्तके अधिकम्—

17. * ययातेरात्मजायां तु माधव्यां वै महाबलं ।

२९. –a) दे$_{4}$ स च, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ सकृत् (→स तु). –b) ग्र$_{1}$ राज्ञा (→राजा); ब$_{1.3}$ °मनाशुभम (ब$_{2}$ °भः), दे$_{1.4}$ °मनः (दे$_{4}$ °तो) सुतं, दे$_{10}$ °तनाः शुभं, ग्र$_{2}$ °मनं शुभं(→°मनाः शुभम्). –c) ग्र$_{1}$ लेभे त्वत्प्रतिमं, ग्र$_{2}$ लभताप्रतिमं (→लेभे त्वप्रतिमं). –d) द$_{1}$ सुधन्वा° (→त्रिधन्वा°).

३०. –a) दे$_{1}$ अजयत्सोश्वमेधेन, दे$_{3.4}$ अजया(दे$_{4}$ °य) च्चाश्वमेधेन, दे$_{5.6.10}$ अयजश्चा(दे$_{5}$ °द्या)श्वमेधेन, ते$_{1}$ य इष्ट्वा वाजिमेधेन, म$_{1}$ सोयजच्चाश्वमेधेन. –b) का$_{1}$ ब$_{2}$ दे$_{3.5.6}$ शक्रं (→शत्रून्). –c) न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ धर्मशीलः (न$_{1}$ °लाः) (→दानशीलस्). –d) दे$_{1}$ तितीर्षा, दे$_{2.8-10}$ ग्र$_{2}$ मुवें. मुए. तितीर्षुर्, न$_{1}$ ततक्षुर् (→तितिक्षुर्).

३१. –a) ब$_{1-3}$ दे$_{2-6}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ ऋषयश्च (→ऋषयस्तु). –c) ब$_{1}$ दे$_{1.6.9.10}$ वशिष्ठ- (वसिष्ठ-); न$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$-काश्यप° (→-कश्यप°); न$_{1}$ वासिष्ठाः कश्यपमुखाः. –d) ब$_{3}$ दे$_{10}$ देवाश्चन्द्र°, दे$_{3}$ देवाश्चैन्द्र°, ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ देवास्सेन्द्र° (ग्र$_{1}$ °न्द्राः) (→देवाश्चेन्द्र°).

३२. –a) ग्र$_{1}$ महाराजा (→महाराजः). –b) दे$_{10}$ पपृच्छ (→पप्रच्छ). –d) ब$_{1.3}$ दे$_{3.5.6}$ वसिष्ठादि- (→वसिष्ठादीन्); दे$_{5}$ द्विजोत्तमा (→द्विजोत्तमान्).

❀ दे$_{1}$ व* म* उ*च; दे$_{3}$ वसुमना उ.; दे$_{10}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ वसुमनाः; ते$_{1}$ राजा.

३३. –a) का$_{1}$ ब$_{2}$ दे$_{1}$ ते$_{1}$ किंचित्, ब$_{1.3}$ किन्तत्, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. किं हि, ग्र$_{2}$ किंसेत् (→किंस्वित्); दे$_{2}$ श्रेयस्करो लोके, दे$_{4}$ श्रेयस्तुरतमं, ग्र$_{2}$ श्रेयस्करं** (→श्रेयस्करतरं); का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{1.3.5.6}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ °तमं (→°तरं). –b) न$_{1}$ ब्राह्मणोत्तमाः (→ब्राह्मणर्षभाः); का$_{1}$ लोकेऽस्मिन् ब्रह्मर्षभ, दे$_{2}$ किंस्विद् बाह्मणपुङ्गवाः. –c) दे$_{8-10}$ यज्ञास्तपो, ते$_{1}$**** (→यज्ञस्तपो). –d) दे$_{4}$ ध्रुवं, ते$_{1}$ ब्रूहि (→ब्रूत). ते$_{1}$ सर्व**नः (→सर्ववेदिनः); ग्र$_{2}$ ब्रुवत मे सर्ववेदिनः.

❀ ब$_{2.3}$ वशिष्ठ उवाच; दे$_{3.8.9}$ वसि(दे$_{3}$-शि)ष्ठ उ.; न$_{1}$ वसिष्ठाः; ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ वसिष्ठः.

३४. दे$_{5}$. bcd ⊙. –a) म$_{1}$ अधीत्य विधिवद्वेदान्. –b) दे$_{1.2.10}$ पुत्रांश्चो°, दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. मुब. सुतांश्चो° (→पुत्रानु°); दे$_{1.8-10}$ ग्र$_{2}$ मुवें. मुए. मुब. यत्नतः (→धर्मतः). –c) का$_{1}$ यज्ञे (→यज्ञैर्). –d) ते$_{1}$ अथापि वा (→अथात्मवान्); दे$_{4}$ गच्छेत वनमात्मवान्, म$_{1}$ गच्छेद्वनमवाप्तवान्, + इष्ट्वा पूर्वं सुरोत्तमान्.

❀ म$_{1}$. ⊙; दे$_{1}$ पुलह उवाच; दे$_{8.9}$ पुलस्त्य उ.; न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ पुलस्त्यः; ग्र$_{2}$ पुलत्यः.

३५. म$_{1}$. ⊙. –a) दे$_{10}$ त*सा (→तपसा). –b) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. परमेश्वरं (→परमेष्ठिनम्); दे$_{5}$ योवगिरं परमेष्ठिनं, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ योगि(ग्र$_{1}$°गी)नां प्रवरंवरं. –c) ब$_{2}$ विविधैर्, दे$_{1}$ विव* (→विधिवद्). –d) दे$_{3}$ इष्ट्वो (→इष्ट्वा); का$_{1}$ तत्र, दे$_{4}$ पूर्त्तं, दे$_{10}$ सूर्यं (→पूर्वं).

❀ दे$_{1.6}$ मुब. पुलस्त्य उवाच; दे$_{8.9}$ पुलह उ.; न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ पुलहः.

३६. –a) दे$_{1}$ यमाररेकं, दे$_{4}$ यमाहुरेवं, द$_{1}$ यमाहुमेकं, म$_{1}$ यमाहु एवं (→यमाहुरेकं); –b) ते$_{1}$ पूषणं

वें. १.२०.३७ तमाराध्य सहस्रांशुं तपसा मोक्षमाप्नुयात् ॥३६

जमदग्निरुवाच ॥❀

अजस्य नाभावध्येकमीश्वरेण समर्पितं ।
बीजं भगवता येन स देवस्तपसेज्यते ॥३७

विश्वामित्र उवाच ॥❀

योऽग्निः सर्वात्मकोऽनन्तः स्वयंभूर्विश्वतोमुखः ।
स रुद्रस्तपसोग्रेण पूज्यते नेतरैर्मखैः ॥३८

भरद्वाज उवाच ॥❀

यो यज्ञैरिज्यते देवो जातवेदाः सनातनः ।
स सर्वदैवततनुः पूज्यते तपसेश्वरः ॥३९

अत्रिरुवाच ॥❀

यतः सर्वमिदं जातं यस्यापत्यं प्रजापतिः ।
तपः सुमहदास्थाय पूज्यते स महेश्वरः ॥४०

गौतम उवाच ॥❀

यतः प्रधानपुरुषौ यस्य शक्तिमयं जगत् ।
स देवदेवस्तपसा पूजनीयः सनातनः ॥४१

कश्यप उवाच ॥❀

सहस्रनयनो देवः साक्षी स तु प्रजापतिः ।
प्रसीदति महायोगी पूजितस्तपसा परः ॥४२

(→पुराणं); दे$_{1}$ पुरुषोत्तमं, दे$_{2}$ शाश्वतं प्रभुं, दे$_{4}$ ग्र$_{2}$ पुरुषेश्वरं (→परमेश्वरम्). –c) दे$_{3}$ तामाराध्य (→तमाराध्य); का$_{1}$ सहस्रांश्च (घ्रि), दे$_{1}$ महाशंभुं, दे$_{3}$ सहस्रान्द्यु (→सहस्रांशुम). –d) ब$_{1}$ दे$_{3.4.6}$ ते$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ तापसो, दे$_{8\text{-}10}$ न$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. तपसो (→तपसा); ब$_{2}$ लभते शुभं, दे$_{1}$ मोक्षमवाप्नुयात्, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ योगमाप्नुयात् (→मोक्षमाप्नुयात्).

❀ ब$_{1}$दे$_{1.6}$ यमदग्निरुवाच; ब$_{3}$ दे$_{3}$ जामदग्नि (दे$_{3}$ °ग्न्य) रुवाच; दे$_{8.9}$ जमदग्निरु.; दे$_{10}$ जमदग्नि उवाच; न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ जमदग्निः.

३७. –a) ब$_{1.2}$ °भवद्वैकम् , दे$_{3.6}$ °भा(दे$_{6}$ °भ)रतद्वैकम्, दे$_{4}$ °मावप्येकम् (→°भावध्येकम्); दे$_{1}$ अज्ञस्य नाभौ मध्येकम्. –ab) दे$_{8\text{-}10}$ मुवें. मुए. मुब. अजो विश्वस्य कर्त्तायो जगद्वीजं सनातनः . –c) दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ बीजं संयम्य (दे$_{4}$ स येन) विश्वस्य, दे$_{8\text{-}10}$ मुवें. मुए. मुब. अन्तर्यामी च भूतानां. –d) दे$_{1}$ देव*, ते$_{1}$ (त) स देवस् (→स देवस्); ब$_{1}$ °सेज्यते,+ °सेत्यजे (→°सेज्यते); दे$_{4}$ द$_{1}$ म$_{1}$ भगवांस्तपसेष्य (दे$_{4}$ °ज्य) ते, ग्र$_{1}$ भगवांस्तपसेक्ष्यते, ग्र$_{2}$ भगवान् तोषयिष्यसि.

❀ दे$_{8.9}$ विश्वामित्र उ.; न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ विश्वामित्रः.

३८. दे$_{4.10}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$. ३८d–४०c ⊙ (द. सं.). –a) दे$_{1}$ योनिः (→योऽग्निः); ग्र$_{2}$ सर्वात्मगो (→सर्वात्मको); दे$_{4}$ सर्वात्मको यतोऽनन्तः . –c) न$_{1}$ सा (→स); दे$_{4}$ ततः स मद्दशं स्थाप्य, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ तपस्सु महदास्थाय. –d) ते$_{1}$ चैतरैर्मखैः (→नेतरैर्मखैः).

❀ दे$_{4.10}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$. ⊙ (द्र. ३८ पा. वि.); दे$_{3.8\text{-}10}$ भरद्वाज उ.; न$_{1}$ भारद्वाजः; ते$_{1}$ भरद्वाजः.

३९. दे$_{4.10}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$. ⊙ (द्र. ३८ पा. वि.). –a) दे$_{1}$ देवैः (→देवो). –b) दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. वासुदेवः (→जातवेदाः). –c) दे$_{1}$ स सदा दैवततनुः . –d) दे$_{2}$ इज्यते, दे$_{6}$ (स) पूज्यते (→पूज्यते); ब$_{1.2}$ दे$_{3.6.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. परमेश्वरः (→तपसेश्वरः).

❀ दे$_{4.10}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$. ⊙ (द्र. ३८ पा. वि.); दे$_{8.9}$ अत्रिरु.; न$_{1}$ ते$_{1}$ अत्रिः.

४०. दे$_{4.10}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$. abc ⊙ (द्र. ३८ पा. वि.). –b) ब$_{2}$ प्रजापतेः (→प्रजापतिः). –c) का$_{1}$ तपस्तु (→तपः सु-). –d) ते$_{1}$ प्रोच्यते (→पूज्यते); दे$_{2.10}$ ग्र$_{2}$ परमेश्वरः, न$_{1}$ सुमहेश्वरः (→स महेश्वरः).

❀ दे$_{1.8\text{-}10}$. ⊙; न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ गौतमः.

४१. –a) दे$_{5}$ यत्ता (→यतः); ब$_{3}$ दे$_{1.6.10}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ पुरुषो (न$_{1}$ °षोर्) (→पुरुषौ). –b) दे$_{8\text{-}10}$ मुवें. मुए. मुब. शक्तिरिदं, ते$_{1}$ शाक्तमिदं (→शक्तिमयं). –d) दे$_{5}$ प्रयत्नतः (→सनातनः). –cd) न$_{1}$ सदेवस्तपसापूज(?)देवदेवो महेश्वरः.

❀ ब$_{1.3}$ दे$_{6}$ काश्यप उवाच; दे$_{3}$ काश्यप उ.; दे$_{8\text{-}10}$ कश्यप उ.; न$_{1}$ म$_{1}$ ग्र$_{1}$ काश्यपः; ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ कश्यपः.

४२. –b) ब$_{1}$ दे$_{1.2.4.8\text{-}10}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. साक्षी (न$_{1}$ क्षिः) शंभुः, दे$_{6}$ साक्षी मनु-, द$_{1}$ साक्षाछंभुः (→साक्षी स तु); दे$_{1}$ सनातनः, दे$_{5}$ धरांपतिः (→प्रजापतिः). –c) दे$_{10}$ प्रसीद स, म$_{1}$ प्रसीदतु (→प्रसीदति); ते$_{1}$ सदायोगी (→महायोगी). –d) दे$_{8\text{-}10}$ पूज्यते (→पूजितस्); दे$_{4}$ तापसा (→तपसा); ते$_{1}$ वरः (→परः); दे$_{5}$ पूजित स्तूय सा परः.

क्रतुरुवाच ।※
प्राप्ताध्ययनयज्ञस्य लब्धपुत्रस्य चैव हि ।
नान्तरेण तपः कश्चिद्धर्मः शास्त्रेषु दृश्यते ।।४३
इत्याकर्ण्य स राजर्षिस्तान् प्रणम्यातिहृष्टधीः ।
विसर्जयित्वा संपूज्य त्रिधन्वानमथाब्रवीत् ।।४४
आराधयिष्ये तपसा देवमेकाक्षराह्वयम् ।
प्राणं बृहन्तं पुरुषमादित्यान्तरसंस्थितम् ।।४५
त्वं तु धर्मरतो नित्यं पालयैतदतन्द्रितः ।
चातुर्वर्ण्यसमायुक्तमशेषं क्षितिमण्डलम् ।।४६
एवमुक्त्वा स तद्राज्यं निधायात्मभवे नृपः ।
जगामारण्यमनघस्तपश्चर्तुमनुत्तमम् ।।४७
हिमवच्छिखरे रम्ये देवदारुवने शुभे ।
कन्दमूलफलाहारो मुन्यन्नैरयजत् सुरान् ।।४८
संवत्सरशतं साग्रं तपोनिर्द्धूतकल्मषः ।
जजाप मनसा देवीं सावित्रीं वेदमातरम् ।।४९
तस्यैवं जपतो देवः स्वयंभूः परमेश्वरः ।
हिरण्यगर्भो विश्वात्मा तं देशमगमत् स्वयम् ।।५०
दृष्ट्वा देवं समायान्तं ब्रह्माणं विश्वतोमुखम् ।
ननाम शिरसा तस्य पादयोर्नाम कीर्त्तयन् ।।५१
नमो देवाधिदेवाय ब्रह्मणे परमात्मने ।
हिरण्यमूर्त्तये तुभ्यं सहस्राक्षाय वेधसे ।।५२
नमो धात्रे विधात्रे च नमो वेदात्ममूर्त्तये ।
सांख्ययोगाधिगम्याय नमस्ते ज्ञानमूर्त्तये ।।५३
नमस्त्रिमूर्त्तये तुभ्यं स्रष्ट्रे सर्वार्थवेदिने ।
पुरुषाय पुराणाय योगिनां गुरवे नमः ।।५४ वे.१.२०.५५

※ दे4 ग्र1.2 म1. ⊙; दे8.9 क्रतुरु.; दे10 ऋतुरुवाच; न1 ते1 द1 क्रतुः.

४३. –a) का1 सत्या°, दे4 सप्त°, ग्र2 वृता° (→प्राप्ता°). –b) दे1 लब्धपत्रस्य, दे4 लब्धे पुत्रस्य (→लब्धपुत्रस्य). –c) ब2 द1 ग्र1 म1 किञ्चित् (→कश्चित्). –d) का1 ब1.2 दे2.4.10 न1 ते1 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. धर्मशास्त्रेषु (द1 ग्र1.2 °ण) (→धर्मः शास्त्रेषु).

४४. –a) ग्र2 च (→स). –b) दे1 द1 प्रणम्याथ, ग्र2 प्रणामाय (→प्रणम्याति-).

४५. –b) ब1 एवाक्षराह्वयम्, ब2.3 एकक्षरा (ब3 °र) द्वयं, दे3.6 एवाक्षरज्ञयं, दे4 एकाक्षरस्वयं, दे1 एको हरिर्हयं, ग्र1.2 म1 एको हरान्वहं (ग्र2 °यं) (→एकाक्षराह्वयम्). –c) का1 प्राणां विहंतं, दे10 प्रणं विहंतं (→प्राणं बृहन्तं). –d) दे3.6 आदित्यान्तव संस्थितम्, दे4 आदित्यान्तरसंस्थिताम्.

४६. –a) का1 त्वं सु-, ब2 पूर्ण-, दे3.6 हंतु- दे4 त्वं च (→त्वं तु). –b) दे3 पानयैतद्, दे4 न1 पालयेतद्, ग्र2 पालयैतम्, म1 पालयैवम् (→पालयैतद्). –c) दे9.10 चातुर्वर्ण° (→चातुर्वर्ण्य°).

४७. –a) दे1.2 तु (→स). –b) दे1 विधायात्म° (→निधायात्म°); ब1.3 दे3 ग्र2 °भवेन्नृपः, दे6 °भवेनृप, ते1 ग्र2 °भुवे (ग्र2 °वो) नृपः (→°भवे नृपः). –c) दे3.6 °मनसस् (→°मनघस्). –d) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. तपस्तप्तुं (→तपश्चर्तुं); ब1 तपश्चर्त्तुमनुत्तमं (मनोदधे).

४८. –b) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. °वनाश्रये (→°वने शुभे); ब2 देवानां परमे शुभे. –c) मुवें. मुब. °फलाहारैर् (→°फलाहारो). –d) ब1***, दे4 उत्पन्नोर्, मुवें. मुए. मुब. उत्पन्नैर् (→मुन्यन्नैर्); दे4 अयजं, दे10 द1 अजयत् (→अयजत्) ब3 दे3.6 अन्यन्नैव (ब3 °रा) यजत् सुरान्.

४९. दे10. cd ⊙. –b) ब1 ततो निर्द्धूत°, द1 तपसा धूत° (→तपोनिर्द्धूत°); दे8-10 मुवें. मुए. मुब. °किल्विषः, ग्र1 °किल्विषाः (→°कल्मषः). –c) ब1 दे6 देवी (→देवीं). –d) ब1 दे6 सावित्री (→सावित्रीं); का1 ग्र2 देव° (→वेद°).

४९ श्लोकानन्तरं दे8.9 अधिकम्—

* संवत्सरशतं साग्रं तपोनिर्द्धूतकिल्विषः (= ४९ab)

५०. –a) का1 दे3 जयतो, दे8.9 मुवें. मुए. तपतो, दे10 पततो (→जपतो); न1 द1 ग्र1.2 म1 देव (→देवः). –c) ब1 भगवान्, + विश्वा.मा (→विश्वात्मा). –d) न1 तद्देशमुपजग्मिवान्.

५१. –a) दे3 समायुक्तं (→समायान्तं). –b) दे2 ब्रह्माणममितौजसं. –c) दे2.10 नमामि, दे3 प्रनाम, द1 ननामि (→ननाम). –d) दे1.3.6 कीर्त्तनं, दे10 ग्र1 कीर्त्तयत् (→कीर्त्तयन्).

५२. –a) का1 ब1 दे3.5.6 न1 ते1 द1 ग्र1.2 म1 देवादि° (→देवाधि°). –b) दे2 परमेष्ठिने (→परमात्मने).

५३. म1. cd ⊙. –a) दे3 धात्रै (→धात्रे). –b) का1 ब1.3 दे5.6.8.9 ते1 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. देवात्म°, (→वेदात्म°). –c) दे1 °योगाय, ते1 °यो ग्व-, ग्र2 °योगादि- (→°योगाधि-).

५४. –b) का1 दे1 त्वष्ट्रे, दे4 स्रष्टे, दे10 सृष्टे (→स्रष्ट्रे); ब3 °सिद्धये (→°वेदिने).

वैं. १.२०.५६

ततः प्रसन्नो भगवान् विरिञ्चो विश्वभावनः ।
वरं वरय भद्रं ते वरदोऽस्मीत्यभाषत ॥५५

राजोवाच ।❀

जपेयं देवदेवेश गायत्रीं वेदमातरम् ।
भूयो वर्षशतं साग्रं तावदायुर्भवेन्मम ॥५६
बाढमित्याह विश्वात्मा समालोक्य नराधिपम् ।
स्पृष्ट्वा कराभ्यां सुप्रीतस्तत्रैवान्तरधीयत ॥५७
सोऽपि लब्धवरः श्रीमान् जजापातिप्रसन्नधीः ।
शान्तस्त्रिषवणस्नायी कन्दमूलफलाशनः ॥५८
तस्य पूर्णे वर्षशते भगवानुग्रदीधितिः ।
प्रादुरासीन्महायोगी भानोर्मण्डलमध्यतः ॥५९
तं दृष्ट्वा वेदविदुषं मण्डलस्थं सनातनम् ।
स्वयंभुवमनाद्यन्तं ब्रह्माणं विस्मयं गतः ॥६०
तुष्टाव वैदिकैर्मन्त्रैः सावित्र्या च विशेषतः ।
क्षणादपश्यत् पुरुषं तमेव परमेश्वरम् ॥६१
चतुर्मुखं जटामौलिमष्टहस्तं त्रिलोचनम् ।
चन्द्रावयवलक्ष्माणं नरनारीतनुं हरम् ॥६२
भासयन्तं जगत् कृत्स्नं नीलकण्ठं स्वरश्मिभिः ।
रक्ताम्बरधरं रक्तं रक्तमाल्यानुलेपनम् ॥६३
तद्भावभावितो दृष्ट्वा सद्भावेन परेण हि ।
ननाम शिरसा रुद्रं सावित्र्यानेन चैव हि ॥६४
नमस्ते नीलकण्ठाय भास्वते परमेष्ठिने ।
त्रयीमयाय रुद्राय कालरूपाय हेतवे ॥६५

---

५५. –a) दे$_{5}$ प्रद्युम्नो (→प्रसन्नो). –b) का$_{1}$ विरंचिर्, दे$_{1.8}$ ग्र$_{2}$ मुवें. विरिंचिर्, दे$_{2.6}$ विरंच्यो, दे$_{4}$ विरिंच्यो, दे$_{10}$ विरंचो (→विरिंचो). –c) ग्र$_{2}$ वरान् (→वरं). –d) दे$_{1}$ वरदोस्मात् प्रभाषते.

❀ दे$_{8-10}$ राजा उवाच; ते$_{1}$ राजा; द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ वसुमनाः.

५६. –a) का$_{1}$ दे$_{4}$ जपेहं (→जपेयं). –b) दे$_{1}$ गायत्री (→गायत्रीं). –c) ब$_{3}$ त्रयो (→भूयो). –d) म$_{1}$ यावत् (→तावत्); ब$_{1}$ भविष्यति, + भवेन्मम, दे$_{5}$ भवे मम, ग्र$_{2}$ हिते मम (→भवेन्मम).

५७. –a) ग्र$_{2}$ भगवान् (→विश्वात्मा). –b) ब$_{2}$ तमालोक्य, दे$_{6}$ समासो वा, ग्र$_{2}$ विश्वालोक्य (→समालोक्य). –c) दे$_{1}$ स्पृष्टा, द$_{1}$ सृष्ट्वा (→स्पृष्ट्वा). –cd) ग्र$_{2}$ स्पृष्ट्वा स्पृष्ट्वा कराभ्यां संप्रीतस्तैवान्तरधीयत.

५८. –a) दे$_{1}$ लध्वीवरः, ग्र$_{2}$ लब्ध्वावरं (→लब्धवरः). –d) दे$_{4}$ °फलाशनाः (→°फलाशनः).

५९. –a) न$_{1}$ °गते (→°शते); दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ पूर्णे वर्षशते तस्य, दे$_{10}$ तस्य पूर्णशते वर्षे. –d) न$_{1}$ भानुमण्डल° (→भानोर्मण्डल°); ब$_{2}$ दे$_{8-10}$ °मध्यगः (→°मध्यतः).

६०. –a) दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ स, दे$_{6}$ ता (→तं); ब$_{1}$ दे$_{1.10}$ देववपुषं, ब$_{2}$ दे$_{4}$ न$_{1}$ वेदपुरुषं, दे$_{8.9}$ ते$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. वेदवपुषं, द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ देवपुरुषं, ग्र$_{2}$ (स) देवं पुरुषं (→वेदविदुषं). –b) ग्र$_{1}$ मण्डलस्तं (→मण्डलस्थं). –c) दे$_{4}$ स्वायंभुवं, ग्र$_{2}$ स्ययंभुवां (→स्वयंभुवं); दे$_{6}$ अनात्यंतं, ग्र$_{1}$ अनाद्यान्तं (→अनाद्यन्तं). –d) ग्र$_{1}$ ब्रह्मणं (→ब्रह्माणं); ब$_{2}$ विश्वसङ्गतः (→विस्मयं गतः).

६१. –a) दे$_{3}$ तुष्ट्वा च (→तुष्टाव). –d) दे$_{10}$ पुरुषेश्वरं, ग्र$_{2}$ पुरुषोत्तरं (→परमेश्वरम्).

६२. –a) ब$_{1}$ दे$_{1}$ चतुर्मुख-, दे$_{4}$ चतुर्भुजं (→चतुर्मुखं). –c) ग्र$_{2}$ चन्द्रावतंस°, म$_{1}$ चन्द्रावलय° (→चन्द्रावयव°); दे$_{1}$ *द्रावयवलक्ष्माणां. –d) का$_{1}$ हरिं (→हरम्).

६३. –a) ब$_{1}$ मास*न्तं, दे$_{3}$ भावयन्तं (→भासयन्तं); दे$_{1}$ भासयं जगतं कृत्स्नं. –b) ग्र$_{2}$ म$_{1}$ नीलग्रीवं (→नीलकण्ठं); दे$_{3.6}$ म$_{1}$ सुरश्मिभिः, दे$_{4}$ वरस्मितिः (→स्वरश्मिभिः). –c) दे$_{1.2}$ देवं (→रक्तं); दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ रक्तांबरं रक्तमाल्यं. –d) दे$_{4.10}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ रक्तगन्धा°, ते$_{1}$ रक्तमाला°, म$_{1}$ रक्तलेपा° (→रक्तमाल्या°).

६४. –a) ब$_{2}$ तद्भावभासितो, दे$_{1}$ तद्भावभावितं, दे$_{3}$ तद्भावनाचितं, दे$_{5}$ तदावभावितो (→तद्भावभावितो); दे$_{1}$ दृष्टा, म$_{1}$ दृष्ट्वा (→दृष्ट्वा). –b) दे$_{1}$ सद्भावे परमेण हि, दे$_{2}$ भावेन परमेण हि, दे$_{4}$ सद्भावं न परेन हि, –c) दे$_{1.3}$ नमाम (→ननाम). –d) दे$_{4}$ सावित्र्याख्येन, दे$_{6.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. सावित्र्या तेन, द$_{1}$ सावित्र्यान्नेन, ग्र$_{1}$ म$_{1}$ सावित्र्यान्येन (→सावित्र्यानेन).

६५. –b) दे$_{1}$ शास्वते, दे$_{6}$ भास्वंत-, ग्र$_{2}$ वाससे (→भास्वते); म$_{1}$ परमेष्ठि ते (→परमेष्ठिने). –d) दे$_{1.2.10}$ न$_{1}$ °रुद्राय (→°रूपाय); ग्र$_{2}$ ते नमः (→हेतवे).

तदा प्राह महादेवो राजानं प्रीतमानसः ।
इमानि मे रहस्यानि नामानि शृणु चानघ ।।६६
सर्ववेदेषु गीतानि संसारशमनानि तु ।
नमस्कुरुष्व नृपते एभिर्मां सततं शुचिः ।।६७
अध्यायं शतरुद्रीयं यजुषां सारमुद्धृतम् ।
जपस्वानन्यचेतस्को मय्यासक्तमना नृप ।।६८
ब्रह्मचारी मिताहारो भस्मनिष्ठः समाहितः ।
जपेदामरणाद् रुद्रं स याति परमं पदम् ।।६९
इत्युक्त्वा भगवान् रुद्रो भक्तानुग्रहकाम्यया ।
पुनः संवत्सरशतं राज्ञे ह्यायुरकल्पयत् ।।७०
दत्त्वाऽस्मै तत् परं ज्ञानं वैराग्यं परमेश्वरः ।
क्षणादन्तर्दधे रुद्रस्तदद्भुतमिवाभवत् ।।७१
राजाऽपि तपसा रुद्रं जजापानन्यमानसः ।
भस्मच्छन्नस्त्रिषवणं स्नात्वा शान्तः समाहितः ।।७२
जपतस्तस्य नृपतेः पूर्णे वर्षशते पुनः ।
योगप्रवृत्तिरभवत् कालात् कालात्मकं परम् ।।७३
विवेश तद् वेदसारं स्थानं वै परमेष्ठिनः ।
भानोः स मण्डलं शुभ्रं ततो यातो महेश्वरम् ।।७४ वें.१.२०.७४

---

६६. –a) ग्र2 ततः (→तदा). –b) दे5 राजा न (→राजानं); ब1.3 दे3.6 ग्र2 प्रीतिमानसः, न1 प्रीतमानसं (→प्रीतमानसः). –c) म1 इदानीं (→इमानि). –d) का1 दे2.5 मेनघ (→चानघ).

६७. ग्र1. ab ⊙; दे5. ६७–६८ ⊙. –a) दे10 न1 °देवेषु (→°वेदेषु). –b) ब1 °गमनानि तु, दे4 °समनातिषु, द1 ग्र1 म1 °शमनानि च (→°शमनानि तु). –c) का1 ब1-3 दे2.4 न1 ते1 द1 ग्र1.2 म1 सततं (→नृपते); दे1 नमस्कुरुतः च्वशतशः(?), दे2 नमस्कृत्वा सुसननं (?), दे6 नमस्कृत्वा तु सततं. –d) का1 रविं, दे2 शुचिं, दे6 मुनिं (→शुचिः); दे1 एभिर्मा शतशं भुमिः (?), दे4 भक्तिमान्संनतः शुचिः, द1 एभिर्मा स नरं शुचिः, ग्र1.2 एभिर्मा सन्नतश्शुचिः, म1 एभिर्नामपदैश्शुभैः .

६८. दे5. ⊙ (द्र. ६७ पा. वि.). –a) दे8-10 मुवें. मुए. अधीष्व (→अध्यायं). –b) दे10 यजुषा (→यजुषां); ब2 उत्तमं, दे1 उद्धतां (→उद्धृतम्); म1 याजुषां सार (स)मुद्धृतं. –c) का1 ब1 दे8 जयस्वान° (→जपस्वान°); ब3 °चेतस्थो, दे10 °तेनस्थो (→°चेतस्को). –d) का1 मथाशक्त°, दे1 मध्याशक्त°, दे4 मयासक्त° (→मय्यासक्त°); ब2 द1 नृपः (→नृप).

६९. दे1. cd ⊙. –a) ग्र2 ब्रह्मचर्य- (→ब्रह्मचारी); दे8-10 मुवें. मुए. मुब. निराहारो (→मिताहारो). –b) ब1 भस्मान्निष्ठ, दे1 तस्मिन्निष्ठः, दे2 भस्मदिग्धा, दे3 भस्मालिप्तः, दे5 भस्मनि*, दे6 भस्मलिप्त- (→भस्मनिष्ठः). –c) दे4 आमरणादूर्ध्वं, न1 आमरणं रुद्रं (→आमरणाद्रुद्रं). –d) ब2 न1 ग्र2 परमां गतिं (→परमं पदम्).

७०. –a) दे1.3 इत्युक्ता (→इत्युक्त्वा). –b) ग्र2 म1 °कारकः (→°काम्यया). –d) दे1.2 ते1 राज्ञो (→राज्ञे); दे1 ह्यायुरुषस्य यत्, दे4 पुरमकल्पयत् , दे6 ह्यचरकल्पयत्, द1 ग्र1.2 म1 चायुरकल्पयत् (→ह्यायुरकल्पयत्).

७१. ग्र1. ७१c–७३b ⊙. –a) का1 दे5 दत्वासौ, दे6 दत्वास्म, ग्र2 दत्वा च, म1 दत्वा यत् (→दत्त्वाऽस्मै); दे10 ग्र2 म1 परमं, द1 वत्सर-, ग्र2 वत्सरात् (→तत् परं). –b) न1 परमेश्वरं (→परमेश्वरः). –c) दे1 अन्तर्हितो (→अन्तर्दधे).

७२. ग्र1. ⊙ (द्र. ७१ पा. वि.). –a) का1 ब1 दे3.6 न1 ते1 तरसा (→तपसा). –b) ब3 जजापोनन्य°, ग्र2 म1 ययाजानन्य° (→जजापानन्य°). –c) ब3 दे2 न1 भस्माच्छन्नस् (→भस्मच्छन्नस्); दे1.6 त्रिषवनं, दे5 त्रिवर्णं, द1 त्रिषवणः (→त्रिषवणं). –d) दे2 चान्तः, ते1 चैव (→शान्तः).

७३. ग्र1. ab ⊙ (द्र. ७१ पा. वि.); का1 ७३c–७४d ⊙. –a) दे4.8.9 नृपते (→नृपतेः). –b) म1 पूर्णं (→पूर्णे); का1 वर्षे शते, दे10 म1 वर्षशतं (→वर्षशते); ग्र2 भवत्, म1 तथा (→पुनः). –c) दे1 °प्रभृत्तिर् (→°प्रवृत्तिर्). –d) ब3 कालात् कालात् स्वकं परं, दे1 कालात्कालसकं परं, दे2.3.6 कालात्कालात्मकं पदं (दे3.6 °रः), दे4 कालात्कालात्मनः परं, दे8.9 कालात्कालात् परं पदम् , द1 ग्र1.2 म1 कालात्मा आत्मनः परं, मुवें. मुए. मुब. कालात् कालपरं पदम्.

७४. का1. ⊙ (द्र. ७३ पा. वि.). –a) ब2.3 विवेद-तद्, दे1.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. विवेशैतद् , दे4 द1 ग्र1.2 म1 विवेश तं (→विवेश तद्). –c) ब3 दे1 न1 मुवें. मुए. भानोः सुमण्डलं शुभ्रं, दे2.6 द1 ग्र1.2 म1 भानोस्तु मण्डलं शुभ्रं (दे2 म1 °द्धं), दे3 तावोसुमण्डलं शुभ्रं, दे4 भानोस्तु मण्डलशुभं, दे5 भानोस्वमण्डलं शुभ्रं. –d) दे4 धाता, दे6 जातो, ते1 यातं (→यातो); ब3 दे2.5 न1 महेश्वरः (→महेश्वरम्); दे1 ततो माहेश्वरं पदं.

वें.१.२०.७५ यः पठेच्छृणुयाद् वापि राज्ञश्चरितमुत्तमम् । सर्वपापविनिर्मुक्तो ब्रह्मलोके महीयते ॥७५

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे एकोनविंशोऽध्यायः ॥१९॥

२०

सूत उवाच ।❀

त्रिधन्वा राजपुत्रस्तु धर्मेणापालयन्महीम् ।
तस्य पुत्रोऽभवद् विद्वांस्त्रय्यारुण इति स्मृतः ॥१
तस्य सत्यव्रतो नाम कुमारोऽभून्महाबलः ।
भार्या सत्यधना नाम हरिश्चन्द्रमजीजनत् ॥२
हरिश्चन्द्रस्य पुत्रोऽभूद् रोहितो नाम वीर्यवान् ।
हरितो रोहितस्याथ धुन्धुस्तस्य सुतोऽभवत् ॥३
विजयश्च सुदेवश्च धुन्धुपुत्रौ बभूवतुः ।
विजयस्याभवत् पुत्रः कारुको नाम वीर्यवान् ॥४
कारुकस्य वृकः पुत्रस्तस्माद् बाहुरजायत ।
सगरस्तस्य पुत्रोऽभूद् राजा परमधार्मिकः ॥५

---

७५. –a) दे$_{3}$ एवे (→पठेत्). –b) म$_{1}$ चारित्रं (→चरितं).

पुष्पिका—

पुराणनाम—का$_{1}$ दे$_{1.4.5.8-10}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ मुवें. मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे, ब$_{1}$ इति कौर्मे, ब$_{2.3}$ दे$_{2.3.6}$ म$_{1}$ इति कूर्मपुराणे, न$_{1}$ इति श्रीकौर्मे, ते$_{1}$ इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे पूर्वभागे. **अध्यायनाम**—ब$_{1.2}$ दे$_{4}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ म$_{1}$. ⊙; का$_{1}$ वंशानुकीर्तने, ब$_{3}$ दे$_{1.3.5.6}$ राजवंशानुकीर्तने (दे$_{6}$ °नं), दे$_{2}$ राजवंशकीर्तनं नाम, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. राजवंशकीर्त्तने, द$_{1}$ ग्र$_{1}$ इक्ष्वाकुवंशानुकीर्त्तने, ग्र$_{2}$ इक्ष्वाकुवंशकीर्त्तने. **अध्यायसंख्या**—दे$_{2.6}$. ⊙; का$_{1}$ ब$_{1.3}$ दे$_{3-5}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ अष्टादशोऽध्यायः, ब$_{2}$ ॥१८॥, दे$_{1}$ मुवें. मुब. विंशोऽध्यायः ॥२०॥, दे$_{8.9}$ विंशतितमोऽध्यायः, दे$_{10}$ विंशतिमोऽध्यायः ॥२०॥ श्रीसीतारामचन्द्राय नमः ॥ भग्नपृष्टकटिग्रीवस्तब्धदृष्टिरधोमुखः ॥ कष्टेन लिखितं ग्रन्थो यत्नेन परिपालयेत् ॥ श्रीराम श्रीराम श्रीराम ॥, द$_{1}$ ग्र$_{1}$ एकोनविंशोऽध्यायः, ग्र$_{2}$ म$_{1}$ मुए. विंशोऽध्यायः .

२०

[अध्यायारम्भे दे$_{10}$ पुस्तके अधिकम्—'श्रीगणेशाय नमः']

❀ दे$_{8.9}$ सूत उ.; न$_{1}$ ग्र$_{1}$ सूतः; ते$_{1}$ श्रीशिवः, + सूतः; द$_{1}$ श्रीसूत उवाच; ग्र$_{2}$ म$_{1}$ श्रीसूतः.

१. दे$_{4}$. ⊙. –a) ग्र$_{1.2}$ त्रिधन्व(?) (→त्रिधन्वा); ग्र$_{2}$ -पुत्रोऽथ (→-पुत्रस्तु). –b) ब$_{3}$ प्रजां (→महीम्). –c) का$_{1}$ विप्रः, न$_{1}$ वीरः, ते$_{1}$ धीमान् (→विद्वांस्). –d) दे$_{3.6}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ त्रैया° (द$_{1}$ °र्या), न$_{1}$ ग्र$_{1}$ सूर्या° (→त्रय्या°); ब$_{1}$ दे$_{1.8.9}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. श्रुतः, ब$_{3}$ स्मृतिः, दे$_{6}$ स्मृताः, दे$_{10}$ श्रुतिः (→स्मृतः).

२. –a) द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ सत्यधनो (→सत्यव्रतो); म$_{1}$ नाम्ना (→नाम). –c) दे$_{1}$ सत्यवरा, दे$_{2}$ सत्यव्रता, दे$_{4}$ सत्यवती (→सत्यधना); द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ भार्या सत्यधनस्यापि, म$_{1}$ भार्या सत्यधनश्चापि.

३. दे$_{8-10}$ द$_{1}$ मुए. ३c–४d ⊙ (द्र. सं.). –b) दे$_{5}$ नति, ग्र$_{2}$ मनु (→नाम); म$_{1}$ रोहिताश्वो महाबलः. –c) ब$_{1}$ दे$_{1}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ ग्र$_{2}$ रोहितो, दे$_{4}$ ग्र$_{1}$ लोहितो (→हरितो); ग्र$_{2}$ लोहितस्य (→रोहितस्य); म$_{1}$ रोहितो रोहिताश्वस्य. –d) का$_{1}$ बंधुः, दे$_{2}$**, दे$_{3}$ पुत्रं, दे$_{5}$ धनः (→धुन्धुः); ग्र$_{2}$ तस्या (→तस्य).

दे$_{8-10}$ द$_{1}$ मुवें. मुए. पुस्तकेषु b अनन्तरमधिकम्—

* रोहितस्य वृकः पुत्रस्तस्माद्बाहुरजायत । (=५ ab) [–1). दे$_{8-10}$ द$_{1}$ कु(द$_{1}$ का)रुकस्य (→रोहितस्य).]

४. दे$_{8-10}$ द$_{1}$ मुए. ⊙(द्र. ३ पा. वि.). –a) ब$_{1}$ सुदेयश् (→सुदेवश्). –b) का$_{1}$ बन्धु-, दे$_{4}$ द्वंदुः (→धुन्धु-). –d) का$_{1}$ कारुको, + बाहुको, दे$_{1}$ कुरुको, दे$_{4}$ कारुषो (→कारुको); ते$_{1}$ कारुकस्सुमहायशाः.

५. दे$_{8-10}$ द$_{1}$ मुवें. मुए. ab चरणौ पूर्वमेवागतौ. –a) दे$_{1}$ कुरुकस्य, दे$_{4}$ कारुणस्य (→कारुकस्य). –b दे$_{1}$ तस्मिन् (→तस्माद्); ते$_{1}$ तु जारीवान् (?) (→अजायत). –d) दे$_{5}$ °धार्मिकाः (→°धार्मिकः).

द्वे भार्ये सगरस्यापि प्रभा भानुमती तथा ।
ताभ्यामाराधितः प्रादादौर्वाग्निर्वरमुत्तमम् ॥६
एकं भानुमती पुत्रमगृह्णादसमञ्जसम् ।
प्रभा षष्टिसहस्रं तु पुत्राणां जगृहे शुभा ॥७
असमञ्जस्य तनयो ह्यंशुमान् नाम पार्थिवः ।
तस्य पुत्रो दिलीपस्तु दिलीपात् तु भगीरथः ॥८
येन भागीरथी गङ्गा तपः कृत्वाऽवतारिता ।
प्रसादाद् देवदेवस्य महादेवस्य धीमतः ॥९
भगीरथस्य तपसा देवः प्रीतमना हरः ।
बभार शिरसा गङ्गां सोमान्ते सोमभूषणः ॥१०
भगीरथसुतश्चापि श्रुतो नाम बभूव ह ।
नाभागस्तस्य दायादः सिन्धुद्वीपस्ततोऽभवत् ॥११
अयुतायुः सुतस्तस्य ऋतुपर्णस्तु तत्सुतः ।
ऋतुपर्णस्य पुत्रोऽभूत् सुदासो नाम धार्मिकः ।
सौदासस्तस्य तनयः ख्यातः कल्माषपादकः ॥१२
वसिष्ठस्तु महातेजाः क्षेत्रे कल्माषपादके ।
अश्मकं जनयामास तमिक्ष्वाकुकुलध्वजम् ॥१३
अश्मकस्योत्कलायां तु नकुलो नाम पार्थिवः ।
स हि रामभयाद् राजा वनं प्राप सुदुःखितः ॥१४ वें. १.२१.१३

६. –a) न$_1$ द्वौ (?) (→द्वे); ग्र$_2$ भार्या (→भार्ये); दे$_4$ सगरस्यास्त्वं, ते$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ सगरस्यास्तां (→सगरस्यापि). –b) ग्र$_2$ शुभा (→तथा). –c) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. वह्निः (→प्रादाद्). –d) ब$_1$ औ**, ब$_{2.3}$ दे$_{2.3.5}$ और्वोग्निः, दे$_1$ पुराग्निः, दे$_{8-10}$ स ददौ, मुवें. मुए. मुब. प्रददौ (→और्वाग्निः); दे$_4$ और्वः परमधर्मवित्, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ और्वः परमवीर्यवान्.

७. दे$_2$. ७a 'एकं' इत्यारभ्य ३६ c 'आन' यावत् खण्डितम्. –a) दे$_3$ एका (→एकं); द$_1$ पुत्राद् (→पुत्रम्). –c) दे$_{10}$ वृष्टि° (→षष्टि°); दे$_1$ न$_1$ °सहस्राणां (न$_1$ °णि), द$_1$ °सहस्रस्तु (→°सहस्रं तु). –d) दे$_4$ पुत्रास्तां, द$_1$ ग्र$_1$ पुत्रांस्तान् (→पुत्राणां); दे$_4$ शुभाः, द$_1$ ग्र$_1$ शुभान्, ग्र$_2$ शुभं, म$_1$ शुभं,+ सुतं (→शुभा).

८. दे$_2$. ⊙ (द्र. ७ पा. वि.). –a) ब$_3$ असमंजसस्, दे$_3$ असमंज(सस्)स्तु, दे$_4$ असमंज(स)स्य, दे$_6$ असमंजस्तु, दे$_8$ मुवें. मुए. मुब. असमंजस-(→असमंजस्य); दे$_{1.8-10}$ न$_1$ मुवें. मुए. मुब. पुत्रोऽभूद् (→तनयो). –b) ब$_2$ अंशुमानेन, दे$_{1.8-10}$ न$_1$ ग्र$_2$ मुवें. मुए. मुब. अंशुमान्नाम, दे$_4$ त्वंशुमान्नाम (→ह्यंशुमान्नाम); दे$_8$ वीर्यवान्, दे$_9$ वीर्यवान्,+पार्थिवः, म$_1$ नामतः. (→पार्थिवः). –c) ग्र$_1$ अस्य (→तस्य). –d) का$_1$ दे$_{4.5}$ न$_1$ च (→तु).

९. दे$_2$. ⊙ (द्र.७ पा. वि.). –a) न$_1$ एन (→येन). –c) दे$_5$ प्रसा*द् (→प्रसादाद्).

१०. दे$_2$. ⊙ (द्र. ७ पा. वि.). –a) दे$_1$ भगीर्थस्य (→भगीरथस्य). –b) का$_1$ दे$_{10}$ द$_1$ देव- (→देवः); का$_1$ प्रीतिः, दे$_5$ प्रीति- (→प्रीत-); का$_1$ दे$_5$ न$_1$ मनोहरः, दे$_1$ मनः हरः (→-मना हरः). –c) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{3.5.6}$ द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ दधार, ब$_1$ ***, दे$_4$ चचार (→बभार); दे$_{5.6.9.10}$ न$_1$ ते$_1$ गङ्गा (→गङ्गां). –d) ते$_1$ सोमांशः (→सोमान्ते); म$_1$ °शेखरः (→°भूषणः).

११. दे$_2$. ⊙ (द्र. ७ पा. वि.). –a) दे$_{10}$ भागीरथ° (→भगीरथ°); दे$_4$ भगीरथस्तु तश्चापि, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ भगीरथस्य तनयः (ग्र$_{1.2}$ °या). –b) दे$_1$ सुतो नाम, दे$_4$ शृण्वता मा, ते$_1$ क्रतुर्नाम, म$_1$ सूतो नाम (→श्रुतो नाम). –c) का$_1$ नाभगस्तस्य, दे$_1$ नाभागतस्य (→नाभागस्तस्य); द$_1$ दायादाः (→दायादः). –d) दे$_3$ सिन्धुः (→सिन्धु-); दे$_{8.9}$ समो, दे$_{10}$ तथा (→ततो).

१२. दे$_2$. ⊙ (द्र. ७ पा. वि.); द$_1$. १२c–१४b ⊙ (द. सं.); दे$_{10}$ ab ⊙. –a) ब$_3$ अस्मतायुः, दे$_1$ अयुनायुः (→अयुतायुः); ब$_{1-3}$ दे$_{3.5}$ ते$_1$ तस्या (→तस्य). –b) दे$_4$ ग्र$_2$ म$_1$ ऋतुपर्णस्य, दे$_5$ धृतुपर्णस्तु (→ऋतुपर्णस्तु); दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. मुब. ऋतुपर्णो महा (मुवें. °या(?))बलः, ते$_1$ ऋतुपर्णोऽभवत् सुतः. –c) दे$_{8-10}$ तत्राभूत् (→पुत्रोऽभूत्). –d) द$_1$ सुदामा (→सुदासो). –e) ग्र$_2$ सौधासः(?) (→सौदासस्). –f). दे$_6$ ख्याता (→ख्यातः).

१३. दे$_2$. ⊙ (द्र. ७ पा. वि.); द$_1$. ⊙ (द्र. १२ पा. वि.). –a) दे$_3$ न$_1$ वसिष्ठाः (→वसिष्ठः). –b) ग्र$_2$ कल्मष° (→कल्माष°). –c) दे$_4$ अस्माकं, न$_1$ ग्र$_2$ अस्मकं (→अश्मकं). –d) का$_1$ चेक्ष्वाकूनां कुलध्वजम्, दे$_{1.5}$ इक्ष्वाकुकुलवर्द्धनं (दे$_5$ °जं), दे$_{10}$ सा यमिक्ष्वा कुले ध्वजं, ग्र$_2$ ईक्ष्वाकुकुलसद्धणं, म$_1$ इक्ष्वाकुकुलनन्दनं.

१४. दे$_2$. ⊙ (द्र. ७ पा. वि.); द$_1$. ab ⊙ (द्र. १२ पा. वि.). –a) का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{3-6}$ न$_1$ ते$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ [उ]त्तरायां (→[उ]त्कलायां); ब$_1$ च (→तु); दे$_1$ अश्मकस्य करुषायां, ग्र$_2$ आस्मकस्योत्सकायस्तु. –b) दे$_4$ ग्र$_{1.2}$ धार्मिकः (→पार्थिवः). –c) का$_1$ ग्र$_2$ स हिरण्यो भवद् राजा. –d) दे$_{1.4}$ प्राप्य (→प्राप).

वें.१.२१.१४ विभ्रत् स नारीकवचं तस्माच्छतरथोऽभवत् ।
तस्माद् बिलिबिलिः श्रीमान् वृद्धशर्मा च तत्सुतः ।।१५
तस्माद् विश्वसहस्तस्मात् खट्वाङ्ग इति विश्रुतः ।
दीर्घबाहुः सुतस्तस्य रघुस्तस्मादजायत ।।१६
रघोरजः समुत्पन्नो राजा दशरथस्ततः ।
रामो दाशरथिर्वीरो धर्मज्ञो लोकविश्रुतः ।।१७
भरतो लक्ष्मणश्चैव शत्रुघ्नश्च महाबलः ।
सर्वे शक्रसमा युद्धे विष्णुशक्तिसमन्विताः ।
जज्ञे रावणनाशार्थं विष्णुरंशेन विश्वकृत् ।।१८

रामस्य सुभगा भार्या जनकस्यात्मजा शुभा ।
सीता त्रिलोकविख्याता शीलौदार्यगुणान्विता ।।१९
तपसा तोषिता देवी जनकेन गिरीन्द्रजा ।
प्रायच्छज्जानकीं सीतां राममेवाश्रिता पतिम् ।।२०
प्रीतश्च भगवानीशस्त्रिशूली नीललोहितः ।
प्रददौ शत्रुनाशार्थं जनकायाद्भुतं धनुः ।।२१
स राजा जनको विद्वान् दातुकामः सुतामिमाम् ।
अघोषयदमित्रघ्नो लोकेऽस्मिन् द्विजपुंगवाः ।।२२
इदं धनुः समादातुं यः शक्नोति जगत्त्रये ।
देवो वा दानवो वाऽपि स सीतां लब्धुमर्हति ।।२३

१५. दे$_{2}$. ⊙ (द्र. ७ पा. वि.). –a) दे$_{1}$ सुतं स, दे$_{8-10}$ विधत् स, न$_{1}$ सो सूजं, ग्र$_{1}$ भीतात् स, मुवें. मुए. मुब. दधत् स (→विभ्रत् स); दे$_{1}$ ग्र$_{2}$ °कवच(नं) (→°कवचं). –b) दे$_{1}$ शा*, ते$_{1}$ च त°, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ दश° (→शत°). –c) का$_{1}$ ब$_{3}$ दे$_{3.6}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ इलिबिलिः, ब$_{1}$ इलिवलिः, ब$_{2}$ दे$_{5}$ इलबिलिः, दे$_{4}$ इति वलिः, दे$_{9.10}$ चिलिबिलिः, द$_{1}$ ग्र$_{1}$ अतिरथः, ग्र$_{2}$ अति**, म$_{1}$ दशरथात् (→बिलिबिलिः). –d) न$_{1}$ वयचर्मा, ते$_{1}$ भूवर्मा* (→वृद्धशर्मा); ग्र$_{2}$ शत्रुवृद्ध-(श्च) महाबलः.

१६. दे$_{2}$. ⊙ (द्र. ७ पा. वि.); ग्र$_{2}$. १६a–१८b ⊙ (द्र. सं.). –a) ब$_{1.3}$ दे$_{3.6}$ °रहः, ब$_{2}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ °वहः, न$_{1}$ मह(तिः) (→°सहः). –b) ब$_{3}$ दे$_{6}$ कट्वां (ब$_{3}$ °ट्वं) गं, दे$_{3}$ कङ्काङ्गं (→खट्वाङ्गं). –c) दे$_{1.4.6.9.10}$ दीर्घबाहु (→दीर्घबाहुः); ब$_{3}$ *स्य, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. तस्माद् (→तस्य); न$_{1}$ नाम्ना दिलीपो धर्मात्मा. –d) दे$_{3.6}$ व्यजायत (→अजायत).

१७. ब$_{2}$. अपठनीयः; दे$_{2}$. ⊙ (द्र. ७ पा. वि.); ग्र$_{2}$. ⊙ (द्र. १६ पा. वि.). –a) दे$_{4}$ तस्माद् (→रघो); ते$_{1}$ समुत्पन्न (?) (→समुत्पन्नो). –b) ते$_{1}$ अजां (→राजा); दे$_{1}$ द* रथः (→दशरथः) ते$_{1}$ द$_{1}$ सुतः (→ततः). –c) दे$_{1}$ शूरो (→वीरो).

१८. ब$_{2}$. अपठनीयः; दे$_{2}$. ⊙ (द्र.७ पा. वि.); ग्र$_{2}$. ab ⊙ (द्र. १६ पा. वि.). –a) दे$_{10}$ भारतो (→भरतो); दे$_{3}$ भवतो लक्षणश्चैव, न$_{1}$ लक्ष्मणो भरतश्चैव, म$_{1}$ भरतो लक्ष्मणःश्रीमान्. –c) दे$_{4}$ शक्त° (→शक्र°). –d) का$_{1}$ ते$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ भक्ति° (→शक्ति°); दे$_{10}$ न$_{1}$ °समन्वितः (→°समन्विताः); ग्र$_{1}$ विष्णोरंशसमुद्भवाः. –e) दे$_{1}$ ना*र्थं, न$_{1}$ नाशाय, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ नाशार्थे (→नाशार्थं). –f) दे$_{5}$ विष्णोः, दे$_{10}$ विश्वः (→विष्णुः); दे$_{8-10}$ द$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. विश्वभुक् (द$_{1}$ °सृक्) (→विश्वकृत्); दे$_{1}$ विश्वसृग्विश्वभावनः, दे$_{3}$ विष्णु-वंशैलविश्वकृत्, दे$_{6}$ विस्तरं शैलविश्वकृत्.

१९. दे$_{2}$. ⊙ (द्र. ७ पा. वि.). –a) ब$_{1}$ रामसु (?) (→रामस्य); दे$_{1}$ भार्या सु*गा, दे$_{3}$* सुभगार्या, दे$_{8-10}$ न$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. भार्या सुभगा, द$_{1}$ ग्र$_{1}$ सुमहाभार्या (→सुभगा भार्या). –b) दे$_{8.9}$ सुता (→शुभा). –c) का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{3-6}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ सीतेति लोक- (ब$_{3}$ दे$_{3.4}$ लोके) (→सीता त्रिलोक-). –d) दे$_{8.9}$ शीलौदार°, दे$_{10}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ शीलाचा (दे$_{10}$ °दा) र° (→शीलौदार्य°).

२०. दे$_{2}$. ⊙ (द्र. ७ पा. वि.). –a) न$_{1}$ तस्य सा (→तपसा); दे$_{1}$ तोषितो (→तोषिता). –c) का$_{1}$ दे$_{1.8.10}$ ते$_{1}$ ग्र$_{2}$ प्रयच्छत् (→प्रायच्छत्); ब$_{2.3}$ सा तं (→सीतां). –d) दे$_{4}$ एवाथ तां (?), दे$_{3}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. एवाश्रितां (→एवाश्रिता).

२१. दे$_{2}$. ⊙ (द्र. ७ पा. वि.). –a) दे$_{1.4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ प्रीतस्तु, दे$_{6}$ प्रीतस्य, ग्र$_{2}$ ईशस्तु (→प्रीतश्च).

२२. दे$_{2}$. ⊙ (द्र. ७ पा. वि.). –a) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. धीमान् (→विद्वान्). –b) दे$_{1}$ **(→दातु°); न$_{1}$ सतीमिमाम् (→सुतामिमाम्). –c) दे$_{3}$ आघोषयद् (→अघोषयद्); दे$_{5}$ अमित्रस्तो (→अमित्रघ्नो). –d) ग्र$_{2}$ °पुंगवः (→°पुंगवाः).

२३. दे$_{2}$. ⊙. –a) दे$_{4}$ समाधातुं, दे$_{8.10}$ समादत्ते, दे$_{9}$ समावृत्ते (→समादातुं). –c) दे$_{4}$ * (→वा); न$_{1}$ मानुषो (→दानवो). –d) दे$_{10}$ सतीना (→स सीतां).

विज्ञाय रामो बलवान् जनकस्य गृहं प्रभुः ।
भञ्जयामास चादाय गत्वाऽसौ लीलयैव हि ॥२४
उद्ववाह च तां कन्यां पार्वतीमिव शंकरः ।
रामः परमधर्मात्मा सेनामिव च षण्मुखः ॥२५
ततो बहुतिथे काले राजा दशरथः स्वयम् ।
रामं ज्येष्ठं सुतं वीरं राजानं कर्तुमारभत् ॥२६
तस्याथ पत्नी सुभगा कैकेयी चारुभाषिणी ।
निवारयामास पतिं प्राह संभ्रान्तमानसा ॥२७
मत्सुतं भरतं वीरं राजानं कर्त्तुमर्हसि ।
पूर्वमेव वरो यस्माद् दत्तो मे भवता यतः ॥२८

स तस्या वचनं श्रुत्वा राजा दुःखितमानसः ।
बाढमित्यब्रवीद् वाक्यं तथा रामोऽपि धर्मवित् ॥२९
प्रणम्याथ पितुः पादौ लक्ष्मणेन सहाच्युतः ।
ययौ वनं सपत्नीकः कृत्वा समयमात्मवान् ॥३०
संवत्सराणां चत्वारि दश चैव महाबलः ।
उवास तत्र मतिमान् लक्ष्मणेन सह प्रभुः ॥३१
कदाचिद् वसतोऽरण्ये रावणो नाम राक्षसः ।
परिव्राजकवेषेण सीतां हृत्वा ययौ पुरीम् ॥३२
अदृष्ट्वा लक्ष्मणो रामः सीतामाकुलितेन्द्रियौ ।
दुःखशोकाभिसंतप्तौ बभूवतुररिंदमौ ॥३३ वें.१.२१.३३

२४. दे$_{2}$. ⊙. (द्र. ७ पा. वि). –a) दे$_{1}$ भगवान् (→बलवान्). –b) ते$_{1}$ गृहे, द$_{1}$ महं (?) (→गृहं); दे$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ प्रति (→प्रभुः). –c)दे$_{1}$भजयामास (→भञ्जयामास); द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ च धनुर् (→चादाय); ग्र$_{2}$ आरोपयामास च तं. –d) का$_{1}$ गत्वेमां (→गत्वासौ); दे$_{5}$ न$_{1}$ लीलया बहिः (न$_{1}$ धनुः) (→लीलयैव हि).

२५. दे$_{2}$. ⊙ (द्र. ७ पा. वि.). –a) का$_{1}$ दे$_{5.6}$ उद्व-वाह्यतां, ब$_{2}$ दे$_{1}$ उदुवाह वाहय (का$_{1}$ $^{\circ}$यत्), दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. उद्ववाहाथ, ग्र$_{2}$ उद्वाह्य च * (→उद्ववाह च); ब$_{2}$ देवीं, म$_{1}$ सीतां (→कन्यां). –d) ग्र$_{2}$ सेनानीव (→सेनामिव); दे$_{1}$ देव सेनामि * ग्निजः.

२६. दे$_{2}$. ⊙ (द्र. ७ पा. वि.); दे$_{6}$. २६d–२८a. (ह. सं.) ⊙. –b) दे$_{10}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ दशरथ(?)(→दशरथः). –c) दे$_{1.4.8-10}$ ग्र$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. ज्येष्ठ- (→ज्येष्ठं). –d) ब$_{1}$ दे$_{4}$ न$_{1}$ आरभे(न$_{1}$ $^{\circ}$भेत्), दे$_{1}$ अर्हति (→आरभत्); दे$_{10}$ राजानं कर्तुनारभूत्.

२७. दे$_{2}$. ⊙ (द्र. ७ पा. वि.); दे$_{6}$. ⊙ (द्र. २६ पा. वि.). –a) न$_{1}$ तस्यापि (→तस्याथ); दे$_{1}$ तस्याथ सुभगा देवी. –b) ब$_{2}$ केकयी, ते$_{1}$ केकया (→कैकेयी); ते$_{1}$ ** (→चारु-); दे$_{1.4.8-10}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. $^{\circ}$हासिनी (→$^{\circ}$भाषिणी). –d) ग्र$_{1}$ प्रभा (→प्राह); ग्र$_{2}$ $^{\circ}$मानसं (→$^{\circ}$मानसा); दे$_{1}$ प्राह सांप्रतमानसं.

२८. दे$_{2}$. ⊙ (द्र. ७ पा. वि.); दे$_{6}$. a ⊙ (द्र. २६ पा. वि.). –a) दे$_{5}$ मत्सुतः, दे$_{10}$ तत्सुतं (→मत्सुतं); का$_{1}$ वीरराजानं, दे$_{10}$ भारतं वीरं (→भरतं वीरं). –b) ब$_{3}$ दे$_{3}$ अर्हति (→अर्हसि); का$_{1}$ कर्तुमर्हसि वै प्रभो. –c) दे$_{1}$ त्वया पूर्व-, दे$_{10}$ पूर्वमेवं (→पूर्वमेव); ब$_{1}$ दे$_{8}$ मुवें. मुब. वरौ, दे$_{5}$ चरो, न$_{1}$ वयो (→वरो). –d) का$_{1}$ दत्ते हि, ब$_{1-3}$ दे$_{8}$ न$_{1}$ द$_{1}$ मुवें. मुब. दत्तौ मे, दे$_{3}$ व्योमे *, दे$_{6}$ गतो मे (→दत्तो मे); ब$_{1.3}$ दे$_{5}$ ते$_{1}$ च यत्, ब$_{2}$ दे$_{1}$ [अ]नघ, दे$_{6}$ वयं, न$_{1}$ प्रभो !, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ चयः (ग्र$_{2}$ *) (→यतः); दे$_{4}$ तं मे भगवता च यत्.

२९. दे$_{2}$. ⊙ (द्र. ७ पा. वि.). –a) ब$_{1}$ न$_{1}$ स तस्य, ग्र$_{2}$ ** स्य (→स तस्य). –b) न$_{1}$ राजा न सितमानसः, द$_{1}$ राजा चकितमानसः. –d) दे$_{4}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ तदा (→तथा); का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{3.5.6}$ रामो हि (→रामोऽपि).

३०. दे$_{2}$. ⊙ (द्र. ७ पा. वि.). –a) ग्र$_{1.2}$ प्रणम्य च (ग्र$_{2}$ $^{\circ}$तत्) (→प्रणम्याथ). –b) दे$_{10}$ लक्ष्यमणेना (?) (→लक्ष्मणेन); म$_{1}$ सह (→सहा-). –c) द$_{1}$ सपत्नीकं (→सपत्नीकः), –d) दे$_{1}$ $^{\circ}$वाप्तवान् (→$^{\circ}$मात्मवान्).

३१. दे$_{2}$. ⊙ (द्र. ७ पा. वि.). –b) द$_{1}$ दशश्चैव (→दश चैव). –c) दे$_{1}$ न$_{1}$ उवाच, ग्र$_{2}$ निवासः (→उवास); ग्र$_{2}$ तस्य (→तत्र); दे$_{8-10}$ मुवे. मुए. मुब. भगवान् (→मतिमान्).

३२. दे$_{2}$. ⊙ (द्र. ७ पा. वि.). –a) का$_{1}$ वसते, दे$_{1}$ वसरो ? (→वसतो). –c) ते$_{1}$ परिव्राड् छद्म$^{\circ}$ (→परिव्राजक$^{\circ}$); का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{1.3.5.6}$ $^{\circ}$वेशेन, ग्र$_{2}$ $^{\circ}$रूपेण (→$^{\circ}$वेषेण).–d) दे$_{3.6}$ कृत्वा (→हृत्वा); ग्र$_{2}$ पुरं(?)(→पुरीं).

३३. दे$_{2}$. ⊙ (द्र. ७ पा. वि.). –a) दे$_{10}$ अदृष्टा (→अदृष्ट्वा). –b) का$_{1}$ ब$_{1.3}$ दे$_{3.6.10}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ $^{\circ}$तेन्द्रियः (दे$_{10}$ $^{\circ}$यो), ब$_{2}$ $^{\circ}$तेक्षणः (→$^{\circ}$तेन्द्रियौ); दे$_{1}$ सीतामाकुलचेन्द्रियो. –c) दे$_{6}$ संतप्तो, दे$_{8.9}$ संप्राप्तौ (→सन्तप्तौ); ब$_{3}$ दुःखशोकातिसन्तप्तौ, ग्र$_{1}$ दुःखशोकोभि*न्तप्तौ. –d) दे$_{5}$ अविंदमौ (→अरिन्दमौ).

वें.१.२१.३३ ततः कदाचित् कपिना सुग्रीवेण द्विजोत्तमाः ।
वानराणामभूत् सख्यं रामस्याक्लिष्टकर्मणः ॥३४
सुग्रीवस्यानुगो वीरो हनुमान् नाम वानरः ।
वायुपुत्रो महातेजा रामस्यासीत् प्रियः सदा ॥३५
स कृत्वा परमं धैर्यं रामाय कृतनिश्चयः ।
आनयिष्यामि तां सीतामित्युक्त्वा विचचार ह ॥३६
महीं सागरपर्यन्तां सीतादर्शनतत्परः ।
जगाम रावणपुरीं लङ्कां सागरसंस्थिताम् ॥३७
तत्राथ निर्जने देशे वृक्षमूले शुचिस्मिताम् ।
अपश्यदमलां सीतां राक्षसीभिः समावृताम् ॥३८
अश्रुपूर्णेक्षणां हृद्यां संस्मरन्तीमनिन्दिताम् ।
राममिन्दीवरश्यामं लक्ष्मणं चात्मसंस्थितम् ॥३९
निवेदयित्वा चात्मानं सीतायै रहसि स्वयम् ।
असंशयाय प्रददावस्यै रामाङ्गुलीयकम् ॥४०
दृष्ट्वाऽङ्गुलीयकं सीता पत्युः परमशोभनम् ।
मेने समागतं रामं प्रीतिविस्फारितेक्षणा ॥४१
समाश्वास्य तदा सीतां दृष्ट्वा रामस्य चान्तिकम् ।
नयिष्ये त्वां महाबाहुरुक्त्वा रामं ययौ पुनः ॥४२
निवेदयित्वा रामाय सीतादर्शनमात्मवान् ।
तस्थौ रामेण पुरतो लक्ष्मणेन च पूजितः ॥४३

---

३४. दे2. ⊙ (द्र. ७ पा. वि.). –a) दे4 न1 द1 ग्र1.2 पतिना (न1 °नी) (→कपिना). –c) ब1 संख्यं (→सख्यं).

३५. दे2. ⊙ (द्र. ७ पा. वि.). –a) न1 [अ]नुजो (→[अ]नुगो).ते1 सुग्रीव; सचिवोधीरो. –b) का1 दे3.6 ते1 म1 हनूमान् (→हनुमान्). –c) ते1 महातेजाः(?) (→महातेजा). –d) दे1 सखः (→सदा); दे5 रामस्या सा प्रियः सह, + रामस्याकृतनिश्चयः.

३६. दे2. ab ⊙ (द्र. ७ पा. वि.); दे5. ab ⊙. –a) ते1 सौख्यं, + सख्यं (→धैर्यं). –c) ब2 आनायिष्ये, दे2 ** यिष्यामि (→आनयिष्यामि); दे1 ** (→सीतां). –d) दे2 वि * चार (→विचच र).

३७. –a) दे5 मही- (→महीं). –b) दे1 सीतां (→सीता-); ब1 लालसः, ग्र1 तत्परैः (→तत्परः). –d) का1 दे3.5.6 °संवृतां (दे6 °तं) (→°संस्थिताम्); दे4 द1 ग्र1.2 लंकां रावणसं (ग्र2 सु)स्थिताम्, म1 लङ्कां रावणपालिताम्.

३८. न1.d ⊙. –a) ब2 तथाथ, ग्र2 तत्रासौ (→तत्राथ); दे10 रिजने(?) (→निर्जने). –b) द1 ग्र1.2 म1 वृक्षमूलेषु विष्ठिताम्. –d) द1 राक्षसी च (→राक्षसीभिः); दे1 समागतां, दे5 समावृता (→समावृताम्).

३९. –a) का1 ब2.3 दीनां, ब1 दे3.6 कृत्यां (दे3 °त्यं), दे5 हृत्यं, न1 तदा, द1 हृद्यं, म1 रामं (→हृद्यां). –b) दे1 ग्र2 स स्मरन्तीं, दे10 संस्मरन् तां (→संस्मरन्तीम्); दे5 संस्मरन्तीमनीक्षितां, म1 संश्मरन्ती दिवानिशं. –d) का1 चान्तः°, ब1.3 चान्न-, ब2 चानु-, दे3.6 चार्थं- (दे3 °र्थं) (→चात्म-); ब1 -सस्मितं, ब2 मुवें. मुब. -संस्थिताम्, दे4 द1 ग्र1 -सम्मितं, ते1 °सम्मतम्, (→-संस्थितम्); ग्र2 प्रलपन् विह्वलेक्षणं, म1 प्रीतिविह्वलितेक्षणा.

न1 पुस्तके a चरणानन्तरमधिकम्-हृदा विद्यमानेन

४०. ग्र2. ab ⊙; म1. ४०-४१ d ⊙ (द्र. सं.). –b) ब1 र** (→रहसि); दे1.2.8-10 मुवें. मुए. मुब. प्रभुः (→स्वयं); न1 सीतायै हरिपुङ्गवः. –c) दे3 प्रददाः ? (→प्रददौ). –d) दे2 तस्यै, ग्र2 अस्य (→अस्यै); ब2 न1 रामस्यै वाङ्गुलीयकम्.

४१. म1. ⊙ (द्र. ४० पा. वि.). –a) ब1-3 दे3 [अ]-ङ्गरीयकं (→[अ]ङ्गुलीयकं); न1 म1 सीतां (→सीता). –d) ब1 दे6.8.9 न1 मुवें. मुए. मुब. विस्फुरिते°, दे10 विस्फुरते°, द1 ग्र1 म1 विह्वलिते° (→विस्फारिते°); दे1.5.10 °क्षणां (दे1 °णं) (→°क्षणा); ग्र2 महाबाहुं महाकृतिं.

४२. –a) दे4 तथा, द1 म1 च तां (→तदा); ग्र2 समाश्वासयतां सीतां. –b) ब2 दे5 वान्तिकं (→चान्तिकं); दे1 दृष्ट्वा रामं तदन्तिकम्, ग्र2 पत्युः परम शोभनम्. –c) दे1 अन्वेष्य तं (→नयिष्ये त्वां); ब1 दे1.5 ते1 मुवें. मुए. मुब. महाबाहुं, द1 ग्र1 महाबाहोः, ग्र2 अहं सूते, म1 अहं रामं (→महाबाहुः); ब2 नयिष्यति त्वां का * हः, ब3 नयिष्यति त्वां श्रीरामः. –d) का1 त्यक्त्वा, ब2.3 प्रोक्त्वा, न1 मुक्त्वा (→उक्त्वा); ग्र2 लक्ष्मणं परमधार्मिकम्, म1 लक्ष्मणश्चात्मसम्मितम्.

४३. –a) ग्र2 म1 चात्मानं (→रामाय). –b) दे4 दर्श*म् (→दर्शनम्); ग्र2 म1 सीतायै रहसि स्थितम् (म1 °स्वयम्). –d) दे1 सु (→च).

ततः स रामो बलवान् सार्द्धं हनुमता स्वयम् ।
लक्ष्मणेन च युद्धाय बुद्धिं चक्रे हि रक्षसाम् ॥४४
कृत्वाऽथ वानरशतैर्लङ्कामार्गं महोदधेः ।
सेतुं परमधर्मात्मा रावणं हतवान् प्रभुः ॥४५
सपत्नीकं च ससुतं सभ्रातृकमरिंदमः ।
आनयामास तां सीतां वायुपुत्रसहायवान् ॥४६
सेतुमध्ये महादेवमीशानं कृत्तिवाससम् ।
स्थापयामास लिङ्गस्थं पूजयामास राघवः ॥४७
तस्य देवो महादेवः पार्वत्या सह शंकरः ।
प्रत्यक्षमेव भगवान् दत्तवान् वरमुत्तमम् ॥४८
यत् त्वया स्थापितं लिङ्गं द्रक्ष्यन्तीह द्विजातयः ।
महापातकसंयुक्तास्तेषां पापं विनश्यतु ॥४९
अन्यानि चैव पापानि स्नातस्यात्र महोदधौ ।
दर्शनादेव लिङ्गस्य नाशं यान्ति न संशयः ॥५०
यावत् स्थास्यन्ति गिरयो यावदेषा च मेदिनी ।
यावत् सेतुश्च तावच्च स्थास्याम्यत्र तिरोहितः ॥५१
स्नानं दानं जपः श्राद्धं भविष्यत्यक्षयं कृतम् ।
स्मरणादेव लिङ्गस्य दिनपापं प्रणश्यति ॥५२ वें. १.२१.५२

अतः परं ग्र$_{2}$ म$_{1}$ पुस्तकयोरधिकम्—
*असंशयाय प्रददावस्यै रामाङ्गुलीयकम् ॥
दृष्ट्वाङ्गुलीयं सीतां पत्युः परमशोभनः ।
मेने समागतं रामं प्रीतिविह्वलितेक्षणा ॥
समाश्वास्य तदा सीतां वायुपुत्रः पुनर्ययौ । [४]
निवेदयित्वा रामाय सीता दर्शनमात्मवान्॥(= ८०c-४३b)

[–1) ग्र$_{2}$ प्रददावस्य (→प्रददावस्यै). –2) ग्र$_{2}$ °शोभनं (→°शोभनः). –3) ग्र$_{2}$ महाबाहुं महामतिं (→प्रीतिविह्वलितेक्षणा). –4) ग्र$_{2}$ मा सीते दुःखजातासि सृजे रामं ययौ पुनः.]

४४. –a) दे$_{1}$ तु (→स). –b) दे$_{5}$ सार्धं हं च मना स्वयम्. –d) म$_{1}$ मतिं (→बुद्धिं); दे$_{1}$ चक्रेभि-, दे$_{3.6}$ चक्रेथ, दे$_{8-10}$ चक्रेति (→चक्रे हि); ब$_{1}$ राक्षसा, ब$_{3}$ राक्षसां, दे$_{1.4}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ रक्षसा, दे$_{5}$ राक्षसी, दे$_{8-10}$ राक्षसं, ग्र$_{2}$ मुवें. राक्षसः (→रक्षसां).

४५. –a) दे$_{1}$ वानरं (→वानर-); दे$_{5}$ **(→-शतैः); न$_{1}$ रामश्चकार भगवान्, ते$_{1}$ कृत्वाथ वानरैस्सेतुं, द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ कृत्वा सेतुं वानरेशैः, ग्र$_{2}$ कृत्वा सेतुपरैश्शैलं. –b) दे$_{1.2}$ न$_{1}$ मार्गें (→मार्गं); ब$_{1}$ दे$_{5}$ महो(दे$_{5}$ *)दधे, दे$_{1.2}$ महोदधिः, दे$_{4}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ महोदधौ, दे$_{8-10}$ दे$_{1}$ महोदधिम् (दे$_{10}$ °धि) (→महोदधेः). –c) ते$_{1}$ तीर्त्वा, ग्र$_{1}$ सेतुः (→सेतुं).

४६. दे$_{3.6}$. ४६c–४८d ⊙ (द. सं.). –a) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. हि ससुतं, ते$_{1}$ सह सुतं (→च ससुतं); न$_{1}$ सानुगं चैव ससुतं. –b) दे$_{2.4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ सभ्रातरं (→सभ्रातृकं); ब$_{1}$ दे$_{5.6.10}$ ग्र$_{2}$ अरिन्दम, न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ अरिदमम् (→अरिन्दमः).

४७. दे$_{3.6}$. ⊙ (द्र. ४६ पा. वि.). –b) दे$_{5}$ ईशानां कृत्तिवाससाम्. –c) ब$_{2}$ लिङ्गं च (→लिङ्गस्थं); द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ संस्थापयामास लिङ्गं, म$_{1}$ संस्थाप्य च महालिङ्गं. –d) ते$_{1}$ शांकरम् (→राघवः).

४८. दे$_{3.6}$. ⊙ (द्र. ४६ पा. वि.). –d) ते$_{1}$ ददौ च (→दत्तवान्).

४९. –a) ब$_{1-3}$ दे$_{3.5.6}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ ये, (→यत्). –b) दे$_{1.8-10}$ द$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. द्रक्ष्यन्तीदं (→द्रक्ष्यन्तीह). –c) का$_{1}$ °पात* (→°पातक°); ब$_{1}$ दे$_{4.10}$ °संयुक्ता(?) (→°संयुक्ताः). –d) दे$_{1}$ *पं, दे$_{5}$ पापां (→पापं); ब$_{3}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ विनश्यति, दे$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ प्रणश्यति, दे$_{4}$ विनश्यसि, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. विनंक्ष्यति (→विनश्यतु).

५०. दे$_{3.6}$. ५०a–५१d ⊙. –a) दे$_{5}$ चैवं (→चैव). –b) का$_{1}$ स्नातस्य च, दे$_{1}$ तापस्यात्र, म$_{1}$ स्नानस्यात्र (→स्नातस्यात्र). –d) दे$_{1.4.5.10}$ याति (→यान्ति).

५१. दे$_{3.6}$. ⊙. –b) ब$_{3}$ एवष्व, दे$_{4.5}$ ते$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ एव च (दे$_{4}$ °त्र), द$_{1}$ एव तु, ग्र$_{1}$ एव त्व (→एषा च). –c) दे$_{4}$ मेरुश् (→सेतुश्); दे$_{1.8-10}$ म$_{1}$ यावत् (→तावत्). –d) दे$_{4}$ [अ]त्रा-, दे$_{5}$ [अ]नु- (→[अ]त्र); दे$_{1}$ स्थास्यन्तीह रतोहितः, द$_{1}$ संस्था- स्याम्यतिरोहितः.

५२. –a) दे$_{1}$ स्नान-(→स्नानं); जपः,+तपः. ब$_{1-3}$ दे$_{1.2.6.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. तपः का$_{1}$, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ जपं, म$_{1}$ जप- (→जपः). –b) का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{3.5.6}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ महत्, दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ मतं, ग्र$_{2}$ ततः (→कृतम्), दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. सर्वं भवतु चाक्षयम्. –c) दे$_{5}$ **स्य (→लिङ्गस्य). –d) दे$_{2}$ चिरं पापं, न$_{1}$ दीनवीतं (→दिनपापं); का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{3-6}$ प्रणश्य (क$_{1}$ °स्य) तु (→प्रणश्यति).

वें. १.२१.५२ इत्युक्त्वा भगवाञ्छंभुः परिष्वज्य तु राघवम् ।
सनन्दी सगणो रुद्रस्तत्रैवान्तरधीयत ॥५३
रामोऽपि पालयामास राज्यं धर्मपरायणः ।
अभिषिक्तो महातेजा भरतेन महाबलः ॥५४
विशेषाद् ब्राह्मणान् सर्वान् पूजयमास चेश्वरम् ।
यज्ञेन यज्ञहन्तारमश्वमेधेन शंकरम् ॥५५
रामस्य तनयो जज्ञे कुश इत्यभिविश्रुतः ।
लवश्च सुमहाभागः सर्वतत्त्वार्थवित् सुधीः ॥५६
अतिथिस्तु कुशाज्जज्ञे निषधस्तत्सुतोऽभवत् ।
नलस्तु निषधस्याभून्नभस्तस्मादजायत ॥५७
नभसः पुण्डरीकाख्यः क्षेमधन्वा च तत्सुतः ।
तस्य पुत्रोऽभवद् वीरो देवानीकः प्रतापवान् ॥५८
अहीनगुस्तस्य सुतो सहस्वांस्तत्सुतोऽभवत् ।
तस्माच्चन्द्रावलोकस्तु तारापीडस्तु तत्सुतः ॥५९
तारापीडाच्चन्द्रगिरिर्भानुवित्तस्ततोऽभवत् ।
श्रुतायुरभवत् तस्मादेते इक्ष्वाकुवंशजाः ।
सर्वे प्राधान्यतः प्रोक्ताः समासेन द्विजोत्तमाः ॥६०

५३. ग्र2. ⊙; दे1. cd ⊙. –a) दे9 इत्युक्ता, ते1 इत्याह (→इत्युक्त्वा); का1 ब1 दे2.3.6 न1 साम्बः, दे4 देवः, दे5 साक्षात्, द1 ग्र1 म1 वाचं (→शम्भुः); दे10 इत्युक्त्वा स*****. –b) दे2 परिपूज्य, दे3.5.6 परित्यज्य (→परिष्वज्य); का1 ब1-3 दे1-6 न1 ते1 द1 ग्र1 म1 च (→तु); दे3.6 राघवौ (→राघवं); दे10 परितुष्यति राघवम्. –c) का1 ब1.3 दे3.5.6 ते1 स नन्दिः, दे2 सहांषः (→स नन्दी).

५४. ग्र2. ab ⊙. –a) दे10 रामादि (→रामोऽपि). –b) न1 परायणं (→परायणः); दे3 *****रायणः, दे4 द1 ग्र1 म1 राज्यं परमधार्मिकः. –c) दे2 महाबाहुः (→महातेजा). –d) दे2 अयोध्यायां (→भरतेन).

५५. –a) द1 ग्र1.2 विदु(द1 ग्र2 °दो)षात् (→विशेषाद्); दे5 प्रणता (→ब्राह्मणात्). –b) ब2.3 चेश्वरः (→चेश्वरम्). –c) द1 ग्र1.2 म1 यज्ञैश्च (→यज्ञेन); द1 हुंता च (→हन्तारं). –d) ते1 चेश्वरम् (→शंकरम्).

५६. –b) ब3 °धीयते (→°विश्रुतः). –c) दे4 लवस्य (→लवश्च); दे4 महाभागाः (→महाभागः). –d) द1 तत्सुधीः (→°वित् सुधीः).

अतः परं दे9 पुस्तके अधिकम् :—

*अतिथिस्तु **** कुशा इत्यभिविश्रुतः ।

लवश्च सुमहाभागः सर्वतत्त्वार्थवित्सुधीः । (=५६)

५७. –b) का1 निषिधः, दे10 निषेधः, द1 निषदः (→निषधः). –c) ब2 दे8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. नलश्च, दे5 नलस्य (→नलस्तु); का1 निषिधः, द1 निषदः (→निषधः); दे1.2.8-10 म1 मुवें. मुए. मुब. आसीत् (→अभूत्). –d) दे6 रजः, ग्र1 नभात्, मुवें. मुए. मुब. नभाः (→नभः).

५८. दे10. ⊙. –a) दे5 नभसात् (→नभसः); का1 ब1-3 दे1-3.5.6.8.9 मुवें. मुए. मुब. °काक्षः, न1 °कश्च, ते1 °कोऽभूत् (→°काख्यः). –b) दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. तु (→च). –d) दे5 धीरो (→वीरो); न1 वेधानीकः, ते1 मेधाकीनः (→देवानीकः).

५९. दे1. ⊙; दे10.५९c–६०b ⊙. –a) दे4 अहीहयुः, ते1 द1 म1 अहीनगः (→अहीनगुः); न1 सुतस्तस्य (→तस्य सुतो). –b) ब1 सहस्त्रांस्तत्, दे3 सहस्रांशुः तत्, दे4 सहस्वस्तत, द1 सहस्त्वां तत्, ग्र2 स विश्वान् तत्, मुवें. मुए. मुब. महस्त्रांस्तत् (→सहस्वांस्तत्); का1 सहस्रस्य सुतोऽभवत्, ब2.3 सहस्रांशुस्ततोऽभवत्, दे5 सहस्तस्य सुतोऽभवत्. –c) न1 अस्मात् (→तस्मात्); द1 ग्र1.2 म1 क्षुद्रा° (→चन्द्रा°). –d) दे8.9 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. ताराधीशः (→तारापीडः) दे4.8.9 न1 मुवें. मुए. मुब. च (→तु).

अतः परं ग्र2 पुस्तके अधिकम्:—

*तस्य पुत्रोऽभवत् पुत्रो देवानीकं प्रतापवान् । (=५८ cd)

६०. दे1.10. ab ⊙. –a) दे8.9 मुवें. मुए. मुब. ताराधीशात्, ग्र2 **** (→तारापीडात्); द1 ग्र1.2 म1 चन्द्रशिरा (→चन्द्रगिरिः). –b) ब1 दे4 ते1 म1 भानुचित्तस् (ते1 म1 °श्वस्), ब2.3 भानुविन्दस् (ब3 °ब्रस्), द1 ग्र1 भानुचित्रस् (→भानुवित्तस्); का1 ब1.3 दे 3-6 तथा (→ततो); दे8.9 भानुवित् तत्सुतोऽभवत्. –c) दे2 शतायुः (→श्रुतायुः); दे3.6 श्रुतानुभवतस्तस्माद्, दे5 श्रुतायुर्भव * तस्माद्. –d) का1 ब1 दे4-6 न1 ते1 द1 ग्र1 म1 हीक्ष्वाकु°, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. चेक्ष्वाकु° (→इक्ष्वाकु°); दे1 एते हीक्ष्वाकुजाः सुताः दे2 एते दीक्ष्वाकुवंशजः, दे3 एते हीक्ष्वाकुरङ्गजाः. –e) का1 एते, द1 सर्व (→सर्वे); दे1.10 प्रधान्यतः (→प्राधान्यतः); ग्र1 प्रोक्तः (→प्रोक्ताः). –f) दे1 समासे*, ग्र1 समा (न) सेन (→समासेन); दे5 द्विजोत्तमः (→द्विजोत्तमाः).

य इमं शृणुयान्नित्यमिक्ष्वाकोर्वंशमुत्तमम् । सर्वपापविनिर्मुक्तो स्वर्गलोके महीयते ।।६१

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे विंशोऽध्यायः ।।२०।।

२१

रोमहर्षण उवाच ।※

ऐलः पुरूरवाश्चाथ राजा राज्यमपालयत् ।
तस्य पुत्रा बभूवुर्हि षडिन्द्रसमतेजसः ।।१
आयुर्मायुरमावायुर्विश्वायुश्चैव वीर्यवान् ।
शतायुश्च श्रुतायुश्च दिव्याश्चैवोर्वशीसुताः ।।२
आयुषस्तनया वीराः पञ्चैवासन् महौजसः ।
स्वर्भानुतनयायां वै प्रभायामिति नः श्रुतम् ।।३
नहुषः प्रथमस्तेषां धर्मज्ञो लोकविश्रुतः ।
नहुषस्य तु दायादाः षडिन्द्रोपमतेजसः ।।४
उत्पन्नाः पितृकन्यायां विरजायां महाबलाः ।
यतिर्ययातिः संयातिरायातिः पञ्चकोऽश्वकः ।।५
तेषां ययातिः पञ्चानां महाबलपराक्रमः ।

वें. १.२२.६

६१. –a) का1 ब3 दे1.9 न1 द1 ग्र2 म1 य इदं, दे2 इमं यः, दे10 यमिमं (→य इमं). –b) द1 ग्र1 म1 °कीर्तनं (→°मुत्तमं); ग्र2 इक्ष्वाकुकुलकीर्तनम्. –d) दे8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. देवलोके, ग्र2 ब्रह्मलोके (→स्वर्गलोके); ते1 श्रवणात् पापनिर्मुक्तः.

पुष्पिका—

पुराणनाम—का1 दे1.2.4-6.8-10 द1 ग्र1.2 मुवें. मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे, ब1 इति कौर्मे, ब2.3 दे3 म1 इति कूर्मपुराणे, न1 इति श्रीकौर्मे, ते1 इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे पूर्वभागे. **अध्यायनाम**—ब2 दे4 न1 ते1. ⊙; का1 ब1.3 दे5 द1 इक्ष्वाकुवंशानुकीर्तने, (ब1 °नं), दे1.2.8-10 मुए. इक्ष्वाकुवंशे, दे3.6 वंशानुकीर्त्तने, ग्र1 म1 इक्ष्वाकुवंशकीर्त्तनं नाम, ग्र2 इक्ष्वाकुवंशकथने, मुवें. इक्ष्वाकुवंशवर्णनं नाम, मुब. सूर्यवंशे इक्ष्वाकुवंशकथनं नाम. **अध्यायसंख्या**—ब1 दे6 द1. ⊙; का1 ब3 दे3-5 न1 ते1 एकोनविंशोऽध्यायः; ब2 ।।१९।।, दे1 मुवें. मुए. मुब. एकविंशोऽध्यायः ।।२१।।, दे2 ग्र2 म1 एकविंशोऽध्यायः, दे8.9 द्वाविंशोऽध्यायः, दे10 एकविंशोध्यायः ।।२१।। श्रीरामचन्द्रार्पणमस्तु ।। शके १८१६ संवत १९५१ मार्गशीर्ष शुक्ल ११ मंदवासरे प्रातः प्रथमप्रहरे दिछेत्युपनामक परभूजातीय कृष्णराव विटलयांचे मूलप्रतिकरून रामचंद्र यश्वंत मराठेयाणी स्वार्थ परार्थलिखितं । श्रीरस्तु । शुभं भवतु ।।, ग्र1 विंशोऽध्यायः.

२१

※ ब2 दे1.2 लोमहर्षण उवाच; दे3.4.6.8-10 मुवें. मुए. मुब. सूत उवाच; न1 ग्र1.2 सूतः; ते1 श्री शिवः, +सूतः; द1 म1 श्री सूतः.

१. –a) दे1.10 एलः (→ऐलः); ब1 न1 पुरूरवश्, दे4 पुरूरवा (→पुरूरवाश्); दे1 चास्य (→चाथ). –c) का1 दे1.2 बभूवुश्च (→बभूवुर्हि). –d) ब2 षडिन्द्रोपमतेजसः.

२. –a) ब3 दे1 वायुर्, ग्र2 रायुर् (?) (→मायुर्); दे1 ****, दे4.8-10. °रमायुश्च, द1 ग्र1.2 म1 °रवा(म1 °पा) मायुर् (→°रमावायुर्). –b) ब1 चापि (→चैव). –c) द1 ग्र1 म1 श्रुतायुश् (→शतायुश्); ब2.3 चायुतायुश्, द1 ग्र1.2 म1 च शतायुश् (→च श्रुतायुश्). –d) का1 दिव्यायुश्चो°, ब1 दिव्याश्चैत्रो°, ग्र1 दिव्या वै चो° (→दिव्याश्चैवो°).

३. –a) दे1 आयुषस्तु यथा वीराः. –b) दे6 पंचैतासन्, न1 पञ्च वासन् (→पञ्चैवासन्); न1 महौजसाः (→महौजसः). –c) न1 तनयायां व, ग्र1 °तनयाया वै (→°तनयायां वै) –d) दे6 प्रभाषाम्, ते1 भार्यायां (→प्रभायाम्); का1 ब2.3 दे2.5 विश्रुतं (→नः श्रुतं).

४. –c) दे1 च (→तु). –d) दे6 दायादः (→दायादाः). –d) दे4 पञ्चेन्द्रसम°, मुवें. मुए. मुब. पञ्चेन्द्रोपम°, द1 ग्र1.2 म1 देवेन्द्रसम° (→षडिन्द्रोपम°).

५. –b) दे5 विष्णु° (→विर°); ब1 महाबलः, ब2 महौजसः (→महाबलाः). –c) दे8-10 मुवें. मुए. यातिर् (→यतिर्); ब1 दे5 संजातिर्, ब2 सर्यातिर्, दे1 सर्यातिर्, ग्र2 *** (→संयातिर्); दे4 ग्र1 ययातिर्यातिः संयातिर्. –d) ब1 पञ्चको स्वरः, ब3 दे1.4.8.9 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. पञ्चमोऽश्वकः, दे2 पञ्चमोंशकः, दे10 पञ्चमोश्च सः, द1 ग्र1.2 म1 सोमवंशजाः (→पञ्चकोऽश्वकः). See Cr. Notes.

६. ब1. f ⊙ (द. सं.). –c) का1 ब2 दे6 देवजानीम् (→देवयानीम्); ब1 दे5 सुमनसः (→उशनसः). –d) ब1 दे6

वें. १.२२.६

देवयानीमुशनसः सुतां भार्यामिवाप सः ।
शर्मिष्ठामासुरीं चैव तनयां वृषपर्वणः ॥६
यदुं च तुर्वसुं चैव देवयानी व्यजायत ।
द्रुह्युं चानुं च पूरुं च शर्मिष्ठा चाप्यजीजनत् ॥७
सोऽभ्यषिञ्चदतिक्रम्य ज्येष्ठं यदुमनिन्दितम् ।
पूरुमेव कनीयांसं पितुर्वचनपालकम् ॥८
दिशि दक्षिणपूर्वस्यां तुर्वसुं पुत्रमादिशत् ।
दक्षिणापरयो राजा यदुं ज्येष्ठं न्ययोजयत् ।
प्रतीच्यामुत्तरायां च द्रुह्युं चानुमकल्पयत् ॥९
तैरियं पृथिवी सर्वा धर्मतः परिपालिता ।
राजाऽपि दारसहितो वनं प्राप महायशाः ॥१०
यदोरप्यभवन् पुत्राः पञ्च देवसुतोपमाः ।
सहस्रजित् तथा ज्येष्ठः क्रोष्टुर्नीलोऽजितो रघुः ॥११
सहस्रजित्सुतस्तद्वच्छतजिन्नाम पार्थिवः ।
सुताः शतजितोऽप्यासंस्त्रयः परमधार्मिकाः ॥१२
हैहयश्च हयश्चैव राजा वेणुहयः परः ।
हैहयस्याभवत् पुत्रो धर्म इत्यभिविश्रुतः ॥१३
तस्य पुत्रोऽभवद् विप्रा धर्मनेत्रः प्रतापवान् ।
धर्मनेत्रस्य कीर्त्तिस्तु संजितस्तत्सुतोऽभवत् ॥१४

स तां (→सुतां); न$_1$ उपयेमे सुता च सः. –f) दे$_1$ सुतां तु (→तनयां).

७. ब$_1$. a ⊙ (द. सं). –a) दे$_4$ यदुश्च (→यदुं च); द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ मुए. तुर्वशुम्, दे$_{10}$ न$_1$ तुर्वसम् (→तुर्वसुम्). –b) का$_1$ दे$_6$ देवजानी (→देवयानी); दे$_4$ -मजायत (→व्यजायत). –c) का$_1$ दे$_{1-4.8-10}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ द्रुह्यम् (→द्रुह्युम्); दे$_{1.8.6.}$ चाणुं च, दे$_5$ वातुं च (→चानुं च); दे$_{10}$ पुरं च, ग्र$_1$ पूरं च (→पूरुं च); ब$_2$ द्रुह्युं चानुं पुरुं चैव. –d) दे$_5$ वा व्यजीजनत्, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ च व्यजायत (→चाप्यजीजनत्).

८. –a) का$_1$ सोऽभ्यर्षिच्य, दे$_{1.4}$ सोऽभिषिचद् (→सोऽभ्यषिञ्चद्); ग्र$_1$ °दधिक्रम्य (→°दतिक्रम्य). –b) दे$_1$ अरिंदमम्, दे$_{10}$ अनिन्दतम् (→अनिन्दितम्). –c) का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{1-6.10}$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_{1-2}$ मुवें. मुए. मुब. पुरुमेव, म$_1$ पूर्वमेव (→पूरुमेव). –d) दे$_2$ °कारणं, न$_1$ °पालकः, द$_1$ °कालकं, ग्र$_2$ °पालनं (→°पालकम्); दे$_4$ पितुर्दयितमुत्तमम्.

९. –a) दे$_4$ °पूर्वस्य (→°पूर्वस्यां). –b) का$_1$ द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ मुए. तुर्वशुं, दे$_{1.8.9}$ तुर्वसं, दे$_{10}$ न$_1$ तुर्वशं, ग्र$_2$ दुर्विशं (→तुर्वसुं); दे$_9$ आविशत्, +आदिशत् (→आदिशत्). –c) का$_1$ दे$_3$ दक्षिणां, दे$_4$ दक्षिणो (→दक्षिणा-); का$_1$ -परमो, ब$_1$ -पथयो, दे$_3$ -परमे (→-परयो); दे$_4$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ राज्ये (→राजा); द$_1$ दक्षिणापरयोगेन. –d) दे$_1$ यदु-, दे$_{3.5.6}$ यत्वं (→यदुं), ब$_{2.3}$ दे$_{2.3.6.8-10}$ न$_1$ मुवें. मुए. मुब. श्रेष्ठं (→ज्येष्ठं); दे$_1$ नियोजयत्, दे$_2$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ अयोजयत् (→न्ययोजयत्); दे$_4$ परज्येष्ठनियोजयत्. –e) ब$_3$ उत्तरस्यां, दे$_{9.10}$ उत्तमायां च (→उत्तरायां च). –f) का$_1$ दे$_{1-4.6.8-10}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_1$ द्रुह्यं (→द्रुह्युं); दे$_1$ चाणुं, दे$_2$ चारुं (→चानुं); दे$_1$ व्यकल्पयत् (→अकल्पयत्); ग्र$_2$ दिश्या * नुमकल्पयत्.

१०. –a) न$_1$ इत्थं (→इयं). –b) दे$_2$ प्रति° (→परि°). –c) दे$_4$ दारा° (→दार°). –d) का$_1$ दे$_{1.2}$ ग्र$_2$ म$_1$ प्राप्य (→प्राप); दे$_1$ महायशः (→महायशाः).

११. –c) दे$_1$ सहस्रजितश्च (→सहस्रजित्तथा); दे$_{4.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. श्रेष्ठः (→ज्येष्ठः). –d) दे$_1$ क्रोष्टु–, दे$_{4.10}$ क्रोषु–, न$_1$ वलि– (→क्रोष्टुर्); का$_1$ नीलोंजनो, ब$_1$ दे$_8$ मुवें. मुए. मुब. नीलोजिनो, ब$_3$ दे$_2$ नीतो जितो, दे$_4$ नीलौ जितो, दे$_5$ नीतो जिघो, दे$_{9.10}$ नीलौजिनो, द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ नीलजितो, ग्र$_2$ नीलसुते (→नीलोजितो); दे$_2$ लघुः (→रघुः); ब$_2$ क्रोष्टुर्नीलोक्षिजे बभौ, ते$_1$ क्रोष्टुर्नीलोजितारिहा.

१२. –b) °जिच्चैव (→°जिन्नाम). –c) दे$_{4.5}$ सुतान्, न$_1$ सुतः (→सुताः); दे$_4$ दश° (→शत°). द$_1$ पुत्राः, ग्र$_1$ म$_1$ पुंसः (→-प्यासन्); ग्र$_2$ सुताश्च जितः पुंस *. –d) दे$_4$ स्तवः (→त्रयः); ब$_1$ दे$_{3.6.10}$ ग्र$_1$ °धार्मिकः (→°धार्मिकाः).

१३. –a) न$_1$ ग्र$_{1.2}$ हेहयश् (→हैहयश्); दे$_4$ हैहयश्चौहवश्चैव, म$_1$ हेहेयो हिरयश्चैव. –b) ब$_3$ वेणुहयः पुनः, दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. वेणुहयश्च यः (दे$_1$ सः), द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ वेणुरयः (ग्र$_2$ °यं) परः, म$_1$ वेणुरथः परः (→वेणुहयः परः) –c) दे$_{9.10}$ हैहय (दे$_{10}$ °या) श्चा–, न$_1$ म$_1$ हेहयस्या–, द$_1$ हैहयास्या–, ग्र$_2$ एकस्या * (→हैहयस्या–).

१४. –a) द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ विद्वान् (→विप्रा). –b) दे$_{2.4}$ धर्मनेत्राः, दे$_{10}$ धर्मी तत्र (→धर्मनेत्रः); ब$_3$ प्रजा परान् (→प्रतापवान्). –c) ब$_{1.2}$ दे$_{4.9}$ धर्मनेत्रस्तु (→धर्मनेत्रस्य); न$_1$ च, + तु (→तु). –d) का$_1$ संहितस्, ब$_2$ दे$_{2-6.9.10}$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ मुब. संज्ञितस्, ते$_1$ समंकिस् (→संजितस्).

महिष्मान् संजितस्याभूद् भद्रश्रेण्यस्तदन्वयः ।
भद्रश्रेण्यस्य दायादो दुर्दमो नाम पार्थिवः ॥१५
दुर्दमस्य सुतो धीमान् धनको नाम वीर्यवान् ।
धनकस्य तु दायादाश्चत्वारो लोकसम्मताः ॥१६
कृतवीर्यः कृताग्निश्च कृतवर्मा तथैव च ।
कृतौजाश्च चतुर्थोऽभूत् कार्त्तवीर्योऽर्जुनोऽभवत् ॥१७
सहस्रबाहुर्द्युतिमान् धनुर्वेदविदां वरः ।
तस्य रामोऽभवन्मृत्युर्जामदग्न्यो जनार्दनः ॥१८
तस्य पुत्रशतान्यासन् पञ्च तत्र महारथाः ।
कृतास्त्रा बलिनः शूरा धर्मात्मानो मनस्विनः ॥१९

शूरश्च शूरसेनश्च धृष्णः कृष्णस्तथैव च ।
जयध्वजश्च बलवान् नारायणपरो नृपः ॥२०
शूरसेनादयः सर्वे चत्वारः प्रथितौजसः ।
रुद्रभक्ता महात्मानः पूजयन्ति स्म शंकरम् ॥२१
जयध्वजस्तु मतिमान् देवं नारायणं हरिम् ।
जगाम शरणं विष्णुं दैवतं धर्मतत्परः ॥२२
तमूचुरितरे पुत्रा नायं धर्मस्तवानघ ।
ईश्वराराधनरतः पिताऽस्माकमभूदिति ॥२३
तानब्रवीन्महातेजा एष धर्मः परो मम ।
विष्णोरंशेन संभूता राजानो यन्महीतले ॥२४ वें.१.२२.२५

१५. –a) दे3.4 महिष्वान् (दे4 °ष्यात्), दे6 सहिस्वात्, दे8-10 मुवें. मुए. महिष्मः, न1 अहिष्ठाः, द1 सहिष्मान् (→महिष्मान्); का1 ब1.2 दे2.3.5.6.8-10 द1 ग्र1.2 म1 संज्ञितस्या° (द1 °स्सो) (→संजितस्या°); ते1 माहिष्मत् संज्ञकस्तस्मात्. –b) का1 भद्रसेनस्, दे1 भ*श्रेणस्, दे6 भद्रसेन्यस्, द1 भद्रः श्रेयस्, ग्र2 भद्रशोह्यस् (→भद्रश्रेण्यस्); दे1 तदन्वये, न1 तदान्वये (→तदन्वयः). –c) दे6 °सेन्यस्य, दे9 °श्रेणस्य, ग्र1 °शोण्यस्य (→°श्रेण्यस्य); ग्र2 भद्रस्य श्रेण्यदायादो. –d) का1 ब2 दे2.5 दुर्मदो, ब3 दुर्गदो (→दुर्दमो).

१६. का1 ब2 दे2.5 दुर्मदस्य, ब1.3 दुर्गदस्य (→दुर्दमस्य). –b) ब2 नवगो, दे1 वनको, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. अंधको, ग्र2 तनदो (→धनको). –c) ब2 लवणस्य, दे1 वनकस्य, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. अंधकस्य, ग्र2 तनदस्य (→धनकस्य). का1 धनकस्य तु तास्ते च. –d) दे1 ग्र2 °विश्रुताः (→°सम्मताः).

१७. –a) दे3 कृतानग्निः (→कृताग्निश्च). –b) दे1 °धर्माश्च (→°वर्मा त°); दे1 °सुताः (→°सुतः); दे8-10 न1 मुवें. मुए. कृतव (न1 °श)र्मा च तत्सुतः. –c) दे10 सुकृतोजाश्, ग्र1 कृतोजश्च, म1 कृतोऽर्थश्च (→कृतौजाश्च).–d) दे1.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. कृतवीर्यस्तथा(न1 °दा)र्जुनः, ते1 कृतवीर्योऽथ सोऽभवत्.

दे4. १७ b, c मध्ये अधिकम्—

*'जयध्वजश्च बलवान्नारायणपरो नृपः' (= २० cd)

१८. –a) द1 ग्र1.2 म1 धृतिमान् (→द्युतिमान्). –c) द1 म1 तस्य रामोऽभव(म1 °वं)ज्जेता, ग्र1 तस्य रामो बलं जेता.

१९. म1. cd ⊙. –a) दे10 °शतान्वासन्, न1 °दशान्यासन्, म1 °शतं चासीत् (→°शतान्यासन्). –b) न1 °पुत्राः (→तत्र); द1 ग्र1.2 म1 महाबलाः (द1 °लः) (→महारथाः) –c) का1 दे5 धृतास्त्राः, दे4 द1 ग्र1 धृतास्त्र- (→कृतास्त्रा). –d) का1 दे5 तपस्विनः, दे6 जनार्दनः (→मनस्विनः).

२०. –a) ब1 दे8 सूरश्च सूरसेनश्च, ग्र2 शूरसेनश्च वृष्णिश्च. –b) का1 दे2.3.5.6 धृष्टः (दे3 °ष्टं), दे4 द1 म1 वृष्णिः (दे4 °ष्णि), दे9 ग्र1 द्रुष्णः, ते1 वृषः, मुवें. मुए. मुब. कृष्णः (→धृष्णः); दे6 हृष्टः, न1 मुवें. मुए. मुब. धृष्णः (→कृष्णः); ग्र2 वृष्णश्चैव तथैव च. –c) दे10 भगवान् (→बलवान्).

२१. –a) ब1 दे8.10 सूर° (→शूर°); ब3 दे2. 6.8-10 मुवें. मुए. मुब. पूर्वे (→सर्वे). –b) दे5 °जसाः (→°जसः). –c) म1 रुद्रे (→रुद्र-). –d) दे2 केशवं (→शंकरम्).

२२. –a) दे3.4.6 न1 म1 च (→तु). –b) दे2 प्रभुं (→हरिं). –c) दे6 ग्र2 विष्णो (→विष्णुं). –d) न1 देवं तं (→दैवतं); दे6 दैवं धर्मानुतत्परः.

२३. –a) ब1 इव तं, दे2 इति ते (→इतरे); ते1 तत्र (→पुत्रा). –b) दे4 तथा तव (→तवानघ); दे3.6 नायं धर्मतरानघ. –c) दे1.2 म1 °परः, दे4 ततः, ग्र1 °रताः (→°रतः). –d) दे1 इति प्रभुः, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. इति श्रुतिः (→अभूदिति).

२४. –b) का1 ब1-3 दे1-3.5.6.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. ह्येष, दे4 यज्ञ-(→एष); का1 ब1-3 दे1.3.6 ग्र2 धर्म-(→धर्मः); दे3 [अ] नघ (→मम). –d) दे2.8.9 मुवें. मुए. ये (→यन्)-.

वें.१.२२.२६ राज्यं पालयताऽवश्यं भगवान् पुरुषोत्तमः ।
पूजनीयो यतो विष्णुः पालको जगतो हरिः ॥२५
सात्त्विकी राजसी चैव तामसी च स्वयंभुवः ।
तिस्रस्तु मूर्त्तयः प्रोक्ताः सृष्टिस्थित्यन्तहेतवः ॥२६
सत्त्वात्मा भगवान् विष्णुः संस्थापयति सर्वदा ।
सृजेद् ब्रह्मा रजोमूर्त्तिः संहरेत् तामसो हरः ॥२७
तस्मान्महीपतीनां तु राज्यं पालयतामयम् ।
आराध्यो भगवान् विष्णुः केशवः केशिमर्दनः ॥२८
निशम्य तस्य वचनं भ्रातरोऽन्ये मनस्विनः ।
प्रोचुः संहारकृद् रुद्रः पूजनीयो मुमुक्षिभिः ॥२९
अयं हि भगवान् रुद्रः सर्वं जगदिदं शिवः ।
तमोगुणं समाश्रित्य कल्पान्ते संहरेत् प्रभुः ॥३०
या सा घोरतरा मूर्त्तिरस्य तेजोमयी परा ।
संहरेद् विद्यया सर्वं संसारं शूलभृत् तया ॥३१
ततस्तानब्रवीद् राजा विचिन्त्यासौ जयध्वजः ।
सत्त्वेन मुच्यते जन्तुः सत्त्वात्मा भगवान् हरिः ॥३२
तमूचुर्भ्रातरो रुद्रः सेवितः सात्त्विकैर्जनैः ।
मोचयेत् सत्त्वसंयुक्तः पूजयेशं ततो हरम् ॥३३
अथाब्रवीद् राजपुत्रः प्रहसन् वै जयध्वजः ।
स्वधर्मो मुक्तये पन्था नान्यो मुनिभिरिष्यते ॥३४
तथा च वैष्णवी शक्तिर्नृपाणां देवता सदा ।
आराधनं परो धर्मो मुरारेरमितौजसः ॥३५

२५. –a) ब2 दे8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. पालयिता°, द1 ग्र1 पालयते°, म1 पालयतो° (→पालयता°). –c) दे1.2 ह्यतो, ग्र1 पालयते°, म1 ... –d) ब1 दे4 यस्तु, दे8.9 मुवें. मुए. [ग्र]जितो (→यतो). –d) ब1 दे4 यस्तु, दे8.9 मुवें. मुए. [ग्र]जितो (→यतो). दे1.2.4. 8.9 ग्र1.2 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. जगतां (→जगतो).

२६. –a) दे2 तामसी (→राजसी). –b) दे2 राजसी (→तामसी); दे1.4.8-10 द1 ग्र1.2 मुवें. मुए. स्वयं प्रभुः, म1 स्वयं प्रभोः (→स्वयंभुवः). –c) दे1 ता (→तु). –d) दे5 वृष्टि° (→सृष्टि°); दे1 °मूर्त्तयः (→°हेतवः).

२७. –a) दे1 सर्वात्मा (→सत्त्वात्मा). –c) दे6 राजन् (→सृजेद्); दे3 राज° (→रजो°). –d) ते1 ग्र2 संहार- (→संहरेत्); का1 ब1 तामसीं, ब3 दे6.8-10 न1 ते1 तामसी (न1 °सीर्) (→तामसो).

२८. –b) दे8.9 मुवें. मुए. मुब. इदं, द1 ग्र1.2 म1 अथ (→अयं); दे6.10 स राज्यं पाल(दे6 लय)तामयं. –d) ते1 क्लेश°, ग्र2 केश° (→केशि°); दे10 केशवः केशमर्दिनः.

२९. –a) दे3.6 निविश्य (→निशम्य). –c) दे8-10 न1 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. °को (→°कृद्).

३०. ब1. ३० b–३३a ⊙ (द. सं.). –a) ब2 अहं (→अयं); दे1 देवः, दे4 इन्द्रः (→रुद्रः). –b) ग्र2 शिवं (→शिवः). –d) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. कालान्ते(→कल्पान्ते); दे4 स हरेत् (→संहरेत्).

३१. ब1. ⊙ (द्र. ३० पा. वि.). –a) ब2 दे8.9 न1 द1 ग्र1 म1 मुवें. मुए. मुब. °तमा (→°तरा). –b) ते1 अन्ते, म1 यस्य (→अस्य); दे1.2 शुभा, दे10 पुरा (→परा). –c) दे1 सर्व–, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. पूर्वं (→सर्वं); म1 संहरेत् तु तया सर्वं –d) दे1 संसारे, दे10 संहरन् (→संसारं); दे1.3.6 °भृत्तदा, दे4 °वृत्तया, दे9 भृत्तय, दे10 भृत्य या, द1 ग्र1.2 म1 °भृत्तथा (→°भृत्तया).

३२. ब1. ⊙ (द्र. ३० पा. वि.); ग्र2 म1.३२.c-३४b ⊙ (द. सं.). –a) ग्र2 तत्तत् (→ततस्); ग्र1 राजो (→राजा). –b) दे4 द1 विचिन्त्यायं, न1 विचिन्त्योसौ, ग्र1 म1 विचिन्तयन् (→विचिन्त्यासौ); ग्र2 ततो न्याय-जयध्वनिः. –c) द1 जायते (→मुच्यते). –d) दे3.6 सर्वात्मा (→सत्त्वात्मा).

३३. ब1.a ⊙ (द्र. ३० पा. वि); ग्र2 म1. ⊙ (द्र. ३२ पा. वि.). –b) का1 सेवितैः (→सेवितः) –c) ब1 सत्य-, दे10 स तु (→सत्त्व-); दे4 द1 ग्र1 °संयुक्तं (→°संयुक्तः). –d) दे3 हरिं (→हरं); ब2 ते1 द1 ग्र1 मुब. पूजयेच्च (द1 °त्तु) ततो हरं (द1 °रिं), दे1.2 पूजया शंकरो हरः, दे4 पूजयेच्च ततो शिवं, दे5 पूजाय स ततो हरिः, दे8-10 मुवें. मुए. पूजयेत्सततं हरम्.

३४. दे4. ⊙; ग्र2 म1. ab ⊙ (द्र. ३२ पा. वि.). –b) दे1 स (→प्र-). c–) ब1 दे1 स्वधर्म-, दे5 सधर्मो, दे8.10 अधर्म- (→स्वधर्मो); दे8-10 मुवें. मुए. युंक्तो, द1 नित्यं (→पन्थाः) –d) द1 ग्र1 सर्वे, ग्र2 म1 ततो (→नान्यो); का1 ब2.3 दे5 मुब. उच्यते (→इष्यते).

३५. –a) ब1 दे1.4.6.8.9 न1 ते1 द1 ग्र1 मुवें. मुए. मुब. तथा च वैष्णवीं शक्ति, ग्र2 म1 तथा वै शक्तिरुद्राणां. –b) दे1.8-10 न1 मुवें. मुए. दधतां, दे4 दयितां, ते1 ददतां, द1 ग्र1.2 दे (ग्र2 दै) वतां (→देवता); दे10 सदा, + सतां, द1 ग्र1 तथा, ग्र2 तदा (→सदा). –c) ब1 दे6 आराधन-, दे1 द1 ग्र1 तथा, ग्र2 तदा (→सदा). –c) ब1 दे6 आराधन-, दे1 अराधतो, द1 ग्र1.2 म1 आराध्यते (→आराधनं); ग्र2 परं (→परो). –d) दे5.10 मुरारिर् (→मुरारेर्).

तमब्रवीद् राजपुत्रः कृष्णो मतिमतां वरः ।
यदर्जुनोऽस्मज्जनकः स्वधर्मं कृतवानिति ॥३६
एवं विवादे वितते शूरसेनोऽब्रवीद् वचः ।
प्रमाणमृषयो ह्यत्र ब्रूयुस्ते यत् तथैव तत् ॥३७
ततस्ते राजशार्दूलाः पप्रच्छुर्ब्रह्मवादिनः ।
गत्वा सर्वे सुसंरब्धाः सप्तर्षीणां तदाश्रमम् ॥३८
तानब्रुवंस्ते मुनयो वसिष्ठाद्या यथार्थतः ।
या यस्याभिमता पुंसः सा हि तस्यैव देवता ॥३९
किन्तु कार्यविशेषेण पूजिताश्चेष्टदा नृणाम् ।
विशेषात् सर्वदा नायं नियमो ह्यन्यथा नृपाः ॥४०
नृपाणां दैवतं विष्णुस्तथैव च पुरंदरः ।
विप्राणामग्निरादित्यो ब्रह्मा चैव पिनाकधृक् ॥४१
देवानां दैवतं विष्णुर्दानवानां त्रिशूलभृत् ।
गन्धर्वाणां तथा सोमो यक्षाणामपि कथ्यते ॥४२
विद्याधराणां वाग्देवी साध्यानां भगवान् रविः ।
रक्षसां शंकरो रुद्रः किंनराणां च पार्वती ॥४३
ऋषीणां दैवतं ब्रह्मा महादेवश्च शूलभृत् ।
मनूनां स्यादुमा देवी तथा विष्णुः सभास्करः ॥४४
गृहस्थानां च सर्वे स्युर्ब्रह्मा वै ब्रह्मचारिणाम् ।
वैखानसानामर्कः स्याद् यतीनां च महेश्वरः ॥४५
भूतानां भगवान् रुद्रः कूष्माण्डानां विनायकः ।
सर्वेषां भगवान् ब्रह्मा देवदेवः प्रजापतिः ॥४६　वें.१.२२.४७

---

३६. –a) ग्र$_2$ तां (→तं). –b) न$_1$ °वरं (→°वरः). –c) ग्र$_2$ य दुर्जने समञ्जकं. –d) का$_1$ ब$_3$ दे$_{1.4-6.8-10}$ न$_1$ ते$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. स(→स्व-); दे$_{1.4}$ धर्मः, दे$_5$ धर्मं (→-धर्मं); न$_1$ सदा (→इति); ब$_1$ स्वधर्मजनकानिति.

३७. दे$_1$. cd ⊙. –b) का$_1$ ब$_1$ दे$_{5.8-10}$ सूरसेनो, ग्र$_2$ म$_1$ स तेनोक्तो (→शूरसेनो). –c) न$_1$ प्रामाण्यम् (→प्रमाणम्); ब$_2$ मुनयो (→ऋषयो); ब$_1$ यत्र, न$_1$ सर्वे (→ह्यत्र). –d) का$_1$ दे$_5$ यं, दे$_{3.6.8-10}$ मुवें. मुए. तत्, द$_1$ ग्र$_2$ यस् (→यत्); का$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ च, दे$_{3.6}$ द$_1$ ग्र$_2$ तु (→तत्); न$_1$ ब्रूयुस्तेन यथैव तु.

३८. दे$_1$. ab ⊙. –a) ग्र$_2$ °शार्दूल (→शार्दूलाः). –c) दे$_2$ ःससंरभाः, दे$_4$ ससंरब्धाः (→सुसंरब्धाः); दे$_1$ ** सर्वेति संरब्धा. –d) ते$_1$ तथा° (→तदा°).

३९. –a) दे$_6$ ग्र$_2$ तानाब्रुवन् (→तानब्रुवन्). –b) दे$_1$ वशिष्ठाद्या (→वसिष्ठाद्या). –c) दे$_{4.10}$ यो (→या); का$_1$ दे$_{1.3.4}$ °मतः, न$_1$ म$_1$ °हितः (म$_1$ °ता). (→°मता); ब$_1$ पुत्राः (→पुंसः). –d) दे$_4$ स (→सा); दे$_{10}$ ग्र$_2$ देवताः (→देवता); ते$_1$ सा तस्यैव हि देवता; ग्र$_2$ सहिता तस्यैव देवताः.

४०. दे$_{10}$, cd ⊙. –a) धर्म° (→कार्य°). –b) ब$_{1-3}$ दे$_{1.3.8-10}$ ग्र$_{1.2}$ मुवें. मुए. मुब. पूजिता (→पूजिताश्); ग्र$_1$ ज्येष्ठदा, ग्र$_2$ शेषदा (→चेष्टदा); दे$_4$ चिन्तिताश्चेष्टदायिनः. –c) दे$_4$ विशेषः (→विशेषात्); दे$_2$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ सर्वधा, दे$_4$ म$_1$ सर्वथा (→सर्वदा); ब$_1$ दे$_9$ °दानाय, न$_1$ °दा नोयं (→°दा नायं). –d) दे$_{1.3.6}$ नृप, दे$_2$ भवेत् (→नृपाः).

४१. दे$_{10}$. ४१b–४२a ⊙ (द्द. सं.). –a) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{3.5.6}$ देवता (→दैवतं). –b) दे$_{1.8.9}$ न$_1$ मुवें. मुए. तथेशश्च, दे$_2$ तथा शेषः (→तथैव च). –c) ग्र$_2$ श्रादिर् (→अग्निर्).

४२. ब$_1$. ४२c–४४b ⊙ (द्द. सं.); दे$_{10}$. a ⊙ (द्द. सं.) (द्र. ४१ पा. वि.); द$_1$. ab ⊙. –a) दे$_{1.3.5}$ देवता (→दैवतं). –b) ब$_2$ दानवानां च (→दानवानां त्रि-); ग्र$_{1.2}$ म$_1$ पिनाक- (→त्रिशूल-); ब$_3$ दे$_{8-10}$ न$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ मुवें. मुए. -धृक् (→-भृत्).

४३. ब$_1$. ⊙ (द्द. सं. द्र. ४२ पा. वि.); ग्र$_2$. b ⊙. –b) दे$_{1.8-10}$ न$_1$ मुवें. मुए. मुब. सिद्धानां, दे$_2$ सिद्धानां, +साध्यानां (→साध्यानां); दे$_{1.8-10}$ न$_1$ मुवें. मुए. मुब. हरिः (→रविः). –d) ग्र$_1$ किंनरीणां (→किंनराणां).

४४. ब$_1$. ab ⊙ (द्द. सं. द्र. ४२ पा. वि.). –a) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. भगवान् (→दैवतं). –b) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. त्रिशूल-, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ सशूल- (→च शूल-); दे$_2$ ग्र$_2$ -धृक्, दे$_{10}$ -भृत्, + -धृक् (→-भृत्). –c) दे$_2$ मनूनां स्यात्, +मातृणा स्यात्, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. मान्या स्त्रीणां, ग्र$_1$ मन्मनां स्यात्, ग्र$_2$ जन्मनां स्यात् (→मनूनां स्यात्). –d) का$_1$ सवासवः, ब$_2$ ग्र$_2$ म$_1$ च भास्करः, दे$_6$ प्रभाकरः (→सभास्करः); दे$_{2.4.8-10}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_1$ मुवें. मुए. मुब. तथा विष्वीशभास्कराः.

४५. का$_1$. ⊙. –a) दे$_1$ च सर्वेषां, स धर्मे स्युर् (→च सर्वे स्युर्). –b) ब$_1$ दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. ब्रह्म (→ब्रह्मा); दे$_4$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ च (→वै). –c) ब$_1$ दे$_1$ वैश्वानराणां (→वैखानसानां); ग्र$_1$ कर्म स्यात् (→अर्कः स्याद्).

४६. का$_1$. ab ⊙. –a) म$_1$ भूतानामभवद्रुद्रः. –b) दे$_{4.5}$ विनायकाः (→विनायकः). –d) दे$_{8-10}$ ब्रह्मा देवः (→देवदेवः).

वें.१.२२.४८ इत्येवं भगवान् ब्रह्मा स्वयं देवोऽभ्यभाषत ।
तस्माज्जयध्वजो नूनं विष्ण्वाराधनमर्हति ॥४७
तान् प्रणम्याथ ते जग्मुः पुरीं परमशोभनाम् ।
पालयाञ्चक्रिरे पृथ्वीं जित्वा सर्वरिपून् रणे ॥४८
ततः कदाचिद् विप्रेन्द्रा विदेहो नाम दानवः ।
भीषणः सर्वसत्त्वानां पुरीं तेषां समाययौ ॥४९
दंष्ट्राकरालो दीप्तात्मा युगान्तदहनोपमः ।
शूलमादाय सूर्याभं नादयन् वै दिशो दश ॥५०
तन्नादश्रवणान्मर्त्यास्तत्र ये निवसन्ति ते ।
तत्यजुर्जीवितं त्वन्ये दुद्रुवुर्भयविह्वलाः ॥५१
ततः सर्वे सुसंयत्ताः कार्त्तवीर्यात्मजास्तदा ।
युयुधुर्दानवं शक्तिगिरिकूटासिमुद्गरैः ॥५२
तान् सर्वान् दानवो विप्राः शूलेन प्रहसन्निव ।
वारयामास घोरात्मा कल्पान्ते भैरवो यथा ॥५३
शूरसेनादयः पञ्च राजानस्तु महाबलाः ।
युद्धाय कृतसंरम्भा विदेहं त्वभिदुद्रुवुः ॥५४
शूरोऽस्त्रं प्राहिणोद् रौद्रं शूरसेनस्तु वारुणम् ।
प्राजापत्यं तथा कृष्णो वायव्यं धृष्ण एव च ॥५५

---

४७. -b) ब2 द1 ग्र1.2 म1 देवदेवो (→स्वयं देवो); ब1 दे1.2.8-10 मुवें. मुए. ह्यभाषत, ब2 [ग्र] भ्यभाषत, दे1 ह्यभावत, ग्र2 ह्यतोषत (→[ग्र]भ्यभाषत). -c) ब2.3 दे3.6 नायं, ते1 राजा (→नूनं). -d) ब3 विश्वा°, दे4.6 विष्णु°, दे9.10 विष्णो° (→विष्ण्वा°); दे5 अर्हसि (→अर्हति).

४७ श्लोकात्परं का1 ब1-3 दे2.3.5.6 ते1 मुवें. मुब. पुस्तके अधिकम्—

18. * किन्तु रुद्रेण तादात्म्यं बुद्ध्वा पूज्यो हरिर्नरैः ।
अन्यथा नृपतेः शत्रुं न हरिः संहरेद्यतः ॥

[-1) ब1 तादात्म्ये, दे3.6 मुब. तादात्म्य– (→तादात्म्यं). -2) का1 पालने, ब1 दे5 ते1 नृपते (→नृपतेः); का1 शक्तः, ब2 शत्रुर्, दे3 चक्रं, ते1 शक्रं, मुब. शत्रून् (→शत्रुं); ब2 हरिं (→हरिः); का1 पुनः (→यतः).]

४८. -a) दे8-10 मुवें. मुए. सं– (→तान्); दे4 तं (→ते). -b) दे5 °शोभितां (→°शोभनां). -d) दे1.2.6.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. सर्वान्, दे5 ** (→सर्व–); द1 ग्र1.2 म1 जित्वा शत्रून् रणाजिरे.

४९. -a) द1 विप्रेन्द्रो, ग्र2 विप्रेन्द्र (→विप्रेन्द्रा). -b) दे10 विवेहा (→विदेहो); का1 पार्थिवः (→दानवः). -c) न1 °तत्त्वानां, द1 °भूतानां (→°सत्त्वानां); दे4 ज्योतिष्मती नाम पुरी. -d) ब1 ते1 द1 ग्र1.2 म1 पुरं, ब3 पुरीस्, दे4 सुरं (→पुरीं);

५०. -a) का1 दीनात्मा (→दीप्तात्मा). -d) दे4 नादयेन् (→नादयन्); का1 विदिशो (→वै दिशो); दे10 न1 दशः, दे5 दशा (→दश).

५१. -a) दे2 द1 म1 तन्नाम- (→तन्नाद-); दे2 -स्मरणात् (→-श्रवणात्). -b) दे1 सूर्त्याः, द1 मर्त्यौः (→मर्त्याः); का1 तत्रैव, दे2 तत्र ते (→तत्र ये); का1 ब1-3 दे3-6 ते1 द1 ग्र1.2 म1 वै, दे2 ये (→ते). -d) दे4 दद्रुशुर्, द1 ग्र1.2 ममृदुर् (→दुद्रुवुर्); का1 दे3.5.6 °विक्लवाः (→°विह्वलाः).

५२. का1 a 'संयत्ता' इत्यारभ्य c 'दानवं' यावन् नास्ति;दे8-10. cd ⊙. -a) दे10 तु (→सु-); ब2 स्वयं यत्ताः, दे1 स्वयं पन्नाः, दे5 सुसंपन्नाः, दे3 सुसंसक्ताः, ते1 समापन्नाः, ग्र2 ससंयत्ताः (→सुसंयत्ताः); दे2 ततः सर्वेषु संपन्नाः, दे6 ततः सर्वेषु मद्भक्ताः. -b) का1 ब2.3 दे1.3.5.6 द1 तथा (→तदा). -c) का1 दानवैः (→दानवं).-d) दे4 ग्र2 प्रासपासासि°, दे5 ते1 गिरिकूटस°, न1 गिरिकूटासि°, द1 प्रासपासादि°, ग्र1 म1 प्रासपाशासि°(ग्र1°स्स)(→गिरिकूटासि°). दे8-10 मुवें. मुब. पुस्तके c, d मध्ये अधिकम्:–

* शूरसेनादयः पञ्चराजानस्तु महाबलाः । (=५४ab).

[-1) दे8-10 सूर° (→शूर°).]

५३. दे8-10 मुए. मुब. ⊙; मुवें. cd ⊙; -a) का1 दानवान् विप्राः, मुवें. स हि विपपेन्द्राः (→दानवो विप्राः). -c) दे1 न1 मारयामास (→वारयामास); द1 ग्र1.2 निवारया मास घोरान् (द1 पुरान्), म1 वारयामास स घोरान्.

५४. दे8-10 मुवें. मुए. मुब. ab ⊙. -a) दे1 सर्वे (→पञ्च). -c) न1 युधा च (→युद्धाय); दे3.6 °संभारं, दे4 °संदेहाः, न1 °सौरम्भाः, ते1 °संरब्धा (→°संरम्भाः). -d) ब2 तं प्र°, दे4 द1 ग्र1.2 म1 अभि° (→त्वभि°).

५५. -a) दे1 प्रहणोद् (→प्राहिणोद्); न1 द1 रुद्रं (→रौद्रं). -b) दे8.10 सूर° (→शूर°); दे4 सुवारुणं, ते1 तुवारणं (→तु वारुणं). -c) दे4 द1 ग्र1.2 तथा वृष्णिः, म1 महाविष्णुः (→तथा कृष्णो). -d) का1 वृषः, ब1.3 दे1.3.5.6 धृष्ट, दे4 द1 ग्र1.2 म1 कृष्ण, दे10 धृष्टयुः, न1 धृत, ते1 विष्णुर् (→धृष्ण).

जयध्वजश्च कौबेरमैन्द्रमाग्नेयमेव च ।
भञ्जयामास शूलेन तान्यस्त्राणि स दानवः ॥५६
ततः कृष्णो महावीर्यो गदामादाय भीषणाम् ।
स्पृष्ट्वा मन्त्रेण तरसा चिक्षेप च ननाद च ॥५७
संप्राप्य सा गदाऽस्योरो विदेहस्य शिलोपमम् ।
न दानवं चालयितुं शशाकान्तकसंनिभम् ॥५८
दुद्रुवुस्ते भयग्रस्ता दृष्ट्वा तस्यातिपौरुषम् ।
जयध्वजस्तु मतिमान् सस्मार जगतः पतिम् ॥५९
विष्णुं ग्रसिष्णुं लोकादिमप्रमेयमनामयम् ।
त्रातारं पुरुषं पूर्वं श्रीपतिं पीतवाससम् ॥६०
ततः प्रादुरभूच्चक्रं सूर्यायुतसमप्रभम् ।
आदेशाद् वासुदेवस्य भक्तानुग्रहकारणात् ॥६१
जग्राह जगतां योनिं स्मृत्वा नारायणं नृपः ।
प्राहिणोद् वै विदेहाय दानवेभ्यो यथा हरिः ॥६२
संप्राप्य तस्य घोरस्य स्कन्धदेशं सुदर्शनम् ।
पृथिव्यां पातयामास शिरोऽद्रिशिखराकृति ॥६३
तस्मिन् हते देवरिपौ शूराद्या भ्रातरो नृपाः ।
समाययुः पुरीं रम्यां भ्रातरं चाप्यपूजयन् ॥६४
श्रुत्वाजगाम भगवान् जयध्वजपराक्रमम् ।
कार्त्तवीर्यसुतं द्रष्टुं विश्वामित्रो महामुनिः ॥६५
तमागतमथो दृष्ट्वा राजा संभ्रान्तमानसः ।
समावेश्यासने रम्ये पूजयामास भावतः ॥६६ वें.१.२२.६६

५६. –a) का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{2-6}$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ तु (→च); ग्र$_2$ कौबेरः (→कौबेरं). –b) दे$_{10}$ इन्द्रमग्नीय एव च. –c) का$_1$ दे$_{1.5}$ वेगेन (→शूलेन). –d) दे$_{10}$ सदाशिवः (→स दानवः).

५७. –a) द$_1$ तत्र (→ततः); दे$_2$ महातेजा (→महावीर्यो). –b) दे$_{4.6}$ न$_1$ द$_1$ म$_1$ भीषणं (→भीषणां). –c) ब$_2$ दे$_{1.8-10}$ मुवें मुए. मुब. स्पृष्टमात्रेण, ब$_3$ पृष्ट्वा मंत्रेण, न$_1$ सृष्ट्वा मात्रेण (→स्पृष्ट्वा मंत्रेण); ग्र$_1$ शिरसा (→तरसा).

५८. –a) दे$_1$ स (→सा); का$_1$ दे$_6$ गदा घोरा, दे$_{1.2}$ गदा यस्माद्, दे$_4$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ विदेहस्य, न$_1$ ते$_1$ गदाऽस्योरुं (→गदाऽस्योरो). –b) दे$_1$ शिलोपमा (→शिलोपमम्); दे$_4$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ गदा शैलोपमं शिरः. –c) दे$_1$ चालयतुं (→चालयितुं); दे$_{3.6}$ न दानं चालयित्वा तु. –d) ब$_2$ °काचन° ब$_3$ °काऽचल° (→°कान्तक°).

५९. –a) दे$_4$ ददृशुस् (→दुद्रुवुस्); ब$_{1.2}$ दे$_{3.4.5.6}$ ग्र$_2$ °त्रस्ता, म$_1$ °त्रस्तान् (→°ग्रस्ता). –b) का$_1$ दे$_1$ तस्यापि, दे$_5$ तस्यासि, म$_1$ तत्रासि (→तस्याति-). –c) म$_1$ च (→तु). –d) द$_1$ जगतां (→जगतः).

६०. –a) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. जयिष्णुं (→ग्रसिष्णुं); द$_1$ लोकादीन् (→लोकादिम्); ग्र$_2$ विष्णुः स्मरति लोकादि. –c) ब$_1$ भ्रातरं (→त्रातारं). –d) दे$_5$ °वससां (→°वाससं).

६१. –d) दे$_1$ °णाय तत्, दे$_{8-10}$ न$_1$ मुवें. मुए. °णात्तदा (→°कारणात्).

६२. –b) दे$_5$ दृष्ट्वा (→स्मृत्वा); दे$_6$ नृप, दे$_{10}$ प्रभुः, द$_1$ नृपं (→नृपः). –c) दे$_1$ प्राह° (→प्राहि°); दे$_1$ द$_1$ विदा° (→विदे°). –d) दे$_5$ दानवेन्द्रम् (→दानवेभ्यो)

६३. –a) ग्र$_1$ देशस्य (→घोरस्य). –b) ब$_{1.3}$ स्कन्द° (→स्कन्ध°); ब$_2$ दे$_2$ °र्शनः, ते$_1$ °र्शनं, + °र्शनः (→°र्शनं). –c) दे$_4$ पृथिवी (→पृथिव्यां). –d) ब$_1$ दे$_{1.9}$ न$_1$ ग्र$_1$ °कृति, ब$_3$ दे$_{4.5.10}$ म$_1$ °कृतिः, ते$_{10}$ °कृतेः (→°कृति); ग्र$_2$ शिरोद्रिशिखरं प्रति.

६३ श्लोकात् परं का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{1-3.5.6}$ ते$_1$ मुवें. अधिकम्:—

19. * तद्धि चक्रं पुरा विष्णुस्तपसाराध्य शंकरम् ।
यस्मादवाप तत्तस्मादसुराणां विनाशकम् ॥

[–1) ते समाराध्य (→तपसाराध्य); दे$_5$ शंकत (→शंकरं). –2) का$_1$ तस्माद् (→यस्माद्); विनाशकृरे (→विनाशकम्).]

६४. मुवें. ab ६३ श्लोकानन्तरमागतस्य अधिकश्लोक पूर्वं वर्तते. –a) दे$_{10}$ वेद° (→देव°); ग्र$_2$ स तस्मिन्निहिते (देव) रिपौ. –b) न$_1$ नृपः (→नृपाः). –c) न$_1$ पुरं (→पुरीं). –d) ब$_{1.3}$ ते$_1$ चाभ्य-°, दे$_3$ चाथ, न$_1$ वाप्य- (→चाप्य-).

६५. –a) का$_1$ तरसा (→भगवान्). –b) दे$_{8.9}$ कृत्वा जय° (→जयध्वज°); दे$_5$ °क्रमां (→°क्रमं). –c) दे$_5$ कीर्त° (→कार्त्त°); दे$_1$ दृष्टं, दे$_{3.6}$ त्रस्तं, ग्र$_1$ दृष्ट्वा (→द्रष्टुं).

६६. –a) दे$_2$ न$_1$ अतो (→अथो). –b) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. °लोचनः (→°मानसः); दे$_4$ राजानं भ्रान्तमानसः. –c) दे$_2$ तमा° (→समा°); दे$_1$ समादिश्यास्य पुरे रम्ये. –d) दे$_6$ भारत (→भावतः).

वे.१.२२.६६ उवाच भगवन् घोरः प्रसादाद् भवतोऽसुरः ।
निपातितो मया संख्ये विदेहो दानवेश्वरः ॥६७
त्वद्वाक्याच्छिन्नसंदेहो विष्णुं सत्यपराक्रमम् ।
प्रपन्नः शरणं तेन प्रसादो मे कृतः शुभः ॥६८
यक्ष्यामि परमेशानं विष्णुं पद्मदलेक्षणम् ।
कथं केन विधानेन संपूज्यो हरिरीश्वरः ॥६९
कोऽयं नारायणो देवः किंप्रभावश्च सुव्रत ।
सर्वमेतन्ममाचक्ष्व परं कौतूहलं हि मे ॥७०

विश्वामित्र उवाच ।❀

यतः प्रवृत्तिर्भूतानां यस्मिन् सर्वमिदं जगत् ।
स विष्णुः सर्वभूतात्मा तमाश्रित्य विमुच्यते ॥७१
स्ववर्णाश्रमधर्मेण पूज्योऽयं पुरुषोत्तमः ।
अकामहतभावेन समाराध्यो न चान्यथा ॥७२
एतावदुक्त्वा भगवान् विश्वामित्रो महामुनिः ।
शूराद्यैः पूजितो विप्रा जगामाथ स्वमालयम् ॥७३

---

६७. –a) का1 भगवान्, + भगवन्, ब1-3 दे1.2 4-6.8-10 न1 ग्र2 भगवान् (→भगवन्). –b) दे4 प्रमादात् (→प्रसादाद्). –c) ब2 मया युद्धे, ब3 दे5 द1 ग्र1.2 मया सार्धं, दे1 मयास्त्रेण, दे2 महास्त्रेण, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. मया सोऽथ, न1 [अ]मुना सार्धं, म1 मया विद्वन् (→मया संख्ये). –d) दे2 दानवोत्तमः, दे4 दानवेश्वरैः, द1 ग्र1 म1 दानवः शरैः (→दानवेश्वरः).

६८. –a) का1 तद्वाक्य°, दे1 त्वद् वाक्य°, दे3 अहं त्व°, दे10 त्वद् वाञ्छा° (→त्वद्वाक्या°); दे2 त्वद् वाक्योदितसंदेहो, दे6 त्वयि संछिन्नसंदेहो. –c) दे 8-10 प्रपन्नं, द1 ग्र1.2 म1 प्रपन्न– (→प्रपन्नः). –d) दे10 शुभः कृतः (→कृतः शुभः).

६९. –c) दे10 तेन (→केन).

७०. –b) दे3.5 सुव्रताः (दे5 °तः) →सुव्रत). –c) ब1 महाचक्ष्व (→ममाचक्ष्व).

७० श्लोकात् परं मुवें. पुस्तके अधिकम्—
20. *जयध्वजस्य वचनं श्रुत्वा शान्तो मुनिस्ततः ।
दृष्ट्वा हरौ परां भक्तिं विश्वामित्र उवाच ह ॥

❀ दे8.9 विश्वामित्र उ.; न1 ते1 द1 ग्र1.2 म1 विश्वामित्रः.

७१. –b) का1 ब1-3 दे1-6.8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. यतो (→इदं). –c) का1 यमा° (→तमा°). –d) द1 ग्र1.2 म1 प्रमुच्यते (→विमुच्यते).

७१ श्लोकात् परं का1 ब2.3 दे1.2.5.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. पुस्तकेषु अधिकम्—
21. *. यमक्षरात् परतरात् परं प्राहुर्गुहाश्रयम् ।
आनन्दं परमं व्योम स वै नारायणः स्मृतः ।
नित्योदितो निर्विकल्पो नित्यानन्दो निरञ्जनः ।
चतुर्व्यूहधरो विष्णुरव्यूहः प्रोच्यते स्वयम् । [4]
परमात्मा परं धाम परं व्योम परं पदम् ।
त्रिपादमक्षरं ब्रह्म तमाहुर्ब्रह्मवादिनः ।
स वासुदेवो विश्वात्मा योगात्मा पुरुषोत्तमः ।
यस्यांशसंभवो ब्रह्मा रुद्रोऽपि परमेश्वरः । [8]

[ब.2.3.7-8 ⊙. –1) का1 दे5 योऽक्षरात्परतो नान्यस्त्रिषु लोकेषु विद्यते, दे1 यमक्षरात्परतो नान्यो त्रिषु लोकेषु विद्यते. –2) न1 शुभः (→स्मृतः); दे1 नारायणाच्युतः (→नारायणः स्मृतः). –4) दे2 °भूयो(→°धरो); दे2 °व्यापः(→°रव्यूहः); का1 दे2.5 बुधैः, ब2-3 यतः (→स्वयम्). –5) का1 ब2.3 दे1.2.5 व्योम (→धाम); का1 ब2.3 दे1.2.5 धाम (→व्योम); ब2.3 तपः (→पदं). —6) ब3 द्विपादम् (→त्रिपादम्); का1 दे5 यम् (→तम्); का1 ब2.3 दे2.5 वेद° (→ब्रह्म°); ब2.3 °वेदिनः [(→°वादिनः). –8) का1 दे2.5 यस्यांगाद् (दे2 °काद्) भवद् (→यस्यांशसंभवो); न1 यस्यांशांशं भवोद्रो; दे10 ब्रह्मवादिनः (→परमेश्वरः).]

७२. दे3.6. cd ⊙. –a) दे1 न1 स° (→स्व°); दे9.10 °धर्मा° (→°वर्णा°). –b) ब1 पुंसीयां, ब2 दे10 पुंसोऽयं, दे1 मुवें. पुंसां यः, दे2.9 पुंसां यं, दे4.8 द1 ग्र1 म1 मुए. मुब. पुंसायं, ग्र2 पुमांसं (→पूज्योऽयं); दे3.6 परमेश्वरः (→पुरुषोत्तमः). –c) दे1.2.8 द1 मुवें. मुए. अकामाद्, दे9.10 अकामा-, अक्रमाद् (→अकाम–); दे9 -हृत°, दे10 -हुत°, मुवें. मुए. व्रत° (→-हत°); ब1-3 ते1 मुब. रुद्रस्येयं (ब1 ते1 मुब. °स्यायं) परामूर्त्तिर्, न1 अकामश्च न भावेन, ग्र2 जगामादत-भावेन. –d) मुब. इत्या° (→समा°); ब1-3 ते1 विद्या (ते1 नित्या) राध्या (ते1 °यो)न चान्यथा.

अतः परं का1दे5 पुस्तकयोरधिकम्—
*रुद्रस्यायं (का1 °पि) परामूर्त्तिरित्याराध्यो न चान्यथा.
(= ७२cd द्र. पाठभेदः)

७३. –a) दे3 उक्ता (→उक्त्वा). –b) दे1.2.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. महातपाः (→महामुनिः). –c) दे; सु° (→शू°); ग्र2 पूर्वतो (→पूजितो); दे8-10 मुवें. मुए. मुब.

अथ शूरादयो देवमयजन्त महेश्वरम् ।
यज्ञेन यज्ञगम्यं तं निष्कामा रुद्रमव्ययम् ॥७४
तान् वसिष्ठस्तु भगवान् याजयामास सर्ववित् ।
गौतमोऽत्रिरगस्त्यश्च सर्वे रुद्रपरायणाः ॥७५
विश्वामित्रस्तु भगवान् जयध्वजमरिंदमम् ।
याजयामास भूतादिमादिदेवं जनार्दनम् ॥७६
तस्य यज्ञे महायोगी साक्षाद् देवः स्वयं हरिः ।
आविरासीत् स भगवान् तदद्भुतमिवाभवत् ॥७७
य इमं शृणुयान्नित्यं जयध्वजपराक्रमम् ।
सर्वपापविमुक्तात्मा विष्णुलोकं स गच्छति ॥७८ वें१.२२.८७

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे एकविंशोऽध्यायः ॥२१॥

विप्रो (→विप्राः). –d) दे$_{1.2.4.8-10}$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. आश्रमम् (→आलयं).

७४. –b) ब$_3$ द$_1$ अयजन् तं, ग्र$_2$ अयजन् तत्, म$_1$ अविन्दन्त (→अयजन्त); दे$_3$ अयजन् परमेश्वरं. –d) दे$_{10}$ निष्कामात् (→निष्कामा).

७५. –a) दे$_1$ वशिष्ठस् (→वसिष्ठस्). –b) ब$_1$ दे$_{1.2.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. धर्मवित् (→सर्ववित्). –c) दे$_4$ न$_1$ गोतमो (→गौतमो); दे$_1$ गौतमोऽत्र वशिष्ठस्तु, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. गौतमोऽगस्तिरत्रिश्च. –d) का$_1$ दे$_{3.5.6}$ °परायणान्, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. °पराक्रमाः, न$_1$ °पराक्रमान् (→°परायणाः).

७६. –c) द$_1$ ग्र$_{1.2}$ भूतानां, म$_1$ देवानां (→भूतादिं).

अतः परं ब$_{1-3}$ दे$_{3.5.6}$ ते$_1$ मुब. अधिकम्—

22. * जयध्वजोऽपि तं विष्णुं रुद्रस्य परमां तनुम् ।
इत्येवं सर्वदा बुद्ध्वा यत्नेनायजदच्युतम् ।

[–2) का$_1$. ⊙; ते$_1$ यज्ञेना° (→यत्नेना°).]

का$_1$ दे$_2$ मुवें. अयं श्लोकः ७७ श्लोकानन्तरमधिकरूपेण वर्तते.

७७. –a) म$_1$ यज्ञं (→यज्ञे). –b) का$_1$ विष्णुराविर्भवत्तदा. –c) का$_1$ तत्रैवासीत् (→आविरासीत्); दे$_{2.4}$ न$_1$ द$_1$ म$_1$ स भागार्थं, दे$_{5.6}$ ते$_1$ ग्र$_{1.2}$ स्वभागार्थं (→स भगवान्).

७८. –a) ब$_{1-3}$ दे$_{1.10}$ न$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ इदं (→इमं); का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{1.3.5.6}$ ते$_1$ मर्त्यो (→नित्यं). –c) ब$_{2.3}$ न$_1$ ते$_1$ ग्र$_2$ विशुद्धात्मा, दे$_{1.2.6.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. °विनिर्मुक्तो (→°विमुक्तात्मा). –d) ग्र$_1$ °लोके (→°लोकं); दे$_2$ अवाप्नुयात् (→स गच्छति).

पुष्पिका—

पुराणनाम—द$_1$. ⊙; का$_1$ दे$_{1.2.4.8-10}$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ मुवें. मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे, ब$_1$ इति कौर्मे, ब$_{2.3}$ दे$_{3.5.6}$ इति कूर्मपुराणे, न$_1$ इति श्रीकौर्मे, ते$_1$ इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे पूर्वभागे. **अध्यायनाम—** ब$_2$ दे$_4$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$. ⊙; का$_1$ ब$_{1.3}$दे.$_{3.5}$ विदेहवंशानुकीर्त्तने (न$_1$ °नं), दे$_{1.8-10}$ न$_1$ मुए. मुब. सोमवंशानुकीर्तने (दे$_{8.9}$ °नं), दे$_2$ राजवंशानुकीर्तने, दे$_6$ विदेहवंशानुकीर्तनं नाम, मुवें. सोमवंशानुकीर्तनं नाम. **अध्यायसंख्या—** ब$_1$ दे$_6$ द$_1$. ⊙; का$_1$ ब$_3$ दे$_{3.4.5}$ न$_1$ ते$_1$ ग्र$_1$ विंशोऽध्यायः, ब$_2$ ॥२०॥, दे$_1$ मुवें. मुब. द्वाविंशोऽध्यायः ॥२२॥, दे$_2$ ग्र$_2$ म$_1$ मुए. द्वाविंशोऽध्यायः, दे$_{8.9}$ त्रयोविंशोऽध्यायः, दे$_{10}$ द्वाविंशतितमोऽध्यायः ॥२३॥ श्री सीतारामचन्द्रार्पणमस्तु.

२२

सूत उवाच ।❀

वें.१.२३.१ जयध्वजस्य पुत्रोऽभूत् तालजङ्घ इति स्मृतः ।
शतपुत्रास्तु तस्यासन् तालजङ्घाः प्रकीर्तिताः ॥१
तेषां ज्येष्ठो महावीर्यो वीतिहोत्रोऽभवन्नृपः ।
वृषप्रभृतयश्चान्ये यादवाः पुण्यकर्मिणः ॥२
वृषो वंशकरस्तेषां तस्य पुत्रोऽभवन्मधुः ।
मधोः पुत्रशतं त्वासीद् वृषणस्तस्य वंशभाक् ॥३
वीतिहोत्रसुतश्चापि विश्रुतोऽनन्त इत्युत ।
दुर्जयस्तस्य पुत्रोऽभूत् सर्वशास्त्रविशारदः ॥४
तस्य भार्या रूपवती गुणैः सर्वैरलंकृता ।
पतिव्रतासीत् पतिना स्वधर्मपरिपालिका ॥५
स कदाचित् महाभागः कालिन्दीतीरसंस्थिताम् ।
अपश्यदुर्वशीं देवीं गायन्तीं मधुरस्वनाम् ॥६
ततः कामाहतमनास्तत्समीपमुपेत्य वै ।
प्रोवाच सुचिरं कालं देवि रन्तुं मयाऽर्हसि ॥७
सा देवी नृपतिं दृष्ट्वा रूपलावण्यसंयुतम् ।
रेमे तेन चिरं कालं कामदेवमिवापरम् ॥८
कालात् प्रबुद्धो राजा तामुर्वशीं प्राह शोभनाम् ।
गमिष्यामि पुरीं रम्यां हसन्ती साऽब्रवीद् वचः ॥९

२२

❀ म1. ⊙; दे8.9 सूत उ.; न1 ग्र1.2 सूतः; ते1 श्रीशिवः, सूतः.

१. –b) का1 दे1.2 न1 द1 ग्र1.2 श्रुतः, दे5 स्मृतः (→स्मृतः). –c) ब1.2 दे2-6.8-10 न1 ते1 द1 ग्र1 म1 मुवें. मुए. मुब. शतं, ग्र2 सप्तं (→शत-); दे1 तस्याभूत् (→तस्यासन्). –d) का1 ब1.2 दे1-3.5 न1 ते1 म1 तालजङ्घः, ग्र2 तालघातः (→तालजङ्घाः); दे8-10 मुवें. मुए. मुब. इति स्मृताः, दे6 प्रकीर्तितः, ग्र2 प्रकी*ताः (→प्रकीर्तिताः).

२. –a) न1 ज्येष्ठा (?) (→ज्येष्ठो); दे3 महवीर्य्यो (→महावीर्यो). –b) ग्र2 वीतिहोत्रोऽभया नृप. –c) ते1 पृथुः (→वृष-). –d) का1 नृ देवा, दे4 न1 यादवान् (→यादवाः). का1 दे4 ग्र1.2 म1 पुण्यकर्मणः (ग्र2 °काः) (→पुण्यकर्मिणः); दे5 यवि: पुण्यकर्मिष्ठ साः.

३. ग्र2. ३d –५c आसीत्' यावत् ⊙ (द्र. सं.). –a) दे6 वृको, ते1 पृथोः, +पृथुः, द1 ग्र1.2 कृष्णो, म1 वृष्णिः (→वृषो); न1 वंशकरं (→वंशकरः). –c) दे1 माधोः, दे4 मधुः, ग्र2 म* (→मधोः); ग्र2 म1 चासीद् (→त्वासीद्). –d) दे1 कृषणः, दे3.6 वृषभाः (दे6 °भः) दे8.9 वृषणः, द1 सुषेणः, ग्र1 म1 वर्षणः (→वृषणः); दे4 वंशवत् (→वंशभाक्).

४. ग्र2. ⊙ (द्र. ३ पा० वि०). –a) ग्र1 वीतिहोत्रस् (→वीतिहोत्र-); दे1.2 वीति (दे1 °त) होत्रस्य पुत्रोऽभूद्. –b) ग्र1 विश्रुतेनन्त (→विश्रुतोनन्त); दे2 उच्यते, ग्र1 इत्युतौ (?), मुवें. मुए. मुब. इत्यतः (→इत्युत); दे1 विश्रवो नाम कथ्यते. –d) म1 सर्वशस्त्रभृतां वरः.

५. ग्र2. a –c 'आसीत्' यावत् ⊙ (द्र. ३ पा. वि). –a) दे1 सुरूपा च, दे2 स्वरूपा च (→रूपवती). –c) दे1.2 पतिव्रता सत्यवती. –d) दे1.6.10 ग्र1 म1 °परिपालका, दे5 °परिपालिता (→°परिपालिका).

६. –a) का1 ग्र1 महाभागाः, दे1 महाराजा, दे8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. महाराजः (दे8-10 °ज) (→महाभागः). –b) ग्र2 कालिन्दीश्वर° (→कालिन्दीतीर°); का1 °संश्रितः, ब1.2 दे3.6 °संश्रितां (→°संस्थिताम्); दे4 दे1 कालिन्दीतीरमाश्रितम् (ते1 °तां). –c) दे2 तत्र, दे5 देवं (→देवीं). –d) द1 सुरूपां, ग्र1.2 म1 स्वरूपां (→गायन्तीं); दे1 ते1 मधुरान् (→मधुर-); ब1-3 दे2 म1 मुब. स्वराम्, दे1.8 -श्रुतीं, दे9.10 मुवें. मुए. -श्रुतिं, न1 -स्वनं, ते1 स्वरान् (→स्वनां).

७. दे6. ७a-८b ⊙. –a) ग्र2 * मा° (→कामा°); दे1 ततः कामयमाना तां. –b) दे1 स समीपं (→तत्समीपं). –c) ग्र2 (सं)कालं (→कालं). –d) दे1 °तुमथार्हसि, दे2 °तुमिहार्हसि (→°तुं मयाऽर्हसि); म1 देवि ! मां रन्तुमर्हसि.

८. दे6. ab ⊙; म1. cd ⊙. –a) दे2 वीक्ष्य (→दृष्ट्वा). –b) दे1 °संस्थितम्, म1 °संयुतः (→°संयुतम्). –d) ग्र1 कामदेववशं रयं, ग्र2 तान् देवेन्योनिशं स्वयं.

९. ग्र2. ९c–१३b cd ⊙. (द्र. सं.). –a) दे4 ग्र1.2 म1 प्रमुच्य (→प्रबुद्धो); ब1-3 दे3.5 न1 ते1 म1

न ह्यनेनोपभोगेन भवता राजसुन्दर ।
प्रीतिः संजायते मह्यं स्थातव्यं वत्सरं पुनः ॥१०
तामब्रवीत् स मतिमान् गत्वा शीघ्रतरं पुरीम् ।
आगमिष्यामि भूयोऽत्र तन्मेऽनुज्ञातुमर्हसि ॥११
तमब्रवीत् सा सुभगा तथा कुरु विशांपते ।
नान्ययाऽप्सरसा तावद् रन्तव्यं भवता पुनः ॥१२
ओमित्युक्त्वा ययौ तूर्णं पुरीं परमशोभनाम् ।
गत्वा पतिव्रतां पत्नीं दृष्ट्वा भीतोऽभवन्नृपः ॥१३
संप्रेक्ष्य सा गुणवती भार्या तस्य पतिव्रता ।
भीतं प्रसन्नया प्राह वाचा पीनपयोधरा ॥१४
स्वामिन् किमत्र भवतो भीतिरद्य प्रवर्तते ।
तद् ब्रूहि मे यथा तत्त्वं न राज्ञां कीर्त्तये त्विदम् ॥१५
स तस्या वाक्यमाकर्ण्य लज्जावनतचेतनः ।
नोवाच किञ्चिन्नृपतिर्ज्ञानदृष्ट्या विवेद सा ॥१६
न भेतव्यं त्वया स्वामिन् कार्यं पापविशोधनम् ।
भीते त्वयि महाराज राष्ट्रं ते नाशमेष्यति ॥१७
तदा स राजा द्युतिमान् निर्गत्य तु पुरात् ततः ।
गत्वा कण्वाश्रमं पुण्यं दृष्ट्वा तत्र महामुनिम् ॥१८ वें.१.२३.१८

राजासाव्, दे1.2 राजा स(दे1सा), दे4 मानी तां, दे6 राजासीद्, ग्र1.2 रजसाद् (→राजा तां); द1 कालात् प्रमुच्यते राजा. –d) का1 ब1.3 दे3.5.6 हसंती (का1 ब1 °तीं)चा°, दे4 हसंतीत्व°, दे8-10 म1 मुवें. मुए. हसन्तीत्य°, द1 ग्र1 हसंती ह्य° (→हसंती सा°); दे4 द्विजाः (→वचः); न1 हसंतीं प्राप्य साब्रवीत्.

१०. ग्र2. ⊙ (द्र.६ पा. वि). –a) ब3 नह्याननो°, दे2.8-10 मुवें. मुए. मुब. न ह्येतेनो° (→न ह्यनेनो°); दे5 न ह्यनेनोपते गर्भ; न म1 न ह्यनेनैव भोगेन. –b) दे8-10 ग्र1 म1 मुवें. मुए. मुब. भवतो (→भवता); का1 दे4 °सुन्दरी, ब1.3 °सुन्दरः, दे5.6 °सुन्दरा (→°सुन्दर).

११. ग्र2. ⊙ (द्र. ६ पा. वि.); म1. ११-१२ ⊙ (द्र. सं.). –a) द1 तं (→तां); ते1 सुमतिमान् (→स मतिमान्). –b)ब3 शीघ्रतरां, दे4 न1 ते1 द1 तीव्रतरं, दे5 शीघ्रांतरं, दे10 शीघ्रततं (→शीघ्रतरं); ग्र1 गच्छामि प्रदरं पुरीम्. –c) दे3.6 भूयोऽपि (→भूयोऽत्र). –d) दे2 तदनु° (→तन्मेऽनु°); दे5.10 [अ]नुज्ञातं (→[अ]नुज्ञातुं); का1 अर्हति (→अर्हसि); ब2 तन्मे ज्ञातुमिहार्हसि.

१२. ग्र २. ⊙ (द्र. ६ पा. वि.); म1. ⊙ (द्र.११ पा. वि.). –a) दे2.10 ताम् (→तम्); दे3.6 सुगता (→सुभगा). –c) ब1 नान्याया°, दे4 न त्वया°, दे10 नान्य *, द1 नान्यथा° (→नान्यया°); दे4 तव, द1 ग्र1 तत्र (→तावद्). –d) का1 वर्तव्यं, दे4.6 द1 ग्र1 गन्तव्यं, ते1 वक्तव्यं (→रन्तव्यं); द1 भविता (→भवता).

१३. ग्र2. ab ⊙ (द्र. ६ पा. वि.). –a) दे1 ओमि* त्या, ते1 तामित्युक्त्वा (→ओमित्युक्त्वा); दे4 ततो (→ययौ); का1 तूर्ष्णीं, दे5 रूह्वं (→तूर्णं). –c) दे5 पत्न्यां (→पत्नीं). –d) द1 गत्वा (→दृष्ट्वा); का1 भीतोभवे, दे5 भीतोभया, दे10 भीतेभवं (→भीतोऽभवन्).

१४. –b) न1 तीर्या (→भार्या). –c) ब1 दे5 प्रपन्नया, ते1 प्रपन्नया, + प्रसन्नया (→प्रसन्नया); का1 वाचा (→प्राह); दे1 भीती प्राह हसन्नेव, दे8-10 न1 भीतं प्राह प्रसन्नेव (न1 °संनेन). –d) का1 पीनजंघ°, दे1 वचसोन्न° (→वाचा पीन°).

अतः परं दे1 पुस्तके १२-१३ श्लोकौ आवृत्तौ.

१५. –a) दे4 द1 ग्र1.2 म1 किमर्थं (→किमत्र); दे3.6 भवता (→भवतो); दे1 स्वामिक्षेमात्र भवतो. –b) ग्र1.2 म1 अत्र (→अद्य). –c) दे1.8.9 न1 तद् ब्रवीहि, दे2 ब्रूहि मे त्वं (→तद् ब्रूहि मे); ब1 तथा तत्वं, ब3 यथातथ्यं, दे1 यथात्वैतत्, दे 8-10 यथावत्त्वं (→यथा तत्त्वं). –d) का1 राजन्, दे9.10 राजा (→राज्ञां); ब2 कीर्तयेमलम्, दे4 न1 कीर्तये त्वियं, द1 ग्र1.2 म1 कीर्तयेदिदं (→कीर्तये त्विदम्); दे1.2 न भयं कर्तुमर्हसि.

१६. –a) दे5 सा (→स); दे4 न1 ग्र2 तस्य (→तस्या); दे1 तस्याः तद्वाक्यमाकर्ण्य, द1 तस्य वाक्यं समाकर्ण्य, म1 स तस्य वचनं श्रुत्वा. –b) ब1 °चेतसः, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. °मानसः, द1 ग्र1.2 म1 °कन्धरः (→°चेतनः); दे1 लज्जावन*मस्तकः. –c) दे3.6 नृपतिः किञ्चित् (→किञ्चिन्नृ-पतिः).

१७. –a) ग्र1 हेतव्यं (→भेतव्यं); ग्र1 तया (→त्वया); दे1.2.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. राजन् (दे9 °जान्) (→स्वामिन्). –b) दे1.2 कुरु (→कार्यं). –c) ग्र1 चित्ते (→भीते); ग्र1 म1 महाराजा (→महाराज). –d) नाशयिष्यति (→नाशमेष्यति).

१८. –a) दे8-10 न1 म1 मुवें. मुए. मुब. ततः (→तदा). –b) ब1 निष्क्रान्तवन्तः, ब2 निष्क्रम्य तु, दे1 निर्गत्स्यानु, दे5 निर्गत्य *, दे10 निर्गच्छतु (→निर्गत्य तु). द1 बहिः (→ततः). –c) द1 रम्यं (→पुण्यं). –d) दे4 रथात्तत्र (→दृष्ट्वा तत्र). दे1 महामतिः, ग्र2 महामुनिः (→महामुनिम्).

वें.१.२३.१६

निशम्य कण्ववदनात् प्रायश्चित्तविधिं शुभम् ।
जगाम हिमवत्पृष्ठं समुद्दिश्य महाबलः ॥ १९

सोऽपश्यत् पथि राजेन्द्रो गन्धर्ववरमुत्तमम् ।
भ्राजमानं श्रिया व्योम्नि भूषितं दिव्यमालया ॥२०

वीक्ष्य मालाममित्रघ्नः सस्माराप्सरसां वराम् ।
उर्वशीं तां मनश्चक्रे तस्या एवेयमर्हति ॥२१

सोऽतीव कामुको राजा गन्धर्वेणाथ तेन हि ।
चकार सुमहद् युद्धं मालामादातुमुद्यतः ॥२२

विजित्य समरे मालां गृहीत्वा दुर्जयो द्विजाः ।
जगाम तामप्सरसं कालिन्दीं द्रष्टुमादरात् ॥२३

अदृष्ट्वाऽप्सरसं तत्र कामबाणाभिपीडितः ।
बभ्राम सकलां पृथ्वीं सप्तद्वीपसमन्विताम् ॥२४

आक्रम्य हिमवत्पार्श्वमुर्वशीदर्शनोत्सुकः ।
जगाम शैलप्रवरं हेमकूटमिति श्रुतम् ॥२५

तत्र तत्राप्सरोवर्या दृष्ट्वा तं सिंहविक्रमम् ।
कामं संदधिरे घोरं भूषितं चित्रमालया ॥२६

संस्मरन्नुर्वशीवाक्यं तस्यां संसक्तमानसः ।
न पश्यति स्म ताः सर्वा गिरिशृङ्गाणि जग्मिवान् ॥२७

तत्राप्यप्सरसं दिव्यामदृष्ट्वा कामपीडितः ।
देवलोकं महामेरुं ययौ देवपराक्रमः ॥२८

स तत्र मानसं नाम सरस्त्रैलोक्यविश्रुतम् ।
भेजे शृङ्गाण्यतिक्रम्य स्वबाहुबलभावितः ॥२९

---

१९. –a) दे$_{9.10}$ निर्दिश्य (→निशम्य); ब$_{2}$ दे$_{2}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ °वचनात् (ग्र$_{2}$ °नं), दे$_{10}$ °वदनां (→°वदनात्). –b) दे$_{1}$ ग्र$_{2}$ विधिं शुभां, न$_{1}$ विधीयते (→विधिं शुभं). –c) का$_{1}$ पूज्यं (→-पृष्ठं). –d) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. समुद्दिष्टं (→समुद्दिश्य); दे$_{4}$ महाबलं, ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ महामनाः (→महाबलः).

२०. –a) दे$_{8-10}$ अथ (→पथि); न$_{1}$ राजेंद्र (→राजेन्द्रो); ग्र$_{2}$ सोऽपश्यत् *****. –b) ब$_{2}$ गन्धर्वेश्वर° (→गन्धर्ववर°); ब$_{3}$ व* (→वर). –d) म$_{1}$ °माल्यया (→°मालया).

२१. –a) ब$_{3}$ दे$_{9}$ वीक्ष, ते$_{1}$ दृष्ट्वा, द$_{1}$ दिव्य (→वीक्ष्य); दे$_{3.6}$ वीक्ष्यमाणो ममित्रघ्नः, दे$_{8-10}$ वीक्ष्य (दे$_{9}$ °क्ष) माणो ह्यमित्रघ्नः. –b) दे$_{8-10}$ [अ]प्सरसो, ते$_{1}$ मुवें. मुए. [अ]प्सरसं (→[अ]प्सरसां); दे$_{4}$ वरः, दे$_{9}$ परां, ग्र$_{2}$ वरं (→वराम्). –c) दे$_{4}$ म$_{1}$ तं (→तां); दे$_{10}$ नमः (→मनः). –d) दे$_{4}$ तस्य (→तस्या); ब$_{1}$ एवेतं, दे$_{4}$ म$_{1}$ मेवेयं, दे$_{4}$ एवायं दे$_{9.10}$ एवेहं (→एवेयं); दे$_{5}$ अहनि (→अर्हति); दे$_{1}$ तस्यामेव महामतिः, ग्र$_{2}$ तस्यै वै वायमर्हति.

२२. –a) न$_{1}$ कार्मुको (→कामुको). –b) ब$_{3}$ गन्धर्वाणाञ्च, ब$_{2}$ दे$_{3.6}$ गन्धर्वेण च, दे$_{4.5}$ गंधर्वेणाग्र- (दे$_{5}$ °प्याथ) (→गन्धर्वेणाथ); ग्र$_{2}$ गन्धर्वेणाधनेन हि. –c) ब$_{3}$ सुमहायुद्धं (→सुमहद्युद्धं). –d) दे$_{1.4}$ आदायं, दे$_{6}$ आदा*, द$_{1}$ आहर्तुं (→आदातुं).

२३. दे$_{6}$. २३a-२४b ⊙. –a) दे$_{3}$ निर्जित्य (→विजित्य); दे$_{1.4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ तरसा (→समरे). –d) का$_{1}$ दृष्टं, दे$_{6}$ दध्मुं (→द्रष्टुं).

२४. दे$_{6}$. ab ⊙. –b) दे$_{2}$ °बाणनि° (→बाणाभि°); दे$_{4.5}$ पीड़िताः (दे$_{5}$ °तां) (→पीडितः). –c) दे$_{4}$ बभ्रा * (→बभ्राम). –d) दे$_{1}$ °स*न्विताम् (→°समन्विताम्).

२५. –a) का$_{1}$ आगम्य, दे$_{4}$ आक्रम्या (→आक्रम्य); दे$_{5.10}$ पार्श्वे (→पार्श्वं). –c) दे$_{4}$ °प्रवरे (→°प्रवरं). –d) दे$_{2.8.9}$ स्मृतं, दे$_{5}$ श्रुतां (→श्रुतम्).

२६. –a) दे$_{3.6}$ म$_{1}$ °वर्यां, दे$_{10}$ ते$_{1}$ °वीर्याः (→°वर्या); द$_{1}$ तत्राप्सरो वराश्चान्या. –b) म$_{1}$ अदृष्ट्वा (→दृष्ट्वा तं); दे$_{4}$ दृष्ट्वा तत् सिं* विक्रमम्. –c) दे$_{10}$ संदस्विरे (→सन्दधिरे). –d) ब$_{1}$ दे$_{1}$ भूषितां (→भूषितं).

२७. –a) ब$_{3}$ दे$_{4}$ सस्मरन्, दे$_{1.5}$ संस्मारं (→संस्मरन्). –b) का$_{1}$ ते$_{1}$ आसक्त°, दे$_{10}$ सतत° (→संसक्त°). –c) न$_{1}$ द$_{1}$ पश्यन्ति (?) (→पश्यति); दे$_{4}$ सम्यक् (→सर्वा). –d) ब$_{1}$ दे$_{2.4.8-10}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. गिरेः (→गिरि-); ब$_{1-3}$ दे$_{2.5.6}$ मुवें. मुए. मुब. -शृङ्गानि (→-शृङ्गाणि).

२८. –a) दे$_{4}$ तत्राप्या° (→तत्राप्य°); ब$_{3}$ द$_{1}$ [अ]प्सरसां (→[अ]प्सरसं); दे$_{5}$ दृष्ट्वा (→दिव्यां). –b) ब$_{3}$ दे$_{1}$ स दृष्ट्वा, ते$_{1}$ अपश्यत् (→अदृष्ट्वा). –c) ब$_{2}$ ग्र$_{2}$ महादेवं, दे$_{5}$ महादेहं (→महामेरुं).

२९. –a) ब$_{3}$ °मासनं (→°मानसं). –b) द$_{1}$ सरस्त्रैलोक्यमुत्तमम्. –c) दे$_{3}$ भोग-(→भेजे); दे$_{4}$ शृङ्गाय°, दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. मुब. शृङ्गम°, दे$_{10}$ श्राम्यम° (→शृङ्गाण्य°). –d) दे$_{3.6}$ सु- (→स्व-); दे$_{1}$ °गर्वतः, दे$_{10}$ °भाविनः, ते$_{1}$ °दर्पितः (→°भावितः); दे$_{4}$ स्वभावजलभावितः.

स तस्य तीरे सुभगां चरन्तीमतिलालसाम् ।
दृष्टवाननवद्याङ्गीं तस्यै मालां ददौ पुनः ॥३०
स मालया तदा देवीं भूषितां प्रेक्ष्य मोहितः ।
रेमे कृतार्थमात्मानं जानानः सुचिरं तया ॥३१
अथोर्वशी राजवर्यं रतान्ते वाक्यमब्रवीत् ।
किं कृतं भवता पूर्वं पुरीं गत्वा वृथा नृप ॥३२
स तस्यै सर्वमाचष्ट पत्न्या यत् समुदीरितम् ।
कण्वस्य दर्शनं चैव मालापहरणं तथा ॥३३
श्रुत्वैतद् व्याहृतं तेन गच्छेत्याह हितैषिणी ।
शापं दास्यति ते कण्वो ममापि भवतः प्रिया ॥३४

तयाऽसकृन्महाराजः प्रोक्तोऽपि मदमोहितः ।
न तत्याजाथ तत्पार्श्वं तत्र संन्यस्तमानसः ॥३५
ततोर्वशी कामरूपा राज्ञे स्वं रूपमुत्कटम् ।
सुरोमशं पिङ्गलाक्षं दर्शयामास सर्वदा ॥३६
तस्यां विरक्तचेतस्कः स्मृत्वा कण्वाभिभाषितम् ।
धिङ् मामिति विनिश्चित्य तपः कर्त्तुं समारभत् ॥३७
संवत्सरद्वादशकं कन्दमूलफलाशनः ।
भूय एव द्वादशकं वायुभक्षोऽभवन्नृपः ॥३८
गत्वा कण्वाश्रमं भीत्या तस्मै सर्वं न्यवेदयत् ।
वासमप्सरसा भूयस्तपोयोगमनुत्तमम् ॥३९　वें.१.२३.३९

३०. –a) दे$_1$ तस्य तीरे स, दे$_{8-10}$ ग्र$_2$ मुवें. मुए. तस्य तीरेषु (→स तस्य तीरे); दे$_1$ सुभगां, ग्र$_2$ भगवान् (→सुभगां). –b) द$_1$ चलंतीं (→चरन्तीं); ग्र$_2$ म$_1$ मदलालसां (→अतिलालसां). –c) का$_1$ दे$_1$ द$_1$ दृष्ट्वा तां, ग्र$_2$ म$_1$ दृष्ट्वासौ (→दृष्टवान्); दे$_{2.9}$ अ. वद्यांगीं, दे$_5$ अवर्यांगीं (→अनवद्याङ्गीं). –d) ब$_1$ तस्य, ते$_1$ अस्यै (→तस्यै).

३१. –a) दे$_3$ मानया, दे$_5$ मा * ल्या (→मालया); दे$_1$ न$_1$ तया, दे$_{3.6}$ ततो, ते$_1$ देव-, ग्र$_1$ कृता, ग्र$_2$ म$_1$ तु तां (→तदा). –b) ब$_2$ वीक्ष्य (→प्रेक्ष्य). –c) का$_1$ ब$_3$ दे$_{1-3.5.6}$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ मेने (→रेमे). –d) दे$_{1.3}$ राजानः, दे$_4$ जनान् वा, न$_1$ जानं ने, ते$_1$ मदनः, द$_1$ जानीहि, ग्र$_1$ जजानः, ग्र$_2$ म$_1$ ललाम- (→जानानः); ब$_1$ सुचिरः, ते$_1$ तु रतिं (→सुचिरं); का$_1$ दे$_5$ तपः, दे$_1$ तथा, दे$_4$ द$_1$ म$_1$ त्वया, ते$_1$ यथा (→तया).

३२. –a) ते$_1$ सा चो° (→अथो°). –c) दे$_4$ कृत्वा (→कृतं); दे$_{8-10}$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. वीर (→पूर्वं). –d) दे$_2$ पुरं (→पुरीं); ब$_2$ दे$_{1.8-10}$ न$_1$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. तदा, ग्र$_{1.2}$ म$_1$-थवा (→वृथा).

३३. –a) दे$_1$ *, दे$_4$ मे (→स); दे$_2$ तस्याः, दे$_{3.6}$ तस्मै (→तस्यै); दे$_{1.4-10}$ ते$_1$ आचष्टे (→आचष्ट). –b) दे$_4$ पत्नी (→पत्न्या). –c) दे$_2$ च बलं (→दर्शनं).

३४. –a) ब$_{2.3}$ ग्र$_2$ श्रुत्वा तद्, दे$_4$ श्रुत्वैव, दे$_6$ श्रुत्वै * (→श्रुत्वैतद्); का$_1$ ब$_{1-3}$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ व्याजहारैनं (दे$_4$ °रे तं) (→व्याहृतं तेन); म$_1$ श्रुत्वेत्याथ महाराजं. –b) ते$_1$ गच्छन्त्याह (→गच्छेत्याह). –c) दे$_{1.8-10}$ ते$_1$ ददाति (→दास्यति) –d) ब$_1$ मयापि (→ममापि); ब$_1$ भवतं (→भवतः); दे$_4$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ च वरस्त्रियः (→भवतः प्रिया).

३५. –a) म$_1$ तथा (→तया); दे$_5$ सह, ते$_1$ च स, म$_1$ स तु (→[अ]सकृन्); ब$_1$ दे$_{2.5.6}$ न$_1$ द$_1$ महाराज-, दे$_4$ महाराजन् (→महाराजः). –c) ब$_{2.3}$ तत्याज ह, दे$_4$ द$_1$ ग्र$_2$ तत्याज च, न$_1$ तु स त्याज, ते$_1$ तु तत्याज, म$_1$ तत्याज तु (→तत्याजाथ); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. न च तत्कृतवान् वाक्यं, ग्र$_1$ न तत्याज ततः पार्श्वं. –d) दे$_4$ संपन्न° (→संन्यस्त°); ग्र$_1$ तत्रैव न्यस्तमानसः, ग्र$_2$ म$_1$ तस्यां विन्यस्तमानसः.

३६. दे$_{10}$. ३६d-४७a ⊙. –a) ब$_{1.3}$ दे$_{8-10}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_1$ मुवें. मुए. मुब. तदो°, दे$_3$ तथो°, दे$_6$ तयो°, (→ततो°). –c) का$_1$ सरोमशं, ब$_{2.3}$ स्वं रोमशं, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ सुलोमशं (→सुरोमशं); ग्र$_{1.2}$ म$_1$ च पिंगाक्षं (→पिङ्गलाक्षं). –d) दे$_4$ सर्वथा, ग्र$_2$ सा तदा (→सर्वदा).

३७. दे$_{10}$. ⊙ (द्र. ३६ पा. वि.). –a) ब$_3$ अस्यां (→तस्यां); का$_1$ विरिक्त- (→विरक्त-); दे$_4$ न$_1$ चत (न$_1$ °ता) स्तु, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ °चेतास्स (ग्र$_2$ °यां). (→°चेतस्कः). –b) दे$_2$ श्रुत्वा (→स्मृत्वा); ब$_1$ दे$_2$ कण्वादि°, दे$_4$ कण्वभि° (→कण्वाभि°). –c) म$_1$ विनिर्गत्य (→विनिश्चित्य);दे$_{1.8.9}$ न$_1$ विनिश्चित्य तपः कर्त्तुं (दे$_1$°पश्चर्यां). –d) दे$_{8.9}$ ततः (→तपः); न$_1$ राजा तत्र, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ तपश्चर्तुं (→तपः कर्त्तुं); दे$_4$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_1$ समारभे, दे$_9$ न$_1$ समारभेत् (→समारभत्).

३८. दे$_{10}$. ⊙ (द्र. ३६ पा. वि.); ग्र$_2$ म$_1$. cd ⊙. –a) ब$_3$ दे$_{1.2.5}$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ संवत्सरं (→संवत्सर–). –b) ग्र$_2$ म$_1$ वायुभक्षोऽभवत् पुनः. –d) का$_1$ °भवेन्नृपः (→°भवन्नृपः); द$_1$ ग्र$_1$ पुनः (→नृपः).

३९. दे$_{10}$. ⊙ (द्र. ३६ पा. वि.). –a) दे$_4$ भीता, ते$_1$ धीमान् (→भीत्या); ग्र$_2$ गत्वा श्रमं च तत् भीत्या. –b) ग्र$_2$ * स्मै (→तस्मै). –c) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_5$ अप्सरसां (→अप्सरसा). –d) दे$_2$ स्वयं, +तपो (→तपो), दे$_4$ यागं (→योगं).

वें.१.२३.४० वीक्ष्य तं राजशार्दूलं प्रसन्नो भगवानृषिः ।
कर्त्तुकामो हि निर्बीजं तस्याघमिदमब्रवीत् ।।४०

कण्व उवाच ।❀

गच्छ वाराणसीं दिव्यामीश्वराध्युषितां पुरीम् ।
आस्ते मोचयितुं लोकं तत्र देवो महेश्वरः ।।४१

स्नात्वा संतर्प्य विधिवद् गङ्गायां देवताः पितॄन् ।
दृष्ट्वा विश्वेश्वरं लिङ्गं किल्बिषान्मोक्ष्यसेऽखिलात् ।।४२

प्रणम्य शिरसा कण्वमनुज्ञाप्य च दुर्जयः ।
वाराणस्यां हरं दृष्ट्वा पापान्मुक्तोऽभवत् ततः ।।४३

जगाम स्वपुरीं शुभ्रां पालयामास मेदिनीम् ।
याजयामास तं कण्वो याचितो घृणया मुनिः ।।४४

तस्य पुत्रोऽथ मतिमान् सुप्रतीक इति श्रुतः ।
बभूव जातमात्रं तं राजानमुपतस्थिरे ।।४५

उर्वश्यां च महावीर्याः सप्त देवसुतोपमाः ।
कन्या जगृहिरे सर्वा गन्धर्वदयिता द्विजाः ।।४६

एष वः कथितः सम्यक् सहस्रजित उत्तमः ।
वंशः पापहरो नृणां क्रोष्टोरपि निबोधत ।।४७

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे द्वाविंशोऽध्यायः ।।२२।।

---

४०. दे10. ⊙ (द्र. ३६ पा. वि.). –b) न1 भ * वान् (→भगवान्); ब1 हरिः (→ऋषिः). –c) ते1 [अ]थ (→हि); दे1 निर्वीर्यं, दे3 निर्वायं, दे5 निर्बंधं (→निर्बीजं). दे4 कर्तृकामोहिनीर्बीजं, ग्र2 निर्बीज कत्तुकामो हि. –d) का1 **, दे5 तस्यां (→तस्या); ब1-3 दे3 °घं चेदं, दे4 °थमिदं, दे5 * वरं, दे8.9 न1 °घानितं, ते1 °र्थं चेदं (→°घमिदं).

❀ का1 ब1.3 दे3-6.10 न1 द1 ग्र1.2 म1. ⊙. ते1 कण्वः.

४१. दे10. ⊙ (द्र. ३६ पा. वि.). –a) ते1 ग्र2 म1 पुण्यां, द1 देव्यां (→दिव्यां). –b) द1 ग्र1.2 म1 शंकरेणोषितां पुरीम्. –d) ब1 दिव्या, दे1.4 न1 ते1 देव्या (→देवो); न1 महेश्वरं (→महेश्वरः).

४२. दे10. ⊙ (द्र. ३६ पा. वि.); दे3. ४२c–४३d ⊙. –b) ब1.2 ग्र2 म1 देवता (→देवताः); ग्र2 पथिन् (→पितॄन्). –d) दे4 ग्र2 म1 कल्मषान्, दे8.9 किल्बिषं (→किल्बिषान्); का1 ब1 दे4-6 मोक्षसे, न1 मोह्यसे (→मोक्ष्यसे); दे1 शुभात्, दे4 °खिलाः, दे6 द1 म1 °खिलान्, दे8.9 मुवें. मुए. मुब. °क्षणात् (→°खिलात्); ब2 किल्बिषान् मोक्षमन्वगात्.

४३. दे10. ⊙ (द्र.३६ पा. वि.), दे3. ⊙. –a) दे1 * ण्वं (→कण्वं). –b) दे2 °ज्ञाप्य *, दे4 °ज्ञाथाय, ते1 °ज्ञाप्याऽथ, ग्र2 °ज्ञाप्य सु (→°ज्ञाप्य च). –d) दे6 [अ]भवेत् ततः, न1 [अ]भवं ततः, म1 [अ]भवन्नृपः (→[अ]भवत्ततः).

४४. दे10. ⊙ (द्र. ३६ पा. वि.). –a) दे5 पुरां, न1 ग्र2 पुरं (→पुरीं); दे4 शुद्धां, म1 रम्यां (→शुभ्रां). –c) दे5 ययौ*मास (→याजयामास). –d) दे3 याजितो (→याचितो); द1 घृणयान् (→घृणया); दे5 मुनि (→मुनिः).

४५. दे10. ⊙. –a) दे4 तस्या (→तस्य); दे3.6 महिमान् (→मतिमान्). –b) दे4 (वि)श्रुतः, दे8.9 मुवें. मुए. मुब. स्मृतः (→श्रुतः); द1 ग्र1.2 म1 सुप्रीत इति विश्रुतः. –c) का1 यात°(→जात°); द1 ग्र1.2 म1 तु (→तं). –d) का1 ब1 दे2.3.5 राजन (?) (→राजानं); द1 °तस्थिवान् (→°तस्थिरे); ब2 तं राजान * पतस्थिरे.

४६. दे10 म1. ⊙. –a) द1 ग्र1.2 तु (→च). –b) ग्र2 सप्त चैव (→सप्त देव-). –c) दे6 कन्यां, ते1 राज्ञा, + कन्या (→कन्या); ग्र1 च गृहिरे (→जगृहिरे); दे1 न1 सर्वान्, दे4 सर्वं, द1 ग्र1.2 सर्वे (→सर्वा). –d) ब2.3 दे1.3.6.8.9 ते1 गन्धर्वा, न1 मुवें. मुए. मुब. गन्धर्व्यो (→गन्धर्व-); दे6 °दयितां(?) (→°दयिता).

४७. दे10. a ⊙. –a) दे4 ग्र1 कथितं (→कथितः). –b) द1 ग्र2 सहसांजित, ग्र1 सहस्राजित (→सहस्रजित); द1 ग्र1.2 उत्तमाः (→उत्तमः); दे5-10 सहस्त्रजितमुत्तमः, म1 समासस्तु द्विजोत्तमः. –d) दे1 क्रोष्टा, दे5 क्रोधो° (→क्रोष्टो°); दे5 निबोध च (→निबोधत); द1 कुष्ठोरवि निबोधत.

पुष्पिका—

पुराणनाम—द1. ⊙; का1 दे1.2.4.5.8-10 ग्र1.2 मुवें. मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे, ब1 इति कौर्मे, ब2.3 दे3.6 म1 इतिकूर्मपुराणे, न1 इति श्रीकूर्मे, ते1 इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे पूर्वभागे. **अध्यायनाम**—ब2 दे4.8 द1 ग्र1.2 म1. ⊙; का1 दे3.5 वंशानुकीर्त्तने, ब1.3 मुवें. मुए. राजवंशानुकीर्त्तने, दे1 सोमवंशानुकीर्तने दुर्जयचरिते, दे2 सोमवंशे दुर्जयचरिते, दे6 वंशानुकीर्त्तनं नाम, दे10 उर्वशी

२३

सूत उवाच ।❀

ारिकोऽभवत् पुत्रो वृजिनीवानिति श्रुतिः ।
पुत्रो महान् स्वातिरुशद्गुस्तत्सुतोऽभवत् ॥१
गोरभवत् पुत्रो नाम्ना चित्ररथो बली ।
चैत्ररथिर्लोके शशबिन्दुरिति स्मृतः ॥२
पुत्रः पृथुयशा राजाऽभूद् धर्मतत्परः ।
पृथुकर्मा च तत्पुत्रस्तस्मात् पृथुजयोऽभवत् ॥३
पृथुकीर्तिरभूत् तस्मात् पृथुदानस्ततोऽभवत् ।
पृथुश्रवास्तस्य पुत्रस्तस्यासीत् पृथुसत्तमः ॥४
उशना तस्य पुत्रोऽभूत् सितेषुस्तत्सुतोऽभवत् ।
तस्याभूद् रुक्मकवचः परावृत् तस्य सत्तमाः ॥५
परावृतः सुतो जज्ञे ज्यामघो लोकविश्रुतः । वें. १.२४.६

ाख्याने, मुब. सोमवंशानुकीर्त्तने. **अध्यायसंख्या**—ब$_1$ दे$_6$ द$_1$. ⊙; का$_1$ ब$_3$ दे$_{3-5}$ न$_1$ ते$_1$ ग्र$_1$ एकविंशोऽध्यायः, ब$_2$ ॥२१॥, दे$_1$ मुवें. मुब. त्रयोविंशोऽध्यायः ॥२३॥, दे$_{2.8-10}$ ग्र$_2$ म$_1$ मुए. त्रयोविंशोऽध्यायः, दे$_{10}$ त्रयोविंशोध्यायः ॥२३॥ श्रीसीतारामचरणौ निवेदितम् ॥

२३

[अध्यायारम्भे दे$_{10}$ पुस्तके अधिकम् :—श्रीगणेशाय नमः]

❀ दे$_9$. ⊙; दे$_1$ सुत उवाच; न$_1$ ग्र$_{1.2}$ सूतः; ते$_1$ शिवः- सूतः; द$_1$ श्रीसूतः; म$_1$ श्रीकूर्मः.

१. दे$_5$. १c–२d ⊙ (इ. सं.). –a) ब$_1$ एता, ते$_1$ (→एको). –b) ब$_{2.3}$ दे$_{1.4}$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ ध्वजि (ग्र$_{1.2}$)नीवान्, न$_1$ ते$_1$ वृ(न$_1$ ब्र)जनीवान् (→वृजिनीवान्); दे$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ मुब. श्रुतः (→श्रुतिः); का$_1$ वृजिनो जिनीपतिः; दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. वज्रवानिति विश्रुतः. –c) ा$_1$ महान् सांति, ब$_1$ महास्वातीः, ब$_{2.3}$ दे$_1$ मुब. [अ]भवत् यातिः, दे$_{3.6}$ न$_1$ ते$_1$ [अ]भवत् स्वातिः, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. अ]भवच्छान्तिः, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ महामूर्तिः (→महान् स्वातिः); $_4$ तस्य पुत्रो महिष्यासु. –d) का$_1$ दे$_{8-10}$ कुशकः, ब$_{1-3}$ $_{3.6}$ उषङ्गुः, दे$_1$ न$_1$ कुशंकुः, दे$_4$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ विशंकुः, $_1$ तुर्वसुः, मुवें. मुए. मुब. कुशिकः (→उशद्गुः).

२. ब$_1$. २–१३ ⊙; दे$_{3.4.6}$. २a–५b ⊙ (इ. सं); ग्र$_{2.2}$ a–४b ⊙ (इ. सं.); दे$_5$. ⊙ (द्र. १ पा. वि.). –a) का$_1$ दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. कुशि (का$_1$ °श)काद्, ब$_{2.3}$ उशङ्गोः, दे$_1$ न$_1$ कुशंकोः, ते$_1$ तुर्वसोः, द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ विशंकोः (→उशद्गोः). –b) न$_1$ बलिः, द$_1$ [अ]भवत् (→बली). –c) ब$_{2.3}$ अत्र (→अथ); दे$_1$ चैक° (→चैत्र°); दे$_2$ अथ चैत्ररथाल्लोके. –d) दे$_{8.10}$ शशिविन्दु° (→शशबिन्दु°); का$_1$ ब$_3$ श्रुतिः, ब$_2$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ श्रुतः (→स्मृतः).

३. ब$_1$ दे$_{3.4.6}$ ग्र$_2$. ⊙ (द्र. २ पा. वि.); दे$_5$. d ⊙. –a) द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ शशबिन्दोः (→तस्य पुत्रः); दे$_5$ पुत्राः (→पुत्रः); दे$_{10}$ °यशो (→°यशा). –b) द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ रुद्र° (→धर्म°). –c) दे$_{8-10}$ °वर्मा, द$_1$ °कंजश् (→°कर्मा); का$_1$ दे$_5$ ते$_1$ पृथुकर्मा सुतस्तस्य. –d) ब$_{2.3}$ ते$_1$ °तरो, न$_1$ °यशो (→°जयो); द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ ह्यस्मात् ऋतुतरोऽभवत्.

४. ब$_1$ दे$_{3.4.6}$. ⊙ (द्र.२ पा. वि.); ग्र$_2$. ab ⊙; दे$_5$. abc ⊙; का$_1$ ब$_3$ दे$_2$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$. ab ⊙. –b) दे$_{10}$ सुतो (→ततो). –c) का$_1$ दे$_{1.10}$ °श्रवः, ग्र$_2$ °रेवाः, म$_1$ °रेताः (→°श्रवाः); का$_1$ तत्पुत्रोऽभूत्, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ तु तत्पुत्रः (→तस्य पुत्रः); ते$_1$ सुतः (→पुत्रः). –d) दे$_{8-10}$ तस्मात् पृथुजयोऽभवत्.

४ श्लोकात्परं दे$_4$ पुस्तके अधिकम्—

* पृथुकीर्तिरभूत् तस्मात् पृथुदान सुतोऽभवत्. =४ab).

५. ब$_1$. ⊙ (द्र. २ पा. वि.); दे$_{3.4.6}$. ab ⊙; दे$_5$. cd ⊙. –a) दे$_{10}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ मुवें. मुए. उसनास् (→उशना); द$_1$ तत्पुत्रो (→पुत्रोऽभूत्). –b) का$_1$ दे$_{1.5}$ सितेयु, दे$_{2.8-10}$ मुवें. मुए. सतेषु, ते$_1$ सुतेषु (→सितेषु). –c) का$_1$ दे$_{8-10}$ न$_1$ मुवें. मुए. मुब. तस्माद् (→तस्या); दे$_{1.3.6}$ [आ]सीद्, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. वै (→[अ]भूद्); दे$_4$ अद्भुतवचः, ते$_1$ रुद्रकवचः, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ उच्चकवचः (→रुक्मकवचः). –d) ब$_2$ दे$_3$ पारा°, द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ शरा° (→परा°); का$_1$ म$_1$ °वृत्तस्तु, ब$_{2.3}$ दे$_{8-10}$ ते$_1$ मुवें. मुए. °वृत्तश्च (→°वृत्तस्य); का$_1$ दे$_{8-10}$ ते$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. तत्सुतः (→सत्तमाः).

६. ब$_1$. ⊙ (द्र. २ पा. वि.); दे$_{10}$. bc ⊙. –a) ब$_{2.3}$ दे$_{3.6}$ पारा-, न$_1$ पुरा-, द$_1$ म$_1$ शरा-, ग्र$_2$ चरा- (→परा-); का$_1$ ब$_2$ दे$_{1.6.8-10}$ ते$_1$ म$_1$ मुवें. मुए. -वृत्त-, ब$_3$

वें.१.२४.६ तस्माद् विदर्भः संजज्ञे विदर्भात् क्रथकैशिकौ ॥६
रोमपादस्तृतीयस्तु बभ्रुस्तस्यात्मजो नृपः ।
धृतिस्तस्याभवत् पुत्रः संस्तस्तस्याप्यभूत् सुतः ॥७
संस्तस्य पुत्रो बलवान् नाम्ना विश्वसहस्तु सः ।
तस्य पुत्रो महावीर्यः प्रजावान् कौशिकस्ततः ।
अभूत् तस्य सुतो धीमान् सुमन्तुस्तत्सुतोऽनलः ॥८
कैशिकस्य सुतश्चेदिश्चैद्यास्तस्याभवन् सुताः ।
तेषां प्रधानो ज्योतिष्मान् वपुष्मांस्तत्सुतोऽभवत् ॥९
वपुष्मतो बृहन्मेधा श्रीदेवस्तत्सुतोऽभवत् ।
तस्य वीतरथो विप्रा रुद्रभक्तो महाबलः ॥१०
क्रथस्याप्यभवत् कुन्ती वृष्णी तस्याभवत् सुतः ।
वृष्णेर्निर्वृत्तिरुत्पन्नो दशार्हस्तस्य तु द्विजाः ।
दशार्हपुत्रोऽप्यारोहो जीमूतस्तत्सुतोऽभवत् ॥११
जैमूतिरभवद् वीरो विकृतिः परवीरहा ।

-वृतं, दे2 -वतः, न1 द1 ग्र1.2 -वृत्तात् (→ -वृतः); का1 दे6 यज्ञे (→जज्ञे). –b) का1 यामधो°, दे2 जयंतो°, दे3 ह्यामघो°, दे4 ग्रमायो°; दे8 मुवें. मुए. मुब. यामघो°, दे9 याममो°, द1 ज्यामथो°, ग्र1 ज्याविधो° (→ज्यामघो°). –d) का1 ब2 दे1.2.4.6.8.9 न1 ते1 द1 ग्र2 मुवें. -कौशिकौ, दे5 -कैशकौ, दे10 -कौजसौ (→-कैशिकौ).

७. ब1. ⊙. –a) का1 दे1.8-10 द1 मुवें. मुए. मुब. लोम° (→रोम°); ग्र2 त्रयस्तुवैं, म1 त्रयस्तस्य (→तृतीयस्तु). –b) म1 भवत् (→नृपः); दे2 बभ्रुस्तस्मादभून्नृपः, दे4 बभ्रुस्त-बभूवास्यात्मजो नृपः, दे9 बभ्रुस्तस्याप्यभूत् सुतः; ते1 बभ्रुस्त-स्मान् महायशाः. –c) दे4 द1 ग्र1.2 म1 वृत्तिः (→धृतिः); दे2 [अ]प्यभूत् (→[अ]भवत्). –d) का1 दे8-10 मुवें. मुए. मुब. श्वेतः, ब2 संस्थः, दे1-3 स तः, दे4 सूतः, न1 शकः, द1 ग्र1.2 शान्तः (→संस्तः); दे10 [अ]थ (→[अ]प्य-); दे6.10 ते1 ग्र2 भवत् सुतः (→°प्यभूत् सुतः); म1 शान्तस्यात्मभवःस्मृतः.

८. ब1. ⊙ (द्र. २ पा. वि.); ग्र1.2. cd ⊙. –a) ब2 संस्थस्य, दे1-3 स तस्य, दे4 सूतस्य, दे6 द1 संतस्य, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. श्वेतस्य, न1 शकस्य, ग्र1.2 म1 शान्तस्य (→संस्तस्य); दे1.10 म1 भगवान् (→बलवान्). –b) द1 ग्र1 म1 °समः, ग्र2 °वसुः (→°सहः); दे1.4 द1 ग्र1.2 म1 शुभः, दे2 न1 सुतः, दे8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. स्मृतः (→तु सः). –d) दे1.2.8-10 न1 मुवें. मुए. प्रभावान्, दे4 प्रज्ञावान् (→प्रजावान्); का1 दे2.5 द1 कैशिकः (→कौशिकः); दे8-10 न1 मुवें. मुए. स्मृतः, म1 तथा (→ततः). –e) दे5 असूत (→अभूत्). –f) का1 दे2.5 सुमन्युः, ब2.3 सुवर्णः, दे8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. सुमन्तः (→सुमन्तुः); दे8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. च ततो (→तत्सुतो); दे2 [अ]भवत्, दे8-10 [अ]मलः (→[अ]नलः); दे1 सुमंतुस्य सुतोऽनलः.

९. ब1. ⊙ (द्र. २ पा. वि.). –a) ब2.3 दे1.4 न1 ते1 द1 ग्र1 म1 कौशिकस्य, दे8-10 अमलस्य, मुवें. मुए. अनलस्य (→कैशिकस्य); दे3.6.10 चेतिः, ते1 चेलः, मुवें. मुए. श्वेनिः (→चेदिः). –b) का1 दे3.6 चैत्याः, दे5 चैत्साः दे8-10 मुवें. मुए. श्वेनेः, ते1 चेलाः, (→चैद्याः); दे8-10 मुवें. मुए. अन्ये, न1 ** (→तस्या). –c) द1 ग्र1.2 म1 प्रतीतो (→प्रधानो); दे1.8-10 मुवें. मुए. द्युतिमान् (→ज्योतिष्मान्). –d) ब2 वपुष्मांश्च ततोऽभवत्.

१०. ब1 दे3.6. ⊙; दे1. ab ⊙. –a) का1 ब2.3 दे5.10 ते1 मुवें. मुए. मुब. °मेधाः (→°मेधा). –b) का1 बलः (→[अ]भवत्). –c) का1 दे5 न1 द1 ग्र1 पीतरथो, दे4 चान्तरथो (→वीतरथो); ब2 विद्वान्, ते1 नाम, द1 विप्रो (→विप्रा).

११. ब1 दे3.6. ⊙; ब2 दे1.3.6.8-10 न1 मुवें. मुए. cd ef ⊙. –a) का1. ब2.3 दे2.5 क्रथस्य चा- (दे2 वा°), दे9 क्रथस्याथ, दे10 अथस्याप्य-, द1 क्रोधस्याप्य- (→क्रथ-स्याप्य-); का1 कुंतो, ब2 न1 मुवें. मुए. मुब. कुन्ति, ब3 दे9.10 कुम्भी, दे4 द1 ग्र1.2 म1 पुत्रः (→कुंती). –b) का1 धृष्टिस्, ब2 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. वृष्णिस्, ब3 धृष्णिस्, दे1 वृ* स्, दे2 वृष्टिस्, दे5 ध्यष्टिस्, न1 विष्णुस्, ते1 दृष्टिस् (→वृष्णी); का1 ब2.3 दे2.5 तस्य सुतोभवत् (→तस्याभवत्सुतः); दे4 कुनिर्वृष्टिस्तु तत्सुतः, द1 ग्र1 म1 कुणि(म1-°ण्ठ)र्वृष्णि (ग्र1 °ष्णु)स्तु तत्सुतः. –c) का1 दे5 मुब. धृष्टेर्, ब2 धृष्णेर्, दे2 धृस्टेर्, दे4 वृष्टेर्, ते1 धृते, द1 ग्र1 वृष्णोर् (→वृष्णेर्); का1 ब2 दे5 मुब. नाधृति°, दे2 राध्यति°, ते1 निर्जुति° (→निर्वृत्ति°); दे2 °रुत्यक्तो, ग्र2 °रुत(प)न्नो (→°रुत्पन्नो). –d) का1 ब2 दे2.5 ते1 मुब. तत्सुतो (→तस्य तु); का1 द्विजः, ते1 भवत्, +द्विजाः (→द्विजाः); दे4 दशार्हस्तस्यरोर्द्विजः, ग्र2 दशार्हस्त इति श्रुतः. –e) दे2 दर्शार्ह° (→दशार्ह°); का1 ब2 दे2.5 मुब. व्योमास्यो, ते1 व्योमाश्च (→-प्यारोहो).

१२. ब1.3 दे1.8-10 न1 मुवें. मुए. ⊙; ब2 मुब. ab ⊙. –a) दे4 जैमूर्वी°, द1 जीमूते°, ग्र1 जैमूर्त्ति°

तस्य भीमरथः पुत्रः तस्मान्नवरथोऽभवत् ।।१२
दानधर्मरतो नित्यं सम्यक्शीलपरायणः ।
तस्मान्नवरथो नाम बभूव सुमहाबलः ।।१३
कदाचिन्मृगयां यातो दृष्ट्वा राक्षसमूर्जितम् ।
दुद्राव महताविष्टो भयेन मुनिपुंगवाः ।।१४
अन्वधावत संक्रुद्धो राक्षसस्तं महाबलः ।
दुर्योधनोऽग्निसंकाशः शूलासक्तमहाकरः ।।१५
राजा नवरथो भीत्या नातिदूरादनुत्तमम् ।
अपश्यत् परमं स्थानं सरस्वत्या सुगोपितम् ।।१६
स तद्वेगेन महता संप्राप्य मतिमान् नृपः ।
ववन्दे शिरसा दृष्ट्वा साक्षाद् देवीं सरस्वतीम् ।।१७
तुष्टाव वाग्भिरिष्टाभिर्बद्धाञ्जलिरमित्रजित् ।
पपात दण्डवद् भूमौ त्वामहं शरणं गतः ।।१८
नमस्यामि महादेवीं साक्षाद् देवीं सरस्वतीम् ।
वाग्देवतामनाद्यन्तामीश्वरीं ब्रह्मचारिणीम् ।।१९
नमस्ये जगतां योनिं योगिनीं परमां कलाम् ।
हिरण्यगर्भमहिषीं त्रिनेत्रां चन्द्रशेखराम् ।।२०
नमस्ये परमानन्दां चित्कलां ब्रह्मरूपिणीम् ।
पाहि मां परमेशानि भीतं शरणमागतम् ।।२१
एतस्मिन्नन्तरे क्रुद्धो राजानं राक्षसेश्वरः ।
हन्तुं समागतः स्थानं यत्र देवी सरस्वती ।।२२ वें.१.२४.२१

(→जैमूति°); का1 दे3.5.6 ते1 अथ भैमरथि(दे5 °थै, ते1 °थी) वीरो. –b) का1 दे3 धिकृतिः, दे4 निःकृतिः (→विकृतिः); ते1 तत्सुतोऽभवत् (→परवीरहा). –ab) दे2 अथभिरथो वीरो विकृतिः परवीरहा. –c) दे5 भीमरतः (→भीमरथः); दे5 पुत्र (→पुत्रः). –d) का1 तस्या (→तस्मान्); दे6 °तर° (→°नव°); ग्र1 °रदो° (→°रथो°); दे2 तस्माद्वै तनयोभवत्, मुब. तस्मान्नवरथः स्मृतः.

१३. ब1.3 न1. ⊙; का1 ब2 दे3-6 द1 ग्र1.2 म1 मुब. cd ⊙; दे1.8-10 मुवें. मुए. ab ⊙. –a) ते1 °परो (→°रतो); ग्र2 तदा न धर्मनिरतो. –b) का1 ब2 दे2-6 मुब. सत्यशील°, ते1 सत्वशील° (→सम्यक्शील°). –c) ते1 तस्माद्दशरथो (→तस्मान्नवरथो); दे1 न1 जज्ञे (→नाम). –d) दे1 विनिमां लोकविश्रुतः, दे2 द्युतिमां लोकविस्पुनः, न1 राजा सर्वं नराधिपः, ते1 द्युतिमान् लोकविश्रुतः.

१३ श्लोकात् परं ब2 मुब. अधिकम्–

*अथ भीमरथिर्वीरो विकृतिः परवीरहा (=१२ab). [मुब. भैमरथिर् (→भीमरथिर्).]

१४. –a) ब1.3 जातो, द1 ग्र1.2 म1 दृष्ट्वा (→यातो). –b) द1 यातो राजा समूर्जितं, ग्र1.2 यातो राजसमूजिति, म1 यातो राजसमूहजित्. –c) ते1 °विप्रा (→°विष्टो). –d) दे1 भर्त्सयन् (→भयेन); दे9 ग्र1 °पुङ्गवः (→°पुङ्गवाः). –cd) ग्र2 दुद्राव महता भयेनाविष्टो मुनिपुङ्गवः.

१५. –a) का1 दे5.6 अनु°, दे4 अभ्य° (→अन्व°). –b) का1 तु (→तं); दे10 °बलैः (→°बलः). –c) ते1 संकाशं (→संकाशः). –d) का1 °बलः, दे4 °कराः (→°करः); दे1 शूलशक्तिसहाकरः, ते1 शूलमुद्यम्य बाहुना.

१६. –a) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. भीतो, द1 ग्र1.2 म1 चिन्त्यं (→भीत्या); न1 राजान(ई)वरजो जित्वा, ते1 राजा च राक्षसाद् भीतो. –b) दे8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. अवस्थितम् (→अनुत्तमम्); दे1.2 नातिदूराद्यवस्थिम्. –d) का1 ब2 दे2.5 ते1 द1 ग्र1 म1 मुवें. मुए. मुब. स (दे2 सा)रस्वत्याः (→सरस्वत्या); ब1.3 स्वगोपितम्, दे1.8.9 सुगोपतिं; दे2 सुशोभितं, द1 ग्र1 म1 सुयोषितः, ग्र2 सुघोषितम् (→सुगोपितम्); दे4 सरस्सुत्या युषोषितः.

१७. न1. ab ⊙. –a) दे4 ग्र2 तूद्वेगेन, द1 ग्र1 म1 उद्वेगेन (→तद्वेगेन); ग्र2 सहसा (→महता). –b) दे10 मतिवान् (→मतिमान्). –c) न1 रक्षसाभिद्रुतो राजा.

१८. दे4 द1. १८a-१९b ⊙ (द्र. सं.). –a) दे1 अध्याभिः (→इष्टाभिः). –d) ते1 तामसौ (→त्वामहं).

१९. दे4 द1. ab ⊙ (द्र. सं.). –b) ब1 **** (→साक्षाद् देवीं); दे5 देवी- (→देवीं). –c) न1 वंदेवता° (→वाग्देवता°); दे10 °ममान्द्यता, ग्र2 °मनाद्यन्तं (→°मनाद्यन्तां).

२०. –a) का1 ब1-3 दे1.2.5 न1 जगतो (→जगतां). –b) दे4 द1 ग्र1.2 म1 योगिनां (→योगिनीं); ते1 योगिनीं सर्वमङ्गलाम्. –c) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. °सम्भूतां (→°महिषीं). –d) दे4.5 द1 ग्र1.2 म1 चन्द्रशेखरीम् (दे4 °रम्), ते1 परमेश्वरीम् (→चन्द्रशेखराम्).

२१. –a) दे5 °नन्दं (→°नन्दां). –b) ब3 न1 द1 ग्र2 चित्कालां, दे1 विकल्प-, दे2 ते1 निष्कलां (→चित्कलां). –c) न1 ग्र1.2 °शानी (→°शानि).

२२. –a) दे1 विप्र- (→क्रुद्धो). –b) दे1 संतब्धो (→राजानं). –c) का1 दे5 समागतं, ब1 दे4.6.8-10 द1 ग्र1.2

ं. १.२४.२१

समुद्यम्य तदा शूलं प्रवेष्टुं बलदर्पितः ।
त्रिलोकमातुस्तत्स्थानं शशाङ्कादित्यसंनिभम् ॥२३
तदन्तरे महद् भूतं युगान्तादित्यसन्निभम् ।
शूलेनोरसि निर्भिद्य पातयामास तं भुवि ॥२४
गच्छेत्याह महाराज न स्थातव्यं त्वया पुनः ।
इदानीं निर्भयस्तूर्णं स्थानेऽस्मिन् राक्षसो हतः ॥२५
ततः प्रणम्य हृष्टात्मा राजा नवरथः पराम् ।
पुरीं जगाम विप्रेन्द्राः पुरंदरपुरोपमाम् ॥२६
स्थापयामास देवेशीं तत्र भक्तिसमन्वितः ।
ईजे च विविधैर्यज्ञैर्होमैर्देवीं सरस्वतीम् ॥२७
तस्य चासीद् दशरथः पुत्रः परमधार्मिकः ।
देव्या भक्तो महातेजाः शकुनिस्तस्य चात्मजः ॥२८
तस्मात् करम्भः संभूतो देवरातोऽभवत् ततः ।
ईजे स चाश्वमेधेन देवक्षत्रश्च तत्सुतः ॥२९
मधुस्तस्य तु दायादस्तस्मात् कुरुवशोऽभवत् ।
पुत्रद्वयमभूत् तस्य सुत्रामा चानुरेव च ॥३०
अनोस्तु पुरुकुत्सोऽभूदंशुस्तस्य च रिक्थभाक् ।
अथांशोः सत्वतो नाम विष्णुभक्तः प्रतापवान् ।
महात्मा दाननिरतो धनुर्वेदविदां वरः ॥३१

म$_{1}$ समागत, न$_{1}$ समागम (→समागतः); दे$_{1}$ हन्तुं सम्यग् व्यवसाय.

२३. –a) दे$_{1.8-10}$ न$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. तथा, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ ततः, म$_{1}$ गतः (→तदा); दे$_{5}$ समुद्यास्य त वा शूलं. –b) ब$_{3}$ न$_{1}$ प्रविष्टुं, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. प्रविष्टो (→प्रवेष्टुं); दे$_{1.2.4.8-10}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. °गर्वितः (दे$_{2}$ °ता, न$_{1}$ °तं), दे$_{5}$ °दर्पिताः (→°दर्पितः). –c) दे$_{2}$ त्रिलोका°, दे$_{3.6}$ त्रैलोक्य°, न$_{1}$ त्रिलो* (→त्रिलोक°); म$_{1}$ °मात्रं (→°मातुः); का$_{1}$ दे$_{5}$ कः, दे$_{2}$ ते$_{1}$ सं-, दे$_{3.4.6}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ न, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. हि (→तत्).

२४. ब$_{3}$ दे$_{5}$. ab ⊙. –a) दे$_{3.6}$ °युद्धं (→°भूतं). –b) दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ °नल° (→°दित्य°). –c) दे$_{1.10}$ निभिद्य, दे$_{4}$ निर्गत्य, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ निक्षिप्य (→निर्भिद्य). –d) दे$_{2}$ भूतले, + तं भुवि, दे$_{4}$ तं विभुं (→तं भुवि).

२५. –a) दे$_{10}$ ते$_{1}$ म$_{1}$ महाराजन् (→महाराज). –b) का$_{1}$ भेतव्यं (→स्थातव्यं); का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{3-6}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ नृप (→पुनः). –c) दे$_{4}$ निर्भयं, ग्र$_{2}$ भयतः, म$_{1}$ अभवत् (→निर्भयः); दे$_{5}$ स्वर्ण, ग्र$_{2}$ म$_{1}$ तूष्णीं (→तूर्णं). –d) ब$_{2.3}$ राक्षसैर्युते (→राक्षसो हतः).

२६. –a) दे$_{5}$ कृष्टात्मा (→हृष्टात्मा). –b) दे$_{4}$ -नं च रथः, ते$_{1}$ दशरथः (→नवरथः); ब$_{1}$ न$_{1}$ पुरा, दे$_{1.2.10}$ मुवें. मुए. परं, ते$_{1}$ पुरीम्, ग्र$_{2}$ परः (→पराम्). –c) ते$_{1}$ प्रत्याजगाम (→पुरीं जगाम); दे$_{4}$ विप्रेन्द्रो, द$_{1}$ विप्रेन्द्र (→विप्रेन्द्राः). –d) ब$_{1}$ °पमात्, दे$_{1}$ गमं, दे$_{6}$ °पमं, दे$_{9}$ °गमां, ग्र$_{2}$ °पमाः (→°पमाम्).

२७. म$_{1}$. cd ⊙. –a) ब$_{1}$ दे$_{3.6}$ वै वेशां, दे$_{4.5.8.10}$ देवेशं (दे$_{8}$ °श), म$_{1}$ वै देवीं (→देवेशीं). –b) न$_{1}$ शक्ति° (→भक्ति°); म$_{1}$ भक्तियुक्तस्सरस्वतीम्. –c) का$_{1}$ यज्ञे च, दे$_{1}$ यजेत, दे$_{2}$ स ईजे, दे$_{10}$ ईज्ये च (→ईजे च); ब$_{2}$ विधिवत् (→विविधैः). –d) ग्र$_{1}$ स्तोमैः (→होमैः).

२८. –a) ग्र$_{2}$ म$_{1}$ तु (→च); ते$_{1}$ नवरथः (→दशरथः). –c) का$_{1}$ दे$_{5}$ देव- (→देव्या); दे$_{2.6.10}$ महातेजा (→महातेजाः).

२९. –a) दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ करन्तिः, ग्र$_{2}$ कारति (→करम्भः); दे$_{2}$ संजातो (→सम्भूतो). –b) दे$_{1}$ ते$_{1}$ सुतः (→ततः); दे$_{2}$ देवरात इति स्मृतः, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ देवरातस्ततोऽभवत्. –c) दे$_{4}$ एते, दे$_{10}$ यजेः (→ईजे); दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ दशाश्व-, दे$_{10}$ च चाथ, न$_{1}$ च सोश्व-, ग्र$_{2}$ शताश्व- (→स चाश्व-). –d) दे$_{2}$ ब्रूयु (→देव-); ब$_{2.3}$ मुब. °दत्तः, दे$_{3.6}$ °कृन्तः, ते$_{1}$ °क्षेत्रः, द$_{1}$ °यक्षः, ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ °पक्षः (→°क्षत्रः); दे$_{1}$ तु, न$_{1}$ य (→च).

३०. –a) दे$_{10}$ तस्या (→तस्य); दे$_{1.2}$ ते$_{1}$ च, दे$_{4}$* (→तु). –b) दे$_{4}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ कुर° (→कुरु°); ब$_{1-3}$ °वकोभवत्, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. °रजायत (→°वशोऽभवत्); ते$_{1}$ तोषयामास देवताः. –c) दे$_{2}$ तस्मात् (→तस्य). –d) का$_{1}$ दे$_{2.4}$ पुत्रामा, ते$_{1}$ पुलोमा (→सुत्रामा); का$_{1}$ दे$_{2.5}$ चाणु°, दे$_{1}$ वानु°, दे$_{3}$ चासु°, दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ ह्यनु° (→चानु°).

३१. –a) दे$_{1}$ पुरुवंशो, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. प्रियगोत्रो, ते$_{1}$ पुरुहूतो (→पुरुकुत्सो). –b) ब$_{3}$ म$_{1}$ अंशः (→अंशुः); का$_{1}$ ब$_{1}$ $_{3}$ दे$_{6}$ न$_{1}$ तस्य तु, दे$_{2.4}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ तस्यापि, दे$_{3.5}$ तस्य नु (→तस्य च); का$_{1}$ रंशभाक्, दे$_{3.6}$ रिक्थवान्, दे$_{4}$ किंशुमात्, ते$_{1}$ विश्रुतः, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ कुक्षिभाक् (→रिक्थभाक्). –c) दे$_{10}$ अथांस, ते$_{1}$ अंशोस्तु, द$_{1}$ यथाश्वोः (→अथांशोः); दे$_{1}$ सात्वती, दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. अंधको (मुवें °का ?). –ef.) का$_{1}$ महादाने च निरतोऽभूद्धतुर्वेदविदां वरः, ब$_{2}$ महात्मा दाननिरतो धनुर्वेदस्य पारगः.

स नारदस्य वचनाद् वासुदेवार्चनान्वितम् ।
शास्त्रं प्रवर्तयामास कुण्डगोलादिभिः श्रुतम् ।।३२
तस्य नाम्ना तु विख्यातं सात्त्वतं नाम शोभनम् ।
प्रवर्तते महाशास्त्रं कुण्डादीनां हितावहम् ।।३३
सात्त्वतस्तस्य पुत्रोऽभूत् सर्वशास्त्रविशारदः ।
पुण्यश्लोको महाराजस्तेन वै तत्प्रवर्तितम् ।।३४
सात्वतः सत्त्वसंपन्नः कौशल्यां सुषुवे सुतान् ।
अन्धकं वै महाभोजं वृष्णिं देवावृधं नृपम् ।
ज्येष्ठं च भजमानाख्यं धनुर्वेदविदां वरम् ।।३५
तेषां देवावृधो राजा चचार परमं तपः ।
पुत्रः सर्वगुणोपेतो मम भूयादिति प्रभुः ।।३६
तस्य बभ्रुरिति ख्यातः पुण्यश्लोकोऽभवन्नृपः ।
धार्मिको रूपसंपन्नस्तत्त्वज्ञानरतः सदा ।।३७
भजमानस्य सृञ्जय्यां भजमाना विजज्ञिरे ।
तेषां प्रधानौ विख्यातौ निमिः कृकण एव च ।।३८
महाभोजकुले जाता भोजा वैमार्तिकास्तथा ।
वृष्णेः सुमित्रो बलवाननमित्रः शिनिस्तथा ।।३९
अनमित्रादभून्निघ्नो निघ्नस्य द्वौ बभूवतुः । वं.१.२४.३९

---

३२. –a) दे$_{10}$ स नरेन्द्रस्य, ग्र$_{2}$ सनकादस्य (→स नारदस्य). –b) ब$_{2}$ दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. [अ]र्चने रतः, दे$_{2}$ [अ]र्चनान्वितां, न$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ [अ]र्चनान्वितः, ते$_{1}$ [अ]र्चनात्मकम् (→[अ]र्चनान्वितम्). –c) दे$_{10}$ प्रचेत° (→प्रवर्त्त°). –d) द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ स्मृतम् (→श्रुतम्). –cd) न$_{1}$ शास्त्रं प्रवर्त्तयामाश्च कुंडानां यदितः शुभं.

३३. –a) का$_{1}$ च, दे$_{1.2}$ ते$_{1}$ -त्र (→तु); दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ इति-, म$_{1}$ समा- (→तु वि-). –b) दे$_{8-10}$ न$_{1}$ ग्र$_{2}$ मुवें मुए. मुब. सात्वतानाञ्च, दे$_{9}$ शाश्वतानां तु (→सात्त्वतं नाम). –c) दे$_{8-10}$ न$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. महत् (→महा-).

३४. –a) ग्र$_{2}$ सात्वतं (→सात्त्वतः); म$_{1}$ सात्वतस्यास्य पुत्रोऽभूत्. –b) ब$_{2}$ म$_{1}$ सर्वशा(ब$_{2}$ °श)स्त्रभृतां वरः. –c) ते$_{1}$ -शीलो (→-श्लोको); दे$_{1.10}$ महाराजो, ते$_{1}$ ग्र$_{1}$ महाराजा (→महाराजः). –d) का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{5}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ चै (→वै); दे$_{4}$ -प्रवर्त्तते (→-प्रवर्तितम्); न$_{1}$ तेन चैव प्रवर्त्तितम्, ते$_{1}$ तेनै-वेतत् प्रवर्त्तितम्.

३५. –a) का$_{1}$ ब$_{2}$ दे$_{1.4.8-10}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. सात्वतान् (दे$_{8-10}$°तात्)सत्वसम्पन्नान् (दे$_{8.9}$ °न्नं,दे$_{10}$ °न्नो). –b) का$_{1}$ ब$_{2}$ दे$_{1.4.5.8-10}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. कौशल्या (→कौशल्यां); दे$_{8.9}$ सुतं, दे$_{10}$ -दितं (→सुतान्); ते$_{1}$ केशिन्यजनयत् सुतान्. –d) का$_{1}$ धृष्टिं, दे$_{1}$ सृष्टिं, दे$_{5}$ स्पर्ष्टि, म$_{1}$ विष्णुं (→वृष्णिं); न$_{1}$ ग्र$_{2}$ °पृथुं (→°वृधं); द$_{1}$ प्रभुं; ग्र$_{1}$ म$_{1}$ भृगुं, ग्र$_{2}$ विभुं (→नृपम्). –e) दे$_{4}$ श्रेष्ठं च, (→ज्येष्ठञ्च); ते$_{1}$ भजनं भजमानं च. –f) दे$_{1.2}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ °विशारदम् (→°विदां वरम्).

३६. –a) का$_{1}$ दे$_{10}$ देवोवृधो, दे$_{1}$ देवोमहा, दे$_{2}$ देववृषो, दे$_{3.6}$ दैवावृधो, दे$_{4}$ देवघोर, ते$_{1}$ देवापृथो, ग्र$_{1.2}$ देववृधो (ग्र$_{2}$ °धे) (→देवावृधो). –b) दे$_{4}$ बभार, द$_{1}$ बभ्राव (→चचार); ब$_{2}$ चचार वै परन्तपः. –d) दे$_{3.6}$ महा (→मम); दे$_{5}$ भूतादिति, ग्र$_{2}$ भूयादिमः (→भूयादिति).

३७. म$_{1}$. ३७d–४१c ⊙ (द्र. सं). –b) का$_{1}$ नृपाः (→नृपः). –c) दे$_{2}$ नीति°, ते$_{1}$ गुण° (→रूप°). –d) दे$_{1}$ ते$_{1}$ सत्व-, दे$_{2}$ तद्धि, दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ सत्य- (→तत्त्व-).

३८. म$_{1}$. ⊙ (द्र. ३७ पा. वि.). –a) दे$_{1.2}$ संज्ञाया, दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ सृं(द$_{1}$ °सां)जय्यां (→सृञ्जय्यां); दे$_{8-10}$ भजमानः श्रियं दिव्यां, मुवें. मुए. मुब. भजमानाः श्रियन्दिव्यां, ग्र$_{2}$ भजमाना **** .–b) ब$_{3}$ भजमानो, दे$_{4}$ भ्राजमाना, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. भजमानाद्, ग्र$_{1}$ ** माना, ग्र$_{2}$ भाजमाना (→भजमाना); का$_{1}$ -भि, न$_{1}$ -पि, ते$_{1}$ हि (→वि-). –c) दे$_{1.2.6}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ प्रधानो (दे$_{2}$ °ना) (→प्रधानौ); दे$_{1.2}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ विख्यातो (दे$_{2}$ °ता) (→विख्यातौ). –d) का$_{1}$ दे$_{2.4.5}$ ग्र$_{1.2}$ ने(दे$_{5}$ नै)मिः, दे$_{8-10}$ शनि (→निमिः); का$_{1}$ कुकण, ब$_{2}$ कृकय, ब$_{3}$ कृपय, दे$_{1.2}$ कृतकः, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ कृपण (→कृकण).

३९. म$_{1}$. ⊙ (द्र. ३७. पा. वि.). –a) दे$_{1.10}$ जातो, दे$_{3}$ नाना (→जाता). –b) दे$_{4}$ भोजां (→भोजा); ब$_{3}$ वैमर्तिकाः, दे$_{4}$ वैमूर्तिजां, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. वैमातृकाः, द$_{1}$ ग्र$_{1}$ वैवर्तिकाः, ग्र$_{2}$ वैकार्त्तिका (→वैमार्तिकाः). –ab) ते$_{1}$ महाभोजस्य ये जाता भोजा वैमूर्तिकावताः. –c) का$_{1}$ दे$_{10}$ विष्णोः, ग्र$_{1}$ विष्णुः, ग्र$_{2}$ वृष्णिः (→वृष्णेः); ग्र$_{2}$ ब ** (→बलवान्); दे$_{2}$ वृष्णेः सुपुत्रो भगवान्, दे$_{4}$ वृष्णेस्तु पुत्रा पुत्रोऽभूत्, दे$_{9}$ विष्णोस्तु पुत्रो बलवान्. –d) दे$_{8.9}$ °मित्रं (→°मित्रः); दे$_{10}$ न मित्रं च शनिस्तथा, ग्र$_{1}$ अमित्रश्च शिनिस्तथा, ग्र$_{2}$ *** श्च शिनिस्तथा, मुवें. मुए. मुब. अनमित्रस्तिमिस्तथा.

४०. म$_{1}$. ⊙ (द्र. ३७ पा. वि.) .–a) दे$_{4}$ निम्नो, दे$_{10}$ निघ्न (→निघ्नो); ग्र$_{1}$ अनमित्रोभवन्निघ्नो, ग्र$_{2}$ अनमित्रान् *

वें. १.२४.४० प्रसेनस्तु महाभागः सत्राजिन्नाम चोत्तमः ॥४०
अनमित्राच्छिनिर्जज्ञे कनिष्ठाद् वृष्णिनन्दनात् ।
सत्यवान् सत्यसंपन्नः सत्यकस्तत्सुतोऽभवत् ॥४१
सात्यकिर्युयुधानस्तु तस्यासङ्गोऽभवत् सुतः ।
कुणिस्तस्य सुतो धीमांस्तस्य पुत्रो युगंधरः ॥४२
माद्रया वृष्णेस्सुतो जज्ञे पृश्निर्वै यदुनन्दनः ।
जज्ञाते तनयौ पृश्नेः श्वफल्कश्चित्रकश्च ह ॥४३
श्वफल्कः काशिराजस्य सुतां भार्यामविन्दत ।
तस्यामजनयत् पुत्रमक्रूरं नाम धार्मिकम् ।
उपमङ्गुस्तथा मङ्गुरन्ये च बहवः सुताः ॥४४
अक्रूरस्य स्मृतः पुत्रो देववानिति विश्रुतः ।
उपदेवश्च पुण्यात्मा तयोर्विश्वप्रमाथिनौ ॥४५
चित्रकस्याभवत् पुत्रः पृथुर्विपृथुरेव च ।
अश्वग्रीवः सुबाहुश्च सुपार्श्वकगवेषणौ ॥४६
अन्धकात् काश्यदुहिता लेभे च चतुरः सुतान् ।
कुकुरं भजमानं च शुचिं कम्बलबर्हिषम् ॥४७

भूम्निघ्नो. –b) ब1 निघ्नस्या, ब2 निघ्नतो, दे4 निम्नस्य, दे5 ग्र2 निघ्नास्य (→निघ्नस्य); ते1 निघ्नपुत्रौ बभूवतुः. –c) ब1 दे10 महाभाग, दे9 महाभागं, द1 ग्र1.2 महातेजाः (→महाभागः). –d) ब3 सत्तमः, दे2 पार्थिवः, ते1 चापरः (→चोत्तमः).

४१. ग्र2. ab ⊙; म1. abc ⊙ (द्र. ३७ पा. वि.). –a) दे1.8-10 शनिः, न1 छविः, मुवें. मुए. सिनिः, मुब. सिनेर् (→शिनिः). –b) ब1 दे4.8 कनिष्ठा, दे1 न1 मुवें. मुए. कनिष्ठो (→कनिष्ठाद्); का1 त्रक्षि, ब1 भूमि (→वृष्णि). –c) ब1 दे1.2.4.8-10 न1 द1 ग्र1.2 मुवें. मुए. मुब. सत्यवाक् (→सत्यवान्); ब2 सत्व° (→सत्य°); ते1 सत्ववान् सात्वतश्चापि.

४२. –a) ग्र1 सात्विकी (→सात्यकिर्); दे2 ते1 ग्र2 म1 च (→तु). –b) का1 दे1.5 न1 तस्य (→तस्या); दे4 द1 ग्र1.2 म1 ततश्चासञ्जयोऽभवत्, दे8-10 तस्याष्टांगोभवत् सुतः, ते1 सृञ्जयस्तस्सुतोऽभवत्. –c) का1 कणिः, ब2 कलिः, ब3 काशः, दे1 कुलिः, दे3.6 कालः, दे10 कुष्टिः, द1 कुणः, ग्र2 कणेः (→कुणिः); न1 ततो (→सुतो); दे5 कणिस्तुस्था सुतो धीमान्. –d) दे10 युगंधिरः (→युगन्धरः).

४३. –a) का1 ब1 दे8.9 न1 ग्र1 मुवें. मुए. मुब. माद्रयां, दे1 माण्ड्या, दे2 मोध्यां, दे3.10 माध्यां, दे4 माया, दे5 मान्यां, ग्र2 मात्रात् (→माद्रया); का1 दे2.5.8-10 वृष्णिस्, ब1-3 दे6 ते1 मुवें. मुए. मुब. वृष्णिः, दे1 पुत्र-, दे3 वृत्तिः, दे4 द1 ग्र1.2 विष्णोः, न1 विष्णुः (→वृष्णेः); दे1 -शतं (→सुतो); दे3 यज्ञे (→जज्ञे). –b) का1 ब1 दे4 वृष्णिर्, ब2.3 दे1.2.6.8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. वृष्णेः (→पृश्निर्); दे1 वा (→वै); दे1.2 ते1 °नन्दनात् (→°नन्दनः). –c) का1 दे1.10 यज्ञाते (→जज्ञाते); का1 दे5.10 तनयो (→तनयौ); का1 ब1-3 दे2.4.6.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. वृष्णेः, दे5 वृष्णो, ते1 तत्र (→पृश्नेः). –d) दे1 स्वपत्कः, म1 श्ववल्कः (→श्वफल्कः); दे10 चिहिकः (→चित्रकः); ब2 दे2 तथा, दे1 ते1 च हि, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. तु हि, न1 -स्य हि, ग्र2 च त (→च ह).

४४. –a) दे1 स्वपत्कः, म1 श्ववल्कः (→श्वफल्कः); दे4 °राजश्च (→°राजस्य). –d) दे2 पार्थिवां (→धार्मिकं). –e) का1 दे4 ग्र1.2 म1 उपमद्गुः, ब2 दे2.8-10 मुवें. मुए. मुब. उपमंगुं, दे1 न1 उपमंशुं (→उपमङ्गुः); दे1 महा- (→तथा); का1 दे4 ग्र2 म1 मद्गु', दे1 -बाहुं, दे2 संगम, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. मङ्गुं, न1 पुत्रम् (→मङ्गुः). –f) दे1 तथान्ये (→ग्रन्ये च); दे4 सुतः (→सुताः).

४५. –a) दे2 श्रुतः, दे3 स्मृताः, दे4.10 म1 सुतः, ग्र2 ततः (→स्मृतः); म1 जज्ञे (→पुत्रो). –b) ग्र2 वेदवान् (→देववान्). –c) न1 उपवेशः, ग्र1.2 म1 उपदेशः (→उपदेवः); दे8-10 मुवें. मुए. मुब. देवात्मा (→पुण्यात्मा). –d) दे1 तथा (→तयोः); दे1.2 देव° (→विश्व°); दे4 द1 ग्र1.2 म1 °प्रमादिनौ (द1 °तौ) (→°प्रमाथिनौ).

४६. –a) दे1 विचित्रस्य, न1 चैत्रकस्य, द1 ग्र1 म1 विश्वकस्य (→चित्रकस्य); ब2 पुत्राः (→पुत्रः); ग्र2 विश्वकस्य पृथुः पुत्रः. –b) न1 पृथ्वोः, ग्र2 पृथोः (→पृथुः). –c) ग्र2 अश्वग्रीवं (→अश्वग्रीवः); दे10 च (→सु-). –d) ब1.3 स्वपार्श्वक-, दे4 द1 ग्र1 म1 सुपार्श्वश्च, दे8-10 मुवें. मुए. सुधाश्वक- (→सुपार्श्वक-); दे8-10 मुवें. मुए. -गवेक्षकौ, न1 ग्र1 म1 -गवेक्षणौ (ग्र1 °क्षणः, म1 °षणः) (→-गवेषणौ); ते1 सूर्याश्विभिदवेषणौ, ग्र2 पार्श्वतश्च भवेत् क्षणः.

४७. –a) दे1 अंधकात् काश्यपो लेभे, दे8-10 मुवें. मुए. अन्धकस्य सुतायां तु. –b) दे1 चत्वारि (→लेभे च); दे1 सुताः (→सुतान्). –c) दे10 कु (रं)कुरं (→कुकुरं); का1 भंजमानं (→भजमानं). –d) का1 ब2.3 दे6 समं, दे1 सुधे, दे4 श्रुचि-, (→शुचिं); दे3.6 कल्वन° (→कम्बल°); दे8-10 मुवें. मुए. मुब. शमीकं बलगर्वितम्, द1 शशिकं बलबर्हिणः, ग्र1 म1 शशिकं बलबर्हिणम् ग्र2, शमीकं बहुलार्गलम्.

कुकुरस्य सुतो वृष्णिर्वृष्णेस्तु तनयोऽभवत् ।
कपोतरोमा विपुलस्तस्य पुत्रो विलोमकः ॥४८
तस्यासीत् तुम्बुरुसखा विद्वान् पुत्रो नलः किल ।
ख्यायते तस्य नामानुरनोरानकदुन्दुभिः ॥४९
स गोवर्धनमासाद्य तताप विपुलं तपः ।
वरं तस्मै ददौ देवो ब्रह्मा लोकमहेश्वरः ॥५०
वंशस्य चाक्षयां कीर्त्तिं गानयोगमनुत्तमम् ।
गुरोरभ्यधिकं विप्राः कामरूपित्वमेव च ॥५१
स लब्ध्वा वरमव्यग्रो वरेण्यं वृषवाहनम् ।
पूजयामास गानेन स्थाणुं त्रिदशपूजितम् ॥५२
तस्य गानरतस्याथ भगवानम्बिकापतिः ।
कन्यारत्नं ददौ देवो दुर्लभं त्रिदशैरपि ॥५३
तया स सङ्गतो राजा गानयोगमनुत्तमम् ।
अशिक्षयदमित्रघ्नः प्रियां तां भ्रान्तलोचनाम् ॥५४
तस्यामुत्पादयामास सुभुजं नाम शोभनम् ।
रूपलावण्यसंपन्नां ह्रीमतीमपि कन्यकाम् ॥५५ वे.१.२४.५५

४८. दे3. cd ⊙. –a) दे2 ते1 स्मृतो (→सुतो); दे3.4 वृष्टिः, दे9 धृष्णिः, दे10 धृष्टि, न1 धृष्णुः (→वृष्णिः). –b) दे3 वृष्टेः, दे9 धृष्णेः, न1 धृष्टेः, ते1 धृष्टिः (→वृष्णेः); दे1 सु-, ते1 तत्. (→तु); दे10 ईधृष्णोस्तनयो भवेत्. –c) ग्र1 कपोल° (→कपोत°); दे1 °रोमः, ग्र2 °शेश्रा (→°रोमा); दे1 विमलः, दे8-9 मुवें. मुए. मुब. विख्यातः, ग्र2 विपुला (→विपुलः). –d) ब1 विलोकनः, दे4 विलोमजः, ग्र2 विलोकतः (→विलोमकः).

४९. दे3. ⊙. –a) ते1 सखो (→सखा); दे1 तस्यासीन्नरवरसखा, दे4 तस्यासीरुद्ररसखा, म1 तस्यासीत्तम्बुरो विद्वान्. –b) म1 सखा (→विद्वान्); दे8-10 पुत्रोत्तमः, ते1 पुत्रो ह्युगुः, द1 ग्र1 म1 पुत्रो नभः, मुवें. मुए. मुब. पुत्रस्तमः (→पुत्रो नलः); दे4 सुखः, ते1 द्विजाः, द1 खयुः, ग्र1. खलुः, ग्र2 म1 खलु (→किल); दे8-10 मुवें. मुए. मुब. तमस्याप्यभवत् पुत्रः, न1 ध्यायतेस्य तमोंधश्च, ते1 ख्यातस्तस्य दरोनाम्नाद्. –d) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. तथैवानकदुन्दुभिः, न1 चन्दनोनकदुन्दुभिः, ते1 दराजजातश्च दुन्दुभिः. –cd) का1 नामाणुरणोराजक°, ब1-3 नामान्नरनो (ब1 नरे) वानक°, द1 नाम्ना तु पोरजानक°, दे2 नाम्ना तु रथो राजक°, दे4 नामा तु रनोस्मांधक°, दे5 सरणुरनोरानक°, दे6 नामा तु वनो वानक°, द1 नामानुरनो नानक°, ग्र2 नामानि रतानारक° (→नामानुरनोरानक°).

५०. दे3. cd ⊙. –b) दे1 द1 ग्र1.2 म1 परमं (→विपुलं); दे3 त *, दे6 तप (→तपः); ते1 तताप नृपसत्तमः. –c) का1 वरः (→वरं); द1 ग्र1.2 म1 ददौ तस्मै वरं देवो. –d) दे2 °पितामहः, म1 °पितामहः, + °महेश्वरः (→°महेश्वरः).

५१. दे3. ⊙; दे4 द1 ग्र1.2. ५१ c–५४b ⊙ (द्र. सं). –a) दे5 वृकस्य, दे8-10 मुवें. मुए. वंशस्ते (→वंशस्य); का1 दे5 मुवें. मुए. चाक्षया, दे1 वांछया, दे4 वीक्षयां, दे5 चाक्षयं, दे8-10 चाक्षयः, ग्र1 मचलां, ग्र2 च जया, म1 चाक्षयीं (→चाक्षयां); ब1 दे1.4.8-10 म1 मुवें. मुए. कीर्तिर् (→कीर्ति). –b) ब2 दे1.2.8.10 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. ज्ञान,° दे5 गीत°, न1 नाना°, ते1 आत्म° (→गान°); दे8-10 मुवें. मुए. मुब. °स्तथोत्तमः (→°मनुत्तम). –c) दे9 सुरैः, दे10 सुरेः, न1 पुरोः (→गुरोः); का1 दे5 अत्यधिकं, ब1 दे1.2.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. अप्यधिकं, ब3 अभ्यधिकां (→अभ्यधिकं); दे2 पुत्रं, ते1 विप्रा (→विप्राः). –d) ब3 दे2.10 °रूपी, दे1 म1 °रूप- (→°रूपि-).

५२. दे4 द1 ग्र1.2. ⊙. –a) दे3 ** ब्ध्वा, ते1 स था स (→स लब्ध्वा); दे10 अव्यक्तो (→अव्यग्रो). –b) का1 वरेण, ब3 वरेण्यां, दे1 वारण्यं, दे3.6.8 मुवें. वरेण्या, दे5.9 मुए. मुब. वरेण्याद्, दे10 वरेण्यो (→वरेण्यं); ब1.2 °वाहनात् (→°वाहनम्). –c) म1 मानेन (→गानेन). –d) दे5 °पूजिता, ते1 °पुङ्गवम् (→°पूजितम्).

५३. दे4 द1 ग्र1.2. ⊙. –a) का1 दे5 तस्य गानेन रम्योथ, ब1.3 दे3 तस्य गाने रतस्याथ, दे1 तस्य गानेन संतुष्टो, म1 तस्य मानवतस्यैव.

५४. दे4 द1 ग्र1.2. ab ⊙; दे6. ५४c-५५d ⊙. –a) ब2 मुब. तथा (→तया); का1 दे10 संसर्गतो, म1 स सम्मतो (→स सङ्गतो). –b) म1 नाना° (→गान°). –c) दे5 अशिक्षत् यद्, ग्र2 अशिक्षयाद् (→अशिक्षयद्); दे10 न1 अमित्रघ्न (?) (→अमित्रघ्नः). –d) दे4 प्रियतां, दे10 प्रियातां ग्र2 प्रयान्तं (?) (→प्रियां तां); का1 ताम्र° (→भ्रान्त°); ब1 °लोचनात्, दे5.10 °लोचनी (दे10°नं), द1 ग्र1.2 म1 °लोचनः (→°लोचनाम्); ते1 प्रीतस्ताभ्यां त्रिलोचनः.

५५. दे6. ⊙; दे10. ५५c–५६b ⊙ (द्र. स.).–b) का1 दे2.4 ते1 द1 ग्र1.2 म1 सुभुजां, ब2 स्वभुजां, ब3 स्वभुज्जां, दे3 मुमुञ्जं (→सुभुजं); ब2 दे4.5 ते1 द1 ग्र1.2 म1 शोभनाम्

वें.१.२४.५६ ततस्तं जननी पुत्रं बाल्ये वयसि शोभनम् ।
शिक्षयामास विधिवद् गानविद्यां च कन्यकाम् ॥५६
कृतोपनयनो वेदानधीत्य विधिवद् गुरोः ।
उद्रवाहात्मजां कन्यां गन्धर्वाणां तु मानसीम् ॥५७
तस्यामुत्पादयामास पञ्च पुत्राननुत्तमान् ।
वीणावादनतत्त्वज्ञान् गानशास्त्रविशारदान् ॥५८
पुत्रैः पौत्रैः सपत्नीको राजा गानविशारदः ।
पूजयामास गानेन देवं त्रिपुरनाशनम् ॥५९
ह्लीमती चापि या कन्या श्रीरिवायतलोचना ।
सुबाहुर्नाम गन्धर्वस्तामादाय ययौ पुरीम् ॥६०
तस्यामप्यभवन् पुत्रा गन्धर्वस्य सुतेजसः ।
सुषेणवीरसुग्रीवसुभोजनरवाहनाः ॥६१
अथासीदभिजित् पुत्रो वीरस्त्वानकदुन्दुभेः ।
पुनर्वसुश्चाभिजितः संबभूवाहुकः सुतः ॥६२
आहुकस्योग्रसेनश्च देवकश्च द्विजोत्तमाः ।
देवकस्य सुता वीरा जज्ञिरे त्रिदशोपमाः ॥६३
देववानुपदेवश्च सुदेवो देवरक्षितः ।
तेषां स्वसारः सप्तासन् वसुदेवाय ता ददौ ॥६४

(→शोभनम्). –d) का$_{1}$ ह्लिमतीम्, न$_{1}$ भूमतीम्, ते$_{1}$ श्रीमतीम् (→ह्लीमतीम); दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. मुब. इति, ग्र$_{2}$ कपि- (?) (→अपि).

५६. दे$_{10}$. ab ⊙ (द्र. सं.). –a) ते$_{1}$ तु (→तं); दे$_{4}$ पुत्रं ना जनयत् युक्तं, द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ पुत्रं सा जनयन् मित्रं, ग्र$_{2}$ पुत्रं सञ्जनयन् मित्रं. –b) दे$_{5}$ म$_{1}$ शोभना (→शोभनम्); ते$_{1}$ गान्धर्वमतिशोभनम्. –c) ते$_{1}$ विविधां (→विधिवद्). –d) दे$_{5}$ दान° (→गान°).

५७. –b) दे$_{10}$ ते$_{1}$ म$_{1}$ गुरौ (→गुरोः). –c) ब$_{2}$ दे$_{3.6}$ उद्रवाहार्थजां (ब$_{2}$ °त्मकां), ग्र$_{2}$ उद्वाह्यात्मजां (→उद्रवाहात्मजां). –d) ब$_{2}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ च, ते$_{1}$ (→तु); का$_{1}$ दे$_{5}$ गन्धर्वां शान्तमानसीम्, दे$_{2}$ गन्धर्वाणां त मानसम्.

अतः परं दे$_{10}$ पुस्तके ५६ संख्याकःश्लोकः आवृत्तः.

५८. –a) ग्र$_{1}$ तस्यामुत्पादयामासुः. –c) दे$_{5.6}$ ग्र$_{2}$ °तत्त्वज्ञा (→°तत्त्वज्ञान्). –d) दे$_{1}$ गीतशास्त्र-, दे$_{2}$ नीतिशास्त्र-, ते$_{1}$ गानशिक्षा-, ग्र$_{2}$ गानशास्त्रे (→गानशास्त्र-).

५९. –a) दे$_{1.3}$ ते$_{1}$ ग्र$_{1}$ पुत्र (दे$_{1}$ °त्रो); द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ पुत्रं (→पुत्रैः); दे$_{1}$ पौत्रो, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ पौत्रं, ग्र$_{1}$ पौत्र- (→पौत्रैः). –b) दे$_{1}$ गानविद्या° (→राजा गान°); न$_{1}$ °विशारदाः (→°विशारदः). –c) ते$_{1}$ गीतेन, ग्र$_{2}$ *** (→गानेन). –d) का$_{1}$ दे$_{5}$ °शातनं, न$_{1}$ °नाशकम्, + °नाशनम् (→°नाशनम्).

६०. –a) दे$_{5}$ न$_{1}$ ह्लीमतीं (→ह्लीमती); ब$_{1}$ * कन्या, दे$_{5}$ यो कन्यां, न$_{1}$ कन्यायां, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ सा कन्या (→या कन्या); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. ह्ली (मुवें. मुए. ह्)मतीश्चारुसर्वाङ्गीं, ते$_{1}$ श्रीमतीर्यपि या कन्या. –b) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. श्रीमिवायत- (→श्रीरिवायत-); ब$_{1}$ दे$_{2.5.8-10}$ मुवें मुए. मुब. -लोचनाम् (→-लोचना); दे$_{4}$ दीर्घायतविलोचना. –c) ब$_{1}$ दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. सुबाहुनामा (→सुबाहुर्नाम). –d) दे$_{4}$ तमोद्वाह्य, दे$_{5}$ तां माया * (→तामादाय).

६१. –a) दे$_{1.2.8-10}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ [अ]भवत् (→[अ]भवन्); न$_{1}$ सुता (→पुत्रा). –b) न$_{1}$ गन्धर्वस्या- (→गन्धर्वस्य); ब$_{3}$ स्व° (→सु°); दे$_{1}$ गन्धर्वस्यातितेजसः. –c) ब$_{2.3}$ दे$_{1}$ मुब. °वेण- (ब$_{2}$ °न), दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. °धीर- (→°वीर-). –d) ब$_{3}$ दे$_{3.6}$ -स्वभोज-, दे$_{4}$ -सुतोश्च (→-सुभोज-); दे$_{4}$ न$_{1}$ ग्र$_{2}$ -वाहना (न$_{1}$ °नां, ग्र$_{2}$ °नः) (→-वाहनाः).

६२. –a) द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ अपरः (→अभिजित्). –b) ब$_{3}$ दे$_{4}$ मुब. वीरस्थानक-, दे$_{2}$ वीरश्चानक-, दे$_{2}$ वीरम्लानक-, दे$_{8-10}$ न$_{1}$ मुवें. मुए. चन्दनोदक- (→वीरस्त्वानक-); का$_{1}$ ब$_{3}$ दे$_{2-6}$ ते$_{1}$ -दुन्दुभिः (→-दुन्दुभेः). –c) न$_{1}$ चापि सुतः (→चाभिजितः). –d) दे$_{1}$ तथा, दे$_{8-10}$ स्मृतः, ग्र$_{2}$ सुताः, मुवें. मुए. मुब. ततः (→सुतः); न$_{1}$ सम्बभूवा उदक् सुतः, ते$_{1}$ तस्य चाप्याहुकः सुतः, ग्र$_{2}$ सांबस्तु बहुकस्सुताः.

६३. ब$_{2}$ दे$_{4}$. cd ⊙ (द्र. सं.). –a) दे$_{2.4.8-10}$ ग्र$_{2}$ आ(ग्र$_{2}$ बा)हुकश्चोग्रसेनश्च. –b) ग्र$_{2}$ देवः कश्चिद् द्विजोत्तमाः. –c) ब$_{3}$ द$_{1}$ देवकश्च (→देवकस्य). –d) दे$_{1}$ °त्तमा (→°पमाः).

६४. –a) दे$_{1}$ देवासुर°, दे$_{3.6}$ देवरानु° (→देववानु°); ब$_{3}$ °देवांश्च, दे$_{8.10}$ ग्र$_{2}$ °देशश्च (→°देवश्च). –b) ग्र$_{2}$ वर° (→देव°); दे$_{4}$ ते$_{1}$ °रक्षिता (→°रक्षितः). –c) दे$_{4}$ (ए) तेषां (→तेषां); ग्र$_{1}$ सप्तासा (→सप्तासन्). –d) दे$_{4}$ चारुदेवाय, द$_{1}$ वासुदेवाय (→वसुदेवाय); दे$_{2.6}$ न$_{1}$ द$_{1}$ मुवें. तां (?), म$_{1}$ सा (→ता); ग्र$_{2}$ वसुदेवो सुमध्यमौ.

वृकदेवोपदेवा च तथान्या देवरक्षिता ।
श्रीदेवा शान्तिदेवा च सहदेवा च सुव्रता ।
देवकी चापि तासां तु वरिष्ठाऽभूत् सुमध्यमा ॥६५
उग्रसेनस्य पुत्रोऽभून्न्यग्रोधः कंस एव च ।
सुभूमी राष्ट्रपालश्च तुष्टिमाञ्छङ्कुरेव च ॥६६
भजमानादभूत् पुत्रः प्रख्यातोऽसौ विदूरथः ।
तस्य शूरः शमिस्तस्मात् प्रतिक्षत्रस्ततोभवत् ॥६७
स्वयं भोजस्ततस्तस्माद् हृदिकः शत्रुतापनः ।
कृतवर्माऽथ तत्पुत्रो देवरस्तत्सुतः स्मृतः ।
स शूरस्तत्सुतो धीमान् वसुदेवोऽथ तत्सुतः ॥६८
वसुदेवान्महाबाहुर्वासुदेवो जगद्गुरुः ।
बभूव देवकीपुत्रो देवैरभ्यर्थितो हरिः ॥६९
रोहिणी च महाभागा वसुदेवस्य शोभना ।
असूत पत्नी संकर्षं रामं ज्येष्ठं हलायुधम् ॥७०
स एव परमात्माऽसौ वासुदेवो जगन्मयः ।
हलायुधः स्वयं साक्षाच्छेषः संकर्षणः प्रभुः ॥७१　वे. १.२४ ७२

६५. ग्र2. ⊙ (द्र. सं.). –a) का1 कंक°, दे1 धृता°, दे2 मुवें. मुए. मुब. धृत° (→वृक°); दे8-10 °देशाच्च, द1 °देवश्च, म1 °देवौ च (→°देवा च); ते1 वृकदेवानुदेवा च. –b) का1 तथान्यो (→तथान्या); का1 दे4 पर° (→देव°); द1 तथा कन्यापराजिता, ग्र1 म1 तथा कन्या च पक्षिता. –c) का1 श्रीदेवी (→श्रीदेवा); दे1 शान्त° (→शान्ति°); का1 °देवी च, दे4 °देवाश्च (→°देवा च). –d) दे4 सहदेव, न1**** (→सहदेवा); दे4.6 सुव्रत, दे8-10 सुव्रताः (→सुव्रता). –e) द1 देवकीं (→देवकी). –f) ते1 विशिष्टाभूत् (→वरिष्ठाभूत्); दे2 [ग्रा]सीत्, द1 ग्र1 म1 च (→[ग्र]भूत्); न1 सुमध्यमाः (→सुमध्यमा).

६६. –a) ग्र2 उग्रदेवस्य (→उग्रसेनस्य). –b) ग्र2 सुतः (→कंस). –c) का1 दे5 सुसीमा, ब1 सुभूमो, ब3 दे3.6 स्वभूमी, दे1 सुभूमि, दे2 स भूरि, दे4 स भूतो, दे8-10 सुभूमि, ते1 सुनामा (→सुभूमी); द1 ग्र1.2 म1 सुभूमिरर्धबाहुश्च. –d) का1 रश्मिमान् (→तुष्टिमान्); का1 चक्षुः, ब2 नभः, ब3 विभुः, दे3.6 बहुः, दे5 चक्रुः, द1 ग्र1.2 म1 शिवः (→शङ्कुः); दे4 तुष्टिमच्यंकुरेव च.

६७. दे10. ६७b-६८c ⊙ (द्र. सं). –a) का1 भंज°, दे3 ग्र2 भाज° (→भज°); ब3 दे4 पुत्रं, दे1 पुत्राः (→पुत्रः). –b) द1 ग्र1 म1 विड्रथः, ग्र2 विधूधरः (→विदूरथः). –c) ब1.3 दे3 सूरः, दे6.8.9 मुवें. मुए. सूर- (→शूरः); का1 ब3 दे1-3.5.6 समिः (ब1 दे1 °मी), ते1 शमी, ब2 दे8.9 न1 मुवें. मुए.-समः (→शमिः); दे1 ते1 तस्य (→तस्मात्). –d) न1 प्रतिरक्षः, द1 ग्र1.2 म1 प्रतिक्षेत्रः (द1 °त्रं) (→प्रतिक्षत्रः); दे1.8.9 न1 मुवें. मुए. मुब. च तत्सुतः, दे2 तथा भवत्, ते1 * द्राभवत् (→ततोभवत्).

६८. दे10. abc ⊙ (द्र. ६७ पा. वि.). –a) ते1 सुतः (→ततः). –b) का1 दे5 वृषकः, ब3 वृतिकः, दे2 अधिकः, दे3 ते1 हृदीकः, दे6 द1 ग्र1 म1 वृद्धिकः, दे8.9 मुवें. मुए. धात्रीकः, न1 धृषिकः, ग्र2 सिद्धिकं (→हृदिकः). –c) दे1 न1 कृतध(न1 °क)र्मा (→कृतवर्मा); ब1 दे6 ते1 च, ब3 * (→[ग्र] थ); ग्र2 पुत्रोऽभूत् (→तत्पुत्रो). –d) ब1.2 देववः, ब3 मुब. देवत्रः, द1 ग्र1 म1 देवकः (→देवरः); ब1 द1 ग्र1 म1 तत्सुतस्मृतः, ब2 तत्सुतोभवत्, दे6 च सुतस्मृताः (→तत्सुतः स्मृतः); दे1 ते1 शतधन्वा च (ते1 °धर्माऽथ) वीर्यवान्, दे2 देवस्तत्सुतः स्मृतः दे8-10 मुवें. शूरसेनः सुतोऽभवत्, न1 देवमीढोऽथ तत्सुतः,ग्र2 देवकस्य सुतःस्मृतः. –e) दे2 शूरस्तु, न1 सुसुकः, द1 ग्र1 म1 सुशूरः (→स शूरः); न1 दे * (→धीमान्); का1 सूरसेनस्ततो धीमान्, + सरसूरस्ततो धीमान्, दे1 शूरस्य मारिषायां तु, दे8-10 मुवें. मुए. वसुदेवोऽथ तत्पुत्रो, ते1 शूरस्तस्याभवद्धीमान्. –f) दे3.6 तु, ते1 च (→[ग्र]थ); दे1 वसुदेवोऽभवत् सुतः, दे8-10 मुवें. मुए. नित्यं धर्मपरायणः.

दे2 पुस्तके d चरणानन्तरमधिकम्—

*कृतवर्माऽभवत् पुत्रः शतधन्वा च वीर्यवान्.

६९. –a) दे10 ग्र2 वासुदेवात् (ग्र2 °वो), म1 तस्य पुत्रो (→वसुदेवान्); दे2 वसुदेवस्य पुत्रोऽभूद. –d) ब1 दे3.6 अभ्यन्वितो, दे1 अभ्यर्चितो, दे5.10 अभ्यर्चने (दे5 °र्थ्यतो) (→अभ्यर्थितो).

७०. –a) ब1 महाभागा, + महाबाहा (→महाभागा). –b) दे4.10 ग्र2 वासुदेवस्य (दे4 °श्च) (→वसुदेवस्य); दे1 चांगना, दे5 शोभन, ग्र2 शोभनः (→शोभना). –d) ते1 चापि (→ज्येष्ठं).

७१. –a) ग्र2 स एवा(त्म)-(→स एव). –b) दे10 वासुदेवे, न1 वासुदेवान्, ग्र2 वसुदेवो (→वासुदेवो); दे4 जगन्मया (→जगन्मयः). –c) दे1 ** युधा (→हलायुधः); न1 स्वकं (→स्वयं); ते1 हलायुधत्वं गतवान्. –d) दे3.6 देवः, दे10 अंशः (→शेषः).

वं.१.२४.७३

भृगुशापच्छलेनैव मानयन् मानुषीं तनुम् ।
बभूव तस्यां देवक्यां रोहिण्यामपि माधवः ।।७२
उमादेहसमुद्भूता योगनिद्रा च कौशिकी ।
नियोगाद् वासुदेवस्य यशोदातनया ह्यभूत् ।।७३
ये चान्ये वसुदेवस्य वासुदेवाग्रजाः सुताः ।
प्रागेव कंसस्तान् सर्वान् जघान मुनिपुंगवाः ।।७४
सुषेणश्च तथोदायी भद्रसेनो महाबलः ।
ऋजुदासो भद्रदासः कीर्तिमानपि पूर्वजः ।।७५
हतेष्वेतेषु सर्वेषु रोहिणी वसुदेवतः ।
असूत रामं लोकेशं बलभद्रं हलायुधम् ।।७६
जातेऽथ रामे देवानामादिमात्मानमच्युतम् ।
असूत देवकी कृष्णं श्रीवत्साङ्कितवक्षसम् ।।७७
रेवती नाम रामस्य भार्यासीत् सुगुणान्विता ।
तस्यामुत्पादयामास पुत्रौ द्वौ निशठोल्मुकौ ।।७८
षोडशस्त्रीसहस्राणि कृष्णस्याक्लिष्टकर्मणः ।
बभूवुरात्मजास्तासु शतशोऽथ सहस्रशः ।।७९
चारुदेष्णः सुचारुश्च चारुवेषो यशोधरः ।
चारुश्रवाश्चारुयशाः प्रद्युम्नः शंख एव च ।।८०

---

७२. –a) ब1 भृगुशापात् छलेनैव, दे1 भृगुशापात् क्षणेनैव, दे4 भृगुच्छायोच्छलेनैव, दे5 द1 ग्र1.2 म1 भृगुशापबलेनैव. –b) दे4 चारयन् (→मानयन्); दे3 मानवीं (→मानुषीं). –c) न1 तस्या, ग्र2 तत्र, म1 तस्य (→तस्यां).

७३. का1. d ⊙. –a) ब1-3 दे2.3.5.6 उमा देवी, दे1 उमादेहे (→उमादेह-) ब2 -समुत्पन्ना (→-समुद्भूता). –b) दे4 °निद्राश्च (→°निद्रा च). –d) ग्र2 तनयाभ्यभूत्, मुवें. मुए. मुब. °तनया त्वभूत (→°तनया ह्यभूत्).

७४. का1. a ⊙. –a) ग्र2 वासु° (→वसु°). –b) ब3 वासुदेवाः प्रजाः सुताः, दे4 वसुदेवग्रजाः पुनः. –c) दे3.6 कंसं (→कंसः). –d) दे4 ग्र2 °पुङ्गव, दे8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. °सत्तमाः (→°पुंगवाः).

७५. –a) दे8 सुखेणः (→सुषेणः); दे1 तु (→च); का1 तथोदायीर्, ब1.3 तथोदापि, ब2 दे3.5.6 मुब. तथोदापिर्, दे1 ततोदीर्य, दे4 तथा द सो, दे8-10 मुवें. मुए. ततोदायी, न1 तथोदावा, द1 ग्र1 म1 तथा दायो, ग्र2 ततो दायो (→तथोदायी); ते1 सुषेणः सुतरो द्रोहो. –b) न1 भेदसेनो, म1 भद्रिसेनो (→भद्रसेनो); ग्र2 महाबलाः (→महाबलः). –c) ब2 सस्वदासो, दे1 रुद्रदासो, दे2 न1 रुजुदासो, दे4 ऋतुदासो, दे6 ऋतुकामो, दे8-10 मुवें. मुए. वज्रदम्भो, न1 रुद्रो दासो, ग्र1 ऋजुस्सामा, ग्र2 ऋजुस्समो, म1 ऋजुस्सोमो (→ऋजुदासो); दे1 रुद्रसेनः, दे2.8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. भद्रसेनः, म1 भद्रिदासः (→भद्रदासः). –d) ते1 इति (→अपि); दे8-10 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. पूजितः, ते1 म1 पूर्वजाः (→पूर्वजः).

७६. दे3. ७६-७७ ⊙. –a) ब2 ते1 हतेषु तेषु सर्वेषु. –b) दे5 ग्र2 वासु° (→वसु°); ब2 °देवयोः (→°देवतः).

७७. दे3. ⊙ (द्र. ७६ पा. वि.). –a) दे2.5 जातेथा, ते1 जाते तु, द1 ग्र1 म1 जानीथ, ग्र2 जानीत (→जातेऽथ); द1 ग्र1.2 म1 रामं (→रामे). –b) ब3 अपिमा°, दे2 अदिता°, दे5 आदित्या°, दे10 आजिना° (→आदिमा°); दे1 अव्ययं (→अच्युतं). –c) दे2.4 द1 ग्र1.2 म1 पुत्रं (→कृष्णं). –d) ब1.3 °लक्षणं (→°वक्षसम्); का1 ब1 दे5.6 न1 श्रीवत्सकृत-(ब2 °ति) लक्षणम्, दे4 कृष्णं श्रीवत्सलक्षणम्, द1 ग्र1.2 म1 कृष्णं श्रीवत्सलाञ्छितम् (द1 °लांछनम्).

७८. –a) ब3 रेवतीं (→रेवती). –b) दे6 भार्यायां, ते1 भार्याभूत्, ग्र2 भार्या सा (→भार्यासीत्); का1 दे5 स्वगुणा°, ब2 दे10 सद्गुणा°, दे6 सगुणा°, न1 सा गुणा° (→सुगुणा°); दे1 भार्या सीता गुणान्विता, द1 ग्र1 म1 भार्या साधुगुणान्विता. –d) ब1 पुत्रद्वौ, दे3.6 द्वौ पुत्रौ (→पुत्रौ द्वौ); ब1 निषापकौ, ब3 निशिचोल्मुकौ, दे1 निशगुल्को, दे5 ग्र1 मुवें. मुए. निशितोल्मुकौ, दे8-10 निशतो (दे10 °षधो)ल्मुकौ, द1 निशठोलुकौ, ग्र2 निशरेलुकौ (→निशठोल्मुकौ).

७९. –b) दे10 कृष्ण स्यात् (→कृष्णस्य). –c) दे8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. °श्चात्मजास्, दे1 °रात्मजां, द1 °रात्मजस् (→°रात्मजास्); ते1 वासुदेवात्मजास्तासु.

८०. –a) ब1 चारुदेवः, दे1 वासुदेशः, दे5.8.9 चारुदेष्णुः, ते1 चारुवेष्णः,+चारुदेष्णः, ग्र2 चारुदोष्णः (→चारुदेष्णः); दे2.4 सुदेष्णश्च, द1 ग्र1 सुदेष्णस्तु, ग्र2 सुदोष्णस्तु, म1 सुदेष्णश्च, + सुदेष्णस्तु (→सुचारुश्च). –b) का1 ब1-3 दे1.3.5 न1 चारुवेशो, दे8-10 चारुदेशो, ते1 चारुदेहस्, म1 चारुदेष्णः (→चारुवेषो); का1 ब1 दे5.10 यशोधनः, दे1 सुयोधनः, दे4 द1 ग्र2 म1 कुशोदरः, ते1 तथापरः, ग्र1 कुशोदरः (→यशोधरः). –c) का1 चारुश्च चारुवाक् चारु, ग्र2 आशुश्रवाश्चासं यशा. –d) दे1.6.8-10 ते1 मुवें. मुए. साम्ब, दे5 ** (→शंख); का1 दे4 यशाः (दे4 शेषः) प्रद्युम्न एव च, द1 ग्र1.2 म1 शंखः प्रद्युम्न एव च.

रुक्मिण्यां वासुदेवस्य महाबलपराक्रमाः ।
विशिष्टाः सर्वपुत्राणां संबभूवुरिमे सुताः ।।८१
तान् दृष्ट्वा तनयान् वीरान् रौक्मिणेयाञ्जनार्दनम् ।
जाम्बवत्यब्रवीत् कृष्णं भार्या तस्य शुचिस्मिता ।।८२
मम त्वं पुण्डरीकाक्ष विशिष्टं गुणवत्तमम् ।
सुरेशसदृशं पुत्रं देहि दानवसूदन ।।८३
जाम्बवत्या वचः श्रुत्वा जगन्नाथः स्वयं हरिः ।
समारेभे तपः कर्त्तुं तपोनिधिररिंदमः ।।८४
तच्छृणुध्वं मुनिश्रेष्ठा यथाऽसौ देवकीसुतः ।
दृष्ट्वा लेभे सुतं रुद्रं तप्त्वा तीव्रं महत् तपः ।।८५　बं.१.२४.८६

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे त्रयोविंशोऽध्यायः ।।२३।।

---

८१. –a) ब$_1$ रुक्मिण्याद्, दे$_3$ रुक्मिण्या, द$_1$ रुक्मिणीं (→रुक्मिण्यां); दे$_{10}$ वासुदेवश्च (→वासुदेवस्य). –b) दे$_{1.4.5}$ ग्र$_2$ °पराक्रमः (→°पराक्रमाः). –c) का$_1$ वसिष्ठाः, दे$_1$ विशिष्टः, द$_1$ वशिष्ठाः, ग्र$_1$ म$_1$ वरिष्ठाः, ग्र$_2$ वरिष्टः (→विशिष्टाः). –d) ते$_1$ इति (→इमे); दे$_4$ सुतः, न$_1$ सुतां (→सुताः).

८२. –a) द$_1$ वीराः (→वीरान्). –b) दे$_{4.9}$ ते$_1$ जनार्दनः, दे$_5$ म$_1$ जनार्दनां, दे$_{8.10}$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ मुवें. मुए. मुब. जनार्द्दनात् (→जनार्दनम्). –c) ग्र$_2$ म$_1$ वाक्यं (→कृष्णं); दे$_{3.6}$ जाम्बवत्प्र (दे$_6$ °त्या) ब्रवीत् कृष्णं. –d) ग्र$_2$ म$_1$ कृष्णं भार्या (→भार्या तस्य); ब$_3$ शुचिः (→शुचि–); दे$_6$ °स्मिताः (→°स्मिता).

८३. –a) दे$_1$ समत्वं, दे$_5$ तान् दृष्ट्वा, द$_1$ न मेत्वं (→मम त्वं); ब$_1$ दे$_{4.5}$ न$_1$ पुण्डरीकाक्षं (→पुण्डरीकाक्ष). –b) का$_1$ दे$_{3.6}$ न$_1$ मुवें. मुए. मुब. विशिष्ट- (→विशिष्टं); का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{1.3-6.8-10}$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. गुणवत्तरम् (दे$_5$ °रो) (→गुणवत्तमम्). –c) दे$_{3.6}$ सुवेश-, न$_1$ सुदेश- (→सुरेश-); दे$_{1.8}$ न$_1$ मुवें. मुए. मुब. -सम्मितं, दे$_{9.10}$ -सस्मितं (→-सदृशं); ते$_1$ सुरेश्वरेप्सितं पुत्रं, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ पुत्रं परमधर्मिष्ठं. –d) दे$_5$ °सूदनः (→°सूदन).

८४. –b) दे$_{4.5}$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ जगन्नाथ (→जगन्नाथः); दे$_1$ हरिः स्वयं (→स्वयं हरिः). –c) दे$_{10}$ जयः (→तपः); द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ चतुं (→कर्तुं). –d) दे$_{4.6}$ °रिन्दमं (दे$_6$ °म) (→°रिन्दमः).

८५. –a) दे$_{5.6}$ तं शृ (दे$_6$ वृ)णुध्वं, म$_1$ तच्छ्रुत्वा तु (→तच्छृणुध्वं); दे$_{4.5.9.10}$ °श्रेष्ठा (?), ग्र$_2$ °श्रेष्ठ (→°श्रेष्ठा). –c) दे$_1$ कृष्णो, दे$_9$ इष्ट्वा,+दृष्ट्वा (→दृष्ट्वा). –d) का$_1$ तथा, ग्र$_1$ तप्ता (→तप्त्वा); ब$_3$ दे$_5$ तीव्र- (→तीव्रं); दे$_{10}$ महातपः (→महत्तपः).

पुष्पिका —

पुराणनाम—का$_1$ इत्यादिमहापुराणे कौर्मे, ब$_{1-3}$ दे$_{2.3.6}$ ग्र$_1$ इति कूर्मपुराणे, दे$_{1.4.8-10}$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ मुवें. मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे, दे$_5$ इति श्रीमहापुराणे कौर्मे, न$_1$ इति श्रीकौर्मे, ते$_1$ इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे पूर्वभागे. **अध्यायनाम**—दे$_4$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$. ⊙; का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{1-3.5.8-10}$ मुए. यदुवंशानुकीर्त्तने, दे$_6$ मुवें. यदुवंशानुकीर्त्तनं नाम, मुब. सोमवंशे यदुवंशानुकीर्तने. **अध्यायसंख्या**—दे$_6$. ⊙; का$_1$ ब$_{1.3}$ दे$_{3-5}$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_1$ द्वाविंशोऽध्यायः, ब$_2$ ।।२२।।, दे$_1$ चतुर्विंशतमोऽध्यायः ।।२४।।, दे$_{2.8.9}$ ग्र$_2$ म$_1$ चतुर्विंशोध्यायः, दे$_{10}$ चतुर्विंशतितमोऽध्यायः ।।२४।। श्रीराम, मुवें. मुए. मुब. चतुर्विंशोऽध्यायः ।।२४।।

२४

सूत उवाच ।※

बं.१.२५.१ अथ देवो हृषीकेशो भगवान् पुरुषोत्तमः ।
ततापं घोरं पुत्रार्थं निदानं तपसस्तपः ॥१
स्वेच्छयाऽप्यवतीर्णोऽसौ कृतकृत्योऽपि विश्वधृक् ।
चचार स्वात्मनो मूलं बोधयन् भावमैश्वरम् ॥२
जगाम योगिभिर्जुष्टं नानापक्षिसमाकुलम् ।
आश्रमं तूपमन्योर्वै मुनीन्द्रस्य महात्मनः ॥३
पतत्त्रिराजमारूढः सुपर्णमतितेजसम् ।
शङ्खचक्रगदापाणिः श्रीवत्सकृतलक्षणः ॥४
नानाद्रुमलताकीर्णं नानापुष्पोपशोभितम् ।
ऋषीणामाश्रमैर्जुष्टं वेदघोषनिनादितम् ॥५
सिंहर्क्षशरभाकीर्णं शार्दूलगजसंयुतम् ।
विमलस्वादुपानीयैः सरोभिरुपशोभितम् ॥६
आरामैर्विविधैर्जुष्टं देवतायतनैः शुभैः ।
ऋषिकैर्ऋषिपुत्रैश्च महामुनिगणैस्तथा ॥७
वेदाध्ययनसंपन्नैः सेवितं चाग्निहोत्रिभिः ।
योगिभिर्ध्याननिरतैर्नासाग्रगतलोचनैः ॥८

२४

[दे10 पुस्तके अध्यायारम्भे अधिकम्–श्रीगणेशाय नमः]

※ न1 ग्र1.2 सूतः; ते1 श्रीशिवः,+सूतः; द1 म1 श्रीसूतः.

१. –b) द1 ग्र1.2 म1 देवकीसुतः (→पुरुषोत्तमः). –c) न1 त (पा) ताप (→ततापं); ब2.3 दे3 ते1 पुत्रार्थी (→पुत्रार्थम्); का1 तेपे घोरं च पुत्रार्थं. –d) का1 ब1-3 दे1-3.5.6.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. निधानं (→निदानं); का1 ब2 तपसां तपः, दे4 तपसत्तमः (→तपसस्तपः).

२. –a) दे4 सोवतीर्णो, दे8-10 ह्यवतीर्णो, द1 [अ]प्यवकीर्णो, ग्र1 [अ]प्यवतीर्ण्यो (?) (→[अ]प्यवतीर्णो). –b) ब1 दे8.9 न1 मुवें. मुए. विश्वसृक्, ब2 दे6 ते1 द1 ग्र1.2 म1 विश्वकृत्, दे3 विश्वदृक् (→विश्वधृक्). –c) ते1 जगाम (→चचार); ब2 आत्मनो (→स्वात्मनो). –d) का1 न1 बोधयन्भावमीश्वरं (न1 °रः), दे2 भाषयन् स्थानमैश्वरम्, दे3.6 योधयन् भावमैश्वरं, दे4 द1 ग्र1.2 म1 भावयन्भावमै (ग्र2 °मी) श्वरं, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. बोधयन् परमेश्वरम्, ते1 वेदयन् भावमैश्वरं.

३. –a) का1 युष्टं, दे10 दृष्टं (→जुष्टं). –b) दे4 °यक्ष–, ग्र2 °पक्षिस् (→°पक्षि–). –c) ब1 तपम * न्योर्वै, दे1 त्रिणमन्योर्वै, दे2 चोपमन्योर्वै, दे4.10 रूपमन्योर्वै, दे5 त्यूपमन्योर्वै, दे6 –द्रूपमन्योर्वै, द1 उपमन्योर्वै (→तूपमन्योर्वै).

४. –a) दे3.6 पतन्ति (→पतत्त्रि–); दे4.8-10 °मा (दे10 सा) रुढं (→°मारूढः). –b) दे5 ग्र1 °तेजसां (ग्र2 °सः) (→°तेजसं). –c) का1 दे5.8.9 ग्र1.2 म1 °पाणि (का1 ग्र1 म1 °णि ?) (→°पाणिः). –d) दे1.4.8-10 मुवें. मुए. श्रीवत्साङ्कित- (→श्रीवत्सकृत-); दे1 -वक्षसः, दे4.8-10 -लक्षणम् (→-लक्षणः).

५. ग्र1. ५c-६d ⊙ (द्र. सं.). –a) दे4 लता– (→नाना); दे1 °समाकीर्णं (→°लताकीर्णं). –b) दे5 °शोभितां (→°शोभितम्). –c) ते1 युक्तं (→जुष्टं). –d) ब2 वंश° (→वेद°); दे3 °घोषा° (→°घोष°); ते1 ग्र2 म1 °विनादितं (→°निनादितम्); दे4 देवघोषसमाकुलम्.

६. ग्र1. ⊙ (द्र. ५ पा. वि.). –a) दे5 निनाद°, ग्र2 ससिंहा° (→सिंहर्क्ष°); का1 °शरशार्दूल, दे1 °शलभाकीर्णं, दे8.9 °सरभाकीर्णं° (→°शरभाकीर्णं). –b) ब3 शार्दूलं (→शार्दूल–); ब1-3 दे2-6 द1 ग्र2 म1 °संकुलम् (→°संयुतम्); का1 वलवह्निपसंकुलम्. –c) दे8-10 विमलं (→विमल–); दे10 सुरभिश्च शोभितम्.

७. –a) का1 युष्टं (→जुष्टं). –b) का1 शुभं (→शुभैः). –c) दे8-10 ते1 म1 मुवें. मुए. मुब. ऋषिभिर् (→ऋषिकैर्); दे5 °पूर्वैश्च (→°पुत्रैश्च). –d) का1 य1 महामणि°, दे4 सह मुनि° (→महामुनि°).

८. –b) दे1 °होत्रभिः(?) (→°होत्रिभिः). –d) दे1 नासाग्रे न्यस्त, दे4 नासाग्र*त° दे5 मा(?)साग्रमत°, दे6 नाशाग्रगत°, दे8-10 न1 ते1 द1 ग्र1 म1 मुवें. मुए. मुब. नासाग्रन्यस्त°, ग्र2 सा नासान्यस्त° (→नासाग्रगत°).

उपेतं सर्वतः पुण्यं ज्ञानिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ।
नदीभिरभितो जुष्टं जापकैर्ब्रह्मवादिभिः ॥९
सेवितं तापसैः पुण्यैरीशाराधनतत्परैः ।
प्रशान्तैः सत्यसंकल्पैर्निःशोकैर्निरुपद्रवैः ॥१०
भस्मावदातसर्वाङ्गैः रुद्रजाप्यपरायणैः ।
मुण्डितैर्जटिलैः शुद्धैस्तथान्यैश्च शिखाजटैः ।
सेवितं तापसैर्नित्यं ज्ञानिभिर्ब्रह्मचारिभिः ॥११
तत्राश्रमवरे रम्ये सिद्धाश्रमविभूषिते ।
गङ्गा भगवती नित्यं वहत्येवाघनाशिनी ॥१२

स तानन्विष्य विश्वात्मा तापसान् वीतकल्मषान् ।
प्रणामेनाथ वचसा पूजयामास माधवः ॥१३
तं ते दृष्ट्वा जगद्योनिं शङ्खचक्रगदाधरम् ।
प्रणेमुर्भक्तिसंयुक्ता योगिनां परमं गुरुम् ॥१४
स्तुवन्ति वैदिकैर्मन्त्रैः कृत्वा हृदि सनातनम् ।
प्रोचुरन्योन्यमव्यक्तमादिदेवं महामुनिम् ॥१५
अयं स भगवानेकः साक्षान्नारायणः परः ।
आगच्छत्यधुना देवः पुराणपुरुषः स्वयम् ॥१६
अयमेवाव्ययः स्रष्टा संहर्त्ता चैव रक्षकः ।
अमूर्त्तो मूर्तिमान् भूत्वा मुनीन् द्रष्टुमिहागतः ॥१७ वें.१.२५.१८

९. –a) दे$_3$ उपेत, दे$_5$ उपते (→उपेतं); दे$_4$ सर्वं तं (→सर्वतः). –b) का$_1$ ज्ञातिभिः, ग्र$_2$ मुनिभिस् (→ज्ञानिभिस्); दे$_4$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ सर्व° (→तत्त्व°). –d) दे$_{3.6}$ जा(दे$_6$ था) परै[ः], दे$_{10}$ ज्ञापकैर्, न$_1$ तावकैर् (→जापकैर्); का$_1$ ब$_1$ दे$_{2.4.5}$ ब्रह्मचारिभिः (→ब्रह्मवादिभिः).

१०. द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$. १०a–११f ⊙ (द्र. सं.). –a) का$_1$ शोभितं (→सेवितं); दे$_1$ पुण्यं (→पुण्यैः). –b) दे$_4$ ईश्वराधन°, दे$_1$ शिवाराधन° (→ईशाराधन°). –c) ब$_3$ प्रशान्तै(श्च), ते$_1$ स्वाचारैः (→प्रशान्तैः); दे$_2$ सर्व° (→सत्य°); दे$_1$ °संकल्पोर् (→°संकल्पैर्). –d) ब$_1$ दे$_{1.2.4}$ ते$_1$ विशोकैर् (→निःशोकैर्); ब$_1$ न्निर*प्लवैः, ब$_{2.3}$ दे$_{3.4.6.8-10}$ ते$_1$ निरुपप्लवैः (→निरुपद्रवैः).

११. द$_1$. ग्र$_{1.2}$ म$_1$. ⊙ (द्र. १० पा. वि.). –a) का$_1$ °वदातैः, दे$_5$ °वदा*(→°वदात-); ब$_3$ दे$_{10}$ सर्वाङ्गे (→सर्वाङ्गैः). –b) ब$_{2.3}$ दे$_{2.3.5}$ न$_1$ ते$_1$ जप्य°, दे$_1$ जाप° (→जाप्य°). –c) दे$_4$ रौक्मिकैर्, दे$_5$ मुंडिते (→मुण्डितैर्); दे$_2$ विविधैः (→जटिलैः); दे$_2$ सिद्धैः (→शुद्धैः). –d) ते$_1$ °जुषैः (→°जटैः); दे$_4$ तथान्यैश्चाशिखोज्वलैः. –e) दे$_2$ चापरैर् (→तापसैर्). –b) ब$_{1.3}$ दे$_{3.4.6}$ न्या(दे$_3$ना)सि (दे$_4$ °शि)भिर्, दे$_{10}$ ज्ञातिभिर् (→ज्ञानिभिर्); दे$_{1.2.4.8-10}$ न$_1$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. ब्रह्मवादिभिः (→ब्रह्मचारिभिः); का$_1$ संन्यासिभिर्ब्रह्मचारिभिः.

१२. –a) दे$_{10}$ °चरे, न$_1$ °वरं, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ °पदे (→°वरे); न$_1$ रम्यं (→रम्ये). –b) म$_1$ विद्या° (→सिद्धा°) दे$_9$ न$_1$ विभूषितं (→विभूषिते). –c) दे$_4$ नित्यं(च) (→नित्यं). –d) का$_1$ दे$_5$ वहते (दे$_5$ °त्ये) चाघनाशिनी, ब$_1$ बहत्येवाहनाशिनी, दे$_1$ वहत्येषौघनाशिनी, दे$_{4.6}$ बहत्येवाघनाशनी (दे$_4$ °नीं), ते$_1$ म(व)हत्यत्राघनाशिनी, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ वहत्यघविनाशिनी.

१३. –a) का$_1$ तान्विष्टाति(?), ब$_1$ तान्नि*क्ष्य, ब$_2$ मुवें. मुए. तत्र वीक्ष्य, ब$_3$ मुब. तन्नीरीक्ष्य, दे$_1$ तान्सवीक्ष्य, दे$_{8-10}$ द$_1$ ग्र$_1$ तामन्वीक्ष्य, न$_1$ तानद्वीक्ष्य, ग्र$_2$ म$_1$ तान्वीक्ष्य च (→तानन्विष्य); दे$_4$ स तान्वीक्ष्य विशालात्मा, ते$_1$***** विश्वात्मा. –b) ग्र$_1$ तपसान्, म$_1$ तपसा (→तापसान्); ब$_2$ नष्ट°, दे$_{3.5}$ हीन°, दे$_{10}$ वीक्ष°, न$_1$ क्षीण° (→वीत°); ब$_{1.3}$ दे$_{1.6}$ म$_1$ तापसा (ब$_3$ °सान्) दीनकल्मषान् (दे$_6$ °षः). –c) दे$_3$ प्रमाणेनाथ, ते$_1$ प्रणम्य चाथ (→प्रणामेनाथ).

१४. –a) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{3.5.6}$ ते तु, ते$_1$ तेऽथ (→तं ते); ब$_2$ जगन्नाथं (→जगद्योनिं); दे$_4$ तं दृष्ट्वा च जगद्योनिं. –c) दे$_5$ पुण्येयुर् (→प्रणेमुर्). –d) ब$_1$ योगिनी, ग्र$_2$ योगानां, म$_1$ लोकानां (→योगिनां); दे$_{5.6}$ परमां (→परमं).

१५. –a) ग्र$_2$ स्तुवन्तु (→स्तुवन्ति); ते$_1$ वैष्णवैर्विविधैर्मन्त्रैः. –b) द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ ध्यात्वा (→कृत्वा). –c) दे$_5$ अव्यंगम्, न$_1$ सव्यक्तम्, ते$_1$ अव्यग्राः, ग्र$_2$ संयुक्तं (→अव्यक्तम्). –d) ते$_1$ वासुदेवम् (→आदिदेवं).

१६. –a) ते$_1$ अयं च (→अयं स). –b) दे$_{1.8-10}$ न$_1$ मुवें. मुए. मुब. साक्षी (→साक्षात्); दे$_4$ नारायणा (→नारायणः); द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ हरिः (→परः). –d) मुवें. मुए. मुब. प्रधान° (→पुराण°); दे$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ °पुरुष[?] (→°पुरुषः).

१७. –a) द$_1$ म$_1$ सृष्टा (→स्रष्टा). –c) दे$_3$ वृद्धान्, दे$_6$ वृद्धा (→भूत्वा). –d) ब$_3$ मुनीन्द्रस्त्वं (→मुनीन् द्रष्टुं); द$_1$ ग्र$_1$ उपागतः (→इहागतः); ग्र$_2$ म$_1$ मुनीन्द्रान् द्रष्टुमागतः.

ं.१.२५.१८ एष धाता विधाता च समागच्छति सर्वगः ।
अनादिरक्षयोऽनन्तो महाभूतो महेश्वरः ।।१८
श्रुत्वा श्रुत्वा हरिस्तेषां वचांसि वचनातिगः ।
ययौ स तूर्णं गोविन्दः स्थानं तस्य महात्मनः ।।१९
उपस्पृश्याथ भावेन तीर्थे तीर्थे स यादवः ।
चकार देवकीसूनुर्देवर्षिपितृतर्पणम् ।।२०
नदीनां तीरसंस्थानि स्थापितानि मुनीश्वरैः ।
लिङ्गानि पूजयामास शंभोरमिततेजसः ।।२१
दृष्ट्वा दृष्ट्वा समायान्तं यत्र यत्र जनार्दनम् ।
पूजयाञ्चक्रिरे पुष्पैरक्षतैस्तत्र वासिनः ।।२२
समीक्ष्य वासुदेवं तं शार्ङ्गशङ्खासिधारिणम् ।
तस्थिरे निश्चलाः सर्वे शुभाङ्गं तन्निवासिनः ।।२३
यानि तत्रारुरुक्षूणां मानसानि जनार्दनम् ।
दृष्ट्वा समाहितान्यासन् निष्क्रामन्ति पुरा हरिम् ।।२४
अथावगाह्य गङ्गायां कृत्वा देवादितर्पणम् ।
आदाय पुष्पवर्याणि मुनीन्द्रस्याविशद् गृहम् ।।२५
दृष्ट्वा तं योगिनां श्रेष्ठं भस्मोद्धूलितविग्रहम् ।
जटाचीरधरं शान्तं ननाम शिरसा मुनिम् ।।२६
आलोक्य कृष्णमायान्तं पूजयामास तत्त्ववित् ।

---

१८. –b) ग्र2 °गच्छन्ति (?) (→°गच्छति); का1 दे5.10 सर्वशः, ते1 सर्वदः (दा), द1 सर्वदा (→सर्वगः). –c) का1 ब1 दे4 न1 ते1 द1 ग्र1 म1 °रक्षरोनन्तो (द1 °न्दो), ब3 दे1.5. °रक्षकोनन्तो, दे2 °रजरोऽनन्तो, ग्र2 °राक्षगो मन्त्रो (→°रक्षयोऽनन्तो). –d) दे1**भूतो, दे9 ग्र2 म1 महादेवो (→महाभूतो).

१९. –a) दे1.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. बुद्ध्वा, दे2 शुद्धो, दे4 द1 ग्र1.2 म1 स्मृत्वा, ते1 मुदा (→श्रुत्वा); ब2 ग्र2 म1 वचस्तेषां (→हरिस्तेषां). –b) दे1 वचसा (?) तिगः, ग्र1 म1 वचनादिकं (ग्र1 °कः), ग्र2 वचनानुगः (→वचनातिगः). –c) द1 ग्र1 स तूष्णीं, ग्र2 म1 तूष्णीं स (→स तूर्णं); दे8 गोविन्दं, द1 गोविन्दे, दे10 ग्र1.2 म1 गोविन्द(?) (→गोविन्दः). –d) का1 ब1-3 दे3-6 महामुनेः, ग्र1 महात्मना (→महात्मनः).

२०. –b) दे1 ते1 द1 ग्र1.2 म1 माधवः (→यादवः); दे3.6 तीर्थे तीर्थसमादरः. –c) ग्र2 चचार (→चकार); दे5 * नुर्, ग्र2 सुतो (→सूनुर्). –d) दे1 दशवर्षं, दे5 (देवा)देवार्षि° (→देवर्षि°).

२१. ब1. २१–२३ b ⊙. –a) न1 तीर्थ° (→तीर°); दे10 * स्थानि, म1 मुवें. मुए. °संस्थाने (→°संस्थानि); दे6 नदीनां नीरजैस्थानि. –b) दे1 * पितानि (→स्थापितानि); का1 दे5 सुरेश्वरैः, दे4 मुनीश्वरः (→मुनीश्वरैः).

२२. ब1. ⊙ (द्र. २१ पा. वि.). –b) का1 ब2.3 दे1-6 न1 द1 ग्र1.2 म1 मुब. तत्र, दे10 तत्र यत्र, ते1 तत्र दृष्ट्वा (→यत्र यत्र). –c) ग्र2 देवै [:] (→पुष्पैः); दे3 पूजया(मासे)श्चक्रिरे पुष्पैर्. –d) दे5 स्तोत्रैस्, ग्र2 रजतैस् (→अक्षतैस्); दे8.10 तत्रवासिभिः, ते1 तपस्विनः, मुवें. मुए. मुब. तन्निवासिनः (→तत्र वासिनः).

२३. दे4. ⊙; ब1. ab ⊙ (द्र. २१ पा. वि.). –a) ग्र1.2 म1 सभाज्य (ग्र2 °ज्यं) (→समीक्ष्य); ते1 तु (→तं). –b) दे5 ग्र2 म1 शंखचक्रासि°, ते1 शंखशार्गासि°, द1 ग्र1 शार्ङ्गचक्रासि° (→शार्ङ्गशङ्खासि°). –c) ते1 दधिरे (→तस्थिरे); दे1 निखिला (→निश्चलाः). –d) का1 शुभ्रान्तस्तन्, ब1 शुभ्रांगस्ते, दे2 शुद्धाङ्ग तं, दे3.6 शुभ्राङ्गान्तं, ते1 सिद्धास्तत्र (→शुभाङ्ग तन्); दे5 शुभ्रा तत्तीरवासिनः, दे8 शुभांगायताननाः, दे9 शुभांगावनताननाः, दे10 शुभांगा च नतानवाः, मुवें. मुए. शुभाङ्गायतमानसाः.

२४. –a) ग्र2 तानि (→यानि); का1 तत्र दिदृक्षूणां, ब2 रुद्रा रुरुक्षूणां, दे10 तत्र तरुरुक्षाणां, ग्र1 तत्र मुमुक्षूणां, ग्र2 यत्रारुरुक्षाणां (→तत्रारुरुक्षूणां). –b) ग्र2 म1 मनोनीतं (→मानसानि). –c) ब3 समाहितोन्यासन्, दे8-10 समाहता (दे10 °तां) न्यासन्, म1 समाहित न्यासन् (→समाहितान्यासन्); ग्र2 दृष्ट्वा हितान्तु स न्यासन्. –d) ब2.3 निष्क्रामन्ति चाङ्गतः. दे1 द1 म1 निष्क्रामत (म1 द1 °न्ति) पुरो हरि°, ते1 भक्तिमन्ति पुरा हरिम्, ग्र1 निष्क्रामन्ति न तान्यतः, ग्र2 निष्णातं त्रिपुरो हरिं, मुब. न निष्क्रामन्ति चाङ्गतः.

२५. –a) ते1 अथावतीर्य (→अथावगाह्य). –b) दे8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. देवर्षि° (→देवादि°). –c) का1 ब1 दे2.5 मुब. पुष्पवर्षाणि, दे10 पुण्यचार्याषु (?) (→पुष्पवर्याणि). –d) का1 ब1-3 दे1-6 ते1 द1 ग्र1.2 म1 मुनीशस्य (→मुनीन्द्रस्य); का1 [आ]विशद् गुरुं, + अविशद् गृहं, द1 ग्र1 [आ]विशन् गृहं (→[आ]विशद्गृहं).

२६. ब1 दे4.10. ab ⊙ –a) ब2 तद्, ते1 तु (→तं). –b) दे5 भस्माद्धलितविग्रहां. –c) ते1 जटाजिनधरं, ग्र2 म1 जटापीडधरं (→जटाचीरधरं). –d) का1 दे4.10 नमामि (→ननाम); का1 ब1-3 दे3.6 महीं, दे4 -स्महे (→मुनिम्).

आसने चासमायामास योगिनां प्रथमातिथिम् ॥२७
उवाच वचसां योनिं जानीमः परमं पदम् ।
विष्णुमव्यक्तसंस्थानं शिष्यभावेन संस्थितम् ॥२८
स्वागतं ते हृषीकेश सफलानि तपांसि नः ।
यत् साक्षादेव विश्वात्मा मद्गेहं विष्णुरागतः ॥२९
त्वां न पश्यन्ति मुनयो यतन्तोऽपि हि योगिनः ।
तादृशस्याथ भवतः किमागमनकारणम् ॥३०
श्रुत्वोपमन्योस्तद् वाक्यं भगवान् केशिमर्दनः ।
व्याजहार महायोगी वचनं प्रणिपत्य तम् ॥३१

श्रीकृष्ण उवाच ।❀

भगवन् द्रष्टुमिच्छामि गिरीशं कृत्तिवाससम् ।
संप्राप्तो भवतः स्थानं भगवद्दर्शनोत्सुकः ॥३२
कथं स भगवानीशो दृश्यो योगविदां वरः ।
मयाऽचिरेण कुत्राहं द्रक्ष्यामि तमुमापतिम् ॥३३
इत्याह भगवानुक्तो दृश्यते परमेश्वरः ।
भक्त्या चोग्रेण तपसा तत्कुरुष्वेह यत्नतः ॥३४
इहेश्वरं देवदेवं मुनीन्द्रा ब्रह्मवादिनः । वें. १.२५.३५

२७. –b) दे10 तत्वतः (→तत्त्ववित्). –c) का1 ब1.3 दे2-4.6.10 न1 मुवें. मुए. मुब. वासयामास, ब2 ते1 स्थापयामास, दे1 ग्र1 भोजयामास, ग्र2 भोज*मास, म1 भास*मास (→चासयामास). –d) दे8-10 योगिनं, म1 योगानां (→योगिनां); दे3.6 प्रथमां तिथिम्, ग्र2 प्रमथाधिपं (→प्रथमातिथिं).

२८. –a) दे5 द1 ग्र1 म1 वचसा (→वचसां); द1 ग्र1 म1 योगी (→योनिं); ग्र2 उवाच वासयोगी (?). –b) ब1-3 दे3.5.6 जानानः, दे1 जगा*, दे2 जागतः, दे4 तावानः, न1 ज्ञानानां, ते1 भूतानां (→जानीमः); द1 ग्र1 म1 जानन्नपि परं पदम्, ग्र2 ज्ञानन्नपि परं पदम्. –c) ते1 अद्भुत° (→अव्यक्त°).

२९. –a) ब1 आगतन्ते (→स्वागतं ते); दे5 ग्र2 हृषीकेशं (→हृषीकेश). –b) दे2 द1 ग्र1.2 म1 तपांसि (ग्र2 °पसा) सफलानि नः, दे4 सकलानि तपसां सित. –c) न1 यः (→यत्); ब3 दे4.10 न1 ग्र1.2 म1 देव (→एव); ते1 यन्मेचदेवो विश्वात्मा. –d) का1 दे5 मद्वेश्म, ब1-3 दे3.6 मद्देशं, दे2 मद्गेहे, दे4 सद्गेहो (→मद्गेहं); न1 °गतं (→°गतः); ते1 गृहं विष्णुरुपागतः.

३०. –a) दे3.6 त्वां नमस्यन्ति, न1 तं न पश्यन्ति, ते1 यं न पश्यन्ति (→त्वां न पश्यन्ति). –b) दे1.8.9 न1 मुवें. मुए. मुब. [इ]ह (→हि); ग्र1 योगिनाम् (→योगिनः); ते1 यत्नेनापीह योगिनः. –c) ब1 चादृशस्याथ, दे1 न1 मुवें. मुए. मुब. तादृशस्यात्र, दे3 तादृशस्यापि, दे4 तादृश्यापित, दे8.9 मादृशस्यास्य, दे10 मादृश्यभ्या(?)र्चं, ते1 अदृश्यस्याद्य, द1 ग्र1 म1 तादृशस्यापि (→तादृशस्याथ); दे3 [अ]भवतः, दे8-10 भगवन् (→भवतः).

३१. –a) दे4 °मन्युस्तद् (→°मन्योस्तद्). –b) दे1.2.8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. देवकीसुतः (→केशिमर्दनः). –d) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. प्रसन्नं, ग्र2 भवन्तं (→वचनं); दे5.6 तां, न1 कं (→तम्).

❀. द1 ग्र1.2 म1. ⊙; ब1.2 दे2.5.6 मुवें. मुए. कृष्ण उवाच; दे3.8.9 कृष्ण उ.; न1 कृष्णः, ते1 श्रीकृष्णः.

३२. –b) का1 गिरिशं, ब1 त्रिशूलं, द1 ग्र1.2 म1 ईश्वरं (→गिरीशं); ब1 कृत्ति°, + कीर्ति° (→कृत्ति°). –c) ग्र1 संप्राप्ते (→संप्राप्तो); ब1 भगवतः, ग्र2 भगवान् (→भवतः); दे4 स्थाने (→स्थानं). –d) दे1.9.10 न1 ग्र1 भगवन् (दे10 °वान्) (→भगवद्); दे3.6 °नोत्सुकं (→°नोत्सुकः).

३३. –a) ते1 च (→स). –b) ग्र2 विश्व- (→दृश्यो); दे2 ब्रह्म° (→योग°); का1 तत् कुरुष्वेह यत्नतः. –c) द1 ग्र1 म1 यथा, ग्र2 यदा (→मया); दे4 कुत्वाहं, दे5 ग्र1 कुत्राह, ते1 कुशलं, ग्र2 म1 तत्राह (म1 °हं) (→कुत्राहं); का1 मायाविरहतं कुत्र. –d) दे10 प्रक्ष्यामि (→द्रक्ष्यामि); दे10 तद् (→तम्).

३४. –a) न1 मुवें. मुए. मुब प्रत्याह (→इत्याह); दे2 युक्तो, दे5 रुद्रो (→उक्तो). –b) दे2 दृश्यते भगवान् हरः. –c) का1 ब1-3 दे3.4.6.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. भक्त्यैवोग्रेण, दे5 तप्त्वा चोग्रेण, ग्र1 भक्त्यानुग्रेण (→भक्त्या चोग्रेण); का1 मनसा, म1 महता (→तपसा). –d) दे1 कुरुष्वैव (→कुरुष्वेह); का1 दे10 संयुतः, दे8.9 मुवें. मुए. मुब. संयता, न1 संततः (→यत्नतः); दे2 तत् कुरुष्व प्रयत्नतः.

३५. –a) दे5.6 ग्र2 म1 महेश्वरं, ते1 इहैश्वरं (→इहेश्वरं); दे4 ईश्वरं देवदेवं तं. –b) दे5 मुनीन्द्रान् (→मुनीन्द्रा). –c) ब1-3 दे5 ध्यायन्तोत्वा(?)सते (दे3 °तो) देवं, दे1 ध्यायन्ते

वे. १.२५.३६ ध्यायन्तोऽत्रासते देवं जापिनस्तापसाश्च ये ।।३५
इह देवः सपत्नीको भगवान् वृषभध्वजः ।
क्रीडते विविधैर्भूतैर्योगिभिः परिवारितः ।।३६
इहाश्रमे पुरा रुद्रात् तपस्तप्त्वा सुदारुणम् ।
लेभे महेश्वराद् योगं वसिष्ठो भगवानृषिः ।।३७
इहैव भगवान् व्यासः कृष्णद्वैपायनः प्रभुः ।
दृष्ट्वा तं परमं ज्ञानं लब्धवानीश्वरेश्वरम् ।।३८
इहाश्रमवरे रम्ये तपस्तप्त्वा कपर्दिनः ।
अविन्दत् पुत्रकान् रुद्रात् सुरभिर्भक्तिसंयुता ।।३९
इहैव देवताः पूर्वं कालाद् भीता महेश्वरम् ।
दृष्टवन्तो हरं श्रीमन्निर्भया निर्वृतिं ययुः ।।४०
इहाराध्य महादेवं सावर्णिस्तपतां वरः ।
लब्धवान् परमं योगं ग्रन्थकारत्वमुत्तमम् ।।४१
प्रवर्तयामास शुभां कृत्वा वै संहितां द्विजः ।
पौराणिकीं सुपुण्यार्थां सच्छिष्येषु द्विजातिषु ।।४२

तपसा देवो, दे2 ते1 ध्यायन्ति साधवो देवं, दे4 ध्यायन्त्युशासिते देवं, दे5 ध्यायन्तो ध्यासते देवं, दे8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. ध्यायन्त्याराधयन्त्येनं, द1 ग्र1.2 म1 ध्यायन्त्युपासते देवं. –d) दे1.2.8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. योगिनस्, दे4 जापितस् (→जापिनस्); दे2 ते1 द1 ग्र1.2 म1 तपसा स्व(ते1 त्व)यम् (→तापसाश्च ये).

३६. –a) ग्र2 देवं (→देवः); ग्र2 सपत्नीकं (→सपत्नीको). –b) दे3.6 गोवृषध्वजः (→वृषभध्वजः). –c) द1 क्रीडन्ते (→क्रीडते). –d) दे6 पारिवारितैः, ग्र2 परमाद्रितः (→परिवारितः).

३७. –a) ब2 रुद्रास्, दे1 रुद्रो, दे4.5 न1 द1 रुद्रा(?), दे8-10 मुवें. मुए. मुब. रुद्रं, ते1 रौद्रं, ग्र2 म1 रौद्रे (→रुद्रात्). –c) ब1 महेश्वरो, दे4 ग्र1.2 महेश्वरं, द1 म1 माहेश्वरं (→महेश्वराद्); न1 लेभिरे चेश्वराद्योगं.

३८. –a) ग्र2 इहैवं (→इहैव). –b) दे8-10 मुवें. मुए. स्वयम्. (→प्रभुः). –c) दे8-10 तत् (→तं); दे1 मुवें.मुए. मुब. दृष्ट्वा तं परमेशानं, दे2 दृष्ट्वा परम् ईशानं, ते1 दृष्टवान् परमेशानं. –d) दे1.2 ते1 मुवें. मुए. मुब. ज्ञानमैश्वरम्, दे5 ईश्वरेश्वरां, न1 इदमीश्वरात्, ग्र1 ईश्वरेश्वरः (→ईश्वरेश्वरम्); ग्र2 लब्ध्वा वानीश्वरेश्वरः.

३९. ते1. ३९–४१ ⊙; दे1. ३९a–४०b ⊙. –a) दे4 ग्र1 इहाश्रमे, दे5 इहाश्रमं, ग्र2 शुभाश्रम- (→इहाश्रम-); दे8-10 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. पदे (→-वरे). –b) न1 कपर्दिनं (→कपर्दिनः). –c) दे2.3.6 मुवें. मुए. मुब. अविन्दन् (→अविन्दत्); का1 पुत्रान् रुद्रान्; ब2 तन्मया रुद्रात्, दे2.5.6 द1 ग्र2 पुत्रकान् रुद्रान्, न1 पुत्र***, म1 पुत्रकान् पुत्रान् (→पुत्रकान् रुद्रात्). –d) दे8-10 सुरेश-, मुवें. मुए. मुब. सूरयो (→सुरभिर्); दे8-10 °संयुतान्, न1 मुवें. मुए. मुब. °संयुताः, ग्र2 °संयुतः (→संयुता).

४०. ते1. ⊙. (द्र. ३९ पा. वि.); दे1. ab ⊙. –a) का1 ब1 द1 ग्र1.2 म1 देवता (?) (→देवताः); ब2 मुब. सर्वाः, द1 [अ]नीतं, ग्र1 [अ]नीका, ग्र2 [अ]धीशं, म1 [अ]तीतं (→पूर्वं); दे8-10 इहैव ते महादेवीं, मुवें मुए. इह देवा महादेवीं. –b) ब1 द1 ग्र1.2 म1 कालातीतो (ब1 °ता, ग्र2 म1 °तं), दे8-10 मुवें. मुए. भवानीञ्च, मुब. कालाद्भीत्या (→कालाद्भीता); दे4 महेश्वरः, मुवें. मुए. महेश्वरीम् (→महेश्वरम्). –c) ब2 मुब. दृष्टवंतयो, दे1 दृष्टवंतं, दे8-10 मुवें. मुए. संस्तुतवन्तो, न1 इष्टवन्तो (→दृष्टवन्तो); का1 दे5 हरं श्रीमान्, ब1 दे4 द1 ग्र1.2 म1 हरे श्रीमान्, दे1.2.8-10 न1 मुवें. मुए. महादेवं (→हरं श्रीमन्). –d) दे1 निर्भयः, दे5 मयार्थं, न1 निर्भयां (→निर्भया); ब1.3 निर्वृतं, दे6 निर्वृतिं (→निर्वृतिं).

४१. ते1. ⊙ (द्र. ३९ पा. वि.). –a) दे4 महादेव (→महादेवं). –b) ब3 दे3.8-10 न1 म1 तपसां (→तपतां). –c) म1 अब्रवीत् (→लब्धवान्); दे1 ज्ञानं (→योगं); ग्र2 स लब्धवानीश्वरं योगं. –d) ग्र2 गन्ध° (→ग्रन्थ°); दे8-10 °कारित्वम् (→°कारत्वम्); दे4 द1 ग्र1.2 म1 एव च (→उत्तमम्).

४२. दे8-10 मुए. ४२c–४४d ⊙; मुवें. cd ⊙. –a) दे3.6 °मासु (→°मास); दे8-10 मुवें. मुए. सतां (→शुभां). –b) दे3.6 सहिता (दे3 °तान्) (→संहितां); ब3 दे1.3.5.6 ते1 द1 ग्र1.2 म1 मुब. द्विजाः, दे8-10 मुवें. मुए. शुभाम् (→द्विजः). –c) दे4 ग्र1.2 पौराणिकां (→पौराणिकीं); का1 दे3-6 सुपुण्यात्मा, ब1 दे1 ग्र2 मुब. सुपुण्यार्थं, ब2 सुपुण्यानां, दे2 सुपुण्यार्थी (→सुपुण्यार्थां); ते1 पौराणीस्म पुरान्यासः, मुए. द्विजः पौराणिकीं पुण्यां. –d) का1 दे4 मच्छिष्येषु, ब1 महिष्येषु, दे2 न1 तच्छिष्येषु, दे5 वशिष्ठेषु, ते1 ग्र1.2 स शिष्येषु, ब1 महिष्येषु,(→सच्छिष्येषु); का1 ब1-3 दे3-6 न1 द1 ग्र1 म1 मुब.

इहैव संहितां दृष्ट्वा कापेयः शांशपायनः ।
महादेवं चकारेमां पौराणीं तन्नियोगतः ।
द्वादशैव सहस्राणि श्लोकानां पुरुषोत्तम ॥४३
इह प्रवर्तिता पुण्या द्व्यष्टसाहस्त्रिकोत्तरा ।
वायवीयोत्तरं नाम पुराणं वेदसंमितम् ।
इहैव ख्यापितं शिष्यैः शांशपायनभाषितम् ॥४४
याज्ञवल्क्यो महायोगी दृष्ट्वाऽत्र तपसा हरम् ।
चकार तन्नियोगेन योगशास्त्रमनुत्तमम् ॥४५
इहैव भृगुणा पूर्वं तप्त्वा वै परमं तपः ।
शुक्रो महेश्वरात् पुत्रो लब्धो योगविदां वरः ॥४६
तस्मादिहैव देवेशं तपस्तप्त्वा महेश्वरम् ।
द्रष्टुमर्हसि विश्वेशमुग्रं भीमं कपर्दिनम् ॥४७
एवमुक्त्वा ददौ ज्ञानमुपमन्युर्महामुनिः ।
व्रतं पाशुपतं योगं कृष्णायाक्लिष्टकर्मणे ॥४८
स तेन मुनिवर्येण व्याहृतो मधूसूदनः ।
तत्रैव तपसा देवं रुद्रमाराधयत् प्रभुः ॥४९   वें.१.२५.४८

द्विजोत्तमाः, ग्र$_{2}$ द्विजोत्तमात् (→द्विजातिषु); मुए. प्रसादेन द्विजोत्तमैः.

४३. दे$_{1}$. ४३–४४ ⊙; दे$_{8-10}$ मुए. ⊙. –a) ब$_{1}$ सहिता, ब$_{3}$ दे$_{3}$ ग्र$_{1.2}$ सहितान्, दे$_{4.6}$ संस्थिता (दे$_{4}$ °तां), म$_{1}$ सहितं (→संहितां); ब$_{2}$ कृत्वा (→दृष्ट्वा). –b) ब$_{1.3}$ कांपेयः, दे$_{2}$ क (क) वयः, दे$_{4}$ कौपेयं, दे$_{5}$ कार्ये यत्, मुवें. कामो यः (→कापेयः); का$_{1}$ दे$_{3.6}$ सांसपायनः, दे$_{2}$ शासया पुनः, दे$_{5}$ सांख्यतत्परः, न$_{1}$ शिशपायिनः, मुवें. शशिपायिनः (→शांशपायनः); ते$_{1}$ कृष्णद्वैपायनो मुनिः, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ कापे (ग्र$_{1}$ °व्ये)यस्यांशुपायिनः. –c) दे$_{3.4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ मुवें. महादेवश्, ग्र$_{2}$ महादेवा (→महादेवं); द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ चका (ग्र$_{2}$ °कै) रैकां (→चकारेमां). –d) ते$_{1}$ °नियोजितः (→°नियोगतः). –e) का$_{1}$ सहस्राणां (→सहस्राणि). –b) का$_{1}$ ब$_{1.2}$ दे$_{3.4.6}$ ते$_{1}$ न$_{1}$ ग्र$_{2}$ पुरुषोत्तमः (→पुरुषोत्तम).

४४. दे$_{1.8-10}$ मुए. ad ⊙. –a) ब$_{1.2}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ प्रवर्तिताः (द$_{1}$ ग्र$_{1}$ °तां), दे$_{2}$ संकीर्तिता (→प्रवर्तिता); द$_{1}$ ग्र$_{2}$ पुण्यां, ग्र$_{1}$ पुण्यान् (→पुण्या). –b) ब$_{1}$ द$_{1}$ व्यष्ट-, ब$_{2.3}$ मुब. अष्ट-, दे$_{3}$ ध्यष्ट-, दे$_{4}$ द्वयाष्ट- (→द्व्यष्ट-); ब$_{2.3}$ -कोत्तराः, दे$_{4}$ -कान्तरं, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ -कोत्तरां (→-कोत्तरा); दे$_{5}$ व्यध्य-साहीस्रकोत्तरः (?), म$_{1}$ द्व्यष्टसाहस्रकोत्तरं. –c) ग्र$_{2}$ नामं (→नाम). –d) ग्र$_{2}$ देव° (→वेद°); मुवें. सम्मतम् (→°सम्मितम्). –e) दे$_{8.9}$ ग्र$_{2}$ इहैवं (→इहैव); ब$_{1}$ ख्यापिता, न$_{1}$ ख्यातितं (→ख्यापितं). –f) का$_{1}$ दे$_{3.5}$ सांसपायन-, दे$_{1.8-10}$ ते$_{1}$ वैशम्पायन-, दे$_{8}$ साप्तपायन-, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ शां (ग्र$_{2}$ ह्यां) तपाय च (→शांशपायन-).

४४ श्लोकस्य d चरणानन्तरं दे$_{8-10}$ मुवें. पुस्तके अधिकम्–
* द्विजः पौराणिकीं पुण्यां प्रसादेन द्विजोत्तमैः.
(=४२ cd).

४५. –a) दे$_{3}$ याज्ञवल्थ्यो, दे$_{5}$ याज्ञवल्क्यां, ग्र$_{2}$ याज्ञवल्को (→याज्ञवल्क्यो). –b) दे$_{1.4}$ दृष्ट्वा च, दे$_{3.6}$ दृष्ट्वा तं (→दृष्ट्वात्र); दे$_{8}$ तपसां, द$_{1}$ तपसो (→तपसा); दे$_{5}$ हरः (→हरं); ते$_{1}$ दृष्टवानत्र भास्करम्. –c) द$_{1}$ स (→तत्).

४६. दे$_{8.9}$ ४५c–४६b ⊙ (द्र. सं.). –a) द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ भो (ग्र$_{1}$ भोः) भृगुः (→भृगुणा). –b) दे$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. तप्त्वा पूर्वं महातपः, दे$_{2}$ तप्त्वा चैव महत्तपः, दे$_{8-10}$ तपस्तप्त्वा सुदुश्च (दे$_{10}$ °ष्क) रं, न$_{1}$ तप्त्वातीवमहत्तपः, ते$_{1}$ तपस्तप्त्वा महातपः. –c) का$_{1}$ दे$_{4.5}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ शुक्रं (दे$_{5}$ °कं); दे$_{6}$ सुक्रो(?), ग्र$_{2}$ सुखम् (→शुक्रो); का$_{1}$ पूर्वं, दे$_{5}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ पुत्रं (→पुत्रो). –d) का$_{1}$ दे$_{4.5}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ लब्ध्वा (दे$_{5}$ °ब्ध ?) (→लब्धो); का$_{1}$ दे$_{4.5}$ ग्र$_{1}$ वरं (→वरः).

४७. दे$_{8.9}$. ab ⊙. –a) दे$_{1.6}$ मुवें. मुए. मुब. देवेश (→देवेशं). –b) दे$_{5}$ तप्त्वो, दे$_{10}$ तप्ता (→तप्त्वा); का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{3-6}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ कपर्दिनं, मुवें, मुए. मुब. सुदुश्चरम् (→महेश्वरम्). –c) ग्र$_{2}$ दृष्ट्वाम् (→द्रष्टुम्); ते$_{1}$ अर्हति (→अर्हसि); ब$_{2}$ विश्वात्मा, दे$_{2}$ लोकेशं (→विश्वेशम्). –d) का$_{1}$ ब$_{2}$ दे$_{5}$ रुद्रं (→उग्रं); का$_{1}$ दे$_{4.5}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ महेश्वरं, ते$_{1}$ भयङ्करम् (→कपर्दिनम्).

४८. –a) दे$_{3}$ उक्ता (→उक्त्वा); का$_{1}$ ययौ, दे$_{10}$ तु तौ (→ददौ); का$_{1}$ शीघ्रं (→ज्ञानं); न$_{1}$ उपमन्युं (→उपमन्युर्); ब$_{3}$ °मतिः (→°मुनिः). –c) दे$_{4.5}$ पाशुपतिं (दे$_{5}$ °तां) (→पाशुपतं); दे$_{2}$ धीरं, दे$_{4}$ योगीं (→योगं). –d) का$_{1}$ कृष्णाय, दे$_{4}$ कृष्णायां (→कृष्णाया-); दे$_{1}$ -कृष्टकर्मणे, दे$_{4}$ °क्लिष्टकर्मणां (→°क्लिष्टकर्मणे).

४९. –a) ग्र$_{2}$ तन्तेन (→स तेन); ब$_{2.3}$ °वाक्येन, द$_{1}$ °वीर्येण (→°वर्येण). –b) दे$_{8}$ ते$_{1}$ मुवें. व्यहृतो (?) (→व्याहृतो). –c) ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ तथैव (→तत्रैव); दे$_{10}$ द$_{1}$ तपसो (→तपसा), ग्र$_{1.2}$ द$_{1}$ देवो (→देवं). –d) दे$_{8-10}$ आराधयन् (→आराधयत्); का$_{1}$ ब$_{1.2}$ दे$_{2.3.5.6.8-10}$ प्रभु (→प्रभुः).

वें.१.२५.४६ भस्मोद्धूलितसर्वाङ्गो मुण्डो वल्कलसंयुतः ।
जजाप रुद्रमनिशं शिवैकाहितमानसः ॥५०

ततो बहुतिथे काले सोमः सोमार्धभूषणः ।
अदृश्यत महादेवो व्योम्नि देव्या महेश्वरः ॥५१

किरीटिनं गदिनं चित्रमालं
पिनाकिनं शूलिनं देवदेवम् ।
शार्दूलचर्माम्बरसंवृताङ्गं
देव्या महादेवमसौ ददर्श ॥५२

परश्वधासक्तकरं त्रिनेत्रं
नृसिंहचर्मावृतसर्वगात्रम् ।
समुद्गिरन्तं प्रणवं बृहन्तं
सहस्रसूर्यप्रतिमं ददर्श ॥५३

प्रभुं पुराणं पुरुषं पुरस्तात्
सनातनं योगिनमीशितारम् ।
अणोरणीयांसमनन्तशक्तिं
प्राणेश्वरं शंभुमसौ ददर्श ॥५४

न यस्य देवा न पितामहोऽपि
नेन्द्रो न चाग्निर्वरुणो न मृत्युः ।
प्रभावमद्यापि वदन्ति रुद्रं
तमादिदेवं पुरतो ददर्श ॥५५

तदान्वपश्यद् गिरिशस्य वामे
स्वात्मानमव्यक्तमनन्तरूपम् ।
स्तुवन्तमीशं बहुभिर्वचोभिः
शङ्खासिचक्रार्पितहस्तमाद्यम् ॥५६

---

५०. –a) द$_1$ भस्माद्धूलित° (→भस्मोद्धूलित°). –b) दे$_4$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ जटी, ते$_1$ कृष्णो (→मुण्डो); का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{2-6}$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ °संवृतः (→°संयुतः). –c) का$_1$ तताप (→जजाप); दे$_1$ ते$_1$ मनसा, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ ईशानं (→अनिशं). –d) दे$_6$ शिवोरहित°, ग्र$_1$ शिवेकाहित°, ग्र$_2$ शैविकाहित° (→शिवैकाहित°).

५१. –a) दे$_2$ तथा, ग्र$_2$ गते (→ततो). –b) दे$_{10}$ सौम्यः, द$_1$ साःम, मुब. सोमं (→सोमः). –c) ब$_3$ अदृश्यते (→अदृश्यत). –d) दे$_{3.6}$ देव्यो, दे$_5$ सोम्नि (→व्योम्नि) ; ब$_2$ ग्र$_1$ देव (→देव्या) ; द$_1$ ग्र$_1$ समन्वितः, ग्र$_2$ समाहितः, म$_1$ सहागतः (→महेश्वरः).

५२. –a) ते$_2$ त्रिशूलिनं (→किरीटिनं); दे$_{10}$ (च) गदिनं, ग्र$_1$ म$_1$ जटिनं (→गदिनं) ; का$_1$ शोभमानं, ब$_{2.3}$ चित्रमाल्यं, दे$_4$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ सा (दे$_4$ चा) क्षमालं, दे$_5$ विभ्रमानं (→चित्रमालं). –b) दे$_{10}$ देवदेवेश (→देवदेवम्). –c) ते$_1$ रुद्राक्ष° (→शार्दूल°); का$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ °चर्मावृतसर्वगात्रं, दे$_5$ °चर्मांबरसंकृतांगं (→°चर्माम्बरसंवृताङ्गम्).

५३. दे$_{8-10}$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. पुस्तकेषु अयं श्लोकः ५४ श्लोकानन्तरं वर्तते. –a) ब$_1$ दे$_{1.2.4.6}$ परस्वधा- (→परश्वधा-) ; का$_1$ दे$_4$ -शक्तकरं (→-सक्तकरं) ; ते$_1$ परश्वथं खिल्लकरं त्रिणेत्रं. –b) दे$_1$ °भस्मगात्रं (→°सर्वगात्रं); ते$_1$ नृसिंहचर्मान्वितसर्वगात्रम्. –c) ते$_1$ समुद्गिरन्तं प्रणवं च हृद्गतम्. –d) ते$_1$ °प्रति संददर्श (→°प्रतिमं ददर्श).

अतः परं दे$_6$ पुस्तके अधिकम्—
न यस्य देवा न पितामहोऽपि नेन्द्रो न चाग्निर्वरुणो न मृत्युः ।
प्रभावमद्यापि विदन्तिरुद्रं तमादिदेवं पुरतो ददर्श ॥
(= ५५)

५४. दे$_3$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$. ⊙. –a) ब$_3$ पुरुषः (→पुरुषं). –c) द$_1$ °मूर्ति (→°शक्ति). –d) दे$_4$ °मतो (→°मसौ).

दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. ग्रन्थेषु अधिकम्—
परश्वधासक्तकरं त्रिनेत्रं नृसिंहचर्मावृतभस्मगात्रम् ।
समुद्गिरन्तं प्रणवं बृहन्तं सहस्रसूर्यप्रतिमं ददर्श ॥
(= ५३)

५५. दे$_6$. ⊙ पूर्वमागतम्. –a) ग्र$_2$ म$_1$ तस्य (→यस्य); दे$_{10}$ देवो (→देवा); दे$_4$ पितामहर्षिर्, द$_1$ पिनाकिनश्च, ग्र$_{1.2}$ म$_1$ पितामहश्च (→पितामहोऽपि). –b) ते$_1$ न वा (→न चा-). –c) ब$_{1-3}$ दे$_3$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ विदन्ति (→वदन्ति); न$_1$ रुद्रास् (→रुद्रं); का$_1$ प्रभावमाद्या न विदन्ति रुद्रं, ब$_2$ प्रभावमस्यापि विदन्ति रुद्रं. –d) का$_1$ नमामि (→तमादि-); का$_1$ परतो, दे$_{1.4}$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ पुरुषो (दे$_4$ °षं) (→पुरतो).

अतः परं दे$_3$ पुस्तके अधिकम्—
प्रभुं पुराणं पुरुषं पुरस्तात् सनातनं योगिनमीशितारम् ।
अणोरणीयां समनन्त शक्ति प्राणेश्वरं शम्भुमसौ ददर्श ॥
(= ५४)

५६. द$_1$. cd ⊙. –a) का$_1$ ब$_3$ दे$_{2.3.6}$ तदानु (का$_1$ °न) पश्यद्, दे$_4$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ ततोन्वपश्यद्, ते$_1$ तदा ह्यपश्यद् (→तदान्वपश्यद्) ; दे$_6$ वामा, दे$_{10}$ बासे (→वामे) ; दे$_5$

कृताञ्जलिं दक्षिणतः सुरेशं
हंसाधिरूढं पुरुषं ददर्श ।
स्तुवानमीशस्य परं प्रभावं
पितामहं लोकगुरुं दिविस्थम् ॥५७

गणेश्वरानर्कसहस्रकल्पान्
नन्दीश्वरादीनमितप्रभावान् ।
त्रिलोकभर्त्तुः पुरतोऽन्वपश्यत्
कुमारमग्निप्रतिमं सशाखम् ॥५८

मरीचिमत्रिं पुलहं पुलस्त्यं
प्रचेतसं दक्षमथापि कण्वम् ।
पराशरं तत्परतो वसिष्ठं
स्वायंभुवं चापि मनुं ददर्श ॥५९

तुष्टाव मन्त्रैरमरप्रधानं
बद्धाञ्जलिर्विष्णुरुदारबुद्धिः ।
प्रणम्य देव्या गिरिशं सभक्त्या
स्वात्मन्यथात्मानमसौ विचिन्त्य ॥६०

श्रीकृष्ण उवाच ।❀

नमोऽस्तु ते शाश्वत सर्वयोने
ब्रह्माधिपं त्वामृषयो वदन्ति ।
तपश्च सत्त्वं च रजस्तमश्च
त्वामेव सर्वं प्रवदन्ति सन्तः ॥६१

त्वं ब्रह्मा हरिरथ विश्वयोनिरग्निः
संहर्त्ता दिनकरमण्डलाधिवासः ।
प्राणस्त्वं हुतवहवासवादिभेद-
स्त्वामेकं शरणमुपैमि देवमीशम् ॥६२ वें.१.२५.६१

सुवानभीशस्य तदानुपश्यद्. –b) दे$_{5}$ गिरीशं (→स्वात्मानम्) ; दे$_{5}$ °रूपां (→°रूपं). –c) म$_{1}$ बहुशो (→बहुभिर्); दे$_{10}$ विचारिभिः (→वचोभिः). –d) ते$_{1}$ खड्गासि° (→शङ्खासि°); दे$_{1}$ ते$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. °चक्रान्वित°, ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ °चक्रांकित° (→°चक्रार्पित°).

५७. द$_{1}$.ab ⊙. –a) ब$_{3}$ दे$_{1}$ कृताञ्जलिः, दे$_{10}$ कृतांजली (→कृताञ्जलिं); का$_{1}$ दे$_{3.5}$ सुवेशं (→सुरेशं). –b) ग्र$_{2}$ सान्द्रं साधि° (→हंसाधि°). –c) का$_{1}$ गृणाणं(?), ब$_{2}$ सर्वार्थम्, दे$_{1}$ द$_{1}$ म$_{1}$ स्तुवन्तं, दे$_{5}$ स्तवाणं, ग्र$_{2}$ पुरन्तं (→स्तुवानम्); ते$_{1}$ [अ]प्यस्य, द$_{1}$ ईशान- (→ईशस्य); ब$_{1}$ प्रधानं, + प्रभावं, दे$_{5}$ प्रभावो (→प्रभावं). –d) का$_{1}$ दे$_{5}$ दिगीशं, ब$_{1-3}$ दे$_{3}$ दिविष्टम्; दे$_{2}$ दिवस्थं, दे$_{6}$ निविष्टं, ते$_{1}$ विविक्ते (→दिविस्थम्).

५८. –a) ब$_{2}$ दे$_{9.10}$ गणेश्वरा(दे$_{10}$ °रो)नेक° (→गणेश्वरानर्क°); ते$_{1}$ °कान्तीन् (→°कल्पान्). –b) दे$_{6}$ तदीश्वरा° (→नन्दीश्वरा°). –c) न$_{1}$ °कर्तुः (→°भर्त्तुः); का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{2.3.5.6}$ ते$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ ह्यपश्यत् (दे$_{3.6}$ °श्यन्) (→[अ]न्वपश्यत्). –d) दे$_{10}$ ग्र$_{2}$ अग्नि (→अग्नि-); ब$_{1}$ * शाखं, ब$_{2.3}$ दे$_{3.6}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ मुब. विशाखं, दे$_{1.2}$ ते$_{1}$ मुवें. मुए. गणेशम्, दे$_{8-10}$ शशांके, न$_{1}$ शिखिस्थं (→सशाखं).

५९. –b) का$_{1}$ दे$_{2.4}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ प्राचेतसं (→प्रचेतसं); दे$_{4}$ अथादि (→अथापि). –c) दे$_{8}$ परासरं (→पराशरं); दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ व्यासमथो (ग्र$_{2}$ °समं) (→तत्परतो). –d) ग्र$_{2}$ स्वायंभुवश् (→स्वायम्भुवं); ब$_{3}$ मुनिर् (→मनुं).

६०. –a) दे$_{8-10}$ °प्रधाने (दे$_{10}$ °नै); न$_{1}$ °प्रभावं (→°प्रधानं). –b) ब$_{1}$ बद्धांजलि (→बद्धाञ्जलिर्); का$_{1}$ दे$_{8-10}$ विष्णुम् (→विष्णुर्); दे$_{10}$ °बुद्धि (→°बुद्धिः). –c) का$_{1}$ प्रणनाम (→प्रणम्य); ब$_{1}$ देव्यां, ब$_{2.3}$ देवो (→देव्या); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. स्वभक्त्या, ते$_{1}$ च तस्मिन् (→सभक्त्या). –d) दे$_{6}$ स्वात्मान्यथा°, ग्र$_{2}$ स्वात्मानमा° (→स्वात्मन्यथा°); ग्र$_{2}$ म$_{1}$ अथो (→असौ); दे$_{5}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ विचिन्त्य: (दे$_{5}$ °न्त्याः) (→विचिन्त्य).

❀ ब$_{1.2}$ दे$_{5}$ मुवें. मुए. कृष्ण उवाच; दे$_{8-10}$ कृष्ण उ.; न$_{1}$ कृष्णः; ते$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ श्रीकृष्णः; द$_{1}$ श्रीविष्णुः.

६१. –a) दे$_{8-10}$ द$_{1}$ मुवें. मुए. सर्वयोग, ते$_{1}$ सर्वसूते (→सर्वयोने). –b) दे$_{8-10}$ ब्रह्मादयो वै, ग्र$_{2}$ म$_{1}$ ब्रह्मा शिर (म$_{1}$ °व) स्तत्वं, मुवें. मुए. ब्रह्मादयस्त्वां (→ब्रह्माधिपं त्वां); द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ मुनयो (→ऋषयो). –c) दे$_{1.2.8-10}$ ते$_{1}$ मुवें. मुए. तमश्च, दे$_{3}$ तपं च, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ त्वमेव (→तपश्च); दे$_{8-10}$ रजश्च सत्त्वं, मुवें. मुए. रजस्त्रयञ्च (→रजस्तमश्च); दे$_{1}$ तमश्च सत्वं रजसत्वमेव, दे$_{4}$ ते$_{1}$ तप(ते$_{1}$ °म)श्च सत्त्वं रजसस्तमश्च.

६२. –a) दे$_{3}$ हविरथ, दे$_{4}$ हरि(ह)थ, दे$_{5}$ हरिरव्य-, दे$_{8.9}$ हरिरद्य, दे$_{10}$ हरिरप्य-, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ हरिरज- (→हरिरथ); दे$_{1}$ विश्वयोनिः संहर्ता, दे$_{4}$ विश्वयोनिरग्रं, दे$_{8}$ विश्वकर्त्ता संहर्ता(?), दे$_{9}$ विश्व ** कर्त्ता, दे$_{10}$ मुए. ** विश्वकर्त्ता, न$_{1}$ विश्वयोनि **, मुवें. रुद्र विश्वकर्त्ता (→विश्वयोनिरग्निः). –b) दे$_{1}$ दि* दिन(व)कर°, दे$_{8}$ दिनदिनकर° (→संहर्त्ता

वं.१.२५.६२

सांख्यास्त्वां विगुणमथाहुरेकरूपं
योगास्त्वां सततमुपासते हृदिस्थम् ।
वेदास्त्वामभिदधतीह रुद्रमग्निं
त्वामेकं शरणमुपैमि देवमीशम् ।।६३

त्वत्पादे कुसुममथापि पत्रमेकं
दत्त्वासौ भवति विमुक्तविश्वबन्धः ।
सर्वाघं प्रणुदति सिद्धयोगिजुष्टं
स्मृत्वा ते पदयुगलं भवत्प्रसादात् ।।६४

यस्याशेषविभागहीनममलं हृद्यन्तरावस्थितं
तत्त्वं ज्योतिरनन्तमेकमचलं सत्यं परं सर्वगम् ।
स्थानं प्राहुरनादिमध्यनिधनं यस्मादिदं जायते
नित्यं त्वामहमुपैमि सत्यविभवं विश्वेश्वरं तं शिवम् ।६५

ॐ नमो नीलकण्ठाय त्रिनेत्राय च रंहसे ।
महादेवाय ते नित्यमीशानाय नमो नमः ।।६६
नमः पिनाकिने तुभ्यं नमो मुण्डाय दण्डिने ।
नमस्ते वज्रहस्ताय दिग्वस्त्राय कपर्दिने ।।६७
नमो भैरवनादाय कालरूपाय दंष्ट्रिणे ।
नागयज्ञोपवीताय नमस्ते वह्निरेतसे ।।६८

दिनकर°). –c) ब3 प्राणस्त्वां (→प्राणस्त्वं); ब3 न1 °भेदैः (→°भेदः). –d) दे2 त्वामीशं (→त्वामेकं); दे1.4 न1 उपैति, द1 उपैहि (→उपैमि); ब2 रुद्रं **, दे3 रुद्रमीशम्, दे4 ** मीशम् (→देवमीशम्).

६३. दे3.6 ⊙; ग्र2.६३d-६४b ⊙. –a) ग्र1.2 म1 ख्यातन्त्वाम् (→साङ्ख्यास्त्वां); ब1 -द्विगुणम्, ब2.3 दे1.2 न1 मुब. त्रिगुणम्, दे4.8-10 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. अगुणम् (→विगुणम्); दे1.2 °योनिं (→°रूपं). –b) का1 दे1 द1 योगस्त्वां, दे2.8-10 ते1 मुवें. मुए. योगस्थं (ते1 °स्थाः), दे4 योगात्मा, न1 योगिनस्तां (→योगास्त्वां); दे5 उपासतेन्द्रा देस्यां (→उपासते हृदिस्थं). –c) दे2.5 द1 ग्र1.2 देवास्त्वाम् (→वेदास्त्वाम्); ते1 °वदतीह (→°दधतीह); दे1 रुद्ररूपं, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. रुद्रमीड्यं, न1 रूपनेग्निं (→रुद्रमग्निं). –d) ब1 दे10 त्वामेक-, द1 त्वामेवं, ग्र1 शंभोन्त्वां (→त्वामेकं); दे4 उपैति (→उपैमि); द1 ग्र1 म1 रुद्रमीशं (→देवमीशं); न1 त्वामेग्निं त्वामेकं शरणमुपैति देवमीशं.

६४. ग्र2. a ⊙. –a) ब3 -पाद (→-पादे). –b) दे1 विमुक्तसर्वबन्धः, न1 विश्वविमुक्तबन्धः, द1 विमुक्तिविश्वबन्धः. –c) का1 सर्वाव्य (?), ब1 दे3.9.10 सर्वा(दे9.10 °र्वो)यं, ब2.3 दे1.5.8. मुवें. मुए. सर्वाघं, दे4 सर्वार्थं, न1 सर्वासां, द1 ग्र2 म1 सर्वायत्, ग्र1 सर्वापदं (→सर्वाघं); का1 ग्र1 प्रण (?) दति, दे5 प्रदहति, दे8-10 प्रणमति (→प्रणुदति); का1 सिद्धयोनिविष्टं, ब1 दे8-10 न1 सिद्धयोगिजुष्टे, दे1 ** योगजुष्टं, दे2 विश्वयोनिर्युष्टं, दे4 द1 ग्र1.2 म1 सिद्धयोगजुष्टे, ते1 विश्वयोगिजुष्टं (→सिद्धयोगिजुष्टं). –d) ब3 दे3.6 वै (→ते); ब1 दे4.8.9 न1 द1 ग्र1.2 म1 °युगले, दे10 मुवें. °युगल (?) (→°युगलं); दे8-10 °प्रसाद्यमाने (→°प्रसादात्); दे3.6 स्मृत्वा वै तव भगवत प्रसादात्.

६५. –a) न1 तस्या° (→यस्या°); का1 दे5.6 °हीन-, न1 °हीने, ते1 °लीनम् (→°हीनम्); का1 दे5 -विमलं, ते1 अपरं (→अमलं); ब1 दे3.6 कृत्यन्तरा°, दे1 तद्यन्तरा° (→हृद्यन्तरा°). –b) का1 सत्त्वं, ब1 तत्त्व-, ब2 त्वं हि, दे5 तत्त्वां, दे8 मुवें. मुए. ते त्वां, दे9 तं त्वां, दे10 ग्र2 * त्वां (ग्र2 °त्वं) (→तत्त्वं); दे8-10 योनिम्, न1 ज्योतिम् (→ज्योतिर्); दे1 तत्वद्योतं, दे4 तत्त्वं द्यो (?)तिर् (→तत्त्वं ज्योतिर्); दे5 एकमबलं, न1 द1 ग्र1 म1 एकममलं, ते1 अन्तरहितं (→एकमचलं); ते1 सत्त्वं (→सत्यं). –c) ते1 यं च (→स्थानं); दे8-10 प्रागमानादि (→प्राहुरनादि); ब1 °निनदं, दे3 °निधने (→°निधनं). –d) का1 नित्यं त्वां समुपैति सत्यविभवं, ब1 दे1.2.5 ग्र1 मुए. मुब. नित्यं त्वाहमुपैमि (दे5 °ति) स(दे5 मि)त्यविभवं, ब3 नित्यं त्वमुपैमि सत्यविभवं, दे6 द1 नित्यं (दे6 °त्यां) चाहमुपैमि सत्यविभवं, दे8-10 नित्यं हि त्वमुपैमि सत्यविभवं, ते1 नित्यं त्वाहमुपैमि सत्वनिलयं, ग्र2 नित्यन्त्वां मुनयामि सिद्धविभवं, म1 नित्यं त्वामुपयामि सत्यविभवं (→नित्यंत्वामहमुपैमि सत्यविभवं).

६६. –a) दे2 * नमो (→ॐ नमो); दे4 नीलकण्ठायै (→नीलकण्ठाय). –b) दे4 सर्वशाय (→त्रिनेत्राय); दे2 वरायसे, दे6 च देहसे, ते1 च शम्भसे (?) (→च रंहसे). –d) दे6 ईश्वराय (→ईशानाय).

६७. का1. ab ⊙. –a) दे3 पिनाकिनं (→पिनाकिने); द1 ग्र1.2 म1 नित्यं (→तुभ्यं). –b) ब3 ग्र2 दण्डाय, दे1 तुंडाय (→मुण्डाय); ब3 दे2.8.9 ग्र2 मुण्डिने (→दण्डिने). –c) का1 ब1-3 दे3.5 बहुहस्ताय, दे3 चक्षुहस्ताय, दे6 बहुदंष्ट्राय, ते1 भिल्लहस्ताय (→वज्रहस्ताय). –d) ते1 पिंगाक्षाय, ग्र2 विवस्त्राय (→दिग्वस्त्राय).

६८. –a) दे4 द1 ग्र2 म1 °नाथाय (→°नादाय). –b) दे4 हरायाथ भिषंगिने, द1 ग्र2 म1 हराय च निषंगिने, ग्र1 कालाय च निषंगिणे. –d) दे8-10 ब्रह्मरेतसे, न1 वह्निनेत्रिणे. ग्र2 म1 वह्नितेजसे (→वह्निरेतसे).

नमोऽस्तु ते गिरीशाय स्वाहाकाराय ते नमः ।
नमो मुक्ताट्टहासाय भीमाय च नमो नमः ॥६९
नमस्ते कामनाशाय नमः कालप्रमाथिने ।
नमो भैरववेषाय हराय च निषङ्गिणे ॥७०
नमोऽस्तु ते त्र्यम्बकाय नमस्ते कृत्तिवाससे ।
नमोऽम्बिकाधिपतये पशूनां पतये नमः ॥७१
नमस्ते व्योमरूपाय व्योमाधिपतये नमः ।
नरनारीशरीराय सांख्ययोगप्रवर्तिने ॥७२
नमो दैवतनाथाय देवानुगतलिङ्गिने ।
कुमारगुरवे तुभ्यं देवदेवाय ते नमः ॥७३
नमो यज्ञाधिपतये नमस्ते ब्रह्मचारिणे ।
मृगव्याधाय महते ब्रह्माधिपतये नमः ॥७४
नमो हंसाय विश्वाय मोहनाय नमो नमः ।
योगिने योगगम्याय योगमायाय ते नमः ॥७५
नमस्ते प्राणपालाय घण्टानादप्रियाय च ।
कपालिने नमस्तुभ्यं ज्योतिषां पतये नमः ॥७६
नमो नमो नमस्तुभ्यं भूय एव नमो नमः ।
मह्यं सर्वात्मना कामान् प्रयच्छ परमेश्वर ॥७७
एवं हि भक्त्या देवेशमभिष्टूय स माधवः ।
पपात पादयोर्विप्रा देवदेव्योः स दण्डवत् ॥७८
उत्थाप्य भगवान् सोमः कृष्णं केशिनिषूदनम् ।
बभाषे मधुरं वाक्यं मेघगम्भीरनिःस्वनः ॥७९

वें.१.२५.७९

---

६८ श्लोकात्परं ग्र$_{2}$ पुस्तके अधिकम्–
*नमो देवाय ते नित्यं ईशानाय नमो नमः ।
नमः पिनाकिने नित्यं ··· ··· ···।
(= ६६cd–६७a)

६९. दे$_{10}$. cd ⊙. –c) दे$_{5}$ नमो मुक्ताय हासाय, दे$_{6}$ नमुक्ताट्टहासाय, न$_{1}$ नमो मुक्तावभासाय, ते$_{1}$ नमोऽस्तु कामरूपाय.

७०. –a) ग्र$_{1.2}$ कालनाथा(ग्र$_{1}$ °शा)य (→कामनाशाय). –b) ब$_{1.2}$ दे$_{3.4.6.10}$ न$_{1}$ काम- (न$_{1}$ °मः), द$_{1}$ कालं (→काल-). –c) दे$_{1}$ °वेधाय, दे$_{2}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ °रूपाय, दे$_{8-10}$ °नाशाय (→°वेषाय); का$_{1}$ ते$_{1}$ नमोऽस्तु भैरवेशाय. –d) ब$_{2}$ निषादिने, ब$_{3}$ निसङ्गिणे, दे$_{2}$ त्रिदण्डिने, दे$_{5}$ शृंगिणे (→निषङ्गिणे); दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ कालरूपाय दंष्ट्रिणे, ते$_{1}$ हराय च ज्ञानसाक्षिणे.

७१. ब$_{1}$. ७१d–७५b ⊙ (इ. सं.). –a) दे$_{3}$ त्र्यञ्चकाय (→त्र्यम्बकाय).

७२. ब$_{1}$. ⊙ (द्र. ७१ पा. वि.). –c) दे$_{4}$ नमस्तारी° (→नरनारी°).

७३. ब$_{1}$. ⊙ (द्र. ७१ पा. वि.). –a) दे$_{1.8-10}$ ते$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. भैरव° (→दैवत°). –b) दे$_{1}$ देवानुगति° (→देवानुगत°); ब$_{2}$ देव निर्गतुलिङ्गिने, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ नमो दैवतलिङ्गिने.

७४. ब$_{1}$. ⊙ (द्र. ७१ पा. वि.); न$_{1}$. ७४a–७५b ⊙ (इ. सं.). –a) दे$_{6}$ यक्षाधिपतये, द$_{1}$ धर्माधिपतये (→यज्ञाधिपतये). –c) ग्र$_{2}$ मृगव्याधाधिपतये नमः, म$_{1}$ मृगव्यायाधिपतये नमः.

७५. ब$_{1}$ न$_{1}$. ab ⊙ (द्र. ७१ पा. वि.); म$_{1}$. ७५a–७६d ⊙ (इ. सं.). –a) का$_{1}$ ते$_{1}$ हराय, ब$_{2.3}$ दे$_{1-3.5.6}$ मोहाय, दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ भवाय (→हंसाय); ते$_{1}$ विद्याय (→विश्वाय).

७६. म$_{1}$. ⊙ (द्र. ७५ पा. वि.); ब$_{1}$. d ⊙. –a) ते$_{1}$ °रूपाय (→°पालाय). –b) दे$_{4}$ मंङ्गता (?) द°, द$_{1}$ ग्र$_{1}$ मन्द्रनाद°, ग्र$_{2}$ मन्त्रदान° (→घण्टानाद°).

७७. दे$_{6}$. ab ⊙; ब$_{1}$. a ⊙. –a) दे$_{1.2}$ नमस्तुभ्यं नमस्तुभ्यं, मुवें. मुए. नमो नमोऽस्तु ते तुभ्यं. –b) म$_{1}$ भूयो भूयो नमो नमः. –c) ग्र$_{2}$ करव्युस् (?) (→मह्यं); का$_{1}$ ब$_{2}$ न$_{1}$ कामं, ते$_{1}$ ज्ञानं (→कामान्); दे$_{3.6}$ मह्यं सर्वार्थकामास्त्वं. –d) दे$_{4}$ पप्रच्छ (→प्रयच्छ); दे$_{9.10}$ न$_{1}$ परमेश्वरः (दे$_{9}$ °रं) (→परमेश्वर).

७७ श्लोकात्परं दे$_{8-10}$ मुवें. मुब. अधिकम्—सूत उवाच
[दे$_{8.9}$ सूत उ.]

७८. –a) का$_{1}$ भक्त्या हि, ब$_{2}$ भक्त्या तु, दे$_{2}$ तु भक्त्या, दे$_{8-10}$ हि भक्तो, ग्र$_{1}$ स भक्त्या (→हि भक्त्या). –b) का$_{1}$ दे$_{5}$ अभिस्तूय, दे$_{8-10}$ अभि (दे$_{10}$ °पि) स्तुत्य (→अभिष्टूय); का$_{1}$ ब$_{1}$ दे$_{3-5}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ च (→स); दे$_{6}$ माधवं (→माधवः). –c) दे$_{4}$ पतयोर् (→पादयोर्). –d) का$_{1}$ दे$_{10}$ °देवो स, ब$_{1}$ दे$_{3.6.9}$ न$_{1}$ °देव्याः स, दे$_{4}$ °देवः स, ते$_{1}$ °देवस्य (→°देव्योः स).

७९. –a) ब$_{1}$ दे$_{4}$ ते$_{1}$ उत्थाय, दे$_{10}$ उथ्थास्य (?) (→उत्थाप्य); दे$_{1}$ शंभुः (→सोमः). –b) ब$_{1}$ कृष्ण– (→कृष्णं). –c) दे$_{5}$ व्यक्तं (→वाक्यं). –d) दे$_{1.6}$ न$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ °निःस्वनम् (→°निःस्वनः).

वें.१.२५.८०

किमर्थं पुण्डरीकाक्ष तपस्तप्तं त्वयाऽव्यय ।
त्वमेव दाता सर्वेषां कामानां कामिनामिह ॥८०
त्वं हि सा परमा मूर्तिर्मम नारायणाह्वया ।
नानवाप्तं त्वया तात विद्यते पुरुषोत्तम ॥८१
वेत्थ नारायणानन्तमात्मानं परमेश्वरम् ।
महादेवं महायोगं स्वेन योगेन केशव ॥८२
श्रुत्वा तद्वचनं कृष्णः प्रहसन् वै वृषध्वजम् ।
उवाच वीक्ष्य विश्वेशं देवीं च हिमशैलजाम् ॥८३
ज्ञातं हि भवता सर्वं स्वेन योगेन शंकर ।
इच्छाम्यात्मसमं पुत्रं त्वद्भक्तं देहि शंकर ॥८४
तथास्त्वित्याह विश्वात्मा प्रहृष्टमनसा हरः ।
देवीमालोक्य गिरिजां केशवं परिषस्वजे ॥८५
ततः सा जगतां माता शंकरार्द्धशरीरिणी ।
व्याजहार हृषीकेशं देवी हिमगिरीन्द्रजा ॥८६
वत्स जाने तवानन्तां निश्चलां सर्वदाच्युत ।
अनन्यामीश्वरे भक्तिमात्मन्यपि च केशव ॥८७
त्वं हि नारायणः साक्षात् सर्वात्मा पुरुषोत्तमः ।
प्रार्थितो दैवतैः पूर्वं संजातो देवकीसुतः ॥८८
पश्य त्वमात्मनात्मानमात्मीयममलं पदम् ।
नावयोर्विद्यते भेद एकं पश्यन्ति सूरयः ॥८९

---

८०. –a) ब$_1$ पुण्डरीकाक्षं (→पुण्डरीकाक्ष). –b) ब$_3$ दे$_{3.6}$ [अ]व्ययः, दे$_5$ विभो, म$_1$ [अ]नघ (→[अ]व्यय); दे$_{1.2.8-10}$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. तप्यते भवता तपः. –d) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. कर्मणामिह, ते$_1$ कामिनामसि (→कामिनामिह).

८१. –a) दे$_3$ त्वयि, न$_1$ अहि (→त्वं हि); न$_1$ परमो (→परमा); द$_1$ मूर्ति (→मूर्त्तिर्). –b) द$_1$ इमं (→मम); ते$_1$ मम या प्रणवात्मिका. –c) का$_1$ ननवाप्तं, दे$_{3.6}$ ग्र$_2$ नानावाप्तं (→नानवाप्तं); दे$_5$ नाथ, दे$_6$ ग्र$_1$ तत्र, ग्र$_2$ म$_1$ यत्तद् (→तात); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. न विना त्वां जगत् सर्वं. –d) दे$_4$ ग्र$_2$ विद्यन्ते (→विद्यते); दे$_4$ न$_1$ पुरुषोत्तमः (→पुरुषोत्तम).

८२. –a) दे$_1$ व्याप्य (→वेत्थ); दे$_5$ नारायणात्मानम्, दे$_{8-10}$ नारायणानन्त, ग्र$_2$ म$_1$ नारायणं देवं (→नारायणानन्तम्). –c) ते$_1$ महात्मानं, म$_1$ महायोगिन् (→महायोगं). –d) ते$_1$ तत्व- (→स्वेन); दे$_5$ केशवं (→केशव).

८३. –b) दे$_{8.9}$ स हसन् वै, न$_1$ प्रणम्याथ (→प्रहसन् वै); ते$_1$ प्रहस्य वृषभध्वजम्. –c) का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{2.3.8-10}$ न$_1$ मुवें. मुए. मुब. उवाचान्वीक्ष्य, ते$_1$ उवाच विद्यां (→उवाच वीक्ष्य); दे$_5$ विश्वां च, न$_1$ देवेशं (→विश्वेशं).

८४. –a) दे$_3$ द$_1$ जातं, दे$_{10}$ ग्र$_2$ ज्ञानं (→ज्ञातं); दे$_{8-10}$ ग्र$_1$ भवतः (→भवता); ते$_1$ जानासि भगवन् सर्वम्. –b) ते$_1$ ज्ञान- (→स्वेन). –d) ग्र$_1$ -भक्ति (→-भक्तं); न$_1$ देवि (→देहि); ब$_1$ दे$_{10}$ शंकरः (→शंकर).

८५. –a) न$_1$ तथेत्याहाथ विश्वात्मा, ते$_1$ अथस्मित्वाह विश्वात्मा. –b) दे$_5$ प्रदध्य-, ग्र$_2$ म$_1$ प्रसन्न- (→प्रहृष्ट-); दे$_6$ ग्र$_2$ -मनसो (→-मनसा). –c) ते$_1$ देवं, + देवीं (→देवीम्); ग्र$_1$ गिरिजा- (→गिरिजां); न$_1$ केशवः (→केशवं); दे$_9$ परिषष्वजे (→परिषस्वजे).

८६. –a) ते$_1$ तु, ग्र$_2$ स (→सा); का$_1$ जगतो (→जगतां); दे$_1$ ततस्तस्माज्जगन्माता. –b) दे$_6$ शंकरार्हं (→शंकरार्द्ध-). –c) दे$_{3.5}$ व्याजहारा (दे$_3$ °रे) (→व्याजहार). –d) दे$_{4.6}$ देवा (→देवी); ते$_1$ देवदेवं गिरीन्द्रजा.

८७. दे$_4$.८७c–८८d ⊙. –a) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. अहं (→वत्स); का$_1$ दे$_1$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. तवानन्त, ब$_1$ दे$_{3.9.10}$ भवानन्तां (दे$_9$ °न्तो, दे$_{10}$ °न्तं), दे$_4$ तथानन्ता, दे$_5$ तवातन्वी(?), दे$_8$ तवानन्तो (→तवानन्तां). –b) दे$_{1.6}$ निश्चला, दे$_{8-10}$ निश्चलः (दे$_{10}$ °लो). (→निश्चलां); का$_1$ म$_1$ सर्वदाच्युतं (म$_1$ °तां), दे$_3$ सर्वे सुदा*, दे$_4$ देवकीसुतः, ग्र$_2$ सर्वदात्मज (→सर्वदाच्युत). –c) ग्र$_2$ अनन्याद् (→अनन्यां). –d) दे$_1$ आत्मन्य*, दे$_{10}$ आत्मान्यपि (→आत्मन्यपि); दे$_1$* (→च).

८८. दे$_4$.⊙ (द्र.८७ पा. वि.); दे$_3$.ab ⊙. –b) न$_1$ ते$_1$ पुरुषोत्तम (→पुरुषोत्तमः). –c) दे$_1$ प्रार्थितैर्, दे$_6$ पार्थिवा (→प्रार्थितो); दे$_6$ पूर्वा (→पूर्वं). –d) का$_1$ ब$_2$ दे$_{3.5.6}$ स जातो (→संजातो).

८९. –a) दे$_{3.6}$ पश्यंतम् (→पश्य त्वम्). –b) ब$_{1.2}$ दे$_{1.8-10}$ न$_1$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. आत्मानं (→आत्मीयम्); दे$_{8-10}$ मम संपदं, मुवें. मुए. मुब. मम संप्रति (→अमलं पदं); दे$_4$ ग्र$_2$ म$_1$ अमलं परमं पदम्, द$_1$ ग्र$_1$ ममत्वं परमं पदम्. –c) ब$_1$ दे$_{8-10}$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ भेदं (→भेद [:]). –d) ब$_2$ एवं, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ ऐक्यं (→एकं).

इमानिमान् वरानिष्टान् मत्तो गृह्णीष्व केशव ।
सर्वज्ञत्वं तथैश्वर्यं ज्ञानं तत् पारमेश्वरम् ।
ईश्वरे निश्चलां भक्तिमात्मन्यपि परं बलम् ॥९०
एवमुक्तस्तया कृष्णो महादेव्या जनार्दनः ।
आशिषं शिरसा गृह्लाद् देवोऽप्याह महेश्वरः ॥९१

प्रगृह्य कृष्णं भगवानथेशः
करेण देव्या सह देवदेवः ।
संपूज्यमानो मुनिभिः सुरेशै-
र्जगाम कैलासगिरिं गिरीशः ॥९२

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्रयां संहितायां पूर्वविभागे चतुर्विंशोऽध्यायः ॥२४॥

२५

सूत उवाच ।❀
प्रविश्य मेरुशिखरं कैलासं कनकप्रभम् ।
रराम भगवान् सोमः केशवेन महेश्वरः ॥१
अपश्यंस्तं महात्मानं कैलासगिरिवासिनः ।   वें. १.२६.२

---

९०. ग्र2. c–f ⊙. –a) ब1 इमानि मे, दे1.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. इमानि ह, दे4 इमाहि मे, ते1 इमानपि, द1 ग्र1.2 म1 इमान्हिमे (→इमानिमान्); दे3 इमानिमात्मवानिष्टान्, दे5 इमानि भास्करावष्टान्, दे6 इमानि मात्मनानिष्ठान्. –b) ते1 प्रति, द1 म1 ततो, ग्र1 अतो, ग्र.2 तमो (→मत्तो). –c) म1 तदैश्वर्यं (→तथैश्वर्यं). –d) दे3 ज्ञानं त्वत्, ग्र1 ज्ञानञ्च (→ज्ञानं तत्); का1 ब2 दे1.3.6 द1 म1 प (दे1 पा) रमे (दे1 म1 °मै)श्वरं (→पारमेश्वरम्). –e) दे4 निश्चला- (→निश्चलां). –f) दे4 आत्मानपि (→आत्मन्यपि); दे5 परस्वलं, द1 परं पदं (→परं बलम्).

९१. –a) ते1 तदा, द1 ग्र1.2 म1 तथा (→तया). –b) ब2 देवो, द1 °देव्यो (→°देव्या). –c) दे1.8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. आदेशं, दे4.6 आशिषां, द1 ग्र1.2 म1 साशिषं (→आशिषं); दे3.6 गिरिशा, द1 शिरसां (→शिरसा); ब1 दे1 न1 गृह्णन्, ब2 दे4 ते1 मुवें. मुए. गृह्य, दे3.6 दुर्गात्, दे8-10 पूर्वं, द1 कृष्णां (?) (→गृह्लाद्). –d) दे1 देव्या ह्याह (?), न1 देव्या वाह, ते1 देवो ह्याह, द1 ग्र1.2 म1 देवो (द1 °व) देव्या (→देवोऽप्याह); का1 दे1.8-10 न1 मुवें. मुए. तथेश्वरम् (दे1 °रः) (→महेश्वरः).

९२. –a) ब2 संगृह्य (→प्रगृह्य); का1 उमेशः, ब1-3 दे2-6 द1 ग्र1.2 म1 अपीशः (→अथेशः). –b) ग्र2 करेण देव्यास्तु स देवदेवः. –c) दे4.8.9 स पूज्यमानो, द1 ग्र1 म1 सुपूज्यमानो (→संपूज्यमानो); ग्र2 परिभिः (→मुनिभिः); न1 सुरेन्द्रैः (→सुरेशैः).

पुष्पिका—

पुराणनाम—का1 दे5 इत्यादिमहापुराणे कौर्मे, ब1-3 दे6 म1 इति कूर्मपुराणे, दे1-4.8-10 ग्र1.2 मुवें. मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे, न1 इति श्रीकौर्मे, ते1 इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे, द1 इति, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे पूर्वभागे. **अध्यायनाम**—ब1-3 दे3.4.6 न1 ते1 द1 म1. ⊙; का1 दे5 यदुवंशानुकीर्तने, दे1.8-10 मुए. यदुवंशानुकीर्तने कृष्णतपश्चरणे, दे2 श्रीकृष्णतपश्चरणे, ग्र1.2 कृष्णवरलाभो नाम, मुवें. यदुवंशानुकीर्तने कृष्णतपश्चरणं नाम, मुब. सोमवंशे यदुवंशानुकीर्तने श्रीकृष्णतपश्चरणं नाम. **अध्यायसंख्या**—दे6 द1. ⊙; का1 ब1.3 दे3.5 न1 ते1 ग्र1 त्रयोविंशोऽध्यायः, ब2 ॥ २३॥, दे1.10 मुवें. मुए. मुब. पंचविंशोऽध्यायः ॥२५॥, दे2.8.9 ग्र2 म1 पंचविंशोऽध्याय.

२५

[अध्यायारम्भे अधिकम्—दे10 श्रीगणेशाय नमः; ते1 श्रीशिवः].

❀ द1. ⊙; न1 ग्र1.2 सूतः; ते1 श्रीशिवः,+सूतः; म1 श्रीसूतः.

१. –b) ब1 दे2.6 कैलाशं (→कैलासं); दे6 जनक° (→कनक°). –c) दे2 जगाम, द1 ग्र2 म1 रराज (→रराम).

२. म1. २c-३d ⊙; चतुर्थश्लोकानान्तरं वर्तते. –a) का1 ब1-3 दे1.3-6.8-10 मुवें. मुए. मुब. अपश्यंस्ते, दे2 ग्र2 म1 अपश्यंत, न1 अपस्पृश्य, ते1 तपसोन्ते (→अपश्यंस्तं);

वें. १.२६.२ पूजयाञ्चक्रिरे कृष्णं देवदेवमथाच्युतम् ॥२
चतुर्बाहुमुदाराङ्गं कालमेघसमप्रभम् ।
किरीटिनं शार्ङ्गपाणिं श्रीवत्साङ्कितवक्षसम् ॥३
दीर्घबाहुं विशालाक्षं पीतवाससमच्युतम् ।
दधानमुरसा मालां वैजयन्तीमनुत्तमाम् ॥४
भ्राजमानं श्रिया दिव्यं युवानमतिकोमलम् ।
पद्माङ्घ्रिनयनं चारु सुस्मितं सुगतिप्रदम् ॥५
कदाचित् तत्र लीलार्थं देवकीनन्दवर्द्धनः ।
भ्राजमानः श्रिया कृष्णश्चचार गिरिकन्दरे ॥६
गन्धर्वाप्सरसां मुख्या नागकन्याश्च कृत्स्नशः ।
सिद्धा यक्षाश्च गन्धर्वास्तत्र तत्र जगन्मयम् ॥७
दृष्ट्वाश्चर्यं परं गत्वा हर्षादुत्फुल्ललोचनाः ।
मुमुचुः पुष्पवर्षाणि तस्य मूर्ध्नि महात्मनः ॥८
गन्धर्वकन्यका दिव्यास्तद्वदप्सरसां वराः ।
दृष्ट्वा चकमिरे कृष्णं स्रस्तवस्त्रविभूषणाः ॥९
काश्चिद् गायन्ति विविधां गीतिं गीतविशारदाः ।
संप्रेक्ष्य देवकीसूनुं सुन्दर्यः काममोहिताः ॥१०

ग्र2 महात्मानः (→महात्मानं). –b) ते1 °वासिनम् (→°वासिनः). –c) ग्र1 विष्णुं (→कृष्णं). –d) का1 ब1 दे1.3-6.8-10 न1 द1 मुवें. मुए. इवाच्युतम्, ग्र1 इहाच्युतम् (→अथाच्युतम्); ब2.3 मुब. देवं नारायणं प्रभुम्, ग्र2 देवदेवेशमच्युतम्.

३. म1. ⊙ (द्र. २ पा. वि.). –b) का1 दे5 नील° (→काल°). –c) दे6 किरीटिने (→किरीटिनं).

४. –c) दे3.5 दधान (दे5 °र) सुरसा मालां, दे4 दधारमुरसा मालां, दे8-10 दधानं सु (दे8 मु?) रसां मालां. –d) दे3.5 °त्तमं (→°त्तमां).

अतः परं म1 अधिकम्—

* किरीटिनं शार्ङ्गपाणिं श्रीवत्साङ्कितवक्षसं ।
चतुर्बाहुमुदाराङ्गं कालमेघसमप्रभम् ।
पूजयाञ्चक्रिरे कृष्णं देवदेवं जनार्दनम् । (= २cd-३)

५. म1. ⊙. –a) दे6 भ्राजमाणं (→भ्राजमानं); ब3 दे4.8.9 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. देव्या, दे10 दिव्या ते1 दीप्तं (→दिव्यं). –b) ब2.3 दे3.6 प्रधानं (→युवानं); दे6 प्रधानमिति कोमलं, दे8-10 युवानम (दे10 °मि) तिलोचनम्. –c) ब1-3 दे3.4.6.10 न1 द1 मुवें. मुए. मुब. पद्मांघ्रि पद्मनयनं चारु, दे1.8.9 पद्माह्नि पद्मनयनं चारु, दे5 पद्मां*नयनं चारु, ते1 पद्मास्यं पद्मनयनं चारु, ग्र2 पद्माभं पद्मनयनं चारु. –d) ब1.2 दे4.5.8-10 न1 ते1 द1 मुवें.मुए. मुब. सस्मितं, दे1 संस्मृतं (→सुस्मितं); ब1 स्वगतिप्रदम्, ब2 सुमतिप्रदम्, दे1.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. सद्गतिप्रदम्, दे5 सुगतिप्रदां, ग्र1 सुरभिप्रदम्, ग्र2 सुभदाकृति (→सुगतिप्रदम्).

६. –a) दे2 लीलार्थे (→लीलार्थं). –b) का1 ब1.3 दे3-6 द1 ग्र1.2 म1 देवकीहर्षवर्द्धनः (ग्र1.2 °नं), ते1 देवकीनन्दिवर्धनम्. –c) ब1 म1 भ्राजमान, दे6 ते1 द1 ग्र1-2 भ्राजमानं (→भ्राजमानः); दे2 सदा, +श्रिया (→श्रिया); ग्र1 ते1 कृष्णं (→कृष्णश्). –d) ते1 तुषार- (→चचार); दे8-10 मुवें. मुए. °कन्दरम् (→°कन्दरे).

७. –a) दे2 ते1 ग्र2 म1 [अ]प्सरसो, द1 [अ]प्सरसा (→[अ]प्सरसां); न1 ग्र1 मुख्यां, ते1 भूताः, द1 मुख्याः (→मुख्या). –b) ब1 °कन्या च (→°कन्याश्च); दे1 कृत्स्नाशः, द1 ग्र1.2 म1 मुख्यशः (→कृत्स्नशः); ते1 पन्नगासुरगुह्यकाः. –c) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. गन्धर्वा (→गन्धर्वास्); दे2 सिद्धाश्च यक्षगन्धर्वास्, ते1 सिद्धा विद्याधरा यक्षास्. –d) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. देवास्तं च (→तत्र तत्र).

८. –a) ब3 दृष्ट्वाचर्यं, दे10 ग्र2 म1 दृष्ट्वाश्चर्यं, न1 दृष्ट्वाश्र्यं (→दृष्ट्वाश्चर्यं); द1 ग्र1 म1 पदं (→परं). –b) ब3 दे4 °लोचना (दे4 °नः) (→लोचनाः); दे10 हर्षादित्युक्षुलोचनाः.

९. दे10. cd ⊙. –b) का1 दे4.5 द1 ग्र1.2 म1 [अ]प्सरसां गणाः, मुवें. मुए. मुब. [अ]प्सरसो वराः (→[अ]प्सरसां वराः). –c) दे1 दृष्टा (→दृष्ट्वा); का1 ब1 चकंपिरे, ब2.3 च रेमिरे, दे1 च मेनिरे, दे5 च* मिरे, दे6 चकिमिरे, ग्र2 चक्रमिरे (→चकमिरे); दे5 कृष्ण, द1 विष्णुं (→कृष्णं). –d) दे1 सूक्ष्मवस्त्रविभूषणम्, दे3 द1 स्रस्तवस्त्रविभूषणः (द1 °णाः), दे8.9 मुवें. मुए. सु (दे8.9 सं) स्तुतं शुचि भूषणाः, ते1 दिव्यस्त्रीवस्त्रभूषणम्.

१०. दे10.ab ⊙. –a) दे3.6 द1 काचित्, दे5 केचित् (→काश्चित्); का1 ब1 दे1.3.6 न1 ते1 विविधा, दे2 विबुधा, दे4 विविधाः, दे5 विविध-, दे8.9 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. विविधं (→विविधां). –b) का1 दे5 गीतैर्गीति-, ब1 गीतिज्ञीति-, दे2.3.6 गीतिर्गीति- (दे3 °त), दे4 गीतं गीति°, दे8.9 मुवें. मुए. मुब. गानं गीत-, न1 द1 ग्र1.2 गीतंगीत-, ते1 गीतनृत्य-, म1 गीतगीति- (→गीतिं गीत-); दे3 -विशारदः (→-विशारदाः). –c) ते1 °पुत्रं (→°सूनुं). –d) दे1 सोदर्यं, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. सुन्दरं, ग्र2 सौन्दर्यं (→सुन्दर्यः).

काश्चिद्विलासबहुला नृत्यन्ति स्म तदग्रतः ।
संप्रेक्ष्य संस्थिताः काश्चित् पपुस्तद्वदनामृतम् ॥११
काश्चिद् भूषणवर्याणि स्वाङ्गादादाय सादरम् ।
भूषयाञ्चक्रिरे कृष्णं कामिन्यो लोकभूषणम् ॥१२
काश्चिद् भूषणवर्याणि समादाय तदङ्गतः ।
स्वात्मानं भूषयामासुः स्वात्मगैरपि माधवम् ॥१३
काश्चिदागत्य कृष्णस्य समीपं काममोहिताः ।
चुचुम्बुर्वदनाम्भोजं हरेर्मुग्धमृगेक्षणाः ॥१४
प्रगृह्य काश्चिद् गोविन्दं करेण भवनं स्वकम् ।
प्रापयामासुर्लोकादिं मायया तस्य मोहिताः ॥१५
तासां स भगवान् कृष्णः कामान् कमललोचनः ।
बहूनि कृत्वा रूपाणि पूरयामास लीलया ॥१६
एवं वै सुचिरं कालं देवदेवपुरे हरिः ।
रेमे नारायणः श्रीमान् मायया मोहयञ्जगत् ॥१७
गते बहुतिथे काले द्वारवत्यां निवासिनः ।
बभूवुर्विह्वला भीता गोविन्दविरहे जनाः ॥१८ वें.१.२६.१८

११. –a) द1 काचित् (→काश्चित्); ते1 °बहुधा (→°बहुला). –b) दे4 नृत्यैति स्म, ते1 नृत्यन्ते स्म (→नृत्यन्ति स्म); ब2 मुदान्विताः, दे1 तदाग्रतः (→तदग्रतः). –c) ब1 संप्राप्य (→संप्रेक्ष्य); दे1.8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. सस्मितं, दे4 संस्मितं (→संस्थिताः); दे3.6 द1 काचित्, दे4.10 कांश्चित् (→काश्चित्); का1 प्रेक्ष्य संप्रस्थिताः काश्चित्. –d) दे1 वपुस्, दे3.6 मधुस्, न1 वायुस्, द1 पुनस् (→पपुस्); दे1 °वचना° (→°वदना°).

१२. दे6.⊙; दे4.१२-१३ ⊙. –a) म1 °वर्याणां (→°वर्याणि); ते1 काश्चिद्भूषा विशेषाणि. –b) ते1 समादायाथ, द1 ग्र1 स्वांगदादाय (→स्वांगादादाय); दे1 भूषणं, दे8.9 सुंदरं (→सादरम्). –c) का1 भूषितं (→भूषयां-). –d) दे1 कामिन्यो लोकभूषणः, दे2 कामिन्यो लोलभूषणं, दे8-10 मुवें. मुए. कन्यालोकविभूषणम्.

१३. दे4.⊙ (द्र. १२ पा. वि.); ब1. ab ⊙. –b) न1 तदांगतः, ग्र1 तदग्रतः (→तदङ्गतः). –c) का1 दे5 ते1 आत्मानं (→स्वात्मानं); ब3 भूषयामास (→भूषयामासुः). –d) का1 दे5 चात्मीयैरपि, दे2 ग्र2 स्वात्मांगैरपि, दे3.6 स्वानुगैरपि, दे8.9 न1 म1 मुवें. मुए. मुब. स्वात्मकैरपि, दे10 स्वात्मकेरपि (→स्वात्मगैरपि); द1 ग्र1.2 म1 केशवं (→माधवम्); ते1 स्वात्मनैवार्थसाधनम्.

१४. दे3.6. १४c-१५d ⊙ (द. सं.). –a) ब1 दे1.4.8.9 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. काचित् (→काश्चित्); द1 ग्र1 आगम्य (→आगत्य); दे3 काश्चित् कृष्णस्य संजग्मुः, दे6 काश्चित्कृष्णस्य देवस्य. –b) ब2 समीक्ष्य (→समीपं); ब1.3 दे8.9 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. °मोहिता, दे4.6.10 °मोहितः (→°मोहिताः). –c) ब1-3 दे2.5.8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. चुचुम्ब, न1 चुचुम्बे (→चुचुंबुर्); दे4 द1 ग्र1.2 म1 चुचुंबिरे मुखांभोजं. –d) दे1 मुख, दे5 मुग्धा (→मुग्ध-); का1 ब1.3 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. °मृगेक्षणा, दे8.9 °मृतेक्षणा, दे10 °मृगेक्षणात् (→°मृगेक्षणाः); द1 ग्र1.2 म1 हरेर्मृगविलोचनाः.

१५. दे3.6. ⊙ (द्र. १४ पा.वि.). –a) दे4 द1 ग्र1.2 म1 करेण (→प्रगृह्य); का1 ब1-3 दे5 चापि, दे2.8.9 न1 द1 म1 मुवें. मुए. मुब. काचिद्, दे4 कांश्चिद्, दे10 कांचिद् (→काश्चिद्); ते1 मोहाविष्टा गृह्य काचित्. –b) दे4 द1 ग्र1.2 म1 प्रगृह्य (→करेण); दे4 स्वयं, दे5 स्वकां (→स्वकं). –c) का1 ब1-3 दे2.4.5.8-10 न1 ते1 म1 मुवें. मुए. मुब. °मास, दे1 °मासु (→°मासुर्); का1 दे1 लोकादीन्, दे8-10 न1 ग्र1 लोकादि-, द1 लोकादिर् (→लोकादिं). –d) ग्र2 म1 लीलया (→मायया); ब1-3 दे2.5.8-10 न1 ते1 म1 मुवें. मुए. मुब. मोहिता (→मोहिताः).

अतः परं ते1 अधिकम्—

निशम्य भगवान् कृष्णः कामाकृष्टविलोचनाः (= १६ ab).

१६. –a) का1 दे1.2 म1 च, ग्र2 तु (→स); दे5 कृष्णं (→कृष्णः). –b) दे3 कामात्, दे6 कामा (→कामान्); दे4 द1 ग्र1 स कमलाननः, ग्र2 सकलमानसः, म1 सोमसमाननः (→कमललोचनः). –c) दे4 कन्या (→कृत्वा).

१७. दे5. bcd⊙. –a) का1 ब1 दे3.5.6 एवं तु, ब2.3 एतत्तु, दे2 एवं हि, दे4 शृण्वन्तु (→एवं वै). –b) का1 स्थित्वा देव-, द1 देवदेवं (→देवदेव-); द1 ग्र2 -परो, ग्र1 -वरो (→-पुरे); ते1 देवदेवेश्वरो हरिः. –d) ब2.3 दे3.4.6 द1 ग्र1.2 म1 जनान् (→जगत्).

१८. दे5. abc ⊙. –b) ब1.2 दे2.8-10 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. द्वारवत्या, न1 द्वारवत्य(?) (→द्वारवत्यां). –c) का1 दे3.6.8-10 मुवें. मुए. मुब. विकला, ते1 विह्वली (→विह्वला); दे1.2 ते1 भूता, दे10 भीताः (→भीता).

वें.१.२६.१९

ततः सुपर्णो बलवान् पूर्वमेव विसर्जितः ।
कृष्णेन मार्गमाणस्तं हिमवन्तं ययौ गिरिम् ॥१९
अदृष्ट्वा तत्र गोविन्दं प्रणम्य शिरसा मुनिम् ।
आजगामोपमन्युं तं पुरीं द्वारवतीं पुनः ॥२०
तदन्तरे महादैत्या राक्षसाश्चातिभीषणाः ।
आजग्मुर्द्वारिकां शुभ्रां भीषयन्तः सहस्रशः ॥२१
स तान् सुपर्णो बलवान् कृष्णतुल्यपराक्रमः ।
हत्वा युद्धेन महता रक्षति स्म पुरीं शुभाम् ॥२२
एतस्मिन्नेव काले तु नारदो भगवानृषिः ।
दृष्ट्वा कैलासशिखरे कृष्णं द्वारवतीं गतः ॥२३
तं दृष्ट्वा नारदमृषिं सर्वे तत्र निवासिनः ।
प्रोचुर्नारायणो नाथः कुत्रास्ते भगवान् हरिः ॥२४
स तानुवाच भगवान् कैलासशिखरे हरिः ।
रमतेऽद्य महायोगी तं दृष्ट्वाऽहमिहागतः ॥२५
तस्योपश्रुत्य वचनं सुपर्णः पततां वरः ।
जगामाकाशगो विप्राः कैलासं गिरिमुत्तमम् ॥२६
ददर्श देवकीसूनुं भवने रत्नमण्डिते ।
वरासनस्थं गोविन्दं देवदेवान्तिके हरिम् ॥२७
उपास्यमानममरैर्दिव्यस्त्रीभिः समन्ततः ।
महादेवगणैः सिद्धैर्योगिभिः परिवारितम् ॥२८
प्रणम्य दण्डवद् भूमौ सुपर्णः शंकरं शिवम् ।
निवेदयामास हरेः प्रवृत्तिं द्वारके पुरे ॥२९

---

१९. दे$_{3.6}$. १९d-२१c ⊙. –a) दे$_{1.2}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ भगवान् (→बलवान्). –b) दे$_{1}$ विसर्जितं, दे$_{4}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ विवर्ज्जितः (→विसर्जितः). –c) दे$_{8-10}$ न$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. स कृष्णं (→कृष्णेन); का$_{1}$ दे$_{6}$ °मानस्तं, दे$_{2.4}$ °मानस्तु, दे$_{8.9}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. °माणस्तु, दे$_{10}$ °मागेस्तु (→°माणस्तं). –d) का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{2.4.5}$ न$_{1}$ ययौ नगं, ते$_{1}$ समाययौ, ग्र$_{2}$ गिरिं ययौ (→ययौ गिरिम्).

२०. दे$_{3.6}$. ⊙ (द्र. १९ पा. वि.). –a) दे$_{1}$ अदृष्टा, ते$_{1}$ तं दृष्ट्वा (→अदृष्ट्वा). –b) दे$_{4}$ प्रणम्व (→प्रणम्य); ते$_{1}$ नतः (→मुनिं). –c) दे$_{1}$ °मोपमन्यं तं, दे$_{5}$ °मोपमन्युं तु, ते$_{1}$ °मोत्तमपुरीं (→°मोपमन्युं तं) –d). दे$_{2.8.9}$ द्वारावती (→द्वारवतीं); ते$_{1}$ पुनर्द्वारावतीं यतः.

२१. दे$_{3.6}$. abc ⊙ (द्र. १९ पा. वि.). –a) न$_{1}$ तदंतं मे (→तदन्तरे); द$_{1}$ °दैत्याः (→°दैत्या). –b) का$_{1}$ दे$_{5}$ राक्षसाश्चापि, ब$_{2}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ राक्षसाश्च वि-, दे$_{4}$ राजसाश्चाभि-, ते$_{1}$ राक्षसा मृत्यु-, ग्र$_{2}$ राक्षसा विश्व- (→राक्षसाश्चाति-). –c) ते$_{1}$ आजघ्नुर् (→आजग्मुर्); दे$_{1}$ शुभां, ते$_{1}$ रुम्बा, ग्र$_{2}$ म$_{1}$ पुण्यां (→शुभ्रां). –d) दे$_{1}$ भीषयन् वै (→भीषयन्तः).

२२. –a) ते$_{1}$ ततः (→स तान्); का$_{1}$ ब$_{1.3}$ दे$_{3.5.6}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ भगवान् (→बलवान्). –c) का$_{1}$ कृत्वा, द$_{1}$ हता (→हत्वा); ग्र$_{2}$ युद्धेन महता तस्य. –d) दे$_{3}$ वक्षति स्म, दे$_{10}$ रक्षति स्व- (→रक्षति स्म); ब$_{2}$ पुरीमिमां (→पुरीं शुभाम्).

२३. –a) दे$_{1}$ एतस्मिन्नेवासिनः प्रोचुर्. –c) दे$_{1}$ दृष्टा (→दृष्ट्वा). –d) ब$_{1}$ कृष्ण- (→कृष्णं); दे$_{3.4}$ द्वारवती (→द्वारवतीं).

२४. –a) दे$_{1.8-10}$ न$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. ते (→तं); ग्र$_{2}$ सर्वे (→ऋषिं). –b) ग्र$_{2}$ तत्र (→सर्वे). –d) दे$_{2}$ भगवानृषे (→भगवान् हरिः).

२५. –a) दे$_{4}$ सा तनु° (→स तानु°). –b) दे$_{3}$ हरिं, दे$_{4}$ गिरिः (→हरिः); न$_{1}$ कृष्णतुल्यपराक्रमः. –c) दे$_{4}$ नमते, दे$_{10}$ समते (→रमते). –d) दे$_{3.6}$ तं स्तुत्वामिहमागतः.

२६. –a) दे$_{2.4}$ तस्योपसृत्य, द$_{1}$ तस्य श्रुत्वाथ (→तस्योपश्रुत्य). –b) दे$_{4}$ पततं (→पततां). –c) दे$_{5}$ जगामाकारगो°, ग्र$_{2}$ आजगामाशुगो° (→जगामाकाशगो°); दे$_{4}$ विद्या (→विप्राः). –d) ब$_{3}$ दे$_{4.10}$ ते$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ कैलास-, दे$_{2.9}$ कैलाशं (→कैलासं).

२७. न$_{1}$. ⊙. –a) दे$_{8-10}$ ददृशे (→ददर्श); दे$_{5}$ °सूनुर्, ते$_{1}$ °पुत्रं (→°सूनुं). –b) ग्र$_{2}$ °मण्डितं (→°मण्डिते); म$_{1}$ भवनोत्तम मण्डिते. –c) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. तत्रा°, ते$_{1}$ महा° (→वरा°). –d) ब$_{3}$ °देवान्तिकं, दे$_{10}$ ग्र$_{2}$ °देवान्तिको (→°देवान्तिके); दे$_{10}$ हरिः (→हरिम्).

२८. ग्र$_{2}$. d ⊙. –a) दे$_{5}$° मानमपरौ, द$_{1}$ °मानैरमरैः (→°मानममरैर्). –b) दे$_{2}$ देव°, दे$_{5}$ देव्य° (→दिव्य°). –d) दे$_{1.4}$ °रितः (→°रितं).

२९. –b) दे$_{4}$ सुपूर्णः (→सुपर्णः); ते$_{1}$ स हरिं (→शंकरं); ब$_{1}$ हरिं, दे$_{5}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ शिवां (→शिवं). –c) का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{3.5.6.8-10}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. हरिं, दे$_{2}$ ततः, दे$_{4}$ हरिः, ग्र$_{2}$ पुरे (→हरेः). –d) का$_{1}$ ब$_{1.3}$ दे$_{5.8.9}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. प्रवृत्तं (→प्रवृत्तिं); ब$_{1-3}$ दे$_{2-4.6.8-10}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. द्वारका- (→द्वारके); दे$_{4}$ पुरेः, ते$_{1}$ पुरैः (→पुरे).

ततः प्रणम्य शिरसा शंकरं नीललोहितम् ।
आजगाम पुरीं कृष्णः सोऽनुज्ञातो हरेण तु ॥३०
आरुह्य कश्यपसुतं स्त्रीगणैरभिपूजितः ।
वचोभिरमृतास्वादैर्मानितो मधुसूदनः ॥३१
वीक्ष्य यान्तममित्रघ्नं गन्धर्वाप्सरसां वराः ।
अन्वगच्छन् महायोगं शङ्खचक्रगदाधरम् ॥३२
विसर्जयित्वा विश्वात्मा सर्वा एवाङ्गना हरिः ।
ययौ स तूर्णं गोविन्दो दिव्यां द्वारवतीं पुरीम् ॥३३
गते मुररिपौ नैव कामिन्यो मुनिपुंगवाः ।
निशेव चन्द्ररहिता विना तेन चकाशिरे ॥३४

श्रुत्वा पौरजनास्तूर्णं कृष्णागमनमुत्तमम् ।
मण्डयाञ्चक्रिरे दिव्यां पुरीं द्वारवतीं शुभाम् ॥३५
पताकाभिर्विशालाभिर्ध्वजै रत्नपरिष्कृतैः ।
लाजादिभिः पुरीं रम्यां भूषयाञ्चक्रिरे तदा ॥३६
अवादयन्त विविधान् वादित्रान् मधुरस्वनान् ।
शंखान् सहस्रशो दध्मुर्वीणावादान् वितेनिरे ॥३७
प्रविष्टमात्रे गोविन्दे पुरीं द्वारवतीं शुभाम् ।
अगायन् मधुरं गानं स्त्रियो यौवनशालिनः ॥३८
दृष्ट्वा ननृतुरीशानं स्थिताः प्रासादमूर्द्धसु ।
मुमुचुः पुष्पवर्षाणि वसुदेवसुतोपरि ॥३९　वें.१.२६.३९.

३०. –b) ग्र$_{2}$ लोकशंकरं (→नीललोहितम्). –d) दे$_{9}$ सोनुशास्तो, दे$_{10}$ सोनुज्ञास्ते (→सोऽनुज्ञातो); ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ सः (→तु).

३१. –a) ब$_{1.3}$ दे$_{3}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ काश्यप° (→कश्यप°). –b) ते$_{1}$ त्रिदशैर् (→स्त्रीगणैर्); दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ परिवारितं (ग्र$_{1}$ °ताः, म$_{1}$ °तः) (→अभिपूजितः). –c) दे$_{2}$ अमृत° (→अमृता°). –d) दे$_{1.2}$ आनीतो, दे$_{4}$ मानिनो (→मानितो).

३२. ग्र$_{1}$. ३२a–३३b ⊙. –a) का$_{1}$ दे$_{9}$ वीक्ष्यायान्तं, ब$_{1}$ वीक्षयांतं, दे$_{1}$ वीक्षयंतं, दे$_{4}$ वीक्षायांतं, दे$_{5}$ वीक्ष्यायान्तः, ते$_{1}$ विषयान्तं (→वीक्ष्य यान्तं); दे$_{10}$ वीक्षायांतममित्रघ्नं. –b) दे$_{6}$ गन्धर्वाप्सरसो, न$_{1}$ गंधर्वोप्सरसां (→गंधर्वाप्सरसां); का$_{1}$ दे$_{4}$ गणः, ब$_{1-3}$ दे$_{3.5.6}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ गणाः (→वराः). –c) का$_{1}$ दे$_{3.5.6}$ अनु°, दे$_{1}$ अध्व° (→अन्व°); ग्र$_{2}$ °योगी, म$_{1}$ °योगीं (→°योगं). –d) दे$_{5}$ °धरां (→°धरं).

३३. ग्र$_{1}$. ab ⊙ (द्र. ३२ पा. वि.). –a) ग्र$_{2}$ स वर्जयित्वा (→विसर्जयित्वा); दे$_{2}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ सर्वात्मा (→विश्वात्मा). –b) दे$_{9.10}$ सर्वं (→सर्वा); दे$_{1}$ सर्वंरावगणा हरिः, ते$_{1}$ सर्वान् पतगवाहनः. –c) का$_{1}$ स तूर्णो, ब$_{2.3}$ सुतूर्णं, दे$_{3}$ स तूष्णीं, न$_{1}$ ग्र$_{2}$ सुपर्णां (ग्र$_{2}$°र्णं) (→स तूर्णं); दे$_{4}$ गोविन्दे, दे$_{10}$ गोविंदं (→गोविन्दो). –d) का$_{1}$ द्वारा° (→द्वार°); ब$_{2.3}$ दे$_{3.6}$ पुनः, ग्र$_{2}$ * भां (→पुरीम्).

३४. ग्र$_{2}$. cd ⊙. –a) दे$_{4}$ यते (→गते); का$_{1}$ दे$_{3.5}$ द$_{1}$ गते सुररिपौ नैव, दे$_{1.8-10}$ ते$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. गते देवेऽसुररिपौ. –b) दे$_{1.2.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. न कामिन्यो (दे$_{8.9}$ °न्यौ) मुनीश्वराः, ते$_{1}$ कामिन्योथ मुनीश्वराः. –c) दे$_{3.6.10}$ निवेश (दे$_{6}$ °स) (→निशेव). –d) का$_{1}$ दे$_{2.3.8.10}$ चकासिरे (→चकाशिरे).

३५. –a) ब$_{1}$ दे$_{1.2.4}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ नूनं, दे$_{8-10}$ ते$_{1}$ [आ]नंदः (ते$_{1}$ °दं) (→तूर्णं). –c) द$_{1}$ नंदयां° (→मण्डयां°). –d) का$_{1}$ द्वारा° (→द्वार°).

३६. दे$_{3.6}$. ३६a–३८b ⊙ (द्र. सं). –a) दे$_{2}$ विशालाभिः पताकिभिर्. –b) ब$_{1}$ ध्वजैरपि परिष्कृतैः, दे$_{1}$ ध्वजैरन्नपरिछदैः, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. ध्वजैरन्तर्बहिः कृतैः (दे$_{8-10}$ °ताः). –c) ब$_{1}$ दे$_{1}$ न$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. मालादिभिः, द$_{1}$ तोरणैश्च (→लाजादिभिः); दे$_{2}$ दिव्यां, ते$_{1}$ सर्वां (→रम्यां). –d) दे$_{1}$ न$_{1}$ पूजयां° (→भूषयां°); दे$_{1.8-10}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. जनाः, दे$_{2}$ ततः (→तदा).

३७. दे$_{3.6}$. ⊙ (द्र. ३६ पा. वि.). –a) का$_{1}$ ब$_{1}$ दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ अवादयन्तो (ग्र$_{1}$ न्ते°) (→अवादयन्त). –b) दे$_{5}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ विचित्रान् (→वादित्रान्); का$_{1}$ ब$_{3}$ दे$_{1.2}$ न$_{1}$ ग्र$_{1}$ मधुरस्वरान्, ग्र$_{2}$ म$_{1}$ विविधस्वनान् (→मधुरस्वनान्).

३८. दे$_{3.6}$. ab ⊙ (द्र.३६ पा.वि.). –a) ग्र$_{2}$ गोविष्ट° (→प्रविष्ट°); ते$_{1}$ देवे तु (→गोविन्दे). –b) ब$_{2}$ पुनर् (→पुरीं); का$_{1}$ द्वारा° (→द्वार°); का$_{1}$ तदा, दे$_{5}$ पुरीं (→शुभाम्). –c) ते$_{1}$ प्रगायन् (→अगायन्). –d) का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{3.6}$ °पालिताः, दे$_{1.2}$ मुवें. मुए. मुब. °शोभिताः, दे$_{5}$ ग्र$_{2}$ °यान्विताः, न$_{1}$ °शालिनां, ते$_{1}$ °योषितः, द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ °शा (ग्र$_{1}$ °षा)लिकाः (द$_{1}$ °ताः) (→°शालिनः).

३९. दे$_{3}$. cd ⊙. –a) दे$_{3.6}$ न तृत्तरी°, दे$_{4}$ त्वननृतुरी°, दे$_{10}$ ननृतुमी°, द$_{1}$ ग्र$_{1}$ ननर्तुरी°, ग्र$_{2}$ म$_{1}$ ननन्दुरी° (→ननृतुरी°); ते$_{1}$ दृष्ट्वा ननृतुरन्याश्च. –b) दे$_{4}$ स्त्री त्वां, दे$_{5}$ ग्र$_{1}$ स्थित्वा, द$_{1}$ म$_{1}$ दृष्ट्वा (→स्थिताः); दे$_{2}$ °मूर्धनि, दे$_{4}$ °नूर्द्धतः, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ °मूर्धतः, म$_{1}$ °मध्यतः (→°मूर्द्धसु). –c) म$_{1}$ अमुञ्चन् (→मुमुचुः). –d) ग्र$_{2}$ °सुतो हरिः (→°सुतोपरि).

वें.१.२६.४०

प्रविश्य भवनं कृष्ण आशीर्वादाभिवर्द्धितः ।
वरासने महायोगी भाति देवीभिरन्वितः ॥४०
सुरम्ये मण्डपे शुभ्रे शङ्खाद्यैः परिवारितः ।
आत्मजैरभितो मुख्यैः स्त्रीसहस्रैश्च संवृतः ॥४१
तत्रासनवरे रम्ये जाम्बवत्या सहाच्युतः ।
भ्राजते मालया देवो यथा देव्या समन्वितः ॥४२
आजग्मुर्देवगन्धर्वा द्रष्टुं लोकादिमव्ययम् ।
महर्षयः पूर्वजाता मार्कण्डेयादयो द्विजाः ॥४३
ततः स भगवान् कृष्णो मार्कण्डेयं समागतम् ।
ननामोत्थाय शिरसा स्वासनं च ददौ हरिः ॥४४
संपूज्य तानृषिगणान् प्रणामेन महाभुजः ।
विसर्जयामास हरिर्दत्वा तदभिवाञ्छितान् ॥४५
तदा मध्याह्नसमये देवदेवः स्वयं हरिः ।
स्नात्वा शुक्लाम्बरो भानुमुपतिष्ठत् कृताञ्जलिः ॥४६
जजाप जाप्यं विधिवत् प्रेक्षमाणो दिवाकरम् ।
तर्पयामास देवेशो देवान् मुनिगणान् पितॄन् ॥४७
प्रविश्य देवभवनं मार्कण्डेयेन चैव हि ।
पूजयामास लिङ्गस्थं भूतेशं भूतिभूषणम् ॥४८

---

४०. ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$. ४० a-४२ b ⊙; दे$_{2}$. ४०c-४१b ⊙; द$_{1}$. ४० ab ⊙. –a) दे$_{2}$ आविश्य (→प्रविश्य); दे$_{8-10}$ न$_{1}$ मुवें. मुए. भगवान् (→भवनं); दे$_{3}$ कृष्णे (→कृष्णस्). –b) का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{3-6.8-10}$ न$_{1}$ द$_{1}$ मुए. मुब. त्वाशीर्वादाभि°, द$_{1}$ त्वाशीर्वादवि°, ग्र$_{1}$ म$_{1}$ स्वाशीर्वादवि°, ग्र$_{2}$ आशीर्वादवि° (→आशीर्वादाभि°); दे$_{2}$ °वारितः, + °वर्द्धितः (→°वर्द्धितः).

४१. ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$. ⊙ (द्र. ४० पा. वि.); दे$_{2}$. ab ⊙. –a) का$_{1}$ दे$_{5}$ द$_{1}$ शुद्धे, दे$_{1}$ शुभे (→शुभ्रे). –b) ब$_{1}$ शिखाद्यैः, दे$_{4}$ शाबाद्यैः (→शंखाद्यैः). –c) दे$_{5}$ आत्माजै°, द$_{1}$ मात्राद्यै° (→आत्मजै°); ते$_{1}$ आश्नायोपचिते मुख्यैः. –d) ब$_{2}$ सुसंवृतः, द$_{1}$ च संयुतः (→च संवृतः); दे$_{4}$ शस्त्रैरस्त्रैश्च संवृतः.

४२. ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$. ab ⊙ (द्र. ४० पा. वि.). –b) दे$_{3}$ महाच्युतः (→सहाच्युतः); न$_{1}$ जाम्बवत्यां महेश्वरः, ते$_{1}$ ह्युपविश्य महाद्युतिः. –c) दे$_{1}$ ग्र$_{1}$ भ्राजितो (→भ्राजते); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. चोमया, न$_{1}$ ह्युमया (→मालया); दे$_{10}$ देवी, ग्र$_{1}$ देव्ये, ग्र$_{2}$ देवः (→देवो); दे$_{2}$ वरासने महायोगी, दे$_{4}$ भ्राजमानो तया देवो. –d) दे$_{2}$ भाति (→यथा); दे$_{2}$ यथा शिवः, दे$_{5}$ समंततः, ते$_{1}$ समं शिवः (→समन्वितः).

४३. –b) ग्र$_{1}$ म$_{1}$ विष्णुन्देवादि°, ग्र$_{2}$ सिद्धाश्च विष्णु° (→द्रष्टुं लोकादि°). –c) दे$_{10}$ तत्र जाता, ते$_{1}$ पूर्वभूता, ग्र$_{1}$ पूर्वजाता (या) (→पूर्वजाता); ग्र$_{2}$ ऋषयः पूजयामासुः, म$_{1}$ महर्षिः पूजयामास. –d) ब$_{2}$ मार्कण्डेयो महामुनिः, दे$_{1}$ मार्कण्डेयाद्विजातयः, दे$_{8.9}$ मार्कण्डेयाद्या दिदृक्षवः, दे$_{10}$ मार्कण्डेया दिदृक्षवः, म$_{1}$ मार्कण्डेयो द्विजोत्तमाः.

४४. न$_{1}$.a⊙; दे$_{3}$.४४b-४५ d ⊙. –a) का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{3-6}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ विष्णुर् (→कृष्णो). –b) दे$_{5}$ ते$_{1}$ मार्कण्डेय- (→मार्कण्डेयं); दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ सनातनं, न$_{1}$ महामुनिः, + समागतं (→समागतम्). –c) दे$_{2}$ ग्र$_{2}$ सहसा (→शिरसा). –d) ब$_{2}$ दे$_{1}$ आसनं (→स्वासनं); का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{1.4-6}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ प्रददौ (→च ददौ); का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{4-6}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ पुनः (→हरिः).

४५. दे$_{3}$.⊙ (द्र. ४४ पा. वि.). –a) का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{1.4-6}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ सम्पूज्यर्षिगणान् सर्वान्, दे$_{2}$ सम्पूज्य सर्वानर्षिगणान्, न$_{1}$ ते$_{1}$ ग्र$_{1}$ संपूज्य ऋषिगणान् सर्वान्. –b) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. सहानुगः, ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ महाविभुः (→महाभुजः). –c) म$_{1}$ तदा (→हरिर्). –d) का$_{1}$ तत्वा तदभि°, दे$_{5}$ दत्वाज्ञत्वभि° (→दत्वा तदभि°); ब$_{2}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ म$_{1}$ °वांछितं (→°वाञ्छितान्).

४६. –a) दे$_{2}$ ततो, द$_{1}$ तथा (→तदा). –b) ब$_{1}$ न$_{1}$ देवदेव-, दे$_{8-10}$ देवदेवं (→देवदेवः); दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ देवदेवो हरि[:]स्वयम्. –c) दे$_{8.9}$ न$_{1}$ मुवें.मुए.मुब. स्नातः (→स्नात्वा); दे$_{3.6}$ शुक्लाम्बरः सूर्यं, ग्र$_{2}$ शुक्लाम्बरधरः (→शुक्लाम्बरो भानुं); दे$_{2}$ ते$_{1}$ शुक्लाम्बरधरो भानुं. –d) का$_{1}$ दे$_{3}$ म$_{1}$ उपातिष्ठन्, दे$_{1}$ उपतिष्ठेत्, दे$_{2.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. उपतिष्ठन्, दे$_{4.5}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ उपातिष्ठत् (→उपातिष्ठत्); म$_{1}$ कृताञ्जलि (→कृताञ्जलिः).

४७. –a) का$_{1}$ ब$_{2}$ दे$_{3}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ जप्यं, द$_{1}$ तप्यं (→जाप्यं). –b) का$_{1}$ दे$_{6.10}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ प्रेक्ष्यमाणो, दे$_{2.4}$ वीक्ष्य(दे$_{2}$ °क्ष)माणो (→प्रेक्षमाणो). –c) ग्र$_{1.2}$ देवेशं (→देवेशो). –d) दे$_{1}$ देवान् भूतगणान् पितॄन्, दे$_{6}$ देवान् मुनिगणाश्च तान्, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. देवान् पितृगणान्मुनीन्, ते$_{1}$ देवानृषिगणान् पितॄन्.

४८. –a) ग्र$_{2}$ चैव (→देव-). –b) द$_{1}$ साक्षाद्देवं महेश्वरम्. –c) दे$_{4}$ भूतेशं, द$_{1}$ लिंगं तं, ग्र$_{1}$ लिङ्गञ्च, ग्र$_{2}$ म$_{1}$ तल्लिंगं (→लिङ्गस्थं). –d) दे$_{4}$ लिङ्गस्थं (→भूतेशं); दे$_{2}$ भूतिलक्षणम्, ग्र$_{2}$ भक्तिभूषणम् (→भूतिभूषणम्); दे$_{9}$ °भूषितं,+ °भूषणं (→°भूषणं).

समाप्य नियमं सर्वं नियन्ताऽसौ नृणां स्वयम् ।
भोजयित्वा मुनिवरं ब्राह्मणानभिपूज्य च ॥४९
कृत्वात्मयोगं विप्रेन्द्रा मार्कण्डेयेन चाच्युतः ।
कथाः पौराणिकीः पुण्याश्चक्रे पुत्रादिभिर्वृतः ॥५०
अथैतत् सर्वमखिलं दृष्ट्वा कर्म महामुनिः ।
मार्कण्डेयो हसन् कृष्णं बभाषे मधुरं वचः ॥५१

मार्कण्डेय उवाच ।※

कः समाराध्यते देवो भवता कर्मभिः शुभैः ।
ब्रूहि त्वं कर्मभिः पूज्यो योगिनां ध्येय एव च ॥५२
त्वं हि तत् परमं ब्रह्म निर्वाणममलं पदम् ।
भारावतरणार्थाय जातो वृष्णिकुले प्रभुः ॥५३
तमब्रवीन्महाबाहुः कृष्णो ब्रह्मविदां वरः ।
शृण्वतामेव पुत्राणां सर्वेषां प्रहसन्निव ॥५४

श्रीभगवानुवाच ।※

भवता कथितं सर्वं तथ्यमेव न संशयः ।
तथापि देवमीशानं पूजयामि सनातनम् ॥५५
न मे विप्रास्ति कर्त्तव्यं नानवाप्तं कथंचन ।
पूजयामि तथापीशं जानन्नैतत् परं शिवम् ॥५६
न वै पश्यन्ति तं देवं मायया मोहिता जनाः ।
ततोऽहं स्वात्मनो मूलं ज्ञापयन् पूजयामि तम् ॥५७
न च लिङ्गार्चनात् पुण्यं लोकेस्मिन् भीतिनाशनम् ।
तथा लिङ्गे हितायैषां लोकानां पूजयेच्छिवम् ॥५८ वें. १.२६.५८

---

४९. –a) दे4 सम्प्राप्य (→समाप्य); दे4 नियतं, न1 नियमान् (→नियमं). –b) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. नियन्ता स स्वयं नृणाम्, ते1 नित्यनैमित्तिकाश्रयम्. –d) ब2 ब्रह्माणमभि°, दे1 ब्राह्मणानाभि°, ग्र2 ब्राह्मणानवि° (→ब्राह्मणानभि°).

५०. –a) का1 ब1 दे5 कृत्वानुयोगं, ब3 कृत्वा योगन्तु, दे3.6 कृत्वा तु योगं, न1 कृत्वा तु यागं, ते1 कृत्वात्मयोग्यं (→कृत्वात्मयोगं). –b) वीच्युतः (→चाच्युतः). –ab) ग्र2 कृत्वात्मयोगं मार्कन्डे(यो)येन मार्गेण चाच्युतः. –c) दे1.2.6. 8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. कथां पौराणिकीं पुण्यां (न1 दिव्यां); द1 ततः पौराणिकः पुण्याः, ग्र1 म1 कथाः पौराणि-(ग्र1 °का)काः(ग्र1 °कीः)पुण्याः. –d) दे2 ते1 पौरा°, दे5 पुस्वा° (→पुत्रा°).

५१. –a) ब2 दे3.6 तथैतत्, ग्र1 म1 स चैतत्, ग्र2 स वैतत्, मुब. अथ तत् (→अथैतत्). –b) न1 कृत्वा (→दृष्ट्वा).

※दे3.8.9 मार्कंडेय उ.; न1 ते1 ग्र1.2 म1 मार्कण्डेयः, द1 श्रीमार्कण्डेयः.

५२. –c) दे4 जगतः (→कर्मभिः). –d) दे4 योगिनो (→योगिनां).

५३. –a) ते1 नः (→तत्); दे10 धर्म, ग्र2 ब्रह्मा (→ब्रह्म). –b) म1 अखिलं (→अमलं); ग्र1 म1 परं, ग्र2 शिवं (→पदम्). –c) का1 दे1.2.10 भारावतार°, ग्र1 भारावतारा° (→भारावतर°). –d) दे6 वृष्टिकुलो (→वृष्णिकुले); का1 ब1-3 दे3-6 द1 ग्र1.2 म1 हरिः (→प्रभुः).

५४. –a) का1 ब1-3 दे2-6 द1 ग्र1.2 म1 महातेजाः (द1 ग्र2 °जा) (→महाबाहुः). –b) न1 म1 वरं (→वरः).

※ का1 ब1 दे2.4.5 कृष्ण उवाच; दे3 श्रीकृष्णउ., ब2.3 दे6 द1 श्रीकृष्ण उवाच; न1 ते1 श्रीभगवान्; ग्र1 म1 श्रीकृष्णः; ग्र2 कृष्णः.

५५. –b) ब3 द1 कथ्यमेव, दे1.3 कथमेव, ते1 कथा चैव (→तथ्यमेव).

५६. –a) दे3 नमेविप्रास्त्रि-, दे6 नामविप्रास्त्रि- (→न मे विप्रास्ति); ते1 तमेव विप्रसन्तर्प्य. –b) ते1 नानवाप्यं (→नानवाप्तं); ब3 दे10 कथंचनः, दे3.6 कदाचनं (→कथञ्चन). –c) दे6.10 तथामीशं, द1 तदेशानं, ग्र2 यथापीशं. –d) ब1.3 दे4.6 न1 जानन्वै परमं, दे3 जानश्वैतत् परं, द1 ग्र1.2 म1 जानन्नपि परं (→जानन्नैतत् परं).

५७. –a) ते1 न ते, द1 नैव (→न वै); द1 पश्यति (→पश्यंति); ब3 तद्, मुवें. मुए. ते (→तं); ब1 देशं (→देवं). –b) दे6 मानया (→मायया); दे4 द1 ग्र1 म1 मोहिता मायया जनाः, ग्र2 तन्माया मोहितो जनः. –c) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. ततश्चैवा°, ते1 तेनाहं स्वा° (→ततोहं स्वा°). –d) ते1 ज्ञात्वा सं- (→ज्ञापयन्); द1 पठयामि (→पूजयामि); दे2 तत्, दे4 ते (→तम्).

५८. ब1. cd ⊙. –a) दे4 ननु (→न च); ग्र2 पुण्यां (→पुण्यं). –b) ब1 दे4 लोकेस्मिन् भीत°, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. लोके दुर्गति° (→लोकेस्मिन् भीति°); ते1 लोकेऽस्मिन्नितिशासनम्. –c) का1 दे5 विश्वलिंगो (दे5 °गं), द1 तथा लिंगं (→तथा

वें.१.२६.५६ योऽहं तल्लिङ्गमित्याहुर्वेदवादविदो जनाः ।
ततोऽहमात्ममीशानं पूजयाम्यात्मनैव तु ॥५९
तस्यैव परमा मूर्त्तिस्तन्मयोऽहं न संशयः ।
नावयोर्विद्यते भेदो वेदेष्वेवं विनिश्चयः ॥६०
एष देवो महादेवः सदा संसारभीरुभिः ।
ध्येयः पूज्यश्च वन्द्यश्च ज्ञेयो लिङ्गे महेश्वरः ॥६१

मार्कण्डेय उवाच ।❀

किं तल्लिङ्गं सुरश्रेष्ठ लिङ्गे संपूज्यते च कः ।
ब्रूहि कृष्ण विशालाक्ष गहनं ह्येतदुत्तमम् ॥६२

श्रीभगवानुवाच ।❀

अव्यक्तं लिङ्गमित्याहुरानन्दं ज्योतिरक्षरम् ।
वेदा महेश्वरं देवमाहुर्लिङ्गिनमव्ययम् ॥६३
पुरा चैकार्णवे घोरे नष्टे स्थावरजङ्गमे ।
प्रबोधार्थं ब्रह्मणो मे प्रादुर्भूतः स्वयं शिवः ॥६४
तस्मात् कालात् समारभ्य ब्रह्मा चाहं सदैव हि ।
पूजयावो महादेवं लोकानां हितकाम्यया ॥६५

मार्कण्डेय उवाच ।❀

कथं लिङ्गमभूत् पूर्वमैश्वरं परमं पदम् ।
प्रबोधार्थं स्वयं कृष्ण वक्तुमर्हसि सांप्रतम् ॥६६

लिङ्गे); दे$_{10}$ हितावैषां, द$_1$ कृतं येषां, ग्र$_1$ हितायैषा (→हितायैषां). –d) दे$_{3.6}$ प्रजयेत् (→पूजयेत्); ते$_1$ पूजयामि सदाशिवम्.

५९. –a) ब$_1$ यो हन्तु, दे$_4$ न$_1$ योऽहं तं, दे$_{8.9}$ यो हि तत्, दे$_{10}$ यो हितं, ते$_1$ ये हि तत्, द$_1$ योगं तं, ग्र$_1$ यो कृन्त, ग्र$_2$ म$_1$ यो हन्त (→योऽहं तत्); दे$_5$ नवलिंगार्चनात्पुण्य. –b) दे$_1$ वेदवेद° (→वेदवाद°). –c) दे$_1$ तस्मिन्नात्मानमीशानं, दे$_2$ तत आत्मानमीशानं, दे$_5$ ततोहमात्मना एनं, दे$_{10}$ ततो हि मात्ममीशानं (?), ग्र$_1$ ते$_1$ ततोऽहमात्मनै (ते$_1$ °नी)शानं, ग्र$_2$ म$_1$ ततोऽहं देवमीशानं. –d) ब$_2$ हि, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. तत् (→तु); दे$_{1.2}$ ते$_1$ पूजयाम्यात्मदैवतम्, म$_1$ पूजयन्नात्मनैव तु.

६०. दे$_4$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$. ab ⊙ (द. सं.). –a) दे$_4$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ तस्याहं (→तस्यैव); दे$_2$ च परा° (→परमा°). –b) दे$_4$ तवयोहं न, न$_1$ सन्मयोहं न, म$_1$ तन्मयौ भग्न- (→तन्मयोऽहं न). –c) दे$_3$ भेदे, न$_1$ भेदौ (→भेदो). –d) ब$_1$ देवेष्वेदं, दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. मुब. वेदेष्वेतं, दे$_{10}$ देवेष्वेतं, न$_1$ ते$_1$ वेदेष्वेतद् (→वेदेष्वेवं); दे$_1$ विनिश्चयं, दे$_2$ विनिश्चिताम्, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. न संशयः, न$_1$ ते$_1$ विनिश्चितम् (→विनिश्चयः).

६१. –b) का$_1$ तदा (→सदा). –c) दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. याज्यः, दे$_{10}$ योज्यः (→ध्येयः); ते$_1$ ध्येयश्च पूज्यः सेव्यश्च. –d) दे$_1$ द$_1$ ज्ञेयो लिंगो, ते$_1$ स्तुत्यो लिङ्गे (→ज्ञेयो लिङ्गे).

❀ दे$_{3.8}$ मार्कण्डेय उ.; दे$_9$ मार्कण्डे उ.; न$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ मार्कण्डेयः.

६२. –a) न$_1$ किं तं, ते$_1$ किं च (→किं तद्). –b) द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ यः (→कः). –c) दे$_9$ विशालाक्ष्य, ग्र$_1$ विरूपाक्ष (→विशालाक्ष). –d) दे$_1$ गहने, ते$_1$ वह(च)ने (गहनं); दे$_2$ त्वेतदुत्तमम्, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ ह्येतदद्भुतं (→ह्येतदुत्तमम्).

❀ का$_1$ ब$_{1.3}$ दे$_6$ श्रीकृष्ण उवाच; ब$_1$ दे$_{3-5}$ कृष्ण उवाच; न$_1$ भगवान्; ते$_1$ श्रीभगवान्; द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ श्रीकृष्णः.

६३. –a) दे$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ अव्यक्त-, दे$_4$ अव्यक्ता (→अव्यक्तं). –b) दे$_1$ अव्यक्तं, दे$_4$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ आनन्दो (→आनन्दं); दे$_1$ उत्तमं, दे$_2$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ अव्ययः (दे$_2$ °यं), दे$_5$ अक्षरां, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. अक्षयम् (→अक्षरं). –c) दे$_1$ वेदे, दे$_{10}$ वेदो (→वेदा); दे$_{10}$ म$_1$ माहेश्वरं (→महेश्वरं); ग्र$_2$ **, म$_1$ देवं, + लिंगं (→देवं). –d) दे$_6$ आहुलिंगान°, दे$_{10}$ तमाहुर्लिंग° (→आहुर्लिङ्गिन°).

६४. –a) दे$_9$ पुरे (→पुरा). –c) दे$_1$ ब्रह्मणे, दे$_3$ ब्राह्मणो (→ब्रह्मणो); दे$_2$ बोधार्थं ब्रह्मणो वै. –d) दे$_{1.3.5.6}$ °भूतं (→°भूतः); का$_1$ त्र्यंबकः, दे$_3$ स्वयं शिवं, दे$_5$ स्वयं शिवां, दे$_{8-10}$ महाशिवं, ग्र$_2$ शिवस्वयं, मुवें. मुए. मुब. महाशिवः (→स्वयं शिवः).

६५. –a) दे$_3$ कामात्, दे$_6$ कामान्, न$_1$ कालां (→कालात्); का$_1$ समारभ्यं, दे$_5$ प्रमारभ्यं (→समारभ्य). –b) का$_1$ चाहंः (→चाहं). –c) का$_1$ दे$_{1.2}$ द$_1$ ग्र$_2$ पूजयामो, दे$_{10}$ पूजया वै (→पूजयावो).

❀ द$_1$ ग्र$_1$. ⊙; दे$_1$ मार्कंडे उवाच; दे$_3$ मार्कण्डेय उ.; दे$_{8.9}$ श्रीमार्कण्डेय उ.; दे$_{10}$ श्रीमार्कण्डेय उवाच; न$_1$ ते$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ मार्कण्डेयः.

६६. –a) ब$_2$ किन्तत् (→कथं); ग्र$_2$ म$_1$ लिंगं महत् (→लिङ्गमभूत). –c) दे$_2$ बोधनार्थं (→प्रबोधार्थं); ग्र$_2$ च स्वं (→स्वयं); का$_1$ दे$_6$ कृष्णं (→कृष्ण).

श्रीभगवानुवाच ।※

आसीदेकार्णवं घोरमविभागं तमोमयम् ।
मध्ये चैकार्णवे तस्मिन् शङ्खचक्रगदाधरः ॥६७
सहस्रशीर्षा भूत्वाऽहं सहस्राक्षः सहस्रपात् ।
सहस्रबाहुर्युक्तात्मा शयितोऽहं सनातनः ॥६८
एतस्मिन्नन्तरे दूरात् पश्यामि ह्यमितप्रभम् ।
कोटिसूर्यप्रतीकाशं भ्राजमानं श्रियावृतम् ॥६९
चतुर्वक्त्रं महायोगं पुरुषं काञ्चनप्रभम् ।
कृष्णाजिनधरं देवमृग्यजुःसामभिः स्तुतम् ॥७०
निमेषमात्रेण स मां प्राप्तो योगविदां वरः ।
व्याजहार स्वयं ब्रह्मा स्मयमानो महाद्युतिः ॥७१
कस्त्वं कुतो वा किं चेह तिष्ठसे वद मे प्रभो ।
अहं कर्त्ता हि लोकानां स्वयंभूः प्रपितामहः ॥७२
एवमुक्तस्तदा तेन ब्रह्मणाऽहमुवाच ह ।
अहं कर्त्ताऽस्मि लोकानां संहर्ता च पुनः पुनः ॥७३
एवं विवादे वितते मायया परमेष्ठिनः ।
प्रबोधार्थं परं लिङ्गं प्रादुर्भूतं शिवात्मकम् ॥७४
कालानलसमप्रख्यं ज्वालामालासमाकुलम् ।
क्षयवृद्धिविनिर्मुक्तमादिमध्यान्तवर्जितम् ॥७५ — वें.१.२६.७३

※ का$_1$ ब$_2$ दे$_{4.6}$ श्रीकृष्ण उवाच; ब$_1$ दे$_{3.5}$ कृष्ण उवाच; दे$_{8.9}$ भगवानुवाच; न$_1$ भगवान्; ते$_1$ श्रीभगवान्; द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ श्रीकृष्णः, ग्र$_1$ कृष्णः.

६७. –a) दे$_{1.9.10}$ एकार्णवे (→एकार्णवं); दे$_1$ घोरे (→घोरं). –b) ब$_1$ प्रविभागं, दे$_5$ भुवि भागं (→अविभागं). –c) ब$_1$ चैवार्णवे (→चैकार्णवे); ते$_1$ ग्र$_2$ तस्मात् (→तस्मिन्). –d) ते$_1$ संबभूव (→शंखचक्र-).

६८. –a) दे$_{10}$ °शीर्षो (→°शीर्षा); ब$_2$ भूत्वा स, ब$_3$ दे$_{3.4.6}$ भूत्वा च, दे$_1$ भूत्वा तु, दे$_2$ सभूता, ते$_1$ पुरुषः (→भूत्वाऽहं); द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ सहस्रशिरसो (द$_1$ म$_1$ °सा) भूत्वा. –c) का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{3-6}$ मुक्तात्मा, दे$_{8-10}$ न$_1$ मुवें. मुए. मुब. पुरुषः, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ विश्वात्मा (→युक्तात्मा); ते$_1$ सहस्रबाहूरुभुजः. –d) दे$_1$ शयतोऽहं, दे$_4$ सवितोऽहं, दे$_{10}$ शंसितोऽहं, ते$_1$ सहस्राख्यः, ग्र$_1$ मशैतोहं (→शयितोऽहं); ब$_1$ न$_1$ सनातनं (→सनातनः).

६९. –a) दे$_4$ घोरात्, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. दूरे, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ चारात् (→दूरात्). –b) ब$_2$ स्तमितप्रभं, दे$_4$ ह्यामितप्रभम्, न$_1$ ह्यमलप्रभं, द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ ह्यमितौजसं, मुवें. मुए. मुब. स्मामितप्रभं (→ह्यमितप्रभम्); दे$_1$ पश्याम्यहममितप्रभम्, दे$_2$ पश्यन्मामामितप्रभं, दे$_{8-10}$ पश्यामीत्यमितप्रभम्, ते$_1$ पश्याम्यहमतिप्रभम्, ग्र$_2$ पश्याम्यहमितौजसं. –c) का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{3-6}$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ सूर्यकोटि– (→कोटिसूर्य–); द$_1$ –प्रतीकाराम् (→–प्रतीकाशं). –d) ब$_2$ श्रियायुतं, दे$_4$ श्रियानितं (→श्रियावृतम्).

७०. –a) ते$_1$ चतुर्भुजं (→चतुर्वक्त्रं); दे$_{1.2}$ द$_1$ महाघोरं, ग्र$_{1.2}$ महाद्योतं, म$_1$ महाद्योगं (→महायोगं). –b) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. कारणं प्रभुम्, न$_1$ कनकप्रभुं, ते$_1$ चानलप्रभम् (→काञ्चनप्रभं). –c) दे$_{3.6}$ °वरं (→°धरं). –d) ब$_2$ °सामभिर्युतः, दे$_1$ °सामभिष्टुतं, दे$_3$ °सोमभिस्तुतं, ते$_1$ °सामविश्रुतं, ग्र$_2$ °सामसेवितं (→°सामभिः स्तुतम्).

७१. –a) ब$_{2.3}$ दे$_{3.6}$ तु मां, म$_1$ च मां (→स मां); का$_1$ निमेषमात्रान्मां प्राप्तो, ब$_1$ निवेश्यमात्रेण तु मां, दे$_5$ निमेषमात्रे मां प्राप्तो, दे$_{10}$ निमेषमात्रे स प्राप्तो. –b) का$_1$ दे$_5$ योगी, दे$_{10}$ योगो (→प्राप्तो). –d) दे$_6$ स्मयमाणो, ग्र$_2$ स्वायमानो (→स्मयमानो); द$_1$ महामुनिः (→महाद्युतिः).

७२. न$_1$. ७२c–७३b ⊙ (इ. सं.); दे$_{10}$. ७२d–७३c ⊙ (इ. सं.). –a) दे$_{8-10}$ कथं, ते$_1$ कस्मात् (→कस्त्वं); ब$_2$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ किं वेह, दे$_{10}$ किं त्वेह (→किञ्चेह); न$_1$ कस्त्वं कुतो भवानत्र. –b) ब$_2$ तिष्ठत्येकार्णवे प्रभो, दे$_1$ स्वयमेव वद प्रभो, दे$_2$ वर्त्तसेहं वद प्रभो, ग्र$_2$ किन्तिष्ठसि वद प्रभो. –c) ब$_3$ कर्त्तात्रि-, दे$_1$ कर्त्तास्मि, दे$_{10}$ हि कर्त्ता (→कर्त्ता हि).

७३. –a) न$_1$. ab ⊙ (द्र. ७२ पा. वि.); दे$_{10}$ abc ⊙ (द्र. ७२ पा. वि.). –a) दे$_6$ उक्तास् (→उक्तस्); द$_1$ तथा, ग्र$_1$ ततस् (→तदा). –b) का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{1-6}$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ तं (→ह); दे$_{3.6}$ ब्रह्मणा छद्मना च तम्, दे$_4$ ब्रह्मणा त्वमुवाच तम्, ग्र$_2$ ब्रह्मणा समुवाच तं. –c) ब$_2$ द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ कर्त्ता हि, दे$_1$ कर्त्ता त्रि- (→कर्त्तास्मि). –d) दे$_4$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ स्थितिकृत्पुनः (→च पुनः पुनः).

७४. –b) दे$_4$ स्वापायः (→मायया). –c) ब$_2$ प्रादुर्भूतं (→प्रबोधार्थं). –d) ब$_2$ प्रबोधार्थं, दे$_6$ प्रादुर्भूता (→प्रादुर्भूतं).

७५. द$_1$. cd ⊙. –a) का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{2-6}$ ते$_1$ ग्र$_2$ °शत° (→°सम°). –b) द$_1$ °समावृतं (→°समाकुलं). –c) ब$_1$ °बुद्धि°, दे$_4$ °मध्य° (→°वृद्धि°); ब$_2$ क्षयश्च प्रविनिर्मुक्तं.

१.२६.७४ ततो मामाह भगवानधो गच्छ त्वमाशु वै ।
अन्तमस्य विजानीम ऊर्ध्वं गच्छेऽहमित्यजः ॥७६

तदाशु समयं कृत्वा गतावूर्ध्वमधश्च द्वौ ।
पितामहोऽप्यहं नान्तं ज्ञातवन्तौ समाः शतम् ॥७७

ततो विस्मयमापन्नौ भीतौ देवस्य शूलिनः ।
मायया मोहितौ तस्य ध्यायन्तौ विश्वमीश्वरम् ॥७८

प्रोच्चरन्तौ महानादमोङ्कारं परमं पदम् ।
प्रह्वाञ्जलिपुटोपेतौ शंभुं तुष्टुवतुः परम् ॥७९

ब्रह्माविष्णू ऊचतुः ।❀

अनादिमलसंसाररोगवैद्याय शंभवे ।
नमः शिवाय शान्ताय ब्रह्मणे लिङ्गमूर्त्तये ॥८०

प्रलयार्णवसंस्थाय प्रलयोद्भूतिहेतवे ।
नमः शिवाय शान्ताय ब्रह्मणे लिङ्गमूर्त्तये ॥८१

ज्वालामालावृताङ्गाय ज्वलनस्तम्भरूपिणे ।
नमः शिवाय शान्ताय ब्रह्मणे लिङ्गमूर्त्तये ॥८२

आदिमध्यान्तहीनाय स्वभावामलदीप्तये ।
नमः शिवाय शान्ताय ब्रह्मणे लिङ्गमूर्त्तये ॥८३

---

७६. –a) दे10 ममोह, ग्र1 ममाह (→मामाह). –b) दे3 गच्छे (→गच्छ); ब1 त्वमाशुभैः, दे10 त्वमाशुचैः, ग्र2 ** शुवैं (→त्वमाशु वै). –c) दे4 अन्तमध्य, दे6 आवमस्य, म1 अथ मेस्या (→अन्तमस्य); का1 ब2 दे1.2.5 ते1 ग्र2 विजानीया (दे1 यां), ब1 विजानीहि, दे3.6 द1 ग्र1 मुए. मुब. विजानीव, म1 विजानीथा, मुवें. विजानीष्व (→विजानीम). –d) का1 ब3 दे5 मुब. गच्छेम इत्यजः, ब1 गच्छेत्वमित्यजः, दे2 गच्छेह सूत्यजः, दे3.6 द1 गच्छेयमित्यजः (दे6 °ज), दे8 गच्छेह नित्यजः, म1 गच्छेत्यजः प्रभुः (→गच्छेऽहमित्यजः).

अतः परं दे4 पुस्तके अधिकम्- सूत उवाच.

७७. –a) का1 द1 ग्र1.2 म1 तदा सुसमयं, दे4 यथा सुसमयं, दे10 तदाशु संयमं, ते1 तदा तु समयं (→तदाशु समयं). –b) दे1 गत्वा तुर्ध्व°, दे4 गत्वानूर्ध्व°, दे10 गताबुद्धे°(?) (→गतावूर्ध्व°); का1 ब1-3 दे1.6.8-10 न1 ग्र1 मुवें. मुए. मुब. तौ (→द्वौ); ते1 गदा ह्यूर्ध्वमधस्तु तौ, द1 गता ऊर्ध्वगतश्च तौ, म1 गतावूर्ध्वदृशौ च तौ. –c) ते1 °महोह्यहं (→°महोऽप्यहं); दे4 ग्र2 तात (→नान्तं); दे3 पितामहोप्यहत्वा तं, दे6 पितामहोऽप्यसंहर्त्ता. –d) दे1 समेत्य वै, दे8-10 समास्य तां, मुवें. मुए. मुब. समेत्य तौ (→समाः शतं).

७८. –b) दे1 भीतो, ग्र2 वीतो (→भीतौ). –d) ग्र2 भ्रातरौ (→ध्यायन्तौ); ब2 विश्वमीश्वरौ, दे4 विधिमीश्वरम्, ते1 देवमीश्वरम् (→विश्वमीश्वरम्).

७९. –b) का1 प्रोक्तवन्तौ, ब2 मुब. श्रुतवन्तौ, दे2 प्रोचतुस्तौ, दे3.6 प्रोचुरन्तौ, दे4 द1 प्रोच्चरन्तो, दे5 प्रोच्यवंतौ, म1 प्रोचुरन्तं (→प्रोच्चरन्तौ); दे2 महानन्दं, ग्र2 महानादौ (→महानादं). –b) ग्र2 प्रभवं (→परमं). –c) का1 ब3 दे5.6 बद्धा(दे6 °द्धा)ञ्जलिपुटौ (का1 दे5 °टो) पेतौ, ब1.2 दे3.4 द1 प्रह्वाञ्जलिपुटौ पेतौ, दे1.2 बद्धाञ्जलिपुटो भूत्वा, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. तं प्राञ्जलिपुटौ भूत्वा, न1 प्रह्वाञ्जलिपुटौ भूत्वा, ते1 कृतांजलिपुटौ भूत्वा. –d) दे1 ग्र1 शम्भुं तुष्टावतुः, दे4 शम्भुं तुष्टवतुः, दे5 शम्भुं तुष्टुचतुः, दे6 शम्भुस्तुष्टुवुतुः, द1 शम्भुं तुष्टुवतः, ग्र2 शंभुः स्तुष्टावतुः (→शम्भुं तुष्टुवतुः); दे1 पुनः, न1 परः (→परम्).

❀ ब1 दे2.5. ⊙; का1 ब्रह्मविष्णावूचतुः, + ब्रह्मविष्णु ऊचुः; दे1 ब्रह्माविष्णु उचतुः; दे4 द1 ब्रह्मविष्णुः; दे6 ब्रह्मविष्णुवूचतुः; दे10 ब्रह्मविष्णु उवाच; न1 ब्रह्मा ऊचुः; ते1 ग्र1 म1 ब्रह्मविष्णू; ग्र2 ब्रह्माविष्णुः.

८०. –a) ब2.3 अनादिमध्य°, दे3 अनादिमय°, दे8-10 अनाद्यमल°, न1 मुवें. मुए. मुब. अनादिमूल° (→अनादिमल°).

८१. दे1.8-10 द1 ग्र2 म1. ⊙. –a) ग्र1 प्रलयाम्बुधि° (→प्रलयार्णव°). –b) का1 प्रलयोद्धृति°, दे2 प्रलयोद्वृति°, दे4 प्रलयोद्भूत°, न1 ग्र1 प्रलयोत्पत्ति°, ते1 प्रलयाम्बुधि° (→प्रलयोद्भूति°).

८१ श्लोकात्परं ब1 अधिकम्—

* महादेवाय महते ज्योतिषे लिङ्गमूर्त्तये । (= ८४ab).

८२. दे8-10 द1 ग्र2 म1. ⊙; दे3.6.cd⊙. –a) मुवें. मुए. प्रतीकाय (→-वृताङ्गाय). –b) ते1 ज्वलनब्रह्म°, ग्र1 ज्वलिनस्तम्भ° (→ज्वलनस्तम्भ°); न1 °मूर्त्तये (→°रूपिणे). –d) ब1 सिद्ध° (→लिङ्ग°); ग्र1 ***** मूर्त्तये.

८३. ब1 दे3.6.8-10 द1 ग्र2 म1. ⊙. –a) न1 °शून्याय (→°हीनाय). –b) दे5 स्वमाया° (→स्वभावा°); दे1.2 °मूर्त्तये (→°दीप्तये); ते1 सद्भावाय मलाय च, ग्र1 स्वभावमलमूर्त्तये. –c) ब3 दे1.2.4.5 ते1 नमः शिवाय शान्ताय. –d) दे2 ब्रह्मणेऽनन्त° (→ब्रह्मणे लिङ्ग°).

महादेवाय महते ज्योतिषेऽनन्ततेजसे ।
नमः शिवाय शान्ताय ब्रह्मणे लिङ्गमूर्त्तये ॥८४
प्रधानपुरुषेशाय व्योमरूपाय वेधसे ।
नमः शिवाय शान्ताय ब्रह्मणे लिङ्गमूर्त्तये ॥८५
निर्विकाराय सत्याय नित्यायामलतेजसे ।
नमः शिवाय शान्ताय ब्रह्मणे लिङ्गमूर्त्तये ॥८६
वेदान्तसाररूपाय कालरूपाय धीमते ।
नमः शिवाय शान्ताय ब्रह्मणे लिङ्गमूर्त्तये ॥८७
एवं संस्तूयमानस्तु व्यक्तो भूत्वा महेश्वरः ।
भाति देवो महायोगी सूर्यकोटिसमप्रभः ॥८८
वक्त्रकोटिसहस्रेण ग्रसमान इवाम्बरम् ।
सहस्रहस्तचरणः सूर्यसोमाग्निलोचनः ॥८९
पिनाकपाणिर्भगवान् कृत्तिवासास्त्रिशूलभृत् ।
व्यालयज्ञोपवीतश्च मेघदुन्दुभिनिःस्वनः ॥९०
अथोवाच महादेवः प्रीतोऽहं सुरसत्तमौ ।
पश्येतं मां महादेवं भयं सर्वं प्रमुच्यताम् ॥९१
युवां प्रसूतौ गात्रेभ्यो मम पूर्वं सनातनौ ।
अयं मे दक्षिणे पार्श्वे ब्रह्मा लोकपितामहः ।
वामपार्श्वे च मे विष्णुः पालको हृदये हरः ॥९२
प्रीतोऽहं युवयोः सम्यक् वरं दद्मि यथेप्सितम् ।
एवमुक्त्वाऽथ मां देवो महादेवः स्वयं शिवः ।
आलिङ्ग्य देवं ब्रह्माणं प्रसादाभिमुखोऽभवत् ॥९३　　वें.१.२६.९१

८४. ब1 दे1.3.6.8.10 द1 ग्र2 म1 मुवें. मुए. ⊙; दे5 ग्र1. cd ⊙. –d) दे2 ज्योतिषो लिंगमूर्त्तये.

८५. दे1.8-10 द1 म1. ⊙; दे5. ab ⊙; का1. d ⊙. –b) ग्र1 तेजसे (→वेधसे). –c) का1 नमः शिवाय***.
अतः परं दे5. ८२a–८४b आवृत्तम्.

८६. दे1 द1. ⊙; का1 मुवें. मुए. cd ⊙. –a) ग्र2 निष्कलंकाय (→निर्विकाराय); ब1 दे2.4 शांताय, ब2 ग्र1.2 म1 नित्याय (→सत्याय). –b) ब2 शुद्धायामल°, दे4 ग्र2 म1 सत्याय मल°, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. नित्यायातुल°, ग्र1 सत्यायामित° (→नित्यायामल°).

८७. का1. cd ⊙. –a) ब1 °साराय, ब3 °रादाय, दे2 ते1 °भूताय, दे3.6 °दानाय, दे5 °मादाय (→°रूपाय). –b) ते1 वै नमः, मुवें. ते नमः (→धीमते). –ab) का1 नमो वेदांतसाराय कामरूपाय धीमते. –d) दे3.6 ब्रह्मणेऽनन्त° (→ब्रह्मणे लिङ्ग°).

८८. ब1. ८८c–१०३b ⊙. अयमंशः तस्मिन् कोशे २६ अध्यायस्य पञ्चमश्लोकस्य तृतीयचरणानन्तरं पाठान्तरेण सहितो वर्तते तत्र द्रष्टव्यः. –a) ग्र2 वा स्तूय° (→सं-स्तूय°); दे3.6 °मानन्तु (→°मानस्तु). –b) दे2 दृष्टो, ग्र2 हितो (→व्यक्तो); दे4 भूता, द्रे6 कृत्वा (→भूत्वा). –c) ब2 दे1.2 ते1 आदि- (→भाति); दे2 महादेवः (→महायोगी). –d) ते1 कोटिसूर्य° (→सूर्यकोटि°).

८९. ब1. ⊙ (द्र. ८८ पा. वि.). –a) का1 दे1.4 चक्र°, दे3.6 चन्द्र° (→वक्त्र°). –c) दे8-10 °चरणः सूयः (→°हस्तचरणः). –d) ब2 दे2.4 द1 ग्र1.2 म1 सोमसूर्याग्नि° (→सूर्यसोमाग्नि°).

९०. ब1. ⊙ (द्र. ८८ पा. वि.). –b) का1 दे3.6 कृत्तिवासा, दे1.4.5 कृत्तिवासः (→कृत्तिवासास्); का1 ब3 दे3.5.6.8-10 मुवें. मुए. मुब. त्रिशूलधृक्, ब2 दे4 द1 ग्र1.2 पिनाकधृक्, म1 त्रिलोकभृत् (→त्रिशूलभृत्). –c) दे2 ग्र2 °वीती च, म1 °वीतिश्च (→°वीतश्च).

९१. ब1.⊙ (द्र. ८८ पा. वि.). –b) ग्र2 म1 प्रीतो वां (→प्रीतोऽहं). –c) का1 पश्यंत मां, ब2 दे3.5 मुब. पश्य तं मां, दे1.4 ग्र2 पश्यतां मां (दे4 सा), दे2 पश्येतां मां, दे6 पश्यंतं मां, दे10 पश्येत मां, न1 अपश्येतां, ते1 पश्येतां मे, ग्र1 पश्यत मे(मा) (→पश्ये तं मां); का1 ब2.3 दे3-6 ग्र1.2 म1 महायोगं, ते1 महादेवौ (→महादेवं); द1 पश्यंत मामकं योगं. –d) दे4 विमुंच ताम्, दे5 प्रमुच्य तं, ते1 प्रमुच्यते, द1 ग्र1.2 म1 विमुच्यतां (→प्रमुच्यताम्).

९२. ब1.⊙ (द्र. ८८ पा. वि.). –a) दे3.10 प्रसूतो (→प्रसूतौ); दे3 न त्रिभ्यो, दे4 गात्राभ्यां, दे10 गोत्रेभ्यो, द1 ग्र1.2 मात्राभ्यां (→गात्रेभ्यो); म1 युवां प्रसीदतामत्र. –b) दे4 सनाततं, द1 सनातनं (→सनातनौ). –c) दे2 स्वयंभूर्, ते1 वस मे, ग्र2 अयं मद् (→अयं मे). –d) दे2 ब्राह्म, ते1 ब्रह्मन् (→ब्रह्मा); का1 ब2.3 दे3-6 लोककरः प्रभुः, न1 ते1 लोकपितामह, द1 ग्र2 म1 लोककरः परः, ग्र1 लोकेकरः परः (→लोकपितामहः). –e) ब3 म1 वामे (→वाम-); का1 ब2 दे4.5 चैव, ब3 दे3.6 चैष, द1 ग्र1.2 म1 च वै (→च मे). –f) दे4 ग्र1 म1 हरिः, ग्र2 हरं (→हरः).

९३. ब1.⊙ (द्र. ८८ पा. वि.). –a) म1 प्रीतोऽवां (→प्रीतोऽहं); दे2 कवयोः (→युवयोः). –b) का1 दत्वा, द1 दद्यात् (→दद्मि). –c) का1 द1 ग्र1 एवमुक्ता, दे10 एवमुक्तो

.१.२६.६१ ततः प्रहृष्टमनसौ प्रणिपत्य महेश्वरम् ।
ऊचतुः प्रेक्ष्य तद्वक्त्रं नारायणपितामहौ ॥९४
यदि प्रीतिः समुत्पन्ना यदि देयो वरश्च नौ ।
भक्तिर्भवतु नौ नित्यं त्वयि देव महेश्वरे ॥९५
ततः स भगवानीशः प्रहसन् परमेश्वरः ।
उवाच मां महादेवः प्रीतः प्रीतेन चेतसा ॥९६

देव उवाच ।❀

प्रलयस्थितिसर्गाणां कर्त्ता त्वं धरणीपते ।
वत्स वत्स हरे विश्वं पालयैतच्चराचरम् ॥९७
त्रिधा भिन्नोऽस्म्यहं विष्णो ब्रह्मविष्णुहराख्यया ।
सर्गरक्षालयगुणैर्निर्गुणोऽपि निरञ्जनः ॥९८
संमोहं त्यज भो विष्णो पालयैनं पितामहम् ।
भविष्यत्येष भगवांस्तव पुत्रः सनातनः ॥९९
अहं च भवतो वक्त्रात् कल्पादौ घोररूपधृक् ।
शूलपाणिर्भविष्यामि क्रोधजस्तव पुत्रकः ॥१००
एवमुक्त्वा महादेवो ब्रह्माणं मुनिसत्तम ।
अनुगृह्य च मां देवस्तत्रैवान्तरधीयत ॥१०१
ततः प्रभृति लोकेषु लिङ्गार्चा सुप्रतिष्ठिता ।
लिङ्गं तल्लयनाद् ब्रह्मन् ब्रह्मणः परमं वपुः ॥ १०२

(→एवमुक्त्वा), ब2 तु मां देवो, दे1 ते1 महादेवौ, दे4 द1 ग्र1.2 [अ]थवा देवो, म1 महेशानो (→[अ]थ मां देवो). –e) दे5 ब्रह्माणां (→ब्रह्माणं). –f) न1 प्रसादो°, ग्र2 प्रासादा° (→प्रसादा°); दे6 °मुखो भवेत् (→°मुखोऽभवत्).

९४. ब1.⊙ (द्र. ८८ पा. वि.); दे8-10. ६४-६७ ⊙. –a) दे4 अति- (→ततः); ब2 °वदनौ, ग्र2 °तमसौ (→°मनसौ).

९५. ब1.⊙ (द्र. ८८ पा. वि.); दे8-10. ⊙ (द्र. ६४ पा. वि.). –a) दे5 प्रीतः (→प्रीतिः). –b) दे3-5 न1 देवो, म1 देव- (→देयो); दे2 वरो हि नौ, दे3.5 वरश्वनौ, दे6 वरश्वतौ, ग्र2 वरो मम, मुवें. मुए. वरो हि नः (→वरश्च नौ). –c) का1 दे1.6 भवति (→भवतु); दे4 न1 तो, दे6 तौ (→नौ). –d) का1 ब3 दे1-4.6 ते1 द1 ग्र1.2 म1 महेश्वर, दे5 न1 महेश्वरः (→महेश्वरे).

९६. ब1.⊙ (द्र. ८८ पा. वि.); दे8-10. ⊙ (द्र. ६४ पा. वि.); ग्र2. ६६c-६६d ⊙; म1. cd ⊙. –a) ब2 च (→स). –b) ते1 प्रसन्नः (→प्रहसन्). –d) का1 प्रीति(?), द1 मुवें. मुए. मुब. प्रीतं (→प्रीतः).

❀ ब1 दे8-10 ग्र2 म1. ⊙; ब2 मुवें. मुब. देवदेव उवाच; ब3 महादेव उवाच; दे1 श्री*हा* व ** च; दे4 ईश्वर उवाच; न1 देवा ऊचुः; ते1 श्रीमहादेवः; द1 ग्र1 ईश्वरः.

९७. ब1. ⊙ (द्र. ८८ पा. वि.); दे8-10. ⊙ (द्र. ६४ पा. वि.); ग्र2. ⊙ (द्र. ६६ पा. वि.). –a) दे2 प्रभव° (→प्रलय°). –b) दे4 कर्तृ त्वं, दे5 कर्ता च, न1 कर्त्ताहं (→कर्त्ता त्वं); दे4 म1 °धर, द1 ग्र1 °धरः (→°पते). –c) का1 ब2.3 दे3.5.6 जगत् कृत्स्नं (दे5 °न्ने), दे4 द1 ग्र1 म1 जगत्सर्वं (→हरे विश्वं). –d) दे4 पालयेतत्, दे5 पालयेत, ते1 पालयेह (→पालयैतत्).

९८. ब1. ⊙ (द्र. ८८ पा. वि.); ग्र2. ⊙ (द्र. पा. वि. ९६). –a) ते1 भिन्नं स्फुटं, द1 ग्र1 म1 भिन्नो ह्यहं (→भिन्नोऽस्म्यहं); दे3.6 भिन्नो (→विष्णो). –b) का1 ब2.3 दे4.5 द1 ग्र1 म1 °शिवाख्यया, दे1 °हराख्ययः (→°हराख्यया); दे3.6 विष्णो ब्रह्मभवाव्यय (दे6 °या). –d) ते1 संयुक्तोपि (→निर्गुणोऽपि).

९९. ब1. ⊙ (द्र. ८८ पा. वि.); ग्र2. ⊙ (द्र. ९६ पा. वि.). –a) दे3 सुमोहं, दे5 समोहं (→संमोहं); दे1 त्यजतां, दे2.6 त्यजते, दे3.5 त्यजतो, ते1 त्वं च वै (→त्यज भो). –b) ब3 पालयैवं, दे4 पालयैनां, ते1 पालयेतं (→पालयैनं); ते1 पितामहः (→पितामहम्). –c) ब2 दे2.4.5.8-10 न1 ते1 म1 मुवें. मुए. मुब. भविष्यत्येव, ब3 भविष्यत्वेष (→भविष्यत्येष).

१००. ब1. ⊙ (द्र. ८८ पा. वि.). –a) दे4 द1 ग्र1.2 म1 भगवतो, दे9.10 प्रभ(दे10 °भा)वतो (→ च भवतो). –b) का1 ब1-3 दे3-6 ग्र1 कल्पांते(दे5 °तो), द1 ग्र2 म1 कालान्ते (→कल्पादौ); दे4 कल°, दे8-10 मुवें. मुए. सुर°, द1 काल°, ग्र2 म1 रुद्र° (→घोर°). –d) ते1 क्रोधजस्तु भवत्सुतः.

१०१. ब1. ⊙ (द्र. ८८ पा. वि.). –a) दे5.10 ग्र2 एवमुक्तो (→एवमुक्त्वा). –b) का1 °सत्तमं, दे2 °पुंगव, दे5 * त्तमं, न1 द1 ग्र1.2 म1 °सत्तमाः (न1 °मः) (→°सत्तम). –c) ग्र2 तु (→च); द1 ग्र1 म1 नौ (→मां).

१०२. ब1. ⊙ (द्र. ८८ पा. वि.); दे4. ab ⊙. –a) ग्र2 म1 ततो ब्रह्मादि– (→ततः प्रभृति). –c) का1 लिंगं सनातनं ब्रह्मन्, ब3 दे10 लिङ्गं तन्नयनाद् ब्रह्मन्, दे1.2 लिंगं (दे2 °गा) तं तनयाद् ब्रह्मन्, दे3.6 लिंगं तु नयनाद् ब्रह्मन् (दे6 °ह्म), दे5 लिंगस्तु नयनात् ब्रह्मन्, न1 लिङ्गं तदयनां ब्रह्मन्, ग्र2 लिङ्गं तल्लिगनात् ब्रह्मन्, म1 लिङ्गं तल्लिगना ब्रह्मन्.

एतल्लिङ्गस्य माहात्म्यं भाषितं ते मयाऽनघ ।
एतद् बुध्यन्ति योगज्ञा न देवा न च दानवाः ॥१०३
एतद्धि परमं ज्ञानमव्यक्तं शिवसंज्ञितम् ।
येन सूक्ष्ममचिन्त्यं तत् पश्यन्ति ज्ञानचक्षुषः ॥१०४
तस्मै भगवते नित्यं नमस्कारं प्रकुर्महे ।
महादेवाय रुद्राय देवदेवाय लिङ्गिने ॥१०५
नमो वेदरहस्याय नीलकण्ठाय वै नमः ।
विभीषणाय शान्ताय स्थाणवे हेतवे नमः ॥१०६
ब्रह्मणे वामदेवाय त्रिनेत्राय महीयसे ।
शंकराय महेशाय गिरीशाय शिवाय च ॥१०७
नमः कुरुष्व सततं ध्यायस्व मनसा हरम् ।
संसारसागरादस्मादचिरादुत्तरिष्यसि ॥१०८
एवं स वासुदेवेन व्याहृतो मुनिपुंगवः ।
जगाम मनसा देवमीशानं विश्वतोमुखम् ॥१०९
प्रणम्य शिरसा कृष्णमनुज्ञातो महामुनिः ।
जगाम चेप्सितं देशं देवदेवस्य शूलिनः ॥११०
य इमं श्रावयेन्नित्यं लिङ्गाध्यायमनुत्तमम् ।
शृणुयाद् वा पठेद् वापि सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥१११ वै१.२६.१०६

१०३. ब$_{1}$. ab ⊙ (द्र. ८८ पा. वि.). –a) दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ एवं, ते$_{1}$ शिव- (→एतत्). –b) दे$_{3}$ कथितं, मुब. भाषितः (→भाषितं). –c) न$_{1}$ एतं (→एतद्); दे$_{5}$ *यंति, दे$_{10}$ बुध्यंति (से), न$_{1}$ बुधंति (→बुध्यन्ति); दे$_{4}$ योगत्वा, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ योगस्था (→योगज्ञा). –d) दे$_{4}$ न च देवा न, ग्र$_{2}$ न वेदा नव- (→न देवा न च); का$_{1}$ ब$_{2}$ मानुषाः, ब$_{3}$ दे$_{3.5.6}$ मानवाः, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ वासवः (→दानवाः).

१०४. –a) दे$_{6}$ परम- (→परमं). –b) ब$_{2.3}$ शिवसंज्ञकं, दे$_{10}$ शिवसंज्ञिकं, ते$_{1}$ शिवभाषितम्, ग्र$_{1}$ शिवमव्ययम्, म$_{1}$ स्वरसंज्ञितम् (→शिवसंज्ञितम्). –c) क$_{1}$ एवं सूक्ष्मं, ते$_{1}$ एतत्सुखं (→येन सूक्ष्मं); ब$_{1}$ अचिन्त्यं च, दे$_{1}$ अचित्यैतत्, दे$_{2}$ अचिन्त्यं तु (→अचिन्त्यं तत्). –d) दे$_{4}$ पश्यन्तो (→पश्यन्ति); दे$_{6.8-10}$ °चक्षुषा (→°चक्षुषः).

१०५. –a) ग्र$_{2}$ भगवतो (→भगवते). –b) दे$_{10}$ प्रकुर्महे, + प्रकुमुहुः, द$_{1}$ देवादि (→प्रकुर्महे). –c) ब$_{2}$ महारुद्राय, द$_{1}$ महादेवादि (→महादेवाय); का$_{1}$ ब$_{2}$ दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. देवाय (→रुद्राय). –d) दे$_{1}$ महा° (→देव°); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. भृंगिणे (दे$_{8.9}$ °ने) (→लिङ्गिने).

१०६. –a) का$_{1}$ ब$_{1.3}$ दे$_{2.3.6}$ ते$_{1}$ देव° (→वेद°); दे$_{10}$ °हृदयाय (→°रहस्याय). –b) दे$_{3}$ नीत° (→नील°); ब$_{2}$ मुवें. ते (→वै). –d) का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{4.5}$ मुब. योगिने (→हेतवे); दे$_{3.6}$ योगिने (दे$_{6}$ °न) स्थाण (दे$_{6}$ °न)वे नमः ते$_{1}$ प्राणाधिपतये नमः, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ स्थाणवे शिवयोगिने.

१०७. –a) का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{3-6}$ देवदेवाय, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ वेदवेद्याय (→वामदेवाय). –b) दे$_{3}$ विनेत्राय, ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ त्रिणेत्राय (→त्रिनेत्राय); दे$_{5}$ महायसे (→महीयसे). –c) ते$_{1}$ गिरीशाय (→महेशाय). –d) का$_{1}$ ब$_{2}$ दे$_{1.8-10}$ गिरिशाय, दे$_{4}$ शिशिराय (→गिरीशाय); दे$_{2}$ शिवाय गिरिशाय च, ते$_{1}$ शिवाय च नमो नमः.

१०८. –a) दे$_{5}$ नमस्तु रुष्ट, ते$_{1}$ नमस्कुर्वंश्च (→नमः कुरुष्व). –b) दे$_{10}$ ध्यायस्य, ते$_{1}$ ध्यायंश्च (→ध्यायस्व); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. च महेश्वरं, म$_{1}$ मनसा शिवं (→मनसा हरं). –c) दे$_{2}$ °रात्तस्माद् (→°रादस्माद्). –d) ब$_{1}$ ते$_{1}$ अचिरादुत्तरिष्यति, ब$_{2}$ दे$_{1}$ मुब. अचिरादुद्धरिष्यति, दे$_{2.8.9}$ मुवें. मुए. अचिरादुद्धरिष्यसि, दे$_{5}$ अचिरा त्वं तरिष्यसि. –cd) ग्र$_{2}$ संसारसागरादस्मात् चिरादुत्तारयिष्यसि.

अतः परं अधिकम्—

द$_{1}$ श्रीसूत उवाच; ग्र$_{1}$ सूतः; म$_{1}$ श्रीसूतः.

१०९. –b) ते$_{1}$ व्याहृते (→व्याहृतो); दे$_{1}$ हि महामुनिः, दे$_{2}$ मुनिसत्तमः, दे$_{6}$ म$_{1}$ मुनिपुङ्गव (म$_{1}$ °वाः) (→मुनिपुङ्गवः). –c) दे$_{1}$ ज्ञात्वा चाराध्य तं देवं. –d) दे$_{2}$ सर्वतो°, दे$_{5}$ विपतो° (→विश्वतो°).

११०. –b) दे$_{2}$ मनसा (→शिरसा); का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{3-6}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ विष्णुं (→कृष्णं). –b) ग्र$_{2}$ अनुज्ञाप्य (→अनुज्ञातो) –c) दे$_{8.9}$ जगामैवेप्सितं, दे$_{10}$ जगामेवैप्सितं (→जगाम चेप्सितं); दे$_{2}$ *शं, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. शम्भुं, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ देवं (→देशं). –d) का$_{1}$ ब$_{1}$ दे$_{4.5}$ न$_{1}$ देवदेवं च शूलिनम् (दे$_{5}$ °नां), दे$_{2.3.6.8-10}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ मुवे. मुए. देवदेवं त्रिशूलिनम्.

१११. –a) दे$_{5}$ य इमां, ते$_{1}$ इमं यः, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ य इदं (→य इमं); ब$_{2}$ श्रावयेद्वापि, द$_{1}$ म$_{1}$ शृणुयान्नित्यं (→श्रावयेन्नित्यं). –b) दे$_{1}$ लिगायनतमुत्तमं, द$_{1}$ ग्र$_{1}$ लिगध्यानमनुत्तमं, ग्र$_{2}$ म$_{1}$ लिगमध्यायमुत्तमं. –c) दे$_{1}$ पठेद्वारि, म$_{1}$ पठेद्वा वै (→पठेद्वापि).

बें१.२६.१०६ श्रुत्वा सकृदपि ह्येतत् तपश्चरणमुत्तमम् ।
वासुदेवस्य विप्रेन्द्राः पापं मुञ्चति मानवः ॥११२
जपेद् वाहरहर्नित्यं ब्रह्मलोके महीयते ।
एवमाह महायोगी कृष्णद्वैपायनः प्रभुः ॥११३

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे पञ्चविंशोऽध्यायः ॥२५॥

२६

सूत उवाच ।❀
ततो लब्धवरः कृष्णो जाम्बवत्यां महेश्वरात् ।
अजीजनन्महात्मानं साम्बमात्मजमुत्तमम् ॥१
प्रद्युम्नस्याप्यभूत् पुत्रो ह्यनिरुद्धो महाबलः ।
तावुभौ गुणसंपन्नौ कृष्णस्यैवापरे तनू ॥२
हत्वा च कंसं नरकमन्यांश्च शतशोऽसुरान् ।
विजित्य लीलया शक्रं जित्वा बाणं महासुरम् ॥३
स्थापयित्वा जगत् कृत्स्नं लोके धर्मांश्च शाश्वतान् ।
चक्रे नारायणो गन्तुं स्वस्थानं बुद्धिमुत्तमाम् ॥४

---

११२. –a) दे1 अपीत्येतत (→अपि ह्येतत्); ते1 श्रुत्वा कृष्णस्यापि भक्त्या. –c) ग्र2 विप्रेन्द्र (→विप्रेन्द्राः). –d) दे2.10 ते1 ग्र1 पापं मुंचन्ति, दे5 पापं मुच्यति, ग्र2 म1 पापान्मुच्यन्ति (→पापं मुञ्चति); दे1 द1 ग्र1 म1 मानवाः, दे6 मानव (→मानवः).

११३. –a) का1 दे2 जपेच्च (→जपेद्वा); ते1 जपेद्वापि पठेन्नित्यं, म1 जपेदहरहन्नित्यं. –c) दे2 **योगी (→महायोगी). –d) दे5.10 °द्वैपायन- (→°द्वैपायनः).

पुष्पिका—

पुराणनाम—का1 इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां, ब1 इत्यादि महापुराणे कौर्मे, दे1.2.4.8-10 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे, ब2.3 दे3.6 इति कूर्मपुराणे, दे5 इति कौर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां, न1 इति श्रीकौर्मे, ते1 इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे पूर्वभागे. **अध्यायनाम**—दे4 न1 ते1 द1 ग्र1.2 म1. ⊙; का1 ब1.3 दे5.6 लिङ्गाविर्भावे, ब2 लिङ्गाविर्भावविधिः, दे1.8-10 मुए. यदुवंशानुकीर्त्तने लिंगोत्पत्तौ, दे2 लिङ्गप्रादुर्भावो नाम, दे3 लिङ्गाभिर्भावे, मुवें. यदुवंशानुकीर्त्तने लिंगोत्पत्तिर्नाम, मुब. सोमवंशे यदुवंशानुकीर्त्तने कृष्णतपस्यायां लिङ्गाविर्भावो नाम. **अध्यायसंख्या**—दे6. ⊙; का1 ब1.3 दे3-5 न1 ते1 द1 ग्र1 चतुर्विंशोऽध्यायः, ब2 ॥२४॥, दे1 मुवें. मुब. षड्विंशोऽध्यायः ॥२६॥, दे2.8.9 ग्र2 म1 मुए. षड्विंशोऽध्यायः, दे10 षड्विंशोऽध्यायः ॥२६॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥

२६

[न1 पुस्तके २६-२८ अध्यायाः न सन्ति]

❀ ते1 शिवः, + सूतः, द1 म1 श्री सूतः; ग्र1.2 सूतः.

१. –a) दे10 लब्ध्वा (→लब्ध-). –b) ब1 दे6 ग्र2 जाम्बवत्या, दे4 याम्बवत्यां (→जाम्बवत्यां); द1 महाबलात् (→महेश्वरात्). –c) ब1 महाभागं (→महात्मानं). –d) ब1.2 दे2.3.6.10 मुए. मुब. शाम्बम् (→साम्बम्).

२. –a) ब2.3 °स्याभवत्, दे2.8-10 मुवें. मुए. मुब. °स्य ह्यभूत् (→°स्याप्यभूत्); ते1 ज्येष्ठः (→पुत्रो). –c) द1 रूप°, ग्र2 पुण्य° (→गुण°). –d) द1 °वापरो, ग्र2 °वावरे (→°वापरे); दे1.4.6 द1 तनुः, दे10 तनूः (→तनू).

३. –a) दे2 हत्वा च नरकं कंसं, दे4 हत्वा चक्रं सनरकं, ते1 हत्वा चैवं सनरकं. –b) ब2 तथान्यांश्च महासुरान्. –c) ब2 तरसा (→लीलया); का1 शंभुं, दे2 शत्रून्, दे4 चक्रं, दे5 शत्रुं, ते1 भूपान् (→शक्रं). –d) द1 ग्र1 बाणं चैव, ग्र2 बाणैनैव, म1 बालं चैव (→जित्वा बाणं).

४. –a) दे10 म1 कृष्णं, ग्र2 सर्व (→कृत्स्नं); ते1 जगत्यस्मिन् (→जगत्कृत्स्नं). –b) ब2.3 दे1.4 ते1 द1 ग्र1 लोक- (→लोके); ग्र2 बभाषे धर्मशाश्वतान्. –c) का1 दे10 ग्र2

एतस्मिन्नन्तरे विप्रा भृग्वाद्याः कृष्णमीश्वरम् ।
आजग्मुर्द्वारकां द्रष्टुं कृतकार्यं सनातनम् ॥५
स तानुवाच विश्वात्मा प्रणिपत्याभिपूज्य च ।
आसनेषूपविष्टान् वै सह रामेण धीमता ॥६
गमिष्ये तत् परं स्थानं स्वकीयं विष्णुसंज्ञितम् ।
कृतानि सर्वकार्याणि प्रसीदध्वं मुनीश्वराः ॥७
इदं कलियुगं घोरं संप्राप्तमधुनाऽशुभम् ।
भविष्यन्ति जनाः सर्वे ह्यस्मिन् पापानुवर्त्तिनः ॥८
प्रवर्त्तयध्वं मज्ज्ञानं ब्राह्मणानां हितावहम् ।
येनेमे कलिजैः पापैर्मुच्यन्ते हि द्विजोत्तमाः ॥९ वें.१.२७.३

नारायणं, दे1 नारायणे (→नारायणो). –d) ब2.3 स्थान-बुद्धिमनुत्तमाम्, दे3.6 स्थानं बुद्धिमनुत्तमम्.

५. ब1. d⊙. –a) ते1 पूर्वं (→विप्रा). –b) दे3 भृग्वाख्याः (→भृग्वाद्याः). –b) दे4 दृष्ट्वा (→द्रष्टुं).

ब1 पुस्तके ५ श्लोकानन्तरं अधिकम्—

* महायोगी सूर्यकोटिसमप्रभः ।
वक्त्रकोटिसहस्रेण ग्रसमान इवाम्बरम् ।
सहस्रहस्तचरणः सूर्यसोमाग्निलोचनः ।
पिनाकपाणिर्भगवान् कृत्तिवासास्त्रिशूलधृक् । [4]
व्यालयज्ञोपवीतश्च मेघदुन्दुभिनिःस्वनः ।
अथोवाच महादेवः प्रीतोऽहं सुरसत्तमौ ।
पश्यतं मां महायोगं भयं सर्वं प्रमुच्यताम् ।
युवां प्रसूतौ गात्रेभ्यो मम पूर्वं सनातनौ । [8]
अयं मे दक्षिणे पार्श्वे ब्रह्मा लोककरं प्रभुः ।
वामे पार्श्वे चैव विष्णुः पालको हृदये हरः ।
प्रीतोऽहं पुत्रकयोः सम्यक् वरं दद्मि यथेप्सितम् ।
एवमुक्त्वाथ मां देवो महादेवः स्वयं शिवः । [12]
आलिङ्ग्य देवं ब्रह्माणं प्रसादाभिमुखोऽभवत् ।
ततः प्रहृष्टमनसौ प्रणिपत्य महेश्वरम् ।
ऊचतुः प्रेक्ष्य तद्वक्त्रं नारायणपितामहौ ।
यदि प्रीतिः संमुत्पन्ना यदि देयो वरश्च नौ । [16]
भक्तिर्भवतु नौ नित्यं त्वयि देव महेश्वर ।
ततः स भगवानीशः प्रहसन् परमेश्वरः ।
उवाच मां महादेवः प्रतिः प्रीते (?) चेतसा ।

देव उवाच

प्रलयस्थितिसर्गाणां कर्त्ता त्वं धरणीपते । [20]
वत्स वत्स जगत् कृत्स्नं पालयैतच्चराचरम् ।
त्रिभिः (?) स्म्यहं विष्णो ब्रह्मविष्णुहराख्यया ।
सर्गरक्षालयगुणैर्निर्गुणोऽपि निरञ्जनः ।
संमोहं त्यज भो विष्णो पालयैनं पितामहं । [24]
भविष्यत्येष भगवांस्तव पुत्रः सनातनः ।
अहं च भवतो वक्त्रात् कल्पान्ते घोररूपधृक् ।
शूलपाणिर्भविष्यामि क्रोधजस्तव पुत्रकः ।
एवमुक्त्वा महादेवो ब्रह्माणं मुनिसत्तम । [28]
अनुगृह्य च मां देवस्तत्रैवान्तरधीयत ।
ततः प्रभृति लोकेषु लिङ्गार्चा सुप्रतिष्ठिता ।
एतल्लिङ्गस्य माहात्म्यं भाषितं ते मयानघ ।
(= १.२५. ८८d-१०२ab, १०३ab)

६. –a) ब2 विप्रात्मा (→विश्वात्मा). –b) ब2 °त्यभिवाद्य, दे4 °त्य निपूज्य (→°त्याभिपूज्य). –c) °षूपविष्टेषु, दे6 °षू प्रविष्टाच्च (→°षूपविष्टान् वै). –d) दे3 धीमतां (→धीमता).

७. –a) दे1.2.8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. गमिष्यामि, दे4 अशिष्ये तत्, अ2 गमिष्ये च (→गमिष्ये तत्); द1 अ1 म1 वरं, अ2 तरं (?) (→परं). –b) दे10 स्वकार्यं (→स्वकीयं); अ2 म1 °संस्थितम् (→°संज्ञितम्). –c) ब2 °कर्माणि (→°कार्याणि); अ2 कृतानि कर्मकार्याणि, म1 कृतानि कर्मजातानि.

८. –a) ब2 इमं (→इदं). –b) दे4 द1 अ1.2 सह, दे10 [अ]शुभां, म1 असहं (→[अ]शुभम्). –c) ते1 तस्मिन् द्विजा नरास्सर्वे. –d) का1 दे4 द1 अ1.2 म1 यस्मिन् (→ह्यस्मिन्); दे1 ह्यस्मिन् न न्यायवर्तिनः, ते1 न स्युर्न्यायानुवर्तिनः.

८ श्लोकात्परं अ1 पुस्तके अधिकम्—

23\. * पूजयध्वं महादेवं साम्बं संसारमोचकम् ।
पूजनीयो विशेषेण कलौ मुक्तिमभीप्सुभिः ॥

९. –a) ब2.3 तज्ज्ञानं, दे3.6 स्वज्ञानं, दे5 सं ज्ञानं, दे8.9 अ1 म1 मुवें. मुए. मुब. विज्ञानं, दे10 अज्ञानं, द1 मे ज्ञानं (→मज्ज्ञानं). –b) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. अज्ञानां (दे9.10 °नं) च (→ब्राह्मणानां). –c) का1 दे5 येनैते, ब2 ये लोक (?), ब3 ये नाम, दे2 ते1 ये नामी, दे4 अ2 ऐन मे, म1 येन ते (→येनेमे); दे5 भूपैर् (→पापैर्). –d) दे5 याच्यन्ते (→मुच्यन्ते); का1 ब1-3 दे1.2.4-6 ते1 वै, अ2 म1 वा (→हि).

वें.१.२७.१० ये मां जनाः संस्मरन्ति कलौ सकृदपि प्रभुम् ।
तेषां नश्यतु तत् पापं भक्तानां पुरुषोत्तमे ॥१०
येऽर्चयिष्यन्ति मां भक्त्या नित्यं कलियुगे द्विजाः ।
विधिना वेददृष्टेन ते गमिष्यन्ति तत् पदम् ॥११
ये ब्राह्मणा वंशजाता युष्माकं वै सहस्रशः ।
तेषां नारायणे भक्तिर्भविष्यति कलौ युगे ॥१२
परात् परतरं यान्ति नारायणपरायणाः ।
न ते तत्र गमिष्यन्ति ये द्विषन्ति महेश्वरम् ॥१३
ध्यानं होमं तपस्तप्तं ज्ञानं यज्ञादिको विधिः ।
तेषां विनश्यति क्षिप्रं ये निन्दन्ति पिनाकिनम् ॥१४
यो मां समाश्रयेन्नित्यमेकान्तं भावमाश्रितः ।
विनिन्द्य देवमीशानं स याति नरकायुतम् ॥१५
तस्मात् सा परिहर्तव्या निन्दा पशुपतौ द्विजाः ।
कर्मणा मनसा वाचा तद्भक्तेष्वपि यत्नतः ॥१६
ये तु दक्षाध्वरे शप्ता दधीचेन द्विजोत्तमाः ।
भविष्यन्ति कलौ भक्तैः परिहार्याः प्रयत्नतः ॥१७
द्विषन्तो देवमीशानं युष्माकं वंशसंभवाः ।
शप्ताश्च गौतमेनोर्व्यां न संभाष्या द्विजोत्तमैः ॥१८
इत्येवमुक्ताः कृष्णेन सर्वे एव महर्षयः ।
ओमित्युक्त्वा ययुस्तूर्णं स्वानि स्थानानि सत्तमाः ॥१९
ततो नारायणः कृष्णो लीलयैव जगन्मयः ।
संहृत्य स्वकुलं सर्वं ययौ तत् परमं पदम् ॥२०
इत्येष वः समासेन राज्ञां वंशोऽनुकीर्त्तितः ।
न शक्यो विस्तराद् वक्तुं किं भूयः श्रोतुमिच्छथ ॥२१

१०. –a) ब2 स्मरिष्यन्ति (→संस्मरन्ति). –b) ते1 कलौ शिवमपि प्रभुं. –c) दे1 न भवति, दे3.8-10 मुवें. मुए. मुब. नश्य(दे10 °श्यं)ति, दे6 नश्यत (→नश्यतु). –d) दे1 द1 पुरुषोत्तम (→पुरुषोत्तमे).

११. –a) दे2 येऽर्चयन्ति हि, ते1 येऽर्चयन्ति*, द1 ग्र1.2 म1 येऽर्चयन्ति च (म1 तु) (→येऽर्चयिष्यन्ति). –b) म1 प्रजाः (→द्विजाः); दे1 नित्यं कलयुगेद्विकाः. –c) ब1 दे4 ग्र1 देव° (→वेद°); दे10 विधिनावेव दृष्टेन. –d) ब2 पुरं, ते1 परं (→पदं).

१२. –b) दे10 च (→वै).

१३. –b) ब1.2 दे1.3.8-10 मुवें. मुए. मुब. °परा जनाः, ब3 °परा जनाः, + °परायणाः (→°परायणाः). –d) दे3 महेश्वरे (→महेश्वरं).

१४. –a) ब1-3 दे4 द1 ग्र1 म1 होमः, दे1 योगम्, दे2.8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. योगः (→होमं); ब1.2 दे2 ते1 जपस् (→तपस्); म1 सत्यं (→तप्तं). –b) ब1.3 ते1 ज्ञान-, दे1 ज्ञा* (→ज्ञानं); दे1 ** धिको, दे4 द1 यज्ञाधिको (→यज्ञादिको). –c) ब1.3 विनिश्यति (→विनश्यति). –d) दे1.2 म1 द्विषन्ति, ग्र2 द्विष्यन्ति (→निन्दन्ति); दे8-10 मुवें. मुए. मुब. म श्वरं (→पिनाकिनम्).

१५. –a) द1 ये (→यो); दे8-10 मुवें. मुए. मुब. समर्चयेत् (→समाश्रयेत्). –c) ब2.3 दे1-3.6.8-10 ते1 विनिन्दन् (→विनिन्द्य); ब1 विनिन्दन्नेवमीशानं, द1 ग्र1 विनिन्दते महेशानं, ग्र2 म1 विनिन्दते (ग्र2 °न्दितो) महादेवं. –d) दे1 ते1 ग्र1 नरकं ध्रुवं (→नरकायुतम्).

१६. –a) दे1 तस्माद-, दे8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. तस्मात्स- (→तस्मात्सा); दे4 तस्मात्सत्यपि कर्त्तव्या. –b) दे1.2.6.8 ते1 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. पशुपतेर् (→पशुपतौ). –d) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. मद्° (→तद्°); ते1 वा ततः (→यत्नतः).

१७. द1 ग्र1.2 म1. १७-१८ab ⊙. –a) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. च (→तु). –c) दे3.6 भक्ति-, दे4 भक्ताः, दे8 भुक्तैः, दे10 भक्तेः (→भक्तैः).

१८. द1 ग्र1.2 म1. ⊙ (द्र. १७ पा. वि). –b) ते1 सूक्ष्मं वंगतं सदा स. –c) का1 °नार्यां (→°नोर्व्यां); ते1 न प्राप्नुवन्ति मे भक्ति. –d) का1 ब1 दे3-6 ते1 द्विजोत्तमाः (→द्विजोत्तमैः).

१९. द1 ग्र1.2 म1. ab ⊙. –a) ब3 उक्तः (→उक्ताः); दे8-10 मुवें. मुए. मुब. एवमुक्ताश्च (दे10 °थ) कृष्णेन. –b) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. सर्वे ते (→सर्व एव). –c) दे10 उक्तास् (→उक्त्वा); द1 ग्र1.2 म1 तूर्णीं (→तूर्णं). –d) दे4 निस्थानानि च सत्तमाः, द1 ग्र1.2 म1 स्थानानि मुनिसत्तमाः.

२०. –a) दे5 ततो नारायणे कृष्णे. –c) दे3 स्वं (→स्व-).

२१. –a) ब2.3 इत्येव च (→इत्येष वः). –b) दे1.3.6 राज्ञा, ते1 राज– (→राज्ञां); दे9 वंशस्तु, दे10 वंशोऽत्र, मुवें. मुए. मुब. वंशः सु– (→वंशोऽनु–); का1 ब1-3 दे3.5.6 ते1 द1 ग्र1.2 –वर्णितः, दे4 –वर्तितः (→-कीर्तितः). –c) दे10 शक्तो (→शक्यो). –d) ग्र2 पुनः (→भूयः).

यः पठेच्छृणुयाद् वापि वंशानां कथनं शुभम् । सर्वपापविनिर्मुक्तः स्वर्गलोके महीयते ॥२२

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे षड्विंशोऽध्यायः ॥२६॥

२७

ऋषय ऊचुः ।❀

कृतं त्रेता द्वापरं च कलिश्चेति चतुर्युगम् ।
एषां स्वभावं सूताद्य कथयस्व समासतः ॥१

सूत उवाच ।❀

गते नारायणे कृष्णे स्वमेव परमं पदम् ।
पार्थः परमधर्मात्मा पाण्डवः शत्रुतापनः ॥२

कृत्वा चैवोत्तरविधिं शोकेन महतावृतः ।
अपश्यत् पथि गच्छन्तं कृष्णद्वैपायनं मुनिम् ॥३
शिष्यैः प्रशिष्यैरभितः संवृतं ब्रह्मवादिनम् ।
पपात दण्डवद् भूमौ त्यक्त्वा शोकं तदाऽर्जुनः ॥४
उवाच परमप्रीतः कस्माद् देशान्महामुने ।
इदानीं गच्छसि क्षिप्रं कं वा देशं प्रति प्रभो ॥५　　वें. १.२८.५

२२. –a) दे1 य एषः (→यः पठेत्). –b) दे1.2 ते1 वंशानु– (→वंशानां); दे4 कथितं (→कथनं). –c) का1 ब1.3 दे3-6 द1 ग्र1.2 म1 °विशुद्धात्मा (→°विनिर्मुक्तः); ब2 सर्वं विशुद्धात्मात्मानं. –d) का1 सर्व° (→स्वर्ग°); का1 ब1.3 दे4.5 द1 ग्र1 स मोदते (→महीयते).

पुष्पिका—

पुराणनाम—द1. ⊙; का1 दे1.4.5.8-10 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे, ब1-3 दे2.3.6 इति कूर्मपुराणे, ते1 इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे पूर्वभागे. **अध्यायनाम**—ब2 दे4 ते1 द1 ग्र1.2 म1. ⊙; का1 ब1 दे1.2.5.6.8-10 मुए. राजवंशानुकीर्त्तने, ब3 दे3 वंशानुकीर्त्तने, मुवें. मुब. राजवंशानुकीर्त्तनं नाम. **अध्यायसंख्या**— दे6. ⊙; का1 ब1.3 दे2.3.5 ते1 ग्र1 पंचविंशोऽध्यायः, ब2 द1 ॥२५॥, दे1.10 मुवें. सप्तविंशोऽध्यायः ॥२७॥, दे4 पंचविंशोऽध्यायः ॥२५॥, दे8.9 ग्र2 म1 मुए. मुब. सप्तविंशोऽध्यायः.

२७

[न1 पुस्तके अध्यायोऽयं नास्ति]

❀ ते1 श्री शिवः, + ऋषयः; ग्र1.2 म1 ऋषयः.

१. –a) ग्र2 कृतस् (→कृतं); म1 मुब. द्वापरश्च (→द्वापरं च). –b) दे1 चतुर्थकम् (→चतुर्युगम्). –c) दे2 ते1 तेषां, द1 येषां (→एषां); दे8-10 म1 मुवें. मुए. मुब. प्रभावं, द1 स्वरूपं (→स्वभावं); ब2 सूताग्र (→सूताद्य). –d) ते1 कथयाशु समाहितः.

❀ ग्र2. ⊙; दे8.9 सूत उ.; ते1 ग्र1 म1 सूतः; द1 श्रीसूतः.

२. –a) ब2 कृष्णं (→कृष्णे). –b) ब2 स्वदेवं, + स्वमेव (→स्वमेव); ब3 म1 स्वयमेव परं पदं.

३. –a) दे2 °त्तरां सिद्धिं, + °त्तरविधिं, द1 °त्तरविधिः, ग्र2 °त्तरं विधिं (→°त्तरविधिं). –b) ते1 लोकेन (→शोकेन). –c) ब1 अपश्यत् पार्थ गच्छन्तं, दे1 अपश्यत् पथि गायन्तं, ते1 अपश्यदधिगच्छन्तं, द1 अपश्यत्प्रति गच्छन्तं. –d) द1 ग्र1.2 म1 प्रभुं (→मुनिं).

४. –a) द1 ग्र1.2 म1 शिष्य- (→शिष्यैः); दे5 -रमितः, ते1 ग्र1 सहितं, द1 ग्र1 -रहितं (→-रभितः). –b) ब3 सद्वृत्तं (→संवृतं); ते1 द1 °वादिभिः (→°वादिनम्). –d) ग्र1 कृत्वा (→त्यक्त्वा); ब2 ग्र2 तमर्जुनः, दे4 तथार्जुनं (→तदाऽर्जुनः).

५. –a) दे10 परमं, ग्र2 परमः (→परम-); दे8-10 मुवें. मुए. मुब. प्रीत्या (→प्रीतः). –b) म1 तस्माद्

वें. १.२८.६ संदर्शनाद् वै भवतः शोको मे विपुलो गतः ।
इदानीं मम यत् कार्यं ब्रूहि पद्मदलेक्षण ॥६
तमुवाच महायोगी कृष्णद्वैपायनः स्वयम् ।
उपविश्य नदीतीरे शिष्यैः परिवृतो मुनिः ॥७

व्यास उवाच ।❀

इदं कलियुगं घोरं संप्राप्तं पाण्डुनन्दन ।
ततो गच्छामि देवस्य वाराणसीं महापुरीम् ॥८
अस्मिन् कलियुगे घोरे लोकाः पापानुवर्त्तिनः ।
भविष्यन्ति महापापा वर्णाश्रमविवर्जिताः ॥९
नान्यत् पश्यामि जन्तूनां मुक्त्वा वाराणसीं पुरीम् ।
सर्वपापप्रशमनं प्रायश्चित्तं कलौ युगे ॥१०
कृतं त्रेता द्वापरं च सर्वेष्वेतेषु वै नराः ।
भविष्यन्ति महात्मानो धार्मिकाः सत्यवादिनः ॥११
त्वं हि लोकेषु विख्यातो धृतिमाञ् जनवत्सलः ।
पालयाद्य परं धर्मं स्वकीयं मुच्यसे भयात् ॥१२
एवमुक्तो भगवता पार्थः परपुरंजयः ।
पृष्टवान् प्रणिपत्यासौ युगधर्मान् द्विजोत्तमाः ॥१३
तस्मै प्रोवाच सकलं मुनिः सत्यवतीसुतः ।
प्रणम्य देवमीशानं युगधर्मान् सनातनान् ॥१४

व्यास उवाच ।❀

वक्ष्यामि ते समासेन युगधर्मान् नरेश्वर ।
न शक्यते मया पार्थ विस्तरेणाभिभाषितुम् ॥१५

(→कस्माद्); दे8-10 मुवें. मुए. कस्मादेतन् (→कस्माद्देशान्). –d) का1 ब1-3 दे2.3.5.6 मुवें. मुए. मुब. कं वा, दे1 किं वा, दे4 कं सु, दे8-10 गङ्गा- ते1 द1 ग्र1 म1 कं च, ग्र2 कस्य (→कं वा-).

६. –a) दे10 सन्दर्शनार्थं (→सन्दर्शनाद्वै); दे4 भवता (→भवतः). –b) का1 विपुलं (→विपुलो); ग्र2 म1 हतः (→गतः); दे2 शोको यं विगतो यतः. –c) म1 अपि (→मम). –d) दे2.3 °दलेक्षणाः (→°दलेक्षण).

७. –b) ग्र1 म1 द्वैपायन- (→द्वैपायनः); का1 ब1 दे5 प्रभुः (→स्वयं).

७ श्लोकात्परं दे1.8-10 ते1 मुवें. मुए. पुस्तकेषु अध्याय-समाप्तिर्वर्तते —दे1.8.9 इति श्रीकूर्मपुराणे अष्टाविंशोध्यायः (दे1 ॥२८॥), दे10 इति श्रीकूर्मपुराणे अष्टाविंशोध्यायः ॥२८॥ श्रीसीतारामचन्द्रार्पणमस्तु ॥, ते1 इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे व्यासदर्शनं नाम षड्विंशोध्यायः, मुवें. मुए. इति श्री कूर्मपुराणे पार्थाय व्यासदर्शनं नामाष्टाविंशोऽध्यायः ॥२८॥.

❀ दे8 व्यास उ.,ते1 श्रीशिवः, + सूतः; द1 ग्र1.2म1 व्यासः.

८. –a) ब1 कथं, दे3 इ(ति)दं, म1 इदानीं (→इदं). –b) दे5.6 °नन्दनः (दे6 °नं). (→°नन्दन). –c) ते1 गच्छाम (→गच्छामि). –d) का1 शुभां वाराणसीमहं; दे1 पुरीं द्वारवतीं शुभां, दे2 ते1 मुवें. मुए. मुब. पुरीं वाराणसीं शुभां, दे6 वाराणस्यां महापुरीं, द1 ग्र1.2 म1 दिव्यां वाराणसीं पुरीं.

९. द1. ८c–११d ⊙ (द. सं.). –a) दे4 आसन् (→अस्मिन्). –b) ग्र2 °वृद्धिनः (→°वर्त्तिनः). –c) दे1.2.8-10 मुवें. मुए. मुब. महाबाहो, ते1 महाचक्रा (→महापापा). –d) दे10 विनिर्जिताः (→विवर्जिताः).

१०. द1. ⊙ (द्र. ९ पा. वि.). –a) ग्र2 पापात्मा, + ज्ञानात्मा (→जन्तूनां). –b) ब2 त्यक्त्वा, दे6.10 मुक्ता (→मुक्त्वा). –c) दे1.2.4.8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. -पापोप° (→-पाप प्र°). –d) दे3 प्रायश्चित्तौ (→प्रायश्चित्तं).

११. द1. ⊙ (द्र. ९ पा. वि.). –a) दे5.10 ग्र2 कृत— (→कृतं); दे10 ग्र2 त्रेतं (ग्र2 °त) (→त्रेता);ब2 मुब. द्वापरश्च (→द्वापरं च). –b) ब1 °ष्वेतेन (→°ष्वेतेषु); ब2 ते1 ये, दे8.9 मुए. ते (→वै); दे5 पुरा, ग्र1 यतः, ग्र2 म1 ततः (→नराः). –d) ते1 न्याय° (→सत्य°).

१२. ब2. cd ⊙. –a) ते1 परिज्ञातो (→-षु विख्यातो). –b) दे1 भक्त°, ते1 धर्म° (→जन°). –c) दे3.6 प्रापयाद्य, दे5 प्रापयस्व (→पालयाद्य); का1 परमं (→परं). –d) का1 ब1 दे3.5.6 स्वकीयान् (→स्वकीयं); का1 ब1.3 दे4.6.10 म1 मुच्यते (→मुच्यसे); दे10 भवान्, ग्र2 म1 भवात् (→भयात्).

अतः परं ते1 अधिकम्–प्रज्ञया पुष्यसे वरान्.

१३. –b) दे10 पार्थं, + पार्थः (→पार्थः). –c) ते1 °त्यास्मै (→°त्यासौ). –d) ते1 पुरा धर्मं, ग्र2 योग धर्म- (→युगधर्मान्).

१४. –b) ब2 पुनः (→मुनिः). –d) का1 ब1-3 दे3.5.6 °धर्मं (→°धर्मान्).

❀ दे6 द1 ग्र2 म1. ⊙; दे8.9 व्यास उ.; ते1 ग्र1 व्यासः.

१५. –a) दे10 तत् (→ते). –b) ब2 महेश्वरः, दे5 नरैश्वर (→नरेश्वर). –c) का1 ब2.3 दे3.5.6 न शक्यास्ते, दे2 न शक्यं ते (→न शक्यते); दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. मया राजन्, दे2 ते1 महाराजा (→मया पार्थ); म1 निशम्यते तु यत्

आद्यं कृतयुगं प्रोक्तं ततस्त्रेतायुगं बुधैः ।
तृतीयं द्वापरं पार्थ चतुर्थं कलिरुच्यते ॥१६
ध्यानं परं कृतयुगे त्रेतायां ज्ञानमुच्यते ।
द्वापरे यज्ञमेवाहुर्दानमेव कलौ युगे ॥१७
ब्रह्मा कृतयुगे देवस्त्रेतायां भगवान् रविः ।
द्वापरे दैवतं विष्णुः कलौ रुद्रो महेश्वरः ॥१८
ब्रह्मा विष्णुस्तथा सूर्यः सर्व एव कलिष्वपि ।
पूज्यते भगवान् रुद्रश्चतुर्ष्वपि पिनाकधृक् ॥१९
आद्ये कृतयुगे धर्मश्चतुष्पादः सनातनः ।
त्रेतायुगे त्रिपादः स्याद् द्विपादो द्वापरे स्थितः ।
त्रिपादहीनस्तिष्ये तु सत्तामात्रेण तिष्ठति ॥२०
कृते तु मिथुनोत्पत्तिर्वृत्तिः साक्षाद् रसोल्लसा ।
प्रजास्तृप्ताः सदा सर्वाः सदानन्दाश्च भोगिनः ॥२१
अधमोत्तमत्वं नास्त्यासां निर्विशेषाः पुरंजय ।
तुल्यमायुः सुखं रूपं तासां तस्मिन् कृते युगे ॥२२
विशोकाः सत्त्वबहुला एकान्तबहुलास्तथा ।
ध्याननिष्ठास्तपोनिष्ठा महादेवपरायणाः ॥२३

वें १.२६.१७

पार्थ. –d) का$_1$ ग्र$_2$ विस्तारेणाभि°, दे$_3$ विस्तरेणानि°, ते$_1$ विस्तरेणानु°, द$_1$ विस्तरेणापि, ग्र$_1$ विस्तरेणाद्य. (→°विस्तरेणाभि°); ब$_1$ दे$_{1.3.6}$ द$_1$ म$_1$ °भाषितं (→°भाषितु`).

१६. –a) ते$_1$ आदौ (→आद्यं). –b) का$_1$ दे$_5$ पुनः (→बुधैः). –c) दे$_{1.2}$ प्रोक्तं (→पार्थ). –d) ब$_{2.3}$ दे$_{3.5.6}$ चतुर्थः (→चतुर्थं); दे$_{10}$ कलिम् (→कलिर्); द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ युगं च (ते) (→°रुच्यते).

१७. –a) दे$_4$ ग्र$_1$ ज्ञानं, दे$_{10}$ ध्यायन् (→ध्यानं); दे$_{8-10}$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. तपः, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ स्मृतं (→परं). –b) द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ ध्यानम् (→ज्ञानम्); ब$_{1.3}$ दे$_{3-6}$ द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ अध्वरः (दे$_4$ °राः), ग्र$_2$ ईश्वरः (→उच्यते). –c) ग्र$_2$ बाहौ (→-वाहुः). –d) ब$_2$ दे$_{1.3.4.6.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. एकं (→एव).

१८. –b) दे$_4$ ऋषिः, दे$_5$ प्रभुः, दे$_{10}$ विभुः (→रविः); ते$_1$ भग एव च (→भगवान् रविः). –d) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. देवो, ते$_1$ बुद्धो (→रुद्रो).

१९. दे$_4$.१९ a-२० b ⊙. –a) ब$_1$ दे$_{5.10}$ ते$_1$ ब्रह्म (→ब्रह्मा); ते$_1$ तदा (→तथा); ते$_1$ रुद्रः (→सूर्यः). –b) दे$_1$ शर्वः (→सर्वः); ब$_{2.3}$ दे$_1$ मुवें. मुब. कलावपि (→कलिष्वपि). ते$_1$ सर्व एव चतुर्ष्वपि, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ सर्वदै(द$_1$ ग्र$_1$ °दे)व चतुर्ष्वपि. –c) का$_1$ पूजते, ब$_1$ दे$_{8.9}$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. पूज्यन्ते, ते$_1$ पूज्यते, + पूष्यते (→पूज्यते). –d) दे$_5$ चतुर्युग(?); द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ कलिष्वपि (→चतुर्ष्वपि); ते$_1$ °भृत् (→°धृक्).

२०. दे$_4$. ab ⊙. –a) म$_1$ आदौ, मुब. आद्यो (→आद्ये); दे$_5$ कृते (→कृत-); ग्र$_2$ आद्ये तत् कृतयुगे धर्माः. –b) दे$_{1.2.8-10}$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. प्रकीर्त्तितः (→सनातनः). –c) दे$_{2.6}$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ त्रिपाद-(→त्रिपादः); दे$_6$ ग्र$_2$ द्विपादे, दे$_{10}$ द्विपादौ (→द्विपादः). –d) दे$_2$ ते$_1$ स्मृतः (→स्थितः). –e) ग्र$_2$ म$_1$ °हीनं (→°हीनस्); का$_1$ तिष्येषु, ब$_{1.3}$ दे$_{4.8}$ मुवें. मुए. मुब. तिष्ठेत्तु, ते$_1$ पादेन, ग्र$_2$ तुष्येन्द्र (→तिष्ये तु). –f) दे$_5$ सत्त्व° (→सत्ता°); दे$_4$ धिष्ठितः, ते$_1$ त्रिष्वपि (→तिष्ठति). द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ सत्तामात्रमधिष्ठितः.

२१. –a) दे$_{3.6}$ कृतेति-, ग्र$_2$ कृतोऽनु- (→कृते तु); दे$_2$ मधुनो°, + मैथुनी° (→मिथुनो°); ग्र$_2$ °नोत् भक्ति (→°नोत्पत्तिः). –b) दे$_4$ वृत्ति (→वृत्तिः); का$_1$ दे$_{1.2.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. °दलोलुपाः, ब$_1$ °दसोर्णसा, दे$_6$ °द्रसोत्तमा, ग्र$_2$ °द्रसेवसाः (→°द्रसोल्लसा); ब$_{2.3}$ वृत्तिः सर्वत्र मानसी, ते$_1$ वृत्तिः साधारणी स्मृता. म$_1$ वृत्तिस्साभद्रसोल्लसा. –c) दे$_2$ तुष्टा, + तृप्ताः, दे$_3$ -सूयः, दे$_5$ सृष्टाः, दे$_6$ स्त्रियः, दे$_{10}$ सुप्ताः, ते$_1$ स्वस्थाः, द$_1$ स्मृत्वा (→तृप्ताः); का$_1$ तथा, दे$_1$ तदा, ग्र$_2$ ततस् (→सदा). –d) ब$_1$ दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. सर्वा° (→सदा°); दे$_3$ सु- (→च); दे$_5$ भागिनः, ते$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ योगिनः (→भोगिनः).

२२. –a) ब$_{2.3}$ दे$_1$ मुब °मोत्तमता, दे$_5$ °मोत्तमत्व (→°मोत्तमत्वं); का$_1$ अधमोत्तमा न सन्तीति, दे$_4$ धर्मोत्तमत्वं नास्त्यासां, द$_1$ धर्मोत्तरत्वं नाद्या ये, ग्र$_1$ धर्मोत्तरत्वन्नाप्यासीत्, ग्र$_2$ धर्मोत्तरत्वान्नागेसन्, म$_1$ धर्मोत्तरत्वान्नाकेस्मिन्. –b) द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ निर्विशेषः (→निर्विशेषाः); ब$_1$ परंतप, ब$_2$ दे$_{3.5}$ परंजय (दे$_3$ °यात्), ते$_1$ परस्परम्, (→पुरंजयः). –c) द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ °माहुः (→°मायुः); दे$_5$ सुसंधर्मान्, ते$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ दुखं (→रूपं). –d) दे$_{1.8-10}$ ते$_1$ मुवें. मुए. तासु (→तासां); म$_1$ युगे युगे (→कृते युगे).

२३. –a) दे$_{1.2}$ सत्य,° दे$_{4.8-10}$ द$_1$ मुवें. मुए. तत्त्व° (→सत्त्व°); म$_1$ °विपुलाः (→°बहुलाः). –b) दे$_1$ स्थिताः (→तथा).

वं.१.२९.१७ ता वै निष्कामचारिण्यो नित्यं मुदितमानसाः ।
पर्वतोदधिवासिन्यो ह्यनिकेताः परंतप ॥२४
रसोल्लासा कालयोगात् त्रेताख्ये नश्यते ततः ।
तस्यां सिद्धौ प्रणष्टायामन्या सिद्धिरवर्त्तत ॥२५
अपां सौक्ष्म्ये प्रतिहते तदा मेघात्मना तु वै ।
मेघेभ्यः स्तनयित्नुभ्यः प्रवृत्तं वृष्टिसर्जनम् ॥२६
सकृदेव तया वृष्ट्या संयुक्ते पृथिवीतले ।
प्रादुरासंस्तदा तासां वृक्षा वै गृहसंज्ञिताः ॥२७
सर्वप्रत्युपयोगस्तु तासां तेभ्यः प्रजायते ।
वर्त्तयन्ति स्म तेभ्यस्तास्त्रेतायुगमुखे प्रजाः ॥२८
ततः कालेन महता तासामेव विपर्ययात् ।
रागलोभात्मको भावस्तदा ह्याकस्मिकोऽभवत् ॥२९
विपर्ययेण तासां तु तेन तत्कालभाविना ।
प्रणश्यन्ति ततः सर्वे वृक्षास्ते गृहसंज्ञिताः ॥३०
ततस्तेषु प्रनष्टेषु विभ्रान्ता मैथुनोद्भवाः ।
अभिध्यायन्ति तां सिद्धिं सत्याभिध्यायिनस्तदा ॥३१
प्रादुर्बभूवुस्तासां तु वृक्षास्ते गृहसंज्ञिताः ।
वस्त्राणि ते प्रसूयन्ते फलान्याभरणानि च ॥३२

---

२४. –a) ब3 ततो, दे1 चेरुर्, दे5 स वै (→ता वै); दे5 °तारिण्यो (→°चारिण्यो); ग्र2 ता वैदिकामाचारिण्यो. –c) दे4 पर्वता-, दे6 सर्वतो° (→पर्वतो°); द1 ग्र1.2 म1 पर्वतो (ग्र2 °ते)द्दे (ग्र2 °द)शवासिन्यो. –d) ग्र2 श्रीनिकेताः (→ह्यनिकेताः); ब1 दे5 परं तपः, दे8-10 परंतपाः (→परन्तप).

२५. –a) का1 दे2 रसोल्लसा, ब1 रसोर्णसा, ब2 दे1 अनालस्याः (दे1 °साः), दे3 मुवें. मुए. मुब. रसोल्लासः, दे5 रसेलिकां, ग्र2 खरसाल्या (→रसोल्लासा); ब2 कालवशात्, दे8-10 कलायोगात् (→कालयोगात्). –b) दे1 त्रेतायां, ते1 द्वितीये (→त्रेताख्ये); ते1 मुवें. मुए. मुब. नश्यति (→नश्यते); दे1 नृप, दे2.8-10 ते1 मुए. मुब. द्विजाः (→ततः); ब1 त्रेताख्ये न च ते च कः. –c) ते1 तासां, ग्र2 तस्य (→तस्यां); दे2 स्थितौ (→सिद्धौ). –d) ब3 दे1.3.6 प्रवर्त्तते (दे1 °त) (→-रवर्त्तत).

२६. –a) ते1 तदा (→अपां); का1 ब2.3 दे2-6 ते1 मुवें. मुए. मुब. सौख्ये, दे1 शौचे; द1 ग्र1.2 सौक्ष्म्यं, म1 सौख्यं (→सौक्ष्म्ये); का1 ब1-3 दे3.5.6 प्रतिगते, द1 ग्र1.2 म1 प्रतिगतं (ग्र2 °ता) (→प्रतिहते). –b) दे4 द1 ग्र1.2 म1 तथा (→तदा); का1 मध्यात्मना तु वै, ब2 मेघातुरा तु वै, दे3.6 मेघात्मनार्णवे, ते1 मेघात्मना बुधैः, ग्र1 मेघात्म्यमाशु वै, ग्र2 म1 मेरवा(म1 °घा)न्तरे शुभैः (→मेघात्मना तु वै). –c) दे4 मध्येभ्यस् (→मेघेभ्यः); दे3 -स्तनपितृभ्यः, दे6 स्वनयितृभ्यः (→स्तनयित्नुभ्यः); ते1 मेघेभ्यस्त्वभवत्ताभ्यः. –d) का1 प्रवर्त्तं, ते1 प्रवृत्तिः, ग्र1.2 म1 प्रवृष्टं(ग्र2 °ष्टि) (→प्रवृत्तं); ते1 सृष्टि-, ग्र2 अथ (→वृष्टि-); द1 ग्र1.2 म1 °गर्जनम् (→°सर्जनम्).

२७. –a) दे1 सकृतेव, दे6 सहदेव (→सकृदेव). –c) दे8-10 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. तथा (→तदा); म1 तेषां (→तासां). –d) ते1 व्यक्ता (→वृक्षा); दे2 ते1 °संस्थिता (→°संज्ञिताः).

२८. –a) का1 द1 सर्वे प्र°, ब1 सर्वं प°, ब2 सर्वं प्र°, दे2 सर्वे वृ°, दे4 ग्र1 म1 सर्वे(दे4 °र्वं)प्री°, ग्र2 सकृत् प्र° (→सर्वः प्र°); का1 दे2-4 °भोगास्तु, ब1-3 दे6 द1 ग्र1 म1 °भोगस् (ब2 °गं) तु (→°योगस्तु); ते1 सर्वत्र ह्युपभोगस्तु. –b) ग्र2 तस्मात् (→तासां); दे2 मेधा (→तेभ्यः); दे1.4 द1 ग्र1.2 म1 प्रवर्त्तते, दे2 प्रजज्ञिरे (→प्रजायते). –c) दे3.6 सु- (→स्म); दे4 वर्त्तयन्ति द्रुमेभ्यस्ताः, ग्र2 प्रवर्त्तयन्ति स्म तेभ्यः. –d) दे5 °सुखे (→°मुखे).

२९. –a) दे4 तस्य (→ततः). –b) ब3 ताभ्याम् (→तासां). –c) ते1 राज°, + रजो°, द1 रोग° (→राग°); दे2 °लोभादिको (→°लोभात्मको). –d) दे4 द1 ग्र1.2 म1 तथा (→तदा); ब2 वा°, दे1.6-द्या°, दे4 त्वा° (→ह्या°).

३०. –a) ते1 सा तत्र (→तासां तु). –b) दे2 तदा (→तेन); दे1.2.5.8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. °भाविताः (दे1 ते1 मुवें. मुए. °ता) (→°भाविना). –c) ब2 तदा (→ततः). –d) दे3.6 ब्रह्माः (दे6 °ह्म), दे5 वृत्तास् (→वृक्षास्); दे1 वै (→ते); ब3 गुह°, ग्र1 ग्रह° (→गृह°); म1 °वर्तिताः (→°संज्ञिताः).

३१. ब1 दे10 म1. ३१ a-३२ b ⊙; दे5.c ⊙. –a) ब3 दे1.3.5.6 ते1 द1 ग्र1 प्रणष्टेषु, ग्र2 प्रविष्टेषु (→प्रनष्टेषु); दे5 विधातान् (→विभ्रान्ता). –b) ब2 मिथुनो° (→मैथुनो°). –d) का1 दे5 ध्यायितस्, दे8-10 मुवें. मुए. °ध्यानतस् (→°ध्यायिनस्).

३२. ब1 दे10 म1.ab ⊙ (द्र. ३१ पा. वि.). –b) द1 वृक्षाग्रे (→वृक्षास्ते); दे2 °संस्थिताः, ते1 °संहिताः (→°संज्ञिताः). –d) दे8-10 फलेष्वा°, ते1 फलन्त्या° (→फलान्या°).

तेष्वेव जायते तासां गन्धवर्णरसान्वितम् ।
अमाक्षिकं महावीर्यं पुटके पुटके मधु ।।३३
तेन ता वर्त्तयन्ति स्म त्रेतायुगमुखे प्रजाः ।
हृष्टपुष्टास्तया सिद्धया सर्वा वै विगतज्वराः ।।३४
ततः कालान्तरेणैव पुनर्लोभावृतास्तदा ।
वृक्षांस्तान् पर्यगृह्णन्त मधु चामाक्षिकं बलात् ।।३५
तासां तेनापचारेण पुनर्लोभकृतेन वै ।
प्रणष्टा मधुना सार्द्धं कल्पवृक्षाः क्वचित् क्वचित् ।।३६
शीतवर्षातपैस्तीव्रैस्ततस्ता दुःखिता भृशम् ।
द्वन्द्वैः संपीड्यमानास्तु चक्रुरावरणानि च ।।३७
कृत्वा द्वन्द्वप्रतीघातान् वार्त्तोपायमचिन्तयन् ।
नष्टेषु मधुना सार्द्धं कल्पवृक्षेषु वै तदा ।।३८
ततः प्रादुर्बभौ तासां सिद्धिस्त्रेतायुगे पुनः ।
वार्त्तायाः साधिका ह्यन्या वृष्टिस्तासां निकामतः।।३९
तासां वृष्ट्यूदकानीह यानि निम्नैर्गतानि तु ।
अवहन् वृष्टिसंतत्या स्रोतः स्थानानि निम्नगाः।।४०
ये पुनस्तदपां स्तोकाः आपन्नाः पृथिवीतले ।
अपां भूमेश्च संयोगादोषध्यस्तास्तदाऽभवन् ।।४१ वं.१.२९.३५

ते1 पुस्तके b,c मध्ये अधिकम्—

*सर्वप्राण्युपभोगास्तु तासा तेभ्यः प्रवर्तिताः । (= २८ab)

३३. –a) द1 ग्र1 म1 येष्वेव(म1 °वं), ग्र2 यत्तेषु (→तेष्वेव); दे4 ज्ञायते (→जायते); दे10 वासां, म1 तेषां (→तासां); ते1 तेष्वेव जायतेऽन्नादिर्. –b) दे4.10 °समन्वितम् (→°रसान्वितं). –c) ग्र2 माक्षिकं तं (→अमाक्षिकं).

३४. –a) का1 ग्र2 तेन वा-, म1 ते नाम (→तेन ता). –c) दे1 हृष्टा * *, दे2.8-10 ते1 मुवें. मुए. हृष्टास्तुष्टाः, मुब. हृष्टाः पुष्टाः (→हृष्टपुष्टाः); दे1.4 ग्र2 म1 मुब. तथा, ते1 तदा (→तया); दे1.2.5 ते1 ग्र1 म1 मुब. सिद्धाः (→सिद्धया). –d) ग्र2 म1 ता (→वै).

३५. –a) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. पुनः (→ततः). –b) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. ततो (→पुनर्); ब1.2 दे6 °वृतस् (→°वृतास्); दे4 द1 ग्र1 म1 तथा (→तदा); दे1 पुनर्लोभा(तु)हतास्तथा, दे2 पुनर्लोभान्वितास्तथा, दे8-10 पुनर्लोभात्तदा वृताः, ते1 प्रजालाभान्वितास्तदा. –c) दे4.5.10 ग्र2 वृक्षास् (→वृक्षान्); का1 [अ]स्मान्, ब2.3 ताः (→तान्); ब3 °गृह्णन्तु, द1 °गृह्णन्ति (→°गृह्णन्त). –d) का1 दे3.5.6 ग्र1 मधुना, दे1.2.4.8-9 द1 ग्र2 मुवें. मुए. मधु बा, दे10 मधुरा (→मधु चा-); दे10 °चाक्षिकं (→°माक्षिकं); दे2 जनाः (→बलात्); ते1 मधुवस्त्रादिकं बलात्.

३६. –b) द1 च, ग्र2 म1 वा (→वै). –c) ब2.3 दे2.4.6.9 मुवें. मुए. मुब. प्रनष्टा (→प्रणष्टा). –d) म1 कल्पवृक्षेषु वै तदा.

३७. –b) दे1 तीक्षा*, दे8.9 मुवें. मुए. मुब. तास्ततो, दे5 ते तस्ता, दे10 तेस्तास्त (→ततस्ता); ग्र2 तस्माद् दुःखितो भृशं. –c) द1 ग्र1.2 म1 दण्डैस् (→द्वन्द्वैस्); दे4 स (→सं-); दे6.10 °पीड्यमानस् (→पीड्यमानास्). –d) दे5 बहुधा° (→चक्रुरा°); दे10 °चरणानि (→°वरणानि); दे1.2.4 द1 ग्र1.2 म1 तु (→च); ते1 वृक्षाद्यावरणे गते.

३८. –a) दे1 ते तान्, दे10 कृता (→कृत्वा); दे3.6 द्वन्द्वा° (→द्वन्द्व°); दे8-10 मुवें. मुए. विनिर्घातान्, द1 ग्र1.2 प्रतीघात-, म1 प्रतीकारम् (→प्रतीघातान्). –c) दे5 नद्येषु, म1 गतेषु (→नष्टेषु); ग्र2 मनसा (→मधुना).

३९. दे5. ३८a–४२d ⊙ (द. सं.); द1 ग्र1.2 म1. ३९c–४१b ⊙. –a) दे1-3 मुवें. मुए. मुब. °रभूत्तासां, दे8-10 °बभूवाथ (→°बभौ तासां); ते1 प्रादुर्भूतानस्य सिद्धि-. –b) ते1 मुखे (→सिद्धिस्). –c) दे8-10 मुब. साधका (→साधिका); ब2.3 मुब. तस्या, दे4 चान्या, ते1 ह्युक्ता (→ह्यन्या).

४०. दे5 द1 ग्र1.2 म1. ⊙. –b) ब3 निम्ने, दे3.6 मुब. निम्न– (→निम्नैर्); दे1 हृतानि (→गतानि); ते1 यानि सन्ति तु तानि वै. –c) ब2 दे1.4.8-10 मुवें. मुए. मुब. अभवन्, दे6 अवहद्, ते1 आवहन् (→अवहन्). –d) ब1 दे3.6 ते1 स्रोत-, दे1.8.10 श्रोतु (दे8 °तः) (→स्रोतः).

४१. दे5. ⊙; द1 ग्र1.2 म1. ab ⊙. –a) का1 लोकाः, दे3.6 स्तोको (→स्तोकाः); दे8-10 मुवें. मुए. यदा आपो बहुतराः. –b) का1 प्रपन्नाः, ब3 अमराः, ते1 आगताः (→आपन्नाः). –c) दे4 आपो (→अपां); ग्र2 भूतेश् (→भूमेश्); दे2 ते1 तु (→च). –d) का1 ब1 दे1.2.4.8-10 मुवें. मुए. औषध्यस् (→ओषध्यस्); का1 दे2 ते1 तु तदा, दे4 द1 तास्तथा, ग्र1 तास्ततो, ग्र2 म1 तत्तथा (→तास्तदा).

वें.१.२९.३५ अफालकृष्टाश्चानुप्ता ग्राम्यारण्याश्चतुर्दश ।
ऋतुपुष्पफलैश्चैव वृक्षगुल्माश्च जज्ञिरे ॥४२
ततः प्रादुरभूत् तासां रागो लोभश्च सर्वशः ।
अवश्यं भाविनाऽर्थेन त्रेतायुगवशेन वै ॥४३
ततस्ताः पर्यगृह्णन्त नदीक्षेत्राणि पर्वतान् ।
वृक्षगुल्मौषधीश्चैव प्रसह्य तु यथाबलम् ॥४४
विपर्ययेण तासां ता ओषध्यो विविशुर्महीम् ।
पितामहनियोगेन दुदोह पृथिवीं पृथुः ॥४५
ततस्ता जगृहुः सर्वा अन्योन्यं क्रोधमूर्च्छिताः ।
वसुदारधनाद्यांस्तु बलात् कालबलेन तु ॥४६
मर्यादायाः प्रतिष्ठार्थं ज्ञात्वैतद् भगवानजः ।
ससर्ज क्षत्रियान् ब्रह्मा ब्राह्मणानां हिताय च ॥४७
वर्णाश्रमव्यवस्थां च त्रेतायां कृतवान् प्रभुः ।
यज्ञप्रवर्त्तनं चैव पशुहिंसाविवर्जितम् ॥४८
द्वापरेष्वथ विद्यन्ते मतिभेदाः सदा नृणाम् ।
रागो लोभस्तथा युद्धं तत्त्वानामविनिश्चयः ॥४९
एको वेदश्चतुष्पादस्त्रेतास्विह विधीयते ।
वेदव्यासैश्चतुर्द्धा तु व्यस्यते द्वापरादिषु ॥५०
ऋषिपुत्रैः पुनर्भेदाद् भिद्यन्ते दृष्टिविभ्रमैः ।
मन्त्रब्राह्मणविन्यासैः स्वरवर्णविपर्ययैः ॥५१

---

४२. दे$_5$. ⊙. –a) ब$_{1-3}$ दे$_{1.2.6}$ अ(दे$_1$ आ) काल°, दे$_{10}$ अफला° (→अफाल°); का$_1$ दे$_{3.6}$ चालुप्ताः (→चानुप्ताः); दे$_4$ हलाकृष्टाश्चानुपात्ता, ते$_1$ अफालकृष्टास्तस्यासन्, द$_1$ हलादष्टाश्चानुप्ता, ग्र$_1$ म$_1$ हलाकृष्टाश्चतुःप्राप्ता, ग्र$_2$ हलातुष्टाश्चतुः प्राप्ता. –b) ब$_3$ °रण्यश् (→°रण्याश्); दे$_1$ °दिशः (→°दश). –c) ब$_1$ फलं चैव, दे$_1$ फलाश्चैव (→फलैश्चैव); द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ चतुष्पथफलैश्चैव. –d) ब$_1$ वृक्षा (→वृक्ष-).

४३. –a) ते$_1$ आसां (→तासां). –b) दे$_4$ राग- (→रागो); दे$_4$ सर्वतः (→सर्वशः). –c) दे$_1$ अविश्यं, दे$_2$ आवश्यं, ग्र$_2$ अविश्या–, म$_1$ अवश्य– (→अवश्यं); दे$_{2.8.10}$ मुवें. मुए. मुब. भावितार्थेन; दे$_{3.6}$ भाविनात्मेन (→भाविनाऽर्थेन). –d) ब$_{1-3}$ दे$_{3.6}$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ च (→वै).

४४. –a) का$_1$ दे$_5$ पर्यगृह्णन् तु (→पर्यगृह्णन्त). –b) ब$_2$ °तोयानि, ते$_1$ °क्षेत्रादि- (→°क्षेत्राणि). –c) दे$_5$ °ल्मौषधान्, ग्र$_2$ °ल्मोषरश् (→°ल्मौषधीश्). –d) का$_1$ प्रगृह्यतु, दे$_6$ प्रसह्यनु, दे$_{8.9}$ प्रसह्यन्तु, ते$_1$ प्रसज्यन्त (→प्रसह्य तु).

४५. –a) का$_1$ ब$_3$ दे$_6$ विपर्ययेन, दे$_5$ विपर्ययोग– (→विपर्ययेण); दे$_1$ च तासां, दे$_{8-10}$ नाशाच्च, ग्र$_2$ म$_1$ तासां तु, (→तासां ताः). –b) ते$_1$ गुहाम् (→महीम्).

४६. –a) का$_1$ ग्र$_2$ सर्वे (→सर्वाः). –b) का$_1$ दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. ह्यन्योन्यं, ते$_1$ ह्योषध्यः (→अन्योन्यं). –c) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{4.5}$ ते$_1$ असुरा दानवाद्यास्तु(ब$_2$ °श्च), ब$_1$ असनदानधनाद्यांस्तु, दे$_{1.2}$ पशुदारधनाद्यांस् (दे$_1$ °ढयांस्) तु, दे$_3$ आशुदाराधनाद्यास्तु, दे$_6$ आसुदाराधनाद्यास्तु, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. सदाचारे विनष्टे तु, मुब. आप्तदारधनाद्यास्तु. –d) ब$_{1.2}$ दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. च (→तु).

४७. –a) दे$_2$ मर्यादा *****. –b) दे$_{8.6}$ प्रतिष्ठानं (→प्रतिष्ठार्थं). –c) ते$_1$ दोभ्याम् (→ब्रह्मा). –d) दे$_4$ हितानि (→हिताय); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. वै (→च).

४८. –a) दे$_1$ °व्यवस्थानं, दे$_2$ ते$_1$ °व्यवस्थान्तु, मुब. व्यवस्थाश्च (→व्यवस्थां च). –b) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{3.5.6}$ विभुः (→प्रभुः). –c) मुब. °नश्चैव (→°नं चैव). –d) द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ °विवर्जनम (→°विवर्जितम्).

४९. –a) दे$_2$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ स्वथ, दे$_4$ ते$_1$ -ष्वेव, दे$_8$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. -प्यथ, दे$_{10}$ -स्यथ (→-ष्वथ); का$_1$ दे$_{1.4}$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ भिद्यन्ते (→विद्यन्ते). –b) दे$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ गति° (→मति°); दे$_{1.2.4.8-10}$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ मुवें. मुए. तथा (→सदा); ते$_1$ मन्त्राभेदात्मधा नृणां. –c) दे$_6$ तदा (→तथा); दे$_4$ श्रद्धा (→युद्धं). –d) ब$_1$ मत्वा नाम°, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मत्वा बुद्धि°, ग्र$_2$ सत्त्वानाम° (→तत्त्वानाम°); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. °विनिश्चयं (→°विनिश्चयः); ते$_1$ तत्वानामपि निश्चयम्.

५०. –a) दे$_4$ ग्र$_1$ देवश् (→वेदश्). –b) ब$_2$ त्रेताग्निश्च, दे$_{1.3.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. त्रिधा त्विह, ते$_1$ त्रेधा त्विह, ग्र$_1$ त्रेताख्येन (→त्रेतास्विह); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. विभाव्यते, म$_1$ विशीयेते (→विधीयते). –c) ब$_2$ म$_1$ वेदव्यासश्, दे$_1$ वेदाभ्यासैश्, दे$_3$ वेदाव्यासैश् (→वेदव्यासैश्); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. च (→तु). –d) दे$_1$ व्यंजते, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. न्यस्यते, ग्र$_2$ व्यास्यते, म$_1$ व्यज्यत (→व्यस्यते).

५१. –a) का$_1$ ब$_1$ दे$_{1.4.5.8-10}$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ भेदाः, दे$_{1.2}$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. वेदा, म$_1$ वेदा, + वेदं (→भेदाद्). –b) दे$_{8.9}$ विद्यन्ते (→भिद्यन्ते); दे$_5$ पाथि (→दृष्टि-); ब$_2$ मुब. °वित्तमैः (→°विभ्रमैः). –d) म$_1$ °मन्त्र° (→°वर्ण°); दे$_6$ °विपर्ययः (→°विपर्ययैः).

संहिता ऋग्यजुःसाम्नां संहन्यन्ते श्रुतर्षिभिः ।
सामान्याद् वैकृताच्चैव दृष्टिभेदैः क्वचित् क्वचित्॥५२
ब्राह्मणं कल्पसूत्राणि मन्त्रप्रवचनानि च ।
इतिहासपुराणानि धर्मशास्त्राणि सुव्रत ॥५३
अवृष्टिर्मरणं चैव तथैव व्याध्युपद्रवाः ।
वाङ्मनःकायजैर्दुःखैर्निर्वेदो जायते नृणाम् ॥५४
निर्वेदाज्जायते तेषां दुःखमोक्षविचारणा ।
विचारणाच्च वैराग्यं वैराग्याद् दोषदर्शनम् ॥५५
दोषाणां दर्शनाच्चैव द्वापरे ज्ञानसंभवः ।
एषा रजस्तमोयुक्ता वृत्तिर्वै द्वापरे स्मृता ॥५६
आद्ये कृते तु धर्मोऽस्ति स त्रेतायां प्रवर्त्तते ।
द्वापरे व्याकुलीभूत्वा प्रणश्यति कलौ युगे ॥५७ वें.१.२९.५१

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे सप्तविंशोऽध्यायः ॥२७॥

---

५२. दे6. ५२d-५४a ⊙ (द्र. सं.). –a) दे5.6.10 साम्ना (→साम्नां). –b) दे1 संहन्यन्त, दे8-10 ते1 मुवें. मुए. ससंहृत्य, द1 ग्र2 म1 संदिश्यन्ते, ग्र1 संदिह्यन्ते (→संहन्यन्ते); दे1.2 ते1 सुरर्षिभिः, दे3 शुभर्षिभिः, दे4 द1 ग्र1.2 म1 महर्षिभिः (→श्रुतर्षिभिः); दे8-10 मुवें. मुए. प्रोच्यन्ते परमर्षिभिः. –c) ब2.3 द1 ग्र1.2 म1 वैकृताश्चैव, दे6 वैकृतं चैव (→वैकृताच्चैव); दे4 सामान्याश्च कृताश्चैव, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. सामान्योद्भावना चैव, ते1 सामान्याद्यैक्यता चैव. –d) ग्र2 वृष्ट°, म1 दृष्ट° (→दृष्टि°); दे1 °भेदो, दे3.4 °भेदा (→°भेदैः).

५३. दे6. ⊙ (द्र. ५२ पा. वि). –a) दे2 मन्त्र°, + कल्प° (→कल्प°). –b) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. ब्रह्म° (→मन्त्र°); दे4 मन्त्रेण प्रसवानि च. –d) दे5 ग्र1 सुव्रताः, दे10 सुव्रतः (→सुव्रत).

५४. दे6. a ⊙ (द्र. ५२ पा. वि.). –a) ब2 अदृष्टिर्, दे2 प्रवृत्तिर्,+अवृष्टिर्, ते1 प्रसूतिं (→अवृष्टिर्); दे2 चैतत् (→चैव). –b) दे2 तथा ते, दे3.6 दुर्भिक्ष्य (दे6 °क्ष) (→तथैव); दे2 उपक्रमाः,+उपद्रवाः (→उपद्रवाः); दे8-10 मुवें. मुए. तथैवान्ये ह्युपद्रवाः. –c) दे1.3.8-10 ते1 मुवें. मुए. दोषैर् (→दुःखैर्).

५५. –a) दे4 निर्वेदो (→निर्वेदाज्); दे6 ज्ञायते (→जायते); दे1 तस्माद्, दे3.6 चैषां (→तेषां). –b) ब2 सुख-, ब3 दे5 दुःखं (→दुःख-); ब3 दे1.4 -विचारणाः, ते1 -विचारणे, ग्र2-विचारणं (→-विचारणा). –c) दे3.6 विचारणानु- (→विचारणाच्च).

५६. –a) का1 स्पर्शनाच्चैव, ते1 दर्शनादेव, ग्र2 दर्शनं चैव (→दर्शनाच्चैव). –c) दे10 एषो, ग्र2 एष, म1 एषां (→एषा); दे1 राजन् (→रजस्). –d) ब3 वृष्टिर् (→वृत्तिर्); म1 वा (→वै); दे8-10 पारिका (दे9 °क-) (→द्वापरे); दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. द्विजाः, द1 ग्र2 स्थिताः (→स्मृता); ते1 व्यक्तिरेवापद द्विजाः.

५७. –a) का1 दे5 च, ब1-3 दे3.6 न (→तु); दे4 द1 ग्र1.2 म1 आद्ये कृतेऽस्ति यो धर्मस्. –b) का1 दे2 प्रवर्द्धते, दे1 संप्रवर्त्तते (→प्रवर्त्तते). –c) दे4.5 व्याकुलो, म1 द्वापरे (→व्याकुली–); दे4 ते1 द1 ग्र1 °भूतः (ते1 °ताः), म1 भूयः (→भूत्वा); ग्र2 द्वापरे विपरीताश्रः. –d) दे4 ग्र2 ते1 प्रण- (दे4 °न) श्यन्ति (→प्रणश्यति).

पुष्पिका—[द1 पुस्तके अध्यायसमाप्तिर्नास्ति]

पुराणनाम— का1 दे1.4.8-10 ग्र1.2 मुवें. मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे, ब1 इति कौर्मे, ब2.3 दे2.3.6 म1 इति कूर्मपुराणे, दे5 इति श्रीकौर्मे महापुराणे, ते1 इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे पूर्वभागे. **अध्यायनाम**—ब2 दे4 ते1 ग्र1.2 म1. ⊙; का1 युगधर्मकीर्तनं नाम, ब1.3 दे5 युगधर्मसंकीर्त्तनं नाम, दे1 युगधर्मकीर्तने, दे2.8-10 मुब. युगधर्मानुकीर्त्तने, दे3.6 युगधर्मानुकीर्त्तनं (दे3 °नो) नाम, मुवें. मुए. युगवंशानुकीर्त्तनं नाम. **अध्यायसंख्या**— दे6. ⊙; का1 ब1.3 दे3.5 ग्र1 षड्विंशोऽध्यायः, ब2 ॥२६॥, दे1.8.9 मुवें. मुए. एकोनत्रिंशोऽध्यायः, दे2 षड्विंशतितमोऽध्यायः ॥२६॥, दे4 षड्विंशोऽध्यायः ॥२६॥, दे10 एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥२९॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु, ते1 सप्तविंशोऽध्यायः, ग्र2 म1 अष्टाविंशोऽध्यायः, मुब. अष्टाविंशोऽध्यायः ॥२८॥.

२८

व्यास उवाच ।❀

वें.१.३०.१ तिष्ये मायामसूयां च वधं चैव तपस्विनाम् ।
साधयन्ति नरा नित्यं तमसा व्याकुलीकृताः ।।१
कलौ प्रमारको रोगः सततं क्षुद् भयं तथा ।
अनावृष्टिभयं घोरं देशानां च विपर्ययः ।।२
अधार्मिका अनाचारा महाकोपाल्पचेतसः ।
अनृतं वदन्ति ते लुब्धास्तिष्ये जाताः सुदुःप्रजाः ।।३
दुरिष्टैर्दुरधीतैश्च दुराचारैर्दुरागमैः ।
विप्राणां कर्मदोषैश्च प्रजानां जायते भयम् ।।४
नाधीयते कलौ वेदान् न यजन्ति द्विजातयः ।
यजन्त्यन्यायतो वेदान् पठन्ते चाल्पबुद्धयः ।।५
शूद्राणां मन्त्रयौनैश्च संबन्धो ब्राह्मणैः सह ।
भविष्यति कलौ तस्मिञ् शयनासनभोजनैः ।।६
राजानः शूद्रभूयिष्ठा ब्राह्मणान् बाधयन्ति च ।
भ्रूणहत्या वीरहत्या प्रजायेते नरेश्वर ।।७

२८

[न$_{1}$ पुस्तके अयमध्यायो नास्ति; दे$_{1}$ पुस्तके २८-३३ अध्यायाः न सन्ति; अध्यायारम्भे दे$_{10}$ अधिकम्-श्रीगणेशाय नमः].

❀ द$_{1}$.⊙; दे$_{3}$ व्यास उ.; दे$_{10}$ व्यास उवाच; ते$_{1}$ श्रीशिवः, + व्यासः; ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ व्यासः.

१. दे$_{3}$. १c-३d⊙. –a) दे$_{5}$ असूया च, ते$_{1}$ ह्यसूयां च (→असूयां च); दे$_{10}$ तिष्ये माता प्रसूयं चेद्, म$_{1}$ तिष्ये मायामवस्थाय. –b) दे$_{8-10}$ द्वयं चैव, दे$_{3}$ ते$_{1}$ भयं चैव, दे$_{6}$ वैरं चैव (→वधं चैव); दे$_{4.10}$ तपस्विनं (→तपस्विनां). –c) ग्र$_{2}$ नित्याः (→नित्यं). –d) दे$_{4}$ व्याकुला (→व्याकुली-).

२. दे$_{3}$.⊙. –a) दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ प्रवर्त्तते, दे$_{10}$ प्रमारकाः (→प्रमारको); दे$_{9}$ रागः, दे$_{10}$ रोगाः (→रोगः). –b) ग्र$_{2}$ कथिता (→सततं). –c) दे$_{2}$ चैव (→घोरं).

३. दे$_{3}$.⊙. –a) ते$_{1}$ अधार्मिकम् (→अधार्मिका[ः]); दे$_{8-10}$ निराधारा, मुवें. मुए. मुब. निराहारा (→अनाचारा). –b) ब$_{1-3}$ दे$_{4.8-10}$ ते$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ मुवें. मुए. मुब. °तेजसः, द$_{1}$ °मेधसः (→°चेतसः). –c) दे$_{10}$ अमृतं (→अनृतं); दे$_{8}$ मुवें. मुए. मुब. ब्रुवते, दे$_{9}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ ब्रुवन्ति, दे$_{10}$ ब्रवतां (→वदन्ति); का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{9}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ लुब्धाश्च, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. लुब्धाः (→ते लुब्धाः); ब$_{1}$ अनृग्वदन्ति लुब्धाश्च, दे$_{4}$ अनृतं वक्ति लुब्धाश्च, दे$_{6}$ वदन्त्यनृतं तं लुब्धाः, ते$_{1}$ अनृता ह्यतिलुब्धाश्च. –d) दे$_{4}$ तिष्ये ताः समजाः प्रजाः, ते$_{1}$ दुर्वृत्ताश्च सुदुर्ग्रहाः, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ तिष्या (ग्र$_{1.2}$ °तिष्य°) जाताश्च दुःखिताः.

४. –a) ब$_{2}$ दुर्नीतैर्, द$_{1}$ अरिष्टैर्, ग्र$_{1}$ अरिष्टैर्, + दुरिष्टैर्, ग्र$_{2}$ अदुष्टैर्, म$_{1}$ अदृष्टैर् (→दुरिष्टैर्); ते$_{1}$ दुरिष्टे महति चेता. –d) द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ पालनं (→जायते).

५. –a) का$_{1}$ दे$_{2.4-6}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ नाधीयन्ते, ते$_{1}$ नाधीयन्त (→नाधीयते); का$_{1}$ दे$_{8-10}$ ते$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. तदा, दे$_{2}$ द्विजा (→कलौ); ब$_{1}$ वेदान्, + देवान्, दे$_{4.6}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ वेदाः, ग्र$_{2}$ वेदं, म$_{1}$ देवं (→वेदान्). –c) ब$_{2.3}$ दे$_{2}$ जपन्त्य°, दे$_{3}$ जयन्त्य°, दे$_{4}$ यजन्तो° (→यजन्त्य°); ब$_{1}$ देवान्, + वेदान्, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ देवान् (→वेदान्); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. यजन्ति यज्ञान् वेदांश्च, ते$_{1}$ सजन्यदोषतो जायं(यां). –d) दे$_{4}$ यजन्ते चा°, द$_{1}$ ग्र$_{1}$ पतन्ते चा°, ग्र$_{2}$ म$_{1}$ पतन्त्ये (म$_{1}$ °त्ये) वा° (→पठन्ते चा°); ते$_{1}$ हरन्ते ह्लासबुद्धयः.

६. –a) का$_{1}$ ब$_{2}$ दे$_{2.8-10}$ ते$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. °योगैश्च, द$_{1}$ म$_{1}$ °योनिस्तु, ग्र$_{1}$ °योगस्तु (→°यौनैश्च); ग्र$_{2}$ शूद्राणामल्पयोनिस्तु. –b) दे$_{3.6}$ स संबन्धोऽपि ब्राह्मणैः. –c) ब$_{2}$ दे$_{6.10}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ भविष्यन्ति, ते$_{1}$ भवन्ति (→भविष्यति). –d) ब$_{3}$ दे$_{4}$ शयनाशन° (→शयनासन°).

७. –b) ब$_{2}$ हारयन्ति, दे$_{4}$ वादयन्ति, दे$_{5}$ द$_{1}$ वधयन्ति, ते$_{1}$ व्यथयन्ति (→बाधयन्ति); ब$_{3}$ ह (→च). –c) दे$_{2}$ ब्रह्म° (→वीर°); ग्र$_{1}$ °हत्याः (→°हत्या). –d) ब$_{2}$ दे$_{2.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. प्रजायेत, ब$_{1}$ प्रजायते, ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ प्रजायन्ते (→प्रजायेते); दे$_{2}$ 8 ते$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. नरेश्वरे, दे$_{4}$ प्रजामुखैः, दे$_{5.9.10}$ नरेश्वराः, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ प्रजासु च (द$_{1}$ म$_{1}$ वै) (→नरेश्वर).

अतः परं दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ अधिकम्—

*न प्रमाण्यं श्रुतेरस्ति नृणाञ्चाधर्मसेवनात् ।

[–1) दे$_{4}$ द$_{1}$ वाधर्म° (→चाधर्म°).]

स्नानं होमं जपं दानं देवतानां तथाऽर्चनम् ।
अन्यानि चैव कर्माणि न कुर्वन्ति द्विजातयः ॥८
विनिन्दन्ति महादेवं ब्राह्मणान् पुरुषोत्तमम् ।
आम्नायधर्मशास्त्राणि पुराणानि कलौ युगे ॥९
कुर्वन्त्यवेददृष्टानि कर्माणि विविधानि तु ।
स्वधर्मेऽभिरुचिर्नैव ब्राह्मणानां प्रजायते ॥१०
कुशीलचर्याः पाषण्डैर्वृथारूपैः समावृताः ।
बहुयाचनको लोको भविष्यति परस्परम् ॥११
अट्टशूला जनपदाः शिवशूलाश्चतुष्पथाः ।
प्रमदाः केशशूलिन्यो भविष्यन्ति कलौ युगे ॥१२
शुक्लदन्ता जिनाख्याश्च मुण्डाः काषायवाससः ।
शूद्रा धर्मं चरिष्यन्ति युगान्ते समुपस्थिते ॥१३
शस्यचौरा भविष्यन्ति तथा चैलाभिमर्षिणः ।
चौराश्चौरस्य हर्त्तारो हर्त्तुर्हर्त्ता तथाऽपरः ॥१४
दुःखप्रचुरताल्पायुर्देहोत्सादः सरोगता ।
अधर्माभिनिवेशित्वात् तमोवृत्तं कलौ स्मृतम् ॥१५ वें.१.३०.१५

८. –a) दे$_{4}$ जयो (→जपं); दे$_{2}$ स्नानं दानं तथा होमं, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ स्नानं दानं ज(ग्र$_{1}$ त]पो होमो. –b) दे$_{6}$ दैवतानां, ते$_{1}$ देवानां च (→देवतानां); ब$_{1}$ तदा° (→तथा°). –c) दे$_{2}$ ततो न्याचि न कर्माणि°, दे$_{8-10}$ ते$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. तथान्यानि च कर्माणि.

९. –b) ब$_{1}$ दे$_{3.6}$ ते$_{1}$ ब्राह्मणाः, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ ब्रह्माणं (→ब्राह्मणान्); म$_{1}$ पुरुषोत्तम (→पुरुषोत्तमम्). –c) का$_{1}$ ब$_{3}$ दे$_{5}$ आम्नायः, ब$_{2}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ आम्नायं (→आम्नाय-); का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{3.5.6}$ -सर्व° (→-धर्म°).

१०. –a) दे$_{5}$ कुर्युर्न वेदाध्या * नि. –b) दे$_{3.6}$ कुर्वाणि (→कर्माणि); का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{3.5.6}$ ग्र$_{2}$ मुब. च, ते$_{1}$ नु, + च (→तु). –c) दे$_{6}$ स्वकर्मे, ग्र$_{2}$ स्वधर्मो (→स्वधर्मे); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. तु, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ हि (→[अ]भि-); दे$_{5}$ °शुचिर् (→°रुचिर्); ब$_{2}$ स्वधर्मे व्यभिचीर्णे च, ते$_{1}$ स्वयमेव विरोधं तु. –d) द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ कलौ युगे (→प्रजायते).

११. दे$_{4}$. ११d-१३a ⊙. –a) ब$_{2}$ कुशीद° (→कुशील°); दे$_{4.5.6}$ °वर्या (दे$_{4}$ °र्य), ते$_{1}$ °वर्णः, ग्र$_{2}$ °पर्य-, म$_{1}$ °चण्डाः (→°चर्याः); ब$_{1.3}$ पाण्डैः, ते$_{1}$ पाषण्डाः, ग्र$_{2}$ पाखण्डे (→पाषण्डैः). –b) द$_{1}$ वृधा° (→वृथा°); ब$_{1.3}$ दे$_{3.4.6}$ समावृतः (→समावृताः). –c) दे$_{5.6.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. °याचनका, द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ °याजनको (→°याचनको); ब$_{1.3}$ दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. लोकाः, ब$_{2}$. द$_{1}$ म$_{1}$ लोके (→लोको); ते$_{1}$ बहुयाचनता लाभे, ग्र$_{2}$ बहुधा याजने लोके. –d) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. भविष्यन्ति, ते$_{1}$ निषिद्धन्ति (→भविष्यति); ग्र$_{2}$ पुरस्सरं (→परस्परं).

१२. दे$_{4}$. ⊙. –a) दे$_{10}$ जनाख्याश्च (→जनपदाः). –b) ते$_{1}$ शैव° (→शिव°); का$_{1}$ ब$_{1}$ दे$_{10}$ चतुष्पदाः (→चतुष्पथाः). –c) ब$_{3}$ प्रमादाः (→प्रमदाः); का$_{1}$ ब$_{1.3}$ दे$_{3.6.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. °शूलाश्च (→°शूलिन्यः).

१३. दे$_{4}$. a ⊙. –a) का$_{1}$ जिनाक्षा च, ब$_{1-3}$ दे$_{2.3.5.6}$ मुब. जिता (ब$_{3}$ दे$_{2}$ °त) क्षाश्च, ते$_{1}$ क्षौरमुखाः, (→जिनाख्याश्च); द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ शुक्लदन्त (द$_{1}$ °ता) मिताक्षाश्च, ग्र$_{1}$ शुक्लदन्ता मिलिताक्षा. –b) दे$_{3}$ अण्डाः, दे$_{4}$ भण्डाः (→मुण्डाः); दे$_{4.6}$ ग्र$_{2}$ °वाससाः, म$_{1}$ °वासिनः (→°वाससः); ते$_{1}$ कषायवदन(स)नाः सदा. –d) ब$_{1}$ समवस्थिते (→समुपस्थिते).

१४. दे$_{5}$. cd ⊙. –a) ब$_{3}$ शस्य, दे$_{5}$ सस्या, दे$_{10}$ यत्र (→शस्य-); दे$_{4}$ सत्सु बाधा भविष्यन्ति, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ सत्सु बाधां (म$_{1}$ °धाः) करिष्यन्ति, ते$_{1}$ सर्वे चारा भविष्यन्ति. –b) का$_{1}$ दे$_{5}$ वेला-, ब$_{2.3}$ दे$_{3.8-10}$ ते$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. चेला-, दे$_{4}$ चैवा- (→चैला-); ब$_{3}$ दे$_{3.6}$ -मर्षणः, दे$_{5}$ -लाषिणः, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. -मर्शिनः, ते$_{1}$ -मर्शकाः (→-मर्षिणः); द$_{1}$ तथा वैडालवृत्तिनः, ग्र$_{1}$ तथा वैलालवृत्तिनः, ग्र$_{2}$ म$_{1}$ बकवैलालवृत्तयः (ग्र$_{2}$ °त्तिनः). –c) का$_{1}$ दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. चौराच्चौ (मुब. °चौ) राश्च, दे$_{10}$ चौलाच्चौलाश्च, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ चाराश्चोरस्य (→चौराश्चौरस्य); ते$_{1}$ म$_{1}$ चाराश्चोराश्च भर्त्तारो, ग्र$_{1}$ चाराश्चोरस्त्रियो भर्त्ता. –d) ब$_{3}$ दे$_{3.6}$ हन्तुर् (→हर्त्तुर); ब$_{3}$ मुवें. मुए. हन्ता (→हर्त्ता); ते$_{1}$ दन्तहर्त्ता तथा परः, द$_{1}$ वार्त्ताहर्त्ता तथापरः, ग्र$_{1}$ भर्तृहर्त्तुस्तथास्त्रियः, ग्र$_{2}$ भर्त्तुहर्त्ता तथा परः, म$_{1}$ पार्थ भक्तास्तथापरे.

१५. –a) ब$_{1}$ दुःखः, ग्र$_{2}$ दुःखं, म$_{1}$ दुःखे (→दुःख-); दे$_{4}$ प्रहरा*, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. प्रचुरम-, ग्र$_{1}$ प्रचुरिता-, ग्र$_{2}$ म$_{1}$ प्रोचुरथा- (→प्रचुरता-); ते$_{1}$ ह्याप्रः (→[अ]ल्पायुः). –b) का$_{1}$ देहोत्सारः, ब$_{3}$ दोहात्सादः, दे$_{2.9.10}$ देहोत्साहः (→देहोत्सादः); ते$_{1}$ दोषशीलानरा गताः, द$_{1}$ देहात्साह सरोगता, ग्र$_{1}$ देहे चासह्यरोगता, ग्र$_{2}$ म$_{1}$ देहसासाहरोगताः (म$_{1}$ °तः). –c) ब$_{2}$ °निवेशी च, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. °निवेशत्वात्, मुब. निवेशित्वं (→°निवेशित्वात्). –d) दे$_{2}$ तमोवृत्तिः, दे$_{4}$ तमोवृत्तेः, ते$_{1}$ तपोवृत्तिः (→तमोवृत्तं); ब$_{2}$ दे$_{2}$ युगे, ते$_{1}$ स्मृता (→स्मृतम्).

वें. १.३०.१६ काषायिणोऽथ निर्ग्रन्थास्तथा कापालिकाश्च ये ।
वेदविक्रयिणश्चान्ये तीर्थविक्रयिणः परे ॥१६
आसनस्थान् द्विजान् दृष्ट्वा न चलन्त्यल्पबुद्धयः ।
ताडयन्ति द्विजेन्द्रांश्च शूद्रा राजोपजीविनः ॥१७
उच्चासनस्थाः शूद्रास्तु द्विजमध्ये परंतप ।
ज्ञात्वा न हिंसते राजा कलौ कालबलेन तु ॥१८
पुष्पैश्च हसितैश्चैव तथान्यैर्मङ्गलैर्द्विजाः ।
शूद्रानभ्यर्चयन्त्यल्पश्रुतभाग्यबलान्विताः ॥१९
न प्रेक्षन्तेऽर्चितांश्चापि शूद्रा द्विजवरान् नृप ।
सेवावसरमालोक्य द्वारि तिष्ठन्ति च द्विजाः ॥२०
वाहनस्थान् समावृत्य शूद्राञ् शूद्रोपजीविनः ।
सेवन्ते ब्राह्मणास्तत्र स्तुवन्ति स्तुतिभिः कलौ ॥२१
अध्यापयन्ति वै वेदाञ् शूद्राञ् शूद्रोपजीविनः ।
पठन्ति वैदिकान् मन्त्रान् नास्तिक्यं घोरमाश्रिताः ॥२२
तपोयज्ञफलानां च विक्रेतारो द्विजोत्तमाः ।
यतयश्च भविष्यन्ति शतशोऽथ सहस्रशः ॥२३
नाशयन्ति ह्यधीतानि नाधिगच्छन्ति चानघ ।
गायन्ति लौकिकैर्गानैर्दैवतानि नराधिप ॥२४
वामपाशुपताचारास्तथा वै पाञ्चरात्रिकाः ।
भविष्यन्ति कलौ तस्मिन् ब्राह्मणाः क्षत्रियास्तथा॥२५

---

१६. द$_1$ म$_1$. cd ⊙. –a) ब$_2$ स्वाध्यायिनोऽथ, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ स्वाध्यायहीनाः (→काषायिणोऽथ); द$_1$ ग्र$_1$ निर्गन्धाः (→निर्ग्रन्थाः); ते$_1$ भिक्षाशिनोऽथ दुर्गन्धाः. –b) ब$_2$ तथा कापालिकानि च, दे$_3$ तथा कालापिकाश्च ये, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ तथा काषाय काश् (ग्र$_1$ °जाश्) च ये. –c) ते$_1$ प्रायः (→चान्ये). –d) दे$_2$ ग्र$_{1.2}$ च ये (→परे).

१७. दे$_4$. १७d-२०a ⊙ (द. सं). –a) ते$_1$ असंस्कारान् (→आसनस्थान्). –b) दे$_6$ नमलन्त्य°, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. चालयन्त्य°, ते$_1$ नर्चयन्त्य°, द$_1$ न चलत्य° (→न चलन्त्य°). –d) दे$_5$ राज्ञो°, ते$_1$ यज्ञो° (→राजो°); ब$_2$ ग्र$_2$ °सेविनः (ग्र$_2$ °व), ग्र$_1$ °सेविताः (→°जीविनः); दे$_4$ शूद्रा द्विजवरा नृप.

१८. दे$_4$. ⊙; द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$. १८a-२०b ⊙. –a) दे$_{8-10}$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. च (→तु). –c) का$_1$ ज्ञातो (→ज्ञात्वा); दे$_5$ राज्ञा (→राजा); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. द्विजामानकरो राजा, ते$_1$ दत्त्वा हरन्ति राजानो. –d) ते$_1$ लोकानामहिते रतान्.

१९. दे$_4$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$. ⊙; दे$_{10}$. १९c-२० d ⊙; दे$_3$.१९d-२१ a ⊙. –a) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. भूषणैश् (→हसितैश्). –ab) ते$_1$ पुष्येऽपि फले चापि निर्गन्धश्च कलौ द्विजाः. –c) दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. मुब. परिचरन्त्य° (→अभ्यर्चयन्त्य°). –cd) ते$_1$ न श्रेयसि रताश्चापि शूद्राद्या नृचरा नृपाः.

२०. दे$_{3.10}$.⊙; ते$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$.ab ⊙; दे$_4$.a ⊙. –a) ब$_1$ प्रैक्ष्यन्ते (→प्रेक्षन्ते); का$_1$ ब$_{1.2}$ दे$_{2.5.5.8.9}$ मुब. अर्चिताश्चापि (→अर्चितांश्चापि). –c) ते$_1$ सदा° (→सेवा°). –d) दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. मुब. द्वारे (→द्वारि); का$_1$ ते$_1$ वै (→च);

२१. दे$_{3.4}$ ते$_1$.२१ c-२२ b ⊙ (द. सं.). –a) का$_1$ दे$_5$ समाहृत्य (→समावृत्य). –b) ब$_1$ दे$_6$ शूद्राः, ते$_1$ विप्राः (→शूद्रान्); द$_1$ °सेविनः (→°जीविनः). –c) दे$_{9.10}$ सेवन्ति (→सेवन्ते); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. तांस्तु (→तत्र). –d) ब$_{1-3}$ दे$_{2.3}$ श्रुतिभिः (→स्तुतिभिः).

२२. दे$_{4.6}$ ते$_1$. ab ⊙. –a) ब$_1$ द$_1$ देवान् (→वेदान्). –b) द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ शूद्राणां शूद्रसेवकाः. –c) दे$_3$ पचन्त्य-, दे$_4$ त्यजन्ति (→पठन्ति); ब$_2$ मोहात् (→मन्त्रान्); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. एवं निर्वेद (दे$_{10}$ °दि)कानर्थान्. –d) ते$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ नास्तिका (→नास्तिक्यं); म$_1$ हर्षं (→घोरम्); ब$_2$ आस्थिताः (→आश्रिताः).

२३. –a) दे$_4$ ततो, म$_1$ तथा (→तपो-); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. कलानां (→फलानां); दे$_{2.8-10}$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. तु (→च). –c) दे$_2$ तु (→च); ते$_1$ यत्नेनापहरिष्यन्ति. –d) ग्र$_2$ [अ]पि (→[अ]थ).

२४. –a) दे$_{4.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. नाशयन्त (→नाशयन्ति); दे$_{8-10}$ मुए. मुब. स्वकं धर्मं, ते$_1$ च वित्तानि मुवें. स्वकान् धर्मान् (→ह्यधीतानि); ब$_2$ नाशयन्त्यप्रतीतानि. –b) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. तत्पदम्, ते$_1$ तानधाः, द$_1$ म$_1$ वानघ (→चानघ). –c) दे$_6$ ते$_1$ गीतैर् (→गानैर्). –d) ब$_{2.3}$ दे$_{2.4.-6.9}$ द$_1$ मुब. देवतानि (→दैवतानि); ब$_3$ नराधिपः, दे$_{2.5.8-10}$ नराधिपाः (→नराधिप).

२५. दे$_5$. b ⊙. –a) ब$_{2.3}$ दे$_4$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ मुब. वामाः, ते$_1$ पापाः (→वाम-). –b) ब$_2$ दे$_4$ पंच° (→पाञ्च°).

ज्ञानकर्मण्युपरते लोके निष्क्रियतां गते ।
कीटमूषकसर्पाश्च धर्षयिष्यन्ति मानवान् ॥२६
कुर्वन्ति चावताराणि ब्राह्मणानां कुलेषु वै ।
दधीचशापनिर्दग्धाः पुरा दक्षाध्वरे द्विजाः ॥२७
निन्दन्ति च महादेवं तमसाविष्टचेतसः ।
वृथा धर्मं चरिष्यन्ति कलौ तस्मिन् युगान्तिके ॥२८
ये चान्ये शापनिर्दग्धा गौतमस्य महात्मनः ।
सर्वे ते च भविष्यन्ति ब्राह्मणाद्याः स्वजातिषु ॥२९
विनिन्दन्ति हृषीकेशं ब्राह्मणान् ब्रह्मवादिनः ।
वेदबाह्यव्रताचारा दुराचारा वृथाश्रमाः ॥३०
मोहयन्ति जनान् सर्वान् दर्शयित्वा फलानि च ।
तमसाविष्टमनसो बैडालवृत्तिकाधमाः ॥३१
कलौ रुद्रो महादेवो लोकानामीश्वरः परः ।
न देवता भवेन्नृणां देवतानां च दैवतम् ॥३२
करिष्यत्यवताराणि शंकरो नीललोहितः ।
श्रौतस्मार्त्तप्रतिष्ठार्थं भक्तानां हितकाम्यया ॥३३
उपदेक्ष्यति तज्ज्ञानं शिष्याणां ब्रह्मसंज्ञितम् ।
सर्ववेदान्तसारं हि धर्मान् वेदनिदर्शितान् ॥३४ वें.१.३०.३५

---

२६. –a) दे$_8$ मुवें. मुए. मुब. ज्ञाने (→ज्ञान-); ब$_{1.2}$ °रतो (ब$_2$ °ता), दे$_4$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ °हते, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. °गते, द$_1$ °हृते (→°रते). –c) ब$_{1-3}$ दे$_{3.6.8-10}$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. °मूषिक° (→°मूषक°); दे$_5$ कीटा मुख * सर्पाश्च. –d) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. मानुषान् (→मानवान्).

२७. –c) दे$_5$ दधीचे, ते$_1$ द$_1$ दधीचि- (→दधीच-); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. देवीशापविनिर्दग्धाः. –d) दे$_3$ दग्धा, दे$_5$ दत्ते (→दक्षा-).

२८. दे$_5$. d ⊙. –a) ब$_1$ निन्दन्ति स, ग्र$_2$ निन्दयन्ति (→निन्दन्ति च). –b) ते$_1$ -तेजसः (→-चेतसः). –c) ग्र$_1$ म$_1$ वृधा (→वृथा); दे$_4$ धर्मे, दे$_6$ धर्मश् (→धर्मं). –d) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_3$ मुब. युगान्तिमे, दे$_2$ युगेऽन्तिमे, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ युगान्तरे (→युगान्तिके); दे$_{8-10}$ तस्मिन् कलौ युगान्तिके.

अतः परं. ब$_3$ दे$_{2.6}$ मुवें. मुए. मुब. अधिकम्—

*सर्वे वीरा भविष्यन्ति ब्राह्मणाद्याः स्वजातिषु. (=२९cd).

[दे$_2$ तेन (→वीरा); दे$_6$ ********, मुए. सर्वे तेऽवतरिष्यन्ति (→सर्वे वीरा भविष्यन्ति)]

२९. दे$_6$. ⊙; ब$_{2.3}$ दे$_2$. cd ⊙; दे$_3$. २९c-३१b ⊙; दे$_{4.8-10}$ द$_1$ ग्र$_1$ मुवें. मुए. मुब. सर्वे ते (दे$_4$ °वा) वतरिष्यन्ति, ग्र$_2$ सर्वे नैव तदिष्यन्ति, म$_1$ सर्वे ह्यविजनिष्यन्ति. –d) ब$_1$ ब्राह्मणान्याऽ स्व-, दे$_4$ ग्र$_1$ ब्राह्मणाद्यासु, द$_1$ ब्राह्मणाद्येषु (→ब्राह्मणाद्याः स्व-); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. ब्राह्मणास्तासु योनिषु.

३०. दे$_3$. ⊙. –a) ब$_1$ विनन्दन्ति, दे$_4$ निन्दन्ति च, (→विनिन्दन्ति); दे$_5$ महादेवं, दे$_{10}$ ऋषीकेशं (→हृषीकेशं). –b) ते$_1$ शिवं च (→ब्राह्मणान्); दे$_6$ वेद° (→ब्रह्म°). –c) ते$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ वेदबाह्या वृथा(ते$_1$ दुरा) चारा. –d) ते$_1$ दुरात्मानो, द$_1$ ग्र$_1$ वृधाचारा, ग्र$_2$ वृथाचारा (→दुराचारा[:]); ते$_1$ वृथाशयाः, द$_1$ ग्र$_1$ वृधाश्रयाः (→वृथाश्रमाः).

ग्र$_2$. b,c मध्ये अधिकम्—

*सर्वेषूक्तं पुराणेषु वेदमर्थं विनिंदति ।
क्वचिदुक्ता प्रीणयन्ति तेन सर्वं त्यजंति वै ॥

३१. दे$_3$. ab ⊙. –a) दे$_6$ मोहयित्वा (→मोहयन्ति); ग्र$_2$ नरान् (→जनान्). –b) का$_1$ ब$_1$ दे$_{4-6}$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ तु, दे$_2$ वै (→च). –d) ब$_3$ वैताल-, ते$_1$ भेताल-, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ वैलाल- (ग्र$_2$ °ला°) (→वैडाल-); का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{2-4.8.9}$ द$_1$ मुवें. मुए. मुब. –व्रतिका-, दे$_{5.6}$ –व्रतका-, ते$_1$ –प्रतिमा-; म$_1$ –प्रतिका- (→-वृत्तिका-); ब$_2$ नराः (→[अ]धमाः).

३२. –b) म$_1$ देवानाम् (→लोकानाम्); दे$_2$ ते$_1$ प्रभुः (→परः). –c) का$_1$ तदेवसाधनो नृणां, दे$_5$ न देवतस्तपो नृणां, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. तदेव साधये (दे$_{10}$ °ने) न्नृणां. –d) म$_1$ दैवतानां (→देवतानां); ते$_1$ देवतायाश्च देवताः.

३३. –d) ब$_2$ दे$_2$ लोकानां (→भक्तानां).

३४. –a) ब$_1$ दे$_{4.5.6.10}$ द$_1$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. °देक्ष्यन्ति, दे$_3$ °देक्ष्यसि, ग्र$_1$ °देष्यति (→°देक्ष्यति); दे$_{10}$ तं ज्ञानं, ते$_1$ च ज्ञानं, द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ तच्चार्यं, ग्र$_1$ तत् सूत्रं (→तज्ज्ञानं). –c) ते$_1$ ब्रह्म° (→सर्व°); ब$_2$ °सारान् (→°सारं); दे$_6$ च (→हि); दे$_3$ सर्व ******. –d) का$_1$ दे$_{4.5}$ धर्माद् (→धर्मान्); मुब. देव° (→वेद°); दे$_2$ दर्शितात्, दे$_{4.5.8-10}$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ दर्शनात् (दे$_{8.9}$ °नान्) (→दर्शितान्); दे$_3$ स्वधर्माद्विदर्शितात्, ते$_1$ धर्मत्वेन निदर्शिता, ग्र$_{1.2}$ म$_1$ सर्वस्माद्धेतु दर्शनात्.

अतः परं मुवें. पुस्तके अधिकम्—

*सर्ववर्णान् समुद्दिश्य स्वधर्मा ये निदर्शिताः । (=३४cd)

वें.१.३०.३६ ये तं विप्रा निषेवन्ते येन केनोपचारतः ।
विजित्य कलिजान् दोषान् यान्ति ते परमं पदम् ।।३५
अनायासेन सुमहत् पुण्यमाप्नोति मानवः ।
अनेकदोषदुष्टस्य कलेरेष महान् गुणः ।।३६
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन प्राप्य माहेश्वरं युगम् ।
विशेषाद् ब्राह्मणो रुद्रमीशानं शरणं व्रजेत् ।।३७
ये नमन्ति विरूपाक्षमीशानं कृत्तिवाससम् ।
प्रसन्नचेतसो रुद्रं ते यान्ति परमं पदम् ।।३८
यथा रुद्रनमस्कारः सर्वकर्मफलो ध्रुवम् ।
अन्यदेवनमस्कारान्न तत्फलमवाप्नुयात् ।।३९
एवंविधे कलियुगे दोषाणामेकशोधनम् ।
महादेवनमस्कारो ध्यानं दानमिति श्रुतिः ।।४०
तस्मादनीश्वरानन्यान् त्यक्त्वा देवं महेश्वरम् ।
समाश्रयेद् विरूपाक्षं यदीच्छेत् परमं पदम् ।।४१
नार्चयन्तीह ये रुद्रं शिवं त्रिदशवन्दितम् ।
तेषां दानं तपो यज्ञो वृथा जीवितमेव च ।।४२
नमो रुद्राय महते देवदेवाय शूलिने ।
त्र्यम्बकाय त्रिनेत्राय योगिनां गुरवे नमः ।।४३
नमोऽस्तु वामदेवाय महादेवाय वेधसे ।
शंभवे स्थाणवे नित्यं शिवाय परमेष्ठिने ।
नमः सोमाय रुद्राय महाग्रासाय हेतवे ।।४४
प्रपद्येऽहं विरूपाक्षं शरण्यं ब्रह्मचारिणम् ।
महादेवं महायोगमीशानं चाम्बिकापतिम् ।।४५
योगिनां योगदातारं योगमायासमावृतम् ।

३५. –a) दे3.6 तान्, ते1 तु, द1 ग्र1 च, ग्र2 म1 न (→तं); दे4 येन विप्रा यजन्ते वै; दे10 ये तं प्रेता निषिञ्चन्ति. –b) ते1 ज्ञानं वेदोपचारतः, ग्र1.2 म1 येन केनाप्युपायतः. –c) द1 ग्र1.2 म1 कर्मजान् (→कलिजान्); ब2 लोकान् (→दोषान्). –d) ब2 ते यान्ति परमं पदम्.

३६. द1.३६a-३८d ⊙ (इ. सं.); म1 ३६a-३७b '°श्वर' यावत् खण्डितम्. –b) दे10 प्राप्नोति (→आप्नोति). –c) ते1 अत्यन्त° (→अनेक°). –d) ब2 एव, ब3 दे8-10 मुवें. मुए. मुब. एको (→एष); ब1.3 दे5 महागुणः (→महान् गुणः); ग्र2 कलावेष महान् गुणः.

३७. द1. ⊙ (द्र.३६ पा. वि.); म1 ab. ⊙. –c) दे5 विश्वेशान्, दे10 विशेषान् (→विशेषाद्); दे8-10 ब्राह्मणान्, ते1 ब्रह्मणो (→ब्राह्मणो). –d) दे8-10 व्रज (→व्रजेत्).

३८. द1. ⊙. –a) ते1 विदन्ति (→नमन्ति). –b) ब1 कीर्त्ति° (→कृत्ति°). –c) दे5 प्रसन्नाः, ते1 अनन्य- (→प्रसन्न-); दे10 °चेतसं (→°चेतसो). –d) का1 ब1.3 दे2-6 ग्र1.2 म1 यान्ति ते (→ते यान्ति).

३९. –a) का1 रुद्र,°+हर° (→रुद्र°). –b) का1 ब2 दे8-10 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. -काम,° मुब. का* (→-कर्म°); का1 ब1 दे8.9 मुवें. मुए. मुब. °फलो ध्रुवः, दे4 फलावृतः, दे5 °फलोद्भवः, ते1 द1 ग्र1.2 म1 फलप्रदः (→°फलो ध्रुवं). –c) ब1 नमस्कारान्, द1 म1 °नमस्कारं, ग्र1 °नमस्कारो (→नमस्कारात्). –d) एतत्, दे5 यत्र तत्, ग्र2 तत्तत् (→न तत्); ते1 पुण्य° (→फल°).

४०. –b) का1 ब3 दे2 एष, ब2 दे5.8-10 मुवें. मुए. मुब. एव (→एक-); दे10 °शोभनं, ते1 °बोधनं, म1 °शोषणः (→°शोधनं). –d) ब2 परा मतिः, ब3 परा गतिः (→इति श्रुतिः).

४१. द1 ग्र1.2 म1. cd ⊙. –a) का1 ब2.3 दे2.3.5-6. मुब. अधीश्वरान्, दे4 अनीश्वराद्, ते1 विश्वेश्वरात् (→अनीश्वरान्); ते1 ग्र2 अन्यं (→अन्यान्). –b) दे3 देव- (→देवं); ग्र2-मनसं (सदा) देवम्महेश्वरम्. –d) दे4.6 ईक्षेत् (→इच्छेत्).

४२. –a) ब2 तु, ते1 च, म1 स्म (→[इ]ह). –b) ते1 शिवं त्रिभुवनेश्वरम्. –c) ब2 दे3.6 जपो (→तपो); ग्र2 म1 यज्ञा (→यज्ञो). –d) दे10 जीवन° (→जीवित°).

४३. –a) द1 ग्र1.2 म1 देवाय (→रुद्राय). –b) दे5 देवाय शूलपाणिने. –c) ते1.2 म1 त्रिणेत्राय (→त्रिनेत्राय). –d) द1 ग्र1.2 म1 पतये (→गुरवे).

४४. –a) ब1.2 वासु°, दे4.8-10 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. देव° (→वाम°). –b) दे2 धीमते (→वेधसे). –d) दे2 परतराय च, ग्र2 म1 परमात्मने (→परमेष्ठिने). –f) ते1 नीलग्रीवाय (→महाग्रासाय).

४५. ब1. ४५b-४७a. ⊙ –b) दे2.4.8-10 शरणं (→शरण्यं); दे2 °चारिणां, ते1 °वादिनां (→°चारिणं). –d) ग्र2 त्वम्बिका° (→चाम्बिका°). –cd) दे2 महायोगिनमीशानं चाम्बिकापतिमीश्वरं.

४६. ब1. ⊙; दे9. ab ⊙; दे3.6. cd ⊙ (इ. सं). –a) दे4 द1 ग्र1.2 योगिनं (→योगिनां); ग्र2 योगताकारं

योगिनां गुरुमाचार्यं योगिगम्यं पिनाकिनम् ॥४६
संसारतारणं रुद्रं ब्रह्माणं ब्रह्मणोऽधिपम् ।
शाश्वतं सर्वगं शान्तं ब्रह्मण्यं ब्राह्मणप्रियम् ॥४७
कपर्दिनं कालमूर्त्तिममूर्त्तिं परमेश्वरम् ।
एकमूर्त्तिं महामूर्त्तिं वेदवेद्यं दिवस्पतिम् ॥४८
नीलकण्ठं विश्वमूर्त्तिं व्यापिनं विश्वरेतसम् ।
कालाग्निं कालदहनं कामदं कामनाशनम् ॥४९
नमस्ये गिरिशं देवं चन्द्रावयवभूषणम् ।
विलोहितं लेलिहानमादित्यं परमेष्ठिनम् ।
उग्रं पशुपतिं भीमं भास्करं तमसः परम् ॥५०
इत्येतल्लक्षणं प्रोक्तं युगानां वै समासतः ।
अतीतानागतानां वै यावन्मन्वन्तरक्षयः ॥५१
मन्वन्तरेण चैकेन सर्वाण्येवान्तराणि वै ।
व्याख्यातानि न संदेहः कल्पः कल्पेन चैव हि ॥५२
मन्वन्तरेषु सर्वेषु अतीतानागतेषु वै ।
तुल्याभिमानिनः सर्वे नामरूपैर्भवन्त्युत ॥५३
एवमुक्तो भगवता किरीटी श्वेतवाहनः ।
बभार परमां भक्तिमीशानेऽव्यभिचारिणीम् ॥५४
नमश्चकार तमृषिं कृष्णद्वैपायनं प्रभुम् ।
सर्वज्ञं सर्वकर्त्तारं साक्षाद् विष्णुं व्यवस्थितम् ॥५५
तमुवाच पुनर्व्यासः पार्थं परपुरंजयम् ।
कराभ्यां सुशुभाभ्यां च संस्पृश्य प्रणतं मुनिः ॥५६ वें.१.३०.५८

(→योगदातारं). –c) ब2 योगिनां परमाचार्यं, ते1 योगिनां योगसिद्ध्यर्थं. –d) का1 ब2.3 दे3.5.6 ते1 ग्र2 म1 मुब. योग° (→योगि°); द1 ग्र1.2 म1 सनातनं (→पिनाकिनं).

४७. –a) दे2 °तारिणं, ब2 मुब. °नाशकं, दे4 °तारणे (→°तारणं); ब2 घोरं, दे2 नित्यं (→रुद्रं). –c) ब2 शर्वं (→शान्तं). –d) दे4 ग्र1.2 म1 ब्रह्माणं (→ब्रह्मण्यं); ब1-3 दे6 ग्र1.2 ब्रह्मणः, द1 ब्रह्माणं (→ब्राह्मण-); दे2 ब्रह्माणं ब्रह्मवत् प्रियम्.

४८. –a) का1 ब1-3 दे2.4.5 द1 ग्र1 म1 मुब. कला° (दे5 ली°), ते1 कथा° (→काल°). –b) दे6 तारकं, दे8-10 मुवें. अमूर्त्ति-, ते1 अमूर्त्तं (→अमूर्त्ति); का1 ब1-3 दे3.5 मुब. अमरेश्वरं (→परमेश्वरं); दे4 निर्विकारममरेश्वरं, द1 ग्र1.2 म1 मूर्त्तिमन्तं महेश्वरं. –c) दे4-6 एकमूर्त्तिर् (→एकमूर्त्तिं); दे3.6 वेदवेद्यं (→महामूर्त्तिं). –d) दे2 देवदेवं, दे6 महामूर्त्तिं (→वेदवेद्यं);ब2 वनस्पतिं, द1 ग्र1.2 म1 सतां गतिं (→दिवस्पतिं); दे3 त्रिनेत्रं त्रिदिवस्पतिं.

४९. –a) ब1 दे9 विश्वमूर्त्ति- (→विश्वमूर्त्तिं). –b) दे2 व्यापिनां (→व्यापिनं); ब1 दे4 °चेतसं (→°रेतसं). –c) दे2 °हननं, +°दहनं, ते1 °दमनं, ग्र1 °हननं (→°दहनं). –d) द1 ग्र1.2 म1 कामिनं (→कामदं).

५०. –a) दे10 नमस्ते, ते1 नतोऽस्मि, द1 ग्र1.2 म1 नमामि (→नमस्ये); दे2 रुद्रं (→देवं). –b) म1 °भूषितं (→°भूषणं); ते1 चन्द्रार्धकृतभूषणं. –c) ब3 विमोहितं, द1 ग्र1.2 म1 त्रिलोचनं (→विलोहितं). –f) दे8-10 मुवें. मुए. भास्करं परमं तपः.

५१. –a) द1 ग्र1.2 म1 इत्येवं (→इत्येतत्); ग्र2 दक्षिणं (→लक्षणं). –b) दे2 युगान्तां (→युगानां); दे2 ते1 ते (→वै). –c) ते1 अतीतानागतत्राणं वै. –d) दे4 मन्वन्तरं (→मन्वन्तर-); ब2 दे4 द1 ग्र1.2 मुब. °क्षयं (→°क्षयः).

५२. –b) दे2 ते1 च (→वै). –c) ग्र2 व्याप्तानि ना द्र (त्र ?) संदेहात्. –d) ब1 कल्प- (→कल्पः); दे8-10 कल्पे कल्पे तथैव हि.

५३. ब3. ab ⊙. –a) दे8.9 मुवें. मुए. मुब. चैतेषु (→सर्वेषु). –b) दे4 द1 ग्र1.2 म1 ह्यतीता° (→अतीता°); द1 °नागतेन (→°नागतेषु); दे2 च (→वै). –c) म1 तुल्या हि (→तुल्याभि-). –d) का1 दे2.10 भवेत्पुनः; ब1 भवेत्युत, दे3 भवन्त्पुनः, दे5 भवत्युत (→भवन्त्युत); दे4 द1 ग्र1.2 म1 नामरूपादिभिर्नृप.

अतः परं अधिकम्- दे2 सूत उवाच; द1 म1 श्रीसूतः; ग्र1.2 सूतः.

५४. –a) ग्र1 उक्त्वा (→उक्तो). –c) दे6 चकार (→बभार); म1 प्रीतिं (→भक्तिं). –d) दे4 ईशानैर् (→ईशाने); ग्र2 भवेदव्यभिचारिणीम्; म1 भक्तिमव्यभिचारिणीम्.

५५. –a) म1 तदृषिं (→तमृषिं). –b) ब3 शुभं (→प्रभुम्). –d) ग्र2 विष्णु- (→विष्णुं); दे2 सनातनं (→व्यवस्थितम्).

५६. –b) दे6 पार्थ, ग्र2 पार्थः (→पार्थं); ग्र2 °पुरंजयः (→पुरंजयम्). –c) दे2.6 च, दे8 तु, ते1 हि, म1 स्व-, (→सु-) ब2 कराभ्यां वर्तुलाभ्यां च, दे6 कराभ्यां च सुताभ्यां च, ग्र1 कराभ्यां सुभगाभ्यां च. –d) दे10 संस्मृत्य, द1 पस्पर्श (→संस्पृश्य); ब1 दे3 द1 ग्र1.2 मुनि (→मुनिः).

वें. १.३०.२६ धन्योऽस्यनुगृहीतोऽसि त्वादृशोऽन्यो न विद्यते ।
त्रैलोक्ये शंकरे नूनं भक्तः परपुरंजय ।।५७
दृष्टवानसितं देवं विश्वाक्षं विश्वतोमुखम् ।
प्रत्यक्षमेव सर्वेशं रुद्रं सर्वजगद्गुरुम् ।।५८
ज्ञानं तदैश्वरं दिव्यं यथावद् विदितं त्वया ।
स्वयमेव हृषीकेशः प्रीत्योवाच सनातनः ।।५९
गच्छ गच्छ स्वकं स्थानं न शोकं कर्त्तुमर्हसि ।
व्रजस्व परया भक्त्या शरण्यं शरणं शिवम् ।।६०
एवमुक्त्वा स भगवाननुगृह्यार्जुनं प्रभुः ।
जगाम शंकरपुरीं समाराधयितुं भवम् ।।६१
पाण्डवेयोऽपि तद् वाक्यात् संप्राप्य शरणं शिवम् ।
संत्यज्य सर्वकर्माणि तद्भक्तिपरमोऽभवत् ।।६२
नार्जुनेन समः शंभोर्भक्त्या भूतो भविष्यति ।
मुक्त्वा सत्यवतीसूनुं कृष्णं वा देवकीसुतम् ।।६३
तस्मै भगवते नित्यं नमः सत्याय धीमते ।
पाराशर्याय मुनये व्यासायामिततेजसे ।।६४
कृष्णद्वैपायनः साक्षाद् विष्णुरेव सनातनः ।
को ह्यन्यस्तत्त्वतो रुद्रं वेत्ति तं परमेश्वरम् ।।६५
नमः कुरुध्वं तमृषिं कृष्णं सत्यवतीसुतम् ।
पाराशर्यं महात्मानं योगिनं विष्णुमव्ययम् ।।६६

---

५७. –a) का1 ब1.2 दे2.4 ग्र1.2 म1 धन्योऽस्म्य° (→धन्योऽस्य°); का1 ब3 दे2.4 ग्र2 म1 °तोस्मि (→°तोसि); दे5 धन्यो समनुगृहीतो. –c) दे4 ग्र2 त्रैलोक्य- (→त्रैलोक्ये); ब3 ग्र2 शंकरो, दे10 शंकरं (→शंकरे); ते1 देवे (→नूनं). –d) ब1-3 दे2.3.5.8-10 द1 ग्र1.2 म1 मुए. मुब. °पुरंजयः (→°पुरंजय).

५८. –a) दे8-10 दृष्ट्वा वामं सितं देवं. –b) का1 ब2 दे2.3.5.6 विश्वाख्यं, द1 ग्र1.2 म1 विश्वात्मं (ग्र2 °त्मा) (→विश्वाक्षं). –c) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. सर्वेषां, ते1 सर्वज्ञं (→सर्वेशं). –d) का1 °जगद् वरं, ब1.3 दे3.5 °जगद्वरं, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. °जगन्मयं (→°जगद्गुरुं); ब2 रुद्रं सर्वगतेश्वरं.

५९. –a) ग्र2 म1 नूनं (→ज्ञानं); ब1 तदेश्वरं, ब2.3 दे3.6 तच्चैश्वरं, ते1 तपेश्वरं (→तदैश्वरं). –b) दे4 यथा, ग्र2 तथा (→त्वया). –c) का1 दे5 अयमेव (दे5 °वं), ते1 नियमेन (→स्वयमेव); दे8-10 गुडाकेशं (→हृषीकेशः). –d) ब2 प्रीतस्तव, दे2 प्रत्युवाच, दे4.9.10 प्रीतोवाच, ते1 प्रियः पार्थ (→प्रीत्योवाच); दे4 द1 ग्र1 सनातनं, ग्र2 समागतं (→सनातनः).

६०. –a) ब1 स्वयं (→स्वकं); द1 ज्ञानं, म1 राज्यं (→स्थानं); ते1 गच्छस्व शाश्वतं स्थानं. –b) दे5 यथावद् वेदितं त्वया. –c) दे6 द1 ग्र1.2 म1 भजस्व (→व्रजस्व); दे10 परमा- (→परया).

दे5. b.c मध्ये अधिकम्—

* अयमेव हृषीकेशः प्रीत्योवाच सनातनः । (= ५९cd)

६१. –a) द1.६१ a-६२ b⊙(द्र.सं.). –a) दे10 एकम् (→एवम्); दे5.10 उक्ता (→उक्त्वा). –b) दे8-10 प्रति, ते1 पुनः, ग्र2 विभुं (→प्रभुः). –c) ग्र1.2 म1 °पुरं (→°पुरीं). –d) ब2 तमा° (→समा°); का1 ब2 ग्र1.2 म1 शिव, दे10 भुवं (→भवम्).

६२. द1. ab ⊙; ग्र2 म1.६२c-६३d ⊙. –a) ब2.3 पाण्डवोऽपि च (→पाण्डवेयोऽपि); का1 ब1 दे2-6 ते1 तद् वाक्यं (→तद् वाक्यात्). –d) ब3 भगवत् परमो भवत्, दे8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. ज्ञात्वा तत् परमोऽभवत्.

६३. ग्र2 म1. ⊙. –a) मुवें. नार्चनेन (→नार्जुनेन). –b) ते1 भक्तो (→भक्त्या). –c) दे5 मुनि-, दे6 त्यक्त्वा (→मुक्त्वा).

६४. दे3.6. ६४a-६६b ⊙ (द्र. सं.). –a) ब1 ग्र2 भगवतो (→भगवते). –b) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. शान्ताय (→सत्याय). –c) ग्र2 परा° (→पारा°).

६५. दे3.6. ⊙ (द्र. ६४ पा. वि.). –a) ब1 कृष्णः (→कृष्ण-). –b) का1 दे2.5 एष (→एव). –c) दे10 कोह्यन्यस्तुत्यते रुद्रं, ते1 कोन्यस्तु सत्त्वतो (तत्वतो) रुद्रं, द1 ग्र1.2 म1 को ह्यन्यस्तु ततो रुद्रं.

६६. दे3.6. ab ⊙. –a) का1 ब1 दे2.5 नमोऽस्तु रुद्रं, ब2.3 नमामि रुद्रं, दे4 नमस्कुरुष्व (→नमः कुरुध्वं). –d) दे4 योगिनां (→योगिनं).

एवमुक्तास्तु मुनयः सर्वं एव समाहिताः । प्रणेमुस्तं महात्मानं व्यासं सत्यवतीसुतम् ॥६७

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे अष्टाविंशोऽध्यायः ॥२८॥

२९

ऋषय ऊचुः । ❀
प्राप्य वाराणसीं दिव्यां कृष्णद्वैपायनो मुनिः ।
किमकार्षीन्महाबुद्धिः श्रोतुं कौतूहलं हि नः ॥१

सूत उवाच ।❀
प्राप्य वाराणसीं दिव्यामुपस्पृश्य महामुनिः ।
पूजयामास जाह्नव्यां देवं विश्वेश्वरं शिवम् ॥२

तमागतं मुनिं दृष्ट्वा तत्र ये निवसन्ति वै ।
पूजयाञ्चक्रिरे व्यासं मुनयो मुनिपुंगवम् ॥३
पप्रच्छुः प्रणताः सर्वे कथाः पापविनाशनीः ।
महादेवाश्रयाः पुण्या मोक्षधर्मान् सनातनान् ॥४
स चापि कथयामास सर्वज्ञो भगवानृषिः ।
माहात्म्यं देवदेवस्य धर्मान् वेदनिर्दशितान् ॥५ वें. १.३१.५

६७. –a) ब1 दे8.9 द1 मुवें. मुए. उक्त्वा (→उक्तास्). –b) का1 ग्र2 एष (→एव); ग्र1 सनातनः, ग्र2 समाहितः (→समाहिताः). –c) ब3 महाकायं (→महात्मानं). –d) दे5 कृष्णं (→व्यासं).

पुष्पिका—[द1 पुस्तके अध्यायसमाप्तिर्नास्ति]

पुराणनाम—का1 इति श्रीकौर्मे पुराणे, ब1 दे5 इति कौर्मे, ब2.3 दे3.6 इति कूर्मपुराणे, दे2 इति कौर्मे पुराणे, दे4.8-10 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे, ते1 इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे पूर्वभागे. **अध्यायनाम**—का1 ब1-3 दे2-6 ते1 ग्र1.2 म1. ⊙; दे8.9 मुए. मुब. व्यासार्जुनसंवादे युगधर्मे, दे10 व्यासार्जुनसंवादे युगधर्मवर्णनो नाम, मुवें. व्यासार्जुनसंवादे युगधर्मनिरूपणं नाम. **अध्यायसंख्या**—दे6. ⊙; का1 ब1.3 दे2.3.5. ग्र1 सप्तविंशोध्यायः, ब2 ॥२७॥, दे4 सप्तविंशोध्यायः ॥२७॥, दे8.9 त्रिंशोध्यायः, दे10 मुवें. मुए. त्रिंशोऽध्यायः ॥३०॥, ते1 अष्टाविंशोऽध्यायः, ग्र2 म1 एकोनत्रिंशोध्यायः, मुब. एकोनत्रिंशोध्याय. ॥२९॥.

२९

[दे1 पुस्तके अध्यायोऽयं नास्ति.]

❀ न1 ग्र1. ⊙; ते1 श्रीशिवः, + ऋषयः; द1 ग्र2 म1 ऋषयः.

१. दे5 न1 द1. ⊙. –a) दे4 ग्र1.2 म1 पुण्यां (→दिव्यां). –c) ब2 दे10 ग्र1.2 म1 °बुद्धे (→°बुद्धिः). –d) ग्र1 कौतूहलः (→कौतूहलं); दे3 हि मे, दे10 युधः (→हि नः).

❀ दे5 द1. ⊙; दे8.9 सूत उ.; न1 ते1 ग्र1.2 म1 सूतः.

२. –a) दे4 ग्र2 म1 पुण्यां, ग्र1 दिव्यं (→दिव्यां). –b) दे4 °मतिः (→°मुनिः). –d) दे5 शिवां, ग्र2 म1 हरं (→शिवम्).

दे4. a, b मध्ये अधिकम्—कृष्णद्वैपायनो मुनिः ।

३. –b) दे6 यत्र (→तत्र); ते1 यो, + ये (→ये); दे8-10 च, ग्र2 ते (→वै). –d) दे2.5.8-10 °पुङ्गवाः (→°पुंगवम्).

४. –a) ब3 प्रणतः (→प्रणताः). –b) का1 दे2.5.8-10 मुवें. मुए. मुब. कथां (→कथाः); का1 दे2.5 °विनाशि (दे5 श°) नीं, ब2 दे3 ते1 °प्रणाशि (दे3 °श)नीः, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. °प्रणाशि(दे10° श)नीं, दे4 म1 °विनाशिनीः, दे6 °प्रनाशनीं, न1 °प्रणाशिनं (→°विनाशनीः); द1 ग्र1.2 कथास्ताः (ग्र2 °स्थाः) पापनाशिनीः (ग्र2 °नी). –c) का1 दे2.5.8-10 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. °श्रयां, द1 °श्रयात्, ग्र1 म1 °श्रयान् (→°श्रयाः); का1 दे2.5.8-10 न1 द1 ग्र1.2 मुवें. मुए. मुब. पुण्यां, ग्र1 म1 पुण्यान् (→पुण्या). –d) ते1 °धर्मास्, द1 °धर्मात् (→धर्मान्); दे3 सनातनीं, दे4.10 द1 सनातनात्, दे5 सनातनं, ते1 सनातनाः (→सनातनान्).

५. –a) म1 चाथ (→चापि). –c) ग्र1 महात्मा (→माहात्म्यं). –d) दे8.10 ते1 मुवें. मुए. मुब. धर्म्यः दे9 धर्मं (→धर्मान्); दे8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. °निदर्शनात् (न1 °नान्) (→°निर्दशितान्); द1 ग्र1.2 सर्वान् देव (ग्र2 वेद) विर्दशितान्.

वें.१.३१.६ तेषां मध्ये मुनीन्द्राणां व्यासशिष्यो महामुनिः ।
पृष्टवान् जैमिनिर्व्यासं गूढमर्थं सनातनम् ॥६

जैमिनिरुवाच ।❀

भगवन् संशयं त्वेकं छेत्तुमर्हसि तत्त्वतः ।
न विद्यते ह्यविदितं भवता परमर्षिणा ॥७
केचिद् ध्यानं प्रशंसन्ति धर्ममेवापरे जनाः ।
अन्ये सांख्यं तथा योगं तपस्त्वन्ये महर्षयः ॥८
ब्रह्मचर्यमथो मौनमन्ये प्राहुर्महर्षयः ।
अहिंसां सत्यमप्यन्ये संन्यासमपरे विदुः ॥९
केचिद् दयां प्रशंसन्ति दानमध्ययनं तथा ।
तीर्थयात्रां तथा केचिदन्ये चेन्द्रियनिग्रहम् ॥१०
किमेतेषां भवेज्ज्यायः प्रब्रूहि मुनिपुंगव ।
यदि वा विद्यतेऽप्यन्यद् गुह्यं तद्वक्तुमर्हसि ॥११
श्रुत्वा स जैमिनेर्वाक्यं कृष्णद्वैपायनो मुनिः ।
प्राह गम्भीरया वाचा प्रणम्य वृषकेतनम् ॥१२

भगवानुवाच ।❀

साधु साधु महाभाग यत्पृष्टं भवता मुने ।
वक्ष्ये गुह्यतमाद् गुह्यं शृण्वन्त्वन्ये महर्षयः ॥१३
ईश्वरेण पुरा प्रोक्तं ज्ञानमेतत् सनातनम् ।
गूढमप्राज्ञविद्विष्टं सेवितं सूक्ष्मदर्शिभिः ॥१४
नाश्रद्दधाने दातव्यं नाभक्ते परमेष्ठिनः ।
न वेदविद्विषि शुभं ज्ञानानां ज्ञानमुत्तमम् ॥१५

---

६. –a) दे6 मुनीद्रानां (→मुनीन्द्राणां). –c) दे4 द1 ग्र1 म1 दृष्ट्वा तं (→पृष्टवान्); ग्र2 दृष्ट्वा तज्जैमुनि व्यासं. –d) ब1 दे3.6 अन्नं (→अर्थं).

❀ दे10 जैमिनि उ.; न1 ते1 द1 ग्र1 म1 जैमिनिः; ग्र2 जैमुनिः.

७. –a) न1 ग्र1 भगवान् (→भगवन्); दे8-10 मुवें. मुए. मुब. संशयञ्चैकं, द1 ग्र1.2 म1 संशयोस्माकं (→संशयं त्वेकं). –b) दे8-10 स्थातुं (→छेत्तुं); दे8.9 न1 मुवें. मुए. मुब. सर्ववित्, दे10 सर्वजित्, ते1 सर्वतः (→तत्त्वतः). –c) द1 विद्यतेस्य (→विद्यते ह्य-). –d) दे8-10 न1 मुवें. मुए. भवतः (→भवता); दे8-10 म1 मुवें. मुए. परमर्षिणः (→परमर्षिणा).

८. –a) का1 दे2.5.10 ते1 ज्ञानं (दे10 °तं); दे8.9 पातं (→ध्यानं); दे2.5 प्रशंसन्ते (→प्रशंसन्ति). –b) का1 दे5 धर्ममेव (→धर्ममेवा-); ते1 जनान्,+ जनाः (→जनाः). –c) ग्र2 ततो (→तथा). –d) दे3.6 तथास्त्वन्ये, दे8-10 न1 मुवें. मुए, मुब. तपश्चान्ये, ग्र2 तप अन्ये, म1 तपांस्यन्ये (→तपस्त्वन्ये).

९. द1 ग्र1.2 म1 ab ⊙. –a) दे5 मौनीं, दे8-10 मुवें. मुए. नूनं, ते1 मोक्षं (→मौनं); दे6 ब्रह्मचर्यात्तथा मौनं. –c) ब1.2 दे3.5.6.8-10 द1 अहिंसा- (→अहिंसां). –d) ब1-3 दे3-6.9 द1 सन्यासं, न1 सन्यस्तं (→संन्यासं).

१०. द1 ab ⊙. –a) ब1.3 दे2 गयां, दे3 दद्यां, ग्र1 व्रतं, ग्र2 म1 मंत्रं (→दयां). –b) दे4 परे (→तथा); ग्र1.2 म1 ध्यानमध्यापनं परे. –c) दे6 °यात्रा (→°यात्रां).

११. –a) दे4 तत्किमेषा, दे8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. किमेषाञ्च, द1 ग्र1.2 म1 तत्त्वमेषां (→किमेतेषां); ब1-3 दे3.6.8-10 न1 ते1 भवेच्छ्रेयः, (→भवेज्ज्यायः). –b) ग्र2 ब्रूहि मे (→प्रब्रूहि); ब3 दे10 °पुङ्गवं, दे3.5 °पुङ्गवः (→°पुंगव). –c) का1 चान्यत्, दे2 ह्यतत्, दे5 स्वाव्यं, न1 [अ]व्यन्यं, ते1 त्वन्यत् (→[अ]प्यन्यत्); ग्र2 म1 यदिवान्यच्च ते ह्यस्मात् (म1 हि स्यात्).

अतः परम् अधिकम्—द1 श्रीसूतः; ग्र1.2 म1 सूतः.

१२. –a) ते1 च (→स); द1 जैमिनिर्, ग्र2 जैमुनेर् (→जैमिनेर्). –b) दे4.6 °द्वैपायनं (दे6 °णो) (→°द्वैपायनो).

❀ ब3 दे6.8.10 मुवें. मुए. श्रीभगवानुवाच; दे4 व्यास उवाच; न1 भगवान्; ते1 ग्र1.2 म1 व्यासः; द1 श्रीव्यासः.

१३. –c) ब2 °तमं ज्ञाह्यं, दे9 °तमाद्गुह्ये, द1 °तरं गुह्यात्, ग्र1.2 म1 °तमं गुह्यात् (→°तमाद् गुह्यं); ते1 वक्ष्ये पशुपतिं नत्वा. –d) ब3 दे4 द1 ग्र1.2 म1 शृणुष्वान्ये, दे3 शृणु चान्ये, दे6 शृण्ववंत्वे(?) (→शृण्वन्त्वन्ये); न1 [अ]पि चर्षयः (→महर्षयः).

१४. –b) ते1 एव (→एतत्). –c) दे5 °विधिवत् (→°विद्विष्टं); दे4 गूढं मे प्राह विद्विष्ट, न1 गूढमप्राजलिद्रिष्टं, ते1 गूढं प्रोक्तविधिर्दुष्टं, ग्र1 गूढप्राज्ञजनैर्दृष्टं, ग्र2 गूढमत् प्राज्ञविद्विष्टं, म1 गूढं प्राप्तं यद्विशिष्टं. –d) ते1 तत्व° (→सूक्ष्म°).

१५. –a) दे4 धातव्यं, दे9 दातव्ये (→दातव्यं). –b) दे4 °मेष्टिनं, ते1 °मेष्ठिनि (→°मेष्ठिनः). –c) ब2.3 दे8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. नवेद° (→नावेद°); का1 °विद्विषि देयं, ब2 °विदुषे शुद्धं, दे8-10 °विदुषो (दे8 °षे) ज्ञेयं, ते1 °विद्या विदुषे, मुवें. मुए. मुब. °विदुषे देयं (→°विद्विषि शुभं). –d) ते1 दातव्यं (→ज्ञानानां); दे8-10 ज्ञानानामुत्तमोत्तमं.

मेरुशृङ्गे पुरा देवमीशानं त्रिपुरद्विषम् ।
देवासनगता देवी महादेवमपृच्छत ॥१६

देव्युवाच ।❀

देवदेव महादेव भक्तानामार्त्तिनाशन ।
कथं त्वां पुरुषो देवमचिरादेव पश्यति ॥१७
सांख्ययोगस्तथा ध्यानं कर्मयोगोऽथ वैदिकः ।
आयासबहुला लोके यानि चान्यानि शंकर ॥१८
येन विश्रान्तचित्तानां योगिनां कर्मिणामपि ।
दृश्यो हि भगवान् सूक्ष्मः सर्वेषामथ देहिनाम् ॥१९
एतद् गुह्यतमं ज्ञानं गूढं ब्रह्मादिसेवितम् ।
हिताय सर्वभक्तानां ब्रूहि कामाङ्गनाशन ॥२०

ईश्वर उवाच ।❀

अवाच्यमेतद् विज्ञानं ज्ञानमज्ञैर्बहिष्कृतम् ।
वक्ष्ये तव यथा तत्त्वं यदुक्तं परमर्षिभिः ॥२१
परं गुह्यतमं क्षेत्रं मम वाराणसी पुरी ।
सर्वेषामेव भूतानां संसारार्णवतारिणी ॥२२
तत्र भक्ता महादेवि मदीयं व्रतमास्थिताः ।
निवसन्ति महात्मानः परं नियममास्थिताः ॥२३
उत्तमं सर्वतीर्थानां स्थानानामुत्तमं च तत् ।
ज्ञानानामुत्तमं ज्ञानमविमुक्तं परं मम ॥२४ वें.१.३१.२४

---

१६. –a) दे$_{8-10}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. महा- (→पुरा). –b) न$_{1}$ त्रिपुरे (→त्रिपुर–). –c) दे$_{5}$ देवासनं गता, ते$_{1}$ देवैस्समागता (→देवासनगता). –d) दे$_{5}$ अपृच्छता, न$_{1}$ अपृच्छतः, ते$_{1}$ अभाषत (→अपृच्छत).

❀ दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$. ⊙; दे$_{6}$ मुवें. मुए. मुब. श्रीदेव्युवाच; दे$_{10}$ देवी उवाच; ते$_{1}$ देवी.

१७. –b) का$_{1}$ °नाशनं, दे$_{5}$ °नाशनः (→°नाशन). –c) ब$_{2}$ कथं स्त्री-, ते$_{1}$ कृत्वा(र्थं)त्वं (→कथं त्वां); ब$_{1}$ दे$_{10}$ पुरुषं (→पुरुषो); ग्र$_{2}$ देवः (→देवं). –cd) म$_{1}$ कथं त्वामचिरादेव पुरुषः परिपश्यति.

१८. –a) का$_{1}$ ब$_{1.2}$ दे$_{5}$ ते$_{1}$ सांख्यं योगस् (का$_{1}$ ते$_{1}$ °गं), द$_{1}$ ग्र$_{1}$ सांख्ययोगं (→सांख्ययोगस्); दे$_{4}$ सदा ध्यानं, दे$_{8-10}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. तपो ध्यानं, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ सदा ज्ञानं (→तथा ध्यानं). –b) न$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. °योगश्च, ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ °योगोपि (→°योगोथ); दे$_{4.6}$ ग्र$_{1}$ वैदिकं, दे$_{8.10}$ वैदिका (→वैदिकः); ते$_{1}$ कर्मयोगो यथाविधि. –c) ग्र$_{1}$ आयासो, ग्र$_{2}$ आयासा (→आयास-); का$_{1}$ दे$_{4}$ °बहुले लोके, दे$_{2}$ °बहुला लोक्ये, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. °बहुलान्याहुर्, न$_{1}$ °बहुला लोकेर्, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ °बहुलो लोके (→°बहुला लोके). –d) ब$_{1}$ शंकरः, दे$_{5}$ शंकरी (→शङ्कर).

१९. –a) दे$_{5}$ °चित्ताया (→°चित्तानां). –b) का$_{1}$ ब$_{1}$ दे$_{2.4}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ योगिनां कर्मणामपि, दे$_{8-10}$ स्वकर्मकर्मिणामपि, न$_{1}$ योगिनां कर्मवानपि, मुवें. मुए. मुब. विज्ञानां योगिनामपि. –c) दे$_{3}$ दृश्या हि, दे$_{4.8-10}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ दृश्योपि, म$_{1}$ दृश्योसि (→दृश्यो हि). –d) दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ मुवें. मुए.मुब. अपि, ते$_{1}$ मर्त्य-, ग्र$_{2}$ एव, म$_{1}$ इह (→अथ).

२०. –b) दे$_{5}$ गृहं ब्रह्मादि°, दे$_{8-10}$ मूढकर्मादि° (→गूढं ब्रह्मादि°); ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ °संज्ञितं (→°सेवितम्); ब$_{1}$ गूढं ब्रह्मनिसेवितम्. –c) का$_{1}$ दे$_{4.5}$ म$_{1}$ °भूतानां, दे$_{2}$ °भूतानि (→°भक्तानां). –d) दे$_{2}$ °नाशनां, न$_{1}$ °नाशनं (→°नाशन).

❀ ब$_{1}$ महेश्वर उवाच; दे$_{3.8.9}$ ईश्वर उ.; न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ ईश्वरः; ग्र$_{1}$ ईश्वरौ.

२१. –a) दे$_{10}$ अवामप्येतत् (→अवाच्यमेतत्); दे$_{6.8-10}$ न$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. गूढार्थं, ते$_{1}$ गुह्यार्थं (→विज्ञानं). –b) ब$_{3}$ ज्ञानयज्ञैर्, ग्र$_{2}$ म$_{1}$ अज्ञैर्बहु- (→ज्ञानमज्ञैर्); दे$_{5}$ बहिष्कृतां (→बहिष्कृतम्). –c) का$_{1}$ दे$_{3.5}$ तथा तत्वं, दे$_{4}$ तथात्मत्वं (→यथा तत्त्वं); ग्र$_{2}$ वक्ष्येथ वा यथा तत्त्वं. –d) दे$_{9.10}$ तदुक्तं, ग्र$_{2}$ यं भक्तं (→यदुक्तं).

२२. –a) ब$_{2}$ परात् परतमं (→परं गुह्यतमं); ग्र$_{2}$ प्रोक्तं (→क्षेत्रं). –b) ब$_{1.3}$ मम वाराणसीं पुरीं. –d) ब$_{3}$ °तारिणीं, दे$_{4}$ °तारणी, ते$_{1}$ °तारिका (→°तारिणी).

२३. ग्र$_{2}$. cd ⊙. –a) का$_{1}$ दे$_{8-10}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. तस्मिन् (→तत्र); का$_{1}$ दे$_{2.5}$ महादेवे, ग्र$_{1}$ म$_{1}$ महादेवी, ग्र$_{2}$ महोदेवी (→महादेवि). –b) का$_{1}$ ब$_{2}$ दे$_{3-6}$ ते$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ आश्रिताः (दे$_{5}$ °तः) (→आस्थिताः). –c) दे$_{2}$ महात्माना, मुब. महात्मानं (→महात्मानः). –d) ब$_{1-3}$ परं निश्चयमास्थिताः, दे$_{2.6}$ परं निश्चयमास्थितः, दे$_{4}$ परं निश्चयसंस्थिताः.

२४. –a) द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ सर्वेषामेव° (→उत्तमं सर्व°); दे$_{2}$ °तीर्थानि (→°तीर्थानां). –b) ब$_{1.3}$ दे$_{8-10}$ द$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. च यत्, दे$_{4}$ भवेत्, ते$_{1}$ तु यत् (→च तत्). –d) ग्र$_{1.2}$ विमुक्तं परमं मम, म$_{1}$ यदुक्तं परमं मम.

१.३१.२५ स्थानान्तरं पवित्राणि तीर्थान्यायतनानि च ।
श्मशानसंस्थितान्येव दिव्यभूमिगतानि च ।।२५
भूर्लोके नैव संलग्नमन्तरिक्षे ममालयम् ।
अयुक्तास्तन्न पश्यन्ति युक्ताः पश्यन्ति चेतसा ।।२६
श्मशानमेतद् विख्यातमविमुक्तमिति श्रुतम् ।
कालो भूत्वा जगदिदं संहराम्यत्र सुन्दरि ।।२७
देवीदं सर्वगुह्यानां स्थानं प्रियतमं मम ।
मद्भक्तास्तत्र गच्छन्ति मामेव प्रविशन्ति ते ।।२८
दत्तं जप्तं हुतं चेष्टं तपस्तप्तं कृतं च यत् ।
ध्यानमध्ययनं ज्ञानं सर्वं तत्राक्षयं भवेत् ।।२९
जन्मान्तरसहस्रेषु यत्पापं पूर्वसंचितम् ।
अविमुक्तं प्रविष्टस्य तत्सर्वं व्रजति क्षयम् ।।३०
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्रा ये वर्णसंकराः ।
स्त्रियो म्लेच्छाश्च ये चान्ये संकीर्णाः पापयोनयः ।।३१
कीटाः पिपीलिकाश्चैव ये चान्ये मृगपक्षिणः ।
कालेन निधनं प्राप्ता अविमुक्ते वरानने ।।३२
चन्द्रार्द्धमौलयस्त्र्यक्षा महावृषभवाहनाः ।
शिवे मम पुरे देवि जायन्ते तत्र मानवाः ।।३३
नाविमुक्ते मृतः कश्चिन्नरकं याति किल्विषी ।
ईश्वरानुगृहीता हि सर्वे यान्ति परां गतिम् ।।३४

२५. –a) दे5 मुवें. मुए. मुब. स्थानान्तरे, दे6 ते1 स्थानान्तर- (→स्थानान्तरं); ते1 -सहस्राणि (→पवित्राणि). –b) ते1 तीर्थानामयुतानि च. –c) ब3 श्मशानं, दे8.9 मुवें. मुए. मुब. श्मशाने, दे10 सा ज्ञाने (→श्मशान-); दे5 °संस्थितानेव (→°संस्थितान्येव); ते1 स्वर्लोकसंस्थिता ये च. –d) दे8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. दिवि भूमि° (दे10 °मिं, ते1 ° मौ) (→दिव्यभूमि°).

२६. –a) ते1 द1 ग्र1 भूलोके (→भूर्लोके); म1 ग्र2 भूमौ लोके नैव (म1 चैव) संलग्नं (ग्र2 °ग्नौ). –b) दे9.10 महालयम् (→ममालयम्). –ab) दे5 श्मशानसंस्थितो नो वा भूर्लोके नैव संस्थिता. –c) का1 दे5 अमुक्तास्तत्र, ब1-3 दे2.3 अमुक्तास्तत्र, दे4 अयुक्तास्ते न, दे6.8-10 मुवें. मुए. मुब. अविमुक्ता न, ते1 अयुक्तास्तु न (→अयुक्तास्तन्न). –d) का1 ब1-3 दे2-4.6.8-10 मुवें. मुए. मुब. मुक्ताः (दे4.10 मुब. °क्ता) (→युक्ताः); दे6 म1 पश्यति (→पश्यन्ति); न1 विषयासक्त-चेतसाः.

२७. –a) न1 ईशानं (→श्मशानं); ग्र2 स्थानमेतं समाख्यातं, म1 स्थानमेतच्च विख्यातं. –b) दे4 इतीश्वरं, दे5 इति श्रुतां, दे8-10 द1 ग्र2 म1 मुवें. मुए. मुब. इति स्मृतम् (→इति श्रुतं). –c) ते1 माला, ग्र2 काले (→कालो). –d) ब3 संहराम्यद्य, दे3 संहराम्यरि-, दे5 साहरम्यत्र(?), ग्र2 संहारमिव, म1 संहरामीह (→संहराम्यत्र); दे5 म1 सुंदरी (→सुन्दरि).

२८. –b) का1 ब1-3 दे2.4.5 °तरं मम, दे10 °तमुत्तमं, (→°तमं मम). –c) ब3 न1 मुवें. मुए. मुब. भक्ता यत्र, ग्र2 भक्तास्तव (→भक्तास्तत्र); ते1 मद्युक्तास्तत्र गच्छन्ति. –d) दे5 मामिव (→मामेव); दे4 द1 ग्र1.2 वै, ते1 च (→ते).

२९. –a) ग्र2 दष्ट (→दत्तं); दे5 हुतं चैव, दे10 हुतश्रेष्टं, द1 हुते चेष्टं (→हुतं चेष्टं). –b) दे2.5 जपस् (→तपस्); दे3 तत् (→यत्). –c) ब2 दानं (→ध्यानं); दे5 म1 अध्यापनं (→अध्ययनं); दे10 दानं (→ज्ञानं). –d) दे4 ते1 म1 सर्वमत्राक्षयं, दे5 सर्वं तत्राक्षयं, दे6 सर्वं तत्रक्षयं, ग्र1 सर्वन्त्वत्राक्षयं (→सर्वं तत्राक्षयं); दे10 महत् (→भवेत्).

३०. –b) दे4 °संचयं (→°संचितम्). –c) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. अविमुक्ते (→अविमुक्तं). –d) मुब. पूर्वं (→सर्वं); दे5 व्रजतित्तयां (?), ग्र1 व्रज(य)ति क्षयम् (→व्रजति क्षयम्).

३१. –a) दे5 द1 ग्र1.2 ब्राह्मणा (→ब्राह्मणाः). –b) दे6 शूद्रायै (→शूद्रा ये); द1 ग्र1 च न संस्थिताः, ग्र2 चास्मि संस्थिताः, म1 चात्र संस्थिताः (→वर्णसङ्कराः). –c) ब3 प्रिये, दे10 त्रयो (→स्त्रियो); दे5 ***, ते1 मूर्खाश्च (→म्लेच्छाश्च). –d) ब2.3 दे3.6 संकीर्णे, दे4 शृङ्गिणो, दे5 संकीर्णः (→संकीर्णाः).

३२. –a) ते1 कीटः (→कीटाः). –c) दे10 कलेन (→कालेन); दे4 प्राप्तां, ते1 प्राप्तास् (→प्राप्ता). –d) दे5 ह्यविभक्ते, द1 अविमुक्ता, ग्र2 अविमुक्तो (→अविमुक्ते); ते1 सर्वे मुक्ताश्च बन्धनैः.

३३. –a) दे10 °मौलयस्त्र्यक्षाः, न1 °शेखराः सूक्ष्मा, द1 ग्र1.2 °मौलयः प्रेक्ष्याः (ग्र2 °क्ष्य) (→°मौलयस्त्र्यक्षा); म1 चन्द्रार्धमौलिनः प्रेक्ष्याः. –b) ते1 सर्पहाराः वृषध्वजाः. –c) दे4 द1 ग्र1.2 म1 शैवे, ते1 मृता (→शिवे); ग्र2 पुरं (→पुरे); दे10 म1 देवी (→देवि).

३४. –a) दे5 मा विमुक्ते, न1 नाविमुक्तं, ग्र2 अविमुक्ते (→नाविमुक्ते); ते1 नरः (→मृतः). –b) दे10 यांति (→याति); दे5 न1 ग्र2 किल्विषं (→किल्विषी). –c) ब1

मोक्षं सुदुर्लभं मत्वा संसारं चातिभीषणम् ।
अश्मना चरणौ हत्वा वाराणस्यां वसेन्नरः ।।३५
दुर्लभा तपसा चापि पूतस्य परमेश्वरि ।
यत्र तत्र विपन्नस्य गतिः संसारमोक्षणी ।।३६
प्रसादाज्जायते ह्येतन्मम शैलेन्द्रनन्दिनि ।
अप्रबुद्धा न पश्यन्ति मम मायाविमोहिताः ।।३७
अविमुक्तं न सेवन्ति मूढा ये तमसावृताः ।
विण्मूत्ररेतसां मध्ये ते वसन्ति पुनः पुनः ।।३८
हन्यमानोपि यो विद्वान् वसेद् विघ्नशतैरपि ।
स याति परमं स्थानं यत्र गत्वा न शोचति ।।३९

जन्ममृत्युजरामुक्तं परं याति शिवालयम् ।
अपुनर्मरणानां हि सा गतिर्मोक्षकाङ्क्षिणाम् ।
यां प्राप्य कृतकृत्यः स्यादिति मन्यन्ति पण्डिताः ।।४०
न दानैर्न तपोभिश्च न यज्ञैर्नापि विद्यया ।
प्राप्यते गतिरुत्कृष्टा याऽविमुक्ते तु लभ्यते ।।४१
नानावर्णा विवर्णाश्च चण्डालाद्या जुगुप्सिताः ।
किल्विषैः पूर्णदेहा ये विशिष्टैः पातकैस्तथा ।
भेषजं परमं तेषामविमुक्तं विदुर्बुधाः ।।४२
अविमुक्तं परं ज्ञानमविमुक्तं परं पदम् ।
अविमुक्तं परं तत्त्वमविमुक्तं परं शिवम् ।।४३ वें.१.३१.४४

ईश्वरात्म° (→ईश्वरानु°); ते$_{1}$ °गृहातास्ते, द$_{1}$ °गृहीताभिः (→°गृहीता हि).

३५. –a) दे$_{10}$ स (→सु-); का$_{1}$ गत्वा, + ज्ञात्वा, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. ज्ञात्वा (→मत्वा); ते$_{1}$ मोक्षो दुर्लभमन्यत्र. –b) दे$_{4}$ चातिभू°, ते$_{1}$ अतिभी° (→चातिभी°). –c) दे$_{5}$ अस्तमा, दे$_{6}$ अश्मणा, ग्र$_{1}$ अशना (→अश्मना); ते$_{1}$ हन्यात् (→हत्वा); ग्र$_{2}$ अश्मशाना चरणौ शंभोः. –d) दे$_{3}$ वरेन्नरः, ग्र$_{2}$ नरः परः (→वसेन्नरः).

३६. –a) ब$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ तपसावापि, दे$_{3.6}$ तपसा चैव, दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. तपसोऽवाप्तिर्, दे$_{10}$ तपसा व्याप्ति (→तपसा चापि). –b) दे$_{2.8-10}$ मुवें. मुए. भूतस्य (→पूतस्य); दे$_{10}$ म$_{1}$ °मेश्वरी (→°मेश्वरि); ते$_{1}$ या वै विघ्नशतैरपि. –c) दे$_{2.5}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ ते$_{1}$ यत्र यत्र, मुब. तत्र तत्र (→यत्र तत्र). –d) द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ मतिस् (→गतिः); ब$_{2}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ °मोक्षिणी, दे$_{4}$ °मोक्षणं, ते$_{1}$ °मोक्षणे (→°मोक्षणी).

३७. –a) द$_{1}$ म$_{1}$ प्रसादो (→प्रसादात्); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. दह्यते (दे$_{10}$ °तो), न$_{1}$ ज्ञायते (→जायते); का$_{1}$ दे$_{2.5}$ सम्यक्, ब$_{2}$ दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. ह्येनो, दे$_{4.6}$ ग्र$_{2}$ ह्येत, ते$_{1}$ ह्यत्र, ग्र$_{1}$ ह्येतत् (→ह्येतन्). –b) द$_{1}$ ज्ञानः, ग्र$_{1}$ ज्ञानं, ग्र$_{2}$ जन-, म$_{1}$ ज्ञाने (→मम); दे$_{2}$ °नंदिनिः, दे$_{3}$ °नन्दिनिं, द$_{1}$ ग्र$_{1}$ °नन्दिनी (→°नन्दिनि). –c) ब$_{1}$ दे$_{3}$ अप्रवृद्धा, ब$_{2}$ अथ बुद्ध्वा, ब$_{3}$ अपिबुद्ध्वा, दे$_{5}$ ग्र$_{2}$ अप्रबुधा, दे$_{8-10}$ न$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. अत्राबुधा (→अप्रबुद्धा). –d) दे$_{4}$ मायाति° (→माया वि°).

३८. दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$. ३८a–४०b ⊙; ते$_{1}$. ३८a–३९b ⊙. –a) का$_{1}$ दे$_{2.5.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. पश्यन्ति, ब$_{2}$ सेवंते (→सेवन्ति). –b) का$_{1}$ दे$_{2.5}$ °हताः (→°वृताः). –d) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. संविशन्ति, न$_{1}$ ते पतंति (→ते वसंति).

३९. दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$. ⊙ (द्र. ३८ पा. वि.); ते$_{1}$. ab ⊙ (द्र. ३८ पा. वि.). –a) मुवें. मुए. मुब. देवि (→विद्वान्); दे$_{8-10}$ हन्यमानः पुमान् देवि. –b) दे$_{8-10}$ विद्वान्, मुवें. मुए. मुब. विशेद् (→वसेद्). –c) दे$_{8-10}$ गत्वा (→याति).

४०. दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$. ab ⊙. –a) दे$_{3}$ °मुक्ता, दे$_{5}$ °युक्ता, ते$_{1}$ °युक्तः (→°मुक्तं). –b) ब$_{1}$ दे$_{2.3.10}$ यांति (→याति). –c) ब$_{1}$ मरणा मां, न$_{1}$ वारणानां, ते$_{1}$ मरणान्ता (→मरणानां). –d) न$_{1}$ संगतिर्, ते$_{1}$ नागतिर्, ग्र$_{1}$ म$_{1}$ सा सिद्धिर्, ग्र$_{2}$ साक्षितिर् (→सा गतिर्); दे$_{6}$ °कांक्षिणीं, ग्र$_{2}$ °कारणां (→°कांक्षिणाम्). –e) द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ संप्राप्य (→यां प्राप्य); दे$_{5}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ कृतकृत्यास्युर् (→कृतकृत्यः स्यात्). –f) दे$_{10}$ मन्यंति पीडिताः, मुवें. मुए. मुब. मन्येत पण्डितः (→मन्यन्ति पंडिताः).

४१. ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$.४१c-४२ f ⊙; द$_{1}$.४१c-४३ b ⊙. –b) का$_{1}$ यज्ञेनापि, दे$_{4}$ यज्ञैर्वाथ, द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ यज्ञैर्नाथ, ग्र$_{2}$ यज्ञो नापि (→यज्ञैर्नापि). –c) ब$_{1}$ गति * कृष्णा (→गतिरुत्कृष्टा).

४२. द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$. ⊙ (द्र. ४१ पा. वि.). –a) ब$_{1.3}$ दे$_{5}$ नानावर्ण- (→नानावर्णा). –b) दे$_{2}$ जुगुप्सितः, दे$_{3.10}$ जुगुप्सिता (→जुगुप्सिताः). –c) दे$_{3.5.10}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ मुवें मुए. कल्विषैः (→किल्विषैः); ब$_{2}$ दे$_{4}$ पूर्णदेहाश्च, दे$_{5}$ पूर्णदेहो ये, न$_{1}$ पूर्वदेहे ये (→पूर्ण देहा ये). –d) ब$_{2}$ विविधैः, दे$_{8-10}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. प्रकृष्टैस् (→विशिष्टैः); दे$_{4.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. तापकैस्, दे$_{6}$ पापकैस् (→पातकैस्).

४३. द$_{1}$. ab ⊙ (द्र. ४? पा. वि.); म$_{1}$. ४३c-४४d ⊙. –a) दे$_{6}$ °मुक्त- (→°मुक्तं); दे$_{10}$ अयुक्तं परमं ज्ञानं. –c) ते$_{1}$ क्षेत्रं, ग्र$_{2}$ ज्ञानं (→तत्त्वं). –d) दे$_{5}$ शिवां, ग्र$_{2}$ पदं (→शिवम्).

३१.४५ कृत्वा वै नैष्ठिकीं दीक्षामविमुक्ते वसन्ति ये ।
तेषां तत्परमं ज्ञानं ददाम्यन्ते परं पदम् ।।४४
प्रयागं नैमिषं पुण्यं श्रीशैलोऽथ महालयः ।
केदारं भद्रकर्णं च गया पुष्करमेव च ।।४५
कुरुक्षेत्रं रुद्रकोटिर्नर्मदाम्रातकेश्वरम् ।
शालिग्रामं च कुब्जाम्रं कोकामुखमनुत्तमम् ।
प्रभासं विजयेशानं गोकर्णं भद्रकर्णकम् ।।४६
एतानि पुण्यस्थानानि त्रैलोक्ये विश्रुतानि ह ।
न यास्यन्ति परं मोक्षं वाराणस्यां यथा मृताः ।।४७
वाराणस्यां विशेषेण गङ्गा त्रिपथगामिनी ।
प्रविष्टा नाशयेत् पापं जन्मान्तरशतैः कृतम् ।।४८
अन्यत्र सुलभा गङ्गा श्राद्धं दानं तपो जपः ।
व्रतानि सर्वमेवैतद् वाराणस्यां सुदुर्लभम् ।।४९
यजेत जुहुयान्नित्यं ददात्यर्चयतेऽमरान् ।
वायुभक्षश्च सततं वाराणस्यां स्थितो नरः ।।५०
यदि पापो यदि शठो यदि वाऽधार्मिको नरः ।
वाराणसीं समासाद्य पुनाति सकलं नरः ।।५१
वाराणस्यां महादेवं येऽर्चयन्ति स्तुवन्ति वै ।

४४. म1. ⊙ (द्र. ४३ पा. वि.). –a) ग्र2 कृष्णा (→कृत्वा); दे8.9 वा, द1 ग्र1.2 तु (→वै). –b) दे5 अविमुक्तं, ग्र1 अविमुक्तो (→अविमुक्ते). –c) ग्र2 तु (→तत्). –d) दे5 ददाम्यति, ते1 ददात्यन्ते (→ददाम्यन्ते); ब2 शिवं परं, न1 परं शिवं (→परं पदम्).

४५. –a) द1 ग्र1 म1 प्रयागे, ग्र2 प्रयागो, (→प्रयागं); ग्र1 ते1 नैमिशं, म1 नैमिशः (→नैमिषं); म1 पुण्यः (→पुण्यं). –b) का1 श्रीशैलेपि, दे4 द1 ग्र1.2 म1 श्रीशैलादि, न1 श्रीशैलं तु (→श्रीशैलोथ); का1 ब1 दे2.5.8-10 मुवें. मुए. मुब. हिमालयः, न1 द1 ग्र1.2 म1 महालयाः (न1 °यं) (→महालयः). –c) का1 चैव गोकर्णं, दे5 ** कर्णं च, न1 भद्रकं चैव, ते1 भद्रकुण्डं च (→भद्रकर्णं च). –d) न1 युगा (→गया).

४६. –a) ते1 रुद्रकोपि, द1 ग्र1 म1 चन्द्रकोटिर्, ग्र2 चन्द्रकोटिं (→रुद्रकोटिर्). –b) ब1 दे3 प्रातकेश्वरं, ब3 दे4 द1 ग्र1 म1 मृतकेश्वरं, दे2.5 म्रा(दे5 श्रा)तकेश्वरः, दे8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. हाटकेश्वरम्, ते1 पालिकेश्वरं, ग्र2 दातृकेश्वरं (→[म्रा]म्रातकेश्वरं). –c) का1 ब2.3 दे2.3.5.6 ते1 शाल°, दे4 श्याल°, द1 ग्र1.2 साल° (→शालि°); दे4 च कुब्जां नं, दे5 च कु **, दे8-10 न1 मुवें. मुए. च पुष्पाग्रं, ते1 सकुब्जाम्रं, द1 च कुब्जाभूः, ग्र1.2 म1 मुब. च कुब्जाभ्रं (म1 °ग्रं) (→च कुब्जाम्रं). –d) दे3 कोकी°, ग्र2 काको° (→कोका°), दे8-10 न1 मुवें. मुए. वंशं(दे10 °श) कोकामुखं तथा. –e) ब1.3 दे5 प्रभाषं(दे6 °श) (→प्रभासं); ग्र2 विजयेनाश (→विजयेशानं); दे4 प्रभासविषयेशानं. –f) ब2 दे8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. शङ्कुकर्णकम्, दे3.6 चैव भद्रकं, दे4 चन्द्रकर्णकम्, द1 ग्र1 चन्द्रकर्णिकम्, ग्र2 * न्द्रकर्णिकम्, म1 चन्द्रकण्ठितं (→भद्रकर्णकम्).

४७. –a) द1 ग्र1.2 म1 °तीर्थानि (→°स्थानानि). –b) न1 त्रैलोक्यो (→त्रैलोक्ये); का1 हिं, ब1.2 दे8-10 न1 ते1 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. च, ब3 दे3.4.6 तु, दे5 हा (→ह). –c) दे3.6 न यास्यंति परे, दे4 न यास्यन्ति परमं, दे8.9 मुवें. मुए. मुब. यास्यन्ति परमं, ग्र2 न यास्यन्ति पुरं (→न यास्यन्ति परं); का1 दे2.5 तत्वं (→मोक्षं). –d) दे4 तथा मृताः, दे6 यथावृताः (→यथा मृताः).

४८. –b) ब1 त्रिपथगा नदी (→त्रिपथगामिनी). –c) ब2.3 प्रवेशात्, दे3.6 ते1 म1 प्रविष्टात् (→प्रविष्टा).

४९. दे3. ४९b–५०d ⊙. –b) ते1 स्नानं (→श्राद्धं); दे4 जपं ततः, दे8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. तथा जपः, द1 ग्र1.2 म1 जपस्ततः (→तपो जपः). –d) ब3 सुदुर्लभः (→सुदुर्लभं).

५०. दे3. ⊙ (द्र. ४९ पा. वि.). –a) का1 जपेत, ब1 जपेत्तु, ब2 याजयेत्, दे4 य यजेत्, दे5 जपेतत्, ते1 यजेच्च, मुवें. मुए. मुब. यजेत्तु (→यजेत). –b) ब3 दे5.9.10 मुवें मुए. मुब. [अ]परान्, दे8 [अ]मरान्, +[अ]परान् (→[अ]मरान्); दे4 ददात्पार्वयतेऽमरान्, ते1 तर्पयेच्च सुरान् पितृन्, द1 ग्र1 म1 तथाप्यर्च्चयतेम(ग्र1 °तोन)रान्, ग्र2 तथा चयति तेऽमरान्. –c) ब3 °भक्षस्य (→°भक्षश्च); दे10 सततां (→सततं). –d) ग्र1 जनाः (→नरः).

५१. द1. cd ⊙. –a) दे10 पापा (→पापो); ते1 शरो (→शठो). –b) दे3.8-10 मुवें. मुए. मुब. च (→वा); दे5 नराः (→नरः). –c) दे4.5 वाराणसी, ग्र1 वाराणस्यां (→वाराणसीं). –d) ते1 पुनात्या (→पुनाति); ब2.3 दे6 सकलं कुलं (दे6 °लः), दे4 सकलान्नरान्, दे5 स कुलं नरः, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. स कुलत्रयम्, ते1 सप्तमं कुलं, ग्र1 म1 सकलान्नरः, ग्र2 स कुलन्तरः (→सकलं नरः).

५२. –b) ब2.3 दे3.4.6 द1 ग्र1.2 म1 च (→वै); दे8-10 मुवें. मुए. मुब. स्तुवन्त्यर्च्चयन्ति च, ते1 ध्यायन्ति

सर्वपापविनिर्मुक्तास्ते विज्ञेया गणेश्वराः ।।५२
अन्यत्र योगज्ञानाभ्यां संन्यासादथवाऽन्यतः ।
प्राप्यते तत् परं स्थानं सहस्रेणैव जन्मना ।।५३
ये भक्ता देवदेवेशे वाराणस्यां वसन्ति वै ।
ते विन्दन्ति परं मोक्षमेकेनैव तु जन्मना ।।५४
यत्र योगस्तथा ज्ञानं मुक्तिरेकेन जन्मना ।
अविमुक्तं समासाद्य नान्यद् गच्छेत् तपोवनम् ।।५५
यतो मया न मुक्तं तदविमुक्तं ततः स्मृतम् ।
तदेव गुह्यं गुह्यानामेतद् विज्ञाय मुच्यते ।।५६
ज्ञानाज्ञानाभिनिष्ठानां परमानन्दमिच्छताम् ।
या गतिर्विहिता सुभ्रु साविमुक्ते मृतस्य तु ।।५७
यानि चैवाविमुक्तस्य देहे तूक्तानि कृत्स्नशः ।
पुरी वाराणसी तेभ्यः स्थानेभ्यो ह्यधिका शुभा ।।५८
यत्र साक्षान्महादेवो देहान्ते स्वयमीश्वरः ।
व्याचष्टे तारकं ब्रह्म तत्रैव ह्यविमुक्तकम् ।।५९
यत् तत्परतरं तत्त्वमविमुक्तमिति श्रुतम् ।
एकेन जन्मना देवि वाराणस्यां तदाप्नुयात् ।।६० वें.१.३१.६२

स्तुवन्ति वै. –d) न$_1$ तेभिज्ञेया, ते$_1$ विज्ञेयास्ते (→ते विज्ञेया); ब$_2$ नरेश्वराः (→गणेश्वराः).

५३. –a) दे$_{8-10}$ योगज्ञानाद्वा, ते$_1$ योगाद्दानाद्वा, मुवें. मुए. मुब. योगाज् ज्ञानाद्वा (→योगज्ञानाभ्यां). –b) दे$_{3.5.9}$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ सन्यासात् (→संन्यासात्). –c) ब$_3$ ते$_1$ परमं, दे$_{10}$ मत्परं (→तत् परं); ग्र$_2$ म$_1$ ज्ञानं (→स्थानं). –d) दे$_6$ सहस्रेनैव (→सहस्रेणैव); ब$_1$ दे$_3$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ जन्मनां, दे$_2$ जन्मनः (→जन्मना).

५४. का$_1$. ⊙. –a) ब$_3$ भक्त्या (→भक्ता); ब$_1$ दे$_{2.4.6.8-10}$ °देवेशं, दे$_3$ °देवेशि, दे$_5$ मुब. °देवेश, ते$_1$ °देवस्य (→°देवेशे). –b) दे$_4$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ ये (→वै). –d) ब$_2$ हि (→तु); दे$_8$ जन्मनां (→जन्मना).

५५. –a) का$_1$ दे$_{2.5}$ ते$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ अत्र (→यत्र); ब$_1$ योगस्तदा, दे$_4$ द$_1$ ग्र$_2$ योगस्ततो, ते$_1$ यागस्तपो, ग्र$_1$ योगस्तितो (→योगस्तथा). –b) म$_1$ मुक्तिर्, + भक्तिर् (→मुक्तिर्); दे$_4$ जन्मनां (→जन्मना). –c) ब$_{1-3}$ दे$_{2.5.6}$ तदासाद्य (→समासाद्य); दे$_4$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ तदासाद्य नरो नान्यत्. –d) ब$_1$ नान्य गच्छेत्, न$_1$ नान्यं गच्छेत् (→नान्यद् गच्छेत्); दे$_4$ गच्छेद्वा तत्तपोवनम्, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ गच्छेद्वाथ तपोवनम्.

५६. –a) दे$_4$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ यथा मया (ग्र$_1$ माया) (→यतो मया); का$_1$ दे$_5$ ग्र$_1$ विमुक्तं (→न मुक्तं). –b) ब$_{2.3}$ तु तत्, दे$_{8-10}$ न$_1$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. इति (→ततः). –c) का$_1$ तदेष गुह्यं, ब$_3$ तदेव गुह्य, दे$_3$ तदेवं गुह्य, दे$_6$ गुह्यं तदेव (→तदेव गुह्यं). –d) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_5$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ विज्ञान-मुच्यते (→विज्ञाय मुच्यते).

५७. –a) का$_1$ ज्ञानाज्ञानाभिदुष्टानां, ब$_1$ दे$_{8-10}$ ज्ञानाज्ञाननिविष्टानां, ब$_{2.3}$ न$_1$ ज्ञानध्यानाभिविष्टानां, दे$_3$ ज्ञानात् ज्ञानाभिनिष्ठानां, दे$_4$ ज्ञानाच्च ज्ञाननिष्ठानां, ते$_1$ ज्ञानात् ध्यानात् विशिष्टानां, द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ ज्ञानानि ज्ञाननिष्ठानां, ग्र$_1$ ज्ञानविज्ञान-निष्ठानां, मुवें. मुए. मुब. ज्ञानध्याननिविष्टानां. –c) दे$_5$ या गीत-, दे$_{8-10}$ योगांते, ते$_1$ सा गतिर् (→या गतिर्); दे$_{8-10}$ मुक्तिः, ते$_1$ सद्भिर्, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ शुभ्रा (→सुभ्रु). –cd) दे$_3$ या गतिर्विहिता सा अविमुक्ते मृतस्य तु.

५८. –a) म$_1$ यानि, + या हि (→यानि); दे$_3$ यानि चैवाविप्रमुक्त, दे$_{8-10}$ यांति चैवापि (दे$_{10}$ वि) मुक्तेन, मुवें. मुए. मुब. यानि कान्यविमुक्तानि. –b) ब$_{1.3}$ न$_1$ द$_1$ देहे भक्तानि कृत्स्नशः, ब$_2$ मम स्थानानि नित्यशः, दे$_{2.3}$ देहे रुक्तानि (?) कृत्स्नशः, दे$_5$ देहे तत्कानि कृत्स्नशा, दे$_{8.9}$ देहे बुद्बुदसंनिभे, दे$_{10}$ देहेषु त्वुधसंन्निभे, ते$_1$ देहे व्यक्तानि यस्य सः, ग्र$_1$ वेदे कृत्तानि कृत्स्नशः, ग्र$_2$ वेदान्तानां निकृत्स्नशः, म$_1$ पुरी वाराणसीति च, मुवें. मुए. मुब. देवैरुक्तानि नित्यशः. –c) दे$_{4.8.9}$ पुरीं (→पुरी); दे$_{8-10}$ वाराणसीम् (→वाराणसी); दे$_{8-10}$ एत्य (→तेभ्यः). –d) दे$_{8-10}$ स्थानान्यभ्यधिकाः शुभाः, न$_1$ द$_1$ मुवें. मुए. मुब. स्थानेभ्योऽप्य (द$_1$ °भ्यश्चा) धिका शुभा, ते$_1$ स्थानेभेस्त्वधिका स्मृता.

५९. –b) दे$_4$ ह्रयमीश्वरः, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. [अ]क्षय्यमीश्वरः, न$_1$ ते$_1$ स्वयमीश्वर (→स्वयमीश्वरः); म$_1$ सार्वकालं व्यवस्थितः. –c) ब$_1$ व्याचष्टं (→व्याचष्टे); दे$_4$ ब्रह्मा (→ब्रह्म). –d) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. तथैव (→तत्रैव); ब$_1$ °मुक्तके (→°मुक्तकम्); दे$_4$ तदैवमविमुक्तकम्, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ तथैवेदं विमुक्तिदं.

६०. –a) दे$_4$ यत्रात् (→यत्तत्); दे$_4$ परवरं, ग्र$_1$ परपदं (→परतरं); ब$_3$ ब्रह्मं (→तत्त्वं). –b) दे$_{2.8-10}$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. इति स्मृतम्, दे$_4$ विनिश्चितं, म$_1$ इति स्मृतम्, + इति श्रुतम् (→इति श्रुतम्). –c) दे$_5$ जन्मनो (→जन्मना); दे$_{10}$ देवी, ग्र$_2$ देही (→देवि). –d) ब$_1$ तथाप्नुयात्, दे$_5$ ****, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. तदाप्यते (→तदाप्नुयात्).

३१.६२ भ्रूमध्ये नाभिमध्ये च हृदये चैव मूर्द्धनि ।
यथाऽविमुक्तमादित्ये वाराणस्यां व्यवस्थितम् ।।६१
वरणायास्तथा चास्या मध्ये वाराणसी पुरी ।
तत्रैव संस्थितं तत्त्वं नित्यमेवाविमुक्तकम् ।।६२
वाराणस्याः परं स्थानं न भूतं न भविष्यति ।
यत्र नारायणो देवो महादेवो दिवेश्वरः ।।६३
तत्र देवाः सगन्धर्वाः सयक्षोरगराक्षसाः ।
उपासते मां सततं देवदेवं पितामहम् ।।६४
महापातकिनो ये च ये तेभ्यः पापकृत्तमाः ।
वाराणसीं समासाद्य ते यान्ति परमां गतिम् ।।६५
तस्मान्मुमुक्षुर्नियतो वसेद् वै मरणान्तिकम् ।
वाराणस्यां महादेवाज्ज्ञानं लब्ध्वा विमुच्यते ।।६६
किन्तु विघ्ना भविष्यन्ति पापोपहतचेतसः ।
ततो नैव चरेत् पापं कायेन मनसा गिरा ।।६७
एतद् रहस्यं वेदानां पुराणानां च सुव्रताः ।
अविमुक्ताश्रयं ज्ञानं न कश्चिद् वेत्ति तत्त्वतः ।।६८
देवतानामृषीणां च शृण्वतां परमेष्ठिनाम् ।
देव्यै देवेन कथितं सर्वपापविनाशनम् ।।६९

---

६१. दे5. ६१a-६३b. ⊙. –a) न1 नाभिपद्मे (→नाभिमध्ये); ग्र2 वा (→च). –b) ब1 दे3.6.8-10 हृदयेन च, ब2 मुवें. मुए. मुब. हृदयेऽपि च, ब3 हृदये चापि, न1 हृदये नैव (→हृदये चैव). –c) दे10 यदा (→यथा); ते1 आदित्यं (→आदित्ये); दे4 नाभावनुक्तमादिश्य, द1 ग्र1 म1 नाभावमुक्तमाविश्य, ग्र2 न चाविमुक्तमाविश्य. –d) दे4 द1 ग्र1.2 म1 यथा स्थितं (दे4 °ते) (→व्यवस्थितम्).

६२. दे5.⊙ (द्र. ६१ पा. वि.). –a) का1 दे10 वरुणायास्, दे8.9 मरणाय, द1 वारणस्योस्, ग्र1 वारणायास्, ग्र2 वाराणस्यां, म1 वाराणायास् (→वरणायास्); दे4 द1 ग्र1 म1 तथैवास्या, दे8-10 मुवें. मुए. तथा ह्यस्या, ग्र2 तथा नस्यां (→तथा चास्या). –b) ब1-3 दे3 मध्यं (→मध्ये). –c) ते1 तत्रैतत् (→तत्रैव); ग्र1 तत्रैव संस्थितं तत्त्वं, + न तथा वर्त्तते तत्त्वं. –d) ब1-3 दे2.3 ते1 मुब. नित्यमेवाविमुक्तकम्, दे6.8-10 नित्यमेव विमुक्त(दे8-10°क्ति)कं, ग्र1 नित्यमेव विमुक्तदम्, ग्र2 म1 नित्यमेवाविमुक्तिदं.

६३. दे5.ab ⊙. –a) दे4 वाराणस्यात्, दे8.9 वाराणस्या, न1 ग्र1.2 म1 वाराणस्यां (→वाराणस्याः). –b) द1 भूतो (→भूतं). –c) ब1-3 दे3.6.8-10 म1 मुवें. मुए. मुब. यथा (→यत्र); ब1-3 दे3.6 न1 नारायणाद् (→नारायणो). –d) ब1-3 दे3.5.6.8.9 द1 मुवें. मुए. मुब. महादेवात्, ग्र2 **** (→महादेवो); ब1-3 दे5.6 इवेश्वरः, दे3.8.9 मुवें. मुए. मुब. इवेश्वरात्, दे4 ते1 गिरीश्वरः, द1 इतीश्वरः, ग्र1 दितीश्वरः, ग्र2 तदीश्वरः (→दिवेश्वरः); दे10 महादेवादि चेश्वरात्, म1 महादेवोहमीश्वरः.

६४. –c) ग्र2 उपास्यते *** तं. –d) का1 दे8-10 ते1 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. देवदेवः, ब1.2 दे2.4 देवदेव, दे5 देवि देवा (→देवदेवं); का ब1.2 दे2.4.5.8-10 न1 ते1 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. पितामहः (→पितामहं).

६५. –a) का1 दे2.5 देवि (→ये च). –b) का1 चेभ्यः, दे5 तेभ्यं (→तेभ्यः). –c) ग्र2 वाराणस्यां (→वाराणसीं).

६६. –a) दे10 निर्याता (→नियतो). –b) का1 वसेद्वै मरणेन्तिकं, दे4 ते1 द1 ग्र1.2 म1 वसेदामरणान्तिकं, दे8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. वसेच्चामरणान्तिकम्. –c) दे3.6 महादेवान्, दे8.9 ते1 मुवें. मुए. मुब. महादेवि (→महादेवाज्).

६७. दे3.6. ६७a 'भविष्यंति' इत्यारभ्य ६९c 'देवेन' यावत् ⊙. –a) दे3 विघ्नान्, दे6 विघ्नं (→विघ्ना); ग्र2 भवन्तीह (→भविष्यन्ति). –b) का1 दे5.8-10 मुवें. मुए. मुब. °चेतसाम् (→°चेतसः). –c) ब2 अतो, दे5 गतो (→ततो); का1 ब1.2 दे5 न1 ते1 ग्र1.2 म1 नैवाचरेत्, ब3 नैवारयेत् (→नैव चरेत्); द1 तत्तन्नैवाचरेत् पापं.

६८. दे3.6. ⊙ (द्र. ६७ पा. वि.). –a) ते1 द1 ग्र2 देवानां (→वेदानां). –b) ब3 पुरुषाणां (→पुराणानां); दे8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. द्विजोत्तमाः, न1 च सुव्रत (→च सुव्रताः); दे5 पुराणं वर सुव्रताः. –c) का1 दे2.5 अविमुक्ताश्रमं स्थानं, दे10 अविमुक्ता श्रियं ज्ञानं. –d) दे4 न कश्चिद्वेत्ति तत्परः, दे8-10 न किंचिद्वेद्मि तत्वतः, द1 ग्र1 म1 न कश्चिद्वेत्य तत्परः, ग्र2 वेद्यते विद्य तत् पराः, मुवें. मुए. मुब. न किंचिद्वेद्मि तत्परम्.

६९. दे3.6. abc 'देवेन' यावत् ⊙. –a) दे6 देवता मानुषाणां च. –b) दे4.10 शृणुतां (→शृण्वतां); न1 द1 ग्र1.2 म1 °मेष्ठिना, ते1 °मेष्ठिनः (→°मेष्ठिनाम्). –c) दे8-10 देव- (→देव्यै); दे3.6 **** विमथितं. –d) ब2.3 °प्रणाशनम्, दे3 °प्रनाशनम् (→°विनाशनम्).

यथा नारायणः श्रेष्ठो देवानां पुरुषोत्तमः ।
यथेश्वराणां गिरिशः स्थानानां चैतदुत्तमम् ॥७०
यैः समाराधितो रुद्रः पूर्वस्मिन्नेव जन्मनि ।
ते विन्दन्ति परं क्षेत्रमविमुक्तं शिवालयम् ॥७१
कलिकल्मषसंभूता येषामुपहता मतिः ।
न तेषां वेदितुं शक्यं स्थानं तत् परमेष्ठिनः ॥७२
ये स्मरन्ति सदा कालं विन्दन्ति च पुरीमिमाम् ।
तेषां विनश्यति क्षिप्रमिहामुत्र च पातकम् ॥७३
यानि चेह प्रकुर्वन्ति पातकानि कृतालयाः ।
नाशयेत् तानि सर्वाणि देवः कालतनुः शिवः ॥७४
आगच्छतामिदं स्थानं सेवितुं मोक्षकाङ्क्षिणाम् ।
मृतानां च पुनर्जन्म न भूयो भवसागरे ॥७५
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन वाराणस्यां वसेन्नरः ।
योगी वाप्यथवाऽयोगी पापी वा पुण्यकृत्तमः ॥७६
न वेदवचनात् पित्रोर्न चैव गुरुवादतः ।
मतिरुत्क्रमणीया स्यादविमुक्तगतिं प्रति ॥७७

सूत उवाच ।❀

इत्येवमुक्त्वा भगवान् व्यासो वेदविदां वरः ।
सहैव शिष्यप्रवरैर्वाराणस्यां चचार ह ॥७८ वें १.३१.८०

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥२९॥

---

७०. द1 ग्र1.2 म1. ७०c-७२d ⊙. –a) दे9 ग्र2 म1 नारायण- (→नारायणः). –b) न1 पुरुषोत्तम (→पुरुषोत्तमः). –c) दे4 न1 गिरिश, दे5 गिरिशा, ते1 च शिवः (→गिरिशः). –d) का1 दे2.5 वै° (→चै°).

७१. द1 ग्र1.2 म1. ⊙ (द्र. ७० पा. वि.). –a) ब3 यः (→यैः); ते1 समाराध्यते (→समाराधितो). –c) दे4 न1 मुवें. मुए. मुब. तं (→ते); दे4 ते1 विदंति (→विन्दन्ति); दे3.6 मोक्षं, न1 चैनं (→क्षेत्रम्). –d) दे5 शिवालयां (→शिवालयम्).

७२. द1 ग्र1.2 म1. ⊙ (द्र. ७० पा. वि.). –a) ते1 °संगत्या (→°सम्भूता). –b) दे5 उपहतो मतिः, दे8-10 उपहतानि वै (→उपहता मतिः). –c) दे8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. वीक्षितुं (→वेदितुं); दे8 शंकां, दे10 वाक्यं (→शक्यं).

७३. –a) ते1 महाकालं (→सदा कालं). –b) का1 ब1-3 दे3.5.6 न1 ते1 ग्र1 वदन्ति च, ग्र2 विवदन्त (→विन्दन्ति च). –c) ग्र2 तेषां वैकृतिनः क्षिप्रं. –d) दे10 इहामुत्रं च, ग्र1 इह मुत्र च, ग्र2 म1 इह चामुत्र (→इहामुत्र च); दे4 पालकम् (→पातकम्).

७४. –a) दे4 याति (→यानि); ब2 ये च (→चेह). –b) का1 कृ* लयाः, ब1 दे10 कृतालया, द1 ग्र1.2 म1 कृतानि वा (→कृतालयाः). –c) का1 दे5.6.10 नाशयेतानि (→नाशयेत्तानि); ते1 देवेशः (→सर्वाणि). –d) ब1 दे4.8-10 मुवें. मुए. तेन, दे5 देवं (→देवः); दे4 कालतरः (→कालतनुः); ते1 कालकण्ठःसदा शिवः.

७५. –a) का1 आगच्छ*दिदं, ब2 आगत्य*मिदं, दे2 आगच्छतादिदं, दे3.6 आगच्छध्वमिदं, दे5 आगच्छतदिदं (→आगच्छतामिदं). –b) का1 ब1-3 दे2.3.5.6 द1 ग्र1.2 म1 सेवितं (→सेवितुं); का1 दे2.5 °कांक्षिभिः, दे3 °कांक्षणां, दे6.8 °कांक्षिणां, न1 °कारणं (→°कांक्षिणाम्). –c) ब2 वृतानां (→मृतानां); का1 दे8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. वै (→च).

७६. –b) दे5 वाराणस्यो (→वाराणस्यां); दे10 सवेन्नरः (→वसेन्नरः). –c) न1 योगी वाप्यथ भोगी वा. –d) ग्र1 पापि (→पापी).

७७. –a) ब2 लोकवचनात्, + वेदवचनात्, दे3 देयधवनात्, दे6 देववचनात्, दे8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. लोकवचनात् (→वेदवचनात्); दे10 पुत्रो, ते1 भीतो (→पित्रोर्). –b) न1 °शिक्षया (→°वादतः); द1 ग्र1.2 म1 न चैतद्गुरुशासनात्. –c) का1 मतिसत्क्रमणीया, दे3 मतिरुक्तमणीया, दे4 गतिरुत्क्रमणीया, दे5 मतिरुत्क्रमाणा या, दे10 मितिरुत् क्रमणीया, ते1 वातिरुत्क्रमणीया (→मतिरुत्क्रमणीया). –d) दे4 न1 मुवें. मुए. मुब. अविमुक्तागतिं, दे8-10 अविमुक्ताद्गतिं, द1 अविमुक्तकृतं (→अविमुक्तगतिं); म1 अविमुक्तगतं प्रभुं.

❀ द1 ग्र1.2 म1. ⊙; दे8.9 सूत उ.; न1 ते1 सूतः.

७८. –a) दे8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. एवमुक्त्वाथ, ते1 इत्येवमुक्त्वा, + इत्येवमुक्तो (→इत्येवमुक्त्वा). –b) ब2 देव° (→वेद°). –c) ब1 हे हैव, दे3 स चैव (→सहैव); म1 शिष्यैः (→शिष्य-). –d) ब1 दे3.6 चकार ह, दे5 चचार हा (→चचार ह).

पुष्पिका—

पुराणनाम—का1 दे2 इत्यादिमहापुराणे कौर्मे, ब1 इति कौर्मे, ब2.3 दे3.6 इति कूर्मपुराणे, दे4.8-10 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे, दे5 इत्यादिमहापुराणे, न1 इति

३०

सूत उवाच ।❀

वें. १.३२.१ स शिष्यैः संवृतो धीमान् गुरुर्द्वैपायनो मुनिः ।
जगाम विपुलं लिङ्गमोंकारं मुक्तिदायकम् ॥१
तत्राभ्यर्च्य महादेवं शिष्यैः सह महामुनिः ।
प्रोवाच तस्य माहात्म्यं मुनीनां भावितात्मनाम् ॥२
इदं तद् विमलं लिङ्गमोंकारं नाम शोभनम् ।
अस्य स्मरणमात्रेण मुच्यते सर्वपातकैः ॥३
एतत् परतरं ज्ञानं पञ्चायतनमुत्तमम् ।
सेवितं सूरिभिर्नित्यं वाराणस्यां विमोक्षदम् ॥४
अत्र साक्षान्महादेवः पञ्चायतनविग्रहः ।
रमते भगवान् रुद्रो जन्तूनामपवर्गदः ॥५
यत् तत् पाशुपतं ज्ञानं पञ्चार्थमिति शब्दयते ।
तदेतद् विमलं लिङ्गमोङ्कारे समवस्थितम् ॥६
शान्त्यतीता तथा शान्तिर्विद्या चैव परा कला ।
प्रतिष्ठा च निवृत्तिश्च पञ्चार्थं लिङ्गमैश्वरम् ॥७
पञ्चानामपि देवानां ब्रह्मादीनां सदाश्रयम् ।

श्रीकौर्मे, ते$_1$ इति श्रीमहापुराणे श्रीकौर्मे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे पूर्वभागे. **अध्यायनाम**—ब$_1$ दे$_4$ न$_1$ ते$_1$ म$_1$. ⊙; का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.3.5.6.8.9}$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ मु . मुब. वाराणसीमाहात्म्ये, दे$_{10}$ काशीमाहात्म्ये, मुवें. वाराणसीमाहात्म्यं नाम. **अध्यायसंख्या**—दे$_6$. ⊙; का$_1$ ब$_{1.3}$ दे$_{3.5}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_1$ अष्टाविंशोऽध्यायः, ब$_2$ ॥२८॥, दे$_2$ अष्टविंशोऽध्यायः, दे$_4$ अष्टाविंशोध्यायः ॥२८॥, दे$_{8.9}$ मुए. एकत्रिंशोऽध्यायः, दे$_{10}$ एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ श्रीरामार्पणमस्तु ॥, ते$_1$ एकोनत्रिंशोध्यायः, ग्र$_2$ म$_1$ मुब. त्रिंशोऽध्यायः, मुवें. एकत्रिंशोऽध्यायः ॥३१॥.

३०

[अयमध्यायः दे$_1$ पुस्तके नास्ति]

❀ दे$_9$ ग्र$_1$. ⊙; दे$_8$ सूत उ.; न$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ सूतः; ते$_1$ श्रीशिवः; द$_1$ श्रीसूतः.

१. ते$_1$ द$_1$. १d –३a ⊙ (द. सं). –a) दे$_3$ सम्भृतो (→संवृतो). –b) दे$_4$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_{1\ 2}$ म$_1$ कृष्णद्वैपा° (→गुरुर्द्वैपा°). –c) का$_1$ ब$_3$ दे$_{2-6}$ न$_1$ ते$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ विमलं (→विपुलं).

२. ते$_1$ द$_1$. ⊙ (द्र. १ पा. वि.). –a) दे$_{10}$ °भ्यर्च्चं (→°भ्यर्च्यं). –b) दे$_5$ शिष्यौ (?) (→शिष्यैः). –d) दे$_5$ मुनीनामाविलात्मनि.

३. ते$_1$ द$_1$. a ⊙ (द्र. १ पा. वि.). –d) ग्र$_2$ म$_1$ °किल्बिषैः (→°पातकैः).

४. –a) ब$_{1.3}$ दे$_{3.6}$ न$_1$ मुब. एतत् तत्परमं, ब$_2$ दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. अत्र तत्परमं, दे$_4$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ यदेतत् परमं, ते$_1$ एतस्य परमं, द$_1$ तदेतत् परमं (→एतत् परतरं). –b) दे$_5$ उत्तमां (→उत्तमं); ते$_1$ पंचायनमनुत्तमम्. –c) ब$_2$ दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. अर्च्चितं, ग्र$_2$ सेविभिस् (?) (→सेवितं); ब$_{1-3}$ दे$_{3.6.8-10}$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. मुनिभिर् (→सूरिभिर्). –d) का$_1$ दे$_{2.5}$ विमोक्षणम् (→विमोक्षदम्); ते$_1$ वाराणस्यापि मोक्षदम्.

५. द$_1$. ab ⊙. –a) ब$_3$ ते$_1$ म$_1$ तत्र, न$_1$ अस्य (→अत्र). –b) ते$_1$ पंचावरणसंयुक्तः. –d) ते$_1$ जनानां (→जन्तूनां); ब$_1$ °परमङ्गदः, ब$_3$ °मपि वर्गदः (→°मपवर्गदः).

६. ब$_1$. cd ⊙. –a) का$_1$ एतत्, ग्र$_2$ तत्तत् (→यत्तत्); दे$_4$ पतत्यागमनं ज्ञानं. –b) ब$_1$ पंचान्न°, दे$_{3.6}$ पंचानु°, ते$_1$ पंचाङ्ग° (→पंचार्थ°); का$_1$ प्रोच्यते, ब$_{1.3}$ शक्यते, ब$_2$ दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. कथ्यते, ते$_1$ शस्यते, (→शब्दयते). –c) ब$_2$ दे$_{6.8-10}$ न$_1$ ते$_1$ मुवें. मुए. तदेव (→तदेतद्). –d) ब$_2$ दे$_{5.8-10}$ मुवें. मुए. ओंकारं (→ओंकारे); द$_1$ ग्र$_2$ समुपस्थितम् (→समवस्थितम्).

७. –a) दे$_4$ शांत्यतीतां, दे$_5$ शांत्यतो ता, दे$_{8.9}$ शांत (दे$_9$ °ता) ता च, दे$_{10}$ शांत्यवीताः, ते$_1$ सत्या नित्या (→शान्त्यतीता); ब$_1$ यथा, ब$_2$ दे$_{8-10}$ ग्र$_2$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. परा (दे$_{10}$ °राः) (→तथा); ब$_{1.3}$ ग्र$_2$ शक्तिर् (→शान्तिर्). –b) ब$_{1.3}$ चैवा (→चैव); ब$_2$ दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. मुब. यथाक्रमम्, ब$_3$ तथा कला, दे$_{10}$ पराक्रमं, ग्र$_2$ तथाकरौ (→परा कला). –c) ते$_1$ तु, द$_1$ वा (→च); ग्र$_2$ निवृत्ता च (→निवृत्तिश्च). –d) दे$_3$ पंचात्मं, दे$_6$ पंचापं, ते$_1$ षडङ्गं, म$_1$ पंचार्थी (→पंचार्थं); दे$_{10}$ °मीश्वरं, ग्र$_2$ °केश्वरं (→°मैश्वरं).

८. –a) दे$_2$ लिङ्गानां, + देवानां (→देवानां). –b) ब$_2$ दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. यदाश्रयं, दे$_6$ मदाश्रयं, न$_1$ ते$_1$ समाश्रयं

३०

सूत उवाच ।❀

वें. १.३२.१ स शिष्यैः संवृतो धीमान् गुरुर्द्वैपायनो मुनिः ।
जगाम विपुलं लिङ्गमोंकारं मुक्तिदायकम् ॥१
तत्राभ्यर्च्य महादेवं शिष्यैः सह महामुनिः ।
प्रोवाच तस्य माहात्म्यं मुनीनां भावितात्मनाम् ॥२
इदं तद् विमलं लिङ्गमोंकारं नाम शोभनम् ।
अस्य स्मरणमात्रेण मुच्यते सर्वपातकैः ॥३
एतत् परतरं ज्ञानं पञ्चायतनमुत्तमम् ।
सेवितं सूरिभिर्नित्यं वाराणस्यां विमोक्षदम् ॥४
अत्र साक्षान्महादेवः पञ्चायतनविग्रहः ।
रमते भगवान् रुद्रो जन्तूनामपवर्गदः ॥५
यत् तत् पाशुपतं ज्ञानं पञ्चार्थमिति शब्द्यते ।
तदेतद् विमलं लिङ्गमोङ्कारे समवस्थितम् ॥६
शान्त्यतीता तथा शान्तिर्विद्या चैव परा कला ।
प्रतिष्ठा च निवृत्तिश्च पञ्चार्थं लिङ्गमैश्वरम् ॥७
पञ्चानामपि देवानां ब्रह्मादीनां सदाश्रयम् ।

श्रीकौर्मे, ते1 इति श्रीमहापुराणे श्रीकौर्मे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे पूर्वभागे. **अध्यायनाम**—ब1 दे4 न1 ते1 म1. ⊙; का1 ब2.3 दे2.3.5.6.8.9 द1 ग्र1.2 मु . मुब. वाराणसीमाहात्म्ये, दे10 काशीमाहात्म्ये, मुवें. वाराणसीमाहात्म्यं नाम. **अध्यायसंख्या**—दे6. ⊙; का1 ब1.3 दे3.5 न1 द1 ग्र1 अष्टाविंशोऽध्यायः, ब2 ॥२८॥, दे2 अष्टविंशोऽध्यायः, दे4 अष्टाविंशोध्यायः ॥२८॥, दे8.9 मुए. एकत्रिंशोऽध्यायः, दे10 एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ श्रीरामार्पणमस्तु ॥, ते1 एकोनत्रिंशोध्यायः, ग्र2 म1 मुब. त्रिंशोऽध्यायः, मुवें. एकत्रिंशोऽध्यायः ॥३१॥.

३०

[अयमध्यायः दे1 पुस्तके नास्ति]

❀ दे9 ग्र1. ⊙; दे8 सूत उ.; न1 ग्र2 म1 सूतः; ते1 श्रीशिवः; द1 श्रीसूतः.

१. ते1 द1. १d –३a ⊙ (द्र. सं). –a) दे3 सम्भृतो (→संवृतो). –b) दे4 ते1 द1 ग्र1 2 म1 कृष्णद्वैपा°(→गुरुर्द्वैपा°). –c) का1 ब3 दे2-6 न1 ते1 ग्र1.2 म1 विमलं (→विपुलं).

२. ते1 द1. ⊙ (द्र. १ पा. वि.). –a) दे10 °भ्यर्चं (→°भ्यर्च्य). –b) दे5 शिष्यौ (?) (→शिष्यैः). –d) दे5 मुनीनामाविलात्मनि.

३. ते1 द1. a ⊙ (द्र. १ पा. वि.). –d) ग्र2 म1 °किल्बिषैः (→°पातकैः).

४. –a) ब1.3 दे3.6 न1 मुब. एतत् तत्परमं, ब2 दे8-10 मुवें. मुए. अत्र तत्परमं, दे4 ग्र1.2 म1 यदेतत् परमं, ते1 एतस्य परमं, द1 तदेतत् परमं (→एतत् परतरं). –b) दे5 उत्तमां (→उत्तमं); ते1 पंचायनमनुत्तमम्. –c) ब2 दे8-10 मुवें. मुए. मुब. अर्च्चितं, ग्र2 सेविभिस् (?) (→सेवितं); ब1-3 दे3.6.8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. मुनिभिर् (→सूरिभिर्). –d) का1 दे2.5 विमोक्षणम् (→विमोक्षदम्); ते1 वाराणस्यापि मोक्षदम्.

५. द1. ab ⊙. –a) ब3 ते1 म1 तत्र, न1 अस्य (→अत्र). –b) ते1 पंचावरणसंयुक्तः. –d) ते1 जनानां (→जन्तूनां); ब1 °परमङ्गदः, ब3 °मपि वर्गदः (→°मपवर्गदः).

६. ब1. cd ⊙. –a) का1 एतत्, ग्र2 तत्तत् (→यत्तत्); दे4 पतत्यागमनं ज्ञानं. –b) ब1 पंचान्न°, दे3.6 पंचानु°, ते1 पंचाङ्ग° (→पंचार्थ°); का1 प्रोच्यते, ब1.3 शक्यते, ब2 दे8-10 मुवें. मुए. मुब. कथ्यते, ते1 शस्यते, (→शब्द्यते). –c) ब2 दे6.8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. तदेव (→तदेतद्). –d) ब2 दे5.8-10 मुवें. मुए. ओंकारं (→ओंकारे); द1 ग्र2 समुपस्थितम् (→समवस्थितम्).

७. –a) दे4 शांत्यतीतां, दे5 शांत्यतो ता, दे8.9 शांत (दे9 °ता) ता च, दे10 शांत्यवीताः, ते1 सत्या नित्या (→शान्त्यतीता); ब1 यथा, ब2 दे8-10 ग्र2 म1 मुवें. मुए. मुब. परा (दे10 °राः) (→तथा); ब1.3 ग्र2 शक्तिर् (→शान्तिर्). –b) ब1.3 चैवा (→चैव); ब2 दे8.9 मुवें. मुए. मुब. यथाक्रमम्, ब3 तथा कला, दे10 पराक्रमं, ग्र2 तथाकरौ (→परा कला). –c) ते1 तु, द1 वा (→च); ग्र2 निवृत्ता च (→निवृत्तिश्च). –d) दे3 पंचात्मं, दे6 पंचापं, ते1 षडङ्गं, म1 पंचार्थी (→पंचार्थं); दे10 °मीश्वरं, ग्र2 °केश्वरं (→°मैश्वरं).

८. –a) दे2 लिङ्गानां, + देवानां (→देवानां). –b) ब2 दे8-10 मुवें. मुए. मुब. यदाश्रयं, दे6 मदाश्रयं, न1 ते1 समाश्रयं

ओंकारबोधकं लिङ्गं पंचायतनमुच्यते ॥८
संस्मरेदैश्वरं लिङ्गं पंचायतनमव्ययम् ।
देहान्ते तत्परं ज्योतिरानन्दं विशते बुधः ॥९
अत्र देवर्षयः पूर्वं सिद्धा ब्रह्मर्षयस्तथा ।
उपास्य देवमीशानं प्राप्तवन्तः परं पदम् ॥१०
मत्स्योदर्यास्तटे पुण्यं स्थानं गुह्यतमं शुभम् ।
गोचर्ममात्रं विप्रेन्द्रा ओङ्कारेश्वरमुत्तमम् ॥११
कृत्तिवासेश्वरं लिङ्गं मध्यमेश्वरमुत्तमम् ।
विश्वेश्वरं तथोंकारं कपर्दीश्वरमेव च ॥१२
एतानि गुह्यलिङ्गानि वाराणस्यां द्विजोत्तमाः ।
न कश्चिदिह जानाति विना शंभोरनुग्रहात् ॥१३
एवमुक्त्वा ययौ कृष्णः पाराशर्यो महामुनिः ।
कृत्तिवासेश्वरं लिङ्गं द्रष्टुं देवस्य शूलिनः ॥१४
समभ्यर्च्य तथा शिष्यैर्माहात्म्यं कृत्तिवाससः ।
कथयामास शिष्येभ्यो भगवान् ब्रह्मवित्तमः ॥१५
अस्मिन् स्थाने पुरा दैत्यो हस्ती भूत्वा भवान्तिकम् ।
ब्राह्मणान् हन्तुमायातो येऽत्र नित्यमुपासते ॥१६
तेषां लिङ्गान्महादेवः प्रादुरासीत् त्रिलोचनः ।
रक्षणार्थं द्विजश्रेष्ठा भक्तानां भक्तवत्सलः ॥१७
हत्वा गजाकृतिं दैत्यं शूलेनावज्ञया हरः ।
वासस्तस्याकरोत् कृत्तिं कृत्तिवासेश्वरस्ततः ॥१८
अत्र सिद्धिं परां प्राप्ता मुनयो मुनिपुंगवाः । वें.१.३२.१९

(→सदाश्रयं). –c) ब1.2 दे4.8 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. बोधितं, दे9.10 बाधितं (?), द1 ग्र1.2 म1 चोदितं (→बोधकं). –d) न1 अव्ययं, द1 ग्र1.2 म1 उत्तमम् (→उच्यते).

९. ब3 न1. ab ⊙. –a) दे10 संसारे, द1 ग्र1.2 म1 संस्मरन् (→संस्मरेद्). –b) ब1 उच्यते, दे4 उत्तमं, दे5 अव्ययां (→अव्ययं). –c) ब3 तत्परा (→तत्परं); ते1 देहान्तरं परं ज्योतिर्. –d) दे4 विद्यते, द1 म1 विंदते (→विशते); ब2 दे8-10 मुवें. मुए. मुब. पुनः (→बुधः); ते1 आनन्दं विश्वतो मुखम्.

१०. –a) दे4 पूर्वो, दे10 पूर्वे, द1 ग्र1.2 म1 सर्वे (→पूर्वं). –c) ब1.3 दे3 ईशान (→ईशानं). –d) का1 अप्नुवन्तः, दे5 अयाचंतः, दे6 अभवंतः, न1 आप्तवन्तः, ते1 प्राप्नुवन्ति (→प्राप्तवन्तः).

११. –a) दे10 ग्र1.2 मत्स्योदर्या (ग्र1 °र्यं), ते1 जाह्नव्यास्तु, म1 तस्योदयः (→मत्स्योदर्याः); दे4 द1 ग्र1.2 म1 तथा (→तटे); का1 दे2.5 ते1 पुण्ये, दे10 पूर्वे, ग्र2 पुण्यां (→पुण्यं). –b) दे4 °तरं (→°तमं); ब1 स्मृतं (→शुभम्); ते1 स्थानं गुह्यमनुत्तमम्. –c) दे9 द1 °मात्रे (→°मात्रं); ग्र2 क्रोशमात्रञ्च विप्रेन्द्रा.

१२. ब3 दे5 द1. ab ⊙ (द्र. सं.). –b) ते1 प्रथमे° (→मध्यमे°). –c) ब2 दे8 न1 मुवें. मुए. तथोङ्कार(?), म1 अथोङ्कारं (→तथोङ्कारं). –d) ब2 दे8-10 ग्र1 मुवें. मुए. मुब. उत्तमम् (→एव च).

१३. –c) ते1 कश्चिदेह, + कश्चिदिह, ग्र2 कश्चिदवि- (→कश्चिदिह).

१४. –a) म1 कृष्णं (?) (→कृष्णः). –b) दे5.10 परा° (→पारा°). –d) म1 द्रष्टं (→द्रष्टुं); दे4 शूलिनम् (→शूलिनः).

१५. –a) दे4 द1 ग्र2 म1 तमभ्यर्च्य, दे10 समभ्यर्च (→समभ्यर्च्य); ब2 दे8-10 मुवें. मुए. सदा, न1 तदा (→तथा); ते1 स समागम्य ददृशे. –b) दे10 माहात्म्यं दे4 ग्र2 °वाससं (→°वाससः). –c) ब2 दे8-10 मुवें. मुए. मुब. विप्रेभ्यो (→शिष्येभ्यो); ग्र2 कथयामस्सशिष्येभ्यः. –d) दे4 °त्तमाः (→°त्तमः); ते1 भगवद्भक्तिवित्तमः.

१६. –a) द1 ग्र1.2 म1 महा- (→पुरा); ब1 दैत्या (?) (→दैत्यो). –b) का1 न1 हस्ति, दे5 हस्तीन् (→हस्ती); दे5 हत्वा, दे6 भूता (→भूत्वा); दे4.6 भवन्तिकं, ते1 भवन्तिके, द1 ग्र1.2 म1 हरान्तिकं (→भवान्तिकम्). –d) दे3.4.6 यत्र (→येऽत्र).

१७. –a) दे4 द1 ग्र1 लिङ्गेम° (→लिङ्गान्म°).–b) ग्र2 महेश्वरः (→त्रिलोचनः). –c) दे3 रक्षणार्था (→रक्षणार्थं); दे8-10 द्विजश्रेष्ठान्, न1 द1 द्विजश्रेष्ठो, ग्र2 द्विजश्रेष्ठः (→द्विजश्रेष्ठा).

१८. दे4. a ⊙. –b) दे4**ना० (→शूलेना°); न1 शूलेनाविध्य तं हरः, म1 शूलेनायं तथा हरः. –c) द1 ग्र1.2 म1 [अ]भवत् (→[अ]करोत्); न1 द1 ग्र1 म1 कृत्तिः, ग्र2 तत्र (→कृत्तिं). –d) ते1 कृत्तिवासेश्वरं (→कृत्तिवासेश्वरस्).

१९. दे4. a ⊙. –a) ब1.3 तत्र, ग्र2 म1 अतः (→अत्र); दे5 यश, दे10 परा (→परां); ब1 प्राप्य (→प्राप्ता); ते1 अप्रसिद्धिं परां प्राप्ता. –b) दे4 **यो (→मुनयो). –c)

वें.१.३२.१९ तेनैव च शरीरेण प्राप्तास्तत् परमं पदम् ॥१९
विद्या विद्येश्वरा रुद्राः शिवा ये च प्रकीर्त्तिताः ।
कृत्तिवासेश्वरं लिङ्गं नित्यमावृत्य संस्थिताः ॥२०
ज्ञात्वा कलियुगं घोरमधर्मबहुलं जनाः ।
कृत्तिवासं न मुञ्चन्ति कृतार्थास्ते न संशयः ॥२१
जन्मान्तरसहस्रेण मोक्षोऽन्यत्राप्यते न वा ।
एकेन जन्मना मोक्षः कृत्तिवासे तु लभ्यते ॥२२
आलयः सर्वसिद्धानामेतत् स्थानं वदन्ति हि ।
गोपितं देवदेवेन महादेवेन शंभुना ॥२३
युगे युगे ह्यत्र दान्ता ब्राह्मणा वेदपारगाः ।
उपासते महादेवं जपन्ति शतरुद्रियम् ॥२४
स्तुवन्ति सततं देवं त्र्यम्बकं कृत्तिवाससम् ।
ध्यायन्ति हृदये देवं स्थाणुं सर्वान्तरं शिवम् ॥२५

गायन्ति सिद्धाः किल गीतकानि
ये वाराणस्यां निवसन्ति विप्राः ।
तेषामथैकेन भवेन मुक्तिर्
ये कृत्तिवासं शरणं प्रपन्नाः ॥२६

संप्राप्य लोके जगतामभीष्टं
सुदुर्लभं विप्रकुलेषु जन्म ।
ध्याने समाधाय जपन्ति रुद्रं
ध्यायन्ति चित्ते यतयो महेशम् ॥२७

ब1 तेवैन (→तेनैव); ते1 शरीराणि, + शरीरेण (→शरीरेण). –d) न1 प्राप्तः (→प्राप्ताः); ते1 संप्राप्तः परमं पदम्, द1 ग्र1.2 म1 प्राप्तास्तत् पदमव्ययम्.

अतः परं दे4 ते1 द1 ग्र1.2 म1 पुस्तके अधिकम्—

* स्नात्वा तत्र विधानेन तर्पयित्वा पितॄनृषीन् ।
पिशाचमोचने तीर्थे पूजयामास शूलिनम् ॥
तत्राश्चर्यमपश्यंस्ते मुनयो गुरुणा सह ।(= १.३१. २-३b).

[–1) ते1 तत्र स्नात्वा (→स्नात्वा तत्र); दे4 पूजयित्वा (→तर्पयित्वा). –2) दे4 तत्र वै हंसतीर्थे च, म1 पिशाचमोचनं तीर्थे (→पिशाचमोचन तीर्थे).]

२०. दे3. २०a 'विद्येश्वरा' इत्यतः परं ३१ अध्यायस्य २५c यावत् नास्ति. –a) दे8-10 विद्यां, ते1 सिद्धाः (→विद्या); का1 ब1 दे2.5.8-10 ग्र2 विद्ये(दे9+श्वे)श्वरं (का1 °रो, दे2.5 °रे, ग्र2 °राद्), ते1 साध्यास्तथा (→विद्येश्वरा); का1 दे2.5 रुद्रा, दे8-10 भद्रां, ग्र2 रुद्रात् (→रुद्राः). –b) ब3 ग्र2 शिवाय(ग्र2 °यै) (→शिवा ये); ब2 दे8-10 मुवें. मुए. मुब. वः (→च); ते1 गणेशा ये (→शिवा ये च); ग्र1 शिवायेति प्रकीर्त्तिताः. –d) द1 ग्र1 म1 संवृत्य (→आवृत्य); का1 नित्यमावृत्तिसंस्थिताः, दे4 नित्यं च नित्यसंस्थिताः, ग्र2 नित्यं संवृत्तिसंस्थिताः.

२१. न1. ⊙. –a) ग्र2 °युगे (→°युगं); ग्र2 घोरे (→घोरं). –b) दे4 न धर्म- (→अधर्म-); दे4 द1 ग्र1.2 म1 -बहुला (→-बहुलं).

२२. न1. ⊙. –b) दे4 मोक्षेन्यत्रायते, दे5 द1 मोक्षोह्यत्राप्यते, ग्र2 म1 मोक्षोह्यन्या(म1 °त्रा)पिते (→मोक्षोऽन्यत्राप्यते); ते1 मोक्षार्थी लभते तस्य तः, ग्र1 मोक्षो ह्यन्यत्र देहिनाम्. –c) दे8-10 वसता (→जन्मना); ब3 दे6 ते1 मोक्षं (→मोक्षः). –d) का1 ब1.3 दे2.4.5 द1 ग्र1.2 म1 कृत्तिवासेऽ-(दे4 ग्र1 °सो)त्र (→कृत्तिवासे तु).

२३. –a) का1 ब1.3 दे2.4-6 ते1 द1 ग्र1.2 म1 आलयं, न1 प्रलयं (→आलयः); न1 °तीर्थानां, द1 °विद्यानां (→°सिद्धानां). –b) द1 म1 मातृ, ग्र1.2 मात्रा (→एतत्); ब1 एतत् स्थानं स्वपन्ति हि. –c) दे6 गोपिता (→गोपितं).

२४. –a) दे6 क्षत्र, ते1 यज्ञ, द1 ग्र1.2 म1 यत्र (→ह्यत्र); ते1 परा (→दान्ता). –b) द1 ग्र1.2 म1 ब्रह्मवादिनः (→वेदपारगाः). –c) का1 दे2.5 महात्मानं (→महादेवं). –d) ते1 जपन्तः, द1 ग्र1.2 म1 यजन्ति (→जपन्ति); द1 ग्र1.2 म1 °रुद्रियैः (→°रुद्रियम्).

२५. ग्र2. bcd ⊙. –b) ब2 दे8-10 मुवें. मुए. मुब. महादेवं त्रियम्बकम्. –c) ब2 मुवें. मुए. मुब. ध्यायन्तो, दे8-10 ध्यायन्ते (→ध्यायन्ति); ते1 हृदयं (→हृदये); ब2 दे8-10 मुवें. मुए. मुब. नित्यं (→देवं). –d) ब3 मुब. सर्वोत्तमं, द1 ग्र1 म1 सर्वान्तकं (→सर्वान्तरं).

२६. ग्र2. ⊙. –a) ते1 खलु (→किल). –b) ब3 दे10 मुब. वाराणसीं (दे10 °स्यां) ये, ते1 तेषा गणायं (→ये वाराणस्यां). –c) ब1 भवस्तु, दे6 भवेत (→भवेन); ते1 भवेद्विमुक्तिः (→भवेन मुक्तिर्).

२७. –a) ते1 अभीष्टान् (→अभीष्टं). –b) ते1 °कुले च (→°कुलेषु); दे5 जन्मा (→जन्म). –c) ब2 दे8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. ध्यानं, दे5 व्याने, द1 ग्र1.2 म1 ध्यानैः (→ध्याने); ब2 दे8-10 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. समादाय (ग्र2°**), दे4 म1 समाधौ तु, द1 ग्र1 समाराध्य (→समाधाय); का1

आराधयन्ति प्रभुमीशितारं
वाराणसीमध्यगता मुनीन्द्राः ।
यजन्ति यज्ञैरभिसंधिहीनाः
स्तुवन्ति रुद्रं प्रणमन्ति शंभुम् ।।२८

नमो भवायामलयोगधाम्ने
स्थाणुं प्रपद्ये गिरिशं पुराणम् ।
स्मरामि रुद्रं हृदये निविष्टं
जाने महादेवमनेकरूपम् ।।२९

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे त्रिंशोऽध्यायः ।।३०।।

३१

सूत उवाच ।❀
समाभाष्य मुनीन् धीमान् देवदेवस्य शूलिनः ।
जगाम लिङ्गं तद् द्रष्टुं कपर्दीश्वरमव्ययम् ।।१
स्नात्वा तत्र विधानेन तर्पयित्वा पितॄन् द्विजाः ।
पिशाचमोचने तीर्थे पूजयामास शूलिनम् ।।२
तत्राश्चर्यमपश्यंस्ते मुनयो गुरुणा सह ।
मेनिरे क्षेत्रमाहात्म्यं प्रणेमुर्गिरिशं हरम् ।।३
कश्चिदभ्याजगामेदं शार्दूलो घोररूपधृक् । वें .१.३३.४

तपन्ति (→जपन्ति). –d) न1 चित्तं (?) (→चित्ते); दे6 सततं (→यतयो); दे4 महेश्वरम् (→महेशं); दे8-10 ध्यायन्ति (दे10 °यंत) ये चित्तगतं महेशं.

२८. –a) म1 ईशकारं (→ईशितारं). –b) दे10** (→°मध्य-); द1 °गतं (?)(→°गता); ते1 वाराणसीमध्युषिता-स्सुशान्ताः. –c) दे4 यजेति, दे10 जपन्ति (→यजन्ति); दे6 जज्ञैः (→यज्ञैः); दे10 ते1 अपि (→अभि-); ते1 -यज्ञ-(→-सन्धि-); ब1 दे10 न1 म1 हीना, ते1 -शीलाः (→-हीनाः).

२९. –a) न1 मनो (→नमो); दे4 भवाय (?) (→भवाया-); ब2 दे8-10 मुवें. मुए. मुब. -भाव-, द1 अ2 म1 बोध, अ1 -मेघ- (→-योग-). –b) अ2 स्मारं, म1 सारं (?) (→स्थाणुं); अ2 प्रपेदे (→प्रपद्ये); ब3 न1 द1 अ1.2 म1 पुरुषं (→गिरिशं). –c) ब1 हृदयो (→हृदये); ते1 न विष्णु (→निविष्टं). –d) ते1 ध्याये, अ2 जनो(→जाने); दे5 °रूपाम् (→°रूपम्).

पुष्पिका—

पुराणनाम—दे3 द1. ⊙; का1 इति श्रीकौर्मपुराणे, ब1 इति कौर्मे, ब3 इति कूर्मपुराणे, दे2.5 इत्यादिकौर्मे पुराणे, दे4.8-10 अ1.2 म1 मुवें. मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे, दे6 कौर्मे, न1 इति श्रीकौर्मे, ते1 इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे पूर्वभागे. **अध्यायनाम**—दे3.4 न1 ते1 द1 म1. ⊙; का1 ब1.3 दे2.5.6.8-10 अ1.2 मुए. मुब. वाराणसी मा(दे10 म)हात्म्ये, मुवें. वाराणसीमाहात्म्यं नाम. **अध्यायसंख्या**—ब1 दे3.6 द1. ⊙; का1 ब3 दे2.5 न1 अ1 एकोनत्रिंशोऽध्यायः, दे4 एकोनत्रिंशोऽध्यायः ।।२९।।, दे8.9 मुए. द्वात्रिंशोध्यायः, दे10 मुवें. द्वात्रिंशोध्यायः ।।३२।।, ते1 त्रिंशोऽध्यायः, अ2 म1 मुब. एकत्रिंशोऽध्यायः.

३१

[दे1 पुस्तके अयमध्यायो नास्ति; दे3 पुस्तके अध्यायारम्भतः २५c श्लोकं यावन्नास्ति]

❀ द1. ⊙; दे8.9 सूत उ.; ते1 श्रीशिवः, + सूतः; न1 अ1.2 म1 सूतः.

१. दे3. ⊙. –a) ब2.3 ते1 सर्वान्, अ1.2 श्रीमान् (→धीमान्); का1 ब1 दे2.5 स महात्मा मुनिः श्रीमान्, दे4 एवमुक्त्वा मुनिः श्रीमान्, दे6 स माहात्म्यं मुनिः श्रीमान्, द1 म1 समाभाष्य मुनिः श्रीमान्. –c) का1 दे2.4.5.6.10 न1 ते1 द1 म1 तं (→तद्). –d) अ1 ऐश्वरं (→अव्ययम्).

२. दे3. म1. ⊙; द1 अ1.2. २–३b. ⊙(१.३०.१९ अनन्तरं वर्तते). –a) दे4 स्नात्वा विधिवत्तत्र. –b) दे4 पूजयित्वा (→तर्पयित्वा); दे2.5 द्विजः, दे4 ऋषीन्, दे10 निजान्, ते1 द्विजान् (→द्विजाः).

३. दे3. ⊙; दे4 द1 अ1.2. ab ⊙. –a) ब2 तदा° (→तत्रा°). –b) दे10 अपश्यंते (→अपश्यंस्ते). –d) द1 अ1.2 म1 शिवं (→हरं); न1 प्रणेमुर्गिरिगह्वरं.

४. दे3. ⊙. –a) का1 अथा-, दे5 अभ्या-, द1 म1 अत्रा-, अ1.2 अत्र (→अभ्या-); ते1 °मैकस्, म1 मुवें. मुए.

वें. १.३३.४ मृगीमेकां भक्षयितुं कपर्दीश्वरमुत्तमम् ॥४
तत्र सा भीतहृदया कृत्वा कृत्वा प्रदक्षिणम् ।
धावमाना सुसंभ्रान्ता व्याघ्रस्य वशमागता ॥५
तां विदार्य नखैस्तीक्ष्णैः शार्दूलः सुमहाबलः ।
जगाम चान्यं विजनं देशं दृष्ट्वा मुनीश्वरान् ॥६
मृतमात्रा च सा बाला कपर्दीशाग्रतो मृगी ।
अदृश्यत महाज्वाला व्योम्नि सूर्यसमप्रभा ॥७
त्रिनेत्रा नीलकण्ठा च शशाङ्काङ्कितमूर्धजा ।
वृषाधिरूढा पुरुषैस्तादृशैरेव संवृता ॥८
पुष्पवृष्टिं विमुञ्चन्ति खेचरास्तस्य मूर्धनि ।
गणेश्वरः स्वयं भूत्वा न दृष्टस्तत्क्षणात् ततः ॥९
दृष्ट्वैतदाश्चर्यवरं जैमिनिप्रमुखा द्विजाः ।
कपर्दीश्वरमाहात्म्यं पप्रच्छुर्गुरुमच्युतम् ॥१०
तेषां प्रोवाच भगवान् देवाग्रे चोपविश्य सः ।
कपर्दीशस्य माहात्म्यं प्रणम्य वृषभध्वजम् ॥११
इदं देवस्य तल्लिङ्गं कपर्दीश्वरमुत्तमम् ।
स्मृत्वैवाशेषपापौघं क्षिप्रमस्य विमुञ्चति ॥१२
कामक्रोधादयो दोषा वाराणसीनिवासिनाम् ।
विघ्नाः सर्वे विनश्यन्ति कपर्दीश्वरपूजनात् ॥१३

°मेमं (→°मेदं); ब2 मुब. कश्चिदभ्यागमत्तूर्णं. –b) न1 °रूपवान् (→°रूपधृक्). –c) न1 एकं, ग्र2 एतां (→एकां). –d) दे5 उत्तमाम्, द1 ग्र1.2 म1 अव्ययम्, मुब. सत्तमम् (→उत्तमम्).

५. दे3. ⊙. –a) द1 ग्र1.2 म1 तद्ग्रासभीतहृदया. –b) दे5 कृत्वा चाङ्घ्रिः, द1 ग्र1 तत्र कृत्वा, ग्र2 म1 ततः कृत्वा (→कृत्वा कृत्वा). –c) ब3 धावमाना स्वसंभ्रान्ता, दे4 ते1 द1 ग्र1.2 म1 वेपमाना सु (ते1 तु) संभ्रान्ता. –d) दे10 व्याघ्रस्य च समागता.

६. दे3. ⊙. –a) दे6 तं (→तां); दे10 नवैस्, ग्र2 खगैस् (→नखैस्); ते1 विदार्य च नखैस्तीक्ष्णः. –b) का1 ब1-3 दे2.5.6.10 ते1 द1 ग्र2 म1 स (→सु-); ग्र1 शार्दूलो मारयन् मृगीम्. –c) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. चान्यद् (→चान्यं); दे5 विजने, दे10 विजिनं (→विजनं); ग्र1 प्रययौ विजनं देशं. –d) द1 ग्र1.2 म1 मुनीश्वराः (→मुनीश्वरान्); ग्र1 व्याघ्रं दृष्ट्वा मुनीश्वराः.

७. दे3. ⊙. –a) दे6 सूत्तमात्रा, द1 कृतमात्रा, ग्र1 कृत्तिमात्रा, म1 मृगमाता (→मृतमात्रा); ब2 तु (→च); ग्र2 कृत्तिमात्रा वसन् बाला. –c) ब3 अदृश्यत्तु, ग्र2 अदृश्यत्तत् (→अदृश्यत). –d) दे4 °समप्रभं, न1 °प्रभासमौ, ते1 °सहस्रभा (→°समप्रभा).

८. दे3. ⊙. –a) दे8-10 °खट्वाङ्गा (→°कण्ठा च). –b) ग्र2 शशांकाकृत° (→शशाङ्काङ्कित°); दे5 °मूर्धनी, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. °शेखरा, ग्र1 °मूर्ध्निना, म1 °मस्तका (→°मूर्धजा). –c) दे4 ते1 द1 ग्र1.2 म1 वृषारूढा च(→वृषाधिरूढा); दे4 वपुषैस्, ते1 भुजगैर् (→पुरुषैस्). –d) दे4.8-10 मुवें. मुए. मुब. संयता, ग्र2 सुवृता (→संवृता); ते1 बहुभिश्चैव संवृता, म1 तादृशैरभिसंवृता.

९. दे3. ⊙. –a) ग्र2 °वृष्टिर् (→°वृष्टिं). –b) म1 तच्छिरोपरि(→तस्य मूर्धनि). –c)ब1 गणेश्वरी, ग्र1.2 गणेश्वरा (→गणेश्वरः). –d) ब1 म1 स, ते1 सं-(→न); का1 दृष्ट्वा, दे4.6 ग्र1.2 म1 दृष्टास् (→दृष्टस्); ग्र2 -क्षणान्तकः (→-क्षणात्ततः).

१०. दे3. ⊙. –a) दे4 द1 ग्र1 दृष्ट्वा, ग्र2 म1 श्रुत्वा (→दृष्ट्वै–); ब2.3 °तरं, दे6 °करं, दे8-10 °परं (→°वरं); दे5 दृष्ट्वा तदैश्वर्यवरं. –b) जैमुनिः (→जैमिनि-); दे5 °प्रमुख- (→°प्रमुखाः); दे8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. तदा, न1 तथा (→द्विजाः). –d) ब2 अव्ययं, ग्र2 म1 उत्तमं (→अच्युतम्).

११. दे3. ⊙. –b) न1 तदग्रे (→देवाग्रे); ग्र2 वोपविश्य (→चोपविश्य). –c) दे4 म1 कपर्दीश्वर-, दे10 कपर्दीशश्च द1 कपर्दी तस्य (→कपर्दीशस्य).

१२. दे3. 8-10 न1 मुए. ⊙; मुवें. ab ⊙. –a) ब2.3 दे6 वाचं (→इदं). –c) का1 दे2 मुवें. स्मृत्यैवा° (→स्मृत्वैवा°). –d) ते1 विमुच्यते, मुवें. विनश्यति (→विमुञ्चति); ग्र2 क्षिप्रं सर्वार्थसिद्धिदम्.

दे2 पुस्तके b, c मध्ये अधिकम्—

*पूजितव्यं प्रयत्नेन स्तोतव्यं वैदिकैः स्तवैः । (= १४ cd)

१३. दे3.8-10 न1 मुए. ⊙. –b) का1 ब2.3 दे5.6 ते1 ग्र1 मुवें. मुब. वाराणस्यां, द1 ग्र2 म1 वाराणसि- (→वाराणसी-); ब3 दे4 मुवें. मुब. -निवासिनः (→-निवासिनां).

तस्मात् सदैव द्रष्टव्यं कपर्दीश्वरमुत्तमम् ।
पूजितव्यं प्रयत्नेन स्तोतव्यं वैदिकैः स्तवैः ॥१४
ध्यायतामत्र नियतं योगिनां शान्तचेतसाम् ।
जायते योगसंसिद्धिः सा षण्मासे न संशयः ॥१५
ब्रह्महत्यादयः पापा विनश्यन्त्यस्य पूजनात् ।
पिशाचमोचने कुण्डे स्नातस्यात्र समीपतः ॥१६
अस्मिन् क्षेत्रे पुरा विप्रास्तपस्वी शंसितव्रतः ।
शङ्कुकर्ण इति ख्यातः पूजयामास शंकरम् ।
जजाप रुद्रमनिशं प्रणवं ब्रह्मरूपिणम् ॥१७
पुष्पधूपादिभिः स्तोत्रैर्नमस्कारैः प्रदक्षिणैः ।
उवास तत्र योगात्मा कृत्वा दीक्षां तु नैष्ठिकीम् ॥१८
कदाचिदागतं प्रेतं पश्यति स्म क्षुधान्वितम् ।
अस्थिचर्मपिनद्धाङ्गं निःश्वसन्तं मुहुर्मुहुः ॥१९
तं दृष्ट्वा स मुनिश्रेष्ठः कृपया परया युतः ।
प्रोवाच को भवान् कस्माद् देशाद् देशमिमं श्रितः ॥२०
तस्मै पिशाचः क्षुधया पीडयमानोऽब्रवीद् वचः ।
पूर्वजन्मन्यहं विप्रो धनधान्यसमन्वितः ।
पुत्रपौत्रादिभिर्युक्तः कुटुम्बभरणोत्सुकः ॥२१
न पूजिता मया देवा गावोऽप्यतिथयस्तथा ।
न कदाचित् कृतं पुण्यमल्पं वा स्वल्पमेव वा ॥२२
एकदा भगवान् देवो गोवृषेश्वरवाहनः ।
विश्वेश्वरो वाराणस्यां दृष्टः स्पृष्टो नमस्कृतः ॥२३ वें.१.३३.२२

१४. ब1. दे3. ⊙; दे8-10 न1 मुए. ab. ⊙. –b) द1 ग्र1.2 म1 अव्ययं (→उत्तमम्). –c) दे5 रञ्जितव्यं, ग्र2 पूजनीयं (→पूजितव्यं); दे5 प्रसन्नेन (→प्रयत्नेन). –d) दे4 श्रोतव्यं (→स्तोतव्यं).

दे8-10 ग्र2 मुवें. मुए. b, c मध्ये अधिकम्—
इदं देवस्य तल्लिङ्गं कपर्दीश्वरमुत्तमम्' (= १२ ab)

१५. ब1. ⊙; दे3. ⊙. –a) ग्र2 ध्यायिनाम् (→ध्यायतां); म1 नियमं (→नियतं); दे5 ध्यायता मंत्रनियतं. –c) ब3 दे6 °सिद्धिः सा, दे4.8-10 न1 ते1 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. °सिद्धि(ग्र1.2 °द्ध)श्च (→°संसिद्धिः). –d) दे5 षाण्मा° (→षण्मा°) ब2.3 दे4.6.8-10 न1 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. ष(ग्र2 षा)ण्मासेन न संशयः, ते1 क्षणेनैव न संशयः.

१६. ब1. ab ⊙; दे3. ⊙. –a) दे5.8-10 ते1 मुवें. ब्रह्महत्यादिपापानि. –b) ते1 पश्यन्त्यस्य तु, + नश्यन्त्यस्य तु (→विनश्यन्त्यस्य); ते1 कीर्त्तनात् (→पूजनात्). –c) द1 ग्र1 °मोचके (→°मोचने). –d) ब2 स्नातस्य तु, दे4 स्नातस्य च, ते1 स्नातव्योऽत्र, ग्र2 स्नात्वा तत्र, म1 स्नातव्यश्च (→स्नातस्यात्र).

१७. दे3. ⊙. –a) दे4 द1 ग्र1.2 तस्मिन् (→अस्मिन्); ब1 दे9.10 न1 ते1 विप्रस् (→विप्रास्). –b) ते1 शुभात्मा (→तपस्वी). –d) दे8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. शूलिनम् (→शंकरं). –e) दे10 ईशानं (→अनिशं). –f) दे5 प्रवणं, ते1 म1 प्रणव- (→प्रणवं); दे4.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. रुद्र° (→ब्रह्म°).

१८. दे3. ⊙. –a) दे5 °दीपा° (→°धूपा°); ग्र2 पुष्पदीपादिभिर्धूपैः, म1 धूपदीपादिभिः पुष्पैः. –b) ग्र2 त्रैरन्यैः प्रदक्षिणैः. –c) दे4 न1 द1 ग्र1.2 उपा(न1 °वा)सतेऽत्र योगात्मा, म1 उपास्ते तत्र योगात्मा, मुवें. उवाच (?) तत्र योगात्मा. –d) ग्र2 प्राप्य (→कृत्वा); ग्र2 च (→तु); दे4 पैतृकीं (→नैष्ठिकीम्).

१९. दे3. ⊙. –a) का1 तत्र (→प्रेतं). –b) ब1-3 ग्र2 पश्यन्ति (→पश्यति). –c) दे4 पिधानाङ्गं, दे5 पिनद्धांगः (→पिनद्धाङ्गं); ब2 अस्थिचर्माणि लब्ध्वाङ्गं, ग्र1.2 अस्थिचर्मापिधानां (ग्र2 °न्यं)गं; म1 अस्थिचर्मगतांगं च. –d) ग्र2 मुनिर्मुहुः (→मुहुर्मुहुः).

२०. दे3. ⊙. –a) दे10 मुनिः (→मुनि-); न1 -श्रेष्ठाः (→-श्रेष्ठः). –b) दे4 द1 ग्र1 वृतः, ग्र2 म1 [अ]न्वितः (→युतः). –c) न1 कस्य (→कस्माद्). –d) ब1 दे2 इमां, ग्र1 इहा-, ग्र2 इदं (→इमं); का1 स्मृतः, दे4 श्रितं, दे8-10 ते1 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. गतः (→श्रितः); न1 तस्माद्देशादिमं श्रितः, ग्र2 कस्माद्देशादिदं गतः.

२१. दे3. ⊙. –a) का1 ब1 दे5.10 द1 ग्र1.2 पिशाच- (→पिशाचः). –c) का1 दे2.4.5 विप्र (→विप्रो). –d) ब2.3 सुता° (→सम°). –e) दे5 मुक्तं (→युक्तः); ते1 पुत्रपौत्रविनिर्मुक्तः. –f) न1 द1 °हरणो° (→°भरणो°).

२२. दे3. ⊙. –a) दे10 पूजितो (→पूजिता); दे10 ग्र1 देवो, न1 देवी (→देवा). –d) का1 ब2.3 दे2.5.6 ग्र1.2 म1 वा (दे5 चा) नल्प° (→वा स्वल्प°); ब2.3 दे4.10 च (→वा); ते1 बहु स्वल्पमथापि वा.

२३. दे3. ⊙. –a) दे8.9 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. रुद्रो (→देवो); ब1 कदाचिद् भगवान् देवो, ग्र2 एकदा वा मया देवः, म1 एकदा तु मया शंभुः. –b) म1 देवो गोवृषभेश्वरः. –c)

२३ तदाऽचिरेण कालेन पञ्चत्वमहमागतः ।
न दृष्टं तन्मया घोरं यमस्य वदनं मुने ॥२४
ईदृशीं योनिमापन्नः पैशाचीं क्षुधयाऽन्वितः ।
पिपासयाऽधुनाक्रान्तो न जानामि हिताहितम् ॥२५
यदि कंचित् समुद्धर्तुमुपायं पश्यसि प्रभो ।
कुरुष्व तं नमस्तुभ्यं त्वामहं शरणं गतः ॥२६
इत्युक्तः शङ्कुकर्णोऽथ पिशाचमिदमब्रवीत् ।
त्वादृशो न हि लोकेऽस्मिन् विद्यते पुण्यकृत्तमः ॥२७
यत् त्वया भगवान् पूर्वं दृष्टो विश्वेश्वरः शिवः ।
संस्पृष्टो वन्दितो भूयः कोऽन्यस्त्वत्सदृशो भुवि ॥२८
तेन कर्मविपाकेन देशमेतं समागतः ।
स्नानं कुरुष्व शीघ्रं त्वमस्मिन् कुण्डे समाहितः ।
येनेमां कुत्सितां योनिं क्षिप्रमेव प्रहास्यसि ॥२९

स एवमुक्तो मुनिना पिशाचो
दयालुना देववरं त्रिनेत्रम् ।
स्मृत्वा कपर्दीश्वरमीशितारं
चक्रे समाधाय मनोऽवगाहम् ॥३०
तदाऽवगाढो मुनिसंनिधाने
ममार दिव्याभरणोपपन्नः ।
अदृश्यतार्कप्रतिमे विमाने
शशाङ्कचिह्नाङ्कितचारुमौलिः ॥३१
विभाति रुद्रैरभितो दिविस्थैः
समावृतो योगिभिरप्रमेयैः ।
स वालखिल्यादिभिरेष देवो
यथोदये भानुरशेषदेवः ॥३२

दे8.9 ते1 ग्र1 वारणस्यां (→वाराणस्यां). –d) दे4.10 न1 दिष्ट-, ते1 दृष्ट्वा, म1 दिष्ट्या (→दृष्टः); ते1 दृष्ट्वा, म1 दृष्टो (→स्पृष्टो).

२४. दे3. ⊙. –a) ब1.3 दे10 कदा° (→तदा°). –c) ग्र2 अदृष्टं (→न दृष्टं); ब2 दे5.8-10 द1 ग्र1.2 मुवें. मुए. महा- (→-मया); ते1 न च दृष्टो यमो घोरो. –d) दे4 द1 ग्र1.2 म1 यमस्य सदनं महत्.

२५. दे abc ⊙. –a) दे10 ईदृशी, ते1 ईदृशं, + ईदृशीं, ग्र1 ईदृशं (→ईदृशीं). –b) दे8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. °यार्दितः, द1 ग्र1 °या वृतः (→°यान्वितः). –c) दे4 पिशाच या (?) (→पिपासया); ब2 [अ]धुनाग्रस्तो, दे6 क्षुधाक्लान्तो, दे8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. परिक्रान्तो, ते1 ग्र2 परिश्रान्तो (→[अ]धुनाक्रान्तो); म1 क्षुत्पिपासादिनाक्रान्तो. –d) दे6 द्विजं (→-हितम्.)

२६. –a) ब3 दे4.6.8-10 कश्चित्, दे5 द1 ग्र2 म1 किञ्चित् (→कञ्चित्). –b) ग्र2 वदसि (→पश्यसि). –c) न1 नमस्कृत्य (→नमस्तुभ्यं). –d) ग्र2 त्वमस्मि (→त्वामहं).

२७. –b) का1 अपि (→इदं). –c) ब2 त्वादृशं, ते1 त्वदन्यो (→त्वादृशो). –d) ब2 °मुत्तमं (→°कृत्तमः).

२८. –a) दे2.5 पूर्वे (→पूर्वं). –b) ब3 द1 दृष्ट्वा (→दृष्टो). –c) ब1 संपृष्टो, दे10 संसृष्टो (→संस्पृष्टो). –d) ब1.3 दे2.5 न1 द1 ग्र2 तत्- (→त्वत्-); दे2 -तादृशो (→-सदृशो).

२९. –a) ब1 दे10 ग्र2 केन (→तेन). –b) दे10 देशमेनं, द1 ग्र1 म1 दिशा (द1 श°) मेतां, ग्र2 दशामेकां (→देशमेतं); ग्र2 समाहतः (→समागतः). –c) ब3 स्नात्वा (→स्नानं); ते1 स्नानं कुरुष्व वै शीघ्रम्. –e) ब1 ग्र1 येन मां (→येनेमां); दे5 योनिः (→योनिं).

३०. –a) ग्र2 एवमुक्तो स मुनिना. –b) ब1 दे6 दयात्मना, दे8-10 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. दयावता (→दयालुना); ते1 ग्र1.2 त्रिणेत्रं (→त्रिनेत्रम्). –c) द1 ग्र1.2 म1 दृष्ट्वा (→स्मृत्वा). –d) का1 चक्रं, द1 शक्रे, म1 दृष्ट्वा (→चक्रे); ब2.3 दे3.6 मनोऽवगाढं, न1 मनोपहारं (→मनोऽवगाहम्); ग्र2 चक्रे समाराध्य मनोऽवगाहम्.

३१. –a) ब1 दे6 तदावगाढे, दे4.8.10 तदा(दे4 °तो) वगाहो, दे9 वदावगाह्य, द1 ग्र1.2 म1 तदा(ग्र2 °था)वगाढे शश्च मुवें. मुए. मुब. तदावगाहात् (→तदाऽवगाढो); ते1 त पिशाचो मुनिसंनिधाने. –b) दे4 ससार (→ममार).). –a) ब3 °तार्कें, ते1 °ताद्रि- (→°तार्क-); दे4 °प्रतिमं, द1 °प्र (→स्मृ- (→°प्रतिमे); द1 °विताने (→°विमाने). –d) का1 मुञ्चति); दे2.3.5.6 ते1 °चिह्नीकृत°, दे4 °चिह्नं कृत°, म1 °लेखा (→°चिह्नाङ्कित°); ग्र1 त्रिलोचनश्चन्द्रसमेतमौलिः.

३२. –a) का1 दे2.5 सहितो, दे8-10 न1 १४ cd) °रुदितो (→°रभितो); ब2 दे2.3.5.6 मुब. (→दिविस्थैः). –b) दे3 ग्र2 मुब. °रप्रमेयः (→ ब2.3 दे5.6 –c) ब1-3 दे2.3 बालि° (→बाल°); दे4.5 द1 ग्र1.2 वाराणसि- (→°रेष); दे4 दिव्यैः, द1 बाल्ये (→देवो); ते1 स -निवासिनः रपि देवसंघैर्. –d) दे3 °वशेष°, दे5 °रश्मे स° (

स्तुवन्ति सिद्धा दिवि देवसङ्घाः
　　नृत्यन्ति दिव्याप्सरसोऽभिरामाः ।
मुञ्चन्ति वृष्टिं कुसुमाम्बुमिश्रां
　　गन्धर्वविद्याधरकिंनराद्याः ॥३३

संस्तूयमानोऽथ मुनीन्द्रसंघै-
　　रवाप्य बोधं भगवत्प्रसादात् ।
समाविशन्मण्डलमेतदग्र्यं
　　त्रयीमयं यत्र विभाति रुद्रः ॥३४

दृष्ट्वा विमुक्तं स पिशाचभूतं
　　मुनिः प्रहृष्टो मनसा महेशम् ।
विचिन्त्य रुद्रं कविमेकमग्निं
　　प्रणम्य तुष्टाव कपर्दिनं तम् ॥३५

शङ्कुकर्ण उवाच ।

कपर्दिनं त्वां परतः परस्ताद्
　　गोप्तारमेकं पुरुषं पुराणम् ।
व्रजामि योगेश्वरमीशितार-
　　मादित्यमग्निं कपिलाधिरूढम् ॥३६

त्वां ब्रह्मपारं हृदि सन्निविष्टं
　　हिरण्मयं योगिनमादिमन्तम् ।
व्रजामि रुद्रं शरणं दिविस्थं
　　महामुनिं ब्रह्ममयं पवित्रम् ॥३७

सहस्रपादाक्षिशिरोऽभियुक्तं
　　सहस्रबाहुं तमसः परस्तात् ।
त्वां ब्रह्मपारं प्रणमामि शंभुं
　　हिरण्यगर्भाधिपतिं त्रिनेत्रम् ॥३८

यतः प्रसूतिर्जगतो विनाशो
　　येनावृतं सर्वमिदं शिवेन ।
तं ब्रह्मपारं भगवन्तमीशं
　　प्रणम्य नित्यं शरणं प्रपद्ये ॥३९　वे.१.३३.३९

द$_1$ °देव (→°देवः); ते$_1$ यथाम्बरे भानुरशेषदेवैः, ग्र$_1$ यथोदपे भानुरनेकभानुः.

३३. –a) दे$_5$ गायन्ति (→स्तुवन्ति); ग्र$_1$ विलोक्य देवं दिवि देवसंघाः. –b) दे$_{3.6}$ स्तुवन्ति (→नृत्यन्ति); दे$_2$ ग्र$_2$ दिव्याप्सरसा° (→दिव्याप्सरसो°). –c) ग्र$_2$ वृष्टं (→वृष्टिं); दे$_{3.6}$ कुसुमाद्य°, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. कुसुमालि° (→कुसुमाम्बु°).

३४. –b) द$_1$ वाला, ग्र$_1$ रेमे, ग्र$_2$ वासं, म$_1$ वाढं (→बोधं); ग्र$_2$ °प्रसादतः (→°प्रसादात्). –c) का$_1$ एतदग्मं, (→ एतमग्र्यं, दे$_4$ एतदग्रां, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. एवमग्र्यं, °मोच्चृतदावृतं, द$_1$ ग्र$_1$ उष्णरश्मेः, ग्र$_2$ ** रश्मेः (→एतदग्र्यं). च, । ग्र$_2$ °मयो (→°मयं); दे$_5$ यं च, दे$_{8-10}$ तत्र (→यत्र).
(→र ३५. –a) दे$_{3.6}$ सु-, ते$_1$ तु, ग्र$_2$ च (→स); का$_1$ °मेतं
ऽभूतं). –b) दे$_{10}$ मनसां (→मनसा). –c) दे$_{8-10}$ न$_1$ ब$_1$ दे$_9$त्यमग्निं (→विचिन्त्य रुद्रं); दे$_6$ कपि-, द$_1$ ग्र$_1$ कलि- (→तपस्व-); दे$_{8-10}$ -मेव रुद्रं, न$_1$ -मेकमग्निः, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ (→शंकरं), मुवें. मुए. मुब. -मेवमग्र्यं (→-मेकमग्निं).
ते$_1$ म$_1$ प्रण8-10 न$_1$ ग्र$_2$. ⊙; ते$_1$ द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ शङ्कुकर्णः.
(→ब्रह्म°). –a) ब$_{2.3}$ तं, द$_1$ चा- (→त्वां); ते$_1$ परमं
१८. न$_1$ पुरस्ताद् (→परस्ताद्); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. पुष्पदीपादि[त्य]ं परतः परस्ताद्. –c) दे$_{8.9}$ ते$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ योगीश्वर° (→योगेश्वर°). –d) दे$_{10}$ -मौलिं, ग्र$_1$ -वर्णं (→अग्निं); ब$_1$ कलिकाधि-, ब$_2$ कलिमादि-, दे$_3$ दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. कलिलाधि-, दे$_4$ ते$_1$ कलिलादि-, दे$_6$ कपिनाधि-, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ कपिलादि- (→कपिलाधि-); दे$_4$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ -रूपं, दे$_5$ -रूढां (→-रूढम्).

३७. –a) ग्र$_1$ तुष्टाव हृष्टो गिरिशम् मुनीन्द्र. –b) ते$_1$ °माद्यजातं, ग्र$_1$ °माद्यनन्तम्, मुवें. मुए. मुब. °मादिहीनम् (→°मादिमन्तम्); का$_1$ हिरण्मयानादिनचान्त्यमध्यं, + हिरण्मयं योगिनमादिमन्तं. –c) ब$_{1-3}$ दे$_{3.4.6}$ दिविष्ठं, ते$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$, हृदिस्थं (→दिविस्थं). –d) दे$_{8-10}$ ते$_1$ मुवें. मुए. °परं (→°मयं).

३८. ग्र$_2$. ३८c–४०b ⊙. (द्र. सं.). –a) द$_1$ °पादाभि° (→°पादाक्षि°). –b) का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{2-6}$ °रूपं (→°बाहुं); दे$_{3.6}$ तपसः, दे$_4$ तपतः, दे$_{10}$ परतः (→तमसः). –c) ब$_{2.3}$ दे$_{3.6}$ रुद्रं (→शंभुं). –d) ब$_2$ दे$_4$ °गर्भादि- (→°गर्भाधि-); ब$_2$ -गतिं (→-पतिं); ते$_1$ द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ त्रिणेत्रं (→त्रिनेत्रं).

३९. ग्र$_2$. ⊙. –a) दे$_5$ प्रभूतिर्, दे$_{10}$ प्रसूतो, द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ प्रवृत्तिर् (→प्रसूतिर्); ब$_1$ द$_1$ ग्र$_1$ जगतां (ब$_1$ °ता), दे$_{10}$ जगतिर् (→जगतो); दे$_4$ विनाशं, दे$_{9.10}$ विनाशे, म$_1$ [अ]पि नाशो (→विनाशो). –b) दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. येनाहृतं,

3

वे.१.३३.२३ तदाऽचिरेण कालेन पञ्चत्वमहमागतः ।
न दृष्टं तन्मया घोरं यमस्य वदनं मुने ॥२४
ईदृशीं योनिमापन्नः पैशाचीं क्षुधयाऽन्वितः ।
पिपासयाऽधुनाक्रान्तो न जानामि हिताहितम् ॥२५
यदि कंचित् समुद्धर्तुमुपायं पश्यसि प्रभो ।
कुरुष्व तं नमस्तुभ्यं त्वामहं शरणं गतः ॥२६
इत्युक्तः शङ्कुकर्णोऽथ पिशाचमिदमब्रवीत् ।
त्वादृशो न हि लोकेऽस्मिन् विद्यते पुण्यकृत्तमः ॥२७
यत् त्वया भगवान् पूर्वं दृष्टो विश्वेश्वरः शिवः ।
संस्पृष्टो वन्दितो भूयः कोऽन्यस्त्वत्सदृशो भुवि ॥२८
तेन कर्मविपाकेन देशमेतं समागतः ।
स्नानं कुरुष्व शीघ्रं त्वमस्मिन् कुण्डे समाहितः ।
येनेमां कुत्सितां योनिं क्षिप्रमेव प्रहास्यसि ॥२९

स एवमुक्तो मुनिना पिशाचो
दयालुना देववरं त्रिनेत्रम् ।
स्मृत्वा कपर्दीश्वरमीशितारं
चक्रे समाधाय मनोऽवगाहम् ॥३०
तदाऽवगाढो मुनिसंनिधाने
ममार दिव्याभरणोपपन्नः ।
अदृश्यतार्कप्रतिमे विमाने
शशाङ्कचिह्नाङ्कितचारुमौलिः ॥३१
विभाति रुद्रैरभितो दिविस्थैः
समावृतो योगिभिरप्रमेयैः ।
स वालखिल्यादिभिरेष देवो
यथोदये भानुरशेषदेवः ॥३२

दे$_{8.9}$ ते$_1$ ग्र$_1$ वारणस्यां (→वाराणस्यां). –d) दे$_{4.10}$ न$_1$ दिष्ट-, ते$_1$ दृष्ट्वा, म$_1$ दिष्ट्या (→दृष्टः); ते$_1$ दृष्ट्वा, म$_1$ दृष्टो (→स्पृष्टो).

२४. दे$_3$. ⊙. –a) ब$_{1.3}$ दे$_{10}$ कदा° (→तदा°). –c) ग्र$_2$ अदृष्टं (→न दृष्टं); ब$_2$ दे$_{5.8-10}$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ मुवें. मुए. महा- (→-मया); ते$_1$ न च दृष्टो यमो घोरो. –d) दे$_4$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ यमस्य सदनं महत्.

२५. दे$_3$. abc ⊙. –a) दे$_{10}$ ईदृशी, ते$_1$ ईदृशं, + ईदृशीं, ग्र$_1$ ईदृशं (→ईदृशीं). –b) दे$_{8-10}$ न$_1$ मुवें. मुए. मुब. °यार्दितः, द$_1$ ग्र$_1$ °या वृतः (→°यान्वितः). –c) दे$_4$ पिशाच या (?) (→पिपासया); ब$_2$ [अ]धुनाग्रस्तो, दे$_6$ क्षुधाक्लान्तो, दे$_{8-10}$ न$_1$ मुवें. मुए. मुब. परिक्रान्तो, ते$_1$ ग्र$_2$ परिश्रान्तो (→[अ]धुनाक्रान्तो); म$_1$ क्षुत्पिपासादिनाक्रान्तो. –d) दे$_6$ द्विजं (→-हितम्.)

२६. –a) ब$_3$ दे$_{4.6.8-10}$ कश्चित्, दे$_5$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ किञ्चित् (→कञ्चित्). –b) ग्र$_2$ वदसि (→पश्यसि). –c) न$_1$ नमस्कृत्य (→नमस्तुभ्यं). –d) ग्र$_2$ त्वमस्मि (→त्वामहं).

२७. –b) का$_1$ अपि (→इदं). –c) ब$_2$ त्वादृशं, ते$_1$ त्वदन्यो (→त्वादृशो). –d) ब$_2$ °मुत्तमं (→°कृत्तमः).

२८. –a) दे$_{2.5}$ पूर्वे (→पूर्वं). –b) ब$_3$ द$_1$ दृष्ट्वा (→दृष्टो). –c) ब$_1$ संपृष्टो, दे$_{10}$ संसृष्टो (→संस्पृष्टो). –d) ब$_{1.3}$ दे$_{2.5}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ तत्- (→त्वत्-); दे$_2$ -तादृशो (→-सदृशो).

२९. –a) ब$_1$ दे$_{10}$ ग्र$_2$ केन (→तेन). –b) दे$_{10}$ देशमेनं, द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ [illegible]या (द$_1$ श°) मेतां, ग्र$_2$ दशामेकां (→देशमेतं); ग्र$_2$ समाहृतः (→समागतः). –c) ब$_3$ स्नात्वा (→स्नानं); ते$_1$ स्नानं कुरुष्व वै शीघ्रम्. –e) ब$_1$ ग्र$_1$ येन मां (→येनेमां); दे$_5$ योनिः (→योनिं).

३०. –a) ग्र$_2$ एवमुक्तो स मुनिना. –b) ब$_1$ दे$_6$ दयात्मना, दे$_{8-10}$ ग्र$_2$ मुवें. मुए. मुब. दयावता (→दयालुना); ते$_1$ ग्र$_{1.2}$ त्रिणेत्रं (→त्रिनेत्रम्). –c) द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ दृष्ट्वा (→स्मृत्वा). –d) का$_1$ च[illegible] द$_1$ शक्रे, म$_1$ दृष्ट्वा (→चक्रे); [illegible]$_{2.3}$ दे$_{3.6}$ मनोऽवगाढं, न$_1$ म[illegible]पहारं (→मनोऽवगाहम्); ग्र$_2$ चक्रे समाराध्य मनोऽवगाहम्.

३१. –a) ब$_1$ दे$_6$ तदावगाढे, दे$_{4.8.10}$ तदा(दे$_4$ °तो) वगाहो, दे$_9$ वदावगाह्य, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ तदा(ग्र$_2$ °था)वगाहे, मुवें. मुए. मुब. तदावगाहात् (→तदाऽवगाढो); ते$_1$ तथा पिशाचो मुनिसंनिधाने. –b) दे$_4$ ससार (→ममार). –c) ब$_3$ °तार्के, ते$_1$ °तादृि- (→°तार्क-); दे$_4$ °प्रतिमं, द$_1$ °प्रातिमो (→°प्रतिमे); द$_1$ °विताने (→°विमाने). –d) का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{2.3.5.6}$ ते$_1$ °चिह्नीकृत°, दे$_4$ °चिह्नं कृत°, म$_1$ °लेखाङ्कित° (→°चिह्नाङ्कित°); ग्र$_1$ त्रिलोचनश्चन्द्रसमेतमौलिः.

३२. –a) का$_1$ दे$_{2.5}$ सहितो, दे$_{8-10}$ न$_1$ मुवें. मुए. °रुदितो (→°रभितो); ब$_2$ दे$_{2.3.5.6}$ मुबः दिविष्ठैः (→दिविस्थैः). –b) दे$_3$ ग्र$_2$ मुब. °रप्रमेयः (→°रप्रमेयैः). –c) ब$_{1-3}$ दे$_{2.3}$ बालि° (→बाल°); दे$_{4.5}$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ °रेव (→°रेष); दे$_4$ दिव्यैः, द$_1$ वाल्यैं (→देवो); ते$_1$ स बालखिल्यै-रपि देवसंघैर्. –d) दे$_3$ °वशेष°, दे$_5$ °रश्मे स° (→°रशेष°);

स्तुवन्ति सिद्धा दिवि देवसङ्घाः
नृत्यन्ति दिव्याप्सरसोऽभिरामाः ।
मुञ्चन्ति वृष्टिं कुसुमाम्बुमिश्रां
गन्धर्वविद्याधरकिंनराद्याः ॥३३

संस्तूयमानोऽथ मुनीन्द्रसंघै-
रवाप्य बोधं भगवत्प्रसादात् ।
समाविशन्मण्डलमेतदग्र्यं
त्रयीमयं यत्र विभाति रुद्रः ॥३४

दृष्ट्वा विमुक्तं स पिशाचभूतं
मुनिः प्रहृष्टो मनसा महेशम् ।
विचिन्त्य रुद्रं कविमेकमग्निं
प्रणम्य तुष्टाव कपर्दिनं तम् ॥३५

शङ्कुकर्ण उवाच ।❀

कपर्दिनं त्वां परतः परस्ताद्
गोप्तारमेकं पुरुषं पुराणम् ।
व्रजामि योगेश्वरमीशितार-
मादित्यमग्निं कपिलाधिरूढम् ॥३६

त्वां ब्रह्मपारं हृदि सन्निविष्टं
हिरण्मयं योगिनमादिमन्तम् ।
व्रजामि रुद्रं शरणं दिविस्थं
महामुनिं ब्रह्ममयं पवित्रम् ॥३७

सहस्रपादाक्षिशिरोऽभियुक्तं
सहस्रबाहुं तमसः परस्तात् ।
त्वां ब्रह्मपारं प्रणमामि शंभुं
हिरण्यगर्भाधिपतिं त्रिनेत्रम् ॥३८

यतः प्रसूतिर्जगतो विनाशो
येनावृतं सर्वमिदं शिवेन ।
तं ब्रह्मपारं भगवन्तमीशं
प्रणम्य नित्यं शरणं प्रपद्ये ॥३९ वें.१.३३.३९

द$_{1}$ °देव (→°देवः); ते$_{1}$ यथाम्बरे भानुरशेषदेवैः, ग्र$_{1}$ यथोदपे भानुरनेकभानुः.

३३. –a) दे$_{5}$ गायन्ति (→स्तुवन्ति); ग्र$_{1}$ विलोक्य देवं दिवि देवसंघाः. –b) दे$_{3.6}$ स्तुवन्ति (→नृत्यन्ति); दे$_{2}$ ग्र$_{2}$ दिव्याप्सरसा° (→दिव्याप्सरसो°). –c) ग्र$_{2}$ वृष्टं (→वृष्टिं); दे$_{3.6}$ कुसुमाद्य°, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. कुसुमालि° (→कुसुमाम्बु°).

३४. –b) द$_{1}$ वाला, ग्र$_{1}$ रेमे, ग्र$_{2}$ वासं, म$_{1}$ वाढं (→बोधं); ग्र$_{2}$ °प्रसादतः (→°प्रसादात्). –c) का$_{1}$ एतदग्मं, बं$_{1}$ एतमग्र्यं, दे$_{4}$ एतदग्रां, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. एवमग्र्यं, न$_{1}$ एतदावृतं, द$_{1}$ ग्र$_{1}$ उष्णारश्मेः, ग्र$_{2}$ ** रश्मेः (→एतदग्र्यं). –d) ग्र$_{2}$ °मयो (→°मयं); दे$_{5}$ यं च, दे$_{8-10}$ तत्र (→यत्र).

३५. –a) दे$_{3.6}$ सु-, ते$_{1}$ तु, ग्र$_{2}$ च (→स); का$_{1}$ °मेतं (→°भूतं). –b) दे$_{10}$ मनसां (→मनसा). –c) दे$_{8-10}$ न$_{1}$ विचिन्त्यमग्निं (→विचिन्त्य रुद्रं); दे$_{6}$ कपि-, द$_{1}$ ग्र$_{1}$ कलि- (→कवि-); दे$_{8-10}$ -मेव रुद्रं, न$_{1}$ -मेकमग्निः, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ -मेकमग्र्यं, मुवें. मुए. मुब. -मेवमग्र्यं (→-मेकमग्निं).

❀ दे$_{8-10}$ न$_{1}$ ग्र$_{2}$.⊙; ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ शङ्कुकर्णः.

३६. –a) ब$_{2.3}$ तं, द$_{1}$ चा- (→त्वां); ते$_{1}$ परमं (→परतः); न$_{1}$ पुरस्ताद् (→परस्ताद्); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. नमामि नित्यं परतः परस्ताद्. –c) दे$_{8.9}$ ते$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ योगीश्वर° (→योगेश्वर°). –d) दे$_{10}$ -मौलिं, ग्र$_{1}$ -वर्णं (→अग्निं); ब$_{1}$ कलिकाधि-, ब$_{2}$ कलिमादि-, दे$_{3}$ दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. कलिलाधि-, दे$_{4}$ ते$_{1}$ कलिलादि-, दे$_{6}$ कपिनाधि-, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ कपिलादि- (→कपिलाधि-); दे$_{4}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ -रूपं, दे$_{5}$ -रूढां (→-रूढम्).

३७. –a) ग्र$_{1}$ तुष्टाव हृष्टो गिरिशम् मुनीन्द्र. –b) ते$_{1}$ °माद्यजातं, ग्र$_{1}$ °माद्यनन्तम्, मुवें. मुए. मुब. °मादिहीनम् (→°मादिमन्तम्); का$_{1}$ हिरण्मयानादिनचान्त्यमध्यं, + हिरण्मयं योगिनमादिमन्तं. –c) ब$_{1-3}$ दे$_{3.4.6}$ दिविष्ठं, ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$, हृदिस्थं (→दिविस्थं). –d) दे$_{8-10}$ ते$_{1}$ मुवें. मुए. °परं (→°मयं).

३८. ग्र$_{2}$. ३८c–४०b ⊙. (द्र. सं.). –a) द$_{1}$ °पादाभि° (→°पादाक्षि°). –b) का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{2-6}$ °रूपं (→°बाहुं); दे$_{3.6}$ तपसः, दे$_{4}$ तपतः, दे$_{10}$ परतः (→तमसः). –c) ब$_{2.3}$ दे$_{3.6}$ रुद्रं (→शंभुं). –d) ब$_{2}$ दे$_{4}$ °गर्भादि- (→°गर्भाधि-); ब$_{2}$ -गतिं (→-पतिं); ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ त्रिणेत्रं (→त्रिनेत्रं).

३९. ग्र$_{2}$. ⊙. –a) दे$_{5}$ प्रभूतिर्, दे$_{10}$ प्रसूतो, द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ प्रवृत्तिर् (→प्रसूतिर्); ब$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ जगतां (ब$_{1}$ °ता), दे$_{10}$ जगतिर् (→जगतो); दे$_{4}$ विनाशं, दे$_{9.10}$ विनाशे, म$_{1}$ [अ]पि नाशो (→विनाशो). –b) दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. येनाहृतं,

वें.१.३३.४०

अलिङ्गमालोकविहीनरूपं
स्वयंप्रभं चित्पतिमेकरुद्रम् ।
तं ब्रह्मपारं परमेश्वरं त्वां
नमस्करिष्ये न यतोऽन्यदस्ति ॥४०

यं योगिनस्त्यक्तसबीजयोगा
लब्ध्वा समाधिं परमार्थभूताः ।
पश्यन्ति देवं प्रणतोऽस्मि नित्यं
तं ब्रह्मपारं भवतः स्वरूपम् ॥४१

न यत्र नामादिविशेषक्लृप्ति-
र्न संदृशे तिष्ठति यत्स्वरूपम् ।
तं ब्रह्मपारं प्रणतोऽस्मि नित्यं
स्वयंभुवं त्वां शरणं प्रपद्ये ॥४२

यद् वेदवादाभिरता विदेहं
सब्रह्मविज्ञानमभेदमेकम् ।
पश्यन्त्यनेकं भवतः स्वरूपं
सब्रह्मपारं प्रणतोऽस्मि नित्यम् ॥४३

यतः प्रधानं पुरुषः पुराणो
विवर्त्तते यं प्रणमन्ति देवाः ।
नमामि तं ज्योतिषि संनिविष्टं
कालं बृहन्तं भवतः स्वरूपम् ॥४४

व्रजामि नित्यं शरणं गुहेशं
स्थाणुं प्रपद्ये गिरिशं पुरारिम् ।
शिवं प्रपद्ये हरमिन्दुमौलिं
पिनाकिनं त्वां शरणं व्रजामि ॥४५

(→येनावृतं); दे$_{10}$ वृतेन (→शिवेन). –c) ब$_{2}$ परमं तमीशं (→भगवन्तमीशं). –d) द$_{1}$ ग्र$_{1}$ प्रणौमि (→प्रणम्य).

४०. दे$_{8.9}$. ⊙; ग्र$_{2}$. ab ⊙. –a) दे$_{4}$ आलिङ्ग° (→अलिङ्ग°); द$_{1}$ °मालीन°, ग्र$_{1}$ °माकार° (→°मालोक°). –b) ब$_{2.3}$ दे$_{4}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. °प्रभुं (→°प्रभं); ब$_{2.3}$ मुवें. मुए. मुब. °चित्प्रतिमै(ब$_{3}$ °मे)क- (→चित्पतिमेक-); ब$_{2}$ म$_{1}$ -रूपं (→-रुद्रं); दे$_{10}$ स्वयंप्रकाशं तमचिन्त्यरूपं, ते$_{1}$ स्वयंभुवं चातिथिमेकरुद्रं. –c) दे$_{4}$ द$_{1}$ म$_{1}$ त्वं, ते$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ त्वां (→तं); दे$_{10}$ परमेश्वरस् (→परमेश्वरं); ग्र$_{1}$ तं (→त्वां). –d) दे$_{10}$ नमस्करिष्ये भवभेदनाय.

४१. दे$_{8.9}$. ⊙; ब$_{2.3}$. ४१d-४२c ⊙. –a) दे$_{5}$ त्यक्तम-, दे$_{10}$ स्तुत्य स-, न$_{1}$ त्यक्तुस- (→त्यक्तस-); ब$_{1}$ न$_{1}$ -योगं, म$_{1}$ -मया, दे$_{4}$ मुवें. मुए. मुब. -योगात् (→-योगा[:]). –b) ब$_{1.3}$ दे$_{3.4.6.10}$ न$_{1}$ हे$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. परमात्म- (→परमार्थ-); दे$_{10}$ -सूताः, न ते$_{1}$ ग्र$_{2}$ -भूतं (→-भूताः). –d) ते$_{1}$ अव्यक्त°, ग्र$_{2}$ मुवें. मुए. मुब. तद् ब्रह्म°, म$_{1}$ त्वां ब्रह्म° (→तं ब्रह्म°).

४२. दे$_{8.9}$. ⊙; ब$_{1.2}$. abc ⊙; दे$_{3}$. ४२d-४३d⊙ (द्र. सं.). –a) दे$_{3}$ मानादि-, दे$_{4}$ मुवें. मुए. मुब. नामानि, ग्र$_{2}$ यानादि- (→नामादि-); ब$_{1}$ दे$_{6}$ मुवें. मुए. मुब. -तृप्तिर्, दे$_{4}$ न$_{1}$ -क्लृप्ति (दे$_{4}$ -प्तं), द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ -हीनं, ग्र$_{1}$ -हीनं, + °रूपं (→-क्लृप्तिर्). –b) दे$_{3}$ सदृशे, दे$_{10}$ संदृशो, मुब. तादृशे (→संदृशे); ते$_{1}$ यस्य रूपं (→यत् स्वरूपं).

४३. दे$_{3}$ न$_{1}$. ⊙. –a) ब$_{3}$ ते$_{1}$ ब्रह्म° (→वेद°); का$_{1}$ °वादा नि°, दे$_{4}$ °वेदाधि°, दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. मुब. °वेदाभि°, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ °वाताभि° (→°वादाभि°); ते$_{1}$ वदन्ति (→विदेहं); दे$_{6}$ यद् वादवादादिभिरादिदेहं, म$_{1}$ यद् वेदवादाभिरतोनुदेहं. –b) ब$_{3}$ दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ तद्, दे$_{8-10}$ सु-, ते$_{1}$ यद्, म$_{1}$ तं (→स-); ग्र$_{1}$ °रूपं, + °मेकं (→°मेकं). –c) ते$_{1}$ संशान्तमेकं भवतः स्वरूपम. –d) दे$_{4.8-10}$ ते$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. तद् (→स); म$_{1}$ °रूपं (→°पारं); दे$_{8-10}$ ते$_{1}$ मुवें. मुए. प्रणमामि (→प्रणतोऽस्मि).

४४. –a) दे$_{8-10}$ पुराणं (→प्रधानं); ते$_{1}$ ग्र$_{1}$ पुरुषं (→पुरुषः); ते$_{1}$ प्रधानो, न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ पुराणं, ग्र$_{2}$ प्रधानं (→पुराणो). –b) दे$_{3}$ द$_{1}$ विवर्त्तये, दे$_{6.8}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ निवर्त्तते, (→विवर्त्तते); दे$_{4.8-10}$ म$_{1}$ ग्र$_{2}$ वेदाः (दे$_{10}$ °दः), दे$_{6}$ देवः (→देवाः); ते$_{1}$ विवर्धते यत्र रमन्ति देवाः. –c) ग्र$_{2}$ ते (→तं); ते$_{1}$ षोडश- (→ज्योतिषि). –d) दे$_{5.10}$ वहन्तं, दे$_{6}$ बृहन्तः (→बृहन्तं); ते$_{1}$ कलात्मकं तत् भवतः स्वरूपम्.

४५. ब$_{1}$. cd ⊙. –a) ब$_{1}$ दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. महेशं, दे$_{4}$ नगेशं, ते$_{1}$ सुरेशं (→गुहेशं). –b) ब$_{2}$ दे$_{3.6.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. पुराणं, दे$_{2}$ पुरारिः, दे$_{5}$ पुरान्तं (→पुरारिं). –c) दे$_{3.4}$ ग्र$_{1}$ हरिम् (→हरम्); ते$_{1}$ अर्धेन्दुमौलिं शरणं प्रपद्ये. –d) म$_{1}$ तं (→त्वां); दे$_{8-10}$ नमामि (→व्रजामि).

४५ श्लोकात्परं न$_{1}$ अधिकम्–

24. * तं ब्रह्मपारं प्रणमामि नित्यं ।
सदाशिवं सच्चिदानन्दरूपम् ॥

स्तुत्वैवं शङ्कुकर्णोऽसौ भगवन्तं कपर्दिनम् ।
पपात दण्डवद् भूमौ प्रोच्चरन् प्रणवं परम् ॥४६
तत्क्षणात् परमं लिङ्गं प्रादुर्भूतं शिवात्मकम् ।
ज्ञानमानन्दमद्वैतं कोटिकालाग्निसन्निभम् ॥४७
शङ्कुकर्णोऽथ मुक्तात्मा तदात्मा सर्वगोऽमलः ।
निलिल्ये विमले लिङ्गे तदद्भुतमिवाभवत् ॥४८
एतद् रहस्यमाख्यातं माहात्म्यं वः कपर्दिनः ।
न कश्चिद् वेत्ति तमसा विद्वानप्यत्र मुह्यति ॥४९
य इमां शृणुयान्नित्यं कथां पापप्रणाशिनीम् ।
भक्तः पापविशुद्धात्मा रुद्रसामीप्यमाप्नुयात् ॥५०
पठेच्च सततं शुद्धो ब्रह्मपारं महास्तवम् ।
प्रातर्मध्याह्नसमये स योगं प्राप्नुयात् परम् ॥५१
इहैव नित्यं वत्स्यामो देवदेवं कपर्दिनम् ।
द्रक्ष्यामः सततं देवं पूजयामोऽथ शूलिनम् ॥५२ वें. १.३३.५२

४६. –a) न1 स्तुत्यैवं (→स्तुत्वैवं); का1 दे2.5 [अ]पि (→[अ]सौ). –d) का1 दे2.5 परमं (→प्रणवं); का1 दे5 पदं, दे4 न1 ते1 अ1 म1 वशी, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. शिवं, अ2 शुभं (→परं).

४७. –a) ते1 तत् परं, म1 प्रणवं (→परमं); न1 तं क्षणात्तं क्षणं लिङ्गं. –b) दे4 द1 अ1.2 आविर्भूतं (→प्रादुर्भूतं). –d) का1 दे5 °ज्वाला°, ब3 दे3 °माला° (→°काला°); म1 कपर्द्दिकालसंनिभम्.

४८. –a) ब2 दे4 न1 ते1 म1 युक्तात्मा, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. स तदा, द1 युक्तं त्वां, अ1.2 युक्तत्वात् (→मुक्तात्मा). –b) ब2.3 मुब. धर्मात्मा, ते1 तद् ज्ञात्वा (→तदात्मा); का1 सर्वगो मतः, दे2.5 सर्वगो मनः (→सर्वगोऽमलः); दे8-10 मुवें. मुए. मुनिः सर्वात्मकोऽमलः. –c) का1 म1 विलिल्ये, ब1 न लिल्ये, दे2.5 निनिन्ये, दे3 मुवें. मुए. निलिम्पे, दे6 निमिले, अ2 विलीनो (→निलिल्ये).

४९. ब1. ⊙. –b) ब2 सु-, दे4 ते, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. च (→वः). –c) का1 तमसा/+मनसा, दे3 तमसो, द1 म1 मनसा, अ2 न समं (→तमसा). –d) दे10 विज्ञान° (→विद्वान°) द1 अ1.2 म1 विद्वान्न प्रतिमुह्यति.

५०. ब1.⊙; दे5.cd ⊙. –a) ते1 द1 इमं (→इमां). –c) का1 त्यक्त्वा, ब2.3 दे2.3.6 त्यक्त-, ते1 सर्व- (→भक्तः); दे8-10 मुवें. मुए. मुब. °विमुक्तात्मा (→°विशुद्धात्मा). –d) का1 ते1 °सायुज्यम्, अ2 °सारूप्यम् (→°सामीप्यम्).

अतः परं दे5 अधिकम्—

*सर्वयितव्यश्च ध्यातव्यो मत्परैर्जनैः ।
भविष्यन्ति न संदेहो ह्यसादाद्विजातयः ।
यत्र द्रक्ष्यन्ति देवेशं स्नात्वा रुद्रां पिनाकनीम् ।
ब्रह्महत्यादिकं पापं तेषामाशु विनश्यति ।
प्राणं त्यजन्ति ये मर्त्याः पापकर्मरता अपि ।
ते यान्ति तत्परं स्थानं नात्र कार्या विचारणा ।
धन्यास्तु खलु ते विप्रा मन्दाकिन्यां कृतोदकाः ।
अर्चयन्ति महादेवं मध्यमेश्वरमीश्वरम् ।
ज्ञानं दानं तपः श्राद्धं पिण्डनिर्वपणं द्विजाः ।
यान्ति तत्परं स्थानं नात्र कार्या विचारणा ।
एकैकशः कृतं विप्राः पुनात्यासप्तमं कुलम् ।
सन्निहित्यामुपस्पृश्य राहुग्रस्ते दिवाकरे ।
यत्फलं लभते मर्त्यस्तस्माद्दशगुणं त्विदं ।
एवमुक्त्वा महायोगी मध्यमंशान्तिके प्रभुः ।
(= १.३२.२६a-३२b)

५१. दे5. ⊙; न1. b ⊙. –a) ब3 पठेद्यः, अ2 म1 यः पठेत् (→पठेच्च); ते1 य इमं (→सततं). –b) ते1 रुद्रपार-महास्तवं. –c) का1 द1 अ1.2 म1 °सायाह्ने (→°समये). –d) द1 अ1.2 म1 योगी (→योगं); दे4 द1 अ1.2 म1 पदं, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. नरः (→परं).

५२. दे5. ⊙. –a) अ2 इह* (→इहैव); का1 वत्स्यामि, दे6 वक्ष्यामो, ते1 पश्यामो, अ2 प्रवत्स्यामो, म1 वेत्स्यामो (→वत्स्यामो). –b) ब1 पिनाकिनं (→कपर्दिनम्). –c) अ2 द्रक्ष्यामि, म1 वीक्ष्य तं (→द्रक्ष्यामः); का1 देवीं, दे3 भद्रं (→देवं). –d) दे3 च, अ1 [अ]त्र (→[अ]थ); दे6 पूजयामास शूलिनः, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. पूजयामस्त्रिलोचनं, ते1 पूजयामस्त्रिशूलिनं.

वें.१.३३.५३ इत्युक्त्वा भगवान् व्यासः शिष्यैः सह महामुनिः । उवास तत्र युक्तात्मा पूजयन् वै कपर्दिनम् ॥५३

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे एकत्रिंशोऽध्यायः ॥३१॥

३२

सूत उवाच ।❀

उषित्वा तत्र भगवान् कपर्दीशान्तिके पुनः ।
द्रष्टुं ययौ मध्यमेशं बहुवर्षगणान् प्रभुः ॥१
तत्र मन्दाकिनीं पुण्यामृषिसङ्घनिषेविताम् ।
नदीं विमलपानीयां दृष्ट्वा हृष्टोऽभवन्मुनिः ॥२
स तामन्वीक्ष्य मुनिभिः सह द्वैपायनः प्रभुः ।
चकार भावपूतात्मा स्नानं स्नानविधानवित् ॥३
संतर्प्य विधिवद् देवानृषीन् पितृगणांस्तथा ।
पूजयामास लोकादिं पुष्पैर्नानाविधैर्भवम् ॥४
प्रविश्य शिष्यप्रवरैः सार्द्धं सत्यवतीसुतः ।
मध्यमेश्वरमीशानमर्चयामास शूलिनम् ॥५
ततः पाशुपताः शान्ता भस्मोद्धूलितविग्रहाः ।
द्रष्टुं समागता रुद्रं मध्यमेश्वरमीश्वरम् ॥६

---

५३. दे5. ab ⊙. –a) ब1 इत्युक्त्वा स भगवान् व्यासः. –b) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. महाद्युतिः, ते1 महाधृतिः (→महामुनिः). –c) दे3.6 उवाच, म1 उपास्ते (→उवास); ब3 दे2 मुक्तात्मा (→युक्तात्मा); का1 उपवास तत्र मुक्तात्मा, दे5 उवास सुचिरं कालं, द1 उपासते स्म युक्तात्मा, ग्र1 पूजयामास सततं, ग्र2 उपासते स्म यत्तस्मात्. –d) ब1 पूजयेन–, ब3 पूजयन्नैन–, द1 ग्र2 पूजया वै, ग्र1 देवदेवं (→पूजयन्वै); दे5 महेश्वरं (→कपर्दिनम्).

पुष्पिका—

पुराणनाम—द1. ⊙; का1 दे2.5 ते1 इत्यादिमहापुराणे कौर्मे (ते1 श्रीकौर्मे), ब1 इति कौर्मे, ब2.3 दे3 म1 इति कूर्मपुराणे, दे4.8-10 ग्र1.2 मुवें. मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे, दे6 कौर्मे, न1 इति श्रीकौर्मे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे. **अध्यायनाम—**दे4.5 न1 ते1 द1 म1. ⊙; का1 ब1-3 दे2.3.6.8-10 मुए. मुब. वाराणसी मा (दे10 म)हात्म्ये, ग्र1.2 वाराणसीमाहात्म्ये पिशाचमोचन(ग्र2 °क) कथनं नाम, मुवें. वाराणसीमाहात्म्यं नाम. **अध्यायसंख्या—**दे6 द1. ⊙; का1 ब1.3 दे2.3 न1 ग्र1 त्रिंशोऽध्यायः, ब2 ॥३०॥, दे4 त्रिंशोऽध्यायः ॥३०॥, दे5 ते1 एकत्रिंशोऽध्यायः, दे8.9 मुए. त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः, दे10 मुवें. त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥३३॥, ग्र2 म1 मुब. द्वात्रिंशोऽध्यायः.

३२

[दे1.5 पुस्तकयोः अयमध्यायो नास्ति]

❀ द1. ⊙; न1 ग्र1.2 सूतः; ते1 श्रीशिवः-, सूतः; म1 श्रीसूतः.

१. –c) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. ययौ द्रष्टुं (→द्रष्टुं ययौ); ब1.3 दे3 न1 ग्र2 मध्यदे (ग्र2 °मी)शं (→मध्यमेशं). –d) का1 ते1 ग्र1.2 म1 बहून्, न1 ब्रह्मान् (→बहु-).

२. –a) दे4 ग्र2 मन्दाकिनी (→मन्दाकिनीं). –b) का1 °निषेवितीम्, दे3.6 °निषेवितं, दे10 °निवेशतां (→°निषेविताम्); द1 ग्र1.2 ऋषिसंघैश्च सेविताम्. –c) दे4.10 नदी (→नदीं); ते1 कदाचिन्नाम पानीयं. –d) न1 ग्र2 [अ]भवान्(?) (→[अ]भवन्):

३. –a) म1.⊙. –a) का1 संभ्रमं वीक्ष्य, ब2 स तामवेक्ष्य, ब3 स तामवीक्ष्य, दे4 स तामुद्वीक्ष्य, ते1 स गत्वा तत्र (→स तामन्वीक्ष्य). –b) का1 दे4.8.9 द्वैपायन- (→द्वैपायनः). –c) ब3 दे3.6 न1 ग्र2 °भूता° (→°पूता°). –d) द1 ग्र1 °विधानवत् (→°विधानवित्); दे4 स्नानं च स्नानवित् **.

४. –b) का1 ब1-3 दे3.4 द1 ग्र1.2 म1 गणान् स्वयम् (→°गणांस्तथा). –d) ब1 पूर्वे (→पुष्पैः); ब1 °विधिः (→°विधैर्).

५. –a) दे6 ते1 प्रविश्यशिष्यै (ते1 °विप्र), द1 ग्र1 शिष्यप्रशिष्य-, म1 शिष्यस्य शिष्य- (→प्रविश्य शिष्य-). –d) ते1 तर्पया° (→अर्चया°).

६. –b) ब1 °विग्रहः (→°विग्रहाः). –c) ग्र2 दृष्ट्वा (→द्रष्टुं); का1 दे4 ग्र2 समागतं (दे4 °तः), दे8.9 तमागता (→समागता). –d) ते1 ईश्वरं मध्यमेश्वरम्.

ओंकारासक्तमनसो वेदाध्ययनतत्पराः ।
जटिला मुण्डिताश्चापि शुक्लयज्ञोपवीतिनः ॥७
कौपीनवसनाः केचिदपरे चाप्यवाससः ।
ब्रह्मचर्यरताः शान्ता वेदान्तज्ञानतत्पराः ॥८
दृष्ट्वा द्वैपायनं विप्राः शिष्यैः परिवृतं मुनिम् ।
पूजयित्वा यथान्यायमिदं वचनमब्रुवन् ॥९
को भवान् कुत आयातः सह शिष्यैर्महामुने ।
प्रोचुः पैलादयः शिष्यास्तानृषीन् ब्रह्मभावितान् ॥१०
अयं सत्यवतीसूनुः कृष्णद्वैपायनो मुनिः ।
व्यासः स्वयं हृषीकेशो येन वेदाः पृथक् कृताः ॥११
यस्य देवो महादेवः साक्षादेव पिनाकधृक् ।
अंशांशेनाभवत् पुत्रो नाम्ना शुक इति प्रभुः ॥१२
यः स साक्षान्महादेवं सर्वभावेन शंकरम् ।
प्रपन्नः परया भक्त्या यस्य तज्ज्ञानमैश्वरम् ॥१३
ततः पाशुपताः सर्वे हृष्टसर्वतनूरुहाः ।
नेमुरव्यग्रमनसः प्रोचुः सत्यवतीसुतम् ॥१४
भगवन् भवता ज्ञातं विज्ञानं परमेष्ठिनः ।
प्रसादाद् देवदेवस्य यत् तन्माहेश्वरं परम् ॥१५
तद्वदास्माकमव्यक्तं रहस्यं गुह्यमुत्तमम् ।
क्षिप्रं पश्येम तं देवं श्रुत्वा भगवतो मुखात् ॥१६
विसर्जयित्वा ताञ्छिष्यान् सुमन्तुप्रमुखांस्ततः ।
प्रोवाच तत्परं ज्ञानं योगिभ्यो योगवित्तमः ॥१७
तत्क्षणादेव विमलं संभूतं ज्योतिरुत्तमम् ।
लीनास्तत्रैव ते विप्राः क्षणादन्तरधीयत ॥१८ वें॰१.३४.१७

७. द1 ग्र2. ७c–८d ⊙ (– इ. सं.). –a) ब1 न1 ओंकारशक्त°, ब3 ओंकारासिक्त°, दे3.6.8-10 द1 ओंकार-सक्त° (→ओंकारासक्त°). –c) ते1 मुण्डिनः (→मुण्डिताः). –d) ब3 मुवें. मुए. मुब. शुद्ध°, ते1 शुभ्र° (→शुक्ल°).

८. द1 ग्र2. ⊙ (द्र. ७ पा. वि.). –a) ब2 ग्र1 °वाससः (→°वसनाः). –b) दे3.6 चान्य° (→चाप्य°); का1 °वाससा (→°वाससः). –d) का1 दे6.8-10 मुवें. मुए. मुब. दांता वै ज्ञान°, ग्र1 वेदाध्ययन° (→वेदान्तज्ञान°).

९. दे4. ८c–१०b ⊙ (इ. सं.). –a) म1 कृष्ण- (→दृष्ट्वा); ग्र2 विप्रः (→विप्राः). –d) द1 ग्र1.2 म1 वचनञ्चेदमब्रवीत् (ग्र1 म1 °मब्रुवन्).

१०. दे4. ab ⊙ (द्र. ९ पा. वि.). –b) दे3.6 शिष्यैः सह, ते1 सह शिष्यो (→सह शिष्यैः). –c) ब3 शैलादयः, दे4.10 पौलादयः, ग्र2 द्वैपायनं (→पैलादयः); ग्र2 शिष्यः (→शिष्याः). –d) ते1 तापसान् (→तानृषीन्); दे8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. धर्म- (→ब्रह्म-); ब3 दे3.4.6 -भाषितान्, दे10 -तत्परान्, ते1 -चारिणः, ग्र1 -वादितान् (→-भावितान्).

११. –b) दे8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. प्रभुः, ग्र2 विभुः (→मुनिः). –c) ग्र2 म1 व्यास(?) (→व्यासः).

१२. –b) दे2.3.8-10 न1 ते1 ग्र1 मुवें. मुए. मुब. साक्षाद् देवः (→साक्षादेव); दे10 °धृक्, + °भृत् (→°धृक्). –a) ते1 तस्यामेवाभवत् पुत्रो. –d) ग्र2 शुक्रः (→शुक[:]).

१३. –a) का1 यस्तु, ब2 दे4 द1 ग्र1.2 म1 यश्च, दे6 यः सा, दे8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. यो वै ते1 यस्य, (→यः स); ते1 महादेवो (→महादेवं). –c) दे4 प्रसन्नं, ते1 प्रसन्नः (→प्रपन्नः); दे10 परयो (→परया). –d) ब1 पश्य (→यस्य); का1 यज्ज्ञानं (→तज्ज्ञानं); ब2 दे10 ईश्वरम् (→ऐश्वरम्).

१४. –b) ब1.2 हृष्टसर्वे, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. ते च हृष्ट-, ग्र2. हृष्टासर्व- (→हृष्टसर्व-); न1 °रुहा, द1 °रुहः (→°रुहाः). –c) का1 ते तं (→नेमुर्); दे4 तेन मुख्य प्रमनसः, दे8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. ऊचुरव्यग्रमनसो. –d) दे8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. °व्यासं (→प्रोचुः).

अतः परं म1 पुस्तके अधिकम्—मुनयः

१५. ब1. १५b–१७c ⊙ (इ. सं.). –a) ब1-3 दे2-4.8-10 न1 ते1 द1 ग्र1.2 म1 ज्ञानं (→ज्ञातं). –b) ते1 परमेष्ठिनम् (→परमेष्ठिनः). –d) दे4 द1 ग्र1.2 म1 यत्र, दे10 तस्मान् (→यत्तन्); ब3 दे9.10 ग्र2 म1 पदम् (→परम्).

१६. ब1. ⊙ (द्र. १५ पा. वि.). –a) ब3 दे4 ग्र2 तद्वदेस्माकं (→तद्वदास्माकं); दे3.6.8-10 मुवें. मुए. मुब. अव्यग्रं (→अव्यक्तं). –c) का1 पश्यामि तं, दे4 द1 ग्र1 म1 पश्यामहे, ग्र2 पश्य महा- (→पश्येम तं). –d) न1 मुखम् (→मुखात्).

१७. ब1. abc ⊙ (द्र. १५ पा. वि.); दे8-10. ⊙. –a) ते1 सर्वान् (→शिष्यान्) –b). का1 दे2 ते1 तथा, मुवें. मुए. मुब. तदा (→ततः). –d) ब2 योगवित्तमाः, दे1 योग मुत्तमम् (→योगवित्तमः).

१८. दे8-10. ⊙. –b) ब2 ज्ञानमुत्तमम् (→ज्योतिरुत्तमम्); ग्र2 सम्भूतिर्ज्योतिरुत्तमम्. –c) दे3.6 लीलास्, ते1 निनास् (→लीनास्).

वें.१.३४.१८ ततः शिष्यान् समाहूय भगवान् ब्रह्मवित्तमः ।
प्रोवाच मध्यमेशस्य माहात्म्यं पैलपूर्वकान् ॥१९
अस्मिन् स्थाने स्वयं देवो देव्या सह महेश्वरः ।
रमते भगवान् नित्यं रुद्रैश्च परिवारितः ॥२०
अत्र पूर्वं हृषीकेशो विश्वात्मा देवकीसुतः ।
उवास वत्सरं कृष्णः सदा पाशुपतैर्वृतः ॥२१
भस्मोद्धूलितसर्वाङ्गो रुद्राध्ययनतत्परः ।
आराधयन् हरिः शंभुं कृत्वा पाशुपतं व्रतम् ॥२२
तस्य ते बहवः शिष्या ब्रह्मचर्यपरायणाः ।
लब्ध्वा तद्वचनाज्ज्ञानं दृष्टवन्तो महेश्वरम् ॥२३
तस्य देवो महादेवः प्रत्यक्षं नीललोहितः ।
ददौ कृष्णस्य भगवान् वरदो वरमुत्तमम् ॥२४
येऽर्चयिष्यन्ति गोविन्दं मद्भक्ता विधिपूर्वकम् ।
तेषां तदैश्वरं ज्ञानमुत्पत्स्यति जगन्मय ॥२५
नमस्योऽर्चयितव्यश्च ध्यातव्यो मत्परैर्जनैः ।
भविष्यसि न संदेहो मत्प्रसादाद् द्विजातिभिः ॥२६
येऽत्र द्रक्ष्यन्ति देवेशं स्नात्वा रुद्रं पिनाकिनम् ।
ब्रह्महत्यादिकं पापं तेषामाशु विनश्यति ॥२७
प्राणांस्त्यजन्ति ये मर्त्याः पापकर्मरता अपि ।
ते यान्ति तत् परं स्थानं नात्र कार्या विचारणा॥२८
धन्यास्तु खलु ते विप्रा मन्दाकिन्यां कृतोदकाः ।
अर्चयन्ति महादेवं मध्यमेश्वरमीश्वरम् ॥२९

---

१९. –a) न1 मुवें. मुए. समाहृत्य (→समाहूय). –b) न1 ब्रह्मवित्तमं (?), द1 देववित्तमः (→ब्रह्मवित्तमः). –ab) दे8-10 समाभाष्य च ताञ्छिष्यान् सुमंतुप्रमुखांस्तदा. –c) ब1-3 दे2-4.6 द1 ग्र1 म1 उवाच (→प्रोवाच); ग्र2 °शस्यां (→°शस्य). –d) दे10 महा° (→माहा°); दे4 ग्र1 म1 °पूर्विकान् (→°पूर्वकान्).

२०. –a) ब2 दे10 द1 ग्र2 म1 महादेवो (→स्वयं देवो). –d) दे4 रुद्रश्च (→रुद्रैश्च).

२१. –c) ग्र1 उवासं, ग्र2 उवाच (→उवास); दे4 वसरं, दे6 तत्सरं (?) (→वत्सरं); का1 विष्णुः (→कृष्णः). –d) का1 स पाशुपततैर्वृतः.

२२. –b) का1 ब2 दे3 रुद्राध्यायन°, दे8-10 ते1 द1 मुवें. मुए. मुब. रुद्राराधन° (→रुद्राध्ययन°); ब3 °तत्पराः (→°तत्परः). –c) दे10 अराधयन् (→आराधयन्). –d) ग्र2 कृतं (→कृत्वा); दे10 पशुपतं, ग्र2 पाशुपत- (→पाशुपतं); ते1 शुभम् (→व्रतम्).

२३. –a) दे8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. तस्य वै, द1 तथ्यंति (→तस्य ते). –c) ते1 भक्त्या(→लब्ध्वा);का1 ब3 दे2.3 ग्र2 वदनाज्, ब1 दर्शनाज्, ब2 वचनं, द1 म1 व*नाज् (→वचनाज्). –d) दे10 दृष्टवन्तौ, ते1 आप्नुवन्त, ग्र2 उत्पत्स्यन्ति (→दृष्टवन्तो); ग्र2 जगन्मयं (→महेश्वरम्).

२४. ग्र2. २४-२५ ⊙. (द्र. सं.). –a) दे9 तस्मा देवो (→तस्य देवो). –c) न1 हृष्टस्य (→कृष्णस्य).

२५. ग्र2. ⊙ (द्र. २४ पा. वि.). –a) ब3 अर्चयिष्यन्ति (→येऽर्चयिष्यन्ति). –b) दे8.9 मद्भक्ताः (→मद्भक्ता). –d) ब3 उत्पश्यन्ति, द1 उत्पत्स्यसि (→उत्पत्स्यति); का1 ब1-3 दे2.3.6 ते1 द1 ग्र1 जगन्मयं (ग्र1° यः) (→जगन्मय).

२६. –a) का1 नमस्यार्च°, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. त्वमीशोऽर्च° (→नमस्योऽर्च°); द1 मनस्यर्च्यश्चस्तव्यश्च, ग्र1 नमस्योश्चश्वस्तव्यश्च, ग्र2 नमस्योचु(?) च सेव्यश्च, म1 नमस्कर्तव्यस्तव्यश्च. –c) का1 ब2 दे6 भविष्यन्ति, ब3 दे3 भजिष्यन्ति, दे2.10 न1 ते1 ग्र1.2 म1 भविष्यति (→भविष्यसि). –d) का1 विजायते, ब2.3 दे2.3.6 द्विजातयः, दे10 द्विजामतिः, ते1 विजातिभिः (→द्विजातिभिः).

२७. –a) का1 दे8.9 मुवें. मुए. मुब. ये च, ब2 ये तं दे4 येन, न1 एतद्, द1 ग्र1.2 म1 यत्र (→येऽत्र); दे9 द्रक्षन्ति (→द्रक्ष्यन्ति). –b) ब2 दे8-10 ग्र2 मुवें. मुए. ध्यात्वा (→स्नात्वा); दे8-10 मुवें. मुए. मुब. देवं (→रुद्रं). –c) म1 ब्रह्महत्यादिपापानां.

२८. –a) ब1 दे6 त्यजति (→त्यजन्ति); दे8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. विप्राः (→मर्त्याः). –c) दे2.4.8-10 न1 ग्र1 मुवें. मुए. मुब. परमं (→तत्परं); का1 तेषां तत्परमं ज्ञानं.

२९. –a) ब2.3 दे3.6 न1 मुब. ये (→ते); दे8-10 मुवें. मुए. धन्यास्तथ्यन्तु ते विप्रा, द1 ग्र2 म1 धन्यास्तु ते ये तु विप्रा, ग्र1 धन्यास्तु ते महात्मानः. –b) दे2 कृतोदकः (→कृतोदकाः); ग्र1 सततं संशितव्रताः. –c) ग्र1 येर्च्चयन्ति (→अर्चयन्ति). –d) दे8 ईश्वरं, + उत्तमम्, दे9 मुवें. मुए. मुब. उत्तमम् (→ईश्वरम्); ब1 मध्यमेमीश्वरेश्वरं, ते1 देवेशं मध्यमेश्वरम्.

स्नानं दानं तपः श्राद्धं पिण्डनिर्वपणं त्विह ।
एकैकशः कृतं विप्राः पुनात्यासप्तमं कुलम् ।।३०
संनिहत्यामुपस्पृश्य राहुग्रस्ते दिवाकरे ।
यत् फलं लभते मर्त्यस्तस्माद् दशगुणं त्विह ।।३१
एवमुक्त्वा महायोगी मध्यमेशान्तिके प्रभुः ।
उवास सुचिरं कालं पूजयन् वै महेश्वरम् ।।३२

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे द्वात्रिंशोऽध्यायः ।।३२।।

३३

सूत उवाच ।❀

ततः सर्वाणि गुह्यानि तीर्थान्यायतनानि च ।
जगाम भगवान् व्यासो जैमिनिप्रमुखैर्वृतः ।।१
प्रयागं परमं तीर्थं प्रयागादधिकं शुभम् ।
विश्वरूपं तथा तीर्थं तालतीर्थमनुत्तमम् ।।२
आकाशाख्यं महातीर्थं तीर्थं चैवार्षभं परम् ।
स्वर्नीलं च महातीर्थं गौरीतीर्थमनुत्तमम् ।।३ वें.१.३५.३

३०. –a) का1 ब1 दे2-4.6 द1 ग्र1 ज्ञानं (→स्नानं); दे3 दान्तं, द1 ध्यानं (→दानं); न1 तथा, (→तपः). –b) ब3 दे10 द1 ग्र1 म1 °निर्वापणं (→°निर्वपणं); ग्र1 पितुः (→त्विह). –c) म1 अनेकशः (→एकैकशः); दे6 कृतः (→कृतं). –d) द1 पुनन्त्या° (→पुनात्या°).

अतः परं का1 दे2 पुस्तके अधिकम्—

25 *ते यान्ति तत्परं स्थानं नात्र कार्या विचारणा ।

३१. –a) ब1.3 दे2 सन्निहित्यां, दे4 द1 ग्र1.2 म1 मन्दाकिनीं (ग्र2 °न्यां) (→सन्निहत्यां); ते1 उपश्रुत्य (→उपस्पृश्य). –c) दे10 यत्पुण्यं (→यत्फलं); का1 मर्त्यैः, दे2 मर्त्यौत्, दे6 मर्त्या, दे10 मर्त्यस्, ग्र2 मर्त्याः (→मर्त्यः).

३२. –a) ते1 उक्त, +उक्त्वा (→उक्त्वा); का1 महादेवो (→महायोगी). –b) दे3.6 दांतिके (→-शान्तिके); ब1-3 दे3.6 पुनः (→प्रभुः); न1 मध्यमेतरधीयत. –c) ग्र2 उवाच (→उवास). –d) ब2 पूजयेद् (→पूजयन्).

पुष्पिका—

पुराणनाम—द1. ⊙; का1 दे2 इत्यादिमहापुराणे कौर्मे, ब1 इति कौर्मे, ब2.3 दे3.6 इति कूर्मपुराणे, दे4.8-10ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे, न1 इति श्रीकौर्मे, ते1 इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे पूर्वभागे. **अध्यायनाम—**का1 ब1 दे2-4.6 न1 ते1 द1 ग्र1.2 म1. ⊙; ब2.3 दे8.9 मुवें. मुए. मुब. वाराणसीमाहात्म्ये, दे10 वाराणसीमहात्म्ये. **अध्यायसंख्या—**दे6 द1. ⊙; का1 ब1.3 दे2 न1 ग्र1 एकत्रिंशोऽध्यायः, ब2 ।।३४।।, दे3 त्रिंशोऽध्यायः, दे4 एकत्रिंशोऽध्यायः ।।३१।।, दे8-9 मुए. चतुस्त्रिंशोध्यायः, दे10 मुवें. चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ।।३४।।, ते1 द्वात्रिंशोध्यायः, ग्र2 म1 मुब. त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः.

३३

[दे1.4 पुस्तकयोः अयमध्यायो नास्ति; अध्यायारम्भे ग्र2 पुस्तके अधिकम्—श्रीसाम्बाय परब्रह्मणे नमः].

❀ न1 द1 ग्र2. ⊙; दे8 सूत उ.; ते1 श्री शिवः सूतः, ग्र1 सूतः; म1 श्रीसूतः.

१. –a) ग्र1 भूतानि, ग्र2 म1 तीर्थानि (→गुह्यानि). –b) ते1 पुण्यान्या°, ग्र2 म1 गुह्यान्या° (→तीर्थान्या°).

२. दे10. २b–५a ⊙ (द्र. सं.); दे6. bc ⊙; दे5. २d–४a ⊙ (द्र. सं.). –a) मुब. प्रयाणं (→प्रयागं); म1 अपरन्तीर्थं (→परमं तीर्थं). –b) दे5 शुभां (→शुभं); दे8.9 तीर्थं चैव महानदीं. –c) दे3 महातीर्थं (→तथा तीर्थं). –d) दे3 तान°, दे5 न1 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. काल°, दे6 ज्ञान°, ते1 नील° (→ताल°).

दे8.9 पुस्तकयोः b, c मध्ये अधिकम्—

* नारायणं परं तर्थं वायुतीर्थमनुत्तमम् (= ५ cd.)

३. दे8.9. ३–५ ⊙ (द्र. सं.); दे5.10 ⊙ (द्र. २ पा. टि.). –a) ब2 न1 तथा (→महा-). –b) न1 चैवारुषं, द1 चैवार्षकं, मुवें. मुए. चैवानुषं (→चैवार्षभं); न1 शुभं (→परम्); ते1 तीर्थं चैव महर्षभम्, ग्र2 वायुतीर्थमनुत्तमम्. –c) का1 ब2.3 दे2 स्वतीलं, ब1 स्वं दीनं, दे6 स्वर्णीलं, ते1 स्वर्विनं, द1 स्वलीनं, ग्र1 स्वल्लीनं, मुवें. मुए. मुब. स्वर्लीनं (→स्वर्नीलं); ग्र2 ज्ञानतीर्थं परं गुह्यं, म1 स्वलांगूलम्महातीर्थं. –d) दे2 उत्तमम् (→अनुत्तमम्); ग्र2 वाराहतीर्थमुत्तमम्.

वें.१.३५.४ प्राजापत्यं तथा तीर्थं स्वर्गद्वारं तथैव च ।
जम्बुकेश्वरमित्युक्तं धर्माख्यं तीर्थमुत्तमम् ।।४
गयातीर्थं महातीर्थं तीर्थं चैव महानदी ।
नारायणं परं तीर्थं वायुतीर्थमनुत्तमम् ।।५
ज्ञानतीर्थं परं गुह्यं वाराहं तीर्थमुत्तमम् ।
यमतीर्थं महापुण्यं तीर्थं संवर्तकं शुभम् ।।६
अग्नितीर्थं द्विजश्रेष्ठाः कलशेश्वरमुत्तमम् ।
नागतीर्थं सोमतीर्थं सूर्यतीर्थं तथैव च ।।७
पर्वताख्यं महागुह्यं मणिकर्णमनुत्तमम् ।
घटोत्कचं तीर्थवरं श्रीतीर्थं च पितामहम् ।।८
गङ्गातीर्थं तु देवेशं ययातेस्तीर्थमुत्तमम् ।
कापिलं चैव सोमेशं ब्रह्मतीर्थमनुत्तमम् ।।९
अत्र लिङ्गं पुरानीय ब्रह्मा स्नातुं यदा गतः ।
तदानीं स्थापयामास विष्णुस्तल्लिङ्गमैश्वरम् ।।१०
ततः स्नात्वा समागत्य ब्रह्मा प्रोवाच तं हरिम् ।
मयानीतमिदं लिङ्गं कस्मात् स्थापितवानसि ।।११

---

४. दे10. ⊙ (द्र. २ पा. वि.); दे8.9. ⊙ (द्र. ३ पा. वि.); ग्र2. cd ⊙; दे5. a ⊙. –a) दे6 न1 द1 ग्र1.2 म1 परं, ते1 महा- (→तथा). –b) ब2 दे3.6 सु(ब2 शु)न्दतीर्थं, ब3 स्वर्गतीर्थं, ग्र2 कालतीर्थं (→स्वर्गद्वारं); ग्र2 अनुत्तमम् (→तथैव च); ते1 गोवृषेश्वरमुत्तमम्. –c) दे3.6 गुह्यकेश्वरम् (→जम्बुकेश्वरम्). –d) ब3 दे3.6 न1 मुवें. मुए. मुब. चर्माख्यं, म1 धर्मार्थं (→धर्माख्यं); ब2 चर्माख्यन्तमनुत्तमम्, ते1 धर्मतीर्थं तथैव च.

५. दे8.9. ⊙ (द्र. ३ पा. वि.); दे10. a ⊙ (द्र. २ पा. वि.); दे5 म1. ५a–६b)⊙; द1. ⊙ (द. सं.).–a) ग्र1.2 सोमतीर्थं (→गयातीर्थं); का1 दे2 परं तीर्थं, ब3 दे3 महातीर्थं, ग्र1.2 सूर्यतीर्थं (→महातीर्थं). –b) दे10 ते1 °नदीम् (→°नदी) –c) ब2 तथा तीर्थं, ग्र1.2 महातीर्थं (→परं तीर्थं). –d) ब2 महानदी (→अनुत्तमम्).

६. ब1 दे5 म1. ab ⊙. –a) दे9.10 तथा (→परं). –b) ब2 एव च (→उत्तमम्); ग्र2 वरतीर्थमनुत्तमम्. –c) ब1 महातीर्थं (→महापुण्यं). –d) ब1 स्मृतं, दे8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. परं (→शुभं); द1 ग्र1 म1 तीर्थं सर्वर्तुकं शुभम्, ग्र2 तीर्थं सर्वत्वगं शुभं.

७. ब1. ७c-९d⊙; ग्र2. ७b–५ ⊙(द. सं.); म1.cd ⊙; न1.d ⊙. –a) न1 अग्नि°, ते1 ब्रह्म° (→अग्नि°); दे8-10 °श्रेष्ठ (→°श्रेष्ठाः). –b) का1 दे10 कालशेश्वरं, ब3 कमलेश्वरं, न1 केतारेश्वरं, ते1 कुशेश्वरं, द1 ग्र2 म1 मुवें. मुए. मुब. कालकेश्वरं, ग्र1 का * केश्वरं (→कलशेश्वरम्); ते1 ग्र1 अनुत्तमम् (→उत्तमम्). –c) दे6 नामतीर्थं, ग्र1 भागतीर्थं (→नागतीर्थं); दे10 सूर्यतीर्थं, ते1 शमीतीर्थं, द1 ग्र1 गयातीर्थं (→सोमतीर्थं). –d) का1 देव°, दे10 सोम°, द1 महा° (→सूर्य°).

म1 पुस्तके b, c मध्ये अधिकम्—
* सोमतीर्थं सूर्यतीर्थं तीर्थं चैव महानदी ।
नारायणं महातीर्थं वायुतीर्थमनुत्तमम् ।
ज्ञानतीर्थं परं गुह्यं वाराहं तीर्थमुत्तमम् ।
भागतीर्थं गयातीर्थं महातीर्थं तथैव च । (=५-६)

८. ब1 ग्र2.⊙ (द्र. ७ पा. वि.); द1 ग्र1.८ c-१० d ⊙; दे5. ८c-९d ⊙ (द. सं.); न1.a ⊙. –a) ते1 पर्वताक्षं (→पर्वताख्यं); दे8-10 ते1 द1 ग्र1 मुवें. मुए. मुब. °पुण्यं (→°गुह्यं). –b) दे3.6 मानकर्णं, दे5 न1 मणिकीर्णं (न1°र्ण्यं) (→मणिकर्णम्); द1 म1 मणिकर्णिकमुत्तमम्, ग्र1 पुण्यञ्च मणिकर्णिकम्. –c) दे8.9 क्वचोत्कचं, म1 पुष्पोत्कचं (→घटोत्कचं). –d) ब2 तीर्थं चापि पितामहम्.

९. ब1 ग्र2.⊙ (द्र. ७ पा. वि.); दे5 द1 ग्र1.⊙ (द्र. ८ पा. वि.). –a) दे3.6 ते1 म1 च (→तु); ब2.3 दे3 न1 देवीशं (→देवेशं). –b) ब2 दे10 न1 ययाते (→ययातेस्); ते1 ययातेस्तीर्थकं परम्, मुवें. मुए. तथा तत्तीर्थमुत्तमम्. –c) का1 ब2.3 दे6 8 न1 मुवें. मुए. मुब. कपिलं (→कापिलं); दे8.9 तीर्थं- (→चैव); ते1 उत्तमं कापिलं सोमं. –d) ब2 चन्द्रतीर्थं तथैव च.

१०. ग्र2.⊙ (द्र. ७ पा. वि.); दे8-10 न1 म1 मुए. १०-१२ ⊙; द1 ग्र1.⊙ (द्र.८ पा. वि.). –a) मुवें. मुब. यत्र (→अत्र); का1 ब2 दे2.5.6 मुब. पुराणीय, ब1.3 मुवें. पूजनीयं (→पुरानीय); ते1 अत्र लिङ्गं समानीय. –b) का1 ब3 दे2.5 .मुवें. मुब. स्नातुं ब्रह्मा, ब2 सात्तं ब्रह्मा, ते1 ब्रह्मा स्थानं (→ब्रह्मा स्नातुं). –d) ब2 -लिङ्गमुत्तमम् (→-लिङ्गमैश्वरम्).

११. ग्र2. ⊙ (द्र. ७ पा. वि); द1 ग्र1. ⊙ (द्र. ८ पा. वि.); दे8-10 न1 म1 मुए. ⊙ (द्र. १० पा. वि.); दे6. ११d-१३a ⊙. –a) ते1 तत्र (→ततः); का1 दे2.5 समागम्य (→समागत्य). –b) ब2 विभुं (→हरिं). –c)

तमाह विष्णुस्त्वत्तोऽपि रुद्रे भक्तिर्दृढा मम ।
तस्मात् प्रतिष्ठितं लिङ्गं नाम्ना तव भविष्यति ॥१२
भूतेश्वरं तथा तीर्थं तीर्थं धर्मसमुद्भवम् ।
गन्धर्वतीर्थं परमं वाह्नेयं तीर्थमुत्तमम् ॥१३
दौर्वासिकं व्योमतीर्थं चन्द्रतीर्थं द्विजोत्तमाः ।
चित्राङ्गदेश्वरं पुण्यं पुण्यं विद्याधरेश्वरम् ॥१४
केदारतीर्थमुग्राख्यं कालञ्जरमनुत्तमम् ।
सारस्वतं प्रभासं च भद्रकर्णं ह्रदं शुभम् ॥१५
लौकिकाख्यं महातीर्थं तीर्थं चैव महालयम् ।
हिरण्यगर्भं गोप्रेक्ष्यं तीर्थं चैव वृषध्वजम् ॥१६
उपशान्तं शिवं चैव व्याघ्रेश्वरमनुत्तमम् ।
त्रिलोचनं महातीर्थं लोलार्कं चोत्तराह्वयम् ॥१७
कपालमोचनं तीर्थं ब्रह्महत्याविनाशनम् ।
शुक्रेश्वरं महापुण्यमानन्दपुरमुत्तमम् ॥१८
एवमादीनि तीर्थानि प्राधान्यात् कथितानि तु ।
न शक्यं विस्तराद् वक्तुं तीर्थसंख्या द्विजोत्तमाः ॥१९
तेषु सर्वेषु तीर्थेषु स्नात्वाऽभ्यर्च्य पिनाकिनम् ।
उपोष्य तत्र तत्रासौ पाराशर्यो महामुनिः ॥२०
तर्पयित्वा पितॄन् देवान् कृत्वा पिण्डप्रदानकम् ।
जगाम पुनरेवापि यत्र विश्वेश्वरः शिवः ॥२१ वें.१.३५.१८

ब$_2$ मयातीरं (→मयानीतं); दे$_6$ तीर्थं (→लिङ्गं). –d) दे$_3$ कथं (→कस्मात्).

१२. ग्र$_2$.⊙ (द्र.७ पा. वि.); द$_1$ ग्र$_1$. ⊙(द्र ८ पा. वि); दे$_{8-10}$ ने$_1$ म$_1$ मुए. ⊙ (द्र १० पा. वि); दे$_6$.⊙ (द्र.११ पा. वि.); ब$_{1}$.१२ c-१५ b ⊙. –b) ते$_1$ रुद्र- (→रुद्रे); ब$_2$ भवत्, दे$_3$ मुवें. मुब. यतः, दे$_5$ मतः, ते$_1$ [अ]स्ति नः (→मम). –d) मुवें. तत्र (→तव).

१३. ब$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$. ⊙; दे$_6$. a ⊙. –a) का$_1$ दे$_{2.5}$ महा° (→तथा°). –b) का$_1$ ब$_2$ दे$_{2.5}$ तीर्थधर्ममनुत्तमम्, न$_1$ तीर्थं धर्मसमद्भुतं, ते$_1$ तीर्थं धर्मसमन्वितम्. –c) का$_1$ च शुभं, ब$_2$ दे$_3$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. सुशुभं, ब$_3$ दे$_{2.5}$ स्वशुभं, ते$_1$ अपरं (→परमं). –d) दे$_5$ चाग्नेयं, दे$_6$ वह्नेयं(→वाह्नेयं); ते$_1$ गौरीतीर्थमनुत्तमम्.

१४. ब$_1$ ग्र$_2$. ⊙ (द्र. ७,१२ पा. वि.). –a) द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. होमतीर्थं (→व्योमतीर्थं); ते$_1$ वैयानिकं व्यासतीर्थं. –b) दे$_{8-10}$ ते$_1$ तथैव च, न$_1$ अनुत्तमम् (→द्विजोत्तमाः). –c) का$_1$ दिव्यं ग°, दे$_2$ तीर्थांग°, दे$_5$ चोधांग° (→चित्रांग°); का$_1$ दे$_{2.5}$ तीर्थं (→पुण्यं).

१५. ब$_1$ ग्र$_2$. ab ⊙ (द्र. ७,१२ पा. वि.). –a) का$_1$ दे$_{2.5.6.8.9}$ न$_1$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. केदारं, द$_1$ ग्र$_1$ के (ग्र$_1$ कै) शवं (→केदार-); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. -मुख्याख्यं (→उग्राख्यं). –b) दे$_{8-10}$ कालिञ्जरम् (→कालञ्जरम्). –c) द$_1$ सारस्वतां (→सारस्वतं); ब$_3$ दे$_{2.5}$ प्रभाषं, न$_1$ प्रभावं (→प्रभासं). –d) का$_1$ दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. खेटकर्णं° (का$_1$ र्णं-), दे$_5$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_1$ भद्रकर्ण- (द$_1$ °र्णा) (→भद्रकर्णं); ब$_1$ प्रदं, ब$_2$ मुब. तथा, ब$_3$ दे$_{3.6}$ फलं, दे$_5$ इदं, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. हरं (→ह्रदं); ते$_1$ भद्रकर्णमतः परम्.

१६. –a) का$_1$ को*लाख्यं, दे$_{2.5}$ कोकिलाख्यं, ते$_1$ त* काक्षं (→लौकिकाख्यं); द$_1$ ग्र$_{1.2}$ महापुण्यं (→महातीर्थं). –b) दे$_{2.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. हिमालयं (→महालयम्). –c) का$_1$ ब$_{1.3}$ दे$_5$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_1$ गोप्रेक्षं, ब$_2$ दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. मुब. गोप्रख्यं, ग्र$_2$ गोप्रदरं, म$_1$ गोप्तारं (→गोप्रेक्ष्यं).

१७. –a) ब$_3$ उपासन्तं, दे$_{8-10}$ उपयान्ति (→उपशान्तं). –c) ते$_1$ °पुण्यं (→°तीर्थं). –d) ते$_1$ लोकेशं, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ कोणार्कं (ग्र$_1$ °ख्यं) (→लोलार्कं); ग्र$_2$ रथाश्रमं (→[उ]त्तराह्वयम्).

१८. –a) ग्र$_2$ कपाले (→कपाल-). –b) द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ ब्रह्महत्यावि (ग्र$_2$°दि) मोचनं. –c) ब$_{2.3}$ दे$_{3.6}$ शक्रेश्वरं, मुब. चक्रेश्वरं (→शुक्रेश्वरं); ब$_2$ महातीर्थं, ब$_3$ महत्तीर्थं (→महापुण्यं). –d) आनन्दं (→आनन्द-); ते$_1$ मानवं परमुत्तमम्, ग्र$_2$ आनन्दवनमुत्तमम्.

१९. –b) ब$_3$ ते$_1$ ग्र$_2$ च (→तु). –c) ब$_2$ दे$_{3.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. न शक्या, दे$_6$ ग्र$_1$ न शक्याद् (→न शक्यं). –d) का$_1$ °संख्यां (→°संख्या); का$_1$ दे$_5$ द्विजोत्तमम् (→द्विजोत्तमाः).

२०. दे$_3$. २०b-२१d ⊙ (इ. सं.). –b) का$_1$ दे$_{10}$ स्नात्वाभ्यर्चं (?), ग्र$_2$ स्नात्वाप्यद्य (→स्नात्वाऽभ्यर्च्यं); ब$_2$ मुब. कपर्दिनम्, दे$_{8-10}$ ग्र$_2$ मुवें. मुए. सनातनम् (→पिनाकिनम्); दे$_5$ स्नात्वा भूर्व्यपिनाकिनम्.

२१. दे$_3$. ⊙ (द्र. २० पा. वि.). –c) ते$_1$ [अ] थ (→[अ]पि). –d) द$_1$ तत्र (→यत्र).

२१ श्लोकात्परं ग्र$_2$. २१ cd पुनरागतम्.

व. १.३५.१६ स्नात्वाऽभ्यर्च्य परं लिङ्गं शिष्यैः सह महामुनिः ।
उवाच शिष्यान् धर्मात्मा स्वान् देशान् गन्तुमर्हथ ॥२२
ते प्रणम्य महात्मानं जग्मुः पैलादयो द्विजाः ।
वासं च तत्र नियतो वाराणस्यां चकार सः ॥२३
शान्तो दान्तस्त्रिषवणं स्नात्वाऽभ्यर्च्य पिनाकिनम् ।
भैक्षाहारो विशुद्धात्मा ब्रह्मचर्यपरायणः ॥२४
कदाचिद् वसता तत्र व्यासेनामिततेजसा ।
भ्रममाणेन भिक्षा तु नैव लब्धा द्विजोत्तमाः ॥२५
ततः क्रोधावृततनुर्नराणामिह वासिनाम् ।
विघ्नं सृजामि सर्वेषां येन सिद्धिर्विहीयते ॥२६
तत्क्षणे सा महादेवी शंकरार्द्धशरीरिणी ।
प्रादुरासीत् स्वयं प्रीत्या वेषं कृत्वा तु मानुषम् ॥२७

भो भो व्यास महाबुद्धे शप्तव्या भवता न हि ।
गृहाण भिक्षां मत्तस्त्वमुक्त्वैवं प्रददौ शिवा ॥२८
उवाच च महादेवी क्रोधनस्त्वं भवान् यतः ।
इह क्षेत्रे न वस्तव्यं कृतघ्नोऽसि त्वया सदा ॥२९
एवमुक्तः स भगवान् ध्यानाज्ज्ञात्वा परां शिवाम् ।
उवाच प्रणतो भूत्वा स्तुत्वा च प्रवरैः स्तवैः ॥३०
चतुर्दश्यामथाष्टम्यां प्रवेशं देहि शांकरि ।
एवमस्त्वित्यनुज्ञाय देवी चान्तरधीयत ॥३१
एवं स भगवान् व्यासो महायोगी पुरातनः ।
ज्ञात्वा क्षेत्रगुणान् सर्वान् स्थितस्तस्याथ पार्श्वतः ॥३२
एवं व्यासं स्थितं ज्ञात्वा क्षेत्रं सेवन्ति पण्डिताः ।
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन वाराणस्यां वसेन्नरः ॥३३

---

२२. –a) दे$_{8-10}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ मुवें. मुए. मुब. महा- (→परं). –b) ब$_{2}$ सह शिष्यैर्महामुनिः. –d) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. यथेष्टं (→स्वान् देशान्); दे$_{5}$ स्वांशानां तु महर्षयः, न$_{1}$ संदेशां नं तु मर्हथ (?).

२३. –a) ब$_{2}$ महादेवं, ग्र$_{2}$ महात्मानः (→महात्मानं). –c) ग्र$_{2}$ तु (→च). –d) द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ ह (→सः).

२४. –a) द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ दान्तश्शान्तस् (→शान्तो दान्तस्). –ab) ते$_{1}$ शान्तो दान्तश्शुचिःस्नात्वा ह्यर्चयित्वा पिनाकिनम्. –c) ब$_{2}$ भैक्षाहारैर्, दे$_{2.3.6}$ ग्र$_{2}$ भैक्ष्याहारो (→भैक्षाहारो).–d) ब$_{1}$ दे$_{10}$ °परायणं(ब$_{1}$ °ण) (→°परायणः).

२५. –a) दे$_{8-10}$ ते$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. तत्र वसता (→वसता तत्र). –b) न$_{1}$ [अ]मृततेजसा, द$_{1}$ ग्र$_{1}$ [अ]द्भुततेजसा, ग्र$_{2}$ म$_{1}$ [अ]द्भुतचेतसा (→[अ]मिततेजसा). –c) दे$_{9}$ भिक्षां (→भिक्षा); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. वै (→तु); ग्र$_{1}$ भ्रममाणेन भिक्षार्थं, ग्र$_{2}$ भ्रममाणे विशुद्धात्मा.

२६. –a) ब$_{1}$ तत्र (→ततः); का$_{1}$ °वृततनु, ब$_{1}$ °वृतस्तत्र (→°वृततनुर्). –b) ते$_{1}$ वाराणस्यां निवासिनाम्. –d) दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. मुब. हि हीयते, दे$_{10}$ हि नीयते, ते$_{1}$ विनश्यति, द$_{1}$ विधीयते, ग्र$_{2}$ प्रधीयते, म$_{1}$ विहन्यते (→विहीयते).

२७. –a) दे$_{5}$ तत्क्षणैसा, दे$_{6.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. तत्क्ष(दे$_{9}$ क्ष)णात् सा, दे$_{10}$ तत्रणा(?)त्सा, ते$_{1}$ ततःक्षणान्, ग्र$_{1}$ तत् क्षणे सा (→तत्क्षणे सा). –c) द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ प्रीता (→प्रीत्या). –d) दे$_{5}$ वशं (?) (→वेषं); ब$_{2}$ च (→तु); दे$_{5}$ मानुषाः (→मानुषं).

२८. –b) ग्र$_{1}$ म$_{1}$ शप्तव्यो (म$_{1}$ °व्यं) (→शप्तव्या); ब$_{2}$ न शप्तव्या त्वया पुरी, ब$_{3}$ मुवें. मुए. मुब. शप्तव्या न त्वया पुरी. –c) ते$_{1}$ गृहाण भिक्षां सन्तुष्टा, ग्र$_{1}$ मत्त गृहाण भिक्षांस्त्वं. –d) का$_{1}$ म$_{1}$ उक्तैवं, ब$_{3}$ उक्त्वैनं (→उक्त्वैवं).

२९. –a) ते$_{1}$ तदोवाच (→उवाच च); दे$_{5}$ °देवो (→°देवी). –b) न$_{1}$ क्रोधनस्त्वां (→क्रोधनस्त्वं); का$_{1}$ भवान्यतः,+यतो मुने, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. यतो मुने, ते$_{1}$ दुरात्मकः (→भवान्यतः). –c) ग्र$_{2}$ इति (→इह). –d) दे$_{10}$ कृतघ्नोऽपि (→कृतघ्नोऽसि); का$_{1}$ तथा, दे$_{5}$ द्वया, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. यतः (→त्वया).

३०. –a) ग्र$_{1}$ एवमुक्त्वा (→एवमुक्तः). –b) ब$_{2}$ दे$_{8-10}$ न$_{1}$ मुब. ध्यात्वा, ते$_{1}$ व्यासो (→ध्यानाज्); का$_{1}$ दे$_{2.5}$ कृत्वा (→ज्ञात्वा). –d) का$_{1}$ दे$_{2.3.6}$ प्रणवैः (दे$_{6}$ °वै), दे$_{5}$ प्रवर्णैः (→प्रवरैः).

३१. –a) ते$_{1}$ ग्र$_{1}$ तथाष्टम्यां (→अथाष्टम्यां). –b) ब$_{1.2}$ दे$_{3.6.8-10}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ शंकरि (दे$_{10}$ °र) (→शांकरि). –c) ग्र$_{1}$ एकम् (→एवम्): दे$_{3.6}$ एवमस्त्विति विज्ञाय, न$_{1}$ एवमुक्तस्त्यनुज्ञाय. –d) दे$_{10}$ देवीं (→देवी).

३१ श्लोकात्परं म$_{1}$ अधिकम्.

26 * वरश्च भगवान् योगी कृष्णाद्वैपायनः प्रभुः ।

३२. –a) द$_{1}$ ग्र$_{1}$ परश्च, ग्र$_{2}$ परश्च (→एवं स). –d) दे$_{8-10}$ [अ]ति (→[अ]थ).

३३. –a) ब$_{3}$ ग्र$_{2}$ व्यास- (→व्यासं); ते$_{1}$ स्थितिं (→स्थितं). –b) दे$_{6}$ सेवित, दे$_{10}$ सेचन्ति, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ पश्यन्ति (→सेवन्ति); दे$_{10}$ पंडितं (→पण्डिताः).

सूत उवाच ।※

यः पठेदविमुक्तस्य माहात्म्यं शृणुयादपि ।
श्रावयेद् वा द्विजान् शान्तान् सोऽपि याति परां गतिम् ३४
श्राद्धे वा दैविके कार्ये रात्रावहनि वा द्विजाः ।
नदीनां चैव तीरेषु देवतायतनेषु च ॥३५
स्नात्वा समाहितमना दम्भमात्सर्यवर्जितः ।
जपेदीशं नमस्कृत्य स याति परमां गतिम् ॥३६

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥३३॥

३४

ऋषय ऊचुः ।※

माहात्म्यमविमुक्तस्य यथावत् तदुदीरितम् ।
इदानीं तु प्रयागस्य माहात्म्यं ब्रूहि सुव्रत ॥१
यानि तीर्थानि तत्रैव विश्रुतानि महान्ति वै ।
इदानीं कथयास्माकं सूत सर्वार्थविद् भवान् ॥२ वें.१.३६.२

सूत उवाच ।※

※ दे4 द1 ग्र1.2 म1.⊙; दे8.9 सूत उ.; न1 ते1 सूतः.

३४. –b) दे8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. अथ (→अपि). –c) का1 दे2 श्रावयित्वा, दे5 अर्चयित्वा (→श्रावयेद्वा); द1 ग्र1.2 म1 द्विजश् (→द्विजान्); दे3.6 सर्वान्, न1 ज्ञानात्, द1 ग्र1.2 म1 शान्तः (→शान्तान्). –d) का1 ब1.3 दे2.3.5.6 न1 परं पदं (→परां गतिम्); दे8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. स याति परमां गतिम्.

३५. –a) ग्र1 च (→वा); ब3 दे5 वैदिके (→दैविके). –b) म1 च (→वा); ब2 द्विजः (→द्विजाः); दे8-10 यात्रायां वा द्विजोत्तमाः. –c) दे3.6 तीर्थेषु (→तीरेषु). –d) दे2.5 दैवता° (→देवता°); दे3.6 °यतनेष्वपि (→°यतनेषु च).

३६. –a) ब1 दे8-10 मुवें. मुए. ज्ञात्वा (→स्नात्वा); दे8.9 न1 ग्र2 म1 मुवें. मुए. मुब. °मनाः, ते1 °मतिः (→°मना). –b) ब1 दे6 द1 ग्र1.2 °वर्जिताः (→°वर्जितः); दे8-10 मुवें. मुए. मुब. कामक्रोधविवर्जितः, ते1 मदमात्सर्यवर्जितः. –c) ते1 पठेदीशं (→जपेदीशं); न1 ते1 म1 नमस्कृत्वा (→नमस्कृत्य). –d) का1 दे2.5 परमं पदं (→परमां गतिम्).

पुष्पिका—[द1 पुस्तके अध्यायसमाप्तिर्नास्ति]

पुराणनाम—का1 दे2.5 इत्यादिमहापुराणे कौर्मे, ब1 इति कौर्मे, ब2.3 दे3 इति कूर्मपुराणे, दे6.8-10 मुवें. मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे, न1 इति श्रीकौर्मे, ते1 इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे, म1 इति श्रीमत्कूर्मपुराणे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे पूर्वभागे. **अध्यायनाम**—न1 ते1 ⊙; का1 ब3 दे2.3.5.8-10 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. वाराणसी मा (दे10 म) हात्म्ये, ब1 दे6 वाराणसीमाहात्म्यं समाप्तम्, ब2 वाराणसीमाहात्म्यं, मुब. वाराणसीमाहात्म्यं नाम. **अध्यायसंख्या**—ब1 दे6. ⊙; का1 द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥३२॥ वाराणसीमाहात्म्यं समाप्तम् ॥, ब2 ॥३५॥, ब3 दे3 न1 ग्र1 द्वात्रिंशोऽध्यायः, दे2 द्वात्रिंशोऽध्यायः वाराणसी मा*त्म्यं समाप्तम्,. दे5 द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ वाराणसीमाहात्म्यं समाप्तम् ॥, दे8 पंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ वाराणसीमाहात्म्यं समाप्तम्, दे10 पंचत्रिंशोऽध्यायः ॥३५॥ इति वाराणसी महात्म्यं संपूर्णम् ॥ श्री जगदीशार्पणमस्तु ॥, ते1 त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः, ग्र2 म1 चतुस्त्रिंशोऽध्यायः; मुवें. पंचत्रिंशोऽध्यायः ॥३५॥, मुए. पञ्चत्रिंशोध्यायः, मुब. चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥३४॥.

३४

[दे1 पुस्तके अध्यायारम्भे अधिकम्—ॐ नमो गणेशाय नमः । दे10 पुस्तके अध्यायारम्भे अधिकम्—श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीसरस्वत्यै नमः ॥ श्री गुरुभ्यो नमः ॥ अथ कूर्मपुराणे ३६ अध्यायः । मंगलं दिशतु मे विनायको मंगलं दिशतु मे सरस्वती मंगलं दिशतु मे महेश्वरो मंगलं दिशतु मे महेश्वरी ॥१॥]

※ दे5 द1 ग्र1, ⊙; दे8.9 ऋषय ऊ., दे10 ऋषय उवाच. न1 ग्र2 म1 ऋषयः; ते1 श्रीशिवः, –ऋषयः.

१. दे5 ⊙. –a) दे10 ग्र2 महा° (→माहा°). –b) ब3 यथा वद्दु° दे3.4.6 ते1 मुवें. मुए. मुब. यथावत्, समु°, दे8-10 यथा तावदु°; न1 यथावत्त्वदु°; द1 ग्र1.2 म1 यथा तत्वमु° (→यथावत्तदु°); ब2 यथावत् भवतेरितम्. –c) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. इदानीञ्च, द1 स इदानीं, ग्र1.2 म1 त्वमिदानीं (→इदानीं तु). –d) दे10 महा° (→माहा°); ब2.3 सत्तम, दे2 सुव्रतः, दे10 सुव्रतं (→सुव्रत).

२. दे5. ⊙. –a) दे4 तत्रानि (→तीर्थानि). –b) का1 ब2 दे2 च (→वै). –d) ग्र1 कथं (→सूत).

वें.१.३६.३ शृणुध्वमृषयः सर्वे विस्तरेण ब्रवीमि वः ।
प्रयागस्य च माहात्म्यं यत्र देवः पितामहः ।।३
मार्कण्डेयेन कथितं कौन्तेयाय महात्मने ।
यथा युधिष्ठिरायैतत् तद्वक्ष्ये भवतामहम् ।।४
निहत्य कौरवान् सर्वान् भ्रातृभिः सह पार्थिवः ।
शोकेन महताविष्टो मुमोह स युधिष्ठिरः ।।५
अचिरेणाथ कालेन मार्कण्डेयो महातपाः ।
संप्राप्तो हास्तिनपुरं राजद्वारे स तिष्ठति ।।६
द्वारपालोऽपि तं दृष्ट्वा राज्ञः कथितवान् द्रुतम् ।
मार्कण्डेयो द्रष्टुमिच्छंस्त्वामास्ते द्वार्यसौ मुनिः ।।७
त्वरितो धर्मपुत्रस्तु द्वारमेत्याह तत्परम् ।

स्वागतं ते महाप्राज्ञ स्वागतं ते महामुने ।।८
अद्य मे सफलं जन्म अद्य मे तारितं कुलम् ।
अद्य मे पितरस्तुष्टास्त्वयि तुष्टे महामुने ।।९
सिंहासनमुपस्थाप्य पादशौचार्चनादिभिः ।
युधिष्ठिरो महात्मेति पूजयामास तं मुनिम् ।।१०
मार्कण्डेयस्ततस्तुष्टः प्रोवाच स युधिष्ठिरम् ।
किमर्थं मुह्यसे विद्वन् सर्वं ज्ञात्वाऽहमागतः ।।११
ततो युधिष्ठिरो राजा प्रणम्याह महामुनिम् ।
कथय त्वं समासेन येन मुच्येत किल्बिषैः ।।१२
निहता बहवो युद्धे पुंसो निरपराधिनः ।
अस्माभिः कौरवैः सार्द्धं प्रसङ्गान्मुनिपुंगव ।।१३

❀ दे$_{8.9}$ सूत उ., न$_{1}$ ते$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ सूतः; द$_{1}$ म$_{1}$ श्रीसूतः.

३. –a) म$_{1}$ शृण्वध्वं (→शृणुध्वं); ब$_{3}$ ते$_{1}$ मुनयः (→ऋषयः) –b) दे$_{10}$ ब्रवीरिव (→ब्रवीमि वः); ते$_{1}$ तत् (→वः). –c) का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{1-3.5.6}$ ते$_{1}$ प्रयागस्याथ, दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ प्रयागस्यापि (→प्रयागस्य च); दे$_{10}$ महा° (→माहा°). –d) दे$_{3.6}$ देव (→देवः).

४. –b) दे$_{2.3.5.6}$ महामुने (→महात्मने). –c) द$_{1}$ यौधि॰ (→युधि॰); ते$_{1}$ यथा युधिष्ठिरायैव. –d) दे$_{1.10}$ तद्वक्षे (→तद्वक्ष्ये); दे$_{3}$ अहे, दे$_{5}$ इह, दे$_{10}$ अहीं (→अहम्).

५. –a) ते$_{1}$ हत्वैव (→निहत्य). –b) द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ परिवारितः (→सह पार्थिवः). –c) दे$_{4}$ °विष्टे (→°विष्टो). –d) दे$_{3.6}$ मुत्सेहे, दे$_{10}$ मुमोहं (→मुमोह); ते$_{1}$ च, +स, ग्र$_{2}$ च (→स).

६. –a) दे$_{1}$ म$_{1}$ अचिरेणैव (→अचिरेणाथ); दे$_{1}$ काले तु (→कालेन). –b) द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ महामुनिः (→महातपाः). –c) का$_{1}$ दे$_{1.4.5.10}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ हस्ति° (→हास्ति°); दे$_{1}$ °पुरे, न$_{1}$ °पुरीं (→°पुरं). –d) का$_{1}$ प्रतिष्ठितं, ते$_{1}$ [अ]वतिष्ठति (→स तिष्ठति).

७. –a) का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{3.5}$ हि (→[अ]पि); ग्र$_{1}$ तान् (→तं). –b) दे$_{1}$ न$_{1}$ मुवें. मुब. राज्ञे (→राज्ञः); दे$_{5}$ कथितान् (→कथितवान्). –c) का$_{1}$ ब$_{1.3}$ दे$_{1-3.5.6}$ मुब. इच्छु, ते$_{1}$ इह (→इच्छन्). ––d) दे$_{10}$ आस्ये (→आस्ते); दे$_{5}$ (वात्सौ) ययुर्मुनिः, ते$_{1}$ कार्यवान् मुनिः, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ द्वार्यवस्थितः, ग्र$_{1}$ द्वर्यमास्थितः (→द्वार्यसौ मुनिः).

८. –a) दे$_{5}$ दुरितो (→त्वरितो). –b) का$_{1}$ ब$_{1-3}$ तत्परः, दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ सत्वरं, ते$_{1}$ तत्परः,+सत्वरः (→तत्परं); दे$_{3.6}$ त्वागमे (दे$_{6}$ °म्ये) त्याह तत्परं, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. द्वारमभ्ये (दे$_{10}$ °गस्त्ये)त्य सत्वरम्. –c) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. द्वारमभ्यागतस्येह.

९. दे$_{4}$ द$_{1}$. ⊙ (द्र. सं.). –b) का$_{1}$ चाधमे, ब$_{1.3}$ दे$_{2.3.5}$ न$_{1}$ त्वद्य मे, दे$_{6}$ ह्यद्य मे (→अद्य मे); दे$_{3.6}$ भावितं (→तारितं). –c) ग्र$_{2}$ तुष्टा(?) (→तुष्टास्). –cd) दे$_{10}$ तुष्टा त्वये (→तुष्टास्त्वयि). –d ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ दृष्टे (→तुष्टे); दे$_{8-10}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. सदा (→महा-).

१०. –b) ते$_{1}$ पादशौचार्हणादिभिः. –c) ग्र$_{2}$ युधिष्ठिरे (→युधिष्ठिरो); का$_{1}$ दे$_{10}$ महात्म्येति, ते$_{1}$ महात्मा हि (→महात्मेति).

११. –a) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. तु संपृष्टः, ते$_{1}$ तु संतुष्टः, द$_{1}$ तुतस्तुष्टः (→ततस्तुष्टः); म$_{1}$ मार्कण्डेयोथ सन्तुष्टः. –b) का$_{1}$ दे$_{10}$ च (→स). –c) का$_{1}$ मुह्यते (→मुह्यसे); द$_{1}$ विद्वान् (→विद्वन्). –d) दे$_{4}$ द$_{1}$ सर्वे (→सर्वं); ब$_{1}$ दे$_{1.4}$ मुवें. मुए. समागतः (→[अ]हमागतः); दे$_{8.9}$ सर्वज्ञास्त्वां समागताः, दे$_{10}$ सर्वज्ञस्त्वं समागताः.

१२. –b) दे$_{4}$ °मुनिः(→°मुनिं); दे$_{1.8-10}$ न$_{1}$ते$_{1}$ मुवें.मुए. मुब. प्रणम्य शिरसाब्रवीत्. –c) दे$_{6}$ कथयध्वं, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब.कथयस्व (→कथय त्वं). –d) ते$_{1}$ कथं, द$_{1}$ याजन् (→येन); ब$_{2}$ दे$_{3}$ मुच्येय, ब$_{3}$ दे$_{2.4}$ ग्र$_{1}$ मुच्येम, दे$_{8-10}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ मुवें. मुए. मुच्यामि, मुब. मुच्ये च (→मुच्येत); ब$_{1}$ दे$_{8-10}$ न$_{1}$ मुवें. मुए. किल्बिषं, दे$_{1.4}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ किल्बिषात् (→किल्बिषैः).

१३.–a) द$_{1}$ निहतान् (→निहता). –b) ब$_{2}$ दे$_{1}$ न$_{1}$ मुवें. मुए. पुमांसोऽन,° दे$_{3}$ पुंसोभिर° (→पुंसो निर°). –c) न$_{1}$ अस्माकं (→अस्माभिः); ग्र$_{2}$ साम्यं (→सार्द्धं). –d) का$_{1}$,

येन　हिंसासमुद्भूताज्जन्मान्तरकृतादपि ।
मुच्यते पातकादस्मात् तद् भवान् वक्तुमर्हति ॥१४

मार्कण्डेय उवाच ।❀

शृणु राजन् महाभाग यन्मां पृच्छसि भारत ।
प्रयागगमनं श्रेष्ठं नराणां पापनाशनम् ॥१५
तत्र देवो महादेवो रुद्रो विश्वामरेश्वरः ।
समास्ते भगवान् ब्रह्मा स्वयंभूरपि दैवतैः ॥१६

युधिष्ठिर उवाच ।❀

भगवञ्छ्रोतुमिच्छामि प्रयागगमने फलम् ।
मृतानां का गतिस्तत्र स्नातानामपि किं फलम् ॥१७
ये वसन्ति प्रयागे तु ब्रूहि तेषां तु किं फलम् ।
भवता विदितं ह्येतत् तन्मे ब्रूहि नमोऽस्तु ते ॥१८

मार्कण्डेय उवाच ।❀

कथयिष्यामि ते वत्स या चेष्टा यच्च तत्फलम् ।
पुरा महर्षिभिः सम्यक् कथ्यमानं मया श्रुतम् ॥१९
एतत् प्रजापतिक्षेत्रं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ।
अत्र स्नात्वा दिवं यान्ति ये मृतास्तेऽपुनर्भवाः ॥२०
तत्र ब्रह्मादयो देवा रक्षां कुर्वन्ति संगताः ।
बहून्यन्यानि तीर्थानि सर्वपापापहानि तु ॥२१
कथितुं नेह शक्नोमि बहुवर्षशतैरपि ।
संक्षेपेण प्रवक्ष्यामि प्रयागस्येह कीर्तनम् ॥२२
षष्टिर्धनुःसहस्राणि यानि रक्षन्ति जाह्नवीम् ।
यमुनां रक्षति सदा सविता सप्तवाहनः ॥२३　वें.१.३६.२३

दे3 °पुङ्गवाः, ब2 दे1.4.8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. °सत्तम (न1 °मः) (→°पुङ्गव).

१४. –a) ब1.2 दे1-6.8-10 न1 ते1 द1 ग्र1.2 समुद्भूता (→समुद्भूताज्) –c) ब3 दे8.9 मुवें. मुए. मुब. मुच्येम, दे1 मुच्येयं, न1 कथ्यते, ग्र1 मुच्येते, म1 मुच्येत (→मुच्यते); दे1 येन, दे3.6 अन्यान्, दे8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. अहा, न1 अन्यं (→अस्मात्); ब1 मुच्ये तत् पादुका दद्यात्. –d) दे4 कर्त्तं (→वक्तुं); दे1.4-6.9.10 द1 ग्र2 अर्हसि (→अर्हति).

❀ दे3.8.9 मार्कण्डेय उ.; न1 ते द1 ग्र1.2 म1 मार्कण्डेयः.

१५. –a) का1 दे2.5 महाबाहो (→महाभाग). –b) दे2.5 भारतः (→भारत). –d) का1 दे2.5 °मोचनं, दे3.6 °शोधनं (→°नाशनम्).

१६. –a) दे1 तत्र देवा महादेवा. –b) दे1 ते1 विश्वा (ते1 °श्व) महेश्वरः, दे4 विश्वामरे स्थितः, दे6 विश्वेश्वरेश्वरः, दे8 मुवें. मुए. [अ] वात्सीन्नरेश्वर (→विश्वामरेश्वरः). –c) दे1 समस्तैः, दे5 समास्व (→समास्ते). –d) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. सह (→अपि).

❀ दे3.8.9 युधिष्ठिर उ.; न1 ते1 द1 ग्र1.2 म1 युधिष्ठिरः.

१७. दे1. cd ⊙ (द. सं.). –a) ब1 दे1 भगवान् (→भगवन्). –b) ब1.2 दे4 °गमनं (→°गमने). –d) दे8.9 मुवें. मुए. मुब. चैव, न1 दे10 च*, न1 ते1 चापि (→अपि); ग्र2 स्नानादपि च किं फलम्.

१८. ब1 दे3.6 न1. ab ⊙ (द. स.). –a) ब2.3 च (→तु). –b) ब2.3 च (→तु). –c) दे8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. भवतो (→भवता); ब1 विदिता, ब3 वेदिता, दे1 गदितं (→विदितं); दे1 येन (→ह्येतत्). –d) दे4 तत्ते, ते1 मम (→तन्मे); द1 शृणोम्यहं, म1 महामुने (→नमोऽस्तु ते).

❀ दे3.8 मार्कण्डेय उ.; दे9 मार्कंडे उ.; न1 ते1 ग्र1.2 म1 मार्कण्डेयः; द1 श्रीमार्कण्डेयः.

१९. –a) का1 दे2.5 तद्वत्स (→ते वत्स). –b) का1 यत्र, ब2 दे8-10 यश्च (→यच्च); दे8-10 ते फलं (→तत्फलं); दे1 ते1 मुवें. मुए. मुब. प्रयागस्नानजं फलम्, दे4 द1 ग्र1.2 म1 यत् पृच्छसि (दे5 °ति) च तत्फलम्. –d) दे5 म1 कथामानं, ग्र2 कथमानं (→कथ्यमानं); ग्र2 समाश्रुतम् (→मया श्रुतम्).

२०. दे8-10. २०c–३१ab⊙; द1. ab ⊙ (द. सं.). –a) दे5 प्रजापति, दे8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. प्रजापतेः (→प्रजापति-). –b) ते1 गीयते (→विश्रुतम्); ग्र2 त्रिलोकेषु च विश्रुतम्. –d) ग्र2 भूतास्ते, म1 नरास्ते (→मृतास्ते); दे2 °भवेः (→°भवाः).

२१. दे8-10. ⊙ (द्र. २० पा. वि.). –a) ब3 अत्र (→तत्र); दे1 देवाः (→देवा). –b) दे1 न1 ते1 सर्वदा, दे3 संगतां, दे4 संमताः (→संगताः). –d) का1 दे2.5 पातकहानि, ब2 दे1 न1 ग्र2 म1 पापहराणि (→पापापहानि).

२२. दे8-10. ⊙ (द्र.२० पा. वि.). –a) का1 ब1 दे4 कथितं, द1 कथं तु (→कथितुं); न1 न हि, ते1 तेन (→नेह); ब2 शक्यामि (→शक्नोमि). –c) का1 ब1.3 दे2 मुवें. संक्षेपेन (→संक्षेपेण);

२३. दे8-10. ⊙ (द्र.२० पा. वि.). –a) ब1 दे4 षष्टि (→षष्टिर्); ब1 दे5 म1 वर्ष- (→धनुः-);. द1 ग्र1.2

वें.१.३६.२४ प्रयागे तु विशेषेण स्वयं वसति वासवः ।
मण्डलं रक्षति हरिः सर्वदेवैश्च सम्मितम् ॥२४
न्यग्रोधं रक्षते नित्यं शूलपाणिर्महेश्वरः ।
स्थानं रक्षन्ति वै देवाः सर्वपापहरं शुभम् ॥२५
स्वकर्मणावृतो लोको नैव गच्छति तत्पदम् ।
स्वल्पं स्वल्पतरं पापं यदा तस्य नराधिप ।
प्रयागं स्मरमाणस्य सर्वमायाति संक्षयम् ॥२६
दर्शनात् तस्य तीर्थस्य नाम संकीर्तनादपि ।
मृत्तिकालम्भनाद् वापि नरः पापात् प्रमुच्यते ॥२७
पञ्च कुण्डानि राजेन्द्र येषां मध्ये तु जाह्नवी ।
प्रयागं विशतः पुंसः पापं नश्यति तत्क्षणात् ॥२८
योजनानां सहस्रेषु गङ्गां यः स्मरते नरः ।
अपि दुष्कृतकर्माऽसौ लभते परमां गतिम् ॥२९
कीर्त्तनान्मुच्यते पापाद् दृष्ट्वा भद्राणि पश्यति ।
तथोपस्पृश्य राजेन्द्र स्वर्गलोके महीयते ॥३०
व्याधितो यदि वा दीनः क्रुद्धो वाऽपि भवेन्नरः ।
गङ्गायमुनमासाद्य त्यजेत् प्राणान् प्रयत्नतः ॥३१
दीप्तकाञ्चनवर्णाभैर्विमानैर्भानुवर्णिभिः ।
ईप्सितांल्लभते कामान् वदन्ति मुनिपुंगवाः ॥३२

षष्टिवर्ष- (→षष्टिर्धनुः-). –b) दे1 ते1 द1 मुवें. मुए. तानि, न1 हरी ग्र2 यया, म1 धाता (→यानि); का1 रक्ष्यन्ति, न1 म1 रक्षति (→रक्षन्ति). –c) दे1 रक्षत (→रक्षति). –d) ब1 भविता (→सविता); ब3 दे2.3 म1 सप्ति° (→सप्त°).

२४. दे8-10. ⊙ (द्र.२० पा. वि.). –a) का1 ब1-3 दे2.3.5.6 ते1 प्रयागं (→प्रयागे). –b) का1 ब1.2 दे2.5 ते1 रक्षति (→वसति). –d) ते1 ग्र1.2 म1 सर्वैः (→सर्व-); का1 °देवत-, दे5 °देवस्तु (→°देवैश्च); ब3 दे4 ग्र2 म1 सम्मितः, दे1 न1 संवृतः, ते1 संयुतः (→सम्मितम्); ब2 सर्वदेवैः समन्वितः.

२५. दे8-10. ⊙ (द्र. २० पा. वि.). –b) ब3 °पाणि- (→°पाणिर्). –c) दे1 स्नातं (→स्थानं); ब2.3 रक्षति (→रक्षन्ति); ब2 ग्र2 देवः, ग्र1 विदाः (→देवाः). –d) दे1 प्रभुम (→शुभम्).

२६. ते8-10. ⊙ (द्र. २० पा. वि.); ग्र2 म1. cd ⊙. –a) ग्र2 सुकर्म° (→स्वकर्म°); ब1.2 दे3.4 मुवें. मुए. मुब. °वृता, दे6 °कृता, द1 °कृतो (→°वृतो); ब1-3 दे3.6 मुवें. मुए. मुब. लोका, दे1.4 ते1 लोके (→लोको). –b) ब1-3 दे2.3.6 द1 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. गच्छन्ति, दे4 वाच्छन्ति (→गच्छति). –c) न1 महत्तरं, ग्र1 स्वल्पेतरं (→स्वल्पतरं). –d) दे3.6 मुवें. मुए. मुब. यस्य, दे4 सदा, द1 ग्र1 यथा (→यदा); दे1 द1 ग्र1 यस्य, दे4 सत्य, मुवें. मुए. मुब. चास्ति (→तस्य); दे2.4.5 नराधिपः (→नराधिप). –e) दे1 प्रयागं स्मरतस्तस्य. –f) का1 दे5 सर्वमायाभि, दे4 सर्वमायान्ति, ग्र1 मायातियाति, म1 पापान् न्यायान्ति (→सर्वमायाति).

२७. दे8.10. ⊙ (द्र. २० प्रा.वि.).–a) दे1 तस्मात् तत् (→दर्शनात्). –b) दे3 माम, दे6 नामं (→नाम). –c) दे1 ते1 मृत्युकालभयाच् चापि, दे4 द1 ग्र1.2 म1 मृत्युकालेऽपि (दे4 तु) यद्वापि. –d) न1 सर्वपापैः प्रमुच्यते.

२८. दे8-10. ⊙. (द्र. २० पा. वि.). –b) दे1 ग्र1.2 एषां, ते1 म1 तेषां (→येषां); द1 च (→तु). –c) दे3 विंशतः (→विशतः).

२९. दे8-10. ⊙ (द्र. २० पा. वि.); ब1. ⊙. –a) ग्र2 सहस्रेण (→सहस्रेषु). –b) न1 ग्र2 गङ्गायां (→गङ्गां यः); दे3.6 मुवें. मुए. मुब. स्मरति यो (→यः स्मरते). –d) ब2.3 भजते, ग्र2 लभे ते (→लभते).

३०. दे8-10. ⊙ (द्र. २० पा. वि.); ब1. ⊙. –b) ग्र2 मुवें. मुए. मुब. दृष्ट्वा (→दृष्ट्वा); ब3 नश्यति (→पश्यति). –c) ब3 ततो०, दे1 न1 ते1 तत्रो०; (→तथो०); का1 राजेन्द्रं (→राजेन्द्र). –d) दे3.6 न1 मुवें. मुए. मुब. सुर° (→स्वर्ग°).

३१. दे8-10. ab ⊙ (द्र.२० पा. वि). –a) का1 दे5 द1 ग्र1.2 म1 हीनः (→दीनः). –b) दे6 क्रोधो (→क्रुद्धो) म1 नरं (→नरः); दे1 क्रुद्धो वापि वसे नरः. –c) का1 °यमुनां (→°यमुनं); ब1 गङ्गायमुनयोः सद्यस्. –d) दे1 त्यजेत् प्राणाश्च यत्नतः.

३१ श्लोकस्य ab चरणानन्तरं दे8-10 मुवें. मुए. अधिकम्—
27. * पितृणां तारकं चैव सर्वपापप्रणाशनम् ।
यैः प्रयागे कृतोवास उत्तीर्णो भवसागरः ॥

३२. –a) दे4 दीर्घ-, ग्र2 तस्मात् (→दीप्त-); ब2 वर्णाभो, म1 -वर्णान्तैर् (→-वर्णाभैर्). –b) ब1 भाव°, दे5 चतु° (→भानु°); ब1 दे8-10 ते1 ग्र2 मुवें. मुए. -वर्त्तिभिः, द1 ग्र1 म1 -सन्निभैः (→-वर्णिभिः). –d) दे4 भवन्ति, द1 ग्र2 भुवने (→वदन्ति).

सर्वरत्नमयैर्दिव्यैर्नानाध्वजसमाकुलैः ।
वराङ्गनासमाकीर्णैर्मोदते शुभलक्षणः ॥३३
गीतवादित्रनिर्घोषैः प्रसुप्तः प्रतिबुध्यते ।
यावन्न स्मरते जन्म तावत् स्वर्गे महीयते ॥३४
तस्मात् स्वर्गात् परिभ्रष्टः क्षीणकर्मा नरोत्तम ।
हिरण्यरत्नसंपूर्णे समृद्धे जायते कुले ॥३५
तदेव स्मरते तीर्थं स्मरणात् तत्र गच्छति ।
देशस्थो यदि वाऽरण्ये विदेशे यदि वा गृहे ॥३६
प्रयागं स्मरमाणस्तु यस्तु प्राणान् परित्यजेत् ।
ब्रह्मलोकमवाप्नोति वदन्ति मुनिपुंगवाः ॥३७
सर्वकामफला वृक्षा मही यत्र हिरण्मयी ।
ऋषयो मुनयः सिद्धास्तत्र लोके स गच्छति ॥३८
स्त्रीसहस्राकुले रम्ये मन्दाकिन्यास्तटे शुभे ।
मोदते मुनिभिः सार्द्धं स्वकृतेनेह कर्मणा ॥३९
सिद्धचारणगन्धर्वैः पूज्यते दिवि दैवतैः ।
ततः स्वर्गात् परिभ्रष्टो जम्बुद्वीपपतिर्भवेत् ॥४०
ततः शुभानि कर्माणि चिन्तयानः पुनः पुनः ।
गुणवान् वित्तसंपन्नो भवतीह न संशयः ।   वें. १.३६.४१

---

३३. –a) का$_1$ °रथैर्, ते$_1$ °मये (→°मयैर्); ते$_1$ दिव्ये (→दिव्यैर्). –b) न$_1$ °द्विज°, म$_1$ °रत्न°, + °बीज° (→°ध्वज°); ते$_1$ °कुले, मुब. °कुलः (→°कुलैः). –c) दे$_{10}$ वारांगना (→वरांगना); द$_1$ °कीर्णो, ते$_1$ °कीर्णै (→°कीर्णैर्). –d) ब$_1$ दे$_{10}$ °लक्षणैः, दे$_5$ °लक्षणाः, ते$_1$ °भूषणैः (→°लक्षणः).

२०-३३ श्लोकानां स्थाने दे$_{8-10}$ पुस्तकेष्वयं पाठो वर्त्तते—

28. * एतत् प्रजापतेः क्षेत्रं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ।
पितॄणां तारकं चैव सर्वपापप्रणाशनम् ।
यैः प्रयागे कृतो वासः उत्तीर्णो भवसागरः ।
गङ्गायमुनमासाद्य त्यजेत् प्राणान् प्रयत्नतः । [4]
दीप्तकांचनवर्णाभैर्विमानैर्भानुवर्त्तिभिः ।
सर्वरत्नमयैर्दिव्यैर्नानाध्वजसमाकुलैः ।
वराङ्गनासमाकीर्णैर्मोदते शुभलक्षणः ।

[–7) दे$_{10}$ °लक्षणैः (→°लक्षणः)]

३४. –b) म$_1$ प्रबुद्धः (→प्रसुप्तः). –c) ब$_2$ यावत्तु (→यावन्न); का$_1$ ब$_2$ दे$_{4.5}$ रमते, ब$_3$ [आ]गमते, दे$_{3.6}$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ लभते, ते$_1$ स्फुरते (→स्मरते); का$_1$ दे$_{2.5}$ कल्पं, ब$_2$ तावत् (→जन्म). –d) ब$_2$ स्वर्गलोके (→तावत् स्वर्गे).

३५. ग्र$_2$. ३५ b-४०c (द्द. सं.). –b) दे$_{10}$ °पुण्ये (→°कर्मा); का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{2.3.5.8-10}$ न$_1$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. नरोत्तमः, दे$_4$ द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ ह्यनुत्तमः (→नरोत्तम); दे$_1$ क्षीणकल्मषमानवः. –c) दे$_1$ संकीर्णे, दे$_4$ द$_1$ सम्पूर्णः (→सम्पूर्णे). –d) दे$_1$ जायते, दे$_4$ समृद्धो, दे$_5$ समृधै, म$_1$ समृतो (→समृद्धे); दे$_1$ मातवे (→जायते).

३६. ग्र$_2$. ⊙ (द्र.३५ पा. वि.); द$_1$.३६c-३८ d ⊙ (द्द. सं.). –a) दे$_4$ द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ तदेवं (→तदेव). –b) दे$_4$ द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ स्मरणादनुगच्छति. –c) दे$_{1.8-10}$ ते$_1$ मुवें.मुए. मुब. देशे वा (→देशस्थो). –d) दे$_4$ कुदेशे (→विदेशे); न$_1$ शुभे (→गृहे).

का$_1$ दे$_5$ पुस्तके b चरणानन्तरमधिकम्—
स्त्री सहस्राकुले रम्ये मन्दाकिन्यास्तटे शुभे. (= ३९ ab).

३७. द$_1$.⊙ (द्र ३६ पा. वि.); ग्र$_2$. ⊙ (द्र. ३५ पा. वि.). –a) दे$_1$ प्रयागं स्मरमा(रमा)णेन (य), दे$_{10}$ प्रयागस्मर(ण)मात्रस्तु. –b) ब$_2$ समुत्सृजेत् (→परित्यजेत्).

३८. द$_1$. ⊙ (द्र. ३६ पा. वि.); ग्र$_2$. ⊙ (द्र. ३५ पा. वि.). –a) दे$_4$ ग्र$_1$ म$_1$ °प्रदा (→°फला). –c) दे$_4$ ऋतयो (→ऋषयो). –d) दे$_{8-10}$ शिवलोकं, ते$_1$ तत्र लोकं (→तत्र लोके); ते$_1$ स, + न (→स).

३९. ग्र$_2$. ⊙ (द्र. ३५ पा. वि.). –b) दे$_4$ त्रिदशानां (→स्त्रीसहस्रा°); ग्र$_1$ स्त्रीभिस्सह कुले रम्ये. –d) का$_1$ सुकृतैरिह, ब$_3$ दे$_{2.4.5}$ ते$_1$ द$_1$ म$_1$ मुब. सुकृतेनेह, ग्र$_1$ सुकृतेनैव (→स्वकृतेनेह); ते$_1$ कर्मणा, + कर्मणः (→कर्मणा).

४०. दे$_5$. cd ⊙ (द्द. सं.); ग्र$_2$. abc ⊙ (द्र. ३५ पा. वि.). –b) द$_1$ म$_1$ सेव्यते, ग्र$_1$ सेविते(?) (→पूज्यते); दे$_4$ दिव्य (→दिवि); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. देवदानवैः (→दिवि दैवतैः). –c) ब$_{1.3}$ दे$_{3.6}$ न$_1$ तत्र (→ततः). –d) का$_1$ दे$_{1.4.6.8-10}$ द$_1$ म$_1$ मुब. जम्बू° (→जम्बु°).

४१. म$_1$. ef ⊙. –a) ग्र$_2$ तस्मात्, म$_1$ तत्र (→ततः); दे$_1$ शुभ्राणि, म$_1$ पुण्यानि (→शुभानि). –b) ब$_{1.3}$ द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ चिन्त्यमानः, दे$_{10}$ चिन्तयानि, ग्र$_2$ चिन्त्यं मन्यः (→चिन्तयानः). –c) का$_1$ ब$_1$ मुवें. वृत्त° (→वित्त°). –d) दे$_{1.8-10}$ न$_1$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. भवतीत्यनुशुश्रुम (दे$_{1.10}$ न$_1$ °मः, दे$_9$ °मं). –f) दे$_{1.4.8-10}$ न$_1$ ते$_1$ ग्र$_{1.2}$ मुवें. मुए. मुब. सत्ये धर्मे (दे$_{10}$ °र्मो) (→सत्यधर्म-); द$_1$ यस्तु धेनुं प्रयच्छति.

वें.१.३६.४३ कर्मणा मनसा वाचा सत्यधर्मप्रतिष्ठितः ॥४१
गङ्गायमुनयोर्मध्ये यस्तु ग्रामं प्रतीच्छति ।
सुवर्णमथ मुक्तां वा तथैवान्यान् प्रतिग्रहान् ॥४२
स्वकार्ये पितृकार्ये वा देवताभ्यर्चनेऽपि वा ।
निष्फलं तस्य तत् तीर्थं यावत् तत्फलमश्नुते ॥४३
अतस्तीर्थे न गृह्णीयात् पुण्येष्वायतनेषु च ।
निमित्तेषु च सर्वेषु अप्रमत्तो द्विजो भवेत् ॥४४
कपिलां पाटलावर्णां यस्तु धेनुं प्रयच्छति ।
स्वर्णशृङ्गीं रौप्यखुरां चैलकठां पयस्विनीम् ॥४५
यावद् रोमाणि तस्या वै सन्ति गात्रेषु सत्तम ।
तावद् वर्षसहस्राणि रुद्रलोके महीयते ॥४६

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे चतुस्त्रिंशोऽध्याय ॥३४॥

---

४२. द1. ४२a-४५b ⊙. –b) दे8.9 न1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. ग्रासं, दे10 ग्रामे (→ग्रामं); ब3 दे1.3.4.6.8-10 ग्र1.2 मुवें. मुए. प्रयच्छति (→प्रतीच्छति); ते1 यस्तु संप्रगतिगृह्णति. –c) दे5 सुवर्या, ग्र2 सुपर्णं, म1 सुवस्त्रं (→सुवर्णं); दे4 युक्ता दे6.10 न1 म1 मुक्तं (→मुक्तां); ब2 स्ववर्णधर्मयुक्ताद्वा. –d) दे9.10 °वान्यत् (→°वान्यान्); दे4 परिग्रहान्, दे9.10 प्रतिग्रहं (→प्रतिग्रहान्); ब1-3 दे3.6.8 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. तथैवान्यत् परिग्रहम्, दे1 ग्र1.2 म1 सर्वं तस्या (दे1 °त्रा) क्षयं भवेत्.

४३. द1. ⊙; ग्र1.2 म1. ४३a–४४d ⊙ (द्र. सं). –a) ते1 स्वकीये (→स्वकार्ये); दे4 स्वकार्येप्यन्यकार्ये वा. –b) दे1 अर्चनेन (→अर्चनेपि); दे8-10 मुवें. मुए. तीर्थे योऽभ्यर्चयेन्तरः. –d) ब3 दे1 मुब. तद्धनं (→तत्फलं).

४४. द1. ⊙ (द्र. ४२ पा. वि.); ग्र1.2 म1. ⊙ (द्र. ४३ पा. वि.). –a) दे3 अत्र, ते1 ततः (→अतः); दे8-10 तीर्थेषु (→तीर्थे न). –d) न1 भयात्, दे5 [अ]भवत् (→भवेत्); दे1 अप्रमत्तो भवेद् द्विजः.

४५. द1. ab ⊙ (द्र. ४२ पा. वि.). –a) दे4 ग्र2 कपिलं (→कपिलां); ब1.3 दे1-3.6.8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. पाटलां (→पाटला-); दे8-10 मुवें. मुए. मुब. धेनुं (→-वर्णां). दे4 कपिलां पाटलवर्णं(वा), ग्र1.2 कपिलां (ग्र2 °लं) पाटलाभञ्च, म1 कपिलां पाटलां गाञ्च. –b) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. कृष्णां (→धेनुं); ते1 प्रमुंचति (→प्रयच्छति). –c) दे4.8-10 न1 ग्र2 [सु]वर्ण- (→स्वर्ण-); दे1-3.5.6.8-10 द1 -शृङ्गी (→-शृङ्गीं); ब2.3 दे2.5 रूप्य- (→रौप्य-); दे1 -क्षुरौ, दे4.5.9.10 ग्र1 -खुरीं (→-खुरां). –d) ब2.3 दे3.6 चेल-, दे1 चैव, दे4 वेल- (→चैल-); ब2 दे1.4 -कंठीं, दे8 मुवें. मुए. -कर्णीं दे9.10 न1 -कर्णां (→-कंठां); ग्र2 प्रयच्छति (→पयस्विनीं); ते1 सुशीलां च पयस्विनीम्, द1 ग्र1 सचेलां च पयस्विनीम्, म1 सवत्साञ्च पयस्विनीम्.

४६. –a) ब1 तस्यैव, +तस्या वै, दे8-10 न1 ते1 तस्यांगे (→तस्या वै); दे1 मुवें. मुए. मुब. तस्या (मुवें. मुए. मुब. तस्य) यावन्ति लो(दे1 °रो)माणि, दे4 द1 ग्र1.2 म1 यावन्ति तस्य (म1 तत्र) रोमाणि. –b) द1 ग्र1 म1 तस्या, ग्र2 तस्य (→सन्ति); दे4 गोत्रेषु, न1 गोश्चैव (→गात्रेषु); ब1 सत्तमः दे4 तत्समं, दे8-10 सत्तमाः (→सत्तम). –d) दे1 द1 स्वर्ग° (→रुद्र°).

पुष्पिका—

पुराणनाम—का1 दे5 इत्यादिमहापुराणे कौर्मे, ब1 इति कौर्मे, ब2.3 दे3.6 ग्र1 म1 इति कूर्मपुराणे, दे1.4.8-10 द1 ग्र2 मुवें. मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे, दे2 इति महापुराणे कौर्मे, न1 इति श्रीकौर्मे, ते1 इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे पूर्वभागे. **अध्यायनाम**—दे4 न1 ते1 द1 ग्र1.2 म1. ⊙; का1 ब1-3 दे1-3.5.6.8-10 मुवें. मुए. मुब. प्रयाग मा(दे10 म)हात्म्ये. **अध्यायसंख्या**—का1 ब3 दे2.3.5.6 न1 द1 ग्र1 त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः, ब1 दे8.9 मुए. षट्त्रिंशोऽध्यायः, ब2 ॥३३॥, दे1.10 मुवें. षट्त्रिंशोऽध्यायः, ॥३६॥, दे4 त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥३३॥, ते1 चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ग्र2 म1 मुब. पञ्चत्रिंशोऽध्यायः.

३५

मार्कण्डेय उवाच ।❀
कथयिष्यामि ते वत्स तीर्थयात्राविधिक्रमम् ।
आर्षेण तु विधानेन यथा दृष्टं यथा श्रुतम् ॥१
प्रयागतीर्थयात्रार्थी यः प्रयाति नरः क्वचित् ।
बलीवर्दं समारूढः शृणु तस्यापि यत्फलम् ॥२
नरके वसते घोरे समाः कल्पशतायुतम् ।
ततो निवर्त्तते घोरो गवां क्रोधो हि दारुणः ।
सलिलं च न गृह्णन्ति पितरस्तस्य देहिनः ॥३
यस्तु पुत्रांस्तथा बालान् स्नापयेत् पाययेत् तथा ।
यथात्मना तथा सर्वान् दानं विप्रेषु दापयेत् ॥४
ऐश्वर्याल्लोभमोहाद् वा गच्छेद् यानेन यो नरः ।
निष्फलं तस्य तत् तीर्थं तस्माद् यानं विवर्जयेत् ॥५
गङ्गायमुनयोर्मध्ये यस्तु कन्यां प्रयच्छति ।
आर्षेण तु विवाहेन यथा विभवविस्तरम् ॥६
न स पश्यति तं घोरं नरकं तेन कर्मणा ।
उत्तरान् स कुरून् गत्वा मोदते कालमक्षयम् ॥७ वें. १.३७.८

३५

[अध्यायारम्भे अधिकम्—दे$_{10}$ श्रीगणेशाय नमः]

❀ दे$_{2}$ मार्कंडेय उवाच; दे$_{3.8.9}$ मार्कण्डेय उ.; न$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ मार्कण्डेयः; ते$_{1}$ श्रीशिवः, + मार्कण्डेयः; द$_{1}$ म$_{1}$ श्रीमार्कण्डेयः.

१. –a) ब$_{1}$ करिष्यामि (→कथयिष्यामि). –c) दे$_{2}$ आर्षेन तु, ग्र$_{1}$ आर्षेण च, म$_{1}$ आक्षृषेण (→आर्षेण तु); ते$_{1}$ आर्षेण विधिनाऽनेन.

२. –a) ब$_{3}$ °तीर्थं (→°तीर्थ-); ग्र$_{2}$ °यात्रायां (→°यात्रार्थी). –b) दे$_{4}$ परः (→नरः). –c) का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{3.5.6}$ ते$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ बलीवर्द्द-, दे$_{10}$ वलिवर्त्धं (→बलीवर्दं). –d) ब$_{3}$ तस्यादि यत्फलं, दे$_{4}$ तस्यापि तत्फलम्, ग्र$_{2}$ यस्यामि तत् फलं (→तस्यापि यत्फलम्).

३. –a) ब$_{3}$ घोरं (→घोरे). –b) दे$_{4.9.10}$ ते$_{1}$ समा, (→समाः); दे$_{2}$ °समायुतम् (→°शतायुतम्). –c) ब$_{3}$ दे$_{3.4.6}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ यतो (→ततो); ब$_{2}$ निर्वर्त्तते, दे$_{4.6}$ निवर्त्तंतो, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. निवर्त्तितो, द$_{1}$ निववृतो, ग्र$_{1}$ निवृवृते, ग्र$_{2}$ म$_{1}$ निववृते (→निवर्त्तते); दे$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ घोरे, दे$_{10}$ घोरौ (→घोरो); ते$_{1}$ तया * वर्तते घोरे. –d) ब$_{3}$ क्रोधे हि दारुणः, दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. क्रोधः सुदारुणः, दे$_{4}$ क्रोधोति धारुणः, दे$_{5}$ क्रोधाददारुणः, दे$_{10}$ क्रुद्धः सुदारुणः, न$_{1}$ गाथास्तु दारुणां, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ क्रोधोतिदारुणः (→क्रोधो हि दारुणः). –e) ब$_{2.3}$ दे$_{1}$ न च, ते$_{1}$ तु न (→च न); ग्र$_{1}$ गृह्णाति (→गृह्णन्ति); का$_{1}$ सलिलञ्च निगृह्णन्ति. –f) ग्र$_{2}$ मोहितः (→देहिनः).

४. ब$_{3}$ दे$_{3.6}$ मुब. ⊙. –a) दे$_{5}$ न$_{1}$ पुत्रास्तथा, म$_{1}$ पुत्रान्यथा (→पुत्रांस्तथा). –b) का$_{1}$ स्नापयेद्दापयेत्तथा, ब$_{1}$ स्नापयेत् पारयेत्तथा, दे$_{1}$ स्नापयेत्प्राययेत्तथा, दे$_{2}$ स्नापयेन्यापयेत्तथा, दे$_{4}$ स्नापयेद्वापयेत्तथा, दे$_{5}$ स्नापयेद्ध्यापयेत्तथा, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. अन्नहीनान् (दे$_{10}$ °नां) प्रमुंचति, ते$_{1}$ स्थापयेत्स्वापयेत्तथा, द$_{1}$ स्नापयेन्मापये तथा, ग्र$_{1}$ स्वापयेत् पाययेत्तथा, ग्र$_{2}$ म$_{1}$ स्वापयेत् पाव(म$_{1}$ °य) येत्ततः. –c) ब$_{2}$ दे$_{4.8-10}$ मुवें. मुए. यथात्मानं, दे$_{5}$ यथात्मानां, न$_{1}$ ग्र$_{1}$ यथात्माना (→यथात्मना); दे$_{4.8-10}$ मुए. मुवें. तदा, ग्र$_{2}$ ** (→तथा); दे$_{1.4.8-10}$मुवें.मुए सर्वं (→सर्वान्). –d) ग्र$_{2}$ दानं, + सर्वं (→दानं); का$_{1}$ दे$_{2.5}$ तीर्थे प्रदापयेत् (→विप्रेषु दापयेत्).

५. –a) दे$_{10}$ ऐश्वर्यो लोभ°, ग्र$_{2}$ म$_{1}$ ऐश्वर्यंलोभ° (→ऐश्वर्याल्लोभ°). –b) दे$_{6}$ गच्छेऽवानेन, दे$_{8.10}$ गच्छेन्मानेन (→गच्छेद्यानेन); दे$_{10}$ नराः (→नरः). –c) ग्र$_{1}$ तीर्थं तत्, ग्र$_{2}$ तीर्थस्य (→तत्तीर्थं). –d) दे$_{4}$ तस्माज्जानं, दे$_{8.10}$ तस्मान्मानं, दे$_{9}$ तस्मान्मौनं (→तस्माद्यानं); दे$_{5}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ विसर्जयेत् (→विवर्जयेत्).

६. –c) दे$_{10}$ आर्येण तु, ग्र$_{2}$ आर्षेणैव, म$_{1}$ आक्षृषेण (→आर्षेण तु); ब$_{3}$ दे$_{2.3.6}$ विवाहेण, दे$_{1\,5.8-10}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. विधानेन (→विवाहेन).

७. –a) ब$_{2.3}$ दे$_{3.6}$ स न (→न स); दे$_{1}$ नत्त(?)पत्स्यंति तं घोरं, ग्र$_{1}$ न स पश्यन्ति तं घोरं, ग्र$_{2}$ म$_{1}$ स न पश्यन्ति तं घोरं. –c) न$_{1}$ गुरून् (→कुरून्); ते$_{1}$ प्रेत्य (→गत्वा); ग्र$_{2}$ उत्तारकान् गुरून् कृत्वा. –d) दे$_{4}$ मोक्षते (→मोदते); दे$_{8-10}$ मुवें मुए. मुब. अव्ययम् (→अक्षयम्).

व०१.३७.८

वटमूलं समाश्रित्य यस्तु प्राणान् परित्यजेत् ।
सर्वलोकानतिक्रम्य रुद्रलोकं स गच्छति ॥८
तत्र ब्रह्मादयो देवा दिशश्च सदिगीश्वराः ।
लोकपालाश्च सिद्धाश्च पितरो लोकसंमताः ॥९
सनत्कुमारप्रमुखास्तथा ब्रह्मर्षयोऽपरे ।
नागाः सुपर्णाः सिद्धाश्च तथा नित्यं समासते ।
हरिश्च भगवानास्ते प्रजापतिपुरस्कृतः ॥१०
गङ्गायमुनयोर्मध्ये पृथिव्या जघनं स्मृतम् ।
प्रयागं राजशार्दूल त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥११
तत्राभिषेकं यः कुर्यात् संगमे संशितव्रतः ।
तुल्यं फलमवाप्नोति राजसूयाश्वमेधयोः ॥१२
न मातृवचनात् तात न लोकवचनादपि ।
मतिरुत्क्रमणीया ते प्रयागगमनं प्रति ॥१३
दश तीर्थसहस्राणि षष्टिकोट्यस्तथापरे ।
तेषां सान्निध्यमत्रैव तीर्थानां कुरुनन्दन ॥१४
या गतिर्योगयुक्तस्य सत्त्वस्थस्य मनीषिणः ।
सा गतिस्त्यजतः प्राणान् गङ्गायमुनसंगमे ॥१५
न ते जीवन्ति लोकेऽस्मिन् यत्र तत्र युधिष्ठिर ।
ये प्रयागं न संप्राप्तास्त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥१६
एवं दृष्ट्वा तु तत् तीर्थं प्रयागं परमं पदम् ।
मुच्यते सर्वपापेभ्यः शशाङ्क इव राहुणा ॥१७
कम्बलाश्वतरौ नागौ यमुनादक्षिणे तटे ।
तत्र स्नात्वा च पीत्वा च मुच्यते सर्वपातकैः ॥१८

---

८. –a) ते$_1$ फलमूलं (→वटमूलं); न$_1$ समासात्य (→समाश्रित्य). –c) दे$_1$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. स्वर्गलोकान्, दे$_5$ सर्वलोकां (→सर्वलोकान्). –d) दे$_4$ °लोके (→°लोकं).

९. –a) दे$_1$ मुवें. मुए. मुब. यत्र (→तत्र); का$_1$ देवाः (→देवा). –b) न$_1$ °दिशीश्वराः (→°दिगीश्वराः); दे$_4$ दिशिश्च स गिरीश्वरः, ते$_1$ दिशश्च विदिशश्चदाः(थाः). –c) द$_1$ °पालांश्च (→°पालाश्च); का$_1$ दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. पितरः (दे$_{10}$ °राः), द$_1$ सिद्धांश्च (→सिद्धाश्च). –d) दे$_1$ °संशिताः, दे$_{8-10}$ °सस्मिताः, म$_1$ °सत्तमाः (→°संमताः); दे$_4$ पितरो ह्यत्र संमताः, मुवें. मुए. मुब. सर्वे ते लोकसंस्थिताः.

१०. –b) दे$_1$ महर्षयो (→ब्रह्मर्षयो). –c) का$_1$ नागाः, + नाना, दे$_5$ नागा, दे$_6$ भोगा, ग्र$_2$ गहन् (→नागाः); दे$_{10}$ सिध्यास्तु (→सिद्धाश्च); म$_1$ दिव्यांगना गणास्सिद्धास्. –e) दे$_4$ भगवांस्तत्र, दे$_{10}$ भगवान्नास्ते (→भगवानास्ते). –f) दे$_4$ °पुरस्कृताः (→°पुरस्कृतः).

११. –a) ब$_{1.3}$ न$_1$ म$_1$ मध्यं (→मध्ये). –b) द$_1$ ग्र$_{1.2}$ पृथिव्यां (→पृथिव्या). –b) ग्र$_2$ सृजं (→स्मृतम्). –c) म$_1$ प्रयागो (→प्रयागं). –d) म$_1$ विश्रुतः (→विश्रुतम्).

१२. –a) ब$_2$ अभिषेकञ्च (→तत्राभिषेकं); ब$_1$ तत् (→यः). –b) का$_1$ ब$_{1.3}$ दे$_{3-5. 8-10}$ ते$_1$ मुवें. मुए. शंसित° (→संशित°). –c) ब$_3$ तुलं (→तुल्यं); द$_1$ फलं समाप्नोति (→फलमवाप्नोति). –d) दे$_{10}$ °सूयाश्च, ते$_1$ °सूयोश्व- (→°सूयाश्व-).

१३. –a) ब$_2$ न देव°, दे$_4$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ न मित्र°, ते$_1$ वेदानु° (→न मातृ°); ग्र$_1$ तत्र (→तात). –b) दे$_{10}$ लोके (→लोक-). –c) दे$_{4.8.10}$ गति° (→मति°); ब$_2$ दे$_1$ च (→ते).

१४. –a) दे$_{1.8-10}$ न$_1$ मुवें. मुए. मुब. षष्टितीर्थ-, दे$_4$ दशशीर्ष-, ते$_1$ षष्टिस्तीर्थ-, ग्र$_2$ दशतीर्थं (→दश तीर्थ-). –b) का$_1$ ब$_{1.3}$ दे$_{1.6.8-10}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. तथापराः (दे$_{10}$ °रा) (→तथापरे). –c) दे$_1$ तेषां सान्निध्यमाप्नुया. –d) दे$_5$ तीर्थामां (→तीर्थानां); दे$_2$ °नन्दनः (→°नन्दन).

१५. –a) दे$_{10}$ यो (→या); न$_1$ द$_1$ मुक्तस्य (→युक्तस्य) –b) का$_1$ संतुष्टस्य, दे$_{8-10}$ न$_1$ सन्यस्तस्थ, मुवें. मुए. मुब. संन्यस्तस्य (→सत्त्वस्थस्य). –c) दे$_4$ स (→सा); दे$_{3.6}$ सर्वतीर्थेषु, दे$_9$ त्यज्यतः प्राणान्, द$_1$ ग्र$_1$ त्यजतिः प्राणान् (→त्यजतः प्राणान्). –d) न$_1$ °जंगमे (→°सङ्गमे).

१६. –a) ब$_2$ यतो (→न ते). –b) का$_1$ ब$_3$ दे$_{3.6}$ ग्र$_1$ म$_1$ यत्र (→तत्र); दे$_4$ ग्र$_1$ युधिष्ठिरः (→युधिष्ठिर). –c) का$_1$ ग्र$_2$ ते (→ये); दे$_{1.10}$ द$_1$ ग्र$_2$ संप्राप्ता (→संप्राप्तास्); ब$_1$ ये प्रयाग (गं?)सुसंप्राप्ता. –d) दे$_1$ तेषु (→त्रिषु); दे$_{1.8.9}$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$. मुवें. मुए. मुब. वंचिताः, दे$_3$ विश्रुतां, दे$_4$ वंचितः, दे$_{10}$ विश्रुताः (→विश्रुतं).

१७. दे$_{3.6}$.cd ⊙; न$_1$.c 'सर्व' इत्यारभ्य–d 'राहुणा' यावत् खण्डितम्. –a) दे$_1$ सु * तीर्थं, दे$_6$ तु यत्तीर्थं, ते$_1$ नरस्तीर्थं, ग्र$_2$ तु तीर्थन्तत् (→तु तत्तीर्थं). –c) ग्र$_2$ उच्यते (→मुच्यते); दे$_1$ ग्र$_2$ °पापेभ्यो, ते$_1$ °पापैस्तु (→°पापेभ्यः). –d) ग्र$_2$ शंकतामिव (→शशाङ्क इव).

१८. न$_1$.b खण्डितम्. –a) दे$_4$ ते$_1$ °तरा नागा, ग्र$_2$ °तरौ नागा (→°तरौ नागौ). –b) दे$_{10}$ °दक्षिणा (→°दक्षिणे).

तत्र गत्वा नरः स्थानं महादेवस्य धीमतः ।
आत्मानं तारयेत् पूर्वं दशातीतान् दशापरान् ॥१९
कृत्वाऽभिषेकं तु नरः सोऽश्वमेधफलं लभेत् ।
स्वर्गलोकमवाप्नोति यावदाहूतसंप्लवम् ॥२०
पूर्वपार्श्वे तु गङ्गायास्त्रैलोक्यख्यातिमान् नृप ।
अवटः सर्वसामुद्रः प्रतिष्ठानं च विश्रुतम् ॥२१
ब्रह्मचारी जितक्रोधस्त्रिरात्रं यदि तिष्ठति ।
सर्वपापविशुद्धात्मा सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥२२
उत्तरेण प्रतिष्ठानं भागीरथ्यास्तु सव्यतः ।
हंसप्रपतनं नाम तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम् ॥२३
अश्वमेधफलं तत्र स्मृतमात्रात् तु जायते ।
यावच्चन्द्रश्च सूर्यश्च तावत् स्वर्गे महीयते ॥२४
उर्वशीपुलिने रम्ये विपुले हंसपाण्डुरे ।
परित्यजति यः प्राणान् शृणु तस्यापि यत् फलम्॥२५
षष्टिवर्षसहस्राणि षष्टिवर्षशतानि च ।
आस्ते स पितृभिः सार्द्धं स्वर्गलोके नराधिप ॥२६
अथ संध्यावटे रम्ये ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः ।
नरः शुचिरुपासीत ब्रह्मलोकमवाप्नुयात् ॥२७　वें.१.३७.२८

–c) का1 दे5 स्नात्वार्चयित्वा (→स्नात्वा च पीत्वा). –d) ते1 °पापकैः, + °पातकैः (→°पातकैः).

१९. –a) का1 ब1.2 दे3.8.9 मुवें. मुए. मुब. नरः स्नानं, ब3 दे10 द1 ग्र1 नरस्थानं, न1 नरः स्नानां, ग्र2 म1 नरस्नानं (→नरः स्थानं). –b) दे5 धीमताः (→धीमतः). –c) ब1-3 न1 द1 ग्र1 स्वात्मना, दे1.3.6 आत्मना, दे8-10 समस्तां, ग्र2 म1 स्वात्मानं, मुवें. मुए. मुब. समस्तांस् (→आत्मानं); ब1 पार्थ, ब2.3 दे1.8-10 न1 द1 ग्र1 म1 मुवें. मुए. मुब. पूर्वा, दे5 सर्वं (→पूर्वं); दे4 स्वात्मनाराधयेत् पूर्वां. –d) ब1 ग्र2 दशपूर्वान् (→दशातीतान्); दे8-10 मुवें. मुए. मुब. दशावरान्, न1 दशापरां (→दशापरान्).

२०. –a) ब1 कृष्णाभिषेकं, ब3 कृताभिषेकं (→कृत्वाभिषेकं); द1 ग्र1.2 च (→तु). –b) ते1 ह्यश्व° (→सोऽश्व°); ग्र2 भवेत् (→लभेत्). –d) न1 ते1 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. यावदाभूत- (→यावदाहूत-); दे1 न1 -संप्लवः (→-संप्लवम्).

२१. म1.२१ c-२२ d ⊙. –a) ग्र2 पूर्वं (→पूर्व-); दे1 °पार्श्वेति (→°पार्श्वे तु); दे1.4 द1 ग्र1 गङ्गायां (→गङ्गायास्). –b) ब1-3 दे3.6 त्रैलोक्ये ख्यातिमान्नृप (दे3 °पः), दे4 त्रैलोक्ये ख्याति मां नृप, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. त्रैलोक्ये याति मानवः, न1 त्रैलोक्यस्याभितं नृप, ते1 त्रैलोक्ये श्रुतिमागतम्, द1 ग्र1.2 म1 त्रैलोक्यख्याति मा (म1 °म)नृप (द1 ग्र1 पः). –c) दे1 अतटाः, न1 अन्वगात्, द1 ग्र2 अवटात् ग्र2 अवाटः (→अवटः); दे1.9 सर्वसामुद्राः, ते1 सामुद्रसरः, द1 सव्यतो रुद्रः, ग्र1.2 सहसरुद्रः (ग्र2 °द्र) (→सर्वसामुद्रः).

२२. म1. ⊙ (द्र. २१ पा. वि.). –a) द1 °क्रोधास् (→°क्रोधस्). –b) ब2 योधि- (→यदि).

२३. –a) का1 दे2.5 प्रतिष्ठानात्, दे3 प्रतिष्ठाना, दे4 प्रतिष्ठानां (→प्रतिष्ठानं). –b) दे1 च (→तु); ब1 न1 द1 म1 सर्वतः, दे2.5 धीमते, दे4 लभ्यते, दे10 संयुतः, ते1 मध्यतः (→सव्यतः). –c) दे1 °प्रप * नं, दे4.10 °प्रतपनं, न1 द1 °प्रयतनं, ते1 °प्रवर्तनं, ग्र2 °प्रतरणं, म1 °प्रकरणं (→प्रपतनं); ग्र1 स्नानं स प्रपतनन्नाम.

२४. –a) का1 दे5 फलं तस्य, ब1 फलं तत्व-, दे1 कृतं पुण्यं (→फलं तत्र). –b) दे1.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. स्मृतमात्रे तु, दे4 स्मृतमात्रा न, ते1 स्नानमात्रेण, द1 ग्र1 म1 स्नानमात्रात्तु, ग्र2 स्नानमात्रन्तु (→स्मृतमात्रात्तु). –c) ग्र2 तावत् (→यावत्). –d) ब3 तावत् स्वर्ग-, द1 ग्र1 म1 स्वर्गलोके, ग्र2 तावच्चन्द्रे (→तावत् स्वर्गे).

२४ श्लोकात् परं म1 अधिकम्—
* अवटस्सहसा रुद्रः प्रतिष्ठानं च विश्रुतं ।
ब्रह्मचारी जितक्रोधस्त्रिरात्रं यदि तिष्ठति ।
सर्वपापविशुद्धात्मा सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥
(= २१c–२२d)

२५. –a) दे3 द1 °पुलिनी (→°पुलिने). –b) दे2.4.5 न1 द1 म1 विमले (→विपुले); ब2 दे3 हंसपाण्डवे, दे1 हंसपादके, दे6 ते1 हंसपाण्डरे (→हंसपाण्डुरे). –d) न1 तत्फलं (→यत्फलम्); ग्र2 शृणु तस्य कियत्फलम्, म1 शृणु तत्तस्य यत्फलं.

२६. दे4 द1 ग्र1.2 म1. २६b-२८c ⊙ (द्र. सं.). –a) ब1.2 दे2.3.8.9 षष्टिं, दे10 ग्र1 म1 षष्टिर्, ग्र2 अष्ट- (→षष्टि-). –b) ब2 दे2.5.8.9 षष्टिं, दे10 षष्टिर् (→षष्टि-). –d) ब1 महीयते, दे2.10 नराधिपः (→नराधिप).

२७. दे4 द1 ग्र1.2 म1. ⊙ (द्र. २६ पा. वि.). –a) ब1 °तटे (→°वटे). –b) ब1 व्रतेन्द्रियः, द1.8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. समाहितः (→जितेंद्रियः).

वें.१.३७.२६ कोटितीर्थं समाश्रित्य यस्तु प्राणान् परित्यजेत् ।
कोटिवर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥२८
यत्र गङ्गा महाभागा बहुतीर्थतपोवना ।
सिद्धक्षेत्रं हि तज्ज्ञेयं नात्र कार्या विचारणा ॥२९
क्षितौ तारयते मर्त्त्यान् नागांस्तारयतेऽप्यधः ।
दिवि तारयते देवांस्तेन त्रिपथगा स्मृता ॥३०
यावदस्थीनि गङ्गायां तिष्ठन्ति पुरुषस्य तु ।
तावद् वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥३१
तीर्थानां परमं तीर्थं नदीनां परमा नदी ।
मोक्षदा सर्वभूतानां महापातकिनामपि ॥३२
सर्वत्र सुलभा गङ्गा त्रिषु स्थानेषु दुर्लभा ।
गङ्गाद्वारे प्रयागे च गङ्गासागरसंगमे ॥३३
सर्वेषामेव भूतानां पापोपहतचेतसाम् ।
गतिमन्वेषमाणानां नास्ति गङ्गासमा गतिः ॥३४
पवित्राणां पवित्रं च मंगलानां च मंगलम् ।
माहेश्वरात् परिभ्रष्टा सर्वपापहरा शुभा ॥३५
कृते युगे तु तीर्थानि त्रेतायां पुष्करं परम् ।
द्वापरे तु कुरुक्षेत्रं कलौ गङ्गा विशिष्यते ॥३६
गङ्गामेव निषेवेत प्रयागे तु विशेषतः ।
नान्यत् कलियुगोद्भूतं मलं हन्तुं सुदुष्कृतम् ॥३७

---

२८. दे4 द1 ग्र1.2 म1. abc ⊙ (द्र. २६ पा. वि.). –a) दे1.8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. समासाद्य (→समाश्रित्य). –c) ते1 कोटिं (→कोटि-); न1 ते1 -सहस्राणां (→-सहस्राणि).

२९. –a) का1 दे2.4 ते1 द1 ग्र1 म1 महाभाग (→महाभागा). –b) ब1.3 दे3.4 ते1 ग्र1 म1 बहुतीर्थतपोधना (दे3.4 ग्र1 °नाः), दे1 चक्रतीर्थतपोधन, दे6 बहुतीर्थतपो नरः, दे10 बहुतीर्थतपोवनाः, न1 बहुतीर्थं तपस्विनाम्, द1 ग्र2 बहतीर्थं तपोधनाः (ग्र2 °नं). –c) ब2.3 दे3.6 ग्र1.2 सिद्धि–, दे1.2.4.8.9 न1 द1 मुवें. मुए. मुब. सिद्धं, दे5 सिद्धा (→सिद्ध–); म1 तु (→हि). –d) दे3.10 ग्र1 कार्य–(→कार्या); न1 विचारणात् (→विचारणा).

३०. –a) ते1 क्षेत्रं (→क्षितौ); ब3 न1 मर्त्यं, दे2.5 मर्त्यात्, दे3.6 ॰र्त्यं, दे10 मर्त्या, न1 मर्त्यां, ग्र2 तस्य (→मर्त्त्यान्). –b) दे4 ग्र2 नागास्, ते1 गंगा (→नागांस्); ते1 अथ,+प्रधः, द1 ग्र1 अथः, ग्र2 अतः (→ग्रधः); म1 महापातकिनोपि च. –c) दे1 देवा (→देवांस्); ते1 दिवि देवांस्तारयते. –d) दे1.4.8-10 न1 ते1 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. सा त्रिपथा (→त्रिपथगा).

३१. –a) दे1.10 यावन्त्यस्थीनि, दे8.9 यावत्यस्थीनि, न1 यावन्त्यस्थानि, द1 यावदस्थानि (→यावदस्थीनि); ब1 गंगाया (→गङ्गायां). –b) न1 त्रिषु त्रि–, द1 तिष्ठंतु (→तिष्ठन्ति); ब2.3 हि, ते1 च (→तु).

३२. –a) दे1 प्रवरं, म1 उत्तमं (→परमं). –b) दे1 प्रवरा (→परमा). –c) दे10 मोक्षतां, द1 ग्र1 मोक्षाणां (→मोक्षदा). –d) दे1 महापातकनाशिनी, ग्र1 महापातकरामपि.

३३. –a) दे1 दुर्लभा (→सुलभा). –d) न1 °यमुन° (→°सागर°).

३४. –a) ग्र2 देवानां, म1 जन्तूनां (→भूतानां). –b) म1 पापौघ° (→पापोप°). –c) ग्र2 गतिस्तु(?) (→गतिम–).

३५. न1.c⊙. –a) दे8-10 न1 मुवें. मुए. यत् (→च). –b) न1 **** (→च मंगलम्). –c) द1 ग्र1 माहेश्वरात् (→महेश्वरात्); द1 परिभ्रष्टो (→परिभ्रष्टा).

३६. –a) दे1 कृते (युगे) तु नैमिषं तीर्थं, दे4 कृते युगे तु तीर्थानां, दे8.9 न1 मुवें. मुए. मुब. कृते तु नैमिषं तीर्थं. –b) दे8.9 न1 मुवें. मुए. मुब. वरम्, दे10 यमं (→परम्). –d) ब3 विधिष्यते, ते1 विशेषतः, ग्र2 म1 प्रशस्यते (→विशिष्यते).

३७. दे6.३७-३८ ⊙; न1.d ⊙. –a) दे5 निषेवेत, दे8.9 विशेषं ते, दे10 वशेत् शीघ्रं, ते1 तु सेवेत, ग्र2 निषेवेद्, मुवें. मुए. मुब. निषेवन्ते (→निषेवेत). –b) ग्र2 प्रयागेषु (→प्रयागे तु); दे5 विशेषताः, न1 **** (→विशेषतः). –c) ते1 (त)थान्यत् (→नान्यत्); का1 दे1.4 ते1 ग्र1 म1 कलियुगोद्भूतं, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. कलियुगे रौद्रे, न1 कलियुगो **, ग्र2 कलियुगोद्वृत्तं (→कलियुगोद्भूतं). –d) का1 हर्तुं, ब1 द1 ग्र1 हन्ति, दे1 हर्तं, दे2 हंतु, दे4 हंत–, दे5 हर्तुं (→हन्तुं); ते1 सुदुष्करं (→सुदुष्कृतं); दे8-10 मुवें. मुए. मुब. भेषजं नृप विद्यते, ग्र2 म1 मलं हरति दुष्करं (म1 °कृतं).

अकामो वा सकामो वा गङ्गायां यो विपद्यते । स मृतो जायते स्वर्गे नरकं च न पश्यति ॥३८

इति श्रीकूर्मपुराणे षटसाहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥३५॥

३६

मार्कण्डेय उवाच ।❀

षष्टिस्तीर्थसहस्राणि षष्टितीर्थशतानि च ।
माघमासे गमिष्यन्ति गङ्गायमुनसंगमम् ॥१
गवां शतसहस्रस्य सम्यग् दत्तस्य यत् फलम् ।
प्रयागे माघमासे तु त्र्यहं स्नातस्य तत् फलम् ॥२
गङ्गायमुनयोर्मध्ये कार्षाग्निं यस्तु साधयेत् ।
अहीनाङ्गोऽप्यरोगश्च पञ्चेन्द्रियसमन्वितः ॥३
यावन्ति रोमकूपाणि तस्य गात्रेषु मानद ।
तावद् वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥४
ततः स्वर्गात् परिभ्रष्टो जम्बूद्वीपपतिर्भवेत् ।
स भुक्त्वा विपुलान् भोगांस्तत् तीर्थं भजते पुनः ॥५　वें.१.३८.५

---

३८. दे$_{6}$.⊙ (द्र.३७ पा. वि). –a) न$_{1}$ ***** कामो वा. –b) दे$_{10}$ सो विपद्यते, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ योभिषिच्यते (→यो विपद्यते). –c) दे$_{3}$ न$_{1}$ मृते, ग्र$_{2}$ मृते (तु) (→मृतो). –d) का$_{1}$ च वि-, न$_{1}$ ग्र$_{1}$ स न, द$_{1}$ न स (→च न).

पुष्पिका—

पुराणनाम—का$_{1}$ दे$_{2}$ इत्यादिमहापुराणे कौर्मे षट्साहस्र्यां संहितायां, ब$_{1}$ इति कौर्मे, ब$_{2.3}$ दे$_{3.6}$ ग्र$_{2}$ इति कूर्मपुराणे, दे$_{1.4.8.9}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे, दे$_{5}$इत्यादिमहापुराणे कौर्मे, दे$_{10}$ इति कूर्मे, न$_{1}$ इति श्रीकौर्मे, ते$_{1}$ इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे पूर्वभागे. **अध्यायनाम**—दे$_{4.10}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ म$_{1}$. ⊙; का$_{1}$ ब$_{1.2}$ दे$_{1.2.5.6.8.9}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ मुवें. मुए. मुब. प्रयागमाहात्म्ये (दे$_{2}$ °त्म्यं), ब$_{3}$ प्रयागमाहात्म्यं नाम, दे$_{3}$ प्रयागयाहात्म्ये नाम. **अध्यायसंख्या**—ब$_{1}$ दे$_{6}$. ⊙; का$_{1}$ ब$_{3}$ दे$_{2.3.5}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ चतुस्त्रिंशोऽध्यायः, ब$_{2}$ ॥३४॥, दे$_{1}$ मुवें. सप्तत्रिंशोऽध्यायः॥३७॥, दे$_{4}$ चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥३४॥, दे$_{8.9}$ मुए. सप्तत्रिंशोऽध्यायः, दे$_{10}$ ३७ अध्यायः, ते$_{1}$ पंचत्रिंशोऽध्यायः, ग्र$_{2}$ म$_{1}$ मुब. षट्त्रिंशोऽध्यायः.

३६

❀ दे$_{1}$ मार्कण्डेय उवाच; दे$_{3.8.9}$ मार्कण्डेय उ.; न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ मार्कण्डेयः; ते$_{1}$ श्रीशिवः, + मार्कण्डेयः; म$_{1}$ श्रीमार्कण्डेयः.

१. न$_{1}$. bcd खण्डितम्; ग्र$_{1}$. cd ⊙. –a) ब$_{1}$ दे$_{8.9}$ षष्टि तीर्थ°, ब$_{2.3}$ दे$_{6.10}$ न$_{1}$ षष्टितीर्थ°, दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ षष्टिकोटि° (→षष्टिस्तीर्थ°). –b) ब$_{1}$ दे$_{8.9}$ षष्टि तीर्थ°, ब$_{2.3}$ दे$_{1.6.10}$ मुब. षष्टितीर्थ°, दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ षष्टिकोटि°, ग्र$_{2}$ अष्टकोटि° (→षष्टिस्तीर्थ°). –d) दे$_{1-4.6.8-10}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. °संगमे, ते$_{1}$ °संगमे, ते$_{1}$ °संगमे, + °संगमम् (→°संगमम्).

२. दे$_{3.6}$. cd ⊙. –a) ग्र$_{2}$ °सहस्रेषु (→°सहस्रस्य). –b) द$_{1}$ दत्तेन, ग्र$_{2}$ दत्तेषु (→दत्तस्य). –c) ब$_{3}$ °मासस्य (→°मासे तु). –d) ब$_{2.3}$ दे$_{4}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ त्र्यह-, दे$_{10}$ अहं, द$_{1}$ तत्र (→त्र्यहं); ब$_{1}$ दे$_{5.10}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ -स्नानस्य, ब$_{3}$ स्नानेन (→स्नातस्य); दे$_{4.10}$ ग्र$_{1.2}$ यत् (→तत्).

३. –b) का$_{1}$ कार्याग्निं, ब$_{3}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ काष्ठाग्निं, न$_{1}$ कर्षाद्रि (→कार्षाग्निं); ब$_{2.3}$ धारयेत् (→साधयेत्); दे$_{1}$ करीष्याग्निं विशेत्तु यः, दे$_{3}$ स्नानमात्रेण तद्भवेत्, दे$_{6}$ स्नानं कृत्वा महीपते, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. करीषाग्निं च साधयेत्. –c) दे$_{3.6}$ अ (दे$_{6}$ त्र्य)हीसंगो, म$_{1}$ अग्निसंगो (→अहीनाङ्गो); दे$_{1.8-10}$ न$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. ह्यरोगश्च (दे$_{1}$ °गासन्), ते$_{1}$ [अ]प्यरोगाश्च (→[अ]प्यरोगश्च). –d) ग्र$_{2}$ °समन्विताः (→°समन्वितः).

४. न$_{1}$. ab खण्डितम्. –a) ग्र$_{2}$ तावन्ति (→यावन्ति); दे$_{2}$ ते$_{1}$ ग्र$_{1}$ °कूपानि (→°कूपाणि). –b) ब$_{2}$ गात्रस्य (→गात्रेषु); दे$_{1}$ ते$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ मानवः, दे$_{5}$ मानदः, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. भूमिप (→मानद).

दे$_{5}$. ४ श्लोकानन्तरं ३५ अध्यायस्य २९-३८ श्लोकाः अधिक रूपेण आगताः तदनन्तरमस्यध्यायस्य प्रारम्भतः चत्वारोश्लोका आवृत्ताः.

५. –b) ब$_{2}$ दे$_{2.5.10}$ जम्बु° (→जम्बू°); ग्र$_{2}$ °द्वीपाधिपतिर् (→°द्वीपपतिर्). –c) दे$_{1.8-10}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ मुवें.

वें.१.३८.६ जलप्रवेशं यः कुर्यात् संगमे लोकविश्रुते ।
राहुग्रस्तो यथा सोमो विमुक्तः सर्वपातकैः ॥६
सोमलोकमवाप्नोति सोमेन सह मोदते ।
षष्टिं वर्षसहस्राणि षष्टिं वर्षशतानि च ॥७
स्वर्गतः शक्रलोकेऽसौ मुनिगन्धर्वसेवितः ।
ततो भ्रष्टस्तु राजेन्द्र समृद्धे जायते कुले ॥८
अधःशिरास्त्वयोधारामूर्ध्वपादः पिबेन्नरः ।
शतं वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥९
तस्माद् भ्रष्टस्तु राजेन्द्र अग्निहोत्री भवेन्नरः ।
भुक्त्वा तु विपुलान् भोगांस्तत्तीर्थं भजते पुनः ॥१०
यः स्वदेहं विकर्त्तेद् वा शकुनिभ्यः प्रयच्छति ।
विहगैरुपभुक्तस्य शृणु तस्यापि यत्फलम् ॥११
शतं वर्षसहस्राणि सोमलोके महीयते ।
ततस्तस्मात् परिभ्रष्टो राजा भवति धार्मिकः ॥१२
गुणवान् रूपसंपन्नो विद्वान् सुप्रियवाक्यवान् ।
भुक्त्वा तु विपुलान् भोगांस्तत् तीर्थं भजते पुनः ॥१३
उत्तरे यमुनातीरे प्रयागस्य तु दक्षिणे ।
ऋणप्रमोचनं नाम तीर्थं तु परमं स्मृतम् ॥१४

मुए. मुब. भुक्त्वा स (→स भुक्त्वा). –d) दे$_4$ ग्र$_2$ स तीर्थं (→तत्तीर्थं); ब$_{2.3}$ व्रजते, दे$_{8-10}$ न$_1$ मुवें. मुए. मुब लभते (→भजते).

६. न$_1$. d खण्डितम्. –a) ग्र$_2$ यत् (→यः). –b) दे$_5$ °विश्रुतः (→°विश्रुते). –c) ते$_1$ राहुग्रस्ते तथा सोमे. –d) का$_1$ दे$_{2.5}$ विमुक्त इव पातकैः, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ विमुक्तः पातकैस्तथा (ग्र$_2$ °तः), म$_1$ विमुक्तः पापसञ्चयैः.

७. ब$_1$. ७-१० ⊙. –c) का$_1$ दे$_{1.4.6.8-10}$ न$_1$ द$_1$ मुवें. मुए. मुब. षष्टि–, ग्र$_{1.2}$ म$_1$ षष्टिर् (→षष्टिं). –d) का$_1$ दे$_{1.6.8.9}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_1$ मुवें. मुए. मुब. षष्टि–, दे$_{4.10}$ ग्र$_2$ षष्टिर् (→षष्टिं); म$_1$ स्वर्गलोके महीयते.

८. ब$_1$. ⊙; म$_1$. ab ⊙. –a) ब$_2$ दे$_1$ ग्र$_1$ स्वर्गलोकेऽसौ (ग्र$_1$ °षु), दे$_4$ द$_1$ ग्र$_2$ सर्वलोकेषु, न$_1$ शुक्रलोकेऽसौ, ते$_1$ चक्रलोकेसौ (→शक्रलोकेऽसौ). –b) दे$_{8-10}$ न$_1$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. °सेविते (→°सेवितः). –c) म$_1$ तस्मात् (→ततो); दे$_{10}$ स्रष्टस्तु, ग्र$_2$ भ्रष्टस्स (→भ्रष्टस्तु); ग्र$_2$ राजेन्द्रस् (→राजेन्द्र). –d) ब$_2$ दे$_{10}$ समृद्धो (→समृद्धे); ब$_3$ पुनः (→कुले); म$_1$ अग्निहोत्री भवेन्नरः,+समृद्धे जायते कुले.

९. ब$_1$. ⊙; न$_1$. ab खण्डितम्. –a) दे$_5$ व्यधः° (→अधः°); का$_1$ त्वयोधारम्, ब$_2$ दे$_{8.9}$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. तु यो धाराम्, दे$_1$ तयो धाराम्, दे$_4$ त्रयो धाराम्, दे$_{10}$ तु यो ध्यायन्, ते$_1$ तथो धूमम् (→त्वयोधाराम्). –b) ब$_3$ ऊर्ध्वं, ग्र$_2$ और्ध्वं-(→ऊर्ध्वं-); म$_1$ ग्र$_1$ °पादाः (→°पादः). –c) ब$_3$ दे$_4$ म$_1$ मुए. मुब. शत-, न$_1$ गतं, मुवें. सप्त-(→शतं); दे$_1$ न$_1$ °सहस्राणां (→°सहस्राणि). –d) दे$_1$ यक्षलोके, ते$_1$ सूर्यलोके (→स्वर्गलोके).

१०. ब$_1$. दे$_{4.8-10}$ न$_1$ ग्र$_2$. ⊙. –a) का$_1$ तस्माच्छ्रेष्ठस्, दे$_3$ तस्माद्भुक्तस्, दे$_6$ जन्मान्तरस् (→तस्माद्भ्रष्टस्). –c) ब$_2$ सः, दे$_1$ मुवें. मुए. मुब. [अ]थ (→तु). –d) ब$_{2.3}$ व्रजते, दे$_{3.6}$ यो भजेत् (→भजते); ब$_2$ नरः (→पुनः).

११. दे$_4$ द$_1$ ग्र$_2$.⊙. –a) दे$_{1.8-10}$ न$_1$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. शरीरं (→स्वदेहं); ब$_{1-3}$ दे$_{1.3.6.8-10}$ न$_1$ ते$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. विकर्तित्वा (→विकर्तेद्वा). –b) ब$_1$ स्वर्गनित्यः (→शकुनिभ्यः). –c) न$_1$ विभागैर् (→विहङ्गैर्); का$_1$ ब$_3$ दे$_{5.9}$ न$_1$ ते$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ उपयुक्तस्य (का$_1$ °स्तु) (→उपभुक्तस्य).

१२. द$_1$.⊙; दे$_4$ ग्र$_2$. ab ⊙. –a) ब$_1$ म$_1$ शत- (→शतं); का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{1.3.6}$ न$_1$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. °सहस्राणां (→°सहस्राणि). –b) ग्र$_1$ म$_1$ स्वर्गलोके (→सोमलोके). –c) ब$_1$ सतस् (→ततस्); दे$_{3.6}$ तस्मात् तदा परिभ्रष्टो. –d) दे$_5$ धार्मिकाः (→धार्मिकः).

१३. द$_1$. ⊙. –b) का$_1$ विप्रिय°, दे$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ स प्रिय°, दे$_{2.3.5.6}$ स्वप्रिय°, दे$_{4.8-10}$ न$_1$ मुवें. मुए. मुब. तु प्रिय°, ते$_1$ च प्रिय° (→सुप्रिय°). –c) ब$_2$ भुक्त्वा स, दे$_1$ भुक्त्वाथ, न$_1$ कृत्वा तु (→भुक्त्वा तु); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. भोगान् भुक्त्वाथ (दे$_{10}$ च) दत्त्वा च. –d) दे$_4$ तीर्थे (→तीर्थं).

१४. –a) ब$_2$ °तीर्थे (→°तीरे); दे$_4$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ यमुनादु (द$_1$ उ°, म$_1$ मु°) त्तरे तीरे. –b) का$_1$ दे$_{2.5.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. च (→तु). –d) ब$_2$ च, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ वै (→तु).

एकरात्रोषितः स्नात्वा ऋणैस्तत्र प्रमुच्यते । सूर्यलोकमवाप्नोति अनृणश्च सदा भवेत् ॥१५

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥३६॥

३७

मार्कण्डेय उवाच ।※

तपनस्य सुता देवी त्रिषु लोकेषु विश्रुता ।
समागता महाभागा यमुना यत्र निम्नगा ॥१
येनैव निःसृता गङ्गा तेनैव यमुना गता ।
योजनानां सहस्रेषु कीर्तनात् पापनाशनी ॥२
तत्र स्नात्वा च पीत्वा च यमुनायां युधिष्ठिर ।
सर्वपापविनिर्मुक्तः पुनात्यासप्तमं कुलम् ।
प्राणांस्त्यजति यस्तत्र स याति परमां गतिम् ॥३
अग्नितीर्थमिति ख्यातं यमुनादक्षिणे तटे ।
पश्चिमे धर्मराजस्य तीर्थं त्वनरकं स्मृतम् ।
तत्र स्नात्वा दिवं यान्ति ये मृतास्तेऽपुनर्भवाः ॥४
कृष्णपक्षे चतुर्दश्यां स्नात्वा संतर्पयेच्छुचिः ।
धर्मराजं महापापैर्मुच्यते नात्र संशयः ॥५
दश तीर्थसहस्राणि त्रिंशत्कोटयस्तथापराः ।　वें.१.३९.७

---

१५. –a) दे5 एकरात्रे पितः स्नात्वा, ग्र2 एकरात्रेषु तत्र त्वा. –b) दे8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. ऋणात् तत्र, (→ऋणैस्तत्र); ग्र1 ऋणेभ्यस्तत्र मुष्यते. –c) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. स्वर्ग° (→सूर्य°). –d) ब1 अनृणं, दे4 अनृणी, न1 अनृणां, द1 ग्र1.2 म1 ह्यनृणश् (→अनृणश्).

पुष्पिका—[द1 पुस्तके अध्यायसमाप्तिर्नास्ति]

पुराणनाम—का1 इति श्रीकौर्मे पुराणे षट्साहस्र्यां, ब1 इति कौर्मे, ब2.3 दे3.6 इति कूर्मपुराणे, दे1.4.5.8-10 ग्र1.2 मुवें. मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे, दे2 इति कौर्मे पुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां, न1 इति श्रीकौर्मे, ते1 इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे, म1 कूर्मपुराणे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे पूर्वभागे. **अध्यायनाम**—दे4 न1 ते1 ग्र1.2 म1. ⊙; का1 ब1-3 दे1-3.5.6.8-10 मुए. मुब. प्रयागमाहात्म्ये (दे6 °त्म्यं), मुवें. प्रयागमाहात्म्यं नाम. **अध्यायसंख्या**—ब1 दे6. ⊙; का1 ब3 दे2.3.5 न1 ग्र1 पंचत्रिंशोध्यायः, ब2 ॥३५॥, दे1.10 मुवें. मुए. अष्टत्रिंशोध्यायः ॥३८॥, दे4 पंचत्रिंशोध्यायः ॥३५॥, दे8.9 अष्टत्रिंशोध्यायः, ते1 षट्त्रिंशोध्यायः, ग्र2 म1 मुब. सप्तत्रिंशोऽध्यायः.

३७

※द1. ⊙; दे1 मार्कण्डे* उवाच; दे3.9 मार्कण्डेय उ.; न1 ग्र1 मार्कण्डेयः; ते1 श्रीशिवः, + मार्कण्डेयः; म1 श्रीमार्कण्डेयः.

१. –a) दे6 तपणस्य, ग्र2 तस्य पास्य (→तपनस्य). –b) दे2 विश्रुताः (→विश्रुता). –c) दे1 °पुण्या, दे4 द1 ग्र1 म1 °राज, ग्र2 °राजा (→°भागा). –d) का1 यत्र (च) ब2 दे2 न1 ग्र2 तत्र (→यत्र).

२. –a) ब1.2 दे4.9 निसृता (दे4 °तां), ते1 द1 ग्र1.2 म1 विश्रुता (→निःसृता). –b) दे4 यमुनां (→यमुना); द1 ग्र1.2 म1 नदी (→गता). –d) दे1 कीर्तयन् (→कीर्तनात्); का1 ब2.3 दे1.4.5.8-10 ते1 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. °नाशिनी (→°नाशनी).

३. –b) दे4 युधिष्ठिरः (→युधिष्ठिर); दे8-10 मुवें. मुए. यमुना यत्र निम्नगा.

४. –b) ब1 दे10 °दक्षिणातटे (→°दक्षिणे तटे). –c) दे5 राजराजस्य, द1 ग्र1.2 म1 यमराजस्य (→धर्मराजस्य). –d) ब2 दे1 तु नरकं, दे10 स्वनरकं, न1 ग्र1.2 म1 च नरकं (→त्वनरकं). –e) दे1.4.6.8.9 याति (?) (→यान्ति). –f) द1 ग्र1.2 त्वपुनर्भवाः, म1 त्वनपुनर्भवाः (→तेऽपुनर्भवाः).

५. –b) दे2.5 संतर्पये शु (दे2 षु)चिः, दे4.8.9 न1 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. संतर्प्य वै शुचिः, दे10 संतर्प्य विश्रुचिः (?), ते1 संतर्प्य वै मुनिः (→संतर्पयेच्छुचिः). –c) दे1.4.5 म1 धर्मराज (→धर्मराजं).

६. –b) का1 दे5 विंशत्कोट्यस्, दे4 दशकोटिस्, दे8-10 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. दशकोट्यस् (→त्रिंशत्कोट्यस्);

वें.१.३८.६ जलप्रवेशं यः कुर्यात् संगमे लोकविश्रुते ।
राहुग्रस्तो यथा सोमो विमुक्तः सर्वपातकैः ॥६
सोमलोकमवाप्नोति सोमेन सह मोदते ।
षष्टिं वर्षसहस्राणि षष्टिं वर्षशतानि च ॥७
स्वर्गतः शक्रलोकेऽसौ मुनिगन्धर्वसेवितः ।
ततो भ्रष्टस्तु राजेन्द्र समृद्धे जायते कुले ॥८
अधःशिरास्त्वयोधारामूर्ध्वपादः पिबेन्नरः ।
शतं वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥९
तस्माद् भ्रष्टस्तु राजेन्द्र अग्निहोत्री भवेन्नरः ।
भुक्त्वा तु विपुलान् भोगांस्तत्तीर्थं भजते पुनः ॥
यः स्वदेहं विकर्तेद् वा शकुनिभ्यः प्रयच्छति ।
विहगैरुपभुक्तस्य शृणु तस्यापि यत्फलम् ॥
शतं वर्षसहस्राणि सोमलोके महीयते ।
ततस्तस्मात् परिभ्रष्टो राजा भवति धार्मिकः ॥१
गुणवान् रूपसंपन्नो विद्वान् सुप्रियवाक्यवान् ।
भुक्त्वा तु विपुलान् भोगांस्तत् तीर्थं भजते पुनः ॥१
उत्तरे यमुनातीरे प्रयागस्य तु दक्षिणे ।
ऋणप्रमोचनं नाम तीर्थं तु परमं स्मृतम् ॥१

मुए. मुब. भुक्त्वा स (→स भुक्त्वा). –d) दे$_4$ ग्र$_2$ स तीर्थं (→तत्तीर्थं); ब$_{2.3}$ व्रजते, दे$_{8-10}$ न$_1$ मुवें. मुए. मुब लभते (→भजते).

६. न$_1$. d खण्डितम्. –a) ग्र$_2$ यत् (→यः). –b) दे$_5$ °विश्रुतः (→°विश्रुते). –c) ते$_1$ राहुग्रस्ते तथा सोमे. –d) का$_1$ दे$_{2.5}$ विमुक्त इव पातकैः, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ विमुक्तः पातकैस्तथा (ग्र$_2$ °तः), म$_1$ विमुक्तः पापसञ्चयैः.

७. ब$_1$. ७-१० ⊙. –c) का$_1$ दे$_{1.4.6.8-10}$ न$_1$ द$_1$ मुवें. मुए. मुब. षष्टि–, ग्र$_{1.2}$ म$_1$ षष्टिर् (→षष्टिं). –d) का$_1$ दे$_{1.6.8.9}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_1$ मुवें. मुए. मुब. षष्टि–, दे$_{4.10}$ ग्र$_2$ षष्टिर् (→षष्टिं); म$_1$ स्वर्गलोके महीयते.

८. ब$_1$. ⊙; म$_1$. ab ⊙. –a) ब$_2$ दे$_1$ ग्र$_1$ स्वर्गलोकेऽसौ (ग्र$_1$ °षु), दे$_4$ द$_1$ ग्र$_2$ सर्वलोकेषु, न$_1$ शुक्रलोकेऽसौ, ते$_1$ चक्रलोकेसौ (→शक्रलोकेऽसौ). –b) दे$_{8-10}$ न$_1$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. °सेविते (→°सेवितः). –c) म$_1$ तस्मात् (→ततो); दे$_{10}$ स्रष्टस्तु, ग्र$_2$ भ्रष्टस्स (→भ्रष्टस्तु); ग्र$_2$ राजेन्द्रस् (→राजेन्द्र). –d) ब$_2$ दे$_{10}$ समृद्धो (→समृद्धे); ब$_3$ पुनः (→कुले); म$_1$ अग्निहोत्री भवेन्नरः,+समृद्धे जायते कुले.

९. ब$_1$. ⊙; न$_1$. ab खण्डितम्. –a) दे$_5$ व्यधः° (→अधः°); का$_1$ त्वयोधारम्, ब$_2$ दे$_{8.9}$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. तु यो धाराम्, दे$_1$ तयो धाराम्, दे$_4$ त्रयो धाराम्, दे$_{10}$ तु यो ध्यायन्, ते$_1$ तथो धूमम् (→त्वयोधाराम्). –b) ब$_3$ ऊर्ध्वं, ग्र$_2$ और्ध्व-(→ऊर्ध्व-); म$_1$ ग्र$_1$ °पादाः (→°पादः). –c) ब$_3$ दे$_4$ म$_1$ मुए. मुब. शत-, न$_1$ गतं, मुवें. सप्त-(→शतं); दे$_1$ न$_1$ °सहस्राणां (→°सहस्राणि). –d) दे$_1$ यक्षलोके, ते$_1$ सूर्यलोके (→स्वर्गलोके).

१०. ब$_1$. दे$_{4.8-10}$ न$_1$ ग्र$_2$. ⊙. –a) का$_1$ तस्माच्छ्रेष्ठस्, दे$_3$ तस्माद्भक्तस्, दे$_6$ जन्मान्तरस् (→तस्माद्भ्रष्टस्). –c) ब$_2$ सः, दे$_1$ मुवें. मुए. मुब. [अ]थ (→तु). –d) ब$_{2.3}$ व्रजते, दे$_{3.6}$ यो भजेत् (→भजते); ब$_2$ नरः (→पुनः).

११. दे$_4$ द$_1$ ग्र$_2$. ⊙. –a) दे$_{1.8-10}$ न$_1$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. शरीरं (→स्वदेहं); ब$_{1-3}$ दे$_{1.3.6.8-10}$ न$_1$ ते$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. विकर्तित्वा (→विकर्तेद्वा). –b) ब$_1$ स्वर्गनित्यः (→शकुनिभ्यः). –c) न$_1$ विभागैर् (→विहङ्गैर्); का$_1$ ब$_3$ दे$_{5.9}$ न$_1$ ते$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ उपयुक्तस्य (का$_1$ °स्तु) (→उपभुक्तस्य).

१२. द$_1$. ⊙; दे$_4$ ग्र$_2$. ab ⊙. –a) ब$_1$ म$_1$ शत- (→शतं); का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{1.3.6}$ न$_1$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. °सहस्राणां (→°सहस्राणि). –b) ग्र$_1$ म$_1$ स्वर्गलोके (→सोमलोके). –c) ब$_1$ सतस् (→ततस्); दे$_{3.6}$ तस्मात् तदा परिभ्रष्टो. –d) दे$_5$ धार्मिकाः (→धार्मिकः).

१३. द$_1$. ⊙. –b) का$_1$ विप्रिय°, दे$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ स प्रिय°, दे$_{2.3.5.6}$ स्वप्रिय°, दे$_{4.8-10}$ न$_1$ मुवें. मुए. मुब. तु प्रिय°, ते$_1$ च प्रिय° (→सुप्रिय°). –c) ब$_2$ भुक्त्वा स, दे$_1$ भुक्त्वाथ, न$_1$ कृत्वा तु (→भुक्त्वा तु); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. भोगान् भुक्त्वाथ (दे$_{10}$ च) दत्त्वा च. –d) दे$_4$ तीर्थे (→तीर्थं).

१४. –a) ब$_2$ °तीर्थे (→°तीरे); दे$_4$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ यमुनादु (द$_1$ उ°, म$_1$ मु°) त्तरे तीरे. –b) का$_1$ दे$_{2.5.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. च (→तु). –d) ब$_2$ च, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ वै (→तु).

एकरात्रोषितः स्नात्वा ऋणैस्तत्र प्रमुच्यते । सूर्यलोकमवाप्नोति अनृणश्च सदा भवेत् ।।१५

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे षट्त्रिंशोऽध्यायः ।।३६।।

३७

मार्कण्डेय उवाच ।*

तपनस्य सुता देवी त्रिषु लोकेषु विश्रुता ।
समागता महाभागा यमुना यत्र निम्नगा ।।१
येनैव निःसृता गङ्गा तेनैव यमुना गता ।
योजनानां सहस्रेषु कीर्तनात् पापनाशनी ।।२
तत्र स्नात्वा च पीत्वा च यमुनायां युधिष्ठिर ।
सर्वपापविनिर्मुक्तः पुनात्यासप्तमं कुलम् ।
प्राणांस्त्यजति यस्तत्र स याति परमां गतिम् ।।३
अग्नितीर्थमिति ख्यातं यमुनादक्षिणे तटे ।
पश्चिमे धर्मराजस्य तीर्थं त्वनरकं स्मृतम् ।
तत्र स्नात्वा दिवं यान्ति ये मृतास्तेऽपुनर्भवाः ।।४
कृष्णपक्षे चतुर्दश्यां स्नात्वा संतर्पयेच्छुचिः ।
धर्मराजं महापापैर्मुच्यते नात्र संशयः ।।५
दश तीर्थसहस्राणि त्रिंशत्कोटयस्तथापराः । वें.१.३९.७

१५. –a) दे5 एकरात्रे पितः स्नात्वा, ग्र2 एकरात्रेषु तत्र त्वा. –b) दे8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. ऋणात् तत्र, (→ऋणैस्तत्र); ग्र1 ऋणेभ्यस्तत्र मुष्यते. –c) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. स्वर्ग° (→सूर्य°). –d) ब1 अनृणं, दे4 अनृणी, न1 अनृणां, द1 ग्र1.2 म1 ह्यनृणश् (→अनृणश्).
पुष्पिका—[द1 पुस्तके अध्यायसमाप्तिर्नास्ति]

पुराणनाम—का1 इति श्रीकौर्मे पुराणे षट्साहस्र्यां, ब1 इति कौर्मे, ब2.3 दे3.6 इति कूर्मपुराणे, दे1.4.5.8-10 ग्र1.2 मुवें. मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे, दे2 इति कौर्मे पुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां, न1 इति श्रीकौर्मे, ते1 इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे, म1 कूर्मपुराणे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे पूर्वभागे. अध्यायनाम—दे4 न1 ते1 ग्र1.2 म1. ⊙; का1 ब1-3 दे1-3.5.6.8-10 मुए. मुब. प्रयागमाहात्म्ये (दे6 °त्म्यं), मुवें. प्रयागमाहात्म्यं नाम. अध्यायसंख्या—ब1 दे6.⊙; का1 ब3 दे2.3.5 न1 ग्र1 पंचत्रिंशोध्यायः, ब2 ।।३५।।, दे1.10 मुवें. मुए. अष्टत्रिंशोध्यायः ।।३८।।, दे4 पंचत्रिंशोध्यायः ।।३५।।, दे8.9 अष्टत्रिंशोध्यायः, ते1 षट्त्रिंशोध्यायः, ग्र2 म1 मुब. सप्तत्रिंशोऽध्यायः.

३७

द1. ⊙; दे1 मार्कण्डे उवाच; दे3.9 मार्कण्डेय उ.; न1 ग्र1 मार्कण्डेयः; ते1 श्रीशिवः, + मार्कण्डेयः; म1 श्रीमार्कण्डेयः.

१. –a) दे6 तपणस्य, ग्र2 तस्य पास्य (→तपनस्य). –b) दे2 विश्रुताः (→विश्रुता). –c) दे1 °पुण्या, दे4 द1 ग्र1 म1 °राज, ग्र2 °राजा (→°भागा). –d) का1 यत्र (च) ब2 दे2 न1 ग्र2 तत्र (→यत्र).

२. –a) ब1.2 दे4.9 निसृता (दे4 °तां), ते1 द1 ग्र1.2 म1 विश्रुता (→निःसृता). –b) दे4 यमुनां (→यमुना); द1 ग्र1.2 म1 नदी (→गता). –d) दे1 कीर्तयन् (→कीर्तनात्); का1 ब2.3 दे1.4.5.8-10 ते1 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. °नाशिनी (→°नाशनी).

३. –b) दे4 युधिष्ठिरः (→युधिष्ठिर); दे8-10 मुवें. मुए. यमुना यत्र निम्नगा.

४. –b) ब1 दे10 °दक्षिणातटे (→°दक्षिणे तटे). –c) दे5 राजराजस्य, द1 ग्र1.2 म1 यमराजस्य (→धर्मराजस्य). –d) ब2 दे1 तु नरकं, दे10 स्वनरकं, न1 ग्र1.2 म1 च नरकं (→त्वनरकं). –e) दे1.4.6.8.9 याति (?) (→यान्ति). –f) द1 ग्र1.2 त्वपुनर्भवाः, म1 त्वनपुनर्भवाः (→तेऽपुनर्भवाः).

५. –b) दे2.5 संतर्पये शु (दे2 षु)चिः, दे4.8.9 न1 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. संतर्प्य वै शुचिः, दे10 संतर्प्य विश्रुचिः (?), ते1 संतर्प्य वै मुनिः (→संतर्पयेच्छुचिः). –c) दे1.4.5 म1 धर्मराज (→धर्मराजं).

६. –b) का1 दे5 विंशत्कोट्यस्, दे4 दशकोटिस्, दे8-10 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. दशकोट्यस् (→त्रिंशत्कोट्यस्);

वें. १.३६.७ प्रयागे संस्थितानि स्युरेवमाहुर्मनीषिणः ।।६
तिस्रः कोटयोऽर्धकोटी च तीर्थानां वायुरब्रवीत् ।
दिवि भूम्यन्तरिक्षे च तत्सर्वं जाह्नवी स्मृता ।।७
यत्र गङ्गा महाभागा स देशस्तत् तपोवनम् ।
सिद्धिक्षेत्रं तु तज्ज्ञेयं गङ्गातीरसमाश्रितम् ।।८
यत्र देवो महादेवो देव्या सह महेश्वरः ।
आस्ते वटेश्वरो नित्यं तत् तीर्थं तत् तपोवनम् ।।९
इदं सत्यं द्विजातीनां साधूनामात्मजस्य च ।
सुहृदां च जपेत् कर्णे शिष्यस्यानुगतस्य तु ।।१०
इदं धन्यमिदं स्वर्ग्यमिदं मेध्यमिदं सुखम् ।
इदं पुण्यमिदं रम्यं पावनं धर्म्यमुत्तमम् ।।११
महर्षीणामिदं गुह्यं सर्वपापप्रमोचनम् ।
अत्राधीत्य द्विजोऽध्यायं निर्मलत्वमवाप्नुयात् ।।१२
यश्चेदं शृणुयान्नित्यं तीर्थं पुण्यं सदा शुचिः ।
जातिस्मरत्वं लभते नाकपृष्ठे च मोदते ।।१३
प्राप्यन्ते तानि तीर्थानि सद्भिः शिष्टानुदर्शिभिः ।
स्नाहि तीर्थेषु कौरव्य न च वक्रमतिर्भव ।।१४
एवमुक्त्वा स भगवान् मार्कण्डेयो महामुनिः ।
तीर्थानि कथयामास पृथिव्यां यानि कानिचित् ।।१५
भूसमुद्रादिसंस्थानं प्रमाणं ज्योतिषां स्थितम् ।
पृष्टः प्रोवाच सकलमुक्त्वाऽथ प्रययौ मुनिः ।।१६

ब1 ते1 °परे (→°पराः). –c) ब3 दे3.6.8.9 न1 मुवें. मुए. मुब. प्रयाग-, दे10 प्रयागं (→प्रयागे). –d) द1 ग्र1.2 म1 °रिति प्राहुर् (→°रेवमाहुर्).

७. –a) ब1 दे3.6 ते1 ग्र1.2 म1 कोट्यर्ध-, दे10 कोट्याधि-, द1 कोट्यार्ध- (→कोट्योऽर्ध-); दे8-10 न1 द1 -कोटिश्च, ते1 -कोटीनां (→-कोटी च). –b) दे5 तीर्थानां च पुराब्रवीत्. –c) दे4 दिव्य- (→दिवि); का1 ब1-3 दे2.4 ते1 भु(का1 दे4 ते1 भू)व्यन्तरी(का1 दे4 ते1 °रि)क्षे, दे1 भूव्यान्तरिक्षे, दे5 मुच्यन्तरिक्षे, दे6 द1 भूम्यन्तरिक्षे (→भूम्यन्तरिक्षे); दे3 तत् (→च). –d) दे3 सर्वं वा (→तत्सर्वं); दे8-10 स्मृतं, न1 स्मृताः (→स्मृता).

८. का1. ८c–९ ⊙ (द्र. सं.). –a) ग्र1 महाभाग (→महाभागा). –b) न1 तद्देशं (→स देशस्); दे4 तत्र योजनं, दे6 तत्र पावनं, ग्र2 स तपोवनं (→तत्तपोवनम्); दे1 स देशस्तु तपोधन. –c) ब1 दे4-6 मुवें. मुए. मुब. सिद्ध° (→सिद्धि°); दे3.6 च (→तु). –d) दे1.8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. °तीरं (→°तीर-); दे8-10 ते1 समाश्रितः (→-समाश्रितम्).

९. का1. ⊙. –b) दे1.8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. माधवेन म (दे8.9 न1 स)हेश्वरः. –c) दे4 अस्ति (→आस्ते); दे4.8-10 न1 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. देवेश्वरो (→वटेश्वरो). –d) दे1 तत्तीर्थे तपोवनं (?), ग्र2 तीर्थं वा स तपोवनम्.

१०. –b) का1 आत्मयस्य(?) (→आत्मजस्य); ब2 दे1 तु (→च). –c) दे5 मुहूर्तं च, ते1 श्रद्धावांस्तु, द1 सुहृदश्च (→सुहृदां च); द1 भवेत् (→जपेत्); दे4 कर्णौ (→कर्णे) –d) ब1 शिष्यस्यार्थ° (→शिष्यस्यानु°); ब2.3 दे8-10 न1 ते1 द1 ग्र1.2 मुवें. मुए. मुब. च, दे1 वा, म1 हि (→तु).

११. ते1. ab ⊙. –a) दे10 धर्म्यं (→धन्यं); दे4 ऋतं स्वर्गं, दे6 इदं स्वर्गं (→इदं स्वर्ग्यं). –b) का1 दे6 मुखं (?), दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. शुभं (→सुखं). –c) ग्र2 सुखं (→पुण्यं); दे5 रम्ये, ग्र2 शाम्यं (→रम्यं). –d) का1 ब1-3 दे2-5 न1 ते1 ग्र1. मुए. धर्मम्, ग्र2 धनम् (→धर्म्यम्).

१२. –b) दे1 ग्र1.2 म1 °प्रणाशनं (→°प्रमोचनम्). –c) का1 दे2.5 तत्रा° (→अत्रा°); ते1 ग्र2 °दित्य(?) (→°धीत्य). –d) ब2.3 दे3 निर्मलत्वं (→निर्मलत्वं).

१३. –b) का1 दे4 तीर्थपुण्यं (दे4 ण्य) (→तीर्थं पुण्यं); दे4 तथा (→सदा). –d) ग्र2 नाग° (→नाक°); दे4 द1 ग्र1.2 म1 स (→च).

१४. –a) दे1 प्राप्यन्ते यानि, दे4 रूप्यते तानि, म1 प्राप्य चैतानि (→प्राप्यन्ते तानि). –b) दे5 सिद्धिः, दे6 षड्भिः (→सद्भिः); का1 दे2.3.5.6 शिष्टार्थ°, ब2 शिष्टान्नृ°, दे1 सिद्धार्थ°, दे4 द1 ग्र1.2 म1 इष्टानु° (→शिष्टानु°). –c) दे4 द1 ग्र1 स्नाति, न1 स्नात्वा, ते1 आदि-, म1 तानि (→स्नाहि); द1 ग्र1 म1 तीर्थानि (→तीर्थेषु); ग्र2 न स तीर्थानतिक्रान्तो. –d) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. मा (→न); दे10 चक्र° (→वक्र°); ब2 दे1 द1 ग्र1.2 म1 भवेत्, न1 भवं (→भव).

१५. दे3. १५c-१६d ⊙. –a) ग्र1 तु (स) (→स). –d) ब2.3 ग्र2 कानि च (→कानिचित्).

१६. दे3. ⊙. दे10. १५ श्लोकस्य b, c मध्ये १७ श्लोकस्य ab चरणौ अधिकरूपेणागतौ. –a) ते1 °संज्ञानं (→°संस्थानं); ग्र2 समुद्रादिसमस्तानि. –b) दे2.8-10 मुवें.

य इदं कल्यमुत्थाय पठतेऽथ शृणोति वा । मुच्यते सर्वपापेभ्यो रुद्रलोकं स गच्छति ।।१७

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे सप्तत्रिंशोऽध्यायः ।।३७।।

३८

श्रीकूर्म उवाच । ।❀

एवमुक्तास्तु मुनयो नैमिषीया महामतिम् ।
पप्रच्छुरुत्तरं सूतं पृथिव्यादिविनिर्णयम् ।।१

ऋषय ऊचुः ।❀

कथितो भवता सूत सर्गः स्वायंभुवः शुभः ।
इदानीं श्रोतुमिच्छामस्त्रिलोकस्यास्य मण्डलम् ।।२
यावन्तः सागरा द्वीपास्तथा वर्षाणि पर्वताः ।
वनानि सरितः सूर्यग्रहाणां स्थितिरेव च ।।३
यदाधारमिदं कृत्स्नं येषां पृथ्वी पुरा त्वियम् ।
नृपाणां तत्समासेन सूत वक्तुमिहार्हसि ।।४ —वें.१.४०.४

मुए. मुब. ग्रहाणां (→प्रमाणं); ते1 प्रमाणं यत्र शाश्वतम्. –c) का1 दे2.5 पूज्यः, ग्र2 दृष्ट्वा, म1 हृष्टः (→पृष्टः); दे1 चोवाच (→प्रोवाच). –d) ब2 उक्त्वा च, द1 ह्युक्त्वा स, ग्र1 ह्युक्त्वाथ (→उक्त्वाथ).

१६ श्लोकात् परं अधिकम्—दे1.10 मुवें. मुए. मुब. सूत उवाच; दे8.9 सूत उ.; न1 सूतः.

१७. –a) ते1 एतत्, मुब. एवं (→इदं); ते1 काल्यं (→कल्यं); दे4 द1 ग्र1.2 म1 इदं कल्यं (ग्र2 काल्ये, म1 काल्यं) समुत्थाय. –b) ते1 द1 ग्र1.2 म1 यः (→[अ]थ); दे1 जपते शृणुतेऽपि वा, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. शृणोति पठतेऽथ वा. –c) दे1.8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. °पापैस्तु (→°पापेभ्यो).

पुष्पिका—[द1 पुस्तके अध्यायसमाप्तिर्नास्ति]

पुराणनाम—का1 दे2.5 इत्यादिमहापुराणे कौर्मे, ब1 इति कौर्मे, ब2.3 दे3.6 ग्र1 इति कूर्मपुराणे, दे1.4.8-10 ग्र2 मुवें. मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे, न1 इति श्रीकौर्मे, ते1 इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे, म1 श्रीकूर्मपुराणे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे पूर्वभागे. **अध्यायनाम**—दे4 न1 ते1 ग्र1.2 म1. ⊙; का1 ब1-3 दे1-3.5.6.8-10 मुए. मुब. प्रयागमाहात्म्ये, मुवें. प्रयागमाहात्म्यं नाम. **अध्यायसंख्या**—ब1 दे6. ⊙; का1 ब3 दे2.3 न1 ग्र1 षट्त्रिंशोध्यायः, ब2 ।।३६।।, दे1.10 मुवें. मुए. एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ।।३९।।, दे4 षट्त्रिंशोध्यायः ।।१६।।, दे5 षट्त्रिंशोध्यायः ।। प्रयागमाहात्म्यं समाप्तं, दे8.9 एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः, ते1 सप्तत्रिंशोध्यायः, ग्र2 म1 अष्टत्रिंशोध्यायः, मुब. अष्टत्रिंशोध्यायः ।।३८।।

३८

❀ न1 द1 मुब. ⊙; का1 ब2.3 दे2.4.5 सूत उवाच; ब1 कूर्म उवाच; दे1.10 मुनय ऊचुः; दे3.6 व्यास उवाच; दे8.9 मुनय उ.; ते1 श्रीशिवः; ग्र1.2 म1 श्रीकूर्मः.

१. –a) का1 दे8-10 ग्र2 उक्त्वा तु, ब1 उक्त्वाथ, दे1 उक्ताथ, दे4 उक्ता स (→उक्तास्तु). –b) दे1.9.10 म1 नैमिषेया; दे4.8 नैमिषाया (→नैमिषीया); दे1.8.9 द1 ग्र1.2 मुवें. मुए. मुब. महामुनिम्, दे6 महामतिः, दे10 महामुनिः, म1 महर्षयः (→महामतिं). –c) का1 दे2.5 उग्रतपसो, ब3 उत्तमं सूतं, ते1 ऋषयस्सूतं (→उत्तरं सूतं); ग्र2 (पुनः) पप्रच्छुरुत्तरं सूनिः. –d) दे5 ग्र2 पृथिव्यां दि- (→पृथिव्यादि-); दे4 -विनिर्णयः, दे5 -विनिर्णयां (→-विनिर्णयम्).

❀ दे3.8 ऋषय ऊ.; न1 ते1 द1 ग्र1.2 म1 ऋषयः.

२. –a) दे1.8-10 मुवें. मुए. सर्गः (दे8.9 °र्ग); दे3.6 सूतः, द1 सूतं (→सूत). –b) ब1.3 दे3.6 न1 स्वर्गः, दे1 **, दे8-10 मुवें. मुए. मनुः (दे10 °निः ?), द1 ग्र1.2 म1 वंश- (द1 °शः) (→सर्गः); दे8.9 °भुवस्तु यः, दे10 °भुविस्तु यः (→°भुवः शुभः). –c) का1 दे4 ग्र1 इच्छामि (→इच्छामस्). –d)का1 दे5 त्रिषु लोकस्य, ब2 द1 त्रैलोक्यस्यास्य, दे4 शूरस्यास्य च, ते1 त्रैलोक्यस्यान्य (→त्रिलोकस्यास्य);न1 त्रिलोक *****.

३. –a) दे1 यावताः, न1 *** (→यावन्तः); दे6.8-10 ग्र2 सागर- (→सागरा). –b) दे10 पंडिता, न1 वर्षता (→पर्वताः). –c) दे3 ते1 पुर्यो, दे6 न1 मुवें. मुए. मुब. सूर्यो (→सूर्य-). –d) दे4 न1 तिथिर् (→स्थितिर्); दे1 इत्यपि (→एव च).

४. –a) दे1.8-10 न1 नै1 ग्र1 मुवें. मुए. मुब. सर्वं (→कृत्स्नं). –b) दे4 ग्र1.2 म1 यथा, न1 कैषा (→येषां). –b) ब1 पृथ्वीं, ते1 पृथिवी (→पृथ्वी); ब1 पुरा त्विषं, दे1.9.10 मुवें. मुए. पुरान्वियम्, दे3 पुराद्धियं, दे4 पुराधियं,

वें.१.४०.५

सूत उवाच ।*

वक्ष्ये देवादिदेवाय विष्णवे प्रभविष्णवे ।
नमस्कृत्वाऽप्रमेयाय यदुक्तं तेन धीमता ॥५
स्वायंभुवस्य तु मनोः प्रागुक्तो यः प्रियव्रतः ।
पुत्रस्तस्याभवन् पुत्राः प्रजापतिसमा दश ॥६
अग्नीध्रश्चाग्निबाहुश्च वपुष्मान् द्युतिमांस्तथा ।
मेधा मेधातिथिर्हव्यः सवनः पुत्र एव च ॥७
ज्योतिष्मान् दशमस्तेषां महाबलपराक्रमः ।
धार्मिको दाननिरतः सर्वभूतानुकम्पकः ॥८
मेधाग्निबाहुपुत्रास्तु त्रयो योगपरायणाः ।
जातिस्मरा महाभागा न राज्ये दधिरे मतिम् ॥९
प्रियव्रतोऽभ्यषिञ्चद् वै सप्तद्वीपेषु सप्त तान् ।
जम्बुद्वीपेश्वरं पुत्रमग्नीध्रमकरोन्नृपः ॥१०
प्लक्षद्वीपेश्वरश्चैव तेन मेधातिथिः कृतः ।
शाल्मलेशं वपुष्मन्तं नरेन्द्रमभिषिक्तवान् ॥११
ज्योतिष्मन्तं कुशद्वीपे राजानं कृतवान् प्रभुः ।
द्युतिमन्तं च राजानं क्रौञ्चद्वीपे समादिशत् ॥१२
शाकद्वीपेश्वरं चापि हव्यं चक्रे प्रियव्रतः ।
पुष्कराधिपतिं चक्रे सवनं च प्रजापतिः ॥१३

दे5 पुरद्विजं, ग्र1 पुराक्षयम्, ग्र2 पुरास्त्वियं (→पुरा त्वियं). –c) दे4 द1 ग्र2 म1 गृहाणां, ते1 ग्र1 ग्रहाणां (→नृपाणां). –d) दे8-10 मुवें. मुए. तत्तद् (→सूत); न1 त्वमर्हसि (→इहार्हसि); दे5 स्तव वक्तुमहार्हसि.

* द1.⊙; दे8-10 सूत उ.; न1 ते1 ग्र1.2 सूतः; म1 श्रीसूतः.

५. –a) ब3 दे8-10 मुवें. मुए. मुब. देवाधि° (→देवादि°); ते1 आद्याय देवदेवाय. –b) दे5 *****, द1 भव विष्णवे (→प्रभविष्णवे). –c) दे1 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. नमस्कृत्या° (→नमस्कृत्वा°); ते1 नमस्कृत्वा प्रवक्ष्यामि.

६. –a) दे8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. [अ]स्य, म1 च (→तु); ते1 मतः, +सुतः (→मनोः). –b) दे5 प्रयत्नतः (→प्रियव्रतः). –c) दे1.4 पुत्रास् (→पुत्रस्); दे4 °वत्पत्न्याः, दे5.6.10 द1 °वत्पुत्राः, ते1 °वन्पुत्रा (→°वन्पुत्राः). –d) दे5 प्रजायंते (→प्रजापति-); दे3 -दिश(?) (→दश).

७. –a) का1 दे2.4.5.9 न1 द1 ग्र2 म1 मुवें. मुए. मुब. आग्नीध्रश्च, दे10 अग्नींद्रश्च(?), ते1 आग्नीध्र (द्र) श्च (→अग्नीध्रश्च); ब3 अग्नीधुश्चापि गुहूश्च, दे1 आग्नीध्र चारबा(ह हु)श्च. –b) ब2 मतिमान्, दे10 ज्योतिमान् (→द्युतिमान्). –c) ब3 मेध्या (→मेधा); का1 ब1-3 दे3.5.6 ग्र1 भव्यः (→हव्यः). –d) दे1 सबलः (→सवनः).

८. –a) दे4 द1 ग्र1.2 म1 आ(ग्र1 अ)ग्नीध्रः (दे4 °ध्रं) प्रथमस्तेषां. –c) दे2 धार्मिका (→धार्मिको); का1 दे5 दाननिरताः, ते1 ध्याननिरतः, द1 ग्र1.2 दानशीलश्च (→दाननिरतः). –d) का1 सर्वे भूतानुकम्पकाः, ब1 दे6 सर्वभूतात्मकंपकः, दे2.5 सर्वभूतानुकंपकाः, दे3 सर्वभूतात्माकंपकं, दे4.9 ते1 द1 ग्र1.2 म1 सर्वभूतानुकंपनः

९. –a) का1 मेधाग्निर्वायु°, दे4.8 मेधाग्निर्बहु°, दे10 मेधाग्निर्दश°, न1 मेधोग्निबाहु° (→मेधाग्निबाहु°). –b) ग्र2 एते (→त्रयो). –d) दे4 राज्यं (→राज्ये); ब2 मनः, दे4 मतिः (→मतिम्).

१०. –a) का1 दे2.5 सप्ततानभ्यषिञ्चद्वै, दे8.9 प्रियव्रतोभिषिचद्वै, ते1 प्रियव्रतोऽथ व्याभजत्. –b) ब2 ग्र2 म1 सप्तकान्, दे1.5 सप्तवान्, ते1 सप्तधान् (→सप्त तान्). –c). दे3.4.6.8.9 ते1 द1 म1 जम्बू° (→जम्बु°); ते1 पूर्वं (→पुत्रं). –d) का1 आग्निध्रं, दे1.2.4.5.8.9 न1 ते1 द1 ग्र1.2 म1 आग्नीध्रं (→अग्नीध्रं); का1 म1 नृपं, ब1 दे3.5.6 न1 नृप, ग्र2 पुनः (→नृपः).

११. ब2. ab ⊙; दे10. ११b-१२a ⊙. –a) दे4 ते1 °द्वीपेश्वरं (→°द्वीपेश्वरश्); दे10 प्लक्षद्वीपे च राजानं. –b) ग्र2 ततः (→कृतः). –c) ब1 शाल्मरेशं, दे8.9 मुवें. मुए. मुब. शाल्मलाशं, न1 शाल्मलेश (→शाल्मलेशं). –d) ते1 नरेन्द्रोऽ*भि°, ग्र2 तन्नरेन्द्रामभि° (→नरेन्द्रमभि°).

१२. दे10. a ⊙ (द्र. ११ पा. वि.). –a) दे3 कुष्मद्वीपे (?), ग्र2 **** (→कुशद्वीपे). –c) ब1 द्युतिमन्तश्, दे10 द्युतिर्मन्त्रं (→द्युतिमन्तं). –d) ब2 दे1 ग्र2 समाविशत् (→समादिशत्).

१३. दे8-10. cd ⊙. –a) दे10 °द्वीपेश्वरश् (→°द्वीपेश्वरं); का1 चैव, दे4 वापि (→चापि). –b) का1 ब1-3 दे2.5 मुब. भव्यं (→हव्यं); ते1 प्रजापतिः (→प्रियव्रतः). –d) द1 °पतिं (→°पतिः).

ब2 b, c मध्ये अधिकम्—

* प्लक्षद्वीपेश्वरश्चैव तेन मेधातिथिः कृतः (=११ab)

पुष्करे सवनस्यापि महावीतः सुतोऽभवत् ।
धातकिश्चैव द्वावेतौ पुत्रौ पुत्रवतां वरौ ।।१४
महावीतं स्मृतं वर्षं तस्य नाम्ना महात्मनः ।
नाम्ना तु धातकेश्चापि धातकी खण्डमुच्यते ।। १५
शाकद्वीपेश्वरस्याथ हव्यस्याप्यभवन् सुताः ।
जलदश्च कुमारश्च सुकुमारो मणीचकः ।
कुसुमोत्तरोऽथ मोदाकिः सप्तमः स्यान्महाद्रुमः ।।१६
जलदं जलदस्याथ वर्षं प्रथममुच्यते ।
कुमारस्य तु कौमारं तृतीयं सुकुमारकम् ।।१७

मणीचकं चतुर्थं तु पंचमं कुसुमोत्तरम् ।
मोदाकं षष्ठमित्युक्तं सप्तमं तु महाद्रुमम् ।।१८
क्रौञ्चद्वीपेश्वरस्यापि सुता द्युतिमतोऽभवन् ।
कुशलः प्रथमस्तेषां द्वितीयस्तु मनोहरः ।।१९
उष्णस्तृतीयः संप्रोक्तश्चतुर्थः प्रवरः स्मृतः ।
अन्धकारो मुनिश्चैव दुन्दुभिश्चैव सप्तमः ।
तेषां स्वनामभिर्देशाः क्रौञ्चद्वीपाश्रयाः शुभाः ।।२०
ज्योतिष्मतः कुशद्वीपे सप्तैवासन् महौजसः ।
उद्भेदो वेणुमांश्चैवाश्वरथो लम्बनो धृतिः । वें.१.४०.२२

१४. ते1. c ⊙. –a) दे8-10 मुवें. मुए. मुब पुष्क-रेश्वरतश्चापि, न1 पुष्कराधिपतेरस्या, ते1 पुष्करे सवने नस्वा (?). –b) का1 दे8 महीवीतः, दे1 महीवीताः, दे4 महाभीतः, दे10 ते1 महावीर-, न1 द1 ग्र1.2 म1 महावीरः (→महावीतः). –c) न1 चापि (→चैव). –d) ते1 पुत्रो मतिमतां वरः.

१५. –a) ते1 द1 ग्र1 म1 महावीरं, ग्र2 महावीर (→महावीतं); ते1 स्मृते (→स्मृतं); दे10 महावि * स्तृतं वर्षं. –b) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. स्यात्तु, ग्र2 नाम (→नाम्ना); ते1 महात्मना (→महात्मनः). –c) दे1 च, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. वै (→तु); दे8.9 धातकिश् (→धातकेश्); म1 चैव (→चापि); ते1 नाम्ना चादतरश्चायं, ग्र2 नाम्ना विधातकश्चापि. –d) ब3 धातुकी, दे3 धाताकी, ग्र1 धौतकी (→धातकी); का1 ब2.3 दे2.5 षण्ड [:], ब1 दे3 न1 द1 ग्र1 षंडं (→खण्डं); ते1 दौतकीरेष-मुच्य(चे)ते, ग्र2 धातविष्षण्ड उच्यते.

१६. ते1. १६-१७ ab ⊙; दे5. १६ b–e ⊙. –a) दे1.8-10 न1 म1 मुवें. मुए. मुब. [अ]पि, दे4 [अ] द्य (→[अ] थ). –b) ब1-3 दे2.3 द1 ग्र1 भव्य°, ब3 भव° (→हव्य°); ग्र1 [अ] भवत् (→[अ] भवन्); दे10 ग्र2 सुतः (→सुताः); दे6 भव्यस्याथ भवत्सुतः. –c) ग्र2 जप * श्च कुमानश्च. –d) दे10 कुसुमारो (→सुकुमारो); का1 मणीवकः, ब1 ** रकः, ब3 मानीरकः, दे1 मरीचकः; दे4 मणीराव:, दे6 मनीचकः, ग्र2 मणीचकाः (→मणीचकः). –e) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. कुशोत्तरोऽथ, ग्र2 कुसुमोत्तरोध, म1 कुसुमोत्करोथ (→कुसुमोत्त-रोथ); ब2 न1 मोदाकी, ब3 मोदकी, दे4 मंदाकः, दे8.9 मोदाकि, ग्र2 मोधाकि (→मोदाकिः). –f) का1 ब3 दे6 म1 सप्तमस्यान्, द1 ग्र2 सप्तमस्याम्, ग्र1 सप्तमस्या (→सप्तमः स्यान्); दे8-10 तस्य पुत्रा बभूविरे.

१७. दे8-10. १७-१८ ⊙; ते1. ab ⊙.–a) ग्र2 [अ] पि (→[अ] थ). –b) का1 ब3 दे5 प्रथम-(→प्रथमं). –c) का1 च (→तु); ग्र2 कौमारस् (→कौमारं). –d) ग्र2 तृतीयास्तु (→तृतीयं सु-); दे4 तृतीयं कुसुमाकरं.

१८. दे8-10. ⊙. –a) का1 दे5 माणीवकं, दे2 माणीचकं (→मणीचकं); दे1 ते1 मुब. चतुर्थं च, दे3.6 चतुर्थस्तु (→चतुर्थन्तु). –b) ग्र2 म1 पञ्चकं (→पञ्चमं); ते1 कुसमोत्तमम्, म1 कुसुमो (त्क) त्तरं, मुवें. मुए. मुब. च कुशोत्तरम्. –c) ब1-3 दे1.3.6 ते1 द1 ग्र1.2 म1 मोदकं (→मोदाकं); द1 ग्र1.2 म1 इत्याहुः (→इत्युक्तं). –d) ते1 महाध्रुवम् (→महाद्रुमम्).

१९. –a) दे5 °श्वरश्चापि, ते1 °श्वरं सोपि (→°श्वर-स्यापि). –b) ते1 सतो (→सुता); ब1 भवान्, दे3.5.6.10 ग्र2 भवत्, न1 [अ] भयः,, ते1 धरन् (→[अ]भवन्). –c) का1 कुशल-, दे5 कुशलाः, न1 कुशलं, ते1 शकलः, द1 ग्र1.2 म1 नकुलः (→कुशलः). –d) न1 च (→तु).

२०. दे3.6. २०c-२१f ⊙. –a) का1 उक्तस्, दे4 न1 ते1 द1 ग्र1.2 म1 कृष्णस् (→उष्णस्); दे5 तृतीयं, ते1 तृतीय (→तृतीयः). –b) ब1 प्रवराः, दे1 प्रवचः, दे4 प्रकर-, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. पीवरः, द1 म1 प्रव८-, ग्र2 प्रचरम् (→प्रवरः). –c) दे4 द1 ग्र1 अंतकारो, ग्र2 अ(निक)न्तकारो (→अन्ध-कारो); ते1 चैवं (→चैव). –d) का1 ब1-3 दे2 न1 मुब. चेति (→चैव); ब1 दे1.4.8.9 न1 मुवें. मुए. मुब. सप्त वै (→सप्तमः); ते1 उत्तमो नाम नामतः, ग्र2 ***** सप्तमः. –e) का1 दे5 न1 द1 ग्र2 म1 °निर्देशाः (द1 म1 °शा), ते1 ग्र1 °निर्देशः (ते1 °श) (→°भिर्देशाः). –f) ब2 दे4 °द्वीपास्त्रयाः (दे4 °यः), म1 °द्वीपेश्वराश् (→°द्वीपाश्रयाः); ते1 क्रौंच-द्वीपाधियाश्च ये.

२१. दे3.6. ⊙ (द्र. २० पा. वि.). –a) का1 दे5 न1 ज्योतिष्मंतः, दे10 ज्योतिष्मतिः (→ज्योतिष्मतः). –b) का1 सहैवासन्, ग्र2 म1 सप्तपुत्रा(म1 °त्रान्) (→सप्तैवासन्). –c) का1 ब3 दे1.2.4.5 न1 द1 ग्र1 म1 उद्भिदो (दे4 म1 °तो),

वें.१.४०.२३ षष्ठः प्रभाकरश्चापि सप्तमः कपिलः स्मृतः ॥२१
स्वनामचिह्नितान् यत्र तथा वर्षाणि सुव्रताः ।
ज्ञेयानि सप्त तान्येषु द्वीपेष्वेवं न योमतः ॥२२
शाल्मलद्वीपनाथस्य सुताश्चासन् वपुष्मतः ।
श्वेतश्च हरितश्चैव जीमूतो रोहितस्तथा ।
वैद्युतो मानसश्चैव सप्तमः सुप्रभो मतः ॥२३
प्लक्षद्वीपेश्वरस्यापि सप्त मेधातिथेः सुताः ।
ज्येष्ठः शान्तभयस्तेषां शिशिरश्च सुखोदयः ।
आनन्दश्च शिवश्चैव क्षेमकश्च ध्रुवस्तथा ॥२४
प्लक्षद्वीपादिषु ज्ञेयः शाकद्वीपान्तिकेषु वै ।
वर्णाश्रमविभागेन स्वधर्मो मुक्तये द्विजाः ॥२५
जम्बुद्वीपेश्वरस्यापि पुत्रास्त्वासन् महाबलाः ।
अग्नीध्रस्य द्विजश्रेष्ठास्तन्नामानि निबोधत ॥२६
नाभिः किंपुरुषश्चैव तथा हरिरिलावृतः ।
रम्यो हिरण्वांश्च कुरुर्भद्राश्वः केतुमालकः ॥२७

ग्र2 उद्‌सितो (→उद्‌भेदो); ते1 विद्वेदा वेणुवांश्चापि. –d) का1 दे5 सुरथो, ब1*रतो, ब2.3 दे1.4 न1 द1 ग्र1 म1 स्वैरथो, ग्र2 स्त्वैरसो (?) (→[ग्र]श्वरथो); द1 ग्र1 वृतिः, ग्र2 म1 द्यतिः (→धृतिः); ते1 स्वरो बिम्बस्तथा वृतिः. –e) ब2 चैव (→चापि); दे4 द1 ग्र1.2 म1 षष्ठस्तु प्रकरः (द1 °राः) (→षष्ठः प्रभाकरः).

२२. द1 ग्र1. २२d-२४a ⊙. –a) न1 म1 स्वनाम्ना (→स्वनाम-); दे1.4 चिह्नतान्, दे3.6 चिह्न तान्, दे8-10 मुवें. मुए. चिह्नतश्, न1 द1 विहितान्, मुब. चिह्नितश् (→चिह्नितान्). –b) दे6 ते1 सुव्रत (→सुव्रताः). –c) न1 तं नामानि (→ज्ञेयानि स°); का1 ब1-3 दे1-3.5.6.8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. च तथान्येषु, दे5 च तथान्येष्टा, ते1 च तथान्येषां (→सप्ततान्येषु); दे4 क्षेमानिगतधान्येषु. –d) का1 ब1 दे2.5 द्वीपेष्वे (दे का1 °स्वे, दे5 °स्थे)षुन यो मतः(दे5 °ता), ब2.3 मुब. द्वीपेष्वेतानि नामतः, दे1 द्वीपोह्येष न यो मतः, दे3.6 द्वीपेष्वेश्व (दे6 °स्व)नामतः, दे4 द्वीपेष्वेवं स नामतः, दे8.9 द्वीपेष्वे (दे9 ष्वै)वं न यो मतः, दे10 न1 द्वीपेष्वेवं (न1 व) तयो मतः, ते1 द्विदिषो मतयो मताः (?), मुवें. मुए. द्वीपेष्वेवन्न यो मतः.

२३. द1 ग्र1.2 ⊙ (द्र. २२ पा. वि.). –a) का1 दे4-6.8-10 न1 ते1 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. शाल्मलि° (दे10 ते1 °ली) (→शाल्मल°); दे4 °वानस्य, दे10 °नाशस्य (→°नाथस्य). –b) दे4 मताश् (→सुताश्); दे1 ******, ते1 त्यानन्य पुष्टतः (→चासन् वपुष्मतः). –c) दे8 सूतश्च, दे9 ** श्च (→श्वेतश्च); दे8-10 रोहितश्, ग्र2 हरतश् (→हरितश्); ते1 शीतश्च शैव जीमूतो. –d) दे4 म1 लोहितस् (→रोहितस्); ते1 *** ला हि तथावतः. –e) दे4 वैद्युता, दे8.9 विद्युतो, दे10 °विद्यतो (→वैद्युतो); का1 मानवश् (→मानसश्); ते1 विद्युर्विनयनश्चैव, म1 मानसो वैद्युतश्चैव. –f) का1 दे2 स प्रभो मतः, दे4 ते1 सुप्रभा मतः, दे5 संप्रभो मतः; दे6 सुप्रलोभतः, ग्र2 सुप्रभयोमतः (→सुप्रभो मतः).

२४. दे4 ⊙; ते1. २४c–२६b ⊙; द1 ग्र1. a ⊙ (द्र. २२ पा. वि.). –a) दे8-10 कुश° (→प्लक्ष°); ग्र2 °रश्चापि (→°रस्यापि). –b) दे5 सत्यमेधाः (→सप्त मेधा-) दे1 °तिथेस्तुते, दे10 °तिथेः सुनाः, न1 °तिथेस्मृताः, द1 °तिथिस्सुतः, म1 °तिथेश्वराः (→°तिथेः सुताः); ते1 पुत्राश्चासन् महाबलाः. –c) का1 ब1 दे2.5 ग्र1 °हयस्, ब3 °रहस्, दे1 °नयस्, दे3 °त्रयस्, दे6 °स्त्रयस्, दे8-10 °भयास्, मुवें. मुए. °मयस् (→°भयस्). –d) दे8.9 मुवें. मुए. मुब. तु (→च); ग्र2 सुघो°, म1 सखो° (→सुखो°); का1 शिशिरश्च (राग्नि) मुखादयः, दे10 शिरस्तु च सुखोदयः. –e) ब2 आननाश्च, दे10 अनंदश्च, न1 आनंतश्च (→आनन्दश्च); ग्र2 सुखश् (→शिवश्). –f) का1 चाग्नयस्, ब1 चन्द्रसस्, दे2.3.5.6 चोग्रयस् (→च ध्रुवस्).

२५. ते1.⊙ (द्र.२४ पा. वि.). –a) दे3.6 °दिसु, दे8-10 मुवें. मुए. °दिके (→°दिषु); दे4.8-10 मुब. ज्ञेया, दे5 मुवें. मुए. ज्ञेयाः (→ज्ञेयः); द1 ग्र2 प्लक्षद्वीपे च के ज्ञेयाः, ग्र2 म1 प्लक्षद्वीपेषु (ग्र1 च) विज्ञेयाः. –b) दे2 वैः, दे4.8-10 द1 ग्र1 म1 मुवें. मुए. मुब. च (→वै); ग्र2 शाका द्वीपांतरेपु च. –c) दे8-10 मुवें. मुए. वर्णानाञ्च (→वर्णाश्रम-). –d) दे4 स धर्मो, द1 सुधर्मो, दे6 स्वधर्मे (→स्वधर्मो); का1 दे5.10 युक्तये (→मुक्तये); दे8-10 मुवें. मुए. मुब. मतः (→द्विजाः).

२६. ते1.ab ⊙ (द्र.२४ पा. वि.). –a) का1 दे1.2.4.6.8.9 द1 म1 जंबू° (→जम्बु°). –b) ब1 दे8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. पुत्राश्चासन्, दे1 पुत्राश्चा स तु(?), ग्र2 पुत्रत्वाह (→पुत्रास्त्वासन्); ग्र2 °बलः (→°बलाः). –c) का1 दे4.5.8.9 ते1 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. आग्नीध्रस्य, दे10 अग्नीध्रश्च (→अग्नीध्रस्य). –d) द1 ग्र1.2 म1 तेषान्नामानि (→तन्नामानि नि-).

२७. –a) ग्र2 -पुरुषाश् (→-पुरुषश्). –b) दे3 हवि° (→हरि°). –c) दे5 रम्या (→रम्यो); ब1 दे8 हिरण्यश्च, ब3

जम्बुद्वीपेश्वरो राजा स चाग्नीध्रो महामतिः ।
विभज्य नवधा तेभ्यो यथान्यायं ददौ पुनः ॥२८
नाभेस्तु दक्षिणं वर्षं हिमाह्वं प्रददौ पुनः ।
हेमकूटं ततो वर्षं ददौ किंपुरुषाय तु ॥२९
तृतीयं नैषधं वर्षं हरये दत्तवान् पिता ।
इलावृताय प्रददौ मेरुमध्यमिलावृतम् ॥३०
नीलाचलाश्रितं वर्षं रम्याय प्रददौ पिता ।
श्वेतं यदुत्तरं वर्षं पित्रा दत्तं हिरण्वते ॥३१
यदुत्तरं शृङ्गवतो वर्षं तत् कुरवे ददौ ।
मेरोः पूर्वेण यद् वर्षं भद्राश्वाय न्यवेदयत् ।
गन्धमादनवर्षं तु केतुमालाय दत्तवान् ॥३२
वर्षेष्वेतेषु तान् पुत्रानभिषिच्य नराधिपः ।
संसारकष्टतां ज्ञात्वा तपस्तेपे वनं गतः ॥३३
हिमाह्वयं तु यस्यैतन्नाभेरासीन्महात्मनः ।
तस्यर्षभोऽभवत् पुत्रो मरुदेव्यां महाद्युतिः ॥३४
ऋषभाद् भरतो जज्ञे वीरः पुत्रशताग्रजः ।
सोऽभिषिच्यर्षभः पुत्रं भरतं पृथिवीपतिः ।
वानप्रस्थाश्रमं गत्वा तपस्तेपे यथाविधि ॥३५
तपसा कर्षितोऽत्यर्थं कृशो धमनिसंततः ।
ज्ञानयोगरतो भूत्वा महापाशुपतोऽभवत् ॥३६　वें.१.४०.४०

दे9 हिरण्मांश्च, दे5.6.10 हिरण्यांश्च; न1 हिरण्मयः (→हिरण्वांश्च); दे4 रम्ये हिरण्याकुरवः, ते1 रम्ये हिरण्मय-श्वेते, द1 ग्र1.2 म1 रम्यो हिरण्वान् (द1 म1 °ण्यात्) कुरुजित्.

२८. –a) दे3.4.8.9 ते1 द1 मुब. जम्बू° (→जम्बु°). –b) ब3 सा, ते1 न (स) (→स); दे8-10 °मुनिः (→°मतिः); ग्र2 त्वमाग्नीध्रो महामतिः, म1 आग्नीद्ध्रस्सुमहाद्युतिः. –c) न1 तपश्चे(?) (→नवधा); दे4 जेभ्यो, ग्र2 तेभ्यः (→तेभ्यो). –d) ते1 तथा (→ददौ).

२९. दे3.6. ab ⊙; दे4. cd ⊙. –a) दे8-10 मुए. दक्षिणे वर्षे (→दक्षिणं वर्षं). –b) ब1 हिमवान्, ब3 हिमाङ्गं, ते1 हिमाह्वां, द1 ग्र1 हिमाद्रि, ग्र2 म1 हिमाद्रेः (→हिमाह्वं); ते1 प्रददात् (→प्रददौ); दे4.8-10 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. पिता (→पुनः). –c) का1 ब1-3 दे2.3.5 तथा, ते1 तमो (→ततो); दे5 वर्षा (→वर्षं). –d) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. सः, ते1 तत् (→तु); दे3 ददौ ******, दे5 पिता दत्तं हिरण्मते.

३०. दे3. ⊙; ग्र2. cd ⊙. –a) का1 तृतीये (→तृतीयं); ते1 वै पंच– (→नैषधं). –b) द1 ग्र1 म1 प्रददौ हरये पिता, ग्र2 रम्या प्रददौ पिता. –d) म1 मेरोर् (→मेरु–); दे1 °वृतः, दे5 °वृतां (→°वृतम्).

३१. ग्र2. ⊙; दे3. ab ⊙; द1 ग्र1. cd ⊙. –a) ब2.3 मुब. नीलाचलाश्रयं, दे1 दीनाद्रेराश्रितं, दे5 लीलाचला-श्रितं, दे8-10 मुवें. मुए. नीलाद्रेराश्रृ(दे8.9 सृ)तं, न1 नीलोत्पलाश्रियं (→नीलाचलाश्रितं). –b) म1 ददौ चैव हिरण्वते. –c) का1 ब1-3 दे2.4.5 ते1 तदुत्तरं (→यदुत्तरं); न1 तदंतरुत्तरं वर्षं. –d) दे1 पिता (→पित्रा); का1 ब3 दे4.8.9 ते1 हिरण्मते, दे10 हिरण्मये (→हिरण्वते).

३२. –a) दे3.6 शृङ्गरतौ, ते1 शृङ्गवन्तं, ग्र2 शृङ्गवता (→शृङ्गवतो). –c) दे5 (हिम) मेरोः, न1 मेरोत् (→मेरोः); ब1 पूर्वे तु, दे10 ग्र1 पूर्वे च, ते1 पूर्वा तु (→पूर्वेण); दे5 यद्वयं (→यद्वर्षं). –d) दे10 भद्राश्वायं, न1 तद् भद्राय, ग्र2 भद्राश्वाया (→भद्राश्वाय).

३३. –a) ते1 वर्षे त्वतेषु (→वर्षेष्वेतेषु). –b) का1 दे2 अभिषिच्य, दे1 ते1 अभिषिच, दे4 मुवें. मुए. मुब. अभ्यषिञ्चन् (→अभिषिच्य) ; दे3.6 नराधिप (→नराधिपः). –c) दे1 ते1 संसारे कष्टतां, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. संसारासारतां (→संसार-कष्टतां). –d) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. तप्तुं (→तेपे); दे4 द1 गताः, दे5 मतः, ते1 गम (तः) (→गतः).

३४. –a) दे1.4.8-10 न1 द1 ग्र1.2 म1 यद्वर्षं, ते1 तद्वर्षं (→यस्यैतन्). –b) ग्र2 आसन् (→आसीत्). –c) दे8-10 ते1 तस्यार्षभो, ग्र2 तस्य वर्षो (→तस्यर्षभो); ब1 भवेत्, दे6 लोभ– (→[अ] भवत्); द1 ग्र1 तस्य देवेन्द्रवत् (द1 °यत्) पुत्रो. –d) दे4 मनु°, दे5 न1 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मेरू° (→मरु°); दे10 °मति (→°द्युतिः).

३५. दे4. abcd ⊙. –a) ग्र2 भरते (→भारतो); दे6 ऋषभंगरतो यज्ञे. –b) ते1 धीरः (→वीरः). –c) दे1 सोऽभिषिच्च ततः, दे8.9 सोभ्यषिच्यर्षभः, दे10 साभ्यषिच्चर्षभः (→सोऽभिषिच्यर्षभः). –d) ते1 पुत्रो (→पुत्रं); म1 ते1 भरतः (→भरतं). –f) ब1.3 दे5.10 ग्र1 म1 °विधिः (→°विधि).

३६. म1. ⊙. –a) दे8.9 मुए. मुब. धर्षितो (→कर्षितो). –b) दे1 कृ(प्रो)शो यमनि सत्तमः (?), दे4 द1 ग्र1.2 कृशोथ मलिनस्तथा, दे8 मुवें. मुए. मुब. कृशोऽयमनिशं तथा, दे9 कृशोधमनिशं ततः, ते1 कृतार्थो मनुसन्ततिः. –c) दे2 ज्ञाने (→ज्ञान–); ब1 °व्रतो (→°रतो).

वें.१.४०.४० सुमतिर्भरतस्याभूत् पुत्रः परमधार्मिकः ।
सुमतेस्तैजसस्तस्मादिन्द्रद्युम्नो व्यजायत ॥३७
परमेष्ठी सुतस्तस्मात् प्रतीहारस्तदन्वयः ।
प्रतिहर्त्तेति विख्यात उत्पन्नस्तस्य चात्मजः ॥३८
भवस्तस्मादथोद्गीथः प्रस्तावस्तत्सुतोऽभवत् ।
पृथुस्ततस्ततो रक्तो रक्तस्यापि गयः सुतः ॥३९
नरो गयस्य तनयस्तस्य पुत्रो विराडभूत ।
तस्य पुत्रो महावीर्यो धीमांस्तस्मादजायत ॥४०
महान्तोऽपि ततश्चाभूद् भौवनस्तत्सुतोऽभवत् ।
त्वष्टा त्वष्टुश्च विरजो रजस्तस्याप्यभूत् सुतः ॥४१
शतजिद् रजसस्तस्य जज्ञे पुत्रशतं द्विजाः ।
तेषां प्रधानो बलवान् विश्वज्योतिरिति स्मृतः ॥४२
आराध्य देवं ब्रह्माणं क्षेमकं नाम पार्थिवम् ।
असूत पुत्रं धर्मज्ञं महाबाहुमरिंदमम् ॥४३
एते पुरस्ताद् राजानो महासत्त्वा महौजसः ।
एषां वंशप्रसूतैश्च भुक्तेयं पृथिवी पुरा ॥४४

इतिश्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे अष्टात्रिंशोध्यायः ॥३८॥

३७. –a) ते1 मम ते (→सुमतिर्); दे4 मुवें. मुए. मुब. [अ]पि, ते1 द1 ग्र1.2 म1 [आ]सीत् (→[अ]भूत). –b) दे4 पुत्राः (→पुत्रः); दे4.5 °धार्मिकाः (→°धार्मिकः). –c) का1 सुमतस्, ब3 स्वमतेस्, ग्र1 सुमते (→सुमतेस्); ते1 ममस्ते जननस्तस्मात्. –d) दे4 [अ]थ जायते, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. महाद्युतिः, ते1 -प्यजायत (→व्यजायत).

३८. –b) ब1 दे4.10 द1 ग्र1.2 म1 प्रतिहारस् (→प्रतीहारस्); ग्र1 तदान्वयः, ग्र2 -तरादयः, म1 तथान्वयः (→तदन्वयः). –c) दे4.5 °हर्त्तोति, ग्र2 °हस्तेति (→°हर्त्तेति); दे1 द1 विख्याता (→विख्यात); ते1 प्रतीहारेऽति विख्यातो. –d) दे1 उत्पन्नास्, दे8-10 उन्मत्तस् (→उत्पन्नस्); दे1 चात्मजाः, दे3.4 द1 चात्मनः, ग्र2 जन्मतः (→चात्मजः).

३९. द1 ग्र1.2 म1: ३९c-४१b ⊙. –a) दे4 प्रभवोस्मात्, दे10 भवत्तस्मात् (→भवस्तस्माद्); का1 अथोद्गीतः, ब3 दे6 न1 अथोद्गीतः, दे3 अथोद्भीतः, दे4 तथोद्गीतः, दे5.8.9 अथोद्गीथः, दे10 अथाद्रीतः, न1 अथोद्गीत, द1 ग्र1.2 म1 भवोग्नीथः (ग्र2 म1 यः) (→अथोद्गीथः). –b) का1 प्रस्तवस्, ब1.2 दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. प्रस्ताविस्, ब3 दे3.6 प्रस्तारस्, न1 प्रशस्ता, ते1 प्रस्थातिस् (→प्रस्तावस्); दे4 म1 [अ]भवन् (→[अ]भवत्). –c) दे3.6 ततस्तुतो, दे4 सुतस्तथा, दे5 तत्रस्ततो, दे10 तत्रस्तवो (→ततस्ततो); ब1-3 दे1.3.6.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. नक्तो, दे4 तस्यां (→रक्तो). –d) ब1-3 दे3.4.6.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. नक्तस्यापि, दे1 नक्तस्यासीद्, न1 नक्तस्याप्य- (→रक्तस्यापि); दे8-10 मुवें. मुए. मुब. गयः स्मृतः, न1 भवत्सुतः (→गयः सुतः).

४०. द1 ग्र1.2 म1. ⊙ (द्र. ३९ पा. वि.). –a) दे4 नभो गयस्य जनयस्. –b) दे8-10 मुवें. मुए. भूयो (→पुत्रो); ब1 तस्य पुत्रो विडालोभूत्, दे5 तस्य पुत्रो विणुरभूत्, ते1 तस्य पुत्रो दितोवभूत्. –c) ते1 °विद्वान् (यो) (→°वीर्यो). –d) ते1 भीमसस्ताद् (→धीमांस्तस्माद्).

४१. द1 ग्र1.2 म1. ab ⊙ (द्र. ३९ पा. वि.). –a) दे8-10 मुवें. मुए. धीमतोऽपि (→महांतोऽपि). –b) का1 ब2 मुवें. मुए. रौवणस्, ब1 * वणस्, ब3 मुब. सौवनस्, दे3 जौमनस्, दे4 यौवनस्, दे6 जैमिनस्, न1 भौमान (→भौवनस्); दे3 स्मृतः (→[अ]भवत्); ते1 परवनस्ततो भवेत्. –c) दे1.2.5 द1 ते1 त्वष्टा त्वष्टुश्च, न1 तुष्टा तुष्टश्च, ग्र1 अष्टा त्वष्टुश्च (→त्वष्टा त्वष्टुश्च); दे4 विरजा (→विरजो). –d) दे4 द1 ग्र1 म1 हरस्, ग्र2 हंसस् (→रजस्); दे7-10 मुवें. मुए. मुब. तस्मादभूत्, ग्र2 तस्यास्सभू (→तस्याप्यभूत्); दे10 सुत (→सुतः), ब1 विरजस्माप्यभूत् सुतः.

४२. –a) ब1-3 दे1.7-9 न1 द1 ग्र1.2 मुवें. मुए. मुब. रथजित्तस्य, दे4 रथवित्तस्य, दे10 रथजिस्तस्य, ते1 दथचित्तस्य (?), म1 धृतजित्तस्मात् (→रजसस्तस्य); दे5 शतजिन् जस***. –b) दे1 ततः, दे4 यज्ञे (→जज्ञे); दे4 °शतो (→°शतं). –d) ब3 विष्वग् ज्योतिर्, दे2 विश्वग्योतिर्, दे4 विश्वयोनिर्, दे5 विष्णुयानिर्(?), ते1 विद्युज्योतिर्, म1 वटुज्योतिर् (→विश्वज्योतिर्); न1 ग्र2 श्रुतिः (→स्मृतः).

४३. –b) ते1 नक्षिकं, ग्र2 म1 क्षेत्रकं (→क्षेमकं). –c) ग्र1 आसूत (→असूत); ते1 धर्मज्ञो, ग्र2 धर्मात्मा (→धर्मज्ञं). –d) ते1 ग्र2 °बाहुर् (→°बाहुं); दे1.9 ते1 म1 अरिन्दमः (→अरिन्दमम्).

४४. –a) ग्र2 ये जाता (→राजानो). –b) दे4 महापुत्रा (→महासत्त्वा); ग्र2 महाबलाः (→महौजसः). –c) म1 येषां (→एषां); दे10 वशं (→वंश-); ब1 दे1.8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. प्रसूतैस्तु, दे5 प्रसूतेश्च, ग्र2 प्रसूतश्च (→प्रसूतैश्च). –d) दे4 शुभा, दे10 पुरः (→पुरा).

पुष्पिका—[द1 पुस्तके अध्यायसमाप्तिर्नास्ति]

पुराणनाम—का1 इत्यादिमहापुराणे, ब1 इति कौर्मे, ब2.3 दे3.6 इति कूर्मपुराणे, दे1.4.8-10 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. इति

३९

सूत उवाच । ❀

अतः परं प्रवक्ष्यामि संक्षेपेण द्विजोत्तमाः ।
त्रैलोक्यस्यास्य मानं वो न शक्यं विस्तरेण तु ॥१
भूर्लोकोऽथ भुवर्लोकः स्वर्लोकोऽथ महस्ततः ।
जनस्तपश्च सत्यं च लोकास्त्वण्डोद्भवा मताः ॥२
सूर्याचन्द्रमसोर्यावत् किरणैरवभासते ।
तावद् भूर्लोक आख्यातः पुराणे द्विजपुंगवाः ॥३
यावत्प्रमाणो भूर्लोको विस्तरात् परिमण्डलात् ।
भुवर्लोकोऽपि तावान् स्यान्मण्डलाद् भास्करस्य तु ॥४
ऊर्ध्वं यन्मण्डलाद् व्योम ध्रुवो यावद् व्यवस्थितः ।
स्वर्लोकः स समाख्यातस्तत्र वायोस्तु नेमयः ॥५
आवहः प्रवहश्चैव तथैवानुवहः परः । वें१.४१.६

श्रीकूर्मपुराणे, दे2.5 इत्यादिमहापुराणे कौर्मे, न1 इति श्रीकौर्मे, ते1 इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे पूर्वभागे. **अध्यायनाम**—ब2 दे4 न1 ग्र1.2 म1. ⊙; का1 ब1.3 दे1-3.5.6 भुवनकोषे (दे1.5.6 °शे), दे8-10 मुवें. मुए. भुवनविन्यासे, ते1 भुवनविन्यासो नाम, मुब. भुवनकोषे विन्यासे. **अध्यायसंख्या**—ब1 दे6. ⊙; का1 ब3 दे2.3.5 न1 ग्र1 सप्तत्रिंशोध्यायः, ब2 ॥३७॥, दे1.10 मुवें. चत्वारिंशोऽध्यायः ॥४०॥, दे4 सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥३७॥, दे8.9 मुवें चत्वारिंशोऽध्यायः, ते1 अष्टात्रिंशोध्यायः, ग्र2 म1 एकोनचत्वारिंशोध्यायः, मुब. एकोनचत्वारिंशोध्यायः ॥३९॥.

३९

❀ द1. ⊙; न1 ग्र1.2 सूतः; म1 श्रीसूतः.

१. –c) ब1 [अ]स्य मानार्था, ब2 ग्र2 [अ]स्य मानं वै, ब3 दे3.6 [अ]स्य मानां (ब3 °नं) वा, दे1 [अ]स्य सीमानं, न1 प्रमाणं वो, ते1 च मानं तु, म1 [अ]स्य मानं हि (→[अ]स्य मानं वो). –d) दे1 नो शक्यं (→न शक्यं).

२. –b) ते1 सुवर्लोको (→स्वर्लोकोऽथ); दे4.8-10 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. तथा (→ततः). –c) दे5.6 तपं च (→तपश्च); म1 जनस्तपस्तथा सत्यं. –d) दे1 लोकाश्चण्डो° (→लोकास्त्वण्डो°); दे8.9 मुवें. मुए. तथा (→मताः); दे6 लोकास्त्वंडो भवामतः, दे10 लोकास्त्वण्डो भवस्तथा, ते1 लोकास्तेपि द्विजोत्तमाः, द1 लोकास्तत्र महामताः, ग्र1 लोकास्सप्त महामताः, ग्र2 लोके स्त्व (?) ते1 महामताः, म1 लोकास्त्वेते द्विजोत्तमाः.

३. ते1. ३c-५b ⊙ दे8-10. cd ⊙; ते1. ab 'यावत्······वभा' खण्डितम्. –a) का1 दे1 ग्र2 सूर्यचन्द्रमसोः (दे1 °सो), दे2.3.6 सूर्या (दे6 °र्यो) चन्द्रमसो (?), दे8-10 मुवें. मुए. सूर्याचन्द्रमसौ, ते1 सूर्यश्चन्द्रमसौ, ग्र1 म1 सूर्याचन्द्रमसोर् (→सूर्याचन्द्रमसोः). –b) ब1 दे4 अवभाष्य (दे4 °स्य), ते1 दे1 -स्म❀ताप्यते, दे5 वरभासते, दे6 अवभाषते, दे8.9 मुवें. मुए. ए(दे9 अ)वभासतः (→अवभासते). –c) ब1 दे2.5 तावान्, दे3 तावन् (→तावद्); न1 भूर्लोकं, ग्र2 म1 भूलोक [:] (→भूर्लोक[:]); का1 विख्यातः, दे4 को (?) ख्यातः (→आख्यातः). –d) दे5 पुराणो, म1 द्वि(?)स्तराद् (→पुराणे); दे1 म1 °सत्तमाः (→°पुङ्गवाः).

४. ते1. ⊙ (द्र. ३ पा. वि.). –a). दे8-10 तावत् (→यावत्). –b) दे1 अधस्तात् पृथिवीतले. –c) दे3.6 भूर्लोकोऽपि च (→भुवर्लोकोऽपि); ब2.3 दे1.3.6.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. तावत् स्यात्, द1 ग्र1.2 म1 तावान् वै (→तावान् स्यात्).

५. ते1. ab ⊙ (द्र. ३ पा. वि.). –a) दे5.6.8-10 ऊर्ध्वं यन्मण्डल- (दे5.6.10 °ला), न1 मुवें. मुए. मुब. ऊर्ध्वं यन्मन्डलं, द1 ग्र1.2 म1 ऊर्ध्वन्त (म1 °न्तु) मण्डलाद् (→ऊर्ध्वं यन्मण्डलाद्); दे4 न1 म1 मुवें. मुए. मुब. व्योम्नि, द1 व्योम्नः (→व्योम). –b) दे1 भुवो (→ध्रुवो); दे1 यद्वद् (→यावद्). –c) का1 दे2.5 स्वर्लोकश्च, दे1.8.9 न1 मुवें. मुए. स्वर्गलोकः, दे3.6 सुरलोकः, दे4 ते1 स्वर्लोकस्तु, दे10 वर्गं लोकं, द1 ग्र1.2 म1 सुवर्लोकः (→स्वर्लोकः स); दे10 समाख्यातं, ते1 समाख्याता (→समाख्यातः). –d) दे3.6 रामोस्तु, दे4 वायुस्तु (→वायोस्तु); दे4.6 ते मयः, ते1 भूमयः (→नेमयः).

६. दे3.6 ग्र2 म1. ६a-७b ⊙ (द. सं.); न1. bc ⊙ (द. सं.). –a) ते1 असहस्रबलश्चैव. –b) मुवें. मुए. मुब. तत्रैव (→तथैव); दे1.5 [अ]न्य (दे5 °न्व)वहः (→[अ]नुवहः);

वें.१.४१.६ संवहो विवहश्चाथ तदूर्ध्वं स्यात् परावहः ॥६
तथा परिवहश्चोर्ध्वं वायोर्वै सप्त नेमयः ।
भूमेर्योजनलक्षे तु भानोर्वै मण्डलं स्थितम् ॥७
लक्षे दिवाकरस्यापि मण्डलं शशिनः स्मृतम् ।
नक्षत्रमण्डलं कृत्स्नं तल्लक्षेण प्रकाशते ॥८
द्वेलक्षे ह्युत्तरे विप्रा [बुधो नक्षत्रमण्डलात् ।
तावत्प्रमाणभागे तु बुधस्याप्युशनाः स्थितः ॥९
अङ्गारकोऽपि शुक्रस्य तत्प्रमाणो व्यवस्थितः ।
लक्षद्वयेन भौमस्य स्थितो देवपुरोहितः ॥१०
सौरिर्द्विलक्षेण गुरोर्]ग्रहाणामथ मण्डलम् ।
सप्तर्षिमण्डलं तस्माल्लक्षमात्रे प्रकाशते ॥११
ऋषीणां मण्डलादूर्ध्वं लक्षमात्रे स्थितो ध्रुवः ।
मेढीभूतः समस्तस्य ज्योतिश्चक्रस्य वै ध्रुवः ।
तत्र धर्मः स भगवान् विष्णुर्नारायणः स्थितः ॥१२
नवयोजनसाहस्रो विष्कम्भः सवितुः स्मृतः ।
त्रिगुणस्तस्य विस्तारो मण्डलस्य प्रमाणतः ॥१३
द्विगुणस्तस्य विस्ताराद् विस्तारःशशिनःस्मृतः ।
तुल्यस्तयोस्तु स्वर्भानुर्भूत्वाऽधस्तात् प्रसर्पति ॥१४
उद्धृत्य पृथिवीच्छायां निर्मितो मण्डलाकृतिः ।
स्वर्भानोस्तु बृहत् स्थानं तृतीयं यत् तमोमयम् ॥१५

दे$_{4}$ पुरः, दे 8-10 मुवें. मुए. मुब. पुनः, ते$_{1}$ ततः (→परः). –c) ते$_{1}$ संवाहो, +संव्याहो (→संवहो); द$_{1}$ ग्र$_{1}$ निवहश् (→विवहश्); दे$_{1.8-10}$ ते$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. चैव, दे$_{4}$ चायं (→चाथ). –d) का$_{1}$ तदधः, ब$_{1}$ तदूर्ध्वः, दे$_{5}$ तद्गर्भं, द$_{1}$ ग्र$_{1}$ यदूर्ध्वं (→तदूर्ध्वं); दे$_{5.10}$ न$_{1}$ परावरः (दे$_{5}$ °हं) (→परावहः); ते$_{1}$ तदूर्ध्वं सात्वतोप्यहम्.

७. दे$_{3.6}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$.ab ⊙ (द्र.६ पा. वि.). –a) दे$_{4}$ तथा च (→तथा प-); का$_{1}$ ब$_{1}$ दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. चैव, दे$_{4}$ चर्मं(?), ग्र$_{1}$ चोद्धर्वा(?) (→चोर्ध्वं); ते$_{1}$ तत्रोदरे वहश्चार्धं. –b) दे$_{2.5}$ वाहश्चैवाष्टमे मयः, दे$_{4}$ वायो वै सप्ततेमयः, न$_{1}$ ते$_{1}$ वायोर्वै सप्तमे (ते$_{1}$ सी)मयः. –c) ग्र$_{2}$ भूमौ (→भूमेर्); दे$_{4}$ °लक्ष्ये, दे$_{10}$ °तत्क्षे(?) (→°लक्षे). –d) न$_{1}$ स्थितः, म$_{1}$ स्मृतं (→स्थितम्).

८. –a) दे$_{4}$ द$_{1}$ लक्ष्ये (→लक्षे); ब$_{1}$ म$_{1}$ दिवाकरश्चापि (→दिवाकरस्यापि); ते$_{1}$ लक्षादेवाकरं स्यापि(ती). –d) दे$_{4}$ तं लक्षेण, द$_{1}$ तल्लक्षेव, ग्र$_{1.2}$ तल्लक्षेत्र, द$_{1}$ लक्षेणैव (→तल्लक्षेण); दे$_{4}$ प्रजायते, ग्र$_{2}$ प्रशस्यते (→प्रकाशते).

९. ब$_{1}$. ९a-११d ⊙ (द्र. सं); ब$_{2.3}$ दे$_{1-6}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$.९b-११a ⊙. –a) ते$_{1}$ ग्र$_{2}$ मुवें. मुए. मुब. द्विलक्षे, द$_{1}$ द्वे लक्ष्ये (→द्वेलक्षे); का$_{1}$ [ग्र]प्यंतरे, ब$_{2.3}$ दे$_{3.6}$ ग्र$_{2}$ [ग्र]प्युत्तरे, दे$_{1.8-10}$ ते$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. ह्यन्तरे, दे$_{4}$ म$_{1}$ [ग्र]भ्युत्तरे (→ह्युत्तरे); का$_{1}$ ग्र$_{2}$ विप्र (→विप्रा). –d) दे$_{10}$ स्मृताः (→स्थितः).

१०. ब$_{1-3}$ दे$_{1-6}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$. ⊙ (द्र. ९ पा. वि.). –c) का$_{1}$ °द्वयेपि (→°द्वयेन).

११. ब$_{1}$. ⊙; ब$_{2.3}$ दे$_{1-6}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$. a ⊙ (द्र. ९ पा. वि.). –a) का$_{1}$ गुरोर्लक्षं शौरिस्तु. –b) दे$_{4.8-10}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. मण्डलात् (→मण्डलं); दे$_{10}$ ग्रहणादथ मण्डलात्. –c) दे$_{4}$ °मण्डले (→°मण्डलं). –d) ब$_{2}$ लक्षमाने, ते$_{1}$ लक्षमात्रं, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ लक्षमात्रात् (→लक्षमात्रे).

१२. दे$_{5}$. १२e-१३d ⊙; का$_{1}$ ब$_{1}$ दे$_{4}$ मुवें. मुए. cd ⊙. –a) दे$_{10}$ मण्डलं (→मण्डलाद्); ते$_{1}$ ऊर्ध्वा, द$_{1}$ ग्र$_{1}$ ऊर्ध्वाल् (→ऊर्ध्वं). –b) ते$_{1}$ मुब. °मात्रे (ते$_{1}$ °यो) (→°मात्रे); दे$_{3}$ स्थितो ध्रुवं, न$_{1}$ म$_{1}$ ध्रुवो (म$_{1}$ °व) स्थितः, ग्र$_{2}$ स्थिते ध्रुवः (→स्थितो ध्रुवः). –c) ब$_{2.3}$ दे$_{6}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ मुब. मेधीभूतः, दे$_{10}$ महीभूतः (→मेढीभूतः); ग्र$_{2}$ मेधी भूतस्य तस्यैव. –d) ग्र$_{2}$ म$_{1}$ द्विजाः (→ध्रुवः); दे$_{5}$ मण्डलस्य प्रमाणतः. –e) दे$_{4}$ तत्व, ते$_{1}$ अत्र (→तत्र); दे$_{9}$ धर्माः स, दे$_{10}$ धर्मस्य, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ धर्मश्च (→धर्मः स). –f) का$_{1}$ दे$_{1.2}$ स हि, ब$_{1-3}$ दे$_{3.6}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ च हि, दे$_{4}$ स्वयं, ते$_{1}$ सह (→स्थितः).

१३. दे$_{5}$.⊙ (द्र. १२ पा. वि.); दे$_{4}$.१३c-१४ b ⊙ (द्र. सं); ब$_{1}$ ग्र$_{2}$.१३ d-१४ a ⊙ (द्र. सं). –a) ते$_{1}$ शत° (→नव°); ते$_{1}$ द$_{1}$ °साहस्रे (→°साहस्रो). –b) ते$_{1}$ न विभुस् (→सवितुः).

१४. दे$_{4}$.ab ⊙ (द्र.१३ पा. वि); ब$_{1}$ ग्र$_{2}$.a⊙ (द्र.१३ पा. वि.). –a). ते$_{1}$ त्रिगुणस् (→द्विगुणः); दे$_{1.8-10}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. सूर्य- (→तस्य); ब$_{3}$ विष्कम्भाद्, दे$_{10}$ ते$_{1}$ विस्तारो (→विस्ताराद्). –b) ते$_{1}$ विस्मृतः (→विस्तारः). –c) द$_{1}$ तुल्यस्तु यो (→तुल्यस्तयोस्); ते$_{1}$ स्वर्भानो (→स्वर्भानुः). –d) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. तानुपसर्पति (→[अ]धस्तात् प्रसर्पति); ब$_{1}$ भूत्वाधस्तात् प्रकाशते.

१५. –a) ब$_{2.3}$ पृथिवीच्छाया, दे$_{5}$ पृथिवीं चायं, ते$_{1}$ पृथिवीशाया (→पृथिवीच्छायां). –b) ब$_{1}$ दे$_{1}$ न$_{1}$ निर्मितां (न$_{1}$ °तं), ब$_{2.3}$ दे$_{3.6.8-10}$ ते$_{1}$ निर्मिता, ग्र$_{2}$ निर्मलो

चन्द्रस्य षोडशो भागो भार्गवस्य विधीयते ।
भार्गवात् पादहीनस्तु विज्ञेयो वै बृहस्पतिः ॥१६
बृहस्पतेः पादहीनौ वक्रसौरावुभौ स्मृतौ ।
विस्तारान्मण्डलाच्चैव पादहीनस्तयोर्बुधः ॥१७
तारानक्षत्ररूपाणि वपुष्मन्तीह यानि वै ।
बुधेन तानि तुल्यानि विस्तारान्मण्डलात् तथा ॥१८
तारानक्षत्ररूपाणि हीनानि तु परस्परात् ।
शतानि पञ्च चत्वारि त्रीणि द्वे चैव योजने ॥१९
सर्वावरनिकृष्टानि तारकामण्डलानि तु ।
योजनान्यर्द्धमात्राणि तेभ्यो ह्रस्वं न विद्यते ॥२०
उपरिष्टात् त्रयस्तेषां ग्रहा ये दूरसर्पिणः ।
सौरोऽङ्गिराश्च वक्रश्च ज्ञेया मन्दविचारिणः ॥२१
तेभ्योऽधस्ताच्च चत्वारः पुनरन्ये महाग्रहाः ।
सूर्यः सोमो बुधश्चैव भार्गवश्चैव शीघ्रगाः ॥२२
दक्षिणायनमार्गस्थो यदा चरति रश्मिमान् ।
तदा सर्वग्रहाणां स सूर्योऽधस्तात् प्रसर्पति ॥२३ वें.१.४१.२३

(→निर्मितो); ब$_{1}$ न$_{1}$ °क्रुति (→°कृतिः). –c) दे$_{8-10}$ स्वर्भानवो (→स्वर्भानोस्तु); ते$_{1}$ स्थानात्, ग्र$_{2}$ स्थानां(?) (→स्थानं). –d) दे$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ तत्तमोमयः (दे$_{1}$ यं?), दे$_{4}$ यत्ततो मयम्, दे$_{10}$ च तमोमयं (→यत्तमोमयम्).

१६. ते$_{1}$. १६c-१७d ⊙. –b) दे$_{8-10}$ भार्गवश्च (→भार्गवस्य). –c) द$_{1}$ ग्र$_{1}$ अष्टहीनस्तु, ग्र$_{2}$ दृष्टिनस्माकं, म$_{1}$ दशहीनस्तु (→पादहीनस्तु). –d) ब$_{2}$ दे$_{3.6}$ [अ]थ (→वै); दे$_{1}$ बृहस्पतेः (→बृहस्पतिः).

१७. ते$_{1}$. ⊙ (द्र. १६ पा. वि.); दे$_{8-10}$ cd ⊙. –a) दे$_{3.6}$ पादहीने (→पादहीनौ). –b) का$_{1}$ बभ्रु°, + भौम°, ब$_{1.3}$ वक्त्र°, दे$_{2.5}$ बभ्रु°, दे$_{3}$ नौक्र° (?), दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. भौम° (→वक्र°); दे$_{1}$ बुधमेमावुभौ, दे$_{4}$ ग्र$_{1}$ वक्र सौरि (दे$_{4}$ शौरी) ह्युभौ स्मृतौ, द$_{1}$ वक्रसौरीत्युभौ स्मृतौ, ग्र$_{2}$ वक्त्रौ सौरिस्याभा स्मृतौ, म$_{1}$ वक्रसौरिरुभौ स्मृतौ. –c) ब$_{2}$ दे$_{2}$ द$_{1}$ विस्तरान् (→विस्तारान्); ब$_{1}$ मण्डलाश् (→मण्डलात्); ब$_{1}$ चापि, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ एव (→चैव). –d) दे$_{4}$ °हीनस्तु यो, ग्र$_{2}$ °हीनस्ततो (→°हीनस्तयोः); दे$_{1}$ पादहीनस्तयोध्रुवः (?).

१८. दे$_{3.4.6}$. ⊙. –a) दे$_{10}$ नाना, ते$_{1}$ तदा (→तारा-); द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ वपुष्मन्ति हि (→वपुष्मन्तीह). –c) द$_{1}$ म$_{1}$ यानि (→तानि). –d) दे$_{9.10}$ द$_{1}$ विस्तरान् (→विस्तारान्); का$_{1}$ ब$_{1}$ दे$_{10}$ मण्डलास्तथा, ते$_{1}$ मण्डलानि तु, ग्र$_{2}$ मण्डलन्तथा (→मण्डलात्तथा).

१९. –b) ते$_{1}$ * तानि (→हीनानि); ब$_{2.3}$ दे$_{3.4.6.8-10}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. परस्परं, दे$_{1}$ परस्पत (?) (→परस्परात्). –c) दे$_{6}$ स तानि, न$_{1}$ गतानि, ते$_{1}$ एतानि (→शतानि). –d). दे$_{1}$ चैक (→चैव); ते$_{1}$ योजनम् (→योजने); द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ त्रीणि चैव तु योजने, म$_{1}$ त्रीणि द्वैकैक योजने.

२०. –a) ब$_{2.3}$ मुब. सर्वतो वै निकृष्टानि, दे$_{1}$ सर्वाचारनिकृष्टानि, दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. पूर्वापरानुकृष्टानि, दे$_{10}$ पूर्वापर निकृष्टानि, न$_{1}$ सर्वापरिनिकृष्टानि, ते$_{1}$ सर्वापर निवृद्धानि. –c) का$_{1}$ ब$_{1}$ दे$_{2.4.8-10}$ न$_{1}$ द$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. योजनाद्यर्द्ध- (न$_{1}$ °र्थ-), दे$_{3.6}$ योजनान्यत्र, दे$_{5}$ योजनाध्यर्द्ध-, ग्र$_{1}$ योजनार्द्धर्म-, ग्र$_{2}$ योजनाद्यम्म-(?), म$_{1}$ योजनार्द्धार्द्ध- (→योजनान्यर्ध-). –d) दे$_{4}$ ह्रस्वः, दे$_{5}$ * स्थं, न$_{1}$ भास्वां, ते$_{1}$ ह्यन्यो, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ हस्तं (→ह्रस्वं); ग्र$_{2}$ तेभ्योधस्ताञ्च विद्यते.

२१. दे$_{8-10}$. cd ⊙. –a) दे$_{4}$ उपरिष्वा (?), दे$_{5}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उपरिष्टा (?), दे$_{6}$ ते$_{1}$ उपविष्टा (ते$_{1}$ °ष्ट), न$_{1}$ उपरिष्टास्, म$_{1}$ परिभ्रष्टास् (→उपरिष्टात्); दे$_{1}$ तुयस्तेषां, दे$_{8.9}$ च तेषां ये, दे$_{10}$ त्व (?) तेषां ये (→त्रयस्तेषां). –b) दे$_{4}$ महा (?) (→ग्रहा); का$_{1}$ दे$_{8-10}$ द$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. वै (→ये), ते$_{1}$ घोरसर्पिणा (→दूरसर्पिणः). –c) दे$_{2}$ न$_{1}$ सौराङ्गिरा (न$_{1}$ °र) श्, दे$_{4}$ सोमोंगिराश्, ते$_{1}$ सारंगिराश्, (द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ सूर्याङ्गिराश् (ग्र$_{2}$ °रश्) (→सौरोऽङ्गिराश्); दे$_{1.4}$ चक्रश्च, ग्र$_{2}$ वक्त्रश्च (→वक्रश्च); दे$_{5}$ सौरांगिगारकश्च. –d) ब$_{1.3}$ न$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. ज्ञेयो (→ज्ञेया); म$_{1}$ जनि° (→मन्द°); ब$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. °विचारणः (ब$_{1}$ °णाः), ते$_{1}$ °विहारिणान् (→°विचारिणः).

२२. –a) का$_{1}$ [अ]धस्तास्त्रि-, ब$_{2.3}$ दे$_{1-3.5}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ [अ]धस्तात्तु, दे$_{6}$ हस्वं तु (→[अ]धस्ताच्च). –b) ते$_{1}$ पुनरस्य (→पुनरन्ये); दे$_{10}$ मदाग्रहाः, ते$_{1}$ महाग्रहम् (→महाग्रहाः). –c) दे$_{1}$ सोमसूर्यो, दे$_{4}$ सूर्यो सोमो, ते$_{1}$ तस्य सोमो, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ सूर्यस्सोम (द$_{1}$ °मा) (→सूर्यः सोमो); दे$_{8-10}$ बुधः शुक्रः (→बुधश्चैव). –d) दे$_{5}$ भार्गवः शीघ्रगाः स्मृताः; दे$_{8-10}$ शीघ्रगा दक्षिणायने.

२३. –a) ब$_{1-3}$ दे$_{2.3.5.6}$ °मास्थाय, ते$_{1}$ °मार्गस्था (→°मार्गस्थो); दे$_{4}$ दक्षिणा सा समासस्तो. –b) द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ भवति (→चरति); ब$_{2.3}$ दे$_{1.3.4.6}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ रश्मिवान् (→रश्मिमान्).–ab)दे$_{8-10}$ मार्गस्थो(दे$_{10}$ °स्था)यं य (दे$_{10}$ स)

वें.१.४१.२४ विस्तीर्णं मण्डलं कृत्वा तस्योर्ध्वं चरते शशी ।
नक्षत्रमण्डलं कृत्स्नं सोमादूर्ध्वं प्रसर्पति ।।२४
नक्षत्रेभ्यो बुधश्चोर्ध्वं बुधादूर्ध्वं तु भार्गवः ।
वक्रस्तु भार्गवादूर्ध्वं वक्रादूर्ध्वं बृहस्पतिः ।।२५
तस्माच्छनैश्चरोऽप्यूर्ध्वं तस्मात् सप्तर्षिमण्डलम् ।
ऋषीणां चैव सप्तानां ध्रुवश्चोर्ध्वं व्यवस्थितः ।।२६
योजनानां सहस्राणि भास्करस्य रथो नव ।
ईषादण्डस्तथैव स्याद् द्विगुणो द्विजसत्तमाः ।।२७
सार्द्धकोटिस्तथा सप्त नियुतान्यधिकानि तु ।
योजनानां तु तस्याक्षस्तत्र चक्रं प्रतिष्ठितम् ।।२८
त्रिनाभिमति पञ्चारे षण्णेमिन्यक्षयात्मके ।
संवत्सरमये कृत्स्नं कालचक्रं प्रतिष्ठितम् ।।२९
चत्वारिंशत् सहस्राणि द्वितीयोऽक्षो विवस्वतः ।
पञ्चान्यानि तु सार्द्धानि स्यन्दनस्य द्विजोत्तमाः ।।३०
अक्षप्रमाणमुभयोः प्रमाणं तद्युगार्द्धयोः ।
ह्रस्वोऽक्षस्तद्युगार्द्धेन ध्रुवाधारे रथस्य तु ।।३१

दा चार (दे$_{10}$ °रं) विरस्मि (दे$_{10}$ विवरस्य) मानुषं तदा. –c) दे$_{4}$ ते$_{1}$ म$_{1}$ तथा, दे$_{9.10}$ पूर्वं (→तदा); दे$_{2}$ न$_{1}$ सं, दे$_{4}$ तु, ते$_{1}$ म$_{1}$ च, ग्र$_{2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. वै (→स); दे$_{8}$ पूर्वग्रहाणामा * *, दे$_{9.10}$ पूर्वं ग्रहाणामासूर्यो, द$_{1}$ तदा स सर्वग्रहणां. –d) दे$_{8.9}$ भूयो वस्थां प्रसर्पति, दे$_{10}$ सूर्यो वस्थां प्रसर्पति, ते$_{1}$ सूर्याधस्तात् प्रसर्पणम्, द$_{1}$ ग्र$_{1}$ सूर्योधस्तात् प्रसर्पते.

२४. दे$_{10}$. ⊙ (द्र. सं.); ब$_{3}$ दे$_{1.3.6}$. cd ⊙ (द्र. सं.). –a) ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ विस्तीर्ण- (→विस्तीर्णं). –b) ते$_{1}$ तस्यार्द्धं (→तस्योर्ध्वं) ; म$_{1}$ वर्तते (→चरते); दे$_{2}$ शशीः (→शशी); दे$_{1}$ सोमादूर्ध्वं प्रसर्पति. –c) म$_{1}$ सर्वं (→कृत्स्नं).

२५. –b) म$_{1}$ च (→तु). –c) दे$_{5}$ चक्रस्तु, दे$_{8}$ शनिस्तु, ग्र$_{2}$ शुक्रस्तु, (→वक्रस्तु). –d) दे$_{6}$ चक्र (?) द्, ग्र$_{2}$ शुक्राद् (→वक्राद्).

२६. –a) ब$_{3}$ शनैश्चरोप्यूर्ध्वस्, दे$_{4}$ द$_{1}$ म$_{1}$ शनैश्चरादूर्ध्वं, दे$_{8-10}$ ते$_{1}$ शनैश्चरा (ते$_{1}$ °र) श्चोर्ध्वं (→शनैश्चरोप्यूर्ध्वं). –b) दे$_{8-10}$ °मण्डलात् (→°मण्डलम्). –d) ब$_{1.3}$ दे$_{1.4.10}$ ग्र$_{1}$ ध्रुवस्योर्ध्वं, ग्र$_{2}$ ध्रुवस्तूर्ध्वं (→ध्रुवश्चोर्ध्वं); ब$_{1}$ दे$_{1.4}$ ग्र$_{1}$ व्यवस्थितिः (→व्यवस्थितः).

२७. ब$_{1}$, २७b–३०a ⊙ (द्र. सं.). –a) ते$_{1}$ सहस्रेषु (→सहस्राणि). –b) दे$_{1.10}$ भार्गवस्य (→भास्करस्य); ब$_{3}$ नवः, दे$_{4}$ भवः, द$_{1}$ न वा (→नव). –c) ब$_{2.3}$ दे$_{2.3}$ ईशा°, दे$_{5}$ ईसा° (→ईषा°); ब$_{2}$ दे$_{4}$ तथैवास्याद्, दे$_{1.8.9}$ न$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. तथा तस्य, दे$_{3.6}$ म$_{1}$ तथैवास्य, ते$_{1}$ तदा तस्य, ग्र$_{2}$ तथा वस्यु (→तथैव स्याद्). –d) ब$_{3}$ दे$_{10}$ द्विगुणा (?) (→द्विगुणो); दे$_{3.6}$ म$_{1}$ मुनि° (→द्विज°); ते$_{1}$ चायमो (?) द्विजसत्तमाः.

२८. ब$_{1}$. ⊙ (द्र. २७ पा. वि.). –a) ते$_{1}$ तदा तस्य (→तथा सप्त). –b) ते$_{1}$ [अ]पिशा(ता)नि (→[अ]धिकानि). –c) का$_{1}$ च (→तु); दे$_{4}$ ते$_{1}$ म$_{1}$ तस्याक्षं, न$_{1}$ तस्याह, ग्र$_{2}$ तस्याक्ष (?) (→तस्याक्षस्); दे$_{1}$ योजनानां तथा लक्षं. –d) दे$_{4}$ तं द्विचक्रं, दे$_{5}$ तत्र वक्रं, द$_{1}$ तद्धि वक्त्रं, ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ तस्मिश्चक्रं, (→तत्र चक्रं); ते$_{1}$ प्रवर्द्धितम् (→प्रतिष्ठितम्).

२९. ब$_{1}$. ⊙ (द्र. २७ पा. वि.). –a) दे$_{4.8-10}$ त्रिना (दे$_{4}$ °णा)भिः, मुवें. मुए. त्रिनाभि- (→त्रिनाभिम्); ब$_{3}$ -मतिसञ्चारे, दे$_{1}$ -मतिपञ्चारं, दे$_{4}$ पूतिपञ्चारि-, दे$_{8-10}$ सप्तपञ्चारे, मुवें. मुए. -सप्तेपञ्चारे (→मति पञ्चारे); ते$_{1}$ तन्त्रीनाभिमतीनं चारे (?). –b) दे$_{1}$ ग्र$_{1}$ षण्णेमिष्व (ग्र$_{1}$ °त्य) क्षयात्मके (दे$_{1}$ °कं), दे$_{4}$ षणो मित्याक्षरात्मके, दे$_{6}$ षंदेमित्यक्षयात्मके, ते$_{1}$ षण्मे मन्येक्षरात्मके. –c) का$_{1}$ दे$_{1.4.8-10}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ मुवें. मुए. मुब. °मयं (→°मये); दे$_{8-10}$ चक्रं (→कृत्स्नं).

३०. ब$_{1}$. a ⊙ (द्र. २७ पा. वि.). –b) ब$_{1.3}$ दे$_{1.8-10}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. द्वितीयाक्षो (न$_{1}$ °ह्रो, ते$_{1}$ °क्षे), दे$_{3.6}$ द्वितीयोऽपि (→द्वितीयोऽक्षो); दे$_{8-10}$ ते$_{1}$ ग्र$_{2}$ मुवें. मुए. मुब. व्यवस्थितः (→विवस्वतः). –c) ब$_{1}$ पञ्चान्यानि च, दे$_{8-10}$ पञ्चाशद्यानि, मुवें. मुए. पञ्चाशयानि, मुब. पञ्चान्यास तु (→पञ्चान्यानि तु). –d) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. योजनानि, ते$_{1}$ स्यन्दकानि, ग्र$_{2}$ द्विस्यन्दनस्स, म$_{1}$ स्यन्दनानि (→स्यन्दनस्य).

३१. –a) का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{2.3.5.6}$ ते$_{1}$ लक्ष-, ग्र$_{2}$ अक्षं (→अक्ष-); म$_{1}$ ** यो (→उभयोः). –b) का$_{1}$ ब$_{1.3}$ दे$_{1.2.4.5}$ परार्द्ध (दे$_{4}$ °र्थ) योः (→युगार्धयोः). –c) का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{2.3.5.6}$ भूयोक्षस्, दे$_{1}$ ह्रस्वाक्षस्, दे$_{4}$ न$_{1}$ ह्रस्वो ह (दे$_{4}$ °ह्र)स्, ते$_{1}$ ह्रस्वर्क्षे, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ हस्तोर्ध्वस्, म$_{1}$ ह्रस्वेक्षस् (→ह्रस्वोऽक्षस्); ब$_{2}$ तु (→तद्); का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{1.2.5}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ युगार्धे (दे$_{1}$ ते$_{1}$ °र्धं) च, दे$_{3.6}$ युगार्द्धे तु, दे$_{4}$ युगार्थे च, ग्र$_{2}$ युगार्द्धे वा (→युगार्द्धेन). –d) का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.5}$ ध्रुवाधार-, ब$_{1}$ दे$_{3.5.6}$ ते$_{1}$ ध्रुवाधारं, दे$_{1}$ चक्राधारं, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब.

द्वितीयेऽक्षे तु तच्चक्रं संस्थितं मानसाचले ।
हयाश्च सप्तछन्दांसि तन्नामानि निबोधत ॥३२
गायत्री च बृहत्युष्णिक् जगती पंक्तिरेव च ।
अनष्टुप् त्रिष्टुबित्युक्ताश्छन्दांसि हरयो हरेः ॥३३
मानसोपरि माहेन्द्री प्राच्यां दिशि महापुरी ।
दक्षिणेन यमस्याथ वरुणस्य तु पश्चिमे ॥३४
उत्तरेण तु सोमस्य तन्नामानि निबोधत ।
अमरावती संयमनी सुखा चैव विभा क्रमात् ॥३५
काष्ठां गतो दक्षिणतः क्षिप्तेषुरिव सर्पति ।
ज्योतिषां चक्रमादाय देवदेवः प्रजापतिः ॥३६
दिवसस्य रविर्मध्ये सर्वकालं व्यवस्थितः ।
सप्तद्वीपेषु विप्रेन्द्रा निशामध्यस्य संमुखम् ॥३७
उदयास्तमने चैव सर्वकालं तु संमुखे ।
अशेषासु दिशास्वेव तथैव विदिशासु च ॥३८
कुलालचक्रपर्यन्तो भ्रमन्नेष यथेश्वरः ।
करोत्यहस्तथा रात्रिं विमुञ्चन् मेदिनीं द्विजाः ॥३९ वें.१.४१.३९

ध्रुवाधारो (→ध्रुवाधारे); ब1-3 दे2-5 ते1 द1 ग्र1.2 म1 वें, न1 च (→तु).

३२. –a) ब1.3 दे1.5 द्वितीयोऽक्षो, द1 ग्र1.2 म1 द्वितीयाक्षो (→द्वितीयेऽक्षे); ते1 द्वितीयाक्ष ** श्चकं. –b) ब3 संहितम्, दे10 संस्मितं (→संस्थितम्); दे5 ग्र2 °बले, ते1 °चरै (→°चले). –c) दे1 अश्व*, ते1 माया च (→हयाश्च). –d) दे3 त वामानि(?), दे4 तं सामानि (→तन्नामानि); दे5 निबोधतः (→निबोधत).

३३. –b) दे1.5 जगतो (दे5 °तां) (→जगती); दे10 पंच° (→पंक्ति°); दे5 तु (→च). –c) दे1 त्रिष्टु (→त्रिष्टुप्); का1 ब1-3 दे2.3.6 °रित्युक्ताः (ब2 °क्तां), दे5 °रिपु*, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. °बप्युक्ताः, न1 म1 °वित्युक्त्वा, ग्र2 °भस्तिवक्त्वा (→°बित्युक्ताः); ते1 अनुष्टुभ त्रिष्टुभन्तानि. –d) का1 ब1-3 दे1-3.5.6 म1 रवैः, न1 हरौ (→हरेः); ते1 ****** रविः.

३४. –b) ते1 °पुरे (→°पुरी). –c) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. दक्षिणायां, द1 ग्र2 म1 दक्षिणे तु, ग्र1 दक्षिणेऽपि (→दक्षिणेन); द1 ग्र1.2 म1 [अ]पि (→[अ]थ). –d) दे10 दक्षिणस्य तु, द1 ग्र1.2 व (ग्र2 वा)रुणस्यापि, म1 वरुणस्याथ (→वरुणस्य तु); दे4 पश्चिमे उत्तरेण तु.

३५. –a) दे8.9 मुवें. मुए. उत्तरेषु (→उत्तरेण); दे8.9 मुवें. मुए. मुब. च (→तु); दे10 लो(?)मस्य (→सोमस्य). –b) दे1 निबोधतः, दे10 निबोदथ (→निबोधत). –c) दे5 अमरावतीं (→अमरावती); दे4 सयमनी, ग्र1 संयमिनी(?) (→संयमनी). –d) ब2 तथा (→सुखा); ब2.3 दे1.8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. विभावरी, दे3 विता(?) क्रमात्, दे4 विचक्रमात् (→विभा क्रमात्); ब1 सुखा चैततः क्रमात्, दे6 सुखा चैवं चिताक्रमात्, म1 सुशान्ता च विभाक्रमात्.

३६. –a) ब1 दे8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. काष्ठा, ब3 काष्ठं (→काष्ठां); का1 दक्षिणस्यां, दे5 दक्षिणेन (→दक्षिणतः). –b) दे4 क्षिप्तेषु स च सर्पति, ते1 उक्ती पर्यव सर्पति. –c) ब3 च स (→चक्रं). –d) ग्र1 देवः (→देव-); ब3 °देवं (→°देवः); दे8-10 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. पितामहः (→प्रजापतिः).

३७. –a) दे1 दिवसश्च, ग्र1 दिविसस्य, ग्र2 दिविस्तस्य, ते1 **** (→दिवसस्य). –b) दे2.5 सर्व (→सर्व-); दे4.5.8.10 म1 °काल- (→°कालं). –c) ब1-3 दे1.2.4.5.8-10 ते1 द1 ग्र1 मुब. सर्व° (→सप्त°); दे6 ग्र2 विप्रेन्द्र (→विप्रेन्द्रा[:]). –d) ब1 दे8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. निशार्द्धस्य च, ब2 दे1 निशार्द्धं (ब2 °र्द्धे) तस्य, द1 ग्र1.2 निशामध्ये (ग्र1 °ध्यो) स्य, म1 निशामध्ये स (→निशामध्यस्य); का1 ब2 सम्मुखे, दे8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. सम्मुखः (दे8.10 °खाः) (→सम्मुखम्).

३८. का1. ab ⊙. –a) दे4 न1 द1 ग्र1 °मये, ग्र2 °मयोश् (→°मने); ते1 उपयुक्तमुखे चैव. –b) दे2.4.5 °कालस् (→°कालं); दे5 म1 संमुखं (→सम्मुखे). –c) दे4 दिशाश्चैव, दे5 दिशास्थेव (→दिशास्वेव); दे1.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. दिशास्वशेषासु तथा. –d) दे8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. विप्रेन्द्राः (→तथैव); दे4 विदितासु (→विदिशासु); दे1 विदिशसु तथैव च. –cd) ते1 अशेषास्तु सर्वासु दिशस्तु विदिशस्तु च.

३९. ग्र2. ३९c-४१b ⊙. –a) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. °पर्यन्तं, ते1 °पर्यस्तो (→°पर्यन्तो). –b) का1 दे5 भ्रमत्ये (दे5 °न्वे) ष; ब1 दे4 द1 ग्र1 म1 भ्रमन्ने (दे4 °न्नै) व, ब2 दे1.6 8-10 न1 मुवें. मुए. भ्रमत्ये (दे6 °न्ते) ष (→भ्रमन्नेष); ब3 °श्वरं (→°श्वरः); ते1 भ्रमते दयतेश्वरः, ग्र2 भ्रमन्ते पवयेश्वरः. –c) दे4 करोत्यहस् (?) तथा रात्रि, दे8-10 मुवें. मुए. करोत्येष यथा रात्रिं, न1 अकरोत्यहस्तथा रात्रिं, ते1 करोत्यस्तु तदा रात्रिं. –d) का1 °मुंचे (→°मुञ्चन्); दे5.6.10 मेदिनी (→मेदिनीं); दे1 इमां (→द्विजाः).

वें. १.४१.४० दिवाकरकरैरेतत् पूरितं भुवनत्रयम् ।
त्रैलोक्यं कथितं सद्भिर्लोकानां मुनिपुंगवाः ॥४०
आदित्यमूलमखिलं त्रिलोकं नात्र संशयः ।
भवत्यस्मात् जगत् कृत्स्नं सदेवासुरमानुषम् ॥४१
रुद्रेन्द्रोपेन्द्रचन्द्राणां विप्रेन्द्राणां दिवौकसाम् ।
द्युतिर्द्युतिमतां कृत्स्नं यत्तेजः सार्वलौकिकम् ॥४२
सर्वात्मा सर्वलोकेशो महादेवः प्रजापतिः ।
सूर्य एव त्रिलोकस्य मूलं परम दैवतम् ॥४३
द्वादशान्ये तथादित्या देवास्ते येऽधिकारिणः ।
निर्वहन्ति पदं तस्य तदंशा विष्णुमूर्तयः ॥४४
सर्वे नमस्यन्ति सहस्रभानुं
गन्धर्वदेवोरगकिन्नराद्याः ।
यजन्ति यज्ञैर्विविधैर्द्विजेन्द्रा–
श्छन्दोमयं ब्रह्ममयं पुराणम् ॥४५

इति श्रीकूर्मपुराणे षटसाहस्रयां संहितायां पूर्वविभागे एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥३९॥

---

४०. ग्र2. ⊙; ते1. ४०d-४१b ⊙. –a) दे6 एतान्, ते1 तत्व (→एतत्). –b) ते1 त्वरितं (→पूरितं). –ab) दे10 दिवाकरकरैस्तप्तरिदं च भुवनत्रयम्. –c) द1 त्रैलोक्य- (→त्रैलोक्यं); ते1 त्रैलोक्यं सचराचरम्.

४१. ते1 ग्र2. ab ⊙. –b) का1 ब2 दे1.8-10 द1 ग्र1 म1 मुवें. मुए. मुब. त्रैलोक्यं, ब3 दे5 त्रिलोक्यं (→त्रिलोकं). –c) दे1.8-10 न1 ते1 मुवे. मुए. मुब. सर्वं (→कृत्स्नं).

४२. –a) ते1 स रुद्रो° (→रुद्रेन्द्रो°); न1 °चक्राणां (→°चन्द्राणां); दे4 उपेन्द्रोपेन्द्रचन्द्राग्नि, ग्र2 रुद्रोपेन्द्रेन्द्रचन्द्राणां. –b) का1 ब1-3 दे2-6 न1 ग्र1.2 विप्रेन्द्राग्नि-, ते1 विष्णवादीनां, द1 विप्रेन्द्रादि- (→विप्रेन्द्राणां); दे4 दिवौकसः (→दिवौकसां). –c) ब1 कृत्स्नो, दे5.6 कृत्स्नां (→कृत्स्नं); दे8-10 मुवें. मुए. द्युतिमान् द्युतिमत् कृत्स्नं, ते1 द्युतिर्द्युतांच वै कृत्स्नं. –d) दे8-10 मुवें मुए. मुब. अजयत्, ते1 यत्तेजा, ग्र2 शत्तेजस् (?) (→यत्तेजः); दे1.3.4.6.10 द1 ग्र1 सर्व° (→सार्व°); ते1 यत्तेजा सर्वकारकम्.

४३. –a) दे8-10 त(दे10 य)थात्मा (→सर्वात्मा). –b) ते1 महादेवो महामतिः. –c) ब1-3 दे1.6.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. एष (→एव); दे8-10 मुवें. मुए. तु लोकस्य, म1 [अ]त्र लोकस्य (→त्रिलोकस्य); ते1 सूर्ये धृतस्त्रिलोकस्य.

४४. –a) ते1 द्वादशान्या (→द्वादशान्ये); ब3 तथादित्य, दे10 ते1 म1 तदादित्या (→तथादित्या). –b) ते1 देवास्ति (→देवास्ते); दे1.3.6 योऽव (दे1 °धि) कारिणः, दे4 द1 ग्र1.2 म1 ह्यधिकारिणः, न1 येऽविचारिणः, ते1 यदि कारिणः (→येऽधिकारिणः). –c) दे5 सर्वहन्ति, म1 निवहन्ति (→निर्वहन्ति); ब3 पदे तस्य, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. वदन्त्यस्य, ते1 तदन्तस्य (→पदं तस्य). –d) ब3 दे3.6 तदंशाविष्ट°, दे4 आदेशाधि (?) ष्ट°, न1 तदंशावष्ट°, द1 तदंगादष्ट°, ग्र1 तदंशादष्ट°, ग्र2 म1 तदंशोद्दि (ग्र2 °द) ष्ट° (→तदंशा विष्णु°).

४५. –a) ते1 नमस्यन्त (→नमस्यन्ति); दे1.8-10 न1 ते1 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. सहस्रबाहुं (→सहस्रभानुं). –b) दे1.8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. °यक्षोरग-, ग्र2 °देवामर- (→°देवोरग-); ते1 -किन्नरेन्द्राः (→-किन्नराद्याः). –c) दे1.8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. मुनीन्द्राः, दे4 द्विजेन्द्रः (→द्विजेन्द्राः).

पुष्पिका— [द1 पुस्तके अध्यायसमाप्तिर्नास्ति].

पुराणनाम—का1 इत्यादिमहापु*णे कौर्मे, ब1 इति कौर्मे, ब2.3 दे3 म1 इति कूर्मपुराणे, दे1.4.6.8-10 ग्र1.2 मुवें. मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे, दे2.5 इत्यादिमहापुराणे कौर्मे, न1 इति श्रीकौर्मे, ते1 इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे. **अध्यायनाम**—ब2 दे4 न1 म1. ⊙; का1 ब1.3 दे2.3.5.6 ग्र1.2 भुवनकोषे, दे1 ज्योतिचक्रे, दे8-10 मुवें. मुए. ज्योतिषां सन्निवेशे, ते1 ज्योतिष सन्निदेशो नाम, मुब. भुवनकोष-विन्यासे ज्योतिषां सन्निवेशे. **अध्यायसंख्या**—ब1 दे6 द1. ⊙; का1 ब3 दे2.4.5 न1 ग्र1 अष्टत्रिंशोऽध्यायः, ब2 ॥३६॥, दे1.10 मुवें. मुए. एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४१॥, दे3 अष्टवि(?) शोध्यायः, दे8.9 एकचत्वारिंशोऽध्यायः, ते1 एकोनचत्वारिंशो-ऽध्यायः, ग्र2 म1 चत्वारिंशोऽध्यायः, मुब. चत्वारिंशो-ऽध्यायः ॥४०॥.

४०

सूत उवाच । ❀

स रथोऽधिष्ठितो देवैरादित्यैर्वसुभिस्तथा ।
गन्धर्वैरप्सरोभिश्च ग्रामणीसर्पराक्षसैः ॥१
धाताऽर्यमाऽथ मित्रश्च वरुणः शक्र एव च ।
विवस्वानथ पूषा च पर्जन्यश्चांशुरेव च ॥२
भगस्त्वष्टा च विष्णुश्च द्वादशैते दिवाकराः ।
आप्याययन्ति वै भानुं वसन्तादिषु वै क्रमात् ॥३
पुलस्त्यः पुलहश्चात्रिर्वसिष्ठश्चाङ्गिरा भृगुः ।
भरद्वाजो गौतमश्च कश्यपः क्रतुरेव च ॥४
जमदग्निः कौशिकश्च मुनयो ब्रह्मवादिनः ।
स्तुवन्ति देवं विविधैश्छन्दोभिस्ते यथाक्रमम् ॥५
रथकृच्च रथौजाश्च रथचित्रः सुबाहुकः ।
रथस्वनोऽथ वरुणः सुषेणः सेनजित् तथा ॥६
तार्क्ष्यश्चारिष्टनेमिश्च रथजित् सत्यजित् तथा ।
ग्रामण्यो देवदेवस्य कुर्वतेऽभीशुसंग्रहम् ॥७
अथ हेतिः प्रहेतिश्च पौरुषेयो वधस्तथा ।
सर्पो व्याघ्रस्तथापश्च वातो विद्युद् दिवाकरः ॥८ वें.१.४२.८

४०

[दे4 पुस्तके अयमध्यायो नास्ति]

❀ द1. ⊙; न1 ग्र1.2 सूतः; म1 श्रीसूतः.

१. –a) दे5 स रथा°, ते1 सूरमा°, द1 अथ यो°, ग्र1 रथो यो°, म1 स तथा° (→स रथो°); दे1 स रथीधिष्ठिते देवैर्, ग्र2 अयोविष्ठितैर्देवैर्. –b) ते1 आदित्यं (→आदित्यैर्); ब2 दे1.8-10 ते1 ग्र1 मुवें. मुए. मुब. मुनिभिस् (→वसुभिस्); ते1 सदा (→तथा). –d) ग्र2 ग्रामणीस् (→ग्रामणी-); ग्र1 °सर्व° (→°सर्प°); ते1 ग्रामणीभिश्च राक्षसैः.

२. –a) ब1 माधा, ग्र2 तथा (→धाता); ग्र2 [अ]र्यमाश् (→[अ]र्यमा); का1 ब2 दे6.8.9 ते1 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. च (→[अ]थ); दे5 धनाद्यामथमित्रश्च. –b) ते1 चक्रः (→शक्र[:]). –c) ते1 विवस्वान् सविता पूषा. –d) ब1-3 दे1.3.6 पर्जन्यश्चांश (ब1 श्चाथ) एव च, दे2 पर्जन्यश्चांशु एव च; दे10 पर्जन्यस्यांसुषेण च, ते1 पर्जन्यश्च तथैव च, द1 पर्जन्यो ह्यंश एव च, ग्र1 पर्जन्या अंशु एव च, ग्र2 म1 पर्जन्यो हंस एव च.

३. –a) दे1 भगवस्, दे3 भवस्, द1 भग-, ग्र2 भर्वस् (→भगस्); दे2 [अ]थ (→च); का1 भगस्त्वष्टृश्च वै विष्णुर्, ते1 भगो वृषा च त्वष्टा च. –c) ब2 दे1 ते (→वै); दे5 अप्यर्च्यन्ते वै भानुं, दे8.9 मुवें. मुए. मुब. आप्याययति वै भानुर्, दे10 ते1 आध्यापयन्ति वै भानुं, द1 आप्यायते वै मासान् हि; ग्र1 आप्यायत यैर्मासान्; ग्र2 आप्यायते वै सामाह्नि, म1 आप्याययन्ते मासाह्नि. –d) द1 ग्र1.2 नि(ग्र1 न्य)वसन् दिक्षु वै क्रमात्, म1 निवसन्ति हि वै क्रमात्.

४. –a) ब2 चापि (→चात्रिर्). –b) दे3.6 वशिष्ठश् (→वसिष्ठश्); दे5 चाङ्गिरं, दे10 स्वाङ्गिरो, न1 चाङ्गिरो (→चाङ्गिरा); दे10 भृगुः, + प्रभुः (→भृगुः). –c) ग्र1 भारद्वाजो (→भरद्वाजो). –d) न1 द1 ग्र1.2 म1 काश्यपः (→कश्यपः).

५. a) ब3 यम°, द1 जाम° (→जम°); दे3 कोशिकश् (→कौशिकश्). –c) ब1 देवैर्, द1 ग्र2 देवात् (→देवं). –d) ते1 च, म1 तं (→ते).

६. –a) दे10 रथकृश्च, ते1 रथपृच्च (→रथकृच्च); न1 ग्र2 रथौजश्च (→रथौजाश्च). –b) दे1 रजचित्रः, म1 रथनेतृस् (→रथचित्रः); का1 ब2 दे5.6 स्व° (→सु°). –c) दे3.6 रथस्वनोश्च°, ग्र2 सूनोऽथ (→°स्वनोऽथ). –d) दे6 सुखेन, दे8.9 सुखेणः, ते1 सुसेनो (→सुषेणः); दे10 स्वेन°, ग्र1.2 म1 श्येन° (→सेन°); ब1 सेनजित्तमः (→सेनजित्तथा).

७. दे1. ⊙; ते1 ग्र2. ab ⊙. –b) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. कृतजित्, म1 सत्यात्मा (→रथजित्). –c) दे10 ते1 देवदेवश्च, द1 ग्रामदेवस्य (→देवदेवस्य).–d) का1 ब1.2 दे2.3.6 ग्र1 मुवें. मुए. मुब. [अ]भीषु–, ब3 भीष्म–, दे5 भार–, द1 दिक्षु (→[अ]भीशु–).

८. दे1. ab ⊙. –a) का1 ब1 दे5 ग्र1 म1 हेति-, दे8 हेतृः, दे9 हेतृ- (→हेतिः); दे8.9 -प्रहेतृश्च (→प्रहेतिश्च). –b) ब1 धरस्, ते1 ग्र2 रथस्, द1 यथा, म1 वसस् (→वधस्). –c) दे1.6 सर्पा, दे5 सार्प्यो, ते1 सर्व-, द1 म1 सर्प- (→सर्पो);

वें. १.४२.६ ब्रह्मोपेतश्च विप्रेन्द्रा यज्ञोपेतस्तथैव च ।
राक्षसप्रवरा ह्येते प्रयान्ति पुरतः क्रमात् ॥९
वासुकिः कङ्कनीरश्च तक्षकः सर्पपुंगवः ।
एलापत्रः शङ्खपालस्तथैरावतसंज्ञितः ॥१०
धनंजयो महापद्मस्तथा कर्कोटको द्विजाः ।
कम्बलाश्वतरश्चैव वहन्त्येनं यथाक्रमम् ॥११
तुम्बुरुर्नारदो हाहा हूहूर्विश्वावसुस्तथा ।
उग्रसेनो वसुरुचिरर्वावसुरथापरः ॥१२
चित्रसेनस्तथोर्णायुर्धृतराष्ट्रो द्विजोत्तमाः ।
सूर्यवर्चा द्वादशैते गन्धर्वा गायतां वराः ।
गायन्ति विविधैर्गानैर्भानुं षड्जादिभिः क्रमात् ॥१३
क्रतुस्थलाप्सरोवर्या तथान्या पुञ्जिकस्थला ।
मेनका सहजन्या च प्रम्लोचा च द्विजोत्तमाः ॥१४
अनुम्लोचा घृताची च विश्वाची चोर्वशी तथा ।
अन्या च पूर्वचित्तिः स्यादन्या चैव तिलोत्तमा ॥१५

दे1 व्याघ्रास्, ग्र1 व्याघ्रांस् (→व्याघ्रस्); का1 ब3 दे3.5 तथाधश्च, ब2 दे1 तथापाश्च, द1 ततोधश्च, ग्र1 ततोयश्च (→तथापश्च); ग्र2 सर्पो व्याघ्रस्ततो धन्यः, म1 सर्पो व्याघ्रः सुयोधश्च. –d) दे3 वालो, दे10 वाल्ये, न1 वातौ (→वातो); ब1 गिरिर्, न1 जिष्णुर् (→विद्युद्); ग्र2 बालातोद्यदिवाकरः.

९. –a) दे3 ब्रह्मापेतश्च, दे5 ब्राह्मोपेतश्च, ते1 ब्रह्मा पिता च, द1 ग्र1.2 म1 ब्रह्मादेवश्च (→ब्रह्मोपेतश्च); ते1 विप्रेन्द्रो (→विप्रेन्द्रा[:]). –b) दे3 यज्ञायेतस्, दे6 यज्ञोपेतास्, ते1 यज्ञोवीतस्, ग्र2 यज्ञोपेन्द्रस् (→यज्ञोपेतस्). –c) दे6.8-10 राक्षसा, ग्र2 राक्षसः (→राक्षस-). –d) दे10 तु नरः (→पुरतः).

१०. –a) दे10 वासुकी, ते1 ग्र1 वासुकिं (→वासुकिः); ब2 कंकनीयश्च, दे1.8.9 कंक(दे1 °ग)नीलश्च, दे10 कंकनीहश्च, ते1 किकशीलश्च, द1 म1 कंकनालश्च, ग्र1 करनालश्च, ग्र2 कंकनासश्च (→कंकनीरश्च). –c) दे8.9 एलपत्रः, दे10 एलपचः, ते1 एवापुत्रः, द1 ग्र2 एलापुत्राः (द1 °त्रः), ते1 शंखचूडस् (→शंखपालस्). –d) दे1 तथैरावण° (→तथैरावत°); ग्र2 °संज्ञिकाः (→°संज्ञितः); ते1 तथैरावृत सृञ्जतः.

११. –b) दे5 -स्थूणाः (→तथा); ब2 कर्कटको, दे10 कर्काटको, ग्र1.2 म1 कार्को(ग्र2 °को°)टको (→कर्कोटको); का1 द्विजः, ते1 द्विजः, + द्विजाः (→द्विजाः). –c) ब1-3 दे3 न1 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. कंबलो° (→कम्बला°); दे9.10 कंबलाश्च तरश्चैव, ते1 कम्बलाश्वतरौ चैव. –d) द1 ग्र1.2 म1 वहन्ते संयताः क्रमात्.

१२. –a) दे1 तुररुर, दे3 तुष्टुवुर्, दे10 तुवरुर् (→तुम्बुरुर्); दे1 ग्र1.2 म1 हंसो (→हाहा). –b) का1 दे10 ते1 द1 ग्र1 हूहू, दे1 * हू, ग्र2 भौमो, म1 हाहा (→हूहूर्). –c) दे1 जयत्सेनो, दे5 उपसेनो (→उग्रसेनो); दे1.8-10 द1 ग्र1 म1 मुवें. मुए. [अ]थ सुरुचिर्, ग्र2[अ]थ रुचिर (→वसुरुचिर्); ते1 उग्रसेनसुतस्सर्वा. –d) ब1 अर्च्चविसु-रथापरः, ब2.3 अष्टावसुरथापरः (ब3 °रे), दे1 सर्वावसुरुचिस्तथा, न1 सर्वावसुरथापरः, ते1** वसूरदापितः, ग्र2 वासवस्सुरथापरः, म1 अर्वावसुपरावसुः; मुवें. मुए. अर्वावसुस्तथापरः, मुब. वर्चावसुस्तथापरः.

१३. न1 म1.१३c-१४d ⊙ (इ. सं.); दे2.5.१३e-१५b ⊙. –a) दे1 तथावायुर्, दे5 ग्र2 तथोष्णायुर्, दे10 तथोर्णोयुर् (→तथोर्णायुर्). –b) दे5.10 तमः, ते1 °त्तमा,+ °त्तमः (→°त्तमाः). –d) दे10 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. गायनां, ते1 वदतां (→गायतां). –e) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. गानैर्विविधैर् (→विविधैर्गानैर्); का1 तोषयन्ति महादेवं. –f) ब1 दे3.6 ते1 द1 ग्र1.2 षड् ऋतुषु, ब2 षड्जर्षभः, ब3 यदषभः, दे1 षडर्षभः, दे9.10 खड्गादिभिः (→षड्जादिभिः). का1 भानुं षडऋतुः (स) क्रमात्.

१४. दे2.5 न1 म1. ⊙ (द्र.१३ पा. वि). –a) ब2.3 दे1 कृतस्वना°, दे3 कृतासुता°, दे5 कृतांजला°, दे10 ऋतास्ताता°, ते1 कृतास्त्वेवा°, द1 ग्र1 कृतस्थला°, मुवें. मुए. मुब. ऋतुस्थला° (→क्रतुस्थला°). –b) का1 °स्थली (→°स्थला). –c) का1 सहजन्याश्च (→सहजन्या च). –d) का1 प्रम्लोचाथ, ब1 प्रम्लोचाश्च, दे3 पूष्णोवाच, दे10 प्रश्लोचा च, ते1 प्रमोदा च (→प्रम्लोचा च).

१५. दे2.5. ab. ⊙. –a) ब3 दे6 द1 अनुम्लोच-, ते1 अनुमोदा (→अनुम्लोचा); द1 घृतावाची, दे8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. च विश्वाची (→घृताची च). –b) दे8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. घृताची (→विश्वाची). –c) ब1 अन्याश्च, दे10 अल्पाचि- (→अन्या च); ब2.3 विप्रिचित्तिः (→पूर्वचित्तिः). –d) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. रम्भा (→अन्या); ब3 दे3 म1 तिलोत्तमाः (→तिलोत्तमा).

ताण्डवैर्विविधैरेनं वसन्तादिषु वै क्रमात् ।
तोषयन्ति महादेवं भानुमात्मानमव्ययम् ॥१६
एवं देवा वसन्त्यर्के द्वौ द्वौ मासौ क्रमेण तु ।
सूर्यमाप्याययन्त्येते तेजसा तेजसां निधिम् ॥१७
ग्रथितैः स्वैर्वचोभिस्तु स्तुवन्ति मुनयो रविम् ।
गन्धर्वाप्सरसश्चैनं नृत्यगेयैरुपासते ॥१८
ग्रामणीयक्षभूतानि कुर्वतेऽभीषुसंग्रहम् ।
सर्पा वहन्ति देवेशं यातुधानाः प्रयान्ति च ॥१९
बालखिल्या नयन्त्यस्तं परिवार्योदयाद् रविम् ।
एते तपन्ति वर्षन्ति भान्ति वान्ति सृजन्ति च ।
भूतानामशुभं कर्म व्यपोहन्तीह कीर्त्तिताः ॥२०
एते सहैव सूर्येण भ्रमन्ति दिवि सानुगाः ।
विमाने च स्थिता नित्यं कामगे वातरंहसि ॥२१
वर्षन्तश्च तपन्तश्च ह्लादयन्तश्च वै प्रजाः ।
गोपयन्तीह भूतानि सर्वाणीहायुगक्षयात् ॥२२
एतेषामेव देवानां यथावीर्यं यथातपः ।
यथायोगं यथासत्त्वं स एष तपति प्रभुः ॥२३
अहोरात्रव्यवस्थानकारणं स प्रजापतिः ।
पितृदेवमनुष्यादीन् स सदाप्याययेद् रविः ॥२४　वें १.४२.२५

१६. –a) न$_1$ काण्डवैर् (→ताण्डवैर्); दे$_1$ एवं, दे$_5$ एनं, ते$_1$ चैतं (→एनं). –b) ते$_1$ विनतोदेषु वैं क्रमात्.

दे$_5$ पुस्तके १६ श्लोकस्य c चरणानन्तरमधिकम्—
गीतैर्मानुष शत् क्रमात्.
कृतस्वनाप्सरोवर्यास्तथान्या पुञ्जिकस्थला ।
मेनका सहजन्याश्च प्रम्लोचा च द्विजोत्तमाः ।
अनुम्लोचा घृताची च विश्वाची चोर्वशी तथा ।
अन्या च पूर्वचित्तिः स्यादन्या चैव द्विजोत्तमाः ।
ताण्डवैर्विविधैरेनं वसन्तादिषु वै क्रमात् ।
तोषयन्ति महादेवं ··· ··· ··· ··· ··· ···(= १४-१६c)

१७. –a) दे$_1$ एकं (→एवं); दे$_1$ °त्यर्कं (→°त्यर्के); ते$_1$ एवं देवो वसन्तादीन्, द$_1$ ग्र$_1$ वामदेवा (ग्र$_1$ °वे) वसन्ताद्यैर्, ग्र$_2$ वामदेववसन्ताद्यैर्, म$_1$ वामदेवो वसन्ताद्या. –b) द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ द्वे द्वे मासक्रमेण तु. –c) ते$_1$ °त्यन्ये (→°त्येते); दे$_5$ सूर्यमाध्यापयन्त्येते. –d) का$_1$ तेजसां तेजसा निधिम्, दे$_{10}$ ते जाता तेजसं निधिः.

१८. –a) दे$_{1.8.9}$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. तैर्, दे$_6$ स्व- (→स्वैर्); ब$_{1.2}$ च (→तु); दे$_{10}$ ग्रथितोऽस्मैर्वचोभिस्तु. –c) ब$_{1.2}$ दे$_6$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ चैव (→चैनं). –d) ब$_2$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ °गीतैर् (→°गेयैर्); दे$_{10}$ नृत्यते वै उपासते.

१९. –a) ब$_{1.2}$ दे$_{1-3.5.6}$ द$_1$ ग्रामणीर्, ग्र$_2$ ग्रामण्यो (→ग्रामणी-); ग्र$_{1.2}$ -यज्ञ- (→-यक्ष-); ते$_1$ ग्रामणीयक्ष-भूतानि. –c) दे$_3$ ते$_1$ सर्वाः (→सर्पा[:]). –d) का$_1$ व्रजन्ति (→प्रयान्ति).

२०. –a) ब$_{1-3}$ दे$_2$ बालि° (→बाल°); द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ वहन्त्येनं (→नयन्त्यस्तं). –b) द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ पारंपर्योदयाद् रविम्. –c) न$_1$ ये ते (→एते); न$_1$ पतन्ति, ते$_1$ वहन्ते (→तपन्ति); दे$_3$ वैदन्ति (→वर्षन्ति). –d) का$_1$ दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. तु (→च); दे$_1$ भान्ति वानुसृजन्ति च, न$_1$ भान्ति वान्ति स्रवन्ति च; म$_1$ भासा भान्ति सृजन्ति च. –e) द$_1$ आशुभं (→अशुभं). –f) का$_1$ दे$_{2.5}$ व्यपोहन्त्यनु-, ब$_2$ व्यपोहन्ति च, ब$_3$ दे$_{3.6}$ व्यपोहन्ति प्र-, दे$_{8-10}$ न$_1$ मुवें. मुए. मुब. व्यपोहन्तीति, ते$_1$ व्यदाहन्तीह (→व्यपोहन्तीह)

२१. –b) ब$_{1.3}$ दे$_3$ न$_1$ भ्रमन्ते (→भ्रमन्ति); का$_1$ ब$_3$ दे$_{2.5}$ सानुषु, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. भानुगाः (→सानुगाः); ग्र$_2$ म$_1$ भ्रामयन्ति व (ग्र$_2$ *) शा (ग्र$_2$ सा) नुगाः. –c) का$_1$ दे$_{2.5}$ निष्ठिता, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ संस्थिता (→च स्थिता). –d) दे$_1$ कामके, दे$_{10}$ कामांगं, ग्र$_2$ कामदे (→कामगे); ते$_1$ का*गै हरदंहसि(?).

२२. –a) का$_1$ क्षयन्तश्च (→तपन्तश्च). –b) दे$_{8-10}$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. क्रमात् (→प्रजाः). –c) का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{1.6.8-10}$ ते$_1$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. गोपायन्तीह (→गोपयन्तीह). –d) का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{5.8-10}$ न$_1$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. सर्वाणीह (→सर्वाणीहा–); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. युगक्रमात् (→-युगक्षयात्).

२३. –a) दे$_{2.5}$ भूतानां (→देवानां). –b) दे$_1$ तपो तथा (→यथातपः). –c) का$_1$ °सत्यं, दे$_1$ °स्वत्वं (→°सत्त्वं). –d) ग्र$_2$ म$_1$ एव (→एष).

२४. दे$_{8-10}$ २४c –२६b ⊙ (द्र. सं.). –a) का$_1$ दे$_{2.5}$ °व्यवस्थानां, ब$_{1-3}$ दे$_{1.6}$ ते$_1$ °व्यवस्थानं (→°व्यवस्थान–). –b) ते$_1$ सु–, द$_1$ च (→स); दे$_1$ प्रभापतिः, न$_1$ प्रजापतेः (→प्रजापतिः); म$_1$ कारणं भगवान् रविः. –d) ब$_{2.3}$ दे$_1$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ सदाप्याययते, मुवें. मुए. मुब. सदाप्याययद् (→सदाप्याययेद्); न$_1$ कविः (→रविः).

वें.१.४२.२६ तत्र देवो महादेवो भास्वान् साक्षान्महेश्वरः ।
भासते वेदविदुषां नीलग्रीवः सनातनः ॥२५

स एष देवो भगवान् परमेष्ठी प्रजापतिः ।
स्थानं तद् विदुरादित्यं वेदज्ञा वेदविग्रहम् ॥२६

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे चत्वारिंशोऽध्यायः ॥४०॥

४१

सूत उवाच ॥❀

एवमेष महादेवो देवदेवः पितामहः ।
करोति नियतं कालं कालात्मा ह्यैश्वरी तनुः ॥१

तस्य ये रश्मयो विप्राः सर्वलोकप्रदीपकाः ।
तेषां श्रेष्ठाः पुनः सप्त रश्मयो ग्रहयोनयः ॥२

सुषुम्नो हरिकेशश्च विश्वकर्मा तथैव च ।
विश्वव्यचाः पुनश्चान्यः संयद्वसुरतः परः ॥३

अर्वावसुरिति ख्यातः स्वराडन्यः प्रकीर्तितः ।
सुषुम्नः सूर्यरश्मिस्तु पुष्णाति शिशिरद्युतिम् ॥४

---

२५. दे8-10. ⊙(द्र. २४ पा. वि.). –c) ब1 दे3 तें1.6 भाषते (→भासते); द1 म1 देवविदुषां (→वेदविदुषां).

२६. दे8-10. ab ⊙ (द्र. २४ पा. वि.). –a) ग्र2 एव (→एष). –c) म1 स्थाणुं (→स्थानं); का1 ब3 दे1-3.5.6 न1 आदित्यो, ब1 आदित्या, ब2 दे8-10 मुवें. मुए. मुब. आदित्ये (→आदित्यं); तें1 स्थानं तद्विमलं नित्यं. –d) दे10 दे वज्ञाः, तें1 वेदज्ञो, द1 वेदज्ञं (→वेदज्ञा); दे6 न1 °विग्रहः, मुवें. °विग्रहाः (→विग्रहं).

म1 पुस्तके ab चरणानन्तरमधिकम्—

* सुषुम्नो हरिकेशश्च विश्वकर्मा तथैव च ।
विश्वकी च पुनश्चान्यास्संयद्वसुरतः परम् ।
अर्वावसुरिति ख्यातः स्वराडन्यः प्रकीर्तितः ।
(=४१.३a–४b)

पुष्पिका— [दे5 पुस्तके अध्यायसमाप्तिर्नास्ति]
पुराणनाम—का1 दे2 इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे, ब1 इति कौर्मे, ब2 दे3.6 इतिकूर्मपुराणे, ब3 इति कूर्म पा*णे, दे1.8-10 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे, न1 इति श्रीकौर्मे, तें1 इत्यादि पुराणे श्रीकौर्मे; मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे पूर्वभागे. **अध्यायनाम**—ब1-3 दे3.6.8-10 न1 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. ⊙; का1 दे2 भुवनकोशे (दे2 °बे), दे1 ज्योनिचक्रे, तें1 ज्योतिसंनिवेशो नाम, मुब. भुवनकोषविन्यासे. **अध्यायसंख्या**—दे6. ⊙; का1 ब1.3 दे2.3 न1 द1 ग्र1 एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः, ब2 ॥३९॥, दे1 मुवें. मुए. द्वाचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४२॥, दे8.9 द्विचत्वारिंशोध्यायः, दे10 द्विचत्वारिंशोध्यायः ॥४२॥ श्रीरामचन्द्रार्पणमस्तु ॥, तें1 चत्वारिंशोध्यायः, ग्र2 म1 मुब. एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

४१

❀ दे5 ग्र2 ⊙; दे8.9 सूत उ.; न1 द1 ग्र1 सूतः; म1 श्रीसूतः.

१. –a) ब3 एवमेव, तें1 एष एव, द1 एवमेषो (→एवमेष); दे1 तथा (→महा-). –c) द1 ग्र1 नियतः (→नियतं); दे5 काला, दे10 काले (→कालं). –d) का1 त्वैश्वरी, दे4 चेश्वरी, द1 ग्र1.2 म1 चेतनी (→ह्यैश्वरी); दे1 तनः, दे10 ग्र2 तनुं (→तनुः); दे5 काला माहेश्वरी तनुः.

२. –a) दे3 स तस्य (→तस्य ये); दे1 मुवें. मुए. प्रियाः, दे4 नित्य-, दे5 विप्रः, न1 मिश्राः, द1 ग्र1 सर्वाः, ग्र2 सर्वान्, म1 सर्वे (→विप्राः). –b) दे1.8-10 मुए. मुब. सप्तलोक°, द1 ग्र1 दीप्तालोक°, ग्र2 दीप्तान लोक°, म1 दीप्तलोक° (→सर्वलोक°); दे4 °प्रदीपकः (?) (→°प्रदीपकाः). –c) ब3 स्रष्टाः (?) (→श्रेष्ठाः); दे3.6 तृप्ति (→सप्त). –d) दे1.8-10 तें1 मुवें. मुए. गृहमेधिनः, दे4 द1 ग्र1.2 म1 रश्मि (द1 ग्र2 °श्म) योनयः (→ग्रहयोनयः).

३. दे4 द1 ग्र1.2 म1. ३b-६a ⊙. –a) का1 ब1 दे8-10 म1 मुवें. मुए. सुषुम्लो, दे1 सुषुम्नः, दे4 सुषुम्णो, तें1 सुमर्म्नो, ग्र2 सुषुम्ने (→सुषुम्नो); दे1 तु (→च). –b) ग्र2 स्वयं पुष्णाति सर्वदा. –c) का1 विश्वव्यचा, + विश्वश्रवा, दे1-3 विश्वव्यवाः, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. विश्वश्रवाः, तें1 निश्चद् व्यचो (→विश्वव्यचाः); दे6 चान्याः (→चान्यः). –d) ब3 संप्रद्रः, दे3 सम्पाद्ध- (→संयद्ध-); दे1 °तरः, दे6 °रजः (→°रतः); दे6.10 पुरः (→परः).

४. दे4 द1 ग्र1.2 म1. ⊙ (द्र. ३ पा. वि.). –a) का1 दे5 अर्चावसु°, न1 अवाग्वसु° (→अर्वावसु°); दे1

तिर्यगूर्ध्वप्रचारोऽसौ सुषुम्नः परिपठ्यते ।
हरिकेशस्तु यः प्रोक्तो रश्मिर्नक्षत्रपोषकः ॥५
विश्वकर्मा तथा रश्मिर्बुधं पुष्णाति सर्वदा ।
विश्वव्यचास्तु यो रश्मिः शुक्रं पुष्णाति नित्यदा ॥६
संयद्वसुरिति ख्यातः स पुष्णाति च लोहितम् ।
बृहस्पतिं प्रपुष्णाति रश्मिरर्वावसुः प्रभोः ।
शनैश्चरं प्रपुष्णाति सप्तमस्तु सुराट् तथा ॥७

एवं सूर्यप्रभावेन सर्वा नक्षत्रतारकाः ।
वर्धन्ते वर्धिता नित्यं नित्यमाप्याययन्ति च ॥८
दिव्यानां पार्थिवानां च नैशानां चैव सर्वशः ।
आदानान्नित्यमादित्यस्तेजसां तमसां प्रभुः ॥९
आदत्ते स तु नाडीनां सहस्रेण समंततः ।
नादेयांश्चैव सामुद्रान् कूप्यांश्चैव सहस्रदृक् ।
स्थावराञ्जङ्गमांश्चैव यच्च कुल्यादिकं पयः ॥१० वें. १.४३.११

अर्वाग्वसुरतिख्यातः, ते1 अर्धार्धस्सुरिति ख्यातः. –b) ब2 स्वराजन्यः, दे2 सुराजन्य, दे5 सुरादन्य, दे6 स्वराडन्या (→स्वराडन्यः); ब1.2 दे2 प्रकीर्तिताः (→प्रकीर्तितः); का1 दे1 ते1 सुराट् सप्त प्रकीर्तिताः, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. स्वरकः सप्तकीर्तिताः. –c) का1 दे5 ते1 सुषुम्ना, दे8 सुषुम्ला, दे9 सुषुम्लः (→सुषुम्नः). –d) ते1 पुष्णातु (→पुष्णाति); ते1 शिशिरं (→शिशिर-); दे1 -द्विर्ति, ते1 रुचिः (→-द्युतिम्).

५. दे4 द1 ग्र1.2 म1. ⊙ (द्र. ३ पा. वि.). –a) दे10 तिर्यगुह्य-, ते1 तिर्यगूर्ध्वं (→तिर्यगूर्ध्व-). –b) दे8.9 सुषुम्लः, दे10 सुषुम्णा (→सुषुम्नः); का1 ब1 दे2.3.5.6 परिगीयते, ब2.3 ते1 परिकीर्तितः, दे1 परिपच्यते (→परिपठ्यते). –c) दे6 °केशं तु, दे10 °केशश्च (→°केशस्तु). –d) ब3 रश्मिस्तु क्षेत्रपोषकः, ते1 रश्मी (?) नक्षत्रपातकः.

६. दे4 द1 ग्र1.2. म1. a ⊙ (द्र. ३ पा. वि.); म1 acd ⊙. –a) दे10 रश्मी (→रश्मिर्); ते1 विश्वकर्म तदा रश्मिः. –b) न1 ते1 द1 म1 बुधः (→बुधं). –c) ग्र2 विश° (→विश्व°), दे3 °स्यचास्, दे4 °प्रभास्, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. °श्रवास्, न1 °व्यवास्, ते1 °चचा, द1 °वाचस्, ग्र1 °प्रपा (→°व्यचास्); न1 ग्र1 च यो, ते1 तथा, ग्र2 तु या (→तु यो). –d) ते1 शुष्कं, द1 ऋतं, ग्र2 शुकं (→शुक्रं); दे3.6 ते1 सर्वदा (→नित्यदा).

७. –a) का1 ब1-3 सम्पद्वसु°, दे9 संयद्वासु° (→संयद्वसु°); न1 प्रोक्तो (→ख्यातः); द1 ग्र1.2 म1 संयमो वसुरा (ग्र2 °ता) भिख्यो (ग्र1 °ख्या, म1 °ख्यस्). –b) दे1.4.8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. यः (→स); दे1.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. स-, दे4 * (→च); दे5 पुत्प्राति (?) (→पुष्णाति); ते1 यः पुष्णाति नरो हितम्, ग्र2 सर्वं पुष्णाति लोहितम्. –c) ब2.3 दे3.6.10 स पुष्णाति, दे1 मुवें. सुपुष्णाति, द1 ग्र1.2 म1 च पुष्णाति (→प्रपुष्णाति). –d) का1 अर्यावसुः, ब1.3 दे3.4 अर्चावसुः, दे1 नः अर्वाग्वसुः, दे5 गर्वाचसु (?), ते1 सर्वाद्यनु- (?), द1 अर्वायसुः (→अर्वावसुः); दे4 प्रभः, ते1 प्रभा, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. प्रभुः (→प्रभोः). –e) ते1 शनेश्वरः (→शनैश्चरं); ब2.3 दे3.6 स, द1 ग्र1.2 म1 च (→प्र-). –f) दे3 सुरा **, दे4 सुराहथ (?), दे6 सुराद्रथां, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. स्वरस्तथा, ग्र2 म1 स्वरात्तथा (→सुराट् तथा); ते1 सप्तगुस्तु सुराभिधः.

८. –a) द1 सर्व- (→एवं); दे1 तत्र (→सूर्य-); ब2 मुवें. मुए. मुब. °प्रभावेण (→°प्रभावेन). –b) ग्र1 °धारकाः (→°तारकाः). –c) दे1.5.6 द1 वर्धते, न1 वृधन्ते, ते1 वर्धन्ति (→वर्धन्ते); दे1 ग्र2 वधता, ते1 वर्धका, द1 वर्धतां (→वर्धिता); न1 वृधन्ते वर्धिता दित्यां. –d) दे10 नित्यमापोषयन्ति च, ते1 सप्त गुह्यायन्ति च.

९. –b) का1 नैमिष्याणां च, ब1 नैशानां चापि, ब2 शैलानां चैव, दे4 वैनशानां च, दे6 नैशानं चैव, ते1 नागानां चैव, द1 नैशालां चैव, ग्र2 म1 दिव्यानां चैव (→नैशानां चैव); दे1.8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. नित्यशः, दे4 द1 ग्र1.2 म1 सर्वदा (→सर्वशः). –c) दे1.6.10 न1 आदानां नित्य°, ते1 अर्थानां दित्य°, द1 आधानानित्य°, ग्र1.2 आधामानित्य°, म1 आददन्नित्य° (→आदानान्नित्य°); दे8-10 आदित्य, न1 द1 आदित्यं (→आदित्यस्); दे4 अज्ञानिनां समादित्यस्. –d) दे4 द1 ग्र2 म1 तेजसा (→तेजसां); ब2.3 दे1 तपसां, दे3.6 तपतां, म1 तमसा (→तमसां); दे1.8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. अपि (→प्रभुः).

१०. –a) द1 ग्र1 म1 आधत्ते (→आदत्ते); दे4 सुत (?) (→स तु); ग्र2 ना सीतां (?) (→नाडीनां). –c) का1 दे1.4.6 नादेयाश्चैव, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. नादेयं चैव, ग्र1 नादेयांश्च, ग्र2 नादेयाञ्चैव (→नादेयांश्चैव); का1 सामुद्रा दे4. 8-10 मुवें. मुए. मुब. सामुद्रं (→सामुद्रान्). –d) का1 नद्यांश्चैव, दे1 कूप्याश्चैव, दे6 कूपाश्चैव, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. कौप्यं चैव, द1 रौप्यांश्चैव, ग्र2 रुप्याञ्चैव (→कूप्यांश्चैव); ब2.3 दे3.6 ते1 °धृक्, म1 °कृत् (→°दृक्). –e) दे1.8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. स्थावरं जङ्गमं चैव, दे4 स्थावरा जंगमाश्चैव. –f) का1 दे2.5 द1 ग्र1.2 यत्र, दे8-10 मुए. मुब. यद्वा, न1 यश्च, ते1 एषां (→यच्च); द1 ग्र1 तथा, ग्र2 यथा (→पयः).

वे. १.४३.१२ तस्य रश्मिसहस्रं तच्छीतवर्षोष्णनिस्रवम् ।
तासां चतुःशतं नाड्यो वर्षन्ते चित्रमूर्तयः । ११
वन्दनाश्चैव याज्याश्च केतना भूतनास्तथा ।
अमृता नाम ताः सर्वा रश्मयो वृष्टिसर्जनाः ।।१२
हिमोद्वाहाश्च ता नाड्यो रश्मयस्त्रिशतं पुनः ।
रश्म्यो मेध्यश्च पौष्यश्च ह्लादिन्यो हिमसर्जनाः ।
चन्द्रास्ता नामतः सर्वाः पीताभाः स्युर्गभस्तयः ।।१३
शुक्राश्च ककुभश्चैव गावो विश्वभृतस्तथा ।
शुक्रास्ता नामतः सर्वास्त्रिविधा घर्मसर्जनाः ।।१४
समं बिभर्ति ताभिः स मनुष्यपितृदेवताः ।
मनुष्यानौषधेनेह स्वधया च पितॄनपि ।
अमृतेन सुरान् सर्वांस्त्रिभिस्त्रींस्तर्पयत्यसौ ।।१५

११. दे6.११d-१३a ⊙; म1. ११c-१२d ⊙. –a) ब1.3 दे1.3 दे1.8-10 द1 मुवें. मुए. मुब. तु(→तत्); ते1 रश्मिरश्मी सहस्रं तत्. –b) मुब. पीत° (→शीत°); का1 ब1.3 दे2.3 °वर्षोस्तु (→°वर्षोष्ण-); दे8.10 °निःश्रवं, ते1 °मिश्रितं, म1 °निस्वनाः (→°निश्रवं); दे1.6 शीतमुष्णोदनिःश्रवं (दे6 °निस्वरं), द1 शीतवातोष्णनःश्रवं, ग्र1 शीतवार्षो(तो?)ष्णनाध्यनात्(?). –c) ब2 दे1-10 न1 मुवें. मुए. मुब. °शता (→°शतं); ते1 नान्यो (→नाड्यो); द1 ग्र1 नाड्यश्चतुश्शतं नाड्यो, ग्र2 नाड्यश्चासौश्च तन्नाड्यो(?).

१२. दे6. म1. ⊙. –a) ब1 दे3 चन्दनाश्चैव, ब2 चन्द्र*श्चैव, ब3 दे1 न1 चन्द्रजाश्चैव, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. चन्द्रगाश्चैव, ते1 चन्द्रजा चैव (→वन्दनाश्चैव); ब1 दे3 जाक्षाश्च, ब2 यामाश्च, ब3 जाम्याश्च, दे1 जाप्याश्च, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. गाहा (दे10 °ह)श्च, ते1 जाहोश्च(?), द1 ग्र2 नाड्यश्च (→याज्याश्च); दे4 दण्डनाश्ववयस्यश्च, ग्र1 आनन्दनाश्चैव मध्यो. –b) ब1 भाजना, दे1 कोतना, दे3 कोतला, दे8.10 मुवें. मुए. मुब. काञ्चना, दे9 कोचना, न1 क्वेतना, ते1 रेतना (→केतना); ब2.3 द1 ग्र1 पूतनास्, दे3 भूतलास्, दे4 स्नातनास्, दे5 तूतनास्, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. शात (मुवें. °न्त) नास् (→भूतनास्). –c) दे1 मुवें. मुए. मुब. नामतः, दे4 ग्र2 नामृताः, म1 नावृताः, ते1 यमुनाः(→नाम ताः); ते1 सर्व- (→सर्वा). –d) ते1 -धर्मयो, ग्र2 इष्टयो (→रश्मयो); का1 वृष°(?), ग्र2 दृष्टि° (→वृष्टि°); ते1 °सर्जकाः (→°सर्जनाः).

१३. ग्र2.१३c-१४d ⊙. –a) ब1 दे2-5 द1 ग्र1.2 म1 हिमोद्वहाश्च (दे3 °ञ्च), ब2 हिमो * हाश्च, दे1 हिमोदुहाश्च, दे8 मुवें. मुए. मुब. हिमोद्धताश्च, दे9 हिनोद्धताश्च, दे10 हिमोद्वमाश्च, ते1 इमोद्वाहाश्च (→हिमोद्वाहाश्च); ब1 या (→ता); ते1 राद्यो (→नाड्यो). –b) ब1-3 दे3.5 रश्मय (दे3 यं) स्त्रिशतं, दे1 रश्मयस्त्रिशता, दे2 रमयास्त्रिशतं, दे4 रश्मयश्चस्त्रिशता, दे8.9 मुवें. मुए. मुब. रश्मयो निःसृताः, दे10 रश्मयो विस्मृताः, न1 ते1 ग्र1.2 रश्मयस्त्रिशताः (→रश्मयस्त्रिशतं). –c) ब1 दे8.9 मुवें. मुए. मुब. रेष्यो, ब2 रम्यो, ब3 रस्यो, दे1 रेषा, दे3 रश्मो, दे4 लेह्यो, दे6 रश्यो, दे10 रश्वो, ते1 तन्यो, द1 ग्र1 लोह्यो, म1 लेह्य-(→रश्म्यो); का1 मेषश्च, दे4 मेषाश्च, दे4 पेह्यश्च, न1 मेव्यश्च, ते1 मतश्च, द1 मह्यश्च, ग्र1 मोह्यश्च, म1 मेह्याश्च (→मेध्यश्च); ब1 दे8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. वास्यश्च (दे10 °स्य),दे1 वाप्याश्च, दे4 ग्र1 पाव्यश्च, दे6पोष्यश्च, ते1***, द1 वाह्यश्च, म1 पाव्याश्च (→पौष्यश्च). –d) ब3 दे1-3.5.6. 8-10 म1 मुवें. मुए. मुब. ह्लादिन्यो (दे8-10 °नः), दे4 ह्लादिनौ (→ह्लादिन्यो); दे1 ते1 हिमसर्जना, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. सर्जनास्त(दे8-10 °त)था (→हिमसर्जनाः); ब1 स्वर्गादिन्यो हि सर्जनाः. –e) दे4 चान्द्रास्तु, ग्र1 चान्द्रास्ता, म1 चान्द्रस्था (→चन्द्रास्ता); दे8.9 नमतः (→नामतः); ते1 चन्दसंस्थाननामन्त (?), द1 चन्दा (?) नाम ततस्सर्वा (?). –f) दे3 पीडभाः, दे5 पीडायाः, दे6 पीडाभाः, दे8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. पीतास्ताः (→पीताभाः); द1 ग्र1 म1 पीताश्चास्य (→पीताभाः स्युर्); ते1 सर्वाद् भीतो भगस्तयः (?).

१४. ग्र2. ⊙; दे4 द1 ग्र1 म1. ab ⊙; ते1. b ⊙. –a) ब2.3 मुवें. मुए. मुब. शुक्लाश्च, दे8.9 शुक्लांश्च, दे10 शुक्तश्च, ते1 शुक्रश्च (→शुक्राश्च); ब1 कङ्कुभाश्चैव, ब3 दे1 ककुभाश्चैव (ब3 °क-), दे8-10 न1 ककुभांश्चैव, मुवें. मुए. मुब. कुङ्कुमाश्चैव (→ककुभश्चैव); ब3 दे3.6 चैक- (→चैव). –b) दे1 विश्वंततस्, दे8-10 विश्वभृता (→विश्वभृतस्); दे10 बला (→तथा). –c) ब1-3 दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. शुक्लास्ताः, दे5 सुक्रास्ताः, दे10 शुक्लास्तो (?), ते1 शक्रस्थाः (→शुक्रास्ता[:]); म1 नमतास् (→नामतः); ते1 सर्व (?) (→सर्वास्). –d) ग्र1 त्रिशता (→त्रिविधा); द1 धर्म° (→घर्म°); ते1 विविधामर्षसर्जनाः.

१५. दे9. b 'देवताः' –c 'च' ⊙. –a) दे1 पतिभिः, ग्र2 म1 नाडीभिर् (→ताभिः स); न1 सविता विभर्ति ताभिः स. –b) ब1.3 दे6 मनुष्याः, दे1 संपुष्णन्, द1 मनुष्यं (→मनुष्य-); ग्र2 °पित्र° (→°पितृ°). –ab) दे4 समं विभर्तिता ताभिः समनुष्यापि दैवताः. –c) दे3.6 ग्र2 मं (ग्र2 मा)नुष्यानोषधेनेह, दे4 मनुष्या स्वाहवेनेह, दे5.10

वसन्ते ग्रैष्मिके चैव शतैः स तपति त्रिभिः ।
शरद्यपि च वर्षासु चतुर्भिः संप्रवर्षति ।
हेमन्ते शिशिरे चैव हिममुत्सृजति त्रिभिः ।।१६
वरुणो माघमासे तु सूर्यः पूषा तु फाल्गुने ।
चैत्रे मासि भवेदंशो धाता वैशाखतापनः ।।१७
ज्येष्ठामूले भवेदिन्द्रः आषाढे सविता रविः ।
विवस्वान् श्रावणे मासि प्रौष्ठपद्यां भगः स्मृतः ।।१८
पर्जन्योऽश्वयुजि त्वष्टा कार्तिके मासि भास्करः ।
मार्गशीर्षे भवेन्मित्रः पौषे विष्णुः सनातनः ।।१९
पञ्चरश्मिसहस्राणि वरुणस्यार्ककर्मणि ।
षड्भिः सहस्रैः पूषा तु देवोंशः सप्तभिस्तथा ।।२०
धाताऽष्टभिः सहस्रैस्तु नवभिस्तु शतक्रतुः ।
विवस्वान् दशभिः पाति पात्येकादशभिर्भगः ।।२१
सप्तभिस्तपते मित्रस्त्वष्टा चैवाष्टभिस्तपेत् ।
अर्यमा दशभिः पाति पर्जन्यो नवभिस्तपेत् ।
षड्भी रश्मिसहस्रैस्तु विष्णुस्तपति विश्वसृक् ।।२२ वें.१.४३.२५

मनुष्या नि (दे10 नै)षधेनेह, ते1 मनुष्यानुपदेशेन. –d) दे4 वा (→च). –e) ते1 अमृतं च (→अमृतेन); दे5 पुरान् सर्वा (→सुरान् सर्वास्). –f) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. त्रींस्त्रिभिः, ग्र2 त्रिभिः सं- (→त्रिभिस्त्रींस्); दे6 न1 ग्र2 म1 तर्पयन्त्यसौ (→तर्पयत्यसौ); ते1 त्रिपदो मेरुसर्जना.

१६. दे3. १६e–१८b ⊙. –a) दे5 वसन्तै (?), दे10 वसते, ते1 वसन्ति (→वसन्ते); का1 ग्रेष्मिके, दे1.4.6.8-10 न1 ते1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. ग्रीष्मके, दे5 प्रौष्टिके (→ग्रैष्मिके). –b) दे1 सन्तैः, दे4 सितैः, दे6 सतैः, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. षड्भिः, न1 शनैश्, द1 ग्र1.2 म1 शितैः (→शतैः); ब2 दे4 द1 स तपते, दे1 संतपतिः, दे2 संतप्यंति, दे5 संतर्पिते, दे6 संतपति, न1 च तपति, ते1 सत्यपती (?), द1 ग्र1 सतपते (ग्र1 °न्ने), ग्र2 सितपन्ने (?), म1 सन्तपते (→स तपति); दे1.8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. प्रभुः, द1 ग्र1.2 म1 रविः (→त्रिभिः); का1 हिममुत्सृजति त्रिभिः, ब1 शतै शतपतत्रिभिः, ब3 शतै स च पतत्रिभिः. –c) दे3 शरत्यपि, दे6 सरद्यपि, ते1 शरदेऽपि, ग्र2 पतत्यपि (→शरद्यपि); मुवें. वर्षास्तु (→वर्षासु). –d) ग्र2 संप्रवर्तते (→संप्रवर्षति); ब3 चतुर्भिश्च स प्रवर्षिभिः. –e) दे6 द्वशन्ते (?); न1 हैमन्ते, ग्र1 हिमन्ते (→हेमन्ते). –f) ब3 उत्सृजते (→उत्सृजति); दे10 प्रभुः, + त्रिभिः, ग्र2 प्रभुः (→त्रिभिः).

१७. दे3. ⊙. –b) दे2 सूर्यो, दे4 सूर्ये, दे6 ते1 ग्र2 सूर्य- (?) (→सूर्यः); दे1 पूषार्थ (?), दे4 यूपा तु, दे10 पूषाति (→पूषा तु); ब3 दे2.6 फाल्गुणे, दे5 फाल्गुणै (?), ग्र2 फल्गुने (→फाल्गुने). –c) दे4.10 ग्र2 चैत्र- (→चैत्रे); दे4.8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मासे, दे5 न्यासि (→मासि); ब3 भवेदंशे, दे4 तु वेदाङ्गो, दे5 लवेदंशो, दे8-10 स देवांशो, ते1 वंशधातुर्, द1 ग्र1 च वेदाङ्गो, ग्र2 च वेराङ्गः, म1 च देवाङ्गो, मुवें. मुए. स देवेशो, मुब. भवेदंशुर् (→भवेदंशो). –d) दे6 जाता, ते1** (→धाता); दे10 ग्र2 °ता पुनः (→°तापनः).

१८. दे3. ab ⊙. –a) का1 दे5 ज्येष्ठमूले, दे2 ज्यैष्ठ-मूले, दे4 द1 ग्र1.2 म1 ज्येष्ठे चैव, दे6 ज्येष्ठे मासि, दे8-10 ज्यैष्ठमासे, ते1 मुवें. मुए. मुब. ज्येष्ठे मासे (→ज्येष्ठामूले); ब2 तपेदिन्द्रः, ब3 पतेदिन्द्रः, द1 ग्र1.2 म1 च देवेन्द्रः (→भवेदिन्द्रः). –b) मुवें. मुए. मुब. तपते (→सविता). –c) दे4 न1 ग्र1 म1 विवस्वांच्छ्रा° (→विवस्वान् श्रा°). –d) दे4.10 ग्र1.2 म1 प्रोष्ठ° (→प्रौष्ठ°); ग्र2 यमः (→भगः). –cd) ते1 विवस्वान् श्रावणे प्रोष्ठपद्यां चैव भगः स्मृतः.

१९. –a) दे2 पर्य° (→पर्ज°); दे8-10 द1 ग्र1.2 म1 मुए. °युजे (→°युजि); का1 दे4.6 द1 ग्र2 पर्ज (का1 °र्य) न्योश्च° (?) (→पर्जन्योऽश्व°); ब2.3 मुवें. पर्ज (ब3 °र्य) न्यश्चाश्विने (→पर्जन्योऽश्वयुजि); दे8-10 मुवें. मासि (→त्वष्टा). –b) ब2.3 भार्गवः, दे5 भास्कराः, न1 भास्करं (→भास्करः). –c) का1 तपेन्, दे4 भवोन् (→भवेन्); दे10 मित्रं (→मित्रः). –d) ग्र2 म1 पुष्ये, न1 पुष्णे (→पौषे).

२०. –a) दे8.9 ते1 परं (→पञ्च); ग्र2 °वर्ष° (→°रश्मि°). –b) दे1 वरुणस्याथ कर्मणि. –c) ते1 सद्भिः, द1 पंक्तिः (→षड्भिः); ग्र2 च (→तु); म1 षट् सहस्रैस्तु पूषा तु. –d) ब1 देवोहं, ब3 देवो हंशः, दे4 द1 ग्र1.2 म1 वेदाङ्गः, दे5 देवोंशाः, ते1 दिवेशस्, मुवें. मुए. देवेशः, मुब. देवोंशुः (→देवोंशः).

२१. द1. d ⊙. –b) दे1.8-10 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. च (→तु); न1 तथा (→शत-); द1 सविता न भविस्तथा (?). –c) का1 दे5.6 दशभिर् (?) (→दशभिः); ते1 पाते (→पाति). –d) दे6 पादेका°, ते1 हित्वेका° (→पापत्येका°); न1 गभः (→भगः).

२२. द1. abc ⊙; का1. cd ⊙; ग्र2. c-f ⊙. –a) दे1 तप्यते, दे4 सप्त ते, ते1 स्तुवते (→तपते). –b) दे1 त्वष्टाश् (→त्वष्टा); ते1 तदत्, + तु तत् (→तपेत्). –c) दे1.8-10 ते1 नवभिः (→दशभिः). –d) ब3 पर्यन्यो

वें.१.४३.२६ वसन्ते कपिलः सूर्यो ग्रीष्मे काञ्चनसप्रभः ।
श्वेतो वर्षासु वर्णेन पाण्डुरः शरदि प्रभुः ।
हेमन्ते ताम्रवर्णः स्याच्छिशिरे लोहितो रविः ॥२३
ओषधीषु बलं धत्ते स्वधामपि पितृष्वथ ।
सूर्योऽमरत्वममृते त्रयं त्रिषु नियच्छति ॥२४
अन्ये चाष्टौ ग्रहा ज्ञेयाः सूर्येणाधिष्ठिता द्विजाः ।
चन्द्रमाः सोमपुत्रश्च शुक्रश्चैव बृहस्पतिः ।
भौमो मन्दस्तथा राहुः केतुमानपि चाष्टमः ॥२५
सर्वे ध्रुवे निबद्धा वै ग्रहास्ते वातरश्मिभिः ।
भ्राम्यमाणा यथायोगं भ्रमन्त्यनुदिवाकरम् ॥२६
अलातचक्रवद् यान्ति वातचक्रेरिता द्विजाः ।
यस्माद् वहति तान् वायुः प्रवहस्तेन स स्मृतः ॥२७
रथस्त्रिचक्रः सोमस्य कुन्दाभास्तस्य वाजिनः ।
वामदक्षिणतो युक्ता दश तेन निशाकरः ॥२८

(→पर्जन्यो); दे$_{1.8-10}$ ते$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. तथा (→तपेत्). –e) ते$_{1}$ रश्मीं (→रश्मि). –b) ब$_{2.3}$ दे$_{1.4.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. °धृक्, द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ °कृत् (→°सृक्); ब$_{1}$ दे$_{5}$ नवभिस्तु शतक्रतुः, ते$_{1}$ विष्णुस्सप्रतिर्विश्वसृट्. –ef) का$_{1}$ विष्णुस्तपति विश्वसृक् नवभिस्तु यथाक्रमम्.

२३. ग्र$_{2}$. a-d ⊙; न$_{1}$. cd ⊙. –a) ते$_{1}$ कविता (→कपिलः). –b) दे$_{5}$ ग्रष्मि (?) (→ग्रीष्मे); न$_{1}$ °सुप्रभुः (→°सप्रभः). –c) ते$_{1}$ श्वेता (→श्वेतो); दे$_{10}$ वर्षास्तु, ते$_{1}$ वर्षसु, दे$_{1}$ वर्षास्म (→वर्षासु); दे$_{6}$ पर्णेन (?), दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. विज्ञेयः, म$_{1}$ वर्षेण (→वर्णेन). –d) ते$_{1}$ शरण (?) (→शरदि). –e) न$_{1}$ ते$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ हेमन्ते ताम्र (ग्र$_{1.2}$ °सु) वर्णस्य. –f) ग्र$_{2}$ शिशिरो (→शिशिरे); ते$_{1}$ रोहितो (→लोहितो); दे$_{4}$ हरिः (→रविः).

२४. –a) का$_{1}$ ब$_{1}$ ओषधीसु, दे$_{1.2.4.5.8.10}$ मुवें. औषधीषु, दे$_{3.9}$ ओषधीषु(दे$_{9}$ °स्तु), न$_{1}$ ओषधासु, ते$_{1}$ ओषधिस्तु (→ओषधीषु); ब$_{1-3}$ वनं, दे$_{1}$ च सं-, दे$_{4.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. कलां, ते$_{1}$ वलि (→बलं); ते$_{1}$ वत्ते (?) (→धत्ते). –b) का$_{1}$ दे$_{2}$ सुधामपि, दे$_{4}$ स्वधानव (?), दे$_{5}$ शुध्यामपि, द$_{1}$ म$_{1}$ सुधां चैव, ग्र$_{2}$ सुधं चैव (→स्वधामपि); दे$_{1}$ ग्र$_{2}$ पितृष्वपि (→पितृष्वथ). –c) का दे$_{2.4}$ ग्र$_{2}$ सूर्योमरुत्वममृते (दे$_{4}$ °ति), दे$_{3.6}$ सूर्यो मवद्धममृते, दे$_{5}$ सूर्यो मरुत्वतोमृते, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. सूर्योऽमरेष्वमृतं तु, न$_{1}$ सूर्योमरत्व ममतो, ते$_{1}$ सूर्यो मदत्वममृते, द$_{1}$ सूर्यो मरुत्व संतत्र, ग्र$_{1}$ सूर्योमृतत्वममृतैस्. –d) का$_{1}$ ध्रुवं. दे$_{2.5}$ द्वयं, दे$_{4}$ त्रयस्, द$_{1}$ यत्र (→त्रयं); ब$_{2.3}$ तेषु, दे$_{6}$ तिष्ठ (?) (→त्रिषु); ते$_{1}$ प्रयाचित निवच्छति, ग्र$_{1}$ त्रिदिवेषु नियच्छति, ग्र$_{2}$ त्रयन्तिष्ठन्ति यच्छति.

२५. –a) दे$_{5}$ वाष्टौ (→चाष्टौ); दे$_{4}$ अन्येग्नेष्टौ गृहाग्नेयाः (?). –b) ब$_{2.3}$ दे$_{6}$ °कृता, दे$_{2}$ °कता (→°ष्ठिता); दे$_{1.4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ ग्रहाः, दे$_{10}$ द्विजः, म$_{1}$ स्मृताः (→द्विजाः). –c) दे$_{1.3.6}$ तु (→च). –d) द$_{1}$ शक्रस् (→शुक्रस्); म$_{1}$ ब्रह्मस्पतिः (→बृहस्पतिः). –e) दे$_{3}$ भैमो (→भौमो); का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{2-6}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ भानुस्तथा, ग्र$_{1}$ म$_{1}$ भानुसुतो (→मन्दस्तथा); दे$_{3}$ न$_{1}$ बाहुः (→राहुः). –f) का$_{1}$ दे$_{10}$ °नामपि, ते$_{1}$ °नामसि, ग्र$_{2}$ °नामभि- (→°मानपि); दे$_{6}$ वेष्ट सः (?) (→चाष्टमः).

२६. –a) दे$_{1.4}$ ते$_{1}$ ध्रुव- (→ध्रुवे); ब$_{1}$ दे$_{1}$ निरुद्धा वै, दे$_{2}$ निबद्धारैर्, दे$_{4}$ निबध्नां वै, दे$_{5}$ निबद्दारैर् (?) (→निबद्धा वै). –b) ब$_{2}$ यतन्ते, दे$_{4}$ यतस्ते, दे$_{5}$ जहास्ते (?), म$_{1}$ गृहास्ते (→ग्रहास्ते); दे$_{1}$ वीत°, न$_{1}$ शीत° (→वात°). –c) का$_{1}$ दे$_{2.5}$ °मानं, ब$_{1-3}$ °माणो, दे$_{6}$ °माना (→°माणा); ब$_{3}$ यथारोगं, ते$_{1}$ वधो योगं (→यथायोगं). –d) का$_{1}$ दे$_{2.5}$ भ्रमन्त्यत्र, दे$_{1}$ भ्रमन्त्यथ, ते$_{1}$ भ्रमन्त्यप- (?) (→भ्रमन्त्यनु-).

२७. –a) दे$_{1}$ आलात°, ते$_{1}$ कुलाल° (→अलात°); दे$_{10}$ भ्रान्ति (?), म$_{1}$ याता (→यान्ति); दे$_{5}$ चक्रव्याघाति, द$_{1}$ चक्रवंधाति (→चक्रवद्यान्ति); ग्र$_{2}$ अलातश्चक्रवाद्यान्ति (?). –b) ग्र$_{2}$ या च तक्रे° (→वातचक्रे°); दे$_{1.10}$ °रितस् (दे$_{1}$ °त), दे$_{3.6}$ °च्चिता, ते$_{1}$ °विहस् (→°रिता); दे$_{1.8.9}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. तथा, दे$_{10}$ स्मिता (→द्विजाः); म$_{1}$ ये ते चक्रारक्व द्विजाः. –c) ब$_{1}$ तस्माद्, ते$_{1}$ यस्तद् (→यस्माद्); दे$_{4}$ वृहति, ग्र$_{2}$ वहन्ति (→वहति); ग्र$_{2}$ वै (→तान्); ते$_{1}$ न्यायं (→वायुः) –d) ग्र$_{2}$ विवहस् (→प्रवहस्); का$_{1}$ दे$_{1}$ न$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ संस्मृतः, ब$_{1}$ स प्रभुः (→स स्मृतः).

२८. –a) का$_{1}$ त्रिचक्रं, दे$_{4}$ त्वचकः, दे$_{5}$ त्रिचक्रा (→त्रिचक्रः); दे$_{10}$ सौम्यस्य (→सोमस्य); ते$_{1}$ रथः श्रीचक्ररम्यं तु. –b) ते$_{1}$ कुटाभास् (→कुन्दाभास्). –c) न$_{1}$ वामं (→वाम-); दे$_{4}$ °दक्षिणता (→°दक्षिणतो); ब$_{2}$ न्यस्ता, ते$_{1}$ युक्तो (→युक्ता). –d) दे$_{10}$ दृश्यते, ते$_{1}$ वशते (→दश ते-); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. क्षपाकरः, द$_{1}$ दिवाकराः (→निशाकरः); ग्र$_{2}$ तत्र मेनेरिवाकरः (?).

वें.१.४३.२६

वसन्ते कपिलः सूर्यो ग्रीष्मे काञ्चनसप्रभः ।
श्वेतो वर्षासु वर्णेन पाण्डुरः शरदि प्रभुः ।
हेमन्ते ताम्रवर्णः स्याच्छिशिरे लोहितो रविः ॥२३
ओषधीषु बलं धत्ते स्वधामपि पितृष्वथ ।
सूर्योऽमरत्वममृते त्रयं त्रिषु नियच्छति ॥२४
अन्ये चाष्टौ ग्रहा ज्ञेयाः सूर्येणाधिष्ठिता द्विजाः ।
चन्द्रमाः सोमपुत्रश्च शुक्रश्चैव बृहस्पतिः ।
भौमो मन्दस्तथा राहुः केतुमानपि चाष्टमः ॥२५
सर्वे ध्रुवे निबद्धा वै ग्रहास्ते वातरश्मिभिः ।
भ्राम्यमाणा यथायोगं भ्रमन्त्यनुदिवाकरम् ॥२६
अलातचक्रवद् यान्ति वातचक्रेरिता द्विजाः ।
यस्माद् वहति तान् वायुः प्रवहस्तेन स स्मृतः ॥२७
रथस्त्रिचक्रः सोमस्य कुन्दाभास्तस्य वाजिनः ।
वामदक्षिणतो युक्ता दश तेन निशाकरः ॥२८

(→पर्जन्यो); दे$_{1.8-10}$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. तथा (→तपेत्). –e) ते$_1$ रश्मीं (→रश्मि). –b) ब$_{2.3}$ दे$_{1.4.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. °धृक्, द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ °कृत् (→°सृक्); ब$_1$ दे$_5$ नवभिस्तु शतक्रतुः, ते$_1$ विष्णुस्सप्रतिविश्वसृट्. –ef) का$_1$ विष्णुस्तपति विश्वसृक् नवभिस्तु यथाक्रमम्.

२३. ग्र$_2$. a-d ⊙; न$_1$. cd ⊙. –a) ते$_1$ कविता (→कपिलः). –b) दे$_5$ ग्रष्मि (?) (→ग्रीष्मे); न$_1$ °सुप्रभुः (→°सप्रभः). –c) ते$_1$ श्वेता (→श्वेतो); दे$_{10}$ वर्षास्तु, ते$_1$ वर्षसु, दे$_1$ वर्षास्म (→वर्षासु); दे$_6$ पर्णेन (?), दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. विज्ञेयः, म$_1$ वर्षेण (→वर्णेन). –d) ते$_1$ शरण (?) (→शरदि). –e) न$_1$ ते$_1$ ग्र$_{1.2}$ हेमन्ते ताम्र (ग्र$_{1.2}$ °सु) वर्णस्य. –f) ग्र$_2$ शिशिरो (→शिशिरे); ते$_1$ रोहितो (→लोहितो); दे$_4$ हरिः (→रविः).

२४. –a) का$_1$ ब$_1$ ओषधीसु, दे$_{1.2.4.5.8.10}$ मुवें. औषधीषु, दे$_{3.9}$ ओषधीषु(दे$_9$ °स्तु), न$_1$ ओषधासु, ते$_1$ ओषधिस्तु (→ओषधीषु); ब$_{1-3}$ वनं, दे$_1$ च सं-, दे$_{4.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. कलां, ते$_1$ वलि (→बलं); ते$_1$ वत्ते (?) (→धत्ते). –b) का$_1$ दे$_2$ सुधामपि, दे$_4$ स्वधानव (?), दे$_5$ शुध्यामपि, द$_1$ म$_1$ सुधां चैव, ग्र$_2$ सुधं चैव (→स्वधामपि); दे$_1$ ग्र$_2$ पितृष्वपि (→पितृष्वथ). –c) का दे$_{2.4}$ ग्र$_2$ सूर्योमरुत्वममृते (दे$_4$ °ति), दे$_{3.6}$ सूर्यो मवद्धममृते, दे$_5$ सूर्यो मरुत्वतोमृते, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. सूर्योऽमरेष्वमृतं तु, न$_1$ सूर्योमरत्व ममतो, ते$_1$ सूर्यो मदत्वममृते, द$_1$ सूर्यो मरुत्व संतत्र, ग्र$_1$ सूर्योमृतत्वममृतैस्. –d) का$_1$ ध्रुवं. दे$_{2.5}$ द्वयं, दे$_4$ त्रयस्, द$_1$ यत्र (→त्रयं); ब$_{2.3}$ तेषु, दे$_6$ तिष्ठ (?) (→त्रिषु); ते$_1$ प्रयाचित निवच्छति, ग्र$_1$ त्रिदिवेषु नियच्छति, ग्र$_2$ त्रयन्तिष्ठन्ति यच्छति.

२५. –a) दे$_5$ वाष्टौ (→चाष्टौ); दे$_4$ अन्येग्नेष्टौ गृहाग्नेयाः (?). –b) ब$_{2.3}$ दे$_6$ °कृता, दे$_2$ °कता (→°ष्ठिता); दे$_{1.4}$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ ग्रहाः, दे$_{10}$ द्विजः, म$_1$ स्मृताः (→द्विजाः). –c) दे$_{1.3.6}$ तु (→च). –d) द$_1$ शक्रस् (→शुक्रस्); म$_1$ ब्रह्मस्पतिः (→बृहस्पतिः). –e) दे$_3$ भैमो (→भौमो); का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{2-6}$ द$_1$ ग्र$_2$ भानुस्तथा, ग्र$_1$ म$_1$ भानुसुतो (→मन्दस्तथा); दे$_3$ न$_1$ बाहुः (→राहुः). –f) का$_1$ दे$_{10}$ °नामपि, ते$_1$ °नामसि, ग्र$_2$ °नामभि- (→°मानपि); दे$_6$ वेष्ट सः (?) (→चाष्टमः).

२६. –a) दे$_{1.4}$ ते$_1$ ध्रुव- (→ध्रुवे); ब$_1$ दे$_1$ निरुद्धा वै, दे$_2$ निबद्धारैर्, दे$_4$ निबध्नां वै, दे$_5$ निबद्धारैर् (?) (→निबद्धा वै). –b) ब$_2$ यतन्ते, दे$_4$ यतस्ते, दे$_5$ जहास्ते (?), म$_1$ गृहास्ते (→ग्रहास्ते); दे$_1$ वीत°, न$_1$ शीत° (→वात°). –c) का$_1$ दे$_{2.5}$ °मानं, ब$_{1-3}$ °माणो, दे$_6$ °माना (→°माणा); ब$_3$ यथारोगं, ते$_1$ वधो योगं (→यथायोगं). –d) का$_1$ दे$_{2.5}$ भ्रमन्त्यत्र, दे$_1$ भ्रमन्त्यथ, ते$_1$ भ्रमन्त्यप- (?) (→भ्रमन्त्यनु-).

२७. –a) दे$_1$ आलात°, ते$_1$ कुलाल° (→अलात°); दे$_{10}$ भ्रान्ति (?), म$_1$ याता (→यान्ति); दे$_5$ चक्रव्याघाति, द$_1$ चक्रवंधाति (→चक्रवद्यान्ति); ग्र$_2$ अलातश्चक्रवाद्यान्ति (?). –b) ग्र$_2$ या च तक्रे° (→वातचक्रे°); दे$_{1.10}$ °रितस् (दे$_1$ °त), दे$_{3.6}$ °त्रिता, ते$_1$ °विहस् (→°रिता); दे$_{1.8.9}$ न$_1$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. तथा, दे$_{10}$ स्मिता (→द्विजाः); म$_1$ ये ते चक्रारव द्विजाः. –c) ब$_1$ तस्माद्, ते$_1$ यस्तद् (→यस्माद्); दे$_4$ बृहति, ग्र$_2$ वहन्ति (→वहति); ग्र$_2$ वै (→तान्); ते$_1$ न्यायं (→वायुः) –d) ग्र$_2$ विवहस् (→प्रवहस्); का$_1$ दे$_1$ न$_1$ ग्र$_{1.2}$ संस्मृतः, ब$_1$ स प्रभुः (→स स्मृतः).

२८. –a) का$_1$ त्रिचक्रं, दे$_4$ त्वचकः, दे$_5$ त्रिचक्रा (→त्रिचक्रः); दे$_{10}$ सौम्यस्य (→सोमस्य); ते$_1$ रथः श्रीचक्ररम्यं तु. –b) ते$_1$ कुटाभास् (→कुन्दाभास्). –c) न$_1$ वामं (→वाम-); दे$_4$ °दक्षिणता (→°दक्षिणतो); ब$_2$ न्यस्ता, ते$_1$ युक्तो (→युक्ता). –d) दे$_{10}$ दृश्यते, ते$_1$ वशते (→दश ते-); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. क्षपाकरः, द$_1$ दिवाकराः (→निशाकरः); ग्र$_2$ तत्र मेनेरिवाकरः (?).

वीथ्याश्रयाणि चरति नक्षत्राणि रविर्यथा ।
ह्रासवृद्धी च विप्रेन्द्रा ध्रुवाधाराणि सर्वदा ॥२९
स सोमः शुक्लपक्षे तु भास्करे परतः स्थिते ।
आपूर्यते परस्यान्तः सततं दिवसक्रमात् ॥३०
क्षीणायितं सुरैः सोममाप्याययति नित्यदा ।
एकेन रश्मिना विप्राः सुषुम्नाख्येन भास्करः ॥३१
एषा सूर्यस्य वीर्येण सोमस्याप्यायिता तनुः ।
पौर्णमास्यां स दृश्येत संपूर्णो दिवसक्रमात् ॥३२
संपूर्णमर्धमासेन तं सोमममृतात्मकम् ।
पिबन्ति देवता विप्रा यतस्तेऽमृतभोजनाः ॥३३
ततः पञ्चदशे भागे किंचिच्छिष्टे कलात्मके ।
अपराह्णे पितृगणा जघन्यं पर्युपासते ॥३४
पिबन्ति द्विकलं कालं शिष्टा तस्य कला तु या ।
सुधामृतमयीं पुण्यां तामिन्दोरमृतात्मिकाम् ॥३५
निःसृतं तदमावास्यां गभस्तिभ्यः स्वधामृतम् ।
मासतृप्तिमवाप्याग्र्यां पितरः सन्ति निर्वृताः ॥३६ वें.१.४३.४०

२९. –a) दे$_{10}$ चरन्ति (→चरति); दे$_{5}$ चाथ्यो अराणि चरति, द$_{1}$ ग्र$_{1}$ दिव्याश्रितानि चरन्ति (ग्र$_{1}$ चान्यानि), ग्र$_{2}$ दिव्यामृतानि चरते, म$_{1}$ दिव्याश्रयानिश्चरन्ति. –b) ते$_{1}$ नक्षत्राणां (→नक्षत्राणि); ब$_{1}$ रहिर्यथा, दे$_{3.6}$ यथा रविः, दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ रवेर्यथा (→रविर्यथा). –c) का$_{1}$ ह्रासवर्द्धी, दे$_{4}$ ह्रासवृद्धां, ग्र$_{2}$ ह्रस्ववृद्धिश्, म$_{1}$ ह्रासवृद्धिश् (→ह्रासवृद्धी); दे$_{1.6.8-10}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. तु (→च); दे$_{5}$ सप्तद्वीप-विप्रेन्द्रा (?). –d) दे$_{4}$ °धारा च (→°धाराणि); ब$_{2}$ दे$_{1}$ मुब. रश्मीनां सूर्यवत्स्मृते (दे$_{1}$ तौ), ते$_{1}$ श्रुत्वा पौराणि सर्वदा.

३०. ग्र$_{2}$. ३० a-३१ b ⊙ (ह. सं.). –a) दे$_{4}$ सोमो, दे$_{6}$ शोमः (?) (→सोमः). –b) दे$_{1}$ भास्करो, दे$_{3}$ भाष्करः, दे$_{4}$ भावस्करे, ते$_{1}$ भास्तारे (→भास्करे); का$_{1}$ न$_{1}$ पुरतः, ब$_{1}$ दे$_{1.6}$ ते$_{1}$ परत-, दे$_{4}$ पवन-, द$_{1}$ म$_{1}$ परम-, ग्र$_{1}$ परमे (→परतः); का$_{1}$ ते$_{1}$ स्थितः (→स्थिते). –c) दे$_{3.6}$ आपूर्यति (→आपूर्यते); ब$_{1-3}$ दे$_{1}$ परोस्यान्तः, दे$_{4.8-10}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. परस्यान्ते, न$_{1}$ पथस्यान्तः (→परस्यान्तः); ते$_{1}$ आपूर्वा विवरस्यान्ते. –d) का$_{1}$ दे$_{5.6}$ दिवसः क्रमात्, न$_{1}$ दिवि सप्रभः, द$_{1}$ दिव्यसंभ्रमात्, ते$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ दिवि संक्रमात् (→दिवसक्रमात्); दे$_{1}$ सोमस्य तु सहः क्रमात्, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. सततं चैव ताः प्रभाः.

३१. ग्र$_{2}$. ab ⊙. –a) का$_{1}$ ब$_{1}$ दे$_{1.8-10}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. क्षीणं पीतं, ब$_{2}$ क्षीणामित्रं, दे$_{5}$ क्षीणोपितं, ते$_{1}$ क्षीरं पीतं, म$_{1}$ क्षीणः पीतस् (→क्षीणायितं). –b) का$_{1}$ °थापययति ( ), दे$_{5}$ °माप्ययति (→°माप्याययति); ते$_{1}$ सर्वदा, ग्र$_{1}$ नित्यशः (→नित्यदा). –c) दे$_{10}$ रश्मिदा, द$_{1}$ रश्मिणा (→रश्मिना). -d) दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. सुषुम्याख्येन, दे$_{4}$ सुषुम्णाख्येन, दे$_{10}$ सुषुम्णाक्षेम-(?), ते$_{1}$ सुखम्याएक-(?) (→सुषुम्नाख्येन).

३२. –a) ते$_{1}$ एका (→एषा); दे$_{2}$ वीर्यस्य, ग्र$_{1}$ -पि तस्य (→सूर्यस्य). –b) दे$_{5}$ सोमस्य (?) प्यायिता, दे$_{10}$ सोमस्याप्य (?) यिता, न$_{1}$ सोमस्याध्यायिका (→सोमस्या-प्यायिता). –c) दे$_{10}$ पौर्णि° (→पौर्ण°); का$_{1}$ °मास्या (→°मास्यां); दे$_{1}$ तु दृश्येत, ग्र$_{1}$ च दृश्येत, ग्र$_{2}$ म$_{1}$ अदृश्येत (ग्र$_{2}$ °ते) (→स दृश्येत). –d) ग्र$_{2}$ संपूर्णा (→संपूर्णो); का$_{1}$ दे$_{1.9.10}$ दिवसःक्रमात्, ते$_{1}$ देवसंक्रमात्, द$_{1}$ वैवसंक्रमात्, ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ दैवसंक्रमात् (→दिवसक्रमात्).

३३. –a) न$_{1}$ संपूर्णधर्ममासेन, ते$_{1}$ संपूर्णमध्ये मासेन. –b) न$_{1}$ ततः सोमामृतात्मकं. –c) दे$_{6}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ विप्राः (→विप्रा). –d) दे$_{4}$ °भोजनः (?) (°भोजनाः).

३४. –b) दे$_{1.6}$ द$_{1}$ किञ्चिच्छेश-, न$_{1}$ किञ्चिच्छेषे, ते$_{1}$ किञ्चिंच्छिष्टा (→किञ्चिच्छिष्टे); का$_{1}$ फलात्मके, दे$_{3}$ वलात्मके, दे$_{5}$ कलात्मकं, दे$_{10}$ कलात्मिके, ते$_{1}$ करात्मिके (→कलात्मिके). –c) का$_{1}$ दे$_{3.6.10}$ अपराह्ने, दे$_{9}$ अपराह्नं (→अपराह्णे); ब$_{1}$ -पि पितृणां, न$_{1}$ म$_{1}$ पितृणां स, द$_{1}$ ग्र$_{1}$ पितृणांसो, ग्र$_{2}$ पितृणांस्ते (→पितृगणा); ते$_{1}$ अपराह्णेन दित्यानां (?). –d) दे$_{4}$ यच्चन्यं (?) (→जघन्यं); ते$_{1}$ जवन्यवद्युपासति.

३५. –a) ब$_{1}$ द्विफलं, ब$_{2.3}$ विकलं, दे$_{1.2.8}$ 9 मुवें. मुए. मुब. द्विलवं, दे$_{4}$ विमलं, दे$_{5}$ ग्र$_{2}$ देवता, दे$_{10}$ द्विलयं, ते$_{1}$ नियतं, द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ विपुलं (→द्विकलं); का$_{1}$ सोमं, दे$_{3}$ न$_{1}$ काल (?), दे$_{5}$ विकलां, ग्र$_{2}$ विप्रा (→कालं). –b) न$_{1}$ शिष्टात् (→शिष्टा); दे$_{1}$ यस्य, दे$_{5}$ तस्या (→तस्य); दे$_{5}$ कलात्र (→कला तु); ते$_{1}$ शिष्टा कन्यक ***. –c) ब$_{3}$ दे$_{3.6}$ मुब. स्वधामृतमयीं (दे$_{6}$ °यी), दे$_{1}$ स्वधां घृतमयीं, दे$_{5}$ म$_{1}$ सुधामृतमयां, दे$_{10}$ न$_{1}$ सुधामृतमयी, ते$_{1}$ सुरामत(य)मयी, ग्र$_{1.2}$ सुरा (ग्र$_{1}$ °राट्) भृतमयां (→सुधामृतमयीं). –d) दे$_{1}$ °तास्मिकां, ते$_{1}$ ग्र$_{1}$ °तात्मका, ग्र$_{2}$ °तात्मकाः (→°तात्मिकां); दे$_{6}$ तामृदोरमृतात्मिका.

३६. –a) का$_{1}$ दे$_{4.9}$ न$_{1}$ निसृतं, दे$_{5}$ निस्मृतं, ते$_{1}$ मिश्रितं (→निःसृतं); न$_{1}$ °मावास्या (→°मावास्यां); ग्र$_{2}$

वें.१.४३.४१ न सोमस्य विनाशः स्यात् सुधा देवैस्तु पीयते ।
एवं सूर्यनिमित्तस्य क्षयो वृद्धिश्च सत्तमाः ।।३७
सोमपुत्रस्य चाष्टाभिर्वाजिभिर्वायुवेगिभिः ।
वारिजैः स्यन्दनो युक्तस्तेनासौ याति सर्वतः ।।३८
शुक्रस्य भूमिजैरश्वैः स्यन्दनो दशभिर्वृतः ।
अष्टाभिश्चाथ भौमस्य रथो हैमः सुशोभनः ।।३९
बृहस्पतेरथाष्टाश्वः स्यन्दनो हेमनिर्मितः ।
रथस्तमोमयोऽष्टाश्वो मन्दस्यायसनिर्मितः ।
स्वर्भानोर्भास्करारेश्च तथा षड्भिर्हयैर्वृतः ।।४०
एते महाग्रहाणां वै समाख्याता रथा नव ।
सर्वे ध्रुवे महाभागा निबद्धा वातरश्मिभिः ।।४१
ग्रहर्क्षताराधिष्ण्यानि ध्रुवे बद्धान्यशेषतः ।
भ्रमन्ति भ्रामयन्त्येनं सर्वाण्यनिलरश्मिभिः ।।४२

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे एकचत्वारिंशोऽध्यायः ।।४१।।

सुनिसृतान्तामव्यस्य. –b) का1 ब2 दे2.5.10 न1 द1 ग्र1.2 म1 सुधा°, ते1 तथा° (→स्वधा°). –c) दे4 मासं, दे10 समा-, ते1 मानं (→मास-); का1 अवाप्याग्रां, ब3 अमाप्याग्रयां, दे1 दे1 अवाप्यासां, दे4 अवाप्याग्न्यां, दे5 अवाप्याच्यां, दे8-10 अमावास्यां, ते1 इवास्ताग्रयां, द1 अवाप्यग्रां, ग्र2 इवाप्याग्र, मुवें. मुए. अवाश्यन्ति (→अवाप्याग्रयां); न1 भासवृतिरवाप्याग्रां (?) –d) न1 तस्य (→सन्ति); न1 ग्र2 निः (ग्र2 नि) सृताः, ते1 नित्यदा (→निर्वृताः).

३७. दे5. ⊙. –a) न1 स (→न); ते1 तं सामार्या प्रधानः स्यात्. –b) दे3.6 स्वधा (→सुधा); दे8-10 मुवें. मुए. मुब. चैव सु-, म1 देवैश्च (→देवैस्तु); दे10 पीतये (?) (→पीयते); ते1 सदो देवैस्तु पीयते. –c) का1 ब1.3 दे1.2.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. °निमित्तोऽस्य, द1 ग्र1 म1 °निमित्तेऽस्य (→°निमित्तस्य). –d) दे1 क्षये वृद्धो च, दे4 द1 ग्र1 म1 क्षयवृद्धी च (म1 °व), ग्र2 क्षयवृद्धिश्च (→क्षयो वृद्धिश्च); ग्र2 सत्तमः (→सत्तमाः); ते1 क्षयवृद्धिस्सहत्वमा (?).

३८. –a) ग्र2 त्वया चास्य (?) (→चाष्टाभिर्). –b) ग्र2 वायुभिर् (→वाजिभिर्). –c) दे1.8-10 वाजिभिः, ते1***, मुब. वारिजः (→वारिजैः); दे1 युक्तं, न1 युक्तास् (→युक्तस्). –d) दे1 सर्वशः, ते1 स त्वदा, + सर्वदा, ग्र1 निर्वृतः (→सर्वतः).

३९. ग्र2. ३९c-४०f ⊙ (द्र. सं). –b) ब2 हेमनिर्मितः, ते1 ददिरामृतः (?) (→दशभिर्वृतः). -c) दे4.6 न1 ग्र1 मुवें. मुए. अष्टभिश् (→अष्टाभिश्); दे1.8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. चापि (→चाथ). –d) ते1 तथा (→रथो); दे4 भौवैः, न1 ते हेम-, द1 ग्र1 म1 भौमः (→हैमः).

४०. ग्र2. ⊙; ब1 दे3.6. cd ⊙. –a) दे4.8.9 न1 मुवें. मुए. -रथोऽष्टाश्वः, दे5 -रथा धूत्वः (?), दे10 -रथाश्राष्टः, ते1 -रथाष्टाभिस्, द1 ग्र1 म1 तथाष्टाश्व (ग्र1 श्वा) (→-रथाष्टाश्वः). –b) का1 हैम° (→हेम°); दे4 °संमितः (→°निर्मितः); ते1 स्यन्दनोथ हयैर्युतः. –c) दे8.9 मुवें. मुए. रथो रूप्य° (→रथस्तमो°); दे1 ह्याश्वो, दे10 चाष्टो (→[अ] ष्टाश्वो); न1 रथान्तरश्चामलोष्ट्रो (?), ते1 रमेमया रथाष्टाश्वा, द1 रथस्तमोमयोष्टाश्व. –d) दे4 [आ] युंसु°, न1 ग्वि°, ग्र1 [आ] यंसु° (→[आ] यस°). -e). ब3 दे3.4.6 ते1 भास्करादे(ब3 °र, दे3 °वे, दे4 °रै) श्च(→भास्करारेश्च). -f) दे4 द1 ग्र1 म1 रथस् (→तथा); दे3.6 षण्ठिहयैर्, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. [अ] ष्टाभिर्हयैर् (→षड्भिर्हयैर्); ते1 रथोष्टाभिरिहयैः स्मृतः (?).

४१. -a) का1 ब2 दे2.5 मया (→महा-). -b) म1 सामा° (→समा°); ब2 दे4 रथो (→रथा); का1 दे8-10 मुवें. मुए. मुब. च वै, ब1 नवः (→नव); ते1 समाख्यातो रथस्य च. -c) ते1 सर्वे द्रुमा, द1 सर्वं ध्रुवा (?) (→सर्वे ध्रुवे); म1 निबद्धया वै (→महाभागा). -d) दे2 रात°, दे3 धात°, मुवें. मुए. मुब. वायु° (→वात°); का निबद्धं ते स्वरश्मिभिः, दे8-10 निबद्धाम्बुदरश्मिभिः, म1 वातरश्मिभिरग्रजाः.

४२. दे4.10. ⊙ (द्र. सं.). –a) का1 ग्रहक्ष्य°, दे2 ग्रहक्ष्यं°, द1 गृहं क्ष° (→ग्रहर्क्ष°); दे1 °धिष्ण्यानि (→°धिष्ण्यानि); ते1 ग्रहाक्षताराधिष्ण्यादि (?). –b) ग्र2 मुब. ध्रुवो (→ध्रुवे); ब3 ते1 बध्वान्य-, दे5 बल्वत्य-, दे6 बध्वाथ (→बद्धान्य-). –c) दे1 भ्रामयन्त्येतं (→भ्रामयन्त्येनं). –d) ब1 सर्वाणि (→सर्वाण्य-).

पुष्पिका—

पुराणनाम—का1 दे2.5 इत्यादिमहापुराणे कौर्मे, ब1 इति कौर्मे, ब2.3 दे3.6 इति कूर्मपुराणे, दे1.4.8-10 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे, न1 इति श्रीकौर्मे, ते1 इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे पूर्वभागे. **अध्यायनाम**—ब2 दे4 न1 द1 ग्र1.2 म1. ⊙; का1

४२

सूत उवाच ।❀

ध्रुवादूर्ध्वं महर्लोकः कोटियोजनविस्तृतः ।
कल्पाधिकारिणस्तत्र संस्थिता द्विजपुंगवाः ।।१
जनलोको महर्लोकात् तथा कोटिद्वयात्मकः ।
सनन्दनादयस्तत्र संस्थिता ब्रह्मणः सुताः ।।२
जनलोकात् तपोलोकः कोटित्रयसमन्वितः ।
वैराजास्तत्र वै देवाः स्थिता दाहविवर्जिताः ।।३
प्राजापत्यात् सत्यलोकः कोटिषट्केन संयुतः ।
अपुनर्मारकास्तत्र ब्रह्मलोकस्तु स स्मृतः ।।४
अत्र लोकगुरुर्ब्रह्मा विश्वात्मा विश्वतोमुखः ।
आस्ते स योगिभिर्नित्यं पीत्वा योगामृतं परम् ।।५
विशन्ति यतयः शान्ता नैष्ठिका ब्रह्मचारिणः ।
योगिनस्तापसाः सिद्धा जापकाः परमेष्ठिनम् ।।६
द्वारं तद्योगिनामेकं गच्छतां परमं पदम् ।
तत्र गत्वा न शोचन्ति स विष्णुः स च शंकरः ।।७ वें १.४४.७

ब1.3 दे2.3.5.6.8-10 मुवें. मुए. भुवनकोशे (ब1.3 °षे, दे3 °षो), दे1 ज्योतिश्चक्रे, ते1 भुवनकोशो नाम, मुब. भुवनकोशविन्यासे. **अध्यायसंख्या**—ब1 दे6. ⊙; का1 ब3 दे2-5 न1 द1 ग्र1 चत्वारिंशोऽध्यायः, ब2 ।।४०।।, दे1.10 मुवें. मुए. त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ।।४३।।, दे8.9 त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः, ते1 एकचत्वारिंशोऽध्यायः, ग्र2 म1 मुब. द्विचत्वारिंशोध्यायः.

४२

❀ दे8.9 सूत उ.; न1 ते1 ग्र1.2 सूतः; द1 म1 श्रीसूतः.

१. –a) दे6 श्रुत्वा(?) (→ध्रुवाद्); दे5.10 महर्लोका (दे10 °कं) (→महर्लोकः). –c) दे4 कल्पादि°, दे6 तस्याधि° (→कल्पाधि°); दे4 द1 °कारणस् (→°कारिणस्); ते1 कल्याकादिकस्तत्र, + कल्याधिकारिणस्तत्र. –d) म1 कल्पिता (→संस्थिता); दे10 °सत्तमाः (→°पुङ्गवाः); का1 संस्थिताः ब्रह्मणः सुताः.

२. –a) ग्र2 जनलोके (→जनलोको); ब1 द1 महर्लोकाः, ग्र2 म1 महर्लोकस् (द1 °कास्) (→महर्लोकात्). –b) ग्र2 ततः (→तथा); ग्र2 (परं) कोटि° (→कोटि°). –c) दे1 नित्यं स ादयस्तत्र, दे8.9 सनकादयः स्थितास्तत्र, दे10 सनकादिस्थितास्तत्र, ते1 मुवें. मुए. मुब. सनकाद्यास्तथा तत्र. –d) दे2.4.5 म1 संस्थिताः (→संस्थिता); दे10 ब्राह्मणः (→ब्रह्मणः); ते1 संस्थिता ब्रह्मसत्तमाः.

३. म1. cd ⊙; दे5. c⊙. –a) ते1 द1 ग्र2 जनलोकः (ग्र2 °कं), ग्र1 म1 जनलोकात् (→जनलोकात्). –b) दे6 °तन्त्र° (→°त्रय°). –c) का1 ते1 ग्र2 वैराजस् (→वैराजास्); का1 दे2 देवा वै, ब1-3 दे3.4.6 द1 देवानां (→वै देवाः) –d) ब2 स्थिता देवविवर्जिताः, ते1 संस्थिता देहवर्जिताः.

३c स्थाने दे5 पाठः- अपुनर्मारकस्तत्र (= ४c).

४. म1. ab ⊙. –a) ब1 ग्र2 प्रजापत्यात्, ते1 द1 प्राजापत्ये (द1 °त्यः) (→प्राजापत्यात्). –b) दे4 °षट्काभि-, दे9 °प्रह्वेन, दे10 °प्रख्येन, ते1 °देहेन (→°षट्केन); द1 ग्र1.2 कोटिभिश्षड् भिरीरितः. –c) का1 दे2.5 °मारकस्तत्र, दे8-10 °मारका नाम, ते1 °मरणस्तत्र, मुवें. मुए. मुब. °मारकोनाम (→°मारकास्तत्र). –d) का1 ब1 ते1 ग्र1 संस्मृतः (ग्र1 °ताः), ग्र2 संस्थितः (→स स्मृतः).

५. –a) का1 ब2.3 दे1.6 न1 ते1 द1 ग्र1.2 म1 तत्र (→अत्र); ते1 चैव, + लोक- (→लोक-). –b) दे1.8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. विश्वभावनः (→विश्वतोमुखः). –c) दे1 आस्थेयं, द1 आस्ते स्म (→आस्ते स).

६. दे5. ६a–७b ⊙. –a) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. वसन्ति (→विशन्ति); दे10 च तपः (→यतयः); द1 ग्र1.2 म1 विविशुर्यतयश्शान्ताः. –b) ब2.3 दे3 आस्तिका, द1 नैष्ठिकी (→नैष्ठिका); ब1 म1 ब्रह्मवादिनः (→ब्रह्मचारिणः). –c) का1 ब1 दे2 तपसा, दे1 तापसं (→तापसाः). –d) दे4.8-10 याजकाः (→जापकाः); ब2 दे1.4.6.8-10 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. परमेष्ठिनः (→परमेष्ठिनम्).

७. दे5. ab ⊙. –a) दे3.6 स्थानं (→द्वारं); ते1 एनं (→एकं). –b) ग्र1 तत्परं (→परमं). –c) द1 ग्र1.2 म1 ते तत्र गत्वा शोभन्ते. –d) दे1.4 सर्वे- (→स च).

कू.१.४४.८ सूर्यकोटिप्रतीकाशं पुरं तस्य दुरासदम् ।
न मे वर्णयितुं शक्यं ज्वालामालासमाकुलम् ।।८
तत्र नारायणस्यापि भवनं ब्रह्मणः पुरे ।
शेते तत्र हरिःश्रीमान् मायी मायामयः परः ।।९
स विष्णुलोकः कथितः पुनरावृत्तिवर्जितः ।
यान्ति तत्र महात्मानो ये प्रपन्ना जनार्दनम् ।।१०
ऊर्ध्वं तद् ब्रह्मसदनात् पुरं ज्योतिर्मयं शुभम् ।
वह्निना च परिक्षिप्तं तत्रास्ते भगवान् भवः ।।११
देव्या सह महादेवश्चिन्त्यमानो मनीषिभिः ।
योगिभिः शतसाहस्रैर्भूतै रुद्रैश्च संवृतः ।।१२
तत्र ते यान्ति नियता द्विजा वै ब्रह्मचारिणः ।
महादेवपराः शान्तास्तापसा ब्रह्मवादिनः ।।१३
निर्ममा निरहंकाराः कामक्रोधविवर्जिताः ।
द्रक्ष्यन्ति ब्रह्मणा युक्ता रुद्रलोकः स वै स्मृतः ।।१४
एते सप्त महालोकाः पृथिव्याः परिकीर्त्तिताः ।
महातलादयश्चाधः पातालाः सन्ति वै द्विजाः ।।१५
महातलं च पातालं सर्वरत्नोपशोभितम् ।
प्रासादैर्विविधैः शुभ्रैर्देवतायतनैर्युतम् ।।१६
अनन्तेन च संयुक्तं मुचुकुन्देन धीमता ।
नृपेण बलिना चैव पातालस्वर्गवासिना ।।१७

---

८. –a) का1 दे2.5 कोटिसूर्य° (→सूर्यकोटि°). –b) दे3.6 परं, म1 पदं (→पुरं); दे5 तस्यां (→तस्य); दे5 दुरासदां, दे10 दुरासनं, ते1 दुरत्यन्यम् (→दुरासदम्). –c) दे1 नाम (→न मे); दे4 वर्णयित्वं (→वर्णयितुं); का1 दे2.5 तेजो (→शक्यं). –d) द1 ग्र1 °समन्वितम् (→°समाकुलम्).

९. –b) मुवें. भवन (?) (→भवनं); ब1 **, ते1 पुरा (→पुरे). –c) ते1 शिवो (→शेते). –d) दे3.6 ते1 मया, न1 शेते, मुवें. मुए. मुब. योगी (→मायी).

१०. –a) का1 ब1 दे3.4.6.10 विष्णुर्लोक- (→विष्णुलोकः). –c) ते1 तत्स, + तत्र (→तत्र); दे10 महात्मना (→महात्मानो). –d) ग्र2 जनार्दनः (→जनार्दनम्).

११. –a) द1 ग्र1.2 तु (→तद्); द1 ग्र1.2 °भवनात् (→°सदनात्). –b) का1 ब2.3 दे2-6 न1 ते1 द1 म1 परं (→पुरं). –c) दे2.3.5.6.8-10 परिक्षिप्तस् (→परिक्षिप्तं). –d) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. हरः, न1 भुवः, ते1 शिवः, ग्र2 म1 प्रभुः (→भवः).

१२. –b) द1 ग्र1.2 महर्षिभिः (→मनीषिभिः); दे10 चिन्त्यमाने मनीषिणः. –c) दे4 गत°, ग्र2 दश° (→शत°). –d) ग्र2 वृतो (→भूतै); दे1 ग्र2 रुग्रैश् (→रुद्रैश्); दे10 संयुतः, ते1 संपदः, + संवृतः (→संवृतः).

१३. दे3.6 cd ⊙. –a) का1 दे3-5.8.9 ते1 मुवें. मुए. ये (→ते); ब2 दे6.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. निरता, दे1 नियतं, दे4 द1 म1 नियताः (→नियता). –b) दे1.8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. भक्ता, दे4 शिवे (→द्विजा); दे4.5 च (→वै); दे6 °वादिनः (→°चारिणः); द1 ग्र1.2 म1 शिवभक्ता जितेन्द्रियाः. –c) दे4 महादेवः परः शान्ताः. –d) दे1 ग्र2 तपसा, दे8-10 न1 ते1 द1 ग्र1 मुवें. मुए. मुब. तापसाः (→तापसा); दे1.8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. सत्य° (→ब्रह्म°); का1 °चारिणः (→°वादिनः).

१४. –a) दे6 न1 निर्मनो (→निर्ममा). –b) दे5 °क्रोधं (→°क्रोध°); दे4 °व्यवर्जिताः, दे6 न1 °विवर्जिता(न1 °तः) (→°विवर्जिताः). –c) का1 दे5.10 द्रक्षन्ति (→द्रक्ष्यन्ति); ब1-3 दे4.6.8-10 द1 ग्र1 मुवें. मुए. मुब. ब्राह्मणा, ते1 ब्रह्मणे (→ब्रह्मणा). –d) न1 वै स्मृताः, ग्र2 विस्तृताः (→वै स्मृतः); म1 रुद्रस्तोत्रैरभिष्टुता.

१५. –a) ते1 एतैः (→एते); दे8-10 तु सुमहा° (→सप्त महा°). –b) का1 ब2.3 दे1-3.5.6 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 पृथिव्यां (→पृथिव्याः); ग्र2 उपकीर्त्तिताः (→परिकीर्त्तिताः). –c) ब2 ते1 द1 म1 मही° (→महा°); दे4.6 द1 °धश्चाधः (द1 °थ), न1 ग्र1.2 °यश्चाथ (→°यश्चाधः). –d) ते1 पातो दास्यन्ति वै द्विजाः.

१६. द1 ग्र1.2 म1. १६c-१८b ⊙; दे4. १६c-१७b ⊙; ते1. cd ⊙. –a) ते1 मही° (→महा°); का1 ब1-3 दे1-6 न1 द1 ग्र1 म1 हेम तलं, ते1 हिमतलं, दे10 ग्र2**** (→च पातालं). –c) दे2-5 प्रसादैर् (→प्रासादैर्). –d) न1 वृतम्, + युतम् (→युतम्).

ते1 पुस्तके b चरणानन्तरमधिकम्—

सुवर्णेन मुनिश्रेष्ठास्तथा वासुकिना शुभम् (= १८ ab).

१७. द1 ग्र1.2 म1. ⊙ (द्र. १६ पा. वि.); का1. bcd ⊙; दे4. ab ⊙ (द्र. १६ पा. वि.). –b) ब3 (च)धीमता (→धीमता). –c) ते1 स्वर्गेण (→नृपेण); ब1 बलिताश्

शैलं रसातलं विप्राः शार्करं हि तलातलम् ।
पीतं सुतलमित्युक्तं नितलं विद्रुमप्रभम् ।
सितं हि वितलं प्रोक्तं तलं चैव सितेतरम् ॥१८
सुपर्णेन मुनिश्रेष्ठास्तथा वासुकिना शुभम् ।
रसातलमिति ख्यातं तथान्यैश्च निषेवितम् ॥१९
विरोचनहिरण्याक्षतक्षकाद्यैश्च सेवितम् ।
तलातलमिति ख्यातं सर्वशोभासमन्वितम् ॥२०
वैनतेयादिभिश्चैव कालनेमिपुरोगमैः ।
पूर्वदेवैः समाकीर्णं सुतलं च तथापरैः ॥२१
नितलं यवनाद्यैश्च तारकाग्निमुखैस्तथा ।
महान्तकाद्यैर्नागैश्च प्रह्लादेनासुरेण च ॥२२
वितलं चैव विख्यातं कम्बलाहीन्द्रसेवितम् ।
महाजम्भेन वीरेण हयग्रीवेण वै तथा ॥२३
शङ्कुकर्णेन संभिन्नं तथा नमुचिपूर्वकैः ।
तथान्यैर्विविधैर्नागैस्तलं चैव सुशोभनम् ॥२४
तेषामधस्तान्नरका मायाद्याः परिकीर्त्तिताः ।
पापिनस्तेषु पच्यन्ते न ते वर्णयितुं क्षमाः ॥२५
पातालानामधश्चास्ते शेषाख्या वैष्णवी तनुः ।
कालाग्निरुद्रो योगात्मा नारसिंहोऽपि माधवः ॥२६ वें. १.४४.२७

(→बलिना). –d) ब3 दे2.3.5.6 ते1 मुवें. मुए. पातालं, दे4 पातालाः, न1 पातालः (→पाताल-); दे4 सर्व- (→-स्वर्ग-); ब2 दे5 -वासिनी, ब3 दे2 -वासिनां, दे4 न1 -वासिनः (→-वासिना).

१८. द1 ग्र1.2 म1. ab ⊙. –a) ते1 तलं, मुवें. शल (?) (→शैलं); दे6.10 ते1 विप्रा (→विप्राः). –b) ते1 शाश्वतं (→शार्करं); दे3.6 तथातलम् (→तलातलम्). –c) ते1 (वा) सितं (→पीतं). –d) का1 ब2.3 दे2.4.5 ते1 द1 ग्र1.2 मुवें. वितलं, म1 अतलं (→नितलं); का1 विद्रुमं (→विद्रुम-); दे5 °प्रभा, दे9 °प्रभुः (→°प्रभम्). –e) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. च (→हि); ब1 द1 ग्र1.2 नितलं (→वितलं). –f) त1 जलं (→तलं); दे10 सितेतरं, ते1 सिद्धेरतम् (→सितेतरम्).

१९. दे10 द1. १८d-२०c ⊙ (द्र. सं.). –a) ब2.3 दे4 न1 ते1 ग्र1 सुवर्णेन (→सुपर्णेन); ग्र2 °श्रेष्ठ (→°श्रेष्ठाः). –b) दे4 ततो (→तथा); ग्र2 शुभां (→शुभं); दे10 तथा वासुकिनाशनम्. –c) दे5 तत्रान्यै ऋषिसेवितं, ते1 तथा नैव सुशोभितम्, ग्र2 तथान्यैश्चविशेषितं.

२०. दे1.⊙; दे10 द1. abc ⊙ (द्र. १९ पा. वि.); का1. d ⊙. –a) दे4 वीरासन-(→विरोचन-).–b) का1 दे8.9 मुवें. मुए. मुब. °तारका-, दे4 °रक्तका- (→°तक्षका-); दे4 ग्र1.2 म1 निषेवितम्, ते1 विशोभितम् (→च सेवितम्). –c) ब1 दे3.4.6 ग्र1 तथा (→तला-); ग्र2 तलातलमित्युक्तम्. –d) ब2 कम्मलादिनिषेवितम्.

२१. –a) का1 दे5 चैनं (→चैव). –b) ग्र2 °गतेः (→°गमैः). –c) ग्र2 दैवैः (→देवैः); दे4 समाकीर्णैः (→समाकीर्णं). –d) का1 °सुरैः, दे1 °परं, दे2 °पुरैः, दे5 °पुरे (→°परैः); ग्र2 म1 रसातलमथापरैः.

२२. –a) का1 ब3 दे2.5 ते1 मुवें. वितलं, ग्र2 म1 निलयं (→नितलं); ब1 दे1 प(दे1 *)रमा°, द1 भवता°, ग्र2 यौवना° (→यवना°); दे5 चा (→च); ते1 वितलं यत्र साध्यैश्च. –b) दे5 तारकादिमुखै, ते1 तारकाग्नीरुभेः, ग्र1 तारकानिमुखैः, म1 ताराग्निप्रमुखैः (→तारकाग्निमुखैः). –c) का1 जम्भकाद्यैश्च नागैश्च, ब1 महान्तसत्यैर्नागैश्च, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. (दे10 जृ)म्भकाद्यैस्तथा नागैः, ते1 नरकासुरमुख्याश्च. –d) दे6.10 ग्र1 प्रहलादेन, ते1 ब्रह्मादिना- (→प्रह्लादेना-); न1 हि (→च).

२३. –a) ग्र2 चाभि- (→चैव). –b) ते1 कुजला° (→कम्बला°); दे4 °दीन्द्र° (→°हीन्द्र°). –c) दे10 °जनेन, ते1 °शंखेन, ग्र2 °जृम्भेण (→°जम्भेन); ग्र2 वीर्येण (→वीरेण). –d) दे5 चै (→वै); दे1.8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. धीमता (→वै तथा).

२४. –a) का1 दे2 शङ्कभिन्नेन, दे5 शङ्कमित्रेन (→शङ्कुकर्णेन); दे4 संभिनैः, दे5 स(मा)मित्रं, ते1 निर्भिन्नं, द1 ग्र1.2 म1 संलीनं (→संभिन्नं). –b) दे1.4 नमुच-, दे5 च मृचि- (→नमुचि-); दे4 -पूर्विकैः (→-पूर्वकैः). –c) ब2 तथा वै (→तथान्यैर्). –d) दे1 चैतत् (→चैव); दे4 शूलं (→तलं); दे1 ते1 ग्र2 म1 सु(ग्र2 तु)शोभितम् (→सुशोभनम्).

२५. –a) दे3.6 समस्तान्, ग्र2 अथासन् (→अधस्तान्); दे3.4.8.9 न1 मुवें. मुए. मुब. नरकाः (→नरका). –b) दे4 पापाद्योः, दे8-10 मुवें. मुए. कूर्माद्याः (→माद्याद्याः); ते1 परिपूतिता (→परिकीर्त्तिताः). –c) द1 मुच्यन्ते (→पच्यन्ते). –d) ग्र1 तु (→ते).

२६. –a) दे10 तास्ते, ग्र2 म1 चापि (→चास्ते). –b) दे4 ग्र2 शेषाख्यो (→शेषाख्या). –c) ते1 °रुद्र- (→°रुद्रो). –d) ते1 नर° (→नार°); ग्र2 [अ]थ (→[अ]पि).

वें.१.४४.२७ योऽनन्तः पठ्यते देवो नागरूपी जनार्दनः ।
तदाधारमिदं सर्वं स कालाग्निमपाश्रितः ।।२७
तमाविश्य महायोगी कालस्तद्वदनोत्थितः ।
विषज्वालामयोऽन्तेऽसौ जगत् संहरति स्वयम् ।।२८
सहस्रमायोऽप्रतिमः संहर्त्ता शंकरोद्भवः ।
तामसी शांभवी मूर्तिः कालो लोकप्रकालनः। ।२९

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ।।४२।।

४३

सूत उवाच ।※
एतद् ब्रह्माण्डमाख्यातं चतुर्दशविधं महत् ।
अतः परं प्रवक्ष्यामि भूर्लोकस्यास्य निर्णयम् ।।१
जम्बुद्वीपः प्रधानोऽयं प्लक्षः शाल्मल एव च ।
कुशः क्रौञ्चश्च शाकश्च पुष्करश्चैव सप्तमः ।।२
एते सप्त महाद्वीपाः समुद्रैः सप्तभिर्वृताः ।

२७. ते1. ⊙. –a) दे1 योऽनन्त्यः (→योऽनन्तः); का1 पश्यते, दे5 पायते, दे6.10 पच्यते (→पठ्यते). –b) दे1 * गरूपो, म1 नामरूपी (→नागरूपी). –d) दे1 कालाग्निः (→-कालाग्नि); ब2.3 दे1.3.6.8-10 मुवें. मुए. मुब. समाश्रितः दे4 (स)मुपाश्रितः, न1 उपासितः, द1 ग्र1.2 म1 उपाश्रितः (ग्र2 °तां, म1 °तं) (→अपाश्रितः).

२८. ते1. ab ⊙. –a) दे4 ग्र2 म1 अपश्यत्, द1 उपास्य, ग्र1 पश्याम (→आविश्य). –b) ग्र1 कालाः (→कालः); दे8-10 मुवें. मुए. °षितः (→°त्थितः); द1 स कालस्तदनोत्थितः, ग्र2 कामस्तद्वचनोषितः, म1 कालस्तद्वदने स्थितः. –c) ब1 °मयान्तोऽसौ, दे1 °मुखो भूत्वा, दे8-10 मुवें. मुए. °मयश्चेशो (दे10 °षो) (→°मयोन्तेऽसौ); दे4 विषजालामिवागेशो, ते1 या संयन्ति रथा जगत्वं, ग्र2 एष वाला जयन्तेषु. –d) दे1 संहरते, दे10 स्वहृत्यति (→संहरति).

२९. –a) दे4 सहस्रमाया, दे8.9 मुवें. मुए. सहस्रमारि (→सहस्रमायो). –b) का1 दे2.5 शंकरो भुवः, ब1.2 दे1.8-10 न1 म1 मुवें. मुए. मुब. शंकरो भवः, ते1 शंकरप्रभुः, ग्र2 स शंभो भवः (→शंकरोद्भवः). –c) न1 तापसी, ते1 तामोपि, + तामसी (→तामसी). –d) का1 लोकः, ग्र2 म1 रुद्रः (→लोक-); द1 -प्रकाशकः, ग्र1 -प्रकालकः, ग्र2 -प्रकारकः (→-प्रकालनः).

पुष्पिका—[द1 पुस्तके अध्यायसमाप्तिर्नास्ति]

पुराणनाम—का1 दे2.5 इत्यादिमहापुराणे कौर्मे, ब1 इति कौर्मे, ब2.3 दे3 इति कूर्मपुराणे, दे1.4.6.8-10 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे, न1 इति श्रीकौर्मे, ते1 इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे पूर्वभागे. **अध्यायनाम**—ब2 दे4 न1 ग्र1.2 म1. ⊙; का1 ब1.3 दे2.5. 8-10 मुवें. मुए. भुवनविन्यासे, दे1 भुवनकोशे, दे3.6 ते1 मुब. भुवनकोष (दे6 °से) विन्यासे. **अध्यायसंख्या**—ब1 दे6. ⊙; का1 ब3 दे2-5 न1 ग्र1 एकचत्वारिंशोऽध्यायः, ब2 ।।४१।।, दे1.8.9 मुए. चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः, दे10 चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ।।४४।। श्रीरामाय नमः, ते1 द्विचत्वारिंशोऽध्यायः, ग्र2 म1 त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः, मुब. त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ।।४३।।.

४३

※ द1. ⊙; दे8.9 सूत उ.; न1 ते1 ग्र1.2 म1 सूतः.

१. –b) दे4 °विधो महान्, न1 ग्र2 °विधि महत्, ते1 °मिदं महत् (→°विधं महत्). –d) ते1 त्रैलोक्य°, द1 ग्र1.2 भूलोक° (→भूर्लोक°); का1 दे2.10 भूर्लोकस्यापि (दे10 °व्य) (→भूर्लोकस्यास्य); ते1 निर्णयः (→निर्णयम्).

२. –a) ब2 द1 ग्र2 म1 °द्वीप, न1 °द्वीपं (→°द्वीपः); न1 यः (→[अ]यं). –b) दे4 लक्षः, दे3.7 प्लाक्षः (→प्लक्षः); दे7-10 मुवें. मुए. मुब. शाल्मलिरेव, म1 शाल्मलमेव (→शाल्मल एव); ग्र2 प्लक्षश्च शाल्ममेव च. –c) दे4 कुशैः, न1 ते1 ग्र2 कुश- (→कुशः); ब2 कुशः क्रौञ्चस्तथा शाकः. –d) म1 सत्तमाः (→सप्तमः); दे4 पुष्करः सप्तमः स्मृतः.

३. –a) न1 एतैः (→एते); दे8.9 एते द्वीपा महासप्त, दे10 एतद्वीप महाभागः. –b) दे4.10 वृतः (→वृताः). –c) ब1 महान् युक्तः, ग्र1 महानक्तः (→महानुक्तः). –d) दे1.8-10 न1

द्वीपाद् द्वीपो महानुक्तः सागरादपि सागरः ॥३
क्षारोदेक्षुरसोदश्च सुरोदश्च घृतोदकः ।
दध्योदः क्षीरसलिलः स्वादूदश्चेति सागराः ॥४
पञ्चाशत्कोटिविस्तीर्णा ससमुद्रा धरा स्मृता ।
द्वीपैश्च सप्तभिर्युक्ता योजनानां समासतः ॥५
जम्बूद्वीपः समस्तानां द्वीपानां मध्यतः शुभः ।
तस्य मध्ये महामेरुर्विश्रुतः कनकप्रभः ॥६
चतुरशीतिसाहस्रो योजनैस्तस्य चोच्छ्रयः ।
प्रविष्टः षोडशाधस्ताद् द्वात्रिंशन्मूर्ध्नि विस्तृतः ॥७
मूले षोडशसाहस्रो विस्तारस्तस्य सर्वतः ।
भूपद्मस्यास्य शैलोऽसौ कर्णिकात्वेन संस्थितः ॥८
हिमवान् हेमकूटश्च निषधश्चास्य दक्षिणे ।
नीलः श्वेतश्च शृङ्गी च उत्तरे वर्षपर्वताः ॥९
लक्षप्रमाणौ द्वौ मध्ये दशहीनास्तथा परे ।
सहस्रद्वितयोच्छ्रायास्तावद्विस्तारिणश्च ते ॥१०
भारतं दक्षिणं वर्षं ततः किंपुरुषं स्मृतम् ।
हरिवर्षं तथैवान्यन्मेरोर्दक्षिणतो द्विजाः ॥११
रम्यकं चोत्तरं वर्षं तस्यैवानुहिरण्मयम् ।
उत्तराः कुरवश्चैव यथैते भरतास्तथा ॥१२ वें.१.४५.१२

मुवें. मुए. मुब. चापि, ते1 अधि, ग्र2 -नपि (→अपि); का1 दे5.10 ते1 सागराः (→सागरः).

४. –a) ब1.3 दे1.4.6 ते1 क्षीरोदे-, दे3 क्षारोदो-, ग्र1.2 म1 लवणे- (→क्षारोदे-); दे5.10 -क्षर° (→-क्षुर०); ब3 -क्षुरश्चैव, दे3.7. म1 -क्षुरसोदाश्च, दे4 -क्षुरसस्येदौ, द1 ग्र1 -क्षुरसोदौ च, ग्र2 -क्षुसुरादौ च (→-क्षुरसोदश्च).–b) ब2.3 दे3 सुरोदक-, दे4 (वा) सुरोदश्च, ग्र2 सुरापश्च, म1 तथा चैव (→सुरोदश्च); ब2 दे3.7 घृतोदकौ (दे3 °कैः), ते1 घृतोदधिः, ग्र1 रसोदकः (→घृतोदकः). –c) का1 दे2.5 द1 ग्र1 म1 दध्युदः, ते1 दध्यथ, ग्र2 दध्युक्त (→दध्योदः); दे1 °वारिश्च, न1 म1 °सलिल-, ते1 °सलिला, ग्र2 °सलिलं (→°सलिलः). –d) दे10 स्वाद्वूरः, ते1 ह्युदधिः (→स्वादूदः); ग्र2 स्वादूदश्च प्रकीर्त्तितः.

५. –a) दे6 °विस्तीर्णां (→°विस्तीर्णा). –b) द1 न1 द1 स्मृताः (→स्मृता). –d) का1 ब2.3 दे1.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. समन्ततः, दे4 सहस्रशः, ते1 समन्विता, ग्र2 सनातनः (→समासतः).

६. –b) दे1 न1 स्थितः, द1 स्मृतः, ग्र1 स्मृता, ग्र2 म1 तदा (→शुभः); दे7-10 मुवें. मुए. मुब. मध्ये चैव व्यवस्थितः, ते1 मध्यमः स्मृतः तत्वतः. –d) दे4 पर्वितः, ते1 विश्रुता, ग्र2 रुच्छ्रितः (→विश्रुतः); द1 कर्णक, ग्र2 कनकः (→कनक-); ते1 -प्रभा (→-प्रभः); दे1 विद्युत्कनकसुप्रभः.

७. –a) का1 ब1 दे1.2.4-6.9.10 न1 ते1 द1 ग्र2 च (ते1 चा०) तुराशीति- (→चतुरशीति-); दे4 -साहस्रैः, द1 ग्र1.2 म1 -साहस्रं (→-साहस्रो). –b) ब1 द1 ग्र1.2 म1 योजनः (ग्र1 नं), ते1 योजनाः (→योजनैः); दे5 अस्य, ते1 तत्र (→तस्य); दे5 चोदयां, ते1 चाश्रयः, ग्र2 योच्छ्रियः (→चोच्छ्रयः). –c) दे10 प्रविश्य, ग्र2 प्रविष्टा (→प्रविष्टः); ते1 अविद्ध शतशोधस्तात्. –d) ते1 म1 विस्मृतः, ग्र1.2 विस्तृता (ग्र2 °ताः) (→विस्तृतः).

८. –b) दे8-10 द1 ग्र1.2 विस्तरः (→विस्तारः). –c) दे3.6 भूपद्मा° (→भूपद्म°); दे5 ते1 °स्थस्य, न1 °स्तस्य, ग्र2 °स्याधि- (→°स्यास्य); द1 ग्र1.2 शैलेन्द्रो, म1 शैलेन्द्र (→शैलोऽसौ). –d) ब2 कर्णिकारश्च, दे4 द1 ग्र1.2 म1 कर्णिकाकार-, दे5 कर्णिकान्येन (→कर्णिकात्वेन); ग्र2 म1 संस्थिताः (म1 °तिः) (→संस्थितः).

९. –a) दे3.7 हिम° (→हेम°). –b) ब3 ते1 निषदः, ग्र1 निषेधः, ग्र2 निषधाः (→निषधः). –c) का1 दे2.3.5.6.10 ते1 द1 ग्र2 म1 नील- (→नीलः); ते1 नीलशृंगीश्वेतश्च. –d) न1 °पद्मता, ते1 ग्र2 °पर्वतः (→°पर्वताः).

१०. –a) दे3 मध्यो, दे7 मध्यौ, दे1 मध्य- (→मध्ये). –b) का1 दधिहीनाः, दे5 देशहीनाः, ते1 शतहीनाः (→दशहीनाः); द1 ग्र2 ततः (→तथा). –c) दे1 °त्रितयोः (→°द्वितयो-); ब3 दे4.6.7 ते1 मुवें. °छ्रायः (?), न1 °छ्रायी (→°छ्रायाः). –d) दे10 ग्र2 विस्तरिणः (→विस्तारिणः); ग्र2 ये (→ते); ते1 तदाविस्तारिणश्च तु.

११. –a) दे1.8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. प्रथमं (→दक्षिणं); दे2.5 वर्षे (→वर्षं). –b) दे10 तथा (→ततः); दे1 -पुरुषः स्मृतः (→-पुरुषं स्मृतम्). –c) दे10 हरिर्वर्षं (→हरिवर्षं); ब3 तथैवान्ये, दे5 द1 तथैवान्यान्, ग्र2 तथावैन्यं, म1 तथाचान्यान् (→तथैवान्यन्). –d) दे10 द्विजः (→द्विजाः).

१२. –a) का1 ब3 दे2.3.5-7 म1 तथैवानु-, दे10 तस्यैचानु-, ते1 तस्य चान्यं, ग्र2 तस्मै सानु- (→तस्यैवानु-). –c) का1 ब3 दे3.4.6 ते1 उत्तरा, दे7-10 मुवें. मुए. मुब.

वें.१.४५.१३ नवसाहस्रमेकैकमेतेषां द्विजसत्तमाः ।
इलावृतं च तन्मध्ये तन्मध्ये मेरुरुच्छ्रितः ॥१३
मेरोश्चतुर्दिशं तत्र नवसाहस्रविस्तृतम् ।
इलावृतं महाभागाश्चत्वारस्तत्र पर्वताः ।
विष्कम्भा रचिता मेरोर्योजनायुतमुच्छ्रिताः ॥१४
पूर्वेण मन्दरो नाम दक्षिणे गन्धमादनः ।
विपुलः पश्चिमे पार्श्वे सुपार्श्वश्चोत्तरे स्मृतः ॥१५
कदम्बस्तेषु जम्बूश्च पिप्पलो वट एव च ।
जम्बूद्वीपस्य सा जम्बूर्नामहेतुर्महर्षयः ॥१६

महागजप्रमाणानि जम्ब्वास्तस्याः फलानि च ।
पतन्ति भूभृतः पृष्ठे शीर्यमाणानि सर्वतः ॥१७
रसेन तस्याः प्रख्याता तत्र जम्बूनदीति वै ।
सरित् प्रवर्त्तते चापि पीयते तत्र वासिभिः ॥१८
न स्वेदो न च दौर्गन्ध्यं न जरा नेन्द्रियक्षयः ।
तत्पानात् सुस्थमनसां नराणां तत्र जायते ॥१९
तीरमृत्तत्र संप्राप्य वायुना सुविशोषिता ।
जाम्बूनदाख्यं भवति सुवर्णं सिद्धभूषणम् ॥२०
भद्राश्वः पूर्वतो मेरोः केतुमालश्च पश्चिमे ।
वर्षे द्वे तु मुनिश्रेष्ठास्तयोर्मध्ये इलावृतम् ॥२१

उत्तरे, न1 उत्तरं (→उत्तराः). –d) द1 ग्र1.2 तथैते (→यथैते); का1 ब1-3 दे2-8.10 न1 द1 ग्र1.2 मुवें. मुए. मुब. भारताः (दे1.4 °तः), दे9 भारतांस् (→भरताः); द1 ग्र1.2 स्मृताः (→तथा); म1 मेरोरुत्तरतःस्थिताः.

१३. –a) दे1 न1 एवैकं (→एकैकं). –c) का1 ब1.3 दे1-3.5.6.8-10 न1 इला (दे1 °डा) वृतश्च (→इलावृतञ्च).

१४. दे3.6.7. ef ⊙. –a) ब1.3 दे5-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. चतुर्दशं (→चतुर्दिशं); द1 मेरोश्चतुर्दशायां तु. –b) दे5 न च (→नव°); दे1 विस्तृतः, दे8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. °विस्तरम्, म1 °विस्तरं, + °विस्तृतः (→°विस्तृतं). –c) दे7 ग्र1 मुवें. महाभागः (?), न1 महाभाग, ते1 महाभागा (→महाभागाः). –d) दे1 चत्वारिः (→चत्वारः). –e) दे1.10 न1 मेरो (→मेरोः); दे5 ग्र2 विष्णु (ग्र2 °ष्ण) भारविता मेके (दे5 शेर्),ते1 विष्कम्भेनावृता मेरोः. –f) दे4 ग्र1.2 म1 योजनाय°, न1 ते1 योजनावृ° (→योजनायु°); न1 ग्र2 उच्छ्रितः (ग्र2 °तं) (→उच्छ्रिताः); ते1 योजनावृतमन्त्रिता.

१५. –a) द1 पूर्वस्यां (→पूर्वेण); ते1 मन्दको, + मन्दरो (→मन्दरो). –b) ग्र1 म1 दक्षिणो (→दक्षिणे). –c) का1 ब1.3 दे2-7 द1 ग्र1.2 म1 भागे (→पार्श्वे). –d) दे5 सुयार्चः, दे6 स्वपार्श्वेः, ते1 सुपार्श्वे (→सुपार्श्वः); का1 ब1 दे2.4.5.7-10 ग्र1 मुवें. मुए. मुब. चोत्तरः, ब3 चोत्तर (तः), न1 द1 म1 चोत्तर-, ते1 चोत्तरं (→चोत्तरे); दे6 स्मृताः (→स्मृतः).

१६. –a) दे1 कदंबेः, दे10 कदम्बाः (→कदम्बः); म1 चैव (→तेषु); का1 दे5.8-10 न1 ग्र2 जम्बुः (→जम्बूः). –ab) ग्र2 कुम्भकर्णस्तेषु जम्बुः पिप्पलो वटुसावच. –c) दे8.10 °द्वीपश्च (→°द्वीपस्य); ते1 च,+सा (→सा). –d) दे10 महेश्वरः, म1 महानदाः (→महर्षयः).

१७. –a) ते1 °प्रमाणेन (→°प्रमाणानि). –b) दे6 न1 ते1 द1 ग्र2 जम्बुः (→जंब्वाः); ग्र2 म1 तस्य (→तस्याः); ब1 वै, दे1 ते1 द1 ग्र1.2 म1 तु (→च). –c) दे10 तपन्ति (→पतन्ति); का1 भूभ्रमः (→भूभृतः).

१८. –a) ते1 वनेन (→रसेन); दे3.6.7 तेषां, ते1 तस्य (→तस्याः); दे4.7 मुवें. प्रख्य(?)ता, ते1 प्रख्यातः (→प्रख्याता). –b) का1 दे2.4.5 द1 ग्र1 तस्य, न1 सुत, ग्र2 तासां, म1 तस्या (→तत्र); दे7-10 मुवें. मुए. °नदी गिरौ (→°नदीति वै). –c) का1 ब1-3 दे3.5.6 सापि, दे1 सा तु, दे3 सोपि (→चापि). –d) न1 पीयते तं निवासिभिः.

१९. –a) दे1 खेदो (→स्वेदो). –b) ग्र2 °क्षमः (→°क्षयः); दे5 न जरा नेन्द्रियं जयः, ते1 न च स्या(ता)दिन्द्रिय क्षयः. –c) दे7-10 मुवें मुए. न तापः, द1 ग्र1.2 न ग्लानि- (→तत्- पानात्); ब1 दे1.7.10 ते1 द1 ग्र1.2 म1 स्वस्थ°, दे3.6 स्वस्त°, दे8.9 न1 मुवें. मुए. स्वच्छ° (→सुस्थ°); दे4 तत्पानासक्तमनसां. –d) दे3.6.7 जनानां, दे8.9 मुवें. मुए. नासौख्यं (→नराणां).

२०. –a) दे1.4.10 न1 ते1 म1 तीर (न1 °रे, ते1 °रं) मृत्तद्रसं प्राप्य, दे7-9 मुवें. मुए. मुब. तत्तीरमृद्रसं प्राप्य, द1 यत्तत्तीरं रसं प्राप्य, ग्र1.2 यत्तीरं तद्रसं प्राप्य. –b) का1 तु (→सु-); दे1.8-10 न1 मुवें. मुए. °शोषितम्, दे3.4.6.7 °शोधिता (दे6 °तः) (→°शोषिता); ते1 वायुनामविभूषिताम्. –c) दे1.10 न1 जम्बू° (→जाम्बू°). –d) ते1 ग्र2 सुवर्णं सिन्धु (ग्र2 द्धि°)भूषणम्.

२१. –a) दे3.6 तत्राश्वः (→भद्राश्वः). –b) ब1 हेतुमानः, दे3 केतुमालाः(स्थः), दे5 सेतुमार्याः, दे9.10 ते1 केतुमालाः (दे10 °ल्यः) (→केतुमालः); का1 ब1 दे2.5 ग्र2

वनं चैत्ररथं पूर्वे दक्षिणे गन्धमादनम् ।
वैभ्राजं पश्चिमे विद्यादुत्तरे सवितुर्वनम् ।।२२
अरुणोदं महाभद्रमसितोदं च मानसम् ।
सरांस्येतानि चत्वारि देवभोग्यानि सर्वदा ।।२३
सितान्तश्च कुमुद्वांश्च कुररी माल्यवांस्तथा ।
वैकङ्को मणिशैलश्च ऋक्षवांश्चाचलोत्तमा: ।।२४
महानीलोऽथ रुचक: सबिन्दुर्मन्दरस्तथा ।
वेणुमांश्चैव मेघश्च निषधो देवपर्वत: ।
इत्येते देवरचिता: सिद्धावासा: प्रकीर्तिता: ।।२५
अरुणोदस्य सरस: पूर्वत: केसराचल: ।
त्रिकूटशिखरश्चैव पतङ्गो रुचकस्तथा ।।२६
निषधो वसुधारश्च कलिङ्गस्त्रिशिख: शुभ: ।
समूलो वसुधारश्च कुरवश्चैव सानुमान् ।।२७
ताम्रातश्च विशालश्च कुमुदो वेणुपर्वत: ।
एकशृङ्गो महाशैलो गजशैल: पिशाचक: ।।२८ वें.१.४५.२९

तु (→च). -c) ते1 वर्ष- (→वर्षे); दे1 द्वेषु, ते1 हेतु:, ग्र2 ते तु (→द्वे तु); ग्र2 म1 द्विज° (→मुनि°). -d) का1 ब2.3 दे2-7 द1 ग्र1.2 म1 मध्यं, ब1 दे10 मध्य-(→मध्ये); दे1 ते1 इलावृत:, दे4 इलावृतां (→इलावृतम्).

२२. ब1 ग्र2. cd ⊙. -a) ब1-3 दे1-3.5-9 न1 ते1 म1 मुवें. मुए. मुब. पूर्व (→पूर्वे). -b) ब1-3 दे1-9 न1 द1 म1 मुवें. मुए. मुब. दक्षिणं (→दक्षिणे); ग्र2 विद्यादुत्तरसेवितम्. -c) ब2 दे4.7 वैराजं, दे1 वैरिजं, दे10 विभ्रामं, ग्र1 वैभ्राज: (→वैभ्राजं); ब2.3 दे2-9 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. पश्चिमं (→पश्चिमे); का1 ब3 विद्याद्, दे1 विप्रा, दे4 विद्यां, म1 मेरो: (→विद्याद्). -d) दे1 उत्तमं (→उत्तरे); म1 नन्दनं (→सवितुर्).

२३. ब1. ⊙. -b) द1 अर्पितोदं (→असितोदं); दे1 स (→च); दे5 असितोदेव मानसम्. -c) दे10 सरांसि, ते1 नदान्ये- (→सरांस्ये-). -d) ग्र2 वेद-(→देव-); न1 -योग्यानि, ते1 द1 ग्र2 -भाग्यानि (→-भोग्यानि); दे1 देवतान्यानि सर्वदा.

२४. ब1. ab ⊙; दे10. cd ⊙ (द. सं.); न1. d ⊙ (द. सं.). -a) द1 ग्र2 सीताम्भ:, ग्र1 सिताम्भ:, म1 सिताभ: (→सितान्त:); का1 ब2.3 दे1-3.5.6 मुकुन्दश्च, दे10 कुमुद्वांर्भ्यां (→कुमुद्वांश्च). -b) का1 दे5 कुरवी-, ब2 दे1-3.6 न1 मुब. कुररी-, दे4 धुरेवा-, द1 ग्र1.2 म1 कुरवो- (→कुररी-); ब2 -मानवांस् (→-माल्यवांस्); ते1 मन्दवान् मलवांस्तथा. -c) ब1 वैभ्राजान्, ते1 वैरंको, द1 वै कोका, ग्र1.2 म1 कनको (→वै कङ्को); दे3.6 मालश्चैत: (→मणिशैल:); न1 वै कंको मणिमाश्चैव. -d) का1 ऋक्षश्चैवा°, दे1.4.6-9 द1 ग्र1 मुवें. मुए. मुब. वृक्षवांश्चा°, दे4.6 वृक्षवाश्च°, ते1 ऋक्षवान्°, ग्र2 वृक्षवाश्चैवा° (→ऋक्षवांश्चा°); का1 न1 दे2.3.5-9 ते1 द1 म1 मुवें. मुए. मुब. °त्तम: (→°त्तमा:).

अत: परम् दे3 अधिकम्—'महानीलोत्तम:'.

२५. दे10 न1. ⊙. -a) द1 ग्र1.2 म1 °नीलश्च (→°नीलोऽथ); का1 दे2.5 रुरक:, ते1 शुभक: (→रुचक:). -b) ते1 क** (→मन्दर:). -c) ब1-3 दे1-3.5.6 द1 ग्र1.2 म1 वेणुमांश्च स, दे4.8.9 वेणुवांश्चैव (→वेणुमांश्चैव); का1 ते1 वेणुमांश्च सुमेघश्च (ते1 सुवेणुश्च). -d) दे3.6 निरधो, दे9 निषधा-, द1 निषाद:, ग्र1.2 निषेध: (→निषधो); ब1 दे4 ते1 वेद-, द1 ग्र1.2 म1 चैव (→देव-); का1 दे8.9 ग्र1.2 -र्वता: (→-पर्वत:). -e) का1 ब1-3 दे1-6 ते1 द1 ग्र1.2 म1 °चरिता: (→°रचिता:). -f) ब2 दे5.8.9 द1 ग्र1.2 सिद्ध° (→सिद्धा°).

२६. दे10. ⊙; न1. abc ⊙. -a) ब3 अरुणोद(य)स्य, दे6 अरुणदेश्च (→अरुणोदस्य); दे3 वसर:, ते1 संरन्दं, ग्र1 सरिस: (→सरस:). -b) दे8.9 पर्वत:, द1 पूर्वोदा (→पूर्वत:); का1 ब1-3 दे2-6 ग्र1 मुए. °चला: (→°चल:). -c) का1 विकूट:, ब2 दे1-9 द1 मुवें. मुए. मुब. त्रिकूट: (→त्रिकूट-); दे8.9 -शशिवांश्, द1 -शिखरी, मुवें. मुए. स शिर: (→-शिखर:). -d) द1 ग्र1.2 परंगो, म1 पराङ्गो (→पतङ्गो).

२७. दे1. ab ⊙. -a) दे4 द1 ग्र1 निषेधो (→निषधो); का1 ब2.3 दे2.3.5-7 वसुमारश्च, न1 वसुधारश्व:, ते1 ग्र2 वसुधाधार: (ग्र2 °कारो) (→वसुधारश्च). -b) दे8.9 त्रिषभ:, न1 त्रिविध:, ते1 श्रीशिबि: (→त्रिशिख:); दे4.8-10 न1 द1 ग्र1.2 मुवें. मुए. मुब. स्मृत:, ते1 शुचि:, म1 तथा (→शुभ:). -c) दे7 °धीरश्च (→°धारश्च); दे4 सिन्दूरक: सुधारश्च, ते1 सुमलाश्च सुधाराश्च, द1 ग्र1.2 सिन्दूररुचमु (ग्र2 उ) द्वारश्च, म1 सुन्दूर: कुमुदारश्च. -d) ब3 दे8-10 म1 मुवें. मुए. कुरुर:, दे1 द1 मुब. कुरर: (→कुरव:).

२८. -a) का1 दे2.3.5.6 ताम्राभ:, दे7 ताम्राभ्र:, दे10 ग्र1 ताम्रत:, ते1 ताम्रभ: (→ताम्रात:); दे1 रसाल:, दे6 ते1 विशाला: (→विशाल:). -d) का1 दे2.5 गजश्चैव

वें. १.४५.३० पञ्चशैलोऽथ कैलासो हिमवांश्चाचलोत्तमः ।
इत्येते देवचरिता उत्कटाः पर्वतोत्तमाः ॥२९
महाभद्रस्य सरसो दक्षिणे केसराचलः ।
शिखिवासश्च वैदूर्यः कपिलो गन्धमादनः ॥३०
जारुधिश्च सुगन्धिश्च श्रीशृङ्गश्चाचलोत्तमः ।
सुपार्श्वश्च सुपक्षश्च कंकः कपिल एव च ॥३१
पिञ्जरो भद्रशैलश्च सुरसश्च महाबलः ।
अञ्जनो मधुमांस्तद्वत् कुमुदो मुकुटस्तथा ॥३२
सहस्रशिखरश्चैव पाण्डुरः कृष्ण एव च ।
पारिजातो महाशैलस्तथैव कपिलोदकः ॥३३
सुषेणः पुण्डरीकश्च महामेघस्तथैव च ।
एते पर्वतराजानः सिद्धगन्धर्वसेविताः ॥३४
असितोदस्य सरसः पश्चिमे केसराचलः ।
शङ्खकूटोऽथ वृषभो हंसो नागस्तथा परः ॥३५
कालाञ्जनः शुक्रशैलो नीलः कमल एव च ।
पुष्पकश्च सुमेघश्च वाराहो विरजास्तथा ।
मयूरः कपिलश्चैव महाकपिल एव च ॥३६

(→गजशैलः); दे$_{7.9.10}$ मुवें. मुए. मुब. च पिञ्जकः, द$_1$ ग्र$_2$ पिशाचतः (→पिशाचकः); दे$_8$ गजशैलस्य पिञ्जकः.

२९. दे$_{10}$. bcd ⊙. –a) द$_1$ ग्र$_2$ °शैलोधि- (→°शैलोऽथ); का$_1$ कैलाशे, ब$_3$ दे$_{3.5.6.9}$ कैलाशो (→कैलासो) –c) ते$_1$ वेद° (→देव°); ब$_2$ मुब. °रचिताः (→°चरिता[:]). –d) दे$_6$ -नुत्कटा, ते$_1$ उत्तमा, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ ऋषयः (→उत्कटाः); दे$_1$ [उ]त्तमः (→[उ]त्तमाः).

३०. ग्र$_2$. ३०a–३१b ⊙ (द्र. सं.); दे$_{10}$. a ⊙ –a) ते$_1$ °भद्रास्य (→°भद्रस्य); ग्र$_1$ सरिसो (→सरसो). –b) का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{1-3.5}$ केशरा- (केसरा-); का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{2-4.6.7}$ द$_1$ ग्र$_1$ -चलाः, दे$_5$ -बलाः (→-चलः). –c) का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{2.3.5.7-9}$ न$_1$ मुवें. मुए. शिखिवासाश्च, द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ शिखिनासश्च (म$_1$ °स्य) (→शिखिवासश्च); दे$_{2-10}$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ वैडूर्यः (→वैदूर्यः). दे$_1$ शिखंडिशश्च वैदूर्यः.

३१. ग्र$_2$. ab ⊙ (द्र. ३० पा. वि.). –a) ते$_1$ जातुदिः (→जारुधिः); दे$_4$ चा- (→च); ब$_{1-3}$ दे$_{3.4.6.7}$ न$_1$ म$_1$ सुगन्धः, मुवें. मुए. मुब. सुराम्बुः (→सुगन्धिः). –b) दे$_{7-10}$ मुवें. मुए. मुब. सर्वगन्धा°, ते$_1$ श्रीशैलश्चा°, न$_1$ द$_1$ ग्र$_1$ त्रिशृंगश्चा° (द$_1$ °च) (→श्रीशृंगश्चा°); का$_1$ दे$_{10}$ °त्तमाः (→°त्तमः). –c) का$_1$ दे$_{2.5}$ स्वपार्श्वश्च, ते$_1$ * * * *, द$_1$ सुपर्णश्च (→सुपार्श्वश्च); का$_1$ दे$_{2.5}$ स्व° (→सु°). –d) दे$_4$ कंसः, दे$_5$ कर्कः, न$_1$ कालः, ते$_1$ नंकः, ग्र$_2$ कदा, म$_1$ कटः (→कङ्कः).

३२. ग्र$_2$. ३२b–३३c ⊙ (द्र. सं.). –a) ब$_{1.3}$ दे$_{4.6.7}$ ते$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ पिञ्जलो, दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. विरजो (→पिंजरो); दे$_{7-10}$ मुवें. मुए. मुब. °जालश्च (→°शैलश्च); दे$_4$ पिंजलोमश्च शैलश्च. –b) दे$_{7-9}$ मुवें. मुए. सुसकः (→सुरसः); ब$_3$ दे$_{1.3}$ द$_1$ म$_1$ महाचलः, दे$_4$ महीतलः (→महाबलः). –c) दे$_{10}$ अर्जुनो, द$_1$ ग्र$_1$ अचलो, म$_1$ भुजलौ (→अञ्जनो); ते$_1$ अजमोद समानश्च. –d) दे$_4$ मुचुकः, दे$_5$ कुकुटः, द$_1$ ग्र$_1$ लकुटः (→मुकुटः); दे$_{7-10}$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. चित्रशृङ्गो (दे$_{10}$°भृंगो) महालयः (ते$_1$ °बलः).

३३. ग्र$_2$. abc ⊙; दे$_4$. cd ⊙; ते$_1$. d ⊙ –a) दे$_{8-10}$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. कुमुदो (→सहस्र-); ब$_1$ न$_1$ °शिरसः, + °शिखरः, दे$_{7-9}$ मुवें. मुए. मुब. -मुकुटः, दे$_{10}$ -कुक्कुरः, ते$_1$ -कुमुदः (→-शिखरः). –b) ब$_3$ दे$_{3.6.7}$ पाण्डवः, न$_1$ म$_1$ पाण्डरः (→पाण्डुरः). –c) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{1-3.5.6}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ °यात्रो (→°जातो); ते$_1$ °शैलं (→°शैलः). –d) ब$_{2.3}$ दे$_1$ न$_1$ कपिलोदरः, दे$_{7-10}$ मुवें. मुए. मुब. कपिलाचलः (→कपिलोदकः).

३४. ते$_1$. ⊙; दे$_4$. ab ⊙. –a) ब$_2$ सुषेणः पुण्डरीकाक्षो. –c) दे$_7$ मुवें. राजाश्च (→राजानः). –d) दे$_6$ °सेवितः (→°सेविताः).

३५. ते$_1$. ⊙. –a) ब$_3$ °दस्यु, दे$_1$ °द(र)स्या, दे$_4$ °दस्या (→°दस्य); का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{2-7}$ ग्र$_2$ म$_1$ पारेण, दे$_1$ वरणे, दे$_{10}$ शिरसः (→सरसः); द$_1$ असित्तोद(य)स्यादरेण. –b) का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{1-6.8}$ न$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ मुब. °चलाः (→°चलः). –c) दे$_4$ द$_1$ ग्र$_1$ °रूढश्च, न$_1$ °रूक्षोऽथ, ग्र$_2$ °रूजाश्च, म$_1$ °चूडश्च (→°कूटोऽथ). –d) ब$_{1.2}$ दे$_{8-10}$ हंस- (→हंसो); दे$_{1.8-10}$ न$_1$ मुवें. मुए. मुब. तथैव च (→तथा परः).

३६. ते$_1$. ⊙. –a) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{1-3.5.6}$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ मुब. कालंजरः, ब$_1$ दे$_{10}$ न$_1$ कालंजनः (→कालांजनः); का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{1-6.10}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ मुब. शक्र°, ग्र$_2$ चक्र° (→शुक्र°). –b) का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{1-6}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ कनक (→कमल). –c) दे$_4$ पुष्कलश्च, न$_1$ पुष्पवश्च, द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ पुष्करश्च, ग्र$_2$ सुपुष्करः (→पुष्पकश्च); दे$_{8.9}$ स° (→सु°). –d) ब$_2$ दे$_{1.8-10}$ म$_1$ ग्र$_2$ वराहो (→वाराहो); का$_1$ ब$_2$ दे$_3$ ग्र$_1$ विरजः, दे$_{8.9}$ द$_1$ वरजाः (→विरजाः).

इत्येते देवगन्धर्वसिद्धसङ्घनिषेविताः ।
सरसो मानसस्येह उत्तरे केसराचलाः ॥३७
एतेषां शैलमुख्यानामन्तरेषु यथाक्रमम् ।
सन्ति चैवान्तरद्रोण्यः सरांसि च वनानि च ॥३८
वसन्ति तत्र मुनयः सिद्धाश्च ब्रह्मभाविताः ।
प्रसन्नाः शान्तरजसः सर्वदुःखविवर्जिताः ॥३९

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४३॥

४४

सूत उवाच ।❀
चतुर्दशसहस्राणि योजनानां महापुरी ।
मेरोरुपरि विख्याता देवदेवस्य वेधसः ॥१
तत्रास्ते भगवान् ब्रह्मा विश्वात्मा विश्वभावनः ।
उपास्यमानो योगीन्द्रैर्मुनीन्द्रोपेन्द्रशंकरैः ॥२
तत्र देवेश्वरेशानं विश्वात्मानं प्रजापतिम् ।
सनत्कुमारो भगवानुपास्ते नित्यमेव हि ॥३
स सिद्धैर्ऋषिगन्धर्वैः पूज्यमानः सुरैरपि ।

वें.१.४६.४

३६ श्लोकस्य b चरणानन्तरं दे9.10 मुवें. मुए. मुब. अधिकम्—

* पारिजातो महाशैलः शैलः कनक एव च. (= ३३cd)

३७. ते1. ⊙. –a) दे6 °गन्धर्वा° (→°गन्धर्व°). –b) ग्र2 [ग्र] प्सर- (→-सिद्ध-); म1 -संघैः (→-संघ-); दे7-10 मुवें. मुए. मुब. सिद्धयक्षैश्च सेविताः, न1 सिद्धचारण-सेविताः. –c) ग्र2 सुरसो (→सरसो). –d) न1 चोत्तरे (→उत्तरे); दे6.7.10 द1 ग्र2 मुवें. मुए. केसराचलः (→केसराचलाः).

३८. –a) दे1 इत्येषां, दे4 उत्तरे, ते1 * * * (→एतेषां); ते1 * * (→शैल-). –b) ते1 द1 ग्र1.2 म1 उत्तरेषु (→ग्रन्तरेषु); दे10 न1 यथाक्रमः (→यथाक्रमं). –c) दे1 [ग्र]न्तरा, दे3.7.10 ते1 ग्र2 [ग्र]न्तरे (→[ग्र]न्तर-); ते1 पुण्य- (→-द्रोण्यः). –d) ते1 सरांसि भुवनानि च.

३९. –a) ते1 वसन्ते (→वसन्ति). –b) दे7-9 न1 मुवें. मुए. मुब. सिद्धा वै (→सिद्धाश्च); ते1 स (→च); ब2 °भासिताः, ते1 °वादिनः (→°भाविताः).

पुष्पिका—[द1 पुस्तके ग्रध्यायसमाप्तिर्नास्ति].

पुराणनाम—का1 दे2.5 इत्यादिमहापुराणे कौर्मे, ब1 इति कौर्मे, ब2.3 दे3.7 इति कू(ब3 कौ)र्मपुराणे, दे1.4.6.8-10 न1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे, ते1 इत्यादिमहा-पुराणे श्रीकौर्मे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे पूर्वभागे.

अध्यायनाम—दे4 न1 ग्र1.2 म1. ⊙; का1 ब1-3 दे2.5 भुवनविन्यासे, दे1.10 भुवनकोशे, दे3.6.7 भुवनकोष (दे6 °से) विन्यासे, दे8.9 ते1 मुवें. मुए. भुवनकोशे पर्वतसंख्याने, मुब. भुवनकोषविन्यासे पर्वतसंख्याने. **अध्यायसंख्या**—ब1 दे6. ⊙; का1 ब3 दे2.3.5 न1 ग्र1 द्विचत्वारिंशोऽध्यायः, ब2 ॥४२॥, दे1.10 मुवें. पंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४५॥, दे4 द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४२॥, दे8.9 मुए. पंचचत्वारिंशोऽध्यायः, ते1 षट्, + त्रिचत्वारिंशोऽध्याय, ग्र2 म1 मुब. चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः.

४५

[दे4 पुस्तके ग्रयमध्यायो नास्ति]

❀ द1. ⊙; दे8.9 सूत उ.; न1 ग्र1.2 सूतः ; ते1 म1 श्रीसूतः.

१. –a) ब2.3 °सहस्राणां (→°सहस्राणि). –d) ग्र2 वेदवेदस्य (→देवदेवस्य); ब1 मेधसः (→वेधसः).

२. –a) ते1 ग्रत्रास्ते (→तत्रास्ते); –d) ते1 °संवृतः (→°शंकरैः) न1 मुनीन्द्रैरिन्द्रशंकरैः; म1 इन्द्रोपेन्द्रैस्सशंकरैः.

३. म1. ab ⊙. –a) ते1 तथा (→तत्र), न1 तत्र देवेश्वराधीशं. –b) ते1 विश्वात्मा स (→विश्वात्मानं); ब2 ते1 ग्र2 प्रजापतिः (→प्रजापतिं). –d) ग्र2 ग्राशास्ते, म1 ग्रत्रास्ते (→उपास्ते).

४. म1. ⊙. –a) दे6 संसिद्धैर् (→स सिद्धैर्); दे1.8-10 ते1 ग्र1 मुवें. मुए. मुब. स सिद्धर्षिगन्धर्वैर्, न1 द1

वें.१.४६.४ समास्ते योगयुक्तात्मा पीत्वा तत्परमामृतम् ॥४
तत्र देवादिदेवस्य शंभोरमिततेजसः ।
दीप्तमायतनं शुभ्रं पुरस्ताद् ब्रह्मणः स्थितम् ॥५
दिव्यकान्तिसमायुक्तं चतुर्द्वारं सुशोभनम् ।
महर्षिगणसंकीर्णं ब्रह्मविद्भिर्निषेवितम् ॥६
देव्या सह महादेवः शशाङ्कार्काग्निलोचनः ।
रमते तत्र विश्वेशः प्रमथैः प्रमथेश्वरः ॥७
तत्र वेदविदः शान्ता मुनयो ब्रह्मचारिणः ।
पूजयन्ति महादेवं तापसाः सत्यवादिनः ॥८
तेषां साक्षान्महादेवो मुनीनां ब्रह्मवादिनाम् ।
गृह्णाति पूजां शिरसा पार्वत्या परमेश्वरः ॥९
तत्रैव पर्वतवरे शक्रस्य परमा पुरी ।
नाम्नाऽमरावती पूर्वे सर्वशोभासमन्विता ॥१०
तमिन्द्रमप्सरःसङ्घा गन्धर्वा गीततत्पराः ।
उपासते सहस्राक्षं देवास्तत्र सहस्रशः ॥११
ये धार्मिका वेदविदो यागहोमपरायणाः ।
तेषां तत् परमं स्थानं देवानामपि दुर्लभम् ॥१२
तस्य दक्षिणदिग्भागे वह्नेरमिततेजसः ।
तेजोवती नाम पुरी दिव्याश्चर्यसमन्विता ॥१३
तत्रास्ते भगवान् वह्निर्भ्राजमानः स्वतेजसा ।
जपिनां होमिनां स्थानं दानवानां दुरासदम् ॥१४
दक्षिणे पर्वतवरे यमस्यापि महापुरी ।
नाम्ना संयमनी दिव्या सिद्धगन्धर्वसेविता ॥१५
तत्र वैवस्वतं देवं देवाद्याः पर्युपासते ।
स्थानं तत् सत्यसंधानां लोके पुण्यकृतां नृणाम् ॥१६

सह (द1 हि) सिद्धर्षिगन्धर्वैर्. -b) द1 ग्र1.2 [अ]मरैर् (→सुरैर्). -c) दे6.7 समस्ते, ते1 समास- (→समास्ते); ब1 °विश्वात्मा (→°युक्तात्मा).

५. -a) का1 दे2.5 देवाति°, दे8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. देवाधि° (→देवादि°). -b) न1 शंकरस्यामितौजसः. -c) ते1 दीप्रमा° (→दीप्तमा°); म1 आवसतं (थं?) (→आयतनं). -d) ते1 परस्ताद् (→पुरस्ताद्); दे5 ब्रह्मणा, ग्र1 ब्रह्मणि (→ब्रह्मणः); ब2 ततः, दे1 स्थितः, दे10 सुतं (→स्थितं).

६. -a) म1 °यान° (→°कान्ति°). -b) ग्र2 म1 चतुर्द्वार- (→चतुर्द्वारं); म1 सुशोभितं, + सुशोभनं (→सुशोभनं). -c) द1 °जन° (→°गण°); न1 संकीर्णं सर्वतः शुभ्रं.

७. -b) दे1 शशाङ्काङ्कस्त्रिलोचनः; ते1 सोमसूर्याग्निलोचनः, ग्र2 शशांकार्कविलोचनः.

८. -a) दे10 देव° (→वेद°); का1 °विदं (→°विदः). -b) दे3.6 °चारिणा, म1 °वादिनः (→°चारिणः). -d) का1 दे5.8.9 ते1 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. तपसा (→तापसाः).

९. -a) ग्र2 साक्षी (→साक्षात्). -b) दे1.8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. भावितात्मनां (→ब्रह्मवादिनां) -c) न1 गिरिशः (→शिरसा). -d) दे3 परमेश्वरं (→परमेश्वरः).

१०. -b) ते1 तत्रैव पूर्वतः परि-. -b) दे5 पुरं (→पुरी). -c) दे1 पूर्वा, दे7 द1 ग्र2 पूर्वं (→पूर्वे); ते1 नाम्नाऽमरावतिपुरी.

११. -a) दे7 तत्रेन्द्रं (→तमिन्द्रं); दे1.5 अप्सरा-, दे3 अप्सरसः (→अप्सरः); दे8-10 मुवें. मुए. तत्र चाप्सरसः सर्वाः, ते1 इन्द्रमप्सरसैः संघाः. -b) दे5 तत्परं (→तत्पराः); दे8-10 मुवें. मुए. मुब. गन्धर्वाः सिद्धचारणाः. -d) म1 यत्र (→तत्र).

१२. -b) का1 ब2.3 दे5 न1 योग-, म1 ग्र2 ये वा (→याग-); दे1 योगमार्गपरायणाः, ते1 योगायोगपरायणाः. -d) ते1 देवानपि सुदुर्लभम्, + देवैरपि सुदुर्लभम्.

१३. -a) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. तस्माद् (→तस्य); दे5 दिग्धागे (→दिग्भागे). -c) का1 दे2.5 तेजोमयी (→तेजोवती). -d) ग्र2 सर्वाश् (→दिव्याश्).

१४. -a) न1 अग्निर् (→वह्निर्). -b) ब1 भ्राजमानश्च, द1 ग्र2 म1 भ्राजमानस्व- (→भ्राजमानः स्व-). -c) का1 ब1.2 दे2.3.5.6 म1 जापिनां (→जपिनां). -cd) ते1 जपिनां होमिनां स्नानदानिनां च दुरासदं.

१५. -a) ब1 °वरं, ब2 °वने (→वरे). -b) ब2.3 दे3.6.7 यमस्य तु, दे5 यमस्याति, ते1 यमस्यादि (→यमस्यापि). -c) न1 द1 ग्र2 संयमिनी (→संयमनी); ब1 दे1 नाम (→दिव्या). -d) दे3 °सेवितः (→°सेविताः); दे1.8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. सर्वशोभासमन्विता.

१६. -b) म1 देव्याद्याः (→देवाद्याः). -c) दे6 न1 °संधानं (→°संधानां); ते1 स्नानं तत्परमं स्थानं. -d) दे6 युक्तकृता-, द1 पुण्यवतां (→पुण्यकृतां).

तस्यास्तु पश्चिमे भागे निर्ऋतेस्तु महात्मनः ।
रक्षोवती नाम पुरी राक्षसैः सर्वतो वृता ॥१७
तत्र तं निर्ऋतिं देवं राक्षसाः पर्युपासते ।
गच्छन्ति तां धर्मरता ये वै तामसवृत्तयः ॥१८
पश्चिमे पर्वतवरे वरुणस्य महापुरी ।
नाम्ना शुद्धवती पुण्या सर्वकामर्द्धिसंयुता ॥१९
तत्राप्सरोगणैः सिद्धैः सेव्यमानोऽमराधिपः ।
आस्ते स वरुणो राजा तत्र गच्छन्ति येऽम्बुदाः ।
तीर्थयात्रापरा नित्यं ये च लोकेऽघमर्षिणः ॥२०
तस्या उत्तरदिग्भागे वायोरपि महापुरी ।
नाम्ना गन्धवती पुण्या तत्रास्तेऽसौ प्रभञ्जनः ॥२१
अप्सरोगणगन्धर्वैः सेव्यमानोऽमरप्रभुः ।
प्राणायामपरा मर्त्या स्थानं तद् यान्ति शाश्वतम् ॥२२
तस्याः पूर्वेण दिग्भागे सोमस्य परमा पुरी ।
नाम्ना कान्तिमती शुभ्रा तत्र सोमो विराजते ॥२३
तत्र ये भोगनिरता स्वधर्मं पर्युपासते ।
तेषां तद् रचितं स्थानं नानाभोगसमन्वितम् ॥२४
तस्याश्च पूर्वदिग्भागे शंकरस्य महापुरी ।
नाम्ना यशोवती पुण्या सर्वेषां सुदुरासदा ॥२५ वें. १.४६.२५

---

१७. –a) दे1 ततस्तु, द1 अस्यास्तु (→तस्यास्तु). –b) दे1 नैर्ऋतस्य, दे10 ग्र2 नैर्ऋतेस्तु (→निर्ऋतेस्तु); द1 ग्र1.2 महापुरी (→महात्मनः). –d) ब1-3 दे3.6.7 सर्वतो युता, दे1 सर्व * युता, दे5 सर्वतेयुता, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. संवृ(दे9 °यु)ता तु (दे10 °त्व) या, न1 ग्र1 पर्वतो वृताः, ते1 सर्वतो यथा, + संवृतो यथा (→सर्वतो वृता); ग्र2 राक्षसैः सर्पदेवतैः.

१८. ब1. १८–१९ ⊙ (द्र. सं.). –a) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. ते (दे1 तं) नैर्ऋतं, दे5 तं निरुतिं (→तं निर्ऋतिं); म1 तत्रापि तन्निजं देवं. –c) ग्र2 तर्जन्ति (→गच्छन्ति); ब1 तद्, ब3 दे2.5 ग्र1.2 तान् (→तां); म1 गच्छन्ति तं धर्मवतो. –d) दे10 ते वै, मुवें. मुए. मुब. ये तु (→ये वै); दे3.7 तापस° (→तामस°); दे5 ये चैतासमवृत्तयः, द1 ग्र1.2 म1 ये वैते मुनिवृत्तयः.

१९. ब1. ⊙ (द्र. १८ पा. वि.); ग्र2. १९d–२३c ⊙. –a) दे1 पश्चिम- (→पश्चिमे). –c) ब2 ग्र1 गन्धवती, ते1 गन्धवती, + शुद्धवती (→शुद्धवती) ग्र2 नाम्ना कीर्तिमती शुभ्रा. –d) ब2 -कर्माङ्ग°, दे10 ते1 -कामार्थ°, द1 -कामादि (→-कामर्द्धि°); ग्र2 तत्र सोमो विराजते.

२०. ग्र2. ⊙. (द्र. १९ पा. वि.); ef केवलं ग्र1 पुस्तके एव अस्ति अन्यत्र नास्ति. –a) ते1 सर्वैस् (→सिद्धैः). –b) का1 ब2 दे1.8-10 नराधिपैः (का1 ब2 °पः), मुवें. मुए. मुब. [अ]मराधिपैः, न1 * राधिपैः, द1 ग्र1 म1 [अ]मरादिभिः (→[अ]मराधिपः). –c) मुब. आस्ते च (→आस्ते स). –d) का1 ब3 दे2.3.5.6 ये मुदा, ब1.2 दे1.7 मुब. येऽन्नदाः, दे10 ये बुधाः, न1 द1 ग्र1 म1 ये नराः, ते1 ये सदा (→येऽम्बुदाः).

२१. ग्र2. ⊙ (द्र. १९ पा. वि.); दे3.6. २१b-२३a ⊙ (द्र. सं.). –a) दे1 ते1 ग्र1 म1 तस्य (→तस्या[ः]); ते1 म1 चोत्तर° (→उत्तर°). –b) दे5 सोमस्य परमा पुरी. –d) ब2.3 यत्रास्ते (→तत्रास्ते).

२२. दे3.6. ⊙ (द्र. २१ पा. वि.); ग्र2. ⊙ (द्र. १९ पा. वि.). –a) दे1.7 °संकीर्णः (→°गन्धर्वैः). –b) ब2.3 दे1.7 [अ]निलप्रभुः (दे1.7 °भः); दे8-10 मुवें. मुए. मुब. महान् प्रभुः (→[अ]मरप्रभुः). –c) दे1.7-10 न1 ते1 °रताः (→°परा[ः]); ब2 मर्त्यो, मुवें. मुए. मुब. विप्राः (→मर्त्या[ः]). –d) ब1-3 दे2.5 ग्र1 शोभनं (दे5 °नां) (→शाश्वतं); का1 स्छा (?) नं तपति शोभनं, द1 स्थानं तत्रातिशोभनं.

२३. ग्र2. abc ⊙. (द्र. १९ पा. वि.) दे3.6. a ⊙ (द्र. १९ पा. वि.); ब1. २३c-२५b ⊙ (द्र. सं.). –a) दे1.7 पूर्वे च, मुवें. मुए. मुब. पूर्वे तु (→पूर्वेण). –c) दे10 कान्तिकृती, न1 कान्तिवती, द1 ग्र1 म1 कीर्तिम (ग्र1 °व)ती (→कान्तिमती); दे1 पुष्पा, दे7 [इ]त्युक्ता (→शुभ्रा). –d) दे1.8-10 ते1 ग्र1 मुवें. मुए. मुब. तस्यां (→तत्र).

२४. ब1. ⊙ (द्र. २३ पा. वि.). –a) म1 ते (→ये); दे8-10 मुवें. मुए. मुब. धर्म°, द1 ग्र1.2 म1 योग° (→भोग°). –c) ब2.3 दे3.6.7-9 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. तदुचितं, दे10 तदुत्थितं, न1 तमुद्यतं (→तद् रचितं); ते1 सोमभक्ता दिवं स्थानं.

२५. ब1. ab ⊙. –a) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. तस्यास्तु (→तस्याश्च). –b) का1 ब2 दे5 म1 मुब. शुभा° (→महा°). –c) ब2 दे1 यशोमती (→यशोवती); ब1 * म्या, ब3 दे3.6.7 रम्या, दे5 मुख्या (→पुण्या). –d) ब2 दे1 सुखदा सदा, दे8-10 द1 ग्र1 मुवें. मुए. मुब. सा दुरासदा (→सुदुरासदा); ते1 सर्वेषां साधुता सदा.

वें.१.४६.२६ तत्रेशानस्य भवनं रुद्रविष्णुतनोः शुभम् ।
गणेश्वरस्य विपुलं तत्रास्ते स गणैर्वृतः ॥२६
तत्र भोगाभिलिप्सूनां भक्तानां परमेष्ठिनः ।
निवासः कल्पितः पूर्वं देवदेवेन शूलिना ॥२७
विष्णुपादाद् विनिष्क्रान्ता प्लावयित्वेन्दुमण्डलम् ।
समन्ताद् ब्रह्मणः पुर्यां गङ्गा पतति वै दिवः ॥२८
सा तत्र पतिता दिक्षु चतुर्धा ह्यभवद् द्विजाः ।
सीता चालकनन्दा च सुचक्षुर्भद्रनामिका ॥२९
पूर्वेण सीता शैलात् तु शैलं यात्यन्तरिक्षतः ।
ततश्च पूर्ववर्षेण भद्राश्वेनैति चार्णवम् ॥३०
तथैवालकनन्दा च दक्षिणादेत्य भारतम् ।
प्रयाति सागरं भित्त्वा सप्तभेदा द्विजोत्तमाः ॥३१
सुचक्षुः पश्चिमगिरीनतीत्य सकलांस्तथा ।
पश्चिमं केतुमालाख्यं वर्षं गत्वैति चार्णवम् ॥३२
भद्रा तथोत्तरगिरीनुत्तरांश्च तथा कुरून् ।
अतीत्य चोत्तराम्भोधिं समभ्येति महर्षयः ॥३३
आनीलनिषधायामौ माल्यवान् गन्धमादनः ।
तयोर्मध्यगतो मेरुः कर्णिकाकारसंस्थितः ॥३४
भारताः केतुमालाश्च भद्राश्वाः कुरवस्तथा ।
पत्राणि लोकपद्मस्य मर्यादाशैलबाह्यतः ॥३५

---

२६. –a) दे1 भुवनं, ग्र2 भद्रं तद् (→भवनं). –b) दे1 रुद्राविष्ट°, द1 रुद्राविन्द्र°, ग्र1 रुद्रास्येश°, म1 रुद्राविद्ध° (→रुद्रविष्णु°); दे8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. रुद्रेणाधिष्ठितं शुभ्रं, ग्र2 रुद्राविद्र तनू शुभं (?). –c) दे5 विपुलो, न विपुला, ते1 विमलं (→विपुलं). –d) दे5 तत्रास्ति (→तत्रास्ते); दे1 न1 [अ]सौ (→स); दे7.9 मुवें. मुए. मुब. गणावृतः, दे10 गणाधृतः, ते1 गणेश्वरः (→गणैर्वृतः).

२७. –a) ब2 भव- (→तत्र); दे1.8-10 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. भोगादि° (→भोगाभि°); ब2 दे10 °लिप्सानां, दे5 °लाषाणां (→°लिप्सूनां); ते1 तत्रादिभोगलिप्सूनां. –c) ब1 दे5.6 निवासकल्पितः (ब1 °ते), द1 ग्र1.2 निवासः कारितः (द1 °तं), ते1 निवासः कल्रितं (→निवासः कल्पितः). –d) दे1 शूलिनः, ग्र2 शूलिनं (→शूलिना).

२८. –b) ते1 पाययेत् सिन्धुमण्डलम्, + प्लावयिदिन्दुमण्डलम्. –c) का1 ब3 दे3.5.7.10 न1 ग्र1 पुर्याः (→पुर्यां); ते1 समन्त्राः ब्राह्मणाः पूर्वं. –d) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. ततः (→दिवः); ते1 गङ्गावर्तेति वै ततः.

२९. –b) ब2 ग्र1 [अ]प्यभवन्, न1 विभजं, ग्र2 प्राह च (→ह्यभवद्). –c) दे10 सीतलाचकनन्दा च. –d) का1 ब2 स्व° (→सु°), ब1 चक्षुर्भद्रा च नामिका, दे3.6.7 चक्षुभर्द्रा च वै क्रमात्, ते1 न चक्षुभद्रनासिका, द1 ग्र1.2 चक्षुभर्द्रा च शाश्वता, म1 चक्षुर्भद्रेति नामिका.

३०. –a) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. पूर्वेण शैलाच्छैलं (दे10 °ले) तु. –b) द1 ग्र1.2 पात्यन्तरिक्षगा (→यात्यन्तरिक्षतः); दे8-10 मुवें. मुए. मुब. सीता यात्यन्तरिक्षगा, न1 सा च तत्रान्तरिक्षगा. –c) का1 दे10 पूर्वे, दे7 पूर्वं (→पूर्व-); म1 °मार्गेण (→°वर्षेण). –d) का1 ब2.3 दे2.5 ते1 ग्र1.2 भद्राश्वे याति, दे3.6 तत्राश्वेनैति, दे8-10 न1 म1 मुवें. मुए. मुब. भद्राश्वाद्याति, द1 भद्राश्वो याति (→भद्राश्वेनैति); दे6 वर्णनं (→चार्णवम्).

अतः परं ब1 पुस्तके अधिकम्—

*भद्रास्तथा** गिरीनुत्तरांश्च तथा कुरून्' (=३३ ab)

३१. ग्र2. ⊙. –a) ब2.3 दे3.6 तत्रैवा°, ते1 ततश्चा° (→तथैवा°). –b) दे3.6.7 द1 ग्र1 म1 दक्षिणेनैत्य, ते1 दक्षिणादित्य-, + दक्षिणादेत्य (→दक्षिणादेत्य). –c) न1 प्रयाता (→प्रयाति); ब1 दे3.6-10 भूत्वा (→भित्त्वा); ते1 प्रयातु पर्वतं भित्त्वा.

३२. ग्र2. ⊙; ते1. d ⊙. –a) का1 स्वर्चक्षु; ब1-3 स्ववंक्षुः, दे2 स्वचक्षुः, दे3 सुर्वक्षु, दे6 सुवंक्ष, ते1 न चक्ष (→सुचक्षुः); म1 तथा चक्षुः पश्चिमगिरीन्. –b) दे6 सफलस्तथा, द1 ग्र1 सकला (ग्र1 °लां) स्थिता, म1 सकलान् शुभान् (→सकलांस्तथा). –c) म1 पश्चिमे (→पश्चिमं); ते1 केतुमालांश्च (→केतुमालाख्यं). –d) का1 ब1 दे2.5.6.8.10 गत्वेति द1 ग्र1 म1 भित्वेति (→गत्वैति).

३३. ते1. ⊙. –a) म1 भद्रानथोत्तरगिरीन्. –b) ग्र2 उत्तरानि कुरूनपि. –c) ग्र2 अधीत्य (→अतीत्य).

३४. ते1. ⊙. –a) दे6.10 अनील- (→आनील-); का1 दे5.6 -निषधायामो (→-निषधायामौ). –b) दे8-10 न1 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. °मादनौ (→°मादनः). –c) का1 ब2 दे3.5.7 द1 ग्र1.2 म1 मध्य-, ब1 दे1 न1 मध्ये (→मध्य°).

३५. ते1. a ⊙. –a) ब3 तारकाः (→भारताः). –c) ते1 तत्रापि (→पत्राणि).

जठरो देवकूटश्च मर्यादापर्वतावुभौ ।
दक्षिणोत्तरमायामावानीलनिषधायतौ ॥३६
गन्धमादनकैलासौ पूर्वपश्चायतावुभौ ।
अशीतियोजनायामावर्णवान्तर्व्यवस्थितौ ॥३७
निषधः पारियात्रश्च मर्यादापर्वताविमौ ।
मेरोः पश्चिमदिग्भागे यथापूर्वौ तथा स्थितौ ॥३८
त्रिशृङ्गो जारुधिस्तद्वदुत्तरे वर्षपर्वतौ ।
पूर्वपश्चायतावेतौ अर्णवान्तर्व्यवस्थितौ ॥३९
मर्यादापर्वताः प्रोक्ता अष्टाविह मया द्विजाः ।
जठराद्याः स्थिता मेरोश्चतुर्दिक्षु महर्षयः ॥४० वें.१.४६.४०

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥४४॥

३६. ते1. cd ⊙. –a) द1 ग्र1.2 र (द1 रा) जतो, म1 जरडो (→जठरो); ब2 वेदकूटश् (→देवकूटश्). –b) दे7 मर्यादासागरावुभौ. –c) ब1 तौ दक्षिणोत्तरायामौ, द1 ग्र1 दक्षिणोत्तरयो (ग्र1 धा) मानौ, ग्र2 दक्षिणोत्तरदिग्भागे, म1 तद्दक्षिणोत्तरायामौ, मुवें. दक्षिणोत्तरमायातौ. –d) दे1 ग्र1 °निषधावुभौ (→°निषधायतौ); ग्र2 ययौ पूर्वे तथा त्विमौ.

३७. ते1 ग्र2. ⊙. –a) ब3 दे6 °कैलाशौ (→°कैलासौ). –b) का1 °पार्श्वा° (→°पश्चा°); दे5 पूर्वपश्चिमता उभौ, ग्र1 पूर्वपश्चाद्यथा उभौ. –d) दे5.7.9.10 न1 द1 [अ]र्णवान्त- (→[अ]र्णवान्तर्).

३८. ग्र2. ⊙; न1 ते1. ab ⊙. –a) ब1 दे10 ग्र1 परि° (→पारि°); ब2.3 दे5 °पात्रश् (→°यात्रश्). –b) दे1.5 द1 ग्र1 म1 उभौ (→इमौ). –d)) ब3 तथा (→यथा); दे8.9 ते1 द1 म1 मुवें. मुए. °पूर्व, दे10 °पूर्व-, ग्र1 °पूर्वे (→°पूर्वौ); का1 दे8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. व्यवस्थितौ, ब1 तथा स्मृतौ, ब2 यथा स्थितौ, ब3 तथा मितौ द1 ग्र1 म1 तथा त्विमौ (→तथा स्थितौ).

३९. दे10. ab ⊙. –a) दे1 श्रीशृङ्गो (→त्रिशृङ्गो); दे6 जातुधिस्, ते1 जारुतिस् (→जारुधिस्); ब1 च्चैव (→तद्वद्). –c) दे5 पूर्वा, ग्र1 पूर्वं (→पूर्व-); दे8-10 मुवें. मुए. तावदायामविस्तारौ, ते1 पूर्ववच्चायतावेतौ, म1 पूर्वपश्चायतायामौ. –d) पर्णसन्तर्पवस्थितम्.

४०. –a) दे8 मर्या ******. –b) का1 ह्याद्याविन-, ब2.3 दे5 ह्यष्टाविह, दे3.6 ज्येष्ठाविह, ग्र1.2 म1 वर्षाणीह (→अष्टाविह); दे1.9.10 ग्र2 म1 महाद्विजाः (→मया द्विजाः); ते1 *** वलयं * जाः. –c) द1 ग्र1.2 म1 रजताद्या, ते1 जठराद्वा (→जठराद्याः); न1 महा- (→स्थिता).

पुष्पिका—

[द1 पुस्तके अध्यायसमाप्तिर्नास्ति]

पुराणनाम—का1 दे2.5 इत्यादिमहापुराणे कौर्मे, ब1-3 दे3 म1 इतिकूर्मपुराणे, दे1.6-10 न1 ग्र1.2 मुवें. मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे, ते1 इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे पूर्वभागे. **अध्यायनाम**—ब3 ग्र1.2 म1. ⊙; का1 ब1 दे2.3.5.8-10 ते1 मुवें. मुए. भुवनविन्यासे, ब2 दे1.6 भुवनकोशे (ब2 °षे), दे7 मुब. भुवनकाश (मुब. °ष) विन्यासे, न1 भुवनविन्यासो नाम. **अध्यायसंख्या**—ब1 दे6. ⊙; का1 ब3 दे2.3.5 ग्र1 त्रिचत्वारिंशोध्यायः, ब2 ॥४३॥, दे1.7 मुवें. षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥४६॥, दे8.9 मुए. षट् चत्वारिंशोध्यायः, दे10 षट्चत्वारिंशोध्यायः ॥४६॥ श्रीसीतारामचन्द्रार्पणमस्तु ॥, न1 ग्र2 म1 मुब. पञ्चचत्वारिंशोध्यायः, ते1 सप्तचत्वारिंशोध्यायः, + चतुश्चत्वारिंशोध्यायः,

४५

सूत उवाच ।❀

वं.१.४७.१ केतुमाले नराः काला: सर्वे पनसभोजनाः ।
स्त्रियश्चोत्पलपत्राभा जीवन्ति च वर्षायुतम् ॥१
भद्राश्वे पुरुषाः शुक्लाः स्त्रियश्चन्द्रांशुसन्निभाः ।
दश वर्षसहस्राणि जीवन्ते आम्रभोजनाः ॥२
रम्यके पुरुषा नार्यो रमन्ते रजतप्रभाः ।
दशवर्षसहस्राणि शतानि दश पंच च ।
जीवन्ति चैव सत्त्वस्था न्यग्रोधफलभोजनाः ॥३
हिरण्मये हिरण्याभाः सर्वे च लकुचाशनाः ।
एकादशसहस्राणि शतानि दश पञ्च च ।
जीवन्ति पुरुषा नार्यो देवलोकस्थिता इव ॥४
त्रयोदशसहस्राणि शतानि दश पञ्च च ।
जीवन्ति कुरुवर्षे तु श्यामाङ्गाः क्षीरभोजनाः ॥५
सर्वे मिथुनजाताश्च नित्यं सुखनिषेविनः ।
चन्द्रद्वीपे महादेवं यजन्ति सततं शिवम् ॥६
तथा किंपुरुषे विप्रा मानवा हेमसन्निभाः ।

४५

[अध्यायारम्भे दे$_{10}$ अधिकम्—श्रीगणेशाय नमः]

❀ द$_1$. ⊙; दे$_{8.9}$ सूत उ.; न$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ सूतः; ते$_1$ श्रीसूतः.

१. ब$_1$ दे$_{3.6}$ द$_1$. १c-२d ⊙ (इ. सं.) –a) ग्र$_1$ °माला (→°माले); ते$_1$ कथा (→नराः); दे$_4$ ककाः (?), दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. काकाः, न$_1$ सर्वे, ग्र$_2$ काराः, म$_1$ काकाः, + कालास् (→कालाः). –b) न$_1$ सदा (→सर्वे); का$_1$ पायस°, दे$_1$ पन्नग°, दे$_{2.6}$ पानस°, दे$_4$ फलसु°, दे$_{10}$ पापन° (?), ते$_1$ पावन° (→पनस°). –c) ते$_1$ चोत्तर°, + चोत्पल° (→चोत्पल°); दे$_7$ °वर्णाभा, दे$_{8-10}$ °पत्राक्ष्यः, न$_1$ °पद्माक्ष्यः (→°पत्राभा). –d) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. ते जीवंति, ते$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ * जीवति (→जीवन्ति च); दे$_4$ जीवन्ति वरषायुतम्, न$_1$ जीवंत्ययुतवार्षिकं, ग्र$_1$ सर्वे वर्षायुता युषा.

२. ब$_1$ दे$_{3.6}$ द$_1$. ⊙ (द्र. १ पा. वि.); दे$_4$. २c-३b ⊙ (इ. सं.); का$_1$ २d-३c ⊙ (इ. सं.). –b) दे$_1$ चन्द्रांश- (→चन्द्रांशु-); न$_1$ स्त्रियश्चांशुसमप्रभा. –d) ब$_2$ जीवन्ति (→जीवन्ते); ब$_2$ दे$_{7-10}$ मुवें. मुए. चान्न°, ब$_3$ वायु°, दे$_1$ वाम्र°, दे$_2$ आम्र°, + वायु°, दे$_5$ चायु°, ते$_1$ चाम्बु°, मुब. चाम्र° (→आम्र°); न$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ जीवन्त्यमृतभोजनाः,

३. का$_1$. abc ⊙ (द्र. २ पा.वि.); दे$_4$. ab⊙ (द्र. २ पा. वि.). –b) ब$_1$ रमन्त्यो, ब$_3$ दे$_{3.6}$ रमन्त्या, दे$_{8-10}$ न$_1$ मुवें. मुए. मुब. रमन्ति, दे$_7$ रमण्यो, ते$_1$ राजन्ते (→रमन्ते); ब$_1$ रजतः, ग्र$_2$ रजनि- (→रजत-); ग्र$_2$ °प्रजाः (→°प्रभाः). –d) न$_1$ दश वर्षशतानि च. –e) दे$_{10}$ सत्यत्व, ते$_1$ सर्वस्था; ग्र$_2$ तत्रस्था (→सत्त्वस्था). –f) का$_1$ दे$_6$ °भोजना, ग्र$_2$ °भोजिनः (→°भोजनाः).

४. ब$_1$. ४-७ ⊙ (इ. सं.); ते$_1$. ४-५ ⊙ (इ. सं.); का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{1-7}$ द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$. ४e-५b ⊙; ग्र$_2$. ४c-५b ⊙. –a) न$_1$ हिरण्याभौ (→हिरण्याभाः). –b) ब$_2$ दे$_3$ सर्वे चलदलाशनाः, दे$_4$ सर्वेपि लकुवासनाः (?), दे$_6$ सर्वे चलगदाशनाः, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. सर्वे श्रीफलभोजनाः, द$_1$ नशलि कुचभोजनाः, ग्र$_1$ म$_1$ जना लिकुचभोजनाः, ग्र$_2$ जनाकुलितभोजनः.

५. ब$_1$ ते$_1$. ⊙ (द्र. ४ पा. वि.); का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{1-7}$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$. ab ⊙ (द्र. ४ पा. वि.). –b) न$_1$ दशानि (→शतानि). –c) ग्र$_2$ तत्र (→कुरु-). –d) दे$_5$ शामागाः क्षीर°, न$_1$ श्यामाकाः क्षीण°, ग्र$_2$ श्यामाभाक्षीर° (→श्यामाङ्गाः क्षीर°).

६. ब$_1$. ⊙ (द्र. ४ पा. वि.). –a) दे$_{10}$ °जाश्चैव (→°जाताश्च); ते$_1$ सर्वे निमिषमात्राश्च. –b) का$_1$ ब$_2$ दे$_{1.4.5}$ द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ °निषेविणः, दे$_{7-9}$ न$_1$ मुवें. मुए. मुब. °निषेविताः (दे$_{10}$ °तः) (→°निषेविनः); दे$_{10}$ नित्यं सुरविशेषितः, ते$_1$ सत्यं शंखनिषेवणाः. –c) का$_1$ चन्द्रमौलिं, ब$_{2.3}$ ताम्रद्वीपे, दे$_{1.7}$ भद्रद्वीपे, दे$_4$ उपासते, दे$_5$ वजंशेपे(?), दे$_{10}$ चन्द्रद्वीप-, द$_1$ गंधैः पुष्पैर्, ग्र$_{1.2}$ म$_1$ देवदेवं (→चन्द्रद्वीपे); न$_1$ °द्वीपः (→°देवं). –d) दे$_{10}$ जपंति (→यजन्ति); दे$_3$ * * तं (→सततं); म$_1$ पूजयन्ति सदा शिवं.

७. ब$_1$. ⊙ (द्र. ४ पा. वि.); दे$_3$. ७c–९b ⊙ –a) द$_1$ यथा (→तथा); दे$_4$ ते$_1$ किंपुरुषं, ग्र$_2$ किंपुरुषा (→किंपुरुषे); दे$_1$ द$_1$ ते$_1$ विप्राः, ग्र$_2$ विप्रो (→विप्रा). –b) दे$_1$ मानवाः,

दशवर्षसहस्राणि जीवन्ति प्लक्षभोजनाः ।।७
यजन्ति सततं देवं चतुर्मूर्तिं चतुर्मुखम् ।
ध्याने मनः समाधाय सादरं भक्तिसंयुताः ।।८
तथा च हरिवर्षे तु महारजतसन्निभाः ।
दशवर्षसहस्राणि जीवन्तीक्षुरसाशिनः ।।९
तत्र नारायणं देवं विश्वयोनिं सनातनम् ।
उपासते सदा विष्णुं मानवा विष्णुभाविताः ।।१०
तत्र चन्द्रप्रभं शुभ्रं शुद्धस्फटिकनिर्मितं ।
विमानं वासुदेवस्य पारिजातवनाश्रितम् ।।११
चतुर्द्वारमनौपम्यं चतुस्तोरणसंयुतम् ।
प्राकारैर्दशभिर्युक्तं दुराधर्षं सुदुर्गमम् ।।१२
स्फाटिकैर्मण्डपैर्युक्तं देवराजगृहोपमम् ।
स्वर्णस्तम्भसहस्रैश्च सर्वतः समलंकृतम् ।।१३
हेमसोपानसंयुक्तं नानारत्नोपशोभितम् ।
दिव्यसिंहासनोपेतं सर्वशोभासमन्वितम् ।।१४
सरोभिः स्वादुपानीयैर्नदीभिश्चोपशोभितम् ।
नारायणपरैः शुद्धैर्वेदाध्ययनतत्परैः ।।१५
योगिभिश्च समाकीर्णं ध्यायद्भिः पुरुषं हरिम् ।
स्तुवद्भिः सततं मन्त्रैर्नमस्यद्भिश्च माधवम् ।।१६
तत्र देवादिदेवस्य विष्णोरमिततेजसः ।
राजानः सर्वकालं तु महिमानं प्रकुर्वते ।।१७
गायन्ति चैव नृत्यन्ति विलासिन्यो मनोरमाः ।
स्त्रियो यौवनशालिन्यः सदा मण्डनतत्पराः ।।१८
इलावृते पद्मवर्णा जम्बूफलरसाशिनः ।
त्रयोदश सहस्राणि वर्षाणां वै स्थिरायुषः ।।१९ वें.१.४७.२०

दे10 मानवो (→मानवा); ग्र2 हिम° (→हेम°). –d) ते1 पक्ष° (→प्लक्ष°); ग्र2 °भोजिनः (→°भोजनाः).

८. दे3. ⊙ (द्र. ७ पा. वि.) –a) ब1 जयन्ति, ते1 जीयन्ति, + यजन्ति (→यजन्ति); ग्र2 चतुरं (→सततं). –b) दे5.7 चतुर्मूर्त्ति-, दे8.9 चतुः शीर्षं, दे10 चतुस्तीर्थं (→चतुर्मूर्त्तिं); दे1.7 मुवें. मुए. मुब. चतुर्भुजम् (→चतुर्मुखम्). –c) दे4 धाते, म1 स्थाने (→ध्याने). –d) का1 सदारा, दे5 सादरा, दे10 शारीरं, द1 सदारं (→सादरं); ते1 साधकं भक्तसंयुतः.

९. दे3. ab ⊙ (द्र. ७ पा. वि.). –a) का1 ब1.3 दे2.4.6 द1 ग्र1 म1 °वर्षेपि, दे5 °बधुपि, ग्र2 °वर्षे च (→°वर्षे तु). –d) ते1 जीवन्तिक्षुरशासना.

१०. –a) ते1 मादा यया (→नारायणं); न1 विश्वं (→देवं). –b) द1 ग्र1.2 विश्वमूर्त्तिं, म1 सत्वयोनिं (→विश्वयोनिं). –c) दे4 महा-, द1 तदा (→सदा). –d) दे3 मानवाः, ते1 मानसा, ग्र2 मनसा (→मानवा); दे6 °भाविता, ते1 °भावितम्, ग्र1 °भावनाः (→°भाविताः).

११. द1. ११b–१२c ⊙. –a) का1 दे2.5 °युतं शुभ्रं (दे5 भ्र), द1 °प्रभं युक्तं (→°प्रभं शुभ्रं). –b) दे4 शुभ्र° (→शुद्ध°); ब3 दे1 ते1 °निर्मलं, दे8-10 न1 ग्र1 मुवें. मुए. मुब. °सन्निभम् (→°निर्म्मितम्). –c) दे4 ग्र1 म1 निवासं, ग्र2 निर्म्मितं (→विमानं). –d) ते1 वसु° (→वासु°); ग्र1 °जाता° (→°जात°).

१२. द1. abc ⊙ (द्र. १२ पा. वि.). –b) दे5 °संयुताम् (→°संयुतम्). –c) ग्र1.2 प्रासादैर् (→प्राकारैर्). –d) दे2 सुदुर्गमां (→सुदुर्गमम्).

१३. –a) दे1 स्फटकैर्, ते1 स्थापितैर् (→स्फाटिकैर्); ब1 न1 मण्डलैर् (→मण्डपैर्). –b) दे2 °गृहोपमः (→°गृहोपमम्); दे1 ते1 मुवें. मुए. मुब. सुवर्णस्तम्भसाहस्रैः, दे5 स्वरस्तंकसहस्रैश्च, दे6 स्वर्णस्तत्र सहस्रैश्च, दे8-10 सुवर्णशतसाहस्रैः. –d) दे8-10 पर्वतैः (→सर्वतः).

१४. दे1. १४c–१५b ⊙ (ह. सं.). –a) दे1 होम° (→हेम°); दे1 °संयुक्तां (→°संयुक्तं).

१५. दे1. ab ⊙ (द्र. १४ पा. वि.). –a) दे10 सिरोभिः, ग्र2 रसोभिः (→सरोभिः). –c) दे4 देवैर् (→शुद्धैर्).

१६. –b) दे1 ध्यायिनिः,दे7 ध्यायिभिः (→ध्यायद्भिः); म1 सततं (→पुरुषं); न1 द1 ग्र1.2 परं (→हरिम्). –d) दे4 मानसः क्षिप्र (→नमस्यद्भिश्च); दे5 माधवां (→माधवम्).

१७. –a) दे4.8-10 मुवें.मुए.मुब. देवाधि° (→देवादि°). –c) द1 ग्र1.2 म1 रोचमानास्सर्वकालं.

१८. –a) ग्र2 चोप- (→चैव). –b) का1 विशालिन्यो, ग्र2 निवसन्त्यो (→विलासिन्यो); दे8-10 मुवें. मुए. मुब. मनोहराः (→मनोरमाः). –d) ते1 तथा (→सदा); दे4.5 मण्डल° (→मण्डन°).

१९. –a) दे5 इलावृतो, ग्र2 इलावतो (→इलावृते); दे2 °वर्ण-, दे4 °वर्णं, न1 ते1 द1 °वर्णाः (→°वर्णा). –b) दे1 द1 जम्बूफलरसाशिनाः, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. जम्बूरस-

वें.१.४७.२१ भारते तु स्त्रियः पुंसो नानावर्णाः प्रकीर्त्तिताः ।
नानादेवार्च्चने युक्ता नानाकर्माणि कुर्वते ।
परमायुः स्मृतं तेषां शतं वर्षाणि सुव्रताः ।।२०
नानाहाराश्च जीवन्ति पुण्यपापनिमित्ततः ।
नवयोजनसाहस्रं वर्षमेतत् प्रकीर्त्तितम् ।
कर्मभूमिरियं विप्रा नराणामधिकारिणाम् ।।२१
महेन्द्रो मलयः सह्यः शुक्तिमानृक्षपर्वतः ।
विन्ध्यश्च पारियात्रश्च सप्तात्र कुलपर्वताः ।।२२
इन्द्रद्युम्नः कशेरुमांस्ताम्रवर्णो गभस्तिमान् ।
नागद्वीपस्तथा सौम्यो गन्धर्वस्त्वथ वारुणः ।।२३
अयं तु नवमस्तेषां द्वीपः सागरसंवृतः ।
योजनानां सहस्रं तु द्वीपोऽयं दक्षिणोत्तरः ।।२४
पूर्वे किरातास्तस्यान्ते पश्चिमे यवनास्तथा ।
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्या मध्ये शूद्रास्तथैव च ।।२५
इज्यायुद्धवणिज्याभिर्वर्तयन्त्यत्र मानवाः ।
स्रवन्ते पावना नद्यः पर्वतेभ्यो विनिःसृताः ।।२६
शतद्रुश्चन्द्रभागा च सरयूर्यमुना तथा ।
इरावती वितस्ता च विपाशा देविका कुहूः ।।२७
गोमती धूतपापा च बाहुदा च दृषद्वती ।
कौशिकी लोहिता चैव हिमवत्पादनिःसृताः ।।२८

फलाशिनः -d) दे1.8 न1 ते, दे4 मुवें. मुए. मुब. च (→वै); ते1 * * * * स्थिरायुषः, म1 वर्षाणि स्थिरजीविनः.

२०. -a) का1 दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. भारतेषु, द1 भारतेति (→भारते तु); न1 स्त्रियो मर्त्या (→स्त्रियः पुंसो). -c) दे2 °वेदार्चने + °देवार्चने, ते1 °देवार्चनै(?)(→°देवार्चने); म1 नानाविधाशनैर्युक्ता. -d) म1 °वर्णानि (→°कर्माणि). -e) दे4 स्मृतिस्, न1 स्पृतस्, द1 ग्र1.2 म1 शतं (→स्मृतं). -f) दे1 दश, दे7 ते1 द1 ग्र1.2 म1 शत- (→शतं); ब1 शतवर्षा निपन्ति ताः.

२१. ब1-3 दे1.3.6-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. ab ⊙. -b) का1 ग्र2 विनिर्मितः (→निमित्ततः). -d) दे1 न1 अवि° (→अधि°).

२२. -a) ब3 द1 सह्यं, न1 शैलः (→सह्यः). -b) दे4.7 द1 ग्र1 मुवें. मुए. मुब. शक्तिमान् (→शुक्तिमान्); दे4 वृक्ष°, ग्र2 रक्ष° (→ऋक्ष°); न1 शुक्तिमान् रिक्षपर्वताः -c) ब1-3 दे5 °पात्रश्च, दे9.10 °यात्राश्च (→°यात्रश्च). -d) ब3 सप्त ते, ते1 सप्तैते (→सप्तात्र); ग्र2 सप्तत्रश्चात्र पर्वताः.

२३. -a) दे1 न1 द1ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. इन्द्रद्वीपः, दे4 इन्द्रद्वीपं, दे5 इंद्रद्युम्नं, ते1 इन्द्रद्वीपे (→इन्द्रद्युम्नः); दे1 कशेतुमान् (?), दे4 म1 कशेरुष्मांस्, दे6 कसेरूं मां, दे8.9 मुवें. मुए. कसेरूक्मान्, न1 कुशेरुश्च, ते1 * * * *, द1 कुशेरूष्मास् ग्र1 कुशोरुष्मां (→कुशेरुमांस्); दे4 °वर्णी, दे6.8-10 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. °पर्णो, ते1 °वर्णा (→°वर्णो). -c) दे4 नामद्वीपस्, ते1 नागद्वीपे, ग्र2 नागद्वीपास् (→नागद्वीपस्); ते1 द1 ग्र2 सौम्ये, ग्र1 सौम्या (→सौम्यो). -d) ग्र2 गन्धर्वास् (→गन्धर्वस्); दे7 वारुणाः, ग्र1 दारुणौ, ते1 दारुणा, ग्र2 दारुणः (→वारुणः).

२४. -a) ते1 न तदुस्तेषां, ग्र2 तेषान्नवमः (→नवमस्तेषां). -b) ग्र1.2 द्वीपास् (→द्वीपः); दे8-10 मुवें. मुए. °संस्थितः, ग्र1.2 °संवृताः, ते1 °संवृतम् (→°संवृतः) -c) दे6 सहस्रान्तु, द1 ग्र1.2 सहस्रेषु, म1 सहस्रे तु (→सहस्रं तु). -d) ब1-3 दे1.4.6-10 ते1 दक्षिणोत्तरं, न1 दक्षिणोत्तरा, ग्र2 दक्षिणोत्तराः (→दक्षिणोत्तरः).

२५. -a) दे1 तस्यांतः, म1 तत्रास्ते (→तस्यान्ते). -b) ग्र2 * * * (→पश्चिमे). -c) दे1 ब्राह्मणः, न1 ब्रह्मणाः (→ब्राह्मणाः). -d) दे4 द1 ग्र1.2 शूद्रा मध्ये, ते1 पादजाता (→मध्ये शूद्रास्).

२६. -a) ब1 न1 द1 इज्यायुध-, दे1 इत्यापुर्-, दे5 इत्यायुज्य-, दे6 इष्टायुद्ध-, ग्र2 युधायुध- (→इज्यायुद्ध-); दे3 -वणिष्वाद्यैर्, दे5 -वणिज्योभिर्, दे6 -वणिज्याद्यैर्, न1 -वणिज्यादि (→-वणिज्याभिर्); दे7 स्वधर्मनिरता विष्णुं. -b) दे7 अर्चयंत्यात्र, ते1 तत्रयं नेत्र, म1 वर्तयन्तेत्र (→वर्तयन्त्यत्र). -c) ब2 स्रवन्ति, ग्र1 वसन्ते, ग्र2 म1 वहन्ते (→स्रवन्ते); दे1 पावनी नद्यः, दे10 पावमानाद्याः (→पावना नद्यः). -d) दे4 पर्वतेभ्यः (→पर्वतेभ्यो). -cd) ते1 सर्वं ते सावना नाद्य पार्वती वा निलीस्वतः(?),+सर्वा हि पावना नद्यः पर्वतान्तु विनिस्सृताः.

२७. -a) ग्र2 च महाभागा (→चन्द्रभागा च). -c) दे4 ऐरावती (→इरावती); दे1 वितस्था च, द1 विशस्ता च, ग्र2 वितस्या*, म1 विसत्या च (→वितस्ता च). -d) दे5 देविकी (→देविका); दे1 कुरूः (→कुहूः).

२८. दे10. २८d–२९a ⊙. -a) ग्र2 गोमगीताप° (→गोमती धूत°).-b) दे8.9 ग्र2 बहुदा, दे10 बाहुधा, म1 बाहुका

वेदस्मृतिर्वेदवती व्रतघ्नो त्रिदिवा तथा ।
पर्णाशा वन्दना चैव सदानीरा मनोरमा ॥२९
चर्मण्वती तथा दूर्या विदिशा वेत्रवत्यपि ।
शिप्रुः स्वशिल्पापि तथा पारियात्राश्रयाःस्मृताः ॥३०
नर्मदा सुरसा शोणा दशार्णा च महानदी ।
मन्दाकिनी चित्रकूटा तामसी च पिशाचिका ॥३१
चित्रोत्पला विपाशा च मञ्जुला वालुवाहिनी ।
ऋक्षवत्पादजा नद्यः सर्वपापहरा नृणाम् ॥३२
तापी पयोष्णी निर्विन्ध्या शीघ्रोदा च महानदी ।
वेण्या वैतरणी चैव बलाका च कुमुद्वती ॥३३
तोया चैव महागौरी दुर्गा चान्तःशिला तथा ।
विन्ध्यपादप्रसूतास्ता नद्यः पुण्यजलाः शुभाः ॥३४
गोदावरी भीमरथी कृष्णा वर्णा च मत्सरी ।
तुङ्गभद्रा सुप्रयोगा कावेरी च द्विजोत्तमाः ।
दक्षिणापथगा नद्यः सह्यपादविनिःसृताः ॥३५
ऋतुमाला ताम्रपर्णी पुष्पवत्युत्पलावती ।
मलयान्निःसृता नद्यः सर्वाः शीतजलाः स्मृताः ॥३६ वें.१.४७.३८

(→बाहुदा); ब1-3 दे2.3.5 दृशद्वती, ते1 वृषत्वती, द1 ग्र1 पृषद्वती (→दृषद्वती). –c) ब2 दे1.8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. लोहिनी चेति, द1 ग्र1.2 म1 लोहिता चेति (→लोहिता चैव).

२९. न1. ८५. २८c प्रारभ्य ४६. ४b यावत् ⊙; दे10. abc ⊙. –a) म1 वेदश्रुतिर्वेदवृत्तिर्. –b) दे5 व्रतशं, न1 वृतघ्नी, म1 वृत्तिनी (→व्रतघ्नी); ब2.3 त्रिविधा, दे4 द1 ग्र1.2 म1 त्रिपुरा (→त्रिदिवा). –c) ब1-3 दे1.5 पर्णासा, दे2 पार्णाशा, दे3.7 पर्णाशी, दे8.9 ते1 द1 मुवें. मुए. वर्णाशा (→पर्णाशा); का1 दे3.5.7 बंधना, ब1 दे1.2 मुवें. मुए. मुब. चन्दना (→वन्दना); ग्र2 पर्णासा चन्द्रवैरा सा. –d) दे1 मनोमदा, दे4 च शोभना (→मनोरमाः); दे8-10 मुवें. मुए. स चर्मण्यवती सुरा, ते1 तरा चर्मण्वती तथा, द1 ग्र1.2 म1 सा च नीला सुशोभना.

३०. न1. ⊙; दे4 द1 ग्र1.2 म1. cd ⊙; दे8-10 ते1 मुवें. मुए. ३०a,c ⊙. –a) का1 ब2.3 दे2.5 तूर्या, ब1 * पी, दे1 त्रेगीत, दे7 दूष्यी, द1 ग्र1.2 म1 विप्रा (→दूर्या). –b) दे1 रेत° (→वेत्र°); ते1 सन्तापिनी वेत्रवती. –c) का1 दे5 सिग्रुः (→शिप्रुः); दे1 सुशिल्या च, ग्र2 शोप्यवन्त्यपि, मुब. सुशिल्यापि (→स्वशिल्पापि). –d) दे8 पारा°, दे9.10 पार° (→पारि°); ब2 मुब. तु निस्सृताः (→श्रयाः स्मृताः); ते1 पारियात्रा शिरोस्मृता.

३१. न1. ⊙. –a) ब1 सुरथा, दे1 स्ववशा, द1 सुरदा (→सुरसा); ब1 शो*, दे4.8.9 मुवें. मुए. मुब. शोणो, दे10 शैला (→शोणा). –b) दे4 द1 ग्र1 दशार्णा सुवहानदी, म1 दशार्णा विवहा नदी. –ab) ग्र2 नर्मदा सुरशोणा च शान्यासुपर्वेवाहीवहा. –d) द1 ग्र1 विपाशिका, ग्र2 विवासिता (→पिशाचिका).

३२. न1. ⊙. –a) ब2.3 दे1.4 द1 मुवें. मुए. विशाला, ते1 पिशाचा, ग्र1 म1 विपादा, ग्र2 विवादा (→विपाशा). –b) का1 दे2.5 यांजला, दे4 मंडला, द1 ग्र1 म1 मण्डलुर्, ग्र2 मण्डयुर् (→मंजुला); का1 फल्गुवाहिनी, ब1 दे1.10 बालवाहिनी, ब2.3 रत्नवाहिनी, दे6 चारुवाहिणी, ते1 वाक्यवाहिनी (→वालुवाहिनी). –c) का1 ब1.2 दे2-6 द1 ग्र1.2 म1 हिमवत् (→ऋक्षवत्); दे6 ग्र1.2 नद्याः (→नद्यः); ते1 ऋक्षवर्योपजा नद्यः.

३३. न1 ते1. ⊙. –a) द1 तपो (→तापी); ब1 पयोस्तु (→पयोष्णी). –b) का1 शीतोदा च, दे1 शिप्रोदा च, दे4 शीघ्रोद्यान, दे5 शीर्षोदा च, ग्र1 शिप्रोद्या च (→शीघ्रोदा च). –c) ब1 वे*, ब2 मुब. वेण्वा, दे6 वेणा, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. विन्ना (→वेण्या); द1 ग्र2 वैष्णवी वैतरणी च, ग्र1 वैष्णवी वैतरी चैव, म1 वैष्णवी चैव वैतरणी. –d) दे4 कुमुद्वतः (→कुमुद्वती); दे1 सुहृदा मंदगामिनी.

३४. दे1 न1 ते1. ⊙; दे8.9. d ⊙. –a) दे7-9 मुवें. मुए. तथा (→तोया); दे3 चैवं (→चैव). –b) दे4 शिलातला, द1 ग्र1 म1 शिलातली, ग्र2 शिलातका (→शिला तथा). –c) ब1 दे4.8-10 द1 ग्र1.2 मुवें. मुए. °प्रसूतास्तु (→°प्रसूतास्ता). –d) दे2 नद्याः (→नद्यः); दे6 पुण्यजनाः (→पुण्यजलाः); द1 शिवाः (→शुभाः); मुवें. मुए. मुब. सद्यः पापहरा नृणाम्.

३५. ब1-3 दे1-7 न1 द1 ग्र1.2 म1. ⊙; दे8.9. a –e ⊙. –a) मुए. मुब. भीमरक्षी (→भीमरथी). –b) ते1 कृष्णा वेणी च पजरा, मुवें. मुए. मुब. कृष्णा वेणा च वश्यता. –e) दे10 दक्षिणा पथनद्यास्तु, ते1 मुवें. मुए. मुब. दक्षिणापथनद्यस्तु. –f) दे10 ते1 मुवें. मुए. मुब. सह्यपादाद् (→सह्यपाद-).

३६. ब1-3 दे1-6. ⊙; दे7. ab ⊙. –a) मुब. कृतमाला (→ऋतुमाला). –b) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. पुष्प-

कूर्मपुराणे १.४७.३८ ऋषिकुल्या त्रिसामा च मन्दगा मन्दगामिनी ।
रूपा पालासिनी चैव ऋषिका वंशकारिणी ।
शुक्तिमत्पादसंजाताः सर्वपापहरा नृणाम् ॥३७
आसां नद्युपनद्यश्च शतशो द्विजपुंगवाः ।
सर्वपापहराः पुण्याः स्नानदानादिकर्मसु ॥३८
तास्विमे कुरुपाञ्चाला मध्यदेशादयो जनाः ।
पूर्वदेशादिकाश्चैव कामरूपनिवासिनः ॥३९
पुण्ड्राः कलिङ्गा मगधा दाक्षिणात्याश्च कृत्स्नशः ।
तथा परान्ताः सौराष्ट्राः शूद्रा भीरास्तथाऽर्बुदाः ॥४०
मालका मालवाश्चैव पारियात्रनिवासिनः ।
सौवीराः सैन्धवा हूणा शाल्वाः कल्पनिवासिनः ॥४१
मद्रा रामास्तथाऽम्बष्ठाः पारसीकास्तथैव च ।
आसां पिबन्ति सलिलं वसन्ति सरितां सदा ॥४२

(मुवें. °ष्य)वत्युत्पलावती. –c) दे10 मलया च सुता नद्यः. –d) दे10 शीतलजाः स्मृताः, ते1 शीतजलावहाः (→शीतजलाः स्मृताः).

३७. न1. ⊙; दे1. ab ⊙. –a) दे3.9.10 °कुला, दे8 °कूला (→°कुल्या); दे10 त्रिमासा, ते1 -द्रिमासा (→त्रि-सामा). –b) दे7 * * * मंद°, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. गन्ध-मादन°, ते1 नन्दना मन्द° (→मन्दगा मद°). –c) ब2 दे1 ते1 कूपा (ते1 °प), दे7.10 मुवें. मुए. मुब. क्षिप्रा, दे9 क्षिपा (?) (→रूपा); ब1 पालाशिना, ब2 दे3.4.8 पालाशिनी, दे1.6.7.9 ग्र1 म1 मुवें. मुए. मुब. पलाशिनी, दे10 पलानिशी, ते1 पाता-शनी, द1 ग्र1 पलाशनी (→पालासिनी). –d) दे3 ऋषिका, दे4 म1 मुवें. मुए. मुब. ऋषीका, द1 ग्र1 इषिका, ग्र2 ऋषिकं (→ऋषिका); ब3 दे6.7 रसकारिणी, दे3 रशकारिणी, दे1.4.8-10 द1 ग्र1 म1 मुवें. मुए. मुब. वंशधारिणी, ते1 वंशचारिणी, ग्र2 पाथधारिणी (→वंशकारिणी). –e) दे3 मुक्ति°, द1 शक्ति° (→शुक्ति°).

३८. न1. ⊙. –a) दे4 द1 ग्र1 म1 तासां (→आसां); ते1 नद्योप° (→नद्युप°); दे1 आसामन्या ह्युपनद्यः, ग्र2 तासान्न * * * * *. –b) दे1 मुनि°(→द्विज°); म1 शतशोथ सहस्रशः. –c) का1 ब1.3 दे1-3.7 सर्वाः (→सर्व-); ब1 * *, दे3 म1 पुण्या, दे10 पुण्यां, ग्र2 नित्यं (→पुण्याः).

३९. न1. ⊙. –a) दे4 पश्चिमे, ते1 तास्वेमे, ग्र2 तास्तुमे (→तास्विमे). –b) दे7 मद्र° (→मध्य°); ग्र2 मध्यमे दशलोचनाः, म1 मध्यमे दशयोजनाः. –c) दे10 °देकादशाश्(?), ते1 द1 ग्र1 म1 °देवादिकाश्, ग्र2 °देवात्रिका (→°देशादिकाश्). –d) ग्र1 म1 °रूपा (→°रूप-).

४०. न1. ⊙; दे3.6. ४०a–४१b ⊙; ब2. ४०b–४१c ⊙. –a) का1 दे2 ओष्ट्राः, ब2 ओड्राः, ब3 उड्राः, दे1.7 पौंड्राः, दे4 अष्ट्राः, दे5 ओद्भाः, दे8-10 उढ्रा (दे10 द्राः), ते1 जनाः, द1 आंध्रा, ग्र1 ओष्ट्राः, ग्र2 औत्राः, म1 औढ्राः (→पुण्ड्राः); दे5 कालिंग- (→कलिङ्गा). –b) का1 दे2 दक्षिणाद्याश्च, दे1.7 दाक्षिणाशा च, दे10 दाक्षिणाश्वाश्च (→दाक्षिणात्याश्च); दे7 कृत्स्नांशः (→कृत्स्नशः). –c) द1 अथा (→तथा); दे8-10 परात्य (→परान्ताः); दे5 सौराष्ट्रोः, दे8-10 म1 मुवें. मुए. मुब. सौराष्ट्र- (→सौराष्ट्राः). –d) का1 शुद्धा, दे2.5 ते1 शूरा, द1 शूद्रो (→शूद्रा); दे4 जारास्, दे8-10 मुवें. मुए. हीनास्, ते1 भीतास्, ग्र2 वीरास् (→भीरास्); दे4 ग्र2 तथा बुधाः, दे5 तथार्बुदः, ते1 तथा जनाः, म1 तथाबुदाः (→तथाऽर्बुदाः).

४१. न1. ⊙; ब2. abc ⊙ (द्र. ४० पा. वि.); दे3.6. ab ⊙ (द्र. ४० पा. वि.); ब1 दे4. cd ⊙. –a) का1 दे2 मालाका मा(दे2 म)नवाश्, दे1.7 शालका म(दे7 मा)लवाश्, दे4 मालका मलवाश्, दे5 मालका मानवाश्, दे8-10 मालका मलयाश्, ते1 सालका मालवाश्, द1 मलदाः करुशाश्, ग्र2 कालका मालवाश्, म1 मालका मालकाश्, मुवें. मुए. मालका मलपाश् (→मालका मालवाश्). –b) ब1.3 दे5 मुब. पारिपात्र- (ब3 °त्रे), दे8.9 द1 ग्र1.2 मुए. पारियात्रा (→पारियात्र-). –c) ब3 दे2.3.5-7 कूणाः (→हूणा). –d) द1 ग्र1.2 म1 साल्वा (→शाल्वाः); का1 साल्वा कल्पे निवासिनः, ब2.3 दे1 सान्धाः कल्प (दे1 प) निवासिनः, दे5 शाल्वा कल्प-भिवासिना, दे8-10 माल्या (दे10 ल्य) बाल्यां निवासिनः, ते1 सर्वाः कल्पनिवासिनः, मुवें. मुए. माल्या बाल्या निवासिनः, मुब. शाल्वा कान्यनिवासिनः.

४२. न1. ⊙; दे4. c ⊙. –a) का1 दे5 मात्रा वामास्, दे2 मा * वामास्, दे4 म1 मद्रावामास्, दे8.9 मुवें. मुए. मुब. माद्रा रामास्, दे10 माद्रा वांध्रास्, ते1 मद्राकौमास्, द1 ग्र1.2 माद्रा वामास् (→मद्रा रामास्); ब1 तथाम्वष्ठां, ब3 तथांपुष्टा, दे4 तथावगाः, दे8.9 मुवें. मुए. मुब. तथा वांध्रा, दे10 तथा रामा (→तथाम्बष्ठाः). –b) का1 ब2.3 दे2.5 पारशीकास्, दे1 पारशैकास्, ते1 पादशीकास् (→पारसीकास्). –c) ब3 तासां, ग्र2 आंबी (→आसां), दे1 पिवन्ताः, ते1 पिबन्तं (→पिबन्ति). –d) ब1 वदन्ति, दे3.7 वसन्तः (→वसन्ति);

चत्वारि भारते वर्षे युगानि कवयोऽब्रुवन् ।
कृतं त्रेता द्वापरं च कलिश्चान्यत्र न क्वचित् ।।४३
यानि किंपुरुषाद्यानि वर्षाण्यष्टौ महर्षयः ।
न तेषु शोको नायासो नोद्वेगः क्षुद्भयं न च ।।४४
स्वस्थाः प्रजा निरातङ्काः सर्वदुःखविवर्जिताः ।
रमन्ति विविधैर्भावैः सर्वाश्च स्थिरयौवनाः ।।४५

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ।।४५।।

४६

सूत उवाच ।❀
हेमकूटगिरेः शृङ्गे महाकूटैः सुशोभनम् ।
स्फाटिकं देवदेवस्य विमानं परमेष्ठिनः ।।१
अथ देवादिदेवस्य भूतेशस्य त्रिशूलिनः ।
देवाः सिद्धगणा यक्षाः पूजां नित्यं प्रकुर्वते ।।२
स देवो गिरिशः सार्द्धं महादेव्या महेश्वरः । वें.१.४८.३

दे1 सरितां तथा, दे4 सलिला सदा, म1 सरितांस्तदा (→सरितां सदा).

४३. न1. ⊙. –b) दे2 युगाने (→युगानि). –c) दे7 ग्र2 कृत- (→कृतं); का1 ब1-3 दे2.5.7 द1 ग्र1.2 द्वापरश्च (→द्वापरं च). –d) दे1 च (→न); ग्र1 कलिश्चात्र न कुत्रचित्, ग्र2 कलित्रान्यश्च ता क्वचित्, म1 कलिरन्यत्र न क्वचित्.

४४. न1. ⊙. –b) का1 दे1.6 वर्षान्यिष्टौ, दे7 वर्षाण्याष्टौ (→वर्षाण्यष्टौ). –c) दे10 तेन (→तेषु); दे3 शोका, द1 रोगा, ग्र1 योगो, ग्र2 म1 रोगो (→शोको); का1 नायाशो, ब1 नायादो, ब2 नोद्वेगो, ग्र2 नायासः (→नायासो); दे4 न तेषु शोभनायासो, ते1 नायसाधनचातंका. –d) ब2 नायासः, ग्र2 नोद्वेगे (→नोद्वेगः); ब1 क्षुद्भयान्वितः, ग्र2 क्षुद्भयन्नपि (→क्षुद्भयं न च).

४५. न1. ⊙. –a) का1 ब2 दे2 सुस्थाः, दे5 सुस्थां (→स्वस्थाः); का1 मुवें. मुए. मुब. प्रजाः (→प्रजा); दे4 द1 ग्र1.2 म1 स्वस्थाः (द1 °स्थः) प्रमुदितश्चैव. –b) दे4 द1 ग्र1.2 म1 नित्यं (→सर्व-). –c) ब1 दे1.4.8.9 ते1 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. रमन्ते (→रमन्ति); दे4.10 ते1 ग्र1.2 म1 भोगैः, द1 भागैः (→भावैः). –d) दे5 सर्वाश्व-, दे6 सर्वाश्चा-, ते1 स्वस्थाश्च (→सर्वाश्च).

पुष्पिका— [न1 द1 पुस्तकयोरध्यायसमाप्तिर्नास्ति]

पुराणनाम—का1 दे1.4.6-10 ग्र2 मुवें. मुए. इति श्रीकू(का1 कौ)र्मपुराणे, ब1-3 दे2.3.5 ग्र1 इति कू(दे2 कौ)र्मपुराणे, ते1 इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे, म1 इति श्रीमत्कूर्मपुराणे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे पूर्वभागे. **अध्यायनाम—**का1 ब1.2 दे2-6 ग्र1.2 म1. ⊙; ब3 दे1.7 ते1 भुवनकोशे, दे8-10 मुए. भुवनकोशवर्णने, मुवें. भुवनकोशवर्णनं नाम, मुब. भुवनकोषविन्यासे. **अध्यायसंख्या—**दे6. ⊙; का1 ब1.3 दे2.3.5 ग्र1 चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः, ब2 ।।४४।।, दे1.8.9 मुए. सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः, दे4 चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ।।४४।।, दे7 मुवें. सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ।।४७।।, दे10 सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ।।४७।। शके १८१६ मार्गशीर्ष शुक्ल १२ इंदुवासरे प्रथमप्रहरे लिखितं संवत् विक्रमार्क १९५१, ते1 भ्रष्ट, + पंच चत्वारिंशोऽध्यायः, ग्र2 म1 मुब. षट्चत्वारिंशोऽध्यायः.

४६

❀ न1 द1. ⊙; दे8.9 सूत उ.; ते1 ग्र1.2 म1 सूतः.

१. का1 द1 ग्र1.2 म1. bc ⊙. –a) ब2.3 दे6 हेमकूटे (→हेमकूट-); ब1.2 दे2.6 द1 ग्र1 -गिरि- (→-गिरेः). –b) ब1.2 दे1.2.3 -महाकूटे, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. महाकूटं (→महाकूटैः). –d) ग्र2 विमानाः (→विमानं); का1 स्फटिकं परमेष्ठिनः.

२. न1. ⊙; दे3.6. ab ⊙. –a) द1 ग्र2 म1 [illegible]स्य (→तत्र); दे4.8-10 मुवें. मुए. मुब. देवाधि° (→देवादि°). –b) दे4 त्रिलोचनः (→त्रिशूलिनः); म1 भवस्यायतनं महत्. –c) ग्र2 देव- (→देवाः); दे8-10 मुवें. मुए. मुब. देवाः सर्षिगणाः सिद्धाः, ते1 देवा ऋषिगणाः सिद्धाः. –d) दे10 द1 ग्र1.2 म1 पूजाः (→पूजां).

३. न1. ⊙. –a) दे8-10 मुवें. मुए. देव्या (→देवो); द1 सदा यो गिरिशः सार्धा. –b) दे8-10 मुवें. मुए. महादेवो

वैं. १.४८.३ भूतैः परिवृतो नित्यं भाति तत्र पिनाकधृक् ॥३
विभक्तचारुशिखरः कैलासो यत्र पर्वतः ।
निवासः कोटियक्षाणां कुबेरस्य च धीमतः ।
तत्रापि देवदेवस्य भवस्यायतनं महत् ॥४
मन्दाकिनी तत्र दिव्या रम्या सुविमलोदका ।
नदी नानाविधैः पद्मैरनेकैः समलङ्कृता ॥५
देवदानवगन्धर्वयक्षराक्षसकिंनरैः ।
उपस्पृष्टजला नित्यं सुपुण्या सुमनोरमा ॥६
अन्याश्च नद्यः शतशः स्वर्णपद्मैरलङ्कृताः ।
तासां कूलेषु देवस्य स्थानानि परमेष्ठिनः ।
देवर्षिगणजुष्टानि तथा नारायणस्य च ॥७
सितान्तशिखरे चापि पारिजातवनं शुभम् ।
तत्र शक्रस्य विपुलं भवनं रत्नमण्डितम् ।
स्फाटिकस्तम्भसंयुक्तं हेमगोपुरसंयुतम् ॥८
तत्राथ देवदेवस्य विष्णोर्विश्वामरेशितुः ।
सुपुण्यं भवनं रम्यं सर्वरत्नोपशोभितम् ॥९
तत्र नारायणः श्रीमान् लक्ष्म्या सह जगत्पतिः ।
आस्ते सर्वामरश्रेष्ठः पूज्यमानः सनातनः ॥१०
तथा च वसुधारे तु वसूनां रत्नमण्डितम् ।
स्थानानामष्टकं पुण्यं दुराधर्षं सुरद्विषाम् ॥११
रत्नधारे गिरिवरे सप्तर्षीणां महात्मनाम् ।
सप्ताश्रमाणि पुण्यानि सिद्धावासयुतानि तु ॥१२

(→महादेव्या). –d) द1 पतिर् (→भाति); द1 ग्र2 म1 यत्र (→तत्र).

४. न1. ⊙. –a) ब1 ते1 ग्र2 म1 विभक्तश् (→विभक्त-). –b) ब3 दे1.2.6.9 कैलाशो (→कैलासो). –d) दे1 म1 तु (→च). –f) म1 हरस्या° (→भवस्या°).

५. –a) द1 म1 यत्र (→तत्र); दे1.8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. पुण्या (→दिव्या). –b) का1 स-, दे4 द1 ग्र1.2 म1 तु (→सु-); ब1 न1 ते1 विपुलो° (→विमलो°). –c) ग्र2 °विधः (→°विधैः); न1 पुष्पैः (→पद्मैः). –d) ते1 स्वर्णकैस् (→अनेकैः).

६. दे4.6. ⊙. –b) दे10 °पन्नगैः (→°किनरैः). –c) ब3 दे3.7.10 न1 उपस्पृश्य, ग्र2 उपस्पृष्टा (→उपस्पृष्ट-). –d) दे3 सुमन्या (→सुपुण्या); ब2 दे1 ग्र2 सुमनोहरा (→सुमनोरमा); ते1 सुवर्ण्यः सुमनोरमाः.

७. –a) ग्र2 अन्याश्च विविधा नद्याः. –b) ते1 स्वर्णैः, द1 ग्र1.2 म1 स्थल-(→स्वर्ण-). म1. cd ⊙. –c) का1 दे8-10 मुवें. मुए. मुब. कूले तु, द1 ग्र1.2 म1 पद्मानि (→कूलेषु). –d) दे4 स्थानानि परमाणि च, म1 पूजायोग्यानि शूलिनः. –e) ग्र2 °दुष्टानि (→°जुष्टानि); दे4 देवर्षिनगपुष्टानि. –f) दे4 द1 ग्र1.2 तेषां (→तथा); दे5 वः, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. तु (→च).

८. म1. cdef ⊙; ब1. ef ⊙. –a) का1 दे2.5 सीतान्त-, ब1 दे4 शितान्त-, ब2.3 सिताभ्र-, दे6 ग्र2 शीतान्त-, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. तस्यापि, ते1 श्वेतान्त- (→सितान्त-); दे4 -शिखरं (→-शिखरे); दे4 वापि, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. शुभ्रं, द1 ग्र1.2 म1 भाति (→चापि). –b) द1 ग्र2 वापिकाननवं शुभं, ग्र1 वापिका तु नवा शुभा, म1 विष्णोरमिततेजसः. –c) ब1.3 मुब. शुक्रस्य (→शक्रस्य); द1 भवनं, ग्र1 नगरं, ब2 देवस्य (→विपुलं). –d) ते1 °मन्दिरम् (→°मण्डितम); द1 विपुलं रत्नमण्डितम्, ग्र1 रत्नगोपुरशोभितम्, ग्र2 स्थानं परमशोभनम्. –e) का1 दे3-5.7 द1 स्फटिकः (दे4 °कं), ते1 स्फाटिकं (→स्फाटिक-). –f) का1 °नूपुर° (→°गोपुर°); ब2 दे1.4. 8-10 न1 ते1 ग्र1 मुवें. मुए. मुब. °शोभितम् (→°संयुतम्).

९. ब1 दे10. ⊙; म1. ab ⊙. –a) दे4 द1 ग्र1.2 तत्रैव (→तत्राथ). –b) दे3.6.7 विष्णोर्विश्रामवेशितुः, दे8.9 मुवें. मुए. मुब. विष्णोर्विश्वात्मनः प्रभोः. –c) का1 स्वपुण्यं, दे8.9 मुवें. मुए. मुब. पुण्यं च, ते1 सुवर्णं (→सुपुण्यं); ग्र1 ते1 भुवनं (→भवनं).

१०. ब1. ⊙; ग्र2. bc ⊙. –b) न1 ते1 द1 ग्र2 म1 नारायण- (→नारायणः). –c) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. सर्वेश्वरः (→सर्वाम°); दे1 न1 -श्रेष्ठैः (→-श्रेष्ठः).

११. ब1. ab ⊙; द1. cd ⊙. –a) दे3.6.7 तु (→च); दे4 वसुरूपाणां, दे6 वसुधा च तु, ते1 वसुरागे तु (→वसुधारे तु). –c) ब3 दे2.5 मुब. अष्टमं, दे1 अष्टकैः, दे8-10 मुवें. मुए. उत्तमं (→अष्टकं); दे1 पुण्यैः, म1 स्थानं, मुब. पुण्य (→पुण्यं); ग्र2 वनानामसृजं पुण्यं.

१२. द1. ⊙. –a) का1 रत्नचारे, दे5 स्व*धारं, ते1 रत्नधारा, ग्र1 मुब. रत्नाधारे, म1 नानावासे (→रत्नधारे). –c) ग्र1.2 म1 सिद्धा° (→सप्ता°). –d) दे1 देववास-, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. सिद्धावासरैः, ग्र1.2 म1 सिद्धावासा- (→सिद्धवास-); का1 दे8-10 मुवें. मुए. मुब. च (→तु).

नं शुभम् हैमं चतुर्द्वारं वज्रनीलादिमण्डितम् ।
मण्डितम् सुमहत् स्थानं ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ॥१३
रसंयुतम् देवर्षयो विप्राः सिद्धा ब्रह्मर्षयोऽपरे ।
मरेशितुः ते सदा देवं पितामहमजं परम् ॥१४
शोभितम् संपूजितो नित्यं देव्या सह चतुर्मुखः ।
जगत्पतिः हिताय लोकानां शान्तानां परमा गतिः ॥१५
सनातनः शृङ्गशिखरे महापद्मैरलङ्कृतम् ।
ण्डितम् अमृतजलं पुण्यं सुगन्धं सुमहत् सरः ॥१६
रद्विषाम् व्याश्रमं तत्र योगीन्द्रैरुपशोभितम् ।
त्मनाम् सौ भगवान् नित्यमास्ते शिष्यैः समावृतः ।
तानि तु तदोषैरक्षुद्रैर्ब्रह्मविद्भिर्महात्मभिः ॥१७

शङ्खो मनोहरश्चैव कौशिकः कृष्ण एव च ।
सुमना वेदनादश्च शिष्यास्तस्य प्रधानतः ॥१८
सर्वे योगरताः शान्ता भस्मोद्धूलितविग्रहाः ।
उपासते महावीर्या ब्रह्मविद्यापरायणाः ॥१९
तेषामनुग्रहार्थाय यतीनां शान्तचेतसाम् ।
सान्निध्यं कुरुते भूयो देव्या सह महेश्वरः ॥२०
अन्यानि चाश्रमाणि स्युस्तस्मिन् गिरिवरोत्तमे ।
मुनीनां युक्तमनसां सरांसि सरितस्तथा ॥२१
तेषु योगरता विप्रा जापकाः संयतेन्द्रियाः ।
ब्रह्मण्यासक्तमनसो रमन्ते ज्ञानतत्पराः ॥२२
आत्मन्यात्मानमाधाय शिखान्तान्तरमास्थितम् । वें.१.४८.२५

म1 विष्णो १३. द1. ab ⊙. –a) दे5 दैवं, दे6 न1 ते1 ग्र2 हेमं
य); द1 मं). –b) का1 इन्द्र-, दे1 रत्न-, ते1 तत्र (→वज्र-);
ते1 °म नीलाति°, ग्र1.2 म1 °रत्नादि° (→°नीलादि°);
ग्र1 रत्न मण्डलं (→°मण्डितं). –c) दे4 सुपर्णं, दे7 सुपुण्यां
का1 दे3- पुण्यं); का1 च महत्, ब2 दे4 ग्र1 म1 सुमहा-, दे1
क-). –f) त्, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. सदव- (→सुमहत्).

ग्र1 मुवें १४. –b) ग्र2 विप्रर्षयोः (→ब्रह्मर्षयोः). –c) ब1 तदा,
-7 ते1 द1 ग्र1.2 महादेवं, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. देवदेवं
a) दे4 द1 दा देवं). –d) न1 पुरं (→परम्).

र्विश्रामवे १५. –a) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. सर्वैः, ते1 तत्र
गोः. –c) त तैः); दे1 सुपूजितो, ते1 म1 संपूज्यते (→संपूजितो).
र्णं (→सु) ते1 आत्मन्याहितलोकानां सांशानां परमा गतिः.

ते1 द1 ग्र १६. –a) ब1-3 दे1-4.6.7 न1 ते1 तथैक° (दे1 न1 °कं)
. मुए. 0 मुवें. मुए. मुब. तस्यैक° (→अथैक°); ग्र2 अहेमं
ः). गरौ. –b) द1 ग्र1.2 म1 महाशृङ्गैर् (→महापद्मैर्); ब3
ङ्कृता, दे10 मुवें. मुए. मुब. अलङ्कृते (→अलङ्कृतं);
-a) दे3.6 महाशृङ्गैरलंकृतम्. –c) ब1.2 दे5.10 स्वस्था°
ते1 वसुर स्वच्छा°); दे4 स्वच्छामृतामलं पुण्यं. –d) दे3.7 परं, दे5
दे1 अ (→सरः).

, म1 स १७. –a) दे4 द1 ग्र1.2 म1 जैमिनेराश्रमं (→जैगीष-
श्रमं); ब2 दे2.3.5-7 तच्च, दे4. 8-10 न1 मुवें. मुए. मुब.
स्व*धार (→तत्र). –b) दे1.8.9 न1 मुवें. मुए. मुब. °सेवितं
→रत्नध °शोभितं). –c) दे4. 8-10 ते1 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए.
1 देवव . तत्रास्ते (→तत्रासौ). –d) दे4 अस्ति, दे7.8-10 मुवें.
सिद्धाव . मुब सर्व-, द1 ग्र1 आप्त-, म1 इष्ट- (→आस्ते). –e)
तु). °रोषैर् (→°दोषैर्).

१८. –a) द1 ग्र1 म1 शुक्रो, ग्र2 शुको (→शङ्खो); ते1 मनोरमश् (→मनोहरश्). –b) दे3.6.7 कर्ण, ग्र2 कृत्स्न (→कृष्ण). –c) दे8-10 सुमहान्, न1 समना (→सुमना); ब1.2 दे3.6.10 मुवें. मुए. मुब. वेदवादश्, ब3 देववादश्, दे1 वेद वा*, दे5 चरेदनादश्, दे8.9 वेदविदश्, न1 वेदपादाश्, ते1 वेदपारश्, द1 ग्र1 देवनादश्, ग्र2 देवदानश् (→वेदनादश्). –d) ग्र2 क्षेत्र- (→तस्य); दे1.8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. प्रसादतः (→प्रधानतः).

१९. –a) ब2 दे4.7-10 ते1 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. सर्व- (→सर्वे); ब1 °गताश्, द1 ग्र1.2 °पराश्, म1 °भराश् (→°रताश्). –c) ब1 ते1 मुवें. मुए. मुब. महाचार्याः, दे8-10 सदाचार्याः, न1 सहाश्चर्या, द1 म1 महाचार्यं, ग्र1 महादेवं, ग्र2 महावीर्यं (→महावीर्या).

२०. ते1. २०c–४५b ⊙. –b) ब2 °रेतसां (→°चेतसां). –c) दे1 कुरुतो (→कुरुते).

२१. ते1. ⊙ (द्र. २० पा. वि.). –a) दे1.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. अनेकान्या° (→अन्यानि चा°). –b) दे5 °वरोत्तमैः (→°वरोत्तमे). –c) द1 ग्र1.2 म1 यतीनां (→मुनीनां); का1 दे2.4.5 मुब. मुक्त-, दे1 युक्तं (→युक्त-); दे5 -मनसि, ग्र2 -चेतसां (→-मनसां).

२२. ते1. ⊙. –a) दे8-10 वैद्या (→विप्रा).

२३. ते1. ⊙; ब1. ab ⊙. –a) का1 दे2-6 स्वात्म° (→आत्म°); का1 दे1 अध्याय, दे4 आदाय (→आधाय); द1 ग्र1.2 म1 स्वात्मन्याध्याय चात्मानं. –b) ब2 दे1.4 मुब. -संस्थितं, न1 -सान्त्वितं (→आस्थितं); दे8-10 ते1 मुवें. मुए.

वें.१.४८.२५

ध्यायन्ति देवमीशानं येन सर्वमिदं ततम् ॥२३
सुमेघे वासवस्थानं सहस्रादित्यसंनिभम् ।
तत्रास्ते भगवानिन्द्रः शच्या सह सुरेश्वरः ॥२४
गजशैले तु दुर्गाया भवनं मणितोरणम् ।
आस्ते भगवती दुर्गा तत्र साक्षान्महेश्वरी ॥२५
उपास्यमाना विविधैः शक्तिभेदैरितस्ततः ।
पीत्वा योगामृतं लब्ध्वा साक्षादानन्दमैश्वरम् ॥२६
सुनीलस्य गिरेः शृङ्गे नानाधातुसमुज्ज्वले ।
राक्षसानां पुराणि स्युः सरांसि शतशो द्विजाः ॥२७
तथा पुरशतं विप्राः शतशृङ्गे महाचले ।
स्फाटिकस्तम्भसंयुक्तं यक्षाणाममितौजसाम् ॥२८
श्वेतोदरगिरेः शृङ्गे सुपर्णस्य महात्मनः ।
प्राकारगोपुरोपेतं मणितोरणमण्डितम् ॥२९
स तत्र गरुडः श्रीमान् साक्षाद् विष्णुरिवापरः ।
ध्यात्वास्ते तत् परं ज्योतिरात्मानं विष्णुमव्ययम् ॥३०
अन्यच्च भवनं पुण्यं श्रीशृङ्गे मुनिपुंगवाः ।
श्रीदेव्याः सर्वरत्नाढ्यं हैमं सुमणितोरणम् ॥३१
तत्र सा परमा शक्तिर्विष्णोरतिमनोरमा ।
अनन्तविभवा लक्ष्मीर्जगत्संमोहनोत्सुका ॥३२
अध्यास्ते देवगन्धर्वसिद्धचारणवन्दिता ।
विचिन्त्य जगतो योनिं स्वशक्तिकिरणोज्ज्वला ॥३३
तत्रैव देवदेवस्य विष्णोरायतनं महत् ।
सरांसि तत्र चत्वारि विचित्रकमलाश्रया ॥३४

शिखान्ते पर्यवस्थितम्, द$_1$ शिवं स्वान्तरसंस्थितं, ग्र$_1$ शिखाभ्रमरसंस्थितः, ग्र$_2$ निराशाश्च सुसंयताः, म$_1$ यतयो ब्रह्मसंस्थिताः. –c) दे$_{8-10}$ ध्यायन्ते (→ध्यायन्ति). –d) ग्र$_2$ ततः (→ततम्).

२४. ते$_1$. ⊙. –a) का$_1$ सुमेध्ये, दे$_{1.5}$ सुमेघे, दे$_2$ स्वमेघे, दे$_3$ शुभोघं, दे$_7$ अमेघं, दे$_{8-10}$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. सुमेघं, न$_1$ सुमेघ-, द$_1$ सुमेधा (→सुमेघे).

२५. ते$_1$. ⊙. –a) दे$_9$ राज°, + गज°, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ राज°, म$_1$ हिम° (→गज°). –c) म$_1$ रुद्रा (→दुर्गा). –d) दे$_5$ महेश्वरा, ग्र$_2$ महेश्वरः (→महेश्वरी).

२६. ते$_1$. ⊙. –c) दे$_{10}$ पीत- (→पीत्वा); दे$_{1.5.9.10}$ लब्धा, न$_1$ बुध्वा, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ लक्ष्म्यां, मुब. लब्ध- (→लब्ध्वा). –d) दे$_{7-9}$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. अमृत° (→आनन्द°).

२७. ते$_1$. ⊙. का$_1$ ब$_1$ दे$_{2-6}$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$. २७b–२६a ⊙ (द. सं.). –a) दे$_6$ स्वनीलस्य, दे$_{8.9}$ मुए. मुब. सुलीलस्य (→सुनीलस्य). –b) ब$_{2.3}$ दे$_{1.7.10}$ न$_1$ °रत्न- (→°धातु-); ब$_2$ -समाकुले (→-समुज्ज्वले).

२८. का$_1$ ब$_1$ दे$_{2-6}$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$. ⊙. –a) ब$_{2.3}$ शतपुरं, न$_1$ पुरः शतं (→पुरशतं). –d) दे$_{7.10}$ अमितै° (→अमितौ°).

२९. ते$_1$. ⊙; का$_1$ ब$_1$ दे$_{2-6}$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$. a ⊙. –b) म$_1$ गरुडस्य (→सुपर्णस्य). –c) न$_1$ °तोरणो° (→°गोपुरो°). –d) दे$_{8-10}$ न$_1$ °मण्डपं (→°मण्डितं).

३०. ते$_1$. ⊙. –a) म$_1$ तत्रास्ते (→स तत्र). –c) ब$_2$ ध्यात्वा च, दे$_4$ ध्यायन् वै, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ ध्यायते (→ध्यात्वास्ते); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. ध्यात्वा तत् परमं ज्योतिर्, न$_1$ ध्यात्वा ततः परं ज्योतिर्. –d) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. आत्मन्येवमथाव्ययम्.

३१. ते$_1$. ⊙. –a) दे$_{8.9}$ भवता, दे$_{10}$ भुवनं (→भवनं). –b) ब$_1$ श्रीशृङ्गं, ब$_2$ शृङ्गेऽस्य, दे$_4$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ त्रिशृङ्गे (→श्रीशृङ्गे); दे$_1$ न$_1$ °सत्तमाः, दे$_{8.9}$ °पुङ्गवः (→°पुङ्गवाः). –c) दे$_{3.6}$ °देव्या (→°देव्याः); दे$_{3.6}$ सह, दे$_7$ वर- (→सर्व-). –d) न$_1$ द$_1$ हेमं (→हैमं); दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. मुब. स- (→सु-); दे$_{3.6.7}$ हैमं मणिसुतोरणम्.

३२. ते$_1$. ⊙. –a) दे$_{10}$ शक्ति (→°शक्तिर्). –b) दे$_{4.6}$ विष्णोरेव, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ विष्णोरपि (→विष्णोरति-). –d) दे$_4$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ जगतां (→जगत्सं-).

३३. ते$_1$. ⊙. –a) न$_1$ अद्यास्ते (→अध्यास्ते); दे$_4$ दैव° (→देव°). –c) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. विचिन्त्या (→विचिन्त्य); दे$_4$ जगतां (→जगतो); दे$_{5.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. योनिः, ग्र$_2$ योऽन्यं (→योनिं); म$_1$ चिन्तयन्ति जगद्योनिं. –d) का$_1$ द$_1$ ग्र$_1$ स्वशक्त्या, दे$_3$ सुशक्ति-, दे$_4$ सशक्ति-, ग्र$_2$ सशक्त्या (→स्वशक्ति-); द$_1$ ग्र$_{1.2}$ -भरणो° (→-किरणो°); म$_1$ पुण्डरीकाक्षमव्ययम्.

३४. ते$_1$. ⊙; दे$_3$. ३४d–३६c ⊙. –c) दे$_7$ रम्याणि (→चत्वारि). –d) ब$_2$ °कमलोश्रयः, दे$_1$ °कमलोज्वला, दे$_{2.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. °कमलाशया, द$_1$ ग्र$_1$ °कमलश्रिया, म$_1$ °कमलानि च (→°कमलाश्रया).

तथा सहस्रशिखरे विद्याधरपुराष्टकम् ।
रत्नसोपानसंयुक्तं सरोभिश्चोपशोभितम् ॥३५

नद्यो विमलपानीयाश्चित्रनीलोत्पलाकराः ।
कर्णिकारवनं दिव्यं तत्रास्ते शंकरोमया ॥३६

पारियात्रे महाशैले महालक्ष्म्याः पुरं शुभम् ।
रम्यप्रासादसंयुक्तं घण्टाचामरभूषितम् ॥३७

नृत्यद्भिरप्सरःसंघैरितश्चेतश्च शोभितम् ।
मृदङ्गमुरजोद्घुष्टं वीणावेणुनिनादितम् ॥३८

गन्धर्वकिंनराकीर्णं संवृतं सिद्धपुंगवैः ।
भास्वद्भित्तिसमाकीर्णं महाप्रासादसंकुलम् ॥३९

गणेश्वराङ्गनाजुष्टं धार्मिकाणां सुदर्शनम् ।
तत्र सा वसते देवी नित्यं योगपरायणा ॥४०

महालक्ष्मीर्महादेवी त्रिशूलवरधारिणी ।
त्रिनेत्रा सर्वशक्तीभिः संवृता सदसन्मया ।
पश्यन्ति तत्र मुनयः सिद्धा ये ब्रह्मवादिनः ॥४१

सुपार्श्वस्योत्तरे भागे सरस्वत्याः पुरोत्तमम् ।
सरांसि सिद्धजुष्टानि देवभोग्यानि सत्तमाः ॥४२

पाण्डुरस्य गिरेः शृङ्गे विचित्रद्रुमसंकुले ।
गन्धर्वाणां पुरशतं दिव्यस्त्रीभिः समावृतम् ॥४३

तेषु नित्यं मदोत्सिक्ता वरनार्यस्तथैव च ।　　वें.१.४८.४६

---

३५. दे$_{3}$ ते$_{1}$. ⊙. –a) का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{2}$ °शिखरैर्, दे$_{6}$ °किरणैर् (→°शिखरे).

३६. ते$_{1}$. ⊙; दे$_{4}$.ab ⊙; दे$_{3}$.d ⊙ –b) दे$_{5}$ °मीलो° (→°नीलो°); न$_{1}$ चित्रनीलोत्पलान्तराः. –c) का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{2.4.6}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ तत्र, दे$_{5}$ ** (→दिव्यं); न$_{1}$ यत्र सालवनं दिव्यं, ग्र$_{2}$ कर्णिकारं तत्र हस्तैः. –d) दे$_{4}$ समास्ते, द$_{1}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ सहास्ते (→तत्रास्ते); का$_{1}$ दे$_{4.5}$ न$_{1}$ शङ्करोऽम्बया, ब$_{2}$ शङ्कराश्रया, दे$_{1.7}$ शङ्करप्रिया, दे$_{3.6}$ शङ्करो यथा, मुवें. मुए. मुब. शङ्करः स्वयम् (→शङ्करोमया); ग्र$_{2}$ शैलमहालक्ष्म्या परं शिवम्.

३७. ते$_{1}$. ⊙; ग्र$_{2}$.ab ⊙. –a) ब$_{1}$ पारिजातो, दे$_{4.8-10}$ न$_{1}$ द$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. पारिजाते (दे$_{4}$ °त-) (→पारियात्रे); दे$_{1}$ महालक्ष्मीं, दे$_{8.10}$ न$_{1}$ द$_{1}$ मुवें. मुए. महालक्ष्म्या, दे$_{9}$ महालक्ष्म- (→महाशैले). –b) दे$_{1}$ कृत्वा तु स्वपुरं महत्, दे$_{10}$ **** पुरं शुभं, मुवें. मुए. पर्वते तु पुरं शुभं. –c) ब$_{2}$ दे$_{3.6}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ रम्यं, दे$_{10}$ तस्य (→रम्य-); दे$_{5}$ ग्र$_{2}$ -प्रसाद- (→प्रासाद-); दे$_{5}$ -युक्त- (→-युक्तं). –d) दे$_{4}$ पूर्ण- (→घण्टा-); ब$_{1}$ दे$_{1}$ °संयुतं, ब$_{2}$ °शोभितं (→°भूषितं); द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ पुण्यं चामरसेवितम्.

३८. ते$_{1}$. ⊙; ग्र$_{2}$.ab ⊙. –a) दे$_{1}$ अप्सरा-, दे$_{5}$ अप्सरं, द$_{1}$ अप्सरैः (→अप्सरः). –b) दे$_{5}$ शोभिते (→शोभितं); ब$_{2}$ सर्वतश्च सुशोभनं. –c) दे$_{4.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. °पणवो (दे$_{10}$ °वा) द्घुष्टं (दे$_{10}$ °घु-), दे$_{5}$ °मुरजो जुष्टं, न$_{1}$ ग्र$_{2}$ °मुरवो घू(ग्र$_{2}$ घु)ष्टं (→°मुरजोद्घुष्टं). –d) दे$_{8-10}$ न$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. वेणुवीणा° (→वीणावेणु°); न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ °विनादितं (→°निनादितम्).

३९. ते$_{1}$. ⊙; ग्र$_{2}$.a ⊙. –b) दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ सेवितं सिद्धचारणैः, ग्र$_{1}$ सिद्धचारणसेवितं. –c) ब$_{1}$ दे$_{1.4}$ द$_{1}$ भास्वद्भिश्च (दे$_{4}$ °स्तु) समायुक्तं, दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. भास्वद्भिर्भृशमायुक्तं, दे$_{10}$ भास्वद्भिर्भृशसंयुक्तैर्, न$_{1}$ भास्वद्युति समायुक्तं, ग्र$_{1}$ भास्वत्तोरण संयुक्तं, ग्र$_{2}$ भासकं गिरिसमायुक्तं, म$_{1}$ भास्वद्गिरिसमायुक्तं.

४०. ते$_{1}$. ⊙. –a) दे$_{1}$ गणेश्वरसमायुक्तं, दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ गणेश्वर (दे$_{4}$ °रं) गणैर्जुष्टं, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. महागणेश्वरैर्जुष्टं (दे$_{10}$ °ष्टैः). –c) ब$_{2}$ वर्ण्यते, दे$_{3.6.7}$ रमते (→वसते); द$_{1}$ तत्र वासायते देवी. –d) दे$_{5}$ त्रिशूलवरधारिणी.

४१. ते$_{1}$. ⊙. –a) दे$_{1}$ महारात्रिस् (→महादेवी). –c) द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ त्रिणेत्रा (→त्रिनेत्रा); दे$_{8-10}$ न$_{1}$ °शक्त्यौघः, मुवें. मुए. °शक्त्यौघ- (→°शक्तीभिः); ब$_{2}$ मुब. त्रिनेत्रा शक्तिभिर्देवी. –d) ब$_{2}$ दे$_{1.7}$ न$_{1}$ सदसन्मयी, दे$_{8.9}$ सा च सन्मयी, मुवें. मुए. सा च तन्मयी (→सदसन्मया). –f) दे$_{6}$ °वादिनाः, दे$_{10}$ °वादिनी (→°वादिनः).

४२. ते$_{1}$. ⊙. –a) ब$_{1}$ देशे, ग्र$_{2}$ म$_{1}$ पार्श्वे (→भागे). –b) दे$_{4}$ सरस्वत्यामरोत्तमम्. –c) दे$_{4}$ द$_{1}$ देव°, ग्र$_{2}$ रस° (→सिद्ध°); म$_{1}$ सरांसि नद्याश्शिष्टानि. –d) दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ सिद्ध° (→देव°); दे$_{3}$ °सत्तम, ग्र$_{2}$ °सत्तमः (→°सत्तमाः).

४३. ते$_{1}$. ⊙. –a) ब$_{2}$ दे$_{2-7}$ पाण्डवस्य, दे$_{1}$ पांडावस्य, न$_{1}$ म$_{1}$ पांडरस्य (→पाण्डुरस्य). –b) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. °संकुलम् (→°संकुले). –c) ग्र$_{2}$ पर°, (→पुर°); दे$_{4}$ °गतं (→°शतं). –d) दे$_{1}$ निषेवितं (→समावृतम्).

४४. ते$_{1}$. ⊙. –a) दे$_{8-10}$ तेन, ग्र$_{1}$ म$_{1}$ मुवें. तत्र (→तेषु); दे$_{3}$ तेन तत्र मदोत्सिक्ता. –b) ब$_{1}$ न$_{1}$ ग्र$_{2}$ नर°,

वें.१.४८.४७ क्रीडन्ति मुदिता नित्यं विलासैर्भोगतत्पराः ।।४४
अञ्जनस्य गिरेः शृङ्गे नारीणां पुरमुत्तमम् ।
वसन्ति तत्राप्सरसो रम्भाद्या रतिलालसाः ।।४५
चित्रसेनादयो यत्र समायान्त्यर्थिनः सदा ।
सा पुरी सर्वरत्नाढ्या नैकप्रस्रवणैर्युता ।।४६
अनेकानि पुराणि स्युः कौमुदे चापि सुव्रताः ।
रुद्राणां शान्तरजसामीश्वरार्पितचेतसाम् ।।४७
तेषु रुद्रा महायोगा महेशान्तरचारिणः ।
समासते परं ज्योतिरारूढाः स्थानमुत्तमम् ।।४८
पिञ्जरस्य गिरेः शृङ्गे गणेशानां पुरत्रयम् ।
नन्दीश्वरस्य कपिले तत्रास्ते सुयशा यतिः ।।४९
तथा च जारुधेः शृङ्गे देवदेवस्य धीमतः ।
दीप्तमायतनं पुण्यं भास्करस्यामितौजसः ।।५०
तस्यैवोत्तरदिग्भागे चन्द्रस्थानमनुत्तमम् ।
रमते तत्र रम्योऽसौ भगवान् शीतदीधितिः ।।५१
अन्यच्च भवनं दिव्यं हंसशैले महर्षयः ।
सहस्रयोजनायामं सुवर्णमणितोरणम् ।।५२
तत्रास्ते भगवान् ब्रह्मा सिद्धसङ्घैरभिष्टुतः ।
सावित्र्या सह विश्वात्मा वासुदेवादिभिर्युतः ।।५३
तस्य दक्षिणदिग्भागे सिद्धानां पुरमुत्तमम् ।
सनन्दनादयो यत्र वसन्ति मुनिपुंगवाः ।।५४

दे1.4.8-10 द1 ग्र1 म1 मुवें. मुए. मुब. नरा° (→वर°). –c) ब3 मुनिना (→मुदिता). –d) दे4 द1 ग्र1.2 म1 विशाला (→विलासैर्); दे5 विनासैर्भगवत्पराः.

४५. ते1. ⊙; ब3 दे3.6.४५a-४६d ⊙ (द्र. सं). –a) ब3 सुतिनस्य, दे10 अञ्जनं च (→अञ्जनस्य). –b) दे1.7 नराणां (→नारीणां); दे5 नारीणां पुरसत्तमं, दे8.9 मुवें. मुए. मुब. नारीपुरमनुत्तमम्.

४६. ब3 दे3.6. ⊙; ग्र2.d ⊙. –b) ते1 सह, + सदा (→सदा).

४७. ग्र2.a ⊙. –a) दे1 अनन्तानि (→अनेकानि). –b) ब1 कामदा, दे4 कामदैर्, दे6 कौमोदे, दे10 कामदे (→कौमुदे); दे4.6.9.10 वापि (→चापि); दे3.7 कामोद्रेकानि सुव्रताः, दे5 -मेको देवापि सुव्रताः. –c) दे3 रुद्राणी (→रुद्राणां); ग्र2 शान्ति° (→शान्त°). –d) दे1.8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. ईश्वरासक्त° (→ईश्वरार्पित°).

४८. –a) ब2 ते च (→तेषु). –b) दे4 महेशव्रतचारिणः, ते1 देशान्तवरचारिणः, द1 ग्र1 म1 महेशेनानु (म1 °त्म) चारिणः. –c) दे1 उपासते (→समासते); दे4.8.9 मुवें. मुए. पुरं (→परं). –d) दे1.4.10 ते1 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. ऐश्वरं, दे8.9 ईश्वरं, न1 आसितं (→उत्तमम्). –cd) ब1 सर्वे वेद परं ज्योतिरारुणं स्थानमुत्तमम्.

४९. दे3.6. ⊙; ग्र2. ४९ b–५० a ⊙ (द्र. सं.). –a) ते1 शिंजरस्य (→पिञ्जरस्य). –c) ब3 दे2.7-10 न1 मुवें. मुए. नदीश्वरस्य, दे5 नंवदारस्य (→नन्दीश्वरस्य); ब2 रूपेण, दे1 कपिलं, दे8-10 कपिलां, न1 म1 कपिलस्, मुवें. मुए. मुब. कपिला (→कपिले). –d) का1 ब1 दे1.2.7 सुयशा (दे1.7 °शां) पतिः, ब2 स्म प्रजापतिः, दे4 सा गणेश्वरः, दे5 सुयशी यतिः, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. स महामतिः, न1 युगणपतिः, ते1 स उमापतिः, द1 ग्र1 म1 स गणेश्वरः (→सुयशा यतिः).

५०. दे3.6. ⊙; ग्र2. a ⊙ (द्र. सं.). –a) ब1 दे10 जारुधि- (→जारुधेः); दे4 शृङ्गैर् (→शृङ्गे); दे2.7 ते1 तथा चारुनिधे (ते1 °ते)शृङ्गे. –c) का1 ब2.3 दे2.5 रम्यं (→पुण्यं).

५१. दे3.6. ab ⊙. –a) दे5 ग्र2 म1 तस्य चो° (→तस्यैवो°). –b) ब2 तत्र (→चन्द्र-). –c) दे8.9 मुवें. मुए. मुब. वसते (→रमते); का1 दे2.3.5.6 रम्योऽस्ति, ब1 रम्यासु, ब2.3 मुब. रम्ये तु, दे1.7-10 न1 मुवें. मुए. रम्यात्मा, दे4 रोहिण्या (→रम्योऽसौ); द1 ग्र1.2 म1 रोहिण्या तत्र रमते. –d) दे8.9 मुवें. मुए. मुब. शान्त° (→शीत°).

५२. –a) न1 द1 ग्र1 मुवें. मुए. अन्यत्र, ते1 अन्यं च, म1 ब्रह्मणो (→अन्यच्च); ब1 विविधं दिव्यं, दे3.6 भगवद् दिव्यं, ग्र2 भवनं पुण्यं (→भवनं दिव्यं). –b) न1 °शीले, द1 ग्र2 °शैल-, (→°शैले). –c) दे10 °योजनं (→°योजना-); दे4 °यामे, ग्र1 °यामः (→°यामं). –d) ब3 स्ववर्ण° (→सुवर्ण°); दे10 मणितोरणमण्डितम्.

५३. –d) ब2.3 दे2-6 न1 द1 ग्र1.2 म1 वाम° (→वासु°).

५४. –b) दे10 पुत्राणां (→सिद्धानां). –d) दे8.9 वसंते (→वसन्ति).

पञ्चशैलस्य शिखरे दानवानां पुरत्रयम् ।
नातिदूरेण तस्याथ दैत्याचार्यस्य धीमतः ॥५५
सुगन्धशैलशिखरे सरिद्भिरुपशोभितम् ।
कर्दमस्याश्रमं पुण्यं तत्रास्ते भगवानृषिः ॥५६
तस्यैव पूर्वदिग्भागे किञ्चिद् वै दक्षिणाश्रिते ।
सनत्कुमारो भगवांस्तत्रास्ते ब्रह्मवित्तमः ॥५७
सर्वेष्वेतेषु शैलेषु तथान्येषु मुनीश्वराः ।
सरांसि विमला नद्यो देवानामालयानि च ॥५८
सिद्धलिङ्गानि पुण्यानि मुनिभिः स्थापितानि तु ।
वन्यान्याश्रमवर्याणि संख्यातुं नैव शक्नुयाम् ॥५९
एष संक्षेपतः प्रोक्तो जम्बूद्वीपस्य विस्तरः ।
न शक्यं विस्तराद् वक्तुं मया वर्षशतैरपि ॥६०

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्त्र्यां संहितायां पूर्वविभागे षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥४६॥

४७

सूत उवाच ।❀

जम्बूद्वीपस्य विस्ताराद् द्विगुणेन समन्ततः ।
संवेष्टयित्वा क्षारोदं प्लक्षद्वीपो व्यवस्थितः ॥१
प्लक्षद्वीपे च विप्रेन्द्राः सप्तासन् कुलपर्वताः ।
ऋज्वायताः सुपर्वाणः सिद्धसङ्घनिषेविताः ॥२
गोमेदः प्रथमस्तेषां द्वितीयश्चन्द्र उच्यते ।

वें१.४९.३

५५. –b) दे$_{5}$ °त्रयाम् (→°त्रयम्). –c) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. तस्माच्च (→तस्याथ); ब$_{1}$ अन्यच्च भवनं दिव्यं, तें$_{1}$ नातिदूरतयान्यथ.

५६. म$_{1}$. ab ⊙. –b) दे$_{5}$ °शोभितः (→°शोभितं).

५७. –b) दे$_{6}$ °श्रितं (→°श्रिते). –c) दे$_{4}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ सनत्कुमारभवनं. –d) दे$_{5}$ °विक्रमः, न$_{1}$ °वित्तमाः (→°वित्तमः).

५८. –a) दे$_{10}$ सर्वेषु (→शैलेषु). –b) ते$_{1}$ नरेश्वराः, द$_{1}$ महेश्वराः (→मुनीश्वराः).

५९. –b) दे$_{4}$ ऋषिभिः (→मुनिभिः); दे$_{1.8.9}$ ते$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. च (→तु). –c) दे$_{4}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ वनान्या- (→वन्यान्या-); म$_{1}$ -वर्षाणि (→-वर्याणि); दे$_{5}$ अन्यान्यमरवर्याणि, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. तानि चायतनान्याशु. –d) दे$_{1.8-10}$ ते$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. शक्यते, द$_{1}$ ग्र$_{1}$ शक्नुमः (→शक्नुयाम्).

६०. –a) दे$_{4}$ प्रोक्तं, न$_{1}$ प्राप्तो (→प्रोक्तो). –b) दे$_{5.10}$ न$_{1}$ जंबु° (→जम्बू°). –c) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. शक्यो (→शक्यं).

पुष्पिका—[द$_{1}$ पुस्तके अध्यायसमाप्तिर्नास्ति]

पुराणनाम—का$_{1}$ इति श्रीकूर्मपुराणे, ब$_{1}$ इत्यादिमहापुराणे कौर्मे, ब$_{2.3}$ दे$_{3}$ इति कूर्मपुराणे, दे$_{1.4-10}$ न$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे. दे$_{2}$ इति कौर्मे पुराणे, ते$_{1}$ इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे पूर्वभागे. **अध्यायनाम**—दे$_{4}$ न$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$. ⊙; का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{2.5.6}$ भुवनकोषे (का$_{1}$ दे$_{5.6}$ °शे), दे$_{1.7-10}$ जम्बूद्वीपवर्णने, दे$_{3}$ भुवनको*, ते$_{1}$ मुवें. मुए. जम्बूद्वीपवर्णनं नाम, मुब. भुवनकोषविन्यासे जम्बूद्वीपवर्णनं नाम. **अध्यायसंख्या**—ब$_{1}$ दे$_{6}$. ⊙; का$_{1}$ ब$_{3}$ दे$_{2.3.5}$ ग्र$_{1}$ पञ्चचत्वारिंशोध्यायः, ब$_{2}$ ॥४५॥, दे$_{1.8.9}$ मुए. अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः, दे$_{4}$ पंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४५॥, दे$_{7.10}$ मुवें. अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४८॥, न$_{1}$ चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः, ते$_{1}$ एकोनपञ्चाशोऽध्यायः, ग्र$_{2}$ म$_{1}$ मुब. सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः.

४७

❀ द$_{1}$. ⊙; दे$_{8.9}$ सूत उ.; न$_{1}$ ते$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ सूतः.

१. –a) दे$_{5.10}$ न$_{1}$ जम्बु° (→जम्बू°). –b) दे$_{10}$ ग्र$_{2}$ °समन्वितः (→°समन्ततः). –c) दे$_{4}$ स चेष्टयित्वा (→संवेष्टयित्वा); का$_{1}$ क्षारोदः, ब$_{1}$ दे$_{1.2.4-6.7}$ द$_{1}$ क्षीरोदं, दे$_{10}$ क्षारेण, ग्र$_{2}$ क्षीराब्धि (→क्षारोदं). –d) दे$_{4}$ °द्वीपे (→°द्वीपो).

२. –a) का$_{1}$ प्लक्षे (→प्लक्ष-); ग्र$_{2}$ विप्रेन्द्र (→विप्रेन्द्राः). –b) दे$_{1}$ सप्त ते, दे$_{6}$ समासन्, ते$_{1}$ सप्तार्य- (→सप्तासन्). –c) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. सिद्धायुताः, दे$_{4}$ त्रक्षायताः, ते$_{1}$ रुद्रायुत (→ऋज्वायताः). –d) द$_{1}$ °संघैर् (→°संघ-).

३. –a) द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ गोमेधः (→गोमेदः); का$_{1}$ ग्र$_{1}$ प्रथमे (→प्रथमस्). –d) ब$_{3}$ ऋतयस्, दे$_{5}$ ऋषयस्

कू. १.४९.३ नारदो दुन्दुभिश्चैव सोमश्च ऋषभस्तथा ।
वैभ्राजः सप्तमः प्रोक्तो ब्रह्मणोऽत्यन्तवल्लभः ॥३
तत्र देवर्षिगन्धर्वैः सिद्धैश्च भगवानजः ।
उपास्यते स विश्वात्मा साक्षी सर्वस्य विश्वसृक् ॥४
तेषु पुण्या जनपदा नाधयो व्याधयो न च ।
न तत्र पापकर्त्तारः पुरुषा वा कथञ्चन ॥५
तेषां नद्यश्च सप्तैव वर्षाणां तु समुद्रगाः ।
तासु ब्रह्मर्षयो नित्यं पितामहमुपासते ॥६
अनुतप्ता शिखी चैव विपापा त्रिदिवा कृता ।
अमृताः सुकृता चैव नामतः परिकीर्त्तिताः ॥७
क्षुद्रनद्यस्त्वसंख्याताः सरांसि सुबहून्यपि ।
न चैतेषु युगावस्था पुरुषा वै चिरायुषः ॥८
आर्यकाः कुरवाश्चैव विदशा भाविनस्तथा ।
ब्रह्मक्षत्रियविट्शूद्रास्तस्मिन् द्वीपे प्रकीर्त्तिताः ॥९
इज्यते भगवान् सोमो वर्णैस्तत्र निवासिभिः ।
तेषां च सोमसायुज्यं सारूप्यं मुनिपुंगवाः ॥१०
सर्वे धर्मपरा नित्यं नित्यं मुदितमानसाः ।
पञ्चवर्षसहस्राणि जीवन्ति च निरामयाः ॥११

(→ऋषभस्); दे1 सोमकः सुमनस्तथा, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. मणिमान् मेघनिस्वनः, न1 होमकश्च नभस्तथा, ते1 सोमस्तु वृषभस्तथा. –e) ब1 प्रोक्ता, दे1.3.7-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. तेषां, द1 ग्र1.2 चोक्तो (→प्रोक्तो). –f) ब1 °नन्त°, (→°त्यन्त°).

४. –a) ते1 तत्रास्ते देवगणैः. –b) का1 सिद्धश्च, न1 सिद्धैः स (→सिद्धैश्च); दे4 °वान्रजः (→°वानजः). –c) का1 दे1.5.10 म1 उपासते (→उपास्यते); ग्र1 च (→स). –d) दे5 साक्षात् (→साक्षी); ग्र2 वासस्य (→सर्वस्य); दे1 सर्वदृक्, ब2.3 दे3.6.7 विश्वधृक्, दे4 द1 ग्र1.2 म1 विश्वकृत्, दे8.9 मुवें. मुए. मुब. विश्वदृक्, दे10 विश्वधृक्, + विश्वदृक्, ते1 विश्वसृट् (→विश्वसृक्).

५. न1. ५b 'व्याधयो' इत्यारभ्य २६b 'द्विगुणेन' यावन्नास्ति. –a) दे1.7-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. आधयो (→नाधयो). –c) म1 तत्र पापस्य कर्त्तारः. –d) दे1.8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. वै (→वा); का1 ब2.3 दे2.3.5-7 मुब. कदाचन (दे5 °नः) (→कथञ्चन).

६. न1. ⊙. –a) ब1 तेषां सप्तैव नद्यश्च. –b) द1 च (→तु); दे1 समुद्भवाः, ग्र2 समुद्यताः (→समुद्रगाः).

अतः परं दे3.7 पुस्तके अधिकम्—

* 'ब्रह्म तप्ता विष्णुतप्ता शिवा शिवमतामला' ।

७. न1. ⊙; दे3.7 bc ⊙ (इ. सं.); दे6. ७b-९d ⊙. –a) दे4 द1 ग्र1.2 म1 असंतप्ता (→अनुतप्ता); ब1 दे9 ते1 ग्र1.2 म1 शिखा (ग्र1.2 °खाश्), दे4.8 मुवें. मुए. मुब. शिखे, दे5 शिखो, द1 मुखा (→शिखी). –b) ब1 विदपा, दे1 पिबति, दे5 धिपाया, ते1 विशेषा, द1 त्रिपापा, ग्र1 कृपापा, ग्र2 स्ववाप, म1 त्रिपाणस् (→विपापा); ब1 त्रदिवा कृता, दे1* दिवौकसां, दे4 म1 त्रिदिवा स्मृता, दे8.9 त्रिदिवा क्रमाः, दे10 त्रिविध क्रमाः, द1 ग्र1.2 त्रादिवा स्मृताः (→त्रिदिवा कृता). –c) का1 दे1 सुकृताश्चैव, दे8.9 सकृता चैव (दे9 °ता) (→सुकृता चैव); दे4 द1 ग्र2 अमृता चैव सु(ग्र2 अ)कृता, ते1 अमृता सुकृता चेति, ग्र1 अमृताञ्चैव सुकृता. –d) म1 सप्तैतास्तत्र निम्नगाः.

८. न1. ⊙; दे6. ⊙; दे3.7 ग्र2. ⊙ (इ. सं.); दे5. b ⊙. –a) का1 दे10 °नद्यास् (→°नद्यस्); ब3 दे4 च संख्याताः, दे1 च विख्याताः, दे5 त्वसंख्याकः, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. तु विख्याताः, द1 तु संख्याताः (→त्वसंख्याताः). –b) दे4.8-10 द1 ग्र1 म1 मुवें. मुए. मुब. च (→सु-); ब2 सुरसान्यपि, दे1 बहुलान्यपि (→बहून्यपि). –c) का1 दे10 न वैतेषु, ब1 न चैवेषु, दे1 नैवेतेषु, म1 न1 च तेषु (→न चैतेषु). –d) द1 ग्र1 म1 स्थिरायुषः (→चिरायुषः).

९. दे3.6.7 न1 ग्र2. ⊙. –a) ब2 दे1.4 म1 कुरराश्, ब3 दे8.9 मुवें. मुए. मुब. कुरुराश्, दे10 कुरुरा, ते1 कुरुदाश् द1 ग्र1 कुरवश् (→कुरवाश्); ब1 आर्यकाश्च कुरश्चैव. –b) का1 विदासा, दे1 विदंशां, दे4 द1 ग्र1 विदंशा, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. विदेहा-, ते1 विदंशो, म1 विदिश्या- (→विदशा); द1 ग्र1 -वापिनस् (→-भाविनस्). –c) ब2 न ब्रह्मक्षत्रविट्शूद्रास्. –d) ब2 तस्मिन्नपि, ग्र1 यस्मिन्देशे (→तस्मिन् द्वीपे).

१०. न1. ⊙. –a) ब1 दे5 ते1 द1 इत्येते (→इज्यते). दे8-10 ते1 मुवें. मुए. ईशो (→सोमो). –b) दे5 वरो दे1.10 वर्णे (→वर्णैस्); ते1 मोदवर्णैस्तत्र वासिभिः. –c) द1 ग्र1.2 म1 तु (→च); दे4 मुवें. मुए. °साम्राज्यं (→°सायुज्यं).

११. न1. ⊙. –a) ते1 धर्म°, + धर्म° (→धर्म°); दे1.8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. °रता, द1 °परो (→°परा). –b) दे1* *, दे8.9 मुवें. मुए. मुब. सर्वे (→नित्यं). –c) ग्र2 दश (→पञ्च). –d) दे10 जीवन्तीति निरामया.

प्लक्षद्वीपप्रमाणं तु द्विगुणेन समन्ततः ।
संवेष्टयेक्षुरसाम्भोधिं शाल्मलिः संव्यवस्थितः ॥१२
सप्त वर्षाणि तत्रापि सप्तैव कुलपर्वताः ।
ऋज्वायताः सुपर्वाणः सप्त नद्यश्च सुव्रताः ॥१३
कुमुदश्चोन्नतश्चैव तृतीयश्च बलाहकः ।
द्रोणः कङ्कस्तु महिषः ककुद्मान् सप्त पर्वताः ॥१४
योनीतोया वितृष्णा च चन्द्रा शुक्ला विमोचनी ।
निवृत्तिश्चेति ता नद्यः स्मृताः पापहरा नृणाम् ॥१५
न तेषु विद्यते लोभः क्रोधो वा द्विजसत्तमाः ।
न चैवास्ति युगावस्था जना जीवन्त्यनामयाः ॥१६
यजन्ति सततं तत्र वर्णा वायुं सनातनम् ।
तेषां तस्याथ सायुज्यं सारूप्यं च सलोकता ॥१७
कपिला ब्राह्मणाः प्रोक्ता राजानश्चारुणास्तथा ।
पीता वैश्याः स्मृताः कृष्णा द्वीपेऽस्मिन् वृषला द्विजाः १८
शाल्मलस्य तु विस्ताराद् द्विगुणेन समन्ततः ।
संवेष्ट्य तु सुरोदाब्धिं कुशद्वीपो व्यवस्थितः ॥१९
विद्रुमश्चैव हेमश्च द्युतिमान् पुष्पवांस्तथा ।
कुशेशयो हरिश्चाथ मन्दरः सप्त पर्वताः ॥२०　वे.१.४९.२१

१२. न१. ⊙. –a) दे3 लक्ष°, दे4 इक्षु° (→प्लक्ष°); का1 दे2.4.7 ग्र1.2 म1 मुब. °प्रमाणात्तु, ब2 °प्रमाणाद्धि, दे3 °प्रमाणस्तु (→°प्रमाणं तु). –b) दे4 द्विगुणेषु (→द्विगुणेन); ग्र2 समावृतः (→समन्ततः). –c) दे5 सवेक्ष्ये°, दे10 संचेष्वे° (→संवेष्ट्ये°); दे4 संवष्टोस्तु रसाम्भोधिं, ग्र2 संवेष्टय-क्षिरसांबोध. –d) ब1.2 दे1.4 द1 ग्र1.2 म1 शाल्मलः (→शाल्मलिः); द1 तु (→सं-); का1 शाल्मलिः सर्वतः स्थितः, दे5 शाल्मलिः सर्ववस्थितः.

१३. न१. ⊙; दे8-10. ab ⊙; ब1. cd ⊙. –a) ते1 ग्र1 म1 तत्रैव, ग्र2 सप्तैव (→तत्रापि). –b) दे1.5 °पर्वतः (→°पर्वताः). –c) दे2.5.6 ग्र2 ऋज्वायतः, दे10 कृत्वायताः (→ऋज्वायताः). –d) ब3 °लक्षश्च, ते1 °नद्यस्तु (→°नद्यश्च); ब2 संमुच्छ्रिताः, दे2 च सुव्रतः (→च सुव्रताः).

१४. न१. ⊙. –a) का1 चोनतश्, ब1 चानदश्, दे3 चौद्धतश्, दे4 चित्रनश्, दे5 ग्र2 चोन्न (ग्र2 °न)दश्; दे7 चोद्वलश्, द1 चोर्न्नति, मुवें. मुए. चान्नदश्, मुब. चान्नतश् (→चोन्नतश्); ते1 मन्दश्चोत्तरश्चैव. –c) का1 दे2.10 द्रोण- (→द्रोणः); ब2 कर्णस्, दे1 कंगस्, दे8.9 ते1 मुवें. मुए. कंसस् (→कंकस्); द1 च (→तु); ग्र1 महार्षेः (→महिषः). –d) का1 ब1.3 दे1.2.4.8-10 म1 मुवें. मुए. मुब. ककुद्मान्, ब2 द1 ग्र1.2 कुमुद्वान् (→ककुद्वान्); दे4 द1 ग्र1 म1 वर्ष-, ग्र2 कुल- (→सप्त-); ब3 पर्वतान्, दे1.8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. सप्तमस्तथा (→सप्त पर्वताः).

१५. न१. ⊙. –a) ब1 दे10 योनितोया, दे4 द्यौवितोया, दे5 योनोतोया, दे7 योनीतीया, द1 ग्र1.2 म1 योनिस्ते (ग्र2 म1 °स्तो) या (→योनीतोया); दे4 ग्र1.2 नितृष्णा, द1 तितृष्णा, म1 च कृष्णा (→वितृष्णा). –b) दे3.5 शुक्रा (→शुक्ला); ब2 विलोचना, दे5 विमोधनी, ग्र2 विमाचनी (→विमोचनी). –c) दे4 सद्यः (→नद्यः); ग्र2 निवृत्तिश्चेकितानाद्यः. –d) दे2 स्मृतः (→स्मृताः); दे3 °हारा, दे4 °करा, दे10 °हरां (→°हरा).

१६. न१. ⊙. –d) ब2 नरा, दे9 जनां (→जना); का1 दे5 जना जीवन्त्यमायया.

१७. न१. ⊙. –a) म1 रुद्रं (→तत्र). –b) म1 तत्र (→वर्णा); दे5.7 वायु-, दे6 द1 वायु- (→वायुं). –c) का1 सत्याथ, दे4 तस्यार्थ-, ते1 तस्यैव (→तस्याथ); दे8-10 मुवें. मुए. तेषां तत् साधनं(दे10 °कं) युक्तं, म1 तेषां तु वायुसायुज्यं. –d) का1 दे2.4.5 सलोकतां (दे4 °ताः). (→सलोकता).

१८. न१. ⊙. –a) ग्र2 ब्रह्मणाः (→ब्राह्मणाः); दे4 प्रोक्ताः (→प्रोक्ता); म1 कपिलाश्चारुणाः पीता. –b) ग्र2 चारुणास् (→चारुणास्); ते1 स्मृताः (→तथा); म1 कृष्णाश्चैव पृथक् पृथक्. –c) का1 स्थिताः, ग्र1 तथा (→स्मृताः); म1 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः. –d) का1 अखिला, दे1 वृषलो, दे4 वृषले (→वृषला); म1 शूद्राश्चैव यथाक्रमम्.

१९. न१. ⊙. –a) ते1 शाल्मलस्य द्विपधरात्,+ शाल्मलेस्तु द्वीपवरात्. –c) दे1 संवेष्ट्य तं, दे5 संवेष्ट्या तु, दे7 संवेष्ट्येक्षु, ग्र2 सुवेष्ट्य च (→संवेष्ट्य तु) द1 द्विजोरब्धिं, ग्र2 शिरोदाब्धि (→सुरोदाब्धि).

२०. न१. ⊙. –a) ब2.3 दे3.6 वैद्रुमश्, दे1 विमलश्, दे2.5 वैक्रमश्, द1 विद्रुवश् (→विद्रुमश्); ब2 दे3.6 हैमश्, दे8-10 मुवें. मुए. होमश्, ते1 पावश् (→हेमश्). –b) दे1.10 द्यु (दे1 द्वि) तिवान् (→द्युतिमान्); का1 पुष्पमान्, दे10 पुष्पिवान् (→पुष्पवान्); ग्र2 शृङ्गवान् द्युतिमांस्तथा. –c) दे4 हविश्चाथ, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. हरिश्चैव (→हरिश्चाथ); ते1 कुलेशं शिखर**.

वें.१.४९.२१ धुतपापा शिवा चैव पवित्रा संमता तथा ।
विद्युदम्भा मही चेति नद्यस्तत्र जलावहाः ॥२१
अन्याश्च शतशो विप्रा नद्यो मणिजलाः शुभाः ।
तासु ब्रह्माणमीशानं देवाद्याः पर्युपासते ॥२२
ब्राह्मणा द्रविणो विप्राः क्षत्रियाः शुष्मिणस्तथा ।
वैश्याः स्नेहास्तु मन्देहाः शूद्रास्तत्र प्रकीर्त्तिताः ॥२३
सर्वे विज्ञानसंपन्ना मैत्रादिगुणसंयुताः ।
यथोक्तकारिणः सर्वे सर्वे भूतहिते रताः ॥२४
यजन्ति विविधैर्यज्ञैर्ब्रह्माणं परमेष्ठिनम् ।
तेषां च ब्रह्मसायुज्यं सारूप्यं च सलोकता ॥२५
कुशद्वीपस्य विस्ताराद् द्विगुणेन समन्ततः ।
क्रौञ्चद्वीपस्ततो विप्रा वेष्टयित्वा घृतोदधिम् ॥२६
क्रौञ्चो वामनकश्चैव तृतीयश्चान्धकारकः ।
देवावृच्च विविन्दश्च पुण्डरीकस्तथैव च ।
नाम्ना च सप्तमः प्रोक्तः पर्वतो दुन्दुभिस्वनः ॥२७

---

२१. न1. ⊙. –a) का1 ब1-3 दे2.4.5.6.9.10 द1 ग्र1 म1 मुवें. मुब. धूत°, ते1 धूत°, + भूत° (→धुत°); ग्र2 धूततापा (→धुतपापा). –b) दे4 समता, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. संमिता, ते1 सविता (→संमता); द1 बिन्ना सममतास्तथा. –c) ब2 विदम्भा च, दे4 विद्युदंबा, दे5 विद्युहंभा, दे7 विद्युदर्भा, ते1 विद्युदन्दा (→विद्युदम्भा); दे2.5 मही तेति, ते1 महा चैव (→मही चेति); दे8-10 मुवें. मुए. मुब. तथा विद्युत्प्रभा रामा. –d) ब2 दे1 ते1 मलापहाः, द1 जलोद्वहाः, म1 कलावहाः (→जलावहाः); दे8.9 मुवें. मुए. मुब. महानद्यश्च सप्त वै, दे10 मही च सप्त नद्य वै.

२२. न1.⊙; ब1.२२c 'ब्रह्माण' इत्यारभ्य २३ a 'ब्राह्मणाः' यावन्नास्ति (द. सं). –b) ब1 मुनि-, ब3 मान-, दे4.7 द1 ग्र1 म1 [अ]मल° (→मणि°); ब2 नद्यस्तत्र मलापहाः, ग्र2 नद्यः माला जला शुभाः. –c) दे4.8-10 मुवें. मुए. मुब. तास्तु (→तासु).

दे3.7 पुस्तकयोः b,c मध्ये अधिकम्–

* क्षुद्रनद्यस्त्वसंख्याताः सरांसि सुबहून्यपि ।
न चैतेषु युगावस्था पुरुषा वै चिरायुषः ।
आर्यकाः कुरवाश्चैव रिरंशा भाविनस्तथा ।
ब्रह्मक्षत्रियविट्शूद्रास्तस्मिन् द्वीपे प्रकीर्तिताः ।
(= ८, ९)

२३. न1. ⊙. –a) दे1.4 मुवें. मुए. ब्राह्मणाः, दे2 ब्राह्मण्य, दे3.6.7 ब्राह्मणो, दे5 ब्रह्मण्य, ग्र1 ब्रह्मणा (→ब्राह्मणा); ब2 श्रमिणो, ब3 त्रविना, दे1 दमिनो, दे2 त्रविणो, दे4 द1 ग्र1 म1 द्र (म1 द्रा)विडाः, ते1 द्रविणा (→द्रविणो); का1 ब2.3 दे2.5.6 विद्या, दे4 द1 ग्र1.2 म1 प्रोक्ताः (→विप्राः). –b) दे1 दे6.10 ग्र2 क्षत्रियः (→क्षत्रियः); दे10 शुष्मणस् (→शुष्मिणश्); ब1 दे1 ते1 स्मृताः (→तथा). –c) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. स्तो (दे10 स्ते)भा, ते1 स्तेचास्, ग्र2 स्तु वै (→स्नेहास्); ब1 सन्नेहाः, ब2.3 सन्देहाः, दे4 वैदेहाः, द1 ग्र1 विदेहाः (→मंदेहाः). –d) का1 शूद्राः, + पुत्राः, दे2.5 पुत्राः, ते1 शक्रस् (→शूद्राः).

२४. न1. ⊙; ग्र2. २४c-२६b 'गुणे' यावत्⊙. –a) दे4 सर्ववि-, दे8-10 मुए. मुब. मर्त्येऽपि, मुवें. नरोऽपि (→सर्वे वि-). –b) का1 ब3 दे3.5 6.10 मैत्रा द्वि-, दे4.8 मुवें. मुए. मुब. मैत्र्यादि- (→मैत्रादि-). –c) दे1 यथोप° (→यथोक्त°); दे3 तथोक्तकारिणा (→यथोक्तकारिणः); ते1 यथोक्ता चारिणः सर्वे. –d) का1 दे2.5 ग्र1 म1 सर्व- (→सर्वे).

२५. न1. ⊙; ग्र2. ⊙ (द्र. २४ पा. वि.). –a) दे7-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. यज्ञैर्विविधैर् (→विविधैर्यज्ञैर्). –b) दे3 ब्रह्माणं, दे6 ब्राह्माणं (→ब्रह्माणं). –c) दे4 तेषां चैव स सायुज्यं. –d) दे10 सारूपां (→सारूप्यं); का1 ब2 दे4-6.10 सलोकतां (→सलोकता); म1 सारूप्यं सहलोकता.

२६. ग्र2. a. ⊙. –b) न1***न (→द्विगुणेन). –c) ब1 दे7-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. स्थितः, द1 तथा (→ततो). –d) दे1 °दकम् (→°दधिम्).

२७. –a) ब1 दे6.10 क्रौञ्च- (→क्रौञ्चो); दे3.6 वामनकं, दे5 वासनकश् (→वामनकश्); दे1 क्रौञ्चश्च वामनश्चैव, ते1 क्रौञ्चनामसरश्चैव, ग्र1 क्रौञ्चोऽथ वानकश्चैव, ग्र2 क्रौञ्चैव वमकश्चैव. –b) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. चाधिकारिकः (→चान्धकारकः); दे4 तृतीयोधाधिकारिकः, दे5 तृतीयश्चाम्बकारकाः, ते1 तृतीयश्चाचकाशिरैः, द1 ग्र1.2 तृतीयो बोधकारकः, म1 तृतीयश्चलतारकः. –c) ब1 देवावृद्धोविरिन्दश्च, ब3 देवावृत्त विरिन्द्रश्च, दे1 दिवावृदश्च वृंदश्च, दे2 देवाव्दच्च विविदश्च, दे3.6 देवावृच्च विरिन्द्रश्च, दे4 देवाप्रच्छो विविदश्च, दे5 देवावृत्य विविदश्च, दे10 देकाव्ठं च विवेदश्च, न1 दिव्याहृच्च विनिदश्च, ते1 द्विपादश्च ददिन्दश्च, द1 ग्र1.2 दिवाप्रकोव (ग्र1 °वि, ग्र2 °पि) वि (ग्र2 °वं) दश्च, म1 चतुर्थो-

गौरी कुमुद्वती चैव संध्या रात्रिर्मनोजवा ।
ख्यातिश्च पुण्डरीका च नद्यः प्राधान्यतः स्मृताः ॥२८
पुष्करा: पुष्कला धन्यास्तिष्यास्तस्य क्रमेण वै ।
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चैव द्विजोत्तमाः ॥२९
अर्चयन्ति महादेवं यज्ञदानसमाधिभिः ।
व्रतोपवासैर्विविधैर्होमैः स्वाध्यायतर्पणैः ॥३०
तेषां वै रुद्रसायुज्यं सारूप्यं चातिदुर्लभम् ।
सलोकता च सामीप्यं जायते तत्प्रसादतः ॥३१
क्रौञ्चद्वीपस्य विस्ताराद् द्विगुणेन समन्ततः ।
शाकद्वीपः स्थितो विप्रा आवेष्ट्य दधिसागरम् ॥३२
उदयो रैवतश्चैव श्यामाकोऽस्तगिरिस्तथा ।
आम्बिकेयस्तथा रम्यः केशरी चेति पर्वताः ॥३३
सुकुमारी कुमारी च नलिनी रेणुका तथा ।
इक्षुका धेनुका चैव गभस्तिश्चेति निम्नगाः ॥३४ वें.१.४६.३५

रत्नशैलश्च. –d) म$_{1}$ दिवासृक् पञ्चमस्तथा. –e) दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ नामतः, दे$_{8\text{-}10}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ नाम्नाथ (→नाम्ना च); द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ सप्त ते (→सप्तमः); म$_{1}$ दुन्दुभिः पुण्डरीकश्च. –f) द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ पर्वता (→पर्वतो); ब$_{3}$ दे$_{4.10}$ दुन्दुभिः (→दुन्दुभि-); दे$_{10}$ स्वयं, ग्र$_{2}$ -स्वनाः (→स्वनः); म$_{1}$ श्वेतास्मिन् कुलपर्वताः.

२८. –b) का$_{1}$ दे$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ रात्रि-, दे$_{4}$ रामा, न$_{1}$ रात्रि (→रात्रिर्). –c) ब$_{2}$ ते$_{1}$ क्षान्तिश्, दे$_{1}$ क्षातिश्, दे$_{8}$ मुवें. मुए. क्रोभिश्, दे$_{9.10}$ -स्को (दे$_{10}$ स्कौ)भिश् (→ख्यातिश्); दे$_{4}$ पुण्डरीकश्, दे$_{8\text{-}10}$ ते$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. पुण्डरीकाक्षा, न$_{1}$ पुण्डरीकाख्या (→पुण्डरीका च). –d) दे$_{1}$ क्वचित् (→स्मृताः).

२९. –a) दे$_{4}$ पुष्कला, दे$_{8}$ ग्र$_{1}$ म$_{1}$ मुब. पुष्कलाः, दे$_{9.10}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ मुवें. मुए. पृष्कलाः, न$_{1}$ पुष्करः (→पुष्कराः); दे$_{2.4.5.8\text{-}10}$ ते$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. पुष्करा (→पुष्कला); का$_{1}$ दे$_{4}$ ग्र$_{2}$ धान्यास्, दे$_{10}$ म$_{1}$ धन्या (→धन्यास्). –b) दे$_{1.4.7}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ तत्र, दे$_{8\text{-}10}$ मुवें. मुए. मुब. वर्णाः (→तस्य); ग्र$_{2}$ म$_{1}$ तु (→वै). –d) दे$_{1}$ द्विजोत्तमः, दे$_{5}$ द्विजस्तथा (→द्विजोत्तमाः).

३०. –b) दे$_{10}$ न$_{1}$ ग्र$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. °समादिभिः (→°समाधिभिः). –c) न$_{1}$ व्रतोपवास- (→व्रतोपवासैः). –d) दे$_{4}$ होम-, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ यज्ञ- (→होमैः); ब$_{2}$ तत्परैः (→तर्पणैः); दे$_{7.8\text{-}10}$ मुवें. मुए. मुब. होमैश्च पितृतर्पणैः.

३१. म$_{1}$. cd ⊙. –b) म$_{1}$ सारूप्यं च सलोकता. –c) दे$_{8\text{-}10}$ सलोकतां (→सलोकता); दे$_{8\text{-}10}$ सामीप्यं च, ते$_{1}$ च सारूप्यं, + च सामीप्यं (→च सामीप्यं). –d) दे$_{4}$ ज्ञायते (→जायते).

३२. –c) ब$_{3}$ दे$_{3.6.7}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ ततो, द$_{1}$ तथा (→स्थितो). –d) दे$_{1}$ संवेष्ट्य, दे$_{3}$ आधष्ट्य, दे$_{4}$ * चेष्टा, न$_{1}$ आवृत्या, ते$_{1}$ त्वावेष्ट्य, द$_{1}$ आवेष्ट्ये (→आवेष्ट्य).

ते$_{1}$ पुस्तके ३२ श्लोकानन्तरमधिकम्—

* समन्तात् संस्थितं विप्रा यत्र यान्ति मनीषिणः ।
अनन्तमेकमव्यक्तमनादिनिधनं महत् ।
अतीत्य वर्त्तते सर्वं जगत्प्रकृतिरक्षकम् ।
अनन्तस्य न तस्यान्तः संख्यानं वापि विद्यते ।
अनन्तत्वमनन्तस्य यतस्संख्या न विद्यते ।
(=४८.१८ c–२०b)

भूमौ रसातले चैव आकाशे पर्वते तते ।
अर्थोदेषु च सर्वेषु नैव न संशयः ।
तदा तामसि सत्वे वा एष एव महाद्युतिः ।
अनेकधा विभक्ताङ्गः क्रीडते पुरुषोत्तमः ।
महेश्वरो परोऽव्यक्तादण्डमव्यक्तसम्भवम् ।
अण्डे ब्रह्मा समुत्पन्नः तेन सृष्टमिदं जगत् ।
(=४८ २२c–२४d)

इति श्रीकूर्मपुराणे भुवनकोशे पंचाशोध्यायः ॥

ऋषय ऊचुः—

अतीतानागतानीह यानि मन्वन्तराणि वै ।
(=४९.१ ab)

३३. ते$_{1}$. ३३a–६५b ⊙. –a) का$_{1}$ वैरतश्, दे$_{1}$ वैततश्, दे$_{5}$ वै**(→रैवतश्). –b) दे$_{4}$ श्यामाका, न$_{1}$ श्यामको, द$_{1}$ ग्र$_{1}$ श्यामांगो (→श्यामाको); दे$_{1}$ श्यामाकोऽस्तिगिरिस्तथा, दे$_{6}$ श्यामोकस्तगिरिस्तथा, दे$_{8\text{-}10}$ मुवें. मुए. श्यामकाष्ठगिरिस्तथा, ग्र$_{2}$ श्यामागोस्तरिगस्तथा. –c) दे$_{1.2.5}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ अम्बि° (→आम्बि°); का$_{1}$ रैभ्यः, दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ काम्यः (→रम्यः); म$_{1}$ अम्बिकेयस्तुताकाम्यः. –d) दे$_{4.8\text{-}10}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. केसरी (→केशरी).

३४. –a) ब$_{2}$ स्वमारी (→कुमारी). –b) दे$_{3.6.7}$ मालिनी, द$_{1}$ वर्णिनी, ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ बलिनी (→नलिनी); ब$_{1.3}$ दे$_{1.4.8\text{-}10}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. वेणुका (द$_{1}$ न$_{1}$ °कास्); दे$_{6}$ देणुकास्, दे$_{6}$ रेणुकास् (→रेणुका). –c) दे$_{3.6.7}$ इक्षुश्च, दे$_{4}$ ऋतुका (→इक्षुका); दे$_{1}$ धेमुका, दे$_{3.6}$ धित्नुका, दे$_{7}$ [अ]धितुका, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ वेणुका, म$_{1}$ रेणुका (→धेनुका); –d) ग्र$_{2}$ गौसीन चेति ति निम्नगाः(?).

वें.१.४६.३६ आसां पिबन्तः सलिलं जीवन्ते तत्र मानवाः ।
अनामया ह्यशोकाश्च रागद्वेषविवर्जिताः ॥३५
मगाश्च मगधाश्चैव मानवा मन्दगास्तथा ।
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चात्र क्रमेण तु ॥३६
यजन्ति सततं देवं सर्वलोकैकसाक्षिणम् ।
व्रतोपवासैर्विविधैर्देवदेवं दिवाकरम् ॥३७
तेषां सूर्येण सायुज्यं सामीप्यं च सरूपता ।
सलोकता च विप्रेन्द्रा जायते तत्प्रसादतः ॥३८
शाकद्वीपं समावृत्य क्षीरोदः सागरः स्थितः ।
श्वेतद्वीपश्च तन्मध्ये नारायणपरायणाः ॥३९
तत्र पुण्या जनपदा नानाश्चर्यसमन्विताः ।
श्वेतास्तत्र नरा नित्यं जायन्ते विष्णुतत्पराः ॥४०
नाधयो व्याधयस्तत्र जरामृत्युभयं न च ।
क्रोधलोभविनिर्मुक्ता मायामात्सर्यवर्जिताः ॥४१
नित्यपुष्टा निरातङ्का नित्यानन्दाश्च भोगिनः ।
नारायणपराः सर्वे नारायणपरायणाः ॥४२
केचिद् ध्यानपरा नित्यं योगिनः संयतेन्द्रियाः ।
केचिज्जपन्ति तप्यन्ति केचिद् विज्ञानिनोऽपरे ॥४३
अन्ये निर्बीजयोगेन ब्रह्मभावेन भाविताः ।
ध्यायन्ति तत् परं व्योम वासुदेवं परं पदम् ॥४४
एकान्तिनो निरालम्बा महाभागवताः परे ।
पश्यन्ति परमं ब्रह्म विष्णवाख्यं तमसः परं ॥४५

---

३५. ब1. cd ⊙. –a) ब1 दे7 ग्र2 म1 पिबन्ति (→पिबन्तः). –b) ब2 द1 मुवें. मुए. जीवन्ति, म1 जीवन्तस् (→जीवन्ते). –c) का1 अनामयह्य-, दे4 द1 ग्र1 अनामयास्त्व-, न1 अनामयाप्य-, मुवें. मुए. अनामयाश्चा-, मुब. अनामया ह्य- (→अनामया ह्य-); ग्र2 अनयामास्त्वशोकास्ते, म1 पञ्चवर्ष-सहस्राणि.

३६. –a) दे4.10 मुवें. मुए. मृगाश्च, दे6 ममाश्च, द1 वंगाश्च, म1 मायाश्च (→मगाश्च); का1 मगधश्, दे1.8 द1 ग्र2 मुवें. मुए. मागधाश् (→मगधाश्); न1 मगधा सहसा चैव. –b) ब2 दे8-10 न1 म1 मुवें. मुए. मुब. मानसा, दे3.6.7 मालवा (→मानवा); दे10 मंदकास-, दे4 मंगदास-, द1 ग्र1.2 पञ्चवास् (→मन्दगास्); म1 मानसाश्चैव मन्दगाः. –d) ब2 चेति, दे1.4 न1 द1 ग्र1 म1 चानु-, दे8-10 चान्यान्, ग्र2 चैव (→चात्र); ब1 दे1 च (→तु).

३७. –b) दे5 सर्वं (→सर्व-). –c) ब2 व्रतोपवास-, दे5 व्रतोपचारैः (→व्रतोपवासैर्). –d) दे5 देवदेव- (→देवदेवं); दे4 द1 ग्र1.2 म1 देवदेवं कविं रविम्.

३८. म1. cd ⊙. –a) ब2 दे1.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. वै सूर्य- (→सूर्येण). –b) ब2 दे1 द1 ग्र1.2 म1 सारूप्यं (→सामीप्यं); का1 स्वरूपता, दे1.4 ग्र1.2 समीपता (दे4 ग्र2 °तः); दे7-9 सुरूपता, म1 स लोकतां (→सरूपता).

३८ श्लोकात् परं दे8-10 पुस्तकेषु अधिकम्—
दे8- 'इति श्रीकूर्मपुराणे वैकुण्ठलोकः, दे9- इति श्रीकूर्मपुराणे । अथ बैकुण्ठलोकः ॥ सूत उवाच ।; दे10 -इति श्रीकूर्मपुराणे वैकुण्ठलोकवर्णनं नामाध्यायः ॥४९॥

३९. –a) दे10 शाकं (→शाक-). –c) ब2 ग्र2 °द्वीपस्तु, दे3 न1 मुवें. मुए. °द्वीपं च, द1 म1 °द्वीपस्य (→°द्वीपश्च). –d) का1 ब2.3 दे1.2.6.9 °परायणः, न1 °परायणं (→°परायणाः),

४०. ब1 दे8-10. ४०a-४२d ⊙ (द्र. सं.); दे6. ४०c-४१d ⊙. –c) द1 ग्र1.2 म1 श्वेताश्चैव (→श्वेतास्तत्र). –d) दे5 तत् -परः (→-तत्पराः).

४१. ब1 दे6.8-10. ⊙. (द्र. ४० पा. वि.). –a) दे5 ग्र2 आधयो (→नाधयो). –b) ग्र2 जना° (→जरा°); दे4 °भये (→°भयं). –c) दे5 क्रोधलोभा च निर्मुक्ता. –d) ग्र2 म1 मद° (→माया°).

४२. ब1 दे8-10. ⊙ (द्र. ४० पा. वि.). –a) दे4 °जुष्टा, न1 °तुष्टा (→°पुष्टा); दे1 नित्यं चैव निरातङ्काः. –c) ब2.3 दे1 मुवें. मुए. मुब. °समाः (→°पराः). –d) दे2 °यणः (→°यणाः).

४३. न1. ab ⊙ (द्र. सं.). –b) दे10 योगिनः संजितेन्द्रियः. –c) दे1 यजन्ति (→जपन्ति); दे8-10 जाप्यन्ति, ग्र2 जप्यन्ति (→तप्यन्ति). –d) दे1 नराः, ग्र1 पराः (→[अ]परे).

४४. दे3. ४४a–४५b ⊙ (द्र. सं.); म1. ⊙. –a) ब1 अन्ये निर्वाणभावेन, दे4 द1 ग्र1.2 अन्ये (ग्र2 °न्यो) विप्रास्तु योगेन, दे7 अन्ये निष्ठितयोगेन. –c) ब1 तत्परो, ब2 तत्पदं, दे5 तत्पर-, ग्र2 तत् परमं (→तत्परं); दे8-10 मुवें. मुए. मुब. ब्रह्म (→व्योम). –d) ब3 दे6 °देव- (→°देवं); दे1.8.10 मुवें. मुए. मुब. सनातनं (→परं पदं).

४५. ब1. ४५d 'मसः परं' इत्यारभ्य ४८d 'विष्णोरन्त' यावन्नास्ति; दे1. ४५b–५८b 'सुवेषै र्' यावत् ⊙; दे3.

सर्वे चतुर्भुजाकाराः शङ्खचक्रगदाधराः ।
सुपीतवाससः सर्वे श्रीवत्साङ्कितवक्षसः ॥४६
अन्ये महेश्वरपरास्त्रिपुण्ड्राङ्कितमस्तकाः ।
स्वयोगोद्भूतकिरणा महागरुडवाहनाः ॥४७
सर्व शक्तिसमायुक्ता नित्यानन्दाश्च निर्मलाः ।
वसन्ति तत्र पुरुषा विष्णोरन्तरचारिणः ॥४८
तत्र नारायणस्यान्यद् दुर्गमं दुरतिक्रमम् ।
नारायणं नाम पुरं व्यासाद्यैरुपशोभितम् ॥४९
हेमप्राकारसंयुक्त स्फाटिकैर्मण्डपैर्युतम् ।
प्रभासहस्रकलिलं दुराधर्षं सुशोभनम् ।
हर्म्यप्राकारसंयुक्तमट्टालकसमाकुलम् ॥५०
हेमगोपुरसाहस्रैर्नानारत्नोपशोभितैः ।
शुभ्रास्तरणसंयुक्तं विचित्रैः समलंकृतम् ॥५१
नन्दनैर्विविधाकारैः स्रवन्तीभिश्च शोभितम् ।
सरोभिः सर्वतो युक्तं वीणावेणुनिनादितम् ॥५२
पताकाभिर्विचित्राभिरनेकाभिश्च शोभितम् ।
वीथीभिः सर्वतो युक्तं सोपानैः रत्नभूषितैः ॥५३
नारीशतसहस्राढ्यं दिव्यगेयसमन्वितम् ।
हंसकारण्डवाकीर्णं चक्रवाकोपशोभितम् ।
चतुर्द्वारमनौपम्यमगम्यं देवविद्विषाम् ॥५४ वें.१.४६.५६

ab. ⊙ (द्र. ४४ पा. वि.). –a) ब1 एकान्तिको, दे6.7 निरातङ्का (→निरालम्बा). –b) दे4 °भागरताः, दे6 °भागरता: (→°भागवताः). –c) म1 तप्यन्ति (→पश्यन्ति); ब1 दे3.4.6-10 न1 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. तत्परं (मुवें. मुए. °रे) (→परमं). –d) दे3 विश्वस्य तमसः परं, दे5.7 विश्वाख्यं (दे7 °ख्यां) तमसः परम्.

४६. ब1 दे1. ⊙ (द्र. ४५ पा. वि.); का1. ab ⊙. –c) मुब. स-(→सु-); का1 ब2.3 दे3-5.7 °वसनाः (→°वाससः); द1 ग्र1.2 म1 सुशीलमनसः सर्वे.

४७. ब1 दे1. ⊙ (द्र. ४५ पा. वि.). दे6 अन्यो (→अन्ये); दे6 सहे° (→महे°); दे4 °चरा (→°परा). –c) ब3 दे7-10 मुवें. मुए. मुब. सु- (→स्व-); ब3 दे6 -योगोद्धुत-किरणाः, दे4 -योगोद्भूति किरणैर्, दे7 -योगोद्भूति किरणाः, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. -योगाद्भूति (दे10 °त) करणाः, न1 -योगाद् भूरिकिरणाः, द1 ग्र1 -योगीभूतिकरणै, ग्र2 म1 -योगीभूतकरणै (→-योगोद्भूतकिरणा[:]). –d) म1 पूजयन्ति महेश्वरं.

४८. ब1 दे1 म1. ⊙. –a) दे4.5.8-10 न1 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. सर्वे (→सर्व-). –d) दे4 विष्णोः सततगामिना, ग्र1.2 विष्णोर्लोके (ग्र2 °क) स मानिनः.

४९. दे1. ⊙. –a) ब2 °स्यान्यै, दे4 द1 ग्र1 °स्याद्यं, दे8-10 मुए. °स्यान्यं, म1 °स्यासीत्, मुब. °स्यान्ये (→°स्यान्यद्). –b) न1 द1 ग्र1.2 दुर्जयं, म1 भवनं (→दुर्गमं); का1 दे5 दुर्गं (दे5 ग) संहरतिक्रमम्. –d) दे4.7-9 न1 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. प्रासादैः, (→व्यासाद्यैः); दे10 प्रासादैरपि शोभितम्.

५०. दे1. ⊙. –a) दे4 °संयुक्तैः, दे7 °संयुक्तां (→°संयुक्तं). –b) ब1.3 मण्डलैर् (→मण्डपैर्); का1 ब2.3 दे2.3.5.6 द1 वृतं (दे5 °तां), ब3 वृतैः, दे10 युतैः (→युतम्). –c) ग्र2 °साहस्र- (→°सहस्र-); ब2 -खचितं, दे3 -कलितं (→-कलिलं). –d) दे3.7 °शोभितं (→°शोभनं); का1 दुराधर्षसुशोभनं, दे10 दुराधर्षस्य शोभनम्. –e) दे5 हर्म्यं (→हर्म्य-) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. °प्रासाद- (→°प्राकार-). –f) का1 महादानसमाकुलं, ब2 चपट्टोलसमाकुलं; ब3 दे5 मुवें. मुए. महाट्टासलमाकुलं, दे3.6.7 महाट्टालकसं (दे6 °मा) कुलं, दे4 महारत्नसमावृतं, द1 ग्र1.2 म1 अट्टालकसमावृतं.

५१. दे1. ते1. ⊙. –b) दे4 ग्र1.2 म1 °शोभितं (→°शोभितैः). –c) ब1 दे3-शुभास्तरण°, ब3 शुभ्रतोरण° (→शुभ्रास्तरण°); दे7 °संयुक्तां, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. °संयुक्तैः (→°संयुक्तं) ग्र2 म1 वेदिभिः सर्वतो युक्तं. –d) द1 ग्र1.2 म1 विचित्रैश्च समन्वितं.

५२. दे1. ⊙. –a) दे6 चन्दनैर् (→नन्दनैर्). –b) दे 9.10 श्रवन्तीभिश् (→स्रवन्तीभिश्); ब2 मुब. सरिद्भिरुप-शोभितं, दे4 तथा पुष्पफलोपमैः, द1 ग्र1.2 म1 पुष्पपत्र-समन्वितैः. –c) दे4 संवृतं (→सर्वतो); द1 ग्र1.2 म1 सामभिः सं (ग्र2 म1 सु)वृता नित्यं. –d) दे4 °निनादितैः, द1 ग्र1.2 °र वादिभिः, म1 °विनादिभिः (→°निनादितम्).

५३. दे1. ⊙; ब1 म1. cd ⊙. –a) दे3.6.7 अनेकाभिः (→विचित्राभिः). –b) दे3.6.7 चन्दनैरुपशो-भितम्. –c) ब3 दे5.7 न1 मुवें. वीथिभिः, दे4 द1 ग्र1.2 वेदिभिः (→वीथीभिः). –d) का1 सोद्यानैः, ब2 द1 सा (द1 स) पानैर् (→सोपानैर्); का1 °भूषितं (→°भूषितैः).

५४. ब1 दे1. ⊙; द1 ef. ⊙. –a) दे8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. नदी° (→नारी°); दे4 °सहस्राख्यां, दे5 °सहस्राद्यं, दे10 °सहस्राद्यैर्, द1 ग्र1.2 म1 °स(ग्र1 °सा)हस्रस्य (→°सहस्राढ्यं). –b) दे3.7 -पेय-, दे4 -राग-, दे9 -नाद-, +

वें.१.४९.५७ तत्र तत्राप्सरःसंघैर्नृत्यद्भिरुपशोभितम् ।
नानागीतविधानज्ञैर्देवानामपि दुर्लभैः ॥५५
नानाविलाससंपन्नैः कामुकैरतिकोमलैः ।
प्रभूतचन्द्रवदनैर्नूपुरारावसंयुतैः ॥५६
ईषत्स्मितैः सुबिम्बोष्ठैर्बालमुग्धमृगेक्षणैः ।
अशेषविभवोपेतैर्भूषितैस्तनुमध्यमैः ॥५७
सुराजहंसचलनैः सुवेषैर्मधुरस्वनैः ।
संलापालापकुशलैर्दिव्याभरणभूषितैः ॥५८
स्तनभारविनम्रैश्च मदघूर्णितलोचनैः ।
नानावर्णविचित्राङ्गैर्नानाभोगरतिप्रियैः ॥५९
प्रफुल्लकुसुमोद्यानैरितश्चेतश्च शोभितम् ।
असंख्येयगुणं शुद्धमगम्यं त्रिदशैरपि ॥६०
श्रीमत्पवित्रं देवस्य श्रीपतेरमितौजसः ।
तस्य मध्येऽतितेजस्कमुच्चप्राकारतोरणम् ॥६१
स्थानं तद् वैष्णवं दिव्यं योगिनामपि दुर्लभम् ।
तन्मध्ये भगवानेकः पुण्डरीकदलद्युतिः ।
शेतेऽशेषजगत्सूतिः शेषाहिशयने हरिः ॥६२
विचिन्त्यमानो योगीन्द्रैः सनन्दनपुरोगमैः ।
स्वात्मानन्दामृतं पीत्वा परं तत् तमसः परम् ॥६३

-गान-, दे10 मुवें. मुए. मुब. -गान-, द1 ग्र1.2 -गेह- (द1 °न), म1 -भोग- (→-गेय-); दे8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. -निनादितं (→-समन्वितं). –c) दे4 द1 ग्र1.2 म1 कारण्डवसमाकीर्णं, दे6 हंसकारण्डकाकीर्णं. –d) न1 चक्रवाकादिसेवितं. –e) दे2.10 न1 मुवें. मुए. मुब. चातुर° (→चतुर°). –f) का1 ब2 दे2.3.5-7 वेद° (→देव°).

५५. दे1. ⊙. ब1 द1 ab. ⊙. –a) दे4 °सर्वैर् दे5 °सर्वं (→°संघैर्). –c) का1 दे2.4 °गीति° (→°गीत°). –d) का1 ब1-3 दे2-7 द1 ग्र1.2 म1 दुर्लभं, न1 दुर्बलैः (→दुर्लभैः).

५६. दे1. ⊙. –a) दे4 द1 ग्र1.2 म1 °विधान° (→°विलास°). –b) दे4 द1 ग्र1.2 म1 कामु(द1 °मुं)कैरुप (ग्र1 °रभि)शोभितं. –c) दे4 प्रसूत° (→प्रभूत°); द1 ग्र1 म1 प्रभूतानन्द° (→प्रभूतचन्द्र°); ग्र2 प्रभूतानन्दनयनैः. –d) ब1 दे3.6.10 द1 ग्र1 म1 °रव° (→°राव°).

५७. दे1. ⊙; दे5. cd. ⊙. –a) दे3 °सितैः (→°स्मितैः). –b) ब2 चारुबाल°, दे3.6 बालयुग्म°, दे7 बलद्वल्गु°, दे10 बलिमुग्ध°, ग्र2 बालमुग्य° (→बालमुग्ध°); दे4 बालमुग्धाविलेक्षणैः. –c) मुब. अशेषविभवोपेतस्. –d) का1 भूतैस्तैः, दे5 स्त्रीवृतैस्, दे7 भूषितं, द1ग्र1.2 म1 स्त्रीजनैस् (→भूषितैस्); दे8.9 मुवें. मुए. मुब. तनुमध्यविभूषितैः, दे10 तनुमध्यं विशेषतैः.

५८. दे5. ⊙; दे1. a b 'सुवेषैर्' यावत् ⊙. –a) ब2 स्व- (→सु-); ब1 ग्र2 °वलनैः (→चलनैः). –b) दे6 सुवेगैर् (→सुवेषैर्); ब1 दे1.10 °स्वरैः (→°स्वनैः); ग्र2 मधुराराव निस्वनैः. –c) का1 ब3 दे2 न1 संल्लापोल्लाप°, ब2 दे3.6.7 संलापोल्लास°, दे10 ललापालाश° (→संलापालाप°). –d) द1 °भूषणैः (→°भूषितैः).

५९. म1 ५९cd ५८ श्लोकस्य b, c मध्ये वर्तते. –a) दे6 स्वर्ण° (→स्तन°); दे6°विनद्धैश् (→°विनम्रैश्). –b) ब1 दे3.6 द1 ग्र1 म1 मदा,° दे1.7-10 न1 मुवें. मुए. मधु° (→मद°). –c) दे6 °विचित्राढ्यैर् (→°विचित्राङ्गैर्). –d) दे4 °पति° (→°रति°); ग्र2 °प्रियः (→°प्रियैः).

६०. –a) दे8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. उत्फुल्ल° (→प्रफुल्ल°); का1 °कुमुदो° (→°कुसुमो°). –b) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. तद्भूतशतशोभितम् (दे10 °तैः). –c) द1 ग्र1.2 अनाख्येय° (→असंख्येय°); म1 °गुणैश् (→°गुणं); दे1 सिद्धम्, न1 शुभ्रं, + शुद्धं (→शुद्धं). –d दे8-10 असंख्यं, मुवें. मुए. असंख्यैस् (→अगम्यं); ग्र2 त्रिदशैरपि वन्दितं.

६१. d) दे5 पुर°, दे6 पुत्र°, दे7 शुभ्र°, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. उद्यत्°, द1 ग्र1.2 म1 अट्ट° (→उच्च°); दे3 (शु) शुभ्र(च्च)प्राकारतोरणम्.

६२. –a) ब1 वैष्णवी, दे5 वैष्णवे (→वैष्णवं). –b) दे4 द1 ग्र1 दुर्गमं (→दुर्लभं); दे8-10 मुवें. मुए. मुब. योगिनां सिद्धिदायकम्. –d) ब2 पुण्डरीकेक्षणद्युतिः, म1 पुण्डरीकदलेक्षणः. –e) ब3 °भूतिः, दे1 °मूर्त्तिः, दे5 °त्रातः (→°सूतिः); ग्र2 शेते तत्र जगत्सूतिः. –f) ग्र1 शेषांगि°, + शेषाहि° (→शेषाहि°).

६३. ग्र2. cd ⊙. –a) दे10 °मानैः (→°मानो). –c) दे1 द1 ग्र1 म1 आत्मा°, दे8.9 सोत्मा° (→स्वात्मा°); दे10 सोन्मोदा *मृतं पीत्वा; न1 स स्वानन्दामृतं पीत्वा. –d) दे1.7

सुपीतवसनोऽनन्तो महामायो महाभुजः ।
क्षीरोदकन्यया नित्यं गृहीतचरणद्वयः ॥६४
सा च देवी जगद्वन्द्या पादमूले हरिप्रिया ।
समास्ते तन्मना नित्यं पीत्वा नारायणामृतम् ॥६५
न तत्राधार्मिका यान्ति न च देवान्तराश्रयाः ।
वैकुण्ठं नाम तत् स्थानं त्रिदशैरपि वन्दितम् ॥६६
न मेऽत्र भवति प्रज्ञा कृत्स्नशस्तन्निरूपणे ।
एतावच्छक्यते वक्तुं नारायणपुरं हि तत् ॥६७
स एव परमं ब्रह्म वासुदेवः सनातनः ।
शेते नारायणः श्रीमान् मायया मोहयञ्जगत् ॥६८
नारायणादिदं जातं तस्मिन्नेव व्यवस्थितम् ।
तमेवाभ्येति कल्पान्ते स एव परमा गतिः ॥६९　वें.१.४६.७२

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४७॥

न1 ग्र1 म1 परस्तात् (→परं तत्); ब2 दे2 द1 ग्र1 परः(→परं); दे4 परस्पररसः परः, दे5 शोषाहिशयने हरिः, दे6 परं *द्रसः परम्, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. पुरस्तात् तमसः परः (दे10 पुरः).

६४. ब1 दे10. ६४d -६५ c ⊙ (द्र. सं). -a) दे1.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. पीतवासा(दे10 °स) विशालाक्षो. -b) ब3 महामाया, दे3.6.7 महायोगी (→महामायो); दे1 महाप्रभुः (→महाभुजः). -c) ग्र2 समुद्र° (→क्षीरोद०); का1 नीतं, दे10 मुक्तं (→नित्यं); न1 क्षीरोदकन्यकानित्यं. -d) दे4.6. ग्र2 °द्वयं (→°द्वयः).

६५. ब1 दे10. abc ⊙ (द्र. ६४ पा. वि.). -a) ग्र2 न1 साथ (→सा च); ग्र2 °भर्त्तुः, म1 °व्यापी (→°वन्द्या). -b) दे3.6.7 हरेः (→हरि-). -c) ब2 जन्मना (→तन्मना); ग्र2 समास्ते तन्मनामानि (?).

६६. -a) ब1 दे4 ग्र2 तत्र (→तत्रा-). -b) दे5 श्रमाः°, द1 ग्र1 °श्रिताः, ग्र2 °मृताः, मुवें. मुए. मुब. °लयाः (→°श्रयाः); दे5 न च देवीन्तरा श्रमाः. -c) ब2 वैष्णवं (→वैकुण्ठं). -d) दे8.9 त्रिदिशैर् (→त्रिदशैर्); न1 ग्र1.2 °रभि- (→°रपि); दे4 मण्डितं (→वन्दितं).

६७. -a) दे10 न1 प्राज्ञा (→प्रज्ञा); ब2.3 दे7 मुवें. मुए. मुब. न मे प्रभवति प्रज्ञा, द1 न मे भगवतः प्राज्ञाः, ग्र1 न मेऽस्ति भगवतः प्राज्ञा, ग्र2 न मेऽग्ति भवतः प्राज्ञा. -b) दे5 ते (→तत्); दे8.9 कृष्ण-, दे10 कृष्णा-, ग्र2 कृत्स्नं (→कृत्स्न-); दे4 -शस्त्र-, दे7-10 मुवें. मुए. मुब. -शास्त्र- (→-शस्तं); का1 दे10 ग्र2 निरूपणं, दे1 निरूपिणे (→निरूपणे) ब2 कृत्स्नस्यास्य निरूपणे. -c) ते1 न ता°, + एता° (→एता°). -d) ब2 नारायणाश्रयं हि तत्, ग्र2 ब1 नारायणपुरं महत्.

६८. -a) का1 दे2.5 य एवं, दे3.6.7 परं (दे6 °रे) घ (→स एव). -c) न1 दे5 ग्र2 नारायण- (→नारायणः); दे1 न1 मायया मोहितं जगत्, दे5 मायया मोहयते जगत्.

६९. -a) ते1 ज्ञातं, +जातं (→जातं); दे1 °कं जातं, दे10 °तं जातं (→°दं जातं); म1 नारायणेति तं जातं. -b) ते1 सुसंस्थितं (→व्यवस्थितं). -c) ब3 तमेवाख्येति, दे3.7 तं समभ्येति, दे6 तामराभ्येति, न1 ग्र1 म1 तमेव ह्येति, द1 तमेवास्येति, ग्र2 तमेवान्येति (→तमेवाभ्येति); ब2 तत्रास्तु, दे5 कल्पास्ते, दे8-10 कालान्ते (→कल्पान्ते); मुवें. मुए. तमाश्रयति कालान्ते. -d) का1 न1 परमां (→परमा).

पुष्पिका—[द1 अध्यायसमाप्तिर्नास्ति]

पुराणनाम—का1 दे1-4.6.8-10 न1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. इति श्रीकू(का1 कौ)र्मपुराणे, ब1 इत्यादिपुराणेकौर्मे, ब2.3 दे5.7 इति कूर्मपुराणे, ते1 इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे, मुब. इति श्री कौर्मे महापुराणे पूर्वभागे. **अध्यायनाम**—दे4.8-10 न1 ग्र1.2 म1. ⊙; का1 भुवनविन्दोनासे (?), ब1-3 दे2.3.5.6 मुए. भुवनविन्यासे, दे1 भुवनकोशे श्वेतद्वीपवर्णनं नाम, दे7 भुवनविन्यासे श्वेतद्वीपवर्णनं नामको, ते1 श्वेतद्वीपवर्णनं नाम, मुवें. भुवनविन्यासे, मुब. भुवनकोषविन्यासे प्लक्षद्वीपादिकथनं नाम. **अध्यायसंख्या**—ब1 दे6. ⊙; का1 दे4 षट्चत्वारिंशोध्यायः ॥४६॥, ब2 ॥४६॥, ब3 दे2.3.5 षट्चत्वारिंशोध्यायः, दे1 एकोनपंचाशत्तमोध्यायः ॥४९॥, दे1 पंचारिततमोध्यायः ॥४९॥, दे8.9 एकोनपंचाशोऽध्यायः, दे10 मुवें. एकोनपञ्चाशोध्यायः ॥४९॥, न1 पंचचत्वारिंशोध्यायः, ते1 पंचाशोध्यायः, ग्र1 षट् चत्वारिंशोध्यायः ॥ श्रीरामश्शरणं मम, ग्र2 म1 मुब. अष्ट (ग्र2 °ष्टा) चत्वारिंशोध्यायः.

४८

सूत उवाच ।❀

वें.१.५०.१ शाकद्वीपस्य विस्ताराद् द्विगुणेन व्यवस्थितः ।
क्षीरार्णवं समाश्रित्य द्वीपः पुष्करसंवृतः ।।१
एक एवात्र विप्रेन्द्राः पर्वतो मानसोत्तरः ।
योजनानां सहस्राणि सार्द्धं पञ्चाशदुच्छ्रितः ।
तावदेव च विस्तीर्णः सर्वतः परिमण्डलः ।।२
स एव द्वीपः पश्चार्द्धे मानसोत्तरसंज्ञितः ।
एक एव महासानुः संनिवेशाद् द्विधा कृतः ।।३
तस्मिन् द्वीपे स्मृतौ द्वौ तु पुण्यौ जनपदौ शुभौ ।
अपरौ मानसस्याथ पर्वतस्यानुमण्डलौ ।
महावीतं स्मृतं वर्षं धातकीखण्डमेव च ।।४
स्वादूदकेनोदधिना पुष्करः परिवारितः ।
तस्मिन् द्वीपे महावृक्षो न्यग्रोधोऽमरपूजितः ।।५
तस्मिन् निवसति ब्रह्मा विश्वात्मा विश्वभावनः ।
तत्रैव मुनिशार्दूलाः शिवनारायणालयः ।।६
वसत्यत्र महादेवो हरोऽर्द्धहरिरव्ययः ।
संपूज्यमानो ब्रह्माद्यैः कुमाराद्यैश्च योगिभिः ।
गन्धर्वैः किन्नरैर्यक्षैरीश्वरः कृष्णपिङ्गलः ।।७

४८

[दे4 पुस्तके अयमध्यायो नास्ति]

❀दे8.9 सूत उ.; न1 ते1 ग्र1.2 सूतः; द1 म1 श्रीसूतः.

१. –a) दे10 °द्वीपश्च (→°द्वीपस्य); ग्र1 विस्तारं (→विस्ताराद्). –b) ग्र1 व्यवस्थिता, ग्र2 प्रकीर्त्तितं (→व्यवस्थितः). –c) दे10 क्षीरारवं (→क्षीरार्णवं); का1 ब1-3 दे1.3.6.7 न1 ते1 द1 ग्र1.2 म1 समावृत्य (→समाश्रित्य). –d) ब1-3 दे3.6.7 न1 ते1 द1 ग्र1 म1 मुब. °संज्ञितः, दे1 ग्र2 °संज्ञकः, दे8-10 मुवें. मु. ए. °संज्ञितं (→°संवृतः).

२. –b) दे9 मानसोत्तराः, दे10 नामसोत्तरः (→मानसोत्तरः). –d) ब2.3 दे1.3.6.7-10 न1 ते1 ग्र1 म1 मुवें. मुए. मुब. चोद्ध्वं, दे10 चोर्धं, द1 योद्ध्वं, ग्र2 औद्ध्वं (→सार्द्धं). –e) ब2 हि (→च); दे10 विस्तीर्णं (→विस्तीर्णः). –f) दे1 पर्वतः (→सर्वतः); दे1.2.7.9 न1 मुवें. मुए. मुब. पारि- (→परि-); दे5-मण्डलाः (→-मण्डलः).

३. a) का1 एष (→एव); ब2.3 दे1.10 न1 द्वीप- (→द्वीपः); का1 दे3.6 पश्चार्द्धे (→पश्चार्धे); दे7 शाकद्वीपस्य पश्चार्द्धे, दे8.9 ते1 मुवें. मुए. मुब. स एव द्वीप (मुवें. मुए. मुब. °पश्चार्द्धेन, द1 ग्र1.2 म1 स च(ग्र2 म1 तस्य) द्वीपस्य मध्ये तु. –b) दे3.6-10 मुवें. मुए. मुब. -संस्थितः (→-संज्ञितः). –a) दे1 महासार्थः, दे3.7 महासत्वः, दे6 महासांवः (?), दे8-10 महाभागाः, ते1 मुवें. मुए. मुब. महाभागः (?), ग्र2 महाजानि (→महासानुः). –d) ब1 दे1.8-10 न1 मुवें. मुए. संनिवेशोद्, ग्र1 संनिधत्ते (→संनिवेशाद्); दे1 कृतिः, दे6 कृताः (→कृतः); ग्र2 सन्निधिद्विविधाकृतिः; म1 मध्यतो वलयाकृतिः.

४. दे8-10 म1. cd ⊙. –a) द1 स्मृते (→स्मृतौ); का1 ब3 दे2 तु द्वौ, दे5 रुद्रौ (→द्वौ तु); द1 ग्र1.2 तौ (→द्वौ); म1 पुष्करद्वीपवलयं. –b) दे6 पुण्यजनपदैः शुभैः, म1 मध्येन विभजन्निव. –c) न1 अभितो (→अपरौ); ग्र2 मनस° (→मानस°); दे1 [अ]चं (→[अ]थ). –d) दे1 ग्र2 पर्वतस्याथ, दे5 न1 पर्वतस्थान- (न1 °स्यास्य) (→पर्वतस्यानु-); न1 -मण्डले, ते1 -मण्डलम् (→-मण्डलौ). –e) ब2 °बीजं, दे1 ग्र2 °वीत, दे5 °वातं, द1 °वात, ग्र1 °वीरं (→°वीतं); म1 वहिः, +स्मृतं (→स्मृतं); दे10 वर्षे (→वर्षं); ते1 महारीतस्वतं वर्षं. –f) ग्र2 पुष्पं (→खण्डं); म1 अन्ततः (→एव च).

५. ग्र2. cd ⊙ (द्र. सं.). –a) ब1 स्वादूदको-, दे10 स्वादोदके- (→स्वादूदके-); ब2.3 दे10 -नविधिना, ब2 -न महता (→-नोदधिना). –c) दे5 °शब्दो द1 °वृक्षौ (→°वृक्षो).

६. –a) ब3 निवसते (→निवसति). –b) दे3.7 °भाविता (दे7 °तः) (→°भावनः). –c) द1 ग्र1.2 म1 अत्रैव (→तत्रैव); ब1 मुवें. मुए. °शार्दूल (→°शार्दूलाः). –d) का1 ब3 दे1-3.5-7 शिवं (→शिव-); का1 ब2.3 दे1.3.5-7 न1 °लयं, ते1 द1 ग्र1.2 म1 °लयौ (→°लयः).

७. –a) दे6 न1 वसन्ति (→वसति). –b) ब1 दे8.9 मुवें. मुए. मुब. हरोर्द्धं, ब2 न1 ते1 द1 ग्र1.2 म1 हरोऽथ (→हरोऽर्द्धं-). –c) द1 ग्र1 सुपूज्य- (→संपूज्य-); ग्र1 -मानौ (→-मानो). –d) ग्र2 कामराद्यैः, म1 कौमाराद्यैः

स्वस्थास्तत्र प्रजाः सर्वा ब्रह्मणा सदृशत्विषः ।
निरामया विशोकाश्च रागद्वेषविवर्जिताः ॥८
सत्यानृते न तत्रास्तां नोत्तमाधममध्यमाः ।
न वर्णाश्रमधर्माश्च न नद्यो न च पर्वताः ॥९
परेण पुष्करस्याथ समावृत्य स्थितो महान् ।
स्वादूदकसमुद्रस्तु समन्ताद् द्विजसत्तमाः ॥१०
परेण तस्य महती दृश्यते लोकसंस्थितिः ।
काञ्चनी द्विगुणा भूमिः सर्वा चैव शिलोपमा ॥११
तस्याः परेण शैलस्तु मर्यादात्मात्ममण्डलः ।
प्रकाशश्चाप्रकाशश्च लोकालोकः स उच्यते ॥१२
योजनानां सहस्राणि दश तस्योच्छ्रयः स्मृतः ।
तावानेव च विस्तारो लोकालोको महागिरिः ॥१३
समावृत्य तु तं शैलं सर्वतो वै तमः स्थितम् ।
तमश्चाण्डकटाहेन समन्तात् परिवेष्टितम् ॥१४
एते सप्त महालोकाः पातालाः सप्त कीर्त्तिताः ।
ब्रह्माण्डस्यैष विस्तारः संक्षेपेण मयोदितः ॥१५
अण्डानामीदृशानां तु कोटचो ज्ञेयाः सहस्रशः ।
सर्वगत्वात् प्रधानस्य कारणस्याव्ययात्मनः ॥१६
अण्डेष्वेतेषु सर्वेषु भुवनानि चतुर्दश ।
तत्र तत्र चतुर्वक्त्रा रुद्रा नारायणादयः ॥१७ वें. १.५०.१९

(→कुमाराद्यैः). –f) का1 न1-3 दे2.3.5-7 °पिङ्गलैः (→°पिङ्गलः); द1 ग्र1.2 म1 ईश्वरो विष्णुरेव च.

८. –a) ब2.3 दे1.2.5 सुस्थाः (→स्वस्थाः). –b) ब2 दे1.5.7 ब्राह्मणा, ब3 ते1 ब्रह्मणः, दे8-10 मुवें. मुए. ब्राह्मणाः (→ब्रह्मणा); का1 दे7 द1 ग्र1.2 म1 सदृशाद्विजाः, ब1.3 दे2.3.6 सदृश (दे3 °शो)द्विषः, दे1 सदृशायुषः, दे8-10 मुवें. मुए. शतशस्त्विषः (→सदृशत्विषः). –c) ग्र1 निशोकाः (→विशोकाः); ग्र2 निरामयाग्निहोत्रा च, म1 दशवर्षसहस्राणि. –d) दे2 विवर्जितः (→विवर्जिताः); म1 जना जीवन्त्यनामयाः.

९. ब3. cd ⊙. –a) दे5 सत्यामृते (→सत्यानृते); का1 तत्रास्ति, दे1 तत्रासां, ग्र2 तत्रास्ते, म1 सत्यास्तां (→तत्रास्तां). –b) दे3 °मद्धयमः (→°मध्यमाः). –c) ब1 धर्मा च, दे5 धर्मश्च (→धर्माश्च); दे1 न च वर्णाश्रमास्तत्र. –d) दे6 न नाद्या, ग्र2 न वद्या (→न नद्यो).

१०. ब3 दे3.6.7 ग्र2. ⊙; न1. १०d–१२a ⊙ (द्र. सं.). –a) दे7 पारेण, दे8.9 पुरेण (→परेण); दे8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. पुस्करेणाथ (→पुष्करस्याथ). –b) द1 भवन्(→महान्). –c) का1 ब1.2 दे1.2.5 स्वादू (दे1.2 °दु) दकः (→स्वादूदक-); का1 ते1 च (→तु). –d) का1 °पुंगवाः (→°सत्तमाः).

११. न1. ⊙. –a) ब1 वरेण (→परेण); दे5 महतो (→महती). –b) द1 ग्र1 °संस्थितैः (ग्र1 °ताः) (→°संस्थितिः). –c) द1 काञ्चना, ग्र1 काञ्चिनी (→काञ्चनी); ग्र2 °भूतिः (→°भूमिः). –d) का1 सर्वा चैका, ब1.3 दे1.5 द1 ग्र1.2 सर्वाचैक, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. सर्वत्रैक (→सर्वा चैव); ब2 दे10 शिरोपमा, ब3 दे5 शिलोपमाः, ते1 शिलोत्तमाः, द1 ग्र1.2 म1 शिलामया (→शिलोपमा).

१२. न1. a ⊙. –b) ब1.3 न1 मुवें. मुए. मुब. मर्यादा (न1 °दां) भानु-, ब2 मर्यादासानु-, दे1 मर्यादासार्थ-, दे3.6.7 मर्यादास्थाणु-, दे8-10 ते1 मर्यादा (दे10 ते1 °दां) तानु-, द1 ग्र1.2 म1 मर्यादोवातु- (→मर्यादात्मात्म-); म1 -मण्डितः (→-मण्डलः). –c) दे5 च (→चा-).

१३. –a) द1 सहस्रेण (→सहस्राणि). –b) द1 ग्र1.2 म1 शतं (→दश); ब1 तथा, दे3.6.7 म1 ततः, ग्र2 च सः (→स्मृतः). –c) दे10 तावानेन, न1 द1 ग्र1.2 म1 तावदेव (→तावानेव). –d) दे1.8-10 न1 ते1 द1 मुवें. मुए. मुब. °लोक- (→°लोको); दे1.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. महागिरेः (→महागिरिः).

१४. –a) ब1 समावृत्यंत-, दे10 समाश्रित्य तु (→समावृत्य तु). –b) दे6 पर्वतो (→सर्वतो); ब2.3 ते1 समास्थितं, दे5 समोस्थितः, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. समस्थितं, न1 द1 ग्र1.2 म1 तमस्थितं (न1 °तः) (→तमः स्थितम्). –d) दे2.5 न1 परिवेष्टितः (दे5 °त्तमः), द1 परिचेष्टितं (→परिवेष्टितं).

१५. –b) म1 मुवें. मुए. मुब. सम्प्रकीर्त्तिताः (→सप्त कीर्त्तिताः). –c) का1 ब्रह्मांडस्ये, ब2.3 दे7 ब्रह्मांडस्यैव, दे8-10 ते1 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. ब्रह्माण्डाशेष (ग्र2 °स्येष) (→ब्रह्माण्डस्यैष). –d) न1 मयेरितः (→मयोदितः).

१६. –a) दे5 अंडानामीदशीकोट्यो, दे10 अंडानामिन्द्र-शालां तु. –b) दे5 ज्ञेयान् शत-, म1 कोटि कोटि- (→कोट्यो ज्ञेयाः). –c) ब1 सर्वतत्वात्, द1 ग्र1.2 स (ग्र1 सं) गत्वा तत्, म1 अनन्तत्वात् (→सर्वगत्वात्). –d) ग्र2 कारणस्य यतात्मनः.

१७. –a) दे1 अण्डेषु तेषु सर्वेषु. –b) दे1.5 चतुर्दशः (→चतुर्दश). –c) ते1 तत्रैव च (→तत्र तत्र); न1 म1 चतुर्वक्त्रो (त1 °क्त्र(?)) (→चतुर्वक्त्रा) –d) दे10 रुद्रो, न1 म1 रुद्र- (→रुद्रा).

स्वस्थास्तत्र प्रजाः सर्वा ब्रह्मणा सदृशत्विषः ।
निरामया विशोकाश्च रागद्वेषविवर्जिताः ॥८
सत्यानृते न तत्रास्तां नोत्तमाधममध्यमाः ।
न वर्णाश्रमधर्माश्च न नद्यो न च पर्वताः ॥९
परेण पुष्करस्याथ समावृत्य स्थितो महान् ।
स्वादूदकसमुद्रस्तु समन्ताद् द्विजसत्तमाः ॥१०
परेण तस्य महती दृश्यते लोकसंस्थितिः ।
काञ्चनी द्विगुणा भूमिः सर्वा चैव शिलोपमा ॥११
तस्याः परेण शैलस्तु मर्यादात्मात्ममण्डलः ।
प्रकाशश्चाप्रकाशश्च लोकालोकः स उच्यते ॥१२
योजनानां सहस्राणि दश तस्योच्छ्रयः स्मृतः ।
तावानेव च विस्तारो लोकालोको महागिरिः ॥१३
समावृत्य तु तं शैलं सर्वतो वै तमः स्थितम् ।
तमश्चाण्डकटाहेन समन्तात् परिवेष्टितम् ॥१४
एते सप्त महालोकाः पातालाः सप्त कीर्त्तिताः ।
ब्रह्माण्डस्यैष विस्तारः संक्षेपेण मयोदितः ॥१५
अण्डानामीदृशानां तु कोटयो ज्ञेयाः सहस्रशः ।
सर्वगत्वात् प्रधानस्य कारणस्याव्ययात्मनः ॥१६
अण्डेष्वेतेषु सर्वेषु भुवनानि चतुर्दश ।
तत्र तत्र चतुर्वक्त्रा रुद्रा नारायणादयः ॥१७　वें. १.५०.१६

(→कुमाराद्यैः). –f) का1 व1-3 दे2.3.5-7 °पिङ्गलैः (→°पिङ्गलः); द1 ग्र1.2 म1 ईश्वरो विष्णुरेव च.

८. –a) ब2.3 दे1.2.5 सुस्थाः (→स्वस्थाः). –b) ब2 दे1.5.7 ब्राह्मणा, ब3 ते1 ब्रह्मणः, दे8-10 मुवें. मुए. ब्राह्मणाः (→ब्रह्मणा); का1 दे7 द1 ग्र1.2 म1 सदृशाद्विजाः, ब1.3 दे2.3.6 सदृश (दे3 °शो)द्विषः, दे1 सदृशायुषः, दे8-10 मुवें. मुए. शतशस्त्विषः (→सदृशत्विषः). –c) ग्र1 निशोकाः (→विशोकाः); ग्र2 निरामयाग्निहोत्रा च, म1 दशवर्षसहस्राणि. –d) दे2 विवर्जितः (→विवर्जिताः); म1 जना जीवन्त्यनामयाः.

९. ब3. cd ⊙. –a) दे5 सत्यामृते (→सत्यानृते); का1 तत्रास्ति, दे1 तत्रासां, ग्र2 तत्रास्ते, म1 सत्यास्तां (→तत्रास्तां). –b) दे3 °मद्धयमः (→°मध्यमाः). –c) ब1 धर्मा च, दे5 धर्मश्च (→धर्माश्च); दे1 न च वर्णाश्रमास्तत्र. –d) दे6 न नाद्या, ग्र2 न वद्या (→न नद्यो).

१०. ब3 दे3.6.7 ग्र2. ⊙; न1. १०d–१२a ⊙ (द्द. सं.). –a) दे7 पारेण, दे8.9 पुरेण (→परेण); दे8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. पुस्करेणाथ (→पुष्करस्याथ). –b) द1 भवन्(→महान्). –c) का1 ब1.2 दे1.2.5 स्वादु (दे1.2 °दु) दकः (→स्वादूदक-); का1 ते1 च (→तु). –d) का1 °पुंगवाः (→°सत्तमाः).

११. न1. ⊙. –a) ब1 वरेण (→परेण); दे5 महतो (→महती). –b) द1 ग्र1 °संस्थितैः (ग्र1 °ताः) (→°संस्थितिः). –c) द1 काञ्चना, ग्र1 काञ्चिनी (→काञ्चनी); ग्र2 °भूतिः (→°भूमिः). –d) का1 सर्वा चैका, ब1.3 दे1.5 द1 ग्र1.2 सर्वाचैक, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. सर्वत्रैक (→सर्वा चैव); ब2 दे10 शिरोपमा, ब3 दे5 शिलोपमाः, ते1 शिलोत्तमाः, द1 ग्र1.2 म1 शिलामया (→शिलोपमा).

१२. न1. a ⊙. –b) ब1.3 न1 मुवें. मुए. मुब. मर्यादा (न1 °दां) भानु-, ब2 मर्यादासानु-, दे1 मर्यादासार्थ-, दे3.6.7 मर्यादास्थाणु-, दे8-10 ते1 मर्यादा (दे10 ते1 °दां) तानु-, द1 ग्र1.2 म1 मर्यादोवालु- (→मर्यादात्मात्म-); म1 -मण्डितः (→-मण्डलः). –c) दे5 च (→चा-).

१३. –a) द1 सहस्रेण (→सहस्राणि). –b) द1 ग्र1.2 म1 शतं (→दश); ब1 तथा, दे3.6.7 म1 ततः, ग्र2 च सः (→स्मृतः). –c) दे10 तावानेन, न1 द1 ग्र1.2 म1 तावदेव (→तावानेव). –d) दे1.8-10 न1 ते1 द1 मुवें. मुए. मुब. °लोक- (→°लोको); दे1.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. महागिरेः (→महागिरिः).

१४. –a) ब1 समावृत्यंत-, दे10 समाश्रित्य तु (→समावृत्य तु). –b) दे6 पर्वतो (→सर्वतो); ब2.3 ते1 समास्थितं, दे5 समोस्थितः, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. समस्थितं, न1 द1 ग्र1.2 म1 तमस्थितं (न1 °तः) (→तमः स्थितम्). –d) दे2.5 न1 परिवेष्टितः (दे5 °त्तमः), द1 परिवेष्टितं (→परिवेष्टितं).

१५. –b) म1 मुवें. मुए. मुब. सम्प्रकीर्त्तिताः (→सप्त कीर्त्तिताः). –c) का1 ब्रह्मांडस्ये, ब2.3 दे7 ब्रह्मांडस्यैव, दे8-10 ते1 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. ब्रह्माण्डाशेष (ग्र2 °स्येष) (→ब्रह्माण्डस्यैष). –d) न1 मयेरितः (→मयोदितः).

१६. –a) दे5 अंडानामीदृशीकोट्यो, दे10 अंडानामिन्द्र-शालां तु. –b) दे5 ज्ञेयान् शत-, म1 कोटि कोटि- (→कोट्यो ज्ञेयाः). –c) ब1 सर्वतत्वात्, द1 ग्र1.2 स (ग्र1 सं) गत्वा तत्, म1 अनन्तत्वात् (→सर्वगत्वात्). –d) ग्र2 कारणस्य यतात्मनः.

१७. –a) दे1 अण्डेषु तेषु सर्वेषु. –b) दे1.5 चतुर्दशः (→चतुर्दश). –c) ते1 तत्रैव च (→तत्र तत्र); न1 म1 चतुर्वक्त्रो (त1 °वक्त्र(?)) (→चतुर्वक्त्रा) –d) दे10 रुद्रो, न1 म1 रुद्र- (→रुद्रा).

वें.१.५०.१६ दशोत्तरमथैकैकमण्डावरणसप्तकम् ।
समन्तात् संस्थितं विप्रा यत्र यान्ति मनीषिणः ॥१८
अनन्तमेकमव्यक्तमनादिनिधनं महत् ।
अतीत्य वर्त्तते सर्वं जगत् प्रकृतिरक्षरम् ॥१९
अनन्तत्वमनन्तस्य यतः संख्या न विद्यते ।
तदव्यक्तमिति ज्ञेयं तद् ब्रह्म परमं पदम् ॥२०
अनन्त एष सर्वत्र सर्वस्थानेषु पठ्यते ।
तस्य पूर्वं मयाऽप्युक्तं यत्तन्माहात्म्यमव्ययम् ॥२१
गतः स एष सर्वत्र सर्वस्थानेषु वर्त्तते ।
भूमौ रसातले चैव आकाशे पवनेऽनले ।
अर्णवेषु च सर्वेषु दिवि चैव न संशयः ॥२२
तथा तमसि सत्त्वे च एष एव महाद्युतिः ।
अनेकधा विभक्ताङ्गः क्रीडते पुरुषोत्तमः ॥२३
महेश्वरः परोऽव्यक्तादण्डमव्यक्तसंभवम् ।
अण्डाद् ब्रह्मा समुत्पन्नस्तेन सृष्टमिदं जगत् ॥२४

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४८॥

---

१८. –b) दे$_{1}$ °सप्तमं (→°सप्तकम्). –c) दे$_{8-10}$ द$_{1}$ संस्थिता (→संस्थितं). –d) मुवें. मुए. मुब. तत्र (→यत्र); ते$_{1}$ यत्प्रयाति (→यत्र यान्ति); ग्र$_{2}$ म$_{1}$ महर्षयः (→मनीषिणः).

१९. –a) ब$_{2}$ एतद्, दे$_{2.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. एवम् (→एकम्). –d) का$_{1}$ दे$_{2.5}$ ते$_{1}$ म$_{1}$ रक्षकं, ब$_{3}$ अव्ययं, द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ अक्षयं (→अक्षरं).

२०. –a) दे$_{10}$ मनस्तस्य (→अनन्तस्य). –c) का$_{1}$ तत्रा-, दे$_{2.5}$ तत्र (→तद-) ; ब$_{2}$ अविज्ञेयं, दे$_{3.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. इदं ज्ञेयं (→इति ज्ञेयं). –d) दे$_{1.8-10}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ मुवें. मुए. मुब ध्रुवं (→पदं).

२१. –a) दे$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ एव (→एष); का$_{1}$ अनंतत्वमनंतस्य, दे$_{5}$ असंता लम्बनं तस्य, ते$_{1}$ आननस्थेन सर्वत्र. –b) का$_{1}$ दे$_{5}$ पश्य(का$_{1}$ + -ठ्य)ते, ब$_{1.3}$ दे$_{10}$ पच्यते, दे$_{8}$ पूज्यते (→पठ्यते). –c) ब$_{2}$ दे$_{5}$ म$_{1}$ सर्वं (→पूर्वं); ब$_{3}$ न$_{1}$ मया प्रोक्तं, ग्र$_{2}$ मयोद्युक्तं (→मयाप्युक्तं). –d) ब$_{2}$ दे$_{1.8-10}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ ग्र$_{2}$ मुवें. मुए. मुब. उत्तमम् (→अव्ययं); ब$_{2}$ माहात्म्यं महद्ध्रुवं, ग्र$_{1}$ युक्तं माहात्म्यमव्ययम्.

२२. –a) का$_{1}$ स एष एवं सर्वत्र, ब$_{1-3}$ दे$_{1-3.5-9}$ न$_{1}$ स एष सर्वत्र (दे$_{5}$ *) गतः, दे$_{10}$ ते$_{1}$ मुब. स एव सर्वगतः. –b) ब$_{1}$ दे$_{1.8-10}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. पूज्यते, दे$_{3.5.7}$ विद्यते, दे$_{5}$ वर्तंत (→वर्त्तते). –c) ग्र$_{2}$ भूमे (→भूमौ). –d) का$_{1}$ ते$_{1}$ पर्वते जले (ते$_{1}$ तले), दे$_{5}$ घृतमेनले, दे$_{6}$ पवनोले, दे$_{8-10}$ पवनानले, न$_{1}$ ग्र$_{2}$ पवने तले (→पवनेऽनले). –e) दे$_{1}$ अतरेषु, दे$_{7}$ ग्र$_{2}$ अवर्णेषु (→अर्णवेषु). –f) द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ विविधैव (→दिवि चैव).

*अतः परं न$_{1}$ पुस्तके अधिकम्—
अतीतानागतानीह यानि मन्वंतराणि वै ।
तानि त्वं कथयास्माकं व्यासाश्च द्वापरे युगे ।
वेदशाखाप्रणयनं देवदेवस्य धीमतः ॥
(=४६. १,२)

२३. –a) दे$_{7}$ रजस् (→तथा); ब$_{3}$ दे$_{8-10}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ मुवें. मुए. तत्त्वे (→सत्त्वे); दे$_{7-10}$ ते$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. वा (→च); म$_{1}$ सत्त्वेषु (→सत्त्वे च). –b) दे$_{1}$ पृथगेव, दे$_{7-10}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. [अ]प्येष एव (→एष एव). –c) दे$_{3.6.7}$ अनेक सु- (→अनेकधा); का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{1.3-5-7}$ द$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ विभक्तश्च (→विभक्ताङ्गः). –d) दे$_{1}$ क्रीडते परमेश्वरः.

२४. –a) दे$_{7-10}$ द$_{1}$ म$_{1}$ महेश्वर (द$_{1}$ °रं) (→महेश्वरः); दे$_{3.6.7}$ परोऽव्यक्तो, म$_{1}$ पराव्यक्तं (→परोऽव्यक्ता-). –b) दे$_{7}$ खंड° (→-दंड°); दे$_{1}$ °अव्ययं, दे$_{8-10}$ °सम्भवः, ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$ °संज्ञितं (→°सम्भवम्). –c) ग्र$_{1}$ ब्रह्म (→ब्रह्मा); न$_{1}$ समुद्भूत, ग्र$_{1}$ समुत्पन्ना (→समुत्पन्नः).

पुष्पिका—[द$_{1}$ पुस्तके अध्यायसमाप्तिर्नास्ति]

पुराणनाम—का$_{1}$ इति श्रीकौर्मे पुराणे, ब$_{1-3}$ दे$_{2.3.6}$ म$_{1}$ इति कू(दे$_{2}$ कौ)र्मपुराणे, दे$_{1.5.7-10}$ न$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ मुवें. मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे, ते$_{1}$ इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे पूर्वभागे. **अध्यायनाम**—का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.3.5.6}$ न$_{1}$ ग्र$_{1.2}$ म$_{1}$. ⊙; ब$_{1}$ भुवनविन्यासे, दे$_{1}$ भुवनकोशसमाप्तौ, दे$_{7}$ भुवनकोशसमाप्तो नाम, दे$_{8-10}$ ते$_{1}$ भुवनकोशे, मुवें. भुवनकोशवर्णनं नाम, मुब. भुवनकोशविन्यासो नाम. **अध्यायसंख्या**—ब$_{1}$ दे$_{6}$. ⊙; का$_{1}$ ब$_{3}$ दे$_{2.3.5}$ ग्र$_{1}$ सप्त-

४९

ऋषय ऊचुः ।❀

अतीतानागतानीह यानि मन्वन्तराणि तु ।
तानि त्वं कथयास्माकं व्यासांश्च द्वापरे युगे ॥१

वेदशाखाप्रणयनं देवदेवस्य धीमतः ।
तथावतारान् धर्मार्थमीशानस्य कलौ युगे ॥२

कियन्तो देवदेवस्य शिष्याः कलियुगेषु वै ।
एतत् सर्वं समासेन सूत वक्तुमिहार्हसि ॥३

सूत उवाच ।❀

मनुः स्वायंभुवः पूर्वं ततः स्वारोचिषो मनुः ।
उत्तमस्तामसश्चैव रैवतश्चाक्षुषस्तथा ॥४

षडेते मनवोऽतीताः सांप्रतं तु रवेः सुतः ।
वैवस्वतोऽयं यस्यैतत् सप्तमं वर्त्ततेऽन्तरम् ॥५

स्वायंभुवं तु कथितं कल्पादावन्तरं मया ।
अत ऊर्ध्वं निबोधध्वं मनोः स्वारोचिषस्य तु ॥६

पारावताश्च तुषिता देवाः स्वारोचिषेऽन्तरे ।
विपश्चिन्नाम देवेन्द्रो बभूवासुरसूदनः ॥७

ऊर्ज्जस्तम्भस्तथा प्राणो दान्तोऽथ वृषभस्तथा ।
तिमिरश्चार्वरीवांश्च सप्त सप्तर्षयोऽभवन् ॥८ वें.१.५१.८

चत्वारिंशोध्यायः, ब2 ॥४७॥, दे1.7 पञ्चाशत्तमोध्यायः ॥५०॥, दे8.9 मुए. पञ्चाशोऽध्यायः, दे10 मुवें. पञ्चाशोध्यायः ॥५०॥ न1 षट्चत्वारिंशोध्यायः, ते1 ॥४८॥, ग्र2 म1 एकोनपञ्चाशोध्यायः, मुब. एकोनपञ्चाशोध्यायः ॥४९॥

४९

❀ द1 ग्र1. ⊙; न1 ग्र2 म1 ऋषयः.

१. –b) ब2 ग्र2 च, दे1.4.8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. वै (→तु); दे10 यामिमं चतुराणि वै. –c) ग्र1 मुवें [अ]स्मभ्यं (→[अ]स्माकं). –d) ब1 दे1.8.10 मुवें. मुए. व्यासश्च, दे4 व्यासश्च (→व्यासांश्च).

२. ते1. cd ⊙. –a) दे8.9 ते1 मुवें. मुए. मुब. प्रणयिनो, द1 ग्र1.2 म1 प्रमाणानि (→प्रणयनं). –c) दे1 अथ (→तथा); का1 ब1 दे6 द1 ग्र1 [अ]वतारं, ग्र2 म1 [अ]पराधम् (→[अ]वतारान्); ब1 दे3.6 धर्मात्मा (दे3 °त्मन्) (→धर्मार्थं); दे4 तथा वा नाशधर्माढ्यं, दे8-10 मुवें. मुए. धर्मार्थानां प्रवक्तारो. –d) का1 ईशानं तु, दे6 ईशो तस्य, दे8-10 मुवें. मुए. हीशानस्य, न1 ईश्वरस्य (→ईशानस्य); दे1 तथा (→युगे).

३. –a) ग्र2 किमेतद् (→कियन्तो). –b) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. °युगेऽपि वै, ते1 द1 ग्र1 म1 °युगे तु वै (म1 °ताः), ग्र2 °युगे कृतैः (→°युगेषु वै). –d) द1 ग्र1.2 म1 सूत त्वं वक्तुमर्हसि.

❀ दे3.8.9 सूत उ.; न1 ते1 ग्र1.2 सूतः; द1 श्रीसूत उवाच; म1 श्रीसूतः.

४. –a) ग्र2 मनु- (→मनुः); म1 स्वायंभुवो मनुः पूर्वं. –b) म1 तथा (→ततः); ब1-3 दे1-3.5.6.8.10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. मतः (→मनुः). –d) दे4 चक्षुषः (→चाक्षुषः).

५. –a) दे5.6 ग्र2 षडेंते (→षडेते). –b) दे10 साम्प्रते (→सांप्रतं); दे6 सुताः (→सुतः). –c) दे8-10 मुवें. मुए. सप्तैतत्, न1 अस्यैतत्, ग्र1 तस्यैतद् (→यस्यैतत्). –d) ब3 दशमं (→सप्तमं); दे4.5.10 ते1 वर्त्ततेतरे (दे4-10 (तरं), दे6 वर्त्ततोत्तरं, दे8.9 द1 मुवें. मुए. वर्त्तते परम् (→वर्त्ततेऽन्तरम्).

६. –b) दे1 कल्पादावंतरे, द1 कल्पादवतरं, ग्र2 कल्पनावन्तरं (→कल्पादावन्तरं). –c) का1 ते5 ते1 निबोध त्वं, ग्र2 निबोधित्वा (→निबोधध्वं).

७. –a) ग्र2 म1 परा- (→पारा-); ब3 -वतश्, ग्र2 -वाताश् (→-वताश्); ब3 तुषिताः, दे4 रुषिता, दे5 युषिता, ग्र2 दुषित (→तुषिता). –b) दे5 ग्र2 स्वारोचिषोन्तरे, ते1 म1 स्वारोचिषाऽन्तरे (→स्वारोचिषेऽन्तरे). –c) ते1 देवश्चिन्नाम (→विपश्चिन्नाम); ब2 तत्रेन्द्रो (→देवोन्द्रो). –d) दे1.8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. °मर्दनः (→°सूदनः).

८. –a) ब1-3 दे1-3.9 ऊर्ज्जस्तम्बस् (दे9 °स्तांभस्), दे5 गर्जस्तंबस्, ते1 कुक्षस्तजस्, ग्र1.2 जर्ज(ग्र2 °र्जा)स्तंभस् (→ऊर्ज्जस्तम्भस्). –b) ब2 दरदो, न1 द1 दन्तोऽथ, ग्र2 दान्तोऽपि, मुब. दन्तोलिर् (→दान्तोऽथ); दे1 मृगभः, दे8-10 मुवें. मुए. ऋषभः, द1 वृषताः, ग्र1.2 म1 पृषभः (→वृषभः). –c) ब2 मिहिरः, द1 किंमीरः, ग्र2 मरीचः (→तिमिरः); दे1.4.9.10 न1 म1 चार्वरीयांश्च (म1 °रायश्च), द1 चोर्वरीवांश्च, ग्र1 शार्बरीवांश्च, ग्र2 चर्वरीबांश्च (→चार्वरीवांश्च);

वें.१.५१.६ चैत्रकिंपुरुषाद्याश्च सुताः स्वारोचिषस्य तु ।
द्वितीयमेतदाख्यातमन्तरं शृणु चोत्तरम् ।।९
तृतीयेऽप्यन्तरे विप्रा उत्तमो नाम वै मनुः ।
सुशान्तिस्तत्र देवेन्द्रो बभूवामित्रकर्षणः ।।१०
सुधामानस्तथा सत्याः शिवाश्चाथ प्रतर्दनाः ।
वशवर्त्तिनश्च पञ्चैते गणा द्वादशकाः स्मृताः ।।११
रजोर्ध्वश्चोर्ध्वबाहुश्च सबलश्चानयस्तथा ।
सुतपाः शुक्र इत्येते सप्त सप्तर्षयोऽभवन् ।।१२
तामसस्यान्तरे देवाः सुरा वाहरयस्तथा ।
सत्याश्च सुधियश्चैव सप्तविंशतिका गणाः ।।१३
शिबिरिन्द्रस्तथैवासीच्छतयज्ञोपलक्षणः ।
बभूव शंकरे भक्तो महादेवार्चने रतः ।।१४
ज्योतिर्द्धर्मा पृथुः काव्यश्चैत्रोऽग्निर्वनकस्तथा ।
पीवरस्त्वृषयो ह्येते सप्त तत्रापि चान्तरे ।।१५
पञ्चमे चापि विप्रेन्द्रा रैवतो नाम नामतः ।
मनुर्वसुश्च तत्रेन्द्रो बभूवासुरमर्दनः ।।१६

ते1 तिमिश्चान्तर्दर्शीवांश्च. –d) ब1 **, ग्र2 सप्त(मः) (→सप्त).

९. –a) दे4 चैत्रं, न1 चित्र, द1 ग्र1 चैत्रः (→चैत्र-); दे4.8-10 मुवें. मुए. मुब. तु (→च); दे1 चित्रकं पुरुषाद्यस्तु. –b) दे5 म1 सुता-, ग्र1 ** (→सुताः). –c) ते1 द्वितीयं तु (→द्वितीयमे-); ग्र2 आख्यानं, म1 व्याख्यातं (→आख्यातं). –d) ब1.2 दे2-6.8.9 ते1 मुवें. मुए. मुब. शृणु चोत्तमम् (दे5 °मां), दे1 म1 शृणुतोत्तमम् (म1 °रम्), ग्र2 शृणु(च)रोत्तरम् (→शृणु चोत्तरम्).

१०. –a) ते1 तृतीयेषु (→तृतीयेऽपि); दे1 तत्र, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. चैव (→विप्रा). –b) ग्र2 नवमो (→नाम वै). –c) म1 सुरान्तः (→सुशान्तिः). –d) दे3.6.8-10 न1 द1 ग्र2 म1 °कर्शनः (→°कर्षणः).

११. –a) दे6 स्वधा° (→सुधा°); दे1 मुवें. मुए. सत्यः, दे4.6.8-10 न1 द1 ग्र2 मुब. सत्या, ते1 वत्स (→सत्याः). –b) ते1 शिवः (→शिवाः); का1 दे10 प्रदर्शनाः (दे10 °नः), ब2 दे1.8.9 मुवें. मुए. प्रतर्द्दनः, न1 प्रदर्शकाः, + प्रदर्शनाः, ते1 प्रवर्द्धनाः, ग्र2 म1 प्रमर्दनः (म1 °नाः) (→प्रतर्दनाः). –c) ब1.2 दे4.8.9 मुवें. मुए. मुब. *(→च); दे3.6 ते1 वशवर्त्तिश्च (ते1 °च), दे10 वशि(?)वर्तिनश्च, ग्र2 वशकीनश्च, म1 विवर्त्तिनोश्च (→वशवर्त्तिनश्च); ब2 वशवर्त्तिनः स्वयश्चै(वते), दे4 वशवर्त्तिनस्त्वयं वै. –d) न1 गुणा (→गणाः).

१२. –a) ब1 दे1 राजार्हश्चो (दे1 °श्वो)द्र्ध्व°, ब3 ग्र1 राजोद्र्ध्व (ग्र1 °ह)श्चोर्ध्व, दे4 रजोर्द्वयोर्द्व°, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. रजोगात्रोद्र्ध्व°, न1 द1 रजोह(द1 भू)श्चोद्र्ध्व°, ते1 रभोहाभोर्ध्व°, ग्र2 जोभवश्चोर्ध्व°, म1 रजोहश्चूद्र्ध्व° (→रजोद्र्ध्वश्चोद्र्ध्व°). –b) ब1 वशनश्, ब2.3 दे4.6.8-10 न1 ते1 द1 ग्र1 म1 मुवें. मुए. मुब. सवनश्, दे1 सवानश् दे3 स* नश्, ग्र2 स्वनश्च (→सबलश्); ब1.2 दे1.4.6 न1 ते1 द1 मुवें. मुए. मुब. चानघस्, ब3 चाघनस्, दे3 चैघनस्, दे8-10 चानखस्, ग्र1 चागमस्, ग्र2 यमह्यमस्, म1 चमघस् (→चानयस्). –c) दे1 सुतथा (→सुतपाः); दे4.8-10 ते1 मुवें. मुए. शक्र, ग्र2 चत्र(?) (→शुक्र).

१३. –a) दे10 नामस्तस्यांतरे देवाः, ग्र1 म1 तापसस्यान्तरे देवाः (म1 विप्राः), ग्र2 तामस्य सान्तरे देवा. –b) वै (→वा-); दे8-10 मुवें. मुए. सुरा यास हरास्तथा, ते1 सुयामोघ नयस्तथा. –c) का1 सत्यः, दे10 सत्वाः, न1 सुत्यः (→सत्याः); का1 शुचयः, ब3 दे10 सुधियाः, ग्र2 सुतयः (→सुधियः); दे4 सत्याश्चगाधयश्चैव. –d) दे3.5 सप्ता° (→सप्त°); द1 गुणाः (→गणाः).

१४. द1. १४a–२१d ⊙ (द्र. सं.). –a) का1 ब1-3 दे2.3.5 न1 तथा चा (न1 वा)सीद् (→तथैवासीत्). –b) दे4 °राज्ञो° (→°यज्ञो°); ग्र1 °लक्षणं (→°लक्षणः). –c) दे1.4 शङ्करो (→शंकरे). –d) दे5 ग्र2 °रताः (°रतः).

१५. द1. ⊙. (द्र. १४ पा. वि). –a) ब1.2 दे1.4 न1 ते1 ग्र1 म1 ज्योतिर्धामा, दे8-10 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. ज्योतिर्द्धाम (→ज्योतिर्द्धर्मा); ब2.3 पृथुः काव्याः, दे1 ते1 पृथूकल्पः, दे4 पृथुकांत्यः, दे6 पृथुकोट्यः, दे8-10 मुवें. मुए. पृथक्कल्पः (दे9 °ल्पा), न1 पृथुः कल्पः (→पृथुः काव्यः). –b) ब1 दे8-10 मुवें. चैत्रोऽग्नि-, दे1 चित्रोऽग्नि-, न1 श्वेतोग्निर्, ते1 चैत्राग्निस् (→चैत्रोऽग्निर्); ब1 ** कः, ब3 वर्णकः, दे1 ते1 सवनः, दे4 न1 ग्र1.2 म1 धनकः, दे8-10 मुवें. मुए. वसनः (दे10 °तः) मुब. वरुणः (→वनकः). –c) दे1 पीवधः (?), दे4 पीनकः, ते1 विपरः, ग्र2 विज्वरः (→पीवरः); ब1 दे3-5.6.10 न1 ग्र1 तृषयो (दे °ये), ब2.3 दे1 चर्षयो (→त्वृषयो); ते1 देवदेवास्तु वा(रा)ह्याते. –d) दे4 वान्तरे (→चान्तरे).

१६. द1. ⊙ (द्र. १४ पा. वि.). –a) दे1.4 न1 ग्र2 म1 वापि (→चापि); दे1.3 विप्रेन्द्र (→विप्रेन्द्रा). –b) दे5 वासवः, म1 वै मनुः (→नामतः). –c) ब2 पुनः, ग्र1 म1 सुखः,

अमिताभा भूतरया वैकुण्ठाः स्वच्छमेधसः ।
एते देवगणास्तत्र चतुर्दश चतुर्दश ॥१७
हिरण्यरोमा वेदश्रीरूर्ध्वबाहुस्तथैव च ।
वेदबाहुः सुधामा च पर्जन्यश्च महामुनिः ।
एते सप्तर्षयो विप्रास्तत्रासन् रैवतेऽन्तरे ॥१८
स्वारोचिषश्चोत्तमश्च तामसो रैवतस्तथा ।
प्रियव्रतान्वया ह्येते चत्वारो मनवः स्मृताः ॥१९
षष्ठे मन्वन्तरे चासीच्चाक्षुषस्तु मनुर्द्विजाः ।
मनोजवस्तथैवेन्द्रो देवानपि निबोधत ॥२०
आद्याः प्रसूता भाव्याश्च पृथुगाश्च दिवौकसः ।
महानुभावा लेख्याश्च पञ्चैते ह्यष्टकागणाः ॥२१
सुमेधा विरजाश्चैव हविष्मानुत्तमो मधुः ।
अतिनामा सहिष्णुश्च सप्तासन्नृषयः शुभाः ॥२२
विवस्वतः सुतो विप्राः श्राद्धदेवो महाद्युतिः ।
मनुः स वर्त्तते धीमान् सांप्रतं सप्तमेऽन्तरे ॥२३　वे.१.५१.२४

ग्र2 सुखं (→मनुः); दे1.8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. विभुश्च, ग्र1 तत्रैव, ग्र2 तत्रेन्द्रं, म1 तत्रापि (→वसुश्च); दे1 विप्रेन्द्रो, ते1 ग्र1 म1 देवेन्द्रो, ग्र2 अथवा (→तत्रेन्द्रो). –d) ग्र2 *** (→बभूवा-); ब3 °मङ्कुलः, दे5 °मर्द्दनाः (→°मर्द्दनः).

१७. द1. ⊙ (द्र. १४ पा. वि.). –a) ब1 अमिताभभूतरसा, ब2 अमिताभाभूतरजा, ब3 दे1 अमृताभाभूतरथा, दे2.5 अमिताभाभूत**, दे3.6 अमिताभा भू (दे6 °धू) तवसो, दे4 अभिताम्राभिमूर्तिश्च, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. अमिताभूतयस्तत्र (दे10 °यो तत्र), न1 अमित्रक्षा भूतरया, ते1 अमितौजा बभूवासौ ग्र1 अमिताभागतिरया, ग्र2 अतीता भागनिरतः, म1 अमिताभा (+भो)गनिरता. –b) का1 तु स्वमेधसः, ब1 स्वयमेधसः, ब2 ससुमेधसः, दे1 च सुवेधसः, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. च सुरोत्तमाः, न1 म1 च सुमेधसः, ग्र1 सु च मेधसः (→स्वच्छमेधसः); दे4 चैकं सुखसुमेधसः, ते1 वैकुण्ठस्य सुमेधसः, ग्र2 सुगुणे सुसमेततः. –d) ब2 दे5 चतुर्दशाः (दे5 °श.), दे1 **** (→चतुर्दश).

१८. द1. ⊙ (द्र. १४ पा. वि.). a–) का1 ब2.3 म1 देवश्रीः, ग्र1 देवर्द्धिः, ग्र2 देवे श्रीः, (→वेदश्रीः). –c) ब1-3 दे1.3.6 म1 देव°, दे5 दिव° (→वेद°); दे1*** श्च. दे8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. सुबाहुश्च (→सुधामा च). –d) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. सपर्ज्जन्यो (→पर्जन्यश्च). –e) दे6.10 विप्रा (→विप्राः). –f) का1 ब1-3 दे2.3.5.6 तथासन् (→तत्रासन्).

१९. द1. (द्र. १४ पा. वि.) ⊙. –a) दे10 स्वारोचिषेः (→स्वारोचिषः); ब3 चोत्तमाश्च, दे3.6 चौत्त (दे6 °तु)मिश्च (→चोत्तमश्च). –b) ग्र1 म1 तापसो (→तामसो); दे1 वै मतः, ग्र2 वै ततः(→रैवतः); ग्र2 ततः (→तथा). –c) दे3.4 विप्रव्रताः (→प्रियव्रता-); ब1.3 दे1.4.6 -त्वया, दे3 मया, दे8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. -न्विता (→-न्वया); न1 प्रियव्रतत्वमह्येते. –d) ब1.2 दे1.2 दे1.3.5 म1 मनव-, दे10 नवम-, ग्र2 मानव- (→मनवः).

२०. द1.⊙(द्र. १४ पा. वि); दे5. ⊙. –a) ब2 षष्ठ- (→षष्ठे); दे1 न1 ग्र2 वापि, दे4.8-10 ते1 ग्र1 म1 मुवें. मुए. मुब. चापि (→चासीत्). –b) का1 ब1-3 दे1-3.6 च (→तु); दे8-10 मुनिर् (→मनुर्). –d) दे1 देवानिति, दे8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. देवांश्चैव, न1 देवतापि (→देवानपि).

२१. द1. ⊙ (द्र. १४ पा. वि.); दे10. bc ⊙. –a) दे5**, दे4 तथा, दे6 ग्र1 आद्या, ग्र2 आद्यः (→आद्याः); ब1 दे1.8-10 मुवें. मुए. प्रभूत (दे9 °ते), दे5 न1 प्रसूत, म1 प्रसादा (→प्रसूता); का1 ब1-3 दे3.5.6 ते1 म1 भव्याश्च, दे4 नाद्याश्च, दे10 ग्र2 भाव्यश्च (→भाव्याश्च). –b) ब1 पृथुनाः, दे1.4.8.9 मुवें. मुए. प्रथनाः, न1 पृतनाः, ते1 प्रजानः, ग्र1.2 म1 प्रधानः, मुब. पृथुकाः (→पृथुगाः). –c) दे4 देवा वै (→-लेख्याश्च); ब2 ग्र2 महानुभावानेकाख्या, ग्र2 महानुभावा***. –d) दे4 लेह्येते, ग्र2 पञ्चास्य (→पञ्चैते); दे1 प्यष्टका-, दे5 ह्यष्टार्क-, ते1 ह्क्षका- (→ह्यष्टका-); ब1 दे4 -गुणाः (→-गणाः); दे8-10 मुवें. मुए. पञ्चदेवगणाः स्मृताः, म1 पञ्चषष्ठाष्टका गणाः.

२२. –a) दे3.6 स्वमेधा (→सुमेधा); ते1 -भिरजश्चैव (→विरजाश्चैव); दे8-10 मुवें. मुए. विरजाश्च हविष्मांश्च. –b) न1 ग्र1.2 म1 हविष्ठान् (→हविष्मान्); दे6 हविष्मांश्च तमो मधुः, दे8-10 मुवें. मुए. सोमो मनुसमः स्मृतः, ते1 हविष्मानुत्तमोत्तमः. –c) ब1 दे4 ते1 द1 ग्र1.2 म1 अत्रिनामा (ते1 °म्ना), दे1 मुब. अभिमानो, दे8-10 मुवें. मुए. अविनामा (→अतिनामा); दे8.9 मुवें. मुए. सविष्णुश्च (→सहिष्णुश्च). –d) न1 पुत्रासन् (→सप्तासन्); द1 ग्र1.2 म1 तथा (→शुभाः).

२३. –a) दे10 अविस्वतः (→विवस्वतः); दे10 ते1 द1 ग्र2 विप्रा (→विप्राः). –b) दे3 श्राद्धे (→श्राद्ध-). –c) का1 दे4.6 द1 ग्र1.2 म1 संवर्त्तते (म1 °को), दे8-10 मुवें. मुए. संवर्त्तनो (दे10 °ते) (→स वर्त्तते); दे1.8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. विप्राः (→धीमान्). –d) ग्र2 सप्तमोन्तरे (→सप्तमेऽन्तरे).

वें.१.५१.२४ आदित्या वसवो रुद्रा देवास्तत्र मरुद्गणाः ।
पुरंदरस्तथैवेन्द्रो बभूव परवीरहा ॥२४
वसिष्ठः कश्यपश्चात्रिर्जमदग्निश्च गौतमः ।
विश्वामित्रो भरद्वाजः सप्त सप्तर्षयोऽभवन् ॥२५
विष्णुशक्तिरनौपम्या सत्त्वोद्रिक्ता स्थिता स्थितौ ।
तदंशभूता राजानः सर्वे च त्रिदिवौकसः ॥२६
स्वायंभुवेऽन्तरे पूर्वमाकूत्यां मानसः सुतः ।
रुचेः प्रजापतेर्यज्ञस्तदंशेनाभवद् द्विजाः ॥२७
ततः पुनरसौ देवः प्राप्ते स्वारोचिषेऽन्तरे ।
तुषितायां समुत्पन्नस्तुषितैः सह दैवतैः ॥२८
औत्तमेऽप्यन्तरे विष्णुः सत्यैः सह सुरोत्तमैः ।
सत्यायामभवत् सत्यः सत्यरूपो जनार्दनः ॥२९
तामसस्यान्तरे चैव संप्राप्ते पुनरेव हि ।
हर्यायां हरिभिर्देवैर्हरिरेवाभवद्धरिः ॥३०
रैवतेऽप्यन्तरे चैव संभूत्यां मानसोऽभवत् ।
संभूतो मानसैः सार्द्धं देवैः सह महाद्युतिः ॥३१
चाक्षुषेऽप्यन्तरे चैव वैकुण्ठः पुरुषोत्तमः ।
विकुण्ठायामसौ जज्ञे वैकुण्ठैर्दैवतैः सह ॥३२
मन्वन्तरेऽत्र संप्राप्ते तथा वैवस्वतेऽन्तरे ।
वामनः कश्यपाद् विष्णुरदित्यां संबभूव ह ॥३३

---

२४. –b) ते1 त्वत्र (→तत्र).

२५. –a) ग्र2 काश्यपः (→कश्यपः); म1 वसिष्ठः काश्यपोत्रिश्च. –b) ब3 ग्र2 जामदग्निः (→जमदग्निः). –d) का1 सदा (→सप्त-); दे5 सप्तैते समयोभवत्.

२६. –a) म1 अनूपम्या (→अनौपम्या). –b) का1 ब1 सत्त्वोद्रिक्ताः (→सत्त्वोद्रिक्ता); का1 दे5 स्थितौ स्थिताः (दे5 **), ग्र2 स्थितस्थितौ (→स्थिता स्थितौ). –c) दे1 तदंशभूत-, दे3.6 तदंग (दे6 °त)भूता, ग्र2 तद्वंशभूत- (→तदंशभूता). –d) ग्र2 सर्वेश (→सर्वे च).

२७. –b) दे8-10 मुवें. मुए. प्रकृत्यां, ग्र1 अत्युक्तां (→आकूत्यां); ते1 मानसान्, ग्र2 मानवः (→मानसः); दे4 ग्र2 सुताः, दे10 स्मृतः, ते1 सुतान् (→सुतः). –c) दे1 रुचः, दे10 ऋचेः, ते1 ऋतेः (→रुचेः); ब1 दे3 ते1 प्राजा° (→प्रजा°); का1 दे6 यज्ञ, ब1.2 दे8-10 द1 ग्र1.2 म1 यज्ञे, दे5 मुवें. मुए. मुब. जज्ञे (→यज्ञः). –d) दे1 तदंशे चा°, ग्र2 म1 तदंशेन° (→तदंशेना°); ब2 दे5 ते1 [अ]भवन् (→[अ]भवद्); म1 महाद्विजः (→[अ]भवद् द्विजाः).

२८. –a) दे3 ततद्वनुनसो देव. –b) का1 प्राप्त, दे2.5 न1 प्राप्तः, ते1 प्राप्तिस् (→प्राप्ते). –c) दे4 भूषितायां, ते1 ऋषितायां, ग्र2 उषितायां (→तुषितायां). –d) दे5.10 ते1 द1 ग्र2 देवतैः (→दैवतैः.)

२९. –a) का1 औत्तमे-, + औत्तरे, ब1 दे1.4.8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. उत्तमे, ब3 ते तु मे-, दे3 अन्तरे-(?), दे6 उत्तरे-, न1 ऊत्वमे-, ग्र2 म1 औत्तरे- (→औत्तमे-); दे1.8-10 ते1 मुवें. मुए. -त्वन्तरे, न1 -षान्तरे (→-प्यन्तरे). –b) दे5 सत्येः, न1 सत्ये (→सत्यैः); दे5 मुवें. मुए. मुब. सुरोत्तमः (दे5 °मे), दे6 ग्र2 पुरोत्तमैः (→सुरोत्तमैः). –c) म1 सत्यं (→सत्यः); ब1 दे1 सत्याय (दे1 °स) मभवत् सत्यः. –d) दे1 सत्यस्य तु, न1 सप्तरूपो, द1 ग्र1.2 म1 सत्यपादो (→सत्यरूपो).

३०. द1 ग्र1.2.३०b-३२ a ⊙ (द्र. सं.). –a) ग्र1 म1 तापस° (→तामस°). –c) का1 दे2 सूर्यायां, ब1 दे1 न1 ते1 भार्यायां, ब3 दे3.6 हर्षायां (→हर्यायां); दे3.6 हविभिर् दे10 हेमिभिर् (→हरिभिर्); ते1 दैवैर् (→देवैर्); दे1 भार्यायां स हरिद्देवो. –d) दे9 ते1 हरेर् (→हरिर्); दे1 देव (→एव); ब1 [अ]भवद्विजाः (→(अ)भवद्धरिः); का1 हरिरेभाववद्धरिः.

३१. द1 ग्र1.2. ⊙. (द्र.३० पा. वि). –a) ते1 °त्वन्तरे (→°प्यन्तरे); ब1 चैवं (→चैव). –b) ब1 न1 आकूत्यां, दे3.6 संहृत्यां, दे4 संभृत्यां, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. सङ्कल्पान्, ते1 संकृत्यां, म1 संश्रुत्यां (→संभूत्यां); दे1.8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. मानसो हरिः, म1 मानवोऽभवत् (→मानसोऽभवत्). –c) दे4 सम्भूतौ (→सम्भूतो); का1 ब1-3 दे2.5 म1 राजसैः, दे4 राक्षसैः, दे10 मनसैः (→मानसैः); दे5 सद्भिः (→सार्द्धं).

३२. द1 ग्र1.2. a ⊙ (द्र. ३० पा. वि). –c) का1 दे1.5 द1 वैकुण्ठा° (द1 °ण्ठ), दे2.8 ग्र2 विकुण्ठ° (→विकुण्ठा°); का1 दे1.3.4 यज्ञे (→जज्ञे); दे10 वैकुण्ठवाससौ जज्ञे. –d) दे1 ते1 ग्र2 वैकुण्ठो, म1 विकुण्ठैर् (→वैकुण्ठैर्); का1 दे.4.9.10 ते1 ग्र1 देवतैः (→दैवतैः).

३३. –a) ब1 दे1.4.8-10 ते1 तु, न1 मुवें. मुए. च (→[अ] त्र). –b) का1 यथा (→तथा). –c) न1 ग्र1.2 म1 काश्यपाद् (ग्र2 °पो) (→कश्यपाद्); दे3 विष्णुं (→विष्णुर्). –d) दे5 अदितां, दे6 ग्र2 आदित्यां, द1 ग्र1 आदित्यास् (→अदित्यां).

त्रिभिः क्रमैरिमाँलोकाञ्जित्वा येन महात्मना ।
पुरंदराय त्रैलोक्यं दत्तं निहतकण्टकम् ॥३४
इत्येतास्तनवस्तस्य सप्त मन्वन्तरेषु वै ।
सप्त चैवाभवन् विप्रा याभिः संरक्षिताः प्रजाः ॥३५
यस्माद् विष्टमिदं कृत्स्नं वामनेन महात्मना ।
तस्मात् स वै स्मृतो विष्णुर्विशेर्द्धातोः प्रवेशनात् ॥३६
एष सर्वं सृजत्यादौ पाति हन्ति च केशवः ।
भूतान्तरात्मा भगवान् नारायण इति श्रुतिः ॥३७
एकांशेन जगत् सर्वं व्याप्य नारायणः स्थितः ।
चतुर्द्धा संस्थितो व्यापी सगुणो निर्गुणोऽपि च ॥३८
एका भगवतो मूर्त्तिर्ज्ञानरूपा शिवाऽमला ।
वासुदेवाभिधाना सा गुणातीता सुनिष्कला ॥३९
द्वितीया कालसंज्ञाऽन्या तामसी शेषसंज्ञिता ।
निहन्ति सकलं चान्ते वैष्णवी परमा तनुः ॥४०
सत्त्वोद्रिक्ता तथैवान्या प्रद्युम्नेति च संज्ञिता ।
जगत् स्थापयते सर्वं स विष्णुः प्रकृतिर्ध्रुवा ॥४१

वें.१.५१.४२

३४. –a) ब$_3$ त्रिविक्रमैः (→त्रिभिः क्रमैः). –b) ते$_1$ विप्रा, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ क्रान्त्वा (→जित्वा); ब$_1$ दे$_4$ न$_1$ महात्मनः (ब$_1$ °नाः, ग्र$_2$ °ने) (→महात्मना). –d) ग्र$_1$ निहित° (→निहत°).

३५. –a) का$_1$ ग्र$_2$ इत्येता, दे$_5$ * त्येता, ग्र$_1$ इत्येषा (→इत्येतास्); का$_1$ दे$_4$ तनयाः (→तनवः); दे$_4$ सप्त, म$_1$ तस्याः (→तस्य); दे$_{10}$ इत्येतासूनुरस्तश्च. –b) दे$_{10}$ सप्ते (→सप्त-); ग्र$_2$ °मन्वन्तरे तु (→°मन्वन्तरेषु). –c) का$_1$ सत्यं चैवा°, ते$_1$ सप्तधैवा°, ग्र$_2$ सप्त चैते° (→सप्त चैवा°); ब$_3$ एव, दे$_1$ द$_1$ विप्राः (→विप्रा). –d) ब$_3$ दे$_6$ संरक्षितां (दे$_6$ °ता), दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. सङ्कर्षिताः (→संरक्षिताः).

३६. ग्र$_2$. ३६b-३८a ⊙ (द्र. सं). –a) ब$_{1.3}$ दे$_{1.8-10}$ न$_1$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. विश्वं, ब$_2$ विष्णुं, दे$_4$ ग्र$_2$ इष्टं (→विष्टं); दे$_3$ कृष्णं (→कृत्स्नं). –b) दे$_{10}$ कामत्तेन (?) (→वामनेन). –c) दे$_{3.6}$ यस्मात् (→तस्मात्); ब$_1$ * (→स); ब$_3$ दे$_{8.9}$ ते$_1$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. सर्वैः, दे$_3$ चैव, दे$_4$ सर्व-, दे$_6$ वैव, दे$_{10}$ सर्वैः, न$_1$ सर्वा (→स वै); दे$_4$ स्मृते (→स्मृतो); दे$_6$ विष्णोर्, दे$_{8.9}$ देवैः, दे$_{10}$ देवौः, न$_1$ म$_1$ विष्णु(?), मुवें. मुए. नूनं (→विष्णुर्). –d) ब$_3$ विशधातोः प्रवेशनात्, दे$_4$ विष्णुभानोः प्रवेशनात्, दे$_{8-10}$ सर्वदेवेषु (दे$_{10}$ वेदेषु) दैत्यहा, न$_1$ विशोधाता प्रवेशयन्, मुवें. मुए. देवैः सर्वेषु दैत्यहा.

३७. ग्र$_2$. ⊙; द$_1$ ३७d-३८a ⊙. –a) द$_1$ सुतप्तादौ (→सृजत्यादौ). –b) दे$_6$ यांति (→पाति); दे$_5$ *** व (→च केशवः). –d) दे$_{9.10}$ नारायणं (→नारायण); ते$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ स्मृतः (→श्रुतिः).

३८. द$_1$ ग्र$_1$. a ⊙. –a) का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{2-6}$ न$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ कृत्स्नं (→सर्वं). –b) दे$_{10}$ व्यासो, द$_1$ साक्षात् (→व्याप्य); दे$_5$ ग्र$_1$ नारायण- (→नारायणः); का$_1$ स्थितिः, दे$_{10}$ स्मृतः, + स्थितः, द$_1$ स्मृतः (→स्थितः). –c) ब$_{1.2}$ दे$_{2.3.5.6}$ चतुर्धावस्थितो व्यापी, ब$_3$ चतुर्द्धारस्थितो व्यापी, दे$_1$ चतुर्द्धादिस्तनो व्यापी, दे$_4$ चतुर्द्धावस्थितोप्यासीत्, दे$_{10}$ चतुर्धा संस्थितोद्यापि, द$_1$ चतुर्थावस्थितो ह्यासीत्, ग्र$_1$ चतुर्द्धावस्थितोभ्यासीत्, ग्र$_2$ चतुर्द्धा वद्धितो पासस्, म$_1$ चतुर्द्धा वर्धितोह्यासीत्. –d) ब$_{1.3}$ दे$_{10}$ ग्र$_2$ म$_1$ वा, दे$_5$ वः (→च).

३९. द$_1$. cd ⊙. –a) दे$_4$ एकांशे भगवत् मूर्त्तिः, द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ एका भगवती मूर्त्तिः, ग्र$_2$ एते भगवता मूर्त्तिः. –b) ब$_2$ °शिवात्मना, दे$_5$ °शिवामलाः (→°शिवामला); ग्र$_2$ वामनेन महात्मना. –c) ग्र$_2$ [अ]सौ (→सा). –d) का$_1$ दे$_{2.5}$ सुनिर्मला, ब$_1$ सुपुष्कला (→सुनिष्कला); ग्र$_2$ स, म$_1$ च (→सु-).

३९ श्लोकात् परं ग्र$_2$ अधिकम्—

*तस्मात् स वै स्मृतो विष्णुः विशेद्धातेः प्रवेशनात् ।
एष सर्वं विसृज्यादौ पाति हन्ति च केशवः ॥
भूतान्तरात्मा भगवान् नारायण इति स्मृतः ।
एकांशेन जगत् कृत्स्नं व्याप्य नारायणःस्थितः ॥
चतुर्द्धा वर्धितोस्यासीत् सगुणो निर्गुणो *च ।
एका भगवती मूर्त्तिः ज्ञानानन्दो शिवामला ॥
(= ३६ cd-३९ ab)

४०. –a) दे$_4$ द्वितीय (→द्वितीया); ते$_1$ कार्य- (→काल-); दे$_4$ -संज्ञा स्यात्, दे$_6$ -संज्ञाया, द$_1$ ग्र$_1$ -संज्ञा च, ग्र$_2$ -संज्ञाता, म$_1$ -संज्ञा सा (→-संज्ञान्या). –b) दे$_5$ तामसा (→तामसी); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. शिव° (→शेष°); दे$_5$ °संज्ञिताः, ग्र$_2$ °संज्ञता (→°संज्ञिता). –c) दे$_{8-10}$ ग्र$_1$ मुवें. मुए. मुब. निहन्त्री (→निहन्ति); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. सकलस्यान्ते, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ सकलञ्चान्यं (म$_1$ °न्या) (→सकलं चान्ते). –d) दे$_5$ वैष्णवो (→वैष्णवी); न$_1$ परमां (→परमा); दे$_6$ तथा, द$_1$ तनुं (→तनुः).

४१. दे$_5$. cd ⊙; ते$_1$. ४१d–४४c ⊙. –a) दे$_5$ सत्वाद्रिक्ता, दे$_{10}$ सत्वोद्रिक्तां (→सत्त्वोद्रिक्ता); ब$_1$ दे$_{1.8-10}$ न$_1$ ते$_1$ ग्र$_1$ मुवें. मुए. मुब. तृतीयान्या (दे$_1$ *), द$_1$ नदीचात्मा, ग्र$_2$ नदीनात्मा, म$_1$ नतीतात्मा (→तथैवान्या).

वें.१.५१.४२ चतुर्थी वासुदेवस्य मूर्त्तिर्ब्राह्मीति संज्ञिता ।
राजसी चानिरुद्धाख्या प्रद्युम्नः सृष्टिकारिका ॥४२
यः स्वपित्यखिलं भूत्वा प्रद्युम्नेन सह प्रभुः ।
नारायणाख्यो ब्रह्माऽसौ प्रजासर्गं करोति सः ॥४३
या सा नारायणतनुः प्रद्युम्नाख्या मुनीश्वराः ।
तया संमोहयेद् विश्वं सदेवासुरमानुषम् ॥४४
सैव सर्वजगत्सूतिः प्रकृतिः परिकीर्त्तिता ।
वासुदेवो ह्यनन्तात्मा केवलो निर्गुणो हरिः ॥४५
प्रधानं पुरुषः कालस्तत्त्वत्रयमनुत्तमम् ।
वासुदेवात्मकं नित्यमेतद् विज्ञाय मुच्यते ॥४६
एकं चेदं चतुष्पादं चतुर्द्धा पुनरच्युतः ।
बिभेद वासुदेवोऽसौ प्रद्युम्नो हरिरव्ययः ॥४७
कृष्णद्वैपायनो व्यासो विष्णुर्नारायणः स्वयम् ।
अपान्तरतमाः पूर्वं स्वेच्छया ह्यभवद्धरिः ॥४८

–b) ग्र2 प्रद्युम्नेनाति संस्थितः. –c) दे1.8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. जगत् संस्थापयेद्विश्वं. –d) दे1 सहिष्णु, दे8.9 मुवें. मुए. मुब. सा विष्णोः, न1 स विष्णोः (?) (→स विष्णुः); ब2 स विष्णुः प्रकृता ध्रुवा.

४२. ते1. ⊙; दे4. ४२ d–४३c ⊙. –a) म1 वसुदेवस्य (→वासुदेवस्य). –b) का1 दे6.10 द1 ग्र1 म1 मूर्त्ति- (→मूर्त्तिर्); ब1-3 दे1.3.4.6.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. ब्रह्मेति, ग्र1.2 ब्राह्मी तु (→ब्राह्मीति); न1 संस्थिता (→संज्ञिता). –c) दे1 चापि, दे2.3.5 वानि-, दे8-10 मुवें. मुए. सानि- (दे10 °नु-) (→चानि-); दे1 -रुद्धख्या, दे4 -रुद्धाच, न1 ** ख्या, मुवें. मुए. -रुद्धस्य (→-रुद्धाख्या). –d) का1 ब2 मुब. प्रद्युम्न-, दे5 प्रद्युम्नं, दे8-10 न1 द1 ग्र1.2 म1 पुरुषः, मुवें. मुए. पुरुष- (→प्रद्युम्नः); दे3 °कारिकाः, दे8.9 मुवें. मुए. °कारिता (→°कारिका); दे1 पुरुषा दृष्टिकारिका.

४३. ते1. ⊙ (द्र. ४१ पा. वि.); दे4. abc ⊙. –a) ब2 यः स्वयं नि°, दे1 स्वयं वेत्य°, दे2.5 यः सुपित्या° (दे5 त्य°), दे10 ग्र1 म1 य स्वपित्य°, द1 यस्त्वपित्य°, ग्र2 यस्वयन्त्य° (→यः स्वपित्य°); दे5 [अ]खिले (→[अ]खिलं); का1 पीत्वा, ब1-3 दे1.3.6 मुवें. मुए. मुब. हत्वा, दे8-10 हुत्वा, द1 म1 हर्त्ता, ग्र1 भर्त्ता, ग्र2 वृत्तं (→भूत्वा). –b) दे5 प्रपन्नेन (→प्रद्युम्नेन); न1 स्वभूः (→प्रभुः); ग्र2 प्रद्युम्नस्सहसः प्रभुः. –c) दे1 °ख्या, द1 °ख्यौ (→°ख्यो); ब1 दे1 ब्रह्मादौ (→ब्रह्मासौ). –d) का1 ब1-3 दे2.5.6.10 न1 द1 ग्र2 म1 सर्गं-, दे1 °संज्ञां (→°सर्गं); का1 ब1-3 दे2.4.5 न1 द1 ग्र2 म1 -करो हि (→करोति); ग्र2 यः (→सः).

४४. ते1. abc ⊙ (द्र. ४१ पा. वि.). –a) का1 मुवें. मुए. मुब. यासौ, दे8-10 योसौ, म1 यासां (→या सा); दे1 यासा नारायणी मूर्त्तिः. –b) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. शुभा स्मृता (→मुनीश्वराः). –c) दे5 तेषां, दे9 तथा (→तया); दे4 द1 ग्र1.2 म1 सम्मोहयन्, दे10 सम्मोह्यते (→सम्मोहयेद्). –d) दे1.5 °मानुषाम् (→°मानुषम्).

४५. –a) दे1 या सा शिवा-, दे4 सैव सर्ग-, दे5 म1 सैव सर्वं, न1 तया सैव, ते1 तस्यान्यैव (→सैव सर्व-); दे1 °मूर्त्तिः, दे5 °सन्ति (→°सूतिः); दे8-10 मुवें. मुए. ततः (दे10 °म) सैव जगन्मूर्त्तिः. –b) द1 पर° (→परि°); दे4-6.10 ग्र1 °कीर्तिताः (→°कीर्त्तिता). –c) ब2 वसुदेवो, दे4 ग्र1 वासुदेवा° (→वासुदेवो°). –d) दे1 केशनो (→केवलो); ते1 निर्गुणात्मकः (→निर्गुणो हरिः).

४५ श्लोकात्परं ते1 पुस्तके ४२–४५ श्लोकाः पुनरावृत्ताः

४६. ग्र2 म1. cd ⊙. –a) का1 दे2.4 न1 प्रधान-, दे1 प्रवायं, द1 ग्र1.2 म1 प्रधानः (→प्रधानं); दे1.8-10 मुवें. मुए. पुरुषं (→पुरुषः); का1 काल-, दे10 कालं, ग्र2 कालो (→कालस्). –b) ब2 तदव्यक्तं, ब3 तनुत्रयं, दे4 तदत्रयं, दे8-10 म1 मुवें. मुए. सत्त्वत्रयं (→तत्त्वत्रयं); का1 त्रयमेतदनुत्तमम्, न1 तत्त्वं यत्समुदाहृतः, ग्र2 प्रद्युम्नो हरिरव्ययः. –d) का1 ब2.3 दे1.2.5 द1 ग्र1 एतद्विज्ञानमुच्यते.

४७. ग्र2. ⊙. –a) का1 दे1.3.5.6.9-10 एकं वेदं (दे1 °द), ब1-3 एकं देवं, न1 एक एव, ते1 एकं त्विदं (→एकंचेदं); म1 °पादः (→°पादं); दे4 द1 ग्र1 म1 एको द्विधा त्रिधा वाथ (द1 याथ, ग्र1 चापि, म1 चाथ). –b) ब1 न1 उच्यते, दे1 उच्यतः, दे4 ग्र1 अच्युत (ग्र1 °ता) (→अच्युतः). –d) दे1.8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. भगवान् हरिः (→हरिरव्ययः).

४८. –a) न1 द1 ग्र2 म1 नारायण- (→नारायणः). –c) दे4 स्वधान्तर-, दे1 ते1 ग्र1.2 म1 अवान्तर-(→अपान्तर-); का1 -तपः, ब2 दे2.5 द1 ग्र2-तमः, दे1-गतः, दे4 -मनः, ते1 -तपाः, ग्र1 म1 -मतः (→-तमाः); न1 पूर्वः (?), मुब. पूर्णं (→पूर्वं); दे8-10 अवातरत् (दे10 अवांतरं) स सम्पूर्णम्. –d) दे1 चा°, दे6 त्व° (→ह्य°); दे8-10 मुवें. मुए. भगवान्, ते1 -भ्यवहद् (→ह्यभवद्).

अनाद्यन्तं परं ब्रह्म न देवा नर्षयो विदुः ।
एकोऽयं वेद भगवान् व्यासो नारायणः प्रभुः ।।४९
इत्येतद् विष्णुमाहात्म्यमुक्तं वो मुनिपुंगवाः ।
एतत् सत्यं पुनः सत्यमेवं ज्ञात्वा न मुह्यति ।।५०

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे एकोनपञ्चाशोऽध्यायः ।।५०।।

५०

सूत उवाच ।❀
अस्मिन् मन्वन्तरे पूर्वं वर्त्तमाने महान् विभुः ।
द्वापरे प्रथमे व्यासो मनुः स्वायंभुवो मतः ।।१
बिभेद बहुधा वेदं नियोगाद् ब्रह्मणः प्रभोः ।
द्वितीये द्वापरे चैव वेदव्यासः प्रजापतिः ।।२
तृतीये चोशना व्यासश्चतुर्थे स्याद् बृहस्पतिः ।
सविता पञ्चमे व्यासः षष्ठे मृत्युः प्रकीर्त्तितः ।।३
सप्तमे च तथैवेन्द्रो वसिष्ठश्चाष्टमे मतः ।
सारस्वतश्च नवमे त्रिधामा दशमे स्मृतः ।।४
एकादशे तु त्रिवृषः शततेजास्ततः परः ।　　वें.१.५२.५

४९. –a) दे6.10 अनात्यंत (दे10 °द्यंते) (→अनाद्यन्तं); द1 ब्रह्मा (→ब्रह्म). –b) न1 वेदा° (→देवा°); दे8-10 द1 मुवें. मुए. मुब. देवा ऋषयो (→देवा नर्षयो). –c) ब1 दे4.10 देव-, ब2 देवो (→वेद-). –d) द1 नारायणं (→नारायणः).

५०. द1. ⊙; ग्र1.2 म1. cd ⊙. –a) ते1 इत्येतैर् (→इत्येतद्); का1 बहु° (→विष्णु°). –b) ब1 उक्तो वो, दे6 ग्र2 उक्तवो, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. कथितं, ते1 उक्तं वा, म1 उक्तं वै (→उक्तं वो); दे6-10 मुवें. मुए. मुब. °सत्तमाः (→°पुङ्गवाः). –c) ब2.3 दे3.6 ते1 सर्वं (→सत्यं); ते1 मुनिस् (→पुनः). –d) दे1 देवं, दे3.6 एतद्, न1 इदं, ते1 इति (→एवं).

पुष्पिका—[द1 पुस्तके अध्यायसमाप्तिर्नास्ति]

पुराणनाम—का1 दे1.4-6.8-10 न1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. इति श्रीकू(का1 कौ)र्मपुराणे, ब1 इत्यादिमहापुराणे कौर्मे, ब2.3 दे2.3 इतिकूर्मपुराणे, ते1 इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे पूर्वभागे. **अध्यायनाम**—का1 ब1-3 दे2-6 न1 ग्र1.2 म1. ⊙; दे1 विष्णुमाहात्म्ये मन्वन्तरे, दे8-10 मुए. मुब. मन्वन्तरकीर्तने विष्णुमाहात्म्ये, ते1 मन्वन्तरसंकीर्तनं नाम, मुवें. मन्वन्तरकीर्त्तने विष्णुमाहात्म्यं नाम. **अध्यायसंख्या**—दे6. ⊙; का1 ब1.3 दे2.3.5 ग्र1 अष्ट (ग्र1 °ष्टा) चत्वारिंशोध्यायः, ब2 ।।४८।।, दे1 एकपंचाशत्तमोध्यायः ।।५१।।, दे4 अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ।।४८।।, दे8.9 मुए. एकपंचाशोध्यायः, दे10 मुवें. एकपञ्चाशोऽध्यायः ।।५१।।, न1 सप्तचत्वारिंशोध्यायः, ते1 द्विपञ्चाशोध्यायः, ग्र2 म1 पञ्चाशोध्यायः, मुब. पञ्चाशोऽध्यायः ।।५०।।

५०

❀ द1 ग्र1. ⊙; दे8.9 सूत उ.; न1 ते1 ग्र2 सूतः; म1 श्रीसूतः.

१. –a) ब1 एतस्मिन्वन्तरे पूर्वं. –b) ब1 द1 महाविभुः, दे1 महात्मनः, दे4 महाप्रभुः, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. महान् प्रभुः (→महान्विभुः). –c) का1 दे5.10 ते1 ग्र2 प्रथमो (→प्रथमे). –d) दे4 मुनिः, ग्र2 मनु- (→मनुः); ग्र2 मनुः (→मतः).

२. –a) दे3 विवेद (→बिभेद); ब1 दे2.4 न1 द1 ग्र1.2 म1 वेदान् (→वेदं). –b) ग्र1 ब्राह्मणः (→ब्रह्मणः); का1 दे3.4 प्रभो, ब1 ते1 प्रभुः, दे5 प्रभौ (→प्रभोः). –c) ब1 द्वितीय-, ग्र2 द्वितीयो (→द्वितीये).

३. –a) ग्र2 तृतीयो (→तृतीये); दे5 वोशना, दे6 चोशनो (→चोशना). –b) दे1 ते1 द1 ग्र2 चतुर्थः (→चतुर्थे); दे3.6 चतुर्थः संप्रकीर्त्तितः, ग्र2 चतुर्थो स्यात् प्रजापतिः. –c) ते1 पंचमो (→पञ्चमे); न1 ग्र2 षष्ठो (→षष्ठे); दे1 व्यासः (→मृत्युः).

४. –b) ब2 दे5 वशिष्ठश् (→वसिष्ठस्).–b) ब2 चाष्टमो, दे4 चाश्रमे (→चाष्टमे); दे1 मृतः, ते1 तु च, द1 ततः (→मतः). –d) दे3 दशमस् (→दशमे); दे1.8-10 न1 ते1 द1 मुवें. मुए. मुब. ततः (→स्मृतः).

५. –a) द1 ग्र1.2 म1 एकादशस्तु (→एकादशे तु); का1 ऋषभः, + त्रिवृषः, दे4 द1 ग्र1.2 म1 वृषभः, दे8-10

१.५२.५ त्रयोदशे तथा धर्मस्तरक्षुस्तु चतुर्दशे ॥५
त्र्यारुणिर्वै पञ्चदशे षोडशे तु धनंजयः ।
कृतंजयः सप्तदशे ह्यष्टादशे ऋतंजयः ॥६
ततो व्यासो भरद्वाजस्तस्मादूर्ध्वं तु गौतमः ।
राजश्रवाश्चैकविंशस्तस्माच्छुष्मायणः परः ॥७
तृणबिन्दुस्त्रयोविंशे वाल्मीकिस्तत्परः स्मृतः ।
पञ्चविंशे तथा शक्तिः षड्विंशे तु पराशरः ॥८
सप्तविंशे तथा व्यासो जातूकर्णो महामुनिः ।
अष्टाविंशे पुनः प्राप्ते ह्यस्मिन् वै द्वापरे द्विजाः ।

पराशरसुतो व्यासः कृष्णद्वैपायनोऽभवत् ॥९
स एव सर्ववेदानां पुराणानां प्रदर्शकः ।
पाराशर्यो महायोगी कृष्णद्वैपायनो हरिः ॥१०
आराध्य देवमीशानं दृष्ट्वा साम्बं त्रिलोचनम् ।
तत्प्रसादादसौ व्यासं वेदानामकरोत् प्रभुः ॥११
अथ शिष्यान् प्रजग्राह चतुरो वेदपारगान् ।
जैमिनिं च सुमन्तुं च वैशम्पायनमेव च ।
पैलं तेषां चतुर्थं च पञ्चमं मां महामुनिः ॥१२

ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. ऋषभः, न$_1$ त्रिवृषाः (→त्रिवृषः). –b) ब$_1$ दे$_5$ ते$_1$ म$_1$ परं (→परः); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. सुतेजा द्वादशे स्मृतः. –c) ग्र$_1$ त्रयोदश (→त्रयोदशे); ब$_1$ यथा (→तथा); दे$_1$ त्रयोदशे च धर्मः. –d) का$_1$ चाक्षुषस्, + तरक्षुस्, ब$_2$ तरुक्षुस्, ते$_1$ द$_1$ तरक्षस् (→तरक्षुस्); म$_1$ च (→तु); दे$_{4.5}$ द$_1$ ग्र$_1$ चतुर्दश (दे$_{4.5}$ °शः) (→चतुर्दशे); दे$_1$ ततश्च रक्षश्च चतुर्दशे, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. सुचक्षुस्तु चतुर्दशे.

६. –a) का$_1$ ब$_3$ दे$_{2.5}$ श्रा (दे$_5$ श्र)रुणिर्वै, दे$_{4.8-10}$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. त्र्यारुणिः, ते$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ त्रैय्या(द$_1$ °वा) रुणिर्वै (→त्र्यारुणिर्वै). –c) ते$_1$ सृतंजयस् (→कृतंजयः); ब$_2$ सप्तदशो, दे$_6$ सप्तदश (→सप्तदशे); द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ सप्तदशे क्षेम (ग्र$_1$ °मं) करो, ग्र$_2$ सप्तदशे च क्षेमंकरो. –d) ब$_1$ दे$_6$ ते$_1$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ ह्यष्टादश, दे$_4$ अष्टादश (→ह्यष्टादशे); दे$_1$ सुतंजयः, दे$_6$ कृतंजयः, दे$_{10}$ न$_1$ ऋतुंजयः (→ऋतंजयः). ग्र$_2$ साक्षाक्षा दश ऋतञ्जयः.

७. –a) दे$_1$ ततो व्यासोऽभवद्राजा. –c) ब$_1$ राजिश्रवाश्, ब$_2$ वातस्वनश्, ब$_3$ राजश्रवा, दे$_4$ वार्धश्रवाश्, दे$_{8-10}$ न$_1$ द$_1$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. वाचश्रवाश् (→राजश्रवाश्); ब$_3$ [श्र]ष्येकविंशस्, दे$_{8-10}$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. चैकविंशे (→चैकविंशस्); ते$_1$ वाचश्चैकविंशस्तु, ग्र$_1$ वसवश्चैकविंशस्तु, ग्र$_2$ वासश्चैकोविंशस्तस्तु. –d) ब$_1$ तथा (→तस्मात्); दे$_1$ पुष्पायणः, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. नारायणः, द$_1$ श्रूषायणः, म$_1$ शुष्ठायनः (→शुष्मायणः); ते$_1$ द्वाविंशोष्मायणः परः.

८. दे$_2$. पुस्तके इत आरम्भ ५१.३ यावदपाठ्यः; ग्र$_2$.⊙. –a) का$_1$ सत्याबिन्दुस् सार्विशेदुस्, दे$_5$ म$_1$ तृणविंशस् (→तृणबिन्दुस्); ते$_1$ म$_1$ त्रयोविंशः (→त्रयोविंशे). –b) दे$_5$ वाल्मीकि, द$_1$ वल्मीकिस् (→वाल्मीकिस्); दे$_4$ म$_1$ तु परः; द$_1$ त्वपरः, ग्र$_1$ त्व*रः (→तत्परः); ब$_2$ वाल्मीकिश्च ततः परः. –c) ते$_1$ पंचविंशस् (→पंचविंशे); दे$_{8-10}$ रात्रिः, मुवें. मुए. प्राप्ते (→शक्तिः). –d) न$_1$ षड्विंशे सर्ववेदनः; मुवें. मुए. यस्मिन् वै द्वापरे द्विजाः.

९. न$_1$ मुए. ⊙; द$_1$ ग्र$_{1.2}$ मुवें. मुब. cd ⊙. –a) ते$_1$ सप्तविंशस् (→सप्तविंशे). –b) का$_1$ जातुकर्ण्यो, ब$_1$ यातुकर्णो, दे$_5$ ग्र$_1$ जानुकर्णो, दे$_{8.10}$ जातकर्णो (दे$_{10}$ °र्ण्वो); ते$_1$ म$_1$ जातुकर्णो (→जातूकर्णो). –c) दे$_{1.9.10}$ तथा, दे$_4$ ततः (→पुनः); ब$_2$ अष्टाविंशेषु सम्प्राप्ते, ते$_1$ अष्टाविंशेऽथ संप्राप्ते. –d) का$_1$ दे$_5$ तस्मिन्, दे$_{1.9.10}$ यस्मिन् (→ह्यस्मिन्); ब$_3$ ह्यस्मिन्नेव द्वापरे द्विजाः. –e) म$_1$ पाराशर्य- (→पराशर-). –f) द$_1$ ग्र$_1$ द्वैपायनः परः (→द्वैपायनोऽभवत्).

१०. –a) दे$_{10}$ ग्र$_2$ देवानां (→वेदानां); न$_1$ ततश्च सप्तविंशे तु. –b) ग्र$_2$ शास्त्राणां च (→पुराणानां); दे$_5$ प्रदेशकः (→प्रदर्शकः).

ग्र$_1$ पुस्तके b, c मध्ये अधिकम्—
'ऋग्वेदश्रावकं पैलं जग्राह मुनिसत्तमम् ।
वैशम्पायननामानं यजुर्वेदस्य चाग्रहीत् ।
(= १३)

११. –b) का$_1$ दे$_{8-10}$ श्रुत्वा, ब$_1$ दे$_6$ शाम्बं, दे$_4$ ते$_1$ शंभुं, मुवें. मुए. मुब. स्तुत्वा (→साम्बं). –c) दे$_5$ मे(ए?) तन् (→तत्). –d) ब$_3$ दे$_1$ ग्र$_2$ देवानां (→वेदानां).

१२. ग्र$_{1.2}$. १२c-१४b ⊙; दे$_1$. १२c-१३d ⊙; दे$_{5}$.१२ e-१३ d ⊙ (द. सं) ⊙. –a) दे$_4$ अद्य, ग्र$_2$ अपि (→अथ); दे$_1$ निजग्राह, दे$_{4.8-10}$ न$_1$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. स जग्राह (→प्रजग्राह); दे$_5$ अथ विप्रान्वरा ग्राह. –c) ब$_3$ दे$_{10}$ सुमन्तं च, दे$_5$ सुमन्तं च, + प्रवक्तारं (→सुमन्तुं च); दे$_9$ जैमिनिश्च सुमन्तुश्च. –e) का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{3.4.6.10}$ न$_1$ तु

ऋग्वेदश्रावकं पैलं जग्राह स महामुनिः ।
यजुर्वेदप्रवक्तारं वैशम्पायनमेव च ॥१३
जैमिनिं सामवेदस्य श्रावकं सोन्वपद्यत ।
तथैवाथर्ववेदस्य सुमन्तुमृषिसत्तमम् ।
इतिहासपुराणानि प्रवक्तुं मामयोजयत् ॥१४
एक आसीद्यजुर्वेदस्तं चतुर्द्धा व्यकल्पयत् ।
चातुर्होत्रमभूद् यस्मिंस्तेन यज्ञमथाकरोत् ॥१५
आध्वर्यवं यजुर्भिः स्यादृग्भिर्होत्रं द्विजोत्तमाः ।
औद्गात्रं सामभिश्चक्रे ब्रह्मत्वं चाप्यथर्वभिः ॥१६
ततः स ऋच उद्धृत्य ऋग्वेदं कृतवान् प्रभुः ।
यजूंषि च यजुर्वेदं सामवेदं च सामभिः ॥१७
एकविंशतिभेदेन ऋग्वेदं कृतवान् पुरा ।
शाखानां तु शतेनैव यजुर्वेदमथाकरोत् ॥१८
सामवेदं सहस्रेण शाखानां प्रबिभेद सः ।
अथर्वाणमथो वेदं बिभेद नवकेन तु ॥१९
भेदैरष्टादशैर्व्यासः पुराणं कृतवान् प्रभुः ।
सोऽयमेकश्चतुष्पादो वेदः पूर्वं पुरातनात् ॥२०
ओङ्कारो ब्रह्मणो जातः सर्वदोषविशोधनः ।

कूं १ ५२.२२

(→च). –f) ब1 पञ्च पञ्च, दे3 पंचमे मां, दे10 पंचमं तु (→पञ्चमं मां).

१३. दे5. द1 ग्र1.2. ⊙; दे3.4.6. ab ⊙ (द्र. सं.). –a) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. °पाठकं (→°श्रावकं). –b) म1 च (→स). –c) म1 यजुर्वेदस्य वक्तारं.

१४. ब2.१४e-१६ b ⊙ ग्र1.2.ab ⊙. –b) दे8-10 द1 मुवें. मुए. पाठकं (→श्रावकं); द1 ग्र1 चान्वपद्यत (→सोन्वपद्यत). –c) म1 अथैव (→तथैव); द1 [अ] धर्म° (→[अ]थर्व°). –d) दे10 सुमन्तं, द1 प्रमन्तुर् (→सुमन्तुं); दे5 द1 °सत्तमः (→°सत्तमं); ब2 सुमन्तं च द्विजोत्तमाः. –f) न1 न्ययोजयत्, ग्र2 अचोदयत् (→अयोजयत्); दे4 प्रवक्तुं मामथ योजयत्.

१५. ब2. ⊙ (द्र. १४ पा. वि.). –a) दे1 एकश्चासीद्, ग्र2 एक एवासीद् (→एक आसीद्). –b) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. प्रकल्पयत्, दे6 [अ]स्य कल्पयत्, न1 [अ]वकल्पयत्, ते1 ह्यकल्पयत् (→व्यकल्पयत्). –c) का1 ब1 दे1.5.8-10 न1 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. चतुर्होत्रं (→चातुर्होत्रं); दे1.4.8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. तस्मिन् (→यस्मिन्).

१६. ब2. ab ⊙ (द्र. १४ पा. वि.). –a) ब3 अध्वर्यवं, दे10 आध्वर्युवं तु, द1 ग्र1.2 म1 आध्वर्युश्च, ते1 आध्वर्यं तु (→आध्वर्यवं); ग्र2 यजुर्भिश्च (→यजुर्भिः स्याद्). –b) का1 दे1.3.4.5.8.10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. अग्नि (दे3.8 °ग्निर्) होत्रं, दे6 ऋग्भिर्होत्रे, द1 म1 ऋग्भिर्होता, ग्र2 मृदग्भिर्होत्रा (→ऋग्भिर्होत्रं); ब3 द्विजोत्तमं, दे1.5 द्विजोत्तमः (→द्विजोत्तमाः). –c) दे10 उद्गात्रं (→औद्गात्रं).

१७. –a) ब1 ग्र2 स ऋत-, दे4.8 न1 मुवें. मुए. मुब. सत्रे च दे10 सूत्रे च, द1 सत्रा च, म1 च ऋच (→स ऋच[:]). –b) द1 ऋचेमं (→ऋग्वेदं). –c) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. तु (→च). –d) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. तु (→च); दे3.6 तं चतुर्द्धा व्य (दे6 च) कल्पयत्.

दे3.6 पुस्तके १८ श्लोकानन्तरमधिकम्—
*'चातुर्होत्रमभूद्यस्मिस्तेन यज्ञमथाकरोत्' (= १५ cd)

१८. ते1. १८c–२०b ⊙ (द्र. सं). –a) दे10 °त्रिंशत्तु (→°विंशति-). –b) ते1 प्रभुः, ग्र2 पुनः (→पुरा). –c) का1 ब1.3 दे3.5.6 तु शतेनाथ, ब2 ग्र2 तु शतेनास्य (ग्र2 °न्य), द1 द्विशतेनान्य-, ग्र1 द्विशतेनाद्य, म1 तु शतेनाद्य (→तु शतेनैव). –d) ब2 सुमन्तुमृषिसत्तमम्.

ब2 पुस्तके १८ श्लोकानन्तरमधिकं—

इतिहासपुराणानि प्रवक्तुं मामयोजयत् ।
एक आसीद्यजुर्वेदस्तं चतुर्द्धा व्यकल्पयत् ।
चतुर्होत्रमभूत्तस्मिस्तेन यज्ञमथाकरोत् ।
आध्वर्यवं यजुर्भिर्वा ऋग्भिर्होत्रमथाकरोत् ।
(= १४c–१६b)

१९. ते1. ⊙ (द्र. १८ पा. वि.). –a) ग्र2 म1 सामवेदं (म1 °द) सहस्राणां. –b) का1 ब1.2 दे3.5.6 द1 ग्र1.2 च, ब3 तु, दे1 न1 वै (→प्र-); ब3 दे6 विभेदशः, दे3 विभेदतः, द1 ग्र1.2 विभेद ह (→-बिभेद सः); दे4 शाखानां चैव भेदहा, म1 शतानाञ्च विभेदतः. –c) ब1 दे3.8-10 न1 म1 अथर्वणम् (→अथर्वाणम्). –d) दे4 द1 ग्र1 शतकेन तु, दे6 नरकेन तु, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. कुशकेतनः (→नवकेन तु); न1 विभेदेन च केन तु, ग्र2 विभीतनवकेन तु.

२०. ते1. ab ⊙ (द्र. १८ पा. वि.). –b) का1 ब3 दे4-6 द1 ग्र1.2 म1 पुनः, ब1 पुरा (→प्रभुः). –c) दे3 ग्र1 एकं (→एकश्). –d) ब2 दे8-10 न1 ते1 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. पुरातनः, दे4 पुरातनं (→पुरातनात्).

२१. दे10. ⊙ (द्र. सं.); ब1. २१d-२४c ⊙

बें. १.५२.२२ वेदवेद्यो हि भगवान् वासुदेवः सनातनः ।।२१
स गीयते परो वेदे यो वेदैनं स वेदवित् ।
एतत् परतरं ब्रह्म ज्योतिरानन्दमुत्तमम् ।।२२
वेदवाक्योदितं तत्त्वं वासुदेवः परं पदम् ।
वेदवेद्यमिमं वेत्ति वेदं वेदपरो मुनिः ।।२३
अवेदं परमं वेत्ति वेदनिष्ठः सदेश्वरः ।
स वेदवेद्यो भगवान् वेदमूर्त्तिर्महेश्वरः ।
स एव वेदो वेद्यश्च तमेवाश्रित्य मुच्यते ।।२४
इत्येदक्षरं वेद्यमोङ्कारं वेदमव्ययम् ।
अवेदं च विजानाति पाराशर्यो महामुनिः ।।२५

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे पञ्चाशोऽध्यायः ।।५०।।

(इ. सं.). –b) दे$_5$ °विनाशनः द$_1$ ग्र$_{1.2}$ °विशोधकः, म$_1$ °विरोधकृत् (→°विशोधनः). –c) दे$_3$ वेदे (→वेद-); दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. °विद्योऽथ (→°वेद्यो हि).

२२. ब$_1$. ⊙ (द्र. २१ पा. वि). –a) का$_1$ संगीयते, द$_1$ न गीयते (→स गीयते); का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{3.5}$ वरो देवो, दे$_1$ ते$_1$ परो देवो, दे$_4$ पुरा वेदे, दे$_6$ वरो वेदैर्, न$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ परो वेदो, ग्र$_1$ पुरा वेदो, मुवें. मुए. मुब. परो वेदैर् (→परो वेदे). –b) दे$_4$ न$_1$ वेदेन (→वेदैनं); दे$_{10}$ यो वेदैनं स देववित्. –c) न$_1$ परात्परतरं ब्रह्म.

२३. ब$_1$. ⊙ (द्र. २१ पा. वि.). –a) दे$_1$ न$_1$ °वाक्यादितं (→°वाक्योदितं); दे$_4$ तच्च (→तत्त्वं); ब$_3$ देववाक्यमिदं तत्त्वं. –b) का$_1$ ब$_{1.3}$ दे$_{3.5.6}$ °देवं, ब$_2$ °देव, ग्र$_1$ °देवा (→°देवः). –c) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{3.5.6}$ मुब. °विद्याम्, दे$_{8.9}$ ग्र$_2$ मुवें. मुए. °विद्यम् (→°वेद्यम्); का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{3.5.6}$ मुब. इमां, ते$_1$ दे$_1$ ग्र$_2$ इदं (→इमं); दे$_4$ चेति, ग्र$_2$ विश्वं (→वेत्ति). –d) दे$_{1.8-10}$ न$_1$ वेद (→वेदं); दे$_4$ °पुरो, द$_1$ °विदो (→°परो); ते$_1$ वेदनिष्ठस्स चेश्वरः.

२४. ब$_1$. abc ⊙ (द्र. २१ पा. वि.); ते$_1$. ab ⊙. –a) का$_1$ यं वेदं, ब$_2$ अवेद्यं, दे$_4$ द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ सवेदं, दे$_5$ या विदं, न$_1$ अचेतः (→अवेदं); दे$_3$ परमो (→परमं); ग्र$_2$ स एवेदं परं वेत्ति. –b) दे$_1$ °निष्ठं, न$_1$ °निष्ठाः (→°निष्ठः); दे$_1$ सदेश्वरं, दे$_4$ स चेश्वरः, न$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ सदैश्वरम्, ग्र$_2$ सनेश्वरः (→सदेश्वरः); द$_{8-10}$ मुवें. मुए. वेदनिश्वासकृत्परः, द$_1$ वेदनिष्ठमहेश्वरं. –c) ग्र$_1$ °विद्यो (→°वेद्यो). –e) द$_1$ ग्र$_{1.2}$ वेद (→एव); ब$_{1.2}$ दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. वेद्यो वेदश्च, दे$_4$ वेदोक्तव्यं च, दे$_6$ वेद्यो वेद्यश्च, द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ वेद्यो (म$_1$ °दो) वेद्यं च (→वेदो वेद्यश्च).

२५. –a) दे$_{1.4.8-10}$ मुवें. मुए. वेदम् (→वेद्यम्); दे$_5$ इत्येतदन्तरे वेद्यम्, ग्र$_2$ य एतद् दक्षिणं वेदम्. –b) का$_1$ वेद्यम् (→वेदम्). –c) दे$_3$ अत्रेदं च, दे$_4$ अथेदं च, दे$_6$ एवेदं च, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ स वेदं च (→अवेदं च).

पुष्पिका—[द$_1$ पुस्तके अध्यायसमाप्तिर्नास्ति]

पुराणनाम—का$_1$ दे$_{1-4.6.8-10}$ न$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ मुवें. मुए. इति श्रीकू (का$_1$ कौ)र्मपुराणे, ब$_1$ इत्याद्ये महापुराणे कौर्मे, ब$_{2.3}$ दे$_5$ इति कू(दे$_5$ कौ)र्मपुराणे, ते$_1$ इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे पूर्वभागे. **अध्यायनाम**—का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{3-6}$ ते$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$. ⊙; दे$_{1.2}$ मुवें. वेदशाखाप्रणयनं नाम, दे$_{8-10}$ ते$_1$ मुए. वेदशाखाप्रणय(दे$_{10}$ °यि) ने, मुब. वेदव्यासकथने. **अध्यायसंख्या**—ब$_1$ दे$_6$. ⊙; का$_1$ दे$_{3.5}$ एकोनपञ्चाशोऽध्यायः, ब$_2$ ।।४९।।, ब$_3$ एकोनपञ्चशदध्यायः, दे$_1$ द्वापञ्चाशत्तमोध्यायः ।।५२।।, दे$_{2.8-10}$ मुए. द्वापञ्चाशोध्यायः, दे$_4$ एकोनपञ्चाशोध्यायः ।।४९।।, दे$_{10}$ मुवें. द्वा(दे$_{10}$ द्वि) पञ्चाशोध्यायः ।।५२।।, न$_1$ अष्टाचत्वारिंशोध्यायः, ते$_1$ त्रिपंचाशोध्यायः, ग्र$_1$ एकोनपञ्चाशोध्यायः ।। श्रीरामैईशरणम्मम, ग्र$_2$ म$_1$ एकपञ्चाशोध्यायः, मुब. एकपञ्चाशोध्यायः ।।५१।।.

५१

सूत उवाच ।❀
वेदव्यासावताराणि द्वापरे कथितानि तु ।
महादेवावताराणि कलौ श्रृणुत सुव्रताः ॥१
आद्ये कलियुगे श्वेतो देवदेवो महाद्युतिः ।
नाम्ना हिताय विप्राणामभूद् वैवस्वतेऽन्तरे ॥२
हिमवच्छिखरे रम्ये छगले पर्वतोत्तमे ।
तस्य शिष्याः शिखायुक्ता बभूवुरमितप्रभाः ॥३
श्वेतः श्वेतशिखश्चैव श्वेतास्यः श्वेतलोहितः ।
चत्वारस्ते महात्मानो ब्राह्मणा वेदपारगाः ॥४
सुभानो दमनश्चाथ सुहोत्रः कङ्कणस्तथा ।
लोकाक्षिरथ योगीन्द्रो जैगीषव्यस्तु सप्तमे ॥५
अष्टमे दधिवाहः स्यान्नवमे वृषभः प्रभुः ।
भृगुस्तु दशमे प्रोक्तस्तस्मादुग्रः परः स्मृतः ॥६
द्वादशेऽत्रिः समाख्यातो बली चाथ त्रयोदशे ।
चतुर्दशे गौतमस्तु वेदशीर्षा ततः परम् ॥७ वें.१.५३.७

५१

❀ द1 ग्र2. ⊙; दे6.8.9 सूत उ.; न1 ते1 ग्र1 सूतः; म1 श्रीसूतः.

१. –b) ते1 वै(→तु.). –d) म1 श्रृण्वत (→श्रृणुत); दे5 सर्वताः, ग्र2 सव्रताः (→सुव्रताः).

२. द1 ग्र1.2 म1. ab ⊙. –a) का1 ब1-3 दे3.5.6 ते1 मुब. श्रादौ, दे10 श्रद्ये (→श्राद्ये). –b) दे4 चांते (→श्वेतो). –c) दे10 निम्ना, म1 नामा (→नाम्ना). –d) ग्र2 श्रभूद् द्वैपायनान्तरे.

३. –a) न1 शिखरं (→शिखरे). –b) ब1 गच्छणे, ब2 गगने, दे2.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. सकले, दे4 छाकले (?), ते1 भृगुमत्, द1 श्यामलः, ग्र1.2 * गते, म1 सागते (→छगले); ब2 पर्वतोपमे, ग्र2 पर्वतोत्तरे (→पर्वतोत्तमे). –c) दे3 तस्य शिख्याः, न1 तस्य त्रीणि, ग्र1 म1 तस्य शिष्या, ग्र2 त *** (→तस्य शिष्याः); दे2.8-10 मुवें. मुए. मुब. प्रशिष्याश्च, दे4 समायुक्ता, न1 शिष्यायुक्ता (→शिखायुक्ता). –d) का1 दे10 बभूव (?) (→बभूवु-).

४. –a) दे5.6.10 न1 ग्र2 श्वेत- (→श्वेतः); ब3 °शिखरश्, दे1.10 °शिषश्, ग्र1 °शिखाश् (→°शिखश्); ते1 श्वेतद्वीपशिखाश्चैव. –b) दे1.4.8-10 ते1 द1 ग्र1 म1 श्वेताश्वः (दे8 ग्र1 °श्व), दे3 शेतास्यः (→श्वेतास्यः); ब2 ते1 °रोहितः (→°लोहितः); ग्र2 श्वेताश्वेतश्च लोहितः. –d) दे5 ब्रह्मणा (→ब्राह्मणा); दे5 °पारगा (→°पारगाः).

५. –a) ब1 दे1.4.8.9 न1 म1 मुवें. मुए. मुब. सुतारो, ब2 स्वभानो, दे3.6 सुतनो, दे10 स्तुतारो, ते1 सुधारो, द1 ग्र1 सुदारो (→सुभानो); ब2 दे6 ग्र1 दमनश्चैव, दे4 मदनश्चाथ, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. मदनश्चैव, ते1 धामदश्चाथ, द1 दमनश्चात्र, ग्र2 सा दमनश्चात्र (→दमनश्चाथ). –b) ब1 द1 सुहोत्रं (→सुहोत्रः); दे2.5 कंकनस् (→कङ्कणस्). –c) दे1 लोकशिश्चाथ, दे4 लोकातिरक्ष-, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. लोकाक्षिस्त्वथ, न1 लोकाक्षस्त्वथ, ते1 लोकाक्षिश्चाथ, द1 ग्र1.2 लोकाहिरथ (→लोकाक्षिरथ). –d) दे1.4.8.10 मुवें. मुए. मुब. °षव्योऽथ, दे3 °षव्येस्तु, दे6 °षव्यक्त-, दे9 °षन्योथ (→°षव्यस्तु); का1 ब3 दे4 ते1 द1 ग्र1 म1 सप्तमः, दे1.3 सप्तम, ग्र2 सत्तमः (→सप्तमे).

६. –a) दे1 ग्र2 म1 श्रष्टमो (→श्रष्टमे); ब2 दे1 °वाहश्च, ब3 न1 द1 ग्र1 °वाहस्यान्, दे3.6 °वासः स्यान्, दे10 °वासस्याः, ग्र2 °चाइस्या (?) (→°वाहः स्यान्). –b) द1 ग्र1.2 म1 नवमो (→नवमे); ब1 दे4.8-10 मुवें. मुए. मुब. ऋषभः, (→वृषभः). –c) दे9 प्रभुस्तु, ते1 भृगुश्च (→भृगुस्तु); दे3 द1 ग्र1.2 म1 दशमः (→दशमे); दे4 प्रोक्तास्, न1 विप्रास् (→प्रोक्तस्). –d) ब1 दे4 तस्मादुग्र-, दे1 तस्मादुयः, दे3.6 तस्माद्दपु- (→तस्मादुग्रः); दे4 वरः, दे8-10 मुवें. मुए. पुरः (→परः); न1 ततोथ सपदीश्वरः; द1 ग्र1.2 म1 तस्मादु (द1 द) ग्रतपो स्मृताः (म1 °तः).

७. न1. ७a–२१d ⊙. –a) दे4 द्वादशे ते, दे5 द्वादशेपि, दे8-10 मुवें. मुए. द्वादशेऽति, द1 ग्र1.2 द्वादशोत्रिस् (→द्वादशेऽत्रिः); ते1 ग्र2 समाख्यातः (→समाख्यातो). –b) ब1-3 दे4.6 ग्र1 बाली चाथ, दे1.3.8-10 मुवें. मुए. मुब. बाली वाथ, दे5 बलीचाप्य, ते1 फलश्चाथ, ग्र2 बाली चैव (→बली चाथ); द1 ग्र2 °दशः (ग्र2 °श) (→°दशे). –c) दे10 द1 ग्र1.2 चतुर्दशो

बें.१.५३.८ गोकर्णश्चाभवत् तस्माद् गुहावासः शिखण्ड्यथ ।
जटामाल्यट्टहासश्च दारुको लाङ्गली क्रमात् ॥८
श्वेतस्तथा परः शूली डिण्डी मुण्डी च वै क्रमात् ।
सहिष्णुः सोमशर्मा च नकुलीशोऽन्तिमे प्रभुः ॥९
वैवस्वतेऽन्तरे शंभोरवतारास्त्रिशूलिनः ।
अष्टाविंशतिराख्याता ह्यन्ते कलियुगे प्रभोः ।
तीर्थे कायावतारे स्याद् देवेशो नकुलीश्वरः ॥१०
तत्र देवादिदेवस्य चत्वारः सुतपोधनाः ।
शिष्या बभूवुश्चान्येषां प्रत्येकं मुनिपुंगवाः ॥११
प्रसन्नमनसो दान्ता ऐश्वरीं भक्तिमाश्रिताः ।
क्रमेण तान् प्रवक्ष्यामि योगिनो योगवित्तमान् ॥१२
श्वेतः श्वेतशिखश्चैव श्वेतास्यः श्वेतलोहितः ।
दुन्दुभिः शतरूपश्च ऋचीकः केतुमांस्तथा ।
विकेशश्च विशोकश्च विशापश्शापनाशनः ॥१३

(→चतुर्दशे). –d) ब2 °शिरास्, दे1.4 ग्र1 म1 °शीर्षस्, द1 ग्र2 °शीर्षास् (→°शीर्षा); ब2 दे1.3.6.8-10 मुवें. मुए. मुब. ततः परः, ते1 ह्यतः परम्, ग्र2 तथैव च (→ततः परम्).

८. न1. ⊙. –a) ब3 ग्र1 गोकर्णश्चा-, दे10 गोकर्णश्च (→गोकर्णश्चा-); ग्र2 गोकर्णश्च भवन्तस्माद्. –b) ब1 शिखण्डुह, दे1 शिखंड्यधृक्, दे8-10 शिखंड (दे10 डि) धृक्, ते1****, ग्र2 शिखण्डिथ (→शिखण्ड्यथ). –c) ब1 दे8-9 यजमाल्य°, दे4 जटामौल्यो°, दे10 जयमाल्य°, द1 ग्र1 म1 जटामाल्यो° (→जटामाल्य°); का1 जटामान्यट्टहाश्चसीद् (?), दे5 जटामान्य सहाश्च, ते1 जटाख्यश्च जहानश्च, ग्र2 जटामालो जटासश्च. –d) दे1 दातुको, दे4 दारको, दे5 दारुकां, दे10 दारुके, ते1 दारुका (→दारुको); दे6.8-10 मुवें. मुए. मुब. तथा (→क्रमात्).

९. न1. ⊙. –a) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. महायामो (दे10 यमौ) मुनिः शूली, ते1 श्वेतस्तथा परोदिन्दु. –b) का1 जटीमुंडी, ब2 डंडी हिण्डी, दे1 हिंडीमुंडी, दे3 दिण्डी मुण्डी, दे5 जिण्डीमुण्डी, द1 ग्र1.2 म1 डि (ग्र2 द)ण्डामुण्डी, ते1 मुण्डमुण्डी (→डिंडीमुंडी); दे8-10 मुवें. मुए. मुब. डि(मुब. पि)ण्ड (दे8-10 ण्डि) मुण्डीश्वरः स्वयम्. –c) का1 दे2.5 °चर्मा च, दे4 °मयतां, ग्र2 म1 °धर्मा च (→°शर्मा च). –d) का1 दे2 नकुलीशोन्तिमः प्रभुः, ब2 नकुलीशान्तिमात् प्रभुः, दे1 नकुलीसोन्तमे प्रभुः, दे4 चालकुलीशौन्तिमे प्रभुः, दे5 लकुलीशोंतिमप्रभुः, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. नकुलीश्वर एव च, ते1 लकुचोथ वै प्रभुः (?), द1 ग्र1 म1 ल(द1 न)कुलीशो हि मे प्रभुः, ग्र2 * कुलिशो हि मे प्रभुः.

१०. दे4.8-10 न1 द1 मुए. ⊙. –a) ग्र1 तीरे, ग्र2 रम्ये, म1 -तीते (→शम्भोर्). –b) ब3 दे1 मुवें. मुए. मुब. अवतारस्त्रि-, ग्र2 तवतारास्त्रि(?), ग्र2 अवताराश्च, म1 अवताराणि (→अवतारास्त्रि-). –c) दे1 -नाख्याता, ग्र2 संख्याता (→-राख्याता). –d) दे5 ह्यंते, ग्र1.2 म1 अन्ते (→ह्यन्ते); ते1 ग्र1.2 म1 प्रभुः (→प्रभोः). –e) का1 दे4 द1 तीर्थकायावतारे स्याद्, ब1 तीर्थे कयोवतारे स्याद्, दे2 तीर्थे कार्यावितारे स्याद्, दे3 तीरे कायान्नभावे स्याद्, दे5 मुवें. तीर्थकार्यावितारे स्याद्, दे6 तीरें कायानूभावस्या, ते1 तीर्थकामावतारस्याद्, ग्र1 तीर्थे कायेवतारोस्याद्, म1 तीर्थें कायावतारेस्य. –f) दे4 ग्र1 म1 लकुली°, दे5 लकुले°, ग्र2 लगुली° (→नकुली°).

११. न1. ⊙. –a) दे2.6 देवाति-, दे4.8-10 ते1 ग्र1 मुवें. मुए. मुब. देवाधि- (→देवादि-); दे6 *** (→-देवस्य). –b) दे10 ते1 द1 ग्र1.2 म1 °रस्तु (→°रः सु-).

१२. न1. ⊙. –a) ब1 प्रसन्नो (→प्रसन्न-); ग्र2 दान्ताः (→दान्ता). –b) दे3.5.6 ग्र2 ऐश्वरी, दे4 ते1 ईश्वरे, दे8-10 ऐश्वर्यं (→ऐश्वरीं); दे1 शक्तिमाश्रिता, दे3.6 मुक्तिमाश्रिताः, दे4.8.9 मुवें. मुए. मुब. ते1 भक्तिमास्थिताः (→भक्तिमाश्रिताः). –c) दे4 क्रमेन (→क्रमेण); दे5 तद् (→तान्). –d) दे1 योगिने (→योगिनो); ब2 दे3.4.6 द1 ग्र1.2 म1 °वित्तमाः, दे1 °मुत्तमाः (→°वित्तमान्).

१३. न1. ⊙; दे8-10 मुए. मुब. ab ⊙. –a) ब1 द1 ग्र1.2 म1 श्वेत- (→श्वेतः); ब3 °शिखरश्चैव (→°शिखश्चैव). –b) ब1 श्वेतास्या, दे2 श्वेतास्य, दे4.6 ते1 द1 ग्र2 श्वेताश्वः (ग्र2 °श्व) (→श्वेतास्यः); ते1 °रोहितः (→°लोहितः); म1 श्वेताश्वेतश्च लोहितः. –c) दे10 दुंदुभी (→दुन्दुभिः); का1 सुमुखो दुर्मुखश्चैव. –d) का1 साचीकः, ब2 रुरुकः, दे4 ते1 द1 रुचिकः, दे10 ऋषीकः, ग्र2 क्रचीतः, म1 रुचिकिः (→ऋचीकः). –e) का1 दे2.5 विश्वेकश्च, ब1 विशेकश्च, दे1.8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. विशोकश्च, दे3 विश्वेशश्व (?), दे6 विश्वेशश्च (→विकेशश्च); दे1.10 विशेषश्च, ते1 मुवें. मुए. मुब. विकेशश्च, म1 विकोशश्च (→विशोकश्च); ग्र2 विशोकश्चाविशोकश्च. –f) ब1 दे8-10 मुवें. मुए. मुब. विशाखः, ब2 विशालः, ब3 विपापः, दे1 विपाशः (→विशापश्); ब2.3 दे2.4.5 पाप°, दे1 पाश° (→शाप°); ग्र2 विशावशपराशनः.

सुमुखो दुर्मुखश्चैव दुर्दमो दुरतिक्रमः ।
सनः सनातनश्चैव कुमारश्च सनन्दनः ॥१४

दालभ्यश्च महायोगी धर्मात्मानो महौजसः ।
सुधामा विरजाश्चैव शंखपात्रज एव च ॥१५

सारस्वतस्तथा मेघो घनवाहः सुवाहनः ।
कपिलश्चासुरिश्चैव वोढुः पञ्चशिखो मुनिः ॥१६

पराशरश्च गर्गश्च भार्गवश्चाङ्गिरास्तथा ।
बलबन्धुर्निरामित्रः केतुश्रृङ्गस्तपोधनः ॥१७

लम्बोदरश्च लम्बश्च लम्बाक्षो लम्बकेशकः ।
सर्वज्ञः समबुद्धिश्च साध्यः सत्यस्तथैव च ॥१८

सुधामा काश्यपश्चैव वसिष्ठो विरजास्तथा ।
अत्रिरुग्रस्तथा चैव श्रवणोऽथ श्रविष्ठकः ॥१९

कुणिश्च कुणिबाहुश्च कुशरीरः कुनेत्रकः ।
कश्यपो ह्युशना चैव च्यवनोऽथ बृहस्पतिः ॥२० वें.१.५३.१९.

---

१४. न1. ⊙; द1. bc ⊙; दे10. १४d-१५c ⊙ (द्र. सं.). –b) का1 गर्दभो, ब2 दुर्जरो, दे2 दुर्गमो, दे4 दुर्द्दमा, ते1 दुर्मनो, ग्र2 म1 दुर्म्मदो (→दुर्दमो). –c) ब1 दे1.4.8-10 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. सनकः (दे1 °क्रः) सनातनश्चैव ब2 मुब. सनकश्च सनन्दश्च, दे3.6 सनात्सनातनश्चैव. –d) ब2 मुब. कुमारश्च सनातनः, दे1.8.9 ते1 मुवें. मुए. तथैव च सनन्दनः, ग्र1 कुमारश्च सनन्दकः, म1 सनत्कुमारस्सनन्दकः.

१५. न1. ⊙; का1 ब2.3 दे1-6 द1 ग्र1.2 म1. ab ⊙; दे10. abc ⊙. –a) दे8.9 मुब. बाष्कलश्च, ते1 शाल्मलिश्च (→दालभ्यश्च). –c) ब2 मुब. सुनामा, ब3 सुधामो, दे3.6 स्वधामा, दे4 ते1 सुदामा (ते1 °मो) (→सुधामा); ब3 दे1.8.9 विरजश्, दे6 विजयश्, ते1 निरजाश् (→विरजाश्). –d) ब1 शंखपादूर्ज, ब2 शंखपालक, दे4 शस्वपाद्रज, दे8.9 मुवें. मुए. मुब. शङ्खवाण्यज, द1 ग्र1.2 म1 शंखपादज (ग्र2 °व, म1 °क) (→शंखपात्रज); दे1 शंखप्रादुर्पराव च, ते1 शंखपाणिस्तथैव च.

१६. न1. ⊙. –a) दे3 साकस्वतस्, दे6 साकम्बतस्, द1 साधकश्च, ग्र1 म1 साये (म1 शे) कतस्, ग्र2 साघेकोक्तस् (→सारस्वतस्); दे8.9 ग्र1 मुवें. मुए. मुब. मोघो, ते1 मेघः (→मेघो). –b) ब1.2 दे5.8-10 मुवें. मुए. मुब. धनवाहः, दे4 घनवाहु, दे10 घनवासः, ते1 पुरदारस् (→घनवाहः); का1 दे5 सुवासनः, दे3.6 स्ववाहनः (→सुवाहनः). –c) ब1 °लश्चासुरश्, दे1 °लश्चसुरिश्, दे4 ग्र1 म1 °लोभागुरिश्, ते1 °लाश्चासुरिश्, द1 °लोभागुरुश्, ग्र2 °लोवहुशिरश् (→°लश्चासुरिश्); दे6 चैवं (→चैव). –d) दे1.4 म1 व्यूढः, दे3.6 व्यूहः (दे6 ह), ते1 ह्यूर्ध्वं-, ग्र2 वोढुं(→वोढुः); ब1 °शिखोमणिः, ते1 म1 °शिखा मुनिः (→°शिखो मुनिः).

१७. न1. ⊙. –a) दे8 पारासरुच (→पराशरश्च); ग्र1 गर्भश्च, ग्र2 भगश्च (→गर्गश्च). –b) दे1.5.6 ते1 द1 ग्र1.2 चाङ्गिरस् (→चाङ्गिरास्); ब3 भार्गवाश्चाङ्गिरस्तथा. –c) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. चलबन्धुर्, दे5 बलवपुर्, ते1 जलविन्दुर् (→बलबन्धुर्); ग्र1**** विश्वमित्र. –d) का1 दे4 ते1 ग्र1 मुवें. मुए. मुब. °धनाः (→°धनः).

१८. न1. ⊙. –a) दे6 नद्यो° (→लम्बो°); का1 दे2 चालम्बश्च, दे3.6 च नयश्च, द1 त्र्यंबकश्च, ग्र1 चंबकश्च, ग्र2 शंबुकश्च (→च लम्बश्च). –b) दे1 लंबाख्यो, दे3.6 नद्याक्षो, दे5 लंबाक्षौ, ते1 लम्बाक्षा (→लंबाक्षो); ब1.2 दे1.3.6 °केश (दे1 स) रः, द1 ग्र1 °केश्वरः, ग्र2 ते1 °केशवः (→°केशकः); दे8-10 मुवें. मुए. विक्रोशो लम्बकः शुकः. –c) दे9.10 सर्वजः (→सर्वज्ञः); ब2 सर्वज्ञश्च सवृद्धिश्च, ते1 सर्वज्ञश्च सुबन्धुश्च. –d) दे3 भाध्यस्सद्यस्, दे4 द1 ग्र1.2 म1 सिद्ध (दे4 द्धा) साध्यस् दे6 साध्य सद्यस्, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. साध्या साध्यस्, ते1 नाभ्यस्तत्वस् (→साध्यः सत्यस्).

१९. न1. ⊙. –a) दे3.6 स्वधामा, दे4 द1 ग्र1.2 म1 सुधीमान् (→सुधामा); दे1 ते1 कश्यपश् (→काश्यपश्); दे1.8.9 ते1 मुवें. मुए. मुब. चाथ (→चैव). –b) दे1.4.8-10 मुवें. मुए. वरिजास्, द1 विरजस् (→विरजास्). –c) ब1 ग्र1.2 अत्रिरुद्रस्, दे2 अचिरुग्वस्, दे5 अत्रिरुग्वस्, दे10 अतिरुग्रस्, द1 अत्रीरुद्रस् (→अत्रिरुग्रस्). –d) दे1 श्रवणेथ, दे4 श्रविणोऽथ, ग्र1 श्रविणेय, ग्र2 श्रइणोय, म1 श्रपणोथ (→श्रवणोऽथ); दे1 सुविष्टकः, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. सुवैद्यकः (→श्रविष्ठकः).

२०. न1. ⊙. –a) ब3 दे3.6 कुलिश्च, दे1 कुशिश्च (→कुणिश्च); ब3 दे3.6 कुलिबाहश्, दे1 कुणिबाहश्, ते1 कुणिदाहश् (→कुणिबाहुश्). –b) का1 दे1.2.5 कुशवीरः, ग्र2 कुशेरीरः (→कुशरीरः); ते1 कुवेत्रकः (→कुनेत्रकः). –c) का1 ते1 काश्यपश्चो°, ग्र2 काश्यपो ह्यु° (→कश्यपो ह्य°); दे5 द1 ग्र1.2 ह्युशनाश् (→ह्युशना). –d) ते1 प्यथगालो(?) (→च्यवनोऽथ).

वें. १.५३.२० उतथ्यो वामदेवश्च महाकायो महानिलः ।
वाचश्रवाः सुपीकश्च श्यावाश्वः सपथीश्वरः ॥२१
हिरण्यनाभः कौशल्यो लोकाक्षिः कुथुमिस्तथा ।
सुमन्तुर्वर्चरी विद्वान् कबन्धः कुशिकन्धरः ॥२२
प्लक्षो दार्भायणिश्चैव केतुमान् गौतमस्तथा ।
भल्लापी मधुपिङ्गश्च श्वेतकेतुस्तपोनिधिः ॥२३
उशिजो बृहदुक्थश्च देवलः कपिरेव च ।
शालिहोत्रोऽग्निवेश्यश्च युवनाश्वः शरद्वसुः ॥२४
छगलः कुण्डकर्णश्च कुम्भश्चैव प्रवाहकः ।
उलूको विद्युतश्चैव शाद्वलो ह्याश्वलायनः ॥२५

---

२१. न1. ⊙. –a) दे8-10 मुवें. मुए. उच्चास्यो, द1 ग्र1.2 म1 ओषध्यो (→उतथ्यो); ते1 उतथ्यो मरुकेशश्च. –b) मुवें. मुए. °कालो (→°कायो); ब1 °बलः, ब3 °निव, दे1 °मुनिः, दे4.8.9 मुवें. मुए. °निलिः, दे5 °निला (→°निलः). –c) ब3 मुब. वाचःश्रवाः, दे1.4.8-10 मुवें. मुए. वाजश्रवाः (दे10 मुए. वा), दे3.6 बाचश्रवा (→वाचश्रवाः); ब1.3 दे3.6 स्वपीकश्च, दे1 सुचीकश्च, दे4.5 ग्र1 म1 सुषीकश्च, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. सुकेशश्च, ग्र2 सुकेशी च (→सुपीकश्च); ते1 वाजीदारुकिश्चैव. –d) ब2 श्यावाश्व, दे5 श्यावाश्च, दे10 शावाश्च (→श्यावाश्वः); ब2 मुब. शपथी°, दे1 सत्पथै°, दे8-10 मुवें. मुए. सुपथी° (→सपथी°); दे4 श्यामाश्वश्च यतीश्वर, द1 ते1 दास्यस्स * दीश्वर, द1 ग्र2 श्यामाश्वः (म1 °श्च) संयताश्चकः, ग्र1 श्यामश्च संयनात्मकः, म1 श्यामश्च संयताश्वकः.

२२. दे10. २२d-२३ b ⊙. –a) म1 °नामा (→°नाभः); दे8-10 मुवें. मुए. मुब. कौशिल्यो, ते1 द1 ग्र1 म1 कौसल्यो (→कौशल्यो). –b) ब1 लोकाक्षिकुशुमिस्तथा, ब2.3 दे1 मुब. लोकाक्षिः कुथुमिस्तथा, दे3.6 लोकाक्षिः कुशुमि (दे6 सुभि) स्तथा, दे4 लोकाक्षिः कुकुभिस्तथा, दे8 मुवें. मुए. [ग्र]काक्षुः कुथुमिध (मुवें. मुए. भिथ) स्तथा, दे9 काक्षुकुथुमिधस्तथा, दे10 काक्षिकुप्युभिधस्तथा, ते1 लोकाक्षिः कुतुमिस्तथा, द1 लोकाक्षिः कुडुपिस्तथा. –c) ब1-3 दे1.3.6 सुमन्तु (दे3 न्ता)र्वर्वरी, दे4 सुमन्तु चतुरो, दे5 सुयतु वर्चरी, दे8.9 सुमंतवर्च्चसो (दे10 से), द1 सुमन्तुबुर्भुरी, ग्र1 सुमन्तुर्वबुरी, ग्र2 सुमन्तुर्बदरी, म1 सुमन्तुर्युवरी (→सुमन्तुर्वर्चरी); ते1 सुमन्तश्च वरोसेदः. –d) दे5 कलं च, द1 ग्र1.2 कर्मदः, म1 कर्मकः (→कबन्धः); ब2 कुशिकान्द्धयः, दे1 कुलिशं धरः, दे3 कुशिकश्चरः, दे4 द1 ग्र1.2 म1 कुशिकः परः, दे8.9 मुवें. मुए. कुषिकन्धरः, ते1 कलशस्तथा (→कुशिकन्धरः).

२३. ब1.२३ a-२५ d ⊙; दे10.ab ⊙. –a) का1 प्लोक्षोदोभीषिणिश्चैव, ब3 प्लक्षोदाभीपणिश्चैव, दे1-3.6 प्लक्षोदाभा (दे2.3 भी)यणिश्चैव, दे5 लक्षोधाभीषणिश्चैव, दे8.9 मुवें. मुए. प्लक्षो दर्वायणिश्चैव, ते1 प्लक्षो दक्षायणी चैव, द1 ग्र1.2 लक्षेश्वर्भा (द1 हा)यणी चैव (ग्र2 के), म1 यक्षश्चार्ह्यणी चैव. –b) दे4 गौतमास् (→गौतमस्). –c) का1 भलापी, ब2 कलापी, दे1 भल्यूपी, दे6 भल्लीची, दे8.9 मुवें. मुए. मुब. भल्लाची, दे10 बल्याची, द1 फल्लाची, म1 हल्लापि (→भल्लापी); दे8.9 °पिंगौ च, दे10 °पिंगैश्च (→°पिंगश्च); न1 भल्लाविर्मधुपिंगौ च, ते1 भवोतकी महापिंगा, ग्र2 भिल्ला *** पिंगश्च. –d) दे1.8-10 न1 ते1 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. °धनः (→°निधिः).

२४. ब1. ⊙ (द्र. २२ पा. वि.). –a) ब3 इणजो, दे4 उषितो, दे8.9 मुवें. मुए. उषिधा, दे10 तृषिधा, न1 उद्भिजो, ते1 म1 उशीरो, द1 ग्र1.2 म1 उशीनो, मुब. उषिजो (→उशिजो); ब2.3 दे8-10 मुवें. मुए. मुब. बृहद्र (मुब. द) क्षश्च, दे1 ते1 वृहदश्वश्च, दे2.4 द1 ग्र1 बृहदुक्षश्च, दे3.6 बृहदुःखश्च, न1 बहुदुक्षश्च, ग्र2 ब्रह्मदुक्षश्च, म1 बृहदुक्षिश्च (→बृहदुक्थश्च). –b) दे5 देवः *, म1 देवनः, मुवें. दवलः (?) (→देवलः); दे1.8-10 न1 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. कवि° (→कपि°). –c) दे2 मुब. तु (→च); दे1 शालहोत्रो हि वेश्यश्च, दे4 शालहोत्रश्च होत्रश्च, दे8-10 मुवें. मुए. शाल (दे10 °लि) होत्राग्निवेश्यस्तु, न1 शालहोत्रो निवेश्यश्च, ते1 शालिहोत्रोग्निदेशश्च, ग्र2 म1 शालिहोत्रोग्निवैद्य (म1 °श्य)श्च. –d) ब3 शरद्वनुः, दे4 सुरद्वसुः, दे6 शरद्वसु, द1 ग्र1.2 स्फुरद्वसुः (→शरद्वसुः); ते1 मुधाराश्च चरद्वनुः, म1 युवाश्वस्फुरवद्वणुः.

२५. ब1. ⊙ (द्र. २२ पा. वि.). –a) दे4 द1 ग्र1 छागलः, दे8-10 मुए. कुण्डलः, न1 हुलगः, ते1 चगलः, ग्र2 जगण्डः, म1 जागन्धः (→छगलः); का1 कुंडव°, ते1 कन्दुक°, द1 कंडक° (→कुण्डक°). –b) दे1 कमुश्चैव, दे5 ग्र1 कुण्डश्चैव, दे8-10 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. कुन्तश्चैव, ते1 कुलश्चैव, द1 कंचश्चैव, म1 कुञ्चश्चैव (→कुंभश्चैव); दे5 प्रबर्हकः, दे9 प्रहारकः, द1 ग्र1 म1 प्रवाहनः, ग्र2 प्रकाशनः (→प्रवाहकः). –c) का1 उलूलो, ब2 त * नो, द1 जलूको, ग्र2 मलूको, म1 मण्डूको (→उलूको); दे1 विवनश्, दे4 ग्र2 म1 वैद्युतश्, दे10 विधितश् (→विद्युतश्); ग्र1 ******श्चैव. –d) ब2.3 श्वादको, दे1 साद्रको, दे3 शाद्वको, दे4 न1 शादुको, दे5 शाड्वलो, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. शाद्रको, द1 ग्र1.2 म1 विशको

अक्षपादः कुमारश्च उलूको वत्स एव च ।
कुशिकश्चैव गर्गश्च मित्रको ऋष्य एव च ॥२६
शिष्या एते महात्मानः सर्वावर्त्तेषु योगिनाम् ।
विमला ब्रह्मभूयिष्ठा ज्ञानयोगपरायणाः ॥२७
कुर्वन्ति चावताराणि ब्राह्मणानां हिताय हि ।
योगेश्वराणामादेशाद् वेदसंस्थापनाय वै ॥२८
ये ब्राह्मणाः संस्मरन्ति नमस्यन्ति च सर्वदा ।
तर्पयन्त्यर्चयन्त्येतान् ब्रह्मविद्यामवाप्नुयुः ॥२९

इदं वैवस्वतं प्रोक्तमन्तरं विस्तरेण तु ।
भविष्यति च सावर्णो दक्षसावर्ण एव च ॥३०
दशमो ब्रह्मसावर्णो धर्मसावर्ण एव च ।
द्वादशो रुद्रसावर्णो रोचमानस्त्रयोदशः ।
भौत्यश्चतुर्दशः प्रोक्तो भविष्या मनवः क्रमात् ॥३१
अयं वः कथितो ह्यंशः पूर्वो नारायणेरितः ।
भूतभव्यैर्वर्त्तमानैराख्यानैरुपबृंहितः ॥३२
यः पठेच्छृणुयाद् वापि श्रावयेद् वा द्विजोत्तमान् ।
स सर्वपापनिर्मुक्तो ब्रह्मणा सह मोदते ॥३३ वें.१.५३.३३

(→शाद्वलो); का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_5$ [अ]प्याश्व°, दे$_{3.6}$ [अ]थाश्व°, दे$_4$ चाश्व°, दे$_{10}$ ह्याच° (→ह्याश्व°); ते$_1$ स्वादुकश्चाश्ववायनः.

२६. ब$_1$. cd ⊙. दे$_{3.6}$ ग्र$_2$ अक्षपाद-, न$_1$ अक्षपारः, ते$_1$ अक्षिपात (→अक्षपादः). –b) का$_1$ दे$_5$ उलूलो, ब$_2$ भल्लुको, ते$_1$ आलोको, ग्र$_2$ मलुको, म$_1$ मण्डूको (→उलूको); दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. मुब. वसुवाहनः, दे$_{10}$ वृषवाहनः, ग्र$_2$ मत् स एव च (→वत्स एव च). –c) ब$_2$ दे$_{1.6}$ मुवें. मुए. मुब. कुणिकश्चैव, दे$_3$ कुशिकश्चैव(क), दे$_{8-10}$ कुणि श्चैत्र च, न$_1$ कुशिकश्चाथ मुवें. मुए. मुब. कुणिकश्चैव (→कुशिकश्चैव); दे$_1$ शंकुश्च, दे$_6$ गंधश्च, ग्र$_1$ गर्भश्च, ग्र$_2$ म$_1$ भर्गश्च (→गर्गश्च). –d) न$_1$ मित्रकौ, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ मित्रगो (→मित्रको); का$_1$ ऋषि एव, दे$_{1.8-10}$ रुरु (दे$_{8.9}$ °रुः) एव, दे$_4$ नृष्यएव, न$_1$ मुवें. मुए. मुब. रुरुरेव, ते$_1$ गुरुरेव, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ रुक्ष एव (→ऋष्य एव).

२७. –a) का$_1$ ग्र$_1$ शिष्य एते, ब$_1$ एते शिष्या, दे$_{2.5}$ ऋष्या एते (→शिष्या एते). –b) ब$_2$ सर्वावर्त्तस्व-, दे$_{3.6}$ सर्वावर्त्ते (दे$_6$ °त्त) सु, ते$_1$ सर्ववृत्तिषु, द$_1$ सर्वज्ञस्तेषु, ग्र$_2$ सर्वानस्तेषु, म$_1$ सर्वज्ञाश्चैव (→सर्वावर्त्तेषु); ब$_2$ दे$_4$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ योगिनः (→योगिनाम्); ग्र$_1$ सर्वे ते योगिनां वराः. –c) दे$_{10}$ °भूइष्टा, ग्र$_2$ °भूयिष्ठाः (→°भूयिष्ठा). –d) दे$_{4-10}$ °यणः (→°यणाः).

२८. –b) दे$_{1.4-10}$ न$_1$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. हिताय च, दे$_5$ हितावहि, ग्र$_1$ म$_1$ हिताय वै (→हिताय हि). –c) ते$_1$ योगी° (→योगे°). –d) न$_1$ योग°, ग्र$_1$ देव° (→वेद°); ग्र$_2$ च (→वै).

२९. –a) दे$_1$ यो, दे$_3$ यै (→ये); ब$_3$ दे$_6$ ब्राह्मणा, दे$_4$ ब्राह्मणः (→ब्राह्मणाः); म$_1$ संसरन्ति (→संस्मरन्ति); न$_1$ ब्रह्माणः संस्मरंति स्म. –c) का$_1$ प्रार्थ° (→तर्प°). –d) दे$_1$ °समाप्नुयुः, दे$_4$ ग्र$_2$ म$_1$ °मवाप्नुयात् (→°मवाप्नुयुः).

३०. –a) ते$_1$ एवं वै, ग्र$_2$ इदं (य)वै° (→इदं वै°). –b) दे$_1$ अष्टमं (→अन्तरं); ब$_2$ मन्वन्तरं विस्तरेण तु. –c) न$_1$ ग्र$_2$ भविष्यन्ति (→भविष्यति); का$_1$ सावर्णो, + सावर्णी, दे$_5$ सावर्णे, न$_1$ सावर्णा (→सावर्णो). –d) ब$_1$ धर्म्म-, दे$_{1.8-10}$ न$_1$ ग्र$_2$ दक्षः (→दक्ष-); का$_1$ रो(रिच्य)च्यमानस्त्रयोदश.

३१. का$_1$. ⊙; ब$_1$ न$_1$. ab ⊙. –a) ते$_1$ °सावर्णिः (→°सावर्णो). –b) ब$_2$ सावर्णो धर्म एव च, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. धर्म एकादशः स्मृतः, ते$_1$ धर्मसावर्णिरेव च. –c) ग्र$_1$ द्वादशे (→द्वादशो); दे$_6$ शावर्णो, ते$_1$ °सावर्णिः (→°सावर्णो). –d) दे$_4$ रात्रिमानस्, दे$_5$ रिवमानस् (?), दे$_{9.10}$ मुए. रौच्यनामा, दे$_8$ मुवें. मुब. रोच्यनामा (→रोचमानस्); ब$_{1.3}$ दे$_{2-6.9}$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ °दश (→°दशः). –e) का$_1$ भौतश्, ते$_1$ रैभ्यश्, ग्र$_2$ हौत्रश् (→भौत्यश्); ब$_{1.3}$ दे$_{2.5.6}$ ते$_1$ चतुर्दश, दे$_{10}$ चतुर्दशो (→चतुर्दशः); दे$_5$ ग्र$_2$ प्रोक्ता (→प्रोक्तो). –f) म$_1$ भविष्यो (→भविष्या); ब$_1$ नवमः, दे$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ मानवः, द$_1$ मनवाः (→मनवः); का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.3.5.6}$ तथा, न$_1$ क्रमाः (→क्रमात्).

३२. –a) ब$_1$ अमर्थः, ते$_1$ अयं तु (→अयं वः); दे$_1$ कथिते (→कथितो); द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ ह्यन्तः (→ह्यंशः). –b) दे$_4$ पूर्वे, दे$_{10}$ पूर्वा, द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ पूर्वं (→पूर्वो); दे$_4$ °यणेरिताः, ते$_1$ °यणेदिति, ग्र$_1$ °यणैरिति (→°यणेरितः); ब$_2$ *** रायणेरितः. –c) ब$_2$ *** व्यैर्, दे$_{1.4.8-10}$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_{1.2}$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. भूतैर्भव्यैर्, न$_1$ भूते भव्ये (→भूतैर्भव्यैर्); न$_1$ °माने (→°मानैर्). –d) ब$_3$ °सहितः, न$_1$ °बृहितैः (→°बृंहितः).

३३. दे$_1$. ३३c-३४d ⊙. –a) दे$_1$ पाठयेत् (→यः पठेत्). –b) दे$_5$ श्रावयेच्च (→श्रावयेद्वा); दे$_6$ °त्तम, दे$_{10}$ °त्तमाः (→°त्तमान्). –c) ब$_2$ दे$_{3.4.6.8-10}$ न$_1$ ते$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. सर्वपाविनिर्मुक्तो, दे$_2$ स सर्वपापा निर्मुक्तो,

वें.१.५३.३३ पठेद् देवालये स्नात्वा नदीतीरेषु चैव हि ।
नारायणं नमस्कृत्य भावेन पुरुषोत्तमम् ॥३४
नमो देवादिदेवाय देवानां परमात्मने ।
पुरुषाय पुराणाय विष्णवे कूर्मरूपिणे ॥३५

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे एकपञ्चाशोऽध्यायः ॥५१॥

पूर्वविभागः समाप्तः

द1 **** विनिर्मुक्तो. –b) दे4.8-10 न1 ते2 मुवें. मुए. मुब. ब्रह्मलोके महीयते, द1 ब्राह्मणा सह मोदते.

३४. दे1. ⊙ (द्र. ३३ पा. वि.); ब2. a ⊙. –a) द1 °लय- (→°लये). –b) ब3 °तीरेसु (→°तीरेषु). –d) दे6 भावेण (→भावेन).

३५. ब2. d ⊙. –a) ब2 देवा *, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. देवाधि° (→देवादि°); ब1 °देवानां (→°देवाय). –b) ब2 देवानामपरात्मने. –c) न1 **** पुराणाय. –d) दे1.4.5.8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. विष्णवे प्रभविष्णवे, द1 ग्र1.2 म1 ब्र (द1 ब्रा) ह्मणे कू (म1 क) र्मरूपिणे.

पुष्पिका—

पुराणनाम—का1 दे4.5.10 इति श्रीकूर्मपुराणे पूर्वभागे, ब1 इत्यादिमहापुराणे कौर्मे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वभागः समाप्तः, ब2.3 इतिकूर्मपुराणे पूर्वभागे, दे1 इति श्रीकूर्मपुराणे पूर्वभागः समाप्तः, दे2.3 इतिकूर्मपुराणे पूर्वविभागे, दे6 कर्म (?) पुराणे पूर्वभागे, दे8.9 मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे पूर्वविभागे, न1 इति श्रीकूर्मपुराणे, ते1 इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे, द1 इत्यादि महापुराणे श्रीकौर्मे षट्साहस्रिकायां संहितायां पूर्वभागे, ग्र1.2 (ग्र1 श्रोम्) इत्यादि महापुराणे कौर्मे षट्साहस्रिकायां संहितायां पूर्वभागे, म1 इत्यादि महा**णे श्रीकूर्म षट्स*स्रिकायां संहितायां ब्राह्मयां पूर्वभागे, मुवें. इति श्रीकूर्मपुराणे पूर्वार्द्धे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे पूर्वभागे. **अध्यायनाम**—का1 ब1-3 दे1-6.8.9 न1 ते1 द1 ग्र1.2 म1 मुवें. मुए. मुब. ⊙; दे10 मन्वन्तरवर्णनं नाम. **अध्यायसंख्या**—दे6. ⊙; का1 ब1 दे2.3.8.9 द1 ग्र1 पञ्चाशोध्यायः, ब2 पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५०॥, ब3 दे5 पञ्चाशत्तमोध्यायः, दे1 त्रिपञ्चाशत्तमोध्यायः ॥५३॥, दे4 पंचाशोध्यायः ॥५०॥, दे10 ५२ ध्यायः, न1 एकोनपञ्चाशोध्यायः, ते1 चतुःपंचाशोध्यायः, ग्र2 म1 द्विपञ्चाशोध्यायः, मुवें. त्रिपञ्चाशोध्यायः, ॥५३॥, मुए. त्रिपंचाशोध्यायः, मुब. द्विपंचाशोऽध्यायः ॥५२॥.

अध्यायसंख्यानन्तरमधिकम्—

ब3 ते1 पूर्वभागः समाप्तः, दे4 इति पूर्वभागः समाप्तः, दे5 पूर्वभागः दे8. पूर्वविभागः समाप्तः, दे10 पूर्वभागः समाप्तः, भग्नपृष्टिकटिग्रीवा स्तब्धदृष्टिरधोमुखः । कष्टेन लिखितं ग्रन्थं यत्नेन परिपालयेत् ॥१॥ जलाद्रक्षेत् स्थलाद् रक्षेद् रक्षेद् रक्षेच्छिधित (?) बन्धनात् । मूर्खहस्ते न दातव्यो एवं वदति पुस्तकम् ॥२॥ श्रीसीतारामचरणे निवेदितम् ।, द1 इतिपूर्वभागः समाप्तः श्रीरामार्पणमस्तु। ग्र1 हरिः श्रोम पूर्वभागस्समाप्तः । शुभमस्तु श्रीगुरुभ्यो नमः । श्रीसीतारामश्शरणं मम, श्रीसाम्बसदाशिवो रक्षतु । बिन्दुर्लिपिविसर्गबीथिका शृंगपंक्ति पदभेददूषणम् । हस्तवेगजमबुद्धिपूर्वकं क्षन्तुमर्हथ समीक्ष्य सज्जनाः ॥ करकृतमपराधं क्षन्तुमर्हन्ति सन्तः । हरिः श्रोम्। ग्र2 पूर्वभागस्समाप्तः । सकलभुवनमात्रं योगिनां ध्यानमात्रं । शशिदिनकर नेत्रं कामदं हेमवक्त्रं समुनिबुधमित्रं दा ** नाममित्रं परमविभवसूत्रं नौमिलक्ष्मीकलत्रम् । हरिः श्रोम्, श्री गुरुभ्यो नमः, प्रमारि-वधामि जुनुयन् विरिञ्चन् पुरत्तिश् मार्ग स्वहस्तलिखितम् । म1 श्रों श्रों शुभमस्तु श्री गुरुभ्यो नमः श्रीकूर्माय, श्रो श्रों इति पूर्वभागः समाप्तः, श्रों श्रों श्रीकूर्मपुराण प्रथमखण्डं कुरोविस्थाग्गुनाथ भट्टर् पुत्रन् सुन्दर वरदराज पेरुमाट् स्वहस्त लिखितं श्रों श्रों शुभमस्तु.

उपरिविभागः

१

ऋषय ऊचुः ।*

भवता कथितः सम्यक् सर्गः स्वायंभुवस्ततः ।
ब्रह्माण्डस्यास्य विस्तारो मन्वन्तरविनिश्चयः ॥१

तत्रेश्वरेश्वरो देवो वर्णिभिर्धर्मतत्परैः ।
ज्ञानयोगरतैर्नित्यमाराध्यः कथितस्त्वया ॥२

तद्वदाशेषसंसारदुःखनाशमनुत्तमम् ।
ज्ञानं ब्रह्मैकविषयं येन पश्येम तत्परम् ॥३

त्वं हि नारायणात्साक्षात् कृष्णद्वैपायनात् प्रभो ।
अवाप्ताखिलविज्ञानस्तत्त्वां पृच्छामहे पुनः ॥४

श्रुत्वा मुनीनां तद् वाक्यं कृष्णद्वैपायनं प्रभुम् ।
सूतः पौराणिकः स्मृत्वा भाषितुं ह्युपचक्रमे ॥५

अथास्मिन्नन्तरे व्यासः कृष्णद्वैपायनः स्वयम् ।
आजगाम मुनिश्रेष्ठा यत्र सत्रं समासते ॥६

वें. २.१.६

[अध्यायारम्भे उ$_1$ श्रीगणेशायनमः दक्षिणामूर्तये नमः अविघ्नमस्तु; दे$_{10}$ मुवें. श्रीगणेशाय नमः; ग्र$_2$ श्रीगणाधिपतये नमः शुभमस्तु, श्रीगुरुभ्यो नमः ।

सकलभुवनमात्रं योगिनान्ध्यानमात्रम् ।
शशिदिनकरनेत्रं कामदं हेमवस्त्रम् ॥
स मुनिविबुधमित्रं दानवानाममित्रम् ।
परमविभवसूत्रं नौमिलक्ष्मीकलत्रम् ॥

मङ्गलवचनान्तरं कतिचित् पुस्तकेषूत्तरभागनिर्देशः समुपलभ्यते यथा—दे$_{8.9}$ अथोत्तरः, ते$_1$ श्रीकूर्मपुराणे उत्तरभागः, ग्र$_2$ कूर्मपुराणे उपरभागः]

१. –a) ब$_2$ भगवन्, दे$_1$ भविता, दे$_2$ भगवान् (→भवता). –b) दे$_6$ स्वायम्भुवं (→स्वायम्भुवस्); दे$_{1.4.5.8.9}$ न$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ शुभः, दे$_6$ द$_1$ मुए. प्रभुः, मुवें. प्रभो (→ततः). –ab) ते$_1$ भवता कथितस्सर्गो मनोस्स्वायम्भुवस्य तु. –c) दे$_{8.9}$ मुवें. °स्यादि° (→°स्यास्य°); द$_1$ °विस्तारं (→°विस्तारो). –d) दे$_6$ ते$_1$ °श्चयम् (→°श्चयः); दे$_6$ मन्व****श्चयः.

२. –a) का$_1$ दे$_{1.2}$ भद्रे°, दे$_5$ यत्रे°, ग्र$_2$ तत्रै°, उ$_1$ गणे°, (→तत्रे°); ब$_3$ °श्वरे शूरो, ते$_1$ °श्वरो महा°, द$_1$ °श्वरश्वरो, म$_1$ °श्वरो वरो (→°श्वरेश्वरो); दे$_6$ देव (→देवो). –b) का$_1$ वर्णितैर्, ब$_1$ बभूभिर्, ग्र$_2$ वर्णभिर् (→वर्णिभिर्); दे$_1$ द$_1$ तत्परै (→तत्परैः). –c) ग्र$_1$ ध्यान° (→ज्ञान°); न$_1$ °रतो, उ$_1$ °रते (→°रतैर्); दे$_6$ नित्यैर् (→नित्यम्). –d) दे$_1$ ग्र$_2$ कथितं (→कथितस्); दे$_1$ च यः, ग्र$_2$ स्वयम् (→त्वया).

३. दे$_4$. cd ⊙. –a) ब$_{2.3}$ तद्वद-, दे$_{8.9}$ मुवें. तत्त्वं चा-, उ$_1$ जनता (→तद्वदा-); ब$_3$ -संसारः (→-संसार-); तद्वदेव हि संसार-. –b) ब$_{1-3}$ दे$_{1.3.4}$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ °नमुत्तमम् (→°मनुत्तमम्); दे$_6$ -दुः ***** त्तमम्. –c) ते$_1$ द$_1$ उ$_1$ ज्ञान- (→ज्ञानं); मुब. ज्ञानं ब्रह्मविषयकं. –d) न$_1$ मुवें, तेन (→येन); का$_1$ ते$_1$ तद्वदं (?), ते$_1$ तद्वद (→तत् परम्). –cd) ग्र$_2$ ज्ञानं पृच्छैकविषय एन पश्याम तत्परम्.

४. –a) का$_1$ दे$_{1.3.8.9}$ न$_1$ द$_1$ मुवें. नारायणः, दे$_6$ नारायणं (→नारायणात्). –b) न$_1$ उ$_1$ °यन- (→°नात्); ब$_{2.3}$ दे$_{1.3.4}$ न$_1$ द$_1$ प्रभोः, ते$_1$ स्वयम् (→प्रभो). –c) का$_1$ अवाप्या°, उ$_1$ अव्याप्ता° (→अवाप्ता°); का$_1$ °विज्ञानो, दे$_4$ ग्र$_2$ उ$_1$ °विज्ञानं (→°विज्ञानस्); दे$_6$ अवाप्ताखिल***. –d) ग्र$_2$ श्रुत्वा, उ$_1$ श्रू (?)त्वा (→तत्त्वां); ते$_1$ वयम् (→पुनः); दे$_4$ मत्वा पश्याम वे (?) पुनः.

५. ग्र$_2$. cd ⊙. –b) दे$_{8.9}$ मुवें. °पायनात् प्रभुः, न$_1$ °पायनः प्रभुः (→°पायनं प्रभुम्). –c) दे$_{8.9}$ मुवें. श्रुत्वा उ$_1$ स्तुत्वा (→स्मृत्वा). –d) दे$_1$ भाषितं (→भाषितुं); ब$_2$ व्युपचक्रमे (→ह्युपचक्रमे).

६. ग्र$_2$. ab ⊙. –a) दे$_{8.9}$ ते$_1$ उ$_1$ मुवें. तथा° (→अथा°); दे$_6$*****रे व्यासः. –b) उ$_1$ प्रभुः (→स्वयम्). –c) द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ मुनिश्रेष्ठैर्, दे$_3$ म$_1$ मुनिश्रेष्ठो (→मुनिश्रेष्ठा). –d) ब$_1$ सत्वं, ब$_2$ तत्र, ब$_3$ यत्र (→सत्रं); द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ यत्रास्ते स महामुनिः.

वें.२.१.७ तं दृष्ट्वा वेदविद्वांसं कालमेघसमद्युतिम् ।
व्यासं कमलपत्राक्षं प्रणेमुर्द्विजपुंगवाः ॥७
पपात दण्डवद् भूमौ दृष्ट्वाऽसौ रोमहर्षणः ।
दक्षिणीकृत्य गुरुं प्राञ्जलिः पार्श्वगोऽभवत् ॥८
पृष्टास्तेऽनामयं विप्राः शौनकाद्या महामुनिम् ।
समाश्वास्यासनं तस्मै तद्योग्यं समकल्पयन् ॥९
अथैतानब्रवीद् वाक्यं पराशरसुतः प्रभुः ।
कच्चिन्न तपसो हानिः स्वाध्यायस्य श्रुतस्य च ॥१०
ततः स सूतः स्वगुरुं प्रणम्याह महामुनिम् ।
ज्ञानं तद् ब्रह्मविषयं मुनीनां वक्तुमर्हसि ॥११

इमे हि मुनयः शान्तास्तापसा धर्मतत्पराः ।
शुश्रूषा जायते चैषां वक्तुमर्हसि तत्त्वतः ॥१२
ज्ञानं विमुक्तिदं दिव्यं यन्मे साक्षात् त्वयोदितम् ।
मुनीनां व्याहृतं पूर्वं विष्णुना कूर्मरूपिणा ॥१३
श्रुत्वा सूतस्य वचनं मुनिः सत्यवतीसुतः ।
प्रणम्य शिरसा रुद्रं वचः प्राह सुखावहम् ॥१४

व्यास उवाच ।❀

वक्ष्ये देवो महादेवः पृष्टो योगीश्वरैः पुरा ।
सनत्कुमारप्रमुखैः स्वयं यत्समभाषत ॥१५

---

७. –a) ब$_{1.3}$ म$_{1}$ देवविद्वांसं, ते$_{1}$ वेदविद्व्यासं (→वेद विद्वांसं). –b) दे$_{1}$ °समद्वि(?)तिम्, दे$_{6}$ °स***(→°समद्युतिम्). –c) ब$_{3}$ व्यासः, दे$_{4}$ व्यसं, दे$_{6}$ ** (→व्यासं); दे$_{1}$ °पत्राक्षः (→°पत्राक्षं).

८. –b) दे$_{1}$ दृष्टा, ग्र$_{2}$ दृष्ट्या (→दृष्ट्वा); द$_{1}$ उ$_{1}$ तं(→[अ]सौ); ब$_{2}$ दे$_{8.9}$ मुवें. मुब. लोमहर्षणः, दे$_{3}$ -तिर्महर्षिभ्यः, दे$_{6}$ रोमहर्षंति, द$_{1}$ रोमहर्षणम्, उ$_{1}$ रोमहर्षिगम् (→रोमहर्षणः). –c) दे$_{5.8.9}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ मुवें. प्रणम्य शिरसा भूमौ. –d) दे$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ पार्श्वतो, दे$_{6}$. पार्श्वं *, दे$_{8.9}$ मुवें. वशगो (→पार्श्वगो); म$_{1}$[अ]वसत् (→[अ]भवत्). –cd) दे$_{4}$ प्रणम्य शिरसा तस्य अर्घ्यपाद्यमकल्पयत्.

९. दे$_{4}$. ⊙. –a) दे$_{9}$ उ$_{1}$ पृष्ट्वास्ते, दे$_{1}$ म$_{1}$ पृष्टा ते, दे$_{6}$ पृष्टस्ते, ते$_{1}$ प्रोचुस्ते (→पृष्टास्ते). –b) दे$_{1}$ शौनकाद्यः (→शौनकाद्या[:]); दे$_{3}$ महामुनिं, + महर्षयः, न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ महामुनिः (द$_{1}$ °नि) (→महामुनिम्). –c) दे$_{3.6}$ समाश्वास्य, दे$_{8.9}$ मुवें. मुब. समासृत्या°, द$_{1}$ समास्याश्वा° (→समाश्वास्या°); दे$_{6}$ °तनं (→°-सनं). –d) न$_{1}$ ग्र$_{2}$ तद्योगं, ते$_{1}$ यथार्हं (→तद्योग्यं); का$_{1}$ दे$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ समकल्पयत् (→समकल्पयन्).

१०. दे$_{1}$.⊙. –a) का$_{1}$ दे$_{4}$ ग्र$_{2}$ अथ तान्, दे$_{8}$ अथैनान्, ते$_{1}$ तानेतान् (→अथैतान्). –b) का$_{1}$ पाराशर°, दे$_{8.9}$ परासर° (→पराशर°); ते$_{1}$ व्यासः पाराशरः प्रभुः. –c) का$_{1}$ ब$_{1.3}$ कश्चिन्न, दे$_{9}$ क्वचिन्न, दे$_{1}$ कच्चिन्ना (→कच्चिन्न); दे$_{4.5.8.9}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. हानिस्तपसः (द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ °सां) (→तपसो हानिः).

११. दे$_{1}$. ab ⊙; ते$_{1}$. cd ⊙. –a) ब$_{1}$ ततः *, दे$_{4.5.8.9}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. ततश्च (→ततः स); ब$_{2}$ पृष्टः स्व-, दे$_{2}$ द$_{1}$ म$_{1}$ सूत स्व-, दे$_{4}$ सूतः *, न$_{1}$ सूतस्त्व, ग्र$_{2}$ सूतश्च (→सूतः स्व-). –b) ग्र$_{2}$ प्रणम्या * (→प्रणम्याह); ब$_{1}$ °गुरुं, ब$_{3}$ °मुनिः (→°मुनिम्). –c) द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ यत् (→तद्); दे$_{6}$ ***** विषयं.

१२. –a) दे$_{3.6}$ सर्व्वेस् (→शान्तास्). –b) दे$_{1}$ * पसा, दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ तापसाः (→तापसा); दे$_{4}$ क *, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ कर्म- (→धर्म-). –c) दे$_{6}$ शुश्रूष (→शुश्रूषा); का$_{1}$ चैषा, ब$_{2.3}$ दे$_{3.6}$ चैव, द$_{1}$ * षां (→चैषां). –d) दे$_{6}$ वक्तुमर्हसि, द$_{1}$ वक्तुम*सि (→वक्तुमर्हसि).

१३. –a) दे$_{1}$ जानीहि (→ज्ञानं वि-); दे$_{1.5}$ पुण्यं (→दिव्यं). –b) दे$_{6}$ नासात् (→साक्षात्); ग्र$_{2}$ वयो° (→त्वयो°). –c) व्याकृतं (→व्याहृतं).

अतः परं दे$_{1}$ पुस्तके अधिकम्—

*अथैतान्न ब्रवीद्वाक्यं पराशरसुतः प्रभुः ।
कच्चिन्न हानिस्तपसः स्वाध्यायस्य व्रतस्य च ।
ततः स सूतः स्वगुरुं प्रणम्याह महामुनिं ।
(= १० a-११ b)

१४. –b) का$_{1}$ मुनि, दे$_{5}$ व्यासः (→मुनिः). –c) दे$_{1}$ प्रा * म्य (→प्रणम्य); म$_{1}$ देवं (→रुद्रं). –d) दे$_{8.9}$ ग्र$_{2}$ वाचं (→वाचः); दे$_{6}$ प्राहा (→प्राह); ते$_{1}$ सुभा° (→सुखा°).

❀ दे$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$. ⊙; दे$_{4}$ श्रीवेदव्यास उवाच; दे$_{8.9}$ व्यास उ.; न$_{1}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ व्यासः.

१५. –a) म$_{1}$ देव (→देवो); ग्र$_{2}$ महादेवो, उ$_{1}$ महा ** (→महादेवः). –b) दे$_{1}$ पूज्यौ, दे$_{9}$ पृष्ठो, उ$_{1}$ ** (→पृष्टो); ब$_{3}$ दे$_{5.8.9}$ योगेश्वरः, दे$_{4.6}$ योगीश्वरः (दे$_{6}$ °रे) (→योगीश्वरैः); दे$_{5}$ परः, उ$_{1}$ ** (→पुरा). –c) दे$_{1}$ °प्रमुखे (→°प्रमुखैः). –d) दे$_{1.5}$ यत् स्वयं, दे$_{6.8.9}$ ते$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ मुवें.

सनत्कुमारः सनकस्तथैव च सनन्दनः ।
अङ्गिरा रुद्रसहितो भृगुः परमधर्मवित् ॥१६
कणादः कपिलो योगी वामदेवो महामुनिः ।
शुक्रो वसिष्ठो भगवान् सर्वे संयतमानसाः ॥१७
परस्परं विचार्यैते संशयाविष्टचेतसः ।
तप्तवन्तस्तपोघोरं पुण्ये बदरिकाश्रमे ॥१८
अपश्यंस्ते महायोगमृषिं धर्मसुतं शुचिम् ।
नारायणमनाद्यन्तं नरेण सहितं तदा ॥१९
संस्तूय विविधैः स्तोत्रैः सर्वे वेदसमुद्भवैः ।
प्रणेमुर्भक्तिसंयुक्ता योगिनो योगवित्तमम् ॥२०

विज्ञाय वाञ्छितं तेषां भगवानपि सर्ववित् ।
प्राह गम्भीरया वाचा किमर्थं तप्यते तपः ॥२१
अब्रुवन् हृष्टमनसो विश्वात्मानं सनातनम् ।
साक्षान्नारायणं देवमागतं सिद्धिसूचकम् ॥२२
वयं संशयमापन्नाः सर्वे वै ब्रह्मवादिनः ।
भवन्तमेकं शरणं प्रपन्नाः पुरुषोत्तमम् ॥२३
त्वं हि तद् वेत्थ परमं सर्वज्ञो भगवानृषिः ।
नारायणः स्वयं साक्षात् पुराणोऽव्यक्तपूरुषः ॥२४
नह्यन्यो विद्यते वेत्ता त्वामृते परमेश्वर ।
शुश्रूषाऽस्माकमखिलं संशयं छेत्तुमर्हसि ॥२५ वें. २.१.२५

मुए. स स्वयं, न1 स्वयं यस्, द1 ग्र2 म1 साश्चर्यं (→स्वयं यत्); न1 ग्र2 तम (ग्र2 सर्व-) भाषत, उ1 समभाषितः (→समभाषत); दे3 स स्वयं यत् समभाषयत्, दे4 साक्षात्स्वयमभाषत.

१६. –a) दे4.6 ग्र2 °कुमार (→°कुमारः). –b) ब2 सनन्दकः (→सनन्दनः). –d) दे5 °धार्मिकः (→°धर्मवित्).

१७. –a) न1 ग्र2 कण (ग्र2 °ण्वा) दः (→कणादः); दे8.9 मुवें. मुए. मुब. गर्गो (→योगी). –b) का1 महादेवो (→वामदेवो). –c) दे4 न1 ते1 शुको (→शुक्रो); का1 दे4 ग्र2 वसिष्टो (ग्र2 °ष्ट); ब1-3 दे1.2 वशिष्ठो (→वसिष्ठो). –d) ते1 शयत° (→संयत°); दे6 °मानसः (→°मानसाः).

१८. –a) उ1 परिसरं (→परस्परं); का1 ब2 दे4 ते1 द1 म1 उ1 विचार्यं (ब2 °ति), ते1 -र्यन्तिस् (उ1 °त) (→विचार्यैते). –b) दे1 (से)संशया, दे6.8.9 म1 मुवें. मुए. मुब. संयमा-, ग्र2 मत् * या- (→संशया-); दे6 न1 उ1 -चे(दे6 चि)तसः (न1 °सं, उ1 सा) (→-चेतसः). –c) दे1 तपस्यंतस्, ग्र2 म1 उ1 ततस्तेपुस् (ग्र2 °र्) (→तप्तवन्तस्); द1 तताास्तेपु ** घोरं. –d) दे6 पुण्यं, उ1 पु * (→पुण्ये).

१९. –a) दे6 अपश्यस्ते, ग्र2 अवंश्यांस्ते (→अपश्यंस्ते). दे4 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 महाभागम (→महायोगम्). –b) ब2 दे3.5 म1 उ1 मुवें. मुए. ऋषि (→ऋषिं); दे4 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 धर्मपरं (→धर्मसुतं); ब2 उ1 शुभं, दे4 शुचिः, दे5.6.8.9 मुवें. मुए. मुब. मुनिम् (→शुचिम्). –d) म1 (स) वरेण (→नरेण); ब3 म1 सहितस् (→सहितं); दे1 ते1 तथा (→तदा).

२०. –b) ब1-3 दे1.3.5.6.8.9 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. सर्व- (→सर्वे); म1 देव- (→वेद-). –c) दे1 °संयुक्तो (→°संयुक्ता). –d) न1 योगिन्यो (→योगिनो); का1 ब2 दे2.5 द1 ग्र2 मुब. योगमु (दे5 वि)त्तमं (दे5 °माः), म1 योगिभिस्सह (→योगवित्तमम्).

२१. –b) ब1 धर्मवित् (→सर्ववित्).

२२. –a) ब3 दे1 कृष्ण° (→हृष्ट°). –c) ब3 नाराय *न् (→नारायणं). –d) का1 दे3.6 सिद्धसूचकम्, उ1 सिद्धिसाधकं (→सिद्धिसूचकम्).

अतः परं ते1 अधिकम्—ऋषय ऊचुः.

२३. –a) दे8.9 मुवें. मुए. संयम° (→संशय°). –c) का1 ब1-3 दे2.3.5 मुब. °मेव (→°मेकं). –d) दे5 -मापन्नाः, द1 प्रपन्नः (→प्रपन्नाः).

२४. –a) दे1 त्वं हि त्वे वेत्थ परंब्रह्म, दे5 त्वं हि वेत्थ परं ब्रह्म, दे8.9 मुवें. मुए. मुब. त्वं वेत्सि परमं, गुह्यं, ते1 त्वं हि तद्विद्धि भगवन्, द1 त्वं हि तद्विद्धि परमं, उ1 त्वं हि तु वेत्सि परमं. –b) दे8.9 मुवें. मुए. मुब. सर्वन्तु (→सर्वज्ञो). –c) दे1 ना* यणः, दे4 म1 नारायण (→नारायणः); ब3 दे2 परं (दे2 °रः), दे6 स्वयां (→स्वयं).

२५. –b) ब1-3 दे1 दे3.5.6 न1 ते1 द1 उ1 मुवें. मुए. मुब. परमेश्वरं (ब1 °राः, दे1.5 °रः), ग्र2 म1 पुरुषोत्तमं (→परमेश्वर). –c) दे1 सूश्रूषा°, दे4 ग्र2 सु (दे4 शु) श्रुवो°, ते1 द1 म1 उ1 शु (द1 उ1 सु) श्रू (ते1 °श्रु) मो° (→शुश्रूषा°); दे1.4.6.8.9 न1 मुवें. मुए. मुब. °मचलं (न1 °ला) (→°मखिलं). –d) उ1 वक्तुम् (→छेत्तुम्).

वे.२.१.२६ किं कारणमिदं कृत्स्नं कोऽनुसंसरते सदा ।
कश्चिदात्मा च का मुक्तिः संसारः किंनिमित्तकः ॥२६
कः संसारयतीशानः को वा सर्वं प्रपश्यति ।
किं तत् परतरं ब्रह्म सर्वं नो वक्तुमर्हसि ॥२७
एवमुक्ते तु मुनयः प्रापश्यन् पुरुषोत्तमम् ।
विहाय तापसं रूपं संस्थितं स्वेन तेजसा ॥२८
विभ्राजमानं विमलं प्रभामण्डलमण्डितम् ।
श्रीवत्सवक्षसं देवं तप्तजाम्बूनदप्रभम् ॥२९
शङ्खचक्रगदापाणिं शार्ङ्गहस्तं श्रियावृतम् ।
न दृष्टस्तत्क्षणादेव नरस्तस्यैव तेजसा ॥३०
तदन्तरे महादेवः शशाङ्काङ्कितशेखरः ।
प्रसादाभिमुखो रुद्रः प्रादुरासीन्महेश्वरः ॥३१
निरीक्ष्य ते जगन्नाथं त्रिनेत्रं चन्द्रभूषणम् ।
तुष्टुवुर्हृष्टमनसो भक्त्या तं परमेश्वरम् ॥३२
जयेश्वर महादेव जय भूतपते शिव ।
जयाशेषमुनीशान तपसाऽभिप्रपूजित ॥३३
सहस्रमूर्ते विश्वात्मन् जगद्यन्त्रप्रवर्त्तक ।
जयानन्त जगज्जन्मत्राणसंहारकारण ॥३४

---

२६. –b) का$_1$ को वा संसरते, दे$_2$ को वा संसारे ते, ब$_2$ कोनुसंवसते, ते$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ कोनुसंस्म(ते$_1$ °ह)रते, म$_1$ लोकसंसरते (→कोनुसंसरते); ग्र$_2$ म$_1$ तदा (→सदा). –c) दे$_1$ कश्चिदात्मा च (चा), दे$_6$ कश्चिदात्मु *, ते$_1$ द$_1$ क (द$_1$ का) श्चिदात्मा (ते$_1$ °द्धाता) च, म$_1$ कच्चिदात्मा च (→कश्चिदात्मा च); दे$_4$ को (→का); ब$_2$ युक्तिः (→मुक्तिः). –d) दे$_5$ द$_9$ संसार (दे$_9$ °रे) (→संसारः); दे$_3$ न$_1$ °निमित्तकाः (न$_1$ °तः), उ$_1$ °निबन्धनः (→°निमित्तकः).

२७. –a) दे$_3$ कं (→कः); ब$_2$ संसारे (→संसार-); ब$_2$ दे$_{8.9}$ म$_1$ मुवें. मुए. इ(ब$_2$ स-)तीशानः (स$_1$ °नं), दे$_5$ * तीशानः (→-यतीशानः); दे$_4$ द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ कः संसरति (ग्र$_2$ °सि) वै (ग्र$_2$ उ$_1$ चे, द$_1$ वे) शांतः (दे$_1$ उ$_1$ शानः, ग्र$_2$ शानं). –b) दे$_1$ कं (→को); दे$_4$ सर्वं च (→वा सर्वं); दे$_1$ प्रशस्यति (→प्रपश्यति). –c) उ$_1$ नित्यं (→किं तत्); ग्र$_2$ तत् प्रकारं ब्रह्ममयं. –d) दे$_3$ द$_1$ ग्र$_2$ सर्वान् (→सर्वं); दे$_{8.9}$ मां (→नो).

२८. –a) का$_1$ दे$_1$ द$_1$ °मुक्ता, दे$_5$ न$_1$ ते$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. °मुक्त्वा (→°मुक्ते); दे$_1$ -थ (→तु). –b) ब$_{1.3}$ दे$_{1.4.8.9}$ ग्र$_2$ प्रपश्यन् (ग्र$_2$ °श्यत्) (→प्रापश्यन्). –c) दे$_2$ तपसं, ते$_1$ तमसं (→तापसं); दे$_{1.5.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. वेषं (→रूपं). –d) दे$_1$ संस्थितः (→संस्थितं); द$_1$ तेन (→स्वेन).

२९. –a) दे$_5$ विपुलं (→विमलं). –b) दे$_5$ °संस्थितं (→°मंण्डितम्). –d) °प्रभुं (→°प्रभम्).

३०. –a) ग्र$_2$ °पाणि- (→°पाणिं). –b) दे$_9$ शार्ङ्गं (→शार्ङ्ग-); ब$_{1.3}$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ श्रियायुतं (→श्रियावृतम्). –c) ते$_1$ सन् (→न); दे$_6$ दृष्ट तत्-(→दृष्टस्तत्-); दे$_1$ द$_1$ -क्षणा (द$_1$ णे) देव(दे$_1$ -वो) (→-क्षणादेव). –d) ब$_3$ नरन् (→नरस्); न$_1$ नेमुस्तस्य(?)व तेजसे.

३१. –b) का$_1$ -शेषरः, ते$_1$ ईश्वरः (→-शेखरः). –c) द$_1$ प्रासादा° (→प्रसादा°); न$_1$ भूयः, + रुद्रः, ते$_1$ विप्राः (→रुद्रः). –d) दे$_{3.6}$ ग्र$_2$ प्रादु (ग्र$_2$ °ह) राशी (ग्र$_2$ °सी)न् (→प्रादुरासीन्).

३२. –a) ते$_1$ तं (→ते); ग्र$_2$ ज*न्नाथं (→जगन्नाथं). –b) द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ प्रसन्नं (→त्रिनेत्रं); द$_1$ उ$_1$ चन्द्रशेखरं (→चन्द्रभूषणम्). –c) ते$_1$ उ$_1$ तुष्टा° (→तुष्टु°); ते$_1$ द$_1$ म$_1$ °मनसा (द$_1$ °साः) (→°मनसो). –d) द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ भक्तास् (→भक्त्या); ते$_1$ तु (→तं); दे$_5$ पुरुषोत्तमं (→परमेश्वरम्).

अतः परं ते$_1$ अधिकम्—'श्रीविष्णुरुवाच, उ$_1$ अधिकम्—'मुनयः';

३३. –a) दे$_2$ महादेवं (→महादेव). –b) न$_1$ जये (→जय-); दे$_2$ शिवः (→शिव). –c) दे$_6$ जये (→जया-). –d) ब$_1$ दे$_{1.4}$ न$_1$ द$_1$ तापसाभि (न$_1$ भिः) प्र° (द$_1$ °श्च), दे$_6$ तपसाभिः प्र-, ते$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ ता(उ$_1$ त°)पसा (ते$_1$ सैः) विश्व (ते$_1$ °परि) (→तपसाऽभिप्र-); दे$_{2.5}$ द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ -पूजितः (दे$_5$ °ता) (→-पूजित).

३४. –a) दे$_4$ सहस्र मूर्ति (→सहस्रमूर्त्ते); ब$_2$ विश्वान्तर्, दे$_2$ ते$_1$ ग्र$_2$ विश्वात्मा (दे$_2$ °त्म) (→विश्वात्मन्). –b) का$_1$ जगत् त्राता, ब$_2$ लोकपत्रो-, ब$_3$ जगन्मुद्रा-, दे$_1$ जगत्यंतः, दे$_2$ जगद्यात्रा-, द$_1$ -क्षाघंतत्र्य, ग्र$_2$ रक्षाद्यन्तः- (→जगद्यन्त्र-); दे$_{8.9}$ ग्र$_2$ -प्रवर्त्तकः (→-प्रवर्त्तक). –c) दे$_4$ °त्राता°, ते$_1$ °त्राण° (→°ज्जन्म°). –d) ब$_3$ ते$_1$ °जय-, दे$_4$ °जगत्- (→°त्राण-); का$_1$ दे$_{4.5}$ ते$_1$ द$_1$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. -संहारकारक (द$_1$ °कः ग्र$_2$ °का), दे$_1$ -संसारकारण, दे$_2$ -संसारतारकः, + -संहारकारण, दे$_9$ -संसारतारकः (→-संहारकारण).

सहस्रचरणेशान शंभो योगीन्द्रवन्दित ।
जयाम्बिकापते देव नमस्ते परमेश्वर ॥३५
संस्तुतो भगवानीशस्त्र्यम्बको भक्तवत्सलः ।
समालिङ्ग्य हृषीकेशं प्राह गम्भीरया गिरा ॥३६
किमर्थं पुण्डरीकाक्ष मुनीन्द्रा ब्रह्मवादिनः ।
इमं समागता देशं किं वा कार्यं मयाच्युत ॥३७
आकर्ण्य भगवद् वाक्यं देवदेवो जनार्दनः ।
प्राह देवो महादेवं प्रसादाभिमुखं स्थितम् ॥३८
इमे हि मुनयो देव तापसाः क्षीणकल्मषाः ।
अभ्यागता मां शरणं सम्यग्दर्शनकाङ्क्षिणः ॥३९

यदि प्रसन्नो भगवान् मुनीनां भावितात्मनाम् ।
सन्निधौ मम तज्ज्ञानं दिव्यं वक्तुमिहार्हसि ॥४०
त्वं हि वेत्थ स्वमात्मानं न ह्यन्यो विद्यते शिव ।
ततस्त्वमात्मनात्मानं मुनीन्द्रेभ्यः प्रदर्शय ॥४१
एवमुक्त्वा हृषीकेशः प्रोवाच मुनिपुंगवान् ।
प्रदर्शयन् योगसिद्धिं निरीक्ष्य वृषभध्वजम् ॥४२
संदर्शनान्महेशस्य शंकरस्याथ शूलिनः ।
कृतार्थं स्वयमात्मानं ज्ञातुमर्हथ तत्त्वतः ॥४३
प्रष्टुमर्हथ विश्वेशं प्रत्यक्षं पुरतः स्थितम् ।
ममैव सन्निधावेष यथावद् वक्तुमीश्वरः ॥४४ वें.२.१.४४

३५. –a) दे1 न1 ग्र2 °च (न1 ग्र2 श)रणेशान (दे1 °नः, न1 °नं) (→°चरणेशान). –b) ब2 शान्त, दे4 शांतो, ग्र2 महा- (→शम्भो); ग्र2 °वन्दिता (→°वन्दितः). –c) ब1 जयाम्बि*पते (→जयाम्बिकापते); दे1 जयांबिकापतये देव. –d) ब1 नमेम (→नमस्ते).

३६. –b) दे6 भक्तवत्सलं (→भक्तवत्सलः). –d) उ1 प्राहु (→प्राह).

ते1 अधिकम्—ईश्वर उवाच.

३७. –b) ते1 मुनिन्द्राः (→मुनीन्द्रा); दे6 ब्रह्मवादिन (→ब्रह्मवादिनः). –c) न1 इमे (→इमं); न1 ममागता (→समागता); दे1 देवं, ते1 वेते (→देशं). –d) ब1 किमं (?), दे8.9 मुवें. मुए. मुब. किन्नु (दे9 °तु) (→किं वा); दे1 यथोच्युत, दे2.4.5 महा (दे4 °मा) च्युत (→मयाच्युत).

३८. ते1. cd ⊙. –a) न1 आकर्णं (→आकर्ण्य); ब1-3 दे6 भगवन् (ब2.3 °वान्), दे1.4.5.8.9 न1 ते1 द1 ग्र2 उ1 मुवें. मुए. मुब. तस्य तद् (→भगवद्). –c) दे3 प्राण देवो, दे6 *** वं (→प्राह देवो). –d) म1 प्रासादा° (→प्रसादा°); न1 द1 °मुखः (द1 °ख) (→°मुखं); न1 स्थितः, ग्र2 स्मृतं (→स्थितम्).

ते1 पुस्तके अधिकम्— श्रीविष्णुरुवाचः.

३९. –a) ब2 इत्येते (→इमे हि); द1 देवाः (→देव). –b) का1 दे1.4.5 न1 ते1 द1 म1 उ1 तपसा (दे5 °साः), दे2.6 तापसः (दे5 °सा) (→तापसाः); दे2.9 क्षीणकल्मखाः(?), न1 वीतकल्मषाः (→क्षीणकल्मषाः). –c) ब2 आद्यागता, दे3 अद्यागता, न1 अभ्यागतास् (→अभ्यागता); ब3 दे5.6.8.9 मुवें. मुए. मुब. -नां, न1 त्वां (→मां). –d) दे8.9 उ1 मुवें. मुए. मुब. °कांक्षिणाम् (उ1 °णं) (→°कांक्षिणः).

४०. –a) दे6 न1 ते1 भगवन् (→भगवान्). –b) दे6 मुनींद्रा (→मुनीनां); दे1 भविता° (→भाविता°). –c) दे6 सन्नि * (→सन्निधौ); दे6 माम तं (→मम तज्-). –d) ब2 दत्तुमिहार्हसि, दे1 वक्तुम * र्हसि (→वक्तुमिहार्हसि).

४१. –a) ते1 वेत्ता, ग्र2 वेत्थि, उ1 मुवें. वेत्सि (→वेत्थ); ब1.3 समात्मानं, ब2 महात्मानं (→स्वमात्मानं); दे1 त्वं वेत्थ स्वयमात्मानं, दे6 इरु वेद् (?) स्वमात्मानं. –b) ग्र2 ह्यन्ये (→ह्यन्यो); ब2 दे2 शिवः, ते1 त्वया (→शिव). –c) दे1 ततः स्व°, दे3.4.6.8.9 न1 ते1 द1 ग्र2 उ1 मुवें. मुए. वदत्व° (ते1 °स्व°) (→ततस्व°). –d) दे1 द1 प्रदर्शय (→प्रदर्शय).

ब1 पुस्तके a,b मध्ये अधिकम्—
* 'ज्ञातुमर्हथ तत्वतः प्रष्टुमर्हथ विश्वेशं'. (=४३d–४४a)

४२. –c) ग्र2 भोग° (→योग°).

४३. न1 द1.४३a-४५ b ⊙. –a) ग्र2 त्वानन्दाद्यान्, ते1 सन्दर्शयन् (→सन्दर्शनान्); ब2.3 दे2.3-6 ममेशस्य (दे4 °तस्य), उ1 उमेशस्य (→महेशस्य); ब2 दे1 दर्शनात्पर-मेशस्य. –b) ब2 दे1.5 °स्यापि, दे8.9 *स्यांति-, उ1 °स्य च (→°स्याथ). –c) ब2 दे1 ग्र2 कृतार्थाः (ग्र2 °र्थं) (→कृतार्थं); ब2 स्मो महात्मानं (→स्वयमात्मानं). –d) ब2 तद्वद (→तत्त्वतः).

४४. न1 द1. ⊙ (द्र.४३ पा. वि.); ते1. cd ⊙. –a) दे8.9 म1 मुवें. मुए. मुब. द्रष्टु (दे8.9 पूजा°) मर्हथ (म1 °सि), ग्र2 प्रष्टु ** थ (→प्रष्टुमर्हथ); ब2 विश्वे*, दे6.8.9 मुवें. मुए. देवेशं (→विश्वेशं). –b) ब2 पृथतः, ब3 दे6 म1 पुरत- (→पुरतः); का1 दे1 स्थितः (→स्थितम्). –c) दे6 म1 ममैष (→ममैव); दे8.9 मुवें. मुए. °नेस (→°वेष). –d) दे1 अर्थवद् (→यथावद्); ब1.2 मुब. व(ब2 °प्र)क्ष्यतीश्वरः, दे4 ग्र2 म1 उ1 –क्ष्यति चे (दे4 ई)श्वरः (→वक्तुमीश्वरः).

वें. २.१.४५ निशम्य विष्णुवचनं प्रणम्य वृषभध्वजम् ।
सनत्कुमारप्रमुखाः पृच्छन्ति स्म महेश्वरम् ॥४५

अथास्मिन्नन्तरे दिव्यमासनं विमलं शिवम् ।
किमप्यचिन्त्यं गगनादीश्वरार्हं समुद्बभौ ॥४६

तत्राससाद योगात्मा विष्णुना सह विश्वकृत् ।
तेजसा पूरयन् विश्वं भाति देवो महेश्वरः ॥४७

तं ते देवादिदेवेशं शंकरं ब्रह्मवादिनः ।
विभ्राजमानं विमले तस्मिन् ददृशुरासने ॥४८

यः प्रपश्यन्ति योगस्थाः स्वात्मान्या योगमीश्वरम् ।
अनन्यतेजसे शान्तं शिवं ददृशिरे किल ॥४९

यतः प्रसूतिर्भूतानां यत्रैतत् प्रविलीयते ।
तमासनस्थं भूतानामीशं ददृशिरे किल ॥५०

यदन्तरा सर्वमेतद् यतोऽभिन्नमिदं जगत् ।
स वासुदेवमासीनं तमीशं ददृशुः किल ॥५१

प्रोवाच पृष्टो भगवान् मुनीनां परमेश्वरः ।
निरीक्ष्य पुण्डरीकाक्षं स्वात्मयोगमनुत्तमम् ॥५२

---

४५. न1 द1. ab ⊙. –a) ग्र2 ** म्य (→निशम्य); ब2 दे1-6.8.9 ते1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. विष्णो (दे2.3.6 °ष्णु) वं (ग्र2 °व)चनं (→विष्णुवचनं). –b) ग्र2 निशाम्य (→प्रणम्य). –c) दे4.6 न1 म1 °प्रमुखा (म1 °ख) (→°प्रमुखाः). –d) का1 प्रपृच्छन्ति (→पृच्छन्ति स्म).

४६. –b) ब1 दे1 -मानसं, ब2 *नल्प (→-मासनं); दे3.6 शुभं (→शिवम्). –c) दे4 किमप्यागमने चित्यं, द1 किमप्यचिन्त्यं गमनम्. –d) ब2 दे8.9 ईश्वरार्थं, म1 ईश्वरार्थं, + ईश्वरार्हं, दे5 मुवें. मुए. मुब. ईश्वरार्थे (→ईश्वरार्हं); ब2 समुद्यतं, दे1 समुद्ध(तं) रे, द1 ग्र2 म1 उ1 समाबभौ (→समुद्बभौ).

४७. –a) ग्र2 तदा° (→तत्रा°); का1 ग्र2 ससा (ग्र2 °या) द (का1 °त्स), दे1 ते1 °सनाद, (→°ससाद); ते1 व्ययात्मा (→योगात्मा). –b) का1 ब3 दे2.3-6 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 विश्ववित् (म1 °जित्), ब2 वेदवित्, दे1 योगवित् (→विश्वकृत्). –c) दे4 पूरयित्वा तु, ग्र2 पुत्रधन्विश्वम्, उ1 पूजयन् विश्वं (→पूरयन्विश्वं). –d) दे5 भीति, ग्र2 आदि (→भाति); दे3 मश्वेश्वरः (→महेश्वरः).

४८. –a) ब3 तत्र, दे2 तं*, दे5 ते1 मुवें. मुए. मुब. ततो, ग्र2 तन्त्रे (→तं ते); दे5.8.9 मुवें. मुए. मुब. देवाधि°, म1 वरद° (→देवादि°); का1 तं देव देव देवेशं, ब1 तं देवादि * देवेशं, दे1 ववंदि देव देवेशं(?). –b) दे1 * करं, दे9 संकरं (→शंकरं); दे6 न1 ब्रह्मवादिनं (→ब्रह्मवादिनः). –c) दे6 द1 म1 °मान (द1 °नो, म1 °ने) (→°मानं); द1 विमलो (→विमले); उ1 विभ्राज **** ले. –d) दे1 ददशु° (→ददृशु°); दे2 तस्मिन् ******.

४९. दे8.9 मुवें. मुए. ४९ a–५० b ⊙. –a) का1 ब2.3 दे1.2.4.5 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 यं, ब1 यः, दे3.6 सं (→यः); ब2 दे3-6 न1 द1 ग्र2 म1 उ1 योगस्था, ते1 योगज्ञा (→योगस्थाः). –b) का1 ब2.3 दे1-6 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मानमीश्वरम् (→योगमीश्वरम्). –c) ब2 मुब. अनल्प-, दे5 अमन्य-, दे6 अतन्य-, न1 अनन्त-, उ1 आनन्द- (→अनन्य-); का1 ब2.3 दे1-6 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुब. -तेजसं (दे1 °शं, ते1 °सा) (→तेजसे-); दे3 शानं, मुब. स्थानं (→शान्तं). –d) का1 दे2 देवं (→शिवं); ते1 दर्शिते, +ददृशिरे (→ददृशिरे).

५०. दे8.9 मुवें. मुए. ab ⊙ (द्र. ४९ पा. वि.). –a) का1 प्रभूति-, दे4 प्रवृत्तिर् (→प्रसूतिर्). –b) का1 दे2 परिलीयते (→प्रविलीयते); दे4 द1 म1 उ1 यस्मिश्चैत (उ1 चैव)त्प्रलीयते, ग्र2 यस्मिन् स्वेश प्रलीयते. –c) तदासनस्थं (→तमासनस्थं). –d) ग्र2 ई (श्व) रं (→ईशं); द1 पुनः, ग्र2 म1 उ1 पुरः (→किल).

५१. –a) न1 तदंतरा, म1 यदन्तरास् (→यदन्तरा). –c) का1 तं, ते1 न (→स); ब1-3 दे3-6.8.9 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. °मीशानं, दे1 °मी(शी)शानं (→°मासीनं). –d) दे1.4.5.8.9 न1 ते1 द1 ग्र2 उ1 मुवें. मुए. मुब. ईशं ददृशिरे परम् (न1 परः, ते1 किञ्, द1 ग्र2 म1 उ1 शिवं).

५२. न1. ५२c-५३d ⊙. –a) ग्र2 पृष्टो (थ), उ1 तुष्टो (→पृष्टो). –b) दे5 मुनिभिः (→मुनीनां); द1 ग्र2 म1 उ1 च महेश्वरः (ग्र2 °रं) (→परमेश्वरः). –c) ब1 निरीक्ष (→निरीक्ष्य). –d) ब2 योगि°, दे6 स्वात्मा° (→स्वात्म°); ग्र2 म1 उ1 °योनिम् (→°योगम्).

तच्छृणुध्वं यथान्यायमुच्यमानं मयानघाः । प्रशान्तमानसाः सर्वे ज्ञानमीश्वरभाषितम् ।।५३

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे (ईश्वरगीतासु) प्रथमोऽध्यायः ।।१।।

२

ईश्वर उवाच ।※

अवाच्यमेतद् विज्ञानमात्मगुह्यं सनातनम् ।
यन्न देवा विजानन्ति यतन्तोऽपि द्विजातयः ।।१

इदं ज्ञानं समाश्रित्य ब्रह्मभूता द्विजोत्तमाः ।
न संसारं प्रपद्यन्ते पूर्वेऽपि ब्रह्मवादिनः ।।२

गुह्याद् गुह्यतमं साक्षाद् गोपनीयं प्रयत्नतः ।
वक्ष्ये भक्तिमतामद्य युष्माकं ब्रह्मवादिनाम् ।।३

आत्मा यः केवलः स्वस्थः शान्तः सूक्ष्मः सनातनः ।
अस्ति सर्वान्तरः साक्षाच्चिन्मात्रस्तमसः परः ।।४ वें.२.२.४

५३ न1. ⊙ (द्र. ५२ पा. वि.). –a) ब2 तल्लभध्वं (→तच्छृणुध्वं). –b) ब2 वक्ष्यमाणं (→मुच्यमानं); दे4-6 उ1 महानघ (→महानघाः). –c) ब2 दे1.4.8.9 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. °मनसः (ते1 °सा) (→°मानसाः). –d) दे8.9 मुवें. मुए. विशुद्धं ज्ञानमैश्वरम्.

पुष्पिका—[न1 पुस्तके अध्यायसमाप्तिर्नास्ति]

पुराणनाम—का1 इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिभागे ईश्वरगीतासूपनिषत्, ब1-3 दे2 इति कूर्मपुराणे उपरिभागे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु, दे1 इति श्रीकूर्मपुराणे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु उत्तरखण्डे, दे2 इति कौर्मपुराणे उपरिभागे ईश्वरगीतासूपनिषत्, दे4.5.8.9 मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे ईश्वरगीतासु, दे6 इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिभागे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु, ते1 इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिभागे ईश्वरगीतासु उपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे, द1 इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु, ग्र2 म1 इत्यादिमहापुराणे कौर्मे उत्तरभागे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु, उ1 इत्यादिमहापुराणे श्रीमत्कौर्मे उत्तरभागे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु, मुवें. इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे उपरिभागे श्रीमद्भगवदीश्वरगीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे. **अध्यायनाम**—का1 ब1-3 दे1-6.8.9 द1 ग्र2 म1 उ1 मुए. ⊙; ते1 ईश्वरनारायणमहर्षिसंवादे, मुवें. ऋषिव्याससंवादे, मुब. ऋष्यादिसंवादे ज्ञानयोगो नाम. **अध्यायसंख्या**—का1 दे1 मुवें. प्रथमोऽध्यायः ।।१।।, ब1.3 दे2-6.8.9 ते1 द1 ग्र2 म1 मुए. मुब. प्रथमोऽध्यायः, ब2 प्रथमोध्यायः ।।५१।।, उ1 प्रथमोध्यायः ।।श्रीः।।

२

[दे4 पुस्तके दृष्टिसंचारात् २ अध्यायारभ्य ५ अध्यायं यावत् श्लोका इतस्ततः क्रमव्यत्यासेन वर्तन्ते]

※ न1. ⊙; ग्र2 म1 उ1 ईश्वरः.

१. –a) द1 अवाप्यम् (→अवाच्यम्). –b) दे5.8.9 मुवें. मुए. मम (→आत्म-); न1 यत्पृष्टोहं मुनीश्वराः. –c) दे6 यत्र, उ1 यत्तु (→यन्न); दे4 यदेतत्रैव जानंति(?).

२. –a) ग्र2 उपाश्रित्य (→समाश्रित्य). –b) ब1 दे1.4.8.9 न1 द1 म1 उ1 ब्रह्मीभूता, ब2 दे2 ब्रह्मभूतं (दे2 °त्वा), ग्र2 ब्राह्मभूता, मुवें. मुए. ब्राह्मीभूता (→ब्रह्मभूता); दे1 ब्रह्मीभूतादिजातयः. –c) ब2 ग्र2 संसारं न (→न संसारं); का1 ब2.3 दे2.3.6 प्रपश्यन्ति (→प्रपद्यन्ते). –d) दे1 सर्वेऽपि (→पूर्वेऽपि).

३. –a) ब2 गुह्यतरं (→गुह्यतमं). –c) ब2 सत्यं, द1 म1 उ1 आद्यं (→अद्य). –d) ब1 दे2.6 ब्रह्मवादिनम्, दे8.9 ब्रह्मवादिनः (→ब्रह्मवादिनाम्).

४. –a) ब1 दे4 आत्माय, दे1.6.8.9 न1 ते1 द1 ग्र2 उ1 मुवें. मुए. मुब. आत्मायं, म1 आत्मानं (→आत्मा यः); ब3 दे4 द1 ग्र2 केवल-, न1 म1 केवलं (→केवलः); का1 ब3 दे2 सुस्थः (दे2 °स्थाः), दे3-5.8.9 न1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. स्वच्छः (→स्वस्थः). –b) दे4 स्वस्थः, दे6.8.9 मुवें. मुए. मुब. शुद्धः, ग्र2 स्वान्तस् (→शान्तः); दे4 शान्तः (→सूक्ष्मः). –c) दे5 अस्मि (→अस्ति); ब1 सर्वात्मनः (→सर्वान्तरः); का1 ब1 दे4.5 ते1 म1 साक्षी (→साक्षाच्). –d) ग्र2 चिन्मात्राः (→चिन्मात्रः); ब2 परमः, दे1 तन्मनाः, दे5 म1 उ1 तपसः (→तमसः).

वें.२.२.५ सोऽन्तर्यामी स पुरुषः स प्राणः स महेश्वरः ।
स कालोऽग्निस्तदव्यक्तं स एवेदमिति श्रुतिः ॥५
अस्माद् विजायते विश्वमत्रैव प्रविलीयते ।
स मायी मायया बद्धः करोति विविधास्तनूः ॥६
न चाप्ययं संसरति न च संसारयेत् प्रभुः ।
नायं पृथ्वी न सलिलं न तेजः पवनो नभः ॥७
न प्राणो न मनोऽव्यक्तं न शब्दः स्पर्श एव च ।
न रूपरसगन्धाश्च नाहं कर्त्ता न वागपि ॥८
न पाणिपादौ नो पायुर्न चोपस्थं द्विजोत्तमाः ।
न कर्त्ता न च भोक्ता वा न च प्रकृतिपूरुषौ ।
न माया नैव च प्राणश्चैतन्यं परमार्थतः ॥९
यथा प्रकाश-तमसोः सम्बन्धो नोपपद्यते ।
तद्वदैक्यं न संबन्धः प्रपञ्चपरमात्मनोः ॥१०
छायातपौ यथा लोके परस्परविलक्षणौ ।
तद्वत् प्रपञ्चपुरुषौ विभिन्नौ परमार्थतः ॥११
यद्यात्मा मलिनोऽस्वस्थो विकारी स्यात् स्वभावतः।
नहि तस्य भवेन्मुक्तिर्जन्मान्तरशतैरपि ॥१२

५. –b) ब1 प्रधानः (→स प्राणः); द1 ग्र2 म1 उ1 परमेश्वरः (→स महेश्वरः). –c) ब1.2 न1 द1 कालाग्निस्, दे8.9 मुवें. मुए. मुब. कालोऽत्र (→कालोऽग्निस्); दे1.4 अव्यक्तः (→अव्यक्तं). –d) का1 दे8.9 ते1 उ1 मुवें मुए. मुब. च वेद (→एवेदं); उ1 श्रुतः (→श्रुतिः).

६. –a) ब2 यस्माद्, ग्र2 तस्माद् (→अस्माद्); का1 दे4.6 विज्ञायते, दे1 विजायेते, न1 ग्र2 उ1 हि जायते (→विजायते); न1 सर्वम् (→विश्वम्). –b) ब2 यत्रैव (→अत्रैव); ब1 प्रव° (→प्रवि°). –c) दे1 समानी, दे6 समाया, म1 स माधी (→स मायी); ब2 ब्रद्धाः, दे3.6 रुद्रः, दे4 विद्धः, उ1 बोद्धा (→बद्धः); ते1 स मायया यया बद्धः. –d) ब1 विबुधास्, न1 सकलं (→विविधास्); न1 जगत् (→तनूः).

७. –a) ब3 चाव्ययं, दे1 चान्योयं, न1 वाच्योयं, ते1 च ह्ययं (→चाप्ययं); ब1 संस्मरति, दे5 संसरते (→संसरति). –b) दे5 च सा सरेत् यः, द1 च संसारयन्, मुवें. मुए. मुब. संसारमयः (→च संसारयेत्); न1 पुनः (→प्रभुः). –c) ग्र2 ** (→नायं); ब2 भूर्वा (→पृथ्वी); दे6 * (→न). –d) द1 ग्र2 उ1 वायं (→तेजः); ते1 परमं (→पवनो); दे3.5.6 द1 ग्र2 उ1 नलः (→नभः).

८. –a) ग्र2 प्राणा (→प्राणो); दे4 °व्यक्तः (→°व्यक्तं). –b) ब3 दे4.6 ग्र2 म1 शब्द- (→शब्दः); दे4 न1 द1 वा (→च). –c) दे8 रूपं (→रूप-); दे8 °गंधः (→°गंधाः) मुए. मुब. न रूपं न रसो गन्धो. –d) दे5 न हि, दे8.9 मुए. मुब. नायं (→नाहं); ब1 कर्त्तानि, ते1 कर्षा न (→कर्त्ता न); दे5 चागति, ते1 दागपि (→वागपि).

९. –a) म1 पादपाणी (→पाणिपादौ); का1 दे4 नो वायु, ब1.3 नो पायुन्, दे3 न पायुर्, दे6 ना पायुर्, दे9 नो वायुर्, + नोपायुर् (→नो पायुर्). –b) का1 दे5 वोपस्थं, ब2 ते1 चोपस्था (ते1 °स्थो) (→चोपस्थं). –c) दे8.9 मुवें. मुए. मुब. च कर्त्ता न (→कर्त्ता न च); का1 दे5 ते1 द1 ग्र2 म1 च (→वा). –d) म1 °पुरुषः (→°पुरुषौ). –e) ग्र2 माय (→माया); ग्र2 चैव (→नैव); ब1 न1 द1 म1 उ1 च प्राणाश्, ब2 प्राणश्च, दे9 मुवें. मुए. मुब. च प्राणा (→च प्राणश्). –f) दे4 म1 चैतन्यः, दे8 मुवें. मुए. मुब. न चैव, दे9 * तन्यं, + *चैव (→चैतन्यं); दे3 परमात्मनः, म1 परमात्मतः (→परमार्थतः).

१०. –a) दे5 यथा प्रकाशे तमसे. –b) दे1 समाख्य-, ग्र2 म1 समत्वं (→सम्बन्धो-). –c) दे9 तद्वदेहि, + तद्वदेक्यं, ते1 ग्र2 म1 तद्वदेक्ये (म1 °देको), मुब. तद्वदेव (→तद्वदैक्यं); का1 ब2.3 दे3.6 संबन्धं (→संबन्धः); दे1 तद्वदेवैष संबंधः. –d) ब2 ग्र2 प्रपञ्च (ग्र2 °ञ्चः) (→प्रपञ्च-); ब2 दे6 -परमात्मनः (→-परमात्मनोः).

११. –a) ब3 दे6 -तपो, ते1 तथा (→-तपौ); दे4 तथा (→यथा). –d) दे1 विभक्तौ, ग्र2 म1 उ1 प्रभिन्नौ, द1 प्रपन्न -(→विभिन्नौ); दे3.6 परमात्मनः (→परमार्थतः).

१२. दे1.5.१२ a-१३ b ⊙ (द्र. सं). –a) ब2 मुब. यश्चात्मा, ब3 आद्यात्मा, दे6.8 मुवें. मुए. तथात्मा, दे9 यद्यात्मा,+तथात्मा, न1 ते1 यथात्मा, द1 यद्यस्मान्, ग्र2 म1 विद्यात्मा, उ1 यद्वात्मा (→यद्यात्मा); ब1 मलिना, ब2 सलिलो, दे2 मानोति, मुब. सलिल-(→मलिनो-); ब1.2 दे4 ते1 मुब. -स्वच्छो, ब3-सुस्यो, दे8 न1 मुवें. मुए. सृष्टो, द1 ग्र2 म1 उ1 सूक्ष्मो (→-स्वस्थो); का1 यथात्मात्मनिलो-ऽस्वस्थो. –b) दे8.9 मुवें. मुए. मुब. स्वरूपतः (→स्वभावतः); –c) ब3 मुक्ति-, दे6 मुक्ति (→मुक्तिर्).

पश्यन्ति मुनयो युक्ताः स्वात्मानं परमार्थतः ।
विकारहीनं निर्दुःखमानन्दात्मानमव्ययम् ॥१३
अहं कर्त्ता सुखी दुःखी कृशः स्थूलेति या मतिः ।
सा चाहंकारकर्तृत्वादात्मन्यारोप्यते जनैः ॥१४
वदन्ति वेदविद्वांसः साक्षिणं प्रकृतेः परम् ।
भोक्तारमक्षरं शुद्धं सर्वत्र समवस्थितम् ॥१५
तस्मादज्ञानमूलो हि संसारः सर्वदेहिनाम् ।
अज्ञानादन्यथा ज्ञानं तच्च प्रकृतिसंगतम् ॥१६
नित्योदितः स्वयं ज्योतिः सर्वगः पुरुषः परः ।
अहंकाराविवेकेन कर्त्ताहमिति मन्यते ॥१७
पश्यन्ति ऋषयोऽव्यक्तं नित्यं सदसदात्मकम् ।
प्रधानं प्रकृतिं बुद्ध्वा कारणं ब्रह्मवादिनः ॥१८
तेनायं संगतो ह्यात्मा कूटस्थोऽपि निरञ्जनः ।
स्वात्मानमक्षरं ब्रह्म नावबुद्ध्येत तत्त्वतः ॥१९
अनात्मन्यात्मविज्ञानं तस्माद् दुःखं तथेतरम् ।
रागद्वेषादयो दोषाः सर्वे भ्रान्तिनिबन्धनाः ॥२०
कर्मण्यस्य भवेद् दोषः पुण्यापुण्यमिति स्थितिः ।
तद्वशादेव सर्वेषां सर्वदेहसमुद्भवः ॥२१ वें.२.२.२२

१३. दे1.5. ab ⊙ (द्र. १२ पा. वि.). –a) का1 ब1-3 दे3.8 न1 द1 उ1 मुवें. मुए. मुब. मुक्ताः, दे4.6 ते1 म1 मुक्ता, दे9 युक्ताः, + मुक्ताः (→युक्ताः). –b) ते1 परमेश्वरम् (→परमार्थतः). –c) दे5 विहार° (→विकार°); दे6 ग्र2 °हीन (→°हीनं); दे8.9 मुवें. मुए. मुब. निर्द्वन्द्वं (→निर्दुःखं). –d) दे5 स्वानन्दा° (→आनन्दा°).

१४. –b) न1 कृता-, म1 कृश- (→कृशः); ब2 कृशोहमिति, ब3 दे3.6 कृशः (दे9 °श) कालेति, दे4 ते1 ग्र2 कृशः स्थूलीति (→कृशः स्थूलेति); दे1 वा, न1 यो (→या). –c) दे8 स (→सा); दे5 वा°, द1 या° (→चा°); ब2 स चाहं-कार्यकारत्वात्, ब3 दे2.3.6 स चाहंकर्तृकार (ब3 °रि) त्वाद्. –d) दे6 न1 आत्मा° (→आत्म°); दे6 ग्र2 [आ]रोपिते, दे8.9 म1 मुवें. मुए. मुब. [आ]रोपितां (→[आ]रोप्यते).

१५. –a) ब2.3 दे3.6 विदन्ति (→वदन्ति). –b) दे5 प्रकृतेः परां, न1 परमेश्वरम् (→प्रकृतेः परम्). –c) ब1-3 दे2.3 बुद्धाः, दे1 न1 बुद्धा, दे6 बुद्धः, दे8 मुवें. मुए. मुब. बुद्धं, दे9 बुद्धाः, + बुद्धया (→शुद्धं). –d) उ1 सर्वतः (→सर्वत्र).

१६. –a) ब1 अज्ञाय, दे3 अज्ञानं (→अज्ञान-); दे4 -मूलं (→-मूलो); का1 ब1-3 दे2.3.6 यं (→हि). –c) का1 दे8 मुवें. मुए. मुब. ज्ञानात् (→ज्ञानं). –d) दे3 तत्र, दे4.8.9 उ1 तत्व-, द1 तं तु, म1 तद्वत्, मुवें. मुए. मुब. तत्त्वं (→तच्च); ब1.3 दे1-3.5.6 न1 °संगतः, ब2 °सम्भवम्, दे4 द1 ग्र2 उ1 °सम्मतम् (→°सङ्गतम्).

१७. –a) ब2.3 दे3.4.6 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. नित्योदितं (द1 ग्र2 म1 °त) (→नित्योदितः). –b) न1 सर्वं यः (→सर्वगः). –c) का1 ब1-3 दे6 ते1 अहंकार-, ग्र2 अहंकाराद् (→अहंकारा-); म1 अहंकारादिवेशेन. –d) दे8.9 कर्त्तारम् (→कर्त्ताहम्); द1 मन्यसे (→मन्यते).

१८. –a) ब2 सूरयो°, उ1 मुनयो° (→ऋषयो°); दे6 यत्र (→-व्यक्तं); न1 पश्यंति पुरुष(चा)व्यक्तं. –c) न1 प्रधान-, ग्र2 प्राधानं (→प्रधानं); ब3 दे4 प्रकृतिर्, दे8.9 मुवें. मुए. पुरुषं (→प्रकृतिं); का1 शुद्धां, ब1 दे6 बुद्धाः, ब2.3 दे1 मुब. बुद्धेः, द1 बद्ध्वा (→बुद्ध्वा).

१९. –a) का1 ब2.3 दे2.6 तेनात्र (→तेनायं); मुवें. मुए. मुब. सङ्गतः (→सङ्गतो); ब2 भूत्वा, मुवें. मुए. मुब. स्वात्मा (→ह्यात्मा). –b) ग्र2 हि (→[अ]पि); उ1 निरञ्जनं (→निरञ्जनः). –c) दे1.3.6 ग्र2 आत्मानं (→स्वात्मानं). –d) ब3 दे1 °बुद्धेत (→°बुद्ध्येत); द1 ग्र2 म1 उ1 तत्वंवित् (→तत्त्वतः).

२०. –a) उ1 अनात्मा° (→अनात्म°); ब3 आत्मन्यात्मानविज्ञानं. –b) का1 तथेन्तरं, ब1.2 दे3.5.8.9 द1 ग्र2 उ1 मुवें. मुए. तथेतरत्, ब3 दे1 ते1 तथैव तत्, न1 तथेतरान्, म1 तथैतरत्, मुब. तथेरितम् (→तथेतरं). –c) का1 °दोषा° (→°द्वेषा°). –d) दे1 भ्रान्त° (→भ्रान्ति°); का1 °विबर्धनाः (→°निबन्धनाः).

अतः परम् उ1 पुस्तके b,c मध्ये अधिकम्—ईश्वरः.

२१. ब1. ⊙. –a) का1 ब2.3 दे2.3.6 कार्यो ह्यस्य, दे4 कर्म ह्यस्य, दे8.9 मुवें. मुए. मुब. कर्माण्यस्व, न1 कर्मादस्य, न1 कर्मादस्य, ते1 कर्मान्तास्स्युर्, द1 ग्र2 म1 उ1 कर्मण्यत्र (उ1 °ण्यात्तु) (→कर्मण्यस्य); दे8.9 मुवें. मुए. मुब. महात् दोषः, ते1 उ1 भवेद्दोषाः (→भवेद्दोषः). –b) दे5** (→पुण्या); का1 ब2.3 दे2.3.5.6 श्रुतिः, दे9 श्रुतिः, + स्थितिः (→स्थितिः). –c) ग्र2 म1 उ1 सर्वोयं (→सर्वेषां). –d) दे3.6 न1 सर्वे (→सर्व-); ग्र2 म1 -देव° (→-देह°) दे3 °समुद्भवाः (→°समुद्भवः).

वें.२.२.२२ नित्यः सर्वत्रगो ह्यात्मा कूटस्थो दोषवर्जितः ।
एकः स भिद्यते शक्त्या मायया न स्वभावतः ॥२२
तस्मादद्वैतमेवाहुर्मुनयः परमार्थतः ।
भेदो व्यक्तस्वभावेन सा च मायात्मसंश्रया ॥२३
यथा हि धूमसंपर्कान्नाकाशो मलिनो भवेत् ।
अन्तःकरणजैर्भावैरात्मा तद्वन्न लिप्यते ॥२४
यथा स्वप्रभया भाति केवलः स्फटिकोऽमलः ।
उपाधिहीनो विमलस्तथैवात्मा प्रकाशते ॥२५
ज्ञानस्वरूपमेवाहुर्जगदेतद् विचक्षणाः ।
अर्थस्वरूपमेवाज्ञाः पश्यन्त्यन्ये कुदृष्टयः ॥२६
कूटस्थो निर्गुणो व्यापी चैतन्यात्मा स्वभावतः ।
दृश्यते ह्यर्थरूपेण पुरुषैर्भ्रान्तिदृष्टिभिः ॥२७
यथा संलक्ष्यते रक्तः केवलः स्फटिको जनैः ।
रक्तिकाद्युपधानेन तद्वत् परमपूरुषः ॥२८
तस्मादात्माऽक्षरः शुद्धो नित्यः सर्वगतोऽव्ययः ।
उपासितव्यो मन्तव्यः श्रोतव्यश्च मुमुक्षुभिः ॥२९
यदा मनसि चैतन्यं भाति सर्वत्रगं सदा ।
योगिनो व्यवधानेन तदा संपद्यते स्वयम् ॥३०
यदा सर्वाणि भूतानि स्वात्मन्येवाभिपश्यति ।
सर्वभूतेषु चात्मानं ब्रह्म संपद्यते तदा ॥३१

२२. ब1. ⊙. –a) ब2 मुवें. मुए. नित्यं (→नित्यः); दे4 सर्वगतो°, दे5 सर्वानुगो° (→सर्वत्र गो°); उ1 मुवें. मुए. °गुह्यात्मा (→°गो ह्यात्मा). –b) ब2 गूढस्थो (→कूटस्थो). –c) उ1 एकसद् (→एकः स); का1 द1 स विद्यते, दे8.9 मुवें. मुए. मुब. सन्तिष्ठते (→स भिद्यते); ब2 ब्रह्म (→शक्त्या). –d) ते1 मायया सर्वभावतः.

२३. ब1. ⊙; ग्र2 म1 उ1. ab ⊙ (ह. सं.). –a) दे6 तस्मात्व° (→तस्माद°); ब3 इत्याहुर् (→एवाहुर्). –b) दे3.6 परमात्मनः (→परमार्थतः). –c) का1 दे3.4.8 उ1 मुवें. मुए. भेदोऽव्यक्त-, दे1 तदव्य * (→भेदो व्यक्त-). –d) दे1 या, ग्र2 म1 उ1 स (→सा); द1 ग्र2 म1 उ1 -समाश्रयः (→-त्मसंश्रया).

२४. –a) ब3 तथा (→यथा); दे8.9 मुवें. मुए. च, ग्र2 ह (→हि); का1 °संसर्गान् (→°सम्पर्कान्). –b) दे5 द1 म1 भवत् (→भवेत्). –c) ब3 स्वान्तः° (→अन्तः°). –d) ब1.3 दे3.6 ग्र2 तत्वन्न (→तद्वन्न); दे3 आत्मतत्वं न लिप्यते.

२५. ब1. ⊙. –a) दे1.6 सुप्रभया, दे4 स्वप्रलये, न1 स्वभ्रमया (→स्वप्रभया). –b) का1 ब2.3 दे2.3.6 द1 ग्र2 केवलं, न1 म1 केवल- (→केवलः); का1 ब3 दे2.8.9 स्फाटिको-, न1 स्फालिको- (→स्फटिको-); का1 मुवें. मुए. -पलैः, दे3.6 -पलः, दे8 -पमः, दे9 -पल, + -पमः (→-मलः); दे4 ते1 द1 ग्र2 उ1 परमार्थतः (→स्फटिकोऽमलः).

२६. ब1. २६c-५१d ⊙. –b) दे5 विचक्षणः (→विचक्षणाः). –c) का1 अथ, ब2 अन्द्ध-, दे2 कर्म-, दे3 आत्म-, दे6 आत्मा- (→अर्थ-); का1 ब3 दे2.3.6 विज्ञानात्, ब2 अज्ञाताः, दे8 मुवें. मुए. मुब. एवान्ये, दे9 अज्ञानात्,+ एवान्ये, न1 उ1 एवाज्ञः, म1 एवान्यत् (→एवाज्ञाः). –d) का1 ते1 सुदृष्टयः, ग्र2 कुवृत्तयः (→कुदृष्टयः).

२७. ब1. ⊙ –a) द1 कूटस्था (→कूटस्थो); ब2 रूपी (→व्यापी). –c) ब2.3 दे2.3.6 ह्यनुरूपेण, दे1 ह्यस्वरूपेण (→ह्यर्थरूपेण). –d) दे4 दृष्टि-, दे5 न1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुब. भ्रान्त-, दे8 मुवें. मुए. ज्ञान-, दे9 भ्रांत-, + ज्ञान- (→भ्रान्ति-); दे4 -भ्रांतिभिः (→-दृष्टिभिः).

२८. ब1. ⊙. –a) दे5 संलक्षते, न1 उ1 मुवें. मुए. मुब. सलक्ष्यते, द1 म1 संरक्ष्यते (→संलक्ष्यते); दे1 चक्षुः, दे9 वक्ताः, + रक्तः, ग्र2 रक्तयः (→रक्तः). –b) ब2 दे1.8.9 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. केवलं, दे3 न1 द1 म1 केवल- (→केवलः); दे3 स्फाटिकैर्, दे6 ते1 द1 उ1 स्फटिको (→स्फाटिको); दे2 जलैः (→जनैः). –c) का1 दे6.8 न1 मुवें. मुए. मुब. रत्तिका°, दे9 ते1 रक्तका° (ते1 °ता), म1 रत्तिमा° (→रक्तिका°); दे1 °व्यवधानेन, दे3 °ह्यपधानेन (→°द्युपधानेन); ग्र2 उ1 रक्तता (ग्र2 °क्तिता) मादधानेन, द1 रक्तिमाह्लाद(धे)ध्येतेन.

२९. ब1. ⊙. –a) उ1 °क्षयः, न1 °करः, ग्र2 * रः (→°क्षरः). –b) दे1.4.5.8.9 द1 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. सर्वत्रगो° (→सर्वगतो°). –d) ब3 श्रोतव्यं, दे2 श्रोतव्यः (→श्रोतव्यश्),

३०. ब1. ⊙; दे1.6 cd ⊙. –a) ते1 यथा (→यदा); दे3.6 तमसि (→मनसि). –b) दे1 याति (→भाति); दे8.9 ग्र2 म1 मुवें. मुए. मुब. सर्वदा (→-गं सदा). –c) का1 योगिनोऽप्यवधानेन, दे3.8.9 मुवें. मुए. मुब. योगिनः श्रद्दधानस्य (दे3 °नेन), म1 योगिनो व्यवसायो *. –d) ते1 तथा (→तदा).

३१. ब1 दे1.6. ⊙; दे2. ab ⊙; दे4. cd ⊙. –a) का1 यथा (→यदा). –c) दे4 समाधिस्थो न पश्यति, दे8.9 मुए. स्वात्मन्येवाभिधीयते (दे9 + °तु पश्यति). –d) न1 स्वयम् (→तदा).

यदा सर्वाणि भूतानि समाधिस्थो न पश्यति ।
एकीभूतः परेणासौ तदा भवति केवलः ॥३२
यदा सर्वे प्रमुच्यन्ते कामा येऽस्य हृदि स्थिताः ।
तदाऽसावमृतीभूतः क्षेमं गच्छति पण्डितः ॥३३
यदा भूतपृथग्भावमेकस्थमनुपश्यति ।
तत एव च विस्तारं ब्रह्म संपद्यते तदा ॥३४
यदा पश्यति चात्मानं केवलं परमार्थतः ।
मायामात्रं जगत् कृत्स्नं तदा भवति निर्वृतः ॥३५
यदा जन्मजरादुःखव्याधीनामेकभेषजम् ।
केवलं ब्रह्मविज्ञानं जायतेऽसौ तदा शिवः ॥३६
यथा नदीनदा लोके सागरेणैकतां ययुः ।
तद्वदात्माऽक्षरेणासौ निष्कलेनैकतां व्रजेत् ॥३७
तस्माद् विज्ञानमेवास्ति न प्रपञ्चो न संसृतिः ।
अज्ञानेनावृतं लोको विज्ञानं तेन मुह्यति ॥३८
तज्ज्ञानं निर्मलं सूक्ष्मं निर्विकल्पं यदव्ययम् ।
अज्ञानमितरत् सर्वं विज्ञानमिति मे मतम् ॥३९
एतद् वः परमं सांख्यं भाषितं ज्ञानमुत्तमम् ।
सर्ववेदान्तसारं हि योगस्तत्रैकचित्तता ॥४०
योगात् संजायते ज्ञानं ज्ञानाद् योगः प्रवर्त्तते ।
योगज्ञानाभियुक्तस्य नावाप्यं विद्यते क्वचित् ॥४१
यदेव योगिनो यान्ति सांख्यैस्तदधिगम्यते ।
एकं सांख्यं च योगं च यः पश्यति स तत्त्ववित् ॥४२　वें.२.२.४३

३२. ब$_1$. ⊙; दे$_4$. ab ⊙; ते$_1$. ⊙ (इ. सं.). –a) का$_1$ यथा (→यदा); ब$_3$ पश्यति (→सर्वाणि). –b) दे$_2$ स्वात्मन्येवाभिपश्यति, दे$_8$ द$_1$ समाधिस्थानि पश्यति. –c) ग्र$_2$ एक° (→एकी°). –d) दे$_8$ मुवें. मुए. केवलम् (→केवलः).

३३. ब$_1$. ⊙. –a) म$_1$ यदा भूतैः (→यदा सर्वे); ग्र$_2$ समुच्यन्ते (→प्रमुच्यन्ते). –b) का$_1$ ते$_1$ कामा (ते$_1$ °मो) यस्य, ब$_2$ कामायान्त्ये, दे$_{3.6}$ कामा ये च, द$_1$ कामा ह्यस्य, ग्र$_2$ म$_1$ कामाप्यस्य (म$_1$ तस्य), उ$_1$ कामाद्धि स- (→कामा येऽस्य); न$_1$ हृदि श्रिताः (→हृदि स्थिताः); उ$_1$ स्थितः (→स्थिताः), –c) का$_1$ °वृती°, दे$_1$ °मृतो° दे$_6$ °पृती° (→°मृती°). –d) ब$_3$ क्षेमं गच्छन्ति पण्डिताः.

३४. ब$_1$. ⊙. –a) का$_1$ दे$_6$ ग्र$_2$ म$_1$ यथा, दे$_8$ यदा,+यथा (→यदा). –b) दे$_4$ एकत्वं (→एकस्थं). –c) दे$_6$ एत-, न$_1$ तदा (→तत); द$_1$ विस्तारो (→विस्तारं). –d) का$_1$ मुवें. मुए. मुब. सदा (→तदा).

३५. ब$_1$. ⊙. –a) तदा (→यदा). –c) दे$_{1.4.5}$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ जगत् सर्वं, दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. तदा सर्वं (→जगत् कृत्स्नं). –d) दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. जगत् (→तदा); ते$_1$ निर्वृतम् (→निर्वृतः).

३६. ब$_1$. ⊙. –a) ग्र$_2$ यदा जन्मान्तरा दुःख. –b) का$_1$ °व्याधि° (→°व्याधी°). –c) दे$_5$ केवल- (→केवलं). –d) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.3.5.6}$ न$_1$ ज्ञायते (→जायते); दे$_5$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ सदा (→तदा).

३७. ब$_1$. ⊙. –a) द$_1$ उ$_1$ यदा, ग्र$_2$ यया (→यथा), –b) ब$_2$ गतः (→ययुः). –d) दे$_8$ ऐकता, + ऐक्यता (→ऐकतां).

३८. ब$_1$. ⊙. –b) ब$_3$ द$_1$ ग्र$_2$ संस्मृतिः, दे$_8$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. संस्थितिः, दे$_9$ संसृतिः, + संस्थितिः, ते$_1$ संवृतिः (→संसृतिः). –c) का$_1$ दे$_4$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ °वृतो (→°वृतं); दे$_{4.8.9}$ न$_1$ ग्र$_2$ मुवें. मुए. लोके (→लोको); का$_1$ अज्ञानेन वृतो लोको. –d) ब$_3$ विज्ञानस्तेन, दे$_1$ विज्ञानत्वेन, द$_1$ ग्र$_2$ विहीनं तेन, म$_1$ उ$_1$ विहीनत्वेन (म$_1$ °स्तेन), (→विज्ञानं तेन); द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ पश्यति (→मुह्यति).

३९. ब$_1$. ⊙; दे$_4$. cd ⊙. –a) दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. मुब. विज्ञानं, ग्र$_2$ अज्ञानं (→तज् ज्ञानं); दे$_4$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ शुद्धं (→सूक्ष्मं).–b) दे$_{4.6-8.9}$ मुवें. मुए. तदव्ययम्, ते$_1$ निरञ्जनम् (→यदव्ययम्). –c) का$_1$ ब$_2$ °तिमिरं, ब$_3$ दे$_{1-3.5}$ °मिति तत् न$_1$ °मिव तत् (→°मितरत्). –d) का$_1$ अज्ञानं (→विज्ञानं); दे$_8$ मुवें. मुए. मुब. तन्मतम्, दे$_9$ मे मतं, + तन्मतं, ग्र$_2$ मे मतः (→मे मतम्).

४०. ब$_1$. ⊙. –a) उ$_1$ एतद्धि (→एतद्वः); दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. कथितं (→परमं). –b) ब$_2$ दे$_{3.6}$ भावितं (→भाषितं). –c) दे$_1$ * (→हि). –d) ते$_1$ ग्र$_2$ तत्रैव (→तत्रैक-); का$_1$ ब$_2$ -चितता, दे$_5$ -वित्ततः, दे$_6$ -चिन्त्यतां, न$_1$ -चित्तदा, ते$_1$ चिन्तितः (→-चित्तता).

४१. ब$_1$. ⊙. –a) दे$_{5.6}$ संज्ञायते, द$_1$ उ$_1$ संपत्स्यते, ग्र$_2$ संपश्यते, म$_1$ संपद्यते (→सञ्जायते). –b) दे$_5$ ज्ञानात् सर्वमवाप्यते. –d) ब$_3$ °मुक्तस्य (→°युक्तस्य); दे$_1$ ज्ञानयोगवियुक्तस्य. –d) दे$_4$ न भयं, दे$_9$ नामाद्यं, + नावाप्यं, द$_1$ नावाच्यं, ग्र$_2$ नवाप्यं (→नावाप्यं); ग्र$_2$ विन्दते (→विद्यते).

४२. ब$_1$. ⊙. –b) का$_1$ ब$_2$ दे$_{4.5.8.9}$ न$_1$ द$_1$ तदभि°, ते$_1$ तदव°, उ$_1$ मुवें. मुए. तदति° (→तदधि°). –c) ते$_1$ एवं (→एकं). –d) दे$_1$ स पश्यति, ग्र$_2$ ततः क्वचित् (→स तत्त्ववित्).

वें.२.२.४४ अन्ये च योगिनो विप्रा ऐश्वर्यासक्तचेतसः ।
मज्जन्ति तत्र तत्रैव नत्वात्मैषामिति श्रुतिः ॥४३
यत्तत् सर्वगतं दिव्यमैश्वर्यमचलं महत् ।
ज्ञानयोगाभियुक्तस्तु देहान्ते तदवाप्नुयात् ॥४४
एष आत्माऽहमव्यक्तो मायावी परमेश्वरः ।
कीर्तितः सर्ववेदेषु सर्वात्मा सर्वतोमुखः ॥४५
सर्वकामः सर्वरसः सर्वगन्धोऽजरोऽमरः ।
सर्वतः पाणिपादोऽहमन्तर्यामी सनातनः ॥४६
अपाणिपादो जवनो ग्रहीता हृदि संस्थितः ।
अचक्षुरपि पश्यामि तथाऽकर्णः शृणोम्यहम् ॥४७
वेदाहं सर्वमेवेदं न मां जानाति कश्चन ।
प्राहुर्महान्तं पुरुषं मामेकं तत्त्वदर्शिनः ॥४८
पश्यन्ति ऋषयो हेतुमात्मनः सूक्ष्मदर्शिनः ।
निर्गुणामलरूपस्य यत्तदैश्वर्यमुत्तमम् ॥४९
यन्न देवा विजानन्ति मोहिता मम मायया ।
वक्ष्ये समाहिता यूयं शृणुध्वं ब्रह्मवादिनः ॥५०
नाहं प्रशास्ता सर्वस्य मायातीतः स्वभावतः ।
प्रेरयामि तथापीदं कारणं सूरयो विदुः ॥५१

---

४३. ब$_{1}$. ⊙. –a) दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. मुब. हि, ग्र$_{2}$ म$_{1}$ [अ]पि (→च). –b) दे$_{4.5.8.9}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. ह्यैश्वर्य-, ते$_{1}$ ईश्वरा- (→ऐश्वर्या-); ते$_{1}$ -मानसाः (→-चेतसः). –c) ब$_{2}$ स्तुवन्ति, दे$_{1}$ यजंति, दे$_{5}$ भजंति (→मज्जन्ति); ब$_{2}$ यत्र, दे$_{9}$ यत्र,+तत्र (→तत्र). –d) ब$_{1}$ नत्वात्मैक्यं, ब$_{3}$ नत्वथैष्यं, दे$_{1}$ न चात्मैकां, दे$_{3}$ तत्वार्थैक्य, दे$_{6}$ न त्वार्थैष्य, न$_{1}$ न त्वां न्येषाद्, ते$_{1}$ सत्वं तेषां, ग्र$_{2}$ न त्वात्वैषा, उ$_{1}$ न वा सैष्यं (→न त्वात्मैषां); दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. मुब. ये चान्ये कुण्ठबुद्धयः.

४४. ब$_{1}$. ⊙. –a) का$_{1}$ सर्वगं*, दे$_{1.6}$ न$_{1}$ सर्वं गतं, दे$_{8}$ मुवें. मुए. मुब. सर्वमतं, दे$_{9}$ सर्वगतं, + सर्वमतं (→सर्वगतं); का$_{1}$ चैकं, ते$_{1}$ नित्यं (→दिव्यं). –b) का$_{1}$ दे$_{5.6}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. °ममलं (→°मचलं). –c) का$_{1}$ दे$_{3.6}$ ज्ञानयोगोभि- (दे$_{3.6}$ °गानि-), ते$_{1}$ योग-ज्ञानाभि- (→ज्ञानयोगाभि-); ब$_{3}$ दे$_{3}$ -मुक्तस्तु (→-युक्तस्तु).

४५. ब$_{1}$. ⊙. –a) दे$_{1}$ चात्मा°, दे$_{5}$ वात्मा° (→आत्मा°); ते$_{1}$ एष आत्मा महाव्यक्ता. –b) दे$_{1.4}$ माया* (दे$_{4}$ °वे), ते$_{1}$ मायापि (→मायावी). –c) ब$_{2}$ °वेदैस्तु, दे$_{1}$ द$_{1}$ °देवेषु (→°वेदेषु). –d) का$_{1}$ °वसं (→°मुखं).

अतः परं दे$_{4}$ पुस्तके ४ अध्यायस्य ५-३४ श्लोका दृष्टि-संचारहेतुना ४५-७३ संख्याका वर्त्तन्ते.

४६. ब$_{1}$ दे$_{4}$. ⊙. –a) दे$_{1}$ सर्वगोहं, दे$_{3}$ दीर्घकामः, दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. मुब. सर्वरूपः (→सर्वकामः). –b) दे$_{1.3.6}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ म$_{1}$ [अ]जरामरः (म$_{1}$ °यः) (→[अ]जरोऽमरः); ग्र$_{2}$ सर्वगन्धरजोऽमरः. –c) न$_{1}$ सर्वत्र (→सर्वतः); दे$_{3.6}$ °पादान्तं, न$_{1}$ °पादोरुः (→°पादोऽहं).

४७. ब$_{1}$. ⊙; दे$_{4}$. ab ⊙. –a) दे$_{2}$ अथवा (→अपाणि-); दे$_{5}$ जवनां, मुवें. मुए. जवगो (→जवनो). –b) का$_{1}$ गृहीत्वा, ब$_{3}$ दे$_{1.5.6}$ न$_{1}$ द$_{1}$ गृहीता (→ग्रहीता); ते$_{1}$ प्राणि (→हृदि); दे$_{8.9}$ संश्रिता (→संस्थिता). –c) का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.3}$ विचक्षुः, दे$_{6}$ विवक्षुः (→अचक्षुः).

४८. ब$_{1}$. ⊙. –a) दे$_{4}$ विदाहं (→वेदाहं). –b) दे$_{2}$ कश्चनः (→कश्चन). –c) ब$_{2}$ आहुर् (→प्राहुर्). –d) दे$_{1}$ आत्मनं (→मामेकं); ते$_{1}$ दर्शितम् (→दर्शिनः).

४९. ब$_{1}$. ⊙; दे$_{1}$.४९ c-५० d ⊙ (द्र. सं.). –a) ग्र$_{2}$ पश्यन्तु(?) (→पश्यन्ति); का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{4-6}$ चर्षयो, दे$_{2.3}$ वर्षयो, उ$_{1}$ मुनयो (→ऋषयो); ते$_{1}$ पश्यन्ति पुरुषं ज्येष्ठं. –b) दे$_{1.3.5.6.9}$ न$_{1}$ आत्मानं (दे$_{6}$ *) (→आत्मानः); ते$_{1}$ स्वात्मानं सूक्ष्मदर्शिनम्. –c) उ$_{1}$ निर्गुणो° (→निर्गुणा°). –d) दे$_{5}$ यत्तदैश्वरनुत्तमम्, दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. मुब. यदैश्वर्यमनुत्तमम्, ते$_{1}$ ऐश्वर्यममलं महत्.

५०. ब$_{1}$ दे$_{1}$. ⊙. –a) का$_{1}$ तन्न, ब$_{2}$ दे$_{5}$ यत्तु, ते$_{1}$ तत्तु (→यन्न); ग्र$_{2}$ वेदा (→देवा); ब$_{3}$ दे$_{3-6}$ ते$_{1}$ न जानन्ति (→विजानन्ति). –b) ग्र$_{2}$ मोहितां (→मोहिता); ब$_{2}$ मोहिता मायया मया. –c) ते$_{1}$ यायं, + याहं (→यूयं).

५१. ब$_{1}$. ⊙. –a) दे$_{6}$ साहं (→नाहं); ब$_{2}$ दे$_{8}$ मुवें मुए. प्रशस्तः, ब$_{3}$ दे$_{6}$ प्रशान्ता, दे$_{1}$ प्रकाशः, दे$_{9}$ प्रशास्ता, + प्रशस्तः, द$_{1}$ प्रशस्तास्, उ$_{1}$ प्रशक्ता (→प्रशास्ता). –b) दे$_{9}$ मायाभीतः, + मायातीतः, न$_{1}$ म$_{1}$ मायातीत- (→मायातीतः). –c) ते$_{1}$ जगत् कृत्स्नं (→तथापीदं). –d) ग्र$_{2}$ करणं (→कारणं); ब$_{2}$ कवयो, दे$_{5.8}$ शूरयो (→सूरयो).

यन्मे गुह्यतमं देहं सर्वगं तत्त्वदर्शिनः ।
प्रविष्टा मम सायुज्यं लभन्ते योगिनोऽव्ययम् ।।५२
तेषां हि वशमापन्ना माया मे विश्वरूपिणी ।
लभन्ते परमां शुद्धिं निर्वाणं ते मया सह ।।५३

न तेषां पुनरावृत्तिः कल्पकोटिशतैरपि ।
प्रसादान्मम योगीन्द्रा एतद् वेदानुशासनम् ।।५४
नापुत्रशिष्ययोगिभ्यो दातव्यं ब्रह्मवादिभिः ।
मदुक्तमेतद् विज्ञानं सांख्ययोगसमाश्रयम् ।।५५

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे (ईश्वरगीतासु) द्वितीयोऽध्यायः ।।२।।

३

ईश्वर उवाच ।❀

अव्यक्तादभवत् कालः प्रधानं पुरुषः परः ।
तेभ्यः सर्वमिदं जातं तस्माद् ब्रह्ममयं जगत् ।।१

सर्वतः पाणिपादं तत् सर्वतोऽक्षिशिरोमुखम् ।
सर्वतः श्रुतिमल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठति ।।२ वे.२.३.२

५२. द1 ग्र2 म1 उ1 ab ⊙. –a) ब1 यस्माद्, दे4 अन्ये, दे5 तच्च, दे8 मुवें. मुए. यतो, न1 यन्मां, ते1 एतद् (→यन्मे); दे5 देहे, न1 दैवं, ते1 ज्ञानं (→देहं). –b) दे2 सर्वगस् (→सर्वगं); ते1 सर्वतत्वप्रदर्शनम्. –c) ग्र2 प्रविष्ट (→प्रविष्टा); दे1 पुरस्थमनसायुज्यं. –d) दे4 ते1 द1 ग्र2 उ1 लीयन्ते (→लभन्ते).

५३. –a) ब1 एषां (→तेषां); दे1 येषां हि न समापन्ना, दे5 ते येषां हि शमापन्ना, दे8 मुवें. मुए. मुब. ये हि मायामतिक्रान्ता. –b) दे1 माया सा, दे8 मुवें. मुए. मुब. मम या (→माया मे); दे9 °मोहिनी (→°रूपिणी); का1 माया विष्णुस्वरूपिणी, दे4 मायामेतां स्वरूपिणी. –c) दे1.4.5.8 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. परमं शुद्धं (→परमां शुद्धिं).

५४. –a) दे8 मुवें. मुए. परमा°, दे9 पुनरा°, +परमा° (→पुनरा°). –c) दे6 प्रमादान् (→प्रसादान्). –d) दे1 ह्येतद्वेदार्थशासनम्, दे3 एतत्ते देवा (नु) शासनम्, दे6 एतत्ते दातु शासनम् (?).

५५. –a) दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. तत्पुत्र°, न1 सुपुत्र° (→नापुत्र°); ब3 -शिष्यो- (→-शिष्य-). –b) ग्र2 उ1 ब्रह्मवादिनः (→ब्रह्मवादिभिः). –c) ब1 मयुक्तं, ब2 दे6 मुब. यदुक्तं, दे3 चदुक्तं, दे9 मुद्भूक्तं,+मदुक्तं, ग्र2 न युक्तं (→मदुक्तं). –d) का1 दे1.2.4.5.8 मुवें. मुए. सांख्यं (→सांख्य-); द1 ग्र2 °समाश्रितं (ग्र2 °तः) (→°समाश्रयम्). –cd) उ1 अन्ये गुह्यतमं देवं सर्वं तत्र प्रलीयते.

अतः परं उ1 पुस्तके अधिकम्—प्रविष्टं मम सायुज्यम्. (= ५२c)

पुष्पिका—[द1 पुस्तके अध्यायसमाप्तिर्नास्ति]

पुराणनाम—का1 दे2.6 न1 इति श्रीकूर्मपुराणे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु, ब1-3 इति कूर्मपुराणे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु, दे1 इति श्रीकूर्मपुराणे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु उत्तरखण्डे, दे3 इति कौर्मे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु, दे4 ईश्वरगीतासूपनिषत्सु, दे5.8.9 मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे ईश्वरगीतासु, ते1 इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिभागे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु वैयासिक्यां संहितायां, ग्र2 उ1 इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरभागे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु, म1 इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरखण्डे ईश्वरगीतासूपनिषत्, मुवें. इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे उपरिभागे श्रीमद्भगवदीश्वरगीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे. **अध्यायनाम**—का1 ब1-3 दे1-6.8.9 न1 ग्र2 म1 उ1 मुए. ⊙; ते1 ईश्वरनारायणमहर्षिसंवादे सांख्ययोगो नाम, मुवें. ऋषिव्याससंवादे, मुब. ज्ञानयोगो नाम. **अध्यायसंख्या**—का1 ब1.3 दे2.3.5.6.8.9 ते1 ग्र1 उ1 मुए. मुब. द्वितीयोऽध्यायः, ब2 द्वितीयोऽध्यायः ।।५२।।, दे1.4 म1 मुवें. द्वियीयोऽध्यायः ।।२।।, न1 एकपंचाशोऽध्यायः.

३

❀ द1. ⊙; दे8.9 ईश्वरः उ.; न1 ग्र2 म1 उ1 ईश्वरः.

१. –a) दे1 पूर्वं (→कालः). –b) ग्र2 उ1 प्रधानः (→प्रधानं); ते1 पुरुषोऽपि च (→पुरुषः परः). –d) का1 ब2.3 दे2.3.6 सर्वमिदं, दे5 सर्वमयं, ते1 ग्र2 ब्रा (ग्र2 ब्र) ह्ममिदं (→ब्रह्ममयं).

२. –a) ब1.3 दे1-3.6.8.9 न1 मुवें. मुए. मुब. °पादान्तं, दे5 °पादं तं (→°पादं तत्). –c) उ1 सर्वत्र (→सर्वतः); ब1 ग्र2 श्रुतिमाल्लोके (→श्रुतिमल्लोके). –d) दे3 आहृत्य, उ1 आघ्राय (→आवृत्य).

वें.२.३.१ सर्वेन्द्रियगुणाभासं सर्वेन्द्रियविवर्जितम् ।
सर्वाधारं सदानन्दमव्यक्तं द्वैतवर्जितम् ॥३
सर्वोपमानरहितं प्रमाणातीतगोचरम् ।
निर्विकल्पं निराभासं सर्वावासं परामृतम् ॥४
अभिन्नं भिन्नसंस्थानं शाश्वतं ध्रुवमव्ययम् ।
निर्गुणं परमं व्योम तज्ज्ञानं सूरयो विदुः ॥५
स आत्मा सर्वभूतानां स बाह्याभ्यन्तरः परः ।
सोऽहं सर्वत्रगः शान्तो ज्ञानात्मा परमेश्वरः ॥६
मया ततमिदं विश्वं जगदव्यक्तमूर्तिना ।
मत्स्थानि सर्वभूतानि यस्तं वेद स वेदवित् ॥७
प्रधानं पुरुषं चैव तत्त्वद्वयमुदाहृतम् ।
तयोरनादिरुद्दिष्टः कालः संयोजकः परः ॥८
त्रयमेतदनाद्यन्तमव्यक्ते समवस्थितम् ।
तदात्मकं तदन्यत् स्यात् तद्रूपं मामकं विदुः ॥९
महदाद्यं विशेषान्तं संप्रसूतेऽखिलं जगत् ।
या सा प्रकृतिरुद्दिष्टा मोहिनी सर्वदेहिनाम् ॥१०
पुरुषः प्रकृतिस्थो हि भुङ्क्ते यः प्राकृतान् गुणान् ।
अहंकारविमुक्तत्वात् प्रोच्यते पञ्चविंशकः ॥११
आद्यो विकारः प्रकृतेर्महानात्मेति कथ्यते ।

---

३. ते$_1$. cd ⊙. –c) ब$_3$ निरानन्दं, दे$_5$ परानन्दं, म$_1$ सदानन्तं (→सदानन्दं). –d) ब$_1$ अव्यक्तं वैभवोजितम्.

४. –c) ब$_1$ उ$_1$ निर्विकल्प- (→निर्विकल्पं); न$_1$ उ$_1$ निराहासं (न$_1$ °धारं) (→निराभासं). –d) का$_1$ सर्ववासं, दे$_5$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ सर्वाभासं, ते$_1$ सर्वावासं, + सर्वाभासं (→सर्वावासं); दे$_4$ परावृतम् (→परामृतम्).

५. ब$_1$. ५c-६d ⊙. –a) ब$_2$ °संस्कारं (→°संस्थानं). –b) उ$_1$ शिवं (→ध्रुवं). –c) दे$_3$ वेगस्, + ज्योतिस्, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. ज्योतिस् (→व्योम). –d) दे$_1$ विदः (→विदुः).

६. ब$_1$. ⊙ (द्र. ५ पा. वि.); दे$_1$. cd ⊙. –a) दे$_4$ आत्म- (→आत्मा); दे$_1$ °भूतात्मा (→°भूतानां). –b) दे$_2$ बाह्याभ्यंतरा, दे$_4$ बाह्यः भ्यंतरः, दे$_6$ बाह्याभ्यंतरं, ग्र$_2$ बाह्याभ्यंततः (→बाह्याभ्यन्तरः); ते$_1$ परं (→परः); दे$_1$ स बाह्यांभ्यंतरश्चरः. –c) ब$_2$ न$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ सर्वगतः (→सर्वत्रगः); उ$_1$ सर्वतगः समं शान्तो.

७. ब$_1$. ⊙ (द्र. ५ पा. वि.). –a) ब$_3$ मया तत्र, ग्र$_2$ मायातीत- (→मयातत-); ते$_1$ कृत्स्नं, द$_1$ म$_1$ सर्वं (→विश्वं); दे$_1$ येन जातमिदं सर्वं. –b) दे$_1$ अव्यय° (→अव्यक्त°); दे$_6$ °मूर्तिनः (→°मूर्तिना); दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. मुब. जगत् स्थावरजङ्गमम्. –c) दे$_1$ यत्स्थानि (→मत्स्थानि). –d) का$_1$ यस्त्वं, दे$_1$ ते$_1$ यस्तद् (→यस्तं); दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. विदो विदुः (→स वेदवित्).

८. ब$_1$. ⊙ (द्र. ५ पा. वि.). –a) दे$_1$ ग्र$_2$ प्रधान- (→प्रधानं); दे$_3$ पुरुषां चैव, दे$_4$ ते$_1$ पुरुषश्चैव, न$_1$ म$_1$ पुरुषश्चेति, उ$_1$ पुरुषं चेति (→पुरुषं चैव). –b) दे$_1$ ग्र$_2$ तद्वद्वय, दे$_{3.8.9}$ मुवें. मुए. तद्व (दे$_3$ °त्व)स्तु स°, दे$_5$ यत्स द्वय°, ते$_1$ तद्वयं स°, द$_1$ तव द्वंद्व°, म$_1$ यत्तद्वय° (→तत्त्वद्वय°). –c) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.3.6}$ निर्दिष्टः (→उद्दिष्टः). –d) ब$_3$ म$_1$ काल- (→कालः); दे$_1$ न$_1$ उ$_1$ संयोगकः, दे$_{4.8}$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. संयोगजः, दे$_9$ संयोगजः,+संयोजकः (→संयोजकः); ग्र$_2$ परं (→परः).

९. ब$_1$. ⊙ (द्र. ५ पा. वि.). –b) का$_1$ ब्रह्माणि, + अव्यक्ते, ते$_1$ अव्यक्तं (→अव्यक्ते); दे$_1$ न$_1$ समविस्थितं, द$_1$ म$_1$ [अ]न्यवदस्थितं, ग्र$_2$ उ$_1$ [अ]न्यदवस्थितं (→समवस्थितम्). –c) दे$_6$ तदान्यकं (→तदात्मकं); ब$_2$ तदन्योन्यात्, दे$_4$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ तदेव स्यात्, दे$_6$ तदन्यस्तेस्, उ$_1$ यदेव स्यात् (→तदन्यत् स्यात्). –d) दे$_4$ सदृशं (→तद्रूपं); दे$_6$ नामकं (→मामकं).

१०. –a) ते$_1$ महदादि (→महदाद्यं); दे$_1$ ग्र$_2$ विशेषंतं (→विशेषान्तं). –b) का$_1$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ स प्रसूते, उ$_1$ सा प्रसूते (→संप्रसूते). –c) दे$_6$ उद्दिष्टो (→उद्दिष्टा). –d) का$_1$ ब$_2$ दे$_3$ न$_1$ म$_1$ मोहनी (→मोहिनी); दे$_2$ °देहिनी (→°देहिनाम्).

११. –a) दे$_{1.4.5.8.9}$ द$_1$ ग्र$_2$ न$_1$ मुवें. मुए. मुब. वै, दे$_{3.6}$ न$_1$ [अ]पि (→हि). –b) दे$_5$ स, न$_1$ वै (→यः); दे$_2$ प्रकृतान् (→प्राकृतान्); दे$_{3.6}$ भुङ्क्ते प्रकृतिजान् गुणान्. –c) का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{1.3}$ न$_1$ ते$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ अहंकारा° (ब$_2$ ते$_1$ °रो) (→अहंकार°); का$_1$ ब$_{1.3}$ दे$_{1-3.6}$ न$_1$ ते$_1$ °विविक्तत्वात्, ब$_2$ °विविक्तः स, द$_1$ म$_1$ °विषक्तत्वात् (→°विमुक्तत्वात्); दे$_4$ अहंकाराभियुक्तत्वात्. –d) ते$_1$ °विंशतिः (→°विंशकः).

१२. दे$_1$. ⊙. –a) ब$_1$ माद्यो, ग्र$_2$ अथा, म$_1$ यथा (→आद्यो); ते$_1$ प्रकृतिः (→प्रकृतेर्). –b) ब$_3$ महानर्थेति, दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. मुब. महानिति च, उ$_1$ महानाम्नेति (→महानात्मेति). –c) दे$_8$ ग्र$_2$ मुवें. मुए. मुब. विज्ञातृ-

विज्ञानशक्तिर्विज्ञाता ह्यहंकारस्तदुत्थितः ।।१२
एक एव महानात्मा सोऽहंकारोऽभिधीयते ।
स जीवः सोऽन्तरात्मेति गीयते तत्त्वचिन्तकैः ।।१३
तेन वेदयते सर्वं सुखं दुःखं च जन्मसु ।
स विज्ञानात्मकस्तस्य मनः स्यादुपकारकम् ।।१४
तेनाविवेकतस्तस्मात् संसारः पुरुषस्य तु ।
स चाविवेकः प्रकृतौ सङ्गात् कालेन सोऽभवत् ।।१५
कालः सृजति भूतानि कालः संहरति प्रजाः ।
सर्वे कालस्य वशगा न कालः कस्यचिद् वशे ।।१६
सोऽन्तरा सर्वमेवेदं नियच्छति सनातनः ।
प्रोच्यते भगवान् प्राणः सर्वज्ञः पुरुषोत्तमः ।।१७
सर्वेन्द्रियेभ्यः परमं मन आहुर्मनीषिणः ।
मनसश्चाप्यहंकारमहंकारान्महान् परः ।।१८
महतः परमव्यक्तमव्यक्तात् पुरुषः परः ।
पुरुषाद् भगवान् प्राणस्तस्य सर्वमिदं जगत् ।।१९
प्राणात् परतरं व्योम व्योमातीतोऽग्निरीश्वरः ।
सोऽहं सर्वत्रगः शान्तो ज्ञानात्मा परमेश्वरः ।
नास्ति मत्तः परं भूतं मां विज्ञाय विमुच्यते ।।२०
नित्यं हि नास्ति जगति भूतं स्थावरजङ्गमम् ।
ऋते मामेकमव्यक्तं व्योमरूपं महेश्वरम् ।।२१ बें.१.३.२२

(ग्र2 °त-), दे9 विज्ञातृ-, + विज्ञान- (→विज्ञान-); का1 विज्ञाना, दे3.6 विख्याता, दे4.8 मुवें. मुए. मुब. विज्ञानात्, दे9 विज्ञाना, + विज्ञानात् (→विज्ञाता); ग्र2 विज्ञातशक्तिषु ज्ञाता. –d) दे4 अहंकारस् (→ह्यहंकारः); का1 तदुस्थितः, उ1 सुदुस्थितः (→तदुत्थितः).

१३. दे1. ab ⊙. –a) ग्र2 महात्मानं (→महानात्मा). –b) द1 योऽहं°, ग्र2 अहं° (→सोऽहं°); का1 ब1 विधियते (→[अ]भिधीयते). –c) द1 सजीवस्थोंतरात्मेति. –d) द1 °चिन्तनैः (→°चिन्तकैः).

१४. –a) दे4 वै गृह्यते (→वेदयते). –b) दे9 जन्म च, + जन्मसु (→जन्मसु); दे4 जरा दुःखे च जन्मसु. –c) दे9 ते1 सविज्ञानात्मनस्तस्य, ग्र2 सविज्ञायात्मकस्तस्य. –d) दे4 दुःखकारकम् (→उपकारकम्).

१५. –a) का1 °विकेरतस्, दे1 ते1 °विवेकयस् (ते1 °कायत्), दे4 द1 ग्र2 °विवेकजस् (→°विवेकतस्); का1 दे4 द1 ग्र2 म1 ते1 तस्य (→तस्मात्); दे8.9 मुवें. मुए. तेनापितन्मयस् (दे8.9 °नस्) तस्मात्. –b) म1 मनःस्यादुपकारकम्. –c) का1 चा (पि) (→चा-); दे1 विवेक-, ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 -विविक्तः (→-विवेकः); ते1 प्रकृतिः (→प्रकृतौ). –d) ते1 उ1 सोऽभवेत् (→सोऽभवत्).

१६. –a) ग्र2 उ1 काल- (→कालः); ग्र2 सृजन्ति (→सृजति). –b) दे5 ते1 म1 मुवें. मुए. मुब. संहरते, उ1 संहरतिः (→संहरति). –c) न1 वशया, ते1 वशगाः (→वशगा). –d) न1 विवे (→वशे).

१७. –a) दे6 एवैदं, ते1 एवैतन् (→एवेदं). –b) द1 ग्र2 उ1 समानसः (द1 °सं) (→सनातनः). –c) दे6 भगवन् (→भगवान्). –d) दे4 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 पुरुषः परः (→पुरुषोत्तमः).

१८. द1. १८a-१९d ⊙. (इ. सं). –b) का1 ब2.3 दे1.3 मनः प्राहुर्, दे2.4.6 मन प्राहुर्, ग्र2 मनमाहुर् (→मन आहुर्). –c) दे1 मनसश्च-, ग्र2 मनसा या- (→मनसश्चा-); ब2.3 अहंकारस्, दे4 न1 ते1 ग्र2 म1 उ1 अहंकारो (न1 °रः) (→अहंकारं). –d) ब2 मुब. त्वहं°, दे4 ग्र2 म1 उ1 अहं° (→अहं°); दे6 महत् परः, ते1 परो महान् (→महान् परः).

१९. दे6. १९a-२०b ⊙; द1. ab ⊙ (इ. सं.). –a) ब1 दे1 परमं (→परम-).

२०. दे4. ⊙; दे6. ab ⊙; द1 ग्र2 उ1. cd ⊙. –a) दे1 जगत् (→प्राणात्); ते1 °तरो (→°तरं). –b) ब3 व्योम° (→व्योमा°); दे1 दिगम्बरः, उ1 महेश्वरः (→[अ]ग्निरीश्वरः); दे5 द1 ग्र2 म1 व्योमातीतोहमीश्वरः, ते1 व्योमात्तो(द)पि महेश्वरः. –c) ब2 अहं (→सोऽहं); का1 सर्वगतः, दे1.5.8.9 न1 मुवें. मुए. मुब. ब्रह्माव्ययः, ते1 ब्रह्ममयश् (→सर्वत्रगः); म1 तस्मात् सर्वं मुनिश्रेष्ठ. –d) दे1.5 न1 ते1 म1 मयाततमिदं जगत्, दे8.9 मुवें. मुए. मुब. मायातीतमिदं जगत्. –e) दे6 ग्र2 मन्तः (→मत्तः); ग्र2 वीतं (→भूतं). –f) दे4 विहाय (→विज्ञाय); दे1 तु, दे5 स (→वि-); दे8.9 मुवें. मुए. मुब. मात्र विज्ञाय मुच्यते.

२१. –a) दे4 निहंति, ते1 निहन्ता, द1 म1 नियंता, ग्र2 नियता, उ1 नियतो (→नित्यं हि); दे8 मुवें. मुए. नास्तीति, दे9 नास्तीति, + हि न्यस्ति, मुब. नेहास्ति (→हि नास्ति); दे4 जटिलं (→जगति). –c) ते1 भूतं, ग्र2 ऋतं (→ऋते); का1 दे4.8 मुवें. मुए. मामेवं, दे9 मामेवं, + मामेकं (→मामेकं) –d) द1 ग्र2 म1 उ1 सनातनं (→महेश्वरम्).

वें.२.३.२१ सोऽहं सृजामि सकलं संहरामि सदा जगत् ।
मायी मायामयो देवः कालेन सह सङ्गतः ॥२२

मत्सन्निधावेष कालः करोति सकलं जगत् ।
नियोजयत्यनन्तात्मा ह्येतद् वेदानुशासनम् ॥२३

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे (ईश्वरगीतासु) तृतीयोऽध्यायः ॥३॥

४

ईश्वर उवाच ।❀

वक्ष्ये समहिता यूयं श्रृणुध्वं ब्रह्मवादिनः ।
माहात्म्यं देवदेवस्य येनेदं संप्रवर्त्तते ॥१
नाहं तपोभिर्विविधैर्न दानेन न चेज्यया ।
शक्यो हि पुरुषैर्ज्ञातुमृते भक्तिमनुत्तमाम् ॥२
अहं हि सर्वभावानामन्तस्तिष्ठामि सर्वगः ।
मां सर्वसाक्षिणं लोको न जानाति मुनीश्वराः ॥३
यस्यान्तरा सर्वमिदं यो हि सर्वान्तरः परः ।
सोऽहं धाता विधाता च कालोऽग्निर्विश्वतोमुखः ॥४

---

२२. ब1. २२c-२३ d ⊙. –b) दे1 5 मायां (→मायी); दे4 महा, दे8 न1 -मयं (→-मयो); न1 देवं (→देवः); ते1 मायामयो महादेवः. –d) द1 उ1 देवः कालेन सम्मतः, ग्र2 कालेन च समज्जतः.

२३. ब1. ⊙. –a) ब2.3 दे2.3 यत्- (→मत्-); ब3 दे1 -सन्निधानेषु (दे2 °रेषं) (→-सन्निधावेष). –c) न1 नियोजयंति (→नियोजयति). –d) ते1 चैतद् (→ह्येतद्); ब3 दे1 ह्येतद्वेदार्थशासनम्.

पुष्पिका—[दे4 द1 पुस्तकयोरध्यायसमाप्तिर्नास्ति].

पुराणनाम—का1 दे4.6 न1 इति श्रीकूर्मपुराणे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु, ब1-3 दे2.3 इति कू(दे2 कौ)र्मपुराणे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु, दे1 इति श्रीकूर्मईश्वरगीतासूपनिषत्सु उत्तरखण्डे, दे5.8.9 मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे ईश्वरगीतासु, ते1 इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिभागे ईश्वरगीतासु उपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे, ग्र2 उ1 इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरभागे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु, म1 इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिभागे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु, मुवें. इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे उपरिभागे श्रीमद्भगवदीश्वरगीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे. **अध्यायनाम**—का1 ब1-3 दे1-6.8.9 न1 ग्र2 म1 उ1 मुए. ⊙; ते1 ईश्वरनारायणमहर्षिसंवादे परज्ञाननिरूपणयोगो नाम, मुवें. ऋषिव्याससंवादे, मुब. अव्यक्तादिज्ञानयोगो नाम. **अध्यायसंख्या**—का1 दे1 मुवें. मुब. तृतीयोध्यायः ॥३॥, ब1.3 दे2.3.5.6.8.9 ते1 ग्र2 म1 मुए. तृतीयोध्यायः, ब2 तृतीयोध्यायः ॥५३॥, न1 द्विपंचाशोध्यायः, उ1 तृतीयोध्यायः ॥०॥३॥०॥.

४

❀ द1 ⊙; दे3 ईश्वर उ; न1 ईश्वरौवाच; ग्र1 म1 ईश्वरः

१. –a) ब1 समाहितं, दे9 समाहि (धि)तं (→समाहिता). –b) द1 ग्र2 म1 उ1 वचनं मम (→ब्रह्मवादिनः). –c) न1 उ1 महात्म्यं (→माहात्म्यं). –d) दे1.4.5 ते1 द1 म1 उ1 येन सर्वं (→येनेदं सं-); दे1 प्रवर्त्ततं (→-प्रवर्त्तते).

२. –b) दे4 च (→न). –c) दे1 शक्योहं (→शक्यो हि); का1 पुरुषं ज्ञातुं, दे3.4.6 द1 ग्र2 म1 उ1 पुरुषो ज्ञातुं (→पुरुषैर्ज्ञातुं). –d) न1 उ1 ऋतो (→ऋते).

३. –a) ब2 दे5.8.9 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. °भूतानां (→°भावानां). –b) दे3.8.9 मुवें. मुए. सर्वतः (→सर्वगः). –c) दे6 मा (?). (→मां); दे4 सर्वं (→सर्व-); ब2 दे4 द1 ग्र2 म1 उ1 लोके, दे1 * के (→लोको). –d) का1 ब2 दे1.4 द1 ग्र2 म1 उ1 जा(का1 ज)नन्ति (→जानाति).

४. दे4. cd ⊙. –a) दे3 यस्यान्तरे, दे8 अस्यान्तरा, द1 यस्यांतरस् (→यस्यान्तरा). –b) दे8 मुवें. सर्वान्तकः (→सर्वान्तरः); ब2 दे1 प्रभुः (→परः). –ab) ते6 यस्यांतरमिदं यो हि सर्वान्तर ततः परः. –d) का1 ब1.3 दे2.3.5.6 लोकेस्मिन्, ब2 ते1 कालाग्निर् (→कालोऽग्निर्); का1 ब1.3 दे2 °मुखं (→°मुखः).

न मां पश्यन्ति मुनयः सर्वेऽपि त्रिदिवौकसः ।
ब्रह्मा च मनवः शक्रो ये चान्ये प्रथितौजसः ।।५
गृणन्ति सततं वेदा मामेकं परमेश्वरम् ।
यजन्ति विविधैरग्निं ब्राह्मणा वैदिकैर्मखैः ।।६
सर्वे लोका नमस्यन्ति ब्रह्मा लोकपितामहः ।
ध्यायन्ति योगिनो देवं भूताधिपतिमीश्वरम् ।।७
अहं हि सर्वहविषां भोक्ता चैव फलप्रदः ।
सर्वदेवतनुर्भूत्वा सर्वात्मा सर्वसंस्थितः ।।८
मां पश्यन्तीह विद्वांसो धार्मिका वेदवादिनः ।
तेषां सन्निहितो नित्यं ये भक्त्या मामुपासते ।।९
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्या धार्मिका मामुपासते ।
तेषां ददामि तत् स्थानमानन्दं परमं पदम् ।।१०
अन्येऽपि ये विकर्मस्थाः शूद्राद्या नीचजातयः ।
भक्तिमन्तः प्रमुच्यन्ते कालेन मयि संगताः ।।११
न मद्भक्ता विनश्यन्ति मद्भक्ता वीतकल्मषाः। ।
आदावेतत् प्रतिज्ञातं न मे भक्तः प्रणश्यति ।।१२
यो वै निन्दति तं मूढो देवदेवं स निन्दति ।
यो हि तं पूजयेद् भक्त्या स पूजयति मां सदा ।।१३
पत्रं पुष्पं फलं तोयं मदाराधनकारणात् ।　　वें.२.४.१४

५. [दे$_{4}$. ५-३४ श्लोकाः द्वितीयाध्यायस्य ४४ श्लोकानन्तरं दृष्टिसंचारहेतुना सन्निविष्टाः] दे$_{5}$. ५c-६d ⊙. –a) दे$_{1}$ मां न, ग्र$_{2}$ न तां (→न मां). –b) ब$_{2}$ दे$_{1.6}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. सर्वे पितृ°, ते$_{1}$ सर्वे ते त्रि° (→सर्वेऽपि त्रि°); दे$_{5}$ सर्वेपि** वौ**. –c) ब$_{1}$ ब्राह्मणा, ब$_{2}$ दे$_{1.2}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ ब्रह्माणो, ब$_{3}$ दे$_{4.6}$ ब्राह्मणो, दे$_{3}$ ब्रह्मातः (→ब्रह्मा च); ब$_{1-3}$ दे$_{1.2.6}$ न$_{1}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ शक्रा, ग्र$_{2}$ शुश्रा (?) (→शक्रो). –d) ब$_{3}$ प्रमितौ° (→प्रथितौ°).

६. दे$_{5}$. ⊙. –a) ब$_{3}$ गृण्वंति, दे$_{1}$ शृण्वंति, ग्र$_{2}$ म$_{1}$ गृह्णन्ति (→गृणन्ति); का$_{1}$ देवं, ब$_{3}$ देवा, दे$_{1}$ वेदान्, दे$_{2}$ देव-, ते$_{1}$ वेदा (→वेदा[ः]). –b) का$_{1}$ मामकं, दे$_{1}$ नात्मानं (→मामेकं). –c) ब$_{1}$ जयन्ति (→यजन्ति); दे$_{1}$ अग्नौ, दे$_{8}$ मुवें. मुए. यज्ञैर्, दे$_{9}$ अग्नौ, + मंत्रैर् (→अग्निं). –d) ते$_{1}$ विविधैर् (→वैदिकैर्).

७. –a) का$_{1}$ दे$_{1.2}$ ग्र$_{2}$ सर्व- (→सर्वे); का$_{1}$ दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. मुब. न पश्यन्ति (→नमस्यन्ति). –b) ग्र$_{2}$ ब्रह्म- (→ब्रह्मा); दे$_{1}$ °मह, म$_{1}$ °महं (→°महः). –c) दे$_{6}$ ध्यायति (→ध्यायन्ति). –d) का$_{1}$ °रीश्वरम् (→°मीश्वरम्).

८. –a) दे$_{1}$ वै (→हि); दे$_{5}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ °यज्ञानां, दे$_{6}$ °हविषा (→°हविषां). –c) ग्र$_{2}$ म$_{1}$ धाता (→भूत्वा). –d) का$_{1}$ ब$_{3}$ दे$_{2.3.5.9}$ °संस्तुतः, दे$_{1}$ °संस्तुतिः, दे$_{4}$ °संश्रितः, दे$_{6}$ °संस्कृता, मुवें. मुए. °संप्लुतः (→°संस्थितः).

९. –a) द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ भजन्तीह (→पश्यन्तीह). –b) म$_{1}$ °वेदिनः (→°वादिनः). –c) दे$_{1}$ सन्निहतो (→सन्निहितो). –d) दे$_{1}$ भक्त्या ये मामु°, दे$_{8}$ यो मां नित्यमु°, दे$_{10}$ मुवें. मुए. मुब. ये मां नित्यमु°, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ ये भक्ता मामु° (→ये भक्त्या मामु°).

१०. ब$_{1}$ ते$_{1}$. ab ⊙. –a) दे$_{6}$ वैश्याः (→वैश्या). –c) का$_{1}$ दातऽस्मि (→ददामि); दे$_{4}$ यत्स्थानं, ते$_{1}$ तद्ज्ञानं, म$_{1}$ मत्स्थानं (→तत्स्थानं). –c) न$_{1}$ शाश्वतं (→आनन्दं); दे$_{1}$ परमेश्वरं (→परमं पदम्).

११. ब$_{1}$. ११a–२३b ⊙. –a) दे$_{1}$ हि कर्मस्था, दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. मुब. स्वधर्मस्थाः, न$_{1}$ विधर्मस्थाः (→विकर्मस्थाः). –b) का$_{1}$ शूद्राद्यानां च, दे$_{1}$ शूद्राद्या हीन-, दे$_{2}$ शूद्राद्यानीं च, दे$_{4}$ शूद्राद्यानीव- (→शूद्राद्या नीच-). –c) दे$_{4}$ प्रबुध्यंते, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ प्रपद्यन्ते (→प्रमुच्यन्ते). –d) ब$_{1}$ दे$_{1}$ कालेन मुनिपुंगवाः, दे$_{4}$ निष्ठानं मयि सत्तमाः, दे$_{5}$ म$_{1}$ कालेन मुनिसत्तमाः, दे$_{8}$ मुवें. मुए. कालेनापि हि संगताः, दे$_{9}$ कालेन मयि संगताः, + कालेनापि हि संगताः, न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ कालेन मयि सत्तमाः.

१२. ब$_{1}$. ⊙ (द्र. ११ पा. वि.). –a) दे$_{1.4.5.8.9}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. मद्भक्ता न (→न मद्भक्ता). –c) दे$_{1.5.8.9}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. आदावेव (→आदावेतत्); का$_{1}$ प्रतिज्ञाने (→प्रतिज्ञातं). –d) दे$_{6}$ ना मद्भक्ताः (→न मे भक्तः).

१३. ब$_{1}$. ⊙ (द्र. ११ पा. वि.). –a) का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{3.6}$ वा निंदति, दे$_{1}$ विनिंदति, ग्र$_{2}$ वै विन्दति (→वै निन्दति); दे$_{4}$ मां मूढो, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ तं देवं (→तं मूढो); ते$_{1}$ न (स) निन्दति, द$_{1}$ स विंदति, ग्र$_{2}$ म$_{1}$ जगत्पतिं (→स निन्दति). –c) का$_{1}$ तं पूज्यते, दे$_{1.6}$ तं पूजयद्, दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ संपूजयेद्, दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. मुब. पूजयते (→तं पूजयेद्). –d) दे$_{4.6}$ द$_{1}$ उ$_{1}$ संपू° (→स पू°); दे$_{1}$ स हि पूजतिमं सदा.

१४. ब$_{1}$. ⊙ (द्र. ११ पा. वि). –a) दे$_{5}$ पुष्पं पत्रं (→पत्रं पुष्पं). –b) दे$_{4.6}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ सदा° (→मदा°). –c) दे$_{1.4.5.8.9}$ न$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. नियतं, ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$

वें. २.४.१४ यो मे ददाति नियतः स मे भक्तः प्रियो मतः ॥१४
अहं हि जगतामादौ ब्रह्माणं परमेष्ठिनम् ।
विधाय दत्तवान् वेदानशेषानात्मनिःसृतान् ॥१५
अहमेव हि सर्वेषां योगिनां गुरुरव्ययः ।
धार्मिकाणां च गोप्ताऽहं निहन्ता वेदविद्विषाम् ॥१६
अहं वै सर्वसंसारान्मोचको योगिनामिह ।
संसारहेतुरेवाहं सर्वसंसारवर्जितः ॥१७
अहमेव हि संहर्त्ता स्रष्टाहं परिपालकः ।
मायावी मामिका शक्तिर्माया लोकविमोहिनी ॥१८
ममैव च पराशक्तिर्या सा विद्येति गीयते ।
नाशयामि तया मायां योगिनां हृदि संस्थितः ॥१९
अहं हि सर्वशक्तीनां प्रवर्त्तकनिवर्त्तकः ।
आधारभूतः सर्वासां निधानममृतस्य च ॥२०
एका सर्वान्तरा शक्तिः करोति विविधं जगत् ।
आस्थाय ब्रह्मणो रूपं मन्मयी मदधिष्ठिता ॥२१
अन्या च शक्तिर्विपुला संस्थापयति मे जगत् ।
भूत्वा नारायणोऽनन्तो जगन्नाथो जगन्मयः ॥२२
तृतीया महती शक्तिर्निहन्ति सकलं जगत् ।

सततं (→नियतः). –d) ते1 स वै, द1 ग्र2 म1 उ1 सदा (→स मे); न1 भक्तिः (→भक्तः); ब2 3 दे3-6.8 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. मम, दे1 नरः, दे9 मतः, + मम, न1 मुनिः (→मतः).

१५. ब1. ⊙ (द्र. ११ पा. वि.). –a) द1 ग्र2 म1 उ1 ग्रर्थे (→ग्रादौ). –b) न1 ब्रह्मणे (→ब्रह्माणं); न1 °मेष्ठिने (→°मेष्ठिनम्). –c) का1 निध्याय, ब2.3 दे6 ग्रधीय, दे8 मुवें. मुए. मुब. विदधौ, दे9 विधाय, + विदधौ (→विधाय). –d) ब2 °निस्थितम्, दे4° निस्सृता, ते1 निष्ठितं, द1 ग्र2 म1 उ1 °मायया (→°निः सृतान्); ब3 दे1 शेषानात्मविनिःसृतान्.

१६. ब1. ⊙ (द्र. ११ पा. वि.). –a) ब2 °मेको (→°मेव); दे1 च (→हि). –b) ब2 योगीनां (→योगिनां). –c) दे3-5 °कानां च, ते1 °कानां सु- (→°काणां च). –d) दे2 °विद्विषी (→°विद्विषाम्).

१७. ब1. ⊙ (द्र. ११ पा. वि.). –a) दे4 च, न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. हि (→वै); ग्र2 °संसार- (→°संसारान्). –b) दे1 ग्रपि, ते1 ग्रहम् (→इह); दे2 मोचको (योगिनां) गुरुरव्ययः.

१८. ब1. ⊙ (द्र. ११ पा. वि.). –a) दे1 एवाभि- (→एव हि). –b) दे8.9 मुवें. मुए. मुब. संस्रष्टा (→स्रष्टाहं). –c) दे3.8 मुवें. मुए. मुब. माया वै, ते1 माया हि (→मायावी); ते1 भूमिका, उ1 मामकी (→मामिका); दे9 ममैव परमाशक्तिर्, + माया वै मामिका शक्तिर्. –d) ते1 मया (→माया); का1 ब3 दे2.6.9 न1 द1 मुवें. मुए. मुब. °विमोहनी (→°विमोहिनी); ग्र2 उ1 करोति विविधं जगत्.

१९. ब1. ⊙ (द्र. ११ पा. वि.); ते1. cd ⊙; ग्र2 उ1. ⊙. –a) दे4 मामैव (→ममैव); दे9 चापरा (→च परा); दे1 ममैषा परमा शक्तिर्. –c) दे9 शोषयामि, + नाशयामि (→नाशयामि); ब2 दे5.6 द1 म1 मुब. तथा, दे3.8 मुवें. मुए. च तां (→तया); दे4 ज्ञानं (→मायां).

२०. ब1. ⊙ (द्र.११ पा. वि.); ग्र2.२० a-२१ b ⊙. –a) ते1 तयाहं (→ग्रहं हि). –b) ब2 प्रवर्त्तको (→प्रवर्त्तक-); न1 प्रवृत्तकनिवृत्तकः. –c) दे2.6 °भूता, न1 °भूतौ (→°भूतः); दे4 शर्वेषां, दे6 सर्वासो (→सर्वासां). –d) दे3.6 विधान°, दे4 विदान° (→निधान°); दे4 ते1 द1 तु (→च).

२१. ब1. ⊙ (द्र.११ पा. वि); ग्र2. ab ⊙. –a) ब2 एषा (→एका). –b) ते1 सकलं (→विविधं). –c) म1 रूप- (→रूपं). –d) का1 यन्मयी, दे4 ते1 द1 मन्माया (→मन्मयी); न1 मदनुष्ठिता, द1 म1 मयि तिष्ठति (→मदधिष्ठिता); ग्र2 माया मम हि तिष्ठति.

मुवें. b, c मध्ये अधिकम्—

*नाहं प्रेरयिता विप्राः परमं योगमाश्रिताः ।

२२. ब1. ⊙ (द्र. ११ पा. वि.); दे6.२२a-२३b ⊙. –a) दे5 शक्तिस्तु, ग्र2 शक्तिष्व- (→च शक्तिर्); दे1 विपुलां (→विपुला). –b) ग्र2 जयत् (→जगत्). –c) ब2 °यणानन्तो, दे1 °यणो देवो (→°यणोऽनन्तो). –d) ब3 इहमेव (→जगन्नाथो).

२३. ब1. ab ⊙ (द्र. ११ पा. वि.); दे6.ab ⊙ (द्र. २२ पा. वि.). –a) ग्र2 तृतीयं या हि मे शक्तिर्. –b) दे1.4 विहन्ति, ते1 निहन्त्री (→निहन्ति). –c) दे1 सा तामसी (→तामसी मे). –d) दे1 कालाख्या रुद्रपिङ्गला, दे5 द1 ग्र2 म1 कालरुद्राख्यरूपिणी, ते1 कालरुद्रस्वरूपिणी.

२०-२३ श्लोकानाम् उडिया पुस्तके ग्रयं क्रमः—

*ग्रास्थाय ब्रह्मणो रूपं मन्मया मयि तिष्ठति ।
ग्रन्या च शक्तिर्विपुला संस्थापयति मे जगत् ॥

तामसी मे समाख्याता कालाख्या रुद्ररूपिणी ॥२३
ध्यानेन मां प्रपश्यन्ति केचिज्ज्ञानेन चापरे ।
अपरे भक्तियोगेन कर्मयोगेन चापरे ॥२४
सर्वेषामेव भक्तानामिष्टः प्रियतरो मम ।
यो हि ज्ञानेन मां नित्यमाराधयति नान्यथा ॥२५
अन्ये च ये त्रयो भक्ता मदाराधनकाङ्क्षिणः ।
तेऽपि मां प्राप्नुवन्त्येव नावर्त्तन्ते च वै पुनः ॥२६
मया ततमिदं कृत्स्नं प्रधानपुरुषात्मकम् ।
मय्येव संस्थितं विश्वं मया संप्रेर्यते जगत् ॥२७
नाहं प्रेरयिता विप्राः परमं योगमाश्रितः ।
प्रेरयामि जगत्कृत्स्नमेतद्यो वेद सोऽमृतः ॥२८
पश्याम्यशेषमेवेदं वर्त्तमानं स्वभावतः ।
करोति कालो भगवान् महायोगेश्वरः स्वयम् ॥२९
योगः संप्रोच्यते योगी माया शास्त्रेषु सूरिभिः ।
योगेश्वरोऽसौ भगवान् महादेवो महान् प्रभुः ॥३०
महत्त्वं सर्वतत्त्वानां परत्वात् परमेष्ठिनः ।
प्रोच्यते भगवान् ब्रह्मा महान् ब्रह्ममयोऽमलः ॥३१
यो मामेवं विजानाति महायोगेश्वरेश्वरम् । वें२.४.३२

भूत्वा नारायणोऽनन्तो जगन्नाथो जगन्मय ।
तृतीया महती शक्तिर्निहन्ति सकलं जगत् ॥
अहं हि सर्वशक्तीनां प्रवर्त्तकनिवर्त्तक ।
आधारभूतः सर्वेषां धाम न मृतस्य च ॥
एका सर्वान्तरा शक्तिः करोति विविधं जगत् ।
तामसी मे समाख्याता कालरुद्राख्यरूपिणी ॥
(= २१c-२३b, २०a-२१b, २३cd)

२४. –c) म$_1$ (ये) योगेन (→योगेन).

२५. –b) न$_1$ इष्टिः (→इष्टः); दे$_{3.5.8.9}$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. °तमो (→°तरो). –c) ग्र$_2$ योग- (→यो हि). –d) का$_1$ आधार° (?) (→आराध°).

२६. –a) ब$_{2.3}$ दे$_{3.6}$ येत्र मे, दे$_1$ ये त्रये, दे$_2$ येत्र *, दे$_8$ मुवें. ग्र$_2$ येत्र ते, मुए. मुब. ह्रये, दे$_9$ बहवो, + ह्रये, म$_1$ येत्र वै (→ये त्रयो); दे$_{3.8}$ भक्त्या (→भक्ता); का$_1$ अन्ये च येत्र भक्त्या च, ब$_1$ अन्येत्राष त्रयो भक्ता, दे$_5$ अन्येर्त्रे यत्र मे (?), न$_1$ अन्ये तु ये त्रयो भक्ता, ते$_1$ अन्यत्रापि च ये भक्ता. –b) ब$_3$ मदाधार न ( ) (→मदाराधन-); दे$_{1.5.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. °कारिणः (→°काक्षिणः). –c) द$_1$ तेहि, ग्र$_2$ अपि (→तेऽपि); दे$_4$ तां (→मां); दे$_1$ प्रविशंत्येव, दे$_6$ प्राप्नुवंत्येवं, ते$_1$ प्राप्नुवन्त्येते (→प्राप्नुवन्त्येव). –d) ब$_2$ दे$_4$ मा, दे$_6$ न (→ना-); ब$_1$ ते$_1$ °वर्त्तते, न$_1$ °वर्तन्त्ये (→°वर्त्तन्ते).

२७. –a) का$_1$ माया (→मया); ते$_1$ विश्वं (→कृत्स्नं). –c) दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. चित्तं (→विश्वं). –d) म$_1$ माया (→मया); दे$_9$ संपूर्यते, ते$_1$ संप्राप्यते (→संप्रेर्यते); दे$_6$ वि पूर्वमया संतर्य्यते जगत्.

२८. –a) दे$_{4.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. आस्थितः (→आश्रितः); दे$_1$ परं योगं समाश्रुतः, ग्र$_2$ म$_1$ परा (म$_1$° रं) योगमुपाश्रिताः (म$_1$° तः). –c) दे$_1$ प्रेषयामि (→प्रेरयामि); दे$_1$ म$_1$ जगत् सर्वं, दे$_9$ तथापीदं, + जगत्कृत्स्नं, ते$_1$ तथा चेदं (→जगत्कृत्स्नं). –d) दे$_1$ वेत्ति (→वेद); दे$_8$ सस्मृतः, दे$_9$ सोमृतः, + सस्मृतः, न$_1$ सोस्मृतं (→सोऽमृतः).

२९. –a) ग्र$_2$ पश्यात्म° (→पश्याम्य°). –b) ब$_1$ दे$_1$ न$_1$ वर्त्तमान-, ग्र$_2$ वर्त्तमाने (→वर्त्तमानं). –c) द$_1$ करोतु (→करोति); ब$_2$ कामं (→कालो). –d) ते$_1$ महायोगी°, द$_1$ श्रद्धायोगी°, ग्र$_2$ भर्त्ता योगी°, उ$_1$ हर्त्तायोगी° (→महायोगे°); ब$_1$ दे$_1$ °श्वरेश्वरं (दे$_1$ °रः) (→°श्वरः स्वयम्).

३०. ब$_1$. ३०a-३२b ⊙ (द्र. सं.). –a) का$_1$ दे$_{4.5}$ योगात्, दे$_2$ योगात्, + योगाहं, दे$_{8.9}$ न$_1$ मुवें. मुए. मुब. योऽहं (→योगः); ते$_1$ स प्राप्यते योगे (→संप्रोच्यते योगी). –b) का$_1$ दे$_4$ न$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ मया, ब$_{2.3}$ दे$_{2.3.6}$ मुवें. मुए. मुब. मायी, दे$_5$ मायां, ते$_1$ महा- (→माया); का$_1$ शास्त्रेस्व-, ब$_2$ ब$_2$ शास्त्रे च (→ शास्त्रेषु); ते$_1$ सूचितः, मुब. सूरभिः (→सूरिभिः). –c) का$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. योगीश्वरोऽसौ, दे$_3$ न$_1$ योगेश्वरेसौ, दे$_6$ विप्रोश्वरोसौ, ते$_1$ योगीश्वरोऽथ (→योगेश्वरोसौ). –d) दे$_{3.4.6.8.9}$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ महा- (→महान्); मुवें. मुए. मुब. महायोगेश्वरः स्वयम्.

३१. ब$_1$. ⊙ (द्र. ३० पा. वि.) –a) का$_1$ दे$_{1.5}$ न$_1$ महत्वात् (→महत्वं); दे$_{1.5}$ °भूतानां, दे$_{6.8.9}$ ते$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ मुवें. मुए. °सत्वानां (→°तत्त्वानां). –b) का$_1$ परमत्वात्, ब$_3$ दे$_6$ मुवें. मुए. वरत्वात्, द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ परत्वं (→परत्वात्); दे$_1$ °मेश्वरः, दे$_5$ °मेष्ठ्यसौ (→°मेष्ठिनः). –c) द$_1$ उ$_1$ ब्रह्म (→ब्रह्मा). –d) दे$_{1.4.5.8.9}$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. महा- (→महान्); उ$_1$ ब्राह्म° (→ब्रह्म°); का$_1$ °मयो मतः ब$_2$ दे$_2$ °मयो मतः, दे$_1$ °मयोनलः (→°मयोऽमलः).

३२. ब$_1$. ab ⊙ (द्र. ३० पा. वि.). –a) दे$_{2.4}$ यो

वें.२.४.३२ सोऽविकल्पेन योगेन युज्यते नात्र संशयः ॥३२
सोऽहं प्रेरयिता देवः परमानन्दमाश्रितः ।
नृत्यामि योगी सततं यस्तद् वेद स वेदवित् ॥३३
इति गुह्यतमं ज्ञानं सर्ववेदेषु निष्ठितम् ।
प्रसन्नचेतसे देयं धार्मिकायाहिताग्नये ॥३४

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे (ईश्वरगीतासु) चतुर्थोऽध्यायः ॥४॥

५

व्यास उवाच ।❀
एतावदुक्त्वा भगवान् योगिनां परमेश्वरः ।
ननर्त्त परमं भावमैश्वरं संप्रदर्शयन् ॥१
तं ते ददृशुरीशानं तेजसां परमं निधिम् ।
नृत्यमानं महादेवं विष्णुना गगनेऽमले ॥२
यं विदुर्योगतत्त्वज्ञा योगिनो यतमानसाः ।
तमीशं सर्वभूतानामाकाशे ददृशुः किल ॥३
यस्य मायामयं सर्वं येनेदं प्रेर्यते जगत् ।

मामेव, म1 यो मे परं (→यो मामेवं). –b) दे3 ते1 महायोगीं°, द1 ग्र2 उ1 सर्वयोगी° (→महायोगे°); दे4 महायोगी महेश्वरः, म1 सर्वयोगीश्वरेश्वरः. –c) ब1 सोधिकं येन, ब3 दे4.5.8.9 न1 सोविकंपेन, द1 ग्र2 म1 उ1 सोविकंपित- (→सोऽविकल्पेन).

३३. –a) ते1 नाहं (→सोऽहं); न1 देवं, उ1 वेदः (→देवः). –b) दे8.9 मुब. °सश्रितः (→°माश्रितः); दे5 परमं पदमाश्रितः. –c) दे4.5 नृत्याभि- (→नृत्यामि); उ1 योगि (→योगी); ब2.3 दे1 प्रेरयामि जगत्सर्वं. –d) दे3.5.6 द1 ग्र2 म1 उ1 यस्तं(→यस्तद्); दे8.9 न1 मुवें. मुए. मुब. योगवित् (→वेदवित्).

३४. –b) ब2 दे1 सर्वं (→सर्व-); ब1 दे1.4.5.8.9 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 मुवें. मुए. मुब. निश्चितं, दे2 निष्ट्रिता (→निष्ठितं). –c) दे1 प्रपन्न° (→प्रसन्न°); दे2 °चेतसो (→°चेतसे); ग्र2 उ1 वंधा, दे1 नित्यं (→देयं).

पुष्पिका—[द1 पुस्तके अध्यायसमाप्तिर्नास्ति]

पुराणनाम—का1 दे6 न1 इति श्रीकूर्मपुराणे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु, ब1.2 दे2 इति कूर्मपुराणे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु, ब3 इति कूर्मपुराणे ई*रगीतासूपनिषत्सु, दे1 इति श्रीकूर्मपुराणे ईश्वरगीतासु उत्तरखण्डे, दे3 इति श्रीकूर्मसूपनिषत्सु, दे4.5.8.9 मुए. इतिश्रीकूर्मपुराणे ईश्वरगीतासु, ते1 इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिभागे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे, ग्र2 उ1 इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरभागे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु, म1 इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिभागे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु, मुवें. इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे ईश्वरगीतानिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे उपरिभागे श्रीमद्भगवदीश्वरगीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे. **अध्यायनाम**—का1 ब1-3 दे1-6.8.9 न1 ग्र2 म1 उ1 मुए. ⊙; ते1 ईश्वरनारायणमहर्षिसंवादे, मुवें. ऋषिव्याससंवादे, मुब. देवदेवमाहात्म्ये ज्ञानयोगो नाम. **अध्यायसंख्या**—का1 ब1.3 दे2.3.5.6.8.9 ते1 ग्र2 म1 मुए. चतुर्थोध्यायः, ब2 चतुर्थोध्यायः ॥५४॥, दे1 मुवें. मुब. चतुर्थोध्यायः ॥४॥, दे4 द्वितीयोध्यायः ॥२॥, न1 त्रिपंचाशोध्यायः, उ1 चतुर्थोऽध्यायः ॥०॥ श्री ॥०॥

५

❀ द1. ⊙; दे8 ईश्वर उवाच; दे9 ईश्वर उ.; ग्र2 म1 उ1 व्यासः; मुए. सूत उवाच.

१. –a) दे1 वचनं (→भगवान्). –d) ते1 ग्र2 ऐश्वर्यं (→ऐश्वरं); ब1 ऐश्वर्यं भावदर्शयन्.

२. –a) ब3 दे1.3.6 उ1 तत्ते, दे4 ते तं, मुब. यं ते (→तं ते). –b) दे1 परमां (→परमं); म1 परमं तेजसां निधि. –c) न1 नित्यं म्लानं (→नृत्यमानं); म1 सहेशानं (→महादेवं). –d) दे5 गमने (→गगने); ग्र2 म1 तले (→[ग्र] मले).

३. –a) दे5.8 मुए. मुब. तं (→यं); ब1 भाव° (→तत्त्व°). –b) दे1 तत्त्वमानसाः, द1 योगचेतसः, ग्र2 म1 उ1 यतचेतसः (→यतमानसाः). –c) दे5 तमेवं (→तमीशं); म1 ब्रह्म° (→सर्व°); ते1 देवानां (→भूतानां).

४. दे6. ४a-५d ⊙. –b) ब1 पूर्यं*, ब3 प्रोच्यते, दे1 पूर्यते, दे8.9 मुए. मुब. ध्रियते (→प्रेर्यते). –c) दे1 नृत्यमानं, द1 म1 नृत्यमाने (म1 °न) (→नृत्यमानः). –d)

नृत्यमानः स्वयं विप्रैर्विश्वेशः खलु दृश्यते ॥४
यत् पादपङ्कजं स्मृत्वा पुरुषोऽज्ञानजं भयम् ।
जहाति नृत्यमानं तं भूतेशं ददृशुः किल ॥५
यं विनिद्रा जितश्वासाः शान्ता भक्तिसमन्विताः ।
ज्योतिर्मयं प्रपश्यन्ति स योगी दृश्यते किल ॥६
योऽज्ञानान्मोचयेत् क्षिप्रं प्रसन्नो भक्तवत्सलः ।
तमेव मोचकं रुद्रमाकाशे ददृशुः परम् ॥७
सहस्रशिरसं देवं सहस्रचरणाकृतिम् ।
सहस्रबाहुं जटिलं चन्द्रार्धकृतशेखरम् ॥८
वसानं चर्म वैयाघ्रं शूलासक्तमहाकरम् ।
दण्डपाणिं त्रयीनेत्रं सूर्यसोमाग्निलोचनम् ॥९
ब्रह्माण्डं तेजसा स्वेन सर्वमावृत्य च स्थितम् ।
दंष्ट्राकरालं दुर्द्धर्षं सूर्यकोटिसमप्रभम् ॥१०
अण्डस्थं चाण्डबाह्यस्थं बाह्यमभ्यन्तरं परम् ।
सृजन्तमनलज्वालं दहन्तमखिलं जगत् ।
नृत्यन्तं ददृशुर्देवं विश्वकर्माणमीश्वरम् ॥११
महादेवं महायोगं देवानामपि दैवतम् ।
पशूनां पतिमीशानं ज्योतिषां ज्योतिरव्ययम् ॥१२
पिनाकिनं विशालाक्षं भेषजं भवरोगिणाम् ।
कालात्मानं कालकालं देवदेवं महेश्वरम् ॥१३ वें.२.५.१३

बा1 उ1 विप्रेशः, ग्र2 सर्वेशः (→विश्वेशः); द1 ग्र2 म1 उ1 संप्रदृश्यते (→खलु दृश्यते).

५. –a) ग्र2 ज्ञात्वा (→स्मृत्वा); दे5 यत्पादपङ्कज-स्मृत्या. –b) दे5 पुरुषोऽज्ञानपञ्जरम्. –c) ब3 तु (→तं).
अतः परं दे4 पुस्तके अधिकम्—
'नृत्यमानः स भगवांस्तानाह जगदीश्वरः ।
यं विनिद्रा जितश्वासा पश्यन्ति ज्ञानचक्षुषः ।
सर्वतः पाणिपादोहमन्तर्यामी सनातनः ।
अपाणिपादो यवनो गृहीता हृदि संस्थितः ।
नास्ति तत्सर्वजगति भूतं जगत्स्थावरजङ्गमम् ।
ऋते मामेकमव्यक्तं कामरूपं महेश्वरम् ।
सोहं सृजामि सकलं संहरामि सदा जगत् ।
वियोजयत्येनं तात्मा ह्येतद्वेदानुशासनमिति ।
इति श्रीकूर्मपुराणे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु तृतीयोध्यायः
(=२.५.४;२.३.२०-२३)

६. द1. ⊙ (द्र. सं.); दे4 a ⊙. –a) मुवें. मुए. केचिन्निद्रा° (→यं विनिद्रा°); दे1 °जितक्रोधाः, दे5 °जितश्वासः (→°जितश्वासाः). –d) दे1 जं देवं ददृशुः किल.

७. –a) ब2 योऽज्ञानं मोचयेत्क्षिप्रं, ब3 योऽज्ञानान्मो-च्यते क्षिप्रं, दे4 योजनान्मुच्यते क्षिप्रं, द1 यो ज्ञानमुच्यते क्षिप्रं, म1 यो ज्ञानमाचरेत्क्षिप्रं, उ1 यो ज्ञानमूचिवान् क्षिप्रं. –b) दे4 वसन्तो भक्तिवत्सलः. –c) ब1 दे1 तमेकं (ब1 °क); दे8.9 मुवें. मुए. मुब तमेवं (→तमेव); दे8 मुवें. मुए मोचनं (→मोचकं). –d) ब1 दे3.6 ते1 ग्र2 किल (→परं).

८. दे6.८ c-१० b ⊙; दे2. b ⊙. –a) दे10 °किरणं (→°शिरसं); दे2 सहस्र *****. –b) ब1 सहस्रशिरसाकृतिं. –c) का1 °बाहु-, द1 बाहुर् (→°बाहुं).

९. ब1. ९ a-१५ d ⊙; दे6. ⊙ (द्र.८ पा. वि). –c) दे3.8 मुए. °मात्रं, दे9 °मात्रं, + °पाणिं (→°पाणिं); दे5 त्रिनेत्रं च, ते1 त्रिणयनं (→त्रयीनेत्रं). –d) न1 सोम-सूर्याग्निलोचनम्.
अतः परं म1 पुस्तके अधिकम्—
अण्डस्थं चाण्डबाह्यस्थं बाह्यमाभ्यन्तरं परम । (=११ab)

१०. ब1. ⊙ (द्र. ९ पा. वि.); दे6. ab ⊙ (द्र.८ पा. वि.). –b) दे1.3.8.9 मुवें. मुए. मुब. -धिष्ठितं, न1 निष्ठितं, ते1 संस्थितं, ग्र2 म1 उ1 विष्ठितं (→च स्थितं). –c) ब3 दे2.6 न1 °कराल (→°करालं).

११. ब1. ⊙ (द्र.९ पा. वि.); दे8.9 न1 द1 ग्र1.2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. ab ⊙. –a) का1 दे4 °भाण्डस्थं (→°बाह्यस्थं); ब3 अण्डस्थं अण्डबाह्यस्थं. –c) का1 ब2.3 दे2.3.5 °ज्वाला, न1 ते1 द1 म1 °ज्वालां (→°ज्वालं); ग्र2 सृजन्तमखिलं जातं. –e) दे4 नित्यं तं (→नृत्यन्तं); ग्र2 देवा (→देवं).

१२. ब1. ⊙ (द्र.९ पा. वि.). –a) म1 महायोगीं (→महायोगं). –b) ते1 अधि° (→अपि). –d) मुवें. आनन्दं (→ज्योतिषां); न1 ज्योतिषां परमं पदम्.

१३. ब1. ⊙ (द्र.९ पा. वि.). –b) दे2.5.6 °रोगिनं (दे5 °णं) (→°रोगिणां). –c) का1 कालातीतं, ब2 कामात्मनां, दे2 कालात्मानां, दे6 कालोत्मानं (→कालात्मानं); का1 काल कांक्षं, ब2 कामकामं, दे1 कलाकारं, दे5 कालकलं, दे9 कलाकारं, + कलाकालं, द1 कलात्मानं, (→कालकालं); उ1 कालात्मनां कलात्मानं. –d) दे4 विश्वदेवं, ग्र2 कालरूपं, द1 उ1 कालकालं (→देवदेवं).

वे.२.५.१४ उमापतिं विरूपाक्षं योगानन्दमयं परम् ।
ज्ञानवैराग्यनिलयं ज्ञानयोगं सनातनम् ॥१४
शाश्वतैश्वर्यविभवं धर्माधारं दुरासदम् ।
महेन्द्रोपेन्द्रनमितं महर्षिगणवन्दितम् ॥१५
आधारं सर्वशक्तीनां महायोगेश्वरेश्वरम् ।
योगिनां परमं ब्रह्म योगिनां योगवन्दितम् ।
योगिनां हृदि तिष्ठन्तं योगमायासमावृतम् ॥१६
क्षणेन जगतो योनिं नारायणमनामयम् ।
ईश्वरेणैकतापन्नमपश्यन् ब्रह्मवादिनः ॥१७
दृष्ट्वा तदैश्वरं रूपं रुद्रनारायणात्मकम् ।
कृतार्थं मेनिरे सन्तः स्वात्मानं ब्रह्मवादिनः ॥१८
सनत्कुमारः सनको भृगुश्च
सनातनश्चैव सनन्दनश्च ।
रुद्रोऽङ्गिरा वामदेवोऽथ शुक्रो
महर्षिरत्रिः कपिलो मरीचिः ॥१९
दृष्ट्वाऽथ रुद्रं जगदीशितारं
तं पद्मनाभाश्रितवामभागम् ।
ध्यात्वा हृदिस्थं प्रणिपत्य मूर्ध्ना
बद्ध्वाञ्जलिं स्वेषु शिरःसु भूयः ॥२०
ओङ्कारमुच्चार्य विलोक्य देव-
मन्तःशरीरे निहितं गुहायाम् ।
समस्तुवन् ब्रह्ममयैर्वचोभि-
रानन्दपूर्णायितमानसास्ते ॥२१

मुनय ऊचुः ।❀

त्वामेकमीशं पुरुषं पुराणं
प्राणेश्वरं रुद्रमनन्तयोगम् ।

---

१४. ब1. ⊙ (द्र.६ पा. वि.). –a) दे8.9 न1 द1 मुवें. मुए. विशालाक्षं (→विरूपाक्षं). –b) दे4 द1 ग्र2 उ1 योगानंदं परं शुभं, ते1 योगानन्दं परं शिवं. –c) न1 °विलयं (→°निलयं).

१५. ब1. ⊙ (द्र.६ पा. वि.). –a) का1 ब2.3 दे2 मुब. °विटपं, दे4 °निलयं (→°विभवं). –b) दे1 धर्माकारं, दे5 धर्माचारं, दे8 धर्माध्यक्षं+धर्माधारं, दे9 धर्माध्यक्षं (→धर्माधारं).

१६. दे1.4.6 ग्र2 मुवें. मुए. abcd ⊙; ब1. cd ⊙. –a) ब1 आराध्यं, दे5 आचार-, द1 उ1 आधेयं, (→आधारं). –b) ते1 महायोगी° (→महायोगे°). –c) ते1 योगानां (→योगिनां); ब2 शरणं (→परमं); दे3.8.9 गुह्यं (→ब्रह्म). –d) का1 दे2.5.8.9 उ1 योगिनं (→योगिनां); ब2 दे2.5.6 योगि° (→योग°).

१७. –a) द1 तं ततो, ग्र2 म1 ततोऽनु-, उ1 अन्ततो (→क्षणेन); न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 जगतां (→जगतो); का1 ब3 दे2 योनिर्, ते1 नित्यं (→योनिं). –b) दे4 °मनौपमं (→°मनामयं). –c) दे3.8.9 मुवें. मुए. मुब. °णैक्य मा° (→°णैकता°); दे4 ईश्वरेनैकतां मात्र-. –d) ग्र2 पश्यन्ति (→[अ]पश्यन्).

१८. ते1 द1. ⊙ (द. सं). –a) ग्र2 ईश्वरं (→ऐश्वरं). –b) का1 ब1-3 दे2-4.6 ग्र2 उ1 मुवें. मुए. मुब. रुद्रं (→रुद्र-). –d) दे1 स्वात्मनो (→स्वात्मानं).

१९. –a) दे4 भृगुश्चैव सनन्दनः, द1 ग्र2 उ1 भृगुश्चैव सनातनः. –b) ते1 म1 सनन्दनश्चैव सनातनश्च. –c) का1 दे3.8.9 मुवें. मुए. मुब. रैभ्यो° (→रुद्रो°); न1 वामदेवश्च (→वामदेवोऽथ). –d) का1 (वा) मरीचिः, ब3 मुवें. मुए. मारीचिः (→मरीचिः).

२०. –a) दे4.5 दृष्ट्वा च, द1 सद्वास-, ग्र2 सद्वासु-, उ1 स वास- (→दृष्ट्वाथ); ग्र2 °तान्तरं (→°तारं). –b) दे1 °नाभं श्रुत-, द1 °नांभामित-, ग्र2 °नाभासित-, उ1 °नाभ स्थित-, (→नाभाश्रित-). –d) दे1.4.8 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुब. कृताञ्जलिः दे5.9 मुए. कृत्वाञ्जलिं (→बद्ध्वाञ्जलिं); दे4 ते स्व- (→स्वेषु); दे1 बिंबेषु (→शिरःसु); ब3 दे4.6 स्वभूयः, दे5 संभूयः (→-सु भूयः).

२१. –a) द1 स देव, ग्र2 उ1 विचार्य (→विलोक्य). –b) मुवें. मुए. मुब. °शरीरं (→°शरीरे); दे4 निहितः, द1 निहतं (→निहितम्). –c) द1 स संस्तुवन्, ग्र2 म1 तमस्तुवन् (→समस्तुवन्); म1 ब्रह्ममयो (→ब्रह्ममयैर्). –d) ब1 दे4.8.9 न1 ते1 द1 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. °हित-, दे1 °हिम-, ग्र2 °भित- (→°यत-); दे5 °पूर्णोत्तर- (→°पूर्णायित-); दे3.8.9 मुवें. मुए. मुब. °मानसा वै, न1 °मानसस्ते, ते1 मानसास्तु, द1 ग्र2 म1 उ1 °लोचनास्ते (→°मानसास्ते).

❀ द1 ग्र2 म1 उ1 ऋषयः; न1 ते1 द1 ऋषय ऊचुः.

२२. –a) °रूपं (→°मीशं). –b) का1 देवम् (→रुद्रम्); द1 ग्र2 म1 उ1 °देवं (→°योगम्). –c) ब3 दे1 न1 द1 ग्र2

नमाम सर्वे हृदि सन्निविष्टं
　　प्रचेतसं ब्रह्ममयं पवित्रम् ॥२२
त्वां पश्यन्ति मुनयो ब्रह्मयोनिं
　　दान्ताः शान्ता विमलं रुक्मवर्णम् ।
ध्यात्वात्मस्थमचलं स्वे शरीरे
　　कविं परेभ्यः परमं तत्परं च ॥२३
त्वत्तः प्रसूता जगतः प्रसूतिः
　　सर्वात्मभूस्त्वं परमाणुभूतः ।
अणोरणीयान् महतो महीयां-
　　स्त्वामेव सर्वं प्रवदन्ति सन्तः ॥२४
हिरण्यगर्भो जगदन्तरात्मा
　　त्वत्तोऽधिजातः पुरुषः पुराणः ।
संजायमानो भवता विसृष्टो
　　यथाविधानं सकलं ससर्ज ॥२५
त्वत्तो वेदाः सकलाः संप्रसूता-
　　स्त्वय्येवान्ते संस्थितिं ते लभन्ते ।
पश्यामस्त्वां जगतो हेतुभूतं
　　नृत्यन्तं स्वे हृदये सन्निविष्टम् ॥२६
त्वयैवेदं भ्राम्यते ब्रह्मचक्रं
　　मायावी त्वं जगतामेकनाथः ।
नमामस्त्वां शरणं संप्रपन्ना
　　योगात्मानं चित्पतिं दिव्यनृत्यम् ॥२७
पश्यामस्त्वां परमाकाशमध्ये
　　नृत्यन्तं ते महिमानं स्मरामः ।

वें.२.५.२७

नमामि (→नमाम); का$_1$ सर्व-, दे$_1$ शर्वं (?) (→सर्वे). –d) दे$_{3.6}$ ते$_1$ °परं (→°मयं).

२३. –a) दे$_1$ त्वां नमस्यन्ति, दे$_{8.9}$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. पश्यन्ति त्वां (→त्वां पश्यन्ति); दे$_3$ मुनयो विश्वयोनिं, दे$_6$ द$_1$ मुनयोऽतिदान्ताः (→मुनयो ब्रह्मयोनिं). –b) ब$_1$ दान्तः शान्ताः, दे$_4$ दान्तं शान्तं, द$_1$ शान्तात्मना, ग्र$_2$ श्रान्ता शान्त-, उ$_1$ शान्तंशान्ताः (→दान्ताः शान्ता); द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ हृदये रुक्म (उ$_1$ ग्र$_2$ °प्य) वर्णं (→विमलं रुक्मवर्णं). –c) दे$_1$ ध्वात्वात्मसंस्थप्रचलं, दे$_8$ ध्यात्वात्मस्वमचलं, द$_1$ ध्यात्वा हृदिस्थं, मुवें. मुए. ध्यात्वात्मस्वप्रचलं (→ध्यात्वात्मस्थमचलं); ब$_2$ ते$_1$ स्व, दे$_6$ मे, द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ ते (→स्वे). –d) दे$_5$ शरण्यं, ग्र$_2$ वरेभ्यः (→परेभ्यः); का$_1$ परमं परं *, ब$_1$ परमं परेभ्यः, ब$_2$ दे$_{5.8.9}$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. परमं परं च, दे$_2$ परतः परं च (→परमं तत्परं च).

अतः परं दे$_2$ पुस्तके अधिकम्—

*त्वत्तः प्रसूता जगतः शान्तविमलं रुक्मवर्णम् ।
ध्यात्वात्माथभवतं स्वे शरीरेभ्यः परमं तत्परं च ।
(= २४a, २३bcd)

२४. –a) का$_1$ त्वं च (→त्वत्तः); का$_1$ जगतां (→जगतः); दे$_6$ प्रसूप्ता, द$_1$ म$_1$ प्रसूता, ग्र$_2$ प्रदाना (→प्रसूतिः). –b) ब$_3$ सर्वात्मसुस्थं, दे$_1$ सर्वार्थभूस्त्वं, दे$_2$ सर्वात्मसूस्त्वं, दे$_{3.5.8}$ न$_1$ मुवें. मुए. मुब. सर्वानुभूस्त्वं, दे$_9$ सर्वात्मभूस्त्वं, +सर्वानुभूस्त्वं, दे$_6$ सर्वात्मसूक्ष्मं, द$_1$ सर्वात्मभूतं, उ$_1$ सर्वात्मकस्त्वं (→सर्वात्मभूस्त्वं); ब$_{1.2}$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ परमात्मभूतः (द$_1$ °तं), दे$_5$ परमानुभूतिः (→परमाणुभूतः).

२५. –b) ब$_{1.2}$ दे$_{1.4.5}$ म$_1$ त्वत्तोऽभि°, उ$_1$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ त्वत्तोहि, दे$_8$ मुवें. मुए. मुब. त्वत्तोऽस्ति, दे$_9$ त्वत्तोहि, + त्वत्तोऽस्ति (→त्वत्तोऽधि-); ग्र$_2$ पुराणं (→पुराणः). –c) का$_1$ दे$_{3.4.5}$ न$_1$ द$_1$ उ$_1$ स (→सं-); ब$_3$ दे$_6$ भवतां, द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ भगवान् (→भवता); का$_1$ विश्वपोष्टा, ब$_1$ ते$_1$ [अ] ति सृष्टो, दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. निसृष्टो, दे$_3$ [आ] दिसृष्टो (→विसृष्टो). –d) दे$_1$ यथाभिधानं (→यथा विधानं). दे$_{1.8}$ मुवें. मुए. मुब. स सद्यः, दे$_1$ ससर्जं, + स सद्यः (→ससर्ज).

२६. –a) द$_1$ उ$_1$ °भूताः (→°सूताः). –b) का$_1$ वै (→ते); दे$_4$ लभते परं पदं (→संस्थितिं ते लभन्ते). –c) दे$_4$ द$_1$ पश्यामि (→पश्यामस्); उ$_1$ नृत्यन्ते (→नृत्यन्तं). –d) उ$_1$ हृदि चित्स्वरूपं (→हृदये सन्निविष्टं).

२७. –a) दे$_4$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ ब्रह्मै° (→त्वयै°); ते$_1$ श्राम्यते (→भ्राम्यते); ब$_2$ विश्व°, दे$_5$ वेद° (→ब्रह्म°); ब$_3$ दे$_4$ चक्र- (→चक्रं). –b) दे$_4$ मायाचक्रं, दे$_5$ द$_1$ मायावी त्वां, दे$_6$ मायावी तां, ग्र$_2$ मायावी तं (→मायावी त्वं); ब$_1$ म$_1$ °नाथ, द$_1$ एव, ते$_1$ मुब. °नाथं (→°नाथः). –c) ग्र$_2$ नमामि (→नमामः). –d) का$_1$ योगात्मनां, दे$_4$ द$_1$ ग्र$_2$ संवित्पतिं, ते$_1$ एकात्मानं, म$_1$ संविपङ्क्तिः, उ$_1$ सर्वपतिं (→योगात्मानं); दे$_1$ चिन्‍यं तं दिव्यवृत्तम्, दे$_4$ दिव्यवृत्ते प्रवृत्तं, दे$_8$ मुवें. मुए. नृत्यन्तं दिव्यनृत्यम्, न$_1$ नृत्यन्तं दिव्यरूपम्, द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ दिव्यतत्त्वे (द$_1$ °त्व) प्रवृत्तिं (द$_1$ °त्तं) (→चित्पतिं दिव्य नृत्यम्).

२८. –a) ब$_3$ दे$_4$ पश्यामि (→पश्यामस्). –b) दे$_{3.5}$ ग्र$_2$ नृत्यंते (→नृत्यन्तं). –d) का$_1$*नुभूय, ब$_1$ अन्वभूयात्म-

वें.२.५.२७

सर्वात्मानं बहुधा सन्निविष्टम्
ब्रह्मानन्दमनुभूयानुभूय ॥२८

ॐकारस्ते वाचको मुक्तिबीजं
त्वमक्षरं प्रकृतौ गूढरूपम् ।
तत्त्वां सत्यं प्रवदन्तीह सन्तः
स्वयंप्रभं भवतो यत्प्रकाशम् ॥२९

स्तुवन्ति त्वां सततं सर्ववेदा
नमन्ति त्वामृषयः क्षीणदोषाः ।
शान्तात्मानः सत्यसंधा वरिष्ठं
विशन्ति त्वां यतयो ब्रह्मनिष्ठाः ॥३०

एको वेदो बहुशाखो ह्यनन्तस्
त्वामेवैकं बोधयत्येकरूपम् ।
वेद्यं त्वां शरणं ये प्रपन्नास्
तेषां शान्तिः शाश्वती नेतरेषाम् ॥३१

भवानीशोऽनादिमांस्तेजोराशि-
र्ब्रह्माविश्वं परमेष्ठी वरिष्ठः ।
स्वात्मानन्दमनुभूयाधिशेते
स्वयं ज्योतिरचलो नित्यमुक्तः ॥३२

एको रुद्रस्त्वं करोषीह विश्वं
त्वं पालयस्यखिलं विश्वरूपः ।
त्वामेवान्ते निलयं विन्दतीदं
नमामस्त्वां शरणं संप्रपन्नाः ॥३३

भूयः, ब2 म1 अनुभूयामभूयः (म1° य), ब3 दे1 अन्वभूयान्वभूयः (दे1 °य), दे3 अनुभूयात्मभूयं, दे5 न1 द1 ग्र2 उ1 मुब. अनुभूयानुभूयः, दे9 ते1 मुवें. चानुभूयानुभूय (→अनुभूयानुभूय).

२९. –a) द1 ग्र2 त्वं (→ते). –b) का1 दे2.3.6 त्वाम (→त्वम); ब2 नमस्कारं (→त्वमक्षरं); दे1 °तत्त्वं, द1 °रूढः, उ1 दे4 ते1 °रूपः (→°रूपं); ब2 चाधिरूपं, ग्र2 गुढरूपः (→गूढरूपं). –c) ब1.3 दे2.3.5 तं त्वां, दे1** (→तत् त्वां); ब2 तत्त्वतस्त्वां, ते1 तं त्वां नित्यं, ग्र2 तत्त्वातीतं, म1 तत्वासक्तं (→तत् त्वां सत्यं); न1 संवदन्तीह (→प्रवदन्तीह). –d) का1 ब2 न1 °प्रभुं, दे1 °प्रभो (→°प्रभं); दे1.6 द1 भवता (→भवतो); का1 °व्यप्रकाश्यं, दे1 यः प्रकाशः, दे4.6 यत् स्वरूपं, दे8.9 मुवें. मुए. मुब. यत्प्रभावम्, द1 उ1 विश्वरूपं, ग्र2 पश्य रूपं (→यत्प्रकाशं).

३०. –a) दे4 ते1 द1 म1 सर्वतः, उ1 सर्वदा (→सततं); ब3 दे1 उ1 सर्वदेवाः, दे6 ब्रह्मवेदा (→सर्ववेदा[ः]). –b) ते1 ऋषयः क्षीणपापा, द1 ग्र2 क्षीण (द1 °णि)तः सर्वदोषाः, म1 सर्वतः सर्ववेदाः (→ऋषयः क्षीणदोषाः). –c) दे2 म1 शान्तात्मानं, ग्र2 शान्तानन्तं (→शान्तात्मानः); दे5 सत्यसन्ध्या, दे8.9 मुवें. मुए. मुब. सत्यसन्धं, म1 सन्निधानं (→सत्यसंधा).

३१. दे8.9 मुवें. मुए. मुब. पुस्तकेऽयं श्लोकः ३२ श्लोकानन्तरमागतः. –a) उ1 देवो (→वेदो); ब1-3 दे2.6 न1 बहुशाखा, ग्र2 म1 उ1 ब्रह्मशाखा; दे4 वृद्धशाखो (→बहुशाखो). –c) दे5 उ1 ये शरणं (→शरणं ये); दे2.5 संप्रपन्नाः (→प्रपन्नाः).

३२. –a) दे4 भवान्मयो, दे8 मुवें. मुए. भु(दे8 °भ)वो नाशो, ते1 भवानेको (→भवानीशो); दे4.5 द1 ग्र2 म1 तेजराशिर्, दे8.9 मुवें. मुए. मुब. विश्वरूपः, ते1 चाम्बुराशिर्, उ1 वेदराशिः (→तेजोराशिर्). –b) ब2 ब्रह्म (→ब्रह्मा-); ब1 दे3-5.8.9 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. विष्णुः, दे1 विश्वः (→विश्वं); दे5 ग्र2 म1 वशिष्ठः (→वरिष्ठः). –c) का1 दे2-4 ते1 आत्मा,° दे6 द1 म1 त्वात्मा° (→स्वात्मा°); का1 ब2.3 दे2 ते1 चानुभूया-, दे1 अन्वभूया-, मुवें. मुए. मुब. अनुभूय (→अनुभूया-); का1 ब2.3 दे2 [अ]नुशेते, ब1 दे2 आविशेते, दे8.9 म1 मुवें. मुए. मुब. [आ]विशन्ते (→[अ]धिशेते); उ1 स्वात्मानन्दानुभूयत्वमास्ते, द1 त्वात्मारुणं नमनुन्यंभूयाविशन्ते, म1 त्वात्मानमनुभूयाविशन्ते; दे6 त्वात्मानं वाचामनुभूयाधिशेते. –d) म1 उ1 अमलो (→अचलो); मुवें. मुए. मुब. अचला नित्यमुक्ताः (→अचलो नित्यमुक्तः).

३३. –a) ग्र2 सं- (→त्वं). –b) ब3 त्वां (→त्वं); ब3 पालयत्य°, दे6 द1 पालयस्व° (द1 °स्त्व°) (→पालयस्य°); का1 दे1.4.5.8 मुवें. मुए. °रूपम् (→°रूपः). –c) ब1 त्वामेवान्तं, न1 त्वामेकं ते, द1 त्वय्येवां ते (→त्वामेवान्ते); का1 ब2 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुब. विलयं, दे2 च लयं (→निलयं); ब2 विदन्तीदं, दे1 विंदतीह, ग्र2 विदत्ते *, म1 सर्ववेत्ति (→विन्दतीदं). –d) न1 ग्र2 नमामि (→नमामस्); ब3 त्वां (→सं-).

अतः परं दे3.8.9 मुवें. मुए. मुब. अधिकम्—
*एको वेदो बहुशाखो ह्यनन्तःस्त्वामेवैकं बोधयत्येकरूपम् ।
वन्द्यं त्वां येशरणं संप्रपन्ना मायामेतां ते तरन्तीह विप्राः । (=३१)

त्वामेकमाहुः कविमेकरुद्रं
प्राणं बृहन्तं हरिमग्निमीशम् ।
इन्द्रं मृत्युमनिलं चेकितानं
धातारमादित्यमनेकरूपम् ॥३४
त्वमक्षरं परमं वेदितव्यं
त्वमस्य विश्वस्य परं निधानम् ।
त्वमव्ययः शाश्वतधर्मगोप्ता
सनातनस्त्वं पुरुषोत्तमोऽसि ॥३५
त्वमेव विष्णुश्चतुराननस्त्वं
त्वमेव रुद्रो भगवानधीशः ।
त्वं विश्वनाभिः प्रकृतिः प्रतिष्ठा
सर्वेश्वरस्त्वं परमेश्वरोऽसि ॥३६
त्वामेकमाहुः पुरुषं पुराण-
मादित्यवर्णं तमसः परस्तात् ।
चिन्मात्रमव्यक्तमचिन्त्यरूपं
खं ब्रह्म शून्यं प्रकृतिं निर्गुणं च ॥३७
यदन्तरा सर्वमिदं विभाति
यदव्ययं निर्मलमेकरूपम् ।
किमप्यचिन्त्यं तव रूपमेतत्
तदन्तरा यत्प्रतिभाति तत्त्वम् ॥३८
योगेश्वरं रुद्रमनन्तशक्तिं
परायणं ब्रह्मतनुं पवित्रम् ।
नमाम सर्वे शरणार्थिनस्त्वां
प्रसीद भूताधिपते महेश ॥३९
त्वत्पादपद्मस्मरणादशेष-
संसारबीजं विलयं प्रयाति ।
मनो नियम्य प्रणिधाय कायं
प्रसादयामो वयमेकमीशम् ॥४०
नमो भवायास्तु भवोद्भवाय
कालाय सर्वाय हराय तुभ्यं । वें.२.५.३६

३४. –a) का1 परमं चारुचन्द्रं, ब1 कवयश्च रुद्रं, ब2.3 दे2.3.6 परमं च रुद्रं, दे1 कवयोऽथ रुद्रं (→कविमेकरुद्रं). –b) ब1 प्राणं विभृन्तं, दे6 प्राणं बहन्तं, दे8.9 मुवें. मुए. ब्रह्म (मुवें °ह्मं) गृणन्तं (→प्राणं बृहन्तं); दे1.4 ते1 ग्र2 हर° (→हरि°); का1 ब1-3 दे2.3 हरिमिन्द्रमीशं, न1 हविमिन्दुमीशं, द1 परिमग्रमीशं (→हरिमग्निमीशं). –c) ब1.3 दे2.3.6 °मनलं, ग्र2 म1 उ1 °मखिलं (→°मनिलं); द1 चे शितारं, ग्र2 चेतितारं (→चेकितानं); का1 इन्द्रभृशमनलं चेतितानं, दे4 इन्द्रं मन्युर्मलिनं चेकितानं, दे8.9 मुवें. मुए. रुद्रं नित्यमनिलं चेकितानं. –d) ग्र2 दातारं (→धातारं); ते1 पारावाराद्यादिमं त्वेकरूपम्.

३५. –c) द1 शाश्वतमस्य (→शाश्वतधर्म-). –d) दे9 पुरुषोमतो मे (→पुरुषोत्तमोऽसि).

३६. –a) दे6 पुरातनं च, न1 चतुराननं च (→चतुराननस्त्वं). –b) का भगवान् ईशः, ब1-3 दे2-6.8.9 द1 ग्र2 म1 मुवें. मुए. मुब. °नपीशः (→°नधीशः). –c) का1 विष्णुनाभिः, दे2.3-6.8.9 विश्वनाभः, मुवें. मुए. मुब. विश्वनाथः (→विश्वनाभिः); द1 प्रकृतिं (→प्रकृतिः).

३७. –a) का1 त्वं (→त्वां); ते1 ईशं (→आहुः); दे1 परमं, न1 ग्र2 पुरुषः (→पुरुषं). –b) उ1 तपसः (→तमसः). –c) दे1 तन्मात्र° (→चिन्मात्र°); दे1.8.9 ते1 ग्र2 उ1 मुवें. मुए. अनन्त° (→अचिन्त्य°); दे1 °तत्त्वं, दे2 °रूपस् (→°रूपं). –d) ब3तद्, ब3 दे1-3.6 द1 ग्र2 म1उ1 त्वं, दे4 यं (→खं); ब1 प्रकृतिर्गुणाञ्च, दे3.8 द1 ग्र2 उ1 मुवें. मुए. प्रकृतिर्गुणा (दे3 द1 ग्र2 °ण)श्च, दे1.5 म1 प्रकृतेर्गुणैश्च, दे4 प्रकृतिं पुराणं, दे9 न1 ते1 प्रकृतिं गुणं (दे9 °णां) च (→प्रकृतिं निर्गुणं च).

३८. –c) दे2 भव° (→तव°); द1 एक°, उ1 ईशं (→एतत्). –d) का1 न, दे2*, दे6 या, न1 सं- (→यत्); दे1 तदन्तरा सर्वमिदं विभाति.

३९. –a) ते1 म1 योगी° (→योगे°); का1 ब2.3 दे2.6 रूप°, दे3 रूप°, + भद्र°, दे9 रुद्र°, + भद्र° (→रुद्र°). –b) दे5 नारायणं, ते1 पारायणं (→परायणं); ब2 दे3.6 °तत्वं (→°तनुं); दे1.4.5.8.9 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. पुराणं (→पवित्रम्). –c) दे1.4 न1 नमामि (→नमाम). –c) ब1 शरणावसन्तः, दे1 शरणागतार्थिन् (→शरणार्थिनस्त्वां). –d) द1 ग्र2 म1 भूतेशपते (→भूताधिपते); दे6 महेश्वरः (→महेश).

४०. –a) ब1-3 दे2.5.6 अशेषं (→अशेष-). –b) ब3 दे5 विमलं, मुवें. मुए. मुब. निलयं (→विलयं). –c) दे1 कार्यं (→कायं). –d) न1 प्रिय° (→वय°).

४१. –a) दे4.5-8 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. भवायाथ, दे9 भवायाथ, + भवायास्तु (→भवायास्तु); का1 नमोद्भवाय, दे2 नमोद्भवाय, + भवोद्भवाय, दे4 भवोभवाय (→भवोद्भवाय). –b) ब2 भवाय तुभ्यं, न1 भवोद्भवाय, द1 ग्र2

वें.२.५.४०

नमोऽस्तु रुद्राय कपर्दिने ते
नमोऽग्नये देव नमः शिवाय ।।४१

ततः स भगवान् देवः कपर्दी वृषवाहनः ।
संहृत्य परमं रूपं प्रकृतिस्थोऽभवद् भवः ।।४२

ते भवं भूतभव्येशं पूर्ववत् समवस्थितम् ।
दृष्ट्वा नारायणं देवं विस्मिता वाक्यमब्रुवन् ।।४३

भगवन् भूतभव्येश गोवृषाङ्कितशासन ।
दृष्ट्वा ते परमं रूपं निर्वृताः स्म सनातन ।।४४

भवत्प्रसादादमले परस्मिन् परमेश्वरे ।
अस्माकं जायते भक्तिस्त्वय्येवाव्यभिचारिणी ।।४५

इदानीं श्रोतुमिच्छामो माहात्म्यं तव शंकर ।
भूयोऽपि तव यन्नित्यं याथात्म्यं परमेष्ठिनः ।।४६

स तेषां वाक्यमाकर्ण्य योगिनां योगसिद्धिदः ।
प्राह गम्भीरया वाचा समालोक्य च माधवम् ।।४७

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे (ईश्वरगीतासु) पञ्चमोऽध्यायः ।।५।।

म$_1$ उ$_1$ नमोऽस्तु तुभ्यं (→हराय तुभ्यं). –d) ते$_1$ महादेव, द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ नमो देव (→नमोऽग्नये).

अतः परम् ग्र$_2$ पुस्तके 'सूत' इत्यधिकम्; म$_1$ पुस्तके व्यास' इत्यधिकम्

४२. –a) द$_1$ ते$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ ईशः, दे$_{4.5.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. प्रीतः (→देवः). –d) का$_1$ ब$_3$ दे$_2$ न$_1$ भवोद्भवः, दे$_1$ [अ]भवद्धरः, दे$_{3.6}$ भवोऽभवत्, द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ महेश्वरः (→[अ]भवद्भवः).

४३. का$_1$ ते$_1$. ४२b-४३a ⊙ (द्र. सं.). –b) उ$_1$ समुप° (→समव°). –d) दे$_8$ न$_1$ ग्र$_2$ मुवें. मुए. मुब. विस्मितं (→विस्मिता).

४४. का$_1$ ते$_1$. a ⊙ (द्र. ४२ पा. वि.). –a) ग्र$_2$ भगवान् (→भगवन्). –b) का$_1$ दे$_3$ °शासनं (→°शासन). –d) का$_1$ दे$_{3.5.8.9}$ ग्र$_2$ मुवें. मुए. मुब. निवृत्ताः (→निर्वृताः); ब$_1$ दे$_{1.3.6}$ सनातनं, दे$_{4.6}$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ परमेश्वरः (ते$_1$ °राः, म$_1$° र) (→सनातन).

४५. –a) प्रसादादचले, दे$_2$ प्रसादममले, म$_1$ प्रभावादमले (→प्रसादादमले). –b) का$_1$ परमेऽस्मिन्, ब$_3$ दे$_{2.3.6}$ परेऽस्मिन् (→परस्मिन्); दे$_1$ म$_1$ परमेश्वर (→परमेश्वरे). ... लभ्यते (→जायते).

... दे$_3$ भव यत्, दे$_1$ न$_1$ चैव यं, दे$_{4.8.9}$ द$_1$ ... ते वयं, ग्र$_2$ मुवें. मुए. मुब. चैवं यत् म$_1$ वै वयं (→तव यत्); का$_1$ चात्यन्तं (→यन्नित्यं). –d) का$_1$ दे$_2$ ते$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ याथार्थ्यं, ब$_2$ न$_1$ माहात्म्यं, दे$_1$ द$_1$ यथार्थं, म$_1$ ध्यातव्यं (→याथात्म्यं).

४७. –b) ग्र$_2$ योगि- (→योग-); म$_1$ °सिद्ध° (→°सिद्धि°). –d) ते$_1$ मानवं (→माधवं).

पुष्पिका—[ब$_{1-3}$ दे$_{1.6}$ द$_1$ पुस्तकेषु अध्यायसमाप्तिर्नास्ति]

पुराणनाम—का$_1$ इति श्रीकूर्मपुराणे, दे$_2$ इतिश्री, दे$_3$ इति कूर्मशिवगीतासु, दे$_4$ न$_1$ इति श्रीकूर्मपुराणे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु, दे$_{5.8.9}$ मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे ईश्वरगीतासु, ते$_1$ इति कूर्मपुराणे उपरिभागे ईश्वरगीतासु उपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे, ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरभागे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु, मुवें. इति श्रीकूर्मपुराणे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे उपरिभागे श्रीमद्भगवदीश्वरगीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे. **अध्यायनाम**—का$_1$ दे$_{2-5.8.9}$ न$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुए. ⊙; ते$_1$ ईश्वरनारायणमहर्षिसंवादे विश्वरूपसन्दर्शनयोगो नाम, मुवें. ऋषिव्याससंवादे, मुब. देवदेवनृत्यदर्शनभक्तियोगो नाम. **अध्यायसंख्या**—दे$_{2.3.}$⊙; का$_1$ चतुर्थोध्यायः ।।४।।, दे$_4$ मुवें. मुब. पञ्चमोऽध्यायः ।।५।।, दे$_{5.8.9}$ ते$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ मुए. पंचमोध्यायः, न$_1$ चतुःपञ्चाशोध्यायः, उ$_1$ पंचमोध्यायः ।।०।। श्री ।।०।।

६

ईश्वर उवाच ।❀

श्रृणुध्वमृषयः सर्वे यथावत् परमेष्ठिनः ।
वक्ष्यामीशस्य माहात्म्यं यत्तद्वेदविदो विदुः ॥१
सर्वलोकैकनिर्माता सर्वलोकैकरक्षिता ।
सर्वलोकैकसंहर्त्ता सर्वात्माऽहं सनातनः ॥२
सर्वेषामेव वस्तूनामन्तर्यामी पिता ह्यहम् ।
मध्ये चान्तः स्थितं सर्वं नाहं सर्वत्र संस्थितः ॥३
भवद्भिरद्भुतं दृष्टं यत्स्वरूपं तु मामकम् ।
ममैषा ह्युपमा विप्रा मायया दर्शिता मया ॥४
सर्वेषामेव भावानामन्तरा समवस्थितः ।
प्रेरयामि जगत् कृत्स्नं क्रियाशक्तिरियं मम ॥५
ययेदं चेष्टते विश्वं तत्स्वभावानुवर्त्ति च ।
सोऽहं कालो जगत् कृत्स्नं प्रेरयामि कलात्मकम् ॥६
एकांशेन जगत् कृत्स्नं करोमि मुनिपुंगवाः ।
संहराम्येकरूपेण द्विधाऽवस्था ममैव तु ॥७
आदिमध्यान्तनिर्मुक्तो मायातत्त्वप्रवर्त्तकः ।
क्षोभयामि च सर्गादौ प्रधानपुरुषावुभौ ॥८
ताभ्यां संजायते विश्वं संयुक्ताभ्यां परस्परम् ।
महदादिक्रमेणैव मम तेजो विजृम्भते ॥९

वें. २.६ ९

६

❀ द$_1$.⊙; दे$_{8.9}$ ईश्वर उ.; ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ ईश्वरः.

१. –b) न$_1$ यथान्यं (→यथावत्); का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{2.3.6}$ परमात्मनः (→परमेष्ठिनः). –c) ग्र$_2$ ईशस्तु (→ईशस्य); उ$_1$ महात्म्यं (→माहात्म्यं).

अतः परम् न$_1$. b, c मध्ये अधिकम्—

* स तेषां वाक्यमाकर्ण्य योगिनां योगसिद्धिदः ।
प्राहगम्भीरया वाचा.' (= २.५.४७abc)

२. –b) का$_1$ उ$_1$ °रक्षितां (उ$_1$ °ताः) (→°रक्षिता). –d) दे$_5$ सनातनं, ग्र$_2$ म$_1$ सदाशिवः (→सनातनः).

३. ब$_1$. ३c-१३d ⊙. –a) ते$_1$ अपि (→एव); दे$_{1.5}$ भूतानां, ते$_1$ भावानां (→वस्तूनां). –b) दे$_1$ यतो ह्यहं, दे$_5$ ते$_1$ पितामहं (ते$_1$ °हः), दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. मुब. महेश्वरः (→पिता ह्यहम्); द$_1$ अंतर्यामि तथा ह्यहं, ग्र$_2$ अन्तर्याम्यधिताम्यहम्. –c) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{4.6}$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ उ$_1$ मध्येवान्तः, दे$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ मध्येवाव-(→मध्ये चान्तः); दे$_2$ स्थिता, दे$_6$ स्थितः, दे$_9$ स्थिताः,+स्थितं (→स्थितं); दे$_5$ विश्वं (→सर्वं). –d) दे$_4$ म$_1$ अहं, ते$_1$ सोहं (→नाहं); द$_1$ मनोहं सर्वसंस्थितः.

४. ब$_1$.⊙; ग्र$_2$.४a-५b ⊙ (द्र. सं); म$_1$. ४c-५b ⊙. –b) दे$_{3.8.9}$ द$_1$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. च (→तु). –c) दे$_5$ मामैषा (→ममैषा); दे$_{1.5}$ ह्यपरा (→ह्युपमा); ते$_1$ मयैषाप्युपमा विप्रा. –d) का$_1$ माया या, दे$_{1.8.9}$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. माया वै (→मायया).

५. ब$_1$. ⊙; ग्र$_2$ म$_1$. ab ⊙; दे$_8$.५d-६c ⊙ (द्र. सं.). –b) दे$_{4.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. अन्तरं (→अन्तरा); दे$_1$ समवस्थिता (→समवस्थितः). –c) दे$_5$ सर्वं (→कृत्स्नं). –d) दे$_9$ चेतना चेतनात्मकं, + प्रेरयामि कला मम.

६. ब$_1$. दे$_9$. ⊙; दे$_8$. abc ⊙ (द्र. ५ पा. वि.); ब$_3$. d ⊙. –a) का$_1$ ययैदं, ब$_{2.3}$ दे$_{1.4-6}$ मुवें. मुए. मुब. मयेदं, न$_1$ येनेदं, ते$_1$ मयैव (→ययेदं); दे$_1$ वेष्टितं, दे$_6$ वेष्टते, ग्र$_2$ चेष्टिते (→चेष्टते); म$_1$ यतकालवशमेवेदं. –b) ब$_2$ दे$_1$ ते$_1$ मत्स्व°, दे$_5$ तत् तद्°, न$_1$ यत्स्व°, मुवें. मुए. मुब. तद्भै° (→तत्स्व°); ब$_3$ -तः, मुवें. मुए. मुब. मे (→च). –d) का$_1$ किलात्मिकं, दे$_2$ किलात्मकं, दे$_{4.5}$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ कलात्मकः (→कलात्मकम्).

अतः परं म$_1$ पुस्तके अधिकम्—

* सर्वेषामेवभूतानामन्तरा समवस्थितः ।
प्रेरयामि जगत् कृत्स्नं क्रिया शक्तिरियं मम । (= ५)

७. ब$_1$. ⊙; ब$_3$. a ⊙ (द्र. ६ पा. वि.). –c) का$_1$ संसरामि, ग्र$_2$ संहरम् (→संहरामि); दे$_6$ °रूपो हि (→°रूपेण). –d) दे$_{3.6.8}$ मुवें. मुए. स्थिता, दे$_9$ स्थितावस्था, + द्विधावस्था, न$_1$ द्विधोवस्थो (→द्विधाऽवस्था); ब$_3$ ग्र$_2$ ममेव (→ममैव).

८. ब$_1$. ⊙. –b) ग्र$_2$ माया तन्त्रेन्त्रवर्त्तकाः. –c) ब$_2$ सर्वादौ (→सर्गादौ). –d) दे$_5$ -पुरुषा उभौ, ते$_1$ -पुरुषात्मकौ (→-पुरुषावुभौ).

९. ब$_1$ दे$_1$. ⊙. –a) म$_1$ तस्यां (→ताभ्यां); का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.3.6}$ न$_1$ सर्वं (→विश्वं). –c) ब$_2$ सहसा वि-, ब$_3$ सहसादि- (→महदादि-); उ$_1$ -क्रमे चैव (→-क्रमेणैव). –d)

वें.२.६.१० यो हि सर्वजगत्साक्षी कालचक्रप्रवर्त्तकः ।
हिरण्यगर्भो मार्त्तण्डः सोऽपि मद्देहसंभवः ॥१०
तस्मै दिव्यं स्वमैश्वर्यं ज्ञानयोगं सनातनम् ।
दत्तवानात्मजान् वेदान् कल्पादौ चतुरो द्विजाः ॥११
स मन्नियोगतो देवो ब्रह्मा मद्भावभावितः ।
दिव्यं तन्मामकैश्वर्यं सर्वदा वहति स्वयम् ॥१२
स सर्वलोकनिर्माता मन्नियोगेन सर्ववित् ।
भूत्वा चतुर्मुखः सर्गं सृजत्येवात्मसंभवः ॥१३
योऽपि नारायणोऽनन्तो लोकानां प्रभवाव्ययः ।
ममैव परमा मूर्तिः करोति परिपालनम् ॥१४
योऽन्तकः सर्वभूतानां रुद्रः कालात्मकः प्रभुः ।
मदाज्ञयाऽसौ सततं संहरिष्यति मे तनुः ॥१५
हव्यं वहति देवानां कव्यं कव्याशिनामपि ।
पाकं च कुरुते वह्निः सोऽपि मच्छक्तिचोदितः ॥१६
भुक्तमाहारजातं च पचते तदहर्निशम् ।
वैश्वानरोऽग्निर्भगवानीश्वरस्य नियोगतः ॥१७
योऽपि सर्वाम्भसां योनिर्वरुणो देवपुंगवः ।
सोऽपि संजीवयेत् कृत्स्नमीशस्यैव नियोगतः ॥१८
योऽन्तस्तिष्ठति भूतानां बहिर्देवः प्रभञ्जनः ।
मदाज्ञयाऽसौ भूतानां शरीराणि बिभर्ति हि ॥१९
योऽपि संजीवनो नृणां देवानाममृताकरः ।
सोमः स मन्नियोगेन चोदितः किल वर्तते ॥२०

द1 उ1 महदादि-(→मम तेजो); का1 ब2.3 दे2.3-6 न1 ते1 द1 म1 उ1 विजृम्भितम्, दे9 ग्र2 विजृंभतं (दे9 + °ते) (→विजृम्भते).

१०. ब1. ⊙; दे1. ab ⊙. –a) ब3 सो हि, ते1 द1 ग्र2 उ1 योगी (→यो हि); ग्र2 सत्वं (→सर्व-); दे5 सर्वगतः (→सर्वजगत्-). –c) न1 मार्कंडः, ते1 द1 म1 मार्त्ताण्डः (→मार्त्तण्डः). –d) ग्र2 मत्तेज- (→मद्देह-).

११. ब1. ⊙; दे4. cd ⊙. –a) दे1 तस्मै समस्तमैश्वर्यं, दे5 तस्मै नित्यं ममैश्वर्यं, ते1 यत्तस्मै दिव्यमैश्वर्यं, द1 तस्मै दिव्यत्वमैश्वर्यं. –b) दे4 ग्र2 उ1 ज्ञानं (→ज्ञान-). –c) ब3 आत्मजानेव, दे8.9 मुवें. मुए. मुब. आत्मवान् (दे9 + °जान्) वेदान् (→आत्मजान् वेदान्). –d) ब2 कर्मादौ, दे1 कलादौ (→कल्पादौ); ते1 भगवान् (→चतुरो).

१२. ब1 दे4. ⊙. –b) उ1 ** व (→मद्भाव-). –c) ब3 तमा°, दे6 भस्मा° (→तन्मा°). –d) का1 च गतिं, ब3 हरति, दे6 वहृति, दे8.9 मुवें. मुए. मुब. [अ]वगतः, ते1 गच्छति (→वहति); दे1 सर्वं वेदमिति स्वयम्, दे5 सर्वं वेदपतिस्वयम्.

१३. ब1. ⊙. –a) उ1 * (→स); दे5 ते1 सर्वलोकस्य (ते1 °कैक) निर्माता. –b) द1 ग्र2 तन्नियो° (→मन्नियो°). –c) ग्र2 भूता (→भूत्वा); ब3 स्वर्गं, दे1 ते1 उ1 सर्वं, दे4 सोहं (→सर्गं). –d) उ1 सृजत्ये*****.

१४. –a) का1 न1 ते1 यो हि, ब1 योगी, दे2.6 सोऽपि (→योऽपि) दे6 नारायणं (→नारायणो); ते1 °मत्तः (→°नन्तो). –b) ब2.3 न1 प्रभवाप्ययः, दे1 प्रभुरव्ययः, दे4.6.8.9 ते1 उ1 मुवें. मुए. मुब. प्रभवोऽव्ययः, द1 मंगलोव्ययः, ग्र2 प्र*योत्ययः, म1 प्रभयाव्ययः (→प्रभवाव्ययः). –c) ते1 ममैषा, ग्र2 मामेव (→ममैव) दे4.5.8.9 न1 द1 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. च परा (→परमा).

१५. –a) दे3.6 योनन्तः (→योऽन्तकः). –c) का1 यदा°, ब3 ममा° (→मदा°). –d) दे4 मनुः (→तनुः).

१६. –d) का1 तद्भक्ति°, ब2 दे1.2 मद्भक्ति° (→मच्छक्ति°); दे8.9 मुवें. मुए. मुब. °नोदितः (→°चोदितः).

१७. का1. ⊙. –a) ब1 भक्तम्, दे5 भक्तिम् (→भुक्तम्); ब1-3 दे2.3.5.6 ते1 द1 ग्र2 म1 यत्, दे1.4 न1 यः (→च). –b) ब1-3 दे1-3 पचत्ये, दे5 पच्यते, दे6 पतत्ये, न1 प्रवत्ये (→पचते); दे5 तरहर् (→तदहर्); दे4 ते1 पच (ते1 पच्य°) तेन्तरहर्निशम्, द1 म1 पचत्यंतरहर्निशम्, ग्र2 वान्छितान्तरहर्निशम्. –ab) उ1 स भुक्तमाहार जातं यत् पचते रहर्निशम्. –d) म1 ईश्वरो यन्नियोगतः.

१८. का1. ⊙; दे3.6. ⊙ (द्र. सं.). –a) दे5 सोऽपि, न1 यो हि, ग्र2 योभि-(→योऽपि). –c) ब1 संपूजयेत्, दे4 संक्षीयते (→संजीवयेत्). –d) दे1.5.8.9 न1 मुवें. मुए. मुब. ईश्वरस्य, दे4 ईश्वरस्यै (व), द1 ईशस्येव (→ईशस्यैव).

१९. का1. ab ⊙. –a) ग्र2 तिष्ठन्ति (→तिष्ठति); दे2 देवानां (→भूतानां). –b) ग्र2 प्रभुर् (→बहिर्); ब3 दे6 निरञ्जनः (→प्रभञ्जनः). –c) ग्र2 मदाज्ञया स भूतानां.

२०. –a) ब1.2 न1 यो हि, द1 सोऽपि (→योऽपि); दे4 संजीवनी (→संजीवनो); ग्र2 योऽपि सञ्जीवनेत्राणां. –b) दे4 अजरामरः, ते1 अमृतात्मकः, ग्र2 अमृतं करः (→अमृताकरः). –c) ब3 सो मद्वि°, दे4 च मन्नि°, ते1 सो मन्नि° ([illegible] मन्नि°).

य: स्वभासा जगत् कृत्स्नं प्रकाशयति सर्वदा ।
सूर्यो वृष्टिं वितनुते शास्त्रेणैव स्वयंभुवः ॥२१
योऽप्यशेषजगच्छास्ता शक्रः सर्वामरेश्वरः ।
यज्वनां फलदो देवो वर्त्ततेऽसौ मदाज्ञया ॥२२
य: प्रशास्ता ह्यसाधूनां वर्त्तते नियमादिह ।
यमो वैवस्वतो देवो देवदेवनियोगतः ॥२३
योऽपि सर्वधनाध्यक्षो धनानां संप्रदायकः ।
सोऽपीश्वरनियोगेन कुबेरो वर्त्तते सदा ॥२४
य: सर्वरक्षसां नाथस्तामसानां फलप्रदः ।
मन्नियोगादसौ देवो वर्त्तते निर्ऋतिः सदा ॥२५
वेतालगणभूतानां स्वामी भोगफलप्रदः ।
ईशानः किल भक्तानां सोऽपि तिष्ठन्ममाज्ञया ॥२६
यो वामदेवोऽङ्गिरसः शिष्यो रुद्रगणाग्रणीः ।
रक्षको योगिनां नित्यं वर्त्ततेऽसौ मदाज्ञया ॥२७
यश्च सर्वजगत्पूज्यो वर्त्तते विघ्नकारकः ।
विनायको धर्मनेता सोऽपि मद्वचनात् किल ॥२८
योऽपि ब्रह्मविदां श्रेष्ठो देवसेनापतिः प्रभुः ।
स्कन्दोऽसौ वर्त्तते नित्यं स्वयंभूर्विधिचोदितः ॥२९　वें.२.६.२६

–d) दे$_6$ योदितः, दे$_{8.9}$ ते$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. नोदितः, बोधितः (→चोदितः); ब$_2$ तथैव मम चोदितः.

२१. –a) का$_1$ ब$_3$ ग्र$_2$ यत्स्वभासा (ग्र$_2$ °वात्), ब$_2$ स्वतेजसा, दे$_{1.4}$ यस्य भासा, न$_1$ यश्च भाषा (→यः स्वभासा); ते$_1$ यस्य भासा सर्वमिदं. –b) दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. मुब. प्रभासयति सर्वशः. –c) ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ दृष्टिर् (→वृष्टि). –d) दे$_{3.8}$ मुवें. मुए. मुब. स्वास्त्रेणैव, म$_1$ शासनेन (→शास्त्रेणैव).

२२. –a) दे$_5$ योह्य° (→योऽप्य°). –b) दे$_3$ शक्रं, द$_1$ सर्वस् (→शक्रः); ब$_2$ शक्रः सर्वमहेश्वरः. –c) का$_1$ दे$_{4.5}$ न$_1$ यज्विनां, ब$_1$ दे$_6$ यज्वानां, ब$_2$ दे$_1$ यज्ञानां, द$_1$ उ$_1$ यतीनां (→यज्वनां); ग्र$_2$ भवतो (→फलदो). –d) म$_1$ यजते (→वर्त्तते); दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. स ([अ]सौ); द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ देवदेवनियोगतः.

२३. द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ ⊙ (द्र. स.). –a) दे$_4$ हि (→ह्य-). –b) ब$_2$ नियमादिषु (→नियमादिह). –c) ब$_1$ यम (→यमो).

२४. –a) दे$_{3.5.6}$ सोऽपि, न$_1$ योहि (→योऽपि); ब$_1$ सर्वो (→सर्व-) –c) ब$_1$ योऽपी० (→सोऽपी०).

अतः परं म$_1$ पुस्तके अधिकम्—

*यः प्रशास्ति ह्यसाधूनां वर्त्तते नियमादिकृत् ।
यमो वैवस्वतो देवो देवदेवनियोगतः । (= २३)

२५. ब$_1$. ⊙; ब$_2$ दे$_8$. २५ c-२६ b ⊙ (द्र. स.). –a) म$_1$ -यक्षजां (→-रक्षसां); म$_1$ चाथस् (→नाथस्). –b) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{1.8.5.6.9}$ तापसानां (→तामसानां); दे$_6$ फलप्रदा (→फलप्रदः). –d) न$_1$ निर्वृतिः (→निर्ऋतिः)

अतः परं का$_1$ पुस्तके अधिकम्—

*भुक्तमाहारजातं यत्पचत्येतद्दिवानिशं ।
वैश्वानरोग्निर्भगवानीश्वरस्य नियोगतः ।
यो पि सर्वाम्भसां योनिर्वरुणो देवपुङ्गवः ।
सोपि संजीव तत्कृष्णमीशस्यैव नियोगतः ।
योन्तस्तिष्ठति भूतानां बहिर्देवः प्रभंजनः ।
(= १७a-१९b)

२६. ब$_1$. ⊙; ब$_2$ दे$_{8.9}$. ab ⊙. –a) दे$_{3.6}$ ते$_1$ सर्व- (→गण-); न$_1$ यश्च वेताल भूतानां. –b) दे$_4$ योसौ, ते$_1$ सर्व- (→स्वामी); का$_1$ -प्रभः, दे$_6$ -प्रदा (→-प्रदः). –c) दे$_{3.6}$ भोक्तानां, दे$_5$ द$_1$ उ$_1$ भूतानां (→भक्तानां). –d) का$_1$ म$_1$ सोप्य- (→सोऽपि); का$_1$ ब$_3$ दे$_{3-6.8.9}$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ मुवें. मुए. मुब. तिष्ठेन् (→तिष्ठन्); दे$_{1.4-6.8.9}$ ते$_1$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. मदाज्ञया (→ममाज्ञया).

bचरणानन्तरं दे$_2$ पुस्तके अधिकम्—

*वैश्वानरोग्निर्भगवानीश्वरस्य नियोगतः ।
योऽपि सर्वाम्भसां योनिर्वरुणो देवपुंगवः ॥
सोऽपि स जीवयेत् कृत्स्नमीशस्यैव नियोगतः ।
योन्नतिष्ठति भूतानां दहिर्द्देवः प्रभंजनः ॥
(= १७c-१९b)

ते$_1$ पुस्तके अधिकम्—

* मन्नियोगादसौ देवो भेतालः परिवर्तते. (= २५c)

२७. ब$_1$. ⊙; दे$_{1.4}$ द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$. ⊙ (द्र.स.). –a) का$_1$ म$_1$ गिरिशः (→[अ]ङ्गिरसः). –b) का$_1$ रुद्रो (→रुद्र-); का$_1$ न$_1$ °ग्रणी (→°ग्रणीः). –d) ब$_2$ वर्द्धते (→वर्त्तते); का$_1$ ममाज्ञया (→मदाज्ञया).

२८. ब$_1$. ⊙. –a) न$_1$ यो हि, ते$_1$ यस्स (→यश्च); दे$_1$ °स्वामी, दे$_4$ °पूर्वो (→°पूज्यो). –b) दे$_1$ पूज्यते (→वर्त्तते); दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. मुब. विघ्ननायकः (→विघ्नकारकः). –c) दे$_{1.4.8.9}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. धर्मरतः, ते$_1$ धर्मनिष्ठः (→धर्मनेता)

अतः परं उ$_1$ पुस्तके अधिकम्—

* यः प्रशास्ता स्वसाधूनां वर्त्तते नियमादिह ।
यमो वैवस्वतो देवो देवदेवनियोगतः ॥ (= २३)

२९. ब$_1$. ⊙. –a) का$_1$ ब$_2$ सोऽपि, न$_1$ यो हि (→योऽपि). –b) उ$_1$ देवः (→देव-); का$_1$ देव° (→सेना°).

कू.२.६.३०

ये च प्रजानां पतयो मरीच्याद्या महर्षयः ।
सृजन्ति विविधं लोकं परस्यैव नियोगतः ॥३०
या च श्रीः सर्वभूतानां ददाति विपुलां श्रियम् ।
पत्नी नारायणस्यासौ वर्त्तते मदनुग्रहात् ॥३१
वाचं ददाति विपुलां या च देवी सरस्वती ।
सापीश्वरनियोगेन चोदिता संप्रवर्त्तते ॥३२
याऽशेषपुरुषान् घोरान्नरकात् तारयिष्यति ।
सावित्री संस्मृता देवी देवाज्ञाऽनुविधायिनी ॥३३
पार्वती परमा देवी ब्रह्मविद्याप्रदायिनी ।
याऽपि ध्याता विशेषेण सापि मद्वचनानुगा ॥३४

योऽनन्तमहिमानन्तः शेषोऽशेषामरप्रभुः ।
दधाति शिरसा लोकं सोऽपि देवनियोगतः ॥३५
योऽग्निः संवर्त्तको नित्यं वडवारूपसंस्थितः ।
पिबत्यखिलमम्भोधिमीश्वरस्य नियोगतः ॥३६
ये चतुर्दश लोकेऽस्मिन् मनवः प्रथितौजसः ।
पालयन्ति प्रजाः सर्वास्तेऽपि तस्य नियोगतः ॥३७
आदित्या वसवो रुद्रा मरुतश्च तथाऽश्विनौ ।
अन्याश्च देवताः सर्वा मच्छास्त्रेणैव धिष्ठिताः ॥३८
गन्धर्वा गरुडा ऋक्षाः सिद्धाः साध्याश्च चारणाः ।
यक्षरक्षःपिशाचाश्च स्थिताः शास्त्रे स्वयंभुवः ॥३९

–c) ते$_1$ स्कन्दोसौ रक्षसां हर्ता. –d) का$_1$ स्वायंभुर्, ब$_{2.3}$ उ$_1$ दे$_{4.6}$ स्वयम्भू (→स्वयंभूर्); दे$_1$ विधिचोदत:, दे$_{8.9}$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. विधिनोदित: ग्र$_2$ उ$_1$ विनियोगन: (→विधिचोदित:); द$_1$ म$_1$ स्वयंभुवनियोगत:.

३०. ब$_1$. ⊙; ते$_1$. ⊙ (द. स.). –a) दे$_1$ येऽत्र (→ये च). –b) ब$_3$ दे$_{1.8.9}$ मरीचाद्या (→मरीच्याद्या). –c) ग्र$_2$ म$_1$ विश्वं (→लोकं). –d) न$_1$ परस्येव (→परस्यैव); दे$_4$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ परस्य नियमान् (ग्र$_2$ °मं) मम, उ$_1$ परस्य नित्यमात्मन:.

३१. ब$_1$. ⊙. –a) दे$_4$ यावत् स्त्री, दे$_{1.9}$ ते$_1$ या च श्री (→या च श्री:). –b) दे$_2$ विपुलो, दे$_6$ ग्र$_2$ विपुलं (→विपुलां). –c) न$_1$ या च (→पत्नी); ब$_3$ दे$_1$ नारायणा° (ब$_3$ *) (→नारायण°); दे$_6$ °स्यादौ (→°स्यासौ). –d) ते$_1$ वर्त्ततेऽसौ मदाज्ञया.

३२. –a) दे$_2$ वाचां (→वाचं); दे$_4$ ददामि (→ददाति); ग्र$_2$ विमलां (→विपुलां). –c) दे$_4$ सोपी° (→सापी°); ग्र$_2$ सा विश्वनरयोगेन. –d) दे$_{5.8}$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ पूजिता (ग्र$_2$ °तास्), दे$_9$ पूजिता, +चोदिता, दे$_4$ योजिता, ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. नोदिता (→चोदिता); दे$_1$ संप्रयच्छति (→संप्रवर्त्तते).

३३. ब$_1$. ⊙. –a) दे$_1$ लोकान् (→घोरान्). –b) दे$_1$ नरकाद् भावयिष्यति, दे$_4$ नरांस्तां तारयिष्यति, दे$_5$ नरकान् (सं)तारयिष्यति. –c) दे$_2$ सवित्री, दे$_3$ सावित्रीं (→सावित्री); ब$_3$ संवृता, दे$_5$ या स्मृता (→संस्मृता); दे$_{1.5}$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ सापि, दे$_4$ सा तु, दे$_{8.9}$ न$_1$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. चापि (→देवी). –d) दे$_4$ एषा, दे$_{8.9}$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. मदाज्ञा° (→देवाज्ञा°).

३४. ब$_1$. ab ⊙. –c) का$_1$ म$_1$ उ$_1$ याहि, ब$_2$ सापि, न$_1$ यो हि, ग्र$_2$ योभि- (→यापि); दे$_4$ ते$_1$ धात्री (→ध्याता). –d) ब$_3$ तद्-(→मद्-); दे$_6$ °नुगा: (→°नुगा).

३५. –a) दे$_6$ सोऽनन्त° (→योऽनन्त°); म$_1$ योऽनन्तमभिज्ञानन्तम्. –b) म$_1$ (अ)शेषो (→शेषो); ते$_1$ [अ]चित: (→°प्रभु:). –c) ग्र$_2$ ददाति (→दधाति); ग्र$_2$ म$_1$ विश्वं (→लोकं). –d) ब$_1$ सोपि देवो°, न$_1$ सोपीश्वर°, ते$_1$ देवदेव° (→सोऽपि देव°).

३६. ब$_1$. ⊙; दे$_4$. ⊙ (द. सं.). –a) ग्र$_2$ योऽग्नि (→योऽग्नि:); ते$_1$ सार्वत्रिको, ग्र$_2$ संवर्त्तते (→संवर्त्तको). –b) का$_1$ ब$_2$ दे$_1$ °रूपमास्थित: (→°रूपसंस्थित:); दे$_1$ मुख, + रूप- (→रूप-); दे$_6$-संस्थिता, ग्र$_2$-सज्ञित: (→-संस्थित:). –c) का$_1$ पिवत्य°, ते$_1$ विभर्त्य° (→पिबत्य°); ब$_2$ दे$_{1.5}$ अम्भोधीन् (→अम्भोधिम्).

३७. ब$_1$. ⊙; ग्र$_2$ म$_1$. cd ⊙. –b) उ$_1$ द$_1$ त्वमितौजस:, ग्र$_2$ तु मितौजस:, म$_1$ चामितौजस: (→प्रथितौजस:). –d) दे$_{1.4}$ न$_1$ सर्व- (→तस्य).

३८. ब$_1$. ⊙. –c) का$_2$ दे$_{1.4.5.8.9}$ न$_1$ ग्र$_2$ मुवें. मुए. मुब. सर्वा: (→सर्वा). –d) ब$_{2.3}$ दे$_1$ ते$_1$ मुब. निष्ठिता:, दे$_6$ द$_1$ उ$_1$ विष्ठिता:, दे$_3$ न$_1$ ग्र$_2$ तिष्ठिता: (→धिष्ठिता:); दे$_{4.8.9}$ मुवें. मुए. शास्त्रेणैव विनिर्मिता: (दे$_4$ °निश्चिता:), दे$_5$ शास्त्रेणैव नियोगत:, म$_1$ मच्छास्त्रेण ह्यधिष्ठिता:.

३९. ब$_1$. ⊙. –a) ब$_2$ मारुता यक्षा:, दे$_1$ ते$_1$ म$_1$ गरुडा (ते$_1$ °डो) यक्षा:, दे$_{3.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. गरुडाद्याश्च, न$_1$ गरुडानागा: (→गुरुडा ऋक्षा:). –b) दे$_4$ चान्याश्च (→साध्याश्च). –c) दे$_{1.36}$ °रक्ष (→°रक्ष:). –d) न$_1$ का$_1$ स्थितात् (→स्थिता:); दे$_8$ सृष्ट्वा, दे$_9$ सृष्वा, + शस्त्रि-, मुवें. मुए. मुब. सृष्टा: (→शास्त्रे); का$_1$ न$_1$ प्रजापते:, मुवें. मुए. मुब. स्वयम्भुवा (→स्वयम्भुव:).

कलाकाष्ठानिमेषाश्च मुहूर्त्ता दिवसाः क्षपाः ।
ऋतवः पक्षमासाश्च स्थिताः शास्त्रे प्रजापतेः ॥४०
युगमन्वन्तराण्येव मम तिष्ठन्ति शासने ।
पराश्चैव परार्धाश्च कालभेदास्तथा परे ॥४१
चतुर्विधानि भूतानि स्थावराणि चराणि च ।
नियोगादेव वर्त्तन्ते देवस्य परमात्मनः ॥४२
पातालानि च सर्वाणि भुवनानि च शासनात् ।
ब्रह्माण्डानि च वर्त्तन्ते सर्वाण्येव स्वयंभुवः ॥४३
अतीतान्यप्यसंख्यानि ब्रह्माण्डानि ममाज्ञया ।
प्रवृत्तानि पदार्थौघैः सहितानि समन्ततः ॥४४
ब्रह्माण्डानि भविष्यन्ति सह वस्तुभिरात्मगैः ।
वहिष्यन्ति सदैवाज्ञां परस्य परमात्मनः ॥४५
भूमिरापोऽनलो वायुः खं मनो बुद्धिरेव च ।
भूतादिरादिप्रकृतिर्नियोगे मम वर्त्तते ॥४६
याऽशेषजगतां योनिर्मोहिनी सर्वदेहिनाम् ।
माया विवर्त्तते नित्यं सापीश्वरनियोगतः ॥४७
यो वै देहभृतां देवः पुरुषः पठ्यते परः ।
आत्माऽसौ वर्त्तते नित्यमीश्वरस्य नियोगतः ॥४८
विधूय मोहकलिलं यया पश्यति तत् पदम् ।
साऽपि विद्या महेशस्य नियोगवशवर्त्तिनी ॥४९ वें.२.६.४९

---

४०. ब$_{1}$ दे$_{4.8.9}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$. ⊙. –a) दे$_{5}$ °मुहूर्त्ताश्च (→°निमेषाश्च). –b) दे$_{5}$ निमेषा (→मुहूर्त्ता); न$_{1}$ ते$_{1}$ दिवसा (→दिवसाः); दे$_{1}$ क्षणाः, दे$_{3.6}$ क्षयाः (→क्षपाः). –c) का$_{1}$ क्रत्वर्द.(?), ब$_{2.3}$ दे$_{1-3.5.6}$ न$_{1}$ म$_{1}$ ऋत्वब्द- (→ऋतवः); का$_{1}$ ब$_{2}$ दे$_{2}$ मासपक्षाश्च (→पक्षमासाश्च); ते$_{1}$ पक्षमासाश्च ऋत्पद्म. –d) ते$_{1}$ स्मृतौ (→स्थिताः); दे$_{1.6}$ प्रजापतिः (→प्रजापतेः).

४१. ब$_{1}$. ⊙. –a) दे$_{5.9}$ न$_{1}$ ग्र$_{2}$ [ए] वं (→एव). –b) दे$_{6}$ तिष्ठति (→तिष्ठन्ति); ते$_{1}$ ह्यवतिष्ठति शासने. –c) न$_{1}$ परश्चैव, द$_{1}$ परार्धैव (→पराश्चैव); दे$_{4}$ पराध्याश्च, दे$_{9}$ परार्द्धश्च (→परार्द्धाश्च). –d) द$_{1}$ -भेदस् (→-भेदास्).

४२. ब$_{1}$. ⊙. –b) द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ चराणि स्थावराणि च. –c) ग्र$_{2}$ म$_{1}$ नियोगेन च वर्त्तन्ते. –d) न$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ परमेष्ठिनः (→परमात्मनः).

४३. ब$_{1}$. ⊙. –c) दे$_{8}$ मया ढानि, दे$_{9}$ मयो ढानि (→ब्रह्माण्डानि); द$_{1}$ निवर्तन्ते (→च वर्त्तन्ते). –d) का$_{1}$ देवस्य परमात्मनः, दे$_{4}$ सर्वस्यैव स्वयंभुवः.

४४. ब$_{1}$. ⊙. –a) दे$_{6}$ अतीतान्यथ संख्यानि. –b) का$_{1}$ ब$_{3}$ दे$_{2.4-6}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मदाज्ञया (→ममाज्ञया). –c) का$_{1}$ वृत्तानि च, ब$_{2}$ प्रवर्त्तन्ते (→प्रवृत्तानि); दे$_{1}$ पदार्थानि, दे$_{4}$ पदार्थैस्तैः, म$_{1}$ परार्थौघैस् (→पदार्थौघैः); ते$_{1}$ प्रवृत्ता च परार्द्धौघैः. –d) दे$_{3.6.9}$ उ$_{1}$ संहितानि (→सहितानि).

४५. ब$_{1}$. ⊙. –b) दे$_{6}$ सदावस्तुभिर्, दे$_{8}$ मुवें. मुए. सह चात्मभिर्, दे$_{9}$ सह चात्मभिर्, + सह वस्तुभिर्, म$_{1}$ यस्य वस्तुभिर् (→सह वस्तुभिर्); न$_{1}$ ते$_{1}$ आत्मकैः (→आत्मगैः). –c) दे$_{1.5}$ ते$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुव. करिष्यन्ति, दे$_{4.8}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ भविष्यन्ति, दे$_{6}$ वरिष्यन्ति, दे$_{9}$ वदिष्यंति,+भविष्यन्ति, म$_{1}$ भजिष्यन्ति (→वहिष्यन्ति); का$_{1}$ ब$_{3}$ दे$_{2.3.6}$ सहैव°(→सदैव°). –d) दे$_{1}$ पर(म)स्यं, ग्र$_{2}$ परया (→परस्य); दे$_{6}$ परस्पर-समात्मनः.

अतः परं ब$_{3}$ पुस्तके अधिकम्—'पातालानि च सर्वाणि'. (=४३a)

४६. ब$_{1}$. ⊙. –c) दे$_{5}$ ते$_{1}$ आदिः, ग्र$_{2}$ ** (→आदि-) ब$_{3}$ दे$_{6}$ °प्रकृति- (→°प्रकृतिर्). –d) ब$_{2}$ परि-, दे$_{4.6}$ मनु- (→मम); ग्र$_{2}$ म$_{1}$ मन्नियोगेन वर्त्तते.

४७. ब$_{1}$. ⊙. –a) म$_{1}$ यो (→या); ब$_{2}$ जगती, दे$_{4}$ जगतो (→जगतां). –b) दे$_{4}$ महतां, दे$_{6}$ मोहनी (→मोहिनी). –c) न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ मायापि, ते$_{1}$ माया हि (→माया वि-). –d) दे$_{6}$ माया शूर°, द$_{1}$ साध्वीश्वर° (→सापीश्वर°).

४८. ब$_{1}$. ⊙; दे$_{1}$ द$_{1}$. ⊙ (द. सं.). –a) का$_{1}$ ब$_{3}$ दे$_{2.6}$ योनिर्देह°, दे$_{5}$ ग्र$_{3}$ यो वैं देव° (→यो वै देह°); ब$_{2}$ योपि देहाश्रितो देवः, ग्र$_{2}$ यो वै देवभृगुर्देवः. –b) का$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ पश्यते, न$_{1}$ प्रोच्यते (→पठ्यते). –d) का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.3.6}$ महेश्वर° (→ईश्वरस्य).

४९. का$_{1}$. cd ⊙. –a) ते$_{1}$ विहाय (→विधूय). –b) दे$_{4}$ ममा, दे$_{6}$ ग्र$_{2}$ यथा, ते$_{1}$ याज्ञां, म$_{1}$ ययौ (→यया); दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ पश्यन्ति (→पश्यति); दे$_{4}$ मत्पदम्, न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ तत्परं (→तत्पदम्). –c) दे$_{4}$ विद्ययापि, दे$_{5}$ सापि शक्तिर्, दे$_{8}$ मुवें. मुए. सापि बुद्धिर्, दे$_{9}$ सापि विद्या, + सापि बुद्धिर्, उ$_{1}$ द$_{1}$ सा विद्यापि (→सापि विद्या). –d) दे$_{1}$ द$_{1}$ नियोगे (→नियोग-).

वें.२.६.५० बहुनाऽत्र किमुक्तेन मम शक्त्यात्मकं जगत् ।
मयैव प्रेर्यते कृत्स्नं मय्येव प्रलयं व्रजेत् ।।५०
अहं हि भगवानीशः स्वयं ज्योतिः सनातनः ।
परमात्मा परं ब्रह्म मत्तो ह्यन्यन्न विद्यते ।।५१
इत्येतत् परमं ज्ञानं युष्माकं कथितं मया ।
ज्ञात्वा विमुच्यते जन्तुर्जन्मसंसारबन्धनात् ।।५२

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे (ईश्वरगीतासु) षष्ठोऽध्यायः ।।६।।

७

ईश्वर उवाच ।❀
शृणुध्वमृषयः सर्वे प्रभावं परमेष्ठिनः ।
यं ज्ञात्वा पुरुषो मुक्तो न संसारे पतेत् पुनः ।।१
परात् परतरं ब्रह्म शाश्वतं निष्कलं ध्रुवं ।
नित्यानन्दं निर्विकल्पं तद्धाम परमं मम ।।२
अहं ब्रह्मविदां ब्रह्मा स्वयंभूर्विश्वतोमुखः ।
मायाविनामहं देवः पुराणो हरिरव्ययः ।।३
योगिनामस्म्यहं शंभुः स्त्रीणां देवी गिरीन्द्रजा ।

५०. का1. ab ⊙; दे4 द1 म1 उ1. cd ⊙. –b) दे5 मम शक्तिमयात्मकम्, म1 मम भक्त्यात्मकञ्जगत्. –c) ब3 मय्येव, दे2 मयैवं (→मयैव); ब2 मुब. सृज्यते, ब3 पूज्यते, दे1.6 पूर्यते, ते1 पाल्यते (→प्रेर्यते); ते1 नित्यं (→कृत्स्नं). –d) दे1 मया च, मुवें. मयेव (?) (→मय्येव); ते1 मया संह्रियते जगत्.

५१. ते1. ab ⊙. –c) ते1 अहमेव (→परमात्मा); दे6 मुब. पर- (→परं).

५२. –a) का1 यदेतत् (→इत्येतत्); दे4 द1 ग्र2 उ1 -कथितं (→-परमं); दे1 एतत् परतरं ज्ञानं, म1 इत्येतत् ब्रह्मविज्ञानं. –b) उ1 प्रथितं (→कथितं). –c) ब2 प्रमुच्यते, उ1 -पि मुच्यते (→विमुच्यते).

पुष्पिका—

पुराणनाम—का1 दे6 न1 इति श्रीकूर्मपुराणे ईश्वरगीतासूपनित्सु, ब1-3 दे2 इति कूर्मपुराणे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु, दे1 इति श्रीकूर्मपुराणे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु उत्तरखंडे, दे3 इति कूर्मपुराणे गीतासूपनिषत्सु, दे4 इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु, दे5 इति श्रीकूर्मपुराणे ईश्वरगीता, दे8.9 मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे ईश्वरगीतासु, ते1 इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिभागे ईश्वरगीतासु उपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे, द1 इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरभागे ईश्वरगीतायां, ग्र2 उ1 इति श्रीकूर्मपुराणे उ रभागे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु, म1 इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिभागे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु, मुवें. इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे उपरिभागे श्रीमद्भगवदीश्वरगीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे. **अध्यायनाम**—का1 ब1-3 दे2-6.8.9 न1 द1 ग्र2 म1 उ1. ⊙, दे1 मुवें. ऋषिव्याससंवादे, ते1 ईश्वरनारायणमहर्षिसंवादे सर्वाधिकारनियोगनिरूपणयोगो नाम, मुब. परमेश्वरनृत्यदर्शनज्ञानयोगो नाम. **अध्यायसंख्या**—का1 दे1 पंचमोऽध्यायः ।।५।।, ब1.3 दे2.3.6 पञ्चमोऽध्यायः, ब2 पञ्चमोऽध्यायः ।।५५।।, दे4.8.9 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुए. मुब. षष्ठोऽध्यायः, दे5 मुवें. षष्ठोऽध्यायः ।।६।।, न1 पंचपंचाशोऽध्यायः.

७

❀ दे8.9 ईश्वर उ.; द1 ग्र2 म1 उ1 ईश्वरः.

१. –a) ब2 मुनयः (→ऋषयः). –b) दे1 माहात्म्यं (→प्रभावं). –c) ब2.3 दे1 ते1 ग्र2 उ1 यत् (→यं); दे4 मुक्ता, दे6 युक्तो (→मुक्तो). –d) दे4 संसारं, न1 द1 संसार- (→संसारे).

२. –a) दे3 परे° (→पर°). –b) दे1.8.9 न1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. ध्रुवमव्ययम्, दे4 ते1 परमं ध्रुवं (→निष्कलं ध्रुवं); का1 निःकलं शाश्वतं ध्रुवम्. –c) उ1 निर्विकारं (→निर्विकल्पं).

३. –a) दे4 न1 म1 ब्रह्म (→ब्रह्मा). –b) न1 स्वायम्भुर् (→स्वयंभुर्); ब2 विश्वभावनः (→विश्वतोऽमुखः). –c) ब1 अयं (→अहं); दे6 मायाविर्नामयीं देवः, न1 द1 उ1 मायावी(द1 °वि)नां महादेवः. –d) का1 दे4 पुराणे (→पुराणो); ते1 पुराणोऽहमिहाव्ययः.

४. –a) ब2 दे4.5 ते1 द1 योगिनामप्यहं, दे1 यो योगिनामहं, दे6 योगिना नाम्यहं (→योगिनामस्म्यहं). –b)

आदित्यानामहं विष्णुर्वसूनामस्मि पावकः ।।४
रुद्राणां शंकरश्चाहं गरुडः पततामहम् ।
ऐरावतो गजेन्द्राणां रामः शस्त्रभृतामहम् ।।५
ऋषीणां च वसिष्ठोऽहं देवानां च शतक्रतुः ।
शिल्पिनां विश्वकर्माऽहं प्रह्लादोस्म्यमरद्विषाम् ।।६
मुनीनामप्यहं व्यासो गणानां च विनायकः ।
वीराणां वीरभद्रोऽहं सिद्धानां कपिलो मुनिः ।।७
पर्वतानामहं मेरुर्नक्षत्राणां च चन्द्रमाः ।
वज्रं प्रहरणानां च व्रतानां सत्यमस्म्यहम् ।।८
अनन्तो भोगिनां देवः सेनानीनां च पावकिः ।
आश्रमाणां च गार्हस्थमीश्वराणां महेश्वरः ।।९
महाकल्पश्च कल्पानां युगानां कृतमस्म्यहम् ।
कुबेरः सर्वयक्षाणां गणेशानां च वीरकः ।।१०
प्रजापतीनां दक्षोऽहं निर्ऋतिः सर्वरक्षसाम् ।
वायुर्बलवतामस्मि द्वीपानां पुष्करोऽस्म्यहम् ।।११
मृगेन्द्राणां च सिंहोऽहं यन्त्राणां धनुरेव च ।
वेदानां सामवेदोऽहं यजुषां शतरुद्रियम् ।।१२
सावित्री सर्वजप्यानां गुह्यानां प्रणवोऽस्म्यहम् ।
सूक्तानां पौरुषं सूक्तं ज्येष्ठसाम च सामसु ।।१३
सर्ववेदार्थविदुषां मनुः स्वायंभुवोऽस्म्यहम् ।
ब्रह्मावर्त्तस्तु देशानां क्षेत्राणामविमुक्तकम् ।।१४ वें.२.७.१४

दे$_6$ देवा, ते$_1$ देव (→देवी); ब$_1$ दे$_6$ गिरीन्द्रजाः, ते$_1$ गिरिः प्रजाः (→गिरीन्द्रजा).

५. दे$_6$. ५b-६c ⊙. –a) ब$_1$ वीराणां वीरभद्रोहं. –b) का$_1$ गरुडं (→गरुडः); ग्र$_2$ पतगा° (→पतता°). –c) दे$_1$ द$_1$ उ$_1$ ऐरावतं (→ऐरावतो); ब$_3$ जगेन्द्राणां (→गजेन्द्राणां). –d) का$_1$ ब$_1$ दे$_{4.5}$ म$_1$ मुवें. मुए. शस्त्रप्रभृता° (→शस्त्रभृता°).

६. दे$_6$. abc ⊙. –a) दे$_1$ तु (→च). –b) दे$_5$ पुरंदरः (→शतक्रतुः). –c) का$_1$ ब$_1$ शिल्पीनां (→शिल्पिनां). –d) दे$_{1.5.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. प्रह्लादः सुरविद्विषाम्, द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ प्रह्लादश्च(ग्र$_2$ °स्य) सुरद्विषा, दे$_4$ प्रह्लादस्त्वमरद्विषां, दे$_6$ प्रह्लादो सऽमरद्विषां, न$_1$ प्रह्लादोस्मि रत्रिद्विषां, ते$_1$ प्रह्लादस्तु सुरद्विषां.

७. दे$_4$. ७ अध्यायस्य ८ श्लोकादारभ्य ८ अध्यायस्य ४ श्लोकं यावत् ⊙; का$_1$. ७c-८d ⊙. –a) ग्र$_2$ अहो (→अहं). –b) का$_1$ सत्यमस्म्यहं, म$_1$ च विनायकं (→च विनायकः). –c) दे$_4$ °भद्राभ, द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ °भद्रोस्मि (→°भद्रोऽहं). –d) दे$_4$ मत्तेजा ह्यभवत्पुरा.

अंतः परं ते$_1$ अधिकम्—

29. *उच्चैश्रवाश्चाप्यश्वानां नक्राणां मकरोस्म्यहम्.

८. का$_1$ दे$_4$. ⊙. –a) दे$_{1.2}$ न$_1$ ते$_1$ महा- (→अहं). –c) दे$_6$ प्रहरणोनां (→प्रहरणानां). –d) दे$_5$ सत्यमप्यहं, ते$_1$ सत्वमस्म्यहं (→सत्यमस्म्यहं).

९. दे$_4$.⊙; द$_1$ ग्र$_2$.९a-१३b ⊙; म$_1$. ab⊙; का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{3.6}$ म$_1$ पुस्तकेषु ९cd, १० ab चरणयोर्व्यत्यासः. –a) उ$_1$ योगिनां (→भोगिनां); दे$_6$ देवा, न$_1$ चाहं, उ$_1$ देव (→देवः). –b) का$_1$ पावकः, उ$_1$ पावकी (→पावकिः). –c) का$_1$ आश्रमानां (→आश्रमाणां); दे$_{1.8.9}$ न$_1$ ते$_1$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. गृहस्थोऽहं, दे$_6$ स्वगार्हस्थां (→च गार्हस्थं).

१०. दे$_4$. ⊙; द$_1$ ग्र$_2$. ⊙ (द्र. ९ पा. वि). –a) मुब. °कल्पश्च (→°कल्पश्च); दे$_6$ कल्याणां, उ$_1$ वृक्षाणां (→कल्पानां). –b) दे$_1$ कृतमेव च, दे$_5$ कृतमप्यहं, न$_1$ कृतमस्यहम्, उ$_1$ अप्यहं कृतम् (→कृतमस्म्यहम्). –c) ब$_1$**णां (→°यक्षाणां); दे$_5$ *** आर्ययक्षाणां. –d) दे$_1$ गणेशानां विनायकः, दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. मुब. तृणानाञ्चैव वीरुधः.

१० श्लोकानन्तरं न$_1$ अधिकम्—

30. *इन्द्रियाणां मनश्चाहं स्रोतसांनां च जाह्नवी.

११. दे$_4$. ⊙; द$_1$ ग्र$_2$. ⊙ (द्र. ९ पा. वि.); म$_1$. cd ⊙. –b) न$_1$ निर्वृतिः (→निर्ऋतिः); उ$_1$ ब्रह्म°(→सर्व°). –c) दे$_5$ चास्मि (→अस्मि). –d) ते$_1$ उ$_1$ विमानानां च पुष्पकम्.

१२. दे$_4$. ⊙; द$_1$ ग्र$_2$. ⊙ (द्र. ९ पा. वि.); दे$_1$. १२-१३b ⊙ (द. सं.). –a) दे$_6$ मृगेन्द्रानां (→मृगेन्द्राणां). –b) ब$_1$ म$_1$ अस्त्राणां, ब$_2$ यन्तूनां, उ$_1$ शस्त्राणां (→यन्त्राणाम्). –d) ब$_1$ यजूनां (→यजुषां); दे$_6$ °यज्ञियं, उ$_1$ °रुद्रयकं (→°रुद्रियम्).

१३. दे$_4$. ⊙; दे$_1$ द$_1$ ग्र$_2$. ab ⊙; उ$_1$. १३a-१४d ⊙. –c) दे$_1$ परमं, ग्र$_2$ पुरुषं (→पौरुषं). –d) का$_1$ दे$_{2.5}$ ते$_1$ द$_1$ म$_1$ ज्येष्ठं, न$_1$ ज्येष्ठः (→ज्येष्ठ-).

१४. दे$_4$ उ$_1$. ⊙. –a) ब$_1$ °वेदानु° (→°वेदार्थ°); का$_1$ सर्वार्थविदुषां चैव. –b) दे$_1$ मंत्रः, न$_1$ ग्र$_2$ मनु-, द$_1$

वें.२.७.१५ विद्यानामात्मविद्याऽहं ज्ञानानामैश्वरं परम् ।
भूतानामस्म्यहं व्योम सत्त्वानां मृत्युरेव च ॥१५
पाशानामस्म्यहं माया कालः कलयतामहम् ।
गतीनां मुक्तिरेवाहं परेषां परमेश्वरः ॥१६
यच्चान्यदपि लोकेऽस्मिन् सत्त्वं तेजोबलाधिकम् ।
तत्सर्वं प्रतिजानीध्वं मम तेजोविजृम्भितम् ॥१७
आत्मानः पशवः प्रोक्ताः सर्वे संसारवर्त्तिनः ।
तेषां पतिरहं देवः स्मृतः पशुपतिर्बुधैः ॥१८
मायापाशेन बध्नामि पशूनेतान् स्वलीलया ।
मामेव मोचकं प्राहुः पशूनां वेदवादिनः ॥१९
मायापाशेन बद्धानां मोचकोऽन्यो न विद्यते ।
मामृते परमात्मानं भूताधिपतिमव्ययम् ॥२०

चतुर्विंशतितत्त्वानि माया कर्म गुणा इति ।
एते पाशाः पशुपतेः क्लेशाश्च पशुबन्धनाः ॥२१
मनो बुद्धिरहंकारः खानिलाग्निजलानि भूः ।
एताः प्रकृतयस्त्वष्टौ विकाराश्च तथापरे ॥२२
श्रोत्रं त्वक् चक्षुषी जिह्वा घ्राणं चैव तु पञ्चमम् ।
पायूपस्थं करौ पादौ वाक् चैव दशमी मता ॥२३
शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसो गन्धस्तथैव च ।
त्रयोविंशतिरेतानि तत्त्वानि प्राकृतानि तु ॥२४
चतुर्विंशकमव्यक्तं प्रधानं गुणलक्षणम् ।
अनादिमध्यनिधनं कारणं जगतः परम् ॥२५
सत्त्वं रजस्तमश्चेति गुणत्रयमुदाहृतम् ।
साम्यावस्थितिमेतेषामव्यक्तं प्रकृतिं विदुः ॥२६

मुनि- (→मनुः). –c) ब2 ब्रह्मावर्त्तश्च, दे1 ब्रह्मवर्त्तस्तु, दे3 महावर्त्तस्तु, द1 ब्रह्मावर्तास्तु (→ब्रह्मावर्त्तस्तु).

१५. दे4. ⊙. –a) ब1 विद्यानां मानु विद्याहं (?). –b) दे8 ईश्वरः, दे9 ईश्वरः, +ईश्वरं (→ऐश्वरं); का1 ब2 दे1.2 ते1 पदं (→परम्). –c) ब2 दे5 द1 उ1 अप्यहं (→अस्म्यहं). –d) का1 दे2.5 जातानां, ब1-3 दे1.3.6.8 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. तत्त्वानां, दे9 जातानां, +तत्त्वानां (→सत्त्वानां); का1 भूमि°, दे2 मूर्त्ति°, ग्र2 मृदु° (→मृत्यु°).

१६. दे4. ⊙. –a) दे5 पाशानामप्यहं, ते1 पाशानामस्त्वहं, द1 उ1 शास्त्राणा (द1 °ना) मप्यहं (→पाशानामस्म्यहं) –b) न1 कालयता°, द1 कलयिता° (→कलयता°). –c) ब3 दे6 ग्र2 गीतानां, द1 गतानां, म1 गुर्वीनां (→गतीनां).

१७. दे4. ⊙. –b) ते1 सर्वं (→सत्त्वं); न1 °बलाधिकः, ते1 °बलोधिकम् (→°बलाधिकम्). –d) का1 ब1-3 दे6 °बिजृंभणं (का1 ब3 °न), दे3 °विजृंभितं, + °विजृम्भणं, ग्र2 °विनिर्जितं, द1 उ1 °विनिर्मितं (→°विजृम्भितम्).

१८. दे4. ⊙. –a) ब3 आत्माना, न1 आत्मानं, ग्र2 उ1 आत्मना (→आत्मानः); ब2 प्रसवाः, ब3 मसवः (?) (→पशवः). –c) दे5 देवाः (→देवः).

१९. दे4. ⊙. –b) दे1 पशूनेतांश्च, ते1 पशून् तान् स्वेन, द1 पशूनेतान्स (→पशूनेतान् स्व-). –c) ग्र2 मातेव मोचकः ाहुः. –d) ग्र2 ब्रह्म° (→वेद°).

२०. दे4. ⊙; ते1. cd ⊙. –a) द1 *** (→बद्धानां); ते1 पाशेन बद्धजीवानां. –b) दे6 मोचकोन्योन्य- (→मोचकोऽन्यो न). –c) ब3 अमृतं, दे1 मां श्रुते (→मामृते).

२१. दे4. ⊙. –c) ते1 गुणायते (→गुणा इति); दे1 एते पाशः, दे6 एतेषाशा (?), ग्र2 एताः पायाः (→एते पाशाः). –d) ब2 क्लेशाय, दे1 श्लेशाध-, दे6 क्लेशश्चा-, ते1 क्लेशश्च, ग्र2 किलेशा, म1 क्लेशास्तु (→क्लेशाश्च); ब2.3 °बन्धनात्, द1 °बधिनः (→°बन्धनाः).

२२. दे4. ⊙. –a) न1 खानिलानि (→खानिलाग्नि-); ब1 °जलानि च, दे1 °जलादिभूः (→°जलानि भूः); ब2 खानिलौ जलमग्नि भूः. –c) ते1 एते पशुपतेरष्टौ. –d) का1 विकारश्च, दे1 विकाराश्व- (→विकाराश्च).

२३. दे4. ⊙. –a) ब1 न1 द1 ग्र2 उ1 श्रोत्र- (→श्रोत्रं); ब1 चक्षुषां (→चक्षुषी). –b) द1 चेतश्च, ग्र2 उ1 चैतच्च, म1 चैव च (→चैव तु); दे6 पश्चिमं, ग्र2 पञ्चकं, म1 पञ्चमः (→पञ्चमम्). –c) दे1.3.6 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 पायूपस्थौ (→पायूपस्थं). –d) ब1 वाक्यैव, दे6 वाक्कैव (→वाक् चैव); का1 ब2 दे1.2 स्मृता (दे1 °ताः), ब3 मताः, दे3.6 ते1 द1 ग्र2 तथा (→मता).

२४. दे4. ⊙. –a) ब1.3 दे1.3.6 न1 द1 म1 शब्द- (→शब्दः); न1 द1 ग्र2 स्पर्शं च (→स्पर्शश्च); दे6 मुवें. मुए. रूपश्च (→रूपं च). –c) द1 ग्र2 म1 उ1 भेदानि (→एतानि). –d) ब1.3 ग्र2 प्रकृतानि (→प्राकृतानि); दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. च (→तु).

२५. दे4. ⊙; ते1. ab ⊙. –a) का1 ब1-3 दे2.6 चतुर्विंशति (→चतुर्विंशकम्). –b) ब2.3 दे1.3.6 द1 ग्र2 म1 उ1 प्रधान- (→प्रधानं).

२६. ते4 दे1. ⊙, –a) दे5 तमश्चैव, न1 तमं चैव (→तमश्चेति). –c) दे1 साम्यावस्थितमेतेषां, द1 म1 समा-

सत्त्वं ज्ञानं तमोऽज्ञानं रजो मिश्रमुदाहृतम् ।
गुणानां बुद्धिवैषम्याद् वैषम्यं कवयो विदुः ॥२७
धर्माधर्माविति प्रोक्तौ पाशौ द्वौ बन्धसंज्ञितौ ।
मय्यर्पितानि कर्माणि निबन्धाय विमुक्तये ॥२८
अविद्यामस्मितां रागं द्वेषं चाभिनिवेशकम् ।
क्लेशाख्यानचलान् प्राहुः पाशानात्मनिबन्धनान् ॥२९
एतेषामेव पाशानां माया कारणमुच्यते ।
मूलप्रकृतिरव्यक्ता सा शक्तिर्मयि तिष्ठति ॥३०
स एव मूलप्रकृतिः प्रधानं पुरुषोऽपि च ।
विकारा महदादीनि देवदेवः सनातनः ॥३१
स एव बन्धः स च बन्धकर्ता
स एव पाशः पशवः स एव ।
स वेद सर्वं न च तस्य वेत्ता
तमाहुरग्र्यं पुरुषं पुराणम् ॥३२ वें. २.७.३२

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे (ईश्वरगीतासु) सप्तमोऽध्यायः ॥७॥

वस्थितमेतेषां, ग्र2 समाधिस्थितमेतेषां, उ1 समावस्थानमेतेषां. –d) ब2 न1 मुवें. मुए. मुब. अव्यक्तां, दे1 प्रधानं, दे8.9 अव्यक्त- (→अव्यक्तं); द1 प्रकृतं (→प्रकृति).

२७. दे4. ⊙. –a) दे2 द1 सत्व- (→सत्त्वं); दे5 तपो (→तमो). –b) ब1 रजो*श्र, दे8 मुवें. मुए. मुब. राजसं स-, दे9 राजामिश्र, + राजसं स-, द1 रजोभिश्च (→रजो मिश्रं). –c) ब1 -वैषम्यं (→-वैषम्याद्). –d) ब1 अद्वैधं, ब3 दे1 वैशम्यं (→वैषम्यं).

२८. दे4. ⊙; ग्र2. २८b-२९c ⊙. –a) द1 °धर्ममिति, ग्र2 °धर्मविधि- (→°धर्माविति); ब1 प्रोक्तं, ब2 ख्यातौ (→प्रोक्तौ). –b) ब1 पासौ, ते1 पाका (→पाशौ); का1 बधन°, ब1 दे1.5.8.9 द1 उ1 मुवें. मुए. मुब. द्वौ कर्म°, दे3.6 द्वौ ब्रह्म°, न1 म1 द्वौ धर्म°, ते1 * कर्म° (→द्वौ बन्ध°).

२९. दे4. ⊙; ग्र2. abc ⊙ (द्र. २८ पा. वि.). –a) ब1.3 दे3.5 अविद्यामस्मितं, ब1 अविद्या सन्द्धितं, दे6 अविद्या संमितं, ते1 अविद्यां चस्मयं, म1 अविद्यामसितां (→अविद्यामस्मितां); न1 द1 राग- (→रागं). –b) का1 उ1 चापि, ब3 न1 चाति-(→चाभि-); ब2 दे3.8 ते1 मुवें. मुए. मुब. °निवेशनम् (→°निवेशकम्). –c) दे6 केशाखा न खलान्प्राहुः, दे8 क्लेशाख्यांस्तां स्वयं प्राहुः, दे9 क्लेशाख्यानचलान्प्राहुः, + क्लेशाख्यस्ता स्वयं प्राह, न1 क्लेशात्मा नात्मकः प्राहुः, ते1 क्लेशाख्या तांश्च तान् प्राहुः, द1 क्लेशाख्यान्यं च यान् प्राहुः, मुवें. मुए. मुब. क्लेशाख्यांस्तान् स्वयं प्राह. –d) ते1 पाशानां त्व (→पाशानात्म-); दे1 °विबन्धात्, दे8.9 ग्र2 म1 उ1 °निबन्धनान् (→°निबन्धनान्).

३०. दे4.⊙. –a) दे1 पा * नां (→पाशानां). –b) ब1 मया (→माया-); उ1 °करण° (→°कारण°). –c) ब1 दे1 अव्यक्तं, ते1 अव्यक्तो (→अव्यक्ता). –d) का1 दे4 शक्तिर्मयि च तिष्ठति.

३१. दे4.⊙; ते1.cd ⊙. –a) न1 °प्रकृति, ग्र2 °प्रकृतिं (→°प्रकृतिः). –b) दे5 प्रधानः, दे6 प्रधान- (→प्रधानं); दे6 पुरुषेपि वा (→पुरुषोऽपि च). –c) दे1 विकारान् (→विकारा).

३२. दे4.⊙. –a) दे6 ब्रह्म° (→बन्ध°); दे5 °कर्त्ता, + °कर्त्तम (→°कर्त्ता). –b) ब1-3 दे2.5.6 ते1 पाशाः (दे6 °शा), ग्र2 पाशं (→पाशः); का1 पुरुषः स एव, दे1 पशवः सवेद, दे2 पशवः स एवं, दे8.9 मुवें. मुए. मुब. पशुभृत्य एव, द1 पशवस्स एव च (→पशवः स एव). –c) न1 ते1 द1 ग्र2 उ1 एव (→वेद); का1 स च सर्ववेत्ता (→न च तस्य वेत्ता). –d) दे8.9 मुवें. मुए. मुब. आर्घ्यं (→अग्र्यं). –cd) म1 स वेद सर्वं न च बन्धकर्त्ता तस्य वेत्ता तमाहुरग्र्यं पुरुषं पुराणं.

पुष्पिका— [दे4 द1 पुस्तकयोरध्यायसमाप्तिर्नास्ति]

पुराणनाम—का1 दे6 न1 इति श्रीकूर्मपुराणे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु, ब1.3 दे2.3 इति कू(दे2 कौ)र्मपुराणे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु, ब2 दे5.8.9 मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे ईश्वरगीतासु, दे1 इति श्रीकूर्मपुराणे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु मु(?)त्तरखण्डे, ते1 इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिभागे ईश्वरगीतासु उपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे, ग्र2 म1 उ1 इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरभागे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु, मुवें. इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे उपरिभागे श्रीमद्भगवदीश्वरगीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे. **अध्यायनाम**—का1 ब1-3 दे1-3.5.8.9 न1 ग्र2 म1 उ1 मुए. ⊙; ते1 ईश्वरनारायणमहर्षिसंवादे विभूतियोगो नाम, मुवें. ऋषिव्याससंवादे, मुब. विभूतियोगो

८

ईश्वर उवाच ।※

वें.२.८.१

अन्यद् गुह्यतमं ज्ञानं वक्ष्ये ब्राह्मणपुंगवाः ।
येनासौ तरते जन्तुर्घोरं संसारसागरम् ॥१
अहं ब्रह्ममयः शान्तः शाश्वतो निर्मलोऽव्ययः ।
एकाकी भगवानुक्तः केवलः परमेश्वरः ॥२
मम योनिर्महद् ब्रह्म तत्र गर्भं दधाम्यहम् ।
मूलं मायाभिधानं तु ततो जातमिदं जगत् ॥३
प्रधानं पुरुषो ह्यात्मा महान् भूतादिरेव च ।
तन्मात्राणि महाभूतानीन्द्रियाणि च जज्ञिरे ॥४
ततोऽण्डमभवद्धैमं सूर्यकोटिसमप्रभम् ।
तस्मिन् जज्ञे महाब्रह्मा मच्छक्त्या चोपबृंहितः ॥५
ये चान्ये बहवो जीवा मन्मयाः सर्व एव ते ।
न मां पश्यन्ति पितरं मायया मम मोहिताः ॥६
याश्च योनिषु सर्वासु संभवन्ति हि मूर्त्तयः ।
तासां माया परा योनिर्मामेव पितरं विदुः ॥७

नाम. **अध्यायसंख्या**—का$_1$ दे$_{1.6}$ षष्ठोध्यायः ॥६।, ब$_{1.3}$ दे$_{2.3}$ षष्ठोध्यायः, ब$_2$ षष्ठोध्यायः ॥५६॥, दे$_{5.8.9}$ ते$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ मुए. सप्तमोध्यायः, न$_1$ षट्पञ्चाशोध्यायः, उ$_1$ सप्तमोध्यायः ॥ श्री ॥, मुवें. मुब. सप्तमोध्यायः ॥७॥

८

※ दे$_4$ द$_1$.⊙; दे$_{3.9}$ ईश्वर उ.; न$_1$ श्रीईश्वर उवाच; ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ ईश्वरः.

१. दे$_4$. ⊙. –b) दे$_1$ वक्ष्येहं द्विजपुंगवाः. –c) ते$_1$ तेनासौ, द$_1$ येनास्मै, ग्र$_2$ येनसौ, उ$_1$ येनाशु (→येनासौ); दे$_6$ भवते (→तरते).

२. दे$_4$.⊙. –a) ब$_2$ स्वयं, दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. मुब. अयं (→अहं); दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. ब्रह्मातमः, न$_1$ ब्रह्माप्ययं (→ब्रह्ममयः). –b) दे$_2$ निर्गुणो (→निर्मलो). –c) ते$_1$ एकासः (→एकाकी); दे$_5$ शुद्धः, न$_1$ ते$_1$ मुक्तः, द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ रुद्रः (→उक्तः). –d) न$_1$ द$_1$ केवलं (→केवलः).

३. दे$_4$. ⊙. –a) ते$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ ब्रह्मा (→ब्रह्म). –c) ब$_1$ दे$_5$ न$_1$ ते$_1$ मूलं, म$_1$ मूलो (→मूलं); का$_1$ मूलमाया-विधानं तु, ब$_1$ न$_1$ [अ]भिधानं तत्, ब$_2$ दे$_9$ [अ]भिधान्त, दे$_{3.6}$ [अ]भिधानं च, दे$_8$ मुवें. मुए. मुब. [अ]भिधानं तं, म$_1$ [अ]भिधानं यत् (→[अ]भिधानं तु). –d) ब$_1$ त्वत्तो (→ततो).

४. दे$_4$. ⊙. –a) का$_1$ प्रधान- (→प्रधानं). –b) ब$_{1.2}$ दे$_{1.5.6}$ न$_1$ महा, दे$_8$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ मुवें. मुए. मुब. महद्, दे$_9$ महाद्, + महद्, म$_1$ बृहत् (→महान्); ग्र$_2$ भूताधिर् (→भूतादिर्). –c) दे$_{8.9}$ न$_1$ ते$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मनो (→महा-); न$_1$ भूत्वा (→-भूतान्); ग्र$_2$ तं मन्त्राणि मनोभूतान्. –d) का$_1$ यजिरे (→जज्ञिरे). –cd) द$_1$ तत्तन्मात्रा मनो भूतानेंद्रियाणि च जज्ञिरे.

५. –a) ग्र$_1$ तद्ण्डं, म$_1$ तदण्डं (→ततोऽण्डं); मुवें. मुए. मुब. अर्क°(→सूर्य°). –c) दे$_4$ यज्ञे (→जज्ञे); ब$_{1-3}$ दे$_{2.3.5.6}$ न$_1$ उ$_1$ मुब. महान्, दे$_9$ स्वयं, + महा, म$_1$ स्वयं (→महा). –d) न$_1$ म$_1$ उ$_1$ °बृंहितं (→°बृंहितः); का$_1$ दे$_2$ मम शक्त्युपबृंहितः, ब$_{2.3}$ महा शक्त्यु (ब$_3$ महछक्त्यु) पबृंहितः, दे$_5$ मम रूपोपबृंहितः.

६. दे$_1$. ab ⊙. –b) का$_1$ मानवाः, ब$_1$ दे$_5$ द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ तन्मया (?), ब$_2$ दे$_{3.4.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. तन्मयाः, ब$_3$ दे$_6$ न$_1$ मन्मया (?) (→मन्मयाः). –d) दे$_{1.2}$ मोहितः (→मोहिताः); ते$_1$ मोहिता मम मायया.

७. –a) दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. यासु (→याश्च); दे$_6$ योगिषु (→योनिषु); दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. ताः सर्वाः (→सर्वासु). –b) दे$_{1.4.5.8.9}$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. सम्भवन्तीह, ग्र$_2$ संभजन्तीह (→संभवन्ति हि). –c) का$_1$ दे$_2$ तेषां माया परा योनिर्, ब$_2$ मुब. तासां मायां परां योनिं, दे$_1$ तासां *यां परा योनिं, दे$_{3.8}$ मुवें. मुए. तां मातरं परां योनिं, दे$_4$ ग्र$_2$ तास्ता (ग्र$_2$ °सां) मायामयीमूर्त्ति, दे$_9$ तासां माया परा योनिं, + तां मातरं परां योनिं, ते$_1$ द$_1$ उ$_1$ तासां मायामयीं मूर्तिं. –d) दे$_4$ द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ निर्ममे, ते$_1$ तामेव (→मामेव).

यो मामेवं विजानाति बीजिनं पितरं प्रभुम् ।
स धीरः सर्वलोकेषु न मोहमधिगच्छति ।।८
ईशानः सर्वविद्यानां भूतानां परमेश्वरः ।
ओङ्कारमूर्त्तिर्भगवानहं ब्रह्मा प्रजापतिः ।।९
समं सर्वेषु भूतेषु तिष्ठन्तं परमेश्वरम् ।
विनश्यत्स्वविनश्यन्तं यः पश्यति स पश्यति ।।१०
समं पश्यन् हि सर्वत्र समवस्थितमीश्वरम् ।
न हिनस्त्यात्मनात्मानं ततो याति परां गतिम् ।।११
विदित्वा सप्त सूक्ष्माणि षडङ्गं च महेश्वरम् ।
प्रधानविनियोगज्ञः परं ब्रह्माधिगच्छति ।।१२
सर्वज्ञता तृप्तिरनादिबोधः
स्वतन्त्रता नित्यमलुप्तशक्तिः ।
अनन्तशक्तिश्च विभोर्विदित्वा
षडाहुरङ्गानि महेश्वरस्य ।।१३
तन्मात्राणि मन आत्मा च तानि
सूक्ष्माण्याहुः सप्त तत्त्वात्मकानि ।
या सा हेतुः प्रकृतिः सा प्रधानं
बन्धः प्रोक्तो विनियोगोऽपि तेन ।।१४
या सा शक्तिः प्रकृतौ लीनरूपा
वेदेषूक्ता कारणं ब्रह्मयोनिः ।
तस्या एकः परमेष्ठी परस्ता-
न्महेश्वरः पुरुषः सत्यरूपः ।।१५
ब्रह्मा योगी परमात्मा महीयान्
व्योमव्यापी वेदवेद्यः पुराणः । वें.२.८.१६

८. –a) ब3 मामेकं (→मामेवं); दे4 द1 विजानंति (→विजानाति). –b) का1 विजनं, दे1.3 बीजितं, न1 विजिनं, ते1 विभिन्नं (→बीजिनं), ग्र2 बिन्दुः (→प्रभुम्). –c) ब1 दे8 मुवें. मुए. मुब. स वीरः, दे9 स धीरः,+स वीरः (→स धीरः). –d) दे1 उप° (→अधि°)

९. –d) दे4 ब्रह्म (→ब्रह्मा).

१०. –b) ग्र2 स्थितं तं (→तिष्ठन्तं). –c) ब3 दे6 सु° (→स्व°); ते1 विनश्यतोऽविनश्यन्तं, ग्र2 विनश्य स विनश्यन्ति. –d) ग्र2 पश्यसि (→पश्यति); दे6 स यः पति (→स पश्यति).

११. –a) का1 दे4 ते1 म1 समां, ग्र2 सा मां (→समं); का1 पश्यत, ब2.3 दे5.6 ते1 द1 म1 उ1 पश्यति, दे2 पश्यन्ति (→पश्यन् हि). –b) का1 माम° (→सम°). –c) दे1 * (→न); ते1 स लीनस्स्वात्मनात्मानं, ग्र2 न भिन्नसात्मनात्मानं. –d) ग्र2 यान्ति (→याति); का1 ब1-3 दे2.6 परं पदम् (→परां गतिम्).

१२. –a) का1 सम°, दे1.4.5 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 सर्व° (→सप्त°). –c) दे6 प्रधाने, द1 ग्र2 उ1 प्राणानां, म1 प्राणिनां (→प्रधान-); ग्र2 °योगज्ञाः, म1 °योगज्ञं (→°योगज्ञः); दे1 प्रधानविधयो यज्ञः. –d) दे6 ब्रह्मादि° (→ब्रह्माधि°).

१३. –a) दे1 यः सर्वतो (→सर्वज्ञता); न1 द1 ग्र2 म1 °बोध (→°बोधः); का1 सर्वज्ञतां ऋद्धिमनादिबोधः. –b) दे1 सत्यव्रतो, दे8.9 मुवें. मुए. मुब. स्वच्छन्दता (→स्वतन्त्रता); ग्र2 ***, म1 निर्मल° (→नित्यम°); न1 अक्लृप्त° (→अलुप्त°). –c) ब1.3 दे1.3.5.6 °शक्ति च (→°शक्तिश्च); म1 विधोर् (→विभोर्); दे9 विधिज्ञा, +विदित्वा, ते1 विधिज्ञाः, द1 म1 विधिज्ञा, ग्र2 वियज्ञा (?) (→विदित्वा); दे4 ***** श्च विधो विधिज्ञाः.

१४. –a) न1 सन्मात्राणि, द1 इन्द्रियाणि (→तन्मात्राणि); ते1 मन एवात्मा (→मन आत्मा); ग्र2 तन्मात्राणि मनसा याचितानि. –b) का1 ब1-3 दे1-6 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 सर्व- (→सप्त). –c) का1 दे2 यासां, द1 स्वभासां, ग्र2 स्वाहा (→या सा); न1 हेतिः (→हेतुः); ग्र2 प्रकृतिस्था (→प्रकृतिः सा); उ1 सा तस्य हेतुः प्रकृतिः प्रधानां. –d) का1 ब2.3 दे2.3.6 द1 बद्धः (→बन्धः); ब2 (च) प्रोक्तो, ब3 प्रोक्तं, दे1 द1 प्रोक्ता, ते1 प्राप्तो (→प्रोक्तो); दे8 मुवें. मुए. विनयेना°, दे9 विनियोगो°, +विनयेना° (→विनियोगो°).

१५. ते1. cd ⊙. –a) दे6 न1 या या (→या सा); ब2 प्रकृतिर् (→प्रकृतौ); ब2.3 नील° (→लीन°). –b) का1 वेदे युक्ता (→वेदेषूक्ता); द1 ग्र2 याति, म1 चेति, उ1 यान्ति (→-योनिः). –c) ब3 दे1 तस्य, दे6 यस्या (→तस्या); न1 एकांकी (→एकः); ब1.3 दे6.8.9 ग्र2 उ1 मुवें. मुए. मुब. पुरस्तान् (→परस्तान्). –d) मुब. माहेश्वरः (→महेश्वरः); दे5.8 द1 मुवें. मुब. दे1 परम (→पुरुषः); का1 सप्तरूपः, द1 ग्र2 शक्तिरूपः, न1 विश्वरूपः (→सत्यरूपः); म1 महेश्वरः सत्यरूपः पुराणः.

१६. न1. १६-१७ ⊙ (द. सं.). –a) ब2.3 दे1 ब्रह्म-योगी (ब2 °निः), ते1 **** (→ब्रह्मा योगी). –b) का1 दे2 यो व्योमरूपी (→व्योमव्यापी); ब3 पुराणं, दे1 परात्मा (→पुराणः). –c) का1 ब1.2 दे2.3.6.8.9 द1 ग्र2 उ1 मुवें.

वें.२.८.१६

एको रुद्रो मृत्युरव्यक्तमेकं
बीजं विश्वं देव एकः स एव ॥१६
तमेवैकं प्राहुरन्येऽप्यनेकं
त्वेकात्मानं केचिदन्यत्तथाहुः ।
अणोरणीयान् महतोऽसौ महीयान्
महादेवः प्रोच्यते वेदविद्भिः ॥१७
एवं हि यो वेद गुहाशयं परं
प्रभुं पुराणं पुरुषं विश्वरूपम् ।
हिरण्मयं बुद्धिमतां परां गतिं
स बुद्धिमान् बुद्धिमतीत्य तिष्ठति॥१८

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे (ईश्वरगीतासु) अष्टमोऽध्यायः ॥८॥

मुए. मुब. मृत्युम् (→मृत्युर्); दे$_1$ ते$_1$ अव्यक्त- (→अव्यक्तं); ते$_1$ एकः (→एकं); दे$_4$ एको रुद्रे मत्परं व्यक्त **. –d) ब$_2$ देवा, दे$_{8.9}$ वेद (→देव); द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ एकः (→एव); दे$_6$ ब्रह्मानंदमेकं एकः स एव.

१७. न$_1$. ⊙ (द्र. १६ पा. वि). –a) ब$_2$ तमेवैक्यं, दे$_1$ मामेवैकं, दे$_6$ तवैरेकं, ते$_1$ तमेवैतं, द$_1$ ममैवैकं (→तमेवैकं); ब$_2$ अन्योन्यमेकं, दे$_5$ अन्येथनेकं, ग्र$_2$ अन्येप्यनेकः (→अन्येऽप्यनेकं). –b) ब$_1$ लोकात्मानं, दे$_1$ तमेवात्मानं, दे$_4$ ते$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ एकात्मानं, दे$_{5.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. त्वामेवात्मा (→त्वेकात्मानं); द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ किंचिद् (→केचिद्); ब$_2$ ते$_1$ अन्ये तदाहुः, ब$_3$ दे$_{3.5}$ अन्यं तथाहुः, दे$_{1.4}$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ अन्ये तथाहुः, दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. मुब. अन्यं तमाहुः (→अन्यत् तथाहुः). –c) ब$_2$ दे$_{4.8.9}$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. महतो (→महतोऽसौ). –d) दे$_{1.4.8.9}$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. विश्वरूपः (→वेदविद्भिः).

१८. –a) ब$_2$ एवन्त, ब$_3$ एव * (→एवं हि). –ab) दे$_6$ एवं यो वेद गुहाशयत्वं पुराणमेकं पुरुषं विश्वरूपम्. –c) दे$_5$ न$_1$ बुद्धिमतो (न$_1$ °तं) (→बुद्धिमतां); न$_1$ परांगत-, ग्र$_2$ पुरातनः (→परां गतिं). –d) ब$_2$ स बुद्धिमतां, दे$_6$ सद्बुद्धिमान्, दे$_9$ सुबुद्धिमान्, ते$_1$ स बुध्यते (→स बुद्धिमान्); का$_1$ बुद्धिमतां वरिष्ठः, ते$_1$ बुद्धिमतित्व तिष्ठति (→बुद्धिमतीत्य तिष्ठति).

पुष्पिका—[द$_1$ पुस्तके अध्यायसमाप्तिर्नास्ति]

पुराणनाम—का$_1$ दे$_{3.6}$ न$_1$ इति श्रीकूर्मपुराणे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु, ब$_1$ इति कौर्मे ईश्वरगीता, ब$_{2.3}$ दे$_2$ इति कू(दे$_2$ कौ)र्मे पुराणे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु, दे$_1$ इति श्रीकूर्मपुराणे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु उत्तरखंडे, दे$_{4.5.8.9}$ मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे ईश्वरगीतासु, ते$_1$ मुवें. इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिभागे (मुवें. उत्तरार्द्धे) ईश्वरगीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योग शास्त्रे, ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरभागे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे उपरिभागे श्रीमद्भगवदीश्वरगीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे. **अध्यायनाम**—का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{1-6.8.9}$ न$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुए. ⊙; ते$_1$ ईश्वरनारायणमहर्षिसंवादे, मुवें. ऋषिव्याससंवादे, मुब. संसारसागरतारणगुह्यतमज्ञानयोगो नाम. **अध्यायसंख्या**—का$_1$ दे$_1$ सप्तमोऽध्यायः ॥७॥, ब$_{1.3}$ दे$_{2.3.6}$ सप्तमोऽध्यायः, ब$_2$ सप्तमोध्यायः ॥ ५७ ॥, दे$_{4.8.9}$ ते$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ मुए. मुब. अष्टमोऽध्यायः, दे$_5$ मुवें. अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥, न$_1$ सप्तपंचाशोऽध्यायः

१

ऋषय ऊचुः ।❀
निष्कलो निर्मलो नित्यो निष्क्रियः परमेश्वरः ।
तन्नो वद महादेव विश्वरूपः कथं भवान् ॥१
ईश्वर उवाच ।❀
नाहं विश्वो न विश्वं च मामृते विद्यते द्विजाः ।
मायानिमित्तमत्रास्ति सा चात्मानमपाश्रिता ॥२
अनादिनिधना शक्तिर्मायाऽव्यक्तसमाश्रया ।
तन्निमित्तः प्रपञ्चोऽयमव्यक्तादभवत् खलु ॥३
अव्यक्तं कारणं प्राहुरानन्दं ज्योतिरक्षरम् ।
अहमेव परं ब्रह्म मत्तो ह्यन्यन्न विद्यते ॥४
तस्मान्मे विश्वरूपत्वं निश्चितं ब्रह्मवादिभिः ।
एकत्वे च पृथक्त्वे च प्रोक्तमेतन्निदर्शनम् ॥५
अहं तत् परमं ब्रह्म परमात्मा सनातनः ।
अकारणं द्विजाः प्रोक्तो न दोषो ह्यात्मनस्तथा ॥६
अनन्ता शक्तयोऽव्यक्ते मायाद्याः संस्थिता ध्रुवाः ।
तस्मिन् दिवि स्थितं नित्यमव्यक्तं भाति केवलम् ॥७
याभिस्तल्लक्ष्यते भिन्नमभिन्नं तु स्वभावतः ।
एकया मम सायुज्यमनादिनिधनं ध्रुवम् ॥८ वें. २.६.८

१

❀ दे$_{4}$ द$_{1}$. ⊙; दे$_{1}$ ऋष*ऊचुः; दे$_{6}$ ऋषयो ऊचुः; ते$_{1}$ ईश्वर उवाच, + ऋषय ऊचुः; ग्र$_{2}$ मुनयः; म$_{1}$ उ$_{1}$ ऋषयः.

१. दे$_{4}$. ⊙. –a) दे$_{9}$ निरीहो,+निःकलो (→निष्कलो). –b) दे$_{9}$ निःकलः (→निष्क्रियः). –c) दे$_{8}$ मुए. मुब. ततो, दे$_{9}$ ततो,+तन्नो (→तन्नो); दे$_{8}$ देव, द$_{1}$ वेद (→वद); द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ महाभाग (→महादेव). –d) का$_{1}$ उ$_{1}$ विश्वरूप, दे$_{5}$ विश्व ** (→विश्वरूपः).

❀ दे$_{8.9}$ ईश्वर उ.; द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ ईश्वरः.

२. –a) ग्र$_{2}$ विश्वे (→विश्वो). –c) का$_{1}$ ब$_{2}$ दे$_{2}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. °निमित्तमात्रास्ति (ते$_{1}$ °स्ते) (→°निमित्तमत्रास्ति). –b) का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{3.6}$ चास्माकं, दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. मुब. चात्मनि (→चात्मानं); दे$_{4}$ अथाश्रिता, दे$_{8.9}$ ग्र$_{2}$ मुवें. मुए. मुब. मयाश्रिता, न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ उपाश्रिता (→अपाश्रिता).

३. –a) न$_{1}$ शक्ति- (→शक्तिर्). –b) दे$_{8.9}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. व्यक्ति° (→[अ]व्यक्त°); ब$_{1}$ दे$_{2}$ °श्रिया (ब$_{1}$ °याः); ब$_{3}$ °श्रिता, ग्र$_{2}$ °हिता- (→°श्रया); ते$_{1}$ मम माया दुरत्यया. –c) ब$_{3}$ दे$_{4}$ तन्निमित्त-, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ तन्नियोगात् (→तन्निमित्तः). –d) दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. मुब. जायते (→अभवत्); दे$_{1}$ किल (→खलु); म$_{1}$ अव्यक्तामपि तत्खलु.

४. का$_{1}$. ४d-६a ⊙ (द्र. सं.). –a) ते$_{1}$ अव्यक्त- (→अव्यक्तं). –b) दे$_{4}$ ते$_{1}$ आनन्द- (→आनन्दं). –c) दे$_{5}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ अप्रमेयं (→अहमेव); ब$_{1}$ दे$_{2}$ ब्रह्मन् (→ब्रह्म). –d) दे$_{4}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ह्यन्यं (→ह्यन्यद्); दे$_{3.5}$ विद्यते न हि (→विद्यते).

५. का$_{1}$. ⊙ (द्र. ४ पा. वि.). –a) न$_{1}$ तस्यां नो (→तस्मान्मे); दे$_{6}$ °रूपं त्वं (→°रूपत्वं). –c) ब$_{2.3}$ दे$_{2.3.5.6}$ एकत्वेन (→एकत्वे च); ब$_{2.3}$ दे$_{2.3.5.6}$ पृथक्त्वेन (→पृथक्त्वे च). –d) दे$_{4}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ अनामयं (→निदर्शनम्).

६. का$_{1}$. a ⊙ (द्र. ४ पा. वि.). –a) ब$_{2}$ तु, दे$_{4}$ मत् (→तत्). –c) का$_{1}$ अकारणादियं:, ते$_{1}$ सकारणं द्विजः, ग्र$_{2}$ म$_{1}$ अकारणाद् द्विजाः (→अकारणं द्विजाः); ब$_{3}$ मुवें. मुए. मुब. प्रोक्ता, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ प्रोक्तं (→प्रोक्तो). –d) का$_{1}$ दे$_{3.6}$ दोषा (→दोषो); ते$_{1}$ तदा (→तथा).

७. ग्र$_{2}$. ७b-८d ⊙ (द्र. सं.). –a) ब$_{3}$ दे$_{3.6}$ सुलभाः (→अनन्ताः); ब$_{2}$ [अ]व्यक्त-, दे$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ [अ]व्यक्तेः, दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. मुब. [अ]व्यक्ता, न$_{1}$ [अ]व्यक्तो (→[अ]व्यक्ते); दे$_{4}$ मायाच्चा-, दे$_{5}$ मायाद्यां, दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. मुब. मायया (→मायाद्याः); न$_{1}$ ग्र$_{2}$ ध्रुवं (→ध्रुवाः); दे$_{1}$ महदाद्याः स्थिता ध्रुवाः. –c) द$_{1}$ विश्वं (→नित्यं); दे$_{1}$ तस्मिन्स्थितं नित्यमजं, ते$_{1}$ तस्मिन्नधिष्ठितं नित्यं.

८. ग्र$_{2}$. ⊙ (द्र. ७ पा. वि.). –a) दे$_{4}$ च, दे$_{6}$ न$_{1}$ तं, दे$_{4}$ द$_{1}$ उ$_{1}$ सं (→तत्); दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. अ(म$_{1}$ या)भिन्नं वक्ष्यते भिन्नं, ते$_{1}$ याभिन्नं संरक्षते भिन्नं. –b) दे$_{4}$ द$_{1}$ म$_{1}$ तत्, ते$_{1}$ च (→तु); ब$_{1-3}$ मुब. अभिन्नस् (→अभिन्नं); दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. ब्रह्माव्यक्तं सनातनं. –c) ते$_{1}$ परया, उ$_{1}$ एकधा (→एकया); दे$_{3.8}$ मुवें. मुए. मुब. एकया मायया युक्तं, दे$_{1}$ एकया मम सायुज्यं, + एकया मायया युक्तं.

वें.१.१.६ पुंसोऽभूदन्यया भूतिरन्यया तत्तिरोहितम् ।
अनादिमध्यं तिष्ठन्तं युज्यतेऽविद्यया किल ।।९
तदेतत् परमं व्यक्तं प्रभामण्डलमण्डितम् ।
तदक्षरं परं ज्योतिस्तद् विष्णोः परमं पदम् ।।१०
तत्र सर्वमिदं प्रोतमोतं चैवाखिलं जगत् ।
तदेव च जगत् कृत्स्नं तद् विज्ञाय विमुच्यते ।।११
यतो वाचो निवर्त्तन्ते अप्राप्य मनसा सह ।
आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान् बिभेति न कुतश्चन ।।१२
वेदाहमेतं पुरुषं महान्त-
मादित्यवर्णं तमसः परस्तात् ।
तद् विज्ञाय परिमुच्येत विद्वान्
नित्यानन्दी भवति ब्रह्मभूतः ।।१३
यस्मात् परं नापरमस्ति किञ्चित्
यज्ज्योतिषां ज्योतिरेकं दिविस्थम् ।
तदेवात्मानं मन्यमानोऽथ विद्वा-
नात्मानन्दी भवति ब्रह्मभूतः ।।१४
तदव्ययं कलिलं गूढदेहं
ब्रह्मानन्दममृतं विश्वधाम ।
वदन्त्येवं ब्राह्मणा ब्रह्मनिष्ठा
यत्र गत्वा न निवर्त्तेत भूयः ।।१५

---

९. –a) दे1.4 पुंसो भूदन्यथो(दे4 °यो)द्भूतिर्, दे5 पुंसोऽभूदव्ययोद्भूतिर्, + पुंसोऽभूदन्यथोद्भूतिर्, दे6 या सा भूमि महाभूतिर्, दे8.9 मुवें. मुए. मुब. पुंसोऽन्याभूद्यथाभूतिर्, न1 द1 ग्र2 उ1 पुंसोऽभूदव्ययोद् (ग्र2 °यो) भूतिर्, ते1 या सोभूदव्याद्भूतिर्. –b) दे3.6 अनामा, द1 ग्र2 उ1 अन्यथा (→अन्यया); दे1 तं (→तत्). –c) का1 ब3 दे1.2.4 °मध्ये (ब3 दे4 °ध्य-), द1 उ1 °मध्यां (→°मध्यं); ब1 अनादितिष्ठ-मध्यं तु, दे5 ते1 अनादिमध्यनिधनं, न1 म1 मुब. अनादिमध्य-निष्ठं तद्. –d) दे1 ग्र2 त्यज्यते, दे8.9 मुवें. मुए. मुब. चेष्टते, न1 वाह्यते, ते1 म1 व्यज्यते, द1 त्यजते (→युज्यते); ब1 विद्यते (→-विद्यया); ब2 तद् विज्ञाय प्रमुच्यते.

१०. –a) दे4 यदेव (→तदेतत्). –a) दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. परमव्यक्तं, द1 परमं दिव्यं (→परमं व्यक्तं). –c) द1 ग्र2 उ1 तदहं परमं ज्योतिस्.

११. –a) न1 यत्र (→तत्र); द1 प्रोक्तं (→प्रोतं). –c) दे1.8.9 ग्र2 म1 मुवें. मुए. मुब. तदेवेदं, दे4 तत्रेदं च, द1 तमेवेदं (→तदेव च). –d) दे3.6 एतद् विज्ञाय मुच्यते.

अतः परं दे1 अधिकम्—

* 'यः सर्वतो तृप्तिरनादिबोधः
सत्यव्रतो नित्यमलुप्तशक्तिः ।
अनन्तशक्ति च विभोर्विदित्वा ।
षडाहुरङ्गानि ममेश्वरस्य ।।
तन्मात्राणि मन आत्मा च तानि
सूक्ष्माण्याहुः सर्वत चात्मकानि ।
या सा हेतुः प्रकृतिः सा प्रधानं
बंधः प्रोक्ता विनियोगोऽपि तेन ।।
या सा शक्तिः प्रकृतौ लीनरूपा ।
वेदेषूक्ता कारणं ब्रह्मयोनिः ।
तस्य एकः परमेष्ठी परस्तात्
महेश्वरः परमसत्यरूपः ।।
ब्रह्म योगी परमात्मा महीयान्
व्योमव्यापी वेदवेद्यः परात्मा ।
(= ८.१३-१६ b)

१२. –d) का1 ब2.3 दे2.3.6 न बिभेति कदाचन, ब1 विभेति च कदाचन, दे4.5 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 न विभेति कुतश्चन.

१३. –a) ब2 ***, दे5 न1 पुराणं (→महान्तं). –b) दे8 मुवें. मुए. पुरुषं, दे9 तमसः, + पुरुषं (→तमसः); दे8.9 ग्र2 मुवें. मुए. पुरस्तात् (→परस्तात्). –c) ब2.3 मुवें. मुए. मुब. तं (→तद्); दे1 ग्र2 परिमुच्यते, दे6 वि * मुच्यते, ते1 परं मुच्यते (→परिमुच्येत). –d) दे4.5 द1 ग्र2 उ1 °भूयः (→°भूतः).

१४. दे1.5. ⊙; दे4. १४d-१६c ⊙. –a) ब3 दे3.4 ते1 तस्मात्, म1 मुवें. मुए. अस्मात् (→यस्मात्); दे3.6 वापर°, दे4 नावर°, उ1 नोपर° (→नापर°); ब1 यस्मा-त्पन्नामपरात्ति किंचित्, ते1 तस्मात्परस्मात्परमस्ति किञ्चित्. –b) का1 ब2-3 दे2.3.6 दिविष्ठं, ब1 विदिष्टं (→दिविस्थं); ते1 यज्ज्योतिरैकं परमं दिवि तिष्ठति. –c) दे4 मन्यमानोऽति-(→मन्यमानोऽथ); दे4 धीरः (→विद्वान्).

१५. दे4. ⊙ (द्र.१४ पा. वि.). –a) का1 दे2 तद्वाव्ययं, दे1 तमव्ययं, दे3.8.9 तदप्ययं, मुवें. मुए. तदप्यहं (→तदव्ययं); का1 कलिजं, दे1 कपिशं (→कलिलं); दे1 °देवं (→°देहं). –b) दे2.6 मु[illegible] मुए. °धामा (→°धाम). –c) दे1 वक्ष्ये ह्येवं (→वदन[illegible]) न1 ते1 निवर्त्तन्ति (→निवर्त्तेत).

हिरण्मये परमाकाशतत्त्वे
यदर्चिषि प्रविभातीव तेजः ।
तद्विज्ञाने परिपश्यन्ति धीरा
विभ्राजमानं विमलं व्योम धाम ॥१६
ततः परं परिपश्यन्ति धीरा
आत्मन्यात्मानमनुभूयानुभूय ।
स्वयंप्रभः परमेष्ठी महीयान्
ब्रह्मानन्दी भगवानीश एषः ॥१७

एको देवः सर्वभूतेषु गूढः
सर्वव्यापी सर्वभूतान्तरात्मा ।
तमेवैकं येऽनुपश्यन्ति धीरा-
स्तेषां शान्तिः शाश्वती नेतरेषाम् ॥१८
सर्वाननशिरोग्रीवः सर्वभूतगुहाशयः ।
सर्वव्यापी च भगवान् न तस्मादन्यदिष्यते ॥१९
इत्येतदैश्वरं ज्ञानमुक्तं वो मुनिपुंगवाः ।
गोपनीयं विशेषेण योगिनामपि दुर्लभम् ॥२० वें.२.९.२०

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे (ईश्वरगीतासु) नवमोऽध्यायः॥ ९॥

---

१६. न1 ग्र2. ⊙; दे4. abc ⊙; ते1. d ⊙. –a) दे2 तत्त्वं (→तत्त्वे); का1 हिरण्मयः परमेकोऽथतत्त्वं, दे1 हिरण्मयं ब्रह्माकाशतत्वे. –b) का1 यदर्चिभिः, ते1 यज्ज्योतिषि (→यदर्चिषि); का1 प्रविभाति *, ब2 प्रविभातीह, द1 उ1 प्रतिभातीव, ते1 म1 प्रतिभातीह (→प्रविभातीव); दे8.9 मुवें. मुए. मुब. यद्वै दिवि विप्रतिभातीव तेजः. –c) ब2 उ1 तद् विज्ञानं, दे1 तद् विज्ञान-, दे2-6.9 तद् विज्ञानेन (→तद् विज्ञाने). –d) ब2 विराज° (→विभ्राज°); दे1 विपुलं (→विमलं).

१७. न1. ⊙; ते1. a ⊙. –a) द1 ग्र2 उ1 ततस्ततः (→ततः परं); का1 ब3 दे3 यत्पश्यन्ति, ब1 म1 यत्परिपश्यन्ति, ब2 तत् परिपश्यन्ति, दे1 यत्प्रपश्यन्ति (→परिपश्यन्ति); दे6 तत्परं यत्पश्यन्ति धीरा. –b) ब3 दे5 ग्र2 म1 उ1 °यानुभूयः, दे8.9 मुवें. मुए. मुब. °य साक्षात् (→°यानुभूय); ते1 आत्मन्यनुभूयानुभूयः. –c) का1 ब1.3 दे2.6 स्वयं प्रभं, दे4 स्वयं **, द1 स्वयं प्रभुं (→स्वयंप्रभः); दे4 ते1 परमात्मा (→परमेष्ठी); द1 ग्र2 म1 उ1 °मात्मा महात्मा (→°मेष्ठी महीयान्). –d) ग्र2 ईश (→°नन्दी); दे5 एव, ग्र2 (एक) एषः (→एषः). दे3 भ*वानीशः (→भगवानीशः).

१८. –a) ब3 भूतः, ते1 रुद्रः (→देवः). –c) दे4 त्वं (→तं); ब2 त्वमेकं वै, दे1 मम चैकं, ग्र2 तामवेकं (→तमेवैकं); का1 दे2.3.6 यत्र, ब1 दे4 द1 येन, दे1 ये तु (→येऽनु-). –d) उ1 मुक्तिः (→शान्तिः).

१९. –a) दे3.8.9 मुवें. मुए. मुब सर्वोयन° (→सर्वानन°); दे6 °ग्रीवाः, द1 ग्र2 °ग्रीव- (→°ग्रीवः). –b) ब1 °शय, ते1 °लयः (→°शयः). –c) ब2.3 *, दे5.8.9 ते1 द1 ग्र2 उ1 मुवें. मुए. मुब. सः (→च). –d) ब2 तस्मादन्यद्विशिष्यते, दे3.8.9 मुवें. मुए. मुब. तस्मादन्यत्र विद्यते.

अतः परं न1 पुस्तके अधिकम्—

स्वयंप्रभः परमेष्ठी महीयां ब्रह्मानन्दी भगवानीश एषः ।

(= १७d)

२०. –a) दे8.9 ईश्वरं (→ऐश्वरं). –b) का1 उक्तं यत्, ब1-3 दे2.3.5.6 मुक्तये, ते1 उक्तं हे, म1 उक्तं वै (→उक्तं वो). –c) दे4 °नीयो (→°नीयं); म2 प्रयत्नेन (→विशेषेण).

पुष्पिका—[द1 पुस्तके अध्याय समाप्तिर्नास्ति]

पुराणनाम—का1 दे4 न1 म1 इति श्रीकूर्मपुराणे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु, ब1 इति कौर्मे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु, ब2 दे6 इति*र्मपुराणे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु, ब3 दे2.3 इति कू (दे2 कौ)र्मपुराणे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु, दे1 इति श्रीकूर्मपुराणे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु उत्तरखण्डे, दे5 मुवें. इति श्रीकूर्मउत्तरार्द्धे ईश्वर गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे, दे8.9 मुए. इति श्रीईश्वरगीतासु, ते1 इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिभागे कूर्मपुराणे ईश्वरगीतासु उपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे, ग्र2 उ1 इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरभागे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे उपरिभागे श्रीमद्भगवदीश्वरगीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे. **अध्यायनाम**—का1 ब1-3 दे1-6.8-9 न1 ग्र2 म1 उ1 मुए. ⊙; ते1 ईश्वरनारायणमहर्षिसंवादे ईश्वरस्य विश्वरूपत्वयोगो नाम, मुवें. ऋषिनारदसंवादे, मुब. निर्गुणब्रह्मणो विश्वरूपकारणज्ञानयोगो नाम. **अध्यायसंख्या**—का1 दे1 अष्टमोध्यायः ॥८॥, ब1.3 दे2.3.6 अष्टमोध्यायः, ब2 अष्टमोध्यायः ॥५८॥, दे4.8.9 ते1 ग्र2 म1 मुए. मुब. नवमोध्यायः, दे5 मुवें. नवमोध्यायः ॥९॥, न1 अष्ट (सप्त) पंचाशोध्यायः, उ1 नवमोध्यायः ॥श्री॥.

१०

ईश्वर उवाच ।❀

बें.२.१०.१ अलिङ्गमेकमव्यक्तं लिङ्गं ब्रह्मेति निश्चितम् ।
स्वयंज्योतिः परं तत्त्वं परे व्योम्नि व्यवस्थितम् ।।१
अव्यक्तं कारणं यत्तदक्षरं परमं पदम् ।
निर्गुणं शुद्धविज्ञानं तद् वै पश्यन्ति सूरयः ।।२
तन्निष्ठाः शान्तसंकल्पा नित्यं तद्भावभाविताः ।
पश्यन्ति तत् परं ब्रह्म यत्तल्लिङ्गमिति श्रुतिः ।।३
अन्यथा नहि मां द्रष्टुं शक्यं वै मुनिपुंगवाः ।
नहि तद् विद्यते ज्ञानं यतस्तज्ज्ञायते परम् ।।४
एतत्तत्परमं ज्ञानं केवलं कवयो विदुः ।
अज्ञानमितरत् सर्वं यस्मान्मायामयं जगत् ।।५
यज्ज्ञानं निर्मलं सूक्ष्मं निर्विकल्पं यदव्ययम् ।
ममात्माऽसौ तदेवेदमिति प्राहुर्विपश्चितः ।।६
येऽप्यनेकं प्रपश्यन्ति तेऽपि पश्यन्ति तत्परम् ।
आश्रिताः परमां निष्ठां बुद्ध्वैकं तत्त्वमव्ययम् ।।७
ये पुनः परमं तत्त्वमेकं वानेकमीश्वरम् ।
भक्त्या मां संप्रपश्यन्ति विज्ञेयास्ते तदात्मकाः ।।८

१०

❀ द1. ⊙; दे1 ईश्वर * वाच; दे8.9 ईश्वर उ.; ग्र2 म1 उ1 ईश्वरः.

१. –a) द1 एव (→एकं); न1 मुवें. मुए. मुब. अव्यक्त- (→अव्यक्तं). –c) द1 परं तरं, ग्र2 उ1 परतरं, (→परं तत्त्वं). –d) ब2 दे3.6 म1 परं, दे4.8 मुवें. मुए. पूर्वं, दे9 परे, + पूर्व, ग्र2 पर- (→परे).

२. –a) ब3 दे4 अव्यक्त- (→अव्यक्तं); द1 परमं (→कारणं); न1 यत् तम्, म1 तद्वद् (→यत्तद्). –c) दे8.9 मुवें. मुए. सिद्धि° (→शुद्ध°). –d) दे2.3.6 तं वै, द1 ग्र2 उ1 सदा (→तद्वै); दे3.6 पश्यति (→पश्यन्ति); दे2.4.6 शरयः (→सूरयः); दे9 ते1 तद् विपश्यन्ति सूरयः.

३. –a) का1 तन्निष्ठा सत्य°, दे4 मन्निष्ठाः शांत°, दे8 तन्नष्ट शांत°, ते1 उ1 तन्निष्ठा शान्ति°, मुवें. मुए. मुब. तन्नष्ट स्वान्त° (→तन्निष्ठाः शान्त°). –c) द1 ग्र2 मत्परं, उ1 मत्पर (रं) (→तत्परं); दे1 म1 श्रुतं (→श्रुतिः).

४. –a) दे1 नैव (→नहि). –b) न1 म1 शक्यं वो, ते1 शक्यते, ग्र2 शक्त्या वै (→शक्यं वै); दे2 °पुंगवः (→°पुंगवाः). –d) का1 न1 ते1 म1 यत्तद्, ब2 यत्तस्, दे4.8.9 मुवें. मुए. मुब. येन (→यतस्); न1 वै जायते, म1 स ज्ञायते (→तज्ज्ञायते); ते1 पदम् (→परम्).

५. –a) ब2 एते तत्, दे4.5 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 इत्येतत्- (ग्र2 °वं) (→एतत् तत्); दे8.9 मुवें. मुए. स्थानं (→ज्ञानं). –c) का1 ब2.3 दे8.9 द1 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. अज्ञान- (→अज्ञानं); का1 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. -तिमिरं, ब2.3 दे3.8.9 -तिमिर-, दे1.6 इतिर-, दे4 इतरान्, दे5 ते1 इतितत्, द1 ग्र2 तिमिरात् (ग्र2 °रत्) (→इतरत्); ब2.3 दे1.3.5.6.8.9 न1 मुवें. मुए. मुब. ज्ञानं (→सर्वं). –d) दे5 न1 तस्मान् (→यस्मान्); दे1 तस्मादेतन्मयं जगत्, दे4 ते1 द1 ग्र2 उ1 विज्ञानमिति मे मतिः.

६. –a) ब2.3 दे3 तद्ज्ञानं, दे9 तद्ज्ञानं, + यद् ज्ञानं, ते1 य[द्य]ज्ञानं (→यज्ज्ञानं); दे1.4.5.8.9 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. शुद्धं (→सूक्ष्मं). –b) दे1.4.5.8.9 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. निरञ्जनम् (→यदव्ययम्). –c) दे9 ममात्मतस्, ते1 महात्मानो, द1 अतो * सौ, ग्र2 अनात्मान, उ1 अनात्मासौ (→ममात्मासौ); दे8.9 मुवें. मुए. तदेवैनं, द1 तदेवेंद्रं (→तदेवेदं). –d) दे1 विपश्चिता, ते1 विनिश्चितम्, ग्र2 मनीषिणः (→विपश्चितः).

७. का1. ७c-१७a ⊙. –a) ते1 यद्यदेकं (→येऽप्यनेकं); म1 विपश्यन्ति (→प्रपश्यन्ति). –b) दे8 मुवें. मुए. मुब. तत्परं परमं पदम् दे9तत्परं सरमं पदम्, + तेपि पश्यन्ति तत्पदम्. –c) दे4 न1 आश्रितां (→आश्रिताः); द1 ग्र2 उ1 परमा- (→परमां). –d) ब2 दे8 म1 मुवें. मुए. मुब. बुद्धैयक्यं (→बुद्ध्वैकं).

८. का1. ⊙ –b) दे1 एकस्थानेकम्, दे5 एकं त्वानेकं, न1 म1 एकं चानेक- (→एकं वानेकं); ग्र2 एकत्वान्नेकमीश्वरः. –c) दे8 मुए. भक्ता (→भक्त्या); दे9 संप्रपद्यते, + संप्रपश्यन्ति (→संप्रपश्यन्ति). –d) न1 विज्ञायास्तो (→विज्ञेयास्ते); ब2 न1 म1 मदात्मकाः (→तदात्मकाः).

साक्षादेव प्रपश्यन्ति स्वात्मानं परमेश्वरम् ।
नित्यानन्दं निर्विकल्पं सत्यरूपमिति स्थितिः ।।९
भजन्ते परमानन्दं सर्वगं यत्तदात्मकम् ।
स्वात्मन्यवस्थिताः शान्ताः परेऽव्यक्ते परस्य तु ।।१०
एषा विमुक्तिः परमा मम सायुज्यमुत्तमम् ।
निर्वाणं ब्रह्मणा चैक्यं कैवल्यं कवयो विदुः ।।११
तस्मादनादिमध्यान्तं वस्त्वेकं परमं शिवम् ।
स ईश्वरो महादेवस्तं विज्ञाय विमुच्यते ।।१२
न तत्र सूर्यः प्रविभातीह चन्द्रो
न नक्षत्राणि तपनो नोत विद्युत् ।
तद्भासेदमखिलं भाति नित्यं
तन्नित्यभासमचलं सद्विभाति ।।१३
नित्योदितं संविदा निर्विकल्पं
शुद्धं बृहन्तं परमं यद्विभाति ।
अत्रान्तरं ब्रह्मविदोऽथ नित्यं
पश्यन्ति तत्त्वमचलं यत् स ईशः ।।१४
नित्यानन्दममृतं सत्यरूपं
शुद्धं वदन्ति पुरुषं सर्ववेदाः । वें.२.१०.१५

९. का1. ⊙. –a) ब2 दे4.8.9 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. साक्षादेवं, न1 साक्षादेनं (→साक्षादेव). –b) दे1 ग्रात्मानं (→स्वात्मानं). –c) दे3.6 निरानन्दं (→नित्यानन्दं). –d) दे1 सत्यं तपं, दे3.6 नित्यरूपं, ते1 सत् स्वरूपं (→सत्यरूपं); दे5 स्थितं, ग्र2 स्थिति, म1 श्रुतिः (→स्थितिः).

१०. का1. ⊙. –a) दे1 भजते, दे6 ते1 भजन्ति (→भजन्ते). –b) दे5 सर्वज्ञं (→सर्वगं); ब2.3 दे2.3.6.9 यत् सदात्मकं, दे8 मुवें. मुए. मुब. जगदात्मकम्, ते1 तत्तदात्मकम् (→यत्तदात्मकम्). –c) दे2.3.6 ग्रात्म° (→स्वात्म°); ते1 एवं (→°यव-).–d) दे1 पर- (→परे); दे8 मुवें. मुए. मुब. °व्यक्ता, दे9 °व्यक्तं, न1 °व्यक्तो(→°व्यक्ते); ते1 परेस्य (→परस्य).

११. का1. ⊙. –a) दे6 विद्या, ते1 म1 एषां, द1 ग्र2 यैषा, उ1 येषां (→एषा); म1 विमुक्ति (→विमुक्तिः); ग्र2 म1 परमां (→परमा). –b) ब2 मया (→मम); ग्र2 उत्तमां (→उत्तमं). –c) दे1 निर्वाण- (→निर्वाणं); दे1 ब्रह्मणोरैक्यं, दे6 ब्रह्मणोचैक्य-, न1 ब्रह्मणां चैक्यं, ते1 ब्रह्मणा चैवं, द1 ब्रह्मणो ह्यैक्यं, ग्र2 ब्रह्मणास्त्वैक्यं (→ब्रह्मणा चैक्यं). –d) दे6 कैवल्य- (→कैवल्यं).

१२. का1. ⊙. –b) ब3 वास्तवकं, द1 वस्त्वेक-, ग्र2 उ1 वस्त्वेकः (→वस्त्वेकं); ब2.3 दे1.4-6.9 ते1 द1 उ1 मुब. परमः शिवः (→परमं शिवम्). –c) दे1 ईश्वरोऽथ महादेवस्. –d) ब2.3 दे1.6 न1 तद्विज्ञाय (→तं विज्ञाय); दे4 न1 मुवें. मुए. मुब. प्रमुच्यते, दे5 स मुच्यते (→विमुच्यते).

१३. का1. ⊙. –a) ते1 * (→न); दे1.6 न1 द1 उ1 मुवें. मुए. प्रतिभातीह, दे4.5 ते1 ग्र2 म1 मुब. प्रतिभाति* (→प्रविभातीह). –b) दे5.8 ते1 म1 मुवें. मुए. * (→न); दे8 मुवें. मुए. नक्षत्राणां (→नक्षत्राणि); ब2.3 तपनोऽथ विद्युत्, दे3 तपनो विद्युत्, दे4 नाग्नयो न विद्युत्, दे6 तपणो विद्युतात्, दे8 मुवें. मुए. गणो नोत विद्युत्, दे9 तपनोत विद्युत्, न1 न मनो नोत विद्युत्, ते1 तपनो नोति विद्युत्, द1 तपनो नाह विद्युत्, म1 ज्वलनो नोत विद्युत् (→तपनो नोत विद्युत्). –c) दे3 तद्भासैवं, दे4 उ1 तद्भासे (ने) दं, दे6 * हासेदं, दे8.9 मुवें. मुए. तद्भासितं, ते1 तद्भावेनैनं, द1 मद्भासेनेदं, ग्र2 सद्भावेनेदं, म1 * भासा चेदं (→तद्भासेदं); दे8.9 मुवें. मुए. ह्यखिलं, म1 संस्थितं (→ग्रखिलं); ते1 **, द1 ग्र2 उ1 (वि)भाति (→भाति); दे1.3.5.8.9 न1 म1 मुवें. मुए. मुब. विश्वं, ग्र2 मध्यं (→नित्यं). –d) दे1 तन्निर्भासं, दे3.6 सन्नित्यभासं, दे5 नित्येभासं, दे8.9 मुवें. मुए. ग्रतीवभासं, न1 द1 ग्र2 उ1 नित्याभासं (→तन्नित्यभासं); दे3.4.8.9 मुवें. मुए. मुब. ग्रमलं, दे5 ग्रबलं, दे6 ग्रमा(?)लं (→ग्रचलं); दे2 सद्विमेति, दे6.8.9 न1 उ1 मुवें. मुए. तद्विभाति (→सद्विभाति); ते1 तद्भाममखिलं *** विभाति.

१४. का1. ⊙; ते1 द1 ग्र2 म1 उ1. ab ⊙. –a) दे1 सत्वोदितं, दे4 नित्योदितः, दे8.9 मुवें. मुए. विश्वोदितं (→नित्योदितं); ब2.3 संविदं, दे3.8.9 निःकलं, दे4 सन्निति, न1 ***, मुवें. मुए. मुब. निष्कलं (→संविदा). –b) ब2.3 शुभ्रं (→शुद्धं); ब2.3 विशन्तं, दे1.3-5.8.9 न1 मुवें. मुए. मुब. बृहत् (→बृहन्तं). –c) दे4 तत्रोत्तरं, दे5 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. ग्रत्रान्तरे, द1 ग्र2 उ1 तत्रान्तरं (→ग्रत्रांतरं); दे4 °विदोप्य, न1 °विद्याय, उ1 °विदाथ (→°विदोऽथ). –d) दे4 ग्रविरलं, दे5 ग्रमलं, दे6 ग्रवलं (→ग्रचलं); ग्र2 यस्, म1 यै (→यत्).

१५. का1. ⊙. –a) म1 ग्रत्र तं (→ग्रमृतं); द1 ग्र2 म1 उ1 नित्यरूपं (→सत्यरूपं). –b) दे6 °विद्यां (→°वेदाः). –c) दे6 नमोमिति, दे8 मुवें. मुए. मुब. प्राणानिति, दे9 प्राणानिति, +तमोमिति (→तमोमिति); ते1 प्रणवं शासितारं, द1 प्रणवेनी-

वे.२.१०.१५ तमोमिति प्रणवेनेशितारं
ध्यायन्ति वेदार्थविनिश्चितार्थाः ॥१५
न भूमिरापो न मनो न वह्निः
प्राणोऽनिलो गगनं नोत बुद्धिः ।
न चेतनोऽन्यत् परमाकाशमध्ये
विभाति देवः शिव एव केवलः ॥१६
इत्येतदुक्तं परमं रहस्यं
ज्ञानामृतं सर्ववेदेषु गूढम् ।
जानाति योगी विजनेऽथ देशे
युञ्जीत योगं प्रयतो ह्यजस्रम् ॥१७

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे (ईश्वरगीतासु) दशमोऽध्यायः ॥१०॥

शितारः, मुवें. मुए. प्राणविनेशितारं (→प्रणवेनेशितारं). –d) दे4 म1 वेदांत° (→वेदार्थ°); ब3 °विपश्चितार्थाः, दे5.6 °विनिश्चितार्थं (दे6 °र्थः) (→°विनिश्चितार्थाः); दे8.9 मुवें. मुए. मुब. ध्यायन्ति वेदैरिति (दे9+वेदान्तवि) निश्चितार्थाः.

१६. का1. ⊙. –a) दे1 बुद्धिः, न1 न च, म1 वायु(रग्निः) (→वह्निः); ते1 न भूमिरापो न च वह्निरस्ति. –d) न1 म1 प्राणानिलो, द1 प्रभानलो, ग्र2 न वानिलो (→प्राणोऽनिलो); ग्र2 गगनो (→गगनं), ब2 ग्र2 न*, ब3 नोऽथ, दे1 द1 नो न, दे3 लोल, दे6 लोभ, म1 तेन (→नोत); दे1 वह्निः (→बुद्धिः); ते1 न चानिलो मेस्ति न चाम्बरं च, उ1 प्रभातिलोके गगनं न बुद्धिः. –c) ब2 न चेतनोन्यः, दे1 न चान्योन्यत्*, दे2 न चैतनोन्यत्, दे4 न चेतनो यः, द1 न चैतन्नै*, ग्र2 न चैतन्ये*, उ1 न चैतन्यो* (→न चेतनोऽन्यत्). –d) दे8 न1 मुवें. मुए. एक (→एव).

ते1 पुस्तके b चरणानन्तरमधिकम्—

31. * एवं विदित्वा परमात्मरूपं
गुहाशयं निष्कलमद्वितीयम् ।
समस्तसाक्षि सदसद्विहीनं
प्रयाति शुद्धं परमात्मरूपम् ॥

१७. ते1. ⊙; का1. a ⊙. –b) का1 ज्ञानामृते, दे1 ज्ञानेद्धितं, दे8.9 मुवें. मुए. ज्ञानञ्चेदं (→ज्ञानामृतं); दे1.3-5.8.9 न1 द1 ग्र2 म1 उ1 गीतम् (→गूढम्). –c) न1 ज्ञात्वा च, म1 ज्ञानेन (→जानाति); द1 ग्र2 उ1 विजने च देशे, दे1.4 म1 विजन (म1 °ने) प्रदेशे, दे8.9 विजने च देवं (दे9 °शे) (→विजनेऽथ देशे). –d) न1 युञ्जीथ (→युञ्जीत); द1 योगो, ग्र2 योगे (→योगं); दे6 परमं, ग्र2 प्रयते (→प्रयतो); दे3 ह्यजस्रां, दे6 दुर्लभं, द1 ग्र2 उ1 ह्यजेयं (द1 °यः) (→ह्यजस्रम्).

अतः परं दे6 पुस्तके अधिकम्—

येनात्मानं प्रपश्यंतौ यतो यतोह्यजस्रं

पुष्पिका—[द1 पुस्तके अध्यायसमाप्तिर्नास्ति]

पुराणनाम—का1 दे4.6 न1 इति श्रीकूर्मपुराणे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु, ब2.3 इति कूर्मपुराणे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु, दे1 ग्र2 म1 उ1 इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरभागे (दे1 °खंडे) ईश्वरगीतासूपनिषत्सु, दे5.8.9 मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे ईश्वरगीतासु, ते1 इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिविभागे ईश्वरगीतासु उपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे, मुवें. इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे उपरिभागे श्रीमद्भगवदीश्वर गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे. **अध्यायनाम**—का1 ब2.3 दे1-6.8.9 न1 ग्र2 म1 उ1 मुए. ⊙; ते1 ईश्वर नारायणमहर्षिसंवादे, मुवें. ऋषिनारदसंवादे, मुब. लिङ्गब्रह्मज्ञानयोगो नाम. **अध्यायसंख्या**—का1 नवमोध्यायः ॥९॥, ब2 नवमोध्यायः ॥५९॥, ब3 दे2.3.6 नवमोऽध्यायः, दे4.8.9 ते1 ग्र2 म1 उ1 मुए. मुब. दशमोऽध्यायः, दे5 मुवें. दशमोऽध्यायः ॥१०॥, म1 अष्टपंचाशोऽध्यायः.

११

ईश्वर उवाच ।❀

अतः परं प्रवक्ष्यामि योगं परमदुर्लभम् ।
येनात्मानं प्रपश्यन्ति भानुमन्तमिवेश्वरम् ।।१
योगाग्निर्दहति क्षिप्रमशेषं पापपञ्जरम् ।
प्रसन्नं जायते ज्ञानं साक्षान्निर्वाणसिद्धिदम् ।।२
योगात्संजायते ज्ञानं ज्ञानाद् योगः प्रवर्त्तते ।
योगज्ञानाभियुक्तस्य प्रसीदति महेश्वरः ।।३
एककालं द्विकालं वा त्रिकालं नित्यमेव वा ।
ये युञ्जतीह मद्योगं ते विज्ञेया महेश्वराः ।।४
योगस्तु द्विविधो ज्ञेयो ह्यभावः प्रथमो मतः ।
अपरस्तु महायोगः सर्वयोगोत्तमोत्तमः ।।५
शून्यं सर्वनिराभासं स्वरूपं यत्र चिन्त्यते ।
अभावयोगः स प्रोक्तो येनात्मानं प्रपश्यति ।।६
यत्र पश्यति चात्मानं नित्यानन्दं निरञ्जनम् ।
मयैक्यं स महायोगो भाषितः परमेश्वरः ।।७
ये चान्ये योगिनां योगाः श्रूयन्ते ग्रन्थविस्तरे ।
सर्वे ते ब्रह्मयोगस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ।।८ वें.२.११.८

११

❀ द1. ⊙; ग्र2 म1 उ1 ईश्वरः; दे9 ईश्वर उ.; न1 ईश्वरौवाच; ते1 ।।श्रोम्।। ईश्वर उवाच.

१. –a) द1 प्रवेक्ष्यामि (→प्रवक्ष्यामि). –c) ब1 प्रणश्यन्ति, दे4 प्रपंश्यति (→प्रपश्यन्ति). –d) दे1 इवापरं, दे6 इतिश्वरं, न1 ते1 महेश्वरम् (→इवेश्वरम्).

२. दे8.9 ते1. २d-३a ⊙ (द्र. सं.). –a)दे1 योगोग्निर् (→योगाग्निर्); दे4.5.8.9 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. दहते (→दहति); न1 योगो निर्दहते क्षिप्रं. –c) दे3.6 प्रसभं (→प्रसन्नं).

३. दे8.9 ते1. a ⊙ (द्र. २ पा. वि.); द1. ३b-७a ⊙. –a) ग्र2 योगास् (→योगात्); ब1 संस्थापयेत् (→संजायते). –b) दे5 योग-, न1 योगं (→योगः). –c) दे6 -ज्ञानानियुक्तस्य, न1 -ज्ञानाभिमुक्तस्य, ग्र2 -ज्ञानान्नियुक्तस्य, म1 -ज्ञानातियुक्तस्य (→-ज्ञानाभियुक्तस्य). –d) दे1 च शंकरः, दे4 महेश्वराः (→महेश्वरः).

४. दे5 द1. ⊙. –a) न1 त्रिकालं (→द्विकालं). –b) का1 ब1 दे1.6.8 उ1 मुवें. मुए. मुब. च (→वा). –c) का1 दे8.9 उ1 मुवें. मुए. मुब. ये युञ्जन्ति महायोगं (उ1 °गात्), ब1 ये युञ्जीह* मद्योगं, दे1 ये युजते महादेवं, ते1 ग्र2 म1 ये युञ्जन्ति मह्योगं. –d) का1 तैर्विज्ञेयो, म1 विज्ञायास्ते, ते1 ते विज्ञाय (→ते विज्ञेया); का1 दे2.6 महेश्वरः (→महेश्वराः).

५. द1. ⊙ (द्र. ३ पा. वि.). –a) दे4.5.8.9 ते1 उ1 प्रथमो, न1 विविधो (→द्विविधो); ग्र2 ज्ञेयः (→ज्ञेयो); ब2 योगस्तद्विधो ज्ञेयो. –b) दे2 स्वभावा (→ह्यभावः); दे4.6 ग्र2 म1 परमो (→प्रथमो); दे1 म(त)तः (→मतः); दे5 ह्यभावो द्विजसत्तमाः. –c) दे8 अनुफासुनफायोगः, दे9 अभावयोगः संप्रोक्तः, + अनुफासुनफायोगः.

६. द1. ⊙ (द्र. ३ पा. वि.). –a) का1 ब2 दे1.2.6.9 न1 उ1 सर्वं (→सर्व-); का1 दे2 इवाभासं, ब2 इवात्माभं, ते1 -निराभानं (→-निराभासं). –b) न1 स्वरूपं येन (→स्वरूपं यत्र); दे2 उ1 विद्यते (→चिन्त्यते). –c) ब3 स प्राप्तो, दे4 स प्रोक्ते, न1 स प्रोक्ता, ते1 संप्रोक्तो (→स प्रोक्तो). –d) दे2 येनात्मनं, दे6 सेनात्मानं (→येनात्मानं); दे8 प्र (स) पश्यति(→प्रपश्यति).

७. द1. a ⊙ (द्र. ३ पा. वि.). –a) न1 ग्र2 उ1 अत्र (→यत्र); का1 दे1 ते1 ग्र2 उ1 पश्यन्ति, दे2 *श्यंति (→पश्यति). –c) ब1 मयैकं, ब2.3 दे6 मयैकः, दे1 मम न, दे2 मयैका, दे5 मयौब (?), न1 मायकः, द1 ऋचैक्यं (→मयैक्यं); का1 द1 महायोगी, ब1 महायोगः, दे3 म1 मुवें. मुए. मुब. मयायोगो, दे8 मयाद्योगो, दे9 महायोगो, + मयाद्योगो (→महायोगो). –d) म1 भावितः (→भाषितः); दे1.5.8.9 मुवें. मुए. मुब. परमः स्वयं, न1 परमं स्वयं, ते1 परमेश्वरात्, म1 परमेश्वर (→परमेश्वरः).

८. –a) दे2 दान्ये (→चान्ये); दे6 ग्र2 म1 योगा, द1 योगात् (→योगाः). –b) दे6 द1 श्रूयते (→श्रूयन्ते); ब1 ग्रह-, दे5 म1 ग्रन्ध-, न1 ब्रह्म-, ते1 गूढ-, + ग्रन्थ-, द1 गंध- (→ग्रन्थ-); दे5 -विस्तरात्, दे6 -विस्तरा, ते1 म1 -विस्तरैः

वें.२.११.६

यत्र साक्षात् प्रपश्यन्ति विमुक्ता विश्वमीश्वरम् ।
सर्वेषामेव योगानां स योगः परमो मतः ॥९
सहस्रशोऽथ शतशो ये चेश्वरबहिष्कृताः ।
न ते पश्यन्ति मामेकं योगिनो यतमानसाः ॥१०
प्राणायामस्तथा ध्यानं प्रत्याहारोऽथ धारणा ।
समाधिश्च मुनिश्रेष्ठा यमो नियम आसनम् ॥११
मय्येकचित्ततायोगो वृत्त्यन्तरनिरोधतः ।
तत्साधनान्यष्टधा तु युष्माकं कथितानि तु ॥१२
अहिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यापरिग्रहौ ।
यमाः संक्षेपतः प्रोक्ताश्चित्तशुद्धिप्रदा नृणाम् ॥१३
कर्मणा मनसा वाचा सर्वभूतेषु सर्वदा ।
अक्लेशजननं प्रोक्तं त्वहिंसा परमर्षिभिः ॥१४
अहिंसायाः परो धर्मो नास्त्यहिंसा परं सुखम् ।
विधिना या भवेद्धिंसा त्वहिंसैव प्रकीर्त्तिता ॥१५
सत्येन सर्वमाप्नोति सत्ये सर्वं प्रतिष्ठितम् ।
यथार्थकथनाचारः सत्यं प्रोक्तं द्विजातिभिः ॥१६
परद्रव्यापहरणं चौर्याद् वाऽथ बलेन वा ।
स्तेयं तस्यानाचरणादस्तेयं धर्मसाधनम् ॥१७

(→-विस्तरे). –c) म$_{1}$ ज्ञान° (→ब्रह्म°). –d) ग्र$_{2}$ कालां (→कलां); दे$_{6}$ नार्हति षोडशी (→नार्हन्ति षोडशीम्).

९. –a) द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ ये च, दे$_{1}$ अत्र (→यत्र); ब$_{3}$ प्रणश्यन्ति, दे$_{1}$ प्रविश्यंति, उ$_{1}$ परं ब्रह्म, +प्रपश्यन्ति (→प्रपश्यन्ति). –b) द$_{1}$ विमुक्त्यो, ग्र$_{2}$ विमुक्तैर्, उ$_{1}$ विमुक्त्यै (→विमुक्ता); द$_{1}$ ईदृशं (→ईश्वरम्). –d) दे$_{2}$ न$_{1}$ संयोगः (→स योगः); दे$_{1}$ परमः स्मृतः (→परमो मतः).

१०. –a) ब$_{2}$ सहस्रशो वा, ब$_{3}$ सहस्रशो *, ग्र$_{2}$ सहश्रशोद्य, उ$_{1}$ सहस्रशोन्ये (→सहस्रशोऽथ); दे$_{1.3-5.8.9}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. बहुशो, दे$_{6}$ मेवेदं (→शतशो). –b) दे$_{4}$ योगेश्वर° (→ये चेश्वर°); दे$_{4}$ °कृतं, दे$_{6}$ °कृतः (→°कृताः). –c) दे$_{8.9}$ नैते (→न ते); दे$_{4}$ मामेवं (→मामेकं). –d) ब$_{1}$ मत-, ते$_{1}$ हित-, उ$_{1}$ यत्र (→यत-); दे$_{6}$ °मानसः (→°मानसाः).

११. –c) दे$_{8}$ समाधिश्च,+समाधिना, दे$_{9}$ समाधिना (→समाधिश्च). –d) उ$_{1}$ आसनः (→आसनं); दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. मुब. यमश्च नियमासने.

अतः परम् दे$_{1}$ अधिकम्—
कर्मणा मनसा वाचा सर्वभूतेषु सर्वदा । (= १४ad)

१२. का$_{1}$. १२cd-१३ab ⊙. –a) दे$_{1}$ ये च के, ग्र$_{2}$ गत्येक, उ$_{1}$ इत्येक (→मय्येक); का$_{1}$ द$_{1}$ °चितता, दे$_{6}$ °चितया, दे$_{8.9}$ °चित्ततां, ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ °चिन्तना° (→°चित्तता°); दे$_{1}$ योगे (→योगो). –b) ब$_{2}$ दे$_{4.8.9}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए, प्रत्यन्तर-, दे$_{9}$ वृ(प्र)त्यन्तर-, ते$_{1}$ प्रीत्यन्तर- (→वृत्यन्तर-); ब$_{3}$ -निरोधत, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ -निरोधनं, दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. -नियोगतः (→-निरोधतः); दे$_{1}$ वृत्यतर तिरोहत, दे$_{2}$ वृत्येतर निरोधनः, दे$_{3.6}$ वृत्यन्तरनिबोधतः, दे$_{5}$ म$_{1}$ वृत्यन्तरनिरोधकः. –c) दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ तत् साधनान्यधस्तात्तु, दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. तत्साधनानि चान्यानि, उ$_{1}$ तत् साधनान्यथा तात. –d) ब$_{1-3}$ दे$_{2.3.6}$ न$_{1}$ वै (→तु); ते$_{1}$ कथितं मया (→कथितानि तु).

१३. का$_{1}$. ab ⊙ (द्र. १२ पा. वि.). –c) दे$_{6}$ यमः (→यमाः); ग्र$_{2}$ संक्षेपिताः (→संक्षेपतः); का$_{1}$ प्रोक्तैका चित्तता या सा.

१४. द$_{1}$. १४-१७ ⊙ (द. सं). –a) का$_{1}$ कर्मणो (→कर्मणा); दे$_{2}$ ** (→वाचा). –c) ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ °वृत्तिर्या (→°जननं); का$_{1}$ ब$_{1}$ दे$_{1.4.8.9}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. प्रोक्ता (→प्रोक्तं). –d) ब$_{1}$ त्वं हिंसा, दे$_{6}$ त्वं हि सा (→त्वहिंसा).

१५. द$_{1}$. ⊙ (द्र. १४ पा. वि.); ग्र$_{2}$ उ$_{1}$. cd ⊙. –a) दे$_{1.8.9}$ अहिंसायां (→अहिंसायाः). –b) दे$_{1}$ नास्त्यहिंसां, न$_{1}$ नास्त्यहिंसात् (→नास्त्यहिंसा); ग्र$_{2}$ परमन्तपः, उ$_{1}$ परं तपः; (→परं सुखम्). –c) ते$_{1}$ यो (→या); दे$_{4}$ कृता हिंसा (→भवेद्धिंसा). –d) का$_{1}$ दे$_{2.5}$ ते$_{1}$ म$_{1}$ सा (दे$_{5}$ स) त्वहिंसैव, दे$_{4}$ न हिंसासैव, दे$_{6}$ सत्वेहिंसाव- (→त्वहिंसैव प्र-).

१६. द$_{1}$. ⊙ (द्र.१४ पा. वि.). –b) ब$_{2}$ सत्यधर्मं, दे$_{8.9}$ सर्वं सत्ये (→सत्ये सर्वं). –c) दे$_{2}$ य*र्थ-, दे$_{3}$ यथात्मा, दे$_{6}$ यथात्म- (→यथार्थ-). –d) का$_{1}$ सत्ये (→सत्यं).

१७. द$_{1}$.⊙ (द्र. १४ पा. वि.). –a) न$_{1}$ पश्चाद्रव्या° (→परद्रव्या°); न$_{1}$ °हरणाश् (→°हरणं). –b) दे$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. अथ, दे$_{9}$ वापि, + वाप्य- (→वाथ); ते$_{1}$ छलेन (→बलेन); दे$_{5}$ च (→वा); दे$_{6}$ चौर्याद्वादथवा न वा. –c) ब$_{3}$ स्तेयं तस्य, दे$_{9}$ स्तेयंस्तस्या-, न$_{1}$ स्तेयां तस्या-, ते$_{1}$ स्तेयस्तस्या (→स्तेयं तस्या). –c) ब$_{1}$ °वरणं, ते$_{1}$ °चरणं ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ °चरणां (→°चरणात्). –d) ब$_{1}$ सर्व° (→धर्म°).

वें.२.११.६ यत्र साक्षात् प्रपश्यन्ति विमुक्ता विश्वमीश्वरम् ।
सर्वेषामेव योगानां स योगः परमो मतः ।।९
सहस्रशोऽथ शतशो ये चेश्वरबहिष्कृताः ।
न ते पश्यन्ति मामेकं योगिनो यतमानसाः ।।१०
प्राणायामस्तथा ध्यानं प्रत्याहारोऽथ धारणा ।
समाधिश्च मुनिश्रेष्ठा यमो नियम आसनम् ।।११
मय्येकचित्ततायोगो वृत्त्यन्तरनिरोधतः ।
तत्साधनान्यष्टधा तु युष्माकं कथितानि तु ।।१२
अहिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यापरिग्रहौ ।
यमाः संक्षेपतः प्रोक्ताश्चित्तशुद्धिप्रदा नृणाम् ।।१३
कर्मणा मनसा वाचा सर्वभूतेषु सर्वदा ।
अक्लेशजननं प्रोक्तं त्वहिंसा परमर्षिभिः ।।१४
अहिंसायाः परो धर्मो नास्त्यहिंसा परं सुखम् ।
विधिना या भवेद्धिंसा त्वहिंसैव प्रकीर्त्तिता ।।१५
सत्येन सर्वमाप्नोति सत्ये सर्वं प्रतिष्ठितम् ।
यथार्थकथनाचारः सत्यं प्रोक्तं द्विजातिभिः ।।१६
परद्रव्यापहरणं चौर्याद् वाऽथ बलेन वा ।
स्तेयं तस्यानाचरणादस्तेयं धर्मसाधनम् ।।१७

(→-विस्तरे). –c) म1 ज्ञान° (→ब्रह्म°). –d) ग्र2 कालां (→कलां); दे6 नार्हति षोडशी (→नार्हन्ति षोडशीम्).

९. –a) द1 ग्र2 उ1 ये च, दे1 अत्र (→यत्र); ब3 प्रणश्यन्ति, दे1 प्रविश्यंति, उ1 परं ब्रह्म, +प्रपश्यन्ति (→प्रपश्यन्ति). –b) द1 विमुक्त्यो, ग्र2 विमुक्तैर्, उ1 विमुक्त्यै (→विमुक्ता); द1 ईदृशं (→ईश्वरम्). –d) दे2 न1 संयोगः (→स योगः); दे1 परमः स्मृतः (→परमो मतः).

१०. –a) ब2 सहस्रशो वा, ब3 सहस्रशो *, ग्र2 सहश्रशोद्य, उ1 सहस्रशोन्ये (→सहस्रशोऽथ); दे1.3-5.8.9 तै1 द1 ग्र1 मुवें. मुए. मुब. बहुशो, दे6 मेवेदं (→शतशो). –b) दे4 योगेश्वर° (→ये चेश्वर°); दे4 °कृतं, दे6 °कृत: (→°कृताः). –c) दे8.9 नैते (→न ते); दे4 मामेवं (→मामेकं). –d) ब1 मत-, तै1 हित-, उ1 यत्र (→यत-); दे6 °मानसः (→°मानसाः).

११. –c) दे8 समाधिश्च,+समाधिना, दे9 समाधिना (→समाधिश्च). –d) उ1 आसनः (→आसनं); दे8.9 मुवें. मुए. मुब. यमश्च नियमासने.

अतः परम् दे1 अधिकम्—
कर्मणा मनसा वाचा सर्वभूतेषु सर्वदा । (= १४ad)

१२. का1. १२cd-१३ab ⊙. –a) दे1 ये च के, ग्र2 गत्येक, उ1 इत्येक (→मय्येक); का1 द1 °चितता, दे6 °चितया, दे8.9 °चित्ततां, ग्र2 उ1 °चिन्तना° (→°चित्तता°); दे1 योगे (→योगो). –b) ब2 दे4.8.9 द1 ग्र2 उ1 मुवें. मुए, प्रत्यन्तर-, दे9 वृ(प्र)त्यन्तर-, तै1 प्रीत्यन्तर- (→वृत्यन्तर-); ब3 -निरोधत, द1 ग्र2 उ1 -निरोधनं, दे8.9 मुवें. मुए. -नियोगतः (→-निरोधतः); दे1 वृत्यतर तिरोहत, दे2 वृत्येतर निरोधनः, दे3.6 वृत्यन्तरनिबोधतः, दे5 म1 वृत्यन्तरनिरोधकः. –c) दे4 द1 ग्र2 म1 तत् साधनान्यधस्तात्तु, दे8.9 मुवें. मुए. तत्साधनानि चान्यानि, उ1 तत् साधनान्यथा तात. –d) ब1-3 दे2.3.6 न1 वै (→तु); तै1 कथितं मया (→कथितानि तु).

१३. का1. ab ⊙ (द्र. १२ पा. वि.). –c) दे6 यमः (→यमाः); ग्र2 संक्षेपिताः (→संक्षेपतः); का1 प्रोक्तैका चित्तता या सा.

१४. द1. १४-१७ ⊙ (इ. सं). –a) का1 कर्मणो (→कर्मणा); दे2 ** (→वाचा). –c) ग्र2 उ1 °वृत्तियां (→°जननं); का1 ब1 दे1.4.8.9 न1 तै1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. प्रोक्ता (→प्रोक्तं). –d) ब1 त्वं हिंसा, दे6 त्वं हि सा (→त्वहिंसा).

१५. द1. ⊙ (द्र. १४ पा. वि.); ग्र2 उ1. cd ⊙. –a) दे1.8.9 अहिंसायां (→अहिंसायाः). –b) दे1 नास्त्यहिंसां, न1 नास्त्यहिंसात् (→नास्त्यहिंसा); ग्र2 परमन्तपः, उ1 परं तपः, (→परं सुखम्). –c) तै1 यो (→या); दे4 कृता हिंसा (→भवेद्धिंसा). –d) का1 दे2.5 तै1 म1 सा (दे5 स) त्वहिंसैव, दे4 न हिंसासैव, दे6 सत्वेहिसाव- (→त्वहिंसैव प्र-).

१६. द1. ⊙ (द्र.१४ पा. वि.). –b) ब2 सत्यधर्मं, दे8.9 सर्वं सत्ये (→सत्ये सर्वं). –c) दे2 य*र्थ-, दे3 यथात्मा, दे6 यथात्म- (→यथार्थ-). –d) का1 सत्ये (→सत्यं).

१७. द1.⊙ (द्र. १४ पा. वि.). –a) न1 पश्चाद्रव्या° (→परद्रव्या°); न1 °हरणश् (→°हरणं). –b) दे1 मुवें. मुए. मुब. अथ, दे9 वापि, + वाप्य- (→वाथ); तै1 छलेन (→बलेन); दे5 च (→वा); दे6 चौर्याद्वादथवा न वा. –c) ब3 स्तेयं तस्य, दे9 स्तेयंस्तस्या-, न1 स्तेयां तस्या-, तै1 स्तेयस्तस्या (→स्तेयं तस्या). –c) ब1 °वरणं, तै1 °चरणं ग्र2 म1 उ1 °चरणां (→°चरणात्). –d) ब1 सर्व° (→धर्म°).

कर्मणा मनसा वाचा सर्वावस्थासु सर्वदा ।
सर्वत्र मैथुनत्यागं ब्रह्मचर्यं प्रचक्षते ॥१८
द्रव्याणामप्यनादानमापद्यपि यथेच्छया ।
अपरिग्रह इत्याहुस्तं प्रयत्नेन पालयेत् ॥१९
तपःस्वाध्यायसंतोषाः शौचमीश्वरपूजनम् ।
समासान्नियमाः प्रोक्ता योगसिद्धिप्रदायिनः ॥२०
उपवासपराकादिकृच्छ्रचान्द्रायणादिभिः ।
शरीरशोषणं प्राहुस्तापसास्तप उत्तमम् ॥२१
वेदान्तशतरुद्रीयप्रणवादिजपं बुधाः ।
सत्त्वशुद्धिकरं पुंसां स्वाध्यायं परिचक्षते ॥२२

स्वाध्यायस्य त्रयो भेदा वाचिकोपांशुमानसाः ।
उत्तरोत्तरवैशिष्ट्यं प्राहुर्वेदार्थवेदिनः ॥२३
यः शब्दबोधजननः परेषां शृण्वतां स्फुटम् ।
स्वाध्यायो वाचिकः प्रोक्त उपांशोरथ लक्षणम् ॥२४
ओष्ठयोः स्पन्दमात्रेण परस्याशब्दबोधकः ।
उपांशुरेष निर्दिष्ट साहस्रो वाचिकाज्जपः ॥२५
यत्पदाक्षरसङ्गत्या परिस्पन्दनवर्जितम् ।
चिन्तनं सर्वशब्दानां मानसं तं जपं विदुः ॥२६
यदृच्छालाभतो नित्यमलं पुंसो भवेदिति ।
या धीस्तामृषयः प्राहुः संतोषं सुखलक्षणम् ॥२७ वें.२.११.२७

---

१८. –a) दे$_{3.6}$ सर्वभूतेषु (→सर्वावस्थासु). –c) का$_{1}$ ब$_{3}$ मैथुनं, दे$_{6}$ मैथुना(?) (→मैथुन-); न$_{1}$ °त्यागो (→°त्यागं).

१९. –b) का$_{1}$ ब$_{1}$ दे$_{1.4.8}$ न$_{1}$ द$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. तथेच्छया, दे$_{9}$ य (त)थेच्छया (→यथेच्छया). –c) का$_{1}$ दे$_{5.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. °ग्रहं (→°ग्रह[:]). –d) दे$_{1.5.8.9}$ तत् (→तं); द$_{1}$ ते यं यत्नेन (→तं प्रयत्नेन); दे$_{5}$ चालयेत्, म$_{1}$ वर्जयेत् (→पालयेत्).

२०. –a) का$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए, -सन्तोषौ, ब$_{3}$ म$_{1}$ सन्तोषा, दे$_{1.4.5.8.9}$ ते$_{1}$ सन्तोषः, न$_{1}$ ग्र$_{2}$ सन्तोषं (→-संतोषाः). –b) का$_{1}$ ऐश्वर्यं°, दे$_{1.9}$ ऐश्वर° (→ईश्वर°). –c) ब$_{1}$ दे$_{1}$ नियमा (→नियमाः); ते$_{1}$ प्रोक्ताः (→प्रोक्ता). –d) न$_{1}$ °सिद्धिः, दे$_{6}$ °शिद्ध- (→°सिद्धि-); ते$_{1}$ ग्र$_{2}$ °प्रदायकाः (→°प्रदायिनः).

२१. –a) दे$_{4}$ °प्रकारा[illegible] न$_{1}$ °पराः केचित् (→°पराकादि). –b) दे$_{1}$ कृच्छ्रचान्द्रा *** भिः. –d) दे$_{2}$ -मुत्तमम् (→उत्तमम्); का$_{1}$ तपसां तपमुत्तमम्.

२२. –a) दे$_{2}$ वैश्वंत° (→वेदान्त°); का$_{1}$ ब$_{3}$ दे$_{8.9}$ °रुद्रीयं (→°रुद्रीय-). –b) ब$_{1}$ उ$_{1}$ जपं बुधः, ब$_{3}$ जपं बुधा, दे$_{1}$ जपं बुधीः, न$_{1}$ जपेद्बुधः (→जपं बुधाः). –c) का$_{1}$ °शक्तिकरं, दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. °सिद्धिकरं, दे$_{4}$ °शुद्धिपरं (→°शुद्धिकरं); म$_{1}$ सर्वशुद्धिकरं पुंसां,+चित्तशुद्धिकरं पुंसां. –d) ब$_{3}$ दे$_{6}$ स्वाध्याय- (→स्वाध्यायं).

२३. –a) दे$_{2}$ स्वाध्यायेश्व- (→स्वाध्यायस्य); उ$_{1}$ भेदा,+भेदौ (→भेदा). –b) ते$_{1}$ वाचको° (→वाचिको°); दे$_{4}$ °मानसः (→°मानसाः); दे$_{6}$ वाचिकोशुपां मानसाः. –c) दे$_{1}$ °वैशिष्यां, दे$_{4}$ °वैशिष्टं, दे$_{5}$ मुए. °वैशिष्यं, म$_{1}$ °वैषम्यं, (→°वैशिष्ट्यं). –d) दे$_{3}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ °वादिनः (→°वेदिनः); दे$_{6}$ °वेदानुवादिनः (→°वेदार्थवेदिनः).

२४. –a) दे$_{1}$ न शब्द-, ते$_{1}$ द$_{1}$ यश्शब्दो (→यः शब्द-); दे$_{2}$ -जनना, दे$_{4}$ द$_{1}$ -जनकः, न$_{1}$ -जननं (→-जननः); ग्र$_{2}$ म$_{1}$ गृह्यतो (°ह्यानि) यो विभागेन, उ$_{1}$ उच्चैर्जयो वाचिकः स्यात्. –b) म$_{1}$ स्वयं (→स्फुटम्). –c) दे$_{2}$ वाचिकं, ते$_{1}$ ग्र$_{2}$ वाचकः (→वाचिकः). –d) ग्र$_{2}$ उपायोर् (→उपांशोर्).

२५. ते$_{1}$. २५b–२६a ⊙. –a) दे$_{2}$ द$_{1}$ ओष्टयोः (→ओष्ठयोः); ब$_{1}$ स्पर्श° (→स्पन्द°). –b) ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ परस्यादान-, म$_{1}$ परस्यादर- (→परस्याशब्द-); दे$_{1.8.9}$ म$_{1}$ -बोधकं, दे$_{6}$ -बोधक (→-बोधकः). –c) दे$_{2}$ उपांशुरेषे, द$_{1}$ उपांशुरधि-, ग्र$_{2}$ उपांशोरथ, उ$_{1}$ उपांशुरद- (→उपांशुरेष); उ$_{1}$ निर्दिष्टाः (→निर्दिष्ट[:]). –d) ब$_{3}$ सहस्र-, दे$_{1}$ मुवें. मुए. साध्वसौ दे$_{4.6}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ सहस्रो (→साहस्रो); का$_{1}$ वाचिकोज्जपः, ब$_{3}$ वाचिको जपः, दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. वाचिकाज्जपात्, दे$_{2}$ वाचिकान्तयः, दे$_{3}$ वाचकाञ्जयः, दे$_{4}$ वाचिका जपः, दे$_{6}$ वाचकां जपः, न$_{1}$ वाचकां जपात्, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ वाचिकात् परः, म$_{1}$ वाचका परा (→वाचकाज्जपः).

२६. ते$_{1}$. a ⊙. (द्र. २५ पा. वि.). –b) का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{2.3.6}$ °विवर्जितं, ग्र$_{2}$ °नवर्जिताः (→°नवर्जितम्). –c) दे$_{4}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ °वर्णानां, दे$_{6}$ °सत्वानां (→°शब्दानां). –d) दे$_{1.5.8.9}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ तज्जपं विदुः, न$_{1}$ परिचक्षते (→तं जपं विदुः).

२७. –a) दे$_{1.4}$ यदिच्छा° (→यदृच्छा°); उ$_{1}$ °* षदो (→°लाभतो); मुवें. मुए. वित्तं (→नित्यं). –b) दे$_{5}$ पुंसां (→पुंसो); दे$_{2}$ भवेदितिः, दे$_{4}$ द$_{1}$ उ$_{1}$ भवेद्यदा, ते$_{1}$ भवेद्यदि, ग्र$_{2}$ म$_{1}$ लभेद्यदा (म$_{1}$ °तः) (→भवेदिति). –c) का$_{1}$ तमेवं,

वें. २.११.२८ बाह्यमाभ्यन्तरं शौचं द्विधा प्रोक्तं द्विजोत्तमाः ।
मृज्जलाभ्यां स्मृतं बाह्यं मनः शुद्धिरथान्तरम् ।।२८
स्तुतिस्मरणपूजाभिर्वाङ्मनःकायकर्मभिः ।
सुनिश्चला शिवे भक्तिरेतदीश्वरपूजनम् ।।२९
यमाः सनियमाः प्रोक्ताः प्राणायामं निबोधत ।
प्राणः स्वदेहजो वायुरायामस्तन्निरोधनम् ।।३०
उत्तमाधममध्यत्वात् त्रिधाऽयं प्रतिपादितः ।
स एव द्विविधः प्रोक्तः सगर्भोऽगर्भ एव च ।।३१
मात्राद्वादशको मन्दश्चतुर्विंशतिमात्रिकः ।
मध्यमः प्राणसंरोधः षट्त्रिंशन्मात्रिकोत्तमः ।।३२
प्रस्वेदकम्पनोत्थानजनकत्वं यथाक्रमम् ।
मन्दमध्यममुख्यानामानन्दादुत्तमोत्तमः ।।३३
सगर्भमाहुः सजपमगर्भं विजपं बुधाः ।
एतद् वै योगिनामुक्तं प्राणायामस्य लक्षणम् ।।३४
सव्याहृतिं सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह ।
त्रिर्जपेदायतप्राणः प्राणायामः स उच्यते ।।३५

ब$_{1}$ या धीयां, ब$_{2.3}$ दे$_{2.6}$ यां चेष्टां, दे$_{3.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. प्राशस्त्यं, दे$_{5}$ यां निष्टां, ते$_{1}$ यमस्था (→या धीस्तां). –d) न$_{1}$ ग्र$_{2}$ सन्तोषः (→सन्तोषं).

२८. –a) ब$_{2.3}$ दे$_{2}$ उ$_{1}$ ब्राह्यमभ्यन्तरं, दे$_{1}$ बाह्यामाभ्यंतरं, ग्र$_{2}$ माह्यमाभ्यन्तरं(?) (→बाह्यमाभ्यन्तरं). –b) न$_{1}$ प्रोक्तां, उ$_{1}$ प्रोक्तो (→प्रोक्तं); दे$_{5}$ द्विजातयः, दे$_{6}$ द्विजातसः (→द्विजोत्तमाः). –c) दे$_{4}$ जलभ्यां मृद्, द$_{1}$ मृज्जालाभ्यं (→मृज्जलाभ्यां); द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ कृतं (→स्मृतं). –d) न$_{1}$ नमः (→मनः); दे$_{3.6}$ शुद्धिम्, ते$_{1}$ म$_{1}$ शुद्धिस् (→शुद्धिर्); ते$_{1}$ म$_{1}$ तथान्तरम् (→अथान्तरम्).

२९. –a) दे$_{6}$ स्तुतिः, द$_{1}$ स्थितिः (→स्तुति-); दे$_{4}$ °पूजार्था, द$_{1}$ °पूजार्था, ग्र$_{2}$ °पूजाव(?), म$_{1}$ °पूजा च, उ$_{1}$ °पूजामे (→°पूजाभिर्). –b) का$_{1}$ कर्मकायभिः, ब$_{1}$ कालकर्मभिः (→कायकर्मभिः). –c) दे$_{8.9}$ सुनिश्चिला (→सुनिश्चला); दे$_{5}$ भवेद्, ते$_{1}$ [अ]मले (→शिवे). –d) का$_{1}$ दे$_{1.8}$ मुवें. मुए. मुब. ईशस्य (→ईश्वर-).

३०. दे$_{1}$. cd ⊙. –a) ब$_{3}$ दे$_{6}$ यमाः संनियमाः, दे$_{1.4.8.9}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. यमाश्च निममाः, दे$_{5}$ नियमाश्च यमाः (→यमाः स नियमाः); का$_{1}$ यमश्च नियमः प्रोक्तः. –b) का$_{1}$ प्राणायाम-, द$_{1}$ प्राणायामां, म$_{1}$ प्राणायामं (→प्राणायामं); दे$_{1}$ निबोधतः, दे$_{6}$ निबोधता (→निबोधत). –c) का$_{1}$ दे$_{6}$ प्राणः स्वदेह यो, दे$_{8.9}$ न$_{1}$ प्राणस्वदेहजो (न$_{1}$ °जं), ते$_{1}$ प्राणास्स्वदेहतो, ग्र$_{2}$ प्राणस्त्व तेजसो, म$_{1}$ प्राणश्च देहजो (→प्राणः स्वदेहजो). –a) दे$_{2}$ तत् निवो(रो)धनं, दे$_{5}$ म$_{1}$ तत् निबोधनं, दे$_{6.8}$ तं निबोधत, द$_{1}$ तत् निबन्धनं (→तत् निरोधनम्); दे$_{9}$ आयामस्य निग्रहः,+ आयामस्तनिबोधतं(?).

३१. –a) का$_{1}$ °मध्यं वा, दे$_{2}$ °मध्याद्वा, ते$_{1}$ °मध्य(न्द)त्वात् (→°मध्यत्वात्). –b) ब$_{3}$ त्रिधासं (?), दे$_{5}$ त्रिविधः, ग्र$_{2}$ त्रिधाय, म$_{1}$ दायामः (→त्रिधाऽयं). –c) का$_{1}$ दे$_{1.2}$ मुवें. मुए. स (→य); ब$_{2}$ द्वि * धः (→द्विविधः).

३२. –b) का$_{1}$ ब$_{1}$ दे$_{1.2.6.8.9}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. मात्रकः, दे$_{4}$ मांत्रकाः (→मात्रिकः). –c) ते$_{1}$ मध्यमप्राण°, ग्र$_{2}$ मध्यः प्रणव° (→मध्यमः प्राण°); का$_{1}$ ब$_{1}$ दे$_{2}$ °सम्बोधः, ते$_{1}$ °संशोधः (→°संरोधः). –d) का$_{1}$ दे$_{6}$ षड्विशन् (→षट्त्रिशन्); ब$_{2.3}$ दे$_{3}$ मुवें. मुए. मुब. मातृकोऽन्तकः (दे$_{3}$ °मः), ते$_{1}$ मात्रवित्तमः, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ मात्रकोत्तमः (→मात्रिकोत्तमः).

अतः परं दे$_{1}$ अधिकम्—सगर्भोगर्भ एव च । (= ३१d)

३३. –a) दे$_{1.8}$ मुवें. मुए. यः, दे$_{9}$ प्र-, + यः (→प्र-); दे$_{4}$ °कंपनोद्यान-, दे$_{8}$ °कम्पनोस्थान-, ग्र$_{2}$ °कंपरोद्धाना, म$_{1}$ °कपरोत्थानं, मुवें. मुए. °कम्पनोच्छ्वास-(→°कम्पनोत्थान-). –b) दे$_{1}$ -ज * कत्वं, दे$_{6}$ -जनकत्वे, ग्र$_{2}$ -जनकत्वा, मुवें. मुए. -जनकस्तु (→-जनकत्वं). –c) का$_{1}$ मंदमध्यसमुत्थानं, दे$_{1.8}$ मुवें. मुए. संयोगश्च (दे$_{1}$ °चा) मनुष्याणां, ग्र$_{2}$ मंदं मध्यमं मुख्यानां. –d) ब$_{1}$ आनन्दादुत्तमोमतः, दे$_{1}$ आनन्दाच्चो ** मोत्तमः, दे$_{2}$ आनन्दा उत्तमोत्तमः, दे$_{4.8}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ उ$_{1}$ आनन्दाच्चोत्तमोत्तमं, न$_{1}$ आनंदात्मोत्तमोत्तमः, ग्र$_{2}$ आनन्द चोत्तमोत्तमः, म$_{1}$ आनन्दामुत्तमोत्तमं.

३४. –a) दे$_{1}$ सुनफाख्येहितंयोग, दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. सुनफाख्यं हितं योगं. –b) का$_{1}$ दे$_{2.3.5.6}$ अगर्भं विजयं बुधा, ब$_{1}$ दे$_{1.8}$ मुवें. मुए. सगर्भविजयंबुधाः, दे$_{4}$ सगर्भमजपंबुधाः, दे$_{9}$ सगर्भसजपं बुधाः. –c) ब$_{3}$ हि (→वै); दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. प्राहुः (→उक्तं).

३५. –a) का$_{1}$ सव्याहृति, दे$_{2}$ सव्याहृतिं, न$_{1}$ उ$_{1}$ सव्याहृतीं (→सव्याहृतिं); दे$_{5}$ संप्रणवां (→सप्रणवां). –c) का$_{1}$ त्रिजयेत्, म$_{1}$ त्रिः पठेत् (→त्रिर्जपेत्); ब$_{1}$ आयतप्राणा, ब$_{3}$ दे$_{8}$ आयतं प्राणः, दे$_{1}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ उ$_{1}$ आयतः प्राणः, दे$_{6}$

रेचकः पूरकश्चैव प्राणायामोऽथ कुम्भकः ।
प्रोच्यते सर्वशास्त्रेषु योगिभिर्यतमानसैः ॥३६
रेचकोऽजस्रनिश्वासात् पूरकस्तन्निरोधतः ।
साम्येन संस्थितिर्या सा कुम्भकः परिगीयते ॥३७
इन्द्रियाणां विचरतां विषयेषु स्वभावतः ।
निग्रहः प्रोच्यते सद्भिः प्रत्याहारस्तु सत्तमाः ॥३८
हृत्पुण्डरीके नाभ्यां वा मूर्ध्नि पर्वतमस्तके ।
एवमादिषु देशेषु धारणा चित्तबन्धनम् ॥३९
देशावस्थितिमालम्ब्य बुद्धेर्या वृत्तिसंततिः ।
वृत्त्यन्तरैरसंसृष्टा तद्ध्यानं सूरयो विदुः ॥४०
एकाकारः समाधिः स्याद् देशालम्बनवर्जितः ।
प्रत्ययो ह्यर्थमात्रेण योगसाधनमुत्तमम् ॥४१
धारणा द्वादशायामा ध्यानं द्वादश धारणाः ।
ध्यानं द्वादशकं यावत् समाधिरभिधीयते ॥४२
आसनं स्वस्तिकं प्रोक्तं पद्ममर्द्धासनं तथा ।
साधनानां च सर्वेषामेतत्साधनमुत्तमम् ॥४३
ऊर्वोरुपरि विप्रेन्द्राः कृत्वा पादतले उभे ।
समासीतात्मनः पद्ममेतदासनमुत्तमम् ॥४४ वें.२.११.४४

आयते प्राणः, म1 आयनः प्राणः (→आयतप्राणः). –d) दे4 न1 ते1 ग्र2 म1 उ1 प्राणायामोऽथ वा मतः, दे1.8.9 मुवें. मुए. प्राणायामोऽथ नामतः.

३६. दे2. ३६c–३७c ⊙ (द्र. सं.). –a) उ1 रेचकं (→रेचकः). –b) का1 ब1-3 दे2.3.6 प्राणायामस्तु (→प्राणायामोऽथ); दे3 कुंभकाः, न1 कुम्भकं (→कुम्भकः). –c) द1 °शास्त्रे यो (→°शास्त्रेषु).

३७. दे2. abc ⊙ (द्र. ३६ पा. वि.); ते1. ⊙. –a) का1 रेचको यत्र निश्वासात्, ब2 रेचकोजस्रविश्वासः, दे1.3.8.9 मुवें. मुए. मुब. रेचको बाह्य निश्वासः (दे3 मुब. °सात्), दे4 रेचकोजस्त्रविश्वासात्, न1 रेचको ह्रस्वनिश्वासाः, उ1 रेचकोजस्त्रनिश्वाश्यस्यात्. –b) न1 पूरकस्तं, द1 पूरकस्त्व-, ग्र2 पूरकस्तु (→पूरकस्तत्); दे4.5 न1 ग्र2 म1 उ1 निरोधकः, दे6 निबोधत, दे8 मुवें. मुए. निरोधनः, दे9 निरो-(बो)धनः (→निरोधतः). –c) का1 यस्य, ब2 यासौ, ब3 योसौ, दे5 योगात्, ग्र2 या च, उ1 या स (→या सा). –d) न1 कुंभकं (→कुम्भकः).

३८. –a) द1 ग्र2 विसरणं (→विचरतां). –d) ब3 प्रत्याहारास्तु, दे1 प्राज्ञाहारस्तु (→प्रत्याहारस्तु); दे6 सत्तम, न1 सप्तमाः, ते1 धारणा, ग्र2 वित्तमाः (→सत्तमाः).

३९. ते1. ३९a-४१d ⊙; दे4. ३९a-४१b ⊙. –a) दे3.6 °पुण्डरीको (→°पुण्डरीके); दे5 नासां वा, ग्र2 नार्वाभ्यां वा (→नाभ्यां वा). –b) ब2.3 मुवें. मुए. मुब. पर्वसु (→पर्वत-). –c) ब1 देहेषु (→देशेषु). –d) म1 पारणा (→धारणा); दे1 चितवधने (?), दे6 चितबधनं, द1 चित्तबन्धना (→चित्तबन्धनम्).

४०. दे4 ते1. ⊙ (द्र. ३९ पा. वि.). –a) ब2 न1 देशावस्थितं, द1 देवावस्थितिं (→देशावस्थितिं); दे6 देसावस्थिति मां तस्य. –b) का1 बुधेर्या, ब2 द1 बुधैर्या, न1 बुद्धिर्या, मुवें. मुए. उद्ध्वं या (→बुद्धेर्या); ब2 बुद्धि°, द1 वृत्त° (→वृत्ति°). –c) का1 वृत्यन्तरे च संसृष्टा, ब3 वृत्यन्तरैरसंस्पृष्ट्वा, दे1 वृत्यंन्तरैरसृष्टांतस्, दे3 वृत्यन्तरैव संसृष्टा, दे6 वृत्यंतरेव संसृष्ट्वा, दे8 प्रत्यंतरैरसंसृष्टा, दे9 वृ (प्र)त्यतरैरसंसृष्टा, न1 वृत्यंतरेरसंस्पृष्ट्वा, ग्र2 वृत्यन्तरैस्ससन्दृष्टा, म1 वृत्यन्तरेरसम्मृष्टा, मुवें. मुए. प्रत्यन्तरैरसृष्टा या.

४१. ते1. ⊙; दे4. ab ⊙ (द्र. ३९ पा. वि.). –a) दे6 समाधिस्या, ग्र2 समाधीता (→समाधिः स्यात्). –c) ब2 ह्यन्नुमानेन, दे4 ह्यर्थचात्मानं, दे6 ह्यन्नमात्रेण, ग्र2 ह्यथ चात्मानं, उ1 ह्यत्र चात्मानं (→ह्यर्थमात्रेण); द1 प्रत्याहारोऽथ चात्मानं. –d) ब3 योग*धन°, दे1-3.8 मुवें. मुए. मुब. योगशास (दे2.3 °ध) नं (→योगसाधनं).

४२. –a) ब1 ध्यामा (?), ते1 °यामो, उ1 °याम (→°यामा). –b) का1 दे6 ध्यान- (→ध्यानं); का1 ब1 दे1.3.4.8.9 ते1 धारणा, दे2 वारणां-, दे6 धारण, द1 ग्र2 म1 उ1 धारणं (→धारणाः). –c) का1 दे2.5.6 उ1 ध्यान- (→ध्यानं). –d) द1 ग्र2 उ1 इति गीयते, म1 इति धीयते (→अभिधीयते).

४३. –a) दे2 आसने (→आसनं). –b) ब2 पद्ममुद्ध्वा°, द1 ग्र2 उ1 पद्मध्या° (→पद्ममर्द्धा°); ते1 पद्मासनमतः परम. –c) दे1 साधनीनां, दे9 आसनानां,+साधनानां, न1 साधकानां (→साधनानां). –d) ते1 एतदासन° (→एतत्साधन°).

४४. दे4 ते1. ⊙. –a) ब1 दे6 न1 विप्रेन्द्रा (→विप्रेन्द्राः). –b) ब1 दे3.6 म1 शुभे (→उभे); न1 कृत्वोभेपादके शुभे (?). –c) का1 दे1-4.6.8 द1 ग्र2 म1 मुवें. मुए. मुब. समासीनात्मनः, ब1 समासीनात्मने, न1 समासीतात्म वा, उ1 समासितात्मनः, (→समासीतात्मनः).

वें.२.१२.४६ एकं पादमथैकस्मिन् विन्यस्योरुणि सत्तमाः ।
आसीतार्द्धासनमिदं योगसाधनमुत्तमम् ॥४५
उभे कृत्वा पादतले जानूर्वोरन्तरेण हि ।
समासीतात्मनः प्रोक्तमासनं स्वस्तिकं परम् ॥४६
अदेशकाले योगस्य दर्शनं हि न विद्यते ।
अग्न्यभ्यासे जले वाऽपि शुष्कपर्णचये तथा ॥४७
जन्तुव्याप्ते श्मशाने च जीर्णगोष्ठे चतुष्पथे ।
सशब्दे सभये वाऽपि चैत्यवल्मीकसंचये ॥४८
अशुभे दुर्जनाक्रान्ते मशकादिसमन्विते ।
नाचरेद् देहबाधे वा दौर्मनस्यादिसंभवे ॥४९
सुगुप्ते सुशुभे देशे गुहायां पर्वतस्य तु ।
नद्यास्तीरे पुण्यदेशे देवतायतने तथा ॥५०
गृहे वा सुशुभे रम्ये विजने जन्तुवर्जिते ।
युञ्जीत योगी सततमात्मानं मत्परायणः ॥५१
नमस्कृत्य तु योगीन्द्रान् सशिष्यांश्च विनायकम् ।
गुरुं चैवाथ मां योगी युञ्जीत सुसमाहितः ॥५२

४५. दे1.8.9 म1 मुवें. मुए. मुब. पुस्तकेषु ४५-४६ श्लोकयोर्व्यत्यासः; द1 ग्र2 उ1. ⊙. -a) का1 एके (→एकं); ते1 पादं तथै° (→पादमथै°). -b) का1 विन्यस्यौरुणि, दे1.8.9 मुवें. मुए. विष्टभ्योरसि (→विन्यस्योरुणि); दे2 सत्तमः, दे4 सत्तमा (→सत्तमाः); ते1 विन्यस्योरुणि संस्थितः. -c) का1 दे1.4.6.8.9 मुवें. मुए. आसीनार्द्धा°, ते1 आसीतार्धा°, म1 आसतार्द्धचा° (→आसीतार्द्धा°); ब1 इति (→इदं). -d) का1 योगासनमनुत्तमम्.

४६. -a) ब3 दे5.8.9 ग्र2 म1 मुवें. मुए. मुब. पातदले, दे3 ते1 उ1 पदतले, दे4 तु पादेन (→पादतले). -b) ब2 उ1 अन्तरेबहिः (→अन्तरेण हि); दे6 जानुच्चारतरेण हि. -c) ब1 दे1.3.6.8 द1 म1 मुवें. मुए. समासीनात्मनः, ते1 समाहितात्मनः (→समासीतात्मनः).

४७. -a) न1 आदेश-, ग्र2 निदेशे (→अदेश-); उ1 °काल- (→°काले); ते1 योगेऽस्य (→योगस्य); ब3 आदेश-कालो योग्यस्य. -b) दे4.5 ते1 मुवें. मुए. नहि, ग्र2 हि स (→हि न). -c) दे1 अनभ्यासे, दे4 अग्नीभ्यासे, दे6 ग्र2 अग्न्याभ्यासे(ग्र2 °शे), ते1 अस्याभ्यासे, द1 अग्रचाभ्यासे (→अग्न्यभ्यासे); ब1 जले चापि, दे1 जलो वापि, न1 जनाभ्याशे (→जले वापि). -d) का1 ब2.3 दे2.3 शुष्कपत्र-, उ1 शुष्कवर्ण-, दे6 शुक्लपत्रे, दे8 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. शुक्लपर्ण-, न1 शुक्लपर्न-, द1 शुष्कपर्णं (→शुष्कपर्ण-); ते1 शुष्कपर्णमयेपि च.

४८. -a) का1 व्याप्त- (→व्याप्ते); द1 म1 उ1 श्मशाने वा, ग्र2 श्मशानान्ते (→श्मशाने च). -b) का1 जीर्णे गोष्ठ-, दे2 ग्र2 जीर्णे गोष्ठे, ते1 जीर्णगोष्ठे, द1 जीर्णगोष्ठ- (→जीर्णगोष्ठे). -c) ब1 दे1.8 मुवें. मुए. संचये, दे2 सतये(?), दे4 न1 समये, दे9 संच(भ) ये, ग्र2 सभयो (→सभये); ब1 दे5 चापि (→वापि). -d) उ1 चैक्य° (→चैत्य°); का1 °संधये, दे3.6 °संजये (→°संचये).

४९. का1 दे1.8.9. ४९c-५०b ⊙. -a) दे6 अशुभं (→अशुभे). -b) का1 दे6 मसकादि° (→मशकादि°); दे4 °समन्विता (→°समन्विते). -c) ते1 नारभेद्, ग्र2 नाचारेद् (→नाचरेद्); न1 देश° (→देह°); ते1 द1 ग्र2 उ1 °संबाधे, दे4 °संबधे (→°बाधे वा).

अतः परम् उ1 अधिकम्—

* एकपादमथैकस्मिन् विन्यस्योरुणसत्तमा ।
आसीतार्द्धासनमिदं योगसाधनमुत्तमम् ॥ (=४५)

५०. दे1.8.9. ab ⊙ (द्र. ४९ पा. वि). -a) का1 दे2 स्वगुप्ते सु-, दे4 सुगुप्तेषु (→सुगुप्ते सु-); दे6 सप्तगुप्तशुभं देशे. -b) ब2 दे2 मुवें. मुए. मुब. च (→तु); दे3.6 गुहाम्पर्वतमस्य तु. -c) दे4 नदीतीरे (→नद्यास्तीरे). -d) ब1 दे4 देवतायतनेथवा.

५१. -a) द1 ग्र2 उ1 शुभे (→गृहे); ब1 दे3.4.8.9 वा शुशुभे, दे6 वासुसुरे, ग्र2 वासं शुभे (→वा सुशुभे); दे1.4.5.8.9 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 देशे (→रम्ये). -b) दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. निर्जने (→विजने); उ1 °र्वजितः (→°र्वजिते). -c) दे1.8.9 ग्र2 मुवें. मुए. योगं, द1 योग- (→योगी). -d) द1 ग्र2 म1 उ1 आसीनो (→आत्मानं); ब1 दे1.3.8.9 न1 मुवें. मुए. यत्- (→मत्-); दे1 -परायणाः,+-परायणं (→-परायणः).

५२. -a) ब1 नमस्कृत्य स, दे1.5.8.9 न1 उ1 मुवें. मुए. नमस्कृत्याथ, दे4 ते1 द1 ग्र2 नमस्कृत्वाथ (→नमस्कृत्य तु). -b) दे1.8 अशिष्यांश्च, दे4 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 तच्छिष्यांश्च, मुवें. मुए. शिष्यांश्चैव (→सशिष्यांश्च); ब3 दे4 म1 विनायकान् (→विनायकम्). -c) ब2 गुरुं चैवानु, दे1 गुरुं चैवेष, दे3 उ1 मुवें. मुए. मुब. गुरुञ्चैव च (→गुरुं चैवाथ); दे5 ग्र2 मां योगं, द1 वा योगी (→मां योगी). -d) ब2 युंजीतस्व, दे2 युंजीतस्तु (→युञ्जीत सु-).

आसनं स्वस्तिकं बद्ध्वा पद्ममर्द्धमथापि वा ।
नासिकाग्रे समां दृष्टिमीषदुन्मीलितेक्षणः ॥५३
कृत्वाऽथ निर्भयः शान्तस्त्यक्त्वा मायामयं जगत् ।
स्वात्मन्यवस्थितं देवं चिन्तयेत् परमेश्वरम् ॥५४
शिखाग्रे द्वादशाङ्गुल्ये कल्पयित्वाऽथ पङ्कजम् ।
धर्मकन्दसमुद्भूतं ज्ञाननालं सुशोभनम् ॥५५
ऐश्वर्याष्टदलं श्वेतं परं वैराग्यकर्णिकम् ।
चिन्तयेत् परमं कोशं कर्णिकायां हिरण्मयम् ॥५६
सर्वशक्तिमयं साक्षाद् यं प्राहुर्दिव्यमव्ययम् ।
ओंकारवाच्यमव्यक्तं रश्मिजालसमाकुलम् ॥५७
चिन्तयेत् तत्र विमलं परं ज्योतिर्यदक्षरम् ।
तस्मिन् ज्योतिषि विन्यस्य स्वात्मानं तदभेदतः ॥५८
ध्यायीताकाशमध्यस्थमीशं परमकारणम् ।
तदात्मा सर्वगो भूत्वा न किंचिदपि चिन्तयेत् ॥५९
एतद् गुह्यतमं ध्यानं ध्यानान्तरमथोच्यते ।
चिन्तयित्वा तु पूर्वोक्तं हृदये पद्ममुत्तमम् ॥६०
आत्मानमथ कर्त्तारं तत्रानलसमत्विषम् ।
मध्ये वह्निशिखाकारं पुरुषं पञ्चविंशकम् ॥६१
चिन्तयेत् परमात्मानं तन्मध्ये गगनं परम् ।
ओंकारबोधितं तत्त्वं शाश्वतं शिवमच्युतम् ॥६२
अव्यक्तं प्रकृतौ लीनं परं ज्योतिरनुत्तमम् ।
तदन्तः परमं तत्त्वमात्माधारं निरञ्जनम् ॥६३   वें. २.११.६३

---

५३. –b) ते$_1$ पद्मंवार्धं°, ग्र$_2$ पद्ममध्य° (→पद्ममर्धं°). –c) का$_1$ ब$_{1.3}$ दे$_{2.3.5}$ ग्र$_2$ उ$_1$ नासिकाग्र-, द$_1$ नासिकाग्रच- (→नासिकाग्रे); द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ समादृष्टिर्, दे$_4$ समादृष्टि (→समां दृष्टिं). –d) दे$_9$ °क्षणः,+°क्षयः (→°क्षणः).

५४. –a) दे$_4$ त्यक्त्वासी, ते$_1$ द$_1$ म$_1$ त्यक्त्वाशो, ग्र$_2$ उ$_1$ त्यक्ताशो (→कृत्वाथ). –b) का$_1$ त्यक्ता, दे$_4$ तत्तु (→त्यक्त्वा); ग्र$_2$ त्य * मा मयतञ्जगत्. –c) दे$_{3.6}$ आत्मन्य°, दे$_4$ स्वात्मना° (→स्वात्मन्य°); दे$_2$ दैवं (→देवं). –d) ते$_1$ परमेष्ठिनम् (→परमेश्वरम्).

५५. –a) दे$_5$ शिवाग्रे, द$_1$ विश्वतो, उ$_1$ विश्वाग्रे (→शिखाग्रे); ब$_2$ द्वादशाङ्गुले, दे$_6$ द्वादशांगुल्यं (→द्वादशांगुल्ये). –b) दे$_4$ ते$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ कल्पयित्वा तु, द$_1$ कल्पयिश्वानु- (→कल्पयित्वाथ). –d) दे$_1$ ज्ञातनालं, न$_1$ ज्ञानानालं, ते$_1$ ज्ञाननाल-, मुवें. मुए. ज्ञानेनालं (→ज्ञाननालं).

५६. –a) ग्र$_2$ उ$_1$ °दलोपेतं (→°दलं श्वेतं); का$_1$ ऐश्वर्या प्रदलं स्वेतं, दे$_5$ ऐश्वर्या वृषलं श्वेतं. –b) दे$_6$ °धार्मिकं, उ$_1$ °कर्णकं (→°कर्णिकम्). –c) ब$_2$ दे$_{2.3}$ परमं कोषं, न$_1$ ते$_1$ परमाकाशं, दे$_6$ परमं कोपं (?) (→परमं कोशं). –d) ते$_1$ कर्णिकां च (→कर्णिकायां).

५७. –b) द$_1$ तं (→यं); ब$_1$ विदम्, ब$_2$ इदम्, दे$_4$ ते$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ देवम्, दे$_{1.8}$ मुए. दिवम्, दे$_5$ द$_1$ वेदम् (→दिव्यम्). –d) दे$_{1.5.8.9}$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. रश्मिज्वाला°, दे$_4$ तस्मिन् ज्वाला°, ग्र$_2$ रश्मिमाला° (→रश्मिजाल°).

५८. –a) दे$_2$ चिन्तयेत्वत्र (→चिन्तयेत्तत्र). –b) दे$_2$ यदंतरं, द$_1$ ग्र$_2$ यमक्षयं (→यदक्षरम्). –d) दे$_1$ स्वानंदमप्रभेदतः, दे$_2$ स्वात्मानं तमभेदः, दे$_{3.6}$ स्वात्मानं यदभेदतः, दे$_8$ स्वात्मानन्दमभेदतः, मुवें. मुए. स्वानन्दं मम भेदतः.

५९. –a) ब$_{1.3}$ ग्र$_2$ उ$_1$ ध्यायिताकाश°, ब$_2$ ध्यायेत कोष°, दे$_{1.8}$ मुवें. मुए. मुब. ध्यायीतिकोश°, दे$_3$ ध्यायताकाश°, न$_1$ ध्यायेदाकाश° (→ध्यायीताकाश°). –c) ग्र$_2$ तदा तु, उ$_1$ तदेत्य (→तदात्मा); ते$_1$ सर्वभूतात्मा (→सर्वगो भूत्वा). –d) ब$_2$ इति (→अपि).

६०. –a) का$_1$ दे$_{1.8}$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. ज्ञानं, दे$_9$ ध्यानं, + ज्ञानं (→ध्यानं). –d) ग्र$_2$ स्वस्तिकं (→हृदये).

६१. ब$_1$. ab ⊙. –a) दे$_{1.8}$ मुवें. मुए. मुब. कांतारं (→कर्त्तारं); दे$_4$ कालानल° (→तत्रानल°); दे$_6$ °समद्विषं, न$_1$ °समद्युतिं, ते$_1$ °समन्वितम्, म$_1$ °समप्रभं (→°समत्विषं); का$_1$ तन्नालातमधिष्ठितं. –d) दे$_5$ सुरुषं (?) (→पुरुषं).

६२. द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$. ab ⊙; दे$_5$. ६२b-६३c ⊙. –b) का$_1$ गहनं, ब$_3$ गगणं (→गगनं). –c) का$_1$ दे$_{1.8}$ न$_1$ °बाधितं (→°बोधितं); का$_1$ चैव (→तत्त्वं); ग्र$_2$ ओङ्कारं बोलिकन्तत्वं. –d) का$_1$ दे$_{1.8}$ मुवें. मुए. उच्यते, न$_1$ ते$_1$ अव्ययं (→अच्युतं).

६३. दे$_5$. abc ⊙ (द्र. ६२ पा. वि.); ते$_1$. cd ⊙. –a) ब$_{1.3}$ दे$_6$ अनन्तं, न$_1$ अव्यक्त (→अव्यक्तं). –b) न$_1$ ज्योति (→ज्योतिर्); ब$_2$ अनन्तरं (→अनुत्तमम्). –c) दे$_4$ सर्वतः (→तदन्तः); न$_1$ ततः परतरं तत्त्वं. –d) दे$_4$ म$_1$ अनाधारं, न$_1$ आत्मारामं (→आत्माधारं).

वें.२.११.६४ ध्यायीत तन्मयो नित्यमेकरूपं महेश्वरम् ।
विशोध्य सर्वतत्त्वानि प्रणवेनाथवा पुनः ॥६४
संस्थाप्य मयि चात्मानं निर्मले परमे पदे ।
प्लावयित्वात्मनो देहं तेनैव ज्ञानवारिणा ॥६५
मदात्मा मन्मयो भस्म गृहीत्वा ह्यग्निहोत्रजम् ।
तेनोद्धृत्य तु सर्वाङ्गमग्निरित्यादिमन्त्रतः ।
चिन्तयेत् स्वात्मनीशानं परं ज्योतिः स्वरूपिणम् ॥६६
एष पाशुपतो योगः पशुपाशविमुक्तये ।
सर्ववेदान्तसारोयमत्याश्रममिति श्रुतिः ॥६७
एतत् परतरं गुह्यं मत्सायुज्योपपादकम् ।
द्विजातीनां तु कथितं भक्तानां ब्रह्मचारिणाम् ॥६८
ब्रह्मचर्यमहिंसा च क्षमा शौचं तपो दमः ।
संतोषः सत्यमास्तिक्यं व्रताङ्गानि विशेषतः ॥६९
एकेनाप्यथ हीनेन व्रतमस्य तु लुप्यते ।
तस्मादात्मगुणोपेतो मद्व्रतं वोढुमर्हति ॥७०
वीतरागभयक्रोधा मन्मया मामुपाश्रिताः ।
बहवोऽनेन योगेन पूता मद्भावमागताः ॥७१

६४. न1. cd ⊙. –a) का1 ध्यायंति, ब2 द1 ध्यायेत, ते1 ध्यायेत्तु (→ध्यायीत); का1 तन्मयं, ब1 दे2 तन्मनो, ब2.3 दे3.6 तन्मना, ते1 तन्मये, ग्र2 तं मयो (→तन्मयो). –b) दे4 एवं (→एक-). –c) ब3 विशोष्य (→विशोध्य). –d) का1 ब1 दे6 प्रणवेणाथवा, ते1 प्रणवेन सहा (?) (→प्रणवेनाथवा).

६५. –a) दे4 संस्थापयित्वा, मुए. संस्थाप्यमपि (→संस्थाप्य मयि); का1 स्वात्मानं (→चात्मानं).–b) का1 न1 निर्मलं, ते1 चिन्मये (→निर्मले); का1 परमं पदं, दे5 परमे पदं (→परमे पदे). –c) का1 पाययित्वात्मनो, ब1 प्लावयित्वात्मना, दे1 पावज्जिवात्मनो, ते1 शोधयित्वात्मनो (→प्लावयित्वात्मनो); दे6 देह (?), ग्र2 देहे (→देहं). –d) का1 तनैवाज्ञान°, दे2 तेनैव** (→तेनैव ज्ञान°).

६६. –a) म1 तदात्मा (→मदात्मा); का1 दे1.3.8.9 मुवें. मुए. मुब. मन्मना (→मन्मयो); ग्र2 भस्मं (→भस्म). –b) का1 दे8.9 ह्यग्निहोत्रकं, दे1 चाग्निहोत्रकं, म1 चाग्निहोत्रजं, मुवें. त्वग्निहोत्रिकम्, मुए. त्वाग्निहोत्रिकम (→ह्यग्निहोत्रजम्). –c) का1 दे1.3.4.8.9 ते1 द1 ग्र2 उ1 मुवें. मुए. मुब. तेनोद्धूलित-, ब1 तेनाधृत्यन्त-, दे2 तेनोद्धृत्यनु-, दे5 म1 तेनोद्धूल्य तु, दे6 तेन्नोद्वर्त्तं तु, न1 तेनाथ्य* तु (→तेनोधृत्य तु). –d) का1 दे1.8 मुवें. मुए. मुब. अग्निरादित्यमन्त्रतः, ब1-3 अग्निरित्यादिमंत्रकैः, दे3.6 अग्निर्विद्यादिमंत्रकैः. –e) का1 ब1 दे2 स्वात्ममीशानं, दे3.6 परमीशानं (→स्वात्मनीशानं). –f) द1 स्वरूपिणे (→स्वरूपिणम्).

६७. –a) द1 एषा (→एष). –b) दे1 पशुपाशरिव, दे6 पशुपाशादि-, न1 पशुपातवि- (→पशुपाशवि-). –c) का1 दे1.8 मुवें. मुए. °मार्गोऽयं (→°सारोयं). –d) ब1-3 दे2.3 ते1 अत्याश्रम-, दे4 मंत्रागामं, दे6 अध्वाश्रम-, उ1 अत्याश्रमं, (→अत्याश्रमं); ब1 दे5.6 ग्र2 म1 श्रुतः, दे3 श्रुतौ, दे9 श्रुतेः, ते1 स्मृतः (→श्रुतिः).

६८. –a) ते1 परतमं (→परतरं). –b). का1 दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. मत्सायुज्यप्रदायकम्, ब2 मत्सायुज्योपदायकं, ब3 मत्सायुज्यो * पादकं, दे5 मत्सायुज्योपपातकं, द1 ग्र2 उ1 मत्सायुज्योपपा द(उ1 °त)नं. –c) ब1.3 दे2.3.6 द्विजादीनां (→द्विजातीनां). –d) दे4 ग्र2 म1 उ1 ब्रह्मवादिनां (→ब्रह्मचारिणाम्).

६९. दे1.8.9. ६९d-७० a ⊙ (द्र. सं.) –b) दे2 क्षमां (→क्षमा); दे4 द1 ग्र2 म1 उ1 शान्तिस् (→शौचं). –c) दे3 आस्तिक्ये (→आस्तिक्यं).

७०. दे1.8.9. a ⊙ (द्र. ६९ पा. वि.). –a) का1 येन केनाथ, ते1 एकेनात्यर्थ-, द1 एतेनाप्यथ, ग्र2 एकेनाप्यधि-, उ1 एतेष्वेकेन (→एकेनाप्यथ); द1 भग्नेन (→हीनेन). –b) का1 व्रतं तस्य (→व्रतमस्य); दे1.8.9 मुवें. मुए. न (→तु); ते1 म1 व्रतमप्यति (म1 °व) लुप्यते. –c) न1 एतद्, ते1 आद्य- (→आत्म-); ग्र2 चेत्, द1 उ1 -पेतं (→-पेतो). –d) ब2 मदुक्तं, ब3 यदुक्तं, ब3 यदुक्तं, दे3-6 मद्वृत्तं, दे4 सद्वृत्तं, द1 ग्र2 उ1 तद्वृतं (→मद्व्रतं); का1 दे2 बोढुमर्हसि, ब1-3 दे2 वोढुमर्हति, ते1 सोढुमर्हति, द1 ग्र2 बोढुमर्हथ, उ1 कमर्त्तुर्हथ (→वोढुमर्हति).

७१. –a) दे1 क्रोध (→क्रोधा). –b) का1 दे4 मुवें. मुए. -मन्यया, ब3 दे1 मन्मयो, दे6 मन्माया (→मन्मया). –c) दे6 बभूवोनेन, ते1 बहवो ज्ञान- (→बहवोऽनेन); द1 ग्र2 म1 उ1 बहवोज्ञानतपसा. –d) दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. °भावयोगतः, दे4 °भावतां गताः, ते1 °भावभाविताः (→°भावमागताः).

ये यथा मां प्रपद्यन्ते तांस्तथैव भजाम्यहम् ।
ज्ञानयोगेन मां तस्माद् यजेत परमेश्वरम् ॥७२

अथवा भक्तियोगेन वैराग्येण परेण तु ।
चेतसा बोधयुक्तेन पूजयेन्मां सदा शुचिः ॥७३

सर्वकर्माणि संन्यस्य भिक्षाशी निष्परिग्रहः ।
प्राप्नोति मम सायुज्यं गुह्यमेतन्मयोदितम् ॥७४

अद्वेष्टा सर्वभूतानां मैत्रः करुण एव च ।
निर्ममो निरहंकारो यो मद्भक्तः स मे प्रियः ॥७५

संतुष्टः सततं योगी यतात्मा दृढनिश्चयः ।
मय्यर्पितमनो बुद्धिर्यो मद्भक्तः स मे प्रियः ॥७६

यस्मान्नोद्विजते लोको लोकान्नोद्विजते च यः ।
हर्षामर्षभयोद्वेगैर्मुक्तो यः स हि मे प्रियः ॥७७

अनपेक्षः शुचिर्दक्ष उदासीनो गतव्यथः ।
सर्वारम्भपरित्यागी भक्तिमान् यः स मे प्रियः ॥७८

तुल्यनिन्दास्तुतिमौनी संतुष्टो येन केनचित् ।
अनिकेतः स्थिरमतिर्मद्भक्तो मामुपैष्यति ॥७९

सर्वकर्माण्यपि सदा कुर्वाणो मत्परायणः ।
मत्प्रसादादवाप्नोति शाश्वतं परमं पदम् ॥८०

चेतसा सर्वकर्माणि मयि संन्यस्य मत्परः ।
निराशीर्निर्ममो भूत्वा मामेकं शरणं व्रजेत् ॥८१

त्यक्त्वा कर्मफलासङ्गं नित्यतृप्तो निराश्रयः ।
कर्मण्यभिप्रवृत्तोऽपि नैव तेन निबध्यते ॥८२

निराशीर्यतचित्तात्मा त्यक्तसर्वपरिग्रहः ।
शारीरं केवलं कर्म कुर्वन्नाप्नोति तत्पदम् ॥८३ वें.२.११.८४

---

७२. –c) का1 ययेत, दे1 यज्येत, दे2 यजेतत्, दे4 यजते, दे3.6 युज्येत, ते1 यजन्ते, उ1 यतेत (→यजेत).

७३. –a) ब2 तथैव (→अथवा). –c) ब1 योग° (→बोध°). –d) का1 पूजयन् (→पूजयेन्).

७४. –b) ते1 निष्पतिग्रहः, ग्र2 निष्प्रतिग्रहः (→निष्परिग्रहः). –c) का1 प्राप्तोपि, न1 मुद्रे. प्राप्नोती (→प्राप्नोति). –d) ब1 गुह्यन्येतन् (→गुह्यमेतन्).

७५. द1 ग्र2. ab ⊙; म1, पुस्तके b,c चरणयोर्व्यत्यासः. –a) ब1 यद्वेष्टा, दे6 अद्वेष्टः (→अद्वेष्टा). –b) ब1 दे1.8.9 उ1 मुद्रे. मुए. मैत्री (→मैत्रः); का1 ब3 दे1.2.8 न1 म1 -करण (→करुण). –d) दे4.5 मे भक्तः (→मद्भक्तः).

७६. द1 ग्र2. ७६–७८ ⊙ (द्र. सं.); म1. cd ⊙. –a) दे6 स तस्यः (→संतुष्टः); उ1 सत्तमो (→सततं); दे2 योगो (→योगी). –d) ब3 दे4.5 उ1 मे भक्तः, न1 मद्भक्तं (→मद्भक्तः).

७७. द1 ग्र2. ⊙ (द्र. ७६ पा. वि.); दे1.8.9 ७७a–८०b ⊙; म1. ab ⊙. –a) न1 यमां नो (→यस्मान्नो); ब1 लोकः, ते1 लोका (→लोको). –c) का1 हर्षशोक° (→हर्षामर्ष°); ते1 हर्षाहिर्षाशयोद्वेगैर्. –d) ब3 दे3 युक्तो यः, न1 युक्तो हि (→मुक्तो यः); दे5 ते1 म1 च (→हि).

७८. दे1.8.9 द1 ग्र2. ⊙. –a) ब1 दे3 दक्षः (→दक्ष), –b) न1 गतव्यथा (→गतव्यथः).

७९. दे1.8.9. ⊙. –c) दे2.4-6 अनिकेत- (→अनिकेतः); न1 °मतिं (→°मतिर्). –d) का1 दे4.6 न1 द1 ग्र2 म1 उ1 उपेष्यति (का1 °ते) (→उपैष्यति).

८०. दे1.8.9. ab ⊙. –b) दे3.6 मध्यापाश्रयः, ते1 तत्परायणः (→मत्परायणः). –c) दे1.8 तत् (→मत्). –d) ब1-3 दे2.3.6 तत्परं पदं, म1 पदमव्ययम् (→परमं पदम्).

८१. –a) दे6 चेतः सार्वेसं (→चेतसा सर्व-); ब3 °कामानि (→°कर्माणि). –b) दे4.6.8.9 द1 म1 सन्यस्य, ग्र2 विन्यस्य (→संन्यस्य); ते1 तत्पर, उ1 मत्परं (→मत्परः). –d) दे3.6 मामेव (→मामेकं); दे5 व्रज (→व्रजेत्).

८२. –a) दे1.6 त्यक्ता (→त्यक्त्वा); का1 दे6 °फलं (→°फला-). –c) का1 ब2.3 दे1.5.6.9 द1 ग्र2 उ1 मुद्रे. मुए. मुब. कर्मण्यपि, ब1 कर्मण्येऽपि, दे4 कर्माण्यभि-, दे9 **** (→कर्मण्यभि-). –d) दे6 विवध्यते, ते1 निरुध्यते द1 ग्र2 उ1 स बध्यते (→निबध्यते); दे1.8 मुद्रे. मुए. कर्मणा तेन बुध्यते, दे1 कर्मणा तेन ***, न1 न च कर्मसु बध्यते.

८३. –a) दे1 ग्र2 निराशीर्यत°, दे8.9 निराशीजित° (→निराशीर्यत°). –b) दे2 त्यक्तं (→त्यक्त-). –c) का1 ग्र2 शरीरं (→शारीरं); दे3 कंवलं (→केवलं). –d) दे1 तस्य हि, दे8 तत्पदं, + किल्विषं, दे9 ते1 किल्विषं, म1 उ1 सत्पदम्, (→तत्पदम्).

वें. २.११.८४ यदृच्छालाभतुष्टस्य द्वन्द्वातीतस्य चैव हि ।
कुर्वतो मत्प्रसादार्थं कर्म संसारनाशनम् ॥८४
मन्मना मन्नमस्कारो मद्याजी मत्परायणः ।
मामुपैष्यति योगीशं ज्ञात्वा मां परमेश्वरम् ॥८५
मद्बुद्धयो मां सततं बोधयन्तः परस्परम् ।
कथयन्तश्च मां नित्यं मम सायुज्यमाप्नुयुः ॥८६
एवं नित्याभियुक्तानां मायेयं कर्मसान्वगम् ।
नाशयामि तमः कृत्स्नं ज्ञानदीपेन भास्वता ॥८७
मद्बुद्धयो मां सततं पूजयन्तीह ये जनाः ।
तेषां नित्याभियुक्तानां योगक्षेमं वहाम्यहम् ॥८८
येऽन्ये च कामभोगार्थं यजन्ते ह्यन्यदेवताः ।
तेषां तदन्तं विज्ञेयं देवतानुगतं फलम् ॥८९
ये चान्यदेवताभक्ताः पूजयन्तीह देवताः ।
मद्भावनासमायुक्ता मुच्यन्ते तेऽपि भावतः ॥९०
तस्मादनीश्वरानन्यांस्त्यक्त्वा देवानशेषतः ।
मामेव संश्रयेदीशं स याति परमं पदम् ॥९१
त्यक्त्वा पुत्रादिषु स्नेहं निःशोको निष्परिग्रहः ।
यजेच्चामरणाल्लिङ्गे विरक्तः परमेश्वरम् ॥९२

---

८४. ब1. ८४a-९४ d ⊙; दे1. ab ⊙. –a) दे4.5.8.9 न1 म1 मुवें. मुए. मुब. °तृप्तस्य, दे6 °दुष्टस्य, ते1 द1 °संतुष्टो (→°तुष्टस्य). –b) ते1 द्वन्द्वातीतस्सदैव हि. –c) दे6 उ1 कुर्वते (→कुर्वतो); मुब. -प्रसादार्थैः (→-प्रसादार्थं).

८५. ब1. ⊙ (द्र. ८४ पा. वि). –a) दे1 मन्माना, ग्र2 मन्मनो (→मन्मना); दे6 मन्नभोक्तोरो (?) (→मन्नमस्कारो). –b) का1 दे8 मय्याजी, ते1 मद्धचायी, उ1 मद्यातो (→मद्याजी); द1 °परायणाः (→°परायणः). –c) का1 दे4-6 न1 द1 ग्र2 म1 उ1 मामुपेष्यति, दे1 मामुपाश्यन्ति, दे8.9 मामुपास्यन्ति, मुवें. मुए. मामुपास्यति (→मामुपैष्यति); का1 ब2.3 दे2.3.5.6 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. योगीशो, दे1 योगीशी, दे8.9 योगीशा (→योगीशं).

८६. ब1. ⊙ (द्र. ८४ पा. वि.); का1 दे6 ८६-८७ ⊙; दे2 द1 ग्र2 उ1. ८६ ab ⊙. –a) दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. मामेवाहुः परं ज्योतिर्, दे4 बुद्धुद्धयो (?)मां सततं. –c) ते1 सत्वं (→नित्यं); न1 अथ यन्तश्च मां नित्यं, ग्र2 मथयञ्च ममन्नित्यं. –d) न1 आप्नुयात् (→आप्नुयुः); ते1 मत्सायुज्यमवाप्नुयुः.

८७. का1 ब1 दे6. ⊙; दे1.8.9.८७b -८८ c ⊙. –a) दे4 एतन् (→एवं). –b) ब2 ममेयं काममानुगं, ब3 मुवें. मुए. मुब. मामेयं, कर्मसात्वगम् दे4 द1 ग्र2 म1 उ1 कुर्वतां धर्ममात्मगं (ग्र2 °कं), दे2 आपर्यकमसात्मगं(?), दे3 मामेवं कर्मसानुगं, दे5 मदीयं कर्मकुर्वतां, न1 भजतां प्रीतिपूर्वकं, ते1 मयि कर्मसमाश्रये.

८८. ब1 दे5. ⊙; दे1.8.9. abc ⊙. –b) दे4 पूजयंतश्च, ग्र2 पूजयन्ति हि (→पूजयन्तीह); दे2 ते जनाः, द1 योस्सदा, ग्र2 उ1 ये सदा (→ये जनाः).

दे4. b, c मध्ये ८६c-८८b अधिकरूपेणावृत्तः —

८९. ब1. ⊙ (द्र. ८४ पा. वि.); दे4. ८९c-९०d ⊙. –a) ब2 °सोमार्थं (→°भोगार्थं); दे4 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुब. ये चान्ये कामभोगार्थं, दे1.8.9 मुवें. मुए. ये चान्ये भोगकर्मार्थी. –b) दे2 सर्व-, दे6 तस्य (→ह्यन्य-); दे6 देवता (→-देवताः); का1 जपं ते देवतान्तरं. –c) का1 दे2.5 न1 म1 तदन्तवत् (दे2 °व)ज्ञेयं, ब2.3 तदन्तरं ज्ञेयं, दे3 तदेव विज्ञेयं, दे6 तु तदवज्ञेयं, ते1 तत्तत्प्रज्ञेयं, ग्र2 च तावत् ज्ञेयं, उ1 तदन्नवत्ज्ञेयं (→तदन्तं विज्ञेयं). –d) ग्र2 [अ]नुत्तमं, उ1 [आ]राधने, (→[अ]नुगतं).

९०. ब1 दे4. ⊙. –a) दे5.9 द1 म1 उ1 मुवें. मुब. ये चान्ये, न1 येप्यन्य- (→ये चान्य-); दे1 भक्त्या, दे8.9 भक्ता (→-भक्ताः). –b) न1 भाविताः (→देवताः). –d) दे1.5.8.9 मुवें. मुए. मुब. मानवाः, उ1 संस्मृतेः (→भावतः); ते1 मुच्यते ते स्वभावतः.

९१. ब1. ⊙; दे1.8. ९१c-९३b ⊙. –a) का1 ब3 दे2.3 विश्वेश्वराद (ब3 दे3 °न)न्यांस्, ब2 वि * श्वरान्यांस्, द1 अनीश्वरस्त्वन्यांस् (→अनीश्वरानन्यांस्); दे1.5.6.8.9 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. तस्माद्विन (दे1 °ने)श्वरानन्यांस् (ग्र2 °न्यान्), न1 तस्मात्तेनीश्वराननास्. –d) ते1 परमां गतिम् (→परमं पदम्).

९२. ब1 दे1.8. ⊙; दे9. ९२a–९३b ⊙. –a) दे6 त्यक्ता, न1 स्त्यक्त्वा (→त्यक्त्वा); का1 दे2 स्नेहात्, ब3 दे3.5 स्नेह-, दे6 स्नेहा (→स्नेहं). –b) ते1 द1 ग्र2 उ1 विशोको (ग्र2 °के) (→निःशोको). –c) दे4 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 आमरणात् (न1 म1 °णां) (→चामरणात्); ब2.3 दे4.5 ते1 द1 ग्र2 उ1 मुवें. मुए. मुब. लिङ्गं (→लिङ्गे).

येऽर्चयन्ति सदा लिङ्गं त्यक्त्वा भोगानशेषतः ।
एकेन जन्मना तेषां ददामि परमैश्वरम् ।।९३
परानन्दात्मकं लिङ्गं केवलं सन्निरञ्जनम् ।
ज्ञानात्मकं सर्वगतं योगिनां हृदि संस्थितम् ।।९४
ये चान्ये नियता भक्ता भावयित्वा विधानतः ।
यत्र क्वचन तल्लिङ्गमर्चयन्ति महेश्वरम् ।।९५
जले वा वह्निमध्ये वा व्योम्नि सूर्येऽथ वाऽन्यतः ।
रत्नादौ भावयित्वेशमर्चयेल्लिङ्गमैश्वरम् ।।९६
सर्वं लिङ्गमयं ह्येतत् सर्वं लिङ्गे प्रतिष्ठितम् ।
तस्माल्लिङ्गेऽर्चयेदीशं यत्र क्वचन शाश्वतम् ।९७
अग्नौ क्रियावतामप्सु व्योम्नि सूर्ये मनीषिणाम् ।
काष्ठादिष्वेव मूर्खाणां हृदि लिङ्गं तु योगिनाम् ।।९८
यद्यनुत्पन्नविज्ञानो विरक्तः प्रीतिसंयुतः ।
यावज्जीवं जपेद् युक्तः प्रणवं ब्रह्मणो वपुः ।।९९
अथवा शतरुद्रीयं जपेदामरणाद् द्विजः ।
एकाकी यतचित्तात्मा स याति परमं पदम् ।।१००
वसेद् वामरणाद् विप्रो वाराणस्यां समाहितः ।
सोऽपीश्वरप्रसादेन याति तत् परमं पदम् ।।१०१　वें२.११.१०२

---

९३. ब$_1$ दे$_4$. ⊙; दे$_{1.8.9}$. ab ⊙. –a) म$_1$ लिङ्गे (→लिङ्गं). –b) दे$_6$ त्यक्ता (→त्यक्त्वा); न$_1$ भोगान्यशेषतः (→भोगानशेषतः). –c) का$_1$ एतेन, द$_1$ एकोन (→एकेन); ग्र$_2$ म$_1$ मुक्ति (→तेषां). –d) द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ ददाति (→ददामि); का$_1$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ परमेश्वरं (म$_1$ °रः), दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. परमं पदम्, उ$_1$ परमां गतिं (→परमैश्वरं).

९४. ब$_1$ दे$_4$ द$_1$ ग्र$_2$. ⊙. –a) दे$_{1.8.9}$ परमात्मा सदा लिंगं, दे$_2$ परनिन्दात्मकं लिंगं, न$_1$ परनंदा सदा लिंगं, म$_1$ परानन्दात्मीकं लिंगं, मुवें. मुए. मुब. परात्मनः सदा लिंगं. –b) का$_1$ दे$_6$ स निरंजनं, दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. रजतप्रभम् (→सन्निरञ्जनम्). –d) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{3.6}$ ते$_1$ म$_1$ हृदये स्थितम्, दे$_2$ हृदयस्थितम् (→हृदि संस्थितम्).

९५. ब$_1$ दे$_4$ द$_1$ ग्र$_2$. ⊙; दे$_2$. d ⊙. –a) ब$_3$ नियतं (→नियता); दे$_1$ ते$_1$ भक्ताः (→भक्ता). –b) दे$_5$ अर्चयित्वा, उ$_1$ भावयुक्ता (→भावयित्वा). –c) दे$_6$ यत्रं (→यत्र); उ$_1$ यत्र तत्काचनं लिंगं. –d) दे$_6$ सर्व्वयंति (→अर्च्चयन्ति).

९६. दे$_2$ द$_1$ ग्र$_2$. ⊙. –b) ब$_{2.3}$ व्योम्नि सूर्येऽथवा पुनः, दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. व्योम्नि सूर्येऽप्यथान्यतः, दे$_6$ न$_1$ व्योम्नि सूर्यो (न$_1$ °र्या°) थवान्यतः, म$_1$ वायौ सूर्येथ वान्यतः, उ$_1$ सूर्ये वा व्योम्नि वाग्यतः. –c) का$_1$ तत्र यो, ब$_1$ रत्नाद्ये, ब$_{2.3}$ दे$_6$ रत्नाद्ये, दे$_5$ म$_1$ उ$_1$ रत्नाद्यैर्, न$_1$ रं नाज्ञे (?), ते$_1$ रत्नाद्वा (→रत्नादौ); ब$_{2.3}$ भा(ब$_3$ भ)वयित्वैनं (→भावयित्वेशं). –d) ब$_2$ न$_1$ अर्चयत् (→अर्चयेत्); दे$_{1.8.9}$ ईश्वरं (→ऐश्वरं).

९७. द$_1$ ग्र$_2$. ⊙. –a) का$_1$ ब$_1$ दे$_{1-6.8}$ न$_1$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. सर्व- (→सर्वं). –b) ब$_1$ सर्वं लिङ्ग-, ब$_2$ दे$_{1.4.8.9}$ म$_1$ सर्वलिंगे (→सर्वं लिङ्गे). –c) दे$_6$ तस्मिर्लिलगे (→तस्माल्लिंगे). –d) ब$_1$ दृष्टं (→यत्र).

९८. –a) ब$_1$ क्रियामतावप्सु (?), न$_1$ क्रियावता मे स्यु (→क्रियावतामप्सु). –b) द$_1$ सूर्य- (→सूर्ये); दे$_5$ मनीषीभिः (→मनीषिणाम्). –c) ग्र$_2$ कष्ठादिसेव, उ$_1$ काष्ठादिष्वे च (→काष्ठादिष्वेव); का$_1$ दे$_4$ मूर्खानां, दे$_2$ मूर्खाना (→मूर्खाणां). –d) ब$_3$ लिङ्गस्तु, दे$_4$ सं ेषु, ग्र$_2$ लिंगे च, द$_1$ म$_1$ उ$_1$ लिङ्गेषु (→लिङ्गंतु).

९९. दे$_6$. ९९c-१०१b ⊙. –a) ब$_{2.3}$ दे$_{3.6}$ यद्यदुत्पन्न°, ते$_1$ यदनुत्पन्न°, द$_1$ ये ह्यनुत्पन्न° (→यद्यनुत्पन्न°); दे$_1$ °विज्ञाने, ते$_1$ °विज्ञान (→°विज्ञानो). –b) ब$_3$ दे$_5$ विविक्तः (→विरक्तः); द$_1$ प्रति° (→प्रीति°). –c) ब$_1$ जपेदुक्तः, ब$_2$ जपत्युक्तं, दे$_{2.3}$ जपेक्तं, ते$_1$ जपेद्यस्तु, ग्र$_2$ जपेत्युक्तः (→जपेद्युक्तः).

ते$_1$. पुस्तके b, c मध्ये अधिकम्—
वसेदामरणाद्विप्रो वाराणस्यां समं हितः (तत्) (=१०१ab)
उ$_1$ पुस्तके ९९ b, c मध्ये अधिकम्—
एवन्नित्याभियुक्तानां　　　धर्ममात्मगं ।

१००. दे$_6$. ⊙(द्र. ९९ पा. वि.). –b) का$_1$ तमयोद्धारणात्, उ$_1$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ जपेदामरणं, दे$_1$ जपेदामरना, ते$_1$ भवेदामरणं (→जपेदामरणाद्); का$_1$ ब$_{2.3}$ द$_1$ उ$_1$ द्विजाः (→द्विजः). –c) दे$_{1.8.9}$ मुब. जितचित्ता (दे$_1$ °त्ता) त्मा (→यतचित्तात्मा). –d) ब$_1$ स जाति (→स याति); ब$_2$ ते$_1$ परमां गतिम् (→परमं पदम्).

१०१. दे$_6$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$. ⊙. –a) ब$_{2.3}$ दे$_{4.5}$ न$_1$ म$_1$ वसेद्, दे$_{3.9}$ वसेद्वा, + वसेच्च, दे$_8$ मुवें. मुए. मुब. वसेच्च (→वसेद्वा); ब$_{1-3}$ दे$_{1.3.5.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. विप्रा, न$_1$ विप्राद् (→विप्रो); उ$_1$ अथवा निवसेन्नित्यं. –b) उ$_1$

बे२.११.१०२ तत्रोत्क्रमणकाले हि सर्वेषामेव देहिनाम् ।
ददाति तत् परं ज्ञानं येन मुच्येत बन्धनात् ।।१०२
वर्णाश्रमविधिं कृत्स्नं कुर्वाणो मत्परायणः ।
तेनैव जन्मना ज्ञानं लब्ध्वा याति शिवं पदम् ।।१०३
येऽपि तत्र वसन्तीह नीचा वा पापयोनयः ।
सर्वे तरन्ति संसारमीश्वरानुग्रहाद् द्विजाः ।।१०४
किन्तु विघ्ना भविष्यन्ति पापोपहतचेतसाम् ।
धर्मं समाश्रयेत् तस्मान्मुक्तये नियतं द्विजाः ।।१०५
एतद् रहस्यं वेदानां न देयं यस्य कस्य चित् ।
धार्मिकायैव दातव्यं भक्ताय ब्रह्मचारिणे ।।१०६

व्यास उवाच ।❀
इत्येतदुक्त्वा भगवानात्मयोगमनुत्तमम् ।
व्याजहार समासीनं नारायणमनामयम् ।।१०७
मयैतद् भाषितं ज्ञानं हितार्थं ब्रह्मवादिनाम् ।
दातव्यं शान्तचित्तेभ्यः शिष्येभ्यो भवता शिवम् ।।१०८
उक्त्वैवमथ योगीन्द्रानब्रवीद् भगवानजः ।
हिताय सर्वभक्तानां द्विजातीनां द्विजोत्तमाः ।।१०९
भवन्तोऽपि हि मज्ज्ञानं शिष्याणां विधिपूर्वकम् ।
उपदेक्ष्यन्ति भक्तानां सर्वेषां वचनान्मम ।।११०

विमुक्तये (→समाहितः). –d) म1 मत् (→तत्); का1 स याति तत्परं पदम्.

१०२. –a) द1 तत्रात्क्रमेण (→तत्रोत्क्रमण-); दे6 °काले (न) हि, न1 °कालेपि, ते1 °कालेषु (→°काले हि). –b) ते1 पाप- (→एव). –c) दे4.5 न1 ते1 द1 ग्र2 उ1 ददामि (→ददाति); का1 दे8.9 मुवें. मुए. मुब. परमं, म1 यत्परं (→तत्परं); दे2 ज्ञान- (→ज्ञानं).

१०३. –a) न1 ग्र2 °विधं (→°विधिं). –b) दे6 कुर्वाणि (→कुर्वाणो); द1 °परायणाः (→°परायणः). –c) दे1 तेन ये (→तेनैव). –d) ब3 लं*, दे9 लब्धा (→लब्ध्वा); ब2 ते1 उ1 परं (→शिवं).

१०४. –b) का1 नीचो, दे1 नीचां (→नीचा); ब2 दे1.4.5.8.9 न1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. वै (→वा). –c) ते1 तरति (→तरन्ति).

१०५. उ1. १०५b-१०६ d ⊙. –a) दे1.2.8.9 किंनु (→किन्तु); का1 विप्र (→विघ्ना). –b) दे6 पापापहत° (→पापोपहत°); का1 दे3-6 म1 °चेतसः (→°चेतसाम्). –c) दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. धर्मान् (→धर्मं); का1 समाश्रयंत्तस्मान्, न1 समाश्रमेत्तस्मान्, ते1 समाश्रयेन्नित्यं, ग्र2 समाश्रयेत्तस्यां (→समाश्रयेत्तस्मान्). –d) दे1.4.5.8.9 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 मुवें. मुए. मुब. सततं (→नियतं).

१०६. –a) दे3.5.6 देवानां (→वेदानां). –b) ब1 दे3 य * (→यस्य). –d) द1 ग्र2 भक्ताया (→भक्ताय); दे1 ब्रह्मचारिणो, दे5 व्रतचारिणे (→ब्रह्मचारिणे).

१०६ श्लोकात्परं न1 अधिकम्—

इति श्रीकूर्मपुराणे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु एकोनषष्टितमोऽध्यायः.

१०६ श्लोकात्परं ते1 अधिकम्—

इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिभागे ईश्वरगीतासु उपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे ईश्वरनारायणमहर्षिसंवादे अष्टांगयोगनिरूपणयोगो नाम एकादशोऽध्यायः ।।

❀ न1 उ1. ⊙; दे9 व्यास उ.; द1 ग्र2 श्रीव्यासः; म1 व्यासः.

१०७. –a) का1 एते तदुक्त्वा, दे1 इत्येतदुक्ता, दे4.5 एतावदुक्त्वा, न1 ते1 इत्येवमुक्त्वा, ग्र2 तथेतदुक्त्वा, म1 अथैवमुक्त्वा, द1 उ1 तथैतदुक्त्वा (→इत्येतदुक्त्वा). –b) दे1.8.9 मुवें. मुए. शाश्वतो योगमुत्तमम्.

१०८. –a) ते1 ममैतद्, द1 मया तद् (→मयैतद्). –b) म1 हिताय (→हितार्थं). –c) का1 शान्तचित्तेभ्यो, दे1 श्यांतयित्वेभ्यः (→शान्तचित्तेभ्यः). –d) न1 भवतां (→भवता); ते1 इशम् (→शिवम्).

१०९. द1 ग्र2. १०९d–११०c ⊙. –a) ब2 तदैवं, दे6 उक्तैवं, न1 उक्त्वेवं, म1 उक्त्वैनं (→उक्त्वैवं); दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. अर्थं (→अथ). –b) उ1 हरः (→अजः). –c) का1 ब2.3 दे2.3.6 हितार्थं, दे1 हितायं (→हिताय); उ1 °भूतानां (→°भक्तानां). –d) दे3 द्विजोत्तमां, दे6 द्विजोत्तम (→द्विजोत्तमाः).

११०. द1 ग्र2 उ1. abc ⊙. –a) ते1 भवतापि (→भवन्तोऽपि); ब1 हि तज्ज्ञानं, दे4 हिम ज्ञानां (?), दे5 हि यज्ज्ञानं, दे6 हिमज्ञानं, ते1 म1 मम ज्ञानं (→हि मज्ज्ञानं). –b) का1 शिष्यानां (→शिष्याणां). –c) का1 उपदेक्ष्यथ, दे1.4.8 ते1 उपदेश्यन्तु, दे3 उपदेक्षन्तु, दे5 उपदिशंतु, दे9 उपदेशं तु, न1 उपदेष्यं तु, म1 उपादिशन्तु (→उपदेक्ष्यन्ति). –d) का1 द्विजानां (→सर्वेषां); ग्र2 वचनं मम (→वचनान्मम).

अयं नारायणो योऽहमीश्वरो नात्र संशयः ।
नान्तरं ये प्रपश्यन्ति तेषां देयमिदं परम् ॥१११

ममैषा परमा मूर्त्तिर्नारायणसमाह्वया ।
सर्वभूतात्मभूतस्था शान्ता चाक्षरसंज्ञिता ॥११२

ये त्वन्यथा प्रपश्यन्ति लोके भेददृशो जनाः ।
न ते मां संप्रपश्यन्ति जायन्ते च पुनः पुनः ॥११३

ये त्विमं विष्णुमव्यक्तं मां वा देवं महेश्वरम् ।
एकीभावेन पश्यन्ति न तेषां पुनरुद्भवः ॥११४

तस्मादनादिनिधनं विष्णुमात्मानमव्ययम् ।
मामेव संप्रपश्यध्वं पूजयध्वं तथैव हि ॥११५

येऽन्यथा मां प्रपश्यन्ति मत्वेमं देवतान्तरम् ।
ते यान्ति नरकान् घोरान् नाहं तेषु व्यवस्थितः ॥११६

मूर्खं वा पण्डितं वापि ब्राह्मणं वा मदाश्रयम् ।
मोचयामि श्वपाकं वा न नारायणनिन्दकम् ॥११७

तस्मादेष महायोगी मद्भक्तैः पुरुषोत्तमः ।
अर्चनीयो नमस्कार्यो मत्प्रीतिजननाय हि ॥११८

एवमुक्त्वा समालिङ्ग्य वासुदेवं पिनाकधृक् ।
अन्तर्हितोऽभवत् तेषां सर्वेषामेव पश्यताम् ॥११९

नारायणोऽपि भगवांस्तापसं वेषमुत्तमम् ।
जग्राह योगिनः सर्वांस्त्यक्त्वा वै परमं वपुः ॥१२० वें२.११.१२१

---

१११. ग्र$_2$. १११d-११६a ⊙ (द्र. सं.). –a) का$_1$ दे$_{2.5}$ अहं, दे$_{3.9}$ स्वयं (→अयं); दे$_{1.8}$ मुवें. मुए. मुब. योऽसौ (→योऽहं). –c) दे$_1$ यं (→ये). –d) उ$_1$ देवं (→देयं).

११२. ग्र$_2$. ⊙ (द्र. १११ पा. वि.). –a) उ$_1$ मुक्तिर्- (→मूर्त्तिर्). –b) ब$_1$ °समाश्रिया, न$_1$ °समाश्रया (→°समाह्वया). –c) का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{2.3.6}$ °भूता सा, दे$_6$ °संस्था सा (→°भूतस्था). –d) दे$_{1.8.9}$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. °संस्थिता (→°संज्ञिता).

११३. ग्र$_2$. ⊙ (द्र. १११ पा. वि.); ब$_1$. bc ⊙; दे$_{1.8.9}$. cd ⊙. –a) दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. येऽन्यथा मां (→ये त्वन्यथा); म$_1$ प्रविश्यंति (→प्रपश्यन्ति). –c) ब$_3$ म$_1$ तेषां सं-, न$_1$ ते तत्त्वं, मुवें. मुए. मुब. ते मुक्ति (→ते मां सं-); का$_1$ न ते मां प्रपश्यंति न.

११४. ग्र$_2$. ⊙ (द्र. १११ पा. वि.). –a) दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. त्वेनं, न$_1$ त्वष्टुं (→त्विमं). –b) दे$_4$ न$_1$ म$_1$ उ$_1$ वाम-, दे$_1$ (च) मां च, दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. मुब. मां च, ते$_1$ वासु- (→मां वा). –d) उ$_1$ °उद्भवाः (→°उद्भवः).

११५. ग्र$_2$. ⊙ (द्र. १११ पा. वि.); दे$_6$. ११५c-११७b ⊙. –a) का$_1$ विष्णुना-, म$_1$ मामेवं (→विष्णुमा-). –c) दे$_{1.8.9}$ ममैवं (→मामेव). –d) दे$_{1.3.9}$ द$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. च (→हि).

११५ श्लोकात्परं उ$_1$ अधिकम्—

* द्विजातीनां द्विजोत्तमाः (= १०९d)

भवन्तोवहिता ज्ञानं शिष्याणां विधिपूर्वकम् । (= ११०ab)

११६. ग्र$_2$. a ⊙ (द्र. १११ पा. वि.). –a) दे$_5$ उ$_1$ ये यथा (→येऽन्यथा); ब$_{1.2}$ दे$_{1-5.8.9}$ न$_1$ मुवें. मुए. मुब. सं- (→मां). –b) का$_1$ मत्वेनं, ब$_{1.2}$ दे$_{2.5}$ न$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ मुवें. मुए. मत्त्वैवं, दे$_1$ मन्वेदं, दे$_{3.8.9}$ मत्वेदं, ते$_1$ मत्वैनं (→मत्वेमं); दे$_5$ वेद° (→देव°).

११७. –b) ते$_1$ ब्रह्मघ्नं (→ब्राह्मणं); न$_1$ च (→वा). –c) का$_1$ दे$_4$ स्वपाकं वा, दे$_6$ श्वपाकश्च (→श्वपाकं वा). –d) का$_1$ नारायणपरायणम्, ब$_2$ मुब. नारायणविचिन्तकं, दे$_{1.6.8.9}$ म$_1$ मुए. नारायणमनिन्दकं, ग्र$_2$ नारायण न निन्दकं.

११८. –a) का$_1$ दे$_{5.6}$ एव, ते$_1$ एवं (→एष). –b) न$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ मद्भक्तः (→मद्भक्तैः); दे$_{4.5}$ पुरुषोत्तमैः, दे$_6$ पुरुषोत्तमं, ते$_1$ पुरुषोत्तम (→पुरुषोत्तमः). –d) दे$_6$ मत्प्रीतिं, ग्र$_2$ मत्प्रीतिर् (→मत्प्रीति-); दे$_{1.8.9}$ ग्र$_2$ म$_1$ मुवें. मुब. वै (→हि).

११९. –a) दे$_6$ उक्ता, ग्र$_2$ उक्तो (→उक्त्वा); दे$_{1.4.5.8.9}$ न$_1$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. वासुदेवं (म$_1$ °वः), द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ महादेवं (द$_1$ °वः, ग्र$_1$ °वो) (→समालिग्य). –b) दे$_1$ अलिगाय स, दे$_{4.5}$ न$_1$ ते$_1$ समालिग्य, दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. मुब. अलिग्य स (→वासुदेवं); द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ समालिग्य (ग्र$_2$ °ग) पृथक् पृथक्. –c) ब$_3$ [अ]भवत्येषां, दे$_1$ ते$_1$ भवेत्तेषां, ग्र$_2$ [अ] भवन्तेषां (→ [अ] भवत्तेषां).

१२०. –b) ब$_3$ तापसां (→तापसं); का$_1$ म$_1$ उ$_1$ व्रतं, ब$_{1-3}$ दे$_{3.6}$ वेशं, द$_1$ ग्र$_2$ वृतं (→वेषं). –c) ग्र$_2$ त्यक्त्वा च, म$_1$ जगृहु (→जग्राह); का$_1$ दे$_2$ योगिनं (→योगिनः); दे$_{4.6}$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ सर्वे, न$_1$ सर्वाः (→सर्वान्). –d) दे$_{1.4}$ ते$_1$ द$_1$ म$_1$ त्यक्त्वा च, दे$_5$ त्यक्त्वा यत्, न$_1$ त्वक्त्वा तत्, ग्र$_2$ त्यक्त्वा वा उ$_1$ उवाच (→त्यक्त्वा वै); उ$_1$ वचः (→वपुः).

२.११.१२१ ज्ञातं भवद्भिरमलं प्रसादात् परमेष्ठिनः ।
साक्षादेव महेशस्य ज्ञानं संसारनाशनम् ॥१२१
गच्छध्वं विज्वराः सर्वे विज्ञानं परमेष्ठिनः ।
प्रवर्त्तयध्वं शिष्येभ्यो धार्मिकेभ्यो मुनीश्वराः ॥१२२
इदं भक्ताय शान्ताय धार्मिकायाहिताग्नये ।
विज्ञानमैश्वरं देयं ब्राह्मणाय विशेषतः ॥१२३
एवमुक्त्वा स विश्वात्मा योगिनां योगवित्तमः ।
नारायणो महायोगी जगामादर्शनं स्वयम् ॥१२४
तेऽपि देवादिदेवेशं नमस्कृत्य महेश्वरम् ।
नारायणं च भूतादिं स्वानि स्थानानि भेजिरे ॥१२५
सनत्कुमारो भगवान् संवर्त्ताय महामुनिः ।
दत्तवानैश्वरं ज्ञानं सोऽपि सत्यव्रताय तु ॥१२६
सनन्दनोऽपि योगीन्द्रः पुलहाय महर्षये ।
प्रददौ गौतमायाथ पुलहोऽपि प्रजापतिः ॥१२७
अङ्गिरा वेदविदुषे भरद्वाजाय दत्तवान् ।
जैगीषव्याय कपिलस्तथा पञ्चशिखाय च ॥१२८
पराशरोऽपि सनकात् पिता मे सर्वतत्त्वदृक् ।
लेभे तत्परमं ज्ञानं तस्माद् वाल्मीकिराप्तवान् ॥१२९
ममोवाच पुरा देवः सतीदेहभवाङ्गजः ।
वामदेवो महायोगी रुद्रः किल पिनाकधृक् ॥१३०
नारायणोऽपि भगवान् देवकीतनयो हरिः ।
अर्जुनाय स्वयं साक्षात् दत्तवानिदमुत्तमम् ॥१३१

---

१२१. दे$_{4.5}$. cd ⊙. –a) ब$_{1}$ दे$_{1-3.8.9}$ न$_{1}$ मुवें. मुए. ज्ञानं, दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ लब्धं (म$_{1}$ °धः) (→ज्ञातं); का$_{1}$ भवति, दे$_{2}$ भवंति (→भवद्भिर्); का$_{1}$ दे$_{2}$ परमं, न$_{1}$ अखिलं (→अमलं). –b) म$_{1}$ परमेष्ठिनः, + परमेश्वरः (→परमेष्ठिनः). –c) दे$_{3.6.8}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. देव- (→एव). –d) दे$_{3.6}$ ज्ञानं शासनमासनं.

१२२. दे$_{5}$. ⊙; दे$_{4}$ cd ⊙. –a) ग्र$_{2}$ भजध्वं (→गच्छध्वं); ब$_{1}$ विद्वराः, दे$_{2}$ विक्षण (?), न$_{1}$ विह्लाः, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ विरजाः, उ$_{1}$ विरताः (→विज्वराः). –b) ते$_{1}$ प्रसादात् (→विज्ञानं).

१२३. दे$_{5}$. ⊙; न$_{1}$. d ⊙. –a) ब$_{2}$ इमं (→इदं); द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ शिष्याय (→भक्ताय). –b) दे$_{6}$ धार्मिकाय (→धार्मिकाया-); का$_{1}$ धार्मिकाय तपस्विने. –c) दे$_{4}$ द$_{1}$ देवं, न$_{1}$ ज्ञानं (→देयं). –d) ग्र$_{2}$ ब्रह्मणाय (→ब्राह्मणाय).

१२४. न$_{1}$. ⊙; दे$_{5}$. ab ⊙. –a) द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ तु(→स). –b) का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{2.3.6}$ योगमुत्तमम् (→योगवित्तमः). –d) द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ जगाम भवनं स्वकं, ते$_{1}$ जगाम सदनं स्वकम्.

१२५. न$_{1}$. ⊙. –a) ब$_{2.3}$ देवाधि° (→देवादि°); दे$_{1.3.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. ऋषयस्तेऽपि देवेशं. –b) ते$_{1}$ नमस्कृत्वा (→नमस्कृत्य); दे$_{6}$ महेशवं (→महेश्वरम्). –c) ब$_{3}$ दे$_{6}$ ग्र$_{2}$ भूतादि (→भूतादिं). –d) दे$_{6}$ स्वानि *** (→स्वानि स्थानानि); दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. लेभिरे, ते$_{1}$ जग्मिरे (→भेजिरे),

१२६. न$_{1}$. abc ⊙. –c) दे$_{1.8.9}$ दत्तवानीश्वरं (→दत्तवानैश्वरं). –d) दे$_{1}$ सत्य*माययौ, दे$_{6}$ सत्यत्वमाय तु, दे$_{9}$ सत्यव्रताय तु, + सत्यत्वमाययौ, मुवें. मुए. मुब. सत्यत्व-माययौ (→सत्यव्रताय तु).

१२७. –a) ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ सत्यव्रतोपि (→सनन्दनोऽपि); ब$_{1}$ योगीन्द्र, दे$_{1.2.6}$ ग्र$_{2}$ योगींद्राः (दे$_{2.6}$ °द्रा) (→योगीन्द्रः). –c) दे$_{6}$ प्रदयौ (→प्रददौ).

१२८. –a) दे$_{1}$ अंगिरौ, ग्र$_{2}$ अंगिरो (→अङ्गिरा); ग्र$_{2}$ °विदुषो (→°विदुषे). –b) ब$_{2}$ दे$_{1.8.9}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. भारद्वाजाय (→भरद्वाजाय). –c) दे$_{2}$ कपिनस्, न$_{1}$ कपिलास् (→कपिलस्). –d) का$_{1}$ ब$_{1.2}$ दे$_{2.3.6.8.9}$ °शिखाय तु, दे$_{4}$ °शिषाय च, न$_{1}$ °शिखाय सः, ते$_{1}$ °शिखोपि च (→°शिखाय च).

१२९. दे$_{1}$.⊙. –b) ते$_{1}$ वै (→मे); ब$_{2}$ °तत्त्वधृक्, न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ °तत्त्ववित्, दे$_{8}$ °सर्वदृक्, दे$_{9}$ °धर्मधृक्, + °सर्वदृक् (→°तत्त्वदृक्). –d) दे$_{4.5}$ ग्र$_{2}$ आत्मवान् (→आप्तवान्).

१३०. का$_{1}$. cd ⊙. –a) न$_{1}$ ते$_{1}$ मामुवाच (→ममोवाच); दे$_{2}$ द$_{1}$ देव (→देवः). –b) दे$_{5}$ सतां देहे, न$_{1}$ सर्वदेह- (→सतीदेह-); दे$_{5}$ भवांशजः, न$_{1}$ -भवोद्भवः, द$_{1}$ -नवांगजः, उ$_{1}$ -भवांगज (→-भवाङ्गजः). –d) दे$_{8}$ मुवें. मुए. काल (→किल); ते$_{1}$ °धृत (→°धृक्).

१३१. –b) द$_{1}$ °नंदनो (→°तनयो). –c) उ$_{1}$ अर्जुनाया (→अर्जुनाय). –d) का$_{1}$ द$_{1}$ उ$_{1}$ उक्तवान् (→दत्तवान्).

यदहं लब्धवाद् रुद्राद् वामदेवादनुत्तमम् ।
विशेषाद् गिरिशे भक्तिस्तस्मादारभ्य मेऽभवत् ॥१३२
शरण्यं शरणं रुद्रं प्रपन्नोऽहं विशेषतः ।
भूतेशं गिरिशं स्थाणुं देवदेवं त्रिशूलिनम् ॥१३३
भवन्तोऽपि हि तं देवं शंभुं गोवृषवाहनम् ।
प्रपद्यध्वं सपत्नीकाः सपुत्राः शरणं शिवम् ॥१३४
वर्त्तध्वं तत्प्रसादेन कर्मयोगेन शंकरम् ।
पूजयध्वं महादेवं गोपतिं भूतिभूषणम् ॥१३५
एवमुक्तेऽथ मुनयः शौनकाद्या महेश्वरम् ।
प्रणेमुः शाश्वतं स्थाणुं व्यासं सत्यवतीसुतम् ॥१३६
अब्रुवन् हृष्टमनसः कृष्णद्वैपायनं प्रभुम् ।
साक्षादेव हृषीकेशं सर्वलोकमहेश्वरम् ॥१३७
भवत्प्रसादादचला शरण्ये गोवृषध्वजे ।
इदानीं जायते भक्तिर्या देवैरपि दुर्लभा ॥१३८
कथयस्व मुनिश्रेष्ठ कर्मयोगमनुत्तमम् ।
येनासौ भगवानीशः समाराध्यो मुमुक्षुभिः ॥१३९
त्वत्संनिधावेष सूतः शृणोतु भगवद्वचः ।
तद्वदाखिललोकानां रक्षणं धर्मसंग्रहम् ॥१४०
यदुक्तं देवदेवेन विष्णुना कूर्मरूपिणा ।
पृष्टेन मुनिभिः पूर्वं शक्रेणामृतमन्थने ॥१४१ वें२.११.१४२

१३२. –a) ब1 दे1-3.5.8.9 न1 म1 मुवें. मुए. मुब. यदाहं, ब2.3 यदा हि, दे6 यदाह (→यदहं); दे4 रुद्रान् (→रुद्रात्). –b) दे4 महादेवाद्, दे6 वामदेवो, द1 वामदेव (→वामदेवाद्); दे5 अनुत्तमां (→अनुत्तमम्). –c) का1 निःशेषादभवद्, ब2 दे3 अ2 विशेषाङ्गिरिशे, दे1.6.8 विशेषांगिरसे, दे4 विशेषाद्गिरिशो (→विशेषाद् गिरिशे). –d) दे1.2.8. द1 अ2 उ1 आरभ्यमेवत तु, दे5 आरभ्य ते तनु, दे6 आरभ्यमेव ते प्रत् (?), ते1 आरभ्य तेभवत् (→आरभ्य मेऽभवत्).

१३३. ब1. cd ⊙; ते1. d ⊙. –a) ब3 शरण्य, दे4 शरण्यः (→शरण्यं); का1 दे1.5.8.9 मुवें. मुए. गिरिशं (दे1 °शीं) (→शरणं). –b) द1 प्रपन्नो हि (→प्रपन्नोऽहं). –c) दे6 गिरिशे (→गिरिशं). –d) का1 त्रिलोचनम् (→त्रिशूलिनम्).

१३४. ब1. ⊙; ते1. a ⊙. –a) दे2 दैवं (→देवं). –b) का1 शम्भुं गोभूतिभूषणम्, म1 शम्भुं वृषभवाहनम्. –c) का1 दे1.8 प्र(दे1 प्रा°)पद्यन्ते, दे9 प्रपद्यंता, न1 प्रपश्यध्वं, मुवें. मुए. मुब. प्रपद्यन्तां (→प्रपद्यध्वं); ब3 सपत्नीकः, दे1 संपत्नीकीः, दे2 सपत्नीका (→सपत्नीकाः).

१३५. ब1. ⊙. –a) ब2 दे2.4 न1 द1 म1 वर्त्तध्वं मत्प्रसादेन, ब3 वर्त्तध्वमप्रसादेन, दे6 ते1 वर्त्तध्वमप्रमादेन, उ1 वर्त्तस्व मत्प्रसादेन. –d) का1 दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. व्याल°, ब2 वृष° (→भूति°).

न1 b, c मध्ये अधिकम्—

वर्तध्वं मत्प्रसादेन सुतः सत्यमितिक्रमैः ।

१३६. द1. १३६c-१३७d ⊙. –a) का1 उक्त्वाथ, दे4.5 न1 उक्ते तु, दे6 उक्तोथ, ते1 अ2 म1 उक्तास्तु, द1 उक्तस्तु, उ1 उक्त्वा तु (→उक्तेऽथ); दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. एवमुक्ते पुनस्ते तु. –c) दे6 स्थाणं (→स्थाणुं). –d) न1 देवदेवं त्रिलोचनम्.

१३७. द1. ⊙ (द्र. १३६ पा. वि.). –a) म1 बभूवुर् (→अब्रुवन्); का1 दे2 कृष्ण°, अ2 नृक्ष° (→हृष्ट°); न1 नत्वाथ मुनयः प्राह. –b) दे6 °द्वैपायणं (→°द्वैपायनं); का1 ब1-3 दे2.3.6 मुनि, न1 मुनिः (→प्रभुम्). –c) दे1.2.6 साक्षादेवं, दे3.8.9 न1 मुवें. मुए. मुब. साक्षाद्देवं, उ1 साक्षाद्देव (→साक्षादेव); ते1 महेशाने (→हृषीकेशं). –d) का1 पुण्यश्लोकं, दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. शिवं लोक- (→सर्वलोक-); ते1 -महेश्वरे (→-महेश्वरम्).

१३८. ते1. ab ⊙. –a) का1 दे2 देवेशे, दे4 अमला, द1 अचल (→अचला). –c) ते1 अस्माकं (→इदानीं); ब1 भार्या, न1 शक्तिर् (→भक्तिर्). –d) न1 देवैरति, द1 देवीरति- (→देवैरपि); ब3 वल्लभा (→दुर्लभा); ब1 ते1 या दे (ते1 दै)वैरपि सुदुर्लभा, दे5 देवैरपि सुदुर्लभा.

१३९. दे1.8.9. १३९c-१४२b ⊙. –a) द1 म1 कथयत्वं, उ1 कथयध्वं (→कथयस्व). –d) द1 समाराध्ये (→समाराध्यो).

१४०. दे1.8.9. ⊙ (द्र. १३९ पा. वि.); का1. १४०-१४२ ⊙. –a) ब3 दे6 मुवें. मुए. एव (→एष); द1 भूयः, म1 सूत (→सूतः). –b) द1 म1 उ1 शृणोति (→शृणोतु). –c) ते1 तद्यदाखिल°, मुवें. तद्वच्चाखिल°, मुए. तद्वदखिल° (→तद्वदाखिल°); दे2.3 °लोकानी (→°लोकानां). –d) दे5 ते1 रक्षकं, न1 लक्षणं (→रक्षणं); ते1 द1 अ2 उ1 कर्म° (→धर्म°); उ1 °संगृहं (→°संग्रहम्).

१४१. का1 दे1.8.9. ⊙; ते1. cd ⊙. –b) दे6 °रूपिणं, द1 °रूपिणे (→°रूपिणा). –c) ब2 पृष्टैश्च, द1

वें२.११.१४२ श्रुत्वा सत्यवतीसूनुः कर्मयोगं सनातनम् ।
मुनीनां भाषितं कृष्णः प्रोवाच सुसमाहितः ।।१४२
य इमं पठते नित्यं संवादं कृत्तिवाससः ।
सनत्कुमारप्रमुखैः सर्वपापैः प्रमुच्यते ।।१४३
श्रावयेद् वा द्विजान् शुद्धान् ब्रह्मचर्यपरायणान् ।
यो वा विचारयेदर्थं स याति परमां गतिम् ।।१४४
यश्चैतच्छृणुयान्नित्यं भक्तियुक्तो दृढव्रतः ।
सर्वपापविनिर्मुक्तो ब्रह्मलोके महीयते ।।१४५
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन पठितव्यो मनीषिभिः ।
श्रोतव्यश्चाथ मन्तव्यो विशेषाद् ब्राह्मणैः सदा ।।१४६

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्त्र्यां संहितायामुपरिविभागे (ईश्वरगीतासु) एकादशोऽध्यायः ।।११।।

(ईश्वरगीता समाप्ता)

इष्टेन (→पृष्टेन); ब3 मुवें. मुए. मुब. सर्वं (→पूर्वं). –d) न1 चक्रिणामृत° (→शक्रेणामृत°).

१४२. का1. ⊙; दे1.8.9. ab ⊙. –a) दे2 स्तवः (→-सूनुः). –b) दे5 न1 द1 ग्र2 म1 उ1 अनुत्तमं(→सनातनम्). –ab) ते1 श्रुत्वा मुनीनां तद्वाक्यं कृष्णद्वैपायनः प्रभुः. –c) ब1 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. कृत्स्नं (→कृष्णः). –d) दे6 ससमाहितः, उ1 सुसमाहिताः (→सुसमाहितः).

१४३. दे5. १४३c 'वाससः' इत्यारभ्य उत्तरार्द्धान्तं यावन्नास्ति. –a) का1 ब2 दे2.4 ते1 ग्र2 म1 इदं (→इमं); ते1 भक्त्या (→नित्यं); न1 संवादः (→संवादं). –b) दे5 कृत्ति ** सः, दे6 उ1 कृत्तिवाससं, द1 कृत्तिवाससा (→कृत्तिवाससः). –c) म1 सर्वे कुमार° (→सनत्कुमार°); दे1.8.9 °प्रमुखाः (→°प्रमुखैः). –d) म1 °पापात् (→°पापैः).

१४४. दे5. ⊙ (द्र. १४३पा. वि.). –a) दे4 द्विजान् शूद्रान्, दे6 हितान्सुद्धान्, ग्र2 म1 द्विजान् धर्मान् (→द्विजान् शुद्धान्). –c) दे3.6 यो वाचये शृणोदर्थं.

१४५. दे5. ⊙ (द्र. १४३ पा. वि.). –a) दे3 ते1 यच्चैतद्, द1 यच्चेतद् (→यश्चैतद्). –c) दे1 सर्वे, ग्र2 स च (→सर्व-). –d) म1 ब्रह्मसायुज्यमाप्नुयात्.

१४६. दे5. ⊙ (द्र. १४३ पा. वि.). –a) दे2 सर्वं (→सर्व-). –b) ग्र2 म1 पठितव्यं (→पठितव्यो). –c) दे1.8.9 मुवें. मुए. श्रोतव्यश्चानुमन्तव्यो, दे2.6 श्रोतव्योश्चाथ मंतव्यो, म1 श्रोतव्यञ्चाथ संतव्यो. –d) ब2 दे1.4.8.9 ग्र2 म1 सह (→सदा).

ते1 पुस्तके cd स्थाने अयं पाठः

श्रोतव्यश्चाथ मंतव्यो निदिध्यासोपि यत्नतः ।
कर्तव्यो विधिवाक्येन मुक्त्यर्थं ब्राह्मणैस्सदा ।

पुष्पिका—[दे5 द1 पुस्तकयोरध्यायसमाप्तिर्नास्ति]

पुराणनाम— का1 इत्यादिमहापुराणे कौर्मे उपरिभागे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु, ब1 इति कौर्मे ईश्वरगीता समाप्ता, ब2 इति कूर्मपुराणे ईश्वरगीता समाप्ता, ब3 दे2 इत्यादिमहापुराणे कौर्मे षट्साहस्त्र्यां संहितायां उपरिभागे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु, दे1.8.9 इति श्रीकू (दे1 कु)र्मपुराणे षट्साहस्त्र्यां संहितायां उपरिभागे ईश्वरगीतासु, दे2 इत्यादिमहापुराणे कौर्मे षट्साहस्त्रिकायां उपरिभागे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु, दे3 इति कूर्मपुराणे कौर्मे षट्साहस्त्र्यां संहितायामुपरिभागे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु, दे4 न1 इति श्रीकूर्मपुराणे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु, दे6 इत्यादिकूर्मपुराणे महापुराणे षट्साहस्त्र्यां संहितायामुपरिभागे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु, ते1 इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिभागे ईश्वरगीतासु उपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे, ग्र2 इति श्रीकूर्ममहापुराणे उत्तरभागे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु, म1 इतिकूर्मपुराणे षट्साहस्त्रिकायां ब्राह्मयां संहितायां ईश्वरगीतासूपनिषत्सु, मुवें. इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे, मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे ईश्वरगीतासु, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे उपरिभागे श्रीमद्भगवदीश्वरगीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे.

अध्यायनाम—का1 ब1-3 दे1-4.6.8.9 न1 ग्र2 म1 उ1 मुए. ⊙; मुवें. ऋषिव्यासंसवादे, ते1 ईश्वरनारायणमहर्षिसंवादे गीतापठनमाहात्म्ययोगो नाम, मुब. योगादिविज्ञानयोगो नाम.

अध्यायसंख्या—ब1.2. ⊙; का1 दशमोऽध्यायः ।।१०।।, ब3 दशमोऽध्यायः ।। इतीश्वरगीता समाप्ता ।।०।।, दे1 मुवें. एकादशोऽध्यायः ।।११।।, दे2 दशमोऽध्यायः ईश्वरगीता समाप्ता, दे3.6 दशमोऽध्यायेश्वरी (दे6 °र) गीतासमाप्ता, दे4 ग्र2 मुए. एकादशोऽध्यायः, दे8.9 म1 उ1 एकादशोऽध्यायः ईश्वरगीता समाप्ता, न1 षष्ठितमोऽध्यायः, ते1 द्वादशोऽध्यायः (ईश्वरगीता समाप्ता), मुब. एकादशोऽध्यायः ।।११।। समाप्तोयमीश्वरगीता.

१२

व्यास उवाच ।❀

श्रृणुध्वमृषयः सर्वे वक्ष्यमाणं सनातनम् ।
कर्मयोगं ब्राह्मणानामात्यन्तिकफलप्रदम् ॥१
आम्नायसिद्धमखिलं ब्रह्मणानुप्रदर्शितम् ।
ऋषीणां श्रृण्वतां पूर्वं मनुराह प्रजापतिः ॥२
सर्वपापहरं पुण्यमृषिसङ्घैर्निषेवितम् ।
समाहितधियो यूयं श्रृणुध्वं गदतो मम ॥३
कृतोपनयनो वेदानधीयीत द्विजोत्तमाः ।
गर्भाष्टमेऽष्टमे वाब्दे स्वसूत्रोक्तविधानतः ॥४
दण्डी च मेखली सूत्री कृष्णाजिनधरो मुनिः ।
भिक्षाहारो गुरुहितो वीक्षमाणो गुरोर्मुखम् ॥५
कार्पासमुपवीतार्थं निर्मितं ब्रह्मणा पुरा ।
ब्राह्मणानां त्रिवित् सूत्रं कौशं वा वस्त्रमेव वा ॥६
सदोपवीती चैव स्यात् सदा बद्धशिखो द्विजः ।
अन्यथा यत् कृतं कर्म तद् भवत्ययथाकृतम् ॥७
वसेदविकृतं वासः कार्पासं वा कषायकम् ।
तदेव परिधानीयं शुक्लमच्छिद्रमुत्तमम् ॥८ वे.२.१२.८

१२

[दे$_{5}$ पुस्तके अध्यायोऽयं नास्ति]

❀ ग्र$_{2}$.⊙; न$_{1}$ सूतः; म$_{1}$ श्रीव्यासः; उ$_{1}$ व्यासः.

१. –a) ब$_{2}$ मुनयः (→ऋषयः). –b) ब$_{3}$ वक्षमाणं, दे$_{1.8-10}$ ब्रह्मयोगं (→वक्ष्यमाणं). –c) ते$_{1}$ कर्मयोगो (→कर्मयोगं). –d) दे$_{6}$ ग्र$_{2}$ आद्यन्तिक-, ते$_{1}$ अप्यन्तिक-, + आत्यन्तिक- (→आत्यन्तिक-); दे$_{4}$ °प्रद(?) (→°प्रदम्).

२. –a) ब$_{1}$ आस्थाय, दे$_{1}$ आस्नाय (→आम्नाय-); ब$_{1}$ म$_{1}$ सिद्धिम् (→-सिद्धम्); द$_{1}$ म$_{1}$ अखिलां (→अखिलं). –b) का$_{1}$ दे$_{2}$ ब्रह्मणासु-, ब$_{1}$ दे$_{4.10}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ ब्रह्मणा तु ब$_{3}$ ब्राह्मणाः सु-, दे$_{3.6}$ ब्राह्मणानु-, दे$_{8}$ ब्रह्मणानां, दे$_{9}$ मुवें. मुए. ब्राह्मणानां, ते$_{1}$ ब्रह्मणे तु, + ब्रह्मणोथ, म$_{1}$ ब्राह्मणा तु (→ब्रह्मणानु-); दे$_{10}$ द$_{1}$ म$_{1}$ प्रदर्शितां (→-प्रदर्शितम्).

३. –c) ग्र$_{2}$ समाहिता धियो पूर्वं. –d) दे$_{1}$ श्रृणाध्वं, दे$_{3}$ श्रृण्वयं (→श्रृणुध्वं); ग्र$_{2}$ गन्धतो (→गदतो).

४. –a) दे$_{1}$ °पनयं नो, न$_{1}$ °पनयने (→°पनयनो). –b) ब$_{1}$ अधीयत, दे$_{4}$ अधीयेत (→अधीयीत); का$_{1}$ ब$_{1.3}$ दे$_{3.6.10}$ ते$_{1}$ म$_{1}$ द्विजोत्तमः (दे$_{6}$ °मा) (→द्विजोत्तमाः). –c) का$_{1}$ चाब्दे, दे$_{1}$ वत्से, द$_{1}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ पञ्च (→वाब्दे); दे$_{4}$ गर्भाष्टमे वाष्टमेऽब्दे, न$_{1}$ गर्भाष्टमे शुभे वाब्दे, ग्र$_{2}$ गर्भाष्टमे पञ्च वास्वा. –d) ब$_{2.3}$ मुब. स्वगृह्योक्त° (→स्वसूत्रोक्त°).

५. –a) दे$_{1.10}$ द$_{1}$ दण्डीव (→दण्डी च); द$_{1}$ मेखला मौंजी, ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ मेखली (ग्र$_{2}$ °ला) सूतिः (→मेखली सूत्री). –b) दे$_{4}$ °पुरो मुनिः, ग्र$_{2}$ °धसे मुने (→°धरो मुनिः); दे$_{10}$ कृष्णा जीनोवरो मुनिः. –c) दे$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. भिक्षाचारी, दे$_{8.9}$ ते$_{1}$ भिक्षाचारो, दे$_{10}$ यक्षाहारो (→भिक्षाहारो); दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. ब्रह्मचारी, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ गुरोर्भक्तो (द$_{1}$ °क्ता) (→गुरुहितो). –d) ब$_{1}$ दे$_{2.4.6}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ वीक्ष्यमाणो (→वीक्षमाणो); ब$_{1}$ गुरुर्मुखं, ब$_{3}$ गुरोर्मखम् (→गुरोर्मुखम्); दे$_{1.8-10}$ न$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. स्वाश्रमे निवसत् सुखम्

६. –a) ब$_{1}$ न$_{1}$ म$_{1}$ कार्य्यासं, दे$_{1.9}$ कर्पासं, दे$_{3}$ कार्या *, दे$_{6}$ कार्यार्थं (→कार्पासं); ब$_{2}$ [अ]न्तं (→[अ]र्थं). –d) ते$_{1}$ काशं (→कौशं); दे$_{4}$ ते$_{1}$ वल्कम् (→वस्त्रम्); दे$_{1.3.4.6}$ च (→वा).

७. –a) उ$_{1}$ सहो° (→सदो°); दे$_{3-10}$ °पवीतां (दे$_{10}$ °ति) (→°पवीती); ब$_{1.3}$ ग्र$_{2}$ चैवा (→चैव). –b) दे$_{1.8-10}$ द्विजाः (दे$_{10}$ °जा) (→द्विजः). –c) द$_{1}$ अथान्ये (→अन्यथा); न$_{1}$ यं (→यत्). –d) दे$_{4}$ ते$_{1}$ उ$_{1}$ तद्भवत्यन्यथा कृतम्.

८. –a) का$_{1}$ दे$_{2}$ वसेदधि°, दे$_{1}$ वसेदेवि°, न$_{1}$ वसेव वि°, ते$_{1}$ वनेन वि° (→वसेदवि°); दे$_{10}$ °विकृतिं (→°विकृतं); द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ वासयेदपि कृत्ति वा. –b) दे$_{1.8-10}$ कर्पासं (→कार्पासं); ब$_{3}$ फलायकं (→कषायकं). –c) दे$_{3}$ त ** (→तदेव); ब$_{1}$ परधानीयं, ते$_{1}$ परिधानीयं, + पतितानीयं (→परिधानीयं). –d) दे$_{3.6}$ उक्तं, दे$_{4}$ व्यक्तं, द$_{1}$ शुष्कं (→शुक्लं).

वें.२.१२.६ उत्तरं तु समाख्यातं वासः कृष्णाजिनं शुभम् ।
अभावे गव्यमजिनं रौरवं वा विधीयते ।।९
उद्धृत्य दक्षिणं बाहुं सव्ये बाहौ समर्पितम् ।
उपवीतं भवेन्नित्यं निवीतं कण्ठसज्जने ।।१०
सव्यं बाहुं समुद्धृत्य दक्षिणे तु धृतं द्विजाः ।
प्राचीनावीतमित्युक्तं पित्र्ये कर्मणि योजयेत् ।।११
अग्न्यगारे गवां गोष्ठे होमे जप्ये तथैव च ।
स्वाध्याये भोजने नित्यं ब्राह्मणानां च सन्निधौ ।।१२
उपासने गुरूणां च संध्ययोः साधुसंगमे ।
उपवीती भवेन्नित्यं विधिरेष सनातनः ।।१३
मौञ्जी त्रिवृत् समा श्लक्ष्णा कार्या विप्रस्य मेखला ।
मुञ्जाभावे कुशेनाहुर्ग्रन्थिनैकेन वा त्रिभिः ।।१४
धारयेद् बैल्वपालाशौ दण्डौ केशान्तकौ द्विजः ।
यज्ञार्हवृक्षजं वाऽथ सौम्यमव्रणमेव च ।।१५
सायं प्रातर्द्विजः संध्यामुपासीत समाहितः ।
कामाल्लोभाद् भयान्मोहात् त्यक्तेन पतितो भवेत् ।।१६
अग्निकार्यं ततः कुर्यात् सायं प्रातः प्रसन्नधीः ।
स्नात्वा संतर्पयेद् देवानृषीन् पितृगणांस्तथा ।।१७

९. –a) ते1 समाख्याता (→समाख्यातं); ते1 दानं (→वासः). –b) ब2 शुक्ला° (→कृष्णा°). –c) दे10 अनवै (?) (→अभावे); दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. दिव्यं (→गव्यं); ते1 ***** मजिनं. –d) दे1 सौरवं, ते1 कार्पासं (→रौरवं); दे3.4 चा (→वा); म1 वापि (→वा वि-); ब1 रौरवं वा प्रशस्यते.

१०. का1 दे2.8.10. cd ⊙; दे4.9. d ⊙. –a) दे10 दक्षिणे (→दक्षिणं); दे6 यतो उद्धृत्य दक्षिणं. –b) का1 ब1-3 दे2 न1 म1 ते1 सव्य-, दे3 सम्-, द1 सख्यं, ग्र2 उ1 सव्यं (→सव्ये); दे3.10 म1 बाहु, दे6 सव्य, ते1 स्कन्धे, द1 ग्र2 उ1 नाभौ (→बाहौ); ते1 समर्पिते (→समर्पितम्). –d) ग्र2 उ1 कर्ण- (→कण्ठ-); ब1 -सर्जनं, न1 -सज्जनं, द1 -सज्जितं, ते1 म1 -लम्बितम्, ग्र2 -सर्जितं, उ1 -सयुतं (→-सज्जने).

११. का1 दे1.2.4.8-10. ⊙. –a) ते1 सव्य- (→सव्यं). –b) ते1 दक्षिणान् (→दक्षिणे); दे6 बुद्धृते (?) (→तु धृतं); दे6 ते1 द्विज (→द्विजाः). –c) द1 ग्र2 म1 उ1 इत्याहुः (→इत्युक्तं); ब1 प्राचीना वीतिमित्युक्तं. –b) ब1 पित्रो, ब2 दे6 द1 ग्र2 पित्रे, ब3 मुवें. मुए. मुब. पैत्रे, न1 पित्र-, ते1 निद्रा, म1 पित्र्य- (→पित्र्ये); ब1 दे6 ते1 कर्माणि (→कर्मणि); ते1 यो ** (→योजयेत्).

१२. दे1.8-10. ⊙; का1 दे2. ab ⊙; दे4. abc ⊙. –a) ब2.3 दे3.6 न1 अग्न्यागारे, ते1 अस्थ्यागारे, ग्र2 अग्न्यगारो (→अग्न्यगारे); ते1 ग्राहे (→गोष्ठे). –b) ग्र2 उ1 होम- (→होमे); ते1 जप्या, +जप्ये, ग्र2 -द्रव्ये (→जप्ये). –c) दे2 न1 स्वाध्याय-, ते1 ग्र2 स्वाध्यायो (ते1 +°य-) (→स्वाध्याये); ग्र2 भोजनो (→भोजने); ते1 सत्यं (→नित्यं).

१३. दे9. abc ⊙; दे1.8.10. ab ⊙. –a) का1 उपासनं, ब1 दे6 उपासते, ग्र2 उपासेव (→उपासने). –b) ब1 सन्ध्ययो(?), ब2 ते1 सन्ध्यायां (→सन्ध्ययोः). –c) ब1 दे1.9 उपवीतं (→उपवीती); दे3.6 नित्य (→नित्यं). –d) ते1 उ1 एषः, ग्र2 एषा (→एष).

१४. –a) ब3 ते1 समाश्लक्ष्ण (ते1 °णा), दे4 समाह्युक्ता, ग्र2 ** श्लक्ष्ण (→समा श्लक्ष्णा). –b) ग्र2 मेखलं (→मेखला). –c) का1 दे3.6 द1 ग्र2 म1 उ1 कुशानाहुर्, ब2 मुब. कुशेनाथ, दे2 न1 कुशेनाहु, दे4 कुशैराहुर् (→कुशेनाहुर्); दे1.8-10 मुवें. मुए. कुशेन निर्मिता विप्रा. –d) दे1 ग्रंथिश्चैकेन, ते1 ग्रन्थिनैत्येन, ग्र2 ग्रन्थ्यनेकेन (→ग्रन्थिनैकेन).

१५. –a) दे6 धारयैद्, ते1 कारयेद्, म1 धारयद् (→धारयेद्); ते1 ग्र2 बिल्व° (→बैल्व°); दे2 °पालाशो, उ1 °पालाशान् (→°पालाशौ). –b) दे6 दंडो, ते1 **, उ1 दंडान्, (→दण्डौ); ब1 कौशान्तकौ, ब2.3 दे3.4.6 न1 ते1 द1 उ1 मुब. केशान्तिकौ (उ1 °के) (→केशान्तकौ); ब2 दे1-3.8-10 ते1 ग्र2 उ1 द्विजाः (→द्विजः). –c) दे6 यज्ञार्हर्, दे1 यज्ञाहं (→यज्ञार्ह-); ब2 ग्र2 वृक्षजो (ग्र2 °कं) (→वृक्षजं). –d) ब3 अव्रण, उ1 अप्रणम् (→अव्रणम्); ते1 वा (→च).

१६. न1.cd ⊙. –a) ग्र2 द्विजास् (→द्विजः). –b) दे3 समाहिताः (→समाहितः). –c) उ1 नामान् (→कामान्). –d) का1 त्यक्तेनं, ब1 त्यक्तेनी(?), ब2.3 मुवें. मुए. मुब. त्यक्त्वैनां, द1 उ1 त्यक्त्वैव, ग्र2 त्यक्त्वैतत्, म1 त्यक्त्वा च (→त्यक्तेन).

१७. –a) का1 कुर्यादहरहः सन्ध्यां. –b) ब2 दे1.4.8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. यथाविधि (दे1.10 °धिः) (→प्रसन्नधीः). –c) दे10 स्पर्शयेद् (→सन्तर्पयेद्); दे4 स्नात्वापि तर्प्पयेद् देवान्. –d) ब2 सिद्धगणांस् (→पितृगणांस्).

देवताभ्यर्चनं कुर्यात् पुष्पैः पत्रेण वाऽम्बुभिः ।
अभिवादनशीलः स्यान्नित्यं वृद्धेषु धर्मतः ।।१८
असावहं भो नामेति सम्यक् प्रणतिपूर्वकम् ।
आयुरारोग्यसिद्धयर्थं तन्द्रादिपरिवर्जितः ।।१९
आयुष्मान् भव सौम्येति वाच्यो विप्रोऽभिवादने ।
अकारश्चास्य नाम्नोऽन्ते वाच्यः पूर्वाक्षरः प्लुतः ।।२०
न कुर्याद् योऽभिवादस्य द्विजः प्रत्यभिवादनम् ।
नाभिवाद्यः स विदुषा यथा शूद्रस्तथैव सः ।।२१

व्यत्यस्तपाणिना कार्यमुपसंग्रहणं गुरोः ।
सव्येन सव्यः स्प्रष्टव्यो दक्षिणेन तु दक्षिणः ।।२२
लौकिकं वैदिकं चापि तथाध्यात्मिकमेव वा ।
आददीत यतो ज्ञानं तं पूर्वमभिवादयेत् ।।२३
नोदकं धारयेद् भैक्षं पुष्पाणि समिधस्तथा ।
एवंविधानि चान्यानि न दैवाद्येषु कर्मसु ।।२४
ब्राह्मणं कुशलं पृच्छेत् क्षत्रबन्धुमनामयम् ।
वैश्यं क्षेमं समागम्य शूद्रमारोग्यमेव तु ।।२५ वें.२.१२.२५

---

१८. –a) दे1 ग्र2 देवताभ्यार्चनं कुर्यात्, ते1 देवताभ्यर्चयेन्नित्यं. –b) दे3 पत्रैनं (→पत्रेण); ब1 वा पुनः, दे1.8-10 मुवें. मुए. चाम्बुना, दे2.3.6 चांबुभिः (→वाऽम्बुभिः); ब2.3 दे4 मुब. पुष्पैः पत्रैरथाम्बुभिः (दे4 मुब. °ना), ते1 पुष्पैः पत्रैरथाम्भसा, म1 पुष्पै पत्रैस्तथांबुभिः. –c) दे4 ते1 ग्र2 °शीलस्य, म1 °शीलत्वान् (→शीलः स्यान्). –d) द1 संवृतः, ग्र2 म1 सत्तमः, उ1 संमतः (→धर्मतः).

१९. ग्र2. ⊙; ब2. cd ⊙. –a) ब1 भो(ज), ते1 ते (→भो); द1 नाम्नेति (→नामेति). –b) द1 प्रणव° (→प्रणति°). –c) दे1.8-10 ते1 मुवें. मुए. °सान्निध्यं (→°सिद्धयर्थं); मुब. आयुरारोग्यमन्विच्छन्. –d) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. -द्रव्यादि, दे2 म1 तंत्रादि-, दे3.4.6 तंत्र्यादि-, ते1 ग्रस्ताधि-, उ1 तज्ज्ञाति- (→तन्द्रादि-); दे3.6 त1 म1 मुवें. मुए. मुब. -परिवर्ज्जितं (→-परिवर्ज्जितः).

२०. ग्र2. ⊙. –a) का1 सौम्ये* (→सौम्येति); दे2 आयुष्मांसौ भवा(क्षै)म्येति. –b) दे10 वाचो (→वाच्यो); ते1 °वादिनः (→°वादने). –c) ब1 दे1.8.9 म1 उ1 मुब. आकारश् (→अकारश्); दे1 नाम्नेति, दे10 नाम्नां ते, द1 नाम्नं ते, उ1 नाम्नो* (→नाम्नोऽन्ते); ते1 अनरध्यास्सनामान्ते. –d) न1 वाच्यं (→वाच्यः); ब2 दे1.4.8.9 न1 द1 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. पूर्वक्षर- (न1 °रं), दे6 पूर्वाक्षरा, ते1 पूर्वाक्षुतः (→पूर्वाक्षरः); न1 प्लुतं, ते1 क्षुपः,+प्लुतः (→प्लुतः).

२१. –a) का1 यो न वेत्यभि°,+न कुर्यात् सोभि°, ब1 दे3.6.10 योन वेद्यभि°, ब2.3 दे4 द1 म1 उ1 योनवेत्यभि°, दे2 यो नेत्य* भि°, न1 योनयात्यभि°, ग्र2 यो न चेद्यभि° (→न कुर्याद्योऽभि°); ते1 ऐतदित्येभिवाद्यश्च. –b) का1 ब2 दे2 म1 विप्रः, न1 पुनः (→द्विजः); दे1 द1 ग्र2 उ1 °वादने (→°वादनम्). –c) दे1 *भि° (→नाभि°); दे10 मृषदुषा(?), ते1 स विदुषां (→स विदुषा). –d) दे3.4.6 ग्र2 उ1 च (→सः).

२२. –a) का1 स्वव्यस्त°, ब1.3 सुव्यस्त°, ब2 न1 मुब. सव्यस्त°, दे1.2.8-10 मुवें. मुए. विन्यस्त°, दे3 वृत्यस्त°, दे4 न्यसस्तथा, द1 व्यत्तस्य-, ग्र2 व्यस्तस्त, म1 व्यत्यस्य (→व्यत्यस्त-). –b) ब2 उपसंहरणं, उ1 उपसंग्रहणे (→उपसंग्रहणं). –c) दे6 न1 ग्र2 म1 उ1 सव्य-, द1 सव्यं (→सव्यः); का1 दे1.6.9.10 न1 द1 म1 स्पृष्टव्यो, ब1.3 प्र(ब3 पृ)ष्टव्यो (→स्प्रष्टव्यो); दे4 सव्योपसव्यः स्प्रष्टव्यो, ते1 सव्येन सव्यं संपद्यो. –d) ब3 च (→तु); न1 ते1 दक्षिणम् (→दक्षिणः).

२३. –a) का1 ब1-3. दे2-4 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 वापि (→चापि). –b) द1 तदा° (→तथा°); म1 ए * (→एव); का1 च, दे2 वाः (→वा); दे4 तथाध्यात्मकमेव च, ते1 तथाध्यात्मानमेव वा. –c) ब3 आदधीत, दे1 आददान, ते1 आवर्तितम्, ग्र2 अददीत (→आददीत); म1 ततो (→यतो). –d) ग्र2 तत् (→तं).

२४. –a) का1 सोदकां, दे3.6 नोदके, दे10 न1 नौदकं, ते1 द1 मोदकं, ग्र2 सो * कं, उ1 सोदकं (→नोदकं); का1 वारयेद्, +धारयेद्, ते1 तारयेत् (→धारयेद्); का1 दे1.3.8-10 मुवें. मुए. मुब. भैक्ष्यं (→भैक्षं). –b) ते1 पुष्णाति (→पुष्पाणि); दे1.4.8-10 मुवें. मुए. समिधं, ते1 समति (→समिधस्); ते1 यथा (→तथा). –c) दे4 नाभिवाद्यानां, ते1 चात्मा *, +वान्या * (→चान्यानि). –d) ब1 न1 द1 ग्र2 उ1 देवा° (→दैवा°); ब3 न दैवा ह्येसु, दे6 न देवाह्येसु, ते1 तथैवाद्येषु, म1 देवताद्येषु (→ न दैवाद्येषु); का1 ब1 द1 मुवें. मुए. मुब. कर्मषु (?) (→कर्मसु).

२५. –a) का1 ब1.3 दे2 ब्राह्मणान् (→ब्राह्मणं); का1 सकलं (→कुशलं). –b) का1 क्षेत्र-, दे4 म1 क्षत्रं (→क्षत्र-); द1 °मयः (→°मयम्). –c) ब3 क्षैमं (→क्षेमं); दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. समागत्य, दे10 समावृत्य (→समागम्य). –d) का1 शूद्रां (→शूद्रं); ब2 दे1.4.8-10 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. च (→तु).

वें.२.१२.२६ उपाध्यायः पिता ज्येष्ठो भ्राता चैव महीपतिः ।
मातुलः श्वशुरस्त्राता मातामहपितामहौ ।
वर्णज्येष्ठः पितृव्यश्च पुंसोऽत्र गुरवः स्मृताः ॥२६
माता मातामही गुर्वी पितुर्मातुश्च सोदराः ।
श्वश्रूः पितामही ज्येष्ठा धात्री च गुरवः स्त्रियः ॥२७
इत्युक्तो गुरुवर्गोऽयं मातृतः पितृतो द्विजाः ।
अनुवर्त्तनमेतेषां मनोवाक्कायकर्मभिः ॥२८
गुरुं दृष्ट्वा समुत्तिष्ठेदभिवाद्य कृताञ्जलिः ।
नैतैरुपविशेत् सार्द्धं विवदेन्नात्मकारणात् ॥२९
जीवितार्थमपि द्वेषाद् गुरुभिर्नैव भाषणम् ।
उदितोऽपि गुणैरन्यैर्गुरुद्वेषी पतत्यधः ॥३०
गुरूणामपि सर्वेषां पूज्याः पञ्च विशेषतः ।
तेषामाद्यास्त्रयः श्रेष्ठास्तेषां माता सुपूजिता ॥३१
यो भावयति या सूते येन विद्योपदिश्यते ।
ज्येष्ठो भ्राता च भर्त्ता च पञ्चैते गुरवः स्मृताः ॥३२
आत्मनः सर्वयत्नेन प्राणत्यागेन वा पुनः ।
पूजनीया विशेषेण पञ्चैते भूतिमिच्छता ॥३३
यावत् पिता च माता च द्वावेतौ निर्विकारिणौ ।
तावत् सर्वं परित्यज्य पुत्रः स्यात् तत्परायणः ॥३४

---

२६. –a) दे4 उपाध्यायं (→उपाध्यायः); ते1 पितृ, + पिता (→पिता). –b) दे1 वै वा (→चैव). –c) ग्र2 म1 च गुरुस् (→श्वशुरस्); का1 ब2.3 दे2.3.6 मुवें. मुए. मुब. चैव, दे4.8 ते1 भ्राता, दे9.10 सुतो (→त्राता). –e) का1 वर्ग दृष्टः, + गुरु वर्गः, दे1 वर्णे ज्येष्टः, दे2.6 वर्गज्येष्ठं (दे6 °ष्ठ), ते1 वर्णी चैव (→वर्णज्येष्ठः); द1 उ1 पितृभ्यश्च (→पितृव्यश्च). –f) का1 न1 पुंस्वेते, ब1.2 पुंस्येति, दे4 पूज्यास्ते, दे8-10 म1 मुवें. मुब. सर्वे ते, ते1 सर्वे च, द1 ग्र2 उ1 पञ्चैते (→पुंसोऽत्र); ग्र2 म1 गुरव (→गुरवः); दे4.6 स्मृतः (→स्मृताः).

२७. –a) दे2 मातमात°(?) (→माता माता°); ते1 °महो (→°मही). –b) दे8.9 न1 सोदरा (→सोदराः); द1 म1 उ1 पितृर्मा (द1 म1 °मा) तृस्वसादयः, ग्र2 पितुर्मातास्वसादया. –c) का1 ब1-3 दे1.6 मुब. श्वश्रूः, दे4.10 न1 ते1 श्वश्रू-, द1 ग्र2 म1 उ1 स्वसा (→श्वश्रूः); ब2 ज्येष्ठी (→ज्येष्ठा). –d) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. भ्रातृजायागुरु°, दे6 न1 द1 ग्र2 म1 धात्री च गुरव (→धात्री च गुरवः); ब1.2 दे4 स्मृताः, न1 स्त्रियं, म1 स्त्रयः(?) (→स्त्रियः).

२८. –a) दे1 द1 इत्युक्ता, ग्र2 इत्युक्वा, उ1 इत्युक्ताः (→इत्युक्तो); द1 ग्र2 म1 उ1 गुरुवस्सर्वे (→गुरुवर्गोऽयं); दे4 इत्युक्त गुरुवाणोयत्. –b) दे4 त्वानृतः, न1 मातृतं (→मातृतः); दे1.4.8-10 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. तथा (→द्विजाः). –c) ग्र2 अनुवर्त्त(मा)नमेतेषां.

२९. –a) ब2.3 दे2.3.6 गुरुन् (→गुरुं). –c) का1 द1 ग्र2 उ1 न तै°, ब1 दे10 नैते°, दे3 नेतै°, दे6 तेनै° (→नैतै°); ते1 नवैरपि विदित्वा तु. –d) ब2 विवदेद्वात्र, ब3 म1 मुब. विवदेन्नात्र-, दे1 मुवें. मुए. विवदेतार्थ-, दे3.6 विवाद नात्म-, दे4.9.10 उ1 विवदेन्नार्थ-, दे8 विवादेन्नार्थ-, न1 विष्वदेनार्थ-, ते1 विधिर्नानार्थ-, द1 विवदेन्नार्थ-, ग्र2 विवेदेनार्थ- (→विवदेन्नात्म-).

३०. –a) म1 पितृ (→अपि); द1 ग्र2 म1 उ1 द्वेषं (→द्वेषाद्). –b) म1 पितृभिर् (→गुरुभिर्); ते1 चैव (→नैव); दे1 भाषणे, द1 ग्र2 म1 उ1 कारयेत् (→भाषणम्). –c) का1 दे2.4 उदितेऽपि, ते1 व्यथितो वै, ग्र2 इति तोपि (→उदितोऽपि). –d) का1 ब1 दे2.3.6 भवति (→पतति); दे4 उ1 [अ] थ (→[अ]धः).

३१. –b) दे10 पूजाः, ते1 पूज्या (→पूज्याः). –c) दे4 तेषामन्येस्, द1 ग्र2 म1 तेषां चाद्यास्, उ1 तेषां त्वाद्यास् (→तेषामाद्यास्); दे2 त्रयस्, + तेषां, दे3 त्रयं, म1 त्रय (→त्रयः); का1 श्रेष्ठस् (→श्रेष्ठास्); ब3 तेषामाद्यः स्त्रियः श्रेष्ठास्, ते1 तेषामन्यत्रयश्श्रेष्ठस्. –d) ब1 मातानुपूजिता, दे10 माता तु पूजिता, द1 माता सुपूजिताः (→माता सुपूजिता).

३२. –a) ते1 बोधयति, ग्र2 वाहयति (→भावयति); दे1.8.9 वः, दे10 यः, ते1 यो, उ1 वा (→या); ब3 सूत्रे, दे1.8.9 सूतो, दे4 सूत, ते1 तूरे (?) (→सूते). –b) न1 तेन (→येन). –c) ते1 ज्येष्ठ (→ज्येष्ठो). –d) दे3 स्मृतां, दे6 स्मृता, द1 ग्र2 म1 उ1 तथा (→स्मृताः).

३३. –a) न1 आत्मना, ते1 आत्मवत् (→आत्मनः); द1 आत्मसर्वप्रयत्नेन, ग्र2 म1 अत (उ1 अथ) सर्वप्रयत्नेन. –b) ते1 प्राणत्यागे तथा पुनः. –c) द1 पूजनीयो (→पूजनीया); न1 इच्छतां (→इच्छता).

३४. –b) दे10 निर्विकारणौ, ग्र2 जनकारणौ, द1 म1 उ1 जमिकारिणौ (→निर्विकारिणौ). –c) ते1 परित्याज्यं (→परित्यज्य). –d) दे4.6 ते1 द1 म1 पुत्र (→पुत्रः).

पिता माता च सुप्रीतौ स्यातां पुत्रगुणैर्यदि ।
स पुत्रः सकलं धर्ममाप्नुयात् तेन कर्मणा ॥३५
नास्ति मातृसमं दैवं नास्ति पितृसमो गुरुः ।
तयोः प्रत्युपकारोऽपि न कथञ्चन विद्यते ॥३६
तयोर्नित्यं प्रियं कुर्यात् कर्मणा मनसा गिरा ।
न ताभ्यामननुज्ञातो धर्ममन्यं समाचरेत् ॥३७
वर्जयित्वा मुक्तिफलं नित्यं नैमित्तिकं तथा ।
धर्मसारः समुद्दिष्टः प्रेत्यानन्तफलप्रदः ॥३८
सम्यगाराध्य वक्तारं विसृष्टस्तदनुज्ञया ।
शिष्यो विद्याफलं भुङ्क्ते प्रेत्य चापद्यते दिवि ॥३९
यो भ्रातरं पितृसमं ज्येष्ठं मूर्खोऽवमन्यते ।
तेन दोषेण स प्रेत्य निरयं घोरमृच्छति ॥४०
पुंसा वर्त्मनिविष्टेन पूज्यो भर्त्ता तु सर्वदा ।
याति दातरि लोकेऽस्मिन् उपकाराद्धि गौरवम् ॥४१
ये नरा भर्त्तृपिण्डार्थं स्वान् प्राणान् संत्यजन्ति हि ।
तेषामथाक्षयाँल्लोकान् प्रोवाच भगवान् मनुः ॥४२
मातुलांश्च पितृव्यांश्च श्वशुरानृत्विजो गुरून् ।
असावहमिति ब्रूयुः प्रत्युत्थाय यवीयसः ॥४३ वें. २.१२.४४

३५. –a) म1 पूजार्हौ (→सुप्रीतौ); ग्र2 पिता च माता सुप्रीतौ. –b) ते1 अपि (→यदि). –c) दे1 सु- (→स); दे4 ते1 द1 म1 उ1 कर्म (→धर्मं); ब1 स पुत्रः सफलं जन्म, ग्र2 स पुत्रस्स स कर्माणि. –d) का1 ब1-3 दे2.3 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 प्राप्नुयात् (→आप्नुयात्).

३६. –a) ग्र2 म1 मात्रा, उ1 माता (→मातृ-); का1 मुवें. मुए. °समो देवो, ब1.2 दे1.6 द1 म1 °समं देवं, दे10 समं चैव, ग्र2 °समो देवं, उ1 °समन्देवो (→°समं दैवं). –b) का1 मात्र-, ब1.2 दे2.4.10 न1 मातृ-, उ1 ग्र2 म1 पित्रा, दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. तात- (→पितृ-); दे4 °समं, दे6 °समे (?) (→°समो). –c) दे1.4.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. हि (→ [अ] पि). –d) द1 ग्र2 उ1 च कश्चन, म1 कुतश्चन (→कथञ्चन).

३७. –a) का1 योहि (→तयोर्); ते1 यस्य (→कुर्यात्). –c) दे6 न ता भास ननु ज्ञतो, न1 न ताभ्यां समानुज्ञातो. –d) का1 ब2.3 दे2 समाश्रयेत् (→समाचरेत्).

३८. –b) ब2 दे1.4.8.9 ते1 म1 नित्य- (→नित्यं). –c) का1 दे2 द1 ग्र2 उ1 °सारं (→°सारः); दे3.6 समुद्दिष्ट-, द1 ग्र2 उ1 समुद्दिष्टं (→समुद्दिष्टः). –d) दे9 ग्र2 म1 प्रेत्यानन्द-, ते1 द1 प्रीत्यानन्द-, उ1 प्रेत्यानन्य- (→प्रेत्यानन्त-); ते1 द1 ग्र2 उ1 -फलप्रदम् (→-फलप्रदः).

३९. –a) ग्र2 सम्यगाचारवक्तारं. –b) का1 दे1 विसृष्ट, दे4 विस्पष्टस्, ते1 विकृष्टस्, ग्र2 म1 विसृष्टं, उ1 विमृष्टस् (→विसृष्टस्); दे10 °ज्ञयो (→°ज्ञया). –c) का1 शिष्ये, दे3 शिष्टो (→शिष्यो); ते1 चैव (→भुङ्क्ते). –d) दे6 प्रेत्या (→प्रेत्य); दे1.8.9 मुवें. मुए. वा पूज्यते, दे6 वापद्यते, दे10 वा पूजितो, द1 ग्र2 उ1 नापद्यते (→चापद्यते); दे3.6 ध्रुवं (→दिवि); ते1 पत्ये संत्यह पद्यते.

४०. –b) का1 ब1.3 दे2.3.6 मूढोव-, ब2 मूढो न, ते1 मूर्खो न, ग्र2 मूर्खो वि- (→मूर्खोऽव-); दे10 ज्येष्ठं मूर्खोऽपि गम्यते. –c) का1 दे6 ते1 द1 ग्र2 उ1 संप्रेत्य (→स प्रेत्य). –d) दे9 अर्च्छति, न1 ग्र2 इच्छति (→ऋच्छति).

४१. –a) ब3 दे6 पुंस, दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. पुंसां, उ1 पुंसो (→पुंसा); ब1 वर्त्मनितिष्ठेन, दे1.8 मुवें. मुए. मुब. वर्त्मनि तिष्ठेत, दे2.10 धर्मनिविष्टेन, द1 ग्र2 म1 उ1 चा मनि विष्टेन (→वर्त्मनिविष्टेन); का1 पुरावर्त्यविष्टेन, दे4 सपुंसा-चरतिष्ठेत, ते1 पुसावर्ता विशिष्टेन. –b) द1 मूर्खो (→पूज्यो); ब2 ग्र2 उ1 भक्त्या (→भर्त्ता); का1 दे1.6.8.10 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुब. च, दे3 [अ]त्र, दे4 हि (→तु). –c) का1 ब1-3 दे1-3.6.8.10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. अपि (→याति); का1 ब1-3 दे1-3.6.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. मातरि(?) (→दातरि). –d) दे4 गौरवां (→गौरवम्); दे6 उपकारेद्धि गौरवम्, ते1 उपकाराधिगौरवम्.

४२. –a) ब3 दे2 च वा, दे6 च * (→नरा); का1 भृत्य°, उ1 भक्ति° (→भर्त्तृ°); ग्र2 ने यन्नरा भर्त्तृण्डार्थं (?). –b) दे10 स्वान् भ्रातृणां संत्यजन्ति हि, ते1 स्वान् प्राणान् त्यजतीह च. –c) दे4 एतेषामक्षयाँल्लोकान्, द1 म1 उ1 तेषामयाक्षयं लोकं, ग्र2 तेषामथाक्षरं **. –d) ब1 दे4 न1 मुनिः ते1 पुनः (→मनुः); दे3 प्रोवाच भ ****.

४३. दे3. ४३–४४ ⊙. –b) दे4 स्वशुरान्, दे8.9 स्वसृजान्, उ1 * शुरान् (→श्वशुरान्); ब1 गुरुं, ते1 तथा (→गुरून्). –c) दे10 आसौ (?) (→असौ); का1 ब1-3

वें.२.१२.४४ अवाच्यो दीक्षितो नाम्ना यवीयानपि यो भवेत् ।
भोभवत्पूर्वकं त्वेनमभिभाषेत धर्मवित् ॥४४
अभिवाद्यश्च पूज्यश्च शिरसा वन्द्य एव च ।
ब्राह्मणः क्षत्रियाद्यैश्च श्रीकामैः सादरं सदा ॥४५
नाभिवाद्यास्तु विप्रेण क्षत्रियाद्याः कथञ्चन ।
ज्ञानकर्मगुणोपेता यद्यप्येते बहुश्रुताः ॥४६
ब्राह्मणः सर्ववर्णानां स्वस्ति कुर्यादिति स्थितिः ।
सवर्णेषु सवर्णानां कार्यमेवाभिवादनम् ॥४७
गुरुरग्निर्द्विजातीनां वर्णानां ब्राह्मणो गुरुः ।
पतिरेको गुरुः स्त्रीणां सर्वत्राभ्यागतो गुरुः ॥४८
विद्याकर्मवयो बन्धुर्वित्तं भवति पञ्चमम् ।
मान्यस्थानानि पञ्चाहुः पूर्वं पूर्वं गुरूत्तरात् ॥४९
पञ्चानां त्रिषु वर्णेषु भूयांसि बलवन्ति च ।
यत्र स्युः सोऽत्र मानार्हः शूद्रोऽपि दशमीं गतः ॥५०
पन्था देयो ब्राह्मणाय स्त्रियै राज्ञे ह्यचक्षुषे ।
वृद्धाय भारभुग्नाय रोगिणे दुर्बलाय च ॥५१

दे$_{2.4.6}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ ब्रूयात्, ते$_1$ ब्रूहि (→ब्रूयुः). –d) ते$_1$ प्रत्यग्दायनीयः पुनः.

४४. दे$_3$. ⊙. –a) दे$_4$ आचार्यो, ते$_1$ आराध्यो (→अवाच्यो); ते$_1$ रक्षितो, ग्र$_2$ दक्षितो (→दीक्षितो). –b) ग्र$_2$ यावीयान् (→यवीयान्); दे$_1$ यवीयान्नापि यो भवेत्, ते$_1$ यो वियान्नवियो भवेत् (?). –c) का$_1$ यो भवेत्, दे$_{10}$ क्षोभवत्, द$_1$ उ$_1$ भो शब्द, म$_1$ भोगवत्, ते$_1$ लोकवत् (→भो भवत्); ब$_1$ दे$_{2.3.6}$ न$_1$ पूर्वकत्वेनं, ब$_3$ मुवें. मुए. पूर्वकत्वेन, दे$_{1.8\text{-}10}$ पूर्वगत्वेन, दे$_4$ द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ पूर्वकं चैनम्, ते$_1$ पूर्वगन्धीनम्, म$_1$ पूजञ्चैनं *, मुब. पूर्वकन्त्वेन (→पूर्वकंत्वेनं). –d) दे$_{3.6}$ °भाष्येत, ते$_1$ °वादेत, द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ °भाषित, उ$_1$ °भाषत (→°भाषेत).

का$_1$ दे$_2$ पुस्तकयोः c चरणानन्तरमधिकम्—
क्षत्रियाद्यैः कथंचन ज्ञानकर्मगुणोपेतो । (=४६cd)
[दे$_2$ विप्रेण, +क्षत्रियाद्या (→क्षत्रियाद्यैः); दे$_2$ °गुणोपेता (→गुणोपेतो).]

४५. –a) ब$_1$ दे$_2$ पूर्वश्च, दे$_1$ *** (→पूज्यश्च); दे$_4$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ अभिवाद्यः प्रयत्नेन. –b) ब$_1$ एव वन्द्य, दे$_{10}$ वन्द्यतेव (→वन्द्य एव). –c) ब$_3$ दे$_1$ ग्र$_2$ ब्राह्मण, दे$_{2.6}$ ब्राह्मणाः (दे$_6$ °णा), न$_1$ ब्रह्मणः (→ब्राह्मणः); ब$_1$ दे$_{3.4.6}$ द$_1$ म$_1$ उ$_1$ तु (→च); ते$_1$ ब्रह्मक्षत्रियवैश्यैश्च. –d) दे$_6$ तथा (→सदा).

४६. –a) ग्र$_2$ °वाद्यस्तु (→°वाद्यास्तु); द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ विप्राणां, दे$_{1.8\text{-}10}$ मुए. मुब. विप्रेन्द्रैः (दे$_{10}$ °द्रोः) (→विप्रेण). –b) ब$_1$ दे$_{1.6}$ क्षत्रियाद्या (→क्षत्रियाद्याः). –c) दे$_1$ °पेतो (→°पेता). –d) दे$_1$ यो यजंति, दे$_{8.9}$ मुवें, मुए. ये यजन्ति, दे$_1$ ये यजन्तु, ते$_1$ यद्यप्यति, मुब. यद्यपेतो (→यद्यप्येते).

४७. –a) दे$_{3.4.6}$. ते$_1$ द$_1$ उ$_1$ ब्राह्मणाः (→ब्राह्मणः); ते$_1$ -भूतानां (→-वर्णानां). –b) का$_1$ ब$_3$ दे$_{1.8\text{-}10}$ ते$_1$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. श्रुतिः (→स्थितिः). –c) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_2$ मुब. सवर्णेन, ते$_1$ सवर्णानां (→सवर्णेषु); ते$_1$ स्ववर्णवलसन्नानां. –d) दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. काम्यं, ते$_1$ कुरु (→कार्यं); दे$_1$ °वादनं, द$_1$ ग्र$_2$ °वन्दनं (→°वादनम्); दे$_{10}$ स्वस्ति कुर्यादितिः श्रुतिः.

अतः परं दे$_{10}$ पुस्तके अधिकम्—
सवर्णेषु सवर्णानां काम्यमेवाभिवादनां । (=४७cd)

४८. –a) दे$_1$ गुरु * ग्निर्द्विजातीनां. –b) द$_1$ ब्राह्मणानां ** गुरुः. –c) दे$_{1.10}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. एव (→एको); ब$_2$ दे$_{1.4.6.10}$ द$_1$ म$_1$ गुरु-, दे$_3$ गुरुं (→गुरुः). –d) ब$_1$ दे$_{1.4.8\text{-}10}$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें मुए. मुब. सर्वस्या° (→सर्वत्रा°).

४९. –a) दे$_1$ मुवें. मुए. °तपो, दे$_{10}$ °वतो (→°वयो); का$_1$ ते$_1$ ग्र$_2$ बन्धु-(→बन्धुर्). –b) द$_1$ कश्चन, ग्र$_2$ म$_1$ यस्य हि, उ$_1$ यश्च हि (→पञ्चमम्). –c) दे$_1$ मान्या, दे$_{10}$ मान्यः, ग्र$_2$ मान्यं (→मान्य-); दे$_4$ पंचाहु (→पञ्चाहुः). –d) दे$_6$ पूर्वपूर्वं, ते$_1$ पूर्वंपूर्वं (→पूर्वं पूर्वं); दे$_4$ न$_1$ ते$_1$ गुरूत्तमान्, म$_1$ गुरुर्नयात् (→गुरूत्तरात्).

५०. –a) का$_1$ दे$_{1.8\text{-}10}$ मुवें. मुए. एतानि, दे$_{2.4}$ ते$_1$ पंचापि (→पंचानां); द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ सर्वेषु (→वर्णेषु). –b) का$_1$ भूयांसो (→भूयांसि); ब$_2$ दे$_{3.6}$ गुणवन्ति (→बलवन्ति). –c) ब$_1$ यत, ब$_3$ श्रुतं (→यत्र); का$_1$ यच्च स्युः सोत्तमा हर्षः, ते$_1$ यत्र ** प्रमाणार्हं, द$_1$ म$_1$ उ$_1$ पञ्चस्युस्सा (द$_1$ °सो) नुमानार्हः, ग्र$_2$ पञ्चास्युस्सोनुमानार्हा. –d) दे$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ शूद्रो वा (→शूद्रोऽपि); म$_1$ गताः (→गतः); का$_1$ शूद्रोपेंद्रसमागतः, ते$_1$ शूद्रोपि दशमो मतः.

५१. –a) द$_1$ दधान्मार्गं, ग्र$_2$ उ$_1$ षण्डादयो (→पन्था देयो); न$_1$ ब्रह्मणाय, ग्र$_2$ ब्रा ***, उ$_1$ ब्राह्मणमा (→ब्राह्मणाय). –b) दे$_2$ मुब. स्त्रिये, दे$_{10}$ स्त्रियो

भिक्षामाहृत्य शिष्टानां गृहेभ्यः प्रयतोऽन्वहम् ।
निवेद्य गुरवेऽश्नीयाद् वाग्यतस्तदनुज्ञया ॥५२
भवत्पूर्वं चरेद् भैक्ष्यमुपनीतो द्विजोत्तमः ।
भवन्मध्यं तु राजन्यो वैश्यस्तु भवदुत्तरम् ॥५३
मातरं वा स्वसारं वा मातुर्वा भगिनीं निजाम् ।
भिक्षेत भिक्षां प्रथमं या चैनं न विमानयेत् ॥५४
सजातीयगृहेष्वेव सार्ववर्णिकमेव वा ।
भैक्ष्यस्य चरणं प्रोक्तं पतितादिषु वर्जितम् ॥५५
वेदयज्ञैरहीनानां प्रशस्तानां स्वकर्मसु ।
ब्रह्मचर्याहरेद् भैक्षं गृहेभ्यः प्रयतोऽन्वहम् ॥५६
गुरोः कुले न भिक्षेत न ज्ञातिकुलबन्धुषु ।
अलाभे त्वन्यगेहानां पूर्वं पूर्वं विवर्जयेत् ॥५७
सर्वं वा विचरेद् ग्रामं पूर्वोक्तानामसंभवे ।
नियम्य प्रयतो वाचं दिशस्त्वनवलोकयन् ॥५८
समाहृत्य तु तद् भैक्षं यावदर्थममायया ।
भुञ्जीत प्रयतो नित्यं वाग्यतोऽनन्यमानसः ॥५९ वें.२.१२.६०

(→स्त्रियै); म1 राज्ञै (→राज्ञे); ते1 चक्षुषान् (→चक्षुषे); ग्र2 ******क्षुषेः. –c) ग्र2 म1 उ1 भाव° (→भार°); का1 दे8-10 न1 द1 °भग्नाय, ब2 °भक्ताय, दे1 ** म, दे4 °भूताय, ग्र2 म1 उ1 °हीनाय (→°भुग्नाय); ते1 व्यधाय बहुभूम्नाय. –d) दे1 रोजिर्णा, दे10 रोगिणो (→रोगिणे); का1 दुर्लभाय (→दुर्बलाय); ते1 रोपितेषुर्बलाय च.

५२. –a) न1 शिक्षानां, + शिष्टानां, ते1 शिक्षाणां (→शिष्टानां). –b) द1 [श्न] यं (→[श्न] हम्). –c) का1 दे1 श्रीमान्, ते1 स्नायाद् (→[श्न]श्नीयाद्). –d) ब2.3 दे2.3.6 बाह्यतस्, ते1 वार्यतस्, ग्र2 बाह्य * (→वाग्यतस्).

५३. –a) ग्र2 भवं (→भवत्); का1 ब1.2 दे2.9 न1 द1 ग्र2 भैक्षं, म1 भिक्षां (→भैक्ष्यं). –b) दे4.10 ते1 उपवीतं (ते1 °ती) (→उपनीतो); दे6.10 ग्र2 द्विजोत्तमाः (दे6 °म) (→द्विजोत्तमः). –c) दे6 मध्यात्तु (→मध्यं तु); दे10 राजान्यो, ते1 राजा स्याद् (→राजन्यो). –d) का1 द1 वैश्यास् (→वैश्यस्); न1 उत्तरः, म1 उत्तमं (→उत्तरं).

५४. –a) दे6 च (→वा); ब1 *सारं (→स्वसारं); ते1 स्यातुः पत्नीं स्वसारं च. –b) म1 भ्रातुर् (→मातुर्); ब1.2 दे4.10 ग्र2 भगिनी (→भगिनीं); ब2 द्विजाः, न1 द्विजां (→निजाम्). –c) दे10 भिक्ष्येत, न1 *** (→भिक्षेत); दे4 भिक्षा-, न1 **, द1 ग्र2 म1 उ1 भैक्षं (→भिक्षां), दे6 प्रथमां (→प्रथमं). –d) दे4 याचतं न, दे10 याचनेन, ते1 याचेत न, ग्र2 यावन्नेवं, म1 वाचा नैव, द1 उ1 यावन्नैनं (→या चैनं न); का1 याश्चैनं नावमानयेत्, न1 यां चैनं नपि मानयेत्, ते1 याचेत न विधूनये.

५५. –a) ब2 दे1.4.8-10 ते1 द1 म1 मुवें. मुए. मुए. मुब. स्वजातीय° (→सजातीय°); दे10 °गृहीषु (→°गृहेषु). –b) ब2.3 दे2.6 च (→वा); द1 ग्र2 उ1 सर्ववर्णक्रमेण वा, म1 सर्ववर्णकमेव वा. –c) ब2.3 द1 म1 भैक्षस्या, दे3 भैक्ष्यस्या, दे8 न1 मुए. भैक्षस्य, उ1 भैक्ष्यं स्या (→भैक्ष्यस्य); दे1 नित्यं, मुवें. मुए. मुब. युक्तं (→प्रोक्तं). –d) दे4 द1 ग्र2 म1 उ1 वर्जयेत्, दे10 वर्जिता (→वर्जितं); का1 ब1-3 दे2.3.6 न1 पतितादिविवर्जितम्.

५६. –a) ब1 देव° (→वेद°); ते1 वेदयज्ञान्वितानां तु, म1 वेदज्ञैरभिहीनानां, द1 ग्र2 उ1 वेदयज्ञैरभिन्नानां. –b) ब1 समस्तानां, दे1.8-10 मुवें. मुए. प्रपन्नानां, म1 विशिष्टानां (→प्रशस्तानां); दे1.4 न1 सु° (→स्व°). –c) दे1.8-10 मुवें. मुए. ब्रह्मचारी (→ब्रह्मचर्या-); दे1.4.8.9 भवेद्, दे6.10 द1 चरेद् (→-हरेद्); ब3 दे1.3.4.6.10 उ1 मुवें. मुब. भैक्ष्यं (→भैक्षं). –d) दे1 प्रायतोन्वहं, दे6 प्रयतान्वहं, दे10 प्रयतोम्यहं, ते1 प्रीयतेस्वहम् (→प्रयतोऽन्वहम्).

५७. –a) दे4 भजेत (?) (→भिक्षेत); दे1 गुरोः कुले न भिक्षेत. –b) दे8 न + म, दे9 म1 न1 य (→न); द1 जाति° (→ज्ञाति°). –c) दे4 अलाभेत्यन्य°; द1 म1 उ1 अभावेत्वन्य° ग्र2 अभावेत्यन्य° (→अलाभे त्वन्य°). –d) का1 पूर्वंपूर्वं, ग्र2 पूर्वंपूर्व (→पूर्वं पूर्वं); ग्र2 म1 विसर्जयेत् (→विवर्जयेत्).

अतः परं ग्र2 पुस्तके ५६b–५८a यावत् श्लोकाः द्विरावृत्ताः.

५८. –a) दे3.4.6 न1 द1 वावि°, ग्र2 वा वा°, उ1 पापा° (→वा वि°); दे10 धामं (→ग्रामं). –c) ब3 ते1 निशम्य (→नियम्य). –d) दे4 दिशस्त्वा°, म1 दिशश्च°, ते1 द1 दिशश्चा° (→दिशस्त्व°); ग्र2 दिशाश्च नवलोकयेत्.

५९. दे1.8-10. ⊙; ब1. cd ⊙. –a) का1 समाहरेत्, ब1 समाहृष्य, दे2 समादधृत्य, द1 स्वमाहृत्य (→समाहृत्य); ब3 दे3.4.6 ते1 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. तद् भैक्ष्यं (→तद् भैक्षं). –d) ब1 दे3.6 यावदन्नं, ब2.3 मुवें. मुए. मुब. पचेदन्नं, दे4 यावल्लब्धं, ग्र2 याचदर्थं (→यावदर्थं); का1 ब1 दे3 °ममाज्ञया (→अमायया). –c) ते1 भुंजन्ते (→भुञ्जीत). –d) दे4 मानवः (→°मानसः); ते1 भाग्यतो भव्यकानसः, उ1 द1 ग्र2 वाग्यतो नान्यमानसः.

वें२.१२.६० भैक्ष्येण वर्त्तयेन्नित्यं नैकान्नादी भवेद् व्रती ।
भैक्ष्येण व्रतिनो वृत्तिरुपवाससमा स्मृता ॥६०
पूजयेदशनं नित्यमद्याच्चैतदकुत्सयन् ।
दृष्ट्वा हृष्येत् प्रसीदेच्च प्रतिनन्देच्च सर्वशः ॥६१
अनारोग्यमनायुष्यमस्वर्ग्यं चातिभोजनम् ।
अपुण्यं लोकविद्विष्टं तस्मात् तत्परिवर्जयेत् ॥६२
प्राङ्मुखोऽन्नानि भुञ्जीत सूर्याभिमुख एव वा ।
नाद्यादुदङ्मुखो नित्यं विधिरेष सनातनः ॥६३
प्रक्षाल्य पाणिपादौ च भुञ्जानो द्विरुपस्पृशेत् ।
शुचौ देशे समासीनो भुक्त्वा च द्विरुपस्पृशेत् ॥६४

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे द्वादशोऽध्यायः ॥१२॥

---

६०. दे$_{1.8-10}$ ⊙. –a) ब$_1$ भिक्ष्येण, ब$_2$ दे$_4$ न$_1$ द$_1$ भैक्षेण, ते$_1$ तद् भैक्षं (→भैक्ष्येण); दे$_2$ वर्त्तयन् (?), द$_1$ वर्तयन् (→वर्त्तयेन्). –b) दे$_4$ नैकां भोजी, न$_1$ एकान्वेति (?), ते$_1$ नैकां नाश्ती, ग्र$_2$ नैवान्नादो, मुवें. मुए. मुब. एकान्नादी (→नैकान्नादी); ते$_1$ चरेत्, द$_1$ भवद् (→भवेद्); म$_1$ नैकान्नादो भवेद्यती. –c) का$_1$ ब$_{1.2}$ दे$_{2.4}$ न$_1$ द$_1$ भैक्षेण, ते$_1$ भैक्षको (→भैक्ष्येण); का$_1$ दे$_6$ द$_1$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. वृत्तिनो (→व्रतिनो). –d) का$_1$ °समः (→°समा).

६१. दे$_{1.8-10}$. ab ⊙. –b) दे$_2$ अद्याच्चैतमकुत्सयन्, ते$_1$ अद्याच्चैवप्यकुत्सयन्, ग्र$_2$ अन्यदन्नमकुत्सयन्, द$_1$ म$_1$ उ$_1$ अद्यादन्नमकुत्सयन्. –c) दे$_{10}$ द$_1$ प्रसीदे च, ते$_1$ प्रसिद्धे च (→प्रसीदेच्च). –d) ते$_1$ प्रतिनन्दैश्, द$_1$ प्रतिनंदे, ग्र$_2$ प्रतिनन्दैच् (→प्रतिनंदेच्); म$_1$ सर्वदा (→सर्वशः); दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. ततो भुञ्जीत वाग्यतः.

६२. –b) का$_1$ ते$_1$ अति-, दे$_6$ द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ चापि, म$_1$ अपि (→चाति-). –c) दे$_{10}$ अपुण्यं लोकयेद्दिष्टं. –d) दे$_4$ प्रति° (→परि°); दे$_6$ °वर्त्तयेत् (→°वर्ज्जयेत्).

६२. –a) दे$_1$ प्राङ्मुखौ (→प्राङ्मुखो); ब$_2$ दे$_{4.6.10}$ ग्र$_2$ प्राङ्मुखो नाभि (दे$_6$ °ति, दे$_{10}$ °स्ति, ग्र$_2$ °नु) भुञ्जीत, ते$_1$ प्राङ्मुखान्मौनी भुञ्जीत, उ$_1$ प्राङ्मुखोन्नन्तु भुञ्जीत. –b) दे$_{8-10}$ ग्र$_2$ °मुखमेव (→°मुख एव); का$_1$ दे$_{4.6}$ च (→वा).

६४. का$_1$ द$_1$. cd. ⊙. –a) ब$_1$ पाणिना, ब$_{2.3}$ पाणी-, दे$_4$ पाणौ (→पाणि-); द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ तु (→च). –b) दे$_1$ भुञ्जानौ (→भुंजानो); ते$_1$ भुंजानो द्विरद **. –c) दे$_{10}$ देशो (→देशे). –d) दे$_4$ भुक्तो, दे$_6$ भुक्ता, दे$_{10}$ मुक्ता (→भुक्त्वा); ग्र$_2$ उ$_1$ तु (→च); दे$_1$ भुक्ता चारुद्वपस्पृशेत्.

पुष्पिका—

पुराणनाम—का$_1$ इत्यादिमहापुराणे कौर्मे, ब$_1$ इति कौर्मे उपरिभागे, ब$_2$ दे$_3$ इति कूर्मपुराणे, ब$_3$ इत्यादिमहापुराणे कौर्मे उपरिभागे, दे$_1$ इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिभागे व्यासे (श्रोत्रयोः स्पृष्टा), दे$_2$ इत्यादिमहापुराणे षट्सास्र्यां संहितायां कौर्मे, दे$_4$ इति श्रीकूर्मपुराणे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु, दे$_6$ इति श्रीकूर्मपुराणे, दे$_{8-10}$ इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिभागे व्यासगीतासु, न$_1$ इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे उपरिभागे, ते$_1$ इति श्रीकूर्मपुराणे व्यासगीतायां, द$_1$ इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरभागे, ग्र$_2$ म$_1$ इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरभागे व्यासगीतासूपनिषत्सु, उ$_1$ इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरभागे व्यासगीतासु, मुवें. इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे व्यासगीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे, मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे व्यासगीतासु, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे उपरिभागे. **अध्यायनाम**—का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{1-4.6.8-10}$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुए. ⊙; मुवें. ऋषिव्याससंवादे, मुब. ब्रह्मविद्यायां ब्रह्मणानामुपनयनादिकर्मयोगो नाम. **अध्यायसंख्या**—ब$_2$ दे$_{1.6}$. ⊙; का$_1$ एकादशोऽध्यायः ॥११॥, ब$_1$ एकादशः, ब$_3$ दे$_{2.3}$ एकादशोऽध्यायः, दे$_{4.8-10}$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ मुए. द्वादशोऽध्यायः, न$_1$ एकषष्टितमोऽध्यायः, ते$_1$ त्रयोदशोऽध्यायः, उ$_1$ द्वादशोध्यायः ॥श्री॥, मुवें. मुब. द्वादशोऽध्यायः ॥१२॥.

१३

व्यास उवाच ।❀

भुक्त्वा पीत्वा च सुप्त्वा च स्नात्वा रथ्योपसर्पणे ।
ओष्ठावलोमकौ स्पृष्ट्वा वासो विपरिधाय च ॥१
रेतोमूत्रपुरीषाणामुत्सर्गेऽयुक्तभाषणे ।
ष्ठीवित्वाऽध्ययनारम्भे कासश्वासागमे तथा ॥२
चत्वरं वा श्मशानं वा समाक्रम्य द्विजोत्तमः ।
संध्ययोरुभयोस्तद्वदाचान्तोऽप्याचमेत् पुनः ॥३
चण्डालम्लेच्छसंभाषे स्त्रीशूद्रोच्छिष्टभाषणे ।
उच्छिष्टं पुरुषं स्पृष्ट्वा भोज्यं चापि तथाविधम् ।
आचामेदश्रुपाते वा लोहितस्य तथैव च ॥४
भोजने संध्ययोः स्नात्वा पीत्वा मूत्रपुरीषयोः ।
आचान्तोऽप्याचमेत् सुप्त्वा सकृत्सकृदथान्यतः ॥५
अग्नेर्गवामथालम्भे स्पृष्ट्वा प्रयतमेव वा ।
स्त्रीणामथात्मनः स्पर्शे नीवीं वा परिधाय च ॥६
उपस्पृशेज्जलं वार्द्रं तृणं वा भूमिमेव वा ।
केशानां चात्मनः स्पर्शे वाससोऽक्षालितस्य च ॥७
अनुष्णाभिरफेनाभिरदुष्टाभिश्च धर्मतः ।
शौचेप्सुः सर्वदाचामेदासीनः प्रागुदङ्मुखः ॥८ वें.२.१३ ९

१३

❀ दे$_{1}$. ⊙; दे$_{8.9}$ व्यास उ.; न$_{1}$ श्रीवेदव्यासः; द$_{1}$ म$_{1}$ श्रीव्यासः; ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ व्यासः.

१. –a) ते$_{1}$ सृष्ट्वा,+सुप्त्वा (→सुप्त्वा). –b) ब$_{2.3}$ दे$_{3.6}$ न$_{1}$ रथ्याव° (→रथ्योप°). –c) दे$_{1.4}$ दृष्ट्वावलोमकौ, दे$_{8.9}$ ते$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. ओष्ठौ विलोमकौ (→ओष्ठावलोमकौ); दे$_{6}$ ओष्ठस्वलोमकौ स्पृष्ट्वा, दे$_{10}$ उष्ट्रैः सलोकैः स्पृष्ट्वा. –d) ब$_{2}$ न$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ वासोऽपि (→वासो वि-).

२. –a) दे$_{3.6}$ चैव (→-मूत्र-). –b) दे$_{3.4.6}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ [अ]नृत° (→[अ]युक्त°); न$_{1}$ उत्सर्गे शुक्तभक्षणे. –c) दे$_{3.6}$ ष्ठीविका°, ते$_{1}$ अदित्वा°, + आदित्या°, म$_{1}$ ष्ठीवना°, उ$_{1}$ तथा चा° (→ष्ठीवित्वा°); द$_{1}$ षष्ठी विवाध्यनारम्भे, ग्र$_{2}$ विद्याध्यान इमारम्भे. –d) क$_{1}$ दे$_{2}$ काम-, ब$_{2}$ दे$_{6}$ काशः (दे$_{6}$ श-) (→कास-); ग्र$_{2}$ °वासा° (→°श्वासा°).

३. –a) का$_{1}$ दे$_{6}$ न$_{1}$ उ$_{1}$ चत्वारं, ग्र$_{2}$ सत्वरं (→चत्वरं). –b) दे$_{4.8.9.10}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. समागम्य, म$_{1}$ समागत्य (→समाक्रम्य); ब$_{2}$ दे$_{4.8-10}$ द्विजोत्तमाः, दे$_{3}$ द्विजोत्तमं, दे$_{6}$ द्विजोत्तम, द$_{1}$ द्विजोजसः (→द्विजोत्तमः). –c) दे$_{3}$ चैव (→तद्वत्). –d) दे$_{4}$ आचान्ते° (→आचान्तो°).

४. –a) का$_{1}$ दे$_{6.10}$ ते$_{1}$ चाण्डाल° (→चण्डाल°). –b) दे$_{4}$ °भोजने (→°भाषणे). –c) ब$_{2}$ उच्छिष्टे (→उच्छिष्टं); ब$_{2}$ दे$_{10}$ दृष्ट्वा (→स्पृष्ट्वा). –d) द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ वापि (→चापि); दे$_{2}$ यथा° (→तथा°). –e) द$_{1}$ आचमेद्, ग्र$_{2}$ आचरेद् (→आचामेद्); ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ च (→वा).

५. –a) द$_{1}$ भोजये (→भोजने); ब$_{3}$ भोजने न च सन्ध्यायाः. –b) ब$_{2}$ तथा, ब$_{3}$ स्नात्वा, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. त्यागे, ते$_{1}$ पीत्वा, + त्यागे, म$_{1}$ कृत्वा (→पीत्वा). –c) ब$_{1}$ आचामे (→आचान्तो); का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{2}$ वा°, ब$_{1}$ दे$_{3.6}$ ह्या° (→[अ]प्या°); का$_{1}$ दे$_{2}$ क्षुत्वा, ब$_{2}$ एषु, दे$_{4}$ स्पृष्ट्वा (→सुप्त्वा). –d) ब$_{1}$ द$_{1}$ अथान्यथा, दे$_{4}$ अथात्मनः, दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. अथाव्ययः (→अथान्यतः).

६. –a) ग्र$_{2}$ तथा° (→अथा°). –b) दे$_{2.6.10}$ मुवें. मुए. मुब. च (→वा). –c) का$_{1}$ ब$_{1.3}$ दे$_{2.3.6}$ स्त्रीणामथात्मसंस्पर्शे. –d) ब$_{1.3}$ दे$_{3.6}$ नीलां, ब$_{2}$ दे$_{2}$ नीलीं (→नीवीं); द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ वि- (→वा); ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ परिधाप्य (→परिधाय).

७. –a) ग्र$_{2}$ उपस्पर्शेत् (→उपस्पृशेत्); का$_{1}$ ब$_{1}$ दे$_{3.4}$ म$_{1}$ मुब. चार्द्रं, ब$_{2}$ चात्र, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. चान्तः, न$_{1}$ पादं, ते$_{1}$ वाज्यं, द$_{1}$ धीमान्, ग्र$_{2}$ सार्द्धं, उ$_{1}$ शुद्धं (→वार्द्रं). –b) ब$_{2}$ मुब. भुवम् (→भूमिम्); दे$_{1.6.9}$ मुवें. मुए. च (→वा). –c) दे$_{3.6}$ म$_{1}$ आत्मनः (→चात्मनः); दे$_{8-10}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ मुवें. मुए. स्पर्शं (→स्पर्शे); न$_{1}$ केशोनापद्मनः स्पर्शे.

८. –a) ब$_{1}$ अष्णुना° (→अनुष्णा°); न$_{1}$ अनष्टाभिरथेनाभिर्, म$_{1}$ अनुष्णाभिरथाणाभिर्. –b) ब$_{1}$ दे$_{8-10}$ अनुष्णाभिश्, मुवें. मुए. मुब. विशुद्धाद्भिश् (→अदुष्टाभिश्); दे$_{4.9.10}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ सर्वतः, दे$_{8}$ मुवें. मुए. वाग्यतः, उ$_{1}$

२.१३.९ शिरः प्रावृत्य कण्ठ वा मुक्तकच्छशिखोऽपि वा ।
अकृत्वा पादयोः शौचमाचान्तोऽप्यशुचिर्भवेत् ।।९
सोपानत्को जलस्थो वा नोष्णीषी वाचमेद् बुधः ।
न चैव वर्षधाराभिर्न तिष्ठन् नोद्धृतोदकैः ।।१०
नैकहस्तार्पितजलैर्विना सूत्रेण वा पुनः ।
न पादुकासनस्थो वा बहिर्जानुरथापि वा ।।११
न जल्पन् न हसन् प्रेक्षन् शयानः प्रह्व एव च ।
नावीक्षिताभिः फेनाद्यैरुपेताभिरथापि वा ।।१२
शूद्राशुचिकरोन्मुक्तैर्न क्षाराभिस्तथैव च ।
न चैवाङ्गुलिभिः शब्दं न कुर्वन् नान्यमानसः ।।१३
न वर्णरसदुष्टाभिर्न चैव प्रदरोदकैः ।
न पाणिक्षुभिताभिर्वा न बहिष्कक्ष एव वा ।।१४
हृद्गाभिः पूयते विप्रः कण्ठ्याभिः क्षत्रियः शुचिः ।
प्राशिताभिस्तथा वैश्यः स्त्रीशूद्रौ स्पर्शतोऽन्ततः ।।१५
अङ्गुष्ठमूलान्तरतो रेखायां ब्राह्ममुच्यते ।
अन्तराङ्गुष्ठदेशिन्यो पितॄणां तीर्थमुत्तमम् ।।१६
कनिष्ठामूलतः पश्चात् प्राजापत्यं प्रचक्षते ।
अङ्गुल्यग्रे स्मृतं दैवं तदेवार्षं प्रकीर्त्तितम् ।।१७

सम्मतं (→धर्मतः). –c) द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ अद्भिस्तु, उ$_{1}$ आभिस्तु (→शौचेप्सुः).

९. –a) ग्र$_{2}$ आवृत्य (→प्रावृत्य); द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ कर्णं (उ$_{1}$ °र्णौ) (→कण्ठं). –b) दे$_{6}$ शुक्ल- (→मुक्त-); का$_{1}$ ब$_{1\text{-}3}$ दे$_{2.3.6}$ -केश° (→-कच्छ°); दे$_{4}$ च (→वा). –d) का$_{1}$ तु, ब$_{2.3}$ दे$_{2}$ न, दे$_{6}$ [अ]थ (→[अ]प्य-).

१०. –b) का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. चा° (→वा°); दे$_{10}$ अष्णीषोऽचमेद्बुधः, उ$_{1}$ सोष्णीषो नाचमेद् बुधः, –c) दे$_{4}$ वर्त्म° (→वर्ष°). –d) ब$_{1}$ दे$_{3.6}$ न$_{1}$ उ$_{1}$ न तिष्ठन्न धृतोदकैः, दे$_{2}$ ग्र$_{2}$ ते$_{1}$ नतिष्ठंस्तु धृतोदकैः, दे$_{8\text{-}10}$ मुवें. मुए. मुब. हस्तोच्छिष्टे तथा बुधः.

११. –a) ते$_{1}$ उ$_{1}$ °जले (→°जलैर्); का$_{1}$ नैकभूच्छायितजलैर्. –b) ते$_{1}$ मन्त्राणि (→सूत्रेण). –d) का$_{1}$ ब$_{1.2}$ बहिर्जानुरथोपि वा, दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. मुब. बहिर्जानुकरोऽपि वा, म$_{1}$ बहिर्जानुरेव च.

१२. दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. ⊙. –a) दे$_{1}$ भोक्षन्, दे$_{4}$ नेक्षन्, ते$_{1}$ नृत्यन् (→प्रेक्षन्). –b) दे$_{4}$ ब्रुवाणः (→शयानः); दे$_{3}$ भुक्त, उ$_{1}$ प्राय (→प्रह्व); दे$_{4}$ वा (→च); दे$_{10}$ सयानारूढमेव वा. –c) ब$_{2}$ नावीक्षितश्च, दे$_{4}$ नानीक्षिताभिः, ते$_{1}$ न दूषिताभिः, द$_{1}$ न वीक्षिताभिः, मुब. नावीक्षितश्च (→नावीक्षिताभिः); का$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ फेनाभिः (→फेनाद्यैः). –d) ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ सफेनाभिरथापि वा.

१३. का$_{1}$. ⊙. –a) ते$_{1}$ शुद्धं शुचि° (→शूद्राशुचि°); दे$_{4}$ द$_{1}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ °करैर्मुक्तैर्, ग्र$_{2}$ °करामुक्तैर् (→°करोन्मुक्तैर्); दे$_{8.9}$ मुवें मुए. विट्शूद्रादिकरामुक्तैर्, दे$_{10}$ विटः शूद्रादिकैर्मुक्तैर्. –b) दे$_{8\text{-}10}$ मुवें. मुए. मुब. न चोच्छिष्टैस्तथैव च, ते$_{1}$ अक्षाराभिस्तथैव च. –c) दे$_{3.8\text{-}10}$ मुवें. मुए. मुब. शस्तं, दे$_{4}$ शब्दे (→शब्दं); दे$_{6}$ न चैवञ्जालिभिः सार्द्धं. –d) ब$_{1\text{-}3}$ दे$_{2}$ मुब. न कुर्यात्, दे$_{8\text{-}10}$ मुवें. मुए. प्रकुर्वन् (→न कुर्वन्); दे$_{8\text{-}10}$ मुवें. मुए. अन्यमानसः (→नान्यमानसः).

१४. का$_{1}$. ⊙. –a) दे$_{4}$ °दुष्टानि (→°दुष्टाभिर्). –b) ग्र$_{2}$ प्रतरो°, उ$_{1}$ प्रवरो° (→प्रदरो°); दे$_{4.8\text{-}10}$ मुवें. मुए. मुब. न चैवा प्रच्छ (दे$_{4}$ °व) रोदकैः. –c) ब$_{3}$ °क्षुधिताभिर्, दे$_{6}$ °भक्षिताभिर्, दे$_{8}$ °भुक्तिताभिर् (→°क्षुभिताभिर्); दे$_{10}$ च (→वा). –d) दे$_{3.6}$ ब$_{2}$ बहिः कर्म, ते$_{1}$ बहिः कच्छ, ग्र$_{2}$ बहिकक्ष्य (→बहिःकक्ष); दे$_{3.6}$ रहिताभिरथापि वा.

१५. –a) ब$_{1}$ दे$_{6}$ हृदाभिः, द$_{1}$ हृद्गतैः, ग्र$_{2}$ म$_{1}$ हृद्याभिः (→हृद्गाभिः); न$_{1}$ हृद्गताभिःशुचिर्विप्रः. –b) का$_{1}$ कंठादिद्भः, दे$_{4.6}$ कण्ठाभिः (→कण्ठ्याभिः); न$_{1}$ कण्ठगाभिः शुचिर्नृपः, ते$_{1}$ कण्ठगाभिस्तु क्षत्रियः. –c) दे$_{4}$ पाविताभिः, ते$_{1}$ वक्त्रगाभिः (→प्राशिताभिः). –d) ते$_{1}$ °शूद्रा, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ °शूद्रैः, म$_{1}$ °शूद्र- (→°शूद्रौ); दे$_{4}$ ते$_{1}$ म$_{1}$ स्पर्शनात्ततः, दे$_{6}$ द$_{1}$ उ$_{1}$ स्पर्शनं तथा, दे$_{8\text{-}10}$ मुवें. मुए. मुब. स्पर्शतोऽम्भसः, ग्र$_{2}$ स्पर्शनं ततः (→स्पर्शतोऽन्ततः).

१६. –a) का$_{1}$ ग्र$_{2}$ अङ्गुष्ठमूलोत्तरतो, ब$_{1}$ अङ्गुष्ठचतुरोभागे, दे$_{2.8\text{-}10}$ मुवें. मुए. मुब. अङ्गुष्ठमूल(दे$_{10}$ °ले)रेखायां, दे$_{6}$ अङ्गुष्ठातलान्तरतो, ते$_{1}$ अङ्गुष्ठमूलान्तरित-, म$_{1}$ अङ्गुष्ठमूलान्तरगो. –b) ब$_{1}$ दे$_{2.6}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ ब्रह्म (→ब्राह्मं); दे$_{8\text{-}10}$ मुवें. मुए. मुब. -होच्यते (→उच्यते). –c) दे$_{8\text{-}10}$ मुवें. मुए. प्रदेशिन्याश्च यन्मूलं. –d) द$_{1}$ उत्तमः, म$_{1}$ उच्यते (→उत्तमम्); दे$_{8\text{-}10}$ मुवें. मुए. मुब. पितृतीर्थमनुत्तमम्.

१७. –a) ते$_{1}$ अङ्गुष्ठमूलतश्चाथ. –b) ब$_{1}$ प्रचक्ष्यते (→प्रचक्षते). –c) दे$_{6}$ अङ्गुल्याग्रे, दे$_{10}$ अङ्गुल्यग्र- (→अङ्गुल्यग्रे); ब$_{1.2}$ न$_{1}$ उ$_{1}$ स्मृतं देवं, दे$_{10}$ स्मृतं दिव्यं, द$_{1}$ स्थितं तीर्थं (→स्मृतं दैवं). –d) दे$_{8\text{-}10}$ मुवें. मुए. मुब. तदेवार्थं (दे$_{10}$ °र्थे), द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ तथैवार्षं (→तदेवार्षं); म$_{1}$ प्रचक्षते (→प्रकीर्त्तितम्); ब$_{1}$ देवर्षिविप्रकीर्त्तितम्.

मूले वा दैवमार्षं स्यादाग्नेयं मध्यतः स्मृतं ।
तदेव सौमिकं तीर्थमेतज्ज्ञात्वा न मुह्यति ॥१८
ब्राह्मेणैव तु तीर्थेन द्विजो नित्यमुपस्पृशेत् ।
कायेन वाऽथ दैवेन न तु पित्र्येण वै द्विजाः ॥१९
त्रिः प्राश्नीयादपः पूर्वं ब्राह्मणः प्रयतस्ततः ।
संमृज्याङ्गुष्ठमूलेन मुखं वै समुपस्पृशेत् ॥२०
अङ्गुष्ठानामिकाभ्यां तु स्पृशेन्नेत्रद्वयं ततः ।
तर्जन्यङ्गुष्ठयोगेन स्पृशेन्नासापुटद्वयम् ॥२१
कनिष्ठाङ्गुष्ठयोगेन श्रवणे समुपस्पृशेत् ।
सर्वासामथयोगेन हृदयं तु तलेन वा ।
संस्पृशेद् वा शिरस्तद्वदङ्गुष्ठेनाथवा द्वयम् ॥२२

त्रिःप्राश्नीयाद् यदम्भस्तु सुप्रीतास्तेन देवताः ।
ब्रह्मा विष्णुर्महेशश्च भवन्तीत्यनुशुश्रुमः ॥२३
गङ्गा च यमुना चैव प्रीयेते परिमार्जनात् ।
संस्पृष्टयोर्लोचनयोः प्रीयेते शशिभास्करौ ॥२४
नासत्यदस्रौ प्रीयेते स्पृष्टे नासापुटद्वये ।
कर्णयोः स्पृष्टयोस्तद्वत् प्रीयेते चानिलानलौ ॥२५
संस्पृष्टे हृदये चास्य प्रीयन्ते सर्वदेवताः ।
मूर्ध्नि संस्पर्शनादेकः प्रीतः स पुरुषो भवेत् ॥२६
नोच्छिष्टं कुर्वते मुख्या विप्रुषोऽङ्गं नयन्ति याः ।
दन्तवद् दन्तलग्नेषु जिह्वास्पर्शेऽशुचिर्भवेत् ॥२७ वें.२.१३.२७

---

१८. –a) दे$_4$ ते$_1$ मूलं, न$_1$ म$_1$ मूल- (→मूले); द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ स्याद् (→वा); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. आदिष्टं (→आर्षं स्यात्). –b) न$_1$ मध्यमस्थितं (→मध्यतः स्मृतं). –c) का$_1$ तदैव, ग्र$_2$ म$_1$ तदेतत् (→तदेव); दे$_{10}$ सोमिकं (→सौमिकं). –d) दे$_{8-10}$ मुवें मुए. मुब. एवं (→एतद्).

१९. ग्र$_2$. १९c–२०d ⊙. –a) ब$_1$ दे$_4$ ग्र$_2$ उ$_1$ ब्राह्मणेनैव (→ब्राह्मेणैव तु). –c) दे$_{3.4}$ उ$_1$ चाथ, म$_1$ [अ]थ च (→वाथ). –c) म$_1$ उ$_1$ पित्र्येण (→दैवेन). –d) ब$_{2.3}$ दे$_4$ मुब. पै (दे$_4$ पि)त्रेण, द$_1$ उ$_1$ दैवेन (→पित्र्येण); दे$_4$ उ$_1$ वा (→वै); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. चाथाचान्ते शुचिर्भवेत्, ते$_1$ दद्यात् पैत्र्येण वा द्विजाः.

२०. ग्र$_2$. ⊙. –a) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. त्रिराचामेदपः पूर्वं. –b) ब$_{2.3}$ न$_1$ ते$_1$ म$_1$ ब्राह्मेण (→ब्राह्मणः); दे$_9$ स्वयतः (→प्रयतः); ते$_1$ स्थितः, उ$_1$ स्मृतः (→ततः). –c) ब$_1$ दे$_{4.5.8-10}$ ते$_1$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. संवृताङ्गुष्ठ°, ब$_2$ न$_1$ संवृत्या (न$_1$ °त्य)ङ्गुष्ठ°, दे$_6$ सपृष्ठाङ्गुष्ठ° (→समृज्यांगुष्ठ°); दे$_3$ संमृज्याङ्गुलिमूलेन. –d) दे$_6$ मुखैः (→मुखं); द$_1$ चैव (→वै स-).

२१. द$_1$. ⊙; दे$_4$. २१d–२२a ⊙ (द्र. सं.). –a) दे$_3$ अङ्गुला° (→अङ्गुष्ठा°). –b) ते$_1$ पुनः (→ततः). –d) न$_1$ म$_1$ स्पृशन् (→स्पृशेत्).

२२. द$_1$. ab ⊙; दे$_4$. a ⊙. –a) उ$_1$ कनिष्ठिकाङ्गुष्ठयोगेन. –c) दे$_{3.4.6}$ सर्वेषां (→सर्वासां); द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ एव (→अथ); दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. सर्वाङ्गुलीभिर्बाहू च. –d) दे$_{3.4.6}$ ते$_1$ वै (→वा). –e) द$_1$ म$_1$ उ$_1$ वै (→वा); ब$_3$ दे$_{3.6}$ स्पृशेद्वै शिरसस्तद्वद्, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. नाभिः शिरश्च सर्वाभिर्, न$_1$ स्पृशे द्वैशिरसो तद्वद्, ते$_1$ संस्पृशेद्वै शिरस्तेन, ग्र$_2$ संस्पर्शो द्वे शिरस्तद्वद्. –f) ते$_1$ अङ्गुष्ठानामिकाद्वये.

२३. –a) मुवें. मुए. तदं° (→यदं°); उ$_1$ यदन्तस् (→यदम्भस्); दे$_{3.6}$ त्रिः प्राश्नीयामुदम्भस्तु, ग्र$_2$ त्रिः प्राश्नीयादन्तरस्तु. –b) का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{2-4.6}$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ प्रीतास्ते नास्य देवताः, ते$_1$ प्रीताः स्युस्तेन देवताः. –c) का$_1$ ब$_1$ दे$_{10}$ न$_1$ ब्रह्मविष्णुमहेशाश्च. –d) का$_1$ ब$_3$ दे$_{6.8-10}$ न$_1$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. °शुश्रुम (→°शुश्रुमः).

२४. ब$_2$. २४d–४५b ⊙. –ab) ग्र$_2$ गङ्गायमुनयोश्चैव प्रीयते परिमार्जनात्. –c) उ$_1$ संस्पर्शाल्लोचनयोः. –d) म$_1$ चन्द्र° (→शशि°).

२५. दे$_1$. ab ⊙; ब$_2$. ⊙. –a) द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ °संज्ञौ (→°दस्रौ). –b) का$_1$ ब$_1$ न$_1$ म$_1$ पृष्ठे, ब$_3$ स्पर्शे (→स्पृष्टे). –c) दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. श्रोत्रयोः (→कर्णयोः); दे$_9$ चैव, म$_1$ तावत् (→तद्वत्). –d) ते$_1$ प्रीयेते चानलानिलौ.

अतः परं दे$_2$ अधिकम्—

*संस्पृष्टे हृदये चास्य प्रीयेते वानिलानलौ’ ।

(= २६ab)

२६. ब$_2$. ⊙. –a) दे$_1$ संस्पृष्ठ-(→संस्पृष्टे); का$_1$ दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. वास्य (→चास्य). –c) दे$_{1.4.8-10}$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. एव, ते$_1$ द$_1$ देवः (→एकः). –d) दे$_{1.4.8-10}$ न$_1$ ते$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. तु (→स); दे$_3$ प्रीतः स पुरुषोत्तमः.

२७. ब$_2$. ⊙. –a) द$_1$ कुर्वतो, ग्र$_2$ कुरुते (→कुर्वते); का$_1$ दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. नित्यं, ते$_1$ मुखाद्, ग्र$_2$ मुख्य- (→मुख्या). –b) दे$_3$ व्रजन्ति (→नयन्ति); का$_1$ विप्लुषो वै

वं.२.१३.२८ स्पृशन्ति बिन्दवः पादौ य आचामयतः परान् ।
भूमिगैस्ते समा ज्ञेया न तैरप्रयतो भवेत् ॥२८
मधुपर्के च सोमे च ताम्बूलस्य च भक्षणे ।
फलमूले चेक्षुदण्डे न दोषं प्राह वै मनुः ॥२९
प्रचरंश्चान्नपानेषु द्रव्यहस्तो भवेन्नरः ।
भूमौ निक्षिप्य तद् द्रव्यमाचम्याभ्युक्षयेत् तु तत् ॥३०
तैजसं वै समादाय यद्युच्छिष्टो भवेद् द्विजः ।
भूमौ निक्षिप्य तद् द्रव्यमाचम्याभ्युक्षयेत् तु तत् ॥३१
यद्यमत्रं समादाय भवेदुच्छेषणान्वितः ।
अनिधायैव तद् द्रव्यमाचान्तः शुचितामियात् ।
वस्त्रादिषु विकल्पः स्यात् तत्संस्पृष्ट्वाचमेदिह ॥३२
अरण्येऽनुदके रात्रौ चौरव्याघ्राकुले पथि ।
कृत्वा मूत्रं पुरीषं वा द्रव्यहस्तो न दुष्यति ॥३३
निधाय दक्षिणे कर्णे ब्रह्मसूत्रमुदङ्मुखः ।
अह्नि कुर्याच्छकृन्मूत्रं रात्रौ चेद् दक्षिणामुखः ॥३४
अन्तर्धाय महीं काष्ठैः पत्रैर्लोष्ठतृणेन वा ।
प्रावृत्य च शिरः कुर्याद् विण्मूत्रस्य विसर्जनम् ॥३५
छायाकूपनदीगोष्ठचैत्याम्भःपथि भस्मसु ।
अग्नौ चैव श्मशाने च विण्मूत्रे न समाचरेत् ॥३६

पतन्ति याः, ते1 विप्रुषो निपतन्ति याः, द1 विप्रुषोस्तन्निर्गीर्यतः, ग्र2 म1 विप्रुषोङ्ग' न संस्पृशेत्, उ1 विपृष्टो चान्न य व्यथाः. -c) ते1 °लग्ने तु (→°लग्नेषु); का1 दे8-10 मुवें. मुए. दन्तान्तर्दन्तलग्नेषु. -d) का1 दे8-10 मुवें. मुए. जिह्वोष्ठैरशुचिर्भवेत्.

२८. ब2. ⊙. -a) ब1 दे4.6 पापा (→पादौ). -b) म1 आचामयते (→आचामयतः); दे4 परं (→परान्); न1 य आचामे ततः परान्. -c) दे1.8-10 न1 भूमिकैस्, उ1 भूमिजैस्, मुवें. मुए. मुब. भूमिकास् (→भूमिगैस्); ब3 उ1 मुब. तैः, न1 तु (→ते).

२९. ब2.⊙. -c) दे6 न1 द1 मुवें. मुए. मुब. फले (→फल-); न1 उ1 मुवें. मुए. -मूलेक्षुदण्डे च (→-मूले चेक्षुदण्डे); दे1.8-10 फलमूलेक्षुदण्डेन. -d) दे10 मुनिः (→मनुः).

३०. ब2.⊙; दे10. ३०c-३१b⊙. -a) का1 दे2.4.10 उ1 प्रवरंश्चान्न°, दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. प्रचुरान्नोद°, दे3.6 प्रचरन्नन्न, न1 प्रपरंश्चान्न°, ते1 प्रचुरस्यान्न°, द1 म1 प्रवेक्षन्न°, ग्र2 प्रवाचाथान्न° (→प्रचरंश्चान्न°). -b) का1 द्रव्यहस्ते, दे1.4.8-10 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. यद्युच्छिष्टो (→द्रव्यहस्तो); दे1.4.8-10 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. द्विजः (→नरः). -d) दे1 ह्रियते तु तत्, दे8 न1 [अ]भ्युक्षयेत्ततः, दे9 मुवें. मुए. [अ]भ्युक्षिपेत्ततः (→अभ्युक्षयेत्तु तत्); द1 ग्र2 उ1 आचम्य प्रोक्षयेत्ततः, ते1 आचम्याभ्युक्षयेत् शुचिः, म1 आचम्य भक्षयेत्ततः.

३१. ब2 दे1.4. ⊙; दे10. ab ⊙; ब1 दे3.6. cd ⊙. -a) दे2.6.8.9 द1 मुवें. मुए. मुब. वा (→वै). -b) म1 ततः (→द्विजः). -c) मुब. निक्षेप्य (→निक्षिप्य). -d) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. याचम्याह्रियते तु तत्, द1 ग्र2 उ1 आचम्य प्रोक्षयेत्ततः, म1 आचम्य भक्षयेद् द्विजः.

३२. ब2. ⊙; दे4. c-f ⊙. -a) का1 ब1.3 दे2.3.6 यद्यद्रव्यं, ते1 यदि द्रव्यं (→यद्यमन्त्रं). -b) दे1 पक्वद्दिष्टो भवेद्द्विजः, द1 ग्र2 उ1 भवेदुत्कर्षणान्वितः. -c) का1 दे2 भूमौ निधाय यद् द्रव्यम्, दे6 अभिधाये च यद् द्रव्यं, ते1 सन्निधायैव तद् द्रव्यं, द1 अनिधायैव वक्तव्यं. -d) ते1 आचान्तस्तु शुचिर्मतः. -e) न1 विकल्पस्य, द1 ग्र2 म1 उ1 विकल्पत्वात् (→विकल्पः स्यात्).-f) ब1 दे1.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब.न (ब1 तत्)स्पृष्ट्वा चै(न1 वै)व मेव हि, दे2 तत्संस्पृष्ट्वा चैवमेव हि, ते1 तत्स्पर्शादेव मेव हि, द1 ग्र2 म1 उ1 तत् स्पृ(द1 सृ)ष्ट्वा देवमेव हि.

३३. ब2. ⊙. -b) दे9 ते1 ग्र2 म1 चोर° (→चौर°); का1 दे6 °व्याघ्र-, दे3 °व्याघ्रान् (→°व्याघ्रा-). -c) न1 द1 ग्र2 म1 उ1 मूत्रपुरीषे (→मूत्रं पुरीषं). -d) न1 ते1 ग्र1 °हस्ते (→°हस्तो); ते1 शुध्यति, + दुष्यति (→दुष्यति).

३४. ब2. ⊙; दे1.8-10. cd ⊙. -c) का1 बहिः, दे4 अद्भिः, दे6 अस्ति, उ1 अग्नि (→अह्नि). -d) दे4 वै, द1 च (→चेद्); दे2 दक्षिणमुखः (→दक्षिणामुखः).

३५. ब2. ⊙. -a) दे1 कालैः (→काष्ठैः). -b) ब3 पत्र-, दे4 पात्रैर् (→पत्रैर्); दे1.8-10 ते1 म1 उ1 लोष्ठैस् (→लोष्ठ-). -d) दे4 विसर्जने (→विसर्जनम्); द1 ग्र2 म1 शकृन्मूत्रविसर्जनम्.

३६. ब2. ⊙. -a) दे8.6 ते1 म1 गोष्ठे, न1 -श्रेष्ठ-, ग्र2 -कोष्ठ- (→-गोष्ठ-). -b) ब3 दे1.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. -चैत्यान्तः(→-चैत्याम्भः); उ1 भूमिषु (→भस्मसु). -c) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. वेश्म (→चैव). -d) ब3 दे6 ग्र2 म1 उ1 विण्मूत्रं (→विण्मूत्रे).

न गोमये न कृष्टे वा महावृक्षे न शाड्वले ।
न तिष्ठन् वा न निर्वासा न च पर्वतमस्तके ।।३७
न जीर्णदेवायतने न वल्मीके कदाचन ।
न ससत्त्वेषु गर्तेषु न गच्छन् वा समाचरेत् ।।३८
तुषाङ्गारकपालेषु राजमार्गे तथैव च ।
न क्षेत्रे न विले वाऽपि न तीर्थे न चतुष्पथे ।।३९
नोद्यानोदसमीपे वा नोषरे न पराशुचौ ।
न सोपानत्पादुको वा छत्री वा नान्तरिक्षके ।।४०
न चैवाभिमुखे स्त्रीणां गुरुब्राह्मणयोर्गवाम् ।
न देवदेवालययोरपामपि कदाचन ।।४१
न ज्योतींषि निरीक्षन् वा न संध्याभिमुखोऽपि वा ।
प्रत्यादित्यं प्रत्यनलं प्रतिसोमं तथैव च ।।४२
आहृत्य मृत्तिकां कूलाल्लेपगन्धापकर्षणम् ।
कुर्यादतन्द्रितः शौचं विशुद्धैरुद्धृतोदकैः ।।४३
नाहरेन्मृत्तिकां विप्रः पांशुलान्न च कर्दमात् ।
न मार्गान्नोषराद् देशाच्छौचशिष्टां परस्य च ।।४४
न देवायतनात् कूपाद् ग्रामान्न च जलात् तथा ।
उपस्पृशेत् ततो नित्यं पूर्वोक्तेन विधानतः ।।४५ वें.२.१३.४५

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे त्रयोदशोऽध्यायः ।।१३।।

---

३७. ब2. ⊙; ब1. ३७a–४४d ⊙. –a) दे1.4.8-10 मुवें. मुए. मुब. गोपथे (→गोमये); का1 काष्ठे च, ब3 कुष्ठे वा, न1 कृष्णे वा, ते1 कुड्यादौ, ग्र2 कुष्येव (→कृष्टे वा). –b) का1 ब3 दे1.4.6.8-10 ते1 च (→न); द1 ग्र2 म1 न गोष्ठे नैव, उ1 न गोष्ठे न च (→महावृक्षे न). –c) दे6 नाम (→वा न); का1 न शुद्धे वा निवासे वा, ते1 न तिष्ठन् नाविवासा वा.

३८. ब1.2. ⊙. का1. cd ⊙. –a) दे3.10 जीर्णे, दे6 क्षीण- (→जीर्ण-). –b) का1 वाल्मीके, ग्र2 नव लिङ्गे, उ1 वल्मीके न (→न वल्मीके). –c) दे1.8.9 न ससत्वेषु गच्छन् वा, दे10 नगसर्वेषु गच्छन् वा, न1 न च सर्वेषु गर्त्तेषु, द1 ग्र2 म1 उ1 न च गर्तेषु सर्वेषु. –d) ब3 दे1.3.6.8-10 ना- (→न); दे3 तु (→वा).

३९. ब1.2.⊙. –b) दे4 °मार्गं (→°मार्गे). –c) का1 च (→न); दे8-10 द1 मुवें. मुए. न क्षेत्रे विमले चापि, न1 न क्षेत्रे न विले नापि, ग्र2 न कोष्ठके न विल्वेऽपि. –d) द1 न कीर्त्तन चतुष्पथे.

४०. ब1.2.⊙. –a) ब3 म1 नोद्यानोपसमीपे वा, दे1.8-10 मुवें. मुए. नोद्याने न समीपे वा, ते1 नोद्यानाम्बुसमीपे वा, मुब. नदीनदसमीपे च. –b) दे3.6 नोषघे (→नोषरे); ते1 नाचरेत् पराशुचौ. –c) दे4 त्रोपानत् (→सोपानत्); ग्र2 उ1 न चोपानत्कपादौ वा. –d) ब3 मुब. न छत्री (→छत्री वा); ते1 चान्तरीक्षके, ग्र2 म1 अनन्तमीक्षके (→नान्तरीक्षके); दे1.8-10 न गंत्री या (दे3 वा) नान्तरीक्षगः (दे3 °के); मुवें. मुए. गन्ता यानान्तरिक्षगः.

४१. ब1.2.⊙. –a) दे1 मुवें. मुए. मुब. °मुखं, दे3.4.6.10 न1 ते1 म1 उ1 °मुखः (→°मुखे). –b) मुवें. मुए. न च (→गवां). –c) दे4 वेद°, उ1 दैव° (→देव°). –d) का1 दे1.8.9 द1 ग्र2 म1 नावा (म1 °पा) मपि (→अपामपि); ते1 न नद्यां तु कदाचन.

४२. ब1.2. ⊙. –a) का1 दे2.4 ऋ2 उ1 निरीक्षित्वा, दे6 द1 निरीक्षन् वै, मुब. न वीक्षन् वा (→निरीक्षन् वा); दे8-10 मुवें. मुए. नदीं ज्योतींषि वीक्षत्, ते1 न ज्योतींषि न वीक्षन् वा. –b) का1 दे2.6 वाय्य°, ब3 दे1.8.9 मुवें. मुए. वायँ°, दे10 मुब. चाप्य° (→सन्ध्या°); न1 सन्ध्याभिमुखस्तथा, ते1 नाचार्याभिमुखस्तथा.

४३. ब1.2. ⊙. –a) का1 मूलात्, दे4 कुल्यात्, दे10 कालात्, द1 ग्र2 उ1 मूले (→कूलात्). –b) दे8-10 मुवें. मुए. °कर्षणात् (→°कर्षणं). –c) ते1 अवहितः (→अतन्द्रितः). –d) दे6 विशुद्धेर्, द1 विशुद्धो (→विशुद्धैर्); का1 विशुद्धौ चोदकैस्तथा.

४४. ब1.2. ⊙. –b) का1 दे1.3.4.8-10 न1 ग्र2 म1 मुवें. मुए. मुब. कर्दमान् (→कर्दमात्). –c) दे4 नापराद्देशात्, द1 म1 नोषरोद्देशात् (→नोषराद्देशात्). –d) दे1.8-10 ते1 शौचोच्छिष्टां, दे4 शौचशिष्टे (→शौचशिष्टां); दे1 स्थलस्य च (→परस्य च); मुवें. मुए. मुब. शौचोच्छिष्टां तथैव च.

४५. ब2. ⊙. –a) ब1 कुर्य्यात्, दे4 न1 ते1 कुष्यात्, द1 ग्र2 म1 उ1 कुल्यात् (→कूपाद्). –b) द1 ग्र2 म1 न तु (→न च); दे1.8-10 मुवें. मुए मुब. ग्रामादन्तर्जलात्तथा, दे3.6 ग्रामान्न च जलाशयात्, ते1 ग्रामान्नान्तर्जलात्तथा. –d) द1 ग्र2 उ1 विशेषतः (→विधानतः); ते1 पूर्वोक्तविधिना ततः.

पुष्पिका—[ते1 पुस्तके अध्यायसमाप्तिर्नास्ति]

पुराणनाम—का1 दे6 इति श्रीकौ(दे6 कू)र्मपुराणे उपरिभागे, ब1 इति कौर्मे उपरिभागे, ब2 इति कूर्मपुराणे, ब3 इति

१४

व्यास उवाच ।❀

वें२.१४.१ एवं दण्डादिभिर्युक्तः शौचाचारसमन्वितः ।
आहूतोऽध्ययनं कुर्याद् वीक्षमाणो गुरोर्मुखम् ।।१
नित्यमुद्यतपाणिः स्यात् साध्वाचारः सुसंयतः ।
आस्यतामिति चोक्तः सन्नासीताभिमुखं गुरोः ।।२
प्रतिश्रवणसंभाषे शयानो न समाचरेत् ।
नासीनो न च भुञ्जानो न तिष्ठन्न पराङ्मुखः ।।३
नीचं शय्यासनं चास्य सर्वदा गुरुसन्निधौ ।
गुरोस्तु चक्षुर्विषये न यथेष्टासनो भवेत् ।।४
नोदाहरेदस्य नाम परोक्षमपि केवलम् ।
न चैवास्यानुकुर्वीत गतिभाषणचेष्टितम् ।।५
गुरोर्यत्र परीवादो निन्दा चापि प्रवर्त्तते ।
कर्णौ तत्र पिधातव्यौ गन्तव्यं वा ततोऽन्यतः ।।६
दूरस्थो नार्चयेदेनं न क्रुद्धो नान्तिके स्त्रियाः ।
न चैवास्योत्तरं ब्रूयात् स्थितो नासीत सन्निधौ ।।७

कूर्मपुराणे उपरिभागे, दे1.8-10 न1 इति श्रीकूर्मपुराणे, दे2.3 इति कौर्मे उपरिभागे, दे4 इति श्रीकूर्मपुराणे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु, द1 म1 इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरभागे व्यासगीतासूपनिषत्सु, ग्र2 इति श्रीकूर्मे महापुराणे उपरिभागे व्यासगीतासूपनिषत्सु, उ1 इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरभागे व्यासगीतासु, मुवें. इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे व्यागीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे, मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरविभागे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे उपरिभागे ब्रह्मविद्यायां. **अध्यायनाम**—का1 ब1-3 दे1-4.6.8-10 न1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुए. ⊙; मुवें. ऋषिव्याससंवादे, मुब. आचमनादिकर्मयोगो नाम. **अध्यायसंख्या**—ब2. ⊙; का1 द्वादशोऽध्यायः ।।१२।।, ब1.3 दे2.3 द्वादशोऽध्यायः, दे1 मुवें. त्रयोदशोध्यायः ।।१३।।, दे4.6.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुए. मुब. त्रयोदशोऽध्यायः, न1 द्विषष्टितमोऽध्यायः.

१४

❀ दे10 ते1. ⊙; दे8.9 व्यास उ.; न1 ग्र2 श्रीवेदव्यासः; द1 म1 श्रीव्यासः; उ1 व्यासः.

१. –c) दे4 आहूता,° उ1 आश्रुतो° (→आहूतो°). –d) का1 दे6.8.10 ग्र2 वीक्ष्य° (→वीक्ष°).

२. –a) मुवें. मुए. उद्धृत° (→उद्यत°). –b) दे1.4.6.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब, सन्ध्याचार- (→साध्वाचारः); ब1.3 दे3 स्वयं यतः, दे8-10 उ1 मुवें. मुए. मुब. °समन्वितः, दे6 स्वयं ततः (→सुसंयतः); ते1 संध्याचारी सुलोभतः; द1 ग्र2 म1 सन्ध्यासु च संयुतः. –c) उ1 स्यात् (→सन्). –d) दे1 आसीना°, दे10 आसीनो° (→आसीता°); दे4 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 °मुखो, उ1 °मुख (→°मुखं).

३. दे1. ३b-४c ⊙. –a) दे6 °प्रणव°, ते1 °श्रयण° (→°श्रवण°). –c) दे4.8-10 न1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. आसीनो (→नासीनो); दे8-10 मुवें. मुए. तिष्ठन् वा (→भुञ्जानो). –d) का1 नो (→न); ब1 नातितिष्ठ, दे8-10 मुवें. मुए. उत्तिष्ठन्वा (→न तिष्ठन् न); ते1 नोतिष्ठेत पराङ्मुखः.

४. दे1. abc⊙. –a) का1 ब3 नीच-, न1 नीचैः, दे8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. न च (→नीचं); ते1 वासः (→चास्य). –c) दे8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. च (→तु); दे10 गुरोश्च ऊर्ध्वशयने; ते1 गुरोस्तु संनिधौ विप्राः. –d) ते1 यथेच्छा° (→यथेष्टा°); दे4 न च श्रेष्ठा समाचरेत्.

५. –a) दे10 गदाहरेद्, ते1 नो व्याहरेद् (→नोदाहरेद्); ब3 अन्य- (→अस्य); दे4 मतो (→नाम). –b) म1 परेषां (→परोक्षं). –d) दे1 गतिर्, दे6 गतिं (→गति-); का1 ब1 दे1.4.8-10 म1 ते1 मुवें. मुए. मुब. -भाषित- (→-भाषण-); दे1 -चेष्टिते, न1 ते1 -चेष्टितैः (→-चेष्टितम्).

६. –a) दे1.4.8.9 उ1 मुवें. मुए. मुब. प्रतीवादो (→परीवादो). –b) ब1-3 दे2.3 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 वापि (→चापि). –c) ब1 दे4 तत्रा- (→तत्र); दे6 विधातव्ये (→पिधातव्यौ). –d) ग्र2 गन्तव्यश्च, म1 गन्तव्यं च (→गन्तव्यं वा); दे10 ततोन्यथा (→ततोऽन्यतः).

७. –a) द1 दूरस्था, ग्र2 दूरस्ते (स्थे?) (→दूरस्थो); ते1 ना ह्ययेत (→नार्चयेत्); न1 दूरस्थानोच्चयेदेनं. –b) का1

उदकुम्भं कुशान् पुष्पं समिधोऽस्याहरेत् सदा ।
मार्जनं लेपनं नित्यमङ्गानां वै समाचरेत् ॥८
नास्य निर्माल्यशयनं पादुकोपानहावपि ।
आक्रमेदासनं चास्य छायादीन् वा कदाचन ॥९
साधयेद् दन्तकाष्ठादीन् लब्धं चास्मै निवेदयेत् ।
अनापृच्छ्य न गन्तव्यं भवेत् प्रियहिते रतः ॥१०
न पादौ सारयेदस्य संनिधाने कदाचन ।
जृम्भितं हसितं चैव कण्ठप्रावरणं तथा ।
वर्जयेत् संन्निधौ नित्यमवस्फोटनमेव च ॥११
यथाकालमधीयीत यावन्न विमना गुरुः ।
आसीताधो गुरोः कूर्चे फलके वा समाहितः ॥१२
आसने शयने याने नैव तिष्ठेत् कदाचन ।
धावन्तमनुधावेत गच्छन्तमनुगच्छति ॥१३
गोऽश्वोष्ट्रयानप्रासादप्रस्तरेषु कटेषु च ।
आसीत गुरुणा सार्द्धं शिलाफलकनौषु च ॥१४
जितेन्द्रियः स्यात् सततं वश्यात्माऽक्रोधनः शुचिः ।
प्रयुञ्जीत सदा वाचं मधुरां हितभाषिणीम् ॥१५
गन्धमाल्यं रसं कल्यां शुक्तं प्राणिविहिंसनम् ।
अभ्यङ्गं चाञ्जनोपानच्छत्रधारणमेव च ॥१६
कामं लोभं भयं निद्रां गीतवादित्रनर्त्तनम् । वें.२.१४.१७

क्रुद्धे, दे4 क्रुद्धं, ग्र2 क्रोधो (→क्रुद्धो); का1 दे2.6 न1 द1 ग्र2 म1 उ1 स्त्रियः, दे3 स्त्रियां, दे4 स्त्रियं, ते1 स्थितः (→स्त्रियाः). –c) ग्र2 वृद्धात् (→ब्रूयात्); ते1 न चैवास्योन्न ते स्थैर्यं. –d) ब1.3 दे1.2.4.8-10 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. स्थिते, दे3 स्थिरो (→स्थितो).

८. –a) ब1 उप° (→उद°); दे4 कुशं, दे10 कुशाः, ग्र2 कुशात् (→कुशान्); द1 ग्र2 म1 उ1 पुष्पान् (→पुष्पं). –b) द1 म1 उ1 संनिधोप्या° (→संनिधोऽस्या°); ते1 सांनिध्ये चाहरेत्सदा. –d) दे3 अज्ञानां (→अङ्गानां); दे8-10 मुवें. मुए. मुब. वा (→वै); ते1 अग्न्यगारे समाचरेत्; ग्र2 ज्ञानं चैव समाचरेत्.

९. –a) दे10 द1 तस्य (→नास्य); ते1 तस्यातिमाल्यं-शयनं. –b) न1 पादुकोपानहोऽपि च. –c) ब1 चास्य, दे1.8-10 मुवें, मुए. मुब. छायां, ते1 तस्य (→चास्य). –d) ब1 दे4 न1 द1 ते1 उ1 वै (→वा); दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. आसन्दीं वा, म1 छायां चैव (→क्षायादीन् वा); ग्र2 सर्वदा गुरुसन्निधौ, + छायां चास्य कदाचन.

१०. –a) दे4 °काष्ठानि, उ1 °काष्ठादि (→°काष्ठादीन्). –b) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. कृत्यं, ते1 अथ (→लब्धं). –c) का1 दे4 अनापृष्ट्वा (→अनापृच्छ्य).

११. दे4. ११b–१३b ⊙. –b) दे6 संनिधानौ, ग्र2 संनिधौ च, उ1 सन्निधौ न (→सन्निधाने). –c) न1 संहृतं, ग्र2 भाषितं (→हसितं); दे1.8-10 मुवें. मुए. जृम्भा (दे1 म्मां) हास्यादिकं चैव. –d) दे6 कर्णात्, दे10 कथाः, ग्र2 म1 उ1 कर्ण- (→कण्ठ-); का1 संवरणं (→-प्रावरणं); ते1 करप्रहरणं तथा. –f) द1 ग्र2 म1 उ1 नख° (→अव°); दे1 अथास्फोट तमेव च; दे8.9 मुवें. मुए. अथास्फोटतमं वचः, दे10 अथास्फोटरवमेवच ते1 अवस्फालनमेव च.

१२. दे4. ⊙ (द्र. ११ पा. वि.); ब1. cd ⊙. –b) दे8.9 मुए. विमनाः, ते1 विमतो (→विमना); दे3.6 भवेत् (→गुरुः). –c) का1 आसीनाधो, दे1.8-10 न1 द1 मुवें. मुए. मुब. आसीता (दे10 °ना) थ (→आसीताधो); ब3 कृच्छ्रे, दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. उक्ते, दे3.6 पूर्वे (→कूर्चे). –cd) ते1 आसनादौ सकृद् वेषं नैव कुर्यात् समाहितः.

१३. ब1 दे4. ab ⊙. –b) दे1.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. नैकस् (→नैव); ब3 न1 द1 ग्र2 म1 उ1 कथञ्चन (→कदाचन). –c) ते1 धावेत°, दे3.6 °धावेत्तु, दे8-10 मुवें.मुए. मुब. °धावेत्तं (→°धावेत). –d) दे1 तं गतं (→गच्छन्तं); दे1.4.8-10 द1 मुवें. मुए. मुब. चानु°, न1 वानु° (→अनु°).

१४. द1. cd ⊙. –a) न1 -प्रसाद° (→-प्रासाद°); दे4 गोश्वोष्ट्रमहिषायान. –b) ब1 अन्तरेषु, न1 त्वन्तरेषु (→प्रस्तरेषु); दे4 प्रासादप्रस्तरेषु च. –c) का1 दे1.2.4.3.9 ते1 म1 उ1 मुवें. मुए. नासीत (→आसीत).

१५. –c) दे10 सदाचारान्, दे10 सदाचारी (→सदा वाचं). –d) का1 ब1-3 दे2.3.6 °कारणीं, न1 °कारणं (→°भाषिणीम्); ते1 मधुरं हितभाषणं.

१६. –a) दे1.4 °माल्या-, दे6.10 द1 म1 उ1 °माल्य- (→°माल्यं); का1 चूर्णं, ब1 दे3.6 उ1 कल्पां, ब2 कल्पं, ब3 दे4 ते1 द1 ग्र2 म1 कन्यां, दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. भव्यं, दे2 कल्पी (→कल्यां); ग्र2 गन्धमाल्यासनं कन्यां. –b) का1 दे4 भुक्तं, ब1 शुक्रं, दे1.3.6.8-10 मुवें. मुए. मुब. शुक्लं, ते1 शुष्कं, ग्र2 शुक्तिं, उ1 सूक्तं (→शुक्तं). –c) का1 ब2.3 दे3.6 अभ्यञ्जना-, दे2 अभ्यञ्जनो- (→अभ्यञ्जनं चा-); ब1 याग- (→[उ]पानत्-); दे4 अभ्यंगं वीजनोपानात्.

१७. –a) ते1 क्रोधं (→कामं); का1 दे2 मोहं, दे6 क्रोधं (→लोभं); दे3.6 तथा (→भयं). –b) ब3 दे3 गीतं

वं. २.१४.१८ आतर्जनं परीवादं स्त्रीप्रेक्षालम्भनं तथा ।
परोपघातं पैशुन्यं प्रयत्नेन विवर्जयेत् ॥१७
उदकुम्भं सुमनसो गोशकृन्मृत्तिकां कुशान् ।
आहरेद् यावदर्थानि भैक्ष्यं चाहरहश्चरेत् ॥१८
कृतं च लवणं सर्वं वर्ज्यं पर्युषितं च यत् ।
अनृत्यदर्शी सततं भवेद् गीतादिनिःस्पृहः ॥१९
नादित्यं वै समीक्षेत न चरेद् दन्तधावनम् ।
एकान्तमशुचिस्त्रीभिः शूद्रान्त्यैरभिभाषणम् ॥२०
गुरूच्छिष्टं भेषजार्थं प्रयुञ्जीत न कामतः ।
मलापकर्षणस्नानं नाचरेद्धि कदाचन ॥२१

न कुर्यान्मानसं विप्रो गुरोस्त्यागे कदाचन ।
मोहाद् वा यदि वा लोभात् त्यक्तेन पतितो भवेत् ॥२२
लौकिकं वैदिकं चापि तथाध्यात्मिकमेव च ।
आददीत यतो ज्ञानं न तं द्रुह्येत् कदाचन ॥२३
गुरोरप्यवलिप्तस्य कार्याकार्यमजानतः ।
उत्पथप्रतिपन्नस्य मनुस्त्यागं समब्रवीत् ॥२४
गुरोर्गुरौ सन्निहिते गुरुवद् भक्तिमाचरेत् ।
न चातिसृष्टो गुरुणा स्वान् गुरूनभिवादयेत् ॥२५
विद्यागुरुष्वेतदेव नित्या वृत्तिः स्वयोनिषु ।
प्रतिषेधत्सु चाधर्माद्धितं चोपदिशत्स्वपि ॥२६

(→गीत-); ब$_2$ -निस्वनं, द$_1$ -नर्त्तकं (→-नर्त्तनं). –c) दे$_{1.4.8-10}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. द्यूतं जन- (→आतर्जनं). –d) ब$_1$ दे$_{10}$ ग्र$_2$ °पेक्षा- (→°प्रेक्षा-); ग्र$_2$ उ$_1$ °लम्बनं (उ$_1$ °ने) (→°लम्भनं); ते$_1$ स्त्रीपक्षालम्बनं तथा. –e) दे$_{1.4.8.9}$ न$_1$ परोपघात- द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ परोपतापं (→परोपघातं).

१८. ब$_1$. ⊙. –a) दे$_4$ सुमनसं (→सुमनसो). –b) का$_1$ ब$_3$ ब$_3$ दे$_{3.4}$ मृत्तिका, दे$_6$ पूत्तिका (→मृत्तिकां). –c) का$_1$ ब$_3$ दे$_{3.4}$ … ते$_1$ आहरेद् अन्नानि, दे$_{3.6}$ अन्तानि (दे$_6$ °भि) (→अर्थानि); ते$_1$ आहरेद् अन्नानि. –d) का$_1$ दे$_{2.3.4.6.9}$ न$_1$ द$_1$ म$_1$ मुए. भैक्षं गुरवेऽन्यानि. (→भैक्ष्यं).

१९. ब$_1$. ⊙. –a) का$_1$ हृतं, दे$_4$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ घृतं, ते$_1$ भृतं (→कृतं); दे$_4$ सर्वे, म$_1$ क्षारं (→सर्वं). –b) दे$_4$ वक्ष्ये, न$_1$ द$_1$ वर्जं (→वर्ज्यं); ते$_1$ भवेत्, द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ तथा (→च यत्). –c) द$_1$ उ$_1$ अ(द$_1$ आ) नृत्त-, म$_1$ अनुक्त- (→अनृत्य-). –d) म$_1$ भवेद् गीतासु निस्पृहः.

२०. ब$_1$. ⊙. –a) दे$_{3.6}$ आदित्यं वै समी-, दे$_4$ आदर्शो च समी-, ते$_1$ आदृश्यं वै समी-, द$_1$ म$_1$ उ$_1$ आदर्शं चैवमी-, ग्र$_2$ आदर्शनं वैमी-, (→नादित्यं वै समी-). –b) का$_1$ दे$_{2-4.6}$ न$_1$द$_1$ म$_1$ उ$_1$ नाचरे° (→न चरे°). –d) ब$_{2.3}$ दे$_4$ द$_1$ न$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ शूद्राद्यैर् (→शूद्रान्त्यैर्); का$_1$ शूद्रेण परिभाषणम्.

२१. ब$_1$. ⊙; ब$_2$. cd ⊙. –a) दे$_3$ गुरूच्छिष्टे(→गुरूच्छिष्टं); ब$_2$ दे$_{3.6}$ भेषजान्नं, ते$_1$ भैषजार्थं (→भेषजार्थं); दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. गुरुप्रियार्थं सर्वं हि. –c) का$_1$ ब$_3$ दे$_{1.2.4.8-10}$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. °कर्षणं (→°कर्षण-). –d) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. आचरेद् (→नाचरेद्); दे$_{1.4.8-10}$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. वै (→हि). का$_1$ दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. कथंचन (→कदाचन).

२२. ब$_{1.2}$. ⊙. –a) का$_1$ ते$_1$ मानसो (→मानसं); ते$_1$ विप्रा (→विप्रो). –b) ब$_3$ तापं, दे$_4$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. त्यागं (→त्यागे); का$_1$ ब$_3$ दे$_{2-4.6}$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ कथंचन (→कदाचन). –c) दे$_6$ लोभात्, + लोकं (→लोभात्). –d) ब$_3$ ग्र$_2$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. त्यक्त्वैनं, दे$_{2.3.6}$ त्यक्ते तु, म$_1$ त्यक्त्वा च (→त्यक्तेन).

२३. ब$_1$.⊙; ब$_2$.cd ⊙ –a) ब$_3$ न$_1$ ते$_1$ वापि (→चापि). –b) द$_1$ धार्मिक° (→[आ]ध्यात्मिक°); ब$_3$ दे$_{3.8.9}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ वा (→च). –c) ते$_1$ आदद्यान्नियतो ज्ञानं. –d) का$_1$ ब$_2$ दे$_{3.4.6.10}$ ते$_1$ तं न (→न तं); का$_1$ क्रुद्धयेत् (→द्रुह्येत्); द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ कथंचन (→कदाचन).

२४. ब$_1$.⊙. –c) ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. उत्पथं, दे$_4$ अत्यर्थं (→उत्पथ-). –d) दे$_4$ ते$_1$ परित्यागो विधीयते.

२५. ब$_1$.⊙. –b) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.6}$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ वृत्ति° (→भक्ति°); म$_1$ गुरुवृत्ति समाचरेत्. –c) ब$_2$ द$_1$ न चावि-, दे$_{3.6}$ न चापि, दे$_4$ न चान्य-, न$_1$ न च वि-, ग्र$_2$ न चाव-, म$_1$ न वा वि- (→न चाति-); का$_1$ °सृष्टे, दे$_4$ °सृष्टौ (→°सृष्टो).

२६. ब$_1$.⊙. –a) दे$_{1.4.8.9}$ एवं (→एव); उ$_1$ एवमेव (→एतदेव); ते$_1$ गुरुविद्यादेवभक्तिः. –b) का$_1$ दे$_{1-4.8-10}$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ °वृत्ति-, ब$_{2.3}$ दे$_6$ °वृत्ति (→°वृत्तिः). –c) ब$_2$ प्रतिषेधेषु, ते$_1$ प्रतिविद्धस्तु उ$_1$ प्रतिषेधस्तु, (→प्रतिषेधत्सु). –c) ब$_{2.3}$ दे$_2$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ चा (ग्र$_2$ म$_1$ वा) धर्मं, दे$_3$ चाधर्म्यादि, दे$_4$ चाधर्मे (→चाधर्माद्). –d) म$_1$ स्वके (→स्वपि); ते$_1$ हितं चोपदिशेत् क्वचित्, द$_1$ हितं चापि दिशत्स्वपि.

श्रेयस्सु गुरुवद् वृत्तिं नित्यमेव समाचरेत् ।
गुरुपुत्रेषु दारेषु गुरोश्चैव स्वबन्धुषु ॥२७
बालः समानजन्मा वा शिष्यो वा यज्ञकर्मणि ।
अध्यापयन् गुरुसुतो गुरुवन्मानमर्हति ॥२८
उत्सादनं वै गात्राणां स्नापनोच्छिष्टभोजने ।
न कुर्याद् गुरुपुत्रस्य पादयोः शौचमेव च ॥२९
गुरुवत् परिपूज्यास्तु सवर्णा गुरुयोषितः ।
असवर्णास्तु संपूज्याः प्रत्युत्थानाभिवादनैः ॥३०
अभ्यञ्जनं स्नापनं च गात्रोत्सादनमेव च ।
गुरुपत्न्या न कार्याणि केशानां च प्रसाधनम् ॥३१
गुरुपत्नी तु युवती नाभिवाद्येह पादयोः ।
कुर्वीत वन्दनं भूम्यामसावहमिति ब्रुवन् ॥३२
विप्रोष्य पादग्रहणमन्वहं चाभिवादनम् ।
गुरुदारेषु कुर्वीत सतां धर्ममनुस्मरन् ॥३३
मातृष्वसा मातुलानी श्वश्रूश्चाथ पितृष्वसा ।
संपूज्या गुरुपत्नीव समास्ता गुरुभार्यया ॥३४
भ्रातुर्भार्योपसंग्राह्या सवर्णाऽहन्यहन्यपि ।
विप्रोष्य तूपसंग्राह्या ज्ञातिसंबन्धियोषितः ॥३५
पितुर्भगिन्यां मातुश्च ज्यायस्यां च स्वसर्यपि ।
मातृवद् वृत्तिमातिष्ठेन्माता ताभ्यो गरीयसी ॥३६
एवमाचारसंपन्नमात्मवन्तमदाम्भिकम् ।
वेदमध्यापयेद् धर्मं पुराणाङ्गानि नित्यशः ॥३७
संवत्सरोषिते शिष्ये गुरुर्ज्ञानमनिर्दिशन् ।
हरते दुष्कृतं तस्य शिष्यस्य वसतो गुरुः ॥३८ वें.२.१४.३९

२७. ब$_1$. ab ⊙. –a) ब$_{2.3}$ दे$_{6.10}$ श्रेयः स्व-, दे$_{1.3}$ न$_1$ मुवें. मुए. मुब. श्रेयस्तु (→श्रेयस्सु); दे$_{1.8-10}$ द$_1$ उ$_1$ वृत्तिर् (→वृत्तिं); का$_1$ श्रेयःसु गुरुवृत्तिं च, ते$_1$ श्रेयः स्वगुरूपवृत्तिं. –c) दे$_{4.6}$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ पत्नीषु (→दारेषु). –d) दे$_{3.6}$ सुबन्धुषु (→स्वबन्धुषु).

२८. –a) का$_1$ ब$_{2.3}$ मुवें. बालः संमानयनन्यान् (का$_1$ न्यं), दे$_4$ नातः समानजन्मा वा, ते$_1$ बालः सबालजन्मा वा. –b) दे$_6$ न शिष्यो (→शिष्यो वा). –c) का$_1$ दे$_{1.4.8.9}$ °सुतं (→°सुतो); दे$_{3.6}$ अध्यापयन् वै स्वसुतो, ते$_1$ अध्यापन्नाम सुतो.

२९. a) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.3.6}$ च, दे$_4$ म$_1$ तु (→वै); ते$_1$ पात्राणां, ग्र$_2$ शास्त्राणां (→गात्राणां). –b) ते$_1$ शयानो-, म$_1$ उ$_1$ स्नापनं (→स्नापनो); ग्र$_2$ स्नापनश्चोच्छिष्टभाजनं,

३०. ग्र$_2$. ⊙. –a) ब$_{1-3}$ दे$_{2-4.6}$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ म$_1$ उ$_1$ प्रति° (→परि°); दे$_{1.4.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. च, ते$_1$ स्युः (→तु). –d) द$_1$ [अ]भिवादने (→[अ]भिवादनैः).

३१. ग्र$_2$.ab ⊙. –b) दे$_{10}$ गात्रेच्छादन°, न$_1$ गात्रोच्छादन°, ते$_1$ गात्रोद्वर्त्तन° (→गात्रोत्सादन°). –d) ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ तासां केशप्रसाधनम्.

३२. –a) दे$_{1.8-10}$ °पत्नीति, ते$_1$ °पत्नीह (→°पत्नी तु); उ$_1$ गुरुपत्नी रूपवती. –b) ब$_3$ नाभिवाद्चेत, दे$_4$ द$_1$ नाभिवाद्या हि, ते$_1$ नाभिवाद्चे स-, ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ नाभिवाद्याभि- (→नाभिवाद्येह); दे$_{10}$ ग्र$_2$ म$_1$ वादयोः (→पादयोः). –c) दे$_4$ कुर्यात्तु (→कुर्वीत); दे$_{1.8-10}$ न$_1$ मुवें. मुए. मुब. भूमौ (→भूम्यां).

३३. ग्र$_2$. ab ⊙. –a) दे$_{1.8.9}$ विप्रोऽथ, दे$_{10}$ विप्राय, ते$_1$ विप्रस्य, न$_1$ विमोच्य (→विप्रोष्य). –c) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. सर्वेषु (→कुर्वीत). –d) दे$_4$ ते$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ सदा (→सतां).

३४. –a) ब$_{2.3}$ ते$_1$ मातुः स्वसा (→मातृष्वसा); दे$_6$ न$_1$ मातुलानां (→मातुलानी). –b) ब$_1$ द$_1$ म$_1$ उ$_1$ चापि (→चाथ); ते$_1$ स्वस्य च पितुः स्वसा. –c) दे$_{1.3.4.6.8-10}$ मुवें. मुए. मुब, °पत्नी च, ते$_1$ °पत्न्या *, द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ °पत्नीवत् (→°पत्नीव). –d) ब$_{1-3}$ दे$_{1.4.8-10}$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. समस्ता (→समास्ता).

३५. का$_1$. ⊙; द$_1$. bc ⊙. –a) ब$_{2.3}$ दे$_{1-3.6}$ न$_1$ मुवें. भ्रातृभार्या च, ते$_1$ भ्रातृभार्याश्च, द$_1$ भ्रातृभार्योपि, ग्र$_2$ भ्रातृनार्य्यव-, उ$_1$ भ्रातृनार्युप- (→भ्रातुभार्योप-). –b) ग्र$_2$ सवर्णा वा न वानपि. –c) ब$_{1-3}$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. विप्रस्य, ते$_1$ विप्राः स्यु (→विप्रोष्य). –d) दे$_4$ ते$_1$ °बान्धवाः (→°योषितः).

३६. –a) दे$_{3.6}$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ म$_1$ भगिन्या, ग्र$_2$ उ$_1$ भगिन्यो (→भगिन्यां). –b) दे$_4$ यवीयस्यां, उ$_1$ जयायाश्च (→ज्यायस्यां च); दे$_{3.6.10}$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ स्वसुर्यपि (→स्वसर्यपि) का$_1$ ज्यायस्यां स्वपसर्पति. –c) दे$_1$ वृत्तिमान् (→वृत्तिमा-).

३७. –b) का$_1$ दे$_{3.6}$ ग्र$_2$ अथा (दे$_6$ थो)न्तिकं (→अदा-म्भिकं). –c) का$_1$ विप्रं (→वेदं).

३८. –a) का$_1$ संवत्सरोशितो (→संवत्सरोषिते). –b) ब$_{1.3}$ दे$_{4.10}$ उ$_1$ गुरु- (→गुरुर्); दे$_4$ अनुदिशन्, दे$_{6.8-10}$ उ$_1$

वें.२.१४.४० आचार्यपुत्रः शुश्रूषुर्ज्ञानदो धार्मिकः शुचिः ।
शक्तोऽन्नदोऽर्थी स्वस्साधुरध्याप्या दश धर्मतः ॥३९
कृतज्ञश्च तथाऽद्रोही मेधावी शुभकृन्नरः ।
आप्तः प्रियोऽथ विधिवत् षडध्याप्या द्विजातयः ।
एतेषु ब्रह्मणो दानमन्यत्र तु यथोदितान् ॥४०
आचम्य संयतो नित्यमधीयीत उदङ्मुखः ।
उपसंगृह्य तत्पादौ वीक्षमाणो गुरोर्मुखम् ।
अधीष्व भो इति ब्रूयाद् विरामोऽस्त्विति चारमेत् ॥४१
प्राक्कूलान् पर्युपासीनः पवित्रैश्चैव पावितः ।
प्राणायामैस्त्रिभिः पूतस्तत ओङ्कारमर्हति ॥४२
ब्राह्मणः प्रणवं कुर्यादन्ते च विधिवद् द्विजः ।
कुर्यादध्ययनं नित्यं स ब्रह्माञ्जलिपूर्वतः ॥४३
सर्वेषामेव भूतानां वेदश्चक्षुः सनातनम् ।
अधीयीताप्ययं नित्यं ब्राह्मण्याच्च्यवतेऽन्यथा ॥४४
योऽधीयीत ऋचो नित्यं क्षीराहुत्या स देवताः ।
प्रीणाति तर्पयन्त्येनं कामैस्तृप्ताः सदैव हि ॥४५
यजूंष्यधीते नियतं दध्ना प्रीणाति देवताः ।
सामान्यधीते प्रीणाति घृताहुतिभिरन्वहम् ॥४६
अथर्वाङ्गिरसो नित्यं मध्वा प्रीणाति देवताः ।
धर्माङ्गानि पुराणानि मांसैस्तर्पयते सुरान् ॥४७

अनिर्दिशेत् म1 अदर्शयन् (→अनिर्दिशन्). –c) ब1 भजते, न1 आहरेद् (→हरते).

अतः परं द1 अ2 म1 उ1 अधिकम्—

32. * अनुरक्तो हि मेधावी अध्याप्या दशधर्मतः ।

३९. –a) का1 स तु कथादौ रसा साधुः, ब1-3 श (ब1 स) क्तोऽन्नदोऽर्थ (ब1 °न्न) दः (ब1 रः) साधुर्, दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. सूक्तार्थदो रसः साधुः, दे2 शक्तोऽन्नदोऽन्नलुब्धः, दे4 रक्तो गुर्वी ह्यमेधावी, न1 द1 अ2 म1 उ1 शक्तोर्थदोऽर्थी च साधुर्, ते1 शक्तोऽर्थबोधे मेधावी. –d) दे4 चाधाप्या, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. स्वाध्याप्या (→अध्याप्या).

४०. –a) का1 कृतज्ञो ज्ञातयोऽद्रोही. –b) दे1.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. तूपकृत् (→शुभकृत्). –c) उ1 प्राप्तः प्रियो-प्यतिथिवत्. –d) दे4 ते1 द1 अ2 म1 उ1 द्विजोत्तमैः (→द्विजातयः). –e) का1 ब3 दे2.3.6.9 ते1 उ1 ब्राह्मणो, म1 ब्रह्मणे (→ब्रह्मणो). –f) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. च, द1 अ2 म1 उ1 न (→तु); दे10 तथोदिवान्, द1 अ2 म1 उ1 यथोदितं (→यथोदितान्).

४१. –a) ते1 नियतो (→संयतो). –b) दे1.8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. ह्युदङ्° (→उदङ्°); दे4 न1 अधीयीताप्यु-(दे4 °न्यु) दङ्मुखः. –c) ब3 दे6 वीक्ष्यामाणो, दे10 वीक्ष्यमाणं (→वीक्षमाणो). –f) ब1.3 दे8 मुवें. मुए. विरामस्त्विति, दे1.9 विरामस्त्वेति, दे4 विरामेस्त्विति (→विरामोऽस्त्विति); का1 दे1.8-10 मुवें. मुए. नारमेत्, ब1 वारमेत्, दे2 न1 चारभेत्, दे4 च स्मरेत्, दे6 वादमेत्, ते1 वारयेत्, म1 उ1 वा चरेत् (→चारमेत्); ब2 विरामे स्थितिमाचरेत्.

४२. –a) का1 दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. अ(का1 आ) नुकूलं समासीनः, दे4 द1 अ2 म1 उ1 प्राक्कूलेषु समासीनः, प्राङ्मुखश्च समासीनः. –b) दे3 याचितः, उ1 वाचितः (→पावितः). –d) दे4 आचरेत्, ते1 आरभेत् (→अर्हति).

४३. –a) ब2.3 दे3.6 उ1 ब्रह्मणः (→ब्राह्मणः); ते1 प्रथमं (→प्रणवं). –b) ब1-3 दे3.6 अन्तेऽपि, ते1 कुर्यात्तु (→अन्ते च); ब2.3 दे2.3.6 ते1 द्विजाः (→द्विजः). –c) ब2.3 दे2 अध्यापनं (→अध्ययनं). –d) ब1 दे6 न1 ते1 द1 अ2 म1 उ1 ब्रह्मांजलिकृतस्थितः (न1 ते1 °रः), दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. ब्रह्मांजलिकरस्थितः.

४४. ब1. ४४d–४५a ⊙ (द्र. सं.). –b) का1 ब2.3 दे2.3.4.6.10 ते1 अ2 म1 सनातनः (→सनातनं). –c) न1 [अ]व्ययं, अ2 म1 उ1 [आ]मयं (→[अ]प्ययं); ते1 अधीत्याध्यापयेन्नित्यं. –d) दे4.10 म1 ब्राह्मणश् (→ब्राह्मण्यात्); का1 तथा (→[अ]न्यथा); ब2.3 दे3.6 ब्राह्मण्याद्धीयतेऽन्य (ब3 दे6 °त) था.

४५. ब1. a ⊙ (द्र. ४४ पा. वि.). –a) का1 ब2.3 दे2 अधीयीत (→योऽधीयीत); का1 वचो, न1 द्विजो, ते1 द1 अ2 म1 ऋचं (→ऋचो). –b) दे6 देवतं (→देवताः). –c) दे4 तर्पयत्येतं, दे6 तर्पयेत्येनं, ते1 तर्पयित्वैनं (→तर्पयन्त्येनं). –d) ते1 तुष्टाः (→तृप्ताः); का1 ब2.3 दे2.3.6 न1 सदैवताः, द1 तथैव हि (→सदैव हि).

४६. –a) दे4 ते1 द1 म1 उ1 सततं (→नियतं). –b) उ1 तस्मात् प्रीणन्ति देवताः. –c) ते1 [अ]धीत्य (→[अ]धीते). –d) ते1 घृताज्यादिभिरन्वहम्.

४७. –a) ते1 अथर्वाङ्गिरसा (→अथर्वाङ्गिरसो); म1 [अ]धीते (→नित्यं). –b) ब1 अन्याः (→मध्वा). –c) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. वेदाङ्गानि (→धर्माङ्गानि). –d) का1 प्राप्तैस्तर्पयते सुरान्, दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. मां (दे1 मुवें. मुए. मा) सैश्च तर्पयेत्सुरान्.

अपां समीपे नियतो नैत्यकं विधिमाश्रितः ।
गायत्रीमप्यधीयीत गत्वाऽरण्यं समाहितः ॥४८
सहस्रपरमां देवीं शतमध्यां दशावराम् ।
गायत्रीं वै जपेन्नित्यं जपयज्ञः प्रकीर्त्तितः ॥४९
गायत्रीं चैव वेदांश्च तुलयाऽतोलयत् प्रभुः ।
एकतश्चतुरो वेदान् गायत्रीं च तथैकतः ॥५०
ओंकारमादितः कृत्वा व्याहृतीस्तदनन्तरम् ।
ततोऽधीयीत सावित्रीमेकाग्रः श्रद्धयान्वितः ॥५१
पुराकल्पे समुत्पन्ना भूर्भुवःस्वः सनातनाः ।
महाव्याहृतयस्तिस्रः सर्वाशुभनिबर्हणाः ॥५२
प्रधानं पुरुषः कालो विष्णुर्ब्रह्मा महेश्वरः ।
सत्त्वं रजस्तमस्तिस्रः क्रमाद् व्याहृतयः स्मृताः ॥५३
ओंकारस्तत् परं ब्रह्म सावित्री स्यात् तदक्षरम् ।
एष मन्त्रो महायोगः सारात् सार उदाहृतः ॥५४
योऽधीतेऽहन्यहन्येतां गायत्रीं वेदमातरम् ।
विज्ञायार्थं ब्रह्मचारी स याति परमां गतिम् ॥५५
गायत्री वेदजननी गायत्री लोकपावनी ।
न गायत्र्याः परं जप्यमेतद् विज्ञाय मुच्यते ॥५६
श्रावणस्य तु मासस्य पौर्णमास्यां द्विजोत्तमाः ।
आषाढ्यां प्रोष्ठपद्यां वा वेदोपाकरणं स्मृतम् ॥५७
उत्सृज्य ग्रामनगरं मासान् विप्रोऽर्द्धपञ्चमान् ।
अधीयीत शुचौ देशे ब्रह्मचारी समाहितः ॥५८ कूं.२.१४.६१

न1 पुस्तके a चरणानन्तरमधिकम्—
* जपयज्ञः प्रकीर्त्तितः गायत्री चैव वेदाश्च । (=४९d,५०a)

४८. –a) का1 ब1-3 दे2.4 न1 ते1 म1 प्रयतो (→नियतो). –b) ब1 दे3.4 ते1 मुब. नित्यकं, ब2 ग्र2 उ1 मुवें. मुए. मुब. नैत्यिकं (→नैत्यकं) दे10 आश्रुतः (→आश्रितः). –c) न1 गायत्रीं समधीयीत. –d) दे4 ग्र2 समाश्रितः (ग्र2 °ताः) (→समाहितः).

४९. –b) दे10 शतमृध्यां (→शतमध्यां); ब1.3 दे3 ग्र2 म1 दशापरां (→दशावरां).

५०. –a) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. वेदांस्तु (→वेदांश्च); ते1 गायत्री वै सवेदांश्च. –b) द1 ग्र1 म1 उ1 तुलयातुलयत्प्रभुः. –d) ब1 गायत्रीं चैव एकतः.

५१. –b) ब3 ते1 व्याहृतीन् (→व्याहृतीस्). –c) ब2 गायत्रीं, ग्र2 एकाग्रं (→सावित्रीं). –d) ब3 दे1.4 न1 एकाग्र-, दे10 एकान्त- (→एकाग्रः); का1 एषः धर्मः सनातनः, ग्र2 म1 श्रद्धया परयान्वितः.

५२. –a) म1 °कल्प (→°कल्पे). –b) का1 ब1 दे1.6.10 म1 उ1 सनातनः, ते1 पितामहाः, + सनातनम् (→सनातनाः); ग्र2 भूर्भुवः स्वर्गनामकः. –d) ब1 दे1.6.10 म1 °निवर्हणः (→°निबर्हणाः); दे1 सर्वासुरनिबर्हणाः, मुवें. सर्वाः शुभनिबर्हणाः.

५३. –b) ब2 ग्र2 ब्रह्म(ग्र2 °ह्मा)विष्णुमहेश्वराः, ब3 दे2.6 विष्णुब्रह्ममहेश्वराः. –c) का1 तम इति, ते1 तमश्चैव (→तमस्तिस्रः). –d) न1 महा (→क्रमाद्); ब2 तथा (→स्मृताः).

५४. –a) द1 ओङ्कारं (→ओङ्कारस्). –b) दे4 द1 ग्र2 म1 उ1 गायत्री (→सावित्री); ब1 अनन्तरम्, दे6 तदन्तरं (→तदक्षरं). –c) ब1 महायोगी, दे10 महायोग- (→महायोगः). –d) ब2 सर्व-, द1 ग्र1 म1 उ1 साक्षात्, दे3 सारा- (→सारात्); दे10 सारं (→सार[:]).

५५. –a) ते1 योऽधीते हव्यकव्ये तां. –b) मुवें. मुए. मुब. सावित्रीं (→गायत्रीं). –d) दे2.8 गतिः (→गतिं).

५६. द1 ग्र2 म1 उ1. ab ⊙. –c) का1 दे1.10 न1 मुवें. मुए. जाप्यं (→जप्यं). –d) ब2 द1 ग्र2 म1 उ1 एतद् विज्ञानमुच्यते.

मुब. पुस्तके b, c मध्येऽधिकम्—
33. * 'ॐकारं वक्ष्यते तस्याः शृणुध्वं मुनिपुङ्गवाः ।
दक्षिणाग्राः पञ्चरेखाः पश्चिमाग्राङ्कसंख्यकाः ।
लिखेद् रेखाः प्रयत्नेन द्वात्रिंशत्कोष्ठकं भवेत् ।
गायत्रीं विलिखेत्तेषु द्वात्रिंशद् वर्णरूपिणीम् । [4]
पूरयेत् प्रतिलोमेन वामावर्त्तेन चोच्चरेत् ।
एवं क्रमेण चोद्धृत्य प्रजपेत् पङ्कमोचिनीम् ।
द्विजानां ब्रह्मनिष्ठानां ब्रह्मण्यपदरूपिणीम् ।

५७. –b) दे4.6 न1 ते1 ग्र2 पौर्णमास्या (→पौर्णमास्यां); दे2 उ1 द्विजोत्तमः, दे6 द्विजोत्तमं (→द्विजोत्तमाः). –c) का1 ब1-3 दे2.8.9 ते1 मुब. प्रौष्ठपद्यां, दे3.6 पौर्णमास्यां (→प्रोष्ठपद्यां). –d) ब1.3 दे2.4.10 ग्र2 वेदोप°, द1 वेदापा° (→वेदोपा°).

५८. –b) दे4 विप्रोष्य (→विप्रोर्ध-); द1 विप्रोऽथ पंचमान्.

मं.२.१४.६२ पुष्ये तु छन्दसां कुर्याद् बहिरुत्सर्जनं द्विजः ।
माघशुक्लस्य वा प्राप्ते पूर्वाह्णे प्रथमेऽहनि ॥५९
छन्दांस्यूर्ध्वमथोभ्यस्येच्छुक्लपक्षेषु वै द्विजः ।
वेदाङ्गानि पुराणानि कृष्णपक्षे च मानवम् ॥६०
इमान् नित्यमनध्यायानधीयानो विवर्जयेत् ।
अध्यापनं च कुर्वाणो ह्यभ्यस्यन्नपि यत्नतः ॥६१
कर्णश्रवेऽनिले रात्रौ दिवा पांशुसमूहने ।
विद्युत्स्तनितवर्षेषु महोल्कानां च संप्लवे ।
आकालिकमनध्यायमेतेष्वाह प्रजापतिः ॥६२
एतानभ्युदितान् विद्याद् यदा प्रादुष्कृताग्निषु ।
तदा विद्यादनध्यायमनृतौ चाभ्रदर्शने ॥६३
निर्घाते भूमिचलने ज्योतिषां चोपसर्जने ।
एतानाकालिकान् विद्यादनध्यायानृतावपि ॥६४
प्रादुष्कृतेष्वग्निषु तु विद्युत्स्तनितनिस्वने ।
सज्योतिः स्यादनध्यायः शेषरात्रौ यथा दिवा ॥६५
नित्यानध्याय एव स्याद् ग्रामेषु नगरेषु च ।
धर्मनैपुण्यकामानां पूतिगन्धे च नित्यशः ॥६६
अन्तःशवगते ग्रामे वृषलस्य च सन्निधौ ।
अनध्यायो रुद्यमाने समवाये जनस्य च ॥६७

---

५९. –b) दे10 उत्सर्जने (→उत्सर्जनं); दे4 बुधाः, दे6.10 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. द्विजाः (→द्विजः). –c) का1 वै (→वा); द1 माघमासे गवां प्राप्ते, ग्र2 उ1 माघे वा मासि संप्राप्ते. –d) द1 पूर्वेह्णि (→पूर्वाह्णे).

६०. –a) ब1 द1 अथोऽभ्यस्य, ग्र2 उ1 अथोधीते, दे3 अथो घुष्यात्, दे4 ते1 अतोऽभ्यस्येत्, दे6 अथोयुष्मा (→अथोभ्यस्येत्);का1 दे1.8-10 मुवें. मुए. छन्दसां प्रीणिनं कुर्यात्. –b) ब1 शुक्लपक्षे च, ब2.3 दे2.3.6 ग्र2 म1 शुक्लपक्षे तु (→शुक्लपक्षेषु); दे1.8-10 ते1 ग्र2 उ1 मुवें. मुए. मुब. द्विजाः (→द्विजः); द1 शुक्लपक्षे द्विजोत्तमाः, उ1 गुरुपक्षेषु वै द्विजाः. –d) ब1.2 दे2-4.6 ते1 द1 म1 मुब. कृष्णपक्षेषु, ग्र2 उ1 कृष्णपक्षे तु (→कृष्णपक्षे च); का1 ब2 दे1.2.4.8.9 ते1 मुवें. मुए. मुब. मानवः, दे3.6 मानसः, दे10 म1 मानवाः (→मानवं); ब3 कृष्णपक्षे स्वमानसः.

६१. –a) न1 पुमान् (→इमान्). –ab) ते1 नित्यं प्रातस्सायमधीयाना उपविवर्जयेत्. –c) दे6 अध्यापनश्च (→अध्यापनं च); दे1.9.10 मुब. अध्यापनं प्रकुर्वाणो. –d) दे1 विसर्जयेत् (→[अ]पि यत्नतः); का1 अभ्यस्यन्नाप्यप्रयत्नतः, ब2 अभ्यस्यन्नपि च यत्नतः, दे2 ह्यस्यन्नपि प्रयत्नतः, दे4 म1 ह्यभ्यस्यन्नापि यत्नतः, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. ह्यनध्यायान् विवर्जयेत्, ते1 [अ]प्यभ्यस्यन्नपि यत्नतः.

६२. दे1.8-10. b-f ⊙. –a) दे4 कर्णश्रावे, द1 कर्मस्रवे, ग्र2 उ1 कर्णधारे (→कर्णश्रवे); ब2 कर्णद्रावनिले रात्रौ. –b) का1 °समुद्गमात्, ब2 °समूलके, म1 °संमोहने, उ1 °विमोहने, मुब. °समुद्गमे (→°समूहने); ते1 दिवाकांशुसमुद्गते. –d) ब2 महात्मनां (→महोल्कानां); द1 ग्र2 म1 उ1 पातने (→संप्लवे). –e) म1 अनुवाक°, उ1 अकालिक° (→आकालिक°). –f) ग्र2 एतेष्वेव (→एतेष्वाह); का1 अनृतौ चन्द्रचर्शने.

६३. का1 दे1.8-10 द1 मुवें. मुए. मुब. ⊙. –a) ब2 दे3.6 नित्या (→विद्याद्). –b) ब2 दे3.6 मुदा, ग्र2 दद्या (→यदा); दे6 °सूलताग्निषु, न1 ग्र2 °ष्कृतानि तु, म1 °ष्कृतानिषु (→°ष्कृताग्निषु). –c) दे2 °वनध्यायं, दे6 °दनध्याये (→°दनध्यायं). –d) ब1-3 दे2 अनृतौ चान्द्र (ब2 °अ) दर्शने, दे4 अनृतौ तु प्रदर्शने, दे6 मनसो चाभ्रदर्शनं, ग्र2 अन्यतो चाभ्रदर्शने.

अस्य श्लोकस्य स्थाने ते1 पुस्तके अयंपाठः—

34. * ऐवोनभ्यन्दिता विप्रा वेदान् प्राहुः कृतार्थिषु ।
तं च विद्यादनध्यायमन्यतोद्भुतदर्शने ।

६४. दे1.8-10. ⊙; दे4.cd⊙. –b) ब2 चैव दर्शने, दे6 सोपसर्पणे, ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 चोपसर्पणे (→चोपसर्जने). –c) ब2 नित्यान् (→विद्याद्); ते1 एता नानाविधा विद्या. –d) ते1 अनध्यायमृतावपि.

६५. का1. ⊙; दे10. ab ⊙; दे1.8.9. a ⊙. –a) ते1 भू (→तु). –b) दे4.6 °निस्वनं (→°निस्वने). –c) द1 ग्र2 सद्यो हि (→सज्योतिः); ते1 सदादिशेदनध्यायम्. –d) ब3 अनृतौ च प्रदर्शने, दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. अनृतौ चात्र दर्शने, दे2 अनृतौ चान्द्रदर्शने, दे3.6 द1 ग्र2 म1 अनृतौ चाभ्रदर्शने, ते1 अनृतौ राहुदर्शने, उ1 अनृते चाभ्रदर्शने.

अतः परं ब3 दे2.3.6 पुस्तकेषु अधिकम्—
स ज्योतिः स्यादनध्यायः शेषे रात्रौ यथा दिवा (= ६५cd)

६६. का1.⊙. –a) दे1.8-10 नित्याध्ययन एव स्याद्. –c) ब2.3 द1 ते1 उ1 कर्मनैपुण्य-, दे1.8.9 न1 धर्मनैपुण-, दे4 कर्मणो पुण्य-, ग्र2 म1 कर्मनैपुण- (→धर्मनैपुण्य-). –d) दे1.8 न1 मुवें. मुए. °गन्धेन (→°गन्धे च).

६७. का1.⊙. –a) ब2.3 दे2.3.6 °शर°, दे4 °स्तव°, दे8-10 °शिव°, उ1 °जल° (→°शव°); ग्र2 अन्त्यतां संगते ग्रामे. –c) दे1.8-10 मुवें. मुए. भुज्यमाने, दे4 युध्यमाने (→रुद्यमाने); न1 अध्यापनं न कुर्याद् वै.

उदके मध्यरात्रे च विण्मूत्रे च विसर्जने ।
उच्छिष्टः श्राद्धभुक् चैव मनसाऽपि न चिन्तयेत् ।।६८
प्रतिगृह्य द्विजो विद्वानेकोदिष्टस्य केतनम् ।
त्र्यहं न कीर्त्तयेद् ब्रह्म राज्ञो राहोश्च सूतके ।।६९
यावदेकोऽनुदिष्टस्य स्नेहो गन्धश्च तिष्ठति ।
विप्रस्य विदुषो देहे तावद् ब्रह्म न कीर्त्तयेत् ।।७०
शयानः प्रौढपादश्च कृत्वा चैवावसक्थिकाम् ।
नाधीयीतामिषं जग्ध्वा सूतकान्नाद्यमेव च ।।७१
नीहारे बाणशब्दे च संध्ययोरुभयोरपि ।
अमावास्यां चतुर्दश्यां पौर्णमास्यष्टमीषु च ।।७२
उपाकर्मणि चोत्सर्गे त्रिरात्रं क्षपणं स्मृतम् ।
अष्टकासु त्वहोरात्रं ऋत्वन्त्यासु च रात्रिषु ।।७३
मार्गशीर्षे तथा पौषे माघमासे तथैव च ।
तिस्रोऽष्टकाः समाख्याताः कृष्णपक्षे तु सूरिभिः ।।७४
श्लेष्मातकस्य छायायां शाल्मलेर्मधुकस्य च ।
कदाचिदपि नाध्येयं कोविदारकपित्थयोः ।।७५
समानविद्ये च मृते तथा सब्रह्मचारिणि ।
आचार्ये संस्थिते वाऽपि त्रिरात्रं क्षपणं स्मृतम् ।।७६
छिद्राण्येतानि विप्राणां येऽनध्यायाः प्रकीर्तिताः ।
हिंसन्ति राक्षसास्तेषु तस्मादेतान् विवर्जयेत् ।।७७
नैत्यके नास्त्यनध्यायः संध्योपासन एव च ।
उपाकर्मणि कर्मान्ते होममन्त्रेषु चैव हि ।।७८ वें. २.१४.८१

---

६८. का1. ab ⊙. –a) द1 उदयो, ग्र2 म1 उ1 उदये (→उदके); ब2.3 दे2.3.6 चार्द्ध° (→मध्य°); ग्र2 °रात्रौ (→°रात्रे).–b) दे3.6 विण्मूत्रस्य (→विण्मूत्रे च); ब1 न1 दे10 विसर्जयेत्, ब2.3 दे1 ते1 उ1 मुवें. मुए. मुब. विवर्जयेत्, दे8.9 विसर्जयन् (→विसर्जने). –c) ब2 दे1.2.4.6.9.10 न1 °भुक्त्वैव (→°भुक् चैव). –d) उ1 दे4. ग्र2 मनसा न विचिन्तयेत्.

६९. –a) का1 प्रतिगृह्य ततो विप्राद्. –b) ब2 एकोद्दिष्टनिकेतनम्, ग्र2 एकोद्दिष्टसकेतनं. –d) दे6 न1 राज्ञा (→राज्ञो).

७०. का1. ⊙. –a) ब1-3 दे2.3.6 एका(ब1 °वा)न्त-, ते1 एकान्त-, म1 एवानु- (→एकोऽनु-); ब2 दे4 द1 ग्र2 म1 उ1 -लिप्त (ग्र2 °प्य)स्य, ते1 -दुष्टस्य (→-दिष्टस्य); न1 एकोद्दिष्टस्य यावद् वै. –b) दे4 स्नेहे, द1 स्नेह- (→स्नेहो); ब2.3 दे2.3 मुब. लेपश्च, ते1 गन्धस्य, + गन्धश्च, उ1 गन्धस्य (→गन्धश्च). –c) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. विपुले (→विदुषो).

७१. –a) ब1 शयाने (→शयानः); ते1 प्रोत°, द1 प्रोष्ठ° (→प्रौढ°); का1 °पार्श्वश्च, दे10 °पादस्य, न1 °पातश्च (→°पादश्च). –b) का1 वै चावसंस्थिकां, ब1 चैवावसार्थकं, ब2 दे4.10 चैवावसक्थिकं, ब3 दे1 न1 मुवें. मुए. वै चावसिक्थ-काम्, दे2 चैवावसात्स्थिकां, दे3.6 चैवावसक्थिकीं, दे6 मुब. वै चावसक्थिकां, द1 चैवेषकत्थिकां, ग्र2 चैवावसिद्धिकां, उ1 चैवावसत्तिकां (→चैवावसक्थिकां). –c) दे4 द1 दग्ध्वा (→जग्ध्वा). –d) मुवें. मुए. मुब. सूतकाद्यन्नमेव च.

७२. –a) दे1.8-10 मुए. नीहारपाते शब्दे च, दे6 नाहारे वाप्यशब्दे च, मुवें. नीहारे बाणपाते च. –c) दे4 अमावस्या-, दे6 आमावास्यां (→अमावस्यां); का1 ब1-3 दे2.3 अमावस्याचतुर्द्दश्योः. –d) ब1 दे1.4.6 न1 उ1 पौर्णमास्याष्ट-मीषु च.

७३. –b) दे4.10 त्रिरात्र- (→त्रिरात्रं); म1 क्षेपणं (→क्षपणं); ब1 त्रिरात्रं * * * * *. –c) दे2.3.4.10 मुवें. मुए. त्र्यहो° (→त्वहो°); ग्र2 म1 उ1 अष्टकासु च कुर्वीत. –d) का1 नित्यं तासु, ब2.3 दे2 न1 द1 मुवें. मुए. मुब. ऋत्वन्तासु, दे3.6 ऊर्ध्वन्तासु, ते1 तावन्तीषु (→ऋत्वन्त्यासु); ग्र2 उ1 मतिमान् तासु रात्रिषु, म1 मतिमान्नासु रात्रिषु.

७४. –a) का1 दे1.8-10 च वा (→तथा). –b) का1 माघे, दे1.8-10 मासे (→माघ-); द1 उ1 °मासि (→°मासे). –c) न1 सदा° (→समा°). –d) ब1 ग्र2 °पक्षे च, ब2.3 दे2.3 न1 द1 °पक्षेषु (→°पक्षे तु).

७५. –a) का1 दे1 °श्लेष्मान्तकस्य (→श्लेष्मातकस्य). –b) ग्र2 म1 शल्मलेर् (→शाल्मलेर्).

७६. दे4.bcd ⊙. –a) दे4 °विप्रेथ, दे9 °चर्ये च, द1 ग्र2 म1 उ1 °विद्ये तु (→°विद्ये च). –b) दे6 सु-, ते1 च, + स-, ग्र2 वै (→स-); का1 दे10 म1 -ब्रह्मचारिणी (→-ब्रह्मचारिणि). –c) ब2.3 आचार्य- (→आचार्ये); ब1 ग्र2 म1 उ1 चापि (→वापि); ते1 आचार्ये च मृते वापि.

७७. दे4.⊙. –a) ब1 कर्माणि (→विप्राणां). –b) का1 ब2 येऽना° (→येऽन°). –d) ब1.2 दे1.6 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. विसर्जयेत् (→विवर्जयेत्).

७८. दे4.abc ⊙; न1.cd ⊙. –a) ब2 दे1 मुवें. मुए. मुब. नैत्यिके (→नैत्यके). –b) ब3 दे10 °पासनमेव च (→°पासन एव च). –c) का1 ब2.3 दे2

वॆं.२.१४.८१ एकामृचमथैकं वा यजुः सामाथवा पुनः ।
अष्टकाद्यास्वधीयीत मारुते चातिवायति ॥७९
अनध्यायस्तु नाङ्गेषु नेतिहासपुराणयोः ।
न धर्मशास्त्रेष्वन्येषु पर्वण्येतानि वर्जयेत् ॥८०
एष धर्मः समासेन कीर्त्तितो ब्रह्मचारिणाम् ।
ब्रह्मणाऽभिहितः पूर्वमृषीणां भावितात्मनाम् ॥८१
योऽन्यत्र कुरुते यत्नमनधीत्य श्रुतिं द्विजः ।
स संमूढो न संभाष्यो वेदबाह्यो द्विजातिभिः ॥८२
न वेदपाठमात्रेण संतुष्टो वै भवेद् द्विजः ।
पाठमात्रावसन्नस्तु पङ्के गौरिव सीदति ॥८३
योऽधीत्य विधिवद् वेदं वेदार्थं न विचारयेत् ।
ससान्वयः शूद्रकल्पः पात्रतां न प्रपद्यते ॥८४
यदि त्वात्यन्तिकं वासं कर्त्तुमिच्छति वै गुरौ ।
युक्तः परिचरेदेनमाशरीरविमोक्षणात् ॥८५
गत्वा वनं वा विधिवज्जुहुयाज्जातवेदसम् ।
अधीयीत सदा नित्यं ब्रह्मनिष्ठः समाहितः ॥८६
सावित्रीं शतरुद्रीयं वेदान्तांश्च विशेषतः ।
अभ्यसेत् सततं युक्तो भस्मस्नानपरायणः ॥८७
एतद् विधानं परमं पुराणं
वेदागमे सम्यगिहेरितं वः ।
पुरा महर्षिप्रवराभिपृष्टः
स्वायंभुवो यन्मनुराह देवः ॥८८

होमान्ते (→कर्मान्ते). –d) का1 ब2.3 दे2.3 तथैव हि, दे6 तथैव च (→चैव हि).

७९. का1 न1.⊙. –a) ब1.3 दे1.3 ऋतम् (→ऋचम्). –b) ब2.3 दे3.6 सामानि (→सामाथ). –c) ब2 दे2.3 अष्टाकाद्यासु अधीयीत. –d) दे4 ते1 वाति-, म1 चापि, उ1 वापि (→चाति-); दे4 ग्र2 -वायति, ते1 -वाति च (→-वायति).

८०. न1. ⊙. –a) ते1 अनध्यायश्च नान्येषु. –d) ब1-3 दे3.6.8.9 ग्र2 उ1 मुवें. मुए. मुब. पर्वण्ये- (→पर्वण्ये-); द1 एव विवर्जयेत्, ग्र2 म1 उ1 एतान् विसर्जयेत् (→एतानि वर्जयेत्).

८१. –b) ग्र2 म1 उ1 ब्रह्मचारिणः (→ब्रह्मचारिणां). –c) ब1 उ1 [अ]भिहितं, न1 म1 ते1 विहितं (→[अ]-भिहितः).

८२. ब1. cd ⊙. –b) दे1.4.8-10 न1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. द्विजाः (→द्विजः). –c) दे4 द1 ग्र2 म1 उ1 स (उ1 न) वै, दे2.6 समं, न1 सोऽसौ (→न सं-).

८३. ब1. ab ⊙; दे1. cd ⊙. –a) दे4 पाठमात्रेण संतुष्टो. –b) ब2 संतुष्टो वै द्विजन्मनः, ब3 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. संतुष्टो वै द्विजोत्तमाः (उ1 द1 °मः), दे1.8-10 मुए. मुब. संतुष्येदेष वै द्विजः, दे4 यदि चैव भवेद् द्विजः, न1 धर्मिष्ठो वा भवेद् द्विजः, ते1 संतुष्टौ वै भवेन्नृप. –c) का1 दे8-10 मुवें. मुए. मुब. एवमाचारहीनस्तु, दे4 न1 ते1 ग्र2 म1 उ1 पाठमात्रावसानस्तु.

८४. दे1. ab ⊙. –c) का1 समाम्नायः शूद्रकल्पः, दे1.8.9 मुवें. मुए. स चान्धः शूद्रकल्पस्तु, दे10 स चान्धः स च शूद्रस्तु, ते1 स मानुषः शूद्रतुल्यः. –d) दे1.8.9 पदार्थं, दे4 पात्रतो, दे10 वेदार्थं (→पात्रतां); ते1 प्रकल्पयेत्, म1 प्रवर्त्तते (→प्रपद्यते).

८५. –a) का1 नात्यन्तिकं, दे1.4.8-10 मुवें मुए. चात्यन्तिकं, ते1 त्वाहान्तिकं, ग्र2 म1 उ1 मुब. वात्यन्तिकं (म1 का) (→त्वात्यन्तिकं). –b) का1 ब1-3 दे2.3.6 उ1 गुरोः (→गुरौ). –c) का1 युक्तं (→युक्तः); का1 दे1 एवं, उ1 दे2 एव (→एनं). –d) का1 ब1-3 दे2 °रविमोक्षणं, दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. °राभिघातनात्, दे4 °रनिपीडनात्, दे10 °राभिपातनात् (→°रविमोक्षणात्).

८६. का1. ⊙. –c) दे1.10 मुवें. मुए. मुब. अभ्यसेत् स तदा नित्यं. –d) दे1.9 °नित्यं, दे4 द1 ग्र2 म1 °विद्या-, उ1 °विद्यां (→°निष्ठः).

८७. –b) ब1 दे10 वेदाङ्गांश्च, दे1.8.9 वेदाङ्गानि, द1 ग्र2 म1 वेदानां च (→वेदान्तांश्च). –c) दे4 युक्तं (→युक्तो). –d) ते1 तं चासनपरायणः.

८८. का1. ⊙. –a) द1 एतद्विधानं परमं वेदितव्यं. –b) ब1 वेदागतो, ब2 वेदागमं, दे1.4.8-10 ते1 म1 उ1 वेदाङ्गतः, द1 ग्र2 वेदाङ्गदं (→वेदागमे); दे1 मुवें. मुए. च ग्र2 (व)चः (→वः). –c) ब3 दे10 न1 महर्षिः, दे6 महर्षे (→महर्षि-), दे1.4.8-10 द1 म1 मुवें. मुए. मुब. -प्रवरानुपृष्टः, न1 -प्रवरानुमृष्टः, ते1 -प्रवराभिजुष्टं, ग्र2 -प्रवरान् प्रविष्टः, उ1 -प्रवरैः स पृष्टः (→-प्रवराभिपृष्टः). –d) दे2.4.6 स्वायभुवोऽयं, द1 स्वायंभुवोऽहं, ग्र2 स्वयंभुवोऽयं, म1 स्वयंभुवो हि (→स्वायंभुवो यन्).

एवमीश्वरसमर्पितान्तरो
योऽनुतिष्ठति विधिं विधानवित् ।
मोहजालमपहाय सोऽमृतो
याति तत् पदमनामयं शिवम् ।।८९

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे चतुर्दशोऽध्यायः ।।१४।।

१५

व्यास उवाच ।❀

वेदं वेदौ तथा वेदान् वेदान् वा चतुरो द्विजाः ।
अधीत्य चाधिगम्यार्थं ततः स्नायाद् द्विजोत्तमः ।।१
गुरवे तु वरं दत्त्वा स्नायीत तदनुज्ञया ।
चीर्णव्रतोऽथ युक्तात्मा सशक्तः स्नातुमर्हति ।।२
वैणवीं धारयेद् यष्टिमन्तर्वासस्तथोत्तरम् ।
यज्ञोपवीतद्वितयं सोदकं च कमण्डलुम् ।।३
छत्रं चोष्णीषममलं पादुके चाप्युपानहौ ।

वें.२.१५.४

८९. –a) का1 ब2.3 दे2.3.6 न1 द1 ग्र2 म1 उ1 एत- (→एव); का1 ब1.2 दे2.3.6 ते1 समीरितं नरो, द1 समर्पिते नरो, ग्र2 म1 समर्पितं नरो (→समर्पितान्तरो). –b) ब1 योऽनु (पा) तिष्ठिति, द1 उ1 योऽधितिष्ठति (→योऽनुतिष्ठति); दे1.3.9 मुए. विधानवत् (→विधानवित्). –c) ब1 दे1.4.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. सोऽमृतं (→सोऽमृतो). –d) दे4 ग्र2 उ1 तत्परं (→तत्पदं); द1 उ1 परं, ग्र2 म1 पदं (→शिवं).

पुष्पिका—[द1 पुस्तके अध्यायसमाप्तिर्नास्ति].

पुराणनाम—का1 दे1.6.8-10 ते1 इति श्रीकू(का1 कौ)र्मपुराणे उपरिभागे, ब1 इति कौर्मे उपरिभागे, ब2 इति कूर्मपुराणे, ब3 दे2.3 इति कू(दे2 कौ)र्मपुराणे उपरिभागे, दे4 इति श्रीकूर्मपुराणे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु, न1 इति श्रीकूर्मपुराणे, ग्र2 म1 इति (म1 * *) श्रीकूर्मपुराणे उत्तरभागे व्यासगीतासूपनिषत्सु उ1 मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तर (उ1 °रे) भागे, मुवें. इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे व्यासगीतासु, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे उपरिभागे. **अध्यायनाम**—का1 ब1-3 दे1-4.6.8-10 न1 ग्र2 म1 उ1 मुए. ⊙; ते1 सदाचारप्रसंगो नाम, मुवें. ब्रह्मचारिधर्मनिरूपणं नाम, मुब. ब्रह्मविद्यायां वेदाध्ययनादिक्रमनियमो नाम. **अध्यायसंख्या**—ब2 दे6. ⊙; का1 मुवें. मुब. चतुर्दशोऽध्यायः ।।१४।।, ब1.3 दे2.3 त्रयोदशोऽध्यायः, दे1.4.8-10 ते1 ग्र2 म1 उ1 मुए. चतुर्दशोऽध्यायः.

१५

❀ द1. ⊙; दे3.8.9 व्यास उ.; न1 श्रीवेदव्यासाय नमः; ग्र2 म1 उ1 व्यासः.

१. –a) दे1 वेदे, दे6 उ1 वेद-, द1 वंदे (→वेदं); ब1 वेद(?) (→वेदान्). –b) ब1 दे8-10 उ1 मुवें. मुए. मुब. विन्द्याद्वा, दे1 विवाद्वा (→वेदान्वा); दे1.4.8.9 म1 द्विजः (→द्विजाः); का1 ब2.3 दे2.3.6 वेदाङ्गाश्चतुरोप्यथ, न1 वेदान्वै चतुरोप्यथ, ते1 अथवा चतुरोऽप्यथ. –c) दे10 आधीत्य (→अधीत्य); ब1.2 दे1.4.8-10 मुवें. मुए. मुब. चाभि°, ग्र2 विधि°, उ1 ह्यधि° (→चाधि°); दे6 °गम्यर्थं (→°गम्यार्थं). –d) दे4.8-10 न1 द1 ग्र2 उ1 मुवें. मुए. मुब. द्विजोत्तमाः (→द्विजोत्तमः).

२. –a) दे1 मु(गु?)रवेथ (→गुरवे तु); का1 ब2.3 दे2.3.6 ते1 मुवें. मुए. मुब. धनं (→वरं). –c) दे2 कीर्ण° (→चीर्ण°); ब2 °व्रतोर्थ-, द1 उ1 °व्रतोप-, ग्र2 °व्रतोप्र- (→°व्रतोथ); का1 दे2 मुक्तात्मा (→युक्तात्मा); दे4 चीर्यव्रतोप्ययुक्तात्मा, दे10 चीर्णाव्रतेपि युक्तात्मा, म1 जीर्णव्रतो विमुक्तात्मा. –d) का1 ब2.3 दे2.6 शक्तो वा, दे4 द1 ग्र2 म1 उ1 ह्यशक्तः, ते1 ह्यासक्तः (→सशक्तः); द1 म1 उ1 स्नान°, ग्र2 स्नाह°(?) (→स्नातु°).

३. –a) न1 वैष्णवीं, म1 वैणवं (→वैणवीं); दे10 येषु (→यष्टिं); दे6 वैणवां द्यारयेमुष्टिं. –b) दे4 मुवें. मुए. मुब. °वासं (→°वासस्); दे6 मन्तव्यंस(?), ग्र2 अन्तर्व्यासं (→अन्तर्वासस्). –d) ग्र2 त्रितयं (→द्वितयं); उ1 सोदकुम्भं च (→सोदकञ्च); दे4 कमंडलं, न1 कमण्डलुः (→कमण्डलुम्).

४. –a) दे3.6 चोष्णीष-, दे10 चोष्णी(?) च (→चोष्णीषम्); दे3.6 -चमसं, दे10 अमलां (→अमलं). –c)

वें.२.१५.४ रौक्मे च कुण्डले वेदं कृत्तकेशनखः शुचिः ॥४
स्वाध्याये नित्ययुक्तः स्याद् बहिर्माल्यं न धारयेत् ।
अन्यत्र काञ्चनाद् विप्रो न रक्तां बिभृयात् स्रजम् ॥५
शुक्लाम्बरधरो नित्यं सुगन्धः प्रियदर्शनः ।
न जीर्णमलवद्वासा भवेद् वै विभवे सति ॥६
न रक्तमुल्बणं चान्यधृतं वासो न कुण्डिकाम् ।
नोपानहौ स्रजं चाथ पादुके च प्रयोजयेत् ॥७
उपवीतमलंकारं दर्भान् कृष्णाजिनानि च ।
नापसव्यं परीदध्याद् वासो न विकृतं वसेत् ॥८
आहरेद् विधिवद् दारान् सदृशानात्मनः शुभान् ।
रूपलक्षणसंयुक्तान् योनिदोषविवर्जितान् ॥९
अमातृगोत्रप्रभवामसमानर्षिगोत्रजाम् ।
आहरेद् ब्राह्मणो भार्यां शीलशौचसमन्विताम् ॥१०
ऋतुकालाभिगामी स्याद् यावत् पुत्रोऽभिजायते ।
वर्जयेत् प्रतिषिद्धानि प्रयत्नेन दिनानि तु ॥११
षष्ठ्यष्टमीं पञ्चदशीं द्वादशीं च चतुर्दशीम् ।

न1 ग्र2 म1 रौग्मे, ते1 कार्मे, +रौक्मे (→रौक्मे); का1 ब2.3 दे2.3 दे2 ते1 मुब. धार्ये, ब1 दे4 चैव, दे3.6 धौर्ये, ग्र2 द्वैव, म1 द्वे च, उ1 नर्घे (→वेदं). –d) का1 लून°, ब1.2 दे2.3 कृन्त-, दे8.9 कृप्त-, दे10 क्लिप्त-, मुवें. मुए. मुब. व्युप्त- (→कृत्त-); दे1 -नखं (→-नखः); म1 छविः (→शुचिः).

५. –a) द1 उ1 स्वाध्याय- (→स्वाध्याये); दे1.6.10 न1 द1 ग्र2 म1 युक्त (→युक्तः). –b) दे10 न1 स्यद् (?) (→स्याद्); दे1 मोल्यं न, दे6 माल्यां न, द1 म1 माल्यं च (→माल्यं न). –c) ब2 वि *, दे1.8.9 न1 मुवें. मुए. मुब. विप्रः (→विप्रो). –d) ब2 दे6 रक्तं (→रक्तां); दे1 भि(?) भृयात्, न1 द1 विभयात्, ते1 धारयेत्, ग्र2 विभृया (→बिभृयात्).

६. –a) न1 नित्यः (→नित्यं). –b) ब3 स्वगन्धि, द1 उ1 सुगन्ध- (→सुगन्धः); उ1 °दर्शनं (→°दर्शनः). –c) दे1 जीर्णा° (→जीर्ण°); दे6 °मनवद्, ग्र2 °मलमद् (→°मल-वद्); न1 वासो (→वासा). –d) का1 दे1.4 मुवें. मुए. मुब. वैभवे (→विभवे); दे10 सती (→सति).

७. –a) दे3.6 वक्तं (→रक्तम्); दे2 उल्यणं, ग्र2 म1 उत्बणं, उ1 उद्वहं (→उल्बणं); का1 दे1.8-10 चान्यद् (→चान्य-); ब1 न रक्तं *****, ते1 न रक्तलवणं धार्यं. –b) का1 व्रतं, दे1 धृत्तं, दे4 वृतं (→धृतं); दे10 चासौ (→वासो); का1 स (→न); दे1.10 ते1 कुण्डिका, दे6 कुंडिकं, द1 कंठिकां, ग्र2 बन्धिकं, म1 विभ्रयात् (→कुण्डिकाम्). –c) ब1 नपानहौ, दे10 नौपानहौ, न1 नोपानहं (→नोपानहौ); द1 सृजं (→स्रजं); ब1 वापि, दे1.2.4.8 न1 मुवें. मुए. मुब. वाथ, दे3 चाप्य (?) (→चाथ). –d) दे3 पाध्रुके (?) (→पादुके); का1 दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. न (→च).

८. का1. cd ⊙. –a) दे1 मुवें. मुए. मुब. °करान् दर्भान्, दे4.8-10 द1 म1 °मलंकारान्, ते1 °मलंकारः (→°मलं-कारं). –b) ब2.3 दे3.6 ते1 दर्भाः, दे1 मुवें. मुए. मुब. तथा, दे4 दर्भं (→दर्भान्); ब1 °नपि (→°नि च). –c) दे4 °सव्यां (→°सव्यं); द1 तध्याद् (?) (→दध्याद्); दे2 नासव्यं परीदध्याद्व. –d) द1 वासे (→वासो); द1 च कृतं, ग्र2 वकृतं (→विकृतं); दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. चयन्, दे4 भवेत् (→वसेत्).

अतः परं म1 पुस्तके अधिकम्—

*व्रतानि स्नातको नित्यं सर्वभूतानुकंपनः । (= १३ cd)

९. का1. ab ⊙. –a) ब1 अहरे विधिवद्, दे9 आहार-द्विव* (→आहरेद्विधिवद्); दे1 न1 द्वारान् (→दारान्). –b) दे2 सद्दशा-, दे10 सदसा- (→सदृशा-); दे2 -नात्मना, ब1 -ना*नः, ग्र2 -नामनः (→-नात्मनः); दे1 8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 समान्, दे4 समं, ते1 समाः (→शुभान्). –c) ब2 न1 ते1 ग्र2 म1 उ1 °संपन्नान्, दे4 °संयुक्तां (→°संयुक्तान्). –d) दे4 °विवर्जिक्तां, दे6 °विवर्जित, ते1 °विवर्जिताम् (→°विवर्जितान्).

१०. –a) दे1.2 अनतृ-, दे8-10 आमंत्रि-, दे9 अमंत्रि- (→अमातृ-); ब1-3 दे3.6 -जभवा-, दे4 -विभवा-, दे10 -मभवो, उ1 -प्रभवान् (→-प्रभवा-). –b) ब2 दे2 म1 उ1 -नस-, दे4 -मम्ल- (→-मस-); ब2 दे6 द1 ग्र2 उ1 -नार्ष-, दे3 -नार्द्धं, दे4 म1 -नर्ष-, दे6 -नार्थं- (→-नर्षि-). –c) दे6 आदरद्, दे10 आहारे, ग्र2 आहरे (→आहरेद्); दे6 भार्या (→भार्यां). –d) ब1 दे3 शिव-, ब3 दे6 शीवः (→शील-); ब1.2 -समन्वितान्, दे6 -समन्वितः (→-समन्विताम्).

११. –a) ग्र2 °कामी (→°गामी). –b) उ1 पुत्रो हि (→पुत्रोऽभि-). –c) दे2.3.10 °सिद्धानि (→°षिद्धानि); ब3 वर्जयेत्तां प्रयत्नेन. –d) दे1.9.10 मुवें. मुए. मुब. दिनानि तु प्रयत्नतः.

१२. दे1. cd ⊙. –a) ब1 दे1.2.6 षष्ठचष्टमी (→षष्ठ्य-ष्टमीं); ब3 दे1 पञ्चदशी (→पञ्चदशीं). –b) दे1 द्वादशी च, दे6 * * * च, ते1 अमावास्यां (→द्वादशीं च); दे1 चतुर्दशी

ब्रह्मचारी भवेन्नित्यं तद्वज्जन्मत्रयाहनि ॥१२
आदधीतावसथ्याग्निं जुहुयाज्जातवेदसम् ।
व्रतानि स्नातको नित्यं पावनानि च पालयेत् ॥१३
वेदोदितं स्वकं कर्म नित्यं कुर्यादतन्द्रितः ।
अकुर्वाणः पतत्याशु नरकानतिभीषणान् ॥१४
अभ्यसेत् प्रयतो वेदं महायज्ञान् न हापयेत् ।
कुर्याद् गृह्याणि कर्माणि संध्योपासनमेव च ॥१५
सख्यं समाधिकैः कुर्यादुपेयादीश्वरं सदा ।
दैवतान्यपि गच्छेत कुर्याद् भार्याभिपोषणम् ॥१६
न धर्मं ख्यापयेद् विद्वान् न पापं गूहयेदपि ।
कुर्वीतात्महितं नित्यं सर्वभूतानुकम्पकः ॥१७
वयसः कर्मणोऽर्थस्य श्रुतस्याभिजनस्य च ।
वेषवाग्बुद्धिसारूप्यमाचरन् विचरेत् सदा ॥१८
श्रुतिस्मृत्युदितः सम्यक् साधुभिर्यश्च सेवितः । वें.२.१५.१९

(→चतुर्दशीम्). –d) दे3 तद (→तद्वद्); का1 -त्रयानितः, दे2 -त्रयाहनिः, दे4 -त्रहाहनि, ते1 -दिनत्रयम्, म1 -त्रयेहनि-(→त्रयाहनि); दे8-10 मुवें. मुए. मुब. ब्राह्मणः संयतेन्द्रियः, ग्र2 तद्वर्ज्जमात्रयाहनि.

१३. दे1. ab ⊙; उ1. d ⊙. –a) का1 ब2.3 दे2.3.6 आदधीत, दे4 आददीत्या-, दे8.9 द1 आददीता°, दे10 आददीनां, ग्र2 अददीता° (→आदधीता°); का1 ब2 दे2.3.6 विवाहाग्निं, ब3 विहायाग्नि, दे4 वमथ्याग्नि, दे10 वसंयाग्नीं, न1 वसक्थ्याग्निर्, ते1 म1 उ1 वसंक्थ्याग्निं, उ1 वसंथ्यानि (→वसथ्याग्निं). –b) ते1 वेदसि (→वेदसम्). –c) दे6 स्नानको, ते1 स्नातका (→स्नातको); दे2 निच (?) (→नित्यं); दे1 ब्रह्मा ** तको नित्ये. –d) का1 दे2.3.6 पारणानि (→पावनानि); ग्र2 सर्वभूतानुकम्पनः.

अतः परं ग्र2 पुस्तके अधिकम्—

* दयापरसमायुक्तो ह्यपापानि च पालयेत् । (= १३cd)

म1 पुस्तके अधिकम्—

* श्रुतिस्मृत्युदितं कर्म साधुकार्यञ्च सेवितं ।
तमाचारं निषेवेत नेहेतान्यत्र कर्हिचित् । (= १९)

उ1 पुस्तके अधिकम्—

34\. * दयापरसमायुक्तो पावनानि पाययेत्
चरौ च पचनाद्यर्थं पचनाद्यर्थ पालयेत् ।

१४. –a) दे10 स्वयं (→स्वकं). –b) दे2 अतंन्त्रितः, दे10 अतंद्रियः (→अतन्द्रितः). –c) ब2 न कुर्वाणः, दे1 उ1 अकुर्वाणाः (→अकुर्वाणः); दे10 परत्वाशु (→पतत्याशु). –d) दे1.8.10 मुवें. मुए. मुब नरकान्याति-, दे4 नीरयानाति-, न1 नरकां नाति-, ते1 द1 म1 उ1 निरयानति-, ग्र2 निरयानिति- (→नरकानति-); दे6 न1 -भीषणाद् (→-भीषणान्).

१५. –a) दे1 प्रयंतो (→प्रयतो); दे3 चेदं, ते1 नित्यं (→वेदं). –b) ब1 न1 महायज्ञं न हापयेत्, दे1.8-10 द1 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. महायज्ञांश्च भावयेत्, ते1 पंचयज्ञान्न हापयेत्, उ1 महायज्ञांश्च हापयेत्. –c) ब3 दे3.9 न1 गृह्यानि, दे1 गृस्वानि, दे2.6 ते1 गुह्यानि, दे10 नित्याणि(?), द1 म1 उ1 गार्ह्याणि (→गृह्याणि); का1 ब3 दे2.3.6 कार्याणि, ते1 सर्वाणि (→कर्माणि).

१६. –a) ब2 मन्त्रैः, ब3 पख्यं (?), न1 संख्यं, ते1 सन्ध्यां, द1 शक्त्या, ग्र2 म1 उ1 शक्यं (→सख्यं); का1 दे2.4 समधिकैः, दे10 समाधितैः, ते1 समाहितः, द1 समधिकं, ग्र2 उ1 समाधिकं (→समाधिकैः); म1 शक्यं सायाह्नकं कुर्याद्. –b) दे1 उर्षयाद, मुवें. मुए. मुब. अर्च्चयेद्, उ1 वेदा* (→उपेयाद्). –c) दे1.4.6.8-10 न1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए मुब. °न्याधि-, दे3 °न्यभि, ते1 °ह्यभि- (→°न्यपि); दे4 गच्छेच्च, दे10 या गच्छेत्, म1 उ1 गच्छेतु (→गच्छेत). –d) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. °विभूषणं, दे4 द1 ग्र2 म1 उ1 °दि पोषणं, दे6 °तिपोषणम् (→°भिपोषणं); का1 कुर्यात् भृत्याभिपोषणम्.

१७. –a) ते1 * स्वर्ग्गं (→न धर्मं); ते1 गोपयेद् (→ख्यापयेद्). –b) दे3 गृहयेद्, दे6 पूजयेद्, दे10 गुहयेद्, न1 ग्रहयेद् (→गूहयेद्). –c) ब1 कुर्वतात्म-, दे1 कुर्वीतीत्म- (?); दे3.6 ग्र2 कुर्वीतार्थ-, दे10 कुर्वीतान् स, द1 उ1 कुर्वीताभि- (→कुर्वीतात्म-); द1 ग्र2 उ1 -मतं (→-हितं); ब3 सर्वं (→नित्यं). –d) दे2 °भूतार्थ- (→°भूतानु-); दे1.4.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. °कम्पनम् (→°कम्पकः).

१८. –a) ग्र2 वायसः (→वयसः); का1 स्वस्य, उ1 [अ]र्थंथ्य (→[अ]र्थस्य). –b) दे1 सुतस्या°, दे10 श्रुतस्यो° (→श्रुतस्या°). –c) का1 ब3 दे2.3.6 देश-, ब1 दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. वेद- (→वेष-); दे6 -साहिष्यम् (→-सारूप्यम्). –d) दे1.4.8.10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. आचरेद् (→आचरन्); दे1.8 निचरेत्, मुवें. मुए. मुब. विहरेत् (→विचरेत्).

१९. –a) ब1-3 दे1.4.8-10 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 उदितं (→उदितः); ते1 कर्म (→सम्यक्). –b) दे4 साधुभिर्यञ्च, द1 ग्र2 म1 उ1 साधुकार्यञ्च (→साधुभिर्यश्च); दे4 न1 ते1 द1

वें. २.१५.१६ तमाचारं निषेवेत नेहेतान्यत्र कर्हिचित् ॥१९
येनास्य पितरो याता येन याताः पितामहाः ।
तेन यायात् सतां मार्गं तेन गच्छन् न रिष्यति ॥२०
नित्यं स्वाध्यायशीलः स्यान्नित्यं यज्ञोपवीतवान् ।
सत्यवादी जितक्रोधो ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥२१
संध्यास्नानपरो नित्यं ब्रह्मयज्ञपरायणः ।
अनसूयी मृदुर्दान्तो गृहस्थः प्रेत्य वर्द्धते ॥२२
वीतरागभयक्रोधो लोभमोहविवर्जितः ।
सावित्रीजाप्यनिरतः श्राद्धकृन्मुच्यते गृही ॥२३
मातापित्रोर्हिते युक्तो गोब्राह्मणहिते रतः ।
दान्तो यज्वा देवभक्तो ब्रह्मलोके महीयते ॥२४
त्रिवर्गसेवी सततं देवतानां च पूजनम् ।
कुर्यादहरहर्नित्यं नमस्येत् प्रयतः सुरान् ॥२५
विभागशीलः सततं क्षमायुक्तो दयालुकः ।
गृहस्थस्तु समाख्यातो न गृहेण गृही भवेत् ॥२६
क्षमा दया च विज्ञानं सत्यं चैव दमः शमः ।
अध्यात्मनिरतं ज्ञानमेतद् ब्राह्मणलक्षणम् ॥२७
एतस्मान्न प्रमाद्येत विशेषेण द्विजोत्तमः ।
यथाशक्ति चरन् कर्म निन्दितानि विवर्जयेत् ॥२८
विधूय मोहकलिलं लब्ध्वा योगमनुत्तमम् ।
गृहस्थो मुच्यते बन्धात् नात्र कार्या विचारणा ॥२९

म$_1$ उ$_1$ सेवितं, ग्र$_2$ सेविता (→सेवितः). –c) दे$_{2.6}$ ते$_1$ उ$_1$ तमाचरं, दे$_4$ तमाचारे, दे$_8$ तमोचारं, न$_1$ समाचारं (→तमाचारं); न$_1$ निषेवेतं (→निषेवेत). –d) ब$_2$ नेचोत (?), दे$_{3.6}$ नेह च, न$_1$ न हता, ते$_1$ विहितो, द$_1$ नेह न (→नेहेता-); दे$_{1.8-10}$ मुए. मुब. कुत्रचित् (→कर्हिचित्).

२०. –a) का$_1$ ब$_1$ जाता (→याता). –b) दे$_6$ द$_1$ याता, न$_1$ यात्राः, ग्र$_2$ बाताः (→याताः). –c) ब$_1$ द$_1$ स तं, दे$_3$ सतान् (?) (→सतां). –d) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.3.6}$ न दुष्यति, दे$_1$ मरिष्यति, दे$_{8-10}$ द$_1$ मुवें. मुए. मुब. तरिष्यति, ते$_1$ तदुष्यति (→न रिष्यति).

२१. –a) दे$_4$ नित्य- (→नित्यं); दे$_1$ स्वोध्याय° (?) (→स्वाध्याय°); दे$_{4.10}$ °शीलस्य, न$_1$ ग्र$_2$ °शीलस्याद् (→°शीलः स्यात्). –b) ते$_1$ °शीलवान् (→°पवीतवान्). –c) ब$_1$ सत्यवाधि (क) (→सत्यवादी). –d) दे$_1$ ब्राह्म° (→ब्रह्म°).

२२. दे$_3$. cd ⊙. –a) का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{2-4.6}$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ °रतो (→°परो). –b) उ$_1$ °परायणं °(→परायणः); दे$_3$ नमस्येत्प्रयतः स्वरान्. –c) का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{2.4.6}$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ उ$_1$ अनसूयुर्, ग्र$_2$ अनसूया, म$_1$ अनसूयो (→अनसूयी); दे$_2$ मृदुर्दंति, ते$_1$ मुदा युक्तो, ग्र$_2$ मृदुद्यन्तो, उ$_1$ मृदुःशान्तो (→मृदुर्दान्तो). –d) दे$_{10}$ म$_1$ वर्त्तते (→वर्द्धते).

२३. दे$_3$. ⊙. –a) दे$_{10}$ -भयः (→-भय-). –c) ब$_{1.3}$ दे$_{2.4.6}$ न$_1$ मुवें. मुए. मुब. जाप°, ब$_2$ ते$_1$ ग्र$_2$ जप्य° (→°जाप्य°). –d) दे$_{1.8-10}$ शुद्ध°, दे$_6$ श्राद्धा° (→श्राद्ध°); दे$_1$ शुद्धं संमु (न) च्यते गृही.

२४. दे$_3$. ⊙. –a) का$_1$ °पित्रे हिते, दे$_1$ °पित्र्येहिते, न$_1$ म$_1$ °पित्रोहिते, ते$_1$ °पितृहिते (→°पित्रोर्हिते); दे$_6$ मुक्तो, दे$_{10}$ युक्ते (→युक्तो). –c) का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_2$ न$_1$ म$_1$ उ$_1$ दाता यज्वा, दे$_6$ दाता यज्ञा, ते$_1$ पंचयज्ञो द$_1$ नाययज्वा, ग्र$_2$ न यज्वानो (→दान्तो यज्वा); का$_1$ भवेद्भक्तो, द$_1$ वेदभक्तो (→देवभक्तो).

२५. दे$_3$. ⊙. –a) दे$_6$ °मेधी, ग्र$_2$ °देवी (→°सेवी). –d) दे$_{10}$ नमस्ते, ग्र$_2$ नमस्यं (→नमस्येत्); दे$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ सततं, म$_1$ अहरहस् (→प्रयतः); दे$_6$ स्वराट् (→सुरान्).

२६. –b) दे$_1$ क्षामा (?), ग्र$_2$ म$_1$ समा- (→क्षमा-); दे$_6$ ते$_1$ -मुक्तो, ते$_1$ -शीलो (→-युक्तो); दे$_{3.6}$ दयात्मकः (→दयालुकः). –c) न$_1$ गृहस्तस् (→गृहस्थस्); ते$_1$ स (→तु). –d) ब$_2$ नो (→न); म$_1$ हीनश्च (→ गृहेण).

२७. दे$_{3.6}$. cd ⊙; द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$. bc ⊙. –a) दे$_3$ वि * नं (→विज्ञानं). –b) ब$_3$ दे$_6$ समः (→शमः). –c) का$_1$ दे$_3$ °नित्यता, ब$_1$ दे$_{1.8-10}$ °निरतो, ब$_{2.3}$ °शीलता, ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. °निरत- (→°निरतं); न$_1$ अध्यात्मज्ञाननित्यत्वं.

२८. दे$_{3.6}$. ⊙. –a) का$_1$ दे$_2$ अकस्मात्, ब$_{1-3}$ एकस्मात्, ग्र$_2$ एतस्मिन् (→एतस्मात्); उ$_1$ प्रपद्येत (→प्रमाद्येत). –b) दे$_4$ ते$_1$ मुवें. मुए. द्विजोत्तमाः (→द्विजोत्तमः). –c) ब$_1$ दे$_{1.4}$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. चरेत् (→चरन्); का$_1$ धर्मं, दे$_2$ चर्मं, दे$_{10}$ कर्मन् (→कर्मं). –d) ग्र$_2$ निद्रितानि (→निंदितानि); दे$_1$ विवर्जयत्, द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ च वर्जयेत् (→विवर्जयेत्).

२९. दे$_{3.6}$.⊙; दे$_1$.d ⊙. –a) ग्र$_2$ विधूत° (→विधूय°); दे$_{10}$ °कपिलं (→°कलिलं). –c) दे$_1$ वेधत् (→बन्धात्).

विगर्हातिक्रमाक्षेपहिंसाबन्धवधात्मनाम् ।
अन्यमन्युसमुत्थानां दोषाणां मर्षणं क्षमा ॥३०
स्वदुःखेष्विव कारुण्यं परदुःखेषु सौहृदात् ।
दयेति मुनयः प्राहुः साक्षाद् धर्मस्य साधनम् ॥३१
चतुर्दशानां विद्यानां धारणं हि यथार्थतः ।
विज्ञानमिति तद् विद्याद् येन धर्मो विवर्द्धते ॥३२
अधीत्य विधिवद् विद्यामर्थं चैवोपलभ्य तु ।
धर्मकार्यान्निवृत्तश्चेन्न तद् विज्ञानमिष्यते ॥३३
सत्येन लोकाञ्जयति सत्यं तत्परमं पदम् ।
यथाभूतप्रवादं तु सत्यमाहुर्मनीषिणः ॥३४
दमः शरीरोपरमः शमः प्रज्ञाप्रसादजः ।
अध्यात्ममक्षरं विद्याद् यत्र गत्वा न शोचति ॥३५
यया स देवो भगवान् विद्यया वेद्यते परः ।
साक्षाद् देवो महादेवस्तज्ज्ञानमिति कीर्तितम् ॥३६
तन्निष्ठस्तत्परो विद्वान्नित्यमक्रोधनः शुचिः ।
महायज्ञपरो विप्रो लभते तदनुत्तमम् ॥३७
धर्मस्यायतनं यत्नाच्छरीरं परिपालयेत् ।
न हि देहं विना रुद्रः पुरुषैर्विद्यते परः ॥३८ बें.२.१५.३८

---

३०. दे1.⊙; दे3.6.ab⊙. –a) का1 न1 विग्रहाति-, दे10 विगर्हानि, ते1 ग्र2 म1 विगर्हन्ति (→विगर्हाति-); का1 -क्तमाज्ञेया(?), ब2.3 न1 द1 म1 -क्रमक्षेप, ग्र2 -क्रमक्षे च(?) (→-क्रमाक्षेप-); उ1 विगर्हा कृत्रिमं क्षेपं. –b) ब3 -बद्ध-, दे10 -बंधत् (→-बन्ध-); न1 -वदात्मनाम्, द1 -वधात्मनं, उ1 -विसात्मतिम् (→-बधात्मनाम्); ग्र2 हिंसबन्धायथात्मकम्. –c) ब3 दे10 अन्यमन्य, दे4 आत्ममन्यु, द1 अन्यमन्न, ग्र2 अन्यमन्यं (→अन्यमन्यु-); ब2 दे10 -समुत्थानं, दे4 द1 म1 उ1 -समुत्पन्न, ग्र2 -समुत्पन्ना (→-समुत्थानां); ते1 तान्यात्मनि समुत्थानि. –d) द1 रोषेणा, ग्र2 रोषणा, म1 रोषाणा, उ1 दोहा* (→दोषाणां); दे4 मर्षणा, द1 मर्षणं (→मर्षणं); ब1 न1 क्षमाः (→क्षमा).

३१. दे1.a ⊙. –a) का1 स्वदुःखाद्यव-, दे2 स्वदुखेष्वे*, दे6 सुखदुष्येष्वि(व), दे10 स्वादुःखेष्विव, ते1 स्वदुःखेष्वपि (→स्वदुःखेष्विव); दे10 कारुण्यां (→कारुण्यं). –b) दे2.10 °दुःखेसु (→°दुःखेषु); का1 ब1 ते1 सौहृदम्, दे6.10 सौहृदान् (→सौहृदात्). –d) द1 ग्र2 म1 सा स्याद् (→साक्षाद्); दे3.6 साधनः, ग्र2 शासनं (→साधनम्).

३२. –b) का1 ब2.3.6 धारणा (→धारणं); द1 ग्र2 उ1 च (→हि); का1 परार्थजः, ब2.3 दे2.3.6 परार्थतः (→यथार्थतः). –c) ब2 विज्ञातं, दे4 विधानं (→विज्ञानं). –d) दे3.6 स्वेन, मुवें. यत्र (→येन); द1 न वर्द्धते (→विवर्द्धते).

३३. –a) दे1.4.8-10 ते, द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. वेदान्, न1 विद्या- (→विद्याम्). –b) का1 दे1.3.6 अनुचैव, न1 धर्मं चैव (→अर्थं चैव); ब2.3 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 च (→तु). –c) ब1 दे3.6 उ1 °कार्यान्निवृत्तिः, दे4 °कार्यनिवृत्ति-, न1 °कार्याणिवृत्तः, ते1 कामनिवृत्तः (→°कार्यान्निवृत्तः). –d) का1 दे4 द1 ग्र2 म1 उ1 एतद्, ब2 न1 न तु, दे1.9 तत्तद्, ते1 सत्वद् (→न तद्); का1 इष्यति, दे10 द1 ग्र2 म1 उच्यते, न1 एष्यते, उ1 उत्तमं (→इष्यते).

३४. –a) दे4 सत्वेन (→सत्येन); का1 ब1.3 दे2.3.6 न1 ग्र2 लोकं (→लोकान्); ब1 यजति (→जयति). –b) दे6 सत्नव (→सत्यं तत्). –c) ब3 दे1.8-10 म1 °प्रवादस्तु (→°प्रवादं तु).

३५. –a) का1 दे2.3.6 न1 °परतिः, ब1-3 °परति (→°परमः). –b) ब1.2 समः, ब3 समाः, दे6 ईशः (→शमः). न1 प्राज्ञे (→प्रज्ञा°); ब3 द1 °प्रसादतः, दे1 °प्रसीदजः, ते1 °प्रसादकः, म1 °प्रसूतजः (→°प्रसादजः). –c) ते1 तत्परं (→अक्षरं); ब1.2 द1 विद्या (→विद्याद्). –d) ते1 स्वरूपस्य न शोचति.

३६. –a) दे1 जया स, दे2 मया स, दे4 द1 ग्र2 म1 उ1 यथा स, ते1 ययादि (→यया स); ग्र2 देशो (→देवो). –b) का1 ब1.2 दे4 विद्यते (→वेद्यते); दे10 परान् (→परः). –c) का1 ब1.3 दे6 न1 देव, ब2 दे1-3 एव (→देवो); ब1 कीर्तितः, दे3.6 कीर्त्तनं (→कीर्तितं); द1 ग्र2 उ1 तत्त्वज्ञानविनिर्मितं, म1 तत्त्वज्ञानमितीरितं.

३७. द1 ग्र2 म1 उ1. cd ⊙. –a) दे4 तं विष्ठस् (→तन्निष्ठस्); दे6 ते1 विद्यात् (→विद्वान्). –b) दे4 पुमान् (→नित्यम्); दे1 श्रुविः (→शुचिः); द1 ग्र2 म1 उ1 लभते, तत्परं पदं. –c) दे1.4.8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. विद्वान् (→विप्रो). –d) ब2.3 लभ्यते, दे1 न भवेत(?), दे4.8-10 मुवें. मुए. मुब. न भवेत् (→लभते); का1 तनुमुत्तमां, ब3 तन्नमुत्तमं, मुब. तत्वमुत्तमम् (→तदनुत्तमम्).

३८. –a) द1 ग्र2 म1 यत्तत् (→यत्नात्). –b) द1 शरीर- (→शरीरं); दे1 मुवें. मुए. मुब. प्रति° (→परि°); न1

वें.२.१५.३६ नित्यधर्मार्थकामेषु युज्येत नियतो द्विजः ।
न धर्मवर्जितं काममर्थं वा मनसा स्मरेत् ।।३९
सीदन्नपि हि धर्मेण न त्वधर्मं समाचरेत् ।
धर्मो हि भगवान् देवो गतिः सर्वेषु जन्तुषु ।।४०
भूतानां प्रियकारी स्यात् न परद्रोहकर्मधीः ।
न वेददेवतानिन्दां कुर्यात् तैश्च न संवसेत् ।।४१
यस्त्विमं नियतं विप्रो धर्माध्यायं पठेच्छुचिः ।
अध्यापयेत् श्रावयेद् वा ब्रह्मलोके महीयते ।।४२

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे पञ्चदशोऽध्यायः ।।१५।।

१६

व्यास उवाच ।*
न हिंस्यात् सर्वभूतानि नानृतं वा वदेत् क्वचित् ।
नाहितं नाप्रियं वाक्यं न स्तेनः स्यात् कदाचन ।।१
तृणं वा यदि वा शाकं मृदं वा जलमेव वा ।

°पालये(?) (→°पालयेत्). –c) दे1.4.8-10 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. च (→हि); ब2 न1 देवं (→देहं); ब2 न1 रुद्रं, दे4 भद्रं (→रुद्रः). –d) ब2 ते1 द1 मुब. पुरुषो, दे1 खिद्यते, दे4 पुरुषं, दे8-10 मुवें. मुए. विद्यते (→पुरुषैः); दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. पुरुषैः, द1 ग्र2 म1 उ1 वेद्यते (→विद्यते); द1 परं (→परः).

३९. –a) का1 ब1-3 दे1-4.6.9.10 न1 ते द1 ग्र2 म1 उ1 नित्यं (→नित्य-). –b) ब3 दे10 युज्यते, ते1 युज्यात्तत्, द1 ग्र2 म1 उ1 बुध्येत (→युज्येत); दे3.6 नियते (→नियतो); ब3 दे3.6 द्विजाः (→द्विजः). –c) द1 धर्मे (→धर्म-); ब1 कार्यं (→कामम्). –d) ब1 मम, दे3 अन्नं (→अर्थं); न1 °साक्षरे (→°सा स्मरेत्); दे1 अनर्थं वामन स्मारेत्.

४०. दे1. ⊙; ते1. ab ⊙. –a) दे1 परि (→अपि); दे2 (म)हि (→हि); दे4 धर्माणि (→धर्मेण). –c) न1 द1 धर्मोपि (→धर्मो हि); ते1 एव (→देवो).

४१. दे1. ab ⊙. –a) ते1 कृतो ना (→भूतानां); ब3 न1 प्रियकारि, उ1 उपकारो (→प्रियकारी). –b) दे10 नो (→न); दे3.6 परान्नाह° (→परद्रोह°); न1 °कर्मधि, ते1 °कर्मभिः (→°कर्मधीः). –c) ग्र2 देव (→वेद). –d) ब1 दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. संवदेत्, दे4 संश्रयेत् (→संवसेत्).

४२. –a) का1 ब2 दे2 म1 नियतो, ग्र2 उ1 नियते (→नियतं); दे4 विष्णोर् (→विप्रो). –b) दे3 धर्मोध्यायं, द1 ग्र2 म1 उ1 धर्मपाठं (→धर्माध्यायं); दे1 यद्दछुचिः (?), ते1 पठन्नरः (→पठेच्छुचिः). –d) ते1 धर्मलोके (→ब्रह्मलोके).
पुष्पिका—[ते1 द1 पुस्तकयोरध्यायसमाप्तिर्नास्ति]
पुराणनाम—का1 दे4.6.8-10 इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिभागे, ब1.3 दे2.3 इति कू(दे2 कौ)र्मपुराणे उपरिभागे, ब2 इति कूर्मपुराणे, दे1 इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिविभागे, दे3 इति कूर्मपुराणे उपरिविभागे, न1 इति श्रीकौर्मे उपरिभागे, ग्र2 म1 इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरभागे व्यासगीतासूपनिषत्सु, उ1 इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरभागे व्यासगीतासु, मुवें. इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे व्यासगीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे उपरिभागे. **अध्यायनाम**—का1 ब1-3 दे1-4.6.8-10 न1 ग्र2 म1 उ1 मुए. ⊙; मुवें. ऋषिव्याससंवादे ब्रह्मचारिणां गार्हस्थ्यधर्मनिरूपणं नाम, मुब. ब्रह्मविद्यायां धर्माध्यायो नाम. **अध्यायसंख्या**—ब2 दे6. ⊙; का1 चतुर्दशोऽध्यायः ।।१४।।, ब1.3 दे2.3 चतुर्दशोऽध्यायः, दे1.4.8-10 ग्र2 म1 उ1 मुए. पञ्चदशोऽध्यायः, न1 पंचषष्ठितमोऽध्यायः, मुवें. मुब. पञ्चदशोऽध्यायः ।।१५।।.

१६

* ते1 द1. ⊙; दे3.9 व्यास उ.; न1 उ1 व्यासः; ग्र2 म1 श्रीव्यासः.

१. ब1. १d–२a ⊙. –a) ब1 हिसात् (?), द1 दुह्येत्, ग्र2 दुष्ये (→हिंस्यात्); दे1 यर्वा (?) भूताति (→सर्वभूतानि). –c) न1 द1 ग्र2 उ1 नानृतं (→नाहितं); द1 ग्र2 उ1 नाहितं, म1 नानृतं (→नाप्रियं); दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. ब्रूयात् (→वाक्यं). –d) दे1.3.6.10 द1 न स्तेन, न1 न स्तेम, ते1 दुष्टो न, ग्र2 म1 न स्तेय (→न स्तेनः); दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. कथंचन (→कदाचन).

२. ब1. a ⊙ (द्र. १ पा. वि.). –a) का1 छागं, दे1 नृणां (→तृणं). –b) दे4 अन्नं, ग्र2 मृतं (→मृदं); दे2 च (→वा); दे3 काष्टमेव, दे4 जलमे * (→जलमेव); दे3.6.8.9

परस्यापहरञ्जन्तुर्नरकं प्रतिपद्यते ॥२
न राज्ञः प्रतिगृह्णीयान्न शूद्रपतितादपि ।
न चान्यस्मादशक्तश्च निन्दितान् वर्जयेद् बुधः ॥३
नित्यं याचनको न स्यात् पुनस्तं नैव याचयेत् ।
प्राणानपहरत्येवं याचकस्तस्य दुर्मतिः ॥४
न देवद्रव्यहारी स्याद् विशेषेण द्विजोत्तमः ।
ब्रह्मस्वं वा नापहरेदापद्यपि कदाचन ॥५
न विषं विषमित्याहुर्ब्रह्मस्वं विषमुच्यते ।
देवस्वं चापि यत्नेन सदा परिहरेत् ततः ॥६
पुष्पे शाकोदके काष्ठे तथा मूले फले तृणे ।
अदत्तादानमस्तेयं मनुः प्राह प्रजापतिः ॥७
गृहीतव्यानि पुष्पाणि देवार्चनविधौ द्विजाः ।
नैकस्मादेव नियतमननुज्ञाय केवलम् ॥८
तृणं काष्ठं फलं पुष्पं प्रकाशं वै हरेद् बुधः ।
धर्मार्थं केवलं विप्रा ह्यन्यथा पतितो भवेत् ॥९
तिलमुद्गयवादीनां मुष्टिर्ग्राह्या पथि स्थितैः ।

वे २.१६.१०

मुवें. मुए. च (→वा). –c) दे1 जेतु, दे3 ज *, दे6 तंतु, न1 जंतु (→जन्तुर्); ते1 परस्वादिहरन् जन्तुः, द1 म1 उ1 परस्या (द1 °स्व) हरणाज्जन्तुः, ग्र2 परस्वाभरणाज्जन्तु. –d) उ1 प्रतिपद्यति (→प्रतिपद्यते).

३. द1 ग्र2 म1. ३c–५d ⊙. –a) का1 दे3 म1 राज्ञां, दे1 राजः, दे2 राज्यं (→राज्ञः). –b) दे1.8-10 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. शूद्रात्, दे4 छूद्रान् (→शूद्र-); का1 ते1 न च, द1 ग्र2 उ1 च न (→अपि). –c) ब2 दे4 न1 मुब. अशक्तश्चेत् (→अशक्तश्च); दे1.8.9 मुवें. मुए. नान्यस्माद्याचकत्वञ्च, दे10 नान्यस्याद्याचकत्वञ्च, न1 नान्यस्मादशक्तुंचेनिं, ते1 न निन्दस्यादशक्तश्चेत्, उ1 न चान्यस्मादशक्तं चेत्. –d) दे1.4.8.9 उ1 मुवें. मुए. मुब. निन्दिता (→निन्दितान्); दे3 बुधा (→बुधः); दे10 जिनार्ध्वर्जुनयेत् बुधः.

४. द1 ग्र2 म1. ⊙ (द्र. ३ पा. वि.). –a) ब1.3 दे3.6 न1 नित्य (→नित्यं); न1 यानचको, ते1 उ1 च याचको (→याचनको). –b) का1 न1 पुनस्तेनैव, दे1.8.9 उ1 मुवें. मुए. मुब. पुनस्तत्रैव (→पुनस्तं नैव); दे1 योच(त)येत् (?) (→याचयेत्); दे4 द्याचकै नैव याचयेत्, दे10 पुनः रेते (ते) व याचयेत्, ते1 पैशुन्यं नैव चाचरेत्. –c) न1 प्रापान् (→प्राणान्); ब1 दे1.4.8-10 न1 उ1 मुवें. मुए. मुब. एष (→एवं). –d) दे10 दुर्मती (→दुर्मतिः).

५. द1 ग्र2 म1. ⊙ (द्र. ३ पा. वि.); दे4. ५c-६d ⊙. –a) उ1 दैव° (→देव°); ब3 °भून्यहारी, दे10 न1 °द्रव्यहारिः (न1 °रि) (→°द्रव्यहारी). –b) दे1.8-10 उ1 मुए. मुब. द्विजोत्तमाः (→द्विजोत्तमः). –c) दे10 ब्रह्मस्वा * (→ब्रह्मस्वं वा); ते1 ब्रह्मस्वं नैवापहारेत्, उ1 ब्रह्मस्वं नापहारेत. –d) का1 दे2 आपत्स्वपि, दे6 आपत्यपि (→आपद्यपि); ब1 कदाचनः (→कदाचन).

६. दे4. ⊙ (द्र. ५ पा. वि.). –c) ब3 वापि (→चापि). –d) दे6 परिसवे ततः, ते1 परिहरेतु सः, द1 म1 नापहरेत्ततः, ग्र2 नावहरेत्ततः (→परिहरेत्ततः). –cd) ब1 विषमेकाकिनं हन्ति ब्रह्मस्वं पुत्रपौत्रकं.

७. –a) ब2 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 पुष्प-, दे10 पुष्पो (→पुष्पे); दे1 शाकादके (→शाकोदके); दे1.2 काष्ठ- (दे2 °ष्टे), दे10 कोष्ठे (→काष्ठे). –b) दे4.10 न1 ते1 मूल- (→मूले); दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. तृणे फले (→फले तृणे). –c) का1 आदात्ता° (→अदत्ता°); न1 °नंदम्, ते1 दानात् (→°दानम्); न1 द1 अस्तेय (→°अस्तेयं). –d) दे1 मनुः **, द1 ग्र2 म1 उ1 मनुराह (→मनुः प्राह).

८. –a) का1 ब1.3 दे1.2.4.8-10 न1 ते1 द1 ग्र1 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. गृहीतव्यानि, ब2 गृहीतान्यपि, (→ग्रहीतव्यानि); का1 पुष्पानि (→पुष्पाणि). –b) दे10 ग्र2 देवतार्च-, द1 म1 उ1 देवतार्चा- (→देवार्चन-); दे10 * धौ, द1 -विधो (→-विधौ); ब1 दे4.8-10 न1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. द्विजैः, ते1 द्विजः (→द्विजाः). –c) ब2 नैकस्य देव-, द1 नैकस्मानेक-, ग्र2 नैकस्मादेक- (→नैकस्मादेव); द1 नियत, ग्र2 नियताम् (→नियतम्). –d) का1 अ * नुज्ञाय, दे1 अननुज्ञा(व)य, दे3 अन * ज्ञाय, दे4 अननुज्ञाप्य, न1 अनुज्ञायत, ते1 द1 तमनुज्ञाप्य (द1 °य) (→अननुज्ञाय); ब2 तेवलं, दे1 केवले, दे4 केव * (→केवलम्).

९. –a) दे1 तृणे, दे4.6 ते1 ग्र2 म1 तृण- (→तृणं); दे1 काष्ठं, दे4 ते1 ग्र2 काष्ठ- (म1 °ष्ठे) (→काष्ठं); दे1 पुष्प- (→पुष्पं). –b) दे1 प्रकाशां, ते1 प्रकाशः (म1 °शे) (→प्रकाशं). –c) दे1.10 ग्र2 धर्मार्थ- (→धर्मार्थं); दे10 केवले (→केवलं); का1 ब1-3 दे2.3.6 मुवें. ग्राह्यं (दे6 °ह्यः), ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 विप्रो (द1 °प्राः) (→विप्रा); दे4 धर्मार्थसकलं विप्रो. –d) का1 ब1-3 दे2.3 अन्यथा, दे6 मन्यथा, ग्र2 ह्यनाध (→ह्यन्यथा).

१०. –a) दे6 °मुद्गज° (→°मुद्गय°); दे2 °यवादीनी (→°यवादीनां). –b) ब1 दे1 न1 ग्र2 मुष्टि-, दे6 पुष्टि, ते1

वें.२.१६.१०

क्षुधार्तैर्नान्यथा विप्रा धर्मविद्भिरिति स्थितिः ॥१०
न धर्मस्यापदेशेन पापं कृत्वा व्रतं चरेत् ।
व्रतेन पापं प्रच्छाद्य कुर्वन् स्त्रीशूद्रदम्भनम् ॥११
प्रेत्येह चेदृशो विप्रो गर्ह्यते ब्रह्मवादिभिः ।
छद्मनाचरितं यच्च व्रतं रक्षांसि गच्छति ॥१२
अलिङ्गी लिङ्गिवेषेण यो वृत्तिमुपजीवति ।
स लिङ्गिनां हरेदेनस्तिर्यग्योनौ च जायते ॥१३
बैडालव्रतिनः पापा लोके धर्मविनाशकाः ।
सद्यः पतन्ति पापेषु कर्मणस्तस्य तत् फलम् ॥१४
पाषण्डिनो विकर्मस्थान् वामाचारांस्तथैव च ।
पञ्चरात्रान् पाशुपतान् वाङ्मात्रेणापि नार्चयेत् ॥१५
वेदनिन्दारतान् मर्त्यान् देवनिन्दारतांस्तथा ।
द्विजनिन्दारतांश्चैव मनसापि न चिन्तयेत् ॥१६
याजनं योनिसंबन्धं सहवासं च भाषणम् ।
कुर्वाणः पतते जन्तुस्तस्माद् यत्नेन वर्जयेत् ॥१७

मुष्टिः (षि) (→मुष्टिर्); का1 ग्राह्यं, दे8.9 ग्राह्यः (→ग्राह्या); न1 ग्र2 पति स्थितैः, ते1 परिग्रहे (→पथि स्थितैः). –c) दे3 न1 ग्र2 क्षुधार्थैर् (ग्र2 °र्त्तैर्) (→क्षुधार्तैर्); दे4 न1 द1 ग्र2 म1 उ1 विप्रैः (ग्र2 °प्रै) (→विप्रा); दे1 क्षुधार्थैनाक्षान्यथा विप्रा, दे6 जुधार्वेनान्यथाविप्रा, ते1 शुध्यते नान्यथाविप्रो. –d) ब2 श्रुतिः, दे1.4 स्थितीः (दे4 °तेः) (→स्थितिः).

११. –a) ब1 न धर्मस्यपदेशेन, दे3.6 न धर्मस्यापदेशेन, दे10 न धर्मस्योपदेशेन, ते1 न धर्मस्यातिदेशेन, द1 ग्र2 न धनस्या(ग्र2 °स्य)पदेशेन, उ1 नयनस्यापदेशेन. –c) दे1 व्रतेना (?) (→व्रतेन); ब2.3 दे9 प्रछाद्य, दे1 प्रक्षाल्य, दे2.3.6 प्रणुदेत् (दे2 °द्यात्), द1 पृच्छाद्य (→प्रच्छाद्य). –d) दे4 कुर्यात्, ग्र2 म1 कुर्वं (→कुर्वन्); दे6 °सूद्र° (→°शूद्र°); ब2.3 दे4 द1 ग्र2 म1 उ1 मुए. मुब. °लम्भनं, दे2.3.6 °उत्तरः (दे6 °द), न1 °डंभनं, ते1 °बन्धनं, मुवें. °लम्बनम् (→°दंभनं). –cd) का1 व्रतेन पापं प्रच्छाद्या गूद्यान्निजं नरः **.

१२. ब1. ⊙; दे1.8-10. १२ c–१३d ⊙. –a) दे3.6.10 प्रत्येह (दे3 प्रि°), ते1 द1 प्रत्यहं (द1 °हा) (→प्रेत्येह); ब2 च कृशो, दे4 उ1 तादृशो, दे10 च दृशो, न1 ग्र2 °नदृशो (→चेदृशो). –b) दे4 गर्भिते, दे6.10 गृह्यते, ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 गर्हितो (द1 °ते) (→गर्ह्यते). –c) ते1 चर्मणे°, द1 ग्र2 म1 ब्राह्मणा° (→छद्मना°); दे4 तद्व्र (?), न1 तच्च, ते1 यत्तत् (→यच्च). –d) ते1 वृत्तं (→व्रतं); ते1 रक्षासि, ग्र1 उ1 रक्षोधि (→रक्षांसि).

१३. दे1.8-10. ⊙ (द्र. १२ पा. वि.). –a) ग्र2 म1 अलिगो (→अलिंगी); का1 न1 द1 ग्र2 म1 लिग- (→लिंगि-); का1 ब1-3 दे2.3.6 मुवें. मुए. मुब. -वेशेन, न1 ग्र2 -वेशेण, उ1 -रूपेण (→-वेषेण). –b) दे3 वृत्तिनुपजीवति, दे6 वृत्तिर्मुपजीवति, द1 वृत्तिमुपजायति (→वृत्तिमुपजीवति). –c) ब1 न1 अलिङ्गानां (न1 °ङ्गी°) (→सलिंगिनां); दे3.6 न1 ग्र2 म1 हरत्येन (म1 °नं), दे4 हरंत्येनं, ते1 द1 उ1 हरत्येनः (→हरेदेनस्). –d) दे4 तिर्यग्योग्नौ, ते1 तिर्यग्योन्यां (→तिर्यग्योनौ); दे4 द1 ग्र2 म1 उ1 प्रजायते (→च जायते).

१४. –a) दे1.8-10 चंडाल-, दे3 वैडालकं, न1 वैलाड- (→वैडाल-); दे4 -वर्तिनः, न1 -प्रतिनः, द1 -वृत्तिनः, उ1 -वृत्तयः (→-व्रतिनः); दे3 पापाः (→पापा); ग्र2 म1 वैलालवृत्तिः पापात्मा. –b) दे2.6.10 -विनाशका (दे6 °कः), दे4 ग्र2 म1 -विनाशनः (दे4 °नाः), न1 -पिनाशकाः (→-विनाशकाः). –c) का1 पापेषु, दे1.8 पातेषु, मुवें. पापेन (→पापेषु). –d) दे1 तस्या (→तस्य).

१५. –a) दे6 म1 उ1 विकर्मस्थात् (उ1 °स्थां), दे10 द1 विकर्मस्था (द1 °स्थाः), न1 विकर्णास्थान् (→विकर्मस्थान्). –b) का1 ननाचारान्, ब1.2 वामाचारं, दे2 रामाचारास्, दे4.10 ते1 वामाचर्यां (ते1 °म), दे6 वामाचारस्, न1 विमर्यादां, द1 ग्र2 म1 उ1 धर्माचार्या (ग्र2 °र्यं) (→वामाचारांस्). –c) ब3 दे10 उ1 पांच° (→पञ्च°); दे4 पञ्चरात्रां नाकुलिकांश्च, ते1 पांचरात्रां कोकिलांश्च. –d) दे1 मात्रैण, न1 मात्रेणो (→मात्रेणा).

१६. –a) ते1 देव° (→वेद°); द1 म1 उ1 °परान्, ग्र2 °परो (→°रतान्). –b) दे1 वेदे°, न1 ते1 वेद° (→देव°); दे2 °रतास्, ग्र2 °परांस् (→°रतांस्). –c) ब1 द्विजा° (→द्विज°); म1° रतांस्तद्वन् (→°रतांश्चैव). –d) दे2 मनसां * (→मनसापि); म1 चार्चयेत् (→चिन्तयेत्); का मनसा न विचिन्तयेत्.

१७. –a) का1 दे10 योजनं, ते1 भोजनं (→याजनं); दे10 यौन° (→योनि°); ते1 °सन्बन्धस् (→°संबन्धं). –b) का1 सभोज्यं च, दे2 सहमासं च, न1 सहवासेश्च (→सहवासं च). –c) ब1 कुर्वंण, दे1 कुर्वाथाः, दे3 कुर्व्वंणः (→कुर्वाणः).

देवद्रोहाद् गुरुद्रोहः कोटिकोटिगुणाधिकः ।
ज्ञानापवादो नास्तिक्यं तस्मात् कोटिगुणाधिकम् ॥१८
गोभिश्च दैवतैर्विप्रैः कृष्या राजोपसेवया ।
कुलान्यकुलतां यान्ति यानि हीनानि धर्मतः ॥१९
कुविवाहैः क्रियालोपैर्वेदानध्ययनेन च ।
कुलान्यकुलतां यान्ति ब्राह्मणातिक्रमेण च ॥२०
अनृतात् पारदार्याच्च तथाऽभक्ष्यस्य भक्षणात् ।
अश्रौतधर्माचरणात् क्षिप्रं नश्यति वै कुलम् ॥२१
अश्रोत्रियेषु वै दानाद् वृषलेषु तथैव च ।
विहिताचारहीनेषु क्षिप्रं नश्यति वै कुलम् ॥२२
नाधार्मिकैर्वृते ग्रामे न व्याधिबहुले भृशम् ।
न शूद्रराज्ये निवसेन्न पाषण्डजनैर्वृते ॥२३
हिमवद्विन्ध्ययोर्मध्ये पूर्वपश्चिमयोः शुभम् ।
मुक्त्वा समुद्रयोर्देशं नान्यत्र निवसेद् द्विजः ॥२४
कृष्णो वा यत्र चरति मृगो नित्यं स्वभावतः ।
पुण्याश्च विश्रुता नद्यस्तत्र वा निवसेद् द्विजः ॥२५
अर्द्धक्रोशान्नदीकूलं वर्जयित्वा द्विजोत्तमः ।
नान्यत्र निवसेत् पुण्यं नान्त्यजग्रामसन्निधौ ॥२६ वें.२.१६.२६

१८. द1. cd ⊙. –a) ब2 ते1 द1 म1 वेद° (→देव°); ब1 गुरुद्रोहि, ब2 दे2.3 गुरो द्रोहः, दे6 गुरो द्रोहा, दे10 न1 म1 गुरुद्रोहात् (न1 °हान्), ग्र2 गुरुद्रोहो (→गुरुद्रोहः). –b) दे2 °गुणधिकः, दे3 °गुणाधिका, न1 द1 म1 °गुणाधिकं (न1 °कान्) (→°गुणाधिकः). –c) दे1 ज्ञानापवादे, दे4 ते1 नानापवादैर् (ते1 °दो), म1 ज्ञानापवादान्, उ1 जनापवादो (→ज्ञानापवादो); न1 नास्तिक्यः (→नास्तिक्यं). –d) दे3 मुब. गुणाधिकाम् (मुब. °कः), ग्र2 गुणान्वितं (→गुणाधिकम्).

१९. –a) दे1 दैवतैर्विप्रोः, दे10 देवताविप्रै, न1 देवतैर्विप्रैः (→दैवतैर्विप्रैः). –b) दे6 कृष्य, ते1 कृत्वा, उ1 कृषि (→कृष्या); दे1 °संवया (?) (→°सेवया). –c) दे10 कुलात्य°, न1 कलान्य°, ते1 कुलान्या° (→कुलान्य°). –d) दे3 योनि, दे6 ते1 यानी (→यानि); ते1 हा*नि (→हीनानि); ब1 सन्ततः, दे1.8-10 मुए. मुब. वृत्ततः (दे10 °यः), दे4 न1 द1 ग्र2 म1 उ1 मंत्रतः, ते1 सत्यतः (→धर्मतः).

२०. –a) दे4 द1 कुविवाहः (द1 °हे), दे6 कुविहाहैः, दे10 अविवाहैः, न1 कुपिवाहैः (→कुविवाहैः). –c) दे1.4.10 कुलान्या° (दे10 °त्य) (→कुलान्य°); दे1 °कुललां (→°कुलतां); दे6 याति (→यान्ति). –d) दे3 ब्राह्मणि क्रमेण च, ग्र2 ब्राह्मणानिति क्रमेण च.

२१. का1. २१b-२२a ⊙. –a) दे3 अभूतान्, दे1 न1 अनृतान् (→अनृतात्); ब2 म1 परदाराच्च, दे2 पारदारार्याच्च(?), दे6 ग्र2 परदार्याच्च, दे10 परदार्यश्च (→पारदार्याच्च). –b) ब2 वृथा, द1 म1 तदा (→तथा); दे1.3 न1 अभक्षस्य, दे10 अभक्षण- (→अभक्ष्यस्य); ते1 अभक्ष्या भक्षणान्ततः. –c) ते1 अश्रेत° (?) (→अश्रौत°); न1 °चरणां (→°चरणात्). –d) दे10 विप्रं (→क्षिप्रं).

२२. का1. a ⊙ (द्र. २१ पा. वि.); ब1.3 दे4. ⊙. –a) दे2 अश्रोत्रिये वै, दे3 अश्रोत्रिये*, दे10 आश्रोत्रियेषु, (→अश्रोत्रियेषु); ब2 दे2 दानाच्च, दे1 वैदानीन्, दे3.6 (वै)दानाच्च, दे10 वेदानाद्, न1 वै दानं, ते1 ग्र2 वेदानां, ते1 म1 वै दानां (→वै दानाद्). –c) उ1 संहिता° (→विहिता°). –d) ते1 विप्रो (→क्षिप्रं); ते1 कुलात् (→कुलम्).

२३. –a) ब3 दे6 नाधर्म्मिकैर्, दे4 उ1 नाधार्मिकं (उ1 °क), ते1 द1 म1 नाधार्मिका (द1 °न) (→नाधार्मिकैर्); दे4 मृते, दे6 वृतै, न1 वृतैर् (→वृते); का1 प्राप्ते, न1 ग्रामैर् (→ग्रामे). –b) दे1 °वहले (?) (→°बहुले); द1 दशं (→भृशम्). –c) दे3 शू * राज्ये, दे10 द1 शूद्रराज्य, न1 रुद्रराज्ये, ते1 शूद्ररक्ष्य (→शूद्रराज्ये); का1 निवासेन्, द1 म1 निवसेत् (→निवसेन्). –d) दे10 न1 ते1 उ1 मुवें. मुए. पाखण्ड° (→पाषण्ड°); दे3 °जलैर्, दे4 ते1 °जना- (→°जनैर्); दे6 वृतै, द1 व्रते (→वृते).

२४. –a) ब1-3 दे2.3 न1 म1 मध्यं (→मध्ये). –c) का1 दे4 भुक्त्वा (दे4 °क्ता), ब3 दे10 मुक्ता (→मुक्त्वा); का1 समुद्रमुद्देशं, ब2.3 दे2.3.6 समुद्रनिर्देशं (→समुद्रयोर्देशं). –d) ब1 दे10 दिवसेद् द्विजः, ब3 दे4 निवसेद्द्विजाः (दे4 °जं), दे2 निवसोद् द्विजः (→निवसेद् द्विजः).

२५. दे1.10 ग्र2. ⊙. –a) दे2 यदि (→यत्र); ते1 कृष्णसारस्तु चरति. –b) द1 उ1 यत्र (→नित्यं). –c) ब2.3 दे2.3.6 पुण्यावा, न1 म1 पुण्यश्च, ते1 अन्याश्च (→पुण्याश्च); दे4 विसृताः (→विश्रुता[:]). –d) दे4 तत्रैव (→तत्र वा).

२६. –a) ब1.2 दे2.3 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 अर्द्धक्रोशं, दे6 अर्द्धक्रोशे, न1 अर्द्धकोशं, मुवें. अर्द्धकोशान् (→अर्द्धक्रोशान्); द1 ग्र2 उ1 नदीतीरं (→नदीकूलं). –b) ब2 द्विजोत्तमाः (→द्विजोत्तमः). –c) दे4 नान्यत्रै (→नान्यत्र); ब1 दे1.8-10 द1 ग्र2 मुवें. मुए. पुण्यां (→पुण्यं). –d) दे1 नात्यज,

वें.२.१६.२७ न संवसेच्च पतितैर्न चण्डालैर्न पुक्कसैः ।
न मूर्खैर्नावलिप्तैश्च नान्त्यैर्नान्त्यावसायिभिः ॥२७
एकशय्यासनं पङ्क्तिर्भाण्डपक्वान्नमिश्रणम् ।
याजनाध्यापने योनिस्तथैव सहभोजनम् ॥२८
सहाध्यायस्तु दशमः सहयाजनमेव च ।
एकादश समुद्दिष्टा दोषाः साङ्कर्यसंज्ञिताः ॥२९
समीपे वा व्यवस्थानात् पापं संक्रमते नृणाम् ।
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन साङ्कर्यं परिवर्जयेत् ॥३०
एकपङ्क्त्युपविष्टा ये न स्पृशन्ति परस्परम् ।
भस्मना कृतमर्यादा न तेषां संकरो भवेत् ॥३१
अग्निना भस्मना चैव सलिलेनावसेकतः ।
द्वारेण स्तम्भमार्गेण षड्भिः पङ्क्तिर्विभिद्यते ॥३२
न कुर्याच्छुष्कवैराणि विवादं न च पैशुनम् ।
परक्षेत्रे गां धयन्तीं न चाचक्षीत कस्यचित् ।
न संवदेत् सूतके च न कश्चिन्मर्मणि स्पृशेत् ॥३३

दे4.10 नात्यजं (दे10 °ज्य-), न1 नान्यज-, ग्र2 म1 उ1 नान्यत्र (→नान्त्यज-).

२७. ते1. ⊙. -a) दे2 संवसच्च, म1 स वसेन्ना, उ1 संवसेद्व (→संवसेच्च). -b) का1 ब2.3 दे3.4.6.10 चाण्डालैर्न, दे1.8.9 ग्र2 उ1 चण्डालैश्च, दे4 चांडालैश्श, दे10 चाण्डालौश्च, ते1 विडालैर्न (→चण्डालैर्न); का1 दे1.4.6.8.9 न1 ते1 ग्र2 म1 उ1 पुल्कसैः, ब2 मुए. पुक्कशैः, दे10 निष्कसे, द1 पुष्कलैः (→पुक्कसैः). -c) द1 ना (→न); दे4 मूर्खैरव, ग्र2 उ1 मूर्खैर्नोप- (→मूर्खैर्नाव-); ब1 °लिप्तश्च, (→°लिप्तैश्च). -d) का1 दे10 नान्यैनान्त्यावसायिभिः, ब1 ** नन्त्यावसायिभिः, ब2 दे6 नान्त्यैर्नान्तावसायिभिः, ते1 नान्येनान्त्यावसायिभिः, द1 नांध्रैर्नोत्यावसायिभिः, ग्र2 नान्ध्योर्नाकावसादिभिः.

२८. -a) ब1 एकशय्याशनं (→एकशय्यासनं). -b) दे1.8 भंडं, दे2 प्रेडि, दे9 भाण्डु-, ते1 भुक्तिः (→भाण्ड-); का1 °पाकार्थ-, दे2 °पक्वार्थ-, द1 °पक्वानि (→°पक्वान्न-); न1 °मिश्रितां, ग्र2 °म * णा, म1 °मिश्रतं (→°मिश्रणम्). -c) का1 न1 ते1 याजनाध्ययने (न1 °नं), ब1 दे4.8-10 मुवें. मुए. याजनाध्यापनं (दे10 °नां); दे2 ग्र2 उ1 याजनाध्यापनो (→याजनाध्यापने); दे10 योनिं (→योनिस्).

२९. -a) दे2 सहाध्यायायस्तु, न1 सहाद्यायस्तु, ते1 गुह्याध्यायस्तु (→सहाध्यायस्तु); ब1.3 दशमं (→दशमः). -b) ब1 सहायाजनम्, दे6 ग्र2 सहायजनम्, न1 सः * याजनम्, ते1 सह भोजनम् (→सह याजनम्). -c) दे1 एकादशैले निर्दिष्टाः, दे4.8-10 द1 उ1 मुवें. मुए. मुब. एकादशैते निर्दिष्टा, ते1 एकादशेति निधि वा, ग्र2 एकादशते निर्दिष्टा, म1 एकादशैस्तै र्निष्टि. -d) दे8 दोषाः, +शेषाः, ते1 वर्ण- (→दोषाः); दे1.3.4.8.9 द1 ग्र2 म1 उ1 मुए. मुब. संकर° (दे1 °शं) (→साङ्कर्य°); दे4 °संज्ञितः (→°संज्ञिताः); दे10 *** दोषाः संज्ञिताः.

३०. -a) का1 शततं, ग्र2 समीप्ये (→समीपे); ब2.3 दे2.3.6 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 चाप्यवस्थानात् (न1 °नां), दे4.10 चाव्यवस्थानात् (दे10 °य), मुब. मुए. वाप्यवस्थानात्, (→वा व्यवस्थानात्). -b) दे6 शंक्रमते (→संक्रमते). -d) दे1.4.8-10 ते1 द1 ग्र2 उ1 मुवें. मुए. मुब. संकरं वर्ज्जयेद् बुधः, म1 संकरं परिवर्ज्जयेत्.

३१. ब1. ⊙. -a) दे6 एकपंक्त्याप°, ते1 एकपंक्त्योप° (→एकपंक्त्युप°); ग्र2 म1 उ1 [उ]पविष्टानां (→[उ]पविष्टा ये). -b) द1 ग्र2 म1 उ1 संस्पृशन्ति, मुब. न स्पृश्यन्ति (→न स्पृशन्ति). -c) न1 भस्मनां, ते1 तस्माद- (→भस्मना).

३२. -b) ब1 दे4.8.10 न1 ते1 द1 ग्र2 उ1 मुवें. मुए. मुब. सलिलेन विशेषतः, ब2 सविले * वसेकतः, दे1 सिलिलैः(?) न विशेषतः, दे6 सलिले न वसैकतः, दे1 °सलिलं च विशेषतः, म1 जलेन च विशेषतः. -c) द1 ग्र2 म1 उ1 °यन्त्रेण (→°मार्गेण); ते1 द्वारे प्रारम्भमार्गेण. -d) का1 प्रार्लिर्विभिद्यते, ते1 पंक्ति न विद्यते, द1 ग्र2 म1 उ1 पंक्तिर्विभज्यते (→पंक्तिर्विभिद्यते).

३३. ब1. ३३a-३६ d ⊙. -a) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. दुःख° (→शुष्क°); दे2 न कुर्याघुछुवेरेणि (?). -b) दे10 विवादे (→विवादं); दे1-10 मुवें. मुए. मुब. चैव (→न च). -c) का1 गां पतंतीं, ब2 दे1. 8-10 मुवें. मुए. मुब. गां चरन्तीं (दे1 °ती), ब3 गाञ्चर(य)न्तीं, दे2 शांत्वयतीं, ते1 दर्यलिगां (?), द1 म1 धयन्ती गां, ग्र2 चरन्तीं गान्, उ1 सन्ति गां न (→गां धयन्तीं). -d) का1 न चा*क्षीत, दे1 न1 न वा चक्षीत, दे2.10 मुवें. न चाचक्षति, ते1 नाचचक्षेच्च, म1 न च चसीत, उ1 न चाचक्षेत (→न चाचक्षीत). -e) ब2 दे1.8.9 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. संवसेत्, दे4 संविशेत्, दे10 संवासत् (→संवदेत्); ब2 दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. सूतकिना, दे4 सूतकिभिर्, ते1 शूद्रकेन, न1 सूतकेन, द1 [अ]द्भुतनामानां, ग्र2 भूतरुजैर्, म1 गवां मध्ये, उ1 भूतगृहं (→सूतके च). -f) का1 ब3 नरं वै, दे2.4.10 न1 द1 न

न सूर्यपरिवेषं वा नेन्द्रचापं शवाग्निकम् ।
परस्मै कथयेद् विद्वान् शशिनं वा कदाचन ॥३४
न कुर्याद् बहुभिः सार्द्धं विरोधं बन्धुभिस्तथा ।
आत्मनः प्रतिकूलानि परेषां न समाचरेत् ॥३५
तिथिं पक्षस्य न ब्रूयात् न नक्षत्राणि निर्दिशेत् ।
नोदक्यामभिभाषेत नाशुचिं वा द्विजोत्तमः ॥३६
न देवगुरुविप्राणां दीयमानं तु वारयेत् ।
न चात्मानं प्रशंसेद् वा परनिन्दां च वर्जयेत् ।
वेदनिन्दां देवनिन्दां प्रयत्नेन विवर्जयेत् ॥३७

यस्तु देवानृषीन् विप्रान् वेदान् वा निन्दति द्विजः ।
न तस्य निष्कृतिर्दृष्टा शास्त्रेष्विह मुनीश्वराः ॥३८
निन्दयेद् वै गुरुं देवं वेदं वा सोपबृंहणम् ।
कल्पकोटिशतं साग्रं रौरवे पच्यते नरः ॥३९
तूष्णीमासीत निन्दायां न ब्रूयात् किंचिदुत्तरम् ।
कर्णौ पिधाय गन्तव्यं न चैतानवलोकयेत् ॥४०
वर्जयेद् वै रहस्यानि परेषां गूहयेद् बुधः ।
विवादं स्वजनैः सार्द्धं न कुर्याद् वै कदाचन ॥४१   वें.२.१६.४२

किंचिन्, दे3.6 ग्र2 न कश्चित् (→न कश्चिन्); दे3 कर्मणि (→मर्मणि).

३४. ब1. ⊙ (द्र. ३३ पा. वि.). –a) ब2.3 दे2 मुए. मुब. सूर्यपरिवेशं वा, दे3 सूद्रपरिवेशस्य, दे6 सूर्ये परिवेषं वा, दे10 सूर्यपरिवेषे वा (→सूर्यपरिवेषं वा). –b) ग्र2 °पापं (→°चापं); का1 सदग्निकम्, ब3 शवग्निकं, दे2 शराग्निकं, दे4.8.10 सचाग्निकं (→शवाग्निकम्). –d) दे4 ग्र2 म1 उ1 शंसनं (?), न1 जायवा (→शशिनं); का1 ब3 दे2.3.6 कथंचन (→कदाचन).

३५. ब1. ⊙ (द्र. ३३ पा. वि.). –a) का1 साधुभिर् (→बहुभिः); का1 वैरं (→सार्द्धं). –b) ब2 मुब. विवादं, दे1 विरोधां (→विरोधं); दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. वा कदाचन, दे3.4.6 द1 बहुभिस्तथा (→बन्धुभिस्तथा). –c) ते1 नात्मसं (→आत्मनः). –d) दे1 स ** रेत् (→समाचरेत्).

३६. ब1. ⊙ (द्र. ३३ पा. वि.). –a) दे4 विधिं, न1 तिथं, ते1 निन्दा, द1 म1 उ1 तिथि- (→तिथिं); दे1 पक्षास्य, दे4 ते1 परस्य, द1 ग्र2 म1 उ1 पक्षांश्च (→पक्षस्य). –b) का1 दे4.8-10 मुवें. मुए. नक्षत्राणि विनिर्दिशेत्, ते1 नक्षत्राणि न दर्शयेत्, द1 न नक्षत्रा न निर्दिशेत्. –c) दे1 नोदक्यामाभिमाषेत, दे10 नोदक्यामभिलासेत, म1 नोदक्या ह्यभिभाषेत. –d) दे3.6 नाशुचिष्ठा, ते1 द1 ना शुचिर्वा, ग्र2 ना * रुर्वा, उ1 ना * तिर्वा (→नाशुचिं वा).

३७. दे3. ३७a-३८b ⊙; का1 दे4.6 न1 द1 ग्र2 म1 उ1. ef ⊙. –a) दे1 दे* गुरु°, ग्र2 वेदगुरु° (→देवगुरु°). –b) द1 ग्र2 नियमानं (ग्र2 °ना), म1 उ1 नीयमानं (→दीयमानं); दे6 तु धारयेत्, उ1 न वारयेत् (→तु वारयेत्). –c) दे4 न त्वात्मानं, दे6 नैवात्मानं, दे10 नाचात्मानं (→न चात्मानं); दे10 प्रशासेद्वा, ते1 प्रशंसेञ्च, द1 ग्र2 म1 उ1 प्रशंसेत (→प्रशंसेद्वा). –d) ब3 प * निन्दाञ्च, दे1 परनिन्दो च, दे4.6 द1 ग्र2 म1 उ1 परनिंदां वि-, न1 परिनिंदां च (→परनिन्दां च). –e) ब2 देवनिन्दां, दे6 वेदनिंदा (→वेदनिन्दां); ब2 वेदनिन्दां (→देवनिन्दां). –ef) ब1 वेदनिन्दां प्रयत्नेन देवनिन्दाम्विवर्ज्जयेत्.

३८. दे3. ab ⊙ (द्र. ३७ पा. वि.); ते1. ३८c–३९b ⊙. –a) न1 यं तु (→यस्तु); का1 ब1-3 दे2 न1 चैव (→विप्रान्). –b) ब1 दे4 ते1 ग्र2 द्विजा:, दे2 न1 द्विज (→द्विजः). –d) ब3 शास्त्रे त्विह, द1 ग्र2 उ1 शास्त्रेषु च (→शास्त्रेष्विह); दे4 मुनीश्वरः (→मुनीश्वराः).

३९. ते1. ab ⊙ (द्र. ३८ पा. वि.). –a) दे3.6 निन्दयेद्वा, दे4 निंदयेच्चा, द1 ग्र2 म1 निन्दयेद्यो (→निन्दयेद् वै); दे1.4.8-10 द1 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. गुरून्देवान्, न1 गुरुर्देवं, ग्र2 गुरून्दैवान् (→गुरुं देवं). –b) ब2.3 वेदव्यासोप°, न1 देवं वासोप°, द1 न देवं चोप°, ग्र2 उ1 न वेदं वोप° (→वेदं वा सोप°); ब2 °रंहरं, दे10 °बृंहणाम्, द1 ग्र2 उ1 °बृहयेत् (→°बृंहणम्). –c) दे6 शाग्रं, दे10 सार्यं, द1 सांगं (→साग्रं). –d) ते1 (का) रौरवे (→रौरवे).

४०. –a) दे1 नूष्मीमासीत (?), न1 तूर्णिमासीत्, ग्र2 तक्ष्णाणामासीत् (→तूष्णीमासीत); ते1 नाद्यान, द1 निन्दायाः (→निन्दायां). –c) दे1.6.10 कर्णो (→कर्णौ); न1 विधाय (→पिधाय). –d) ब1 चैनान°, दे1 वैलोन°, दे2.3.6 चैवान°, दे10 चैतमे° (→चैतान°).

४१. –a) न1 वर्णयेद्वै, म1 वर्ज्जयेत् स्व-, उ1 वर्तयेद्वै (→वर्ज्जयेद्वै); का1 ब1 दे2.3.6 परेषां तु (ब1 च), दे1.9.10 रहस्यं च, दे8 * हस्यं च, म1 रह्यस्यानि (→रहस्यानि); दे4, वर्जयेदरहस्यानि. –b) दे1 गूडयेद्, दे8.9 गूढयेद्, दे10 गुह्येत् (→गूहयेद्); द1 ग्र2 म1 उ1 द्विजः (→बुधः); का1 दे2.3.6 गृहेषु गर्हण (दे3 °णा)म्बुधः, ब1 गूहयेत् कुसितं बुधः, ते1 परेषां

वें.२.१६.४१ न पापं पापिनां ब्रूयादपापं वा द्विजोत्तमाः ।
स तेन तुल्यदोषः स्यान्मिथ्या द्विर्दोषवान् भवेत् ।।४२
यानि मिथ्याभिशस्तानां पतन्त्यश्रूणि रोदनात् ।
तानि पुत्रान् पशून् घ्नन्ति तेषां मिथ्याभिशंसिनाम् ।।४३
ब्रह्महत्यासुरापाने स्तेयगुर्वङ्गनागमे ।
दृष्टं विशोधनं वृद्धैर्नास्ति मिथ्याभिशंसने ।।४४
नेक्षेतोद्यन्तमादित्यं शशिनं चानिमित्ततः ।
नास्तं यान्तं न वारिस्थं नोपसृष्टं न मध्यगम् ।
तिरोहितं वाससा वा नादर्शान्तरगामिनम् ।।४५
न नग्नां स्त्रियमीक्षेत पुरुषं वा कदाचन ।
न च मूत्रं पुरीषं वा न च संस्पृष्टमैथुनम् ।
नाशुचिः सूर्यसोमादीन् ग्रहानालोकयेद् बुधः ।।४६
पतितव्यङ्गचण्डालानुच्छिष्टान् नावलोकयेत् ।
नाभिभाषेत च परमुच्छिष्टो वाऽवगुण्ठितः ।।४७

वैहाये द्विजः. –c) दे10 विवादो (→विवादं); दे2 सुजनैः, न1 स जनैः (→स्वजनैः); ग्र2 विवादं स्व च सामार्थन्. –d) ब1 कथञ्चन, दे1 कदाचनः (→कदाचन).

४२. –a) ते1 नेक्षितं (→न पापं); ब1.3 दे1.8-10 न1 ते1 द1 ग्र2 उ1 मुवें. मुए. मुब. पापिनं (→पापिनां). –b) का1 ब1 दे3 ग्र2 उ1 द्विजोत्तमः, दे1.8-10 मुए. मुब. द्विजोत्तमं, दे4 द्विजोत्तमान्, न1 द1 द्विजोत्तम, म1 कदाचन (→द्विजोत्तमाः); ते1 पापं वा न द्विजोत्तमाः. –c) ब1-3 दे2.3.6 न1 द1 ग्र2 मुब. सत्ये न, दे4 सत्यं त- (→स तेन); दे3 द1 म1 तुल्यदोष-, ग्र2 तुल्यद्वेष- (→तुल्यदोषः). –d) का1 °वद्दौषवान्, ब3 दे3.6 ग्र2 °निर्दोषवान्, दे2 °* र्दोषवान्, दे4 °दिदोषभाग्, ते1 वै दोषभाग्, म1 °भिद्दोषभाक् (→°द्विर्दोषवान्).

४३. –a) का1 मिथ्याभिशस्तानां, ब1 मिथ्या * शस्तानां, दे10 मिथ्याभिशक्तानां, न1 मिथ्याद्भृशस्थानात्, ते1 मिथ्याभिशस्ता (क्ता)नां (→मिथ्याभिशस्तानां). –b) दे6 पतन्त्यभ्रूणि, दे10 पतन्त्यश्रोणि (→पतन्त्यश्रूणि); ब1 वेदनात् (→रोदनात्). –d) का1 दे1 °संसि(दे1 शि) नां, दे4 °शंसिनः, दे6 °शंसिनं, दे10 °शंसनां, द1 उ1 °शंसनात्, ग्र2 °शासनात् (→°शंसिनाम्).

४४. –a) न1 ब्रह्महत्यां (→ब्रह्महत्या-); ब1 दे1.2.4 न1 म1 -सुरापान-, ब2.3 दे3.6 ते1 -सुरापानं (ते1 °ना) (→-सुरापाने). –b) ब2.3 दे2-4.6.10 स्तेयं, ग्र2 उ1 स्तेये (→स्तेय-); का1 ब3 -नागमं, ब1.2 दे3.6 -नागमः, दे2 -नासमं (→-नागमे). –c) ग्र2 पृष्टं (→दृष्टं); ब1 वाशोधनं(?), ब2.3 दे6 वै साधनं, दे2 विसोधनं, दे3 वै साधनैर्, दे10 विशोभनं (→विशोधनं); का1 बुद्धेर्, दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. सद्भिर्, दे2.4.6 बुद्धैर्, न1 बुधैर्, ते1 वृद्धिर् (→वृद्धैर्). –d) का1 ब1.2 दे2.3.4.6 न1 °शंसिनि, ब3 °संशिनीं, ते1 म1 °शंसिनां, द1 °शंसिनो, ग्र2 °शंसनी (→°शंसने).

४५. का1.ef⊙. –a) ब1 नेक्षेतोत्यन्तं, ब3 द1 नेक्षतोद्यन्तं, दे2 नेक्षितोत्यंन्तं, दे10 नेक्ष्येतोद्यंतं, न1 नेक्षेदुद्यंतं (→नेक्षेतोद्यन्तं). –b) का1 ब1-3 दे2.3 न1 ते1 शशिनं वा निमित्ततः, दे4 शीसनं चानिमित्ततः, दे10 शशिनं चानिमित्ततः. –c) दे4 न्यस्तं, दे10 स्थानं, म1 नास्ति, (→नास्तं); दे1.10 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. यातं, न1 यत्तं, ते1 द1 यन्तं (→यान्तं); द1 च (→न); ब1 वारि*, दे4 वादिस्थं (→वारिस्थं). –d) का1 °रक्तं, दे2 °सृष्टं, द1 °स्पृस्थं, ग्र2 °स्पृष्टं (→°सृष्टं). –e) दे6 तिरोहितां, दे10 निरोहितं(?) (→तिरोहितं); दे6 * ससा (→वाससा). –f) ब2.3 दे2.3.4.6 न1 द1 ग्र2 म1 उ1 नादर्शाद्यनु-, दे1 नादर्शे यन्त्र- (→नादर्शान्तर-); ब3 दे6 -गामिनां, दे2 न1 -गामिनीं, द1 * मिनं (→-गामिनम्).

४६. –a) दे2 न लग्नां, ग्र2 नाश्नन्तीं (→न नग्नां); दे4 °मिच्छेत, दे10 °मिक्ष्येत, ग्र2 °मेक्षेत (→°मीक्षेत). –b) दे4 पुरुषो (→पुरुषं). –c) दे3 नन्तु (?), ते1 नहि (→न च); दे1 उ1 मूत्र- (→मूत्रं); द1 ग्र2 उ1 पुरीषां तां (→पुरीषं वा). –d) ब2 दे4.9 द1 ग्र2 उ1 मुवें. मुए. संसृष्ट-, ब3 संस्पृष्य-, दे1 संसृ *, दे8 संसृ (स्पृ) ष्ट-, न1 संपृष्ट-, ते1 सुहृष्ट- (?) (→संस्पृष्ट-); दे1.9.10 द1 म1 -मैथुनाम् (दे10 °नः), ते1 -मैथनम् (?), उ1 -मैथुनान् (→-मैथुनम्). –e) ब2 दे3.6 न1 सोमसूर्यादीन्, दे1 सूर्यसोसादीन्, ते1 सूर्यसोमादिन् (→सूर्यसोमादीन्). –f) दे10 ग्रहाणां, न1 गृहीनां (→ग्रहाना–); दे1 वेधः (→बुधः).

४७. ब1. दे2.3.6. ab ⊙. –a) का1 पतितानथ, दे4 पततिव्यंग, न1 पतितव्यंशु-, ते1 पति * त्यंग-, उ1 पतितस्य * (→पतितव्यङ्ग-); का1 ब2.3 -चाण्डालान् (→-चण्डालान्). –b) का1 उच्छिष्टं, ते1 उच्छिष्टो, म1 उच्छिष्ट- (→उच्छिष्टान्); ब2.3 उच्छिष्टान्न विलोकयेत्, न1 उच्छिष्टाश्च वलीनयेत्. –c) दे4 नावभाषेत (→नाभिभाषेत); का1 पर*, दे3.6 परमं, दे4 न1 द1 म1 उ1 चपलं, ग्र2 पचनं

न पश्येत् प्रेतसंस्पर्शं न क्रुद्धस्य गुरोर्मुखम् ।
न तैलोदकयोश्छायां न पत्नीं भोजने सति ।
नामुक्तबन्धनाङ्गां वा नोन्मत्तं मत्तमेव वा ॥४८
नाश्नीयात् भार्यया सार्द्धं नैनामीक्षेत चाश्नतीम् ।
क्षुवन्तीं जृम्भमाणां वा नासनस्थां यथासुखम् ॥४९
नोदके चात्मनो रूपं न कूलं श्वभ्रमेव वा ।
न लङ्घयेच्च मूत्रं वा नाधितिष्ठेत् कदाचन ॥५०
न शूद्राय मतिं दद्यात् कृशरं पायसं दधि ।
नोच्छिष्टं वा मधु घृतं न च कृष्णाजिनं हविः ॥५१
न चैवास्मै व्रतं दद्यान्न च धर्मं वदेद् बुधः ।
न च क्रोधवशं गच्छेद् द्वेषं रागं च वर्जयेत् ॥५२
लोभं दम्भं तथा यत्नादसूयां ज्ञानकुत्सनम् ।
ईर्ष्यां मदं तथा शोकं मोहं च परिवर्जयेत् ॥५३ वें.२ १६ ५५

(→च परम्). –d) दे3.6 उच्छिष्टैर्, न1 ते1 ग्र2 उच्छिष्टा (→उच्छिष्टो); ब2.3 दे4 नावगुंठितः, दे1 वावगुंविताः, दे3.6 ग्रवगुण्ठितः, दे10 वा* गुंठिनः, न1 पापकुंठितः, ते1 नापकुण्ठितः, द1 ग्र2 उ1 नावकुंठितः, मुवें. मुए. वावगर्वितः (→वावगुंठितः); म1 शिष्टानामवगुर्वतः.

४८. –a) ब1 दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. स्पृशेत् (→पश्येत्); ते1 पत्रि° (→प्रेत°); का1 °संस्पर्शान्, दे3.6 °संस्पर्शे (→°संस्पर्शं). –b) दे1 क्रुद्धस्या (?) (→क्रुद्धस्य); ब3 ** मुखं (→गुरोर्मुखम्). –c) दे4 तैलोद*योश्, दे6 तैलोदकं योश्, दे10 तिलोदकयोश्, द1 तेलोकादयोश् (→तैलोदकयोश्); दे1 शयां, दे6 स्थानं (→छायां). –d) दे10 पात्रीं (→पत्नीं); ग्र2 उ1 सतीं (→सति); दे6 यो न पत्नी भोजये नेसति. –e) ब1 न युक्त°, ब2 दे4 न1 ते1 द1 म1 उ1 न मुक्त°, दे1.8-10 मुवें. मुए. नियुक्त°, ग्र2 स मुक्त° (→नामुक्त°); का1 दे2 बन्धनाङ्गां वै, ब1 बन्धनां नीवीं, ब2 दे3.6 वन्धना गावो, दे4 गंधना गर्हा, ते1 बन्धौनागाश्वा (→बन्धनाङ्गां वा). –f) दे4 मक्रमेव, ते1 पीतमेव (→मत्तमेव); का1 ब1-3 दे3.6 च (→वा).

४९. –a) दे6.9 नाश्नायाद्, न1 नाग्नीयाद्, ते1 नाश्नीत (→नाश्नीयात्). –b) का1 नैवामीक्षेत, दे1 नैनीमीक्षेत, न1 न तामीक्षेत, द1 नैनीमीक्षेन्न, ग्र2 नो निरीक्षेत (→नैनामीक्षेत); का1 चास्नतीं, + मेहनं, ब1.2 न1 ते1 मेहतीं (न1 °ती), दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. मेहनीम् (दे4 °ना), द1 म1 मेहनं, ग्र2 मोहनं (→चाश्नतीम्). –c) दे4 द1 म1 कुर्वतीं, दे6 जुवंतीं, दे10 जवंती, न1 क्षुभर्ती, ते1 रुदन्तीं, ग्र2 उ1 क्षुतन्तीं (→क्षुवन्तीं); का1 दे2.4.6 जृम्भमानां वा, दे10 जृभमाणानां, न1 जंभमाणां वा (→जृम्भमाणां वा). –d) दे1 ग्र2 नासनस्थं, दे3.4 नासनस्था, न1 नासमर्थं (→नासनस्थां); दे10 यथामुखं (→यथासुखम्).

५०. ब1. cd ⊙. –a) का1 नात्मनो, दे10 चात्मनं, न1 वात्मनो, म1 चा(ना)त्मनो (→चात्मनो); दे1 रूपां (→रूपं). –b) का1 ब2.3 दे2.3 मुब. शुभं वा, दे4 न1 ग्र2 न कुलं (ग्र2 °ले), दे6 सुभं वा, द1 न कूले, म1 न रूपे, उ1 न कूपे (→न कूलं); का1 ब1-3 दे2.3.6 मुब. शुभमेव (दे6 °सु), दे4 स्वभ्रमेव, न1 शुभ्रमेव, ग्र2 शुभ्र एव, म1 उ1 श्वभ्रन एव (→श्वभ्रमेव); दे1.6 च (→वा). –ab) ते1 नोदकं चा ******* शुभमेव वा. –c) दे4 ते1 लंघयेत, द1 ग्र2 लंघयीत, म1 लंघनीय, उ1 लंघयात (→लङ्घयेच्च); का1 ब1.2 दे2-4.6 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मतिमान् (→मूत्रं वा). –d) का1 नोधि * ष्ठेत्, ब2.3 नातितिष्ठेत्, दे10 नाधिस्तिष्ठेत्, उ1 न1 * तिष्ठेत् (→नाधितिष्ठेत्); द1 ग्र2 म1 उ1 कथंचन (→कदाचन).

५१. –a) ते1 घृतं (→मतिं). –b) ब3 दे3 कृषरं, दे2 ते1 द1 म1 कृसरं (→कृशरं); दे1 ददि, न1 ग्र2 दधिः (ग्र2 °धि) (→दधि). –c) द1 नोच्छिष्टा (→नोच्छिष्टं); ब2 दधिघृतं, ब3 दधियुतं, दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. घृतमधु, दे4 मधुकृतं, उ1 मसुकृतं (→मधु घृतं). –d) दे1 ना चा (?) (→न च); न1 हरिं (→हविः).

५२. दे3.6. ५२c–५६b ⊙. –a) दे1 चैवास्मि, न1 चैवास्मे, म1 चैवात्म-(→चैवास्मै); दे1.8-10 द1 ग्र2 उ1 घृतं, न1 मति- (→व्रतं); का1 ब1-3 दे2.3.6 ते1 ब्रूयात् (→दद्यात्). –b) दे1.8.9 चा (→च); दे4 वहेद् बुधः (→वदेद् बुधः). –c) दे1.10 न स, दे9 न (च) स (→न च); द1 ग्र2 उ1 क्रोधवतां (→क्रोधवशं). –d) दे10 धुर्षं (→द्वेषं); का1 शाकं च, ब2.3 दे2 न1 रोषं च, ते1 कांक्ष्यं च (→रागं च).

५३. का1. ⊙; दे3.6, ⊙ (द्र. ५२ पा. वि.); ग्र2. ५३a-५४ d ⊙. –a) दे1 दं* (→दम्भं); दे1.8-10 मुवें. मुए. वर्ज्यं, दे2 सूत्राद् (→यत्नाद्). –b) दे1.8-10 मुवें. मुए. यात्राविज्ञान° (→असूयां ज्ञान°); द1 म1 उ1 दद्यादन्नमकुत्सनं (म1 °यन्, उ1 °यत्). –c) ब1-3 कुर्यामदं, दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. मानं मोहं, दे4 ते1 मानं मदं, न1 मदं मानं, द1 म1 मानं दंभं, उ1 मानदण्डं (→ईर्ष्यां मदं); दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब.

वें.२ १६.५६ न कुर्यात् कस्यचित् पीडां सुतं शिष्यं च ताडयेत् ।
न हीनानुपसेवेत न च तीक्ष्णमतीन् क्वचित् ॥५४
नात्मानं चावमन्येत दैन्यं यत्नेन वर्जयेत् ।
न विशिष्टानसत्कुर्य्यात् नात्मानं वा शपेद् बुधः ॥५५
न नखैर्विलिखेद् भूमिं गां च संवेशयेन्न हि ।
न नदीषु नदीं ब्रूयात् पर्वतेषु च पर्वतान् ॥५६
आवासे भोजने वाऽपि न त्यजेत् सहयायिनम् ।
नावगाहेदपो नग्नो वह्निं नातिव्रजेत् पदा ॥५७
शिरोऽभ्यङ्गावशिष्टेन तैलेनाङ्गं न लेपयेत् ।
न सर्पशस्त्रैः क्रीडेत स्वानि खानि न संस्पृशेत् ।
रोमाणि च रहस्यानि नाशिष्टेन सह व्रजेत् ॥५८
न पाणिपादवाङ्नेत्रचापल्यं समुपाश्रयेत् ।

क्रोधं (→शोकं). –d) दे$_{1.4.8-10}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. द्वेषञ्च, द$_{1}$ म$_{1}$ हर्षं च (→मोहं च); ते$_{1}$ विद्वेषं च विवर्जयेत्.

५४. दे$_{3.6}$. ग्र$_{2}$. ⊙; दे$_{4}$. ५४a-५५b ⊙. –b) का$_{1}$ स तं (→सुतं). –c) दे$_{1}$ मानं, दे$_{10}$ हीनाम्, ते$_{1}$ हीनम् (→हीनान्); ब$_{1}$ उपवेसेत (→उपसेवेत). –d) ब$_{3}$ तीक्षां मतिं, ते$_{1}$ स्यादुर्मतिः, द$_{1}$ म$_{1}$ तीक्ष्णमतिर् (→तीक्ष्णमतीन्); द$_{1}$ उ$_{1}$ भवेत् (→क्वचित्); म$_{1}$ न च तीक्ष्णमतीक्षणवत्.

५५. दे$_{3.6}$. ⊙ (द्र. ५२ पा. वि.); का$_{1}$. cd ⊙; दे$_{4}$. ab ⊙ (द्र. ५४ पा. वि.). –a) दे$_{2}$ नात्मनं, न$_{1}$ नामातं (→नात्मानं); दे$_{10}$ नांन्यद्वै (?) (→-मन्येत). –c) ब$_{1}$ दे$_{8.9}$ विशिष्टान् न, दे$_{1.10}$ मुवें. मुए. चा (दे$_{10}$ च) शिष्यं न, दे$_{9}$ चाशिष्टान् न (→विशिष्टा न); दे$_{4}$ अविशिष्टाशनं कुर्यान्, द$_{1}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ नावशिष्टास (द$_{1}$ °श°) नं कुर्यान्, ग्र$_{2}$ नावष्टांसगं * कुर्यान्. –d) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. शंसयेद्, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ वा (दे$_{1}$ बो°) धयेद्, म$_{1}$ वाहयेद् (→वा शपेद्). –cd) ते$_{1}$ न विद्विष्टमतिं कुर्यात् विद्विषं वासयेत्पुरः.

५६. ते$_{1}$. १६ अध्यायस्य ५६ c इत्यारभ्य १८ अध्यायस्य ६३ श्लोकं यावत् ⊙; दे$_{3.6}$. ab ⊙ (द्र. ५२ पा. वि.). –a) का$_{1}$ न$_{1}$ ब$_{2.3}$ नखेनन, ब$_{1}$ न नखं वि-, दे$_{1}$ ते$_{1}$ नखैर्नवि-, दे$_{4}$ द$_{1}$ न नक्तं वि- (→न नखैर्वि-). –b) दे$_{4}$ शवेशयेन, न$_{1}$ संभावयेन् (→संवेशयेन्); ग्र$_{2}$ म$_{1}$ बुधः (→न हि); ते$_{1}$ वत्सं व (वा) ग (ह) रेत् बुधः. –c) ब$_{1}$ न नदीं कु-, दे$_{3}$ नानदीत्व-, दे$_{6}$ ना नंदीत्व-, म$_{1}$ न नदेषु (→न नदीषु); द$_{1}$ सूर्यात्, ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ कुर्य्यात् (→ब्रूयात्). –d) ब$_{2}$ न पर्वतेषु, दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. पर्वतेन च (→पर्वतेषु च); ब$_{2}$ पर्वतं (→पर्वतात्). –cd) दे$_{8}$ न नखेन सुनदी ब्रूयात्पर्वतेसु च पर्वतान्.

दे$_{2}$. b, c मध्ये अधिकम्—

न नदीष्टासनत्कुर्यात् नात्मानं वासयेद्बुधा । (= ५५cd)

५७. –a) का$_{1}$ आचयेद्, ब$_{3}$ आवासो, दे$_{2}$ आवसे, दे$_{3.6}$ आराध्यं, ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ आया (ग्र$_{2}$ य)से (→आवासे); द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ चापि (→वापि); दे$_{1.8-10}$ न$_{1}$ आव (न$_{1}$ वा) सेत्तेन नै (दे$_{9}$ चै)वापि. –b) का$_{1}$ त्वजेत्, दे$_{1}$ त्यज्येत् (→त्यजेत्); का$_{1}$ सहायायिनम्, ब$_{3}$ दे$_{2}$ सहपापिनं (दे$_{3}$ °नां), दे$_{4}$ सहयाजिनं, दे$_{6}$ सहयार्यिनां, न$_{1}$ सहयायिनः, द$_{1}$ सहयाधिनं (→सहयायिनम्). –c) ब$_{1}$ नवगादेहपो, ब$_{2}$ नावगाहेदपुं, दे$_{1}$ नावगाहेदथो, दे$_{3.6}$ नापगाहेदयो (दे$_{6}$ °पो), दे$_{4}$ भावगाहेदयो, ग्र$_{2}$ नावगाहेदवो (→नावगाहेदपो); दे$_{6.10}$ नग्नौ, न$_{1}$ नक्तं (→नग्नो). –d) ब$_{2}$ बहिर् (→वह्निन); का$_{1}$ नाधि, ब$_{2.3}$ दे$_{3}$ नापि, दे$_{1}$ त्वापि, दे$_{2}$ नासि, दे$_{8.10}$ मुवें. मुए. मुब. चापि, दे$_{9}$ चाति, +चापि (→नाति); का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{2.4}$ तदा, दे$_{3}$ तथा, मुवें. सदा (→पदा); दे$_{6}$ वह्निश्चापि व्रजेत्तथा द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ वह्निना ती(ग्र$_{2}$ ति) व्रतेजसा (ग्र$_{2}$ °सि).

५८. द$_{1}$.५८d-७६b ⊙. –b) का$_{1}$ तैलान्यंगे-, दे$_{4}$ तैलोभोगं, न$_{1}$ तैनांगेङ्गं, ग्र$_{2}$ तैलेनान्नन् (→तैलेनाङ्गं); दे$_{4}$ लोपयेत् (→लेपयेत्). –c) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. न शस्त्रसर्पैः, न$_{1}$ सर्वशस्त्रैश्च, म$_{1}$ न सप्पतन्त्रैः (→न सर्पशस्त्रैः); दे$_{1}$ क्रीडेन(?), दे$_{9}$ क्रीडात् (→क्रीडेत). –d) का$_{1}$ स्वानिखानि न स्पृशेत्, ब$_{1-3}$ स्वानि स्वानि न संस्पृशेत्, दे$_{1}$ स्वानिश्यानिवनस्पृशेत्, दे$_{3.6}$ स्वालिखनि न संस्पृशेत्, दे$_{4.8.9}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ स्वानि खानि च न स्पृशेत्. –e) ब$_{3}$ रोमनिः*, दे$_{1}$ रामणि च (?), दे$_{3}$ रोमणि च(?) (→रोमाणि च); दे$_{6}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ रहस्याणि (→रहस्यानि). –f) ग्र$_{2}$ द्रामेन सह न व्रजेत्, म$_{1}$ द्विष्टेन सह न व्रजेत्, उ$_{1}$ धृष्टेन सह न व्रजेत्.

दे$_{3.6}$. b, c मध्ये अधिकम्—

*न च क्रोधवशं गच्छेद् देशं रोषं च वर्जयेत् ।
लोभं दम्भं तथा यत्नादसूयां ज्ञानकुत्सनम् ।
न कुर्यात् कस्यचित् पीडां सुतं शिष्यं च ताडयेत् ।
न हीनानुपसेवेत दैन्यं यत्नेन वर्जयेत् । [4]
न विशिष्टा न सत्कुर्यान्नात्मानं वा शपेद् बुधा ।
न नखेन लिखेद्भूमिं गां च संवेशयेन्न हि ।
(= ५२c-५५b)

५९. द$_{1}$. ⊙. –a) दे$_{4}$ न पाणिपादनेत्रैर्वा, दे$_{6}$ न पाणिपादवाग्नेत्रैः, न$_{1}$ न पाणिपादावाङ्नेत्रश्, ग्र$_{2}$ न

बें.२ १६.५६

न कुर्यात् कस्यचित् पीडां सुतं शिष्यं च ताडयेत् ।
न हीनानुपसेवेत न च तीक्ष्णमतीन् क्वचित् ॥५४
नात्मानं चावमन्येत दैन्यं यत्नेन वर्जयेत् ।
न विशिष्टानसत्कुर्य्यात् नात्मानं वा शपेद् बुधः ॥५५
न नखैर्विलिखेद् भूमिं गां च संवेशयेन्न हि ।
न नदीषु नदीं ब्रूयात् पर्वतेषु च पर्वतान् ॥५६
आवासे भोजने वाऽपि न त्यजेत् सहयायिनम् ।
नावगाहेदपो नग्नो वह्निं नातिव्रजेत् पदा ॥५७
शिरोऽभ्यङ्गावशिष्टेन तैलेनाङ्गं न लेपयेत् ।
न सर्पशस्त्रैः क्रीडेत स्वानि खानि न संस्पृशेत् ।
रोमाणि च रहस्यानि नाशिष्टेन सह व्रजेत् ॥५८
न पाणिपादवाङ्नेत्रचापल्यं समुपाश्रयेत् ।

क्रोधं (→शोकं). –d) दे$_{1.4.8-10}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. द्वेषञ्च, द$_{1}$ म$_{1}$ हर्षं च (→मोहं च); ते$_{1}$ विद्वेषं च विवर्जयेत्.

५४. दे$_{3.6}$. ग्र$_{2}$. ⊙; दे$_{4}$. ५४a-५५b ⊙. –b) का$_{1}$ स तं (→सुतं). –c) दे$_{1}$ मानं, दे$_{10}$ हीनाम्, ते$_{1}$ हीनम् (→हीनान्); ब$_{1}$ उपवेसेत (→उपसेवेत). –d) ब$_{3}$ तीक्षां मतिं, ते$_{1}$ स्यादुर्मतिः, द$_{1}$ म$_{1}$ तीक्ष्णमतिर् (→तीक्षणमतीन्); द$_{1}$ उ$_{1}$ भवेत् (→क्वचित्); म$_{1}$ न च तीक्षणमतीक्षणवत्.

५५. दे$_{3.6}$. ⊙ (द्र. ५२ पा. वि.); का$_{1}$. cd ⊙; दे$_{4}$. ab ⊙ (द्र. ५४ पा. वि.). –a) दे$_{2}$ नात्मनं, न$_{1}$ नामातं (→नात्मानं); दे$_{10}$ नांन्यद्वै (?) (→-मन्येत). –c) ब$_{1}$ दे$_{8.9}$ विशिष्टान् न, दे$_{1.10}$ मुवें. मुए. चा (दे$_{10}$ च) शिष्यं न, दे$_{9}$ चाशिष्टान् न (→विशिष्टा न); दे$_{4}$ अविशिष्टाशनं कुर्यान्, द$_{1}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ नावशिष्टास (द$_{1}$ °श°) नं कुर्यान्, ग्र$_{2}$ नावष्टांसगं * कुर्यान्. –d) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. शंसयेद्, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ वा (दे$_{1}$ बो°) धयेद्, म$_{1}$ वाहयेद् (→वा शपेद्). –cd) ते$_{1}$ न विद्विष्टमतिं कुर्यात् विद्विषं वासयेत्पुरः.

५६. ते$_{1}$. १६ अध्यायस्य ५६ c इत्यारभ्य १८ अध्यायस्य ६३ श्लोकं यावत् ⊙; दे$_{3.6}$. ab ⊙ (द्र. ५२ पा. वि.). –a) का$_{1}$ न$_{1}$ ब$_{2.3}$ नखेनन, ब$_{1}$ न नखं वि-, दे$_{1}$ ते$_{1}$ नखैर्नवि-, दे$_{4}$ द$_{1}$ न नक्तं वि- (→न नखैर्वि-). –b) दे$_{4}$ शवेशयेन, न$_{1}$ संभावयेन् (→संवेशयेन्); ग्र$_{2}$ म$_{1}$ बुधः (→न हि); ते$_{1}$ वत्सं व (वा) ग (ह) रेत् बुधः. –c) ब$_{1}$ न नदीं कु-, दे$_{3}$ नानदीत्व-, दे$_{6}$ ना नंदी‹व-, म$_{1}$ न नदेषु (→न नदीषु); द$_{1}$ सूर्यात्, ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ कुर्य्यात् (→ब्रूयात्). –d) ब$_{2}$ न पर्वतेषु, दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. पर्वतेन च (→पर्वतेषु च); ब$_{2}$ पर्वतं (→पर्वतात्). –cd) दे$_{8}$ न नखेन सुनदी ब्रूयात्पर्वतेसु च पर्वतान्.

दे$_{2}$. b, c मध्ये अधिकम्—

न नदीष्टासनत्कुर्यात् नात्मानं वासयेद्बुधा । (=५५cd)

५७. –a) का$_{1}$ आचयेद्, ब$_{3}$ आवासो, दे$_{2}$ आवसे, दे$_{3.6}$ आराध्यं, ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ आया (ग्र$_{2}$ य)से (→आवासे); द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ चापि (→वापि); दे$_{1.8-10}$ न$_{1}$ आव (न$_{1}$ वा) सेत्तेन नै (दे$_{9}$ चै)वापि. –b) का$_{1}$ त्वजेत्, दे$_{1}$ त्यज्येत् (→त्यजेत्); का$_{1}$ सहायायिनम्, ब$_{3}$ दे$_{2}$ सहपापिनं (दे$_{3}$ °नां), दे$_{4}$ सहयाजिनं, दे$_{6}$ सहयार्यिनां, न$_{1}$ सहयायिनः, द$_{1}$ सहयाधिनं (→सहयायिनम्). –c) ब$_{1}$ नवगादेहपो, ब$_{2}$ नावगाहेदपुं, दे$_{1}$ नावगाहेदथो, दे$_{3.6}$ नापगाहेदयो (दे$_{6}$ °पो), दे$_{4}$ भावगाहेदयो, ग्र$_{2}$ नावगाहेदवो (→नावगाहेदपो); दे$_{6.10}$ नग्नौ, न$_{1}$ नक्तं (→नग्नो). –d) ब$_{2}$ बहिर् (→वह्निं); का$_{1}$ नाधि, ब$_{2.3}$ दे$_{3}$ नापि, दे$_{1}$ त्वापि, दे$_{2}$ नासि, दे$_{8.10}$ मुवें. मुए. मुब. चापि, दे$_{9}$ चाति, +चापि (→नाति); का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{2.4}$ तदा, दे$_{3}$ तथा, मुवें. सदा (→पदा); दे$_{6}$ वह्निन्नापि व्रजेत्तथा द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ वह्निना ती(ग्र$_{2}$ ति) व्रतेजसा (ग्र$_{2}$ °सि).

५८. द$_{1}$.५८d-७९b ⊙. –b) का$_{1}$ तैलान्यंगे-, दे$_{4}$ तैलोभोगं, न$_{1}$ तैनांगेङ्गं, ग्र$_{2}$ तैलेनान्नन् (→तैलेनाङ्गं); दे$_{4}$ लोपयेत् (→लेपयेत्). –c) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. न शस्त्रसर्पैः, न$_{1}$ सर्वशस्त्रैश्च, म$_{1}$ न सप्पतन्त्रैः (→न सर्पशस्त्रैः); दे$_{1}$ क्रीडेन(?), दे$_{9}$ क्रीडात् (→क्रीडेत). –d) का$_{1}$ स्वानिखानि न स्पृशेत्, ब$_{1-3}$ स्वानि स्वानि न संस्पृशेत्, दे$_{1}$ स्वानिश्यानिवनस्पृशेत्, दे$_{3.6}$ स्वालिखनि न संस्पृशेत्, दे$_{4.8.9}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ स्वानि खानि च न स्पृशेत्. –e) ब$_{3}$ रोमनिः*, दे$_{1}$ रामणि च (?), दे$_{3}$ रोमणि च(?) (→रोमाणि च); दे$_{6}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ रहस्याणि (→रहस्यानि). –f) ग्र$_{2}$ द्वामेन सह न व्रजेत्, म$_{1}$ द्विष्टेन सह न व्रजेत्, उ$_{1}$ धृष्टेन सह न व्रजेत्.

दे$_{3.6}$. b, c मध्ये अधिकम्—

*न च क्रोधवशं गच्छेद् देशं रोषं च वर्जयेत् ।
लोभं दम्भं तथा यत्नादसूयां ज्ञानकुत्सनम् ।
न कुर्यात् कस्यचित् पीडां सुतं शिष्यं च ताडयेत् ।
न हीनानुपसेवेत दैन्यं यत्नेन वर्जयेत् । [4]
न विशिष्टा न सत्कुर्यान्नात्मानं वा शपेद् बुधा ।
न नखेन लिखेद्भूमिं गां च संवेशयेन्न हि ।
(=५२c-५५b)

५९. द$_{1}$. ⊙. –a) दे$_{4}$ न पाणिपादनेत्रैर्वा, दे$_{6}$ न पाणिपादवाग्नेत्रैः, न$_{1}$ न पाणिपादावाङ्नेत्रश्, ग्र$_{2}$ न

न शिश्नोदरचापल्यं न च श्रवणयोः क्वचित् ।।५९
न चाङ्गनखवादं वै कुर्यान्नाञ्जलिना पिबेत् ।
नाभिहन्याज्जलं पद्भ्यां पाणिना वा कदाचन ।।६०
न शातयेदिष्टकाभिः फलानि न फलेन च ।
न म्लेच्छभाषां शिक्षेत नाकर्षेच्च पदासनम् ।।६१
न भेदनमवस्फोटं छेदनं वा विलेखनम् ।
कुर्याद् विमर्दनं धीमान् नाकस्मादेव निष्फलम् ।।६२
नोत्सङ्गे भक्षयेद् भक्ष्यं वृथा चेष्टां च नाचरेत् ।
न नृत्येदथवा गायेन्न वादित्राणि वादयेत् ।।६३
न संहताभ्यां पाणिभ्यां कण्डूयेदात्मनः शिरः ।
न लौकिकैः स्तवैर्देवांस्तोषयेद् बाह्यजैरपि ।।६४
नाक्षैः क्रीडेन्न धावेत नाप्सु विण्मूत्रमाचरेत् ।
नोच्छिष्टः संविशेन्नित्यं न नग्नः स्नानमाचरेत् ।।६५
न गच्छेन्न पठेद् वाऽपि न चैव स्वशिरः स्पृशेत् ।
न दन्तैर्नखरोमाणि छिन्द्यात् सुप्तं न बोधयेत् ।।६६
न बालातपमासेवेत् प्रेतधूमं विवर्जयेत् ।

वें. २.१६.६६

पाणपाणिवाङ्मात्रः, म1 न पाणिपदवाङ्नात्र, उ1 न पादपाणिवाक्नेत्र, मुए. मुब. न पाणिपादावग्नौ च. –b) दे1.8.9 मुवें. मुए. चापलानि समाश्रयेत्, दे4 चापलं समुपाश्रयेत्, दे10 चापलानि च समाश्रयेत्. –c) दे4 शिष्यो- (→शिश्नो-); दे1.4.8-10 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. -योनित्यं, दे6 -चायाल्पं (→-चापल्यं); ब1 न शिश्नो *** पल्यं.

६०. द1. ⊙. –a) का1 दे2 चांगनापवादं, ब1.2 मुब. चाङ्गनखवाद्यं, दे3.6 चांगनथवादे (दे3°दं), दे4 न1 नाचांगनखपदं (न1 °पादं), दे10 चांग न च खानं, ग्र2 चांगनापिवानं, म1 चांगनाभिः पानं, उ1 चांगेनापि पानं (→चाङ्गनखवादं); ब1 वा (→वै). –b) दे4 नां जलिन (?), ग्र2 नादज्जना(?), म1 नांजलिभिः (→नाञ्जलिना). –c) दे1 नालिभिहन्याज्जलं पद्भ्यां, ग्र2 नाभिह(ब)न्यायाज्जलं पद्भ्यां. –d) ब1 दे3.6 पाणिनां (→पाणिना); का1 च (→वा); का1 ब1 कथञ्चन, ब2 कदाच* (→कदाचन).

६१. –a) का1 शातयेद्दि° (?), दे10 शांतयेदि°, न1 श्यांतयेदि° (→शातयेदि°). –b) का1 दे2 फलेन (→फलानि); का1 दे2.3.6 न फलानि, मुवें. सफलानि (→न फलेन). –c) का1 ब3 दे1.2.8-10 मुवें. मुए. भाषणं शिक्षेत्, दे4 भाषांशिष्येत (→भाषां शिक्षेत). –d) ब1 नाकर्षेत् स्य-, दे4 न कर्षेच्च (→नाकर्षेच्च).

६२. –a) का1 नखभेदेन स्फोटं च, ब1.2 न स्वभेदनमास्फोटं, द1 मुवें. मुए. न भेदनमधिस्फोटं, दे2 नखभेदनस्फोटं, दे3.6 न भेदनमास्फोटकं, दे8-10 न भेदनमविस्फोटं, ग्र2 म1 उ1 नच्छेदनमवस्फोटं. –b) ग्र2 म1 उ1 भेदनञ्च (→छेदनं वा); दे1.8-10 विले (दे1 °लो°) पनं, दे3 चिलेखनं (?) (→विलेखनं). –c) दे3.6 विलेखनं, उ1 *मर्दनं (→विमर्दनं). –d) का1 दे1.8.9 निःफलं (→निष्फलम्).

६३. ग्र2. ६३c-६६b ⊙. –a) ग्र2 नोत्सहेत (→नोत्सङ्गे); का1 दे2 भक्षयेद्भक्षं, ब1 दे4.8.10 मुवें. मुए. मुब. भक्षयेद्भक्ष्यान्, दे1 भक्षयेद्भक्तान्, दे9 न1 भक्षयेद्भक्षान् (→भक्षयेद् भक्ष्यं). –b) दे1 वेष्टां च (?), दे4 चेष्टं च, ग्र2 म1 चेष्टान्तु (→चेष्टां च); दे3.6 वर्जयेत् (→नाचरेत्). –c) दे4 उपरा (→अथवा); न1 गीयें (→गायेन्).

६४. ग्र2. ⊙ (द्र. ६३ पा. वि). –a) ब3 संघताभ्यां, दे1.8-10 सं (दे1 सां) हिताभ्यां (→संहताभ्यां). –b) दे4 शिरं (→शिरः). –c) उ1 लैकिकैर्वैदिकैर्देवांस्. –d) ब3 दे3.6 वाक्यजैरपि, दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. भे (दे10 भौ)षजै (दे1 °जो) रपि (→बाह्यजैरपि).

६५. ग्र2. ⊙ (द्र. ६३ पा. वि.); म1. cd ⊙. –a) दे1 नाक्षौः, दे10 नक्षैः (→नाक्षैः); दे10 क्रीडेत, न1 क्रीडं न, म1 कीलेन्न (?), उ1 *** (→क्रीडेन्न); दे10 धवित (?), उ1 धातेन (→धावेत). –b) का1 नाशु, दे1 नाभु, उ1 * प्सु (→नाप्सु); का1 विण्मात्र° (→विण्मूत्र°). –c) दे4 संवसेन्निष्टं, उ1 संवसेन्नित्यं (→संविशेन्नित्यं). –d) दे1 नग्नो, दे4.10 न1 नग्नं (→नग्नः).

६६. ग्र2. ab ⊙ (द्र. ६३ पा. वि); दे10. ६६c–७७d ⊙. –a) दे1.8-10 उ1 मुवें. मुए. गच्छन्न, दे4 गच्छेन्वै (→गच्छेन्न); ब1 पठेच्चापि, दे1 पाठेद्वापि, म1 पतन्वापि (→पठेद्वापि). –b) ब3 चैवं (→चैव); उ1 च शिरः (→स्वाशिरः); दे8 स्पृशेत्,+क्षिपेत् (→स्पृशेत्). –c) ग्र2 दन्ते (→दन्तैर्); दे2 मुख° (नख°). –d) दे3 सुप्तानु-, दे6 सुप्तःनु- (→सुप्तं न).

६७. ब1. ab ⊙; दे10. ⊙ (प्र. ६६ पा. वि.) –a) दे3.6 बालाउप° (→बालातप°); दे1 °संसेवेत् (→°मासेवेत्). –b) दे1 विवार्ज्जपेत्, ग्र2 विसर्ज्जयेत् (→विवर्ज्जयेत्). –c) दे4 ग्र2 म1 नैक, न1 नैत (?) (→नैकः); दे3 उ1 स्वप्यात्, दे4 स्वस्त्वा (?), दे6 शय्यात्

वि. २.१६.७०

नैकः सुप्याच्छून्यगृहे स्वयं नोपानहौ हरेत् ।।६७
नाकारणाद् वा निष्ठीवेन्न बाहुभ्यां नदीं तरेत् ।
न पादक्षालनं कुर्यात् पादेनैव कदाचन ।।६८
नाग्नौ प्रतापयेत् पादौ न कांस्ये धावयेद् बुधः ।
नाभिप्रसारयेद् देवं ब्राह्मणान् गामथापि वा ।
वाय्वग्निगुरुविप्रान् वा सूर्यं वा शशिनं प्रति ।।६९
अशुद्धः शयनं यानं स्वाध्यायं स्नानवाहनम् ।
बहिर्निष्क्रमणं चैव न कुर्वीत कथञ्चन ।।७०
स्वप्नमध्ययनं स्नानमुद्वर्त्तं भोजनं गतिम् ।
उभयोः संध्ययोर्नित्यं मध्याह्ने चैव वर्जयेत् ।।७१
न स्पृशेत् पाणिनोच्छिष्टो विप्रो गोब्राह्मणानलान् ।
न चासनं पदा वाऽपि न देवप्रतिमां स्पृशेत् ।।७२
नाशुद्धोऽग्निं परिचरेन्न देवान् कीर्त्तयेदृषीन् ।
नावगाहेदगाधाम्बु धारयेन्नानिमित्ततः ।।७३
न वामहस्तेनोद्धृत्य पिबेद् वक्त्रेण वा जलम् ।
नोत्तरेदनुपस्पृश्य नाप्सु रेतः समुत्सृजेत् ।।७४
अमेध्यलिप्तमन्यद् वा लोहितं वा विषाणि वा ।
व्यतिक्रमेन्न स्रवन्तीं नाप्सु मैथुनमाचरेत् ।

न$_1$ स्व (छ्व) प्या, ग्र$_2$ स्वप्स्यात् (→सुप्यात्); का$_1$ ब$_2$ दे$_{2.6}$ ग्र$_2$ उ$_1$ °गेहे (→°गृहे); दे$_1$ नैकः सुप्यात् पृशून्य गृहे (?). –d) न$_1$ नौपानहौ (→नोपानहौ); ब$_1$ भवेत् (→हरेत्).

६८. –a) दे$_{10}$ नाकर्णा * द्वा (→नाकारणाद्वा). –c) का$_1$ °तालनं, ब$_1$ °क्षालिनं, दे$_6$ °छादनं (→°क्षालनं); दे$_3$ न न पादक्षालनं कुर्यात्. –d) दे$_{3.6}$ °न वा (→°नैव).

६९. –a) ब$_1$ प्रेर * येत् (→प्रतापयेत्); दे$_1$ नाग्नौ प्रतप्याद्वौ पादौ. –b) ब$_3$ ना (→न); दे$_1$ कांस्ते, दे$_{3.6}$ कांश्ये (→कांस्ये); दे$_2$ धाघयेद् (?), उ$_1$ चाधमे (→धावयेद्); न$_1$ पुनः (→बुधः); दे$_{3.6}$ न कांस्येद्धारयेद्बुधः, दे$_4$ नास्ये नाग्नि धमेद् बुधः, म$_1$ न कांस्येथावपेत् बुधः. –c) ब$_{2.3}$ ग्र$_2$ मुवें. नाति° (→नाभि°); का$_1$ दे$_{1.8.10}$ °प्र (दे$_1$ प्रा) तारयेद्, ब$_3$ °प्रशारयेद्, दे$_2$ °प्रसारयैद् (→°प्रसारयेद्). –d) दे$_2$ ब्राह्मणं, दे$_4$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ ब्राह्मणा (→ब्राह्मणान्); दे$_2$ नामथापि, दे$_3$ सामथापि, दे$_6$ यामथापि (→गामथापि); का$_1$ ब$_1$ दे$_2$ न$_1$ च (→वा); दे$_1$ ब्राह्मणान् (ण)थामथापि वा. –e) दे$_1$ वाछ्नि°(?), दे$_2$ वाद्यग्नि-, दे$_{10}$ न स्वग्नि-, दे$_6$ वाय्वाग्नि-, (→वाय्वग्नि-); का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.3.6}$ -नृप-, दे$_8$ गुरु, उ$_1$ -रुद्र-(→-गुरु-); ग्र$_2$ म (→वा). –f) स्तूर्यं (→सूर्यं).

७०. –a) ब$_3$ दे$_{8\text{-}10}$ न$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ मुवें. अशुद्ध-, दे$_4$ अशुद्ध (→अशुद्धः); ब$_1$ पापं (→यानं). –b) ब$_2$ म$_1$ उ$_1$ स्वाध्याय-(→स्वाध्यायं); ग्र$_2$ स्थान° (→स्नान°); दे$_{1.4.8\text{-}10}$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. °भोजनम् (→°वाहनं). –c) दे$_3$ वार्हेविष्क्रमणं, दे$_4$ बहिर्निष्कारणं, दे$_6$ बहिर्विक्रमणं (→बहिर्निष्क्रमणं); ब$_1$ चै * (→चैव). –d) ब$_1$ * (→न); ग्र$_2$ कदाच * (→कथञ्चन्).

७१. –a) दे$_4$ सोपि, ग्र$_2$ उ$_1$ सुप्ति (→स्वप्नम्); दे$_4$ मध्यमयं (→अध्ययनं); ब$_1$ दे$_{1.8.9}$ न$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. यानम्, ग्र$_2$ स्थानं (→स्नानम्). –b) का$_1$ उद्व्रतं, ब$_{1.2}$ दे$_{1.8\text{-}10}$ न$_1$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. उच्चारं, दे$_{3.6}$ उद्धृत्तुं, ग्र$_2$ जृंभणं, उ$_1$ विहारं (→उद्वर्त्तं); का$_1$ भाजनं, दे$_2$भोजनी (→भोजनं); दे$_4$ गतं (→गतिम्). –c) ग्र$_2$*** (→सन्ध्ययोर्). –d) ब$_{1.3}$ दे$_4$ न$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ च व-, दे$_{1.8\text{-}10}$ मुवें. मुए. मुब. तु वि- (→चैव).

७२. –a) दे$_2$ °नोक्षिष्टे (→°नोच्छिष्टो). –b) का$_1$ दे$_4$ विप्र, दे$_{1.10}$ विप्रा, दे$_{8.9}$ विप्राः (→विप्रो); का$_1$ गौ, दे$_4$ गां (→गो-); दे$_1$ °ब्राह्मणो° (→°ब्राह्मणा°); का$_1$ -नलाः, ब$_3$ ग्र$_2$ -नलात्, दे$_6$ -निलात् (→-नलान्); दे$_2$ गोब्राह्मण ** नलान्. –c) का$_1$ वैवान्नं, ब$_3$ चात्मानं, दे$_{1.8\text{-}10}$ मुवें. मुए. मुब. चैवान्नं, दे$_2$ चालनं, दे$_4$ न$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ चान्नं न (→चासनं); ग्र$_2$ पदं (→पदा); दे$_3$ चापि (→वापि).

अतः परं उ$_1$ पुस्तके अधिकम्—'वेद्यस्त्रैण वा जलं'.

७३. ब$_1$. ⊙. –b) ग्र$_2$ म$_1$ न देवांस्तर्प्यं (ग्र$_2$ °यं) येदृषीन्, उ$_1$ न वादुस्तपयेदृषीन्. –c) ग्र$_2$ °गन्धांबु (→°गाधाम्बु). –d) दे$_4$ त्वां च येन्, ग्र$_2$ म$_1$ वा(म$_1$ पा°)रयेन (→धारयेन्); ब$_2$ दे$_{1.8\text{-}10}$ न$_1$ मुवें. मुए. मुब. नाग्निमे (न$_1$ °नै°) कतः, दे$_6$ नानिमित्रतः, ग्र$_2$ ना * मेकतः, म$_1$ नावमेकतः, उ$_1$ -अग्निमेकतः (→नानिमित्ततः).

७४. –a) दे$_6$ पि*वेद् (→पिबेद्); दे$_1$ वक्त्रोणा, दे$_9$ क्रमेण, ग्र$_2$ उ$_1$ वस्त्रेण (→वक्त्रेण). –c) ब$_2$ नोत्तरे समुपस्पृश्यं, ग्र$_2$ नोत्तरेदपवस्पृश्य. –d) का$_1$ नदीं (→नाप्सु); दे$_1$ नाप्सु रे (र)तः समुत्सजतेत्(?).

७५. ब$_1$. ⊙. –a) का$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ अमेध्या° (→अमेध्य°); ब$_{2.3}$ °महं वा (ब$_3$ °द्वा); दे$_{3.6}$ °मेध्यम्वा (→°मन्यद्वा). –b) म$_1$ रोहितं (→लोहितं); ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ चा- (→वा); का$_1$ विषाणि च, ब$_2$ विधानिकां, ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ -विपाणिना

चैत्यं वृक्षं न वै छिन्द्यान्नाप्सु ष्ठीवनमाचरेत् ॥७५
नास्थिभस्मकपालानि न केशान्न च कण्टकान् ।
तुषाङ्गारकरीषं वा नाधितिष्ठेत् कदाचन ॥७६
न चाग्निं लङ्घयेद् धीमान् नोपदध्यादधः क्वचित् ।
न चैनं पादतः कुर्यान्मुखेन न धमेद् बुधः ॥७७
न कूपमवरोहेत नावेक्षेताशुचिः क्वचित् ।
अग्नौ न च क्षिपेदग्निं नाद्भिः प्रशमयेत् तथा ॥७८
सुहृन्मरणमार्तिं वा न स्वयं श्रावयेत् परान् ।
अपण्यं कूटपण्यं वा विक्रये न प्रयोजयेत् ॥७९
न वह्निं मुखनिश्वासैर् ज्वालयेन्नाशुचिर्बुधः ।
पुण्यस्थानोदकस्थाने सीमान्तं वा कृषेन्न तु ॥८०
न भिन्द्यात् पूर्वसमयमभ्युपेतं कदाचन ।
परस्परं पशून् व्यालान् पक्षिणो नावबोधयेत् ॥८१
परबाधं न कुर्वीत जलवातातपादिभिः ।
कारयित्वा स्वकर्माणि कारून् पश्चान्न वञ्चयेत् ।
सायंप्रातर् गृहद्वारान् भिक्षार्थं नावघट्टयेत् ॥८२

वें.२.१६.८५

(→विषाणि वा). –c) न$_1$ व्यतिकामेन (→व्यतिक्रमेन्न); दे$_{10}$ श्रुमंती (?), ग्र$_2$ प्रसन्ना, म$_1$ प्रसवन्, उ$_1$ प्रसक्तन् (→स्रवन्तीं).– d) का$_1$ नाशु (→नाप्सु); दे$_1$ °माचोरेत् (?) (→°माचरेत्). –e) का$_1$ ब$_1$ दे$_{2-4.6}$ न$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ चैत्य- (→चैत्यं); का$_1$ नैव (→ न वै). –f) दे$_{1.8-10}$ न$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. उत्सृजेत् (→आचरेत्).

७६. दे$_4$. ⊙; दे$_{1.8-10}$ न$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$. cd ⊙. –a) दे$_1$ नास्तिभास्या°, दे$_6$ नास्छिभस्म (→नास्थिभस्म°); दे$_{10}$ °कपालादि (→°कपालानि). –b) ब$_2$ केशं न च, ब$_3$ दे$_2$ केशान्नाव, दे$_{3.6}$ केशांगार- (→केशान्न च); दे$_6$ कंटकात् (→कण्टकान्). –c) ब$_{1-3}$ मुवें. मुए. मुब. ओषा°, दे$_2$ तुसा° (→तुषा°); का$_1$ च (→वा). –d) का$_1$ नाधि*ष्ठेत् (→नाधितिष्ठेत्).

७७. का$_1$. ७७c–७९d ⊙; ब$_1$. ७७a–८१d ⊙; दे$_4$. ab ⊙. –b) दे$_2$ नोप * ध्यादधः, ग्र$_2$ नोपदध्या * धः (→नोपदध्यादधः); दे$_1$ कुचित् (→क्वचित्). –c) दे$_1$ न वैवं, दे$_2$ नाच (?) नं, म$_1$ न चाग्नि (→न चैनं); न$_1$ कार्यात् (→कुर्यात्). –d) ब$_3$ * (→न).

७८. का$_1$. ⊙; ब$_1$. ⊙ (द्र. ७७ पा. वि.). –a) दे$_{10}$ कूपमवि° (→कूपमव°); दे$_1$ न कूप (वा) मवरोहेत. –b) ब$_{2.3}$ नावेक्षेताशुचि, दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. नाचक्षीताशुचिः, दे$_4$ नाचक्षेता शुचिः, दे$_6$ नावेक्ष्येता शुचिः, ग्र$_2$ उ$_1$ न वीक्षेता शुचिः (उ$_1$ °चि) (→नावेक्षेताशुचिः); म$_1$ नाशुचिःप्रविशेत् क्वचित्. –c) दे$_1$ आग्नौ, ग्र$_2$ नग्नौ (→अग्नौ); दे$_{1.4.8-10}$ न$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. प्रक्षिपेद्, दे$_6$ चिक्षिपेद् (→च क्षिपेद्); दे$_4$ आग्नि, न$_1$ अग्निर् (→अग्निं). –d) ग्र$_2$ म$_1$ नाग्नि (→नाद्भिः); उ$_1$ प्रश्र*येत् (→प्रशमयेत्); दे$_{3.6}$ बुधः, दे$_4$ तदा (→तथा).

७९. का$_1$ ब$_1$. ⊙; द$_1$. ab ⊙. –b) दे$_4$ वान्वयं (→न स्वयं); दे$_4$ क्वचित्, ग्र$_2$ पुमान् (→पुरान्). –c) ब$_2$ अशंस्यं, दे$_6$ अपाण्यं, न$_1$ अपुण्यं, म$_1$ अपश्यन् (→अपण्यं); दे$_{1.6.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. अथ (→कूट-); दे$_6$ °पण्यत्, न$_1$ °पुण्यं (→°पण्यं). –d) दे$_{1.8-10}$ विक्रयं न, दे$_4$ विक्रियेत (→विक्रये न); दे$_1$ प्रयोनयेन् (जयेत् ?), दे$_4$ कदाचन (→प्रयोजयेत्).

८०. ब$_1$. ⊙ (द्र. ७७ पा. वि.) का$_1$. ८०c–८१d ⊙. –a) दे$_1$ न कहिर्, (?), दे$_4$ वेयह्नि (?) दे$_{8.10}$ न वहिर्, दे$_9$ न वि*र्, द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ न चाग्नि (→न वह्निं); दे$_{1.9}$ मुखविश्वासो (दे$_9$ °सै), दे$_{2.10}$ मुखनिःश्वासैर् (→मुखनिश्वासैर्). –b) दे$_4$ उ$_1$ ज्वलयेन्, म$_1$ -चालयेन् (→ज्वालयेत्). –c) दे$_{1.8}$ मुवें. मुए. मुब. पुण्यस्नानोदकस्नाने, दे$_4$ म$_1$ पण्यस्थानोदकस्थाने, द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ पुण्यस्थानोदकस्थो वा. –d) ब$_{2.3}$ सीमान्तश्चाग्रसेन्म तु, दे$_{3.6}$ सीमांतं चाह्वयेन्न तु, दे$_{10}$ सीमांतं चारुषेन तु, द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ सीमेवाथ कृषेन्न च.

८१. ब$_1$. ⊙ (द्र. ७७पा. वि.); का$_1$. ⊙. –a) ग्र$_2$ सन्ध्यात् (→भिन्द्यात्). –b) ब$_2$ अभ्युपैति, दे$_{1.8.10}$ मुवें. मुए. मुब. सत्योपेतं, म$_1$ अभियुक्तः (→अभ्युपेतं). –c) दे$_4$ रशून् (→पशून्); दे$_{3.6}$ ध्यानान्, दे$_4$ पालान्, न$_1$ मालान्, द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ बालान् (→व्यालान्); ब$_2$ दे$_4$ मुब. नैव बो (दे$_4$ शो) धयेत्, दे$_1$ नाव पोधायेत् (?), दे$_{7.10}$ नावयो (दे$_{10}$ °बे)धयेत्, ग्र$_2$ म$_1$ नावबाधयेत् (→नावबोधयेत्).

८२. द$_1$. ef ⊙. –a) का$_1$ ब$_2$ दे$_{8-10}$ न$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. परबाधां, ब$_1$ परवादन्, द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ पञ्चबाधां (→परबाधं). –b) दे$_{1.8-10}$ उ$_1$ मुवें. मुए. जानपनापना°, दे$_3$ जल यानातपा°, दे$_4$ जलपानां जना°, दे$_6$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ जलवातापना° (→जलवातातपा°). –c) ब$_{1.3}$ दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. सुकर्माणि (→स्वकर्माणि); दे$_{3.6}$ कारयेद्वायु कर्मापि. –d) ब$_1$ प*न्न वाचयेत्, दे$_1$ न श्वान्न पंचयेत्, उ$_1$ पश्चान्न बोधयेत्, मुवें. मुए. मुब. पश्चान्न वर्जयेत्

वें.१.१६.८६ बहिर्माल्यं बहिर्गन्धं भार्यया सह भोजनम् ।
विगृह्य वादं कुद्वारप्रवेशं च विवर्जयेत् ।।८३
न खादन् ब्राह्मणस्तिष्ठेन्न जल्पेद् वा हसन् बुधः ।
स्वमग्निं नैव हस्तेन स्पृशेन्नाप्सु चिरं वसेत् ।।८४
न पक्षकेणोपधमेन्न शूर्पेण न पाणिना ।
मुखे नैव धमेदग्निं मुखादग्निरजायत ।।८५
परस्त्रियं न भाषेत नायाज्यं याजयेद् द्विजः ।
नैकश्चरेत् सभां विप्रः समवायं च वर्जयेत् ।।८६
न देवायतनं गच्छेत् कदाचिद् वाऽप्रदक्षिणम् ।
न वीजयेद् वा वस्त्रेण न देवायतने स्वपेत् ।।८७
नैकोऽध्वानं प्रपद्येत नाधार्मिकजनैः सह ।
न व्याधिदूषितैर्वापि न शूद्रैः पतितेन वा ।।८८
नोपानद्वर्ज्जितो वाऽथ जलादिरहितस्तथा ।
न रात्रौ नारिणा सार्द्धं न विना च कमण्डलुम् ।
नाग्निगोब्राह्मणादीनामन्तरेण व्रजेत् क्वचित् ।।८९

(→पश्चान्न वंचयेत्); दे3 कारुण्यश्चावंचयेत्, दे4 कारुण्यस्तान वादयेत् (?), दे10 कारुन्नस्मान वंचयेत्, द1 कामानश्वा न बाधयेत्, ग्र2 कनीनश्व न बाधयेत्, म1 काकं श्वानन्न बाधयेत्. –e) ब1 गृहं द्वारान्, दे4 ग्र2 म1 उ1 गृहद्वारं (→गृहद्वारान्). –f) ब2 दे3.6 भिक्षान्नं (→भिक्षार्थं); का1 नावघ*येत्; ब1 दे1 म1 मुवें. मुए. मुब. नाव घाटयेत्, दे10 नावघंटयेत्, उ1 ना*घट्टयेत् (→नावघट्टयेत्)

८३. का1. ८३a-८५d ⊙; द1. ⊙. –a) ब1 च गन्धञ्च, ब3 दे3.6 सुगन्धं वा, (→बहिर्गन्धं). –b) ब1. दे6.10 न1 भार्याया (→भार्यया); दे1 सहा (→सह); दे1 भोजने, दे3.6 भोजयेत्, म1 भोजं * (→भोजनम्). –c) ब2.3 मुब. विसृजन्य वादं (ब3 °चं), दे1 विगृखवादं, दे4 प्रगृह्य पादं, ग्र2 म1 उ1 निगृह्यपा(उ1 वा)दं (→विगृह्य वादं); ब2 पूद्वार-, ब3 कुत्वार-, दे3.6 हृद्वार, दे10 न1 म1 कुद्वारं, ग्र2 उ1 कृ(उ1 क°)द्वार- (→कुद्वार-). –d) ग्र2 °प्रदेशञ्चा- (→°प्रवेशं च); दे9 विवर्जयत् (→विवर्जयेत्).

८४. का1. ⊙; ब1. cd ⊙. –a) ब3 देवं, दे4 द1 ग्र2 उ1 खादेद् (→खादन्); दे4 ग्र2 उ1 °तिष्ठन् (→°तिष्ठेन्). –b) ब2 * (→न); दे1.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. जल्पन्न, दे4 जल्पन्वा, दे6 जल्पेन्न (→जल्पेद्वा); ब2 क्वचित् (→बुधः). –c) दे1.8.9 स्वमग्नि हस्तेनैकेन, दे10 स्वमृसि हस्तेनैकेन. –d) दे1 स्पृशेतोसु(?), दे8 स्पृशेताप्सु, दे10 स्पृशेंनासु (→स्पृशेन्नाप्सु).

८५. का1. ⊙; ब1. ⊙. –a) दे4 न वस्त्रेकेत- विधमेन्(?) न1 न पर्णकेणोपधर्मे, द1 उ1 वस्त्रेण नैवो (उ1 चो) पधमेन्, ग्र2 वस्त्रेण नैवोपगमेनु, म1 वस्त्रेणैवापि न धमेन्. –b) ब3 न सूर्ये न च, दे1 न शूर्पेणा न, दे2 न सूर्पे सा च, दे3 न धूर्पेन्न च, दे6 न सूर्प्यो न च, ग्र2 शूर्पेण न च (→न शूर्पेण न). –c) ब3 मुखेनैव, दे2.3.6 न1 मुखेनाग्नि (न1 °ग्निः) (→मुखे नैव); दे2.3.6 समाधी (दे6 धा)त (→धमेदग्नि). –d) दे3.6 यथादग्निर्, दे10 मुखादभिर् (→मुखादग्निर्).

८६. का1. ८६c-८६b ⊙; दे3.6. ८६c–८८b. –a) दे3.6 शवस्त्रियं, न1 परस्त्रिया (→परस्त्रियं). –b) ब1 नाजाद्यं, दे1 नायाय्यं, दे10 न याज्यं (→नायाज्यं); ब1 द्विजं, दे1.8-10 द1 ग्र2 म1 मुब. मुए. बुधः (→द्विजः). –c) ब2 सदा, दे2 सतां (→सभां); ब1 दे4 मुवें. विप्र- (→विप्रः). –d) ब3 समवायञ्च विवर्जयेत्.

८७. का1 दे3.6. ⊙ (द्र. ८६ पा. वि.). –a) दे1.4.8-10 मुवें. मुए. देवता° (→न देवा°). –b) ब2 न1 द1 म1 उ1 मुब. कदाचिच्च, दे1.4.8-10 मुवें. मुए. कदाचिन्न, ग्र2 न गच्छेच्च (→कदाचिद्वा). –c) ब2.3 दे2 पीडयेद्वा (→वीजयेद्वा); ब3 दे2 वस्त्राणि, दे10 कस्त्रेण (→वस्त्रेण).

८८. का1. ⊙; दे3.6. ab ⊙ (द्र. ८६ पा. वि.). –a) ब1 नैकध्वान, द1 ग्र2 म1 उ1 नैवाध्वानं (→नैकोऽध्वानं); दे1 प्रापद्योत (→प्रपद्येत). b) म1 ह्यधार्मिक° (→नाधार्मिक°). –c) द1 विजनैर्, ग्र2 °जीवितैर्, उ1 °जनितैर्, यवनैर् (→°दूषितैर्); दे3.6 क्वापि (→वापि). –d) द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. पतितैर्न (→पतितेन).

८९. का1. ab ⊙. –a) ब1 दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. वर्ज्जितोऽध्वानं, दे3 वर्ज्जितोचाप्य, दे4 वर्ज्जितंयाया, न1 वर्जितोवानं, द1 म1 वर्जितोयाया, ग्र2 वर्ज्जितोयावत्, उ1 वर्ज्जितोजाया (→वर्ज्जितो वाथ). –b) दे1 जलोधि°, दे3.6 जनादि° (→जलादि°); दे1 °रहित (म) स्तथा, दे6 °रहतस्तथा (→°रहितस्तथा). –c) ब2 दे1.3.4.6. द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. वारिणा (→नारिणा). –d) दे1 न भूदैः पतितेन वा.

न वत्सतन्त्रीं विततामतिक्रामेत् क्वचिद् द्विजः ।
न निन्देद् योगिनः सिद्धान् व्रतिनो वा यतींस्तथा ॥९०
देवतायतनं प्राज्ञो देवानां चैव सत्रिणां ।
नाक्रामेत् कामतश्छायां ब्राह्मणानां च गोरपि ॥९१
स्वां तु नाक्रमयेच्छायां पतिताद्यैर्न रोगिभिः ।
नाङ्गारभस्मकेशादिष्वधितिष्ठेत् कदाचन ॥९२
वर्जयेन्मार्जनीरेणुं स्नानवस्त्रघटोदकम् ।
न भक्षयेदभक्ष्याणि नापेयं च पिबेद् द्विजः ॥९३ वें.२.१६.६६

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे षोडशोऽध्यायः ॥१६॥

–e) दे1 नाग्नि, दे4.6 न1 म1 उ1 नाग्नेर्, द1 नान्यैर्, ग्र2 नग्ने (→नाग्नि-).

९०. ब1. ⊙. –a) दे1.8.9 मुए. मुब. न वत्स्य (दे1 °त्स्यां) न्तीं न विनताम्, दे4 नावत्सतीं न विततां, दे10 निवसुली न विनताम् (?), द1 ग्र2 म1 न चर्म वी (ग्र2 वि) धीं विततां, उ1 न च कर्मविना मंत्रो. –b) दे1.4.8-10 न1 द1 ग्र2 म1 मुवें. मुए. मुब. द्विजोत्तमाः (म1°मः)(→क्वचिद् द्विजः); उ1 *** मो द्विजोत्तमाः. –c) दे3.6 म1 निन्देर्योगिनः, दे4 निंदेद्योगिनो, उ1 निन्देद् व्रतिनः (→निन्देद्योगिनः). –d) का1 वृत्तिनो, दे1.8-10 मुवें. मुए. गुणिनो, उ1 योगिनो (→व्रतिनो); म1 व्रतिं * वापि यतींस्तथा.

९१. –a) दे1.4.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. °यतने (→°यतनं); दे1.4 प्रज्ञा(दे1 °ज्ञौ), दे2.3 न1 प्राज्ञ (→प्राज्ञो). –b) दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. न देवानां च, न1 देवानां चापि (→देवानां चैव); दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. सन्निधौ, दे3 द1 ग्र2 उ1 मंत्रिणः (दे3 °णां), न1 म1 सत्रिणः (→सत्रिणां); दे4 न वसेत्तु कदाचन, दे10 (न) देवतानां च संनिधौ. –c) का1 ब3 दे2.4 द1 म1 उ1 नाक्रमेत् (→नाक्रामेत्). –d) ब1 न1 च गौरपि, दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. गवामपि, दे4 च * रपि (→च गोरपि).

९२. –a) का1 स्वयं, दे2 स्वीयां, दे3 स्वर्णं, दे6 स्तानु, द1 धातुर्, ग्र2 म1 उ1 स्थातुं (→स्वां तु); का1 नाक्रमयेत्, ब2 नातिक्रमेत्, ब3 मुब. दे3.6 द1 नाक्रामयेत्, ग्र2 म1 उ1 न कामयेत् (→नाक्रमयेत्); दे1 धा (छा) यां (→छायां). –b) दे10 गेषुभिः (→रोगिभिः). –c) न1 °केशास्थि° (→°केशादि°); दे6 नागारकेशभस्मादि. –d) ब1 कदाचनः, म1 कथञ्चन (→कदाचन).

९३. –a) म1 मार्ज्जयेद्रेणुं (→मार्जनीरेणुं). –b) का1 द1 म1 स्नानवस्त्रं, दे1.8-10 वस्त्रस्नान° (→स्नानवस्त्र°); का1 °पटोदकम्, ग्र2 °परोधनं (→°घटोदकम्). –c) ब3 न भक्षयेदभक्षाणि, दे1 न भक्षयेदभक्षाणि, दे9 न भक्षेयेदभक्ष्याणि (→न भक्षयेदभक्ष्याणि). –d) ब1 नापिवेम्बा, दे1.4.6.8.9 न1 मुवें. मुए. नापेयं चा-, दे3 नापेयश्च, दे10 नोपयं वा, द1 ग्र2 म1 उ1 ना (द1 नो) पेयानि (→नापेयं च); ब2.3 दे1.8-10 मुवें. मुए. द्विजाः (→द्विजः).

पुष्पिका—

पुराणनाम—का1 दे4.8-10 इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिभागे, ब1 इति कौर्मे उपरिभागे, ब2.3 दे2.3 इति कू(दे2 कौ)र्मपुराणे उपरिभागे, दे1 इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिभागे, दे6 इति कूर्मपुराणे, न1 इति श्रीकौर्मे, द1 ग्र2 म1 इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरभागे व्यासगीतासूपनिषत्सु, उ1 इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरभागे •व्यासगीतासु, मुवें. इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे, मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरभागे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे उपरिभागे. **अध्यायनाम—**का1 ब1-3 दे1-4.8-10 न1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुए. ⊙; दे6 सदाचारे, मुवें. गार्हस्थ्यधर्मनिरूपणं नाम, मुब. ब्रह्मविद्यायामाश्रमाचारनियमधर्मो नाम. **अध्यायसंख्या**—दे6. ⊙; का1 पञ्चमोऽध्यायः ॥१६॥, ब1-3 दे2.3 पंचदशोऽध्यायः, दे1.4.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुए. षोडशोऽध्यायः, न1 षट्षष्टितमोऽध्यायः, मुवें. मुब. षोडशोऽध्यायः ॥१६॥.

१७

व्यास उवाच ।❀

बं.२.१७.१ नाद्याच्छूद्रस्य विप्रोऽन्नं मोहाद् वा यदि वाऽन्यतः ।
स शूद्रयोनिं व्रजति यस्तु भुङ्क्ते ह्यनापदि ॥१

षण्मासान् यो द्विजो भुङ्क्ते शूद्रस्यान्नं विगर्हितम् ।
जीवन्नेव भवेच्छूद्रो मृतः श्वा चाभिजायते ॥२

ब्राह्मणक्षत्रियविशां शूद्रस्य च मुनीश्वराः ।
यस्यान्नेनोदरस्थेन मृतस्तद्योनिमाप्नुयात् ॥३

राजान्नं नर्त्तकान्नं च तक्ष्णोऽन्नं चर्मकारिणः ।
गणान्नं गणिकान्नं च षण्ढान्नं चैव वर्जयेत् ॥४

चक्रोपजीविरजकतस्करध्वजिनां तथा ।
गान्धर्वलोहकारान्नं सूतकान्नं च वर्जयेत् ॥५

कुलालचित्रकर्मान्नं वार्धुषेः पतितस्य च ।
पौनर्भवच्छत्रिकयोरभिशस्तस्य चैव हि ॥६

सुवर्णकारशैलूषव्याधबद्धातुरस्य च ।
चिकित्सकस्य चैवान्नं पुंश्चल्या दण्डिकस्य च ॥७

स्तेननास्तिकयोरन्नं देवतानिन्दकस्य च ।
सोमविक्रयिणश्चान्नं श्वपाकस्य विशेषतः ॥८

५७

❀ दे$_{9}$ व्यास उ.; न$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ व्यासः; द$_{1}$ श्रीव्यास उवाच; म$_{1}$ श्रीव्यासः.

१. –a) का$_{1}$ दे$_{3}$ विप्रोर्थं (→विप्रोऽन्नं). –b) दे$_{1}$ यं (?) (→यद्); दे$_{1.8-10}$ मुए. मुब. कामतः (→-वान्यतः). –c) न$_{1}$ अशूद्र° (→स शूद्र°). –d) ग्र$_{2}$ मनागपि, म$_{1}$ स्त्वनापदि (→ह्यनापदि).

२. –a) ब$_{3}$ षण्मासायो, ग्र$_{2}$ षण्मासाद्यो, उ$_{1}$ षाण्मासान्यं (→षण्मासान्यो). –b) दे$_{3}$ शूद्रस्यार्थं, ग्र$_{2}$ शूद्रस्यान्न- (→शूद्रस्यान्नं). –c) दे$_{1}$ जीवन्नेवं, दे$_{3}$ जीवत्सुर, दे$_{10}$ जीवने * (→जीवन्नेव); दे$_{2}$ भवे सूद्रो, द$_{1}$ क्षये क्षूद्रो(→भवेच्छूद्रो). –d) का$_{1}$ दे$_{6}$ न$_{1}$ मृतश्वावाभि°, दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मृत एवाभि°, दे$_{4}$ मृतः श्वानोभि°, द$_{1}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मृतः श्चाप्यभिं°(→मृतः श्वाचाभि°).

३. द$_{1}$ ग्र$_{2}$. ३a–५d ⊙. –a) न$_{1}$ ब्राह्मणः (→ब्राह्मण-). –b) का$_{1}$ शूद्रस्य तु, न$_{1}$ शूद्रस्या च, म$_{1}$ शूद्रस्यापि (→शूद्रस्य च); दे$_{1}$ मुनीश्रूणः (?), दे$_{4}$ मुनीश्वरः (→मुनीश्वराः). –d) दे$_{9}$ तद्योतिम् (→तद्योनिम्).

४. द$_{1}$ ग्र$_{2}$. ⊙. –a) दे$_{1.4.6.8-10}$ न$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. नटान्नं, म$_{1}$ लग्नान्नं (→राजान्नं); दे$_{3}$ कर्त्तकान्नं (→नर्त्तकान्नं). –b) दे$_{2}$ भक्षोऽन्न, दे$_{4}$ तथा वै, दे$_{6}$ अन्नं वै, म$_{1}$ तक्षान्नं, उ$_{1}$ तथान्नं (→तक्ष्णोऽन्नं); का$_{1}$ च * दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. कर्म-, दे$_{4}$ धर्म- (→चर्म-); ब$_{1}$ -कारिणात्, दे$_{10}$ -कारिणा (→-कारिणः). –d) का$_{1}$ षडन्नं चैव, ब$_{1-3}$ षण्डान्नञ्चैव, दे$_{1}$ *****, दे$_{2}$ षढान्त चैव, दे$_{3}$ षटान्नश्चैव, दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. मुब. षडन्नानि च, दे$_{10}$ षटनान्नं च (→षण्ढान्नं चैव); दे$_{4}$ म$_{1}$ षडन्नञ्च विवर्जयेत्, दे$_{6}$ पंचधान्नं विवर्जयेत्, उ$_{1}$ षंडान्नं च विवर्जयेत्.

५. दे$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$. ⊙. –a) ब$_{1}$ न$_{1}$ चक्रोपजीवी-, दे$_{6}$ चक्रेण जीवि-, दे$_{9}$ चक्रोपजीव-, दे$_{10}$ चक्रापि जीव- (→चक्रोपजीवि-); दे$_{4}$ -रजकं, न$_{1}$ -रजकः (→-रजक-). –b) का$_{1}$ तस्करो ध्वजिगी तथा. –c) ब$_{2.3}$ दे$_{3.4.6.9}$ मुवें. मुए. मुब. गन्धर्व° (→गान्धर्व°). –d) ब$_{1}$ गूढ°, दे$_{6}$ सूत्व°, म$_{1}$ सूति° (→सूत°); का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.3.6}$ न$_{1}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ विवर्जयेत् (→च वर्जयेत्).

६. द$_{1}$. bcd ⊙; दे$_{8}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. cd ⊙. –a) का$_{1}$ दे$_{6}$ कर्माणं, दे$_{3}$ कर्मान्नं (च), दे$_{4}$ कान्नं च (→कर्मान्नं). –b) का$_{1}$ वद्धुषेः, दे$_{1}$ वार्द्धुषः, दे$_{2}$ वार्द्धुषो, दे$_{6}$ वार्द्धुकैः, दे$_{10}$ वार्धिके, न$_{1}$ वाधुषै (→वार्धुषेः). –c) दे$_{1}$ शस्त्रे कर्ता, दे$_{2}$ वन्निकयोर्, दे$_{4}$ च्छविक्रयोर् (?), दे$_{6}$ शुत्रिकयोः, दे$_{8.10}$ शस्त्रकर्ता (→छत्रिकयोर्).

७. द$_{1}$. ⊙; ग्र$_{2}$ उ$_{1}$. ab ⊙. –b) दे$_{6}$ न$_{1}$ व्याधि- (→-व्याध-); का$_{1}$ दे$_{2}$ वंध्या, दे$_{6}$ तस्या, दे$_{9}$ वध्वा, दे$_{10}$-वंधा, म$_{1}$ बृद्धा (→-बद्धा-); ब$_{1}$ दे$_{3}$ बद्धान्नरस्य (→बद्धातुरस्य). –c) म$_{1}$ तस्यान्नं (→चैवान्नं). –d) ब$_{1-3}$ दे$_{3.4}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुब. दांभिकस्य, का$_{1}$ दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. न$_{1}$ दंडकस्य (→दण्डिकस्य); दे$_{4}$ तु (→च).

८. द$_{1}$. ⊙. –a) का$_{1}$ ब$_{1}$ तेन°, न$_{1}$ स्तेय° (→स्तेन°). –b) ग्र$_{2}$ देवानां (→देवता-); का$_{1}$ यस्य चोपपतिगृहे. –c) म$_{1}$ °विक्रयिकस्यान्नं (→°विक्रयिणश्चान्नं).

भार्याजितस्य चैवान्नं यस्य चोपपतिर्गृहे ।
उत्सृष्टस्य कदर्यस्य तथैवोच्छिष्टभोजिनः ॥९
अपाङ्क्त्यान्नं च सङ्घान्नं शस्त्राजीवस्य चैव हि ।
क्लीबसंन्यासिनोश्चान्नं मत्तोन्मत्तस्य चैव हि ।
भीतस्य रुदितस्यान्नमवक्रुष्टं परिक्षुतम् ॥१०
ब्रह्मद्विषः पापरुचेः श्राद्धान्नं सूतकस्य च ।
वृथापाकस्य चैवान्नं शावान्नं श्वशुरस्य च ॥११
अप्रजानां तु नारीणां भृतकस्य तथैव च ।
कारुकान्नं विशेषेण शस्त्रविक्रयिणस्तथा ॥१२
शौण्डान्नं घाटिकान्नं च भिषजामन्नमेव च ।
विद्धप्रजननस्यान्नं परिवित्त्यन्नमेव च ॥१३
पुनर्भुवो विशेषेण तथैव दिधिषूपतेः ।
अवज्ञातं चावधूतं सरोषं विस्मयान्वितम् ।
गुरोरपि न भोक्तव्यमन्नं संस्कारवर्जितम् ॥१४
दुष्कृतं हि मनुष्यस्य सर्वमन्ने व्यवस्थितम् ।
यो यस्यान्नं समश्नाति स तस्याश्नाति किल्बिषम् ॥१५
आर्द्धिकः कुलमित्रश्च स्वगोपालश्च नापितः ।
एते शूद्रेषु भोज्यान्ना यश्चात्मानं निवेदयेत् ॥१६
कुशीलवः कुम्भकारः क्षेत्रकर्मक एव च ।
एते शूद्रेषु भोज्यान्ना दत्त्वा स्वल्पं पणं बुधैः ॥१७   बें.२.१७.१७

---

९. द$_1$. a ⊙. –a) दे$_4$ भार्याजितस्य (→भार्याजि-तस्य). –b) दे$_{10}$ ग्र$_2$ °पतिगृहे (→°पतिर्गृहे). –c) ब$_1$ दे$_{1.3.4.9-10}$ मुवें. मुए. मुब. उच्छिष्टस्य, दे$_6$ उत्सृजस्य, म$_1$ उत्कृष्टस्य (→उसृष्टस्य). –d) न$_1$ ग्र$_2$ °भोजनः (→°भोजिनः); दे$_1$ तमैवोछिष्टाभाजितः(?).

१०. ब$_1$ दे$_{1.8-10}$. ⊙; का$_1$ दे$_{2.3}$. cd ⊙. –a) का$_1$ दे$_6$ द$_1$ मुवें. मुए. मुब. अपंक्त्यन्नं च, ब$_{2.3}$ दे$_{2.4}$ अपंक्त्यान्नं च, न$_1$ ग्र$_2$ अपंक्त्यानां च (→अपांक्त्यान्नं च); दे$_3$ न$_1$ संघातं, दे$_6$ संघन्नां (→संघान्नं). –b) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_2$ ग्र$_2$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. शस्त्रजीवस्य (→शस्त्राजीवस्य). –c) ब$_{2.3}$ क्लीबस्यान्त्यासिनः, दे$_4$ मुवें. मुए. मुब. क्लीबसन्न्यासिनः, दे$_6$ क्लीबसत्यासिनः (→क्लीबसंन्यासिनोश्:); न$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ मुब. क्लीबसन्न्यासिनोश्चान्नं, म$_1$ क्लीबस्य न्यासि नस्यान्नम्.

११. –a) दे$_{10}$ °द्विवे (→°द्विषः); दे$_{10}$ ग्र$_2$ °रुचे (→°रुचेः); न$_1$ ब्रह्मद्विषः पादरुचो. –b) न$_1$ छापान्नं (?) (→श्राद्धान्नं). –c) न$_1$ °चारस्य (→°पाकस्य). –d) का$_1$ श्यालान्नं, ब$_1$ शा **, ब$_3$ परान्नं, दे$_{1.2.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. शठान्नं, द$_1$ श्यावान्नं, म$_1$ वर्जयेत् (→शावान्नं); दे$_{1.9}$ चातुरस्य, दे$_{4.8}$ मुवें. मुए. मुब. चतुरस्य (→श्वशुरस्य).

१२. द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$. ab ⊙; का$_1$ ब$_1$. cd ⊙. –b) ब$_1$ कृतस्यान्नं, ब$_{2.3}$ कृतघ्नस्य, दे$_2$ मुवें. मुए. मृतकस्य, दे$_3$ कृतस्वस्य, दे$_6$ सूतकान्नं (→भृतकस्य). –c) ब$_{2.3}$ दे$_3$ कन्दुकान्नं, न$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ कारुकाणां (→कारुकान्नं). –d) दे$_6$ सौम°, म$_1$ चक्र° (→शस्त्र°).

१३. का$_1$ ब$_1$. ⊙; द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$. cd ⊙. –a) द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ शौण्डस्य (→शौडान्नं); ब$_2$ दे$_{2-4}$ न$_1$ मुब. घण्टिकान्नं, दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. घातिकान्नं, द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ पुटिकान्नं (→घाटिकान्नं); ब$_3$ शौण्डिकान्नं घाटिकान्नं. –c) म$_1$ विधेः (→विद्ध-); दे$_{10}$ °श्चान्नं (→°स्यान्नं). –d) दे$_{1.8-10}$ °चित्या°, दे$_3$ °धित्य°, दे$_4$ °विन्ना° (?), दे$_6$ °वेत्रा°, मुवें. मुए. मुब. °वेत्र° (→°वित्त्य°).

१४. का$_1$. ⊙. –a) दे$_{1.3.6}$ °भंवो, दे$_{10}$ °भूयो (→°र्भुवो). –b) ब$_3$ [आ]दिधिषोःपतेः, दे$_{10}$ दधिभूपतेः, द$_1$ दधिषूपतेः (→दिधिषूपतेः); दे$_6$ शस्त्रविक्रयिणस्तथा. –c) दे$_{10}$ अवज्ञान्नं (→अवज्ञातं); दे$_1$ च येधूतं, दे$_4$ चावधूतं, म$_1$ बावधूतं, उ$_1$ चार्थयुतं (→चावधूतं). –d) ब$_3$ सरोष, दे$_1$ सरोषे (→सरोषं). –f) ब$_3$ दे$_{3.4.6}$ मुब. सत्कार° (→संस्कार°); उ$_1$ न संस्कारविवर्जितम्.

१५. –b) ब$_1$ द$_1$ अन्ये, दे$_1$ अन्नो, दे$_6$ एव (→अन्ने-); न$_1$ °प्रतिष्ठितं (→°व्यवस्थितम्). –c) ब$_1$ समश्नातं (?), दे$_2$ समश्ना(ना)ति, दे$_6$ समस्नाति (→समश्नाति). –d) दे$_6$ तस्यास्नाति, म$_1$ तस्यान्नादि (→तस्याश्नाति).

१६. दे$_{1.4.6.8-10}$ न$_1$ द$_1$ मुवें. मुए. cd ⊙. –a) का$_1$ दे$_2$ अर्द्धिकः, ब$_{2.3}$ अर्त्विजः, दे$_6$ आधिकः(?), दे$_{10}$ आर्दिकः, न$_1$ अधिकः, द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ आर्यकं (→आर्द्धिकः); का$_1$ ब$_{1.2}$ दे$_{2-4}$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ °मित्रश्च (→°मित्रश्च). –b) का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{2-4}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ गोपालो दासनापितौ, दे$_6$ गोपालो दास न पितः. –c) ब$_1$ भोज्यात्मा (→भोज्यान्ना). –d). दे$_3$ पश्चात्मानं, ग्र$_2$ यस्वात्मानं (→यश्चात्मानं); ग्र$_2$ न वैदयत् (→निवेदयेत्).

१७. दे$_{1.8-10}$ न$_1$ द$_1$. ab ⊙. –a) ग्र$_2$ म$_1$ कृषीवलः, उ$_1$ कृषीवलं (→कुशीलवः). –b) दे$_{4.6}$ °कर्षक, ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ °कारक (→°कर्मक). –c) दे$_4$ शूद्रस्य, द$_1$ शूद्रेष्ट (→शुद्रेषु);

वें. २.१७.१७ पायसं स्नेहपक्वं यद् गोरसं चैव सक्तवः ।
पिण्याकं चैव तैलं च शूद्राद् ग्राह्यं द्विजातिभिः ॥१८
वृन्ताकं नालिकाशाकं कुसुम्भाश्मन्तकं तथा ।
पलाण्डुं लशुनं शुक्तं निर्यासं चैव वर्जयेत् ॥१९
छत्राकं विड्वराहं च शेलुं पेयूषमेव च ।
विलयं सुमुखं चैव कवकानि च वर्जयेत् ॥२०
गृञ्जनं किंशुकं चैव ककुभाण्डं तथैव च ।
उदुम्बरमलाबुं च जग्ध्वा पतति वै द्विजः ॥२१
वृथा कृशरसंयावं पायसापूपमेव च ।
अनुपाकृतमांसं च देवान्नानि हवींषि च ॥२२
यवागूं मातुलिङ्गं च मत्स्यानप्यनुपाकृतान् ।
नीपं कपित्थं प्लक्षं च प्रयत्नेन विवर्जयेत् ॥२३
पिण्याकं चोद्धृतस्नेहं देवधान्यं तथैव च ।
रात्रौ च तिलसंबद्धं प्रयत्नेन दधि त्यजेत् ॥२४
नाश्नीयात् पयसा तक्रं न बीजान्युपजीवयेत् ।
क्रियादुष्टं भावदुष्टमसत्संसर्गि वर्जयेत् ॥२५

दे$_{1}$ भोज्यान्नां, दे$_{4}$ मुवें. मुए. भोज्यान्नं, दे$_{10}$ भोज्जान्नं, द$_{1}$ भोज्यान्नो (→भोज्यान्ना). –d) दे$_{3.8}$ दत्वा स्वल्पं, द$_{1}$ दद्यात्स्वल्पं, ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ दत्तं स्वल्पं (→दत्त्वा स्वल्पं); दे$_{3}$ धरम्बुधैः (→पणं बुधैः); दे$_{6}$ यश्चात्मानं निवेदयेत्.

१८. –a) ब$_{3}$ दे$_{4.6}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ °पक्वञ्च, उ$_{1}$ °पाकं च (→°पक्वं यत्). –b) ब$_{1-3}$ दे$_{6}$ द$_{1}$ म$_{1}$ मुब. गोरसश्चैव, दे$_{4}$ गोरसाश्चैव, न$_{1}$ गोरसै*व, ग्र$_{2}$ गोरसेश्चैव, उ$_{1}$ गोरन्नं चैव (→गोरसं चैव); दे$_{4}$ शक्तवः (→सक्तवः). –c) ब$_{1}$ पिण्याकश्चैव, न$_{1}$ पिन्यातं चैव (→पिण्याकं चैव). –d) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. तथैव च (→द्विजातिभिः).

१९. –a) ग्र$_{2}$ वृन्दाकं (→वृन्ताकं); का$_{1}$ पालिका, ब$_{1}$ दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. जालिका-, दे$_{4}$ जालिकं, न$_{1}$ नानिका- (→नालिका-); दे$_{6}$ नालिशाकं च, दे$_{10}$ जालिका शोकं (→नालिकाशाकं). –b) का$_{1}$ कुसुंभःश्मातकं तथा, ब$_{2}$ कुसुम्भं मिन्तकं तथा, दे$_{1.6.10}$ कुसुंभास्मंतकं तथा, दे$_{4}$ कुसुंभास्मारकं तथा, न$_{1}$ म$_{1}$ कुसुंभाश्मातकं तथा, द$_{1}$ कुंभंभाश्मातकं यथा, ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ कुसुभांशाल्मकं तथा. –c) दे$_{10}$ न$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ पलण्डुं (→पलाण्डुं); ब$_{1}$ दे$_{1.6.9}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. लसुनं (→लशुनं); दे$_{1.4.8}$ सुक्तं, दे$_{6.9.10}$ मुवें. मुए. सूक्तं (→शुक्तं). –d) का$_{1}$ चैव शक्तवः, दे$_{6}$ वै विवर्जयेत् (→चैव वर्जयेत्).

२०. द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$. ⊙. –a) दे$_{1}$ न$_{1}$ छात्राकं (→छत्राकं). –b) का$_{1}$ दे$_{4.10}$ शैलं, ब$_{1}$ दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. शेलं, दे$_{6}$ शैलूं (→शेलुं); का$_{1}$ दे$_{2}$ पेयूष, ब$_{3}$ पील्लूपम्, दे$_{1.4.8-10}$ न$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. पीयूषम्, दे$_{6}$ पैलूषम् (→पेयूषम्). –c) दे$_{1}$ शिलयं (→विलयं); का$_{1}$ सुषुखं, ब$_{2}$ सुसुखं, दे$_{3}$ श्वमुखं (→सुमुखं). –d) का$_{1}$ करणाणि, ब$_{2.3}$ दे$_{2.3}$ करकानि, दे$_{10}$ कवचानि (→कवकानि); का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{3.6}$ विवर्जयेत् (→च वर्जयेत्).

२१. –a) दे$_{2}$ पूजनं, न$_{1}$ हृंजनं, द$_{1}$ गृंजिनं (→गृञ्जनं); दे$_{4}$ किंशुकां (→किंशुकं). –b) का$_{1}$ कुसुंभं च, ब$_{1.2}$ ककुभण्डं, ब$_{3}$ ककुभञ्जं, दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. कुक्कुटं च, दे$_{2}$ ककुभं च, दे$_{3}$ ककुभक्षं, दे$_{6}$ कर्व्वं भाण्डं, न$_{1}$ कुरुंभं च (→ककुभाण्डं); दे$_{4}$ च वर्जयेत् (→तथैव च). –c) दे$_{6.10}$ अलांबुं (→अलाबुं).

२२. ब$_{1}$ उ$_{1}$. cd ⊙. –a) का$_{1}$ म$_{1}$ कृस-, द$_{1}$ किस- (→कृश-); का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{2.3}$. न$_{1}$ -मुब. यावौ, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ यावत् (→-यावं). –c) दे$_{9}$ अनुपकृत° (→अनुपाकृत°) दे$_{3}$ °मास, ग्र$_{2}$ °मासं (→°मांसं). –d) दे$_{1}$ देवान्नभि (→देवान्नानि).

२३. ब$_{1}$. ⊙; उ$_{1}$. ab ⊙. –a) का$_{1}$ दे$_{4}$ यवागुं, दे$_{6}$ यवाग्रं, द$_{1}$ यवासं, ग्र$_{2}$ म$_{1}$ यवसं (→यवागूं); का$_{1}$ दे$_{3.4.8}$ न$_{1}$ द$_{1}$ मुब. मातुलुङ्गञ्च, ब$_{1.2}$ दे$_{2}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ मातुलंगं च (→मातुलिङ्गं च). –b) दे$_{8.10}$ मत्स्यानपि,+मत्स्यामपि (→मत्स्यानपि); का$_{1}$ °हृतान्, द$_{1}$ °कृतात् (→°कृतान्). –c) दे$_{1}$ वृथदं वित्थं, दे$_{4}$ न$_{1}$ नीपं दधित्थं, दे$_{8}$ दत्तं दवित्थं, दे$_{9}$ नीग्धं दधित्थं, द$_{1}$ म$_{1}$ निषंड चित्र-, ग्र$_{2}$ निषीद्ध चित्त-, उ$_{1}$ निवर्ज्य पित्त- (→नीपं कपित्थं); ग्र$_{2}$ प्लवं * (→प्लक्षं च). –d) न$_{1}$ प्रपंनेन (→प्रयत्नेन).

२४ का$_{1}$ ब$_{1}$ द$_{1}$. ⊙. –a) ब$_{2}$ दे$_{1}$ चोद्धत-, दे$_{6.10}$ °चोद्धृतं, ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ च धृत-, म$_{1}$ च हृतं (→चोद्धृत-); न$_{1}$ °स्नेह (→°स्नेहं). –b) ब$_{3}$ दे$_{1.4.6.8.9}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. दिवाधानास्, दे$_{10}$ दिवाधानं, न$_{1}$ दीपाधीनास् (→देवधान्यं). –c) दे$_{4}$ बलि° (→तिल°); दे$_{2.6.10}$ न$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ °संबंधं (→°सम्बद्धं). –d) दे$_{3}$ दधि त्यजेत्, दे$_{6}$ परित्यजेत् ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ विवर्जयेत् (→दधि त्यजेत्).

२५. का$_{1}$ ब$_{1}$. ⊙. –a) ग्र$_{2}$ पयसां (→पयसा). –b) ब$_{3}$ दे$_{3}$ संजानि, दे$_{2}$ संधीता, न द्विजानि, ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ जीवानि (→बीजानि); ब$_{2.3}$ दे$_{2.3}$ न$_{1}$ °योजयेत्, दे$_{6}$ °बीजयेत् (→°जीवयेत्). –c) न$_{1}$ क्या (?), ग्र$_{2}$ क्रियं (→क्रिया-);

केशकीटावपन्नं च सहृल्लेखं च नित्यशः ।
श्वाघ्रातं च पुनः सिद्धं चण्डालावेक्षितं तथा ॥२६
उदक्यया च पतितैर्गवा चाघ्रातमेव च ।
अनर्चितं पर्युषितं पर्यायान्नं च नित्यशः ॥२७
काककुक्कुटसंस्पृष्टं कृमिभिश्चैव संयुतम् ।
मनुष्यैरप्यवघ्रातं कुष्ठिना स्पृष्टमेव च ॥२८
न रजस्वलया दत्तं न पुंश्चल्या सरोषया ।
मलवद्वाससा वापि परवासोऽथ वर्जयेत् ॥२९
विवत्सायाश्च गोः क्षीरमौष्ट्रं वानिर्दशं तथा ।
आविकं सन्धिनीक्षीरमपेयं मनुरब्रवीत् ॥३०
बलाकं हंसदात्यूहं कलविङ्कं शुकं तथा ।
कुररं च चकोरं च जालपादं च कोकिलम् ॥३१
वायसं खञ्जरीटं च श्येनं गृध्रं तथैव च ।
उलूकं चक्रवाकं च भासं पारावतानपि ।
कपोतं टिट्टिभं चैव ग्रामकुक्कुटमेव च ॥३२ वें२.१७.३२

ग्र$_2$ भवा° (→भाव°). –d) दे$_6$ असत्सिंगं विवर्जयेत्, ग्र$_2$ सत्संगमपि वर्जयेत्, मुवें. मुए. मुब. असत्संगं विवर्जयेत्.

२६. ब$_1$. ⊙; म$_1$. cd ⊙. –a) दे$_4$ कीटकेशा°, न$_1$ केशीकीटा° (→केशकीटा°); दे$_6$ द$_1$ °विपन्नं च (→°वपन्नं च). –b) का$_1$ सुल्लेखनं, ब$_2$ सुकृल्लेखं, ब$_3$ दे$_2$ सुहृल्लेखं, दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. स्वभूर्लेखं, दे$_3$ स्वकृल्लेख-, दे$_4$ उ$_1$ स्वफुलाकं, दे$_6$ शकृलेशं, द$_1$ स्मर्तुर्लेखां, ग्र$_2$ स्वर्त्तुर्लेखां, म$_1$ स्मश्रुलेखं (→सहृल्लेखं). –c) दे$_1$ स्वाघ्रीतं, ग्र$_2$ श्वाघ्रतं (→श्वाघ्रातं). –d) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{4.10}$ चाण्डाल-, दे$_6$ षंढेन (→चण्डाला-); द$_1$ ग्र$_2$ आवेष्टितं (→आवेक्षितं).

२७. म$_1$. ⊙; ब$_1$. ab ⊙. –a) ब$_3$ उदक्यां या च, दे$_2$ उदक्यपादं, दे$_4$ उदक्या यां च, ग्र$_2$ उदक्या यापि (→उदक्यया च); का$_1$ पतितेर् (→पतितैर्). –b) ग्र$_2$ श्वघ्रतं (→चाघ्रातं); ब$_3$ वा (→च); दे$_6$ गवाक्रान्तं तथैव च. –d) का$_1$ दे$_2$ अनवार्यं च, ब$_1$ पर्यार्थश्चैव, ब$_{2.3}$ अवार्यान्निश्च, दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. पर्याभ्रान्तं च, दे$_3$ अवार्थं मुश्च (→पर्यायान्नं च); दे$_4$ वर्जयेत् (→नित्यशः).

२८. –a) दे$_{10}$ °कुर्कुट- (→°कुक्कुट-); ब$_3$ -संसृष्टं, दे$_{10}$ -संस्पर्शं (→-संस्पृष्टं). –b) का$_1$ ब$_3$ दे$_{2.3}$ सज्ञतम्, ब$_2$ सज्ञितम् (→संयुतम्). –c) का$_1$ अथापघ्रातं, दे$_{1.4}$ द$_1$ मुवें. मुए. अथवाघ्रातं, दे$_{2.3.8.9}$ अथवघ्रातं, दे$_6$ अप्यच घ्रातं, दे$_{10}$ तरप्यघ्रातं, न$_1$ अस्य च घ्रातं, उ$_1$ अपि वा घ्रातं (→अप्यवघ्रातं); म$_1$ मनुष्येनाप्यवघ्रातं. –d) न$_1$ कुठिना, द$_1$ कुट्टिना, म$_1$ कुष्ठिनां (→कुष्ठिना); न$_1$ स्पष्टम् (→स्पृष्टम्); द$_1$ वा (→च).

२९. –a) दे$_4$ [अ]न्नं च (→दत्तं); द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ रजस्वलाया अन्नं च. –b) का$_1$ सरोषतः, दे$_1$ सरोषके, दे$_{4.6}$ द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ न रोषया, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. सरोषकम् (→सरोषया). –c) दे$_{1.3.4-6.8.9}$ द$_1$ म$_1$ उ$_1$ चापि (→वापि). –d) ब$_2$ परयालोप-, दे$_2$ पुरवासोथ, दे$_4$ परवाचाप-, दे$_6$ द$_1$ मुब. परयानोप-, दे$_{10}$ पारयाचोप-, न$_1$ (परा) परायादोप-, ग्र$_2$ परन्नान्नोप-, म$_1$ परयानोपि, उ$_1$ पापान्नं नोप- (→परवासोऽथ); दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. परयाचोपयोजयेत्.

३०. दे$_6$. cd ⊙. –a) का$_1$ च गौ, दे$_{2.10}$ न$_1$ द$_1$ म$_1$ च गो, दे$_6$ स्वगो (→च गोः). –b) का$_1$ ब$_{1-3}$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ औष्ट्रश्च, दे$_{10}$ मेघस्य, न$_1$ ओष्ट्रस्य (→औष्ट्रं वा); ब$_1$ अनिर्द्दशस्य तु, दे$_1$ अनिर्द्दशस्य च, दे$_{10}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ अनिर्दिशस्य च, दे$_{3.4.8.9}$ उ$_1$ अनिर्द्दशस्य च (→अनिर्दशं तथा); दे$_6$ अपेयं मनुरब्रवीत्. –c) का$_1$ आकिकं, न$_1$ आविषं (→आविकं); दे$_{10}$ संधिनि°, न$_1$ सिधिनी° (→सन्धिनी-). –d) दे$_{10}$ आपयं (→अपेयं).

३१. –a) ब$_3$ दे$_2$ बलाक, ग्र$_2$ बालकं, उ$_1$ बलकं (→बलाकं); का$_1$ दे$_{3.4}$ बलाहकं स-, न$_1$ बलाकुंभं स- (→बलाकं हंस-); दे$_6$ द$_1$ -दत्यूहं (→-दात्यूहं). –b) दे$_2$ कलं विङ्कं, द$_1$ कलविंकि, ग्र$_2$ कलविङ्गं (→कलविङ्कं); दे$_3$ प्लवत्तथा, दे$_6$ तथैव च (→शुकं तथा). –c) ब$_1$ तथा चकोरं कुरवं, ब$_2$ तथा कुररकाकोलं, दे$_{1.6.8-10}$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. तथा कुररबल्लूरं, दे$_{2.3}$ कूवरं च चकोरं च, दे$_4$ तथा कुरववलाकं, न$_1$ श्येनं कुररवल्लूरं. –d) दे$_3$ जालपदं च, दे$_6$ जालपादं न, न$_1$ जानपादाश्च, ग्र$_2$ जालघातश्च (→जालपादश्च).

३२. द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$. cd ⊙. –a) ब$_2$ वासश्च, ब$_3$ वासवान्, दे$_{1.8-10}$ न$_1$ मुवें. मुए. चाषांश्च, दे$_{2.3}$ वायसान्, दे$_4$ द$_1$ म$_1$ उ$_1$ चाषं च, दे$_6$ चाषकं, ग्र$_2$ जालश्च (→वायसं); दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. खञ्जरीटांश्च, दे$_2$ खजरीपश्च(?), दे$_2$ खञ्जरीटीश्च, दे$_4$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ तित्तिरीकं च, दे$_6$ वंजरीटं च, न$_1$ खञ्जरीताश्च(?) (→खञ्जरीटं च). –b) दे$_4$ ब$_1$ श्येन- (→श्येनं); ब$_3$ ग्रध्रं, दे$_3$ ग्रह्यं, ग्र$_2$ कुड्यं (→गृध्रं). –d) दे$_3$ ब$_{2.3}$ भाषं (→भासं); ब$_{1.3}$ दे$_3$ न$_1$ पारावतस्वपि, दे$_{1.10}$ मुवें. मुए. मुब. परावतं तथा, दे$_4$ पारावतन्नपि,

वें२.१७.३३ सिंहव्याघ्रं च मार्जारं श्वानं शूकरमेव च ।
शृगालं मर्कटं चैव गर्दभं च न भक्षयेत् ॥३३
न भक्षयेत् सर्वमृगान् पक्षिणोऽन्यान् वनेचरान् ।
जलेचरान् स्थलचरान् प्राणिनश्चेति धारणा ॥३४
गोधा कूर्मः शशः श्वाविच्छल्यकश्चेति सत्तमाः ।
भक्ष्याः पञ्चनखा नित्यं मनुराह प्रजापतिः ॥३५
मत्स्यान् सशल्कान् भुञ्जीयान् मांसं रौरवमेव च ।
निवेद्य देवताभ्यस्तु ब्राह्मणेभ्यस्तु नान्यथा ॥३६
मयूरं तित्तिरं चैव कपोतं च कपिञ्जलम् ।
वाध्रीणसं बकं भक्ष्यं मीनहंसपराजिताः ॥३७
शफरं सिंहतुण्डं च तथा पाठीनरोहितौ ।
मत्स्याश्चैते समुद्दिष्टा भक्षणाय द्विजोत्तमाः ॥३८
प्रोक्षितं भक्षयेदेषां मांसं च द्विजकाम्यया ।
यथाविधि नियुक्तं च प्राणानामपि चात्यये ॥३९
भक्षयेन्नैव मांसानि शेषभोजी न लिप्यते ।
औषधार्थमशक्तौ वा नियोगाद् यज्ञकारणात् ॥४०

दे6 पारावतं कपिं, दे8.9 पारापतं तथा (→पारावतानपि). –f) दे8-10 वा (→च).

३३. दे1.8-10. ab ⊙. –a) का1 ब2 दे3.4 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. सिंहं (→सिंह-). –b) मुवें. मुए. कुक्कुरम् (→शूकरम्). –c) दे6 न1 द1 श्रृगाल-, म1 सृकालं (→श्रृगालं).

३४. –a) दे8.9 सर्पं° (→सर्व°). –b) म1 -मृगान् (→-चरान्); दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. नान्यान्वनचरान् द्विजान्. –c) दे1 जल° (→जले°); द1 म1 वनचरान्, उ1 भूचरान् (→स्थलचरान्); ग्र2 जलेचरा वनाचारा. –d) न1 प्राणिनां चेति, ग्र2 उ1 प्राणिनां सन्ति (→प्राणिनश्चेति); दे4 उ1 धारणां, द1 धारिणा (→धारणा).

३५. –a) न1 योधा, दे6 मेधा (→गोधा); ब1.3 दे1.8.9 द1 ग्र2 मुए. कूर्म- (→कूर्मः); ब1 दे1.3.8.9 शश-, दे10 शशि-, द1 शशा (→शशः); ब2.3 दे6 मुब. खड्गी, न1 श्वावृत् (?), द1 ग्र2 म1 सेधा (→श्वावित्). –b) ब3 शल्लकश्चेति, दे1.8.10 सल्लकीश्चेति, दे6 दालक्यश्चेति, मुवें. मुए. मुब. सल्लकी चेति, दे9 सल्लकीश्चेति (→शल्यकश्चेति). –c) ब1.3 ग्र2 म1 भक्षान् पंच-, ब2 दे2 उ1 भक्ष्यान् पंच-, दे4 पक्षान्पंच-, न1 भक्ष्यां नं च, द1 भक्ष्यानां च (→भक्ष्याः पञ्च-); ब1 -नखान्नित्य, ब3 दे2 -नखान्नित्यं, दे1 -नखानित्यां, दे6 -नखाः नित्यं, न1 -नखां नित्यं, द1 ग्र2 म1 उ1 -नखानेतान् (→-नखा नित्यं). –d) द1 ग्र2 म1 प्राह (→ग्राह).

३६. ग्र2. ⊙. –a) का1 दे2 शशकान्, दे4 चैतानि, दे6 ससल्कान्, न1 सशल्यान्, द1 उ1 शल्यान्न, म1 शल्यांश्च, (→सशल्कान्); दे4 द1 म1 भुञ्जीत, दे8.9 भुंजीयात् (→भुञ्जीयान्). –b) का1 रौरवम्, +हिरणम् (→रौरवम्). –d) का1 ब2.3 दे2.4 न1 द1 उ1 मुब. ब्राह्मणेभ्यश्च, दे6 ब्राह्मणाभ्यश्व (→ब्राह्मणेभ्यस्तु).

३७. –a) दे4.6 उ1 मायूरं (→मयूरं); दे6 तित्तरं, मुब. तित्तिरि- (→तित्तिरं). –b) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. कपिंजलकमेव च, दे4 द1 म1 उ1 तथा चैव कपिंजलं, न1 कल्पेतं च कपिंजलं. –c) का1 दे2 वार्द्धीनसं, दे10 ध्याघ्रीणसं, न1 वध्रूनसं, मुब. वाद्‌र्ध्रीणसं (→वाध्रीणसं); का1 वकं भक्ष्या, ब2 मुब. वर्त्तकं च, दे1.8-10 मुवें. मुए. द्वीपिनश्च, दे6 बकं चैव, न1 वकुररं, द1 मत्स्यमासं (→बकं भक्ष्यं); दे4 म1 वादध्रा (दे4 °र्द्धी) न्न सस्य मासं च, द1 वाध्रीणोमत्स्यमासं च, उ1 वाध्रीणसं च मासं च. –d) ब2 दे1.6.8-10 न1 द1 म1 मुवें. मुए. मुब. भक्ष्यानाह, ब3 दे3 मीनं हंस-, दे2 माहंस-, दे4 उ1 भक्ष्यमाह, दे6 भक्ष्यनाह (→मीनहंस-); ब2 दे1.4.6.8-10 न1 द1 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. प्रजापतिः (→-पराजिताः).

३८. –a) ब1 न पारं, दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. राजीवान्, दे4.6 म1 राजीवाः, न1 राजिनाः, द1 सजीवाः ग्र1 °राजानां, उ1 रा * न्न (→शफरं); का1 रुडं च, दे1.8-10 म1 मुवें. मुए. मुब. तुण्डांश्च, दे4.6 न1 ग्र2 तुण्डाश्च, द1 शुंडाश्च, उ1 कुण्डांश्च (→-तुण्डं च). –b) दे1.8.10 °रोहितैः, दे4 °रोहितान्, का1 ग्र2 उ1 °रोहितः, म1 °रोहिताः, मुब. °रोहिते (→°रोहितौ). –c) दे1.8-10 न1 ग्र2 म1 मुवें. मुए. मुब. मत्स्येष्वेते, दे6 मत्स्येषु ते, द1 मात्स्येष्वेते, उ1 मत्स्येष्वेतत् (→मत्स्याश्चैते); दे4 मत्स्याश्चैमीन म * ष्टा. –d) ब1 दे1.4.6.8-10 न1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. भक्षणीया (दे1 °याः, दे6 °यान्) मुनीश्वराः (दे4 6 न1 °रैः).

३९. –a) दे1 प्रोक्षिते, दे10 प्रोक्षतं (→प्रोक्षितं). –b) द1 ग्र2 म1 उ1 न च (→द्विज-). –c) दे10 न युक्तं उ1 नियुक्तः (→नियुक्तं); म1 तु (→च). –d) दे1 प्राणीनाम् (→प्राणानाम्).

४०. –a) दे1 भक्षीयेदेव, दे4.8-10 मुवें. मुए. भक्षयेदेव, न1 भक्षयं नेव, द1 ग्र2 म1 उ1 भक्षयेदपि (→भक्षयेन्नैव). –b) ग्र2 शेषं भाज (→शेषभोजी); न1 च (→न). –c) दे1.3 ओषधार्थ (→औषधार्थम्); दे4

आमन्त्रितस्तु यः श्राद्धे दैवे वा मांसमुत्सृजेत् ।
यावन्ति पशुरोमाणि तावतो नरकान् व्रजेत् ॥४१
अदेयं चाप्यपेयं च तथैवास्पृश्यमेव च ।
द्विजातीनामनालोक्यं नित्यं मद्यमिति स्थितिः ॥४२
तस्मात् सर्वप्रकारेण मद्यं नित्यं विवर्जयेत् ।
पीत्वा पतति कर्मभ्यस्त्वसंभाष्यो भवेद् द्विजः ॥४३
भक्षयित्वा ह्यभक्ष्याणि पीत्वाऽपेयान्यपि द्विजः ।
नाधिकारी भवेत् तावद् यावत् तन्न जहात्यधः ॥४४
तस्मात् परिहरेन्नित्यमभक्ष्याणि प्रयत्नतः ।
अपेयानि च विप्रो वै तथा चेद् याति रौरवम् ॥४५ वें२.१७.४४

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे सप्तदशोऽध्यायः ॥१७॥

अशक्त्या, दे$_6$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ अशक्तो (→अशक्तौ). –d) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. यं न कारयेत्, द$_1$ अन्यकारणात्, ग्र$_2$ अद्य कारणात्, उ$_1$ यागकारणात् (→यज्ञकारणात्); दे$_6$ नियोगाद्यूतधारणात्.

४१. दे$_3$ न$_1$ द$_1$. cd ⊙. –b) दे$_6$ म$_1$ देवे वा, दे$_{10}$ देवो वा (→दैवे वा); ग्र$_2$ मासम् (→मांसम्). –c) ब$_3$ °लोमानि (→°रोमाणि). –d) का$_1$ दे$_2$ तावंति, दे$_4$ ग्र$_2$ उ$_1$ तावन्तो, दे$_{10}$ तावंतं (→तावतो); दे$_{8-10}$ म$_1$ नरकं, दे$_1$ न (ता) रकं (→नरकान्); ब$_1$ तावन्नरकमृच्छति.

४२. न$_1$. ⊙. –a) ब$_3$ मुवें. मुए. अपेयं, दे$_2$ आदेयं, म$_1$ अदैवं (→अदेयं); ब$_1$ दे$_{1.6.8-10}$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. वापि, दे$_3$ स्वापि, दे$_{10}$ चोपि (→चापि); ब$_1$ दे$_6$ उ$_1$ °पेयं वा, दे$_{10}$ °देयं च (→°पेयं च); ब$_3$ वापि पेयं च (→चप्यापेयञ्च). –b) दे$_4$ तथा च, द$_1$ तदेव (→तथैव); ब$_{2.3}$ द$_1$ म$_1$ वा (→च). –c) दे$_1$ मा * लोच्य, दे$_4$ समालोक्यं, दे$_{8.9}$ समालोच्य, दे$_{10}$ मुवें. समालोच्यं, द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ समालोक्य, मुवें. मुए. मुब. अनालोच्यं (→अनालोक्यं). –d) द$_1$ म$_1$ नित्य- (→नित्यं); ग्र$_2$ मन्यमति (→मद्यमिति); ब$_1$ स्थिति (→स्थितिः).

४३. न$_1$. ab ⊙; ब$_1$. cd ⊙. –a) दे$_{1.4.8.9}$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ °प्रयत्नेन (→°प्रकारेण). –b) दे$_6$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ नित्यं, द$_1$ नित्य (→मद्यं); दे$_1$ निन्द्यां, दे$_6$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मद्यं, दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. निन्द्यं (→नित्यं); दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. च वर्जयेत् (→विवर्जयेत्). –c) दे$_1$ पतितं, दे$_4$ तपति, दे$_{8.10}$ ग्र$_2$ उ$_1$ मुवें. मुए. पतितः (→पतति); दे$_{1.6.8-10}$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. कर्मभ्यो, न$_1$ कल्पस्तु, द$_1$ कर्मम्यो, ग्र$_2$ कर्माण्यो, म$_1$ कर्मण्यो (→कर्मभ्यस्). –d) दे$_{1.4.6.8-10}$ न$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. न सम्भाष्यो (→त्वसंभाष्यो); दे$_{1.4.6.8-10}$ न$_1$ मुवें. मुए. मुब. भवेद्द्विजैः, द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ द्विजो भवेत् (→भवेद्द्विजः).

४४. दे$_4$. ⊙. –a) का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_2$ न$_1$ म$_1$ भक्षयित्वाप्यभक्ष्या (न$_1$ क्षा)णि, दे$_{10}$ °भक्षयित्वाहरक्ष्याणि, ग्र$_2$ भक्षयित्वाभ्यभक्षाणि. –c) ब$_2$ दे$_3$ यावत् (→तावद्). –d) ब$_2$ दे$_3$ तावत् (→यावत्); का$_1$ दे$_{2.3}$ त (दे$_3$ न) नु (दे$_2$ नुं) जहाति, ब$_1$ दे$_{1.6.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. तन्नव्रजति, न$_1$ -त्यंत व्रजति, द$_1$ उ$_1$ तत्र व्रजति, ग्र$_2$ तत्र भजति, म$_1$ तत्र भवेद् (→तन्न जहाति).

४५. दे$_4$. ab ⊙. –a) दे$_6$ परिहरेर्, न$_1$ परिहरं, द$_1$ परिहरा (→परिहरेत्); उ$_1$ तस्मात् सर्वप्रयत्नेन. –b) ब$_{1.3}$ ग्र$_2$ अभक्षाणि (→अभक्ष्याणि); उ$_1$ अभक्ष्याणि विवर्जयेत्. –c) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. आरोप्य याति चैवैको, द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ अभक्ष्याणि च विप्रो वै. –d) ब$_1$ त्यद्याति, दे$_{1.4.8-10}$ मुवें. मुए. वै याति, दे$_3$ विद्याति, द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मेध्यानि (→चेद्याति).

पुष्पिका [द$_1$ पुस्तके अध्यायसमाप्तिर्नास्ति]

पुराणनाम—का$_1$ दे$_4$ इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिभागे, ब$_1$ इति कौर्मे उपरिभागे, ब$_{2.3}$ इति कूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां उपरिभागे, दे$_1$ इति श्रीकूर्मपुराणे भक्ष्याऽभक्ष्यनिर्णयो नाम व्यासगीतासु, दे$_{2.3}$ इति कू(दे$_2$ कौ)र्मपुराणे उपरिभागे, दे$_{6.10}$ इति श्रीकूर्मपुराणे, दे$_{8.9}$ मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे भक्ष्याभक्ष्यनिर्णये व्यासगीतासु, न$_1$ इति श्रीकौर्मे, ग्र$_2$ म$_1$ इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तर(म$_1$ उपरि)भागे व्यासगीतासूपनिषत्सु, उ$_1$ इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरभागे व्यासगीतासु, मुवें. इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे भक्ष्याभक्ष्यनिर्णये व्यासगीतासु, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे उपरिभागे. **अध्यायनाम**—का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{1-4.8.9}$ न$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. ⊙; दे$_6$ भक्ष्याभक्ष्यविचारे, दे$_{10}$ भक्षाभक्ष्यविचारो नाम, मुब. ब्रह्मविद्यायां भक्ष्याभक्ष्यनिर्णयो नाम. **अध्यायसंख्या**—ब$_2$ दे$_6$. ⊙; का$_1$ षोडशोध्यायः ॥१६॥, +॥१७॥, ब$_{1.3}$ दे$_{2.3}$ षोडशोऽध्यायः, दे$_1$ मुवें. मुब. सप्तदशोऽध्यायः ॥१७॥, दे$_{4.8.9}$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुए. सप्तदशोऽध्यायः, दे$_{10}$ १७ ध्यायः, न$_1$ सप्तषष्टितमोऽध्यायः

१८

वे२.१८.१

ऋषय ऊचुः ।❀
अहन्यहनि कर्त्तव्यं ब्राह्मणानां महामुने ।
तदाचक्ष्वाखिलं कर्म येन मुच्येत बन्धनात् ।।१
व्यास उवाच ।❀
वक्ष्ये समाहिता यूयं शृणुध्वं गदतो मम ।
अहन्यहनि कर्तव्यं ब्राह्मणानां क्रमाद् विधिम् ।।२
ब्राह्मे मुहूर्ते तूत्थाय धर्ममर्थं च चिन्तयेत् ।
कायक्लेशं तदुद्भूतं ध्यायीत मनसेश्वरम् ।।३
उषःकालेऽथ संप्राप्ते कृत्वा चावश्यकं बुधः ।
स्नायान्नदीषु शुद्धासु शौचं कृत्वा यथाविधि ।।४
प्रातःस्नानेन पूयन्ते येऽपि पापकृतो जनाः ।
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन प्रातःस्नानं समाचरेत् ।।५
प्रातःस्नानं प्रशंसन्ति दृष्टादृष्टकरं शुभम् ।
ऋषीणामृषिता नित्यं प्रातःस्नानान्न संशयः ।।६
मुखे सुप्तस्य सततं लाला याः संस्रवन्ति हि ।
ततो नैवाचरेत् कर्म अकृत्वा स्नानमादितः ।।७
अलक्ष्मीः कालकर्णी च दुःस्वप्नं दुर्विचिन्तितम् ।
प्रातःस्नानेन पापानि पूयन्ते नात्र संशयः ।।८

१८

❀ द1. ⊙; दे1 ऋषयः उकः (?); दे2 ऋष * उचुः; न1 ग्र2 म1 उ1 ऋषयः.

१. –b) ब3 °मुनेः (→°मुने). –c) ब2 तमा (→तदा); दे10 °चक्ष्वखिलं, द1 °चक्ष्वाकुलं (→°चक्ष्वाखिलं); ब1 येन, द1 ग्र2 उ1 ब्रह्मन् (→कर्म); म1 तद्वदाचारमखिलम्. –d) ब1 कर्म (→येन).

❀ न1 द1. ⊙; दे8.9 व्यास उ.; ग्र2 उ1 व्यासः; म1 श्रीव्यासः.

२. द1. २a–३d ⊙; न1. ab ⊙. –a) का1 ब1-3 दे2.3 विप्राः (→वक्ष्ये); दे1.8.9 °हिताः (→°हिता). –d) दे1 मुए. क्रमाद्विधिः, दे4.6 क्रियाविधि (दे4 °धिः) (→क्रमाद्विधिम्).

३. द1. ⊙. –a) दे1-3 मुहूर्त- (→मुहूर्ते); का1 ब1-3 दे2.3.6 न1 ग्र2 उ1 उत्थाय, दे4.10 चोत्थाय (→तूत्थाय). –b) ब2 कर्म च (→अर्थश्च). –c) दे4 °क्लेश- (→°क्लेशं); दे1.8.9 च तन्मूलं, दे4 समुद्भूतं, दे10 मुवें. मुए. मुब. च यन्मूलं (→तदुद्भूतं). –d) का1 ब2 दे1.4.8.10 न1 मुवें. मुए. मुब. ध्यायेत, ब1 ध्यायिते (→ध्यायीत); म1 उ1 परमेश्वरम् (→मनसेश्वरम्).

४. –a) दे1.8 मुए. उषा° (→उषः°); का1 दे10 मुवें. °काले च, ब2 दे1.6 न1 ग्र2 म1 उ1 °काले तु (→°कालेऽथ). –c) स्नात्वा (→स्नायान्); का1 सुधासु, + शुद्धासु, दे1.8-10 श्रद्धासु ब2 (दे9 °तुः), दे4 श्रद्धावान्, दे6 सुद्धासु, द1 श्राद्धासु (→शुद्धासु). –d) ब2 दे4 ग्र2 °विधि, दे1.10 ब3 °विधिः (→°विधि).

५. –a) ग्र2 -स्नानेषु (→-स्नानेन); ब2 ग्र2 शुद्धचन्ति दे3 भूयंते, दे10 पूयांत (→पूयन्ते). –b) का1 दे4 उ1 अपि (→येऽपि); का1 °कृता, दे10 °ततो (→°कृतो). –d) दे4 द1 ग्र2 म1 उ1 स्नानं प्रातः (→प्रातःस्नानं).

६. ग्र2. ⊙; दे1.8-10. cd ⊙. –a) ब1 दे1 प्रातं, दे6 द1 म1 मुए. प्रात (→प्रातः); दे6 प्रकुर्वमि (?) (→प्रशंसन्ति). –b) ब2 द1 दृष्ट्वा दृष्ट°, दे1 दृष्टा ** (→दृष्टादृष्ट°); दे1.4.6.8-10 द1 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. हि तत् (→शुभम्). –c) का1 सुखिनो, दे3 ऋषिणा, उ1 ऋषयो (→ऋषीणां); का1 ब1· न1 उ1 हृषिता (न1 °तां), ब2 उषिता, दे2.3 ह्युषिता, दे4 ऋषणं,+ऋषिता, द1 ऋषितो (→ऋषिता). –d) द1 स्नानं (→स्नानान्).

७. ग्र2. ⊙. –a) ब2 सुखसुप्तस्य, दे3 मुखेष्वप्तस्य (→मुखे सुप्तस्य). –b) का1 ब1-3 दे6 न1 द1 म1 उ1 मुब. लालाद्याः, दे2 लालाद्यां, दे3 नालाद्याः, दे10 जालाद्याः (→लाला याः); दे6 प्रस्रवन्ति, दे10 संश्रयन्ति, म1 संसंवन्ति, (→संस्रवन्ति). –c) द1 वै नाचरेत्, उ1 न ह्याचरेत् (→नैवाचरेत्). –d) ब1 आ (चरे) दितः (→आदितः). –cd) का1 ब1-3 दे2-4 न1 म1 मुब. कर्माण्यकृत्वा, दे6 द1 कर्मन्य (द1 °ण्य) कृत्वा, उ1 कर्म ह्यकृत्वा (→कर्म अकृत्वा).

८. ग्र2. ⊙. –a) दे1.8-10 मुवें. मुए. अलक्ष्मकोजलं (दे10 नं) किञ्चित्. –b) ब1 °चिन्तिकं, दे3 °चेष्टितं, दे4 म1 उ1 °चिन्तनं (→°चिन्तितम्). –c) द1 -स्नानानि (→-स्नानेन).

न च स्नानं विना पुंसां पावनं कर्म सुस्मृतम् ।
होमे जप्ये विशेषेण तस्मात् स्नानं समाचरेत् ॥९
अशक्तावशिरस्कं वा स्नानमस्य विधीयते ।
आर्द्रेण वाससा वाऽथ मार्जनं कापिलं स्मृतम् ॥१०
असामर्थ्ये समुत्पन्ने स्नानमेवं समाचरेत् ।
ब्राह्मादीनि यथाशक्तौ स्नानान्याहुर्मनीषिणः ॥११
ब्राह्ममाग्नेयमुद्दिष्टं वायव्यं दिव्यमेव च ।
वारुणं यौगिकं तद्वत् षोढा स्नानं प्रकीर्तितम् ॥१२
ब्राह्मं तु मार्जनं मन्त्रैः कुशैः सोदकबिन्दुभिः ।
आग्नेयं भस्मना पादमस्तकाद्देहधूलनम् ॥१३
गवां हि रजसा प्रोक्तं वायव्यं स्नानमुत्तमम् ।
यत्तु सातपवर्षेण स्नानं तद् दिव्यमुच्यते ॥१४
वारुणं चावगाहस्तु मानसं स्वात्मवेदनम् ।
यौगिकं स्नानमाख्यातं योगो विष्णुविचिन्तनम् ॥१५
आत्मतीर्थमिति ख्यातं सेवितं ब्रह्मवादिभिः ।
मनःशुचिकरं पुंसां नित्यं तत् स्नानमाचरेत् ॥१६
शक्तश्चेद् वारुणं विद्वान् प्राजापत्यं तथैव च ।
प्रक्षाल्य दन्तकाष्ठं वै भक्षयित्वा विधानतः ॥१७ वें.२.१८.१७

९. ग्र2. ⊙. –a) दे1.8-10 मुवें. मुए. अतः (→न च). –b) ब1 प्रायत्वं, दे1.8-10 मुए. पापित्वं, दे6 द1 म1 उ1 प्राशस्त्यं, न1 प्रायेत्वं, मुवें. प्रभातं (→पावनं); का1 दे10 मुवें. मुए. कर्म संस्मृतम् (→कर्म सुस्मृतम्). –c) का1 दे4.6 जपे, दे10 जाप्ये (→जप्ये). –d) द1 म1 उ1 ततः स्नानं (→तस्मात् स्नानं).

१०. द1 ग्र2. cd ⊙. –a) ब3 अशक्तावशिरस्कां वा, दे3 न1 द1 अशक्ता च शिरस्कं वा, दे6 अशक्ता च शिरस्व च, दे10 अशक्ता वा शिरस्कं वा, ग्र2 अशक्ताविशरस्कं वा. –c) ब1 दे3 चाथ, दे4 -प्याथ (→वाथ). –d) का1 ब1-3 न1 कायिकं, दे1.8-10 मुए. मुब. पावनं (→कापिलं).

११. द1 ग्र2. ⊙. –a) ब1 दे6 न1 उ1 अप्रा (दे6 प्र, न1 °पा)य त्ये (ब1 °द्ये), दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. आयत्ये वै, दे2 असामार्थ्ये-, दे4 अप्राजस्ये, दे10 आपत्ते वै, म1 अप्रयास्ये (→असामर्थ्ये). –b) ब1 दे1.4.6.8-10 न1 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. एव, ब2 एकं (→एवं). –c) ब1 ब्रह्मादीनान्, दे1.9.10 मुवें. ब्राह्मादीनाम्, दे3 ब्राह्मणादीन्, दे4.6 न1 ब्रह्मादीनन्, दे8 मुए. ब्रह्मादीनाम्, म1 ब्राह्मादीन्यन् (→ब्राह्मादीनि); का1 यथाशक्तिः, दे1.8-10 मुवें. मुए. अथाशक्तौ, दे4.6 म1 यथाशक्तः, दे10 यथाशक्तं, न1 यथाशक्तो (→यथाशक्तौ); उ1 ब्रह्माद्यथा वा शक्तौ *. –d) ब2 स्नानान्याह, दे10 स्नानान्याकर् (→स्नानान्याहुर्); दे10 भमीषणः (→मनीषिणः); उ1 स्नानमाहुर्मनीषिणः.

१२. द1 ग्र2. ab ⊙. –c) दे1.6.9 न1 योगिकं, ग्र2 लौकिकं (→यौगिकं); दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. यच्च, दे6 विद्यात्, उ1 चैव (→तद्वत्). –d) दे1.6.8-10 मुवें. मुए. समासतः, दे4 समाचरेत्, द1 ग्र2 उ1 विशेषतः, म1 समाहितः (→प्रकीर्तितम्).

१३. –a) ब2 ब्रह्मस्यु, दे10 ब्रह्मं तु (→ब्राह्मं तु); दे3 मार्जनमन्यैः (→मार्जनं मन्त्रैः). –b) ब1 चोदक° (→सोदक°). –c) दे3 भस्म संपातं (→भस्मना पाद-). –d) का1 ब1 दे6 द1 -मस्तका(ब1 °कं) देह-, ब2 -मस्तकादिषु, ब3 दे3 -मस्तकादिह-, दे4 -मस्तकाद्देव-, दे9 -मस्तकाद्येह-(→-मस्तकाद्देह-); ब1-3 दे3 -धून (ब2 प) नं (→-धूलनम्).

१४. उ1. ab ⊙. –c) ब1 दे1.8.9 यत्र, दे6 यत्तत्, द1 या तु, म1 यस्तु (→यत्तु).

१५. उ1. ⊙. –a) न1 वारणं (→वारुणं); का1 चावगाहं हि, ब2.3 दे2 चावगाहन्तु, दे3 त्वावाराहन्तु, दे6 चावगाहं च, ग्र2 त्ववगाहस्तु (→चावगाहस्तु). –b) दे3 माधवं (→मानसं); ब2 न1 द1 ग्र2 म1 चात्मवेदनम्, दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. स्वात्मवेदनम् (दे1 °नां), दे3 त्वात्नं वेदनम् (→त्वात्मवेदनम्). –c) दे1.8.9 न1 मुवें. मुए. योगिनां, दे4.6.10 म1 योगिकं (→यौगिकं). –d) ब1 योगिर्, ब3 दे4 द1 योगाद्, दे1 योरी (?), दे8-10 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. योगे (→योगो); ब1 विष्णुर्विचि * नम्, दे8-10 मुए. मुब. विश्वा (दे10 ष्णवा) दि चिन्तनम्, मुवें. विश्वातिचिन्तनम् (→विष्णुविचिन्तनम्).

१६. उ1. ⊙. –a) दे2 आत्मतीर्थम्, दे4.6 आत्मातीर्थम् (→आत्मतीर्थम्). –b) का1 ब्रह्मेति (→सेवितं). –c) न1 नमः (→मनः); ब1 शुचि(द्धि)°, ब2 दे1.4.6.8-10 न1 द1 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. शुद्धि° (→शुचि°). –d) ग्र2 नित्य (→नित्यं).

१७. –a) दे9 शक्रः (→शक्तः). –b) दे1.8-10 मुवें. मुए. प्रायश्चित्तं, दे3 प्राजापत्ये, दे4 अप्रयत्ये, न1 न प्रायत्ये, द1 न प्रायस्म, ग्र2 प्राप्रायत्यै, म1 प्रयत्ये *, उ1 प्राप्रयात्ये (→प्राजापत्यं). –c) दे3.6 च (→वै).

वें.२.१८.१८

आचम्य प्रयतो नित्यं स्नानं प्रातः समाचरेत् ।
मध्याङ्गुलिसमस्थौल्यं द्वादशाङ्गुलसम्मितम् ॥१८
सत्वचं दन्तकाष्ठं स्यात् तदग्रेण तु धावयेत् ।
क्षीरवृक्षसमुद्भूतं मालतीसंभवं शुभम् ।
अपामार्गं च बिल्वं च करवीरं विशेषतः ॥१९
वर्जयित्वा निन्दितानि गृहीत्वैकं यथोदितम् ।
परिहृत्य दिनं पापं भक्षयेद् वै विधानवित् ॥२०
नोत्पाटयेद् दन्तकाष्ठं नाङ्गुल्या धावयेत् क्वचित् ।
प्रक्षाल्य भङ्क्त्वा तज्जह्याच्छुचौ देशे समाहितः ॥२१
स्नात्वा संतर्पयेद् देवानृषीन् पितृगणांस्तथा ।
आचम्य मन्त्रवन्नित्यं पुनराचम्य वाग्यतः ॥२२
संमार्ज्य मन्त्रैरात्मानं कुशैः सोदकबिन्दुभिः ।
आपो हि ष्ठा व्याहृतिभिः सावित्र्या वारुणैः शुभैः ॥२३
ओङ्कारव्याहृतियुतां गायत्रीं वेदमातरम् ।
जप्त्वा जलाञ्जलिं दद्याद् भास्करं प्रति तन्मनाः ॥२४
प्राक्कूलेषु समासीनो दर्भेषु सुसमाहितः ।
प्राणायामत्रयं कृत्वा ध्यायेत् संध्यामिति श्रुतिः ॥२५
या संध्या सा जगत्सूतिर्मायातीता हि निष्कला ।
ऐश्वरी तु पराशक्तिस्तत्त्वत्रयसमुद्भवा ॥२६

---

१८. –b) ब$_{2}$ दे$_{10}$ द$_{1}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ प्रातः स्नानं, दे$_{6}$ स्नानः प्रातः, ग्र$_{2}$ प्रातः स्नानः (→स्नानं प्रातः); द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ समाहितः, म$_{1}$ न संशयः (→समाचरेत्). –c) का$_{1}$ ब$_{3}$ दे$_{2.3}$ मध्याङ्गुल-, ब$_{1}$ मध्याङ्गुल्य- (→मध्याङ्गुलि-); दे$_{4}$ -समा-, म$_{1}$ उ$_{1}$ -समं (→-सम-). –d) द$_{1}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ द्वादशांगुलि- (→द्वादशांगुल-); ब$_{1}$ -समन्वितं, द$_{1}$ संयुतं (→-सम्मितम्).

१९. –a) दे$_{3}$ सद्वचं (→सत्वचं). –b) ब$_{1-3}$ दे$_{2.4.6}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ तस्याग्रेण (→तदग्रेण); ग्र$_{2}$ न (→तु); ब$_{1}$ धावयेत्, + धारयेत्, दे$_{2.3.6}$ धारयेत् (→धावयेत्); का$_{1}$ तस्याग्रेणानुधारयेत्. –c) का$_{1}$ ब$_{2}$ दे$_{2}$ मुब. क्षीरि° (→क्षीर°). –d) का$_{1}$ ब$_{1.3}$ दे$_{2.3}$ °सहजं (→°सम्भवं). –e) दे$_{2}$ अपामार्गे च, दे$_{6}$ अपामार्गश्च, म$_{1}$ अपामार्गं स (→अपामार्गञ्च); दे$_{4}$ द$_{1}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ बिल्वं वा (→बिल्वञ्च).

२०. –a) ग्र$_{2}$ विनिन्द्यानि (→निन्दितानि). –b) न$_{1}$ गृहीत्वेकं, ग्र$_{2}$ विनित्वेवं, उ$_{1}$ गृहीत्वैवं (→गृहीत्वैकं); न$_{1}$ यथोचितं (→यथोदितम्). –d) का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{2.3}$ भक्षयित्वा, उ$_{1}$ भक्षयेत्तु (→भक्षयेद्वै); ब$_{2}$ विधानतः, न$_{1}$ विधानतः, + विधानवित् (→विधानवित्).

२१. –a) दे$_{1.8.9}$ न$_{1}$ मुए. नोत्पादयेद्, दे$_{4}$ नोत्पाटनं (→नोत्पाटयेद्). –b) का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{3}$ नांगुल्या धारयेत् क्वचित्, ब$_{1}$ नांगुल्या न धियेत् क्वचित्, दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. नाङ्गुल्यग्रेण धारयेत्, दे$_{4}$ द$_{1}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ नांगुल्यग्रेण धावयेत्, दे$_{6}$ नांगुलाग्रेण धारयेत्, ग्र$_{2}$ नांगुल्याग्रेण बावयेत्. –c) का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{4}$ न$_{1}$ भुक्त्वा, दे$_{1}$ भुंत्का (?), दे$_{10}$ भक्षात्, द$_{1}$ काष्ठं, ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ जह्यात् (→भंक्त्वा); दे$_{4}$ तं जह्यात्, दे$_{6}$ तर्जन्या, दे$_{10}$ तर्जन्था, दे$_{10}$ तस्मात्, ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ काष्ठं तु (→तज्जह्यात्). –d) न$_{1}$ शुरौ (→शुचौ); ब$_{1}$ समाहितौ (→समाहितः).

२२. दे$_{6}$. ⊙. –a) दे$_{4}$ तं तर्पयेद्, न$_{1}$ संतर्प्य* (→सन्तर्पयेद्); दे$_{9}$ दैवान् (→देवान्). –c) ब$_{3}$ दे$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. मन्त्रविन्नित्यं, न$_{1}$ मंत्रसंनित्यं (→मन्त्रवन्नित्यं). –d) म$_{1}$ नित्यतः (→वाग्यतः); ग्र$_{2}$ पुनः स्नानं समाहितः.

२३. दे$_{3.6}$ द$_{1}$.⊙. –a) दे$_{10}$ सम्मार्जनं मंत्रैरात्मानं. –c) दे$_{9}$ आपा (→आपो); ब$_{2}$ हृष्ठा व्या° (→हि ष्ठा व्या°). –d) का$_{1}$ वरुणैः (→वारुणैः).

२४. दे$_{3.4.6}$.⊙. –a) दे$_{10}$ °व्याहृतिषु सां, द$_{1}$ °व्याहृतीयुक्तां, ग्र$_{2}$ °व्याहृनिर्युक्तां, उ$_{1}$ °व्याहृतीयुतां (→°व्याहृतियुतां). –b) का$_{1}$ दे$_{4}$ म$_{1}$ सावित्रीं(दे$_{4}$ °त्री), दे$_{1}$ न$_{1}$ गाय(दे$_{1}$ यं)त्री (→गायत्रीं); दे$_{4}$ देव° (→वेद°). –c) दे$_{2}$ नप्त्वा, दे$_{10}$ वप्त्वां (→जप्त्वा); ब$_{1}$ जप्त्वाञ्जलित्रयं दद्यात्, ग्र$_{2}$ जप्त्वा चाञ्जलिनन्दद्यात्. –d) ब$_{1}$ -जन्मनाः, ग्र$_{2}$ तं मनः (→-तन्मनाः).

२५. दे$_{3.6}$. ab ⊙. –a) ब$_{1}$ दे$_{3.4.8-10}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. प्राक्क (दे$_{10}$ °क्कु)ल्पेषु, ब$_{2.3}$ प्राक्कुलेषु, न$_{1}$ प्राक्तूलेषु (→प्राक्कूलेषु); दे$_{1.4.8-10}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. ततः (ग्र$_{2}$ म$_{1}$ °त) स्थित्वा, द$_{1}$ तथा स्थित्वा (→समासीनो). –c) दे$_{4}$ द$_{1}$ प्राणायामं त्रयं (→प्राणायामत्रयं); उ$_{1}$ कुर्यात् (→कृत्वा). –d) दे$_{1}$ ध्यायं ध्येयम् (→ध्यायेत् सन्ध्याम्); दे$_{1.8.9}$ द$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. स्मृतिः, दे$_{6}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ स्थितिः (→श्रुतिः).

२६. –a) ब$_{3}$ या सन्ध्या या, दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. या च सन्ध्या, दे$_{3}$ या*संध्या, दे$_{6}$ या संध्यात्रि-, ग्र$_{2}$ सा सन्ध्या सा (→या संध्या सा); का$_{1}$ दे$_{6}$ जगन्मूर्तिः (→जगत्सूतिर्). –b) द$_{1}$

ध्यात्वाऽर्कमण्डलगतां सावित्रीं वै जपन् बुधः ।
प्राङ्मुखः सततं विप्रः संध्योपासनमाचरेत् ॥२७
संध्याहीनोऽशुचिर्नित्यमनर्हः सर्वकर्मसु ।
यदन्यत् कुरुते किञ्चिन्न तस्य फलमाप्नुयात् ॥२८
अनन्यचेतसः शान्ता ब्राह्मणा वेदपारगाः ।
उपास्य विधिवत् संध्यां प्राप्ताः पूर्वं परां गतिम् ॥२९
योऽन्यत्र कुरुते यत्नं धर्मकार्ये द्विजोत्तमः ।
विहाय संध्याप्रणतिं स याति नरकायुतम् ॥३०
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन संध्योपासनमाचरेत् ।
उपासितो भवेत् तेन देवो योगतनुः परः ॥३१

सहस्रपरमां नित्यं शतमध्यां दशावराम् ।
सावित्रीं वै जपेद् विद्वान् प्राङ्मुखः प्रयतः स्थितः ॥३२
अथोपतिष्ठेदादित्यमुदयन्तं समाहितः ।
मन्त्रैस्तु विविधैः सौरैर्ऋग्यजुःसामसंभवैः ॥३३
उपस्थाय महायोगं देवदेवं दिवाकरम् ।
कुर्वीत प्रणतिं भूमौ मूर्ध्ना तेनैव मन्त्रतः ॥३४
ओं खखोल्काय शान्ताय कारणत्रयहेतवे ।
निवेदयामि चात्मानं नमस्ते ज्ञानरूपिणे ।
नमस्ते घृणिने तुभ्यं सूर्याय ब्रह्मरूपिणे ॥३५
त्वमेव ब्रह्म परममापोज्योतीरसोऽमृतम् । वें.२.१८.३६

ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ तु (→हि); ब$_1$ दे$_2$ निष्फला, द$_1$ उ$_1$ निष्कलौ (उ$_1$ °लं) (→निष्कला). –c) द$_1$ ग्र$_2$ ऐश्वरा (→ऐश्वरी); ब$_2$ सा परा शक्तिम्, दे$_{1.6.8-10}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. केवला'शक्तिस्, दे$_4$ सकला शक्तिस् (→तु परा शक्तिस्). –d) दे$_2$ तत्वात्तय (?), दे$_4$ त्त्व तत्र (→तत्त्वत्रय-).

२७. –a) ब$_1$ सोमार्क° (→ध्यात्वार्क°); न$_1$ °मंडलु- (→°मण्डल-); ब$_1$- छायां, न$_1$- गता (→-गतां). –b) दे$_{1.8}$ वा (→वै); दे$_{1.4.6.8-10}$ द$_1$ मुवें. मुए. मुब. जपेद्बुधः, ग्र$_2$ उ$_1$ पठेद्बुधः, म$_1$ पठेद्बुधः, + पठेद्द्विजः (→जपन् बुधः). –c) दे$_4$ प्राङ्मुखं (→प्राङ्मुखः); दे$_4$ न$_1$ विप्राः (→विप्रः).

२८. –c) उ$_1$ कर्म (→किञ्चिन्). –d) दे$_6$ फल-भाग्भवेत् (→फलमाप्नुयात्).

२९. –a) न$_1$ °चेतसं (→°चेतसः). –b) द$_1$ ब्राह्मणो (→ब्राह्मणा). –c) दे$_{2.10}$ न$_1$ संध्या (→सन्ध्यां). –d) ब$_1$ प्राप्तः, दे$_{10}$ प्रातः (→प्राप्ताः); का$_1$ दे$_{1.6.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. पूर्वेऽपरां (दे$_{10}$ °दां) गतिं, ब$_{1-3}$ पूर्वपराङ्गतिं (→पूर्वं परां गतिम्).

३०. –a) न$_1$ यत्र, द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ नित्यं (→यत्नं). –b) ब$_2$ °कर्मा(ण्य), दे$_4$ °कार्यं, ग्र$_2$ °कार्यो (→°कार्ये); ब$_2$ दे$_4$ द्विजोत्तमाः (→द्विजोत्तमः). –c) का$_1$ विहाव(?), न$_1$ विज्ञाय (→विहाय); का$_1$ ब$_1$ दे$_{1.2}$ संध्यां (→सन्ध्या-); का$_1$ प्रणवं (→-प्रणतिं). –d) दे$_3$ सायाति, दे$_8$ संयाति (→स याति); दे$_3$ नरकासुतं, उ$_1$ निरथयुतम् (→नरकायुतम्).

३१. –c) म$_1$ भवत् (→भवेत्). –d) दे$_{1.6}$ देव° (→देवो°); द$_1$ माग° (→योग°); ब$_1$ परं (→परः).

३२. –a) दे$_{1.4}$ °परमा, द$_1$ °परमं (→°परमां). –b) दे$_3$ °सद्यां (→°मध्यां); उ$_1$ दशां (→दशा-); ब$_1$ दे$_{2.3}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ -परां, दे$_{10}$ -वरम् (→-वराम्). –c) न$_1$ सावित्री (→सावित्रीं); द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ यो (→वै); मुए. तपेद् (→जपेद्); दे$_6$ धीमान् (→विद्वान्). –d) द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ शुचिः (→स्थितः).

३३. –b) मुवें. मुए. उद्यंतं वै (→उदयन्तं). –c) ब$_{1.3}$ दे$_{2-4}$ न$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ मुवें. मुए. सोरैः, दे$_6$ शोचैः, दे$_{8.10}$ सारैः, द$_1$ स्तोत्रैः (→सौरैर्).

३४. –a) द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ महादेवं (→महायोगं). –b) ग्र$_2$ °देव (→°देवं); दे$_{10}$ दिवाक्षरं (→दिवाकरं). –c) का$_1$ ब$_1$ प्रणतं, दे$_6$ प्रणाति (→प्रणतिं). –d) ब$_{2.3}$ मूद्र्ध्नौ, दे$_{1.2}$ द$_1$ मूर्द्धा, ग्र$_2$ मूर्ध्न्या (→मूर्ध्ना); का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.3}$ नित्यं च, न$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ तेनेव (→तेनैव); ग्र$_2$ मंत्रितः (→मन्त्रतः).

३५. दे$_{1.8-10}$ ग्र$_2$ म$_1$. ef ⊙. –a) का$_1$ ॐ खं खषोलहाय, ब$_1$ ॐ खशोल्काय, ब$_2$ खंखसोल्काय, ब$_3$ ओं खष्कोक्षाय, दे$_1$ खः खोल्काय, दे$_2$ ओं खं खषोल्काय, दे$_3$ ॐ खसोल्काय, दे$_4$ ॐ खवोल्काय, दे$_6$ ओंखद्योताय, दे$_{10}$ मुख स्वोल्काय, न$_1$ ॐ महल्काय, द$_1$ उ$_1$ ॐ घषोल्काय, ग्र$_2$ ओं खषोल्काय, म$_1$ ओंघर्षोल्काय, मुवें. ओ ह्लद्योताय च (→ओं खखोल्काय). –b) दे$_2$ कारणा° (→कारण°). –c) दे$_1$ वात्मानं (→चात्मानं). –d) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. विश्वरूपिणे (→ज्ञानरूपिणे). –e) का$_1$ घ्राणिने, दे$_3$ दक्षिणे (→घृणिने).

३६. दे$_4$ ग्र$_2$. ⊙. –a) ब$_1$ दे$_{1.8}$ न$_1$ त्वामेव (→त्वमेव); दे$_1$ परमा (→परमं). –b) ब$_3$ दे$_6$ द$_1$ °ज्योति° (→°ज्योती°); दे$_2$ रसोद्भवं (→°रसोऽमृतम्). –d) ब$_2$ दे$_2$ शर्वे, दे$_{1.6.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. शर्वो, न$_1$ द$_1$ उ$_1$ सर्वो, म$_1$ सर्व- (→सर्वे); दे$_{1.6.8-10}$ न$_1$ द$_1$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. रुद्रः

वें.२.१८.३६ भूर्भुवः स्वस्त्वमोङ्कारः सर्वे रुद्राः सनातनाः ।
पुरुषः सन्महोऽतस्त्वां प्रणमामि कपर्दिनम् ॥३६
त्वमेव विश्वं बहुधा सदसत् सूयते च यत् ।
नमो रुद्राय सूर्याय त्वामहं शरणं गतः ॥३७
प्रचेतसे नमस्तुभ्यं नमो मीढुष्टमाय ते ।
नमो नमस्ते रुद्राय त्वामहं शरणं गतः ॥३८
हिरण्यबाहवे तुभ्यं हिरण्यपतये नमः ।
अम्बिकापतये तुभ्यमुमायाः पतये नमः ॥३९
नमोऽस्तु नीलग्रीवाय नमस्तुभ्यं पिनाकिने ।
विलोहिताय भर्गाय सहस्राक्षाय ते नमः ॥४०
नमो हंसाय ते नित्यमादित्याय नमोऽस्तु ते ।
नमस्ते वज्रहस्ताय त्र्यम्बकाय नमोऽस्तु ते ॥४१
प्रपद्ये त्वां विरूपाक्षं महान्तं परमेश्वरम् ।
हिरण्मयं गृहे गुप्तमात्मानं सर्वदेहिनाम् ॥४२
नमस्यामि परं ज्योतिर्ब्रह्माणं त्वां परां गतिम् ।
विश्वं पशुपतिं भीमं नरनारीशरीरिणम् ॥४३
नमः सूर्याय रुद्राय भास्वते परमेष्ठिने ।
उग्राय सर्वभक्ताय त्वां प्रपद्ये सदैव हि ॥४४
एतद् वै सूर्यहृदयं जप्त्वा स्तवमनुत्तमम् ।
प्रातः कालेऽथ मध्याह्ने नमस्कुर्याद् दिवाकरम् ॥४५
इदं पुत्राय शिष्याय धार्मिकाय द्विजातये ।
प्रदेयं सूर्यहृदयं ब्रह्मणा तु प्रदर्शितम् ॥४६

(→रुद्राः); ब$_1$ दे$_{1.6.8-10}$ न$_1$ द$_1$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. सनातनः (→सनातनाः). –e) दे$_6$ पुरुषं (→पुरुषः); ब$_1$ सम्मोहतस्त्वां, ब$_3$ सन्महोद्रुस्त्वां, दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. सन्महो (दे$_{10}$ °हां) तस्थं, दे$_6$ मन्महेतत्वं, द$_1$ म$_1$ उ$_1$ त्व (उ$_1$ त्वं) महो (म$_1$ °हो) जा (म$_1$ °ज) स्त्वं (द$_1$ °स्त्वां) (→सन्महोतस्त्वां). –f) दे$_3$ कपर्दिनीं (→कपर्दिनम).

३७. –a) दे$_1$ त्वामेव, दे$_4$ प्रणम्य (→त्वमेव). –b) का$_1$ सदसत्सूयते च तत्, ब$_1$ जातश्च जायते च यत्, दे$_{1.6.8.9}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ मुवें. मुए. जातं (मुवें. °त) यज्जायते च यत्, दे$_4$ ज्ञानं यज्जायते च यत्, म$_1$ जातस्सञ्जायते जगत्. –c) द$_1$ नित्याय (→सूर्याय); म$_1$ नमो नित्याय रुद्राय.

३८. दे$_1$. ⊙; ग्र$_2$ उ$_1$. cd ⊙. –b) दे$_{8.9}$ ग्र$_2$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. च (→ते); दे$_4$ नमोनल समायते, दे$_{10}$ त्वंन्नोमिसृष्टमानसे(?).

३९. ब$_3$ द$_1$. cd ⊙. –a) दे$_2$ हिरण्या° (→हिरण्य°); दे$_{10}$ नित्यं (→तुभ्यम्). –b) द$_1$ उमायाः (→हिरण्य-). –c) म$_1$ नित्यं (→तुभ्यम्); ग्र$_2$ अम्बिकाय नमस्तुभ्यं. –d) ब$_2$ -मम्बायाः, दे$_2$ स्वमाया, न$_1$ मुमाय (→उमायाः).

४०. दे$_1$. ⊙; दे$_6$. cd ⊙. –a) दे$_4$ °कंठाय (→°ग्रीवाय); का$_1$ नमो गणानां पतये. –c) दे$_3$ तिलोहिताय, न$_1$ विलोकिताय, म$_1$ विरोहिताय (→विलोहिताय); ब$_2$ भर्ग्याय, दे$_2$ भर्ज्नीय, दे$_3$ भक्ताय, द$_1$ म$_1$ गर्भाय (→भर्गाय). –d) ग्र$_2$ सहस्रायात्तये (→सहस्राक्षाय ते).

४० श्लोकात् परम् उ$_1$ पुस्तके b,c मध्ये अधिकम्—
35 * महादेवाय शान्ताय शान्त्यतीताय ते नमः । शम्भवे ।

४१. म$_1$. cd ⊙. –a) द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ तुभ्यम् (→नित्यम्); का$_1$ ब$_2$ नम उमापतये तुभ्यं, ब$_3$ दे$_{2.3}$ नम उमापतये नित्यम्, दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. तमोपहाय ते नित्यम्, दे$_6$ नमो हिंस्राय ते नित्यं, न$_1$ नमोमहामिने नित्यं. –b) ग्र$_2$ उ$_1$ नमो नमः (→नमोऽस्तु ते). –c) का$_1$ ब$_{2.3}$ बहु°, द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ वर° (→वज्र°). –d) दे$_{1.8-10}$ ग्र$_2$ मुवें. मुए. मुब. नमो नमः (→नमोस्तु ते).

४२. ब$_1$. cd ⊙. –a) ब$_1$ त्वं (→त्वां); ब$_{2.3}$ दे$_3$ विरूपाक्ष (→विरूपाक्षं). –b) ब$_{1.3}$ दे$_3$ दहन्तं, ब$_2$ सहान्तं, दे$_2$ महन्तं (→महान्तं). –c) दे$_4$ म$_1$ हिरण्मय, ग्र$_2$ हिरण्मयै (→हिरण्मये); का$_1$ दे$_{2.6}$ द$_1$ उ$_1$ सुप्तम् (→गुप्तम्); म$_1$ हिरण्मय सुप्रभाग्र. –d) म$_1$ नमस्तुभ्यं पिनाकिने.

४३. ब$_1$. ab ⊙. –d) दे$_{10}$ द$_1$ ज्योतिं (→ज्योतिर्). –b) ब$_2$ दे$_{10}$ ग्र$_2$ ब्राह्मणं (→ब्रह्माणं); दे$_{1.4.6.8-10}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. परामृतम् (→परां गतिम्). –c) दे$_6$ पाशु-, ग्र$_2$ विश्व (→पशु-); दे$_6$ -पतिर् (→-पतिं). –d) दे$_{1.4}$ शरीरिणाम् (→शरीरिणम्).

४४. –c) न$_1$ रुद्राय (→उग्राय); ब$_1$ दे$_{1.4.8.9}$ मुवें. मुए. °तक्षाय, ब$_{2.3}$ दे$_{3.6}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुब. °भक्षाय, दे$_{10}$ °तत्त्वाय (→°भक्ताय).

४५. –b) दे$_2$ जप्त्वा, दे$_3$ जाचा(?) (→जप्त्वा); न$_1$ जप्त्वास्तेन ममुत्तमम्. –c) ब$_1$ उ$_1$ काले तु, ब$_2$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ काले च (→कालेऽथ). –d) दे$_{1.4}$ दिवाकरे (→दिवाकरम्); द$_1$ नमः सूर्यदिवाकरम्.

४६. –a) का$_1$ इदं शिष्याय पुत्राय. –b) दे$_{10}$ द्विजातयः (→द्विजातये). –c) दे$_{2.3}$ प्रयेदं (दे$_2$ °यं) (→प्रदेयं).

सर्वपापप्रशमनं वेदसारसमुद्भवम् ।
ब्राह्मणानां हितं पुण्यमृषिसंङ्घैर्निषेवितम् ॥४७
अथागम्य गृहं विप्रः समाचम्य यथाविधि ।
प्रज्वाल्य वह्निं विधिवज्जुहुयाज्जातवेदसम् ॥४८
ऋत्विक्पुत्रोऽथ पत्नी वा शिष्यो वाऽपि सहोदरः ।
प्राप्यानुज्ञां विशेषेण जुहुयुर्वा यथाविधि ॥४९
पवित्रपाणिः पूतात्मा शुक्लाम्बरधरोत्तरः ।
अनन्यमानसो वह्निं जुहुयात् संयतेन्द्रियः ॥५०

विना दर्भेण यत्कर्म विना सूत्रेण वा पुनः ।
राक्षसं तद्भवेत् सर्वं नामुत्रेह फलप्रदम् ॥५१
दैवतानि नमस्कुर्याद् देयसारान्निवेदयेत् ।
दद्यात् पुष्पादिकं तेषां वृद्धांश्चैवाभिवादयेत् ॥५२
गुरुं चैवाप्युपासीत हितं चास्य समाचरेत् ।
वेदाभ्यासं ततः कुर्यात् प्रयत्नाच्छक्तितो द्विजः ॥५३
जपेदध्यापयेच्छिष्यान् धारयेच्च विचारयेत् ।
अवेक्षेत च शास्त्राणि धर्मादीनि द्विजोत्तमः । वें.२.१८.५३

–d) ब1 ब्राह्मणा तु, दे1.4.8 म1 ब्रह्मणानु, दे6 ब्राह्मणर्थ- (→ब्रह्मणा तु).

४७. दे1.8.10. ⊙. –a) दे3 °पापं (→°पाप-). –b) का1 दे2.4.6 ग्र2 वेदसारं, उ1 वेदसारः (→वेदसार-); ब1 दे2.4.6 न1 द1 ग्र2 म1 उ1 -समुद्धृ(दे3द्ध)तं (→-समुद्भ-वम्). –c) म1 हितत् (→हितं).

अतः परम् द1 ग्र2 म1 उ1 अधिकम्—

36 * यस्तु नित्यं जपेद्विद्वान् प्रेक्षन्नादित्यमण्डलं ।
महापातकयुक्तोऽपि पूयते नात्र संशयः ॥
क्षयास्मारकुष्ठाद्यै व्याधिभिः पीडितो भृशं ।
जप्त्वा शतगुणं स्तोत्रं मुक्ताद्यो भवति ध्रुवं ॥ [4]
भूतग्रहपिशाचादिराजव्यसनकर्षितः ।
स्तवं वध्या रविर्विप्रो मुच्यते महतो भयात् ॥

[–1) उ1 यस्तु नित्यं जपेद्विद्वान *** नित्यमण्डल. –4) उ1 स्तोत्र- (→स्तोत्रं); द1 म1 मुल्लाद्यो, ग्र2 मुल्लासो (→मुक्ताद्यो). –5) उ1 °र्कषितः (→°र्कशितः). –6) म1 उ1 ध्यात्वा रविं (→वध्यारविर्); उ1 सर्वतो (→महतो)].

४८. ब1 दे4. cd ⊙. –a) का1 ब1-3 दे2.3.6.10 न1 अथागत्य, म1 अथाचम्य (→अथागम्य); दे2 विप्राः (→विप्रः); ग्र2 अथागम्यागमं विप्रः. –b) का1 ब1.2 दे2.3 म1 समागम्य, ब3 समागत्य (→समाचम्य); दे1.10 द1 यथा-विधिः (→यथाविधि).

४९. ब1 दे4. ⊙. –a) द1 ग्र2 उ1 पुरोध (उ1 °धा) (→पुत्रोऽथ); दे3 शिष्यो वा, द1 ग्र2 म1 उ1 वा पत्नी (→पत्नी वा). –b) दे3 पत्नी, ग्र2 शिष्ये (→शिष्यो); दे6 वाग्व, न1 द1 ग्र2 म1 उ1 वाथ (→वापि); द1 ग्र2 उ1 द्विजोत्तमः (→सहोदरः). –c) दे10 प्राप्यानुज्ञा, न1 प्राप्यानुज्ञान्, द1 प्राप्तानुज्ञो (→प्राप्यानुज्ञां). –d) का द1 ग्र2 म1 उ1 जुहुयाद्वा, दे1.8-10 मुवें. मुए. ह्यध्वर्युर्वा, दे6 जुहुर्वा * (→जुहुयुर्वा); ब3 दे1.10 यथाविधिः (→यथाविधि).

५०. –a) ब2 पवित्राणि च (→पवित्रपाणिः). –b) ब1 °धरो द्विजः, ब2.3 °धरो तु वः, दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. °धरः शुचिः, दे3.6 °धरोन्तरः, दे4 म1 °धरो वरः, द1 ग्र2 उ1 °धरो नरः, म1 °धरोत्परः (→°धरोत्तरः). –c) ब1 दे3 द1 ग्र2 म1 °मनसो, दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. °मनसा (→°मानसो); दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. नित्यं, न1 वह्निर् (→वह्निं). –d) दे4 जुहुयांश्च, दे10 जुहुया स (→जुहुयात्सं-).

५१. –b) ब2.3 मन्त्रेण यत्, दे3 सूत्रेण यत् (→सूत्रेण वा). –c) दे4 तत्र, उ1 कर्म (→सर्वं). –d) द1 नापुत्रेह, ग्र2 नामुत्रेव (→नामुत्रेह).

५२. –a) दे10 देवतानि, न1 देवताय (→दैवतानि); दे6 देवतापूजनं कुर्याद्. –b) का1 दे1.4 6.8-10 न1 उ1 मुवें. मुए. मुब. उपहारान्, ब2 दे3 देव (दे3 °वे) सारान्, दे4 द1 ग्र2 म1 उपहारं (→देयसारान्).

५३. –a) ब2.3 दे2.6 म1 उ1 गुरूंश्चैव (→गुरुञ्चैव); का1 ब2 दे2.3 अभि-, ग्र2 अहि-(?) (→अपि); दे10 गुरुं चैवोपा * सितं. –b) दे3 हितंश्वास्य, दे6 ग्र2 उ1 हितं चैव, दे10 हितं वाच्यैः (→हितं चास्य). –d) ब1 ग्र2 म1 भक्तितो (→शक्तितो); दे1.8-10 उ1 मुए. द्विजाः (→द्विजः).

५४. दे10. ५४e-५५b ⊙. –b) ब2.3 श्रावयेत्, दे3 वारयेत् (→धारयेत्); दे1 द्वैं, दे4 वा, दे6.8.9 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. वैं (→च); ब2.3 दे1.8-10 वि (दे9 व) धारयेत्, न1 विचारयन् (→विचारयेत्); का1 वेदवेदांगमेव वा. –c) ब2 अवेक्षेत् सर्व-, ब3 अवेक्ष्यते च, दे1.8.9 अवेक्षिताथ, दे3 अवेक्षोत च, द1 म1 अवेक्षते च, उ1 अपेक्षेते च, मुए. मुब. अवेक्षेताथ, मुवें. अवेक्ष्य तच्च (→अवेक्षेत च); दे1.8-10 मुवें. मुब. शास्त्रेण (→शास्त्राणि). –d) दे4 धर्मांश्चैव (→धर्मादीनि); का1 ब2.3 दे1.4.6.8.9 द1 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. द्विजोत्तमाः (→द्विजोत्तमः). –cd) दे10 अवेक्षितं

वें. २.१८.५४ वैदिकांश्चैव निगमान् वेदाङ्गानि विशेषतः ॥५४
उपेयादीश्वरं चाथ योगक्षेमप्रसिद्धये ।
साधयेद् विविधानर्थान् कुटुम्बार्थे ततो द्विजः ॥५५
ततो मध्याह्नसमये स्नानार्थं मृदमाहरेत् ।
पुष्पाक्षतान् कुशतिलान् गोमयं शुद्धमेव च ॥५६
नदीषु देवखातेषु तडागेषु सरस्सु च ।
स्नानं समाचरेन्नित्यं गर्तप्रस्रवणेषु च ॥५७
परकीयनिपानेषु न स्नायाद् वै कदाचन ।
पञ्चपिण्डान् समुद्धृत्य स्नायाद् वाऽसंभवे पुनः ॥५८
मृदैकया शिरः क्षाल्यं द्वाभ्यां नाभेस्तथोपरि ।
अधश्च तिसृभिः कार्यं पादौ षड्भिस्तथैव च ॥५९
मृत्तिका च समुद्दिष्टा त्वार्द्रामलकमात्रिका ।
गोमयस्य प्रमाणं तत् तेनाङ्गं लेपयेत् ततः ॥६०
लेपयित्वा तु तीरस्थस्तल्लिङ्गैरेव मन्त्रतः ।
प्रक्षाल्याचम्य विधिवत् ततः स्नायात् समाहितः॥६१
अभिमन्त्र्य जलं मन्त्रैस्तल्लिङ्गैर्वारुणैः शुभैः ।
भावपूतस्तदव्यक्तं ध्यायन् वै विष्णुमव्ययम् ॥६२

योगक्षेमप्रसिद्धार्थे च वै द्विजाः. –e) न$_1$ वेदिकाश्चैव, द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ वैदिकांश्चापि (→वैदिकांश्चैव); म$_1$ नियमान् (→निगमान्). –f) दे$_2$ वेदांगानि, दे$_4$ वेदांतानि (→वेदांगानि); दे$_{1.4.6.8.9}$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. च सर्वशः, उ$_1$ च सर्वतः (→विशेषतः).

५५. दे$_{10}$. ab ⊙. –a) का$_1$ उपायाद् (→उपेयाद्); दे$_{4.6}$ न$_1$ मुवें. मुए. मुब. वाथ (→चाथ). –b) दे$_{3.4}$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ योगक्षेमार्थसिद्धये. –c) दे$_{3.6}$ साधयेद् विधिना ह्यर्थान्. –d) का$_1$ कुंठं वार्थे, द$_1$ म$_1$ कुटुंबार्थं, ग्र$_2$ कुटुम्बार्था, उ$_1$ कुटुम्बार्थान् (→कुटुम्बार्थे); का$_1$ दे$_{1.6.8-10}$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुए. मुब. द्विजोत्तमः (दे$_{1.10}$ उ$_1$ °माः); ब$_1$ द्विजातये, + ततो द्विजः, ब$_3$ ततो द्विजाः (→ततो द्विजः).

५६. –b) दे$_{10}$ मृदयाहरेत्, ग्र$_2$ मृतमाहरेत् (→मृदमाहरेत्). –c) का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{2.3}$ न$_1$ पुष्पाक्षतं (ब$_3$ °त) (→पुष्पाक्षतान्). –d) ब$_1$ गोमयं सिद्धम्, दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. गोशकृच्छुद्धम् (→गोमयं शुद्धम्); दे$_{1.4.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. वा (→च).

५७. –a) द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ °घातेषु (→°खातेषु). –b) न$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ तटाकेषु (→तडागेषु); दे$_1$ सरत्सु, द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ सरित्सु (→सरस्सु). –d) ब$_1$ गर्भ° (→गर्त°); का$_1$ दे$_{1.10}$ °प्रश्रवणेषु (→°प्रस्रवणेषु).

५८. –a) दे$_{10}$ म$_1$ परिकीय- (म$_1$ °यं) (→परकीय-); ब$_1$ -निकातेषु, दे$_{10}$ -निपातेषु, न$_1$ -निदानेषु (→-निपानेषु). –b) ग्र$_2$ ना (→न). –d) दे$_4$ द$_1$ म$_1$ उ$_1$ [अ]सम्भवेत् (→[अ]सम्भवे).

५९. –a) दे$_{4.10}$ उ$_1$ मृदेकया, द$_1$ मृदकेया, मुब. मृत्तिकया (→मृदैकया);का$_1$ ब$_3$ दे$_{2.3}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ क्षाल्य (→क्षाल्यं). –b) दे$_{10}$ नाभौस्तदोपरि (→नाभेस्तथोपरि). –c) दे$_{1.4.8.9}$ न$_1$ मुवें. मुए. मुब. अधस्तु, दे$_{10}$ अधः स (→अधश्च); ब$_1$ दे$_4$ द$_1$ म$_1$ उ$_1$ कार्यं, दे$_{1.2.9}$ मुब. कायः, दे$_{10}$ मुवें. मुए. कार्यः, ग्र$_2$ कुर्यात् (→कार्यं). –d) का$_1$ दे$_2$ तु (→च).

६०. –a) उ$_1$ तु (→च); दे$_{10}$ समुत्तिष्टा (→समुद्दिष्टा). –b) का$_1$ त्वर्द्रा-, ब$_2$ म$_1$ धात्रा-, दे$_{1.8.9}$ स्वार्द्रा-, दे$_6$ ग्र$_2$ उ$_1$ आर्द्रा-, न$_1$ द$_1$ त्वा(द$_1$ त्व)दा- (?), दे$_{10}$ मुवें. मुए. मुब. सार्द्रा- (→त्वार्द्रा-); न$_1$ -मृत्तिका, द$_1$ उ$_1$ -मात्रतः, ग्र$_2$ म$_1$ °मात्रकः (म$_1$°का) (→-मात्रिका). –c) दे$_4$ प्रमाणे (→प्रमाणं); ब$_2$ दे$_{1.3.6.8-10}$ उ$_1$ मुवें. मुए. तु, दे$_4$ च (→तत्). –d) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. पुनः, दे$_4$ तपः (→ततः).

६१. –a) दे$_{10}$ लिपयित्वा (→लेपयित्वा); ब$_{1.3}$ न$_1$ [अ]थ तीरस्थस्, दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. तीरसंस्थं, दे$_3$ [अ]प्यतीरस्थस्, दे$_4$ म$_1$ तु तीरस्थास् (म$_1$ °स्थां), ग्र$_2$ त्वरीरस्थास् (?) (→तु तीरस्थस्). –b) का$_1$ तद्वलिगे च, ब$_{1-3}$ दे$_3$ न$_1$ तल्लिङ्गे नैव, दे$_6$ शालिलैश्चैव (→तल्लिङ्गैरेव).

६२ –a) दे$_4$ °मंत्रि (→°मन्त्र्य); द$_1$ जलैर् (→जलं). –b) दे$_4$ च लिगैर्, दे$_6$ वेदांगैर्, ग्र$_2$ म$_1$ अलिगैर्, उ$_1$ तरंगैर् (?) (→तल्लिङ्गैर्); द$_1$ स्मृतः, ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ ततः (→शुभैः). –c) ब$_2$ भावपूत, दे$_6$ भागपूत-, दे$_{10}$ भवपुतस्, ग्र$_2$ भावभूतस्- (→भावपूतस्); दे$_6$ -तरव्यक्तं (?), न$_1$ ग्र$_2$ तदाव्य (ग्र$_2$ व) क्तं (→तदव्यक्तं). –d) ब$_2$ मुब. ध्यायेद्वै, दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. धारयेद्, दे$_{4.6}$ द$_1$ धारयन् (दे$_6$ °यान्), ग्र$_2$ उ$_1$ धारयं, म$_1$ भावयन् (→ध्यायन्वै); दे$_3$ ध्यायन्वै विष्णुकेवलं.

आपो नारायणोद्भूतास्ता एवास्यायनं पुनः ।
तस्मान्नारायणं देवं स्नानकाले स्मरेद् बुधः ॥६३
प्रोच्य सोंकारमादित्यं त्रिर्निमज्जेज्जलाशये ।
आचान्तः पुनराचामेन्मन्त्रेणानेन मन्त्रवित् ॥६४
अन्तश्चरसि भूतेषु गुहायां विश्वतो मुखः ।
त्वं यज्ञस्त्वं वषट्कार आपो ज्योती रसोऽमृतम् ॥६५
द्रुपदां वा त्रिरभ्यस्येद् व्याहृतिप्रणवान्विताम् ।
सावित्रीं वा जपेद् विद्वान् तथा चैवाघमर्षणम् ॥६६
ततः संमार्जनं कुर्यादापो हि ष्ठा मयोभुवः ।
इदमापः प्रवहत व्याहृतिभिस्तथैव च ॥६७
ततोऽभिमन्त्र्य तत् तीर्थमापो हि ष्ठादिमन्त्रकैः ।
अन्तर्जलगतो मग्नो जपेत् त्रिरघमर्षणम् ॥६८
त्रिपदां वाऽथ सावित्रीं तद्विष्णोः परमं पदम् ।
आवर्त्तयेद् वा प्रणवं देवं वा संस्मरेद्धरिम् ॥६९
द्रुपदादिवयो मन्त्रो यजुर्वेदे प्रतिष्ठितः ।
अन्तर्जले त्रिरावर्त्य सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥७०
अपः पाणौ समादाय जप्त्वा वै मार्जने कृते ।
विन्यस्य मूर्ध्नि तत् तोयं मुच्यते सर्वपातकैः ॥७१
यथाऽश्वमेधः क्रतुराट् सर्वपापापनोदनः ।
तथाऽघमर्षणं सूक्तं सर्वपापापनोदनम् ॥७२ वें.२.१८.७२

६३. –a) का1 अपो (→आपो). –b) दे10 ययुः, द1 ग्र2 ततः (→पुनः); का1 तावस्यायतनं पुनः, दे2 तावास्यालयनं पुनः, दे3 उ1 ता एवास्यायतनं पुनः (उ1 ततः).

६४. –a) ब1 दे1.4.6.8.9 न1 द1 म1 मुवें. मुए. मुब. प्रेक्ष्य, ग्र2 प्रेक्ष-, उ1 प्रेक्ष्यं (→प्रोच्य); दे3 मोङ्कारम्, दे6 ॐ कारम्, द1 नोंकारम्, ग्र2 म1 मण्डलम् (→सोङ्कारम्); दे3.6.10 न1 आदित्य (→आदित्यं). –b) दे1.8 त्रिर्निमज्जे, दे3 *र्न्निमज्ज, दे4 त्रिर्विमज्ज, न1 त्रीणिमजे, द1 त्रिर्निमज्ज, ग्र2 त्रीन्निमज्यय, म1 त्रिर्निमज्य (→त्रिर्निमज्जेत्); का1 दे1.8.9 जलाश्रये, ग्र2 जलाजयेत् (→जलाशये). –c) न1 आचान्तुः (→आचान्तः); का1 पुनः पुनरथोत्थाय, ब2.3 दे2.3 पुनः पुनरथाचामेन्.

६५. –a) ते1 चरन्तं (→चरसि). –b) दे4.10 ते1 मुखं (→मुखः). –d) दे3 अपो (→आपो); ब3 दे6 न1 ते1 द1 ज्योति (→ज्योती); ते1 रसोऽच्युतं (→रसोऽमृतम्).

६६. –a) दे2 क्रुपदीवा, न1 द्विपदां वा, ते1 ग्र2 म1 द्रुपदां च, द1 द्रुपदीं च (→द्रुपदां वा); का1 त्रिपदीं त्रिरभ्यस्ये*, उ1 द्रुपदां चामरभ्यस्येद्. –b) ब1-3 दे1-3.6.10 म1 मुवें. मुए. मुब. व्याहृतिं (→व्याहृति-); दे3 प्रणवात्मिकां, दे6 उ1 प्रणवान्वितं (उ1 °तान्) (→प्रणवान्विताम्). –c) द1 ग्र2 म1 उ1 च (→वा). –d) दे4 तथैव च, ग्र2 यथा वैव (→तथा चैव); न1 तथौच्चैवापकर्षणम्.

६७. द1. ⊙. –a) दे1.6.9 सन्मार्जनं (→सम्मार्ज्जनं); दे1.8-10 मुए. मुब. कार्यं (→कुर्याद्). –c) का1 प्रवक्तव्या, ब2 दे1.8-10 मुवें. मुए. प्रवहतो, दे4 प्रवहंत, दे6 ते1 प्रवहता (→प्रवहत). –d) का1 व्याहृतीभ्यस्, दे2.3.6.8 व्याहृतीभिस् (→व्याहृतिभिस्).

६८. द1. ⊙. –a) दे1.4.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. तथाभिमन्त्र्य (→ततोभिमंत्र्य); दे1.4.6.8-10 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. तत्तीयम् (→तत्तीर्थम्); ते1 ततोभिमन्त्रितं तोयं. –b) ब1 न1 आपो हि ष्ठाभि (ब1 य) मंत्रकैः, दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. आपो हि ष्ठादिभिस्त्रिकैः, ते1 आपो हि ष्ठेतिमंत्रकैः, ग्र2 म1 आपो हि ष्ठादिमन्त्रतः, उ1 आपो हि ष्ठाभिमंत्रितः. –c) न1 °गतजले, ते1 °जले ततो (→°जलगतो); दे3 विप्रो, दे4 मम्लास्, दे6 मग्नौ, ते1 मग्नस् (→मग्नो). –d) ब1 जपेच्चैव, दे4 ते1 त्रिर्जपेद् (→जपेत् त्रिर्).

६९. –a) ब3 दे1.4.8-10 म1 मुवें. मुए. मुब. द्रुपदां (→त्रिपदां); दे10 वाच (→वाऽथ); ते1 उपवीतीति सावित्री. –c) दे1.4.8-10 मुवें. मुए. मुब. च (→वा). –d) ते1 तं देवं, द1 ग्र2 वेदं च (→देवं वा); द1 ग्र2 म1 उ1 [अ]नुस्मरेद्धरिम् (→संस्मरेद्धरिम्).

७०. –a) द1 ग्र2 म1 उ1 द्रुपदादिश्च (→द्रुपदादिव-). –b) दे4.6 ग्र2 यजु (दे6 यु) र्वेद- (→यजुर्वेदे); दे3 प्रतिष्ठि*ः, ते1 प्रतिष्ठितम् (→प्रतिष्ठितः). –c) ब2.3 म1 त्रिरावृत्य, ग्र2 त्रिरावर्त्या (→त्रिरावर्त्य).

७१. –a) दे3.6 न1 ते1 ग्र2 उ1 आपः, दे4 वतः (→अपः); दे8 ग्र2 उ1 प्राणौ (उ1 °णो) (→पाणौ).

७२. ग्र2 म1. cd ⊙. –a) दे10 पयः स्वमेधः (→यथाश्वमेधः); का1 ब1 दे4.6.9.10 मुवें. मुए. ऋतुराट् (→क्रतुराट्). –b) का1 दे4 सर्वपापप्रणो (दे4 °तो) नदः, ब2 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 सर्वपापापनोदकः. –c) ब3 अथ (→तथा); दे1.8-10 न1 मुवें. मुए. प्रोक्तं (→सूक्तं). –d) द1 उ1 सर्वपापाप्रणोदकं (उ1 °नं).

वें२.१८.७३ अथोपतिष्ठेदादित्यं मूर्ध्नि पुष्पान्विताञ्जलिम् ।
प्रक्षिप्यालोकयेद् देवमुद्वयं तमसस्परि ॥७३
उदुत्यं चित्रमित्येते तच्चक्षुरिति मन्त्रतः ।
हंसः शुचिषदेतेन सावित्र्या च विशेषतः ॥७४
अन्यैश्च वैदिकैर्मन्त्रैः सौरैः पापप्रणाशनैः ।
सावित्रीं वै जपेत् पश्चाज्जपयज्ञः स वै स्मृतः ॥७५
विविधानि पवित्राणि गुह्यविद्यास्तथैव च ।
शतरुद्रीयमथर्वशिरः सौरांश्च शक्तितः ॥७६
प्राक्कूलेषु समासीनः कुशेषु प्राङ्मुखः शुचिः ।
तिष्ठंश्चेदीक्षमाणोऽर्कं जप्यं कुर्यात् समाहितः ॥७७
स्फाटिकेन्द्राक्षरुद्राक्षैः पुत्रजीवसमुद्भवैः ।
कर्तव्या त्वक्षमाला स्यादुत्तरादुत्तमा स्मृता ॥७८
जपकाले न भाषेत नान्यानि प्रेक्षयेद् बुधः ।
न कम्पयेच्छिरोग्रीवां दन्तान्नैव प्रकाशयेत् ॥७९
गुह्यका राक्षसा सिद्धा हरन्ति प्रसभं यतः ।
एकान्ते सुशुभे देशे तस्माज्जप्यं समाचरेत् ॥८०

---

७३. ब1. ⊙. –a) दे1 म1 अथोपदिष्ठेद्, ग्र2 अथो *** (→अथोपतिष्ठेद्). –d) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. पुष्पाक्षतान्वितं, दे4.6 न1 द1 म1 उ1 पुष्पान्वितं जलं, ते1 प्रह्वान्वितांजलिः (→पुष्पान्विताञ्जलिम्). –ab) दे1.4.6.8-10 न1 ते1 द1 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. आदित्य (दे6 त्यं)मूर्ध्वं (दे1.6 °ध्नं) (→आदित्यं मूर्ध्नि). –c) दे10 प्रतित्य (?) (→प्रक्षिप्य); ब2.3 दे3 न1 आलोकयन् देवम्, दे1.2 आलोकय देवं, दे6.8.9 ग्र2 म1 आलोकयेदेवं, ते1 अम्भः पठेदेवं (→आलोकयेद्देवम्). –c) का1 मूर्ध्नेयं, ब2.3 उ1 मुवें. मुए. मुब. उर्ध्वं यस्, दे1 युद्वयं, दे2.3 उर्द्धं यं, दे6 दुद्वमं, ग्र2 उद्यन्तं (→उद्वयं); ब2 तपसः परं, ब3 दे4 ते1 उ1 मुवें. मुए. मुब. तमसः परः (ब3 दे4 ते1 उ1 °रं) (→तमसस्परि).

७४. ब1. ⊙. –a) ब3 उद्धृत्य, दे3 उद्वत्यं, दे4.10 ग्र2 उदित्यं (दे4 °त्य),ते1 आदित्यं, म1 यदुक्तं (→उदुत्यं); का1 चित्तम् (→चित्रम्); ब3 दे2.6 न1 ते1 द1 म1 मुब. इत्येतत्, दे3 एतत्तं, ग्र2 उ1 इत्यंतं (→इत्येते). –b) दे10 मंत्रितः (→मंत्रतः). –c) का1 ब3 हंसशुचिप (ब3 °र्ये)देतेन, द1 ग्र2 म1 उ1 हंसः शुचिषदि (म1 °मि) त्येतत्, मुवें. मुए. हंसः शुचिषदन्तेन. –d) दे1.8-10 मुवें. मुए. सावित्र्या स, दे4 उपस्थाप्य (→सावित्र्या च).

७५. ब1. ⊙. –a) ग्र2 विविधैर् (→वैदिकैर्). –b) ते1 घोरैः, द1 सारैः (→सौरैः); दे6 पापं (→पाप-); ब2 °प्रणोदकैः, दे4 °प्रणापनैः, म1 °प्रणासनः (→°प्रणाशनैः) –c) दे6 वा, उ1 च (→वै). –d) मुब. परमाञ्च चतुष्पदाम्.

७६. ब1. ⊙. –a) ब2 च मित्राणि, ब3 दे2.3 च चित्राणि (→पवित्राणि). –b) का1 ग्र2 गुह्यां (ग्र2 °ह्या), दे4 गृह्य- (→गुह्य); का1 ब3 दे4 विद्यां, दे3 विद्यात् (→विद्यास्). –c) का1 ब3 दे3 मुब. °रुद्रियम् (→°रुद्रीयम्); का1 ब2.3 दे3 न1 मुब. आथर्व-, दे1.8-10 मुवें. मुए. शिरसं, द1 इत्यर्थं, ग्र2 म1 उ1 अत्यर्थं (→अथर्व-). –d) दे1.8.9 मुवें. मुए. सौरान्मंत्राश्च सर्वतः, दे4 शिरसो मंत्राश्च शक्तितः, दे6 म1 सौरान्मंत्रांश्च शक्तितः, दे10 सौरान् मन्त्राश्च भक्तितः, दे1 सौरात्सूत्रांश्च शक्तितः, द1 ग्र2 उ1 सौरान्मंत्रान्समाहितः.

७७. –a) दे1 मुए. प्राकृतेषु (→प्राक्कूलेषु). –b) ब2 प्रयतः (→प्राङ्मुखः). –c) दे6 अर्घं (→अर्कं); दे1.6.8-10 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. तिष्ठंश्च वीक्षमाणोऽर्कं, दे4 तिष्ठस्यवीक्षमाणोऽर्कं. –d) ब2 दे4.6 ते1 म1 जपं, दे10 °जाप्यं, द1 ग्र2 उ1 नमस् (→जप्यं).

७८. –a) का1 ते1 स्फटिकद्राक्ष , दे4.6 ग्र2 म1 स्फ- (ग्र2 म1 स्फा)टिकाब्जाक्ष-, न1 स्फाटिकैद्राक्ष-, द1 स्फाटिकाज्वाल-, उ1 स्फटिकांवाक्ष- (→स्फाटिकेन्द्राक्ष); का1 ब1-3 दे2.3 न1 -रुद्राक्ष-, दे1 -रुद्राक्षौः(?) (→-रुद्राक्षैः). –b) दे1.6 पुत्रं, दे8.9 पत्र (→पुत्र-); ग्र2 °दीप° (→°जीव°). –c) ब2 चाक्ष° (→त्वक्ष°); दे4 °मालाख्याः (→°मालास्याद्). –d) ब1 उत्तरादुत्तरा स्मृताः, दे1 उत्तरोतदुत्तमाऽ*, दे3 उत्तमास्मृता च ये*, दे4 उत्तरादुत्तरी मृतः, दे8-10 उत्तरादुत्तरोत्तराः, न1 द1 म1 उत्तरातूत्तमा स्मृता.

७९. –a) दे1 °कालो न (→°कालेन); ते1 यथाकालं चाभ्यसेत. –b) दे1 व्यंगं न, दे4 न1 द1 ग्र2 म1 उ1 नांगानि, दे8.9 व्यंगां न, दे10 मुवें. मुए. व्यंगान (→नान्यानि); ब2 प्रेक्षते, न1 प्रेषयेद्, म1 उ1 मुवें. मुए. प्रक्षयेद् (→प्रेक्षयेद्). –c) ब1-3 दे3 ते1 म1 उ1 मुब. ग्रीवं, दे6 वाथ, ग्र2 ग्रीवा- (→ग्रीवां). –d) दे6 दशन्, उ1 मन्त्रान् (→दन्तान्).

८०. –b) न1 प्रभवं (→प्रसभं); ब1 यत्, ब3 दे3 भयात् (→यतः). –c) का1 दे3.6 एकान्ते शुशुभे देशे, ब1.3 न1 ग्र2 एकान्तेषु शुभे देशे, दे1.8-10 एकांते सुशुचौ देशे, मुवें. मुए. मुब. एकान्तेषु शुचौ देशे. –d) दे10 तत्र जाप्यं (→तस्माज्जप्यं).

चण्डालाशौचपतितान् दृष्ट्वाचम्य पुनर्जपेत् ।
तैरेव भाषणं कृत्वा स्नात्वा चैव जपेत् पुनः ॥८१
आचम्य प्रयतो नित्यं जपेदशुचिदर्शने ।
सौरान् मन्त्रान् शक्तितो वै पावमानीस्तु कामतः ॥८२
यदि स्यात् क्लिन्नवासा वै वारिमध्यगतो जपेत् ।
अन्यथा तु शुचौ भूम्यां दर्भेषु सुसमाहितः ॥८३
प्रदक्षिणं समावृत्य नमस्कृत्वा ततः क्षितौ ।
आचम्य च यथाशास्त्रं शक्त्या स्वाध्यायमाचरेत् ॥८४
ततः संतर्पयेद् देवानृषीन् पितृगणांस्तथा ।
आदावोङ्कारमुच्चार्य नमोऽन्ते तर्पयामि वः ॥८५
देवान् ब्रह्मऋषींश्चैव तर्पयेदक्षतोदकैः ।
तिलोदकैः पितॄन् भक्त्या स्वसूत्रोक्तविधानतः ॥८६
अन्वारब्धेन सव्येन पाणिना दक्षिणेन तु ।
देवर्षींस्तर्पयेद् धीमानुदकाञ्जलिभिः पितॄन् ॥८७
यज्ञोपवीती देवानां निवीती ऋषितर्पणे ।
प्राचीनावीती पित्र्ये तु स्वेन तीर्थेन भावतः ॥८८
निष्पीड्य स्नानवस्त्रं तु समाचम्य च वाग्यतः ।
स्वैर्मन्त्रैरर्चयेद् देवान् पुष्पैः पत्रैरथाम्बुभिः ॥८९ बं.२.१८.८८

८१. ग्र2. bcd ⊙; दे4 द1 म1 उ1. ab ⊙. –a) ब3 मुब. चाण्डाला-, दे1.4.8-10 उ1 चंडालान्, दे6 चांडाली, ते1 चण्डालं (→चण्डाला-); ब2 दे1.8 मुए. -शौचि-, दे4 ते1 चैव (→-शौच-); ब1 चण्डालासौ निपतितान्, ग्र2 चण्डालाद्यै ****. –b) दे1.8-10 ते1 मुवें. मुए. दृष्ट्वा चैव (→दृष्ट्वाचम्य). –d) दे1.8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. पुनर्जपेत्, न1 जले पुनः (→जपेत्पुनः); दे6 स्नात्वाचम्य जपेत्पुनः.

८२. द1 ग्र2. ab ⊙. –c) म1 सौर- (→सौरान्). –d) का1 दे6 पावमानांस्तु, दे10 पावमानैस्तु, द1 उ1 पावनीयास्तु, ग्र2 वाचनीयांश्च, म1 पावमानीश्च (→पावमानीस्तु); दे4 ते1 सर्वतः, द1 ग्र2 म1 उ1 वाग्यतः (→कामतः).

८३. –a) ब3 यदि स्यात् स्विन्न-, ते1 यदि स्याच्छुष्क-, म1 स्पन्दितात् क्लिव- (→यदि स्यात् क्लिन्न-); न1 द1 उ1 -वासो, म1 -पोसा (→-वासा). –b) दे4 न1 मुवें. मुए. °मध्यं, द1 ग्र2 °मध्ये (→°मध्य-); दे1 -गतोपि वा, दे4.8-10 ते1 मुवें. मुए. -गतोपि वा (→-गतो जपेत्). –c) दे6 च, दे10 न1 द1 ग्र2 म1 उ1 वा (→तु); दे4 शुभौ (→शुचौ); दे4 भूमौ, ते1 ग्र2 भूम्यां, मुब. देशे (→भूम्यां). –d) दे3 दर्भे स्व स्व समाहितः, दे6 देर्भ्येषु व समाहितः, दे4 दर्भेष्वतुं समाहितः, दे10 दर्भेषस्तु समाहितः, ते1 उपविष्टः समाहितः, म1 दर्भेषु तु समाहितः.

८४. –a) दे1 प्रादक्षिणं, न1 प्रदक्षिणां, द1 प्रदक्षिणे (→प्रदक्षिणं); दे1 समावृत्या (→समावृत्य). –b) का1 ब2.3 दे2-4.6 मुवें. मुए. मुब. नमस्कृत्य, ते1 नमस्कुर्यात् (→नमस्कृत्वा). –c) द1 ग्र2 आचम्याथ (→आचम्य च); दे1 -शास्त्रां (→-शास्त्रं). –d) ब1.3 दे8.10 मुवें मुए. भक्त्या, म1 शक्त- (→शक्त्या).

८५. –b) का1 ब1-3 दे3 न1 °गणान् क्रमात् (→°गणांस्तथा); दे2 पीतृगणानिक्रमात्. –c) का1 आवृत्य (→उच्चार्य). –d) ब1 दे8-10 न1 ते1 ग्र2 उ1 मुवें. मुए. मुब. नामान्ते, दे1 नामतो, दे6 नमौ ने(?), म1 यामान्ते(?) (→नमोऽन्ते); द1 पर्ययामि (→तर्पयामि); का1 ब1-3 दे3.4 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 च, दे1 वा (→वः).

८६. –a) का1 दे2.8.9 ते1 ब्रह्म र्षींश्चैव, दे1 ब्राह्मर्षींश्चैव (→ब्रह्म ऋषींश्चैव). –b) ब1 निर्वपेद्, दे2 दर्पयेद् (→तर्पयेद्); न1 अक्षयोदकैः, ग्र2 दक्षिणोदकैः (→अक्षतोदकैः). –d) ब2.3 °गृह्योक्त°, दे6 °सूक्तेक्त° (?) (→°सूत्रोक्त°).

८७. दे10. ८७a –९४ b ⊙; दे1.8.9 मुए. मुब. ab ⊙. –a) ब1 अन्वारर्धेन, ब3 दे3 अन्नारब्धेन, ते1 अन्वारभेत, द1 उ1 अन्वारब्धोथ, ग्र2 अन्वारब्धाथ (→अन्वारब्धेन); ब1 वासेन, उ1 सर्वेभ्यः (→सव्येन). –c) दे6 उ1 विद्वान्, म1 देवान् (→धीमान्).

८८. दे10. ⊙. –a) का1 यज्ञोपवीतवान् देवान्नि. –b) म1 निवीतीम् (→निवीती); दे4 ते1 °तर्पणं, दे6 °तर्पणैः, म1 °तर्पयेत् (→°तर्पणे). –c) दे2.6 म1 उ1 प्राचीनावीति (→प्राचीनावीती); ब2 दे1.8.9 मुए. पैत्र्येण, दे3 पुत्रे तु, न1 तृप्ये तु (→पित्र्ये तु). –d) दे1 स्तेव, दे3 स्तेन (→स्वेन); ब1-3 दे2.3 भारत, दे1.8-10 उ1 मुवें. मुए. मुब. भावितः, न1 भामतः (→भावतः).

८९. दे10. ⊙; ब1.3 दे3. ab ⊙. –a) दे2 निष्पीड्या, ते1 त्रिःप्राश्य, द1 ग्र2 म1 उ1 निपीड्य (→निष्पीड्य); ब2 दे4.6 द1 ग्र2 म1 उ1 वै (→तु). –b) ते1 समापीड्य (→समाचम्य); का1 ते1 तु (→च). –c) ब3 यैर्मन्त्रैर्, दे4 स्वमंत्रैर् (→स्वैर्मन्त्रैर्). –d) ते1 द1 पत्रैः, ग्र2 पुष्प-(→पुष्पैः); ते1 द1 पुष्पैर् (→पत्रैर्); ब1 अपि वाभिः, द1 ग्र2 म1 तथांबुभिः (→अथाम्बुभिः).

वें.२.१८.८६ ब्रह्माणं शंकरं सूर्यं तथैव मधुसूदनम् ।
अन्यांश्चाभिमतान् देवान् भक्त्या चाक्रोधनोऽत्वरः ॥९०
प्रदद्याद् वाऽथ पुष्पाणि सूक्तेन पौरुषेण तु ।
आपो वा देवताः सर्वास्तेन सम्यक् समर्चिताः ॥९१
ध्यात्वा प्रणवपूर्वं वै दैवतानि समाहितः ।
नमस्कारेण पुष्पाणि विन्यसेद् वै पृथक् पृथक् ॥९२
न विष्ण्वाराधनात् पुण्यं विद्यते कर्म वैदिकम् ।
तस्मादनादिमध्यान्तं नित्यमाराधयेद्धरिम् ॥९३
तद्विष्णोरिति मन्त्रेण सूक्तेन पुरुषेण तु ।
नैताभ्यां सदृशो मन्त्रो वेदेषूक्तश्चतुर्ष्वपि ॥९४
निवेदयेत स्वात्मानं विष्णावमलतेजसि ।
तदात्मा तन्मनाः शान्तस्तद्विष्णोरिति मन्त्रतः ॥९५
अथवा देवमीशानं भगवन्तं सनातनम् ।
आराधयेन्महादेवं भावपूतो महेश्वरम् ॥९६
मन्त्रेण रुद्रगायत्र्या प्रणवेनाथ वा पुनः ।
ईशानेनाथ वा रुद्रैस्त्र्यम्बकेन समाहितः ॥९७
पुष्पैः पत्रैरथाद्भिर्वा चन्दनाद्यैर्महेश्वरम् ।
उक्त्वा नमः शिवायेति मन्त्रेणानेन योजयेत् ॥९८
नमस्कुर्यान्महादेवं ऋतं सत्यमितीश्वरम् ।
निवेदयीत स्वात्मानं यो ब्रह्माणमितीश्वरम् ॥९९

९०. दे10. ⊙. –a) ब1 ब्राह्माणं, दे1 ब्रह्माणां, दे2 ब्रह्मणं (→ब्रह्माणं). –c) द1 उ1 स्वाभि° (→चाभि°); ग्र2 अन्यां स्वभक्त्या देवांश्च. –d) का1 मुब. भक्त्या वा (मुब. चा) क्रोधनो नरः, ब2.3 दे2.6 भक्त्या चाक्रोधनोत्तरं (ब3 तु वः), दे1.8.9 मुवें. मुए. भक्त्याचारो नरोत्तमः, दे3 भक्त्या चाक्रोधनोद्धरः, दे4 भक्त्यावान् क्रोधनोत्वरः, द1 ग्र2 म1 उ1 भक्त्या चाराधयेन्नरः (म1 °त्ततः).

९१. दे10. ⊙. –a) म1 चाथ (→वाथ); का1 पत्राणि (→पुष्पाणि). –b) का1 ब1.3 दे2.6 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 पुरुषेण (→पौरुषेण); न1 च (→तु). –c) दे3 अपो(→आपो); ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. वै (→वा). –d) दे6 पूज्या एव (→तेन सम्यक्); दे1 असमर्चितः, दे4.6 न1 मुब. समर्च्चितः, ते1 समर्चयेत्, द1 ग्र2 म1 उ1 समर्पिताः (→समर्चिताः).

९२. दे10 न1. ⊙. –a) दे4 वाचा (→ध्यात्वा); ते1 प्रणति (→प्रणव-); ग्र2 °पूर्वा (→°पूर्वं); ब1 च, दे3 स्वै (→वै). –b) ब1 दे6.9 ग्र2 मुवें. देवतानि, दे3 देवेतानि (→दैवतानि); म1 समाहि* (→समाहितः). –d) दे4 ते1 हि (→वै).

९३. दे10 न1. ⊙. –a) ब1 दे1.8.9 मुवें. मुए. विष्णोराराधनात् (ब1 दे1 °नं) पुण्यं, दे2.3 न विष्णुरा (दे3°वो) धनत्पुण्यं, ते1 न विष्णोरर्चनात् पुण्यं.

९४. दे10. ab ⊙. –b) दे1.8.9 मुवें.मुए. सुसमाहितः, दे3 ग्र2 उ1 पुरुषेण च, न1 पुरुषेण वा (→पुरुषेण तु). –c) ब2 दे1.8.9 न1 मुवें. मुए. मुब. न ता (न1 वा)भ्यां, दे6 नैवाभ्यां, दे10 जलाभ्यां (→नैताभ्यां). –d) ते1 वेदेषु क्तसृष्वपि.

९५. दे1.4.8-10 मुवें. मुए. ab ⊙. –a) ब1 निवेदयिते, दे6 न1 द1 ग्र2 म1 उ1 निवेदयीत (→निवेदयेत); ब1-3 चात्मानं (→स्वात्मानं). –b) ब2.3 विष्णवेऽमल-, ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 विष्णवा (द1 °वे) मित- (→विष्णावमल-); ब1 -चेतसि, द1 मुब. -तेजसे (→-तेजसि). –c) न1 नात्मानं, द1 ग्र2 तु ततः (→तन्मनाः); ब1 शान्ताः (→शान्तः); ते1 तदात्मनात्मसात्स्यात्तु. –d) दे1 इति मंत्रतेः, दे4 परमं ततः, ग्र2 इति मंत्रितः (→इति मन्त्रतः).

९६. –c) का1 आराधयन्, ते1 आवाहयेन् (→आराधयेन्); म1 -पूतो (→देवं). –d) का1 भावपूतं, न1 भवभूतो, ग्र2 भावभूतो, म1 भावयेन्वै (→भावपूतो); ब2 महेश्वरः (→महेश्वरम्).

९७. –b) ब2.3 दे3 प्रणमेदथ (→प्रणवेनाथ). –c) दे4.10 ईशानेवाथ, द1 ग्र2 म1 उ1 ईशानमथ (→ईशानेनाथ); का1 रुद्रं, ब2 दे1.4.8.9 रुद्रे (→रुद्रैस्).

९८. –b) दे6 चन्दनानु विलेपनैः. –c) का1 ब1-3 दे2.3.6 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 अथों नमः (→उक्त्वा नमः). –d) का1 यो जपेत्, ब2 दे3 पूजयेत्, दे1.4.6.8-10 द1 मुवें. मुए. मुब. वा जपेत्, न1 ग्र2 म1 उ1 वा यजेत् (→योजयेत्).

९९. ब1. cd ⊙. –a) ग्र2 नमस्कृत्वा (→नमस्कुर्यान्). –b) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. तं मृत्युञ्जयमीश्वरम्, दे4 अमृतं सत्यमीश्वरम्, ते1 ऋतं सत्यमहेश्वरम्, द1 ग्र2 उ1 ऋतं तत्सत्यमीश्वरम्. –c) का1 ब3 ते1 निवेदयेत (ते1 °च्च) (→निवेदयीत); ब2 आत्मानं, द1 ग्र2 म1 उ1 चात्मानं (→स्वात्मानं). –d) का1 ब्रह्ममणम्, ब2.3 दे1-4 द1 मुब. ब्राह्मणम्, दे6 ब्रह्माणाम् (→ब्रह्माणम्); ग्र2 धिया ब्राह्मणमीश्वरम्.

प्रदक्षिणं द्विजः कुर्यात् पञ्च ब्रह्माणि वै जपन् ।
ध्यायीत देवमीशानं व्योममध्यगतं शिवम् ॥१००
अथावलोकयेदर्कं हंसः शुचिषदित्यृचा ।
कुर्यात् पञ्च महायज्ञान् गृहं गत्वा समाहितः ॥१०१
देवयज्ञं पितृयज्ञं भूतयज्ञं तथैव च ।
मानुष्यं ब्रह्मयज्ञं च पञ्च यज्ञान् प्रचक्षते ॥१०२
यदि स्यात् तर्पणादर्वाक् ब्रह्मयज्ञः कृतो न हि ।
कृत्वा मनुष्ययज्ञं वै ततः स्वाध्यायमाचरेत् ॥१ ३
अग्नेः पश्चिमतो देशे भूतयज्ञान्त एव वा ।
कुशपुञ्जे समासीनः कुशपाणिः समाहितः ॥१०४
शालाग्नौ लौकिके वाऽग्नौ जले भूम्यामथापि वा ।
वैश्वदेवं ततः कुर्याद् देवयज्ञः स वै स्मृतः ॥१०५
यदि स्याल्लौकिके पक्वं ततोऽन्नं तत्र हूयते ।
शालाग्नौ तत्र देवान्नं विधिरेष सनातनः ॥१०६
देवेभ्यस्तु हुतादन्नाच्छेषाद् भूतबलिं हरेत् ।
भूतयज्ञः स वै ज्ञेयो भूतिदः सर्वदेहिनाम् ॥१०७
श्वभ्यश्च श्वपचेभ्यश्च पतितादिभ्य एव च ।
दद्याद् भूमौ बलिं त्वन्नं पक्षिभ्योऽथ द्विजोत्तमः॥१०८ वें२.१८.१०६

१००. दे10. ⊙. –a) दे1 प्रदक्षिणा, दे6 प्रदाक्षिणं (→प्रदक्षिणं); ब2.3 दे3 द्विजं, म1 उ1 ततः (→द्विजः). –b) का1 दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. वर्षाणि, ब2 दे4 ब्रह्माणि (→ब्रह्माणि); दे6 द1 ग्र2 म1 उ1 वा (→वै); ब1 दे6 न1 द1 ग्र2 म1 उ1 जपेत्, दे1.8.9 मुवें. मुए. बुधः, दे4 स्वयं (→जपन्). –c) का1 ध्यायेत् *, ब1 ध्यायंस्तु, ब2.3 दे2.3.6 ध्यायेत, ते1 ध्यात्वा तु (→ध्यायीत).

१०१. –a) ब1.3 दे2.3 अथवालोकयेदर्कम्. –b) का1 हंसः शुचिपदि ऋचा, + हंषः शुचिपदिवृचा, ब1 हंसः शुचिषदिव्य च, + हंसः शुचिषदि त्यृचा, दे4 हंस शुचिष * त्यृचोः, ग्र2 हंसश्शुचषदित्रिच. –c) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. कुर्वन् (→कुर्यात्); का1 °यज्ञं (→°यज्ञान्); दे6 कुर्यान्य च विधान्यज्ञान्. –d) न1 समागतः (→समाहितः).

१०२. –a) दे1 दैव° (→देव°); दे4.10 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 भूत° (→पितृ°). –b) ब3 दे3 ऋषि°, दे4.10 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 पितृ° (→भूत°). –c) दे1.6.8-10 द1 ग्र2 उ1 मुए. मुब. मानुषं, ते1 मनुष्यं (→मानुष्यं). –d) दे1 पंचयज्ञान्प्रवक्षते, दे2 पंच गृहं गत्वा समाहितः.

१०३. –a) का1 अर्पणाद् (→तर्पणाद्); दे3 तत्र स्यात्तर्पणादर्वाक्, ग्र2 यदि संतर्पणादर्वाक्. –b) का1 °यज्ञे, ब2 °यज्ञं, दे3 °यज्ञ-, ते1 °यज्ञो, द1 ** (→°यज्ञः); का1 ब1-3 दे2.3 कुशेन (→कृतो न); द1 ग्र2 म1 उ1 वा (→हि); ते1 वहिः (→न हि). –c) दे6 °यज्ञो (→°यज्ञं). –d) ग्र2 म1 आरभेत् (→आचरेत्).

१०४. –a) दे1 अग्नो, न1 ग्र2 अग्ने (→अग्नेः); ब1 देवो (→देशे). –b) ब1 ग्र2 म1 उ1 °यज्ञान्तं, ब2 °यज्ञानु, दे6 °यज्ञान्न, ते1 °यज्ञेन (→°यज्ञान्त); दे6.8-10 मुवें. मुए. मुब. च, ते1 हि (→वा). –c) का1 दे2.3 °पिंजे (→°पुञ्जे). –d) द1 ग्र2 म1 उ1 तथैव च (→समाहितः).

१०५. –a) ब1 दे3 लौकिके चाग्नौ(दे3 °ग्नौ), ब2 लौकिकाग्नौ वा, दे1.4.6.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. लौकिके वाथ, ते1 लौकिके चाथ (→लौकिके वाग्नौ). –b) दे3 जपे (→जले); ब2 तस्यां, न1 भूम्यं (→भूम्यां). –c) ब2.3 दे3 वैश्वदेवनिमित्तं वैं, दे1.4.8-10 मुवें. मुए. मुब. वैश्वदेवश्च कर्त्तव्यो, दे6 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 वैश्वदेवस्तु कर्त्तव्यो.

१०६. –a) ब2 लौकिकं (→लौकिके); ब1 दे1.8.9 मुवें. मुए. पक्षे, दे10 पक्षं, ते1 यज्ञे (→पक्वं). –b) दे6 ततोऽयं, ते1 ततोऽहं (→ततोऽन्नं); उ1 भूयते (→हूयते). –c) ब1 न1 द1 ग्र2 म1 उ1 तत्र चेदन्नं (न1 द1 °न्नं), ब1 दे1.8-10 मुवें. मुए. तत्पचेदन्नं, दे4 वेदनं तत्र, दे6 तु तदेवान्नं, ते1 तद्भवेदन्नं (→तत्र देवान्नं). –d) का1 ब3 दे4 ते1 विधिरेषः, ग्र2 विधिशेषः (→विधिरेष).

१०७. –a) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. देवेभ्यश्च, दे4 देवेभ्यस्तद्, ते1 देवेभ्यश्चा- (→देवेभ्यस्तु); ब3 हुतान्दत्वा, ते1 हुताशेषं, द1 हुतादग्नौ (→हुतादन्नात्). –b) ब1 शेषं भूत°, दे2.4 देयाद्भूत°, दे6 शेवभूत°, ते1 ततोभूत° (→शेषाद् भूत°). –c) ब2 दे1.6.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. स विज्ञेयो, दे4 न1 स वै यज्ञो (→स वै ज्ञेयो). –d) दे3 भूमिदः (→भूतिदः); का1 दे4 न1 मुवें. मुए. मुब. भूतिदः स सर्वदेहिनाम्.

१०८. –a) दे6 श्वह्यश्च (→श्वभ्यश्च); न1 स्वपितृभ्यश्च, ते1 म1 उ1 श्वपतिभ्यश्च (→श्वपचेभ्यश्च). –b) का1 दे3 वयो(का1 °ये)भ्यो नित्यम्, ब1 पतेभ्यस्तथा, दे2 पापरोगिभ्य, ते1 तथा पक्षिभ्य (→पतितादिभ्य). –c) का1 बलिं त्वन्यं, ब2 बहिर्भूत्वा, दे1 बहिश्चान्यं, दे6 बहिर्गत्वा, दे8.10 मुवें. मुए. मुब. बहिश्चान्नं, दे9 बलिश्चान्नं, न1 ग्र2 म1 उ1 बहिस्त्वन्नं, द1 बलिस्त्वन्नं (→बलिं त्वन्नं). –d)

वें२.१८.१०७ सायं चान्नस्य सिद्धस्य पत्न्यमन्त्रं बलिं हरेत् ।
भूतयज्ञस्त्वयं नित्यं सायं प्रातर्विधीयते ॥१०९
एकं तु भोजयेद् विप्रं पितॄनुद्दिश्य सत्तमम् ।
नित्यश्राद्धं तदुच्छिष्टं पितृयज्ञो गतिप्रदः ॥११०
उद्धृत्य वा यथाशक्ति किञ्चिदन्नं समाहितः ।
वेदतत्त्वार्थविदुषे द्विजायैवोपपादयेत् ॥१११
पूजयेदतिथिं नित्यं नमस्येदर्च्चयेद् द्विजम् ।
मनोवाक्कर्मभिः शान्तमागतं स्वगृहं ततः ॥११२
हन्तकारमथाग्रं वा भिक्षां वा शक्तितो द्विजः ।
दद्यादतिथये नित्यं बुध्येत परमेश्वरम् ॥११३
भिक्षामाहुर्ग्रासमात्रमग्रं तस्याश्चतुर्गुणम् ।
पुष्कलं हन्तकारं तु तच्चतुर्गुणमुच्यते ॥११४
गोदोहमात्रं कालं वै प्रतीक्ष्यो ह्यतिथिः स्वयम् ।
अभ्यागतान् यथाशक्ति पूजयेदतिथिं यथा ॥११५
भिक्षां वै भिक्षवे दद्याद् विधिवद् ब्रह्मचारिणे ।
दद्यादन्नं यथाशक्ति त्वर्थिभ्यो लोभवर्जितः ॥११६
सर्वेषामप्यलाभे तु अन्नं गोभ्यो निवेदयेत् ।
भुञ्जीत बन्धुभिः सार्द्धं वाग्यतोऽन्नमकुत्सयन् ॥११७

दे4.6 द1 म1 उ1 द्विजोत्तमाः (→द्विजोत्तमः); ब1 पतितेऽथ द्विजोत्तमः, दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. पक्षिभ्यो द्विजसत्तमाः, दे3 विधिरेव सनातनः, ते1 यक्षेभ्योथ द्विजोत्तमाः.

१०९. –a) दे6 सा यथान्नस्य, न1 सायं वान्नस्य (→सायं चान्नस्य). –b) ब3 पक्वमन्त्रं, दे6 पत्न्यामन्त्र्यन्, दे10 पत्न्मन्त्र्यं, न1 पत्न्यमंन्नं, ग्र2 पक्वमन्नं (→पत्न्यमन्त्रं). –c) का1 दे6.10 °यज्ञस्वयं, द1 ग्र2 °यज्ञस्तु यं (→°यज्ञस्त्वयं); ब1 भूतयज्ञ स्वमित्यं च. –d) दे1.4.6.8-10 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. यथाविधि (→विधीयते).

११०. –a) दे4.6 ते1 एवं (→एकं); न1 भोक्षयेद् (→भोजयेद्). –b) दे1.8-10 मुवें. मुए. सन्ततम्, दे4 यं ततः, दे6 न1 सत्तमः, ते1 यत्नतः, द1 ग्र2 उ1 सत्वरम् (→सत्तमम्). –c) न1 द1 ग्र2 उ1 समुद्दिष्टं (→तदुच्छिष्टं). –d) ब1 ते1 °यज्ञ (→°यज्ञो); दे10 °प्रदा (→°प्रदः).

१११. –a) दे6 वाथवा (→वा यथा-); ब3 दे6 न1 -शक्तिः, दे10 -पंक्ति (→-शक्ति). –b) उ1 समाहितं (→समाहितः). –c) दे4 °तंत्रार्थ° (→°तत्त्वार्थ°); दे1.10 द1 °विदुषो (→°विदुषे). –d) न1 द्विजायैवेपपातयेत्, द1 ग्र2 उ1 द्विजायैव प्रदापयेत्.

११२. –a) ते1 अतिथीन्, द1 अतिथिर्, ग्र2 अधिकं (→अतिथिं); दे6 विप्रं, ते1 यज्ञैः (→नित्यं). –b) दे1.4.8-10 न1 उ1 मुए. मुब. अर्च्चयेद् द्विजः, मुवें. अर्च्चयेद्विभुम् (→अर्च्चयेद् द्विजं). –c) दे4 नमो° (→मनो°); का1 एनम्, दे1.4.6.8-10 न1 ते1 म1 उ1 मुवें. मुए. शान्तः (→शान्तम्). –d) दे1.4.6.8-10 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. स्वागतं (→आगतं); दे1.4.8-10 ग्र2 मुवें. मुए. गतः, ते1 द्विजम्, द1 म1 उ1 गतम् (→ततः).

अतः परं दे1.6.8-10 मुवें. मुए. मुब. पुस्तकेषु अधिकम्—
* अन्वारब्धेन सव्येन पाणिना दक्षिणेन तु (= ८७ab)

११३. ब2. ab ⊙. –a) दे10 अहंकारं (→हंतकारं); का1 अथाग्रे (→अथाग्रं); दे6 हन्तकारंग्नवाभित्वां. –b) दे3 भिक्षास्वा, दे4 भिक्षं वा (→भिक्षां वा); ते1 द्विजाः (→द्विजः). –c) ब2 नित्य (→नित्यं). –d) का1 बुधेन, ब2 बुद्ध्वा तं, ते1 यजेत, द1 म1 उ1 बुध्येत्तं, ग्र2 बुध्येत्तत् (→बुध्येत).

११४. ब1. ⊙. –a) का1 दे1.8-10 ते1 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. -मात्राम्, दे3 -मात्र, न1 -मात्रीम् (→-मात्रम्). –b) दे3 दद्यात् (→अग्रं); ब2.3 दे3 म1 तस्मात्, दे1.4.8-10 उ1 मुवें. मुए. मुब. तत्स्यात्, न1 ग्र2 तस्य (→तस्याश्). –c) ते1 युक्तं तद् (→पुष्कलं); ब2.3 हन्त (ब3 °स्त)कारान्तं, दे3 हंतकारार्थं, दे4 हन्तकालं तु, न1 हन्तकारतत् (→हन्तकारं तु). –d) दे1.8-10 मुए. मुब. इष्यते (→उच्यते); दे6 चतुर्गुणित-मुच्यते.

११५. –a) दे1.4 ते1 द1 ग्र2 उ1 -मात्रकालं, मुवें. मुए. मुब. -कालमात्रं (→-मात्रं कालं); दे6 वा, ग्र2 तु (→वै). –b) ब2 प्रतीक्षेत, ब3 प्रतिक्षोपि, दे2 प्रतीक्ष्ये हि, दे3 प्रती(ह्या)क्ष्यो हि, दे4 प्रतीक्षा हि, दे6 प्रतीक्ष्येत, न1 प्रणीक्ष्या हि, ते1 प्रतीक्षन्, द1 ग्र2 प्रतीक्ष्येद (→प्रतीक्ष्यो हि); ब2 दे6 ते1 द1 अतिथिं (→अतिथिः). –c) दे5 अभ्यागतं (→अभ्यागतान्); ब1 °शक्तिः, दे6 द1 °शक्ति (→°शक्ति). –d) ते1 ह्यर्चयेद् (→पूजयेद्); दे1.3.8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. अतिथीन्, दे4 अतिथिर् (→अतिथिं); दे1.8-10 उ1 मुवें. मुए. मुब. सदा, दे3.6 तथा, ते1 द्विजाः (→यथा).

११६. –b) दे10 °चारिणा (→°चारिणे). –d) का1 त्व(ति)थिभ्यो, ब2 तन्निष्टो, दे1.4.8-10 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. ह्यर्थिभ्यो (→त्वर्थिभ्यो); ब1 त्वन्निलोकविवर्जितः, दे6 पूजयेदतिथिं तथा.

११७. –a) दे6 अथलाभे, दे10 अस्य लोभो, द1 ग्र2 म1 उ1 अप्यभावे (→अप्यलाभे); ब1 दे4.6 तद्, दे1.8-10

अकृत्वा तु द्विजः पञ्च महायज्ञान् द्विजोत्तमाः ।
भुञ्जीत चेत् स मूढात्मा तिर्यग्योनिं स गच्छति ।।११८
वेदाभ्यासोऽन्वहं शक्त्या महायज्ञक्रिया क्षमा ।
नाशयत्याशु पापानि देवानामर्चनं तथा ।।११९

यो मोहादथवालस्यादकृत्वा देवतार्चनम् ।
भुङ्क्ते स याति नरकान् शूकरेष्वभिजायते ।।१२०
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन कृत्वा कर्माणि वै द्विजाः ।
भुञ्जीत स्वजनैः सार्द्धं स याति परमां गतिम् ।।१२१ वें२.१८.११९

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्त्र्यां संहितायामुपरिविभागे अष्टादशोऽध्यायः ।।१८।।

मुवें. मुए. मुब. हि (→तु). –b) दे1 त्वान्नं, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. त्वन्नं, द1 ग्र2 म1 उ1 दत्तं (→अन्नं). –c) ग्र2 भुञ्जते (→भुञ्जीत); का1 ब1 दे1.8.9 द1 ग्र2 म1 मुवें. मुए. मुब. बहुभिः (→बन्धुभिः); दे10 भुञ्जीतश्चेत् स मूढात्मा –d) दे6 न1 उ1 अकुत्सयत् (→अकुत्सयन्); का1 वृत्तिनीमा कुले स्थिता, दे1 वाग्यातोनामत्मयायन् (?), दे10 तिर्यग्योनिं स गच्छति.

११८. –a) दे4 ते1 अकृत्वान्नं (→अकृत्वा तु); दे3 पूर्वं (→पञ्च-). –b) दे3 -पञ्च° (→-महा°); का1 °यज्ञं, दे6 न1 °यज्ञा, ते1 °यज्ञो (→°यज्ञान्); दे4.6 न1 द्विजोत्तमः (→द्विजोत्तमाः). –c) दे1 अकृत्वा तु (वे), ते1 भुञ्जीत वै (→भुञ्जीत चेत्); का1 दे2.3 सुमूढात्मा (→स मूढात्मा). –d) ब1 दे3 न1 उ1 निगच्छति, ब2 दे6 नियच्छति (→स गच्छति).

११९. –a) दे1 वेदाभ्यासे° (→वेदाभ्यासो°); न1 -स्वहं (→[अ]न्वहं). –b) न1 मुवें. °यज्ञः (→°यज्ञ-); ब1 दे6.10 द1 मुवें. -क्रियाक्षया, ब3 म1 उ1 -क्रियाक्षमः, दे4 न1 मुए. मुब. -क्रियाक्षमाः, ग्र2 -कृताक्षमाः (→-क्रिया क्षमा). –c) ब1 दे1.4.6.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. नाशयन्त्याशु°, ते1 हावयन्त्याशु° (→नाशयत्याशु°). –d) का1 ग्र2 यथा (→तथा); दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. देवताभ्यर्च्चनं तथा, न1 देवानानर्चयंतिथा (?), ग्र2 देवनामर्च्चनं यथा.

१२०. –a) का1 मदाद् (→मोहाद्); दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. अज्ञानाद्, दे6 आलस्यः (→आलस्याद्). –c) ब3 भुक्त्वा, दे6.10 भुक्ते (→भुंक्ते); दे1.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. नरकं (→नरकान्). –d) ब1 सूकरस्याभिजायते, ब2.3 न1 द1 ग्र2 म1 उ1 सूकरेष्वभि (ब2 °पि, उ1 °थ) जायते, दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. सूकरं नात्र संशयः, दे6 शूकरेष्विह जायते, ते1 तेभ्यो मुक्तः श्वा चेह जायते.

१२१. –b) दे6 यो (→वै); का1 ब1.2 दे2 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुब. द्विजः, दे6 द्विजं (→द्विजाः).

पुष्पिका—[द1 पुस्तके अध्यायसमाप्तिर्नास्ति]

पुराणनाम—का1 इति श्रीकौर्मपुराणे उपरिभागे, ब1 इति कौर्मे उपरिभागे, ब2 इति कूर्मपुराणे, ब3 इति कूर्मपुराणे उपरिभागे, दे1.6.8-10 मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे व्यासगीतासु, दे2.3 इति कौर्म (दे3 °र्मे) पुराणे उपरिभागे, दे4 इति श्रीकूर्मपुराणे, न1 इति श्रीकौर्मे, ते1 इत्यादिमहापुराणे कूर्मपुराणे उपरिभागे व्यासगीतासु, ग्र2 म1 इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरभागे व्यासगीतासूपनिषत्सु, उ1 इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरभागे व्यासगीतासु, मुवें. इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे व्यासगीतासु, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे उपरिभागे. **अध्यायनाम**—का1 ब1-3 दे1-4.6.8-10 न1 ते1 ग्र2 म1 उ1 मुए. ⊙; मुवें. ब्राह्मणानां नित्यकर्तव्यकर्मनिरूपणं नाम, मुब. ब्रह्मविद्यायां ब्राह्मणानां नित्यक्रिया विधिः. **अध्यायसंख्या**— ब2 दे6. ⊙; का1 सप्तदशोऽध्यायः ।।१७।।, ब1.3 दे2.3 ते1 सप्तदशोऽध्यायः, दे1 मुवें. मुब. अष्टादशोऽध्यायः ।।१८।।, दे4.8-10 ग्र2 म1 उ1 मुए. अष्टादशोऽध्यायः, न1 अष्टषष्टितमोऽध्यायः.

१९

व्यास उवाच ।❀

बें.२.१९.१ प्राङ्मुखोऽन्नानि भुञ्जीत सूर्याभिमुख एव वा ।
आसीनस्त्वासने शुद्धे भूम्यां पादौ निधाय तु ॥१
आयुष्यं प्राङ्मुखो भुङ्क्ते यशस्यं दक्षिणामुखः ।
श्रियं प्रत्यङ्मुखो भुङ्क्ते ऋतं भुङ्क्ते उदङ्मुखः ॥२
पञ्चार्द्रो भोजनं कुर्याद् भूमौ पात्रं निधाय तु ।
उपवासेन तत्तुल्यं मनुराह प्रजापतिः ॥३
उपलिप्ते शुचौ देशे पादौ प्रक्षाल्य वै करौ ।
आचम्यार्द्राननोऽक्रोधः पञ्चार्द्रो भोजनं चरेत् ॥४
महाव्याहृतिभिस्त्वन्नं परिधायोदकेन तु ।
अमृतोपस्तरणमसीत्यापोशानक्रियां चरेत् ॥५
स्वाहाप्रणवसंयुक्तां प्राणायाद्याहुतिं ततः ।
अपानाय ततो हुत्वा व्यानाय तदनन्तरम् ॥६
उदानाय ततः कुर्यात् समानायेति पञ्चमीम् ।
विज्ञाय तत्त्वमेतेषां जुहुयादात्मनि द्विजः ॥७
शेषमन्नं यथाकामं भुञ्जीतव्यं जनैर्युतम् ।
ध्यात्वा तन्मनसा देवमात्मानं वै प्रजापतिम् ॥८

१८

[अध्यायारम्भे दे$_{10}$ पुस्तके अधिकम्—श्रीसीतारामचन्द्रचरणौ निवेदितं श्रीरस्तु]

❀ न$_1$ द$_1$. ⊙; ते$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ व्यासः.

१. न$_1$. ab ⊙. –b) दे$_3$ सूर्यौभि° (→सूर्याभि°); का$_1$ दे$_3$ एव च, दे$_{1.8-10}$ ग्र$_2$ -मेव वा (→एव वा). –c) दे$_{1.4.6.8-10}$ द$_1$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. स्वासने (→त्वासने). –d) ब$_2$ भूमौ (→भूम्यां); दे$_{1.4.8-10}$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. निधाय च, दे$_6$ नियम्य तु, द$_1$ उ$_1$ निपातयेत्, ग्र$_2$ निधापयेत् (→निधाय तु).

२. ब$_1$. २a-३b ⊙ (द्र. सं.). –a) दे$_4$ आयुष्य- (→आयुष्यं); दे$_{3.10}$ प्राङ्मुखे, दे$_4$ प्राङ्मुखं (→प्राङ्मुखो). –b) दे$_{10}$ यशस्कं, न$_1$ अशश्यं, मुवें. यशस्य(?) (→यशस्यं); दे$_{10}$ °मुखेः (→°मुखः). –c) ग्र$_2$ श्रियः (→श्रियं); का$_1$ दे$_{4.10}$ प्रत्यङ्मुखं (→प्रत्यङ्मुखो). –d) ब$_2$ मुब. ह्युदङ्मुखं (मुब. °खः) (→उदङ्मुखः); म$_1$ न कदाचिदुदङ्मुखः.

३. ब$_1$. ab ⊙ (द्र. २ पा. वि). –a) ब$_2$ पञ्चार्द्र- (→पञ्चार्द्रो). –b) ते$_1$ पादौ, ग्र$_2$ पत्रं (→पात्रं); दे$_{1.8-10}$ ते$_1$ द$_1$ मुवें. मुए. मुब. निधाय च, दे$_6$ निधायेत (→निधाय तु).

४. –a) दे$_3$ उपलिप्त-, दे$_{10}$ उपलिब्धौ, द$_1$ उपलिप्तो (→उपलिप्ते). –c) ब$_3$ दे$_6$ म$_1$ [आ]र्द्राननो क्रोधः, दे$_{10}$ [आ]र्द्रानना क्रोधः, ते$_1$ [आ]र्द्रासनो क्रोधः, द$_1$ [आ]र्द्रानन-क्रोधो (→[आ]र्द्राननोऽक्रोधः). –d) दे$_{1.3.6}$ न$_1$ पंचाद्रो (→पञ्चार्द्रोर्); ग्र$_2$ भाजनं (→भोजनं).

५. ब$_1$. cd ⊙. –a) ते$_1$ चान्नं (→त्वन्नं). –b) ब$_1$ परिवार्यो°, ते$_1$ परिवीयो° (→परिधायो°); ब$_2$ च (→तु). –cd) दे$_1$ °पस्तरमासीदपोशान, दे$_{3.6.8.9}$ °पस्तरणमसीत्यपोशान, दे$_{10}$ °पस्तरणोपासीमुपोशान, न$_1$ °पस्तरणमसीदपोशान, ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ °पस्तरणमसीत्यापोशन (→°पस्तरणमसीत्यापोशान).

६. –a) ब$_1$ न$_1$ °संयुक्तं, ते$_1$ म$_1$ °संयुक्ता (→°संयुक्तां). –b) ब$_1$ प्राणायान्नाहुतिं, ब$_2$ प्राणाहुत्यां हुतिं, दे$_{1.4.6.8.9}$ प्राणायामाहुतिं, दे$_{10}$ प्राणायामं हुतं, न$_1$ प्राणायं नाहुतिं, ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ प्राणायेत्याहुतिं, उ$_1$ प्राणायात्याहुतिं (→प्राणायाद्याहुतिं). –c) द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ अपानाया (उ$_1$ °य) हुतिं (→अपानाय ततो); ब$_1$ दे$_{1.4.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. भुक्त्वा, दे$_6$ छु्त्वा (?), द$_1$ कृत्वा (→हुत्वा). –d) ग्र$_2$ व्यानायात् (→व्यानाय).

७. –b) दे$_4$ समानीयेति (→समानायेति); का$_1$ ब$_1$ दे$_{2.4.6}$ द$_1$ पञ्चमी, दे$_{1.3.8.9}$ ते$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ मुवें. पञ्चमम्, दे$_{10}$ पञ्चमः (→पञ्चमीं). –c) ब$_3$ तत्तुमेत्रेषां (→तत्त्वमेतेषां). –d) ते$_1$ द्विजाः (→द्विजः); दे$_{10}$ जुहुयानात्वमिद्विजः, ग्र$_2$ जुहुयादात्मनद्द्विजः.

८. –a) का$_1$ ब$_3$ दे$_2$ यथोक्तं तु, ब$_1$ यथोक्तेन, ब$_2$ यथोक्तं च, दे$_3$ यथोक्तस्तु (→यथाकामं). –b) दे$_4$ ते$_1$ जनान्वितम् (→जनैर्युतम्). –c) ते$_1$ ध्यात्वात्तमनसा, द$_1$ ध्यात्वा तु मनसा, ग्र$_2$ ध्यात्वा तं मानसो, उ$_1$ ध्यात्वा तन्मानसो

अमृतापिधानमसीत्युपरिष्टादपः पिबेत् ।
आचान्तः पुनराचामेदायं गौरिति मन्त्रतः ॥९
द्रुपदां वा त्रिरावर्त्य सर्वपापप्रणाशनीम् ।
प्राणानां ग्रन्थिरसीत्यालभेद् हृदयं ततः ॥१०
आचम्याङ्गुष्ठमात्रेति पादाङ्गुष्ठेऽथ दक्षिणे ।
निस्रावयेद् हस्तजलमूर्द्ध्वहस्तः समाहितः ॥११
हुतानुमन्त्रणं कुर्यात् श्रद्धायामिति मन्त्रतः ।
अथाक्षरेण स्वात्मानं योजयेद् ब्रह्मणेति हि ॥१२
सर्वेषामेव यागानामात्मयागः परः स्मृतः ।
योऽनेन विधिना कुर्यात् स याति ब्रह्मणः क्षयम् ॥१३
यज्ञोपवीती भुञ्जीत स्रग्गन्धालंकृतः शुचिः ।
सायंप्रातर्नान्तरा वै संध्यायां तु विशेषतः ॥१४
नाद्यात् सूर्यग्रहात् पूर्वमह्नि सायं शशिग्रहात् ।
ग्रहकाले च नाश्नीयात् स्नात्वाऽश्नीयात् तु मुक्तयोः ॥१५ वें.२.१९.१५

(→ध्यात्वा तन्मनसा); दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. देवान् (→देवं) –d) दे$_4$ ते$_1$ वा (→वै); दे$_{4.10}$ प्रजापतिः (→प्रजापतिम्).

९. दे$_6$. ६d–२३c ⊙. –a) दे$_{3.10}$ अमृतो (→अमृता-). –b) दे$_6$ उपविष्टाद् (→उपरिष्टाद्). –c) दे$_4$ सा चान्तः (→आचान्तः); ग्र$_2$ पुरता° (→पुनरा°). –d) का$_1$ दे$_{1.2}$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. अयं गौरिति, दे$_3$ अयज्ञैरिति (→आयं गौरिति).

१०. दे$_6$. ⊙; ब$_1$. १०c–१३b ⊙. –a) ते$_1$ त्रिपदावत्, उ$_1$ द्रुपदां च (→द्रुपदां वा); का$_1$ ब$_2$ ते$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ त्रिरावृत्य, न$_1$ त्रिरावर्त्यं (→त्रिरावर्त्य). –b) का$_1$ ब$_1$ दे$_{1.4.10}$ ग्र$_2$ °प्रणाशिनीं, ब$_2$ °विनाशिनीं, ते$_1$ °प्रणाशनम् (→°प्रणाशनीम्). –c) न$_1$ ब्राह्मानां (→प्राणानां). –d) ब$_3$ [इ]त्यानाभेद्, दे$_3$ [इ]त्यानयेद् (→[इ]त्यालभेद्); ब$_2$ दे$_9$ मुवें. मुब. उदरं, ब$_3$ हृदयस्, दे$_1$ उदरयं, दे$_8$ उदरयं, +उद्धरस् (→हृदयं).

११. ब$_1$ दे$_6$. ⊙. –a) का$_1$ दे$_{2.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. °मात्रेण, दे$_1$ °मार्गेण, दे$_4$ °मात्रे तु, द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ °मानीय (→°मात्रेति). –b) दे$_{1.4.8-10}$ द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ मुवें. मुए. पादांगुष्ठेन, न$_1$ ते$_1$ म$_1$ पादांगुष्ठेति (म$_1$ तु) (→पादाङ्गुष्ठेऽथ). –c) दे$_4$ वस्त्रजलं, म$_1$ हस्तमन्यं (→हस्तजलं). –d) उ$_1$ -मूर्द्घ्न हस्ताः, दे$_1$ उर्धं हस्तः, दे$_4$ उर्द्धिहस्ताः, दे$_{10}$ उर्ध्वं हंसः, न$_1$ रेत्वहस्तः, ते$_1$ उर्जहस्तस् (→ऊर्ध्वहस्तः).

१२. का$_1$ ब$_1$ दे$_6$. ⊙; दे$_3$. १२c-१४d ⊙. –a) ब$_2$ हुत्वा त्वामंत्रणं, ब$_3$ दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. कृतानुमंत्रणं, दे$_2$ हुतार्थं मंत्रणं, दे$_3$ हुत्वान्नमंत्रणं, दे$_4$ हुतातमंत्रणं, ते$_1$ भूतानुमन्त्रणं, द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ भुक्त्वानुमन्त्र (ग्र$_2$ °न्त्रि)णं (→हुतानुमंत्रणं). –b) ब$_{2.3}$ दे$_{2.3}$ मुवें. मुए. मुब. सन्ध्यायां, दे$_1$ अर्चायाम्, दे$_{8-10}$ ** यां, ते$_1$ उत्थायां, द$_1$ श्राद्धायं, ग्र$_2$ श्रद्धयां (→श्रद्धायां); ब$_2$ ते$_1$ मन्त्रितः (→मन्त्रतः). –c) दे$_{1.8.9}$ अथ क्रमेण, दे$_4$ अक्षाक्षरेण, दे$_{10}$ अथाक्रमेण, ते$_1$ अथापरेण, मुए. मुब. अथ मन्त्रेण (→अथाक्षरेण); उ$_1$ चात्मानं (→स्वात्मानं). –d) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. ब्राह्मणेति हि, दे$_4$ ब्रह्मणोति हि, न$_1$ ब्राह्मणीति हि, ते$_1$ ब्रह्मणः पतिम्, द$_1$ उ$_1$ ब्राह्मणेति च, ग्र$_2$ ब्रह्मणेति च (→ब्रह्मणेति हि).

१३. दे$_{3.6}$. ⊙; ब$_1$. ab ⊙. –a) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{1.2.4.8-10}$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. योगानां (→यागानां). –b) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{1.2.4.8-10}$ न$_1$ ते$_1$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. °योगः (→°यागः); दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. स्मृतः परः, दे$_2$ पुरस्मृतः (→परः स्मृतः). –c) दे$_4$ न$_1$ योगेन, द$_1$ यो येन (→योऽनेन). –d) ब$_1$ दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. कविर् दे$_1$ कविं (→याति); ब$_1$ दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. ब्रा (मुब. ब्र)ह्मणः स्वयम्, दे$_4$ ब्रह्मणोक्षयं, न$_1$ ब्रह्मणः जयं, ते$_1$ परमां गतिम्, + ब्रह्मणः क्षयम् (→ब्रह्मणः क्षयम्).

१४. दे$_{3.6}$. ⊙. –a) न$_1$ भुंजीतु (?) (→भुंजीत). –b) का$_1$ दे$_2$ स्रग्गन्धालंकृतोऽत्वरः, ब$_{1-3}$ स्रग्गन्धालङ्कृतोत्तरः, दे$_1$ गंधाढ्यालंकृतः शुचिः, दे$_4$ मृगयालंकृतः शुचिः, दे$_{10}$ सृग्रांधालंकृतः शुचिः, न$_1$ सगंधालंकृतोत्तरः, ते$_1$ सृग्दामालंकृताः शुचिः, द$_1$ ग्र$_2$ स (ग्र$_2$ सु) गंधालंकृतः शुचिः. –c) का$_1$ नराणां वै, न$_1$ नोंतरा वै, ते$_1$ सान्तरा वै (→नान्तरा वै). –d) ते$_1$ सन्ध्यायां च, म$_1$ सन्ध्याकाले (→सन्ध्यायां तु).

१५. दे$_6$. ⊙. –a) ब$_1$ कुर्यात् (→नाद्यात्). –b) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. प्रतिसायं, उ$_1$ प्र * सा * (→अह्नि सायं); का$_1$ ब$_2$ दे$_2$ शशिग्रहे, ब$_3$ प्रचक्षते (→शशिग्रहात्). –c) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. न चाश्नीयात्, म$_1$ उ$_1$ तु नाश्नीयात् (→च नाश्नीयात्). –d) ब$_1$ दे$_3$ स्नात्वाऽश्नीयात्वमुक्तयोः, दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. स्नात्वाऽश्नीयाद्विमुक्तये (मुब. °योः), दे$_4$ स्नात्वा स्नायाच्चमुक्तयोः, दे$_{10}$ यदि यस्यां महानिशा, ते$_1$ असित्वा पापमश्नुते, द$_1$ म$_1$ उ$_1$ स्नात्वाश्नीयाच्च मुक्तयोः, ग्र$_2$ स्नात्वाश्नीयाच्च मत्तये.

बं.२.१६.१६ भुक्ते शशिनि भुञ्जीत यदि न स्यान्महानिशा ।
अमुक्तयोरस्तंगतयोरद्याद् दृष्ट्वा परेऽहनि ॥१६
नाश्नीयात् प्रेक्षमाणानामप्रदायैव दुर्मतिः ।
न यज्ञशिष्टादन्यद् वा न क्रुद्धो नान्यमानसः ॥१७
आत्मार्थं भोजनं यस्य रत्यर्थं यस्य मैथुनम् ।
वृत्त्यर्थं यस्य चाधीतं निष्फलं तस्य जीवितम् ॥१८
यद् भुङ्क्ते वेष्टितशिरा यच्च भुङ्क्ते उदङ्मुखः ।
सोपानत्कश्च यदभुङ्क्ते सर्वं विद्यात् तदासुरम् ॥१९
नार्द्धरात्रे न मध्याह्ने नाजीर्णे नार्द्रवस्त्रधृक् ।
न च भिन्नासनगतो न शयानः स्थितोऽपि वा ॥२०
न भिन्नभाजने चैव न भूम्यां न च पाणिषु ।
नोच्छिष्टो घृतमादद्यान्न मूर्द्धानं स्पृशेदपि ॥२१
न ब्रह्म कीर्तयन् वापि न निःशेषं न भार्यया ।
नान्धकारे न चाकाशे न च देवालयादिषु ॥२२
नैकवस्त्रस्तु भुञ्जीत न यानशयनस्थितः ।
न पादुकानिर्गतोऽथ न हसन् विलपन्नपि ॥२३
भुक्त्वैवं सुखमास्थाय तदन्नं परिणामयेत् ।
इतिहासपुराणाभ्यां वेदार्थानुपबृंहयेत् ॥२४

१६. दे6. ⊙. –a) का1 भुंक्ते (→भुक्ते); न1 मशशि (?), द1 शशिन (→शशिनि); दे1 वाश्नीयाद्, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. चाश्नीयाद् (→भुञ्जीत). –b) ग्र2 तस्यान् (→न स्यान्). –c) का1 ब1 अभुक्तयोऽस्तंगतयोर्, ब2 दे1.8-10 न1 द1 उ1 मुवें. मुए. मुब. अमुक्तयोरस्तगयोर्, ते1 अमुक्तगयोरस्तगयोः, ग्र2 अमुक्तयोरस्तकयोर्. –d) ब1 ग्र2 अन्यदृष्ट्वा, दे4 अथ दृष्ट्वा, ते1 अवीन्द्वोर् (→अद्याद् दृष्ट्वा); दे3 परेन हि (→परेऽहनि).

१७. दे6. ⊙. –a) ते1 अश्नीयात् (→नाश्नीयात्); ते1 प्रेक्षमाणस्तु (→प्रेक्षमाणानां). –b) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. अप्रदाय च, दे4 प्रमदायैव, न1 उ1 प्रमादायैव (→अप्रदायैव); ते1 ह्यदन्मध्ये च दुर्गतिः. –c) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. यज्ञान्नशिष्टमद्याद्वा, दे4 द1 ग्र2 उ1 ना यज्ञशिष्टमद्याद्वा, ते1 ना यज्ञशिष्टानद्याद्धि, म1 नाय * शिष्टमद्याद्वा.

*अतः परं ते1 अधिकम्—

* शेषमन्नमचाश्नीयात् प्रेक्षमाणश्च दुर्मतिः ।
न यज्ञशिष्टादन्यद्धि भुंजीतानन्यमानसः । (=१७)

१८. दे6. ⊙. –a) दे4 आत्मानं (→आत्मार्थं); दे2 यस्या (→यस्य). –b) द1 तस्य (→यस्य). –c) द1 चाधीत्, ग्र2 चाधीनं (→चाधीतं). –d) न1 निष्प्रेक्ष्यं (→निष्फलं); ते1 जीवनम् (→जीवितम्).

१९. दे6. ⊙. –a) ब1 दे4 द1 ग्र2 म1 उ1 यो भुंक्ते, दे10 यद्भुक्तं (→यद्भुङ्क्ते); मुवें. मुए. विष्ठितशिरा (→वेष्टितशिरा). –b) दे4 यत्व(?), ते1 अस्तु, ग्र2 म1 उ1 यश्च (→यच्च); दे1.8-10 ते1 मुए. मुब. विदिङ्मुखः (→उदङ्मुखः). –c) दे10 मापनेकश्च, न1 सोपानं कश्च (→सोपानत्कश्च); ब3 दे1.4.8-10 न1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. यो (→यद्-). –d) दे3 तदाम्बरं (→तदासुरम्).

२०. दे6. ⊙. –a) न1 नात्र रात्रे, म1 नार्द्धरात्रौ (→नार्द्धरात्रे); द1 ग्र2 उ1 तु (→न). –b) का1 नाजीर्णौ, दे4 ग्र2 न जीर्णे, न1 नाजीर्ने (→नाजीर्णे); ते1 °धृत् (→°धृक्). –c) का1 चाभिन्नासन-, ब1 च भिन्नासनो (→च भिन्नासन-). –d) का1 दे2 शय्यांतः, दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. यान सं-, दे4 पथ्यांत- (→शयानः); द1 तथापि, म1 ततोपि (→स्थितोऽपि).

२१. दे6. ⊙. –a) दे4 °भाजनं, दे10 °भोजने, न1 °वाहने (→°भाजने). –c) ग्र2 नोच्छिष्टे (→नोच्छिष्टो); ते1 नोच्छिष्टं घृतमश्नीयात्. –d) ब1 स्पृशत्वपि, दे3 स्पृशेद्यदि, दे4 स्पृशं न हि, न1 स्पृचांनपि (?), द1 ग्र2 म1 उ1 स्पृशन्नपि (→स्पृशेदपि).

२२. ब1 दे6. ⊙. –a) का1 ब2.3 दे2.3 °कीर्त्तयेद्वापि, दे1.8-10 उ1 मुवें. मुए. मुब. °कीर्त्तयेच्चापि, न1 °कीर्त्तयित्वापि, (→°कीर्त्तयन्वापि). –c) द1 ग्र2 म1 नांगारे च, उ1 नान्ध * रे (→नान्धकारे); दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. सन्ध्यायां (→चाकाशे) –d) दे4 देवालयेषु च (→देवालयादिषु).

२३. ब1. ⊙; दे6. abc ⊙. –a) दे10 नैकवस्त्रेण, द1 नैकवस्त्रं तु, ग्र2 नैव वस्त्रं तु, म1 नकुवस्त्रस्तु (→नैकवस्त्रस्तु); न1 भुजीरं (→भुञ्जीत). –b) का1 न1 °शयने स्थितः (न1 °तं), ग्र2 °शयनस्थितिः (→°शयनस्थितः); ब2.3 दे2.3 न शयानः स्थितोपि वा, ते1 नासते शयने स्थितः, म1 न शयान-स्योपरि स्थितः. –c) न1 पादुकां (→पादुका); ब2 [अ]धिष्ठितो न, ब3 दे3 [अ]न्तगतो वा, दे1 निर्गतोऽ(न)थ, दे2 गतो वाथ, दे4 [अ]धिनिर्मितो वै, न1 निर्गता वा, ते1 [अ]न्तरगतः, द1 ग्र2 म1 [अ]धिष्ठितो वा, उ1 विष्ठितो वा, मुब. [अ]धिष्ठितोऽथ (→निर्गतोऽथ); का1 न पादुकोपवृतोऽथ. –d) ब2 हसन्न (→न हसन्).

२४. दे6. cd ⊙. –a) का1 भुंक्तैव, ब1-3 भुंक्त्वैवं, दे1.4.6.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. भुक्त्वा वै, ते1 भुक्तो वै (→भुक्त्वैवं). –b) ब1 दे3 तदर्थं, दे4 न दत्तं (→तदन्नं);

ततः संध्यामुपासीत पूर्वोक्तविधिना द्विजः ।
आसीनस्तु जपेद् देवीं गायत्रीं पश्चिमां प्रति ॥२५

न तिष्ठति तु यः पूर्वां नास्ते संध्यां तु पश्चिमाम् ।
स शूद्रेण समो लोके सर्वधर्मविवर्जितः ॥२६

हुत्वाऽग्निं विधिवन्मन्त्रैर्भुक्त्वा यज्ञावशिष्टकम् ।
सभृत्यबान्धवजनः स्वपेच्छुष्कपदो निशि ॥२७

नोत्तराभिमुखः स्वप्यात् पश्चिमाभिमुखो न च ।
न चाकाशे न नग्नो वा नाशुचिर्नासने क्वचित् ॥२८

न शीर्णायां तु खट्वायां शून्यागारे न चैव हि ।
नानुवंशं न पालाशे शयने वा कदाचन॥२९

इत्येतदखिलेनोक्तमहन्यहनि वै मया ।
ब्राह्मणानां कृत्यजातमपवर्गफलप्रदम् ॥३०

नास्तिक्यादथवालस्यात् ब्राह्मणो न करोति यः ।
स याति नरकान् घोरान् काकयोनौ च जायते ॥३१

नान्यो विमुक्तये पन्था मुक्त्वाश्रमविधिं स्वकम् ।
तस्मात् कर्माणि कुर्वीत तुष्टये परमेष्ठिनः ॥३२ वें. २.१९.३२

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे एकोनविंशोऽध्यायः ॥१९॥

ब$_2$ परिवानयेत्, दे$_6$ परिनामयेत्, दे$_{10}$ परिमाणयेत्, द$_1$ उ$_1$ परिपालयेत्, ग्र$_2$ परिमान्नयेत् (→परिणामयेत्). –c) दे$_{10}$ म$_1$ °पुराणानां (→°पुराणाभ्यां). –d) दे$_3$ वेदान्नानुप-, दे$_8$ तदर्थोनुप-,+वेदार्थानुप-, दे$_9$ तदर्थोनुप- (→वेदार्थानुप-); दे$_{1.8.9}$ -बृंहयत्, न$_1$ -बृंह यैः, म$_1$ -बृंहितान् (→-बृंहयेत्).

२५. –b) दे$_{1.4.6.8-10}$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. शुचिः (→द्विजः). –c) दे.$_{4.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. च (→तु). –d) ते$_1$ प्रतिमां (→पश्चिमां).

२६. –a) दे$_3$ तिष्ठते, द$_1$ तिष्ठन्न (→तिष्ठति); दे$_4$ ते$_1$ च यः, म$_1$ तु या, उ$_1$ तु याः (→तु यः); दे$_{1.10}$ म$_1$ मुए. पूर्वा, न$_1$ पूर्व (→पूर्वां). –b) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.3}$ मुब. नापि, दे$_4$ सायं, दे$_6$ नाशे, ते$_1$ मुवें. आस्ते (→नास्ते); ते$_1$ न (→तु). –c) ते$_1$ शूद्रेण स (→स शूद्रेण); न$_1$ द$_1$ समा- (→समो). –d) दे$_{1.4.6.8-10}$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. -कर्म- (→-धर्म-); दे$_6$ द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ °बहिष्कृतः (→°विवर्जितः).

२७. –a) दे$_{10}$ म$_1$ विविधैर् (→विधिवन्). –b) का$_1$ यज्ञावसिष्टकम्, दे$_4$ शिष्टा च यज्ञकं, न$_1$ यज्ञा विशिष्टकम् (→यज्ञावशिष्टकम्). –c) का$_1$ ब$_2$ दे$_2$ सुहृद्, ब$_2$ संहृत्य, दे$_1$ न भृत्य, दे$_3$ संहृत्य (→स भृत्य-); ब$_3$ दे$_3$ °जनं, दे$_{10}$ उ$_1$ °जनैः, न$_1$ °जने (→°जनः). –d) दे$_1$ स्वपीत्, दे$_4$ तपो (→स्वपेत्); म$_1$ स्वपेत शयने निशिः.

२८. –a) ते$_1$ न चोत्तरा° (→नोत्तराभि°); का$_1$ ब$_2$ दे$_{2.6.10}$ सुप्यात् (→स्वप्यात्). –b) दे$_6$ न$_1$ ग्र$_2$ द$_1$ °मुखे (→°मुखो). –c) दे$_2$ लग्नौ, दे$_{10}$ नग्नौ (→नग्नो); ते$_1$ न चा ** न देवानां. –d) न$_1$ नाशुचि (→नाशुचिर्); का$_1$ दे$_4$ नाशने (→नासने); ते$_1$ उपयुक्तासने क्वचित्.

२९. –a) दे$_3$ शुन्नायां तु, ब$_2$ जीर्णयान्तु (→शीर्णायां तु) ते$_1$ वेद्यां तु (→खट्वायां). –b) दे$_6$ तथैव (→न चैव); ग्र$_2$ न कीर्णायतने क्वचित्. –c) का$_1$ न तु वंशे न, ब$_1$ न तु विशेन, ब$_{2.3}$ नापि वंशे न, दे$_1$ ना(ह)नु वं (वं) शे न, दे$_{3.4.6.8-10}$ मुवें, मुए. मुब. नानुवंशे न, ते$_1$ न च वंशे न, द$_1$ न तुषांशे न, ग्र$_2$ उ$_1$ न तुषांशेक-, म$_1$ न तुषे न तु (→नानुवंशं न); ग्र$_2$ उ$_1$ -पालांशे (→पालाशे). –d) दे$_3$ न$_1$ शयाने, द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ शयानं (→शयने).

३०. –a) दे$_3$ म$_1$ अखिलं (→अखिले); द$_1$ लोकं (→नोक्तं). –b) दे$_4$ द्विजाः, ते$_1$ द्विजः (→मया). –c) का$_1$ ब$_{1.3}$ दे$_2$ °तमं (→°जातं).

३१. –a) ग्र$_2$ नास्तिकाद् (→नास्तिक्याद्); द$_1$ अथवादस्यात्, म$_1$ अथवालिस्यात् (→अथवालस्याद्). –b) ब$_1$ च (→यः); ते$_1$ ब्राह्मणो *****. –c) ते$_1$ प्रयाति (→स याति); दे$_{3.6}$ नरकं घोरं, न$_1$ नरकान् लोकान् (→नरकान् घोरान्). –d) द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ °योनिषु, म$_1$ °योनौ प्र- (→°योनौ च).

३२. –a) ब$_{1-3}$ उ$_1$ नान्योपि, न$_1$ नान्योक्तां (→नान्यो वि-); ब$_1$ द$_1$ बंधा (→पन्था). –b) का$_1$ मुक्त्वा श्रीमद्, दे$_4$ भुक्ता श्रम- (→मुक्त्वाश्रम-); दे$_3$ °विधेश्वकं (→°विधिं स्वकम्). –c) का$_1$ कार्येयं (→कुर्वीत). –d) दे$_{10}$ °मेष्ठिने (→°मेष्ठिनं).

पुष्पिका—

पुराणनाम—का$_1$ इति श्रीकौर्मपुराणे उपरिभागे, ब$_1$ इति कौर्मे उपरिभागे, ब$_2$ इति कूर्मपुराणे, ब$_3$ दे$_2$ इति कू(दे$_2$ कौ) र्मपुराणे उपरिभागे, दे$_{1.6.8-10}$ इति श्रीकूर्मपुराणे व्यासगीतासु (दे$_6$ °यां), दे$_3$ इति कूर्मपुराणे उपविभागे व्यासगीतासु, दे$_4$ न$_1$

२०

व्यास उवाच ।❀

वें.२.२०.१ अथ श्राद्धममावास्यां प्राप्य कार्यं द्विजोत्तमैः ।
पिण्डान्वाहार्यकं भक्त्या भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ।।१

पिण्डान्वाहार्यकं श्राद्धं क्षीणे राजनि शस्यते ।
अपराह्णे द्विजातीनां प्रशस्तेनामिषेण च ।।२

प्रतिपत्प्रभृति ह्यन्यास्तिथयः कृष्णपक्षके ।
चतुर्दशीं वर्जयित्वा प्रशस्ता ह्युत्तरोत्तराः ।।३

अमावास्याष्टकास्तिस्रः पौषमासादिषु त्रिषु ।
तिस्रश्चान्वष्टकाः पुण्या माघी पञ्चदशी तथा ।।४

त्रयोदशी मघायुक्ता वर्षासु तु विशेषतः ।
शस्यपाकश्राद्धकाला नित्याः प्रोक्ता दिने दिने ।।५

नैमित्तिकं तु कर्तव्यं ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः ।

इति श्रीकूर्मपुराणे, ते1 इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरभागे, द1 ग्र2 म1 इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरभागे व्यासगीतासूपनिषत्सु, उ1 इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरभागे व्यासगीतासु, मुवें. इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे व्यासगीतासु, मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे उपविभागे व्यासगीतासु, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे उपरिभागे. **अध्यायनाम**—का1 ब1-3 दे1-4.6.8-10 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुए. ⊙; मुवें. ब्राह्मणानां नित्यकर्तव्यकर्मसु भोजनादिप्रकार-वर्णनं नाम, मुब. ब्रह्मविद्यायां भोजनादिनियमविधिर्नाम. **अध्यायसंख्या**—ब2 दे6. ⊙; का1 अष्टादशोऽध्यायः ॥१८॥, ब1.3 दे2 ते1 अष्टादशोऽध्यायः, दे1 एकोनविंशोऽध्यायः ॥१९॥, दे3.4.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुब. एकोनविंशोऽध्यायः, न1 एकोनसप्ततितमोऽध्यायः, मुवें. ऊनविंशोऽध्यायः ॥१९॥, मुए. ऊनविंशोऽध्यायः.

२०

❀ न1 ते1 श्रीव्यासः; द1 ग्र2 म1 उ1 व्यासः.

१. न1 द1 ग्र2 म1 उ1. cd ⊙. –a) ग्र2 अमावास्या (→अमावास्यां). –c) ब2 पिण्डान्ना°, दे1 पिंडान्व° (→पिण्डान्वा°). –d) दे4 °प्रभम/ दे10 °प्रदाम (→°प्रदम्).

२. –a) का1 श्राद्धे (→श्राद्धं); ब2 पिण्डान्नाहार्यकं श्राद्धं, दे2 *** हार्यकं श्राद्धं, उ1 पिण्डान्याहारयेत् श्राद्धं. –c) दे10 क्षीण- (→क्षीणे); उ1 क्षीणे राज विशस्यते(?). –d) दे.1.6.8.9 °नाभिषेण (→°नामिषेण).

का1 पुस्तके b चरणानन्तरमधिकम् :—

* अपराह्णे द्विजातीनां क्षीणे राजनि शस्यते । (= २c,b)

३. –a) दे6.10 प्रभृती, न1 प्रभृतिं (→प्रभृति); दे1.8 हन्या (→ह्यन्यास्). –b) न1 यस्त्रियः (→तिथयः). –ab) ते1 प्रतिपत् प्रभृत्यष्टकाद्या*थयः कृष्णपक्षके. –d) का1 ब1.3 दे2 ह्यपरायतः, दे1.8-10 मुवें. मुए. ह्युपरोधतः, दे3 म1 ह्युत्तरोत्तरः, दे4 ह्यपरोत्तरः, दे6 ह्युत्तरोत्तरं, न1 ह्युपरोधसः, ते1 ह्यपरे ततः, द1 ह्यत्तरोत्तराः, ग्र2 उ1 ह्युत्तरोत्तरा (→ह्युत्तरोत्तराः).

४. द1. ४a-५b ⊙. –a) न1 अमावास्यष्टकस्तिस्रः. –b) का1 क्रमात् (→त्रिषु); न1 पौर्णमास्यादिषु त्रिषु, ते1 पौष्यमाघादिषु त्रिषु, ग्र2 पौर्णमास्यादिति त्रिषु. –c) का1 ताश्चाष्टकाः, ब3 चान्वाष्टकाः, दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. तास्त्वष्टकाः, दे2 चा चष्टकाः, दे3 श्वान्वष्टकाः, दे4 चत्वाष्टकाः, दे6 चात्वष्टकाः, न1 चान्यष्टकां, ग्र2 उ1 चाप्यष्टकाः (→चान्वष्टकाः); दे3 पुण्याः, न1 पुण्यां (→पुण्या). –d) ब1 माघ, न1 ते1 माघीं, ग्र2 माखी (→माघी); का1 दे2 माघस्य दशमी तथा.

५. द1. ab ⊙. –a) ब1 तथायुक्ता, दे4 ते1 मघा-शुक्ला, ग्र2 माघकृष्णा, उ1 मघाकृष्णा (→मघायुक्ता). –ab) दे3 त्रयोदशीयुक्तवर्षासु मघासु विशेषतः. –b) का1 दे1.8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. च (→तु); ब1 वर्षाय तु विशेषतु, दे4 वर्षासु र्विशेषतः(?). –c) का1 दे6 ते1 सस्यपाकः, दे1.2.8.9 मुए. मुब. शस्यपाकः, दे3.4 द1 ग्र2 म1 उ1 तस्य पाके, (दे3 °क, दे4 °कः), न1 स्वस्य पक्वे (→शस्यपाक-); का1 ते1 म1 -कालो, ब1-3 दे2-4.6.9 न1 द1 मुब. -काला, दे10 -शाला, ग्र2 -काल- (→-कालाः). –d) का1 ब1-3 दे2 ते1 म1 नित्यं, दे10 नित्य, ग्र2 नित्या (→नित्याः); का1 प्रोक्तं, दे1.8.9 मुए. प्रोक्ताः, ते1 प्रोक्तो (→प्रोक्ता).

६. –a) ते1 उ1 नैमित्तिके (→नैमित्तिकं); का1 ब1-3 दे2 हि (→तु). –b) का1 सुतीर्थग्रहणादिषु. –c) ब1.3 ब्राह्मणानां, ग्र2 बालकानां (→बान्धवानां); का1 च विस्तारे, दे1.8-10 मुवें. मुए. विस्तरेण, दे2 च रमणे, द1 च चरणे, उ1 तु मरणे (→च मरणे). –d) ब1 नरकं, न1 नारकि, द1

बान्धवानां च मरणे नारकी स्यादतोऽन्यथा ॥६
काम्यानि चैव श्राद्धानि शस्यन्ते ग्रहणादिषु ।
अयने विषुवे चैव व्यतीपातेऽप्यनन्तकम् ॥७
संक्रान्त्यामक्षयं श्राद्धं तथा जन्मदिनेष्वपि ।
नक्षत्रेषु च सर्वेषु कार्यं काम्यं विशेषतः ॥८
स्वर्गं च लभते कृत्वा कृत्तिकासु द्विजोत्तमः ।
अपत्यमथ रोहिण्यां सौम्ये तु ब्रह्मवर्चसम् ॥९
रौद्राणां कर्मणां सिद्धिमार्द्रायां शौर्यमेव च ।
पुनर्वसौ तथा भूमिं श्रियं पुष्ये तथैव च ॥१०
सर्वान् कामांस्तथा सार्पे पित्र्ये सौभाग्यमेव च ।
अर्यम्णे तु धनं विन्द्यात् फाल्गुन्यां पापनाशनम् ॥११
ज्ञातिश्रैष्ठ्यं तथा हस्ते चित्रायां च बहून् सुतान् ।
वाणिज्यसिद्धिं स्वातौ तु विशाखासु सुवर्णकम् ॥१२
मैत्रे बहूनि मित्राणि राज्यं शाक्रे तथैव च ।
मूले कृषिं लभेद् यानसिद्धिमाप्ये समुद्रतः ॥१३
सर्वान् कामान् वैश्वदेवे श्रैष्ठ्यं तु श्रवणे पुनः ।
श्रविष्ठायां तथा कामान् वारुणे च परं बलम् ॥१४ बं.२.२०.१४

नरकी (→नारकी); ब$_1$ स्योदथापि वा, ब$_{2.3}$ दे$_2$ न$_1$ स्यादथान्यथा, दे$_4$ याद्यतोऽन्यथा, दे$_6$ द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ स्यात्ततोऽन्यथा (→स्यादतोऽन्यथा).

७. –a) द$_1$ श्राद्धा * (→श्राद्धानि). –b) न$_1$ दास्यते, ते$_1$ कथ्यन्ते (→शस्यन्ते); का$_1$ ग्रहणादिषु शस्यते. –c) दे$_{10}$ आयने (?) (→अयने). –d) का$_1$ °पातेऽथ, ब$_2$ °पातो ह, दे$_{1.6.8-10}$ न$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. °पाते तु (→पातेऽपि).

८. –a) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_2$ अयने, ब$_1$ अक्षया (→अक्षयं); न$_1$ चैव (→श्राद्धं). –b) न$_1$ श्राद्धं (→तथा). –c) दे$_6$ नक्षत्रेष्वपि सर्वेषु. –d) दे$_4$ कार्य-, ते$_1$ काम्य- (→कार्यं); का$_1$ कामं, ब$_{2.3}$ काल-, दे$_2$ न$_1$ काम, ते$_1$ कार्यं, मुवें. मुए. काले (→काम्यं).

९. –a) का$_1$ स्वर्गे, दे$_{10}$ सर्वं (→स्वर्गं); का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{2-4.6}$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ तु (→च). –b) का$_1$ ब$_1$ दे$_6$ ते$_1$ म$_1$ द्विजोत्तमाः (दे$_6$ °मा) (→द्विजोत्तमः). –c) दे$_6$ रोहिण्यं (→रोहिण्यां); न$_1$ अपत्यमप्ररोहिण्यां. –d) दे$_3$ तद् (→तु); दे$_{10}$ सौम्येति ब्रह्मचार्यसं.

१०. –a) ब$_2$ रुद्रेण, दे$_6$ रोहिण्यां, ते$_1$ द$_1$ आर्द्रायां, ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ रौद्रायां (→रौद्राणां); म$_1$ कर्मणस् (→कर्मणां); ब$_{1.2}$ दे$_{10}$ ते$_1$ उ$_1$ सिद्धिर् (→सिद्धिं). –b) ब$_1$ दे$_{10}$ मार्द्रायां, ते$_1$ यात्रायां, द$_1$ आदा यां (?) (→आर्द्रायां); दे$_4$ सौर्यं, न$_1$ सौम्यं, ते$_1$ सौख्यं (→शौर्यं). –ab) का$_1$ ब$_3$ दे$_2$ रौद्राणां सिद्धिमार्द्रायां कर्मणां सौर्यमेव च. –c) ग्र$_2$ म$_1$ पुनर्वसोस् (→पुनर्वसौ). –d) द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ स्त्रियः (→श्रियं).

११. –a) ते$_1$ द$_1$ उ$_1$ कामान् (→कामांस्); का$_1$ श्लेष-, ब$_{1.2}$ दे$_6$ म$_1$ सर्प्ये, दे$_1$ मुवें. मुए. सार्प्ये, दे$_{2.4}$ श्लेषे, न$_1$ ग्र$_2$ सर्वे (→सार्पे). –b) ब$_3$ द$_1$ पित्रे, दे$_{10}$ पितृ- (→पित्र्ये); ते$_1$ पित्र्यर्क्षे भाग्यमेव च. –c) ब$_1$ अर्यमे, दे$_1$ ते$_1$ अर्यम्णि, दे$_6$ आर्यस्ते, ग्र$_2$ अर्यमौ (→अर्यम्णे); दे$_2$ धनां, द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ तथा (→धनं); ब$_{1-3}$ दे$_2$ न$_1$ ते$_1$ विद्यात्, मुवें. मुए. विन्धेत्, द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ विद्यां (→विन्द्यात्). –d) दे$_{10}$ न$_1$ ते$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ फल्गुन्यां (न$_1$ °न्यः), दे$_6$ फाल्गुन्या (→फाल्गुन्यां).

१२. –a) दे$_3$ ज्ञानं, द$_1$ ज्याति- (?), ग्र$_2$ जामि-, उ$_1$ जाति- (→ज्ञाति-); ब$_3$ दे$_3$ द$_1$ ग्र$_2$ -श्रेष्ठं, दे$_{10}$ -श्रेष्ठ्यं (→-श्रैष्ठ्यं). –b). दे$_4$ बहुश्रुतान् (→बहून् सुतान्). –c) दे$_1$ वाणिज्यं, दे$_6$ द$_1$ वाणिज्ये (द$_1$ °ज्या) (→वाणिज्य-); का$_1$ द$_1$- सिद्धि-, दे$_6$ न$_1$ ते$_1$ सिद्धस् (→-सिद्धिं); दे$_4$ स्वात्यां वै, दे$_6$ तास्तौ तु, ग्र$_2$ स्वातं तु, उ$_1$ अस्वातौ (→स्वातौ तु); दे$_1$ च (→तु). –d) दे$_6$ ते$_1$ विशाखायां (→विशाखासु).

१३. –a) दे$_6$ पौत्रं (→मैत्रे); दे$_3$ बहूरि, ते$_1$ चाहूनि (→बहूनि); ब$_1$ ** णि, ते$_1$ चित्रांगं (→मित्राणि). –b) दे$_4$ राज्ये, ते$_1$ शिवं (→राज्यं); का$_1$ ब$_2$ न$_1$ ग्र$_2$ शक्रे, दे$_4$ ज्येष्ठं, दे$_{10}$ शक्रेस्, म$_1$ शौक्रे (→शाक्रे). –c) दे$_6$ कृषीं, उ$_1$ कृषि- (→कृषिं); का$_1$ ब$_1$ दे$_{1.8-10}$ न$_1$ मुवें. मुए. लभेज्ज्ञानं, ब$_{2.3}$ दे$_{4.6}$ म$_1$ लभेद्यानं, दे$_2$ लभेद्यानां (?), द$_1$ बलेज्यानां, ग्र$_2$ बलेद्यानं, उ$_1$ वलेर्थानां (→लभेद्यान-); ते$_1$ मूले तु कुशलं विप्रा (मूवात्). –d) का$_1$ देहि, दे$_6$ आप्येत्, ते$_1$ म$_1$ आप्य (→आप्ये); ब$_2$ समुद्दृशेत्, दे$_4$ समुद्गतः, उ$_1$ समाहृतः (→समुद्रतः), द$_1$ सिद्धये सुसमाहितः, ग्र$_2$ सिद्धये * समुद्रतः, मुब. सिद्धिमाप्नोति श्राद्धतः.

अतः परं दे$_2$ पुस्तके ab चरणानन्तरमधिकम्—
* वाणिज्यासिद्धिं स्वातौ तु विशाखासु सुवर्णकम् ।
मैत्रे बहूनि मित्राणि राज्यं शक्रे तथैव च ।
(=१२cd, १३ ab)

१४. –a) दे$_6$ ग्र$_2$ सर्वं (→सर्वान्); दे$_{10}$ विश्व° (→वैश्व°); दे$_1$ °देवै, दे$_2$ °देवो (→°देवे). –b) ब$_1$ श्रेष्ठं तु,

वें.२.२०.१५ अजैकपादे कुप्यं स्यादहिर्बुध्ने गृहं शुभम् ।
रेवत्यां बहवो गावो ह्यश्विन्यां तुरगांस्तथा ।
याम्येऽथ जीवनं तत् स्याद्यदि श्राद्धं प्रयच्छति ॥१५
आदित्यवारे त्वारोग्यं चन्द्रे सौभाग्यमेव च ।
कौजे सर्वत्र विजयं सर्वान् कामान् बुधस्य तु ॥१६
विद्यामभीष्टां जीवे तु धनं वै भार्गवे पुनः ।
शनैश्चरे लभेदायुः प्रतिपत्सु सुतान् शुभान् ॥१७
कन्यकां वै द्वितीयायां तृतीयायां तु वन्दिनः ।
पशून् क्षुद्रांश्चतुर्थ्यां तु पञ्चम्यां शोभनान् सुतान् ॥१८
षष्ठ्यां द्यूतं कृषिं चापि सप्तम्यां लभते नरः ।
अष्टम्यामपि वाणिज्यं लभते श्राद्धदः सदा ॥१९
स्यान्नवम्यामेकखुरं दशम्यां द्विखुरं बहु ।
एकादश्यां तथा रूप्यं ब्रह्मवर्चस्विनः सुतान् ॥२०
द्वादश्यां जातरूपं च रजतं कुप्यमेव च ।
ज्ञातिश्रैष्ठ्यं त्रयोदश्यां चतुर्दश्यां तु कुप्रजाः ।
पञ्चदश्यां सर्वकामानाप्नोति श्राद्धदः सदा ॥२१

ब3 दे3 श्रेष्ठं तु, दे2 श्रैष्टं तु (→श्रैष्ठ्यं तु), का1 तथा (→पुनः). –c) का1 श्रविष्टायां,+धनिष्टायां, ब1 दे1.8-10 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. धनिष्ठायां (→श्रविष्ठायां); का1 मानं, दे4 कामं, दे6 काम्यं (→कामान्). –d) ब1 ग्र * चैव, दे1.8 मुवें. मुए. मुब. ग्रम्बुये च, दे2.4 ऐन्द्रे चैव, दे3 स्वारुणेव, दे9 नानं चैव, + ग्रम्बुये च, दे10 ग्राप्यां चैव, न1 ****, ग्र2 बलं परं (→परं बलम्); ते1 भिषजे परमं फलम्.

१५. –a) न1 द1 ग्रजेकपादे (न1 °द) (→ग्रजैकपादे); दे4 कुर्या, दे10 कुप्या, द1 उ1 रूप्यं (→कुप्यं); दे6 ग्रजैकपाद रूपं स्याद्, ग्र2 ग्रजपादव कुप्यं स्याद्. –b) ब1.3 मुवें. मुए. ग्राहिर्बुधो, दे3.4 न1 ते1 ग्रहि(दे3 °हे)र्बुध्ये (→ग्रहिर्बुध्ने); ब2 स्वयं, दे4 स्वतं, न1 वरं (→शुभं). –d) ब1 दे3.6.9.10 न1 ह्यश्विने, दे2 ह्यस्विन्ये, दे4 द1 ग्र2 म1 उ1 ह्यश्विनौ (→ह्यश्विन्यां). –e) ब1.2 दे1.3.8.10 द1 म1 मुवें. मुए. मुब. याम्ये तु, दे4 याम्ये प्र-, दे6 याम्ये च, न1 यामो तु, ते1 याम्येन, ग्र2 यामे तु (→याम्येऽथ); ब1 जाभितं, दे1.3.4.6.8.9 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. जीवितं, दे10 जीवतं (→जीवनं); का1 दे6 तस्माद्, ब1 न1 ग्र2 म1 तस्याद्, दे1.3 8-10 मुवें मुए. मुब. तु स्याद्, दे4 ते1 तस्या, द1 उ1 च स्याद् (→तत् स्याद्). –f) दे1.3.4.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. यः श्राद्धं संप्रयच्छति, दे6 यस्तु श्राद्धं प्रयच्छति, ते1 क्षयं श्राद्धं प्रयच्छति.

१६. –a) दे1 द1 उ1 ग्रादित्यवारे चारोग्यं, दे4 ग्र2 ग्रादिवारे च वा (ग्र2 °ण चा) रोग्यं, ते1 ग्रादिवारे तथारोग्यं, मुवें. मुए. मुब. ग्रादित्यवारेऽप्यारोग्यं. –b) दे4.6 न1 म1 चान्द्रे (→चन्द्रे). –c) का1 दे1.3.4.8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. कुजे (→कौजे); ग्र2 भौमे च सर्वविजयं. –d) ते1 सर्वज्ञत्वं, द1 ग्र2 म1 उ1 सर्वकामान् (→सर्वान् कामान्); ग्र2 च (→तु).

१७. –a) दे1 [ग्र] विद्याम्, दे4 विद्याद् (→विद्याम्); ग्र2 ग्रभीष्टं (→ग्रभीष्टां); दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. तु गुरौ (→जीवे तु). –b) दे2 धनाचै (→धनं वै). –d) दे3 शुभान् (→सुतान्); ते1 बहून् (→शुभान्).

१८. दे4 ते1. १८–२०⊙. (द. सं.). –a) का1 दे8-10 म1 मुवें. मुए. कन्यका (→कन्यकां); दे6 तु (→वै); न1 उ1 कन्यकायां वै द्वितीया [यां].–b)का1 वैरिनः, ब2 दे3 वंदितः, ब3 मुवें. विन्दति, दे1.8-10 मुए. मुब. वेदिनः, दे2 वंदिनि, दे6 न1 विंदितः, द1 उ1 वाजिनः (→वन्दिनः). –c) द1 म1 उ1 पुत्रांश्, ग्र2 पुरु [षां] (→क्षुद्रांश्); दे3 चतुर्थ्यं(→चतुर्थ्यां); का1 च, ब1 दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. वै (→तु).

१९. ते1. ⊙ (द्र. १८ पा. वि.). –a) का1 ब2.3 दे2 मुवें. द्युतिं, दे9 मुए. मुब. घृतं, न1 द्यूतः, म1 पूत्तं (→द्यूतं); का1 ब2.3 दे2 कृषिं वापि, न1 ** चापि, ग्र2 कृतञ्चापि, मुब. कृषिश्चापि (→कृषिं चापि). –b) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. च धनं (→लभते); दे3पुनः, दे4 नराः, दे10 वरः, न1** (→नरः). –d) दे4 श्राद्धतः, न1 श्राद्धकः (→श्राद्धदः).

२०. ते1. ⊙ (द्र. १८ पा. वि.). –b) ग्र2 -मुखं (→-खुरं); ब1.3 दे1 बहुः (→बहु); न1 दशाभ्यां दकुरंभकु. –c) दे10 जात, न1 तु वा (→तथा); दे3.10 रूपं, दे4 ग्र2 रौप्यं (→रूप्यं). –d) का1 °चर्यस्वितः, दे10 °चर्यः स्विनः, न1 द1 ग्र2 उ1 °वर्चसिनः, म1 * र्चसिनस् (→°वर्च्चस्विनः).

२१. –a) उ1 रूप्यं (→रूपं); दे3 व (→च). –b) दे3 रजं तं, न1 रजतः, ग्र2 रजता (→रजतं); का1 दे2 ग्र2 उ1 रूप्यं, दे3 कुंथं, दे4 कुष्ठं, द1 क्रव्यं (→कुप्यं); दे1 * (→च). –c) का1 ते1 द1 जाति- (→ज्ञाति-); ब1.3 दे3 द1 ग्र2 -श्रेष्ठं, दे6 -श्रैष्ट्यां, न1**(→-श्रैष्ठ्यं). –d) ग्र2 सुप्रजाः (→कुप्रजाः).

तस्माच्छ्राद्धं न कर्त्तव्यं चतुर्दश्यां द्विजातिभिः ।
शस्त्रेण तु हतानां वै तत्र श्राद्धं प्रकल्पयेत् ॥२२
द्रव्यब्राह्मणसंपत्तौ न कालनियमः कृतः ।
तस्माद् भोगापवर्गार्थं श्राद्धं कुर्युद्विजातयः ॥२३
कर्मारम्भेषु सर्वेषु कुर्यादाभ्युदयं पुनः ।
पुत्रजन्मादिषु श्राद्धं पार्वणं पर्वणि स्मृतम् ॥२४
अहन्यहनि नित्यं स्यात् काम्यं नैमित्तिकं पुनः ।
एकोद्दिष्टादि विज्ञेयं वृद्धिश्राद्धं तु पार्वणम् ॥२५
एतत् पञ्चविधं श्राद्धं मनुना परिकीर्तितम् ।
यात्रायां षष्ठमाख्यातं तत्प्रयत्नेन पालयेत् ॥२६
शुद्धये सप्तमं श्राद्धं ब्रह्मणा परिभाषितम् ।
दैविकं चाष्टमं श्राद्धं यत्कृत्वा मुच्यते भयात् ॥२७
संध्यारात्र्योर्न कर्त्तव्यं राहोरन्यत्र दर्शनात् ।
देशानां च विशेषेण भवेत् पुण्यमनन्तकम् ॥२८
गङ्गायामक्षयं श्राद्धं प्रयागेऽमरकण्टके ।
गायन्ति पितरो गाथां कीर्त्तयन्ति मनीषिणः ॥२९
एष्टव्या बहवः पुत्राः शीलवन्तो गुणान्विताः ।
तेषां तु समवेतानां यद्येकोऽपि गयां व्रजेत् ॥३०
गयां प्राप्यानुषङ्गेण यदि श्राद्धं समाचरेत् ।
तारिताः पितरस्तेन स याति परमां गतिम् ॥३१ वें.२.२०.३१

–e) न1 चतुर्द्दश्यां (→पञ्चदश्यां). –f) का1 * प्नोति, ब1 दे4.10 मुवें. मुए. मुब. प्राप्नोति (→आप्नोति).

२२. –c) दे2 हुतानां, उ1 मृतानां (→हतानां); दे1.3.4.8-10 ते1 द1 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. तु, ग्र2 च (→वै). –d) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. श्राद्धं तत्र, दे4 ततः श्राद्धं (→तत्र श्राद्धं); दे3 श्राद्धं कुर्याद् द्विजातयः.

२३. दे3. ⊙. –a) दे1 न1 °संपन्नौ (→°सम्पत्तौ). –b) ग्र2 न कालनियमं ततः. –c) का1 दे2 स्वर्गा-, ग्र2 म1 उ1 भोगो- (→भोगा-); न1 -यवर्गार्थं, द1 -य सर्गार्थं, दे6 -पवर्गार्थि, ते1 -पवर्गीयं, ग्र2 म1 उ1 -प सर्गार्थं (→-पवर्गार्थं). –d) ते1 ग्र2 उ1 कुर्याद् (→कुर्युर्).

२४. –b) ब1 आभ्युदये, ब2 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 अभ्युदयं, दे1.4.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. अभ्युदये (→आभ्युदयं); ग्र2 म1 ततः (→पुनः). –c) दे3 °मादिकं (→°मादिषु); दे6 पुनः (→श्राद्धं). –d) ब2 द1 पार्वणि, ब3 पार्वण, दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. पर्वसु (→पर्वणि); दे4 ते1 अपार्वणमिति स्मृतम्.

२५. –b) न1 कामा, उ1 काम्ये (→काम्यं); दे2 नैमित्तिकां (→नैमित्तिकं); दे4 पुरा (→पुनः). –c) न1 विज्ञायं, द1 उ1 विक्षेपं (→विज्ञेयं); दे6 एकोदिष्टं तु विज्ञेयं, ग्र2 एकोद्दिष्टेति विक्षेपं. –d) दे1.8-10 मुवें. मुए. द्विधा (→वृद्धि-); ब2 न (→तु).

२६. –b) न1 मनुनामपि कीर्त्तितम्. –c) दे10 पंचं, ते1 इष्टं (→षष्ठं); न1 आख्यानं (→आख्यातं).

२७. द1. bc ⊙ (द्द. सं.); ब3. २७d–२९b ⊙; दे3. २७d–२९a ⊙ (द्द. सं). –a) दे1 ग्र2 शुद्धयेत् (→शुद्धये). –b) का1 ब्राह्मणैः, न1 ब्राह्मणा (→ब्रह्मणा); न1 परिभाषितः, ग्र2 म1 उ1 परिकीर्त्तितम् (→परिभाषितम्). –c) दे3 वैदिकं (→दैविकं); दे4 अष्टमं (→चाष्टमं). –d) म1 सत् (→यत्).

२८. ब3 दे3. ⊙. (द्र. २७ पा. वि.). –a) का1 ग्र2 म1 मुवें. सन्ध्यां (→सन्ध्या-); ब1 दे1.4.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. रात्रौ न, ब2 ते1 रात्र्यो न, दे2 न1 रात्रोर्न (→-रात्र्योर्न); दे10 कर्त्तव्यौ (→कर्त्तव्यं). –c) दे1.4.8-10 मुवें. मुए. मुब. तु (→च). –d) दे6 तावत् (→भवेत्); ते1 अनुत्तमम्, ग्र2 अनन्तरम् (→अनन्तकम्).

२९. ब3. ab ⊙. दे3 न1. a ⊙. –a) का1 ब1.2 दे4.10 ते1 म1 उ1 गयायां, दे6 * यायां (→गंगायां); ग्र2 अक्षरं (→अक्षयं). –b) दे8.9 °कंकटे (→°कण्टके); दे1.3 प्रयागेऽम(क)र कंटके, ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 प्रयागामरकंटके (ग्र2 °कं). –c) द1 गायतः (→गायन्ति); ब2.3 दे4 ते1 द1 म1 उ1 गाथाः, दे3.6 गाथा (→गाथां). –d) दे1.8-10 मुवें. मुए. नर्त्तयन्ति (→कीर्त्तयन्ति); ग्र2 मनीषिणां (→मनीषिणः).

अतः परं ब2 पुस्तके अधिकम्—

37. *एष्टव्या बहवः पुत्रा यद्येकोपि गया व्रजेत् ।
यजेत वाश्वमेधेन नीलं वा वृषमुत्सृजेत् ॥

३०. न1. ⊙. –a) दे6 यष्टव्या, ग्र2 ऐष्टव्या (→एष्टव्या); दे6.9 पुत्रा (→पुत्राः). –b) ब2 गुणाधिकाः (→गुणान्विताः). –c) दे4 ते1 च (→तु); दे1 तेषां तु सर्ववेत्तानां, द1 तेषां तु समवेताना (तु).

३१. ब1. ३१a-३३b ⊙. –b) ब2 पिण्डदानं, दे4 यदाश्राद्धं (→यदि श्राद्धं); म1 प्रयच्छति (→समाचरेत्); का1 ब3 दे2 यः श्राद्धं समुपाचरेत्. –ab) न1 गयायामक्षयं श्राद्धं

वें.२.२०.३२ वराहपर्वते चैव गङ्गायां वै विशेषतः ।
वाराणस्यां विशेषेण यत्र देवः स्वयं हरः ।।३२
गङ्गाद्वारे प्रभासे च बिल्वके नीलपर्वते ।
कुरुक्षेत्रे च कुब्जाम्रे भृगुतुङ्गे महालये ।।३३
केदारे फल्गुतीर्थे च नैमिषारण्य एव च ।
सरस्वत्यां विशेषेण पुष्करेषु विशेषतः ।।३४
नर्मदायां कुशावर्त्ते श्रीशैले भद्रकर्णके ।
वेत्रवत्यां विपाशायां गोदावर्यां विशेषतः ।।३५
एवमादिषु चान्येषु तीर्थेषु पुलिनेषु च ।
नदीनां चैव तीरेषु तुष्यन्ति पितरः सदा ।।३६
व्रीहिभिश्च यवैर्माषैरद्भिर्मूलफलेन वा ।
श्यामाकैश्च यवैः शाकैर्नीवारैश्च प्रियङ्गुभिः ।
गोधूमैश्च तिलैर्मुद्गैर्मासं प्रीणयते पितॄन् ।।३७
आम्रान् पाने रतानिक्षून् मृद्वीकांश्च सदाडिमान् ।
विदार्यांश्च भरण्डांश्च श्राद्धकाले प्रदापयेत् ।।३८

यो नरः सभ्यग(?)चरेत्. –c) न1 तारितः, ते1 तारिता (→तारिताः); न1 परितस् (→पितरस्).

३२. ब1. ⊙ (द्र. ३१ पा. वि.); ग्र2 उ1. ३२c-३४d ⊙ (द. सं.). –a) का1 ब2.3 दे1.3.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. वाराह° (→वराह°). –b) दे1.3.4.8-10 न1 द1 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. गयायां, दे6 गंगा ये (→गंगायां); दे3 मुब. च (→वै). –d) न1 येन (→यत्र); दे3 सनातनः, दे6 हरिः स्वयं (→स्वयं हरः).

३२ श्लोकात् परं दे3 पुस्तके अधिकम्—

38. *तीर्थेत् पिंडप्रदातृणां फलं भवति चाक्षयं ।
पुनः श्राद्धं प्रदात्तव्यं पुष्करे नैमिषे तथा ।
अवश्यं तत्र तत्रैव दातव्यं श्रद्धया सह ।
इदृशास्तु न दातव्यं भृत्तकाध्यापिनस्तथा ।

३३. दे3. २० अध्यायस्य ३३ श्लोकादारभ्य २१ अध्यायस्य ३३b यावन्नास्ति; ग्र2 उ1. ⊙ (द्र. ३२ पा. वि.); ब1. ab⊙. –a) ब2.3 दे6 ते1 प्रयागे (→प्रभासे); दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. तु (→च). –c) द1 म1 तु (→च); दे1.8-10 कुब्जाह्वे, दे4 कुब्जास्ते (→कुब्जाम्रे). –d) न1 तुंदे (→तुङ्गे); दे4 महाबले, दे6 महानसे (→महालये).

३४. दे3. ⊙ (द्र. ३३ पा. वि.); ग्र2 उ1. ⊙ (द्र. ३२ पा. वि.). –a) ब1 ते1 फल्गुनीतीर्थे, न1 फल्गुने तीर्थे (→फल्गुतीर्थे च); दे4 वै (→च). –b) का1 न1 °मेव च दे1.8-10 -योरपि, दे6 -के तथा (→एव च). –c) दे4 शारवत्यां (→सरस्वत्यां). –d) दे1.2.8-10 न1 द1 म1 मुवें. मुए. पुष्करे तु, दे4 पुष्करेण, मुब. पुष्करे च (→पुष्करेषु).

अतः परं का1 दे2 पुस्तके अधिकम्—
एवमादिष्वथान्येषु तीर्थेषु पुलिनेषु च । (= ३६ ab)

३५. दे3. ⊙ (द्र. ३३ पा. वि.). –a) मुब. कुश° (→कुशा°). –b) दे1.8-10 मुए. कर्णभद्रके, द1 म1 भद्रकर्णिके (→भद्रकर्णके). –c) दे6 चित्रं, ग्र2 वैत्र° (→वेत्र°); का1 दे2.4 विशेषेण, दे1.8-10 उ1 मुवें. मुए. विशाखायां, द1 म1 विशालायां, ग्र2 कुशलयां (→विपाशायां).

३६. दे3. ⊙ (द्र. ३३ पा. वि.); का1 दे2. ab ⊙. –a) दे4 वाच्येषु, द1 ग्र2 म1 उ1 तीर्थेषु (→चान्येषु); ब1.3 न1 एवमादिष्वथान्येषु. –b) द1 ग्र2 म1 उ1 अन्येषु (→तीर्थेषु); न1 तीर्थेष्वंगिषु सर्वदा. –c) न1 नदानां चैव तात्तेषु. –d) ब1 इष्यन्ति (→तुष्यन्ति); दे4 तदा, दे6 ते1 तथा (→सदा).

३७. दे3. ⊙ (द्र. ३३ पा. वि.). –a) न1 माल्यैः (→माषैः). –b) दे4 फलेषु (→फलेन); दे4 द1 च (→वा). –c) ब3 दे6 शुकैः, दे1 वै यः(?), द1 ग्र2 म1 उ1 शुभैः (→यवैः); दे1.8-10 मुवें. मुए. काशैर् , ते1 चापि, द1 ग्र2 उ1 शूकैः, मुब. शानैर् (→शाकैर्). –d) दे1 नावारौश् (?) (→नीवारैश्). –f) ब2 मांसैः, ब3 द1 ग्र2 मांसं, दे4.6 मांसैः, दे10 मांसः, ते1 माषैः, म1 मांसैः,+माषैः (→मासं); दे10 प्रीणयतो, द1 ग्र2 म1 उ1 प्रीणाति वै (→प्रीणयते).

३८. दे3. ⊙ (द्र. ३३ पा. वि.); का1. ⊙; ब1. ab ⊙; दे6. ३८c–३९d ⊙ (द. सं.). –a) दे1.8-10 अस्त्रघ्याने, दे4 आम्रान् फल-, दे6 आम्नान्याले, द1 ग्र2 म1 मृष्टान् फल-, उ1 मृष्टीन् फल- (→आम्रान् पाने); दे1 चलान्निक्ष्णन्, दे2.6 -वतानिक्षून् (दे6 °क्षुन्), दे4 द1 ग्र2 म1 उ1 रसानिक्षून्, दे10 च तान् पितॄन् (→-रतानिक्षून्); न1 आम्रास्य पनसानिक्षून्, ते1 आम्राता (°श्चा)मलकानिक्षून्. –b) दे1.4.8-10 मृत्तिकान् सस्य (दे4 सर्पि) दाडिमान्, दे6 द1 ग्र2 उ1 मृद्वीकास्सस्य (दे6 °भय) दाडिमान्, न1 कदली नालिकेरकान्, ते1 ऋचीकान् सर्षपांस्तथा, म1 मृद्वकास्सहदाडिमाः. –c) ब2.3 मुब. विदारींश्च, दे1.8-10 मुवें. मुए. विदाश्वांश्च, दे4 उ1 पिदार्यश्च, न1 दाढिमांश्च, द1 ग्र2 म1 विदार्यश्च (→विदार्यश्च); दे1.4.8-10 ते1 मुवें. मुए. कुरण्डांश्च, दे2 भकंडाश्च, न1 विदार्याश्च, द1 ग्र2 क्षुरंगांश्च, म1 क्षुकुंभांश्च, उ1 करण्डांश्च (→भरण्डांश्च).

लाजान् मधुयुतान् दद्यात् सक्तून् शर्करया सह ।
दद्याच्छ्राद्धे प्रयत्नेन शृङ्गाटककशेरुकान् ॥३९
द्वौ मासौ मत्स्यमांसेन त्रीन् मासान् हारिणेन तु ।
औरभ्रेणाथ चतुरः शाकुनेनेह पञ्च तु ॥४०
षण्मासांश्छागमांसेन पार्षतेनाथ सप्त वै ।
अष्टावेणस्य मांसेन रौरवेण नवैव तु ॥४१
दशमासांस्तु तृप्यन्ति वराहमहिषामिषैः ।
शशकूर्मयोर्मांसेन मासानेकादशैव तु ॥४२
संवत्सरं तु गव्येन पयसा पायसेन तु ।
वार्ध्रीणसस्य मांसेन तृप्तिर्द्वादशवार्षिकी ॥४३
कालशाकं महाशल्कं खड्गलोहामिषं मधु ।
आनन्त्यायैव कल्पन्ते मुन्यन्नानि च सर्वशः ॥४४
क्रीत्वा लब्ध्वा स्वयं वाऽथ मृतानाहृत्य वा द्विजः ।
दद्याच्छ्राद्धे प्रयत्नेन तदस्याक्षयमुच्यते ॥४५ वें.२.२०.४४

---

३९. दे3. ⊙ (द्र. ३३ पा. वि.); दे6. ⊙ (द्र. ३८ पा. वि.); द1 ग्र1 म1 उ1. ३८c–४२b ⊙. –a) का1 पिंडान्, +जालान् (?), ब1 जालान् (?), दे4 लाक्षान्, दे8 लाजाः, मुए. लाजा (→लाजान्); ब3 °प्लुतान्, दे1 मुए. °युता, दे8 °युताः (→°युतान्). –b) दे4 कुशान् (→सक्तून्). –c) का1 ब3 दे2 च यत्नेन (→प्रयत्नेन); ब2 दद्याच्छ्राद्धेषु यत्नेन. –d) दे10 विशाके * (→शृंगाटक°); ब1 °गवेधुकान्, दे2 °सकेतुकान्, न1 °शकेबुधान् (→°कशेरुकान्); दे1 शृंगघ्नविशके पुमान्, दे4 शृंगागवि शुकैनुगान्, दे8.9 शृंगानविशके पुमान्, ते1 शः पाप पेशि कौतुकान्(?).

४०. दे3. ⊙ (द्र. ३३ पा. वि.); द1 ग्र2 म1 उ1. ⊙ (द्र. ३९ पा.वि.). –a) का1 द्वि (→द्वौ); दे6 मांसौ (→मासौ); का1 ब1.2 दे4.10 न1 मुवें. मुए. °मांसने (?) (→°मांसेन). –b) का1 ब1.3 दे6.8.10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. हरिणेन (→हारिणेन). –c) दे1.10 उरभ्रे°, दे6 औरभ्ये° (→औरभ्रे°). –d) ब2 शाकुलेनात्र, दे2 शाकुलीनेन, ते1 शाकुलेनेन (→शाकुनेनेह).

४१. दे3. ⊙ (द्र. ३३ पा. वि.); द1 ग्र2 म1 उ1. ⊙ (द्र. ३९ पा. वि.); ब2 न1. bc ⊙. –a) ते1 षण्मासं (→षण्मासान्). –b) ब1 पर्वतो, दे4.10 पार्वते- (→पार्षते-); दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. -नेह (→-नाथ). –c) का1 अष्ट (→अष्टा-); का1 -वैश्रृष्य, दे4 -वैणस्य, ते1 -वैणाव्य (→-वेणस्य). –d) ते1 सारंगेण (→रौरवेण); दे1.10 न चैव (→नवैव); का1 ब3 दे2 च (→तु); ब1 रौरवेणाथ वैणवं.

४२. दे3. ⊙ (द्र. ३३ पा. वि.); का1. ४२a-४३b ⊙ (द. सं.); द1 ग्र2 म1 उ1. ab ⊙. –a) ब2 -मासांश्च, न1 -मासस्तु (→-मासांस्तु); का1 ब1.3 दे2 तृप्यन्ते (→तृप्यन्ति). –b) दे6 वाराह° (→वराह°); दे10 °मिषेः, ते1 °दिके (→°मिषैः); न1 वरोहमदपामिषैः. –c) का1 ब2.3 दे2 न1 मुब. शशकूर्मयोस्तु मांसेन, दे6 शशककूर्मयोर्मांसैः, ते1 शककूर्मयोस्सुमांसेन, द1 म1 उ1 शशकूर्मकयोर्मांसं, ग्र2 शशः कूर्मकयोः मांसं. –d) का1 मासानेक°, ब3 मासेनैका°, दे10 मासादेका°, न1 मासनेका°, ते1 मुब. मासानैका°, द1 ग्र2 म1 उ1 मांसानैका° (म1 °नेका) (→मासानेका°); न1 च (→तु).

४३. दे3.⊙ (द्र. ३३ पा. वि.); का1. ab ⊙. –a) द1 संवत्सरे, ग्र2 संपतत्सु, म1 संवत् **, उ1 संवत्ससस् (→संवत्सरं); दे10 पंच-, ग्र2 म1 सु-(→तु). –b) ब3 ग्र2 पायसा, न1 ** सा (→पयसा); दे10 पयसेन, द1 पावनेन, ग्र2 वचनेन, म1 पचनेन, उ1 पावकेन (→पायसेन); का1 ब1.3 दे2.6 न1 ते1 वा (→तु). –c) का1 ब2.3 दे1.8.10 वाध्रीणस°, ब1 न1 वाधीनस°, दे2 वाध्रीनास°, दे4 वाग्राणस°, ते1 ग्र2 वार्धाणस, द1 म1 वाध्राणस° (म1 °क°) (→वार्ध्रीणस°). –d) ग्र2 तृप्यन् (→तृप्तिर्); का1 °वर्षिकी, दे4 °वार्षिकि, ग्र2 °वार्षिकीं (→°वार्षिकी).

४४. दे3. ⊙ (द्र. ३३ पा. वि.). –a) का1 दे6 द1 ग्र2 म1 उ1 शाकं, दे1.8.9 मुवें. मुए. °शल्कः, दे4 °शकान्, दे10 न1 °शल्का (→°शल्कं). –b) ब3 खड्लं, दे2 ते1 खड्गं, दे9 खज-, दे10 वज्र-, द1 खड्गा-, ग्र2 म1 खड्ग- (→खड्ग-); का1 °लौहा°, द1 °लोह°, ग्र2 °योहा° (→°लोहा°); न1 खड्गलोमिषकर्मसु. –c) ग्र2 अनन्त्या° (→आनन्त्या°); दे10 चैव (→°यैव); ब3 दे6 कल्पान्ते, न1 ते1 ग्र2 कल्प्यंते (→कल्पन्ते). –d) का1 दे2 अन्यार्था, दे1 मुत्पन्नानि, द1 उ1 वन्यान्नानि, ग्र2 वन्याग्न्यानि (→मुन्यन्नानि); ते1 सर्वतः,+सर्वशः (→सर्वशः).

४५. दे3. ⊙ (द्र. ३३ पा. वि.). –a) दे10 क्रीन्वा, दे6 म1 कृत्वा (→क्रीत्वा); ब3 दे1 लब्धा, ते1 नीय, म1 कल्प (→लब्ध्वा); ब1 दे8-10 द1 चाथ (→वाथ); ग्र2 कृकलासौ स्वयं वाथ. –b) का1 मृतानां कृत्य, दे2 मृतानाकृत्य, दे4 मृतानां हृत्य, दे6 पूतानाहृत्य, दे9.10 मृदानाहृत्य, न1 मृगवाहृत्य, द1 म1 मृगानाहृत्य, ग्र2 मृदाहिं हृत्य, उ1 मृभूनाहृत्य (→मृतानाहृत्य); दे1.4.6.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. वै, न1 * (→वा); द1 द्विजाः (→द्विजः);

बॆं.२.२०.४५ पिप्पलीं क्रमुकं चैव तथा चैव मसूरकम् ।
कूष्माण्डालाबुवार्त्ताकान् भूस्तृणं सुरसं तथा ।।४६
कुसुम्भपिण्डमूलं वै तन्दुलीयकमेव च ।
राजमाषांस्तथा क्षीरं माहिषं च विवर्जयेत् ।।४७
कोद्रवान् कोविदारांश्च पालक्यान् मरिचांस्तथा ।
वर्जयेत् सर्वयत्नेन श्राद्धकाले द्विजोत्तमः ।।४८

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे विंशोऽध्यायः ।।२०।।

ते1 मृतानां तृप्तये द्विजाः. –c) द1 ग्र2 उ1 श्राद्धं (→श्राद्धे). –d) न1 तदस्य, ग्र2 ततस्या- (→तदस्या-); ते1 श्राद्धकाले द्विजोत्तमाः.

४६. दे3. ⊙ (द्र. ३३ पा. वि.). –a) ब2 दे1.4.6.8-10 ते1 द1 म1 मुवें. मुए. मुब. पिप्पली, ग्र2 पिप्पलिः (→पिप्पलीं); ब1 मक्षकं चैन, दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. रुचकञ्चैव, न1 चैव क्रमुकं, म1 क्रमुकश्चैव (→क्रमुकं चैव). –b) द1 मसूरणम्, म1 मधूरकं (→मसूरकम्); दे6 तथा वै बीजपूरकम्, न1 तथैव च मसूकरः. –c) दे6 ग्र1 [अ]लांबु- (→[अ]लाबु-); ब1 ते1 मुवें. मुए. मुब. -वार्त्ताक-, ब2.3 -वार्त्ताकु-, दे1.2.8.9 -वर्त्ताका., दे6 -वार्त्ताकं-, दे10 -वृताकः, ग्र2 -जत्तागाकन्, म1 -वार्त्ताका- (→-वार्त्ताकान्); न1 का कुश्मांडलोबु वर्त्तु. –d) ब1 दे1.4.8-10 द1 मुवें. मुए. भू तृणं, दे6 मसूरं, न1 भू गणं, ग्र2 भूषणं (→भूस्तृणं); ब1 दे8-10 ते1 मुवें. मुए. सरसं, ब2 मुब. स्वरसं, दे1 स रथं, दे6 चनकं (→सुरसं).

४७. दे3. ⊙ (द्र. ३३ पा. वि.); न1. ४७a–४८b ⊙ (द. सं.). –a) का1 ब2.3 दे1.2.6.8.9 ते1 द1 म1 उ1 मुवें. कुसुम्भं (→कुसुम्भ-); ते1 च (→वै). –b) का1 तण्डुला°, ब2.3 दे6 द1 ग्र2 म1 उ1 तन्दुली°, ते1 तण्डुली°, ते1 तण्डुरी° (→तन्दुली°); ब1 वा (→च). –c) ब3 दे1 मासांस्, दे2 मांसास् (→माषांस्); –d) दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. माहिषाजं, दे6 माहिषां च (→माहिषं च); दे10 माहिषाज्यं च वर्ज्जयेत्.

४८. दे3. ⊙ (द्र. ४८ पा. वि.); न1. ab ⊙ (द्र. ४७ पा. वि.). –a) दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. श्राढक्यः, दे10 श्रढाक्यः (→कोद्रवान्); ब1 दे6.8-10 म1 मुवें. °दाराश्च, दे1 °दारश्च, ते1 °दारां * (→°दारांश्च). –b) ब1 दे4.8-10 मुवें. मुए. पालक्या, दे1 पालिक्या, द1 पालक्य, ग्र2 पावक्य, म1 पारक्या, उ1 पालक्यं (→पालक्यान्); दे2 मरीचांस्, दे4 द1 ग्र2 म1 उ1 मरिचं, मुवें. मरिचास् (→मरिचांस्); ते1 वानं कामविदस्तथा. –c) दे1.8.9 न1 मुवें. मुए. सप्त° (→सर्व°). –d) ब3 ते1 द्विजोत्तमाः, दे6.10 द्विजोत्तम (दे10 °मं), म1 द्विजः सदा (→द्विजोत्तमः).

पुष्पिका—

पुराणनाम—का1 दे1.4.8-10 ते1 मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिभागे, ब1 इति कौर्मे उपरिभागे, ब2 इति कूर्मपुराणे, ब3 दे2.6 इति कू(दे2 कौ)र्मपुराणे उपरिभागे, न1 इति श्रीकौर्मे उपरिभागे, द1 उ1 इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरभागे व्यासगीतासु (द1 °यां), ग्र2 म1 इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिभागे, मुवें. इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे व्यासगीतासु, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे उपरिभागे ब्रह्मविद्यायां. **अध्यायनाम**—का1 ब1-3 दे2.4.6 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1. ⊙; दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. श्राद्धकल्पे, दे10 श्राद्धप्रकर्णे. **अध्यायसंख्या**—ब2 दे6. ⊙; का1 एकोनविंशोऽध्यायः ।।१९।।, ब1.3 दे2 ते1 एकोनविंशोऽध्यायः, दे1 विंशतितमोऽध्यायः ।।२०।।, दे4 विंशतिमोऽध्यायः, दे8.9 विंशतितमोऽध्यायः, दे10 विंशमोऽध्यायः, न1 सप्ततितमोऽध्यायः, द1 ग्र2 म1 उ1 मुए. विंशोऽध्यायः, मुवें. मुब. विंशोऽध्यायः ।।२०।।

२१

व्यास उवाच ।❀

स्नात्वा यथोक्तं संतर्प्य पितॄंश्चन्द्रक्षये द्विजः ।
पिण्डान्वाहार्यकं श्राद्धं कुर्यात् सौम्यमनाः शुचिः ॥१
पूर्वमेव परीक्षेत ब्राह्मणं वेदपारगम् ।
तीर्थं तद् हव्यकव्यानां प्रदाने चातिथिः स्मृतः ॥२
ये सोमपा विरजसो धर्मज्ञाः शान्तचेतसः ।
व्रतिनो नियमस्थाश्च ऋतुकालाभिगामिनः ॥३
पञ्चाग्निरप्यधीयानो यजुर्वेदविदेव च ।
बह्वृचश्च त्रिसौपर्णस्त्रिमधुर्वाऽथ यो भवेत् ॥४
त्रिणाचिकेतच्छन्दोगो ज्येष्ठसामग एव च ।
अथर्वशिरसोऽध्येता रुद्राध्यायी विशेषतः ॥५
अग्निहोत्रपरो विद्वान् न्यायविच्च षडङ्गवित् ।
मन्त्रब्राह्मणविच्चैव यश्च स्याद् धर्मपाठकः ॥६
ऋषिव्रती ऋषीकश्च तथा द्वादशवार्षिकः ।
ब्रह्मदेयानुसंतानो गर्भशुद्धः सहस्रदः ॥७ बें.२.२१.७

२१

❀ दे$_3$. ⊙ न$_1$ म$_1$ श्रीव्यासः; ते$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ व्यासः.

१. दे$_3$. १–३३b ⊙ [२० अध्यायस्य ३३ श्लोकात् २१ अध्यायस्य ३३b यावन्नास्ति]. –a) का$_1$ दे$_2$ ज्ञात्वा(→स्नात्वा); उ$_1$ *** (→यथोक्तं). –b) ब$_1$ ते$_1$ पितॄन् चन्द्रक्षये द्विजः, ब$_2$ पितृश्चन्द्रक्षयेपि च, दे$_4$ पितॄन्वैतर्प्ययेद्विजः, पितृश्चाद्दक्षयो द्विजः, द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ पितॄन् देवानृषीन् द्विजः. –c) ब$_1$ पिण्डानाहार्यकं, दे$_2$ पिण्डान्वाहा(का)र्यकं, द$_1$ अपीत्वा ह्यारकं, म$_1$ गत्वान्वाहार्यकं (→पिण्डान्वाहार्यकं). –d) दे$_1$ सौम्यं मनु, दे$_2$ सौम्यमनां, दे$_4$ सौम्यमना, ते$_1$ संयमनाश्, द$_1$ सौम्यं मनः (→सौम्यमनाः).

२. –a) ते$_1$ शुचिः पूर्वं, ग्र$_2$ पूर्वमेवं (→पूर्वमेव); दे$_{1.4.8-10}$ समीक्षेत, दे$_6$ परीक्ष्येत (→परीक्षेत); दे$_4$ ब्राह्मणे, ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ ब्राह्मणान् वेदपारगान्. –c) दे$_{1.10}$ तीर्थेन, दे$_4$ तीर्थं तु, (→तीर्थं तद्). –d) ब$_1$ प्रदानेव तिथिः, दे$_1$ प्रदानानां न स, दे$_2$ प्रदाने चातिथि, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. प्रदानानाञ्च स, न$_1$ * * ने चातिथिः, ग्र$_2$ प्रदाने चातिथौ (→प्रदाने चातिथिः).

३. ब$_{1.3}$ दे$_6$. ३–५ ⊙. –a) द$_1$ यो (→ये); ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ न निरता (→विरजसो); का$_1$ दे$_2$ यो सोमपो° (दे$_2$ °यो) द्विरजसो, दे$_4$ योऽसौ मयाद्विरजसो, दे$_{10}$ यो सोमपान्विरजसे, न$_1$ ये सोमपासिरजसो. –b) का$_1$ दे$_2$ धर्मज्ञः शांतमानसः. –c) का$_1$ दे$_2$ ब्रती च, दे$_9$ व्रतितो(→व्रतिनो); द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ व्र(द$_1$ र) तिनोपि समस्तां (ग्र$_2$ °स्ता, म$_1$ °स्था)श्च. –d) का$_1$ दे$_2$ °गामि च (→°गामिनः).

४. ब$_{1.3}$ दे$_6$. ⊙ (द्र. ३ पा. वि.). –a) दे$_{10}$ अप्यधीयाने, ते$_1$ ऋगधीयानो (→अप्यधीयानो); न$_1$ पंचाग्निरेप्यधीयानो. –b) का$_1$ वा (→च). –c) का$_1$ वद्धवाक्यस्, दे$_4$ बह्वश्च, द$_1$ बद्धवश्च, ग्र$_2$ व्याहृवाश्च (→बह्वृचश्च); ब$_2$ त्रिसरणस् , न$_1$ द$_1$ त्रिसौवर्णस् (→त्रिसौपर्णस्); ते$_1$ बह्वाश्व त्रिसुपर्णाश्च. –d) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. वा चयोऽभवत् (दे$_{9.10}$ °वेत्), ते$_1$ वापि यो भवेत्, ग्र$_2$ व्याधयोभवेत् (→वाथ यो भवेत्).

५. ब$_{1.3}$ दे$_6$. ⊙ (द्र. ३ पा. वि.). –a) का$_1$ दे$_2$ त्रिणाचिकेतः छंदोगस् (दे$_2$ °गोः), ब$_2$ दे$_4$ त्रिणाचिकोथ छंदोगो, दे$_{10}$ न$_1$ चिणाचिकेतछंदागो, ग्र$_2$ त्रिणाचिकेतच्छान्दोगो, मुब. त्रिणाचिकेतच्छन्दोग्ये. –b) का$_1$ दे$_2$ तद्वत्सान(दे$_2$ °म)क, दे$_4$ वद्धसामक, न$_1$ ज्येष्ठसागम, ते$_1$ युक्त्यनामक (→ज्येष्ठसामग). –c) दे$_1$ अथर्व°(ण) (→अथर्व°); का$_1$ °त्रिरसोऽध्येता, द$_1$ °शिरसाध्याता (→°शिरसोऽध्येता).

६. उ$_1$. ६c–८b ⊙ (द. सं.). –a) दे$_1$ अग्निहोत्रो (→अग्निहोत्र-). –b) ब$_1$ योगविच्च, दे$_6$ ध्यायविच्च, दे$_9$ न्यायविच्च, + ज्ञायविच्च, दे$_{10}$ ज्ञाथविच्च, न$_1$ न्यायवित्त (→न्यायविच्च). –d) म$_1$ यच्च (→यश्च); दे$_1$ °पाठकाः, म$_1$ °पालकः (→°पाठकः); दे$_4$ पथास्याद्धर्मपालकः, दे$_6$ यस्याधर्मंमपालकः, दे$_{10}$ न्यायविच्च षडंगवित्, द$_1$ ग्र$_2$ यश्च (ग्र$_2$ °च्च) धर्मस्य पालकः.

७. उ$_1$. ⊙ (द्र. ६ पा. वि.); ब$_1$. ab ⊙. –a) ते$_1$ ऋषि प्रति, द$_1$ ऋषिव्रतिस्, ग्र$_2$ ऋषिवृत्ती (→ऋषिव्रती); का$_1$ ऋषिश्चैव, ब$_3$ दे$_2$ ऋषिकश्च, दे$_4$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ सुशीलश्च, दे$_9$ हृषीकश्च(→ऋषीकश्च). –b) ग्र$_2$ °वार्षिकाः (→°वार्षिकः); दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. शान्तचेता जितेन्द्रियः. –c) का$_1$

बें.२.२१.८ चान्द्रायणव्रतचरः सत्यवादी पुराणवित् ।
गुरुदेवाग्निपूजासु प्रसक्तो ज्ञानतत्परः ॥८
विमुक्तः सर्वतो धीरो ब्रह्मभूतो द्विजोत्तमः ।
महादेवार्चनरतो वैष्णवः पङ्क्तिपावनः ॥९
अहिंसानिरतो नित्यमप्रतिग्रहणस्तथा ।
सत्रिणो दाननिरता विज्ञेयाः पङ्क्तिपावनाः ॥१०
युवानः श्रोत्रियाः स्वस्था महायज्ञपरायणाः ।
सावित्रीजापनिरता ब्राह्मणाः पङ्क्तिपावनाः ॥११
कुलीनाः श्रुतवन्तश्च शीलवन्तस्तपस्विनः ।
अग्निचित्स्नातका विप्रा विज्ञेयाः पङ्क्तिपावनाः ॥१२
मातापित्रोर्हिते युक्तः प्रातःस्नायी तथा द्विजः ।
अध्यात्मविन्मुनिर्दान्तो विज्ञेयः पङ्क्तिपावनः ॥१३
ज्ञाननिष्ठो महायोगी वेदान्तार्थविचिन्तकः ।
श्रद्धालुः श्राद्धनिरतो ब्राह्मणः पङ्क्तिपावनः ॥१४
वेदविद्यारतः स्नातो ब्रह्मचर्यपरः सदा ।
अथर्वणो मुमुक्षुश्च ब्राह्मणः पङ्क्तिपावनः ॥१५
असमानप्रवरको ह्यसगोत्रस्तथैव च ।
असंबन्धी च विज्ञेयो ब्राह्मणः पङ्क्तिपावनः ॥१६

ब्रह्मदेव्या तु, दे1 ब्रह्मादेयानु-, दे6 न1 ब्रह्मदेया न, दे10 ब्रह्मदेव्यानु-, ग्र2 ब्रह्मश्रेयानु- (→ब्रह्मदेयानु-); ते1 ब्रह्मदेयां तु कन्यां च. –d) ते1 दाता (→गर्भ-); दे10 न1 ग्र2 म1 सहस्रशः (→सहस्रदः).

८. उ1. ab⊙. –a) ते1 °रतः, द1 °धरः (→°चरः). –b) ते1 पुराणभृत् (→पुराणवित्). –c) दे10 °पूजास्तु (→°पूजासु). –d) ब1.3 दे10 प्रशक्तो, दे6 न सक्तो, ते1 प्रशान्तो (→प्रसक्तो); दे6 °तत्पराः (→°तत्परः).

९. –a) दे10 विशुक्लः, ते1 विशुद्धः (→विमुक्तः). –b) का1 दे2.6 व्रत° (→ब्रह्म°); न1 °भूतो द्विजोत्तमाः, दे6 °भूतोत्तमोत्तमः (→°भूतो द्विजोत्तमः). –d) ब1 पंक्तिभावनः, ग्र2 उ1 भक्तिभावनः (→पङ्क्तिपावनः).

१०. दे1.8-10 ग्र2 म1. ⊙; उ1.d ⊙. –a) न1 उ1 °निरता, द1 °परतो (→°निरतो). –b) ब1 उ1 अप्रतिग्राहिणस्तथा, ब3 दे6 अप्रतिग्रहणं तथा, दे4 अप्रतिग्राहि * स्तथा. –c) मुबें. मुए. मुब. सत्री च (→सत्रिणो); मुबें. मुए. मुब. °निरतो (→°निरता). –d) मुबें. मुए. मुब. विज्ञेयः (→विज्ञेयाः); मुबें. मुए. मुब. °पावनः (→°पावनाः).

११. का1 दे2.4 ब2 न1 मुबें. पुस्तकेषु विद्यते, उ1 पुस्तके १३ श्लोकस्य मध्ये वर्त्तते. –a) ब2 न1 युवान (→युवानः); ब2 श्रोत्रिया (→श्रोत्रियाः). –d) ब2 विज्ञेयाः (→ब्राह्मणाः).

१२. ब2 न1 मुबें. पुस्तकेषु विद्यते; उ1 पुस्तके १३ श्लोकस्य मध्ये वर्त्तते; अन्येषु पुस्तकेषु लोपस्य दृष्टिसंचारो हेतुः संभवेत्. –a) ब2 कुलीनां, न1 कुलानां (→कुलीनाः); उ1 शुचिर्वंशाश्च शान्ताश्च. –c) ब2 अशुचिः (→अग्निचित्-); ब2 मुबें. -स्नातको विप्रा (→-स्नातका विप्रा[:]). –d) ब2 विज्ञेयः (→विज्ञेयाः); ब2 °पावनः (→°पावनाः).

१३. दे1.8-10 न1 ते1 द1 ग्र2 म1. ⊙; उ1. cd ⊙. –a) उ1 युक्ताः (→युक्तः); दे6 मात्रापित्रो हि ते मुक्तः. –b) का1 ब2 दे2.6 °स्नायी च वा द्विजः, ब1.3 °स्वायी भवाद्विजः, उ1 °स्नायी तु याजिनः (→°स्नायी तथा द्विजः). –d) का1 विज्ञेयाः (→विज्ञेयः); का1 °पावनाः (→°पावनः).

उ1 b,c मध्ये ११, १२ श्लोकौ वर्त्तेते—

* युवानः श्रोत्रियाः स्वस्थाः महायज्ञपरायणाः ।
सावित्रीजापनिरता ब्राह्मणा पंक्तिपावनाः ।
शुचिर्वंशाश्च शान्ताश्च शीलवन्तस्तपस्विनः ।
अग्निचित् स्नातका विप्रा विज्ञेया पंक्तिपावनाः ।
(=११.१२)

१४. दे1.4.6.8-10 न1 द1 ग्र2 म1 उ1. ⊙. –c) ब2 श्रद्धाज्ञः (→श्रद्धालुः). –d) का1 ब्राह्मणाः (→ब्राह्मणः). –d) का1 °पावनाः, ब1 °भावनः (→°पावनः).

१५. दे1.4.6.8-10 न1 द1 ग्र2 म1. ⊙. –a) का1 ब2 दे2 ते1 मुब. °व्रत- (→°रतः). –b) ते1 °परायणः (→°परः सदा). –c) मुब. आथर्व° (→अथर्व°). –d) का1 ब्राह्मणाः (→ब्राह्मणः); का1 ते1 °पावनाः (→°पावनः).

१६. का1 दे4 ग्र2. ⊙. –a) ब2 °प्रवरकस्, न1 उ1 °प्रवरका (→°प्रवरको). –b) ब2 त्वसगोत्रस्, दे10 स्वस्वगोत्रस् (→ह्यसगोत्रस्); उ1 ****** व च. –c) दे2.10 ते1 द1 म1 विज्ञेया(ते1 °याः), दे6 विप्रेयो (→विज्ञेयो); दे1.8.9 मुए. स सम्बन्धी च विज्ञेया, उ1 असंबद्धाश्च विज्ञेया, मुबें. सम्बन्धशून्यो विज्ञेयो. –d) ब3 दे1.2.9 न1 ते1 म1 उ1 मुए. ब्राह्मणाः (→ब्राह्मणः); ब3 दे1.2.6.8-10 न1 ते1 द1 म1 उ1 °पावनाः (→°पावनः).

भोजयेद् योगिनं पूर्वं तत्त्वज्ञानरतं यतिम् ।
अलाभे नैष्ठिकं दान्तमुपकुर्वाणकं तथा ।।१७
तदलाभे गृहस्थं तु मुमुक्षुं सङ्गवर्जितम् ।
सर्वालाभे साधकं वा गृहस्थमपि भोजयेत् ।।१८
प्रकृतेर्गुणतत्त्वज्ञो यस्याश्नाति यतिर्हविः ।
फलं वेदविदां तस्य सहस्रादतिरिच्यते ।।१९
तस्माद् यत्नेन योगीन्द्रमीश्वरज्ञानतत्परम् ।
भोजयेद् हव्यकव्येषु अलाभादितरान् द्विजान् ।।२०
एष वै प्रथमः कल्पः प्रदाने हव्यकव्ययोः ।
अनुकल्पस्त्वयं ज्ञेयः सदा सद्भिरनुष्ठितः ।।२१
मातामहं मातुलं च स्वस्रीयं श्वशुरं गुरुम् ।
दौहित्रं विट्पतिं बन्धुमृत्विग्याज्यौ च भोजयेत् ।।२२
न श्राद्धे भोजयेन्मित्रं धनैः कार्योऽस्य संग्रहः ।
पैशाची दक्षिणा सा हि नैवामुत्र फलप्रदा ।।२३
कामं श्राद्धेऽर्च्चयेन्मित्रं नाभिरूपमपि त्वरिम् ।
द्विषता हि हविर्भुक्तं भवति प्रेत्य निष्फलम् ।।२४
ब्राह्मणो ह्यनधीयानस्तृणाग्निरिव शाम्यति ।
तस्मै हव्यं न दातव्यं न हि भस्मनि हूयते ।।२५
यथेरिणे बीजमुप्त्वा न वप्ता लभते फलम् । वें २.२१.२४

---

१७. ब्र१. ⊙. –a) न१ ग्र२ म१ उ१ योगिनः(→योगिनं); दे1.8.9 उ1 मुवें. मुए. मुब. शान्तं (→पूर्वं); दे10 भोजनेद्योगिने शान्तं. –b) न1 तत्र, ते1 ब्रह्म-(→तत्त्व-); का1 दे4 न1 द1 उ1 °रतिं (→°रतं); दे1.8.9 मुवें. मुए. यतः, दे4.6 पतिं, दे10 च यः (→यतिं); ब2 तदनुज्ञानिनं यतिं, ग्र2 तत्त्वज्ञानयती रत. –c) दे1.8.9 मुवें. मुए. अभावे, दे6 अलाभो, दे10 अलावे (?) (→अलाभे); द1 नैष्ठिकं दानं, ग्र2 नैष्ठिकान्दारु (→नैष्ठिकं दान्तं). –d) दे4 न1 तु वा (→तथा).

१८. ब1. ⊙. –a) म1 उ1 तदभावे (→तदलाभे); द1 मुमुक्षे तु, ग्र2 उ1 मुमुक्षुन्तु (उ1 °तु) (→गृहस्थं तु). –b) द1 ग्र2 म1 गृहस्थं (→मुमुक्षुं). –c) दे1 सर्वारंभे (→सर्वालाभे); का1 द1 च (→वा). –d) दे10 उप- (→अपि); का1 वर्जयेत्, द1 भोजयत् (→भोजयेत्).

१९. –a) ग्र2 प्रकृतैर् (→प्रकृतेर्). –b) का1 यच्च श्नाति, दे4 यश्चाश्नाति, ग्र2 यस्य श्नाति (→यस्याश्नाति); दे10 पतिर् (→यतिर्); दे6 द1 ग्र2 हरिः (→हविः); ते1 संन्यासी चातिथिर्मतः. –c) ब2 तत्र (→तस्य); दे1.8-10 मुवें. मुए. फलं वेदान्तविन्तस्य. –d) ब1 सहस्रादिति° (→सहस्रादति°).

२०. न1. bc ⊙. –a) दे10 तस्माद्यनेन (→तस्माद्यत्नेन); दे4 योगेन्द्रं, ते1 योगज्ञं (→योगीन्द्रं). –b) ब1 दे6 ईश्वरं ज्ञान°, द1 ईश्वरं ध्यान°, ग्र2 उ1 ईश्वरध्यान° (→ईश्वरज्ञान°). –c) का1 दे2.6 योजयेद्, दे10 भोजनेद् (→भोजयेद्). –d) का1 ब2.3 दे2 त्वलाभाद्, ब1 वलाभाद् दे1 आ*भाद् (→अलाभाद्); दे1 अपि (→द्विजान्); दे6 त्वलाभन्नितराद्विजान्, दे10 आलाभादि द्विजांतरान्, ग्र2 अलाभ**राद्विजान्, म1 अलाभेतितरान् द्विजान्, उ1 अलाभादितरद्विजा.

२१. –c) दे1 अनुतुल्यस्तु यं, दे6.10 अनुकल्प स्वयं, न1 अनुकल्पः स्वयं (→अनुकल्पस्त्वयं); ग्र2 यज्ञस् (→ज्ञेयः).

२२. –b) का1 श्वश्रियं, दे1.6 स्वस्त्रीयं, दे4 स्वश्रीयं, न1 स्वस्त्रियं (→स्वस्रीयं); दे1 श्वसुरं, दे6.8.9 स्वसुरं (→श्वशुरं). –c) दे2 विद्पतिं, दे4 विस्मृतिं, दे6 विद्यतिं, ते1 विद्यया, म1 चित्पतिं, मुब. विद् * तिं (→विट्पतिं). –d) दे1 ऋत्वक् याजौ, दे10 ऋत्विक् योज्यो, न1 ऋत्विग्याजौ, ग्र2 ऋत्युग्यादौ (→ऋत्विग्याज्यौ); दे4 योजयेत् (→भोजयेत्); ते1 ऋत्विजं चैव भोजयेत्.

२३. दे4. २३b–२४a ⊙ (द्र. सं.). –b) का1 ब2 दे2.6 अर्थैः, ब3 अन्नैः, ग्र2 धने (→धनैः); दे1 कार्यास्य, न1 कार्यो सं, ग्र2 कार्यस्य, म1 कार्येस्य (→कार्योऽस्य). –c) द1 पैशाचे, ग्र2 प * *, म1 पौशाचीं (→पैशाची); दे1.6.8.9 दक्षिणाशा, म1 दक्षिणे सा (→दक्षिणा सा). –d) ब3 नैवादत्र, दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. नेहामुत्र, दे2 नेवां मुत्र(?), दे6 ग्र2 नैवमुक्त, न1 नैवमत्र, द1 नेवामुत्र, म1 नैवासुर- (→नैवामुत्र); दे1 °प्रदाः (→°प्रदा).

२४. दे4. a ⊙ (द्र. २३ पा. वि.). –a) का1 काम्य-, दे10 द1 उ1 काम- (→कामं); म1 नित्यं (→मित्रं); ते1 कामस्यार्थे च यन्मित्रं. –b) दे6 नाभिमंत्र्यं, ते1 नाभिक्रुद्धं (→नाभिरूपं); दे6 अपिद्वरिं(?), ते1 अभित्वरम्, ग्र2 इति त्वयं, उ1 इति त्वरिम् (→अपि त्वरिम्). –c) ग्र2 म1 द्विषताभि (→द्विषता,हि); दे6 हरिर्मुक्तं (→हविर्भुक्तं). –d) का1 भवत्येव हि निःफलम्.

२५. –d) दे1 रूच्यते (→हूयते); दे6 नाहितं भस्म हूयते.

२६. द1 ab ⊙. –a) ब1 यतेविशे, ब2 दे1.10 मुवें. मुए. मुब. यथोषरे, ब3 यथाविले, दे2 यथोरिने, दे4.8.9 यथो-

बें.२.२१.२४ तथाऽनृचे हविर्दत्त्वा न दाता लभते फलम् ॥२६

यावतो ग्रसते पिण्डान् हव्यकव्येष्वमन्त्रवित् ।
तावतो ग्रसते प्रेत्य दीप्तान् स्थूलांस्त्वयोगुडान् ॥२७

अपि विद्याकुलैर्युक्ता हीनवृत्ता नराधमाः ।
यत्रैते भुञ्जते हव्यं तद् भवेदासुरं द्विजाः ॥२८

यस्य वेदश्च वेदी च विच्छिद्येते त्रिपूरुषम् ।
स वै दुर्ब्राह्मणो नार्हः श्राद्धादिषु कदाचन ॥२९

शूद्रप्रेष्यो भृतो राज्ञो वृषलो ग्रामयाजकः ।
बधबन्धोपजीवी च षडेते ब्रह्मबन्धवः ॥३०

दत्तानुयोगान् वृत्यर्थं पतितान् मनुरब्रवीत् ।
वेदविक्रयिणो ह्येते श्राद्धादिषु विगर्हिताः ॥३१

श्रुतिविक्रयिणो ये तु परपूर्वासमुद्भवाः ।
असमानान् याजयन्ति पतितास्ते प्रकीर्तिताः ॥३२

असंस्कृताध्यापका ये भृत्या वाऽध्यापयन्ति ये ।
अधीयते तथा वेदान् पतितास्ते प्रकीर्तिताः ॥३३

खरे, दे$_6$ येथेरिणे, न$_1$ ते$_1$ येथेरणे, द$_1$ यथारण्ये, ग्र$_2$ यथेरुणे, म$_1$ यथारिणे (→यथेरिणे); का$_1$ बीजमुक्तं, दे$_1$ न$_1$ ग्र$_2$ बीजमुक्त्वा (→बीजमुप्त्वा). –b) ब$_2$ न$_1$ न वस्त्वा, दे$_4$ नायप्ता (?), दे$_6$ न च सा, द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ न तत्र (→न वप्ता). –c) का$_1$ तथानर्हे, + तथामूर्खे, ते$_1$ तथानूचे (→तथाऽनृचे); दे$_6$ जप्त्वा, उ$_1$ गत्वा (→दत्त्वा). –d) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. दानात्, ते$_1$ दाना, ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ दाने (→दाता).

२७. –a) दे$_{1.8}$ यावतो, ते$_1$ यावन्ति, ग्र$_2$ यातवो, म$_1$ यावन्तो (→यावतो); ग्र$_2$ ग्रसतो (→ग्रसते). –b) ब$_{1-3}$ दे$_{4.6}$ हव्यकव्येषु (दे$_6$ °सु) मंत्रवित्, ते$_1$ हव्ये कव्येऽल्पमंत्रवित्, ग्र$_2$ हव्यं(व)कव्येषु मंत्रवित्. –c) ते$_1$ म$_1$ तावन्तो (→तावतो); दे$_{6.10}$ प्रीत्य, द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ पिण्डान् (→प्रेत्य). –d) का$_1$ दीप्तान् शूलानयोगुणान्, ब$_1$ दे$_{1.8.9}$ दीप्तां स्थूलांस्त्वयो गुडान्, ब$_2$ दीप्तांश्चलानयो गुडान्, ब$_3$ दीप्तान् * लानयो गुडान्, दे$_4$ ते$_1$ दीप्तान् स्थूलो (ते$_1$ शूला) नयोमयान, न$_1$ दाप्तांच्छूलस्य यो हुलान् (?), द$_1$ दीप्तास्थूलनयो मयान्, ग्र$_2$ दिव्यस्थूला नयोमयान्, म$_1$ दीप्तान् स्थूलानयो मयान्, उ$_1$ दीप्तान् स्थूलांस्त्वयोमयान्.

२८. –a) द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ अथ (→अपि); दे$_6$ जाला (→युक्ता); ते$_1$ अथ विद्वान् क्षुत्प्रयुक्तो. –b) ते$_1$ हीनवृत्तौ-नराधमः. –c) ते$_1$ यत्रैतद्, द$_1$ ग्र$_2$ अत्रैव, उ$_1$ यत्रैव (→यत्रैते); दे$_4$ भुज्यते (→भुञ्जते); द$_1$ व्यक्तं (→हव्यं).

२९. –a) का$_1$ दे$_6$ यस्य वेदाश्च, ब$_2$ वेदश्च वेद-, दे$_2$ यस्य वेदा च, दे$_{4.10}$ न$_1$ यश्च वेदश्च, दे$_8$ यस्य (यश्च) वेदश्च (→यस्य वेदश्च); दे$_6$ वेदौ च (→वेदी च). –b) नोच्छिद्येते (→विच्छिद्येते); दे$_2$ विच्छिद्यतात्र पुरुषं. –c) ब$_1$ न$_1$ नर्हः, ते$_1$ नाम, द$_1$ ज्ञेयाः, ग्र$_2$ म$_1$ ज्ञेयो, उ$_1$ नाम, + ज्ञेयो (→नार्हः). –d) द$_1$ श्राद्धादि न, ग्र$_2$ उ$_1$ न श्राद्धादि, न$_1$ न श्राद्धार्हः (→श्राद्धादिषु).

३०. –a) न$_1$ शूद्रा- (→शूद्र-); दे$_1$ दूतराज्ञो, न$_1$ हूतो राज्ञो, ते$_1$ भृतो राज्ञा, द$_1$ गुरोराज्ञां, ग्र$_2$ उ$_1$ गुरुराज्ञा (→भृतो राज्ञो); दे$_{8.9}$ शूद्रप्रेष्योहूतो राज्ञो, दे$_{10}$ शूद्रप्रेषितो दूतोज्ञो. –b) ब$_2$ दे$_{2.6}$ न$_1$ ते$_1$ मुब. वृषलग्राम-, दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. वृषलानां च (→वृषलो ग्राम-); न$_1$ -याचक (→-याजकः). –c) ब$_1$ बधबन्धो च, ते$_1$ पदबद्धोप-, उ$_1$ बलबन्धोप- (→बधबन्धोप-). –d) दे$_6$ द$_1$ ग्र$_2$ षडैते (→षडेते); ब$_2$ °बन्धकः, ग्र$_2$ °बान्धवः (→°बन्धवः).

३१. –a) का$_1$ दत्तानुयोगा, ब$_{1.3}$ दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. दत्वानुयोगो, ब$_2$ मुब. दत्तानुयोगो, दे$_2$ दत्वानुयोगा, दे$_6$ दत्तात्मयागो, दे$_{10}$ न$_1$ दत्वानुयोगात्, ते$_1$ द$_1$ दत्तानुयोगात्, ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ दत्वा तु वेदान् (→दत्तानुयोगान्); का$_1$ ब$_{1.3}$ दे$_{2.6}$ न$_1$ मुवें. द्रव्यार्थं (→वृत्यर्थं). –c) द$_1$ °विक्रयणो (→°विक्रयिणो); दे$_4$ ये ते, ते$_1$ ये च (→ह्येते). –d) दे$_6$ विगर्हितः, दे$_{10}$ विगर्हिता (→विगर्हिताः).

३२. –a) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.6}$ ते$_1$ म$_1$ श्रुत°, दे$_{1.4.8-10}$ न$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. सुत° (→श्रुति°); ब$_2$ दे$_4$ ये च, द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ यत्र (→ये तु). –c) का$_1$ दे$_2$ असा(दे$_2$ °स)मानं, ब$_1$ आसमानाये, ब$_3$ असामान् ये, दे$_1$ आसामान्यात्, दे$_4$ असमानात्, दे$_6$ असमान्ये, दे$_{8-10}$ न$_1$ मुवें. मुए. असामान्यान्, द$_1$ ग्र$_2$ न समानान्, उ$_1$ न समा * (→असमानान्); का$_1$ यो जयंति, ब$_1$ ना यजन्ति, दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. यजन्ते ये, दे$_2$ ये याजयंति, दे$_4$ ययाता ऐ (→याजयन्ति); ते$_1$ असमानाऽन्य-जाता ये. –d) ब$_2$ तु (→ते).

३३. का$_1$ दे$_{2.4.6}$ ⊙; दे$_3$.ab ⊙. –b) ब$_{2.3}$ मुवें. मुए. मुब. भृत्यर्थेऽध्यापयन्ति ये, दे$_1$ भृतानाध्यापयन्ति ये, दे$_{8-10}$ भृतान्वाध्यापयन्ति ये, न$_1$ भूत्वा चाध्यापयन्ति ये, ते$_1$ उ$_1$ भृत्या चाध्यापयन्ति ये, द$_1$ ग्र$_2$ भृतकाध्यापयन्ति ये (ग्र$_2$ वै). –c) दे$_{10}$ आधीयते, न$_1$ अधीत ते, ग्र$_2$ अधीत ये, म$_1$ अधीयन्ते (→अधीयते); दे$_3$ वेदा (→वेदान्).

वृद्धश्रावकनिर्ग्रन्थाः पञ्चरात्रविदो जनाः ।
कापालिकाः पाशुपताः पाषण्डा ये च तद्विधाः ॥३४
यस्याश्नन्ति हवींष्येते दुरात्मानस्तु तामसाः ।
न तस्य तद् भवेच्छ्राद्धं प्रेत्य चेह फलप्रदम् ॥३५
अनाश्रमी यो द्विजः स्यादाश्रमी वा निरर्थकः ।
मिथ्याश्रमी च ते विप्रा विज्ञेयाः पङ्क्तिदूषकाः ॥३६
दुश्चर्मा कुनखी कुष्ठी श्वित्री च श्यावदन्तकः ।
विद्धप्रजननश्चैव स्तेनः क्लीबोऽथ नास्तिकः ॥३७
मद्यपो वृषलीसक्तो वीरहा दिधिषूपतिः ।
आगारदाही कुण्डाशी सोमविक्रयिणो द्विजाः ॥३८
परिवेत्ता तथा हिंस्रः परिवित्तिर्निराकृतिः ।
पौनर्भवः कुसीदी च तथा नक्षत्रदर्शकः ॥३९
गीतवादित्रनिरतो व्याधितः काण एव च ।
हीनाङ्गश्चातिरिक्ताङ्गो ह्यवकीर्णिस्तथैव च ॥४०
कन्यादूषी कुण्डगोलौ अभिशस्तोऽथ देवलः ।
मित्रध्रुक् पिशुनश्चैव नित्यं भार्यानुवर्त्तकः ॥४१ वं.२.२१.३६

---

३४. दे3. ab ⊙. –a) का1 ब2 दे2 द1 म1 बुद्ध, ग्र2 बुद्धा (→वृद्ध-); दे4 द1 °निर्गंधाः, दे10 °निग्रन्थान्, न1 °निर्ग्रंथान्, ते1 °निग्रन्थास्, ग्र2 °निर्वन्धाः (→°निर्ग्रन्थाः); दे6 बद्धश्राद्धं कलि ग्रंथा. –b) दे10 पांचरात्र-, ते1 तथा पंच, ग्र2 पञ्च-रात्रा (→पञ्चरात्र-); दे2 उ1 °विदो जनः, दे4 °विधो जनाः (→°विदो जनाः). –c) दे10 कापिलिकाः, न1 कापालिपाः, उ1 कापाविकाः (→कापालिकाः); दे3 कपालिका व्रतं भ्रष्टा. –d) न1 तद्वितोः, ते1 तद्विदाः, म1 तान्त्रिकाः (→तद्विधाः); ग्र2 पाष्ण्या ये पतिता द्विजाः.

३५. –a) दे3 तथाश्नंति, दे4 यस्यास्नांत, दे10 तस्या संति (→यस्याश्नंति); ते1 तस्य श्राद्धे भविष्यन्ति. –b) ग्र2 ते समाः (→तामसाः). –c) ते1 तत्तस्य न भवेत्, द1 ग्र2 न तत्सत्तद्भवेत् (→न तस्य तद्भवेत्). –d) दे3 प्रेत्य नेह, दे6 चेत्य चेह, द1 ग्र2 उ1 प्रेत्येह च (→प्रेत्य चेह); म1 प्रेत्येह च न तत् फलम्.

३६. –a) न1 द1 ग्र2 म1 यो द्विज, मुवें. द्विजो यः (→यो द्विजः); ग्र2 स (→स्याद्); ते1 अनाश्रमा ये द्विजाः स्युः. –b) द1 म1 उ1 स्यात् (→वा); ते1 आश्रमस्था निर-र्गिकाः, ग्र2 (दा) साश्रमी स्यानिरर्थकः. –c) दे6 मिथ्या अमी, न1 नित्याश्रमी (→मिथ्याश्रमी); दे4 च विप्रेंदा, दे1 च ये विप्राः, द1 ग्र2 उ1 च यो विप्रो, मुब. च ते विप्राः, म1 त्रयो विप्रो (→च ते विप्रा); ते1 मिथ्याश्रमाश्च विप्रास्ते.

३७. दे1.8-10. cd ⊙. –a) ब1 कुष्ठां, दे3 * *, दे4 कुंभी (→कुष्ठी). –b) का1 श्वित्री तु, ब1 श्वित्रां च, दे1 श्वित्रीव, दे3 श्वित्री तथा, म1 श्वित्री वा (→श्वित्री च); का1 दे6 स्यावदन्तकः, दे10 श्यावदंतिकाः, न1 श्यावदंतकाः (→श्याव-दंतकः). –c) दे6 विद्धे, न1 द1 म1 विद्धः, ते1 नष्ट-, ग्र2 विद्धि-, मुव विद्धं (→विद्ध-); मुवें. मुए. विद्धश्च जननश्चैव. –d) दे3 निंदिकः (→नास्तिकः).

३८. –a) दे4 मद्यापो (→मद्यपो); ब1 दे10 °शक्तो, ब2 * क्तो, दे3 °रक्तो (→°सक्तो). –b) ब3 नीरहा, न1 द1 विरहा (→वीरहा); दे3 दिधिष्ठितः (?), दे4.10 दधिषूपतिः (→दिधिषूपतिः). –c) ब1.2 दे1-4.8.9 न1 ते1 द1 मुवें. मुए. मुब. अगार°, दे6 युगाव°, दे10 ग्र2 म1 अंगार°, उ1 आंगार° (→आगार°); न1 कुंडाशा (→कुण्डाशी). –d) ब2 °विक्रयिणस्तथा (→°विक्रयिणो द्विजाः).

३९. दे10. ⊙. –a) ग्र2 परिच्छेत्ता (→परिवेत्ता); दे1 हिंश्रकश्चैव, दे8.9 हिंस्रश्चैव, ग्र2 तथा हिंसीः, मुवें. मुए. मुब. च हिंस्रश्च. –b) का1 परवृत्तिर्, ब1 परवीरा, द1 परिवृत्ति, ग्र2 परिवृत्ति (→परिवित्तिर्); दे4 निराकृतः (→निराकृतिः). –c) न1 पौनर्भा (→पौनर्भवः); दे1.4 कुशीदश्च, दे3.8.9 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. कुसीदश्च, न1 कुसीदा च (→कुसीदी च). –d) ते1 सदा (→तथा); दे3 न **, दे6 नक्षत्रे (→नक्षत्र-); दे1.8.9 मुए. मुब. °सूचकः, द1 ग्र2 °दर्शनः (→°दर्शकः).

४०. द1. ⊙. –a) दे1.3.4.8-10 न1 ते1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. °शीलश्च (→°निरतो). –b) दे10 कण, न1 काल, ते1 काण्ड (→काण); उ1 ** च (→एव च). –c) दे6.10 °रक्तांगो (→°रिक्ताङ्गो). –d) का1 ब1-3 दे4.6 न1 ते1 ग्र2 उ1 मुवें. मुए. मुब. ह्यवकीर्णी, म1 ह्यपकीर्णस् (→ह्यवकीर्णिस्).

४१. का1. ⊙; दे10. cd ⊙; द1. ab ⊙. –a) दे3 अन्त्यत्स्वामी, दे4.8-10 मुवें. मुए. मुब. अन्नदूषी, ग्र2 अन्यादिषु (→कन्यादूषी); दे10 ते1 °गोलो (→°गोलौ). –b) ब1.2 दे6 ते1 ह्यभि°, ब3 दे2 ह्यवि° (→अभि°); ते1 केवलः (→देवलः). –c) दे4 ते1 मित्रघ्न (ते1 °घ्नः), न1 ग्र2 मित्रद्रुक् (→मित्रध्रुक्); ब1 कपिलश्चैव, दे9 ह्यसनेश्चैव (→पिशुनश्चैव). –d) ब2 निन्द्यो (→नित्यं); ब1 न1 म1 ग्र2 °वर्त्तिनः, दे1.4.8.9 मुवें. मुए. °वर्त्तितः, दे2 °वर्त्ततः, दे3 °कीर्त्तितः, ते1 °वर्तनः (→°वर्त्तकः).

वें.२.२१.४० मातापित्रोर्गुरोस्त्यागी दारत्यागी तथैव च ।
गोत्रभिद् भ्रष्टशौचश्च काण्डस्पृष्टस्तथैव च ।।४२
अनपत्यः कूटसाक्षी याचको रङ्गजीवकः ।
समुद्रयायी कृतहा तथा समयभेदकः ।।४३
देवनिन्दापरश्चैव वेदनिन्दारतस्तथा ।
द्विजनिन्दारतश्चैते वर्ज्याः श्राद्धादिकर्मसु ।।४४
कृतघ्नः पिशुनः क्रूरो नास्तिको वेदनिन्दकः ।
मित्रध्रुक् कुहकश्चैव विशेषात् पङ्क्तिदूषकाः ।।४५
सर्वे पुनरभोज्यान्नास्त्वदानार्हाश्च कर्मसु ।
ब्रह्मभावनिरस्ताश्च वर्जनीयाः प्रयत्नतः ।।४६
शूद्रान्नरसपुष्टाङ्गः संध्योपासनवर्जितः ।
महायज्ञविहीनश्च ब्राह्मणः पङ्क्तिदूषकः ।।४७

अतः परम् दे2 पुनरावृत्तम्—
मात्रापित्र्योर्गुरोस्त्यागी
श्रुतिविक्रयिणो ये तु परपूर्वासमुद्भवा ।
समानये या जपंति पतितास्ते प्रकीर्त्तिताः ।
* द्धश्रावकनिर्ग्रन्थाः पंचरात्रविदो जनाः ।। [4]
कापालिकाः पाशुपताः पार्षंडा ये च तद्विधाः ।
यस्याश्नंति हविष्येते दुरात्मानस्तु तामसाः ।
न तस्य तां द्भवेछ्रा प्रेत्य चेह फलप्रदां ।
अनाश्रमी यो द्विजः स्यादाश्रमी वा निरर्थकः ।। [8]
मिथ्याश्रमी च ये विप्रा विज्ञेयाः पंक्तिदूषकः ।
दुश्चर्मा कुनाखी कुष्ठी श्वित्री च श्यावदन्तकः ।
विद्धप्रजननश्चैव स्तेन क्लीबोऽथ नास्तिकः ।
मद्यपो वृषली सक्तो वीरहा दिधिषूपतिः ।। [12]
आगारदाही कुण्डाशी सोमविक्रयिणो द्विजाः ।
परिवित्तिनिराकृतिः
पौनर्भवः कुशीदी च तथा नक्षत्रदर्शकाः ।
गीतवादित्रनिरतो व्याधितः काण एव च ।। [16]
हीनाङ्गश्चातिरिक्ताङ्गो ह्यवकीर्णा तथैव च ।
कन्यादूषी कुण्डगोलौ ह्यविशस्तोऽथ देवलः ।
मित्रध्रुक् पिशुनश्चैव नित्यं भार्यानुवर्त्ततः । (= ३२–४१)

४२. का1 दे10. ab ⊙; दे4 द1 ग्र2 म1 उ1. cd ⊙. –a) दे4 मातापित्रोर्गुरुत्यागी, ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 माता (ग्र2 °त्रा) पितृगुरुत्यागी. –b) दे1.3.6 दारा° (→दार°). –c) दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. गोत्रस्पृक्, दे3 ते1 गोत्रघ्नो, न1 गोत्र* (→गोत्रभिद्); का1 गोत्रभिक्षुरशौचश्च. –d) दे3 काणपृष्ट्स्, दे9.10 काण्डस्यपृष्ट्स्, न1 काष्ठपृष्ठस्, ते1 काण्डपृष्ठस् (→काण्डस्पृष्टस्).

४३. –a) दे6 अनपत्यं (→अनपत्यः). –b) का1 ग्र2 मुब. पाचको, ब2.3 पाठको, दे3 जीवको, ते1 वाचको (→याचको); का1 ब3 दे2.6 रत्नजीवकः, ब1 दे3 न1 ते1 रंगजीवि(ते1°व°)नः, दे4 रंगयाचनः (→रङ्गजीवकः). –c) दे3 °मा*, दे4 °याजी, दे6 °जायी, दे10 °यानी (→°यायी). –d) ग्र2 म1 रथ्यास् (→तथा); ग्र2 °तोदकः (→°भेदकः).

४४. दे1. ab ⊙. –a) दे3.4.8-10 ते1 ग्र2 म1 मुवें. मुए. मुब. वेदनिन्दा(दे4 °ति)रतश्चैव, न1 वेदनिन्दापरतश्चैव, द1 देवनिन्दारतश्चैव, उ1 रेतनिन्दा रतश्चैव. –b) दे3.4 ते1 ग्र2 उ1 देवनिन्दारत(दे4 °ति)स्तथा, दे6 वेदनिंदास्तथैव च, दे8.9 न1 मुवें. मुए. मुब. देवनिन्दापरस्तथा, दे10 परनिंदारतस्तथा. –c) का1 °निन्दा ततश्, दे4 °निन्दारताश्, न1 °निन्दापरश् (→°निन्दारतश्); ब1-3 दे1.3.4.6.8-10 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. चैव (→चैते). –d) दे1.8-10 मुवें. मुए. °कर्मणि (→°कर्मसु); द1 वर्ज्याः श्राद्धानि कर्मसु.

अतः परम् का1 अधिकम्—
* ब्रह्मभावा निरस्ताश्च वर्जनीयाः प्रयत्नतः । (=४६cd).

४५. –a) का1 कृतघ्नाः (→कृतघ्नः); ब2 क्रुद्धो (→क्रूरो). –b) का1 वेदनिंदकाः, दे3.10 न1 देवनिंदकः (→वेदनिन्दकः). –c) दे4 मृत्युध्रुक्, न1 ग्र2 मित्रदृक् (→मित्रध्रुक्); ब1 कुहकाश्चेते, ब3 दे2.6 कुहकाश्चेति, द1 ग्र2 म1 उ1 प(द1 उ1 पा)रदार्यश्च (→कुहकश्चैव). –d) ब1 विज्ञेयाः (→विशेषात्); दे2.6 न1 ग्र2 उ1 मुवें. मुए. °दूषकः (→°दूषकाः).

४६. दे6. ४६-४८ ⊙; का1. cd ⊙. –a) मुवें. सर्वैः (→सर्वे); दे1 अभोज्यान्न, दे4.8-10 द1 ग्र2 म1 मुवें. मुए. मुब. अभोज्यान्ना, न1 अभोज्यांनस् (→अभोज्यान्नास्); का1 ते सर्वे पुनर्भोज्या, उ1 सर्वे पित्रे न भोज्यान्ना. –b) का1 अनर्हाः सर्वे-, ब1 त्वनादार्हश्च, दे1.8-10 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. न दानार्हाः स्व-, दे3 तदानार्हास्य, दे4 द1 म1 उ1 न दानार्हाश्च, न1 त्वदानर्हश्च, ते1 ह्यनर्हाः सर्व- (→त्वदानार्हाश्च). –c) ब1.3 ते1 ब्रह्मभावान्निरस्ता (ब3 °स्त°)श्च, ब2 ब्रह्महा चाग्निदश्चैव, दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. ब्रह्महा चाभिशस्ताश्च, दे3 ब्रह्महा चानिरस्ताश्च, दे4 ब्रह्महा च निरस्तश्च, न1 ब्रह्मभावां निरस्तांश्च, द1 म1 ब्रह्महा वाक्ति(म1 °ति)रश्चैव, ग्र2 ब्रह्मभावन् युक्तिरश्चैव, उ1 ब्रह्महा वाभिशस्तश्च.

४७. दे6. ⊙ (द्र. ४६ पा.वि.); द1 ग्र2 म1 उ1. ४७-४९ ⊙; दे10. ४७c-४८b ⊙. –a) दे3 °रत° (→°रस°);

अधीतनाशनश्चैव स्नानहोमविवर्जितः ।
तामसो राजसश्चैव ब्राह्मणः पङ्क्तिदूषकः ॥४८

बहुनाऽत्र किमुक्तेन विहितान् ये न कुर्वते ।
निन्दितानाचरन्त्येते वर्जनीयाः प्रयत्नतः ॥४९

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे एकविंशोऽध्याय ॥२१॥

२२

व्यास उवाच ।❀

गोमयेनोदकैर्भूमिं शोधयित्वा समाहितः ।
संनिपात्य द्विजान् सर्वान् साधुभिः संनिमन्त्रयेत् ॥१
श्वो भविष्यति मे श्राद्धं पूर्वेद्युरभिपूज्य च ।
असंभवे परेद्युर्वा यथोक्तैर्लक्षणैर्युतान् ॥२
तस्य ते पितरः श्रुत्वा श्राद्धकालमुपस्थितम् ।
अन्योन्यं मनसा ध्यात्वा संपतन्ति मनोजवाः ॥३
ब्राह्मणैस्ते सहाश्नन्ति पितरो ह्यन्तरिक्षगाः ।

वें.२.२२.४

का1 दे3 °पुष्टांगाः (→पुष्टांगः). –c) का1 ब3 दे3.4 °विहीनाश्च (→विहीनश्च). –d) का1 दे4 ते1 ब्राह्मणाः (→ब्राह्मणः); का1 दे3.4 ते1 °दूषकाः (→°दूषकः).

४८. दे6. ⊙ (द्र. ४६ पा. वि.); द1 ग्र2 म1 उ1. ⊙ (द्र. ४७ पा. वि.); दे10. ab ⊙ (द्र. ४७ पा. वि.); ब1. bc ⊙ (द्र. सं.). –a) ब1 अधश्चानाशनश्, दे1.8.9 अधीतनाशनं, ते1 अधीतनाशकश् (→अधीतनाशनश्). –b) दे1 न1 मुवें. मुए. मुब. °दान°, दे8.9 °मौन° (→°होम°); दे3 °विवर्जिताः (→°विवर्जितः). –c) का1 रजसश् (→राजसश्); दे3 तामसा राजसाश्चैव. –d) का1 दे4 ते1 ब्राह्मणाः (→ब्राह्मणः); का1 दे4 ते1 °दूषकाः, दे3 °दूषगा (→°दूषकः).

४९. द1 ग्र2 म1 उ1. ⊙ (द्र. ४७ पा. वि.). –b) ब1 विहितेन न, दे1 विहितानपि, दे10 विहितान्नेन, ते1 ये विनिन्द्यांश्च (→विहितान् ये न). –c) न1 निंदितानां च भित्येतद्, ते1 विहितान् न त (च) रन्त्येवं. –d) दे1.3.8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. वर्ज्याः श्राद्धे, दे4 वर्ज्यश्राद्ध- (→वर्जनीयाः).

पुष्पिका—

पुराणनाम—का1 दे6 इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिभागे, ब1 इति कौर्मे उपरिभागे, ब2 इति कूर्मपुराणे, ब3 दे2 इति कू(दे2 कौ)र्मपुराणे उपरिभागे, दे1 इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिविभागे व्यासगीतासु, दे3 इति श्रीकूर्मपुराणे व्यासगीतासु, दे4 इति श्रीकूर्मपुराणे, दे8.9 इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिभागे व्यासगीतासु, दे10 इति कूर्मपुराणे उपरिभागे व्यासगीतासु, न1 इति श्रीकौर्मे, ते1 इत्यादिमहापुराणे श्रीकूर्मपुराणे उपरिभागे, द1 उ1 इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरभागे व्यासगीतासु, ग्र2 म1 इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तर(म1 उपरि)भागे व्यासगीतासूपनिषत्सु, मुवें. इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे व्यासगीतासु, मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे उपभागे व्यासगीतासु, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे उपरिभागे ब्रह्मविद्यायां. **अध्यायनाम—**का1 ब1-3 दे2.4.6 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1. ⊙; दे1.3.8-10 मुवें. मुए. **मुब.** श्राद्धकल्पे. **अध्यायसंख्या—**ब2 दे6.⊙; का1 विंशोऽध्यायः ॥२०॥, ब1.3 दे2 ते1 विंशोऽध्यायः, दे1 एकोनविंशोऽध्यायः ॥१९॥, दे3.4.9 द1 ग्र2 म1 उ1 मुए. एकविंशोऽध्यायः, दे8 एकोनविंशोऽध्यायः, दे10 एकविंशतितमोऽध्यायः, न1 एकसप्ततितमोऽध्यायः, मुवें. मुब. एकविंशोऽध्यायः ॥२१॥.

२२

❀ दे9 व्यास उ.; न1 श्रीव्यासः; ते1 ग्र2 म1 उ1 व्यासः.

१. –a) द1 पूर्वे, ग्र2 म1 उ1 पूर्वं (→भूमिं). –c) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. सन्निमन्त्र्य, दे4 ते1 संनिपत्य (→संनिपात्य). –d) ब3 साधुभिः संनिवर्त्तयेत्, ते1 साधुभिश्च निमन्त्रयेत्.

२. –b) दे2 अति°, ग्र2 अपि° (→अभि°); ब2 ते, दे3.4 द1 ग्र2 म1 तान्, न1 तु (→च); ते1 पूर्वेद्युरभिपूजितान्. –c) दे1-4.8-10 मुए. वै (→वा); ते1 असंभवे परे पूर्वे.

३. –a) ग्र2 मे (→ते); मुब. श्राद्धाः (→श्रुत्वा). –b) दे3 °कल्प-, द1 ग्र2 म1 उ1 °काल- (→°कालम्); ब2 °उपस्थिताः, द1 ग्र2 म1 उ1 उपस्थिते (→उपस्थितम्). –c) ब1 दे2 अन्योन्य-, ते1 अनन्य- (→अन्योन्यं); ते1 ध्याताः (→ध्यात्वा). –d) का1 संयताक्ष- (→संपतन्ति).

४. –a) का1 ते1 ब्राह्मणैः, दे1.8.10 मुवें. मुए. मुब. तैर्ब्राह्मणैः, ब3 दे4 द1 ग्र2 म1 उ1 ब्राह्मणैस्तैः (→ब्राह्मणैस्ते);

-बें.२.२२.४

वायुभूतास्तु तिष्ठन्ति भुक्त्वा यान्ति परां गतिम् ॥४
आमन्त्रिताश्च ते विप्राः श्राद्धकाल उपस्थिते ।
वसेयुर्नियताः सर्वे ब्रह्मचर्यपरायणाः ॥५
अक्रोधनोऽत्वरोऽमत्तः सत्यवादी समाहितः ।
भारं मैथुनमध्वानं श्राद्धकृद् वर्जयेज्जपम् ॥६
आमन्त्रितो ब्राह्मणो वा योऽन्यस्मै कुरुते क्षणम् ।
स याति नरकं घोरं सूकरत्वं प्रयाति च ॥७
आमन्त्रयित्वा यो मोहादन्यं चामन्त्रयेद् द्विजम् ।
स तस्मादधिकः पापी विष्ठाकीटोऽभिजायते ॥८
श्राद्धे निमन्त्रितो विप्रो मैथुनं योऽधिगच्छति ।
ब्रह्महत्यामवाप्नोति तिर्यग्योनौ च जायते ॥९
निमन्त्रितस्तु यो विप्रो ह्यध्वानं याति दुर्मतिः ।
भवन्ति पितरस्तस्य तं मासं पांशुभोजनाः ॥१०
निमन्त्रितस्तु यः श्राद्धे प्रकुर्यात् कलहं द्विजः ।
भवन्ति तस्य तन्मासं पितरो मलभोजनाः ॥११
तस्मान्निमन्त्रितः श्राद्धे नियतात्मा भवेद् द्विजः ।
अक्रोधनः शौचपरः कर्ता चैव जितेन्द्रियः ॥१२
श्वोभूते दक्षिणां गत्वा दिशं दर्भान् समाहितः ।
समूलानाहरेद् वारि दक्षिणाग्रान् सुनिर्मलान् ॥१३
दक्षिणाप्रवणं स्निग्धं विभक्तं शुभलक्षणम् ।

दे6 सह स्नान्ति, न1 म1 समाश्नन्ति, ते1 सदाश्नन्ति (→सहाश्नन्ति). –b) न1 वान्त° (→ह्यन्त°). –c) दे4.6 ते1 म1 उ1 च (→तु); ग्र2 वायुभूताश्चरिष्यन्ति.

५. –a) का1 ग्र2 अमन्त्रिताश्च (→आमन्त्रिताश्च); दे3 ते1 द1 उ1 ये (→ते). –b) ब1 उपस्थिताः, दे6 उपस्थितिः (→उपस्थिते). –c) द1 ग्र2 म1 उ1 वसेरन् (→वसेयुर्).

६. –a) दे3 अक्रोधनोऽत्वरश्चैव, ते1 अक्रोधनो ह्यरोषस्तु, ग्र2 अक्रोधनोऽत्वरो यत्तः, उ1 अक्रोधनोऽत्वरो युक्ताः. –c) ब1 दे1.8-10 ग्र2 उ1 भार-, दे3.4 ते1 द1 ग्र1 म1 भवेत्, दे6 भाव- (→भारं); ब1 यानं च (→अध्वानं). –d) द1 ग्र2 म1 उ1 श्राद्धभुक् (→श्राद्धकृद्); का1 त्रयं, ब1 द्वयं, दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. ध्रुवं, दे2 तपः, दे3.4 ते1 बुधः (→जपं).

७. –a) ग्र2 अमंत्रितो (→आमन्त्रितो); ब1 दे1.3.4.8.9 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 मुवें. मुए. मुब. वै, ब2 दे10 यो (→वा); उ1 आमन्त्रितो ब्राह्मणस्य. –b) ग्र2 योऽन्यस्मिन्, उ1 योऽन्यत्र (→योऽन्यस्मै). –c) का1 ब1-3 दे2.3 न1 रौरवं (→नरकं). –d) दे10 सूकरित्वं (→सूकरत्वं); दे1 प्रजापति, ग्र2 प्रयान्ति च (→प्रयाति च).

८. –a) दे6 अमन्त्रयित्वा (→आमन्त्रयित्वा). –b) का1 ब2.3 दे2.6 अपरं, न1 ग्र2 म1 अन्यं वा- (→अन्यं चा-); ब1.2 दे1.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. द्विजः (→द्विजम्). –c) न1 ग्र2 वाऽपि (→पापी). –d) द1 ग्र2 म1 उ1 विष्ठायां जायते कृमिः.

९. न1. –b) दे4 मुवें योऽभि° (→योऽधि°). –d) दे1.8.9 मुवें. मुए. विधीयते, द1 उ1 प्रजायते (→च जायते); दे10 तिर्यग् योनिं प्रजायते, ग्र2 म1 तिर्यग्योनिषु जायते.

१०. ब1 दे6. ab ⊙. –a) ब2 द1 ग्र2 म1 उ1 च (→तु). –b) दे4 ह्यध्वानि, द1 [अ]ध्यध्वानं (→ह्यध्वानं); ब2.3 ह्यध्वानमधिगच्छति, न1 ह्यध्वानं योतिगच्छति. –d) दे6 मुवें तन्मासं पापभोजनाः (दे6 °नः), दे10 रक्तमांसं पांशुभोजनाः.

११. दे3. ⊙. –b) ब1 दे1.8.10 मुवें. मुब. कुर्याद् वै, दे9 करोति (→प्रकुर्याद्); ब2 द्विजाः, न1 द्विज (→द्विजः). –c) दे1-3.8-10 म1 मुवें. मुए. मुब. भवन्ति पितरस्तस्य. –d) दे1.3.8-10 म1 मुवें. मुए. मुब. तं मासं मलभोजनाः.

१२. दे3. ⊙. –b) का1 समाहितः (→भवेद् द्विजः). –c) दे4 श्राद्धपरः (→शौचपरः).

१३. दे3.10. ⊙. –a) ब1 न1 दक्षिणं (→दक्षिणां). –b) न1 दश- (→दिशं). –c) न1 आहवेद् (→आहरेद्); का1 ब2 ते1 वापि (→वारि). –d) ब2 दक्षिणाशाश् (→दक्षिणाग्रान्); द1 ग्र2 म1 तु (→सु-); ब1-3 न1 -निर्मलं, म1 निक्षिपेत् (→-निर्मलान्)

दे3 पुस्तके ११-१३ श्लोकाः अधोनिर्दिष्टप्रकारेणागताः—
निमन्त्रितस्तु यः श्राद्धे न नियतात्मा भवेद् द्विजः ।
अक्रोधनः शौचपरः कर्त्ता चैव जितेन्द्रियः ।
श्वो भूते दक्षिणां गत्वा दिशं दर्भान् समाहितः ।
समूलानाहरेद्वारि अकुर्यात्कलहं द्विजः ।
भवन्ति तस्य वै मासं पितरो मलभोजनाः ।
तस्मान्निमन्त्रितः श्राद्धे दक्षिणाग्रान् सुनिर्मलान् ।
(=११-१३)

१४. –a) का1 म1 °प्रणवं, ब2.3 °प्लवनं, दे4 °श्रवणं (→°प्रवणं); द1 ग्र2 उ1 शुद्धं, ते1 तैश्च (→स्निग्धं); दे3 दक्षिणप्रवणास्तिष्ठन्. –b) का1 ब1-3 दे2.6 विविक्तं (→विभक्तं);

शुचिं देशं विविक्तं च गोमयेनोपलेपयेत् ।।१४
नदीतीरेषु तीर्थेषु स्वभूमौ चैव सानुषु ।
विविक्तेषु च तुष्यन्ति दत्तेन पितरः सदा ।।१५
पारक्ये भूमिभागे तु पितॄणां नैव निर्वपेत् ।
स्वामिभिस्तद् विहन्येत मोहाद् यत् क्रियते नरैः ।।१६
अटव्यः पर्वताः पुण्यास्तीर्थान्यायतनानि च ।
सर्वाण्यस्वामिकान्याहुर्न हि तेषु परिग्रहः ।।१७
तिलान् प्रविकिरेत् तत्र सर्वतो बन्धयेदजान् ।
असुरोपहतं सर्वं तिलैः शुद्धयत्यजेन वा ।।१८

ततोऽन्नं बहुसंस्कारं नैकव्यञ्जनमच्युतम् ।
चोष्यपेयसमृद्धं च यथाशक्त्या प्रकल्पयेत् ।।१९
ततो निवृत्ते मध्याह्ने लुप्तलोमनखान् द्विजान् ।
अभिगम्य यथामार्गं प्रयच्छेद् दन्तधावनम् ।।२०
तैलमभ्यञ्जनं स्नानं स्नानीयं च पृथग्विधम् ।
पात्रैरौदुम्बरैर्दद्याद् वैश्वदैवत्यपूर्वकम् ।।२१
ततः स्नात्वा निवृत्तेभ्यः प्रत्युत्थाय कृताञ्जलिः ।
पाद्यमाचमनीयं च संप्रयच्छेद् यथाक्रमम् ।।२२
ये चात्र विश्वेदेवानां विप्राः पूर्वं निमन्त्रिताः । वें.२.२२.२३

दे3 सुविलक्षणं, द1 ग्र2 शुभदक्षिणं (→शुभलक्षणं). –c) ब1 दे4.6.10 म1 शुचि- (→शुचिं); म1 विभक्तं (→विविक्तं); ते1 शुचिर्देशे शुचौ विप्रो, उ1 शुचिदेशे विभक्तं च. –d) दे10 गोमयेन च लेपयेत्.

१५. –b) दे3 ते1 सुभूमौ, दे4 ग्र2 सभूमौ (→स्वभूमौ); दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. नाम्बुषु (→सानुषु); का1 भूमौ चैवादिसानुषु, दे2 भूमौ वै वध सानुषु, उ1 स्वभूमौ गिरिसानुषु. –c) का1 दे2 विविक्तेष्वनुतुष्यन्ति. –d) दे6 दैत्येन (→दत्तेन); ग्र2 उ1 तथा (→सदा).

१६. का1 ते1. cd ⊙. –a) दे10 पारिक्ये, न1 पवत्ये (→पारक्ये). –b) ग्र2 उ1 वैन (→नैव); का1 कारयेत्, ते1 दापयेत् (→निर्वपेत्). –d) दे3 मौल्यविक्रमयेत नरैः.

१७. का1. ab ⊙. –a) दे3 अदुष्टः, ग्र2 अटव्यं (→अटव्यः); दे6 पर्वतान् (→पर्वताः); दे1.8-10 पर्वतारण्याः (→पर्वताः पुण्याः). –c) ग्र2 सर्वाण्यपि स्वकान्याहुर्. –d) दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. न ह्येतेषु, दे10 निन्द्यं तेषु (→न हि तेषु); दे4 प्रतिग्रहः (→परिग्रहः).

१८. –a) ब2 दे4 तिलांश्च, दे3 तिलांस्तान् (→तिलान् प्र-); का1 ब1.3 दे6 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 तिलानवकिरेत्तत्र, दे10 तिला न चक्रिरे तस्य. –b) दे6 सर्वज्ञो, ग्र2 सर्वगो (→सर्वतो); का1 दे6 द्विजान्, दे1.3.8.9 मुवें. मुए. अजं (→अजान्); ते1 सर्वत्रानुनयेत्तिलान्. –c) दे3 उ1 असुरापहतं (दे3 °ता), दे6 न1 असुरौपह (न1 °हि) तं (→असुरोपहतं); मुवें. श्राद्धं (→सर्वं), ते1 असुरोपहतं चापि. –d) न1 द1 ग्र2 म1 उ1 च (→वा); ब1 तिलैः शुद्धव्यभोजनः, दे3 तिलैः शुद्धा जलेन वा, दे4 तिलैः शुद्धयत्यजेन च, ते1 तिलैः शुद्धयति तेन च.

१९. –a) का1 दे2 ततोऽर्थं, दे4 ततोऽग्नि (→ततोऽन्नं); दे3 ते1 अतोऽन्नं च सुसंस्कारं. –b) ब1 नैकव्यञ्जनगव्यं तत्, न1 द1 ग्र2 म1 उ1 नैकव्यञ्जनमव्ययं, दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. नैकव्यञ्जनमध्यगं (दे10 °मं), दे4 नैकव्यञ्जनसंभवं, ते1 नैकव्यंजनमुण्णवत्. –c) दे3.4.8-10 मुवें. मुए. मुब. चोष्यं, द1 ग्र2 उ1 शोष्य- (→चोष्य-); दे1.3.4.8-10 मुवें. मुए. मुब. पेयं (→-पेय-); का1 दे2 द1 -समृद्धि, दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. -संसृतं, दे6 -समृद्धैः (→-समृद्धं). –d) ब1 दे3 द1 ग्र2 म1 उ1 यथाशक्त्युपकल्पयेत्, दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. यथाशक्ति प्रकल्पयेत्, दे4 यथा शक्त्युपबृंहयेत्.

२०. –b) दे3 कृत्त- (→लुप्त-); दे1.3.4.8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. -रोम° (→-लोम°). –c) ब2 अभिमान्य, दे1.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. अवगम्य, ते1 अधिगम्य (→अभिगम्य); ते1 प्रयजेत यथाबलं.

अतः परं मुवें. अधिकम् :—

38. * आसध्वमिति संजल्पन्नासीरन्ते पृथक् पृथक् ।

२१. ते1. cd ⊙. –a) का1 ब2.3 दे2.6 तैलेनाभ्यञ्जनं (→तैलमभ्जयञ्नं). –b) ते1 पानीयं (→स्नानीयं); उ1 पृथक् पृथक् (→पृथग्विधं). –c) दे3 पात्रमौदुम्बरं, दे6 पात्रै रौदुम्बरेर् (→पात्रैरौदुम्बरैर्). –d) दे6 विश्व° (→वैश्व°); ब1 °देवाद्य-, ब2.3 मुवें. मुए. मुब. °देवत्य-, दे1.3.8-10 °देवस्य, दे4 °देवश्च, द1 ग्र2 उ1 °देवत्व- (→°दैवत्य-).

२२. –a) दे1 स्नानं, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. स्नानात् (→स्नात्वा). –d) ते1 प्रयच्छेत्, + प्रयजेत् (→प्रयच्छेत्); ते1 यथाविधि (→यथाक्रमम्).

२३. दे4. ⊙. –a) ब1-3 दे1.3.6.8-10 न1 द1 ग्र2 उ1 मुवें. मुए. मुब. विश्व- (→विश्वे-); ब2 -देवार्थं (→-देवानां). –b) ब1-3 दे2.6 मुवें. मुए. मुब. द्विजाः (→विप्राः). –c) दे3 एवं (→एषां). –d) ब1 द्विदर्भोपिहितानि च, दे1.8-10

वें.२.२२.२३ प्राङ्मुखान्यासनान्येषां त्रिदर्भोपहितानि च ॥२३
दक्षिणामुखयुक्तानि पितॄणामासनानि च ।
दक्षिणाग्रैकदर्भाणि प्रोक्षितानि तिलोदकैः ॥२४
तेषूपवेशयेदेतानासनं स्पृश्य स द्विजम् ।
आसध्वमिति संजल्पन् आसनास्ते पृथक् पृथक् ॥२५
द्वौ दैवे प्राङ्मुखौ पित्र्ये त्रयश्चोदङ्मुखास्तथा ।
एकैकं वा भवेत् तत्र देवमातामहेष्वपि ॥२६
सत्क्रियां देशकालौ च शौचं ब्राह्मणसंपदम् ।
पञ्चैतान् विस्तरो हन्ति तस्मान्नेहेत विस्तरम् ॥२७
अपि वा भोजयेदेकं ब्राह्मणं वेदपारगम् ।
श्रुतशीलादिसंपन्नमलक्षणविवर्जितम् ॥२८
उद्धृत्य पात्रे चान्नं तत् सर्वस्मात् प्रकृतात् पुनः ।
देवतायतने चास्मै निवेद्यान्यत्प्रवर्त्तयेत् ॥२९
प्रास्येदेग्नौ तदन्नं तु दद्याद् वा ब्रह्मचारिणे ।
तस्मादेकमपि श्रेष्ठं विद्वांसं भोजयेद् द्विजम् ॥३०
भिक्षुको ब्रह्मचारी वा भोजनार्थमुपस्थितः ।
उपविष्टेषु यः श्राद्धे कामं तमपि भोजयेत् ॥३१
अतिथिर्यस्य नाश्नाति न तच्छ्राद्धं प्रशस्यते ।
तस्मात् प्रयत्नाच्छ्राद्धेषु पूज्या ह्यतिथयो द्विजैः॥३२
आतिथ्यरहिते श्राद्धे भुञ्जते ये द्विजातयः ।
काकयोनिं व्रजन्त्येते दाता चैव न संशयः ॥३३

त्रिदर्भोपहतानि च, ते1 त्रिदर्भोपरिकृतानि च, द1 ग्र2 म1 द्विदर्भा (म1 °र्भ-) वि (द1 पि) हितानि च, उ1 द्विजन्मपि-हितानि च, मुवें. मुए. मुब. त्रिदर्भोपहतानि च.

२४. दे1.3.4.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1. ab ⊙. –a) ब2 उत्तरा° (→दक्षिणा°); ब1.3 मुवें. मुए. मुब. °मुक्तानि (→°युक्तानि). –c) दे3 °दर्भाश्च (→°दर्भाणि); दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु, ते1 दक्षिणाग्राणि दर्भाणि, द1 दक्षिणाग्रैस्तु दर्भाणि. –d) दे3 प्रक्षिप्याणि (→प्रोक्षितानि).

२५. –a) ग्र2 °वेशनात् (→°वेशयेद्); दे6 विप्रान् (→एतान्). –b) ब1 संस्पृशन् द्विजाः, ब2 स्पृश्य स द्विजः, दे1.8-10 म1 मुवें. मुए. मुब. संस्पृशन्नपि, दे3 संस्पृशेत्तत, न1 संस्पृशन् द्विजान्, ते1 उ1 संस्पृशेदपि, द1 ग्र2 संश्रयन्नपि (→स्पृश्य स द्विजं). –c) ते1 संजल्पेत्, द1 ग्र2 म1 उ1 संकल्प्य (द1 °ल्प) (→संजल्पन्). –d) ब1 स्वासीरन्, ब2.3 स्वासनास्, दे1.4.8.9 मुवें. मुए. मुब. आसीरन्, दे6 स्वासीनास्, ग्र2 म1 आसनं (→आसनास्); न1 * सीनेषु पृथक् पृथक्.

२६. द1 ग्र2. २६d–४६d ⊙. –a) दे2.6.10 द1 ग्र2 म1 देवे, न1 उ1 देवौ (→दैवे); दे1.6 न1 प्राङ्मुखे (→प्राङ्मुखौ); दे4 ते1 मुवें. पित्रे, न1 विप्रौ (→पित्र्ये). –c) दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. तत्र देवं तु, दे10 दैवतंत्र तु, न1 भावयेत्तत्र, द1 ग्र2 वा **** (→वा भवेत्तत्र). –d) ब1 दे2 न1 देवं, ब3 दैव-, दे1.8-10 मुवें. मुए मुब. पितृ-, दे4 एवं, दे6 ते1 दैवं, म1 पंच-, उ1 भवं (→देव-).

२७. द1 ग्र2. ⊙; ब1. bcd ⊙. –a) ब2 दे3.6 उ1 सत्क्रिया (→सत्क्रियां); ब1 सत्क्रियादेश ***. –b) म1 द्रव्यं (→शौचं); दे3.6 °संपदः (→°संपदं). –c) ते1 पञ्चैता (→पंचैतान्). –d) न1 विस्तरे (→विस्तरं).

२८. ब1 द1 ग्र2. ⊙. –a) दे1.4 ते1 उ1 अथवा (→अपि वा); का1 ब3 दे2 यो जयेद् (→भोजयेद्); दे1 एवं (→एकं). –c) दे4 श्रुतं (→श्रुत-).

२९. द1 ग्र2. ⊙. –a) दे4 उ1 तु, ते1 च (→तत्). –b) ब3 दे2.6 प्राकृतात्पुनः, दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. प्रकृता-ततः, दे4 प्रकृतात्मतः, दे10 प्रकृतादतः, ते1 प्रकृतात्मनः, उ1 प्रयतात्मनः (→प्रकृतात्पुनः). –c) दे4 देवतायतनं (→देवता-यतने); दे1.4.8-10 म1 मुवें. मुए. मुब. वासौ, ते1 तस्मै (→चास्मै). –d) दे3 ते1 निवेद्यान्नं (→निवेद्यान्यत्); ते1 प्रकल्पयेत् (→प्रवर्त्तयेत्).

३०. द1 ग्र2. ⊙; दे1.3.4.8-10 ते1 म1 उ1. cd ⊙. –a) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. प्राश्येदन्नं, ते1 प्रादादग्नौ (→प्रास्येदेग्नौ); का1 दे6 तदर्थं, दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. तदग्नौ (→तदन्नं); म1 प्रागग्नौ च तदन्नं वा. –b) ब1 दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. वै (→वा); ब2 प्रदद्याद् ब्रह्मचारिणे, ते1 दद्याद् ब्राह्मणसंपदम्, म1 दद्याच्च ब्रह्मचारिणे.

३१. द1 ग्र2. ⊙. –a) दे6 च (→वा). –b) दे6 उपस्थितं (→उपस्थितः). –c) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. °विष्टस्तु, दे2 °विष्टे तु, दे3 °विष्टं तु (→°विष्टेषु); ते1 उपविष्टेष्वपि श्राद्धे.

३२. द1 ग्र2. ⊙. –a) दे4 उ1 यत्र (→यस्य). –b) ब2 न च, दे3 न सत्, न1 न तु (→न तत्); ते1 तस्य श्राद्धं प्रणश्यति. –c) ते1 तस्मात्प्रयत्नतः श्राद्धे. –d) दे6 ते1 द्विजाः (→द्विजैः).

३३. द1 ग्र2. ⊙. –a) उ1 आतिथ्ये (→आतिथ्य-); न1 °वर्जिते (→°रहिते); ते1 आतिथ्यहीने श्राद्धे तु. –b) ब2 वै (→ये). –c) न1 कामयोनिं (→काकयोनिं).

हीनाङ्गः पतितः कुष्ठी व्रणी पुक्कसनास्तिकौ ।
कुक्कुटाः शूकराः श्वानो वर्ज्याः श्राद्धेषु दूरतः ॥३४
बीभत्सुमशुचिं नग्नं मत्तं धूर्तं रजस्वलाम् ।
नीलकाषायवसनं पाषण्डांश्च विवर्जयेत् ॥३५
यत् तत्र क्रियते कर्म पैतृकं ब्राह्मणान् प्रति ।
तत्सर्वमेव कर्त्तव्यं वैश्वदैवत्यपूर्वकम् ॥३६
यथोपविष्टान् सर्वांस्तानलंकुर्याद् विभूषणैः ।
स्रग्दामभिः शिरोवेष्टैर्धूपवासोऽनुलेपनैः ॥३७
ततस्त्वावाहयेद् देवान् ब्राह्मणानामनुज्ञया ।
उदङ्मुखो यथान्यायं विश्वे देवास इत्यृचा ॥३८
द्वे पवित्रे गृहीत्वाऽथ भाजने क्षालिते पुनः ।
शं नो देव्या जलं क्षिप्त्वा यवोऽसीति यवांस्तथा ॥३९
या दिव्या इति मन्त्रेण हस्ते त्वर्घं विनिक्षिपेत् ।
प्रदद्याद् गन्धमाल्यानि धूपादीनि च शक्तितः ॥४०
अपसव्यं ततः कृत्वा पितॄणां दक्षिणामुखः ।
आवाहनं ततः कुर्यादुशन्तस्त्वेत्यृचा बुधः ॥४१
आवाह्य तदनुज्ञातो जपेदायं तु नस्ततः ।
शं नो देव्योदकं पात्रे तिलोऽसीति तिलांस्तथा ॥४२
क्षिप्त्वा चार्घं यथापूर्वं दत्त्वा हस्तेषु वै पुनः ।
संस्रवांश्च ततः सर्वान् पात्रे कुर्यात् समाहितः ।
पितृभ्यः स्थानमेतेन न्युब्जं पात्रं निधापयेत् ॥४३
अग्नौ करिष्येत्यादाय पृच्छत्यन्नं घृतप्लुतम् ।　　बं.२.२२.४४

३४. द1 ग्र2. ⊙. –b) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. व्रणयुक्तस्तु नास्तिकः, उ1 वणिक्पुक्कसनास्तिकाः. –c) दे1.3.4.8-10 न1 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. कुक्कुटः (दे10 कुर्कुरः) शूकरः श्वानो, ते1 सूकरः कुक्कुटः श्वानो. –d) ब2 यत्नतः (→दूरतः).

३५. द1 ग्र2. ⊙; [ब1.२२ अध्यायस्य ३५ श्लोकतः २३ अध्यायस्य १८ श्लोकं यावत् ⊙]. –a) ब2.3 दे2.6 ते1 वीभत्सम्, न1 विभ्रत्सम् (→बीभत्सुम्). –b) ते1 दुष्टं (→धूर्तं); दे2.3.6 रजस्वलं (→रजस्वलां). –c) का1 नीलंकषाय-, दे2 नीलकषाय-, न1 नावकाषीय-, ते1 नीलकौशेय- (→नीलकाषाय-); दे1.8.10 मुवें. मुए. मुब. -वसन-, न1 -वसमान्, म1 -वसनां (→-वसनं). –d) दे2 पार्षंजांश्च, दे10 पाखंडिश्च (→पाषण्डांश्च).

३६. ब1 द1 ग्र2. ⊙. –a) का1 यत्र यत्, ब2 अत्र तु (→यत् तत्र). –b) का1 ब3 दे1.2.8.9 न1 म1 मुब. पैतृके, दे6 पैत्र्यकं (→पैतृकं); ब2 पैतृक ब्राह्मणान् प्रति. –d) का1 दे1.8-10 उ1 °देवस्य, ते1 °दैविक, द1 म1 °देवत्य- (→°दैवत्य-); दे3 ब्राह्मणानामनुज्ञया.

३७. ब1 द1 ग्र2. ⊙. –a) दे3 दर्भो°, ते1 अथो° (→यथो°); ब2.3 दे2.6 उ1 °दिष्टान् (→°विष्टान्); म1 यथोपरिष्टान्स्तान् सर्वान्. –c) दे4 म1 स्रग्धामभिः (→°स्रग्दामभिः); दे1.8-10 °विष्टैः (→°वेष्टैः). –d) ब2 दे3 धूपैर् (→धूप-); दे3 वासोप,° दे10 -वासादि° (→-वासोऽनु°); ते1 धूपदीपानुलेपनैः, म1 धौतवासोविनिक्षिपेत्.

३८. ब1 द1 ग्र2. ⊙. –d) दे3.4 न1 स ऋत्विजाः (दे4 °जः), दे10 स वा द्विजाः (→स इत्यृचा).

३९. ब1 द1 ग्र2 म1 उ1. ⊙. –a) दे1.4.8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. गृहीत्वाऽस्य (→गृहीत्वाऽथ). –b) दे10 भोजने (→भाजने); ते1 भोजने क्षालयेत्पुनः. –c) दे1-4.8-10 मुवें. मुए. मुब. देवी (→देव्या).

४०. ब1 द1 ग्र2. ⊙; म1. ab ⊙. –a) दे10 ये (→या); दे6 दिव्य (→दिव्या). –b) ब2 हस्ते चार्घ्यं, ब2 दे2.4.6 हस्तेष्वर्घ्यं (→हस्ते त्वर्घं); ते1 तेष्वर्घं विनिदापयेत्. –c) दे3.10 °माल्यादि (→°माल्यानि); ते1 प्रदद्यादथ माल्यानि. –d) का1 धूपानि च स्वशक्तितः, दे10 धूपदीपानि शक्तितः.

४१. ब1 द1 ग्र2. ⊙. –c) दे3 आवाहयेत् (→आवाहनं); दे3.4.10 ते1 तथा, दे8.9 तदा (→ततः). –d) ब2 पुनः (→बुधः); म1 उशन्तश्चेत्यृचा बुधः.

४२. ब1 द1 ग्र2. ⊙. –a) ब2 इत्यावाह्य तदा ज्ञातो. –b) दे10 उ1 तथा (→ततः). –c) उ1 देव्यु° (→देव्यो°); दे3 पात्रं (→पात्रे).

४३. ब1 द1 ग्र2. ⊙. –a) ब2.3 दे3.6.10 न1 ते1 म1 चार्घ्यं (→चार्घं); दे2 ते1 तथा° (→यथा°). –b) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. वा (→वै). –d) दे6 पात्रे कृत्वा, ते1 कुर्यात् पात्रे (→पात्रे कुर्यात्). –e) दे1.8-10 म1 मुए. मुब. पितृभ्यः स्थानमसीति, मुवें. पितृभ्यः स्थानमेतच्च. –f) का1 ब2 दे1 न1 मुवें. मुए. मुब. न्युब्ज-, ते1 ह्यर्घं-, उ1 ह्यर्घ्यं (→न्युब्जं); दे10 फलं पात्रे, म1 न्युप्तपात्रं (→न्युब्जं पात्रं); दे4 ते1 उ1 निधाय च, न1 म1 निधाय तु (→निधापयेत्).

४४. ब1 द1 ग्र2. ⊙. –a) दे1.8.9 मुवें. मुए. अग्नौ करिष्यान्नादाय. –b) ब2 प्रहुतयर्थं, दे1.4.8.9 न1 ते1 मुवें. मुए.

वें.२.२२.४४ कुरुष्वेत्यभ्यनुज्ञातो जुहुयादुपवीतवान् ॥४४

यज्ञोपवीतिना होमः कर्त्तव्यः कुशपाणिना ।
प्राचीनावीतिना पित्र्यं वैश्वदेवं तु होमवत् ॥४५

दक्षिणं पातयेज्जानुं देवान् परिचरन् पुमान् ।
पितृणां परिचर्यासु पातयेदितरं तथा ॥४६

सोमाय वै पितृमते स्वधा नम इति ब्रुवन् ।
अग्नये कव्यवाहनाय स्वधेति जुहुयात् ततः ॥४७

अग्न्यभावे तु विप्रस्य पाणावेवोपपादयेत् ।
महादेवान्तिके वाऽथ गोष्ठे वा सुसमाहितः ॥४८

ततस्तैरभ्यनुज्ञातो गत्वा वै दक्षिणां दिशम् ।
गोमयेनोपलिप्योर्वीं स्थानं कृत्वा तु सैकतम् ॥४९

मण्डलं चतुरस्रं वा दक्षिणावनतं शुभम् ।
त्रिरुल्लिखेत् तस्य मध्यं दर्भेणैकेन चैव हि ॥५०

ततः संस्तीर्य तत्स्थाने दर्भान् वै दक्षिणाग्रकान् ।
त्रीन् पिण्डान् निर्वपेत् तत्र हविःशेषात्समाहितः॥५१

न्युप्य पिण्डांस्तु तं हस्तं निमृज्याल्लेपभागिनाम् ।
तेषु दर्भेष्वथाचम्य त्रिरायम्य शनैरसून् ।
तदन्नं तु नमस्कुर्यात् पितॄनेव च मन्त्रवित् ॥५२

उदकं निनयेच्छेषं शनैः पिण्डान्तिके पुनः ।
अवजिघ्रेच्च तान् पिण्डान् यथान्युप्तान् समाहितः॥५३

अथ पिण्डावशिष्टान्नं विधिना भोजयेद् द्विजान् ।
मांसान्यपूपान् विविधान् दद्यात् कृसरपायसम् ॥५४

मुब. पृच्छेदन्नं (→पृच्छत्यन्नं); का$_1$ ध्रुवं (→घृत-). –c) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{3.4.6}$ कुरुष्वेति ह्य (दे$_{3.4}$ °त्य) नुज्ञातो, ते$_1$ कुरुष्वेति तदनुज्ञातं. –d) दे$_{1.2.4}$ मुवें. मुए. उपवीतवित् (दे$_{2.4}$ °वत्) (→उपवीतवान्); ते$_1$ जुहुयाद्धूपदीपवत्.

४५. ब$_1$ द$_1$ ग्र$_2$. ⊙. –a) न$_1$ होमं (→होमः). –c) दे$_3$ पित्रे, म$_1$ पित्र्ये (→पित्र्यं). –d) ब$_2$ दक्षिणां, दे$_{1.8\text{-}10}$ म$_1$ मुए. मुब. होमयेत्, दे$_6$ मुवें. होमवित्, ते$_1$ होमकम् (→होमवत्).

४६. ब$_1$ द$_1$ ग्र$_2$. ⊙. –a) ब$_{2.3}$ दे$_{6.8.9}$ जानु- (→जानुं). –b) ब$_2$ दे$_{1.8.9}$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. सदा, दे$_3$ उ$_1$ तदा, न$_1$ ततः (→पुमान्); ते$_1$ देवानामर्चने तथा. –d) उ$_1$ पातयोदितरस्तथा.

४७. ब$_1$ द$_1$ ग्र$_2$. ⊙. –c) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_2$ अग्नये कव्यवाहाय. –d) दे$_3$ स्वाहेति (→स्वधेति).

४८. ब$_1$ द$_1$ ग्र$_2$. ⊙. –a) दे$_{1.3}$ अ(दे$_3$ आ)ग्न्या° (→अग्न्य°). –c) दे$_3$ ते$_1$ चाऽथ (→वाऽथ). –d) उ$_1$ वाऽथ (→वा सु-).

४९. ब$_1$ द$_1$ ग्र$_2$. ⊙. –b) उ$_1$ गत्वा देवप्रदक्षिणं. –c) दे$_{1.3.8\text{-}10}$ मुवें. मुए. मुब. °लिप्याथ, म$_1$ °लिप्तं वा (→°लिप्योर्वीं). –d) दे$_{1.8\text{-}10}$ मुवें. मुए. मुब. कुर्यात् स-, दे$_{3.4}$ न$_1$ म$_1$ कुर्यात्तु (→कृत्वा तु-); ते$_1$ स्थानं कुर्यात्समे ततः.

५०. ब$_1$. ⊙; द$_1$ ग्र$_2$. a ⊙. –b) दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. [अ]प्रवणं, दे$_{10}$ [अ]प्लवनं, ग्र$_2$ [अ]वचनं (→[अ]वनतं); दे$_3$ ते$_1$ दक्षिणं चोत्तरं शुभं, उ$_1$ दक्षिणां चोन्नतं शुभं. –c) दे$_4$ ऋतु° (→त्रिरु°); म$_1$ तत्र (→तस्य); का$_1$ दे$_4$ मध्ये (→मध्यं).

५१. ब$_1$. ⊙. –a) उ$_1$ तत्र (→ततः); म$_1$ स्थानं (→स्थाने). –b) दे$_{1.8\text{-}10}$ मुवें. मुए. दक्षिणाग्रगान् (→दक्षिणाग्रकान्). –d) दे$_3$ °शेषं, दे$_9$ °शेषान् (→°शेषात्).

५२. ब$_1$. ⊙. –a) दे$_1$ स्थाप्य, दे$_{3.8\text{-}10}$ ते$_1$ द$_1$ मुवें. मुए. मुब. उप्य, दे$_6$ सुप्य, ग्र$_2$ तप्य, म$_1$ उ$_1$ उप- (→न्युप्य); का$_1$ तत्स्थाने, दे$_{1.3.8\text{-}10}$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. तद्धस्तं ते$_1$, तद् वस्त्रं (→तं हस्तं). –b) दे$_4$ निगृह्यात्, ते$_1$ निमृज्यात् (→निमृंज्यात्); का$_1$ °भाजनं, दे$_{1.8.9}$ द$_1$ ग्र$_2$ मुए. मुब. °भोजिनां, दे$_2$ °भोजनं, दे$_3$ °भागिनं, दे$_6$ °भागिनः, उ$_1$ °भोजना (→°भागिनां). –c) दे$_3$ आमृज्य (→आचम्य); दे$_6$ तेषु सर्वेष्वथावस्य, ते$_1$ तेषु बद्धेषु चाचम्य. –d) का$_1$ त्रिरारम्य, ब$_3$ ते$_1$ द$_1$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. त्रिराचम्य, दे$_3$ तथाचम्य (→त्रिरायम्य). –e) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_2$ न$_1$ षडप्यृतून्, दे$_3$ यदुद्धृतं, दे$_4$ षडप्येतान्, दे$_6$ षडस्यहन्, दे$_{10}$ यद् दत्तं तु, द$_1$ म$_1$ षड्भिः पितॄन्, मुब. षड्ऋतुंश्च (→तदन्नं तु); ते$_1$ मण्डलस्याग्रमुत्कुर्यात्. –f) दे$_4$ ऋतून्, म$_1$ मन्त्रैर् (→पितॄन्); द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ पितॄन् देवांश्च धर्मवित्, दे$_2$ पितॄनेव च मन्त्रवत्.

५३. ब$_1$. ⊙. –c) दे$_4$ अवक्षिपेच्च, ते$_1$ उपजिघ्रेत (→अवजिघ्रेच्च). –d) दे$_1$ यथानुब्जा(?), दे$_3$ यथाभ्युष्टा, दे$_{4.8\text{-}10}$ मुवें. मुए. यथान्युप्त्वा, दे$_6$ यथा पुंसान्, ते$_1$ बद्धान् युक्ता (→यथान्युप्तान्).

५४. ब$_1$. ⊙. –a) ते$_1$ तथा (→अथ); का$_1$ °शिष्टचर्थं (→°शिष्टान्नं); दे$_{1.8\text{-}10}$ न$_1$ मुवें. मुए. मुब. अथ पिण्डाच्चशिष्टान्नं. –b) दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. विधिवद्, द$_1$ विधानाद् (→विधिना). –c) ब$_3$ मांसान्य-

सूपशाकफलानीक्षून् पयो दधि घृतं मधु ।
अन्नं चैव यथाकामं विविधं भक्ष्यपेयकम् ॥५५
यद् यदिष्टं द्विजेन्द्राणां तत्सर्वं विनिवेदयेत् ।
धान्यांस्तिलांश्च विविधान् शर्करा विविधास्तथा ॥५६
उष्णमन्नं द्विजातिभ्यो दातव्यं श्रेय इच्छता ।
अन्यत्र फलमूलेभ्यः पानकेभ्यस्तथैव च ॥५७
नाश्रूणि पातयेज्जातु न कुप्येन्नानृतं वदेत् ।
न पादेन स्पृशेदन्नं न चैतदवधूनयेत् ॥५८

पूपांश्च, दे1.8.9 मुवें. मुए. मांसान्पूपांश्च, दे6 ते1 मांसानपूपान्, दे10 मांसान्पिण्डांश्च, द1 म1 उ1 माषान्नपूपान् (→मांसान्यपूपान्). –d) दे6 दत्त्वा (→दद्यात्); दे1.8-10 मुवें. मुए. श्राद्धकल्पांस्तु भोजनात्.

अतः परं दे1.8-10 मुवें. मुए. पुस्तकेषु ७०-७७ab श्लोका वर्त्तन्ते—

* 'ततोऽन्नमुत्सृजेद् भुक्तेष्वग्रतो विकिरन् भुवि ।
पृष्ट्वा तदन्नमित्येव तृप्तानाचामयेत्ततः ।
आचान्ताननुजानीयादभितो रम्यतामिति ।
स्वधास्त्विति च ते ब्रूयुर्ब्राह्मणास्तदनन्तरम् । [4]
ततो भुक्तवतां तेषामन्नशेषं निवेदयेत् ।
यथा ब्रूयुस्तथा कुर्यादनुज्ञातस्तु तैर्द्विजैः ।
पित्रे स्वदितमित्येव वाच्यं गोष्ठेषु सुश्रितम् ।
संपन्नमित्यभ्युदये देवे रोचितमित्यपि । [8]
विसृज्य ब्राह्मणान्तान् वै पितृपूर्वं तु वाग्यतः ।
दक्षिणां दिशमाकांक्षन्याचेतेमान् वरान्पितॄन् ।
दातारो नोभिवर्द्धन्तां वेदाः संततिरेव च ।
श्रद्धा च नो मा विगमद् बहु देयं च नोऽस्त्विति । [12]
पिण्डांस्तु गोऽजविप्रेभ्यो दद्यादग्नौ जलेऽपि वा ।
मध्यमं तु ततः पिण्डमद्यात्पत्नी सुतार्थिनी ।
प्रक्षाल्य हस्तावाचम्य ज्ञातिं शेषेण तोषयेत् ।
(= ७०-७६)

[-1) दे10 विकरं (→विकिरन्). –4) दे10 तत् (→ते) –7) दे1.8.9 पित्र्ये (→पित्रे). –8) मुवें. मुए. सेवित- (→रोचित-). –11) दे1.8.9 वेदः (→वेदा); दे10 व्यगमद् (→विगमद्)].

५५. ब1. ⊙. –a) ब2 पुष्प-, ब3 पूपः, दे4 सोप-, न1 सूपं, ते1 पूप- (→सूप-). –b) ते1 आपः (→पयो). –d) दे1.2.8-10 मुवें. मुए. मुब. भोज्य°, दे6 भक्ष° (→भक्ष्य°).

क्रोधेन चैव यद् दत्तं यद् भुक्तं त्वरया पुनः ।
यातुधाना विलुम्पन्ति जल्पता चोपपादितम् ॥५९
स्विन्नगात्रो न तिष्ठेत सन्निधौ तु द्विजन्मनाम् ।
न चात्र श्येनकाकादीन् पक्षिणः प्रतिषेधयेत् ।
तद्रूपाः पितरस्तत्र समायान्ति बुभुक्षवः ॥६०
न दद्यात् तत्र हस्तेन प्रत्यक्षलवणं तथा ।
न चायसेन पात्रेण न चैवाश्रद्धया पुनः ॥६१　वें.२.२२.६८

५६. ब1. ⊙. –a) ब2 समुच्छिष्टं, दे6 दद्यादिष्टं (→यद् यदिष्टं). –c) का1 ब2.3 दे2.3.4 ते1 द1 ग्र2 म1 धानास-, दे10 धान्यंस्, न1 पलांस् (→धान्यास्); ब2.3 दे3.4 न1 ते1 तिलाश्च (→तिलांश्च); ब2.3 त्रिविधाः, दे2.3 न1 ते1 विधिना (→विविधान्). –d) दे6 विविधान् (→विविधास्).

५७. ब1. ⊙. –a) ते1 उत्तमं यद् द्विजातिभ्यो. –b) का1 इच्छताम्, दे3 इच्छया, दे6 इच्छत, दे10 इच्छिता, उ1 इच्छतः (→इच्छता). –d) म1 ग्र2 उ1 पाकेभ्यश्च तथैव हि (उ1 च), द1 पक्वेभ्यश्च तथैव हि.

५८. ब1. ⊙. –a) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. न भूमौ, न1 नाश्रुमा- (→नाश्रूणि); दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. जानु (→जातु). –b) ग्र2 कुप्यात् (→कुप्येत्). –b) दे3.8-10 मुवें. मुए. न चैवमवधूनयेत्.

५९. ब1. ⊙. –a) मुब. क्रोधेनैव च (→क्रोधेन चैव); न1 यद्भुक्तं (→यद् दत्तं); दे1 क्रोधेनैव यदुक्तं च, दे4.8-10 मुवें. मुए. क्रोधेनैव च यद् भुक्तं. –b) ब2 द1 ग्र2 म1 यद् दत्तं, दे1 उ1 *** (→यद् भुक्तं); दे1.8-10 मुवें. मुए. त्वयथाविधि (दे10 °धिः) (→त्वरया पुनः). –c) दे6 विलुप्यन्ति (→विलुम्पन्ति). –d) का1 जल्पतां चो°, दे1 जल्पतो चो° (?), द1 जल्पवाचो°, ग्र2 जल्पया चो°, उ1 जल्पन्या चो° (→जल्पता चो°); ते1 जल्पन्नाच्चैव वादतः.

६०. ब1. ⊙. –a) ब2 शून्य°, दे1.3 खिन्न°, ते1 वृत° (→स्विन्न°). –b) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. च (→तु); दे1.8-10 द्विजोत्तमान्, मुब. द्विजोत्तमाः (→द्विजन्मनाम्). –c) दे1.3.4.8-10 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. न च वश्येत काकादीन्. –d) दे1.8-10 मुवें. मुए. प्रतिलोमगान् (→प्रतिषेधयेत्). –f) ते1 आज्यपाः पितरस्तद्वत्.

६१. ब1. ⊙. –a) ते1 दद्यादन्नं न हस्तेन. –b) दे1.4.8-10 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. प्रत्यक्षं (→प्रत्यक्ष-). –c) दे6 पात्राणि (→पात्रेण).

वें.२.२२.६१ काञ्चनेन तु पात्रेण राजतौदुम्बरेण वा ।
दत्तमक्षयतां याति खड्गेन च विशेषतः ।।६२
पात्रे तु मृण्मये यो वै श्राद्धे भोजयते पितॄन् ।
स याति नरकं घोरं भोक्ता चैव पुरोधसः ।।६३
न पङ्क्त्यां विषमं दद्यान्न याचेन्न च दापयेत् ।
याचिता दापिता दाता नरकान् यान्ति दारुणान् ।।६४
भुञ्जीरन् वाग्यताः शिष्टा न ब्रूयुः प्राकृतान् गुणान् ।
तावद्धि पितरोऽश्नन्ति यावन्नोक्ता हविर्गुणाः ।।६५
नाग्रासनोपविष्टस्तु भुञ्जीत प्रथमं द्विजः ।
बहूनां पश्यतां सोऽज्ञः पङ्क्त्या हरति किल्बिषम् ।।६६
न किञ्चिद् वर्जयेच्छ्राद्धे नियुक्तस्तु द्विजोत्तमः ।
न मांसं प्रतिषेधेत न चान्यस्यान्नमीक्षयेत् ।।६७
यो नाश्नाति द्विजो मांसं नियुक्तः पितृकर्मणि ।
स प्रेत्य पशुतां याति संभवानेकविंशतिम् ।।६८
स्वाध्यायं श्रावयेदेषां धर्मशास्त्राणि चैव हि ।
इतिहासपुराणानि श्राद्धकल्पांश्च शोभनान् ।।६९
ततोऽन्नमुत्सृजेद् भुक्ते अग्रतो विकिरन् भुवि ।
पृष्ट्वा तृप्ताः स्थ इत्येवं तृप्ता नाचामयेत् ततः ।।७०
आचान्ताननुजानीयादभितो रम्यतामिति ।
स्वधाऽस्त्विति च तं ब्रूयुर्ब्राह्मणास्तदनन्तरम् ।।७१

---

६२. ब1. ⊙. –a) दे3 कीचकेन च पात्रेण. –b) उ1 तथा चौ°, दे3.8-10 म1 मुवें. मुए. राजतो°, द1 ग्र2 तथा त्वौ° (→राजतौ°); का1 ब2.3 दे2.6 च, ते1 च, +वा (→वा). –c) द1 ग्र2 उ1 उप्त° (→दत्त°); ब1 दत्तमक्षयतामेति. –d) ते1 स्वर्णेन (→खड्गेन).

६३. ब1. ⊙; दे1. cd ⊙. –a) ब2 च (→तु); ते1 पाययेत्, +पात्रे तु (→पात्रे तु); ब3 दे1.3 न1 द1 मृन्मये (→मृण्मये); न1 चैव (→यो वै). –b) ग्र2 पात्रे (→श्राद्धे); दे1.8.9 वै भोजयेत्पितॄन्, मुवें. मुए. मुब. वै भोजयेद् द्विजान् (→भोजयते पितॄन्); ते श्राद्धे वा भोजयेत्पितॄन्. –d) का1 ब2.3 दे4 ते1 ग्र2 पुरोधसा, म1 पुरोदितं (→पुरोधसः).

६४. ब1. ⊙; दे1. ab ⊙. –a) दे6 अपङ्क्त्यां, ते1 न चैषां (→न पङ्क्त्यां). –b) दे4.8-10 ते1 द1 म1 मुवें. मुए. मुब. न याचेत न दापयेत्. –c) ब2 दे1 याचितो (→याचिता); ब2 दापितो (→दापिता); दे3 चैव (→दाता); उ1 याचिता दापिता चाथ, ते1 दाता दापयिता चैव, ग्र2 याचितादपि चात्मानं. –d) दे3 नरके, द1 ग्र2 म1 उ1 नरकं (→नरकान्); ब2 प्रतिपद्यते, ब3 दे6 न1 याति दारुणान्, दे1.3.4.8-10 मुवें. याति भीषणान्, द1 ग्र2 म1 उ1 याति भीषणं (→यान्ति दारुणान्).

६५. ब1. ⊙. –a) दे4 मृष्टं, न1 स्विष्टं, ते1 स्पष्टं (→शिष्टाः); दे1.8-10 मुवें. मुए. भुञ्जीरन्नग्रतः श्रेष्ठं, दे3 भुञ्जाना वाग्यता सृष्टं, द1 ग्र2 म1 उ1 भुञ्जीत वाग्यतो दृष्टं (म1 मृष्टं). –b) द1 ग्र2 उ1 ब्रूयात् (→ब्रूयुः); दे3 न ब्रूयुः प्रत्यक्षतां गुणान्, ते1 न ब्रूयुः प्राश्य तद् गुणान्. –c) म1 तस्यापि (→तावद्धि). –d) ग्र2 हविर्गुणान् (→हविर्गुणाः).

६६. ब1. ⊙. –a) का1 नाग्रसन्नो°, दे4 नासायनो°, ते1 अग्रासनो°, ग्र2 नास्त्रासनो° (→नाग्रासनो°). –c) का1 पश्यतो, +पश्यतां, ते1 प्रेक्षतां (→पश्यतां); का1 सोऽयं, दे1.8-10 मुवें. मुए. सोन्यः, दे2 सोऽग्रः (→सोऽज्ञः). –d) दे6 पङ्क्तेर् (→पङ्क्त्या).

६७. ब1. ⊙. –a) ब3 उर्जयेत्, दे10 अर्चयेत् (→वर्जयेत्). –b) ब2 नियोगं तु (→नियुक्तस्तु); ते1 द1 द्विजोत्तमाः (→द्विजोत्तमः). –c) दे1.8-10 म1 मुवें. मुए. मुब. न मांसस्य निषेधेन, ते1 न मांसप्रतिषेधेन. –d) दे4 न चान्यस्थान्नमीक्षयेत्.

६८. ब1. ⊙. –c) ग्र2 नरकं, म1 पश्यतां (→पशुतां). –d) दे10 °विंशतिः (→°विंशतिम्); का1 संभवादेकविंशतिं, न1 संभवानैकविंशतिम्.

६९. ब1. ⊙; दे1.4.8-10 मुए. cd ⊙. –a) ग्र2 स्वाध्याय-, मुवें. स्वाध्यायान् (→स्वाध्यायं); ब2 वेदान्, दे6 देवान्, द1 ग्र2 म1 उ1 तेषां (→एषां). –d) दे3 तु (→च); द1 भोजनान् (→शोभनान्).

७०. [ब1 दे1.4.8-10 मुए. ⊙; दे1.8-10 मुवें. मुए. पुस्तकेषु ७०–७७ab श्लोकाः ५४ श्लोकात् परतः आगताः]; दे6. d ⊙. –a) न1 ततोऽग्निम् (→ततोऽन्नम्); दे3 विसृजेत् (→उत्सृजेद्); ब3 ग्र2 म1 उ1 भुङ्क्ते, दे3 चैव, दे6 भक्तैः, मुब. भोक्ता (→भुक्ते). –b) का1 ब3 द1 ग्र2 म1 उ1 -मुब. -त्वग्रतो, ते1 ह्यग्रतो, मुवें. साग्रतो (→अग्रतो); ग्र2 विकरान् (→विकिरन्). –c) ते पृच्छेत् (→पृष्ट्वा); ब2.3 दे.6 मुवें. स्वदितं, दे6 [अ]भ्युदितं, ग्र2 स्वादितं, मुब. तदन्नं (→तृप्ताः स्थ); दे3 मुब. इत्येव (→इत्येवं); न1 स्पृष्टोच्छिष्टमित्येवं.

७१. ब1 दे1.4.6.8-10 मुए. ⊙ (द्र. ७० पा. वि.) –a) ब3 शेषं (→तेषां). –b) दे3 अनु (→इति). –c)

ततो भुक्तवतां तेषामन्नशेषं निवेदयेत् ।
यथा ब्रूयुस्तथा कुर्यादनुज्ञातस्तु वै द्विजैः ॥७२
पित्र्ये स्वदित इत्येव वाक्यं गोष्ठेषु सून्नृतम् ।
संपन्नमित्यभ्युदये दैवे रोचत इत्यपि ॥७३
विसृज्य ब्राह्मणांस्तान् वै दैवपूर्वं तु वाग्यतः ।
दक्षिणां दिशमाकाङ्क्षन् याचेतेमान् वरान् पितॄन् ॥७४
दातारो नोऽभिवर्द्धन्तां वेदाः संततिरेव च ।
श्रद्धा च नो मा व्यगमद् बहुदेयं च नोऽस्त्विति ॥७५
पिण्डांस्तु गोऽजविप्रेभ्यो दद्यादग्नौ जलेऽपि वा ।
मध्यमं तु ततः पिण्डमद्यात् पत्नी सुतार्थिनी ॥७६
प्रक्षाल्य हस्तावाचम्य ज्ञातीन् शेषेण तोषयेत् ।
ज्ञातिष्वपि च तुष्टेषु स्वान् भृत्यान् भोजयेत् ततः ।
पश्चात् स्वयं च पत्नीभिः शेषमन्नं समाचरेत् ॥७७
नोद्वासयेत् तदुच्छिष्टं यावन्नास्तंगतो रविः ।
ब्रह्मचारी भवेतां तु दम्पती रजनीं तु ताम् ॥७८
दत्त्वा श्राद्धं तथा भुक्त्वा सेवते यस्तु मैथुनम् ।
महारौरवमासाद्य कीटयोनिं व्रजेत् पुनः ॥७९
शुचिरक्रोधनः शान्तः सत्यवादी समाहितः ।
स्वाध्यायं च तथाऽध्वानं कर्त्ता भोक्ता च वर्जयेत् ॥८०
श्राद्धं भुक्त्वा परश्राद्धे भुञ्जते ये द्विजातयः ।
महापातकिभिस्तुल्या यान्ति ते नरकान् बहून् ॥८१ वें.२.२२.८६

दे$_3$ मुब. ते (→तं); का$_1$ दे$_2$ ब्रूयाद् (→ब्रूयुर्); ते$_1$ सुस्वधाऽस्त्ववितं ब्रूयुः.

७२. ब$_1$ दे$_{1.4.6.8-10}$ मुए. ⊙ (द्र. ७० पा. वि.) –a) ब$_3$ शेषं (→तेषां). –b) दे$_3$ निधापयेत् (→निवेदयेत्). –c) ग्र$_2$ तथा (→यथा); दे$_3$ कुर्युस् (→ब्रूयुस्). –d) ब$_3$ दे$_3$ न$_1$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. तैर् (→वै).

७३. ब$_1$ दे$_{1.4.8-10}$ मुए. ⊙ (द्र. ७० पा. वि.); दे$_6$.a ⊙. –a) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_2$ द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ स्वधितमित्येवं (का$_2$ ग्र$_2$ उ$_1$ °व), ते$_1$ स्वधितमित्येवं, म$_1$ स्वदित इत्येवं (→स्वदित इत्येव); दे$_3$ पृष्ट्वा तृप्तास्थ इत्येवं. –b) ब$_{2.3}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुब. वाच्यं (ब$_2$ °च्ये) (→वाक्यं); ब$_2$ मुवें. सूत्रितं, ब$_3$ दे$_6$ सुश्रूतं, मुब. सुश्रितं (→सून्नृतं); द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ वाच्यं गोष्ठेष्वनुश्रुतं (उ$_1$ °तः). –d) दे$_3$ न$_1$ देवे (→दैवे); ब$_3$ दे$_6$ मुब. रुचितमित्यपि, ते$_1$ रोचेत इत्यपि, द$_1$ रोचिष्णु इत्यपि, ग्र$_2$ उ$_1$ रोचनमि (उ$_1$ इ) त्यपि (→रोचत इत्यपि).

७४. ब$_1$ दे$_{1.8-10}$ मुए. ⊙ (द्र. ७० पा. वि.). –b) ब$_{2.3}$ दे$_6$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ देव°, दे$_{3.4}$ ते$_1$ मुवें. मुब. पितृ° (→दैव°). –c) द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ आकाङ्क्ष्यन् (→आकाङ्क्षन्). –d) न$_1$ इष्टान् (→इमान्); दे$_3$ बहून् (→पितॄन्).

७५. ब$_1$ दे$_{1.8-10}$ मुए. ⊙ (द्र. ७० पा. वि.). –a) का$_1$ दे$_3$ [अ]पि°, ब$_{2.3}$ [अ]वि° (→[अ]भि°). –b) उ$_1$ नः (→च). –c) ते$_1$ माऽव्यमत्, ग्र$_2$ म$_1$ व्यपगात् (→व्यगमद्). –d) ग्र$_2$ बहुधेयं (→बहुदेयं).

अतः परं ब$_{2.3}$ पुस्तकयोरधिकम्—
39. *अन्नं च नो बहुभवेदतिथींश्च लभेमहि ।
याचितारश्च नः सन्तु मा च याचिष्म कञ्चन' ।

७६. ब$_1$ दे$_{1.8-10}$ मुए. ⊙ (द्र. ७० पा. वि.). –d) ग्र$_2$ म$_1$ दद्यात् (→अद्यात्); ते$_1$ अद्यातापत्सुतार्थिनी.

द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$. b, c मध्ये अधिकम्—
40. *प्रक्षिपेत्सत्सु विप्रेसु द्विजोच्छिष्टं न मार्जयेत् ।

७७. ब$_1$. ⊙; दे$_{1.8-10}$ मुए. ab ⊙ (द्र. ७० पा. वि.). –b) ब$_3$ दे$_3$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. भोजयेत् (→तोषयेत्); ब$_2$ ज्ञातीन् शेषान् प्रतोषयेत्. –c) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. चतुर्थेषु, ते$_1$ च भुक्तेषु (→च तुष्टेषु). –e) ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ सपत्नीकः (→च पत्नीभिः). –f) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.6}$ न$_1$ समाहरेत्, दे$_3$ च भोजयेत् (→समाचरेत्).

७८ ब$_1$. ⊙. –c) का$_1$°तौ तु (→°तां तु); ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ ब्रह्मचर्यं चरैनां (म$_1$ °त्तौ) तु. –d) दे$_{1.3.4.8-10}$ न$_1$ दम्पत्योर् (→दम्पती); ग्र$_2$ रजनीं ब्राह्मणैः सह.

७९. –a) द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ ततो (→तथा). –b) द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ सेवयेद् यस्तु मैथुनं. –c) न$_1$ °मासीद्य (→°मासाद्य).

८०. –b) दे$_6$ दृढव्रतः (→समाहितः). –d) म$_1$ विवर्जयेत् (→च वर्जयेत्); का$_1$ कर्त्ता च परिवर्जयेत्.

८१. –a) दे$_{1.4.8-10}$ मुए. मुब. कृत्वा, द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ दत्त्वा (→भुक्त्वा). –b) ब$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ परश्राद्धं (→परश्राद्धे). –c) द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ °पातकिनस् (→°पातकिभिस्).

वे.२.२२.९० एष वो विहितः सम्यक् श्राद्धकल्पः सनातनः ।
आमेन वर्त्तयेन्नित्यमुदासीनोऽथ तत्त्ववित् ।।८२
अनग्निरध्वगो वाऽपि तथैव व्यसनान्वितः ।
आमश्राद्धं द्विजः कुर्याद् विधिज्ञः श्रद्धयान्वितः ।
तेनाग्नौ करणं कुर्यात् पिण्डांस्तेनैव निर्वपेत् ।।८३
योऽनेन विधिना श्राद्धं कुर्यात् संयतमानसः ।
व्यपेतकल्मषो नित्यं योगिनां वर्त्तते पदम् ।।८४
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन श्राद्धं कुर्याद् द्विजोत्तमः ।
आराधितो भवेदीशस्तेन सम्यक् सनातनः ।।८५
अपि मूलैर्फलैर्वाऽपि प्रकुर्यान्निर्धनो द्विजः ।
तिलोदकैस्तर्पयेद् वा पितॄन् स्नात्वा समाहितः ।।८६
न जीवत्पितृको दद्याद्धोमान्तं चाभिधीयते ।
येषां वापि पिता दद्यात् तेषां चैके प्रचक्षते ।।८७
पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ।
यो यस्य म्रियते तस्मै देयं नान्यस्य तेन तु ।।८८
भोजयेद् वापि जीवन्तं यथाकामं तु भक्तितः ।
न जीवन्तमतिक्रम्य ददाति श्रूयते श्रुतिः ।।८९
द्व्यामुष्यायणिको दद्याद् बीजिक्षेत्रिकयोः समम् ।
ऋक्थादर्द्धं समादद्यान्नियोगोत्पादितो यदि ।।९०

८२. –a) म$_1$ एवं (→एष); का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.3.6}$ ते$_1$ द$_1$ म$_1$ मुब. वोऽभिहितः, उ$_1$ तेऽभिहितः (→वो विहितः); न$_1$ सौम्यः (→सम्यक्). –b) द$_1$ ग्र$_2$ °कालस् (→°कल्पः); दे$_{1.8.9}$ ते$_1$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. समासतः, दे$_{10}$ समाहितः, + समासतः, द$_1$ ग्र$_2$ समाहितः (→सनातनः). –c) ब$_{2.3}$ मुवें. मुए. मुब. अनेन, दे$_6$ व्रतेन, ते$_1$ तमेव (→आमेन); मुवें. वर्द्धयेत् (→वर्त्तयेत्). –d) ते$_1$ हि (→[अ]थ); दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. ब्राह्मणो व्यसनान्वितः, द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ उदासीनो न तत्त्वतः.

८३. ब$_1$. ⊙; दे$_{1.8-10}$ मुए. मुब. ab ⊙. –c) ब$_2$ दे$_{10}$ मुब. यथा, दे$_{1.4.8.9}$ मुए. मुब. यदा, न$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ ततः, म$_1$ सतः (→द्विजः). –d) न$_1$ वृषलस्तु सदैव हि.

८४. ब$_1$. ⊙. –a) दे$_3$ न$_1$ अनेन, ते$_1$ एतेन (→योऽनेन); द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ कुर्यात् (→श्राद्धं). –b) द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ श्राद्धं (→कुर्यात्); दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. कुर्याद्वै शान्तमानसः, ते$_1$ कुर्यात्संतुष्टमानसः. –c) ब$_2$ °कर्मको, ते$_1$ °पातको, द$_1$ °कलुषो (→°कल्मषो). –d) ब$_1$ परं (→पदं); दे$_{1.8-10}$ न$_1$ ते$_1$ उ$_1$ मुब. याति नावर्तते पदं, दे$_3$ यातिना वर्तते यदा, दे$_4$ यतो नावर्तते पदं, मुवें. मुए. यतीनां वर्तयेत्पदं.

८५. ब$_1$. ⊙. –d) का$_1$ समाहितः, ते$_1$ समन्ततः (→सनातनः).

८६. ब$_1$. ⊙. –a) म$_1$ मूल- (→मूलैः). –b) दे$_4$ कुर्यान्निर्धनिको द्विजः, ते$_1$ श्राद्धं निर्वर्त्तयेद्द्विजः. –c) दे$_{1.8-10}$ ग्र$_2$ मुवें. मुए. मुब. तर्पयित्वा (→तर्पयेद्वा). –d) ते$_1$ सर्वान् (→स्नात्वा); द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ द्विजोत्तमः (→समाहितः).

८७. ब$_1$. ⊙; का$_1$.bc ⊙. –b) ब$_{2.3}$ होमाद्यं चाभि°, दे$_{1.3.8.9}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. होमान्तं वा वि°, दे$_{10}$ होमान्ते वा वि°, ते$_1$ आमान्नं वा वि° (→होमान्तं चाभि°). –c) दे$_{1.4}$ न$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ तेषां, म$_1$ एषां (→येषां); ब$_{2.3}$ दे$_6$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ चापि, उ$_1$ चैव (→वापि); द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ सदा (→पिता). –d) न$_1$ चैते, म$_1$ चैकं (→चैके); दे$_3$ प्रवक्ष्यते (→प्रचक्षते).

८८. ब$_1$. ⊙. –a) दे$_{1.8-10}$ पितुः (→पिता). –b) का$_1$ दे$_{3.6}$ ते$_1$ प्रपितामहाः (→प्रपितामहः). –c) न$_1$ यस्यां (→यस्य); उ$_1$ म्रियते, + क्रियते, दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. प्रीयते, दे$_3$ नृपते (→म्रियते); दे$_{1.6}$ यस्मै (→तस्मै). –d) ते$_1$ तु, उ$_1$ च (→तु); न$_1$ तदयं न्यस्यते न तु, म$_1$ देयस्ता नास्यते न तु.

८९. ब$_1$. ⊙. –a) का$_1$ ब$_3$ दे$_2$ भोजयित्वापि (का$_1$ तु), म$_1$ भोजयेत्वपि (→भोजयेद्वापि). –c) ते$_1$ न जीवन् समतिक्रम्य, ग्र$_2$ न$_1$ जीवनमतिक्रम्य. –d) का$_1$ दे$_2$ मुब. किञ्चिद् दद्यादिति श्रुतिः, ब$_2$ किञ्चित् कुर्यादिति श्रुतिः, ब$_3$ ददाति प्रयतः श्रुतिः, मुवें. ददाति प्रयतः शुचिः.

९०. ब$_1$. ⊙. –a) ब$_2$ ते$_1$ व्यामुष्यायणि (ते$_1$ °ण) को, दे$_6$ आमुष्यायणिको, न$_1$ यदमुष्याणिको (→द्व्यामुष्यायणिको). –b) दे$_{1.8.9}$ ते$_1$ द$_1$ म$_1$ बीज-, दे$_3$ वीजी- (→वीजि-); का$_1$ दे$_{1.3.10}$ ते$_1$ क्षेत्र° (दे$_{3.10}$ °त्री°) (→क्षेत्रि°); ग्र$_2$ उ$_1$ विना हेतुः तयोः समं. –c) का$_1$ न$_1$ द$_1$ रिक्तादर्थान् (का$_1$ °र्थं), ब$_3$ ऋक्थदर्भं, दे$_3$ कृत्वादर्धां, दे$_6$ कृत्वादर्ध्वं, ते$_1$ वीजादर्धं (→ऋक्थादर्द्धं); दे$_{1.8.10}$ मुवें. मुए. मुब. अधिकारी भवेत्सोऽथ, ग्र$_2$ ऋचा तद्धांशमादर्द्धां. –d) दे$_3$ नियोगो न्यायतो यदि, दे$_4$ न$_1$ नियोगोत्पादिता यदि.

अतः परम् उ$_1$ अधिकम्—

41. * न चार्द्धार्द्धांशमादद्यात् नित्योपात्यादिताद्यदि ।

अनियुक्तः सुतो यश्च शुल्कतो जायते त्विह ।
प्रदद्याद् बीजिने पिण्डं क्षेत्रिणे तु ततोऽन्यथा ।।९१
द्वौ पिण्डौ निर्वपेत् ताभ्यां क्षेत्रिणे बीजिने तथा ।
कीर्त्तयेदथ चैकस्मिन् बीजिनं क्षेत्रिणं ततः ।।९२
मृताहनि तु कर्त्तव्यमेकोदिष्टं विधानतः ।
अशौचे स्वे परिक्षीणे काम्यं वै कामतः पुनः ।।९३
पूर्वाह्णे चैव कर्त्तव्यं श्राद्धमभ्युदयार्थिना ।
देववत्सर्वमेव स्याद् यवैः कार्या तिलक्रिया ।।९४
दर्भाश्च ऋजवः कार्या युग्मान् वै भोजयेद् द्विजान् ।
नान्दीमुखास्तु पितरः प्रीयन्तामिति वाचयेत् ।।९५
मातृश्राद्धं तु पूर्वं स्यात् पितॄणां स्यादनन्तरम् ।
ततो मातामहानां तु वृद्धौ श्राद्धत्रयं स्मृतम् ।।९६
दैवपूर्वं प्रदद्याद् वै न कुर्यादप्रदक्षिणम् ।
प्राङ्मुखो निर्वपेत् पिण्डान् उपवीती समाहितः ।।९७
पूर्वं तु मातरः पूज्या भक्त्या वै सगणेश्वराः ।
स्थण्डिलेषु विचित्रेषु प्रतिमासु द्विजातिषु ।।९८
पुष्पैर्धूपैश्च नैवेद्यैर्गन्धाद्यैर्भूषणैरपि ।
पूजयित्वा मातृगणं कुर्याच्छ्राद्धत्रयं बुधः ।।९९
अकृत्वा मातृयागं तु यः श्राद्धं परिवेषयेत् ।
तस्य क्रोधसमाविष्टा हिंसामिच्छन्ति मातरः ।।१०० वें२.२२.१०७

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे द्वाविंशोऽध्यायः ।।२२।।

९१. ब1. ⊙. –a) ब2.3 मुवें. मुए. मुब. अनियुक्तात्, दे2 अनियुक्त- (→अनियुक्तः); का1 ब2.3 दे2.6 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 यस्तु, दे10 यस्य (→यश्च). –b) का1 ब2 दे1.8.10 उ1 मुवें. मुए. मुब. शुक्रतो, ब3 शुष्कको, ते1 शूद्रतो (→शुल्कतो); न1 द्विजात्, उ1 इह (→त्विह). –d) न1 जरिणे, म1 प्रेक्षिणे (→क्षेत्रिणे); ते1 च (→तु); दे9 क्षेत्रिणे बीजिने तथा.

९२. ब1. ⊙; उ1. ab ⊙. –c) का1 नैकस्मिन्, ब2.3 दे6 न1 ते1 म1 उ1 वैकस्मिन् (→चैकस्मिन्). –d) दे10 ततः,+तथा (→ततः).

९३. ब1. ⊙. –a) का1 दे3 द1 ग्र2 म1 उ1 मृतेहनि (→मृताहनि). –c) का1 न1 द1 म1 उ1 अशौच-, ग्र2 आशौचस् (→अशौचे); द1 म1 उ1 स्व-, ग्र2 स (→स्वे); ग्र2 म1 उ1 परिक्षीणः (→परिक्षीणे); ते1 आशौचमपरिक्षीणे. –d) न1 काल्यं (→काम्यं); द1 ग्र2 म1 उ1 कामयतः, ते1 चैकाहतः (→वै कामतः).

९४. ब1. ⊙. –a) म1 मुवें. पूर्वाह्णि (→पूर्वाह्णे). –b) का1 अभ्युदयार्थिनां, ब2 अभ्युदयात्मकं, दे2 अभ्युदयार्थिभिः, दे6 अभ्युदयात्मिकां, दे10 ग्र2 अभ्युदयार्थिनः (→अभ्युदयार्थिना). –c) दे6 ते1 म1 दैववत्, द1 उ1 दैवतः (→देववत्); ते1 कार्याणि, ग्र2 म1 एतत् स्यात्, मुब. एवं स्यात् (→एव स्याद्). –d) दे1.8-10 मुवें. मुए. नैव, दे3.4 न वै, द1 ग्र2 म1 उ1 न च (→यवैः); ते1 कुर्यात्, ग्र2 कार्यं (→-क्रिया); दे1.2.6.8-10 न1 मुवें. मुए. तिलैः, द1 उ1 ग्र2 वलि- (→तिल-).

९५. ब1. ⊙. –a) द1 म1 दर्भाश्च (→दर्भाश्च); दे3 रजवः, ग्र2 ऋचयः (→ऋजवः); दे4 द1 ग्र2 कुर्याद् (→कार्या). –b) दे10 ऋषभान् (→युग्मान्); का1 ब1 दे6 योजयेद्, ब3 राजयेद् (→भोजयेद्). –c) द1 ग्र2 म1 उ1 च (→तु).

९६. ब1. ⊙. –a) ग्र2 म1 उ1 मातुः, दे4 प्रीतः (→मातृ-). –b) का1 दे1.6.8-10 न1 ते1 म1 मुवें. मुए. मुब. तदनन्तरं (→स्यादनन्तरम्). –c) का1 ब2.3 दे2.10 न1 ते1 च (→तु). –d) दे10 वृद्ध-, न1 वृद्धं (→वृद्धौ); दे3 न1 श्राद्धं (→श्राद्ध-).

९७. ब1. ⊙; दे6. ९७b–९९a ⊙. –a) ते1 देवपूर्वं प्रपद्येत. –c) मुवें. मुए. विद्वान् (→पिण्डान्).

९८. ब1 दे6. ⊙. –a) का1 ब2.3 दे2 वै (→तु). –b) द1 ग्र2 उ1 शक्त्या (→भक्त्या). –c) का1 प्रतिमासु, ब2.3 ग्र2 उ1 पवित्रेषु (→विचित्रेषु); म1 स्थाण्डिलेषूपविष्टेषु. –d) न1 प्रतिष्ठासु (→प्रतिमासु); का1 द्विजातिषु च सर्वदा.

९९. ब1. ⊙; दे6. a ⊙. –a) दे10 नैवेद्यैर्,+दीपैश्च (→नैवेद्यैर्); ते1 धूपदीपैश्च नैवेद्यैर्. –b) दे1.8-10 मुवें. मुए. भूषणैरपि पूजयेत्. –c) दे10 न1 मातृगणान् (→मातृगणं); ते1 पूजयित्वा तु मातॄणां. –d) दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. द्विजः, दे3 बुधाः (→बुधः); ते1 कुर्याच्छ्राद्धं तु साधकः.

१००. ब1. ⊙. –a) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. °योगं (→°यागं). –b) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. यः श्राद्धं तु निवेशयेत्. –c) दे3 ग्र2 तस्याः (→तस्य); दे2 °समोविष्टा, दे3 ते1 ग्र2 °समाविष्टः (→°समाविष्टा). –d) दे1.8-10 मुवें. मुए. गच्छन्ति (→इच्छन्ति).

पुष्पिका—[ब1 द1 पुस्तकयोरध्यायसमाप्तिर्नास्ति]

पुराणनाम—का1 इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिभागे, ब2 इति कौर्मे, ब3 दे2 इति कू(दे2 कौ)र्मपुराणे उपरिभागे, दे1 इति

२३

व्यास उवाच ।❀

कूं. २.२३.१ दशाहं प्राहुराशौचं सपिण्डेषु विपश्चितः ।
मृतेषु वाऽथ जातेषु ब्राह्मणानां द्विजोत्तमाः ॥१
नित्यानि चैव कर्माणि काम्यानि च विशेषतः ।
न कुर्याद् विहितं किञ्चित् स्वाध्यायं मनसाऽपि च ॥२
शुचीनक्रोधनान् भूम्यान् शालाग्नौ भावयेद् द्विजान् ।
शुष्कान्नेन फलैर्वापि वैतानं जुहुयात् तथा ।३
न स्पृशेयुरिमानन्ये न च तेभ्यः समाहरेत् ।
चतुर्थे पञ्चमे वाऽह्नि संस्पर्शः कथितो बुधैः ॥४
सूतके तु सपिण्डानां संस्पर्शो न प्रदुष्यति ।
सूतकं सूतिकां चैव वर्जयित्वा नृणां पुनः ॥५
अधीयानस्तथा यज्वा वेदविच्च पिता भवेत् ।
संस्पृश्याः सर्व एवैते स्नानान्माता दशाहतः ॥६
दशाहं निर्गुणे प्रोक्तमाशौचं चातिनिर्गुणे ।

श्रीकूर्मपुराणे उपरिविभागे व्यासगीतासु, दे$_{3.8-10}$ ते$_{1}$ म$_{1}$ इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिभागे व्यासगीतासु (म$_{1}$ °याः), दे$_{4}$ इति श्रीकूर्मपुराणे, दे$_{6}$ इति कूर्मपुराणे, न$_{1}$ इति श्रीकौर्मे, ग्र$_{2}$ इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिभागे व्यासगीतासूपनिषत्सु, उ$_{1}$ इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरभागे व्यासगीतासु, मुवें. इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे व्यासगीतासु, मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे उपविभागे व्यासगीतासु, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे उपरिभागे ब्रह्मविद्यायां. **अध्यायनाम**—का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.4.6}$ ते$_{1}$ म$_{1}$.⊙; दे$_{1.3.8-10}$ न$_{1}$ मुए. मुब. श्राद्धकल्पे, ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ श्राद्धप्रकरणे, मुवें. श्राद्धकल्पो नाम. **अध्यायसंख्या**—ब$_{2}$ दे$_{6}$. ⊙; का$_{1}$ एकविंशोऽध्यायः ॥२१॥, ब$_{3}$ दे$_{2}$ ते$_{1}$ एकविंशोऽध्यायः, दे$_{1}$ मुवें. मुब. द्वाविंशोऽध्यायः ॥२२॥, दे$_{3.4.8-10}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुए. द्वाविंशोऽध्यायः, म$_{1}$ द्विसप्ततितमोऽध्यायः.

२३

[ब$_{1}$. १-१८ श्लोकाः न सन्ति]

❀ब$_{1}$. ⊙; दे$_{1.8-10}$ सूत उवाच; न$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ व्यासः; ते$_{1}$ श्रीवेदव्यासः; द$_{1}$ म$_{1}$ श्रीव्यासः.

१. ब$_{1}$. ⊙. –b) दे$_{6}$ स्व° (→स°); दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. विधीयते, दे$_{10}$ विवस्वतः (→विपश्चितः). –c) दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. वापि, दे$_{3}$ वा प्र-, द$_{1}$ उ$_{1}$ चाथ (→वाऽथ). –d) ग्र$_{2}$ **** (→ब्राह्मणानां); ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ बुधोत्तमाः (→द्विजोत्तमाः).

२. ब$_{1}$. ⊙. –a) दे$_{4}$ काम्यानि (→कर्माणि). –b) दे$_{4}$ सर्वाणि, ग्र$_{2}$ कामानि (→काम्यानि).

३. ब$_{1}$ ते$_{1}$. ⊙. –a) का$_{1}$ दे$_{2.4}$ त्वन्यान्, दे$_{3}$ अन्यान्, मुब. शान्तान् (→भूम्यान्); ब$_{2}$ शुचीनविकलांस्त्वन्यान्, ब$_{3}$ शुचीननिधनानन्यान्, दे$_{6}$ शुचीननिधनांस्त्वन्यान्, द$_{1}$ म$_{1}$ शुचिरक्रोध (द$_{1}$ °धि) नस्त्वन्यान्, ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ शुचिरक्रोधनस्त्वन्यात्. –b) म$_{1}$ कालाग्नौ, उ$_{1}$ कालेग्नौ (→शालाग्नौ); का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{4.6}$ ग्र$_{2}$ हाव (ब$_{2}$ दे$_{6}$ ग्र$_{2}$ °र) येद् (→भावयेद्). –c) दे$_{10}$ उ$_{1}$ शुष्कान्नैर्न फलैर् (दे$_{10}$ °लं) वापि. –d) का$_{1}$ दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. वैतानान्, दे$_{4}$ चितानां, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ वितानं (→वैतानं); न$_{1}$ ततः (→तथा); दे$_{10}$ विना तां जुहुयात्ततः.

४. ब$_{1}$ ते$_{1}$. ⊙. –b) न$_{1}$ द$_{1}$ म$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ समाचरेत् (→समाहरेत्). –c) दे$_{1.3.8}$ ग्र$_{2}$ मुवें. मुए. मुब. चाह्नि, दे$_{2.4.6}$ वह्नि- (→वाह्नि). –d) ग्र$_{2}$ संस्पर्शं, उ$_{1}$ संस्पृशः (→संस्पर्शः).

५. ब$_{1}$. ⊙; ते$_{1}$. ab ⊙. –a) दे$_{4}$ संस्पर्शौ (→संस्पर्शो). –b) ब$_{2}$ न हि, दे$_{1.3.4.8-10}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. नैव (→न प्र-). –c) का$_{1}$ मूर्त्तिकं, दे$_{3}$ सूतके, दे$_{10}$ सूतिकं, न$_{1}$ सूतिकः (→सूतकं); ब$_{2}$ मृतकं, म$_{1}$ सूतिकाश् (→सूतिकां).

६. ब$_{1}$. ⊙. –a) दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. वेदान्, दे$_{2.4}$ ते$_{1}$ यज्ञान् (→यज्वा). –b) दे$_{3}$ वेदवित्वा तथा भवेत्, दे$_{4}$ वेदविद्यापि या भवेत्, न$_{1}$ वेदविच्चाथ यो भवेत्, ते$_{1}$ वेदविद् विदिता भवेत्, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ वेदविच्चापि यो भवेत्. –c) दे$_{1.3.4.8-10}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ मुए. मुब. स्पृश्याः स्युः, ते$_{1}$ शुद्धास्स्युः, उ$_{1}$ पूज्याः स्युः (→संस्पृश्याः). –d) न$_{1}$ स्नात्वा (→स्नानान्); उ$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ दशाहनि (→दशाहतः); ब$_{2}$ स्नानान्मृत्योर्दशाहतः.

७. ब$_{1}$. ⊙. –a) न$_{1}$ निर्गुणैः (→निर्गुणे); द$_{1}$ दशाहनि गुणे प्रोक्तं, ग्र$_{2}$ दशाहानि गुणे प्रोक्तं, म$_{1}$ दशाहं निर्गुणे प्रोक्तं, उ$_{1}$ दशाहानि शुचि प्रोक्तं. –b) का$_{1}$ दे$_{10}$ अशौचं

एकद्वित्रिगुणैर्युक्तं चतुश्त्र्येकदिनैः शुचिः ॥७
दशाहात् तु परं सम्यगधोयीत जुहोति च ।
चतुर्थे तस्य संस्पर्शं मनुराह प्रजापतिः ॥८
क्रियाहीनस्य मूर्खस्य महारोगिण एव च ।
यथेष्टाचरणस्याहुर्मरणान्तमशौचकम् ॥९
त्रिरात्रं दशरात्रं वा ब्राह्मणानामशौचकम् ।
प्राक्संस्कारात् त्रिरात्रं स्यात् तस्मादूर्ध्वं दशाहकम्॥१०
ऊनद्विवार्षिके प्रेते मातापित्रोस्तदिष्यते ।
त्रिरात्रेण शुचिस्त्वन्यो यदि ह्यत्यन्तनिर्गुणः ॥११
अदन्तजातमरणे पित्रोरेकाहमिष्यते ।
जातदन्ते त्रिरात्रं स्यात् यदि स्यातां तु निर्गुणौ ॥१२
आदन्तजननात् सद्य आचौलादेकरात्रकम् ।
त्रिरात्रमौपनयनात् सपिण्डानामुदाहृतम् ॥१३
जातमात्रस्य बालस्य यदि स्यान्मरणं पितुः ।
मातुश्च सूतकं तत् स्यात् पिता स्यात् स्पृश्य एव च ॥१४
सद्यः शौचं सपिण्डानां कर्त्तव्यं सोदरस्य च ।
ऊर्ध्वं दशाहादेकाहं सोदरो यदि निर्गुणः ॥१५
अथोर्ध्वं दन्तजननात् सपिण्डानामशौचकम् ।
एकरात्रं निर्गुणानां चौलादूर्ध्वं त्रिरात्रकम् ॥१६
अदन्तजातमरणं संभवेद् यदि सत्तमाः । २.२३.१६

(→आशौचं); ब$_3$ दे$_{1.3.4.8-10}$ न$_1$ मुवें. मुए. मुब. वाति-, दे$_6$ चाभि-, द$_1$ म$_1$ सति, ग्र$_2$ दासि, उ$_1$ दास- (→चाति-); ग्र$_2$ निर्गुणैः (→निर्गुणे). –c) का$_1$ युक्ते, ब$_2$ दे$_{1.3.8-10}$ ग्र$_2$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. युक्तश्, दे$_4$ मुक्तैर् (→युक्तं). –d) ब$_3$ चतुस्त्र्येकगुणैः, द$_1$ चतुर्ध्यैकदिनैः, दे$_{3.8.9}$ मुवें. मुए. चतुर्ह्यै- (दे$_{8.9}$ °ह्यें)कदिनैः (दे$_3$ °ने), दे$_{10}$ चतुर्द्वेकदिनैः, न$_1$ चतुस्त्येतदिने, ते$_1$ चतुर्ष्वैकदिनैः, द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ चतुश्चैकदिनैः (→चतुस्त्र्येकदिनैः).

८. ब$_1$ दे$_6$. ⊙. –a) ब$_3$ ग्र$_2$ उ$_1$ दशाहं तु परं सम्यक्, दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. दशाह्लादपरं सम्यक्. –b) ते$_1$ संध्यासिस्तु जुहोति च. –c) ग्र$_2$ उ$_1$ त्वस्य (→तस्य); द$_1$ संस्पर्शौ, ग्र$_2$ संस्पर्शौ (→संस्पर्शं). –d) ब$_3$ दे$_{1-4.8-10}$ न$_1$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. मनुः प्राह (→मनुराह).

९. ब$_1$ दे$_6$. ⊙; दे$_4$. d ⊙. –c) द$_1$ यथेष्ट° (→यथेष्टा°); दे$_4$ °चारिणस्याहुर्, ग्र$_2$ °मरणस्याहुर् (→°चरणस्याहुर्); दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. यथेष्टाचरणस्येह, म$_1$ यथेष्टचारिणस्त्वाहुर्.

१०. ब$_1$. ⊙; दे$_4$. d ⊙. –c) दे$_3$ आसंस्कारात् प्राक्, न$_1$ संसारात् प्राक् (→प्राक् संस्कारात्); दे$_3$ ते$_1$ वै (→स्यात्); दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. प्राक् संवत्सरात्त्रिरात्रं. –d) न$_1$ पूर्वं (→ऊर्ध्वं); दे$_{1.3.8-10}$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. दशरात्रं ततः (ते$_1$ °था) परं, द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ दशरात्रमतः परं.

११. ब$_1$. ⊙; दे$_4$. abc ⊙; दे$_{1.8-10}$ मुए.११c–१२b ⊙ (द्र. सं.). –a) न$_1$ ऊनद्विवर्षतोपेते, ते$_1$ ऊनादिवार्षिकेष्येते, द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ जन्मद्विवर्षके प्रेते. –c) दे$_3$ त्रिरात्रे तु (→त्रिरात्रेण). –d) दे$_3$ म$_1$ यदिहा-, ते$_1$ यदित्व-, द$_1$ ग्र$_1$ उ$_1$ यदिना- (→यदि ह्य-).

१२. ब$_1$ उ$_1$. ⊙; दे$_{1.8-10}$ मुए. ab ⊙ (द्र. ११ पा. वि.). –a) दे$_4$ ते$_1$ म$_1$ आदन्त- (→अदन्त-); ते$_1$ वात-, + जात- (→जात-); का$_1$ अदन्तमरणे जाते, मुब. अजातदन्तमरणे. –b) दे$_{3.4}$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ मातापित्रोस्तदिष्यते. –d) दे$_{3.4}$ निर्गुणाः, दे$_6$ निर्गुणे (→निर्गुणौ); ब$_3$ यदि ह्यत्यन्तनिर्गुणः, द$_1$ म$_1$ यदि स्यान्न तु निर्गुणः.

१३. ब$_1$. ⊙; दे$_6$. cd ⊙; दे$_4$. d ⊙. –a) दे$_6$ ते$_1$ अदन्त- (→आदन्त-); का$_1$ ते$_1$ -मरणात् (→-जननात्); द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ आदन्तजन्मनः सद्यः. –b) ब$_{2.3}$ दे$_{1.8-10}$ न$_1$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. आचूडाद् (→आचौलाद्). –c) ब$_2$ दे$_4$ द$_1$ ओपनयनात् (→औपनयनात्); दे$_3$ त्रिरात्रेणोपनयनात्. –d) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. अशौचकम् (→उदाहृतम्); द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ दशरात्रमुदाहृतम्.

१४. का$_1$ ब$_1$ दे$_6$. ⊙. –b) दे$_{1.8-10}$ मुए. प्रति (→पितुः). –d) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_2$ मुब. चास्पृश्य (→स्यात्स्पृश्य); न$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ हि (→च).

१५. ब$_1$. ⊙; दे$_4$. a ⊙. –a) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. सदा (→सद्यः). –b) दे$_4$ कर्त्तव्यः, न$_1$ *** (→कर्त्तव्यं); दे$_{1.3.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. तु (→च). –c) का$_1$ दे$_2$ एकाहः (→एकाहं). –d) दे$_3$ निर्गुणाः, उ$_1$ निर्गुणं (→निर्गुणः).

१६. ब$_1$. ⊙. –a) दे$_{1.8.9}$ ग्र$_2$ मुवें. मुए. मुब. ततोर्ध्वं, दे$_{10}$ तदोर्ध्वं, उ$_1$ तथोर्ध्वं (→अथोर्ध्वं); ग्र$_2$ °जन्यं स्यात्, म$_1$ उ$_1$ °जन्मा स्यात् (→°जननात्); दे$_3$ अथोर्ध्वं दन्तजातानां. –b) दे$_4$ अपिण्डानां (→सपिण्डानां). –c) ब$_{2.3}$ दे$_{2.6}$ न$_1$ एकाहं निर्गुणानां तु. –d) ब$_{2.3}$ दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. चौडादूर्ध्वं, दे$_{3.6}$ शौचादूर्ध्वं, उ$_1$ **** (→चौलादूर्ध्वं).

१७. ब$_1$. ⊙. –a) दे$_4$ °मरणे (→°मरणं); मुब. अजातदन्तमरणं. –d) का$_1$ वात्यन्त-, दे$_{8-10}$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$

वें.२.२३.१६ एकरात्रं सपिण्डानां यदि तेऽत्यन्तनिर्गुणाः ॥१७
व्रतादेशात् सपिण्डानामर्वाक् स्नानं विधीयते ।
सर्वेषामेव गुणिनामूर्ध्वं तु विषमं पुनः ॥१८
अर्वाक् षण्मासतः स्त्रीणां यदि स्याद् गर्भसंस्रवः ।
तदा माससमैस्तासामशौचं दिवसैः स्मृतम् ॥१९
तत ऊर्ध्वं तु पतने स्त्रीणां द्वादशरात्रिकम् ।
सद्यः शौचं सपिण्डानां गर्भस्रावाच्च वा ततः ॥२०
गर्भच्युतावहोरात्रं सपिण्डेऽत्यन्तनिर्गुणे ।
यथेष्टाचरणे ज्ञातौ त्रिरात्रमिति निश्चयः ॥२१
यदि स्यात् सूतके सूतिर्मरणे वा मृतिर्भवेत् ।
शेषेणैव भवेच्छुद्धिरहः शेषे त्रिरात्रकम् ॥२२
मरणोत्पत्तियोगे तु मरणाच्छुद्धिरिष्यते ।
अघवृद्धिमदाशौचमूर्ध्वं चेत् तेन शुध्यति ॥२३
अथ चेत् पञ्चमीरात्रिमतीत्य परतो भवेत् ।
अघवृद्धिमदाशौचं तदा पूर्वेण शुध्यति ॥२४
देशान्तरगतं श्रुत्वा सूतकं शावमेव तु ।
तावदप्रयतो मर्त्यो यावच्छेषः समाप्यते ॥२५
अतीते सूतके प्रोक्तं सपिण्डानां त्रिरात्रकम् ।
तथैव मरणे स्नानमूर्ध्वं संवत्सराद् यदि ॥२६
वेदान्तविच्चाधीयानो योऽग्निमान् वृत्तिकर्षितः ।
सद्यः शौचं भवेत् तस्य सर्वावस्थासु सर्वदा ॥२७

चात्यन्त- (→तेऽत्यन्त-); दे6 ते1 -निर्गुणः, ग्र2 उ1 निर्गुणं (→-निर्गुणाः); दे1 चात्यन्तनिर्गुणा यदि.

१८. ब1. ⊙; दे3. bcd ⊙; दे1.4.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुए. १८c–२०d ⊙. –a) म1 प्रेता-देशात्सपिण्डानां. –b) दे6 अर्थात् (→अर्वाक्); दे1.4.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. गर्भस्रावाच्च (दे1.8-10 मुवें. मुए. स्त्र°) पाततः (द1 ग्र2 °नः), ते1 गर्भस्रावाच्च मासतः. –d) का1 ब3 न1 मुवें. विषमः, ते1 विषमे (→विषमं).

१९. दे1.3.4.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुए. ⊙ (द्र. १८ पा. वि.). –b) ते1 °संप्लवः (→°संस्रवः). –d) न1 आशौचं (→अशौचं); दे2 दिवसं, ते1 दिवसे (→दिवसैः).

२०. दे1.3.4.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुए. ⊙ (द्र. १८ पा. वि.). –a) का1 ब2.3 दे2.6 न1 ते1 अत (→तत); न1 वपने, ते1 पतनै (→पतने). –b) ब1 °रात्रकं (→°रात्रिकं); का1 ब2.3 दे2.6 न1 ते1 मुब. स्त्रीणां स्याद्दशरात्रकं. –d) मुवें. धातुतः (→वा ततः); ते1 गर्भस्रावाद्दिनं ततः.

२१. –a) दे1.8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. °च्युतादहोरात्रं (→°च्युतावहोरात्रं). –c) दे3 अथेष्टा-, दे10 तथेष्टा- (→यथेष्टा-); का1 °चरणी जाते (→°चरणे ज्ञातौ). –d) ब1 ग्र2 निश्चितं (→निश्चयः).

२२. –c) ते1 शावेनैव (→शेषेणैव). –d) ब1 दे1.4.8-10 ते1 उ1 मुए. मुब. द्विरात्रकम् (→त्रिरात्रकम्).

२३. –a) दे1.8-10 मुवें. मुए. °योगेन (→°योगे तु); ते1 मरणात्यन्तयोगेन. –b) न1 शौचं (→शुद्धिर्); दे1.3.4.8-10 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मरणेन (द1 उ1 तु) समाप्यते. –c) दे4.10 न1 अथ, मुवें. मुए. आद्यं (→अघ-); ते1 आद्यावृद्धि-महाशौचं, द1 म1 क्षयवृद्ध(म1 °द्धि)मदाशौचं, ग्र2 जपवृद्ध-महाशौचं, उ1 अपवृद्धिमदाशौच. –c) दे1.8-10 मुवें. मुए. तदा (दे10 °था) पूर्वेण शुद्धयति, दे4 अथ चेद्येन शुद्धयति, ते1 ऊर्ध्वं शावेन शुद्धयति, द1 ऊर्व शौचेन शुद्धयति, ग्र2 ऊर्ध्वं च्छन्नेन शुद्धयति, म1 उ1 ऊर्ध्वमन्येन शुद्धयति.

२४. दे1.2.8-10. ⊙ (द्र. सं.); मुए. ⊙; मुवें. cd ⊙. –a) दे3 मुवें. तथा च (→अथ चेत्); ब2 दे6 ते1 ग्र2 म1 मुब. पञ्चमीं (→पञ्चमी-). –b) ग्र2 उ1 परमो (→परतो).

२५. ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 °गतः (→°गतं). –b) दे4 ग्र2 शौच° (→शाव°); दे1.4.8-10 उ1 मुवें. मुए. मुब. च, ते1 तत् (→तु); दे3 सूतकातं तमेव तु. –c) ब3 तावत्स्याद-शुचिर्विप्रो, उ1 तावद्यः प्रयतो मर्त्यो. –d) दे1.8-10 न1 ते1 यावच्छेषं, द1 उ1 यावदेषः, ग्र2 म1 यावदेव (→यावच्छेषः).

२६. दे1.8-10 मुए. पुस्तकेषु २६c-३०b ⊙ पाठो नास्ति (द्र. सं.). –a) दे1.8-10 मुए. वार्त्तान्ते (→अतीते); ब2.3 दे4 सूतकं (→सूतके); न1 प्राप्ते (→प्रोक्तं). –b) दे4 सपिण्डानां तृतीयकं. –c) द1 ग्र2 म1 उ1 तथा च, ते1 तदैव, मुवें. अथैव (→तथैव). –d) ते1 ऊर्ध्वं संवत्सराद्बहिः.

२७. दे1.8-10 मुए. ⊙ (द्र. २६ पा. वि.). –a) ब1-3 दे6 द1 म1 उ1 मुवें. मुब. वेदार्थविच्चा°, दे2 वेदानुविच्चा°, दे4 वेदार्थविद्या°, न1 वेदार्थविद्वा°, ते1 वेदान्तत्व° (→वेदान्तविच्चा°). –b) ते1 ज्ञानवान्, द1 ग्र2 उ1 ह्यग्निवान्, मुवें. मुब. योग्निवान् (→योऽग्निमान्);

दे3. ab स्थाने—

42. * तथैव ज्ञानवान् वृत्तिकर्शितः यो भवेद्द्विजः ।

स्त्रीणामसंस्कृतानां तु प्रदानात् पूर्वतः सदा ।
सपिण्डानां त्रिरात्रं स्यात् संस्कारे भर्त्तुरेव हि ॥२८
अहस्त्वदत्तकन्यानामशौचं मरणे स्मृतम् ।
ऊनद्विवर्षान्मरणे सद्यः शौचमुदाहृतम् ॥२९
आदन्तात् सोदरे सद्य आचौलादेकरात्रकम् ।
आप्रदानात् त्रिरात्रं स्यात् दशरात्रमतः परम् ॥३०
मातामहानां मरणे त्रिरात्रं स्यादशौचकम् ।
एकोदकानां मरणे सूतके चैतदेव हि ॥३१
पक्षिणी योनिसम्बन्धे बान्धवेषु तथैव च ।
एकरात्रं समुद्दिष्टं गुरौ सब्रह्मचारिणि ॥३२
प्रेते राजनि स ज्योतिर्यस्य स्याद् विषये स्थितिः ।
गृहे मृतासु दत्तासु कन्यकासु त्र्यहं पितुः ॥३३
परपूर्वासु भार्यासु पुत्रेषु कृतकेषु च ।
त्रिरात्रं स्यात् तथाचार्ये स्वभार्यास्वन्यगासु ॥३४
आचार्यपुत्रे पत्न्यां च अहोरात्रमुदाहृतम् ।
एकाहं स्यादुपाध्याये स्वग्रामे श्रोत्रियेऽपि च ॥३५
त्रिरात्रमसपिण्डेषु स्वगृहे संस्थितेषु च ।
एकाहं चास्ववर्ये स्यादेकरात्रं तदिष्यते ॥३६
त्रिरात्रं श्वश्रूमरणे श्वशुरे वै तदेव हि ।
सद्यः शौचं समुद्दिष्टं सगोत्रे संस्थिते सति ॥३७ वें.२.२३.२८

२८. दे1.8-10 मुए. ⊙ (द्र.२६ पा. वि.). –b) का1 ब1.3 दे2-4.6 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. परतः (→पूर्वतः); दे3.4 ते1 म1 पितुः, द1 ग्र2 उ1 पिता (→सदा). –d) उ1 च (→हि); दे3 प्रदाने पितुरेव तु.

२९. दे1.8-10 मुए. ⊙ (द्र. २६ पा. वि.). –a) दे4 अहस्त्व दन्तकन्यानां, ते1 आह स्वभर्त्तु (तृ) कन्यानां. –b) दे4 ते1 न1 ग्र2 म1 आशौचं (→अशौचं); मुवें. मुब. मरणं (→मरणे). –c) ब1 ते1 मुवें. मुब. ऊनद्विवर्षा-, ब2 ऊनद्विवर्षे, दे4 म1 ऊनद्विवर्ष-, द1 ग्र2 उ1 जन्मद्विवर्ष- (→ऊनद्विवर्षात्).

३०. दे1.8-10 मुए. ab ⊙ (द्र. २६ पा. वि.). –b) ब1-3 मुवें. मुब. आचू (ब2 °चौ)डाद्, दे3.4 न1 ते1 त्वाचौलात् (→आचौलाद्). –c) दे1.2.8.9 ते1 मुए. अप्रदानात् (→आप्रदानात्). –d) का1 ब1 दे1.3.4 ते1 मुवें. मुए. मुब. ततः (→अतः).

३१. ब1. bc ⊙. –a) दे3 मातुले (→मरणे). –c) का1 एकोदकानां, दे6 एकोदराणां (→एकोदकानां); द1 ग्र2 म1 उ1 विज्ञेयं (उ1 °यः) (→मरणे); दे1.8-10 मुए. मुब. एकोदकानां च तथा, दे4 एकोदक्यानां च तथा, ते1 एकादशाहान्मरणे, + एकोदराणां च तथा. –d) ते1 वै तदेव हि (→चैतदेव हि).

३२. का1. ⊙. –a) ब1 पक्षिणां (→पक्षिणी); दे10 योग° (→योनि°). –b) द1 उ1 बान्धवे तु, ग्र2 बान्धवे च (→बान्धवेषु); दे10 विशेषतः (→तथैव च). –d) ब3 न1 गुरोः (→गुरौ); ब1.3 दे2 °चारिणां, द1 चारिणं, ग्र2 °चारिणी (→°चारिणि).

३३. ब1 दे3. d ⊙. –b) ब1 दे1.3.4.8-10 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. स्थितः (→स्थितिः). –c) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. सर्वासु (→दत्तासु); ते1 गृहे दन्तासु दन्तासु. –d) दे1.4.8-10 न1 द1 उ1 कन्यासु च, ग्र2 म1 *कन्यासु (→कन्यकासु).

३४. दे3. ⊙; ब1. a ⊙. –a) दे1.8-10 मुए. सर्वासु, दे6 पूर्वासु (→भार्यासु). –b) ते1 धृतकेषु, ग्र2 कुशलेषु, उ1 * लजेषु (→कृतकेषु). –c) मुवें. तथाचार्या (→तथाचार्ये). –d) ग्र2 उ1 भार्यास्वन्यथासु च, ते1 भार्या स्वप्यन्यगासु च.

३५. दे3. ⊙. –b) का1 ब1-3 दे2 न1 त्वहोरात्रं (→अहोरात्रं). –d) ब1.3 दे6 संग्रामे, न1 संग्रणे (→स्वग्रामे).

३६. दे3. ⊙; का1. cd ⊙. –a) का1 ब3 दे2.6 द1 ग्र2 म1 उ1 त्रिरात्रं तु (म1 त्व) सपिण्डेषु, ब1 त्रिरात्रं सह पिण्डेषु. –b) दे4 स्वगृहं (→स्वगृहे). –c) ब1 वा स्वश्रिये, ब2.3 मुब. च स्वसूर्ये, दे4 न1 वा स्वसूर्ये, दे6 तुस्वभुर्यं, द1 स्यात्स्वसुर्यं, ग्र2 स्याशूर्या, म1 स्याच्छ्वशुरे, उ1 स्यात्स्वसूर्यं (→चास्ववर्ये); ते1 *** वास्वस्त्रीये. –d) ब1 दे2.4 द1 ग्र2 उ1 च, ब2 दे6 ते1 म1 तु (→तद्); ब1.2 दे4.6 म1 उ1 शिष्यते, ब3 दे2 ते1 ग्र2 शिष्यके (→इष्यते).

३७. दे3. ⊙. –a) ग्र2 उ1 त्रियहं (→त्रिरात्रं); ब1-3 दे6.9.10 न1 म1 श्वश्रु-, दे4 स्वसृ- (→श्वश्रू-); ब1 दे1.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. -मरणात् (→-मरणे). –b) ब1-3 दे2.4.6 न1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. चैतदेव, ते1 चैवमेव (→वै तदेव). –d) दे1.4.8-10 न1 उ1 मुवें. मुए. मुब. स्वगोत्रे, द1 सगोत्रं (→सगोत्रे).

बं.२.२३.२६ शुद्ध्येद् विप्रो दशाहेन द्वादशाहेन भूमिपः ।
वैश्यः पञ्चदशाहेन शूद्रो मासेन शुध्यति ॥३८
क्षत्रविट्शूद्रदायादा ये स्युर्विप्रस्य बान्धवाः ।
तेषामशौचे विप्रस्य दशाहाच्छुद्धिरिष्यते ॥३९
राजन्यवैश्यावप्येवं हीनवर्णासु योनिषु ।
स्वमेव शौचं कुर्यातां विशुद्ध्यर्थमसंशयम् ॥४०
सर्वे तूत्तरवर्णानामशौचं कुर्युरादृताः ।
तद्वर्णविधिदृष्टेन स्वं तु शौचं स्वयोनिषु ॥४१
षड्रात्रं वा त्रिरात्रं स्यादेकरात्रं क्रमेण हि ।
वैश्यक्षत्रियविप्राणां शूद्रेष्वाशौचमेव तु ॥४२
अर्द्धमासोऽथ षड्रात्रं त्रिरात्रं द्विजपुंगवाः ।
शूद्रक्षत्रियविप्राणां वैश्येष्वाशौचमिष्यते ॥४३
षड्रात्रं वै दशाहं च विप्राणां वैश्यशूद्रयोः ।
अशौचं क्षत्रिये प्रोक्तं क्रमेण द्विजपुंगवाः ॥४४
शूद्रविट्क्षत्रियाणां तु ब्राह्मणे संस्थिते सति ।
दशरात्रेण शुद्धिः स्यादित्याह कमलोद्भवः ॥४५
असपिण्डं द्विजं प्रेतं विप्रो निर्हृत्य बन्धुवत् ।
अशित्वा च सहोषित्वा दशरात्रेण शुध्यति ॥४६

---

३८. दे6. bc ⊙. –a) दे4 द1 ग्र2 उ1 द्विजो (→विप्रो). –b) उ1 भूपतिः (→भूमिपः). –d) ब1 शुद्ध्यते, दे4 चैव हि (→शुद्ध्यति).

३९. –a) ब3 दे10 क्षत्रिय-, दे3 क्षत्रं, न1 तेन (→क्षत्र-); द1 ग्र2 -दाये च, म1 -जाये च (→-दायादा). –b) दे4 ये च स्युर्विप्रबान्धवाः. –c) दे1.4.8-10 ते1 द1 म1 उ1 तेषामशौचं, दे3 न1 ग्र2 तेषामाशौच- (→तेषामशौचे).

४०. दे3. ⊙; दे1. cd ⊙. –a) दे6 °वैश्यावप्येव, न1 °वैश्यमप्येवं (→°वैश्यावप्येवं); द1 ग्र2 म1 राज (ग्र2 °जा) वैश्यावेवमेव. –c) ब3 स्वयमेव, दे8-10 मुवें. मुए. त (दे10 त्व) मेव (→स्वमेव). –d) ब2.3 उ1 असंशयः (→असंशयं); का1 दे2 विशुद्ध्यान्न तु संशयः, दे4 शुद्ध्यर्थमविसंशयं, दे6 चेष्टव्यं न शंसयः, द1 ग्र2 म1 विशुद्ध्यर्थं न संशयः.

४१. का1 दे1. ⊙. –a) ब2 दे2 द1 उ1 तूत्तम- (→तूत्तर-); दे6 सर्वे तत्पुत्रवर्णानां, ते1 सर्वे न तद्वर्णानां, ग्र2 सर्वत्रोत्तमवर्णानां. –b) ब1-3 दे9 द1 ग्र2 म1 उ1 आशौचं (→अशौचं); दे4.10 उ1 आवृताः, ग्र2 आदृतः (→आदृताः); ब1 दे3 शौचं कुर्युरतन्द्रिताः, ब2.3 शौचं कुर्युवन (ब3 °ल) र्चिताः, दे2.6 शौचं कुर्युरनर्चिताः, ते1 अशौचं प्रागुदाहृतं. –c) दे2.6 ते1 तद्वत्तु, द1 ग्र2 म1 उ1 तद्धर्म- (→तद्वर्ण-). –d) दे4.6 ग्र2 उ1 शौच- (ग्र2 °चा-) (→शौचं); ते1 तत्तु शौचमयोनिषु.

दे3 पुस्तके a चरणानन्तरमधिकम्—
आकन्यासु त्र्यहं पितुः ।
परपूर्वासु भार्यासु मित्रेषु कृतकेषु च ।
त्रिरात्रं स्यात्तथाचार्ये स्वभार्यास्वन्यगासु च ।
आचार्यपुत्रे पत्न्यां च त्वहोरात्रमुदाहृतम् ।
एकाहं स्यादुपाध्याये स्वग्रामे श्रोत्रियेऽपि च ।
त्रिरात्रमसपिण्डेषु स्वगृहे संस्थितेषु च ॥
एकाहं वा स्वप्रिये वा एकरात्रं वणिक्पतेः ।
त्रिरात्रं श्वश्रूमरणे श्वशुरे चैवमेव हि ।
सद्यः शौचं समुद्दिष्टं स्वगोत्रे संस्थिते सति ।
(= ३३d–३७d)

४२. –a) का1 च, दे1.8-10 मुवें. मुए. तु, द1 म1 स्यात् (→वा). –b) ग्र2 म1 एकरात्र- (→एकरात्रं); दे1.8-10 मुए. मुब. तु (→हि). –d) ब2 शूद्रे वा (→शूद्रेष्वा-); का1 दे1.8-10 मुवें. मुए. च, ब2 ग्र2 म1 उ1 मुब. हि (→तु).

४३. का1 न1. cd ⊙. –a) दे6 अर्द्धं (अर्द्ध-); द1 -मासे तु, म1 -मासेऽथ (→-मासोऽथ). –b) ब2 क्रमेण (→त्रिरात्रं). –d) ब1 वैश्यस्या° (→वैश्येष्वा°); दे1.9 मुवें. मुए. ते1 वैश्यस्याशौचमेव च (ते1 हि), दे3 वैश्ये ह्याशौचमुच्यते, दे4 वैश्येष्वाशौचमुच्यते, दे10 ब्राह्मणस्य तथैव च.

४४. का1 दे10 न1. ⊙. –a) ब1-3 दे2-4 ते1 म1 षड्रात्रं द्वादशाहं च, द1 ग्र2 उ1 षड्रात्रं स्याद् द्वादशाहं, दे6 षड्रात्रं वा दशाहं च. –c) ते1 उ1 आशौचं (→अशौचं). –d) उ1 मरणे (→क्रमेण).

४५. दे10. ab ⊙. –a) ग्र2 शूद्रक्षत्रियविप्राणां. –b) दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. ब्राह्मणस्य तथैव च. –d) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. कमलापतिः (→कमलोद्भवः).

४६. –a) दे1 प्रेते (→प्रेतं). –b) ग्र2 विप्रे, म1 विप्रा (→विप्रो); द1 निर्वृत्य, ग्र2 निर्हृत्य (→निर्हृत्य). –c) ते1 अर्चित्वा (→उषित्वा).

यद्यन्नमत्ति तेषां तु त्रिरात्रेण ततः शुचिः ।
अनदन्नन्नमह्नैव न च तस्मिन् गृहे वसेत् ॥४७
सोदकेष्वेतदेव स्यान्मातुराप्तेषु बन्धुषु ।
दशाहेन शवस्पर्शे सपिण्डश्चैव शुध्यति ॥४८
यदि निर्हरति प्रेतं प्रलोभाक्रान्तमानसः ।
दशाहेन द्विजः शुध्येद् द्वादशाहेन भूमिपः ॥४९
अर्द्धमासेन वैश्यस्तु शूद्रो मासेन शुध्यति ।
षड्रात्रेणाथवा सर्वे त्रिरात्रेणाथवा पुनः ॥५०
अनाथं चैव निर्हृत्य ब्राह्मणं धनवर्जितम् ।
स्नात्वा संप्राश्य तु घृतं शुध्यन्ति ब्राह्मणादयः ॥५१
अवरश्चेद् वरं वर्णमवरं वा वरो यदि ।
अशौचे संस्पृशेत स्नेहात् तदाशौचेन शुध्यति ॥५२
प्रेतीभूतं द्विजं विप्रो योऽनुगच्छेत कामतः ।
स्नात्वा सचैलं स्पृष्ट्वाऽग्निं घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥५३
एकाहात् क्षत्रिये शुद्धिर्वैश्ये स्याच्च द्व्यहेन तु ।
शूद्रे दिनत्रयं प्रोक्तं प्राणायामशतं पुनः ॥५४
अनस्थिसंचिते शूद्रे रौति चेद् ब्राह्मणः स्वकैः ।
त्रिरात्रं स्यात् तथाशौचमेकाहं त्वन्यथा स्मृतम् ॥५५
अस्थिसंचयनादर्वागेकाहं क्षत्रवैश्ययोः ।
अन्यथा चैव स ज्योतिर्ब्राह्मणे स्नानमेव तु ॥५६
अनस्थिसंचिते विप्रे ब्राह्मणो रौति चेत् तदा ।
स्नानेनैव भवेच्छुद्धिः सचैलेन न संशयः ॥५७　वें.२.२३.४८

---

४७. दे6. ⊙. –a) दे1.8.9 यद्यन्नमिति (→यद्यन्नमत्ति). –c) दे1 अवदस्त्वन्न मह्ना तु, दे8.9 मुवें. मुए. मुब. अन(मुवें. °न्न)दस्त्वन्नमह्ना तु, दे10 अन्नदं स्त्वं स्वमह्नं तु, ते1 अन्नं दत्त्वा भुक्त्वैव, म1 अददन्नन्नमह्नेव. –d) ब1-3 वसन् (→वसेत्).

४८. ब3 दे6. ⊙. –a) का1 ब2 दे2 सोदरेष्वे-, दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. सोदकेऽथ, दे3 सोदकस्थे, उ1 सोदरे वै (→सोदकेष्वे-); द1 स्युर् (→स्यान्); ते1 सोदकैश्चैतदेव स्यात्, म1 सोदकेष्वेवमेव स्यात्. –b) दे10 नप्तुर्-, न1 दातुर् (→मातुर्); ते1 यत्तु पात्रेषु बन्धुषु. –c) म1 सह- (→शव-); दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. दशाहेन शवस्पर्शी. –d) ते1 सपिण्डैश् (→सपिण्डश्).

४९. दे4. ⊙; दे1.8-10. cd ⊙. –a) द1 म1 उ1 निर्दहति (→निर्हरति); ग्र2 नित्यं निर्दहति प्रेतं. –b) उ1 प्रेते (→प्रेतं); दे1.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. लोभादाक्रान्तमानसः, द1 प्रलाभाक्रान्तमानसः. –c) म1 शुद्धो (→शुद्धचेत्). –d) ते1 भूपतिः (→भूमिपः).

५०. दे1.8-10. ⊙; दे4. ab ⊙. –c) ते1 सप्त (→सर्वे).

५१. न1. ab ⊙. –a) दे4 निर्हृत्य (→निर्हृत्य). –c) दे4.6 संप्राप्य (→संप्राश्य); दे1.4.8-10 मुवें. मुए. मुब. च (→तु).

५२. ब1. ५२a–८२b ⊙. –a) ब3 दे1-4.8-10 न1 ते1 द1 म1 उ1 मुवें. मुए. अपरश् (→अवरश्); दे1.3.4.8-10 ते1 द1 म1 उ1 मुवें. मुए. परं (→वरं); दे6 अधश्चेदुत्तरं वर्णं, ग्र2 कुर्वंश्चेत्स परं वर्णं. –b) ब3 दे6 अधरं वा धरो यदि, दे1.3.4.8-10 ते1 म1 उ1 मुवें. मुए. अपरं वा (दे1.4.8.9 म1 मुवें. मुए. °चा) परो (मुवें. मुए. °रे) यदि, न1 अपरं वा वरो यदि, द1 ग्र2 परमं चापरो यदि. –c) ब3 दे3 ते1 ग्र2 म1 अशौचं, दे4 उ1 आशौचेन (→अशौचेन); दे4 यः स्पृशेत् (→संस्पृशेत्); द1 मोहात्, म1 एकं (→स्नेहात्); ते1 अशौचं यस्य यावत्स्यात्.

५३. ब1. ⊙. –a) दे3 ते1 द1 म1 उ1 प्रेत- (→प्रेती-); दे5 -भूते, ग्र2 म1 -भूत- (→-भूतं). –b) का1 दे1.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. ह्यनु-, ब2 अनु- (→योऽनु-); का1 ब2.3 दे2.6 -गच्छति (→-गच्छेत); म1 कर्मतः (→कामतः); दे3 योऽनुगच्छेत्तु वामतः. –c) ब2 स्पृष्ट्वान्नं (→स्पृष्ट्वाग्निं).

५४. ब1. ⊙. –a) ब2 एकाहे (→एकाहात्). –b) ब2.3 दे6 वैश्यस्य च, द1 वैश्ये न स्याद्, ग्र2 म1 उ1 वैश्ये तु स्याद् (→वैश्ये स्याच्च); दे2 वैश्यस्यह्य * हेन तु, दे3 वैश्ये तु त्र्यहमेव तु, दे4 न1 वैश्यस्य द्व्यहमेव तु. –c) दे10 अह्नि (→दिन-); द1 ग्र2 म1 उ1 शूद्रे तु (द1 °षु) त्रियहं प्रोक्तं.

५५. ब1 न1 ग्र2. ⊙. –b) दे4 स्वकं (→स्वकैः). –c) का1 दे2 ते1 म1 तदा (→तथा); ब2.3 दे6 त्रिरात्रं स्यादथाशौचं. –d) दे6 स्थितं, द1 म1 उ1 भवेत् (→स्मृतं).

५६. ब1 न1 ग्र2. ⊙. –b) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. एकाहः (→एकाहं); का1 दे2 क्षत्रिय°, ब3 क्षत्रि° (→क्षत्र°). –c) दे3 सद्योतिर्, ते1 सद्यो वै, उ1 स ज्योति-(→स ज्योतिर्). –d) ते1 ब्राह्मणः स्नानमेव च.

५७. ब1. ⊙; ब2. ab ⊙. –b) दे4 चेत्तथा, ते1 चेत्तु वा (→चेत्तदा). –c) दे4 तदा स्नानैर्, दे10 ते1 स्नाने चैव (→स्नानेनैव). –d) दे1.8-10 मुवें. मुए. स चैलेनात्र संशयः, ग्र2 सचैलस्नानमाचरेत्.

वें२.२३.४६ यस्तैः सहाशनं कुर्याच्छयनादीनि चैव हि ।
बान्धवो वाऽपरो वाऽपि स दशाहेन शुध्यति ॥५८
यस्तेषामन्नमश्नाति सकृदेवापि कामतः ।
तदाशौचे निवृत्तेऽसौ स्नानं कृत्वा विशुध्यति ॥५९
यावत्तदन्नमश्नाति दुर्भिक्षोपहतो नरः ।
तावन्त्यहान्यशौचं स्यात् प्रायश्चित्तं ततश्चरेत् ॥६०
दाहाद्यशौचं कर्त्तव्यं द्विजानामग्निहोत्रिणाम् ।
सपिण्डानां तु मरणे मरणादितरेषु च ॥६१
सपिण्डता च पुरुषे सप्तमे विनिवर्त्तते ।
समानोदकभावस्तु जन्मनाम्नोरवेदने ॥६२
पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ।
लेपभाजस्त्रयश्चात्मा सापिण्डचं साप्तपौरुषम् ॥६३
अप्रत्तानां तथा स्त्रीणां सापिण्डचं साप्तपौरुषम् ।
ऊढानां भर्तृसापिण्डचं प्राह देवः पितामहः ॥६४
ये चैकजाता बहवो भिन्नयोनय एव च ।
भिन्नवर्णास्तु सापिण्डचं भवेत् तेषां त्रिपूरुषम् ॥६५
कारवः शिल्पिनो वैद्या दासीदासास्तथैव च ।
दातारो नियमी चैव ब्रह्मविद्ब्रह्मचारिणौ ॥६६
सत्रिणो व्रतिनस्तावत् सद्यःशौचा उदाहृताः ।
राजा चैवाभिषिक्तश्च प्राणसत्रिण एव च ॥६७
यज्ञे विवाहकाले च देवयागे तथैव च ।
सद्यःशौचं समाख्यातं दुर्भिक्षे चाप्युपद्रवे ॥६८

५८. ब$_{1}$. ⊙. –a) दे$_{4}$ यस्मिन्, म$_{1}$ नैतैः (→यस्तैः); ब$_{3}$ दे$_{1-3}$ म$_{1}$ सहासनं (→सहाशनं). –c) दे$_{4}$ ब्राह्मणो (→बान्धवो).

५९. का$_{1}$ ब$_{1}$. ⊙. –a) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. समं (→अन्नं); दे$_{1}$ आप्नोति (→अश्नाति). –b) ब$_{2}$ दे$_{6}$ एवाभि-, न$_{1}$ एव हि (→एवापि). –c) दे$_{10}$ सदा°, ते$_{1}$ न वा° (→तदा°); दे$_{6}$ द$_{1}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ तु (→[अ]सौ); दे$_{3}$ स्नात्वा सचैलं स्पृष्ट्वाग्नि, ग्र$_{2}$ तदा शौचेन निर्वृत्ते. –d) दे$_{3}$ घृतं प्राश्य विशुद्ध्यति.

अतः परं दे$_{3}$ अधिकम्—

* एकाहात्क्षत्रिये शुद्धिर्वैश्ये स्याच्च द्व्यहेन तु ।
शूद्रे दिनत्रयं प्रोक्तं प्राणायामशतं पुनः ।
(= ५०)

६०. ब$_{1}$. ⊙. –b) दे$_{1.8-10}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. दुर्भिक्षाभि-, दे$_{3}$ दुर्भिक्षादि- (→दुर्भिक्षोप-). –d) दे$_{1.8-10}$ ततः स्मरेत्, दे$_{3}$ ततश्चरन्, दे$_{4}$ तदाचरेत् (→ततश्चरेत्).

६१. ब$_{1}$. ⊙. –a) दे$_{1.8}$ दाहाद्या°, ग्र$_{2}$ दासस्या°, म$_{1}$ दासाद्य° (→दाहाद्य°); दे$_{3}$ दाहादशौचं कर्त्तव्यं, ते$_{1}$ दाहाशौचं न कर्त्तव्यं. –c) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. च (→तु).

अतः परं दे$_{2}$ cd आवृत्तम्—

* सपिण्डानां मरणे मरणादितरेषु च । (= ६१ cd)

६२. ब$_{1}$. ⊙. –a) का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.6}$ न$_{1}$ तु, दे$_{4}$ स्व (→च). –c) ते$_{1}$ समानोदकसर्वस्य.

६३. ब$_{1}$. ⊙. –c) का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{2}$ चान्ये, दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. ज्ञेयाः (→चात्मा); न$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ लेपभाजस्तु, यश्चात्मा, ते$_{1}$ लेपभाजश्चतुर्थाद्याः. –d) दे$_{4}$ उ$_{1}$ सपिण्डं (→सापिण्डचं); का$_{1}$ दे$_{3.10}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ म$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ सप्त- (→साप्त-); का$_{1}$ उ$_{1}$ दे$_{4}$ न$_{1}$ -पूरुषं (→-पौरुषं).

६४. का$_{1}$ ब$_{1.3}$ दे$_{2.4.6}$. ⊙; दे$_{10}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ ग्र$_{2}$. ab ⊙. –a) ब$_{2}$ अनूढानां, दे$_{3}$ अदत्तानां, द$_{1}$ म$_{1}$ प्रवृत्तानां, उ$_{1}$ आवृतानां (→अप्रत्तानां). –b) दे$_{3}$ द$_{1}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ सप्त- (→साप्त-); म$_{1}$ उ$_{1}$ -पूरुषं (→-पौरुषं). –c) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. तासां तु, ते$_{1}$ मृतानां, ग्र$_{2}$ म$_{1}$ नारीणां, उ$_{1}$ भूतानां (→ऊढानां).

६५. का$_{1}$ ब$_{1.3}$ दे$_{2.4.6}$. ⊙. –d) द$_{1}$ त्रिपौरुषं, ग्र$_{2}$ त्रिपूर्वकं (→त्रिपूरुषं).

६६. ब$_{1}$. ⊙. –b) का$_{1}$ दे$_{1.3}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ °दासस् (→°दासास्). –c) न$_{1}$ नियतं चैव, दे$_{3}$ द$_{1}$ नियमां चैव, दे$_{6}$ ते$_{1}$ म$_{1}$ मुब. नियम (ते$_{1}$. मुब. °मा) श्चैव (→नियमी चैव).

द$_{1}$ पुस्तके b, c मध्ये अधिकम्—

43 * 'राजानौ राजभृत्याश्च सद्यः शौचाः प्रकीर्तिताः ।

६७. ब$_{1}$. ⊙. –a) द$_{1}$ व्रजिनस् (→व्रतिनस्). –b) का$_{1}$ दे$_{2.6}$ शौच उदाहृतं, दे$_{1-4.8-10}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. शौचमुदाहृतं (→शौचा उदाहृताः). –c) दे$_{10}$ तु (→च); ते$_{1}$ राज्ञश्चैवाभिषिक्तस्य. –d) दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. अन्न-, दे$_{3}$ पण-, दे$_{10}$ पापः, उ$_{1}$ प्राणः (→प्राण-).

६८. ब$_{1}$. ⊙; म$_{1}$. cd ⊙. –a) न$_{1}$ विवाहे (→विवाह-). –b) दे$_{1.4.8-10}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. दैव- (→देव-); दे$_{1.8-10}$ ते$_{1}$ °योगे, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ °यात्रे (→°यागे). –d) दे$_{1.3.8-10}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ मुवें. मुए. मुब. चाप्युपप्लवे (→चाप्युपद्रवे).

डिम्बाहवहतानां च विद्युता पार्थिवैर्द्विजैः ।
सद्यःशौचं समाख्यातं सर्पादिमरणे तथा ॥६९
अग्नौ मरुप्रपतने वीराध्वन्यप्यनाशके ।
ब्राह्मणार्थे च संन्यस्ते सद्यः शौचं विधीयते ॥७०
नैष्ठिकानां वनस्थानां यतीनां ब्रह्मचारिणाम् ।
नाशौचं कीर्त्यते सद्भिः पतिते च तथा मृते ॥७१
पतितानां न दाहः स्यान्नान्त्येष्टिर्नास्थिसंचयः ।
न चाश्रुपातपिण्डौ वा कार्यं श्राद्धादिकं क्वचित् ॥७२
व्यापादयेत् तथात्मानं स्वयं योऽग्निविषादिभिः ।
विहितं तस्य नाशौचं नाग्निर्नाप्युदकादिकम् ॥७३
अथ कश्चित् प्रमादेन म्रियतेऽग्निविषादिभिः ।
तस्याशौचं विधातव्यं कार्यं चैवोदकादिकम् ॥७४
जाते कुमारे तदहः कामं कुर्यात् प्रतिग्रहम् ।
हिरण्यधान्यगोवासस्तिलान्नगुडसर्पिषाम् ॥७५
फलानि पुष्पं शाकं च लवणं काष्ठमेव च ।
तोयं दधि घृतं तैलमौषधं क्षीरमेव च ।
आशौचिनां गृहाद् ग्राह्यं शुष्कान्नं चैव नित्यशः ॥७६
आहिताग्निर्यथान्यायं दग्धव्यस्त्रिभिरग्निभिः ।
अनाहिताग्निर्गृह्येण लौकिकेनेतरो जनः ॥७७
देहाभावात् पलाशैस्तु कृत्वा प्रतिकृतिं पुनः ।　　बें.२.२३.६८

६९. ब1. ⊙; दे1.8-10. cd ⊙. –a) का1 विवाहव, + रणे चैव, दे1.8-10 मुब. सदाहव-, दे3 विवाहव-, दे4 विराहव-, द1 म1 विवादोप-, ग्र2 दोषाद्युप-, उ1 विषाद्यप- (→डिबाहव-); ब2 डिम्बाहरे मृतानां च. –b) ग्र2 पार्थिव- (→पार्थिवैर्); दे1.8-10 मुए. मुब. सर्पादिमरणेऽपि च. –ab) ते1 'त्रिरात्रं निहैतानां च निहता पार्थिवै द्विजेः. –d) दे3 °ग्रहणेऽपि च दे4 ते1 °मरणोऽपि च, द1 °मरणेन च, ग्र2 उ1 °मरणेषु च (→°मरणे तथा); का1 मुवें. मुए. स्वज्ञातिमरणे तथा, म1 दुर्भिक्षे चाप्युपप्लवे.

अतः परं म1 आवृत्तम्—

*दोषाद्युपहतानां च विद्युता पार्थिवैर्द्विजैः ।

सद्यः शौचं समाख्यातं सर्पादिमरणेषु च । (=६९)

७०. ब1 दे4. ⊙. –a) दे1.8.9 अग्निर्, दे3 न1 मुवें. मुए. मुब. अग्नि-, दे10 अस्थि- (→अग्नौ); का1 ब2 दे1.8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. मरुत्- (→मरु-); द1 ग्र2 म1 उ1 अग्निमेरुप्रपतने. –b) दे9.10 वीराददन्य- (→वीराध्वन्य-); दे6 धीरा ******, ते1 वीराध्वन्यपि नाशने, द1 वीराधाने निपातने, ग्र2 वीराध्वानेप्यनिशने, म1 वीराध्वाने निपातने. –c) दे1.8-10 न1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. गोब्राह्मणार्थे (→ब्राह्मणार्थे च).

७१. ब1. ⊙. –c) द1 ग्र2 म1 उ1 विद्यते (→कीर्त्यते). –d) म1 पतितेषु (→पतिते च).

७२. ब1. ⊙. –a) ते1 च दाहः, द1 ग्र2 म1 उ1 तदा (ग्र2 °था) हः (→न दाहः). –b) का1 ब2 दे2.6 नास्ति, दे3 नात्र (→नास्थि-); ते1 नाशौचं नास्ति संचयः. –c) का1 दे4 द1 ग्र2 म1 उ1 न चा (दे4 वा)श्रुपातः (उ1 °तं), दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. नाश्रुपातो न पिण्डो वा, ते1 न चान्येषां तु पिण्डं वा. –d) द1 कार्या (→कार्यं).

७३. ब1 दे4. ⊙; दे6 द1. cd ⊙. –a) द1 म1 उ1 व्यापातयेत् (→व्यापादयेत्); न1 अथा-, म1 उ1 तदा- (→तथा-). –c) ते1 चाशौचं (→नाशौचं). –d) ब2 नाग्निर्नाप्युदकक्रिया.

७४. ब1 दे6. ⊙; द1. ab. –a) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. किञ्चित् (→कश्चित्). –b) दे10 प्रमाणेन (→प्रमादेन); उ1 क्रियते (→म्रियते); ते1 निहितोग्निशिखादिभिः, ग्र2 म1 म्रियतेऽपि विषादिभिः. –d) ब3 कार्यं चैवोदकादिभिः, दे3 कार्या चैवोदकी क्रिया, म1 कार्यं वै चोदकादिकम्.

७५. ब1. ⊙. –c) दे4 -गोवत्स, द1 ग्र2 म1 उ1 -गोछाग- (→-गोवासस्). –d) ब2 तिलानां, दे1.8-10 मुए. तिलाश्च, म1 तिलान्नं, मुवें. तिलांश्च (→तिलान्न-); दे1.8 मुवें. मुए. -सर्पिषा, दे9 -सर्पिषः, दे10 -सर्पिषोः, ग्र2 उ1 -सर्पिषं (→-सर्पिषां); ते1 तिलामुद्गाश्च सर्षपाः.

७६. ब1. ⊙. –a) ते1 फलानि पुष्प-, द1 ग्र2 म1 उ1 तिलानि (उ1 °नी)क्षु च (→फलानि पुष्पं); दे6 फलानि शाकं लवणं. –b) दे6 पाषाणं काष्ठमेव च. –c) मुवें. तक्रं (→तोयं); का1 ब2.3 दे2.6 न1 क्षीरं (→तैलं). –d) दे10 माषं (→औषधं); का1 ब2.3 दे2.6 तैलं (→क्षीरं). –e) का1 दे1.8-10 न1 म1 मुवें. मुए. मुब. आशौचिनो (→आशौचिनां); ते1 आशौचानां गृहाद् ग्राह्या. –f) दे6 चापि (→चैव).

७७. ब1 दे4 न1. ⊙; ग्र2. ab ⊙. –c) द1 ग्र2 म1 आहिताग्निस्तु (→अनाहिताग्निर्); ब2.3 गृह्येन, दे3 गृह्ये च, ते1 ** षु (→गृह्येण). –d) दे3 मतः (→जनः); का1 ब2.3 दे2.6 लौकिकेनापरो जनः, ते1 लोकेनैवेतरो जनः, म1 उ1 लौकिकेनेतरे जनाः.

७८. ब1 दे4 न1. ⊙. –a) न1 उ1 दाहाभावे, ग्र2 म1 देहाभावे (→देहाभावात्); दे1.8-10 मुए. पलाशैं च

वें.२.२३.६८ दाहः कार्यो यथान्यायं सपिण्डैः श्रद्धयाऽन्वितैः ॥७८
सकृत्प्रसिञ्चन्त्युदकं नामगोत्रेण वाग्यताः ।
दशाहं बान्धवैः सार्धं सर्वे चैवार्द्रवाससः ॥७९
पिण्डं प्रतिदिनं दद्युः सायं प्रातर्यथाविधि ।
प्रेताय च गृहद्वारि चतुर्थे भोजयेद् द्विजान् ॥८०
द्वितीयेऽहनि कर्त्तव्यं क्षुरकर्म सबान्धवैः ।
चतुर्थे बान्धवैः सर्वैरस्थ्नां संचयनं भवेत् ।
पूर्वं तु भोजयेद् विप्रानयुग्मान् श्रद्धया शुचीन् ॥८१
पञ्चमे नवमे चैव तथैवैकादशेऽहनि ।
अयुग्मान् भोजयेद् विप्रान् नवश्राद्धं तु तद्विदुः ॥८२
एकादशेऽह्नि कुर्वीत प्रेतमुद्दिश्य भावतः ।
द्वादशे वाऽथ कर्त्तव्यमनिन्द्ये त्वथवाऽहनि ।
एकं पवित्रमेकोऽर्घः पिण्डपात्रं तथैव च ॥८३
एवं मृताह्नि कर्त्तव्यं प्रतिमासं तु वत्सरम् ।
सपिण्डीकरणं प्रोक्तं पूर्णे संवत्सरे पुनः ॥८४
कुर्याच्चत्वारि पात्राणि प्रेतादीनां द्विजोत्तमाः ।
प्रेतार्थं पितृपात्रेषु पात्रमासेचयेत् ततः ॥८५
ये समाना इति द्वाभ्यां पिण्डानप्येवमेव हि ।
सपिण्डीकरणं श्राद्धं देवपूर्वं विधीयते ॥८६
पितॄनावाहयेत् तत्र पुनः प्रेतं च निर्दिशेत् ।
ये सपिण्डीकृताः प्रेता न तेषां स्यात् पृथक्क्रियाः ।
यस्तु कुर्यात् पृथक् पिण्डं पितृहा सोऽभिजायते ॥८७

(→पलाशैस्तु). –b) दे10 प्रतिकृतं (→प्रतिकृतिं); दे3 कृत्वाथ विप्रकृतिं पुनः. –c) तै1 ग्र2 उ1 दाहं कार्यं, म1 देहः कार्यः (→दाहः कार्यो). –d) उ1 °यान्वितः (→°यान्वितैः); तै1 समिधे श्रद्धयान्वितः.

७९. ब1. ⊙; दे4. ab ⊙. –a) का1 प्रसिञ्चत्यु, दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. प्रसिञ्चेदु- (→प्रसिञ्चन्त्यु-); तै1 उ1 सकृत्प्रसिञ्चन्तुदकं. –b) का1 ब2.3 दे1.6.8-10 तै1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. वाग्यतः (→वाग्यताः). –c) ब2.3 दे1.8-10 न1 द1 ग्र2 म1 मुवें. मुए. मुब. बान्धवाः, दे4 तै1 ब्रह्माणाः (→बान्धवैः); का1 दे1.4.8-10 मुवें. मुए. मुब. श्राद्धं (→सार्धं); दे3 दशाहं वाथवा चा (हं) द्धं. –d) दे1.8-10 मुवें. मुए. सर्वे चैव सुसंयताः, ग्र2 सर्वे **** ससः.

८०. ब1. ⊙. –a) म1 उ1 दद्यात् (→दद्युः). –b) ब3 दे1.2.8-10 उ1 °विधि (→°विधिः). –c) ब2 दे3 द1 ग्र2 म1 उ1 तु (→च); तै1 प्रेतायान्वहं चापि. –d) द1 ग्र2 म1 उ1 चतुरो (→चतुर्थे).

८१. ब1⊙.–b) का1 दे2 प्रेत-, ग्र2 क्षौरं (→क्षुर-); का1 ब3 दे2.3 सु-, दे6 न1 स्व-, उ1 च (→स-); उ1 सार्धं (→सर्वैर्); दे3 सर्वैरस्थ्नां सञ्चयनं, द1 सर्वैरार्थानि संचयते, ग्र2 सर्वैरस्थीनि संचयते, म1 सर्वं स्थानं संचयने. –d) का1 अस्थ्नः, ब1 दे10 तै1 अस्थि- (→अस्थ्नां); उ1 तथा (→भवेत्); द1 ग्र2 म1 ज्ञातिरेव भवेत्तथा. –e) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. पूर्वान्प्रयुञ्जेद्विप्रान्. –f) का1 ब2.3 दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. युग्मान् सुश्रद्धया सुचीन्, दे4 युग्मान् सुश्रद्धया सुधीः.

उ1 पुस्तके d चरणानन्तरमधिकम्—

44. * सर्वैरस्थीनि संचयने ज्ञातिरेव भवेत्तथा ।

८२. ब1. ⊙. –b) का1 तै1 तथा चै° (→तथैवै°). –c) दे1.3.4.8-10 मुवें. मुए. मुब. युग्मांश्च (→अयुग्मान्). –d) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. तद् द्विजाः, दे6 तत्त्ववित् (→तद् विदुः).

८३. ब1. ⊙; दे1. ef ⊙. –c) का1 चाथ, दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. वाह्नि, दे3 उ1 (न)हनि, दे4 वाद्य (→वाथ); तै1 द्वादशेनाथ कर्त्तव्यं. –d) दे1 प्रतिमासं तु वत्सरं, दे10 मुवें. मुए. मुब. नवमेप्यथवाहनि. –e)तै1 द1 उ1 एकार्घ्यं (→एकोऽर्घः). –f) दे8.9 °पातं, उ1 तै1 ग्र2 °मात्रं (→°पात्रं).

८४. ब1. ⊙; दे1. ab ⊙. –a) दे3.4 तै1 द1 ग्र2 म1 उ1 मृतेह्नि (→मृताह्नि). –c) ब2 कार्यं, दे3 श्राद्धं (→प्रोक्तं). –d) ब3 संवत्सरेऽपि वा (→संवत्सरे पुनः).

८५. ब1. ⊙. –b) न1 द1 ग्र2 द्विजोत्तमः (→द्विजोत्तमाः). –c) का1 दे1 मुवें. मुए. प्रेतार्थे, ब2 तै1 उ1 प्रेतार्घ्यं (ब2 ग्र2 °र्घं), दे6 प्रेतार्था, द1 प्रेताख्य, मुब. प्रेतान्नं (→प्रेतार्थं). –d) दे10 मासे मासे प्रयत्नतः.

८६. ब1. ⊙. –b) तै1 पिण्डानां चैवमेव हि. –d) दे3.4 उ1 दैव° (→देव°).

८७. ब1. ⊙. –b) दे1.9 मुवें. मुए. मुब. वि, दे8 न (→च). –d) का1 च (→स्यात्); दे1.8-10 मुवें. मुए. न तेषां स्युः प्रतिक्रियाः, तै1 एतेषां स्यात् पृथक् तथा. –e) दे4 श्राद्धं (→पिण्डं). –f) दे4 पितृभ्यः (→पितृहा); ग्र2 म1 त्वभि- (→सोऽभि-).

मृते पितरि वै पुत्रः पिण्डमब्दं समाचरेत् ।
दद्याच्चान्नं सोदकुम्भं प्रत्यहं प्रेतधर्मतः ॥८८
पार्वणेन विधानेन सांवत्सरिकमिष्यते ।
प्रतिसंवत्सरं कार्यं विधिरेष सनातनः ॥८९
मातापित्रोः सुतैः कार्यं पिण्डदानादिकं च यत् ।
पत्नी कुर्यात् सुताभावे पत्न्यभावे सहोदरः ॥९०
अनेनैव विधानेन जीवन् वा श्राद्धमाचरेत् ।
कृत्वा दानादिकं सर्वं श्रद्धायुक्तः समाहितः ॥९१
एष वः कथितः सम्यग् गृहस्थानां क्रियाविधिः ।
स्त्रीणां तु भर्तृशुश्रूषा धर्मो नान्य इहेष्यते ॥९२
स्वधर्मपरमो नित्यमीश्वरार्पितमानसः ।
प्राप्नोति तत् परं स्थानं यदुक्तं वेदवादिभिः ॥९३ वें.२.२३.८३

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्त्र्यां संहितायामुपरिविभागे त्रयोविंशोऽध्यायः ॥२३॥

---

८८. ब1. ⊙. –b) दे3 समारभेत् (→समाचरेत्); दे1 मुवें. मुए. पिण्डानब्दं समावसेत्, दे4 पिण्डमंत्रं समर्पयेत्, दे8-10 पिण्डमब्दं समावसेत्, न1 उ1 पिण्डमर्घं समापयेत्, द1 ग्र2 म1 पिण्डशब्दं (द1 °ब्दः) समाविशेत्. –c) का1 ब2 दे2.6 म1 दद्यादन्नं (→दद्याच्चान्नं); ते1 चोद° (→सोद°). –d) ब2 दे3.6 प्रेत्य, द1 व्रत° (→प्रेत°).

८९. ब1. ab ⊙. –a) ते1 पार्वणेन विधानेन, +पार्थक्येन विधानान्ते. –c) दे4 पितृ- (→प्रति-); ब2.3 दे2.6 °संवत्सरे, दे10 °सांवत्सरिकं (→°संवत्सरं); दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. कुर्याद् (→कार्यं). –d) ब3 दे1.6.9 उ1 विधिरेषः, दे3 विधिनेष (→विधिरेष).

९०. –b) का1 ब2.3 दे2.6 पुनः (→च यत्); दे3 द1 ग्र2 म1 उ1 पिण्डदानादि (द1 °नि) किं (ग्र2 म1 कं) च न. –d) ब1 दे1.4.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. तु सोदरः (→सहोदरः).

९१. दे1.3.4.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1. ⊙. –b) मुवें. मुए. मुब. जीवश्राद्धं समाचरेत्. –c) का1 ब1 दे2.6 न1 ते1 दाहादिकं, ब2 दशाहिकं, ब3 दशा(हा)दिकं (→दानादिकं); ते1 सर्वं, +कर्म (→सर्वं). –d) ब3 श्राद्ध°, ते1 श्राद्ध°,+ श्रद्धा° (→श्रद्धा°).

९२. –b) द1 ग्र2 म1 उ1 यथाविधि (→क्रियाविधिः). –c) दे1.8.9 मुवें. मुए. भर्तृषु, दे10 तु भर्तृसु (→तु भर्तृ-). –d) ब1.3 दे10 मुवें. इहोच्यते (→इहेष्यते); ते1 धर्मो नान्यदिहेष्यते.

९३. –a) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. -तत्परा, दे3 न1 ते1 -परमा (→-परमो); ब1 द1 स्वधर्मोपरतो नित्यं, द1 ग्र2 उ1 यः स्वधर्मपरो नित्यं. –b) दे1.3.8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. °मानसाः, म1 °चेतनः (→°मानसः). –c) ब2 द1 ग्र2 म1 उ1 प्राप्नोति परमं स्थानं, दे1.3.4-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. प्राप्नुवन्ति परं स्थानं.

पुष्पिका—

पुराणनाम—का1 इति श्रीकौर्मपुराणे उपरिभागे, ब1 इति कौर्मे उपरिभागे, ब2 इति कूर्मपुराणे, ब3 दे2 इति कू (दे2 कौ) र्मपुराणे उपरिभागे, दे1 इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिभागे व्यासगीतासु, दे3 इति श्रीकूर्मपुराणे व्यासगीतासु, दे4.6 द1 इति श्रीकूर्मपुराणे, दे8-10 ते1 उ1 इति श्रीकूर्मपुराणे उपरि (उ1 उत्तर) भागे व्यासगीतासु, न1 इति श्रीकौर्मे, ग्र2 म1 इति श्रीकूर्मपुराणे उपरि (म1 उत्तर) भागे व्यासगीतासूपनिषत्सु, मुवें. इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्धे व्यासगीतासु, मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे उपविभागे व्यासगीतासु, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे उपरिभागे ब्रह्मविद्यायां. **अध्यायनाम**—का1 ब1-3 दे2-4.6 न1 ते1 म1. ⊙; दे1.8-10 मुवें. मुए. श्राद्धकल्पे, द1 अशौचप्रकरणं नाम, ग्र2 आशौचप्रकरणे, उ1 शौचप्रकरणे, मुब. अशौचविधिर्नाम. **अध्यायसंख्या**—ब2 दे6. ⊙; का1 द्वाविंशोऽध्यायः ॥२२॥, ब1.3 दे2 ते1 द्वाविंशोऽध्यायः, दे1 त्रयोविंशतितमोऽध्यायः ॥२३॥, दे3.8-10 त्रयोविंशतितमोऽध्यायः, दे4 द1 ग्र2 म1 उ1 मुए. त्रयोविंशोऽध्यायः, न1 त्रिसप्ततितमोऽध्यायः, मुवें. मुब. त्रयोविंशोऽध्यायः ॥२३॥

२४

व्यास उवाच ।❀

वें.२.२४.१ अग्निहोत्रं तु जुहुयादाद्यन्तेऽहर्निशोः सदा ।
दर्शेन चैव पक्षान्ते पौर्णमासेन चैव हि ॥१

शस्यान्ते नवशस्येष्टचा तथर्त्वन्ते द्विजोऽध्वरैः ।
पशुना त्वयनस्यान्ते समान्ते सौमिकैर्मखैः ॥२

नानिष्ट्वा नवसस्येष्टचा पशुना वाऽग्निमान् द्विजः ।
नवान्नमद्यान्मांसं वा दीर्घमायुर्जिजीविषुः ॥३

नवेनान्नेन चानिष्ट्वा पशुहव्येन चाग्नयः ।
प्राणानेवात्तुमिच्छन्ति नवान्नामिषगृद्धिनः ॥४

सावित्रान् शान्तिहोमांश्च कुर्यात् पर्वसु नित्यशः ।
पितृंश्चैवाष्टकास्वर्चयन् नित्यमन्वष्टकासु च ॥५

२४

❀ ब1 सूत उवाच; दे9 व्यास उ.; दे10 श्रीवेदव्यास उवाच; न1 ते1 ग्र2 उ1 व्यासः; द1 म1 श्रीव्यासः.

१. न1. १d-२a ⊙. –a) ब2 च, दे1 * (→तु); दे3 अग्निहोत्रं द्विजो नित्यं. –b) ब1 न1 आद्यन्ते द्युतिशोः सदा, दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. सायं प्रातर्यथाविधि(दे1.10 °धिः), दे3 जुहुयादध्वरैः सदा, ते1 द1 म1 उ1 आदित्येभ्युदिते सदा, ग्र2 आदित्ये उदिते सति. –c) ब1 दर्शने (→दर्शेन); दे3 चार्ध- (→चैव); दे3 मासांते (→तस्यान्ते); दे1.8-10 मुवें. मुए. दर्शे चैव हि तस्यान्ते, न1 *** व हि तस्यान्ते, ते1 दर्शे चैव तु पक्षान्ते, द1 दर्शे चैव हि सस्यान्ते, ग्र2 उ1 दर्शे चैव हि सन्ध्यान्ते, म1 दर्शयैव हि सस्यान्ते. –d) दे1.8-10 द1 म1 उ1 मुवें. मुए. नव सस्ये तथैव च, ग्र2 न च सव्ये तथैव च.

अतः परं ते1 पुस्तके अधिकम्—

45. * वर्षे चैव हि सस्यान्ते नव सस्ये तथैव च ।
सम्यग्विधानमिष्ट्वा च दीयते च द्विजोत्तमैः ।

२. ते1. ab ⊙; दे3. cd ⊙; न1. a ⊙. –a) दे6 ग्रस्यान्ते (→शस्यान्ते); का1 °सस्ये स्यात्, ब1 °शस्येष्व्व, ब2 °सस्ये *, दे2.3 °सस्येद्या (→°शस्येष्टचा); दे1.9 इष्टचा चैव यथा न्यायं, दे8.10 मुवें. मुए. इष्ट्वा चैव य(दे10 °त) थान्यायं, द1 ग्र2 म1 उ1 सम्यग् विधानमिष्ट्वा तं (ग्र2 °च, म1 तु, उ1 °नां). –b) का1 दे1.8.9 मुवें. मुए. ऋत्वन्ते च, ब1 तदर्द्धन्ते, ब2 ऋथर्त्वन्ते, दे2 ऋत्वंते (व्या)स, दे6 तथोर्द्धन्ते, दे10 कुत्वदाचे, न1 ऋथर्वन्ते, द1 ग्र2 उ1 ऋत्वन्ते वै, म1 ऋत्वन्तं वै (→तथर्त्वन्ते); का1 ब1 दे2 द्विजोत्तमैः, म1 द्विजाध्वरैः (→द्विजोऽध्वरैः). –c) ब3 पशूना, दे2 न1 पशुनास् (दे2 °न) उ1 पशूनां (→पशुना); दे6 द्वय° (→त्वय°); ग्र2 पशुनात्ययनस्सार्थे. –d) का1 समाप्ते, दे1.8.9 समंतैः, दे10 संमते, द1 ग्र2 म1 उ1 सोमान्ते (→समान्ते); दे1 सौग्निकैर्, दे8 मुवें. मुए. सोऽग्निकैर्, दे10 शौनकैर्, ते1 कामिकैर्, द1 सोमकैर्, म1 मुब. सोमिकैर्, उ1 सौमिकीर् (→सौमिकैर्); द1 मुखैः (→मखैः).

३. दे3. ab ⊙. –a) का1 नानिष्टा, ब2 * * *, दे10 न नाष्टचां, न1 ना इष्टचा, ग्र2 नानिष्टच (→नानिष्ट्वा); का1 दे1 °सस्येष्टच (दे1 °द्या), दे6 उ1 °सस्येष्टा (उ1 °षा), मुए. मुब. °शस्येष्टचा (→°सस्येष्टचा); ते1 अग्निं दृष्ट्वा धनं स्पृष्ट्वा. –b) न1 ते1 पशूनां (→पशुना); का1 ब3 ते1 चाग्निमान्, न1 आग्निवान् (→वाग्निमान्); ब1 द्विजान्, दे6 ते1 ग्र2 द्विजाः (→द्विजः). –c) ब2.3 दे1-3.6.8-10 मुवें. मुए. मुब. न चान्नम, ते1 स वान्नं(→न वान्नं); मुवें. अद्यन्(?) (→अद्यात्); ग्र2 मांसा (→मांसं); दे3 च (→वा). –d) ब1 दे1 न1 जिजीविषु (→जिजीविषुः).

४. –a) दे9 न (भ)वेतान्नेन, द1 उ1 न चेनान्नेन (उ1 *), ग्र2 नवानान्नेन (→नवेनान्नेन); का1 वानिष्टा, ब1 दे1.6.8-10 न1 ते1 ग्र2 मुवें.मुए.मुब. चानिष्ट्वा, ब2.3 वानिष्टाः, दे2 चानिष्टा, द1 म1 वानिष्ट्वा (→चानिष्ट्वाः). –b) ते1 पशु (→पशु-); दे3 -यागेन, ते1 हत्वैव (→-हव्येन); दे10 चाग्नये, न1 वाग्नयः, द1 ग्र2 म1 उ1 साग्नयः (→चाग्नयः). –c) का1 प्राणानेवातं, दे1 न1 ते1 द1 प्राणानेवातुं (ते1 °न्नं), म1 प्राणिनो * त्तुं, उ1 प्रणान्नवात्तुं (→प्राणानेवात्तुं). –d) ग्र2 आमिष्ट- (→आमिष-); दे6 °गृद्धिना (→°गृद्धिनः); ते1 नरान् आमिष गृद्धिनः, द1 न1 चान्नामिषगंधिनः.

५. दे3. ab ⊙. –a) का1 सावित्र्या, ब2 सावित्रीन्, दे2 सावित्र्यान्, दे8-10 सवित्रान्, द1 ग्र2 म1 सावित्रं, उ1 सावित्री- (→सावित्रान्); ब1 सावित्रींश्चातिहोमांश्च, ते1 सावित्रीपाठहीनांश्च. –b) ब2 पर्वनि (→पर्वसु); दे10 निश्चयः

एष धर्मः परो नित्यमपधर्मोऽन्य उच्यते ।
त्रयाणामिह वर्णानां गृहस्थाश्रमवासिनाम् ॥६
नास्तिक्यादथवालस्याद् योऽग्नीन् नाधातुमिच्छति ।
यजेत वा न यज्ञेन स याति नरकान् बहून् ॥७
तामिस्रमन्धतामिस्रं महारौरवरौरवौ ।
कुम्भीपाकं वैतरणीमसिपत्रवनं तथा ॥८
अन्यांश्च नरकान् घोरान् संप्राप्यान्ते सुदुर्मतिः ।
अन्त्यजानां कुले विप्राः शूद्रयोनौ च जायते ॥९
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन ब्राह्मणो हि विशेषतः ।
आधायाग्निं विशुद्धात्मा यजेत परमेश्वरम् ॥१०
अग्निहोत्रात् परो धर्मो द्विजानां नेह विद्यते ।
तस्मादाराधयेन्नित्यमग्निहोत्रेण शाश्वतम् ॥११
यश्चाधायाग्निमालस्यान्न यष्टुं देवमिच्छति ।
सोऽसौ मूढो न संभाष्यः किं पुनर्नास्तिको जनः ॥१२
यस्य त्रैवार्षिकं भक्तं पर्याप्तं भृत्यवृत्तये ।
अधिकं चापि विद्येत स सोमं पातुमर्हति ॥१३
एष वै सर्वयज्ञानां सोमः प्रथम इष्यते ।
सोमेनाराधयेद् देवं सोमलोकमहेश्वरम् ॥१४　वें.२.२४.१२

(→नित्यशः). –c) का1 [अ]ष्टकाश्राद्धे, ब1 दे1.8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. [अ]ष्टकाः सर्वे, ब3 द1 [अ]ष्टका स्वर्चे, दे2 [अ]ष्टकास्वेर्चेन्, दे6 [अ]अष्टकाभ्यचर्य, ग्र2 [अ]ष्टकायां वै, उ1 [अ]ष्टकास्वेव (→[अ]ष्टकास्वर्च्चेन्); म1 पितृश्चाष्टके चैव *. –d) ते1 नित्यतोन्वष्टकासु च.

६. –a) दे2.10 ते1 ग्र2 उ1 धर्म- (→धर्मः). –b) ब1.3 दे2.3.6 ते1 उपधर्मो° (→अपधर्मो°); द1 अन्यं, ग्र2 अत्र (→अन्य). –c) द1 ग्र2 म1 एव, उ1 अपि (→इह); ग्र2 * र्णानां (→वर्णानां).

७. –a) ब1.3 °वालः, दे10 म1 °वालि- (→°वाल-). –b) का1 म1 योग्निना°, ब2.3 दे3.6.10 योगनिना°, न1 याग्निना°, द1 गोघ्नीना° (→योऽग्नीन्ना°); उ1 योग्नि ना यातुमिच्छति. –c) न1 यज्ञेन (→यजेत); का1 वाम-, दे10 वने (→वा न).

८. दे1.3.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1. मुए. ८a–९d⊙. –a) ब3 अर्द्ध°, न1 अस्थ° (→अन्ध°). –d) दे2 °वने, + °वनं (→°वनं).

९. दे1.3.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुए. ⊙; ते1. cd ⊙. –a) ते1 तु (→च); दे6 नारकान् (→नरकान्); ब1 ** (→घोरान्). –b) का1 सम्प्राप्य हि, ब1-3 दे2.6 संप्राप्यन्ते (दे6 °न्ति), ते1 स प्रयाति, मुवें. सम्प्राप्नोति (→संप्राप्यान्ते); मुब. स दुर्मतिः (→सुदुर्मतिः).

१०. न1 ते1. ⊙. –b) का1 ब2.3 दे2.6 वै, ब1 वा (→हि). –c) द1 उ1 मुवें. आथायाग्नि (→आधायाग्नि). –d) दे10 यजते (→यजेत).

११. दे1.3.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1. ⊙; न1. ab ⊙. –a) ब1 नाग्नि° (→अग्नि°). –b) ब1 द्विजानामिह विद्यते, ब2 द्विजातीनां न विद्यते, दे6 द्विजान्नेह त विद्यते, ते1 द्विज़ानां नोपपद्यते. –c) का1 आराधयन्, दे6 आराधये, ते1 नाराधायेन्, + आराधयेन् (→आराधयेन्).

अतः परं ते1 पुस्तके अधिकम्—

*तस्मात् सर्वप्रयत्नेन ब्राह्मणो हि विशेषतः ।
आधायाग्नि विशुद्धात्मा यजेत परमेश्वरम् । (= १०)

१२. –a) ब1 दे9 यस्त्वाधा-, दे1.6.8.10 मुवें. मुए. यस्त्वाध्या-, दे3 यो नाधा-, उ1 यश्चाध्या- (→यश्चाधा-); का1 -मानस्यां, दे1.8.9 मुवें. मुए. -मांश्च स्यान्, दे10 मायंश्च स्यान्, द1 *** (→-मालस्यान्); न1 यश्चा सायाग्निमा यस्यां, ते1 यश्चान्यथा निजालस्यान, ग्र2 यश्चायाधाग्निमालस्यां. –b) ब1 न यच्छत्रेवमिच्छति, ब2 न यश्चादेव मिच्छति, ब3 दे6 मुब. न पश्चादेनमिच्छति. –c) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. स संमूढो, ते1 नासौ शुद्धो, द1 ग्र2 न1 असौ मूढो, म1 असम्मूढो (→सोऽसौ मूढो); दे3 संप्रोच्यः (→सम्भाष्यः) –d) म1 पुनः (→जनः).

१३. –a) ब1 मुब. वै (→त्रै-); दे6 °वार्गिकं (→°वार्षिकं); न1 ब्रह्मन्, +भक्तं, उ1 हन्ति (→भक्तं). –b) दे1 पर्यासं, दे6 पर्याप्ति (→पर्याप्तं); ब1 °पत्तये, दे6 °धृत्ययो, ते1 °तृप्तये (→°वृत्तये). c) उ1 कथितं (→अधिकं); ब1 न1 ते1 °वापि विद्येत, दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब, वा भवेद्यस्य, द1 चाधि विदेत, ग्र2 म1 उ1 वाथ विन्देत (→चापि विद्येत). –d) दे10 पाति, ग्र2 पा (व) तुं (→पातुं).

१४. –b) ब2 ते1 प्रथम उच्यते, दे1.3.8.9 न1 प्रथममिष्यते, दे6 प्रसमयिष्यते, दे10 प्रथमशिष्यते (→प्रथम इष्यते). –c) ग्र2 सोमो न (→सोमेन). –d) ब1-3 दे2.6 न1 सोमं, द1 ग्र2 म1 उ1 सर्व- (→सोम-); न1 °महेश्वरः (→°महेश्वरम्); ते1 स सोमं लोकमश्नुते.

वें.२.२४.१३ न सोमयागादधिको महेशाराधने क्रतुः ।
समो वा विद्यते तस्मात् सोमेनाभ्यर्चयेत् परम् ।।१५
पितामहेन विप्राणामादावभिहितः शुभः ।
धर्मो विमुक्तये साक्षाच्छ्रौतः स्मार्त्तो द्विधा पुनः ।।१६
श्रौतस्त्रेताग्निसंबन्धात् स्मार्त्तः पूर्वं मयोदितः ।
श्रेयस्करतमः श्रौतस्तस्माच्छ्रौतं समाचरेत् ।।१७
उभावभिहितौ धर्मौ वेदादेव विनिःसृतौ ।
शिष्टाचारस्तृतीयः स्याच्छ्रुतिस्मृत्योरलाभतः ।।१८
धर्मेणाभिगतो यैस्तु वेदः सपरिबृंहणः ।
ते शिष्टा ब्राह्मणाः प्रोक्ता नित्यमात्मगुणान्विताः ।।१९
तेषामभिमतो यः स्याच्चेतसा नित्यमेव हि ।
स धर्मः कथितः सद्भिर्नान्येषामिति धारणा ।।२०
पुराणं धर्मशास्त्रं च वेदानामुपबृंहणम् ।
एकस्माद् ब्रह्मविज्ञानं धर्मज्ञानं तथैकतः ।।२१
धर्मं जिज्ञासमानानां तत्प्रमाणतरं स्मृतम् ।
धर्मशास्त्रं पुराणं तद् ब्रह्मज्ञाने परा प्रमा ।।२२

---

१५. दे1.3.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुए. ⊙. –a) दे2 °योगाद् (→°यागाद्). –b) न1 क्रतुं (→क्रतुः); मुवें. महेशाराधनात्ततः. –c) ब1 सोमो वा, मुवें. न सोमो (→समो वा); ते1 यस्मात् (→तस्मात्). –d) ब3 समेना°, न1 सोमोना°, ते1 सम्यग° (→सोमेना°).

१६. ब1. १६a-२०d ⊙. –a) द1 ग्र2 पितामहं नु, म1 पितामहान्न (→पितामहेन); दे10 विप्रेणां (→विप्राणां). –b) न1 शुभा (→शुभः); का1 आदौ हि विहितः शुभः, दे1.8-10 मुवें. मुए. आदाय विहितः पशुः, दे3 तदा च विहितः पशुः, ते1 विवादरहितः पशुः, द1 माधवां ते हितः पशुः, ग्र2 उ1 पूज्य एव सदा(उ1 *)गतिः, म1 आदावंते हितः पशुः. –d) दे6.10 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 श्रौत- (→श्रौतः); दे1.8-10 न1 मुवें. मुए. भवेत् पुनः (→द्विधा पुनः).

१७. ब1. ⊙. –a) ब2.3 दे2.6 °सम्बन्द्धः, न1 उ1 °संबन्ध-, द1 °संबंधाः (→°सम्बन्धात्). –b) दे10 तस्मात्, न1 उ1 स्मार्तं (→स्मार्तः); का1 दे6 ग्र2 पूर्वं- (→पूर्वं); दे6 उ1 मयोदितं (→मयोदितः). –c) का1 ग्र2 म1 तमं (→तमः); न1 द1 ग्र2 श्रौतं (→श्रौतस्); दे1 ****** श्रौतस्, दे3 श्रेयस्करो भवेच्छ्रौतस्, ते1 श्रेयस्करमतं श्रौतं. –d) उ1 श्रौतः (→श्रौतं).

१८. ब1. ⊙. –a) ब2.3 दे1.3.8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. अपि- (→अभि-); दे10 -हितो, म1 -हितं (→-हितौ); दे6 उभावविहितौ धर्म्मौ. –b) दे1.8.9 न1 मुवें. मुए. वेद वेद, दे3 वेदस्मृति-, दे10 वेददेव-, म1 वेदावेद (→वेदादेव-); दे2 विनिसृतौ, दे3 -प्रमाणकौ, ते1 विँनिस्सृतौ, म1 विनिश्रुतौ (→विनिःसृतौ). –c) का1 शिष्टचार- (→शिष्टाचारस्); ते1 शिष्टाचारः मृतो यस्मात्. –d) दे1.8-10 ते1 मुवें. मुए. अभावतः (→अलाभतः).

१९. ब1. ⊙. –a) दे1.3.8.9 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. धर्मेणाधि-, ते1 धर्मे चाधि- (→धर्मेणाभि-); दे10 -गते, म1 -कृते (→-गतो); दे3 ते1 यस्तु (→यैस्तु). –b) उ1 °बृहणं (→°बृंहणः); म1 वेदतः परिबृंहणम्. –c) दे10 न (→ते). दे3 सृष्टा, न1 शिष्टाः (→शिष्टा); दे1.2.6.9.10 ते1 द1 ग्र2 म1 मुए. मुब. ब्राह्मणा उ1 ब्रह्मणा- (→ब्राह्मणाः); ब2.3 दे2.6 प्रोक्ता, दे1.3.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुए. मुब. -ज्ञेया, न1 प्रोक्तं, ते1 -ज्ञेयाः (→प्रोक्ता). –d) द1 नित्यमाना, ग्र2 नीयमाना (→नित्यमात्म-).

२०. ब1 दे1.3.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1. ⊙. –a) ते1 अधि°,+अभि° (→अभि°); ब2 °हितो (→°मतो); दे6 यस्याः, न1 ते1 यस्मात् (→यः स्यात्). –b) न1 चेतसो (→चेतसा). –c) ब3 धर्मं (→धर्मः). –d) दे6 धारणाः (→धारणा).

२१. –a) ब3 दे3 द1 उ1 पुराण- (→पुराणं); ब1 सर्वं-, दे9 धर्मं (→धर्मं-); दे1.3.8-10 ते1 द1 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. °शास्त्राणि, म1 °शास्त्राणां (→°शास्त्रं च). –c) दे3 एकतो, न1 एतस्मात् (→एकस्माद्). –d) ते1 कर्म° (→धर्म°); दे1.8-10 [ए]व च (→[ए]कतः); उ1 धर्मविज्ञानमेव च.

२२. –a) का1 धर्मजिज्ञा-, ब1 धर्मज्ञानं, उ1 धर्मविज्ञा- (→धर्म जिज्ञा-); दे10 धर्मज्ञानसमासानां. –b) का1 दे2 ते1 प्रमाणां, ब2 द1 ग्र2 म1 प्रमाणं (→प्रमाण-); ब2 द1 ग्र2 म1 उ1 परं (→-तरं). –c) ब3 दे6 °शास्त्र- (→°शास्त्रं); ब2 पुराणन्तु, दे1.3.8-10 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 पुराणानि, दे6 प्रमाणं तु (→पुराणं तद्). –d) दे3 द1 धर्म° (→ब्रह्म°); ब3 दे6 मुब. °ज्ञान-, न1 °ज्ञानो (→°ज्ञाने); ब1 परा परा, ब3 परा श्रमाः, दे1.8-10 मुवें. मुए. -तरा श्रमम्, दे2 परो प्रमा, दे3 त्वरा स्मृता, दे6 परा पुमान्, न1 परो मतं, द1 वरा प्रमा, ग्र2 वर प्रमा, मुब. परायणाः (→परा प्रमा); म1 श्रोतस्मार्त्ते यया प्रमाः.

नान्यतो जायते धर्मो ब्रह्मविद्या च वैदिकी । तस्माद् धर्मं पुराणं च श्रद्धातव्यं द्विजातिभिः ।।२३

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे चतुर्विंशोऽध्यायः ।।२४।।

२५

व्यास उवाच ।※

एष वोऽभिहितः कृत्स्नो गृहस्थाश्रमवासिनः ।
द्विजातेः परमो धर्मो वर्त्तनानि निबोधत ।।१
द्विविधस्तु गृही ज्ञेयः साधकश्चाप्यसाधकः ।
अध्यापनं याजनं च पूर्वस्याहुः प्रतिग्रहम् ।
कुसीदकृषिवाणिज्यं प्रकुर्वीतास्वयंकृतम् ।।२
कृषेरभावाद् वाणिज्यं तदभावात् कुसीदकम् ।
आपत्कल्पो ह्ययं ज्ञेयः पूर्वोक्तो मुख्य इष्यते ।।३ वें. २.२५.३

२३. –a) दे3.10 नान्यते, दे6 ते1 नान्यत्र, उ1 नान्यथो (→नान्यतो); दे3 म1 उ1 ज्ञायते, दे10 न1 जायतो, द1 ग्र2 ज्ञानतो (→जायते). –b) मुवें. मुए. ब्राह्मी° (→ब्रह्म°); दे6 °विद्याश्च (→°विद्या च); ब1 वैदिकं (→वैदिकी). –c) द1 ग्र2 म1 उ1 तथा (→तस्माद्); ब1.2 दे3 न1 द1 उ1 धर्म-, ब3 द्रे6 म1 धर्मः (→धर्मं). –d) दे1.3.8-10 न1 ते1 द1 ग्र2 उ1 मुवें. मुए. मुब. मनीषिभिः (→द्विजातिभिः).

पुष्पिका—

पुराणनाम—का1 दे6 इति श्रीकू(का1 कौ)र्मपुराणे उपरिभागे, ब1 इति कौर्मे उपरिभागे, ब2 दे3 इति कूर्मपुराणे ब3 दे2 इति कू(दे2 कौ)र्मपुराणे उपरिभागे, दे1.8 इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिभागे व्यासगीतासु, दे4.10 ते1 द1 इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिभागे व्यासगीतासु, न1 इति श्रीकौर्मे, ग्र2 म1 इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिभागे व्यासगीतासूपनिषत्सु, उ1 श्री इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरभागे व्यासगीतासु, मुवें. इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे व्यासगीतासु, मुए. इति श्री कूर्मपुराणे उपविभागे व्यासगीतासु, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे उपरिभागे ब्रह्मविद्यायां. **अध्यायनाम**—का1 ब1-3 दे1-3.6.8-10 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुए. ⊙; मुवें. द्विजानामग्निहोत्रादिकृत्यनिरूपणं नाम, मुब. अग्निहोत्रादिनियमो नाम. **अध्यायसंख्या**—ब2 दे6. ⊙; का1 त्रयोविंशोऽध्यायः ।।२३।।, ब1.3 दे2 ते1 त्रयोविंशोऽध्यायः, दे1 मुवें. मुब. चतुर्विंशोऽध्यायः ।।२४।।, दे3.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुए. चतुर्विंशोऽध्यायः, न1 चतुःसप्ततितमोऽध्यायः.

२५

※ दे9. ⊙; दे8 व्यास उ.; न1 ते1 ग्र2 उ1 व्यासः; द1 म1 श्रीव्यासः.

१. –a) ब1 एष वो विहितः, दे2 एष वो जाति मतः, दे8 *** भिहितः, दे10 एष वोऽभिहतः (→एष वोऽभिहितः); न1 एष वेदवतः कृष्णो. –b) म1 °वासिनां (→°वासिनः). –c) ब1 दे4 द्विजाते, दे10 द्विजातो (→द्विजातेः); ब1 परतो (→परमो). –d) का1 ब1 ग्र2 म1 वर्त्तमानं, ब2 वर्त्तते तं, दे3.6 द1 उ1 वर्तमानान्, दे10 वर्त्तमाना, न1 वक्ष्यमाणां (→वर्त्तनानि); का1 निबोधतम्. ब1 दे2.4 निबोधतः (→निबोधत).

२. –a) दे4 विविधश्च, ते1 द्विविधश्च (→द्विविधस्तु); उ1 गृहे (→गृही); दे4.9 ज्ञेयाः (→ज्ञेयः). –c) दे1 अध्ययनं (→अध्यापनं). –d) उ1 प्रतिग्रहः (→प्रतिग्रहम्). –e) का1 दे2 कुशीदं, ब3 कुशीद, दे4 प्रसीद, म1 कुसीदं (→कुसीद-); ते1 -वृत्तिर् (→कृषि-). –f) का1 ब1-3 दे4 द1 ग्र2 म1 उ1 प्रकुर्वीत, दे1 मुवें. मुए. प्रकुर्वन्तः, दे3 प्रकुर्त्यैव, दे8-10 प्रकुर्वन्तो, ते1 प्रकुर्वीतान् (→प्रकुर्वीता-); ते1 -वयं कृतः, उ1 -स्वयं कृषीत् (→-स्वयंकृतम्).

३. –a) ब2 दे1.3.4.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. कृषेरभावे, ते1 कुसीदभावो (→कृषेरभावाद्); दे6 वा नित्यं (→वाणिज्यं). –b) ब2 दे1.3.8.9 म1 मुवें. मुए. मुब. तदभावे, दे6.10 तदभावा (→तदभावात्); का1 ब3 दे1.2.6.10 कुशीदकम्, ब1 कृषीवरं (→कुसीदकम्); ते1 तद्भावामृतदीपकम्. –c) ब1 आपत्काले स्वयं, दे1.8-10 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. आपत्कल्पस्त्वयं (दे10 °सं-), दे3.4 द1 आपत्कालस्त्व (द1 °स्व°)यं, न1 मात्रः कल्पस्त्वयं, ते1 आपत्कल्पे वयं (→आपत्कल्पो ह्ययं); न1 ज्ञेया, द1 ज्ञेयं (→ज्ञेयः). –d) ब2 दे3 उच्यते (→इष्यते); म1 पूर्वो मुख्य इहेष्यते.

वें.२.२५.४ स्वयं वा कर्षणं कुर्याद् वाणिज्यं वा कुसीदकम् ।
कष्टा पापीयसी वृत्तिः कुसीदं तद् विवर्जयेत् ॥४
क्षात्रवृत्तिं परां प्राहुर्न स्वयं कर्षणं द्विजैः ।
तस्मात् क्षात्रेण वर्त्तेत वर्त्तनेनापदि द्विजः ॥५
तेन चावाप्यजीवंस्तु वैश्यवृत्तिं कृषिं व्रजेत् ।
न कथंचन कुर्वीत ब्राह्मणः कर्म कर्षणम् ॥६
लब्धलाभः पितॄन् देवान् ब्राह्मणांश्चापि पूजयेत् ।
ते तृप्तास्तस्य तं दोषं शमयन्ति न संशयः ॥७
देवेभ्यश्च पितृभ्यश्च दद्याद् भागं तु विंशकम् ।
त्रिंशद्भागं ब्राह्मणानां कृषिं कुर्वन् न दुष्यति ॥८
वणिक् प्रदद्याद् द्विगुणं कुसीदी त्रिगुणं पुनः ।
कृषीवलो न दोषेण युज्यते नात्र संशयः ॥९
शिलोञ्छं वाप्याददीत गृहस्थः साधकः पुनः ।
विद्याशिल्पादयस्त्वन्ये बहवो वृत्तिहेतवः ॥१०
असाधकस्तु यः प्रोक्तो गृहस्थाश्रमसंस्थितः ।
शिलोञ्छे तस्य कथिते द्वे वृत्ती परमर्षिभिः ॥११
अमृतेनाथवाजीवेन्मृतेनाप्यथवा यदि ।
अयाचितं स्यादमृतं मृतं भैक्षं तु याचितम् ॥१२

---

४. –a) दे10 स्वयं चा-, न1 न स्वयं (→स्वयं वा); दे3 कार्यं (→कुर्याद्). –b) ते1 च (→वा); का1 ब2 कुशीदकम् (→कुसीदकम्). –c) ब3 बुद्धिः (→वृत्तिः). –d) का1 कुशीदं तद्, ब1 न1 म1 मुए. कुसीदन्तं, दे1.8-10 कुसीदं तां, दे3.4 कुसीदं वा, ते1 कुसीदं तु (→कुसीदं तद्).

५. ब1. २५ अध्यायस्य ५ a– आरभ्य २६ अध्यायस्य १२ d यावन्नास्ति. –a) का1 ब2.3 दे2.6 क्षत्रवृत्तिं, न1 जात्रवृत्तिः (→क्षात्रवृत्तिं); दे1न1 परं प्राहुर्, दे3 परां प्राप्य, द1 म1 उ1 परामाहुः, ग्र2 परं माहुर्(?) (→परां प्राहुर्). –b) दे3 वर्जयेत् (→न स्वयं); ब2 (तु) कर्षणं, ग्र2 कर्मणां (→कर्षणं); दे3 द1 द्विजः (→द्विजैः).–c) का1 ब2 न1 क्षत्रेण (→क्षात्रेण); दे3 * * * (→वर्त्तेत). –d) का1 ब2.3 दे1.4.8.9 द1 मुवें. मुए. मुब. वर्ततेऽनापदि, दे10 न1 वर्तनेनापरि, ग्र2 वर्तनेनापति, म1 वर्त्तेतानावदिन् (?),उ1 वर्जनेनापदि (→वर्त्तनेनापदि).

६. ब1. ⊙. –a) ब3 तेना चैवाप्य, दे2-4.6 न1 ग्र2 म1 उ1 तेन चैवाप्य, दे10 तेनाचावाप्यं, ते1 तेन चैवास्य (→तेन चावाप्य); दे1 मुए. जीवन्तु, दे6 ग्र2 जीवस्तु (→जीवंस्तु). –b) का1 दे10 वैश्यवृत्ति-, दे1.8.9 ते1 मुवें. मुए. मुब. वैश्यवृत्तिः (→वैश्यवृत्तिं). –c) का1 कथंचित् (→कथंचन). –d) दे3 °कार्षणं, न1 °वार्षयं, ते1 °चापलम्, द1 उ1 °बाधकं, म1 °वार्द्धकं, ग्र2 °साधनं (→°कर्षणम्).

७. ब1. ⊙; दे1. ७c–८b ⊙. –a) ब3 नवलाभः, दे6 न1 लब्धालाभः, द1 म1 लब्ध्वा लाभः (→लब्धलाभः). –b) दे4 ते1 चाभि- (→चापि). –c) ब3 सन्दोषं, दे3 दोषं तं, दे4 ते1 तद्दोषं, दे10 दंतोषं, द1 ग्र1 म1 उ1 वै दोषं (→तं दोषं). –d) दे3 नाशयन्ति, दे4 समयंति, दे6 समयंति (→शमयन्ति); का1 समयं नात्र संशयः.

८. ब1. ⊙; दे1. ab ⊙. –a) दे6 देवेभ्यश्चा ग्र2 दैवेभ्यश्च (→देवेभ्यश्च). –b) ब2 न1 भोगं तु, दे10 द1 म1 भागं च, ते1 भ्रापं च (→भागं तु); द1 किंशिकं (→विंशकम्). –c) दे1 त्रिषट्भावं, दे8-10 मुए. त्रिषट्भागं, ते1 त्रिंशादानं, द1 ग्र2 म1 उ1 विंशद्भागं (→त्रिंशद्भागं). –d) दे1.8-10 मुए. कृष्यं, दे4 ग्र2 कृषि- (→कृषिं); ते1 कुर्यान्नि (→कुर्वन्न); दे4 तुष्यति (→दुष्यति).

९. ब1. ⊙. –a) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. वाणिज्ये द्विगुणं दद्यात्. –b) का1 ब3 दे2.8 कुशीदी, दे1 कुशीदे, दे6 कुषीत्री, ते1 कुशीदे, द1 म1 उ1 कुशीदं, ग्र2 कुसीदस् (→कुसीदी). –c) का1 कृषीवलान्न-, ब3 कृषीवलोऽन्न- दे1.2.4.8-10 मुवें. मुए. मुब. कृषिपालान्न-, न1 कृषीलवान्न- (→कृषीवलो न). –d) ब3 इष्यते (→युज्यते).

१०. ब1. ⊙. –a) का1 ब2.3 चाप्याददीत, ग्र2 साप्याददीत (→वाप्याददीत); दे4 त्रिलोक्यं चापि ददीत. –b) न1 साधकं (→साधकः). –c) ब3 तुल्ये (→त्वन्ये).

११. ब1. ⊙. –a) दे4 यत् (→यः). –c) दे10 कथिताद् (→कथिते). –d) दे6 द्वे वृत्ते, दे10 विवृत्ती, उ1 द्वे वृत्ति (→द्वे वृत्ती).

१२. ब1. ⊙. –a) दे1.6.8.10 अमृते वा(दे6 चा)थवा (→अमृतेनाथवा). –b) ब2 ग्र2 म1 मृतेनाप्यथवापदि, दे1.8.10 मृतेवाप्यथवा यदि. –c) दे1 यथा चित्तं (→अयाचितं). –d) का1 भक्ष्यं तु, दे4.10 भक्ष्यं तु, द1 भैक्षे तु (→भैक्षं तु); न1 अमृतं भैक्षयाचितं.

कुशूलधान्यको वा स्यात् कुम्भीधान्यक एव वा ।
त्र्यहैहिको वापि भवेदश्वस्तनिक एव च ॥१३
चतुर्णामपि चैतेषां द्विजानां गृहमेधिनाम् ।
श्रेयान् परः परो ज्ञेयो धर्मतो लोकजित्तमः ॥१४
षट्कर्मैको भवत्येषां त्रिभिरन्यः प्रवर्त्तते ।
द्वाभ्यामेकश्चतुर्थस्तु ब्रह्मसत्रेण जीवति ॥१५
वर्त्तयंस्तु शिलोञ्छाभ्यामग्निहोत्रपरायणः ।
इष्टीः पार्वायणान्तीयाः केवला निर्वपेत् सदा ॥१६
न लोकवृत्तिं वर्त्तेत वृत्तिहेतोः कथंचन ।
अजिह्मामशठां शुद्धां जीवेद् ब्राह्मणजीविकाम् ॥१७
याचित्वा वाऽपि सद्भ्योऽन्नं पितॄन्देवांस्तु तोषयेत् ।
याचयेद् वा शुचिं दान्तं न तृप्येत स्वयं ततः ॥१८
यस्तु द्रव्यार्जनं कृत्वा गृहस्थस्तोषयेन्न तु ।
देवान् पितॄंश्च विधिना शुनां योनिं व्रजत्यसौ ॥१९
धर्मश्चार्थश्च कामश्च श्रेयो मोक्षश्चतुष्टयम् ।
धर्माविरुद्धः कामः स्याद् ब्राह्मणानां तु नेतरः ॥२० वें.२.२५.२०

---

१३. ब1. ⊙; द1 ग्र2 म1 उ1. cd ⊙ (द्र. सं.). –a) म1 कुसीदलाभात् क्रोधा स्यात्. –b) दे1.3.6.8-10 उ1 मुवें. मुए. च (→वा). –c) का1 ग्रहैहिको, ब3 ग्रहैहिके, दे1.8-10 मुए. त्र्यहेहिको, दे4 ग्रहन्याधिकं, ते1 त्रैकादिको (→त्र्यहैहिको); दे3 मुवें. त्र्यह्निको वापि च भवेद्, दे3 ग्रहाह्निकी वापि च भवेद्. –d) का1 ब2.3 दे2 न1 ते1 वा (→च); दे3 ग्रश्वस्तनिकोपि वा, दे4 स्वदंष्ट्राविक एव वा.

१४. ब1. ⊙. –a) दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. वै तेषां, ग्र2 सर्वेषां (→चैतेषां). –c) का1 श्रेयान्यतः (→श्रेयान् परः); न1 श्रेयात्परं परं ज्ञेयो. –d) का1 दे2.4 ते1 °वित्तमः, उ1 °जित्तमं (→°जित्तमः).

१५. ब1. ⊙. –a) ब2.3 दे6.10 ग्र2 मुवें. मुए. षट्कर्मको, न1 षट्कर्मैका, ते1 षट्कर्मतो, द1 षट्कर्मका (→षट्कर्मैको); दे1.8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. भवेत्तेषां (→भवत्येषां). –b) ग्र2 ग्रन्यैः (→ग्रन्यः). –c) न1 चतुर्थास्तु (→चतुर्थस्तु). –d) दे6 ते1 °क्षत्रेण (→°सत्रेण); दे3 जीवितुं, ग्र2 जीवन्ति (→जीवति).

१६. ब1. ⊙. –a) ते1 वर्तयन्ति (→वर्त्तयंस्तु); न1 वर्त्तयश्च तिलोजाभ्यां. –b) ब3 दे4 ते1 °परायणाः (→°परायणः). –c) का1 इष्टीतेः पर्वणान्तीयाः, ब2 इष्टयः पार्वणान्तायाः, दे1.9 मुवें. मुए. इष्टिः पार्वायणान्ता(दे1.8 °न्ती°)याः, दे3 इष्टिः पार्वायणीतीयो, दे4 उष्णीष पार्वणं नीयाः, दे6 इष्टी पार्वायणालीया, दे10 इष्टिः पर्वायिणांतीयाः, न1 इष्टिः पार्वणयंतीयोः, ते1 इष्टिं च पार्वणीं नित्यं, द1 ग्र2 म1 उ1 इष्टिः पर्वाग्रयणयो. –d) ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 केवलं (→केवला); दे3 केवलो वर्तयेत्सदा.

१७. ब1. ⊙. –a) दे1.3.8-10 न1 ते1 द1 मुवें. मुए. लोकवृत्तं (→लोकवृत्तिं); ग्र2 सक्तेत (→वर्त्तेत); उ1 नलोवृत्तमवर्त्तेत. –b) ब2.3 मुब. वृत्तिहोताः (→वृत्तिहेतोः); दे1.8-10 मुवें. मुए. वार्त्तान्ते वृत्तिहेतवे, दे3.4 द1 ग्र2 त1 वर्त(दे4 वर्तं) वृत्तिहेतवे(ग्र2 °वः), म1 वर्तेते वृत्तिहेतवः, + वर्तते वृत्तिहेतवः, उ1 मवर्त्तवृत्तिहेतवे (?). –c) द1 ग्रशिवां (→ग्रशठां); का1 जीवेद् (→शुद्धां); ते1 ग्रजिह्मानि च शूद्रोपि. –d) दे4 °जीविषां, दे10 ग्र2 °जीवकां, न1 °जीवकाः (→°जीविकाम्); का1 ब्राह्मणेना च जीविकाम् (?).

१८. ब1. ⊙. –a) दे1.8.9 मुब. याचित्वा चाथ, दे3 याचित्वा चापि, दे4 या विधावापि, दे10 याचितायापि, न1 याचित्वायापि, उ1 याचिता पापि, मुवें. मुए. याचित्वा चार्थ- (→याचित्वा वापि); दे6 शक्त्यर्थे, ते1 शूद्रोन्यं (→सद्भ्योऽन्नं); ब1 याचित्वापि सदा दद्यात्. –b) ते1 ग्र2 म1 च (→तु). –c) का1 पातयेद्, ब2 याजयेद्, दे3 तर्पयेद् (→याचयेद्); ब2 शुचिं शान्तं, दे1.3.8.9.10 मुवें. मुए. शुचीन् दान्तान्, दे4 शुचीन्दातृन्, दे10 शुचीनूज्ञातान्, ते1 सुरीं वृत्तिं, द1 उ1 पितृन्देवांस्, ग्र2 पित्रिणान्देवान्, म1 शुचीदातृन् (→शुचिं दांतं).

१९. ब1. ⊙. –a) दे3 वस्तु (→यस्तु); दे4 न1 द्रव्यार्चनं, द1 उ1 दुःखार्जनं (→द्रव्यार्जनं); दे4 कुर्याद् (→कृत्वा). –b) का1 मुए. गृहस्थांस्तोषयेन्न तु, ब3 गृहस्थं तोषयेन्न तु, दे4 गृहस्थस्थापयेन्न तु, दे6 हृदस्थस्तोषयेन्न तु. –c) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. तु (→च). –d) ब2 द्विजः शुनां, दे4 स्वान योनिं (→शुनां योनिं); दे1.3.4.6.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. व्रजत्यधः, ते1 व्रजत्यथ (→व्रजत्यसौ).

२०. ब1. ⊙; दे1. २०c-२१b ⊙. –a) दे1.10 * काम(दे10 °मां)श्च (→च कामश्च); न1 धर्मश्चार्थं च कामं च. –c) दे4 धर्मानुविधः, दे6.8.9 मुवें. मुए. धर्माद्विरुद्धः (→धर्माविरुद्धः); दे10 कामस्याद्, न1 कामं स्याद्, ते1 कामश्च (→कामः स्याद्); ग्र2 धर्माविरुद्धकामा स्यात्. –d) दे10 म1 नेतराः, ते1 नान्तरम् (→नेतरः); दे6 ब्राह्मणायास्तदा परः.

वें.२.२५.२१ **योऽर्थो धर्माय नात्मार्थः सोऽर्थोऽनर्थस्तथेतरः । तस्मादर्थं समासाद्य दद्याद् वै जुहुयाद् यजेत् ॥२१**

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे पञ्चविंशोऽध्यायः ॥२५॥

२६

व्यास उवाच ।❀
अथातः संप्रवक्ष्यामि दानधर्ममनुत्तमम् ।
ब्रह्मणाऽभिहितं पूर्वमृषीणां ब्रह्मवादिनाम् ॥१
अर्थानामुदिते पात्रे श्रद्धया प्रतिपादनम् ।
दानमित्यभिनिर्दिष्टं भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥२
यद् ददाति विशिष्टेभ्यः श्रद्धया परया युतः ।
तद् वै वित्तमहं मन्ये शेषं कस्यापि रक्षति ॥३
नित्यं नैमित्तिकं काम्यं त्रिविधं दानमुच्यते ।
चतुर्थं विमलं प्रोक्तं सर्वदानोत्तमोत्तमम् ॥४

---

२१. ब1. ⊙; दे1. ab ⊙ (द्र. २० पा. वि.). –a) ब2.3 दे6 धर्मायनार्थाय, दे4.10 न1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. धर्माय नात्मार्थं, ते1 धर्मस्स एवार्थः (→धर्माय नात्मार्थः). –b) दे8.10 मुवें. मुए. मुब. सोऽर्थो नार्थस्, म1 सोऽर्थो धर्मस् (→सोऽर्थोऽनर्थस्); दे4 सोऽर्थो ग्रथस्त्वथेतरः, दे9 सोर्थोनार्थस्त्व-चेतरः, ते1 स्वार्थान्न चावयेन्नरः, ग्र2 सोर्थोनर्थस्तयो रतः. –c) दे1 धर्मादर्थं, ते1 तस्माद् धर्मं (→तस्मादर्थं). –d) दे1.8-10 द1 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. द्विजः, ग्र2 ततः (→यजेत्); ते1 दद्याद्देवानृषीन् यजेत्.

पुष्पिका—

पुराणनाम—का1 दे4.6 इति श्रीकू(का1 कौ)र्मपुराणे उपरिभागे, ब2 इति कूर्मपुराणे, ब3 दे2 इति श्रीकू(दे2 कौ)र्मपुराणे उपरिभागे, दे1 इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिविभागे व्यासगीतासु, दे3 न1 इति श्रीकूर्मपुराणे, दे8.9 इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिभागे व्यासगीतासु, दे10 इति श्रीकूर्मपुराणे व्यासगीतासु, ते1 इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे उत्तरभागे व्यासगीतासु, द1 इति श्रीकौर्मे, ग्र2 म1 इति श्रीकूर्मपुराणे उपरि(म1 उत्तर)भागे, व्यासगीतासु, उ1 श्रीकूर्मपुराणे उत्तर-भागे व्यासगीतासु, मुवें. इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे व्यास-गीतासु, मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे उपविभागे व्यासगीतासु, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे उपरिभागे ब्रह्मविद्यायां. **अध्यायनाम**—का1 ब1-3 दे1-4.6.8-10 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुए. ⊙; मुवें. द्विजातीनां वृत्तिनिरूपणं नाम, मुब. द्विविधगृहिवृत्तिकथनं नाम. **अध्यायसंख्या**—ब2 दे6. ⊙; का1 दे4 चतुर्विंशोध्यायः ॥२४॥, ब3 दे2 ते1 चतुर्विंशोऽध्यायः, दे1 मुवें. मुब. पञ्चविंशोऽध्यायः, ॥२५॥, दे3.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुए. पञ्चविंशोध्यायः, न1 पंचसप्ततितमोध्यायः.

२६

❀ ब1 ते1. ⊙; न1 ग्र2 उ1 व्यासः; द1 म1 श्रीव्यासः,

१. [ब1. २५ अध्यायस्य ५ श्लोकाद् आरभ्य २६ अध्यायस्य १२ d यावन्नास्ति.]. –a) ग्र2 अथातत् (→अथातः); ब3 °वक्षामि (→°वक्ष्यामि). –c) ब2 दे2 ब्रह्मणा विहितं, न1 ब्राह्मणाभिहितः (→ब्रह्मणाभिहितं). –d) दे4.6 °वादिनं (→°वादिनां).

२. ब1. ⊙ (द्र. १ पा. वि.). –a) का1 ब2.3 दे6 मुवें. मुए. मुब. अर्था (ब3 °न्ना) नामुचिते, दे4 अर्थानामुच्यते, ते1 अर्थानामागमे, ग्र2 अर्थीनामुदिते (→अर्थानामुदिते). –b) दे6 श्रद्धाया, न1 श्रद्धयाः (→श्रद्धया); द1 म1 उ1 प्रतिपादितं (→प्रतिपादनं). –c) ब3 दाननित्य° (→दान-मित्य°). –d) ब3 भक्तिमुक्ति°, ग्र2 भुक्ति ** (→भुक्ति-मुक्ति°).

३. ब1. ⊙ (द्र. १ पा. वि.); दे4. ३c–४d ⊙; दे10. ३c–१३d ⊙. –a) ग्र2 विशिष्टेभ्यो (→विशिष्टेभ्यः). –b) का1 न1 पुनः (→युतः); दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. शिष्टेभ्यः श्रद्धायुतः, दे10 यः स भूयो जनायते. –c) दे1.8-10 मुवें. मुए. तद्विचित्र°, द1 ग्र2 म1 उ1 तत्तुवित्त° (→तद्वै वित्त°) –d) ते1 वेषं, ग्र2 शेष्यं (→शेषं); द1 ग्र2 म1 उ1 कस्याभि- (→कस्यापि); दे6 वक्ष्यति (→रक्षति).

४. ब1. दे4.10. ⊙. –a) दे6 ग्र2 नित्य- (→नित्यं). –c) उ1 चतुर्थमविलां (→चतुर्थं विमलं).

अहन्यहनि यत् किंचिद् दीयतेऽनुपकारिणे ।
अनुद्दिश्य फलं तस्माद् ब्राह्मणाय तु नित्यकम् ॥५
यत् तु पापोपशान्त्यर्थं दीयते विदुषां करे ।
नैमित्तिकं तदुद्दिष्टं दानं सद्भिरनुष्ठितम् ॥६
अपत्यविजयैश्वर्यस्वर्गार्थं यत् प्रदीयते ।
दानं तत् काम्यमाख्यातमृषिभिर्धर्मचिन्तकैः ॥७
यदीश्वरप्रीणनार्थं ब्रह्मवित्सु प्रदीयते ।
चेतसा धर्मयुक्तेन दानं तद् विमलं शिवम् ॥८
दानधर्मं निषेवेत पात्रमासाद्य शक्तितः ।
उत्पत्स्यते हि तत्पात्रं यत् तारयति सर्वतः ॥९

कुटुम्बभक्तवसनाद् देयं यदतिरिच्यते ।
अन्यथा दीयते यद्धि न तद् दानं फलप्रदम् ॥१०
श्रोत्रियाय कुलीनाय विनीताय तपस्विने ।
वृत्तस्थाय दरिद्राय प्रदेयं भक्तिपूर्वकम् ॥११
यस्तु दद्यान्महीं भक्त्या ब्राह्मणायाहिताग्नये ।
स याति परमं स्थानं यत्र गत्वा न शोचति ॥१२
इक्षुभिः संततां भूमिं यवगोधूमशालिनीम् ।
ददाति वेदविदुषे यः स भूयो न जायते ॥१३
गोचर्ममात्रामपि वा यो भूमिं संप्रयच्छति ।
ब्राह्मणाय दरिद्राय सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥१४ बें.२.२६.१४

५. ब1. ⊙ (द्र.१ पा. वि.); दे10. ⊙ (द्र. ३ पा. वि.). –c) दे6 अनुदिश्य, द1 ग्र2 उ1 अनिर्दिश्य (→अनुद्दिश्य); का1 दे6 म1 तस्य (दे6 °स्या), ब2 दे3 तस्स्यात् (→तस्माद्). –d) द1 ग्र2 उ1 ब्राह्मणायात्र (→ब्राह्मणाय तु); दे9 सर्वदानोत्तमोत्तमं; म1 ब्रह्मणायतमित्यकं.

६. ब1. ⊙ (द्र. १ पा. वि.); दे10. ⊙ (द्र. ३ पा. वि.). –a) ते1 -स्याद्रोग° (→पापोप°). –b) का1 विदुषाङ्कलौ, दे2 विदुषांकरौ, दे3 विदुषां प्रति, दे6 विदुषे किल, ग्र2 पित्रिषां करेत् (→विदुषां करे). –c) दे6 नैमित्तिके (→नैमित्तिकं); दे6 तदुद्दिष्टं, द1 च तद्दिष्टं, ग्र2 च निर्दिष्ट-, म1 तु निर्दिष्टं, उ1 इति दिष्टं (→तदुद्दिष्टं). –d) दे4 सानं (→दानं); दे4 सन्निद् (→सद्भिर्); ब2.3 दे2 न1 अनुत्तमं (→अनुष्ठितम्).

७. ब1. ⊙ (द्र. १ पा. वि.); दे10. ⊙ (द्र. ३ पा. वि.). –a) दे4 अपत्यं, दे6 अपाप-, न1 अ*त्य- (→अपत्य-); दे3 -वित्तपश्वादि (→-विजयैश्वर्य-). –b) ब3 स्वार्गादर्थं (→स्वर्गार्थं). –c) दे4.6 काम° (→काम्य°); म1 °मित्याहुर् (→°माख्यातम्). –d) म1 ख्यातं सद् (→ऋषिभिर्); ते1 धर्मवित्तमैः, द1 ध * चिन्तकैः (→धर्मचिन्तकैः).

८. ब1. ⊙ (द्र. १ पा. वि.); दे10. ⊙ (द्र. ३ पा. वि.). –a) उ1 यदीश्व *- (→यदीश्वर-); दे1 °प्रीतनार्थं (→-°प्रीणनार्थं). –b) दे9 ब्र*विद्भयः, द1 ग्र2 म1 उ1 ब्रह्मविद्भ्यः (ग्र2 °भिः) (→ब्रह्मवित्सु); दे3.4 ते1 द1 म1 उ1 भक्तियुक्तेन, ग्र2 भक्तियत्नेन (→धर्मयुक्तेन). –d) ब2 द1 ग्र2 म1 उ1 स्मृतम् (→शिवम्).

९. ब1. ⊙ (द्र. १ पा. वि.); दे10. ⊙ (द्र. ३ पा.वि.). –a) का1 निषेवेत् (→निषेवेत). –b) उ1 * साद्य (→आसाद्य); ग्र2 भक्तितः (→शक्तितः). –c) ब3 उत् पश्यता, दे1.8 उत्पत्स्य हि (→उत्पत्स्यते); का1 ब2.3 दे2 तु, दे6 च (→हि); दे4 ते1 द1 ग्र2 उ1 यत्पात्रं, न1 तं पात्रं (→तत्पात्रं). –d) दे4 द1 ग्र2 म1 उ1 तत्तारयति, ते1 तत्रायति च (→यत्तारयति).

१०. का1. ⊙; ब1. ⊙ (द्र. १ पा. वि.); दे10. ⊙ (द्र. ३ पा. वि.); दे3. ab ⊙. –a) न1 उद्वंत- (→कुटुम्ब-); ब2.3 -भरणाद् (→-वसनाद्). –b) ग्र2 उ1 तदिति° (→यदति°). –c) दे3 सद्भिर्, दे4 यद्वै, दे6 यद्धि-, ते1 सद्वै, ग्र2 तद्धि (→यद्धि).

११. ब1. ⊙ (द्र. १ पा. वि.); दे10. ⊙ (द्र. ३ पा. वि.). –c) का1 दे8.9 द1 उ1 मुवें. मुए. मुब. व्रतस्थाय, दे3 ब्रह्मिष्ठाय, दे4 वितस्था* (→वृत्तस्थाय); म1 दरिद्राय व्रतस्थाय. –d) दे1.8.9 मुवें. मुए. यद्देयं (→प्रदेयं).

१२. ब1. ⊙(द्र. १ पा. वि.); दे10 ⊙. (द्र. ३ पा. वि.) ; दे4. १२c-१५c ⊙. –a) न1 यत्तु (→यस्तु); उ1 -नादीभक्त्या (→महीं भक्त्या). –b) ग्र2 ब्राह्मणाय (→ब्राह्मणाया-).

१३. दे4. ⊙ (द्र. १२ पा. वि.); दे10. ⊙ (द्र. ३ पा. वि.). –a) का1 सततं, दे1.6 सततां (दे6 °तो), दे3 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 सहितां (→सन्ततां); ब1 ***** तां भूमिं. –b) दे6 याव° (→यव°). –c) दे6 देवविदुष्टे (→वेदविदुषे). –d) ते1 भूयोऽभि- (→भूयो न).

१४. दे4. ⊙ (द्र. १२ पा. वि.). –a) दे10 ते1 म1 °मात्रमपि, द1 **मपि (→मात्रामपि); द1 सा, उ1 वां (→वा). –b) दे1 सो (→यो). –d) उ1 प्रमु*ते (→प्रमुच्यते).

वें२.२६.१५ भूमिदानात् परं दानं विद्यते नेह किञ्चन ।
अन्नदानं तेन तुल्यं विद्यादानं ततोऽधिकम् ।।१५
यो ब्राह्मणाय शान्ताय शुचये धर्मशालिने ।
ददाति विद्यां विधिना ब्रह्मलोके महीयते ।।१६
दद्यादहरहस्त्वन्नं श्रद्धया ब्रह्मचारिणे ।
सर्वपापविनिर्मुक्तो ब्रह्मणः स्थानमाप्नुयात् ।।१७
गृहस्थायान्नदानेन फलं प्राप्नोति मानवः ।
आममेवास्य दातव्यं दत्त्वाप्नोति परां गतिम् ।।१८
वैशाख्यां पौर्णमास्यां तु ब्राह्मणान् सप्त पञ्च वा ।
उपोष्य विधिना शान्तः शुचिः प्रयतमानसः ।।१९

पूजयित्वा तिलैः कृष्णैर्मधुना च विशेषतः ।
गन्धादिभिः समभ्यर्च्य वाचयेद् वा स्वयं वदेत् ।।२०
प्रीयतां धर्मराजेति यद् वा मनसि वर्त्तते ।
यावज्जीवकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ।।२१
कृष्णाजिने तिलान् कृत्वा हिरण्यं मधुसर्पिषी ।
ददाति यस्तु विप्राय सर्वं तरति दुष्कृतम् ।।२२
कृतान्नमुदकुम्भं च वैशाख्यां च विशेषतः ।
निर्दिश्य धर्मराजाय विप्रेभ्यो मुच्यते भयात् ।।२३
सुवर्णतिलयुक्तैस्तु ब्राह्मणान् सप्त पञ्च वा ।
तर्पयेदुदपात्रैस्तु ब्रह्महत्यां व्यपोहति ।।२४

---

१५. दे3. १५b-१६b ⊙; दे4. abc ⊙ (द्र. १२ पा. वि.). –c) उ1 अन्नदानन्तु न तुल्यं.

१६. दे3. ab ⊙ (द्र. १५ पा. वि.). –a) दे1.8-10 मुवें. मुए. शुचये (→शान्ताय). –b) ब1.3 दे4.6 ते1 धर्मशीलिने, द1 ग्र2 ब्रह्मवादिने, म1 ब्रह्मशीलिने (→धर्मशालिने); दे1.8-10 मुवें. मुए. धर्मशीलाय शीलिने, न1 शूलये धर्मशीलिने, उ1 शुचिने ब्रह्मवादिने. –c) दे3 *** (→ददाति); दे1.10 विद्या विधिना, ते1 विधिना विद्यां (→विद्यां विधिना).

दे1 अधिकम्—भूमिदानात्परं विद्यते (= १५a)

१७. –a) दे6 दयाद् (→दद्याद्). –b) द1 श्रद्धयो, उ1 शुद्धाय (→श्रद्धया). –c) ग्र2 °मुक्तः (→°मुक्तो). –d) ब1 दे4 ब्रह्मण, दे1 ब्रह्माणं, दे3 व्रतिनः, दे8-10 मुवें. मुब. ब्राह्मणं, ग्र2 ब्राह्मणः (→ब्रह्मणः); दे1.8.9 स्थानमेष्यति, दे3 स्थानमाश्रयेत्, दे10 स्थानमिष्यते, द1 ग्र2 म1 उ1 पदमाप्नुयात् (→स्थानमाप्नुयात्); न1 ते1 ब्रह्मस्थानमवाप्नुयात्.

१८. द1 ग्र2 उ1. १८a–२६b ⊙ एषु कोशेषु इमे श्लोका ३५ श्लोकानन्तरं वर्तन्ते. –a) दे10 गृहस्थायान्न°, न1 गृहस्थास्यान्न°, ते1 गृहस्थोप्यन्न° (→गृहस्थायान्न°). –b) का1 ब2 दे3.10 फलमाप्नोति, ब1.3 दे2 न1 मुब.. फलन्नाप्नोति (→फलं प्राप्नोति). –c) का1 अन्नमेवास्य, ब1 दे1.3.4.8-10 म1 मुवें. मुए. आगमे चा (ब1 म1 °वा°)स्य (→आममेवास्य); दे6 दातव्ये (→दातव्यं).

१९. द1 ग्र2 उ1. ⊙ (द्र. १८ पा. वि.); म1. १९a-२६b ⊙. –a) दे10 वैशाखे (→वैशाख्यां); दे1 पूर्णिमास्यां तु, दे4 पौर्णमासां तु, दे6 पौर्णमास्यां वा, दे8.9 पूर्णमास्यां तु (→पौर्णमास्यां तु). –b) का1 पञ्च सप्त (→सप्त पंच); दे4 -क, दे10 च, ते1 च, + वा (→वा). –c) ब1 दे1.4.8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. शान्तान् (→शांतः). –d) दे1.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. शुचीन्, दे6 शुद्धिः (→शुचिः); ब2 च यत°, दे4 तद्गत° (→प्रयत°); दे6 ***, ते1 मुवें. मुए. °मानसाः (→°मानसः); दे1 शुचित्य*तमानसः.

२०. द1 ग्र2 उ1. ⊙ (द्र. १८ पा. वि.); म1. ⊙ (द्र. १९ पा. वि.); ब1 दे6 न1. cd ⊙. –b) दे6 चावशेषः (→च विशेषतः). –c) का1 गन्धादीनिरथाभ्यर्च्य, दे2 गंधादिभिरथाभ्यर्च्य. –d) ब2.3 मुब. वाचयित्वा (→वाचयेद्वा); का1 समर्चयेत् (→स्वयं वदेत्).

२१. द1 ग्र2 म1 ⊙. –a) दे4 प्रीय(त)तां (→प्रीयतां). –b) दे1 मनि* (→मनसि). –c) का1 ब2.3 दे1.2.4.8.9 मुवें. मुए. मुब. यावज्जीवं, ब1 यद्वज्जावं (→यावज्जीव-); का1 ब2.3 दे2 तु तत्, न1 कृतां (→कृतं); दे6 यद्वाजीवे तत्पापं. –d) दे2 नश्यतिः (→नश्यति).

२२. ब1. २२a–२३d ⊙; द1 ग्र2 म1 उ1 ⊙. –a) ब2 कृष्णाजिनं (→कृष्णाजिने); ब2.3 दे6 मुवें मुए. मुब. दत्वा (→कृत्वा). –b) दे6.10 ते1 °सर्पिषि (ते1 षे°), दे4 °सर्पिषां (→°सर्पिषी). –c) दे10 ददतु (→ददाति).

२३. ब1 द1 ग्र2 म1 उ1. ⊙. –a) दे2.6 कृतार्थम्, दे3 दे3 कृत्वान्नम्, ते1 दत्वान्नम् (→कृतान्नम्). –b) का1 ब2.3 दे2.6 ते1 वैशाख्यां तु, दे10 वैशाखे च (→वैशाख्यांच). –c) दे6 निदिश्य (?) (→निर्दिश्य). –d) का1 मध्यमे (→मुच्यते).

२४. ब1 द1 ग्र2 म1 उ1. ⊙. –a) ब2 सुवर्णैस्तिल° (→सुवर्णतिल°); दे4.10 °युक्तैश्च (→°युक्तैस्तु). –b) का1

माघमासे तु विप्रस्तु द्वादश्यां समुपोषितः ।
शुक्लाम्बरधरः कृष्णैः तिलैर्हुत्वा हुताशनम् ॥२५
प्रदद्याद् ब्राह्मणेभ्यस्तु तिलानेव समाहितः ।
जन्मप्रभृति यत्पापं सर्वं तरति वै द्विजः ॥२६
अमावस्यामनुप्राप्य ब्राह्मणाय तपस्विने ।
यत्किंचिद् देवदेवेशं दद्याच्चोद्दिश्य शंकरम् ॥२७
प्रीयतामीश्वरः सोमो महादेवः सनातनः ।
सप्तजन्मकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥२८
यस्तु कृष्णचतुर्दश्यां स्नात्वा देवं पिनाकिनम् ।
आराधयेद् द्विजमुखे न तस्यास्ति पुनर्भवः ॥२९
कृष्णाष्टम्यां विशेषेण धार्मिकाय द्विजातये ।
स्नात्वाऽभ्यर्च्य यथान्यायं पादप्रक्षालनादिभिः ॥३०
प्रीयतां मे महादेवो दद्याद् द्रव्यं स्वकीयकम् ।
सर्वपापविनिर्मुक्तः प्राप्नोति परमां गतिम् ॥३१
द्विजैः कृष्णचतुर्दश्यां कृष्णाष्टम्यां विशेषतः ।
अमावास्यायां भक्तैस्तु पूजनीयस्त्रिलोचनः ॥३२
एकादश्यां निराहारो द्वादश्यां पुरुषोत्तमम् ।
अर्चयेद् ब्राह्मणमुखे स गच्छेत् परमं पदम् ॥३३ वें.२.२६.३२

पंच सप्त (→सप्त पंच). –c) ब2 तर्पयेद्ब्रह्मं, दे4.6.9 तर्प्पयेद्दुद-, दे10 तर्पयेदुग्ध- (→तर्पयेदुद-); का1 °मात्रैस्तु, ब3 न1 -पात्रैश्च, दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. -पात्राणि (→-पात्रैस्तु). –d) दे1.8-10 ब्राह्मणेभ्यो (→ब्रह्महत्यां); दे2 व्यपोहतिः (→व्यपोहति).

२५. ब1 द1 ग्र2 म1 उ1. ⊙; दे1.8-10 मुए. ab ⊙. –a) ब3 माघमास (→माघमासे); का1 ब2.3 दे2.6 न1 मुब. तमिश्रे तु, दे3 शुचिर्भूत्वा, दे4 तु मिश्रैस्तु (→तु विप्रस्तु); ते1 माघमासस्य शुक्ले तु. –c) दे1 °धरैः, न1 °धरं (→°धरः). –d) दे6 हूत्वा (→हुत्वा).

२६. ब1 द1 ग्र2 म1 उ1. ⊙. –a) न1 ब्राह्मणे * स्तु (→ब्राह्मणेभ्यस्तु). –b) का1 तिलान्येव, दे1.8.9 मुवें. मुए. विप्रेभ्यः सु, दे4 तिलानेतत्, दे10 तिलेभ्यः सु (→तिलानेव); दे2 समहितः (→समाहितः). –d) ब2 दुष्कृतं, न1 वै द्विजाः (→वै द्विजः); दे4 सर्वं तु त्तरति द्विजाः, ते1 तत्क्षणादेव नश्यति.

अतः परं ते1 पुस्तके अधिकम्—

*यस्तु कृष्णचतुर्दश्यां सुशान्ताय द्विजातये ।
स्नात्वाऽभ्यर्च्य यथान्यायं पादप्रक्षालनादिभिः ॥
(=२९, a ३०bcd)

२७. ब1 ते1. ⊙; द1 ग्र2 उ1. ab ⊙. –a) का1 दे2 °प्राप्तां, ब2.3 दे6 °प्राप्तौ (ब2 °प्ते) (→°प्राप्य). –c) दे6 °देवेस्य, दे10 °देवेशा (→°देवेशं). –d) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. दद्याद्वोद्दिश्य, दे3 दद्यादुद्दिश्य (→दद्याच्चोद्दिश्य); दे10 शंकरीं (→शंकरम्).

२८. ब1. ⊙. –a) ते1 प्रीयतां मे महादेवो. –b) दे10 महादेवं (→महादेवः); ग्र2 सनातनं (→सनातनः); ते1 दद्यात् द्युम्नं स्वकीयकम्. –c) द1 ग्र2 म1 उ1 सर्व° (→सप्त°); ते1 सर्वपापविनिर्मुक्तः. –d) ते1 प्राप्नोति परमां गतिम्.

२९. ब1. ⊙; द1. २९d–३२a ⊙; ग्र2. २९c–३१d ⊙. –a) ते1 द्विजः, ग्र2 उ1 यत्तु (→यस्तु). –b) ग्र2 पितामहं (→पिनाकिनम्); ते1 समुद्दिश्य महेश्वरम्. –c) ब3 विजमुखैस्, दे3 द्विजो भक्त्या, दे4 विप्रमुख्ये, म1 द्विजो मुख्यो, उ1 द्विप्रमुख्यन् (→द्विजमुखे). –d) ब3 तस्या नास्ति, दे4 न तस्या(द)स्ति (→न तस्यास्ति); उ1 पुनर्भवा (→पुनर्भवः).

३०. ब1 द1 ग्र2. ⊙; ते1. cd ⊙. –a) दे6 कृष्णाष्ट्म्यां (→कृष्णाष्टम्यां). –b) उ1 द्विजातयेत् (→द्विजातये); ते1 सर्वतरति वै द्विजः. –c) दे10 °भ्यर्च्यं (→°भ्यर्च्य). –d) दे2 °प्रक्षालं (→°प्रक्षाल-).

ते1, c,d मध्ये अधिकम्—

* अमावास्यामनुप्रायां ब्राह्मणाय तपस्विने ।
यत्किंचिद्देवदेवेशं दद्यादुद्दिश्य शंकरम् ॥
प्रीयतामीश्वरस्सोमो महादेवस्सहोमया ।
सप्तजन्मकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥ (=२७, २८)

३१. ब1 ग्र2. ⊙; ते1. ३१a–३२d ⊙; द1. ३१a–३२a ⊙. –a) दे2 महादेवं, दे4 महादेवः (→महादेवो). –c) दे2 स सर्वपापविनिर्मुक्तः.

३२. ब1 ते1. ⊙; द1. a. ⊙. –b) दे2 कृष्णाष्टाम्यां (→कृष्णाष्टम्यां). –c) दे1.8.9 न1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. अमावास्यां तु, दे4 अमावास्यां च (→अमावास्यायां); दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. वै भक्तैः, दे4 या भक्तैः, दे6 उप्तैस्तु, दे10 तु भक्तैः, न1 भुक्त्वौस्तु, द1 म1 भुक्तैस्तु (→भक्तैस्तु); का1 अमावास्यान्तु वै भक्तैस्तु, दे3 अमावास्यां शिवो भक्तैः. –d) ग्र2 °लोचनं (→°लोचनः).

३३. –a) द1 निराहारा (→निराहारो). –c) ग्र2 अर्पयेत् (→अर्चयेद्); म1 ब्राह्मणान्मुख्यान् (→ब्राह्मणमुखे). –d) न1 परमां (→परमं).

वें.२.२६.३३ एषा तिथिर्वैष्णवी स्याद् द्वादशी शुक्लपक्षके ।
तस्यामाराधयेद् देवं प्रयत्नेन जनार्दनम् ॥३४
यत्किञ्चिद् देवमीशानं उद्दिश्य ब्राह्मणे शुचौ ।
दीयते विष्णवे वाऽपि तदनन्तफलप्रदम् ॥३५
यो हि यां देवतामिच्छेत् समाराधयितुं नरः ।
ब्राह्मणान् पूजयेद् यत्नात् स तस्यां तोषयेत् ततः ॥३६
द्विजानां वपुरास्थाय नित्यं तिष्ठन्ति देवताः ।
पूज्यन्ते ब्राह्मणालाभे प्रतिमादिष्वपि क्वचित् ॥३७
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन तत् तत् फलमभीप्सता ।
द्विजेषु देवता नित्यं पूजनीया विशेषतः ॥३८

३४. –a) दे2.10 मुवें. एषां (→एषा); दे6 तिथि (→तिथिर्); ते1 यस्मात्तु वैष्णवी सा स्यात्. –b) दे2 शुभ-, उ1 शुद्ध- (→शुक्ल-); का1 ब2.3 दे2.6 -पक्षतः, ते1 -कृष्णयोः (?) (→-पक्षके). –c) ग्र2 ता सां (→तस्यां).

३५. –a) न1 त्वत् (→यत्). –b) दे10 ब्राह्मणैः, द1 ब्राह्मणौ (→ब्राह्मणे); दे4 -षु वै, ते1 गुरौ (→शुचौ). –c) का1 दे2.6 ग्र2 विष्णु मे-, ब1 विष्णुना, दे3 नियमे-, दे10 ते1 वैष्णवे (→विष्णवे); दे3 -नापि, ते1 द1 चापि (→वापि). –d) उ1 तद*न्ते° (→तदनन्त°); ब2 दे1.8-10 मुए. मुब. °स्मृतं, उ1 °व्रतं (→°प्रदम्).

३६. –a) उ1 -भि (→हि); ब2 द1 ग्र2 म1 उ1 तां (→यां); ते1 नित्यं (→इच्छेत्). –b) न1 समा(ना)रा° (→समारा°); ते1 °धयते (→°धयितुं). –c) ग्र2 म1 भोजयेत् (→पूजयेत्); दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. विद्वान्, दे10 धीमान्, न1 मग्नान्, ते1 दानात्, द1 म1 उ1 भक्त्या, ग्र2 भक्तान् (→यत्नात्). –d) दे1.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. तस्यास्तोष-, दे4 यस्यां स्वात-, ते1 स्यात्तावत्त-, द1 म1 उ1 तस्या स्थान- ग्र2 तस्या स्नान- (→तस्यां तोष-); दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. -हेतुतः, दे3.4 न1 -हेतुकः, ते1 -दर्चकः, द1 ग्र2 म1 उ1 -माप्नुयात् (→°येत् ततः).

३६ श्लोकानन्तरम् द1 ग्र2 म1 पुस्तकेषु १८–२६ ab श्लोकाः समागताः —

गृहस्थायान्नदानेन फलं प्राप्नोति मानवः ।
अन्नमेवास्य दातव्यं दत्त्वाप्नोति परं पदम् ॥
वैशाख्यां पौर्णमास्यां वा ब्राह्मणान् सप्त पंचधा ।
उपोष्य विधिना शान्ताच्छुचिः प्रयतमानसः ॥ [4]
पूजयित्वा तिलैः कृष्णैः मधुना तु विशेषतः ।
गन्धादिभिः समभ्यगर्चयित्वा स्वयं वदेत् ॥
प्रीयतां धर्मराजेमि यद्वा मनसि वर्त्तते ।
यावज्जीवं कृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥ [8]
कृष्णाजिने तिलान्दत्वा हिरण्यं मधु सर्पिषं ।
ददाति यस्तु विप्राय सर्वं तरति दुष्कृतं ॥
घृतान्तमुदकुम्भं च वैशाख्यां तु विशेषतः ।
निर्दिश्य धर्मराजाय विप्रेभ्यो मुच्यते भयात् ॥ [12]
सुवर्णतिलयुक्तैस्तु ब्राह्मणान् सप्त पंच वा ।
तर्पयेदुदपात्रैस्तु ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥
माघमासे च शुक्ले तु द्वादश्यां समुपोषितः ।
शुक्लाम्बरधरः कृष्णैस्तिलैर्हुत्वा हुताशनम् ॥ [16]
प्रदद्याद्ब्राह्मणेभ्यतु तिलान्नं वा विशेषतः ।
जन्मप्रभृति यत्पापं सर्वं तरति वै द्विजः ॥
अमावास्याहनि प्राप्य ब्राह्मणाय तपस्विने ।

[–1) म1. ⊙; ग्र2 गृहस्था° (→गृहस्थ). –2) ग्र2 म1 अगमे (→अन्नमे-); म1 दातव्य (→दातव्यं); तद् विष्णोः परमं (→दत्त्वाप्नोति परं). -3) ग्र2 तु (→वा). -4) ग्र2 शान्तो (→शान्तः). -5) ग्र2 म1 च (→तु). -6) ग्र2 गन्धादिभिस्सभ्यर्च्य···यित्वा···देत्, म1 गन्धादिभिस्समभ्यर्च्य तुष्टाव रविनन्दनम्. -7) ग्र2 प्री ** न् (→प्रीयतां); ग्र2 म1 धर्मराजो मे (→धर्मराजेमि); ग्र2 पशून्, म1 यो मे (→यद्वा). –8) ग्र2 म1 सर्पिषी (→सर्पिषं) ग्र2 विप्रा ** र्वन् (→विप्राय शर्वं); द1 तेरति (→तरति). -13) ग्र2 च (→वा). –16) म1 शुक्लै, (→कृष्णे); ग्र2 भुक्त्वा (→हुत्वा). -17) ग्र2 च (→वा). -18) ग्र2 द्विजाः (→द्विजः). –19) -मनु- (→-हनि).]

३७. –a) दे3.4.10 च पु°, ग्र2 वा पु° (→वपु°); ग्र2 °रस्थाय (→°रास्थाय). –b) दे4 नित्ये (→नित्यं). –c) ते1 पूज्यते (→पूज्यन्ते); ब2 ब्राह्मणालाभे, दे4 ब्रह्मलाभेन, उ1 ब्राह्मणाभावे (→ब्राह्मणालाभे). –d) का1 ब2.3 दे2.3 °मादिषु ते (का1 तत्) (→°मादिष्वपि); ते1 प्रतिभाष्वपि कर्हिचित्.

३८. –a) दे6 प्रतिमादिषु यत्नेन. –b) दे6 तस्मात्, उ1 यत्तत् (→तत्तत्); का1 दे4 ग्र2 °मभीप्सतः (दे4 °तां), दे1.8.10 मुवें. मुए. मुब. °मभीप्सुभिः, दे3 °मभीप्सि˚, (→°मभीप्सता); ते1 तत्फलं समभीप्सताम्. –c) द्विजे तु (→द्विजेषु). –d) का1 पूजनीयौ(→पूजनीया).

विभूतिकामः सततं पूजयेद् वै पुरंदरम् ।
ब्रह्मवर्चसकामस्तु ब्रह्माणं ब्रह्मकामुकः ॥३९
आरोग्यकामोऽथ रविं धनकामो हुताशनम् ।
कर्मणां सिद्धिकामस्तु पूजयेद् वै विनायकम् ॥४०
भोगकामस्तु शशिनं बलकामः समीरणम् ।
मुमुक्षुः सर्वसंसारात् प्रयत्नेनार्चयेद्धरिम् ॥४१
यस्तु योगं तथा मोक्षमन्विच्छेज्ज्ञानमैश्वरम् ।
सोऽर्चयेद् वै विरूपाक्षं प्रयत्नेनेश्वरेश्वरम् ॥४२
ये वाञ्छन्ति महायोगान् ज्ञानानि च महेश्वरम् ।
ते पूजयन्ति भूतेशं केशवं चापि भोगिनः ॥४३
वारिदस्तृप्तिमाप्नोति सुखमक्षय्यमन्नदः ।
तिलप्रदः प्रजामिष्टां दीपदश्चक्षुरुत्तमम् ॥४४
भूमिदः सर्वमाप्नोति दीर्घमायुर्हिरण्यदः ।
गृहदोऽग्र्याणि वेश्मानि रूप्यदो रूपमुत्तमम् ॥४५
वासोदश्चन्द्रसालोक्यमश्विसालोक्यमश्वदः ।
अनडुदः श्रियं पुष्टां गोदो व्रध्नस्य विष्टपम् ॥४६　वें.२.२६.४५

३९. दे4. cd ⊙. –a) द10 °कोमत् (→°कामः). –b) का1 ब2.3 दे2 ते1 पूजयेद्धि (ते1 °द्धि), दे6 प्रजयेद्धि (→पूजयेद्वै); दे6 पुरंदरां, ते1 प्रमन्वहम् (→पुरन्दरम्). –c) दे6 ब्रह्मचर्यं (→ब्रह्मवर्च-); ग्र2 उ1 ब्रह्मकामस्तु ब्रह्माणम्. –d) दे6 ब्राह्मणं, ग्र2 उ1 ईशानं (→ब्रह्माणं); का1 ब2.3 दे2.3.6 न1 ते1 ज्ञानकामुकः, द1 ग्र2 म1 उ1 ज्ञानकामवान् (→ब्रह्मकामुकः).

४०. दे1. abc ⊙. –a) दे6 आरोग° (→आरोग्य°); का1 दे2 दे4 °कामो (दे4 °मे)पि, ब2 ते1 °कामस्तु (ते1 °श्च); (→°कामोऽथ); दे4 तरं (→रविं). –b) दे8.9 न1 मुवें. मुए. धेनु°, उ1 सन° (→धन°); म1 धनेश्वरं (→हुताशनम्). –c) ग्र2 कर्माणां, म1 अरिम्णां (→कर्मणां); ब1 कर्म्म° (→सिद्धि°). –d) ते1 दिवाकरम् (→विनायकम्).

४१. –a) न1 तोय°, ते1 वास° (→भोग°); दे1 सवलो, दे4 शषिनं (→शशिनं). –b) दे10 बाल° (→बल°); दे10 समीरणे, न1 समीरिणं (→समीरणम्). –c) दे10 मुमुक्षः (→मुमुक्षुः). –d) ब3 °प्रयत्नाद (→प्रयत्नेना°); उ1 °द्विषु (?) (→°द्धरिम्).

४२. –a) ब1 दे4 योगस्, ब2 ग्र2 भोगं (ग्र2 °गी), दे6 द1 उ1 योगी, न1 मोहं (→योगं); न1 तथा मोहम्, ते1 मया मोक्षम्, द1 उ1 महायोगी (उ1 °गं), ग्र2 महाभोगम्, म1 तया मोक्षम् (→तथा मोक्षम्). –b) ब1 दे1.4.8-10 ते1 द1 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. इच्छेत्तत्, ब3 अनिच्छेत्, न1 इच्छेच्च (→अन्विच्छेत्); म1 °मीश्वरम् (→°मैश्वरम्). –c) का1 दे4 न1 सोऽर्चयेत्तं (का1 °द्धि), ब1 दे2 सोर्च्चयेत, ते1 सेवयेद्वा (→सोऽर्चयेद्वै); का1 * रूपाक्षं (→विरूपाक्षं); दे6 योप्यर्च्चये-द्विरूपाक्षं. –d) ब1 दे1.3.6.8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. प्रयत्नेन, दे4 प्रयत्ने * (→प्रयत्नेने-); ब1 न1 -श्वरं हरिं, दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. महेश्वरं, दे3 स्वयं हरं, दे4 द1 ग्र2 म1 उ1 -श्वरं हरं, ते1 परं हरिम् (→-श्वरेश्वरम्).

४३. –a) ब3 ये वांछति, दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. यो वाञ्छति, दे8 यो वांछिति (→ये वाञ्छन्ति); का1 दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. °योगात्, ब1-3 दे3.4 न1 मुब. °भो (ब3 भा) गान्, दे6 °घोरा, ते1 °लोकान्, द1 ग्र2 म1 उ1 °योगं (→°योगान्). –c) दे1.8-10 मुए. मुब. स, दे9 सं- (→ते); दे1.8-10 मुए. मुब. पूजय (दे9 °ये)ति (→पूजयंति); म1 देवेशं (→भूतेशं). –d) का1 केवलं चापि, ब1 दे1 ते1 केशवं वापि (→केशवं चापि); दे4 न1 म1 मुए. मुब. भो(न1 भा)गिनं, द1 ग्र2 उ1 योगिनः (उ1 °नं).(→भोगिनः).

४४. –a) ब3 °मायान्ति, + °माप्नोति, ते1 °मायांति (→°माप्नोति); ग्र2 वादस्तृप्तिमवाप्नोति. –b) ब3 सुद° (?) दे1.9 धन°, दे6 मुख° (→सुख°); दे10 °मतरः, ग्र2 °मन्तथा (→°मन्नदः); ते1 सुखमप्यक्षयं मनः. –c) ग्र2 तिलः (→तिल-). –d) दे1 दीप*श्चक्षु°, ते1 लभते चक्षु°, ग्र2 दीप-दश्चक्षु° (→दीपदश्चक्षु°).

४५. –a) द1 ग्र2 म1 उ1 ग्रामदस्(→भूमिदः). –b) द1 °माहु° (→मायु°). –c) दे1 गृहदेग्राणि (?), दे6 गृहदोग्धाग्न, न1 गृहदोह्य, ते1 गृहं दत्वा च, द1 ग्र2 गृहभोग्यानि, म1 गृहतो याति, उ1 गृहवेश्मानि (→गृहदोऽग्रचाणि); दे10 वैश्यानि, ते1 रत्नानि, उ1 भोग्यानि (→वेश्मानि). –d) दे4 द1 उ1 रौप्यदो, दे10 रूपदो (→रूप्यदो); दे1 द1 रूप्य° (→रूप°).

४६. –a) दे6 °मालोकं (→°सालोक्यं). –b) का1 ब2.3 दे2.4.6 ग्र2 मुब. अश्व-, दे1 अश्चि-, दे3 अर्क-, दे10 अश्वि-, म1 अ* (→अश्वि-); ब2.3 दे6 मुब. -दोया(ब2 °मा) नम्, ते1 -सारूप्यम् (→-सालोक्यम्); ब2.3 दे6 मुब. उत्तमं, दे10 द1 अश्विदः (→अश्वदः); न1 ***** मुश्वदः. –c) का1 ब2.3 दे2.6 अन्न (ब3 थं)दाता, दे4 द1 ग्र2 म1 उ1 अन्नप्रदः (दे4 ग्र2 °द) (→अनडुदः); ते1 श्रियां (→श्रियं); का1 ब1.2 दे2 इष्टां, ब3 दे4 चेष्टां, दे10 पुष्टं, म1 जुष्टं (→पुष्टां). –d)

वै.२.२६.४६ यानशय्याप्रदो भार्यामैश्वर्यमभयप्रदः ।
धान्यदः शाश्वतं सौख्यं ब्रह्मदो ब्रह्मसात्म्यताम् ॥४७
धान्यान्यपि यथाशक्ति विप्रेषु प्रतिपादयेत् ।
वेदवित्सु विशिष्टेषु प्रेत्य स्वर्गं समश्नुते ॥४८
गवां घासप्रदानेन सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
इन्धनानां प्रदानेन दीप्ताग्निर्जायते नरः ॥४९
फलमूलानि शाकानि भोज्यानि विविधानि च ।
प्रदद्याद् ब्राह्मणेभ्यस्तु मुदा युक्तः सदा भवेत् ॥५०
औषधं स्नेहमाहारं रोगिणे रोगशान्तये ।
ददानो रोगरहितः सुखी दीर्घायुरेव च ॥५१
असिपत्रवनं मार्गं क्षुरधारासमन्वितम् ।
तीव्रतापं च तरति छत्रोपानत्प्रदो नरः ॥५२
यद् यदिष्टतमं लोके यच्चापि दयितं गृहे ।
तत्तद् गुणवते देयं तदेवाक्षयमिच्छता ॥५३
अयने विषुवे चैव ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः ।
संक्रान्त्यादिषु कालेषु दत्तं भवति चाक्षयम् ॥५४
प्रयागादिषु तीर्थेषु पुण्येष्वायतनेषु च ।
दत्त्वा चाक्षयमाप्नोति नदीषु च वनेषु च ॥५५

द1 गोदा (→गोदो); म1 ब्रह्मत्रि- (→ब्रध्नस्य); ब1 -धीश्वरं (→विष्टपम्).

४७. -b) दे6 ऐश्वर्य्यं (→ऐश्वर्यम्); उ1 अभयप्रदा (→अभयप्रदः). -c) दे10 धनदः, ते1 धान्यदश्, ग्र2 ध्यानादश् (→धान्यदः); का1 द1 शास्वतः (→शास्वतं); दे6 शौख्यं (→सौख्यं). -d) दे3 ब्रह्मदो(षं), दे4 ब्रह्मणो, दे6 जलानां (→ब्रह्मदो); का1 दे1.2.6.10 ते1 °सात्मतां(दे6°नं), ब1-3 दे3 मुब. °शाश्वतं (ब1 °तां), दे4 उ1 °साम्यतां, न1 °वार्षितां, द1 म1 °सार्ष्टिताम्, ग्र2 °साक्षितां (→°सात्म्यताम्).

४८. ब2.3 दे2.6.10 न1 द1 ग्र2 म1 उ1 धनान्य (दे6 °न्या)पि, दे4 धनाप्यपि, ते1 अन्यानृषि (→धान्यान्यपि). -b) दे6 उ1 विप्रेभ्यः (→विप्रेषु). -c) का1 दे2 वेदविद्या, दे3 वेदवित्सू (→वेदवित्सु); का1 ग्र2 विशेषेषु, दे3 वशिष्टेषु, उ1 वि*ष्टेषु (→विशिष्टेषु). -d) का1 दे2 स्वर्गे (दे2°र्गां); (→स्वर्गं); दे1 समश्नुतेः (→समश्नुते); ते1 स प्रेत्य स्वर्गमश्नुते.

४९. ब1. ४६c–५३d ⊙. -a) का1 दे1.4.6.8.10 द1 मुए. वास°, दे3 ग्रास°, उ1 * स°, दे9 मुवें. वा सं- (→घास°). -b) का1 सर्वं पापं, दे3 सर्वपापात् (→सर्वपापैः). -c) न1 इधध्नानां (?) (→इन्धनानां).

दे4. पुस्तके b, c मध्ये अधिकम्—
* इंधनानां प्रदानेन सर्वपापैः प्रमुच्यते. (= ४९ c, b)

५०. ब1. ⊙. -a) ब2.3 पर्णानि, दे6 शूपानि, न1 पानानि (→शाकानि). -b) ब2 दे2.6 न1 शाकानि, ब3 पानानि (→भोज्यानि). -c) दे3 प्रदाय, दे6 स दद्यात् (→प्रदद्याद्); दे4 ब्राह्मणेभ्यश्च (→ब्राह्मणेभ्यस्तु). -d) दे3 लक्ष्म्या, दे6 यदा (→मुदा); दे6 शुल्कस् (→युक्तः); दे1.8-10 मुवें. मुंए. स्वयम्भवेत्, ते1 प्रजायते (→सदा भवेत्).

५१. ब1. ⊙. -a) न1 अोषधं, दे6 अ(?)षधं, ग्र2 अौषधास् (→अौषधं); दे1 स्नेहमाहारो, ते1 स्नानमाहारं, ग्र2 तेन माहारं (→स्नेहमाहारं). -b) का1 दे6 रोगिने (दे6°नो), ब2.3 दे1.3 द1 ग्र2 म1 उ1 रोगिं (द1 °हि)णो (→रोगिणे); दे6 रो* (→रोग-). -c) ब3 स दानो, म1 ददानो, + ददाति (→ददानो); म1 °सहितस् (→°रहितः). -d) दे1 न1 सुखा ते1 द1 ग्र2 उ1 शु(ते1सु)चिर्, म1 सुखन् (→सुखी); दे2 °रेव हि (→रेव च).

५२. ब1. ⊙. -a) दे1.8-10 मुए. मुब. दुर्गं, दे2 मार्गा (→मार्गं). -b) ग्र2 क्षुरा° (→क्षुर°); ब2 °माकुलं, (→°मन्वितम्). -c) का1 म1 तीक्षणता तं च, ब2.3 दे4.6 द1 ग्र2 तीक्ष्णातपं च (ग्र2 °त्र), दे2 तीक्ष्नतेपंच, दे3 अनायासेन, न1 क्षीणतापंच, ते1 तीक्ष्णानि पंच, उ1 तीक्ष्णं परं च (→तीव्रतापञ्च); दे4 ग्र2 चरति (→तरति). -d) दे1 छत्रोपानन्, दे6 छत्रोपाना- (→छत्रोपानत्-); म1 प्रदानतः (→°प्रदो नरः) दे4 छत्रोपानहदानतः.

५३. ब1. ⊙. -a) का1 तद्यदिष्ट°, दे6 यमुदिष्ट° (→यद्यदिष्ट°); दे6 °तमा (→°तमं). -b) का1 ब2.3 दे2.6 न1 मुब. यच्चास्य (न1 °न्य) (→यच्चापि); उ1 दर्शितं (→दयितं). -c) का1 दे2 भगवते, न1 गुणप्रदे (→गुणवते). -d) दे6 तदवा° (?), उ1 ते देवा° (→तदेवा°); दे6 °मिछत (→°मिच्छता).

५४. ते1. ५४d–५५a ⊙. -a) दे2 विसुवे (→विषुवे). -b) दे4.10 सूर्यचन्द्रयोः (→चन्द्रसूर्ययोः). -d) ब1 भव* (→भवति); दे6 चक्षयं (→चाक्षयम्).

५५. ब1. cd ⊙; ते1. a ⊙ (द्र. ५४ पा. वि.). -b) दे1 पुण्यो वा (→पुण्येष्वा-); दे2 °यतेनेषु (→°यतनेषु). -c) दे6 दद्या, द1 म1 उ1 दत्तं (→दत्त्वा); ब2 दत्त्वा क्षयमवाप्नोति. -d) ब2.3 द1 ग्र2 म1 उ1 मुब. नदेषु (→वनेषु).

दानधर्मात् परो धर्मो भूतानां नेह विद्यते ।
तस्माद् विप्राय दातव्यं श्रोत्रियाय द्विजातिभिः ।।५६
स्वर्गायुर्भूतिकामेन तथा पापोपशान्तये ।
मुमुक्षुणा च दातव्यं ब्राह्मणेभ्यस्तथाऽन्वहम् ।।५७
दीयमानं तु यो मोहाद् गोविप्राग्निसुरेषु च ।
निवारयति पापात्मा तिर्यग्योनिं व्रजेत् तु सः ।।५८
यस्तु द्रव्यार्जनं कृत्वा नार्चयेद् ब्राह्मणान् सुरान् ।
सर्वस्वमपहृत्यैनं राजा राष्ट्रात् प्रवासयेत् ।।५९
यस्तु दुर्भिक्षवेलायां अन्नाद्यं न प्रयच्छति ।
म्रियमाणेषु विप्रेषु ब्राह्मणः स तु गर्हितः ।।६०
न तस्मात् प्रतिगृह्णीयुर्न विशेयुश्च तेन हि ।
अङ्कयित्वा स्वकाद् राष्ट्रात् तं राजा विप्रवासयेत् ।।६१
यस्त्वसद्भ्यो ददातीह स्वद्रव्यं धर्मसाधनम् ।
स पूर्वाभ्यधिकः पापी नरके पच्यते नरः ।।६२
स्वाध्यायवन्तो ये विप्रा विद्यावन्तो जितेन्द्रियाः ।
सत्यसंयमसंयुक्तास्तेभ्यो दद्याद् द्विजोत्तमाः ।।६३　वें.२.२६.६२

अतः परं दे2 अधिकम्—
* दानधर्मात्परो धर्मो भूतानेह विद्यते कुलः
दत्वाचाक्षयमाप्नोति नदीषु च वनेषु च:
(=५४ab, ५३ cd).

५६. दे4. d ⊙. –a) ब2.3 धर्म, न1 अर्थात् (→धर्मात्). –b) ग्र2 भूदानन् (→भूतानां); उ1 इह (→नेह). –d) दे6 ग्र2 श्रोत्रियाया (ग्र2 °च) (→श्रोत्रियाय); ते1 द्विजातये (भिः), द1 ग्र2 म1 उ1 द्विजातये (→द्विजातिभिः).

५७. ब1. ५७–७१ ⊙; द1. ५७–५९b ⊙; दे4. abc ⊙. –a) का1 न1 स्वर्गाय (→स्वर्गायुर्); का1 न1 ग्र2 उ1 भूमि°, ते1 भुक्ति° (→भूति°). –b) ग्र2 यथा, म1 (न) तथा (→तथा); ते1 शान्तोप°, म1 पा*प° (→पापोप°). –c) का1 दे9.10 उ1 मुमुक्षुणां, दे1.8 ते मुमुक्षूणां (→मुमुक्षुणा); का1 ब2.3 दे2 दे6 तु (→च). –d) ग्र2 ब्राह्मणेन (→ब्राह्मणेभ्यस्); दे1 तथोन्वहं, दे4 तदन्वहं (→तथान्वहम्).

५८. ब1 द1. ⊙. –a) दे10 दीयमानति (→दीयमानंतु); दे2 मोहो, न1 द्रोहाद् (→मोहाद्). –b) ब3 °सुरेव, न1 °रसेषु, दे1 °सु(सु)रेसु (→°सुरेषु); ब2 देवाग्निब्राह्मणेषु च, दे3 विप्राग्निषुसुरेषु च, ते1 विप्राग्निसुरभीषु च. –c) न1 भूतात्मा (→पापात्मा). –d) ब3 दे1.6 व्रजेतु सः, दे4 व्रजेत्तदा, ग्र2 म1 उ1 प्रपद्यते (→व्रजेत्तु सः).

५९. ब1. ⊙; द1. ab ⊙. –b) दे6 ना * ये (→नार्च्चयेद्); दे3 ब्राह्मणाय वै, दे6 ब्राह्मणान्वरान् (→ब्राह्मणान् सुरान्). –c) न1 °मपहृत्येनं, ते1 °मुपहृत्वैनं (→°मपहृत्यैनं). –d) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. राष्ट्राद्वि प्रतिवासयेत्, दे4 ** राष्ट्राद्विवासयेत्, ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 राजा (ते1 द1 ग्र2 राष्ट्राद्) विप्रं विवासयेत्.

६०. ब1. ⊙. –b) दे4 अन्ना (त्वा) धन् (→अन्नाद्यं). –c) न1 ह्रीयमानेषु, द1 ग्र2 म1 उ1 तपो (म1 °मो) गुणेषु (→म्रियमाणेषु); दे1.8-10 मुवें. मुए. सत्त्वेषु (→विप्रेषु). –d) का1 ब2.3 दे2.3 न1 द1 म1 उ1 मुब. ब्रह्महा, दे9 ग्र2 ब्राह्मणा (→ब्राह्मणः); ते1 वि (→तु); दे6 -मर्हतिः, द1 ग्र2 म1 उ1 कीर्तितः (→गर्हितः).

६१. ब1. ⊙. –a) दे1.3.8.10 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. तस्मान्न (→न तस्मात्); दे1.8.9 °गृह्णीयात्, दे2 °गृह्णीसु, दे6 °गृन्हीरन्, दे10 मुवें. मुए. मुब. °गृह्णीयान्, न1 °गृह्णीयुं (→°गृह्णीयुर्). –b) ब2.3 दे4 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 पिबेयुश्च, दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. वै देयञ्च, दे10 वेदेषुश्च (→विशेयुश्च); दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. तस्य (→तेन); दे3 आपत्स्वपि कदाचन. –c) दे4 अर्चयित्वा (→अंकयित्वा); ब2 [अ]थवा राष्ट्रात्, दे1 स्वकान् राष्ट्रान् दे4 सकाद्राष्ट्रात्, दे6 स्वकाद्रष्ट्रान्, ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 स्वकाराज्यात् (→स्वकाद्राष्ट्रात्). –d) दे4 राजा (च), ग्र2 राजं (→राजा); दे1 °सादयेत् (→°वासयेत्).

६२. ब1. ⊙. –a) ब2 दे1.3.6.8-10 ते1 द1 म1 मुवें. मुए. मुब. यस्तु (→यस्त्व-); दे4 -सभ्ये, दे6 सद्यो, दे10 भक्त्या, ते1 स्वस्थो (→-सद्भ्यो); दे10 ददातीहो (→ददातीह). –b) दे1.8-10 ते1 मुवें. मुए. न (→स्व-); का °धर्मं (→°द्रव्यं); का1 दे6 द्रव्यसाधनं, दे1.8-10 मुए. मुब. ब्रह्मसाधनं (दे10 °नः), द1 ग्र2 धर्मनाशनं, म1 धर्मनाशनं, + धर्मसाधनम् (→धर्मसाधनम्). –c) का1 न (→स); का1 दे2 पूर्वादधिकः, ब1 न1 पूर्वाभ्यधिकं, दे6 ग्र2 पूर्वाभ्याधिकः, ते1 भूत्वाव्याधितः (→पूर्वाभ्यधिकः); का1 पापो, न1 वापि (→पापी). –d) दे4 पचते (→पच्यते).

६३. ब1. ⊙. –a) दे10 स्वध्या * वन्तो (→स्वाध्यायवन्तो); दे6 यो (→ये); दे6 विप्रो, द1 ग्र2 विप्राः (ग्र2 °प्र) (→विप्रा). –b) दे10 जितेद्रियः, ते1 द्विजातयः, उ1 **** (→जितेन्द्रियाः). –c) ते1 सत्व° (→सत्य°); दे1 °संशयसंख्येभ्यो, दे8-10 °संयमसंस्थेभ्यो, न1 °थंयम * भुक्ता, द1 म1 °संधा योग (म1 °दया) युक्ता, ग्र2 °सन्धम-

बं.२.२६.६३ सुभुक्तमपि विद्वांसं धार्मिकं भोजयेद् द्विजम् ।
न तु मूर्खमवृत्तस्थं दशरात्रमुपोषितम् ॥६४
सन्निकृष्टमतिक्रम्य श्रोत्रियं यः प्रयच्छति ।
स तेन कर्मणा पापी दहत्यासप्तमं कुलम् ॥६५
यदि स्यादधिको विप्रः शीलविद्यादिभिः स्वयम् ।
तस्मै यत्नेन दातव्यं अतिक्रम्यापि सन्निधिम् ॥६६
योऽर्चितं प्रतिगृह्णीयाद् दद्यादर्चितमेव च ।
तावुभौ गच्छतः स्वर्गं नरकं तु विपर्यये ॥६७

न वार्यपि प्रयच्छेत नास्तिके हैतुकेऽपि च ।
पाषण्डेषु च सर्वेषु नावेदविदि धर्मवित् ॥६८
अपूपं च हिरण्यं च गामश्वं पृथिवीं तिलान् ।
अविद्वान् प्रतिगृह्णानो भस्मीभवति काष्ठवत् ॥६९
द्विजातिभ्यो धनं लिप्सेत् प्रशस्तेभ्यो द्विजोत्तमः ।
अपि वा जातिमात्रेभ्यो न तु शूद्रात् कथञ्चन ॥७०
वृत्तिसङ्कोचमन्विच्छेन्नेहेत धनविस्तरम् ।
धनलोभे प्रसक्तस्तु ब्राह्मण्यादेव हीयते ॥७१

संयुक्त-, उ1 °संयम *** (→°संयमसंयुक्ताः). –d) दे1.8-10 दद्याद्विप्रो (→तेभ्यो दद्याद्); दे3 न1 द1 ग्र2 म1 उ1 द्विजोत्तमः (→द्विजोत्तमाः).

६४. ब1. ⊙. –a) का1 न1 द1 स भुक्तमपि, दे6 स्वमुक्तमपि, दे10 सु(र)भुक्तमपि, ते1 स्वभोज्यमपि, सुभु *** (→सुभुक्तमपि); ते1 दातव्यं, उ1 * द्वांसं (→विद्वांसम्) ते1 चार्चयेत् (→भोजयेद्); दे4 ते1 द्विजः, द1 विभुं (→द्विजम्). –c) दे6 उ1 ननु, ते1 मूर्खं (→न तु); ते1 नष्ट° (→मूर्ख°); ब2.3 दे3.4 °मवृत्तिस्थं, ते1 °प्रवृत्ति तु (→°मवृत्तस्थं). –d) का श्रोपोषितम् (→उपोषितम्).

६५. ब1. ⊙. –b) द1 श्रोत्रिये यः, ग्र2 श्रोत्रियाय, उ1 श्रोत्रियं यं (→श्रोत्रियं यः). –c) न1 वापि (→पापी).

६६. ब1. ⊙. –a) न1 ग्र2 विप्रो (→विप्रः). –b) न1 विद्याशीलादिभिः (→शीलविद्यादिभिः); म1 गुणैः (→स्वयम्). –d) का1 ब3 दे2.6 अतिक्रम्य च, दे4 न1 अतिक्रम्यैव, ते1 अभिक्रम्यापि, ग्र2 अ*क्रम्यापि (→अतिक्रम्यापि).

६७. ब1. ⊙. –a) दे4 योचिते, दे10 याचिते, द1 ग्र2 म1 उ1 याचते (→योऽर्चितं); ब3 प्रतिगृह्णीयाद्, दे1.3.4 8-10 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. प्रतिगृह्णाति, दे6 प्रतिगृह्णीया (→प्रतिगृह्णीयाद्). –b) दे1.3.4.8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. ददात्यर्चित-°, द1 ग्र2 म1 उ1 ददा (उ1 दद्या-)त्यर्थिन° (→दद्यादर्चित°); ब3 ते1 तु, दे1.4.6.8-10 मुवें. मुए. मुब वा (→च). –c) म1 तावभि (→तावुभौ); का1 दे4 ग्र2 म1 उ1 गच्छत (का1 °तां) (→गच्छतः). –d) ते1 नरकं तद्, ग्र2 नरकस्तु, उ1 नरकं च (→नरकं तु); का1 दे3.4 उ1 विपर्ययं (दे3 °यात्, दे4 उ1 °येत्) (→विपर्यये).

६८. ब1. ⊙. –a) दे6 चार्थपि, ग्र2 वार्य्यापि (→वार्यपि); द1 ग्र2 उ1 प्रयत्नेन (→प्रयच्छेत); ते1 नचाल्पमपि यच्छेत. –b) का1 ब2 दे1.2.4.10 हेतुकेऽपि च (ब2 वा), ते1 हैतुके तु वा, द1 म1 हैतुके तथा, ग्र2 हन्तके *था, उ1 हन्तके तथा, मुवें. हैतुकेऽपि वा (→हैतुकेऽपि च). –c) का1 ब2.3 दे2 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुब. न पाषण्डेषु, दे3 पाखंडेषु* (→पाषण्डेषु च); दे4 न पाषंडे सर्वेषु नः –d) का1 न वेदविदि, दे4 * वेदविधि, दे6 न1 ते1 द1 ग्र2नावेदविधि (न1 °ध) (→नावेदविदि); ते1 वत्सु च (→धर्मवित्).

६९. ब1. ⊙. –a) दे4 अप एव, न1 सुवर्णं च, ग्र2 अप्रपञ्च (→अपूपञ्च). –b) ते1 गावस्तु, द1 उ1 गवाश्वं (उ1 °श्व), ग्र2 गवां श्वं (→गामश्वं); दे1.4 ते1 द1 उ1 पृथिवी (→पृथिवीं); ते1 तथा, द1 तिलात् (→तिलान्). –c) दे6 द1 ग्र2 अविप्रान् (द1 °त्) (→अविद्वान्); का1 °गृह्णाति, ते1 °गृह्यापि (→°गृह्णानो). –d) ब2 दारुवत्, दे6 काष्ठवित् (→काष्ठवत्).

७०. ब1. ⊙. –a) दे10 लब्धेत्, उ1 विप्सेत् (→लिप्सेत्). –b) का1 प्रशत्तेभ्यो (→प्रशस्तेभ्यो); का1 दे3 ते1 द्विजोत्तमाः (ते1 °म) (→द्विजोत्तमः). –c) ब2.3 मुब. राजन्य-, दे2 चा जाति-, दे4 वा याति-, दे6 राजाभि-, न1 वा जात-, ते1 वाविप्र- (→वा जाति-); ब2 -वैश्यादेर्, ब3 -वैश्येभ्यो, मुब. -वैश्याभ्यां (→-मात्रेभ्यो). –d) दे1 ननु (→न तु); दे10 शूद्रान् (→शूद्रात्); दे3.4.6 कदाचन (→कथञ्चन).

७१. ब1. ⊙; उ1. ७१–७२ ⊙. दे3. ab ⊙. –a) ग्र2 ब्रीहि° (→वृत्ति°); दे1 °नाच्छ (दि)ष्ठेन्, दे4.6 °मान्विच्छे (दे6 छे)त्, दे8.9 °नादिछेन्, दे10 °नानिच्छेत् (→°मन्विच्छेन्). –b) न1 दीहेत, मुब. नेहते (→नेहेत); न1 वन° (→धन°); दे1.8-10 °विस्तरे (→°विस्तरम्). –c) ब2 °लोभ, दे1.8.10 न1 ते1 मुए. °लाभे (न1 °भो), दे3 °लोभात्, दे4 °योगे, द1 °लोक, ग्र2 °लोको (→°लोभे); का1 प्रजेशस्तु, ब3

क्षेत नास्तिके हैतु लान् यज्ञांश्चावाप्य सर्वशः ।
र्वेषु नावेदविदि नोति सङ्कोचाद् यामवाप्नुयात् ॥७२
त्र गामश्वं पृथिवीं ग्रात् यात्रार्थं तु समाहरेत् ।
ानो भस्मीभवति गृह्णन् ब्राह्मणो यात्यधोगतिम् ॥७३
ाप्सेत् प्रशस्तेभ्यो नित्यं न स स्वर्गस्य भाजनम् ।
भ्यो न तु शूद्रात् ानि यथा चौरस्तथैव सः ॥७४
छिन्नेहेत धर्मा ज्जिहीर्षुरर्चिष्यन् देवतातिथीन् ।
तु ब्राह्मण्यादेव श्नीयान्न तु तृप्येत् स्वयं ततः ॥७५
युक्तात्मा देवताऽतिथिपूजकः ।

वर्त्तमानः संयतात्मा याति तत् परमं पदम् ॥७६
पुत्रे निधाय वा सर्वं गत्वाऽरण्यं तु तत्त्ववित् ।
एकाकी विचरेन्नित्यम् उदासीनः समाहितः ॥७७
एष वः कथितो धर्मो गृहस्थानां द्विजोत्तमाः ।
ज्ञात्वाऽनुतिष्ठेन्नियतं तथाऽनुष्ठापयेद् द्विजान् ॥७८
इति देवमनादिमेकमीशं
गृहधर्मेण समर्चयेदजस्रम् ।
समतीत्य स सर्वभूतयोनिं
प्रकृतिं याति परं न याति जन्म ॥७९ वें.१.२६.७८

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे षड्विंशोऽध्यायः ॥२६॥

-b) का1 ब2 दे1.2 ... वा, द1 भ1 हैतुके मुवें. हैतुकेऽपि वा ... द1 ग्र2 म1 उ1 ...ण्डेषु च); दे4 न ..., दे4 * वेदविधि, (→नावेदविदि); ⊙. -b) दे3 यज्ञानाधाय, दे4 यज्ञश्चावापि -c) न1 न तां गमितिमाप्नोति, द1 ग्र2 ...ोति. -d) दे6 संकोचां वां, ग्र2 संकोच्यायां

a) दे4 अप एव, -b) ते1 गावस्तु, ...). ...वं (→गामश्वं); दे का1 दे1.6 प्रतिगृह° (→प्रतिग्रह°). -b) ...तथा, द1 तिलात् (...ए. मुब. यात्रार्थन्तु धनं हरेत्, न1 ते1 यात्रार्थं °त्) (→अविद्वान्) ग्र2 म1 उ1 यात्रामात्रं समाह(उ1 °च)रेत्. -c) ...). -d) ब2 दारुव ...6 स्छित्यन्ना°, दे10 स्थित्यर्थे°(→स्थित्यर्था°); ...त्). -d) दे4 यातिधो° (→यात्यधो°).

-a) दे10 लब्वेत्, दे8.9 मुवें. मुए. स्याद्याचको, दे10 स्वाध्यायको, ...शस्तेभ्यो (→प्रशस्ते ... याजनको (→याचनको). -b) दे6 तमः, द1 (→द्विजोत्तमः). ... (→न स). -d) दे6 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 वा याति-, दे6 रा...र° (→चौर°); ब1 तथा च (→तथैव); दे4.6 ...वा जाति-); ब2 ... (→-मात्रेभ्यो).) ब1 दे1.6 न1 ग्र2 उ1 मुवें भु (दे6 तृ-)त्याश् (→शूद्रात्); दे दे1.8.10 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 मुवें. मुए. मुब. ...→चोज्जिहीर्षुर्). -b) ब1-3 मुवें. मुए. ७१–७२ ⊙. ...3-10 न1ग्र2 अनर्चिष्यं (दे10 °ष्यां), ते1 अभ्यर्चन्, °); दे1 °नाद्य ...1 अर्चिषू (→-अर्चिष्यन्). -d) दे1 नातु, दे10 .9 °नादिछे..., दे ... नानु (→न तु); दे4 तिष्ठेत्, ग्र2 तृप्ये दीहेत, मुब. नेहते न तुष्ये स्वपचं ततः. विस्तरे (→°विस्त. ab ⊙; ग्र2. cd ⊙. -a) का1 मुक्तात्मा लाभे (न1 °भो), दे -b) का1 °नित्य° (→°तिथि°); उ1 °पूजकं (→°लोभे); का1 -c) दे3 धर्मशीलः (→वर्त्तमानः). -d) दे10 ...; ब2 स याति परमां गतिं.

७७. दे4. ७७–७८b ⊙. -a) ब2 ग्र2 म1 तत् (→वा). -b) ब3 ते1 द1 [अ]नृण्यं, दे6 नृन्यं, न1 नृभ्यं (→[अ]रण्यं); दे3धर्मवित् (→तत्त्ववित्). -c) द1 ग्र2 उ1 संचरेन् (→विचरेन्).

७८. दे4. ab ⊙ (द्र. ७७ पा. वि.). -a) ब2 एवं हि, द1 म1 एवं वः, ग्र2 एवं यः (→एष वः); दे6 धर्म्मा (→धर्मो). -b) दे6.10 ग्र2 उ1 द्विजोत्तमः (दे6°म) (→द्विजोत्तमाः).-c) का1 ब1 दे1.4.6-10 न1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. ज्ञात्वा तु (→ज्ञात्वाऽनु-); ग्र2 तिष्ठन् (→तिष्ठेन्); द1 नियतस् (→नियतं); ते1 कृत्वानेन विधानेन. -d) ब2 दे6 यथा° (→तथा°); दे4 द्विजाः (→द्विजान्); दे3 तथानुष्ठाय धर्मवित्, ते1 यातितन्नियतं द्विजाः, ग्र2 तथानुष्ठापयेद् द्विजवरान्.

७९. दे1.8-10. ⊙. -a) का1 °मेकमासं, दे4 म1 उ1 °देवमीशं, ते1 °मेकविशं (→°मेकमीशं). -b) दे3.4 ते1 गृहधर्म (दे3 गृहीधर्मै) रभिपूजयेदजस्रम्, न1 गृहधर्मेण स*र्चयेद् अजस्रं, द1 ग्र2 उ1 गृहधर्मै (उ1 °र्मो) रभिपूजयेन्महेशं, म1 गृहधर्मे * मिपूजयेदजस्रं. -c) दे4 समभीति, दे6 न1 मुवें. मुए. तमतीत्य, उ1 समधीत्य (→समतीत्य); ब2.3 मुब. * (→स); ब1 समतीत्य* सर्वयोनिं प्रकृति, दे3 समतीत्य पुनः स सर्वयोनिमूलां. -d) का1 प्रकृतिं याति परं यया न जन्म, ब1 याति परन्न याति जन्म **, ब2 प्रकृतिपरं न याति जन्म **, ब3 प्रकृतीं ** परं न याति जन्म, दे3 प्रकृतिं याति शिवं न याति जन्म, दे4 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 प्रकृतिं याति पुनर्न याति जन्म, न1 प्रकृतिं यति परं न योनिजन्मः, मुवें. प्रकृति वै स परं न याति जन्म, मुए. प्रकृतिं ** परं न याति जन्म, मुब. प्रकृतिपरं न याति जन्म.

पुष्पिका—

पुराणनाम—का1 दे2.4.6 म1 इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिभागे, ब1 इति कौर्मे उपरिभागे, ब2 दे3 इति कूर्म-

बं.२.२६.६३ सुभुक्तमपि विद्वांसं धार्मिकं भोजयेद् द्विजम् ।
न तु मूर्खमवृत्तस्थं दशरात्रमुपोषितम् ॥६४
सन्निकृष्टमतिक्रम्य श्रोत्रियं यः प्रयच्छति ।
स तेन कर्मणा पापी दहत्यासप्तमं कुलम् ॥६५
यदि स्यादधिको विप्रः शीलविद्यादिभिः स्वयम् ।
तस्मै यत्नेन दातव्यं अतिक्रम्यापि सन्निधिम् ॥६६
योऽर्चितं प्रतिगृह्णीयाद् दद्यादर्चितमेव च ।
तावुभौ गच्छतः स्वर्गं नरकं तु विपर्यये ॥६७

न वार्यपि प्रयच्छेत नास्तिके हैतुकेऽपि च ।
पाषण्डेषु च सर्वेषु नावेदविदि धर्मवित् ॥६८
अपूपं च हिरण्यं च गामश्वं पृथिवीं तिलान् ।
अविद्वान् प्रतिगृह्णानो भस्मीभवति काष्ठवत् ॥६९
द्विजातिभ्यो धनं लिप्सेत् प्रशस्तेभ्यो द्विजोत्तमः ।
अपि वा जातिमात्रेभ्यो न तु शूद्रात् कथञ्चन ॥७०
वृत्तिसङ्कोचमन्विच्छेन्नेहेत धनविस्तरम् ।
धनलोभे प्रसक्तस्तु ब्राह्मण्यादेव हीयते ॥७१

संयुक्त-, उ$_{1}$ °संयम *** (→°संयमसंयुक्ताः). –d) दे$_{1.8-10}$ दद्याद्विप्रो (→तेभ्यो दद्याद्); दे$_{3}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ द्विजोत्तमः (→द्विजोत्तमाः).

६४. ब$_{1}$. ⊙. –a) का$_{1}$ न$_{1}$ द$_{1}$ स भुक्तमपि, दे$_{6}$ स्वमुक्तमपि, दे$_{10}$ सु(र)भुक्तमपि, ते$_{1}$ स्वभोज्यमपि, सुभु *** (→सुभुक्तमपि); ते$_{1}$ दातव्यं, उ$_{1}$ * द्वांसं (→विद्वांसम्) ते$_{1}$ चार्चयेत् (→भोजयेद्); दे$_{4}$ ते$_{1}$ द्विजः, द$_{1}$ विभुं (→द्विजम्). –c) दे$_{6}$ उ$_{1}$ ननु, ते$_{1}$ मूर्खं (→न तु); ते$_{1}$ नष्ट° (→मूर्ख°); ब$_{2.3}$ दे$_{3.4}$ °मवृत्तिस्थं, ते$_{1}$ °प्रवृत्ति तु (→°मवृत्तस्थं). –d) का श्रोपोषितम् (→उपोषितम्).

६५. ब$_{1}$. ⊙. –b) द$_{1}$ श्रोत्रिये यः, ग्र$_{2}$ श्रोत्रियाय, उ$_{1}$ श्रोत्रियं यं (→श्रोत्रियं यः). –c) न$_{1}$ वापि (→पापी).

६६. ब$_{1}$. ⊙. –a) न$_{1}$ ग्र$_{2}$ विप्रो (→विप्रः). –b) न$_{1}$ विद्याशीलादिभिः (→शीलविद्यादिभिः); म$_{1}$ गुणैः (→स्वयम्). –d) का$_{1}$ ब$_{3}$ दे$_{2.6}$ अतिक्रम्य च, दे$_{4}$ न$_{1}$ अतिक्रम्यैव, ते$_{1}$ अभिक्रम्यापि, ग्र$_{2}$ अ*क्राम्यापि (→अतिक्रम्यापि).

६७. ब$_{1}$. ⊙. –a) दे$_{4}$ योचिते, दे$_{10}$ याचिते, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ याचते (→योऽर्चितं); ब$_{3}$ प्रतिगृह्णीयाद, दे$_{1.3.4\ 8-10}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. प्रतिगृह्णाति, दे$_{6}$ प्रतिगृह्णीया (→प्रतिगृह्णीयाद्). –b) दे$_{1.3.4.8-10}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. ददात्यर्चित-°, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ ददा (उ$_{1}$

नचाल्पमपि यच्छेत. –b) का$_{1}$ ब$_{2}$ दे$_{1.2.4.10}$ हेतुकेऽपि च (ब$_{2}$ वा), ते$_{1}$ हैतुके तु वा, द$_{1}$ भ$_{1}$ हैतुके तथा, ग्र$_{2}$ हन्तके *था, उ$_{1}$ हन्तके तथा, मुवें. हैतुकेऽपि वा (→हैतुकेऽपि च). –c) का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{2}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुब. न पाषण्डेषु, दे$_{3}$ पाखंडेषु* (→पाषण्डेषु च); दे$_{4}$ न पाषंडे सर्वेषु नः –d) का$_{1}$ न वेदविदि, दे$_{4}$ * वेदविधि, दे$_{6}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$नावेदविधि (न$_{1}$ °ध) (→नावेदविदि); ते$_{1}$ वत्सु च (→धर्मवित्).

६९. ब$_{1}$. ⊙. –a) दे$_{4}$ अप एव, न$_{1}$ सुवर्णं च, ग्र$_{2}$ अप्रपश्च (→अपूपश्च). –b) ते$_{1}$ गावस्तु, द$_{1}$ उ$_{1}$ गवाश्वं (उ$_{1}$ °श्व), ग्र$_{2}$ गवां श्वं (→गामश्वं); दे$_{1.4}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ उ$_{1}$ पृथिवी (→पृथिवीं); ते$_{1}$ तथा, द$_{1}$ तिलात् (→तिलान्). –c) दे$_{6}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ अविप्रान् (द$_{1}$ °त्) (→अविद्वान्); का$_{1}$ °गृह्णाति, ते$_{1}$ °गृह्यापि (→°गृह्णानो). –d) ब$_{2}$ दारुवत्, दे$_{6}$ काष्ठवित् (→काष्ठवत्).

७०. ब$_{1}$. ⊙. –a) दे$_{10}$ लब्धेत्, उ$_{1}$ विप्सेत् (→लिप्सेत्). –b) का$_{1}$ प्रशत्तेभ्यो (→प्रशस्तेभ्यो); का$_{1}$ दे$_{3}$ ते$_{1}$ द्विजोत्तमाः (ते$_{1}$ °म) (→द्विजोत्तमः). –c) ब$_{2.3}$ मुब. राजन्य-, दे$_{2}$ चा जाति-, दे$_{4}$ वा याति-, दे$_{6}$ राजाभि-, न$_{1}$ वा जात-, ते$_{1}$ वाविप्र- (→वा जाति-); ब$_{2}$ -वैश्यादेर्, ब$_{3}$ -वैश्येभ्यो, मुब. -वैश्याभ्यां (→-मात्रेभ्यो). –d) दे$_{1}$ ननु (→न तु); दे$_{10}$ शूद्रान् (→शूद्रात्); दे$_{3.4.6}$ कदाचन

वं.२.२६.६३ सुभुक्तमपि विद्वांसं धार्मिकं भोजयेद् द्विजम् ।
न तु मूर्खमवृत्तस्थं दशरात्रमुपोषितम् ॥६४
सन्निकृष्टमतिक्रम्य श्रोत्रियं यः प्रयच्छति ।
स तेन कर्मणा पापी दहत्यासप्तमं कुलम् ॥६५
यदि स्यादधिको विप्रः शीलविद्यादिभिः स्वयम् ।
तस्मै यत्नेन दातव्यं अतिक्रम्यापि सन्निधिम् ॥६६
योऽर्चितं प्रतिगृह्णीयाद् दद्यादर्चितमेव च ।
तावुभौ गच्छतः स्वर्गं नरकं तु विपर्यये ॥६७

न वार्यपि प्रयच्छेत नास्तिके हैतुकेऽपि च ।
पाषण्डेषु च सर्वेषु नावेदविदि धर्मवित् ॥६८
अपूपं च हिरण्यं च गामश्वं पृथिवीं तिलान् ।
अविद्वान् प्रतिगृह्णानो भस्मीभवति काष्ठवत् ॥६९
द्विजातिभ्यो धनं लिप्सेत् प्रशस्तेभ्यो द्विजोत्तमः ।
अपि वा जातिमात्रेभ्यो न तु शूद्रात् कथञ्चन ॥७०
वृत्तिसङ्कोचमन्विच्छेन्नेहेत धनविस्तरम् ।
धनलोभे प्रसक्तस्तु ब्राह्मण्यादेव हीयते ॥७१

संयुक्त-, उ$_{1}$ °संयम *** (→°संयमसंयुक्ताः). –d) दे$_{1.8-10}$ दद्याद्विप्रो (→तेभ्यो दद्याद्); दे$_{3}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ द्विजोत्तमः (→द्विजोत्तमाः).

६४. ब$_{1}$. ⊙. –a) का$_{1}$ न$_{1}$ द$_{1}$ स भुक्तमपि, दे$_{6}$ स्वमुक्तमपि, दे$_{10}$ सु(र)भुक्तमपि, ते$_{1}$ स्वभोज्यमपि, सुभु *** (→सुभुक्तमपि); ते$_{1}$ दातव्यं, उ$_{1}$ * द्वांसं (→विद्वांसम्) ते$_{1}$ चार्चयेत् (→भोजयेद्); दे$_{4}$ ते$_{1}$ द्विजः, द$_{1}$ विभुं (→द्विजम्). –c) दे$_{6}$ उ$_{1}$ ननु, ते$_{1}$ मूर्खं (→न तु); ते$_{1}$ नष्ट° (→मूर्ख°); ब$_{2.3}$ दे$_{3.4}$ °मवृत्तिस्थं, ते$_{1}$ °प्रवृत्तिं तु (→°मवृत्तस्थं). –d) का ओपोषितम् (→उपोषितम्).

६५. ब$_{1}$. ⊙. –b) द$_{1}$ श्रोत्रिये यः, ग्र$_{2}$ श्रोत्रियाय, उ$_{1}$ श्रोत्रियं यं (→श्रोत्रियं यः). –c) न$_{1}$ वापि (→पापी).

६६. ब$_{1}$. ⊙. –a) न$_{1}$ ग्र$_{2}$ विप्रो (→विप्रः). –b) न$_{1}$ विद्याशीलादिभिः (→शीलविद्यादिभिः); म$_{1}$ गुणैः (→स्वयम्). –d) का$_{1}$ ब$_{3}$ दे$_{2.6}$ अतिक्रम्य च, दे$_{4}$ न$_{1}$ अतिक्रम्यैव, ते$_{1}$ अभिक्रम्यापि, ग्र$_{2}$ अ*क्राम्यापि (→अतिक्रम्यापि).

६७. ब$_{1}$. ⊙. –a) दे$_{4}$ योचिते, दे$_{10}$ याचिते, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ याचते (→योऽर्चितं); ब$_{3}$ प्रतिगृह्णीयाद्, दे$_{1.3.4\ 8-10}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. प्रतिगृह्णाति, दे$_{6}$ प्रतिगृह्णीया (→प्रतिगृह्णीयाद्). –b) दे$_{1.3.4.8-10}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. ददात्यर्चित-°, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ ददा (उ$_{1}$ दद्या-)त्यर्थिन° (→दद्यादर्चित°); ब$_{3}$ ते$_{1}$ तु, दे$_{1.4.6.8-10}$ मुवें. मुए. मुब वा (→च). –c) म$_{1}$ तावभि (→तावुभौ); का$_{1}$ दे$_{4}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ गच्छत (का$_{1}$ °तां) (→गच्छतः). –d) ते$_{1}$ नरकं तद्, ग्र$_{2}$ नरकस्तु, उ$_{1}$ नरकं च (→नरकं तु); का$_{1}$ दे$_{3.4}$ उ$_{1}$ विपर्ययं (दे$_{3}$ °यात्, दे$_{4}$ उ$_{1}$ °येत्) (→विपर्यये).

६८. ब$_{1}$. ⊙. –a) दे$_{6}$ चार्थपि, ग्र$_{2}$ वार्य्यापि (→वार्यपि); द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ प्रयत्नेन (→प्रयच्छेत); ते$_{1}$ नचाल्पमपि यच्छेत. –b) का$_{1}$ ब$_{2}$ दे$_{1.2.4.10}$ हेतुकेऽपि च (ब$_{2}$ वा), ते$_{1}$ हैतुके तु वा, द$_{1}$ म$_{1}$ हैतुके तथा, ग्र$_{2}$ हन्तके *था, उ$_{1}$ हन्तके तथा, मुवें. हैतुकेऽपि वा (→हैतुकेऽपि च). –c) का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{2}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुब. न पाषण्डेषु, दे$_{3}$ पाखंडेषु* (→पाषण्डेषु च); दे$_{4}$ न पाषंडे सर्वेषु नः –d) का$_{1}$ न वेदविदि, दे$_{4}$ * वेदविधि, दे$_{6}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$नावेदविधि (न$_{1}$ °ध) (→नावेदविदि); ते$_{1}$ वस्तु च (→धर्मवित्).

६९. ब$_{1}$. ⊙. –a) दे$_{4}$ अप एव, न$_{1}$ सुवर्णं च, ग्र$_{2}$ अप्रपश्च (→अपूपञ्च). –b) ते$_{1}$ गावस्तु, द$_{1}$ उ$_{1}$ गवाश्वं (उ$_{1}$ °श्व), ग्र$_{2}$ गवां श्वं (→गामश्वं); दे$_{1.4}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ उ$_{1}$ पृथिवी (→पृथिवीं); ते$_{1}$ तथा, द$_{1}$ तिलात् (→तिलान्). –c) दे$_{6}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ अविप्रान् (द$_{1}$ °त्) (→अविद्वान्); का$_{1}$ °गृह्णाति, ते$_{1}$ °गृह्यापि (→°गृह्णानो). –d) ब$_{2}$ दारुवत्, दे$_{6}$ काष्ठवित् (→काष्ठवत्).

७०. ब$_{1}$. ⊙. –a) दे$_{10}$ लब्धेत्, उ$_{1}$ विप्सेत् (→लिप्सेत्). –b) का$_{1}$ प्रशत्तेभ्यो (→प्रशस्तेभ्यो); का$_{1}$ दे$_{3}$ ते$_{1}$ द्विजोत्तमाः (ते$_{1}$ °म) (→द्विजोत्तमः). –c) ब$_{2.3}$ मुब. राजन्य-, दे$_{2}$ चा जाति-, दे$_{4}$ वा याति-, दे$_{6}$ राजाभि-, न$_{1}$ वा जात-, ते$_{1}$ वाविप्र- (→वा जाति-); ब$_{2}$ -वैश्यादेर्, ब$_{3}$ -वैश्येभ्यो, मुब. -वैश्याभ्यां (→-मात्रेभ्यो). –d) दे$_{1}$ ननु (→न तु); दे$_{10}$ शूद्रान् (→शूद्रात्); दे$_{3.4.6}$ कदाचन (→कथञ्चन).

७१. ब$_{1}$. ⊙; उ$_{1}$. ७१–७२ ⊙. दे$_{3}$. ab ⊙. –a) ग्र$_{2}$ व्रीहि° (→वृत्ति°); दे$_{1}$ °नाछ (दि)ष्ठेन्, दे$_{4.6}$ °मान्विच्छे (दे$_{6}$ छे)त्, दे$_{8.9}$ °नादिछेन्, दे$_{10}$ °नानिच्छेत् (→°मन्विच्छेन्). –b) न$_{1}$ दीहेत, मुब. नेहते (→नेहेत); न$_{1}$ वन° (→धन°); दे$_{1.8-10}$ °विस्तरे (→°विस्तरम्). –c) ब$_{2}$ °लोभ, दे$_{1.8.10}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ मुए. °लाभे (न$_{1}$ °भो), दे$_{3}$ °लोभात्, दे$_{4}$ °योगे, द$_{1}$ °लोक, ग्र$_{2}$ °लोको (→°लोभे); का$_{1}$ प्रजेशस्तु, ब$_{3}$

वेदानधीत्य सकलान् यज्ञांश्चावाप्य सर्वशः ।
न तां गतिमवाप्नोति सङ्कोचाद् यामवाप्नुयात्।।७२
प्रतिग्रहरुचिर्न स्यात् यात्रार्थं तु समाहरेत् ।
स्थित्यर्थादधिकं गृह्णन् ब्राह्मणो यात्यधोगतिम् ।।७३
यस्तु याचनको नित्यं न स स्वर्गस्य भाजनम् ।
उद्वेजयति भूतानि यथा चौरस्तथैव सः ।।७४
गुरून् भृत्यांश्चोज्जिहीर्षुरर्चिष्यन् देवतातिथीन् ।
सर्वतः प्रतिगृह्णीयान्न तु तृप्येत् स्वयं ततः ।।७५
एवं गृहस्थो युक्तात्मा देवताऽतिथिपूजकः ।
वर्त्तमानः संयतात्मा याति तत् परमं पदम् ।।७६
पुत्रे निधाय वा सर्वं गत्वाऽरण्यं तु तत्त्ववित् ।
एकाकी विचरेन्नित्यम् उदासीनः समाहितः ।।७७
एष वः कथितो धर्मो गृहस्थानां द्विजोत्तमाः ।
ज्ञात्वाऽनुतिष्ठेन्नियतं तथाऽनुष्ठापयेद् द्विजान् ।।७८
इति देवमनादिमेकमीशं
गृहधर्मेण समर्चयेदजस्रम् ।
समतीत्य स सर्वभूतयोनिं
प्रकृतिं याति परं न याति जन्म ।।७९ वें.१.२६.७८

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे षडविंशोऽध्यायः ।।२६।।

दे$_{4}$ ग्र$_{2}$ प्रशस्त (ब$_{3}$ °क्त) स्तु, दे$_{10}$ प्रसिक्तस्तु (→प्रसक्तस्तु). –d) का$_{1}$ ब्राह्मणा° (→ब्राह्मण्या°); दे$_{10}$ हेलये, ते$_{1}$ युज्यते, +हीयते (→हीयते).

७२. उ$_{1}$. ⊙. –b) दे$_{3}$ यज्ञानाधाय, दे$_{4}$ यज्ञश्चावापि (→यज्ञांश्चावाप्य). –c) न$_{1}$ न तां गमितिमाप्नोति, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ न च तां गतिमाप्नोति. –d) दे$_{6}$ संकोचां वां, ग्र$_{2}$ संकोच्याद्यां (→संकोचाद् याम्).

७३. –a) का$_{1}$ दे$_{1.6}$ प्रतिगृह° (→प्रतिग्रह°). –b) दे$_{1.6.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. यात्रार्थन्तु धनं हरेत्, न$_{1}$ ते$_{1}$ यात्रार्थं तु समाचरेत्, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ यात्रामात्रं समाह(उ$_{1}$ °च)रेत्. –c) दे$_{4}$ स्थित्यार्था°, दे$_{6}$ स्छित्यन्ना°, दे$_{10}$ स्थित्यर्थ°(→स्थित्यर्था°); उ$_{1}$ गृहेन् (→गृह्णन्). –d) दे$_{4}$ यातिधो° (→यात्यधो°).

७४. –a) दे$_{8.9}$ मुवें. मुए. स्याद्याचको, दे$_{10}$ स्वाध्यायको, ते$_{1}$ याचनिको, ग्र$_{2}$ याजनको (→याचनको). –b) दे$_{6}$ तमः, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ न तु (→न स). –d) दे$_{6}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ चो (दे$_{6}$ चै)र° (→चौर°); ब$_{1}$ तथा च (→तथैव); दे$_{4.6}$ च (→सः).

७५. –a) ब$_{1}$ दे$_{1.6}$ न$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ मुवें भृ (दे$_{6}$ तृ-)त्याश् (→भृत्यान्); ब$_{1}$ दे$_{1.8.10}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. चोज्जिहीर्षन् (→चोज्जिहीर्षुर्). –b) ब$_{1-3}$ मुवें. मुए. अर्चिष्यन्, दे$_{1.4.8-10}$ न$_{1}$ग्र$_{2}$ अनर्चिष्यं (दे$_{10}$ °ष्यां), ते$_{1}$ अभ्यर्चन्, द$_{1}$ अर्चिष्मान्, उ$_{1}$ अर्चिषू (→-अर्चिष्यन्). –d) दे$_{1}$ नातु, दे$_{10}$ न त्ति (?), ते$_{1}$ नानु (→न तु); दे$_{4}$ तिष्ठेत्, ग्र$_{2}$ तृप्त्ये (→तृप्येत्); दे$_{6}$ न तुष्ये स्वपचं ततः.

७६. द$_{1}$. ab ⊙; ग्र$_{2}$. cd ⊙. –a) का$_{1}$ मुक्तात्मा (→युक्तात्मा). –b) का$_{1}$ °नित्य° (→°तिथि°); उ$_{1}$ °पूजकं (→°पूजकः). –c) दे$_{3}$ धर्मशीलः (→वर्त्तमानः). –d) दे$_{10}$ °पदः (→°पदम्); ब$_{2}$ स याति परमां गतिं.

७७. दे$_{4}$. ७७–७८b ⊙. –a) ब$_{2}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ तत् (→वा). –b) ब$_{3}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ [अा]नृण्यं, दे$_{6}$ नृन्यं, न$_{1}$ नृभ्यं (→[अ]रण्यं); दे$_{3}$धर्मवित् (→तत्त्ववित्). –c) द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ संचरेन् (→विचरेन्).

७८. दे$_{4}$. ab ⊙ (द्र. ७७ पा. वि.). –a) ब$_{2}$ एवं हि, द$_{1}$ म$_{1}$ एवं वः, ग्र$_{2}$ एवं यः (→एष वः); दे$_{6}$ धर्म्मा (→धर्मो). –b) दे$_{6.10}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ द्विजोत्तमः (दे$_{6}$°म) (→द्विजोत्तमाः).–c) का$_{1}$ ब$_{1}$ दे$_{1.4.6-10}$ न$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. ज्ञात्वा तु (→ज्ञात्वाऽनु-); ग्र$_{2}$ तिष्ठन् (→तिष्ठेन्); द$_{1}$ नियतस् (→नियतं); ते$_{1}$ कृत्वानेन विधानेन. –d) ब$_{2}$ दे$_{6}$ यथा° (→तथा°); दे$_{4}$ द्विजाः (→द्विजान्); दे$_{3}$ तथानुष्ठाय धर्मवित्, ते$_{1}$ यातितन्नियतं द्विजाः, ग्र$_{2}$ तथानुष्ठापयेद् द्विजवरान्.

७९. दे$_{1.8-10}$. ⊙. –a) का$_{1}$ °मेकमासं, दे$_{4}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ °देवमीशं, ते$_{1}$ °मेकविंशं (→°मेकमीशं). –b) दे$_{3.4}$ ते$_{1}$ गृहधर्मं (दे$_{3}$ गृहीधर्मं) रभिपूजयेदजस्रम्, न$_{1}$ गृहधर्मेण स*र्चयेद् अजस्रं, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ गृहधर्मं (उ$_{1}$ °र्मो) रभिपूजयेन्महेशं, म$_{1}$ गृहधर्मं * मिपूजयेदजस्रं. –c) दे$_{4}$ समभीति, दे$_{6}$ न$_{1}$ मुवें. मुए. तमतीत्य, उ$_{1}$ समधीत्य (→समतीत्य); ब$_{2.3}$ मुब. * (→स); ब$_{1}$ समतीत्य* सर्वयोनिं प्रकृति, दे$_{3}$ समतीत्य पुनः स सर्वयोनिमूलां. –d) का$_{1}$ प्रकृतिं याति परं यया न जन्म, ब$_{1}$ याति परन्न याति जन्म **, ब$_{2}$ प्रकृतिपरं न याति जन्म **, ब$_{3}$ प्रकृतीं ** परं न याति जन्म, दे$_{3}$ प्रकृतिं याति शिवं न याति जन्म, दे$_{4}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ प्रकृतिं याति पुनर्न याति जन्म, न$_{1}$ प्रकृतिं यति परं न योनिजन्मः, मुवें. प्रकृति वै स परं न याति जन्म, मुए. प्रकृतिं ** परं न याति जन्म, मुब. प्रकृति-परं न याति जन्म.

पुष्पिका—

पुराणनाम—का$_{1}$ दे$_{2.4.6}$ म$_{1}$ इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिभागे, ब$_{1}$ इति कौर्मे उपरिभागे, ब$_{2}$ दे$_{3}$ इति कूर्म-

२७

व्यास उवाच ।❀

कू.२.२७.१ एवं गृहाश्रमे स्थित्वा द्वितीयं भागमायुषः ।
वानप्रस्थाश्रमं गच्छेत् सदारः साग्निरेव च ।।१

निक्षिप्य भार्यां पुत्रेषु गच्छेद् वनमथापि वा ।
दृष्ट्वाऽपत्यस्य चापत्यं जर्जरीकृतविग्रहः ।।२

शुक्लपक्षस्य पूर्वाह्णे प्रशस्ते चोत्तरायणे ।
गत्वाऽरण्यं नियमवांस्तपः कुर्यात् समाहितः ।।३

फलमूलानि पूतानि नित्यमाहारमाहरेत् ।
यताहारो भवेत् तेन पूजयेत् पितृदेवताः ।।४

पूजयित्वाऽतिथिं नित्यं स्नात्वा चाभ्यर्चयेत् सुरान् ।
गृहादाहृत्य चाश्नीयादष्टौ ग्रासान् समाहितः ।।५

जटाश्च बिभृयान्नित्यं नखरोमाणि नोत्सृजेत् ।
स्वाध्यायं सर्वदा कुर्यान्नियच्छेद् वाचमन्यतः ।।६

अग्निहोत्रं च जुहुयात् पञ्चयज्ञान् समाचरेत् ।

पुराणे, ब3 इति कूर्मपुराणे उपरिभागे, दे1.8-10 इति श्रीकूर्मपुराणे व्यासगीतासु, न1 द1 इति श्रीकौर्मे, ते1 इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे उत्तरभागे, ग्र2 इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिभागे व्यासगीतासूपनिषत्सु, उ1 श्री इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरभागे व्यासगीतासु, मुवें. इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे व्यासगीतासु, मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे उपविभागे व्यासगीतासु, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे उपरिभागे ब्रह्मविद्यायां. **अध्यायनाम**—का1 ब1-3 दे1-4.6.8-10 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. ⊙; मुब. दानधर्मादिकथनं नाम. **अध्यायसंख्या**—ब2 दे6. ⊙; का1 पंचविंशोऽध्यायः ।।२५।।, ब1.3 दे2.4 ते1 पञ्चविंशोऽध्यायः, दे1 मुवें. मुब. षड्विंशोऽध्यायः ।।२६।।, दे3.8-10 द1 ग्र2 म1 मुए. षड्विंशोऽध्यायः, न1 षट्सप्ततितमोऽध्यायः, उ1 षड्विंशोऽध्यायः ।।श्री।।.

२७

❀ न1 द1 ग्र2 म1 उ1 व्यासः; ते1 श्रीशिवः, + सूतः.

१. –a) का1 एवं गृहस्थाश्रमे, द1 म1 उ1 स गृहस्थाश्रमे, ग्र2 संगृहस्थाश्रमे (→एवं गृहाश्रमे). –c) द1 ग्र2 म1 उ1 गत्वा (→गच्छेत्). –d) दे4 सदाराः (→सदारः); दे1.6.8.9 ते1 मुवें. मुए. मुब. वा (→च).

२. दे10. २a–३b ⊙. –c) दे4 दृष्ट्वापत्यं स्व- (→दृष्ट्वापत्यस्य); न1 चापत्यः (→चापत्यं). –d) का1 मर्मरी°, न1 शकरी°, ते1 परुषी°, द1 ग्र2 झर्झरी° (→जर्जरी°); दे1 °विग्रहाः (→°विग्रहः).

३. दे10. ab ; दे6. ३b–५a ⊙. –a) ब3 दे1.2 पूर्वाह्ने, दे6 पूर्वेह्णि (→पूर्वाह्णे). –c) ब2 वनं गत्वा, दे10 गत्वारण्ये (→गत्वारण्यं); का1 च नियमान्, दे2 नियमांस्, दे3 च नियमात्, दे4 ते1 तु नियमात्, न1 नियमपास्, द1 ग्र2 म1 तु नियतस्, उ1 तु नियतं (→नियमवान्). –d) उ1 तपं (→तपः); दे4 समाहितः (→समाहिताः).

४. दे6. ⊙ (द्र. ३ पा. वि.); ग्र2.४-६ ⊙. –a) न1 °मूलाति- (→°मूलानि); ते1 पुष्पाणि, द1 पूजानि (→पूतानि); ब1 फलपूतानि फलमूलानि. –b) ते1 प्रयतो नित्यमाहरेत्. –c) ब1-3 दे2-4 न1 द1 म1 उ1 यदाहारो (→यताहारो). –d) का1 पूजयित्वा तु, द1 म1 उ1 पूजयेन्नित्य- (→पूजयेत् पितृ-); ब1 °देवता, उ1 °देवतां (→°देवताः).

५. ग्र2. ⊙; दे6. a ⊙. –a) ब1-3 पूजयेदतिथिं, दे2 मुब. पूजयेदतिथीन्, दे3 ते1 द1 म1 पूजयेच्चातिथीन् (ते1 °थिं), दे10 मुवें. मुए. पूजयित्वातिथीन्, न1 उ1 पूजयेद्वातिथीन् (→पूजयित्वाऽतिथिं). –b) ब3 म1 उ1 स्नात्वाना(म1 °वा, उ1 °म)भ्यर्चयेत् (→स्नात्वा चाभ्यर्चयेत्); न1 स्नात्वारभ्ययैत् सुरीत्. –c) का1 गृहादापत्य, ब2 ग्रामादानीय, दे1.10 गृहादागत्य, दे2.6 मुवें. गृहादादाय, दे8.9 मुए. मुब. गृहानागत्य (→गृहादाहृत्य); का1 ब2 दे2 उ1 वा° (→चा°); न1 गृहदाहृत्य दाग्नीयान्.

६. ग्र2. ⊙. –a) दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. जटां वै, दे3.4 जटास्तु, दे10 द1 उ1 जटां च, ते1 म1 जटां तु (→जटाश्च). –c) ब2 सर्वथा (→सर्वदा); न1 कार्यं (→कुर्यात्); द1 म1 उ1 नित्यं कुर्याद्वा सुसमाहितः.

७. –a) ब3 दे2.4.6 म1 तु (→च). –b) दे1 °यज्ञां (→°यज्ञान्); दे4 ते1 समाहरेत् (→समाचरेत्). –c) ब3 अनन्यैर्, दे1 उत्पन्नैर्, दे2 मुन्यन्तैः, दे3 आरण्यैर्, दे6 अन्यत्रैर्, ते1 उत्पाद्यैर्, द1 ग्र2 म1 उ1 वन्यान्नैर् (→मुन्यन्नैर्); दे1.8.9

मुन्यन्नैर्विविधैर्मेध्यैः शाकमूलफलेन वा ॥७
चीरवासा भवेन्नित्यं स्नायात् त्रिषवणं शुचिः ।
सर्वभूतानुकम्पी स्यात् प्रतिग्रहविवर्जितः ॥८
दर्शेन पौर्णमासेन यजेत नियतं द्विजः ।
ऋक्षेष्वाग्रयणे चैव चातुर्मास्यानि चाहरेत् ।
उत्तरायणं च क्रमशो दक्षस्यायनमेव च ॥९
वासन्तैः शारदैर्मेध्यैर्मुन्यन्नैः स्वयमाहृतैः ।
पुरोडाशांश्चरूंश्चैव विधिवन्निर्वपेत् पृथक् ॥१०
देवताभ्यश्च तद् हुत्वा वन्यं मेध्यतरं हविः ।
शेषं समुपभुञ्जीत लवणं च स्वयं कृतम् ॥११
वर्जयेन्मधुमांसानि भौमानि कवकानि च ।
भूस्तृणं शिग्रुकं चैव श्लेष्मातकफलानि च ॥१२
न फालकृष्टमश्नीयादुत्सृष्टमपि केनचित् ।
न ग्रामजातान्यार्त्तोऽपि पुष्पाणि च फलानि च ॥१३
श्रावणेनैव विधिना वह्निं परिचरेत् सदा ।
न द्रुह्येत् सर्वभूतानि निर्द्वन्द्वो निर्भयो भवेत् ॥१४
न नक्तं किंचिदश्नीयाद् रात्रौ ध्यानपरो भवेत् ।
जितेन्द्रियो जितक्रोधस्तत्त्वज्ञानविचिन्तकः ।
ब्रह्मचारी भवेन्नित्यं न पत्नीमपि संश्रयेत् ॥१५ वें.२.२७.१६

मुवें. मुए. मुब. वन्यैः, दे6 द1 ग्र2 उ1 मध्यैः (→मेध्यैः). –d) दे1.6.8.10 म1 मुवें. मुए. मुब. °फलेन च, दे3 °फलादिभिः (→°फलेन वा).

८. –a) द1 चीरवासो (→चीरवासा); दे4 चरेन्नित्यं (→भवेन्नित्यं). –b) दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. स्नाति, दे4 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 स्नात्वा, न1 स्नायी (→स्नायात्); ब2 त्रिषवणः, ब3 त्रिसवनं (→त्रिषवणं).

९. ब1. ९e-१४d ⊙. –a) ब3 दे3.4 द1 ग्र2 उ1 दर्शेन (दे3 °ण) पूर्णमासेन, दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. स (दे10 नि) दर्शपौर्णमासेन, न1 दर्शनं पूर्वमासेन. –b) दे6 यजते (→यजेत); दे4 नियतेंद्रियः, ते1 नियतो द्विजः, म1 निपुणन्द्विजः (→नियतं द्विजः). –c) का1 ऋ*ष्याश्रयणे, ब1 ऋत्वेष्ट्याग्रयणे, ब2.3 ऋत्विष्ट्याग्रहणे, दे1.10 ऋष्येष्वाग्रयणे, दे4 राज्येष्वाग्रयणे, दे6 ऋत्विज्याग्रहणे, न1 ऋक्षेष्ट्याग्रयणे, ते1 ऋक्षैश्चाग्रयणैश्, उ1 ऋक्ष*ग्रयणे (→ऋक्षेष्वाग्रयणे); दे4 द1 म1 उ1 नैव (→चैव). –d) का1 ब3 दे2.6 °मासानि, ग्र2 °मासादि (→°मास्यानि); का1 ब1.2 दे6 द1 ग्र2 म1 वाहरेत्, ब3 वा चरेत्, ते1 चचारेत् (→चाहरेत्). –e) द1 उत्तरायने (→उत्तरायणं); म1 क्रमतो, उ1 क्रमेण (→क्रमशो). –f) का1 दे6 ते1 म1 दक्षिणायनं (→दक्षस्यायनं); द1 वा (→च).

१०. ब1. ⊙. –a) का1 ब2.3 दे4.6 न1 ग्र2 म1 वासंत-, दे2 वासंते, द1 वसंत-, उ1 वसन्ते (→वासन्तैः); न1 शारदं, द1 ग्र2 उ1 शारदोर् (उ1 °दो) (→शारदैर्); दे4 मध्यैर्, द1 ग्र2 उ1 मध्ये (→मेध्यैर्); ते1 वर्षान्तमाचरेन्मेध्यैर्. –b) दे6 आकृतैः, ग्र2 आसृतैः (→आहृतैः); ते1 अत्यन्तैस्समुदाहृतैः. –c) दे3.4 द1 ग्र2 उ1 पुरोडाशं चरुं चैव, दे8.9 म1 मुवें. मुए. पुरोडाशांश्चरुञ्चैव. –d) का1 द्विधिवत्, दे1.8.9 विविधं, दे10 ग्र2 मुवें. मुए. द्विविधं, द1 उ1 विधिना (→विधिवन्).

११. ब1. ⊙. –a) ग्र2 तं (→तद्); दे4 कृत्वा (→हुत्वा). –b) का1 मध्य-, न1 मध्ये (→मेध्य-); न1 हरिः (→हविः). –c) का1 ब2 दे4.6.10 न1 द1 ग्र2 उ1 °युञ्जीत (→°भुञ्जीत). –d) दे2 हृतं (→कृतं).

१२. ब1. ⊙. –a) ब2 °मांसादि (→°मांसानि). –b) दे3 पिडानि (→भौमानि); दे2.6 न1 मुवें. मुए. कवचानि, दे10 कंबलानि, ते1 ग्र2 म1 केवलानि, द1 कमलानि (→कवकानि); दे4 भौतिकानि च सर्वशः, उ1 भौमान्यामथकानि च. –c) का1 भूस्तरणं, दे6 भूषणं, म1 भूतणं (→भूस्तृणं); दे1.2 मुवें. मुए. मुब. शिशुकं, दे8.9 सिग्रुकं, दे10 सिग्रूवं (→शिग्रुकं); ब3 भूस्तृणानि श्रुकं चैव. –d) का1 दे6 श्लेष्मांतक°, दे10 श्लेष्मांति° (→श्लेष्मातक°).

१३. ब1 दे1.8-10. ⊙; न1. १३b-१५a ⊙. –a) दे2 निफाल-, दे3 नाकाल-, दे6 न काल-, न1 निष्फलं, द1 न फला (→न फाल-); ग्र2 °कृत° (→°कृष्ट°). –b) दे3 उच्छिष्टं, ते1 उत्कृष्टं (→उत्सृष्टं). –d) मुए. पुष्पानि (→पुष्पाणि).

१४. ब1 न1. ⊙. –a) ब3 श्रावणे चैव, म1 श्रमणे नैव (→श्रावणेनैव). –c) दे6 न दहेत्, दे10 तद्द्रुह्येत्, ते1 नोद्विजेत्, ग्र2 न दूष्येत्, उ1 न मुह्येत् (→न द्रुह्येत्). –d) ब3 निर्द्वन्दो, ते1 निर्दयो, ग्र2 उ1 निर्दण्डो (→निर्द्वन्द्वो).

१५. न1. ⊙. –a) दे1.8-10 मुवें. मुए. न नक्तं चैवमश्नीयात्. –f) दे10 अपि संस्पृशेत्, ते1 अभिसंश्रयेत्, द1 ग्र2 उ1 प्रतिसं(ग्र2 शं) विशेत् (→अपि संश्रयेत्).

.२.२७.१७ यस्तु पत्न्या वनं गत्वा मैथुनं कामतश्चरेत् ।
तद् व्रतं तस्य लुप्येत प्रायश्चित्तीयते द्विजः ॥१६
तत्र यो जायते गर्भो न संस्पृश्यो द्विजातिभिः ।
न हि वेदेऽधिकारोऽस्य तद्वंशेप्येवमेव हि ॥१७
अधः शयीत सततं सावित्रीजाप्यतत्परः ।
शरण्यः सर्वभूतानां संविभागपरः सदा ॥१८
परिवादं मृषावादं निद्रालस्यं विवर्जयेत् ।
एकाग्निरनिकेतः स्यात् प्रोक्षितां भूमिमाश्रयेत् ॥१९
मृगैः सह चरेद् वासं तैः सहैव च संवसेत् ।
शिलायां शर्करायां वा शयीत सुसमाहितः ॥२०
सद्यः प्रक्षालको वा स्यान्माससंचयिकोऽपि वा ।
षण्मासनिचयो वा स्यात् समानिचय एव वा ॥२१
त्यजेदाश्वयुजे मासि संपन्नं पूर्वसंचितम् ।
जीर्णानि चैव वासांसि शाकमूलफलानि च ॥२२
दन्तोलूखलिको वा स्यात् कापोतीं वृत्तिमाश्रयेत् ।
अश्मकुट्टो भवेद् वाऽपि कालपक्वभुगेव वा ॥२३
नक्तं चान्नं समश्नीयाद् दिवा चाहृत्य शक्तितः ।
चतुर्थकालिको वा स्यात् स्याद्वाप्यष्टमकालिकः ॥२४

१६. –a) ब2.3 पत्न्यां (→पत्न्या). –d) ब2 दे3 प्रायश्चित्ती भवेद्, ब3 दे2 प्रायश्चित्तीयतो (→प्रायश्चित्तीयते).

१७. दे10. ab ⊙. –a) दे1.3.8.9 ग्र2 तस्य, द1 म1 तस्यां, उ1 तस्या (→तत्र); उ1 वै (→यो); ब2 गर्भे, दे4 गर्भा, ते1 गर्भात् (→गर्भो). –b) दे1 न संस्पर्शो, दे6 न संस्पृश्ये, ते1 स संस्पृश्यो (→न संस्पृश्यो); दे1.8.9 मुवें. मुए. भवेद् द्विजः, दे3 भवेद् द्विजैः, ते1 न वै द्विजः (→द्विजातिभिः). –c) दे1.3.8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. च (→हि); दे3 वेदाधिकारोऽस्य, दे6 वेदैधिकारोस्या, न1 वेदेऽधिकारोऽस्या, ते1 वेदेऽधिकार स्यात् (→वेदेऽधिकारोऽस्य); ब1 नाहरेद्दधिकारोऽस्य, ब2 न हि वेदेधिकारोस्ति, द1 उ1 न वेदेह्य (उ1 °ध्य) धिकारोस्ति, ग्र2 न चेदस्याधिकारोस्ति. –d) दे4 वंशेष्वेवं, न1 वंश्यप्येवं, द1 वंश्योप्येवं, ग्र2 उ1 वंशोप्येवं, म1 वंश्येप्येवं (→वंशेप्यवं); ब2 न त्वंशेप्येतदेव हि.

१८. –a) दे6.10 अधः शायीत, ते1 अधश्शायी च, द1 एवं क्ष(क्षा)त्रीय, ग्र2 एवं वने च, उ1 एवं क्षत्रियो (→अधः शयीत); दे1.3.8-10 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 नियतं, दे6 शतशं (→सततं). –b) ब1.3 दे6 न1 °जप्य°, दे1.3.8-10 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. °जप° (→°जाप्य°). –c) मुब. शरण्यं (→शरण्यः). –d) दे1.3.8-10 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. °रतः (→°परः).

१९. ब1. १९d–२१a ⊙. –a) का1 दे1.4.8.10 द1 परिवाद-, न1 परि(परि)वादं (→परिवादं); का1 मृषवादे (→मृषावादं). –b) का1 ब1 दे2.6 निद्रालस्येपि, दे4 निद्रालस्याद्वि-, न1 ते1 निद्रालस्ये वि- (→निद्रालस्यं वि-). –d) दे8.9 प्रोषितं (→प्रोक्षितां); ते1 भुवमाश्रयेत्, द1 ग्र2 म1 उ1 भूमिमाचरेत् (→भूमिमाश्रयेत्).

२०. का1. ⊙. –a) ब1 परि**, दे1.8.9 मुवें. मुए. चोद्वायस्, ते1 चरेद्वापि, द1 -चरावास, ग्र2 वसेद्वासं, उ1 रचेद्वासं (→चरेद्वासं). –b) ब1 तैः सहते चैव, ते1 तापसैर्वापि, म1 तैस्सहैस्सह (→तैः सहैव च); ब1 दे1.3.8.9 द1 मुवें. मुए. मुब. संविशेत्, दे6.10 न1 संवशेत्, ते1 संचरेत् (→संवसेत्). –c) दे1.3.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. वा शर्करायां, ते1 कुशशय्यायां (→शर्करायां वा). –d) का1 शयीतस्तु, +शयानस्तु, दे10 शयीतस्तु, ते1 शयानस्सु- (→शयीत सु-).

२१. दे3. ⊙; दे4. a ⊙. –a) द1 श्रद्य, उ1 अन्न- (→सद्यः); का1 न1 ते1 द1 म1 प्रक्षालि(का1 °ल) को, उ1 प्रक्षालनं (→प्रक्षालको); न1 प्राश्या, उ1 को वा (→वास्यान्); ग्र2 अन्यपक्षायिको वा स्यं. –b) दे1.6 मांस° (→मास°); दे1.4.8-10 ते1 मुवें. मुए. °सञ्चयकोऽपि वा, ग्र2 °सञ्चायिकोऽपि वा (→संचयिकोऽपि वा). –c) का1 ब1-3 दे2.4.6 वापि, द1 वाक्यात् (→वा स्यात्). –d) दे10 समानी स च (→समानिचय); दे1.6.9 न1 द1 ग्र2 उ1 मुवें. मुए. मुब. च, ते1 हि (→वा).

२२. ब1 दे6 न1. २२–२३ ⊙; दे3. ab ⊙. –a) दे1 मुए. °युगे (→°युजे). –b) ब2 मुब. मुन्यन्नं, ब3 मुल्यत्वं, ते1 शयनं (→संपन्नं); ते1 सर्व° (→पूर्व°); दे1.8-10 मुवें. मुए. °चिन्तितम् (→°संचितम्). –c) का1 दे2.4 चीर्णानि, म1 शीर्णानि (→जीर्णानि). –d) का1 दे2 °फलेन वा (→°फलानि च).

२३. ब1 दे6 न1. ⊙ (द्र. २२ पा. वि.). –a) ब2 दान्तो° (→दन्तो°). –b) का1 दे4 द1 उ1 कपोतीं, दे10 कापोलिं (→कापोतीं); ब2.3 आश्रितः (→आश्रयेत्). –c) ग्र2 अश्मकूटो (→अश्मकुट्टो). –d) मुवें. मुए. मुब. च (→वा); का1 दे2 कालपक्वमथापि वा.

२४. ब2 ग्र2. २४b–२५c ⊙. –a) ब2 न1 वान्नं, दे4 वांतं (→चान्नं). –b) दे1 दिवां (→दिवा); ब1.3 दे2 न1 ते1 द1 वाहृत्य (→चाहृत्य). –c) दे1 चतुर्थः (→चतुर्थ-). –d)

चान्द्रायणविधानैर्वा शुक्ले कृष्णे च वर्त्तयेत् ।
पक्षे पक्षे समश्नीयाद् यवागूं क्वथितां सकृत् ॥२५
पुष्पमूलफलैर्वापि केवलैर्वर्त्तयेत् सदा ।
स्वाभाविकैः स्वयं शीर्णैर्वैखानसमते स्थितः ॥२६
भूमौ वा परिवर्त्तेत तिष्ठेद् वा प्रपदैर्दिनम् ।
स्थानासनाभ्यां विहरेन्न क्वचिद् धैर्यमुत्सृजेत् ॥२७
ग्रीष्मे पञ्चतपाश्च स्याद् वर्षास्वभ्रावकाशकः ।
आर्द्रवासास्तु हेमन्ते क्रमशो वर्द्धयंस्तपः ॥२८
उपस्पृश्य त्रिषवणं पितृदेवांश्च तर्पयेत् ।
एकपादेन तिष्ठेत मरीचीन् वा पिबेत् तदा ॥२९
पञ्चाग्निर्धूमपो वा स्यादुष्मपः सोमपोऽपि वा ।
पयः पिबेच्छुक्लपक्षे कृष्णपक्षे तु गोमयम् ।
शीर्णपर्णाशनो वा स्यात् कृच्छ्रैर्वा वर्त्तयेत् सदा ॥३०
योगाभ्यासरतश्च स्याद् रुद्राध्यायी भवेत् सदा ।
अथर्वशिरसोऽध्येता वेदान्ताभ्यासतत्परः ॥३१
यमान् सेवेत सततं नियमांश्चाप्यतन्द्रितः । वें.२.२७.३३

ब1 वा सप्ताष्टम°, दे1.8.9 द1 म1 मुवें. मुए. मुब. स्याद्वा चाष्टम°, दे3 अथवाष्टम°, दे4 तथैवाष्टम°, दे10 तद्वा चाष्टम°, ते1 स्याद्वा षष्ठाष्ट°, उ1 यद्वा चाष्टम° (→स्याद्वाप्यष्टम°); दे6 सस्याद्वाप्यष्टकंत्रिकः.

२५. ब2 ग्र2. abc ⊙. –b) ते1 द1 शुक्लकृष्णे, उ1 शुक्ले शुक्ले (→शुक्ले कृष्णे); दे3 न1 वर्जयेत्, ते1 वर्धयेत्, द1 तर्पयेत् (→वर्त्तयेत्). –c) ब1 पक्षे ** (→पक्षे पक्षे); दे10 समाश्नीयाद् (→समश्नीयाद्); न1 पिबेद्दिवा वा रात्रौ वा. –d) दे1.8.9 द्विजाग्रचान् कथितान् सकृत्, दे2 मुब. यवागुकथितां सकृत्, दे10 मुवें. मुए. द्विजाग्रान् (मुए. °ग्रचा) कथितान् सकृत्, ते1 यवागूमपि वा सकृत्.

२६. ब1. २६c-३०b ⊙; द1 ग्र2. २६c-३०f ⊙. –c) दे4 स्वभाविकै, दे6 स्वाभाविकं, न1 स्वाभाविके (→स्वाभाविकैः); दे2 न1 शीर्णे, दे4 कीर्णैर्, ते1 चीर्णैर् (→शीर्णैर्). –d) दे6 वैषाणस (→वैखानस); दे3 पथे स्थितः (→मते स्थितः); दे4 वैश्वानसमवस्थितः, उ1 वैश्वानरसमाहितः.

ब2. पुस्तके b, c मध्ये अधिकम्—

चतुर्थकालिको वा स्यात् स्याद्वाप्यष्टमकालिकः ।
चान्द्रायणविधानैर्वा शुक्ले कृष्णे च वर्त्तयेत् ।
(= २४cd-२५ ab)

२७. ब1 द1 ग्र2. ⊙ (द्र. २६ पा. वि.). –b) उ1 तिष्ठैर्वा (→तिष्ठेद्वा); ब3 दे4 प्रपदैर्दिवं, दे6 प्रपदैर्निने (?), दे10 प्रपतैर्दिनं, न1 प्रपतेर्दिनं, ते1 प्रपदैरिह (→प्रपदैर्दिनम्). –c) ब2.3 दे6 स्नाना°, दे3 ध्याना° (→स्थाना°); का1 ब3 दे4 विरहेत, ते1 विरहन् (→विरहेन्). –d) ते1 वेष° (→धैर्य°); दे3 न क्वचिद्रेत उत्सृजेत्, दे4 न ***** क्वचित्.

२८. ब1 द1 ग्र2. ⊙ (द्र. २६ पा. वि.). –a) ब3 °तपापि स्याद्, दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. °तपास्तद्वद्, दे3 ते1 °तपाश्चैव, दे6 °तपां च स्याद्, न1 °तयाः स्वस्याद् (→°तपाश्च स्याद्); दे3 उ1 ग्रीष्मे पंचाग्निमध्यस्थो, म1 ग्रीष्मे पंचाग्निनावप्येत्. –b) म1 पंश्वभ्रा°, उ1 वर्षाविग्रा° (→वर्षास्वभ्रा°); ब2.3 दे2.6 °काशिकः, न1 °काशिकं (→°काशकः). –c) दे4 साद्र°, दे6 सार्द्धं° (→आर्द्र°); दे6 हेमंते, न1 हैमंते (→हेमन्ते). –d) न1 तपया (→क्रमशो); का1 दे10 वर्द्धयेत् (→वर्द्धयंस्); न1 जपः (→तपः); ते1 क्रमेणावर्तयेत्तपः.

२९. ब1 द1 ग्र2. ⊙ (द्र. २६ पा. वि.). –a) ते1 उपस्पृशे, उ1 उपस्पृशं (→उपस्पृश्य); ब2 उपोष्य त्रिसवर्णञ्च, म1 उपो *** षेवणं. –b) ब3 ते1 पितॄन् (→पितृ-); दे3 तर्पयन् (→तर्पयेत्). –c) म1 वर्तेत (→तिष्ठेत). –d) ब2.3 उ1 मरीचीर्वा, दे4 मरुचिवा, दे6 न1 मरीचिर्वा (→मरीचीन्वा); ब2.3 दे4.6 न1 ते1 उ1 सदा (→तदा) दे3 मारुताशी भवेत्सदा, म1 मरीचान्वाचयेत् सदा.

३०. द1 ग्र2. ⊙; (द्र. २६ पा. वि.); ब1. ab ⊙ (द्र. २६ पा. वि.); दे3. cdef ⊙. –a) ब3 मधुपो, दे2.10 धूमको (→धूमपो); ते1 वान्यद् (→वा स्याद्). –b) ते1 भस्मयः, उ1 ब1 तपः (→उष्मपः); दे1.8-10 न1ते1 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. सोमपोऽथवा, दे3 सोमपो यथा (→सोमपोऽपि वा); दे4 तपः सोममपोऽथवा. –c) दे4 **** (→पयः पिबेत्). –d) न1 **** (→कृष्णपक्षे); दे1.8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. च (→तु); ब3 दे6 गोमयः (→गोमयम्); म1 **** (→तु गोमयम्). –e) दे4.6 °पर्णासनो (→°पर्णाशनो). –f) ब1 कृत्स्नं वा (→कृच्छ्रैर्वा)

३१. –a) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. °रतश्चैव, दे6 °रताश्च स्याद्, ते1 °रतास्तु स्यात्, द1 °रसश्चास्याद् (→°रतश्च स्याद्). –b) दे3 ते1 सदा भवेत् (→भवेत् सदा); दे4 ****** सदा. –c) ब1 °गिरशो, दे10 °शिरसे (→°शिरसो). –d) उ1 °परं (→°परः).

३२. ते1. ३२a-३३b ⊙. –a) ब1 इमान् (→यमान्); दे10 सेवयेत् (→सेवेत); उ1 ** तं (→सततं). –b) दे4

बँ.२.२७.३४ कृष्णाजिनी सोत्तरीयः शुक्लयज्ञोपवीतवान् ।।३२

अथ चाग्नीन् समारोप्य स्वात्मनि ध्यानतत्परः ।
अनग्निरनिकेतः स्यान्मुनिर्मोक्षपरो भवेत् ।।३३

तापसेष्वेव विप्रेषु यात्रिकं भैक्षमाहरेत् ।
गृहमेधिषु चान्येषु द्विजेषु वनवासिषु ।।३४

ग्रामादाहृत्य वाश्नीयादष्टौ ग्रासान् वने वसन् ।
प्रतिगृह्य पुटेनैव पाणिना शकलेन वा ।।३५

विविधाश्चोपनिषद आत्मसंसिद्धये जपेत् ।
विद्याविशेषान् सावित्रीं रुद्राध्यायं तथैव च ।।३६

महाप्रास्थानिकं चासौ कुर्यादनशनं तु वा ।
अग्निप्रवेशमन्यद् वा ब्रह्मार्पणविधौ स्थितः ।।३७

[यस्तु सम्यगिममाश्रमं शिवं
संश्रयेदशिवपुञ्जनाशनम् ।
तापसः स परमैश्वरं पदं
याति यत्र जगतोऽस्य संस्थितिः]।।३८

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे सप्तविंशोऽध्यायः ।।२७।।

चास्यतन्द्रितः, ग्र2 जप्यतन्त्रितः (→चाप्यतन्द्रितः). –c) दे1.8-10 मुवें. मुए. कृष्णाजिनः (→कृष्णाजिनी); द1 ग्र2 कृत्तिवासोत्तरीयश्च, उ1 कृष्णाजिनोत्तरीयाश्च. –d) का1 °तकः (→°तवान्).

अतः परं न1 अधिकम्—

46. * तपोविशेषैर्विविधैर्बुधैश्च श्रुतिचोदितैः ।
शोषयेदात्मनो देहं ध्यानयोगं न संत्यजेत् ।।
एवं स्वाध्यायधर्मेण त्यक्त्वा देहं द्विजातयः ।
अविलुप्तसमाचाराः प्राप्नुवंति परां गतिम् ।। [4]

३३. दे1.8-10. ⊙; ते1. ab ⊙. –a) ब1 न1 द1 अथ वाग्नीन्, दे4 अथ चाग्नि, दे6 अथवा श्रीः, ग्र2 उ1 अथवाग्नीं (→अथ चाग्नीन्). –c) ग्र2 अनिकेतस्या, उ1 अनिकेतस्य (→अनिकेतः स्यान्). –d) उ1 मुक्तिर् (→मुनिर्); दे4 द1 ग्र2 म1 °परायणः, न1 °प्रदो भवेत् (→°परो भवेत्); का1 मुनिर्मोक्षमवाप्नुयात्.

३४. –a) ते1 तापसेष्वपि पित्रेषु. –b) दे6 द1 म1 पात्रिकं, दे1 पौत्रकं, न1 याचकं, ते1 याष्टिकं (→यात्रिकं); दे2-4.6.8-10 मुवें. भैक्ष्यं (–भैक्षं); ब3 दे4 ते1 म1 उ1 आचरेत्, ग्र2 समाचरेत् (→आहरेत्). –c) दे3 °धर्मिषु (→°मेधिषु); दे10 राज्येषु (→चान्येषु). –d) ते1 द्वीपेषु (→द्विजेषु); का1 ब2.3 दे2.6 वनचारिषु (दे2 °सु), दे10 च निवासिषु (→वनवासिषु).

३५. –a) ब1.3 दे1.3.4.6.8-10 न1 द1 ग्र2 म1 चाश्नीयाद् (→वाश्नीयाद्). –b) दे6 ग्रामान् (→ग्रासान्); ब1 वनेचरान्, दे4 द1 वनेवसेत्, ग्र2 न मे वसत् (→वने वसन्). –d) का1 दे4.10 ते1 ग्र2 म1 उ1 -सकलेन, ब2.3 कवकेन, दे2 शकलेऽपि मुब. करकेन (→शकलेन).

३६. –a) दे1 विविधांश् (→विविधाश्); का1 चोपनिषध, ब1 चोपनिषदं, दे1 द1 चोपनिषदो, दे3 ते1 चोपनिषदश्, दे4 चोपनिषद्भिश्, दे8.9 न1 चोपनिषदीर्, दे10 चोपनिषधीर्, ग्र2 चोपनिषणे, उ1 चोपतिष्ठदो (→चोपनिषद). –b) दे1 उ1 ह्यात्म, दे3 चरन्, दे4 ते1 चात्म-, दे6.10 आत्मा, द1 म1 ह्यात्मा- (→आत्म-); दे4 -संसिद्धयो, द1 ग्र2 म1 उ1 -संशुद्धये (→संसिद्धये); ब2 द्विजः (→जपेत्). –c) का1 दे1.4.6 न1 विद्याविशेषात्, ब1 ते1 विद्याविशेषां, द1 सा विद्यापि च, ग्र2 विद्याविद्यापि, उ1 विद्याविशिष्टां (→विद्याविशेषान्); दे4.8.9 द1 सावित्री (→सावित्रीं).

३७. –a) ब1.3 दे1.6.8-10 न1 द1 ग्र2 उ1 मुवें. मुए. मुब. °प्रस्थानिकं, दे4 °प्रस्थानिकीं, म1 °प्रस्थानकं (→°प्रास्थानिकं); ब1 दे1.6.8-10 न1 ते1 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. वासौ (दे1 °सो), दे4 वा स्यात्, द1 वासे, म1 वाथ (→चासौ); का1 ब1-3 दे2.6 तथा, ते1 सदा (→तु वा). –c) दे10 अग्नीषु वेशं (→अग्निप्रवेशं); दे3 अथवा (→अन्यद्वा).

३८. ब2 दे3 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. पुस्तकेषु विद्यते. –a) मुवें. येन (→यस्तु); दे3 शुभं, द1 श्रियं (→शिवं). –b) ब2 सा श्रयन्ति, ते1 द1 संश्रयति, मुवें. संश्रयन्ति (→संश्रयेद्). –c) ब2 ते विशन्ति पदमैश्वरं पदं (ब2 °रं), ते1 सोऽपि तत्र पदमैश्वरं पदं, द1 ग्र2 उ1 तापसादिपद (ग्र2 °दनिश, उ1 °दखिल) मैश्वरं पदं (ग्र2 °रं), म1 सोचिरादिपदमैश्वरं शिवं. –d) ब2 मुवें. यन्ति (→याति); मुवें. तत्र (→यत्र); ब2 न गतस्य, द1 जगतो ह्य-, मुवें. गतमस्य (→जगतोऽस्य); मुवें. संस्थितेः (→संस्थितिः); ग्र2 याति यत्र वहते सहशिवः, उ1 याति तत्र स ततोभ्यसंस्थितः.

पुष्पिका—

पुराणनाम—का1 दे6 म1 इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिभागे, ब1 इति कौर्मे उपरिभागे, ब2 इति कूर्मपुराणे, ब3 दे2 इति कूर्मपुराणे उपवि (दे2 °रि) भागे, दे1 इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिविभागे व्यासगीतासु, दे3 इति कूर्मपुराणे, दे4 इति श्रीकूर्मपुराणे,

२८

व्यास उवाच ।❃

एवं वनाश्रमे स्थित्वा तृतीयं भागमायुषः ।
चतुर्थमायुषो भागं संन्यासेन नयेत् क्रमात् ।।१
अग्नीनात्मनि संस्थाप्य द्विजः प्रव्रजितो भवेत् ।
योगाभ्यासरतः शान्तो ब्रह्मविद्यापरायणः ।।२
यदा मनसि संजातं वैतृष्ण्यं सर्ववस्तुषु ।
तदा संन्यासमिच्छेच्च पतितः स्याद् विपर्यये ।।३
प्राजापत्यां निरूप्येष्टिमाग्नेयीमथवा पुनः ।
दान्तः पक्वकषायोऽसौ ब्रह्माश्रममुपाश्रयेत् ।।४
ज्ञानसंन्यासिनः केचिद् वेदसंन्यासिनः परे ।
कर्मसंन्यासिनस्त्वन्ये त्रिविधाः परिकीर्तिताः ।।५
यः सर्वसङ्गनिर्मुक्तो निर्द्वन्द्वश्चैव निर्भयः ।
प्रोच्यते ज्ञानसंन्यासी स्वात्मन्येव व्यवस्थितः ।।६
वेदमेवाभ्यसेन्नित्यं निराशी निष्परिग्रहः ।
प्रोच्यते वेदसंन्यासी मुमुक्षुर्विजितेन्द्रियः ।।७ बें. २.२८.७

दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे उपरि(मुवें. मुए. °वि) भागे व्यासगीतासु, न$_{1}$ इति श्रीकौर्मे, ते$_{1}$ इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे उत्तरभागे व्यासगीतासु, द$_{1}$ इति श्रीमत्कूर्मपुराणे व्यासगीतासु, ग्र$_{2}$ इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरभागे व्यासगीतासूपनिषत्सु, उ$_{1}$ इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरभागे व्यासगीतासु, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे उपरिभागे ब्रह्मविद्यायां. **अध्यायनाम**—का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{2-4.6}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$. ⊙; दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. वानप्रस्थाश्रमधर्मो नाम. **अध्यायसंख्या**—ब$_{2}$ दे$_{6}$. ⊙; का$_{1}$ षड्विंशोऽध्यायः ।।२६।।, ब$_{1.3}$ दे$_{2.4}$ ते$_{1}$ षड्विंशोऽध्यायः, दे$_{1}$ मुवें. मुब. सप्तविंशोऽध्यायः ।।२७।।, दे$_{3.8-10}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुए. सप्तविंशोऽध्यायः, न$_{1}$ सप्तसप्ततितमोऽध्यायः.

२८

❃ का$_{1}$. ⊙; दे$_{10}$ श्रीवेदव्यास उवाच; न$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ व्यासः; ते$_{1}$ श्रीव्यास उवाच; द$_{1}$ म$_{1}$ श्री व्यासः.

१. –a) दे$_{10}$ च नाश्रमे, ग्र$_{2}$ वनाश्रमं (→वनाश्रमे). –b) उ$_{1}$ आयुषं (→आयुषः). –c) दे$_{6}$ भागा (→भागं). –d) दे$_{3.6}$ सन्यासेन (→संन्यासेन); दे$_{3}$ नयेत्पुमान्, दे$_{6}$ नपेक्रमान् (→नयेत् क्रमात्).

२. –a) ब$_{1.3}$ दे$_{1.10}$ अग्निनात्मनि, उ$_{1}$ अग्नीन् चात्मनि (→अग्नीनात्मनि); ते$_{1}$ [अ]धिस्थाप्य (→संस्थाप्य). –b) दे$_{10}$ स व्रजितो, ग्र$_{2}$ प्रव्राजितो (→प्रव्रजितो). –c) ते$_{1}$ स्यात्तु (→शान्तो).

३. उ$_{1}$. a ⊙. –a) का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{2.6}$ सम्पन्नं, दे$_{4}$ संयातं (→संजातं). –b) ब$_{1}$ वैतृष्णां, दे$_{2}$ वैहृष्टयं, मुए. वैतृष्णं (→वैतृष्ण्यं); दे$_{10}$ °कर्मसु, ग्र$_{2}$ म$_{1}$ °जन्तुषु (→°वस्तुषु). –c) दे$_{3.8.9}$ सन्यासम्, दे$_{6}$ संध्यासम् (→संन्यासम्); ब$_{1}$ दे$_{1.4.8-10}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. इच्छन्ति, ब$_{2}$ इच्छेत्तु (→इच्छेच्च). –d) दे$_{10}$ ग्र$_{2}$ पतितस्य, ते$_{1}$ यतिर्वा स्याद् (→पतितः स्याद्); दे$_{3}$ नान्यथा तद्विपर्यये, दे$_{4}$ तपसा च विपर्ययेत्.

४. –a) दे$_{6}$ प्राजापत्ये (→प्राजापत्यां); दे$_{10}$ प्राजापत्यां निरूप्यष्टिं, न$_{1}$ प्राजापत्याग्निरूप्येष्टिम्. –b) ग्र$_{2}$ अथ सा (→अथवा); दे$_{6}$ अग्निजिन्नथवा पुनः. –c) दे$_{4.10}$ ग्र$_{2}$ दान्त-, दे$_{6}$ दन्तेः (→दान्तः); दे$_{6}$ पक्ष° (→पक्व°); ब$_{1}$ ते$_{1}$ °कषायो वै (→°कषायोऽसौ). –d) दे$_{1.4}$ ब्रह्माश्रयम्, दे$_{10}$ ब्रह्मं श्रमम् (→ब्रह्माश्रमम्); ब$_{3}$ उपासयेत्, ग्र$_{2}$ उपाश्रये (→उपाश्रयेत्).

५. –a) दे$_{4}$ °संयामनः (→°सन्यासिनः); न$_{1}$ कश्चिद् (→केचिद्). –b) का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{2.4.6}$ वेदसंन्यासि(दे$_{4}$ °स)नोऽपरे. –c) ते$_{1}$ क्रम° (→कर्म°); ब$_{1}$ त्वेते, ब$_{2}$ केचित् (→त्वन्ये). –d) दे$_{1.4.8.9}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. विविधाः (→त्रिविधाः); का$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ ते प्रकीर्तिताः (→परिकीर्तिताः).

६. न$_{1}$. cd ⊙. –a) दे$_{3}$ सर्वसंगविनिर्मुक्तो, ग्र$_{2}$ यः सं..स्सर्वनिर्मुक्तो, उ$_{1}$ यः सर्वसङ्गति मुक्तो. –b) न$_{1}$ निर्दण्डः, उ$_{1}$ निर्द्वद्वं (→निर्द्वन्द्वः); द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ निर्गुणः (→निर्भयः). –c) दे$_{2}$ ज्ञानं (→ज्ञान-); ग्र$_{2}$ वा न्यास(→-संन्यासी). –d) दे$_{3}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ स्वात्म (उ$_{1}$ °त्मा) ज्ञाने (→स्वात्मन्येव); दे$_{6}$ महायज्ञपरायणः.

७. न$_{1}$. ab ⊙; ब$_{1}$. ७c-२७d ⊙. –b) ब$_{2}$ दे$_{3}$ ते$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ निराशीर्, ब$_{3}$ दे$_{2.4.6}$ निरासी, दे$_{1.8-10}$ मुवें.

वें.२.२८.८ यस्त्वग्नीनात्मसात्कृत्वा ब्रह्मार्पणपरो द्विजः ।
ज्ञेयः स कर्मसंन्यासी महायज्ञपरायणः ॥८
त्रयाणामपि चैतेषां ज्ञानी त्वभ्यधिको मतः ।
न तस्य विद्यते कार्यं न लिङ्गं वा विपश्चितः ॥९
निर्ममो निर्भयः शान्तो निर्द्वन्द्वः पर्णभोजनः ।
जीर्णकौपीनवासाः स्यान्नग्नो वा ध्यानतत्परः ॥१०
ब्रह्मचारी मिताहारो ग्रामादन्नं समाहरेत् ।
अध्यात्ममतिरासीत निरपेक्षो निरामिषः ॥११
आत्मनैव सहायेन सुखार्थं विचरेदिह ।
नाभिनन्देत मरणं नाभिनन्देत जीवितम् ॥१२
कालमेव प्रतीक्षेत निदेशं भृतको यथा ।
नाध्येतव्यं न वक्तव्यं श्रोतव्यं न कदाचन ।
एवं ज्ञात्वा परो योगी ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥१३
एकवासाऽथवा विद्वान् कौपीनाच्छादनस्तथा ।
मुण्डी शिखी वाऽथ भवेत् त्रिदण्डी निष्परिग्रहः ।
काषायवासाः सततं ध्यानयोगपरायणः ॥१४
ग्रामान्ते वृक्षमूले वा वसेद् देवालयेऽपि वा ।
समः शत्रौ च मित्रे च तथा मानापमानयोः ।

मुए. मुब. निर्द्वन्द्वो (→निराशी); ग्र2 निष्प्रतिग्रहः (→निष्परिग्रहः). –c) दे6 °संन्यासे (→°संन्यासी).–d) दे4 *चक्षुर्विजितेन्द्रियः, न1 मुमुक्षुश्च जितेन्द्रियः.

८. ब1. ⊙. –a) का1 ब2.3 दे2.6 यस्त्वग्निम्, ते1 यः स्वाग्नीन्, ग्र2 य स्वग्निन् (→यस्त्वग्नीन); दे6 आत्मना (→आत्मसात्). –b) दे3 परब्रह्म° (→ब्रह्मार्पण°). –c) दे1.8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. स ज्ञेयः, द1 ग्र2 म1 उ1 विज्ञेयः (→ज्ञेयः स); दे3.8.9 °सन्यासी (→°संन्यासी). –d) न1 °यज्ञे (→°यज्ञ-).

९. ब1. ⊙. –a) दे2 त्रयणाम् (→त्रयाणाम्); म1 वै तेषां (→चैतेषां); दे4 **** च सर्वेषां. –b) दे1.3.8-10 द1 म1 उ1 मुए. मुब. योगी (→ज्ञानी); ग्र2 त्वभ्यतिको (→त्वभ्यधिको). –d) न1 लिंगे (→लिङ्गं); न1 विपश्चिताः, म1 विनिश्चितः (→विपश्चितः).

१०. ब1. ⊙. –a) दे3 निर्ममे, दे4 निर्ह्मो (→निर्ममो); न1 निर्णयः, उ1 नित्यशः (→निर्भयः). –b) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. निष्परिग्रहः, न1 पर्य्यभोजनः, ग्र2 पत्रभोजनः (→पर्णभोजनः); दे4 ***** भोजनः. –c) ग्र2 निर्वी-, उ1 नीवी- (→जीर्ण-); का1 म1 उ1 -वासः स्यात्, दे1.4.6 द1 -वासास्यात्, न1 -वस्त्रस्य, ते1 -वसनो (→-वासाः स्यात्). –d) दे4 उ1 सत्यवाक् (→नग्नो वा); दे4 ज्ञान° (→ध्यान°).

११. ब1. ⊙. –a) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. मितग्रासी, दे6 द1 ग्र2 म1 मिताहारी (→मिताहारो). –b) ब3 दे2 ग्रामान्नान्नं, दे1 ग्रामादत्तं, दे6 ग्रामार्च्चनं, दे8-10 मुवें. मुए. मुब. ग्रामात्त्वन्नं, न1 ग्रामाद्वांनं, ते1 प्रीत्यादत्तं (→ग्रामादन्नं); दे1 समाहे*, दे3 समाहरन्, ग्र2 समाचरेत् (→समाहरेत्). –c) दे4 ** स, ग्र2 अध्याय- (→अध्यात्म-); ब2.3 दे2-4.6 न1 ते1 द1 म1 उ1 मुब. -रतिर्, ग्र2-निरत् (→-मतिर्); दे4 ते1 आसीनो, दे6 वासीत (→आसीत). –d) उ1 निरामिषं (→निरामिषः).

१२. ब1. ⊙. –b) दे1.8-10 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. सुखार्थी (→सुखार्थं); द1 ग्र2 उ1 विचरेद्द्विजः, म1 विहरेदिह (→विचरेदिह). –c) दे1.8.9 नाभिनिंदेत, दे10 नाभि * देत (→नाभिनन्देत). –d) दे1.8.10 म1 °निन्देत (→°नन्देत); का1 ब2.3 दे2.6 जीवनं (→जीवितम्).

१३. ब1. ⊙. –b) का1 ब3 दे2.4 उ1 निर्देशं, न1 निवेशं, द1 ग्र2 म1 निर्वेशं (→निदेशं); दे10 मृतको, न1 भृशको (→भृतको). –c) न1 नान्वेतव्यं (→नाध्येतव्यं); दे10 प्रवक्तव्यं (→न वक्तव्यं). –d) दे1.8.9 ते1 द1 म1 उ1 मुए. न श्रोतव्यं (→श्रोतव्यं न). –e) क1 ब2.3 दे2-4.6 न1 ग्र2 म1 मुब. ज्ञान-, ते1 काल- (→ज्ञात्वा). –f) दे1 ** (→ब्रह्म-); दे6 °भूयम (→°भूयाय).

१४. ब1. ⊙. –a) दे3 °वासोथ (→°वासाथ); दे4 अथ चैकवासा विद्वान्. –b) दे2.4 कौपीन (→कौपीनात्); का1 ब2.3 दे2.6 ते1 म1 छादनोऽपि वा, दे1.8-10 छादनं तथा, दे3 न1 द1 ग्र2 उ1 छादनोथवा (→छादनस्तथा). –c) का1 ब2.3 दे2.6 ते1 ग्र2 म1 मुण्डः (→मुण्डी); का1 शिली वाथ, दे3 ते1 शिखी वापि दे6 शिवः वाथ, ग्र2 शिखीवाद (→शिखी वाऽथ); ब2 भावत् (→भवेत्); दे4 मुडकश्चभवेत्तस्य, न1 मुंडकेश्यथवा दण्डी, म1 मुण्डश्शिखी वा दण्डी वा. –d) न1 दण्डी वा, ग्र2 निर्दण्डं, म1 उ1 निर्दण्डी (→त्रिदण्डी); दे10 नी(ति)परिग्रहः (→निष्परिग्रहः). –e) का1 दे1-4.9.10 मुए. कषाय- (→काषाय-); दे4 -वासा, दे6 -वास, द1 ग्र2 म1 -वासी (→-वासाः).

१५. ब1. ⊙. –a) दे4 यामांते (→ग्रामान्ते); दे3 वृक्ष*ले, उ1 वृक्ष आले (→वृक्षमूले). –b) द1 ग्र2 म1 उ1 वने देवालयेपि वा. –c) दे10 शमं (→समः); का1 ब2.3

भैक्ष्येण वर्त्तयेन्नित्यं नैकान्नादी भवेत् क्वचित् ।।१५
यस्तु मोहेन वालस्यादेकान्नादी भवेद् यतिः ।
न तस्य निष्कृतिः काचिद् धर्मशास्त्रेषु कथ्यते ।।१६
रागद्वेषविमुक्तात्मा समलोष्टाश्मकाञ्चनः ।
प्राणिहिंसानिवृत्तश्च मौनी स्यात् सर्वनिस्पृहः ।।१७
दृष्टिपूतं न्यसेत् पादं वस्त्रपूतं जलं पिबेत् ।
सत्यपूतां वदेद् वाणीं मनःपूतं समाचरेत् ।।१८
नैकत्र निवसेद् देशे वर्षाभ्योऽन्यत्र भिक्षुकः ।
स्नानशौचरतो नित्यं कमण्डलुकरः शुचिः ।।१९
ब्रह्मचर्यरतो नित्यं वनवासरतो भवेत् ।
मोक्षशास्त्रेषु निरतो ब्रह्मसूत्री जितेन्द्रियः ।।२०
दम्भाहंकारनिर्मुक्तो निन्दापैशुन्यवर्जितः ।
आत्मज्ञानगुणोपेतो यतिर्मोक्षमवाप्नुयात् ।।२१
अभ्यसेत् सततं वेदं प्रणवाख्यं सनातनम् ।
स्नात्वाचम्य विधानेन शुचिर्देवालयादिषु ।।२२
यज्ञोपवीती शान्तात्मा कुशपाणिः समाहितः ।
धौतकाषायवसनो भस्मच्छन्नतनूरुहः ।।२३
अधियज्ञं ब्रह्म जपेदाधिदैविकमेव च ।
आध्यात्मिकं च सततं वेदान्ताभिहितं च यत् ।।२४
पुत्रेषु वाऽथ निवसन् ब्रह्मचारी यतिर्मुनिः ।　　　बें.२.२८.२६

दे2.6 न1 तथा मित्रे, द1 च मित्रौ च (→च मित्रे च). –d) न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 तथा मानावमानयोः. –e) का1 दे1.3.4 8.9 न1 ते1 द1 म1 भैक्षेण (दे4 °न), दे6 भैक्ष्येन्न (→भैक्ष्येण); ग्र2 वर्त्तते (→वर्त्तयेत्). –f) दे4 ते1 नैकान्नाशी, दे10 न1 नैकान्नादि (न1 °ति) (→नैकान्नादी); ब2 भवेद्व्रती, उ1 हसत्क्वचित् (→भवेत्क्वचित्).

१६. ब1. ⊙; म1. ab ⊙. –a) का1 दे1.3.4.6.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. वान्यस्माद्, दे2 वालस्माद्, दे10 चान्यस्माद्, द1 पालस्याद् (→वालस्याद्); ते1 यस्तु मोहादथालोभाद्, उ1 यस्तु मोहं मयालस्या. –b) ब3 दे4 एकान्नासी (→एकान्नादी); ब2 भवेद्यती, दे4 न1 भवेद्यदि, दे6 भवेद्व्रती, दे10 भवत्क्वचित् (→भवेद्यतिः). –c) क1 ब2.3 दे2 कार्या (→काचिद्). –d) द1 ग्र2 म1 उ1 कुत्र चित् (→कथ्यते).

१७. ब1. ⊙. –a) दे6 °वियुक्तात्मा (→°विमुक्तात्मा). –b) दे4 °कांचनं (→°काञ्चनः). –c) दे10 प्राण° (→प्राणि°); दे6 °हिंसां (→°हिंसा-); ब3 दे6.10 द1 -निवृत्तिश्च (→-निवृत्तश्च). –d) ब3 मौनिः, द1 ग्र2 म1 उ1 मुनि- (→मौनी).

१८. ब1. ⊙. –c) दे1.8-10 मुवें. मुए. शास्त्र° (→सत्य°); दे3.6 न1 द1 ग्र2 म1 उ1 °पूतं (→°पूतां); दे1.6 वाणी, दे3 द1 ग्र2 म1 उ1 वाक्यं, दे10 वाणि (→वाणीं).

१९. ब1. ⊙; द1 ग्र2 म1. १९d–२०a ⊙ (द्द. सं.). –a) द1 निवसद् (→निवसेद्); न1 देशा (→देशे). –b) दे3 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 वर्षादन्यत्र, न1 वर्षाभ्यो नात्र (→वर्षाभ्योऽन्यत्र); दे4 भिक्षुका (→भिक्षुकः). –c) का1 ब2.3 दे2.6 स्नात्वा (→स्नान-); दे3 °करो (→°रतो). –d) का1 उ1 °धरः (→°करः).

२०. ब1. ⊙; द1 ग्र2 म1. a ⊙ (द्द. सं.); दे4. २०d–२६a ⊙. –d) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. ब्रह्मचारी, दे3 ब्रह्मयुक्तो, ते1 ब्रह्मसूत्रो (→ब्रह्मसूत्री).

२१. ब1 दे4. ⊙. –a) न1 ग्र2 डंभाहंकार°, उ1 सभाहंकार° (→दम्भाहङ्कार°). –b) ते1 निद्रा° (→निन्दा°). –c) दे3 आत्मा° (→आत्म°). –d) का1 दे3 यति-, न1 यतिं (→यतिर्).

२२. ब1 दे4. ⊙. –a) दे1.6.8.9 न1 मुए. मुब. देवं, दे10 वेदान्, द1 देवैः (→वेदं). –b) द1 प्रणवार्थं (→प्रणवाख्यं); दे10 °सनातनीं (→सनातनम्). –c) ग्र2 स्नात्वा सौम्य-(→स्नात्वाचम्य). –d) ब2 शुचिर्देवायनादिषु.

२३. ब1. दे4. ⊙; द1. a ⊙; दे1. २३d–२४ c ⊙. –a) दे10 °वीत (→°वीती); ते1 पूतात्मा (→शान्तात्मा). –c) का1 °कषाय° (→°काषाय°); दे10 °वसनौ (→°वसनो). –d) दे6 भस्मच्छत्र-, दे10 भस्मच्छन्नं, द1 ग्र2 श्मश्रुच्छन्न- (→भस्मच्छन्न-); दे6.10 -तरो(दे6 °रू) रुहः (→-तनूरुहः).

२४. ब1 दे4. ⊙; दे1. abc ⊙; द1 ग्र2. ab ⊙. –a) म1 अपि (→अधि-); न1 संपत्, उ1 जपं (→जपेद्). –b) का1 दे2.3 म1 उ1 अधि° (→आधि°); दे8.9 ते1 मुवें. मुए. मुब. वा (→च); ते1 आदिदैवतमेव वा. –c) ब3 दे3.8-10 उ1 आध्यात्मिकं, न1 अध्यात्मकाश् (→आध्यात्मिकं); दे10 ग्र2 °हतं (→°हितं); द1 ग्र2 उ1 चरेत् (→च यत्); दे3 वेदेष्वभिहितं च यत्, न1 वेदांतविहितं च यत्, ते1 देवादीनां विचिन्तयेत्.

२५. ब1 दे4. ⊙. –a) मुए. मुब. पत्रेषु (→पुत्रेषु); का1 वार्थं, दे1.3.8-10 म1 मुवें. मुए. मुब. चाथ, न1 वास, ते1 चोप- (→वाथ); दे6 निवसद्, ग्र2 उ1 निवसेत् (→निवसन्).

कै.२.२८.२६ वेदमेवाभ्यसेन्नित्यं स याति परमां गतिम् ।।२५

अहिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यं तपः परम् ।
क्षमा दया च संतोषो व्रतान्यस्य विशेषतः ।।२६

वेदान्तज्ञाननिष्ठो वा पञ्च यज्ञान् समाहितः ।
कुर्यादहरहः स्नात्वा भिक्षान्नेनैव तेन हि ।।२७

होममन्त्राञ्जपेन्नित्यं काले काले समाहितः ।
स्वाध्यायं चान्वहं कुर्यात् सावित्रीं संध्ययोर्जपेत् ।।२८

ध्यायीत सततं देवमेकान्ते परमेश्वरम् ।
एकान्नं वर्ज्जयेन्नित्यं कामं क्रोधं परिग्रहम् ।।२९

एकवासा द्विवासा वा शिखी यज्ञोपवीतवान् ।
कमण्डलुकरो विद्वान् त्रिदण्डी याति तत्परम् ।।३०

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागेऽष्टाविंशोऽध्यायः ।।२८।।

–b) ते$_{1}$ यती मुनिः (→यति र्मुनिः). –c) दे$_{10}$ म$_{1}$ अभ्यसं (→अभ्यसेत्). –d) दे$_{10}$ स याति परमं पदं.

२६. ब$_{1}$. ⊙; दे$_{4}$. a ⊙. –b) का$_{1}$ दे$_{10}$ ब्रह्मचर्य- (→ब्रह्मचर्यं); ब$_{2}$ दे$_{1.8-10}$ द$_{1}$ ततः, दे$_{3}$ दमः (→तपः); दे$_{4}$ न$_{1}$ परः (→परं). –c) दे$_{4}$ दयाश्च (→दया च). –d) दे$_{4}$ ब्रह्मण्यस्य, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ व्रतान्यथ, म$_{1}$ व्रतान्युत (→व्रतान्यस्य).

२७. ब$_{1}$. ⊙; दे$_{3}$. २७c-२८b ⊙; दे$_{6}$. c ⊙. –a) दे$_{1.8-10}$ मुए. °निष्णा(दे$_{8}$ °ष्ठा)तान्, न$_{1}$ °निष्ठो यं (→°निष्ठो वा). –b) दे$_{4}$ एव यज्ञात् (→पञ्च यज्ञान्); दे$_{1.8-10}$ मुए. समाहितान्, दे$_{6}$ समाचरेत् (→समाहितः). –c) दे$_{4}$ ग्र$_{2}$ अहं (→अहः); ब$_{3}$ मुवें. ज्ञानध्यानसमायुक्तो, दे$_{2}$ कुर्यादहराः स्नात्वा*, न$_{1}$ कुर्याहिरह स्नात्वा*. –d) ब$_{3}$ दे$_{2}$ भिक्षार्थेन, दे$_{1.8.9}$ मुए. भिक्षान्तेन, दे$_{10}$ भिक्ष्यान्तेन, न$_{1}$ उ$_{1}$ भैक्ष्यान्नेन, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ भैक्षान्नेन (→भिक्षान्नेनै°); दे$_{4}$ भैक्ष्यन्नेन च तेन हि, ते$_{1}$ भिक्षां तेन चरेद्वहिः.

२८. दे$_{3}$. ab ⊙. –a) ब$_{1}$ होमं, दे$_{1}$ हो* (→होम-); द$_{1}$ °मन्त्रं (→मन्त्रान्); म$_{1}$ जपन् (→जपेत्). –b) दे$_{1.8-10}$ मुए. मुब. होम- (→काले); दे$_{1}$ लाले (→काले). –c) दे$_{6.9}$ न$_{1}$ द$_{1}$ उ$_{1}$ वान्वहं (→चान्वहं).

२९. दे$_{4}$. २९a-३०b ⊙. –a) का$_{1}$ दे$_{3}$ द$_{1}$ ध्यायेत सततं देवं, दे$_{1}$ ध्यायीत तं देवदेवं, ग्र$_{2}$ ध्यायितं सततं देवं, मुवें. मुए. ततो ध्यायीत तं देवं. –c) दे$_{1.3.8-10}$ ते$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. एकान्ते, दे$_{2}$ ग्र$_{2}$ एकान्तं, दे$_{6}$ एकार्थं (→एकान्नं); ब$_{2}$ वा त्यजेत्, दे$_{1}$ तर्ज्जयेत्, दे$_{3}$ च जयेत् (→वर्जयेन्). –d) ब$_{1.3}$ दे$_{6.10}$ ते$_{1}$ कामक्रोधं (दे$_{10}$ ते$_{1}$ °ध-) (→कामं क्रोधं); द$_{1}$ प्रतिग्रहम् (→परिग्रहम्).

३०. दे$_{4}$. ab ⊙. –a) का$_{1}$ ब$_{3}$ दे$_{2.6}$ °वासाथ, ते$_{1}$ °वासाश्च (→°वासा वा). –b) का$_{1}$ ते$_{1}$ शिखा- (→शिखी) उ$_{1}$ शिखी यज्ञोपवीतं वा. –c) का$_{1}$ °धरो, +°करो, दे$_{1.8.9}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ मुए. मुब. °धरो (→°करो); म$_{1}$ नित्यं (→विद्वान्). –d) दे$_{6}$ जाति (→याति); ब$_{3}$ दे$_{10}$ द$_{1}$ उ$_{1}$ तत्पदम् (→तत्परम्).

पुष्पिका—

पुराणनाम—का$_{1}$ द$_{1}$ म$_{1}$ इति श्रीकू(का$_{1}$ कौ)र्मपुराणे उपरिभागे, ब$_{1}$ इति कौर्मे उपरिभागें, ब$_{2}$ दे$_{3}$ इति कूर्मपुराणे, ब$_{3}$ दे$_{2}$ इति कू(दे$_{2}$ कौ)र्मपुराणे उपरिविभागे, दे$_{1}$ मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिभागे व्यासगीतासु, दे$_{4.6}$ इति श्रीकूर्मपुराणे, दे$_{8-10}$ इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिभागे व्यासगीतासु, न$_{1}$ इति श्रीकौर्मे, ते$_{1}$ इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे उपरिभागे, ग्र$_{2}$ इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरभागे व्यासगीतासूपनिषत्सु, उ$_{1}$ श्री इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरभागे व्यासगीतासु, मुवें. इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे व्यासगीतासु, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे उपरिभागे ब्रह्मविद्यायां. **अध्यायनाम—**का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{2.4.6}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$. ⊙; दे$_{1}$ मुए. मुब. यतीधर्मो नाम, दे$_{3.8-10}$ मुवें. यतिधर्मे. **अध्यायसंख्या—**ब$_{2}$ दे$_{6}$. ⊙; का$_{1}$ सप्तविंशोध्यायः ।।२७।।, ब$_{1.3}$ दे$_{2}$ ते$_{1}$ सप्तविंशोध्यायः, दे$_{1.4}$ मुवें. मुब. अष्टाविंशोध्यायः ।।२८।।, दे$_{3.8-10}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ मुए. अष्टाविंशोध्यायः, न$_{1}$ अष्टसप्ततितमोऽध्यायः, उ$_{1}$ अष्टाविंशोध्यायः ।।श्री।।.

२९

व्यास उवाच ।❀

एवं स्वाश्रमनिष्ठानां यतीनां नियतात्मनाम् ।
भैक्षेण वर्त्तनं प्रोक्तं फलमूलैरथापि वा ॥१

एककालं चरेद् भैक्षं न प्रसज्येत विस्तरे ।
भैक्षे प्रसक्तो हि यतिर्विषयेष्वपि सज्जति ॥२

सप्तागारं चरेद् भैक्षमलाभात् तु पुनश्चरेत् ।
प्रक्षाल्य पात्रे भुञ्जीयादद्भिः प्रक्षालयेत् तु तत् ॥३

अथवाऽन्यदुपादाय पात्रे भुञ्जीत नित्यशः ।
भुक्त्वा तत् संत्यजेत् पात्रं यात्रामात्रमलोलुपः ॥४

विधूमे सन्नमुसले व्यङ्गारे भुक्तवज्जने ।
वृत्ते शरावसंपाते भिक्षां नित्यं यतिश्चरेत् ॥५

गोदोहमात्रं तिष्ठेत कालं भिक्षुरधोमुखः ।
भिक्षेत्युक्त्वा सकृत् तूष्णीमश्नीयाद् वाग्यतः शुचिः ॥६

प्रक्षाल्य पाणिपादौ च समाचम्य यथाविधि ।
आदित्ये दर्शयित्वान्नं भुञ्जीत प्राङ्मुखोत्तरः ॥७

वे२.२९.७

२९

❀. दे$_3$ व्यास उ.; न$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ व्यासः; ते$_1$ श्री शिवः, + व्यासः; म$_1$ श्रीव्यासः.

१. –a) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.6}$ त्वाश्रम-, दे$_{10}$ विश्वाश्रमे, द$_1$ ग्र$_2$ श्रद्धासु, उ$_1$ अध्यात्म- (→स्वाश्रम-). –c) दे$_{1-3.6}$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. भैक्ष्येण (→भैक्षेण); ब$_1$ ते$_1$ वर्तयेद् (→वर्त्तनं); ब$_1$ नित्यं (→प्रोक्तं).

२. ब$_1$. cd ⊙. –a) दे$_{8.9}$ मुए. मुब. एकं (→एक-); दे$_{1.6}$ भैक्ष्यं (→भैक्षं). –b) का$_1$ ब$_3$ दे$_6$ न (दे$_6$ तत्) प्रसह्येत (→न प्रसज्येत); ब$_1$ विस्तरेत्, दे$_3$ विस्तरं (→विस्तरे). –c) दे$_{1.8-10}$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. भैक्ष्य-, दे$_4$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ भैक्ष-, न$_1$ भीक्ष्य, म$_1$ भैक्ष्यं (→भैक्षे); न$_1$ प्रसज्या, उ$_1$ -प्रसन्नो (→प्रसक्तो); न$_1$ यता, ते$_1$ यतेत् (→यतिर्); दे$_6$ तस्माद्भैक्ष्ये प्रसक्तो हि. –d) का$_1$ विपर्येषु (→विषयेषु); दे$_3$ सज्जते, ग्र$_2$ सर्जंतिः, म$_1$ वर्जितः (→सज्जति); ते$_1$ विषयस्थोपि मज्जति.

३. ब$_1$. ab ⊙. –a) ब$_3$ मुवें. मुए. सप्तागारान्, ग्र$_2$ सप्तगारं (→सप्तागारं); न$_1$ चरद् (→चरेद्); दे$_{10}$ भैक्ष्यं (→भैक्षम्). –b) दे$_{1.3.4.8-10}$ न$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. अलाभे तु, ते$_1$ अलाभेन, द$_1$ अल्पे तु च (→अलाभात्तु). –c) ब$_1$ प्राक्षाल्य (→प्रक्षाल्य); ग्र$_2$ पत्रे (→पात्रे); दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. भुञ्जीत (→भुञ्जीयाद्). –d) ब$_1$ प्राक्षालयेत्, द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ प्रक्षालनं (द$_1$ °थं) (→प्रक्षालयेत्); दे$_{1.8-10}$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. पुनः, दे$_3$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ न तु, दे$_4$ अथ, ते$_1$ च तत् (→तु तत्).

४. –a) ब$_1$ अथ चान्यद्, ग्र$_2$ अथ वान्यम् (→अथ वाऽन्यद्); दे$_6$ उपादाये, दे$_{10}$ उपाध्याय (→उपादाय). –b) दे$_{10}$ पात्रं (→पात्रे). –c) ते$_1$ वा, द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ उ$_1$ तु (→तत्); दे$_1$ संमृज्येत्, दे$_{4.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. संमृजेत् (→संत्यजेत्); दे$_4$ पात्र- (→पात्रं). –d) का$_1$ यात्रापात्रम्, दे$_1$ यात्रमात्रं, दे$_3$ शुचिर्नित्यं, ते$_1$ पत्रमात्रं (→यात्रामात्रम्); दे$_6$ उ$_1$ अलोलुपा (उ$_1$ °खः) (→अलोलुपः).

५. –a) ब$_3$ षण्व-, दे$_3$ शस्त्र-, दे$_{10}$ स च, ते$_1$ त्यक्त-ग्र$_2$ सन्त-, उ$_1$ ह्यन्न- (→सन्न-); का$_1$-मषले, ब$_{1-3}$ -मुषले, दे$_{1-4}$-मुशले, दे$_6$-मुखले, ग्र$_2$-मुलले (→-मुसले). –b) ब$_3$ भृङ्गारे (→व्यङ्गारे); का$_1$ ब$_{1.2}$ दे$_{3.4}$ न$_1$ °वर्जने, ते$_1$ द$_1$ ग्र$_1$ म$_1$ °वर्जिते, उ$_1$ °वर्जि(त)तः (→°वज्जने). –c) का$_1$ °संतापे, दे$_{10}$ °संपात (→°संपाते). –d) ब$_2$ भैक्ष्यं, दे$_{4.6}$ भिक्षा (→भिक्षां).

६. –b) दे$_4$ काले (→कालं); का$_1$ भिक्षामधो°, दे$_{10}$ भिक्षरधो°, ग्र$_2$ भिक्षुरतो° (→भिक्षुरधो°). –c) ते$_1$ भिक्षायुक्तौ (→भिक्षेत्युक्त्वा); का$_1$ भिक्षां गृहीत्वा सकृत्तूष्णीं. –d) दे$_4$ मधायाद्वाग्यतः शुचिः (?).

७. –a) ब$_1$ प्राक्षाल्य (→प्रक्षाल्य); का$_1$ दे$_6$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. पाणीपादौ (→पाणिपादौ). –b) ब$_{1.3}$ दे$_{1.10}$ °विधिः (→°विधि). –c) का$_1$ ब$_2$ दे$_3$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ आदित्यं (→आदित्ये); दे$_3$ दर्शयित्वा तु, दे$_8$ दर्शयित्वान्न- (→दर्शयित्वान्नं). –d) ब$_1$ दे$_{1.8-10}$ प्राङ्मुखो नरः, ब$_2$ ते$_1$ मुब. प्राङ्मुखोत्वरः, दे$_3$ मुवें. मुए. प्राङ्मुखः शुचिः, न$_1$ प्राङ्मुखोपरि, म$_1$ प्राङ्मुखोपरः, उ$_1$ प्राङ्मुखोत्तमः (→प्राङ्मुखोत्तरः).

वें.२.२६.८ हुत्वा प्राणाहुतीः पञ्च ग्रासानष्टौ समाहितः ।
आचम्य देवं ब्रह्माणं ध्यायीत परमेश्वरम् ॥८
अलाबुं दारुपात्रं च मृण्मयं वैणवं ततः ।
चत्वारि यतिपात्राणि मनुराह प्रजापतिः ॥९
प्राग्रात्रे पररात्रे च मध्यरात्रे तथैव च ।
संध्यास्वह्नि विशेषेण चिन्तयेन्नित्यमीश्वरम् ॥१०
कृत्वा हृत्पद्मनिलये विश्वाख्यं विश्वसंभवम् ।
आत्मानं सर्वभूतानां परस्तात् तमसः स्थितम् ॥११
सर्वस्याधारभूतानामानन्दं ज्योतिरव्ययम् ।
प्रधानपुरुषातीतमाकाशं दहनं शिवम् ॥१२
तदन्तः सर्वभावानामीश्वरं ब्रह्मरूपिणम् ।
ध्यायेदनादिमद्वैतमानन्दादिगुणालयम् ॥१३
महान्तं परमं ब्रह्म पुरुषं सत्यमव्ययम् ।
सितेतरारुणाकारं महेशं विश्वरूपिणम् ॥१४
ओंकारान्तेऽथ चात्मानं संस्थाप्य परमात्मनि ।
आकाशे देवमीशानं ध्यायीताकाशमध्यगम् ॥१५
कारणं सर्वभावानामानन्दैकसमाश्रयम् ।
पुराणं पुरुषं शंभुं ध्यायन् मुच्येत बन्धनात् ॥१६

८. –a) दे3.4 द1 ग्र2 म1 उ1 प्राणाहुतिं, न1 प्राणाहुतिः (→प्राणाहुतीः). –b) दे6 ग्रामान् (→ग्रासान्). –c) का1 दे6 उ1 देव-(→देवं); दे4 ब्राह्मणं (→ब्रह्माणं). –d) का1 ध्यायेत (→ध्यायीत).

९. –a) का1 अलाबूं, + अतुंबीं, दे1 आलाबु-, दे6.10 अलांबु (दे6 °बुं) (→अलाबुं); ब1 दारपात्रं, दे1 पात्रं दार्वै, दे8.9 मुए. मुब. पात्रं दार्वं, दे10 पात्रं पूर्वं (→दारुपात्रं), ते1 वा (→च). –b) ब1-3 दे1-3.8.9 न1 उ1 मृन्मयं, दे10 मृण्मये, ग्र2 मृण्मयी (→मृण्मयं); दे4 वैनवं, उ1 वेणवं (→वैणवं); का1 ब1-3 दे2-4 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 तथा, दे10 स तः (?), उ1 पुनः (→ततः). –c) ब1 यत्वारियति, दे1 चचार्येतानि, दे6 चत्वारि याति, दे8-10 मुवें. मुए. चत्वार्येतानि (→चत्वारि यति-); दे6-पत्राणि (→-पात्राणि).

अतः परं ब2 पुस्तके अधिकम्—

*सर्वस्याधारमव्यक्तमानन्दं ज्योतिमव्ययम् । (= १२ab)

१०. –a) दे4 प्राग्मात्रे, दे10 प्रागत्रे, ते1 प्रदोषं, द1 प्राग्रात्रं (→प्राग्रात्रे); दे2 पर र*, दे10 परगत्रे, म1 चापरात्रे, उ1 पाररात्रे (→पररात्रे); ब3 बा (→च). –b) दे4 °पात्रे (→°रात्रे). –c) का1 संध्यासु हि, ब1 सन्ध्यां वह्नि-, ब2.3 सन्द्ध्यामह्नि-, दे1.9.10 मुवें. मुए. मुब. सन्ध्यास्वग्नि (दे10 °ग्निर्), दे2 संध्यामंद्धि-, दे3 संध्ययोह्नि, दे8 ते1 सन्ध्यास्वपि, न1 सन्ध्यासह्नि, ग्र2 सन्ध्यस्वग्नि- (→सन्ध्यास्वह्नि); दे6 संयायामग्निनेषे च. –d) दे4 देवम् (→नित्यम्).

११. –a) द1 हृद्यग्नि- (→हृत्पद्म-); ते1 द1 ग्र2 -निलयं (→-निलये); दे6 कृत्वा कृपा मुनिलये. –b) ब1.3 विश्वाक्षं, ब2 विश्वेशं (→विश्वाख्यं); न1 °संभुवं, ग्र2 °संवसं (→°संभवम्); म1 विष्णवाख्यं विष्णुमव्ययं. –d) द1 परस्थात्, ग्र2 परस्थास्, उ1 परस्वान् (→परस्तात्); ब1.3 दे1.8.9 मुए. मुब. तमसि, द1 तमसं (→तमसः); दे3.4 परं (→स्थितं); ते1 परं शिवमुपस्थितम्, + वरस्मात्तमसः स्थितम्, म1 परस्तात्तमवस्थितं, उ1 परस्वान् समवस्थितम्.

१२. द1. cd ⊙. –a) का1 ब1-3 दे2-4.6 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 मुब. सर्वस्या(दे4 ग्र2 °स्वा)धारमव्यक्तम्. –d) का1 ब2 दे1.8-10. मुवें. मुए. मुब. आकाश, दे4 आकाशे, न1 आकारं (→आकाशं); का1 दाहकं, दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. कुहरं, दे3 तं हरं, दे4 ते1 च हरं, न1 परमं, ग्र2 म1 उ1 अजरं (→दहनं); ब2.3 दे6 परं (→शिवम्).

१३. द1. ⊙. –a) दे4 वदन्तः, ते1 अनन्तं (→तदन्तः); का1 ब1 दे2.4 ग्र2 म1 उ1 °भूतानाम् (→°भावानाम्). –b) ते1 सर्वं, ग्र2 उ1 विश्व° (→ब्रह्म°). –c) ब1 मध्यं वै, दे1.4 8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. °मध्यान्तम् (→°मद्वैतम्). –d) दे1 आनन्दक्षि, मुए. मुब. आनन्दाख्य- (→आनन्दादि-); ग्र2 आनन्दाह्निगुणालयम्.

१४. द1. ⊙; ग्र2 म1 उ1. cd ⊙. –a) ग्र2 म1 उ1 अनन्तं (→महान्तं); दे1.3.4.8-10 ते1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. पुरुषं (→परमं); ग्र2 ब्रह्मं (→ब्रह्म). –b) दे1.3 8-10 ते1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. ब्रह्माणं, दे4 परमं (→पुरुषं). –b) दे3 ईश्वरम् (→अव्ययम्). –c) का1 दे1.8-10 मुए. सितंसितेतरा(दे1 °महा)कारं, दे3 मुवें. तरुणादित्यसंकाशं, दे4 सितेतरानुराकारं. –d) दे4 सहेषु, दे6 महैशं (→महेशं); ब3 दे6 °कारिणं (→°रूपिणम्).

१५. द1 ग्र2 म1 उ1. ⊙; दे3. cd ⊙. –a) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. ओङ्कारेण, दे4 ओंकारम् (→ओंकारान्ते); दे3 ते1 [अ]थवात्मानं, न1 तथात्मानं (→[अ]थ चात्मानं). –b) ब2 आसने (→आत्मनि). –d) का1 ध्यायेत (→ध्यायीत); दे10 °मध्यगां (→°मध्यगम्); ते1 ध्यायीत परमेश्वरम्.

१६. दे3. ⊙; द1 ग्र2 म1 उ1. ab ⊙. –a) ब1.2 दे5 ते1 °भूतानां (→°भावानाम्). –b) ते1 मनसैकं समाश्रयेत्.

यद्वा गुहायां प्रकृतौ जगत्संमोहनालये ।
विचिन्त्य परमं व्योम सर्वभूतैककारणम् ॥१७
जीवनं सर्वभूतानां यत्र लोकः प्रलीयते ।
आनन्दं ब्रह्मणः सूक्ष्मं यत् पश्यन्ति मुमुक्षवः ॥१८
तन्मध्ये निहितं ब्रह्म केवलं ज्ञानलक्षणम् ।
अनन्तं सत्यमीशानं विचिन्त्यासीत संयतः ॥१९
गुह्याद् गुह्यतमं ज्ञानं यतीनामेतदीरितम् ।
योऽनुतिष्ठेन्महेशेन सोऽश्नुते योगमैश्वरम् ॥२०
तस्माद् ध्यानरतो नित्यमात्मविद्यापरायणः ।
ज्ञानं समभ्यसेद् ब्राह्मं येन मुच्येत बन्धनात् ॥२१
मत्वा पृथक् स्वमात्मानं सर्वस्मादेव केवलम् ।
आनन्दमजरं ज्ञानं ध्यायीत च पुनः परम् ॥२२
यस्माद् भवन्ति भूतानि यद् गत्वा नेह जायते ।
स तस्मादीश्वरो देवः परस्माद् योऽधितिष्ठति ॥२३
यदन्तरे तद् गगनं शाश्वतं शिवमव्ययम् ।
यदंशस्तत्परो यस्तु स देवः स्यान्महेश्वरः ॥२४
व्रतानि यानि भिक्षूणां तथैवोपव्रतानि च ।
एकैकातिक्रमे तेषां प्रायश्चित्तं विधीयते ॥२५ वें.२ २९.२५

–c) ब1 दे1.8-10 उ1 पुराण- (→पुराणं); दे1 शुभं (?), मुवें. मुए. मुब. शुभ्रं (→शंभुं). –d) ब2 दे4.6.10 ध्यायेत्, उ1 ध्यायं (→ध्यायन्).

१७. –a) ब3 यथा (→यद्वा); ते1 गृहायां, + गुहायां (→गुहायां); दे1.3.4.8-10 मुवें. मुए. प्रकृतं, ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 प्रकृति (→प्रकृतौ). –b) का1 दे3 द1 म1 उ1 °संमोहनालयं, दे2 °संमोहनालयैः, ग्र2 °संमोहनालयः (→°संमोहनालये). –c) द1 ग्र2 म1 उ1 अचिन्त्यं (→विचिन्त्य); दे10 परमे (→परमं); ग्र2 व्योमं (→व्योम).

१८. –b) म1 यथा: (→यत्र); दे1.6.8 मुए. प्रतीयते (→प्रलीयते). –c) दे4 ब्रह्मणा, म1 परमं (→ब्रह्मणः). –d) ग्र2 उ1 यं (→यत्).

१९. –a) म1 तन्मनो (→तन्मध्ये); ब1 नियतं, ब2 विहितं, दे3 निष्कलं, न1 द1 निहतं, ते1 निलयं (→निहितं); ग्र2 ब्रह्मा (→ब्रह्म). –b) ब1 केवन्य (?), दे4.8.9 केवल (→केवलं); दे2 लक्षणे (→लक्षणं). –c) ग्र2 अनन्तस् (→अनन्तं). –d) द1 अचिन्त्यासीत (→विचिन्त्यासीत); दे4 संयुतः (→संयतः); ग्र2 म1 उ1 परं ब्रह्म सनातनं.

२०. –a) दे3 ज्ञेयं (→ज्ञानं). –b) ते1 एकमीश्वरम्, द1 एतदीश्वरं (→एतदीरितम्). –c) ब3 दे6 योत्र तिष्ठेत्, दे1 योनुविष्टेत्, दे3 सोनुतिष्ठेत्, ग्र2 योनुतिष्ठ (→योऽनुतिष्ठेन्); ब3 ते1 द1 ग्र2 म1 महेशानं, दे1.8-10 मुए. सहैतेन (→महेशेन); ब2 मुब. योनुतिष्ठेत सततं. –d) ब1 दे6.10 योगमीश्वरम् (→योगमैश्वरम्).

२१. –a) ब2 दे6 ज्ञानरतो, दे3 ज्ञात्वा ततो, ते1 ज्ञानपरो (→ध्यानरतो). –c) ब1 ज्ञानं समभ्यत् स ब्रह्मन्, दे1 ज्ञानं सश्नन्यते ब्रह्म, दे3 मुवें. ज्ञानं समाश्रयेद् ब्रह्मा, दे4.8.10 द1 ग्र2 म1 उ1 ज्ञानं समभ्य(ग्र2 °व)सेद् ब्रह्म, ते1 ज्ञानं समभ्यसेद्गुह्यं, मुए. ज्ञानं समन्यते ब्रह्म.

२२. –a) ब1 न1 द1 मुवें. गत्वा, ब2 यत्वा, दे1.10 मुए. नत्वा (→मत्वा); ब1 ते1 त्वमात्मानं, न1 समात्मानं (→स्वमात्मानं). –c) का1 ब1-3 दे2-4.6 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 अक्षरं (→अजरं). –d) दे6 ज्ञायीत, दे10 ध्यायिते, ते1 ध्यायन्न (→ध्यायीत); ब2 तत् (→च); ब1.3 द1 ग्र2 म1 पुनः, दे6 पुरं (→परम्).

२३. –a) ब1 दे1.8-10 मुए. तस्माद्, म1 तस्माद्, + यस्माद् (→यस्माद्). –b) का1 यद् बुद्ध्वा, ब1 द1 ग्र2 म1 उ1 यं गत्वा, दे1 य हुत्वा, दे2 यद्दत्वा, न1 यद् गता, ते1 यद् ज्ञात्वा (→यद् गत्वा); दे3 ज्ञात्वा नेह प्रजायते. –c) ते1 तस्माद्विश्वेश्वरं नित्यं. –d) का1 ब2.3 दे2 न1 मुब. परस्ताद्योधि°, ब1 परस्तायोव°, दे6 परस्तद्येधि°, द1 ग्र2 उ1 स तस्माद्योधि° (→परस्माद्योधि°); का1 दे2 °गच्छति (→°तिष्ठति).

२४. –a) का1 तदंतरैतद्, दे2 यदंतरैतद (→यदन्तरे तद्); ब1 भवनं, ब2 दे1.3.8-10 मुवें. मुए. मुब. गमनं, दे4 ते1 गहनं (→गगनं); द1 ग्र2 म1 उ1 सर्वदुःखप्रशमनं. –b) ते1 देवं (→शिवम्); दे1.4.8-10 ग्र2 मुवें. मुए. उच्यते, दे3 न1 ते1 द1 म1 उ1 अच्युतं (→अव्ययं). –c) ब1 न1 यदाहस्, दे1.4.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. यदाहुस्, दे6 यदंगस्, ते1 यदासुस् (→यदंशस्); दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. यः स्यात्, दे4.10 यस्माद्, ते1 यत्नात् (→यस्तु). –d) दे1.8.9 ते1 मुवें. मुए. मुब. देवस्तु, दे10 देहस्तु (→देवः स्यात्); द1 ग्र2 म1 उ1 स देवः परमेश्वरः. –cd) दे3 ध्यायीत सततं देवं व्रतनिष्ठो महेश्वर.

२५. दे1.8-10. ab ⊙. –a) ते1 यति, ग्र2 धाय (→यानि); दे3 च नृणां, ते1 भिक्षाणां (→भिक्षूणां). –b) दे6 °कृतानि (→°व्रतानि); दे6 तु (→च). –c) ते1 एकैकानि क्रमेणैषां, द1 ग्र2 म1 उ1 एककालिकमेतेषां.

उपेत्य च स्त्रियं कामात् प्रायश्चित्तं समाहितः ।
प्राणायामसमायुक्तं कुर्यात् सांतपनं शुचिः ॥२६
ततश्चरेत नियमात् कृच्छ्रं संयतमानसः ।
पुनराश्रममागम्य चरेद् भिक्षुरतन्द्रितः ॥२७
न धर्मयुक्तमनृतं हिनस्तीति मनीषिणः ।
तथापि च न कर्त्तव्यं प्रसङ्गो ह्येष दारुणः ॥२८
एकरात्रोपवासश्च प्राणायामशतं तथा ।
उक्त्वाऽनृतं प्रकर्तव्यं यतिना धर्मलिप्सुना ॥२९

परमापद्गतेनापि न कार्यं स्तेयमन्यतः ।
स्तेयादभ्यधिकः कश्चिन्नास्त्यधर्म इति स्मृतिः ।
हिंसा चैषापरा दिष्टा या चात्मज्ञाननाशिका ॥३०
यदेतद् द्रविणं नाम प्राणा ह्येते बहिश्चराः ।
स तस्य हरति प्राणान् यो यस्य हरते धनम् ॥३१
एवं कृत्वा स दुष्टात्मा भिन्नवृत्तो व्रताच्च्युतः ।
भूयो निर्वेदमापन्नश्चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ॥३२

---

२६. दे$_{1.8-10}$ मुए. cd ⊙. –a) दे$_{6}$ उत्पत्य (→उपेत्य); का$_{1}$ वा, दे$_{1.3.8-10}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. तु (→च); दे$_{1.6}$ कामान् (→कामात्). –b) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. कृच्छ्रसंयतमानसः. –c) न$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ मुवें. मुब. समायुक्तः (→समायुक्तं). –d) न$_{1}$ कार्यात् (→कुर्यात्); का$_{1}$ ब$_{3}$ दे$_{3.6}$ शान्तपनं, ब$_{1}$ सन्तर्पणं (→सान्तपनं).

२७. ब$_{1}$. ⊙; दे$_{1.8-10}$ मुए. ab ⊙. –a) का$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ चरेत्तु (→चरेत); का$_{1}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ नियमान्, ते$_{1}$ मतिमान् (→नियमात्). –b) ब$_{2}$ ते$_{1}$ उ$_{1}$ कृत्स्नं (→कृच्छ्रं); ते$_{1}$ संपद्य° (→संयत°); उ$_{1}$ -मानसं (→-मानसः); दे$_{4}$ कृच्छ्रं संततमात्मनः. –c) ते$_{1}$ आगत्य (→आगम्य). –d) ते$_{1}$ अतीन्द्रियः (→अतन्द्रितः).

२८. ब$_{1}$. ⊙. –a) दे$_{1.8.9}$ न$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. ननर्म-, दे$_{10}$ न मर्म, ते$_{1}$ अधर्म-, ग्र$_{2}$ म$_{1}$ न धर्म (→न धर्म-); द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ -वक्तुं (→-युक्तं). –b) का$_{1}$ हिनस्तोति, दे$_{6}$ द्विनस्तीति, न$_{1}$ हितसाति, ते$_{1}$ हि न स्थिति (→हिनस्तीति); न$_{1}$ मनीषिणा (→मनीषिणः). –c) द$_{1}$ तथा च, ग्र$_{2}$ न चापि (→तथापि); ब$_{2.3}$ दे$_{2}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुब. न च (→च न). –d) दे$_{6}$ प्रसंगो दोष, ग्र$_{2}$ मनसाप्येष (→प्रसंगो ह्येष); ते$_{1}$ ईषद् गुह्यस्य धारणम्.

२९. ब$_{1}$. ab ⊙. –a) ब$_{3}$ °वासस्तु, दे$_{6}$ °वासेन, न$_{1}$ °वासं च (→°वासश्च). –b) दे$_{6}$ प्राणायामे (→प्राणायाम-); ब$_{2}$ प्राणायामः समन्ततः. –c) ब$_{3}$ [अ]नृणं (→[अ]नृतं); का$_{1}$ नानृतं वै प्रकर्त्तव्यं, ब$_{1}$ उक्त्वानृतं न कर्त्तव्यं, दे$_{1.3.4.8-10}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. कर्त्तव्यं यतिना धर्म (दे$_{1.3.8-10}$ °र्मं), न$_{1}$ अतंद्रिते न कर्तव्यं, उ$_{1}$ कर्तव्यं नाय * धर्म. –d) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. लिप्सुना वरमव्ययम्, दे$_{2}$ लिप्सुना धर्मं लिप्सुना, दे$_{3.4}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$उ$_{1}$ लिप्सुना परमापदि, द$_{1}$ विपरा परमापदि.

३०. उ$_{1}$. cd ⊙. –a) का$_{1}$ दे$_{2}$ परमापदि तेनापि, ब$_{1}$ परमापक्रतेनापि, दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. गतेनापि न (दे$_{10}$ च) कार्यं ते, दे$_{3.4}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ अत्यन्तापद्ग(दे$_{3}$ °पद्ग, दे$_{4}$ °पद्ग)तेनापि, उ$_{1}$ अत्यन्तापग(युक्त)तेनापि. –b) दे$_{9.10}$ मुए. स्तन्यम्, द$_{1}$ स्नेहम् (→स्तेयम्). –c) द$_{1}$ स्नेहाद् (→स्तेयाद्); न$_{1}$ अभ्यधिकं (→अभ्यधिकः); न$_{1}$ किंचित् (→कश्चित्). –d) का$_{1}$ नास्त्वधर्मं, दे$_{4}$ नास्तधर्मं, द$_{1}$ नास्तिधर्म (→नास्त्यधर्मं); का$_{1}$ ब$_{1}$ दे$_{1.3.8-10}$ ते$_{1}$ म$_{1}$ मुए. श्रुतिः, दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ श्रुतः (→स्मृतिः). –e) ब$_{1}$ दे$_{10}$ ते$_{1}$ उ$_{1}$ चैवा-, दे$_{4}$ द$_{1}$ म$_{1}$ चैव (→चैषा); ते$_{1}$ परो (→परा); का$_{1}$ ब$_{1}$ दे$_{6}$ न$_{1}$ दृष्टा, ब$_{2.3}$ दुष्टा, दे$_{2}$ दृष्ट्वा, ग्र$_{2}$ यष्ट्या (→दिष्टा). –f) दे$_{6}$ वात्माज्ञान°, द$_{1}$ उ$_{1}$ च विज्ञान°, ग्र$_{2}$ सविज्ञान° (→चात्मज्ञान°); दे$_{4}$ °नाशिकाः (दे$_{4}$ °कः), दे$_{3}$ ग्र$_{2}$ °नाशिनी, दे$_{8-10}$ °नासिका, द$_{1}$ उ$_{1}$ °नाशनी (→°नाशिका).

३१. –a) मुब. तद् (→यद्); ते$_{1}$ एव (→एतद्). –b) का$_{1}$ प्राणह्येते, म$_{1}$ प्राणाश्चैते (→प्राणा ह्येते); दे$_{10}$ उ$_{1}$ बहिश्चरः (→बहिश्चराः); द$_{1}$ प्राणाह्येतेष्ववस्थिताः. –c) का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.6}$ न$_{1}$ हरते, ब$_{1}$ रहते, दे$_{4}$ हारिति (→हरति). –d) उ$_{1}$ य यस्य (→यो यस्य).

३२. का$_{1}$ ब$_{1}$ दे$_{4}$. cd ⊙. –a) दे$_{1.8.9}$ मुए. एतत् (→एवं); ब$_{1}$ दे$_{1.8-10}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. सुदुष्टात्मा, दे$_{10}$ सुदिष्टात्मा (?), न$_{1}$ समुद्दिष्टा, म$_{1}$ सुदुष्टात्वा (→स दुष्टात्मा). –b) दे$_{1.6}$ भिन्नवृत्तौ (दे$_{6}$ °त्ते), ग्र$_{2}$ म$_{1}$ हीनवृत्तो (म$_{1}$ °त्तौ) (→भिन्नवृत्तो); का$_{1}$ वृताच्युतः, दे$_{1.3}$ द$_{1}$ उ$_{1}$ वृता (म$_{1}$ °त्तं) हतः, दे$_{4}$ ते$_{1}$ व्रतापहः, दे$_{6}$ वृतश्च्युतेः, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. व्रताहतः, न$_{1}$ यमच्युतः, ग्र$_{2}$ पितामहः, म$_{1}$ प्रतीहतः (→व्रताच्युतः). –c) ब$_{2}$ भूयश्चैवेदम् (→भूयो निर्वेदम्); द$_{1}$ आपन्नाः (→आपन्नः). –d) दे$_{10}$ ते$_{1}$ उ$_{1}$ चान्द्रायणं (→चान्द्रायण-); दे$_{6}$ चरेद्भिक्षुरतंद्रितः.

विधिना शास्त्रदृष्टेन संवत्सरमिति श्रुतिः ।
भूयो निर्वेदमापन्नश्चरेद् भिक्षुरतन्द्रितः ॥३३
अकस्मादेव हिंसां तु यदि भिक्षुः समाचरेत् ।
कुर्यात्कृच्छ्रातिकृच्छ्रं तु चान्द्रायणमथापि वा ॥३४
स्कन्देदिन्द्रियदौर्बल्यात् स्त्रियं दृष्ट्वा यतिर्यदि ।
तेन धारयितव्या वै प्राणायामास्तु षोडश ।
दिवास्कन्दे त्रिरात्रं स्यात् प्राणायामशतं तथा ॥३५
एकान्ने मधुमांसे च नवश्राद्धे तथैव च ।
प्रत्यक्षलवणे चोक्तं प्राजापत्यं विशोधनम् ॥३६
ध्याननिष्ठस्य सततं नश्यते सर्वपातकम् ।
तस्मान्महेश्वरं ज्ञात्वा तस्य ध्यानपरो भवेत् ॥३७
यद् ब्रह्म परमं ज्योतिः प्रतिष्ठाक्षरमद्वयम् ।
योऽन्तराऽत्र परं ब्रह्म स विज्ञेयो महेश्वरः ॥३८
एष देवो महादेवः केवलः परमः शिवः ।
तदेवाक्षरमद्वैतं तदादित्यान्तरं परम् ॥३९
यस्मान्महीयते देवः स्वधाम्नि ज्ञानसंज्ञिते ।
आत्मयोगाह्वये तत्त्वे महादेवस्ततः स्मृतः ॥४०
नान्यद् देवान्महादेवाद् व्यतिरिक्तं प्रपश्यति ।   बें.२.२९.४१

३३. दे$_6$. ⊙; ब$_1$ दे$_{2.4}$. ab ⊙. –b) ब$_3$ सम्वत्सर- (→संवत्सरम्); म$_1$ चरेच्चान्द्रायणव्रतं, + संवत्सरमिति श्रुतिः. –c) द$_1$ आपन्ना: (→आपन्नः). –d) दे$_4$ चरद् (→चरेद्).

३४. –a) का$_1$ दे$_6$ द$_1$ हिंसा तु (→हिंसां तु). –b) ग्र$_2$ समाहरेत् (→समाचरेत्). –c) ग्र$_2$ उ$_1$ कार्यं (→कुर्यात्); ब$_3$ द$_1$ ग्र$_2$ कृच्छ्रादि° (→कृच्छ्राति°); ब$_1$ च (→तु). –d) ते$_1$ अपि चान्द्रायणं तथा.

३५ –a) का$_1$ कृत्वे*न्द्रिय°, ब$_1$ दे$_3$ न$_1$ स्कन्नेदि (दे$_3$ °वें)द्रिय°, दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. स्कन्नमिद्रिय°, दे$_6$ स्कंद्येद्रि द्रिय°(?), ते$_1$ स्वप्नेवेन्द्रिय° (→स्कन्देदिन्द्रिय°). –b) द$_1$ प्रियां (→स्त्रियं); का$_1$ दृष्टा (→दृष्ट्वा); दे$_3$ क्षरेद्यदि, ते$_1$ चलेद्यदि, द$_1$ पतिर्यदि, म$_1$ पतेर्यदि (→यतिर्यदि). –c) ग्र$_2$ धारयतीयं (→धारयितव्या); ते$_1$ तेन तावद्विधातव्याः. –d) का$_1$ प्राणायामांस्तु, ब$_1$ दे$_{6.10}$ द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ प्राणायामस्तु (→प्राणायामास्तु). –e) का$_1$ दिवास्कंदे, + रेतस्पंदे, ब$_1$ दे$_{1.3.4.8-10}$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. दिवास्कन्ने (→दिवास्कंदे); दे$_1$ त्रिरावं स्यात् (?), दे$_{10}$ त्रिरात्रस्य, ग्र$_2$ तिरात्रौ स्यात् (→त्रिरात्रं स्यात्).

३६. ब$_1$. ⊙. –a) दे$_1$ एकान्ना, दे$_{2-4.8.10}$ द$_1$ ग्र$_2$ मुवें. मुए. एकांते, दे$_6$ एकान्नं, ते$_1$ एकाह्ले (→एकान्ने); दे$_2$ मांसेव, दे$_4$ मांसं च, ग्र$_2$ मासे च, म$_1$ उ$_1$ मांसे तु (→मांसे च). –b) ब$_3$ न च (→नव-). –c) दे$_{10}$ लवणं (→लवणे); ब$_3$ नोक्तं, मुवें. मुए. मुब. प्रोक्तं (→चोक्तं). –d) दे$_{6.10}$ प्राजापत्य विशोधनम्.

३७. ब$_1$ दे$_{10}$. ⊙ –a) दे$_1$ °निष्कस्य (→°निष्ठस्य). –b) दे$_3$ नश्यंते(→नश्यते). –c) द$_1$ माहेश्वरं (→महेश्वरं); ब$_{2.3}$ दे$_{2.6}$ ध्यात्वा (→ज्ञात्वा). –d) ब$_2$ ततो ध्यानपरो भवेत्, ब$_3$ दे$_6$ तस्य ध्यानरतो भवेत्, दे$_{1.3.4.9}$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. तद् (दे$_4$ तं) ध्यानपरमो भवेत्.

३८. ब$_1$. ⊙; दे$_1$. bcd ⊙. –a) दे$_{10}$ द$_1$ ज्योति (→ज्योतिः); दे$_1$ ध्यायेद् ब्रह्म परं ज्योतिः. –b) दे$_{3.4.8-10}$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. प्रतिष्ठाक्षरमव्ययम्, द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ प्रतिष्ठाकरमव्ययम्, उ$_1$ प्रतिष्ठाक्षाममव्ययम्. –c) का$_1$ दे$_2$ योन्तरात्मा परं ब्रह्म, दे$_3$ यः परात् परमं ब्रह्म, दे$_4$ यश्चरेत्परमं ब्रह्म, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. योन्तरा परमं ब्रह्म, ते$_1$ यो महत्परमं ब्रह्म, द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ यश्चरेत्परमं ब्रह्म.

३९. ब$_1$. ⊙; दे$_1$. ab ⊙. –a) उ$_1$ एष देवे महादेवे. –b) का$_1$ परमं शिवः, न$_1$ परमेश्वरः (→परमः शिवः). –c) दे$_2$ स (→तद्); दे$_{10}$ तदैकाक्षरं (→तदेवाक्षरम्); ब$_3$ दे$_6$ एवैतं, द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ अव्यक्तं (→अद्वैतं). –d) दे$_6$ द$_1$ तदादित्या (दे$_6$ °व्या)त्परं पदं (दे$_6$ °रं), ते$_1$ तथादित्यान्तरं परं, ग्र$_2$ उ$_1$ दद्यात्तत्परमं पदं.

४०. ब$_1$. ⊙. –a) दे$_4$ यन्मान्(?), न$_1$ द$_1$ म$_1$ तस्मात् (→यस्मान्); दे$_{1.8-10}$ उ$_1$ मुवें. मुए. महीयसो, दे$_6$ महीयेते, न$_1$ महायते, ते$_1$ स ज्ञायते (→महीयते); दे$_9$ ग्र$_2$ म$_1$ देव, उ$_1$ देवा (→देवः). –b) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{1.3.4.8-10}$ न$_1$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. स्वधाग्नि-, उ$_1$ स्वयाम्न- (→स्वधाम्नि); दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. °संस्थिते (→°संज्ञिते); ते$_1$ पृथग्विज्ञानसंज्ञितः, ग्र$_2$ स्वधाविज्ञान संज्ञिते, म$_1$ स्वाधाग्निजौ * संहिते. –c) दे$_4$ आत्मयोगमये तत्त्वे, दे$_6$ म$_1$ उ$_1$ आत्मयोगाव्य (दे$_6$ °क, उ$_1$ °ह्व)ये तत्त्वे, न$_1$ आत्मनो गां ह्वये तत्त्वे, ते$_1$ आत्मा यो ज्ञायते तत्त्वं, द$_1$ ग्र$_2$ आत्मयोगाह्वयो(ग्र$_2$ °यं) तत्त्वे. –d) द$_1$ महायोगस् (→महादेवस्).

४१. ब$_1$. ⊙. –a) ब$_2$ दे$_{1.8-10}$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. नान्यं (ते$_1$ द$_1$ उ$_1$ °न्य) देवं, ब$_3$ नान्यन्देवा म$_1$

वे२.२६.४१ तमेवात्मानमन्वेति यः स याति परं पदम् ।।४१
मन्यन्ते ये स्वमात्मानं विभिन्नं परमेश्वरात् ।
न ते पश्यन्ति तं देवं वृथा तेषां परिश्रमः ।।४२
एकमेव परं ब्रह्म विज्ञेयं तत्त्वमव्ययम् ।
स देवस्तु महादेवो नैतद् विज्ञाय बध्यते ।।४३
तस्माद् यतेत नियतं यतिः संयतमानसः ।
ज्ञानयोगरतः शान्तो महादेवपरायणः ।।४४
एष वः कथितो विप्रा यतीनामाश्रमः शुभः ।
पितामहेन विभुना मुनीनां पूर्वमीरितम् ।।४५
नापुत्रशिष्ययोगिभ्यो दद्यादिदमनुत्तमम् ।
ज्ञानं स्वयंभुवा प्रोक्तं यतिधर्माश्रयं शिवम् ।।४६
इति यतिनियमानामेतदुक्तं विधानं
पशुपतिपरितोषे यद् भवेदेकहेतुः ।
न भवति पुनरेषामुद्भवो वा विनाशः
प्रणिहितमनसो ये नित्यमेवाचरन्ति ।।४७

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे एकोनत्रिंशोऽध्यायः ।।२६।।

नान्यन्देवान् (→नान्यद् देवान्); दे$_1$ उ$_1$ महादेव (→महादेवाद्). –b) का$_1$ ग्र$_2$ अतिरिक्तं, दे$_1$ [अ]नुतिरिक्तं(?), दे$_6$ वातिरिक्तं (→व्यतिरिक्तं). –c) ब$_2$ दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. आत्मेति, दे$_{10}$ अव्येति (→अन्वेति); म$_1$ तद्वेदात्मानमद्वैतं. d–) का$_1$ ब$_3$ दे$_1$ न$_1$ मुवें. मुब. यः स याति परमं पदम्, ब$_2$ दे$_3$ ते$_1$ म$_1$ स याति परमं पदं, द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ स (ग्र$_2$ सं) पश्यति परं पदं.

४२. ब$_1$. ⊙. –a) दे$_{1.3}$ मन्यते यः, दे$_4$ अन्यं मते, द$_1$ अन्यन्ते ये (→मन्यन्ते ये); ते$_1$ मन्यन्ते येऽन्यमात्मानं. –b) का$_1$ उ$_1$ विभिन्न- (→विभिन्नं); दे$_{1.4}$ परमेश्वरान् (दे$_4$ °रं), ते$_1$ परमात्मनः (→परमेश्वरात्). –c) का$_1$ नैते, दे$_3$ न तत्, ते$_1$ ते न (→न ते); का$_1$ ते (→तं). –d) दे$_4$ तथा, उ$_1$ प्रया- (→वृथा); म$_1$ उ$_1$ परिश्रमं (→परिश्रमः).

४३. ब$_1$. ⊙. –a) दे$_{1.8\text{-}10}$ मुवें. मुए. एकं ब्रह्म- (→एकमेव); न$_1$ [अ]परं (→परं). –b) दे$_9$ मुवें. मुए. ज्ञेयं तत्, द$_1$ उ$_1$ विज्ञानं (→विज्ञेयं); म$_1$ विज्ञानं तत्वदर्शिभिः. –c) दे$_6$ सादरस्तु (→स देवस्तु); म$_1$ देवदेव महादेव. –d) दे$_{1.8\text{-}10}$ ग्र$_2$ मुवें. मुए. वाध्यते (→बध्यते); दे$_4$ ते$_1$ नैतद्विज्ञाय-मुह्यति (ते$_1$ °च्यते), म$_1$ ****** ध्यते.

४४. ब$_1$. ⊙. –a) ब$_3$ दे$_{1.3.8\text{-}10}$ ते$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. यजेत, दे$_6$ यतेति (→यतेत). –b) न$_1$ यति (→यतिः). –c) दे$_6$ °रता, न$_1$ °रतिः, ते$_1$ °परः (→°रतः).

४५. –a) दे$_6$ विप्रो, दे$_{10}$ ते$_1$ विप्राः (→विप्रा). –b) ते$_1$ शुचिः (→शुभः); दे$_6$ यतीनामाशुभः परः. –c) द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ विधिना (→विभुना). –d) ब$_{2.3}$ दे$_2$ मुनि (ब$_2$ दे$_2$ °नी)ना (→मुनीनां); का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{2\text{-}4.6.8\text{-}10}$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ ईरितः (→ईरितम्).

४६. दे$_{10}$. cd ⊙. –a) दे$_1$ मुवें. मुए. नात्र शिष्यस्य (→नापुत्रशिष्य-). –b) ते$_1$ एतद् (→इदम्). –c) दे$_{1.8.9}$ मुए. मुब. प्रोक्तं (→ज्ञानं); का$_1$ ब$_3$ दे$_4$ न$_1$ मुवें. मुए. स्वयंभुना, दे$_6$ स्वयंभुवान् (→स्वयंभुवा); दे$_1$ ज्ञातं, दे$_{8.9}$ मुए. मुब. ज्ञानं (→प्रोक्तं). –d) दे$_6$ याति (→यति-); ब$_1$ °धर्मा श्रियं, ब$_{2.3}$ द$_1$ म$_1$ उ$_1$ °धर्माश्रमं (→°धर्माश्रयं); दे$_{1.8}$ मुए. मुब. शुभम्, द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ परं (→शिवम्).

४७. –a) का$_1$ दे$_3$ यति, द$_1$ उ$_1$ ननु, म$_1$ यदि (→इति); का$_1$ इति, ब$_1$ ** (→यति-); द$_1$ -नियमानम् (→-नियमानाम्). –b) ते$_1$ एकमेव (→एकहेतुः). –c) उ$_1$ मुह्यति (→भवति); ते$_1$ वा विनाशं, द$_1$ नापि नाशं, ग्र$_2$ उ$_1$ वापि नाशं (→वा विनाशः). –d) दे$_{1.4.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. °मनसा (→°मनसो); दे$_3$ एवाचंयंति, दे$_4$ एव चरंति (→एवाचरन्ति).

पुष्पिका—[द$_1$ पुस्तके अध्यायसमाप्तिर्नास्ति).

पुराणनाम—का$_1$ दे$_2$ म$_1$ इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिभागे, ब$_1$ इति कौर्मे उपरिभागे, ब$_2$ दे$_3$ इति कूर्मपुराणे, ब$_3$ इति कूर्मपुराणे उपरिभागे, दे$_1$ इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिविभागे व्यास-गीतासु, दे$_{4.6.10}$ इति श्रीकूर्मपुराणे, दे$_{8.9}$ इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिभागे व्यासगीतासु, न$_1$ इति श्रीकौर्मे, ते$_1$ इत्यादिमहापुराणे श्रीकूर्मपुराणे उत्तरभागे व्यासगीतासु, ग्र$_2$ इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरभागे व्यासगीतासूपनिषत्सु, उ$_1$ श्री इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरभागे, मुवें. इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे व्यासगीतासु, मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे उपविभागे व्यासगीतासु, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे उपरिभागे ब्रह्मविद्यायां. **अध्यायनाम**—ब$_2$. दे$_{1.3.4.6}$ $_{8.9}$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$. ⊙; का$_1$ यतिधर्मान्, ब$_1$ दे$_2$ यति-धर्मानाम्, ब$_3$ मुवें. मुए. मुब. यतिधर्मो नाम, दे$_{10}$ यतिधर्मे. **अध्यायसंख्या**—ब$_2$ दे$_6$. ⊙; का$_1$ अष्टविंशोऽध्यायः ।।२९।।, ब$_{1.3}$ दे$_2$ ते$_1$ अष्टा(दे$_2$°ष्ट)विंशोऽध्यायः, दे$_{1.3.4.8\text{-}10}$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ एकोनविंशोऽध्यायः, न$_1$ एकोनसीतितमोऽध्यायः, मुवें. मुब. एकोनत्रिंशोऽध्यायः ।।२६।।, मुए. ऊनत्रिंशोऽध्यायः.

३०

व्यास उवाच ।❀

अतः परं प्रवक्ष्यामि प्रायश्चित्तविधिं शुभम् ।
हिताय सर्वविप्राणां दोषाणामपनुत्तये ॥१
अकृत्वा विहितं कर्म कृत्वा निन्दितमेव च ।
दोषमाप्नोति पुरुषः प्रायश्चित्तं विशोधनम् ॥२
प्रायश्चित्तमकृत्वा तु न तिष्ठेद् ब्राह्मणः क्वचित् ।
यद् ब्रूयुर्ब्राह्मणाः शान्ता विद्वांसस्तत्समाचरेत् ॥३
वेदार्थवित्तमः शान्तो धर्मकामोऽग्निमान् द्विजः ।
स एव स्यात् परो धर्मो यमेकोऽपि व्यवस्यति ॥४
अनाहिताग्नयो विप्रास्त्रयो वेदार्थपारगाः ।
यद् ब्रूयुर्धर्मकामास्ते तज्ज्ञेयं धर्मसाधनम् ॥५
अनेकधर्मशास्त्रज्ञा ऊहापोहविशारदाः ।
वेदाध्ययनसंपन्नाः सप्तैते परिकीर्त्तिताः ॥६
मीमांसाज्ञानतत्त्वज्ञा वेदान्तकुशला द्विजाः ।
एकविंशतिसंख्याताः प्रायश्चित्तं वदन्ति वै ॥७
ब्रह्महा मद्यपः स्तेनो गुरुतल्पग एव च । वे.२.३०.८

३०

❀ दे$_3$ द$_1$. ⊙; न$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ व्यासः; ते$_1$ श्रीशिवः; म$_1$ श्रीव्यासः.

१. –a) दे$_3$ अथातः सं–(→अतः परं). –b) दे$_4$ न$_1$ उ$_1$ प्रायश्चित्तं (→प्रायश्चित्त-); दे$_3$ तव, म$_1$ परं, + शुभं (→शुभम्). –c) ब$_3$ °लोकानां (→°विप्राणां). –d) दे$_1$ मुए. मुब. पापानां (→दोषाणां); का$_1$ अनुपत्तये, ब$_1$ अपपन्नये, न$_1$ अनु(त)रत्तये (→अपनुत्तये).

२. –a) उ$_1$ यत्कृत्वा (→अकृत्वा); दे$_6$ -भिहितं (→विहितं). –b) ते$_1$ विहितं (→निन्दितं); दे$_3$ द$_1$ उ$_1$ वा (→च). –c) दे$_{2.4}$ दोषां (→दोषं). –d) ते$_1$ प्रायश्चित्तेन शोधयेत्.

३. –b) दे$_4$ शुचिर् (→तिष्ठेद्); दे$_6$ ब्रह्मणः (→ब्राह्मणः). –c) दे$_4$ यत्र (→यद्); ते$_1$ यदि स्युः (→यद् ब्रूयुर्). –d) दे$_6$ त्वत्, ते$_1$ तु (→तत्); दे$_1$ °चरन् (→°चरेत्); दे$_3$ विद्वांस त * समाचरेत्.

४. –a) का$_1$ वेदार्थे, दे$_6$ विदार्थं, द$_1$ विद्यार्थ-, ग्र$_2$ वेदान्त- (→वेदार्थ-). –b) का$_1$ दे$_4$ °कामाग्निमान् (→कामोऽग्निमान्); ब$_1$ द्विजा, म$_1$ शुचिः (→द्विजः); ग्र$_2$ धार्मिकः साग्निमान् द्विजः. –c) म$_1$ परा (→परो); ते$_1$ एष स्यात् परमो धर्मो, द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ स तु स्यात् परमो धर्मो. –d) उ$_1$ य (→यम्); दे$_6$ [अ]ग्नि, द$_1$ वा (→[अ]पि); उ$_1$ व्यवस्थितः (→व्यवस्यति) ते$_1$ यमेकोप्यनुवश्यति.

५. द$_1$. ५a–६b ⊙; म$_1$. c ⊙. –a) दे$_4$ म$_1$ समा° (→अना°); ब$_3$ [अ]नमो, दे$_1$[अ]ग्नये, दे$_2$ [अ]प्रयो (→[अ]ग्नयो). –b) ते$_1$ तपो (→त्रयो); म$_1$ * यो वेदा ****. –c) ब$_2$ दे$_{1.4.10}$ न$_1$ मुवें. °कामांस्ते, दे$_3$ °मात्रे तु, ग्र$_2$ °कामांस्तं (→°कामास्ते); उ$_1$ यद्वदेयुर्धर्मका *. –d) दे$_{1.8\text{-}10}$ मुवें. तत् ज्ञानं (→तज्ज्ञेयं); ते$_1$ ब्रह्म° (→धर्म°); का$_1$ °शोधनम् (→°साधनम्); म$_1$ *** धर्मसाधनम्.

६. ब$_1$. ६a–७d ⊙. –a) म$_1$ अथवा (→अनेक-); न$_1$ ग्र$_2$ °शास्त्रज्ञो (ग्र$_2$ °ज्ञ) (→°शास्त्रज्ञा). –b) दे$_{10}$ जपहोम°, ग्र$_2$ उ$_1$ द्विज(उ$_1$ °जा)योग° (→ऊहापोह°); दे$_4$ °विशारदः (→°विशारदाः). –c) दे$_{4.6}$ ते$_1$ °संपन्ना (→°सम्पन्नाः). –d) द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ सप्त ते, म$_1$ सभ्यास्ते (→सप्तैते); दे$_3$ सदैते पर्षदः स्मृताः.

७. ब$_1$. ⊙. –a) दे$_4$ ग्र$_2$ म$_1$ मीमांस- (→मीमांसा-); का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.4.6}$ द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ मुब. -न्याय°, ते$_1$ -शास्त्र° (→-ज्ञान°); दे$_3$ °तत्त्वज्ञो (→°तत्त्वज्ञा). –b) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.6}$ न$_1$ वेदाङ्ग° (→वेदान्त°); दे$_1$ °कुशलाः, दे$_4$ °कुशल- (→°कुशला). –c) दे$_{1.8\text{-}10}$ मुवें. मुए. मुब. °विख्याताः, दे$_6$ °संख्याता, द$_1$ °ंख्याकाः (→°संख्याताः); द$_1$ च, म$_1$ हि (→वै).

८. –a) ब$_{1.3}$ दे$_{2.4.8\text{-}10}$ ते$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ मद्यप (→मद्यपः). –b) दे$_4$ स्तेना, दे$_6$ न$_1$ म$_1$ स्तेयो (→स्तेनो); ग्र$_2$ वा (→च). –c) दे$_4$ पंचमः सत्वविज्ञेयः. –d) दे$_3$ यश्च तैः,

वें.२.३०.८ महापातकिनस्त्वेते यश्चैतैः सह संवसेत् ॥८
संवत्सरं तु पतितैः संसर्गं कुरुते तु यः ।
यानशय्यासनैर्नित्यं जानन् वै पतितो भवेत् ॥९
याजनं योनिसंबन्धं तथैवाध्यापनं द्विजः ।
कृत्वा सद्यः पतेज्ज्ञानात् सह भोजनमेव च ॥१०
अविज्ञायाथ यो मोहात् कुर्यादध्यापनं द्विजः ।
संवत्सरेण पतति सहाध्ययनमेव च ॥११
ब्रह्महा द्वादशाब्दानि कुटिं कृत्वा वने वसेत् ।
भैक्षमात्मविशुद्धयर्थं कृत्वा शवशिरोध्वजम् ॥१२
ब्राह्मणावसथान् सर्वान् देवागाराणि वर्जयेत् ।
विनिन्दन् स्वयमात्मानं ब्राह्मणं तं च संस्मरन् ॥१३
असंकल्पितयोग्यानि सप्तागाराणि संविशेत् ।
विधूमे शनकैर्नित्यं व्यङ्गारे भुक्तवज्जने ॥१४
एककालं चरेद् भैक्षं दोषं विख्यापयन् नृणाम् ।
वन्यमूलफलैर्वापि वर्त्तयेद् धैर्यमाश्रितः ॥१५
कपालपाणिः खट्वाङ्गी ब्रह्मचर्यपरायणः ।
पूर्णे तु द्वादशे वर्षे ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥१६
अकामतः कृते पापे प्रायश्चित्तमिदं शुभम् ।
कामतो मरणाच्छुद्धिर्ज्ञेया नान्येन केनचित् ॥१७

दे6 यस्त्वेतैः, ते1 न चेतैस्, द1 ग्र2 उ1 यस्सतैस् (→यश्चैतैः); दे1.8.9 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. संविशेत्, दे4 संवदेत् (→संवसेत्).

९. –a) द1 म1 उ1 °सरेण (→°सरन्तु); द1 म1 उ1 पतति, मुब. पतितः (→पतितैः). –b) दे4.6 संसर्ग- (→संसर्गं); दे3 च यः, दे6 तु याः, दे8 तु सः (→तु यः). –c) न1 याग°, ग्र2 ध्यान° (→यान°). –d) दे4 जात्मनः, ते1 याजनैः, उ1[अ] जानन् वै (→जानन् वै).

१०. उ1. १०b-१२a ⊙. –a) दे1 याजन्यं, उ1 याजिनं (→याजनं); दे4 °सैनेयं (→°संबन्धं). –b) दे4 तथैव (→तथैवा-); ब3 द1 ग्र2 °ध्यायनं, ते1 °ध्ययनं (→°ध्यापनं); दे4 ते1 ग्र2 द्विजाः (→द्विजः). –c) दे1.8-10 मुवें. मुए. सद्यः कृत्वा (→कृत्वा सद्यः); दे1.8-10 मुवें. मुए. पतत्येन, दे4 पते जन्म, न1 पतेत् ज्ञानं (→पतेज् ज्ञानात्). –d) का1 भोजन (→भोजनं)

११. उ1. ⊙. –a) द1 ग्र2 [अ]पि (→[अ]थ). –b) दे6 ते1 द1 ग्र2 म1 अध्ययनं (→अध्यापनं); दे4 ते1 द्विजाः (→द्विजः). –c) ब2 पतितं, दे10 पतितः (→पतति). –d) दे4 सदा° (→सहा°); का1 ब3 दे1 °ध्यायनं, दे6 °ध्याजनं (→°ध्ययनं); ते1 सहायाध्यायिन एव च.

दे1 पुस्तके १०cd-११ab आवृत्तम्.

१२. उ1. a ⊙. –a) दे6 द्वादशाहा° (→द्वादशाब्दा°). –b) का1 ब1-3 दे2.3.6 ग्र2 कुटीं, उ1 ** (→कुटिं); ग्र2 वसन् (→वसेत्). –c) का1 भैक्षेणात्म°, ब1 भैक्षस्यान्न°, ब2.3 मुब. भिक्षेदात्म°, दे2 भैक्षाण्या°, दे3 भैक्ष्याश्या°, दे4 भैक्ष्यं स्वा°, न1 भैक्षत्वात्म°, ते1 भैक्षं वात्म°, द1 ग्र2 म1 भैक्षं चात्म° (→भैक्षमात्म°); दे1 मुवें. मुए. °विशुध्यर्थं (→°विशुध्यर्थे); दे6 भैक्ष्यास्वातानि शुध्यर्थं. –d) ब1 गावं, ते1 चाथ (→शव-); म1 मुवें. °शिरोर्ध्वजम् (→°शिरोध्वजम्).

१३. ब1. ⊙; का1. cd ⊙. –b) दे3 नैवा°, दे10 देव° (→देवा°); का1 देवागारान् विवर्जयेत्, दे2 देवागारां वि(नि)वर्जयेत्, ते1 देवागाराणि(च) वर्जयेत्. –c) दे4 विनिंद्यात् स्वियमात्मानं, द1 ग्र2 म1 उ1 विनिन्द्य च स्वमात्मानं. –d) दे3.10 द1 ग्र2 म1 उ1 संस्मरेत् (→संस्मरन्); ते1 ब्राह्मणं मनसा स्मरन्.

१४. ब1. ⊙; का1. ab ⊙. –a) ग्र2 °कराणि (→°कल्पित). –b) ते1 होमा° (→सप्ता°). –c) द1 विधूम-, ग्र2 विधूमै (→विधूमे); ते1 विधिरेष स्वकैर्नित्यं. –d) का1 °वज्जले, ब2 दे4.6-10 न1 °वर्जने, ब3 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 °वर्ज्जिते (→°वज्जने).

१५. ब1 द1 ग्र2 म1. ⊙. –a) ब3 °काले, दे10 °काल (→°कालं); मुब. * रेद् (→चरेद्); दे1.4 भैक्ष्यं (→भैक्षं). –b) दे1.4 उ1 विज्ञापयन् (उ1 °य), का1 न1 विख्यापयेत् (→विख्यापयन्). –c) दे3 धान्य°, उ1 वनै° (→वन्य°). –d) का1 दे2 वर्जयेद् (→वर्त्तयेद्); का1 दे2 धर्मं, दे1.8.9 मुवें. मुए. वै स, दे10 देयं (→धैर्यं).

१६. ब1 द1 ग्र2 म1. ⊙. –a) दे6 °पाणिं (→°पाणिः). –c) दे4 पूर्वे (→पूर्णे). –d) दे8 °हत्या(?) (→°हत्यां).

१७. ब1 द1 ग्र2 म1. ⊙. –a) दे4 अकामतत् कृते पापे. –b) ते1 उ1 स्मृतं (→शुभं). –c) दे10 कामना (→कामतो); दे4 मरणं (→मरणात्); दे6 बुद्धिः (→शुद्धिर्). –d) दे1 ज्ञेयो, दे3 रतो, ते1 भूयान् (→ज्ञेया); उ1 नान्येति (→नान्येन); न1 ज्ञाना नान्येककर्मणा.

कुर्यादनशनं वाऽथ भृगोः पतनमेव वा ।
ज्वलन्तं वा विशेदग्निं जलं वा प्रविशेत् स्वयम् ॥१८
ब्राह्मणार्थे गवार्थे वा सम्यक् प्राणान् परित्यजेत् ।
ब्रह्महत्यापनोदार्थमन्तरा वा मृतस्य तु ॥१९
दीर्घामयान्वितं विप्रं कृत्वानामयमेव तु ।
दत्त्वा चान्नं स दुर्भिक्षे ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥२०
अश्वमेधावभृथके स्नात्वा वा शुध्यते द्विजः ।
सर्वस्वं वा वेदविदे ब्राह्मणाय प्रदाय तु ॥२१

सरस्वत्यास्त्वरुणया संगमे लोकविश्रुते ।
शुध्येत् त्रिषवणस्नानात् त्रिरात्रोपोषितो द्विजः ॥२२
गत्वा रामेश्वरं पुण्यं स्नात्वा चैव महोदधौ ।
ब्रह्मचर्यादिभिर्युक्तो दृष्ट्वा रुद्रं विमुच्यते ॥२३
कपालमोचनं नाम तीर्थं देवस्य शूलिनः ।
स्नात्वाऽभ्यर्च्य पितॄन् भक्त्या ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥२४
यत्र देवादिदेवेन भैरवेणामितौजसा ।
कपालं स्थापितं पूर्वं ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ॥२५ वें२.३०.२५

---

१८. ब1. ⊙. –a) दे10 चाच, ते1 चार्य, ग्र2 वाद्य (→वाथ). –b) दे6.10 च (→वा). –c) दे1.8-10 मुए. मुब. ज्वलितं (→ज्वलन्तं); दे3 वह्निं (→अग्नि). –d) दे3 वाथ (→वा प्र-).

१९. –a) ते1 ब्राह्मणोर्थे (→ब्राह्मणार्थे); उ1 गवार्थे ब्राह्मणार्थे वा. –b) द1 ग्र2 म1 उ1 सद्यः (→सम्यक्). –c) म1 महा° (→ब्रह्म°); उ1 °दार्थं (→°दार्थं). –d) ब1 चामृ°, न1 द1 म1 वा वृ° (→वा मृ°); ब1 ते1 च (→तु); दे3 एतदेन व्रतं चरेत्, ग्र2 अन्तराय वृतस्य तु.

२०. –a) का1 ब1.2 दे1-4.6 द1 म1 मुवें. मुए. मुब. दीर्घामयाविनं (दे6 °नां), ब3 न1 दीर्घमा (न1 °स)याविनं, दे8.9 दीर्घामयाचिनं, ते1 ग्र2 दीर्घामयावि (ग्र2 °यि) लं (ग्र2 °नं), उ1 दीर्घात्मयामनि (→दीर्घामयान्वितं). –b) दे4 -मानुषम्, दे10 -नामायं (?), न1 -नमयं (→-नामयं); दे1.8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. वा (→तु). –c) दे1 चा *, दे6 चन्ने (→चान्नं); का1 ब2 दे1.3.4.8.9 न1 द1 ग्र2 उ1 मुवें. मुए. मुब. सु-, दे6 ते1 च (→स); दे1.3.8-10 द1 ग्र2 उ1 मुवें. मुए. मुब. विदुषे, ते1 विदुषां (→दुर्भिक्षे); म1 कृत्वा चान्नं परिषदे. –d) म1 °हत्यामयो°, मुवें. °हत्या व्यपो° (?) (→°हत्यां व्यपो°).

२१. –a) ब1.3 मुवें. मुए. °भृतके (→°भृथके). –b) उ1 स्ना(नं)त्वा (→स्नात्वा); दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. वै, ग्र2 * (→वा); ब2.3 शुध्यति (→शुध्यते); ब1 जनः (→द्विजः); दे10 स्नात्वा शुद्धानते द्विजः, ते1 स्नात्वा विशुद्ध्यते द्विजः. –c) ब1 सर्वस्व, ग्र2 सर्वं स्वं (→सर्वस्वं); ब1 * (→वा); दे4 °विद्भ्यो (→°विदे); दे10 सर्वस्वं वेद विविदे. –d) दे4 ब्राह्मणेभ्यः (→ब्राह्मणाय); दे3 निवेदयेत्, दे4.6 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 प्रदापयेत्, दे10 महाय च (→प्रदाय तु); दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. च (→तु).

२२. –a) ते1 सरस्वत्यास्तु मरणे, ग्र2 सरस्वत्य-स्वरुणयां. –b) दे1 संगमो, दे6 संगेते, ते1 यामुने (→सङ्गमे); न1 *क° (→लोक°). –c) ब1 दे6 शुद्धेत्, दे10 अब्देत् (→शुध्येत्); दे1.6 -वणा-, दे3.4 ग्र2 उ1 -वणं (→-वण-); ब1 न1 -स्नात, दे3 -स्नातस्, दे4 -स्नातास्, ते1 -स्नातः, ग्र2 स्नानं (→-स्नानात्). –d) दे4 त्रिसन्ध्यो-, म1 ब्राह्मणः (→त्रिरात्रो-).

२३. –a) ते1 दृष्ट्वा (→गत्वा); ब1 गणेश्वरं, दे10 सोमेश्वरं (→रामेश्वरं). –b) ते1 महोदधि, म1 महोदये (→महोदधौ); ब1 ज्ञात्वा देवं महादधौ. –c) ब1 दे6 ब्रह्महत्या° (→ब्रह्मचर्या°). –d) दे10 स्पृष्ट्वा (→दृष्ट्वा); ब1 रुपं, ते1 पापैः (→रुद्रं); दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. विमोचयेत्, ते1 प्रमुच्यते (→विमुच्यते).

२४. –a) दे2 कपालं (→कपाल-). –b) दे4 देव-, दे10 तीर्थ (→तीर्थं); दे2 दिवस्य (→देवस्य). –c) दे3 [अ]भ्यर्च (→[अ]भ्यर्च्य); दे1.8-10 द1 ग्र2 उ1 मुवें. मुए. मुब. पितृन् देवान्, म1 महादेवं (→पितृन् भक्त्या). –d) दे8 द1 °हत्या (→°हत्यां).

ab चरणानन्तरं न1 पुस्तके अधिकम्—
* सर्वस्वं वा वेदविदे ब्राह्मणाय प्रदाय तु । (= २१cd).

२५. –a) म1 एक (→यत्र); ब2 देवाति-, दे1.8-10 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. देवाधि- (→देवादि-); द1 ग्र2 उ1 -देवस्य (→-देवेन). –b) ब1 शङ्करेणामि-, ब2 भैरवेण मि-, दे1.8-10 भैरवेणह (दे8 °णाह), ग्र2 भैरवस्यामि- (→भैरवेणामि-); ब1 -जसां, दे6.10 -जसः (→-जसा). –c) द1 कपाल (→कपालं); द1 ग्र2 उ1 सर्वं (→पूर्वं).

बं.२.३०.२६ समभ्यर्च्य महादेवं तत्र भैरवरूपिणम् । तर्पयित्वा पितॄन् स्नात्वा मुच्यते ब्रह्महत्यया ।।२६

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे त्रिंशोऽध्यायः ।।३०।।

३१

ऋषय ऊचुः ।*

कथं देवेन रुद्रेण शंकरेणामितौजसा ।
कपालं ब्रह्मणः पूर्वं स्थापितं देहजं भुवि ।।१

सूत उवाच ।*

शृणुध्वमृषयः पुण्यां कथां पापप्रणाशनीम् ।
माहात्म्यं देवदेवस्य महादेवस्य धीमतः ।।२

पुरा पितामहं देवं मेरुशृङ्गे महर्षयः ।
प्रोचुः प्रणम्य लोकादिं किमेकं तत्त्वमव्ययम् ।।३

स मायया महेशस्य मोहितो लोकसंभवः ।
अविज्ञाय परं भावं स्वात्मानं प्राह धर्षिणम् ।।४

अहं धाता जगद्योनिः स्वयंभूरेक ईश्वरः ।
अनादिमत्परं ब्रह्म मामभ्यर्च्य विमुच्यते ।।५

---

२६. –a) दे1 महादेव (→महादेवं). –b) दे10 तं च, ते1 नव (→तत्र). –c) दे6 तर्प्ययित्वा (→तर्पयित्वा).

पुष्पिका—[दे6 द1 पुस्तके अध्यायसमाप्तिर्नास्ति]

पुराणनाम—का1 म1 इति श्रीकू(का1 कौ)र्मपुराणे उपरिभागे, ब1 इति कौर्मे, ब2 दे3 इति कूर्मपुराणे, ब3 दे2 इति कू(दे2 कौ)र्मपुराणे उपरिभागे, दे1.4.8-10 इति श्रीकूर्मपुराणे, न1 इति श्रीकौर्मे, ते1 इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे उपरिभागे व्यासगीतासु, ग्र2 इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरभागे व्यासगीतासुपनिषत्सु, उ1 श्री इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरभागे व्यासगीतासु, मुवें. इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे, मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे उपविभागे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे उपरिभागे ब्रह्मविद्यायां. **अध्यायनाम**—का1 ब1-3 दे2-4 न1 ते1 ग्र2 म1 उ1. ⊙; दे1.8-10 मुए. ब्रह्महत्याप्रायश्चित्ते, मुवें. ब्रह्महत्याप्रायश्चित्तवर्णनं नाम, मुब. प्रायश्चित्तकथने. **अध्यायसंख्या**—ब2. ⊙; का1 एकोनत्रिंशोऽध्यायः ।।२९।।, ब1.3 दे2 ते1 एकोनत्रिंशोऽध्यायः, दे1.4 मुवें. मुब. त्रिंशोऽध्यायः ।।३०।।, दे3.8-10 ग्र2 म1 मुए. त्रिंशोऽध्यायः, न1 अशीतितमोऽध्यायः, उ1 त्रिंशोऽध्यायः ।। श्री ।।.

३१

* दे6. द1.⊙; दे1 ऋषय ऊचुः; दे2 ऋषय उवाच; ते1 श्रीशिवः, +ऋषयः; ग्र2 ऋषया ऊचुः; म1 उ1 ऋषयः.

१. दे2.6.⊙. –a) उ1 अथ (→कथं); द1 ग्र2 म1 उ1 रुद्रेण देवेन (→देवेन रुद्रेण). –b) का1 ब3 दे1.4.8-10 ते1 म1 मुवें. मुए. मुब. -ति तेजसा (→-मितौजसा). –c) दे10 द1 ब्र(द1 ब्रा)ह्मणः (दे10 °णाः), ते1 स्थापितं (→ब्रह्मणः). –d) द1 ग्र2 उ1 परमेष्ठिनं (ग्र2 °नः), म1 ब्रह्मजं भुवि (→देहजं भुवि).

* दे2. ⊙; का1 ब1-3 दे4.6 मुब. व्यास उवाच; न1 द1 ग्र2 उ1 व्यासः; ते1 सूतः; म1 श्रीव्यासः.

२. –a) ब2 मुनयः (→ऋषयः); ते1 ग्र2 सर्वे (→पुण्यां). –b) दे3 पापं (→पाप-); का1 ब1-3 दे1.3.4.6.10 न1 ते1 ग्र2 म1 मुवें. मुए. मुब. °प्रणाशिनीम् (दे6 °शनं) (→°प्रणाशनीं). –c) ग्र2 माहात्मा, उ1 महात्म्यं (→माहात्म्यं). –d) दे4 ग्र2 उ1 शूलिनः (→धीमतः).

३. –a) ब1 पितामहा (→पितामहं). –b) द1 ग्र2 म1 उ1 मेरुपृष्ठे (→मेरुशृङ्गे). –c) ते1 ऊचुः (→प्रोचुः); का1 दे4.6 द1 लोकादि, दे3 लोकेस्मिन् (→लोकादिं).

४. –a) उ1 मामया (→मायया); दे10 संकरस्या (→महेशस्य). –b) द1 उ1 °शंकरः (→°सम्भवः). –c) दे1 ग्र2 अविज्ञाया (→अविज्ञाय); ग्र2 करं भावं (→परं भावं). –d) ब2 आत्मानं, न1 स्वात्माहं (→स्वात्मानं); ब1.2 दे4 न1 द1 ग्र2 म1 चर्षिणां (ग्र2 °णं), दे2.6 ते1 वर्षिणं (दे2 °णी), दे3 चर्षयः (→धर्षिणम्); उ1 स्वमात्मानं प्रचक्षिणां.

५. –a) दे1 अधं (→अहं); दे1 उ1*ता (→धाता); दे2 लगद्योनिः, ग्र2 जगद्योनिं (→जगद्योनिः). –b) दे1.8-10 मुए. स्वयंभूरुद्र, ग्र2 स्वयं*रेकम् (→स्वयंभूरेक). –d) दे2 मामस्यर्च्य, दे4 समभ्यर्च्य, दे6 मामभ्यर्च्यादि, दे10 मामभ्यर्चं, ग्र2 मामनर्च्य (→मामभ्यर्च्य); ग्र2 न मुच्यते (→विमुच्यते).

अहं हि सर्वदेवानां प्रवर्त्तकनिवर्त्तकः ।
न विद्यते चाभ्यधिको मत्तो लोकेषु कश्चन ।।६
तस्यैवं मन्यमानस्य जज्ञे नारायणांशजः ।
प्रोवाच प्रहसन् वाक्यं रोषताम्रविलोचनः ।।७
किं कारणमिदं ब्रह्मन् वर्त्तते तव सांप्रतम् ।
अज्ञानयोगयुक्तस्य न त्वेतदुचितं तव ।।८
अहं धाता हि लोकानां यज्ञो नारायणः प्रभुः ।
न मामृतेऽस्य जगतो जीवनं सर्वदा क्वचित् ।।९
अहमेव परं ज्योतिरहमेव परा गतिः ।
मत्प्रेरितेन भवता सृष्टं भुवनमण्डलम् ।।१०
एवं विवदतोर्मोहात् परस्परजयैषिणोः ।
आजग्मुर्यत्र तौ देवौ वेदाश्चत्वार एव हि ।।११
अन्वीक्ष्य देवं ब्रह्माणं यज्ञात्मानं च संस्थितम् ।
प्रोचुः संविग्नहृदया याथात्म्यं परमेष्ठिनः ।।१२

ऋग्वेद उवाच ।❀

यस्यान्तःस्थानि भूतानि यस्मात्सर्वं प्रवर्त्तते ।
यदाहुस्तत्परं तत्त्वं स देवः स्यान्महेश्वरः ।।१३　　वें.२.३१.१३

---

६. –a) दे$_{1.8.9}$ देवानामेकः, दे$_{3}$ ते$_{1}$ सर्ववेदानां, दे$_{10}$ देवता(ना)मेकः (→सर्वदेवानां). –b) का$_{1}$ °निवर्त्तकं (→°निवर्त्तकः); ब$_{2}$ वेदानाञ्च प्रवर्त्तकः. –c) उ$_{1}$ विद्येते (→विद्यते); ब$_{2}$ दे$_{6-10}$ न$_{1}$ उ$_{1}$ वा(दे$_{10}$ चा) ध्यधिको, ते$_{1}$ शा(चा)भ्यधिको (→चाभ्यधिको). –d) दे$_{3}$ मर्त्य, ते$_{1}$ मन्ये (→मत्तो).

७. –a) दे$_{4}$ तस्यैव (→तस्यैवं); दे$_{2}$ मन्यमनस्य (→मन्यमानस्य). –b) का$_{1}$ यज्ञे, दे$_{4}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुब. यज्ञो (→जज्ञे); दे$_{1.2.8-10}$ मुए. नारायाणा (दे$_{2}$ °ण)द्विभुः (दे$_{2}$ शिजः), दे$_{6}$ नारायणांगजः, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ नारायणांशकः (→नारायणांशजः). –d) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. रोषितोऽयं (दे$_{10}$ °तायस्), ग्र$_{2}$ रोषस्ताम्र- (→रोषताम्र-); दे$_{1.8-10}$ त्रिलोचनः, न$_{1}$ -विलोचनाः (→-विलोचनः).

८. –a) दे$_{2}$ कारणाम् (→कारणम्); ग्र$_{2}$ ब्रह्मा (→ब्रह्मन्); म$_{1}$ किं कारणं मदन्यद्वै. –b) ते$_{1}$ व्रतं ते, ग्र$_{2}$ वर्त्तन्ते (→वर्त्तते); ते$_{1}$ वद (→तव). –c) का$_{1}$ यत् ज्ञान-, ब$_{1}$ दे$_{3.10}$ ते$_{1}$ अज्ञानं (→अज्ञान-); ब$_{3}$ °यो*युक्तस्य, दे$_{6}$ °योगमुक्तस्य (→°योगयुक्तस्य). –d) ब$_{1}$ न त्वे तत्र चितन्तव, ब$_{3}$ न त्वे तत्वचितं तव, दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. न त्वेतत्त्वयि विद्यते, दे$_{6}$ न चैतदुचितं तव.

९. दे$_{1.8-10}$. ९c-१०b ⊙. –a) ब$_{1}$ दे$_{4.6}$ धातादि-, दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. कर्त्तादि-, दे$_{3}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ कर्त्ता हि (→धाता हि). –b) दे$_{1.8-10}$ मुवें. जज्ञे, दे$_{2.6}$ जज्ञो, मुए. यज्ञे (→यज्ञो); दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. नारायणात्, दे$_{4.6}$ नारायणं (→नारायणः); दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. प्रभोः (→प्रभुः). –c) दे$_{6}$ मामृतस्य (→मामृतेऽस्य); ग्र$_{2}$ जागन्तो (→जगतो). –d) दे$_{3.4}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ संभवेत्, मुवें. सर्वथा (→सर्वदा); ब$_{1}$ जगत् (→क्वचित्).

१०. दे$_{1.8-10}$ ab ⊙ (द्र. ९ पा. वि.). –b) का$_{1}$ परमेव (→अहमेव); का$_{1}$ न$_{1}$ परां, उ$_{1}$ परं (→परा). –c) न$_{1}$ उत्, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ यत् (→मत्); ग्र$_{2}$ विवता (?), उ$_{1}$ भिवुदा (?) (→भवता). –d) दे$_{6}$ सृष्ट-, न$_{1}$ घृष्टं, द$_{1}$ स्पृष्टं (→सृष्टं); दे$_{1}$ भवन° (→भुवन°).

११. –a) का$_{1}$ ब$_{3}$ दे$_{4.6.10}$ म$_{1}$ विवदतो (म$_{1}$ °तौर्) (→विवदतोर्); दे$_{6}$ मोहान् (→मोहात्); ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ एवं हि वदतो मो (उ$_{1}$ °र्मो) हात्. –b) ब$_{1}$ °वधेषिणोः, ब$_{3}$ दे$_{10}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ °जयैषिणौ (ब$_{3}$ °णः, ग्र$_{2}$ °णाः) (→°जयैषिणोः). –c) दे$_{6}$ म$_{1}$ आजग्मुस् (→आजग्मुर्); ग्र$_{2}$ ता (→तौ). –d) ब$_{3}$ देवाश्चत्वार, दे$_{6}$ देवाश्चत्वर, द$_{1}$ वेदश्चत्वार (→वेदाश्चत्वार); का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{2.6}$ च (→हि); म$_{1}$ वेदाश्च रविसंनिभौ.

१२. –a) का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{4.6}$ निरीक्ष्य, दे$_{2}$ निरीक्ष्या (→अन्वीक्ष्य). –b) दे$_{6}$ जज्ञात्माणं च, मुब. ब्रह्मात्मानञ्च (→यज्ञात्मानं च). –c) ब$_{2}$ च यज्ञ°, दे$_{4}$ संभिन्न°(→संविग्न°); ग्र$_{2}$ °हृ*या, दे$_{10}$ °हृदयो, द$_{1}$ हृदयाः (→°हृदया); ते$_{1}$ संविग्नहृदयाः प्रोचुः. –d) का$_{1}$ दे$_{2}$ याथार्थ्यं, ब$_{2.3}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ माहात्म्यं, दे$_{3}$ तत्वं यत् (→याथात्म्यं); दे$_{1}$ परमेष्टिनः, ग्र$_{2}$ त्रिपुरद्विषः, + परमेष्ठिनः (→परमेष्ठिनः).

❀ दे$_{10}$. ⊙; दे$_{9}$ ऋग्वेद उ.; न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ ऋग्वेदः.

१३. म$_{1}$. ⊙. –a) ब$_{1}$ दे$_{1.4.8.9}$ यस्यान्तस्थानि, दे$_{6}$ यस्यांतश्चानि, दे$_{10}$ ऋग्वेदायति, ते$_{1}$ उ$_{1}$ यस्यान्ते स्थानि (→यस्यान्तः स्थानि). –b) ब$_{2}$ प्रचक्षते, दे$_{4}$ च वर्त्तते (→प्रवर्त्तते). –c) का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{6}$ यदभूत्तत्, ब$_{1}$ यदाहुतत्, दे$_{2}$ यदाभूत्तत्, ते$_{1}$ यतो ह्यभूत्, ग्र$_{2}$ यदाहंस्तत् (→यदाहुस्तत्); दे$_{1}$ *रंतत्त्वं (→परं तत्त्वं). –d) ब$_{1}$ दे$_{6.9.10}$ द$_{1}$ देव- (→देवः).

यजुर्वेद उवाच ।❀

वें.२.३१.१४ यो यज्ञैरखिलैरीशो योगेन च समर्च्यते ।
यमाहुरीश्वरं देवं स देवः स्यात् पिनाकधृक् ॥१४

सामवेद उवाच ।❀

येनेदं भ्राम्यते चक्रं यदाकाशान्तरं शिवम् ।
योगिभिर्विद्यते तत्त्वं महादेवः स शंकरः ॥१५

अथर्ववेद उवाच ।❀

यं प्रपश्यन्ति योगेशं यतन्तो यतयः परम् ।
महेशं पुरुषं रुद्रं स देवो भगवान् भवः ॥१६

एवं स भगवान् ब्रह्मा वेदानामीरितं शुभम् ।
श्रुत्वाह प्रहसन् वाक्यं विश्वात्माऽपि विमोहितः ॥१७

कथं तत्परमं ब्रह्म सर्वसङ्गविवर्जितम् ।
रमते भार्यया सार्द्धं प्रमथैश्चातिगर्वितैः ॥१८

इतीरितेऽथ भगवान् प्रणवात्मा सनातनः ।
अमूर्त्तो मूर्तिमान् भूत्वा वचः प्राह पितामहम् ॥१९

प्रणव उवाच ।❀

न ह्येष भगवान् पत्न्या स्वात्मनो व्यतिरिक्तया ।
कदाचिद् रमते रुद्रस्तादृशो हि महेश्वरः ॥२०

❀ दे1 ययुरुवाच; दे6 यजुर्वेद उवाच; दे8.10 यजुरुवाच; न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 यजुर्वेदः.

१४. –a) दे4 जज्ञै° (→यज्ञै°); ब2 °वाततै°, न1 °रखिलो° (→°रखिलै°); ते1 °याग़ैर् (→°रीशो). –b) म1 येन चापि (→योगेन च); दे1.9.10 समभ्यसेत्, दे6 समंन्यते, न1 समर्प्यते, ग्र2 समुच्यते (→समर्च्यते). –c) न1 तमाहुर्, द1 य आहुर् (→यमाहुर्); का1 देवः (→देवं). –d) दे1.4.6 ग्र2 देव- (दे6 वा), दे10 एव (→देवः); का ब2.3 दे2 मुब. महेश्वरः (→पिनाकधृक्).

❀ दे4. ⊙; दे1.8-10 साम उवाच; दे6 सामवेद उवाच; न1 ते1 ग्र2 म1 उ1 सामवेदः; द1 सामवेदः उवाच.

१५. –a) दे6 येनेदे, दे9 ये चक्रं, + येनेदं, ग्र2 एनेदं (→येनेदं); दे1.4.8-10 मुवें. मुए. मुब. विश्वं (→चक्रं). –b) दे6 पद्म° (→यदा°); दे2 °काशान्तरां. न1 °शांतरसं, ते1 °काशात्परं (→°काशान्तरं); दे1 शिवः, दे2 शिवां (→शिवम्). –c) ब1 दे4 न1 ग्र2 उ1 मुवें. वेद्यते, दे1.9-10 मुए. मुब. चिन्त्यते, ते1 बुध्यते, द1 वंद्यते (→विद्यते); का1 योगि * र्न भिद्यते तत्त्वं. –d) दे10 शंकरैः (→शङ्करः).

❀ दे1.3.8-10 मुए. अथर्व उवाच ; न1 अथर्वन; ते1 ग्र2 अथर्वण देवः; द1 म1 उ1 अथर्ववेदः.

१६. दे6. १६c–१८d ⊙. –a) दे6 जं (→यं); दे1.3.8-10 न1 ते1 द1 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. देवेशं (→योगेशं). –b) का1 पर्वतो, दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. यजन्ते, दे3.6.10 यतं ते (→यतंतो); दे4 यततः (→यतयः). –c) का1 ब2.3 दे2 रौद्रं (→रुद्रं). ग्र2 cd यन्तु पश्यन्यि***** न्तो यतयः परम्.

दे4. १६ श्लोकात्परमधिकम्-व्यास उवाच

१७. दे6. ⊙. –a) ग्र2 एकः (→एवं). –b) ब3 देवाना° (→वेदाना°); द1 °मीशितं, उ1 °मीरिदं (→°मीरितं). –c) दे1.3.4.8-10 न1 ते1 द1 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. श्रु(उ1 शु)त्वा विहस्य विश्वात्मा, ग्र2 श्रुत्वा * हस्य विश्वात्मा. –d) दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. ततश्चाह, दे3 वेदांश्चाह, दे4 यस्तानाह, न1 द1 म1 यज्ञश्चाहं, (न1 °त, म1 °पि), ते1 प्रजगाद, ग्र2 उ1 यज्ञञ्चाह (→विश्वात्मापि); दे10 ततश्चातीव गर्वितः.

१७ श्लोकात्परं दे1.4.8.9 अधिकम्—
दे1.4 पितामह उवाच; दे8.9 पितामह उ.

१८. दे6.10. ⊙. –a) ब1 अहं (→कथं); ग्र2 यत् (→तत्); दे4 ब्रह्मान् (→ब्रह्म). –b) ब2 दे2 ते1 विवर्जितः (दे2°ता) (→विवर्जितम्); ग्र2 सर्वसंभववर्जितः. –d) दे4 प्रथम-, उ1 मप्रथै- (→प्रमथै-); का1 ब2.3 °श्चापि, दे2 -श्वापि (→-श्चाति); का1 दे4 द1 गर्वितः, दे1.8.9 मुए. मुब. वर्द्धितं (→-गर्वितैः); ते1 सार्धं प्रमथैश्च समर्च्यते.

१९. –a) दे3 इतीरिते हि, ते1 ग्र2 इतीरितेन (→इतीरितेऽथ); दे6 भगवन् (→भगवान्). –b) ब2 समाहितः (→सनातनः). –c) दे6 अमूर्त्ता, ते1 अमृतो, उ1 आमूर्त्ते (→अमूर्त्तो). –d) का1 ब2.3 दे2.6 न1 हिता (दे6 °तां) वहं (दे2 °हां), ब1 हिताहितं (→पितामहम्).

❀ का1 ब1-3 दे2.6 द1 ग्र2 उ1. ⊙; दे4 प्रणवोवाच; दे10 प्रणव ऊनुः; न1 ते1 म1 प्रणवः.

२०. दे1.8-10 मुए. २०b–२१a ⊙. –a) दे10 स्तेष (→ह्येष); दे1.3.8-10 मुवें. मुए. मुब. ईशः, दे4 ते1 नन्यः, म1 भक्त्या (→पत्न्या). –b) का1 रचानो, दे6 स्वात्मानो, उ1 स्वात्मन्यः (→स्वात्मनो); दे2 व्यतिरिक्तया, ते1 व्यतिरिक्तता

अयं स भगवानीशः स्वयंज्योतिः सनातनः ।
स्वानन्दभूता कथिता देवी नागन्तुका शिवा ।।२१
इत्येवमुक्तेऽपि तदा यज्ञमूर्त्तेरजस्य च ।
नाज्ञानमगमन्नाशमीश्वरस्यैव मायया ।।२२
तदन्तरे महाज्योतिर्विरिञ्चो विश्वभावनः ।
प्रापश्यदद्भुतं दिव्यं पूरयन् गगनान्तरम् ।।२३
तन्मध्यसंस्थं विमलं मण्डलं तेजसोज्ज्वलम् ।
व्योममध्यगतं दिव्यं प्रादुरासीद् द्विजोत्तमाः ।।२४
स दृष्ट्वा वदनं दिव्यं मूर्ध्नि लोकपितामहः ।
तेन तन्मण्डलं घोरमालोकयदनिन्दितम् ।।२५
प्रजज्वालातिकोपेन ब्रह्मणः पञ्चमं शिरः ।
क्षणाददृश्यत महान् पुरुषो नीललोहितः ।।२६
त्रिशूलपिङ्गलो देवो नागयज्ञोपवीतवान् ।
तं प्राह भगवान् ब्रह्मा शंकरं नीललोहितम् ।।२७
जानामि भवतः पूर्वं ललाटादेव शंकर ।
प्रादुर्भावं महेशान मामेव शरणं व्रज ।।२८ वें.२.३१.२८

(→व्यतिरिक्तया). –c) ब3 कयाचिद्रमते, द1 उ1 कथंचिद्रमते, ग्र2 म1 कथञ्चिद्र (ग्र2 °त्र)मते (→कदाचिद्रमते). –d) द1 तादृशोपि, उ1 तादृ*हि (→तादृशो हि).

२१. दे1.8-10 मुए. a ⊙ (द्र. २० पा. वि). –a) ते1 अहं, ग्र2 अथस्, म1 स्वयं (→अयं); म1 हि (→स). –b) दे6 ज्योति-, ग्र2 जोतिः (→ज्योतिः). –c) का1 ब2 दे2 ते1 आनन्द-, द1 सानन्द- (→स्वानन्द-); ते1 -भूतो (→-भूता); न1 ते1 कथितो (ना1 °तां) (→कथिता). –d) ब1 उ1 देवा (→देवी) का1 ब1 दे3.4.6 न1 म1 नागंतु (का1 °त) को (का1 °क), दे1.8-10 द1 मुवें. मुए. आ (दे10 मा, द1 चा) गंतुकी (मुवें. मुए °का) (→नागंतुका); ते1 देवानां चातिथिश्शिवः.

२२. दे10. २२c–२३b ⊙. –a) ब2.3 दे6 उक्तोऽपि, दे2 उत्कोऽपि (→उक्तेऽपि); दे1 तया, दे4 तथा (→तदा). –b) दे4 ते1 यज्ञमूर्तं (ते1 °र्ति) (→यज्ञमूर्त्ते-); ते1 -रतस्य, उ1 -रनस्य (→-रजस्य). –c) दे4 नाग्यान°, द1 नात्मान° (→नाज्ञान°); दे3 तावद्, द1 नीशम्, ग्र2 नाथम् (→नाशम्); उ1 नरज्ञान * गमनाशम्. –d) ब2 दे1.2.6.9 न1 ईश्वरस्येव (→ईश्वरस्यैव). –cd) ते1 ज्ञानाज्ञानमयासन्ना तावदीश्वर(व)-मायया.

२३. दे10. ab ⊙. –a) म1 त्वदन्तरे (→तदन्तरे); दे1 महाज्यो * र्, दे4 न1 ग्र2 म1 महज्यो (दे4 °द्यो)तिर्, ते1 ब्रहिज्योतिर् (→महाज्योतिर्). –b) दे1 विरंची, दे3 विरिंचेर् (→विरिञ्चो); दे3 °भावनात् (→°भावनः). –c) ब1 दे3 प्रापश्य (दे3 °श्य)तादभुतं, दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. प्रादर्शदद्भुतं, दे6 प्रापस्यदद्भुतं, दे10 प्रादर्श(य)तद्भुतं, ते1 अपश्यतादभुतं, ग्र2 प्रापश्यमद्भुतन् (→प्रापश्यदद्भुतं); दे4 प्रपश्यदशतादभूतं. –d) ब1 पूरयद्, दे3 पूरितं, दे4 द1 ग्र2 म1 उ1 पुरुषं (→पूरयन्); दे2 दशनांतरं, दे3.4 द1 ग्र2 म1 गगनान्तरे (→गगनान्तरम्).

२४. दे6. २४d-२५a ⊙. –a) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. तन्मध्यसंस्थि- (→तन्मध्यसंस्थं); दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. तञ्जोतिर् (→विमलं); द1 ग्र2 म1 उ1 तन्मध्ये संस्थितं दिव्यं. –b) द1 ग्र2 म1 उ1 विमलं (→मंडलं); का1 ब1 दे2.6 तेजसा (ब1 °सो) चलं, ते1 विमलोत्तरम् (→तेजसोज्ज्वलम्). –c) दे1.8-10 मुए. शंभुं, दे3 न1 ग्र2 म1 उ1 शुभ्रं, ते1 द1 शुद्धं (→दिव्यं). –d) दे10 प्र(?)दुरासीद् (→प्रादुरासीद्); म1 महेश्वरः (→द्विजोत्तमाः).

२५. म1. २५a-२६b ⊙; दे6. a ⊙. –a) दे3 ग्र2 -संस्पृष्ट्वा, न1 स सृष्ट्वा (→स दृष्ट्वा); न1 वशनं (→वदनं); का1 न1 मुवें. मुए. मुब. दिव्य (?) (→दिव्यं); उ1 संस्पृष्ट्वा-रवदन्दिव्यं. –b) दे1.8-10 मुए. मुब. ऊर्ध्वं (→मूर्ध्नि); दे6 ग्र2 °पितामह (ग्र2 °हं) (→°पितामहः). –c) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. तैजसं, दे3 तेजसो, ग्र2 तेनेतन् (→तेन तन्).

२६. म1. ab ⊙. –a) दे2 प्रजाज्वालाति-, दे6 प्रजज्वालाय, न1 प्रज्वालनाति- (→प्रजज्वालाति-); उ1 °लोपेन (→°कोपेन). –b) का1 उ1 पञ्चमः (→पञ्चमं); दे6 शिवं (→शिरः); दे3 ब्रह्मणस्तच्छिरो महत्. –c) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. क्षणादपश्यत्स, दे4 क्षणादपश्यत्* (→क्षणाददृश्यत); दे10 हमान् (?) (→महान्).

दे4 अधिकम्—

* तेन तन्मंडलं घोरमालोकयदि निंदितं । (= २५ cd)

२७. –a) का1 ब1-3 दे2.4.6 न1 ते1 ग्र2 म1 उ1 त्रिशूली (दे4 °लो, ग्र2 म1 उ1 °लः) (→त्रिशूल-). –d) ब1 °लोहि* (→लोहितम्).

२८. ब1. २८a-७२b ⊙. –a) का1 ब2.3 दे2.6 जानामि भगवान् पूर्वं, दे1.8-10 मुवें. मुए. ज्ञानाय पूर्वं भवतो, दे3 ते1 द1 ग्र2 उ1 जानामि पूर्वं(ते1 °सर्वं) भवतो (ग्र2 °ते), दे10 ज्ञानाय पूर्वं भगवतो, म1 मुब. जानामि पूर्वं भगवान्. –b) दे1.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. अद्य, दे3 अथ (→एव); का1 ब2.3 दे1.2.3.6-10 न1 द1 ग्र2 उ1 मुवें. मुए. मुब.

वें.२.३.२९ श्रुत्वा सगर्ववचनं पद्मयोनेरथेश्वरः ।
प्राहिणोत् पुरुषं कालं भैरवं लोकदाहकम् ॥२९
स कृत्वा सुमहद् युद्धं ब्रह्मणा कालभैरवः ।
चकर्त्त तस्य वदनं विरिञ्चस्याथ पञ्चमम् ॥३०
निकृत्तवदनो देवो ब्रह्मा देवेन शंभुना ।
ममार चेशयोगेन जीवितं प्राप विश्वसृक् ॥३१
अथानुपश्यद् गिरिशं मण्डलान्तरसंस्थितम् ।
समासीनं महादेव्या महादेवं सनातनम् ॥३२
भुजङ्गराजवलयं चन्द्रावयवभूषणम् ।
कोटिसूर्यप्रतीकाशं जटाजूटविराजितम् ॥३३
शार्दूलचर्मवसनं दिव्यमालासमन्वितम् ।
त्रिशूलपाणिं दुष्प्रेक्ष्यं योगिनं भूतिभूषणम् ॥३४
यमन्तरा योगनिष्ठाः प्रपश्यन्ति हृदीश्वरम् ।
तमादिदेवं ब्रह्माणं महादेवं ददर्श ह ॥३५
यस्य सा परमा देवी शक्तिराकाशसंस्थिता ।
सोऽनन्तैश्वर्ययोगात्मा महेशो दृश्यते किल ॥३६
यस्याशेषजगद् बीजं विलयं याति मोहनम् ।
सकृत्प्रणाममात्रेण स रुद्रः खलु दृश्यते ॥३७

शंकरम् (न1 उ1 °रः, ग्र2 °रा) (→शंकर). –c) दे3 प्रदुर्भावं, दे6 प्रादुर्भूते, ग्र2 प्रादुर्भवं, मुवें. प्रादुभूतं (→प्रादुर्भावं); ब3 दे3 न1 ते द1 म1 उ1 ममे (ब3 °हे) शान (ब3 °नां), मुवें. महेशानं (→महेशान). –d) दे1.3.8-10 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. मा मतः, ते1 द1 ग्र2 मागतश् (द1 °तं) (→मामेव).

२९. ब1. ⊙. –a) ब3 म1 उ1 सगर्वं, दे2 स*र्वं-, दे6 स सर्वे (→सगर्व-); ते1 श्रुत्वा च वचनं सर्वं. –b) का1 दे4 ब्रह्मयोनेर्, दे6 पद्मयोनिर्, द1 ग्र2 उ1 पद्मयोनेश- (→पद्मयोनेर्); दे4 महेश्वरः, द1 ग्र2 उ1 च शंकरः (→अथेश्वरः). –c) दे3.4.6 काल- (→कालं). –d) दे4 लोहदाहकं, न1 लोकदायकं, ते1 लोकनायकं (→लोकदाहकम्).

३०. ब1. ⊙. –a) दे2 सुमहे युद्धं, ते1 सुमहद्रूपं, उ1 तु महद्युद्धं (→सुमहद् युद्धं). –b) ते1 ब्रह्मणः (→ब्रह्मणा); द1 ग्र2 म1 उ1 लोकभैरवः (उ1 °व) (→कालभैरवः). –c) दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. प्रचकर्त्तास्य वदनं, दे2 चकर्त तस्य वदनं, दे10 चकर्त तस्य वचनम्. –d) ब3 दे1.8.9 विरंचस्याथ (दे1 °च्च), दे4 विरिंचस्थाथ, दे10 विरंचेश्चाथ, उ1 विरिञ्चस्याधि- (→विरिञ्चस्याथ).

३१. दे1 ब1. ⊙. –a) ब3 निकृष्ट° (→निकृत्त°). –c) का1 दे4 द1 वे (दे4 वै) श, दे3 म1 चैष, मुवें. मुए. मुब. चेशो (→चेश); ते1 अन्तरंगेन योगेन. –d) दे10 जीविनं, न1 म1 जीवनं (→जीवितं); का1 दे6 पाप, दे3 चापि, ते1 प्राप्य (→प्राप); दे8-10 ते1 द1 ग्र2 उ1 मुए. मुब. °कृत्, न1 °सत्, म1 °वित्, मुवें. °धृक् (→°सृक्).

३२. ब1. ⊙. –a) ब2.3 दे4.6.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. अथान्व (दे6 °न्न, दे1 °न्य) प (उ1 °व)श्यद्, ते1 तथानुपश्यन् (→अथानुपश्यद्); मुवें. मुए. मुब. ईशानं (→गिरिशं); दे1 ज्वालमालासमायुक्तं; ब3 दधौ सपद्गिरिशं*, न1 (अथान्वपश्यन्) अथान्वपश्यन् गिरीशं. –c) ते1 तमीशानं, द1 सहसनी, ग्र2 म1 सहासीनं, उ1 सभासीनं (→समासीनं); ते1 उ1 महादेवं (उ1 °व्यां) (→महादेव्या). –d) ते1 ज्ञात्वा (→महा-); का1 ब2.3 दे2.6 न1 मुब. मुब. त्रिलोचनं (→सनातनम्).

३३. ब1. ⊙; ब3. ३३-४६b; ⊙; ग्र2.३३-३४ ⊙. –a) ते1 भुजंगहार° (→भुजङ्गराज°). –b) दे1.8.9 चन्द्रावलय° (→चन्द्रावयव°). –c) दे1 कौटि°(?) (→कोटि°); दे2 °घत्तिकाशं (→°प्रतीकाशं). –d) ते1 जटामुकुटराजितम्, द1 म1 उ1 जटामुकुट (म1 मण्डल) मंडितं.

३४. ब1.3 ग्र2. ⊙. –b) दे6 दिव्यमाल्या (→दिव्यमाला). –c) का1 °पाणि, न1 °दानं (→°पाणिं); का1 दे1.3.4.6.8-10 दुःप्रेक्ष्यं (दे6 °क्षे), ब3 ते1 म1 दुष्प्रेक्षं (→दुष्प्रेक्ष्यं). –d) दे6 योगिनी (→योगिनं).

३५. ब1.3. ⊙. –a) न1 यदंतरा (→यमन्तरा); दे2 °निष्टां (→°निष्ठाः). –b) न1 महेश्वरं (→हृदीश्वरम्); ग्र2 पश्यन्ति हृदयेश्वरं. –c) दे1.3.8-10 न1 ते1 म1 मुवें. मुए. मुब. तमादिमेकं (→तमादिदेवं); दे1 म1 उ1 ब्रह्माणां (म1 °थ, उ1 °ण) (→ब्रह्माणं). –d) महेश्वरं (→ददर्श ह).

३६. ब1.3. ⊙. –a) न1 पाप रमा, ग्र2 पापहरा (→सा परमा). –b) दे1.4.8.9 न1 म1 मुवें. मुए. मुब. °संज्ञिता (→°संस्थिता); दे6 शक्तिराका प्रंस्यास्थिता(?). –c) दे6 शोभतेश्वर्य-, द1 ग्र2 म1 उ1 अनंतैश्वर्य- (→सोऽनन्तैश्वर्य-); ते1 -योगेहि, ग्र2 -योगात्म (→-योगात्मा). –d) दे3 म1 महेशा (→महेशो); दे1 किलं, उ1 जलं (→किल).

३७. का1 ब1-3 दे2.4.6 ते1. ⊙; ग्र2. ३७–३८ ⊙. –a) दे9 यस्य (→यस्या-); उ1 -गतद्विजं (→-जगद्बीजं). –b) दे1 विलयां, न1 विलया (→विलयं); दे1 * ति

योऽथ नाचारनिरतान् स्वभक्तानेव केवलम् ।
विमोचयति लोकानां नायको दृश्यते किल ॥३८
यस्य वेदविदः शान्ता निर्द्वन्द्वा ब्रह्मचारिणः ।
विदन्ति विमलं रूपं स शंभुर्दृश्यते किल ॥३९
यस्य ब्रह्मादयो देवा ऋषयो ब्रह्मवादिनः ।
अर्चयन्ति सदा लिङ्गं विश्वेशः खलु दृश्यते ॥४०
यस्याशेषजगद् बीजं विलयं याति मोहनम् ।
सकृत्प्रणाममात्रेण स रुद्रः खलु दृश्यते ॥४१
विद्यासहायो भगवान् यस्यासौ मण्डलान्तरम् ।
हिरण्यगर्भपुत्रोसावीश्वरो दृश्यते किल ॥४२
यस्याशेषजगत्सूतिर्विज्ञानतनुरीश्वरी ।
न मुञ्चति सदा पार्श्वं शंकरोऽसावदृश्यत ॥४३
पुष्पं वा यदि वा पत्रं यत्पादयुगले जलम् ।
दत्त्वा तरति संसारं रुद्रोऽसौ दृश्यते किल ॥४४
तत्सन्निधाने सकलं नियच्छति सनातनः ।
कालः किल स योगात्मा कालकालो हि दृश्यते ॥४५
जीवनं सर्वलोकानां त्रिलोकस्यैव भूषणम् ।
सोमः स दृश्यते देवः सोमो यस्य विभूषणम् ॥४६ बें.२.३१.४४

(→याति); दे$_3$ मेहनं (→मोहनम्). –c) दे$_1$ सकृत्प्रमाण°, दे$_3$ संध्याप्रमाण°, द$_1$ सकृत्प्रमातृ°, उ$_1$ सकृप्राणाम° (→सकृत्प्रणाम°).

३८. ब$_{1.3}$ ग्र$_2$. ⊙. –a) का$_1$ ब$_2$ दे$_6$ ते$_1$ द$_1$ म$_1$ उ$_1$ योप्य, दे$_9$ येप्य, दे$_{10}$ येचा (→योऽथ); दे$_{10}$ नाधार° (→नाचार°); दे$_{1.6.8-10}$ न$_1$ मुवें. मुए. मुब. °निरतास् (न$_1$ तां) (→°निरतान्). –b) ब$_2$ दे$_6$ स्व (ब$_2$ सु) भक्तानेव (दे$_6$ मेव), दे$_{1.8-10}$ न$_1$ मुवें. मुए. मुब. तद्भक्ताश्चै(न$_1$ ने)व (→स्वभक्तानेव); न$_1$ केवला (→केवलम्).

३९. ब$_{1.3}$ दे$_{1.6.8-10}$ द$_1$ मुवें. मुए. मुब. ⊙. –a) दे$_3$ यत्र (→यस्य); का$_1$ वेदविदस्यांत, ते$_1$ देवपिशाचान्ताः, ग्र$_2$ वेदविदो विप्रो, उ$_1$ वेदविदः शान्तो (→वेदविदः शांता). –b) ते$_1$ स सिद्धाः (→निर्द्वंद्वा). –c) ग्र$_2$ विमला (→विमलं); का$_1$ ब$_2$ घोरं (→रूपं); न$_1$ विमलं विमलं रूपं. –d) ग्र$_2$ शंभुन् (→शंभुर्); दे$_2$ किला (→किल).

४०. ब$_{1.3}$ ⊙. –ab) द$_1$ यस्याशेष जगद्बीजं विलयं याति मोहनं (=४१ab). –c) द$_1$ सकृत्प्रमातृ मात्रेण. –d) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. स शिवः, न$_1$ विश्वेशं, द$_1$ स रुद्रः, ग्र$_2$ विशेषः (→विश्वेशः); दे$_3$ स हि (→खलु).

४१. ब$_{1.3}$ ते$_1$. ⊙. –a) का$_1$ न$_1$ °शेषं (→°शेष-); दे$_{1.3.8-10}$ सूति, दे$_2$ *ति, न$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. सूतिर् (द$_1$ °तिः, ग्र$_2$ °ति) (→बीजं). –b) दे$_{1.3.8-10}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. विज्ञान (ग्र$_2$ °नन्, उ$_1$ °नं), दे$_6$ विनयं (→विलयं); दे$_{1.3.8-10}$ न$_1$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. तनुरीश्वरः (दे$_1$ °रं, दे$_3$ म$_1$ °री), द$_1$ उ$_1$ तनुरैश्वरं, ग्र$_2$ न तु ईश्वरं (→याति मोहनं). –c) दे$_{1.3.8-10}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. न मुञ्चति सदा पार्श्वं. –d) दे$_{1.3.8-10}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. शंकरोऽसौ (द$_1$ म$_1$ °रोथ) च (न$_1$ °व, ग्र$_2$ उ$_1$ -स) दृश्यते.

४२. ब$_{1.3}$. ⊙. –a) ते$_1$ विज्ञाय योगाद्भगवान्. –b) का$_1$ ब$_2$ दे$_{2-4}$ न$_1$ °तरः, द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ °तरे (→°तरम्). –c) ब$_2$ दे$_{3.4.6}$ न$_1$ हिरण्यगर्भः, ग्र$_2$ हिरण्यः ** (→हिरण्यगर्भ-). –cd) का$_1$ °पुत्रोऽपि से- (→°पुत्रोसावी-). –d) दे$_{1.4.8-10}$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. परः (→किल).

४३. ब$_{1.2}$ ते$_1$. ⊙; दे$_{1.3.8-10}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. पुस्केषु अयं श्लोकः ४१ श्लोकस्य स्थाने वर्तते। अस्य पाठान्तरं तत्रैव दत्तम्.

दे$_6$ पुस्तके इत्थं पाठो वर्तते—

* यस्याशेषजगत्पूति विधिज्ञात च किन्नरीं ।
न मुंचंति सदा पार्श्वं संकरोऽसौवदृश्यते ॥

४४. ब$_{1.3}$. ⊙. –b) ते$_1$ यत्प्रोक्तमुपलेपनम्. –c) दे$_3$ तरंति (→तरति). –d) का$_1$ रुद्रोसो, दे$_6$ चंद्रोसौ (→रुद्रोऽसौ).

४५. ब$_{1.3}$. ⊙. –a) का$_1$ ब$_2$ दे$_{2-4.6.10}$ न$_1$ यत् (→तत्); द$_1$ सन्निधेन (→सन्निधाने); का$_1$ स कुलं, दे$_3$ सततं, दे$_{10}$ उ$_1$ सकलां (उ$_1$ °लन्) (→सकलं). –b) ग्र$_2$ निरच्छति (→नियच्छति); दे$_4$ समासतः (→सनातनः). –c) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. कालं, दे$_4$ काले, ग्र$_2$ कोलः (→कालः); दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. नि-, दे$_2$ सा (→स); ग्र$_2$ यो*त्मा (→योगात्मा); का$_1$ दे$_3$ कालः किसल(दे$_3$ स किल)योगात्मा. –d) का$_1$ दे$_{1.2.8-10}$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. कालः (→काल-); का$_1$ कालात्तु, ब$_2$ कालोह(?), दे$_1$ कालोस्व, दे$_2$ कालाम्बु, दे$_{6.8.10}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ कालोद्य (दे$_{9.10}$ ह्य, न$_1$ ग्र$_2$ °थ) (→-कालो हि); दे$_{10}$ न$_1$ दृश्यत (→दृश्यते).

४६. ब$_{1.3}$. ⊙. –a) का$_1$ ब$_2$ दे$_{2.3.6}$ न$_1$ °भूतानां (→°लोकानां). –b) का$_1$ दे$_2$ त्रैलोक्यस्यैव, ब$_2$ दे$_{3.4.6}$ न$_1$ ते$_1$ म$_1$ त्रिलोकस्यैक-, दे$_{1.10}$ त्रिलोकस्येव (दे$_{10}$ °स्य च) (→त्रिलोकस्यैव); ग्र$_2$ भाषणं (→भूषणम्). –c) का$_1$ ब$_2$

वें.२.३१.४५ देव्या सह सदा साक्षाद् यस्य योगः स्वभावतः ।
गीयते परमा मुक्तिः स योगी दृश्यते किल ।।४७
योगिनो योगतत्त्वज्ञा वियोगाभिमुखाऽनिशम् ।
योगं ध्यायन्ति देव्याऽसौ स योगी दृश्यते किल ।।४८
सोऽनुवीक्ष्य महादेवं महादेव्या सनातनम् ।
वरासने समासीनमवाप परमां स्मृतिम् ।।४९
लब्ध्वा माहेश्वरीं दिव्यां संस्मृतिं भगवानजः ।
तोषयामास वरदं सोमं सोमविभूषणम् ।।५०

ब्रह्मोवाच ।※
नमो देवाय महते महादेव्यै नमो नमः ।
नमः शिवाय शान्ताय शिवायै शान्तये नमः ।।५१
ओं नमो ब्रह्मणे तुभ्यं विद्यायै ते नमो नमः ।
नमो मूलप्रकृतये महेशाय नमो नमः ।।५२
नमो विज्ञानदेहाय चिन्तायै ते नमो नमः ।
नमस्ते कालकालाय ईश्वरायै नमो नमः ।।५३
नमो नमोऽस्तु रुद्राय रुद्राण्यै ते नमो नमः ।

दे2.6 स सोमो, दे4 सोम(स, म1 योसौ स (→सोमः स); न1 स देवः सोम दृश्यते. –d) द1 यो सौ (→सोमो); दे6 भूषणः, द1 भूषते (→भूषणम्).

४७. ब1.3. ⊙. –a) दे3 समासाद्य, ते1 सदासाक्षी (→सदा साक्षाद्). –b) ग्र2 दृश्य (→यस्य); दे1.3.8-10 न1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. योग (दे10 °गे, न1 °यः) (→योगः); ते1 यस्य योगस्य भावनः. –c) ग्र2 गीतन्ते (→गीयते); ते1 परमो (→परमा); ते1 मुक्तैः, द1 ग्र2 म1 उ1 शक्तिर् (→मुक्तिः). –d) दे1.3.8-10 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. महादेवः स दृश्यते.

४८. का1 ब1-3 दे2.4.6. ⊙. (द्र.सं.). –a) ते1 °तत्वज्ञाः, ग्र2 °तत्त्वज्ञो (→°तत्त्वज्ञा). –b) द1 उ1 मुब. यं (न1 नि) योगाभि°, ग्र2 ** गाभि° (→वियोगाभि°); दे1.3.8-10 मुवें. मुए. °मुखोऽनिशम् (→°मुखाऽनिशम्); ते1 वियोगभि(त्रि) मुखानिशं, म1 य पासमोह्यते निशं. –c) ते1 देव्यासो (→देव्यासौ); म1 योगं ध्याययतिव्यासौ. –d) न1 द1 ग्र2 म1 उ1 योगीसं (न1 °शं, द1 म1 वै) (→स योगी).

४९. ब1. ⊙; ब3. ab ⊙. –a) दे3 ते1 सोथ वीक्ष्य, दे6 सोत्तरीक्ष, द1 उ1 सोन्ववेक्ष्य, ग्र2 सो*न्वीक्ष्य (→सोनुऽवीक्ष्य); का1 ब2 दे2-4.8 न1 ते1 द1 ग्र1 म1 महादेव्या, उ1 *हादेव्या (→महादेवं). –b) का1 दे2 सहदेवं, ब2 दे3.4.6 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 महादेवं (→महादेव्या); का1 ब2 दे2.4.6 ते1 त्रिलोचनं, दे10 सनातनीं (→सनातनम्). –c) का1 दे2 वीरासने, ते1 वगासने, + वरासने, द1 ग्र2 म1 उ1 वरासनं (→वरासने). –d) ते1 अपाप (→अवाप); दे6 उ1 परमा (उ1 °मं) (→परमां); दे4 स्मृतं (→स्मृतिम्); ग्र1 अवा******.

५०. ब1. ⊙. –a) ब3 लब्धां, ते1 ग्र2 उ1 बुध्वा (→लब्ध्वा); का1 ग्र2 महेश्वरा (ग्र2 °री), दे2.6 ते1 माहेश्वरा (दे6 °री, ते1 °रं) (→माहेश्वरीं); दे1 ते1 देव्या, ग्र2 दिव्या (→दिव्यां). –b) दे6 उ1 संसृ(उ1 °मृ)ति, ते1 सस्मृतिर् (→संस्मृतिं); दे10 भगवानुजः (→भगवानजः). –c) द1 प्रेषयामास, म1 **** स (→तोषयामास). –d) दे1.3.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. सोमार्द्ध°, न1 सामार्द्ध° (→सोमवि°); द1 °धारिणे (→°भूषणम्).

※ ब1 दे1.3.8-10 द1 ग्र2 उ1. ⊙; न1 ब्रह्म उवाच, ते1 म1 ब्रह्मा.

५१. ब1 दे1. ⊙; दे4.५१c-५४b ⊙. –a) ग्र2 महा- (→नमो); द1 देव्याय (→देवाय). –c) म1 शिवायै (→शिवाय); म1 शांतायै (→शान्ताय). –d) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. सततं (→शांतये); म1 नमश्शिवाय शान्ताय.

का1 दे2 अधिकम्—
नमो नमस्ते कालाय मायायै च नमो नमः (= ५४cd)

५२. ब1 दे4. ⊙; दे3.५१c-५३d ⊙; न1. cd ⊙. –a) ब2 मुब. नमोऽस्तु, दे1 सोमाय (→ओं नमो); उ1 भ(ग)वते (→ब्रह्मणे). –b) उ1 विद्याये (→विद्यायै); का1 ब2.3 दे2.6 न1 ते1 च (→ते). –cd) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. महेशाय नमस्तुभ्यं मूलप्रकृतये नमः.

५३. ब1 दे3.4. ⊙; दे1. ५३c-५४d ⊙ (द्र. सं.) –a) म1 °देवाय (→°देहाय). –b) का1 दे2 द1 ग्र2 म1 उ1 चिन्तये च, ब2 जिताय च, ब3 चितायै च, दे6 विनये च, न1 मुब. चित्तये ते, ते1 विज्ञानाय (→चिन्तायै ते). –c) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. नमोऽस्तु (→नमस्ते). –d) न1 ईश्वराण्यै, ते1 म1 उ1 ईश्वराय (उ1 °य्यै), ग्र2 ईशान्यै च (→ईश्वरायै).

५४. ब1 दे1.3. ⊙; ब2 दे4 न1 द1 ग्र2 उ1. ab ⊙ (द्र. सं.). –a) ते1 म1 नमस्ते (→नमोऽस्तु). –b) का1 ब3 दे2.6 रुद्रायै च, ते1 रुद्राण्यै च (→रुद्राण्यै ते). –c) ब3 दे4.6.8-10

नमो नमस्ते कामाय मायायै च नमो नमः ॥५४
नियन्त्रे सर्वकार्याणां क्षोभिकायै नमो नमः ।
नमोऽस्तु ते प्रकृतये नमो नारायणाय च ॥५५
योगदायै नमस्तुभ्यं योगिनां गुरवे नमः ।
नमः संसारनाशाय संसारोत्पत्तये नमः ॥५६
नित्यानन्दाय विभवे नमोऽस्त्वानन्दमूर्त्तये ।
नमः कार्यविहीनाय विश्वप्रकृतये नमः ॥५७
ओंकारमूर्त्तये तुभ्यं तदन्तःसंस्थिताय च ।
नमस्ते व्योमसंस्थाय व्योमशक्त्यै नमो नमः ॥५८

इति सोमाष्टकेनेशं प्रणनाम पितामहः ।
पपात दण्डवद् भूमौ गृणन् वै शतरुद्रियम् ॥५९
अथ देवो महादेवः प्रणतार्तिहरो हरः ।
प्रोवाचोत्थाप्य हस्ताभ्यां प्रीतोऽस्मि तव सांप्रतम् ॥६०
दत्त्वाऽसौ परमं योगमैश्वर्यमतुलं महत् ।
प्रोवाचाग्रे स्थितं देवं नीललोहितमीश्वरम् ॥६१
एष ब्रह्माऽस्य जगतः संपूज्यः प्रथमः सुतः ।
आत्मनो रक्षणीयस्ते गुरुर्ज्येष्ठः पिता तव ॥६२

वें.२.३१.६०

न$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. कालाय (→कामाय). –d) दे$_6$ मायाय, दे$_{8-10}$ क (दे$_{10}$ का-) लायै, न$_1$ कालये (→मायायै); दे$_{8-10}$ ते$_1$ द$_1$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. ते (→च).

अतः परम् न$_1$ अधिकम्—

*'नमो मूलप्रकृतये महेशाय नमो नमः'। (=५२cd)

५५. ब$_1$. ⊙. –a) दे$_1$ ग्र$_2$ नियन्ते, ते$_1$ नियतेस् (→नियन्त्रे); दे$_6$ °कार्यानान्, उ$_1$ °कार्याणि (→°कार्याणां); दे$_{10}$ नियं त्र सर्वथा कोणां. –b) ब$_2$ द$_1$ क्षोभितायै, दे$_3$ ते$_1$ अविकायै, दे$_6$ भोक्षिकायै (→क्षोभिकायै); का$_1$ ब$_2$ दे$_{2.6}$ न$_1$ ते$_1$ नमोस्तु ते (→नमो नमः). –c) दे$_4$ ते$_1$ ॐ नमोस्तु, द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ नमस्तेस्तु (उ$_1$ °सु) (→नमोऽस्तु ते); का$_1$ दे$_3$ तत् (→ते). –d) का$_1$ तु, दे$_4$ ते (→च).

५६. ब$_1$. ⊙. –a) दे$_{1.3.4.6.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. योगदाय, ते$_1$ योगीशाय (→योगदायै). –b) दे$_4$ योगिनो (→योगिनां); दे$_4$ गुरुवे (→गुरवे). –c) ग्र$_2$ सागर° (→संसार°); दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. °वासाय (→°नाशाय). –d) दे$_4$ संसारपतये नमः, ते$_1$ संसारोत्तयेनमः, द$_1$ संसारोत्पत्ति हेतवे.

५७. ब$_1$. ⊙. –b) न$_1$ नमस्त्वा° (→नमोऽस्त्वा°); म$_1$ °रूपिणे (→°मूर्त्तये). –c) उ$_1$ कार्या° (→कार्य°); का$_1$ दे$_2$ कार्यहीनाय विश्वाय.

५८. ब$_1$. ⊙; का$_1$ दे$_2$. ab ⊙. –b) दे$_6$ तदाप्त- (→तदन्तः); दे$_4$ न$_1$ द$_1$ म$_1$ ते, ते$_1$ ते, + च (→च); दे$_3$ तदंतः स्थितये नमः; ग्र$_2$ ततस्संप्रस्थिताय च. –c) दे$_1$ °संस्थाप्य, दे$_2$ *** (→°संस्थाय). –d) °शक्ते (→°शक्त्यै).

अतः परम् दे$_3$ अधिकम् —

47. *नमः प्रपंचरूपिण्यै निःप्रपंचस्वरुपिणं ।
नमोध्येयस्वरुपिण्यै योगिध्येयाय ते नमः ।
परिणामापरिणाम नित्याभ्यां च नमो नमः ।
नमोनिरन्तरानंद मूलकंदाय शंभवे । [4]
जगत्त्राणकृतानंद मूर्त्तये शक्तये नमः ।

५९. ब$_1$. ⊙. –a) ब$_{2.3}$ इति संसाराष्टकेनेशं, दे$_6$ प्रति शावाष्टकेनेशं, ते$_1$ इतीशमम्बिकां नित्यं. –b) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. प्रणिपत्य, ते$_1$ संप्रणम्य, द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ प्रणम्य स (→प्रणनाम); दे$_{10}$ पितामह (→पितामहः). –d) का$_1$ दे$_2$ शृण्वन् वै, दे$_1$ गृणद्वै, ग्र$_2$ गृह्णन्तें (→गृणन्वै); उ$_1$ °रुद्रिकं (→°रुद्रियम्).

६०. ब$_1$. ⊙. –a) दे$_6$ देवा (→देवो). –c) का$_1$ दे$_{1.6.8.9}$ द$_1$ प्रोवाचोत्थाय, दे$_4$ प्रवाचोद्याप्य, न$_1$ प्रोवाचार्थाप्य, उ$_1$ प्रा(?)वाचोत्थाप्य (→प्रोवाचोत्थाप्य). –d) न$_1$ तप, उ$_1$ त* (→तव); न$_1$ सां व्रतं (→साम्प्रतम्).

६१. ब$_1$. ⊙. –a) दे$_{1.3.4.8-10}$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. दत्वास्मै, म$_1$ तदस्मै (→दत्त्वासौ); दे$_4$ पारमं (→परमं). –b) ग्र$_2$ उ$_1$ °मैश्वरं (→°मैश्वर्यम); ब$_3$ मण्डलं, द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ परमं (→अतुलं). –c) ब$_{2.3}$ प्रोवाचान्ते स्थितं, दे$_{1.9}$ प्रोवाचोग्रस्थितं, दे$_2$ प्रोवाचांते स्थितं, दे$_6$ प्रोधावंति, दे$_8$ मुवें. मुए. मुब. प्रोवाचाग्रस्थितं (→प्रोवाचाग्रे स्थितं); दे$_{1.3.4.8-10}$ न$_1$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. रुद्रं (→देवं); द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ प्रोवाचो (म$_1$ उ$_1$ °चा) ग्रे (द$_1$ °ग्र) च तिष्ठन्तन्.

६२. ब$_1$. ⊙. –a) दे$_{10}$ जगतां (→जगतः). –b) का$_1$ ब$_3$ दे$_4$ न$_1$ द$_1$ उ$_1$ संपूज्य- (→ संपूज्यः); ते$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ प्रथमं (→प्रथमः); दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. स्थितः, न$_1$ श्रुतः, उ$_1$ ध्रुवं (→सुतः). –c) का$_1$ ते$_1$ आत्मानो, दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. आत्मना (→आत्मनो). –d) ब$_2$ ग्र$_2$ गुरुश्रेष्ठः, दे$_{1.2.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. गुणज्येष्ठः, ते$_1$ गुरुरीशः, द$_1$ गुरुर्ज्येष्ठं (→गुरुर्ज्येष्ठः); न$_1$ पितामहः (→पिता तव).

वें२.३१.६१

अयं पुराणपुरुषो न हन्तव्यस्त्वयाऽनघ ।
स्वयोगैश्वर्यमाहात्म्यान्मामेव शरणं गतः ॥६३
अयं च यज्ञो भगवान् सगर्वो भवताऽनघ ।
शासितव्यो विरिञ्चस्य धारणीयं शिरस्त्वया ॥६४
ब्रह्महत्यापनोदार्थं व्रतं लोकाय दर्शयन् ।
चरस्व सततं भिक्षां संस्थापय सुरद्विजान् ॥६५
इत्येतदुक्त्वा वचनं भगवान् परमेश्वरः ।
स्थानं स्वाभाविकं दिव्यं ययौ तत्परमं पदम् ॥६६
ततः स भगवानीशः कपर्दी नीललोहितः ।
ग्राहयामास वदनं ब्रह्मणः कालभैरवम् ॥६७
चर त्वं पापनाशार्थं व्रतं लोकहितावहम् ।
कपालहस्तो भगवान् भिक्षां गृह्णातु सर्वतः ॥६८
उक्त्वैवं प्राहिणोत् कन्यां ब्रह्महत्यामिति श्रुताम् ।
दंष्ट्राकरालवदनां ज्वालामालाविभूषणाम् ॥६९
यावद् वाराणसीं दिव्यां पुरीमेष गमिष्यति ।
तावत् त्वं भीषणे कालमनुगच्छ त्रिलोचनम् ॥७०

---

६३. ब$_{1-3}$ दे$_6$. ⊙. –a) का$_1$ अहं, न$_1$ पुनः (→अयं); दे$_{1.3.8.9}$ न$_1$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. पुराणः, दे$_{10}$ च राजः (→पुराण-). –b) ग्र$_3$ °व्यं तवा° (→°व्यस्त्वया°); ते$_1$ °नभः, + °नघ (→°नघ). –c) दे$_{1.3.4.8.9}$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. स (→स्व-). –d) ते$_1$ मां चैव, म$_1$ ममैव (→मामेव); दे$_{1.8.9}$ मुब. परमं गतः, दे$_4$ उ$_1$ शरणङ्गताः (उ$_1$ °ता) (→शरणंगतः).

६४. ब$_1$. ⊙. –a) दे$_1$ यज्ञे, दे$_{8.9}$ जज्ञे (→यज्ञो); दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. गर्वोऽसौ (→भगवान्). –b) ब$_{2.3}$ दे$_6$ सङ्गतो, दे$_3$ सर्वगो, दे$_4$ स गर्भो, ते$_1$ स रक्ष्यो, ग्र$_2$ सगर्वे (→सगर्वो); द$_1$ भगवानघ (→भवतानघ). –c) ब$_3$ दे$_4$ न$_1$ ग्र$_2$ शा (न$_1$ श) यि तव्यो, दे$_1$ शासितस्यो, द$_1$ म$_1$ शासनीयो (→शासितव्यो); उ$_1$ साधितरमव्यातिरिञ्च. –d) दे$_6$ शिवस्त्वया, दे$_{10}$ शिवस्त्वया, + शिरस्त्वया, उ$_1$ शिरस्वयं (→शिरस्त्वया).

६५. ब$_1$. ⊙. –b) ब$_2$ दे$_6$ लोकस्य, दे$_{1.3.8-10}$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब लोके प्र- (→लोकाय); दे$_{3.6}$ म$_1$ दर्शय(दे$_6$ °या), न$_1$ दर्शयत् (→दर्शयन्). –c) का$_1$ वरस्व (→चरस्व); ब$_2$ नियतं (→सततं). -d) दे$_6$ संस्था ** (→संस्थापय); दे$_6$ द$_1$ सुरद्विषां (द$_1$ °जं), ग्र$_2$ सुतां द्विषां (→सुरद्विजान्); दे$_3$ धर्मे संस्थापय द्विजान्.

६६. ब$_1$. ⊙. –a) ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ इत्येवम् (→इत्येतद्); दे$_1$ उक्ता, ते$_1$ उक्तो (→उक्त्वा); ते$_1$ भगवान् (→वचनं). –b) दे$_8$ भगवन्, ते$_1$ वचनं (→भगवान्); म$_1$ मुवें. परमेश्वरम् (→परमेश्वरः); ग्र$_2$ भ*वा**मेश्वरम्. –c) दे$_4$ ग्र$_2$ स्वभाविकं (→स्वाभाविकं).

६७. ब$_1$. ⊙. –a) दे$_4$ तु (→स); दे$_2$ ईशं (→ईशः). –c) ग्र$_2$ ग्राह*मास (→ग्राहयामास). –d) का$_1$ ब$_3$ दे$_{2.4}$ ग्र$_2$ कालभैरवः, उ$_1$ क(पा)ल भैरवम् (→कालभैरवम्).

६८. ब$_1$. ⊙. –a) का$_1$ दे$_4$ चचार, ब$_{2.3}$ दे$_6$ चर स्व, ग्र$_2$ चरन्तं (→चर त्वं). –b) दे$_{1.8.9}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. लोके, दे$_{10}$ लोह- (→लोक-); ब$_2$ °हिते रतः दे$_4$ °हिताय च, न$_1$ °हितासतं, ग्र$_2$ ** वहं (→°हितावहम्). –c) ग्र$_2$ °हस्ते (→°हस्तो). –d) ग्र$_2$ गृह्णन्तु (→गृह्णातु); ब$_3$ सच्यतः, द$_1$ ग्र$_2$ भावितः, म$_1$ पालितः, उ$_1$ भासतः (→सर्वतः); दे$_6$ स्त्वं*******.

६९. ब$_1$ दे$_6$. ⊙. –a) उ$_1$ उक्त्वैनं (→उक्त्वैवं); न$_1$ प्रापिणोत् (→प्राहिणोत्); दे$_{4.10}$ कृत्यां (→कन्यां). –b) दे$_{1.3.8-10}$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. °हत्येति वि-(→°हत्यामिति); का$_1$ ब$_2$ दे$_{2.4}$ न$_1$ श्रुतं (→श्रुताम्). –d) का$_1$ त्वक्षमाला° (→ज्वालामाला°); का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_2$ न$_1$ °समन्वितां, द$_1$ ग्र$_2$ °विभीषि(द$_1$ -स-)णां, उ$_1$ -ति भीषणाम् (→°विभूषणाम्).

७०. ब$_1$. ⊙; दे$_6$. ab ⊙. –a) दे$_{1.4}$ उ$_1$ वाराणसी- (→वाराणसीं). –b) दे$_4$ पुरामेषा, म$_1$ पुरीमेव (→पुरीमेष); न$_1$ यतिष्यति (→गमिष्यति). –c) दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. तावद्वि-, दे$_3$ तावश्वं, दे$_4$ वायतं, दे$_{10}$ नावम (→तावत्त्वं); का$_1$ दे$_{1.4.8.9}$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ मुत्रें. मुए. भीषणा-, दे$_3$ भीषणं, दे$_{10}$ भीषणां (→भीषणे); का$_1$ दे$_{1.4.8-10}$ मुवें. मुए. -कारा, दे$_3$ कालि, ग्र$_2$ कारम्, म$_1$ का*म् (→कालम्). उ$_1$ ता*त्वं म भीषणाकारा. –d) का$_1$ सह गच्छ, दे$_{1.4.8-10}$ मुवें. मुए. ह्यनुगच्छ (दे$_4$ °च्छं, दे$_{8.9}$ °छन्) त्रि-, ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ अनुगच्छेति, उ$_1$ अनुगच्छे त्रि- (→अनुगच्छ त्रि-); दे$_{1.3.4.8-10}$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. -शूलिनम् (→-लोचनं). म$_1$ अनु * च्छेति शूलिनम्.

एवमाभाष्य कालाग्निं प्राह देवो महेश्वरः ।
अटस्व निखिलं लोकं भिक्षार्थी मन्नियोगतः ॥७१

यदा द्रक्ष्यसि देवेशं नारायणमनामयम् ।
तदाऽसौ वक्ष्यति स्पष्टमुपायं पापशोधनम् ॥७२

स देवदेवतावाक्यमाकर्ण्य भगवान् हरः ।
कपालपाणिर्विश्वात्मा चचार भुवनत्रयम् ॥७३

आस्थाय विकृतं वेषं दीप्यमानं स्वतेजसा ।
श्रीमत् पवित्रमतुलं जटाजूटविराजितम् ॥७४

कोटिसूर्यप्रतीकाशैः प्रमथैश्चातिगर्वितैः ।
भाति कालाग्निनयनो महादेवः समावृतः ॥७५

पीत्वा तदमृतं दिव्यम् आनन्दं परमेष्ठिनः
लीलाविलासबहुलो लोकानागच्छतीश्वरः ॥७६

तं दृष्ट्वा कालवदनं शंकरं कालभैरवम् ।
रूपलावण्यसंपन्नं नारीकुलमगादनु ॥७७

गायन्ति विविधं गीतं नृत्यन्ति पुरतः प्रभोः ।
सस्मितं प्रेक्ष्य वदनं चक्रुर्भ्रूभङ्गमेव च ॥७८

स देवदानवादीनां देशानभ्येत्य शूलधृक् ।
जगाम विष्णोर्भवनं यत्रास्ते मधुसूदनः ॥७९ वे.२.३१.७७

७१. ब$_{1}$. ⊙. –a) ते$_{1}$ परम् (→एवम्); ते$_{1}$ काशीसं (→कालाग्नि). –b) दे$_{1.3.8-10}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुए. मुब. लोक- (→देवो); दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. -महेश्वरम्, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ -पितामहः (→महेश्वरः). –c) दे$_{4}$ आटस्थ, दे$_{6}$ आलं च, दे$_{10}$ अदश्य (→अटस्व); दे$_{1.3.4.8-10}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. लोकानखिलान् (→निखिलं लोकं). –d) ब$_{2}$ ते$_{1}$ भिक्षार्थं, दे$_{1.3.4.8-10}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. भैक्षार्थी (ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ °र्थं) (→भिक्षार्थी); ब$_{2}$ मे नियोगतः, दे$_{1}$ मन्नियोगितः (→मन्नियोगतः).

७२. ब$_{1}$. ab ⊙; म$_{1}$. ७२d-७४a ⊙. –a) का$_{1}$ तदा, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ यावद् (→यदा); दे$_{4}$ प्रेक्ष्यसि, न$_{1}$ द्रक्ष्यामि, ग्र$_{2}$ द्रक्षसि (→द्रक्ष्यसि). –c) ते$_{1}$ तथासौ, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ तवासौ, (→तदासौ); का$_{1}$ द्रक्ष्यति, दे$_{1}$ वीक्ष्यति, दे$_{6}$ रक्षति (→वक्ष्यति); दे$_{3}$ श्रेष्ठम्, दे$_{4.6}$ स्पृष्टम्, ते$_{1}$ व्यक्तम् (→स्पष्टम्); म$_{1}$ तदासौ मोक्ष्यति स्पष्टम्. –d) का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.6}$ काय°, ब$_{1}$ पाति° (→पाप°); ग्र$_{2}$ °शोधिनं (→°शोधनम्).

७३. म$_{1}$ ⊙. –a) दे$_{3}$ देवो (→देव-). –b) दे$_{4}$ हरिः (→हरः). –c) का$_{1}$ °पाणी, ग्र$_{2}$ °पाणि (→°पाणिर्). –d) दे$_{6}$ भुवनं (→भुवन-).

७४. म$_{1}$. a ⊙ (द्र. ७३ पा. वि.). –a) दे$_{6}$ विकृते (→विकृतं); ब$_{2.3}$ दे$_{2.6}$ वेशं (→वेषं). –b) दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ दीप्यमान- (→दीप्यमानं); उ$_{1}$ °तेजसाः (→°तेजसा). –c) का$_{1}$ प्रभावम्, ब$_{1-3}$ पवित्र- (→पवित्रम्); ब$_{1-3}$ -मण्डलं, दे$_{1.3.8.10}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. रुचिरं (→अतुलं). –d) ब$_{1}$ जटाजूटविभूषणं, दे$_{1.3.8-10}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. लोचनत्रयसंयुतम्.

७५. –a) दे$_{1.3.8-10}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. सहस्रसूर्यप्रतिमं. –b) का$_{1}$ दे$_{4}$ प्रथमैश्चातिगर्वितैः, दे$_{1.3.8-10}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. सिद्धैः प्रमथ (दे$_{1}$ उ$_{1}$ प्रथम-) पुङ्गवैः. –c) ब$_{2}$ इति, दे$_{6}$ नाति (→भाति); न$_{1}$ भाति कालानि * यनो. –d) न$_{1}$ मोहादेवः (→महादेवः); दे$_{10}$ समाहितः, न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ सनातनः (→समावृतः).

७६. –a) ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ ब्रह्मामृतं (→तदमृतं). –b) दे$_{4.9}$ परमेष्ठि नं (दे$_{9}$ °तः) (→परमेष्ठिनः). –d) ब$_{1}$ कालात्मा-, ब$_{2}$. कालोत्रा-, दे$_{2.6}$ कालोन्ना-, दे$_{10}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ लोकानां (→लोकाना-); ब$_{2}$ -गच्छतिश्वयं, ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ गतिरीश्वरः (→-गच्छतीश्वरः); ते$_{1}$ बहुलः कालां गच्छविरीश्वरः.

७७. –b) ब$_{2}$ लोक° (→काल°); ग्र$_{2}$ °भैरवः (→°भैरवम्). –c) ब$_{2}$ °संयुक्तं, म$_{1}$ °सहितं (→°सम्पन्नं). –d) दे$_{4}$ °मथागमात्, ते$_{1}$ °मथागतम्, ग्र$_{2}$ °महादनु (→°मगादनु).

७८. –a) दे$_{1.8-10}$ ग्र$_{2}$ मुवें. मुए. गायन्ति गीतैर्विविधैर्, दे$_{3}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ गायंति गीतं विविधं (द$_{1}$ °धैः). –b) दे$_{1.4.6.10}$ उ$_{1}$ प्रभो (→प्रभोः). –c) दे$_{2}$ विस्मितं (→सस्मितं); न$_{1}$ क्षेत्र, द$_{1}$ प्रेक्ष, म$_{1}$ प्रैक्ष्य, उ$_{1}$ प्रेत्य (→प्रेक्ष्य). –d) ब$_{2.3}$ चारुर्-, दे$_{2}$ दत्तः, दे$_{3}$ चक्षुर्, दे$_{6}$ ते$_{1}$ चतुर्-, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ चलत्- (→चक्रुर्); का$_{1}$ वदंतं भ्रूभङ्गमेव च, दे$_{10}$ चतुर्थं भंगमेव च.

७९. –a) दे$_{4}$ त- (→स); ब$_{1}$ * दीनां (→°वादीनां). –b) दे$_{3}$ देशाद् (→देशान्); दे$_{3.4}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ °भृत्, उ$_{1}$ °भृतः (→°धृक्). –c) का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{2.6}$ न$_{1}$ विष्णु (→विष्णोर्); दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. भुवनं, ग्र$_{2}$ भगवान् (→भवनं). –d) ते$_{1}$ यत्तीर्थे (→यत्रास्ते); दे$_{1.3.8-10}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. पुरुषोत्तमः (→मधुसूदनः).

वें२.३१.७८ निरीक्ष्य दिव्यभवनं शंकरो लोकशंकरः ।
सहैव भूतप्रवरैः प्रवेष्टुमुपचक्रमे ॥८०
अविज्ञाय परं भावं दिव्यं तत्पारमेश्वरम् ।
न्यवारयत् त्रिशूलाङ्कं द्वारपालो महाबलः ॥८१
शङ्खचक्रगदापाणिः पीतवासा महाभुजः ।
विष्वक्सेन इति ख्यातो विष्णोरंशसमुद्भवः ॥८२
अथैनं शंकरगणो युयुधे विष्णुसंभवम् ।
भीषणो भैरवादेशात् कालवेग इति श्रुतः ॥८३
विजित्य तं कालवेगं क्रोधसंरक्तलोचनः ।
रुद्रायाभिमुखं रौद्रं चिक्षेप च सुदर्शनम् ॥८४
अथ देवो महादेवस्त्रिपुरारिस्त्रिशूलभृत् ।
तमापतन्तं सावज्ञमालोकयदमित्रजित् ॥८५
तदन्तरे महद्भूतं युगान्तदहनोपमम् ।
शूलेनोरसि निर्भिद्य पातयामास तं भुवि ॥८६
स शूलाभिहतोऽत्यर्थं त्यक्त्वा स्वं परमं बलम् ।
तत्याज जीवितं दृष्ट्वा मृत्युं व्याधिहता इव ॥८७
निहत्य विष्णुपुरुषं सार्धं प्रमथपुंगवैः ।
विवेश चान्तरगृहं समादाय कलेवरम् ॥८८
निरीक्ष्य जगतो हेतुमीश्वरं भगवान् हरिः ।
शिरो ललाटात् संभिद्य रक्तधारामपातयत् ॥८९
गृहाण भगवन् भिक्षां मदीयाममितद्युते ।
न विद्यतेऽन्याभ्युदिता तव त्रिपुरमर्दन ॥९०

---

८०. –a) दे1.3.4.8-10 न1 ते1 द1 ग्र2 उ1 मुवें. मुए. मुब. सम्प्राप्य, म1 संपाद्य (→निरीक्ष्य); का1 ब1-3 दे2.6 न1 भवनं दिव्यं, दे4 द1 म1 उ1 दिव्यं भवनं, दे10 दिव्यभुवनं (→दिव्यभवनं). –b) दे6 शंकरं (→शंकरो). –c) ब2 स देव-, म1 देहैव (→सहैव); मुब. °प्रवरः (→°प्रवरैः).

८१. –b) दे4 तत्परं (→दिव्यं तत्); का1 ब1 दे4.6.10 न1 द1 ग्र2 परमेश्वरम्, म1 भवनं गतः (→पारमेश्वरम्). –c) ब1 दे4 निवारयत् (ब1 °यन्); ब2 न्यवारयंस्, ब3 द1 न्यवारयन्, न1 न्यवारय (→न्यवारयत्); का1 दे2 न्यवारयत शूलेन. –d) ब2.3 दे6 द्वारपाला (→द्वारपालो); ब1.2 दे2.6 महाबलाः (→महाबलः).

८२. –a) दे4 °पाणि (→°पाणिः). –b) उ1 पीतवास (→पीतवासा); म1 महाबलः (→महाभुजः). –c) ग्र2 इति ख्यातः, म1 स बलवान् (→इति ख्यातो). –d) दे6 विष्णु° (→विष्णो°).

८३. मुए. ab ⊙. –a) का1 अथैषं, दे1.3.4.8-10 न1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. अथ तं, ते1 अथ* (→अथैनं); दे1.8-10 मुवें °गणं, ग्र2 म1 °गुणो (→°गणो). –b) ग्र2 युयुधो (→युयुधे); द1.8-10 मुवें. °संभवः, ते1 °संभवः,+ °संभवं (→°संभवं). –c) द1 भाषणो (→भीषणो); ब1 भैरवावेशात्-, ब3 भैरवोद्देशात्, दे3 भैरवो वेगात्; दे6 भैरवो दशान्, ते1 भैरवो देवः (→भैरवादेशात्). –d) ब2 °काम- (→काल-); दे10 एव, ते1 -भोग (→-वेग); का1 श्रुतिः, दे1.3.8-10 न1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. स्मृतः (→श्रुतः).

८४. –a) ब1 अजित्य, दे4 विजित्यं (→विजित्य); ब2 °देवं (→°वेगं); ते1 विजेष्यन् तं कालवेगं. –b) ते1 क्रोधनं (→क्रोधसं-). –c) दे1.3.8-10 न1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. दुद्रावाभिखं रुद्रं. –d) ते1 स (→च).

८५. न1. cd ⊙. –b) ब2 उ1 °धृक्, दे10 °भृत्,+ °धृक् (→°भृत्). –d) द1 म1 उ1 सर्वज्ञः (→सावज्ञं).

८६. दे1. d ⊙. –a) न1 तदेतरे (→तदन्तरे); दे3 महाभूतं, द1 ग्र2 उ1 महद् युद्धं (→महद् भूतं). –c) ते1 शूलेनोपरि (→शूलेनोरसि).

८७. दे1. abc ⊙. –a) ते1 त्रिशूलोपहतोऽत्यर्थं. –b) ब3 ग्र2 सु- (→स्वं). –c) ते1 तथा तं पतितं दृष्ट्वा. –d) ते1 मृत्योर्, ग्र2 मृत्युर् (→मृत्युं); द1 °हृता (→°हता).

८८. –a)ब2 न1 निपात्य, ते1 निर्जित्य (→निहत्य); ब1 °पुरुषै (→°पुरुषं). –b) का1 दे2.4.8.9 न1 प्रथम°, ब2 परम° (→प्रमथ°).

८९. –a) दे1.3.8-10 न1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. वीक्ष्य तं (न1 तत्); ते1 जगतामीशं (→जगतो हेतुं). –b) दे4 ईश्वरो (→ईश्वरं) –c) ब1 दे3.8-10 मुवें. मुए. मुब. शिरां (→शिरो); दे4 ललाटे (→ललाटात्); द1 ग्र2 म1 उ1 स्वललाटं विनिर्भिद्य. –d) दे4 उ1 °धारं (→°धारां); ब1 अवारयत् (→अपातयत्).

९०. ब1. ⊙; दे4. cd ⊙. –a) ब3 दे2 भगवान् (→भगवन्); दे1.3.4.8-10 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. गृहाण भिक्षां भगवन्, दे6 गृहान्न गत्वा*द्भिक्षां. –b) न1 ममीदं, द1 मदीयं, उ1 मदीमं (→मदीयां). –c) दे1.3.8-10 ग्र2 मुवें.मुए. मुब. °न्या ह्युचिता, दे6 नात्युदिता, न1 द1 नाप्युचिता म1 उ1,

न संपूर्णं कपालं तद् ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ।
दिव्यं वर्षसहस्रं तु सा च धारा प्रवाहिता ॥९१
अथाब्रवीत् कालरुद्रं हरिर्नारायणः प्रभुः ।
संस्तूय वैदिकैर्मन्त्रैर्बहुमानपुरःसरम् ॥९२
किमर्थमेतद् वदनं ब्रह्मणो भवता धृतम् ।
प्रोवाच वृत्तमखिलं भगवान् परमेश्वरः ॥९३
समाहूय हृषीकेशो ब्रह्महत्यामथाच्युतः ।
प्रार्थयामास देवेशो विमुञ्चेति त्रिशूलिनम् ॥९४
न तत्याजाथ सा पार्श्वं व्याहृताऽपि मुरारिणा ।
चिरं ध्यात्वा जगद्योनिः शंकरं प्राह सर्ववित् ॥९५

व्रजस्व भगवन् दिव्यां पुरीं वाराणसीं शुभाम् ।
यत्राखिलजगद्दोषं क्षिप्रं नाशयतीश्वरः ॥९६
ततः सर्वाणि गुह्यानि तीर्थान्यायतनानि च ।
जगाम लीलया देवो लोकानां हितकाम्यया ॥९७
संस्तूयमानः प्रमथैर्महायोगैरितस्ततः ।
नृत्यमानो महायोगी हस्तन्यस्तकलेवरः ॥९८
तमभ्यधावद् भगवान् हरिर्नारायणः स्वयम् ।
अथास्थायापरं रूपं नृत्यदर्शनलालसः ॥९९
निरीक्षमाणो गोविन्दं वृषेन्द्राङ्कितशासनः ।
सस्मितोऽनन्तयोगात्मा नृत्यति स्म पुनः पुनः ॥१००　वें२.३१.६७

°न्याप्युदिता (→°नाभ्युदिता); ते$_{1}$ भवद्वते नाभ्युदिता. –d) दे$_{1}$ तत्र, दे$_{6}$ भव, ते$_{1}$ हर (→तव); दे$_{10}$ °मर्द्दने, उ$_{1}$ °दर्शन (→°मर्द्दन).

९१. दे$_{4}$. ⊙. –a) का$_{1}$ ब$_{1.3}$ दे$_{2}$ असंपूर्ण, ब$_{2}$ दे$_{6}$ ते$_{1}$ स संपूर्णं, ग्र$_{2}$ न च पूर्णं (→न संपूर्णं); का$_{1}$ दे$_{6.10}$ तं, दे$_{3}$ ते$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ तु (→तद्). –c) दे$_{10}$ ते$_{1}$ दिव्य- (→दिव्यं). –d) ब$_{1}$ प्रवारिता, दे$_{3}$ प्रवाहिका, दे$_{6}$ पुराहिता (→प्रवाहिता).

९२. –a) का$_{1}$ अथाब्रवीत तं रुद्रं, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ अथाब्रवीत्ततो रुद्रं. –b) का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{2.6}$ स्वयं (→प्रभुः). –c) दे$_{2}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ संभूय, ते$_{1}$ संस्तुत्य (→संस्तूय); न$_{1}$ विप्रैः (→मन्त्रैः); दे$_{1.3.4.8-10}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. संस्तूय विविधैर्भावैर्. –d) ब$_{1}$ बहुमानः (→बहुमान-).

९३. –b) ब$_{1}$ ब्रह्मणा, उ$_{1}$ ब्रह्मणै (→ब्रह्मणो); का$_{1}$ भवता व्रतं, ब$_{1}$ भवतामृतं, ब$_{3}$ दे$_{3}$ ते$_{1}$ भवताहृतं, म$_{1}$ उ$_{1}$ भवताद्धृतं (→भवता धृतं). –c) दे$_{1}$ तत्र, दे$_{3}$ विष्णु° (→वृत्त°); ते$_{1}$ प्रोवाच तं तदखिलं. –d) दे$_{1.3.8-10}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. देवदेवो महेश्वरः.

९४. ब$_{1}$. bc ⊙. –a) ब$_{1.3}$ दे$_{6}$ समाधाय, ते$_{1}$ समाहृत्य (→समाहूय). –c) दे$_{1.3.8-10}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. भगवान् (→देवेशो). –d) ते$_{1}$ विमुञ्चति (→विमुञ्चेति); दे$_{10}$ त्रिलोचनं (→त्रिशूलिनं); द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ विमुञ्चस्वेति शूलिनं.

९५. –a) का$_{1}$ ब$_{1.3}$ दे$_{2.4.6}$ तदा, ब$_{2}$ यदा, ते$_{1}$ न$_{1}$ च सा (→[अ]थ सा). –b) दे$_{4.6}$ ते$_{1}$ व्याहृताप्यसुरारिणा, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ व्याहृताप्यशरीरिणा, म$_{1}$ उ$_{1}$ व्याहृताप्यशरीरिणी (उ$_{1}$ °णं). –c) का$_{1}$ ब$_{2}$ दे$_{2.6}$ °ज्योतिः, दे$_{1.8-10}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. °योनिं (→°योनिः).

९६. –a) का$_{1}$ ब$_{1-3}$ भजस्व, द$_{1}$ प्राज्ञां च, म$_{1}$ उ$_{1}$ व्रजाद्य (→व्रजस्व); ब$_{1.3}$ दे$_{4}$ भगवान् (→भगवन्); न$_{1}$ दीव्यं (→दिव्यां); दे$_{1.3.8-10}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. व्रजस्व दिव्यां (ते$_{1}$ देव्या) भगवन् (द$_{1}$ ग्र$_{2}$ °वान्). –c) म$_{1}$ यथा- (→यत्रा-); ब$_{1.2}$ दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. जगद् दोषान्, दे$_{3}$ जगद् योनिः (→जगद् दोषं). –d) द$_{1}$ ग्र$_{2}$ क्षिप्रं नश्यत्यवारितं, उ$_{1}$ क्षिप्रं नश्यति वाञ्छितं.

९७. –a) ब$_{2.3}$ दे$_{6}$ मुवें. भूतानि (→गुह्यानि).

९८. –b) द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ महादेवो महाद्युतिः.

९९. –a) ब$_{1}$ तमन्वधावद्, दे$_{3}$ तमन्वगच्छद्, ते$_{1}$ तदाभ्यधावद् (→तमभ्यधावद्). –b) ब$_{1}$ विष्णुर् (→हरिर्); दे$_{1.3.8-10}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. प्रभुः (→स्वयं). –c) ब$_{3}$ समा° (→अथा); ब$_{1}$ अथास्य परमं रूपं, ब$_{2}$ आस्थाय परमं रूपं, दे$_{1.3.8-10}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. समास्थाय परं रूपं. –d) का$_{1}$ ब$_{1}$ नित्यं (का$_{1}$ °त्य), न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ नृत्त-, म$_{1}$ भृत्य- (→नृत्य-); ब$_{2}$ दे$_{6}$ °लालसं, ब$_{3}$ °मानसं (→°लालसः).

१००. द$_{1}$. cd ⊙. –a) ब$_{2.3}$ दे$_{2.6}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ निरीक्ष्यमाणो, दे$_{3}$ निरीक्ष्यमाणं (→निरीक्षमाणो). –b) दे$_{3}$ शशाङ्काङ्कितशेखरः, न$_{1}$ वृषेन्द्राङ्कितकेतनः, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ वृषेन्द्रो-

वें.२.३१.९८

अथ सानुचरो रुद्रः सहरिर्धर्मवाहनः ।
भेजे महादेवपुरीं वाराणसीमिति श्रुताम् ॥१०१

प्रविष्टमात्रे देवेशे ब्रह्महत्या कपर्दिनि ।
हा हेत्युक्त्वा सनादं सा पातालं प्राप दुःखिता ॥१०२

प्रविश्य परमं स्थानं कपालं ब्रह्मणो हरः ।
गणानामग्रतो देवः स्थापयामास शंकरः ॥१०३

स्थापयित्वा महादेवो ददौ तच्च कलेवरम् ।
उक्त्वा सजीवमस्त्वीशो विष्णवे स घृणानिधिः ॥१०४

ये स्मरन्ति ममाजस्रं कापालं वेषमुत्तमम् ।
तेषां विनश्यति क्षिप्रमिहामुत्र च पातकम् ॥१०५

आगम्य तीर्थप्रवरे स्नानं कृत्वा विधानतः ।
तर्पयित्वा पितॄन् देवान् मुच्यते ब्रह्महत्यया ॥१०६

अशाश्वतं जगज्ज्ञात्वा येऽस्मिन् स्थाने वसन्ति वै ।
देहान्ते तत् परं ज्ञानं ददामि परमं पदम् ॥१०७

इतीदमुक्त्वा भगवान् समालिङ्ग्य जनार्दनम् ।
सहैव प्रमथेशानैः क्षणादन्तरधीयत ॥१०८

स लब्ध्वा भगवान् कृष्णो विष्वक्सेनं त्रिशूलिनः ।
स्वं देशमगमत् तूर्णं गृहीत्वा परमं वपुः ॥१०९

एतद् वः कथितं पुण्यं महापातकनाशनम् ।
कपालमोचनं तीर्थं स्थाणोः प्रियकरं शुभम् ॥११०

छ्रितकेतनः, म$_1$ वृषेन्द्राङ्कितशासनः. –c) का$_1$ संस्मितो, दे$_3$ संस्थितो, दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. सस्मयो (→सस्मितो); ते$_1$ संस्मैतं तत्र योगात्मा. –d) दे$_4$ न$_1$ नृत्यंति, ग्र$_2$ ते$_1$ नृत्यते (→नृत्यति); ब$_1$ नृत्यति स्वपुरःसरं.

१०१. द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$. ab ⊙. –a) का$_1$ दे$_2$ देवं, ब$_{1-3}$ दे$_{4\ 6}$ देवः (→रुद्रः); ब$_1$ अथ शूलधरो देवस्, दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. अनुचानुचरो रुद्रं, ते$_1$ अथ सानन्दचरो रुद्रः. –b) ब$_1$ मेघ-, ब$_2$ शश-, दे$_6$ सह (→धर्म-); का$_1$ दे$_2$ स हरिः स महाबलः, ब$_3$ स सहायः स वाहनः, दे$_3$ स हरिर्भगवान् हरः. –c) द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ भ्राजमानां (म$_1$ °नो) महादेवः. –d) दे$_{1.3.4.8-10}$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. वाराणसीति|विश्रुतां, द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ पुरीं वाराणसीं शुभां.

१०२. –a) दे$_{1.8.9}$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. विश्वेशे, दे$_3$ न$_1$ देवेश- (→देवेशे). –b) दे$_{1.8.9}$ मुए. कपर्द्दिने, दे$_3$ कपर्दिनः, दे$_{10}$ न$_1$ कपर्द्दिनी, ते$_1$ कपर्द्दिनं (→कपर्दिनि). –c) दे$_1$ हा हेत्युक्ता- (→हा हे त्युक्त्वा); ब$_1$ सुनादं वै, ब$_2$ च नादं सा, दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. सनादं वै, दे$_6$ सनादे सा, दे$_{10}$ स ता देवैः, द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ तदा सा वै, म$_1$ सहसा वै (→सनादं सा); ते$_1$ हठात् त्यक्त्वा सनागं वै. –d) द$_1$ म$_1$ उ$_1$ प्राप्य (→प्राप); दे$_6$ दुःखतः (→दुःखिता).

१०३. –b) का$_1$ करालं, दे$_{10}$ कपालो, न$_1$ पातालं (→कपालं). –c) ब$_2$ दे$_3$ देवं (→देवः).

१०४. ब$_1$. ab ⊙. –b) ते$_1$ जहौ (→ददौ); ब$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ तत्र (→तच्च). –c) ब$_2$ उक्त्वा स जीवयन्नीशे, दे$_{1.6}$ मुवें. मुए. मुब. उक्त्वा सजीवमस्त्वी(मुवें °स्थि)ति, दे$_{8-10}$ उक्त्वा सजीवमस्तीति-, उ$_1$ ग्र$_2$ उक्त्वा सजीवोऽस्ति. –d) दे$_{1.8-10}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. [अ]सौ (→स); ब$_2$ दे$_4$ विष्णवे करुणानिधिः, ते$_1$ विष्णुः स तु घृणानिधिः.

१०५. –a) दे$_{10}$ ये सृजन्ति, दे$_6$ द$_1$ उ$_1$ संस्मरन्ति (→ये स्मरन्ति); ते$_1$ ये स्मरन्ति मयोत्सृष्टं, ग्र$_2$ योसौ स्मरन्ति चाजस्रं. –b) दे$_{3.4}$ ते$_1$ द$_1$ म$_1$ उ$_1$ कपालं (→कापालं); ते$_1$ कपालं चेममुत्तमं.

१०६. –a) का$_1$ दे$_2$ आगत्य, ते$_1$ आचम्य (→आगम्य). –b) ब$_2$ तत्र (→कृत्वा). –c) का$_1$ देवान् पितॄन् (→पितॄन्देवान्).

१०७. –b) दे$_6$ यस्मिन् (→येऽस्मिन्); दे$_{1.3.4.8-10}$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. व्रजध्वं परमां पुरीं. –c) ग्र$_2$ देहान्तात्परमं ज्ञानं. –d) दे$_{1.3.4.8-10}$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. ददाति (→ददामि).

१०८. –a) का$_1$ ब$_{1.3}$ दे$_6$ इत्येतदुक्त्वा भगवान्. –c) का$_1$ प्रथमेशानैः, दे$_4$ प्रथमेशानौ, ते$_1$ प्रमथैः सार्धं, द$_1$ प्रथमैः सर्वैः, ग्र$_2$ उ$_1$ प्रमथैः सर्वैः, म$_1$ प्रमथैर्दिव्यैः (→प्रमथेशानैः).

१०९. –a) द$_1$ ग्र$_2$ विष्णुः (→कृष्णो). –b) का$_1$ दे$_2$ विष्वक्सेनस् (→विष्वक्सेनं); का$_1$ दे$_2$ त्रिशूलिनं (→त्रिशूलिनः); का$_1$ ब$_{1.3}$ दे$_{2.6}$ स्थानं (→देशं); दे$_{1.8-10}$ द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ मुवें. मुए. तूष्णीं, ते$_1$ तं तु (→तूर्णं). –d) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. बुधः (→वपुः).

११०. –a) ब$_1$ कथितो (→कथितं); का$_1$ ब$_{1.3}$ दे$_{2.6}$ दिव्यं (दे$_6$ °व्ये), न$_1$ तीर्थं (→पुण्यं). –d) दे$_3$ विष्णोः, उ$_1$ स्थाणौ (→स्थाणोः); दे$_{1.8-10}$ मुए. मुब. प्रियतरं, दे$_{3.4}$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ प्रियतमं (→प्रियकरं); दे$_6$ मुब. द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मतं (→शुभं).

य इमं पठतेऽध्यायं ब्राह्मणानां समीपतः । वाचिकैर्मानसैः पापैः कायिकैश्च विमुच्यते ।।१११

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे एकत्रिंशोऽध्याय ।।३१।।

३२

व्यास उवाच । ❀

सुरापस्तु सुरां तप्तामग्निवर्णां स्वयं पिबेत् ।
तया स काये निर्दग्धे मुच्यते तु द्विजोत्तमः ।।१
गोमूत्रमग्निवर्णं वा गोशकृद्रसमेव वा ।
पयो घृतं जलं वाऽथ मुच्यते पातकात् ततः ।।२
जलार्द्रवासाः प्रयतो ध्यात्वा नारायणं हरिम् ।
ब्रह्महत्याव्रतं चाथ चरेत् तत्पापशान्तये ।।३
सुवर्णस्तेयकृद् विप्रो राजानमभिगम्य तु ।
स्वकर्म ख्यापयन् ब्रूयान्मां भवाननुशास्त्विति ।।४
गृहीत्वा मुसलं राजा सकृद् हन्यात् ततः स्वयम् ।　वें. २.३२.५

१११. –b) ब1 ब्रह्मेशानं (→ब्राह्मणानां); म1 समाहितः (→समीपतः). –c) दे1.3.4.8-10 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 मुवें. मुए. मुब. मानसैर्वाचिकैः पापैः. –d) दे6 कायकैश्, ते1 कायजैश् (→कायिकैश्); दे3 तु (→च); ब1 दे1.3.4.8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. प्र° (→वि°).

पुष्पिका—

पुराणनाम—का1 दे4.6.10 न1 इति श्रीकूर्मपुराणे, ब1 इति कौर्मे, ब2.3 दे2.3 इति कूर्मपुराणे, दे1 इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिविभागे, दे8.9 म1 इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिभागे, ते1 इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे उपरिभागे व्यासगीतासु, द1 ग्र2 इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिभागे व्यासगीतासु, उ1 श्री इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरभागे व्यासगीतासु, मुवें. इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्धे, मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे उपविभागे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे उपरिभागे. अध्यायनाम—दे4.6 न1 द1 म1 उ1. ⊙; का1 ब2 कपालमोचनं (ब2 °नो) नाम, ब1 दे2 कपालमोचनो (ब1 °ने), ब3 कपालमोचनो नाम, दे1.3.8-10 कपालमोचनमा(दे10 म)हात्म्यं (दे10 °म्ये); ते1 मुवें. मुए. मुब. कपालमोचनमाहात्म्यं नाम, ग्र2 कपालतीर्थवर्णनं नाम. अध्यायसंख्या—ब2 दे6. ⊙; का1 त्रिंशोऽध्यायः ।। ३१ ।।, ब1.3 दे2 ते1 त्रिंशोऽध्यायः, दे1.4 मुवें. मुब. एकत्रिंशोऽध्यायः ।। ३१ ।।, दे3 द1 ग्र2 म1 मुए. एकत्रिंशोऽध्यायः, दे8-10 एकत्रिंशत्तमोऽध्यायः, न1 एकाशीतितमोध्यायः, उ1 एकत्रिंशोध्यायः ।। श्री ।।.

३२

❀ दे10. ⊙; दे8.9 व्यास उ., न1 ग्र2 उ1 व्यासः; द1 म1 श्रीव्यासः.

१. –a) ब3 दे6 सुरां तप्त्वा, दे3 सुरां पीत्वा, न1 सुरां तप्तं, ग्र2 सुरन्तप्तां (→सुरां तप्तां); ते1 सुरापीयस्तु पुरुष(स्तां). –b). ब1 सुरां पिबेत्, दे1.3.4.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. पिबेत्तदा, न1 तु तां पिबेत्, ते1 पिबेत्तु वा (→स्वयं पिबेत्). –c) का1 दे1.3.8-10 न1 द1 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. निर्दग्धकायः स तया (का1 दे3 °दा, उ1 °था), ते1 निर्दग्धकायस्य तया, ग्र2 निर्दिश्य कायस्स तया. –d) का1 दे1.3.8-10 ते1 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. मुच्यते च, उ1 मुच्यतेसौ (→मुच्यते तु); का म1 द्विजोत्तमाः (→द्विजोत्तमः).

२. –a) न1 च (→वा). –b) दे4.6 गोसकृद्, न1 यो शकृद् (→गोशकृद्); ब1 दे3 द1 उ1 च (→वा). –c) दे6 ग्र2 पयोघृत-, ते1 तथामृतं (→पयोघृतं). –d) ब3 मुच्यन्ते (→मुच्यते); न1 तु द्विजोत्तमः (→पातकात्ततः).

३. –a) दे1 जलार्द्रवासा, दे10 उ1 जलार्द्रवासः, ते1 जलाधिवासात् (→जलार्द्रवासाः). –c) दे6 °हत्यां (→°हत्या-); ब3 कृतं (→°व्रत); दे10 चाप्य (→चाथ). –d) ग्र2 शरेत् (→चरेत्); का1 ब2.3 दे2 ते1 द1 मुवें. पापप्रशान्तये, दे1.8-10 मुए. मुब. कृत्योपशान्तये (→तत्पापशान्तये).

४. –a) दे4 °यद्विप्रा, दे6 °कृद्वीरो, दे9 °तद्विप्रो (→°कृद्विप्रो); उ1 स्वर्णस्तेयन्तु तद्विप्रो. –b) का1 ब3 द1 म1 उ1 अधि°, दे10 प्रति° (→अभि°). –c) दे10 विकर्म (→स्वकर्म); दे4 ख्यापनाद् (→ख्यापयन्); ब1 विप्रो, दे10 कुर्यात् (→ब्रूयान्). –d) ब3 दे4 न1 ग्र2 मुवें. मा (→मां).

५. –a) का1 दे1.4 मुशलं, ब3 मुषलं, दे6 मुखलं (→मुसलं). –c) का1 ब1-3 दे2.4.6 न1 मुब. वधेन, ते1

कूं.२.३२.५ वधे तु शुद्धयते स्तेनो ब्राह्मणस्तपसैव वा ॥५
स्कन्धेनादाय मुसलं लकुटं वाऽपि खादिरम् ।
शक्तिं चोभयतस्तीक्ष्णामायसं दण्डमेव वा ॥६
राजा तेन च गन्तव्यो मुक्तकेशेन धावता ।
आचक्षाणेन तत्पापमेवं कर्माऽस्मि शाधि माम् ॥७
शासनाद् वा विमोक्षाद् वा स्तेनः स्तेयाद् विमुच्यते ।
अशासित्वा तु तं राजा स्तेनस्याप्नोति किल्बिषम् ॥८
तपसाऽपनुनुत्सुस्तु सुवर्णस्तेयजं मलम् ।
चीरवासा द्विजोऽरण्ये चरेद् ब्रह्महणो व्रतम् ॥९
स्नात्वाऽश्वमेधावभृथे पूतः स्यादथवा द्विजः ।
प्रदद्याद् वाऽथ विप्रेभ्यः स्वात्मतुल्यं हिरण्यकम् ॥१०
चरेद् वा वत्सरं कृच्छ्रं ब्रह्मचर्यपरायणः ।
ब्राह्मणः स्वर्णहारी तु तत्पापस्यापनुत्तये ॥११
गुरोर्भार्यां समारुह्य ब्राह्मणः काममोहितः ।
अवगूहेत् स्त्रियं तप्तां दीप्तां कार्ष्णायसीं कृताम् ॥१२
स्वयं वा शिश्नवृषणावुत्कृत्याधाय चाञ्जलौ ।

विधात्तु, दे10 विद्येति (→वधे तु); का1 सुद्धयति, ब1.3 दे2.6 शुद्धयति, ब2 पूयते, दे4 मुच्यते (→शुद्धयते); ब3 तेन, दे6 ह्येनो, ते1 पूतो (→स्तेनो). –d) दे1.4.8-10 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुए. मुब. तपसाथ वा, दे3 तपसापि वा, दे9 मुवें. तापसाथवा (→तपसैव वा).

६. ब1. ६a-६d ⊙; दे6. ६a-८d ⊙. –a) ब2 दे10 स्कन्धेनाधाय, ते1 द1 ग्र2 उ1 करेणादाय (→स्कन्धेनादाय); का1 दे1.4 मुशलं, ब2.3 मुषलं (→मुसलं). –b) ब2.3 दे10 न1 ते1 द1 उ1 लगुडं, ग्र2 मुए. मुब. लकुचं (→लकुटं); का1 दे2 खादिरं तथा, दे3.10 चापि खादिरम्, द1 ग्र2 म1 उ1 वाथ खादिरं (उ1 °रः) (→वापि खादिरं). –c) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. शक्तिं चादाय तीक्ष्णाग्रां (दे10 °ग्रं), दे4 शस्ति चोभयत तीक्ष्णं (?), ते1 संक्षिपेत्तस्य मस्तिष्के, द1 ग्र2 उ1 शक्तिं चोभयतस्तीक्ष्णं, म1 शक्तिं वोभवतस्तीक्ष्णाम्. –d) दे1.10 ग्र2 च (→वा).

७. ब1 दे6. ⊙ (द्र. ६ पा. वि). –a) ब2.3 तेनानु- (→तेन च); का1 राजा च तेन कर्त्तव्ये, दे2 राजा च तेन वक्रघ्यो(?), दे3 न1 राजास्तेनेन गंतव्यो, दे4 ग्र2 राजानस्तेन मंतव्यो, ते1 राजा सहो नन * व्यो(?), द1 राजानं तेन हंतव्यो, म1 राजस्तेनो निहंतव्यो, उ1 राजा तेनाभिहतेव्यो. –b) का1 मुक्ते (→मुक्त-); का1 दे4 धावतः, न1 धीमता, ग्र2 धातव, म1 धावति (→धावता). –c) दे4 (त) यत्पापी, न1 कृद् दोषं (→तत्पापं). –d) ब2.3 पापकर्मास्मि, दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. एतत्कर्मास्मि, दे4 एवं कर्मणि, न1 दोषं नाशय, ग्र2 एव कर्माणि, उ1 एवं कर्मस्मिन् (→एवं कर्मास्मि); दे1.4 साधि मां, न1 शालि मां (→शाधि मां).

८. ब1 दे6. ⊙ (द्र. ६ पा. वि.). –a) दे3 द1 ग्र2 उ1 शासनाद्वापि, दे4 शासनाचावि- (→शासनाद्वा वि-); दे2 च (→वा). –b) ब2.3 स्तेन, द1 ग्र2 म1 ततस्तेयाद्, ते1 सद्यः पापैर् (→स्तेनः स्तेयाद्); उ1 राजानस्तेन मन्तस्ते- थाद्विमुच्यते. –c) का1 अशिशित्वा तु, ब2 अशासि (त) त्वातु, दे1 अशाशित्वा तु, दे2 अशासिधातु, दे3 अशासयित्वा, ते1 अशासिता तु, द1 शासयित्वा तु, उ1 अथासीत्वा तु (→अशासि- त्वा तु); का1 दे2.4 यो राजा, ते1 राजा यः (→तं राजा). –d) क1 तेन प्राप्नोति, द1 म1 उ1 स्तेयस्याप्नोति, ग्र2 स्तेय * प्नोति (→स्तेनस्याप्नोति).

९. ब1. ⊙ (द्र. ६ पा. वि.). –a) ब3 तपसापनुशुद्धिस्तु, दे1.3.8.9 मुवें. मुए. मुब. तपसापनोतुमिच्छंस्तु, दे4 तपसाप्रणुदत्यस्तु, दे6 तपसापन्नदन्यस्तु, दे10 तपसा नोपमिच्छंस्तु, न1 तपसापनु ** स्तु, ते1 तपसा वा सुतप्तेन, द1 म1 तपसा प्रतिदन्यस्तु, ग्र2 तपसाद्दतमन्यस्तु. –b) उ1 स्व * र्ण° (→सुवर्ण°); का1 वलं, न1 मयं (→मलम्).

१०. –a) दे4 स्नात्वाथ (→स्नात्वाश्व-); ब3 न1 °भृते (→°भृथे). –b) ग्र2 ** (→पूतः). –c) दे3 वापि (→वाथ). –d) का1 दे4 द1 ग्र2 स्वात्मतुल्य-, ब3 स्वार्थतुल्यं, दे6 उ1 स्वात्मा तुल्यं-, ते1 स्वात्मीयं च (→स्वात्मतुल्यं).

११. –c) दे4 ब्रह्मार्णः, म1 उ1 ब्राह्मण- (→ब्राह्मणः). –d) न1 तत्पापस्या तु वर्त्तये, ग्र2 तत्पाप ** नुत्तये.

१२. –a) का1 ब2.3 दे2.3.6.10 न1 द1 ग्र2 म1 उ1 गुरुभार्यां (→गुरोर्भार्यां). –b) दे6 कामचारतः (→काममोहितः). –c) दे1.8-10 मुब. आलिङ्गयेत्, दे6 ते1 उ1 उपगूहेत्, द1 म1 उपगुह्य (→अवगूहेत्); दे4 तृप्तां, ते1 पश्चात् (→तप्तां); का1 अथ गूहेत् वै स्त्रियं तप्तां. –d) का1 **, दे3 दीप्त-, ते1 इष्टां, द1 ग्र2 म1 कांतां (→दीप्तां); दे3 न1 कृष्णायसो (न1 °सीं), ते1 कार्ष्णाय सा. द1 म1 उ1 कालायसीं (द1 °सी) (→कार्ष्णा- यसीं); ग्र2 दीप्तां(कान्तां)कालायसी कृतां.

१३. –a) दे3 न1 °वृषणं (→°वृषणौ). –b) दे4 उत्कृत्वादाय, ते1 कृत्वाचा दाय (→उत्कृत्याधाय). –c) ब2

आतिष्ठेद् दक्षिणामाशामानिपातादजिह्मगः ॥१३
गुर्वर्थं वा हतः शुद्धयेच्चरेद् वा ब्रह्महा व्रतम् ।
शाखां वा कण्टकोपेतां परिष्वज्याथ वत्सरम् ।
अधः शयीत नियतो मुच्यते गुरुतल्पगः ॥१४
कृच्छ्रं वाब्दं चरेद् विप्रश्चीरवासाः समाहितः ।
अश्वमेधावभृथके स्नात्वा वा शुद्धयते नरः ॥१५
कालेऽष्टमे वा भुञ्जानो ब्रह्मचारी सदाव्रती ।
स्थानासनाभ्यां विहरंस्त्रिरह्नोऽभ्युपयन्नपः ॥१६
अधःशायी त्रिभिर्वर्षैस्तद् व्यपोहति पातकम् ।
चान्द्रायणानि वा कुर्यात् पञ्च चत्वारि वा पुनः ॥१७
पतितैः संप्रयुक्तानामथ वक्ष्यामि निष्कृतिम् ।
पतितेन तु संसर्गं यो येन कुरुते द्विजः ।
स तत्पापापनोदार्थं तस्यैव व्रतमाचरेत् ॥१८
तप्तकृच्छ्रं चरेद् वाऽथ संवत्सरमतन्द्रितः ।
षाण्मासिके तु संसर्गे प्रायश्चित्तार्द्धमर्हति ॥१९
एभिर्व्रतैरपोहन्ति महापातकिनो मलम् ।
पुण्यतीर्थाभिगमनात् पृथिव्यां वाऽथ निष्कृतिः ॥२०
ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयं गुर्वङ्गनागमः ।
कृत्वा तैश्चापि संसर्गं ब्राह्मणः कामकारतः ॥२१ वें.२.३२.२२

प्रतिच्यद् दक्षिणामाशां, दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. अभिगच्छेद् दक्षिणाशां, दे3 अतिष्ठेछाक्षिणाशां (?), दे6 आतिष्ठेकुक्षिणामासां. –d) ब1 अधोमुखः (→अजिह्मगः).

१४. –a) का1 गुर्वर्थं वाहृतः, दे.1.8-10 मुवें. मुए. गुर्वङ्गनागमः (दे8 स-, दे10 °तः), दे6 सर्वस्वं वा हतः, द1 म1 उ1 गुर्वर्थे वाहृतः (→गुर्वर्थं वा हतः); दे1 शुद्धौ, दे8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. शुद्धचै (→शुद्धयेत्). –b) दे1.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. चरेद्ब्रह्महणोव्रतम्. –c) द1 ग्र2 शाश्वतां (→शाखां वा); दे4 °पेतं (→°पेतां). –d) का1 द1 ग्र2 उ1 वत्सरे (→वत्सरम्). –e) ब1 दे6.10 अधः शायी (दे10 °यि)त, दे4 अधःशयी तु, ते1 अथवा शौच- (→अधः शयीत); ब1 नियतं, दे4 निरतो, दे6 नियतौ, ग्र2 निर्यीत (→नियतो). –f) ग्र2 निरतो (→मुच्यते).

१५. –a) ब1 वार्त्तं, ब2 द1 म1 उ1 चाब्दं, दे3 वाथ, दे10 चाऽष्टं, ते1 चाद्यं (→वाब्दं); दे10 विप्रं (→विप्रश्). –b) का1 चीरवासः, दे1.4.6 वीरवासा (दे1 °साः) (→चीरवासाः). –c) दे3 अथाश्वमेधा° (→अश्वमेधा°); ब1-3 °वभृतके, दे3 म1 °वभृथे*, ग्र2 °वभृते* (→°वभृथके). –d) दे1.3.8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. द्विजः (→नरः); द1 ग्र2 उ1 स्नात्वामुच्येद्विजोत्तमः, म1 स्नात्वामुच्यतेथ द्विजोत्तमः.

१६. ब1. १६c–२३d ⊙. –a) ग्र1 उ1 [अ] ष्टके (→[अ] ष्टमे); दे3 भुंजीत, न1 भुंजातो (→भुञ्जानो). –b) द1 ग्र2 °व्रतः, उ1 °व्रुतः (→°व्रती). –c) ब2 न1 ग्र2 स्नानाशनाभ्यां, ब3 दे1.4.10 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. स्थानाशनाभ्यां, दे3 ध्यानासनाभ्यां, ते1 द1 स्नानासनाभ्यां (→स्थानासनाभ्यां); द1 ग्र2 म1 उ1 विचरेद् (→विहरन्). –d) ब3 त्रिवर्गात्, दे6 त्रिवर्गो- (→त्रिरह्नो-); का1 दे6.10 [अ]भ्युपयं तपः, ब3** पन्नरः, दे1.2.4 उ1 मुवें. मुए. [अ]भ्युपयत्नतः, न1 ** संनरः, द1 ह्युपयत्नतः, ग्र2 [अ] भ्यु * यत्नतः (→[अ]भ्युपयन्नपः); ते1 त्रिरत्नोप्यजपंततः.

१७. ब1. ⊙. –a) ग्र2 °वर्क्षैः (→°वर्षैः). –b) ते1 स व्योपहति, द1 ततो मुच्येत, ग्र2 म1 उ1 ततः शुद्धयेत (→तद् व्यपोहति); द1 ग्र2 म1 पातकात्, उ1 पातकान् (→पातकम्). –c) ते चान्द्रायणं वापि कुर्यात्.

१८. ब1. ⊙; दे4. १८c–२०d ⊙; दे6. f ⊙. –a) दे4 पातितैः, उ1 प्रतितैः (→पतितैः); दे1.8-10 मुवें. मुए. संप्रयुक्तात्मा, दे4 संप्रसक्तानां (→संप्रयुक्तानां). –b) द1 अवगच्छामि, ग्र2 उ1 एवं गच्छामि (→अथ वक्ष्यामि); दे4 निःकृतिः, दे10 निःकृतं, ते1 ते कृते (→निष्कृतिम्). –c) दे1 संसर्गे, द1 ग्र2 संस्पर्शं (→संसर्गं). –d) ब3 येनैव, न1 यो योन, ते1 येनेन, द1 योगेन, ग्र2 लोभेन (→यो येन); ब2 नरः (→द्विजः). –e) द1 ग्र2 स तु, उ1 सकृत् (→स तत्); ब2 पापापनाशार्थं (→पापापनोदार्थं). –f) उ1 तस्यैवं (→तस्यैव).

१९. ब1 दे4. ⊙. –a) उ1 तप्तं (→तप्त-). –b) दे10 अतन्द्रितं (→अतन्द्रितः). –c) ब3 दे1.2.6 षण्मासिके तु, दे3 ते1 षण्मासिकेथ, द1 म1 उ1 षाण्मासिकेथ, ग्र2 षाण्मासिकेन (→षाण्मासिके तु); का1 संसर्गं (→संसर्गे). –d) दे1.8-10 द1 ग्र1 म1 उ1 मुवें. मुए. प्रायश्चित्तार्थं मा चरेत्, दे3 ते1 प्रायश्चित्तार्धं मा चरेत्, न1 प्रायश्चित्तार्थमर्हति.

२०. ब1 दे4. ⊙; दे6. d ⊙. –a) उ1 एभिर्व्रतं तु त्वरयो (हन्ति). –c) ब3 दे6 [अ]भिगमनं (→[अ]भिगमनात्). –d) द1 वाति (→वाथ); न1 द1 ग्र2 उ1 निष्कृति (→निष्कृतिः); ब3 व्रतान्ते पापनाशनम्.

२१. ब1. ⊙. –a) ब3 न1 ब्रह्महत्यां (→ब्रह्महत्या). –b) ब3 दे1.4.6.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. गुर्वङ्ग-

२.३१.२३ कुर्यादनशनं विप्रः पुण्यतीर्थे समाहितः ।
ज्वलन्तं वा विशेदग्निं ध्यात्वा देवं कपर्दिनम् ॥२२
न ह्यन्या निष्कृतिर्दृष्टा मुनिभिर्धर्मवादिभिः ।
तस्मात् पुण्येषु तीर्थेषु दहेद् वाऽपि स्वदेहकम् ॥२३
गत्वा दुहितरं विप्रः स्वसारं वा स्नुषामपि ।
प्रविशेज्ज्वलनं दीप्तं मतिपूर्वमिति स्थितिः ॥२४
मातृष्वसां मातुलानीं तथैव च पितृष्वसाम् ।
भागिनेयीं समारुह्य कुर्यात् कृच्छ्रातिकृच्छ्रकौ ॥२५

चान्द्रायणं च कुर्वीत तस्य पापस्य शान्तये ।
ध्यायन् देवं जगद्योनिमनादिनिधनं परम् ॥२६
भ्रातृभार्यां समारुह्य कुर्यात् तत्पापशान्तये ।
चान्द्रायणानि चत्वारि पञ्च वा सुसमाहितः ॥२७
पैतृष्वस्रेयीं गत्वा तु स्वस्रेयां मातुरेव च ।
मातुलस्य सुतां वाऽपि गत्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥२८
सखिभार्यां समारुह्य गत्वा श्यालीं तथैव च ।
अहोरात्रोषितो भूत्वा तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् ॥२९

नागमम्, न1 गुर्वंगताऽगमत् (→गुर्वङ्गनागमः). –c) ते1 तैर्वापि, द1 उ1 चैवाऽपि, ग्र2 चैवाभि- (→तैश्चापि); न * * स्तु (→ससर्गं). –d) का1 दे8.9 द1 ग्र2 मुवें. मुए. ब्रह्मणः, ब3 ब्रह्मणः (→ब्राह्मणः); ब2.3 दे1.6.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. कामचारतः, द1 ग्र2 उ1 काममोहिता (→कामकारतः).

२२. ब1. ⊙; द1. ab ⊙. –a) दे4 विप्र- (→विप्रः). –b) दे1.8-10 ग्र2 मुवें. मुए. पुनस्तीर्थे, दे4 पुण्यं तीर्थ-, ते1 पुण्यतीर्थं (→पुण्यतीर्थे). –c) दे4 जज्वलं वा, न1 ज्वलनं वा, द1 ग्र2 म1 उ1 जलं वा प्र-(→ज्वलन्तं वा); दे3 वह्निं (→अग्निं). –d) ग्र2 त्रियंबकं,+कपर्दिनम् (→कपर्दिनम्).

२३. ब1. ⊙. –a) न1 म1 दृष्ट्वा (→दृष्टा). –b) का1 ब2.3 दे2.6 ब्रह्मवादिभिः, न1 उ1 धर्मवेदिभिः, द1 ग्र2 म1 कर्मवेदिभिः (→धर्मवादिभिः). –c) का1 तत्पुण्य-, द1 सर्वेषु (→पुण्येषु). –d) का1 दहेद्वा*, दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. दहन्वापि, दे10 दहश्चापि, ग्र2 व्रजेद्वापि, म1 उ1 त्यजेद्वापि (→दहेद्वापि); द1 सुदेहकम्, ग्र2 स्वदेहिकम् (→स्वदेहकम्); दे4 दहेत्पापी स्वदेहकम्.

अतः परं दे1.3.8-10 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. पुस्तकेषु अध्यायसमाप्तिर्वर्तते—

दे1.8.9 द1 म1 मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिभागे द्वात्रिंशोऽध्यायः, दे3 इति कूर्मपुराणे द्वात्रिंशोऽध्यायः, दे10 इति श्रीकूर्मपुराणे पंचमहापातकप्रायश्चित्तं नाम द्वात्रिंशोऽध्यायः, न1 इति श्रीकूर्मपुराणे द्वाशीतितमोऽध्यायः, ते1 इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे ब्रह्महत्यादिप्रायश्चित्तं उपरिभागे व्यासगीतासु एकत्रिंशोऽध्यायः, ग्र2 इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिभागे व्यासगीतासूपनिषत्सु ब्रह्महत्यादिप्रायश्चित्तं नाम द्वात्रिंशोऽध्यायः, उ1 इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिभागे व्यासगीतासु द्वात्रिंशोऽध्यायः, मुवें. इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्धे द्वात्रिंशोऽध्यायः.

अध्यायसमाप्त्यनन्तरमधिकम्—

दे1.6 मुवें. मुए. व्यास उवाच; दे3.8.9 व्यास उ.; न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 व्यासः.

२४. –b) दे1.8-10 अथवापि वा (→वा स्नुषामपि). –c) का1 प्रविश्य (→प्रविशेत्). –d) का1 इति (→मति-); ब3 तत्तत् पापप्रशान्तये, दे6 **** मिति स्थिति.

२५. उ1. २५d-२७a ⊙. –a) का1 ब1-3 दे2 मातुः स्वसां (ब1 °सा), दे6 मातुःस्तेण्यां, ते1 मातुः स्वसारं (→मातृष्वसां). –b) ब2 पितुः स्वसां (→पितृष्वसाम्). –d) ब2 न1 ते1 मुब. कृच्छ्रातिकृच्छ्रकं, द1 कृच्छ्रातिकृच्छ्रकैः, ग्र2 कृच्छ्रादिपूर्वकम् (→कृच्छ्रातिकृच्छ्रकौ).

२६. उ1. ⊙. –a) का1 ब1-3 दे2.4.6 ते1 मुब. वा (→च). –c) ब1 दे4.6 ते1 म1 ध्यायायेवं, द1 ध्यायेद्योनिं, ग्र2 ध्यायेद्योतं (→ध्यायन्देवं). –d) दे1.3.4.8-10 द1 ग्र2 म1 मुवें. मुए. मुब. हरिम् (→परं).

२७. दे4. ab ⊙; उ1. a ⊙; ग्र2.२७b-३१c ⊙. –d) का1 पंचवास्तु, दे3 पंचमे सु- (→पञ्च वा सु-).

२८. ग्र2. ⊙. –a) ब1 पैतृस्वसीयं, ब2 ते1 मुब. पितृष्वसेयीं, दे1 पितृस्वश्रेयं, दे6.10 न1 द1 म1 उ1 पैतृष्वसेयीं (दे6 उ1 °यी), दे8.9 मुवें. मुए. पितृष्वश्रेयीं (→पैतृष्वस्रेयीं); ब3 पैतृस्वसेयसंगत्वा, दे3 पैतृस्वक्षेत्रिकां गत्वा. –b) ब1 स्वस्रीयं, ब2 स्वसेयीं, ब3 स्वस्रेयीं, दे3 स्वास्रेयी, दे4.6.8.9 द1 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. स्वस्रीयां (दे4.6 उ1 °या), दे10 न1 स्वस्रीयं, ते1 स्वसारं (→स्वस्रेयां). –c) दे10 ते1 चापि (→वाऽपि).

२९. ग्र2. ⊙. –a) ब1 न1 उ1 सखीभार्यां, दे10 सखाभार्यां (→सखिभार्यां). –b) दे1.8 द1 शालीं, दे4 शालां (→श्यालीं). –d) दे1.8-10 मुवें. मुए. ततः कृच्छ्रं, ते1 सप्तकृच्छ्रं (→तप्तकृच्छ्रं).

उदक्या गमने विप्रस्त्रिरात्रेण विशुध्यति ।
चाण्डालीगमने चैव तप्तकृच्छ्रत्रयं विदुः ।
सह सांतपनेनास्य नान्यथा निष्कृतिः स्मृता ॥३०
मातृगोत्रां समासाद्य समानप्रवरां तथा ।
चान्द्रायणेन शुध्येत प्रयतात्मा समाहितः ॥३१
ब्राह्मणो ब्राह्मणीं गत्वा कृच्छ्रमेकं समाचरेत् ।
कन्यकां दूषयित्वा तु चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ॥३२
अमानुषीषु पुरुष उदक्यायामयोनिषु ।
रेतः सिक्त्वा जले चैव कृच्छ्रं सान्तपनं चरेत् ॥३३
बन्धकीगमने विप्रस्त्रिरात्रेण विशुद्धयति ।
गवि मैथुनमासेव्य चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ॥३४

अजावी मैथुनं कृत्वा प्राजापत्यं चरेद् द्विजः ।
पतितां च स्त्रियं गत्वा त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुद्धयति ॥३५
पुल्कसीगमने चैव कृच्छ्रं चान्द्रायणं चरेत् ।
नटीं शैलूषकीं चैव रजकीं वेणुजीविनीम् ।
गत्वा चान्द्रायणं कुर्यात् तथा चर्मोपजीविनीम् ॥३६
ब्रह्मचारी स्त्रियं गच्छेत् कथञ्चित्काममोहितः ।
सप्तागारं चरेद् भैक्षं वसित्वा गर्दभाजिनम् ॥३७
उपस्पृशेत् त्रिषवणं स्वपापं परिकीर्त्तयन् ।
संवत्सरेण चैकेन तस्मात् पापात् प्रमुच्यते ॥३८
ब्रह्महत्याव्रतं वापि षण्मासानाचरेद् यमी ।
मुच्यते ह्यवकीर्णी तु ब्राह्मणानुमते स्थितः ॥३९ वें.२.३३.१७

३०. ग्र2. ३०a–३३d ⊙. –a) दे10 उदवाक्यागमे (→उदक्या गमने); न1 विप्रं (→विप्रस्). –b) न1 तु शुद्धयति (→विशुद्धयति). –d) द1 उ1 चरेत् (→विदुः); दे3 तप्त-कृच्छ्रं व्रतं विदुः, ते1 तप्तकृच्छ्रं समाचरेत्. –e) का1 ब2.3 दे2.6 महाशांतपनेनास्य, दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. शुद्धः सान्तपनेन स्यात्, दे4 सह सांतपसे नास्य, दे10 शुचिः संपातने तस्य, न1 सहस्रं तपनेनास्य.

३१. ब1. ⊙; ग्र2. a ⊙. –a) ब3 दे1.8-10 द1 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. समारुह्य (→समासाद्य). –b) न1 ततः (→तथा).

३२. ब1. ⊙. –a) दे4 ये नराः (→ब्राह्मणो). –b) दे6 ** मेकं (→कृच्छ्रमेकं). –c) दे6 कन्यको दूषयित्वा तु, द1 कन्यकामुपयित्वा तु, ग्र2 कुकन्यकामुपायित्वा. –d) ब2.3 दे2-4.6.10 उ1 चान्द्रायणं (→चान्द्रायण-).

३३. ब1 ग्र2. ⊙. –a) दे4 अमानुष्यां तु, दे6 अमानुषीं सु- (→अमानुषीषु); द1 पुरुषं (→पुरुषः). –c) दे1 रेतः सिक्ता, ते1 रेतस्मिता, उ1 रेतस्त्यक्त्वा (→रेतः सिक्त्वा); दे1.8.9 जने (→जले). –d) द1 उ1 चान्द्रायणं (→सान्तपनं).

३४. ग्र2. ⊙. –a) ब1 अन्वकी°, ब3 मुब. वद्धकी°, दे1.8-10 वंधुकी°, दे3.4 द1 म1 वर्द्धकी° (दे4 °कीं), ते1 कन्यका°, उ1 मुवें. वार्द्धिकी° (→बन्धकी°); ब1 चैव (→विप्रस्). –c) ब1 गवां, दे4 गव्य, न1 गुर्वी, द1 क्षत्री, उ1 क्षत्रि(यं) (→गवि); ब2 द1 म1 आसाद्य (→आसेव्य). –d) का1 ब1-3 दे2-4.6 उ1 चान्द्रायणं (→चान्द्रायण-).

३५. –a) दे1.3.8.9 मुवें. मुए. वेश्यायां, दे4.10 द1 ग्र2 म1 उ1 वैश्यायां, दे6 अजां वै, न1 वेश्यायाः (→अजावी); द1 उ1 गत्वा (→कृत्वा). –b) ग्र2 बुधः (→द्विजः). –c) ते1 पतितानां (→पतितां च). –d) दे4 स्त्रिभिः (→त्रिभिः).

३६. ब1. ⊙; दे6. ef ⊙. –a) ब1 दे10 पुंश्चली°, दे1 ग्र2 पुष्कली° (→पुल्कसी°); ग्र2 विप्रः (→चैव). –b) ग्र2 चान्द्रायणव्रतं (→चान्द्रायणं चरेत्). –c) न1 कुटीं, द1 कुटी-, ग्र2 उ1 नट- (→नटीं); का1 दे4 शैलूषकां, ब2 शैलूषिणीं, ब3 दे2 6.10 उ1 शैलूषि (ब3 °शि)कीं, दे1 शैलौषकीं, दे3 शैलूखिनीं, दे8.9 शैलोषकीं, ते1 द1 शैलूषिकां (→शैलूषकीं). –d) ब3 वेत्रजीविनीं, दे6 वेणुजीविता, दे10 वेणुजीविनां, द1 ग्र2 उ1 वेणुकीं त्विमां (→वेणुजीविनीम्). –f) मुब. धर्मो° (→चर्मो°); दे10 ग्र2 °जीवनं (→°जीविनीम्).

३७. –a) दे4 द1 म1 उ1 गत्वा (→गच्छेत्). –c) न1 सप्तागारा, ते1 सप्तागारांश् (→सप्तागारं); दे10 भैक्ष्यं (→भैक्षं). –d) ब1 ग्र2 गर्दभाजनं (→गर्दभाजिनम्).

३८. –a) ब1 उपस्पृश्य, न1 उपस्पृशंस् (→उपस्पृशेत्). –b) ते1 स्वाध्यायं (→स्वपापं); ब2 दे3.4.6 द1 ग्र2 उ1 परिकीर्त्तयेत्, दे10 परिकीर्त्तयत् (→परिकीर्त्तयन्). –d) दे3.4 न1 द1 म1 विमुच्यते (→प्रमुच्यते).

३९. ब1. ⊙. –a) दे1.4.8-10 द1 मुए. मुब. -व्रतं चापि, न1 उ1 -व्रतं पापी, मुवें. -व्रतश्चापि (→-व्रतं वापि). –b) का1 ब3 दे2 मुब. आचरेद्यती, ब2 आचरेद्व्रती, दे1.8.9 मुवें. मुए. विचरन्त्य (मुवें. °न्य)मी, दे4 आचरेद्यमी, दे6 आचरेधमी, दे10 विचरन्त्यपि, न1 वाचरेद्यदि, ते1 आचरेद्यमी, + आचरेद्वशी, द1 ग्र2 म1 उ1 वाचरेद्यमी (→आचरेद्यमी). –c) का1 ह्यवकीर्णं तु, दे3 ह्येनसस्तस्माद्, दे6 ह्यवकीर्णेन, दे10 ह्यवकीर्णा तु, द1 ग्र2 म1 उ1 ह्यवकीर्णी वा (→ह्यव-

वं.२.३३.१८ सप्तरात्रमकृत्वा तु भैक्षचर्याग्निपूजनम् ।
रेतसश्च समुत्सर्गे प्रायश्चित्तं समाचरेत् ।।४०
ओंकारपूर्विकाभिस्तु महाव्याहृतिभिः सदा ।
संवत्सरं तु भुञ्जानो नक्तं भिक्षाशनः शुचिः ।।४१
सावित्रीं च जपेच्चैव नित्यं क्रोधविवर्जितः ।
नदीतीरेषु तीर्थेषु तस्मात् पापाद् विमुच्यते ।।४२
हत्वा तु क्षत्रियं विप्रः कुर्याद् ब्रह्महणो व्रतम् ।
अकामतो वै षण्मासान् दद्यात् पञ्चशतं गवाम् ।।४३
अब्दं चरेत नियतो वनवासो समाहितः ।
प्राजापत्यं सान्तपनं तप्तकृच्छ्रं तु वा स्वयम् ।।४४
प्रमाप्याकामतो वैश्यं कुर्यात् संवत्सरद्वयम् ।
गोसहस्रं सपादं च दद्याद् ब्रह्महणो व्रतम् ।
कृच्छ्रातिकृच्छ्रौ वा कुर्याच्चान्द्रायणमथापि वा ।।४५
संवत्सरं व्रतं कुर्याच्छूद्रं हत्वा प्रमादतः ।
गोसहस्रार्द्धपादं च दद्यात् तत्पापशान्तये ।।४६
अष्टौ वर्षाणि षट् त्रीणि कुर्याद् ब्रह्महणो व्रतम् ।
हत्वा तु क्षत्रियं वैश्यं शूद्रं चैव यथाक्रमम् ।।४७

कीर्णी तु). –d) का1 उ1 स्थितिः, दे4 स्थितं (→स्थितः); दे3 ब्रह्मचारी न संशयः.

४०. ब1 दे3. ab ⊙; दे4. bc ⊙. –a) का1 ब2.3 दे6 सकृत्वातु, दे4 सकृद्भैक्ष (→अकृत्वा तु). –b) ब3 दे6 भैक्ष्यचर्याग्नि°, दे10 ग्र2 भैक्ष्यं (ग्र2 °क्षं) चर्याग्नि° (→भैक्षचर्याग्नि°). –c) दे3 गविरेतः, ग्र2 रेतसश्च (→रेतसश्च). –d) का1 ब3 दे2 समापयेत् (→समाचरेत्).

४१. –a) ब3 °द्भिस्तु, दे2 °निस्तु, दे6 °भ्यस्तु, दे10 °भ्यश्च (→°भिस्तु). –b) उ1 ** (→महा-); ब1 तदा (→सदा). –c) का1 क्षुत्क्षामो, ब1 न1 जुह्वानो, ब2 जप्त्वा वै, ब3 दे6 मुब. यज्वानो, दे2 शुल्कानो (?), ते1 भुंजाने, ग्र2 ते नित्यं (→भुञ्जानो). –d) द1 उ1 नित्यं (→नक्तं); दे3 उ1 भिक्षाशनं, दे4 भिक्षासनं, द1 भिक्षाशनि (→भिक्षाशनः); ग्र2 भिक्षाचर्याशनश्शुचिः.

४२. –a) दे1.10 ग्र2 नित्य-, दे3.8-9 न1 द1 म1 उ1 मुवें. मुए. नित्यं (→चैव). –b) दे1.3.10 उ1 मुवें. मुए. सत्वरः (दे3 °रं) क्रोधवर्जितः, दे8.9 द1 अत्वरः क्रोधवर्जितः, न1 कामक्रोधवर्जितः, ग्र2 मत्सरः क्रोधवर्जितः. –d) ब2 दे1.3.4.6 द1 म1 प्रमुच्यते, दे10 विमुच्यते,+विशुध्यते (→विमुच्यते).

४२ श्लोकात् परं दे3 अधिकम्—

* अथ ब्रह्महणो विप्राः च्वमद्य शोधनं ।

४२ श्लोकात्परं म1 अधिकम्—व्यासः ।

४३. ब1. ⊙. –a) दे6 क्षत्रियां (→क्षत्रियं). –b) ब3 दे2.4.6 ब्रह्महनो, ते1 द1 ग्र2 उ1 ब्रह्महण- (→ब्रह्महणो). –c) का1 ब2.3 दे2.6 द1 अकामतोपि (→अकामतो वै); का1 न1 द1 ग्र2 उ1 षण्मासं (→षण्मासान्). –d) ब2.3 °गवां शतं, उ1 °शतङ्गवान् (→°शतंगवाम्).

४४. ब1 दे4. ⊙. –a) ब2 व्रतं चरेद्वा नियतो, ब3 त्र्यब्दं चरेद्वा नियुतो, दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. अब्दं चरेद्ध्यानयुतो, दे3.6 अब्दं चरेद्वा नियतो, दे10 अचरेत् ध्यानयुक्तो, न1 त्र्यब्दं चरेद्वा न युतो, ते1 अब्दं चरेद्वा न यतो, द1 ग्र2 म1 उ1 आचरेद्बाब्द (ग्र2 °प्त) नवकं. –b) दे6 ते1 ब्रह्मचारी, द1 नियतासु-, ग्र2 नियत्*स्सु-, म1 उ1 नियतः सु- (→वनवासी). –d) का1 ब2.3 दे2.3.6 न1 ते1 म1 तु वा त्रयं, द1 ग्र2 तु च त्रयं, उ1 चतुष्टयं (→तु वा स्वयम्).

४५. ब1 दे4.⊙; दे1.10 द1. cdef ⊙; दे3.9 द1 ग्र2 म1 उ1 मुए. ef ⊙. –a) का1 प्रसर्पकामतो, ब3 प्रमादाकामतो, दे1.3.8-10 मुवें. मुए. प्रमादात्कामतो, दे2 प्रमथकामतो, द1 ग्र2 म1 उ1 प्रमाप्यकामतो (→प्रमाप्याकामतो); का1 वैश्यां, दे2 वेश्यां, द1 वैश्य- (→वैश्यं). –b) दे6 कृत्वा (→कुर्यात्); दे1.3.8-10 न1 द1 ग्र2 म1 उ1 °त्रयम् (→°द्वयम्). –c) ब2 गो सहस्रं सपादन्तु, दे3 गोसहस्रस्य पादस्य, दे6 गोसहस्रैकपादं च, दे8.9 न1 गोसहस्रस्य पादं च, ते1 गोसहस्रन्तु वा दद्यात्, ग्र2 गोसहस्रन्तु प्रदद्यात्, म1 उ1 गोसहस्रस्य(उ1 °न्तु) वा दद्यात्. –d) का1 दद्याद्वै ब्राह्मणो व्रतम्, ब2.3 दद्याद्ब्रह्महणो (ब3 °तो)व्रती, दे2 ते दद्याद्ब्रह्मणो व्रतम्, दे3 दद्याद्ब्रह्मणो व्रतम्, दे8.9 न1 मुवें. मुए. प्रदद्याद्ब्रह्मणो व्रतम्, ते1 मुब. कुर्याद्ब्रह्महणो व्रतम्, ग्र2 म1 अथ ब्रह्महणो (ग्र2 °ण) व्रतम्, उ1 तथाथ ब्रह्मणव्रतम्. –e) न1 °कृच्छ्रं (→°कृच्छ्रौ).

४६. ब1 दे1.3.4.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुए. ⊙. –a) न1 त्रयं (→व्रतं). –b) दे6 छत्रं (→शूद्रं). –c) ते1 °दानं (→°पादं).

४७. ब1 दे1.3.4.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुए. ⊙. –a) ब3 षट्त्रीणि (वा), दे6 षट् त्रिस्वा, न1 ते1 षट्त्रीन्वा, मुवें. वा त्रीणि (→षट् त्रीणि). –b) न1 स कुर्याद् ब्रह्मणो व्रतं. –c) दे4 च (→तु). –d) दे2 शूद्रे, उ1 शूद्रश् (→शूद्रं).

निहत्य ब्राह्मणीं विप्रस्त्वष्टवर्षं व्रतं चरेत् ।
राजन्यां वर्षषट्कं तु वैश्यां संवत्सरत्रयम् ।
वत्सरेण विशुद्धचेत शूद्रां हत्वा द्विजोत्तमः ।।४८
वैश्यां हत्वा प्रमादेन किञ्चिद् दद्याद् द्विजातये ।
अन्त्यजानां वधे चैव कुर्याच्चान्द्रायणं व्रतम् ।
पराकेणाऽथ वा शुद्धिरित्याह भगवानजः ।।४९
मण्डूकं नकुलं काकं दन्दशूकं च मूषिकम् ।
श्वानं हत्वा द्विजः कुर्यात् षोडशांशं व्रतं ततः ।।५०
पयः पिबेत् त्रिरात्रं तु श्वानं हत्वा सुयन्त्रितः ।
मार्जारं वाऽथ नकुलं योजनं वाध्वनो व्रजेत् ।
कृच्छ्रं द्वादशरात्रं तु कुर्यादश्ववधे द्विजः ।।५१
अभ्रीं कार्ष्णायसीं दद्यात् सर्पं हत्वा द्विजोत्तमः ।
पलालभारं षण्डं च सैसकं चैकमाषकम् ।।५२
घृतकुम्भं वराहं च तिलद्रोणं च तित्तिरिम् ।
शुकं द्विहायनं वत्सं क्रौञ्चं हत्वा त्रिहायनम् ।।५३
हत्वा हंसं बलाकां च बकं बर्हिणमेव च ।
वानरं श्येनभासौ च स्पर्शयेद् ब्राह्मणाय गाम् ।।५४　वें.२.३४.३४

४८. ब$_{1}$. ⊙; दे$_{1.10}$ द$_{1}$. abcd ⊙. –a) का$_{1}$ दे$_{2.4}$ गर्भिणीं (→निहत्य); दे$_{2}$ विप्रेस्, दे$_{4}$ चैव, दे$_{6}$ विप्रास् (→विप्रस्). –b) म$_{1}$ त्रयं (→व्रतं). –c) का$_{1}$ राजन्यो, दे$_{6}$ राजन्यं (→राजन्यां); ब$_{3}$ वर्षपर्यन्तं, ते$_{1}$ वर्षषट्कं वै (→वर्षषट्कं तु); दे$_{8.9}$ मुब. राजकन्यां वर्षषट्कं, उ$_{1}$ राजकन्यां च षट्कं तु. –d) ग्र$_{2}$ वैश्यात् (→वैश्यां). –e) दे$_{1}$ विशुद्धयेते, दे$_{3}$ विशुद्धयेच्च (→विशुद्धयेत); ब$_{2}$ ते$_{1}$ मुब. संवत्सरेण शुद्धयेत, दे$_{6}$ संवत्सरविशुद्धे तु. –f) दे$_{1.4.8-10}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. शुद्रीं, ग्र$_{2}$ शूद्रं, उ$_{1}$ गुर्वीं (→शूद्रां).

४९. ब$_{1}$ दे$_{4}$. ⊙. –a) दे$_{6}$ वैश्यो, ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ वैश्यं (→वैश्यां); दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. द्विजातिस्तु (→प्रमादेन). –b) दे$_{6}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ दत्वा (→दद्याद्); दे$_{10}$ द्विजातयः (→द्विजातये). –c) दे$_{1}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ मुवें. मुए. बधै (→वधे); द$_{1}$ ग्र$_{2}$ द्विजानां वध(ग्र$_{2}$ विधि)कृच्चैव. –d) ग्र$_{2}$ चरेत् (→कुर्यात्); दे$_{10}$ त्रयं (→व्रतम्). –e) दे$_{3.8.9}$ पाराकेण, न$_{1}$ द्वारकेण (→पराकेण). –f) दे$_{1.8-10}$ ते$_{1}$ मुब. मनुः (→अजः).

५०. ब$_{1}$ दे$_{4}$. ⊙. –b) दे$_{1.8-10}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुए. मुब. विड्वराहं च (म$_{1}$ तु), दे$_{3}$ मुवें. विडालं खर- (→दन्दशूकंच); का$_{1}$ दे$_{1.3.10}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. मूषकं, दे$_{8.9}$ मूखकं (→मूषिकं). –c) ते$_{1}$ हत्वा स्नानं (→श्वानं हत्वा); का$_{1}$ उ$_{1}$ द्विजं, दे$_{1}$ द्विजां (→द्विजः). –d) का$_{1}$ दे$_{2}$ षोडशांतं, म$_{1}$ षोडशाहं, उ$_{1}$ षोडशंशं (→षोडशांशं); दे$_{1.3.8-10}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. महाव्रतम् (→व्रतं ततः).

५१. ब$_{1}$ दे$_{4}$. ⊙. –b) का$_{1}$ तु यंत्रितः, ब$_{2}$ स्वमन्त्रितः, ब$_{3}$ स्वतन्द्रितः, दे$_{1.3.8-10}$ ग्र$_{2}$ मुवें. मुए. मुब. ह्यतन्द्रितः, दे$_{2}$ (तु) सुयंत्रितः, दे$_{6}$ स्वयंत्रितः, ते$_{1}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ त्वतन्द्रितः, द$_{1}$ तु * द्रितः (→सुयन्त्रितः). –c) ग्र$_{1}$ उ$_{1}$ चाथ (→वाथ); ते$_{1}$ शकुलं, + नकुलं (→नकुलं). –d) ब$_{3}$ दे$_{1.8-10}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. चाध्वनो, दे$_{3}$ चाधनो (→वाध्वनो); ते$_{1}$ आचरेत् वाग्यतो व्रतम्. –e) ग्र$_{2}$ °मात्रं (→°रात्रं); ब$_{3}$ कृच्छ्रं कृत्वा दशरात्रन्तु. –f) दे$_{3}$ अश्वव्रतं, उ$_{1}$ अश्वपये (→अश्ववधे).

५२. ब$_{1}$. ⊙; दे$_{4}$. ab ⊙; दे$_{3}$. d ⊙. –a) का$_{1}$ दे$_{2}$ अद्री, ब$_{2}$ अशीं, दे$_{3}$ वभ्रुं, न$_{1}$ अहिं, ते$_{1}$ असिं, ग्र$_{2}$ म$_{1}$ अवीं, मुवें. मुए. मुब. अचर्वां (→अभ्रीं); का$_{1}$ कार्ष्णायसौ, दे$_{10}$ कार्णादसीं, न$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ कृष्णायसीं, ते$_{1}$ कार्ष्णायसं (→कार्ष्णायसीं); द$_{1}$ अविकर्षाय वै दद्यात्. –b) दे$_{1.6.8-10}$ सर्वं (→सर्पं); ब$_{3}$ कृत्वा (→हत्वा). –c) ब$_{2.3}$ दे$_{1.8.9}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. प (न$_{1}$ व) लालभारकं षण्ढे (ब$_{2.3}$ ते$_{1}$ °ण्डे), दे$_{3.4}$ द$_{1}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ पलालभारकं चैव, दे$_{6}$ पलालस्तूर्णं च **, दे$_{10}$ पलालभारं * षष्ठे, ग्र$_{2}$ पललाकारकं चैव. –d) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. सीसकं, दे$_{4}$ माषकं, ते$_{1}$ सीषकं (→सैसकं); ब$_{2.3}$ दे$_{2.6.10}$ चैव, दे$_{4}$ वार्द्ध- (→चैक); न$_{1}$ मषकं कृतकुंभकः, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मूषि (द$_{1}$ उ$_{1}$ °ष) कंघृतकुंभ कं.

५३. ब$_{1}$ दे$_{3.4}$. ⊙. –a) दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. वराहे तु, दे$_{10}$ वराहेषु (→वराहं च); न$_{1}$ वराहे तु तिलद्रोणं, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ वराहं तु तिलद्रोणं, म$_{1}$ तैलद्रोणं वराहन्तु. –b) का$_{1}$ दे$_{1.6.8-10}$ ते$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. तु (→च); का$_{1}$ तैत्तिरं, दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. तित्तिरे, दे$_{6}$ तैत्तिकं (→तित्तिरिं); न$_{1}$ तित्तिरे तु शकौ तथा, द$_{1}$ म$_{1}$ तिलाढं चैव तित्तिरम्, ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ तिलार्थं चैव तित्तिरिं (उ$_{1}$ °रं). –c) दे$_{1.8-10}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ मुए. मुब. शुके, न$_{1}$ तथा, मुवें. शुशुं (→शुकं).

५४. ब$_{1}$ दे$_{4}$. ⊙; दे$_{3}$. a ⊙. –a) ब$_{3}$ दे$_{2.6}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ बलाकं (→बलाकां). –b) का$_{1}$ कंक- (→बकं);

बे२.३३.३४ क्रव्यादांस्तु मृगान् हत्वा धेनुं दद्यात् पयस्विनीम् ।
अक्रव्यादान् वत्सतरीमुष्ट्रं हत्वा तु कृष्णलम् ॥५५
किञ्चिदेव तु विप्राय दद्यादस्थिमतां वधे ।
अनस्थ्नां चैव हिंसायां प्राणायामेन शुध्यति ॥५६
फलदानां तु वृक्षाणां छेदने जप्यमृक्शतम् ।
गुल्मवल्लीलतानां तु पुष्पितानां च वीरुधाम् ॥५७
अन्येषां चैव वृक्षाणां सरसानां च सर्वशः ।
फलपुष्पोद्भवानां च घृतप्राशो विशोधनम् ॥५८
हस्तिनां च वधे दृष्टं तप्तकृच्छ्रं विशोधनम् ।
चान्द्रायणं पराकं वा गां हत्वा तु प्रमादतः ।
मतिपूर्वं वधे चास्याः प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥५९

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥३२॥

द1 ग्र2 म1 उ1 टिट्टिभं (→बर्हिणं). –c) उ1 वामनं (→वानरं); का1 दे2 श्येयकं चैव, ब2 दे6 श्येनभाषौ च, दे1.3.8-10 ते1 मुवें. मुब. श्येनभासञ्च, द1 ग्र2 म1 चैव भासं च (→श्येनभासौ च). –d) म1 सौवर्णं (→स्पर्शयेद्).

५५. ब1 दे4. ⊙. –a) का1 क्रव्यादांश्च, ब2.3 दे2 न1 क्रव्यादंस्तु (→क्राव्यादांस्तु). –b) म1 हन्यात् (→दद्यात्); का1 पयस्वनीं (→पयस्विनीम्). –c) ब2 दे3 न1 द1 ग्र2 उ1 अक्रव्यादे, ब3 दे2 अक्रव्यादो, म1 अक्रव्यादीं (→अक्रव्यादान्); ग्र2 वत्सतरं, म1 वत्सतरां (→वत्सतरीं); ते1 अक्रव्यादान् मृगानुष्ट्रं. –d) ग्र2 मृष्टां (→उष्ट्रं); का1 च कृष्णगां (→तु कृष्णलम्); ते1 हत्वा कुर्यात्तु कृच्छ्रकम्.

५६. ब1 दे4. ⊙. –a) ब2 किञ्चिद्दातु, दे1.3.8-10 मुवें. मुए. किञ्चिद्देयं तु, ग्र2 जीविते च तु (→किंचिदेव तु). –b) का1 ज्ञानादस्थिमतां, दे6 दद्यादस्थिमते (→दद्यादस्थिमतां). –c) ब3 अनस्थ्याञ्चैव, दे1 अनवस्थां चैव, दे2.8-10 अनस्थां चैव, दे6 अटव्यां चैव, न1 अनस्थाञ्चैव, उ1 अस्थ्नानाञ्चैव (→अनस्थ्नांचैव).

५७. ब1 दे4. ⊙; दे3. d ⊙. –a) दे2 च (→तु); ग्र2 विप्राणां (→वृक्षाणां). –b) का1 जप्यमृत् काकं, दे6 जप्यमूककं (?), ते1 जप्यमृक् च तम, म1 जप्यमृच्छतम् (→जप्यमृक्शतम्); द1 छेदनादप्यमृक्छतं, ग्र2 छेदनद्वा * कं गतं, उ1 छेदनाज्जप्यमृच्छतं. –c) ब2.3 दे2.3.6 न1 ते1 ग्र2 म1 उ1 च (→तु); का1 गुल्मवद्दिव वृत्तानां च. –d) दे6 पुष्पितां चैव, दे10 पुष्पितानां तु (→पुष्पितानाञ्च); द1 ग्र2 उ1 वीरुधां फलमेव च.

५८. ब1 दे4. ⊙; दे3. abc ⊙; ते1 द1 ग्र2 उ1. ab ⊙. –a) का1 अनज्ञानां च सत्वानं, ब2 जरायुजानां सर्वेषां, ब3 अण्डजानाञ्च सत्वानां, दे2.6 ते1 अन्य (दे6 °त्य, ते1 °न्या) जानां च सत्वानां, न1 अन्नाद्यजानां सत्वानां, मुवें. अण्डजानां च सर्वेषां. –b) का1 यज*नां, ब2 अण्डजानां, ब3 दे2.6 ते1 राजसानां, न1 रजसानां, मुवें. स्वेदजानां (→सरसानां). –c) द1 ग्र2 उ1 पुष्पागमानां च तथा. –d) ते1 घृतं प्राश्य (→घृतप्राशो).

५९. ब1 दे4. ⊙. –a) का1 ब2.3 दे1 ते1 हस्तिनश्च, दे6 हस्तिनञ्च (→हस्तिनांच) –c) द1 ग्र2 म1 उ1 च (→वा). –d) दे3 द1 ग्र2 उ1 गां च हत्वा (→गां हत्वा तु). –e) का1 मतिपूर्वे, दे1.8-10 न1 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. मतिपूर्व- (→मतिपूर्वं); ब2.3 दे2.6 ते1 म1 वधे चास्य, न1 -विधे चास्य (→वधे चास्याः).

पुष्पिका—[द1 पुस्तके अध्यायसमाप्तिर्नास्ति].

पुराणनाम—का1 दे4.10 न1 इति श्रीकूर्मपुराणे, ब1 इति कौर्मे, ब2.3 दे2.3.6 इति कू(दे2 कौ)र्मपुराणे, दे1 इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिविभागे, दे8.9 म1 इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिभागे, ते1 इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे प्राणिवधप्रायश्चित्ते उपरिभागे व्यासगीतासु, ग्र2 इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरभागे व्यसगीतासूपनित्सु, उ1 इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरभागे व्यासगीतासु, मुवें. इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे, मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे उपभागे, मुब. इति श्रीकौर्ममहापुराणे उपरिभागे ब्रह्मविद्यायां. **अध्यायनाम**—दे1.3.4.8.9 न1 ते1 म1 उ1 मुए. ⊙; का1 ब3 दे2.6 प्रायश्चित्तं नाम (दे6 °मा), ब1 प्रायश्चित्तं, ब2 प्रायश्चित्तविधानं, दे10 व्यभिचारहिंसादिनिवृत्तिप्रायश्चित्तं नाम, ग्र2 हिंसादोषप्रायश्चित्तं नाम, मुवें. प्रायश्चित्तनिरूपणे, मुब. प्रायश्चित्तनियमे. **अध्यायसंख्या**—ब1.2 दे6. ⊙; का1 एकत्रिंशोऽध्याय ॥ ३१ ॥, ब3 दे2 एकत्रिंशोऽध्यायः, दे1.3.8-10 ग्र2 म1 मुए. त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः, दे2.4 मुब. द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥३२॥, न1 त्र्यशीतितमोऽध्यायः, ते1 द्वात्रिंशोऽध्यायः, उ1 त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ श्री ॥, मुवें. त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

३३

व्यास उवाच ।❀

ष्याणां तु हरणं कृत्वा स्त्रीणां गृहस्य च ।
ीकूपजलानां च शुध्येच्चान्द्रायणेन तु ॥१
ाणामल्पसाराणां स्तेयं कृत्वाऽन्यवेश्मतः ।
त् सांतपनं कृच्छ्रं तन्निर्यात्यात्मशुद्धये ॥२
यान्नधनचौर्यं तु कृत्वा कामाद् द्विजोत्तमः ।
ातीयगृहादेव कृच्छ्रार्द्धेन विशुद्धयति ॥३
भोज्यापहरणे यानशय्यासनस्य च ।
पुष्पमूलफलानां च पञ्चगव्यं विशोधनम् ॥४
तृणकाष्ठद्रुमाणां च शुष्कान्नस्य गुडस्य च ।
चैलचर्मामिषाणां च त्रिरात्रं स्यादभोजनम् ॥५
मणिमुक्ताप्रवालानां ताम्रस्य रजतस्य च ।
अयःकांस्योपलानां च द्वादशाहं कणाशनम् ॥६
कार्पासकीटजीर्णानां द्विशफैकशफस्य च ।
पक्षिगन्धौषधीनां च रज्वाश्चैव त्र्यहं पयः ॥७ वें.२ ३४.७

३३

❀ द$_{1}$. ⊙; दे$_{3.9}$ व्यास उ.; दे$_{10}$ श्रीवेदव्यास उवाच; ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ व्यासः; ते$_{1}$ श्री शिवः,+श्रीव्यासः; म$_{1}$ श्रीशुकः.

१. –a) दे$_{4}$ मानुषाणां (→मनुष्याणां); दे$_{4}$ हननं (→हरणं). –b) द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ स्त्रीणां कृत्वा (→कृत्वा (–णां); का$_{1}$ वधस्य च, ब$_{1-3}$ धनस्य च, दे$_{4}$ वधं तथा गृहस्य च). –c) दे$_{4}$ °तडागानां, म$_{1}$ °जलानां तु °जलानां च). –d) ते$_{1}$ मध्ये (→शुद्धचेत्).

२. दे$_{4}$. २c–५b ⊙. –a) ब$_{3}$ अश्म° (→अल्प°). –b) कृत्वाथ (→कृत्वान्य-); का$_{1}$ दे$_{1.3.8-10}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुब. °वेश्मनः, दे$_{10}$ °सेवनः (→°वेश्मतः). –d) का$_{1}$ मादात्मशुद्धये, दे$_{3}$ अधवानात्मशुद्धये, ते$_{1}$ तं निहृत्यात्म-ये, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ चरित्वात्मविशुद्धये, म$_{1}$ निवृत्यात्मविशुद्धये.

३. दे$_{4}$. ⊙ (द्र. २ पा. वि.). –a) द$_{1}$ धान्यानि, उ$_{1}$ ाादि- (→धान्यान्न-); का$_{1}$ दे$_{2}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ च (→तु); ते$_{1}$ ानामथ चौर्यं तु. –b) दे$_{10}$ द्विजोत्तमाः (→द्विजोत्तमः).) ब$_{2}$ मुब. स (-स्व-); न$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ -गृहादैव -(→-गृहादेव).) न$_{1}$ कृच्छ्रादेव (→कृच्छ्रार्धेन); ब$_{3}$ विनश्यति विशुध्यति).

४. दे$_{4}$. ⊙ (द्र. २ पा. वि); ते$_{1}$. d ⊙. –a) का$_{1}$ दे$_{3.10}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. भक्ष्य- भक्ष-); का$_{1}$ ब$_{2}$ दे$_{1.2.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. -भोज्योप° -भोज्याप°). –b) ग्र$_{2}$ ध्यान- (→यान-); दे$_{1.8-10}$ ासनेषु, दे$_{6}$ -शय्याशनस्य (→-शय्यासनस्य). –c) म$_{1}$ वा च). –d) का$_{1}$ गव्यं चैव विशोधनं.

५. ते$_{1}$. ⊙; दे$_{4}$. ab ⊙ (द्र. २ पा. वि.); दे$_{3}$ bc ⊙. –a) उ$_{1}$ तृणकाष्ठप्रमाणं च. –b) उ$_{1}$ पुष्पाणां च गुडस्य च. –c) ब$_{1.3}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ चेल-, ब$_{2}$ दे$_{6}$ तैल-, दे$_{10}$ चल- (→चैल-); दे$_{4}$ तैलचर्माणि माखानां, न$_{1}$ चैलचर्मविषाणां च.

६. ते$_{1}$. ⊙. –b) द$_{1}$ ग्र$_{2}$ सुवर्ण-, उ$_{1}$ *** (→ताम्रस्य). –c) ब$_{2}$ अयः कांस्येपलानां च, दे$_{1.8-10}$ ग्र$_{2}$ मुवें. मुए. अयस्कान्तोपलानां च, दे$_{4}$ आयसांचोपलानां च. –d) दे$_{3}$ द्वादशानां (→द्वादशाहं); ब$_{1}$ दे$_{3}$ फलाशनं, ब$_{2}$ मुब. कणादनं दे$_{1.8.9}$ मुए. चरेन्निशं, दे$_{2}$ मुवें. काणाशनं, दे$_{10}$ पयः पिबेत्, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ विशोधनं (→कणाशनं).

दे$_{10}$ पुस्तके b, c मध्ये अधिकम्—

* चलचर्मामिषाणां च त्रिरात्रं स्यादभोजनम् ।
तृणकाष्ठद्रुमाणां च शुष्कान्नस्य गुडस्य च । (=५cd, ab)

दे$_{4}$ पुस्तके b, c मध्ये अधिकम्—

* पुष्पमूलफलानां च पंचगव्यं विशोधनम् । (=४cd)

७. ब$_{1}$ दे$_{10}$. ⊙; ते$_{1}$. a ⊙. –a) का$_{1}$ कर्पासकीटयोर्नीनां, ब$_{2}$ कर्पासकीटऊर्णानां, दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. क- (मुवें. मुए. का) र्पासस्यैव हरणे, दे$_{3}$ द्विपाच्चतुःपदानां च, दे$_{6}$ कार्प्पासकटिजीर्णानां, न$_{1}$ कार्पासस्य दुकूलस्य, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ एतदेव व्रतं कुर्याद्. –b) दे$_{4}$ शफैकशफकस्य च. –c) दे$_{1.8.9}$ पुष्पं, न$_{1}$ क्षीर-, मुवें. मुए. मुब. पुष्प- (→पक्षि-); दे$_{3}$ पक्षिसंघौषधीनां च,+ पुष्पमूलफलानां च, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ पक्षिणामोषधीनां च. –d) का$_{1}$ बद्ध्वा च त्रिरपस्यपः, दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. पिबेच्चैव त्र्यहं पयः, दे$_{3}$ पंचगव्यं विशोधनं,

वें.२.३४.८ नरमांसाशनं कृत्वा चान्द्रायणमथाचरेत् ।
काकं चैव तथा श्वानं जग्ध्वा हस्तिनमेव च ।
वराहं कुक्कुटं चाथ तप्तकृच्छ्रेण शुध्यति ।।८
क्रव्यादानां च मांसानि पुरीषं मूत्रमेव च ।
गोगोमायुकपीनां च तदेव व्रतमाचरेत् ।
उपोष्य द्वादशाहं तु कूष्माण्डैर्जुहुयाद् घृतम् ।।९
नकुलोलूकमार्जारं जग्ध्वा सांतपनं चरेत् ।
श्वापदोष्ट्रखराञ्जग्ध्वा तप्तकृच्छ्रेण शुद्ध्यति ।
व्रतवच्चैव संस्कारं पूर्वेण विधिनैव तु ।।१०
बकं चैव बलाकं च हंसं कारण्डवं तथा ।
चक्रवाकं प्लवं जग्ध्वा द्वादशाहमभोजनम् ।।११
कपोतं टिट्टिभं चैव शुकं सारसमेव च ।
उलूकं जालपादं च जग्ध्वाऽप्येतद् व्रतं चरेत् ।।१२
शिशुमारं तथा चाषं मत्स्यमांसं तथैव च ।
जग्ध्वा चैव कटाहारमेतदेव चरेद् व्रतम् ।।१३
कोकिलं चैव मत्स्यांश्च मण्डूकं भुजगं तथा ।
गोमूत्रयावकाहारो मासेनैकेन शुद्ध्यति ।।१४
जलेचरांश्च जलजान् प्रतुदान्नखविष्किरान् ।
रक्तपादांस्तथा जग्ध्वा सप्ताहं चैतदाचरेत् ।।१५
शुनो मांसं शुष्कमांसमात्मार्थं च तथा कृतम् ।

न1 रंधतश्च त्र्यहं पुनः, ते1 नीरजानां त्र्यहं पयः, द1 ग्र2 म1 उ1 हरेच्चापि त्र्यहं पयः.

अतः परं उ1 पुस्तके अधिकम्—

*कार्पासकीटजीर्णानां द्विशफैकशफस्य च । (=७ab)

८. द1 ग्र2 म1. c–f ⊙. –c) न1 शृंगालं वानरं श्वानं. –d) दे1.8-10 उ1 मुवें. मुए. मुब. वा (→च). –e) ब2 चैव, दे1.3.4.8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. वाथ (→चाथ).

९. ब1. ⊙; द1 ग्र2 म1. abcd ⊙. –a) ब2.3 क्रव्यादां चैव, दे6 क्रव्यादांश्चैव (→क्रव्यादानां च). –b) ब2 दे1.8.9 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. वा (→च). –c) का1 दे2 °कपोतानां (→°कपीनां च). –e) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. च (→तु). –f) दे3 कुशास्तं, दे4 कूष्माण्डं (→कूष्माण्डैर्).

दे1.8-10 मुवें. पुस्तकेषु d चरणानन्तरमधिकम्—

'शिशुमारं तथा चाषं मत्स्यमांसं तथैव च'

(=१३ ab)

दे3 पुस्तके ९d अनन्तरमधिकः पाठः—

* श्वापदोष्ट्रखराञ्जग्ध्वा तप्तकृच्छ्रेण शुद्ध्यति ।

(=१० cd)

१०. ब1. ef ⊙; दे3. cd ⊙. –a) मुवें. °मार्जारान् (→°मार्जारं). –cd) दे3. उपोष्य द्वादशाहंतु कूष्माण्डैर्जुहुयाद् घृतम् (=९ef). –e) दे1.3.4.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. प्रकुर्याच्चैव (→व्रतवच्चैव). –f) दे4 पूर्वे चैव तु यत्कृतम्.

११. –a) का1 दे2 बकीं, ग्र2 वलं, म1 वृकं (→बकं); दे1.8-10 बलाकां वा, मुवें. मुए. मुब. बलाकां च (→बलाकं च). –b) दे3 हंस-, उ1 हंसां (→हंसं); दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. कारंडवान् (→कारण्डवं). –c) ब2 चक्रवाकं वलं, ब3 चक्रवाकं नवं, दे1.4.8-10 मुवें. मुए. मुब. चक्रवाकप (दे10 °क) लं, दे6 चक्रवाकं लवं (→चक्रवाकं प्लवं); ते1 चक्रवाकं नरो जग्ध्वा.

१२. दे4. cd ⊙. –a) का1 दे4.8-10 न1 ते1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. कपोत- (→कपोतं); दे1.8-10 मुवें. मुए. -टिट्टिभांश्चैव, द1 ग्र2 म1 उ1 -टिट्टिभं भासं (→टिट्टिभं चैव). –c) ते1 कुक्कुटं (→उलूकं); द1 ताल° (→जाल°); म1 वा (→च). –d) ब1 जग्ध्वा चैव व्रतं चरेत्.

१३. मुए. ⊙; दे1.4. ab ⊙. –a) का1 दे2.6 वीरं, ब1-3 चासं, दे3 चाश्वं, ते1 सारं (→चाषं). –c) दे3 कदाहारं (→कटाहारं); दे4 द1 ग्र2 म1 उ1 जग्ध्वा चैव वराहं च. –d) दे1.3.4.6.8-10 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुब. एतदेव व्रतं चरेत्.

१४. –a) ब1 मत्स्यास्थान्, दे1.4.6.8-10 मुवें. मुए. मुब. मत्स्यादान्, ते1 मण्डूकं (→मत्स्यांश्च). –b) दे3 नकुलं (→भुजगं). –d) का1 मासेनैव विशुद्ध्यति.

अतः परं ब1 पुस्तके २३ संख्याकः श्लोकः समागतः.

१५. ब1. १५a–२२d ⊙. –a) दे3 जलजस्थलजानां तु. –b) का1 प्रमादान्नखविष्किरान्, ब2 दे1.8-10 न1 प्रतुदान् नखविष्किरान्, दे3 जग्ध्वा मांसं च पक्षिणाम्, दे4 जातुधानश्च विष्कलान्, द1 यातुधानान् विपाषिलान्, ग्र2 यातुधाना वि * षिलान्, म1 यातुधानकविष्किरान्, उ1 यातुधानी विकार्षिलान्, मुवें. मुए. मुब. प्रणुदानथ विष्किरान्. –d) ब2.3 दे2 ते1 सप्ताहं वै तदा (ते1 °था) चरेत्, दे4 सप्ताहं तत्तदाचरेत.

१६. ब1. ⊙. –a) का1 शुन-, ब2.3 शुनां, दे3 शुनां दे6 मूल-, ते1 द1 ग्र2 उ1 मृत-, म1 मृग- (→शुनो). –b)

जनम् ।त्वा मासं चरेदेतत् तत्पापस्यापनुत्तये ॥१६
च ।र्ताकं भूस्तृणं शिग्रुं खुखुण्डं करकं तथा ।
चरेत् ।नापत्यं चरेज्जग्ध्वा शङ्खं कुम्भीकमेव च ॥१७
च ।ण्डुं लशुनं चैव भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ।
व्रतम् ।लिकां तण्डुलीयं च प्राजापत्येन शुद्धयति ॥१८
तथा ।मान्तकं तथा पोतं तप्तकृच्छ्रेण शुद्धयति ।
चति ।जापत्येन शुद्धिः स्यात् कक्कुभाण्डस्य भक्षणे ॥१९
रान् ।राबुं किंशुकं चैव भुक्त्वा चैतद् व्रतं चरेत् ।

उदुम्बरं च कामेन तप्तकृच्छ्रेण शुद्धयति ॥२०
वृथा कृसरसंयावं पायसापूपसंकुलम् ।
भुक्त्वा चैवं विधं त्वन्नं त्रिरात्रेण विशुद्धयति ॥२१
पीत्वा क्षीराण्यपेयानि ब्रह्मचारी समाहितः ।
गोमूत्रयावकाहारो मासेनैकेन शुद्धयति ॥२२
अनिर्दशाहं गोक्षीरं माहिषं चाजमेव च ।
संधिन्याश्च विवत्सायाः पिबन् क्षीरमिदं चरेत् ॥२३
एतेषां च विकाराणि पीत्वा मोहेन मानवः । वें. २.३४.२२

---

10 आत्मार्थं (→आत्मार्थं); न1 च तदाकृतं, द1 ग्र2 उ1 वा ...कृतं, म1 च यथाक्रमं (→च तथाकृतं).

१७. ब1. ⊙. –a) दे3.10 मुवें. वृन्ताकं (→वार्त्ताकं); ...8-10 मुवें मूलकं, म1 भूगुञ्ज(मं), मुवें. मुब. भूस्तृणो →भूस्तृणं); ते1 वार्त्ताकिं श्वेतवार्त्ताकं, द1 चक्रवाकं कुंजरस्यं, ग्र2 ...ोतं कु*रं शिग्रुं, उ1 वार्त्ताकिं कृतमशिग्रु. –b) का1 कूष्माण्डं ...कं तथा, दे1.4.8.9 मुवें. मुए. मुब. कुट्ट(दे1 मुवें. मुए. मुब. °ट) चटकं (दे1.8 कवकं) तथा, दे2 रुरुंडं करकं तथा, दे3 ...कुटं कवकं तथा, दे10 कुन्दकं कंचकं तथा, न1 खुत्सुण्डं ...कं तथा, ते1 शिग्रकुम्भाण्डकंजकम्,+शिग्रकुम्भाण्डकं तथा, उ1 कुक्कु(उ1 °कु)टं जारकां (उ1 °कं) तथा, म1 कुक्कुटं ...कांस्तथा. –d) ब3 खंखं, दे1.4.8-10 मुए. खट्वां, दे3 मुवें. मुब. खङ्गं, ते1 खगं, द1 उ1 यद्वा, म1 कट्वां →शंखं); दे1.8.9 मुए. मुब. वा (→च).

१८. ब1. ⊙. –c) दे1.4 नालिकं, ते1 नालकां, द1 ...तिका, उ1 वार्त्तकं (→नालिकां); दे4 तण्डुलकं (→तण्डु...यं); ग्र2 वादिकाञ्चण्डुलीयां च, म1 चातक्यन्तुन्धलीयं च. ...d) दे4 प्राजापत्यं विशुद्धयति.

[अतः परं का1 पुस्तके २१a-२४b, दे2 पुस्तके २१-२३ ...लोकाः सन्ति । पाठान्तरं तत्रैव द्रष्टव्यम्.]

१९. ब1. ⊙. –a) ब2.3 दे6.8-10 न1 अश्मन्तकं, दे4 ...1 द1 ग्र2 म1 आश्मातकं (→अश्मान्तकं); दे1.8-10 न1 ...था पातं (दे1.10 °नं), द1 म1 ततोपेतं, ग्र2 तथोपेतं (→तथा ...ोतं). –b) दे1 तदा (→तप्त-). –d) दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. ...सुंभस्य च, दे3 ककुभस्य च, दे6 ककुभांडस्य, दे10 कुंकुमस्य* ...1 कुम्भाण्डस्य च, द1 कुभङ्गस्य*, ग्र2 ककुङ्मांगस्य, म1 ककुभं ...त्स्य-, उ1 ककुभांगस्य (→कक्कुभाण्डस्य); दे6 भोजने, दे10 ...क्षिणे (→भक्षणे).

[१९ श्लोकस्य b चरणानन्तरं दे4 पुस्तके २१a-२४d, ...न1 पुस्तके २१a-२३d श्लोकाः सन्ति].

२०. का1 ब1 दे2.4 न1. ⊙; दे3 म1. cd ⊙. –a) दे1 आलाबुं (→अलाबुं); दे6 किंशुके, द1 हंसुकं, उ1 लशुनं (→किंशुकम्). –b) दे1.3.8-10 ग्र2 म1 उ1 भुक्त्वाप्ये-, दे6 भुक्त्वा वै, द1 भुक्त्वा ह्ये- (→भुक्त्वा चै-). –c) दे1.8-10 मुए. कालेन (→कामेन).

[२० श्लोकस्य b चरणानन्तरं म1 पुस्तके २१-२४, द1 पुस्तके २३-२४, ब1 दे2 न1 मुवें. पुस्तकेषु २४ का1 पुस्तके २४ cd, दे1.8-10 मुए. पुस्तकेषु २४ ab संख्याकाः श्लोकाः समागताः सन्ति । एतेषां पठान्तराणि तत्तत् स्थानेषु द्रष्टव्यम्]

२१. ब1. ⊙; दे1.8-10 मुए. २१a–२४b ⊙; द1. २१–२२ ⊙; मुवें. २१-२३ ⊙. –b) का1 दे2 म1 पायसं (→पायसा-); का1 -शसकुली, ब3 दे4 न1 -शष्कुलं, दे3 म1 -शष्कुलोः, दे6 संष्कुलं, ग्र2 उ1 -शष्कुलीन् (→-संकुलम्). –c) ब3 दे6 चैव, (→चैवं); ब3 म1 विधिं (→-विधं); ब3 दे6 मुब. त्वन्यत्, न1 त्वन्यं, ग्र2 तत्र, म1 कृत्स्नं (→त्वन्नं); दे4 भुक्त्वा चैव विधुन्वं वा, उ1 भुक्त्वा वेदविधिं तत्र.

२२. ब1.2 दे1.8-10 द1 मुवें. मुए. ⊙. –d) दे3 मासेनैव विशुध्यति, ग्र2 उ1 मासार्द्धेन विशुध्यति, म1 मासेनैव तु शुध्यति.

२३. ब1. दे1.8-10 मुवें. मुए. ⊙. –a) दे3 ग्र2 म1 अनिर्द(ग्र2 °दि)शायाः गोक्षीरं, उ1 अनिर्दिशगोक्षीरन्तु. –b) दे3 त्वाजमेव, दे6 म1 वाजमेव, ग्र2 वाक्षमेव (→चाजमेव). –c) ब3 गर्भिण्यांश्च (→सन्धिन्याश्च). –d) दे3 पीत्वा कृच्छ्रमिदं चरेत्, दे4 द1 म1 उ1 पीत्वा पक्षमिदं चरेत्, दे6 पिवक्षीरमिदं चरेत्, न1 विप्रः पक्षमिदं चरेत्.

२४. न1. ⊙; दे1.8-10 मुए. cd ⊙. –a) का1 दे2 विकाराणां (→विकाराणि). –b) ब3 होमेन (→मोहेन); दे1-4.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. वा पुनः (→मानवः). –c) दे2 पावका° (→यावका°).

बं.२.३३.२४ गोमूत्रयावकाहारः सप्तरात्रेण शुद्धयति ॥२४
भुक्त्वा चैव नवश्राद्धे मृतके सूतके तथा ।
चान्द्रायणेन शुद्धयेत ब्राह्मणस्तु समाहितः ॥२५
यस्याग्नौ हूयते नित्यं न यस्याग्रं न दीयते ।
चान्द्रायणं चरेत् सम्यक् तस्यान्नप्राशने द्विजः ॥२६
अभोज्यानां तु सर्वेषां भुक्त्वा चान्नमुपस्कृतम् ।
अन्तावसायिनां चैव तप्तकृच्छ्रेण शुद्धयति ॥२७
चाण्डालान्नं द्विजो भुक्त्वा सम्यक् चान्द्रायणं चरेत् ।
बुद्धिपूर्वं तु कृच्छ्राब्दं पुनः संस्कारमेव च ॥२८
असुरामद्यपानेन कुर्याच्चान्द्रायणव्रतम् ।
अभोज्यान्नं तु भुक्त्वा च प्राजापत्येन शुद्धयति ॥२९
विण्मूत्रप्राशनं कृत्वा रेतसश्चैतदाचरेत् ।
अनादिष्टेषु चैकाहं सर्वत्र तु यथार्थतः ॥३०
विड्वराहखरोष्ट्राणां गोमायोः कपिकाकयोः ।
प्राश्य मूत्रपुरीषाणि द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ॥३१
अज्ञानात् प्राश्य विण्मूत्रं सुरासंस्पृष्टमेव च ।
पुनः संस्कारमर्हन्ति त्रयो वर्णा द्विजातयः ॥३२
क्रव्यादां पक्षिणां चैव प्राश्य मूत्रपुरीषकम् ।
महासांतपनं मोहात् तथा कुर्याद् द्विजोत्तमः ।
भासमण्डूककुररे विष्किरे कृच्छ्रमाचरेत् ॥३३
प्राजापत्येन शुद्धयेत ब्राह्मणोच्छिष्टभोजने ।
क्षत्रिये तप्तकृच्छ्रं स्याद् वैश्ये चैवातिकृच्छ्रकम् ।

अतः परं ते1 पुस्तके अधिकम्—
प्राजापत्येन शुद्धिः स्यात् कूष्माण्डस्य च भक्षणे । (=१९cd)

२५. दे3. ab ⊙. –a) ब2.3 दे6 न1 नवश्राद्धं (→नवश्राद्धे). –b) ब2.3 दे2.6 द1 ग्र2 उ1 सूतके मृतकेऽपि वा. –d) दे1.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. ब्राह्मणः सुसमाहितः.

२६. ब1. ⊙. –a) दे3 होमाग्नौ, न1 यज्ञाग्नौ, द1 उ1 यस्य यद् (→यस्याग्नौ); दे4 श्रूयते (→हूयते); ब2 सम्यक् (→नित्यं). –b) का1 न यस्याग्रे प्रदीयते, ब1 * यस्याग्रं प्रदीयते, ब3 न यस्यान्नं प्रदीयते, दे1.3.8-10 मुवें. मुए. मुब. अन्नस्याग्रं न दीयते, दे4 न यस्याग्रेण दीयते, न1 न यस्याग्रं प्रणीयते, ते1 तस्यान्नं चेन्न दीयते. –c) दे3 चान्द्रायणं चरेदस्य. –d) द1 म1 तस्यान्नं प्राशयेद् द्विजः.

२७. ब1.cd ⊙. –a) न1 च (→तु); दे1.3.8-10 मुवें. मुए. मुब. अभोज्यान्नं तु सर्वेषां. –b) न1 उपस्मृतं (→उपस्कृतं); दे4 भुक्त्वा ह्यात्मा सुसंयतं, म1 भुक्त्वा चान्नमसत्कृतं. –c) का1 ते1 अन्ते, दे3.6 द1 ग्र2 म1 अन्त्या° (→अन्ता°). –d) द1 ग्र2 म1 उ1 तप्तकृच्छ्रमुदाहृतं.

२८. ब1. ⊙. –a) का1 चण्डालानां, ब2 दे1.3.8-10 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. चण्डालान्नं, ब3 चाण्डालत्वं, दे4 चाण्डालानां (→चाण्डालान्नं). –c) दे4 बुद्धिपूर्वं त्वब्दकृच्छ्रं, द1 भक्तिपूर्वं तु कृच्छ्राब्दं, ग्र2 बुद्धि(वृद्धि) पूर्वं तु कृच्छ्राब्दं. –b) का1 ब3 दे2.4.6 न1 ते1 पुनः संस्कार एव च, दे3 उ1 पुनः संस्कारमर्हति.

२९. ब1. ab⊙; दे4 द1.cd ⊙. –a) ब2 दे4 ते1 °पाने तु, द1 ग्र2 म1 °पाने च (→°पानेन); ब3 सुरामद्यस्य पानेन, दे3 सुरासमस्य पानेन, ग्र2 आसवामद्यपानेन, म1 ससुरामद्यपानेन. –b) ब2.3 दे2.4 चान्द्रायणं (→चान्द्रायण-). –c) ब1.3 दे1.8-10 न1 म1 उ1 उक्त्वा तु (→भुक्त्वा च); दे6 अभोज्यानां तु भुक्त्वा च.

३०. द1. ⊙; ब1 ग्र2 म1. cd ⊙. –b) दे4 रेतसश्च-तदाचरेत्, ग्र2 म1 उ1 चरेच्चान्द्रायणत्रयं. –c) का1 अनादिष्टे च, दे1.8-10 न1 उ1 मुवें. मुए. मुब. अनादिष्टे तु, दे4 अन्यादिष्टेषु, ते1 अन्यादिष्टिषु (→अनादिष्टेषु); दे4 चैवाहं (→चैकाहं). –d) ते1 सर्वं तत्र यथार्थवत्.

३१. –a) ते1 °खरोष्ट्राश्व- (→°खरोष्ट्राणां); दे2 विड्वासहा खरोष्ट्राणां –b) दे4 पिक° (→कपि°).

३२. ब1. ⊙. –a) ब3 अज्ञानात्प्राश्य विवर्स. –b) न1 ते1 °संसृष्ट°, ग्र2 °संस्पृश° (→°संस्पृष्ट°).

३३. ब1. ⊙; का1. a-d⊙; मुए. ef ⊙. –a) दे1.8.9 क्रव्यादान्, उ1 क्रव्यादं (→क्रव्यादां); दे6 पाक्षिणं (→पक्षिणां); दे4 ते1 क्रव्यादपक्षिणां चैव, ग्र2 क्रव्यादानां पक्षिणां चैव. –b) दे3 मूत्रं (→मूत्र-). –c) ब2.3 दे6 °शान्तपनं, ग्र2 °सतापनं (→°सांतपनं); द1 ग्र2 म1 उ1 कुर्यात् (→मोहात्); दे2 गवां महासांतपनं. –d) ब2.3 दे6 न1 ते1 कृत्वा (→तथा); दे4 मोहात् (→कुर्यात्); द1 ग्र2 म1 उ1 तेषां मोहाद् द्विजात (उ1 °द) यः. –e) का1 दे3 °कुवरे (दे3 °र), ब2.3 द1 म1 उ1 °कुरर-, दे6 न1 °कुरवो, दे1 ग्र2 कुकुरे (ग्र2 °र) (→°कुररे). –f) का1 उ1 विकि (का1 °क) रे, दे1 विष्करे (→विष्किरे).

३४. दे4 मुए. ⊙; बं1. abcd ⊙; द1 ग्र2 म1 उ1 ef. ⊙. –a) ब2.3 दे2.6 शुद्धयेतु (→शुद्धयेत). –b) द1 °भोजनः

वैतदाचरेत् ।
यथार्थतः ।।३०
पिकाकयोः ।
यणं चरेत् ।।३१
टमेव च ।
द्विजातयः ।।३२
रीषकम् ।
जोत्तमः ।
माचरेत् ।
भोजने ।
च्छ्रकम् ।

कुर्याच्चान्द्रायणव्रतम् ।।३४
त्वा चान्द्रायणं चरेत् ।
श त्रिरात्रेण विशुद्ध्यति ।
ातशेषं च रागवान् ।।३५
ताः प्राशयेद् यदा ।
व्रतं पापविशोधनम् ।।३६
दि ज्ञानात् पिबेज्जलम् ।
च्छ्र ब्राह्मणः पापशोधनम् ।।३७
ालेन तु संस्पृष्टं पीत्वा वारि द्विजोत्तमः ।
त्रेण विशुद्ध्येत पञ्चगव्येन चैव हि ।।३८

महापातकिसंस्पर्शे भुङ्क्तेऽस्नात्वा द्विजो यदि ।
बुद्धिपूर्वं तु मूढात्मा तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् ।।३९
स्पृष्ट्वा महापातकिनं चाण्डालं वा रजस्वलाम् ।
प्रमादाद् भोजनं कृत्वा त्रिरात्रेण विशुद्ध्यति ।।४०
स्नानार्हो यदि भुञ्जीत अहोरात्रेण शुद्ध्यति ।
बुद्धिपूर्वं तु कृच्छ्रेण भगवानाह पद्मजः ।।४१
शुष्कपर्युषितादीनि गवादिप्रतिदूषितम् ।
भुक्त्वोपवासं कुर्वीत कृच्छ्रपादमथापि वा ।।४२
संवत्सरान्ते कृच्छ्रं तु चरेद् विप्रः पुनः पुनः ।
अज्ञातभुक्तशुद्ध्यर्थं ज्ञातस्य तु विशेषतः ।।४३ वें.२.३४.४३

भोजनात्, उ1 °भोजनं (→°भोजने). –d) ते1 वैश्ये →चान्द्राय च्छ्रकं. –f) ब1 कामात्, ते1 चरेत् (→कुर्याद्); का1 (→भुक्त्वा ते1 चान्द्रायणं (→चान्द्रायण-); ब1 चरेत् (→व्रतं).

३५. दे10 मुए. ⊙; दे3.4 ab ⊙; ब1. cdef) दे4 रेतस –a) ब1 चापि, दे6 वापि (→वारि); दे1 8.9 सुराया –c) के वारि, ते1 सुरा भाण्डोद्ध (द) रे वारि, द1 ग्र2 म1 अनादिष्टे राभाण्डोदकं वापि (ग्र2 पीत्वा). –b) ग्र2 चान्द्रायण- दे4 चैव रेत्. –c) ब2 दे4.6 न1 ग्र2 म1 स्वमुच्छिष्टं, दे1.8.9 1 समुच्छिष्टं (→शुनोच्छिष्टं). –f) ब2.3 दे6.10 ते1 मुब. वा गवां, दे1.8.9 वा गर्मं, न1 वा जलं, द1 ग्र2 म1 राणां); उ1 पालयः (→रागवान्); दे3 पतिशेषं च पावनम्.

३६. ब1 मुए. ⊙. –a) दे4.10 ते1 द1 ग्र2 आपो वसं. –b आपो). का1 ह्रषितान्, दे1.8-10 दूषितैः, ते1 भक्षिता दूषिताः); का1 मदा, दे1.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. a) दे1.8.9 यदि, दे2 मदा, ते1 सदा (→यदा). –c) दे4 तथा पक्षिणां); ा); का1 ब2.3 दे6 शान्तपनं (→सांतपनं); दे1.3.4.8-10 णां चैव. ए. मुब. कृच्छ्रं, द1 ग्र2 म1 उ1 कुर्याद् (→प्रोक्तं) –d) नं, ग्र2 म1 उ1 काय-(→पाप-); ब3. -विनाशनं (→-विशोधनं); मोहात्); पापविशोधनम्.

कृत्वा का1 दे6. ⊙. –a) ब2.3 दे3 द1 ग्र2 म1 उ1 1 तेषां (→चाण्डाल-); दे1.3.8-10 मुए. मुब. °कूपे, ते1 3 °र), →कूप-); न1 चाण्डालकूपभोगेषु. –b) ब1-3 दे2 ते1 कुकुरे दे3 यदाज्ञानात्, दे4.10 न1 द1 म1 यदज्ञानात्) रे, नात्).

1 ef. दे1. ab ⊙; म1. cd ⊙. –a) ब1.2 दे1-3.6 जनः न: चण्डालेन (→चाण्डालेन); दे3.4 द1 ग्र2 उ1 च संस्पृश्य, न1 यं सृष्टं (→संस्पृष्टं). –b) ब2

पिबेद् वारि, दे3 पीत्वा चापि (→पीत्वा वारि). –c) दे3.6 न1 विशुध्येत्तु (→विशुद्ध्येत); दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. त्रिरात्र-व्रतमुख्येन. –d) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. शुध्यति (→चैव हि).

३९. म1. ab ⊙. –a) दे4 न1 द1 ग्र2 उ1 °पातक° (→°पातकि°). –b) का1 दे1.4.8-10 द1 मुवें. मुए. मुब. भुक्त्वा- (→भुङ्क्ते-); द1 ग्र2 उ1 द्विजोत्तमः (→द्विजो यदि). –c) ब2 बुद्धिपूर्वमुतान्धोऽपि, दे1.8-10 मुवें. मुए. बुद्धिपूर्वं यदा मोहात्.

४०. –a) ग्र2 उ1 दृष्ट्वा (→स्पृष्ट्वा); दे1 स्पृष्ट्वा मोहात् पातकिनं, न1 स्पृष्ट्वा पातकिनं विप्रं. –b) दे1.4.8.9 न1 चण्डालं (→चाण्डालं); मुवें. मुए. च (→वा); दे6 रजस्वलं (→रजस्वलां).

४१. ब1. ⊙; का1 दे4 ते1 ab. ⊙. –b) ब3 दे2.6 न1 त्वहो-, दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. ह्यहो- (→अहो-). –c) दे6 बुद्धिपूर्वं तु मृच्छेत्सा. –d) दे6 तप्तकृच्छ्रंसमाचरेत, न1 भगवानागजात्मजः

अतः परं दे6 अधिकम् :—

*स्पृष्ट्वा महापातकिनं भगवानाह पङ्कजः । (= ४०a, ४१d)

४२. ब1. ⊙. –a) ब2.3 न1 द1 म1 शुक्त-, दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. भुक्त्वा, दे3 भुक्त- (→शुष्क-). –b) ब3 उ1 °दूषितः, दे1.8-10 मुवें. मुए. °दूषिताः, न1 °दूषकं (→°दूषितं). –d) द1 ग्र2 कृच्छ्रा (द1 °च्छ्र) चारमथापि वा.

४३. ब1. ⊙. –a) द1 ग्र2 म1 उ1 संवत्सरं तु कुर्वीत. –b) का1 ते1 चरन् विप्रः पुनः पुनः. –c) दे3 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. अज्ञान- (→अज्ञात-); द1 म1 उ1 °भुक्ति-, ग्र2 °बुद्धि- (→°भुक्त-); दे10 अज्ञातश्च तु शुध्यर्थं, ते1 अज्ञानतस्तु शुद्धयर्थं. –d) द1 ग्र2 उ1 अज्ञातस्य विशुद्धये.

वे.२.३४.४४ व्रात्यानां यजनं कृत्वा परेषामन्त्यकर्म च ।
अभिचारमहीनं च त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुद्धयति ।।४४
ब्राह्मणादिहतानां तु कृत्वा दाहादिकाः क्रियाः ।
गोमूत्रयावकाहारः प्राजापत्येन शुद्धयति ।।४५
तैलाभ्यक्तोऽथवा कुर्याद् यदि मूत्रपुरीषके ।
अहोरात्रेण शुद्धयेत श्मश्रुकर्म च मैथुनम् ।।४६
एकाहेन विवाहाग्निं परिहार्य द्विजोत्तमः ।
त्रिरात्रेण विशुद्धयेत त्रिरात्रात् षडहं पुनः ।।४७
दशाहं द्वादशाहं वा परिहार्य प्रमादतः ।
कृच्छ्रं चान्द्रायणं कुर्यात् तत्पापस्यापनुत्तये ।।४८
पतिताद् द्रव्यमादाय तदुत्सर्गेण शुद्धयति ।
चरेत् सांतपनं कृच्छ्रमित्याह भगवान् प्रभुः ।।४९
अनाशकनिवृत्तास्तु प्रव्रज्यावसितास्तथा ।
चरेयुस्त्रीणि कृच्छ्राणि त्रीणि चान्द्रायणानि च ।।५०
पुनश्च जातकर्मादिसंस्कारैः संस्कृता द्विजाः ।
शुद्धयेयुस्तद् व्रतं सम्यक् चरेयुर्धर्मवर्द्धनाः ।।५१
अनुपासितसंध्यस्तु तदहर्यापको वसेत् ।
अनश्नन् संयतमना रात्रौ चेद् रात्रिमेव हि ।।५२
अकृत्वा समिदाधानं शुचिः स्नात्वा समाहितः ।
गायत्र्यष्टसहस्रस्य जप्यं कुर्याद् विशुद्धये ।।५३

अतः परं अधिकम् :—
दे1-9.10 व्यास उवाच; दे8 व्यास उ.; ते1 व्यासः.

४४. ब1. ⊙. –a) द1 संस्कारहीना यजनं. –b) का1 सत्य-, दे3 सभ्य-, ग्र2 अन्य-, म1 अन्त- (→अन्त्य-); द1 ग्र2 -कर्मणि (→कर्म च); ते1 परोक्षे मध ? (द) कर्म वा. –c) ब2 दे8.9 अभिचारमहीनां च, ते1 अभिवादनहीनं च.

४५. –a) द1 ग्र2 ब्राह्मणाभि-, म1 उ1 ब्राह्मणानां (→ब्राह्मणादि-); ब1 -मृतानां (→-हतानां); दे10 च (→तु). –b) दे6 दाहादिकीः, ते1 दानादिकीः, दे1.3.8-10 न1 द1 ग्र2 म1 मुवें. मुए. मुब. दाहादिकं (→दाहादिकाः).

४६. –a) दे1.3.8-10 मुवें. मुए. मुब. तैलाभ्यक्तोऽथवान्तो वा, ते1 तैलाभ्यङ्गे तथा कुर्याद्, द1 म1 तैलाभ्यक्तः प्रयातो वा, ग्र2 तैलसक्ता प्रयातो वा, उ1 तैलाभ्यक्तः प्रयाते वा. –b) दे1.3.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. कुर्याद् (→यदि); ब1 न1 °पुरीषकं (→°पुरीषके). –d) ब2.3 श्मश्रुकर्मा (ब3°र्म) णि मैथुनं, दे1.3.8-10 द1 ग्र2 म1 मुवें. मुए. मुब. श्मश्रुकर्मणि मैथुने.

४७. –a) द1 ग्र2 म1 एकाहे तु (→एकाहेन); दे1.8-10 मुवें. मुए. विहाया° (→विवाहा°). –b) दे1.8.9 परिहाप्यो, दे10 परिहाय, न1 परिभाव्यं, ते1 परिहीयन्, द1 ग्र2 उ1 मुवें. मुए. परिहाप्य (→परिहार्य). –c) दे3 विशुद्धयेत्तु (→विशुद्धयेत). –d) ब1 षड्हः (→षडहं); दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. त्रिरात्रात् षडहः परं, दे4 त्रिरात्रं वाडहं पुनः, ते1 त्रिर्वाथ षहं पुडनः.

४८. –a) दे3 दशाहं वा द्वादशाहं, न1 षडहा द्वादशाहं वा, द1 ग्र2 म1 दशाहे द्वादशाहे वा, उ1 दशाहे द्वादशे वापि. –b) दे1.3.8.9 उ1 मुवें. मुए. परिहाप्य, दे10 परिहाय, न1 परिभाव्य, ग्र2 परिहास्य, ते1 परिहीयन् (→परिहार्य). –c) ब1 कृच्छ्रचान्द्रायणे कुर्यात्. –d) दे1.3.4.8-10 मुवें. मुए. मुब. तत्पापस्योपशान्तये.

४९. ब1. ⊙. –a) ते1 उ1 पतित (उ1 °तं) द्रव्यमादाय. –c) दे1.3.8-10 न1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. चरेच्च विधिना कृच्छ्रं. –d) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. मनुः (→प्रभुः).

५०. ब1 दे3. ⊙. –a) का1 ब2.3 दे1.4.6.8-10 न1 ते1 ग्र2 मुवें मुए. मुब. अनाशकद्, म1 अनायक- (→अनाशक-); दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. निवृत्तस्तु, ते1 -निवृत्ताश्च, ग्र2 -निवृत्तात्तु (→-निवृत्तास्तु). –b) ब2 ग्र2 प्रवृत्ता-, ब3 प्रवृत्या- (→प्रव्रज्या-); ते1 प्रवध्नोपशितास्तथा, म1 प्रव्रज्या पतितास्तथा. –c) का1 चरेयुस्त्रीनतिकृच्छ्राणि, दे6 चरेयुस्त्रीनि कृच्छ्राणि, दे10 चरेत्तु त्रीणि कृच्छ्राणि, उ1 चरेद्द्वित्रीणि कृच्छ्राणि. –d) का1 ब2 दे2 तु (→च).

५१. ब1 दे3. ⊙ –a) ते1 °कर्माणि (→°कर्मादि-). –b) दे4 संस्कृतैर्द्विजैः, ग्र2 स्वकृत्य द्विजाः (→संस्कृता द्विजाः). –c) ब2 शुद्धेस्तु, दे10 शुद्धये, ते1 शुद्धिः स्यात् (→शुद्धयेयुस्). –d) दे1.4.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. °दर्शिनः, न1 °नैपुणं (→°वर्धनाः).

५२. ब1. ⊙; ब3. cd ⊙. –a) ब3 दे2 मुब. जारको, दे1.8.9 मुवें. मुए. यावके (दे8.9 °क), दे4 व्यापको, न1 म1 ज्ञापको (→यापको); दे1.8-10 मुवें. मुए. भवेत् (→वसेत्); द1 तदहर्ज्यापकं वसेत्, ग्र2 तं व्यापक वशेषतः, उ1 तदहर्वाप्यपो विशेत्. –d) म1 च (→हि).

५३. ब1.3 दे3. ⊙. –b) ब2 शुद्धः (→शुचिः). –d) दे4.10 ते1 म1 उ1 जपं (→जप्यं); का1 दे2.6 विशुद्धति (→विशुद्धये); ब2 जपं कृत्वा विशुध्यति.

उपासीत न चेत् संध्यां गृहस्थोऽपि प्रमादतः ।
स्नात्वा विशुद्धयते सद्यः परिश्रान्तस्तु संयमात् ।।५४
वेदोदितानि नित्यानि कर्माणि च विलोप्य तु ।
स्नातकव्रतलोपं तु कृत्वा चोपवसेद् दिनम् ।।५५
संवत्सरं चरेत् कृच्छ्रमग्न्युत्सादी द्विजोत्तमः ।
चान्द्रायणं चरेद् व्रात्यो गोप्रदानेन शुद्धयति ।।५६
नास्तिक्यं यदि कुर्वीत प्राजापत्यं चरेद् द्विजः ।
देवद्रोहं गुरुद्रोहं तप्तकृच्छ्रेण शुद्धयति ।।५७
उष्ट्रयानं समारुह्य खरयानं च कामतः ।
त्रिरात्रेण विशुद्धयेत् तु नग्नो वा प्रविशेज्जलम् ।।५८
षष्ठान्नकालतामासं संहिताजप एव च ।
होमाश्च शाकला नित्यं अपाङ्क्तानां विशोधनम् ।।५९
नीलं रक्तं वसित्वा च ब्राह्मणो वस्त्रमेव हि ।
अहोरात्रोषितः स्नातः पञ्चगव्येन शुद्धयति ।।६०
वेदधर्मपुराणानां चण्डालस्य तु भाषणे ।
चान्द्रायणेन शुद्धिः स्यान्न ह्यन्या तस्य निष्कृतिः ।।६१
उद्बन्धनादिनिहतं संस्पृश्य ब्राह्मणः क्वचित् ।
चान्द्रायणेन शुद्धिः स्यात् प्राजापत्येन वा पुनः ।।६२
उच्छिष्टो यद्यनाचान्तश्चाण्डालादीन् स्पृशेद् द्विजः ।
प्रमादाद् वै जपेत् स्नात्वा गायत्र्यष्टसहस्रकम् ।।६३
द्रुपदाना शतं वापि ब्रह्मचारी समाहितः ।
त्रिरात्रोपोषितः सम्यक् पञ्चगव्येन शुद्धयति ।।६४ वें.२.३४.६४

५४. व1 दे10. ⊙; ब3. ab ⊙. –a) ब2 उपासीनश्चरेत्संध्यां, दे1.4.8-10 मुवें. मुए. मुब. उपवासो चरेत्संध्यां, ते1 उपासीत चरेत्संध्यां. –b) का1 दे1.3.4.8-10 द1 मुवें. मुए. मुब. गृहस्थो हि (→गृहस्थोऽपि). –c) द1 उ1 नद्यः (द1 °द्यः) (→सद्यः); ग्र2 स्नात्वा विशुद्धये नद्याः. –d) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. परिश्रान्तश्च, दे6 परिग्रावस्तु, न1 परिश्रान्तस्तु, द1 ग्र2 उ1 परिस्रोतस्सु (→परिश्रान्तस्तु); दे1.8-10 मुवें. मुए. संयतः (→संयमात्); म1 चरित्वा प्राणसंयमात्.

५५. ब1. ⊙. –a) द1 ग्र2 म1 उ1 वैदिकानि च नित्यानि. –b) दे3.4 य (→तु). –c) का1 दे1.8-10 न1 ग्र2 म1 मुवें. मुए. मुब. स्नातको (→स्नातक-); ब2 लोपे (→-लोपं). –d) ब3 कुर्यात् (→कृत्वा).

५६. ब1. ⊙. –b) का1 अग्न्यहोमे, दे4 अग्न्युच्छेदी, न1 अग्निमांस्तु, ग्र2 म1 अग्न्युच्छेदे, मुब. अन्योत्सादी (→अग्न्युत्सादी); का1 दे1.8.9 द्विजोत्तमाः, दे4.6 द्विजोत्तम (→द्विजोत्तमः).

अतः परं ते1 पुस्तके २१-२४ श्लोकाः समागताः सन्ति, पाठान्तरं तत्रैव द्रष्टव्यम् ।

५७. ब1. ⊙. –a) दे1.8.9 नास्तिकं, द1 ग्र2 म1 उ1 नास्तिक्याद् (→नास्तिक्यं); म1 प्रति (→यदि).

५८. ब1. ⊙. ब3 न1 पुस्तकयोरयं पाठः ६० श्लोकानन्तरमागतः. –a) दे10 °योनि (→°यानं). –c) ब2 दे4.10 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 विशुध्येत, दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. विशुद्धयेच्च (→विशुध्येत्तु). –d) ते1 प्रविशन् (→प्रविशेत्).

५९. का1 ब1.2 दे2.3.6 ते1. पुस्तकेषु ५९-६० श्लोकौ ५७ श्लोकानन्तरमागतौ. –a) का1 मौनं (→मासं); ब3 षष्ठान्नकर्षितं मासं, दे4 षष्ठान्नकाले चामान्नं, म1 षष्ठान्नकालस्तपसा. –b) द1 ग्र2 म1 उ1 वा (→च). –c) का1 ब2 दे2.6 ते1 होमश्च (→होमाश्च); का1 सकलो, ब2 दे2 साकलो (→शाकला); दे6 ते1 होमाश्च शाकुला नित्यं, द1 भानोश्च सकला नित्यं, म1 भानोश्चांशुकला नित्यं. –d) का1 ब2.3 दे2.6 ते1 मुवें. अयाज्यानां, दे1.8-10 न1 ग्र2 उ1 मुए. मुब. अपङ्क्त्यानां, द1 म1 अपक्वानां (→अपाङ्क्तानां); दे2 विशोषणं (→विशोधनं); दे4 अपाङ्क्तानां विशेषतः.

६०. –a) का1 दे2.4.6 न1 ते1 द1 म1 नील-, ब2 नीलीं (→नीलं); ते1 उषित्वा (→वसित्वा); ब3 दे3 न1 द1 ग्र2 म1 उ1 तु (→च). –b) दे4 च (→हि). –c) दे3 अहोरात्रोषितो भूत्वा, ग्र2 अहोरात्रोषितं स्नातो.

६१. ब1. ⊙; द1. cd ⊙. –a) ब3 दे3 देव- (→वेद-); ग्र2 उ1 -पुराणं च (→-पुराणानां). –b) दे2.4.6 चाण्डालस्य (→चण्डालस्य); का1 दे2.4 च (→तु) द1 ग्र2 म1 उ1 भाषणं (→भाषणे). –d) का1 दे2 न ह्यन्या निः कृतिः क्वचित्, ते1 नान्यथा तस्य निष्कृतिः.

६२. ब1. ⊙; द1. ab ⊙. –b) न1 म1 मुवें. मुए. ब्राह्मणं (→ब्राह्मणः).

६३. ब1. ⊙; ग्र2. ab ⊙. –a) ब3 उच्छिष्टस्य नाचान्तश्, ते1 उच्छिन्ने जवनानां तु, द1 ग्र2 म1 उ1 उच्छिष्टो यदि नाचान्तश्. –b) दे4 द1 चाण्डालादि (→चाण्डालादीन्); का1 चाण्डालादौ यदा स्पृशेद्. –c) का1 दे2.6 प्रमादाद्धि-, ब2 प्रमादेन, ब3 प्रमादाद्धि, दे3 प्रमादाद्वा (→प्रमादाद्वै); द1 म1 प्रमादाच्च द्विजः स्नात्वा.

६४. ब1 ग्र2. ⊙. –a) ब3 दे2-4 उ1 चापि (→वापि). –c) ब3 त्रिरात्रोपासित सम्यक्.

वें.२.३४.६५ चण्डालपतितादींस्तु कामाद् यः संस्पृशेद् द्विजः।
उच्छिष्टस्तत्र कुर्वीत प्राजापत्यं विशुद्धये ।।६५
चाण्डालसूतकशवांस्तथा नारीं रजस्वलाम् ।
स्पृष्ट्वा स्नायाद् विशुद्धयर्थं तत्स्पृष्टं पतितं तथा ।।६६
चाण्डालसूतकशवैः संस्पृष्टं संस्पृशेद् यदि ।
प्रमादात् तत आचम्य जपं कुर्यात् समाहितः ।।६७
तत्स्पृष्टस्पर्शिनं स्पृष्ट्वा बुद्धिपूर्वं द्विजोत्तमः ।
आचमेत् तद् विशुद्धयर्थं प्राह देवः पितामहः ।।६८
भुञ्जानस्य तु विप्रस्य कदाचित् संस्रवेद् गुदम् ।
कृत्वा शौचं ततः स्नायादुपोष्य जुहुयाद् घृतम् ।।६९
चाण्डालान्त्यशवं स्पृष्ट्वा कृच्छ्रं कुर्याद् विशुद्धये ।
स्पृष्ट्वाऽभ्यक्तस्त्वसंस्पृश्यमहोरात्रेण शुद्धयति ।।७०
सुरां स्पृष्ट्वा द्विजः कुर्यात् प्राणायामत्रयं शुचिः ।
पलाण्डुं लशुनं चैव घृतं प्राश्य ततः शुचिः ।।७१
ब्राह्मणस्तु शुना दष्टस्त्र्यहं सायं पयः पिबेत् ।
नाभेरूर्ध्वं तु दष्टस्य तदेव द्विगुणं भवेत् ।।७२
स्यादेतत् त्रिगुणं बाह्वोर्मूर्ध्नि च स्याच्चतुर्गुणम् ।
स्नात्वा जपेद् वा सावित्रीं श्वभिर्दष्टो द्विजोत्तमः।।७३

---

६५. ग्र2. ab ⊙. –a) का1 ब2.3 दे1.3.6.8-10 मुवें. मुए. मुब. चाण्डाल° (→चण्डाल°); दे1.8-10 मुए. मुब. च (→तु). –b) दे6 कामाक्षः, द1 म1 उ1 कामतः (→कामाद्यः); दे4 स्पृशते (→संस्पृशेद्). –d) ते1 विशोधनं, उ1 विशुद्धयति (→विशुद्धये).

६६. ब2. ६६d-६८c ⊙ (द्र. सं.); मुब. d ⊙. –a) का1 ब1 दे4 न1 ते1 द1 म1 चण्डाल- (→चाण्डाल-); दे1.4.8-10 मुवें. मुए. मुब. -सूतकि-, द1 -सूकर-, म1 -सूतिक- (→-सूतक-); दे1.2.8-10 मुए. °शवं(दे8.10बं), दे4 °शठां, दे6 °शची (→°शवांस्); उ1 ये चण्डालसूतकशवास्. –b) दे4.10 द1 उ1 (→नारीं).–c) ते1 कायाद् वि-, द1 स्नानाद्धि, ग्र2 स्नानं वि- (→स्नायाद् वि-). –d) द1 तत्पृष्टात्, उ1 तत्स्पृष्टात्, ग्र2 तत्स्पृष्ट्वा (→तत्स्पृष्टं); दे1.8-10 मुवें. मुए. तस्पृष्टपतितांस्तथा, ते1 उच्छिष्टः पतितं तथा.

का1 पुस्तके a चरणानन्तरमधिकम्—

* 'तत्स्पृष्टस्पर्शिनं स्पृष्ट्वा बुद्धिपूर्वं द्विजोत्तम ।
आचमेत विशुद्धयर्थं (=६८ abc)

६७. ब2.3. ⊙. –a) दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. -सूतकि-, ते1 द1 -शूकर- (→-सूतक-). –b) उ1 संस्पृष्टैः (→संस्पृष्टं). –c) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. ततः स्नात्वाथ आचम्य, दे4 प्रमादात्तत्र स्नातस्य, द1 ग्र2 म1 उ1 प्रमादात्स्नात आचम्य. –d) का1 ब1 दे2 जप्यं (→जपं); द1 ग्र2 म1 उ1 जपं कृत्वा विशुद्धयति.

६८. ब2.3. abc ⊙. –a) ब1 तत्स्पृष्ट्वा, दे6 तत् दृष्ट्वा, ते1 अस्पृश्य- (→तत्स्पृष्ट-); का1 ब1 दे6 द1 °स्पर्शन (→स्पर्शिनं); दे1.4.8.10 दृष्टवा, दे6 चैव (→स्पृष्ट्वा). –b) दे6 स्पृष्ट्वा पूर्वं द्विजोत्तम, दे10 बुद्धिमानद्विजोत्तमः, द1 ग्र2 म1 उ1 स्नात्वा शुध्येद्द्विजोत्तमः. –c) का1 दे4 ग्र2 आचम्येत्तद्, ब1 दे10 न1 द1 म1 उ1 आचामेत् तद्, दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. स्नात्वाचामेद् (→आचमेत्तद्-). –d) का1 तथा नारी रजस्वला.

६९. –b) दे1.3.8-10 मुए. मुब. संस्पृशेत्, दे4 संस्रवणे, ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 संस्रवते (→संस्रवेद्); मुवें. मुए. यदि (→गुदं). –c) द1 कृतः (→ततः); दे6 ते1 ग्र2 स्नात्वा (→स्नायाद्). –d) ग्र2 उपोष्यात् (→उपोष्य); मुब. व्रतम् (?) (→घृतं).

अतः परं ब1 पुस्तके अधिकम् :—'ॐ नमः श्रीनारायणं'

७०. ब1. ⊙; दे3. cd ⊙. –a) दे1.3.8-10 न1 द1 ग्र2 म1 उ1 चा (न1 द1 म1 उ1 च)ण्डालं तु. –b) दे1.8-10 मुए. मुब. कृत्वा (→कुर्याद्); दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. विशुद्धयति (→विशुद्धये). –c) ब2.3 दे2 दृष्ट्वाभ्यक्तस्, दे6 ते1 स्पृष्ट्वा त्यक्तस् (→स्पृष्ट्वाऽभ्यक्तस्); ते1 असंस्पृश्यः (→असंस्पृश्य); द1 दृष्ट्वानवस्थं संस्पर्शं, ग्र2 नष्ट्वान भस्थं संस्पृश्यं, उ1 दृष्ट्वानभस्थं संस्पृश्यं.

७१. ब1. ⊙. –b) उ1 प्राणायामं (→प्राणायाम-); ब2 द्विजः (→शुचिः). –d) द1 ग्र2 म1 उ1 घृतं प्राश्य विशुद्धयति.

७२. ब1. ⊙. –a) द1 स्पृष्टः (→दष्टः). –b) म1 त्वपः (→पयः). –c) ब2.3 नाभ्याः, दे6 नाभ्याद् (→नाभेर्); द1 च दष्टस्य, ग्र2 उ1 इवद(ग्र2 द)ष्टस्य (→तु दष्टस्य). –d) म1 उ1 तदेतत् (→तदेव); द1 ग्र2 उ1 त्रिगुणं (→द्विगुणं); दे4 चरेत् (→भवेत्).

७३. ब1. ⊙. –a) दे3 हृदि तत् (→स्यादेतत्); ब2 न1 द्विगुणं (→त्रिगुणं). –b) ब2.3 दे2.4.6 न1 ते1 म1 उ1 स्यात्तु, दे1.8 स्याच्च (→च स्यात्); दे3 मूर्धनि स्याच्चतुर्गुणं, दे10 मूर्धस्थास्य चतुर्गुणं, द1 ऊर्ध्वं स्यात्तच्चतुर्गुणं.

अनिर्वर्त्य महायज्ञान् यो भुङ्क्ते तु द्विजोत्तमः ।
अनातुरः सति धने कृच्छ्रार्द्धेन स शुद्धयति ।।७४
आहिताग्निरुपस्थानं न कुर्याद् यस्तु पर्वणि ।
ऋतौ न गच्छेद् भार्यां वा सोऽपि कृच्छ्रार्द्धमाचरेत् ।।७५
विनाऽद्भिरप्सु नाप्यार्त्तः शरीरं सन्निवेश्य च ।
सचैलो जलमाप्लुत्य गामालभ्य विशुद्धयति ।।७६
बुद्धिपूर्वं त्वभ्युदितो जपेदन्तर्जले द्विजः ।
गायत्र्यष्टसहस्रं तु त्र्यहं चोपवसेद् व्रती ।।७७
अनुगम्येच्छया शूद्रं प्रेतीभूतं द्विजोत्तमः ।
गायत्र्यष्टसहस्रं च जप्यं कुर्यान्नदीषु च ।।७८
कृत्वा तु शपथं विप्रो विप्रस्य वधसंयुतम् ।
मृषैव यावकान्नेन कुर्याच्चान्द्रायणं व्रतम् ।।७९
पङ्क्त्यां विषमदानं तु कृत्वा कृच्छ्रेण शुद्धयति ।
छायां श्वपाकस्यारुह्य स्नात्वा संप्राशयेद् घृतम् ।।८०
ईक्षेदादित्यमशुचिर्दृष्ट्वाग्निं चन्द्रमेव वा ।
मानुषं चास्थि संस्पृश्य स्नानं कृत्वा विशुद्धयति ।।८१
कृत्वा तु मिथ्याध्ययनं चरेद् भैक्षं तु वत्सरम् ।
कृतघ्नो ब्राह्मणगृहे पञ्च संवत्सरं व्रती ।।८२
हुंकारं ब्राह्मणस्योक्त्वा त्वंकारं च गरीयसः ।
स्नात्वाऽनश्नन्नहःशेषं प्रणिपत्य प्रसादयेत् ।।८३ वें.२.३४.८३

७४. ब1. ⊙; का1. ab ⊙. –a) दे2 अनिर्वृत्य, दे4 अग्निर्वर्त्य (→अनिर्वर्त्य); ते1 अनिवृत्तमहायज्ञो, द1 ग्र2 म1 उ1 पञ्चयज्ञानकृत्वा तु. –b) ते1 यो भुञ्जीत (→यो भुङ्क्ते); द1 ग्र2 म1 उ1 यो भुङ्क्ते प्रत्यहं गृही. –c) द1 स तु (→सति) का1 दे1.8.10 मुए. अनातुरस्य निधने, दे6 अनातुरः सन्निधने, म1 अज्ञानतः सति धने, ग्र2 अनातुरः सन्निधाने. –d) ब2.3 दे2.3 न1 द1 ग्र2 म1 उ1 विशुद्धयति (→स शुद्धयति).

७५. ब1 दे6. ⊙. –a) ब3 द1 ग्र2 आहिताग्नेरुपस्थानं. –b) द1 ग्र2 उ1 यः कुर्यान्न तु पर्वणि. –c) ग्र2 सभार्यायां, उ1 स्वभार्यां (→भार्यां). –d) दे4 सोऽपि कृच्छ्रात् समाचरेत्.

७६. ब1 दे2.3.6 ⊙; उ1. a ⊙. –a) ते1 विनाभिर् (→विनाद्भिर्); ब2 नाद्यन्नं, दे10 चाप्यर्त्तः, द1 -राचान्तः, म1 वाचान्तः (→नाप्यार्त्तः); का1 विनाद्भिरप्सु वाप्यर्द्धं, दे4 विनाद्भिरसुनाप्यर्थं, ते1 विनाभिरप्सुवाप्यन्यं. –b) ब2.3 दे4 न1 म1 संनिवेश्य तु (दे4 च); ते1 शारीरं यो निषेवते.

७७. ब1. ⊙; द1 ग्र2 उ1. ab ⊙. –a) मुवें. मुए. मुब. त्वभ्युदिते (→त्वभ्युदितो). –b) दे2 °जलो, दे4 °जलं (→°जले). –c) दे4 °सहस्रस्य (→°सहस्रं तु). –d) का1 ब2.3 दे2.6 न1 ते1 द्व्यहं, मुब. त्र्यहश् (→त्र्यहं); दे1.8.9 सोपवसेद्, ते1 वोपवसेद् (→चोपवसेद्); दे1.8.9 मुवें. मुए. द्विजः, म1 उ1 यतिः (→व्रती); दे4 जप्यं कुर्यान्नदीतटे, दे10 जप्यं कुर्यान्नदीषु च.

७८. ब1 दे4.10. ⊙. –a) ते1 अनुगम्य च यो शूद्रं. –b) दे3 द1 ग्र2 म1 उ1 प्रेत°, न1 व्रती° (→प्रेती°). –c) का1 ब2.3 दे2.6 न1 ते1 °सहस्रस्य, द1 ग्र2 म1 उ1 °सहस्रं तु (→सहस्रं च); ब1.3 दे1.8.10 न1 द1 म1 मुवें. मुए. मुब. जपं (→जप्यं); का1 न दोषभाक् (→नदीषु च).

७९. ब1. ⊙ ब2. cd ⊙. –a) उ1 कृत्वाशु (→कृत्वा तु); दे1.8-10 मुए. मुब. शपथान् (→शपथं). –b) दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. विप्रस्यावधि-, दे10 न1 द1 ग्र2 म1 उ1 विप्रस्य विधि-, ते1 विप्रस्य पद- (→विप्रस्य वध-); ग्र2 उ1 -संयुते (→-संयुतं); ब3 मित्रस्य धनसंयुतं. –c) दे1.8-10 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. स चैव (→मृषैव); ब3 मृषैव पावकार्थ्ये च, दे6 मृषैव यावकार्थे च. –d) दे1.6.10 न1 द1 म1 मुए. चान्द्रायण- (→चान्द्रायणं).

८०. ब1. ⊙. –a) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. पङ्क्तौ (→पङ्क्त्यां). –c) ते1 छायां प्राप्य श्वपाकस्य. –d) द1 ग्र2 उ1 स्नानं (→स्नात्वा).

८१. ब1. ⊙; द1. cd ⊙; दे10. d ⊙. –a) ते1 नेक्षेतादित्यमशुचिः. –b) का1 ब2.3 दे2.6 न1 मुब. दृष्ट्वा म्लेच्छान्नमेव वा, ते1 दृष्ट्वाग्निं सन्नमेव वा. –c) ग्र1 उ1 मानुष्यं (→मानुषं); ग्र2 म1 उ1 संस्पृष्ट्वा (→संस्पृश्य). –d) ग्र2 स्नानमेव (→स्नानं कृत्वा).

८२. का1 ब1 द1. ⊙; दे10. a ⊙. –b) दे4 भैक्ष्यं, ग्र2 म1 उ1 भिक्षां (→भैक्षं). –c) दे2 °ग्राहे (→°गृहे); ब2.3 कृतघ्नो ब्राह्मणः शुध्येत्. –d) ब2.3 दे2.6 न1 ग्र2 प्रति (→व्रती); दे1.8-10 उ1 मुवें. मुए. मुब. पञ्चसंवत्सरव्रती.

८३. ब1. ⊙. –a) का1 ब3 दे1.6 उ1 °स्योक्ता (→°स्योक्त्वा). –b) दे3 तुंकारं (→त्वंकारं); दे4 ह्यहंकारगरीयसः. –d) दे3 जपन् (→[अ]नश्नन्); दे4 स्नात्वा तु स्नेहतः शेषं, ते1 स्नात्वानश्नन्नहः शेषं, द1 ग्र2 म1 उ1 स्नात्वाचम्य ततः (ग्र2 °दा) शेषं

वें.२.३४.८४ ताडयित्वा तृणेनापि कण्ठं बद्ध्वाऽपि वाससा ।
विवादे वापि निर्जित्य प्रणिपत्य प्रसादयेत् ।।८४
अवगूर्य चरेत् कृच्छ्रमतिकृच्छ्रं निपातने ।
कृच्छ्रातिकृच्छ्रौ कुर्वीत विप्रस्योत्पाद्य शोणितम् ।।८५
गुरोराक्रोशमनृतं कृत्वा कुर्याद् विशोधनम् ।
एकरात्रं त्रिरात्रं वा तत्पापस्यापनुत्तये ।।८६
देवर्षीणामभिमुखं ष्ठीवनाक्रोशने कृते ।
उल्मुकेन दहेज्जिह्वां दातव्यं च हिरण्यकम् ।।८७
देवोद्याने तु यः कुर्यान्मूत्रोच्चारं सकृद् द्विजः ।
छिन्द्याच्छिश्नं तु शुद्ध्यर्थं चरेच्चान्द्रायणं तु वा ।।८८
देवतायतने मूत्रं कृत्वा मोहाद् द्विजोत्तमः ।
शिश्नस्योत्कर्त्तनं कृत्वा चान्द्रायणमथाचरेत् ।।८९
देवतानामृषीणां च देवानां चैव कुत्सनम् ।
कृत्वा सम्यक् प्रकुर्वीत प्राजापत्यं द्विजोत्तमः ।।९०
तैस्तु संभाषणं कृत्वा स्नात्वा देवान् समर्चयेत् ।
दृष्ट्वा वीक्षेत भास्वन्तं स्मृत्वा विश्वेश्वरं स्मरेत् ।।९१
यः सर्वभूताधिपतिं विश्वेशानं विनिन्दति ।
न तस्य निष्कृतिः शक्या कर्त्तुं वर्षशतैरपि ।।९२
चान्द्रायणं चरेत् पूर्वं कृच्छ्रं चैवातिकृच्छ्रकम् ।
प्रपन्नः शरणं देवं तस्मात् पापाद् विमुच्यते ।।९३
सर्वस्वदानं विधिवत् सर्वपापविशोधनम् ।
चान्द्रायणं च विधिना कृच्छ्रं चैवातिकृच्छ्रकम् ।।९४
पुण्यक्षेत्राभिगमनं सर्वपापविनाशनम् ।
देवताभ्यर्चनं नृणामशेषाघविनाशनम् ।।९५

---

८४. ब$_1$ दे$_{10}$. ⊙. –a) दे$_3$ घातयित्वा, उ$_1$ त्रासयित्वा (→ताडयित्वा); ब$_3$ तृणे वापि, दे$_3$ तृणैर्वापि, द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ तृणेनैव (→तृणेनापि). –b) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{1-4.6.8.9}$ न$_1$ म$_1$ कण्ठे, द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ कर्णे (→कण्ठं); दे$_{1.8-10}$ मुए. मुब. वद्ध्वाथ द$_1$ उ$_1$ बद्ध्वा च, म$_1$ कृत्वा तु (→बद्ध्वापि). –c) का$_1$ दे$_{1.3}$ विवादे चापि, ब$_1$ दे$_4$ विवादेनापि, दे$_6$ विवादेवाद-, न$_1$ ग्र$_2$ विवादे वा वि-, ते$_1$ विवादोऽपि वि- (→विवादे वापि).

८५. ब$_1$. ⊙. –a) का$_1$ ब$_3$ दे$_4$ ग्र$_2$ म$_1$ अवगू(दे$_4$ म$_1$ °ग्र)ह्य, दे$_3$ अपपूर्यं (→अवगूर्य); न$_1$ [आ]चरेत् (→चरेत्); ते$_1$ अवगृह्याचरेत्कृच्छ्रं.

८६. ब$_1$. ⊙; न$_1$. ab ⊙. –a) द$_1$ गुरोराक्रोश-गणितं. –b) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. कुर्यात्कृत्वा (→कृत्वा कुर्याद्). –c) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. निराहारस्, ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ द्विरात्रं वा (→त्रिरात्रं वा). –d) ब$_3$ तत्पापस्योपशान्तये.

८७. –b) दे$_4$ जृम्भना° (→ष्ठीवना°). –c) ब$_1$ न$_1$ मुब. अल्कया च (→उल्मुकेन).

८८. –a) का$_1$ दे$_{1.8.9}$ द$_1$ ग्र$_2$ मुवें. मुए. मुब. देवोद्यानेषु (→देवोद्याने तु). –b) दे$_6$ मूत्रोच्छ्रावं (→मूत्रोच्चारं); दे$_{10}$ मूत्रोच्चारमसद् द्विजः, ते$_1$ मूत्रोच्चारं शकृद् द्विजः. –c) ब$_1$ शिश्नं च, ब$_2$ शिश्नस्य, दे$_{1.8-10}$ न$_1$ ग्र$_2$ मुवें. मुए. मुब. शिश्नं वि- (→शिश्नं तु); दे$_3$ जिह्वां छिन्द्य तु शुध्यर्थं, ते$_1$ शिश्नस्योत्कर्त्तनं कृत्वा. –d) दे$_{1.8.9}$ द$_1$ म$_1$ ग्र$_2$ चान्द्रायण (→चान्द्रायणं); ब$_3$ तथा, दे$_{1.3.8-10}$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ व्रतं (→तु वा).

८९. दे$_4$ द$_1$. cd ⊙. –a) ते$_1$ मोहात् (→मूत्रं). –b) दे$_3$ ते$_1$ मूत्रं (→मोहाद्). –cd) ते$_1$ छिन्द्यात् शिश्नं तु शुद्ध्यर्थं चरेच्चान्द्रायणव्रतम्.

९०. दे$_4$ द$_1$. ⊙. –a) ते$_1$ तु (→च). –b) का$_1$ ब$_3$ दे$_{2.10}$ ते$_1$ म$_1$ उ$_1$ वेदानां, ब$_1$ वैद्यानां (→देवानां); ग्र$_2$ कृत्स्नशः (→कुत्सनं); दे$_3$ कुर्याच्चैव च कुत्सनं.

९१. –b) दे$_{1.4.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. देवं (→देवान्); दे$_6$ समार्चयेत्, दे$_{10}$ समाचरेत् (→समर्चयेत्). –c) का$_1$ दे$_2$ कृत्वा (→दृष्ट्वा); दे$_1$ द$_1$ वीक्ष्येत (→वीक्षेत); ग्र$_2$ भास्वन्तं सुसंक्रुद्धः. –d) ब$_2$ स्पृष्ट्वा (→स्मृत्वा); दे$_3$ स्पृशेत्, ते$_1$ स्मरन् (→स्मरेत्).

९२. –a) द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ यः सर्वं (ग्र$_2$ °र्वं) भूतविनु (द$_1$ °न) तं. –b) द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ विश्वेशं च (→विश्वेशानं); ग्र$_2$ विनिन्दकं, म$_1$ विनिन्द्य तं(→विनिन्दति). –c) म$_1$ निष्कृतिं (→निष्कृतिः); ब$_2$ सम्यक् (→शक्या). –d) दे$_{10}$ चतुर्वर्ष-शतैरपि.

९३. ब$_1$. ⊙; न$_1$. cd ⊙. –c) का$_1$ दे$_2$ प्रपन्नं (→प्रपन्नः). –d) द$_1$ म$_1$ उ$_1$ कृत्वा (→तस्मात्); का$_1$ ब$_2$ प्र- (→वि-).

९४. ब$_1$ न$_1$. ⊙; दे$_{1.4.8-10}$ मुए. cd ⊙. –a) दे$_{1.8-10}$ मुए. कथितं (→विधिवत्). –b) दे$_{1.8-10}$ मुए. मुब. पातकानां विशोधनं. –c) म$_1$ चान्द्रायणविधानेन. –d) ग्र$_2$ कृच्छ्रं चातीवकृच्छ्रकं, म$_1$ कृच्छ्रं चैवार्द्धकृच्छ्रकम्.

९५. दे$_4$. ab ⊙; ब$_1$ दे$_{1.2.4.8-10}$. cd ⊙. –a) ब$_1$ पुण्ये (→पुण्य-); दे$_6$ पुण्यकृत्राभिगमनं. –b) दे$_{1.3.8-10}$ मुवें. मुए. विशोधनं, ग्र$_2$ म$_1$ प्रणाशनं (→विनाशनं). –d) का$_1$ अशेषौघ°, ते$_1$ महापातक° (→अशेषाघ°).

अमावस्यां तिथिं प्राप्य यः समाराधयेच्छिवम् ।
ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु सर्वपापैः प्रमुच्यते ।।९६
कृष्णाष्टम्यां महादेवं तथा कृष्णचतुर्दशीम् ।
संपूज्य ब्राह्मणमुखे सर्वपापैः प्रमुच्यते ।।९७
त्रयोदश्यां तथा रात्रौ सोपहारं त्रिलोचनम् ।
दृष्ट्वेशं प्रथमे यामे मुच्यते सर्वपातकैः ।।९८
उपोषितश्चतुर्दश्यां कृष्णपक्षे समाहितः ।
यमाय धर्मराजाय मृत्यवे चान्तकाय च ।।९९
वैवस्वताय कालाय सर्वभूतक्षयाय च ।
प्रत्येकं तिलसंयुक्तान् दद्यात् सप्तोदकाञ्जलीन् ।
स्नात्वा नद्यां तु पूर्वाह्णे मुच्यते सर्वपातकैः ।।१००
ब्रह्मचर्यमधःशय्यामुपवासं द्विजार्चनम् ।
व्रतेष्वेतेषु कुर्वीत शान्तः संयतमानसः ।।१०१
अमावस्यायां ब्रह्माणं समुद्दिश्य पितामहम् ।
ब्राह्मणांस्त्रीन् समभ्यर्च्य मुच्यते सर्वपातकैः ।।१०२
षष्ठ्यामुपोषितो देवं शुक्लपक्षे समाहितः ।
सप्तम्यामर्चयेद् भानुं मुच्यते सर्वपातकैः ।।१०३
भरण्यां च चतुर्थ्यां च शनैश्चरदिने यमम् ।।
पूजयेत् सप्तजन्मोत्थैर्मुच्यते पातकैर्नरः ।।१०४
एकादश्यां निराहारः समभ्यर्च्य जनार्दनम् ।
द्वादश्यां शुक्लपक्षस्य महापापैः प्रमुच्यते ।।१०५
तपो जपस्तीर्थसेवा देवब्राह्मणपूजनम् ।
ग्रहणादिषु कालेषु महापातकशोधनम् ।।१०६
यः सर्वपापयुक्तोऽपि पुण्यतीर्थेषु मानवः ।
नियमेन त्यजेत् प्राणान् स मुच्येत् सर्वपातकैः ।।१०७ वें२.३४.१०८

९६. –a) ब1.3 दे1.2.4.6.8-10 ते1 द1 ग्र2 म1 अमावास्यां (→अमावस्यां). –b) का1 दे1.3.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. भवं (→शिवं).

९७. दे4.10 द1. ⊙. –a) ब1 दे1.8.9 मुए.मुब. महादेवीं (→महादेवं).

९८. –b) ब1 सोपहारस् (→सोपहारं).–c) ते1 इष्ट्वा तु, द1 ग्र2 म1 उ1 इष्ट्वैव (द1°वं); द1 प्रथमं यामं(→प्रथमे यामे).

९९. ग्र2. c ⊙. –c) दे6 यमराजाय (→धर्मराजाय).

१००. –b) ब1.2 मुब. सर्वपाप-,दे2 सर्वभूता- (→सर्वभूत-); दे1.3.6.8-10 ते1 मुवें. मुए. सर्वप्राणहराय च, द1 उ1 सर्वज्ञाय हराय च. –c) का1 दे2 तिल संमिश्रान्, ब1 तिलकं युक्तं, न1 तिल युक्तं तु (→तिलसंयुक्तान्). –c) दे8-10 सप्तोदकाञ्जलीः, ग्र2 म2 उ1 सप्तोदकाञ्जलिं (→सप्तोदकाञ्जलीन्). –e) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. दद्याच्च (→नद्यां तु). –f) म1 सर्वपापैः प्रमुच्यते.

१०० b अनन्तरं का1 दे2-4 पुस्तकेष्वधिकम्—

50. * उदुम्बराय दध्नाय नीलाय परमेष्ठिने, ।
वृकोदराय चित्राय चित्रगुप्ताय वै नमः ।

१०१. ब1 ते1. ⊙. –a) मुवें. मुए. मुब. अधः शय्या (→अधः शय्यां). –b) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. उपवासो (→उपवासं). –c) उ1 पूर्वेषु,+ कुर्वीत (→कुर्वीत); दे1.8-10 मुए. तेष्वेतेषु प्रकुर्वीत.

१०२. ब1 ते1. ⊙. –a) का1 अमावास्यां ब्रह्माणं च, ब2 दे4 अमावास्यायां ब्राह्मणं, ब3 दे1.2.6.8.9 द1 ग्र2 म1 अमावास्यायां ब्राह्मणं, दे3 अमावास्यां तु यो विप्रः, दे10 अमावास्यां ब्रह्माणं (ब3 ब्राह्मणं), न1 उ1 अमावास्यायां ब्राह्मणः, ग्र2 अमावास्यां यो ब्रह्माणं. –b) उ1 पितामहः (→पितामहं).

१०३. ब1ते1 द1 ग्र2 म1. ⊙. –a) दे6 °षते, दे10 °षतं (→°षितो).

१०४. ब1. ⊙. –a) का1 ब2.3 दे2.3.6 द1 म1 उ1 तु (→च); का1 ब2 दे6 यः, दे2 वा, + यः, दे3.4 वा, दे10 द1 ग्र2 म1 उ1 तु (→च); ब3 भरण्यां तु चतुर्दश्यां, न1 उपोषितश्चतुर्थ्यां यः. –b) ब3 शनैश्चरदिने यमं, दे4 शनैश्चरविनायकां, ग्र2 शनैश्चरदिनमेव च. –c) दे4.9 °जन्मोक्तैः, द1 °जन्मार्थं, ग्र2 °जन्मार्थैः, उ1 °जन्मार्थे (→°जन्मोत्थैः). –c) दे1.8-10 द1 मुए. मुब. मुच्यते सर्वपातकैः, दे4 पातकैर्मुच्यते नरः.

१०५. –c) ते1 कृष्ण- (→शुक्ल-). –d) ब1 सर्व- (→महा-); ब2.3 दे4 वि° (→प्र°).

१०६. ब1. ⊙. –b) ग्र2 °भोजनम् (→°पूजनम्); ते1 देवतानां च पूजनं.

१०७. ब1. ⊙. –a) दे6.10 °मुक्तोऽपि (→°युक्तोऽपि); द1 ग्र2 म1 उ1 सर्वपातकयुक्तोऽपि. –c) म1 न्यसेत् (→त्यजेत्); ग्र2 प्राणं (→प्राणान्); दे6 नियमे त्यजनिर्द्धतौ. –d) ब2 दे1.3.4.8-10 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. मुच्यते सर्वपातकैः, दे6 नात्र कार्या विचारणा.

२.३४.१०८ ब्रह्मघ्नं वा कृतघ्नं वा महापातकदूषितम् ।
भर्त्तारमुद्धरेन्नारी प्रविष्टा सह पावकम् ॥१०८
एतदेव परं स्त्रीणां प्रायश्चित्तं विदुर्बुधाः ।
सर्वपापसमुद्भूतौ नात्र कार्या विचारणा ॥१०९
पतिव्रता तु या नारी भर्तृशुश्रूषणोत्सुका ।
न तस्या विद्यते पापमिह लोके परत्र च ॥११०
पतिव्रता धर्मरता रुद्राण्येव न संशयः ।
नास्याः पराभवं कर्त्तुं शक्नोतीह जनः क्वचित् ॥१११
यथा रामस्य सुभगा सीता त्रैलोक्यविश्रुता ।
पत्नी दाशरथेर्देवी विजिग्ये राक्षसेश्वरम् ॥११२
रामस्य भार्यां विमलां रावणो राक्षसेश्वरः ।
सीतां विशालनयनां चकमे कालचोदितः ॥११३
गृहीत्वा मायया वेषं चरन्तीं विजने वने ।
समाहर्त्तुं मतिं चक्रे तापसः किल कामिनीम् ॥११४
विज्ञाय सा च तद्भावं स्मृत्वा दाशरथिं पतिम् ।
जगाम शरणं वह्निमावसथ्यं शुचिस्मिता ॥११५
उपतस्थे महायोगं सर्वदोषविनाशनम् ।
कृताञ्जली रामपत्नी साक्षात् पतिमिवाच्युतम् ॥११६
नमस्यामि महायोगं कृतान्तं गहनं परम् ।
दाहकं सर्वभूतानामीशानं कालरूपिणम् ॥११७
नमस्ये पावकं देवं साक्षिणं विश्वतोमुखम् ।

---

१०८. दे$_{6}$. ⊙; का$_{1}$. d ⊙. –a) ते$_{1}$ म$_{1}$ च (→वा); द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ सुरापं (→कृतघ्नं). –b) का$_{1}$ दे$_{2}$ महापातककारकं, ब$_{1}$ महापातककारिणं, ब$_{2}$ महापातकनाशनं; ब$_{3}$ महापातकिनां वरं. –c) ग्र$_{2}$ भर्त्तारमुत्तरन्नारी. –d) दे$_{3}$ प्रविश्य (→प्रविष्टा); ग्र$_{2}$ म$_{1}$ पावके (→पावकं).

१०९. का$_{1}$ दे$_{6}$. ⊙. दे$_{1.8\text{-}10}$ मुवें. मुए. cd ⊙. –c) ब$_{1\text{-}3}$ °समुद्भूतो, ते$_{1}$ °समुद्भूतैः (→°समुद्भूतौ).

११०. का$_{1}$. a ⊙. –a) ब$_{2}$ च (→तु). –b) का$_{1}$ दे$_{2.3}$ भर्त्तुः (→भर्तृ-); दे$_{1.8\text{-}10}$ मुवें. मुए. मुब.° शुश्रूषणे रता (→°शुश्रूषणोत्सुका). –c) ब$_{1}$ दे$_{10}$ तस्य, दे$_{4}$ तस्यां (→तस्याः).

*अतः परं मुवें. पुस्तके अधिकम्—

'सर्वपापविनिर्मुक्ता नास्ति कार्या विचारणा ।
पातिव्रत्यसमायुक्ता भर्तृशुश्रूषणोत्सुका ।
न यास्तु पातकं तस्यामिह लोके परत्र च ।
(= १०९cd–११० ab)

१११. –b) दे$_{1.8\text{-}10}$ मुब. भद्राण्येव (→रुद्राण्येव); ते$_{1}$ रुद्राणीव न संशयः, मुवें. मुए. भद्राण्येव लभेत्सदा. –c) दे$_{10}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ तस्याः (→नास्याः). –d) दे$_{3}$ नरः (→जनः); दे$_{4}$ न शक्नोति जनः क्वचित्, द$_{1}$ उ$_{1}$ शक्नोति न जनः क्वचित्.

११२. –b) दे$_{4}$ माता (→सीता); द$_{1}$ त्रैलोक- (→त्रैलोक्य-). –c) म$_{1}$ लक्ष्मीर् (→देवी).

११३. दे$_{6}$. ab ⊙. –a) दे$_{1.3.4.8\text{-}10}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. सुभगां (→विमलां). –b) ब$_{1}$ रावणो नाम राक्षसः. –c) दे$_{1}$ तां विशालत्रिनयनां, दे$_{4}$ सीता विशालनयना. –d) दे$_{1.3.4.8\text{-}10}$ मुवें. मुए. मुब. °नोदितः (→°चोदितः); ते$_{1}$ चकमे कामचोदितः.

११४. –a) दे$_{3}$ राक्षसं, दे$_{4}$ मानुषं (→मायया); का$_{1}$ ब$_{3}$ दे$_{2.6}$ चेमां, ब$_{1}$ वेशं, ब$_{2}$ चैनां, द$_{1}$ वैतां (→वेषं); ते$_{1}$ गृहीता मायया चेयं. –c) द$_{1}$ समागतं (→समाहर्त्तुं); दे$_{3}$ सतीं, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मनश् (→मतिं). –d) दे$_{3}$ न$_{1}$ तापसं (→तापसः); ब$_{2.3}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ मुब. भाविनीं, दे$_{2.3}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ भामिनीं (→कामिनीं).

११५. –a) ब$_{1}$ विज्ञानं, दे$_{6}$ भर्त्तारं, न$_{1}$ तं भावं (→तद्भावं); ते$_{1}$ विज्ञाय तं च तं भावं. –b) ते$_{1}$ स्मृता (→स्मृत्वा). –d) ब$_{2.3}$ दे$_{6}$ आवसथ्यं (→आवसथ्यं); मुवें. शुचिस्मितः (→शुचिस्मिता)

११६. का$_{1}$ दे$_{10}$. cd⊙ (द्र. सं.). –b) दे$_{1.3.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. °लोक- (→°दोष-); दे$_{1.3.4.8.9}$ द$_{1}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. -विदाहकं, न$_{1}$ -विदाहकः, ते$_{1}$ -निवारणं (→-विनाशनं). –c) ब$_{2.3}$ मुब. कृताञ्जलि, दे$_{2}$ कृत्वाञ्जल्यां, दे$_{6}$ ते$_{1}$ कृत्वाञ्जलिं (→कृताञ्जली); दे$_{1.2}$ राजपत्नी, दे$_{6}$ रामपत्नीं (→रामपत्नी) ग्र$_{2}$ कृताञ्जलिरथा पत्नी.

अतः परं म$_{1}$ पुस्तके अधिकम्—सीता

११७. का$_{1}$ दे$_{10}$. a ⊙ –b) दे$_{1.8\text{-}10}$ मुवें. मुए. मुब. कृशानुं गह्वरं परं, दे$_{3}$ कृत्वा तद् दहनं परं, न$_{1}$ कृत्वा तं वाहनं वनं. –d) ब$_{3}$ ईशानं कलिरूपिणं, उ$_{1}$ सर्वभूतहृदि स्थितं.

११८. दे$_{3}$. ⊙. ब$_{1}$ दे$_{1.8\text{-}10}$ मुए. cd. ⊙. –a) दे$_{1.4.8\text{-}10}$ मुवें. मुए. प्रपद्ये, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ प्रयास्ये (→नमस्ये). –b) दे$_{6}$ साक्षिणे (→साक्षिणं); न$_{1}$ सर्वतो° (→विश्वतो°); दे$_{1.8\text{-}10}$

आत्मानं दीप्तवपुषं सर्वभूतहृदि स्थितम् ॥११८
प्रपद्ये शरणं वह्निं ब्रह्मण्यं ब्रह्मरूपिणम् ।
भूतेशं कृत्तिवसनं शरण्यं परमं पदम् ॥११९
ॐ प्रपद्ये जगन्मूर्त्तिं प्रभवं सर्वतेजसाम् ।
महायोगेश्वरं वह्निमादित्यं परमेष्ठिनम् ॥१२०
प्रपद्ये शरणं रुद्रं महाग्रासं त्रिशूलिनम् ।
कालाग्निं योगिनामीशं भोगमोक्षफलप्रदम् ॥१२१
प्रपद्ये त्वां विरूपाक्षं भुर्भुवः स्वः स्वरूपिणम् ।
हिरण्मये गृहे गुप्तं महान्तममितौजसम् ॥१२२
वैश्वानरं प्रपद्येऽहं सर्वभूतेष्ववस्थितम् ।
हव्यकव्यवहं देवं प्रपद्ये वह्निमीश्वरम् ॥१२३
प्रपद्ये तत्परं तत्त्वं वरेण्यं सवितुः स्वयम् ।
भर्गमग्निपरं ज्योती रक्ष मां हव्यवाहन ॥१२४
इति वह्न्यष्टकं जप्त्वा रामपत्नी यशस्विनी ।
ध्यायन्ती मनसा तस्थौ राममुन्मीलितेक्षणा ॥१२५
अथावसथ्याद् भगवान् हव्यवाहो महेश्वरः ।
आविरासीत् सुदीप्तात्मा तेजसा प्रदहन्निव ॥१२६
सृष्ट्वा मायामयीं सीतां स रावणवधेप्सया ।
सीतामादाय धर्मिष्ठां पावकोऽन्तरधीयत ॥१२७
तां दृष्ट्वा तादृशीं सीतां रावणो राक्षसेश्वरः ।
समादाय ययौ लङ्कां सागरान्तरसंस्थिताम् ॥१२८
कृत्वाऽथ रावणवधं रामो लक्ष्मणसंयुतः ।
समादायाभवत् सीतां शङ्काकुलितमानसः ॥१२९ वें२.३४.१२८

मुए. ब्रह्मण्यं ब्रह्मरूपिणं, मुवें. शाश्वतं विश्वरूपिणं. –c) ब$_2$ दिव्य-, ग्र$_2$ दीप्य- (→दीप्त-). –d) ब$_2$ सर्वभूतवपुः स्थितं.

११८ पूर्वार्धात्परं दे$_{1.3.8-10}$ उ$_1$ मुवें. मुए. पुस्तकेषु अधिकम्—

योगिनं कृत्तिवसनं भूतेशं परमं पदम् । (= ११९ cd)
[दे$_{8-10}$ मुए. °वासानं (→°वसनं)]

११९. ब$_1$ दे$_{1.3.8-10}$ द$_1$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. ⊙; न$_1$ cd ⊙. –c) का$_1$ ब$_2$ दे$_6$ ग्र$_2$ ते$_1$ योगिनं (→भूतेशं). –d) ब$_2$ भूतेशं (→शरण्यं) न$_1$ आदित्यं परमेष्ठिनः.

११८–११९ श्लोकयोः स्थाने दे$_{1.8-10}$ मुए. पुस्तकेषु पाठः–

49. *प्रपद्ये पावकं देवं ब्रह्मण्यं ब्रह्मरूपिणम् ।
योगिनं कृत्तिवसनं भूतेशं परमं पदम् ।

१२०. द$_1$. १२०a–१४२d ⊙; न$_1$. ⊙; ब$_1$ दे$_4$. ab ⊙. –a) ब$_2$ तं प्रपद्ये (→ॐ प्रपद्ये). –c) मुवें. ग्र$_2$ म$_1$ °योगीश्वरं (→°योगेश्वरं). –d) दे$_3$ ग्र$_2$ म$_1$ परमेश्वरं (→परमेष्ठिनं).

१२१. –b) दे$_4$ महायोगं, ते$_1$ महाप्रासं (→महाग्रासं). –d) दे$_3$ °सुखप्रदं (→°फलप्रदं).

१२२. म$_1$. ⊙; ब$_1$. ab ⊙. –a) दे$_1$ विरूपाक्षीं (→विरूपाक्षं). –b) ग्र$_2$ भूभुवस्वर्गरूपिणं. –c) ब$_3$ ते$_1$ उ$_1$ सुप्तं (→गुप्तं).

१२३. ब$_1$ म$_1$. ⊙. –b) दे$_3$ सर्वभूतव्यवस्थितं.

१२४. ब$_1$. ⊙. –a) म$_1$ त्वां, उ$_1$ तं (→तत्); ब$_3$ प्रपद्ये परमं तत्त्वं. –b) म$_1$ उ$_1$ वरेण्य- (→वरेण्यं); दे$_4$ सर्वतः (→सवितुः); दे$_{1.3.4.8-10}$ न$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. शिवं (→स्वयं). –c) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.6}$ भाग°, दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. स्वर्ग°, दे$_3$ सम°, दे$_4$ गर्भ°, उ$_1$ भग° (→भर्ग°); न$_1$ जातवेदः परं ज्योति. –d) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. स्वाक्षयं हव्यवाहनं, दे$_{2.4.6}$ रक्षसां (दे$_4$ °सा) हव्यवाहन, दे$_3$ रक्ष मां कव्यवाहन.

१२५. –a) का$_1$ इति वह्निं पूजयित्वा, दे$_{2.6}$ इति वह्निं पूज्यजप्त्वा, ते$_1$ इति पद्याष्टकं जप्त्वा. –b) दे$_{3.4}$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मनस्विनी (→यशस्विनी). –c) दे$_3$ तस्य (→तस्थौ).

१२६. न$_1$. cd ⊙. –a) ब$_{2.3}$ दे$_{3.4}$ ग्र$_2$ उ$_1$ अथावसथ्यो (ब$_3$ °स्थ्यो) भगवान्, ते$_1$ आवसथ्यस्स भगवान्. –b) ब$_1$ हव्यवाह महेश्वरः. –c) दे$_1$ ते$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ स (→सु-). –d) का$_1$ दे$_{2.6}$ तेजसे, दे$_8$ तेजसी (→तेजसा); दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. निर्दहन्निव, दे$_3$ च दहन्निव (→प्रदहन्निव).

१२७. न$_1$. ⊙. –a) ब$_1$ दृष्ट्वा, ब$_3$ दे$_4$ स्पृष्ट्वा, (→सृष्ट्वा); दे$_{1.4}$ मायामयी (→मायामयीं). –b) दे$_3$ तां (→स); ब$_1$ दे$_{1.8-10}$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. °वधेच्छया (→°वधेप्सया). –c) ते$_1$ स्थितां (→सीतां); दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. रामेष्टां (→धर्मिष्ठां); दे$_{10}$ सीता रामाय मे दृष्टां.

१२८. न$_1$. ab ⊙. –a) ब$_3$ तामसीं (→तादृशीं). –c) ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ ततो (→ययौ); ग्र$_2$ लोकां (→लङ्कां). –d) दे$_6$ °संस्थितः (→°संस्थितां); ग्र$_2$ लङ्कासागरसुस्थितां.

१२९. न$_1$. १२९d–१३१a ⊙ (द्र. सं.). –a) दे$_{1.4.8-10}$ न$_1$ तु, ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ च (→[अ]थ). –c) दे$_{1.4}$ म$_1$ उ$_1$ समादाय (→समादाया-); ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ -गतः (→[अ]भवत्). –d) ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ लज्जा- (→शङ्का-); उ$_1$ -मानसी (→-मानसः).

वें२.३४.१२६ सा प्रत्ययाय भूतानां सीता मायामयी पुनः ।
विवेश पावकं दीप्तं ददाह ज्वलनोऽपि ताम् ॥१३०
दग्ध्वा मायामयीं सीतां भगवानुग्रदीधितिः ।
रामायादर्शयत् सीतां पावकोऽभूत् सुरप्रियः ॥१३१
प्रगृह्य भर्त्तुश्चरणौ कराभ्यां सा सुमध्यमा ।
चकार प्रणतिं भूमौ रामाय जनकात्मजा ॥१३२
दृष्ट्वा हृष्टमना रामो विस्मयाकुललोचनः ।
ननाम वह्निं शिरसा तोषयामास राघवः ॥१३३
उवाच वह्नेर्भगवान् किमेषा वरवर्णिनी ।
दग्धा भगवता पूर्वं दृष्टा मत्पार्श्वमागता ॥१३४
तमाह देवो लोकानां दाहको हव्यवाहनः ।
यथावृत्तं दाशरथिं भूतानामेव सन्निधौ ॥१३५
इयं सा मिथिलेशेन पार्वतीं रुद्रवल्लभाम् ।
आराध्य लब्धा तपसा देव्याश्चात्यन्तवल्लभा ॥१३६
भर्त्तुः शुश्रूषणोपेता सुशीलेयं पतिव्रता ।
भवानीपार्श्वमानीता मया रावणकामिता ॥१३७
या नीता राक्षसेशेन सीता भगवताहृता ।
मया मायामयी सृष्टा रावणस्य वधाय सा ॥१३८
तदर्थं भवता दुष्टो रावणो राक्षसेश्वरः ।
मयोपसंहृता चैव हतो लोकविनाशनः ॥१३९

१३०. न$_1$.⊙ (द्र. १२६ पा. वि.). –a) ते$_1$ दे$_1$ सापि (ते$_1$ सीता) प्रत्यय भूतानां. –b) का$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ मायामयीं (→मायामयी). –c) ग्र$_2$ दीप्तां, मुवें. क्षिप्रं (→दीप्तं). –d) का$_1$ ददर्श (→ददाह); उ$_1$ त्वनलोऽपि (→ज्वलनोऽपि); दे$_{4.6}$ ददाह ज्वलनोत्थितः (दे$_6$ °तं).

१३१. न$_1$.a ⊙ (द्र. १२६ पा. वि.). –a) ते$_1$ तत्र (→दग्ध्वा); उ$_1$ द *** मयी सीता. –b) ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ भगवान् हव्यवाहनः. –c) ब$_1$ दे$_{2.6}$ न$_1$ रामाय (→रामाया-). –d) ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ पेतुः (उ$_1$*) खे पुष्पवृष्टयः.

१३२. –d) उ$_1$ रामोय (→रामाय); का$_1$ दे$_2$ जनकात्मजां (→जनकात्मजा).

१३३. –a) दे$_{10}$ कष्ट° (→हृष्ट°); ते$_1$ दृष्ट्वा हि सुमना रामो. –b) ब$_2$ °मानसः (→°लोचनः); ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ विस्मयं परमं ययौ. –c) का$_1$ दे$_8$ नमाम, मुवें. प्रणम्य (→ननाम). –d) दे$_6$ राघव (→राघवः).

१३४. दे$_{1.3.8-10}$ ग्र$_2$ म$_1$ मुए. ⊙. –a) ते$_1$ वह्ने, मुवें. मुब. उ$_1$ वह्निं (→वह्नेर्). –b) ब$_1$ न$_1$ परिवर्त्तिनी (→वरवर्णिनी). –c) का$_1$ ब$_{1.3}$ दग्ध्वा, न$_1$ दत्त्वा (→दग्धा); ब$_2$ दग्ध्वा वाराणसीं पूर्वं. –d) ब$_{1-3}$ न$_1$ दृष्ट्वा (→दृष्टा).

१३५. –a) उ$_1$ तामहं (→तमाह); ब$_1$ देव-, दे$_4$ देवं (→देवो); दे$_{10}$ लङ्कानां, ते$_1$ भक्तानां (→लोकानां). –b) ते$_1$ पापहा, ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ पावको (→दाहको). –c) का$_1$ यथाव्रतं, दे$_{1.8.9}$ यथावृत्ता, दे$_4$ यथाव्यस्तं (→यथावृत्तं); ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ लज्जायुतं दाशरथिं. –d) ते$_1$ लोकानां (→भूतानां).

१३६. दे$_2$. १३६b–१३८a ⊙ (द. सं.); दे$_4$. cd ⊙. –a) ब$_3$ दे$_6$ इत्थं (→इयं); दे$_4$ सु- (→सा); दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. इयं सा परमा साध्वी. –b) दे$_{1.8.9}$ पार्वतीव भवप्रिया, दे$_{4.6}$ पार्वती रुद्रवल्लभा, दे$_{10}$ पार्वती चभवत् प्रिया, मुवें. मुब. पार्वतीव प्रिया तव. –c) ते$_1$ उपास्य (→आराध्य); का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{3.4.8-10}$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. लब्ध्वा (→लब्धा); दे$_6$ आराध्य तपसा लब्धा. –d) ब$_3$ °दुर्लभा (→°वल्लभा); दे$_{1.8-10}$ देव्याश्चोत्पन्नवल्लभा.

१३७. दे$_2$. ⊙ (द. सं.); ब$_1$. ab ⊙. –a) ब$_{2.3}$ दे$_{4.6}$ न$_1$ ते$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ भर्तृ- (→भर्त्तुः). –c) ते$_1$ भवान्या (→भवानी-); ब$_1$ °पार्शतानीता, दे$_{1.3.8-10}$ मुवें. मुए. °वे (दे$_{3.8}$ °चे) श्वरे (दे$_3$ री)गुप्ता, दे$_6$ °पश्चमानीता, ग्र$_2$ उ$_1$ °सै(उ$_1$ °वै°)श्वरीगुप्ता, म$_1$ °वेश्वरी प्राप्ता (→°पार्श्वमानीता). –d) ब$_{1.2}$ दे$_{1.8.9}$ ते$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ मुवें. मुए. माया (→मया); का$_1$ दे$_3$ ग्र$_2$ म$_1$ °कामिना, उ$_1$ °कामतः (→°कामिता).

१३८. उ$_1$. ab ⊙; दे$_2$. a ⊙. –b) ब$_1$ सीता च भवता हृता, ब$_{2.3}$ मुब. सीता सा भस्मतां गता, दे$_{1.8-10}$ मुए. सीता वलवतावृता, न$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ मुवें. सीता भगवती हृता. –c) दे$_{1.6}$ न$_1$ म$_1$ मुवें सृष्ट्वा (→सृष्टा). –d) दे$_{1.8-10}$ ग्र$_2$ उ$_1$ मुवें. मुए. वधेच्छया, दे$_3$ म$_1$ वधेप्सया (→वधाय सा).

१३९. ते$_1$. ab ⊙. –a) का$_1$ तदर्थे, ब$_{1.2}$ दे$_2$ न$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ यदर्थं (दे$_2$ °र्थे)) (→तदर्थं); दे$_3$ भगवन्, दे$_{1.4.8.10}$ न$_1$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. दृष्टो (→दुष्टो). –b) म$_1$ राक्षसोहतः (→राक्षसेश्वरः). –c) दे$_{10}$ न$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ सैव (→चैव); का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{1.9}$ न$_1$ मुए. मुब. मायोपसंहृता चैव,

गृहाण विमलामेनां जानकीं वचनान्मम ।
पश्य नारायणं देवं स्वात्मानं प्रभवाव्ययम् ॥१४०
इत्युक्त्वा भगवांश्चण्डो विश्वार्चिर्विश्वतोमुखः ।
मानितो राघवेणाग्निर्भूतैश्चान्तरधीयत ॥१४१
एतत् पतिव्रतानां वै माहात्म्यं कथितं मया ।
स्त्रीणां सर्वाघशमनं प्रायश्चित्तमिदं स्मृतम् ॥१४२
अशेषपापयुक्तस्तु पुरुषोऽपि सुसंयतः ।
स्वदेहं पुण्यतीर्थेषु त्यक्त्वा मुच्येत किल्बिषात् ॥१४३
पृथिव्यां सर्वतीर्थेषु स्नात्वा पुण्येषु वा द्विजः ।
मुच्यते पातकैः सर्वैः समस्तैरपि पूरुषः ॥१४४

व्यास उवाच ।❀

इत्येष मानवो धर्मो युष्माकं कथितो मया ।
महेशाराधनार्थाय ज्ञानयोगं च शाश्वतम् ॥१४५
योऽनेन विधिना युक्तं ज्ञानयोगं समाचरेत् ।
स पश्यति महादेवं नान्यः कल्पशतैरपि ॥१४६
स्थापयेद् यः परं धर्मं ज्ञानं तत्पारमेश्वरम् ।
न तस्मादधिको लोके स योगी परमो मतः ॥१४७
यः संस्थापयितुं शक्तो न कुर्यान्मोहितो जनः ।
स योगयुक्तोऽपि मुनिर्नात्यर्थं भगवत्प्रियः ॥१४८
तस्मात् सदैव दातव्यं ब्राह्मणेषु विशेषतः ।
धर्मयुक्तेषु शान्तेषु श्रद्धया चान्वितेषु वै ॥१४९
यः पठेद् भवतां नित्यं संवादं मम चैव हि ।
सर्वपापविनिर्मुक्तो गच्छेत परमां गतिम् ॥१५०
श्राद्धे वा दैविके कार्ये ब्राह्मणानां च सन्निधौ ।
पठेत नित्यं सुमनाः श्रोतव्यं च द्विजातिभिः ॥१५१ वें२.३४.१५०

दे$_{3}$ मायोपसंहृतः सैषः, दे$_{4}$ माययासंहृता चैव, ते$_{1}$ या मया संहिता चैव. –d) न$_{1}$ सर्व-, उ$_{1}$ हेतोर् (→हृतो); न$_{1}$ °विनाशना (→°विनाशनः).

१४०. ब$_{1}$. cd ⊙. –a) दे$_{1.3.8-10}$ ग्र$_{2}$ मुवें. मुए. गृहाण चैतां विमलां, म$_{1}$ उ$_{1}$ गृहाण सीतां विमलां. –c) का$_{1}$ ब$_{2}$ दे$_{2.10}$ ते$_{1}$ उ$_{1}$ पश्यन् (→पश्य). –d) ग्र$_{2}$ आत्मानं (→स्वात्मानं); दे$_{8.9}$ प्रभवाप्ययं (→प्रभवाव्ययं).

१४१. –a) दे$_{3}$ साम्बो, ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ अग्निर् (→चण्डो). –b) दे$_{3}$ विश्वार्थीर् (→विश्वार्चिर्). –c) उ$_{1}$ राघवेणैव (→राघवेणाग्निर्). –d) न$_{1}$ भूतश् (→भूतैश्).

१४२. न$_{1}$. ⊙; ग्र$_{2}$. a ⊙. –a) दे$_{10}$ वृतो (→एतत्); ते$_{1}$ हि (→वै). –b) ते$_{1}$ वोदितं (?) (→कथितं). –c) दे$_{4}$ स्त्रीणां सर्वेषु मायेषु.

१४३. न$_{1}$. ab ⊙. –a) दे$_{1.8-10}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. °संयुक्तः (→°युक्तस्तु). –b) दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. सुसंयुतः, दे$_{3}$ न संशयः, दे$_{10}$ सु सर्वतः (→सुसंयतः); दे$_{4}$ पुरुषो मुनिसंघतः. –d) दे$_{3}$ ग्र$_{2}$ बन्धनात् (→किल्बिषात्).

१४४. –b) ते$_{1}$ सर्वेषु (→पुण्येषु); दे$_{3}$ वै, दे$_{4}$ च (→वा). –d) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. सञ्चितैर् (→समस्तैर्).

❀ दे$_{1.3.8-10}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ मुए. मुब. ⊙; म$_{1}$ व्यासः.

१४५. –a) ब$_{2.3}$ इत्येवं, दे$_{2}$ इत्येव (→इत्येष). –b) का$_{1}$ ब$_{2}$ कथितं (→कथितो). –d) दे$_{1.3.8-10}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. ज्ञानयोगश्च शाश्वतः (न$_{1}$ °तं), ते$_{1}$ ज्ञानं योगं च शाश्वतम्.

१४६. –a) दे$_{1.3.6.8-10}$ न$_{1}$ ग्र$_{2}$ मुवें. मुए. योगेन (→योऽनेन); दे$_{1.3.8-10}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. युक्तो (→युक्तं). –b) दे$_{3.4}$ ज्ञानं (→ज्ञान-). –c) ते$_{1}$ न (→स).

१४७. ब$_{1}$. ⊙. –a) दे$_{2.6}$ स्थापयेयुः, ग्र$_{2}$ स्थापयेद् यत्, उ$_{1}$ स्थापयेत्तत् (→स्थापयेद् यः); दे$_{3}$ परमं (→परं); म$_{1}$ धामं (→धर्मं). –b) का$_{1}$ ब$_{2}$ दे$_{6}$ न$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ -परमेश्वरं (→-पारमेश्वरं). –c) उ$_{1}$ कस्मात् (→तस्मात्). –d) का$_{1}$ योगो (→योगी); दे$_{3}$ गतः (→मतः).

१४८. ब$_{1}$. ⊙. –a) दे$_{3}$ संस्थापयति (→संस्थापयितुं); दे$_{10}$ युक्तो (→शक्तो). –b) दे$_{4}$ न कुर्यात्कर्मयोगदं. –c) द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ पुनर् (→मुनिर्); का$_{1}$ दे$_{4}$ स योगयुक्तो मुनिना. –d) का$_{1}$ प्रीत्यर्थं भगवत् प्रियः.

१४९. ब$_{1}$. ⊙. –a) उ$_{1}$ सदैवं (→सदैव). –d) दे$_{4}$ द$_{1}$ म$_{1}$ च (→वै); ब$_{2}$ श्रद्धया चान्वितेन वै, दे$_{6}$ श्रद्धया चार्थितेषु वै, ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ शुद्धवाचान्वितेषु च.

१५०. ब$_{1}$. ⊙. –a) का$_{1}$ भवतो (→भवतां). –b) ग्र$_{2}$ संसारं (→संवादं). –c) दे$_{6}$ न$_{1}$ स सर्वपापनिर्मुक्तः. –d) ब$_{2.3}$ ते$_{1}$ गच्छेत्स परमां गतिं, न$_{1}$ गच्छेत् परमिकां गतिं, उ$_{1}$ गच्छेत्तत्परमां गतिं.

१५१. ब$_{1}$. ⊙. –a) उ$_{1}$ मुब. श्राद्धं (→श्राद्धे); ब$_{3}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ मुब. वैदिके (→दैविके); दे$_{4}$ श्राद्धे वा देवकार्ये वा.

*२.३४.१५१ योऽर्थं विचार्य युक्तात्मा श्रावयेद् ब्राह्मणान् शुचीन् ।
स दोषकञ्चुकं त्यक्त्वा याति देवं महेश्वरम् ।।१५२
एतावदुक्त्वा भगवान् व्यासः सत्यवतीसुतः ।
समाश्वास्य मुनीन् सूतं जगाम च यथागतम् ।।१५३

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ।।३३।।

३४

ऋषय ऊचुः ।❀
तीर्थानि यानि लोकेऽस्मिन् विश्रुतानि महान्ति च ।
तानि त्वं कथयास्माकं रोमहर्षण सांप्रतम् ।।१
रोमहर्षण उवाच ।❀
शृणुध्वं कथयिष्येऽहं तीर्थानि विविधानि च ।
कथितानि पुराणेषु मुनिभिर्ब्रह्मवादिभिः ।।२
यत्र स्नानं जपो होमः श्राद्धदानादिकं कृतम् ।
एकैकशो मुनिश्रेष्ठाः पुनात्यासप्तमं कुलम् ।।३
पञ्चयोजनविस्तीर्णं ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ।
प्रयागं प्रथितं तीर्थं तस्य माहात्म्यमीरितम् ।।४

–c) का1 ब2.3 दे2.6 पठेच्च (→पठेत); ते1 पठेन्नित्यं सुमनसा, द1 पठेन्नित्यं च सुमनाः. –d) ते1 तु (→च).

१५२. ब1. ⊙. –b) ते1 शुचिः (→शुचीन्); दे1.8-10 द1 ग्र2 म1 मुवें. मुए. मुब. श्रावयेद्वा द्विजान् शुचीन्, दे3 श्रावयेद्वा द्विजातिभिः, उ1 श्रावयेद्वा द्विजान् क्वचित्. –c) ते1 पाप° (→दोष°). –d) दे6 दैवं (→देवं).

१५३. ब1. cd ⊙. –c) दे1.8-10 समीभूतं (दे10 °तां), न1 ग्र2 मुनीन् सर्वान्, उ1 मुनीन् सूत (→मुनीन् सूतं). –d) ग्र2 यथातथः, म1 यथासुखं (→यथागतं).

पुष्पिका—

पुराणनाम—का1 दे4.6 इति श्रीकूर्मपुराणे (दे6 °णो), ब1 इति कौर्मे, ब2.3 दे2.10 इति कू (दे2 कौ)र्मपुराणे, दे1 इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिविभागे, दे3 इति श्रीकूर्मपुराणे व्यासगीतासु, दे8.9 मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे उपरि(मुए. °वि)भागे, न1 इति श्रीकौर्मे, ते1 इत्यादि महापुराणे श्रीकौर्मे उपरिभागे व्यासगीतासु, द1 म1 उ1 इति श्रीकूर्मपुराणे उपरि (उ1 °त्तर) भागे व्यासगीतासु (म1 °यां), ग्र2 इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरभागे व्यासगीतासूपनिषत्सु, मुवें. इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे उपरिभागे ब्रह्मविद्यायां. **अध्यायनाम—** दे1.4.8-10 न1 द1 म1 उ1 मुवें. मुए. ⊙; का1 ब1.3 दे2.6 पतिव्रतोपाख्याने, ब2 व्रतोपाख्याने, दे3 प्रायश्चित्तेषु पतिव्रतामाहात्म्यं, ते1 पतिव्रतामाहात्म्यं नाम, ग्र2 सीताचरितं नाम, मुब. प्रायश्चित्तविवेको नाम. **अध्यायसंख्या**—दे6. ⊙; का1 द्वात्रिंशोऽध्यायः ।।३२।।, ब1.3 द्वात्रिंशोऽध्यायः, ब2 त्रिंशोऽध्याये व्यासगीतासमाप्ता, दे1.3 मुवें. चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ।।३४।।, दे2 द्वात्रिंशोऽध्यायः व्यासगीता च समाप्ता, दे4 त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ।।३३।। ऋषिगीता समाप्ता ।।, दे8-10 ग्र2 चतुस्त्रिंशोऽध्यायः, न1 चतुरशीतितमोऽध्यायः, ते1 त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः, द1 म1 चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ।। श्रीव्यासगीता समाप्ता (म1 °प्तः), उ1 चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ।। व्यासगीतासमाप्ता ।। शिवार्पणमस्तु ।।, मुए. चतुस्त्रिंशोऽध्यायः व्यासगीता च समाप्ता, मुब. त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ।।३३।।.

३४

❀ दे1 न1 ग्र2 म1 उ1 ऋषयः; ते1 श्रीशिवः, + ऋषय.

१. –a) ब2 यानि तीर्थानि (→तीर्थानि यानि). –b) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. महान्त्यपि (→महान्ति च).

❀ दे3 लोमहर्षण उवाच; दे4 सूत उवाच; न1 रोमहर्षः; ते1 द1 उ1 रोमहर्षणः; ग्र2 सूतः; म1 श्रीसूतः.

२. द1 ग्र2 उ1. २a-३d ⊙. –d) न1 मुक्तिभिर् (→मुनिभिर्).

३. द1 ग्र2 उ1. ⊙. –a) का1 ब3 होम- (→होमः); ते1 यद्व्रतं यत्तपो होमे, म1 यत्स्नानं च जपो होमे. –b) का1 ते1 म1 श्राद्धं (→श्राद्ध-). –d) म1 पुनात्युपशमान्वितं.

४. दे6. ४a-५d ⊙. –b) ते1 °विस्तीर्णो (→°विस्तीर्णं). –c) का1 निर्मितं, दे10 द1 ग्र2 म1 कथितं (→प्रथितं). –d) दे1.4.8.9 मुवें. मुए. मुब. यस्य (→तस्य); दे10 ईश्वरं (→ईरितं).

तीर्थप्रवरं कुरूणां देववन्दितम् ।
ाश्रमैर्जुष्टं सर्वपापविशोधनम् ।।५
वा विशुद्धात्मा दम्भमात्सर्यवर्जितः ।
यत्किञ्चिदपि पुनात्युभयतः कुलम् ।।६
परं गुह्यं पितॄणां चाति वल्लभम् ।
ण्डप्रदानं तु न भूयो जायते नरः ।।७
ाभिगमनं कृत्वा पिण्डं ददाति यः ।
पितरस्तेन यास्यन्ति परमां गतिम् ।।८
कहितार्थाय रुद्रेण परमात्मना ।
पदं न्यस्तं तत्र पितॄन् प्रसादयेत् ।।९
मनं कर्त्तुं यः शक्तो नाभिगच्छति ।
शोचन्ति पितरस्तं वै वृथा तस्य परिश्रमः ।।१०
गायन्ति पितरो गाथाः कीर्त्तयन्ति महर्षयः ।
गयां यास्यति यः कश्चित् सोऽस्मान् संतारयिष्यति ।।११
यदि स्यात् पातकोपेतः स्वधर्मरतिवर्जितः ।
गयां यास्यति वंश्यो यः सोऽस्मान् संतारयिष्यति ।।१२
एष्टव्या बहवः पुत्राः शीलवन्तो गुणान्विताः ।
तेषां तु समवेतानां यद्येकोऽपि गयां व्रजेत् ।।१३
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन ब्राह्मणस्तु विशेषतः ।
प्रदद्याद् विधिवत् पिण्डान् गयां गत्वा समाहितः ।।१४
धन्यास्तु खलु ते मर्त्या गयायां पिण्डदायिनः ।
कुलान्युभयतः सप्त समुद्धृत्याप्नुयात् परम् ।।१५ बें २.३५.१५

दे$_6$. ⊙; न$_1$. ab ⊙. –a) ते$_1$ अन्यत्तु, ा$_1$ अन्यत्र (→अन्यच्च). –b) का$_1$ दे$_4$ गुरूणां); म$_1$ °निर्मितं (→°वन्दितं); ते$_1$ कुरुणा चैव c) दे$_3$ युक्तं (→जुष्टं); का$_1$ ऋषीणामाश्रमे का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{2.4}$ ते$_1$° विनाशनं (→°विशोधनं).

परं द$_1$ अधिकम्—

तत्र स्नात्वा विशुध्यन्ति कृत्वा कायविशोधनम् ।

–a) ग्र$_2$ तस्य (→तत्र). –b) ग्र$_2$ उ$_1$ दैन्य° दे$_3$ °वन्दिताः, म$_1$ °वर्जितं (→°वर्जितः); ंगवर्जितः. –d) दे$_{10}$ कुली (→कुलम्).

दे$_{1.8-10}$. ⊙. –a) दे$_4$ मुबें. मुए. मुब. परं तीर्थं. –b) ते$_1$ पितॄणामति-, द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ (→पितॄणां चाति-); ब$_{1-3}$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुबें. -दुर्लभं (→ -वल्लभं). –c) दे$_4$ कृता (→कृत्वा); (→पिण्ड°).

–a) द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ सम्यक् (→सकृद्). –b) म$_1$ →कृत्वा); का$_1$ पिण्डान्, न$_1$ दण्डं (→पिण्डं); ा पिंडानि दाति यः. –c) का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{2.6}$ ते$_1$ रतास्तेन, दे$_4$ धृतरक्तं तारितास्तेन.

दे$_{1.3.4.8-10}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$. ⊙. –d) त्र पिण्डं (ब$_1$ °ण्डान्), ब$_2$ दे$_6$ पितॄंस्तत्र (→तत्र ब$_1$ ते$_1$ प्रदापयेत् (→प्रसादयेत्).

–a) ते$_1$ गयां तु (→गयाऽभि-);दे$_{10}$ **(→कर्त्तुं). प्रोक्तो (→शक्तो); दे$_{1.8-10}$ ते$_1$ म$_1$ मुबें. मुए. →नाभि°); उ$_1$ यः शक्तो न हि शुद्धयति. –c) दे$_{10}$ →शोचन्ति); ब$_2$ तस्य, ब$_3$ म$_1$ तेषां (→तं वै).

अतः परं द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ पुस्तकेषु २, ३ संख्याकौ श्लोकौ समागतौ ।

११. म$_1$. ⊙; द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$. ab ⊙. –a) ब$_{1-3}$ दे$_{2.4.6}$ ते$_1$ गीताः (→गाथाः). –c) दे$_2$ गयां यास्यति यत् किञ्चित्. –d) का$_1$ वै (→सं-); ते$_1$ तस्मात्स तारयिष्यति, ग्र$_2$ सोऽस्माकं तारयिष्यति.

१२. दे$_{10}$. ⊙; दे$_6$. d ⊙. –a) द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मामको° (→पातको°). –b) दे$_{1.3.8.9}$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुबें. मुए. मुब. °परि° (→°रति°). –c) दे$_1$ मुबें. यः कश्चित्, दे$_3$ वत्सोऽथ, दे$_4$ वंशोऽस्य, दे$_{8.9}$ मुए. मुब. वंशोत्थः, न$_1$ वंशोर्धः, ते$_1$ वंशे यः (→वंश्यो यः); ब$_1$ गयां यास्यति रण्ये यः, द$_1$ गयायां यास्यति च यः, ग्र$_2$ गयायां यास्यति दिवं, उ$_1$ गयां यास्यति दिव्यांशे. –d) ते$_1$ तस्मात् स, ग्र$_2$ सोऽस्माकं (→सोऽस्मान् सं-).

१३. –a) दे$_1$ एष्टव्याः, दे$_6$ एष्टव्यः, दे$_{10}$ पृष्टव्या (→एष्टव्या). –b) ब$_3$ दे$_6$ बलवन्तो (→शीलवन्तो). –c) दे$_6$ समचित्तानां, ते$_1$ समुपेतानां, ग्र$_2$ समवेदानां (→समवेतानां). –d) ते$_1$ यद्यप्येको (→यद्येकोऽपि).

१४. ब$_1$. ⊙. –b) दे$_3$ ते$_1$ द$_1$ उ$_1$ ब्राह्मणश्च, ग्र$_2$ ब्राह्मणाय (→ब्राह्मणस्तु). –c) द$_1$ म$_1$ उ$_1$ यदि तान् (→विधिवत्); ते$_1$ दद्यादेव सपिण्डांस्तु. –d) द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ गयायां तु (उ$_1$ च) विशेषतः.

१५. ब$_1$. ab ⊙. –a) द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ मन्ये (→मर्त्या). –c) ब$_1$ गयान्युभयतः, ते$_1$ कुलानुभयतः (→कुलान्युभयतः); का$_1$ संतः (→सप्त). –d) ब$_1$ दे$_{1.3}$ मुबें. आप्नुयुः, दे$_{8.9}$ मुए.

वें.२.३५.१६ अन्यच्च तीर्थप्रवरं सिद्धावासमुदाहृतम् ।
प्रभासमिति विख्यातं यत्रास्ते भगवान् भवः ।।१६
तत्र स्नानं तपः श्राद्धं ब्राह्मणानां च पूजनम् ।
कृत्वा लोकमवाप्नोति ब्रह्मणोऽक्षय्यमुत्तमम् ।।१७
तीर्थं त्रैयम्बकं नाम सर्वदेवनमस्कृतम् ।
पूजयित्वा तत्र रुद्रं ज्योतिष्टोमफलं लभेत् ।।१८
सुवर्णाक्षं महादेवं समभ्यर्च्य कपर्दिनम् ।
ब्राह्मणान् पूजयित्वा तु गाणपत्यं लभेद् ध्रुवम् ।।१९
सोमेश्वरं तीर्थवरं रुद्रस्य परमेष्ठिनः ।
सर्वव्याधिहरं पुण्यं रुद्रसालोक्यकारणम् ।।२०
तीर्थानां परमं तीर्थं विजयं नाम शोभनम् ।
तत्र लिङ्गं महेशस्य विजयं नाम विश्रुतम् ।।२१
षण्मासान् नियताहारो ब्रह्मचारी समाहितः ।
उषित्वा तत्र विप्रेन्द्रा यास्यन्ति परमां पदम् ।।२२
अन्यच्च तीर्थप्रवरं पूर्वदेशे सुशोभनम् ।
एकाम्रं देवदेवस्य गाणपत्यफलप्रदम् ।।२३
दत्त्वाऽत्र शिवभक्तानां किञ्चिच्छश्वन्महीं शुभाम् ।
सार्वभौमो भवेद् राजा मुमुक्षुर्मोक्षमाप्नुयात् ।।२४
महानदीजलं पुण्यं सर्वपापविनाशनम् ।
ग्रहणे समुपस्पृश्य मुच्यते सर्वपातकैः ।।२५
अन्या च विरजा नाम नदी त्रैलोक्यविश्रुता ।
तस्यां स्नात्वा नरो विप्रा ब्रह्मलोके महीयते ।।२६

मुब. आन्वयुः (→आप्नुयात्); ब$_1$ परः, न$_1$ पदं (→परम्); द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ समुद्धरति वै नरः.

१६. –a) दे$_4$ ते$_1$ अन्यत्र, द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ अन्यत्तु (→अन्यच्च). –b) दे$_{3.10}$ द$_1$ उ$_1$ सिद्ध° (→सिद्धा°); ब$_1$ सिद्धवाससमन्वितं. –d) न$_1$ भगवानजः (→भगवान्भवः).

१७. –a) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_6$ तु यः, दे$_{1.3.8-10}$ ग्र$_2$ मुवें. मुए. मुब. ततः (→तपः); ते$_1$ तत्र स्नानं च श्राद्धं च. –b) दे$_2$ ते$_1$ भोजनं (→पूजनं). –c) दे$_{1.2.10}$ मुए. योगं (→लोकं). –d) ब$_3$ दे$_{1.2.4.8-10}$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. ब्राह्मणो (→ब्रह्मणो); दे$_{10}$ उच्यते (→उत्तमं).

१८. न$_1$. c ⊙. –a) का$_1$ त्र्ययंबकं, दे$_{2.8-10}$ त्रियम्बकं दे$_{3.4}$ तु त्र्यम्बकं, द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ पंचनदं, म$_1$ स्वयं व्रतं (→त्रैयम्बकं); ते$_1$ तीर्थं तु त्र्यम्बकं पुण्यं. –c) का$_1$ दे$_3$ रुद्रो (→रुद्रं). –d) न$_1$ अग्निष्टोम° (→ज्योतिष्टोम°); न$_1$ ग्र$_2$ भवेत् (→लभेत्).

१९. ब$_1$. ⊙. –a) का$_1$ दे$_{2.6.10}$ न$_1$ सुपर्णाक्षे (दे$_6$ °क्ष-), ब$_{2.3}$ ते$_1$ म$_1$ सुवर्णाख्ये (म$_1$ °ख्यं), द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ सुपर्णास्यं (→सुवर्णाक्षं); न$_1$ मही° (→महा°). –b) द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ कपालिनं (→कपर्दिनं). –c) दे$_3$ ते$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ भोजयित्वा (→पूजयित्वा); दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. च (→तु). –d) मुवें. लभेत सः (→लभेद् ध्रुवं); द$_1$ म$_1$ गवाप(म$_1$ °य)नफलं लभेत्, ग्र$_2$ उ$_1$ गयायां न फलं भवेत्.

२०. ब$_1$. ⊙. –a) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.6}$ °सायुज्य° (→°सालोक्य°); ग्र$_2$ रुद्रस्यालोककारणं.

२१. ब$_1$. ⊙; दे$_3$.cd ⊙. –a) उ$_1$ तीर्थानामपरं तीर्थं. –b) ब$_2$ शोभितं (→शोभनं). –c) द$_1$ त्रिलिंगम महेशस्य(?). –d) ते$_1$ धाम, + नाम (→नाम).

२२. ब$_1$. ⊙. –a) दे$_{1.4.8.9}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. षण्मास-, दे$_3$ पर्णाशी, उ$_1$ षण्मासं (→षण्मासान्). –c) दे$_{3.4}$ न$_1$ द$_1$ म$_1$ उ$_1$ वसित्वा (→उषित्वा). –d) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{2-4.6}$ न$_1$ मुब. प्रयास्यन्ति परं पदं, ते$_1$ प्रयास्यन्ति परां गतिं.

२३. ब$_1$. ab ⊙. –a) ते$_1$ अन्यत्र, द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ अन्यत्तु (→अन्यच्च); ब$_3$ तीर्थं (→तीर्थ-); का$_1$ ब$_2$ दे$_{2.6}$ ते$_1$ तीर्थं परमं (→तीर्थप्रवरं). –b) का$_1$ न$_1$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. पूर्वदेशेषु (→पूर्वदेशे सु-). –c) का$_1$ ब$_2$ दे$_{1.8-10}$ द$_1$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. एकान्तं, ब$_1$ दे$_6$ न$_1$ उ$_1$ मुब. एकाग्रं, ग्र$_2$ एकानां (→एकाम्रं). –d) दे$_4$ गाणपत्यं फलं फलं.

२४. दे$_{1.3.4.8-10}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$. ⊙. –a) ते$_1$ दत्त्वा च (→दत्त्वाऽत्र). –b) दे$_6$ शुभं, ते$_1$ पुनः, +शुभां (→शुभां). –d) ब$_1$ मुमुक्षुर्मोक्षमवाप्नुयात्.

२५. –a) ब$_{1.3}$ °नदीं (→°नदी-). –b) का$_1$ ते$_1$ °प्रणाशनं, ग्र$_2$ उ$_1$ °विशोधनं (→°विनाशनं). –c) ब$_1$ च उपस्पृश्य, दे$_{1.3.4.8-10}$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. तदुपस्पृश्य (→समुपस्पृश्य). –d) द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ सर्वपापैः प्रमुच्यते.

२६. –a) ब$_1$ अन्यत्र, दे$_{6.10}$ ते$_1$ अन्यच्च, द$_1$ कन्या च (→अन्या च). –b) दे$_4$ ग्र$_2$ °विश्रुतः (→°विश्रुता). –c) दे$_4$ तस्मात्, द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ तत्र (→तस्यां). –c) दे$_{1.8-10}$ ग्र$_2$ मुवें. मुए. विप्रो, दे$_6$ विप्रां, ते$_1$ विप्राः (→विप्रा).

तीर्थं नारायणस्यान्यन्नाम्ना तु पुरुषोत्तमम् ।
तत्र नारायणः श्रीमानास्ते परमपूरुषः ॥२७
पूजयित्वा परं विष्णुं स्नात्वा तत्र द्विजोत्तमः ।
ब्राह्मणान् पूजयित्वा तु विष्णुलोकमवाप्नुयात् ॥२८
तीर्थानां परमं तीर्थं गोकर्णं नाम विश्रुतम् ।
सर्वपापहरं शंभोर्निवासः परमेष्ठिनः ॥२९
दृष्ट्वा लिङ्गं तु देवस्य गोकर्णेश्वरमुत्तमम् ।
ईप्सिताँल्लभते कामान् रुद्रस्य दयितो भवेत् ॥३०
उत्तरं चापि गोकर्णं लिङ्गं देवस्य शूलिनः ।
महादेवस्यार्चयित्वा शिवसायुज्यमाप्नुयात् ॥३१
तत्र देवो महादेवः स्थाणुरित्यभिविश्रुतः ।
तं दृष्ट्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते तत्क्षणान्नरः ॥३२
अन्यत् कुब्जाश्रमतुलं स्थानं विष्णोर्महात्मनः ।
संपूज्य पुरुषं विष्णुं श्वेतद्वीपे महीयते ॥३३
यत्र नारायणो देवो रुद्रेण त्रिपुरारिणा ।
कृत्वा यज्ञस्य मथनं दक्षस्य तु विसर्जितः ॥३४
समन्ताद् योजनं क्षेत्रं सिद्धर्षिगणवन्दितम् ।
पुण्यमायतनं विष्णोस्तत्रास्ते पुरुषोत्तमः ॥३५
अन्यत् कोकामुखं विष्णोस्तीर्थमद्भुतकर्मणः ।
मृतोऽत्र पातकैर्मुक्तो विष्णुसारूप्यमाप्नुयात् ॥३६
शालग्रामं महातीर्थं विष्णोः प्रीतिविवर्धनम् ।
प्राणांस्तत्र नरस्त्यक्त्वा हृषीकेशं प्रपश्यति ॥३७
अश्वतीर्थमिति ख्यातं सिद्धावासं सुपावनम् ।
आस्ते हयशिरा नित्यं तत्र नारायणः स्वयम् ॥३८　वें.२.३५.३८

२७. ग्रै$_{3}$. २७a–२८b ⊙. –a) का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{6}$ तीर्थं नारायणस्याथ, दे$_{4}$ तीर्थं नारायणस्याद्य. –b) ब$_{2.3}$ दे$_{6}$ स्नात्वा (→नाम्ना); ते$_{1}$ श्री- (→तु); ब$_{2}$ दे$_{6}$ पुरुषोत्तमे, ब$_{3}$ पुरुषोत्तमः (→पुरुषोत्तमं). –c) दे$_{6}$ तस्य (→तत्र); ब$_{1}$ उ$_{1}$ नारायण- (→नारायणः).

२८. दे$_{3}$. ab ⊙. –a) ब$_{1}$ विश्वं (→विष्णुं). –b) का$_{1}$ ते$_{1}$ द्विजोत्तमाः, दे$_{6}$ द्विजोत्तम (→द्विजोत्तमः). –c) ते$_{1}$ उ$_{1}$ भोजयित्वा (→पूजयित्वा); म$_{1}$ च (→तु).

२९. ब$_{1}$. २९a–३५d ⊙. –a) न$_{1}$ प्रवरं (→परमं). –d) ब$_{2}$ दे$_{4}$ निवासं, दे$_{3}$ निवेशः (→निवासः).

३०. ब$_{1}$. ⊙. –a) ब$_{3}$ लिङ्गस्तु (→लिंगं तु). –b) दे$_{1.3.4.8.9}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ गोकर्णं परं, दे$_{10}$ गोकर्णसुरं, ते$_{1}$ गोकर्णवरं, ग्र$_{2}$ गोकर्णं पुरं (→गोकर्णेश्वरं). –c) द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ विविधान् (→ईप्सितान्).

३१. ब$_{1}$. ⊙. –a) न$_{1}$ उत्कृतं, ते$_{1}$ उत्तरां (→उत्तरं). –c) का$_{1}$ दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. महादेवं चार्चयित्वा, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ अर्चयित्वा महादेवं. –d) दे$_{3}$ ते$_{1}$ °सारूप्यम् (→°सायुज्यम्).

३२. ब$_{1}$. ⊙. –b) दे$_{10}$ स्थाणयित्यभिविश्रुतः, ग्र$_{2}$ स्थाणुरित्याभिविश्रुतः. –d) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. तत्क्षणान्मुच्यते नरः.

३३. ब$_{1}$. ⊙. –a) का$_{1}$ अन्यत्कुब्जामृतं स्थानं, दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. अन्यत् कुब्जाश्रमं पुण्यं, दे$_{3}$ अन्यच्च तीर्थमतुलं, दे$_{4}$ अन्यं तु कुब्जाम्रमतुलं, ते$_{1}$अन्यत्कुब्जाश्रमं तीर्थं, म$_{1}$ एककुब्जाम्रमतुलं, उ$_{1}$ अन्यत्कुब्जाभ्रमतुलं. –b) का$_{1}$ कृष्णस्य च महात्मनः. –c) ब$_{3}$ दे$_{6}$ विष्णोः (→विष्णुं).

३४. ब$_{1}$. ⊙. –a) ब$_{2}$ दे$_{4}$ म$_{1}$ तत्र (→यत्र). –b) ब$_{2}$ त्रिपुरारिणिः, ब$_{3}$ उ$_{1}$ त्रिपुरद्विषा (→त्रिपुरारिणा). –c) न$_{1}$ कथनं, म$_{1}$ निधनं (→मथनं). –d) का$_{1}$ च (→तु); ब$_{2}$ दे$_{6}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ विवर्जितः (→विसर्जितः).

३५. ब$_{1}$. ⊙. –b) ग्र$_{2}$ देवर्षि° (→सिद्धर्षि°); ब$_{2.3}$ दे$_{1.8-10}$ न$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. °सेवितं (→°वन्दितं). –d) दे$_{10}$ तत्रस्तैः (→तत्रास्ते).

३६. –a) दे$_{1.8-10}$ न$_{1}$ ग्र$_{2}$ मुवें. मुए. कोकामुखे, दे$_{3}$ काकमुखं दे$_{4}$ काममुखं, दे$_{6}$ कोकमुखं (→कोकामुखं). –b) दे$_{4}$ °कर्मणा, उ$_{1}$ °कर्मतः (→°कर्मणः). –c) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. मुक्तोऽत्र पातकैर्मर्त्यो, दे$_{3}$ मृतो ना पातकैर्मुक्तो, ते$_{1}$ अतोऽत्र पातकैर्मुक्तो. –d) का$_{1}$ दे$_{4}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ °सायुज्यम् (→°सारूप्यम्).

३७. –a) ब$_{3}$ दे$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ साल°, दे$_{1.8-10}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. शालि° (→शाल°). –b) द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ विष्णु- (→विष्णोः); ब$_{1}$ यद्विष्णोः प्रीतिवर्धनं. –d) दे$_{10}$ विपश्यति (→प्रपश्यति).

३८. ब$_{1}$. ⊙. –a) दे$_{2}$ ख्यातीं (→ख्यातं). –b) ब$_{3}$ दे$_{1}$ सिद्ध° (→सिद्धा°); दे$_{1.3.8-10}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. सुशोभनं (→सुपावनं); दे$_{4}$ सिद्धावासमपावनं. –c) का$_{1}$ दे$_{1.8-10}$ मुए. हयशिरो, दे$_{6}$ हयाशिरो, ग्र$_{2}$ हयशिरं (→हयशिरा); ब$_{2}$ नाम (→नित्यं).

बें.२.३५.३८ तीर्थं त्रैलोक्यविख्यातं ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ।
पुष्करं सर्वपापघ्नं मृतानां ब्रह्मलोकदम् ॥३९
मनसा संस्मरेद् यस्तु पुष्करं वै द्विजोत्तमः ।
पूयते पातकैः सर्वैः शक्रेण सह मोदते ॥४०
तत्र देवाः सगन्धर्वाः सयक्षोरगराक्षसाः ।
उपासते सिद्धसङ्घा ब्रह्माणं पद्मसंभवम् ॥४१
तत्र स्नात्वा भवेच्छुद्धो ब्रह्माणं परमेष्ठिनम् ।
पूजयित्वा द्विजवरान् ब्रह्माणं संप्रपश्यति ॥४२
तत्राभिगम्य देवेशं पुरुहूतमनिन्दितम् ।
सुरूपो जायते मर्त्यः सर्वान् कामानवाप्नुयात् ॥४३
सप्तसारस्वतं तीर्थं ब्रह्माद्यैः सेवितं परम् ।
पूजयित्वा तत्र रुद्रमश्वमेधफलं लभेत् ॥४४
यत्र मङ्कणको रुद्रं प्रपन्नः परमेश्वरम् ।
आराधयामास हरं पञ्चाक्षरपरायणः ॥४५
नमः शिवायेति मुनिः जपन् पञ्चाक्षरं परम् ।
आराधयामास शिवं तपसा गोवृषध्वजम् ॥४६
प्रजज्वालाथ तपसा मुनिर्मङ्कणकस्तदा ।
ननर्त्त हर्षवेगेन ज्ञात्वा रुद्रं समागतम् ॥४७
तं प्राह भगवान् रुद्रः किमर्थं नर्तितं त्वया ।
दृष्ट्वाऽपि देवमीशानं नृत्यति स्म पुनः पुनः ॥४८
सोऽन्वीक्ष्य भगवानीशः सगर्वं गर्वशान्तये ।
स्वकं देहं विदार्यास्मै भस्मराशिमदर्शयत् ॥४९
पश्येमं मच्छरीरोत्थं भस्मराशिं द्विजोत्तम ।
माहात्म्यमेतत् तपसस्त्वादृशोऽन्योपि विद्यते ॥५०

३९. ते$_{1}$. ३९a–४२b ⊙; न$_{1}$ म$_{1}$ उ$_{1}$. b ⊙. –b) दे$_{1.8.9}$ सिद्धावासं सुशोभनं. –d) दे$_{6}$ सर्वं (→ब्रह्म-).

अतः परं दे$_{1.8-9}$ मुवें. मुए. अधिकम्—

* तत्रास्ति पुण्यदं तीर्थं ब्रह्मणः परमेष्ठिनः। (= ३९ ab)

उ$_{1}$ न$_{1}$ म$_{1}$ अधिकम्—

ब्रह्मणः परमेष्ठिनः। (= ३९ b)

[उ$_{1}$ ब्राह्मणं, म$_{1}$ ब्रह्मादि (→ब्रह्मणः)]

४०. ते$_{1}$. ⊙. –a) म$_{1}$ नित्यं (→यस्तु). –b) का$_{1}$ दे$_{2}$ तीर्थं यः पुष्करं नरः. –c) दे$_{3}$ पूयेत, दे$_{4}$ मुच्यते, दे$_{10}$ पूतयेत् (→पूयते). –d) उ$_{1}$ शंभुणा (→शक्रेण).

४१. ते$_{1}$. ⊙. –b) दे$_{6}$ सयक्षोरगरक्षसः. –c) उ$_{1}$ °सखा (→°संघाः). –d) दे$_{4}$ सिद्ध° (→पद्म°).

४२. ते$_{1}$. ab ⊙. –a) दे$_{1.8.9}$ मुए. मुब. लभेच्छुद्धो, दे$_{4}$ न$_{1}$ द$_{1}$ म$_{1}$ भावशुद्धो, मुवें. व्रजेच्छुद्धो (→भवेच्छुद्धो). –c) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. द्विजवरं (→द्विजवरान्).

४३. –a) म$_{1}$ तत्राधि- (→तत्राभि-); दे$_{4}$ द$_{1}$ देवेशीं दे$_{6}$ देवेश (→देवेशं). –b) ब$_{1}$ पुरस्कृतं (→पुरुहूतं); दे$_{4}$ द$_{1}$ पुरुहूतामनिन्दितां, न$_{1}$ पुरुहूतमविनिन्दितं, म$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ पुरुहूतं पुरुष्टुतं. –c) दे$_{1}$ मद्रूपो, न$_{1}$ सुरूपे, ते$_{1}$ सुमारो, मुवें. मुए. मुब. तद्रूपो, दे$_{6}$ उ$_{1}$ स्वरूपो (→सुरूपो); का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.6}$ सद्यः (→मर्त्यः). –d) का$_{1}$ ब$_{1.3}$ दे$_{2.6}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ समश्नुते (→अवाप्नुयात्).

४४. –a) ब$_{1.3}$ दे$_{6}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ मुब. °गोदावरं (न$_{1}$ ते$_{1}$ °री) (→°सारस्वतं). –b) दे$_{1.8-10}$ मुए. मुब. परिसेवितं, दे$_{4}$ सेवितं पुरा, ते$_{1}$ सेवितं नरः (→सेवितं परम्). –d) दे$_{1.10}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. भवेत् (→लभेत्).

४५. ब$_{1}$. ⊙; द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$. ab ⊙; दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. cd ⊙. –a) दे$_{4}$ न$_{1}$ तत्र (→यत्र); ते$_{1}$ यत्र मांगलिको रुद्रः. –b) ते$_{1}$ प्रसन्नः परमेष्ठिनः. –c) दे$_{4.10}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ परं (→हरं). –d) द$_{1}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मन्त्रं साक्षरपञ्चकः.

४६. ब$_{1}$. ⊙; दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. ab ⊙; ग्र$_{2}$. abc ⊙. –a) ते$_{1}$ परं, म$_{1}$ सदा (→मुनिः). –b) का$_{1}$ दे$_{2.6.10}$ पदं (→परं). –c) दे$_{6}$ जघन्यं चाक्षरं पदं.

४७. ब$_{1}$. ⊙. –a) न$_{1}$ प्रजज्वाल च तपसा, ग्र$_{2}$ प्रज-ज्वालाधितपसा. –b) ब$_{2.3}$ दे$_{3.4.6}$ ग्र$_{2}$ तथा (→तदा); ते$_{1}$ मुनिर्माङ्गलिकस्तथा. –c) दे$_{10}$ योगेन (→वेगेन). –d) ब$_{3}$ दे$_{2.6}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ ज्ञात्वा रुद्रः समागतः, ते$_{1}$ ज्ञात्वा रुद्रमुमापतिं.

४८. ब$_{1}$. ⊙. –c) दे$_{3}$ तु (→[अ]पि). –d) दे$_{4}$ न$_{1}$ नृत्यन्ति, द$_{1}$ नर्तति (→नृत्यति).

४९. ब$_{1}$. ⊙. –a) दे$_{3}$ सोनुवीक्ष्य, दे$_{6}$ सोवीक्ष्य (→सोऽन्वीक्ष्य). –b) ब$_{3}$ सगर्भं, दे$_{2}$ सर्वाभः, दे$_{3}$ संगतो, न$_{1}$ द$_{1}$ सर्वगं, उ$_{1}$ सर्वगो (→सगर्वं); दे$_{4}$ न$_{1}$ सर्वशान्तये, दे$_{10}$ शान्तये स्वयं (→गर्वशान्तये). –c) दे$_{1.8.9}$ मुए. स्वयं (→स्वकं); दे$_{1.8}$ मुए. विहाया°, दे$_{4}$ विदीर्या° (→विदार्या°). –d) का$_{1}$ दे$_{10}$ प्रदर्शयेत्, न$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ प्रदर्शयत्, दे$_{1.4.8.9}$ मुए. प्रदर्शयन्, दे$_{6}$ द$_{1}$ अदर्शयन् (→अदर्शयत्).

५०. ब$_{1}$ दे$_{4}$. ⊙. –b) दे$_{1.8.9}$ मुए. मुब. भस्मापि त्वं (→भस्मराशिं); ब$_{2.3}$ दे$_{1-3.10}$ उ$_{1}$ द्विजोत्तमः (→द्विजोत्तम).

यत् सगर्वं हि भवता नर्तितं मुनिपुंगव ।
न युक्तं तापसस्यैतत् त्वत्तोप्यत्राधिको ह्यहम् ॥५१
इत्याभाष्य मुनिश्रेष्ठं स रुद्रः किल विश्वदृक् ।
आस्थाय परमं भावं ननर्त्त जगतो हरः ॥५२
सहस्रशीर्षा भूत्वा सहस्राक्षः सहस्रपात् ।
दंष्ट्राकरालवदनो ज्वालामाली भयंकरः ॥५३
सोऽन्वपश्यदशेषस्य पार्श्वे तस्य त्रिशूलिनः ।
विशाललोचनमेकां देवीं चारुविलासिनीम् ।
सूर्यायुतसमप्रख्यां प्रसन्नवदनां शिवाम् ॥५४
सस्मितं प्रेक्ष्य विश्वेशं तिष्ठन्तीममितद्युतिम् ।
दृष्ट्वा संत्रस्तहृदयो वेपमानो मुनीश्वरः ।
ननाम शिरसा रुद्रं रुद्राध्यायं जपन् वशी ॥५५
प्रसन्नो भगवानीशस्त्र्यम्बको भक्तवत्सलः ।
पूर्ववेषं स जग्राह देवी चान्तर्हिताऽभवत् ॥५६
आलिङ्ग्य भक्तं प्रणतं देवदेवः स्वयंशिवः ।
न भेतव्यं त्वया वत्स प्राह किं ते ददाम्यहम् ॥५७
प्रणम्य मूर्ध्ना गिरिशं हरं त्रिपुरसूदनम् ।
विज्ञापयामास तदा हृष्टः प्रष्टुमना मुनिः ॥५८
नमोऽस्तु ते महादेव महेश्वर नमोऽस्तु ते ।
किमेतद् भगवद्रूपं सुघोरं विश्वतोमुखम् ॥५९
का च सा भगवत्पार्श्वे राजमाना व्यवस्थिता ।
अन्तर्हितेव सहसा सर्वमिच्छामि वेदितुम् ॥६०　　वें.२.३५.६१

–c) का$_1$ म$_1$ तपसा (→तपसः); दे$_{10}$ माहात्म्यं ये न तपसा. –d) ग्र$_2$ म$_1$ त्वादृशोऽन्यो न विद्यते.

५१. ब$_1$. ⊙. –a) दे$_{1.8-10}$ मुए. मुब. यः स-, द$_1$ ग्र$_2$ यत्र (→यत् स-); दे$_4$ न$_1$ सर्वगं (→सगर्वं); ते$_1$ यत्समक्षं हि भवतो, उ$_1$ यत् गर्वं हि भगवता. –b) दे$_6$ ते$_1$ वर्तितं (→नर्तितं); दे$_2$ ग्र$_2$ °पुङ्गवा, दे$_4$ द$_1$ °पुङ्गवं (→°पुङ्गव). –c) का$_1$ न युक्तं न यशस्यं तत्. –d) द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ त्वत्तो ह्यत्रा-, दे$_{3.4}$ त्वत्तः पुत्रा- (→त्वत्तोप्यत्रा-); ब$_3$ ह्ययं, दे$_3$ [अ] स्म्यहं (→ह्यहं); दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. त्वत्तोप्यभ्यधिको ह्यहं.

५२. ब$_1$. ⊙. –b) मुवें. रुद्रोऽखिल- (→रुद्रः किल); ब$_3$ दे$_{3.6.10}$ द$_1$ म$_1$ °धृक्, दे$_4$ न$_1$ ग्र$_2$ °सृक्, उ$_1$ °कृत् (→°दृक्). –c) मुवें. आख्यया, मुए. आख्याय (→आस्थाय). –d) द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ ननर्त्त च ततो हरः.

५३. ब$_1$. ⊙. –a) दे$_4$ ते$_1$ °शीर्षो (→°शीर्षा); दे$_3$ तु (→स-); द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ सहस्रशीर्षा पुरुषः, न$_1$ सहस्रशिरसा भूत्वा. –d) दे$_1$ ज्वाल- (→ज्वाला-); का$_1$ दे$_{1.3}$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ माला-, दे$_{10}$ -मालि- (→-माली).

५४. ब$_1$. ⊙. –a) दे$_{1.3.4.8-10}$ न$_1$ ते$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. अथेशस्य (→अशेषस्य). –b) ब$_{2.3}$ दे$_6$ शाश्वतस्य (→पार्श्वे तस्य); न$_1$ प्रशूलिनः (→त्रिशूलिनः). –d) दे$_3$ °विलोचनां (→°विलासिनीं). –e) दे$_6$ °समप्रख्यं द$_1$ मुवें. मुए. °समाकारां (→°समप्रख्यां). –f) दे$_{10}$ प्रसन्नवदनं शिवं.

५५. ब$_1$. ⊙. –a) दे$_3$ विस्मितं, दे$_4$ विस्मिता, दे$_{10}$ सा स्मितं, न$_1$ तस्मिस्तं, ते$_1$ म$_1$ सस्मितां (→सस्मितं); दे$_{2.4}$ विश्वेशां, न$_1$ विश्वेशीं (→विश्वेशं). –b) दे$_{1.8-10}$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. तिष्ठन्तं (→तिष्ठन्तीं); म$_1$ अमितौजसं (→अमितद्युतिं). –c) न$_1$ म$_1$ संतप्त°, ते$_1$ संहृष्ट° (→संत्रस्त°). –d) द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ हृदीश्वरं, उ$_1$ महेश्वरं (→मुनीश्वरः). –f) द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ हृदा, दे$_3$ शिवं (→वशी).

५६. ब$_1$. ⊙; दे$_4$. ५६d–५७b ⊙. –b) दे$_4$ भक्ति° (→भक्त°). –c) दे$_4$ पूर्वमेव, द$_1$ म$_1$ उ$_1$ पूर्वदेहं (→पूर्ववेषं); दे$_{1.8-10}$ मुए. जगृहे (→जग्राह). –d) उ$_1$ °स्थिता° (→°हिता°).

५७. ब$_1$. ⊙; दे$_4$. ab ⊙ (द्र. ५६ पा. वि.). –a) ते$_1$ अष्टाङ्ग- (→आलिङ्ग्य); ग्र$_2$ सततं (→प्रणतं). –d) दे$_3$ वरं, ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ ब्रूहि (→प्राह).

५८. ब$_1$. ⊙. –c) ग्र$_2$ मुदा (→तदा). –d) दे$_{3.6}$ उ$_1$ हृष्ट- (→हृष्टः); का$_1$ दे$_3$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ पुष्टमना (→प्रष्टुमना); दे$_4$ हृष्टपुष्टचतुर्मुनिः.

५९. ब$_1$. ⊙. –b) म$_1$ विशेश्वर (→महेश्वर). –c) दे$_6$ भवतो रूपं, द$_1$ उ$_1$ भगवन् रूपं (→भगवद्रूपं). –d) द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ अघोरं (→सुघोरं).

६०. ब$_1$. ⊙. –a) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.3}$ ते$_1$ भगवन् पार्श्वे, दे$_6$ द$_1$ भगवान् पार्श्वे (→भगवत्पार्श्वे). –b) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.6}$ ते$_1$ भ्राज° (→राज°). –c) का$_1$ ब$_3$ दे$_3$ म$_1$ °हितैव ब$_2$ दे$_{1.4.8.9}$ मुवें. मुब. °हिते च, दे$_6$ °हिते वै, ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ °हिता च (→°हितेव).

बें.२.३५.६१ इत्युक्ते व्याजहारेमं तथा मङ्कणकं हरः ।
महेशः स्वात्मनो योगं देवीं च त्रिपुरानलः ॥६१
अहं सहस्रनयनः सर्वात्मा सर्वतोमुखः ।
दाहकः सर्वपापानां कालः कालकरो हरः ॥६२
मयैव प्रेर्यते कृत्स्नं चेतनाचेतनात्मकम् ।
सोऽन्तर्यामी स पुरुषो ह्यहं वै पुरुषोत्तमः ॥६३
तस्य सा परमा माया प्रकृतिस्त्रिगुणात्मिका ।
प्रोच्यते मुनिभिशक्तिर्जगद्योनिः सनातनी ॥६४
स एष मायया विश्वं व्यामोहयति विश्ववित् ।
नारायणः परोऽव्यक्तो मायारूप इति श्रुतिः ॥६५

एवमेतज्जगत् सर्वं सर्वदा स्थापयाम्यहम् ।
योजयामि प्रकृत्याऽहं पुरुषं पञ्चविंशकम् ॥६६
तथा वै संगतो देवः कूटस्थः सर्वगोऽमलः ।
सृजत्यशेषमेवेदं स्वमूर्त्तेः प्रकृतेरजः ॥६७
स देवो भगवान् ब्रह्मा विश्वरूपः पितामहः ।
तवैतत् कथितं सम्यक् स्रष्टृत्वं परमात्मनः ॥६८
एकोऽहं भगवान् कालो ह्यनादिश्चान्तकृद् विभुः ।
समास्थाय परं भावं प्रोक्तो रुद्रो मनीषिभिः ॥६९
मम वै साऽपरा शक्तिर्देवी विद्येति विश्रुता ।
दृष्टा हि भवता नूनं विद्यादेहस्त्वहं ततः ॥७०

---

६१. ब$_1$. ⊙. –a) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.6.10}$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ मुब. इत्युक्तो, दे$_3$ इत्युक्तं (→इत्युक्ते); दे$_{1.8-10}$ मुबें. मुए. मुब. व्याजहारेशस्, द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ व्याजहारेत्थं, म$_1$ व्याजहारेत्य (→व्याजहारेमं). –b) दे$_{1.3.4.8-10}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुबें. मुए. मुब. तदा (→तथा); ते$_1$ माङ्गलिकं, म$_1$ तं मङ्कणं (→मंकणकं). –c) द$_1$ महेशं, ग्र$_2$ मेनेशं, उ$_1$ येनेशं (→महेशः); का$_1$ ब$_2$ दे$_6$ चात्मनो (→स्वात्मनो); न$_1$ स्वात्मयोगं च देवीं च, ते$_1$ महेशस्यात्मनो योगं, म$_1$ महेश स्वात्मनो ज्ञेया. –d) का$_1$ देवो हि, दे$_6$ ते$_1$ देवं च, न$_1$ देवश्च (→देवीं च); का$_1$ दे$_{3.4}$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ त्रिपुरान्तकः (उ$_1$ °कं), दे$_{4.6}$ त्रिपुराननः (→त्रिपुरानलः).

६२. ब$_1$. ⊙. –b) ग्र$_2$ सहस्रात्मा, उ$_1$ सर्वदः (→सर्वात्मा); म$_1$ विश्वतो° (→सर्वतो°). –c) दे$_{1.8-10}$ मुबें. मुए. मुब. °पाशानां (→°पापानां). –d) का$_1$ उ$_1$ काल-, न$_1$ काम- (→कालः); दे$_4$ न$_1$ °हरो (→°करो).

६३. ब$_1$. ⊙. –a) दे$_{3.4}$ मयैतत्, ते$_1$ मयेदं, ग्र$_2$ मयैवं, उ$_1$ इत्येव (→मयैव); ब$_{2.3}$ पूर्यते, ते$_1$ पीयते, द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ व्याप्यते, उ$_1$ प्राप्यते (→प्रेर्यते); दे$_{1.8-10}$ मुए. मुब. विश्वं (→कृत्स्नं). –b) दे$_{10}$ चेतनश्चेतनात्मकम्. –c) ब$_2$ यः, ग्र$_2$ च, ते$_1$ उ$_1$ ह (→स); का$_1$ सर्वान्तर्यामी पुरुषो. –d) द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ च (→वै); दे$_4$ यत्र स्तास शिवोऽच्युतः.

६४. ब$_1$. ⊙. –a) ते$_1$ तामसी (→तस्य सा). –c) न$_1$ प्रेर्यते (→प्रोच्यते). –d) न$_1$ उ$_1$ सनातनः (→सनातनी).

६५. ब$_1$. ⊙. –a) न$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ एव (→एष). –b) दे$_{1.8-10}$ उ$_1$ मुबें. मुए. मुब. विश्वकृत् (→विश्ववित्). –c) न$_1$ नारायणं (→नारायणः). –d) ग्र$_2$ °रूपी (→°रूप); म$_1$ मायारूपीति विश्रुतिः.

६६. ब$_1$. ⊙. –a) का$_1$ दे$_2$ ग्र$_2$ म$_1$ एवमेव (→एवमेतत्); का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_2$ ते$_1$ म$_1$ कृत्स्नं (→सर्वं). –d) का$_1$ सर्वदा ख्यापयाम्यहं, दे$_{3.6}$ सदा संस्थापयाम्यहं, म$_1$ सर्वं संस्थापयाम्यहं.

६७. ब$_1$. ⊙. –a) का$_1$ दे$_{2.3.6}$ न$_1$ म$_1$ तया (→तथा); का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.6}$ स संगतो (→वै संगतो); ते$_1$ तया स स्वजिते देवः, द$_1$ तथैव संगतो देवः, उ$_1$ तथा या वै गतो देवः. –b) ग्र$_2$ सर्वतो (→सर्वगो); दे$_3$ भवः (→[अ]मलः); द$_1$ म$_1$ उ$_1$ हृत्स्थः सर्वगतोऽमलः. –c) दे$_{10}$ सृजत्यानेव शेषेदं. –d) ते$_1$ स्वमूर्त्तिप्रेरितो जनः.

६८. ब$_1$. ⊙. का$_1$ ६८a 'ब्रह्मा' इत्यारभ्य ६९a 'भगवान्' पर्यन्तं ⊙ (द्र. सं.). –a) ग्र$_2$ सर्वदेवो भवान् ब्रह्म. –b) न$_1$ ग्र$_2$ विश्वरूप- (→विश्वरूपः); ब$_{2.3}$ दे$_{2.6}$ विश्वरूपधरः प्रभुः. –c) दे$_6$ तथैतत्, ते$_1$ इत्येतत्, म$_1$ त्वयैतत् (→तवैतत्). –d) ब$_{2.3}$ सृष्ट्यर्थं, दे$_{8-10}$ उ$_1$ सृष्टृत्वं, ते$_1$ संस्मृत्या (→स्रष्टृत्वं); दे$_{1.9.10}$ ग्र$_2$ परमेष्ठिना, दे$_3$ द$_1$ म$_1$ परमेष्ठिनः, दे$_4$ परात्मनः (→परमात्मनः).

६९. ब$_1$. ⊙. –a) ग्र$_2$ यो मोहो (→एकोहं). –b) न$_1$ ह्यनन्तश् (→ह्यनादिश्);

७०. ब$_1$. ⊙. –a) दे$_6$ मयैव (→ममैव); दे$_{1.8.9}$ प्राभिर् (→शक्तिर्); ते$_1$ ममैनमपराशक्तिः. –b) ब$_2$ नित्येति (→विद्येति); ते$_1$ देवी विद्येत्यभिश्रुता. –c) दे$_{1.4.8-10}$ मुबें. मुए. मुब. दृष्टो, न$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ दृष्ट्वा, द$_1$ स्रष्टा, म$_1$ सृष्टा (→दृष्टा); ते$_1$ सा (→हि); द$_1$ भगवन्, ग्र$_2$ म$_1$ भगवान् (→भवता). –d) का$_1$ °देहास्, दे$_3$ °वेदस्, दे$_{10}$ ग्र$_2$ °देहं, द$_1$ °देवी (→°देहस्); दे$_{1.8-10}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुबें. मुए. मुब. स्वयं (→त्वहं); दे$_{10}$ वृतः (→ततः).

एवमेतानि तत्त्वानि प्रधानपुरुषेश्वराः ।
विष्णुर्ब्रह्मा च भगवान् रुद्रः काल इति श्रुतिः ॥७१
त्रयमेतदनाद्यन्तं ब्रह्मण्येव व्यवस्थितम् ।
तदात्मकं तदव्यक्तं तदक्षरमिति श्रुतिः ॥७२
आत्मानन्दपरं तत्त्वं चिन्मात्रं परमं पदम् ।
आकाशं निष्कलं ब्रह्म तस्मादन्यन्न विद्यते ॥७३
एवं विज्ञाय भवता भक्तियोगाश्रयेण तु ।
संपूज्यो वन्दनीयोऽहं ततस्तं पश्य शाश्वतम् ॥७४
एतावदुक्त्वा भगवाञ्जगामादर्शनं हरः ।
तत्रैव भक्तियोगेन रुद्रमाराधयन्मुनिः ॥७५
एतत् पवित्रमतुलं तीर्थं ब्रह्मर्षिसेवितम् ।
संसेव्य ब्राह्मणो विद्वान् मुच्यते सर्वपातकैः ॥७६

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥३४॥

३५

सूत उवाच ।❋
अन्यत् पवित्रं विपुलं तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम् ।
रुद्रकोटिरिति ख्यातं रुद्रस्य परमेष्ठिनः ॥१
पुरा पुण्यतमे काले देवदर्शनतत्पराः ।

७१. ब1. ⊙. –b) दे1.3.4.6.8-10 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. °पुरुषेश्वरः (दे6 °रं) (→°पुरुषेश्वराः). –c) दे3 ब्रह्माथ (→ब्रह्मा च); दे4 विष्णुर्ब्रह्मानृपोपेन्द्रः. –d) दे6 स्मृतिः, ग्र2 म1 श्रुतः (→श्रुतिः); दे4 तथा कालेति विश्रुतः.

७२. ब1 द1. ⊙. –a) ग्र2 म1 उ1 जगदेतदनाद्यन्तं. –c) दे3 तदात्माख्यं, दे10 तदात्मानं (→तदात्मकं); दे4 उ1 तदाव्यक्तं, ते1 यदव्यक्तं (→तदव्यक्तं). –d) ब2 श्रुतं (→श्रुतिः).

७३. ब1. ⊙. –a) का1 ब2.3 दे8-10 आत्मानन्दः, दे2 ते1 ग्र2 म1 उ1 आत्मानन्दं, दे3 आत्मा नरः (→आत्मानन्द-); न1 आत्मा तु परमं तत्त्वं. –b) न1 चिन्मात्रा, ग्र2 त्रिमात्रं (→चिन्मात्रं). –d) ब3 दे1.4.10 अन्यं न (→अन्यन्न).

७४. ब1. ⊙. –a) ग्र2 म1 उ1 भवतो (→भवता). –b) दे4 हि (→तु). –c) का1 वन्दनीयो हि, द1 ग्र2 म1 उ1 वन्दनार्होहं (→वंदनीयोऽहं); दे3 संतुष्टो वन्दनीयोऽहं, ते1 संपूज्यानन्दनीयोऽहं. –d) का1 द1 म1 उ1 त्वं, ग्र2 स्वं (→तं); दे1.3.8-10 न1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. पश्यसीश्वरं (→पश्य शाश्वतं); ते1 तपस्तप्स्येहमीश्वरं.

७५. ब1. ⊙. –b) दे10 जगामाराधयन्मुनिः. –d) का1 मनः, द1 ग्र2 म1 उ1 ऋषिः (→मुनिः).

७६. ब1. ⊙. –a) दे3 एतच्च तीर्थमतुलं, ग्र2 एतपवित्रं त्वखिलं. –b) का1 ब2.3 दे2.6 देवर्षि° (→ब्रह्मर्षि°). –c) न1 आसेव्य (→संसेव्य).

पुष्पिका—

पुराणनाम—का1 दे4.6.10 इति श्रीकूर्मपुराणे, ब1 इति कौर्मे, ब2.3 दे2.3 इति कू(दे2 कौ)र्मपुराणे, दे1 इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिविभागे, दे8.9 इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिभागे, न1 इति श्रीकौर्मे, ते1 इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे, ग्र2 इति श्रीकूर्मपुराणे उपरि, म1 इति कूर्मपुराणे उपरिभागे, उ1 इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरभागे, मुवें. इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्धे, मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिभागे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे उपरिभागे. **अध्यायनाम**—का1 ब1-3 दे1.2.4.6.8-10 न1 ते1 म1 उ1. मुवें. मुए. ⊙; दे3 तीर्थपुण्यायतनवर्णनं, ग्र2 तीर्थप्रशंसनं नाम, मुब. तीर्थोपाख्याने. **अध्यायसंख्या**—का1 ब1-3 दे2 त्रयस्त्रिंशोध्यायः, दे1 मुवें. पंचत्रिंशोध्यायः ॥३५॥, दे3.10 ग्र2 म1 उ1 मुए. पंचत्रिंशोध्यायः, दे4 मुब. चतुस्त्रिंशोध्यायः ॥३४॥, दे6 त्रयस्त्रिंशः, दे8.9 पंचत्रिंशत्तमोध्यायः, न1 पंचाशीतितमोध्यायः, ते1 चतुस्त्रिंशोध्यायः.

३५

❋ द1. ⊙; ते1 श्री शिवः,+सूतः; न1 ग्र2 उ1 सूतः; म1 श्रीसूतः.

१. –a) दे4 न1 विमलं, दे10 ग्र2 उ1 अतुलं, म1 अमलं (→विपुलं). –c) दे6 ख्यातः (→ख्यातं). –d) दे10 परमेश्वरं (→परमेष्ठिनः).

२. दे3. २ a 'काले' इत्यारभ्य ४d 'कोटि' पर्यन्तं नास्ति. –b) द1 ग्र2 म1 उ1 देवतार्चनतत्पराः (म1 °रः). –c) ते1 कोटि-

वें.२.३६.२ कोटिब्रह्मर्षयो दान्तास्तं देशमगमन् परम् ॥२
अहं द्रक्ष्यामि गिरिशं पूर्वमेव पिनाकिनम् ।
अन्योऽन्यं भक्तियुक्तानां व्याघातो जायते किल ॥३
तेषां भक्तिं तदा दृष्ट्वा गिरिशो योगिनां गुरुः ।
कोटिरूपोऽभवद् रुद्रो रुद्रकोटिस्ततः स्मृतः ॥४
ते स्म सर्वे महादेवं हरं गिरिगुहाशयम् ।
पश्यन्तः पार्वतीनाथं हृष्टपुष्टधियोऽभवन् ॥५
अनाद्यन्तं महादेवं पूर्वमेवाहमीश्वरम् ।
दृष्टवानिति भक्त्या ते रुद्रन्यस्तधियोऽभवन् ॥६
अथान्तरिक्षे विमलं पश्यन्ति स्म महत्तरम् ।
ज्योतिस्तत्रैव ते सर्वेऽभिलषन्तः परं पदम् ॥७
एतत् सदेशाध्युषितं तीर्थं पुण्यतमं शुभम् ।
दृष्ट्वा रुद्रं समभ्यर्च्य रुद्रसामीप्यमाप्नुयात् ॥८
अन्यच्च तीर्थप्रवरं नाम्ना मधुवनं स्मृतम् ।
तत्र गत्वा नियमवानिन्द्रस्यार्द्धासनं लभेत् ॥९
अथान्यत्पुष्पनगरी देशः पुण्यतमः शुभः ।
तत्र गत्वा पितॄन् पूज्य कुलानां तारयेच्छतम् ॥१०
कालञ्जरं महातीर्थं लोके रुद्रो महेश्वरः ।

ब्रह्मर्षयोऽनन्ताः, द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ कोटिब्रह्मतपोदानं. –d) म$_1$ स देशं (→तं देशं).

३. दे$_3$. ⊙ (द्र. २ पा. वि.). –a) दे$_4$ भजामि (→द्रक्ष्यामि). –c) ते$_1$ शक्ति° (भक्ति°); ब$_1$ °योगानां, दे$_1$ °युक्तं वै (→°युक्तानां). –d) का$_1$ व्याघातो जायते किल, + विवादोऽभूत्महान् किल, ब$_1$ ध्यायतो जायते रिव, ब$_{2.3}$ दे$_6$ ते$_1$ व्याघातो जायते न हि, दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. विवादोऽभूत्महान् किल, न$_1$ विवादो जायते किल, ग्र$_2$ व्याख्याता जायतेखिलाः, म$_1$ संघातो जायते किल.

४. दे$_3$. abc ⊙ (द्र. २ पा. वि.); दे$_{1.8-10}$ ab ⊙. –a) दे$_4$ तेषां भक्तिमतां दृष्ट्वा, न$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ हिताय सर्वभक्तानां. –c) ते$_1$ दृष्टो, ग्र$_2$ रूपो (→रुद्रो). –d) म$_1$ चन्द्र° (→रुद्र°); दे$_{1.4.8-10}$ मुवें. मुए. ततोऽभवत्, द$_1$ म$_1$ उ$_1$ तथाऽभवत्, ग्र$_2$ तदाभवत् (→ततःस्मृतः).

५. ब$_1$. ⊙. –a) ब$_2$ ते तु, दे$_3$ ग्र$_2$ म$_1$ तस्मात्, दे$_{10}$ तस्य (→ते स्म). –b) न$_1$ °गुहालयं (→°गुहाशयम); –c) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. अपश्यन्, दे$_4$ ते$_1$ मुब. पश्यन्ति, ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ दृष्ट्वा तं (→पश्यन्तः). –d) दे$_3$ °मुखा भवन्, दे$_{4.6}$ °विधो भवेत् (दे$_6$ °वन्). (→°धियोऽभवन्).

६. का$_1$ दे$_{10}$.⊙. –a) ब$_{2.3}$ अपश्यन्तो, दे$_{2.6}$ अपश्यन्तं, दे$_{3.4}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ अमन्यंत (→अनाद्यन्तं); ब$_1$ पूर्वमेवमपश्येन्नं. –b) ब$_1$ महादेवाहमीश्वरं, उ$_1$ पूर्वमेव महेश्वरं.

७. का$_1$. ⊙; दे$_3$. ab ⊙. –b) दे$_{1.4.8-10}$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ प्रेक्ष्यं (दे$_{10}$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ °क्षं) ति (→पश्यन्ति); दे$_3$ प्रेक्ष्य लिंगं महेश्वरं. –d) दे$_{2.6}$ मुब. न्यलीयन्त, ते$_1$ ह्यवभान्तं, द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ व्य (द$_1$ व्या) लीयन्त (→[अ]भिलषन्तः); ब$_1$ न्यलयन्परमं पदं, ब$_{2.3}$ न्यलीयन्त परस्परं, न$_1$ एष तत्परमं पदं.

८. दे$_3$. ab ⊙. –a) ब$_1$ एतत्स्व-, दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. यतः स, दे$_4$ एतच्च, द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ एतत्तु (→एतत् स-); ब$_2$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ देवाध्यु-, दे$_{1.6.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. देवोध्युषितः (दे$_6$ °तं), ते$_1$ देशाभ्युषितं (→देशाध्युषितं). –b) दे$_4$ स्मृतं (→शुभं). –c) मुवें. रुद्रान् (→रुद्रं). –d) ब$_2$ दे$_3$ °सायुज्य-, ते$_1$ म$_1$ उ$_1$ °सारूप्य- (→°सामीप्य-); मुवें आप्नुयुः (→आप्नुयात्); दे$_{1.9-10}$ रूप्यमत्पदमाप्नुयात्, ग्र$_2$ रुद्ररूप्यमवाप्नुयात्.

अतः परं का$_1$ पुस्तके अधिकम्—

* 'अपश्यन्तं महादेवं पूर्वं मेवाहमीश्वरम् ।
दृष्टवानिति भक्त्या ते रुद्रन्यस्तधियोऽभवन् ।
अथान्तरिक्षे विमलं पश्यन्ति स्म महत्तरम् ।
ज्योतिस्तत्रैव ते सर्वे व्यालीयन्त परं पदम् । [4]
ज्योतिस्तत्रैव ते सर्वे विलिखन्तः परस्परं ।
यतः सदेवोध्युषितः तीर्थं पुण्यतमं शिवम् ॥
(= ६–८ab)

९. –a) न$_1$ अभ्यर्च्च (→अन्यच्च); का$_1$ ब$_1$ तीर्थं (→तीर्थ-). –b) उ$_1$ मध्व- (→मधु-); दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. शुभं (→स्मृतं); का$_1$ नाम्ना माधवं स्मृतं. –c) न$_1$ नरः स्नात्वा, ते$_1$ तु यमवान् (→नियमवान्). –d) ब$_2$ भजेत्, दे$_4$ भवेत् (→लभेत्); ग्र$_2$ इन्द्राधासनलंभवः (कः?).

१०. ब$_1$. ⊙. –a) ब$_2$ दे$_4$ न$_1$ अथान्यः, दे$_{1.3.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. अथान्या (→अथान्यत्); दे$_{1.3.8-10}$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. पद्म° (→पुष्प°). –b) द$_1$ स्मृतः (→शुभः); ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ देशं पुण्यतमं स्मृतं (म$_1$ शुभं). –c) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.6}$ पुण्यं (→पूज्य); ग्र$_2$ तत्र गत्वापि तत्पूज्य. –d) ब$_3$ कुस्थानात्तारयेत् शतं.

११. –b) दे$_3$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ काल (दे$_3$ द$_1$ °लो) रुद्रो, दे$_{4.10}$ लोकरुद्रो, मुवें. मुए. रुद्रलोके (→लोके रुद्रो).

कालं जरितवान् देवो यत्र भक्तप्रियो हरः ॥११
श्वेतो नाम शिवे भक्तो राजर्षिप्रवरः पुरा ।
तदाशीस्तन्नमस्कारः पूजयामास शूलिनम् ॥१२
संस्थाप्य विधिना लिङ्गं भक्तियोगपुरःसरः ।
जजाप रुद्रमनिशं तत्र संन्यस्तमानसः ॥१३
स तं कालोऽथ दीप्तात्मा शूलमादाय भीषणम् ।
नेतुमभ्यागतो देशं स राजा यत्र तिष्ठति ॥१४
वीक्ष्य राजा भयाविष्टः शूलहस्तं समागतम् ।
कालं कालकरं घोरं भीषणं चण्डदीधितिम् ॥१५
उभाभ्यामथ हस्ताभ्यां स्पृष्ट्वाऽसौ लिङ्गमैश्वरम् ।
ननाम शिरसा रुद्रं जजाप शतरुद्रियम् ॥१६
जपन्तमाह राजानं नमन्तमसकृद् भवम् ।
एह्येहीति पुरः स्थित्वा कृतान्तः प्रहसन्निव ॥१७
तमुवाच भयाविष्टो राजा रुद्रपरायणः ।
एकमीशार्चनरतं विहायान्यं निषूदय ॥१८
इत्युक्तवन्तं भगवानब्रवीद् भीतमानसम् ।
रुद्रार्चनरतो वाऽन्यो मद्वशे को न तिष्ठति ॥१९
एवमुक्त्वा स राजानं कालो लोकप्रकालनः ।
बबन्ध पाशै राजाऽपि जजाप शतरुद्रियम् ॥२०
अथान्तरिक्षे विमलं दीप्यमानं
तेजोराशिं भूतभर्तुः पुराणम् ।
ज्वालामालासंवृतं व्याप्य विश्वं
प्रादुर्भूतं संस्थितं संददर्श ॥२१ वें.२.३६.२१

–c) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. कालञ्जरं भजन्देवं, ते$_{1}$ कालञ्जरोद्भवो देहो. –d) दे$_{1.8.10}$ न$_{1}$ मुवें. मुए. तत्र (→यत्र); न$_{1}$ मुवें. भक्ति-, द$_{1}$ म$_{1}$ तत्र, उ$_{1}$ यत्र (→भक्त-).

१२. –a) ब$_{3}$ श्रोता, न$_{1}$ श्वेता (→श्वेतो). –b) ब$_{3}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ राजर्षिः (→राजर्षि-); का$_{1}$ पुरः + शुभः (→पुरा). –c) दे$_{1.4.8-10}$ मुवें. मुए. तदाशीस्तन्नमस्कारैः, दे$_{3}$ तदासी तन्मना नित्यं, ते$_{1}$ तदा शिवं नमस्कृत्य, द$_{1}$ तदाशस्तन्नमस्कारः, ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ तदाशक्तनमस्कारः. –d) ते$_{1}$ शंकरं (→शूलिनं).

१३. –a) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. रुद्रं (→लिंगं); द$_{1}$ संस्थाप्यविधिमालिङ्ग्य. –d) का$_{1}$ दे$_{2}$ रुद्र- (→तत्र); दे$_{10}$ °मानसं (→°मानसः).

१४. –a) ग्र$_{2}$ म$_{1}$ दीप्ताग्नि- (→दीप्तात्मा); दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. सितं कार्ष्णाजिनं दीप्तं, दे$_{10}$ सितं कष्णयिसं दीप्तं. –c) न$_{1}$ मेरु-, ते$_{1}$ सतं (→नेतुं). –d) ते$_{1}$ पूजाय प्रति तिष्ठति.

१५. –a) द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ दीप्तं (→वीक्ष्य). –b) ब$_{1}$ समाहितं (→समागतं). –c) दे$_{6}$ कलि-, न$_{1}$ ग्र$_{2}$ काल- (→कालं); ते$_{1}$ द$_{1}$ °कालं, ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ °हरं (→°करं). –d) ब$_{1.2}$ दे$_{6}$ चण्डदीधित्तं, दे$_{3}$ मुण्डदीपितं, दे$_{1.8-10}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. चण्डदीपितं, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ चन्द्रदीपितं, उ$_{1}$ चन्द्रशेखरं (→चण्डदीधितिं).

१६. ब$_{1}$. ab ⊙. –b) का$_{1}$ दे$_{2-4}$ द$_{1}$ ईश्वरं, दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. उत्तमं, म$_{1}$ ईदृशं (→ऐश्वरं). –c) उ$_{1}$ ननामि (→ननाम); ब$_{2}$ मनसा (→शिरसा).

१७. –a) का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{2.6}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ अथ (→आह); दे$_{3}$ तं जपन्तं महाराजं. –b) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मनसा (→[अ]सकृद्); ब$_{1}$ ते$_{1}$ जपं, दे$_{6}$ जलं, दे$_{10}$ भुवं (→भवं); का$_{1}$ दे$_{4}$ अनन्तमसकृत्प्रभुं, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ प्रभुतमसकृद् वचः, म$_{1}$ पुरुहूतं सकृद वचः. –c) दे$_{2}$ पुनः (→पुरः); दे$_{3}$ ग्र$_{2}$ एह्येहि (ग्र$_{2}$ °ति) पुरतः स्थित्वा.

१८. –c) न$_{1}$ एकमीशाननिरतं, ते$_{1}$ एकमीशानावनतं. –d) ब$_{1-3}$ दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. अन्यान् (→अन्यं); ब$_{3}$ निषूदनं, म$_{1}$ न पूजये (→निषूदय).

१९. –b) ते$_{1}$ प्रीत- (→भीत-); दे$_{10}$ ब्रह्मविद् गीतमानसम्. –c) का$_{1}$ रुद्रार्चा निरतो नित्यं, ब$_{2.3}$ रुद्रार्चनरतादन्यो, दे$_{2.6}$ रुद्रार्चनिरतोदिन्यो, ते$_{1}$ रुद्रार्चनपरो ह्यन्यो, म$_{1}$ उ$_{1}$ रुद्रार्चनपरो मान्यो. –d) ब$_{3}$ मद्वंशे, दे$_{1}$ मद्वशो (→मद्वशे); म$_{1}$ कोऽनु- (→को न).

२०. –a) ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ तु (→स). –b) ग्र$_{2}$ काल- (→कालो); ब$_{1}$ दे$_{6}$ ते$_{1}$ °प्रकालकः, ब$_{2}$ °प्रशाशकः, दे$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ °प्रकालतः, दे$_{4}$ °प्रकल्पनः (→°प्रकालनः). –c) दे$_{6}$ पाणौ, न$_{1}$ पादौ (→पाशैः); द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ राजानं (→राजाऽपि). –d) ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ जपन्तं (→जजाप).

२१. –a) दे$_{1.4.8-10}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. विपुलं (→विमलं); दे$_{4}$ महान्तं (→दीप्यमानं). –b) का$_{1}$ ब$_{2}$ परायणं (→पुराणं). –c) दे$_{6}$ °मालं (→°माला-); दे$_{2}$ °संकृतं, दे$_{3}$ °संकुलं (→°संवृतं). –d) दे$_{6}$ प्रादुर्भूतो (→प्रादुर्भूतं); ब$_{2.3}$ दे$_{2}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ विष्ठितं, ब$_{3}$ विशिष्टं (→संस्थितं); द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ प्रादुर्भूतं सशिवं तं ददर्श, दे$_{4}$ प्रादुर्भूतं संददर्शाथिनीशं.

बं. २.३६.२२

तन्मध्येऽसौ पुरुषं रुक्मवर्णं
देव्या देवं चन्द्रलेखोज्ज्वलाङ्गम् ।
तेजोरूपं पश्यति स्मातिहृष्टो
मेने चास्मन्नाथ आगच्छतीति ॥२२

आगच्छन्तं नातिदूरेऽथ दृष्ट्वा
कालो रुद्रं देवदेव्या महेशम् ।
व्यपेतभीरखिलेशैकनाथं
राजर्षिस्तं नेतुमभ्याजगाम ॥२३

आलोक्यासौ भगवानुग्रकर्मा
देवो रुद्रो भूतभर्त्ता पुराणः ।
एकं भक्तं मत्परं मां स्मरन्तं
देहीतीमं कालमूचे ममेति ॥२४

श्रुत्वा वाक्यं गोपतेरुग्रभावः
कालात्माऽसौ मन्यमानः स्वभावम् ।
बद्ध्वा भक्तं पुनरेवाऽथ पाशैः
क्रुद्धो रुद्रमभिदुद्राव वेगात् ॥२५

प्रेक्ष्यायान्तं शैलपुत्रीमथेशः
सोऽन्वीक्ष्यान्ते विश्वमायाविधिज्ञः ।
सावज्ञं वै वामपादेन मृत्युं
श्वेतस्यैनं पश्यतो व्याजघान ॥२६

ममार सोऽतिभीषणो महेशपादघातितः ।
रराज देवतापतिः सहोमया पिनाकधृक् ॥२७

---

२२. –a) दे3.4 पौरुषं (→पुरुषं); दे10 रक्त-, ग्र2 म1 पद्म° (→रुक्म°). –b) ते1 °ज्वलाङ्कं (→°ज्वलाङ्गं). –c) का1 म1 उ1 °राशिं (→°रूपं); ब2 प्रश्यति स्म प्रहृष्टो, दे3 पश्य विश्वासनिष्ठो. –d) दे4 ग्र2 चास्मिन् (→चास्मन्); दे1.8-10 मुवें. मुए. मेने चात्मानमप्यागच्छतीति, ते1 मेने चासौ नाशमागच्छतीति.

२३. –a) ते1 चाति° (→नाति°); ब1 दे1.8-10 द1 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. °दूरेऽतिहृष्ट्वा, दे3 °दूरे प्रहृष्टा (→°दूरेऽथहृष्ट्वा). –b) ग्र2 रुद्रो (→रुद्रं); का1 दे3 म1 देवदेवं, दे10 ग्र2 देवदेव्यो (→देवदेव्या); दे1.8.9 न1 सहेशं (→महेशं). –d) का1 दे10 न1 ते1 ग्र2 राजर्षि (→राजर्षिस्).

२४. दे4. d ⊙. –a) ते1 आलोक्यास्मै, ग्र2 आह*सौ, म1 अथाहासौ (→आलोक्यासौ); दे10 रुद्र° (→उग्र°); का1 °कर्मो, ग्र2 म1 °रूपो (→°कर्मा); दे4 भूतहर्त्तुः, दे6 भूतहर्त्ता, ते1 भूतकेतुः, द1 उ1 भूतहव्यः, ग्र2 म1 भूतभव्य, (→भूतभर्त्ता). –c) ब3 दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. एवं (→एकं); दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. सत्वरं, दे4 तत्परे, द1 तत्परं (→मत्परं); दे4 *** (→स्मरन्तं). –d) ब3 देही भीतं, दे2.6 देही भीमं, न1 देगीति मां, ते1 देहीति मे (→देहीतीमं); दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. कालरूपं, दे6 कालमूले, द1 ग्र2 म1 उ1 कालमूर्त्ते (→कालमूचे); दे6 समेति, ते1 दमेति (→ममेति); का1 व्यक्तागच्छ कालमूचे ममेति, ब2 व ** मं कालमृत्युं जयेति.

२५. दे4. ab ⊙. –a) दे1.8-10 मुए. स्मृत्वा, दे3 दृष्ट्वा (→श्रुत्वा); दे3 रूपं (→वाक्यं); का1 दे2 व्यग्र-, ब2 दे1.8-10 न1 द1 ग्र2 म1 मुवें. मुए. रुद्र° (→उग्र°); दे3 °भावं (→°भावः). –b) ब2.3 दे6 मन्यमानश्च भावं, न1 गम्यमानश्च भावं, ते1 मन्यमानस्तु भावं, ग्र2 मन्यते रुद्रभावं (→मन्यमानः स्वभावं). –c) द1 ग्र2 परमं चाथ, म1 परमंश्चाशु, उ1 पक्षपातं च (→पुनरेवाऽथ). –d) दे1.8-10 मुवें. मुए. रुद्रो (→क्रुद्धो); दे1.8.9 मुवें. मुए. रौद्रं, दे10 रुद्रे, द1 ग्र2 म1 रुद्रस् (→रुद्रं); ब1 दे3 न1 द1 ग्र2 म1 त्वभि°, मुवें. मुए. चाभि° (→अभि°).

२६. –a) दे6 प्रेक्ष्यं पात्रं (→प्रेक्ष्यायान्तं); दे3 कालमूर्त्ति, दे6 शैव भीमां, ते1 शैलपुत्र्यां (→शैलपुत्रीं); दे3 कृतान्तं, दे4 महेशः, द1 अथेशं (→अथेशः). –b) ब1.3 न1 ग्र2 सोन्वीक्ष्यन्ते, ते1 सोर्यज्ञान्ते (→सोऽन्वीक्ष्यान्ते); दे4 विश्वमाद्या, ते1 सृष्ट्वा माया, ग्र2 विश्वमायं (→विश्वमाया-); ब2.3 दे2.6 द1 विधिज्ञं (ब2 द1 °ज्ञां) (→°विधिज्ञः). –c) ते1 सोपज्ञं वै, ग्र2 उ1 कृत्वावज्ञं, म1 कृताभिज्ञं (→सावज्ञं वै); ब3 द1 °देवेन (→°पादेन); ब3 सत्यं, दे1.3.8-10 न1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. कालं (→मृत्युं). –d) का1 चेतस्येनं, ब2.3 मुब. राज्ञश्चैनं, दे1 श्वेतोप्येनं, दे6.10 मुवें. मुए. त्वेतस्यैनं (→श्वेतस्येनं); ब2.3 दे6 न1 ह्याजघान, म1 [अ]प्याजघान (→व्याजघान).

२७. –b) का1 ब2.3 दे2 °ताडितः, दे6 ते1 °पातितः (→°घातितः). –c) ते1 चचार (→रराज); द1 ग्र2 म1 °शिवः. (→°पतिः); दे1.8-10 मुवें. मुए. विराजते सहोमया. –d) दे1.8-10 मुवें. मुए. महेश्वरः पिनाकधृक्, दे4 सहोमयापि लोकधृक्.

निरीक्ष्य देवमीश्वरं प्रहृष्टमानसो हरम् ।
ननाम साम्बमव्ययं स राजपुंगवस्तदा ॥२८
नमो भवाय हेतवे हराय विश्वसंभवे ।
नमः शिवाय धीमते नमोऽपवर्गदायिने ॥२९
नमो नमो नमोऽस्तु ते महाविभूतये नमः ।
विभागहीनरूपिणे नमो नराधिपाय ते ॥३०
नमोऽस्तु ते गणेश्वर प्रपन्नदुःखनाशन ।
अनादिनित्यभूतये वराहशृङ्गधारिणे ॥३१
नमो वृषध्वजाय ते कपालमालिने नमः ।
नमो महानटाय ते नमो वृषध्वजाय ते ॥३२
अथानुगृह्य शंकरः प्रणामतत्परं नृपम् ।
स्वगाणपत्यमव्ययं सरूपतामथो ददौ ॥३३
सहोमया सपार्षदः सराजपुंगवो हरः ।
मुनीशसिद्धवन्दितः क्षणाददृश्यतामगात् ॥३४
काले महेशाभिहते लोकनाथः पितामहः ।
अयाचत वरं रुद्रं सजीवोऽयं भवत्विति ॥३५
नास्ति कश्चिदपीशान दोषलेशो वृषध्वज ।
कृतान्तस्यैव भवता तत्कार्यं विनियोजितः ॥३६
स देवदेववचनाद् देवदेवेश्वरो हरः ।
तथास्त्वित्याह विश्वात्मा सोऽपि तादृग्विधोऽभवत् ॥३७
इत्येतत् परमं तीर्थं कालंजरमिति श्रुतम् ।
गत्वाऽभ्यर्च्य महादेवं गाणपत्यं स विन्दति ॥३८ वें.२.३६.३८

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥३५॥

---

२८. ब$_1$. ⊙. –b) दे$_4$ प्रहृष्टमानसोदरं. –c) ग्र$_2$ उ$_1$ सार-, मुब. सात्वं (→सांबं); ग्र$_2$ म$_1$ अद्वयं (→अव्ययं); का$_1$ दे$_4$ नमाम शान्तमव्ययं, ब$_{2.3}$ ननाम साग्रमव्ययं, दे$_{1.8-10}$ मुए. ननामा (दे$_{10}$ °मि) सौतमव्ययं, मुवें. ननाम वै तमव्ययं.

२९. ब$_1$. ⊙. –a) दे$_6$ म$_1$ हराय (→भवाय); का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.6}$ ते$_1$ °शंभवे (→°हेतवे). –b) दे$_6$ भवाय (→हराय).

३०. ब$_1$. ⊙. –a) का$_1$ दे$_6$ नमो नमोस्तुते महा-, द$_1$ म$_1$ नमो नमोऽस्तु देव ते (म$_1$ मे). –b) का$_1$ महाविभूतये नमो नमः, ते$_1$ महाविभूतये * * नमः. –c) दे$_4$ नमो विभागरूपिणे. –d) ब$_3$ दे$_{3.4.6}$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ नमोऽमराधिपाय ते, दे$_{1.8-10}$ मुए. नमो नराधिपत्तये.

३१. ब$_1$. ⊙. –b) दे$_{1.8.9}$ न$_1$ मुवें. मुए. °शासनः, दे$_{10}$ °नाशनः, ग्र$_2$ उ$_1$ °नाशिने, म$_1$ °हारिणो (→°नाशन).

अतः परं दे$_1$ अधिकम्—

* 'नमो वृषध्वजाय ते नमोऽपवर्गदायिने । (= ३२a,२९d)

३२. ब$_1$. ⊙. –b) दे$_6$ °शालिने (→°मालिने). –c) दे$_{1.4.8-10}$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. महानगाय, दे$_3$ महाशयाय (→महानटाय); ब$_2$ विभूतिभूषणाय ते. –d) ब$_2$ नमो महाजटाय ते, दे$_{1.8-10}$ मुए. मुब. विवाहवे हराय ते, दे$_{3.4}$ विवाहवाहनाय ते, ते$_1$ नमो विवाहदायते, द$_1$ पिनाकपाणये नमः, ग्र$_2$ नमो भ** नाशिने, म$_1$ नमो नमो भवाधिनाशिने.

३३. ब$_1$. ⊙. –b) न$_1$ प्रमाणतत्परं नृणां. –c) दे$_6$ अगाण°, दे$_9$ स्वगणा° (→स्वगाण°). –d) ब$_{2.3}$ दे$_{1.3.4.8-10}$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. स्वरूपता-(→सरूपता-); दे$_{1.6.8.9}$ ते$_1$ अथाददौ (→अथो ददौ).

३४. a) द$_1$ अथो° (→सहो°) ब$_2$ द$_1$ सपार्श्वदः (→सपार्षदः). –d) का$_1$ इयात् (→अगात्).

३५. –a) ग्र$_2$ कालं (→काले); दे$_{1.3.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. महेशनि (दे$_1$ वि) हते, ते$_1$ महेशाभिहिते, द$_1$ म$_1$ महेशेन हते, उ$_1$ महेशेन गते (→महेशाभिहते). –c) दे$_{1.8.10}$ रुद्रे, दे$_6$ रुद्रो (→रुद्रं). –d) द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ सजीवोऽयं भवेदिति.

३६. –a) ते$_1$ किञ्चित् (→कश्चित्). –b) दे$_{1.9}$ दोषरेखा (दे$_9$ °षा), दे$_3$ अधिकारी, दे$_8$ दोषरेषो, दे$_{10}$ दोषरेत्रा ?, ग्र$_2$ दोषलोभो, म$_1$ उ$_1$ दोषलोपो (→दोषलेशो); का$_1$ दे$_{1.4}$ ग्र$_2$ उ$_1$ वृषध्वजः, ब$_1$ वृषध्वजं (→वृषध्वज). –c) ब$_2$ दे$_{3.6}$ न$_1$ कृतांतश्चैष-, ते$_1$ कृतान्तस्यैष-, द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ कृतान्तश्चैव (→कृतान्तस्यैव); दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. भविता, दे$_6$ भवतो, द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ भवतात् (→भवता); –d) ते$_1$ यत्कार्यं (→तत्कार्यं).

३७. –a) दे$_3$ स लोकनाथवचनाद्, ते$_1$ स देवो देववचनात्. –b) दे$_3$ द$_1$ म$_1$ देवदेवो महेश्वरः.

३८. –a) दे$_3$ तदेतत् (→इत्येतत्). –b) ब$_1$ श्रुति, दे$_3$ स्मृतं, दे$_{10}$ श्रुतं, + स्मृतं, द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ मुए. मुब. श्रुतिः (→श्रुतं). –c) द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ तत्रा° (→गत्वा°). –d) ब$_1$ दे$_{1.4.8}$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुए. च (→स).

पुष्पिका—[दे$_4$ पुस्तके अध्यायसमाप्तिर्नास्ति]

पुराणनाम—का$_1$ दे$_6$ न$_1$ इति श्रीकूर्मपुराणे, ब$_1$ इति कौर्मे महापुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां, ब$_2$ इति कूर्मपुराणे,

३६

सूत उवाच ।❀

वें२.३७.१ इदमन्यत् परं स्थानं गुह्याद् गुह्यतमं महत् ।
महादेवस्य देवस्य महालयमिति श्रुतम् ।।१
तत्र देवादिदेवेन रुद्रेण त्रिपुरारिणा ।
शिलातले पदं न्यस्तं नास्तिकानां निदर्शनम् ।।२
तत्र पाशुपताः शान्ता भस्मोद्धूलितविग्रहाः ।
उपासते महादेवं वेदाध्ययनतत्पराः ।।३
स्नात्वा तत्र पदं शार्वं दृष्ट्वा भक्तिपुरःसरम् ।
नमस्कृत्वाऽथ शिरसा रुद्रसामीप्यमाप्नुयात् ।।४
अन्यच्च देवदेवस्य स्थानं शंभोर्महात्मनः ।
केदारमिति विख्यातं सिद्धानामालयं शुभम् ।।५
तत्र स्नात्वा महादेवमभ्यर्च्य वृषकेतनम् ।
पीत्वा चैवोदकं शुद्धं गाणपत्यमवाप्नुयात् ।।६
श्राद्धदानादिकं कृत्वा ह्यक्षयं लभते फलम् ।
द्विजातिप्रवरैर्जुष्टं योगिभिर्यतमानसैः ।।७
तीर्थं प्लक्षावतरणं सर्वपापविनाशनम् ।
तत्राभ्यर्च्य श्रीनिवासं विष्णुलोके महीयते ।।८
अन्यं मगधराजस्य तीर्थं स्वर्गगतिप्रदम् ।

ब3 दे2 इत्यादिपुराणे कौर्मे, दे1 इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिविभागे, दे3 इति कूर्मपुराणे, दे8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिभागे, ते1 इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे, मुवें. इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्धे, मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे उपविभागे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे उपरिभागे. **अध्यायनाम**—ब2 दे3 न1 द1 म1 उ1. ⊙; का1 ब1.3 दे2 पुण्यायतनवर्णने कालवधो (ब3 °रो) नाम, दे1.8-10 मुवें. मुए. कालवधे, दे6 ते1 कालवधो नाम, ग्र2 तीर्थप्रशंसायां मृत्युवधं नाम, मुब. तीर्थोपाख्याने कालवधे. **अध्यायसंख्या**—दे6. ⊙; का1 ब1.3 दे2 चतुस्त्रिंशोऽध्यायः, ब2 ।।३४।।, दे1.10 मुवें. षड्त्रिंशोऽध्यायः ।।३६।।, दे3.8.9 द1 ग्र2 म1 मुए. षट्त्रिंशोऽध्यायः, न1 षडशीतितमोऽध्यायः, ते1 पंचत्रिंशोऽध्यायः, उ1 षट्त्रिंशोऽध्यायः ।।श्री।।, मुब. पंचत्रिंशोऽध्यायः ।।३५।।.

३६

❀ दे4. ⊙; दे8.9 सूत उ.; न1 व्यासः; ते1 श्रीशिवः, + सूतः; द1 म1 श्रीसूतः; ग्र2 उ1 सूतः.

१. –a) दे6 सत्परमं, ते1 अस्य परं (→अन्यत्परं). –b) दे1.4.8.9 द1 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. गुह्यतरं (→गुह्यतमं). –d) मुवें. मुए. मुब. महालयः, द1 ग्र2 म1 उ1 महाकालं (→महालयं) दे1.6.8.10 ग्र2 उ1 श्रुतिः (→श्रुतम्).

२. –a) ब2 देवाति°, ब3 दे1.3.6.8.9 मुब. देवाधि° (→देवादि°). –d) दे1.8.10 नास्ति कालानिदर्शनं, ग्र2 नास्ति कालाग्निदर्शने.

३. –a) उ1 जाता (→शान्ता).

४. ग्र2. ४a–५d ⊙. –a) दे6 स्नात्वाभद्र, न1 तत्र स्नात्वा (→स्नात्वा तत्र); का1 परं तीर्थं, ब1 पदं शीघ्रं, दे3 पदं सार्द्धं, दे4 परं सवं(र्वं?), दे6 पदं पार्श्वं, दे10 पदं शार्वं, न1 द1 पदं शर्वं, ते1 पदं सर्वं (→पदं शार्वं). –c) ब2.3 न1 नमस्कृत्याथ, दे6 नमस्तुत्याथ, ते1 नमस्कृत्वा च (→नमस्कृत्वाथ). –d) का1 ब2 दे2 ते1 म1 रुद्रसारूप्यं, ब3 शिवसायुज्यं, दे4 रुद्रं सामीप्यं, दे6 रुद्रसायुज्यं, न1 रुद्रसान्निध्यं (→रुद्रसामीप्यं).

५. ब1 दे6 ते1 ग्र2. ⊙. –a) उ1 अन्यत्तु (→अन्यच्च); दे10 °देवेश- (→°देवस्य).

६. ब1 दे6 ते1. ⊙. –a) द1 ग्र2 म1 उ1 समभ्यर्च्य (→महादेवं). –b) का1 दे2 दृष्ट्वा च, दे4 अन्यत्र (→अभ्यर्च्य). दे3 समभ्यर्च्य श्वकेतनम्, द1 ग्र2 म1 उ1 महादेवं (उ1 °वः) सनातनं. –d) दे1 गणपत्यं (→गाणपत्यम्).

७. –a) ब2.3 श्राद्धं (→श्राद्ध-). –b) ब1.3 दे6 ते1 [अ]प्यक्षयं, ग्र2 लक्ष्यं (→ह्यक्षयं). –c) ब1 हृष्टं, ब3 दे6 युष्टं, ते1 घुष्टं (→जुष्टं). –d) दे1.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. जित° (→यत°).

८. –a) दे3 प्लक्षाख्य°, द1 वृक्षाव° (→प्लक्षाव°); दे6 प्लक्षावतरणं तीर्थं. –b) द1 ग्र2 म1 उ1 °प्रणाशनं (→°विनाशनम्).

९. ब1. ⊙; ते1. ९d–२९b ⊙. –a) का1 अन्यं तु मगधराजस्य, ब2.3 दे1.3.4.8-10 न1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. अन्यच्च मगधारण्यं. –b) ब2.3 दे6 ते1

अक्षयं विन्दति स्वर्गं तत्र गत्वा द्विजोत्तमः ॥९
तीर्थं कनखलं पुण्यं महापातकनाशनम् ।
यत्र देवेन रुद्रेण यज्ञो दक्षस्य नाशितः ॥१०
तत्र गङ्गामुपस्पृश्य शुचिर्भावसमन्वितः ।
मुच्यते सर्वपापैस्तु ब्रह्मलोकं लभेन्मृतः ॥११
महातीर्थमिति ख्यातं पुण्यं नारायणप्रियम् ।
तत्राभ्यर्च्य हृषीकेशं श्वेतद्वीपं निगच्छति ॥१२
अन्यच्च तीर्थप्रवरं नाम्ना श्रीपर्वतं शुभम् ।
तत्र प्राणान् परित्यज्य रुद्रस्य दयितो भवेत् ॥१३
तत्र सन्निहितो रुद्रो देव्या सह महेश्वरः ।
स्नानपिण्डादिकं तत्र कृतमक्षय्यमुत्तमम् ॥१४
गोदावरी नदी पुण्या सर्वपापविनाशनी ।
तत्र स्नात्वा पितॄन् देवांस्तर्पयित्वा यथाविधि ।
सर्वपापविशुद्धात्मा गोसहस्रफलं लभेत् ॥१५
पवित्रसलिला पुण्या कावेरी विपुला नदी ।
तस्यां स्नात्वोदकं कृत्वा मुच्यते सर्वपातकैः ।
त्रिरात्रोपोषितेनाथ एकरात्रोषितेन वा ॥१६
द्विजातीनां तु कथितं तीर्थानामिह सेवनम् ।
यस्य वाङ्मनसी शुद्धे हस्तपादौ च संस्थितौ ।
अलोलुपो ब्रह्मचारी तीर्थानां फलमाप्नुयात् ॥१७
स्वामितीर्थं महातीर्थं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ।
तत्र सन्निहितो नित्यं स्कन्दोऽमरनमस्कृतः ॥१८
स्नात्वा कुमारधारायां कृत्वा देवादितर्पणम् ।
आराध्य षण्मुखं देवं स्कन्देन सह मोदते ॥१९
नदी त्रैलोक्यविख्याता ताम्रपर्णीति नामतः ।
तत्र स्नात्वा पितॄन् भक्त्या तर्पयित्वा यथाविधि ।
पापकर्तॄनपि पितॄंस्तारयेन्नात्र संशयः ॥२० वें.२.३७.२२

स्वर्गलोक°, दे$_{1.3.4.8-10}$ न$_1$ ग्र$_2$ मुवें. मुए. मुब. सर्वलोक° (→तीर्थं स्वर्ग°); द$_1$ सर्वलोके मतिप्रदम्, म$_1$ उ$_1$ सर्वलोकाभयप्रदम्. –c) दे$_{1.3.8-10}$ न$_1$ मुवें. मुए. मुब. विन्दते, दे$_4$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ लभते (→विन्दति). –d) दे$_6$ द्विजोत्तम, उ$_1$ द्विजोत्तमाः (→द्विजोत्तमः).

१०. ते$_1$. ⊙ –a) उ$_1$ जन * ले (→कनखलं). –c) द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ तत्र (→यत्र). –d) का$_1$ यागो (→यज्ञो).

११. ते$_1$. ⊙. –a) ब$_1$ अत्र (→तत्र). –b) द$_1$ म$_1$ उ$_1$ भक्ति°, ग्र$_2$ भस्म° (→भाव°). –d) दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. ब्रह्मलोके (दे$_{1.8.9}$ °कं) वसेन्नरः, दे$_{3.4.10}$ द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ ब्रह्मलोकं लभेन्न (दे$_3$ व°) रः, म$_1$ ब्रह्मलोकं व्रजेन्नरः.

१२. ब$_1$ ते$_1$. ⊙. –d) का$_1$ मुवें. मुए. स गच्छति, दे$_4$ हि गच्छति (→निगच्छति); दे$_3$ श्वेतद्वीपे तु गच्छति.

१३. ते$_1$. ⊙. –b) दे$_6$ नामा (→नाम्ना). –c) दे$_{1.8.9}$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. अत्र (→तत्र). –d) दे$_4$ प्रियतो (→दयितो).

१४. ब$_{1.2}$ ते$_1$. ⊙. –a) दे$_4$ सन्निहिते रुद्रे (→सन्निहितो रुद्रो). –b) न$_1$ सदेश्वरः (→महेश्वरः); दे$_4$ देवस्य सहमेश्वरः. –c) ब$_3$ दे$_3$ म$_1$ स्नानं (→स्नान-). –d) दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. दत्तं, दे$_{10}$ तदं(?), उ$_1$ कुलं (→कृतं).

१५. ते$_1$. ⊙; ब$_2$. ab ⊙. –a) दे$_3$ तत्र गोदावरी पुण्या, न$_1$ गोदावरीं नदीं पुण्यां. –b) का$_1$ ब$_3$ दे$_{4.6}$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ °विनाशिनी, दे$_{1.3.10}$ न$_1$ मुवें. मुए. °प्रणाशिनी (न$_1$ °नीं), मुब. °प्रणाशनी (→°विनाशनी). –d) ब$_1$ तथा विधिः, ब$_3$ यथाविधि, दे$_{1.10}$ उ$_1$ यथाविधिः (→यथाविधि).

१६. ते$_1$. ⊙; ब$_1$. ef ⊙. –a) ग्र$_2$ °फलदा (→°सलिला). –b) दे$_3$ विश्रुता°, न$_1$ विमला° (→विपुला°). –c) दे$_6$ तस्या, ग्र$_2$ उ$_1$ तस्य (→तस्यां); ब$_2$ स्नानादिकं, दे$_6$ स्नातोदकं (→स्नात्वोदकं); दे$_4$ पीत्वा (→कृत्वा). –f) दे$_4$ एकरात्रोषितोऽपि वा.

अतः परं ब$_{2.3}$ पुस्तकयोरधिकम्—

32. *विमुक्तः सर्वपापेभ्यो रुद्रसारूप्यमाप्नुयात् ।

१७. ब$_1$ ते$_1$. ⊙; द$_1$. ab ⊙. –a) ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ समुद्दिष्टं (→तु कथितं). –b) दे$_4$ हि स सेवनम्, ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ इह पावनम् (→इह सेवनम्). –c) ग्र$_2$ उ$_1$ तस्य (→यस्य); मुब. वाङ्मनसे (→वाङ्मनसी); दे$_6$ शुद्धौ, ग्र$_2$ शुद्धो (→शुद्धे). –d) द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ यस्य (→हस्त-); ब$_2$ दे$_{1.3.8.9}$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुए. मुब. संयतौ, दे$_{10}$ संयुतौ (→संस्थितौ).

१८. ब$_1$ ते$_1$. ⊙. –a) दे$_6$ स्वानि तीर्थं (→स्वामितीर्थं); द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ महापुण्यं (→महातीर्थं). –d) ब$_2$ स्कन्दो साधु° (→स्कन्दोऽमर°).

१९. ब$_1$ ते$_1$. ⊙. –a) ब$_2$ कुमारमाराध्य (→कुमारधारायां). –c) दे$_4$ आराध्या (→आराध्य).

२०. ब$_1$ ते$_1$. ⊙. –a) दे$_4$ °विख्यातां (→°विख्याता). –b) न$_1$ दामपत्नीति, द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ कृष्णवेणीति (→ताम्रपर्णीति). –d) ब$_1$ दे$_{8.10}$ उ$_1$ यथाविधिः (→यथविधि).

वें.२.३७.२३ चन्द्रतीर्थमिति ख्यातं कावेर्याः प्रभवेऽक्षयम्।
तीर्थं तत्र भवेद् वस्तुं मृतानां स्वर्गतिर्ध्रुवा ॥२१
विन्ध्यपादे प्रपश्यन्ति देवदेवं सदाशिवम् ।
भक्त्या ये ते न पश्यन्ति यमस्य सदनं द्विजाः ॥२२
देविकायां वृषो नाम तीर्थं सिद्धनिषेवितम् ।
तत्र स्नात्वोदकं दत्वा योगसिद्धिं च विन्दति ॥२३
दशाश्वमेधिकं तीर्थं सर्वपापविनाशनम् ।
दशानामश्वमेधानां तत्राप्नोति फलं नरः ॥२४
पुण्डरीकं महातीर्थं ब्राह्मणैरुपसेवितम् ।
तत्राभिगम्य युक्तात्मा पौण्डरीकफलं लभेत् ॥२५
तीर्थेभ्यः परमं तीर्थं ब्रह्मतीर्थमिति श्रुतम् ।
ब्रह्माणमर्चयित्वा तु ब्रह्मलोके महीयते ॥२६
सरस्वत्या विनशनं प्लक्षप्रस्रवणं शुभम् ।
व्यासतीर्थं परं तीर्थं मैनाकं च नगोत्तमम् ।
यमुनाप्रभवं चैव सर्वपापविशोधनम् ॥२७
पितॄणां दुहिता देवी गन्धकालीति विश्रुता ।
तस्यां स्नात्वा दिवं याति मृतो जातिस्मरो भवेत् ॥२८
कुरबेतुङ्गं पापघ्नं सिद्धचारणसेवितम् ।
प्राणांस्तत्र परित्यज्य कुबेरानुचरो भवेत् ॥२९
उमातुङ्गमिति ख्यातं यत्र सा रुद्रवल्लभा ।
तत्राभ्यर्च्य महादेवीं गोसहस्रफलं लभेत् ॥३०

---

२१. ब1 ते1. ⊙. –b) ब3 कावेर्याश्च भवक्षयं, दे4 केवेद्यां प्रभवाक्षयं. –c) दे1.8-10 द1 मुवें. मुए. मुब. तीर्थे (→तीर्थं); दे3 तच्च (→तत्र); ब2 कृत्यं, दे1.4.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. दत्तं, दे3 नित्यं (→वस्तुं). –d) न1 स्मृतानां (→मृतानां); का1 दे2 च गतिर्ध्रुवा, ब2 स्वर्गतिप्रदम्, दे1.3.4.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. सद्गतिप्रदम्, दे6 स्वर्गतिध्रुवं (→स्वर्गतिर्ध्रुवा).

२२. ब1 ते1. ⊙; ग्र2. bc ⊙. –a) द1 ग्र2 म1 उ1 विधूय पापं पश्यन्ति. –b) दे6 यदाशिवम् (→सदाशिवम्). –c) का1 भक्त्या तं ये न, दे2.8-10 मुवें. मुए. भक्ता ये तेन, दे3 सद्भक्तास्तेन, दे4 भक्त्या ये न प्र-, न1 भक्ता तोये न, द1 भक्ता ये तु न, म1 उ1 भक्त्या ये तु न (→भक्त्या ये ते न). –d) का1 ब3 दे1.2.4.6.8-10 न1 उ1 मुवें. मुए. मुब. वदनं (→सदनं).

२३. ब1 ते1. ⊙. –a) दे6 देवकायां (→देविकायां); दे3 वृको, दे4 वृषा (→वृषो). –c) दे1.6.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. कृत्वा, द1 ग्र2 म1 उ1 पीत्वा (→दत्वा).

२४. ते1. ⊙. –a) दे4 (त) द्दशाश्व° (→दशाश्व°); ब1 पुण्यं, +तीर्थं (→तीर्थं). –b) दे1.8-10 मुवें. मुए. °विनाशकम्, दे3 °प्रणाशनं (→°विनाशनम्). –d) ब2 तत्र तीर्थे, दे3 न1 तत्प्राप्नोति, म1 अवाप्नोति (→तत्राप्नोति); द1 ग्र2 म1 उ1 बहु (→नरः).

२५. ते1. ⊙. –a) दे1.6.8.9 मुवें. मुए. मुब. तथा-तीर्थं, दे6 तथा तीर्थे, दे10 यथा तीर्थं (→महातीर्थं). –b) का1 ब2.3 दे1-3.6.8.9 मुवें. मुए. मुब. उपशोभितम् (→उपसेवितम्); दे4 ब्राह्मणत्रयसेवितम्. –c) ग्र2 युक्तानां (→युक्तात्मा). –d) दे1.3.4.8-10 न1 द1 ग्र2 उ1 मुवें. मुए. पुण्डरीक° (→पौण्डरीक°).

२६. ब1 ते1. ⊙. –a) द1 तत्त्वेन (→तीर्थेभ्यः). –b) दे1.8-10 उ1 मुवें. मुए. स्मृतम् (→श्रुतम्); द1 अतिपुण्यतमं, ग्र2 म1 ब्राह्म (म1 °ह्म) पुण्यतमं स्मृतम् (म1 शुभम्). –c) दे1.4 मुवें. मुए. मुब. [अ] त्र, दे10 च (→तु); द1 बहुभ्यस्तर्पयित्वा तु, ग्र2 म1 उ1 ब्र(म1 ब्रा°)ह्मणांस्तर्पयित्वा तु.

२७. दे2 ते1. ⊙. –a) ब1 दे4 सरस्वत्यां (→सरस्वत्या); द1 ग्र2 उ1 सरस्वत्यापि सन्दर्शं, म1 सरस्वत्यापि संस्पृष्टं. –b) का1 दे6 प्राक्षं प्रश्रवणं, ब1.3 दे3 न1 प्लक्षं प्रस्रवणं, ब2 प्लक्षैकाप्रवणं, ग्र2 उ1 ऋक्षप्रस्रवणं (→प्लक्षप्रस्रवणं). –c) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. इति ख्यातं, द1 ग्र2 म1 उ1 महातीर्थं (→परं तीर्थं). –d) दे1.3.8-10 न1 द1 म1 मुवें. मुए. मुब. मैनाकश्च (→मैनाकं च); दे1.3.8-10 न1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. नगोत्तमः (→नगोत्तमम्). –e) दे1.3.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. °प्रभवश्चैव, द1 ग्र2 म1 उ1 °सभवश्चैव (→°प्रभवं चैव). –f) दे1.8-10 मुवें मुए. मुब. °विनाशनः, न1 °विशोधनः, ग्र2 °विमोचनं (→°विशोधनं).

२८. दे2 ते1. ⊙. –a) का1 गन्धकालेति, दे4 गंधकारीति, द1 गणशांति-, म1 गणकालीति (→गन्धकालीति). –c) ब2.3 दे4.8-10 मुए. मुब. दिवं यांति, द1 ग्र2 म1 उ1 शिवं यान्ति (म1 उ1 °ति) (→°दिवं याति). –d) ब1 यातिस्मृतो (→जातिस्मरो).

२९. दे2. ⊙; ते1. a ⊙. –b) ब1 सिद्धगन्धर्व° (→सिद्धचारण°). –c) ते1 परित्यक्त्वा (→परित्यज्य).

३०. दे2. ⊙. –a) ब3 दे6 उत्तमांगं (→उमातुङ्गं). –b) दे4 परमा देववल्लभा. –c) का1 ब2 द1 ग्र2 उ1 महादेवं (→महादेवीं).

भृगुतुङ्गे तपस्तप्तं श्राद्धं दानं तथा कृतम् ।
कुलान्युभयतः सप्त पुनातीति श्रुतिर्मम ॥३१
काश्यपस्य महातीर्थं कालसर्पिरिति श्रुतम् ।
तत्र श्राद्धानि देयानि नित्यं पापक्षयेच्छया ॥३२
दशार्णायां तथा दानं श्राद्धं होमस्तथा जपः ।
अक्षयं चाव्ययं चैव कृतं भवति सर्वदा ॥३३
तीर्थं द्विजातिभिर्जुष्टं नाम्ना वै कुरुजाङ्गलम् ।
दत्त्वा तु दानं विधिवद् ब्रह्मलोके महीयते ॥३४
वैतरण्यां महातीर्थे स्वर्णवेद्यां तथैव च ।
धर्मपृष्ठे च सरसि ब्रह्मणः परमे शुभे ॥३५
भरतस्याश्रमे पुण्ये पुण्ये श्राद्धवटे शुभे ।
महाह्रदे च कौशिक्यां दत्तं भवति चाक्षयम् ॥३६
मुञ्जपृष्ठे पदं न्यस्तं महादेवेन धीमता ।
हिताय सर्वभूतानां नास्तिकानां निदर्शनम् ॥३७
अल्पेनापि तु कालेन नरो धर्मपरायणः ।
पाप्मानमुत्सृजत्याशु जीर्णां त्वचमिवोरगः ॥३८
नाम्ना कनकनन्देति तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम् ।
उदीच्यां मुञ्जपृष्ठस्य ब्रह्मर्षिगणसेवितम् ॥३९
तत्र स्नात्वा दिवं यान्ति सशरीरा द्विजातयः ।
दत्तं चापि सदा श्राद्धमक्षयं समुदाहृतम् ।
ऋणैस्त्रिभिर्नरः स्नात्वा मुच्यते क्षीणकल्मषः ॥४० वें.२.३७.४३

---

३१. दे2. ⊙. –a) दे1 तपस्तप्तुं, ते1 तपस्तप्त्वा (→तपस्तप्तं). –b) ब2 दानं श्राद्धं, द1 ग्र2 म1 उ1 तत्र श्राद्धं (→श्राद्धं दानं). –c) ते1 ग्र2 तत्र (→सप्त). –d) दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. मतिर् (→श्रुतिर्).

३२. ब1 दे2. ⊙. –b) दे8 कालसर्पिमी (रि)ति, दे9 कालसर्पिमिति, ग्र2 ** सर्पिरिति (→कालसर्पिरिति); ते1 कालसर्प इति श्रुतिः.

३३. दे2. ⊙. –a) का1 ब्राह्मणानां, द1 म1 उ1 दशार्णानां (→दशार्णायां); ग्र2 श्राद्धं (→दानं). –b) का1 ते1 होमं तथा, ब1.2 दे4 द1 ग्र2 उ1 होमस्तपो, दे1.8-10 न1 म1 मुवें. मुए. मुब. होमं तपो (→होमस्तथा); न1 जपं (→जपः). –c) दे3 चाक्षयं (→चाव्ययं). –d) का1 ब2.3 दे6 न1 ते1 दत्तं, ब1 दत्ते (→कृतं); न1 तरति (→भवति); का1 ब1-3 दे6 ते1 नान्यथा (→सर्वदा).

३४. ब1 दे2. ⊙. –b) ब3 ते1 नाम वै, दे4 नाम्ना च (→नाम्ना वै). –c) ब2 दे6 न1 मुब. दत्वात्र, दे4 द1 ग्र2 म1 उ1 दत्वा च (→दत्त्वा तु); ग्र2 म1 उ1 विविधं (→विधिवद्); का1 दत्त्वा दानं च विधिवद्, दे3 तत्रान्नं विधिवद्दत्वा.

३५. ब1. ⊙; दे4. ३५c-३६d ⊙ (द. सं.). –a) दे8.9 वैतरण्या, ग्र2 वैतेरण्यं (→वैतरण्यां); दे3.4 द1 ग्र2 म1 महातीर्थं (→महातीर्थे). –b) का1 ब3 दे2 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 स्वर्णवत्यां, दे6 स्वर्गवत्यं (→स्वर्णवेद्यां); दे3 स्वर्णरेखाख्यमेव च. –c) दे1.8.9 मुए. मुब. ब्रह्मपृष्ठे (→धर्मपृष्ठे); ब3 दे1.8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. शिरसि, दे3 परमं, द1 सदसि, ग्र2 जनितं, म1 विपुलं (→सरसि). –d) ग्र2 ब्रह्मणे (→ब्रह्मणः); म1 परमं शुभम् (→परमे शुभे); दे3 ब्रह्मणस्तीर्थमुत्तमं.

३६. दे4. ⊙. –b) ब3 क्षेत्रे, दे3 ** (→पुण्ये); का1 शुद्धवटे, दे1 गृध्रे वने, दे3 दारुवने, दे8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. गृध्रवने (न1 °टे), द1 ग्र2 म1 उ1 मृगवने (→श्राद्धवटे); ते1 ** श्राद्ध(व)सुशोभने. –c) ब1 महादेवेथ, दे1 महाहृदे च, दे6 महांगदेव, द1 महार्हदेव-, ग्र2 म1 महादेवस्य (→महाह्रदे च).

३७. ब1. ⊙. –a) दे1.8-10 न1 मुवें. मुए. मुण्ड (दे8-10 °ण्डा) पृष्ठे, द1 ग्र2 म1 उ1 मोक्षपृष्ठे (→मुञ्जपृष्ठे); दे6 पृष्ठं (→न्यस्तं). –b) म1 शम्भुना (→धीमता). –c) का1 हताय (→हिताय). –d) द1 ग्र2 नास्तिकाय (→नास्तिकानां); न1 नास्तिका नातिदर्शनम्.

३८. ब1. ⊙. –a) दे4 ते1 अन्येनापि (→अल्पेनापि); का1 हि, दे3 द1 ग्र2 म1 च (→तु). –c) ब2.3 दे2.6 न1 ते1 उत्सृजत्यत्र, दे4 उ1 उत्सृजंत्यत्र, मुब. उत्सृजेद् यत्र (→उत्सृजत्याशु); का1 पाप्मानामाशु तत्याज.

३९. ब1. ⊙. –a) ब2 कनखलञ्चैव, ब3 कनखनमिति, दे6 कनखलं त्वेति, न1 कनकनां देवि, ग्र2 ** कनन्दती (→कनकनन्देति). –b) ग्र2 तीर्थं त्रैलोक्यं नाम विश्रुतम्. –c) ब2 उदिची, ब3 दे6 उदीच्यं, ग्र2 उदीच्या (→उदीच्यां); दे1.8-10 मुवें. मुए. ब्रह्मपृष्ठस्य, न1 मुंडपृष्ठस्य, ग्र2 मुञ्चपृष्ठस्य. (→मुञ्जपृष्ठस्य).

४०. ब1. ⊙. –a) दे1.6 म1 याति (→यान्ति). –b) ग्र2 म1 सशरीरं, मुब. कुलीना वा (→सशरीरा). –c) दे1-4.8.9 ते1 द1 मुवें. मुए. मुब. वापि (→चापि); दे4 उ1 तथा ग्र2 तदा (→सदा). –d) दे4.10 अक्षय्य (→अक्षयं). –f) ब3

वें०२.३७.४४ मानसे सरसि स्नात्वा शक्रस्यार्द्धासनं लभेत् ।
उत्तरं मानसं गत्वा सिद्धिं प्राप्नोत्यनुत्तमाम् ।।४१
तस्मान्निर्वर्त्तयेच्छ्राद्धं यथाशक्ति यथाबलम् ।
कामान् स लभते दिव्यान् मोक्षोपायं च विन्दति ।।४२
पर्वतो हिमवान्नाम नानाधातुविभूषितः ।
योजनानां सहस्राणि सोऽशीतिस्त्वायतो गिरिः ।
सिद्धचारणसंकीर्णो देवर्षिगणसेवितः ।।४३
तत्र पुष्करिणी रम्या सुषुम्ना नाम नामतः ।
तत्र गत्वा द्विजो विद्वान् ब्रह्महत्यां विमुञ्चति ।।४४
श्राद्धं भवति चाक्षय्यं तत्र दत्तं महोदयम् ।
तारयेच्च पितॄन् सम्यग् दश पूर्वान् दशापरान् ।।४५

सर्वत्र हिमवान् पुण्यो गङ्गा पुण्या समन्ततः ।
नद्यः समुद्रगाः पुण्याः समुद्रश्च विशेषतः ।।४६
बदर्याश्रममासाद्य मुच्यते कलिकल्मषात् ।
तत्र नारायणो देवो नरेणास्ते सनातनः ।।४७
अक्षयं तत्र दानं स्यात् जप्यं वाऽपि तथाविधम् ।
महादेवप्रियं तीर्थं पावनं तद् विशेषतः ।
तारयेच्च पितॄन् सर्वान् दत्त्वा श्राद्धं समाहितः ।।४८
देवदारुवनं पुण्यं सिद्धगन्धर्वसेवितम् ।
महादेवेन देवेन तत्र दत्तं महद् वरं ।।४९
मोहयित्वा मुनीन् सर्वान् पुनस्तैः संप्रपूजितः ।
प्रसन्नो भगवानीशो मुनीन्द्रान् प्राह भावितान् ।।५०

घोरकल्मशः, ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ क्षीणकिल्बिषः, उ$_1$ सर्वकल्मषैः (→क्षीणकल्मषः).

४१. ब$_1$. ⊙. –a) दे$_{10}$ मनसे (→मानसे). –b) ते$_1$ शक्रस्य भवनं, ग्र$_2$ शक्रस्यार्द्धफलं (→शक्रस्यार्द्धासनं); उ$_1$ भवेत् (→लभेत्). –c) ते$_1$ स्नात्वा (→गत्वा).

४२. ब$_1$. ⊙; ब$_2$. cd ⊙. –a) ब$_{2.3}$ दे$_{2.3}$ न$_1$ ते$_1$ मुब. तस्मिन् (→तस्मात्); ब$_3$ निवर्णयेत्, दे$_{2.4.9}$ निवर्त्तयेत् (→निर्वर्त्तयेत्); न$_1$ श्राद्धे (→श्राद्धं); द$_1$ म$_1$ उ$_1$ तस्मिन्नेव हितं (द$_1$ °ते) श्राद्धं, ग्र$_2$ तस्मिन्नेव कृतश्राद्धं. –b) उ$_1$ °फलं (→°बलम्). –c) दे$_{1.8-10}$ न$_1$ मुवें. मुए. मुब. स कामान् (→कामान् स); दे$_4$ विद्वान् (→दिव्यान्). –d) म$_1$ सोमलोकं स विन्दति.

४३. दे$_4$. c-f ⊙. –a) दे$_{8-10}$ हिमवन्नाम (→हिमवान्नाम). –b) दे$_3$ °विचित्रितः (→°विभूषितः); दे$_4$ शैलराजस्तु नामतः. –c) ते$_1$ सहस्राणां (→सहस्राणि). –d) का$_1$ ह्यशीतिस्, दे$_{1.8-10}$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. साशीतिस्, द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ योशीतिस् (→सोऽशीतिस्); दे$_3$ स्थीयते, दे$_{10}$ त्वायते, उ$_1$ स्थायते (→त्वायतो). –e) ग्र$_2$ °संकीर्णैः, + °गन्धर्वैः (→°संकीर्णो). –f) का$_1$ ब$_{1.3}$ दे$_{2.6}$ न$_1$ उ$_1$ °संवृतः (→°सेवितः).

४४. दे$_4$. ab ⊙. –a) ब$_1$ न$_1$ पुष्करणी, ग्र$_2$ पुष्करिणीं (→पुष्करिणी). –b) का$_1$ सुपृष्टा, ब$_{2.3}$ स्वपुष्टा, दे$_{2.6}$ सुपुष्टा, दे$_{8.9}$ सुषुम्ला (→सुषुम्ना). –d) द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ व्यपोहति (→विमुञ्चति).

४५. ब$_1$. ⊙; दे$_{1.3.8-10}$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$. ab ⊙. –b) का$_1$ यत्र (→तत्र). –d) न$_1$ दशोपरान्, द$_1$ दशोत्तरान् (→दशापरान्).

४६. ब$_1$. ⊙. –a) ग्र$_2$ सवित्रि (→सर्वत्र). –b) म$_1$ सनातनः (नाः) (→समन्ततः). –c) न$_1$ सद्यः (→नद्यः). –d) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{3.4.6}$ न$_1$ ते$_1$ समुद्राश्च (→समुद्रश्च); का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.6}$ न$_1$ ते$_1$ द्विजोत्तमाः (→विशेषतः).

४७. –b) द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ मुमुचे (→मुच्यते); का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_2$ कलिकिल्बिषात्, दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. सर्वकिल्बिषात् (→कलिकल्मषात्). –d) का$_1$ सुसंयुतः, दे$_{2.6}$ समंततः (→सनातनः); ब$_{2.3}$ नरश्चास्ते समन्ततः.

४८. ब$_1$. ⊙. –a) द$_1$ म$_1$ उ$_1$ दत्तं, ग्र$_2$ जप्त्वा (→दानं). –b) दे$_3$ जपं चापि, न$_1$ जप्यं चापि, द$_1$ उ$_1$ जप्तं वापि, ग्र$_2$ दत्तञ्चापि (→जप्यं वापि); दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. श्राद्धदानादिकञ्च यत्, दे$_4$ जप्यं वापि यथाविधि, म$_1$ दत्तञ्चापि तथाक्षयः. –d) ब$_2$ पावनं तन्निषेवितं, उ$_1$ पापं चैव विशोषितं. –e) म$_1$ देवान् (→सर्वान्). –f) का$_1$ समंततः, दे$_4$ समन्वितः, ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ विशेषतः (→समाहितः); द$_1$ दशपूर्वान्दशोत्तरान्.

अतः परम् दे$_4$ पुस्तके अत्रैवाध्यायसमाप्तिर्विद्यते—

इति श्रीकूर्मपुराणे पंचत्रिंशोध्यायः ।

४८ श्लोकात्परं द$_1$ अधिकम्—

* सर्वत्र हिमवान् पुण्यो गंगा पुण्या समन्ततः ।
नद्यः समुद्रगाः पुण्याः दत्त्वा श्राद्धं विशेषतः ।
(=४६abc, ४८d)

४९. –a) दे$_{1.8-10}$ न$_1$ मुवें. मुए. मुब. महता देवदेवेन. –d) का$_1$ दे$_2$ महद्वनं, ब$_1$ महत्तरं, ब$_2$ मुब. महाफलं, ब$_3$ महद्बलं, दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. महेश्वरम्, दे$_{6.10}$ महद्धनं (→महद्वरं).

५०. दे$_3$. cd ⊙. –a) दे$_3$ पितॄन्, दे$_4$ पुरा (→मुनीन्). –b) दे$_1$ मनस्तैः, मुवें. मुए. मुब. समस्तैः (→पुनस्तैः); का$_1$

इहाश्रमवरे रम्ये निवसिष्यथ सर्वदा ।
मद्भावनासमायुक्तास्ततः सिद्धिमवाप्स्यथ ।।५१
येऽत्र मामर्चयन्तीह लोके धर्मपरा जनाः ।
तेषां ददामि परमं गाणपत्यं हि शाश्वतम् ।।५२
अत्र नित्यं वसिष्यामि सह नारायणेन च ।
प्राणानिह नरस्त्यक्त्वा न भूयो जन्म विन्दति ।।५३
संस्मरन्ति च ये तीर्थं देशान्तरगता जनाः ।
तेषां च सर्वपापानि नाशयामि द्विजोत्तमाः ।।५४
श्राद्धं दानं तपो होमः पिण्डनिर्वपणं तथा ।
ध्यानं जपश्च नियमः सर्वमत्राक्षयं कृतम् ।।५५
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन द्रष्टव्यं हि द्विजातिभिः ।
देवदारुवनं पुण्यं महादेवनिषेवितम् ।।५६
यत्रेश्वरो महादेवो विष्णुर्वा पुरुषोत्तमः ।
तत्र सन्निहिता गङ्गातीर्थान्यायतनानि च ।।५७ वें.२.३७.६१

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्त्र्यां संहितायामुपरिविभागे षट्त्रिंशोऽध्यायः ।।३६।।

सर्वान्यस्तैः प्रपूजितः, दे3 दत्त्वा श्राद्धं समाहितः. –c) दे6 प्रमत्तो (→प्रसन्नो); उ1 हि भवानीशो (→भगवानीशो). –d) दे4 भाषितान् (→भावितान्).

५१. –a) दे4 महाश्रमः (→इहाश्रम-); दे10 उ1 पुण्ये (→रम्ये); दे3 देवदारुवनं पुण्यं, द1 इहास्ते मन्दरे रम्ये, ग्र2 इहास्ते पर्वते पुण्ये, म1 इहास्ते मन्दरे पुण्ये. –b) दे4.8.9 निवसिष्येथ, दे1 निशीथेष्यथ, उ1 निवसत्यथ (→निवसिष्यथ). –c) दे3 महद्भाव-, ग्र2 मद्भावनं, म1 सद्भावना- (→मद्भावना-); दे6 सद्भावमानसा युक्तास्. –d) दे4 अवाप्स्यसि (→अवाप्स्यथ).

५२. –a) का1 दे1.4.8-10 न1 द1 मुवें. मुए. मुब. यत्र, ते1 ये तु (→येऽत्र); द1 ग्र2 म1 उ1 अर्चयन्ति स्म (→अर्चयन्तीह); दे3 अत्र येभ्यर्च्चयंतीशं. –b) दे1.3.4.6.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. °परायणाः (दे6 °णः) (→°परा जनाः). –c) दे2 दास्यामि, दे3 द1 ददाति (→ददामि). –d) दे3.9 द1 ग्र2 म1 उ1 गाणापत्यं (→गाणपत्यं).

५३. –a) द1 उ1 तत्र (→अत्र); दे3 निवसति (→वसिष्यामि). –b) दे1.8.10 मुवें. मुए. मुब. तु, दे4 वा (→च). –d) दे1.8.10 मुवें. मुए. मुब. चाप्नुयात्, दे3 द1 ग्र2 म1 उ1 विद्यते (→विंदति).

५४. –a) का1 ब1-3 दे2.6 न1 ते1 संस्मरिष्यन्ति (→संस्मरन्ति च); द1 यत्तीर्थं (→ये तीर्थं). –b) ब1 देशान्तरगतो, दे4 देवांतरगता (→देशान्तरगता); ब1 जनः, ब2 द1 ग्र2 म1 उ1 नराः (→जनाः). –d) दे3 नाशं याति (→नाशयामि); का1 दे4 द्विजोत्तमां (दे4 °मः) (→द्विजोत्तमाः).

५५. ब1. ⊙; दे3. cd ⊙. –a) दे3.6 जपो, द1 उ1 तथा (→तपो); दे4 द1 ग्र2 होमं (→होमः). –b) का1 ब3 दे2.4 °निर्वपनं, दे6 °निर्वापनं, न1 °देवापणं, म1 उ1 °निर्वापणं (→°निर्वपणं). –c) का1 ब3 दे2.6 न1 ते1 तपश्च, ब2 तपस्या, उ1 तपं च (→जपश्च); द1 म1 उ1 नियमाः (→नियमः). –d) का1 दे1 द1 सर्वमंत्राक्षयं, ग्र2 सर्वमंत्रक्षयं (→सर्वमत्राक्षयं); दे10 म1 भवेत् (→कृतम्); ते1 सर्वं यत्कृतमक्षयम्.

अतः परं दे3. b,c मध्ये अधिकम्—

53. * सर्वमक्षयतां याति शिवानुग्रहतो द्विजाः ।

५६. दे3. ⊙. –a) दे6 तत्र (→सर्व-).

५७. –a) दे4 य ईश्वरो (→यत्रेश्वरो). –b) म1 विष्णुना (→विष्णुर्वा); ब1 पुरुषोत्तमाः (→पुरुषोत्तमः). –c) न1 गंगां (→गङ्गा).

पुष्पिका—[दे4 पुस्तके अध्यायसमाप्तिर्नास्ति, अस्य अध्यायस्य ४८ श्लोकानन्तरमेवाध्यायसमाप्तिर्जाता]

पुराणनाम—का1 दे8-10 द1 ग्र2 उ1 मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे उपरि(मुए. वि)भागे, ब1 इत्यादिकौर्मे महापुराणे उपरिभागे, ब2.3 दे2 म1 इति कू(दे2 कौ)र्मपुराणे उपरिभागे, दे1 इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिविभागे, दे3.6 न1 इति श्रीकूर्मपुराणे, ते1 इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे उपरिभागे, मुवें. इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे उपरिभागे.

अध्यायनाम—का1 ब1-3 दे2.6 न1 द1 म1 उ1. ⊙; दे1.8-10 तीर्थवर्णने, दे3 पुण्यायतनवर्णनं, ते1 तीर्थमाहात्म्ये, ग्र2 तीर्थप्रशंसायां, मुवें. मुए. तीर्थवर्णनं नाम, मुब. तीर्थोपाख्याने.

अध्यायसंख्या—ब2 दे6. ⊙; का1 ब1.3 दे2 पंचत्रिंशोऽध्यायः, दे1.3.8.9 द1 ग्र2 म1 मुए. सप्तत्रिंशोऽध्यायः, दे10 सप्तत्रिंशोऽध्यायः ।।३७।। श्रीरामः, न1 सप्तशीतितमोऽध्यायः, ते1 षट्त्रिंशोऽध्यायः, उ1 सप्तत्रिंशोऽध्यायः ।।श्री।।, मुवें. सप्तत्रिंशोऽध्यायः ।।३७।।, मुब. षट्त्रिंशोऽध्यायः ।।३६।।.

३७

ऋषय ऊचुः ।❀

बें.२.३८.१ कथं दारुवनं प्राप्तो भगवान् गोवृषध्वजः ।
मोहयामास विप्रेन्द्रान् सूत वक्तुमिहार्हसि ।।१

सूत उवाच ।❀

पुरा दारुवने रम्ये देवसिद्धनिषेविते ।
सपुत्रदारा मुनयस्तपश्चेरुः सहस्रशः ।।२
प्रवृत्तं विविधं कर्म प्रकुर्वाणा यथाविधि ।
यजन्ति विविधैर्यज्ञैस्तपन्ति च महर्षयः ।।३
तेषां प्रवृत्तिविन्यस्तचेतसामथ शूलधृक् ।
ख्यापयन् स महादोषं ययौ दारुवनं हरः ।।४
कृत्वा विश्वगुरुं विष्णुं पार्श्वे देवो महेश्वरः ।
ययौ निवृत्तविज्ञानस्थापनार्थं च शंकरः ।।५
आस्थाय विपुलं वेशमूनविंशतिवत्सरः ।
लीलालसो महाबाहुः पीनाङ्गश्चारुलोचनः ।।६
चामीकरवपुः श्रीमान् पूर्णचन्द्रनिभाननः ।
मत्तमातङ्गगमनो दिग्वासा जगदीश्वरः ।।७
कुशेशयमयीं मालां सर्वरत्नैरलंकृताम् ।
दधानो भगवानीशः समागच्छति सस्मितः ।।८

३७

❀ दे1 ऋषयः ऊचुः; न1 ग्र2 म1 उ1 ऋषयः; तें1 ऋषयः, +श्रीशिवः; द1 श्रीऋषय ऊचुः.

१. –a) का1 ब1-3 दे2.4.6 न1 तें1 °वने देवो, दे3 °वने प्राप्तो, दे10 °वने देव (→°वनं प्राप्तो). –b) द1 म1 उ1 वृषभध्वजः (→गोवृषध्वजः); दे10 रम्ये सिद्धनिषेविते. –c) ब3 विप्रेन्द्राः (→विप्रेन्द्रान्); दे10 सपुत्रदारुतनया. –d) दे1.8.9 मुबें. मुए. मुब. सूत तद्वक्तुमर्हसि, दे10 तपश्चैरुः सहस्रशः.

❀ दे10. ⊙; दे8.9 सूत उ.; न1 तें1 ग्र2 म1 उ1 सूतः.

२. –a) का1 पुण्ये (→रम्ये). –b) ब1 सिद्धगन्धर्वसेविते. –c) दे1 ग्र2 मुबें. मुए. °दारतनयास्, दे10 दारुतनया (→°दारा मुनयस्). –d) दे4 तें1 तपस्तेपुः, दे10 तपश्चैरुः (→तपश्चेरुः).

३. –b) दे4 प्रकुर्वाणो, द1 ग्र2 म1 उ1 कुर्वाणश्च (→प्रकुर्वाणा); ब3 दे10 यथाविधिः (→यथाविधि). –d) उ1 तर्पयन्ति (→तपन्ति च).

४. –a) का1 प्रवृत्तिज्ञानाय, दे1.4.8-10 प्रवृत्तविन्यस्त-, द1 प्रवृत्तविन्यस्तु (→प्रवृत्तिविन्यस्त-). –b) द1 -तेजसां (→-चेतसां); म1 अपि (→अथ); दे1.3.8.9 न1 द1 ग्र2 म1 मुबें. मुए. मुब. शूलभृत् (→शूलधृक्); का1 चेतसाथ त्रिशूलधृक्, उ1 चेतसाम ****. –c) ब2.3 °देवो (→°दोषं); ब1 दे3 तें1 उ1 ख्यापयन् सुमहादोषं, दे1.8.9 मुबें. मुए. मुब. व्याख्यापयन् सदा दोषं, दे4.10 स्थापयत्सु (दे10 °स्व) महादोषं, दे6 स्थापयन् स महादेवो, न1 ख्यापयन् सुमहद्दोषं, ग्र2 उ1 ख्यापयन् सुमहाविषं. –d) ब2.3 दे2 ययौ दारुवने, द1 ग्र2 म1 उ1 देवदारुवने (→ययौ दारुवनं).

५. दे6. ⊙; ग्र2. cd ⊙. –a) द1 अथ (→कृत्वा). –b) दे10 पार्श्वदेवो, न1 पार्श्वो देवो (→पार्श्वे देवो). –c) दे4 तें1 निवृत्ति° (→निवृत्त°).

६. ग्र2. ⊙; दे6. ab ⊙. –a) का1 दे4 द1 म1 उ1 मुब. विपुलं वेषं, ब3 विपुलं देशं, दे1.8.9 मुबें. मुए. विपुलं चैष, दे3 विपुलं देहं, दे10 विपुलं चैव, न1 कृतं वेषे, तें1 विपुलं विश्वं (→विपुलं वेशं). –b) ब1 उ1 न्यूनविंशति-, दे1 मुबें. मुए. जनं विंशति-, दे3 गूढं विंशति-, दे4 रूपं विंशति-, दे8.9 जन (दे9 °ने) विंशति-, न1 तें1 म1 न्यूनं विं (तें1 वि) शति-, द1 नूनं विंशति- (→उनविंशति-); दे1.3.8-10 न1 द1 उ1 मुबें. मुए. -वत्सरम्, म1 -वार्षिकं (→-वत्सरः). –c) ब2.3 सलालसो, दे10 लीललंसो, तें1 लीलालयो, उ1 लीलवासा (→लीलालसो). –d) ब1 पीनाङ्गं, दे3 पीतांगश्, दे6पीतांगं (→पीनांगश्); दे2 °लोचनं (→°लोचनः).

७. ग्र2. ⊙. –a) दे4 वासीचर° (→चामीकर°). –d) ब2 दे2.6 जगतीश्वरः (→जगदीश्वरः).

८. का1. ⊙. –a) दे1.3.8-10 द1 म1 उ1 मुबें. मुए. मुब. जातरूप°, ग्र2 ज्ञानानन्द° (→कुशेशय°). –c) ग्र2 विधानो (→दधानो). –d) दे4 संमितः, द1 ग्र2 उ1 सस्मितं (→सस्मितः).

योऽनन्तः पुरुषो योनिर्लोकानामव्ययो हरिः ।
स्त्रीवेषं विष्णुरास्थाय सोऽनुगच्छति शूलिनम् ॥९
सम्पूर्णचन्द्रवदनं पीनोन्नतपयोधरम् ।
शुचिस्मितं सुप्रसन्नं रणन्नूपुरकद्वयम् ॥१०
सुपीतवसनं दिव्यं श्यामलं चारुलोचनम् ।
उदारहंसचलनं विलासि सुमनोहरम् ॥११
एवं स भगवानीशो देवदारुवने हरः ।
चचार हरिणा भिक्षां मायया मोहयन् जगत् ॥१२
दृष्ट्वा चरन्तं विश्वेशं तत्र तत्र पिनाकिनम् ।
मायया मोहिता नार्यो देवदेवं समन्वयुः ॥१३
विस्रस्तवस्त्राभरणास्त्यक्त्वा लज्जां पतिव्रताः ।
सहैव तेन कामार्त्ता विलासिन्यश्चरन्ति हि ॥१४
ऋषीणां पुत्रका ये स्युर्युवानो जितमानसाः ।
अन्वगच्छन् हृषीकेशं सर्वे कामप्रपीडिताः ॥१५
गायन्ति नृत्यन्ति विलासबाह्या
नारीगणा मायिनमेकमीशम् ।
दृष्ट्वा सपत्नीकमतीवकान्त-
मिच्छन्त्यथालिङ्गनमाचरन्ति ॥१६
पदे निपेतुः स्मितमाचरन्ति
गायन्ति गीतानि मुनीशपुत्राः ।
आलोक्य पद्मापतिमादिदेवं
भ्रूभङ्गमन्ये विचरन्ति तेन ॥१७　वें.२.३८.१७

९. का$_1$. ab ⊙. –a) ते$_1$ योगैः (→योनिर्). –d) का$_1$ सोन्वगच्छच्च, दे$_6$ सानुगच्छति, ग्र$_2$ सोऽनुगच्छत, उ$_1$ योनुगच्छति (→सोऽनुगच्छति); ब$_{2.3}$ दे$_6$ शोभनं, ते$_1$ शंकरम् (→शूलिनम्).

१०. ब$_1$. cd ⊙. –a) दे$_4$ °वदना (→°वदनं). –b) दे$_{2.3}$ °पयोधनं, दे$_4$ °पयोधरा, दे$_{10}$ °पयोधरौ (→°पयोधरम्); म$_1$ पीतवस्त्रं गदाधरं. –c) दे$_{3.4}$ सुविस्मितं (→शुचिस्मितं); ते$_1$ सुस्मितं सुप्रसन्नं च. –d) दे$_4$ चरणा नूपुरत्वयं.

११. ब$_1$. ⊙. –a) ग्र$_2$ सुपीनवदनं, म$_1$ सुपीतवदनं (→सुपीतवसनं). –c) द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ उद्दाम- (→उदार-); दे$_{1.3.8\text{-}10}$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. -गमनं (→-चलनं). –d) ब$_2$ विशाल-, दे$_6$ विन्यासं, द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ सुनासं (→विलासि).

१२. ते$_1$. ab ⊙. –b) दे$_{1.3.4.6.8\text{-}10}$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. °वनं (→°वने); ग्र$_2$ हरं (→हरः). –c) द$_1$ हरिणीं (→हरिणा); दे$_{1.8\text{-}10}$ मुवें. मुए. मुब. सार्द्धं, दे$_{3.4}$ क्षीणां (दे$_4$ °णा), द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ क्षिप्रं (→भिक्षां). –d) ब$_2$ म$_1$ उ$_1$ मोहितं, दे$_{10}$ मोहनं (→मोहयन्).

१३. –b) दे$_2$ ** तत्र (→तत्र तत्र). –c) दे$_{1.8.9}$ मोहितात्मनो, म$_1$ उ$_1$ मोहिता योषा (उ$_1$ °षां), ग्र$_2$ मोहिता योषिद् (→मोहिता नार्यो).

१४. –a) का$_1$ विस्रस्तभरणा त्यक्त्वा, दे$_{1.10}$ द$_1$ मुवें. मुए. विस्रस्ताभरणाः सर्वास्, दे$_8$ विस्रस्तभरणाः **. –b) का$_1$ पतिपुत्रान्, दे$_3$ त्यक्तलज्जाः (→त्यक्त्वा लज्जां); दे$_{10}$ त्यक्ता लज्जां पतिव्रतां. –c) दे$_4$ कर्त्तारि (→कामार्त्ता).

१५. –a) का$_1$ पुत्रका ये च, दे$_4$ पुत्रकार्येण, द$_1$ पुत्रकायेस्य (→पुत्रका ये स्युर्). –b) दे$_4$ युवती (→युवानो); का$_1$ ब$_{1\text{-}3}$ दे$_{2.6}$ द$_1$ म$_1$ उ$_1$ यत-, ते$_1$ हत (→जित-); न$_1$ वने नियतमानसाः. –c) दे$_{8.9}$ अन्वगमन्, न$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. अन्वागमन्, ते$_1$ अनुगच्छन्, द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ अभ्यगच्छन् (→अन्वगच्छन्).

१६. ब$_1$. cd ⊙. –a) ब$_{1\text{-}3}$ दे$_6$ यं (दे$_6$ ते) गोपतिं नृत्य- (→गायन्ति नृत्यन्ति); का$_1$ दे$_{1.8\text{-}9}$ मुवें. मुए. मुब. विलासयुक्ता, ब$_1$ -विलासवाक्य-, ब$_2$ -विलासवन्तो, दे$_3$ विलासवत्यो, दे$_{10}$ विलाससंता, ते$_1$ विलासवाक्यं, द$_1$ विलासयन्ति, ग्र$_2$ उ$_1$ विलासगत्यो, म$_1$ विलासयन्त्यो (→विलासबाह्या). –b) दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. नायकं (→मायिनं); ब$_1$ नारीगणा मायि *****, दे$_6$ नारीगणानां मायिनमेकमीशं, द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ नारीगणाश्चापि पिनाकमीशम्. –c) दे$_4$ दत्वा (→दृष्ट्वा); ग्र$_2$ म$_1$ सपद्माक्षं (→सपत्नीकं). –d) का$_1$ अन्विछथालिगनं, दे$_{1.8\text{-}10}$ निष्टा तथा लिग (दे$_1$ °गि) तं (दे$_{10}$ °न), दे$_3$ इछंति चालिगनं, ग्र$_2$ इच्छन्तमालिगतं, मुवें. मुए. मुब. इष्टं तथा लिङ्गितं (→इच्छन्त्यथालिङ्गनं); म$_1$ इच्छन्त्यथालिगन ****.

१७. ब$_1$. ⊙; द$_1$. ab ⊙; ग्र$_2$ म$_1$. a ⊙. –a) का$_1$ दे$_2$ पादे निपेतुः, ब$_3$ दे$_6$ पार्श्वे निपेतुः, दे$_1$ ते सांनिपत्य, दे$_3$ वेदं निषिध्य, दे$_4$ पदा निपेतुः, दे$_{8\text{-}10}$ मुवें. मुए. मुब. ते सन्निपत्य (→पदे निपेतुः); ते$_1$ सर्वे निपेतस्मितमालपन्ति. –b) म$_1$ मुनीन्द्र° (→मुनीश°). –c) दे$_3$ आलोच्य, म$_1$ विलोक्य (→आलोक्य).

वें.२.३८.१८

आसामथैषामपि वासुदेवो
मायी मुरारिर्मनसि प्रविष्टः ।
करोति भोगान् मनसि प्रवृत्तिं
मायानुभूयन्त इतीव सम्यक् ॥१८
विभाति विश्वामरभूतभर्त्ता
स माधवः स्त्रीगणमध्यविष्टः ।
अशेषशक्त्यासनसंनिविष्टो
यथैकशक्त्या सह देवदेवः ॥१९
करोति नृत्यं परमप्रभावं
तदा विरूढः पुनरेव भूयः ।
ययौ समारुह्य हरिः स्वभावं
तदीशवृत्तामृतमादिदेवः ॥२०
दृष्ट्वा नारीकुलं रुद्रं पुत्राणामपि केशवम् ।
मोहयन्तं मुनिश्रेष्ठाः कोपं संदधिरे भृशम् ॥२१
अतीव परुषं वाक्यं प्रोचुर्देवं कपर्दिनम् ।
शेपुश्च शापैर्विविधैर्मायया तस्य मोहिताः ॥२२
तपांसि तेषां सर्वेषां प्रत्याहन्यन्त शंकरे ।
यथादित्यप्रकाशेन तारका नभसि स्थिताः ॥२३
ते भग्नतपसो विप्राः समेत्य वृषभध्वजम् ।
को भवानिति देवेशं पृच्छन्ति स्म विमोहिताः ॥२४

---

१८. ब$_1$. acd ⊙; दे$_4$ ग्र$_2$.cd ⊙. –a) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. आशामथैकां, दे$_6$ न$_1$ उ$_1$ आशामथैषां, द$_1$ आप्रामथैषां(?), मुब. आसामथैकां (→आसामथैषां); दे$_4$ भूतभर्त्ता, द$_1$ ग्र$_2$ वासुदेवे (→वासुदेवो). –b) दे$_{3.6.10}$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ माया, न$_1$ मारी (→मायी); ब$_2$ महारिर्, ते$_1$ सुरारिः (→मुरारिर्); ब$_2$ प्रहृष्टः, दे$_2$ प्रविष्टं, दे$_3$ प्रविश्या, ते$_1$ प्रतिष्ठः, द$_1$ प्रविष्टा, उ$_1$ प्रविष्टो (→प्रविष्टः); दे$_4$ समाधवस्त्रीगणमध्यविष्टः. –c) दे$_{10}$ भागान्, म$_1$ मोहान् (→भोगान्); का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.6}$ मनसोनुवृत्तिं, दे$_3$ विविधान्मनोज्ञं, न$_1$ मनसो निवृत्तिर्, ते$_1$ मनसोपि वृत्तिं, द$_1$ मनसि प्रवृत्तं (→मनसि प्रवृत्तिं). –d) दे$_{1.8.10}$ मायीनुभूयन्त (→मायानुभूयन्त); ब$_2$ मायानुभूतान्महतीव सम्यक्, ब$_3$ मुब. मायानुभूतान् स इतीव सम्यक्, दे$_3$ मायामयं देहमुपेत्य सम्यक्, दे$_6$ मायानुभूतं तदतीव सम्यक्.

१९. ग्र$_2$. ⊙; ब$_1$ दे$_4$. ab ⊙. –a) ब$_2$ विष्णाति (→विभाति); दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. °विश्वनाथः, ते$_1$ द$_1$ °भूतिभर्ता (→°भूतभर्त्ता); दे$_{10}$ विश्वाति विश्वात्परिविश्वनाथः. –b) का$_1$ °मध्यविप्राः, दे$_3$ °संप्रविष्टः, दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. °संनिविष्टः (→°मध्यविष्टः); दे$_1$ समाधवस्त्रीसगणो निविष्टः. –c) दे$_3$ यथेष्ट-, म$_1$ अथेष- (→अशेष-); दे$_{1.8-10}$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. -शक्त्या समयं निविष्टो, द$_1$ शक्त्या ****** (→-शक्त्यासनसंनिविष्टो). –d) ते$_1$ यथैव सभ्यो (→यथैकशक्त्या).

२०. –a) का$_1$ ब$_1$ दे$_{1.2.8-10}$ ग्र$_2$ मुवें. मुए. मुब. नित्यं, दे$_4$ न$_1$ म$_1$ उ$_1$ नृत्तं, ते$_1$ वल्कं, द$_1$ भावं (→नृत्यं); ब$_1$ दे$_4$ ते$_1$ म$_1$ उ$_1$ परमं प्रभावं, दे$_{1.3.8-10}$ द$_1$ ग्र$_2$ मुवें. मुए.मुब. परमं प्रधानं (→परमप्रभावं). –b) का$_1$ब$_3$ तदादिरूढः, दे$_2$ तदधिरूढः, दे$_3$ तदा विरूढं, दे$_4$ तथादिभूतः, दे$_{6.10}$ द$_1$ ग्र$_2$ तदाधिरूढः, न$_1$ तदा विरुद्धं, ते$_1$ *****, उ$_1$ तदादिभूतः (→तदा विरूढः). –c) दे$_3$ ययौ समालिंग्य हरेरुदारं. –d) ब$_1$ तदीशभूतोमृतमादिदेवः, दे$_{1.8.10}$ ग्र$_2$ मुवें. मुए. मुब. तमीदृशं नाम तमादिदेवम्, दे$_3$ मुखारविंदामृतमादिदेवः, ते$_1$ तदीशतुष्टामृतमादिदेवः, द$_1$ उ$_1$ नदीश(उ$_1$ °य) नृत्तामृत (उ$_1$ भृ) तमादिदेवः.

२१. –a) दे$_3$ शतं (→-कुलं). –b) ब$_3$ पुत्राणामति-, दे$_{1.8-10}$ न$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. पुत्रानपि च (→पुत्राणामपि). –c) ब$_1$ दे$_4$ द$_1$ मोहयन्ति (→मोहयन्तं); दे$_6$ मुनिश्रेष्ठां, ते$_1$ इति श्रेष्ठाः (→मुनिश्रेष्ठाः).

२२. –a) का$_1$ दे$_6$ ते$_1$ अतीव सदृशं, ब$_1$ द$_1$ उ$_1$ अतीव पुरुषं, ब$_{2.3}$ दे$_6$ अतीवासदृशं (→अतीव परुषं). –b) ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ पिनाकिनं (→कपर्द्दिनम्). –c) दे$_{10}$ शेषश्च (→शेपुश्च); ब$_1$ पाशैर्विविधैर्, दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए, विविधैर्वाक्यैर्, दे$_4$ विविधैः शापैः, न$_1$ भावैर्वि*धैर् (→शापैर्विविधैर्).

२३. उ$_1$. २३–२४ ⊙ (द्र. सं.); दे$_4$. b ⊙. –a) द$_1$ म$_1$ विविधान्यत्र (→तेषां सर्वेषां); ग्र$_2$ यान्ति विविधान्यत्र. –b) का$_1$ संप्रहन्यतु, ब$_2$ प्रत्यहन्वथ, ब$_3$ प्रत्याहत्याथ, दे$_{2-4}$ प्रत्याहन्यत, ते$_1$ प्रत्यहन्यन्त, म$_1$ प्रत्यहन्येति (→प्रत्याहन्यन्त); का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{2-4.6}$ शंकरः, ते$_1$ सर्वतः (→शंकरे). –c) दे$_{1.8-10}$ न$_1$ मुवें. मुए. मुब. °प्रतीकाशे (→°प्रकाशेन); दे$_{10}$ यथा दिव्यप्रतीकाशे. –d) ब$_1$ नभसंस्थिताः (→नभसि स्थिताः); द$_1$ तारकारं नभस्थिताः.

२४. उ$_1$. ⊙ (द्र. २३ पा. वि.). –a) दे$_{1.8.10}$ मुवें. तं भर्त्स्यं तापसा, दे$_9$ संभर्त्स्यं तापसा, द$_1$ ग्र$_2$ ते

सोऽब्रवीद्   भगवानीशस्तपश्चर्तुमिहागतः ।
इदानीं भार्यया देशे भवद्भिरिह सुव्रताः ।।२५
तस्य ते वाक्यमाकर्ण्य भृग्वाद्या मुनिपुंगवाः ।
ऊचुर्गृहीत्वा वसनं त्यक्त्वा भार्यां तपश्चर ।।२६
अथोवाच विहस्येशः पिनाकी नीललोहितः ।
संप्रेक्ष्य जगतो योनिं पार्श्वस्थं च जनार्दनम् ।।२७
कथं भवद्भिरुदितं स्वभार्यापोषणोत्सुकैः ।
त्यक्तव्या मम भार्येति धर्मज्ञैः शान्तमानसैः ।।२८

ऋषय ऊचुः ।❀

व्यभिचाररता नार्यः संत्याज्याः पतिनेरिताः ।
अस्माभिरेषा सुभगा तादृशी त्यागमर्हति ।।२९

महादेव उवाच ।❀

न कदाचिदियं विप्रा मनसाप्यन्यमिच्छति ।
नाहमेनामपि तथा विमुञ्चामि कदाचन ।।३०

ऋषय ऊचुः ।❀

दृष्ट्वा व्यभिचरन्तीह ह्यस्माभिः पुरुषाधम ।
उक्तं ह्यसत्यं भवता गम्यतां क्षिप्रमेव हि ।।३१
एवमुक्ते महादेवः सत्यमेव मयेरितम् ।
भवतां प्रतिभात्येषेत्युक्त्वासौ विचचार ह ।।३२
सोऽगच्छद्धरिणा सार्द्धं मुनीन्द्रस्य महात्मनः ।   वे.२.३८.३३

भग्नमनसो, म$_{1}$ तद् भग्नतपसो, मुवें. मुब. तं भत्स्यं तपसा (→ते भग्नतपसो); दे$_{3}$ तथा ते भग्नतपसो. –b) दे$_{3}$ विप्रा ऐत्य वृषध्वजम्. –c) ते$_{1}$ विश्वेशं (→देवेशं). –d) दे$_{6}$ पृच्छंति ऋषयस्थिता.

२५. –b) का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{2}$ तपस्तप्तुं (→तपश्चर्तुं); का$_{1}$ इहागतं, दे$_{3.4}$ न$_{1}$ द$_{1}$ म$_{1}$ अहं गतः, दे$_{10}$ ते$_{1}$ इहागताः (→इहागतः). –c) दे$_{4}$ तदानीं (→इदानीं); का$_{1}$ देव, दे$_{1.3.4.8-10}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. देशं, द$_{1}$ म$_{1}$ चाहं (→देशे). –d) दे$_{3}$ भवतामिह, म$_{1}$ इमन्देशन्तु (→भवद्भिरिह).

२६. –a) ते$_{1}$ तस्य तद्वाक्यमाकर्ण्य, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ तस्य वाक्यं समाकर्ण्य. –c) दे$_{1.4.8-10}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ वचनं, न$_{1}$ वचनस्, ते$_{1}$ तु वनं (→वसनं). –d) ब$_{1}$ दे$_{1.6}$ तपश्चरन्, दे$_{2}$ न$_{1}$ म$_{1}$ तपश्चरः (→तपश्चर).

२७. –a) का$_{1}$ प्रहस्येशः, दे$_{3}$ प्रहस्यैव, ते$_{1}$ प्रहस्यैष (→विहस्येशः); दे$_{6}$ अथोपवाचं विहसेश. –c) दे$_{1.3.6.8-10}$ न$_{1}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. जगतां, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ भगवान् (→जगतो); दे$_{1}$ योनिः (→योनिं). –d) का$_{1}$ ब$_{1.3}$ दे$_{3}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ पार्श्वसंस्थं, ब$_{2}$ स्वपार्श्वस्थं, दे$_{2.6}$ पार्श्वं संस्थं (→पार्श्वस्थं च).

२८. –a) का$_{1}$ दे$_{2}$ आदिष्टा, ब$_{2}$ आदिष्टं, ब$_{3}$ उद्दिष्टं, दे$_{6}$ उद्विष्ट- (→उदितं). –b) म$_{1}$ सभार्या- (→स्वभार्या-); उ$_{1}$ °त्सुकाः (→°त्सुकैः); दे$_{6}$ भार्याया चैवमुत्सुकैः. –c) दे$_{6}$ ममेयमिति (→मम भार्येति). –d) दे$_{3}$ भवद्भिः, दे$_{4}$ धर्मज्ञाः, ग्र$_{2}$ म$_{1}$ धर्मः किं (→धर्मज्ञैः).

❀ दे$_{1.8.9}$ मुए. मुनय ऊचुः; न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ऋषयः; ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुनयः.

२९. दे$_{6}$. ⊙. –a) दे$_{1.9}$ मुवें. मुए. मुब. भार्याः (→नार्यः); ते$_{1}$ व्यभिचारं चरन्मर्त्यस्. –b) न$_{1}$ संत्यज्याः पतितेरितं, ते$_{1}$ सन्त्याज्य इति चोदितम्. –c) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. अस्माभिर्भक्ताः (दे$_{10}$ °क्त), दे$_{3}$ अस्माकमेषा (→अस्माभिरेषा); का$_{1}$ अस्माभिसुभगारेषा, द$_{1}$ अस्माभिरेष सा माना, ग्र$_{2}$ अस्माभि *** समा. –d) दे$_{1.8-10}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. नेदृशास्, द$_{1}$ तादृशां (→तादृशी); दे$_{1}$ त्यागमर्हसि, म$_{1}$ त्याज्यमर्हसि (→त्यागमर्हति).

❀ दे$_{6.10}$ ⊙; का$_{1}$ श्रीमहादेव उवाच; ब$_{1-3}$ दे$_{2.4}$ देव उवाच; न$_{1}$ देवः; ते$_{1}$ ईश्वरः; द$_{1}$ श्रीमहादेवः; ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ महादेवः.

३०. द$_{1}$ ग्र$_{2}$. ⊙. –a) ब$_{1}$ द्विजं, ते$_{1}$ प्रियं (→इयं). –c) म$_{1}$ नाहमन्यां (→नाहमेनां). –d) ते$_{1}$ म$_{1}$ कथञ्चन (→कदाचन).

❀ दे$_{6}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$. ⊙; का$_{1}$ देवा ऊचुः; दे$_{1}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ उ$_{1}$ ऋषयः; म$_{1}$ मुनयः.

३१. द$_{1}$ ग्र$_{2}$. ⊙. –a) दे$_{8}$ दृष्टाः, + दृष्ट्वा (→दृष्ट्वा). –b) दे$_{10}$ पुरुषोधमः (→पुरुषाधम). –ab) का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{2-4}$ न$_{1}$ दृष्ट्वा व्यभिचरन्तीयमस्माभिः पुरुषाधम (ब$_{3}$ न$_{1}$ °मः), ते$_{1}$ दृष्ट्वा व्यभिचरन्तीयमस्माभिः पुरुषोत्तम, म$_{1}$ दृष्ट्वा व्यभिचारीयमस्माभिः पुरुषोत्तम. –c) ब$_{2}$ उत्सृज्य सत्यं, दे$_{4}$ उक्तं हि सत्यं (→उक्तं ह्यसत्यं). –d) का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{2.4.6}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ उ$_{1}$ तु (→हि).

३२. द$_{1}$ ग्र$_{2}$. ab ⊙; का$_{1}$ ब$_{2}$ म$_{1}$. b ⊙. –a) दे$_{3.4.10}$ ते$_{1}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. एवमुक्तो (→एवमुक्ते). –b) दे$_{1.8-10}$ मयेरिता, उ$_{1}$ मयेरितः(→ मयेरितम्). –c) का$_{1}$ दे$_{10}$ भवता, म$_{1}$ ** तां (→भवतां); का$_{1}$ दे$_{2}$ न$_{1}$ प्रतिभा ह्येषे, ब$_{1}$ प्रतिभा * षे, दे$_{1.4.8.9}$ मुवें. मुए. प्रतिभा ह्येषा, दे$_{3}$ प्रतिभात्येव, दे$_{10}$ प्रति * स्पेष्ट्वा, ते$_{1}$ प्रतिभार्या मे, द$_{1}$

वें.२.३८.३३ वसिष्ठस्याश्रमं पुण्यं भिक्षार्थी परमेश्वरः ॥३३

दृष्ट्वा समागतं देवं भिक्षमाणमरुन्धती ।
वसिष्ठस्य प्रिया भार्या प्रत्युद्गम्य ननाम तम् ॥३४

प्रक्षाल्य पादौ विमलं दत्त्वा चासनमुत्तमम् ।
संप्रेक्ष्य शिथिलं गात्रमभिघातहतं द्विजैः ।
संधयामास भैषज्यैर्विषण्णा वदना सती ॥३५

चकार महतीं पूजां प्रार्थयामास भार्यया ।
को भवान् कुत आयातः किमाचारो भवानिति ।
उवाच तां महादेवः सिद्धानां प्रवरोऽस्म्यहं ॥३६

यदेतन्मण्डलं शुद्धं भाति ब्रह्ममयं सदा ।
एषैव देवता मह्यं धारयामि सदैव तत् ॥३७

इत्युक्त्वा प्रययौ श्रीमाननुगृह्य पतिव्रताम् ।
ताडयाञ्चक्रिरे दण्डैर्लोष्टिभिर्मुष्टिभिर्द्विजाः ॥३८

दृष्ट्वा चरन्तं गिरिशं नग्नं विकृतलक्षणम् ।
प्रोचुरेतद् भवाँल्लिङ्गमुत्पाटयतु दुर्मते ॥३९

तानब्रवीन्महायोगी करिष्यामीति शंकरः ।
युष्माकं मामके लिङ्गे यदि द्वेषोऽभिजायते ॥४०

इत्युक्त्वोत्पाटयामास भगवान् भगनेत्रहा ।
नापश्यंस्तत्क्षणेनेशं केशवं लिङ्गमेव च ॥४१

तदोत्पाता बभूवुर्हि लोकानां भयशंसिनः ।
न राजते सहस्रांशुश्चचाल पृथिवी पुनः ।

प्रतिभाषेत, ग्र2 प्रतिभाषन्ने, म1 प्रतिभाषेति, उ1 प्रतिभात्येषा (→प्रतिभात्येषे-). –d) का1 ब2 दे2.6 न1 ते1 ग्र2 त्युक्त्वा (ग्र2° क्ता) सौ, दे2 मुक्तासौ, म1 ह्युक्त्वासौ (→त्यक्त्वाऽसौ).

३३. –c) का1 ब1-3 दे2.4.6 न1 ते1 वसिष्ठस्य गृहं पुण्यं.

३४. –b) ब1.3 भिक्ष्यमाणं, दे1 भिक्षुमाणं (→भिक्षमाणं). –c) दे1.3.4.8-10 न1 द1 ग्र2 म1 मुवें. मुए. मुब. भक्त्या (→भार्या). –d) ब1-3 दे2-4.6 ते1 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. ननाम च, न1 ननाद च, द1 ननाम ह (→ननाम तम्); का1 प्रत्युद्दस्य च ननाम ह, ग्र2 प्रत्युद्गम्यभिवाद्य वै.

३५. ब1. cdef ⊙. –a) ब1 विपुलं, दे3.4 विमलौ (→विमलं). –b) द1 दत्वा चासमनुत्तमम्, ग्र2 कृत्वासननमुत्तमम्, उ1 दत्वासनमनुत्तमम्. –d) दे3 अभिधावतमं द्विजैः, ते1 अभिपात हतद्विजा, म1 अभिवादहतं द्विजै, उ1 अभिवाद्य तु तं द्विजैः. –e) दे1.6.8.9 भेषज्यैर्, दे4 भैक्षान्नं, द1 गर्भे वै, ग्र2 म1 उ1 भक्त्या वै (→भैषज्यैर्).

३६. –a) का1 दे4 महती (→महतीं). –b) दे3 सा सती (→भार्यया). –e) ब1 वाचे तामाह देवानां, ब2.3 भवस्तामाह देवानां, दे1.3.4.8-10 मुवें. मुए. मुब. उच्य (दे3 °क्ते)तामाह भगवान्, दे6 धारितामाह देवानां, न1 तामाह भगवान् रुद्रः, ते1 तामाह परदेवानां, द1 ग्र2 म1 उ1 उच्यतां हि महाभागे. –f) दे1.8.9 प्रवरो ह्ययं, दे10 न1 द1 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. प्रवरो ह्यहम् (→प्रवरोऽस्म्यहम्).

३६ श्लोकात्परं द1 अधिकम्—महादेव उवाच.

३७. –a) ग्र2 उ1 यदेवं (→यदेतन्); दे1-3.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. शुभ्रं (→शुद्धं). –d) ब3 सदैवतः, दे1 सदेव तु, दे3 न1 सदैव तं, दे4.8-10 ग्र2 उ1 मुवें. मुए. मुब. सदैव तु, म1 सहैव तत् (→सदैव तत्).

३८. –d) ब1 दे4 लोष्टभिर्, ब2 मुब. यष्टिभिर्, ब3 दे6 न1 ते1 द1 ग्र2 उ1 लोष्टाभिर् (→लोष्टिभिर्); दे1.8-10 मुष्टिभिर्द्विजैः, ते1 मुनिपुंगवाः, द1 ग्र2 मुष्टिजानुभिः (→मुष्टिभिर्द्विजाः).

३९. –b) दे10 नग्ने (→नग्नं); दे1.4.6.8-10 न1 ग्र2 उ1 मुवें. मुए. विकृतिलक्षणम्, ते1 विकृतिलोचनम् (→विकृतलक्षणम्). –c) दे1.4 न1 उ1 मुवें. मुए. मुब. भवल्लिगं, ग्र2 भयं ** (→भवाँल्लिगं); द1 म1 प्रोचुरेवो (म1 °तो)द्भवं लिगं. –d) का1 दे2 द1 ग्र2 उ1 उत्पाटयसुदुर्मते, दे1.8-10 मुवें. उत्पाटय सुदुर्मतिः (मुवें. °तेः), म1 उत्पाटयसि दुर्मते.

४०. ब1. ⊙; दे1.3.4.8-10 द1 ग्र1 उ1. cd ⊙. –a) ब2 ते1 महायोगं, ब3 दे6 महायोगः (→महायोगी). –c) ते1 मामकैर्लिङ्गैः (→मामके लिगे). –d) का1 यद्युद्वेजोभिजायते, न1 यदि द्वेषोभ्यवर्त्तत, म1 यदि द्वेषोह्यवर्तत.

४१. दे1. cd ⊙. –a) का1 इत्येष त्रोटयामास, ब1-3 दे2.6 मुब. इत्युक्तोत्पाटयामास, दे1 उक्तान्यूत्पाटयामास, दे.3.8-10 द1 मुवें. मुए. उक्त्वा तूत्पाटयामास, दे4 इत्युक्तोद्घाटयामास, ग्र2 म1 उ1 उक्त्वा उ(ग्र2 त)त्पाटयामास. –b) ब1 दे1 भव (→भग-). –c) ब1.3 दे2.6 तत्क्षणेनेह, ब2 तत्क्षणेनाथ, दे3 मुवें. मुए. तत्क्षणादीशं, दे4 ते1 तत्क्षणेनैशं, दे8-10 मुब. तत्क्षणाच्चेशं (→तत्क्षणेनेशं). –d) ग्र2 म1 केवलं (→केशवं); का1 ब2.3 दे2.6 तु, न1 यत् (→च).

४२. ब1. ४२c-५०d ⊙; दे1. ab ⊙. –a) दे3 तत्रोत्पाता, दे4.8.9 ते1 द1 म1 ततोत्पाता (→तदोत्पाता).

निष्प्रभाश्च ग्रहाः सर्वे चुक्षुभे च महोदधिः ॥४२
अपश्यच्चानुसूयात्रेः स्वप्नं भार्या पतिव्रता ।
कथयामास विप्राणां भयादाकुलितेक्षणा ॥४३
तेजसा भासयन् कृत्स्नं नारायणसहायवान् ।
भिक्षमाणः शिवो नूनं दृष्टोऽस्माकं गृहेष्विति ॥४४
तस्या वचनमाकर्ण्य शङ्कमाना महर्षयः ।
सर्वे जग्मुर्महायोगं ब्रह्माणं विश्वसंभवम् ॥४५
उपास्यमानममलैर्योगिभिर्ब्रह्मवित्तमैः ।
चतुर्वेदैर्मूर्त्तिमद्भिः सावित्र्या सहितं प्रभुम् ॥४६
आसीनमासने रम्ये नानाश्चर्यसमन्विते ।
प्रभासहस्रकलिले ज्ञानैश्वर्यादिसंयुते ॥४७
विभ्राजमानं वपुषा सस्मितं शुभ्रलोचनम् ।
चतुर्मुखं महाबाहुं छन्दोमयमजं परम् ॥४८
विलोक्य वेदपुरुषं प्रसन्नवदनं शुभम् ।
शिरोभिर्धरणीं गत्वा तोषयामासुरीश्वरम् ॥४९
तान् प्रसन्नमना देवश्चतुर्मूर्त्तिश्चतुर्मुखः ।
व्याजहार मुनिश्रेष्ठाः किमागमनकारणम् ॥५०
तस्य ते वृत्तमखिलं ब्रह्मणः परमात्मनः ।
ज्ञापयाञ्चक्रिरे सर्वे कृत्वा शिरसि चाञ्जलिम् ॥५१

ऋषय ऊचुः ।❀

कश्चिद् दारुवनं पुण्यं पुरुषोऽतीवशोभनः ।
भार्यया चारुसर्वाङ्ग्या प्रविष्टो नग्न एव हि ॥५२ वें. २.३८.५२

–c) दे$_{6}$ न संज्ञते, ते$_{1}$ ना राजते, ग्र$_{2}$ रराज ते (→न राजते). –f) दे$_{3}$ चुक्षोभ च (→चुक्षुभे च); ग्र$_{2}$ महार्णवः (→महोदधिः).

४३. ब$_{1}$. ⊙ (द्र. ४२ पा. वि.). –a) दे$_{1.8-10}$ [अ]-नुसूयात्र, दे$_{3}$ [अ]नसूया वै (→[अ]नुसूयात्रेः); ते$_{1}$ अपश्यंश्चान-सूयांते. –b) दे$_{1.8.9}$ स्वप्नभार्या, ते$_{1}$ स्वप्ने भार्या, ग्र$_{2}$ स्वं भार्या, म$_{1}$ भार्या स्वप्नं (→स्वप्नं भार्या); ते$_{1}$ पतिव्रताम् (→पतिव्रता). –d) का$_{1}$ दे$_{2}$ भयव्याकुलितेक्षणा, दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. भयादाकुलितेन्द्रिया (दे$_{10}$ °यः).

४४. ब$_{1}$. ⊙ (द्र. ४२ पा. वि.). –c) दे$_{10}$ भिक्ष्यमाणः (→भिक्षमाणः). –d) दे$_{9}$ दृष्ट्वोस्माकं, न$_{1}$ दृष्टास्माकं, ते$_{1}$ दृष्ट्वाऽस्माकं, ग्र$_{2}$ म$_{1}$ दृष्टोऽस्माभिर् (→दृष्टोऽस्माकं); का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{2}$ गृहेष्विह, न$_{1}$ गृहेन्विति (→गृहेष्विति).

४५, ब$_{1}$. ⊙ (द्र. ४२ पा. वि.). –a) दे$_{4}$ भव्य- (→तस्या). –c) न$_{1}$ कस्माज्जग्मुर् (→सर्वे जग्मुर्).

४६. ब$_{1}$. ⊙ (द्र. ४२ पा. वि.). –a) ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ अमलं (→अमलैर्). –b) ते$_{1}$ चार्थचिन्तकैः, द$_{1}$ ब्रह्मसंभवैः, ग्र$_{2}$ म$_{1}$ ब्रह्मसत्तमैः, उ$_{1}$ ब्रह्मनिष्ठितैः (→ब्रह्मवित्तमैः). –d) दे$_{3}$ ऋतुं, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ विभुं (→प्रभुम्).

४७. ब$_{1}$. ⊙ (द्र. ४२ पा. वि.). –a) ग्र$_{2}$ म$_{1}$ दिव्ये (→रम्ये). –b) दे$_{4}$ नानैश्वर्य° (→नानाश्चर्य°). –c) दे$_{3}$ °कलिते, दे$_{10}$ °कपिले, ते$_{1}$ * विते, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ °ज्वलिते (→°कलिले). –d) दे$_{3}$ म$_{1}$ °संकुले (→°संयुते); ते$_{1}$ नानारत्नसमन्विते.

४८. ब$_{1}$. ⊙ (द्र. ४२ पा. वि.). –a) दे$_{10}$ वपुषां (→वपुषा); ग्र$_{2}$ विभ्रमाणश्च वपुषा. –b) ब$_{2}$ दे$_{2.3.6}$ सुस्मितं (→सस्मितं); ब$_{2}$ दे$_{4}$ शु(दे$_{4}$सु) भ्रुलोचनं, ब$_{3}$ दे$_{2}$ वभ्रुलोचनं, दे$_{6}$ *भ्रूलोचनम्, ते$_{1}$ म$_{1}$ शुभलोचनम्, ग्र$_{2}$ सुविलोचनं (→शुभ्रलोचनम्). –d) का$_{1}$ दे$_{10}$ छन्दोमयमलं (दे$_{10}$ °त) परं, ब$_{2.3}$ दे$_{2.6}$ छन्दोमयम (दे$_{6}$ °ज)लं प्रभुं, दे$_{4}$ छन्दोमध्यमजं विभुं, ते$_{1}$ छन्दसामयनं प्रभुम्, ग्र$_{2}$ छन्दोमायामजं परं, म$_{1}$ छन्दोमयमजं वरं.

४९. ब$_{1}$. ⊙ (द्र. ४२ पा. वि.). –a) ब$_{2}$ देवपुरुषं, ब$_{3}$ दे$_{1.4.8-10}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. देववपुषं, दे$_{3}$ वेदवपुषं, ते$_{1}$ दिव्यवपुषं (→वेदपुरुषं). –b) दे$_{1.4.8-10}$ शुचिः, दे$_{3}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. शुचिम् (→शुभं). –c) ग्र$_{2}$ कृत्वा (→गत्वा). –d) ग्र$_{2}$ तोषयामास ईश्वरं.

५०. ब$_{1}$. ⊙ (द्र. ४२ पा. वि.). –a) दे$_{1.8-10}$ मुए. मुब. तान् प्रसन्नो महादेवश्, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ तान् प्रेक्ष्य मनसा देवश्. –b) दे$_{10}$ विश्वमूर्तिश् (→चतुर्मूर्तिश्); दे$_{4}$ चतुर्भुजः (→चतुर्मुखः). –c) न$_{1}$ मुनीन् श्रेष्ठाः, द$_{1}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुनिश्रेष्ठान् (→मुनिश्रेष्ठाः).

५१. –a) दे$_{1.8-10}$ तस्य प्रवृत्तं, दे$_{4}$ तस्मात्ते वृत्तं, दे$_{6}$ यस्य ते वृत्तं, मुवें. मुए. तत्तस्य वृत्तं (→तस्य ते वृत्तं). –b) द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ परमेष्ठिनः (→परमात्मनः). –c) दे$_{6}$ ज्ञायतं स्वक्रिरे (→ज्ञापयाञ्चक्रिरे). –d) दे$_{10}$ चांगुलिं (→चांजलिम्).

❀ दे$_{10}$. ⊙; दे$_{1}$ ऋषयः ऊचुः; न$_{1}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ ऋषयः.

५२. –b) ते$_{1}$ पुरुषस्त्रिदशोद्भवः. –c) न$_{1}$ भार्ययाथात् (→भार्यया चारु-).

वें.२.३८.५३

मोहयामास वपुषा नारीणां कुलमीश्वरः ।
कन्यकानां प्रिया चास्य दूषयामास पुत्रकान् ॥५३
अस्माभिर्विविधाः शापाः प्रदत्ताश्च पराहताः ।
ताडितोऽस्माभिरत्यर्थं लिङ्गं तु विनिपातितम् ॥५४
अन्तर्हितश्च भगवान् सभार्यो लिङ्गमेव च ।
उत्पाताश्चाभवन् घोराः सर्वभूतभयंकराः ॥५५
क एष पुरुषो देव भीताः स्म पुरुषोत्तम ।
भवन्तमेव शरणं प्रपन्ना वयमच्युत ॥५६
त्वं हि वेत्सि जगत्यस्मिन् यत्किञ्चिदपि चेष्टितम् ।
अनुग्रहेण विश्वेश तदस्माननुपालय ॥५७
विज्ञापितो मुनिगणैर्विश्वात्मा कमलोद्भवः ।
ध्यात्वा देवं त्रिशूलाङ्कं कृताञ्जलिरभाषत ॥५८

ब्रह्मोवाच ।❀

हा कष्टं भवतामद्य जातं सर्वार्थनाशनम् ।
धिग्बलं धिक् तपश्चर्या मिथ्यैव भवतामिह ॥५९
संप्राप्य पुण्यसंस्कारान्निधीनां परमं निधिम् ।
उपेक्षितं वृथाचारैर्भवद्भिरिह मोहितैः ॥६०
काङ्क्षन्ते योगिनो नित्यं यतन्तो यतयो निधिम् ।

---

५३. –a) दे$_{4}$ पुरुषो (→वपुषा); दे$_{6}$ मोहयामासु पुरुषा. –b) ब$_{3}$ दे$_{6}$ कुलमाशु च, ते$_{1}$ ग्र$_{2}$ कुलमीश्वरा (ते$_{1}$ °राः) (→कुलमीश्वरः). –c) ते$_{1}$ कन्यका च (→कन्यकानां); ब$_{1}$ दे$_{6}$ प्रिया यस्य, ब$_{2.3}$ मुवें. प्रियो यस्तु, दे$_{1}$ प्रियाभाष्य, दे$_{3}$ कुलं सर्वें, न$_{1}$ प्रिया चान्यां, ते$_{1}$ प्रिया तस्य, द$_{1}$ म$_{1}$ प्रियश्चासौ, ग्र$_{2}$ प्रियावासौ (→प्रिया चास्य). –d) दे$_{10}$ पुत्रवान् (→पुत्रकान्).

५४. का$_{1}$. b ⊙. –a) ब$_{2.3}$ विविधाः पाशाः (ब$_{3}$ °पाः), दे$_{1.8-10}$ विविधा घा(दे$_{1}$ वा)ताः, दे$_{4}$ विविधा माया (→विविधाः शापाः). –b) ब$_{2.3}$ दे$_{6}$ मुब. प्रवृत्ताश्च, दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. प्रदत्तास्ते (→प्रदत्ताश्च); दे$_{3}$ पराजितः, न$_{1}$ पराहितः (→पराहताः). –c) न$_{1}$ म$_{1}$ ताडिता (→ताडितो). –d) ब$_{1}$ लिङ्गं भूमौ निपातितम्, दे$_{3}$ लिङ्गं भुवि निपातितम्, दे$_{4}$ ते$_{1}$ लिंगं भुवि निपात्यते (ते$_{1}$ तु), दे$_{6}$ लिङ्गस्तु विनिपातितम्, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ लिङ्गं च विनिपातितम्.

५५. म$_{1}$. a ⊙. –b) दे$_{4}$ लिंग एव च, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ लिंग एव हि (→लिङ्गमेव च).

५६. दे$_{4}$. ५६a-५७d ⊙; ब$_{1}$. cd ⊙. –a) का$_{1}$ न$_{1}$ मुवें. एव, ग्र$_{2}$ एवं, उ$_{1}$ * व (→एष). –b) ब$_{1}$ भीता स्म, दे$_{1.8.9}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. भीताः स्मः, दे$_{6}$ भीतोस्म, दे$_{10}$ भीताः *, न$_{1}$ भीतासु, द$_{1}$ भीता सा (→भीताः स्म); क$_{1}$ ब$_{1.3}$ उ$_{1}$ पुरुषोत्तमः (→पुरुषोत्तम). –c) ब$_{3}$ भवन्तमेवं, दे$_{3}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ भवन्तमेकं (→भवन्तमेव). –d) ब$_{3}$ न$_{1}$ ग्र$_{2}$ वयमच्युतं (ब$_{3}$ °तः), दे$_{3}$ भयकारणात्, दे$_{10}$ वयमुच्यते, उ$_{1}$ लयमच्युत (→वयमच्युत).

५७. दे$_{4}$. ⊙ (द्र. ५६ पा. वि.); ब$_{1}$. ab ⊙. का$_{1}$ त्वं हि वेत्थं, ब$_{2.3}$ दे$_{2.6}$ द$_{1}$ म$_{1}$ त्वं हिं वेत्थ, दे$_{3}$ भवान्वेत्ति, न$_{1}$ त हि वेत्थ, ते$_{1}$ त्वं विहोत्त (→त्वं हि वेत्सि). –b) का$_{1}$ दे$_{1.3.8-10}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. यत्किञ्चिदिह (→यत्किञ्चिदपि); न$_{1}$ चेष्टतः (→चेष्टितम्). –c) ब$_{1}$ देवेश, दे$_{1.3.8-10}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. युक्तेन, ते$_{1}$ विश्वात्मन् (→विश्वेश). –d) द$_{1}$ ग्र$_{2}$ अनुपालयन् (ग्र$_{2}$ °या) (→अनुपालय); दे$_{1.9}$ मुए. मुए. मुब. तदस्मानुपपालय.

अतः परं दे$_{3}$ अधिकम्—सूत उवाच.

५८. –a) दे$_{8.10}$ विज्ञापिते, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ विज्ञापितं, म$_{1}$ विज्ञापयन् (→विज्ञापितो). –b) द$_{1}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ निशम्य (→विश्वात्मा). –c) दे$_{4}$ कृत्वा लोकं (→ध्यात्वा देवं); दे$_{6}$ त्रिशूलंका (?), द$_{1}$ त्रिशूलाक्षं, ग्र$_{2}$ त्रिशूलांगं (→त्रिशूलांकं).

❀ दे$_{8.9}$ ब्रह्मा उवाच; दे$_{10}$ ब्रह्मा ऊचुः; न$_{1}$ ते$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ ब्रह्मा.

५९. –b) का$_{1}$ दे$_{2}$ सर्वात्म° (→सर्वार्थ°); दे$_{10}$ °साधनं, ते$_{1}$ °साधकम् (→°नाशनम्). –c) दे$_{2}$ मुब. धिग्बनं, ग्र$_{2}$ धिक् जपं (→धिग्बलं); ब$_{2}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ म$_{1}$ तपश्चर्यां, ग्र$_{2}$ जपश्चर्या (→तपश्चर्या); न$_{1}$ धिगन्वयं धिक्तपश्च. –d) दे$_{1.8-10}$ मिथ्या यद्, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ धिक् ज्ञानं, म$_{1}$ धिक् प्राणं (→मिथ्यैव).

६०. –a) ब$_{2.3}$ दे$_{6}$ मुब. पुण्यसंस्थानां (ब$_{3}$ दे$_{6}$ °ना), ग्र$_{2}$ पुण्यं संस्कारं (→पुण्यसंस्कारान्). –b) दे$_{4}$ ते$_{1}$ परमां निधिं, द$_{1}$ उ$_{1}$ परमो निधिः (→परमं निधिं); दे$_{1}$ निधी ******. –c) ब$_{2}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ उपेक्षितो, ब$_{3}$ उत्क्षिपेत्तं (→उपेक्षितं); का$_{1}$ दे$_{1.8.9}$ मुए. वृथाभावैर्, दे$_{10}$ कृताभावैर् (→वृथाचारैर्). –d) दे$_{10}$ इति मोहितैः, न$_{1}$ दिवमाहितैः (→इह मोहितैः).

६१. ब$_{1}$. cd ⊙. –a) का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{2.6}$ न$_{1}$ मुब. कांक्षन्ति, दे$_{4.10}$ कांक्षिते, ते$_{1}$ गच्छन्ति, द$_{1}$ कांक्षते (→काङ्क्षन्ते); न$_{1}$ नित्यश् (→नित्यं). –b) का$_{1}$ उ$_{1}$ यतंते, ब$_{1}$ यतन्ति, ते$_{1}$ यजन्ते (→यतन्तो); दे$_{4}$ निधिः, म$_{1}$ निशम् (→निधिम्).

यमेव तं समासाद्य हा भवद्भिरुपेक्षितम् ॥६१
यजन्ति यज्ञैर्विविधैर्यत्प्राप्त्यैर्वेदवादिनः ।
महानिधिं समासाद्य हा भवद्भिरुपेक्षितम् ॥६२
यं समासाद्य देवानामैश्वर्यमखिलं जगत् ।
तमासाद्याक्षयनिधिं हा भवद्भिरुपेक्षितम् ॥६३
यत्समापत्तिजनितं विश्वेशत्वमिदं मम ।
तदेवोपेक्षितं दृष्ट्वा निधानं भाग्यवर्जितैः ॥६४
यस्मिन् समाहितं दिव्यमैश्वर्यं यत् तदव्ययम् ।
तमासाद्य निधिं ब्राह्मं हा भवद्भिर्वृथाकृतम् ॥६५
एष देवो महादेवो विज्ञेयस्तु महेश्वरः ।
न तस्य परमं किञ्चित् पदं समधिगम्यते ॥६६
देवतानामृषीणां च पितृणां चापि शाश्वतः ।
सहस्रयुगपर्यन्ते प्रलये सर्वदेहिनाम् ।
संहरत्येष भगवान् कालो भूत्वा महेश्वरः ॥६७
एष चैव प्रजाः सर्वाः सृजत्येकः स्वतेजसा ।
एष चक्री च वज्री च श्रीवत्सकृतलक्षणः ॥६८
योगी कृतयुगे देवस्त्रेतायां यज्ञ उच्यते ।
द्वापरे भगवान् कालो धर्मकेतुः कलौ युगे ॥६९
रुद्रस्य मूर्त्तयस्तिस्रो याभिर्विश्वमिदं ततम् ।
तमो ह्यग्नी रजो ब्रह्मा सत्त्वं विष्णुरिति प्रभुः ॥७० वें.२.३८.६६

–c) दे$_{6}$ यामवंतं(?), दे$_{10}$ यमेवं तं, द$_{1}$ यमेनकं, उ$_{1}$ यमेनन्तं (→यमेव तं). –d) द$_{1}$ विभूतिभिर् (→हा भवद्भिर्); ब$_{3}$ उपेक्ष तं (→उपेक्षितम्).

६२. का$_{1}$ ब$_{1-3}$ दे$_{2.4.6}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ मुब. ⊙. –b) दे$_{1}$ न$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ -प्राप्तैर्, दे$_{3}$ -प्राप्ते, दे$_{8.10}$ उ$_{1}$ मुवें. -प्राप्तेर् (→-प्राप्त्यैर्); न$_{1}$ वेदवादिनं (→वेदवादिनः).

६३. का$_{1}$ दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. ⊙; ब$_{1}$. ab ⊙; न$_{1}$. cd⊙. –a) म$_{1}$ यमासाद्याप्तवान् कामं. –b) ब$_{2.3}$ दे$_{2.4.6}$ ते$_{1}$ मुब. ध्रुवं, दे$_{10}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ महत् (→जगत्). –c) ब$_{2.3}$ दे$_{2.6}$ मुब. त (दे$_{2.6}$ स) मासाद्याक्षयं देवं, दे$_{4}$ तमासाद्य जयनिधिं, दे$_{10}$ समासाद्याक्षयनिधिं.

६४. न$_{1}$. ⊙; ब$_{1}$. ab ⊙. –a) का$_{1}$ दे$_{6}$ यत्समाये (दे$_{6}$ °यां)ति जनितं, ब$_{2}$ यत् रकाशान्तु जनितं, ब$_{3}$ यत्समास * जनितं, दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. यमर्चयित्वा सततं, दे$_{3}$ यस्येच्छयेतिजनितं, दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ येन प्राप्तं हि तदिदं, ते$_{1}$ यस्मान्मयैतज्जनितं. –b) दे$_{1.8-10}$ विश्वेशित्वं, उ$_{1}$ विश्वेशं त्वं (→विश्वेशत्वं). –c) ब$_{1}$ तदेवोप्रेक्षतं, दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. सदेवोपेक्षितो (→तदेवोपेक्षितं); द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ प्राप्तं (→दृष्ट्वा). –d) दे$_{2}$ विधानं, दे$_{3}$ भवद्भिर् (→निधानं); ब$_{1}$ भाग्यवर्जितः, दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. भाग्यवर्जिताः, ते$_{1}$ रागवर्जितम् (→भाग्यवर्जितैः).

६५. न$_{1}$. ab ⊙. –a) ब$_{3}$ अस्मिन् (→यस्मिन्). –b) ब$_{2}$ यत्तदुत्तमं, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ तत्तदव्ययम् (→यत्तदव्ययम्). –c) द$_{1}$ समासाद्य (→तमासाद्य); का$_{1}$ ब$_{3}$ निधिं ब्रह्मं, दे$_{1.8.10}$ न$_{1}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. निधिं (दे$_{10}$ °शिं) ब्रह्म, ते$_{1}$ ब्रह्मनिधिं, ग्र$_{2}$ इदं ब्रह्म (→निधिं ब्राह्मं). –d) का$_{1}$ ब$_{3}$ दे$_{2}$ यथा कृतम्, ब$_{2}$ दे$_{2}$ द$_{1}$ ग्र$_{3}$ उ$_{1}$ उपेक्षितं, न$_{1}$ युवा कृतं (→वृथा कृतम्).

६६. ब$_{3}$. ६६c–६७f ⊙ (द्र. सं.). –a) दे$_{4}$ एवं (→एष); उ$_{1}$ एष देवोति ***. –c) ब$_{1}$ स तस्य, दे$_{4}$ तत्तस्य (→न तस्य); ते$_{1}$ न तस्मादपरं किंचित्. –d) दे$_{1.3.6.8-10}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ पदं समभि°, दे$_{4}$ इदं किमभि° (→पदं समधि°).

६७. ब$_{1.3}$. ⊙. –a) द$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. वा (→च). –b) दे$_{1.8.9}$ न$_{1}$ म$_{1}$ शाश्वतं, दे$_{3}$ सर्वशः (→शाश्वतः); दे$_{4}$ प्रियाणां च प्रिया श्रुतं, दे$_{10}$ प्रियाणां चाप्य शश्वतं, ते$_{1}$ प्रियाणामपि शाश्वतम्. –c) दे$_{4}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ °युगपर्यन्तं, ग्र$_{2}$ °युगपन्नित्यं (→°युगपर्यन्ते). –d) दे$_{4}$ उ$_{1}$ प्रलयं (→प्रलये); द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ सति (→सर्व-). –e) द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ सलोकान् संहरत्येष.

६८. –b) दे$_{1.3.8-10}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. सृजत्येष, दे$_{4}$ सृज्यते वा, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ सृजत्येव(म$_{1}$ °वं) (→सृजत्येकः); न$_{1}$ सृजत्येतेन तेजसा. –c) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. चक्रवर्त्ती, दे$_{4}$ च वक्री च, दे$_{6}$ च चद्राय (→च वज्री च); ब$_{1}$ एषश्चक्रश्च वक्री च, दे$_{3}$ पालयत्येष भगवान्, उ$_{1}$ एष च श्री च वज्री च.

६९. ब$_{1}$. ६९a-७३d ⊙. –a) दे$_{4}$ वस्त्रे, द$_{1}$ म$_{1}$ देवाः (→देवः). –b) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. एव च (→उच्यते); दे$_{10}$ त्रेता यज्ञममेव च, म$_{1}$ त्रेतायां वज्र उच्यते. –d) दे$_{2}$ ब्रह्मकेतुः, दे$_{4}$ धर्मसेतुः, ग्र$_{2}$ धर्महेतुः (→धर्मकेतुः); दे$_{1.8-10}$ न$_{1}$ द$_{1}$ म$_{1}$ मुए. कलौभवः (→कलौ युगे).

७०. ब$_{1}$. ⊙(द्र. ६९ पा. वि.). –a) दे$_{1}$ रुद्रास्तु (→रुद्रस्य). –b) ब$_{2.3}$ दे$_{6}$ ते$_{1}$ यानि चार्चन्ति पण्डिताः, म$_{1}$ याति विश्वमिदं ततः. –d) दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. स्मृतिः, दे$_{3.10}$ न$_{1}$ उ$_{1}$ श्रुतिः, ते$_{1}$ त्रिभिः, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ स्थितिः (ग्र$_{2}$ °तः) (→प्रभुः); दे$_{4}$ योगेन तु समन्विते.

वें.२.३८.७० मूर्त्तिरन्या स्मृता चास्य दिग्वासा वै शिवा ध्रुवा ।
यत्र तिष्ठति तद् ब्रह्म योगेन तु समन्वितम् ॥७१
या चास्य पार्श्वगा भार्या भवद्भिरभिवीक्षिता ।
सा हि नारायणो देवः परमात्मा सनातनः ॥७२
तस्मात् सर्वमिदं जातं तत्रैव च लयं व्रजेत् ।
स एव मोहयेत् कृत्स्नं स एव परमा गतिः ॥७३
सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् ।
एकशृङ्गो महानात्मा पुराणोऽष्टाक्षरो हरिः ॥७४
चतुर्वेदश्चतुर्मूर्त्तिस्त्रिमूर्त्तिस्त्रिगुणः परः ।
एकमूर्त्तिरमेयात्मा नारायण इति श्रुतिः ॥७५
ऋतस्य गर्भो भगवानापो मायातनुः प्रभुः ।
स्तूयते विविधैर्मन्त्रैर्ब्राह्मणैर्धर्ममोक्षिभिः ॥७६
संहृत्य सकलं विश्वं कल्पान्ते पुरुषोत्तमः ।
शेते योगामृतं पीत्वा यत् तद् विष्णोः परं पदम् ॥७७
न जायते न म्रियते वर्द्धते न च विश्वसृक् ।
मूलप्रकृतिरव्यक्ता गीयते वैदिकैरजः ॥७८
ततो निशायां वृत्तायां सिसृक्षुरखिलञ्जगत् ।
अजस्य नाभौ तद् बीजं क्षिपत्येष महेश्वरः ॥७९

---

७१. ब$_1$ दे$_4$. ⊙. –a) ते$_1$ मूर्तिरस्या, म$_1$ मूर्त्तिमत्या (→मूर्त्तिरन्या); दे$_3$ द$_1$ म$_1$ उ$_1$ स्मृता दिव्या, ते$_1$ स्मृतं चान्यं, ग्र$_2$ तदा दिव्या (→स्मृता चास्य). –b) का$_1$ दिग्वासा हि, दे$_{1.8-10}$ ग्र$_2$ मुवें. मुए. दिग्वासा च (दे$_{10}$ सा), ते$_1$ ऋग्वासा वै, द$_1$ म$_1$ वामाङ्के च, उ$_1$ वामांगे तु (→दिग्वासा वै); म$_1$ धृता (→ध्रुवा); दे$_3$ शाश्वती शिवरूपिणी. –c) म$_1$ तत्र (→यत्र); ब$_3$ तद् ब्रह्मा, ते$_1$ तु ब्रह्मा, द$_1$ तं ब्रह्मा (→तद् ब्रह्म); ग्र$_2$ यत्रावसततं ब्रह्मा. –d) ग्र$_2$ उ$_1$ समन्वितः (→समन्वितम्).

७२. ब$_1$. ⊙ (द्र. ६९ पा. वि.). –a) ब$_3$ सा (→या); दे$_6$ पार्श्वगं भार्या (→पार्श्वगा भार्या); द$_1$ ग्र$_2$ या चाष्टैश्वर्यगर्भा च, उ$_1$ यस्य पार्श्वगता भार्या. –b) ब$_3$ न$_1$ इति वीक्षिता, दे$_{1.3.8-10}$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. अभिभाषिता, दे$_4$ अभिभाषते, दे$_6$ अपि वीक्षिता (→अभिवीक्षिता). –c) का$_1$ दे$_{1.3.4.6.8-10}$ न$_1$ ते$_1$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. स (→सा).

७३. ब$_1$. ⊙ (द्र. ६९ पा. वि.). –a) ब$_3$ दे$_1$ ज्ञातं, दे$_6$ ज्ञानं (→जातं). –b) न$_1$ तथैव (→तत्रैव); ब$_2$ प्रलयं (→च लयं). –c) दे$_{1.4.8-10}$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. (→एव); दे$_{1.3.8.9}$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ मुवें. मुए. मोचयेत्, दे$_{10}$ मोचनं, न$_1$ मोहयन्, ग्र$_2$ मो** (→मोहयेत्); दे$_4$ यस्तु (→कृत्स्नं). –d) दे$_{1.3.8-10}$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. स एष (दे$_3$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ °व) च परागतिः.

७४. म$_1$. ⊙. –c) म$_1$. एकमुक्तिरमेयात्मा. –d) का$_1$ दे$_4$ पुराणेष्टाक्षरो हरिः, दे$_{1.8.9}$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. नारायण इति श्रुतिः, द$_1$ पुराणो ह्यक्षरो हरिः.

७५. ब$_1$ दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. ⊙; म$_1$. ab ⊙. –b) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.6}$ मुब. त्रिगुणः (दे$_2$ °णैः) परमेश्वरः, न$_1$ ते$_1$ त्रिमूर्तिस्त्रिगुणं परं, ग्र$_2$ त्रिमूर्त्तिस्त्रिगुणोत्तमः. –c) का$_1$ एष (→एक-); ब$_{2.3}$ ते$_1$ एकमूर्त्तिरनन्तात्मा, दे$_{2.6}$ एषमूर्त्तिरनन्तात्मा.

७६. ब$_1$. ⊙. –a) ब$_{2.3}$ मुब. स तस्य, दे$_{1.8-10}$ उ$_1$ रेतस्य, दे$_3$ हिरण्य-, दे$_4$ तं तस्य, मुवें. मुए. रेतोऽस्य (→ऋतस्य); का$_1$ दे$_2$ धर्मो, न$_1$ भर्गो (→गर्भो). –b) का$_1$ आद्यो माया तनुः, ब$_{2.3}$ मुब. आपोमयतनुः, दे$_3$ अजो मायातनुः, ते$_1$ मायी मायातनुः, म$_1$ आपो नारायणः (→आपो मायातनुः); द$_1$ ग्र$_2$ परः, उ$_1$ पुरा (→प्रभुः). –c) न$_1$ संस्तुतो, उ$_1$ तयन्ते (→स्तूयते). –d) दे$_{1.3.4.8-10}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. मोक्ष (न$_1$ °क्षि) कांक्षिभिः, ते$_1$ भक्तिमोक्षिभिः (→धर्ममोक्षिभिः).

७७. –c) दे$_{10}$ योगामृते, ते$_1$ योगासने, ग्र$_2$ योगाश्रमं (→योगामृतं). –d) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. यत्र विष्णोः (→यत्तद्विष्णोः); ब$_3$ यत्तद्विष्णोः परमं पदं, दे$_3$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ तद्विष्णोः परमं पदम्.

७८. ब$_1$. ७८c-९२b ⊙. –b) दे$_3$ वर्त्तते न, दे$_4$ न पर्यते, ग्र$_2$ वर्द्धन्ते न, उ$_1$ वर्द्धते स (→वर्द्धते न); दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. विश्वदृक्, दे$_3$ विश्वभृत्, दे$_{6.10}$ उ$_1$ विश्वधृक्, न$_1$ ते$_1$ विश्वकृत्, म$_1$ कुत्रचित् (→विश्वसृक्). –c) का$_1$ दे$_{2.3}$ ग्र$_2$ मुवें. मुब. अव्यक्तो, दे$_4$ अव्यक्त, न$_1$ अव्यक्तं (→अव्यक्ता). –d) का$_1$ ते$_1$ अतः (→अजः).

७९. ब$_1$. ⊙ (द्र. ७८ पा. वि.). –a) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.6}$ ते$_1$ मुब. व्युष्टायां, म$_1$ *** (→वृत्तायां). –c) दे$_{1.8-10}$ द$_1$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. अजनाभौ तु, दे$_3$ उ$_1$ अंजनाभौ तु (→अजस्य नाभौ). –d) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.3.6}$ न$_1$ ते$_1$ म$_1$ क्षिपत्येकं, दे$_4$ ग्र$_2$ क्षिप्यतेकं (ग्र$_2$ °व) (→क्षिपत्येष).

तं मां वित्त महात्मानं ब्रह्माणं विश्वतो मुखम् ।
महान्तं पुरुषं विश्वमपां गर्भमनुत्तमम् ॥८०
न तं विदाथ जनकं मोहितास्तस्य मायया ।
देवदेवं महादेवं भूतानामीश्वरं हरम् ॥८१
एष देवो महादेवो ह्यनादिर्भगवान् हरः ।
विष्णुना सह संयुक्तः करोति विकरोति च ॥८२
न तस्य विद्यते कार्यं न तस्माद् विद्यते परम् ।
स वेदान् प्रददौ पूर्वं योगमायातनुर्मम ॥८३
स मायी मायया सर्वं करोति विकरोति च ।
तमेव मुक्तये ज्ञात्वा व्रजेत शरणं भवम् ॥८४
इतीरिता भगवता मरीचिप्रमुखा विभुम् ।
प्रणम्य देवं ब्रह्माणं पृच्छन्ति स्म सुदुःखिताः ॥८५

मुनय ऊचुः ।❀

कथं पश्येम तं देवं पुनरेव पिनाकिनम् ।
ब्रूहि विश्वामरेशान त्राता त्वं शरणैषिणाम् ॥८६

पितामह उवाच ।❀

यद् दृष्टं भवता तस्य लिङ्गं भुवि निपातितम् ।
तल्लिङ्गानुकृतीशस्य कृत्वा लिङ्गमनुत्तमम् ॥८७
पूजयध्वं सपत्नीकाः सादरं पुत्रसंयुताः ।
वैदिकैरेव नियमैर्विविधैर्ब्रह्मचारिणः ॥८८
संस्थाप्य शांकरैर्मन्त्रैर्ऋग्यजुःसामसंभवैः ।　　वें२.३९.४

८०. ब१. ⊙ (द्र. ७८ पा. वि.). –a) का१ तं मां विद्धि, दे1.8.9 तमाविष्ट, दे4 यमावृत्य, दे10 तं मां विष्ट, न१ तमावित्तं, ते१ तस्माच्चिन्त्य, द१ ग्र२ म१ उ१ समाचिन्त्य (→तं मां वित्त); दे3 तमाविकृतमात्मानं. –b) न१ ब्राह्मणं (→ब्रह्माणं). –c) दे10 पुरुषो (→पुरुषं). –d) दे3 ते१ माया- (→अपां).

८१. ब१. ⊙ (द्र. ७८ पा. वि.). –a) का१ ते१ ग्र२ उ१ वेदाथ, ब2.3 मुवें. मुए. मुब. जानीत, दे3 विदामि, दे4 विद्यात्र, दे6 देवाथ, द१ वेदधि- (→विदाथ); म१ *** (→जनकं). –b) दे3 उ१ मोहितस् (→मोहितास्); न१ मानसा (→मायया); म१ मोहितास्तस्य ***. –d) दे1.8-10 न१ हरिं, ते१ परम् (→हरम्).

८२. ब१. ⊙; म१. b ⊙. –a) ग्र२ एवं (→एष). –b) दे10 हरिः (→हरः).

८३. ब१. ⊙ (द्र. ७८ पा. वि.); दे6. ab ⊙. –b) दे2 ****** परम्. –c) दे3 सर्वदा, न१ स वेदात्, द१ स देवान् (→स वेदान्). –d) दे3 योगं माया°, ग्र२ वेदमाया° (→योगमाया°); न१ °तनुं (→°तनुर्).

८४. ब१. ⊙(द्र. ७८ पा. वि.). –a) का१ समायो, दे6 सा माया, द१ ग्र२ अमायी (→स मायी); ते पूर्वं (→सर्वं). –c) दे1.8 मुक्ताय, म१ परमं (→मुक्तये). –d) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. व्रजध्वं (→व्रजेत); दे1.3.8-10 द१ ग्र२ उ१ मुवें. मुए. मुब. शिवम्, म१ शुभम् (→भवं).

८५. ब१. ⊙ (द्र. ७८ पा. वि.). –a) द१ ग्र२ उ१ इतीरयित्वा भगवान्. –b) ते१ °प्रमुखा भवम्, द१ ग्र२ उ१ °प्रमुखान् विभुः (→°प्रमुखा विभुम्). –d) दे4 मरीचि (→पृच्छन्ति); दे1.8-10 द१ ग्र२ म१ उ१ मुवें. मुब. समाहिताः (→सुदुःखिताः); ब२ पृच्छन्ति श्रद्धयान्विताः.

८५ श्लोकात् परं दे3 ग्र२ मुवें. पुस्तकेषु अध्यायसमाप्तिर्वर्तते.

दे3 इति कूर्मपुराणे अष्टत्रिंशोऽध्यायः, ग्र२ इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिभागे वने ईश्वरविष्णुप्रादुर्भावो नाम षट्त्रिंशोऽध्यायः, मुवें. इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे अष्टत्रिंशोऽध्यायः.

❀ द१ उ१. ⊙; दे1 न१ ते१ म१ मुनयः; ग्र२ सूतः.

८६. ब१ ग्र२. ⊙. –a) दे4 पश्यतमं, न१ पश्यामहं (→पश्येम तं). –b) दे6 पिनाकिनां (→पिनाकिनम्). –c) दे3 त्वममरेशान, दे10 विश्वामरेशानं (→विश्वामरेशान). –d) न१ नतो (→त्राता).

अतः परं उ१ अधिकम्—इत्युक्त्वा भगवान् ब्रह्मा.

❀ ब१ ग्र२. उ१ ⊙; दे1.3.4 द१ मुवें. मुए. मुब. ब्रह्मोवाच; दे8.9 ब्रह्मा उवाच; दे10 ब्रह्मा ऊचुः; न१ पितामहः; ते१ म१ ब्रह्मा.

८७. ब१ ग्र२. ⊙; ते१.cd ⊙. –a) दे4 यष्टं च (→यद्दृष्टं); न१ भवतां (→भवता); दे1 तस्यां (→तस्य); दे3 भवद्भूर्यादिशं तस्य. –b) का१ ब२ दे2 लिङ्गं तु विनि°, दे6 लिंगस्तु विनि° (→लिङ्गं भुवि नि°). –c) दे2 तल्लिंगाकृतिमीशस्य, दे4 तल्लिंगो न कृती यस्य, द१ म१ उ१ तल्लिङ्गानुकृतिं (म१ °तं) सम्यक्.

८८. ब१ ग्र२. ⊙. –a) दे6.10 पूजयिध्वं (→पूजयध्वं); ते१ समाहिताः पूजयध्वं, + समाहिताः सपत्नीकाः. –b) दे4 संहारं, द१ उ१ सदारं (→सादरं); ते१ भक्तिसंयुताः, द१ पुत्रसंयुतम् (→पुत्रसंयुताः). –c) म१ वैदिकास्तत्र (→वैदिकैरेव). –d) दे4.6 ब्रह्मचारिभिः (→ब्रह्मचारिणः).

८९. ब१ ग्र२. ⊙. –a) ते१ संपूज्य (→संस्थाप्य); का१ ब3 दे6 न१ शंकरैर् (→शांकरैर्). –b) उ१ °साममंत्रकैः (→°साम-

वं २.३९.४ तपः परं समास्थाय गृणन्तः शतरुद्रियम् ॥८९
समाहिताः पूजयध्वं सपुत्राः सह बन्धुभिः ।
सर्वे प्राञ्जलयो भूत्वा शूलपाणिं प्रपद्यथ ॥९०
ततो द्रक्ष्यथ देवेशं दुर्दर्शमकृतात्मभिः ।
यं दृष्ट्वा सर्वमज्ञानमधर्मश्च प्रणश्यति ॥९१
ततः प्रणम्य वरदं ब्रह्माणममितौजसम् ।
जग्मुः संहृष्टमनसो देवदारुवनं पुनः ॥९२
आराधयितुमारब्धा ब्रह्मणा कथितं यथा ।
अजानन्तः परं देवं वीतरागा विमत्सराः ॥९३
स्थण्डिलेषु विचित्रेषु पर्वतानां गुहासु च ।
नदीनां च विविक्तेषु पुलिनेषु शुभेषु च ॥९४
शैवालभोजनाः केचित् केचिदन्तर्जलेशयाः ।
केचिदभ्रावकाशास्तु पादाङ्गुष्ठाग्रविष्ठिताः ॥९५
दन्तोऽलूखलिनस्त्वन्ये ह्यश्मकुट्टास्तथा परे ।
शाकपर्णाशिनः केचित् संप्रक्षाला मरीचिपाः ॥९६
वृक्षमूलनिकेताश्च शिलाशय्यास्तथा परे ।
कालं नयन्ति तपसा पूजयन्तो महेश्वरम् ॥९७
ततस्तेषां प्रसादार्थं प्रपन्नार्त्तिहरो हरः ।
चकार भगवान् बुद्धिं प्रबोधाय वृषध्वजः ॥९८
देवः कृतयुगे ह्यस्मिन् शृङ्गे हिमवतः शुभे ।
देवदारुवनं प्राप्तः प्रसन्नः परमेश्वरः ॥९९
भस्मपाण्डुरदिग्धाङ्गो नग्नो विकृतलक्षणः ।

संभवैः). –c) दे1.6.9 ततः (→तपः); दे6 परममास्थाय (→परं समास्थाय).

९०. ब1 ग्र2. ⊙. –a) का1 सपुत्रः, ते1 संयतास् (→सपुत्राः). –c) दे4 सर्वेषां जलजीभूत्वा. –d) का1 दे2 प्रपश्यथ, ब2 ते1 प्रपश्यत, दे4 प्रपश्य तं (→प्रपद्यथ).

९१. ब1 ग्र2. ⊙. –a) दे1.6 द्रक्षथ, दे4 ईक्ष्यथ (→द्रक्ष्यथ). –b) ब3 दे1 दुर्दशं, द1 ग्रदृश्यं, उ1 ** शं (→दुर्दर्शं); उ1 ग्रकृताञ्जलिं (→ग्रकृतात्मभिः). –c) द1 उ1 सर्वयज्ञानां (→सर्वमज्ञानं). –d) दे10 ग्रधर्मस्य, ते1 ग्रधर्मस्य (श्च), मुब. ग्रधर्मञ्च (→ग्रधर्मश्च); दे6 विनश्यति, दे10 प्रयच्छति (→प्रणश्यति).

९२. ग्र2. ⊙; ब1. ab ⊙. –a) न1 म1 वदनं (→वरदं). –c) का1 ब2.3 दे2.6 न1 ते1 सुप्रीत°, दे1.8 सहृष्ट° (→संहृष्ट°); ब1 यज्ञेषु प्रीतमनसो. –d) ब1 °वने (→°वनं).

ग्रतः परं द1 उ1 ग्रधिकम्—
इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिभागे अष्टत्रिंशोऽध्यायः ।

९३. –a) दे4 ग्राधारयितुं (→ग्राराधयितुं). –b) ब2.3 दे10 तथा (→यथा). –c) दे1.3.4.8-10 द1 उ1 मुवें. मुए. मुब. परं भावं, ग्र2 परं भावः, म1 परिभवं (→परं देवं); ते1 भवन्तः परमं देवं. –d) ब1 द1 वीतराग- (→वीतरागा).

९४. दे4. ६४c–६६d ⊙. –a) दे4 संडिलेषु, ते1 नन्दनेषु (→स्थण्डिलेषु); दे3 विविक्तेषु (→विचित्रेषु). –b) ते1 गृहासु (→गुहासु). –c) ब2 वियुक्तेषु (→विविक्तेषु). –d) दे3***, उ1 नगेषु (→शुभेषु).

९५. दे4. ⊙ (द्र. ६४ पा. वि.). –a) उ1 कांचित् (→केचित्). –b) दे3 ग्र2 केचिदन्तर्जलाशयाः, दे10 केचिदन्तर्जलेजयः, म1 केचिच्चैव जलाशयाः. –c) का1 ग्रभ्रविकाशास्तु, दे1.10 ग्रभ्रावकाशासु, दे2.6 ग्रत्रावकाशा (दे6 °श) स्तु, न1 ग्रभ्रावकेशास्तु, द1 दन्तावकाशास्तु (→ग्रभ्रावकाशास्तु). –d) का1 दे2 पादांगुष्ठाग्रविश्रुताः, दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. पादांगुष्ठे (दे1.8-10 °ष्ठा) ह्यधिष्ठिताः, दे3 पादांगुष्ठावपीडिताः, दे6 पादाग्रंगुष्ठविस्मिताः, न1 पादांगुष्ठांगविष्ठिताः, द1 पादांगुष्ठाग्रचवस्थिताः, ग्र2 उ1 पादांगुष्ठावधिष्ठिताः, म1 पादांगुष्ठाग्र्यविष्ठिताः.

९६. दे4. ⊙ (द्र. ६४ पा. वि.). –c) का1 दे1.8-10 न1 द1 ग्र2 उ1 मुवें. मुए. मुब. शाकपर्णाशनाः (दे10 द1 उ1 °नः), दे2 शाकपार्णशिनः (→शाकपर्णाशिनः); द1 कश्चित् (→केचित्).

९७. ब1. ab ⊙. –a) दे3 द1 ग्र2 म1 तृण°, मुब. ब्रह्म° (→वृक्ष°). –b) का1 शिलाशायी, दे4 सिलासंघाय् (→शिलाशय्यास्). –c) दे6 लयंति (→नयन्ति); दे10 तपसः (→तपसा).

९८. ब1. ab ⊙; दे3 म1. cd ⊙. –a) उ1 मुवें. मुए. प्रसादार्थे (→प्रसादार्थं). –d) दे1.8-10 न1 द1 ग्र2 उ1 मुवें. मुए. बोधयन् वृषभध्वजः, ते1 प्रबोधार्थं वृषध्वजः.

९९. म1. ⊙; दे3. ab ⊙. –a) न1 तस्माद्, ते1 तस्मिन् (→ह्यस्मिन्); ग्र2 देवः ** युगे ह्यस्मिन्. –b) दे1.8-10 भृगोर्, दे2 ग्र2 भृगौ, न1 विभौ, उ1 गृहौ (→शृङ्गे); दे1.8-10 सुता (→शुभे). –c) दे6.10 प्राप्ता, उ1 प्राप्तं (→प्राप्तः); दे3 तस्मिन् दारुवने प्राप्तः. –d) न1 प्रपन्नः (→प्रसन्नः); ब1 प्रसन्नं परमेश्वरं.

१००. ब1. १००–१५० ab ⊙; म1. ⊙. –a) दे3 °दिग्वासा, ते1 °लिप्तांगो (→°दिग्धांगो). –b) दे10

उल्मुकव्यग्रहस्तश्च रक्तपिङ्गललोचनः ।।१००
क्वचिच्च हसते रौद्रं क्वचिद् गायति विस्मितः ।
क्वचिन्नृत्यति शृङ्गारी क्वचिद् रौति मुहुर्मुहुः ।।१०१
आश्रमेऽभ्यागतो भिक्षां याचते च पुनः पुनः ।
मायां कृत्वात्मनो रूपं देवस्तद् वनमागतः ।।१०२
कृत्वा गिरिसुतां गौरीं पार्श्वे देवः पिनाकधृक् ।
सा च पूर्ववद् देवेशी देवदारुवनं गता ।।१०३
दृष्ट्वा समागतं देवं देव्या सह कपर्दिनम् ।
प्रणेमुः शिरसा भूमौ तोषयामासुरीश्वरम् ।।१०४
वैदिकैर्विविधैर्मन्त्रैः सूक्तैर्माहेश्वरैः शुभैः ।
अथर्वशिरसा चान्ये रुद्राद्यैर्ब्रह्मभिर्भवम् ।।१०५
नमो देवादिदेवाय महादेवाय ते नमः ।
त्र्यम्बकाय नमस्तुभ्यं त्रिशूलवरधारिणे ।।१०६
नमो दिग्वाससे तुभ्यं विकृताय पिनाकिने ।
सर्वप्रणतदेहाय स्वयमप्रणतात्मने ।।१०७
अन्तकान्तकृते तुभ्यं सर्वसंहरणाय च ।
नमोऽस्तु नृत्यशीलाय नमो भैरवरूपिणे ।।१०८
नरनारीशरीराय योगिनां गुरवे नमः ।
नमो दान्ताय शान्ताय तापसाय हराय च ।।१०९
विभीषणाय रुद्राय नमस्ते कृत्तिवाससे ।
नमस्ते लेलिहानाय शितिकण्ठाय ते नमः ।।११० वें.२.३१.२५

नग्नौ, ते1 भुग्नो (→नग्नो); ते1 विकृतलोचनः, द1 ग्र2 उ1 वैकृतलक्षणः (→विकृतलक्षणः). –c) का1 ब2 दे4 न1 ग्र2 मुवें. मुए. उल्मूक-, ब3 उल्मुको, दे1.6 उल्लक- (→उल्मुक-); दे3 तु (→च). –d) दे3 तथा पिंगल-, न1 रक्तपिंगश्च (→रक्तपिंगल-); दे2 °लोचनाः, दे4 °लोचनं (→°लोचनः).

१०१. ब1. ⊙ (द्र. १०० पा. वि.); न1. cd ⊙. –a) ब3 दे2 च सहतो (दे2 °ते), ग्र2 प्रहरते, म1 च हरते (→च हसते); न1 रुद्रः (→रौद्रं). –b) ते1 भवति (→गायति); दे3 ते1 विस्मितं (→विस्मितः). –c) का1 ब2.3 दे2.4.6 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 शृङ्गारं (→शृङ्गारी).

१०२. ब1. ⊙ (द्र. १०० पा. वि.); दे3. ⊙. –a) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. आश्रमे ह्यटते भिक्षुर्, दे4 आश्रमे ह्यतटे भैक्षं, न1 आश्रमे ह्यतते भैक्ष्ये, ते1 आश्रमेऽभ्यागतो भैक्षं, द1 उ1 आश्रमेष्वटते भैक्षं (उ1 °क्ष्यं), ग्र2 आश्रमे ह्यटते **, म1 आश्रमे ह्यटते भिक्षां. –c) दे1.8.9 रूपां, दे10 उ1 रूप (→रूपं). –d) द1 आत्मनः (→आगतः); न1 देहि भिक्षामिति ब्रुवन्.

१०३. ब1. ⊙ (द्र. १०० पा. वि.). –a) का1 ब1.2 दे2.4.6 न1 ते1 देवीं (→गौरीं). –b) दे3 देवीं (→देवः). –c) का1 देवेशो, दे1.8.9 देवेशं, ते1 देवेशौ (→देवेशी); दे3 एवं स देवदेवेशो, दे4 स च पूर्वं च देवेशो, दे6 सा पूर्ववर्गं रेवासीं, दे10 सा च पूर्वे च देवेशं, न1 सा च शर्ववशा देवी, द1 ग्र2 म1 उ1 सा च सर्वं च (उ1 तु) देवेषी (म1 °शा). –d) दे1.3.8 गतः, दे10 न1 ते1 गताः (→गता).

१०४. ब1. ⊙ (द्र. १०० पा. वि.). –b) दे10 पिनाकिनं (→कपर्दिनम्). –c) दे3 प्रणम्य, ग्र2 वृणोमि (→प्रणेमुः); दे6 सहसा (→शिरसा); द1 उ1 देवं (→भूमौ).

१०५. ब1. ⊙ (द्र. १०० पा. वि.). –a) दे1 देवं (→मन्त्रैः). –b) दे1 मंत्रैर्, दे8-10 उ1 मुवें. मुए. मुब. स्तोत्रैर् (→सूक्तैर्); द1 माहेश्वरः (→माहेश्वरैः). –c) ब2.3 दे2.3.6 न1 ते1 द1 ग्र2 चान्यै, दे1 चाग्रे (→चान्ये). –d) दे1.8.9 अर्चयेद् भवम्, मुवें. मुए. मुब. अर्चयन् भवम्, ते1 बहुभिर्हरम्, द1 ग्र2 म1 बहुभिर्भवं (→ब्रह्मभिर्भवम्).

१०६. ब1. ⊙(द्र. १०० पा. वि.). –a) ब2 देवातिदेवाय, दे1.6.8-10 मुवें. मुए. मुब. देवाधिदेवाय (→देवादिदेवाय). –c) ग्र2 त्रियंबकाय नमस्तुभ्यं.

दे1.8 अधिकम्—

*नमो दिग्वाससे तुभ्यं त्रिशूलवरधारिणे। (= १०७a, १०६d)

१०७. ब1. ⊙(द्र. १०० पा. वि.); दे4.10. १०७c-१०८b ⊙. –b) दे4.10 सर्वस्व (दे4 प्र) हरणाय च. –c) का1 ते1 °प्रणव° (→°प्रणत°); दे1.6.8 मुवें. मुए. °देवाय (→°देहाय).

१०८. ब1. ⊙ (द्र. १०० पा. वि); दे4.10. ab ⊙; दे3.१०८c-१०९d ⊙. –b) दे3 सर्वप्रहरणाय च, न1 सर्वसंहरणाय ते, द1 सर्वस्वहरणाय च, म1 सर्वसंधारणाय ते. –c) दे1.8-10 वृत्तशीलाय, न1 ते1 द1 म1 नृत्तशीलाय (→नृत्यशीलाय); दे6 नमो नृत्यंत शांस्तुभ्यं.

१०९. ब1. ⊙ (द्र. १०० पा. वि.); दे3. ⊙. –a) का1 नरनारायणेशाय. –b) दे1.4.8-10 म1 मुब. योगिने (→योगिनां); न1 पतये (→गुरवे).–c) म1 नमो दान्तायाक्षराय. –d) दे4 द1 तपसाय (→तापसाय); म1 तापसायाक्षराय च.

११०. ब1. ⊙ (द्र. १०० पा. वि.). –a) म1 ते तुभ्यं (→रुद्राय). –c) दे3 लेनिहानाय रुद्राय, द1 नमस्ते ललितानाथ.

वें.२.३६.२६ अघोरघोररूपाय वामदेवाय वै नमः ।
नमः कनकमालाय देव्याः प्रियकराय च ॥१११
गङ्गासलिलधाराय शंभवे परमेष्ठिने ।
नमो योगाधिपतये ब्रह्माधिपतये नमः ॥११२
प्राणाय च नमस्तुभ्यं नमो भस्माङ्गरागिने ।
नमस्ते घनवाहाय दंष्ट्रिणे वह्निरेतसे ॥११३
ब्रह्मणश्च शिरो हर्त्रे नमस्ते कालरूपिणे ।
आगतिं ते न जानीमो गतिं नैव च नैव च ।
विश्वेश्वर महादेव योऽसि सोऽसि नमोऽस्तु ते ॥११४
नमः प्रमथनाथाय दात्रे च शुभसंपदाम् ।
कपालपाणये तुभ्यं नमो मीढुष्टमाय ते ।
नमः कनकलिङ्गाय वारिलिङ्गाय ते नमः ॥११५
नमो वह्न्यर्कलिङ्गाय ज्ञानलिङ्गाय ते नमः ।
नमो भुजंगहाराय कर्णिकारप्रियाय च ।
किरीटिने कुण्डलिने कालकालाय ते नमः ॥११६
वामदेव महेशान देवदेव त्रिलोचन ।
क्षम्यतां यत्कृतं मोहात् त्वमेव शरणं हि नः ॥११७
चरितानि विचित्राणि गुह्यानि गहनानि च ।
ब्रह्मादीनां च सर्वेषां दुर्विज्ञेयोऽसि शंकर ॥११८

–d) दे$_{1.3.4.8-10}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. श्रीकण्ठाय च ते नमः.

१११. ब$_{1}$. ⊙ (द्र. १०० पा. वि.). –a) का$_{1}$ अघोराय घोररूपाय. –b) दे$_{4}$ वामरूपाय, दे$_{6}$ नमो देवाथ, ते$_{1}$ वासुदेवाय, म$_{1}$ महादेवाय (→वामदेवाय); दे$_{3}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ ते (→वै). –c) न$_{1}$ नमः कमनकालाय (?). –d) दे$_{10}$ दिव्यः (→देव्याः); ब$_{3}$ प्रकरणाय, दे$_{3}$ प्रियतमाय, ग्र$_{2}$ म$_{1}$उ$_{1}$ प्रीतिकराय(→प्रियकराय).

११२. ब$_{1}$. ⊙ (द्र. १०० पा. वि.). –a) म$_{1}$ °धारां हि (→°धाराय). –b) म$_{1}$ धारिणे (→शंभवे). –c) द$_{1}$ उ$_{1}$ नमोस्तु गाधिपतये, ग्र$_{2}$ नमो स्कन्धाधिपतये. –d) का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.6}$ मुवें. मुए. मुब. भूताधिपतये नमः.

११३. ब$_{1}$. ⊙ (द्र. १०० पा. वि.). –b) का$_{1}$ ब$_{2}$ ते$_{1}$ °रागिणे, ब$_{3}$ °भागिने, दे$_{1.3.4.8-10}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. °धारिणे (→°रागिने). –c) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. हव्यवाहाय, दे$_{3.4}$ मेघवाहाय, दे$_{6}$ नद्यवाहाय, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ घनवाताय (→घनवाहाय); ते$_{1}$ नमः श्मशानवासाय. –d) ते$_{1}$ वह्नये (→दंष्ट्रिणे); दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. हव्य°, दे$_{4}$ ह्यग्नि° (→वह्नि°).

११४. ब$_{1}$. ⊙ (द्र. १०० पा. वि.). –a) ग्र$_{2}$ ब्रह्मणाय (→ब्रह्मणश्च); ब$_{3}$ दे$_{3}$ न$_{1}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ हंत्रे, दे$_{6}$ हर्त्तें (→हर्त्रे). –c) का$_{1}$ अतीव ते, ब$_{2}$ अतीत ते, ब$_{3}$ दे$_{6}$ अनतीते, दे$_{2}$ अ*तिते, दे$_{10}$ अगतिं ते, ते$_{1}$ आनीतं तु, द$_{1}$ आगतं ते (→आगतिं ते). –d) ते$_{1}$ मतिं (→गतिं). –e) दे$_{1.8-10}$ मुए. विश्वेश्वराय सौम्याय. –f) दे$_{1.8-10}$ महाप्रलयकारिणे, द$_{1}$ योगीशाय नमो नमः, ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ योगीशाय नमोऽस्तु ते.

११५. ब$_{1}$. ⊙ (द्र. १०० पा. वि.). –a) ब$_{3}$ प्रमथनाशाय, दे$_{4}$ ग्र$_{2}$ प्रथमनाथाय (→प्रमथनाथाय). –b) ब$_{2}$ सर्वदात्र च, + सर्वसंपदां, दे$_{2}$ सुखसंपदां, न$_{1}$ शुभसंपदात् (→शुभसंपदाम्); ग्र$_{2}$ दात्रेण गुणसंपदां. –c) उ$_{1}$ °पाहने (→°पाणये). –d) दे$_{1.3.8-10}$ नमो दुष्टतमाय ते, दे$_{2.6}$ नमो मीषुष्टमाय ते, मुवें. मुए. मुब. नमो जुष्टतमाय ते. –e) ब$_{2}$ दे$_{1.8-10}$ ते$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. कनकपिङ्गाय (→कनकलिङ्गाय). –f) का$_{1}$ दे$_{2}$ परलिंगाय, ब$_{3}$ दे$_{6}$ पारिलिंगाय, दे$_{4}$ योनिलिंगाय, ते$_{1}$ पारलिंगाय, द$_{1}$ वारिपिंगाय (→वारिलिङ्गाय).

११६. ब$_{1}$. ⊙ (द्र. १०० पा. वि.); का$_{1}$ ब$_{3}$ दे$_{2}$ न$_{1}$. ab ⊙; द$_{1}$. cdef ⊙. –a) दे$_{4}$ वह्नार्क°, दे$_{10}$ वन्यर्क° (→वह्न्यर्क°). –b) दे$_{3}$ यज्ञ° (→ज्ञान°). –d) दे$_{1}$ कर्णिकायाप्रियाय च, दे$_{2}$ कर्णिकारा प्रियाय च, दे$_{8-10}$ कर्णिकाय प्रियाय च. –f) दे$_{1}$ **, उ$_{1}$ कालः (→काल-).

ब$_{2}$. b, c मध्ये अधिकम्—

54. * विश्वेश्वरदेवयोगिन् योगिप्रियाय ते नमः ।

११७. ब$_{1}$. ⊙(द्र. १०० पा. वि.). –a) दे$_{1.3.8.9}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ मुए. मुब. महादेव महादेव, दे$_{4}$ न$_{1}$ उ$_{1}$ महादेव महेशान, दे$_{6}$ वामदेवाय मीशान, दे$_{10}$ महादेवाय देवाय. –b) दे$_{3}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ महादेव (→देवदेव); दे$_{3}$ त्रिशूलधृक्, ग्र$_{2}$ त्रिशूलिने (→त्रिलोचन). –c) दे$_{4}$ कुप्यतां (→क्षम्यतां); दे$_{6}$ परतं (→यत्कृतं).

११८. ब$_{1}$. ⊙(द्र. १०० पा. वि.); दे$_{4}$. cd ⊙. –b) ब$_{2}$ दे$_{1}$ ग्रहना (ब$_{2}$ °णा) नि (→गहनानि). –ab) दे$_{4}$ चरित्राणि सुगुह्यानि गहनानि चराणि च. –d) दे$_{1.2.8.9}$ ग्र$_{2}$ मुवें. मुए. दुर्विज्ञेयो हि शंकरः.

अज्ञानाद्यदि वाज्ञानाद् यत्किंचित्कुरुते नरः ।
तत्सर्वं भगवानेव कुरुते योगमायया ॥११९
एवं स्तुत्वा महादेवं प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।
ऊचुः प्रणम्य गिरिशं पश्यामस्त्वां यथा पुरा ॥१२०
तेषां संस्तवमाकर्ण्य सोमः सोमविभूषणः ।
स्वमेव परमं रूपं दर्शयामास शंकरः ॥१२१
तं ते दृष्ट्वाऽथ गिरिशं देव्या सह पिनाकिनम् ।
यथा पूर्वं स्थिता विप्राः प्रणेमुर्हृष्टमानसाः ॥१२२
ततस्ते मुनयः सर्वे संस्तूय च महेश्वरम् ।
भृग्वङ्गिरोवसिष्ठास्तु विश्वामित्रस्तथैव च ॥१२३
गौतमोऽत्रिः सुकेशश्च पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ।
मरीचिः कश्यपश्चापि संवर्त्तश्च महातपाः ।
प्रणम्य देवदेवेशमिदं वचनमब्रुवन् ॥१२४
कथं त्वां देवदेवेश कर्मयोगेन वा प्रभो ।
ज्ञानेन वाऽथ योगेन पूजयामः सदैव हि ॥१२५
केन वा देवमार्गेण संपूज्यो भगवानिह ।
किं तत् सेव्यमसेव्यं वा सर्वमेतद् ब्रवीहि नः ॥१२६

देवदेव उवाच ।❁

एतद् वः संप्रवक्ष्यामि गूढं गहनमुत्तमम् ।
ब्रह्मणे कथितं पूर्वमादावेव महर्षयः ॥१२७
सांख्ययोगो द्विधा ज्ञेयः पुरुषाणां हि साधनम् ।
योगेन सहितं सांख्यं पुरुषाणां विमुक्तिदम् ॥१२८　वे.२.३६.४४

१९९. ब$_{1.3}$. ⊙. –a) म$_{1}$ विज्ञानाद् (→अज्ञानाद्). –b) का$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. किञ्चिद्यत् (→यत्किंचित्). –c) दें$_{3}$ म$_{1}$ भगवानेकः (→भगवानेव).

१२०. ब$_{1.3}$. ⊙. –b) दे$_{1.8\text{-}10}$ मुवें. मुए. मुब. प्रविष्टैरंतरात्मभिः, दे$_{3.4}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ प्रहृष्टैरन्तरात्म (उ$_{1}$ °दि)भिः, दे$_{6}$ प्रक्रुतानांतरात्मना. –c) ते$_{1}$ विश्वेशं (→गिरिशं). –d) दे$_{6}$ पश्यमास्त्वं, द$_{1}$ पश्याम त्वां (→पश्यामस्त्वां).

१२१. ब$_{1.3}$. ⊙. –b) म$_{1}$ साकं (→सोमः). –c) दे$_{1.8\text{-}10}$ मुवें. मुए. मुब. स्वयमेव परं रूपं.

१२२. ब$_{1}$. ⊙ (द्र. १०० पा. वि.). –a) ब$_{3}$ तत्ते, दे$_{3}$ ततो, दे$_{4}$ ततं (→तं ते). –b) ग्र$_{2}$ सह देव्या (→देव्या सह). –ab) म$_{1}$ तमालोक्य महादेवम्मुनयस्ते पिनाकिनम्. –c) ब$_{2.3}$ दे$_{1.4.6.8\text{-}10}$ पूर्व-, दे$_{2}$ पूर्वा- (→पूर्वं); का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.3.6}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ स्थितं, दे$_{4}$ स्थितः (→स्थिता); ग्र$_{2}$ मुवें. विप्रः (→विप्राः). –d) ब$_{3}$ हृष्टि°, म$_{1}$ दृढ° (→हृष्ट°); दे$_{6}$ °मानसं (→°मानसाः).

१२३. ब$_{1}$. ⊙ (द्र. १०० पा. वि.). –b) ते$_{1}$ संभूय (→संस्तूय). –c) दे$_{1.4.8\text{-}10}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. भृग्वंगिरा, ग्र$_{2}$ भृग्वादयो (→भृग्वंगिरो-); ब$_{2}$ दे$_{3}$ वसिष्ठाश्च, दे$_{1.8\text{-}10}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. वसिष्ठस्तु, दे$_{4}$ वसिष्ठश्च (→-वसिष्ठास्तु).

१२४. ब$_{1}$. ⊙ (द्र. १०० पा. वि.). –a) ब$_{2}$ सुवेगश्च, ब$_{3}$ दे$_{6}$ सुरेशश्च, दे$_{2}$ सुवेशं च, द$_{1}$ सुकेतश्च, म$_{1}$ सुकेतुश्च (→सुकेशश्च). –b) दे$_{1}$ पुत्रहः (→पुलहः); उ$_{1}$ कुरुः (→क्रतुः). –c) ग्र$_{2}$ *** (→मरीचिः); न$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ काश्यपश्चापि (ग्र$_{2}$ म$_{1}$ °त्रिः), द$_{1}$ उ$_{1}$ कश्यपश्चात्रिः (→कश्यपश्चापि). –d) दे$_{1.8.9}$ ग्र$_{2}$ मुवें. मुए. मुब. संवर्त्तक- (→संवर्त्तश्च). –f) उ$_{1}$ अब्रवीत् (→अब्रुवन्); दे$_{6}$ कर्मयोगे नरा प्रभो.

124 श्लोकान्तरं म$_{1}$ अधिकम्—मुनयः.

१२५. ब$_{1}$. ⊙ (द्र. १०० पा. वि.). –a) म$_{1}$ त्वामेव (→त्वां देव-); दे$_{10}$ ते$_{1}$ °देवेशं (→°देवेश). –d) म$_{1}$ पूजनीयः (→पूजयामः).

१२६. ब$_{1}$. ⊙ (द्र. १०० पा. वि.). –a) दे$_{10}$ दैव° (→देव°). –c) दे$_{4}$ किंतु (→किं तत्); ते$_{1}$ स्यात् (→वा). –d) न$_{1}$ सर्वमेतं, ग्र$_{2}$ सर्वमेव, म$_{1}$ सर्वं ते तद् (→सर्वमेतद्).

❁ ब$_{1}$ न$_{1}$ ग्र$_{2}$. ⊙; का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.4.6}$ देव उवाच; दे$_{3}$ महादेव उवाच; ते$_{1}$ श्रीमहादेवः; द$_{1}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ देवदेवः.

१२७. ब$_{1}$. ⊙(द्र. १०० पा. वि.). –a) दे$_{1.8\text{-}10}$ मुब. गाढं (→गूढं). –c) ब$_{2}$ दे$_{3.6}$ ते$_{1}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. ब्रह्मणा, दे$_{1.8\text{-}10}$ ग्र$_{2}$ ब्रह्मणः, न$_{1}$ ब्रह्मेण, द$_{1}$ ब्राह्मणः (→ब्रह्मणे); द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ कथितो (म$_{1}$ °तं) योग- (→कथितं पूर्वं). –d) दे$_{1.8\text{-}10}$ महादेवो, दे$_{3}$ वामदेव-, मुवें. मुए. महादेवे (→आदावेव); दे$_{3}$ महर्षये, दे$_{10}$ महेश्वरः (→महर्षयः).

१२८. ब$_{1}$. ⊙ (द्र. १०० पा. वि.). –a) दे$_{1.8\text{-}10}$ न$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. सांख्ययोगात्, दे$_{3}$ सांख्यं योगं, दे$_{4}$ योगसांख्यं (→सांख्ययोगो); दे$_{1.3.8\text{-}10}$ न$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. द्विधाज्ञेयं, दे$_{4}$ तथा ज्ञेयं, दे$_{6}$ धिया ज्ञेयः (→द्विधा ज्ञेयः). –b) का$_{1}$ विविक्तिदः, दे$_{2}$ विभुक्तिदः, दे$_{3}$ तु साधनम् (→हि साधनम्). –c) का$_{1}$ संहितं (→सहितं). –d) का$_{1}$ विभक्तिदं (→विमुक्तिदं).

वें.२.३९.४५ न केवलेन योगेन दृश्यते पुरुषः परः ।
ज्ञानं तु केवलं सम्यगपवर्गफलप्रदम् ॥१२९

भवन्तः केवलं योगं समाश्रित्य विमुक्तये ।
विहाय सांख्यं विमलमकुर्वन्त परिश्रमम् ॥१३०

एतस्मात् कारणाद् विप्रा नृणां केवलधर्मिणाम् ।
आगतोऽहमिमं देशं ज्ञापयन् मोहसंभवम् ॥१३१

तस्माद् भवद्भिर्विमलं ज्ञानं कैवल्यसाधनम् ।
ज्ञातव्यं हि प्रयत्नेन श्रोतव्यं दृश्यमेव च ॥१३२

एकः सर्वत्रगो ह्यात्मा केवलश्चितिमात्रकः ।
आनन्दो निर्मलो नित्यं स्यादेतत् सांख्यदर्शनम् ॥१३३

एतदेव परं ज्ञानमेष मोक्षोऽत्र गीयते ।
एतत् कैवल्यममलं ब्रह्मभावश्च वर्णितः ॥१३४

आश्रित्य चैतत् परमं तन्निष्ठास्तत्परायणाः ।
पश्यन्ति मां महात्मानो यतयो विश्वमीश्वरम् ॥१३५

एतत् तत् परमं ज्ञानं केवलं सन्निरञ्जनम् ।
अहं हि वेद्यो भगवान् मम मूर्त्तिरियं शिवा ॥१३६

बहूनि साधनानीह सिद्धये कथितानि तु ।
तेषामभ्यधिकं ज्ञानं मामकं द्विजपुंगवाः ॥१३७

ज्ञानयोगरताः शान्ता मामेव शरणं गताः ।
ये हि मां भस्मनिरता ध्यायन्ति सततं हृदि ॥१३८

---

१२९. ब$_{1}$. ⊙ (द्र. १०० पा. वि.). –a) दे$_{4.8}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. केवलं हि, न$_{1}$ केवलं तु (→केवलेन); का$_{1}$ न केवलेन दृश्यन्ते, दे$_{1.9.10}$ न केवलं वियोगेन. –b) उ$_{1}$ पुरुषं परं (→पुरुषः परः); का$_{1}$ पुरुषः परमः परः. –c) दे$_{8.9}$ ज्ञानं सु-, दे$_{10}$ ज्ञानस्तु, ग्र$_{2}$ ज्ञानात्तु (→ज्ञानंतु); का$_{1}$ केवलः, दे$_{10}$ केवले (→केवलं).

१३०. ब$_{1}$. ⊙ (द. १०० पा. वि.). –a) न$_{1}$ द$_{1}$ भवंतं (→भवन्तः); न$_{1}$ कवयं (→केवलं). –b) का$_{1}$ विविक्तये (→विमुक्तये). –d) का$_{1}$ दे$_{2}$ आकुर्वंत, ब$_{2.3}$ दे$_{6}$ ते$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. अकुर्वंत, दे$_{1.8-10}$ उ$_{1}$ अकुर्वन्तः, दे$_{4}$ अकुर्वंतः, ग्र$_{2}$ अकुर्वन्तं (→अकुर्वन्त).

१३१. ब$_{1}$. ⊙ (द्र. १०० पा. वि.). –b) ब$_{2}$ योग- (→नृणां); ब$_{2}$ दे$_{3.4}$ न$_{1}$ द$_{1}$ °कर्मिणां, दे$_{1.8-10}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. °कर्मणाम् (→°धर्मिणां). –c) दे$_{6}$ स्वागतोऽहं, म$_{1}$ कामतोऽहं (→आगतोऽहं). –d) न$_{1}$ ज्ञापये (→ज्ञापयन्).

१३२. ब$_{1}$. ⊙ (द्र. १०० पा. वि.); द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$. ab ⊙. –ab) ते$_{1}$ भवद्भिः विमलं ज्ञानं तस्मात् कैवल्यसाधनम्. –d) दे$_{1.8-10}$ मुए. धर्म एव च, ते$_{1}$ धर्मते च वः, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ धर्मते भवः (→दृश्यमेव च).

१३३. ब$_{1}$. ⊙ (द्र. १०० पा. वि.). –a) द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ एष (→एकः); ब$_{2.3}$ सर्वत्र गुह्यात्मा (→सर्वत्रगो ह्यात्मा). –b) ब$_{2}$ केवलश्च त्रिमात्रिकः, दे$_{3.6}$ केवलस्थितिमात्रकः, दे$_{4}$ केवल्यंश्चितिमात्रिकः, दे$_{10}$ केवलश्चेति मातृकः, ते$_{1}$ केवलं चितिमात्रकः, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ केवलं चिन्मयात्मकः, म$_{1}$ केवलश्चिन्मयात्मिका. –c) दे$_{4}$ निर्मलं (→निर्मलो); दे$_{1.3.8-10}$ न$_{1}$ म$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. नित्य- (दे$_{3}$ °त्यः) (→नित्यं). –d) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. एतद्वै, न$_{1}$ स्यादेकं (→स्यादेतत्).

१३४. ब$_{1}$. ⊙ (द्र. १०० पा. वि.). –a) न$_{1}$ एतत्ते परमं ज्ञानं. –b) दे$_{1.8.9}$ न$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. अथ मोक्षाऽनुगीयते, दे$_{3}$ न$_{1}$ म$_{1}$ एष मोक्षोनुगीयते, दे$_{4}$ एतदेवं परं पदं, दे$_{10}$ अथ मोक्षाय गीयते, ते$_{1}$ अयं मोक्षोनुगीयते, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ एतन्मोक्षोऽनुगीयते. –c) का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.6}$ कैवल्यमतुलं, दे$_{4}$ कैवल्यगमनं, न$_{1}$ त्रैलोक्यममलं (→कैवल्यममलं). –d) ग्र$_{2}$ बह्मवर्णश्च (→ब्रह्मभावश्च).

१३५. ब$_{1}$. ⊙ (द्र. १०० पा. वि.). –c) ते$_{1}$ पश्यन्तीमं (→पश्यन्ति मां); ग्र$_{2}$ महात्मानं (→महात्मानो). –d) उ$_{1}$ विश्वतोमुखं (→विश्वमीश्वरम्).

१३६. ब$_{1}$. ⊙ (द्र. १०० पा. वि.). –a) का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.3.6}$ न$_{1}$ एषां (दे$_{3}$ °ष) तत्परमं, दे$_{4}$ एतावत्परमं, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ एषा च तत् परं, म$_{1}$ आहुश्च परमं, उ$_{1}$ एतावत्परमं (→एतत् तत्परमं). –b) दे$_{10}$ तं निरंजनं, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मां निरञ्जनम् (→सन्निरंजनम्). –c) द$_{1}$ विद्यो (→वेद्यो). –d) दे$_{1}$ मम प्रीतिरियं शिया (?).

१३७. ब$_{1}$. ⊙ (द्र. १०० पा. वि.). –b) दे$_{8}$ सिद्धाय (→सिद्धये); म$_{1}$ च (→तु). –c) दे$_{2}$ येषामभ्यधिकं, म$_{1}$ कथा मयाधिकं (→तेषामभ्यधिकं).

१३८. ब$_{1}$. ⊙ (द्र. १०० पा. वि.). –b) ब$_{3}$ दे$_{2.6}$ मामैव (→मामेव). –c) दे$_{4}$ यो (→ये); दे$_{3}$ न$_{1}$ भक्तिनिरता, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ योगनिरता (→भस्मनिरता). –d) म$_{1}$ शिवं, +हृदि (→हृदि).

मद्भक्तिपरमा नित्यं यतयः क्षीणकल्मषाः ।
नाशयाम्यचिरात् तेषां घोरं संसारसागरम् ।।१३९
प्रशान्तः संयतमना भस्मोद्धूलितविग्रहः ।
ब्रह्मचर्यरतो नग्नो व्रतं पाशुपतं चरेत् ।।१४०
निर्मितं हि मया पूर्वं व्रतं पाशुपतं परम् ।
गुह्याद् गुह्यतमं सूक्ष्मं वेदसारं विमुक्तये ।।१४१
यद् वा कौपीनवसनः स्याद् वैकवसनो मुनिः ।
वेदाभ्यासरतो विद्वान् ध्यायेत् पशुपतिं शिवम् ।।१४२
एष पाशुपतो योगः सेवनीयो मुमुक्षिभिः ।
भस्मच्छन्नैर्हि सततं निष्कामैरिति विश्रुतिः ।।१४३
वीतरागभयक्रोधा मन्मया मामुपाश्रिताः ।
बहवोऽनेन योगेन पूता मद्भावमागताः ।।१४४
अन्यानि चैव शास्त्राणि लोकेऽस्मिन् मोहनानि तु ।
वेदवादविरुद्धानि मयैव कथितानि तु ।।१४५
वामं पाशुपतं सोमं लाकुलं चैव भैरवम् ।
असेव्यमेतत् कथितं वेदबाह्यं तथेतरम् ।।१४६
वेदमूर्त्तिरहं विप्रा नान्यशास्त्रार्थवेदिभिः ।
ज्ञायते मत्स्वरूपं तु मुक्त्वा वेदं सनातनम् ।।१४७ वें. २.३६.६३

---

१३९. ब$_1$. ⊙ (द्र. १०० पा. वि.). –a) म$_1$ तद्भक्ति° (→मद्भक्ति°); दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. °तत्परा नित्यं, उ$_1$ °परमं ज्ञानं (→°परमा नित्यं). –b) उ$_1$ ज्ञान° (→क्षीण°). –c) दे$_4$ नाशयाम्यचिरं तेषां, ते$_1$ नाशयाम्यन्तरा तेषां. –d) ग्र$_2$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. °गह्वरम (→°सागरम्).

१४०. ब$_1$. ⊙ (द्र. १०० पा.वि.). –a) ब$_{2.3}$ दे$_6$ प्रशान्तोयं यतमना, ते$_1$ प्रशान्ता यतमानाश्च, ग्र$_2$ उ$_1$ प्रशान्तः सन्ततमना. –b) ब$_3$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ °विग्रहाः (→°विग्रहः). –c) द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ ब्रह्मण्येव (→ब्रह्मचर्य-); दे$_2$ °व्रतो (→°रतो); दे$_{3.10}$ नग्नौ, दे$_4$ नग्नं (→नग्नो).

१४१. ब$_1$. ⊙ (द्र. १०० पा. वि.). –a) दे$_{10}$ निर्मिते (→निर्मितं). –b) ब$_{2.3}$ दे$_{2.6}$ यत्नात्, म$_1$ मतं (→व्रतं); दे$_{1.3.4.8-10}$ म$_1$ मुवें. मुए. मुब. शुभम्, द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ शिवम् (→परं). –d) दे$_3$ एतद् ज्ञानं (→वेदसारं).

१४२. ब$_1$. ⊙ (द्र. १०० पा. वि.). –a) ते$_1$ तथा (→यद्वा); न$_1$ कौपीनवसनः स्याद्वा. –b) का$_1$ ब$_{2.3}$ स्याद्वा दिग्वसनो, दे$_{1.8-10}$ ते$_1$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. स्यादेकवसनो, दे$_6$ स्याद्वा दिग्धवसमो (?), न$_1$ स्याद्वैकं वर्जनो (→स्याद्वैक-वसनो). –c) म$_1$ वेदाध्ययनतो विद्वान्. –d) ते$_1$ ध्यायन् (→ध्यायेत्); द$_1$ म$_1$ उ$_1$ द्विजाः (→शिवम्); ब$_3$ ध्यापयेत्(?) पशुपतिं शिवम्.

१४३. ब$_1$. ⊙ (द्र. १०० पा. वि.); द$_1$. cd ⊙. –a) दे$_4$ द$_1$ उ$_1$ एकः (→एष). –c) का$_1$ भस्मच्छन्नैर्हि-निष्कामैर्, दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. तस्मिन्स्थितैस्तु पठितं, दे$_4$ भस्मच्छन्नैस्तु सततं, दे$_{10}$ तस्मैच्छिन्नैस्तु पठितं, ग्र$_2$ तस्मात् छन्नस्तु सततं, उ$_1$ भस्मच्छन्नेषु सततं. –d) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. हि श्रुतम्, दे$_2$ हि स्थितिः, दे$_6$ हृस्थितिः (→विश्रुतिः); का$_1$ इति *** श्रुतिः, ग्र$_2$ निष्ठारारीति हि स्थितिः, उ$_1$ निष्ठारामैरिति स्थितिः.

१४४. ब$_1$ द$_1$. ⊙; ग्र$_2$ उ$_1$. ab ⊙; म$_1$. cd ⊙. –a) दे$_{1.8}$ वीतरागामयक्रोध, दे$_9$ वीतरागाभयक्रोधा. –b) दे$_{3.4}$ मन्मना, ते$_1$ मद्गता (→मन्मया). –c) का$_1$ बहवो ज्ञान-, दे$_{10}$ बहवो तेन (→बहवोऽनेन). –d) न$_1$ रूपा (→पूता); दे$_{10}$ तद्भावं (→मद्भावं).

१४५. ब$_1$. ⊙ (द्र. १०० पा. वि.); द$_1$. ab ⊙; उ$_1$. cd ⊙. –a) दे$_4$ यानि शास्त्राणि, ते$_1$ वेदसाराणि (→चैव शास्त्राणि). –b) का$_1$ प्रोक्तानि (→लोकेऽस्मिन्); दे$_4$ मुब. मोहनानि च, ते$_1$ मोहकानि तु (→मोहनानि तु). –c) दे$_4$ भेदवाद-, द$_1$ वेदवेद- (→वेदवाद-); का$_1$- विशुद्धानि, दे$_4$ -विशुद्धात्मा (→-विरुद्धानि). –d) ते$_1$ विहितानि (→कथितानि).

१४६. ब$_1$. ⊙ (द्र. १०० पा. वि.). –a) दे$_3$ कौलं तथा (→पाशुपतं); दे$_4$ भागं, दे$_6$ शोमं (→सोमं). –b) दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. लाकुरं, दे$_{3.6}$ ते$_1$ नाकुलं, न$_1$ लाकुटं (→लाकुलं); ग्र$_2$ भैरवः (→भैरवम्). –c) ब$_2$ दे$_6$ आसेव्यं, ग्र$_2$ असिद्धं, म$_1$ मत्सेव्यं, उ$_1$ अशौचं (→असेव्यं). –d) ब$_2$ तथैव तु, दे$_{1.2.4.6.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. तथेतरम्, दे$_3$ तथैव च, दे$_{10}$ तथोत्तरम्, न$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ तथेतरत्, म$_1$ तथेति यत्(→तथेतरम्); का$_1$ वेदव्यासं तथोतरं, ते$_1$ वेदवाक्यं तथोत्तरम्.

१४७. ब$_1$. ⊙ (द्र. १०० पा. वि.). –a) ते$_1$ वेदमूर्ते-रयं विप्राः. –b) का$_1$ दे$_2$ नान्यशास्त्रानुचारिभिः, ब$_2$ नान्य-शास्त्रानुसारिभिः, ब$_3$ दे$_6$ नान्यशास्त्रार्थचारिभिः, दे$_3$ न च शास्त्रार्थवादिभिः, दे$_4$ नान्यशास्त्रार्थवादिनः, न$_1$ ते$_1$ म$_1$ नान्य-शास्त्रार्थवादिभिः, द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ नान्यवेच्छास्त्रार्थवादिभिः.

वै.२.३९.६४ स्थापयध्वमिदं मार्गं पूजयध्वं महेश्वरम् ।
अचिरादैश्वरं ज्ञानमुत्पत्स्यति न संशयः ॥१४८
मयि भक्तिश्च विपुला भवतामस्तु सत्तमाः ।
ध्यातमात्रो हि सान्निध्यं दास्यामि मुनिसत्तमाः ॥१४९
इत्युक्त्वा भगवान् सोमस्तत्रैवान्तरधीयत ।
तेऽपि दारुवने तस्मिन् पूजयन्ति स्म शंकरम् ।
ब्रह्मचर्यरताः शान्ता ज्ञानयोगपरायणाः ॥१५०
समेत्य ते महात्मानो मुनयो ब्रह्मवादिनः ।
वितेनिरे बहून् वादान्नध्यात्मज्ञानसंश्रयान् ॥१५१
किमस्य जगतो मूलमात्मा चास्माकमेव हि ।
कोऽपि स्यात् सर्वभावानां हेतुरीश्वर एव च ॥१५२
इत्येवं मन्यमानानां ध्यानमार्गावलम्बिनाम् ।
आविरासीन्महादेवी देवी गिरिवरात्मजा ॥१५३
कोटिसूर्यप्रतीकाशा ज्वालामालासमावृता ।
स्वभाभिर्विमलाभिस्तु पूरयन्ती नभस्तलम् ॥१५४
तामन्वपश्यन् गिरिजाममेयां
ज्वालासहस्रान्तरसन्निविष्टाम् ।
प्रणेमुरेकामखिलेशपत्नीं
जानन्ति ते तत् परमस्य बीजम् ॥१५५

–d) का1 वेदे, ब2.3 चेदं, दे1 देव-, दे8.9 द1 मुवें. मुए. मुब. देवं (→वेदं).

१४८. ब1. ⊙ (द्र. १०० पा. वि.). –a) ब2 दे2.4.6 म1 उ1 इमं (→इदं); द1 स्थायित्वमिमं मार्गं. –c) दे1.8-10 ततो विराड्वरं (दे10 °ह) ज्ञानं, ग्र2 अचिरादीश्वरं ज्ञानं, मुवें. मुए. मुब. ततोऽचिराद्वरं ज्ञानं.. –d) का1 दे4 उत्पत्स्यंति (→उत्पत्स्यति); ते1 ज्ञानादुत्पद्यते शुभम्.

१४९. ब1. ⊙ (द्र. १०० पा. वि.); दे6 ते1 द1 ग्र2 म1.cd ⊙. –b) का1 भावतासस्तु(?), दे3 भवतामस्ति, दे4 भवतावस्तु (→भवतामस्तु). –c) दे1.8.9 मुवें. मुए. ध्यानमात्रं, दे3 ध्यानमात्रे (दे3 °त्रे), दे10 ध्यानमासं (→ध्यातमात्रो); का1 ध्यानमात्रो हि सान्निध्यं, + ध्यानमात्रो हि सा नित्यं.

१५०. ब1.ab ⊙(द्र. १०० पा. वि.). –b) दे1.4.8.9 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. तत्रैवान्तर्हितोऽभवत्. –c) दे6 °वनं (→°वने); मुवें. मुए. मुब. स्थित्वा (→तस्मिन्). –d) म1 पूजयन्ति हि, मुवें. मुए. मुब. ह्यर्चयन्ति स्म (→पूजयन्ति स्म); द1 ग्र2 उ1 पूजयन्ति महेश्वरम्. –e) ग्र2 °पराश्शान्ताः (→°रताः शान्ता). –f) का1 ब1-3 दे2-4.6 ते1 ग्र2 म1 उ1 सांख्ययोग° (→ज्ञानयोग°).

१५१. –a) का1 ब2.3 दे2 समेत्याभि-, दे4 समेत्य तं, दे6 सामाद्यति (→समेत्य ते). –c) दे1 वितेरे च, मुवें. मुए. मुब. विचक्रिरे (→वितेनिरे); ब1 म1 बहून्वेदान्, ब2.3 बहून् मार्गान्, दे2 बहून्नादान्, न1 ब्रह्मवादान्, ते1 बहून्पादान् (→बहून्वादान्). –d) दे1.3.4.8-10 मुवें. मुए. मुब. स्वात्मज्ञानसंश्रयान् (दे3.10 °यात्, दे4 °याः), दे6 ध्यानार्थ-ज्ञानसंश्रयात्, न1 अध्यात्मज्ञानसंश्रयात्, द1 ग्र2 मम विज्ञान (ग्र2 °नात्) संश्रयान्, म1 स्वात्मविज्ञानसंश्रयात्, उ1 नाम-विज्ञानसंश्रयान्.

१५२. –a) दे4 भूतं (→मूलं). –b) ग्र2 च (→हि). –c) का1 ब2.3 दे2.6 सर्वभूतानां (→सर्वभावानां). –d) ग्र2 उ1 हि (→च).

१५३. –b) दे4 ध्यानमार्गो वलं विना, दे10 ध्यान-मग्नावलंबिनं, ते1 ध्यानकर्मावलंबनम्. –c) दे4.6 महादेवीं (→महादेवी). –d) दे1 म1 गौरी, मुवें. मुए. मुब. ततो (→देवी); दे4 [ग्रा]त्मजां (→ [ग्रा]त्मजा); दे3 गिरि-राजरात्मजा.

१५४. ब1. ⊙. –a) न1 °प्रतीकाशो, ग्र2 °प्रतीकाशां (→°प्रतीकाशा). –c) ब3 स्वभातिर्, द1 ग्र2 म1 उ1 प्रभाभिर्, (→स्वभाभिर्); दे1.3.4.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. निर्मलाभिः सा, न1 निर्भयाभिस्तु (→विमलाभिस्तु). –d) ब2 प्लावयन्ती, ते1 पूजयन्ती (→पूरयन्ती); दे2.10 ते1 द1 म1 नभस्थलं (→नभस्तलम्).

१५५. ब1. d ⊙. –a) का1 दे1.8.9 न1 ग्र2 म1 मुवें. मुए. मुब. तामन्वपश्यद्, ब1 तमान्वपश्यद्, दे2 तामनुपश्यद्, दे4 तामन्वपश्य, दे6 तां संपश्य, दे10 तामन्यपशयत्, द1 तमन्वपश्यन् (→तामन्वपश्यन्); ब2 गिरिजाममायां, ब3 गिरिजामयेयां, दे6 गिरिजाममेया (→गिरिजाममेयां). –b) द1 विनिष्टाः (→निवि-ष्टाम्). –c) दे1.8.9 उ1 मुवें. मुए. मुब. प्रणेमुरेतां, दे3.4 द1 ग्र2 म1 प्रणेमुरेनां, दे10 प्रणेमुमेतां (→प्रणेमुरेकां); ब1 ** (→°पत्नीं). –d) दे1.8-10 उ1 मुवें. मुए.मुब. चैतत्, दे2 * तत् (→ते तत्); उ1 परमं स्वबीजं (→परमस्य बीजम्); का1 जानन्ति ते तस्य परस्य बीजम्.

अस्माकमेषा परमेशपत्नी
गतिस्तथात्मा गगनाभिधाना ।
पश्यन्त्यथात्मानमिदं च कृत्स्नं
तस्यामथैते मुनयश्च विप्राः ॥१५६

निरीक्षितास्ते परमेशपत्न्या
तदन्तरे देवमशेषहेतुम् ।
पश्यन्ति शंभुं कविमीशितारं
रुद्रं बृहन्तं पुरुषं पुराणम् ॥१५७

आलोक्य देवीमथ देवमीशं
प्रणेमुरानन्दमवापुरग्र्यम् ।
ज्ञानं तदैशं भगवत्प्रसादा-
दाविर्बभौ जन्मविनाशहेतु ॥१५८

इयं हि सा जगतो योनिरेका
सर्वात्मिका सर्वनियामिका च ।
माहेश्वरीशक्तिरनादिसिद्धा
व्योमाभिधाना दिवि राजतीव ॥१५९

अस्या महत्परमेष्ठी परस्ता-
न्महेश्वरः शिव एकोऽथ रुद्रः ।
चकार विश्वं परशक्तिनिष्ठां
मायामथारुह्य स देवदेवः ॥१६०

एको देवः सर्वभूतेषु गूढो
मायी रुद्रः सकलो निष्कलश्च ।
स एव देवी न च तद्विभिन्न-
मेतज्ज्ञात्वा ह्यमृतत्वं व्रजन्ति ॥१६१ वें २.३९.७७

---

१५६. ब1. a ⊙ (इ. सं.). –a) दे1.8.9 न1. मुवें मुए. मुब. परमस्य (→परमेश-). –b) ते1 तथात्नो, द1 ग्र2 उ1 तदात्मा (→तथात्मा). –c) ब1 पुष्यत्तथात्मानं, दे3 पश्यंति चात्मानं, दे4 पश्येत्पथात्मानं, दे6 पश्यत्न्यनात्मानं, दे10 न1 पश्यं-तथात्मानां, ते1 पश्यंस्तदा नीलं, ग्र2 पायात्मथात्मानं (→पश्य-न्त्यथात्मानं). –d) न1 तस्य भवान्याः (→तस्यामथैते); का1 दे1.3.8.9 न1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. प्रहृष्टाः, ब1 प्रविष्टं, दे10 प्रतिष्टा, ते1 प्रनिष्टाः (→च विप्राः).

१५७. –a) दे10 निरीक्षिमास्ते, द1 निरीक्षितास्वे, उ1 निरीक्षास्ते (→निरीक्षितास्ते). –b) दे4 तदंतरं (→तदंतरे); द1 वेदमशेष°, म1 शेषमशेष° (→देवमशेष°). –c) ते1 पश्यन्तमीशं (→पश्यन्ति शम्भुं); न1 कपिं (→कविं). –d) म1 भद्रं प्रभन्तं प्रभुमीशितारम्.

१५८. ब1. cd ⊙. –a) न1 आलोच्य (→आलोक्य); दे6 ** मथ, द1 ग्र2 उ1 देव्या सह (→देवीमथ); का1 देवमायां (→देवमीशं); म1 अनन्तरूपं सह देवमीशं. –c) का1 दे1.8.9 मुवें. मुए. तदीशं, दे10 तदीयं, ते1 तदेकं, द1 ग्र2 तदेशं (→तदैशं). –d) दे2.4.10 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 °हेतुः, दे6 °हेतुं (→°हेतु).

१५९. –a) का1 अयं हि सा, ब1 दे8-10 मुवें. मुए. मुब. इयं या सा, ब3 इयं हि *, द1 इत्थं हि या, ग्र2 म1 इत्थं हि सा (→इयं हि सा); ब1 योनिरूपा (→योनिरेका); दे1 सेयं प्रपातजगतोनिरेका. –b) ते1 सदात्मिका (→सर्वात्मिका); दे4 °नियामिकां (→°नियामिका); ब2.3 सर्वा (ब3 °र्वं) **** नियामि (ब2 °रात्मि°) का *, म1 सर्वात्मिका धर्ममया पुराणी. –d) दे1 व्योमाभिधाना, + व्योमा त्विधाना, म1 स्वात्माभिधाना (→व्योमाभिधाना); दे10 भूवि (→दिवि); न1 द1 ग्र2 व्योमाभि (ग्र2 °द) धानाभि (द1 हि°) विराजतीव.

१६०. –a) का1 अस्या महान्, ब2.3 अस्यामहं, दे1.3.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. अस्यां महान् (दे10 °हा), ते1 अस्यामयं, द1 उ1 अस्यां महात्मा (→अस्या महत्); दे1.8-10 ते1 परस्तात् (→परस्तान्); ग्र2 अस्या महात्मा परमे परास्मा. –b) ब1 **, दे3 शर्वं (→शिव); का1 दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. एकः स रुद्रः, न1 (एव) एकोथ रुद्रः, ते1 एकोऽथ तत्वः, म1 एकोभिरुद्रः (→एकोऽथ रुद्रः). –c) द1 ग्र2 शक्ति, उ1 शान्तं (→विश्वं); दे1.8-10 उ1 मुवें. मुए. मुब. °शक्तिनिष्ठं, दे3 °शक्तिनिष्ठो, दे4 न1 °शक्तिमीष्ठां (→°शक्तिनिष्ठां). –d) दे1.3.4.8-10 द1 ग्र2 उ1 मुवें. मुए. मुब. च (→स); दे4 देवदेवं (→देवदेवः); म1 मायामथारुह्य महानुभावः.

१६१. न1.b ⊙; ब2.d ⊙. –a) दे10 **** (→एको देवः); ब1 **, दे6 रूढो (→गूढो). –b) ब3 माया-रुद्रः, दे6 मायारूढो, म1 मायां रुद्रः (→मायी रुद्रः); ग्र2 सागलो(?) (→सकलो). –c) दे1.8-10 स (→न); दे3 सा तदन्यद्, उ1 भिन्नमेतद् (→तद्विभिन्नं); ब2 स एव देवी ******. –d) दे4 द1 म1 ह्येतज्ज्ञात्वा, उ1 ज्ञात्वा तत्वं (→एतज्ज्ञात्वा); म1 भजन्ति (→व्रजन्ति); का1 एतत् ज्ञात्वा देही चामृतत्वं व्रजन्ति, ते1 यद्ज्ञात्वा ह्यमृतत्वं व्रजन्ति, ग्र2 एतज्ज्ञात्वा तत्वं ह्यमृतत्वं व्रजन्ति.

वें२.३९.७८

अन्तर्हितोऽभूद् भगवानथेशो-
देव्या भर्गः सह देवादिदेवः ।
आराधयन्ति स्म तमेव देवं
वनौकसस्ते पुनरेव रुद्रम् ॥१६२

एतद् वः कथितं सर्वं देवदेवविचेष्टितम् ।
देवदारुवने पूर्वं पुराणे यन्मया श्रुतम् ॥१६३
यः पठेच्छृणुयान्नित्यं मुच्यते सर्वपातकैः ।
श्रावयेद् वा द्विजान् शान्तान् स याति परमां गतिम् ।१६४

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥३७॥

३८

सूत उवाच ।❀
एषा पुण्यतमा देवी देवगन्धर्वसेविता ।
नर्मदा लोकविख्याता तीर्थानामुत्तमा नदी ॥१
तस्याः शृणुध्वं माहात्म्यं मार्कण्डेयेन भाषितम् ।
युधिष्ठिराय तु शुभं सर्वपापप्रणाशनम् ॥२
युधिष्ठिर उवाच ।❀
श्रुतास्तु विविधा धर्मास्त्वत्प्रसादान्महामुने ।
माहात्म्यं च प्रयागस्य तीर्थानि विविधानि च ॥३

१६२. ब2. ⊙. –a) दे6 अन्तर्हितोऽथ (→अन्तर्हितोऽभूद्); का1 दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. भगवान्महेशो, ग्र2 भगवानधीशो (→भगवानथेशो). –b) म1 देवो (→देव्या); का1 दे1.8-10 सर्गः, ब3 दे2 मुवें. मुए. मुब. तया, दे3.4 उ1 रुद्रः, ते1 भवः, द1 ग्र2 भर्त्ता (→भर्गः); म1 सर्व- (→सह); का1 दे1.8-10 उ1 मुवें. मुए. मुब. देवाधिदेवः (→देवादिदेवः). –c) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. तमादि- (→तमेव). –d) ग्र2 वनौकसंसे, म1 अनागनस्ते (→वनौकसस्ते); दे3 पुनरेव देवं, दे4.10 द1 पुनरेकरुद्रम्, दे10 उ1 पुनरेव रुद्रः (→पुनरेव रुद्रम्).

१६३. ब2. ⊙. –b) का1 दे1.3.4.8.9 मुवें. मुए. मुब. देवदेवस्य चेष्टितम्, दे6 द1 देवदेवं विचेष्टितम्. –c) दे1.8.9 °वनं (→°वने). –d) ब1 पुराणं (→पुराणे); दे4 तन्मया (→यन्मया); दे6 श्रुतिः, ग्र2 श्रियं (→श्रुतम्).

१६४. ब2. ⊙. –c) का1 ब1 दे2.6 न1 श्रावयित्वा (→श्रावयेद् वा); ब3 न1 द्विजान् जान्तान्, दे4 द्विजान् श्रांतान, दे6 द्विजान्साक्षात्, उ1 द्विजगणान् (→द्विजान् शांतान्). –d) का1 ब1.3 दे2-4.6.10 न1 प्रयाति (→स याति).

पुष्पिका—

पुराणनाम—का1 दे6.10 न1 इति श्रीकू(का1 कौ)र्मपुराणे, ब1 इति कौर्मे, ब3 दे2.3 इति कूर्मपुराणे, दे1 इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिविभागे, दे4.8.9 द1 ग्र2 म1 उ1 मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे उपरि(मुए. °वि)भागे, ते1 इत्यादि महापुराणे श्रीकौर्मे, मुवें. इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे उपरिभागे.

अध्यायनाम—दे3.4 न1 द1 म1 उ1. ⊙; का1 दे1.6 ते1 मुवें. मुए. देवदारुवनप्रवेशो नाम, ब1 तीर्थमाहात्म्ये देवदारु** प्रवेशे, ब3 दे2 मुब. तीर्थमाहात्म्ये देवदारुवनप्रवेशो नाम, दे8.9 देवदारुवनप्रवेशे, दे10 देवदारु** प्रवेशे, ग्र2 दारुवन ऋषीणां ईश्वरप्रादुर्भावो नाम. **अध्यायसंख्या**—दे6. ⊙; का1 ब1 दे3 षट्त्रिंशोऽध्यायः, ब3 अष्टविंशोऽध्यायः, दे1 एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥३४॥, दे3.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः, दे4 चत्वारिंशोऽध्यायः, न1 अष्टाशीतितमोऽध्यायः, ते1 सप्तत्रिंशोऽध्यायः, मुवें. ऊनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥३९॥ मुए. अष्टात्रिंशोऽध्यायः, मुब. सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥३७॥

३८

[ब2 अध्यायारम्भात् ८ b यावत् श्लोकाः न सन्ति]

❀ ब2. ⊙; दे3.8 सूत उ.; न1 ग्र2 उ1 सूतः; ते1 श्रीशिवः, + सूतः; म1 श्रीसूतः.

१. ब2. ⊙. –a) दे6 देव- (→देवी). –d) द1 ग्र2 उ1 परमा (→उत्तमा).

२. ब2. ⊙; न1. २b–४c ⊙ (द्र. सं.). –d) दे2 °प्रनाशनम् (→°प्रणाशनम्).

❀ ब2 न1. ⊙; दे3 युधिष्ठिर उ.; ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 युधिष्ठिरः.

३. ब2 न1. ⊙. –a) का1 दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. श्रुतास्ते, दे4 श्रुत्वा च, , दे10 श्रुत्वास्ते, ग्र2 श्रुत्वा तु (→श्रुतास्तु); का1

नर्मदा सर्वतीर्थानां मुख्या हि भवतेरिता ।
तस्यास्त्विदानीं माहात्म्यं वक्तुमर्हसि सत्तम ॥४

मार्कण्डेय उवाच ।❀

नर्मदा सरितां श्रेष्ठा रुद्रदेहाद् विनिःसृता ।
तारयेत् सर्वभूतानि स्थावराणि चराणि च ॥५
नर्मदायास्तु माहात्म्यं पुराणे यन्मया श्रुतम् ।
इदानीं तत्प्रवक्ष्यामि शृणुष्वैकमनाः शुभम् ॥६
पुण्या कनखले गङ्गा कुरुक्षेत्रे सरस्वती ।
ग्रामे वा यदि वाऽरण्ये पुण्या सर्वत्र नर्मदा ॥७
त्रिभिः सारस्वतं तोयं सप्ताहेन तु यामुनम् ।
सद्यः पुनाति गाङ्गेयं दर्शनादेव नार्मदम् ॥८
कलिङ्गदेशपश्चार्द्धे पर्वतेऽमरकण्टके ।
पुण्या च त्रिषु लोकेषु रमणीया मनोरमा ॥९
सदेवासुरगन्धर्वा ऋषयश्च तपोधनाः ।
तपस्तप्त्वा तु राजेन्द्र सिद्धिं तु परमां गताः ॥१०
तत्र स्नात्वा नरो राजन् नियमस्थो जितेन्द्रियः ।
उपोष्य रजनीमेकां कुलानां तारयेच्छतम् ॥११
योजनानां शतं साग्रं श्रूयते सरिदुत्तमा ।
विस्तारेण तु राजेन्द्र योजनद्वयमायता ॥१२
षष्टितीर्थसहस्राणि षष्टिकोटयस्तथैव च ।
पर्वतस्य समन्तात् तु तिष्ठन्त्यमरकण्टके ॥१३
ब्रह्मचारी शुचिर्भूत्वा जितक्रोधो जितेन्द्रियः ।
सर्वहिंसानिवृत्तस्तु सर्वभूतहिते रतः ॥१४
एवं सर्वसमाचारो यस्तु प्राणान् समुत्सृजेत् । वें.२.४०.१५

विविधान् धर्मान् (→विविधा धर्मास्). –b) दे$_{4}$ मुवें. मुए, मुब. तत् (→त्वत्).

४. ब$_{2}$. ⊙; न$_{1}$. abc ⊙. –b) द$_{1}$ भवते रता (→भवतेरिता); उ$_{1}$ मुख्या भगवतेरिता. –d) दे$_{1}$ सत्तमः (→सत्तम).

❀ का$_{1}$ ब$_{2}$ द$_{1}$. ⊙; न$_{1}$ श्रीमार्कण्डेयः; ते$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मार्कण्डेयः.

५. ब$_{2}$. ⊙. –a) ब$_{1}$ दे$_{1}$ नर्मदां (→नर्मदा); ते$_{1}$ पुण्या (→श्रेष्ठा). –b) ते$_{1}$ रुद्रदेहात् विनिस्स्रुता, द$_{1}$ रुद्रदेवानिःसृता, ग्र$_{2}$ रुद्रदेवादिनिःसृता. –d) ब$_{3}$ ते$_{1}$ च नर्मदा, दे$_{6}$ च सर्वदा (→चराणि च).

६. ब$_{2}$. ⊙. –a) दे$_{3}$ माहात्म्ये (→माहात्म्यं). –b) दे$_{1.8\text{-}10}$ पुराणं (→पुराणे). –c) न$_{1}$ तदानीं (→इदानीं); दे$_{6}$ संप्रवक्ष्यामि, द$_{1}$ तच्च वक्ष्यामि, ग्र$_{2}$ तां च वक्ष्यामि, उ$_{1}$ तं च वक्ष्यामि (→तत्प्रवक्ष्यामि). –d) दे$_{1}$ शुभां, दे$_{4}$ नृप, न$_{1}$ श्रुतं (→शुभम्).

७. ब$_{2}$. ⊙. –b) का$_{1}$ ब$_{3}$ ते$_{1}$ रुद्रक्षेत्रे (→कुरुक्षेत्रे). –c) ब$_{1}$ ग्राम्ये (→ग्रामे). –d) दे$_{10}$ पुण्याः (→पुण्या).

८. ब$_{2}$. ab ⊙. –b) दे$_{1.8\text{-}10}$ मुवें. मुए. मुब. सप्ताहाद् यामुनं जलम्, ग्र$_{2}$ सप्ताह्ने ** यामुनं, उ$_{1}$ सप्ताहान्तेन तु यामुनं. –c) ब$_{2}$ *** तु गाङ्गेयं. –d) ब$_{1.3}$ दे$_{10}$ उ$_{1}$ नर्मदम्, दे$_{4}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ नर्मदा (न$_{1}$ °दां) (→नार्मदम्); दे$_{6}$ दर्शनं देवि नर्मदं, म$_{1}$ दर्शनात् स्पर्शनात् सदा.

९. दे$_{4}$. cd ⊙. –a) ब$_{2}$ ते$_{1}$ कलिंगदेशे पश्चार्द्धे, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ कलिंगदर्शनस्यार्धे, म$_{1}$ कलिन्ददर्शनस्यार्धं, उ$_{1}$ कलिंगे दर्श*स्यार्धे. –b) ते$_{1}$ पर्वते क्षुरकण्टके. –c) दे$_{1.8\text{-}10}$ मुवें. मुए. पुण्या त्रिषु त्रिलोकेषु.

१०. दे$_{4}$. ⊙. –c) न$_{1}$ स (→तु). –d) का$_{1}$ द$_{1}$ उ$_{1}$ सिद्धिं च, दे$_{3}$ संसिद्धिं (→सिद्धिं तु); ब$_{1}$ योजनद्वयमागतं.

११. ग्र$_{2}$. ११c–१४b ⊙ (द्र. सं.). –a) द$_{1}$ ग्र$_{2}$ तत्त-त्कृत्वा (→तत्र स्नात्वा); ग्र$_{2}$ याति (→राजन्). –b) दे$_{4}$ नियमस्थे, ग्र$_{2}$ नियमस्था (→नियमस्थो); ग्र$_{2}$ जितेन्द्रियाः (→जितेन्द्रियः).

१२. ग्र$_{2}$. ⊙ (द्र. ११ पा. वि.). –a) उ$_{1}$ सास्रं (→साग्रं). –b) ब$_{1}$ ज्ञायते, म$_{1}$ नृपते (→श्रूयते). –c) ब$_{1}$ दे$_{1.2.6.9.10}$ न$_{1}$ द$_{1}$ विस्तरेण (→विस्तारेण). –d) का$_{1}$ -मायया, ब$_{1}$ दे$_{3}$ न$_{1}$ म$_{1}$ आयतं, दे$_{4}$ ते$_{1}$ आगतम्, दे$_{10}$ आगता (→आयता); द$_{1}$ योजनं हयमागतं.

१३. ग्र$_{2}$. ⊙ (द्र. ११ पा. वि.). –a) म$_{1}$ तस्य कोटयस् (→षष्टितीर्थ-). –b) म$_{1}$ षड्भिः (→षष्टि-). –c) दे$_{10}$ पर्वतस्तु (→पर्वतस्य); दे$_{1}$ समीपे तु (→समन्तात्तु). –d) ब$_{1}$ दे$_{6}$ °कण्टकं (→°कण्टके).

१४. ग्र$_{2}$. ab ⊙ (द्र. ११ पा. वि.). –c) ते$_{1}$ सर्वभूत° (→सर्वहिंसा°); द$_{1}$ °निवृत्तिस्तु (→°निवृत्तस्तु). –d) दे$_{6}$ रताः (→रतः).

१५. –a) दे$_{1.8\text{-}10}$ मुवें. मुए. मुब. शुद्धसमाचारो, ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ सर्वसमो राजन् (→सर्वसमाचारो). –b) दे$_{1.3.4.8\text{-}10}$ द$_{1}$

वें.२.४०.१५ तस्य पुण्यफलं राजन् शृणुष्वावहितो नृप ।।१५
शतवर्षसहस्राणि स्वर्गे मोदति पाण्डव ।
अप्सरोगणसंकीर्णो दिव्यस्त्रीपरिवारितः ।।१६
दिव्यगन्धानुलिप्तश्च दिव्यपुष्पोपशोभितः ।
क्रीडते देवलोके तु दैवतैः सह मोदते ।।१७
ततः स्वर्गात् परिभ्रष्टो राजा भवति धार्मिकः ।
गृहं तु लभतेऽसौ वै नानारत्नसमन्वितम् ।।१८
स्तम्भैर्मणिमयैर्दिव्यैर्वज्रवैदूर्यभूषितम् ।
आलेख्यवाहनैः शुभ्रैर्दासीदाससमन्वितम् ।।१९
राजराजेश्वरः श्रीमान् सर्वस्त्रीजनवल्लभः ।
जीवेद् वर्षशतं साग्रं तत्र भोगसमन्वितः ।।२०
अग्निप्रवेशेऽथ जले अथवाऽनशने कृते ।
अनिर्वत्तिका गतिस्तस्य पवनस्याम्बरे यथा ।।२१
पश्चिमे पर्वततटे सर्वपापविनाशनः ।
ह्रदो जलेश्वरो नाम त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ।।२२
तत्र पिण्डप्रदानेन संध्योपासनकर्मणा ।
दशवर्षाणि पितरस्तर्पिताः स्युर्न संशयः ।।२३
दक्षिणे नर्मदाकूले कपिलाख्या महानदी ।
सरलार्जुनसंछन्ना नातिदूरे व्यवस्थिता ।।२४
सा तु पुण्या महाभागा त्रिषु लोकेषु विश्रुता ।

मुए. मुब. परित्यजेत् (→समुत्सृजेत्). –c) ते1 सर्वं (→राजन्). –d) दे1.3.8-10 मुवें. मुए. मुब. [श्र] नव (→नृप).

१६. दे4. ⊙. –a) का1 ब2.3 दे1.6.8.9 ते1 मुवें. मुए. मुब. शतं (→शत-); न1 °सहस्राणां (→°सहस्राणि). –b) दे6 स्वर्गं (→स्वर्गे); दे10 मोदंति (→मोदति); उ1 पाण्डवः (→पाण्डव).

१७. ब1 दे4.ab ⊙. –b) ब3 °शोभितं, उ1 °शोभिता (→°शोभितः). –c) ग्र2 वितते (→क्रीडते); दे1.2.8-10 न1 उ1 मुवें. मुए. मुब. द्विव्यलोके तु (दे10 °षु), द1 देवदेवे तु, म1 देवलोकेषु (→देवलोके तु). –d) दे1.4.8-10 मुवें. मुए. मुब. विबुधैः (→दैवतैः).

१८. –b) न1 भवतु (→भवति). –c) का1 गृहं च, द1 ग्रहं तु (→गृहं तु); का1 ब2 न1 लभते सौधैर्, ब1 लभते शौचं, दे3 लभते सोऽयं, दे4 लभते यो वै, दे6 लभते शौरेः, द1 ग्र2 म1 उ1 लभते सर्वं (→लभतेऽसौ वै). –d) ब1-3 दे2 ते1 °विभूषितम् (→°समन्वितम्); दे6 नानारुद्रविभूषितं.

१९. दे10. ⊙; ब1.१८c-२०d ⊙. –a) ब1 शुभैर् (→स्तम्भैर्); म1 मणिस्तम्भमयैर्दिव्यैर्. –b) का1 दे1-3.6.8.9 ते1 म1 °वैडूर्य° (→°वैदूर्य°); दे4 °भूषणैः, ग्र2 °शोभितं (→°भूषितम्). –c) दे1.4 आलेख्यैर्, दे8.9 आलेख्या, ग्र2 आलिख्य- (→आलेख्य-); न1 -भुवनैः, द1 ग्र2 -गहने (द1 °नैः), उ1 -भवने (→-वाहनैः). –d) दे1.8.9 न1 मुवें. मुए. मुब. दासीशत° (→दासीदास°).

२०. ब1. ⊙. –b) ते1 सर्वश्री° (→सर्वस्त्री°). –c) ग्र2 स्वर्गं (→साग्रं); म1 शतं साग्रं वसक्येव (?). –d) का1 सर्व- (→तत्र); दे4 उ1 °समन्वितं (→°समन्वितः); म1 राजराजविभूषणः.

२१. –a) दे1.3.4.8-10 द1 ग्र2 अथ वह्निप्रवेशे तु (द1 ग्र2 °न), म1 वह्निप्रवेशेनुकृते, उ1 अथ प्रवेशेन जले. –b) दे1.8-10 कुले वा नाशके, दे3 जले वाऽनशने, दे4 जले वा नायके, द1 जले नानशके, ग्र2 म1 जले वानाशके, उ1 ** वानशके, मुवें. मुए. वाथ वानशने (→अथवानशने). –c) दे3 अवितर्क्या, दे4 अनिर्वर्तं, ते1 अनिवारिता, ग्र2 अवृत्तिराका (→अनिर्वत्तिका). –d) दे4 पवनस्याचरे, द1 पतनस्याम्बरे, ग्र2 पतनस्यार्च्चयेत्, म1 पवनस्यापरा, उ1 पवनचाचरेत् (→पवनस्याम्बरे); द1 ग्र2 उ1 तथा (→यथा).

२२. –a) न1 °स्तंभे (→°तटे). –b) का1 ब2.3 दे2.6 °प्रणाशनः, उ1 °विनाशनं (→°विनाशनः). –c) का1 ह्रदेर्, ब3 दे6 नदो, ते1 रुद्रो, द1 ह्रदे (→ह्रदो); का1 ब3 दे2.6 जालेश्वरो (→जलेश्वरो). –d) ब2 ***, दे4 विश्रुताः (→विश्रुतः).

२३. ब2. २३a–२४d ⊙. –b) न1 ***** कर्मणा. –c) का1 ब1.3 दे1.2.6.8.9 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. दशवर्षसहस्राणि. –d) दे10 तर्पितास्यर्, द1 ग्र2 म1 तर्पितास्तु (→तर्पिताः स्युर्); न1 पितरस्युश्च तर्पिताः.

२४. ब2. ⊙. –b) द1 कपिलाख्ये (→कपिलाख्या). –c) का1 सवलार्जुन, दे1.8-10 मुए. सरसार्जुन° (→सरलार्जुन°); दे6 शालार्ज्जन स संछन्ना, ग्र2 सरलार्जलकल्लोला. –d) ब1 व्यवस्थिताः (→व्यवस्थिता).

२५. ब2. ⊙; ब1. ab ⊙. –a) दे4 सति (→सा तु). –b) दे4.10 विश्रुताः (→विश्रुता). –c) द1 तस्य (→तत्र).

तत्र कोटिशतं साग्रं तीर्थानां तु युधिष्ठिर ॥२५
तस्मिंस्तीर्थे तु ये वृक्षाः पतिताः कालपर्ययात् ।
नर्मदातोयसंस्पृष्टास्ते यान्ति परमां गतिम् ॥२६
द्वितीया तु महाभागा विशल्यकरणी शुभा ।
तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा विशल्यो भवति क्षणात् ॥२७
कपिला च विशल्या च श्रूयते राजसत्तम ।
ईश्वरेण पुरा प्रोक्ता लोकानां हितकाम्यया ॥२८
अनाशकं तु यः कुर्यात् तस्मिंस्तीर्थे नराधिप ।
सर्वपापविशुद्धात्मा रुद्रलोकं स गच्छति ॥२९
तत्र स्नात्वा नरो राजन्नश्वमेधफलं लभेत् ।
ये वसन्त्युत्तरे कूले रुद्रलोके वसन्ति ते ॥३०
सरस्वत्यां च गङ्गायां नर्मदायां युधिष्ठिर ।
समं स्नानं च दानं च यथा मे शंकरोऽब्रवीत् ॥३१
परित्यजति यः प्राणान् पर्वतेऽमरकण्टके ।
वर्षकोटिशतं साग्रं रुद्रलोके महीयते ॥३२
नर्मदायां जलं पुण्यं फेनोर्मिसमलंकृतम् ।
पवित्रं शिरसा वन्द्य सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥३३
नर्मदा सर्वतः पुण्या ब्रह्महत्यापहारिणी ।
अहोरात्रोपवासेन मुच्यते ब्रह्महत्यया ॥३४
जालेश्वरं तीर्थवरं सर्वपापविनाशनम् ।
तत्र गत्वा नियमवान् सर्वकामांल्लभेन्नरः ॥३५
चन्द्रसूर्योपरागे तु गत्वा ह्यमरकण्टकम् ।
अश्वमेधाद् दशगुणं पुण्यमाप्नोति मानवः ॥३६
एष पुण्यो गिरिवरो देवगन्धर्वसेवितः ।
नानाद्रुमलताकीर्णो नानापुष्पोपशोभितः ॥३७
तत्र संनिहितो राजन् देव्या सह महेश्वरः ।   वें.२.४०.३८

–d) का1 दे2 विशेषतः, ब3 युधिष्ठिरं, दे10 द1 युधिष्ठिरः (द1 °रे) (→युधिष्ठिर).

२६. ब2. ⊙. –a) ब1 दे2.4 ते1 उ1 तीर्थेषु, दे10 तीर्थे च (→तीर्थे तु). –b) द1 उ1 कालपर्वतात् (द1 °तान्). (→कालपर्ययात्). –c) ब3 ग्र2 °संस्पृष्ट्वा (→°संस्पृष्टाः). –d) का1 ब1.3 दे2-4.6 न1 ते1 द1 उ1 यान्ति ते (→ते यान्ति).

२७. ब2. ⊙. –a) दे1.8.10 न1 मुए. मुब. महाभाग (→महाभागा). –b) दे1.8-10 न1 ग्र2 °करणा (→°करणी).

२८. ब1.2. ⊙. –a) दे4 कपिल्या (→कपिला). –b) दे2 द1 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. श्रूयेते (→श्रूयते); दे1.3.4.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. सरिदुत्तमे (दे3 द1 म1 °मां) (→राजसत्तम). –c) दे1.4.8-10 उ1 मुवें. मुए. मुब. प्रोक्ते (→प्रोक्ता). –d) दे3 *** म्यया (→हितकाम्यया).

२९. ब1.2 दे4. ⊙. –a) दे1.8 कुर्यास् (→कुर्यात्); ते1 अनाशनं तपः कुर्यात्. –b) का1 दे2.6 ते1 नरोत्तमः, ब3 द्विजोत्तमाः, दे10 नराधिपः (→नराधिप). –d) दे1.3.8.9 ग्र2 मुवें. मुए. रुद्रलोके (→रुद्रलोकं).

३०. ब2 दे4. ⊙; ब1. ab ⊙. –a) उ1 नरमेध° (→अश्वमेध°). –c) ग्र2 यो (→ये); दे10 यत्र संत्युत्तरे कूले. –d) दे10 द1 ग्र2 रुद्रलोकं (→रुद्रलोके); दे6 चरंति ते, ग्र2 स गच्छति (→वसन्ति ते).

३१. ब2 दे1.3.4.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1. ⊙. –b) न1 युधिष्ठिरः (→युधिष्ठिर). –c) दे6 यमं (→समं).

३२. ब2 दे1.3.4.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1. ⊙. –a) न1 परित्यजंति (→परित्यजति). –c) का1 वर्षकोटिं स साहस्रं.

३३. ब1.2. ⊙; दे4. ab ⊙. –a) का1 दे3.6.8.10 द1 म1 नर्मदाया, दे2 नर्मदाय (→नर्मदायां). –b) का1 °शमलंकृतम्, दे1.8.9 न1 द1 मुवें. मुए. °सफलीकृतम्, दे10 °सकलं कृतं (→°समलंकृतम्). –c) का1 ब3 दे2 मुवें. मुब. धृत्वा, दे1.9 बंधं, दे6 धार्यं, दे8 न1 ते1 द1 म1 उ1 वंद्यं (→वंद्य).

३४. ब2. ⊙. –a) ब1 पूर्वतः (→सर्वतः). –b) ते1 ब्रह्महत्या विनाशिनी.

३५. ब1. ⊙. –a) दे3.10 ते1 जलेश्वरं (→जालेश्वरं); द1 ग्र2 ज्ञानतीर्थं परं चैकं (ग्र2 शैवं). –b) दे1.4.8-10 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. °प्रणाशनम्, न1 °प्रनाशनम् (→°विनाशनम्). –c) दे10 स्नात्वा (→गत्वा); का1 तत्र स्नात्वा तु नियमान्. –d) का1 सकामान् सलभेन्नरः, दे6 सर्वान् कामान् नरेश्वरः.

३६. –a) ब2 दे3 मुवें. च (→तु). –b) दे10 इष्ट्वा चामर° (→गत्वा ह्यमर°). –c) म1 शतगुणं (→दशगुणं). –d) दे2 पुण्यं प्राप्नोति, ते1 फलं प्राप्नोति (→पुण्यमाप्नोति).

३७. दे4. ⊙. –b) दे1.8-10 द1 म1 नानागन्धर्व°, ग्र2 म1 नागगन्धर्व° (→देवगन्धर्व°).

३८. दे4. ⊙. –a) का1 ब1 दे1.2.3.8-10 न1 अत्र (→तत्र). –c) का1 ब2 दे1.2.8-10 म1 तथा चन्द्रो, ब1 तथा

वें.२.४०.३८ ब्रह्मा विष्णुस्तथा चेन्द्रो विद्याधरगणैः सह ॥३८
प्रदक्षिणं तु यः कुर्यात् पर्वतं ह्यमरकण्टकम् ।
पौण्डरीकस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥३९
कावेरी नाम विपुला नदी कल्मषनाशिनी ।
तत्र स्नात्वा महादेवमर्चयेद् वृषभध्वजम् ।
संगमे नर्मदायास्तु रुद्रलोके महीयते ॥४०

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे अष्टात्रिंशोऽध्यायः ॥३८॥

३९

मार्कण्डेय उवाच ।❀
नर्मदा सरितां श्रेष्ठा सर्वपापविनाशिनी ।
मुनिभिः कथिता पूर्वमीश्वरेण स्वयंभुवा ॥१
मुनिभिः संस्तुता ह्येषा नर्मदा प्रवरा नदी ।
रुद्रगात्राद् विनिष्क्रान्ता लोकानां हितकाम्यया ॥२
सर्वपापहरा नित्यं सर्वदेवनमस्कृता ।
संस्तुता देवगन्धर्वैरप्सरोभिस्तथैव च ॥३
उत्तरे चैव तत्कूले तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम् ।
नाम्ना भद्रेश्वरं पुण्यं सर्वपापहरं शुभम् ।
तत्र स्नात्वा नरो राजन् दैवतैः सह मोदते ॥४
ततो गच्छेत राजेन्द्र तीर्थमाम्रातकेश्वरम् ।
तत्र स्नात्वा नरो राजन् गोसहस्रफलं लभेत् ॥५

चक्रे, ब$_{3}$ तथा रुद्रा, दे$_{6}$ मुवें. मुए. मुब. तथा रुद्रो, ते$_{1}$ तथैवेन्द्रो, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ तथा चन्द्रो (→तथा चेन्द्रो).

३९. दे$_{4}$. ab ⊙. –a) ते$_{1}$ हि यत्, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ ततः (→तु यः). –b) का$_{1}$ दे$_{2.6}$ पर्वतामरकण्टकं, ब$_{2.3}$ न$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. पर्वतेऽमरकण्टके, दे$_{1.8-10}$ नगं चामरकण्टकम्. –d) दे$_{3}$ द$_{1}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ फलमाप्नोति (→फलं प्राप्नोति).

४०. ब$_{1}$. ⊙. –a) द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ कौवेरी (→कावेरी). –b) का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{2}$ मुवें. मुए. मुब. विख्याता (→विपुला); दे$_{8.9}$ उ$_{1}$ °नाशनी (→°नाशिनी).

पुष्पिका—[द$_{1}$ पुस्तके अध्यायसमाप्तिर्नास्ति]

पुराणनाम—का$_{1}$ दे$_{6.10}$ न$_{1}$ मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे, ब$_{1}$ इति कौर्मे, ब$_{2.3}$ दे$_{2.3}$ इति कू(दे$_{2}$ कौ)र्मपुराणे, दे$_{1}$ इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिविभागे, दे$_{4.8.9}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिभागे, ते$_{1}$ इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे, मुवें. इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे उपरिभागे. **अध्यायनाम**—दे$_{4}$ न$_{1}$ म$_{1}$ उ$_{1}$. ⊙; का$_{1}$ दे$_{3.6}$ मार्कण्डेययुधिष्ठिरसंवादे नर्मदामहात्म्ये, ब$_{1.3}$ दे$_{2}$ ते$_{1}$ मुवें. मुए. मार्कण्डेययुधिष्ठिरसंवादे नर्मदामाहात्म्यं नाम, ब$_{2}$ दे$_{1.8-10}$ नर्मदामाहात्म्ये, ग्र$_{2}$ तीर्थप्रशंसायां मार्कण्डेययुधिष्ठिरसंवादे, मुब. तीर्थमाहात्म्ये मार्कण्डेययुधिष्ठिरसंवादे नर्मदामाहात्म्यं नाम. **अध्यायसंख्या**—ब$_{2}$ दे$_{6}$. ⊙; का$_{1}$ ब$_{1.3}$ दे$_{2}$ सप्तत्रिंशोऽध्यायः, दे$_{1.8.9}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ चत्वारिंशोऽध्यायः, दे$_{3}$ चत्वारिंशोध्यायः ॥४४॥, दे$_{4}$ एकचत्वारिंशोध्यायः ॥, दे$_{10}$ मुवें. चत्वारिंशोऽध्यायः॥४०॥, न$_{1}$ एकोननवतितमोऽध्यायः, ते$_{1}$ अष्टत्रिंशोऽध्यायः, उ$_{1}$ चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ श्री ॥, मुए. ऊनचत्वारिंशोऽध्यायः, मुब. अष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

३९

❀ द$_{1}$. ⊙; न$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ मार्कण्डेयः; ते$_{1}$ श्री शिवः, + सूतः, म$_{1}$ श्रीमार्कण्डेयः.

१. –b) दे$_{1.3.6.8-10}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ °प्रणाशनी (→°विनाशिनी). –c) ब$_{1.2}$ दे$_{1.2.8-10}$ ग्र$_{2}$ मुनिभ्यः, दे$_{6}$ अगस्त्यः (→मुनिभिः); ते$_{1}$ ऋषिभ्यः कथितं सर्वं. –d) मुवें. स्वयंभुना (→स्वयंभुवा).

२. दे$_{4}$. ⊙; दे$_{3}$. ab ⊙. –a) दे$_{1.8-10}$ येषां (→ह्येषा); ते$_{1}$ मुनिभिश्च स्तुता ह्येषा. –c) °गात्र-, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ °लोकाद् (→°गात्राद्); म$_{1}$ पर्वतात्स्वाद् विनिष्क्रान्ता.

३. दे$_{10}$. cd ⊙; न$_{1}$. c ⊙. –b) दे$_{10}$ सर्वदेवैस्तु संस्तुता.

४. –a) द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ कूले वै, म$_{1}$ कूले हि, मुवें. मुए. कूले च (→तत्कूले). –b) ब$_{2.3}$ दे$_{6}$ ग्र$_{2}$ मुवें. मुए. मुब. तीर्थं (→तीर्थं); ब$_{2.3}$ दे$_{6}$ मुवें. मुए. मुब. विश्रुते (→विश्रुतं). –c) ते$_{1}$ यत्र (→नाम्ना); दे$_{1.8-10}$ महेश्वरं, दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ रुद्रेश्वरं (→भद्रेश्वरं). –d) न$_{1}$ पुरं (→शुभं). –f) दे$_{1.4.8-10}$ रुद्रलोके महीयते, दे$_{3}$ देवैः सह स मोदते, दे$_{6}$ गोसहस्रफलं लभेत्.

५. दे$_{1.3.4.8-10}$. cd ⊙. –b) दे$_{1.3.8-10}$. मुवें. विमलेश्वरमुत्तमं. –c) ग्र$_{2}$ ततो (→नरो). –d) का$_{1}$ भवेत् (→लभेत्).

ततोऽङ्गारेश्वरं गच्छेन्नियतो नियताशनः ।
सर्वपापविशुद्धात्मा रुद्रलोके महीयते ॥६
ततो गच्छेत राजेन्द्र केदारं नाम पुण्यदम् ।
तत्र स्नात्वोदकं कृत्वा सर्वान् कामानवाप्नुयात् ॥७
पिप्पलेशं ततो गच्छेत् सर्वपापविनाशनम् ।
तत्र स्नात्वा महाराज रुद्रलोके महीयते ॥८
ततो गच्छेत राजेन्द्र विमलेश्वरमुत्तमम् ।
तत्र प्राणान् परित्यज्य रुद्रलोकमवाप्नुयात् ॥९
ततः पुष्करिणीं गच्छेत् स्नानं तत्र समाचरेत् ।
स्नातमात्रो नरस्तत्र इन्द्रस्यार्द्धासनं लभेत् ॥१०
ततो गच्छेत राजेन्द्र शूलभेदमिति श्रुतम् ।
तत्र स्नात्वार्चयेद् देवं गोसहस्रफलं लभेत् ॥११
ततो गच्छेत राजेन्द्र बलितीर्थमनुत्तमम् ।
तत्र स्नात्वा नरो राजन् सिंहासनपतिर्भवेत् ॥१२
शक्रतीर्थं ततो गच्छेत् कूले चैव तु दक्षिणे ।
उपोष्य रजनीमेकां स्नानं कृत्वा यथाविधि ॥१३
आराधयेन्महायोगं देवं नारायणं हरिम् ।
गोसहस्रफलं प्राप्य विष्णुलोकं स गच्छति ॥१४
ऋषितीर्थं ततो गत्वा सर्वपापहरं नृणाम् ।
स्नातमात्रो नरस्तत्र शिवलोके महीयते ॥१५
नारदस्य तु तत्रैव तीर्थं परमशोभनम् ।
स्नातमात्रो नरस्तत्र गोसहस्रफलं लभेत् ॥१६ वें२.४१.१६

६. ब1 दे1.3.4.8-10 उ1. ⊙. –a) ब2 ततोङ्गारेश्वरं तीर्थं, द1 ग्र2 म1 ततो गच्छेत राजेन्द्र, मुवें. मुए. ततोङ्गारकेश्वरं गच्छेत्. –b) मुवें. नियतायनः (→नियताशनः); ब2 गच्छेत नियताशनः, द1 ग्र2 म1 ॐकारेश्वरमुत्तमं. –c) दे6 °विशुद्धचर्थं (→°विशुद्धात्मा).

अतः परं न1 द1 म1 पुस्तके अधिकम्—
* ततो गच्छेत राजेन्द्र शूलभेदमिति श्रुतम् ।
ब्रह्मावर्त्तमिति श्रुतं ।
तत्र स्नात्वा नरो राजन् ब्रह्मलोके महीयते ।
(=११cd, ८cd)
[–1) द1. म1 ⊙.]

७. दे1.3.6.8-10. ⊙; ग्र2. cd ⊙. –b) म1 ब्रह्मावर्त्तमिति श्रुतं. –c) ब3 द1 उ1 मुवें. मुए. मुब. पीत्वा (→कृत्वा).

अतः परं उ1 अधिकम्—
*ततो गच्छेत राजेन्द्र ॐकारेश्वरमुत्तमम् ।
सर्वपापविशुद्धात्मा रुद्रलोके महीयते । (=६)
55. ततो गच्छेत राजेन्द्र ब्रह्मावर्त्तमनुत्तमं ।
तत्र स्नात्वा नरो राजन् ब्रह्मलोके महीयते । [4]

८. दे1.3.6.8-10 न1 ते1 ग्र2. ⊙. –a) मुवें. मुए. मुब. निष्फलेशं (→पिप्पलेशं). –b) उ1 °प्रणाशनं (→°विनाशनं). –c) दे4 म1 उ1 नरो राजन् (→महाराज).

९. ब1 न1 ते1. ⊙; दे1.3.8-10. ab ⊙. –b) दे6 बलितीर्थमनुत्तमं, मुवें. मुए. मुब. बाणतीर्थमनुत्तमं.

१०. ब1. ⊙. –b) दे3 तत्र स्नानं (→स्नानं तत्र). –c) दे1.3.6 ग्र2 म1 स्नान- (→स्नात-); दे3.4.10 ग्र2 °मात्रे (→°मात्रो). –d) ते1 इन्द्रस्यार्द्धासने वसेत्.

११. ब1. ⊙. –b) ब3 दे6 मूल-, दे10 शूले (→शूल-); दे3 स्मृतं (→श्रुतं); का1 मूलभेदेति विश्रुतं, दे4 मुवें. मुए. शू (मुए. °मू) लभेद इति श्रुतिः (दे4 °तं), द1 उ1 शूलदेवमिति श्रुतं, ग्र2 शूलमेघमिति श्रुतं. –c) का1 ब3 दे2.6 मुवें. मुए. मुब. तत्र स्नात्वा च पीत्वा च.

१२. मुवें. मुए. पुस्तकयोः cd चरणयोः पाठः १० श्लोकानन्तरं वर्तते; ब1.3. ⊙. –b) दे3 वट- (→बलि-). –c) दे2 स्नानकरो (→स्नात्वा नरो). –d) ग्र2 उ1 अश्वमेधफलं लभेत्.

अतः परं द1 ग्र2 उ1 अधिकम्—
56.*ततो गच्छेत राजेन्द्र सिंहतीर्थमनुत्तमम् ।
लिंगतीर्थं ततो गच्छेत्सिंहासनपतिर्भवेत् ।
[–२) द1 ग्र2 ⊙.]

१३. मुवें. मुए. पुस्तकयोः ab चरणयोः पाठौ १० श्लोकानन्तरं वर्तेते; ब1.3. ab. ⊙. –a) दे10 शुक्र°, द1 ग्र2 उ1 चक्र°, म1 सर्व° (→शक्र°).

१४. ब1. ⊙. –a) का1 ते1 द1 आराधयन् (→आराधयेन्). –b) का1 ब2.3 दे2.6 मुवें. मुए. मुब. देवदेवं नरोऽमलः. –d) ग्र2 उ1 विष्णुलोके महीयते.

१५. ब1 दे4. ⊙; दे3.१५-१६a ⊙ (द्र. सं.). –a) दे1.3.8-10 न1 द1 ग्र2 म1 गच्छेत् (→गत्वा). –c) दे1.6.9 म1 स्नान° (→स्नात°).

१६. ब1. ⊙; दे3. ⊙ (द्र. १५ पा. वि.). –b) का1 °शोभितं (→°शोभनं). –c) दे1.6 न1 म1 स्नान- (→स्नात-); दे4 म1 °मात्रे (→°मात्रो).

वें.२.४१.१७ यत्र तप्तं तपः पूर्वं नारदेन सुरर्षिणा ।
प्रीतस्तस्य ददौ योगं देवदेवो महेश्वरः ॥१७
ब्रह्मणा निर्मितं लिङ्गं ब्रह्मेश्वरमिति श्रुतम् ।
यत्र स्नात्वा नरो राजन् ब्रह्मलोके महीयते ॥१८
ऋणतीर्थं ततो गच्छेत् स ऋणान्मुच्यते ध्रुवम् ।
महेश्वरं ततो गच्छेत् पर्याप्तं जन्मनः फलम् ॥१९
भीमेश्वरं ततो गच्छेत् सर्वव्याधिविनाशनम् ।
स्नातमात्रो नरस्तत्र सर्वदुःखैः प्रमुच्यते ॥२०
ततो गच्छेत राजेन्द्र पिङ्गलेश्वरमुत्तमम् ।
अहोरात्रोपवासेन त्रिरात्रफलमाप्नुयात् ॥२१
तस्मिंस्तीर्थे तु राजेन्द्र कपिलां यः प्रयच्छति ।
यावन्ति तस्या रोमाणि तत्प्रसूतिकुलेषु च ।
तावद् वर्षसहस्राणि रुद्रलोके महीयते ॥२२
यस्तु प्राणपरित्यागं कुर्यात् तत्र नराधिप ।
अक्षयं मोदते कालं यावच्चन्द्रदिवाकरौ ॥२३
नर्मदातटमाश्रित्य तिष्ठन्ते ये तु मानवाः ।
ते मृताः स्वर्गमायान्ति सन्तः सुकृतिनो यथा ॥२४
ततो दीप्तेश्वरं गच्छेद् व्यासतीर्थं तपोवनम् ।
निवर्त्तिता पुरा तत्र व्यासभीता महानदी ।
हुंकारिता तु व्यासेन दक्षिणेन ततो गता ॥२५
प्रदक्षिणं तु यः कुर्यात् तस्मिंस्तीर्थे युधिष्ठिर ।
प्रीतस्तस्य भवेद् व्यासो वाञ्छितं लभते फलम् ॥२६
ततो गच्छेत राजेन्द्र इक्षुनद्यास्तु संगमम् ।
त्रैलोक्यविश्रुतं पुण्यं तत्र सन्निहितः शिवः ।
तत्र स्नात्वा नरो राजन् गाणपत्यमवाप्नुयात् ॥२७

---

१७. ब$_{1}$. ⊙; दे$_{3}$. ⊙ (द्र. १५ पा. वि.). –a) का$_{1}$ दे$_{1.8-10}$ तत्र (→यत्र). –c) दे$_{4}$ म$_{1}$ तत्र (→तस्य); म$_{1}$ ततो (→ददौ); ग्र$_{2}$ योगी (→योगं). –d) दे$_{6}$ देवोत्तर-महेश्वरः.

१८. ब$_{1}$. ⊙; दे$_{3}$. ⊙ (द्र. १५ पा. वि.). –b) दे$_{1.8}$ ब्राह्मे° (→ब्रह्मे°). –c) का$_{1}$ दे$_{1.2.4.6.8-10}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ तत्र (→यत्र).

१९. ब$_{1}$. ⊙; दे$_{3}$. a ⊙ (द्र. १५ पा. वि.); दे$_{1}$. १९b–२०a ⊙; न$_{1}$. bc ⊙(ह सं.). –b) दे$_{6}$ द्रुतं (→ध्रुवं); ब$_{2.3}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. ऋणान्मुच्येन्नरो ध्रुवं, दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ ऋणान्मुच्येत वै ध्रुवं, म$_{1}$ ऋणान्मुक्तो भवेद् ध्रुवं. –c) ब$_{2}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. वटेश्वरं, ब$_{3}$ माहेश्वरं, दे$_{3}$ चरुतीर्थं (→महेश्वरं); दे$_{8-10}$ ततो गच्छेत राजेन्द्र. –d) दे$_{8-10}$ संप्राप्तं (→पर्याप्तं); दे$_{3}$ जायते, ग्र$_{2}$ जन्मतः (→जन्मनः).

२०. ब$_{1}$. ⊙; ते$_{1}$. ab ⊙; दे$_{1}$. a ⊙ (द्र. १९ पा. वि.). –a) दे$_{3}$ भीमतीर्थं (→भीमेश्वरं). –b) दे$_{3}$ °पाप° (→°व्याधि°). –c) दे$_{6.10}$ म$_{1}$ स्नान- (→स्नात-); दे$_{4}$ ग्र$_{2}$ °मात्रे (→°मात्रो). –cd) दे$_{1}$ स्नानमात्रेण गच्छेत स ऋणान्मुच्यते ध्रुवं.

२१. –b) ब$_{1}$ पिप्पले° (→पिङ्गले°). –d) उ$_{1}$ अति-रात्रफलं लभेत्.

२२. –a) दे$_{3.4}$ अस्मिन् (→तस्मिन्); ब$_{1}$ दे$_{10}$ तीर्थेसु (→तीर्थे तु). –c) ब$_{1.2}$ दे$_{6}$ ते$_{1}$ तस्य, दे$_{4}$ नख- (→तस्या). –d) दे$_{3}$ तत्प्रसूतिषु चैव हि, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ तत्प्रसूतिकगोषु (ग्र$_{2}$ °ष्ठि) च.

२३. ब$_{1}$. ⊙. –b) दे$_{6}$ चात्र (→तत्र); ब$_{2}$ नरेश्वर (→नराधिप). –c) दे$_{6}$ काले (→कालं). –d) दे$_{4}$ °दिवाकरैः, ग्र$_{2}$ °दिवाकराः (→°दिवाकरौ).

२४. –a) ते$_{1}$ °तल- (→°तट-); द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ नदीतटं समासाद्य. –b) ब$_{2}$ उ$_{1}$ तिष्ठन्ति (→तिष्ठन्ते); न$_{1}$ सागराः, + मानवाः (→मानवाः); दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. ये च तिष्ठन्ति मानवाः, ते$_{1}$ भिद्यन्ते ये हि मानवाः. –c) दे$_{4}$ पूताः (→मृताः). –d) म$_{1}$ यतयः सिद्धमानसाः.

२५. –b) का$_{1}$ °तीर्थे (→°तीर्थं); का$_{1}$ ब$_{1}$ ते$_{1}$ ततो वनं, दे$_{1.8.9}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ तपोधनं, दे$_{3}$ तपोधनाः (→तपोवनं). –c) दे$_{1.8.10}$ पुरी (→पुरा). –d) दे$_{3}$ न$_{1}$ °गीता, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ °तीर्थे (→°भीता). –f) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. तत्क्षणेन (→दक्षिणेन); न$_{1}$ व्रज (→गता); दे$_{3}$ दक्षिणोऽन्यतरो गता.

२६. दे$_{4}$. ⊙. –a) दे$_{1.8-10}$ प्रदक्षिणां (→प्रदक्षिणं). –b) ब$_{1.3}$ न$_{1}$ ग्र$_{2}$ युधिष्ठिरः (ग्र$_{2}$ °राः), ते$_{1}$ द्विजोत्तमः, म$_{1}$ विशेषतः (→युधिष्ठिर). –c) दे$_{1.3}$ द$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. तत्र (→तस्य); न$_{1}$ तस्य प्रीतो, म$_{1}$ प्रसन्नोऽस्य (→प्रीतस्तस्य).

अतः परं न$_{1}$ पुस्तके अधिकम्—

57. * तस्य वेद्यां नरः स्नात्वा वाञ्छितं लभते फलम्' ।

२७. –a) दे$_{4}$ इतो (→ततो). –b) दे$_{1.3.8.9}$ द$_{1}$ इषु, ते$_{1}$ वंक्षा, ग्र$_{2}$ इन्द्र- (→इक्षु-); ग्र$_{2}$ सागरं (→संगमं). –c) का$_{1}$ त्रिलोक° (→त्रैलोक्य°).

स्कन्दतीर्थं ततो गच्छेत् सर्वपापप्रणाशनम् ।
आजन्मनः कृतं पापं स्नातस्तीव्रं व्यपोहति ।।२८
तत्र देवाः सगन्धर्वा भवात्मजमनुत्तमम् ।
उपासते महात्मानं स्कन्दं शक्तिधरं प्रभुम् ।।२९
ततो गच्छेदाङ्गिरसं स्नानं तत्र समाचरेत् ।
गोसहस्रफलं प्राप्य रुद्रलोकं स गच्छति ।।३०
अङ्गिरा यत्र देवेशं ब्रह्मपुत्रो वृषध्वजम् ।
तपसाराध्य विश्वेशं लब्धवान् योगमुत्तमम् ।।३१
कुशतीर्थं ततो गच्छेत् सर्वपापप्रणाशनम् ।
स्नानं तत्र प्रकुर्वीत अश्वमेधफलं लभेत् ।।३२
कोटितीर्थं ततो गच्छेत् सर्वपापप्रणाशनम् ।
तत्र स्नात्वा नरो राज्यं लभते नात्र संशयः ।।३३
चन्द्रभागां ततो गच्छेत् स्नानं तत्र समाचरेत् ।
स्नातमात्रो नरस्तत्र सोमलोके महीयते ।।३४
नर्मदादक्षिणे कूले संगमेश्वरमुत्तमम् ।
तत्र स्नात्वा नरो राजन् सर्वयज्ञफलं लभेत् ।।३५
नर्मदायोत्तरे कूले तीर्थं परमशोभनम् ।
आदित्यायतनं रम्यमीश्वरेण तु भाषितम् ।।३६
तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र दत्त्वा दानं तु शक्तितः ।
तस्य तीर्थप्रभावेण लभते चाक्षयं फलम् ।।३७
दरिद्रा व्याधिता ये तु ये च दुष्कृतकारिणः ।
मुच्यन्ते सर्वपापेभ्यः सूर्यलोकं प्रयान्ति च ।।३८
मार्गेश्वरं ततो गच्छेत् स्नानं तत्र समाचरेत् ।
स्नातमात्रो नरस्तत्र स्वर्गलोकमवाप्नुयात् ।।३९ वें.२.४१.४१

---

२८. ब$_1$. ⊙. –a) दे$_6$ स्वर्गं-, मुवें. ऋण- (→स्कन्द-). –b) मुवें. स ऋणानुच्यते ध्रुवं. –c) दे$_4$ आजन्मना, दे$_{10}$ आजन्मतः (→आजन्मनः); का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.6}$ आजन्ममरणं पापं. –d) का$_1$ दे$_{2.6}$ ते$_1$ ततस्, ब$_{2.3}$ तत्र, दे$_1$ स्नानस् (→स्नातस्); दे$_3$ द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ स्नात(उ$_1$ °न) मात्रे(द$_1$ °त्रो), दे$_4$ स्नातमात्रात्, ते$_1$ तत्र स्नात्वा, म$_1$ स्नानमात्रं (→स्नातस्तीव्रं).

२९. ब$_1$ न$_1$. ⊙. –b) ब$_3$ दे$_6$ भगा-, दे$_{1.3.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. भर्गा- (→भवा-); दे$_4$ भृगुतीर्थममुत्तमं, द$_1$ म$_1$ भेजुर्मज्जनमुत्तमं, ग्र$_2$ उ$_1$ गुहा (ग्र$_2$ °ह्या)जन्ममनुत्तमं. –c) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.3}$ महाज्ञानं (दे$_3$ °नः), दे$_4$ महात्मानः (→महात्मानं).

३०. ब$_1$ न$_1$. ⊙. –c) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.6}$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ तस्य, दे$_3$ तत्र (→प्राप्य). –d) का$_1$ दे$_{2.6}$ °लोके (→°लोकं); ब$_2$ च (→स); ब$_3$ रुद्रलोके महीयते.

३१. ब$_1$ न$_1$. ⊙. –c) ब$_3$ दे$_{2.6}$ देवेशं (→विश्वेशं).

३२. ब$_1$. ⊙; न$_1$. ab ⊙. –a) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.10}$ कुल-, दे$_4$ द$_1$ म$_1$ उ$_1$ जल-, ते$_1$ कुलि-, ग्र$_2$ कोटि- (→कुश-); दे$_4$ कुलार्थं तु ततो गच्छेत्. –c) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. तत्र स्नानं (→स्नानं तत्र); ते$_1$ प्रकुर्वन्ति (→प्रकुर्वीत). –d) दे$_3$ सर्वमेव, दे$_6$ न$_1$ पशुमेध-, ग्र$_2$ ह्यश्वमेध- (→अश्वमेध-).

३३. ब$_1$. ⊙; दे$_1$ न$_1$ मुवें. मुए. cd ⊙. –c) ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ राजन् (→राज्यं); दे$_{8-10}$ तत्र स्नानं प्रकुर्वीत. –d) दे$_{8-10}$ अश्वमेधफलं लभेत्.

अतः परं दे$_{8-10}$ मुवें. मुए. मुब. अधिकम्—

* आजन्मनः कृतं पापं स्नातस्तत्र व्यपोहति । (= २८cd)
[-1) दे$_{10}$ आजन्मतः (→आजन्मनः)]

३४. –a) का$_1$ ब$_3$ दे$_{4.10}$ द$_1$ म$_1$ चन्द्रभागं (→चन्द्रभागां). –b) दे$_3$ सर्वपापप्रणाशिनीं. –c) ब$_{1.3}$ दे$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ स्नान- (→स्नात-); ग्र$_2$ मात्रे (→मात्रो). –d) ग्र$_2$ °लोकं (→°लोके).

३५. –b) ब$_3$ दे$_{2.6}$ ते$_1$ सगरेश्वर° (→संगमेश्वर°); ब$_1$ गणेश्वरमनुत्तमं. –c) ग्र$_2$ तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र.

३६. ब$_1$ दे$_4$. ⊙. –a) दे$_{1.6.8-10}$ मुवें. मुए. नर्मदाचोत्तरे कूले, दे$_3$ नार्मदे चोत्तरे कूले, म$_1$ नर्मदायोत्तरे कूले, + नर्मदोत्तर कूले तु, मुवें. नर्मदाया उदक्कूले. –c) दे$_3$ म$_1$ पुण्यं (→रम्यं). –d) का$_1$ प्रभाषितं, द$_1$ तु भावितं (→तु भाषितं).

३७. ब$_1$. ⊙; दे$_4$. ab ⊙; ग्र$_2$. cd ⊙. –c) दे$_3$ तेन (→तस्य); का$_1$ ब$_3$ दे$_{1.3.4.6.8-10}$ ते$_1$ द$_1$ म$_1$ °प्रभावेन (→°प्रभावेण). –d) दे$_4$ लभते वाञ्छितं फलं.

३८. ब$_1$ ग्र$_2$. ⊙. –a) दे$_4$ दरिद्र-, दे$_{10}$ दरिद्री (→दरिद्रा); का$_1$ दे$_{1.8-10}$ न$_1$ ते$_1$ मुए. मुब. च (→तु). –b) दे$_{3.6}$ न$_1$ मुवें. तु (→च); दे$_{1.4.6.8-10}$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. °कर्मिणः (→°कारिणः); द$_1$ म$_1$ दुःखिनः कर्मिणस्तथा. –d) उ$_1$ सूर्यलोकं स गच्छति.

३९. ग्र$_2$. a ⊙. –a) ब$_1$ दे$_2$ गणेश्वरं, दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए.मुब. मातृतीर्थं, दे$_6$ मग्नेश्वरं, ते$_1$ मागेश्वरं (→मार्गेश्वरं). –c) ब$_1$ दे$_{1.6.10}$ द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ स्नान- (→स्नात-); ग्र$_2$ -मात्रे (→-मात्रो); द$_1$ यत्र (→तत्र); म$_1$ स्नानं तत्र नरः कृत्वा. –d) ते$_1$ स्वर्गलोके महीयते.

वें.२.४१.४१ ततः पश्चिमतो गच्छेन्मरुदालयमुत्तमम् ।
तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र शुचिर्भूत्वा प्रयत्नतः ।।४०
काञ्चनं तु द्विजो दद्याद् यथाविभवविस्तरम् ।
पुष्पकेण विमानेन वायुलोकं स गच्छति ।।४१
ततो गच्छेत राजेन्द्र अहल्यातीर्थमुत्तमम् ।
स्नानमात्रादप्सरोभिर्मोदते कालमक्षयम् ।।४२
चैत्रमासे तु संप्राप्ते शुक्लपक्षे त्रयोदशी ।
कामदेवदिने तस्मिन्नहल्यां यस्तु पूजयेत् ।।४३
यत्र तत्र नरोत्पन्नो वरस्तत्र प्रियो भवेत् ।
स्त्रीवल्लभो भवेच्छ्रीमान् कामदेव इवापरः ।।४४
अयोध्यां तु समासाद्य तीर्थं शक्रस्य विश्रुतम् ।
स्नातमात्रो नरस्तत्र गोसहस्रफलं लभेत् ।।४५
सोमतीर्थं ततो गच्छेत् स्नानं तत्र समाचरेत् ।
स्नातमात्रो नरस्तत्र सर्वपापैः प्रमुच्यते ।।४६
सोमग्रहे तु राजेन्द्र पापक्षयकरं भवेत् ।
त्रैलोक्यविश्रुतं राजन् सोमतीर्थं महाफलम् ।।४७
यस्तु चान्द्रायणं कुर्यात् तत्र तीर्थे समाहितः ।
सर्वपापविशुद्धात्मा सोमलोकं स गच्छति ।।४८
अग्निप्रवेशं यः कुर्यात् सोमतीर्थे नराधिप ।
जले चानशनं वापि नासौ मर्त्योऽभिजायते ।।४९
स्तम्भतीर्थं ततो गच्छेत् स्नानं तत्र समाचरेत् ।
स्नातमात्रो नरस्तत्र सोमलोके महीयते ।।५०
ततो गच्छेत राजेन्द्र विष्णुतीर्थमनुत्तमम् ।
योधनीपुरमाख्यातं विष्णोः स्थानमनुत्तमम् ।।५१
असुरा योधितास्तत्र वासुदेवेन कोटिशः ।
तत्र तीर्थं समुत्पन्नं विष्णुश्रीको भवेदिह ।
अहोरात्रोपवासेन ब्रह्महत्यां व्यपोहति ।।५२

---

४०. दे$_6$. ४०d–४२a श्लोकाः ४२ श्लोकानन्तरमागताः. –a) ग्र$_2$ ततः पश्चिमयोः पार्श्वात्. –b) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. मरुताशयमुत्तमं, ते$_1$ ककुदालयमुत्तमं. –d) दे$_{1.3.4.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. समाहितः (→प्रयत्नतः).

४१. –a) का$_1$ तु (→च); ब$_{2.3}$ दे$_3$ ते$_1$ द्विजे, दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. यतेर् (→द्विजो). –b) ब$_1$ यथाविभववासके. –c) दे$_{3.4}$ पुष्करेण (→पुष्पकेण).

४२. ब$_1$. ⊙. –b) दे$_{4.8-10}$ अहिल्या- (→अहल्या-) –c) का$_1$ स्नानमात्रोप्सरोभिश्च, दे$_{3.4}$ स्नानमात्रेणाप्सरोभिर्. –d) का$_1$ दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. उत्तमं (→अक्षयं).

४३. ब$_1$. ⊙. –a) ब$_2$ °मात्रे (→°मासे). –b) ते$_1$ चतुर्दशीं (→त्रयोदशी). –c) दे$_{1.8-10}$ मुए. शुभ्रे (→तस्मिन्); ते$_1$ तथा कामदिने तस्मिन्. –d) दे$_{1.8-10}$ अहिल्यां (→अहल्यां); मुवें अहल्यां पूजयेत्ततः.

४४. ब$_1$. ⊙. –a) दे$_3$ ग्र$_2$ यत्र यत्र, न$_1$ म$_1$ तत्र तत्र (→यत्र तत्र); दे$_{1.8-10}$ मुवें.मुए. मुब. समुत्पन्नो, दे$_3$ नरो याति (→नरोत्पन्नो). –b) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. नरोऽत्यर्थं, दे$_3$ तत्र तत्र (→वरस्तत्र). –c) दे$_3$ स्त्रीवत्सलो (→स्त्रीवल्लभो).

४५. ब$_1$. ⊙; का$_1$. ४५d–४६c ⊙. –a) दे$_3$ च (→तु); दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. सरिद्वरां (→अयोध्यां तु); का$_1$ दे$_4$ अयोध्यायां समासाद्य. –b) ते$_1$ म$_1$ शुक्र (ते$_1$ °क्ल)स्य (→शक्रस्य). –c) दे$_4$ स्नानमात्रे (→स्नातमात्रो); का$_1$ दे$_{1.4}$ तस्य (→तत्र).

४६. ब$_1$. ⊙; का$_1$. abc ⊙ (द्र. ४५ पा. वि.). –b) म$_1$ स्नानमात्रं (→स्नानं तत्र).

४७. ब$_1$. ⊙. –c) का$_1$ दे$_2$ त्रैलोक्ये (→त्रैलोक्य-). –d) दे$_4$ म$_1$ उ$_1$ महत्फलं, न$_1$ महाबलं (→महाफलं); द$_1$ सोमेश्वरमनुत्तमं, ग्र$_2$ सोमदर्थो महत्फलं.

४८. ब$_1$. ⊙; दे$_4$. cd ⊙. –a) म$_1$ यस्तु चन्द्रमसे कुर्यात्, + यस्तु चान्द्रायणं कुर्यात्. –c) दे$_6$ °विशुद्ध्यर्थं (→°विशुद्धात्मा).

४९. ब$_1$ दे$_4$. ⊙. –b) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.6}$ ते$_1$ समाहितः (→नराधिप). –c) दे$_{1.3.8-10}$ म$_1$ वानाशके, न$_1$ ते$_1$ वानशनं, द$_1$ वा नासिके, उ$_1$ वानाशको (→चानशनं). –d) म$_1$ मुक्तो (→मर्त्यो); दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. हि (→[अ]भि-).

५०. ब$_1$ दे$_4$. ⊙. –a) का$_1$ शुभ्र-, ब$_{2.3}$ दे$_{2.3.6}$ शुम्भ-, ते$_1$ शुभं (→स्तम्भ-). –c) दे$_{1.3}$ म$_1$ उ$_1$ स्नान° (→स्नात°).

५१. ब$_1$. ⊙; ते$_1$ म$_1$. cd ⊙. –b) दे$_4$ ब्रह्म- (→विष्णु-). –c) का$_1$ दे$_{1.8-10}$ योधनापर (का$_1$ दे$_{10}$ °पुर) माख्यातं, मुवें. योधीपुरमिति ख्यातं. –d) दे$_{10}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ मुवें. विष्णु- (→विष्णोः).

५२. ब$_1$. ⊙; दे$_3$. abc ⊙. –a) दे$_4$ उ$_1$ निहताः, ते$_1$ पोषिताः, म$_1$ मथिता (→योधितास्). –d) दे$_6$ ते$_1$ विष्णुः (→विष्णु-); ब$_3$ °प्रीतो, उ$_1$ °श्रीगो (→°श्रीको).

वें.२.४१.४१ ततः पश्चिमतो गच्छेन्मरुदालयमुत्तमम् ।
तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र शुचिर्भूत्वा प्रयत्नतः ॥४०
काञ्चनं तु द्विजो दद्याद् यथाविभवविस्तरम् ।
पुष्पकेण विमानेन वायुलोकं स गच्छति ॥४१
ततो गच्छेत राजेन्द्र अहल्यातीर्थमुत्तमम् ।
स्नानमात्रादप्सरोभिर्मोदते कालमक्षयम् ॥४२
चैत्रमासे तु संप्राप्ते शुक्लपक्षे त्रयोदशी ।
कामदेवदिने तस्मिन्नहल्यां यस्तु पूजयेत् ॥४३
यत्र तत्र नरोत्पन्नो वरस्तत्र प्रियो भवेत् ।
स्त्रीवल्लभो भवेच्छ्रीमान् कामदेव इवापरः ॥४४
अयोध्यां तु समासाद्य तीर्थं शक्रस्य विश्रुतम् ।
स्नातमात्रो नरस्तत्र गोसहस्रफलं लभेत् ॥४५
सोमतीर्थं ततो गच्छेत् स्नानं तत्र समाचरेत् ।
स्नातमात्रो नरस्तत्र सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥४६
सोमग्रहे तु राजेन्द्र पापक्षयकरं भवेत् ।
त्रैलोक्यविश्रुतं राजन् सोमतीर्थं महाफलम् ॥४७
यस्तु चान्द्रायणं कुर्यात् तत्र तीर्थे समाहितः ।
सर्वपापविशुद्धात्मा सोमलोकं स गच्छति ॥४८
अग्निप्रवेशं यः कुर्यात् सोमतीर्थे नराधिप ।
जले चानशनं वापि नासौ मर्त्योऽभिजायते ॥४९
स्तम्भतीर्थं ततो गच्छेत् स्नानं तत्र समाचरेत् ।
स्नातमात्रो नरस्तत्र सोमलोके महीयते ॥५०
ततो गच्छेत राजेन्द्र विष्णुतीर्थमनुत्तमम् ।
योधनीपुरमाख्यातं विष्णोः स्थानमनुत्तमम् ॥५१
असुरा योधितास्तत्र वासुदेवेन कोटिशः ।
तत्र तीर्थं समुत्पन्नं विष्णुश्रीको भवेदिह ।
अहोरात्रोपवासेन ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥५२

---

४०. दे$_{6}$. ४०d–४२a श्लोकाः ४२ श्लोकानन्तरमागताः. –a) ग्र$_{2}$ ततः पश्चिमयोः पार्श्वात्. –b) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. मरुताशयमुत्तमं, ते$_{1}$ ककुदालयमुत्तमं. –d) दे$_{1.3.4.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. समाहितः (→प्रयत्नतः).

४१. –a) का$_{1}$ तु (→च); ब$_{2.3}$ दे$_{3}$ ते$_{1}$ द्विजे, दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. यतेर् (→द्विजो). –b) ब$_{1}$ यथाविभववासके. –c) दे$_{3.4}$ पुष्करेण (→पुष्पकेण).

४२. ब$_{1}$. ⊙. –b) दे$_{4.8-10}$ अहिल्या- (→अहल्या-) –c) का$_{1}$ स्नानमात्रोप्सरोभिश्च, दे$_{3.4}$ स्नानमात्रेणाप्सरोभिर्. –d) का$_{1}$ दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. उत्तमं (→अक्षयं).

४३. ब$_{1}$. ⊙. –a) ब$_{2}$ °मात्रे (→°मासे). –b) ते$_{1}$ चतुर्दशीं (→त्रयोदशी). –c) दे$_{1.8-10}$ मुए. शुभ्रे (→तस्मिन्); ते$_{1}$ तथा कामदिने तस्मिन्. –d) दे$_{1.8-10}$ अहिल्यां (→अहल्यां); मुवें अहल्यां पूजयेत्ततः.

४४. ब$_{1}$. ⊙. –a) दे$_{3}$ ग्र$_{2}$ यत्र यत्र, न$_{1}$ म$_{1}$ तत्र तत्र (→यत्र तत्र); दे$_{1.8-10}$ मुवें.मुए. मुब. समुत्पन्नो, दे$_{3}$ नरो याति (→नरोत्पन्नो). –b) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. नरोऽत्यर्थं, दे$_{3}$ तत्र तत्र (→वरस्तत्र). –c) दे$_{3}$ स्त्रीवत्सलो (→स्त्रीवल्लभो).

४५. ब$_{1}$. ⊙; का$_{1}$. ४५d–८६c ⊙. –a) दे$_{3}$ च (→तु); दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. सरिद्वरां (→अयोध्यां तु); का$_{1}$ दे$_{4}$ अयोध्यायां समासाद्य. –b) ते$_{1}$ म$_{1}$ शुक्र (ते$_{1}$ °क्ल)स्य (→शक्रस्य). –c) दे$_{4}$ स्नानमात्रे (→स्नातमात्रो); का$_{1}$ दे$_{1.4}$ तस्य (→तत्र).

४६. ब$_{1}$. ⊙; का$_{1}$. abc ⊙ (द्र. ४५ पा. वि.). –b) म$_{1}$ स्नानमात्रं (→स्नानं तत्र).

४७. ब$_{1}$. ⊙. –c) का$_{1}$ दे$_{2}$ त्रैलोक्ये (→त्रैलोक्य-). –d) दे$_{4}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ महत्फलं, न$_{1}$ महाबलं (→महाफलं); द$_{1}$ सोमेश्वरमनुत्तमं, ग्र$_{2}$ सोमदर्थो महत्फलं.

४८. ब$_{1}$. ⊙; दे$_{4}$. cd ⊙. –a) म$_{1}$ यस्तु चन्द्रमसे कुर्यात्, +यस्तु चान्द्रायणं कुर्यात्. –c) दे$_{6}$ °विशुद्ध्यर्थं (→°विशुद्धात्मा).

४९. ब$_{1}$ दे$_{4}$. ⊙. –b) का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.6}$ ते$_{1}$ समाहितः (→नराधिप). –c) दे$_{1.3.8-10}$ म$_{1}$ वानाशके, न$_{1}$ ते$_{1}$ वानशनं, द$_{1}$ वा नासिके, उ$_{1}$ वानाशको (→चानशनं). –d) म$_{1}$ मुक्तो (→मर्त्यो); दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. मुब. हि (→[अ]भि-).

५०. ब$_{1}$ दे$_{4}$. ⊙. –a) का$_{1}$ शुभ्र-, ब$_{2.3}$ दे$_{2.3.6}$ शुम्भ-, ते$_{1}$ शुभं (→स्तम्भ-). –c) दे$_{1.3}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ स्नान° (→स्नात°).

५१. ब$_{1}$. ⊙; ते$_{1}$ म$_{1}$. cd ⊙. –b) दे$_{4}$ ब्रह्म- (→विष्णु-). –c) का$_{1}$ दे$_{1.8-10}$ योधनापर (का$_{1}$ दे$_{10}$ °पुर) माख्यातं, मुवें. योधीपुरमिति ख्यातं. –d) दे$_{10}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ मुवें. विष्णु- (→विष्णोः).

५२. ब$_{1}$. ⊙; दे$_{3}$. abc ⊙. –a) दे$_{4}$ उ$_{1}$ निहताः, ते$_{1}$ पोषिताः, म$_{1}$ मथिता (→योधितास्). –d) दे$_{6}$ ते$_{1}$ विष्णुः (→विष्णु-); ब$_{3}$ °प्रीतो, उ$_{1}$ °श्रीगो (→°श्रीको).

नर्मदादक्षिणे कूले तीर्थं परमशोभनम् ।
कामतीर्थमिति ख्यातं यत्र कामोऽर्चयद् भवम् ॥५३
तस्मिंस्तीर्थे नरः स्नात्वा उपवासपरायणः ।
कुसुमायुधरूपेण रुद्रलोके महीयते ॥५४
ततो गच्छेत राजेन्द्र ब्रह्मतीर्थमनुत्तमम् ।
उमाहकमिति ख्यातं तत्र संतर्पयेत् पितॄन् ॥५५
पौर्णमास्याममावास्यां श्राद्धं कुर्याद् यथाविधि ।
गजरूपा शिला तत्र तोयमध्ये व्यवस्थिता ॥५६
तस्मिंस्तु दापयेत् पिण्डान् वैशाख्यां तु विशेषतः ।
स्नात्वा समाहितमना दम्भमात्सर्यवर्जितः ।
तृप्यन्ति पितरस्तस्य यावत् तिष्ठति मेदिनी ॥५७
सिद्धेश्वरं ततो गच्छेत् स्नानं तत्र समाचरेत् ।
स्नातमात्रो नरस्तत्र गाणपत्यपदं लभेत् ॥५८
ततो गच्छेत राजेन्द्र लिङ्गो यत्र जनार्दनः ।
तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र विष्णुलोके महीयते ॥५९
यत्र नारायणो देवो मुनीनां भावितात्मनाम् ।
स्वात्मानं दर्शयामास लिङ्गं तत् परमं पदम् ॥६०
अङ्कोलं तु ततो गच्छेत् सर्वपापविनाशनम् ।
स्नानं दानं च तत्रैव ब्राह्मणानां च भोजनम् ।
पिण्डप्रदानं च कृतं प्रेत्यानन्तफलप्रदम् ॥६१
त्रैयम्बकेन तोयेन यश्चरुं श्रपयेत् ततः ।
अङ्कोलमूले दद्याच्च पिण्डांश्चैव यथाविधि ।
तारिताः पितरस्तेन तृप्यन्त्याचन्द्रतारकम् ॥६२
ततो गच्छेत राजेन्द्र तापसेश्वरमुत्तमम् ।
तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र प्राप्नुयात् तपसः फलम् ॥६३ वें.२.४१ ६६

५३. दे3. ५३c–५५b ⊙. –d) का1 काले (→कामो); का1 दे1.8-10 मुवें. [अ]र्चये (दे10 मुब. °य)द्धरिं (दे1.8.9 °रं), दे4 [अ]र्चयेद्बुधं (→[अ]र्चयद्भवं).

५४. दे3. ⊙ (द्र. ५३ पा. वि.). –d) ते1 ब्रह्म° (→रुद्र°).

५५. ब1. ⊙; दे3. ab (द्र. ५३ पा. वि.). –b) द1 ग्र2 उ1 ब्रह्मतीर्थमितिश्रुतं. –c) दे3 कामेश्वर-, दे4 न1 म1 अमोहक- (→उमाहक-); का1 ब2.3 दे2 द1 अ (ब2 °स्व) मोघमिति विख्यातं, दे6 अमोदमिति विख्यातं, ते1 अमोहमिति विख्यातं.

५६. ब1. ⊙. –a) दे1.6.8.9 पूर्णिमास्यां, दे3 पौर्णमासीं (→पौर्णमास्यां). –b) दे3 स्नानं (→श्राद्धं); दे4 तथा- (→यथा-). –c) का1 ब2 ते1 दे1 °रूप- (→°रूपा); ते1 ग्र2 शिलास् (→शिला). –d) दे3 जल° (→तोय°).

५७. ब1. ⊙; द1 ग्र2 उ1. ab ⊙. –a) दे4 म1 तस्यां तु (→तस्मिंस्तु). –b) दे1-3.4.8-10 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. वैशाखे (→वैशाख्यां); दे1.3.4.8-10 न1 द1 ग्र2 म1 उ1 समाहितः (→विशेषतः). –d) ते1 दम्भदर्पविवर्जितः. –e) का1 ब2.3 दे2-4 ते1 ग्र2 म1 उ1 तावद् (→तस्य).

५८. –a) दे3 न1 मुवें. विश्वेश्वरं (→सिद्धेश्वरं). –c) ते1 गाणपत्यं (→नरस्तत्र). –d) दे1.8-10 गाण (दे8.9 °णा) पत्यमिदं लभेत् (दे8 °सेत्), दे3.6 म1 गाणपत्य (दे3 °त्यं) फलं लभेत्, दे4 गाणपत्यं लभेत् पुनः, ते1 फलं शीघ्रं लभेन्नरः, द1 ग्र2 उ1 गाणपत्यमवाप्नुयात्.

५९. न1. bc ⊙. –b) का1 लिङ्गं, + स्थानं, ब2 दे6 द1 लिङ्गं, ब3 लिङ्गे (→लिङ्गो); दे4 द1 जनार्दनं (→जनार्दनः). –c) दे1.8.10 मुवें. मुए. मुब. नरो भक्त्या (→तु राजेन्द्र).

६०. –b) का1 भावनात्मानां (→भावितात्मनां).

६१. ब1. ⊙. –a) दे1.8.9 मुवें. मुए. अ (दे8.9 अं) कोल्लं, दे3 अकालं, दे10 त्र्यम्बको, द1 अकोलं (→अङ्कोलं) –c) द1 ग्र2 तु (→च); दे3 तत्र स्नानं च दानं च. –d) ग्र2 उ1 तु (→च). –e) द1 तु (→च); उ1 पिण्डदानं चैव कृतं. –f) दे1 गत्या°, दे10 ग्र2 प्रीत्या° (→प्रेत्या°).

६२. ब1. ⊙; ब2. ६२d–६३d ⊙; दे6. ६२c–६३d. –a) दे1 मुवें. मुब. त्रियम्बकेन, दे4 त्रयंबकेन, म1 उ1 त्र्यम्बकेन तु (→त्रैयम्बकेन); ग्र2 त्र्यम्बको ततो ततोयेन. –b) का1 संश्रयेत्ततः, ब2 दे10 श्रापयेत्ततः, दे4 श्रपयेत्पुनः, दे6.8.9 मुवें. मुए. मुब. श्रपयेद्द्विजः (→श्रपयेत्ततः); दे1 यश्च रुद्रं श्रयेद् द्विजः, दे3 यं च रुद्रं प्रयत्नतः. –c) दे1 अंकोल°, दे8-10 मुए. अकुल्ल° (दे10 °क्ष), मुवें. अकोल्ल°, दे8-10 मुए. अकुल्ल° (दे10 °क्ष), मुवें. अकोल्ल° (→अंकोल°); दे3 वा (→च); न1 अंकोलमूले पिण्डान्वै. –d) दे10 यथाविधिः (→यथाविधि); न1 यथाविधि वितारिताः. –e) का1 ब3 तर्पिताः, दे2 तर्पितं (→तारिताः); न1 पितरस्तेन तृप्यन्ति. –f) दे4 जीवन्त्या चन्द्रतारकं, न1 जीवेदाचन्द्रतारकं.

६३. ब1. ⊙; ब2 दे6. ⊙ (द्र. ६२ पा. वि.). –d) द1 ग्र2 उ1 तपसः प्राप्नुयात्फलं.

वॅ२.४१.६७ शुक्लतीर्थं ततो गच्छेत् सर्वपापविनाशनम् ।
नास्ति तेन समं तीर्थं नर्मदायां युधिष्ठिर ।।६४
दर्शनात् स्पर्शनात् तस्य स्नानदानतपोजपात् ।
होमाच्चैवोपवासाच्च शुक्लतीर्थे महत् फलम् ।।६५
योजनं तत् स्मृतं क्षेत्रं देवगन्धर्वसेवितम् ।
शुक्लतीर्थमिति ख्यातं सर्वपापविनाशनम् ।।६६
पादपाग्रेण दृष्टेन ब्रह्महत्यां व्यपोहति ।
देव्या सह सदा भर्गस्तत्र तिष्ठति शंकरः ।।६७
कृष्णपक्षे चतुर्दश्यां वैशाखे मासि सुव्रत ।
कैलासाच्चाभिनिष्क्रम्य तत्र सन्निहितो हरः ।।६८
देवदानवगन्धर्वाः सिद्धविद्याधरास्तथा ।
गणाश्चाप्सरसां नागास्तत्र तिष्ठन्ति पुंगव ।।६९
रजकेन यथा वस्त्रं शुक्लं भवति वारिणा ।
आजन्मनि कृतं पापं शुक्लतीर्थे व्यपोहति ।
स्नानं दानं तपः श्राद्धमनन्तं तत्र दृश्यते ।।७०
शुक्लतीर्थात् परं तीर्थं न भूतं न भविष्यति ।
पूर्वे वयसि कर्माणि कृत्वा पापानि मानवः ।
अहोरात्रोपवासेन शुक्लतीर्थे व्यपोहति ।।७१
कार्त्तिकस्य तु मासस्य कृष्णपक्षे चतुर्दशी ।
घृतेन स्नापयेद् देवमुपोष्य परमेश्वरम् ।
एकविंशत्कुलोपेतो न च्यवेदैश्वरात् पदात् ।।७२
तपसा ब्रह्मचर्येण यज्ञदानेन वा पुनः ।
न तां गतिमवाप्नोति शुक्लतीर्थे तु यां लभेत् ।।७३

६४. ब1. ⊙; ब2. ⊙ (द्र. ६२ पा. वि.); दे3. ६४b-६६c ⊙. –a) ब3 दे4 शुक्र-, दे6 शुष्क-, द1 शुक्लं (→शुक्ल-).

६५. ब1.2. ⊙; दे3. ⊙ (द्र. ६४ पा. वि.). –a) ब3 दे2.6 स्पर्शनादस्य, दे4 स्पर्शनाद्वापि, द1 ग्र2 स्पर्शनात्तत्र (→स्पर्शनात्तस्य). –b) दे1.8-10 न1 उ1 मुवें. मुए. मुब. स्नानाद्दानात्, दे4 स्नानदानात्, द1 स्नानं दानात्, म1 स्नानं दानं (→स्नानदान-); दे6 तपो जपन्, दे10 ततो जपात्, द1 ततो जपः, ग्र2 जपो तपः, म1 उ1 तपो जपः (→-तपोजपात्). –c) दे10 होमान्, ग्र2 होमं (→होमात्); द1 म1 उ1 होमश्चैवो(म1 °को)पवासश्च. –d) ब3 दे4 ग्र2 म1 उ1 शुक्र-, दे6 शुष्क- (→शुक्ल-); दे4 महाफलं (→महत्फलं).

६६. ब1.2.⊙; दे3. abc ⊙ (द्र. ६४ पा. वि.). –c) ब3 म1 उ1 शुक्र°, दे6 शुष्क°, द1 शुद्ध° (→शुक्ल°). –d) ब3 दे2-4.6 न1 ते1 द1 म1 °प्रणाशनं (→°विनाशनं).

६७. ब2.3. ⊙; दे6. cd ⊙. –a) दे6 इत्येत, ग्र2 मृष्टेन (→दृष्टेन); का1 पादायाग्रेनदृष्टेन, दे3 याममात्रेणतिष्ठेत, उ1 पादमात्रेणसृष्टेन. –c) ब3 महाभागस्, दे1-10 महागर्भस्, द1 ग्र2 म1 उ1 महादेवस् (→सदा भर्गस्). –d) दे10 सूत्र तिष्ठति शंकरः.

६८. ब1.2. ⊙. –b) दे1.8-10 न1 म1 सुव्रताः (→सुव्रत). –c) का1 दे2 कैलासाद्याति निष्क्रम्य, ब3 कैलासादति निष्क्रम्य, दे1.8-10 मुवें. लोकात् स्वकाद्विनिष्क्रम्य, दे3 शुक्लाक्यादभिनिष्क्रम्य, दे4 लोकाच्चायाति निष्क्रम्य, द1 ग्र2 लोकांश्चैवाति निष्क्रम्य, उ1 लोकाचैवात्र निष्क्रम्य, म1 लोकाश्चैवाभिनिष्क्रम्य. –d) ब3 हरिः (→हरः).

६९. ब1. ⊙; ब2 दे6. ⊙ (द्र. ६२ पा. वि.). –b) ब3 दे2.3 सिद्धा (→सिद्ध-). –c) का1 दे1.2.8-10 न1 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. चाप्सरसः (→चाप्सरसां); का1 दे2 शान्तास् (→नागास्). –d) का1 दे1.8-10 न1 ग्र2 उ1 मुवें. मुए. मुब. पुङ्गवाः, ब3 पाण्डव, दे2 पूगशः (→पुङ्गव); ते1 तिष्ठन्ति युगपत्तथा.

७०. ब1. ⊙; ब2 दे6 ⊙ (द्र. ६२ पा. वि.); दे1.8-10. ef ⊙. –a) दे1.8.10 मुवें. मुए. मुब. रंजितं हि (दे10 च), ग्र2 रजतेन (→रजकेन); ग्र2 तथा (→यथा). –b) ब3 क्रियते (→भवति); न1 धावनात्, ग्र2 दारुणं, म1 पाणिना(→वारिणा). –c) का1 आजन्म नियतं, ब3 दे2 आजन्मनः कृतं, दे1.3.4.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. आजन्मजनितं, ते1 आजन्ममरणं(→आजन्मनि कृतं).–d) दे2.4 ग्र2 °तीर्थं (→°तीर्थे). –e) उ1 स्नानदानतपः श्राद्धं. –f) का1 दे2 ते1 गीतये, ब3 जायते (→दृश्यते).

७१. ब1.2 दे1.8-10 मुए. ⊙. –a) दे4 तत्र, ग्र2 मुवें शुक्र-(→शुक्ल-). –b) दे2 भूतो (→भूतं); मुवें. न भविष्यति पावनं. –d) दे4 व्यक्त्वा (→कृत्वा). –f) मुवें. शुक्र- (→शुक्ल-).

७२. ब1. ⊙; ब2. ⊙ (द्र. ६२ पा. वि.); दे4. ef. ⊙. –a) दे2.6 ते1 कार्त्तिकेयस्य तु मासस्य, दे10 कार्त्तिके च कृष्णपक्षे. –b) दे3 द1 ग्र1 म1 शुक्ल- (→कृष्ण-). –e) ब3 ते1 एकात्रिंशत्, दे3 एकविंश-, दे6 एकविंशति (→एकविंशत्-). –f) ग्र2 व्यपेत्, म1 चलेत् (→च्यवेद्); दे3 न1 द1 परात् (→पदात्); दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. न च्यवेदीश्वरालयात्.

७३. ब1.2. ⊙; दे4. ab. ⊙. –b) का1 जप-, दे1.3.8-10 न1 म1 मुवें. मुए. मुब. यज्ञैर् (→यज्ञ-). –c) दे3.10 द1 स

शुक्लतीर्थं महातीर्थमृषिसिद्धनिषेवितम् ।
तत्र स्नात्वा नरो राजन् पुनर्जन्म न विन्दति ॥७४
अयने वा चतुर्दश्यां संक्रान्तौ विषुवे तथा ।
स्नात्वा तु सोपवासः सन् विजितात्मा समाहितः ॥७५
दानं दद्याद् यथाशक्ति प्रीयेतां हरिशंकरौ ।
एतत् तीर्थप्रभावेण सर्वं भवति चाक्षयम् ॥७६
अनाथं दुर्गतं विप्रं नाथवन्तमथापि वा ।
उद्वाहयति यस्तीर्थे तस्य पुण्यफलं शृणु ॥७७
यावत् तद्रोमसंख्या तु तत्प्रसूतिकुलेषु च ।
तावद् वर्षसहस्राणि रुद्रलोके महीयते ॥७८
ततो गच्छेत राजेन्द्र यमतीर्थमनुत्तमम् ।
कृष्णपक्षे चतुर्दश्यां माघमासे युधिष्ठिर ।
स्नानं कृत्वा नक्तभोजी न पश्येद् योनिसङ्कटम् ॥७९
ततो गच्छेत राजेन्द्र एरण्डीतीर्थमुत्तमम् ।
संगमे तु नरः स्नायादुपवासपरायणः ।
ब्राह्मणं भोजयेदेकं कोटिर्भवति भोजिताः ॥८०
एरण्डीसंगमे स्नात्वा भक्तिभावात् तु रञ्जितः ।
मृत्तिकां शिरसि स्थाप्य अवगाह्य च तज्जलम् ।
नर्मदोदकसंमिश्रं मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥८१
ततो गच्छेत राजेन्द्र तीर्थं कार्णाटिकेश्वरम् ।
गङ्गावतरते तत्र दिने पुण्ये न संशयः ॥८२
तत्र स्नात्वा च पीत्वा च दत्त्वा चैव यथाविधि ।
सर्वपापविनिर्मुक्तो ब्रह्मलोके महीयते ॥८३　बं.२.४१.८६

(→तां). –d) ब$_3$ शुक्र- (→शुक्ल-); दे$_3$ मृतो नरः, दे$_4$ तु यां भवेत् (→तु यां लभेत्).

७४. ब$_{1.2}$. ⊙. –a) ब$_3$ शुक्र° (→शुक्ल°); का$_1$ दे$_1$ °तीर्थे (→°तीर्थं). –b) द$_1$ उ$_1$ ऋषिसिद्धैश्च सेवितम्. –d) दे$_6$ ग्र$_2$ विद्यते (→विन्दति).

७५. ब$_{1.2}$. ⊙. –a) दे$_4$ अयमेव, ग्र$_2$ अनेनैव (→अयने वा). –b) ब$_3$ विषुवेऽथवा, ते$_1$ विषुवेषु च (→विषुवे तथा). –c) का$_1$ ब$_3$ दे$_{2.6}$ कृत्वा (→स्नात्वा); ब$_3$ दे$_6$ स, दे$_4$ ग्र$_2$ उ$_1$ स्याद् (→सन्); ते$_1$ स्नाता तपोवासः स्यात्, द$_1$ स्नात्वा तु सोम वासस्य, म$_1$ स्नात्वा तु सोमवासी स्याद्. –d) ब$_3$ निर्जितात्मा, दे$_4$ द्विजात्मा तु, द$_1$ म$_1$ उ$_1$ द्विजन्मा तु (म$_1$ सु-), ग्र$_2$ द्विजानां तु (→विजितात्मा).

७६. ब$_{1.2}$.⊙. –b) का$_1$ दे$_{10}$ ग्र$_2$ प्रीयतां (→प्रीयेतां); ब$_3$ °केशवौ (→°शंकरौ). –c) का$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ एवं (→एतत्). –c) दे$_{3.4.8.9}$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ °प्रभावेन (→°प्रभावेण). –d) उ$_1$ तीर्थं (→सर्वं); का$_1$ वाक्षयं, दे$_4$ चाक्षुषं (→चाक्षयं).

७७. ब$_{1.2}$. ⊙. –a) का$_1$ दे$_{10}$ दुर्गतिं (→दुर्गतं). –c) ग्र$_2$ उद्वाहयन्ति (→उद्वाहयति); दे$_3$ यस्तत्र, द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ धर्मात्मा, म$_1$ धर्मेण(→यस्तीर्थे). –d) दे$_3$ तीर्थे त्रैलोक्यविश्रुते.

७८. ब$_{1.2}$. ⊙. –a) द$_1$ ग्र$_2$ यावती, म$_1$ यावत्तु (→यावत्तद्). –b) दे$_3$ प्रभूत° (→प्रसूति°).

अतः परं उ$_1$ अधिकम्—

58. *ततो गच्छेत राजेन्द्र वरणातीर्थमुत्तमम् ।

७९. ब$_2$. ⊙. –b) उ$_1$ वरणातीर्थमुत्तमं. –c) दे$_3$ कृष्णपक्ष (→कृष्णपक्षे). –d) ब$_3$ युधिष्ठिरः (→युधिष्ठिर). –e) द$_1$ ग्र$_2$ नरो भोगी, उ$_1$ नगे भोजी (→नक्तभोजी). –f) द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ °संभवं (→°संकटं).

८०. ब$_2$. ⊙; उ$_1$. ab ⊙. –b) दे$_4$ वरदं, ते$_1$ एरण्डा-, द$_1$ ग्र$_2$ परण्डा-, म$_1$ परमं (→एरण्डी-). –c) का$_1$ ब$_{1.3}$ दे$_{1.3.6.8-10}$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. स्नात्वा (→स्नायात्). –f) का$_1$ भोजिकाः, दे$_6$ भोजितः, ग्र$_2$ भोजितं, उ$_1$ भो द्विजा (→भोजिताः).

८१. ब$_2$. दे$_4$. ⊙. –a) का$_1$ ते$_1$ एरण्डा-, द$_1$ ग्र$_2$ परण्डा, उ$_1$ परण्डया (→एरण्डी-). –b) दे$_{10}$ मुक्ति- (→भक्ति-); का$_1$ ब$_3$ दे$_{8.9}$ न$_1$ ते$_1$ म$_1$ °भावानु-, ब$_1$ °भावार्थ- दे$_6$ °भावात्म- (→°भावात्तु); दे$_3$ भक्तिभावेन संयुतः, उ$_1$ भक्तिमाननुरञ्जितः. –d) ब$_{1.3}$ दे$_2$ द$_1$ ग्र$_2$ त्ववगाह्य, म$_1$ ह्यवगाह्य (→अवगाह्य); दे$_3$ तु (→च); ब$_1$ ततो जलं (→च तज्जलं). –e) दे$_3$ नर्मदातटसंमिश्रं. –f) दे$_3$ ग्र$_2$ °पातकैः (→°किल्बिषैः).

८२. ब$_2$. ⊙; ब$_1$. ८२b-८५a ⊙ (द्र. स.). –b) ब$_3$ दे$_3$ कल्लोलिते°, दे$_{1.8-10}$ द$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. कल्लोलके°, दे$_2$ कर्णाटिते°, दे$_4$ कलोलिके°, दे$_6$ कर्णोटिते°, न$_1$ कल्लोत्तिरे°, म$_1$ कल्लोनिके° (→कार्णाटिके°); ग्र$_2$ तीर्थं कल्लोलकेशवं. –d) ब$_3$ स्थाने (→दिने).

८३. ब$_1$. ⊙ (द्र. ८२ पा. वि.); ब$_2$. ⊙. –a) दे$_4$ राजेन्द्र (→पीत्वा च). –b) दे$_{1.10}$ यथाविधिः, दे$_4$ युधिष्ठिर (→यथाविधि).

वें.२.४१.६०

नन्दितीर्थं ततो गच्छेत् स्नानं तत्र समाचरेत् ।
प्रीयते तस्य नन्दीशः सोमलोके महीयते ॥८४
ततो गच्छेत राजेन्द्र तीर्थं त्वनरकं शुभम् ।
तत्र स्नात्वा नरो राजन् नरकं नैव पश्यति ॥८५
तस्मिंस्तीर्थे तु राजेन्द्र स्वान्यस्थीनि विनिक्षिपेत् ।
रूपवान् जायते लोके धनभोगसमन्वितः ॥८६
ततो गच्छेत राजेन्द्र कपिलातीर्थमुत्तमम् ।
तत्र स्नात्वा नरो राजन् गोसहस्रफलं लभेत् ॥८७
ज्येष्ठमासे तु संप्राप्ते चतुर्दश्यां विशेषतः ।
तत्रोपोष्य नरो भक्त्या दद्याद् दीपं घृतेन तु ॥८८
घृतेन स्नापयेद् रुद्रं सघृतं श्रीफलं दहेत् ।
घण्टाभरणसंयुक्तां कपिलां वै प्रदापयेत् ॥८९
सर्वाभरणसंयुक्तः सर्वदेवनमस्कृतः ।
शिवतुल्यबलो भूत्वा शिववत् क्रीडते चिरम् ॥९०
अङ्गारकदिने प्राप्ते चतुर्थ्यां तु विशेषतः ।
स्नापयित्वा शिवं दद्याद् ब्राह्मणेभ्यस्तु भोजनम् ॥९१
सर्वभोगसमायुक्तो विमानैः सार्वकामिकैः ।
गत्वा शक्रस्य भवनं शक्रेण सह मोदते ॥९२
ततः स्वर्गात् परिभ्रष्टो धनवान् भोगवान् भवेत् ।
अङ्गारकनवम्यां तु अमावास्यां तथैव च ।
स्नापयेत् तत्र यत्नेन रूपवान् सुभगो भवेत् ॥९३
ततो गच्छेत राजेन्द्र गणेश्वरमनुत्तमम् ।
श्रावणे मासि संप्राप्ते कृष्णपक्षे चतुर्दशी ॥९४
स्नातमात्रो नरस्तत्र रुद्रलोके महीयते ।
पितॄणां तर्पणं कृत्वा मुच्यतेऽसावृणत्रयात् ॥९५

---

८४. ब$_1$. ⊙ (द्र. ८२ पा. वि.); दे$_{10}$. ⊙. –b) दे$_{1.8.9}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. तत्र स्नानं (→स्नानं तत्र). –c) दे$_6$ स्थीयते, न$_1$ पीयन्ते, म$_1$ द्रियते (→प्रीयते); दे$_{1.3.4.6}$ न$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. तत्र (→तस्य).

८५. ब$_1$. a ⊙(द्र. ८२ पा. वि.); दे$_4$. ⊙. –b) का$_1$ तं नरकं, ब$_2$ द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ च नरकं, ब$_3$ हि नरकं (→त्वनरकं); ब$_1$ स्मृतं (→शुभं). –c) का$_1$ ततो (→नरो). –d) का$_1$ ब$_{1.3}$ दे$_{2.6}$ न$_1$ ते$_1$ तु न, ब$_2$ न च, दे$_3$ न स, द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ न च (→नैव); दे$_{10}$ गच्छति (→पश्यति).

८६. ब$_1$. ८६a-९३d ⊙. –a) दे$_3$ तत्र, म$_1$ तस्य (→तस्मिन्); दे$_3$ स्नात्वा (→तीर्थे). –b) का$_1$ यान्य°, दे$_6$ स्वाम्य° (→स्वान्य°). –d) दे$_3$ जनो, द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ यान- (→धन-); दे$_{10}$ °भक्ति°, न$_1$ °लोभ° (→°भोग°).

८७. ब$_1$. ⊙ (द्र. ८६ पा. वि.). –c) दे$_3$ तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र.

८८. ब$_1$. ⊙ (द्र. ८६ पा. वि.). –a) का$_1$ ज्येष्ठे (→ज्येष्ठ-). –c) ग्र$_2$ शुचिर् (→नरो); ते$_1$ राजन् (→भक्त्या). –d) दे$_{1.8-10}$ ते$_1$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. दत्त्वा (→दद्याद्).

८९. ब$_1$. ⊙ (द्र. ८६ पा. वि.). –a) का$_1$ ग्र$_2$ स्थापयेद् (→स्नापयेद्). –b) का$_1$ दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. ततो वै (→सघृतं); दे$_{1.8.9}$ ग्र$_2$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. लभेत्, दे$_{10}$ ते$_1$ ददेत्, द$_1$ हरेत् (→दहेत्). –c) न$_1$ देहा-, ते$_1$ कण्ठा-, उ$_1$ स्वर्णा- (→घण्टा-). –d) का$_1$ कपिलां विप्राय दापयेत्, ब$_3$ दे$_6$ कपिलां वि(दे$_6$ स)प्रदाय तु, न$_1$ कपिलायै प्रदाय तु, ते$_1$ कपिलां विप्रदापयेत्, द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ कपिलां चैव प्रदापयेत्.

९०. ब$_1$. ⊙ (द्र. ८६ पा. वि.). –a) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.6}$ न$_1$ ते$_1$ सर्वपापविनिर्मुक्तः. –d) दे$_{1.3.6.8-10}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. सदा, दे$_4$ सह (→चिरं).

९१. ब$_1$. ⊙ (द्र. ८६ पा. वि.). –a) दे$_{10}$ अङ्गारके (→अङ्गारक-). –b) द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ चतुर्दश्यां (→चतुर्थ्यां तु). –c) दे$_6$ देवं (→दद्याद्). –d) दे$_6$ दद्याद् ब्राह्मणभोजनम्.

९२. ब$_1$. ⊙ (द्र. ८६ पा. वि.). –a) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. °देव° (→°भोग°). –b) ब$_2$ दे$_{1.8-10}$ विमाने (→विमानैः); का$_1$ ब$_3$ दे$_{6.8}$ न$_1$ मुवें. मुए. मुब. सर्व- (→सार्व-); दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. °कामिके, द$_1$ °कालिकैः, ग्र$_2$ उ$_1$ °गायकैः (ग्र$_2$ °के) (→°कामिकैः). –c) दे$_{1.8-10}$ °भुवनं (→°भवनं); म$_1$ गत्वा च देवभवनं. –d) म$_1$ शंकरेण सह मोदते.

९३. ब$_1$. ⊙ (द्र. ८६ पा. वि.). –b) दे$_1$ धृतवान्, मुवें. मुए. धृतिमान् (→धनवान्); ते$_1$ धान्यवान् (→भोगवान्). –c) न$_1$ कृष्णपक्षे नवम्यां तु. –d) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{3.8.10}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. अमावस्यां, दे$_9$ अमायां तु, + अमावास्यां (→अमावास्यां). –e) दे$_3$ स्नायाच्च (→स्नापयेत्). –f) दे$_3$ द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ भोगवान् (→सुभगो).

९४. न$_1$. cd ⊙. –c) दे$_3$ नियतः (→संप्राप्ते). –d) ब$_2$ दे$_2$ शुक्ल- (→कृष्ण-); ब$_{1.2}$ ते$_1$ म$_1$ चतुर्दशीं (→चतुर्दशी).

९५. न$_1$. ⊙. –a) दे$_{3.6}$ द$_1$ म$_1$ स्नान- (→स्नात-). –b) दे$_{1.8-10}$ ब्रह्म°, दे$_3$ इन्द्र° (→रुद्र°). –d) का$_1$ ब$_1$ दे$_3$ द$_1$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. स-, दे$_1$ ग्र$_2$ च, ते$_1$ स्म. (→[अ]सौ).

गङ्गेश्वरसमीपे तु गङ्गावदनमुत्तमम् ।
अकामो वा सकामो वा तत्र स्नात्वा तु मानवः ।
आजन्मजनितैः पापैर्मुच्यते नात्र संशयः ॥९६
तस्य वै पश्चिमे देशे समीपे नातिदूरतः ।
दशाश्वमेधिकं तीर्थं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥९७
उपोष्य रजनीमेकां मासि भाद्रपदे शुभे ।
अमावस्यां नरः स्नात्वा पूजयेद् वृषभध्वजम् ॥९८
काञ्चनेन विमानेन किङ्किणीजालमालिना ।
गत्वा रुद्रपुरं रम्यं रुद्रेण सह मोदते ॥९९
सर्वत्र सर्वदिवसे स्नानं तत्र समाचरेत् ।
पितॄणां तर्पणं कुर्यादश्वमेधफलं लभेत् ॥१००

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्त्र्यां संहितायामुपरिविभागे एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥३९॥

४०

मार्कण्डेय उवाच ।❀

ततो गच्छेत राजेन्द्र भृगुतीर्थमनुत्तमम् ।
तत्र देवो भृगुः पूर्वं रुद्रमाराधयत् पुरा ॥१
दर्शनात् तस्य देवस्य सद्यः पापात् प्रमुच्यते ।
एतत् क्षेत्रं सुविपुलं सर्वपापप्रणाशनम् ॥२
तत्र स्नात्वा दिवं यान्ति ये मृतास्तेऽपुनर्भवाः ।

वें.२.४२.३

---

९६. न1. ab ⊙. –a) म1 गङ्गेश्वरमिति ख्यातं. –b) दे3 °वहन° (→°वदन°); ते1 गङ्गाह्लदमनुत्तमम्. –d) द1 ग्र2 स्नायात्तु (→स्नात्वा तु).

९७. –a) ते1 तस्यैव (→तस्य वै); दे1.4.8.9 मुवें. मुए. मुब. भागे (→देशे).

९८. –b) का1 ब2.3 दे2.6 मासे, न1 महा- (→मासि). –c) ब1.2 दे1.2.6.8.9 ते1 ग्र2 मुब. अमावास्यां, दे3 अमायां तु (→अमावस्यां); दे1.4.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. हरं (→नरः); दे1.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. स्नाप्य (→स्नात्वा). –d) दे1.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. गोवृषध्वजं (→वृषभध्वजम्); म1 पूजयानो वृषध्वजं.

९९. –b) का1 °मालिनः, दे4 °शोभना, दे6.10 न1 °मालिनी (→°मालिना). –c) ब2 °पुरीं, दे3 °पदं, ग्र2 °वनं (→°पुरं); ब2 रम्यां, दे1 रम्ये (→रम्यं).

१००. –a) म1 सर्वत्र सप्तदिवसं. –c) दे1.3.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. कृत्वा (→कुर्याद्). –d) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. चाश्व (→अश्व-).

पुष्पिका—[द1 पुस्तके अध्यायसमाप्तिर्नास्ति]

पुराणनाम—का1 दे2.4.6.10 न1 इति श्रीकू(दे2 °कौ)र्म-पुराणे, ब1-3 दे3 इति कूर्मपुराणे, दे1 इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिविभागे, दे8.9 ग्र2 म1 उ1 इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिभागे, ते1 इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे, मुवें. इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्धे, मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे उपविभागे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे उपरिभागे. **अध्यायनाम**—दे3 न1 ते1 म1. ⊙; का1 ब1-3 दे1.2.4.6.8-10 उ1 मुवें. मुए. नर्मदामाहात्म्ये, ग्र2 नर्मदा-माहात्म्यं नाम, मुब. नर्मदातीर्थमाहात्म्यं नाम. **अध्यायसंख्या**—ब2 दे6. ⊙; का1 ब1.3 दे2 अष्टत्रिंशोऽध्यायः, दे1.8-10 ग्र2 म1 एकचत्वारिंशोऽध्यायः, दे3 द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४२॥, दे4 मुए. चत्वारिंशोऽध्यायः, न1 नवतितमोऽध्यायः, ते1 एकोन-चत्वारिंशोऽध्यायः, उ1 एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥श्री॥, मुवें. एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४१॥, मुब. एकोनचत्वारिंशो-ऽध्यायः ॥३९॥

४०

[दे4 पुस्तके अध्यायोऽयं नास्ति]

❀ दे4 द1. ⊙; न1 सूतः; ते1 श्रीशिवः,+मार्कण्डेयः; ग्र2 उ1 मार्कण्डेयः; म1 श्रीमारकण्डेयः.

१. –c) का1 ब2.3 दे2.3.6.10 न1 ते1 ग्र2 म1 उ1 यत्र (→तत्र); का1 ब1-3 दे2.3.6 ते1 द1 ग्र2 म1 मुब. देवं (→देवो); का1 ब2.3 दे2 न1 मुब. भर्गं, ब1 दे6 भंगं (दे6 °ग्य), दे10 पूर्वे, ते1 भीमं (→पूर्वं). –d) ग्र2 आराधयेत् (→आराधयत्); द1 ग्र2 उ1 तदा, म1 प्रभुः (→पुरा).

२. ब1. २a–३b ⊙. –a) दे3 न1 द1 ग्र2 तत्र (→तस्य); न1 रुद्रस्य (→देवस्य). –b) ते1 सर्वदुःखात्प्रमुच्यते. –c) का1 म1 तु (→सु-); उ1 °विमलं (→°विपुलं). –b) ब2 विनाशनं (→प्रणाशनं).

३. ब1. ab ⊙. –b) ग्र2 भूतास् (→मृतास्). –c) दे1.8.9 न1 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. उपानहौ तथा, ते1 उपानहस्तथो

वें.२.४२.३ उपानहोस्तथा युग्मं देयमन्नं सकाञ्चनम् ।
भोजनं च यथाशक्ति तदस्याक्षयमुच्यते ।।३
क्षरन्ति सर्वदानानि यज्ञदानं तपः क्रिया ।
अक्षयं तत् तपस्तप्तं भृगुतीर्थे युधिष्ठिर ।।४
तस्यैव तपसोग्रेण तुष्टेन त्रिपुरारिणा ।
सान्निध्यं तत्र कथितं भृगुतीर्थे युधिष्ठिर ।।५
ततो गच्छेत राजेन्द्र गौतमेश्वरमुत्तमम् ।
यत्राराध्य त्रिशूलाङ्कं गौतमः सिद्धिमाप्नुयात् ।।६
तत्र स्नात्वा नरो राजन् उपवासपरायणः ।
काञ्चनेन विमानेन ब्रह्मलोके महीयते ।।७
वृषोत्सर्गं ततो गच्छेच्छाश्वतं पदमाप्नुयात् ।
न जानन्ति नरा मूढा विष्णोर्मायाविमोहिताः ।।८
धौतपापं ततो गच्छेद् धौतं यत्र वृषेण तु ।
नर्मदायां स्थितं राजन् सर्वपातकनाशनम् ।
तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा ब्रह्महत्यां व्यपोहति ।।९
तत्र तीर्थे तु राजेन्द्र प्राणत्यागं करोति यः ।
चतुर्भुजस्त्रिनेत्रश्च हरतुल्यबलो भवेत् ।।१०
वसेत् कल्पायुतं साग्रं शिवतुल्यपराक्रमः ।
कालेन महता जातः पृथिव्यामेकराड् भवेत् ।।११
ततो गच्छेत राजेन्द्र हंसतीर्थमनुत्तमम् ।
तत्र स्नात्वा नरो राजन् ब्रह्मलोके महीयते ।।१२
ततो गच्छेत राजेन्द्र सिद्धो यत्र जनार्दनः ।
वराहतीर्थमाख्यातं विष्णुलोकगतिप्रदम् ।।१३
ततो गच्छेत राजेन्द्र चन्द्रतीर्थमनुत्तमम् ।
पौर्णमास्यां विशेषेण स्नानं तत्र समाचरेत् ।
स्नातमात्रो नरस्तत्र चन्द्रलोके महीयते ।।१४

(→उपानहोस्तथा); दे1 पुण्यं, दे9 मुए. युग्यं (→युग्मं). –d) दे1.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. च, न1 सु- (→स-). –e) दे10 न1 यथाशक्त्या (→यथाशक्ति). –f) दे1.8.9 उ1 मुवें. मुए. तस्याप्यक्षयमुच्यते.

४. –a) म1 °पापानि (→°दानानि). –b) द1 म1 यज्ञं (→यज्ञ-); ब1-3 दे2.3.6 -दान- (→-दानं); ब2 दे1-3.8.9 क्रियाः (→क्रिया). –c) का1 ब1-3 दे2.3.10 न1 ते1 मुब. न क्षेरद्, दे6 नक्षत्रे (→अक्षयं); ब1 दे2.3.10 न1 ते1 यस्तपस्, ब2.3 मुब. यत्तपस्, द1 म1 तु तपस् (→तत्तपस्). –d) द1 ग्र2 गुह्यार्थे युधिष्ठिर.

५. दे1.2.6.10. ⊙ (द. सं.). –b) का1 दे3.8.9 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. रुद्रेण, ते1 तिष्ठेत्तु (→तुष्टेन). –c) दे3 विहितं, ग्र2 कथितः (→कथितं). –d) ब1 ग्र2 युधिष्ठिरः (→युधिष्ठिर)

६. –b) दे6 गौडीशेश्वरमुत्तमम्. –c) द1 यत्राराध्यं (→यत्राराध्य); दे3 शिवं देवं, दे6 त्रिशूलाङ्गं (→त्रिशूलाङ्कं). –d) ब1 दे3 ते1 द1 म1 मुवें. आप्तवान् (→आप्नुयात्).

७. –b) द1 ग्र2 उ1 उपवाससमन्वितः. –d) द1 ग्र2 म1 उ1 रुद्रलोके महीयते.

८. ब1. ⊙. –b) ब2.3 दे2 ते1 शाश्वतीं, दे10 शासनं (→शाश्वतं); का1 ब2.3 दे2.6 ते1 गतिं (→पदं). –c) का1 नरो मूढा विमूढात्मा. –d) दे3 द1 म1 विष्णुमाया (→विष्णोर्माया°).

९. –b) ब3 दे2.6 च (→तु); ब3 धौतं यत्र वृषेऽपि च, म1 धौतं यत्र वसेन्नरः. –c) का1 द1 उ1 स्थिरा (द1 °रां), दे3 ग्र2 अर्घं (→स्थितं). –d) दे3 ग्र2 सर्वपापप्रणाशनं. –e) का1 ब1-3 दे1.2.5.8-10 न1 ते1 मुए. मुब. विमुञ्चति (→व्यपोहति).

१०. दे6 न1. ⊙. –a) का1 दे3 तस्मिन्, ब1 ते1 म1 तपस् (→तत्र); का1 तीर्थेन, ब1 ग्र2 उ1 तीर्थेषु (→तीर्थे तु). –b) म1 -हत्यां (→-त्यागं). –c). दे3 ते1 त्रिणेत्रस्तु, दे10 त्रिनेत्रस्य, उ1 त्रिनेत्रं च (→त्रिनेत्रश्च); दे10 व्रजो, उ1 ततो, म1 स वै (→-बलो); द1 हरेत् (→भवेत्).

११. ब1 दे6 न1. ⊙. –b) ब2 शिवभक्तिपरायणः, दे3 शिवतुल्यबलो दिवि. –c) द1 ग्र2 म1 उ1 स्नातमात्रो नरस्तत्र.

१२. द1 ग्र2. ⊙. –b) दे3 इन्द्र-, मुवें. मुए. मुब. हस्त- (→हंस-). –c) ब2 लोको (→राजन्).

१३. ब1 ग्र2. ⊙. –b) दे1.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. यत्र सिद्धो, दे6 सिद्धौ यत्र (→सिद्धो यत्र). –c) का1 ब2.3 दे1.3.8.9 व(दे9 वा)राहं, दे2.6 वाराह- (→वराह-); दे3 अतुलं (→आख्यातं). –d) दे6 °लोके (→°लोक-).

१४. दे3. ⊙; दे6. cdef ⊙; ब1 दे1.6.8-10 ग्र2 मुवें. मुए. ef ⊙. –d) ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 तत्र (उ1 °स्य) स्नानं (→स्नानं तत्र). –f) का1 ब्रह्मलोके (→चन्द्रलोके).

अतः परं ग्र2 पुस्तके १२cd, १३, १५ श्लोकाः समागताः सन्ति ।

ततो गच्छेत राजेन्द्र कन्यातीर्थमनुत्तमम् ।
शुक्लपक्षे तृतीयायां स्नानं तत्र समाचरेत् ।
स्नातमात्रो नरस्तत्र पृथिव्यामेकराड् भवेत् ॥१५
देवतीर्थं ततो गच्छेत् सर्वदेवनमस्कृतम् ।
तत्र स्नात्वा च राजेन्द्र दैवतैः सह मोदते ॥१६
ततो गच्छेत राजेन्द्र शिखितीर्थमनुत्तमम् ।
यत् तत्र दीयते दानं सर्वं कोटिगुणं भवेत् ॥१७
ततो गच्छेत राजेन्द्र तीर्थं पैतामहं शुभम् ।
यत्तत्र क्रियते श्राद्धं सर्वं तदक्षयं भवेत् ॥१८
सावित्रीतीर्थमासाद्य यस्तु प्राणान् परित्यजेत् ।
विधूय सर्वपापानि ब्रह्मलोके महीयते ॥१९
मनोहरं तु तत्रैव तीर्थं परमशोभनम् ।
तत्र स्नात्वा नरो राजन् दैवतैः सह मोदते ॥२०
ततो गच्छेत राजेन्द्र मानसं तीर्थमुत्तमम् ।
स्नात्वा तत्र नरो राजन् रुद्रलोके महीयते ॥२१
स्वर्गबिन्दुं ततो गच्छेत्तीर्थं देवनमस्कृतम् ।
तत्र स्नात्वा नरो राजन् दुर्गतिं नैव गच्छति ॥२२
अप्सरेशं ततो गच्छेत् स्नानं तत्र समाचरेत् ।
क्रीडते नाकलोकस्थो ह्यप्सरोभिः स मोदते ॥२३
ततो गच्छेत राजेन्द्र भारभूतिमनुत्तमम् ।
उपोषितोऽर्चयेदीशं रुद्रलोके महीयते ।
अस्मिंस्तीर्थे मृतो राजन् गाणपत्यमवाप्नुयात् ॥२४ वें.२.४१.२६

अतः परं १३ श्लोकमागतम्.

१५. ब1.3 दे1-3.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. abcd ⊙; दे6. ab ⊙. –d) दे2 स्नानमात्रं (→स्नानं तत्र).

अतः परं द1 म1 पुस्तके अधिकम्—

59. * महाराज ततो गच्छेत् भर्गतीर्थमनुत्तमम् ।

१६. ब3 मुब. पुस्तकयोः १६-२० श्लोकाः २१ श्लोकानन्तरमागताः सन्ति; दे3. ⊙; म1. ab ⊙; का1. d ⊙. –a) का1 वेद- (→देव-); द1 ग्र2 उ1 अथो (→ततो). –b) ब1 दे1.4.8-10 न1 द1 ग्र2 उ1 मुवें. मुए. °तीर्थ°, ते1 °लोक° (→°देव°). –c) का1 ब1.2 दे2.6 न1 ते1 तु राजेन्द्र, द1 ग्र2 उ1 नरो राजन्, म1 ततो राजन् (→च राजेन्द्र).

१७. का1 ब1. दे1.3 मुब.⊙.–b) दे2.6 शाखा°, दे8-10 मुवें. मुए. शङ्खि° (→शिखि°). –c) ते1 तत्र यद्दीयते दानं. –d) द1 ग्र2 तच्च (→सर्वं).

१८. दे1. ⊙; का1. a ⊙. –b) म1 तीर्थं त्रैलोक्य विश्रुतं, मुब. तीर्थं परमशोभनम्. –c) का1 दे2.3.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. दीयते (→क्रियते); का1 दे2 म1 दानं (→श्राद्धं). –d) का1 ब1 दे8-10 ग्र2 म1 मुवें. मुए. तस्याक्षयं, दे3 तच्चाक्षयं, द1 उ1 तत्राक्षयं (→तदक्षयं).

१९. –b) का1 दे2.3 विमुञ्चति (→परित्यजेत्).

२०. ब1. ⊙; दे1. cd. ⊙. –a) म1 मनोहरं तद्वदेव. –b) दे6 तीर्थानि पितामहं शुभं. –c) दे3 तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र. –d) का1 ब2.3 दे6.8-10 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 मुवें. मुए. रुद्रलोके महीयते.

२१. न1 द1 ग्र2. ⊙; दे1. ab ⊙; ब3. cd ⊙; दे10. d ⊙. –b) उ1 मानसी- (→मानसं); का1 ब1-3 दे1.6.8-10 म1 मुवें. मुए. मुब. कन्यातीर्थमनुत्तमं. –c) दे1-3 तत्र स्नात्वा (→स्नात्वा तत्र). –d) का1 ब1.2 दे1.6.8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. सर्वपापैः प्रमुच्यते.

ब2 पुस्तके b, c मध्ये अधिकम्—

* तत्र स्नात्वा नरो राजन् रुद्रलोके महीयते (=२१cd)

60. *ततो गच्छेत राजेन्द्र कल्पतीर्थमनुत्तमम्

२१ श्लोकस्य b. c मध्ये ते1 अधिकम्

61. *पोषितोऽर्चयित्वेशं रुद्रलोके महीयते'। (=२४ cd)

अतः परं १५ab आवृत्तम्.

२१ श्लोकानन्तरं ब3 मुवें. मुए. मुब. पुस्तकेषु १५ ab वर्तते.

२२. म1 ग्र2 उ1. ⊙; दे10. abc ⊙. –a) का1 दे2 स्वर्गतीर्थं, ब2 स्वर्णबिन्दुं, दे1.8.9 मुवें. मुए. सर्गबिन्दुं, दे3 स्वर्गसिद्धि, दे6 स्वर्गमिन्द्रं (→स्वर्गबिन्दुं); द1 गत्वा (→गच्छेत्). –b) ब1 तीर्थं देवमनुत्तमं. –d) ब1 च न पश्यति, ब2 दे3.6 नैव पश्यति, दे1.8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. वै न पश्यति, द1 वै न गच्छति, म1 नाधिगच्छति (→नैव गच्छति).

२३. ब1 न1. ⊙. –a) दे3 गच्छेत्ततोप्सरस्तीर्थं, दे10 अप्सरो सततं गच्छेत्. –c) दे10 नागलोकस्थो, ते1 नाकलोकऽसौ, द1 ग्र2 म1 उ1 नागलोके च (→नाकलोकस्थो). –d) का1 दे2 त्वप्सरोभिः, दे10 अप्सरोभिः (→ह्यप्सरोभिः); ब2 समन्वितः, दे3 सुसेवितः, ते1 च मोदते (→स मोदते).

२४. –b) दे2.3 तपो भूमिं, दे6 भवभूतिं, ते1 भारज्योतिं, द1 ग्र2 उ1 नानुभूतिं, म1 भारभूमं (→भारभूतिं); का1 तपसो भूमिमुत्तमं, दे9 भारभूतिजमुत्तमं. –c) ब1-3 दे6 न1 [अ]र्चयित्वेशं, दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. यजेतेशं, ते1 [अ]र्चयित्वैवं (→[अ]र्चयेदीशं). –e) ब3 दे3 ते1 तस्मिन् (→अस्मिन्);

वें.२.४२.२७ कार्त्तिके मासि देवेशमर्चयेत् पार्वतीपतिम् ।
अश्वमेधाद् दशगुणं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥२५
वृषभं यः प्रयच्छेत तत्र कुन्देन्दुसप्रभम् ।
वृषयुक्तेन यानेन रुद्रलोकं स गच्छति ॥२६
एतत् तीर्थं समासाद्य यस्तु प्राणान् परित्यजेत् ।
सर्वपापविशुद्धात्मा रुद्रलोकं स गच्छति ॥२७
जलप्रवेशं यः कुर्यात् तस्मिंस्तीर्थे नराधिप ।
हंसयुक्तेन यानेन स्वर्गलोकं स गच्छति ॥२८
एरण्डया नर्मदायास्तु संगमं लोकविश्रुतम् ।
तत्र तीर्थं महापुण्यं सर्वपापप्रणाशनम् ॥२९
उपवासपरो भूत्वा नित्यं व्रतपरायणः ।
तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र मुच्यते ब्रह्महत्यया ॥३०
ततो गच्छेत राजेन्द्र नर्मदोदधिसंगमम् ।
जमदग्निरिति ख्यातः सिद्धो यत्र जनार्दनः ॥३१
तत्र स्नात्वा नरो राजन् नर्मदोदधिसंगमे ।
त्रिगुणं चाश्वमेधस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥३२
ततो गच्छेत राजेन्द्र पिङ्गलेश्वरमुत्तमम् ।
तत्र स्नात्वा नरो राजन् रुद्रलोके महीयते ॥३३
तत्रोपवासं यः कृत्वा पश्येत विमलेश्वरम् ।
सप्तजन्मकृतं पापं हित्वा याति शिवालयम् ॥३४
ततो गच्छेत राजेन्द्र आलिकातीर्थमुत्तमम् ।
उपोष्य रजनीमेकां नियतो नियताशनः ।
अस्य तीर्थस्य माहात्म्यान्मुच्यते ब्रह्महत्यया ॥३५
एतानि तव संक्षेपात् प्राधान्यात् कथितानि तु ।
न शक्या विस्तराद् वक्तुं संख्या तीर्थेषु पाण्डव ॥३६
एषा पवित्रा विमला नदी त्रैलोक्यविश्रुता ।
नर्मदा सरितां श्रेष्ठा महादेवस्य वल्लभा ॥३७

ब1 मृते, द1 ग्र2 उ1 नरो (→मृतो). –f) दे6 द1 गणा° (→गाण°).

२५. ब1. ⊙. –b) ते1 अर्चयेत्पुरुषोत्तमम्. –d) ते1 प्रवदन्ति मुनीश्वराः,

२६. ब1. ⊙. –a) ब3 दे6 न1 ते1 द1 ग्र2 उ1 प्रयच्छेत्तु (→प्रयच्छेत); म1 वृषभं प्रयच्छते यस्तु. –b) का1 ब3 दे2.3 म1 °सन्निभं (ग्र2 °भः) (→°सप्रभं); ब2 कुन्देन्दुहंससन्निभं, ते1 तत्र कुण्डे तु सप्रभं, ग्र2 तत्र किञ्जल्कसन्निभः. –d) ब2.3 दे1.6.8-10 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. रुद्रलोकं स गच्छति.

२७. ब1 द1 ग्र2 म1 उ1. ⊙. –b) का1 दे2 समुत्सृजेत् (→परित्यजेत्). –c) ब2.3 दे6 °विमुक्तात्मा, दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. °विनिर्मुक्तः (→°विशुद्धात्मा). –d) दे2 °लोके (→°लोकं).

२८. ब1 दे10 द1 ग्र2 म1. ⊙.–b) का1 दे2.3 समाहितः (→नराधिपः). –d) ब3 रुद्र°, ते1 ब्रह्म° (→स्वर्ग°).

२९. a) दे6 म1 परण्ड्यां न1 एरण्ड-, ते1 एरण्ड्यां, द1 ग्र2 उ1 परमं (→एरण्डया). –c) ब1.2 दे1.6.8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. तच्च (→तत्र); द1 ग्र2 म1 उ1 तत्र (ग्र2 °च्च) तीर्थे नरो राजन्. –d) द1 म1 °प्रणाशने (→°प्रणाशनं).

३०. –a) दे1 °वृत्तो दे8.9 °व्रतो, मुवें. मुए. °कृतो (→°परो). –c) का1 दे2.3 तस्मिन् (→तत्र).

३१. ब1. ⊙; दे1.3. cd ⊙. –b) दे1 °संगमे (→°संगमम्); दे6 नर्मदादधिसंगमं, द1 नर्मदादेविसंगमं. –c) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. जमदग्निमिति ख्यातं.

३२. न1. ⊙; दे1.3. ab ⊙. –a) दे2 तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र. –b) द1 ग्र2 उ1 नर्मदादेविसंगमे. –c) द1 वा° (→चा°). –d) दे2.3 द1 म1 उ1 आप्नोति (→प्राप्नोति).

३३. –b) का1 ब1-3 दे2.3.6 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुब. विमले° (→पिङ्गले°). –d) दे1.8-10 ते1 मुवें. मुए. ब्रह्म° (→रुद्र°).

३४. ब1. ab ⊙. –a) दे2.3 ते1 ग्र2 कुर्यात् (→कृत्वा); का1 पश्यन्तं, ते1 पश्येद्वा (→पश्येत). –c) ब1-3 दे6 भित्त्वा (→हित्वा).

३५. –b) का1 दे2 शूलतीर्थमनुत्तमं, ब2.3 दे3 मुब. अलकातीर्थमुत्तमं; दे1.4.8.9 मुवें. मुए. अलितीर्थमनुत्तमं, दे6 द1 अलिकातीर्थमुत्तमं, न1 ग्र2 म1 उ1 कालिकातीर्थमुत्तमं, ते1 काशिकातीर्थमुत्तमं. –e) न1 ग्र2 उ1 माहात्म्यं (→माहात्म्यात्).

३६. –b) मुवें. मुए. मुब. च (→तु); द1 ग्र2 म1 उ1 पुण्यानि कथितानि तु. –c) ब2 शक्तो, दे6 द1 शक्याद्, दे2.10 शक्यो (→शक्या). –d) द1 ग्र2 उ1 तीर्थानि (→तीर्थेषु).

३७. –a) ब1 दे1.8-10 न1 द1 ग्र2 उ1 मुवें. मुए. मुब. विपुला (→विमला). –b) दे3 अपि (→नदी).

मनसा संस्मरेद्यस्तु नर्मदां वै युधिष्ठिर ।
चान्द्रायणशतं साग्रं लभते नात्र संशयः ॥३८
अश्रद्दधानाः पुरुषा नास्तिक्यं घोरमाश्रिताः ।
पतन्ति नरके घोरे इत्याह परमेश्वरः ॥३९
नर्मदां सेवते नित्यं स्वयं देवो महेश्वरः ।
तेन पुण्या नदी ज्ञेया ब्रह्महत्यापहारिणी ॥४०

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे चत्वारिंशोऽध्यायः ॥४०॥

४१

सूत उवाच ।❀

इदं त्रैलोक्यविख्यातं तीर्थं नैमिशमुत्तमम् ।
महादेवप्रियकरं महापातकनाशनम् ॥१
महादेवं दिदृक्षूणामृषीणां परमेष्ठिनाम् ।
ब्रह्मणा निर्मितं स्थानं तपस्तप्तुं द्विजोत्तमाः ॥२
मरीचयोऽत्रयो विप्रा वसिष्ठाः क्रतवस्तथा ।
भृगवोऽङ्गिरसः पूर्वा ब्रह्माणं कमलोद्भवम् ॥३
समेत्य सर्ववरदं चतुर्मूर्तिं चतुर्मुखम् । वें.२.४३.४

३८. –a) दे6 य (→सं-). –c) का1 ब1-3 दे2.6 जीवं वर्ष-, ते1 राजसूय-, द1 चाद्रायणं (→चान्द्रायण-); दे3 °व्रतं (→°शतं).

३९. ब1. ⊙.–b) का1 दे10 नास्तिक्यां (→नास्तिक्यं). –c) उ1 तपन्ति (→पतन्ति); ब2.3 दे2.6 द1 म1 उ1 निरये (→नरके); ब3 दे3 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. घोर (→घोरे).

४०. दे3. ab ⊙. –c) ते1 द1 म1 तेन पुण्येन विज्ञेया.

पुष्पिका—[द1 पुस्तके अध्यायसमाप्तिर्नास्ति]

पुराणनाम—का1 दे6.10 इति श्रीकू(का1 कौ)र्म पुराणे, ब1 इति कूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे, ब2.3 दे2.3 इति कू (दे2 कौ)र्मपुराणे, दे1 इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिभागे, दे8.9 ग्र2 म1 उ1 मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे उपरि(मुए. वि)भागे, न1 इति श्रीकौर्मे, ते1 इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे, मुवें. इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे उपरिभागे. **अध्यायनाम**—का1 दे3 न1 म1. ⊙; ब1 नर्मदामाहात्म्यं समाप्त, ब2 दे2 नर्मदामाहात्म्यं, ब3 दे1.6.8-10 ते1 ग्र2 उ1 मुवें. मुए. नर्मदामाहात्म्ये, मुब. नर्मदामाहात्म्यं नाम. **अध्यायसंख्या**—ब1.2 दे6. ⊙; का1 एकोनचत्वारिंशोध्यायः ॥३९॥ नर्मदामाहात्म्यमिति ॥, ब3 एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥०॥, दे1 द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥३७॥, दे2 एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ नर्मदामाहात्म्यं समाप्ता ।, दे3 त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४३॥, दे8.9 ग्र2 म1 उ1 द्विचत्वारिंशोऽध्यायः, दे10 मुवें. द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४२॥, न1 एकनवतितमोऽध्यायः, ते1 चत्वारिंशोऽध्यायः, मुए. एकचत्वारिंशोऽध्यायः, मुब. चत्वारिंशोऽध्यायः ॥४०॥.

४१

❀ दे1.8.10 द1. ⊙; न1 उ1 सूतः; ते1 श्रीशिवः सूतः; ग्र2 म1 श्रीसूतः.

१. –b) का1 ब1-3 दे1-3.8-10 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. नैमिष° (→नैमिश°); दे4 तीर्थं नैष्ठिकमुत्तमं, दे6 नैमिषं तीर्थमुत्तमं. –c) दे1.4.8-10 न1 म1 मुवें. मुए. मुब. °प्रियतरं (→°प्रियकरं).

२. –a) का1 ब1.2 दे2.3.6 न1 ते1 द1 ग्र2 उ1 पुरा, दे4 पर- (→महा-); दे2 -देव-, न1 -भृशं (→-देवं); म1 पुरा देवादिदेवेन. –b) ब3 ते1 द1 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. परमेष्ठिना, दे1.8-10 न1 परमेष्ठिनः (→परमेष्ठिनां); दे3 परमेष्ठिनमव्ययं. –d) ब1 दे1.6.8.10 न1 तप्तं (→तप्तुं); दे4.6 उ1 द्विजोत्तमः, न1 पुरा द्विजाः (→द्विजोत्तमाः).

३. –a) दे3 मरीचयस्त्रयो विप्राः, दे8-10 मा (दे9 म) रीचवोऽथ ये विप्राः, न1 अवीचयोऽत्रयो विप्राः, द1 भृगुर्मरीचयो विप्राः, ग्र2 श्रुत्वा मरीचयो विप्राः. –b) ब2.3 दे1.2.6.8.10 वासिष्ठा (→वसिष्ठाः); दे1.8-10 ध्रुवतस् (→क्रतवस्). –c) का1 ब1 दे1.4.8-10 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. पूर्वं, दे3 पूर्वे (→पूर्वा). –d) दे4 ब्राह्मणाः (→ब्रह्माणं); उ1 कमले भवं (→कमलोद्भवम्).

४. –a) म1 संप्राप्य (→समेत्य); दे3 न1 सर्वे (→सर्व-); ब1 °वदनं (→°वरदं). –b) द1 ग्र2 उ1 चतुर्भुजं (→चतुर्मुखं).

वें.२.४३.४ पृच्छन्ति प्रणिपत्यैनं विश्वकर्माणमच्युतम् ॥४

षट्कुलीया ऊचुः ।❀

भगवन् देवमीशानं भर्गमेकं कपर्दिनम् ।
केनोपायेन पश्यामो ब्रूहि देवनमस्कृतम् ॥५

ब्रह्मोवाच ।❀

सत्रं सहस्रमासध्वं वाङ्मनोदोषवर्जिताः ।
देशं च वः प्रवक्ष्यामि यस्मिन् देशे चरिष्यथ ॥६
उक्त्वा मनोमयं चक्रं स सृष्ट्वा तानुवाच ह ।
क्षिप्तमेतन्मया चक्रमनुव्रजत मा चिरम् ।
यत्रास्य नेमिः शीर्येत स देशः पुरुषर्षभाः ॥७
ततो मुमोच तच्चक्रं ते च तत्समनुव्रजन् ।
तस्य वै व्रजतः क्षिप्रं यत्र नेमिरशीर्यत ।
नैमिशं तत्स्मृतं नाम्ना पुण्यं सर्वत्र पूजितम् ॥८
सिद्धचारणसंकीर्णं यक्षगन्धर्वसेवितम् ।
स्थानं भगवतः शंभोरेतन्नैमिशमुत्तमम् ॥९
अत्र देवाः सगन्धर्वाः सयक्षोरगराक्षसाः ।
तपस्तप्त्वा पुरा देवा लेभिरे प्रवरान् वरान् ॥१०
इमं देशं समाश्रित्य षट्कुलीयाः समाहिताः ।
सत्रेणाराध्य देवेशं दृष्टवन्तो महेश्वरम् ॥११
अत्र दानं तपस्तप्तं स्नानं जप्यादिकं च यत् ।
एकैकं पावयेत् पापं सप्तजन्मकृतं द्विजाः ॥१२

–c) दे1.8-10 प्रणयाच्चैनं, दे3 प्रणिपत्येशं, दे6 प्रतिपद्यैनं (→प्रणिपत्यैनं). –d) दे1.3.4.8-10 न1 द1 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. अव्ययं (→अच्युतं).

❀ ग्र2. ⊙; दे6 षंगुलीया ऊचुः; दे10 षडंगुलिया ऊचुः; द1 षट्कुलीयाः; म1 षट्कुलीनाः; उ1 षट्कुलीश्वराः.

५. –b) ब1-3 दे3.6 न1 ते1 भगवन्तं, दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. तमेवैकं, दे4 द1 ग्र2 म1 उ1 भवमेकं (द1 °वं) (→भर्गमेकं). –c) ब1-3 दे6 ते1 मुब. पश्येम, न1 पश्येत (→पश्यामो). –d) ब1-3 दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. °नमस्तव, दे3 °नमोऽस्तु ते, दे10 °पितामह, न1 °नमस्तवः, ते1 उ1 °नमस्कृतः, द1 ग्र2 °नमस्कृताः, म1 °नमस्कृत (→°नमस्कृतं).

❀ ते1. ⊙; दे8 ब्रह्मा उवाच; दे9 ब्रह्मा उचो; न1 ग्र2 म1 उ1 ब्रह्मा.

६. –a) दे4 शतं (→सत्रं); ब1-3 दे6 द1 म1 मुब. सत्रं महत्समासध्वं, ते1 सतां सह समारब्धं, ग्र2 स्त्रि*स्रहृत् समासता, उ1 स्तत्रे सहस्र***. –b) दे4 ग्र2 °वर्जितः (→°वर्जिताः). –c) म1 तु (→च); ब1 तं देशं वः प्रवक्ष्यामि, दे2 देशं तं वः प्रवक्ष्यामि, दे3 देवेशं तत्र पश्यामि, दे4 देशं तं च प्रवक्ष्यामि, दे6 देशं चरः प्रवक्ष्यामि, न1 ते1 देशं वः संप्रवक्ष्यामि, द1 ग्र2 उ1 देशं तपश्चरिष्यामि. –d) दे3 तस्मिन्देशे भविष्यति, ते1 यस्मिन्देशे वसिष्यथ, म1 समदेशं चरिष्यथ.

७. –a) का1 न1 द1 उक्ता, दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. मुक्त्वा, दे4 सृष्ट्वा, ते1 इदं (→उक्त्वा); ते1 वज्रं (→चक्रं). –b) ब1 संक्षिप्त्वा, ब3 न1 ग्र2 संसृष्ट्वा, दे1 संस्मृ*, दे4 द1 सदृष्ट्वा, दे6 समृष्ट्वा, दे8-10 ते1 उ1 मुवें. मुए. मुब. संस्पृष्ट्वा (→स सृष्ट्वा); दे10 तानु वाह च (→तानुवाच ह). –c) उ1 कर्म (→चक्रं). –d) का1 अनुप्रयात, ब2 उग्रं भजत, दे4 अनुचक्षत (→अनुव्रजत); उ1 अनुव्रजस्व हृत्समाः. –e) न1 यथास्य, ते1 यस्यात्र, द1 तत्रास्य (→यत्रास्य). –f) ब2.3 दे1.3.8-10 न1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. स देशस्तपसः शुभः.

८. –a) दे1 ग्र2 तमो (→ततो); दे10 तं (→तत्). –b) दे1.6.8.9 समनुव्रजेत् (→समनुव्रजन्); दे3 ते ततः समनुव्रजन्, दे4 ते तच्चक्रमनुव्रजेत्. –c) द1 उ1 तस्यैवं (→तस्य वै). –d) दे4 तत्र (→यत्र). –e) का1 ब1-3 दे1.2.4.6.8-10 न1 ते1 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. नैमिषं (→नैमिशं); दे3 तत्कृतं, न1 तु कृति (→तत्स्मृतं); ते1 तीर्थं (→नाम्ना).

९. –a) दे1.6.8-10 मुवें. मुए. मुब. °संपूर्णं (→°संकीर्णं). –b) दे6 यत्र (→यक्ष-). –d) का1 ब1-3 दे1.2.4.6.8-10 न1 उ1 मुवें. मुए. मुब. नैमिषं (→नैमिशं).

१०. दे1. cd ⊙. –c) दे3 भृशं, ते1 सुराः, म1 परा (→पुरा). –d) ग्र2 पुरान् (→वरान्).

११. दे1. ⊙. –a) का1 ब1-3 दे2.6 ते1 समासाद्य (→समाश्रित्य). –c) दे4 तत्र चोपास्य, दे6 सत्रेणावाध्य, ते1 न तेनाराध्या, द1 ग्र2 अत्र चोपास्य, म1 शत्रेणोपास्य (→सत्रेणाराध्य).

१२. –a) का1 ब2.3 दे1.2.6.8-10 मुवें. अन्न-, दे4 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 तत्र (→अत्र); दे10 तीर्थं (→तप्तं). –b) का1 ब1-3 दे1.2.4.6.8-10 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. श्राद्धं (→स्नानं); मुवें. मुए. मुब. यागादिकं (→जप्यादिकं). –c) का1 पावयेत्, + नाशयेत्, दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. नाशयेत् (→पावयेत्). –d) दे1.3.4.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें मुए. मुब. तथा (→द्विजाः).

अत्र पूर्वं स भगवानृषीणां सत्रमासताम् ।
प्रोवाच वायुर्ब्रह्माण्डं पुराणं ब्रह्मभाषितम् ॥१३
अत्र देवो महादेवो रुद्राण्या किल विश्वकृत् ।
रमतेऽद्यापि भगवान् प्रमथैः परिवारितः ॥१४
अत्र प्राणान् परित्यज्य नियमेन द्विजातयः ।
ब्रह्मलोकं गमिष्यन्ति यत्र गत्वा न जायते ॥१५
अन्यच्च तीर्थप्रवरं जाप्येश्वरमितिश्रुतम् ।
जजाप रुद्रमनिशं यत्र नन्दी महागणः ॥१६
प्रीतस्तस्य महादेवो देव्या सह पिनाकधृक् ।
ददावात्मसमानत्वं मृत्युवञ्चनमेव च ॥१७
अभूदृषिः स धर्मात्मा शिलादो नाम धर्मवित् ।
आराधयन्महादेवं पुत्रार्थं वृषभध्वजम् ॥१८
तस्य वर्षसहस्रान्ते तप्यमानस्य विश्वकृत् ।
शर्वः सोमो गणवृतो वरदोऽस्मीत्यभाषत ॥१९
स वव्रे वरमीशानं वरेण्यं गिरिजापतिम् ।
अयोनिजं मृत्युहीनं देहि पुत्रं त्वया समम् ॥२०
तथास्त्वित्याह भगवान् देव्या सह महेश्वरः ।
पश्यतस्तस्य विप्रर्षेरन्तर्द्धानं गतो हरः ॥२१
ततो यियक्षुः स्वां भूमिं शिलादो धर्मवित्तमः ।
चकर्ष लाङ्गलेनोर्वीं भित्त्वादृश्यत शोभनः ॥२२
संवर्त्तकानलप्रख्यः कुमारः प्रहसन्निव ।
रूपलावण्यसंपन्नस्तेजसा भासयन् दिशः ॥२३
कुमारतुल्योऽप्रतिमो मेघगम्भीरया गिरा ।
शिलादं तात तातेति प्राह नन्दी पुनः पुनः ॥२४ वें.२.४३.२५

१३. –a) म1 यत्र (→अत्र). –b) दे4 द1 ग्र2 उ1 ऋषीणां च समासतां. –c) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. स वै प्रोवाच ब्रह्माण्डं, दे4 उवाच वाचं ब्रह्माण्डं, न1 द1 ग्र2 उ1 प्रोवाच वाचं ब्रह्माणं. –d) ते1 पूरयन्, द1 ग्र2 उ1 पुराणे (→पुराणं); का1 दे8 द1 मुवें. मुए. मुब. °भावितं (→°भाषितं).

१४. –a) म1 यत्र (→अत्र). –b) दे1.8.9 उ1 म1 मुवें. मुए. मुब. विश्वदृक्, दे3 विश्वसृट्, दे10 विश्वधृक्, न1 विश्वसृक्, + विश्वसृट्, द1 ग्र2 विश्वसृक् (→विश्वकृत्). –d) ग्र2 प्रमथैः सहितस्तदा.

१५. –b) ते1 द्विजोत्तमाः (→द्विजातयः). –d) न1 श्रुत्वा (→गत्वा); दे4 तत्रैव निवसन्ति ते, दे6 यत्र देवो न जायते.

१६. –b) ब1 दे4.6 न1 ते1 ग्र2 जप्ये° (→जाप्ये°); का1 ब1-3 दे2.6 ते1 द1 उ1 अनुत्तमं, ग्र2 इति स्मृतं (→इति श्रुतं). –d) दे1.8-10 मुब. यथा (→यत्र); ब1 महीगणः (→महागणः).

१७ –a) द1 ग्र2 म1 प्रीतो यस्य, उ1 प्रीते यस्य (→प्रीतस्तस्य). –b) ते1 °धृत् (→°धृक्). –c) का1 ब2.3 दे2.6.10 ते1 दत्त्वा चात्म°, न1 प्रददावात्म° (→ददावात्म°).

१८. –a) ब1 दे10 सु-(→स). –b) द1 शिलोदा (→शिलादो). –d) दे1.8-10 मुवें. मुए. प्रसादार्थं वृषध्वजं, द1 ग्र2 उ1 धर्मार्थं वृषभध्वजं.

१९. –a) ब2 अस्य (→तस्य). –b) दे1.3.8-10 मुवें. मुए. मुब. विश्वधृक, दे4 न1 उ1 विश्वसृक्, द1 ग्र2 म1 विश्वदृक् (→विश्वकृत्). –c) का1 ब1-3 दे1.4.6 सर्वः, ते1 शिवः (→शर्वः); ब3 सोम- (→सोमो); दे4 गणपतो (→गणवृतो); ग्र2 शर्वः साम्बो गुणयुतो.

२०. –a) दे4 द1 ग्र2 म1 उ1 तं (→स); दे4 परम्, ते1 देवं (→वरं). –b) दे3 वरेण्यं गिरिशं शिवं. –c) ब1 मृत्युतीतं (→मृत्युहीनं). –d) दे1.4.8-10 मुवें. मुए. मुब. याचे (→देहि).

२१. ब1 दे3. cd⊙. –a) न1 तवास्त्व°(→तथास्त्व°). –b) दे6 म1 महेश्वरं (→महेश्वरः). –c) ब2 ततस्तस्य तु विप्रर्षेर्.

२२. ते1. cd ⊙. –a) ग्र2 ततोऽथ यक्षः (→ततो यियक्षुः); द1 ग्र2 उ1 सो (→स्वां); का1 ततो यक्षस्तु स्वां भूमिं, दे1.8-10 मुवें. मुए. ततो युयोज तां भूमिं, दे4 ते1 ततोऽपि यज्ञः स्वां भूमिं, म1 ततो यियक्षुस्तं शंभुं. –b) ब1 शिलादो नाम वित्तमः. –c) दे1.8.9 चकर्षे (→चकर्ष); ग्र2 चकर्ष लाङ्गले चोर्वी. –d) का1 भृत्वा, दे3 भूत्वा, द1 हित्वा (→भित्त्वा); का1 लोचनः, ब1 तत्सुतः (→शोभनः); म1 भित्वा मृश्य तपोधन.

२३ ब1. ⊙; ते1. a ⊙. –a) दे4 ते1 °प्रख्यं (→°प्रख्यः); दे1.6 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. संवर्त्तकोऽनलप्रख्यः. –d) का1 दे2.6 उ1 दिशं (→दिशः).

२४. ब1. ⊙. –a) दे4.10 ते1 कुमारतुल्यप्रतिमो. –d) ते1 नन्दी प्राह पुनः पुनः.

वें.२.४३.२६ तं दृष्ट्वा नन्दनं जातं शिलादः परिषस्वजे ।
मुनिभ्यो दर्शयामास ये तदाश्रमवासिनः ।।२५
जातकर्मादिकाः सर्वाः क्रियास्तस्य चकार ह ।
उपनीय यथाशास्त्रं वेदमध्यापयत् सुतम् ।।२६
अधीतवेदो भगवान् नन्दी मतिमनुत्तमाम् ।
चक्रे महेश्वरं द्रष्टुं जेष्ये मृत्युमिति प्रभुम् ।।२७
स गत्वा सरितं पुण्यामेकाग्रश्रद्धयान्वितः ।
जजाप रुद्रमनिशं महेशासक्तमानसः ।।२८
तस्य कोटयां तु पूर्णायां शंकरो भक्तवत्सलः ।
आगत्य साम्बः सगणो वरदोऽस्मीत्युवाच ह ।।२९
स वव्रे पुनरेवाहं जपेयं कोटिमीश्वरम् ।
तावदायुर्महादेव देहीति वरमीश्वर ।।३०
एवमस्त्विति संप्रोच्य देवोऽप्यन्तरधीयत ।
जजाप कोटिं भगवान् भूयस्तद्गतमानसः ।।३१
द्वितीयायां च कोटयां वै संपूर्णायां वृषध्वजः ।
आगत्य वरदोऽस्मीति प्राह भूतगणैर्वृतः ।।३२
तृतीयां जप्तुमिच्छामि कोटिं भूयोऽपि शंकर ।
तथास्त्वित्याह विश्वात्मा देवोऽप्यन्तरधीयत ।।३३
कोटित्रयेऽथ संपूर्णे देवः प्रीतमना भृशम् ।
आगत्य वरदोऽस्मीति प्राह भूतगणैर्वृतः ।।३४
जपेयं कोटिमन्यां वै भूयोऽपि तव तेजसा ।
इत्युक्ते भगवानाह न जप्तव्यं त्वया पुनः ।।३५

२५. ब1. ⊙. –a) का1 ब2.3 दे2.6 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 नन्दिनं (→नन्दनं). –c) दे1.8-10 न1 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. मुनीनां (→मुनिभ्यः). –d) दे1.8-10 उ1 मुवें. मुए. मुब. तत्राश्रमनिवासिनाम्, न1 तं तदाश्रमवासिनां.

२६. ब1. ⊙. –b) दे10 तत्र (→तस्य). –d) का1 ब2.3 दे2.6 न1 ते1 वेदानध्यापयत् (→वेदमध्यापयत्); ब2 दे1.3.4.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. स्वयम् (→सुतं).

२७. ब1. ab ⊙. –b) का1 ब3 दे1-3.4.6.8.9 ग्र2 अनुत्तमं (→अनुत्तमां). –c) ब1-3 दे1.3.6.8-10 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. दृष्ट्वा (→द्रष्टुं). –d) दे3 जेतुं, द1 ग्र2 उ1 तो, दे6 ज्येष्ठो (→जेष्ये); दे1.8.9 मुवें. मुए. मृत्युमिव (→मृत्युमिति); दे4 ततो मृत्युमिवापरं.

२८. ब1. ⊙. –a) ते1 सोऽगच्छत् (→स गत्वा); दे1.8-10 मुवें. मुए. सागरं, दे3 [अ]थगिरिं, दे4 च गिरिं, न1 सरितां, द1 म1 उ1 स गिरिं, ग्र2 सागरीं (→सरितं); दे1.3.4.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. पुण्यं (→पुण्यां). –b) का1 दे1.6.8-10 न1 द1 मुवें. मुए. मुब. एकाग्रः, ब3 दे3 एकाग्रं, दे4 एकान्ते, म1 एकाकी (→एकाग्र-); उ1 °श्रद्धयान्वितं (→°श्रद्धयान्वितः).

२९. ब1. cd ⊙. –a) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. च (→तु). –c) ग्र2 आगस्य (→आगत्य); दे1.8-10 मुवें. मुए. आगतः सर्व (दे8.9 °र्वः) स गणो. –d) दे1.3.4.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. वरदोऽस्मीत्य (दे4 °ति) भाषत, ते1 वरं ब्रूहि यमिच्छसि.

३०. ब1. ⊙; ते1. cd ⊙. –a) ब2 दे1.4.8-10 द1 ग्र1 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. पुनरेवे (दे10 °वै)शं, दे3 वरमप्येवं, न1 वरमेवाहं (→पुनरेवाहं). –b) ते1 ईश्वर (→ईश्वरं); दे3 जपेयं पुनरीश्वरं. –c) ब2 भवेदायुर्, दे1 भवदोहं, दे8-10 मुवें. मुए. भवदाहं (→तावदायुर्); द1 मुवें. मुए. मुब. महादेवं, ग्र2 महादेवो (→महादेव). –d) दे1.8-10 म1 मुवें. मुए. परमेश्वरं, दे3 परमेश्वर, दे4 न1 वरमीश्वरं (→वरमीश्वर).

३१. ब1. ⊙; ब2. cd ⊙. –d) म1 भवस् (→भूयस्).

३२. ब1.2. ⊙. –a) दे3.4 द1 उ1 तु (→च); दे1.8.9 कोट्यायां, दे4 कोट्यां च, ग्र2 द1 कोट्यां तु (→कोट्यां वै); ते1 द्वितीयायां तथा कोट्यां, म1 द्वितीयकोट्यां जातायां. –b) दे1.6.8-10 म1 पूर्णायां वृषभध्वजः, दे4 संपूर्णायां महेश्वरं, मुवें. मुए. मुब. पूर्णायां च वृषध्वजः. –d) म1 उ1 भूयो (→भूत-); दे3 प्राह भूयो वृषध्वजः.

३३. ब1.2 न1. ⊙. –a) ग्र2 त्रितयं, उ1 तृतीयं (→तृतीयां). –b) दे4.6.10 ग्र2 कोटि- (→कोटिं); म1 उ1 कोटिं भूयो महेश्वर. –d) दे1.3.4.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. देव्या (दे10 °व्यां) चान्तरधीयत.

३४. न1. ⊙; ब1.ab ⊙; दे6.d ⊙. –a) दे10 °त्रयेभ्यः, द1 ग्र2 °त्रयेषु (→°त्रयेऽथ); म1 स तृतीये तु संपूर्णे. –b) ते1 देव्याः, + देवः (→देवः); उ1 प्रीततमो (→प्रीतमना); द1 ग्र2 [अ]भवत् (→भृशं). –d) द1 भूयो, ग्र2 देवो (→भूत-).

३५. –a) ते1 यजेयं कोटिमात्रं वै. –c) ब2 दे2.3 ग्र2 इत्युक्तो (→इत्युक्ते). –d) द1 ग्र2 म1 उ1 [अ]नघ (→पुनः); दे3 जप्तव्या वै त्वयानघ.

अमरो जरया त्यक्तो मम पार्श्वगतः सदा ।
महागणपतिर्देव्याः पुत्रो भव महेश्वरः ॥३६
योगीश्वरो योगनेता गणानामीश्वरेश्वरः ।
सर्वलोकाधिपः श्रीमान् सर्वज्ञो मद्बलान्वितः ॥३७
ज्ञानं तन्मामकं दिव्यं हस्तामलकवत् तव ।
आभूतसंप्लवस्थायी ततो यास्यसि मत्पदम् ॥३८
एतदुक्त्वा महादेवो गणानाहूय शंकरः ।
अभिषेकेण युक्तेन नन्दीश्वरमयोजयत् ॥३९
उद्वाहयामास च तं स्वयमेव पिनाकधृक् ।
मरुतां च शुभां कन्यां सुयशेति च विश्रुताम् ॥४०
एतज्जप्येश्वरं स्थानं देवदेवस्य शूलिनः ।
यत्र तत्र मृतो मर्त्यो रुद्रलोके महीयते ॥४१　वें.२.४३.४२

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४१॥

३६. –a) ते$_1$ अमरोऽजरयायुक्तो. –b) ब$_3$ दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. पार्श्वे (→पार्श्व-); उ$_1$ पार्श्वचरः (→पार्श्वगतः). –d) दे$_3$ गणेश्वरः (→महेश्वरः); द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ तुष्टाव च महेश्वरं.

३७. ब$_1$. ⊙; दे$_{6.10}$. ab ⊙. –a) का$_1$ दे$_{1.4.8-10}$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. योगेश्वरो (→योगीश्वरो); दे$_{1.8.9}$ मुवें. मुए. महायोगी, दे$_4$ योगमाता, म$_1$ योगवेत्ता, उ$_1$ योगरेता, मुब. योगनेत्रो (→योगनेता). –b) द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ गणानामीश्वरः प्रभुः. –c) °लोकादिभिः, न$_1$ °लोकधिपतिः (→°लोकाधिपः). –d) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. सर्वयज्ञमयो हितः, दे$_4$ सर्वज्ञो मद्वलाश्रितः, ते$_1$ सर्वज्ञो मदनान्वितः, द$_1$ ग्र$_2$ सर्वज्ञानवलाश्रितः, उ$_1$ सर्वयज्ञवला श्रुतिः.

३८. ब$_1$. ⊙. –a) का$_1$ मुवें. तन्नामकं (→तन्मामकं). –b) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. हस्तामलक संज्ञिकं (मुवें. मुए. °तं), उ$_1$ हस्तामलकवर्जितं. –c) का$_1$ °व्यापी (→°स्थायी). –d) दे$_{10}$ तत्रोपास्यसि, न$_1$ ततो यास्यति (→ततो यास्यसि); का$_1$ दे$_{1.2.8.9}$ द$_1$ मुवें. मुए. मुब. तत्पदं (→मत्पदं).

३९. –a) का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.6}$ न$_1$ ते$_1$ एवमुक्त्वा (→एतदुक्त्वा); ब$_1$ ततश्चकार भगवान्. –b) ते$_1$ गणनाथाय (→गणानाहूय). –d) ब$_3$ दे$_{10}$ नन्दीश्वरमयोजगत्.

४०. –a) ब$_1$ ततः, दे$_3$ च तां (→च तं). –b) दे$_3$ महेश्वरः (→पिनाकधृक्). –c) ते$_1$ वा (→च); ग्र$_2$ सुतं (→शुभां); दे$_3$ मरुत्वतां च तां कन्यां. –d) ब$_1$ दे$_{1.8-10}$ उ$_1$ मुवें. मुए. स्वयमेति च, ब$_2$ सुपथेति च, ब$_3$ दे$_6$ म$_1$ स्वयशेति च (→सुयशेति च); दे$_{4.10}$ विश्रुतं, मुवें. मुए. विष्णुतां (→विश्रुतां); दे$_3$ स्तूयतेति च विश्वतां.

४१. –a) का$_1$ दे$_{10}$ जपेश्वरं (→जप्येश्वरं). –c) न$_1$ म$_1$ मुवें. यत्र (→तत्र).

पुष्पिका :—[द$_1$ पुस्तके अध्यायसमाप्तिर्नास्ति]

पुराणनाम—का$_1$ दे$_{4.6.10}$ इति श्रीकूर्मपुराणे, ब$_1$ इत्यादिकौर्मे महापुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां वैयासिक्यां, ब$_{2.3}$ दे$_{2.3}$ इति कू (दे$_2$ कौ)र्मपुराणे, दे$_1$ इति श्रीकूर्मपुराणे उपरि विभागे, दे$_{8.9}$ इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरखण्डे, न$_1$ इति श्रीकौर्मे, ते$_1$ इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे, ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे उपरि(मुए. °वि)भागे, मुवें. इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्धे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे उपरिभागे. **अध्यायनाम**—दे$_{3.4}$ म$_1$. ⊙. का$_1$ ब$_{2.3}$ दे$_{1.2.6.8-10}$ ते$_1$ मुवें. मुए. ज (का$_1$ जा) प्येश्वरमाहात्म्ये (दे$_1$ °त्म्यं), ब$_1$ न$_1$ जप्येश्वरमाहात्म्यं नाम, ग्र$_2$ श्रीनन्दिकेश्वरोत्पत्तौ, उ$_1$ नन्दीशोत्पत्तौ, मुब. नैमिषारण्ये जाप्येश्वर माहात्म्ये. **अध्यायसंख्या**—ब$_{1.2}$. दे$_6$. ⊙; का$_1$ चत्वारिंशोऽध्यायः ॥४०॥, ब$_3$ दे$_{2.4}$ चत्वारिंशोऽध्यायः, दे$_1$ त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥३७॥, दे$_{1.8.9}$ ग्र$_2$ म$_1$ त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः, दे$_3$ चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥४४॥, दे$_{10}$ मुवें. त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४३॥, न$_1$ द्विनवतितमोऽध्यायः, ते$_1$ एकचत्वारिंशोऽध्यायः, उ$_1$ त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥श्री॥, मुए. द्विचत्वारिंशोऽध्यायः, मुब. एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४०॥

४२

वें.२.४४.१

सूत उवाच ।❀

अन्यच्च तीर्थप्रवरं जप्येश्वरसमीपतः ।
नाम्ना पञ्चनदं पुण्यं सर्वपापप्रणाशनम् ।।१
त्रिरात्रोपोषितस्तत्र पूजयित्वा महेश्वरम् ।
सर्वपापविशुद्धात्मा रुद्रलोके महीयते ।।२
अन्यच्च तीर्थप्रवरं शंकरस्यामितौजसः ।
महाभैरवमित्युक्तं महापातकनाशनम् ।।३
तीर्थानां च परं तीर्थं वितस्ता परमा नदी ।
सर्वपापहरा पुण्या स्वयमेव गिरीन्द्रजा ।।४
तीर्थं पञ्चतपं नाम शंभोरमिततेजसः ।
यत्र देवादिदेवेन चक्रार्थं पूजितो भवः ।।५
पिण्डदानादिकं तत्र प्रेत्यानन्तफलप्रदम् ।
मृतस्तत्रापि नियमाद् ब्रह्मलोके महीयते ।।६
कायावरोहणं नाम महादेवालयं शुभम् ।
यत्र माहेश्वरा धर्मा मुनिभिः संप्रवर्त्तिताः ।।७
श्राद्धं दानं तपो होम उपवासस्तथाऽक्षयः ।
परित्यजति यः प्राणान् रुद्रलोकं स गच्छति ।।८
अन्यच्च तीर्थप्रवरं कन्यातीर्थमिति श्रुतम् ।
तत्र गत्वा त्यजेत् प्राणाँल्लोकान् प्राप्नोति शाश्वतान् ।।९
जामदग्न्यस्य तु शुभं रामस्याक्लिष्टकर्मणः ।
तत्र स्नात्वा तीर्थवरे गोसहस्रफलं लभेत् ।।१०

४२

[ब1. पुस्तके अध्यायोऽयं नास्ति]

❀ दे1.8.9 द1. ⊙; न1 ग्र2 उ1 सूतः; ते1 श्रीशिवः, + सूतः; म1 श्रीसूतः.

१. –a) दे10 °परमं (→°प्रवरं). –b) का1 ब2 दे2.4 ते1 म1 °समीपगं (→°समीपतः); ब2 जप्येश्वरमनुत्तमं, दे6 जप्येश्वरतदुत्तमं, ग्र2 जप्येश्वरसमन्वितः. –c) दे4 पंचबलं (→पंचनदं).

२. –a) दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. त्रिरात्रमुषितस्तत्र. –c) ब1.3 न1 °विनिर्मुक्तो, ब2 °विमुक्तात्मा (→°विशुद्धात्मा).

३. दे1.8-10. cd ⊙. –b) दे1.3.4.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. शक्रस्यामिततेजसः. –c) ते1 °कौरव° (→°भैरव°). –d) द1 उ1 सर्व- (→महा-); ग्र2 महापापप्रणाशनं.

४. दे1.8-10. ⊙. –a) दे3.4 न1 ग्र2 परमं, ते1 च वरं, द1 म1 प्रवरं (→च परं). –b) दे4 विश्रुता, द1 म1 विशस्ती, ग्र2 विशन्ति, उ1 विशस्त (→वितस्ता). –c) द1 उ1 रम्या (→पुण्या).

५. दे1.8-10. ab. ⊙. –a) ब2.3 दे4 न1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. पंचतपो, ते1 परं तपं (→पञ्चतपं). –c) ब2 देवाति-, दे6.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. देवाधि- (→देवादि-); दे10 -देवैश (→-देवेन). –d) का1 दे1.8-10 मुवें. मुए. शकार्थं (दे1. मुवें. मुए. °र्थे), दे3 पुत्रार्थं, दे4 सर्वार्थं, उ1 चक्रार्थे (→चक्रार्थं); दे6 द1 ग्र2 उ1 हरः (ग्र2 °रिः) (→भवः).

६. –b) का1 द1 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. प्रेत्यानन्द- (→प्रेत्यानन्त-); दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. °सुखप्रदं (→°फलप्रदं). –c) दे1.3.8-10 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. तत्राथ (→तत्रापि); दे6 मृत्पुत्रापि नियमाद्.

७. –b) द1 ग्र2 परं, उ1 पुरं (→शुभं). –c) का1 तत्र (→यत्र); दे3.10 यत्र माहेश्वरो धर्मो, दे6 ग्र2 यत्र माहेश्वरं धर्मं. –d) का1 ब2.3 दे2.4.6 ते1 ग्र2 संप्रकीर्त्तिताः (दे6 °त) (→संप्रवर्त्तिताः).

८. दे4. ⊙; दे1. d ⊙. –a) उ1 श्राद्ध- (→श्राद्धं); का1 न1 ते1 जपो (→तपो); न1 ते1 द1 होमं (→होम). –b) द1 ग्र2 उ1 उपवासं (→उपवासस्); ब2 तदाक्षयः, दे1.8-10 न1 द1 ग्र2 तथाक्षयं, दे3 तथा जपः, म1 तपोऽक्षयं (→तथाक्षयः).

९. दे4. ⊙; दे1. abc ⊙; न1. ६b–१०d ⊙. –b) दे8-10 मुवें. मुए. मुब. कन्यातीर्थमनुत्तमं. –c) ब2.3 ते1 मुब. त्यजन् (→त्यजेत्). –d) का1 ब2.3 दे2.3.6 ते1 म1 मुब. आप्नोति (→प्राप्नोति); द1 ग्र2 उ1 पुष्कलान् (→शाश्वतान्).

१०. न1. ⊙. –a) दे1.4.8-10 मुवें. मुए. मुब. च (→तु). –b) दे10 रामस्य क्लिष्टकर्मणः. –c) ब2 तत्र स्नात्वा नरो राजन्, ते1 तत्र तीर्थवरे स्नात्वा.

महाकालमिति ख्यातं तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम् ।
गत्वा प्राणान् परित्यज्य गाणपत्यमवाप्नुयात् ॥११
गुह्याद् गुह्यतमं तीर्थं नकुलीश्वरमुत्तमम् ।
तत्र सन्निहितः श्रीमान् भगवान् नकुलीश्वरः ॥१२
हिमवच्छिखरे रम्ये गङ्गाद्वारे सुशोभने ।
देव्या सह महादेवो नित्यं शिष्यैश्च संवृतः ॥१३
तत्र स्नात्वा महादेवं पूजयित्वा वृषध्वजम् ।
सर्वपापैर्विमुच्येत मृतस्तज्ज्ञानमाप्नुयात् ॥१४
अन्यच्च देवदेवस्य स्थानं पुण्यतमं शुभम् ।
भीमेश्वरमिति ख्यातं गत्वा मुञ्चति पातकम् ॥१५
तथान्यच्चण्डवेगायाः संभेदः पापनाशनः ।
तत्र स्नात्वा च पीत्वा च मुच्यते ब्रह्महत्यया ॥१६
सर्वेषामपि चैतेषां तीर्थानां परमा पुरी ।
नाम्ना वाराणसी दिव्या कोटिकोट्ययुताधिका ॥१७
तस्याः पुरस्तान्माहात्म्यं भाषितं वो मया त्विह ।
नान्यत्र लभ्यते मुक्तिर्योगिनाप्येकजन्मना ॥१८
एते प्राधान्यतः प्रोक्ता देशाः पापहरा नृणाम् ।
गत्वा संक्षालयेत् पापं जन्मान्तरशतैः कृतम् ॥१९
यः स्वधर्मान् परित्यज्य तीर्थसेवां करोति हि ।
न तस्य फलते तीर्थमिह लोके परत्र च ॥२०
प्रायश्चित्ती च विधुरस्तथा पापचरो गृही ।
प्रकुर्यात् तीर्थसंसेवां ये चान्ये तादृशा जनाः ॥२१ वे.२.४४.२१

---

११. –b) दे1.8-10 उ1 मुवें. मुए. मुब. लोकेषु (→त्रैलोक्य-). –d) दे2.8.9 द1 म1 गाणा° (→गाण°).

१२. –a) दे4 ग्र2 गुह्यतरं (→गुह्यतमं). –b) दे3 नकुले°, ते1 लकुले°, द1 कुलाली°, ग्र2 उ1 लकुली° (→नकुली°). –c) दे6 ततः, द1 ग्र2 उ1 यत्र (→तत्र). –d) का1 दे3 लकुले°, न1 ग्र2 म1 उ1 लकुली°, ते1 विमली° (→नकुली°).

१३. दे4. ⊙. –b) दे1.8-10 गङ्गाद्वारं सुशोभनं. –d) का1 सुव्रतः, दे1.8-10 मानवः, दे3 संयुतः, मुवें. मुए. संभृतः (→संवृतः); द1 ग्र2 म1 उ1 नित्यं वसति चेश्वरः.

१४. –c) ब2 दे3 मुब. प्रमुच्यते, दे1.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. विशुद्ध्येत (→विमुच्येत). –d) का1 ब3 दे6 मृतस्तु ज्ञान°, दे3 मृतस्तद्भाव°, दे4 मृतस्तद्गत° (→मृतस्तज्ज्ञान°); ते1 मृतस्तु ज्ञानमवाप्नुयात्.

१५. –c) का1 ब2.3 दे2.6 भीमेश्वरः (→भीमेश्वरं). –d) ब2 दे3.4 मुच्येत (→मुञ्चति); द1 ग्र2 म1 उ1 स्नात्वा मुच्येत किल्बिषात्.

१६. दे4.ab ⊙. –a) दे1.6.8-10 म1 मुवें. मुए. मुब. तथान्यश्, दे3 द1 ग्र2 श्रथान्यश् (ग्र2 °न्यत्), ते1 तथापश् (→तथान्यत्); द1 ग्र2 चन्द्र° (→चण्ड°). –b) दे3 म1 संगमः (दे3 °मे), द1 ग्र2 उ1 सदेवः (→संभेदः); का1 ते1 °नाशनं, दे3 °नाशने (→°नाशनः). –c) का1 च मुच्येत, दे4 तु राजेन्द्र, ते1 जपित्वा च (→च पीत्वा च). –d) का1 ब्रह्महत्यां व्यपोहति.

१७. –b) दे3 तीर्थानां तीर्थमुत्तमं. –c) दे3 द1 ग्र2 म1 पुण्या (→दिव्या). –d) द1 ग्र2 दिव्य° (→कोटि°); दे3 म1 कोटिकोट्यधिकाधिका.

१८. –a) उ1 तस्यां (→तस्याः); ते1 पुर्यास्तु (→पुरस्तात्). –b) दे6 भावितं, ते1 भाषितुं (→भाषितं); दे6 द1 चोमया, न1 वा मया, ग्र2 उ1 च मया (→वो मया). –c) का1 ब2.3 दे1.3.4.6.8-10 न1 द1 ग्र2 उ1 मुवें. मुए. मुब. लभते, ते1 कुरुते (→लभ्यते); दे1.4.8-10 न1 ते1 द1 ग्र2 उ1 मुक्ति (→मुक्तिर्). –d) का1 योगिनां, दे4 न1 ते1 ग्र2 उ1 योगिनो, दे1.8-10 उ1 मुवें. मुए. मुब. योगेना- (→योगिना-).

१९. –a) दे4 एतत्, ते1 एताः (→एते); दे4 प्रायोन्यत, दे10 प्रधानतः (→प्राधान्यतः). –b) द1 ग्र2 उ1 शुभाः (→नृणां). –c) का1 कृत्वा (→गत्वा); ब2 प्रक्षालयेत्, दे1.8-10 संख्यां(दे8.9°ख्या)लयेत् (→संक्षालयेत्). –d) दे1.8-10 द1 ग्र2 उ1 मुवें. मुए. मुब. °शतैरपि (→°शतैः कृतम्).

२०. –a) दे3 ते1 यस्तु, द1 येत्व-, ग्र2 यस्य, म1 यश्च (→यः स्व-). –b) द1 ग्र2 उ1 तीर्थमेकं (→तीर्थसेवां); दे3 वै, म1 च (→हि). –c) ब2.3 दे2.6 फलदं, दे10 उ1 लभते (→फलते).

२१. –a) दे10 प्रायश्चित्तश्च (→प्रायश्चित्ती च); दे4 विधिधास् (→विधुरस्); ग्र2उ1 प्रायश्चित्तविधि परस् (ग्र2°रास्). –b) दे4.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. यायावरो. दे6 पापवरो द1 ग्र2 म1 उ1 पापप (उ1 *)रो (→पापचरो); द1 ग्रही (→गृही); दे3 तथा योगरतो भवेत्. –c) दे3 °सेवां तु, द1 ग्र2 उ1° संवासं (→°संसेवां). –d) म1 पापानां गोचरा जनाः, मुवें. मुए. मुब. यश्चान्यस्तादृशो जनः.

वें.२.४४.२२ सहाग्निर्वा सपत्नीको गच्छेत् तीर्थानि यत्नतः ।
सर्वपापविनिर्मुक्तो यथोक्तां गतिमाप्नुयात् ।।२२
ऋणानि त्रीण्यपाकृत्य कुर्याद् वा तीर्थसेवनम् ।
विधाय वृत्तिं पुत्राणां भार्यां तेषु निधाय च ।।२३
प्रायश्चित्तप्रसङ्गेन तीर्थमाहात्म्यमीरितम् ।
यः पठेच्छृणुयाद् वाऽपि मुच्यते सर्वपातकैः ।।२४

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ।।४२।।

४३

सूत उवाच ।※
एतदाकर्ण्य विज्ञानं नारायणमुखेरितम् ।
कूर्मरूपधरं देवं पप्रच्छुर्मुनयः प्रभुम् ।।१
मुनय ऊचुः ।※
कथिता भवता धर्मा मोक्षज्ञानं सविस्तरम् ।
लोकानां सर्गविस्तारं वंशमन्वन्तराणि च ।।२
प्रतिसर्गमिदानीं नो वक्तुमर्हसि माधव ।
भूतानां भूतभव्येश यथा पूर्वं त्वयोदितम् ।।३

---

२१ श्लोकात् परं ते1 अधिकम्—

62. *वनेऽपि दोषाः प्रभवन्ति रागिणां गृहेऽपि पञ्चेन्द्रियनिग्रहस्तपः ।
अकुत्सिते कर्मणि यः प्रवर्त्तते निवृत्तरागस्य गृहं तपोवनम् ।

२२. –a) न1 यः (→वा). –b) म1 यानि वै (→यत्नतः). –d) दे6 ग्र2 यथोक्तं (→यथोक्तां).

२३. –a) ब2 अपाहृत्य, दे1.8-10 मुवें. मुए. अपाकुर्यात् (→अपाकृत्य). –b) दे1.8-10 मुवें. मुए. कुर्वन्वा (→कुर्याद्वा). –c) द1 पुत्रं (→वृत्तिं). –d) का1 दे1.4 द1 ग्र2 उ1 मुवें. मुए. विधाय (→निधाय).

२४. –d) दे1.8-10 मुवें. मुए. सर्वपापैः प्रमुच्यते.

पुष्पिका—

पुराणनाम—का1 द1 ग्र2 म1 उ1 इति श्रीकू(का1 कौ)र्मपुराणे उपरिभागे, ब2 इति कूर्मपुराणे, ब3 दे2 इति कू(दे2 कौ)-र्मपुराणे उपरिभागे, दे1.3.4.6.8-10 इति श्रीकूर्मपुराणे, न इति श्रीकौर्मे, ते1 इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे, मुवें. इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्धे, मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे उपविभागे, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे उपरिभागे. **अध्यायनाम**—दे3.4 न1द1 म1 उ1. ⊙; का1. ब3 दे2.6 मुवें. मुए. मुब. तीर्थमाहात्म्यं नाम, ब2 दे1.8-10 तीर्थमाहात्म्ये, ते1 तीर्थयात्रामाहात्म्यकथनं नाम, ग्र2 तीर्थप्रसङ्गं नाम. **अध्यायसंख्या** - ब2 दे6. ⊙; का1 एकचत्वारिंशोऽध्यायः ।।४१।।, ब3 दे2 एकचत्वारिंशोध्यायः, दे1 चतुःचत्वारिंशोध्यायः ।।३८।।, दे4.8.9 द1 ग्र2 म1 चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः, दे10 मुवें. चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ।।४४।।, दे3 पंचचत्वारिंशोऽध्यायः ।।४५।।, न1 त्रिनवतितमोऽध्यायः ते1 द्विचत्वारिंशोऽध्यायः, उ1 चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः, मुए. त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः, मुब. द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ।।४२।।

४३

※. न1 ग्र2 उ1 सूतः; ते1 श्रीशिवः, + सूतः; द1 ऋषय ऊचुः; म1 श्रीसूतः.

१. –a) ब1 एकदाकर्ण्य (→एतदाकर्ण्य).

※ ब3 दे3 द1 ग्र2 उ1. ⊙; दे1.9 मुनयः ऊचुः; न1 ते1 ऋषयः; म1 मुनयः; मुब. ऋषय ऊचुः.

२. –a) दे1.2.4.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. कथितो (→कथिता); दे1.4.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. धर्मो (→धर्मा). –b) ब1 मोक्षदानं, ब2 मोक्षद्वारं (→मोक्षज्ञानं); ब2 ते1 सुविस्तरम् (→सविस्तरम्). –c) ब3 स्वर्गविस्तारं, दे1.3.8-10 न1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. सर्गविस्तारो (→सर्गविस्तारं). –d) का1 तथा, ब1 वंशो, दे1.8.9 वंशा, दे6.10 वंशं (→वंश-).

३. –a) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. इदानीं देवदेवेश, दे3.4 द1 ग्र2 म1 उ1 इदानीं प्रतिसर्गं (दे4 °गर्भं) नो. –b) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. प्रलयं वक्तुमर्हसि, ते1 कच्चित्वं वक्तुमर्हसि. –d) का1 यन्मे पूर्वं, ब1 दे2 ते1 जन्मपूर्वं, ब2 यत्तु पूर्वं, ब3 दे6 यत्र पूर्वं (→यथा पूर्वं).

३ श्लोकात् परं ब2 अधिकम् —

63. * प्रतिसञ्चरमिच्छामः श्रान्तं त्वत्तो वयं प्रभो ।

का1 b,c मध्ये अधिकम् —

64. * पूर्वरूपधरं देवं प्रलयं वक्तुमर्हसि ।

सूत उवाच ।※

श्रुत्वा तेषां तदा वाक्यं भगवान् कूर्मरूपधृक् ।
व्याजहार महायोगी भूतानां प्रतिसंचरम् ।।४

कूर्म उवाच ।※

नित्यो नैमित्तिकश्चैव प्राकृतात्यन्तिकौ तथा ।
चतुर्द्धाऽयं पुराणेऽस्मिन् प्रोच्यते प्रतिसंचरः ।।५
योऽयं संदृश्यते नित्यं लोके भूतक्षयस्त्विह ।
नित्यः संकीर्त्यते नाम्ना मुनिभिः प्रतिसंचरः ।।६
ब्राह्मो नैमित्तिको नाम कल्पान्ते यो भविष्यति ।
त्रैलोक्यस्यास्य कथितः प्रतिसर्गो मनीषिभिः ।।७
महदाद्यं विशेषान्तं यदा संयाति संक्षयम् ।
प्राकृतः प्रतिसर्गोऽयं प्रोच्यते कालचिन्तकैः ।।८
ज्ञानादात्यन्तिकः प्रोक्तो योगिनः परमात्मनि ।
प्रलयः प्रतिसर्गोऽयं कालचिन्तापरैर्द्विजैः ।।९
आत्यन्तिकश्च कथितः प्रलयोऽत्र ससाधनः ।
नैमित्तिकमिदानीं वः कथयिष्ये समासतः ।।१०
चतुर्युगसहस्रान्ते संप्राप्ते प्रतिसंचरे ।
स्वात्मसंस्थाः प्रजाः कर्तुं प्रतिपेदे प्रजापतिः ।।११
ततो भवत्यनावृष्टिस्तीव्रा सा शतवार्षिकी ।
भूतक्षयकरी घोरा सर्वभूतक्षयंकरी ।।१२
ततो यान्यल्पसाराणि सत्त्वानि पृथिवीतले ।
तानि चाग्रे प्रलीयन्ते भूमित्वमुपयान्ति च ।।१३ वें.२.४५.१३

※ का1 ब1-3 दे2.3.6 ते1 म1. ⊙; न1 ग्र2 उ1 सूतः; द1 श्रीसूतः.

४. –a) ते1 शेषां (→तेषां); ब1 यदा, म1 तथा (→तदा). –c) दे3 व्याजहारात्मभूतानां. –d) दे3 भूतसंक्षयम्, दे4 द1 भूतसंचरः (द1 °रम्), ग्र2 उ1 प्रतिसञ्चय (उ1 °यं) (→प्रतिसञ्चरम्).

※ दे3. ⊙; का1 दे2 कूर्मरूप उवाच; दे8.9 कूर्म उ.; न1 म1 कूर्मः; ते1 द1 ग्र2 उ1 श्रीकूर्मः.

५. –a) दे4 नित्ये (→नित्यो); ग्र2 नित्यनैमित्तिके चैव. –b) का1 दे1.8-10 मुवें. मुए. प्राकृतोऽत्यन्तिकस्तथा, ब3 दे2 प्राकृतोत्यन्तिकौ मतः, दे6 प्राकृतौत्यन्तिकौ तदा, ग्र2 उ1 प्राकृतात्यन्तिकौ यथा. –c) ब1 चतुर्धा तु, दे4 चतुर्धा ये (→चतुर्द्धाऽयं). –d) दे4 प्रतिशंकरः (→प्रतिसञ्चरः).

६. ब1. ⊙. –a) ब2 सङ्कीर्त्यते (→संदृश्यते). –b) न1 °क्षयं त्विह (→°क्षयस्त्विह). –c) दे10 उ1 नित्यं (→नित्यः); ब3 न1 संकीर्त्तते, दे10 संकीर्तयेत्, ग्र2 संकीर्त्तनो (→संकीर्त्यते).

७. –a) ब3 दे4 द1 ब्रह्मो, दे1.8-10 ब्रह्म, ते1 प्रोक्तं (→ब्राह्मो); दे4 ****, द1 निमित्तिको, उ1 नैमुस्तुको (?) (→नैमित्तिको). –c) दे3 त्रैलोक्यस्यैष, दे4 उ1 त्रैलोक्यस्यापि, द1 ग्र2 म1 त्रैलोक्ये सोपि (→त्रैलोक्यस्यास्य).

८. –b) दे4 यदा संयति, द1 उ1 प्रतिसंय (उ1 °या) ति (→यदा संयाति). –c) न1 उ1 प्राकृतं (→प्राकृतः); म1 प्रतिसर्गो यः (→प्रतिसर्गोऽयं).

९. दे10.ab ⊙. –a) दे1 ग्र2 ज्ञानादात्यन्तिकं प्रोक्तौ (ग्र2 °क्तः). –b) म1 परमार्थिनः (→परमात्मनि). –c) दे10 प्राकृतः (→प्रलयः); ते1 प्रलयश्च समाख्यातः. –d) दे4 द1 म1 नरैः, ग्र2 जनैः (→द्विजैः); ते1 प्रतिसर्गो वरैर्द्विजैः.

१०. –a) ब1 दे1.3.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. आत्यन्तिकस्तु, द1 ग्र2 आद्यन्तकश्च (→आत्यन्तिकश्च). –b) ब1 प्रलयोत्र प्रसाधनः, ब2.3 प्रलयो लयसाधनः, दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. प्रलयो ज्ञानसाधनः, दे4 म1 प्रलयोत्र मया श्रुतः, दे6 प्रलयोत्तमसाधनः, द1 ग्र2 उ1 प्रलयोत्र महाध्रुवः (उ1 °वं). –c) दे3 यः, उ1 च (→वः). –d) का1 ब1-3 दे2.6 न1 ते1 कीर्त्तयिष्ये (→कथयिष्ये); ते1 ग्र2 म1 समाहितः, उ1 समासकः (→समासतः).

११. –a) दे1.8.9 चतुर्व्यूहः, दे10 ग्र2 मुवें. मुए. चतुर्व्यूह- (→चतुर्युग-). –b) दे3 द1 ग्र2 म1 प्रतिसंचरः (→प्रतिसंचरे). –c) ते1 कर्तुः (→कर्तुं); दे10 स्नात्वा संस्वजः प्रजाकर्तुं(?). –d) दे1 प्रतिषेवे (→प्रतिपेदे).

१२. –a) दे10 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. ततोऽभवत्त्वनावृष्टिस्. –b) ब2 त्रासिका (→तीव्रा सा). –d) ब2.3 दे3 ग्र2 म1 उ1 °भयंकरी (→°क्षयंकरी).

१३. ब1. १३c–२८b ⊙. –a) दे6 यात्यल्पसाराणि, ग्र2 यान्यत्रसाराणि, उ1 यान्यतिसाराणि (→यान्यल्पसाराणि). –b) ब1-3 ते1 सस्यानि, दे6 सेव्यानि (→सत्त्वानि); दे1.8-10 मुवें. मुए. पृथिवीपते (→पृथिवीतले). –c) ग्र2 यान्ति (→तानि); दे1 चाग्नि-, द1 ग्र2 म1 उ1 चात्र (→चाग्रे); दे6 प्रतीयन्ते (→प्रलीयन्ते). –d) दे3 मुनित्वमुपयांति च, द1 भूमौ तान्यशुयानि च, ग्र2 भूत्वा वः स्फुटयानि च, म1 भूमौ यान्यप्सु यानि च, उ1 भूमित्वा वसुधान्ति च.

वें.२.४५.१४ सप्तरश्मिरथो भूत्वा समुत्तिष्ठन् दिवाकरः ।
असह्य रश्मिर्भवति पिबन्नम्भो गभस्तिभिः ॥१४
तस्य ते रश्मयः सप्त पिबन्त्यम्बु महार्णवे ।
तेनाहारेण ता दीप्ताः सूर्याः सप्त भवन्त्युत ॥१५
ततस्ते रश्मयः सप्त सूर्या भूत्वा चतुर्दिशम् ।
चतुर्लोकमिदं सर्वं दहन्ति शिखिनस्तथा ॥१६
व्याप्नुवन्तश्च ते विप्रास्तूर्ध्वं चाधश्च रश्मिभिः ।
दीप्यन्ते भास्कराः सप्त युगान्ताग्निप्रतापिनः ॥१७
ते सूर्या वारिणा दीप्ता बहुसाहस्ररश्मयः ।
खं समावृत्य तिष्ठन्ति निर्दहन्तो वसुंधराम् ॥१८
ततस्तेषां प्रतापेन दह्यमाना वसुंधरा ।
साद्रिनद्यर्णवद्वीपा निस्नेहा समपद्यत ॥१९
दीप्ताभिः संतताभिश्च रश्मिभिर्वै समन्ततः ।
अधश्चोर्ध्वं च लग्नाभिस्तिर्यक् चैव समावृतम् ॥२०
सूर्याग्निना प्रमृष्टानां संसृष्टानां परस्परम् ।
एकत्वमुपयातानामेकज्वालं भवत्युत ॥२१

१४. ब1. ⊙ (द्र. १३ पा. वि.). -a) दे4 द1 ग्र2 उ1 सप्तरश्मिस्ततो भूत्वा. -b) दे3 समुत्तिष्ठेद्, दे4 ते1 समुत्तिष्ठद्, दे10 समुत्तिष्ठ, ग्र2 सुमुत्तिष्ठो, उ1 समुद्दिष्ठो (→समुत्तिष्ठन्). -d) का1 पिबन्त्वापो, दे1.8.9 विचिन्वन्तो, दे3 पिबत्यंभो, दे4 पिबंतीनो, दे6 पिबंतंभो, ते1 पिबन्निव, ग्र2 वाञ्छन्तं भो (→पिबन्नम्भो); दे10 विविभो भोग भवस्त्विभिः.

१५. ब1 दे6. ⊙; दे1 न1 ते1. bcd ⊙. -a) का1 दे2-4 सर्वे (→सप्त). -b) दे3 पिबत्यंभो महार्णवं, दे10 पिबत्यंबुर्महार्णवे, द1 म1 पिबन्त्यम्बुमहार्णवम्, ग्र2 उ1 पिबत्यंबुमहार्णवं (उ1 °वे). -c) दे3 अनाहारेण (→तेनाहारेण); ब2.3 ते सूर्या, दे3 ते तप्ताः, दे10 द1 उ1 ते दीप्ताः, मुवें. मुए. ता दीप्त्वा (→ता दीप्ताः). -d) ब2.3 दीप्ताः सप्त, दे8-10 मुवें. मुए. सप्त सूर्या (→सूर्याः सप्त); ब2.3 मुब. भवन्ति हि (ब2 वै), दे10 भवत्यतः, द1 ग्र2 उ1 भवन्ति च (→भवन्त्युत).

१६. ब1. ⊙; दे1 न1 ते1. a ⊙. -a) का1 ब2 दे2.6 तस्य ते, ग्र2 म1 उ1 ततस्ता (→ततस्ते). -b) ब2 दे4 न1 द1 ग्र2 सूर्यो भूत्वा, दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. शोषयित्वा (→सूर्या भूत्वा). -c) दे1.8-10 द1 म1 मुवें. मुए. इमं (→इदं); ब2 कृत्स्नं (→सर्वं). -d) दे3 दहंतः, दे4 ददाति (→दहन्ति); ब2.3 मुवें. मुए. मुब. शिखिनो यथा, दे3 शिखिनस्तदा, दे8-10 शंखिनस्तथा, ग्र2 म1 उ1 शिखिभिस्तथा (→शिखिनस्तथा).

१७. ब1. ⊙ (द्र. १३ पा. वि.). -a) दे4 ते1 उ1 व्याप्नुवंति च (→व्याप्नुवन्तश्च); का1 विप्रो, ब3 तीव्रा, दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. दीप्ता (→विप्राः); द1 म1 व्याप्नुवंश्च ततो विप्राः, ग्र2 प्राप्नुवंश्च रतो विप्रा. -b) ब2 दे1.8-10 प्रतापिताः, दे4.6 प्रतापितः, न1 प्रतापनाः, द1 ग्र2 प्रभाविनः, म1 विभाविनः, मुवें. मुए. मुब. प्रदीपिताः (→प्रतापिनः).

१८. ब1. ⊙. -a) दे3 सूर्याश्चि?, दे4 सूर्याश्च (→ते सूर्या). -b) द1 ग्र2 म1 हृष्टा (→बहु-). -c) ब1 सुसमावृत्य, उ1 खण्डमावृत्य (→खं समावृत्य). -d) ब2.3 दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. प्रदहन्तो, दे6 निर्दहन्ते, द1 ग्र2 निर्दहन्ति, म1 विदहन्ति (→निर्दहन्तो).

१९. ब1. ⊙; दे4.6. ab ⊙. -a) दे2 तेन (→तेषां); ते1 द1 ग्र2 उ1 प्रभावेन (→प्रतापेन). -c) दे8-10 यान्ति (→साद्रि-); दे1 यान्ति नद्यर्णवद्गोपा, दे3 साद्रिद्रुमार्णवादीप्ता, दे4 साद्रिनद्य नवद्वीपाः, दे6 मत्रित स्वर्णवर्दीया. -d) दे1.8-10 उ1 मुवें. मुए. मुब. संप्रपद्यते, न1 ग्र1 संप्रपद्यत (→समपद्यत).

२०. ब1. ⊙; का1 दे2.6 न1 ते1. cd ⊙. -a) दे4 दीप्तातिं-, दे6 न1 दीप्ताग्निः (→दीप्ताभिः); दे4 महताभिश्च, द1 ग्र2 म1 उ1 संहि(द1 °ह)ताभिश्च (→संतताभिश्च); ब2.3 मुब. मरीचिभिः प्रदीप्ताभिः. -b) ब2.3 मुब. संतताभिः, दे4 द1 ग्र2 म1 उ1 व्याप्ताभिश्च, दे3 पिबद्भिश्च (→रश्मिभिर्वै); का1 दे2.6 ते1 ज्वालाभिश्च समावृतं, न1 रश्मिभिः स समावृतः. -c) ब2.3 दे3.4 द1 ग्र2 म1 उ1 अधश्चोर्ध्वं च तिर्यक् च. -d) ब2.3 समावृत्य सहस्रशः, दे3 द1 ग्र2 म1 उ1 दिशश्चैव समावृताः, दे4 खं दिशश्च समावृतः.

अतः परम् ब2 पुस्तके b, c मध्ये अधिकम् —

❀ 'दीप्ताभिः संतताभिश्च ज्वालाभिश्च समन्ततः. (= २०ab)

२१. ब1. ⊙. -a) का1 दे2.6 अथाग्निना, ग्र2 म1 सूर्याग्निनां (→सूर्याग्निना); का1 दे2 प्रसृष्टानां, ब2.3 प्रदीप्तानां, दे6 द1 ग्र2 म1 स(दे6 म1 प्र)हृष्टानां, ते1 सतप्तानां, उ1 सवृन्तानां (→प्रमृष्टानां); दे3 सूर्याग्निनोपविष्टानां. -b) दे3.4 उ1 संतप्तानां, दे10 संपृष्टानां, ते1 सम्मृष्टानां, द1 ग्र2 संप्रहृष्टानां (→संसृष्टानां). -c) ब3 एकत्वमुपजातानां, दे4 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 एकत्वमुपपन्नानां. -d) दे3 एकज्वाला, ते1 एककालं, द1 ग्र2 म1 एकज्ञानं (→एकज्वालं); दे3 भवत्युरुः, दे4 भवत्पुनः, दे10 ते1 भवत्यतः (→भवत्युत).

सर्वलोकप्रणाशश्च सोऽग्निर्भूत्वा सुकुण्डली ।
चतुर्लोकमिदं सर्वं निर्दहत्यात्मतेजसा ॥२२
ततः प्रलीने सर्वस्मिञ् जङ्गमे स्थावरे तथा ।
निर्वृक्षा निस्तृणा भूमिः कूर्मपृष्ठा प्रकाशते ॥२३
अम्बरीषमिवाभाति सर्वमापूरितं जगत् ।
सर्वमेव तदर्चिर्भिः पूर्णं जाज्वल्यते पुनः ॥२४
पाताले यानि सत्त्वानि महोदधिगतानि च ।
ततस्तानि प्रलीयन्ते भूमित्वमुपयान्ति च ॥२५
द्वीपांश्च पर्वतांश्चैव वर्षाण्यथ महोदधीन् ।
तान् सर्वान् भस्मसात् कृत्वा सप्तात्मा पावकः प्रभुः ।२६
समुद्रेभ्यो नदीभ्यश्च पातालेभ्यश्च सर्वशः ।
पिबन्नपः समिद्धोऽग्निः पृथिवीमाश्रितो ज्वलन् ॥२७
ततः संवर्त्तकः शैलानतिक्रम्य महांस्तथा ।
लोकान् दहति दीप्तात्मा रुद्रतेजोविजृम्भितः ॥२८
स दग्ध्वा पृथिवीं देवो रसातलमशोषयत् ।
अधस्तात् पृथिवीं दग्ध्वा दिवमूर्ध्वं दहिष्यति ॥२९
योजनानां शतानीह सहस्राण्ययुतानि च ।
उत्तिष्ठन्ति शिखास्तस्य वह्नेः संवर्त्तकस्य तु ॥३०
गन्धर्वांश्च पिशाचांश्च सयक्षोरगराक्षसान् ।
तदा दहत्यसौ दीप्तः कालरुद्रप्रचोदितः ॥३१   वें.२.४५.३१

२२. ब1. ⊙. –a) ते1 एक- (→सर्व-); द1 ग्र2 उ1 -भूत- (→-लोक-); दे3.4 -प्रमाणोऽयं, न1 ते1 म1 -प्रमाणं (ते1 °णश्) च (→-प्रणाशश्च). –b) दे4 योग्निर् (→सोग्निर्); ब2.3 दे6 भूत्वात्म-, दे1.4.8-10 उ1 मुवें. मुए. मुब. भूत्वा तु, न1 भूत्वानु-, ते1 भूत्वाथ, ग्र2 निर्भूत-, म1 भूत्वा च (→भूत्वा सु-); ब2.3 दे1.4.8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. -मण्डली, द1 ग्र2 म1 उ1 -मण्डलं (→-कुण्डली); दे3 सह सूर्योग्निमण्डलः. –c) दे1.8-10 मुवें. मुए. इमं (→इदं). –d) दे1.3.4.8.9 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. निर्दहत्याशु, द1 म1 निर्दहत्यति- (→निर्दहत्यात्म-).

२३. ब1. ⊙. –a) ब3 दे6 प्रलीनः (दे6 °न) (→प्रलीने) दे3 लोकेऽस्मिन् (→सर्वस्मिन्). –b) स्थावरे जंगमे तथा. –c) का1 दे2 निम्नगा (→निस्तृणा). –d) दे6 °प्रह्वा (→°पृष्ठा).

२४. –a) दे1.4.8-10 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुए. अम्बरीष इवाभाति. –b) दे3 द1 ग्र2 म1 उ1 व्यापूरितं, दे4 व्यापारितं (→आपूरितं). –c) ब2.3 मुवें. सर्वमेवत्तदर्चिभिः, दे1.8-10 मुवें.मुए. सर्वमेव तदर्चिर्वै, दे3 सर्वमेतत्तदंभोभिः, दे4 सर्वं चैव तदम्बोभिः, ते1 सर्वमेतत्तदार्चिभिः. –d) ब2 पूर्वं, दे6 पूर्णा (→पूर्णं); दे3.4 प्रज्वाल्यते, म1 जज्वाल्यते (→जाज्वल्यते); न1 संपूर्णो ज्वाल्यते पुनः, द1 उ1 पूर्णं न ज्वाल्यते पुनः.

२५. ब1. ⊙; दे3.4 म1. cd ⊙. –a) का1 दे2 तोयानि, ब2.3 दे6 ते1 तीर्थानि, दे3 रत्नानि (→सत्त्वानि). –b) दे3 °चितानि, दे4 द1 ग्र2 म1 °शयानि (→°गतानि). –c) का1 ब2.3 दे6 मुब. तत्र तानि, ग्र2 तत स्थानि (→ततस्तानि). –d) का1 ब2.3 दे2.6 वै (→च).

२६. ब1. ⊙. –b) ब2 म1 सर्वानथ, दे4 सर्वाण्यपि (→वर्षाण्यथ); दे3 महौषधीन्, ते1 महोदधिम् (→महोदधीन्). –c) दे1.3.4.8-10 न1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. भस्मसाच्चक्रे (→भस्मसात्कृत्वा).

२७. ब1. ⊙. –a) म1 समुद्राश्च (→समुद्रेभ्यो); दे4 नदीभिश्च (→नदीभ्यश्च). –b) दे1.8-10 मुवें. मुए. आपः शुष्काश्च सर्वशः, न1 नदेभ्यश्चैव सर्वशः. –c) दे3 पिबन्नपि, ते1 पिबत्यपः (→पिबन्नपः); दे3.4 ते1 समुद्रोऽग्निः, द1 ग्र2 म1 उ1 समृद्धोऽग्निः (→समिद्धोऽग्निः). –d) ते1 जगत्, द1 म1 बली, उ1 जलं (→ज्वलन्); दे1 पृथिवीमाश्रितोऽभवत्, दे4 पृथिवीमाश्रितं जलं.

२८. ब1 म1. ab ⊙. –b) दे3 महानलः, ग्र2 महांस्तदा (→महांस्तथा). –c) दे3 तेजोभिः, ते1 दीप्तोग्निः(→दीप्तात्मा). –d) दे1.8-10 मुवें. मुए. मारुतेयो (→रुद्रतेजो-); दे3 रुद्रतेजोभिजृम्भितः, उ1 मारुत्तेजोविजृम्भितः.

२९. ब1.cd ⊙. –a) न1 भित्वा स (→स दग्ध्वा); दे3 स दग्धपृथिवीलोको. –b) दे4 न1 म1 अशेषयत्, द1 अशेषयेत, मुवें. मुए. मुब. अशोभयत् (→अशोषयत्). –d) दे3 दहन्नपि, द1 ग्र2 म1 गमिष्यति (→दहिष्यति).

३०. ब1. ab ⊙; दे4.cd ⊙. –b) दे6 सहस्राणि शतानि च. –c) दे3 आतिष्ठन्ति (→उत्तिष्ठन्ति); द1 ग्र2 म1 उ1 तत्र (→तस्य). –d) का1 ब1-3 दे2.6 न1 ते1 हि, दे3.10 द1 ग्र2 म1 उ1 च (→तु).

अतः परं ब2 पुस्तके b, c मध्ये अधिकम्—

*तत्तेजः समनुप्राप्य कृत्स्नं जगदिदं शनैः । (=३३cd)

३१. ब1 दे4. ab⊙. –a) ब3 दे1.8-10 न1 पिशाचाश् (→पिशाचान्). –b) दे1.8-10 न1 °राक्षसाः (→°राक्षसान्). –c) दे6 दह्यत्यसौ, ग्र2 हरत्यसौ (→दहत्यसौ); ते1 तदा दहति दीप्तः सन्. –d) दे6 कालचक्रं, न1 ग्र2 उ1 कारुरुद्रः

वें.४५.३२ भूर्लोकं च भुवर्लोकं स्वर्लोकं च तथा महः ।
दहेदशेषं कालाग्निः कालो विश्वतनुः स्वयम् ॥३२
व्याप्तेष्वेतेषु लोकेषु तिर्यगूर्ध्वमथाग्निना ।
तत् तेजः समनुप्राप्य कृत्स्नं जगदिदं शनैः ।
अयोगुडनिभं सर्वं तदा चैकं प्रकाशते ॥३३
ततो गजकुलोन्नादास्तडिद्भिः समलंकृताः ।
उत्तिष्ठन्ति तदा व्योम्नि घोराः सवर्त्तका घनाः ॥३४
केचिन्नीलोत्पलश्यामाः केचित् कुमुदसन्निभाः ।
धूम्रवर्णास्तथा केचित् केचित् पीताः पयोधराः ॥३५
केचिद् रासभवर्णास्तु लाक्षारसनिभास्तथा ।
शङ्खकुन्दनिभाश्चान्ये जात्यञ्जननिभाः परे ॥३६
मनःशिलाभास्त्वन्ये च कपोतसदृशाः परे ।
इन्द्रगोपनिभाः केचिद्धरितालनिभास्तथा ।
इन्द्रचापनिभा केचिदुत्तिष्ठन्ति घना दिवि ॥३७
केचित् पर्वतसंकाशाः केचिद् गजकुलोपमाः ।
कूटाङ्गारनिभाश्चान्ये केचिन्मीनकुलोद्वहाः ।
बहुरूपा घोररूपा घोरस्वरनिनादिनः ॥३८
तदा जलधराः सर्वे पूरयन्ति नभःस्थलम् ।
ततस्ते जलदा घोरा राविणो भास्करात्मजाः ।
सप्तधा संवृतात्मानस्तमग्निं शमयन्त्युत ॥३९
ततस्ते जलदा वर्षं मुञ्चन्तीह महौघवत् ।
सुघोरमशिवं सर्वं नाशयन्ति च पावकम् ॥४०

(→कालरुद्र-); दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. °प्रणोदितः (→°प्रचोदितः); का1 कालरुद्रेण चोदितः.

३२. ब1. ⊙. –a) ते1 भूर्लोकश्च भुवर्लोकः. –b) का1 तथा परः, दे4 तथा महान् (→तथा महः); दे1.8-10 मुवें. मुए. महर्लोकं तथैव च, ते1 स्वर्लोकश्च तथा महः. –d) दे1.3.4.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. कालाविष्ट- (दे10 °ष्टः) (→कालो विश्व-); द1 ग्र2 म1 उ1 -तनु (→-तनुः).

३३. ब1.cd ⊙. –a) का1 ब1-3 दे2.6 न1 ते1 व्याप्तेषु तेषु लोकेषु, द1 ग्र2 म1 उ1 तेन व्याप्तेषु लोकेषु. –d) दे3 ज्वलन् (→शनैः); ते1 दृश्यते जगदिदं शनैः. –e) दे1.8.9 मुवें. मुए. इदं (→-निभं); ब2 वर्षं (→सर्वं); ते1 अयोप्रभृतिकं सर्वं. –f) दे1.3.8-10 न1 ग्र2 मुवें.मुए. तदेवैकं, दे4 ते1 द1 म1 उ1 तथैवेकं (→तदा चैकं).

३४. –a) दे1.8-10 न1 मुवें. मुए. ततो गजकुलाकारास्, दे3 ततो गजकरोन्मानः, ते1 ततो जलाकुलोन्मानास्, ग्र2 ततो-गजकुलो जाता, म1 ततो गजकुलान्नानाः. –b) का1 ब1-3 दे2.6 ते1 स्तनितैस् (→तडिद्भिः). –c) दे6 तथा (→तदा).

३५. ब1. cd ⊙. –b) का1 दे4 कुंकुम°, दे2 कुसुम° (→कुमुद°). –c) दे3.9 ते1 म1 धूम° (→धूम्र°).

३६. ब1. ⊙; द1. cd ⊙. –a) ब2.3 दे2 केचिद् द्राक्षाभवर्णास्तु, दे4 न1 द1 ग्र2 म1 उ1 केचिल्लाक्षाभवर्णास्तु. –b) दे1.4.8-10 न1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. परे (→तथा); दे3 लाक्षानीरनिभास्तथा. –c) न1 °कुम° (→°कुंद°); म1 शश्वत्कुन्दनिभांश्चान्ये. –d) ते1 जात्वञ्जन°, ग्र2 उ1 लाक्षाञ्जन° (→जात्यञ्जन°); दे1.4.8-10 म1 मुवें. मुए. मुब. तथा (→परे).

३७. ब1. ⊙; द1. cd ⊙; दे3.4 म1 उ1. de ⊙. –a) दे1.8-10 म1 मुवें. मुए. च परे, दे3.4 न1 ते1 द1 ग्र2 उ1 त्वपरे (→त्वन्ये च); दे6 मनः शिलानिभास्त्वन्ये. –c) न1 ग्र2 म1 °कोप° (→°गोप°). –d) का1 केचित्तालनिभास्तथा. –e) का1 कारण्डव°, ब2.3 दे2 काकाण्डक° (→इन्द्रचाप°). –f) ब2 उपतिष्ठन्ति स्म नादिभिः.

३८. ब1. ⊙; दे4. ३८c-३९ab ⊙. –a) का1 दे2 पङ्कज° (→पर्वत°). –b) ब2.3 दे2.6 न1 ते1 म1 मुब. कूटागार°, द1 उ1 कूटांकारा° (उ1 °र°) (→कूटाङ्गार°). –d) दे3 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 °कुलोपमाः, न1 °कुलोद्भवाः (→°कुलोद्वहाः). –e) ते1 बहुरूपधराश्चान्ये. –f) दे3 घोरनिःस्वननादिनः.

३९. दे4. ab. ⊙. –a) का1 ब1-3 दे1.3.8.10 न1 उ1 मुवें. मुए. मुब. नभस्थलम् (→नभःस्थलं). –c) दे3 ततस्ते जलदाराव. –d) ब2 दे2.6 वारिणा, दे3.4 न1 रावणा (→राविणो). –e) ब1 दे1.4.8-10 न1 ग्र2 म1 उ1 मुवें.मुए. मुब. संवृतात्मानं, दे6 ते1 संभृतात्मानस् (→संवृतात्मानस्). –f) ब1 शोषयन्त्यतः, ब3 शमयन्ततः, दे1.8-10 मुए. शमयेत्पुनः, मुवें. शमयन्ति ते (→शमयन्त्युत).

४०. ब1. cd ⊙. –a) ब2 सर्वं (→वर्षं). –b) दे3 विमुञ्चन्ति, दे4 मुञ्चति च, म1 मुञ्चंतीव (→मुञ्चंतीह). –b) दे3.4 म1 महेषुवत्, मुब. महारवं (→महौघवत्). –c) ते1 सघोरं (→सुघोरं); दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. वर्षं (→सर्वं); दे3 ते घोरममितं सर्वं, द1 उ1 सुघोरमसितं सर्वं. –d) ग्र2 नाशयन्तीव पावकं.

प्रवृष्टे च तदात्यर्थमम्भसा पूर्यते जगत् ।
अद्भिस्तेजोभिभूतत्वात् तदाऽग्निः प्रविशत्यपः ॥४१
नष्टे चाग्नौ वर्षशतैः पयोदाः क्षयसंभवाः ।
प्लावयन्तोऽथ भुवनं महाजलपरिस्रवैः ॥४२
धाराभिः पूरयन्तीदं चोद्यमानाः स्वयंभुवा ।
अत्यन्तसलिलौघैश्च वेला इव महोदधिः ॥४३
साद्रिद्वीपा तथा पृथ्वी जलैः संछाद्यते शनैः ।
आदित्यरश्मिभिः पीतं जलमभ्रेषु तिष्ठति ।
पुनः पतति तद् भूमौ पूर्यन्ते तेन चार्णवाः ॥४४
ततः समुद्राः स्वां वेलामतिक्रान्तास्तु कृत्स्नशः ।
पर्वताश्च विलीयन्ते मही चाप्सु निमज्जति ॥४५
तस्मिन्नेकार्णवे घोरे नष्टे स्थावरजङ्गमे ।
योगनिद्रां समास्थाय शेते देवः प्रजापतिः ॥४६
चतुर्युगसहस्रान्तं कल्पमाहुर्महर्षयः ।
वाराहो वर्त्तते कल्पो यस्य विस्तार ईरितः ॥४७
असंख्यातास्तथा कल्पा ब्रह्मविष्णुशिवात्मकाः ।
कथिता हि पुराणेषु मुनिभिः कालचिन्तकैः ॥४८
सात्त्विकेष्वथ कल्पेषु माहात्म्यमधिकं हरेः ।
तामसेषु हरस्योक्तं राजसेषु प्रजापतेः ॥४९
योऽयं प्रवर्त्तते कल्पो वाराहः सात्त्विको मतः ।
अन्ये च सात्त्विकाः कल्पा मम तेषु परिग्रहः ॥५०　वें.२.४५.५३

---

४१. ब$_1$. ⊙. –a) का$_1$ दे$_{2.6}$ प्रवि(दे$_2$ वृ)ष्टैश्च, ब$_2$ प्रवृत्तेन, ब$_3$ प्रवृष्ट्यैस्तैस्, दे$_{1.8-10}$ मुए. अतिवृद्धस्, न$_1$ प्रवृत्तेश्च, ते$_1$ प्रवृत्तिश्च, द$_1$ प्रदष्टे च, ग्र$_2$ उ$_1$ प्रवृत्ते च, म$_1$ प्रवृष्टेषु, मुवें. अतिवृद्धं, मुब. प्रवृद्धैस्तै (→प्रवृष्टे च); दे$_3$ ततो°, दे$_{10}$ तथा° (→तदा°). –b) दे$_4$ मनसा, द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ तमसा (→अम्भसा); ब$_2$ किल (→जगत्). –c) मुब. °भूतात्मा (→°भूतत्वात्); ब$_2$ अद्भिस्तेजो विभूतित्वात्, ब$_3$ अद्भिस्तेजोधिभूतात्मा, दे$_{1.4.8-10}$ ग्र$_2$ उ$_1$ मुवें. मुए. अद्भिस्तेऽम्भोभिभूतत्वात्. –d) दे$_{2.3.6.10}$ ते$_1$ द$_1$ तदाग्नि, दे$_4$ ग्र$_2$ उ$_1$ मुवें. मुए. तदग्निः (→तदाग्निः); का$_1$ ब$_2$ प्रविनश्यति, दे$_{2.6}$ ते$_1$ प्रविशत्यपि, दे$_3$ शमयत्यथ, ग्र$_2$ प्रविशन्नपः (→प्रविशत्यपः).

४२. –a) ब$_3$ दे$_3$ °शते (→°शतैः). –b) ब$_{1.3}$ दे$_6$ न$_1$ ते$_1$ पक्ष°, ब$_2$ जल° (→क्षय°). –c) दे$_4$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ प्लावयन्ति (→प्लावयन्तो-); दे$_{1.3.4.8-10}$ न$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. प्लावयन्तो जगत्सर्वं.

४३. –a) द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ वारिभिः (→धाराभिः); न$_1$ पूरयन्तस्ते, ते$_1$ पूरयन्तीह (→पूरयन्तीदं). –b) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. नोद्यमानाः (→चोद्यमानाः); दे$_4$ स्वयंभुवः, दे$_{10}$ मनोः स्वयं (→स्वयंभुवा). –c) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. सलिलौघास्तु, दे$_3$ ते$_1$ सलिलौघैस्तु (→सलिलौघैश्च). –d) दे$_2$ महोदधि, दे$_{1.8-10}$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. महोदधेः (→महोदधिः); ब$_{2.3}$ परिप्लाव्य दिशो दश.

४४. –a) ब$_{2.3}$ दे$_{4.9}$ साब्धि°, ग्र$_2$ सर्व° (→साद्रि°); दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. ततः, दे$_3$ शनैः, ते$_1$ तदा (→तथा); दे$_{10}$ पृथ्वीं (→पृथ्वी). –c) दे$_{10}$ ग्र$_2$ म$_1$ शंस्थाप्यते, ते$_1$ संपूर्यते (→संछाद्यते); ब$_{2.3}$ ते$_1$ मुब. घनैः (→शनैः); दे$_3$ जलैः संहन्यते तदा. –d) ब$_1$ अभ्रे तु, दे$_3$ त्वभ्रेषु, दे$_4$ म$_1$ वाभ्रेषु, द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ चाभ्रेषु (→अभ्रेषु). –e) न$_1$ पुनः पतितसंभूमी, ते$_1$ पुनः पतन्ति ते भूमौ.

४५. दे$_4$. ⊙; ब$_1$. cd ⊙. –a) दे$_3$ समुद्रास्ते, दे$_{10}$ समुद्रां स्वां, म$_1$ समुद्रास्तां (→समुद्राः स्वां). –b) दे$_{1.8-10}$ अतिक्रम्यास्तु (दे$_1$ °शु) (→अतिक्रान्तास्तु).

४६. –a) न$_1$ मुवें. मुब. तस्मिन्नेकार्णवघोरे. –c) दे$_{10}$ समाख्याय, द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ समासाद्य (→समास्थाय). –d) ब$_{2.3}$ जगत्पतिः (→प्रजापतिः).

४७. –a) दे$_6$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ सहस्रान्ते (→सहस्रान्तं). –b) दे$_{1.3.4.8-10}$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. मनीषिणः (→महर्षयः). –c) दे$_{1.4}$ द$_1$ वराहो (→वाराहो). –d) दे$_{1.4.8-10}$ द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. विस्तरः (→विस्तारः).

४८. –a) ब$_3$ दे$_{2.6}$ तदा (→तथा); द$_1$ अद्रिसंख्यास्तथा कल्पा. –b) दे$_3$ °हरात्मकाः, दे$_{6.10}$ न$_1$ द$_1$ °शिवात्मिकाः (→°शिवात्मकाः). –c) ब$_1$ कथितानि, दे$_3$ गदितास्तु, दे$_4$ द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ कथिताश्च (→कथिता हि). –d) दे$_3$ तत्त्व° (→काल°).

४९. न$_1$. ⊙. –a) दे$_3$ सात्त्विकेष्वेव, दे$_6$ * त्विकेत्वथ, दे$_{10}$ स्वातिकेष्वथ (→सात्त्विकेष्वथ). –b) ग्र$_2$ उ$_1$ कथितं (→अधिकं). –c) का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_2$ शिव° (→हर°).

५०. न$_1$.ab ⊙. –a) ब$_2$ सोऽयं (→योऽयं); दे$_4$ कालो (→कल्पो). –c) दे$_6$ अन्ते च, ग्र$_2$ अन्यैश्च, म$_1$ अन्येषु (→अन्ये च). –d) न$_1$ तेषु तेषु, द$_1$ मम चेष्ट-, उ$_1$ मानवेषु (→मम तेषु); ब$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ परिग्रहाः (→परिग्रहः); दे$_6$ मम तेष्वपरिग्रहः.

वें.२.४५.५३ ध्यानं तपस्तथा ज्ञानं लब्ध्वा तेष्वेव योगिनः ।
आराध्य गिरिशं मां च यान्ति तत् परमं पदम् ॥५१
सोऽहं सत्त्वं समास्थाय मायी मायामयीं स्वयम् ।
एकार्णवे जगत्यस्मिन् योगनिद्रां व्रजामि तु ॥५२
मां पश्यन्ति महात्मानः सुप्तं कालं महर्षयः ।
जनलोके वर्त्तमानास्तपसा योगचक्षुषा ॥५३
अहं पुराणपुरुषो भूर्भुवः प्रभवो विभुः ।
सहस्रचरणः श्रीमान् सहस्रांशुः सहस्रदृक् ॥५४
मन्त्रोऽग्निर्ब्राह्मणा गावः कुशाश्च समिधो ह्यहम् ।
प्रोक्षणी च श्रुवश्चैव सोमो घृतमथास्म्यहम् ॥५५
संवर्त्तको महानात्मा पवित्रं परमं यशः ।
वेदो वेद्यं प्रभुर्गोप्ता गोपतिर्ब्रह्मणो मुखम् ॥५६
अनन्तस्तारको योगी गतिर्गतिमतां वरः ।
हंसः प्राणोऽथ कपिलो विश्वमूर्त्तिः सनातनः ॥५७
क्षेत्रज्ञः प्रकृतिः कालो जगद्बीजमथामृतम् ।
माता पिता महादेवो मत्तो ह्यन्यन्न विद्यते ॥५८
आदित्यवर्णो भुवनस्य गोप्ता
नारायणः पुरुषो योगमूर्त्तिः ।
मां पश्यन्ति यतयो योगनिष्ठा
ज्ञात्वात्मानममृतत्वं व्रजन्ति ॥५९

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४३॥

---

५१. दे$_4$.cd ⊙. –a) द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ जपस् (→तपस्). –b) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. लब्ध्वा ते योगिनः परं, दे$_3$ लब्ध्वा तेष्वथ योगिनः, उ$_1$ लब्ध्वा तेष्वेव नः परं. –c) ब$_{1-3}$ न$_1$ वा (→च); दे$_{1.8-10}$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. आराध्य तं (द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मां) च गिरीशं, ते$_1$ आराध्य गिरिशं गंगां.

५२. दे$_4$.ab ⊙. –a) दे$_{2.3}$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. तत्त्वं (→सत्त्वं); दे$_1$ सोहं स हंसमास्थाय. –b) का$_1$ ब$_{1-3}$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ मायामयं, दे$_{2.3}$ उ$_1$ मुब. मायामयः, दे$_6$ मायामयी, मुए. मायामयां (→मायामयीं); ब$_1$ शिवं, ब$_2$ जगत्, ते$_1$ नराः (→स्वयं). –d) दे$_3$ च (→तु).

५३. –a) दे$_{1.8-10}$ महात्मानं (→महात्मानः); दे$_3$ मां प्रपश्यन्ति संसुप्तं. –b) ब$_{1.2}$ दे$_{10}$ सुप्तकालं, ब$_3$ स्वप्तं कालं, दे$_1$ समकालं, दे$_3$ कालकालं, दे$_4$ सुप्तं वालं, दे$_{8.9}$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ मुब. सप्तकालं, उ$_1$ सर्वकालं, मुवें. सुप्तिकाले, मुए. सुप्तकाले (→सुप्तं कालं). –d) का$_1$ दे$_{1.6.8-10}$ ते$_1$ द$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. मुब. तापसा (→तपसा).

५४. ते$_1$. ab ⊙. –a) दे$_{1.3.4.8.9}$ न$_1$ मुवें. मुए. मुब. पुराणः, द$_1$ पुराणं (→पुराण-). –b) दे$_6$ ग्र$_2$ पुरुषो (→प्रभवो); दे$_3$ भुवस्तत्त्ववतो विभुः, म$_1$ भूर्भुवः स्वर्भवो विभुः. –d) दे$_{1.3.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. सहस्राक्षः, द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ सहस्रार्चिः (→सहस्रांशुः); का$_1$ ब$_{1.3}$ दे$_{1.2.3.6.8.9}$ न$_1$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. सहस्रपात्, दे$_{4.10}$ उ$_1$ सहस्रधृक् (→सहस्रदृक्).

५५. ब$_1$. ⊙; दे$_{3.4}$. cd ⊙. –a) का$_1$ दे$_{2.6}$ मत्तोऽग्नि-, दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. मन्त्रोऽहं, दे$_4$ मैत्रोऽग्नि-, ग्र$_2$ मन्त्राग्नि- (→मन्त्रोग्निर्); ब$_3$ दे$_3$ ते$_1$ ब्राह्मणो, मुब. दक्षिणा (→ब्राह्मणा). –b) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. कुशोऽथ (→कुशाश्च). –c) दे$_{1.8-10}$ ग्र$_2$ मुवें. मुए. प्रोक्षणीयं स्वयं चैव, द$_1$ उ$_1$ प्रोक्षणीयाः स्रुवश्चैव, म$_1$ यजुश्च स्रुक् श्रुवौ चैव. –d) दे$_6$ सोम-, उ$_1$ सौम्यो (→सोमो); दे$_{1.8-10}$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. व्रतं (→घृतं); द$_1$ अथो ह्यहं (→अथास्म्यहं).

५६. ब$_1$. ⊙; म$_1$. cd ⊙. –a) दे$_6$ संवर्त्तकं (→संवर्त्तको); दे$_1$ ग्र$_2$ महात्मानं (ग्र$_2$ °नः), दे$_{8-10}$ महात्माहं (→महानात्मा); ते$_1$ यदि, म$_1$ सदा (→यशः). –c) 1.8-10 मुवें. मुए. मेधाप्यहं, दे$_4$ वेधावेद्यं, न$_1$ वेदावेद्यं, ते$_1$ तदावेद्य, द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ वेदवेद्यः (→वेदो वेद्यं); दे$_3$ विभुर् (→प्रभुर्); ते$_1$ पारो (→गोप्ता). –d) का$_1$ ब$_3$ दे$_{1.2.6.8.9}$ ते$_1$ मुवें. मुए. मुब. ब्राह्मणो (→ब्रह्मणो); द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ गोपतिश्चाथ गोमयं (उ$_1$ °यः).

५७. ब$_1$. ⊙. –c) दे$_3$ अहं, ते$_1$ सिहः (→हंसः); ब$_2$ हंस यानो कपिलो, ग्र$_2$ हंसः प्राणोऽथवा कालो. –d) म$_1$ ह्यम्मूर्त्तिश्च सनातनः.

५८. ब$_1$. ab ⊙. –a) म$_1$ कार्यो (→कालो). –b) न$_1$ द्वीपं (→बीजं). –d) दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. ह्यन्यो (→ह्यन्यत्); दे$_4$ मत्तश्चान्यं न विद्यते.

५९. –a) म$_1$ हिरण्य° (→आदित्य°). –b) ते$_1$ परायणः (→नारायणः). –c) दे$_{1.4.8-10}$ न$_1$ मुवें. मुए. तं (→मां); दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. पश्यन्ते (→पश्यन्ति). –d) दे$_{1.8.9}$ ग्र$_2$ मुवें. मुए. मम तत्त्वं (→अमृतत्त्वं); ब$_2$ ते$_1$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ भजन्ति, दे$_4$ भजेते (→व्रजन्ति).

पुष्पिका—[द$_1$ पुस्तके अध्यायसमाप्तिर्नास्ति]

पुराणनाम—का$_1$ दे$_6$ न$_1$ इति श्रीकू(का$_1$ कौ)र्मपुराणे, ब$_1$ इति कौर्मे, ब$_2$ दे$_3$ इति कूर्मपुराणे, ब$_3$ दे$_2$ इति कू(दे$_2$ कौ)र्म

४४

कूर्म उवाच ।❀

अतः परं प्रवक्ष्यामि प्रतिसर्गमनुत्तमम् ।
प्राकृतं हि समासेन शृणुध्वं गदतो मम ॥१

गते परार्द्धद्वितये कालो लोकप्रकालनः ।
कालाग्निर्भस्मसात् कर्त्तुं करोति निखिलं मतिम् ॥२

स्वात्मन्यात्मानमावेश्य भूत्वा देवो महेश्वरः ।
दहेदशेषं ब्रह्माण्डं सदेवासुरमानुषम् ॥३

तमाविश्य महादेवो भगवान्नीललोहितः ।
करोति लोकसंहारं भीषणं रूपमाश्रितः ॥४

प्रविश्य मण्डलं सौरं कृत्वाऽसौ बहुधा पुनः ।
निर्दहत्यखिलं लोकं सप्तसप्तिस्वरूपधृक् ॥५

स दग्ध्वा सकलं सत्त्वमस्त्रं ब्रह्मशिरो महत् ।
देवतानां शरीरेषु क्षिपत्यखिलदाहकम् ॥६

दग्धेष्वशेषदेवेषु देवी गिरिवरात्मजा ।
एका सा साक्षिणी शंभोस्तिष्ठते वैदिकी श्रुतिः ॥७

शिरःकपालैर्देवानां कृतस्रग्वरभूषणः । वें.२४६.८

पुराणे उपरिभागे, दे$_1$ इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिविभागे व्यासगीतासु, दे$_4$ उ$_1$ इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरभागे, दे$_{8.9}$ मुए. इति श्रीकूर्मपुराणे उपरि(मुए. °वि)भागे व्यासगीतासु, दे$_{10}$ इति श्रीकूर्मपुराणे व्यासगीतासु, ते$_1$ इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे उपरिभागे, ग्र$_2$ म$_1$ इति श्रीकूर्मपुराणे उपरिभागे, मुवें. इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे व्यासगीतासु, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे उपरिभागे. **अध्यायनाम**—दे$_{1.3.4.8-10}$ न$_1$ ते$_1$ म$_1$ उ$_1$ मुवें. मुए. ⊙; का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{2.6}$ प्रतिसर्गकथनो (ब$_2$ °नं) नाम, ग्र$_2$ कालनिर्णयं नाम, मुब. भूतप्रलयवर्णनं नाम. **अध्यायसंख्या**—ब$_2$ दे$_6$. ⊙; का$_1$ द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४२॥, ब$_{1.3}$ दे$_2$ द्वि(ब$_3$ द्वा) चत्वारिंशोऽध्यायः, दे$_1$ पंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥३६॥, दे$_3$ षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥४६॥, दे$_{4.8.9}$ ग्र$_2$ म$_1$ पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः, दे$_{10}$ मुवें. पंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४५॥, न$_1$ चतुर्नवतितमोऽध्यायः, ते$_1$ त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः, उ$_1$ पंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥श्री॥, मुए. चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः, मुब. त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४३॥.

४४

❀ द$_1$. ⊙; दे$_3$ कूर्म उ.; ते$_1$ श्रीशिवः, + कूर्मः; ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ श्रीकूर्मः.

१. –c) ब$_1$ दे$_4$ न$_1$ ते$_1$ वः, दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. तत्, द$_1$ उ$_1$ च (→हि); दे$_6$ प्राकृतं प्रतिसमासेन, ग्र$_2$ प्राकृतेन समासेन, म$_1$ प्राकृतश्च समानेन.

२. –a) दे$_4$ परार्द्धे (→परार्द्ध-). –b) दे$_{1.8-10}$ न$_1$ द$_1$ मुवें. मुए. मुब. काले (→कालो); दे$_{4.6}$ प्रकाशनः (दे$_6$ °कः). –d) का$_1$ करोत्यग्रेऽखिलं जगत्, + चरते चाखिलं जगत्, ब$_2$ द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ करोति निखिलां गतिम्, दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. चरते चाखिलं जगत्, दे$_4$ करोति निखिलां महीम्, दे$_4$ न$_1$ करोति निखिलं मतम्.

३. दे$_4$. ⊙. –a) ब$_2$ दे$_{3.6}$ द$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ आत्मन्या-, दे$_{1.8.9}$ स्वात्मना (→स्वात्मन्या-); ग्र$_2$ आवेद्य (→आवेश्य). –b) ब$_2$ दृष्ट्वा (→भूत्वा); म$_1$ सोऽपि (→देवो). –c) ग्र$_2$ दहेत शेषं ब्रह्माण्डं. –d) ब$_1$ दे$_{2.6}$ न$_1$ °मानवं (→°मानुषं).

४. –a) ब$_2$ तमावेश्य, दे$_4$ तत्राविश्य, ग्र$_2$ तत्रादिश्य (→तमाविश्य). –c) ब$_3$ दे$_{10}$ लोके (→लोक-); का$_1$ दे$_2$ संहार-, द$_1$ -साहारं (→-संहारं). –d) दे$_{10}$ भूषणं (→भीषणं); दे$_3$ आस्थितः, न$_1$ आस्थितः,+आश्रितः (→आश्रितः).

५. –a) का$_1$ दे$_4$ शौरं, ब$_1$ ते$_1$ घोरं (→सौरं). –b) दे$_{10}$ कृत्वा तु (→कृत्वासौ). –c) दे$_6$ निर्दहेत् (→निर्दहत्य-); दे$_3$ सर्वं (→लोकं). –d) ब$_2$ न$_1$ ग्र$_2$ म$_1$ उ$_1$ सप्तसप्त-, दे$_4$ सप्तसृष्टि- (→सप्तसप्ति-); दे$_{10}$ -धृत (→-धृक्).

६. –a) उ$_1$ संदग्ध्वा (→स दग्ध्वा); दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. विश्वं, द$_1$ तत्र (→सत्त्वं). –d) दे$_{1.3.6}$ क्षिपत्या- (→क्षिपत्य-); का$_1$ ब$_{1-3}$ दे$_{2-4.6}$ न$_1$ ते$_1$ द$_1$ म$_1$ उ$_1$ -दाहकः, ग्र$_2$ -साधकः (→-दाहकं).

७. –a) दे$_{4.6}$ दग्धेषु शेष-, म$_1$ दग्धेष्वखिल- (→दग्धेष्वशेष-); दे$_4$ द$_1$ ग्र$_2$ उ$_1$ -देहेषु (→ -देवेषु). –c) दे$_{1.4.8.9}$ मुवें. मुए. एष (→एका); ग्र$_2$ उ$_1$ सत्यास् (→शंभोस्); ब$_1$ कषायसाक्षिणी शंभोस्. –d) ब$_2$ शिष्यते (→तिष्ठते).

८. –a) का$_1$ दे$_2$ शिवः (→शिरः). –b) ब$_3$ उ$_1$ कृतः (→कृत-); द$_1$ ग्र$_2$ °श्रवण° (→°स्रग्वर°). –c)

वें.२.४६.८ आदित्यचन्द्रादिगणैः पूरयन् व्योममण्डलम् ॥८
सहस्रनयनो देवः सहस्राकृतिरीश्वरः ।
सहस्रहस्तचरणः सहस्रार्चिर्महाभुजः ॥९
दंष्ट्राकरालवदनः प्रदीप्तानललोचनः ।
त्रिशूली कृत्तिवसनो योगमैश्वरमास्थितः ॥१०
पीत्वा तत्परमानन्दं प्रभूतममृतं स्वयम् ।
करोति ताण्डवं देवीमालोक्य परमेश्वरः ॥११
पीत्वा नृत्तामृतं देवी भर्तुः परममङ्गला ।
योगमास्थाय देवस्य देहमायाति शूलिनः ॥१२
संत्यक्त्वा ताण्डवरसं स्वेच्छयैव पिनाकधृक् ।
ज्योतिःस्वभावं भगवान् दग्ध्वा ब्रह्माण्डमण्डलम् ॥१३
संस्थितेष्वथ देवेषु ब्रह्मविष्णुपिनाकिषु ।
गुणैरशेषैः पृथिवी विलयं याति वारिषु ॥१४
स वारितत्त्वं सगुणं ग्रसते हव्यवाहनः ।
तेजस्तु गुणसंयुक्तं वायौ संयाति संक्षयम् ॥१५
आकाशे सगुणो वायुः प्रलयं याति विश्वभृत् ।
भूतादौ च तथाकाशं लीयते गुणसंयुतम् ॥१६
इन्द्रियाणि च सर्वाणि तैजसे यान्ति संक्षयम् ।
वैकारिके देवगणाः प्रलयं यान्ति सत्तमाः ॥१७
वैकारिकस्तैजसश्च भूतादिश्चेति सत्तमाः ।
त्रिविधोऽयमहंकारो महति प्रलयं व्रजेत् ॥१८

ग्र2 °गणः (→°गणैः); दे3 आदित्यचन्द्रोडुगण-. –d) ते1 देव (→व्योम-); दे3 स्फुरद्योतितमण्डले.

९. ब1. ⊙; द1 ग्र2. cd ⊙. –b) दे1.8-10 उ1 मुवें. मुए. सहस्राक्ष इतीश्वरः, ते1 सहस्रांशुकृदीश्वरः. –c) दे4 म1 सहस्रचरणश्शान्तः. –d) ते1 सहस्रांघ्रिः, उ1 सहस्राक्षो, (→सहस्रार्चिर्).

१०. ब1 द1 ग्र2. ⊙; उ1. bc ⊙ (द्र. सं.). –a) ब3 न1 °वदनं (→°वदनः). –c) दे1.8-10 मुवें. मुए. त्रिशूल- (→त्रिशूली). –d) उ1 ऐश्वर्यम (→ऐश्वरं); दे3 आश्रितः, दे6 संस्थितः (→आस्थितः).

११. द1 ग्र2. ⊙. –b) का1 प्रसूतम् (→प्रभूतम्); का1 ब2.3 दे2.6 ते1 स्वकं, ब1 स्वरः (→स्वयम्). –c) ते1 मण्डलं (→ताण्डवं); ब3 उ1 परमेश्वरं (→परमेश्वरः).

१२. ब1. ⊙. –a) का1 ब2.3 दे6 मुवें. मुए. मुब. नृत्या° (→नृत्ता°). –b) दे1.8-10 न1 ते1 मुवे. मुए. मुब. °मंगलम्, दे4 °मंगतः, द1 ग्र2 म1 °मण्डलम् (→°मंगला). –c) ते1 शिवस्य देवदेवस्य, द1 ग्र2 घोषमास्थाय देवस्य, म1 योगस्थाय च देवस्य. –d) दे3 देहमर्धं त्रिशूलिनः, म1 देहमागात्त्रिशूलिनः.

१३. ब1. ⊙; दे3.4 पुस्तकयोः cd चरणयोः पाठः १४ श्लोकानन्तरमागतः. –a) ब2 संत्यज्य, दे1.3.4.8.9 न1 ते1 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. स भुक्त्वा, दे6 संत्यक्ता, दे10 स्वभुक्त्वा, द1 ग्र2 सा भक्त्या (→संत्यक्त्वा); ब3 ताण्डववर-, ते1 ताण्डवचनं, ग्र2 ताण्डवरवं (→ताण्डवरसं). –b) दे4 उ1 पिनाकिनं, द1 ग्र2 पिनाकिनः (→पिनाकधृक्). –c) का1 ब2 दे2-4.6.9.10 ते1 द1 ग्र2 म1 मुब. याति, ब3 जातिः (→ज्योतिः); न1 स्वभावं याति भगवान्. –d) दे4 मृग्धा (→दग्ध्वा); दे3 दग्धे ब्रह्माण्डमण्डले.

१४. –a) ब2 सर्वेषु (→देवेषु); ते1 संक्षिप्तेष्वपि देवेषु. –d) ग्र2 °शिवादिषु (→°पिनाकिषु); दे1.8-10 मुवें. मुए. ब्रह्मा विष्णुः पिनाकधृक्. –c) उ1 प्रकृतिः,+पृथिवी (→पृथिवी); दे3 गतेषु तेषु पृथिवी.

१५. –a) द1 ग्र2 उ1 °सत्त्वं (→°तत्त्वं); द1 हि गुणं, म1 हि गुणैर् (→सगुणं); दे3 तद्वारि सगुणं याति, ते1 सवारितत्त्वस्य गुणं. –b) दे3 विलयं हव्यवाहने. –c) का1 ब2.3 दे2.6 तैजसं, ब1 तेजैः स्व-, दे1.8-10 न1 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. तेजः स्व-, ते1 तेजश्च (→तेजस्तु). –d) दे6 संपूज्य (→संयाति); दे4 संक्षयी (→संक्षयं).

अतः परं दे3 पुस्तके अधिकम्—

65. * वायुश्च गुण संयुक्त आकाशे याति संक्षयम् ।

१६. दे3. ⊙. –a) दे2 सुगुणे (→सगुणे). –b) दे4.10 °धृक्, द1 ग्र2 उ1 °भुक् (→°भृत्). –c) दे2 यथा-, ते1 तदा- (→तथा-); ब1 दे1.8.9 न1 उ1 मुवें. मुए. [आ]काशे, दे4 द1 ग्र2 म1 [आ]काशो, दे10 [आ]काले, म1 (→[आ]काशं). –d) का1 ब1 दे1.2.4.8-10 न1 द1 ग्र2 मुवें. मुए. मुब. °संयुतः (→°संयुतं).

१७. दे3.4. ab ⊙; दे4 द1 ग्र2 म1 उ1. cd ⊙. –b) ब1 दे8-10 तेजसे, ब3 दे2 तेजांसि, दे6 तेजसं, म1 तेजस्के (→तैजसे). –c) का1 दे2.3 वैकारिकाः (→वैकारिके); ब1 दे1.8-10 न1 मुवें. मुए. वैकारिको देवगणैः (न1 °णः).

१८. ब3 दे1.6.8-10 मुवें. मुए. ⊙. –b) ब2.3 भूतादिश्चैव (→भूतादिश्चेति).

महान्तमेभिः सहितं ब्रह्माणमतितेजसम् ।
अव्यक्तं जगतो योनिः संहरेदेकमव्ययम् ॥१९
एवं संहृत्य भूतानि तत्त्वानि च महेश्वरः ।
वियोजयति चान्योन्यं प्रधानं पुरुषं परम् ॥२०
प्रधानपुंसोरजयोरेष संहार ईरितः ।
महेश्वरेच्छाजनितो न स्वयं विद्यते लयः ॥२१
गुणसाम्यं तदव्यक्तं प्रकृतिः परिगीयते ।
प्रधानं जगतो योनिर्मायातत्त्वमचेतनम् ॥२२
कूटस्थश्चिन्मयो ह्यात्मा केवलः पञ्चविंशकः ।
गीयते मुनिभिः साक्षी महानेकः पितामहः ॥२३
एवं संहारकरणी शक्तिर्माहेश्वरी ध्रुवा ।
प्रधानाद्यं विशेषान्तं दहेद् रुद्र इति श्रुतिः ॥२४
योगिनामथ सर्वेषां ज्ञानविन्यस्तचेतसाम् ।
आत्यन्तिकं चैव लयं विदधातीह शंकरः ॥२५
इत्येष भगवान् रुद्रः संहारं कुरुते वशी ।
स्थापिका मोहनीशक्तिर्नारायण इति श्रुतिः ॥२६
हिरण्यगर्भो भगवान् जगत् सदसदात्मकम् ।
सृजेदशेषं प्रकृतेस्तन्मयः पञ्चविंशकः ॥२७
सर्वज्ञाः सर्वगाः शान्ताः स्वात्मन्येव व्यवस्थिताः ।
शक्तयो ब्रह्मविष्ण्वीशा भुक्तिमुक्तिफलप्रदाः ॥२८
सर्वेश्वराः सर्ववन्द्याः शाश्वतानन्तभोगिनः ।
एकमेवाक्षरं तत्त्वं पुंप्रधानेश्वरात्मकम् ॥२९ वे. २.४६.२८

---

१९. –a) दे3.4 द1 ग्र2 सततं (→सहितं). –b) द1 ग्र2 म1 ब्रह्माण्डं (→ब्रह्माणं); ब2 दे1.8-10 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 मुवें. मुए. मुब. अमितौजसं (→अतितेजसं). –c) का1 दे3 अव्यक्तो, ब1 अव्यक्त- (→अव्यक्तं); दे1.4.8.9 ग्र2 च गतो (→जगतो); दे3 योनिं, ग्र2 योऽग्निस् (→योनिः). –d) ब3 दे6 ते1 अव्ययः (→अव्ययं).

२०. –a) दे6 संकृत्य (→संहृत्य); ब1.3 ते1 भूतादि- (→भूतानि). –b) द1 म1 उ1 सत्त्वानि (→तत्त्वानि). –c) का1 ब2.3 दे2.6 न1 द1 ग्र2 म1 नियोजयत्यथान्योन्यं, ब1 नियोजयत्यजोऽन्योन्यं, ते1 नियोजयत्तथायोऽन्याः. –d) दे6 प्रधानं वै परस्परं.

२१. –a) दे3 °पुरुषयोर् (→°पुंसोर्); दे6 ते1 अनयोर् (→अजयोर्). –b) ब2 संसारः (→संहारः); दे4 जीवितः, द1 कारितः, म1 ईश्वरः (→ईरितः). –c) दे4 महेश्वरे वा, ते1 इहेश्वरेच्छा- (→महेश्वरेच्छा-); ग्र2 -जनिते (→-जनितो). –d) दे4 नृपः, द1 उ1 च यः, म1 लयं (→लयः).

२२. दे4. ⊙. –a) दे6 गुणव्यक्तसमापन्नः, ते1 गुणसाम्यतयाव्यक्तं. –b) ते1 प्रकृतिः परमीक्षते. –c) का1 ब1 दे1.8-10 ते1 म1 योनिं (→योनिर्). –d) दे3 सचेतनं, दे10 निचेतनः (→अचेतनम्).

२३. दे4. ⊙. –a) दे1.8.10 कूटश्च, दे2 द1 कूटस्थाश्, न1 तत्रस्थं, म1 कूटस्थं (→कूटस्थस्). –b) का1 दे1.3.8-10 न1 म1 उ1 मुवें. मुए. केवलं (→केवलः). –c) दे10 साक्ष्यैः, उ1 सो हि (→साक्षी). –d) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. एष (→एकः).

२४. दे4. ⊙. –a) का1 ब1-3 दे2 ते1 संसार- (→संहार-); दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. -शक्तिश्च, ग्र2 -कारिणी (→-करिणी); –b) ब3 शुभा, दे3 वृषा (→ध्रुवा). –f) ब1.3 दे1.8-10 न1 ग्र2 उ1 मुवें. मुए. देहे (→दहेद्).

२५. –a) ब1 योनिनां (→योगिनां); दे3 इह (→अथ); द1 संयोगी नाम सर्वेषां, म1 योगी सनाथस्सर्वेषां. –b) दे3 काल- (→ज्ञान-); दे1 -तेजसां (→-चेतसां). –c) उ1 आत्यन्तिकश् (→आत्यन्तिकं); दे3 तु विलयं, दे4 द1 उ1 च प्रलयं, ते1 च विलयं (→चैव लयं).

२६. –b) का1 ब1.3 दे6 शंकरः (→संहारं). –c) ब1 दे3.4 न1 द1 स्थापिता, दे1.8.9 ते1 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. स्वापिका, द1 स्वापिता (→स्थापिका); का1 ब2.3 दे1.3.6.8-10 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. मोहिनी° (→मोहनी°); ग्र2 स्थापितो मोहशक्तीनां.

२७. –b) ब1 जगत्सर्ग-, दे10 निजपद-, म1 महान् सद- (→जगत्सद-). –c) का1 ब1-3 दे2.6 म1 प्रकृति (→प्रकृतेस्). –d) दे3 चिन्मयः (→तन्मयः); म1 °संज्ञितः (→°विंशकः).

२८. दे4. ⊙. –a) दे1 मुवें. मुए. दुर्बलाः (→सर्वज्ञाः); ग्र2 उ1 शुद्धाः (→शान्ताः); ते1 सर्वज्ञः सर्वगः शान्तो. –c) म1 °विष्णवंशा (→°विष्ण्वीशा).

ब2 पुस्तके b, c मध्ये अधिकम्—

66. *शक्तयो ब्रह्मणः शान्ताः स्वात्मन्येव व्यवस्थिताः ।

२९. दे4. ⊙. –a) ब1 सर्ववाक्याः (→सर्ववन्द्याः). –b) ब1-3 दे6 न1 ते1 उ1 शाश्वतानन्द-, म1 शाश्वतानष्ट-

वे.१.४४.२९ अन्याश्च शक्तयो दिव्याः सन्ति तत्र सहस्रशः ।
इज्यन्ते विविधैर्यज्ञैः शक्रादित्यादयोऽमराः ॥३०
एकैकस्य सहस्राणि देहानां वै शतानि च ।
कथ्यन्ते चैव माहात्म्याच्छक्तिरेकैव निर्गुणा ॥३१
तां तां शक्तिं समाधाय स्वयं देवो महेश्वरः ।
करोति देहान् विविधान् ग्रसते चैव लीलया ॥३२
इज्यते सर्वयज्ञेषु ब्राह्मणैर्वेदवादिभिः ।
सर्वकामप्रदो रुद्र इत्येषा वैदिकी श्रुतिः ॥३३
सर्वासामेव शक्तीनां ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ।
प्राधान्येन स्मृता देवाः शक्तयः परमात्मनः ॥३४
आद्यः परस्ताद् भगवान् परमात्मा सनातनः ।
गीयते सर्वशक्त्यात्मा शूलपाणिर्महेश्वरः ॥३५
एनमेके वदन्त्यग्निं नारायणमथापरे ।
इन्द्रमेके परे विश्वान् ब्रह्माणमपरे जगुः ॥३६
ब्रह्मविष्ण्वग्निवरुणाः सर्वे देवास्तथर्षयः ।
एकस्यैवाथ रुद्रस्य भेदास्ते परिकीर्तिताः ॥३७
यं यं भेदं समाश्रित्य यजन्ति परमेश्वरम् ।
तत् तद् रूपं समास्थाय प्रददाति फलं शिवः ॥३८
तस्मादेकतरं भेदं समाश्रित्यापि शाश्वतम् ।
आराधयन्महादेवं याति तत्परमं पदम् ॥३९

(→शाश्वतानन्त-); द1 -योगिनः (→-भोगिनः). –c) का1 ब2 एवमेका-, ब3 एवमेवा-, दे2.3 एकमेका- (→एकमेवा-); ग्र2 उ1 °क्षयं (→°क्षरं). –d) का1 ब1 दे2.6 यत्प्रधानं, ते1 सुप्रधानं, द1 ग्र2 म1 उ1 तत्प्रधाने- (→पुंप्रधाने-); ते1 -श्वरात्मकः (→-स्वरात्मकं); ब2 प्रधानेश्वरकात्मकं.

३०. –a) द1 ग्र2 उ1 विप्राः (→दिव्याः). –b) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. तत्र सन्ति (→सन्ति तत्र). –c) ब3 युज्यन्ते, दे1.10 ग्र2 उ1 मुवें. मुए. इत्येते, दे4 पूज्यन्ते (→इज्यन्ते). –d) दे1.4.8.9 न1 उ1 मुवें. मुए. शक्त्यादित्या°, दे3 शक्रदिव्या° (→शक्रादित्या°); ते1 चक्रादित्यादयो सुराः.

३१. –a) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. एकैकस्याः, द1 ग्र2 म1 एकैकस्यां (→एकैकस्य). –b) दे3 देहानाविश्य तानि च. –c) दे3 कथ्यते चैव माहात्म्यं.

३२. –a) का1 समादाय, ब1 समाभूय, दे3.4 न1 द1 ग्र2 समास्थाय (→समाधाय); ब2 मुब. इमां शक्तिं समादा (मुब. °स्था)य, दे1 मुवें. मुए. तां शक्तिं स्वयमास्थाय, दे8-10 तां स्वशक्तिं समास्थाय, ते1 मायाशक्तिं समास्थाय, म1 शांतां शक्तिं समास्थाय. –c) द1 ग्र2 म1 देवान् (→देहान्); ब1-3 दे1.8-10 न1 ते1 मुवें. मुए. मुब. करोति विविधान् देहान् (ते1 °वान्). –d) दे1.8-10 मुवें. मुए. दृश्यते (→ग्रसते); दे4 लीयते, न1 स्वेच्छया (→लीलया).

३३. –a) दे10 इत्येते (→इज्यते); ग्र2 °यज्ञैस्तु (→°यज्ञेषु). –b) ब1 °वादिषु, दे10 °शक्तिभिः, म1 °पारगैः (→°वादिभिः). –d) दे1 उ1 इत्येषां (→इत्येषा).

३४. दे4. cd. ⊙. –b) म1 ब्रह्मविष्णुशिवात्मकाः. –c) द1 म1 प्रधाना (म1 °न), संस्मृताः देवाः, ग्र2 उ1 प्राधान्यः (उ1 °न्यं) संस्मृता देव्यः (ग्र2 °व). –d) ग्र2 उ1 परमेष्ठिनः (→परमात्मनः).

३५. दे4. ⊙. –a) ब3 दे1.8-10 न1 ते1 द1 म1 मुवें. मुए. मुब. आभ्यः (→आद्यः); का1 पुरस्ताद् (→परस्ताद्). –c) दे1.8.9 मुवें. मुए. मुब. °मायात्मा, दे6 *** (→°शक्त्यात्मा).

३६. –a) का1 एवमेकं, ब2.3 मुए. एकमेके, दे1.8.9 एकमेवं (दे1 °व), दे4 एतस्माकं, दे6.10 एवमेके, द1 उ1 एतमेके (→एनमेके); दे4 न1 वदन्त्यग्निर्, द1 म1 वदन्त्यन्ये (म1 °ग्रचे) (→वदन्त्यग्निं). –c) द1 ग्र2 उ1 इन्द्रमीशं (→इन्द्रमेके); ब1 विद्वान्, ब2.3 विप्राः, दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. प्राणं, दे3 द1 ग्र2 उ1 विष्णुं, म1 विश्वं (→विश्वान्). –d) का1 दे4 मुवें. ब्राह्मणं (→ब्रह्माणं); ब2 ब्रह्माणं परमं जगुः.

३७. –a) दे3 ब्रह्मविष्णवीशशरणाः, दे4 ब्रह्मा विष्णुश्च वरुणः. –b) का1 ब2 दे2 त्वथर्षयः, ब1 दे3 ते1 महर्षयः, द1 सहर्षयः (→तथर्षयः). –c) का1 एकैकस्याथ रुद्रस्य, दे3 एकैकशोऽथ रुद्रस्य. –d) दे4 तेजस्ते (→भेदास्ते).

३८. दे1.8-10. cd ⊙. –a) ब2.3 दे6 यं यं देवं, दे3 नानाभेदं, न1 यद् यद् भेदं, ते1 नानाभेदान् (→यं यं भेदं). –c) ते1 तं तं रूपं (→तत्तद्रूपं). –d) दे3 स ददाति (→प्रददाति).

३९. दे1.3.8-10. ⊙. –a) न1 एकपरं (→एकतरं); न1 स्थानं, + भेदं (→भेदं). –b) न1 समाश्रित्यादि-, द1 ग्र2 समाश्रित्याथ (→समाश्रित्यापि). –c) दे4 न1 द1 ग्र2 उ1 आराधयेत् (→आराधयन्).

किन्तु देवं महादेवं सर्वशक्तिं सनातनम् ।
आराधयेद् वै गिरिशं सगुणं वाऽथ निर्गुणम् ॥४०
मया प्रोक्तो हि भवतां योगः प्रागेव निर्गुणः ।
आरुरुक्षुस्तु सगुणं पूजयेत् परमेश्वरम् ॥४१
पिनाकिनं त्रिनयनं जटिलं कृत्तिवाससम् ।
पद्मासनस्थं रुक्माभं चिन्तयेद् वैदिकी श्रुतिः ॥४२
एष योगः समुद्दिष्टः सबीजो मुनिसत्तमाः ।
तस्मात् सर्वान् परित्यज्य देवान् ब्रह्मपुरोगमान् ।
आराधयेद् विरूपाक्षमादिमध्यान्तसंस्थितम् ॥४३
भक्तियोगसमायुक्तः स्वधर्मनिरतः शुचिः ।
तादृशं रूपमास्थाय समायात्यन्तिकं शिवम् ॥४४
एष योगः समुद्दिष्टः सबीजोत्यन्तभावने ।
यथाविधि प्रकुर्वाणः प्राप्नुयादैश्वरं पदम् ॥४५
अत्राप्यशक्तोऽथ हरं विष्णुं ब्रह्माणमर्चयेत् ।
अथ चेदसमर्थः स्यात् तत्रापि मुनिपुंगवाः ।
ततो वाय्वग्निशक्रादीन् पूजयेद् भक्तिसंयुतः ॥४६
ये चान्ये भावने शुद्धे प्रागुक्ते भवतामिह ।
अथापि कथितो योगो निर्बीजश्च सबीजकः ॥४७
ज्ञानं तदुक्तं निर्बीजं पूर्वं हि भवतां मया ।
विष्णुं रुद्रं विरिञ्चिं च सबीजं भावयेद् बुधः ।
अथवाग्न्यादिकान् देवांस्तत्परः संयतेन्द्रियः ॥४८
पूजयेत् पुरुषं विष्णुं चतुर्मूर्त्तिधरं हरिम् ।
अनादिनिधनं देवं वासुदेवं सनातनम् ॥४९ वें.२.४६.४१

४०. दे1.8-10. ⊙; दे3. ab ⊙. –c) दे3 महादेवं, दे4 हरि देवं, ते1 वै गौरीशं, द1 वै सहर्षं, म1 वाथ ऋषिं, उ1 परं देवं, मुवें. मुए. [इ]ह गिरिशं (→वै गिरिशं). –d) ते1 चापि (→वाथ).

४१. दे1.8-10. ⊙. –ab) ते1 मया प्रोक्तो हि भगवान् योगी योगे च निर्गुणः. –d) द1 ग्र2 उ1 पूजयेत्परमं शिवं.

४२. –b) ब1 कीर्त्ति- (→कृत्ति-). –c) ते1 ब्रह्मासनस्थं (→पद्मासनस्थं); दे4 रुक्माङ्गं (→रुक्माभं); दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. रुक्माभं वा सहस्रार्कात्.

४३. –b) ब2 सजीवो (→सबीजो); दे1.3.4.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. °पुंगवाः (→°सत्तमाः). –d) म1 शक्र° (→ब्रह्म°). –f) का1 ब1 दे2.6 न1 ते1 आदित्यान्तर-(→आदिमध्यान्त-); द1 ग्र2 म1 उ1 -वर्जितं (→-संस्थितं).

४४. मुवें. cd ⊙. –a) दे1.8-10 °समायुक्तं (→°समायुक्तः). –b) दे1.8-10 मुए. स्वकर्म- (→स्वधर्म-). –c) ग्र2 नाद्येशं (→तादृशं). –d) दे4 समासाद्या- (→समायात्य-); का1 ब1.3 दे6 मुब. शिवः, ब2 हरेः, न1 शुभं (→शिवं); दे1.8-10 मुब. आसाद्यात्यन्तिकं शिवं, ग्र2 समासाद्य हरं शिवं.

४५. मुब. ab ⊙. –a) ते1 बीजः (→योगः); दे10 एष योग सबीजोन्यं. –b) ब1 भारतः, दे1.4 मुब. भावनः, दे3 °साधकः, दे8.9 °भावना, ते1 भावगे (→°भावने); का1 सबीजोत्पत्तिभावने, दे10 तत्रावेत्य यथाविधि, द1 ग्र2 म1 उ1 स बीजो ह्येष भावने. –c) द1 ग्र2 विधिं (→°विधि); दे10 प्रकुर्वाणः प्राप्नुयादेव. –d) दे3 प्राप्नुयात्परमं पदं, दे10 ऐश्वरं परमं पदम्.

४६. ब1-3 दे1.3.4.6.8-10 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. पुस्तकेषु अयं श्लोकः ४३ श्लोकस्य b, c मध्ये आगतः. –a) दे3 द1 ग्र2 उ1 अथा- (→अत्रा-); दे3 -प्यशक्तश्च (→ -प्यशक्तोऽथ). –b) दे1.4.8-10 मुवें. मुए. मुब. विश्वं (→विष्णुं).–c) ब2.3 अथ चेन्न, दे1.3.8 अथवेद-(→अथ चेद-). –d) दे3 अत्रापि (→तत्रापि); द1 ग्र2 म1 उ1 द्विज° (→मुनि°). –f) दे3 ततो वाय्वादिकान् देवान्.

४७. –a) ब3 दे1.3.8-10 न1 मुवें. मुए. द्वे (→ये); ब1 ये चान्ते तारणे शुद्धे, दे3 द्वे रूपे तस्य संशुद्धे, दे4 द्वे वास्य भावने शुद्धे. –c) का1 ब1.3 दे3.4.6 न1 ते1 म1 मुब. अत्रापि, ब2 अन्यापि, द1 ग्र2 नाद्यापि, उ1 तत्रापि (→अथापि); म1 योनिर् (→योगो). –d) दे3 तु (→च); दे4 निर्बीजः स च बीजकः, म1 योनिबीजकश्च बीजकः.

४८. –b) द1 दे4 भवता (→भवतां). –c) का1 दे10 उ1 विरञ्चि वा (दे10 च), ब1 विरञ्चं च, ब2.3 दे6 विरिञ्चि वा, दे8.9 विरंचं च, दे4 ते1 द1 ग्र2 म1 विरिञ्चं वा (→विरञ्चिं च). –d) ब1 ते1 सबीजे, द1 ग्र2 सबीजो (→सबीजं); दे1.8-10 सबीजे (दे10 °जो) साधयेद् बुधः, न1 सबीजे भावने बुधः. –e) वेदान् (→देवान्); दे1.3.8-10 न1 द1 ग्र2 उ1 मुवें. मुए. मुब. अथ वाय्वादिकान् देवान्. –f) ग्र2 तत्पदः (→तत्परः); दे6 संजितेन्द्रियः, ते1 पूजयेत्ततः (→संयतेन्द्रियः); दे1.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. तत्परो नियतात्मवान्, दे3 तर्पयेत् संयतेन्द्रियः.

४९. –b) दे1.4.8-10 द1 उ1 मुवें. हरं (→हरिं). –d) म1 जनार्दनं (→सनातनं).

वें.२.४६.५० नारायणं जगद्योनिमाकाशं परमं पदम् ।
तल्लिङ्गधारी नियतं तद्भक्तस्तदपाश्रयः ।
एष एव विधिर्ब्राह्मो भावने चान्तिके मतः ।।५०
इत्येतत् कथितं ज्ञानं भावनासंश्रयं परम् ।
इन्द्रद्युम्नाय मुनये कथितं यन्मया पुरा ।।५१
अव्यक्तात्मकमेवेदं चेतनाचेतनं जगत् ।
तदीश्वरः परं ब्रह्म तस्माद् ब्रह्ममयं जगत् ।।५२

सूत उवाच ।❀

एतावदुक्त्वा भगवान् विरराम जनार्दनः ।
तुष्टुवुर्मुनयो विष्णुं शक्रेण सह माधवम् ।।५३

मुनय ऊचुः ।❀

नमस्ते कूर्मरूपाय विष्णवे परमात्मने ।
नारायणाय विश्वाय वासुदेवाय ते नमः ।।५४
नमो नमस्ते कृष्णाय गोविन्दाय नमो नमः ।
माधवाय नमस्तुभ्यं नमो यज्ञेश्वराय च ।।५५
सहस्रशिरसे तुभ्यं सहस्राक्षाय ते नमः ।
नमः सहस्रहस्ताय सहस्रचरणाय च ।।५६
ॐ नमो ज्ञानरूपाय परमात्मस्वरूपिणे ।
आनन्दाय नमस्तुभ्यं मायातीताय ते नमः ।।५७
नमो गूढशरीराय निर्गुणाय नमोऽस्तु ते ।
पुरुषाय पुराणाय सत्तामात्रस्वरूपिणे ।।५८
नमः सांख्याय योगाय केवलाय नमोऽस्तु ते ।
धर्मज्ञानाधिगम्याय निष्कलाय नमो नमः ।।५९
नमोऽस्तु व्योमतत्त्वाय महायोगेश्वराय च ।

---

५०. –c) का1 दे2 °मानी, दे6 °माली (→°धारी); ब2 दे3 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 नियतस् (→नियतं). –d) का1 मद्भक्तः, दे1.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. यद् युक्तः (दे1 °क्तं) (→तद्भक्तस्); दे1.3.4.8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. तदुपाश्रयः, द1 ग्र2 म1 उ1 तत्परायणः (→तदपाश्रयः). –e) ब1 द1 ग्र2 ब्रह्मो, दे3.4.6 उ1 ब्रह्म-, दे8-10 ब्राह्म-, ते1 ब्रह्मा, म1 बाह्मो (→ब्राह्मो); दे1 मुवें. मुए. एष एव विधिर्वास्व. –f) दे1 मुवें. मुए. मुब. चान्तिमे, दे3 भाति मे, दे4 ते1 चान्तिको, दे8-10 चान्तमे, न1 यान्ति मे (→चान्तिके); द1 ग्र2 म1 उ1 भावने चेति मे मतिः (म1 °तः).

५१. –b) दे4 भगवान् (→भावना-); न1 -संश्रयं मतः, म1 -संश्रयः परं (→-संश्रयं परं); ते1 भावमात्माश्रयं परं.

५२. –a) का1 अव्यक्तमेवमेवेदं, दे4 अव्यक्ताव्यक्तमेवेदं, ते1 अव्यक्तकारणं सर्वं, द1 अव्यक्तं व्यक्तमप्येवं. –b) न1 चेतना चेतनात्मकं. –c) का1 ब2 दे1.8-10 न1 ग्र2 मुवें. मुए. तदीश्वरं (→तदीश्वरः). –d) दे4 ब्रह्मसमं (→ब्रह्ममयं).
अतः परं ब3 पुस्तके अधिकम्—इति कूर्मपुराणे.

❀ दे6 सूत उ.; न1 ते1 ग्र2 सूतः; द1 श्री सूतः.

५३. –a) दे3 एतदुक्त्वा स भगवान्, द1 म1 उ1 इत्येवमुक्त्वा भगवान्. –c) उ1 नित्यं (→विष्णुं). –d) का1 उ1 मुवें. मुए. शुक्रेण (→शक्रेण).

❀ का1. ⊙; ब1-3 दे2.6 मुब. ऋषय ऊचुः; न1 ते1 ऋषयः; ग्र2 म1 उ1 मुनयः.

५४. –a) न1 धर्म° (→कूर्म°).

५५. ते1.ab ⊙. –a) उ1 रुद्राय (→कृष्णाय). –b) ब2 दे4 द1 ग्र2 म1 नमोऽस्तु ते, दे1.8-10 मुए. मुब. च ते नमः (→नमो नमः). –c) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. च ते नित्यं, दे3.4.6 द1 ग्र2 म1 उ1 नमो नित्यं (→नमस्तुभ्यं).

५६. दे4. ⊙. –a) म1 नित्यं (→तुभ्यं). –c) दे2.6 न1 ते1 °पादाय, म1 °देहाय (→°हस्ताय); का1 नमः शतहस्तपादाय. –d) ते1 द1 म1 ते (→च).

५७. दे4. ⊙. –a) दे1 नमो ज्ञानविरूपाय, दे10 नमो ज्ञानाय रूपाय. –b) दे3 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 परमार्थस्वरूपिणे, दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. विष्णवे परमात्मने. –d) दे3 वै (→ते).

५८. दे4. ⊙; दे3 द1 ग्र2 उ1. cd ⊙; दे6.c ⊙. –a) ब2 मुब. म1 °स्वरूपाय (→°शरीराय). –b) उ1 नमो नमः (→नमोऽस्तु ते).

५९. दे4. ⊙; दे3 द1 ग्र2 उ1.ab ⊙. –a) दे1 संख्याय (→सांख्याय); म1 महते (→योगाय). –b) ब3 कैवल्याय (→केवलाय). –c) ब1 दे1.8-10 न1 म1 °ज्ञानाभि°, दे3 ते1 °ज्ञानादि° (→°ज्ञानाधि°); द1 उ1 धर्मज्ञायादि(द1 °भि)गम्याय. –d) दे1.8-10 मुवें. मुए. नमोऽस्तु ते (→नमो नमः).

६०. ब2.3 पुस्तकयोः ६०,६१ संख्याकौ श्लोकौ ५६ श्लोकानन्तरमागतः; दे4.6. ⊙. –a) ब2.3 नमस्ते (→नमोऽस्तु); दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. योग° (→व्योम°). –b) दे3 उ1

परावराणां प्रभवे वेदवेद्याय ते नमः ।।६०
नमो बुद्धाय शुद्धाय नमो युक्ताय हेतवे ।
नमो नमो नमस्तुभ्यं मायिने वेधसे नमः ।।६१
नमोऽस्तु ते वराहाय नारसिंहाय ते नमः ।
वामनाय नमस्तुभ्यं हृषीकेशाय ते नमः ।।६२
नमोऽस्तु कालरुद्राय कालरूपाय ते नमः ।
स्वर्गापवर्गदात्रे च नमोऽप्रतिहतात्मने ।।६३
नमो योगाधिगम्याय योगिने योगदायिने ।
देवानां पतये तुभ्यं देवार्त्तिशमनाय ते ।।६४
भगवंस्त्वत्प्रसादेन सर्वसंसारनाशनम् ।
अस्माभिर्विदितं ज्ञानं यज्ज्ञात्वाऽमृतमश्नुते ।।६५
श्रुतास्तु विविधा धर्मा वंशा मन्वन्तराणि च ।
सर्गश्च प्रतिसर्गश्च ब्रह्माण्डस्यास्य विस्तरः ।।६६
त्वं हि सर्वजगत्साक्षी विश्वो नारायणः परः ।
त्रातुमर्हस्यनन्तात्मंस्त्वमेव शरणं गतिः ।।६७

सूत उवाच ।❀

एतद् वः कथितं विप्रा योगमोक्षप्रदायकम् ।
कौर्मं पुराणमखिलं यज्जगाद गदाधरः ।।६८
अस्मिन् पुराणे लक्ष्म्यास्तु संभवः कथितः पुरा ।
मोहायाशेषभूतानां वासुदेवेन योजनम् ।।६९
प्रजापतीनां सर्गस्तु वर्णधर्माश्च वृत्तयः ।
धर्मार्थकाममोक्षाणां यथावल्लक्षणं शुभम् ।।७०　　वें.२.४६.७०

महायोगी° (→महायोगे°). –c) का$_{1}$ ब$_{1.3}$ दे$_{2.3}$ परापराणां (→परावराणां). –d) ब$_{1}$ °विद्याय (→°वेद्याय).

६१. ब$_{2.3}$ पुस्तकयोरयंश्लोकः ५६ श्लोकानन्तरमागतः; दे$_{6}$. ⊙. –a) ते$_{1}$ नमो शुद्धाय बुद्धाय. –b) का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.4}$ मुक्ताय (→युक्ताय); दे$_{3}$ ते$_{1}$ नमस्ते मुक्तिहेतवे, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ नमः सर्वस्य हेतवे. –d) दे$_{3}$ साक्षिणे (→मायिने); ते$_{1}$ मायिने योगवेधसे. –cd) ब$_{2.3}$ नमो मायाविने तुभ्यं वेधसे च नमो नमः.

६२. –a) का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{1.3.4.10}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ मुवें. मुए. मुब. वाराहाय (→वराहाय). –b) ब$_{1}$ दे$_{3}$ नरसिंहाय (→नारसिंहाय).

६३. दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. ab ⊙. –a) दे$_{3.4}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ नमस्ते (→नमोऽस्तु). –c) दे$_{1.3.4.8-10}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. °दानाय, दे$_{6}$ न$_{1}$ °दाता च, द$_{1}$ ग्र$_{2}$ °सेनाय, म$_{1}$ °द्वारा च (→°दात्रे च). –d) ब$_{3}$ [अ]प्रतिहताय च, दे$_{6}$ [अ]प्रतिहाताय ते (→[अ]प्रतिहतात्मने); दे$_{10}$ प्रतिहंतात्मने नमः.

६४. –d) दे$_{3}$ दवार्त्तिशमनाय च, ग्र$_{2}$ देवशक्तिप्रदाय ते.

६५. –a) ग्र$_{2}$ अभवत् (→भगवन्). –b) ब$_{1}$ सर्वं (→सर्व-); दे$_{4}$ °सागरं (→°नाशनं).

६६. –a) ब$_{3}$ श्रुत्वा तु, दे$_{4}$ श्रुतीस्तु, दे$_{1.8-10}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. श्रुताश्च (→श्रुतास्तु); दे$_{10}$ विविधान् धर्मान् (→विविधा धर्मा). –b) ब$_{1}$ दे$_{2.4}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुब. वंश-, दे$_{10}$ वंशो (→वंशा). –c) दे$_{4}$ मनुसर्गं च, न$_{1}$ प्रतिसर्गं च (→प्रतिसर्गश्च). –d) दे$_{4}$ न$_{1}$ म$_{1}$ विस्तरं (→विस्तरः); दे$_{3}$ ब्रह्माण्डस्यैष विस्तरः, ग्र$_{2}$ ब्रह्माण्डस्य स विस्तरः.

६७. –a) ग्र$_{2}$ तत्त्वं (→त्वं हि). –b) ग्र$_{2}$ तत्त्वं (→विश्वो); न$_{1}$ विश्वो नारायणापरः. –c) दे$_{1.8-10}$ न$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ मुवें. मुए. मुब. °स्यनन्तात्मा (→°स्यनन्तात्मन्). –d) दे$_{1.4.6.8-10}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. त्वामेव शरणं गताः (दे$_{4.6}$ °तः), ते$_{1}$ त्वमेव शरणं च नः.

अतः परं दे$_{3}$ पुस्तके अधिकम्—

इति कूर्मपुराणे सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ।

❀ न$_{1}$ ते$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ सूतः; द$_{1}$ श्रीसूत उवाच; म$_{1}$ श्रीसूतः.

६८. दे$_{6}$. a ⊙. –a) न$_{1}$ विप्र- (→विप्राः). –b) दे$_{1.3.4.8-10}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. भोग° (→योग°); ते$_{1}$ योगं मोक्षप्रदायकं. –d) संजगाद (→यज्जगाद).

६९. –a) दे$_{3}$ भक्त्यास् (→लक्ष्म्यास्); दे$_{4}$ च (→तु). –b) उ$_{1}$ कथितं (→कथितः); उ$_{1}$ पुरः (→पुरा). –c) का$_{1}$ मोहिनीसर्वभूतानां, ब$_{1.3}$ दे$_{6}$ ते$_{1}$ मोहयन् (ब$_{1}$ °येत्) सर्वभूतानां, ब$_{2}$ न$_{1}$ मोहाय सर्वभूतानां, दे$_{2}$ मोहनाय सर्वभूतानां, दे$_{4}$ मोक्षायाशेषभूतानां, दे$_{10}$ मोहायाशेषं तु भूतानां. –d) का$_{1}$ योजता, दे$_{1.8-10}$ मुवें. मुए. मुब. योजितः (→योजनं).

७०. ग्र$_{2}$. d ⊙. –a) दे$_{1.6.8-10}$ मुए. सर्गास् (→सर्गस्); ब$_{1-3}$ दे$_{2.6}$ न$_{1}$ ते$_{1}$ च (→तु). –b) द$_{1}$ म$_{1}$ °धर्मास्तु (→°धर्माश्च); ब$_{1}$ भूतयः, ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ वित्तमाः (→वृत्तयः) ते$_{1}$ वर्णधर्मप्रवृत्तयः. –c) द$_{1}$ धर्मकामार्थमोक्षाणां. –d) उ$_{1}$ गुणं (→शुभं).

वें.२.४६.७० पितामहस्य विष्णोश्च महेशस्य च धीमतः ।
एकत्वं च पृथक्त्वं च विशेषश्चोपवर्णितः ॥७१
भक्तानां लक्षणं प्रोक्तं समाचारश्च शोभनः ।
वर्णाश्रमाणां कथितं यथावदिह लक्षणम् ॥७२
आदिसर्गस्ततः पश्चादण्डावरणसप्तकम् ।
हिरण्यगर्भसर्गश्च कीर्त्तितो मुनिपुंगवाः ॥७३
कालसंख्याप्रकथनं माहात्म्यं चेश्वरस्य च ।
ब्रह्मणः शयनं चाप्सु नामनिर्वचनं तथा ॥७४
वराहवपुषा भूयो भूमेरुद्धरणं पुनः ।
मुख्यादिसर्गकथनं मुनिसर्गस्तथापरः ॥७५
व्याख्यातो रुद्रसर्गश्च ऋषिसर्गश्च तापसः ।
धर्मस्य च प्रजासर्गस्तामसात् पूर्वमेव तु ॥७६
ब्रह्मविष्णुविवादः स्यादन्तर्देहप्रवेशनम् ।
पद्मोद्भवत्वं देवस्य मोहस्तस्य च धीमतः ॥७७
दर्शनं च महेशस्य माहात्म्यं विष्णुनेरितम् ।
दिव्यदृष्टिप्रदानं च ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ॥७८
संस्तवो देवदेवस्य ब्रह्मणा परमेष्ठिना ।
प्रसादो गिरिशस्याथ वरदानं तथैव च ॥७९
संवादो विष्णुना सार्धं शंकरस्य महात्मनः ।
वरदानं तथापूर्वमन्तर्द्धानं पिनाकिनः ॥८०
वधश्च कथितो विप्रा मधुकैटभयोः पुरा ।
अवतारोऽथ देवस्य ब्रह्मणो नाभिपङ्कजात् ॥८१
एकीभावश्च देवस्य विष्णुना कथितस्ततः ।
विमोहो ब्रह्मणश्चाथ संज्ञालाभो हरेस्ततः ॥८२
तपश्चचरणमाख्यातं देवदेवस्य धीमतः ।
प्रादुर्भावो महेशस्य ललाटात् कथितस्ततः ॥८३

---

७१. –b) द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ महादेवस्य (→महेशस्य च). –d) ब$_{1}$ विशेषश्चैव, दे$_{6}$ विशेषाश्चापि, न$_{1}$ विशेषं चोप-, उ$_{1}$ विशेषं चापि (→विशेषश्चोप-); दे$_{6}$ वर्णिताः, उ$_{1}$ वर्णितं (→-वर्णितः).

७२. –a) ते$_{1}$ चैव (→प्रोक्तं). –b) दे$_{3}$ साधनं, न$_{1}$ शोभनं (→शोभनः); दे$_{1.8\text{-}10}$ मुवें. मुए. समाचारश्च भोजनं, ते$_{1}$ सदाचारश्च शोभनः, द$_{1}$ उ$_{1}$ समाचाराश्च शोभनाः, ग्र$_{2}$ समाराधनशोभनः, मुवें. समाचारः सुशोभनः. –c) दे$_{3}$ सर्वा° (→वर्णा°).

७३. –a) का$_{1}$ उ$_{1}$ °सर्गं (→°सर्गः); ब$_{3}$ दे$_{2.6}$ आदित्यसर्गतः पश्चात्, दे$_{4}$ आदिसर्गस्तु यः पश्चात्, ते$_{1}$ आदित्यसर्गः तत्पश्चात्. –d) उ$_{1}$ कीर्तंते (→कीर्त्तितो).

७४. ब$_{1}$. ७४a-७५d ⊙; दे$_{1.3.4.8\text{-}10}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$. cd ⊙. –a) द$_{1}$ °संज्ञा° (→°संख्या°); ग्र$_{2}$ °प्रकथितं (→°प्रकथनं). –b) का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{2}$ न$_{1}$ उ$_{1}$ तु (→च).

७५. ब$_{1}$. ⊙ (द्र. ७४ पा. वि.); दे$_{1.3.4.8\text{-}10}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$. ⊙. –a) मुवें. मुए. मुब. °वपुषो (→°वपुषा). –c) ते$_{1}$ मुख्यानां (→मुख्यादि-).

७६. दे$_{1.3.4.8\text{-}10}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$. ⊙. –a) ब$_{1}$ **तो, न$_{1}$ व्याख्याने (→व्याख्यातो). –b) का$_{1}$ दे$_{2}$ मुनि-, ब$_{2}$ सर्षि- (→ऋषि-); न$_{1}$ तामसः (→तापसः). –d) न$_{1}$ तामसः पूर्वमेव तु.

७७. –a) ब$_{1}$ °विवादं (→°विवादः); दे$_{4}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ च (→स्यात्); ब्रह्मविष्ण्वादिदेवानां. –b) द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ अन्तर्दैवप्रवेशनं. –c) दे$_{4}$ पद्मोद्भवन्तं, ग्र$_{2}$ यद्भवत्वं च, उ$_{1}$ पद्मोद्भवं च (→पद्मोद्भवत्वं). –d) दे$_{3}$ मोहस्तस्यैव, दे$_{4}$ मोक्षस्तस्यैव, ग्र$_{2}$ उ$_{1}$ महत्तस्य च (→मोहस्तस्य च).

७८. दे$_{4}$. cd ⊙. –a) म$_{1}$ तु (→च). –b) दे$_{6}$ चैव (→विष्णु-). –d) दे$_{6}$ परमेष्ठिनं, मुवें. मुए. परमेष्ठिना (→परमेष्ठिनः).

७९. दे$_{4}$. ⊙; दे$_{10}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$. ab ⊙; दे$_{6}$. b ⊙. –b) का$_{1}$ ब$_{1\text{-}3}$ दे$_{2.6}$ ते$_{1}$ संभवो (→संस्तवो). –b) दे$_{1.8.9}$ ते$_{1}$ ब्रह्मणः परमेष्ठिनः. –d) का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.6}$ वरदानं ततः (दे$_{2}$ °मः)परं, ब$_{1}$ वरदानं स्वयम्भुवे, ते$_{1}$ वरदानं तपः परम्.

८०. दे$_{4}$. ab ⊙. –a) का$_{1}$ ब$_{2.3}$ दे$_{2.6}$ विवादो, ते$_{1}$ वरदो (→संवादो).

८१. –b) का$_{1}$ ब$_{1.3}$ दे$_{2.6}$ न$_{1}$ परं, ब$_{2}$ ततः, दे$_{3}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ तथा (→पुरा). –c) दे$_{4}$ अवतारश्च देवश्च.

८२. दे$_{1.4.8\text{-}10}$ ते$_{1}$ द$_{1}$ ग्र$_{2}$ उ$_{1}$. cd ⊙. –a) दे$_{1.3.4.6.8\text{-}10}$ ग्र$_{2}$ म$_{1}$ उ$_{1}$ मुवें. मुए. मुब. देवेन, ग्र$_{2}$ देवानां (→देवस्य). –b) दे$_{1.8\text{-}10}$ मुवें. मुए. मुब. ब्रह्मणा, द$_{1}$ म$_{1}$ विनाशः, ग्र$_{2}$ वि** (→विष्णुना); दे$_{1.8\text{-}10}$ मुवें. मुए. मुब. पुरा (→ततः). –d) मुवें. मुए. संज्ञालाभो हरेस्ततः.

८३. दे$_{1.4.8\text{-}10}$ ते$_{1}$. ⊙. –d) दे$_{3}$ ललाटे (→ललाटात्); द$_{1}$ उ$_{1}$ हि वः, ग्र$_{2}$ शिवः (→ततः).

रुद्राणां कथिता सृष्टिर्ब्रह्मणः प्रतिषेधनम् ।
भूतिश्च देवदेवस्य वरदानोपदेशकौ ।।८४
अन्तर्द्धानं च रुद्रस्य तपश्चर्याण्डजस्य च ।
दर्शनं देवदेवस्य नरनारीशरीरता ।।८५
देव्या विभागकथनं देवदेवात् पिनाकिनः ।
देव्यास्तु पश्चात् कथितं दक्षपुत्रीत्वमेव च ।।८६
हिमवद्दुहितृत्वं च देव्या माहात्म्यमेव च ।
दर्शनं दिव्यरूपस्य वैश्वरूपस्य दर्शनम् ।।८७
नाम्नां सहस्रं कथितं पित्रा हिमवता स्वयम् ।
उपदेशो महादेव्या वरदानं तथैव च ।।८८
भृग्वादीनां प्रजासर्गो राज्ञां वंशस्य विस्तरः ।
प्राचेतसत्वं दक्षस्य दक्षयज्ञविमर्दनम् ।।८९
दधीचस्य च दक्षस्य विवादः कथितस्तदा ।
ततश्च शापः कथितो मुनीनां मुनिपुंगवाः ।।९०
रुद्रागतिः प्रसादश्च अन्तर्द्धानं पिनाकिनः ।
पितामहस्योपदेशः कीर्त्यते रक्षणाय तु ।।९१
दक्षस्य च प्रजासर्गः कश्यपस्य महात्मनः ।
हिरण्यकशिपोर्नाशो हिरण्याक्षवधस्तथा ।।९२
ततश्च शापः कथितो देवदारुवनौकसाम् ।
निग्रहश्चान्धकस्याथ गाणपत्यमनुत्तमम् ।।९३
प्रह्लादनिग्रहश्चाथ बलेः संयमनं ततः ।
बाणस्य निग्रहश्चाथ प्रसादस्तस्य शूलिनः ।।९४ वे.२.४६.६४

८४. ते1. ⊙. -b) दे4 प्रतिषेचनं, दे6 प्रतिषेधनः (→प्रतिषेधनं). -c) का1 ब2.3 दे2.6 मुवें. ततश्च, ब1 दे3.4 न1 उ1 स्तुतिश्च, द1 उ1 स्मृतिश्च, म1 स्तुतिभिर् (→भूतिश्च). -d) का1 ब2.3 दे2.6 °पदेशनं, ब1 दे4 °पदेशकं (दे4 °के); दे3 °पसेवकौ (→°पदेशकौ).

८५. ते1. ⊙. -a) ब2 अन्तर्द्धानस्य (→अन्तर्द्धानं च); दे1.6.8-10 उ1 मुवें. मुए. मुब. देवस्य (→रुद्रस्य). -b) ब1-3 दे6 न1 तु (→च); का1 ग्र2 उ1 तपश्चर्यामजस्य तु (का1 च), दे3 तपश्चर्या ह्यजस्य च, दे4 तपश्चर्यात्मिकस्य च, द1 म1 तपश्चर्यात्मिकस्य तु. -d) ब2 उ1 °शरीरतः, दे3 °शरीरिणः, न1 °शरीरिणां, ग्र2 °शरीरिता (→°शरीरता).

८६. -a) ते1 दिव्यं (→देव्या); द1 ग्र2 म1 उ1 विवाह° (→विभाग°); ब2 विभागकथनं देव्याः, दे10 देव्यादिभागकथनं. -c) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. च (→तु). -d) दे8-10 °पुत्रित्वं (→°पुत्रीत्वं).

८७. न1 द1. ab ⊙. -b) दे1.4.8-10 मुवें. मुए. °याथात्म्य- (→°माहात्म्य-). -c) दे3.10 ते1 देव- (→दिव्य-). -d) दे1.8-10 मुवें. मुए. विश्वरूपाक्षदर्शनं, दे3 म1 विश्वरूपप्रदर्शनं, दे4 ग्र2 वैश्वरूप्यप्रदर्शनं, न1 वैश्वरूपाक्षदर्शनं, मुब. विश्वरूपस्य दर्शनं.

८८. -a) ब1 स्नात्वा (→नाम्नां); दे6 नाम्ना सहस्रस्य कथितं, उ1 नाम्नां सहस्रकथनं. -b) ब2 पुत्र्या (→पित्रा).

८९. -b) ब1 दे3 राज-, दे2.10 न1 राज्ञा (→राज्ञां); दे4 विश्वस्य (→वंशस्य); ब2 विस्तरं (→विस्तरः). -d) न1 ते1 °विनाशनं (→°विमर्दनं).

९०. दे3. ⊙; उ1. a ⊙. -a) का1 दे2 मरीचस्य (→दधीचस्य); न1 तु (→च); दे1.8.9 न1 मुवें. मुए. मुब. यज्ञस्य (→दक्षस्य). -b) का1 ब1-3 दे2.6 न1 ते1 तथा, दे4 तव, द1 ग्र2 तु वः, म1 ततः (→तदा). -c) ब2 शापः, + नाशः, न1 भावः, म1 वंशः (→शापः); द1 ग्र2 उ1 ततश्च वंशचरितं (उ1 °ता). -d) द1 ग्र2 उ1 कथितो (उ1 °ता) (→मुनीनां); ते1 मुनीनां भावितात्मनां.

९१. दे3.4. ⊙. -a) न1 स्यात् (→च); का1 रुद्राग्रया (भि) प्रसादं तु, ब1-3 द1 ग्र2 उ1 रुद्रागतिप्रसादः स्यात्, दे2 रुद्राग्रभिप्रसादः स्यात्, दे10 रुद्रागतिप्रसादश्च, म1 रुद्रायतिः प्रसादोऽस्य. -b) म1 ह्यन्तर्धानं (→अन्तर्द्धानं). -c) दे1.8-10 न1 ते1 म1 मुवें. मुए. मुब. पितामहोपदेशः स्यात्(ते1 म1 °श्च). -d) ते1 म1 कीर्त्तितो (→कीर्त्यते); दे1.8.9 मुवें. मुए. वैरणाय (→रक्षणाय); ब2 द1 च (→तु).

९२. दे3. ab ⊙. -a) ब3 दे4.6 तु (→च); द1 ग्र2 °सर्गं (→°सर्गः). -b)द1 ग्र2 म1 उ1 काश्यपस्य (→कश्यपस्य). -c) दे6 हिरण्यं (→हिरण्य-); का1 दे4 °कश्यपोर् (→°कशिपोर्); दे4 न्यासो (→नाशो). -d) दे6 हिरण्याक्षं (→हिरण्याक्ष-).

९३. ते1. d ⊙. -a) दे10 ततस्य (→ततश्च); न1 भावः (→शापः).

९४. का1 ब1.3 दे2 न1 ते1. cd. ⊙ -a) उ1 °निग्रहं (→°निग्रहस्). -b) ब1 वालः, ब2 बाण-, ब3 दे6 बने (→बलेः); दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. त्वथ, दे3 द1 ग्र2 म1 उ1 तथा (→ततः). -c) दे3 वाराणस्या निग्रहश्च, ग्र2 बाणस्य निग्रहश्चाधः. -d) ग्र2 द1 प्रसादश्चैव शूलिनः.

वें. २.४६.६४ ऋषीणां वंशविस्तारो राज्ञां वंशाः प्रकीर्त्तिताः ।
वसुदेवात् ततो विष्णोरुत्पत्तिः स्वेच्छया हरेः ॥९५
दर्शनं चोपमन्योर्वै तपश्चरणमेव च ।
वरलाभो महादेवं दृष्ट्वा साम्बं त्रिलोचनम् ॥९६
कैलासगमनं चाथ निवासस्तत्र शार्ङ्गिणः ।
ततश्च कथ्यते भीतिर्द्वारवत्या निवासिनाम् ॥९७
रक्षणं गरुडेनाथ जित्वा शत्रून् महाबलान् ।
नारदागमनं चैव यात्रा चैव गरुत्मतः ॥९८
ततश्च कृष्णागमनं मुनीनामागतिस्ततः ।
नैत्यकं वासुदेवस्य शिवलिङ्गार्चनं तथा ॥९९
मार्कण्डेयस्य च मुनेः प्रश्नः प्रोक्तस्ततः परम् ।
लिङ्गार्चननिमित्तं च लिङ्गस्यापि सलिङ्गिनः ॥१००
याथात्म्यकथनं चाथ लिङ्गाविर्भाव एव च ।
ब्रह्मविष्णोस्तथा मध्ये कीर्त्तितो मुनिपुंगवाः ॥१०१
मोहस्तयोस्तु कथितो गमनं चोर्ध्वतोऽप्यधः ।
संस्तवो देवदेवस्य प्रसादः परमेष्ठिनः ॥१०२
अन्तर्धानं च लिङ्गस्य साम्बोत्पत्तिस्ततः परम् ।
कीर्त्तिता चानिरुद्धस्य समुत्पत्तिर्द्विजोत्तमाः ॥१०३
कृष्णस्य गमने बुद्धिर्ऋषीणामागतिस्तथा ।
अनुशासितं च कृष्णेन वरदानं महात्मनः ॥१०४
गमनं चैव कृष्णस्य पार्थस्यापि च दर्शनम् ।
कृष्णद्वैपायनस्योक्ता युगधर्माः सनातनाः ॥१०५

---

९५. –b) दे4 द1 ग्र2 म1 राज-, दे6 न1 राज्ञा (→राज्ञां); दे2.6.10 ग्र2 वंशः (→वंशाः); ते1 राज्ञां वंशस्तथैव च. –c) ब1.2 दे1.4.8.10 न1 द1 उ1 वासुदेवात् (→वसुदेवात्); दे3 यतो (→ततो).

९६. –a) ते1 च (→वै). –c) द1 ग्र2 म1 महादेवात् (→महादेवं). –d) ब1 दे6 शाम्बं, द1 ग्र2 म1 उ1 श (ग्र2 स) वँ (→साम्बं); दे1.8.9 त्रिलोचनः (→त्रिलोचनं).

९७. –a) द1 ग्र2 म1 चापि (→चाथ). –b) दे1.4 ग्र2 मुवें. मुए. तस्य (→तत्र); द1 निवासस्य च धीमतः, उ1 निवासश्चापि धीमतः. –c) ब3 दे3 तपश् (→ततश्); द1 ग्र2 म1 उ1 कथिता (→कथ्यते); दे10 नीतिर्, द1 भूतिर् (→भीतिर्). –d) का1 ब2.3 दे1.4.6 न1 द1 म1 मुवें. मुए. मुब. द्वारवत्यां (→द्वारवत्या).

९८. –a) दे3 ततश्च (→रक्षणं); दे4 गरुडेनाहि, ते1 गरुडेनाभि- (→गरुडेनाथ). –b) का1 ब1-3 दे2 द1 ग्र2 म1 उ1 महात्मना, दे3 रणाजिरे, ते1 महात्मनः (→महाबलान्).

९९. –a) म1 कृष्ण- (→कृष्णा-). –b) दे1.8.9 मुवें. मुए. आश्रमस्, दे10 न1 आगमस् (→आगतिस्); द1 ग्र2 उ1 तथा (→ततः); का1 मुनीनां संगतिस्ततः. –c) ब2.3 उ1 मुब. नैत्यिकं, दे3 नैष्ठिक्यं, दे4 नैमित्यकं (→नैत्यकं).

१००. –a) द1 तु (→च). –b) ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 प्रश्नाः प्रोक्ताः (→प्रश्नः प्रोक्तः); न1 परः, द1 ग्र2 म1 पुरा (→परं). –c) दे1 ते1 लिङ्गार्चनं (→लिङ्गार्चन-). –d) का1 ब1-3 दे2.3.4 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 च (→स-); न1 अलिङ्गस्यापि सलिङ्गिनः.

१०१. उ1. ⊙; दे4 द1 ग्र2 म1. cd ⊙. –a) का1 ब3 दे2 या(का1 य)थार्थ्यं(ब3 °र्थं), ब2 दे3 न1 माहात्म्यं, दे10 यथात्म-, ते1 पार्थस्य (→याथात्म्य-); का1 ब2.3 दे2.4 °कथितं (→°कथनं); दे3 चैव, द1 ग्र2 म1 चापि (→चाथ). –b) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. लिङ्गाद्वै भीतिरेव च, द1 ग्र2 लिङ्गाविर्भावमेव च. –c) ब2 दे8. ते1 विष्ण्वोस्, दे7 विष्णुस् (→विष्णोस्) –d) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. कीर्त्तिताः (→कीर्त्तितो).

१०२. उ1. ⊙;ब1. bcd ⊙. –a)दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. वै, दे3 हि, द1 ग्र2 म1 च (→तु). –b) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. चोर्ध्वतो ह्यधः (दे10 °तः) (→चोर्ध्वतोऽप्यधः); दे3 गमनं पर्वतस्य च. –c) ते1 संभवो (→संस्तवो).

१०३. ब1. ⊙; दे4. cd ⊙. –b) दे3 न1 साम्बोत्पत्तिस्तथैव च. –c) का1 ब2.3 दे2.6 न1 ते1 द1 ग्र2 उ1 कीर्त्यते (→कीर्त्तिता); दे1.6 द1 उ1 वानि° (→चानि°).

१०४. दे4. ⊙; ब1. abc ⊙; ग्र2. cd ⊙. –a) द1 ग्र2 म1 उ1 सिद्धिर् (→बुद्धिर्). –b) ब2 द1 म1 आगमस्, न1 आगतस्, ग्र2 उ1 विपदस् (→आगतिस्); का1 ब2.3 दे2.3.6 न1 ते1 द1 म1 उ1 ततः (→तथा). –c) दे1.8-10 न1 ते1 द1 मुवें. मुए. मुब. अनुशासनं (→अनुशासितं); का1 कृष्णस्य (→कृष्णेन); दे3 उपासनं तु कृष्णेन. –d) का1 ब1-3 न1 ते1 द1 म1 उ1 महात्मनां (→महात्मनः).

१०५. –a) ते1 म1 चापि, द1 ग्र2 उ1 चाथ (→चैव). –b) ब1 पार्थिवस्याप्यदर्शिनं, दे1.4.8-10 न1 मुवें. मुए. मुब. पार्थस्याप्यथ दर्शनं, दे3 पुण्यमहात्म्यदर्शनं, द1 ग्र2 म1 पार्थस्यापि

अनुग्रहोऽथ पार्थस्य वाराणसीगतिस्ततः ।
पाराशर्यस्य च मुनेर्व्यासस्याद्भुतकर्मणः ॥१०६
वाराणस्याश्च माहात्म्यं तीर्थानां चैव वर्णनम् ।
तीर्थयात्रा च व्यासस्य देव्याश्चैवाथ दर्शनम् ।
उद्वासनं च कथितं वरदानं तथैव च ॥१०७
प्रयागस्य च माहात्म्यं क्षेत्राणामथ कीर्त्तनम् ।
फलं च विपुलं विप्रा मार्कण्डेयस्य निर्गमः ॥१०८
भुवनानां स्वरूपं च ज्योतिषां च निवेशनम् ।
कीर्त्यन्ते चैव वर्षाणि नदीनां चैव निर्णयः ॥१०९
पर्वतानां च कथनं स्थानानि च दिवौकसाम् ।
द्वीपानां प्रविभागश्च श्वेतद्वीपोपवर्णनम् ॥११०
शयनं केशवस्याथ माहात्म्यं च महात्मनः ।
मन्वन्तराणां कथनं विष्णोर्माहात्म्यमेव च ॥१११
वेदशाखाप्रणयनं व्यासानां कथनं ततः ।
अवेदस्य च वेदानां कथनं मुनिपुंगवाः ॥११२
योगेश्वराणां च कथा शिष्याणां चाथ कीर्त्तनम् ।
गीताश्च विविधा गुह्या ईश्वरस्याथ कीर्त्तिताः ॥११३
वर्णाश्रमाणामाचाराः प्रायश्चित्तविधिस्ततः ।
कपालित्वं च रुद्रस्य भिक्षाचरणमेव च ।११४
पतिव्रतायाश्चाख्यानं तीर्थानां च विनिर्णयः ।
तथा मङ्कणकस्याथ निग्रहः कीर्त्यते द्विजाः ॥११५ वें२.४६.११५

(द1 °थ) प्रदर्शनं. –c) ब1 दे1.4.8-10 द1 ग्र2 उ1 मुवें. मुए. द्वैपायनस्योक्तं, म1 द्वैपायनेनोक्तो (→द्वैपायनस्योक्ता). –d) ब1 दे2.4 न1 म1 सनातनः (→सनातनाः).

१०६. दे6. ab ⊙. –a) म1 अनुग्रहश्च (→अनुग्रहोऽथ); दे3 पार्वत्या (→पार्थस्य). –b) ब2.3 दे1.4.8-10 ते1 द1 ग्र2 म1 मुवें. मुए. मुब. वाराणस्यां (ब3 ते1 म1 °स्याः) (→वाराणसी-); द1 ग्र2 म1 उ1 तथा (→ततः).

ग्र2 म1 उ1 पुस्तकेषु b, c मध्ये—

* ब्रह्मविष्ण्वोस्तथा मध्ये कीर्त्तितं मुनिपुंगवाः (= १०१cd)

१०७. दे6. a ⊙. –a) दे3.4 म1 [अ]थ, ते1 तु (→च); दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. व्यासस्य तीर्थयात्रा च. –d) दे4 देवाश् (→देव्याश्); दे3 वर्णनं (→दर्शनं); दे1 देव्याश्चैवाप्यदर्शनं, ते1 देव्याश्चैव च दर्शनं, द1 ग्र2 उ1 देव्याश्च व्यासदर्शनं. –e) दे4 उद्वाहनं, न1 उत्पावनं (→उद्वासनं).

१०८. ते1. cd ⊙. –b) ब2.3 क्षेत्राणां मुनिपुङ्गवाः. –c) का1 ब2.3 फलं मु-, दे2 फलंस्तु (→फलं च); ब2 फलं स्वर्गफलं विप्रा. –d) द1 ग्र2 निर्गमं (→निर्गमः).

१०९. न1. ⊙. –b) ब1 वा (→च); ग्र2 विवेचनं, म1 निवेदनं, उ1 विवेशनं (→निवेशनं). –c) ब1.3 दे2.6 ते1 कीर्त्यते चैव, दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. कीर्त्तितश्चापि (→कीर्त्यन्ते चैव); ब2 दे1.3.4.8-10 ते1 मुवें. मुए. मुब. वर्षाणां (→वर्षाणि). –d) दे10 जनानां, द1 दिनानां (→नदीनां).

११०. का1. cd ⊙. –a) ब2 दे3 ते1 ग्र2 कथितं (→कथनं). –b) ते1 स्थितिश्चैव दिवौकसां. –c) द1 च (→प्र-). –c) दे1.8-10 ग्र2 उ1 प्रवि(दे10 °ति)भागं (→प्रविभागश्). –d) ब1-3 दे3 ते1 श्वेतद्वीपस्य (→श्वेतद्वीपोप-).

१११. का1. ⊙. –a) ते1 गमनं (→शयनं); म1 वासुदेवस्य (→केशवस्याथ). –b) द1 उ1 महात्मनां (→महात्मनः). –c) दे6 महासुराणां (→मन्वन्तराणां); दे3 कथितं (→कथनं). –d) दे3 विष्णोर्माहात्म्यमुत्तमं.

अतः परं दे2 अधिकम्

*अवेदस्य च वेदानां कथितं मुनिपुङ्गवाः ।(= ११२ cd)

११२. दे2.4 द1 ग्र2 म1 उ1. cd ⊙; दे6. d ⊙; का1 ब1-3 दे6 न1 ते1 पूर्वार्धस्थाने उत्तरार्धं, उत्तरार्धस्थाने पूर्वार्द्धमिति विलोमरूपेण पठितोऽयं श्लोकः. –a) का1 शास्त्र- (→शाखा-). –c) दे1.3.8-10 मुवें. मुए. मुब. वेदस्य (→वेदानां). का1 ब1-3 दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. कथितं (→कथनं).

११३. –a) का1 ब1-3 दे6 ते1 च तथा, म1 कथनं (→च कथा). –b) दे1 चापि, दे3 न1 द1 ग्र2 उ1 चैव, दे6 चात्र (→चाथ); ब1 दे4 कीर्त्तितं (→कीर्त्तनं). –c) का1 ब1-3 न1 ते1 पुण्याः, दे4 द1 ग्र2 म1 उ1 सूक्ताः (→गुह्या). –d) दे3 ईश्वरस्यानु- (→ईश्वरस्याथ); ब2 कीर्त्तनं (→कीर्त्तिताः); ब1 ईश्वरस्य ते कीर्त्तिताः, द1 ग्र2 म1 उ1 ईश्वरस्य प्रकीर्त्तिताः.

११४. –a) ब1 दे3.6 न1 द1 उ1 °चारः (→°चाराः). –b) दे3 उ1 तथा (→ततः). –c) ब1.3 न1 ग्र2 का(ब1 ग्र2 क) पिलत्वं च, दे3 कापालिकत्वं, दे6 कापालित्वं च (→कपालित्वं च). –d) दे2 °करणं (→°चरणं).

११५. –a) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. पतिव्रतानामाख्यानं. –b) न1 °निश्चयः (→°निर्णयः); दे3 ग्र2 तीर्थानां चव निर्णयः. –d) ब1 दे1.3.8-10 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. कीर्त्तितो (→कीर्त्यते); द1 ग्र2 उ1 बुधाः (→द्विजाः).

वें२.४६.११६ वधश्च कथितो विप्राः कालस्य च समासतः ।
देवदारुवने शंभोः प्रवेशो माधवस्य च ॥११६
दर्शनं षट्कुलीयानां देवदेवस्य धीमतः ।
वरदानं च देवस्य नन्दिने तु प्रकीर्त्तितम् ॥११७
नैमित्तिकस्तु कथितः प्रतिसर्गस्ततः परम् ।
प्राकृतः प्रलयश्चोर्द्ध्वं सबीजो योग एव च ॥११८
एवं ज्ञात्वा पुराणस्य संक्षेपं कीर्त्तयेत् तु यः ।
सर्वपापविनिर्मुक्तो ब्रह्मलोके महीयते ॥११९
एवमुक्त्वा श्रियं देवीमादाय पुरुषोत्तमः ।
संत्यज्य कूर्मसंस्थानं स्वस्थानं च जगाम ह ॥१२०
देवाश्च सर्वे मुनयः स्वानि स्थानानि भेजिरे ।
प्रणम्य पुरुषं विष्णुं गृहीत्वा ह्यमृतं द्विजाः ॥१२१
एतत् पुराणं परमं भाषितं कूर्मरूपिणा ।
साक्षाद् देवादिदेवेन विष्णुना विश्वयोनिना ॥१२२
यः पठेत् सततं मर्त्यो नियमेन समाहितः ।
सर्वपापविनिर्मुक्तो ब्रह्मलोके महीयते ॥१२३
लिखित्वा चैव यो दद्याद् वैशाखे मासि सुव्रतः ।
विप्राय वेदविदुषे तस्य पुण्यं निबोधत ॥१२४
सर्वपापविनिर्मुक्तः सर्वैश्वर्यसमन्वितः ।
भुक्त्वा च विपुलान्स्वर्गे भोगान्दिव्यान्सुशोभनान् ॥१२५
ततः स्वर्गात् परिभ्रष्टो विप्राणां जायते कुले ।
पूर्वसंस्कारमाहात्म्याद् ब्रह्मविद्यामवाप्नुयात् ॥१२६
पठित्वाध्यायमेवैकं सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
योऽर्थं विचारयेत् सम्यक् स प्राप्नोति परं पदम् ॥१२७
अध्येतव्यमिदं नित्यं विप्रैः पर्वणि पर्वणि ।
श्रोतव्यं च द्विजश्रेष्ठा महापातकनाशनम् ॥१२८

---

११६. –a) दे9 वृधश्च, द1 विधश्च (→वधश्च). –d) दे1.9 म1 प्रवेशे (→प्रवेशो).

११७. –a) द1 ग्र2 दर्शनात् (→दर्शनं); ब1 षट्कुलादीनां (→षट्कुलीयानां). –d) ब1 ते1 नन्दिनस्तु, दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. नन्दने तु (→नन्दिने तु).

११८. –a) ब2 दे1.8.9 ते1 मुवें. मुए. च (→तु). –b) दे6 प्रतिसर्गं (→प्रतिसर्गस्). –c) दे3 चाथ, दे4 द1 ग्र2 म1 उ1 चोक्तः, ते1 चैव (→चोर्द्ध्वं). –d) का1 सवीर्यो, +सबीजो (→सबीजो).

११९. –a) म1 पुराणानां (→पुराणस्य). –b) दे4 तु सः, ग्र2 उ1 ततः (→तु यः).

१२०. –c) ब1 संपूज्य (→संत्यज्य); दे6 कूर्मः (→कूर्म-); दे4 द1 ग्र2 म1 °रूपं स्वं (→°संस्थानं). –d) ब1 संस्थानं च, दे3 भगवांश्च, दे10 संस्थानं प्र-, न1 द1 स्वस्थानं प्र- (→स्वस्थानं च); म1 च (→ह) दे1.8.9 मुवें. मुए. प्रजगाम हरस्तदा, दे4 स्थानं चैव जगाम ह.

१२१. –a) दे3 देवाश्च मुनयः सर्वे. –c) म1 कृष्णं (→विष्णुं). –d) का1 ब1-3 दे2.6 गृहीत्वा (ब1 °त)स्या- (→गृहीत्वा ह्य-); द1 पुनः, म1 सुराः (→द्विजाः).

१२२. –a) दे1.8-10 मुवें. मुए. सकलं, दे3 कथितं (→परमं). –b) दे3 परमं (→भाषितं). –c) ब1.2 देवाति°, ब3 दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. देवाधि° (→देवादि°). –d) उ1 हरिणा (→विष्णुना); दे4 द1 ग्र2 म1 उ1 देव° (→विश्व°).

१२३. –a) दे1.3.8-10 मुवें. मुए. विप्रा, मुब. भक्त्या (→मर्त्यो). –b) दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. समासतः (→समाहितः).

१२४. –a) ग्र2 चापि, उ1 वापि (→चैव). –b) न1 द1 ग्र2 म1 उ1 सुव्रताः (→सुव्रतः); दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. वैशाखे कार्त्तिकेऽपि वा. –d) ब1 निशामय (→निबोधत).

१२५. –b) ब1 °समाहितः (→°समन्वितः). –c) का1 भुक्त्वा सु, ब1 भुक्त्वाथ, दे1-4.8.10 न1 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुब. तु (→च); दे6 सकलान् (→विपुलान्); ब1 दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. मर्त्यो, ब2 स्वर्गा-, दे3 स्वर्ग-, दे4 ते1 द1 ग्र2 म1 उ1 भोगान् (→स्वर्गे). –d) दे3 तु (→सु); दे4द1ग्र2 म1 उ1 स्वर्गलोके सु (द1 °षु)शोभनान्, दे6 दिव्यान् भोगान् सुशोभनान्, ते1 स्वर्गे दिव्यान् सुशोभनान्, ग्र2 सर्वलोके सुशोभनान्.

१२६. –c) ब2 पूर्वं वेदेषु निष्णातो.

१२७. न1. ⊙. –a) दे6 पठेद्वा (→पठित्वा); ब2 एकं वै, दे3 एकैकं (→एवैकं). –b) ब1 दे10 विमुच्यते (→प्रमुच्यते). –c) ते1 यश्च संवासयेत् सम्यक्. –d) द1 समाप्नोति, म1 संप्राप्नोति (→स प्राप्नोति); ब3 दे1.3.8 ते1 मुवें. मुए. मुब. प्राप्नोति परमं पदम्.

१२८. न1. ⊙. –a) ब3 दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. पुण्यं (→नित्यं); दे6 अध्येतव्या त्रयी नित्यं.

एकतस्तु पुराणानि सेतिहासानि कृत्स्नशः ।
एकत्र चेदं परममेतदेवातिरिच्यते ।।१२९
धर्मनैपुण्यकामानां ज्ञाननैपुण्यकामिनाम् ।
इदं पुराणं मुक्त्वैकं नास्त्यन्यत् साधनं परम् ।।१३०
यथावदत्र भगवान् देवो नारायणो हरिः ।
कथ्यते हि यथा विष्णुर्न तथाऽन्येषु सुव्रताः ।।१३१
ब्राह्मी पौराणिकी चेयं संहिता पापनाशनी ।
अत्र तत् परमं ब्रह्म कीर्त्यते हि यथार्थतः ।।१३२
तीर्थानां परमं तीर्थं तपसां च परं तपः ।
ज्ञानानां परमं ज्ञानं व्रतानां परमं व्रतम् ।।१३३
नाध्येतव्यमिदं शास्त्रं वृषलस्य च सन्निधौ ।
योऽधीते स तु मोहात्मा स याति नरकान् बहून् ।।१३४
श्राद्धे वा दैविके कार्ये श्रावणीयं द्विजातिभिः ।
यज्ञान्ते तु विशेषेण सर्वदोषविशोधनम् ।।१३५
मुमुक्षूणामिदं शास्त्रमध्येतव्यं विशेषतः ।
श्रोतव्यं चाथ मन्तव्यं वेदार्थपरिबृंहणम् ।।१३६
ज्ञात्वा यथावद् विप्रेन्द्रान् श्रावयेद्भक्तिसंयुतान् ।
सर्वपापविनिर्मुक्तो ब्रह्मसायुज्यमाप्नुयात् ।।१३७
योऽश्रद्दधाने पुरुषे दद्याच्चाधार्मिके तथा ।
स प्रेत्य गत्वा निरयान् शुनां योनिं व्रजत्यधः ।।१३८ बें२.४६.१३८

१२९. न1. ⊙. –c) का1 दे2.6 म1 एकत्र वेदं परमं, दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. एकज्ञ परमं वे(दे10 मुब. चे) दं, ते1 एकत्र चैतत्परमं, ग्र2 एतत्तदेव परमं, उ1 एकमेवेदमपरं.

१३०. न1. ⊙; दे1.8-10 मुवें. मुए. ab. ⊙. –a) का1 °निपुण°, ब2 ते1 द1 म1 °नैपुण° (→°नैपुण्य°); दे4 धर्मपुराणकामानां. –b) ब3 कुले, द1 उ1 ध्यान- (→ज्ञान-); का1 ब2 दे2.3 ते1 ग्र2 °नैपुण° (→°नैपुण्य°); म1 ज्ञाननैपुणमानिनाम्. –d) ब1 शोधनं (→साधनं); दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. नान्यत्साधनकं परं, उ1 नान्यत्र लभते परं.

१३१. न1. ⊙. –b) ब2 देवदेवेश्वरो हरिः, दे4 द1 ग्र2 म1 उ1 देवो नारायणः प्रभुः. –c) दे1.3.4.6.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 कीर्त्यते (→कथ्यते); द1 ग्र2 च, म1 ह (→हि).–d) का1 तु ध्यानेषु, ब2 तथान्येव, दे3 तथान्यत्र, ग्र2 उ1 तथान्ये च (→तथान्येषु); दे2 सुव्रतः, दे6 सुव्रत (→सुव्रताः).

१३२. न1. ⊙. –a) ग्र2 ब्राह्मं (→ब्राह्मी); ब1 दे4 द1 ग्र2 म1 उ1 पुराणिकी (→पौराणिकी); दे10 चैव, उ1 चाथ (→चेयं). –c) म1 अत्र तत्परमो धर्मः.

१३३. न1. ⊙. –a) दे3 च परं, म1 प्रवरं (→परमं). –b) ब2 दे10 द1 म1 उ1 तपसां परमं तपः. –c) दे3 च परं (→परमं).

१३४. न1 दे6. ⊙. –b) ब1 वृषलानां च सन्निधौ. –c) दे1.3.4.8-10 म1 मुवें. मुए. मुब. चैव (→स तु); ते1 मोहात्मा (→मूढात्मा); द1 योऽधीते चैव माहात्म्यं, ग्र2 उ1 योऽधीते तु नरो मोहात्. –d) का1 ब1-3 दे2 ते1 प्रयाति, दे1.8 संयाति (→स याति).

१३५. न1 दे6. ⊙; ते1. cd ⊙. –c) ब3 द1 म1 उ1 श्राद्धे वा (उ1 च) वैदिके कार्ये, ते1 श्राद्धे वैवाहिके चैव, ग्र2 श्राद्धवैदिककार्येषु. –b) दे4 श्रावणीयं प्रयत्नतः, ते1 श्रावणीयं विशेषतः, मुवें. श्राव्यं चेदं द्विजातिभिः. –d) दे3.10 °विनाशनं (→°विशोधनं).

१३६. न1 दे6. ⊙; ते1. ab ⊙. –a) का1 ब2.3 दे2 मुमुक्षुभिरिदं शास्त्रं, दे4 ग्र2 मुवें. मुब. मुमुक्षाणामिदं शास्त्रं. –c) ब2 चापि (→चाथ); ते1 श्रोतव्यं च यथेष्टव्यं.

१३७. न1. ⊙. –a) द1 ग्र2 उ1 श्रुत्वा (→ज्ञात्वा); ग्र2 उ1 विप्रांश्च (→विप्रेन्द्रान्). –b) का1 ध्यान°, दे2 ज्ञान° (→भक्ति°).

१३७ श्लोकानन्तरं उ1 पुस्तके अधिकम्—

67. *'तस्मात्सर्वप्रयत्नेन आचार्यं पूजयेत्सुधीः' ।

१३७ श्लोकानन्तरं का1 दे2.4 द1 ग्र2 म1 पुस्तके अधिकम्—

68. *'आचार्यं पूजयेत्पश्चाद् वस्त्राभरणसंयुतैः' ।
भूमिधेनुं च धान्यं च दद्याद्वित्तानुसारतः ।
अपूजिते महान् दोषो न तत्फलमवाप्नुयात् ।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन आचार्यं पूजयेत्सुधीः । [4]

[–1) द1 ग्र2 °संयुतं, म1 °भूषणैः (→°संयुतैः). –2) दे4 गवां च, द1 म1 गाश्चैव, ग्र2 गावश्च (→धेनुं च); द1 ग्र2 विप्राय (→धान्यं च).

१३८. न1 दे6. ⊙. –a) दे3 ना श्रद्दधाने (→योऽश्रद्दधाने). –b) ब1 द1 ग्र2 म1 वाधार्मिके, दे3 ते1 नाधार्मिके (→चाधार्मिके). –c) ब3 दे1.8-10 मुवें. मुए. संप्रेत्य (→स प्रेत्य); ब2 नरकान्, दे3.4 द1 ग्र2 म1 उ1 निरयं

बें२.४६.१३८ नमस्कृत्वा हरिं विष्णुं जगद्योनिं सनातनम् ।
अध्येतव्यमिदं शास्त्रं कृष्णद्वैपायनं तथा ।।१३९
इत्याज्ञा देवदेवस्य विष्णोरमिततेजसः ।
पाराशर्यस्य विप्रर्षेर्व्यासस्य च महात्मनः ।।१४०
श्रुत्वा नारायणाद् दिव्यां नारदो भगवानृषिः ।
गौतमाय ददौ पूर्वं तस्माच्चैव पराशरः ।।१४१
पराशरोऽपि भगवान् गङ्गाद्वारे मुनीश्वराः ।
मुनिभ्यः कथयामास धर्मकामार्थमोक्षदम् ।।१४२
ब्रह्मणा कथितं पूर्वं सनकाय च धीमते ।
सनत्कुमाराय तथा सर्वपापप्रणाशनम् ।।१४३
सनकाद् भगवान् साक्षाद् देवलो योगवित्तमः ।
अवाप्तवान् पञ्चशिखो देवलादिदमुत्तमम् ।।१४४
सनत्कुमाराद् भगवान् मुनिः सत्यवतीसुतः ।
लेभे पुराणं परमं व्यासः सर्वार्थसंचयम् ।।१४५
तस्माद् व्यासादहं श्रुत्वा भवतां पापनाशनम् ।
ऊचिवान् वै भवद्भिश्च दातव्यं धार्मिके जने ।।१४६
तस्मै व्यासाय गुरवे सर्वज्ञाय महर्षये ।
पाराशर्याय शान्ताय नमो नारायणात्मने ।।१४७
यस्मात् संजायते कृत्स्नं यत्र चैव प्रलीयते ।
नमस्तस्मै सुरेशाय विष्णवे कूर्मरूपिणे ।।१४८

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ।।४४।।

उपरिविभागः समाप्तः

।। इति श्रीकूर्मपुराणं समाप्तम् ।।

(→निरयान्); ते1 सम्प्रेत्य नरकं गत्वा. –d) का1 ब1.3 दे2 ते1 म1 व्रजत्यथ, दे4.10 व्रजेदधः, द1 ग्र2 उ1 प्रपद्यते (→व्रजत्यधः)

१३९. न1 दे6. ⊙; का1 ब2 दे2.6.9 ग्र2. cd ⊙. –a) का1 ब2.3 दे1.2.8-10 मुवें. मुए. मुब. नमस्कृत्य (→नमस्कृत्वा).

१४०. न1 दे6 ते1. ⊙. –d) दे1.3.4.8-10 द1 ग्र2 म1 परमात्मनः (→च महात्मनः).

१४१. न1 दे6 उ1. ⊙. –a) का1 ब1-3 दे3.4 ते1 द1 ग्र2 म1 दिव्यं, दे1.8-10 मुवें. मुए. मुब. देवात् (→दिव्यां).

१४२. दे6 न1. ⊙. –a) ब2 हि, दे3 [ग्र]थ (→[ग्र]पि); ते1 पाराशर्योऽपि भगवान्. –c) ब1 मुनीनां, दे4 मुनिभिः, म1 ऋषिभ्यः (→मुनिभ्यः).

१४३. दे6 न1. ⊙. –a) दे1 ब्रह्मणां (→ब्रह्मणा); ब3 दे10 कथितां (ब1 °ता) (→कथितं); का1 तत्तु (→पूर्वं). –b) दे3 नारदाय (→सनकाय). –c) ग्र2 उ1 च तथा (→तथा)

१४४. दे6 न1. ⊙; ते1. cd ⊙. –a) दे10 योगी, ते1 प्राप (→साक्षाद्); दे3 उ1 सनत्कुमाराद्भगवान्. –b) दे3 देवलो योगमुत्तमं.

१४५. दे6. न1. ⊙; ते1. cd ⊙. –c) दे1.8-10 मुवें. मुए. एतत् (→लेभे); द1 ग्र2 उ1 भगवान् (→परमं). –d) द1 ग्र2 °संचये (→°संचयं).

१४६. दे6 न1. ⊙. –a) ब2 तस्माद् व्यासादिदं श्रुत्वा.

१४७. दे6 न1. ⊙. –a) दे1.3.4.8-10 द1 ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. मुनये (→गुरवे). –d) दे3 साक्षात् (→नमो); ते1 नमो नारायणाय ते.

१४८. दे6 न1. ⊙. –a) दे3.4 विश्वं (→कृत्स्नं). –b) दे1 चैवं (→चैव); का1 महीयते (→प्रलीयते); दे3 यत्रैव प्रविलीयते, ग्र2 यत्र च प्रविलीयते. –c) दे1 मुए. मुब. परेशाय (→सुरेशाय).

पुष्पिका—

पुराणनाम—का1 दे4 इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिभागे, ब1 इत्यादिकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां उपरिभागे, ब2 इति कूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां, ब3 इतिकूर्मपुराणे षट्साहस्रिकायां संहितायां उपरिभागे, दे1 इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां उपरिविभागे व्यासगीतासु, दे2 द1 ग्र2 म1 इति श्रीकू(दे2 कु)र्मपुराणे षट्सा(ग्र2 म1 स)हस्रिकायां संहितायां उपरिभागे, दे3 इति कूर्मपुराणे, दे6 इति श्रीकूर्मपुराणे, दे8.9 मुए. इति श्रीकूर्मपुराणेषट्साहस्र्यां संहितायां उपरि (मुए. °वि) भागे व्यासगीतासु, दे10 इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां, न1 इति श्रीकौर्मे पुराणे, ते1 इत्यादिमहापुराणे श्रीकौर्मे षट्साहस्र्यां संहितायां उपरिभागे, उ1 इति श्रीकूर्मपुराणे(णे ?) श्रीमत्षट्साहस्रिकायां उपरिभागे, मुवें. इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुत्तरार्द्धे व्यासगीतासु, मुब. इति श्रीकौर्मे महापुराणे उपरिभागे. **अध्यायनाम—** का1 ब1-3 दे1-4.8-10 द1

ग्र2 म1 उ1 मुवें. मुए. ⊙; दे6 ग्रन्थानुक्रमकथनं समाप्तम्, न1 अनुक्रमणिकाफलकथननाम, ते1 अनुक्रमकथनं नाम, मुब. प्रतिसर्गादिकथनं नाम. **अध्यायसंख्या**—दे6.⊙; का1 मुब. चतुश्चत्वारिंशोध्यायः ।।४४।।, ब1 त्रिचत्वारिंशोध्यायः, ब2 ।।६३।।, ब3 दे2.4 चत्वारिंशोध्यायः, दे1.10 मुवें. षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ।।४६।।, दे3 अष्टचत्वारिंशोध्यायः, दे8.9 द1 ग्र2 म1 उ1 षट्चत्वारिंशोध्यायः, न1 पञ्चनवतितमोध्यायः, ते1 चतुश्चत्वारिंशोध्यायः, मुए. पञ्चचत्वारिंशोध्यायः.

अध्यायसंख्यानन्तरमधिकम्—

का1—कूर्मपुराणमिति समाप्तम् । इदं रणवीरसिंहैः कथाप्रसङ्गेन चित्तविषयीकृतम् संवत् १९१२अष्ट······श्रुतमिति काश्यां······ शुभं भूयात् । इदं श्रीमद्दीवानज्वालासहायैः प्रबन्धकल्पनाश्रवणेन भावगोचरीकृतं संवत् १९२० कुम्भार्कस्य २० जंबूमध्ये शुभं स्यादोम् ।

ब1—समाप्तमिदं पुराणमिति । यथादृष्टं तथा लिखितमित्यादि ।।श्रीरामः।। नारायणपरावेदा नारायणपराक्षराः । नारायणपराशक्तिर्नारायणपरागतिः ।।ॐ गुरवे नमः । अङ्काब्धिकालेकमिति शकाब्दे गते नभस्त्रीयतमिस्रपक्षे त्रयोदशीमुक्तशशाङ्कं जोहव्यलेखि कूर्माख्यमिदं पुराणं । यस्यैतात्लिखितं पुराणममलं कौर्मंसदावृद्धिदं । तथेष्टं विपुलं ददातु नियतं कूर्मरूपी हरिः ।
यस्या ते सततं मनो नियुनना भूदेवसंरक्षणे ।
दुष्प्राप्यं जगतीतले नहि भवेत् तस्यानुकूलो हरिः ।।श्रीहरिः।।

ब2—समाप्तं चेदं कूर्मपुराणं ।। शाके··सप्त षोडश मिति वर्षे व्यतीते शुचे वह्नौ काधिकविंशत्रतद भव लिल्प्या समाप्तं महत् । श्री कूर्म्माख्यपुराणकं भवमहा भूपार पारान्तु तज्ज्ञानोत्पत्ति निदानमीश्वरमुख्या भोजान्वितं धीमतां षट् कर्म्मान्वियसंहृतस्य विदुषां षट् कर्म्मणां·····चा सा परिपूर्त्ति निर्जरतरोः श्रीमत्तमस्यालिखत् । प्रीत्यै श्रीशिवनाथरायसुमतेरेतत् पुराणं शुभं । रामानन्दमहीसुरो रासुरी ध्यायः कथा संश्रयं भवत्तुभवभवानी पादपाथोजभ्यङ्गो विजितविविध बैरी व्रातङ्ग सत् कण्टकैः परिजनसुतदारैर्भु विभागैरुदारै रुरुपुरुगुणजुष्टैः श्रीमतामग्रगण्यः । शिवमनिशमजस्रं नाथ ते यत् प्रजानां प्रतिनिधि वनीशेशेश्वस्यापि च स्वं । अभिमतशुभकारी यस्य नाथः शिवो वा शिव इव रिपुतापी तादृशाभिख्ययासौ ।। राजते राजवन्नित्यं यस्य कीर्त्तिर्जगत्रये । विमला विमलाशस्य शिवनाथः सदाशिवः ।। सस्तादाशासते यस्य रीतिसन्तव्यमानसाः । दवीयांसोपि विद्वांसस्सादराः परमाशिषः ।। पुराणसंहिता सरनेरवनश्रुतिसञ्चयैः ।···जोतिपरमेशार्च्चा स्पर्शनादिसु कर्म्मभिः ।। प्रहृष्ठाः सततं यस्य सम्भोविमनसः परे । श्रीपति···श्रीपदाम्भोजमकरन्दातिलोलुपः ।। अशेष शुभ सम्भो गीतरता भवतीतिजित् । चिरायास्मद्विधान् भर्त्ता शिवनाथः शिवप्रियः।। नानाविधोपरिमितो महिमा यदीयो यत् पादपङ्कजमपारभवाब्धिपोतं । आस्थाय पूर्वजनुरुपार्जितपुण्यपुञ्जैर्धीराः प्रयान्ति परमं स परेश्म वोच्यात् ।। श्रीमन्तमद्भुतयशो विधुमोदितादो लोकं महाशयमुदारगुणावदातत् । पायात् सदा सदभिलाषमशेषगोप्ता श्रीपार्वतीशउमया शिवनाथ रायं ।।

ब3—समाप्तमिदं कूर्मपुराणं लिखितं श्रीजयरामशर्मणा ।

दे1—समाप्तश्चेदं कूर्मपुराणम्

अथानुक्रमणिका । देव्यावतारः गौरीनामसहस्रं हिमवतो देव्युपदेशः भृग्वादीनां सर्गकथनं राजवंशानुकीर्तनं दक्षयज्ञविघातः दक्षपुत्रीणां सन्ततिः देवानां सम्भवः हिरण्यकशिपुवधः अन्धकपराजयश्च वामनप्रादुर्भावः बाणस्य पुरदाहः कश्यपसुतानां कथनं वत्सरशितयोः पुलस्त्यस्य प्रज्ञाकथनं सोमवंशानुकीर्तने जयध्वजोपाख्यानं सोमवंशे दुर्ज्जयचरितं यदुवंशे कृष्णोत्पत्तिः यदुवंशे कृष्णस्तपश्चरणे रुद्रदर्शनं कृष्णमार्कंडेयसंवादे लिंगमाहात्म्यं वंशानुकीर्तनं व्यासार्जुनसंवादे कृतत्रेताद्वापरगानुकीर्तनं व्यासार्जुनसंवादे कलियुगस्वरूपं हरगौरीसंवादे कृतत्रेताद्वापरईश्वरमाहात्म्यं वाराणसीसंवादे मध्यमेश्वरमाहात्म्यं उमाव्याससंवादः प्रयागमाहात्म्ये युधिष्ठिरसंवादः गंगामाहात्म्यं प्रयागमरणमाहात्म्यं यमुनामाहात्म्यं भुवनविन्यासे सप्तद्वीपानां कथनं भुवनविन्यासे सूर्यादिग्रहाणां रथस्वरूपं भुवनविन्यासे सप्तलोकसप्तपातालानां व्यवस्था जम्बूद्वीपपर्वतानां कथनं ब्रह्मलोकपालानाञ्च कथनं भारतवर्षस्य नवद्वीपस्य कथनं जम्बूद्वीपे पर्वतानामुपरि देवतावासकथनं प्लक्षद्वीपादिसहितं श्वेतद्वीपवर्णनं ब्रह्माण्डस्वरूपं महादेवावताराः कलौ तच्छिष्यकथनं ईश्वरगीतासु ऋषिप्रश्नः सांख्ययोगप्रशंसा ईश्वरध्यानप्रशंसा ईश्वरनर्तने मुनिप्रणीता स्तुतिः ईश्वरमाहात्म्यं सर्वभूतेष्वीशस्य प्राधान्यकथनं गुह्यतमज्ञानकथनं ईश्वरज्ञानं च अष्टयोगयुक्तिः ब्रह्मचारिधर्मः व्यासगीतासु आचमनादिशौचविधिः ब्रह्मचर्याचारकथनं गृहस्थधर्माध्यायः आचाराध्यायः भक्ष्याभक्ष्यनिर्णयः नित्यकर्मविधिः भोजनविधिः दानधर्माः वानप्रस्थधर्माः त्रिदंडियतिधर्माः यतिभिक्षाविधिः ईश्वराराधनं ब्रह्महत्याप्रायश्चित्तं कपालमोचनमाहात्म्यं सुरापानादिमहापातकप्रायश्चित्तानि अगम्यागमनं क्षत्रियादिसत्वानां वधप्रायश्चित्तं पतिव्रतोपाख्यानं कालंजरतीर्थे कालवधः पुण्यायतनवर्णनं रुद्रदेवदारुवनप्रवेशः मार्कंडेययुधिष्ठिरसंवादः नर्म्मदामाहात्म्ये अमरकंटकमाहात्म्यं योगस्वरूपकथनं शुक्रतीर्थादिसर्वतीर्थानां माहात्म्यं नैमिषारण्यमाहात्म्ये जयेश्वर माहात्म्यं योगस्वरूपकथनं समाप्तं ।

दे2—समाप्तमिदं कूर्मपुराणमिति । संवत् १६५५ समये आषाढ सुदी १२ द्वादशी वार बुधवार लिखितं पिताम्बरब्राह्मणेन समीपं विश्वनाथ ।

दे3—समाप्तमिदं कूर्मपुराणं। संवत् १६७९ वर्षे भादों सुदी ११ लिखितं मुरारि रजपूत ।।शुभ।। स्तंभतीर्थस्थोदीच्य रोजकीयाकूर तीयत्रिपाठिकृष्णदत्तसुतभूषणस्य कूर्मपुराणं मूल्येन गृहीतम् पत्र सं. २०२ पृ. पं. १२ ।

दे4—समाप्तश्चायं कूर्मपुराणः। आषाढशुक्लपक्षे तु चतुर्थ्यां गुरुवासरे लवपुरमध्ये मया हिम्मतपण्डित कश्मीरदेशोत्पन्न लिपीकृतं। सं. १८९४ यादृशं पुस्त ···तादृशं लिखितं मया। यदि शुद्धमशुद्धं वा मम दोषो न दीयते। शुभमस्तु सर्वजगतां। शुभमस्तु लेखकपाठकः।।ऽऽ।। राम राम राम राम।। रामाय नमः।।

दे6—शुभमस्तु रामो जयति।

दे8—समाप्तं चेदं कूर्मपुराणं अथानुक्रमणिका। देव्यवतारः। गौरीनाम। गौरीनामसहस्रकं। हिमवते देव्योपदेशः। भृग्वादीनां सर्गकथनं। राजवंशानुकीर्त्तनं दक्षयज्ञविघातः। दक्षपुत्रीणां संततिः। देवानां संभवः। हिरण्यकशिपु वधः। अन्धकपराजयश्च। वामनप्रादुर्भावः। बाणस्य पुरदाहः। कश्यपसुतानां कथनं। वत्सराशितयोः पुलस्त्यस्य प्रजाकथनं। सोमवंशानुकीर्त्तने जयध्वजोपाख्यानं। सोमवंशदुर्जयचरितं। यदुवंशकृष्णोत्त्रिः। यदुवंशकृष्ण तपश्चरणे रुद्रदर्शनं। कृष्णमार्कण्डेयसंवादे लिङ्गमाहात्म्यं वंशानुकीर्तनं समाप्तं। व्यासार्जुनसंवादे कृतत्रेताद्वापरयुगानु-कीर्तनं। व्यासार्जुनसंवादे कलियुगस्वरूपं। हरगौरीसंवादे कृतत्रेताद्वापरईश्वरमाहात्म्यं। वाराणसीसंवादे मध्यमेश्वर माहात्म्यं। उमाव्याससंवादः।। प्रयागमाहात्म्ये युधिष्ठिरसंवादः। गंगामाहात्म्यम्। प्रयागमरणमाहात्म्यं। यमुनामाहात्म्यं। भुवनविन्यास। सप्तद्वीपानां कथनं। भुवन विन्यासे सूर्यादिग्रहाणां रथस्वरूपं। भुवनविन्यासे सप्तलोकसप्तपातालानां व्यवस्था। जम्बूद्वीपपर्वतानां कथनं। ब्रह्मणो लोकपालानां च कथनं। भारतवर्षस्य नवद्वीपस्य कथनं। जम्बूद्वीपे वर्षपर्वतानां उपरिदेवतावासकथनं प्लक्षद्वीपादिसहितं श्वेतद्वीपवर्णनं ब्रह्माण्डस्वरूपं। महादेवावतारां। कलौ तच्छिष्यकथनं। ईश्वरगीतासु···षेः प्रश्नः। सांख्ययोगप्रशंसा। ईश्वरध्यानप्रशंसा। ईश्वरनर्त्तने मुनिप्रणीता स्तुतिः। ईशमाहात्म्यं। सर्वभूतेष्वीशस्य प्राधान्यकथनं। गुह्यतमज्ञानकथनं। ईश्वरज्ञानं च प्रधानज्ञानं। अष्टाङ्गयोगयुक्तिः। ब्रह्मचारी धर्मः। व्यासगीतासु आचमनादिशौचविधिः। ब्रह्मचार्याचारकथनं। गृहस्थधर्माध्यायः। आचाराध्यायः। भक्षाभक्ष निर्णयः। नित्यकर्मविधिः। भोजनविधिः। दानधर्मः। वानप्रस्थधर्मः। त्रिदण्डियतिधर्माः। यतिभिक्षाविधिः। ईश्वराराधनं। ब्रह्महत्याप्रायश्चित्तं। कपालमोचनमाहात्म्यं। सुरापानादिमहापातकप्रायश्चित्तानि। अगम्यागमनं। क्षत्रियादिसर्वसत्त्वानां बधप्रायश्चित्ते पतिव्रतोपाख्यानं। कालञ्जरतीर्थे कालबधः। पुण्यायतनवर्णनं। रुद्रदेवदारुवनप्रवेशः। मार्कण्डेययुधिष्ठिरसंवादः। नर्मदामाहात्म्ये अमरकंटक माहात्म्यं। ··· ग स्वरूपकथनं। शुक्लतीर्थादिसर्वतीर्थानां माहात्म्यं। नैमिषार ··· ··· थेश्वरमाहात्म्यं। योगस्वरूपकथनं। छ।।छ।। कूर्मपुराण समाप्तमिति। संवत् १६१५ वर्ष मार्गश··· ···पक्षे दशम्यां तिथौ रविदिने अद्येह श्रीवृद्धनगरे वास्तव्याभ्यन्तर···यराउल···दामोदरेण लिखितमिदं। शुभं भवतु।।छ।। श्री रामो जयतु।। श्रीस्तु।।शुभं।।

दे9—समाप्तं वेद कूर्मपुराणं अथानुक्रमणिका। देव्यवतारः। गौरीनामसहस्रकं। हिमवते देव्युपदेशः। भृग्वादीनां सर्गकथनं। राजवंशानुकीर्त्तनं। दक्षयज्ञविघातः दक्षपुत्रिणां सन्ततिः। देवानां संभवः। हिरण्यकशिपुवधः। अन्धकपराजयश्च। वामनप्रादुर्भावः। बाणस्य पुरदाहः। कश्यपसुतानां कथनं। वत्सराशितयोः पुलस्त्य प्रजाकथनं। सोमवंशानुकीर्त्तने जयध्वजोपाख्यानं। सोमवंशे दुर्जयचरितं। यदुवंशकृष्णोत्पत्तिः। यदुवंशकृष्ण तपश्चरणे रुद्रदर्शनं। कृष्णमार्कण्डेयसंवादे लिङ्गमाहात्म्यं वंशानुकीर्त्तनं समाप्तं। व्यासार्जुनसंवादे कृतत्रेताद्वापरयुगानुकीर्त्तनं। व्यासार्जुनसंवादे कलियुगस्वरूपं। हरगौरीसंवादे कृतत्रेताद्वा० ईश्वरमाहात्म्यं। वाराणसीसंवादे मध्यमेश्वरमाहात्म्यं। उमाव्याससंवादः। प्रयागमाहात्म्ये युधिष्ठिरसंवादः। गङ्गामाहात्म्यं। प्रयागमरणमाहात्म्यं। यमुनामाहात्म्यं। भुवनविन्याससप्तद्वीपानां कथनं। भुवनविन्यासे सूर्यादिग्रहाणां रथस्वरूपं। भुवनविन्यासेसप्तलोकसप्तपातालानां व्यवस्था। जम्बूद्वीपपर्वतानां कथनं। ब्रह्मलोकपालानां च कथनं। भारतवर्षस्य नवद्वीपस्य कथनं। जम्बूद्वीपे वर्षपर्वतानामुपरिदेवतावास कथनं। प्लक्षद्वीपादिसहितं श्वेतद्वीपवर्णनं। ब्रह्माण्डस्वरूपं। महादेवावतारा:। कलौ तच्छिष्यकथनं। ईश्वरगीतासु ऋषिप्रश्नः। सांख्ययोगप्रशंसा। ईश्वरध्यानप्रशंसा। ईश्वरनर्त्तने मुनिप्रणीता स्तुतिः। ईशमाहात्म्यं। सर्वभूतेष्वीशस्य प्राधान्यकथनं। गुह्यतमज्ञान कथनं। ईश्वरज्ञानं च। प्रधानज्ञानं। अष्टाङ्गयोगयुक्तिः। ब्रह्मचारिधर्मः। व्यासगीतासु आचमनादिशौचविधिः। ब्रह्मचार्याचारकथनं। गृहस्थधर्माध्यायः। आचाराध्यायः भक्षाभक्षनिर्णयः। नित्यकर्मविधिः। ··········राधनं च। ब्रह्महत्याप्रायश्चित्तं। कपालमोचन मा·········पानादि·········श्चित्तानि। अगम्यागमनं। क्षत्रियादिसर्वसत्त्वानां वधप्रायश्चित्ते। पतिव्रतोपा·········कालञ्जरतीर्थे कालवधः। पुण्यायतनवर्णनं। रुद्रदेवदारुवनप्रवेशः युधिष्ठिरसंवादः। नर्मदामाहात्म्ये अमरकंटकमाहात्म्यं। योगस्वरूपकथनं। ·······र्थादि सर्वतीर्थानां माहात्म्यं। नैमिषारण्यमाहात्म्ये जप्येश्वरमाहात्म्यं। योग··· ····कथनं। कूर्मपुराणं समाप्तमिति। संवत् १६२२ वर्षे माघ·········शनौ लिषितमिति।

दे।0–यादृशं लिखितं दृष्ट्वा तादृशं लिखितं मया। यदि शुद्धमशुद्धं वा मम दोषो न विद्यते। भग्नपृष्ठिकटिग्रीवास्तब्धदृष्टिरधोमुखः। कष्टेन लिखितं ग्रन्थो यत्नेन परिपालयेत्। जलाद्रक्षेत् स्थलाद्रक्षेद्रक्षेच्छिथिलबंधनात्। मूर्खहस्ते न दातव्यमेवं वदति पुस्तकं ॥१॥ श्रीसीतारामचन्द्रार्पणमस्तु। होमती काठे वा उकाले दिवाणजी कृष्णराव विठलदिवेपरमु यांचे मूलप्रती शके १७४६ तारणनाम संवत्सरे वैशाख शुक्ल ७ सौम्यवासरे रात्रौ द्वितीय प्रहरी समासजालेलेप्रतीवरुन दा(रा?)मचन्द्रयशवंत परोष्याणी स्वार्थपरार्थषडोवास लिहिली शके १८१७ मन्मथनाम संवत्सरे विक्रमार्क संमत् १९५१ तारीख ११ सप्तेंबर सन् १८९५ ई० भाद्रपदकृष्ण ७ सौम्यवासरेग्रन्थ समाप्तः। श्रीरामचन्द्रार्पणमस्तु ॥श्रीरस्तु॥ शुभं भवतु॥ श्री॥ इतिकूर्मपुराण पूर्वोत्तर भाग समाप्तः॥

न1–करकृतमपराधः क्षन्तुमर्हं···सन्तः। यादृश पुस्तकं दृष्टं तादृशं लिखितं मया। यदि बद्धो वा सुबद्धो वा मम दोषो न विद्यते। श्रीकृष्णार्पणमस्तु।

ते1–श्रीकूर्मपुराणं संपूर्णम्। *** मंगलमहाश्री·· जयतु ॥श्री उमामहेश्वरार्पणमस्तु॥ श्री सीतारामार्पणमस्तु॥ श्री गुरुभ्यो नमः॥ श्रीशारदाम्बायै नमः॥ श्रीः श्रीः श्रीः श्रीः श्रीः श्रीः श्रीः श्री श्रीः श्रीः॥

ग्र2—श्रीकूर्मपुराणसमाप्तः॥ श्रीगुरुचरणारविन्दाभ्यां नमः। प्रभातीनाम संवत्सरं॥

म1—शुभमस्तु॥ श्रीकूर्माय नमः। श्री वेदव्यासाय नमः। श्रीकृष्णायनाम एण्णूट्टुलायित्तु ओन्यतामाण्टु आनिमासं इरुपत्तोन्यतान्तेति वेल्लिक्किललमयुं स्वातिनक्षत्रवुं पूर्वपक्षत्तुनवमियुं कूटिननान्। कूर्मपुराणं। मुकिच्चोंकुरो विस्थाणुनाथभट्टपुत्रन् सुन्दरवरदराज पेरुमाल स्वहस्तलिखितं। श्री गुरुभ्यो नमः। श्रीकृष्णब्रह्मणे नमः। श्रीवेदव्यासाय नमः। करकृतमपराधं क्षन्तुमर्हन्ति सन्तः।

उ1—श्रीरामार्पणमस्तु। वक्रतुण्डरक्षा कर। त्रिलोचन कु। श्री। संमुखं संपुटं चैव विदितं विस्तृतमेव च। एकमुखं द्विमुखं त्रिमुखं चतुर्मुखं पञ्चमुखं षण्मुखं चाधोमुखं व्यापकाञ्जलिकं विश्रुतं। शक सं. च ग्रथितं तत्रासौ सोन्मुखो विलम्ब्य मुष्टिको मत्स्य कूर्मो वराहकः। तथा सिंहाक्रान्तं महाक्रान्तं मुद्गरं मल्लकं तथा। एता मुद्रा प्रशस्यन्ति गाय···जपकर्मणि। एतां मुद्रां न जानाति गायत्री निष्फलं भवेत्। (अतः परं पंक्तिद्वयमस्पष्टतयोल्लेखितं).

मुवे.—समाप्तोऽयं ग्रन्थः।

मुए.—समाप्तञ्चेदं कूर्मपुराणम्।

———

APPENDIX I (परिशिष्ट १)

Kūrma-Purāṇa Quotations in the Nibandhas

Dharmaśāstra-Nibandhas have profusely drawn upon the Purāṇas. A large number of Ślokas from the Kūrma-Purāṇa are found quoted in the Nibandhas and the Smṛti-ṭīkās. These quotations have their textual value: (1) some of the Nibandhas and Smṛti-ṭīkās belong to an age earlier than that of the oldest available manuscript of the Purāṇa; and (2) even if a number of the Nibandhas are comparatively of a later age, they also help in text-reconstruction, as they corroborate and confirm the readings of some of the manuscripts and thus lend support to their evidence for arriving at a correct text (e.g. *cf.* Critical Notes on II. 18.21; etc.).

Besides supplying us the Purāṇa-quotations, Nibandhas themselves render a valuable help in settling the text of a particular Purāṇa-quotation: first, by giving parallel quotations from the other sources also such as the Smṛtis and the Sūtras, and secondly, by explaining certain important and controversial readings of quotations. They also lead us to infer the degree of popularity of a Purāṇa in their times; for, the larger the number of quotations from a Purāṇa in a particular Nibandha-work the more popular that Purāṇa might have been at that time. A large number of lines from the Kūrma-Purāṇa have been quoted in the Nibandhas which we have consulted for this purpose. This shows that the Kūrma-Purāṇa might have been quite popular in the times of these Dharma-śāstra Nibandhas.

A large number of these Kūrma-Purāṇa quotations have been identified in the extent (constituted) text of the Kūrma-Purāṇa, but about 1600 lines still remain un-identified. **The identified Kūrma-Purāṇa quotations are given here in Appendix I-A.** They are arranged according to the Adhyāyas and the *dharma-śāstra* topics of the Kūrma-Purāṇa constituted text. The Nibandha-works containing these Kūrma-Purāṇa quotations have been arranged according to their chronological order and the quotations are given according to the pages of the Nibandha-works (printed editions), and sometimes for convenience arranged according to the Adhyāyas of the Kūrma-Purāṇa text. All the Kūrma-Purāṇa quotations on a particular topic found in a Nibandha-work have been noted here under the title of that Nibandha; repetitions of quotations compiled from the different Nibandhas, therefore, could not be avoided in this compilations. But this would give us a comprehensive view of the Kūrma-Purāṇa quotations occuring in a particular Nibandha on a particular topic. Sometimes, however, the same Ślokas of the Kūrma-Purāṇa are also found quoted under different topics in the different Nibandhas. Also, ślokas coming under a particular topic in the Kūrma-P. text are sometimes quoted under different topic in some Nibandha, for example, ślokas from Kūrma-Purāṇa II. 13, 18 (dealing respectively with ब्रह्मचारिधर्मा: and आह्निक) are quoted by Hemādri under *Śrāddha-Kalpa.*

A concordance showing in how many Nibandhas a particular Śloka of the

Kūrma-Purāṇa is quoted is also given Adhyāya-wise before the quotations on a particular topic or from a particular Adhyāya of its constituted text. If the same lines are quoted more than once in a particular Nibandha (including its different sections or parts), then the first quotation is noted here and the other places in the Nibandha quoting the same lines are referred to; but the variants, if any, are given within square brackets just below the first quotation. All this would help us in studying the variants of a reading contained in the different Nibandhas or in the different places or sections of the same Nibandha. Important variants in the Nibandhas are also sometimes noted in the footnotes. Some of these variants are in addition to those given in the critical apparatus of the constituted text of the Kūrma-Purāṇa. But we cannot be sure whether all these variants are really based on the manuscripts; for, the authors of the Nibandhas sometimes quoted from memory and also from the works of the former *Nibandha- Kāra*-s without caring to verify them in the concerned manuscripts. Hence, we find in the quotations sometimes inverted order of the ślokas of the original text; e.g. Kūrma-P. I. 5. 18-19 are quoted in Hemādri's *Catur-varga-cintāmaṇi (Kāla-nirṇaya* Volume, p. 6) as ślokas 19cd, 18 and 19ab, while in the *Kāla-mādhava* they are quoted in their right order as ślokas 18, 19 on its p. 39.

The study of the variants of a text quoted in the different Nibandhas may not be said to be complete, unless it is based on the critical editions of the Nibandhas prepared on the basis of a sufficient number of manuscripts. Still, whatever Nibandha-material we have at our disposal at present we have to make the best use of it.

Besides the identified quotations there are also in these Nibandhas such quotations as are ascribed to the Kūrma-Purāṇa text, but are not available in the extent text of the Kūrma-P. preserved in the manuscripts or the printed editions. **All such un-identified Kūrma-Purāṇa quotations are noted in Appendix I-B** in the chronological order of the Nibandhas. Some of these quotations are found in more than one Nibandha, often with some variants and also sometimes under different topics in different Nibandhas. For example, the Śloka:

'कांस्यं मांसं मसूरं च चणकं कोरदूषकान् । शाकं मधु परान्नं च उपावत्स्यन् विवर्जयेत् ॥'

which has been ascribed to the Kūrma-Purāṇa, is quoted by Aparārka in his commentary on the *Yāj.-Smṛ.* (Ācārādhyāya), by Devaṇṇa Bhaṭṭa in the *Smṛti-candrikā*, (Śrādhha-Kāṇḍa) and by Hemādri in the *Caturvarga-cintāmaṇi* (Dāna-Khaṇḍa and Kāla-nirṇaya Khaṇḍa) under two different topics with variant readings.

We cannot be certain about the correctness of the source (i e. the Kūrma-Purāṇa, in this case) mentioned or of the text of these un-identified quotations. As already mentioned the *Nibandhakāra*-s quoted from their memory also and in so doing they were apt to quote a text not really based on some manuscript-evidence. They also sometimes ascribed a Śloka to a wrong source, the example of which are not wanting: In the *Kṛtya-Kalpa-taru* of Lakṣmīdhara on p. 59 of its Śuddhikāṇḍa

a śloka of the Kūrma-Purāṇa (II. 23. 52) is wrongly ascribed to Manu where it does not occur, but in the *Vīramitrodaya* of Mitramiśra this same quotation is rightly ascribed to the Kūrma-Purāṇa on p. 66 of its Śuddhi-prakāśa Volume. In the *Ācāra-bhūṣaṇa* of Tryambaka Oka, pp. 10 f., the ślokas on the *suprabhātam* which really are contained in the Vāmana-Purāṇa (Cr. Edn. 14.23 ff.) are wrongly ascribed to the Kūrma-Purāṇa, but in the *Ācāra-mayūkha* of Nīlakaṇṭha-bhaṭṭa, p. 8, they are rightly ascribed to the Vāmana-Purāṇa. Similarly, in the commentary of Ādi-Parvan (1.1) of the *Mahābhārata* Nīlakaṇṭha wrongly ascribes a śloka of the Vāyu-Purāṇa (I. 1.16) to the Kūrma-Purāṇa. The Prāyaścitta-Khaṇḍa of Hemādri's *Caturvarga-cintāmaṇi* has ascribed 750 lines, out of its quotations, to the Kūrma-Purāṇa, but they all remain un-identified in the extent Kūrma-Purāṇa text It is because of such reasons, perhaps, that R. C. Hazra doubts the authenticity of Hemādri's Prāyaścitta-Kh. (vide *Purāṇic Records*, p. 341).

The reason for inclusion of some of the un-identified Kūrma-Purāṇa Ślokas in the Nibandhas may be that they might have been taken from some independent tracts ascribed to the Kūrma-Purāṇa. There are available a number of tracts or small booklets, both in print and manuscript, on *māhātmya*-s and *vrata*-s which have been ascribed to one or the other of the Purāṇas by their authors in order to make them look authoritative and authentic, so that they may gain popularity. I have shown in the Introduction of Appendix 2-B of the critical edition of the Vāmana Purāṇa how two such tracts, viz. लक्षवर्त्तिदीपव्रतकथा and करकचतुर्थीव्रतकथा both ascribed to the Vāmana Purāṇa, are still available in print and manuscript, but the contents of which are not available in any of the manuscripts of the Vāmana-Purāṇa. Both of these tracts have been incorporated in the volume of the *Jayasiṁha-kalpa-druma* of Ratnākara Dīkṣita, and mentioned as quoted from the Vāmana Purāṇa. No other Nibandha-work contains these two *vrata-kathā*-s. In the case of the Kūrma-Purāṇa quotations also the *Jayasiṁha-Kalpa-druma* (1713 A.D.) has quoted in 80 lines the वैशाखशुक्लामोहिन्येकादशीव्रतकथा ascribed to the Kūrma-Purāṇa, which are not, however, available in any manuscripts of the Kūrma-Purāṇa and are not also quoted in any of the other Nibandhas except the *Vrata-rāja* of Viśvanātha of Kāśī (1736 A.D.). This same *māhātmya* is also included in the *Ekādaśī-māhātmya* (a compilation) printed by the Datta Prasāraka Press, Poona, 1878-8 (vide *India Office Catalogue of Printed Books*). A manuscript of मोहिनी वैशाखशुक्ला is also noted by Aufrecht in his *Catalogus Catalogorum*, part III, as Lz. (Leipzig Katalog) 352, 12.

Sometimes regional versions of a popular religious work, such as a Smṛti or a Purāṇa, also differed from each other. Thus the Śrāddha-Kāṇḍa of the *Kṛtya-Kalpa-taru* (pp. 24-25) quotes twelve lines from the *Manu-Smṛti* which are not available in the present North-Indian text of the *Manu-Smṛti* and are not adopted and commented by Medhātithi, Govindarāja and Kullūka; but these same lines (quoted in the *Kṛtya-kalpa-taru*) are found in the South Indian manuscripts of the

Manusmṛti, and there is a commentry called *Nandinī* on them (*vide Kṛtya-kalpa-taru*, footnote and Jolly's Notes to his edition of the *Mānava Dharma Śāstra*). It may be noted here that these lines of the *Manu-Smṛti* as quoted in the *Kṛtya-kalpa-taru* are almost identical with the Kūrma-Purāṇa, II. 20. 17-21. We find such differences in the regional versions of the Purāṇas also, as will be clear from the critical apparatus given in the critical editions of the Vāmana and the Kūrma Purāṇas. Some of the un-identified Kūrma-Purāṇa quotations in the Nibandhas, may, therefore, also be due to such differences in the regional versions of the Purāṇa.

Some of the un-identified quotations ascribed to the Kūrma-Purāṇa are, however, found quoted in more-than-one Nibandhas. If they are independently quoted by the authors of these Nibandhas, then we are to accept their authenticity and should suppose that their text has some-how-or-other been lost in the manuscripts collated and consulted by us. They might have been contained in the manuscripts not yet accessible to us.

These are some of the problems which confront us in the case of the un-identified Kūrma-Purāṇa quotations in the Nibandhas. However, inspite of the doubtful authenticity and originality of some of these Nibandha-quotations, they are useful in so far as they provide us an additional text of the Kūrma-Purāṇa not supplied to us by the manuscript-material.

The importance of the Purāṇa-quotations in the Nibandhas cannot be over-estimated. The Nibandha-kāras were the great authorities on the religious matters. The text of a śloka of a Purāṇa which they adopted in their quotation cannot lightly be ignored. A great Nibandha-kāra generally took care in drawing upon a Purāṇa, and sometimes noted and criticised the text adopted by another Nibandhakāra. Thus Mitra-miśra quotes Kūrma-Purāṇa II. 13.32a as 'यद्यद् द्रव्यं समादाय' and remarks that "यद्यद् द्रव्यमित्यत्र यद्यमत्रमिति स्मृति-चन्द्रिकायां पाठः। एतत्पाठानुसारेणैव स्मृतिचन्द्रिकाकारेण एतदेव विपरीतममत्र इति बौधायनवचनं व्याख्यातम् ॥" (*Vīramitrodaya*, Āhnika-Prakāśa, p. 119). Such variants and remarks given by a Nibandha-kāra in his work may help the editor in arriving at his text.

As the Nibandhas consulted by us represent all the important regional schools of Dharmaśāstra and Hindu Law, they naturally provide us with the different regional versions of the Kūrma-Purāṇa text on Smṛti-matters. Thus the Banaras School is represented by Lakṣmīdhara's *Kṛtya-kalpa-taru*, the Mithilā School by Caṇḍeśvara's *Kṛtya-ratnākara*, and Vācaspati's *Cintāmaṇi*, the Gauḍa or the Bengal School by Raghunandana's *Smṛti-tattva*, and the South Indian School by Hemādri and Mādhavācārya. In Gujarāta and Mahārāṣṭra Nīlakaṇṭha's *Vyavahāra-mayūkha* is recognised as of paramount authority on Hīndu law.

The list of the Nibandhas from which the Kūrma-Purāṇa quotations are given here cannot be said exhaustive. These quotations are given here from 38 Nibandhas only, the list of which is given below. These Nibandhas abound in the Purāṇic quotations, which shows the great part the Purāṇas played in moulding the religious life of the Hindus.

परिशिष्ट १

List of Dharmaśāstra-Nibandhas from which Kūrma-Purāṇa quotations have been collected

(In chronological order. Dates as given in Kane's *History of Dharmaśāstra*, Vol. I)

[निबन्धग्रन्था येभ्यः कूर्मपुराणोद्धरणानि संगृह्यात्र प्रदोयन्ते । निबन्धग्रन्थानां रचनाकालः काणेमहोदयस्य 'हिस्ट्री आफ धर्मशास्त्र' ग्रन्थमाधारीकृत्य प्रदीयते]

1. कालविवेक. By Jīmūtavāhana. Composed about 1090-92 A. D. Published by the Asiatic Society of Bengal, Calcutta, 1905.

2. कृत्यकल्पतरु. By Lakṣmīdhara-bhaṭṭa. Composed between 1100-1154 A. D. Consists of 14 *Kāṇḍa*-s. Edited by K.V. Rangaswami Aiyangar. Pub. Oriental Institute, Baroda.

3. अपरार्कटीका on या. स्मृ. By Aparāditya. Composed between 1115-1130 A. D. Pub. in Ānandāśrama Sanskrit Series, Poona. 1903-1904.

4. दानसागर. By Vallālasena. Composed in 1169 A. D. (Śaka 1091). Ed. Bhavatosa Bhattācharya. Pub. Asiatic Society, Calcutta ; 1953.

5. हारलता. By Aniruddha-bhaṭṭa. Composed between 1150-1175 A.D. Pub. Asiatic Society, Calcutta. Bibliotheca Indica Series ; Calcutta, 1908.

6. स्मृतिचन्द्रिका. By Devaṇa (°ṅṇa)-bhaṭṭa. Comp. about 1200-1225 A.D. Consists of 5 *Kāṇḍa*-s-1 संस्कारकाण्ड, 2. आह्निककाण्ड, 3. व्यवहारकाण्ड, 4. श्राद्धकाण्ड, 5. अशौचकाण्ड. Perhaps wrote on प्रायश्चित्त also. Pub. in Government Oriental Library Series, Mysore, Bibliotheca Sanskrita No. 43.; Mysore 1914-1921.

7. चतुर्वर्गचिन्तामणि. By Hemādri. Comp. between 1260-1270 A. D. Projected to contain five *Khaṇḍa*-s—1. Vrata-Khaṇḍa, 2. Dāna-Kh., 3. Tīrtha-Kh., 4. Mokṣa-Kh. and Pariśeṣa-Kh. Pub. Bibliotheca Indica, Asiatic Society, Calcutta ; following Volumes printed :

Vol. I. दानखण्ड, Bib. Ind.; Calcutta, 1873
Vol. II. व्रतखण्ड, Part i. Bib. Ind.; Calcutta, 1878
Vol. II व्रतखण्ड, Part ii. Bib. Ind.; Calcutta, 1879
Vol. III. परिशेषखण्ड, Part i (श्राद्धकल्प). Bib. Ind., Calcutta, 1887.
Vol. III. परिशेषखण्ड, Part ii (कालनिर्णय). Bib. Ind., Calcutta, 1895.
Vol. IV. प्रायश्चित्ताध्याय. Bib. Ind., Calcutta, 1911. This Vol. is considered as spurious

8. कृत्यरत्नाकर. By Caṇḍeśvara Thakkura. A part of his स्मृतिरत्नाकर (or रत्नाकर) consisting of कृत्यरत्नाकर, गृहस्थरत्नाकर, दानरत्नाकर, पूजारत्नाकर, शुद्धिरत्नाकर, विवादरत्नाकर and व्यवहाररत्नाकर. Comp. after 1314 A.D. Pub. Bibliotheca Indica; Calcutta, 1925.

9. पराशरमाधव (or पराशरमाधवीय) A commentary by Mādhavācārya on the Parāśara-Smṛti. Comp. between 1335-1360 A. D. Published by the Asiatic Society of Bengal; Bibliotheca Indica Series. Calcutta, in three Volumes-आचारकाण्ड, प्रायश्चित्तकाण्ड and व्यवहारकाण्ड.

10. कालमाधव (also called कालनिर्णय). By Mādhavācārya. Composed between 1335-1360 A D.) Pub. Bombay, Śaka 1838 (1916 A. D.).

11. स्मृतिरत्नाकर. By Veṅkaṭanāthācārya. Date 14th century A.D.(?); आह्निक portion printed, Lakṣmīveṅkaṭeśvara Press, Bombay, 1898 A.D.

12. नित्याचारपद्धति. By Vidyākara Vāja-peyin. Comp. after 1344 A.D. Pub. Bib. Ind; Calcutta, 1903.

13. मदनपरिजात By Madana-Pāla, said to be really composed by Viśveśvara-bhaṭṭa, comp. between 1360-1390. Pub. Asiatic Society, Calcutta, 1893.

14. प्रायश्चित्तविवेक. By Śūla-pāṇi. One of the 14 Parts of his स्मृति-विवेक. He flourished between 1375-1460 A.D. Edited by Jīvā-nanda Vidyāsāgara, 2nd Edn.; Calcutta, 1893.

15. श्राद्धविवेक. By Śūla-pāṇi. A Part of his स्मृति-विवेक. Pub. Chaukhamba Sanskrit Series, Banaras, 1956.

16. नित्याचारप्रदीप By Narasiṁha-Vāja-peyin: Later than 1400 A. D. Pub. Bib. Ind.; Calcutta, 1903.

17. तीर्थचिन्तामणि. By Vācaspati-miśra. Comp. c. 1450 A.D. Pub. Bib. Ind.; Cal-cutta, 1912.

18. कालसार. By Gadādhara. Comp. bet-ween 1450-1500 A. D. Pub. Bib. Ind.; Calcutta, 1904.

19. नृसिंहप्रसाद-तीर्थसार. By Dalapatirāja. The तीर्थसार is one of the 12 Parts or Sec-tions of नृसिंहप्रसाद. Comp. between 1490-1510 A.D. Pub. Banaras, 1936.

20. वर्षक्रियाकौमुदी. By Govindānanda. Comp. between 1500-1540 A.D. Pub. Bib. Ind.; Calcutta, 1902.

21. श्राद्धकौमुदी. By Govindānanda. Comp. 1500-1540 A.D. Pub. Bib. Ind.; Calcutta, 1904.

22. शुद्धिकौमुदी. By Govindānanda. Comp. after 1535 A.D. Pub. Bib. Ind ; Calcutta, 1905.

23. शूद्राचारशिरोमणि. By Śeṣa-Kṛṣṇa, who flourished between 1520-1590. Pub. Banaras, 1936.

24. स्मृति-तत्त्व. By Raghunandana Bhaṭṭā-cārya. Comp. between 1520-1570. Has 28 Sections called *Tattvas*. Ed. Jīvānanda Vidyā-sāgara. 2nd Edn.; Calcutta, 1895.

25. त्रिस्थलीसेतुसार. By Bhaṭṭoji-dīkṣita. Between 1575-1650 A.D., Pub. Banaras, 1936.

26. आचार-रत्न. By Lakṣmaṇa-bhaṭṭa. Between 1580-1640. Pub. Nirṇaya-Sāgara Press, Poona, 1915.

27. स्मृतिमुक्ताफल. By Vaidyanātha-dīk-ṣita. Comp. about 1600 A. D. Ed. J. R. Gharpure. 1st Edn. Bombay, 1940.

28. आचारमयूख. By Nīlakaṇṭha-bhaṭṭa. A part (or *Mayūkha*) of his work called भगवन्तभास्कर divided into 12 *Mayūkha*-s. After 16th century. Pub. Bombay, 1924.

29. दानमयूख. By Nīlakaṇṭha-bhaṭṭa. A *Mayūkha* of his भगवन्तभास्कर. Pub. Bombay, 1924.

30. समयमयूख. By Nīlakaṇṭha-bhaṭṭa. A *Mayūkha* (or Section) of his भगवन्तभास्कर. Comp. between 1610-1645. Ed. J.R. Ghar-pure. Pub. Bombay, 1927.

31. निर्णयसिन्धु. By Kamalākara-bhaṭṭa. Between 1610-1650 A. D. 4th Edn. N.S.P. Bombay, Śaka 1862 (1940 A.D.).

32. वीरमित्रोदय. By Mitra-miśra. Work divided into *Prakāśa*-s. Prakāśas on लक्षण, आह्निक, व्यवहार, तीर्थ, पूजा, संस्कार, and राजनीति have been printed. Comp. between 1610-1640 A.D. Pub. Chaukhamba Sanskrit Series, Banaras, 1913-1917.

33. कालतत्त्वविवेचन. By Raghunāth-bhaṭṭa. Comp. in 1620 A. D. Printed in two Volumes; Banaras, 1932-33.

34. विधानपारिजात. By Madana-bhaṭṭa. Comp. in 1625 A.D. Pub. Bib. Ind., Cal-cutta, 1905.

35. तीर्थेन्दुशेखर. By Nāgeśa-bhaṭṭa. Between 1700-1750 A. D. Pub. Banaras, 1936.

36. जयसिंह-कल्पद्रुम. By Ratnākara-dīkṣita. Comp. in 1713 A D. Pub. Veṅkaṭeśvara-Press, Bombay, Saṁvat, 1959 (1902 A.D.)

37. पुरुषार्थचिन्तामणि. By Viṣṇu-bhaṭṭa. comp. in 1780 A. D. Pub. Ānandāśrama Sanskrit Series, Poona, 1909.

38. आचारभूषण. By Tryambaka Oka. Comp. in 1819 A. D. Pub. Ānandāśrama, Poona, 1908.

Abbreviations used for the Nibandhas

(निबन्धग्रन्थेभ्यः प्रयुक्ताः संकेताः)

[Serial numbers of the Nibandhas as given in the above list are also given here within brackets. पूर्वोक्तसूच्यां प्रदत्ता निबन्धग्रन्थक्रमाङ्का अत्रापि कोष्ठान्तर्गताः प्रदीयन्ते]

अपरार्क. = अपरार्क-टीका on या. स्मृ. (3)
आ. भू. = आचारभूषण (38)
आ. र. = आचाररत्न (26)
आ.म. = आचारमयूख (28)
का. त. वि. = कालतत्त्वविवेचन (33)
का. मा. = कालमाधव (10)
का. वि. = कालविवेक (1)
का. सा. = कालसार (18)
कृ. क. त. = कृत्यकल्पतरु(2)
कृ. र. = कृत्यरत्नाकर (8)
चतु. चि. = चतुर्वर्गचिन्तामणि (7)
(का. नि.) = कालनिर्णय (Vol. III, Part II) of चतु. चि.
(दा. ख.) = दानखण्ड (Vol. I) of चतु. चि.
(प्राय.) = प्रायश्चित्ताध्याय (Vol. IV) of चतु. चि.
(व्र. ख.) = व्रतखण्ड (Vol. II. Parts I, II) of चतु. चि.
(श्रा. क.) = श्राद्धकल्प (Vol. III. Part I) of चतु. चि.
ज. क. द्रु. = जयसिंह-कल्पद्रुम (36)
ती. चि. = तीर्थचिन्तामणि (17)
ती. सा. = तीर्थसार Section of नृसिंहप्रसाद (19)
ती. शे. = तीर्थेन्दुशेखर (35)
त्रि. से. सा. = त्रिस्थलीसेतुसार (25)
दा. म. = दानमयूख (29)
दा. सा. = दानसागर (4)
नि. प. = नित्याचारपद्धति (12)
नि. प्र. = नित्याचारप्रदीप (16)
नि. सि. = निर्णयसिन्धु (31)
प. मा. = पराशरमाधवीय (9)
पु. चि. = पुरुषार्थचिन्तामणि (37)
प्रा. वि. = प्रायश्चित्तविवेक (14)
म. पा. = मदनपारिजात (13)
व. कौ. = वर्षक्रियाकौमुदी (20)
वि. पा. = विधानपारिजात (34)
वी. मि. = वीरमित्रोदय (32)
शु. कौ. = शुद्धिकौमुदी (22)
शू. शि. = शूद्राचारशिरोमणि (23)
श्रा. कौ. = श्राद्धकौमुदी (21)
श्रा. वि. = श्राद्धविवेक (15)
स. म. = समयमयूख (30)
स्मृ. च. = स्मृतिचन्द्रिका (6)
स्मृ. त. = स्मृतितत्त्व (24)
स्मृ. मु. = स्मृतिमुक्ताफल (27)
स्मृ. र. = स्मृतिरत्नाकर (11)
हा. ल. = हारलता (5)

APPENDIX I-A परिशिष्ट १-A

IDENTIFIED KŪRMA-PURĀṆA ŚLOKAS QOTED IN THE NIBANDHAS

(कूर्मपुराणस्यास्मिन् संस्करणे विद्यमाना धर्मशास्त्रनिबन्धेषूद्धृताः श्लोकाः)

[N. B.—1. Names of the Nibandhas are given in their chronological order. निबन्धग्रन्थनामानि तेषां रचनाकालक्रमेण प्रदत्तानि.

2. In the statement preceding the quotations the number of a śloka found quoted in one or more Nibandhas is given in Devanāgarī numerals. Here L = Line of the quotations as noted on their left-hand side. कूर्मपुराणसंस्करणस्य कस्याध्यायस्य कः श्लोकः कस्मिन् कस्मिन् निबन्धग्रन्थे उद्धृतो वर्तते इत्येकं विवरणम् उद्धरणेभ्यः प्राक् प्रदत्तम्। अत्र विवरणे L = Line (उद्धरणपंक्तिः) यथाऽत्र उद्धरणानां वामपार्श्वेऽङ्कितम्।]

3. In the identified quotations square brackets enclosing one or more lines show that the portion thus enclosed is not identified, but it is given here because it completes or elaborates the sense of the identified lines. कूर्मपुराणपाठे उपलब्धेषु कूर्मपुराणोद्धरणेषु मध्ये [ ] ईदृक्कोष्ठान्तर्गतो भागः कूर्मपुराणपाठे नोपलब्धः, परन्तु भागोऽयमत्र अर्थपूर्तिं करोतीतिहेतोरत्र प्रदत्तः।

4. Variants from the readings of the constituted text found in the quotations of the Nibandhas are printed in bold type. निबन्धोद्धरणेषूपलब्धानि गृहीतपाठानां पाठान्तराणि स्थूलतराक्षरेषु मुद्रितानि सन्ति.]

कू. पु. १.१

Quoted in—1. चतुर्वर्गचिन्तामणि, 2. नित्याचारप्रदीप, 3. स्मृतितत्त्व.

Ślokas quoted:—

१६–चतु. चि. L1 (१६ab); नि. प्र. L1-2; स्मृ. त. L1 (१६ab). १७–चतु. चि. L2-3. १८–चतु. चि. L4-5. १९–चतु. चि. L6-7. २०–चतु. चि. L8-9. २१–चतु. चि. L10-11. ५१–चतु चि. L12 (५१cd). ५२–चतु. चि. L13(५२cd).

1. चतुर्वर्गचिन्तामणि

(दानखण्ड)

(कू. पु. १.१.)

अन्यान्युपपुराणानि मुनिभिः कथितानि तु।
आद्यं सनत्कुमारोक्तं नारसिंहमतः परम्।
तृतीयं स्कान्दमुद्दिष्टं कुमारेण तु भाषितम्॥ १७
4. चतुर्थं शिवधर्माख्यं साक्षान्नन्दीशभाषितम्।
दुर्वाससोक्तमाश्चर्यं नारदोक्तमतः परम्॥ १८
कापिलं मानवं चैव तथैवोशनसेरितम्।
ब्रह्माण्डं वारुणं चैव कालिकाह्वयमेव च॥ १९
8. माहेश्वरं तथा **शाम्बं** सौरं सर्वार्थसंचयम्।
पराशरोक्तं **प्रवरं** तथा भागवतद्वयम्॥ २०
इदमष्टादशं प्रोक्तं पुराणं कौर्मसंज्ञितम्।
चतुर्धा संस्थितं पुण्यं संहितानां प्रभेदतः॥ २१

—(pp. 532-33; also व्र. ख. p. 21)

[*v. l* —L 3. व्र. ख. °यं नान्दमु°.—L 9. व्र.ख. °क्तं प्रथमं.—L10. व्र.ख. कौर्मसुत्तमम्.—L 11. व्र. ख. ⊙]

(व्रतखण्ड)

(कू. पु. १.१.)

12. व्रतोपवासनियमैर्होमब्राह्मणतर्पणैः। ५१ cd
आराधय महायोगैर्योगिनं हृदि संस्थितम्॥ ५२cd

—(p. 322)

2. नित्याचारप्रदीप

(कू. पु. १.१.)

अन्यान्युपपुराणानि मुनिभिः कथितानि **वै**।
अष्टादशपुराणानि श्रुत्वा संक्षेपतो द्विज॥ १६

—(p. 19)

3. स्मृति-तत्त्व

(कू. पु. १.१.)

अन्यान्युपपुराणानि मुनिभिः कथितान्यपि । १६ab
—(p. 792)

कू. पु. १.२.

(वर्णाश्रमधर्माः. Duties of the Varṇas and Āśramas)

Quoted in—1. चतुर्वर्गचिन्तामणि, 2. शूद्राचारशिरोमणि, 3. आचारमयूख, 4. आचारभूषण

Ślokas quoted :-

२४—शू. शि. L 5-6. २५—शू. शि. L 7 (२५ ab). ३०—चतु. चि. L 3-4. ४५—आ. म. L 1-2. आ. भू. L 1-2. ५२—चतु. चि. L 1-2. ६६—शू. शि. L 1-2. ६७—शू. शि. L 3-4.

1. चतुर्वर्गचिन्तामणि

(व्रतखण्ड)

(कू. पु. १.२.)

धर्मात् संजायते ह्यर्थो धर्मात् कामोऽभिजायते ।
धर्मादेव परं ब्रह्म तस्माद् धर्मं समाश्रयेत् ॥ ५२
—(p. 21)

या वेदबाह्याः स्मृतयो याश्च काश्च कुदृष्टयः ।
4. सर्वास्ता निष्फलाः प्रेत्य तमोनिष्ठा हि ताः स्मृताः ॥ ३०
—(p. 322)

2. शूद्राचारशिरोमणि

(कू. पु. १.२.)

प्राजापत्यं ब्राह्मणानां स्मृतं स्थानं क्रियावताम् ।
स्थानमैन्द्रं क्षत्रियाणां संग्रामेष्वपलायिनाम् ॥ ६६
वैश्यानां मारुतं स्थानं स्वधर्ममनुवर्त्तिनाम् ।
4. गान्धर्वं शूद्रजातीनां परिचर्यानुवर्त्तिनाम् ॥ ६७
—(p. 51)

ससर्ज ब्राह्मणान् वक्त्रात् क्षत्रियांश्च भुजाद् विभुः ।
वैश्यानूरुद्वयाद्देव पद्भ्यां शूद्रान् पितामहः ॥ २४
यज्ञनिष्पत्तये ब्रह्मा शूद्रवर्जं ससर्ज ह । २५ab
—(p. 216)

3. आचारमयूख

(कू. पु. १.१.)

ऋतुकालाभिगामित्वं स्वदारेषु रतान्म(त्मः)नः ।
पर्ववर्ज्यं गृहस्थस्य ब्रह्मचर्यमुदाहृतम् ॥ ४५
—(p. 118)

4. आचारभूषण

(कू. पु. १.२.)

ऋतुकालाभिगामित्वं स्वदारेषु रतात्मनः ।
पर्ववर्ज्यं गृहस्थस्य ब्रह्मचर्यमुदाहृतम् ॥
—(p. 343). [*cf.* आ. म.]

कू. पु. १. ३

(वर्णाश्रमधर्माः. Duties of Varṇas and Āśramas)

Quoted in—1. स्मृतिचन्द्रिका, 2. चतुर्वर्गचिन्तामणि, 3. आचाररत्न, 4. वीरमित्रोदय, 5. तीर्थेन्दुशेखर

Ślokas quoted :—

२—चतु. चि. L 1-2. ३—चतु. चि. L 12-13. ४—चतु. चि. L 14-15. ५—चतु. चि. L 16-17. ६—चतु. चि. L 5 (६ cd), L 18-17. ७—चतु. चि. L 6-7. ८—चतु. चि L 3-4. १०—चतु. चि. L 8-9. ११—चतु. चि. L 10-11. १४—स्मृ. च. L 1-2; आ. र. L 2-2; वी. मि. L 1-2. १५—स्मृ. च. L 3-4; वी. मि. L 3-4. १६—स्मृ. च. L 5-6; ती. शे. L 1-2. १७—स्मृ. च. L 7-8. १८—स्मृ. च. L 9-10. २७—स्मृ. च. 11-12.

1. स्मृतिचन्द्रिका

(आह्निककाण्ड)

(कू. पु. १. ३.)

ब्रह्मण्याधाय कर्माणि निस्सङ्गः कामवर्जितः ।
प्रसन्नेनैव मनसा कुर्वाणो याति तत्पदम् ॥ १४
—(p. 432)

ब्रह्मणा दीयते दे ब्रह्मणे संप्रदीयते ।
4. ब्रह्मैव दीयते चेति ब्रह्मार्पणमिदं परम् ॥ १५
नाहं कर्ता सर्वमेतद् ब्रह्मैव कुरुते तदा ।
एतद् ब्रह्मार्पणं प्रोक्तमृषिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ १६

प्रोणातु भगवानीशः कर्मणाऽनेन शाश्वतः ।
8. करोति सततं बुद्ध्या ब्रह्मार्पणमिदं परम् ॥ १७
यद्वा फलानां संन्यासं प्रकुर्यात् परमेश्वरे ।
कर्मणामेतदित्याहुः ब्रह्मार्पणमनुत्तमम् ॥ १८
तस्मात् सेवेत सततं कर्मयोगं प्रसन्नधीः ।
12. तृप्तये परमेशस्य तत्पदं याति शाश्वतम् ॥ २७
—(p. 433)

2. चतुर्वर्गचिन्तामणि
(कालनिर्णय)
(कू. पु. १. ३.)

ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थो यतिस्तथा ।
क्रमेणैवाश्रमाः प्रोक्ताः कारणादन्यथा भवेत् ॥ २
वानप्रस्थाश्रमं गत्वा न गृहं प्रविशेत् पुनः ।
4. न संन्यासी वने वासं ब्रह्मचर्यान्न साधकः ॥ ८
—(p. 783)

विरक्तः संन्यसेद् विद्वाननिष्ट्वापि द्विजोत्तमः ॥ ६cd
अथापि विविधैर्यज्ञैरिष्ट्वा वनमथाश्रयेत् ।
तपस्तप्त्वा तपो योगाद्विरक्तः संन्यसेत्तथा ॥ ७
8. प्रकर्तुमसमर्थोऽपि जुहोतियजतिक्रियाः ।
अन्धः पंगुर्दरिद्रो वा विरक्तः संन्यसेद् द्विजः ॥ १०
सर्वेषामेव वैराग्यं जायते सर्ववस्तुषु ।
तदैव संन्यसेद् विद्वान्नान्यथा पतितो भवेत् ॥ ११
—(p. 810)

12. उत्पन्नज्ञानविज्ञानो वैराग्यं परमं गतः ।
यद् व्रजेद् ब्रह्मचर्यादीन् यदीच्छेत् परमां गतिम् ॥ ३
दारानाहृत्य विधिवद् यथावद् विविधैर्मखैः ।
यजेदुत्पादयेत्तत्स्थो विरक्तो यदि संन्यसेत् ॥ ४
16. अनिष्ट्वा विधिवद् यज्ञैरनुत्पाद्य तथात्मजम् ।
न गार्हस्थ्यं गृहीत्वा तु संन्यसेद् बुद्धिमान् द्विजः ॥ ५
अथ वैराग्यवेगेन स्थातुं नोत्सहते गृहम् । ६ab
तदैव संन्यसेद् विद्वाननिर्वेद्य विचारयेत् ॥ ६ (cd?)
—(p. 810)

3. आचार-रत्न
(कू. पु. १.३.)

ब्रह्मण्याधाय कर्माणि निःसङ्गः कामवर्जितः ।
प्रसन्नेनैव मनसा कुर्वाणो याति तत्पदम् ॥ १४
—(p. 4). [= स्मृ. च. L 1-2]

4. वीरमित्रोदय
(तीर्थप्रकाश)
(कू. पु. १.३.)

ब्रह्मण्याधाय कर्माणि निःसङ्गः कामवर्जितः ।
प्रसन्नेनैव कुर्वाणो याति तत्परमं पदम् ॥ १४
ब्रह्मणा दीयते देयं ब्रह्मणे सम्प्रदीयते ।
4. ब्रह्मैव दीयते चेति ब्रह्मार्पणमिदं परम् ॥ १५
—(p. 98). [*cf.* स्मृ. च. L 1-4]

5. तीर्थेन्दुशेखर
(कू. पु. १.३.)

नाहं कर्ता सर्वमेतद् ब्रह्मैव कुरुते तथा ।
एतद् ब्रह्मार्पणं प्रोक्तमृषिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ १६
—(p. 54). [*cf.* स्मृ. च. L 5-6]

कू. पु. १.५.
(कालस्वरूप Nature of Time)

Quoted in—1. चतुर्वर्गचितामणि, 2. कालमाधव, 3. कालसार, 4. जयसिंहकल्पद्रुम, 5. पुरुषार्थचिन्तामणि.

Slokas quoted :—

१८–चतु. चि. L 6-7; का. मा. L 5-6; पु. चि. L 5-6. १९–चतु. चि. L 5 (१९ cd), L 8 (१९ ab) ; का. मा. L 7-8; ज. क. द्रु. L 2 (१९ cd); पु. चि. L 7-8. २०–चतु. चि. L 1-2; का. मा. L 1-2; का. सा. L 1-2; ज. क. द्रु. L 1 (२० ab); पु. चि. L 1-2. २१–चतु. चि. L 3-4; का. मा. L 3-4; पु. चि. L 3-4.

1. चतुर्वर्गचिन्तामणि
(कालनिर्णय)
(कू. पु. १.५.)

अनादिरेष भगवान् कालोऽनन्तोऽजरोऽमरः ।
सर्वगत्वात् स्वतन्त्रत्वात् सर्वात्मत्वान्महेश्वरः ॥ २०

ब्रह्माणो बहवो रुद्रा ह्यन्ये नारायणादयः ।
4. एको हि भगवानीशः कालः कविरिति स्मृतः ॥ २१
कालेनैव च सृज्यन्ते स एव ग्रसते पुनः । १९cd
ब्रह्मनारायणेशानां त्रयाणां **प्राकृतो** लयः ।
प्रोच्यते कालयोगेन पुनरेव च संभवः ॥ १८
8. **परं ब्रह्म** च भूतानि वासुदेवोऽपि शंकरः ॥ १९ ab
[तस्मात् कालात्मकं विश्वं स एव परमेश्वरः ॥]
—(p. 6)

2. कालमाधव

(कू. पु. १.५.)

अनादिरेष भगवान् कालोऽनन्तोऽजरः **परः** ।
सर्वगत्वात् स्वतन्त्रत्वात् सर्वात्मत्वान्महेश्वरः ॥ २०
ब्रह्माणो बहवो रुद्रा अन्ये नारायणादयः ।
4. एको हि भगवानीशः कालः कविरिति स्मृतः ॥ २१
[L 1-4 = चतु. चि. L 1-4]
ब्रह्मनारायणेशानां त्रयाणां **प्राकृतो** लयः ।
प्रोच्यते कालयोगेन पुनरेव च संभवः ॥ १८
परं ब्रह्म च भूतानि वासुदेवोपि शंकरः ।
8. कालेनैव च सृज्यन्ते स एव ग्रसते पुनः ॥ १९
[तस्मात् कालात्मकं विश्वं स एव परमेश्वरः ॥]
—(p. 39). [L 5-9, *cf.* चतु. चि. L 5-9]

3. कालसार

(कू. पु. १. ५.)

अनादिरेष भगवान् कालोऽनन्तोऽक्षयः **परः** ।
सर्वगत्वात् स्वतन्त्रत्वात् सर्वात्मत्वान्महेश्वरः ॥
—(p. 3.). [*cf.* का. मा. L 1-2]

4. जयसिंह-कल्पद्रुम

(कू. पु. १. ५.)

(कालस्वरूपं हेमाद्रौ कूर्मपुराणे):—
अनादिरेष भगवान् कालोऽनन्तोऽजरोऽमरः । २०ab
कालेनैव च सृज्यन्ते स एव ग्रसते पुनः ॥ १९ cd
[तस्मात् कालात्मकं विश्वं स एव परमेश्वरः ॥]
—(p. 5)

5. पुरुषार्थचिन्तामणि

(कू. पु. १. ५.)

अनादिरेष भगवान् कालोऽनन्तोऽजरोऽमरः ।
सर्वगत्वात् स्वतन्त्रत्वात् सर्वात्मत्वान्महेश्वरः ॥ २०
ब्रह्माणो बहवो रुद्रा ह्यन्ये नारायणादयः ।
4. एको हि भगवानीशः कालः कविरिति स्मृतः ॥ २१
ब्रह्मनारायणेशानां त्रयाणां **प्राकृतो** लयः ।
प्रोच्यते कालयोगेन पुनरेव च संभवः ॥ १८
परं ब्रह्म च भूतानि वासुदेवोऽपि शङ्करः ।
8. कालेनैव च सृज्यन्ते स एव ग्रसते पुनः ॥ १९
—(p. 1). [L 1-4 = चतु. चि. L 1-4; L 5-8 = का. मा. L 5-8]

कू. पु. १. १९.

चतुर्वर्गचिन्तामणि

(कालनिर्णय)

किञ्चिच्छ्रेयस्करतमं लोकेस्मिन् **ब्रह्मसत्तमाः** ।
यज्ञस्तपो वा संन्यासो ब्रूत मे सर्ववेदिनः ॥ ३३
आराध्य तपसा देवं योगिनं **परमेश्वरम्** ।
4. प्रव्रजेद् विधिवद् यज्ञैरिष्ट्वा पूर्वं सुरोत्तमान् ॥ ३५
—(p. 809)

कू. पु. १. २०.

नृसिंहप्रसाद—तीर्थसार

सेतुमध्ये महादेवमीशानं कृत्तिवाससम् ।
स्थापयामि स **लिङ्गं** च पूजयामास राघवः ॥ ४७
तस्य देवो महादेवः पार्वत्या सह शंकरः ।
4. प्रत्यक्षमेव भगवान् दत्तवान् वरमुत्तमम् ॥ ४८
ये त्वया स्थापितं लिङ्गं द्रक्ष्यन्तीह द्विजातयः ।
महापातकसंयुक्तास्तेषां पापं विनश्यति ॥ ४९

दर्शनादेव लिङ्गस्य नाशं याति न संशयः । ५०cd
8. यावत् स्थास्यन्ति गिरयो यावदेषा च मेदिनी ।
यावत् सेतुश्च तावच्च स्थास्याम्यत्र तिरोहितः ॥ ५१
स्नानं दानं तपः श्राद्धं भविष्यत् तत्कथं नृणाम् ।
स्मरणादेव लिंङ्गस्य दिनपापं प्रणश्यति ॥ ५२
12. इत्युक्त्वा भगवान् साधु परिष्वज्य च राघवम् ।
सनन्दी सगणो रुद्रस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ ५३
—(p. 6)

कू. पु. १.२१.

नित्याचारपद्धति

या यस्याभिमता पुंसः सा हि तस्यैव देवता ।
तस्माज्जयध्वजो नूनं विष्ण्वाराधनमर्हति ॥ ४७cd
(p. 59)

कू. पु. १. २७.

पराशरमाधव

(प्रायश्चित्तकाण्ड)

अस्मिन् कलियुगे घोरे लोकाः पापानुवर्तिनः ।
भविष्यन्ति महाबाहो वर्णाश्रमविवर्जिताः ॥ ९
नान्यत् पश्यामि जन्तूनां मुक्त्वा वाराणसीं पुरीम् ।
4. सर्वपापप्रशमनं प्रायश्चित्तं कलौ युगे ॥ १०
—(p. 455).

कू. पु. १. २८.

शूद्राचारशिरोमणि

(कलिस्वभाव. Nature of the Kali Age)

अधार्मिका अनाचारा महाकोपाल्पचेतसः ।
वदन्ति चानृतं लुब्धा मिथो जाता सुदुःप्रजाः ॥ ३
दुरिष्टैर्दुरधीतैश्च दुराचारैर्दुरागमैः ।
4. विप्राणां कर्मदोषैश्च प्रजानां जायते लयः ॥ ४
राजानः शूद्रभूयिष्ठा ब्राह्मणान् धावयन्ति च । ७ ab
शुक्लदन्ता जिताक्षाश्च मुण्डाः काषायवाससः ।
शूद्रा धर्मं करिष्यन्ति युगान्ते समुपस्थिते ॥ १३

8. आसनस्थान् द्विजान् दृष्ट्वा न चलन्त्यल्पबुद्धयः ।
ताडयन्ति द्विजेन्द्रांश्च शूद्रा राजोपजीविनः ॥ १७
उच्चासनस्थान् शूद्रांस्तु द्विजमध्ये परं तपः ।
ज्ञात्वा सहिष्यते राजा कलिकालबलेन तु ॥ १८
12. पुष्पैश्च भूषणैश्चैव तथान्यैर्मण्डलैर्द्विजाः ।
शूद्रानभ्यर्चयन्त्यल्पश्रुतभाग्यबलान्विताः ॥ १९
न प्रेक्षन्तेऽर्चिताश्चापि शूद्रा द्विजवरान् नृप ।
सेवावसरमालोक्य द्वारि तिष्ठन्ति च द्विजाः ॥ २०
16. वाहनस्थान् समावृत्य शूद्रान् शूद्रोपजीविनः । २१ab
पठन्ति वैदिकान् मन्त्रान् नास्तिक्यं घोरमाश्रिताः ॥ २२cd
—(pp. 52-53)

कू. पु. १. ४७.

चतुर्वर्गचिन्तामणि

(व्रतखण्ड)

ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चैव द्विजोत्तमाः । २९cd
अर्चयन्ति महादेवं यज्ञदानसमाधिभिः ।
व्रतोपवासनियमैर्होमैः स्वाध्यायतर्पणैः ॥ ३०
4. तेषां वै रुद्रसायुज्यं सामीप्यं चातिदुर्लभम् ।
सलोकता च सारूप्यं जायते तत्प्रसादतः ॥ ३१
—(p. 322)

कू. पु. २. ११

Quoted in—1. स्मृतितत्त्व, 2. आचर-रत्न, 3. वीरमित्रोदय.

Ślokas quoted :—

२३–स्मृ. त. L 1 (२३ ab). ३०–आ. र. L 1 (३०cd). ३१–आ. र. L 2 (३१ cd). ३४–आ. र. L 3 (३४ ab). ४३–वी. मि. L 1-2. ४४–वी. मि. L 3-4. ४५–वी. मि. L 5-6. ४६–वी. मि. L 7-8.

1. स्मृतितत्त्व

(कू. पु. २. ११.)

स्वाध्यायस्य त्रयो भेदा वाचिकोपांशुमानसाः । २३ ab
—(p. 657)

2. आचाररत्न

(कू. पु. २. ११.)

प्राणः स्वदेहजो वायुरायामस्तु निरोधनम् । ३०cd
स एव द्विविधः प्रोक्तः सगर्भोऽगर्भ एव च ॥ ३१cd
सगर्भमाहुः सजपमगर्भमजपं बुधाः । ३४ab
—(p. 39)

3. वीरमित्रोदय

(आह्निकप्रकाश)

(कू. पु. २. ११.)

आसनं स्वस्तिकं प्रोक्तं पद्ममर्धासनं तथा ।
आसनानां च सर्वेषामेतदासनमुत्तमम् ॥ ४३
ऊर्वोरुपरि विप्रेन्द्र कृत्वा पादतले उभे ।
4. समासीतात्मनः प्रोक्तमेतत पद्मासनं शुभम् ॥ ४४
एकपादमथैकस्मिन् विन्यस्योरुणि सत्तमाः ।
आसनार्धमिति ज्ञेयं योगसाधनमुत्तमम् ॥ ४५
उभे कृते पादतले जानूर्वोरन्तरेण हि ।
8. समासीतात्मनः प्रोक्तमासनं स्वस्तिकं परम् ॥ ४६
—(p. 309)

कू. पु. २. १२-१४

(ब्रह्मचारिधर्माः, आचमनादिनियमाश्च. Duties of a brahmacārin or Vedic student and rules for *ācamana* etc.)

Quoted in—1. स्मृति चन्द्रिका, 2. चतुर्वर्गचिन्तामणि, 3. पराशरमाधव, 4. स्मृतिरत्नाकर, 5. कालसार, 6. शूद्राचारशिरोमणि, 7. स्मृतितत्त्व, 8. आचाररत्न, 9. आचारमयूख, 10. निर्णयसिन्धु, 11. वीरमित्रोदय, 12. विधानपारिजात, 13. आचारभूषण.

Ślokas quoted :—

(२. १२)

१६–शू. शि. L 1-2, आ. र. L 9 (१३ ab). १७–आ. र. L 10 (१७ ab). १८–आ. र. L 11 (१८ ab), ३७–वी. लि. L 1 (२७ cd). ३८–वी. मि. L 2 (३८ ab) ६४–स्मृ. च. L 6 (६४ ab); प. मा. L 28-29; आ. र. L 5 (६४ ab); आ. मू. L 5-7.

(२. १३)

१–स्मृ. च. L 7 (१ cd); चतु. चि. L 11 (१ cd); प. मा. L 30 (१ cd); स्मृ. र. L 1 (१ cb); आ. म. L 11 (१ cd); आ. भू. L 8 (१ cd). २–स्मृ. च. L 8-9; चतु. चि. L 12-13; प. मा. L 31-32; स्मृ. च. L 2-3; आ. र. L 3 (२ ab); आ. र. L 6 (cd) २ आ. म. L 12-13; आ. भू. L 9-10. ३–स्मृ. च. L 10-41; चतु. चि. L 14-15; प. मा. L 33-34; स्मृ. च L 4-5; आ. र. L 4 (३ cd); L 7 (३ ab); आ. म. L 14-15; आ. भू. L 11-12. ४–स्मृ. च. L 1-3; चतु. चि. L 1-3; प. मा. L 23-25; आ. र. L 1-2 (४ cf); आ. म. L 1-3; वी. मि. L 10-12; आ. भू. L 1-3. ६–स्मृ. चं. L 3-5; चतु. चि. L 5-6 प. मा. L 26. 27; आ. म. E 4-5; आ. भू. L 4-5. १३–वी. मि. L 9 (१३ ab). ३१–स्मृ.च. L 12-13; चतु. चि. L 6-7२ स्मृ. र L 6-7; आ. म. L 6-7; वी. मि. L 13-14. ३२–स्मृ. चं L 14-16; चतु. चि. L 8-10; स्मृ. र. L 8-9 (३२ a-d); आ. म. L 8-10; वी. मि. 15-17; स्मृ. र. L 8-9 (३२ a-d). ४०–वी. मि. L 3-4. ४१–वी. मि. L 5-6. ४२–वी. मि. L 7 (४२ ab). ४५–वी. मि. L 8 (४५ a) ६५–स्मृ. च. L 6 (३४ cd).

(२. १४)

१–प. मा. L 35 (१ cd); वि. वा. L 3-4. २–प. मा. L 36 (२ ab). ३–वि. पा. L 5 (३ cd). ४–वि. पा. E 6 (४ cd). ५–वि. पा. L 7-8. ६–वि. पा. L 9-10. ११–वि. पा. L 11-12 (११ c-f). १७–वि. पा. L 13-15. १८–वि. पा. L 16-17. १९–वि. पा. L 18 (१९ ab). २०–प. मा. L 37 (२० ab); आ. र. L 8 (२० ab); नि. सि. L 1 (२० ab); वी. मि. L 18 (२० ab); वि. पा. L 1 (२० ab); L 19-20. २१–प. मा. L 38 (२१ ab); नि. सि, L 2 (२१ ab); वी. मि. L 19 (२१ ab); वि. पा. L 2 (२१ ab). ३७–प. मा. L 1-2; वी. मि. L 20-21. ३८–प. मा. L 3-4; वी. मि. L 22-23. ३९–प. मा. L5-9. ४०–प. मा. L 7-8 (६० a-d). ५७–प. मा. L 39-40. ६०–प. मा. L 41-42. ७३–प. मा. L 15-16. ७४–प. मा. L 17-18. ७५–प. मा. L 21-22; नि. सि. L 3-4; आ. भू. L 13-14. ७८–वी. मि. L24-25; वि. पा. L 21-22; आ. भू E15-16. ७९–वी. मि. L 26-27. ८०–प. मा. L 19-20; का. सा. L 1-2; स्मृ. त.

L १-२; नि. सि. L 5-6; वी. मि. L 28-29; वि. पा. L 23-24; आ. भू. L 17-18. ८१–वी. मि. L 30-31; वि. पा. L 25-26; आ.भू. L19-20. ८२–प. मा. L 9-10. ८४–प. मा. L 11-12. ८६–वी. मि. L 32 (८६ cd); वि. पा. L 27 (८६ cd); आ. भू. L 21 (८६ cd). ८७–वी. मि L 33-34; वि. पा. L 28-21; आ.भू.L22-23.

1. स्मृतिचन्द्रिका

(आह्निककाण्ड)

(कू. पु. २. १३.)

चण्डालम्लेच्छसंभाषे स्त्रीशूद्रोच्छिष्टभोजने ।[1]
उच्छिष्टं पुरुषं दृष्ट्वा[2] भोज्यं चापि तथाविधम् ॥
आचामेदश्रुपाते वा लोहितस्य तथैव च ॥ ४
4. अग्नेर्गवामथालम्भे स्पृष्ट्वाऽप्रयतमेव च ।
स्त्रीणामथात्मनस्स्पर्शे नीवीं[3] विपरिधाय च ॥ ६
—(P. 261)

प्रक्षाल्य पाणी पादौ च भुञ्जानो द्विरुपस्पृशेत् । (१२.६४ab)
ओष्ठौ विलोमकौ स्पृष्ट्वा वासो विपरिधाय च । १ cd

8. रेतोमूत्रपुरीषाणामुत्सर्गे [4]शुक्तभाषणे ।
[5]ष्ठीवित्वाऽध्ययनारम्भे खासश्वासागमे तथा ॥ २
चत्वरं वा श्मशानं वा समागम्य समाहितः ।
सन्ध्ययोरुभयोस्तद्वदाचान्तोऽप्याचमेत्पुनः ॥ ३
—(p. 264-265)

12. तैजसं वा समादाय यदुच्छिष्टो भवेद् द्विजः ।
भूमौ निक्षिप्य तद् द्रव्यमाचम्याभ्युक्षयेत्तु तत्[6] ॥ ३१
यद्यमत्रं[7] समादाय भवेदुच्छेषणान्वितः ।
अनिधायैव तद्द्रव्यमाचान्तश्शुचितामियात् ।
16. वस्त्रादिषु विकल्पः स्यात्तत्स्पृष्ट्वावेवमेव हि ॥ ३२
—(p. 274-275)

2. चतुर्वर्गचिन्तामणि

(श्राद्धकल्प)

(कू. पु. २. १३.)

चण्डालम्लेच्छसम्भाषे स्त्रीशूद्रोच्छिष्टभाषणे ।
उच्छिष्टं पुरुषं स्पृष्ट्वा भोज्यं चापि तथाविधम् ।
आचामेदश्रुपाते च लोहितस्य तथैव च ॥ ४
4. अग्नेर्गवामथालम्भे स्पृष्ट्वाऽप्रयतमेव च ।
स्त्रीणामथात्मनः स्पर्शे नीवीं वा परिधाय च ॥ ६
—(p. 959). [L 1-5 = स्मृ. च. L 1-5.]
तैजसं वा समादाय यद्युच्छिष्टो भवेद् द्विजः ।
भूमौ निक्षिप्य तद् द्रव्यमाचान्तः प्रचरेत् पुनः ॥ ३१
—(p. 63-64). [L 6-7 = स्मृ. च. L 12-13.]

8. यद्यमत्रं समादाय भवेदुच्छेषणान्वितः ।
अनिधायैव तद् द्रव्यमाचान्तः शुचितामियात् ।
वस्त्रादिषु विकल्पः स्यात् तत्स्पृष्ट्वावेवमेव हि ॥ ३२
—(p. 964). [L 8-10 = स्मृ. च. L 14-16.]
ओष्ठौ विलोमकौ स्पृष्ट्वा वासोऽपि परिधाय च । cd

12. रेतोमूत्र पुरीषाणामुत्सर्गे शुक्तभाषणे ।
ष्ठीवित्वाऽध्ययनारम्भे कासश्वासागमे तथा ॥ २
चत्वरं वा श्मशानं वा समागम्य द्विजोत्तमः ।
सन्ध्ययोरुभयोस्तद्वदाचान्तो ऽप्याचमेत् पुनः ॥ ३
—(pp. 767-68). [L 11-15 = स्मृ. च. L 7-11.]

3. पराशरमाधव

(आचारकाण्ड)

(कू. पु. २. १२-१४.)

एवमाचारसंम्पन्नमात्मवन्तमदाम्भिकम् ।
वेदमध्यापयेद्धर्मं पुराणाङ्गानि नित्यशः ॥ १४.३७

1. चतु. चि. L I, प. मा. L 23 °द्रोच्छिष्टभाषणे 2. चतु. चि. L 2, प. मा. L 24 स्पृष्ट्वा 3. प. मा. L 27 नीलीं 4. प. मा. L 31 °र्गेऽयुक्तभाषणे; स्मृ. र. L 2 शूद्रभाषणे; आ. र. L 3 °र्गेऽशुचिभाषणे ; आ. म. L 12 °र्गेऽशुद्धभाषणे; आ. सू. L 9 शुष्कभाषणे 5. प. मा. L 32 जृम्भित्वा; आ. भू. L 10 शयित्वा 6. चतु. चि. L 7 °माचान्तः प्रचरेत् पुनः 7. वी. मि. L 15 यद्यद् द्रव्यं; स्मृ. र. L 8 यदि द्रव्यं.

संवत्सरोषिते शिष्ये गुरुर्ज्ञानमनिर्दिशन् ।
4. हरते दुष्कृतं तस्य शिष्यस्य वसतो गुरुः ॥ १४.३८
आचार्यपुत्रः शुश्रूषुः ज्ञानदो धार्मिकः शुचिः ।
आप्तः शक्तोऽर्थदः साधुरध्याप्या दश धर्मतः॥ १४.३९
कृतज्ञश्च तथाऽद्रोही मेधावी शुभकृन्नरः ।
8. आप्तःप्रियोऽथ विधिवत् षडध्याप्या द्विजोत्तमैः॥ १४.४०ad
—(p, 136)

योऽन्यत्र कुरुते यत्नमनधीत्य श्रुतिं द्विजः ।
स वै मूढो न सम्भाष्यो वेदबाह्यो द्विजातिभिः॥ १४.८२
न वेदपाठमात्रेण सन्तुष्टो वै भवेद् द्विजः ।
12. पाठमात्रावसायी तु पङ्के गौरिव सीदति ॥ १४.८३
योऽधीत्य विधिवद् वेदं वेदार्थं न विचारयेत् ।
स सान्वयः शूद्रसमः पात्रतां न प्रपद्यते ॥ १४.८४
—(p 141)

उपाकर्मणि चोत्सर्गे त्रिरात्रक्षपणं स्मृतम् ।
16. अष्टकासु त्वहोरात्रमृत्वन्तासु च रात्रिषु ॥ १४.७३
मार्गशीर्षे तथा पौषे माघमासे तथैव च ।
तिस्रोऽष्टकाः समाख्याताः कृष्णपक्षे तु सूरिभिः॥ १४.७४
—(P. 147)

अनध्यायस्तु नाङ्गेषु नेतिहासपुराणयोः ।
20. न धर्मशास्त्रेष्वन्येषु पर्वण्येतानि वर्जयेत् ॥ १४.८०
—(p. 149)

श्लेष्मातकस्य छायायां शाल्मलेर्मधुकस्य च ।
कदाचिदपि नाध्येयं कोविदारकपित्थयोः ॥ १४.७५
चाण्डालम्लेच्छसंभाषे स्त्रीशूद्रोच्छिष्टभाषणे ।
24. उच्छिष्टं पुरुषं स्पृष्ट्वा भोज्यं वापि तथाविधम् ॥
आचमेदश्रुपाते वा लोहितस्य तथैव च ॥ १३.४
अग्नेर्गवामथालम्भे स्पृष्ट्वाऽप्रयतमेव च ।
स्त्रीणामथात्मनः स्पर्शे नीलीं वा परिधाय च ॥ १३.६
—(p. 223). [L 23-27, cf. स्मृ. च. L 1-5]

28. प्रक्षाल्य पाणीपादौ च भुञ्जानो द्विरुपस्पृशेत् ।
शुचौ देशे समासीनो भुक्त्वा च द्विरुपस्पृशेत्॥ १३.६४
—(p. 225).

ओष्ठौ विलोमकौ स्पृष्ट्वा वासो विपरिधाय च । १cd
रेतोमूत्रपुरीषाणामुत्सर्गेऽयुक्तभाषणे ।
32 ष्ठीवित्वाध्ययनारम्भे कासश्वासागमे तथा ॥ १३.२
चत्वरं वा श्मशानं वा समागम्य द्विजोत्तमः ।
सन्ध्ययोरुभयोस्तद्वदाचान्तोप्याचमेत् ततः ॥ १३.३
—(pp. 225-226)

आहूतोऽध्ययनं कुर्याद्वीक्षमाणो गुरोर्मुखम् । १४.१ cd
36. नित्यमुद्धृतपाणिः स्यात् साध्वाचारः सुसंयतः॥ १४.२ab
—(p. 142)

नादर्शं चैवमीक्षेत नाचरेद्दन्तधावनम् । १४.२०ab
गुरूच्छिष्टं भेषजार्थं प्रयुञ्जीत न कामतः ॥ १४.२१ab
—(p. 457)

श्रावणस्य तु मासस्य पौर्णमास्यां द्विजोत्तमाः ।
40. आषाढ्यां प्रौष्ठपद्यां वा वेदोपाकरणं स्मृतम् ॥ १४.५७
—(p. 519)

छन्दांस्यूर्ध्वमतोऽभ्यसेत् शुक्लपक्षेषु वै द्विजः ।
वेदाङ्गानि पुराणानि कृष्णपक्षेषु मानवः ॥ १४.६०
—(p. 522)

4. स्मृतिरत्नाकर

(कू. पु. २.१३.)

ओष्ठौ विलोमकौ स्पृष्ट्वा वासोपि परिधाय च । १cd
रेतोमूत्रपुरीषाणामुत्सर्गे शूद्रभाषणे ।
ष्ठीवित्वाध्ययनारम्भे काशस्वासागमे तथा ॥ २
4. चत्वरं वा श्मशानं वा समागम्य द्विजोत्तमः ।
सन्ध्ययोरुभयोस्तद्वदाचान्तोऽप्याचमेत्पुनः ॥ ३
--(p. 39)

तैजसं वै समादाय यदुच्छिष्टो भवेद् द्विजः ।
भूमौ निक्षिप्य तद्द्रव्यमाचम्याभ्युक्षयेत्तु तत् ॥ ३१
8. यदि द्रव्यं समादाय भवेदुच्छेषणान्वितः ।
अनिधायैव तद् द्रव्यमाचान्तः शुचितामियात् ॥ ३२ad
—(p. 41). [L1-9, cf. स्मृ. च. L7-15]

5. कालसार

(कू. पु. २.१४.)

अनध्यायं तु नाङ्गेषु नेतिहासपुराणयोः ।
न धर्मशास्त्रेष्वन्येषु पर्वेष्वेतानि वर्जयेत् ॥ ८०
—(p. 204).

5. शूद्राचारशिरोमणि

(कू. पु. २. १२.)

सायं प्रातर्द्विजः सन्ध्यामुपासीत समाहितः ।
कामाल्लोभाद् भयाद् मोहान्मुक्तो हि पतितो भवेत् ॥
—(p. 71)

6. स्मृतितत्त्व

(कू. पु. २. १४.)

अनध्यायस्तु नाङ्गेषु नेतिहासपुराणयोः ।
न धर्मशास्त्रेष्वन्येषु पर्वस्वेतानि वर्जयेत् ॥८०
—(pp. 150-60)

7. आचाररत्न

(कू. पु. २.१२-१४.)

उच्छिष्टं पुरुषं दृष्ट्वा भोज्यं चापि तथाविधम् ।
आचामेदश्रुपाते च लोहितस्य तथैव च ॥ १३.४c-f
—(p. 18)

रेतोमूत्रपुरीषाणामुत्सर्गेऽशुचिभाषणे ।
4. सन्ध्ययोरुभयोस्तद्वदाचान्तोऽप्याचमेत्पुनः ॥ १३.१cd
प्रक्षाल्य पाणी पादौ च भुञ्जानो द्विरुपस्पृशेत् ।१२.६४ab
छीवित्वाऽध्ययनारम्भे कासश्वासागमे तथा ॥ १३.२cd
चत्वरं वा श्मशानं वा समागम्य द्विजोत्तमः । १३.३ab
—(p. 19)

8. नादर्शं चैव वीक्षेत नाचरेद्दन्तधावनम् ॥ १४.२०ab
—(p. 22)

सायं प्रातर्द्विजः सन्ध्यामुपासीत समाहितः। १२.१६ab
अग्निकार्यं तता कुर्यात् सन्ध्ययोरुभयोरपि। १२.१७ab
देवताभ्यर्चनं कुर्यात् पुष्पैः पत्रेण वाम्बुना । १२.१८ab
—(p. 53)

8. आचारमयूख

(कू. पु. २.१३.)

चण्डालम्लेच्छसंभाषे स्त्रीशूद्रोच्छिष्टभाषणे ।
उच्छिष्टं पुरुषं स्पृष्ट्वा भोज्यं चापि तथाविधम् ।
आचामेदश्रुपाते च लोहितस्य तथैव च ॥ ४
4. अग्नेर्गवामथालम्भे स्पृष्ट्वाप्रयतमेव वा ।
स्त्रीणामथात्मनः स्पर्शे नीवीं वा परिधाय च ॥ ६
—(p. 16)

तैजसं वै समादाय यद्युच्छिष्टो भवेद् द्विजः ।
भूमौ निक्षिप्य तद् द्रव्यमाचम्याभ्युक्षयेत्तु तत् ॥ ३१
8. यद्यमत्रं समादाय भवेदुच्छेषणान्वितः ।
अनिधायैव तद् द्रव्यमाचान्तः शुचितामियात् ।
वस्त्रादिषु विकल्पः स्यात् तत्स्पृष्ट्वा चैवमेव हि॥३२
—(p. 17)

ओष्ठौ विलोमकौ स्पृष्ट्वा वासो विपरिधाय च ॥ १cd
12. रेतोमूत्रपुरीषाणामुत्सर्गेऽशुद्धभाषणे ।
छीवित्वाऽध्ययनारम्भे कासश्वासागमे तथा ॥ २
चत्वरं वा श्मशानं वा समागम्य द्विजोत्तमः ।
संध्ययोरुभयोस्तद्वदाचान्तोऽप्याचमेत् पुनः ॥ ३
—(p. 18). [cf. स्मृ. च. L1-16]

9. निर्णयसिन्धु

(कू. पु. २.१४)

नादर्शं चैव वीक्षेत नाचरेद्दन्तधावनम् । २०ab
गुरूच्छिष्टं भेषजार्थं प्रयुञ्जीत न कामतः ॥ २१ab
—(p. 197)

श्लेष्मातकस्य छायायां शाल्मलेर्मधुकस्य च ।
4. कदाचिदपि नाध्येयं कोविदारकपित्थयोः ॥ ७५
—(p. 201)

अनध्यायस्तु नाङ्गेषु नेतिहासपुराणयोः ।
न धर्मशास्त्रेष्वन्येषु पर्वण्येतानि वर्जयेत् ॥ ८०
—(p. 202). [L 3-6. cf. प. मा. L 19-22]

10. वीरमित्रोदय

(तीर्थप्रकाश)

(कू. पु. २.१२.)

न ताभ्यामननुज्ञातो धर्ममन्यं समाचरेत् । ३७cd
वर्जयित्वा मोक्षफलं नित्यं नैमित्तिकं तथा ॥ ३८ab
—(p. 20)

(आह्निकप्रकाश)

(कू. पु. २.१३.)

नोद्यानोदसमीपे वा नोषरे न पराशुचौ ।
4. न सोपानत्पादुको वा न छत्री नान्तरिक्षके ॥ ४०
—(p. 35)

न चैवाभिमुखं स्त्रीणां गुरुब्राह्मणयोर्गवाम् ।
न देवदेवालययोरपामपि कदाचन ॥ ४१
न ज्योतींषि निरीक्षन् वा न वाय्वभिमुखोऽथवा । ४२ab
—(p. 38)

8. न देवायतनात् कूपाद् । ४५a
—(p. 50)

शूद्राशुचिकरोन्मुक्तैर्न क्षाराद्भिस्तथैव च । १३ab
—(p. 67)

चाण्डालम्लेच्छसंभाषे स्त्रीशूद्रोच्छिष्टभाषणे ।
उच्छिष्टं पुरुषं स्पृष्ट्वा भोज्यं चापि तथाविधम् ॥
12. आचामेदश्रुपाते वा लोहितस्य तथैव च ॥ ४
—(p. 101). [L 10-12 = प. मा. L 3-5]

तैजसं वै समादाय यद्युच्छिष्टो भवेद् द्विजः ।
भूमौ निक्षिप्य तद् द्रव्यमाचम्याभ्युक्षयेत्तु तत् ॥ ३१
यद्यद् द्रव्यं समादाय भवेदुच्छेषणान्वितः ।
16. अनिधायैव तद् द्रव्यमाचान्तः शुचितामियात् ॥
वस्त्रादिषु विकल्पः स्यात् तत्स्पृष्टौ चैवमेव हि ॥ ३२
—(p. 119). [L 13-17, cf. स्मृ. च. L 12-16]

(संस्कारप्रकाश)

(कू. पु. २.१४.)

आदर्शं नैव वीक्षेत नाचरेद्दन्तधावनम् । २०ab
गुरूच्छिष्टं भेषजार्थं प्रयुञ्जीत न कामतः ॥ २१ab
—(p. 493)

20. एवमाचारसंपन्नमात्मवन्तं सदान्तिकम् ।
वेदमध्यापयेद्धर्मं पुराणाङ्गानि नित्यशः ॥ ३७
संवत्सरोषिते शिष्ये गुरुर्ज्ञानमनिर्दिशन् ।
हरते दुष्कृतं तस्य शिष्यस्य वसतो गुरुः ॥ ३८
—(p. 515)

24. नैत्यिके नास्त्यनध्यायः सन्ध्योपासन एव च ।
उपाकर्मणि कर्मान्तहोममन्त्रेषु चैव हि ॥ ७८
एकामृचमथैकं वा यजुः सामाथवा पुनः ।
अष्टकास्वधीयीत मारुते चातिवायति ॥ ७९
28. नानध्यायोऽस्ति चाङ्गेषु नेतिहासपुराणयोः ।
न धर्मशास्त्रेष्वन्येषु पर्वण्येतानि वर्जयेत् ॥ ८०
एष धर्मस्समासेन कीर्तितो ब्रह्मचारिणाम् ।
ब्रह्मणाभिहितः पूर्वमृषीणां भावितात्मनाम् ॥ ८१
32. अधीयीत सदा नित्यं ब्रह्मविद्यां समाहितः । ८६cd
सावित्रीं शतरुद्रीयं वेदान्तांश्च विशेषतः ।
अभ्यसेत् सततं युक्तो भस्मस्नानपरायणः ॥ ८७
—(p. 538)

11. विधानपारिजात

(कू. पु. २.१४.)

आदर्शं नैव वीक्षेत नाचरेद्दन्तधावनम् । २०ab
गुरूच्छिष्टं भेषजार्थं प्रयुञ्जीत न कामतः । २१ab
—(p. 494)

एवं दण्डादिभिर्युक्तः शौचाचारसमन्वितः ।
1. आहूतोऽध्ययनं कुर्याद् वीक्षमाणो गुरोर्मुखम् ॥ १
नासीनो न च भुञ्जानो न तिष्ठन् न पराङ्मुखः ॥ ३cd
गुरोस्तु चक्षुर्विषये न यथेष्टासनो भवेत् ॥ ४cd
नोदाहरेदस्य नाम परोक्षमपि केवलम् ।
8. न चैवास्यानुकुर्वीत गतिभाषणचेष्टितम् ॥ ५
गुरोर्यत्र परीवादो निन्दा वापि प्रवर्तते ।
कर्णौ तत्र पिधातव्यौ गन्तव्यं वा ततोऽन्यतः ॥ ६
लम्भितं हसितं चैव कण्ठप्रहरणं तथा ।
12. वर्जयेत् सन्निधौ नित्यमवस्फोटनमेव च ॥ ११c-f

कामं क्रोधं भयं निद्रां गीतवादित्रनर्तनम् ।
द्यूतं जनपरीवादं स्त्रीप्रेक्षालम्भनं तथा ।
परोपघातं पैशुन्यं प्रयत्नेन विवर्जयेत् ॥ १७

16. उदकुम्भं दन्तकाष्ठं गोशकृन्मृत्तिकाकुशान् ।
आहरेद्यावदर्थानि भैक्षं चाहरहश्चरेत् ॥ १८
घृतं च लवणं सर्वं वर्ज्यं पर्युषितं च यत् । १९ab
नादर्शं चैव वीक्षेत नाचरेद्दन्तधावनम् ।

20. एकान्तमशुचिस्त्रीभिः शूद्राद्यैरपि भाषणम् ॥ २०
—(p. 524-525)

नैत्यके नास्त्यनध्यायः सन्ध्योपासन एव च ।
उपाकर्मणि कर्मान्ते होममन्त्रेषु चैव हि ॥ ७८
अनध्यायस्तु नाङ्गेषु नेतिहासपुराणयोः ।

24. न धर्मशास्त्रेष्वन्येषु पर्वण्येतान् विवर्जयेत् ॥ ८०
एष धर्मः समासेन कीर्तितो ब्रह्मचारिणाम् ।
ब्रह्मणाभिहितः पूर्वमृषीणां भावितात्मनाम् ॥ ८१
अधीयीत सदा नित्यं ब्रह्मविद्यां समाहितः । ८६cd

28. सावित्रीं शतरुद्रीयं वेदान्तांश्च विशेषतः ।
अभ्यसेत् सततं युक्तो भस्मस्नानपरायणः ॥ ८७
—(p. 534), [L 23-29 = वी. मि. L 28-34]

12. आचारभूषण

(कू. पु. २.१२-१४.)

चण्डालम्लेच्छसंभाषे स्त्रीशूद्रोच्छिष्टभाषणे ।
स्पृष्टं पुरुषं स्पृष्ट्वा भोज्यं चापि तथाविधम् ॥
आचामेदश्रुपाते वा लोहितस्य तथैव च ॥ १३.४

4. अग्नेर्गवामथालम्भे स्पृष्ट्वाऽप्रयतमेव वा ।
स्त्रीणामथात्मनः स्पर्शे नीवीं वा परिधाय च ॥ १३.६
प्रक्षाल्य पाणिपादौ तु भुञ्जानो द्विरुपस्पृशेत् ।
शुचौ देशे समासीनो भुक्त्वा च द्विरुपस्पृशेत् ॥ १२.६४

8. ओष्ठौ विलोमकौ स्पृष्ट्वा वासोऽपि परिधाय च ।१३,१cd
रेतोमूत्रपुरीषाणामुत्सर्गे शुष्कभाषणे ।
शयित्वाध्ययनारम्भे काशश्वासागमे तथा ॥ १३.२

चत्वरं वा श्मशानं वा समागम्य द्विजोत्तमः ।

12. संध्ययोरुभयोस्तद्वदाचान्तोप्याचमेत्ततः ॥ १३.३
—(pp. 32-33). [L 1-12, cf. प. मा. L 23-34]
श्लेष्मातकस्य छायायां शाल्मलेर्मधुकस्य च ।
कदाचिदपि नाध्येयं कोविदारकपित्थयोः ॥ १४.७५
—(p. 402)

नैत्यके नास्त्यनध्यायः सन्ध्योपासन एव च ।

16. उपाकर्मणि कर्मान्ते होममन्त्रेषु चैव हि ॥ १४.७८
अनध्यायस्तु नाङ्गेषु नेतिहासपुराणयोः ।
न धर्मशास्त्रेष्वन्येषु पर्वण्येतानि वर्जयेत् ॥ १४.८०
एष धर्मः समासेन कीर्तितो ब्रह्मचारिणाम् ।

20. ब्रह्मणाभिहितः पूर्वमृषीणां भावितात्मनाम् ॥ १४.८१
अधीयीत सदा सर्वां ब्रह्मविद्यां समाहितः ॥ १४.८६cd
सावित्रीं शतरुद्रीयं वेदान्तांश्च विशेषतः ।
अभ्यसेत् सततं युक्तो भस्मस्नानपरायणः ॥ १४.८७
—(p. 403). [L 15-23 = वी. मि. L 28-34, वि. पा. L 21-29]

कू. पु. २.१५-१६

(सदाचार. Virtuous conduct and Approved usage)

Quoted in—1. स्मृतिचन्द्रिका, 2. चतुर्वर्गचिन्तामणि, 3. पराशरमाधव, 4. कालसार, 5. शूद्राचारशिरोमणि, 6. आचाररत्न, 7. वीरमित्रोदय, 8. विधानपारिजात.

Ślokas quoted—

(२.१५)

१—प. मा. L 4-5; शू. शि. L 1-2; वी. मि. L 1-2. ३—वि. पा. L 1 (३ cd). ४—वि. पा. L 2-3. ५—वि. पा. L 4 (५ ab). ६—वि. पा. L 5-6. ७—वि. पा. L 7 (७ ab). ११—स्मृ. चं. L 1 (११ab); चतु. चि. L1 (११ ab); प. मा. L 6 (११ ab); का. सा. L 1 (११ ad). २८—प. मा. L 1 (२८ cb). २९—प. मा. L 2-3.

(२.१६)

२३—प. मा. L 7-8. २४—प. मा. L 9-10. २५—प. मा. L 11-12. ७४—स्मृ. चं. L 2 (७४ ab); शू. शि. L 3 (७४ ab); आ. र. L 1 (७४ ab). ८६—प. मा. L 13 (८३ ab). ८७—प. मा. L 14-15; आ. र. L 2 (८७ cd). ८८—प. मा. L 16 (८८ ab). ९०—प. मा. L 17 (९० cd).

1. स्मृतिचन्द्रिका

(संस्कारकाण्ड)

(कू. पु. २.१५.)

ऋतुकालाभिगामी स्याद्यावत्पुत्रोऽभिजायते । ११ab

—(p. 42)

(आह्निककाण्ड)

(कू. पु . २.१६.)

न वामहस्तेनोद्धृत्य पिबेद् वक्त्रेण वै जलम् । ७४ab

—(p. 273)

2. चतुर्वर्गचिन्तामणि

(परिशेषखण्ड—कालनिर्णय)

(कू. पु. २.१५.)

ऋतुकालाभिगामी स्यात् यावत्पुत्रोऽभिजायते । ११ab

—(p. 730)

3. पराशरमाधव

(आचारकाण्ड)

(कू. पु. २.१५-१६)

यथाशक्ति चरेत् कर्म निन्दितानि विवर्जयेत् । १५.२८cd
विधूय मोहकलिलं लब्ध्वा योगमनुत्तमम् ।
गृहस्थो मुच्यते बन्धाद् नात्र कार्या विचारणा ॥१५.२९

—(p. 52)

4. वेदं वेदौ तथा वेदान् वेदान् वा चतुरो द्विजः ।
अधीत्य चाधिगम्यार्थं ततः स्नायाद् द्विजोत्तमः ॥ १५.१

—(p. 461)

ऋतुकालाभिगामी स्याद् यावत्पुत्रोऽभिजायते ।१५.११ab

—(p. 501)

नाधार्म्मिकैर्वृते ग्रामे न व्याधिबहुले भृशम् ।
8. न शूद्रराज्ये निवसेन्न पाषण्डिजनैर्वृते ॥ १६.२३
हिमवद्विन्ध्ययोर्मध्यं पूर्वपश्चिमयोः शुभम् ।
मुक्त्वा समुद्रयोर्देशं नान्यत्र निवसेद् द्विजः ॥ १६.२४
कृष्णो वा यत्र चरति मृगो नित्यं स्वभावतः ।
12. पुण्याश्च विश्रुता नद्यस्तत्र वा निवसेद् द्विजः ॥ १६.२५
परस्त्रियं न भाषेत नायाज्यं याजयेद् बुधः ।१६.८६ab
न देवायतनं गच्छेत् कदाचिच्चाप्रदक्षिणम् ।
न बीजयेद्वा वस्त्रेण समवायं च वर्जयेत् ॥ १६.८७
16. नैको ध्वानं प्रपद्येत नाधार्मिकजनैः सह । १६.८८ab
न निन्द्येद्योगिनः सिद्धान् व्रतिनो वा यतींस्तथा॥१६.९०cd

—(pp. 522-523)

4. कालसार

(कू. पु. २.१५.)

ऋतुकालाभिगामी स्याद्यदि पुत्रो न जायते । ११ab

—(p. 210)

5. शूद्राचारशिरोमणि

(कू. पु. २.१५-१६)

वेदं वेदौ तथा वेदान् साङ्गांश्च चतुरो द्विजः ।
अधीत्य चाधिगम्यार्थं ततः स्नायी द्विजोत्तमः ॥१५.१

—(p. 43)

न वामहस्तेनोद्धृत्य पिबेद् वक्त्रेण वै जलम् । १६.७४ab

—(p. 93)

6. आचाररत्न

(कू. पु. २.१६.)

न वामहस्तेनोद्धृत्य पिबेत् वक्त्रेण वै जलान् । ७४ab
न बीजयेच्च वस्त्रेण न देवायतने स्वपेत् ॥ ८७cd

7. वीरमित्रोदय

(संस्कारप्रकाश)

(कू. पु. २. १५.)

वेदं वेदौ तथा वेदान् वेदान् वा चतुरो द्विजाः ।
अधीत्य चाधिगम्यार्थं ततः स्नायाद् द्विजोत्तमः ॥ १

—(p. 564)

8. विधानपारिजात

(कू. पु. २.१५.)

यज्ञोपवीतद्वितयं सोदकं च कमण्डलुम् । ३ cd

छत्रं चोष्णीषमाले च पादुके वाप्युपानहौ ।
रौक्मे च कुण्डले वेणुं कृत्तकेशनखः शुचिः ॥ ४

4. स्वाध्याये नित्ययुक्तः स्याद् बहिर्माल्यं न धारयेत्॥५ab
शुक्लाम्बरधरो नित्यं सुगन्धः प्रियदर्शनः ।
न जीर्णमलवद्वासा भवेत्तु विभवे सति ॥ ६
न रक्तमुल्वणं चान्यधृतं वासो न कुण्डिकाम् ॥ ७ab
—(p. 679)

(कू. पु. २.१७.)

(भक्ष्याभक्ष्यविधान. Prescribing what to eat and what not to eat)

Quoted in—1. आचाररत्न, 2. वीरमित्रोदय.

1. आचाररत्न

(कू. पु. २.१७.)

गृञ्जनं किंशुकं चैव करण्डं च तथैव च ।
उदुम्बरमलाबुं च जग्ध्वा पतति वै द्विजः ॥ २१
—(p. 109)

2. वीरमित्रोदय

(पूजाप्रकाश)

(कू. पु. २.१७.)

[नैवेद्ये निषिद्धानि]—

वृन्ताकं जालिकाशाकं कुसुम्भान् मालकं तथा ।
पलाण्डुं लशुनं शुक्तं निष्पावं चैव वर्जयेत् ॥ १९
—(pp. 80-81)

(कू. पु. २.१८-१९.)

(आह्निक. Daily religious duties of a householder

Quoted in—1. दानसागर, 2. स्मृतिचन्द्रिका, 3. चतुर्वर्गचिन्तामणि, 4. कृत्यरत्नाकर, 5. पराशरमाधव, 6. स्मृतिरत्नाकर, 7. मदनपारिजात, 8. नित्याचारप्रदीप, 9. वर्षक्रिया कौमुदी, 10. शूद्राचारशिरोमणि, 11. स्मृति-तत्त्व, 12. आचाररत्न, 13. आचारमयूख, 14. निर्णयसिन्धु, 15. वीरमित्रोदय, 16. विधानपारिजात, 17. आचारभूषण.

Ślokas quoted :—

(२. १८.)

३–स्मृ. च. L 1-2; प. मा. L 5-6; आ. म. L 1 (3 d); वी. मि. L 7-8; वि. पा. L 1-2. ६–स्मृ. च. L 16-17. ११–स्मृ. च. L 9-10; प. मा. L 95-96. १३–स्मृ. च. L 8 (१३ cd); प. मा. L 94 (१३ cd); L 97 (१३ ab). १७–स्मृ. च. L 6 (१७ cd); प. मा. L 7 (१७ cd); आ. भू. L 1 (१७ cd). १८–स्मृ. च. L 3 (१८ cd); L 17 (१८ ab); प. मा. L 8 (१८ ab); म. पा. L 5 (१८ cd); आ. म. L 1 (१८ d); वी. मि. L 11 (१८ cd); आ. भू. L 2 (१८ ab). १९–स्मृ. च. L 4 (१९ ab); म. पा. L 6 (१९ ab); आ. म. L 3 (१९ ab); वी. मि. L 12 (१९ ab). २१–स्मृ. च. L 5 (२१ab); वी. मि. L 9-10. २२–स्मृ. च. L 18 (२२ cd). २३–स्मृ. च. L 19-20. २४–स्मृ. च. L 21-22; म. पा. L 1-2. २५–स्मृ. चं. L 11-12; प. मा. L 88-89; स्मृ. र. L 1-2; वी. मि. L 15-16; आ. भू. L 5-6. २६–स्मृ. चं. L 13-14; वी. मि. L 17-18. २७–स्मृ. चं. L 15 (२७ ab), L 31 (२७ cd); म. पा. L 3 (२७ ab); स्मृ. र. L 6 (२७cd); वी. मि. L 19-20. २९–स्मृ. चं. L 27-28. ३०–स्मृ. चं. L 29-30; प. मा. L 15-16; स्मृ. र. L 3-4. ३२–स्मृ. चं. L 23-24; आ. र. L 3 (३२ cd). ३३–स्मृ. चं. L 25-26; प. मा. L 90-91; म. पा. L 4 (३३ ab); आ. र. L 4 (३३ ab). ४८–प. मा. L 92-93; आ. र. L 5-6. ४९–प. मा. L 19-20; आ. र. L 7 (४९ ab). ५१–दा. सा. L 1-2; कृ. र. L 1-2. ५३–स्मृ. चं. L 34 (५३ cd); प. मा. L 23 (५३ cd) ; आ. भू. L 7 (५३ cd). ५४–स्मृ. चं. L 35-36 (५४ a-d); प. मा. L 24-25 (५४ a-d); आ. र. L 8 (५४ ab); आ. म. L 4-5 (५४ a-d); आ. भू. L 8-9 (५४ a-d). ५५–प. मा. L 26-27; आ. भू. L 12-13. ५६–स्मृ. चं. L 37 (५६ ab), L 44-45; प. मा. L 9-10. ५७–प. मा. L 11-12. ५८–प. मा. L13-14. ५९–स्मृ. चं. L 46-47. ६०–स्मृ. चं. L38-39, L 48-49; चतु. चि. L 1-2; वी. मि. L 13-14. ६१–स्मृ. चं. L 50 (६१ cd). ६२–स्मृ. चं. L 51-52. ६३–स्मृ. चं. L 53-54. ६४–स्मृ. चं. L 55-56. ६५–स्मृ. चं. L 57-58. ६७–स्मृ. चं. L 59-60. ६८–स्मृ. चं. L 61-62. ७१–स्मृ. चं. L 40-41. ७३–स्मृ. चं. L 63-64. ७४–स्मृ. चं. L65-66. ७५–स्मृ. चं. L67-68. ७६–दा. सा. L3-4; कृ. र. L

3-4. ८०–दा.सा. L5-6; स्मृ.चं. L32-33; कृ.र. L5-6; प.मा. L 17-18; स्मृ. र. L 7-8; नि. प्र. L 1-2. ८३–आ. र. L 1-2. ८५–स्मृ. चं. L 75-76; चतु. चि. L 7-8. ८६–स्मृ. चं. L 73-74; चतु. चि. L 3-4; प. मा. L 30-31; म. पा. L 11-12; शू. शि. L 1-2; वी. मि. L 21-22; वि. पा. L 3-4; आ. भू. L 3-4. ८७–स्मृ. चं. L 71-72; चतु. चि. L 5-6; म. पा. L 9-10; वी. मि. L 23-24. ८९–प. मा. L 21-22, L 34 (८९ cd); आ. म. L 10 (८९ cd); आ. भू. L 14-15. ९०–प. मा. L 32-33; आ. म. L8-9. ९२–वी. मि. L 3-4. ९३–स्मृ. चं. L 77-78; प. मा. L 35-36; व. क्रि. कौ. L 1 (९३ cd); आ. र. L 10 (९३ cd); आ. म. L 11-12; वि. पा. L 5-6; आ. भू. L16-17. ९४–स्मृ. चं. L 79-80; प. मा. L 37-38; व. क्रि. कौ. L 2-3; आ. भू. L 18-19. ९५–वी. मि. L 5-6. ९६–स्मृ. चं. L 81-82; आ. म. L 13-14. ९७–स्मृ. चं. L 83-84; आ. म. L 15 (९७ ab); आ.भू. L 21-22. ९८–स्मृ. चं. L 85 (९८ cd); आ. भू. L 23-24. ९९–आ. भू. L 25-26. १००–आ. भू. L 27-28. १०३–स्मृ. चं. L 69-70; प. मा. L 28-29; स्मृ. र. L 9-10; म. पा. 7-8; आ. भू. L 10-11. १०५–स्मृ. चं. L 92-93; प. मा. L 41-42; स्मृ. र.L11-12; आ. म. L 6-7; आ. भू. L 31-32. १०६–स्मृ. चं. L 99-100; प. मा. L43-44; स्मृ. र. L 15-16; म. पा. L18-19; शू. शि. L 3-4. १०७–स्मृ. चं. L 94-95; प. मा. L45-46; स्मृ. र. L 13-14. १०८–प. मा. L64-65. १०९–आ. र. L 11 (१०९ cd). ११०–स्मृ. चं. L 88-89; प. मा. L 66-67; आ. र. L 12 (११० ab). १११–स्मृ. चं. L 90-91; चतु. चि. L 9-10; प. मा. L 68-69; म. पा. L 15-16; आ. र. L 14-15; नि. सि. L 1 (१११ ab). ११२–आ. र. L 13 (११२ ab). ११३–स्मृ. चं. L 96-97; प. मा. L 70-71; स्मृ. र. L 18-19; शू. शि. L 5-6; आ. म. L 18-19; आ. भू. L 33-34. ११६–प. मा. L 72-73; आ. र. L 16 (११६ ab). ११७–स्मृ. चं. L 98 (११७ ab); स्मृ. र. L 17 (११७ ab); म पा. L 17 (११७ ab). ११८–प. मा. L 86-87. ११९–प. मा. L 3-4. १२०–स्मृ. चं. L 86-87; प. मा. L 1-2, L 39-40; आ. म. L 16-17; वी. मि. L 1-2; आ. भू. L 29-30.

(२. १९)

३–स्मृ. चं. L 101-102; प. मा. L 76-77; आ. भू. L 40-41. ४–प. मा. L 74-75. ५–प. मा. L 78-79; आ. म. L 20 (५ cd). ६–आ. र. L 21 (६ ab). ९–प. मा. L 54-55; आ. म. L 26 (९ cd). १०–प. मा. L 56-57; आ. म. L 27-28. ११–प. मा. L 58-59; शू. शि. L 7-8; आ. म. L 29-30. १२–प. मा. L 60-61; शू. शि. L 9 (१२ ab); आ. म. L 31-32. १३–प. मा. L 62-63; आ. म. L 33-34; आ. भू. L 42-43. १५–स्मृ. चं. L 103-104. १६–स्मृ. चं. L 105 (१६ ab). १७–आ. र. L 23-24. १८–आ. र. L 25-26. १९–प. मा. L52-53; आ. र. L 17-18. २०–प. मा. L 47 (२० ab); आ. म. L 21 (२० ab); आ. भू. L 35 (२० ab). २१–प. मा. L 48-49; आ. र. L 27 (२१ cd); आ. म. L 22-23; आ. भू. L 36-37. २२–प. मा. L 50-51; आ. म. L 24-25; आ. र. L 28 (२२ ab); आ. भू. L 38-39. २३–आ. र. L 29-30. ३०–स्मृ. चं. L 107-108; प.मा. L 80-81; आ. र. L 35-36; आ. म. L 35-36; आ. भू. L 44-45. ३१–स्मृ. चं. L 109-110; प. मा. L 82-83; आ. र. L 37-38; आ. म. L 37-38; आ. भू. L 46-47. ३२–स्मृ. चं. L 111-112; प. मा. L 84-85; आ. म. L 39-40; आ. भू. L 48-49.

1. दानसागर

(कृ. पु. २.१८.)

विना दर्भेण यत् कर्म विना सूत्रेण यत् पुनः ।
राक्षसं तद् भवेत् सर्वं नामुत्रेह फलप्रदम् ॥ ५१
—(p. 53)

जपकाले न भाषेत न चान्यत् प्रेक्षयेद् बुधः ।
4. न कम्पयेच्छिरोग्रीवं दन्तान्नैव प्रकाशयेत् ॥ ७९
गुह्यका राक्षसाः सिद्धा हरन्ति प्रसभं भयात् ।
एकान्ते सुशुभे देशे तस्माज्जप्यं समाचरेत् ॥ ८०
—(p. 64)

2. स्मृतिचन्द्रिका

(आह्निककाण्ड)

(कृ. पु. २.१८.)

ब्राह्मे मुहूर्ते उत्थाय धर्मार्थावनुचिन्तयेत् ।

कायक्लेशं तदुद्भूतं ध्यायीत मनसेश्वरम्[1] ॥ ३
—(p. 234)

मध्याङ्गुलसमस्थौल्यं द्वादशाङ्गुलसम्मितम् ॥ १८cd

4. सकूर्चं दन्तकाष्ठं स्यात्तदग्रेण तु धावयेत् ॥ १९ab
—(p. 278)

नोत्पाटयेद्दन्तकाष्ठं नाङ्गुल्यग्रेण धावयेत् । २१ab
—(p. 281)

प्रक्षाल्य दन्तकाष्ठं वै भक्षयित्वा विधानतः ॥ १७cd
आचम्य प्रयतो नित्यं प्रातः स्नानं समाचरेत् । १९ab
—(p. 291)

8. आग्नेयं भस्मनाऽऽपादमस्तकाद्देहधूलनम् ॥ १३cd
—(p. 349)

अप्रायत्ये समुत्पन्ने स्नानमेव समाचरेत् ।
ब्रह्मादीनि यथाशक्तौ स्नानान्याहुर्मनीषिणः ॥ ११
—(p. 350)

प्राक्कूलेषु ततः स्थित्वा दर्भेषु सुसमाहितः ।

12. प्राणायामत्रयं कृत्वा ध्यायेत् सन्ध्यामिति श्रुतिः ॥ २५
या सन्ध्या सा जगत्सूतिर्मायातीता हि निष्कला ।
ईश्वरी केवला शक्तिस्तत्त्वत्रयसमन्विता ॥ २६
ध्यात्वाऽर्कमण्डलगतां सावित्रीं वै जपेद् बुधः ॥२७ab
—(pp. 356, 363)

16. न च स्नानं विना पुंसां प्राशस्त्यं कर्मसु स्मृतम् ।
होमे जप्ये विशेषेण तस्मात् स्नानं समाचरेत् ॥ १९
—(p. 357)

आचम्य मन्त्रवन्नित्यं पुनराचम्य वाग्यतः । २२cd
सम्मार्ज्य मन्त्रैरात्मानं कुशैः सोदकबिन्दुभिः ।

20. आपो हि ष्ठा व्याहृतिभिस्सावित्र्या वारुणैश्शुभैः ॥ २३
ओंकारव्याहृतियुतां गायत्रीं वेदमातरम् ।
जप्त्वा जलाञ्जलिं दद्याद् भास्करं प्रति तन्मनाः ॥ २४

L 23-27 = L 11-15.–(p. 356).
[–L 25 निर्मला (→L 13 निष्कला); –L 26 तत्त्वत्रय समुद्भवा (→L 14 °समन्विता)]

23a. सहस्रपरमां नित्यं शतमध्यां दशावराम् ।
24a. सावित्रीं वै जपेद् विद्वान् प्राङ्मुखः प्रयतः स्थितः ॥ ३२
25a. अथोपतिष्ठेदादित्यमुदयन्तं समाहितः ।
26a. मन्त्रैस्तु विविधैस्सौरैः ऋग्यजुस्सामसंभवैः ॥ ३३
—(p. 363-364)

27a. अनन्यचेतसश्शान्ता ब्राह्मणा वेदपारगाः ।

28. उपास्य विधिवत् सन्ध्यां प्राप्ताः पूर्वे परां गतिम् ॥ २९
—(p. 365)

योऽन्यत्र कुरुते यत्नं धर्मकार्ये द्विजोत्तमः ।
विहाय सन्ध्याप्रणतिं स याति नरकायुतम् ॥ ३०
—(p. 366)

प्राङ्मुखः सपवित्रः सन् सन्ध्योपासनमाचरेत् । २७cd
—(p. 368)

32. गुह्यका राक्षसाः सिद्धा हरन्ति प्रसभं यतः ।
एकान्ते शुद्धदेशे च तस्माज्जप्यं समाचरेत् ॥ ८०
—(p. 397)

वेदाभ्यासं ततः कुर्यात् प्रयत्नाच्छक्तितो द्विजः । ५३cd
जपेदध्यापयेच्छिष्यान् धारयेद्वै विचारयेत् ।

36. अवेक्षेत च शास्त्राणि धर्मादीनि द्विजोत्तमः ॥ ५४a-d
—(p. 448)

ततो मध्याह्नसमये स्नानार्थं मृदमाहरेत् । ५६ab
—(p. 482)

[2]स्नानार्थं मृत्तिका ग्राह्या ह्यार्द्रामलकमात्रिका ।
गोमयस्य प्रमाणं तत्तेनाङ्गं लेपयेत्ततः ॥ ६०
—(p. 485). [cf. L 48 मृत्तिका च समुद्दिष्टा ह्यार्द्रा°]

40. अपः पाणौ समादाय जलैर्वै मार्जने कृते ।
विन्यस्य मूर्ध्नि तत्तोयं मुच्यते सर्वपातकैः ॥ ७१
—(p. 488-489)

[ततो मध्याह्नसन्ध्यायामासीनः प्राङ्मुखो जपेत् ।
स्थितो जपेत् सदाकालमादित्याभिमुखो द्विजः ॥]
—(p. 494)

44. ततो मध्याह्नसमये स्नानार्थं मृदमाहरेत् ।
पुष्पाक्षतान् कुशतिलान् गोमयं शुद्धमेव च ॥ ५६

1. ग्रा. म. L 1 ध्यायीत परमेश्वरम् ।

2. चतु. चि. L 1, वी. मि. L 13 मृत्तिका च समुद्दिष्टा.

मृदैकया शिरः क्षाल्यं द्वाभ्यां नाभेस्तथोपरि ।
अधश्च तिसृभिः कार्यं पादौ षड्भिस्तथैव च ॥ ५९
48. मृत्तिका च समुद्दिष्टा त्वार्द्रामलकमात्रिका ।
गोमयस्य प्रमाणं तत्तेनाङ्गं लेपयेत्ततः ॥ ६०
प्रक्षाल्याचम्य विधिवत्ततस्स्नायात् समाहितः । ६१cd
अभिमन्त्र्य जलं मन्त्रैस्तल्लिङ्गैर्वारुणैः शुभैः ।
52. भावपूतस्तदव्यक्तं धारयेद् विष्णुमव्ययम् ॥ ६२
आपो नारा इति प्रोक्तास्ता एवास्यायनं पुनः ।
तस्मान्नारायणं देवं स्नानकाले स्मरेद् बुधः ॥ ६३
प्रेक्ष्य सोंकारमादित्यं त्रिर्निमज्य जलाशये ।
56. आचान्तः पुनराचामेन्मन्त्रेणानेन मन्त्रवित् ॥ ६४
अन्तश्चरसि भूतेषु गुहायां विश्वतोमुखः ।
त्वं यज्ञस्त्वं वषट्कार आपो ज्योती रसोऽमृतम् ॥ ६५
ततः संमार्जनं कुर्यादापो हि ष्ठा मयोभुवः ।
60. इदमापः प्रवहत व्याहृतिभिस्तथैव च ॥ ६७
ततोऽभिमन्त्र्य तत्तोयमापो हि ष्ठादिमन्त्रकैः ।
अन्तर्जलगतो मग्नो जपेत्त्रिरघमर्षणम् ॥ ६८
अथोपतिष्ठेदादित्यमूर्ध्वं पुष्पान्वितं जलम् ।
64. प्रक्षिप्यालोकयेद्देवं उद्वयं तमसः परि ॥ ७३
उदुत्यं चित्रमित्येतत् तच्चक्षुरिति मन्त्रतः ।
हंसः शुचिसदित्येव सावित्र्या च विशेषतः ॥ ७४
अन्यैश्च वैदिकैर्मन्त्रैः सौरैः पापप्रणाशनैः ।
68. सावित्रीं वै जपेत् पश्चाज्जपयज्ञस्स वै स्मृतः ॥ ७५
—(pp. 495-496)

यदि स्यात्तर्पणादर्वाग् ब्रह्मयज्ञः कृतो न हि ।
कृत्वा मनुष्ययज्ञं वै ततस्स्वाध्यायमारभेत् ॥ १०३
—(pp. 505, 510)

अन्वारब्धेन सव्येन पाणिना दक्षिणेन तु ।
72. देवर्षींस्तर्पयेद्धीमानुदकाञ्जलिभिः पितॄन् ॥ ८७
(p. 511)

देवान् ब्रह्मऋषींश्चैव तर्पयेदक्षतोदकैः ।
पितॄन्भक्त्या तिलैः कृष्णैस्स्वसूत्रोक्तविधानतः ॥ ८६
—(pp. 516)

ततः संतर्पयेद्देवानृषीन् पितृगणांस्तथा ।
76. आदावोंकारमुच्चार्य नाम्नोन्ते तर्पयामि ते ॥ ८५
—(p. 519)

न विष्ण्वाराधनात्पुण्यं विद्यते कर्म वैदिकम् ।
तस्मादनादिमध्यान्तं नित्यमाराधयेद्धरिम् ॥ ९३
तद्विष्णोरिति मन्त्रेण सूक्तेन पुरुषेण वा ।
80. नैताभ्यां सदृशो मन्त्रो वेदेषूक्तश्चतुर्ष्वपि ॥ ९४
अथवा देवमीशानं भगवन्तं सनातनम् ।
आराधयेन्महादेवं भावपूतो महेश्वरम् ॥ ९६
मन्त्रेण रुद्रगायत्र्या प्रणवेनाथवा पुनः ।
84. ईशानेनाथवा रुद्रैस्त्र्यम्बकेण समाहितः । ९७
तथों नमः शिवायेति मन्त्रेणानेन वा जपेत् । ९८cd
—(pp. 534-535)

यो मोहादथवालस्यादकृत्वा देवतार्चनम् ।
भुङ्क्ते स याति नरकान् सूकरेष्विह जायते ॥ १२०
—(p. 539)

88. एकं तु भोजयेद् विप्रं पितॄनुद्दिश्य संततम् ।
नित्यश्राद्धं तदुद्दिष्टं पितृयज्ञो गतिप्रदः ॥ ११०
—(p. 563)

उद्धृत्य वा यथाशक्ति किंचिदन्नं समाहितः ।
वेदतत्त्वार्थविदुषे द्विजायैवोपपादयेत् ॥ १११
—(p. 565)

92. शालाग्नौ लौकिके वाथ जले भूम्यामथापि वा ।
वैश्वदेवस्तु कर्तव्यो देवयज्ञः स वै स्मृतः ॥ १०५
देवेभ्यश्च हुतादन्नाच्छेषाद् भूतबलिं हरेत् ।
भूतयज्ञः स विज्ञेयो भूतिदः सर्वदेहिनाम् ॥ १०७
—(p. 566)

96. हन्तकारमथाग्रं वा भिक्षां वा शक्तितो द्विजः ।
दद्यादतिथये नित्यं बुध्येत परमेश्वरम् ॥ ११३
—(p. 568)

सर्वेषामप्यलाभे तु दत्तं गोभ्यो निवेदयेत् । ११७ab
यदि स्याल्लौकिके पाकस्ततोऽन्नं तत्र हूयते ।
100. शालाग्नौ तत्र चेदन्नं विधिरेष सनातनः ॥ १०६
—(p. 571)

(कू. पु. २.१९)

पश्चार्द्रो भोजनं कुर्याद् भूमौ पात्रं निधाय तु ।
उपवासेन तत्तुल्यं मनुराह प्रजापतिः ॥ ३
—(p. 603)

नाद्यात्सूर्यग्रहात् पूर्वमह्नि सायं शशिग्रहात् ।
104. ग्रहकाले तु नाश्नीयात् स्नात्वाऽश्नीयाद्विमुक्तयोः ॥ १५
मुक्ते शशिनि भुञ्जीत यदि न स्यान्महानिशा ।
स्नात्वा दृष्ट्वाऽपरेऽह्न्यद्याद् ग्रस्तास्तमितयोस्तयोः॥ १६
—(p. 621)

इत्येदखिलं प्रोक्तमहन्यहनि वै द्विजाः ।
108. ब्राह्मणानां कृत्यजातमपवर्गफलप्रदम् ॥ ३०
नास्तिक्यादथवालस्याद् ब्राह्मणो न करोति यः ।
स याति नरकान् घोरान् काकयोनौ च जायते ॥ ३१
नान्यो विमुक्तये पन्था मुक्त्वाश्रमविधिं स्वकम् ।
112. तस्मात् कर्माणि कुर्वीत तुष्टये परमेष्ठिनः ॥ ३२
—(p. 631)

3. चतुर्वर्ग-चिन्तामणि

(श्राद्धकल्प)

(कू. पु. २.१८)

मृत्तिका च समुद्दिष्टा चार्द्रामलकमात्रिका ।
गोमयस्य प्रमाणं तु येनाङ्गं लेपयेत् ततः ॥ ६०
—(p. 890)

देवान् ब्रह्मऋषींश्चैव तर्पयेदक्षतोदकैः ।
4. पितॄभक्त्या तिलैः कृष्णैः स्वसूत्रोक्तविधानतः ॥ ८६
—(p. 922)

अन्वारब्धेन सव्येन पाणिना दक्षिणेन तु ।
देवर्षींस्तर्पयेद्धीमानुदकाञ्जलिभिः पितॄन् ॥ ८७
—(p. 929)

ततः संतर्पयेद्देवान् पितॄनृषिगणांस्तथा ।
8. आदावोङ्कारमुच्चार्य नमोऽन्ते तर्पयामि चेति ॥ ८५
(p. 938)

उद्धृत्य वा यथाशक्ति किञ्चिदन्नं समाहितः ।
वेदतत्त्वार्थविदुषे द्विजायैवोपपादयेत् ॥ १११
—(p. 1564)

4. कृत्यरत्नाकर

(कू. पु. २.१८.)

विना दर्भेण यत् कर्म विना सूत्रेण वा पुनः ।
अग्राह्यं तद् भवेत् सर्वं नामुत्रेह फलप्रदम् ॥ ५१
—(p. 47)

जपकाले न भाषेत नान्यानि प्रेक्षयेद् बुधः ।
4. न कम्पयेच्छिरोग्रीवं दन्तान्नैव प्रचालयेत् ॥ ७९
गुह्यका राक्षसाः सिद्धाः हरन्ति प्रसभं भयात् ।
एकान्ते च शुभे देशे तस्माज्जप्यं समाचरेत् ॥ ८०
—(p. 64)

5. पराशरमाधव

(आचारकाण्ड)

(कू. पु. २.१८)

यो मोहादथवालस्यादकृत्वा देवतार्चनम् ।
भुङ्क्ते स याति नरकं सूकरेष्वभिजायते ॥ १२०
—(p. 202)

वेदाभ्यासोन्वहं शक्त्या महायज्ञक्रियास्तथा ।
4. नाशयन्त्याशु पापानि देवानामर्चनं तथा ॥ ११९
—(p. 202)

ब्राह्मे मुहूर्ते उत्थाय धर्ममर्थं च चिन्तयेत् ।
कायक्लेशं तदुद्भूतं ध्यायीत मनसेश्वरम् ॥ ३
—(p.207)

प्रक्षाल्य दन्तकाष्ठं वै भक्षयित्वा यथाविधि ।
8 आचम्य प्रयतो नित्यं प्रातःस्नानं समाचरेत् ॥ १८ab
—(p. 239)

ततो मध्याह्नसमये स्नानार्थं मृदमाहरेत् ।
पुष्पाक्षतान् कुशतिलान् गोमयं शुद्धमेव च ॥ ५६
नदीषु देवखातेषु तडागेषु सरस्सु च ।
12. स्नानं समाचरेन्नित्यं गर्तप्रस्रवणेषु च ॥ ५७

परकीयनिपानेषु न स्नायाद्वै कदाचन ।
पञ्चपिण्डान् समुद्धृत्य स्नायाद् वाऽसंभवे पुनः ॥ ५८
—(p. 250)

योऽन्यत्र कुरुते यत्नं धर्मकार्ये द्विजोत्तमः ।
16. विहाय सन्ध्याप्रणतिं स याति नरकायुतम् ॥ ३०
—(p. 279)

गुह्यका राक्षसाः सिद्धा हरन्ति प्रसभं यतः ।
एकान्ते तु शुभे देशे तस्माज्जप्यं सदा चरेत् ॥ ८०
—(p. 283)

ऋत्विक् पुत्रोऽथवा पत्नी शिष्यो वापि सहोदरः ।
20. प्राप्यानुज्ञां विशेषेण जुहुयुर्वा यथाविधि ॥ ४९
—(p. 287)

निष्पीड्य स्नानवस्त्रं वै समाचम्य च वाग्यतः ।
स्वैर्मन्त्रैरर्चयेद्देवान् पत्रैः पुष्पैस्तथाम्बुभिः ॥ ८९
—(p. 294)

वेदाभ्यासं ततः कुर्यात् प्रयत्नाच्छक्तितो द्विजः । ५३cd
24. जपेदध्यापयेच्छिष्यान् धारयेद् वै विचारयेत् ।
अवेक्षेत च शास्त्राणि धर्मादीनि द्विजोत्तमः ॥ ५४
—(p. 306)

उपेयादीश्वरं चाथ योगक्षेमप्रसिद्धये ।
साधयेद् विविधानर्थान् कुटुम्बार्थं ततो द्विजः ॥ ५५
—(p. 308)

28. यतः स्यात्तर्पणादर्वाक् ब्रह्मयज्ञः कृतो न हि ।
कृत्वा मनुष्ययज्ञं तु ततः स्वाध्यायमारभेत् ॥ १०३
—(p. 311)

देवान् ब्रह्मऋषींश्चैव तर्पयेदक्षतोदकैः ।
पितॄन् भक्त्या तिलैः कृष्णैः स्वसूत्रोक्तविधानतः ॥ ८६
—(p. 319)

32. ब्रह्माणं शंकरं सूर्यं तथैव मधुसूदनम् ।
अन्यांश्चाभिमतान् देवान् भक्त्या चाक्रोधनो नरः ॥ ९०
स्वैर्मन्त्रैरर्चयेन्नित्यं पत्रैः पुष्पैस्तथाम्बुभिः ॥ ८९cd
—(p. 327)

न विष्ण्वाराधनात् पुण्यं विद्यते कर्म वैदिकम् ।
36. तस्माद् दिनादौ मध्याह्ने नित्यमाराधयेद्धरिम् ॥ ९३

तद् विष्णोरिति मन्त्रेण सूक्तेन पुरुषेण च ।
नैताभ्यां सदृशो मन्त्रो वेदेषूक्तश्चतुर्ष्वपि ॥ ९४
—(p. 332)

यो मोहादथवालस्यादकृत्वा देवतार्चनम् ।
40. भुङ्क्ते स याति नरकं सूकरेष्वभिजायते ॥ १२०
—(p. 335)

शालाग्नौ लौकिके वाथ जले भूम्यामथापि वा ।
वैश्वदेवस्तु कर्तव्यो देवयज्ञः स वै स्मृतः ॥ १०५
यदि स्याल्लौकिके पाकस्ततोऽन्नं तत्र हूयते ।
44. शालाग्नौ तु पचेदन्नं विधिरेषः सनातनः ॥ १०६
—(p. 338)

देवेभ्यस्तु हुतादन्नाच्छेषाद् भूतबलिं हरेत् ।
भूतयज्ञः स वै प्रोक्तो भूतिदः सर्वदेहिनाम् ॥ १०७
—(p. 341)

(कू॰ पु॰ २.१९)

नार्धरात्रे न मध्याह्ने नाजीर्णे नार्द्रवस्त्रधृक् । २०ab
48. न भिन्नभाजने चैव न भूम्यां न च पाणिषु ।
नोच्छिष्टो घृतमादद्यान्न मूर्धानं स्पृशन्नपि ॥ २१
न ब्रह्म कीर्तयित्वापि न निःशेषं न भार्यया ।
नान्धकारे न संध्यायां न च देवालयादिषु ॥ २२
—(p. 372)

52. यो भुङ्क्ते वेष्टितशिरा यश्च भुङ्क्ते विदिङ्मुखः ।
सोपानत्कश्च यो भुङ्क्ते सर्वं विद्यात्तदासुरम् ॥ १९
—(p. 377)

अमृतापिधानमसीत्युपरिष्टादपः पिबेत् ।
आचान्तः पुनराचामेदायं गौरिति मन्त्रतः ॥ ९
56. द्रुपदां वा त्रिरावृत्य सर्वपापप्रणाशिनीम् ।
प्राणानां ग्रन्थिरसीत्यालभेद् हृदयं ततः ॥ १०
आचम्याङ्गुष्ठमात्रेण पादाङ्गुष्ठे तु दक्षिणे ।
निस्रावयेद्धस्तजलमूर्ध्वहस्तः समाहितः ॥ ११
60. हितानुमन्त्रणं कुर्यात् श्रद्धायामिति मन्त्रतः ।
अथाक्षरेण स्वात्मानं योजयेद् ब्रह्मणेति हि ॥ १२

सर्वेषामेव यागानामात्मयागः परः स्मृतः ।
योऽनेन विधिना कुर्यात् स याति ब्रह्मणः पदम् ॥ १३
—(p. 379)

(कू. पु. २.१८)

64. श्वभ्यश्च श्वपचेभ्यश्च पतितेभ्यस्तथैव च ।
दद्याद् भूमौ बहिश्चान्नं पक्षिभ्योऽथ द्विजोत्तमाः ॥१०८
—(p 342)

एकं तु भोजयेद् विप्रं पितृनुद्दिश्य सत्तम ।
नित्यश्राद्धं तदुद्दिष्टं पितृयज्ञो गतिप्रदः ॥ ११०
—(p 344)

68. उद्धृत्य वा यथाशक्ति किंचिदन्नं समाहितः ।
वेदतत्त्वार्थविदुषे द्विजायैवोपपादयेत् ॥ १११
—(p. 345)

हन्तकारमथाग्रं वा भिक्षां वा शक्तितो द्विजः ।
दद्यादतिथये नित्यं बुध्येत परमेश्वरम् ॥ ११३
—(p. 347)

72. भिक्षां वै भिक्षवे दद्याद् विधिवत् ब्रह्मचारिणे ।
दद्यादन्नं यथाशक्ति ह्यर्थिभ्यो लोभवर्जितः ॥ ११६
—(p. 360)

उपलिप्ते शुचौ देशे पादौ प्रक्षाल्य वै करौ ।

(कू. पु. २.१९)

आचम्यार्द्राननोऽक्रोधः पञ्चार्द्रो भोजनं चरेत् ॥ ४
—(p. 365)

76. पञ्चार्द्रो भोजनं कुर्यात भूमौ पात्रं निधाय तु ।
उपवासेन तत्तुल्यं मनुराह प्रजापतिः ॥ ३
—(p. 366)

महाव्याहृतिभिस्त्वन्नं परिधायोदकेन तु ।
अमृतोपस्तरणमसीत्यापोशानक्रियां चरेत् ॥ ५
—(p. 368)

80. इत्येतदखिलं प्रोक्तमहन्यहनि वै मया ।
ब्राह्मणानां कृत्यजातमपवर्गफलप्रदम् ॥ ३०
नास्तिक्यादथवालस्याद् ब्राह्मणो न करोति यः ।
स याति नरकान् घोरान् काकयोनौ प्रजायते ॥ ३१

84. नान्यो विमुक्तये पन्था मुक्त्वाश्रमविधिं स्वकम् ।
तस्मात् कर्माणि कुर्वीत तुष्टये परमेष्ठिनः ॥ ३२
—(p. 389). [L.80-85 = स्मृ. च. L. 107-112]

(कू. पु. २.१८)

अकृत्वा देवपूजाश्च महायज्ञान् द्विजोत्तमः ।
भुञ्जीत चेत्समूढात्मा तिर्यग्योनिं स गच्छति ॥ ११८
—(p 202)

88. प्राक्कूलेषु ततः स्थित्वा दर्भेषु च समाहितः ।
प्राणायामत्रयं कृत्वा ध्यायेत् सन्ध्यामिति श्रुतिः ॥ २५
अथोपतिष्ठदादित्यमुदयन्तं समाहितः ।
मन्त्रैस्तु विविधैः सौरैः ऋग्यजुः-साम-संभवैः ॥ ३३
—(p. 274)

92. अथागम्य गृहं विप्रः समाचम्य यथाविधिः ।
प्रज्ज्वाल्य वह्निं विधिवज्जुहुयाज्जातवेदसम् ॥ ४८
—(p. 286)

आग्नेयं भस्मनापादमस्तकाद्देहधूलनम् । १३cd
—(p. 370)

अप्रायत्ये समुत्पन्ने स्नानमेव समाचरेत ।
96. ब्राह्मादीनि तथाऽशक्तौ स्नानान्याहुर्मनीषिणः ॥ ११
—(p. 372)

ब्राह्मं तु मार्जनं मन्त्रैः कुशैः सोदकबिन्दुभिः । १३ab
—(p. 371)

6. स्मृतिरत्नाकर

(कू. पु. २.१८)

प्राक् कूलेषु ततः स्थित्वा दर्भेषु सुसमाहितः ।
प्राणायामत्रयं कृत्वा ध्यायेत् संध्यामिति श्रुतिः ॥ २५
—(p. 78)

योऽन्यत्र कुरुते यत्नं धर्मकार्ये द्विजोत्तमः ।
4. विहाय संध्याप्रणतिं स याति नरकायुतम् ॥ ३०
—(p. 79)

[द्विराचम्य शुचिः प्राणानायम्याहूय वाग्यतः ।]
प्राङ्मुखः सततं विप्रः सन्ध्यावन्दनमाचरेत ॥ २७cd
—(p. 80)

गुह्यका राक्षसाः सिद्धा हरन्ति प्रसभं यतः ।
8. एकान्ते शुभदे देशे तस्माद् गुप्तं जपेद् बुधः ॥ ८९
—(p. 96)

यदि स्यात्तर्पणादर्वाक् ब्रह्मयज्ञः कृतो न हि ।
कृत्वा मनुष्ययज्ञं वै ततः स्वाध्यायमारभेत् ॥ १०३
—(p. 113; 181)

शालाग्नौ लौकिके वापि जले भूम्यामथापि वा ।
12. वैश्वदेवस्तु कर्तव्यो देवयज्ञः स वै स्मृतः ॥ १०५
—(p 176)

देवेभ्यस्तु हुतादन्नशेषाद् भूतबलिं हरेत् ।
भूतयज्ञः स वै ज्ञेयो भूतिदः सर्वदेहिनाम् ॥ १०७
—(p 176; 179)

यदि स्याल्लौकिके पाकस्ततोऽन्नं तत्र हूयते ।
16. शालाग्नौ तत्र चेदन्नं विधिरेषः सनातनः ॥ १०६
—(p. 177)

सर्वेषामप्यलाभे तु दत्तं गोभ्यो निवेदयेत् । ११७
हन्तकारमथाग्रं वा भिक्षां वा शक्तितो द्विजः ।
दद्यादतिथये नित्यं बुध्येत परमेश्वरम् ॥ १३
—(p. 180)

7. मदनपारिजात

(कू. पु. २.१८)

ओंकारव्याहृतियुतां गायत्रीं वेदमातरम् ।
कृत्वा जलाञ्जलिं दद्याद् भास्करं प्रतिजन्मना ॥ २४
ध्यात्वाऽर्कमण्डलगतां सावित्रीं वै जपेद् बुधः । २७ab
4. अथोपतिष्ठेदादित्यमुद्यन्तं तं समाहितः । ३३ab
—(p. 74)

मध्याङ्गुलसमस्थौल्यं द्वादशाङ्गुलसम्मितम् । १८cd
सत्वचं दन्तकाष्ठं स्यात्तदग्रेण तु धावयेत् ॥ १९ab
—(p. 206)

यदि स्यात्तर्पणादर्वाग् ब्रह्मयज्ञः कृतो न हि ।
8. मनुष्ययज्ञं कृत्वैव ततः स्वाध्यायमारभेत् ॥ १०३
—(p. 282)

अन्वारब्धेन सव्येन पाणिना दक्षिणेन तु ।
देवर्षींस्तर्पयेद्धीमानुदकाञ्जलिभिः पितॄन् ॥ ८७
—(p. 284)

देवान् ब्रह्मऋषींश्चैव तर्पयेदक्षतोदकैः ।
12. पितॄभक्त्या तिलैः कृष्णैः स्वशाखोक्तविधानतः ॥८६
—(p. 286)

[पौरुषेण तु सूक्तेन ततो विष्णुं समर्चयेत् ।
वैश्वदेवं ततः कुर्याद् बलिकर्म तथैव च ॥]
—(p. 298)

उद्धृत्य वा यथाशक्ति किंचिदन्नं समाहितः ।
16. वेददत्त्वार्थविदुषे द्विजायैवोपपादयेत् ॥ १११
सर्वेषामप्यलाभे तु दत्तं गोभ्यो निवेदयेत् । ११७ab
—(p 369)

यदि स्याल्लौकिके पाकस्ततोऽन्नं तत्र हूयते ॥
शालाग्नौ तत्र चेदन्नं विधिरेष सनातनः ॥ १०६
—(p. 312)

6. नित्याचारप्रदीप

(कू. पु. २.१८)

गुह्यका राक्षसाः सिद्धा हरन्ति प्रसभं भयात् ।
एकान्तेषु शुभे देशे तस्माज्जप्यं समाचरेत् ॥ ८०
(p. 189)

8. वर्षक्रियाकौमुदी

(कू. पु. २.१८)

तस्मादनादिमध्यान्तं नित्यमाराधयेद्धरिम् । ९३ cd
तद्विष्णोरिति मन्त्रेण सूक्तेन पुरुषेण वा ।
नैताभ्यां सदृशो मन्त्रो वेदेषूक्तश्चतुर्ष्वपि ॥ ९४
—(p. 198)

9. शूद्राचारशिरोमणि

(कू. पु. २.१८)

देवान् ब्रह्मऋषींश्चैव तर्पयेदक्षतोदकैः ।
पितॄन् भक्त्या तिलैः श्लक्ष्णैः स्वसूत्रोक्तविधानतः॥८६
— p. 114)

यदि स्याल्लौकिकः पाकस्ततोऽन्नं तत्र हूयते ।
4. शालाग्नौ तत्र चेदन्नं विधिरेष सनातनः ॥ १०६
—(p. 159)

हन्तकारमथाग्रं वा यो भिक्षां शक्तितो द्विजः ।
दद्यादतिथये नित्यं बुध्येत परमेश्वरम् ॥ ११३
—(p. 173)

(कू. पु. २.१९)
आचम्याङ्गुष्ठपानीयं पादाङ्गुष्ठे तु दक्षिणे ।
8. निःस्रावयेद्धस्तजलमूर्ध्वहस्तः समाहितः ॥ ११
हुतानुमन्त्रणं कुर्याच्छ्रद्धायामिति मन्त्रतः ॥ १२ab
(p. 185)

10. स्मृतितत्त्व

(भाग १)
(कू. पु. २.१८)
ऋत्विक् पुत्रोऽथवा पत्नी शिष्यो वापि सहोदरः ।
प्राप्यानुज्ञां विशेषेण जुहुयाद् वा यथाविधि ॥ ४९
(p. 69)

प्राक्कूलेषु ततः स्थित्वा दर्भेषु सुसमाहिताः ।
4. प्राणायामत्रयं कृत्वा ये संध्यां समुपासते ॥ २५
—(p. 384)

यो भुङ्क्ते वेष्टितशिरा यश्च भुङ्क्ते विदिङ्मुखः ।
सोपानत्कश्च यो भुङ्क्ते सर्वं विद्यात्तदासुरम् ॥ २.१९.१९
—(p. 458)

11. आचाररत्न

(कू. पु. २.१८)
सन्ध्याहीनोऽशुचिर्नित्यमनर्हः सर्वकर्मसु ।
यत् किंचित् कुरुते कर्म न तस्य फलमाप्नुयात् ॥ २८
—(p. 38)

यदि स्यात् क्लिन्नवासा वै वारिमध्यगतो जपेत् ।
अन्यथा तु शुचौ भूम्यां दर्भेषु च समाहितः ॥ ८३
—(p. 45)

सावित्रीं प्रजपेद् विद्वान् प्राङ्मुखः प्रयतः शुचिः।१२cd
4. अथोपतिष्ठेदादित्यमुद्यन्तं तं समाहितः ॥१३ab
—(p 48)

अथागम्य गृहं विप्रः समाचम्य यथाविधि ।
प्रज्वाल्य वह्निं विधिवज्जुहुयाज्जातवेदसम् ॥ ४८
—)p. 50)

ऋत्विक् पुत्रोऽथवा पत्नी शिष्यो वापि सहोदरः।४९ab
—(p. 51)

8. जपेदध्यापयेच्छिष्यान् धारयेद् वै विचारयेत् । ५४ab
[समित्पुष्पकुशादीनां स कालः समुदाहृतः ॥]
—(p. 54)

तस्मादनादिमध्यान्तं नित्यमाराधयेद्धरिम् । ९३cd
—(p. 80)

भूतयज्ञस्त्वयं नित्यः सायंप्रातर्यथाविधि । १०९cd
12. एकं तु भोजयेद् विप्रं पितॄनुद्दिश्य यत्नतः ॥ ११०ab
पूजयेदतिथिं नित्यं नमस्येदर्चयेत्तथा । ११२ ab
—(P. 99)

उद्धृत्य वा यथाशक्ति किंचिदन्नं समाहितः ।
वेदतत्त्वार्थविदुषे द्विजायैवोपपादयेत् ॥ १११
—(p. 100)

16. भिक्षां च भिक्षवे दद्याद् विधिवद् ब्रह्मचारिणे । ११६ab

(कू. पु. २. १९)
यो भुङ्क्ते वेष्टितशिरा यश्च भुङ्क्ते उदङ्मुखः ।
सोपानत्कश्च यो भुङ्क्ते सर्वं विद्यात् तदासुरम् ॥ १९
—(p. 104)

स्वाहाप्रणवसंयुक्तां प्राणायान्नाहुतिं ततः । ६ab
—(p. 112)

20. [ततोऽन्यदन्नमश्नीयात् पूरणायोदरस्य च ।]
—(p. 113)

नाश्नीयात् प्रेक्षमाणानामप्रदायैव दुर्मतिः ।
नायज्ञशिष्टमद्याद् वा न क्रुद्धो नान्यमानसः ॥ १७
आत्मार्थं भोजनं यस्य रत्यर्थं यस्य मैथुनम् ।
24. वृत्त्यर्थं यस्य चाधीतं निष्फलं तस्य जीवितम् ॥ १८

नोच्छिष्टो घृतमादद्यान्न मूर्धानं स्पृशेदपि । २१cd
न ब्रह्म कीर्तयन् वापि न निःशेषं न भार्यया ॥ २२ab
नैकवस्त्रस्तु भुञ्जीत न चापि शयनस्थितः ।
28. न पादुकाधिष्ठितो वा न हसन् विलपन्नपि ॥ २३
—(p. 113)

[न वामहस्तेनोद्धृत्य पिबेद् वक्त्रेण वै जलम् ।]
—(p. 114)

इत्येतदखिलं प्रोक्तमहन्यहनि यद् द्विजाः ।
ब्राह्मणानां कृत्यजातमपवर्गफलप्रदम् ॥ ३०
32. नास्तिक्यादथवालस्याद् ब्राह्मणो न करोति यः ।
स याति नरकान् घोरान् काकयोनौ च जायते ॥ ३१
—(p. [120). [L30-33 = स्मृ. च. L 107-112]

12. आचारमयूख

(कू. पु. २.१८)

··· ··· ··· ···ध्यायीत परमेश्वरम् । ३d
—(p. 4)

मध्याङ्गुलिसमस्थूलं द्वादशाङ्गुलिसम्मितम् । १८cd
सत्वचं दन्तकाष्ठं स्यात् तदग्रेण तु धावयेत् । १९ab
—(p. 27)

4. जपेदध्यापयेच्छिष्यान् धारयेद्वा विचारयेत् ।
अवेक्षेत च शास्त्राणि धर्मादीनि द्विजोत्तमः ॥५४a-d
—(p. 66)

शालाग्नौ लौकिके वापि जले भूम्यामथापि वा ।
वैश्वदेवस्तु कर्त्तव्यो देवयज्ञः स वै स्मृतः ॥ १०५
—(p. 68)

8. ब्रह्माणं शंकरं सूर्यं तथैव मधुसूदनम् ।
अन्यांश्चाभिमतान् देवान् भक्त्या त्वक्रोधनो नरः ॥९७
स्वैर्मन्त्रैस्त्वर्चयेन्नित्यं पत्रैः पुष्पैस्तथाऽम्बुभिः । ८९cd
—(p. 79)

न विष्णवाराधनात्पुण्यं विद्यते कर्म वैदिकम् ।
12. तस्मादनादिमध्यान्तं नित्यमाराधयेद्धरिम् ॥ ९३

अथवा देवमीशानं भगवन्तं सनातनम् ।
आराधयेन्महादेवं भावपूतो महेश्वरम् ॥ ९६
मन्त्रेण रुद्रगायत्र्या प्रणवेनाथ वा पुनः । ९७ab
—(p. 92)

16. यो मोहादथवाऽऽलस्यादकृत्वा देवतार्चनम् ।
भुङ्क्ते स याति नरकं सूकरेष्वभिजायते ॥ १२०
—(p. 93)

हन्तकारमथाग्रं वा भिक्षां वा शक्तितो द्विजः ।
दद्यादतिथये नित्यं बुध्येत परमेश्वरम् ॥ ११३
—(p. 107)

(कू. पु. २. १९)

20. अमृतोपस्तरणमसीत्यापोशानक्रियां चरेत् । ५cd
नार्धरात्रे न मध्याह्ने नाजीर्णे नार्द्रवस्त्रधृक् । २०ab
न भिन्नभाजने चैव न भूम्यां न च पाणिषु ।
नोच्छिष्टो घृतमादद्यान्न मूर्धानं स्पृशन्नपि ॥ २१
24. न ब्रह्म कीर्तयन्वापि न निःशेषं न भार्यया ।
नान्धकारे न च नाकाशे न च देवालयादिषु ॥ २२
—(p. 113)

आचान्तः पुनराचामेदायं गौरिति मन्त्रतः । ९cd
द्रुपदां वा त्रिरावृत्य सर्वपापप्रणाशिनीम् ।
28. प्राणानां ग्रन्थिरसीत्यालभेद्हृदयं ततः ॥ १०
आचम्याङ्गुष्ठमात्रीय पादाङ्गुष्ठे तु दक्षिणे ।
निःस्रावयेद्धस्तजलमूर्ध्वहस्तः समाहितः ॥ ११
हुतानुमन्त्रणं कुर्यात् श्रद्धायामिति मन्त्रतः ।
32. अष्टाक्षरेण स्वात्मानं योजयेत् ब्रह्मणेति हि ॥ १२
सर्वेषामेव यागानामात्मत्यागः पर स्मृतः ।
योऽनेन विधिना कुर्यात्स याति ब्रह्मणः पदम् ॥ १३
—(p. 115)

इत्येतदखिलं प्रोक्तमहन्यहनि वै द्विजाः ।
36. ब्राह्मणानां कृत्यजातमपवर्गफलप्रदम् ॥३०
नास्तिक्यादथवालस्याद् ब्राह्मणो न करोति यः ।
स याति नरकान् घोरान् काकयोनौ च जायते ॥ ३१

नान्यो विमुक्तये पन्था मुक्त्वाश्रमविधिं स्वकम् ।
40. तस्मात्कर्माणि कुर्वीत तुष्टये परमेष्ठिनः ॥ ३२
—(pp. 120).. [L 35-40 = स्मृ. च. L 107-112]

13. निर्णयसिन्धु

(कू. पु. २.१८)

उद्धृत्य वा यथाशक्ति किञ्चिदन्नं प्रकल्पयेत् । १११ab
—(p. 327)

14. वीरमित्रोदय

(आह्निकप्रकाश)

(कू. पु. २.१८)

यो मोहादथवालस्यादकृत्वा माधवार्चनम् ।
भुङ्क्ते स याति नरकं शूकरेष्विह जायते ॥ १२०
—(p. 7)

ध्यात्वा प्रणवपूर्वं तु देवतां च समाहितः ।
4. नमस्कारेण पुष्पाणि विन्यसेच्च पृथक् पृथक् ॥ ९२
निवेदयति चात्मानं विष्णवेऽमिततेजसे ।
तदात्मा तन्मनाः शान्तस्तद्विष्णोरिति मन्त्रतः ॥ ९५
—(p. 123)

ब्राह्मे मुहूर्ते उत्थाय धर्ममर्थं च चिन्तयेत् ।
8. कायक्लेशं तदुद्भूतं ध्यायीत मनसेश्वरम् ॥ ३
—(p. 15)

नोत्पाटयेद्दन्तकाष्ठं नाङ्गुल्या धावयेत् क्वचित् ।
प्रक्षाल्य भुक्त्वा तज्जह्याच्छुचौ देशे समाहितः ॥ २१
—(p. 128)

मध्याङ्गुलिसमस्थौल्यं द्वादशाङ्गुलिसंमितम् । १८ cd
12. सत्वचं दन्तकाष्ठं स्यात्तदग्रेण तु धावयेत् ॥ १९ab
—(p. 129)

मृत्तिका च समुद्दिष्टा आर्द्रामलकमात्रिका ।
गोमयस्य प्रमाणं तत्तेनाङ्गं लेपयेत्ततः ॥ ६०
—(p. 158)

प्राक्कूलेषु ततः स्थित्वा दर्भेषु सुसमाहितः ।
16. प्राणायामत्रयं कृत्वा ध्यायेत् सन्ध्यामिति श्रुतिः २५
या सन्ध्या सा जगत्सूतिर्मायातीता हि निष्कला ।
ईश्वरी केवला शक्तिस्तत्त्वत्रयसमुद्भवा ॥ २६
ध्यात्वाऽर्कमण्डलगतां सावित्रीं वै जपेद् बुधः । २७ab
20. प्राङ्मुखः सततं विप्रः संध्योपासनमाचरेत् ॥ २७
—(p. 266)

देवान् ब्रह्मऋषींश्चैव तर्पयेदक्षतोदकैः ।
पितॄन् भक्त्या तिलैः कृष्णैः स्वसूत्रोक्तविधानतः ॥८६
—(p 340)

अन्वारब्धेन सव्येन पाणिना दक्षिणेन तु ।
24. देवर्षींस्तर्पयेद्धीमानुदकाञ्जलिभिः पितॄन् ॥ ८७
—(p. 345)

15. विधानपारिजात

(कू. पु. २ १८)

ब्राह्मे मुहूर्ते उत्थाय धर्ममर्थं च चिन्तयेत् ।
कायक्लेशे तदुद्भूते ध्यायीत मनसेश्वरम् ॥ ३२
—(p. 148)

देवान् ब्रह्मऋषींश्चैव तर्पयेदक्षतोदकैः ।
4. पितॄंस्तिलैश्च सन्तर्पेदिति धर्मविदो विदुः ॥ ८६
—(p. 265)

न विष्णवाराधनादन्यद् विद्यते कर्म वैदिकम् ।
तस्मादनादिमध्यान्तं विष्णुमाराधयेन्नरः ॥ ९३
—(pp 279, 303)
[L 6 p. 303 मध्यान्तं नित्यमाराधयेद्धरिम्]

16. आचारभूषण

(कू. पु. २.१८)

प्रक्षाल्य दन्तकाष्ठं वै भक्षयित्वा यथाविधि । १७cd
आचम्य प्रयतो नित्यं प्रातःस्नानं समाचरेत् १८ab
—(p. 42)

देवान् ब्रह्मऋषींश्चैव तर्पयेदक्षतोदकैः ।
8. पितॄन् भक्त्या तिलैः कृष्णैः स्वसूत्रोक्तविधानतः ॥८६
—(p. 46)

प्राक्कूलेषु ततः स्थित्वा दर्भेषु सुसमाहितः ।
प्राणायामत्रयं कृत्वा ध्यायेत् संध्यामिति श्रुतिः ॥ २५
—(p. 92)

वेदाभ्यासं ततः कुर्यात् प्रयत्नाच्छक्तितो द्विजः ।५३cd
8. जपेदध्यापयेच्छिष्यान् धारयेद् वै विचारयेत् ॥
अवेक्षेत च शास्त्राणि धर्मादीनि द्विजोत्तमः ॥ ५४
—(p. 127)

यतश्च तर्पणादर्वाक् ब्रह्मयज्ञः कृतो न हि ।
कृत्वा मनुष्ययज्ञं तु ततः स्वाध्यायमाचरेत् ॥ १०३
—(p. 128)

12. उपेयादीश्वरं चैव योगक्षेमार्थसिद्धये ।
साधयेद् विविधानर्थान् कुटुम्बार्थं ततो द्विजः ॥ ५५
—(p. 146)

निष्पीड्य स्नानवस्त्रं वै समाचम्य च वाग्यतः ।
स्वमन्त्रैरर्चयेद् देवं पत्रैः पुष्पैरथाम्बुभिः ॥ ८९
—(p. 175)

16. न विष्ण्वाराधनात् पुण्यं विद्यते कर्म वैदिकम् ।
तस्मादनादिमध्यान्तं नित्यमाराधयेद्धरिम् ॥ ९३
तद् विष्णोरिति मन्त्रेण सूक्तेन पुरुषेण तु ।
नैताभ्यां सदृशो मन्त्रो वेदेषूक्तश्चतुर्ष्वपि ॥ ९४
20. अथवा देवमीशानं भावपूतं महेश्वरम् । ९६ab
मन्त्रेण रुद्रगायत्र्या प्रणवेनाथ वा पुनः ॥
ईशानेनाथ वा रौद्रैस्त्र्यम्बकेन समाहितः । ९७
पुष्पैः पत्रैरथाद्भिर्वा चन्दनाद्यैर्महेश्वरम् ॥
24. तथों नमः शिवायेति मन्त्रेणानेन वा यजेत् ॥ ९८
—(p. 176)

नमस्कुर्यान्महादेवमृतं सत्यमितीश्वरम् ।
निवेदयीत चात्मानं यो ब्रह्माणमितीश्वरम् ॥ ९९
प्रदक्षिणां द्विजः कुर्यात् पञ्चब्रह्माणि वा जपेत् ।
28. ध्यायीत देवमीशानं व्योममध्यगतं शिवम् ॥ १००
यो मोहादथवालस्यादकृत्वा देवतार्चनम् ।
भुङ्क्ते स याति नरकं सूकरेष्वपि जायते ॥ १२०
—(p. 177)

शालाग्नौ लौकिके वाथ जले भूम्यामथापि वा ।
32. वैश्वदेवस्तु कर्तव्यो देवयज्ञः स वै स्मृतः ॥ १०५
—(p. 240)

हन्तकारमथाग्रं वा भिक्षां वा शक्तितो द्विजः ।
दद्यादतिथये नित्यं बुध्येत परमेश्वरम् ॥ ११३
—(p. 267)

(कू. पु. २.१९)

नार्धरात्रे न मध्याह्ने नाजीर्णे नार्द्रवस्त्रधृक् । २०ab
36. न भिन्न भाजने चैव न भूम्यां न च पाणिषु ।
नोच्छिष्टो घृतमादद्यान्न मूर्धानं स्पृशन्नपि । २१
न ब्रह्म कीर्तयित्वापि न निःशेषं न भार्यया ॥
नागारे न च वाकाशे न च देवालयादिषु ॥ २२
—(p. 286)

40. पञ्चार्द्रो भोजनं कुर्याद् भूमौ पात्रं निधाय तु ।
उपवासेन तत्तुल्यं मनुराह प्रजापतिः । ३
—(p. 291)

सर्वेषामेव यागानामात्मयागः परः स्मृतः ।
योऽनेन विधिना कुर्यात् स याति ब्रह्मणः पदम् ॥ १३
—(p. 306)

44. इत्येतदखिलं प्रोक्तमहन्यहनि वै मया ।
ब्राह्मणानां कृत्यजातमपवर्गफलप्रदम् ॥ ३०
नास्तिक्यादथवालस्याद् ब्राह्मणो न करोति यः ।
स याति नरकान् घोरान् काकयोनौ प्रजायते ॥ ३१
48. नान्यो विमुक्तये पन्था मुक्त्वाश्रमविधिं स्वकम् ।
तस्मात् कर्माणि कुर्वीत तुष्टये परमेष्ठिनः ॥ ३२
—(p. 359). [L 44-49 = स्मृ. च. L 107-112; etc].

(कू. पु. २. २०-२२)

(श्राद्धकल्प. Rules for the performance of Śrāddha)

Quoted in—1. कृत्यकल्पतरु, 2. स्मृतिचन्द्रिका, 3. चतुर्वर्गचिन्तामणि, 4. पराशरमाधव, 5. श्राद्धविवेक, 6. कालसार, 7. श्राद्धकौमुदी, 8. स्मृतिमुक्ताफल, 9. निर्णयसिन्धु, 10. कालतत्त्वविवेचन, 11. जयसिंहकल्पद्रुम, 12. पुरुषार्थ-चिन्तामणि.

Ślokas quoted :—

(कू. पु. २. २०)

४–चतु. चि. L 6-7; का. त. वि. II L 1-2. ५–चतु. चि. L 8-9. ६–स्मृ. च. L 1-2; चतु. चि. L 2-3, L 10-11; का. सा. L 1-2; स्मृ. मु. L 1-2, L 3-4. ७–स्मृ. च. L 3 (७ ab); चतु. चि. L 12-13; स्मृ. मु. L 5 (७ab). ८–चतु. चि. L 14-15. ९–चतु. चि. L 16-17. १०–चतु. चि. L 18-19. ११–चतु. चि. L 20-21. १२–चतु. चि. L 22-23. १३–चतु. चि. L 24-25. १४–चतु. चि. L 26-27. १५–चतु. चि. L 28-30. १६–चतु. चि. L 31-32; प. मा. L 1-2; स्मृ. मु. L 6-7. १७–चतु. चि. L 33-34; प. मा. L 3-4; स्मृ. मु. L 8-9. २५–श्रा. वि. L 1-2; श्रा. कौ. L 6-7. २६–श्रा. वि. L 3 (२६ ab). २९–चतु. चि. L 61 (२९ cd). ३०–चतु. चि. L 62-63; नि. सि. L 16-17. ३१–चतु. चि. L 64-65; नि. सि. L 18 (३१ cd). ३२–चतु. चि. L 66-67. ३७–चतु. चि. 35-37, L 46-48; नि. सि. L 5-6. ३९–चतु. चि. L 59-60. ४०–चतु. चि. L 49-50. ४१–चतु. चि. L 51-52. ४२–चतु. चि. L 53-54. ४३–चतु. चि. L 55-56. ४४–चतु. चि. L 57-58. ४५–नि. सि. L 3-4. ४६–चतु. चि. L 40-41. ४७–चतु. चि. L 42-43. ४८–चतु. चि. L 38-39, L 44-45.

(कू. पु. २. २१)

९–चतु. चि. L 74-75 (९ cd). १६–चतु. चि. L 72-73. १७–चतु. चि. L 76-77. १९–चतु. चि. L 80-81. २०–चतु. चि. L 78-79. २२–चतु. चि. L 84-85. २९–चतु. चि. L 86-87. ३४–चतु. चि. L 68-69, L 88-89. ३५–चतु. चि. L 90-91. ३६–चतु. चि. L 70-71, L 92-93. ३७–चतु. चि. L 94 (३७ ab). ३८–चतु. चि. L 95-96. ३९–चतु. चि. L 97-98. ४०–चतु. चि. L 99-100. ४१–चतु. चि. L 101-102. ४२–चतु. चि. L 103-104. ४३–चतु. चि. L 105-106. ४४–चतु. चि. L 107 (४४ a, ४५ d). ४६–चतु. चि. L 108-109. ४७–चतु. चि. L 110-111. ४८–चतु. चि. L 112-113.

(कू. पु. २.२२)

१–श्रा. कौ. L 1-2. २–चतु. चि. L 148-149; प. मा. L 5-6; श्रा. कौ. L 3-4. ३–चतु. चि. L 150-151. ४–चतु. चि. L 152-153. ५–चतु. चि. L 132-133. ६–चतु. चि. L 140-141. ७–चतु. चि. L 130-131. ८–चतु. चि. L 142-143. ९–चतु. चि. L 134-135. १०–चतु. चि. L 136-137. ११–चतु. चि. L 138-139. १२–चतु. चि. L 144-145. १३–चतु. चि. L 172-173. १४–चतु. चि. L 166-167. १८–चतु. चि. L 162-163. १९–चतु. चि. L 164-165. २०–चतु. चि. L 168-169. २१–चतु. चि. L 170-171. २२–चतु. चि. L 174-175. २३–चतु. चि. L 178-179. २४–चतु. चि. L 180-181. २५–चतु. चि. L 182-183. २६–चतु. चि. L 160-161. २८–चतु. चि. L 154-155, L 205-206. २९–चतु. चि. L 156-158, 207-208. ३०–चतु. चि. L 159 (३० ab), L 209 (३० ab) ३७–चतु. चि. L 176-177. ३८–चतु. चि. L 184-185. ३९–चतु. चि. L 186-187. ४०–चतु. चि. L 188 (४० cd). ४१–चतु. चि. L 189, L 191, L 190 (४१ c); नि. सि. L 7-8. ४२–चतु. चि, L 192-193; नि. सि L 9 (४२ ab). ४३–चतु. चि. L 194-196; नि. सि. L 10-11 (४३ cdef). ४८–चतु. चि. L 197-198. ५४–चतु. चि. L 118-119. ५५–चतु. चि. L 120-121. ५६–चतु. चि. L 122-123. ५७–चतु. चि. L 116-117. ६१–चतु. चि. L 124-125. ६२–चतु. चि. L 126-127. ६३–चतु. चि. L 128-129. ६९–चतु. चि. L 146-147. ७०–चतु. चि. L 199-200. ७१–चतु. चि. L 201 (७१ ab). ७७–चतु. चि. L 202-204. ८२–चतु. चि. L 210 (८२ cd). ८३–चतु. चि L 211 (८३ cf); नि. सि. L 12-13 (८३ abcd). ८४–चतु. चि. L 114-115. ८६–चतु. चि. L212-213. ९१–नि. सि. L 1-2. ९४–चतु. चि. L 215 (९४ cd) ९५–चतु. चि. L 216 (९५ ab). ९७–चतु. चि. L 217 (९७ ab). ९८–चतु. चि. L 214 (९८ ab). ९९–नि. सि. L 14-15.

1. कृत्यकल्पतरु

(श्राद्धकाण्ड)

(कू. पु. २.२२.)

[देवलकूर्मपुराणयोः]

ये चात्र पित्र्ये देवानां विप्राः पूर्वं निमन्त्रिताः ।
प्राङ्मुखान्यासनान्येषां द्विदर्भोपहितानि च ॥ २३
दक्षिणामुखयुक्तानि पितृणामासनानि तु ।
दक्षिणाग्रैकदर्भाणि प्रोक्षितानि तिलोदकैः ॥ २४

—(p. 119)

2. स्मृतिचन्द्रिका

(श्राद्धकाण्ड)

(कू. पु. २.२०.)

नैमित्तिकं तु कर्तव्यं ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः ।

बान्धवानां च मरणे नरको स्यात्ततोऽन्यथा ॥ ६
काम्यानि चैव श्राद्धानि शस्यन्ते ग्रहणादिषु ।७ab.
—(p. 27)

3. चतुर्वर्गचिन्तामणि

(परिशेषखण्ड—श्राद्धकल्प)

(कू. पु. २.२०.)

L 1 = L 9 below. [L 1 मनीषिभिः (→L 9 दिने-दिने)]
L 2-3 = L 10-11 below. [L 3 °नां तु कर्त्तव्यं (→L 11 °नां च मरणे)]
—(p. 24)

L 4-5 = L 6-7 below.
—(p. 185)

[कूर्मपुराणे चास्य श्राद्धस्य नैमित्तिकत्वेनावश्यकतां प्रतिपाद्य काम्यत्वमपि प्रतिपादितम्]—

अमावस्याऽष्टकास्तिस्रः पौषमासादिषु त्रिषु ।
तिस्रश्चान्वष्टकाः पुण्या माघी पञ्चदशी तथा ॥ ४

[L 6-7 q. in परिशेषखण्ड-कालनिर्णय, p. 452]

8. त्रयोदशी मघायुक्ता वर्षासु च विशेषतः ।
तस्य पाकश्राद्धकाला नित्याः प्रोक्ता दिने दिने ॥ ५
नैमित्तिकं तु कर्तव्यं ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः ।
बान्धवानां च मरणे नारकी स्यादतोऽन्यथा ॥६
12. काम्यानि चैव श्राद्धानि शस्यन्ते ग्रहणादिषु ।
अयने विषुवे चैव व्यतिपातेऽप्यनन्तकम् ॥ ७
संक्रान्त्यामक्षयं श्राद्धं तथा जन्मदिनेष्वपि ।
नक्षत्रेषु च सर्वेषु कार्यं काम्यं विशेषतः ॥ ८
—(p. 250)

16. स्वर्गं च लभते कृत्वा कृत्तिकासु द्विजोत्तमः ।
अपत्यमथ रोहिण्यां सौम्ये तु ब्रह्मवर्चसम् ॥ ९
रौद्राणां कर्मणां सिद्धिमार्द्रायां शौर्यमेव च ।
पुनर्वसौ क्षेत्रसिद्धिं पुष्ये पौषमवाप्नुयात् ॥ १०
20 सर्वान् कामांस्तथा सार्पे पैत्र्ये सौभाग्यमेव च ।
अर्यम्णे तु धनं विन्द्यात् फाल्गुन्यां पापनाशनम् ॥ ११
ज्ञातिश्रेष्ठ्यं तथा हस्ते चित्रायां च बहून् सुतान् ।
वाणिज्यसिद्धिं स्वातौ तु विशाखासु सुवर्णकम् ॥ १२
24. मैत्रे बहूनि मित्राणि राज्यं शाक्रे तथैव च ।
मूले कृषिं लभेद् यानसिद्धिमाप्ये समुद्रतः ॥ १३
सर्वान् कामान् वैश्वदेवे श्रैष्ठ्यं तु श्रवणे पुनः ।
धनिष्ठायां तथा कामान् वारुणे च परं बलम् ॥ १४
28. अजैकपादे कुप्यं स्यादाहिर्बुध्न्ये गृहं शुभम् ।
रेवत्यां बहवो गावः अश्विन्यां तुरगांस्तथा ॥
याम्ये तु जीवितव्यं स्याद् यः श्राद्धं संप्रयच्छति ॥१५
आदित्यवारे त्वारोग्यं चन्द्रे सौभाग्यमेव च ।
32. कुजे सर्वत्र विजयं सर्वान् कामान् बुधस्य तु ॥ १६
विद्यामभीष्टां च गुरौ धनं वै भार्गवे पुनः ।
शनैश्चरे लभेदायुरारोग्यं च सुदुर्लभम् ॥ १७
—(pp. 271-272). [L 16-34 q. in परिशेष-ख.-का. नि., pp. 516-518]

L 35-37 = L 46-48 below. —(p. 543)
L 38-39 = L 44-45 below. —(p. 550)

40 पिप्पलीं रुचकं चैव तथा चैव मसूरकम् ।
कुष्माण्डालाबुवार्त्ताकभूस्तृणं सुरसं तथा ॥ ४६
कुसुम्भं पिण्डमूलं च तन्दुलीयकमेव च ।
राजमाषांस्तथा क्षीरं माहिषाख्यं विवर्जयेत् ॥ ४७
44. आढकीं कोविदारांश्च पालक्यां मरिचं तथा ।
वर्जयेत् सर्वयत्नेन श्राद्धकाले द्विजोत्तमः ॥ ४८
—(p. 564)

व्रीहिमिश्च यवैर्माषैरद्भिर्मूलफलेन वा ।
श्यामाकैश्चणकैः शाकैः नीवारैश्च प्रियङ्गुभिः ॥
48. गोधूमैश्च तिलैर्मुद्गैर्मासं प्रीणयते पितॄन् ॥ ३७
द्वौ मासौ मत्स्यमांसेन त्रीन् मासान् हारिणेन तु ।
औरभ्रेणाथ चतुरः शाकुनेनेह पञ्च तु ॥ ४०
षाण्मासान् मृगमांसेन पार्षतेनेह सप्त वै ।
52. अष्टावेणस्य मांसेन रौरवेण नवैव तु ॥ ४१
दशमासांस्तु तृप्यन्ति वराहमहिषामिषैः ।
शशकच्छपयोर्मांसं मासानेकादशैव तु ॥ ४२
संवत्सरं तु गव्येन पयसा पायसेन तु ।
56. वार्ध्रीणसस्य मांसेन तृप्तिर्द्वादशवार्षिकी ॥ ४३

कालशाकं महाशल्काः खङ्गलोहामिषं मधु ।
आनन्त्यायैव कल्प्यन्ते मुन्यन्नानि च सर्वशः ॥ ४४
—(pp. 596-97)

लाजान् मधुयुतान् दद्यात् सक्तून् शर्करया सह ।
60. दद्याच्छ्राद्धे प्रयत्नेन शृङ्गाटबिसकसेरुकान् ॥ २९
—(p. 602)

गायन्ति पितरो गाथास्तृप्यन्ति च मनीषिणः॥२९cd
एष्टव्या बहवः पुत्राः शीलवन्तो गुणान्विताः ।
तेषां तु समवेतानां यद्येकोऽपि गयां व्रजेत् ॥ ३०
64. गयां प्राप्यानुषङ्गेण यदि श्राद्धं समाचरेत् ।
संतारिता वयं तेन स याति परमां गतिम् ॥ ३१
वराहपर्वते चैव गयायां वै विशेषतः ।
वाराणस्यां विशेषेण यत्र देवः स्वयं हरः ॥ ३२
—(p. 1098)

(कू. पु. २.२१.)

68. बौद्धश्रावकनिर्ग्रन्थाः पञ्चरात्रविदो जनाः ।
कापालिकाः पाशुपताः पाषण्डा ये च तद्विधाः ॥ ३४
अनाश्रमी द्विजो यः स्यादाश्रमी वा निरर्थकः ।
मिथ्याश्रमास्तु ये विप्रा विज्ञेयाः श्राद्धदूषणे ॥ ३६
—(p. 365). [L 68-69, cf. L 88-89; L 70-71, cf. L 92-93]

72. असमानप्रवरको ह्यसगोत्रस्तथैव च ।
असम्बन्धी च विज्ञेयो ब्राह्मणः श्राद्धसिद्धये ॥ १६
—(p. 391)

महादेवार्चनरतो [महादेवपरायणः ।]
वैष्णवो [वाथ यो नित्यं स विप्रः] पङ्क्तिपावनः ॥९cd
—(p. 403)

76. भोजयेद् योगिनं शान्तं तत्त्वज्ञानरतं यतिम् ।
अलाभे नैष्ठिकं दान्तमुपकुर्वाणकं तथा ॥ १७
तस्माद्यत्नेन योगीन्द्रमीश्वरज्ञानतत्परम् ।
भोजयेद्धव्यकव्येषु अलाभादितरान् द्विजान् ॥ २०
—(p. 413)

[यमस्मृतिकूर्मपुराणयोः]—
80. प्रकृतेर्गुणतत्त्वज्ञो यस्याश्नाति यतिर्हविः ।
फलं वेदविदां तस्य सहस्रादतिरिच्यते ॥ १९
[तस्मादग्रासने भोज्यो यजता संयतो यतिः ।
श्रोत्रियो ब्रह्मचारी च यज्ञस्तेन न लुप्यते ॥]
—(p. 417)

84. मातामहं मातुलं च स्वस्रीयं श्वशुरं गुरुम् ॥
दौहित्रं विट्पतिं बन्धुमृत्विग्याज्यांश्च भोजयेत् ॥ २२
—(p. 447)

यस्य वेदश्च वेदी च विच्छिद्येते त्रिपौरुषम् ।
स वै दुर्ब्राह्मणो नार्हः श्राद्धादिषु कदाचन ॥ २९
—(p. 466)

88. बुद्धश्रावकनिर्ग्रन्थाः पञ्चरात्रविदो जिनाः ।
कापालिकाः पाशुपताः पाषण्डा ये च तद्विधाः ॥ ३४
यस्याश्नन्ति हवींष्येते दुरात्मानस्तु तामसाः ।
न तस्य यद् भवेच्छ्राद्धं प्रेत्य चेह फलप्रदम् ॥ ३५
92. अनाश्रमी यो द्विजः स्यादाश्रमी वा निरर्थकः ।
मिथ्याश्रमाश्च ये विप्रा विज्ञेयाः पङ्क्तिदूषकाः ॥ ३६
—(P. 476)

दुश्चर्मा कुनखी कुष्ठी श्वित्री च श्यावदन्तकः ॥ ३७ab
मद्यपो वृषलीसक्तो भ्रूणहा दिधिषूपतिः ।
96. आगारदाही कुण्डाशी सोमविक्रयिणो द्विजाः ॥ ३८
परिवेत्ता हिंस्रश्चैव परिवित्तिर्निराकृतिः ।
पौनर्भवः कुसीदश्च तथा नक्षत्रसूचकः ॥ ३९
गीतवादित्रशूकश्च व्याधितः काण एव च ।
100. हीनाङ्गश्चातिरिक्ताङ्गो ह्यवकीर्णी तथैव च ॥ ४०
अन्नदूषी कुण्डगोलावभिशस्तश्च देवलः ।
मित्रध्रुक् पिशुनश्चैव नित्यं भार्यानुवर्तितः ॥ ४१
मातापित्रोर्गुरोस्त्यागी दारत्यागी तथैव च ।
104. गोत्रध्रुक् भ्रष्टशौचश्च काण्डपृष्ठस्तथैव च ॥ ४२
अनपत्यः कूटसाक्षी याचको रङ्गजीवकः ।
समुद्रयायी कृतहा तथा समयभेदकः ॥ ४३

वेदनिन्दारतश्चैव विशेषात् पङ्क्तिदूषकाः ।।४४a,४५d

108 सर्वे पुनरभोज्यान्नास्तथानर्हाश्च कर्मसु ।
ब्रह्माचाराभिशस्ताश्च वर्जनीयाः प्रयत्नतः ॥ ४६
शूद्रान्नरसपुष्टाङ्गः संध्योपासनवर्जितः ।
महायज्ञविहीनश्च ब्राह्मणाः पङ्क्तिदूषकाः ॥ ४७

112. अधीननाशनश्चैव स्नानमौनविवर्जितः ।
तामसो राजसश्चैव ब्राह्मणाः पङ्क्तिदूषकाः ॥ ४८
—(pp. 500-501)

(कू. पु. २.२२.)

योऽनेन विधिना श्राद्धं कुर्याद्वै शान्तमानसः ।
व्यपेतकल्मषो नित्यं याति नावर्त्तते पुनः ॥ ८४
—(p. 9)

116. उष्णमन्नं द्विजातिभ्यो दातव्यं श्रेय इच्छता ।
अन्यत्र फलमूलेभ्यः पानकेभ्यस्तथैव च ॥ ५७
—(p. 603)

अथ पिण्डावशिष्टान्नं विधिवद्भोजयेद् द्विजान् ।
मांसान्यपूपान् विविधान् दद्यात्कृसरपायसम् ॥ ५४

120. सूपशाकफलानीक्षून् पयो दधि घृतं मधु ।
अन्नं चैव यथाकामं विविधं भोज्यपेयकम् ॥ ५५
यद्यदिष्टं द्विजेन्द्राणां तत्तत्सर्वं निवेदयेत् ।
धानांस्तिलांश्च विविधान् शर्करा विविधास्तथा ॥ ५६
—(p. 604-505)

124. न दद्याद्रिक्तहस्तेन प्रत्यक्षं लवणं तथा ।
न चायसेन पात्रेण न चैवाश्रद्धयान्वितः ॥ ६१
काञ्चनेन तु पात्रेण राजतौदुम्बरेण च ।
दत्तमक्षयतां याति खड्गेन च विशेषतः ॥ ६२
—(p. 675)

128. पात्रे तु मृण्मये यो वै श्राद्धे भोजयेत पितॄन् ।
स याति नरकं घोरं भोक्ता च स पुरोहितः ॥ ६३
—(p. 674)

आमन्त्रितो ब्राह्मणो वै योऽन्यस्मिन् कुरुते क्षणम् ।
स याति नरकं घोरं शूकरत्वं प्रयाति च ॥ ७
—(p. 1002)

132. आमन्त्रिताश्च ये विप्राः श्राद्धकाल उपस्थिते ।
वसेयुर्नियताः सर्वे ब्रह्मचर्यपरायणाः ॥ ५
—(p. 1004)

श्राद्धे निमन्त्रितो विप्रो मैथुनं योऽधिगच्छति ।
ब्रह्महत्यामवाप्नोति तिर्यग्योनौ च जायते ॥ ९
—(p. 1007)

136. निमन्त्रितस्तु यो विप्रो ह्यध्वानं याति दुर्मतिः ।
भवन्ति पितरस्तस्य तं मासं पांसुभोजनाः ॥ १०
—(p. 1007)

आमन्त्रितस्तु यः श्राद्धे कुर्याद् वै कलहं द्विजः ।
भवन्ति पितरस्तस्य तं मासं मलभोजनाः ॥ ११
—(p. 1008)

140. अक्रोधनोऽत्वरोऽमत्तः सत्यवादी समाहितः ।
भारमैथुनमध्वानं श्राद्धकृद्वर्जयेज्जपम् ॥ ६
—(p. 1010)

आमन्त्रयित्वा यो मोहादन्यं चामन्त्रयेद् द्विजः ।
स तस्मादधिकं पापी विष्ठाकीटोऽभिजायते ॥ ८
—(p. 1011-12)

144. तस्मान्निमन्त्रितः श्राद्धे नियतात्मा भवेद् द्विजः ॥
अक्रोधनः शौचपरः कर्त्ता चैव जितेन्द्रियः ॥ १२
—(p. 1015)

स्वाध्यायं श्रावयेदेषां धर्मशास्त्राणि चैव हि ।
इतिहासपुराणानि श्राद्धकल्पांस्तु शोभनान् ॥ ६९
—(p. 1093)

148. श्वो भविष्यति मे श्राद्धं पूर्वेद्युरभिपूज्य च ।
असम्भवे परेद्युर्वै यथोक्तैर्लक्षणैर्द्विजान् ॥ २
तस्य ते पितरः श्रुत्वा श्राद्धकालमुपस्थितम् ।
अन्योन्यं मनसा ध्यात्वा संतपन्ति मनोजवाः ॥ ३

152. तैर्ब्राह्मणैः सहाश्नन्ति पितरो ह्यन्तरीक्षगाः ।
वायुभूतास्तु तिष्ठन्ति भुक्त्वा यान्ति परां गतिम् ॥ ४
—(pp. 1135-36)

अपि वा भोजयेदेकं ब्राह्मणं वेदपारगम् ।
श्रुतशीलवृत्तसंपन्नं सर्वालक्षणवर्जितम् ॥ २८
—(p. 1146). [*cf.* L 205-206 below]

156. [यद्येकं भोजयेच्छ्राद्धे दैवं तत्र कथं भवेत्]
अन्नं पात्रे समुद्धृत्य सर्वस्य प्रकृतस्य तु ।
देवतायतने कृत्वा ततः श्राद्धं प्रवर्त्तयेत् ॥ २९
प्रास्येदन्नं तदग्नौ तु दद्याद्वा ब्रह्मचारिणे ॥ ३०ab
—(p. 1147). [L 157-159, *cf.* L 207-209]

160. द्वौ दैवे प्राङ्मुखौ पित्र्ये त्रयश्चोदङ्मुखास्तथा ।
एकैकं तत्र दैवं तु पितृमातामहेष्वपि ॥ २६
—(p. 1148)

तिलानवकिरेत्तत्र सर्वतो बन्धयेदजान् ।
आसुरोपकृतं सर्वं तिलैः शुध्यत्यजेन च ॥ १८
—(p. 1161)

164. ततोऽन्नं बहुसंस्कारं नैकव्यञ्जनभक्ष्यवत् ।
चोष्यपेयसमृद्धं च यथाशक्ति प्रकल्पयेत् ॥ १९
—(p. 1163)

दक्षिणाप्रवणं स्निग्धं विविक्तं शुभलक्षणम् ।
शुचिं देशं विविक्तं च गोमयेनोपलेपयेत् ॥ १४
—(p. 1165)

168. ततो निवृत्ते मध्याह्ने लुप्तरोमनखान् द्विजान् ।
अभिगम्य यथामार्गं प्रयच्छेद्दन्तधावनम् ॥ २०
तैलमुद्वर्त्तनं स्नानं स्नानीयं च पृथग्विधम् ।
पात्रैरौदुम्बरैर्दद्याद्वैश्वदेविकपूर्वकम् ॥ २१
—(p. 1167)

172. श्वोभूते दक्षिणां गत्वा दिशं दर्भान् समाहितः ।
समूलानाहरेद्वारि दक्षिणाग्रं तु निर्मलम् ॥ १३
—(p. 1171)

[तथा च देवलस्मृतिकूर्मपुराणयोः]—
ततः स्नानान्निवृत्तेभ्यः प्रत्युत्थाय कृताञ्जलिः ।
पाद्यमाचमनीयं च संप्रयच्छेद्यथाक्रमम् ॥ २२
—(p. 1180)

176. यथोपविष्टान् सर्वांस्तानलङ्कुर्याद्विभूषणैः ।
स्रग्दामभिः शिरोवेष्टैर्धूपदीपानुलेपनैः ॥ ३७
—(p. 1182)

[दैविकपैतृकासनस्थापने प्रकारभेदो देवलस्मृतिकूर्मपुराणयोः]—
ये चात्र विश्वेदेवानां विप्राः पूर्वं निमन्त्रिताः ।
प्राङ्मुखान्यासनान्येषां द्विदर्भोपहितानि च ॥ २३

180. दक्षिणामुखयुक्तानि पितॄणामासनानि च ।
दक्षिणाग्रैकदर्भाणि प्रोक्षितानि तिलोदकैः ॥ २४
—(p. 1191)

तेषूपवेशयेदेतानासनं संस्पृशन्नपि ।
आसध्वमिति सञ्जल्प्य आसीरंस्ते पृथक् पृथक् ॥ २५
—(p. 1201)

184. ततस्त्वावाहयेद्देवान् ब्राह्मणानामनुज्ञया ।
उदङ्मुखो यथान्यायं विश्वे देवास इत्यृचा ॥ ३८
—(p 1224)

द्वे पवित्रे गृहीत्वाऽस्य भाजने क्षालिते पुनः ।
शन्नो देवीर्जलं क्षिप्त्वा यवोऽसीति यवांस्तथा ॥ ३९
—(p. 1234)

188. प्रदद्याद् गन्धमाल्यानि धूपादीनि च शक्तितः ॥ ४०cd
—(p. 1241)

अपसव्यं ततः कृत्वा पितॄणां दक्षिणामुखः ॥ ४१ab
आवाहनं ततः कुर्याद् ४१c
—(p. 1258)

आवाहनं ततः कुर्यादुशन्तस्त्वेत्यृचा बुधः । ४१cd

192. आवाह्य तदनुज्ञातो जपेदायन्तु नस्ततः ॥ ४२ab
—(p. 1260)

शन्नो देव्योदकं पात्रे तिलोऽसीति तिलांस्तथा । ४२cd
क्षिप्त्वा चार्घ्यं यथापूर्वं दत्त्वा हस्तेषु वा पुनः ॥ ४३ab
—(p. 1282)

संस्रवांश्च ततः सर्वान् पात्रे कुर्यात्समाहितः । ४३cd

196. पितृभ्यः स्थानमसीति न्युब्जं पात्रं निधापयेत् ॥ ४३ef.
—(p. 1300)

अग्नेरभावाद्विप्रस्य पाणौ होमो विधीयते ।
महादेवस्य पुरतो गोष्ठे वा श्रद्धयान्वितः ॥ ४८
—(p. 1344)

ततोऽन्नमुत्सृजेद्भुक्तेष्वग्रतो विकिरन् भुवि । ७०ab
—(p. 1392)

200. पृष्ट्वा तदन्नमस्त्यैवं तृप्तानाचामयेत्ततः ॥ ७०cd

आचान्ताननुजानीयादभितोरम्यतामिति ॥ ७१ab
—(p. 1395)

प्रक्षाल्य हस्तावाचम्य ज्ञातीन् शेषेण भोजयेत् ।
ज्ञातिष्वपि च तृप्तेषु स्वान् भृत्यान् भोजयेत्ततः ॥७७a-d
—(p. 1515)

204. पश्चात्स्वयं च पत्नीभिः शेषमन्नं समाहरेत् ॥ ७७ef.
—(p. 1517)

अपि वा भोजयेदेकं ब्राह्मणं वेदपारगम् ।
श्रुतशीलादिसंपन्नमलक्षणविवर्जितम् ॥ २८
—(p. 1523)

उद्धृत्य पात्रे चान्नं तत् सर्वस्मात्प्राकृताहतात् ।
208. देवतायतने चैभ्यो निवेद्यान्यत्प्रवर्त्तयेत् ॥ २९
—(p 1524)

प्राश्ये(श्ये ?)दन्नं तदग्नौ तु दद्याद्वा ब्रह्मचारिणे ॥३०ab
—(p. 1525)

आमेन वर्त्तयेन्नित्यं ब्राह्मणो व्यसनान्वितः । ८२cd
तेनाग्नौ करणं कुर्यात् पिण्डांस्तेनैव निर्वपेत् ॥ ८३ef.
—(p. 1528)

212. अपि मूलैः कुशैर्वापि प्रकुर्यान्निर्धनो द्विजः ।
तिलोदकैस्तर्पयेद्वा पितॄन्स्नात्वा समाहितः ॥ ८६
—(p. 1535)

पूर्वं तु मातरः पूज्या भक्त्या वै सगणेश्वराः ॥ ९८ab
—(p. 1537)

दैववत्सर्वमेव स्यान्न वै कार्यास्तिलैः क्रियाः ॥ ९४cd
216. दर्भाश्च ऋजवः कार्य्या युग्मान् वै भोजयेद् द्विजान् ॥९५ab
दैवपूर्वं प्रदद्याद्वै न कुर्य्यादप्रदक्षिणम् ॥ ९७ab
—(p. 1547)

4. पराशरमाधव

(आचारकाण्ड)

(कू. पु. २.२०.)

आदित्यवारे त्वारोग्यं चन्द्रे सौभाग्यमेव च ।
कुजे सर्वत्र विजयं सर्वान् कामान् बुधस्य तु ॥ १६
विद्यां विशिष्टाश्च गुरौ धनं वै भार्गवे पुनः ।
4. शनैश्चरे भवेदायुरारोग्यश्च सुदुर्लभम् ॥ १७
(p. 660)

(कू. पु. २.२२.)

श्वो भविष्यति मे श्राद्धं पूर्वेद्युरभिपूजयेत् ।
असम्भवे परेद्युर्वा यथोक्तैर्लक्षणैर्युतान् ॥ २
—(p. 696)

5. श्राद्ध-विवेक

(कू. पु. २.२०)

अहन्यहनि नित्यं स्यात् काम्यं नैमित्तिकं पुनः ।
एकोदिष्टं च विज्ञेयं वृद्धि श्राद्धं च पार्वणम् ॥ २५
एतत् पंचविधं श्राद्धं मनुना परिकीर्तितम् ॥ २६ab
—(p. 69)

6. कालसार

(कू. पु. २.२०)

नैमित्तिकं तु कर्तव्यं ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः ।
बान्धवानां च मरणे नारकी स्यादतोन्यथा ॥ ६
—(p. 478)

7. श्राद्धक्रियाकौमुदी

(कू. पु. २.२२)

गोमयेनोदकैर्भूमिं शोधयित्वा समाहितः ।
सन्निपात्य द्विजानग्र्यान् साधुभिः सन्निमन्त्रयेत् ॥ १
श्वो भविष्यति मे श्राद्धं पूर्वेद्युरभिपूज्य च ।
4. असम्भवे परेद्युर्वा यथोक्तैर्लक्षणैर्युतान् ॥
[भिक्षार्थमागतान् वापि काले संयमिनो यतीन् ॥]
—(pp. 77-78)

(कू. पु. २.२०.)

अहन्यहनि नित्यं स्यात् काम्यं नैमित्तिकं पुनः ।
एकोद्दिष्टञ्च विज्ञेयं वृद्धिश्राद्धञ्च पार्वणम् ॥ २५
—(p. 467)

8. स्मृतिमुक्ताफल

(कू. पु. २.२०)

नैमित्तिकं तु कर्त्तव्यं ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः ।
बान्धवानां च मरणे नरकं स्यादतोऽन्यथा ॥ ६
—(p. 706)

नैमित्तिकं तु कर्त्तव्यं ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः ।
4. बान्धवानां च मरणे नारकी स्यादतोऽन्यथा ॥ ६
काम्यानि चैव श्राद्धानि शस्यन्ते ग्रहणादिषु । ७ab
—(762)

आदित्यवारे त्वारोग्यं चान्द्रे सौभाग्यमेव च ।
कुजे सर्वत्र विजयं सर्वान् कामान् बुधस्य तु ॥ १६
8. विद्यामभीष्टां च गुरौ धनं वै भार्गवे पुनः ।
शनैश्चरे भवेदायुरारोग्यं च सुदुर्लभम् ॥ १७
—(p. 763)

9. निर्णयसिन्धु

(कू. पु. २. २०-२२)

अनियोगात् सुतो यस्तु शुल्कतो जायते त्विह ।
प्रदद्याद् बीजिने पिण्डं क्षेत्रिणे तु ततोऽन्यथा ॥ २२.९१
—(p 276)

असमानप्रवरको ह्यसगोत्रस्तथैव च ।
असम्बन्धी च विज्ञेयो ब्राह्मणः श्राद्धसिद्धये ॥ २.२१.१६
—(p. 281)

क्रीत्वा लब्ध्वा स्वयं वाथ मृतानाहृत्य वा द्विजः ।
4. दद्याच्छ्राद्धे प्रयत्नेन तदस्याक्षयमुच्यते ॥ २०.४५
—(p. 290)

श्यामाकैश्चणकैः शाकैर्नीवारैश्च प्रियंगुभिः ।
गोधूमैश्च तिलैर्मुद्गैर्मासं प्रीणयते पितॄन् ॥ २०.३७
—(p. 293)

अपसव्यं ततः कृत्वा पितॄणां दक्षिणामुखः ।
8. आवाहनं ततः कुर्यादुशन्तस्त्वेत्यृचा बुधः ॥ २२.४१
आवाह्य तदनुज्ञातो जपेदायन्तु नस्ततः । २२.४२ab
—(p. 308)

संस्रवांश्च ततः सर्वान् पात्रे कुर्यात् समाहितः ।
पितृभ्यः स्थानमसीति न्युब्जं पात्रं निधापयेत् ॥ २२.४३
—(pp. 310)

12. अनग्निरध्वगो वापि तथैव व्यसनान्वितः ।
आमश्राद्धं द्विजः कुर्याद् वृषलस्तु सदैव हि ॥ २२.८३
—(p. 328)

पुष्पैर्धूपैः सनैवेद्यैर्गन्धाद्यैर्भूषणैरपि ।
पूजयित्वा मातृगणान् कुर्याच्छ्राद्धत्रयं बुधः ॥ २२.९९
—(p. 348)

16. एष्टव्या बहवः पुत्राः शीलवन्तो गुणान्विताः ।
तेषां तु समवेतानां यद्येकोऽपि गयां व्रजेत् ॥ २०.३०
तारिताः स्मो वयं तेन स याति परमां गतिम् ॥२०.३१cd
—(p. 357)

एष्ट व्या बहवः पुत्रा यद्येकोऽपि गया व्रजेत् । २०.३०
—(p. 419)

10. कालतत्त्वविवेचन

(कू. पु. २.२०.)

अमावास्याष्टकास्तिस्रः पौषमासादिषु त्रिषु ।
तिस्रश्चान्वष्टकाः पुण्या माघी पञ्चदशी तथा ॥ ४
—(p. 345)

11. जयसिंह-कल्पद्रुम

(कू. पु. २.२०)

अमावास्याष्टकास्तिस्रः पौषमासादि त्रिषु । ४ab
[या चाप्यन्या चतुर्थी स्यात् तां च कुर्यात्प्रयत्नतः ॥]
—(p. 344)

नैमित्तिकं तु कर्तव्यं ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः ।
4. बान्धवानां च मरणे नारकी स्यादतोऽन्यथा ॥ ६
—(p. 831)

12. पुरुषार्थचिन्तामणि

(कू. पु. २.२०.)

नैमित्तिकं तु कर्तव्यं ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः ।
बान्धवानां च मरणे नारकी स्यादतोऽन्यथा ॥ ६
—(p. 439)

आदित्यवारे त्वारोग्यं चन्द्रे सौभाग्यमेव च ।
कुजे सर्वत्र विजयं सर्वान् कामान् बुधस्य तु ॥ १६
विद्यां विशिष्टां च गुरौ धनं वै भार्गवे पुनः ।
शनैश्चरे भवेदायुरारोग्यं च सुदुर्लभं ॥ १७

—(p. 511)

कू. पु. २. २३

(आशौच. Impurities due to the birth or death of a relative)

Quoted in—1. कृत्यकल्पतरु, 2. हारलता, 3. स्मृतिचन्द्रिका, 4. चतुर्वर्गचिन्तामणि, 5. पराशरमाधव, 6. श्राद्धविवेक, 7. नित्याचारप्रदीप, 8, कालसार, 9. शुद्धिक्रियाकौमुदी, 10. निर्णयसिंधु, 11. कालतत्त्वविवेचन, 12. पुरुषार्थचिन्तामणि.

Ślokas quoted :—

कू. पु. २. २३.

१–हा. ल. L 1-2; प. मा. L 1 (१ab). २–हा. ल. L 3-4. ३–हा. ल. L 7-8; शु. कौ. L 1-2. ४–हा. ल. L 9-10; शु. कौ. L 3-4. ५–हा.ल. L13-14; प. मा. L 4 (५ ab). ८–शु. कौ. L 44 (८ ab). ९–हा. ल. L 11-12; प. मा. L 5-6 ; नि. सि. L 26-27. १२–हा. ल. L 26-27; नि. प्र. L 4 (१२ ab); का. सा. L 6-7, L 8 (१२ ab); शु. कौ. L 7-8; नि. सि. L 6-7. १३–हा. ल. L 24-25. १४–हा. ल. L 28-29; नि. प्र. L 1-2; का.सा. L 3-4; शु. कौ. L 5-6. १५–हा. ल. L 30-31; नि. प्र. L 3 (१५ ab); का. सा. L 5 (१५ab). १६–हा. ल. L 32-33. १७–हा. ल L 34-35 ; शु. कौ. L 9-10. १९–हा. ल. L 61-62 ; शु. कौ. L 22-23. २०–हा. ल. L 63-64 ; शु. कौ. L 24-25. २१–हा. ल. L 65-66; शु. कौ. L 26-27. २२–हा. ल. L 55-56 ; शु. कौ. L 16-17, L 19 (२२ ab). २३–हा. ल. L 57-58; शु. कौ. L 18 (२३ ab); नि. सि. L 14 (२३ ab). २४–हा. ल. L 59-60. २५–हा. ल. L 20-21; नि. प्र. L 7-8; का.सा. L 1-2. २६–हा. ल. L 22-23. २७–हा. ल. L 5-6. २८–हा. ल L 37-38; शु. कौ. L 11-12. २९–हा. ल. L 39-40 ; शु. कौ. L 13 (२९ ab). ३०–नि. प्र. L 5-6 ; का. सा. L 9-10 ; शु. कौ. L 14-15; नि. सि. L 8-9. ३१–हा. ल. L 67-68. ; शु. कौ. L 28-29. ३२–हा. ल. L 69-70. ३३–हा. ल. L 36 (३३ cd), L71(३३ab). ३६–शु. कौ. L 30 (३६ ab) ; नि. सि. L 10 (३६ ab). ३९–हा. ल. L 41-42. ४०–हा. ल. L 43-44. ४१–हा. ल. L 45-46. ४२–हा. ल. L 47-48; प. मा. L 9-10. ४३–हा.ल. L 49-50. ४४–हा.ल. L 51-52. ४५–हा. ल. L 53-54; प. मा. L 7-8. ४७–शु. कौ. L 33 (४७ ab). ४८–हा. ल. L 84. ४९–हा.ल. L 85-86 ; प.मा. L 2(४९cd), L 13-14; नि. सि. L 11-12. ५०–हा. ल. L 87-88; प. मा. L 3 (५० ab), L 15 (५० ab); नि.सि. L 13 ५० ab). ५१–हा. ल. L 82-83. ५२–कृ. क. त. L 1-2; हा. ल. L 89-90. ५३–हा. ल. L 78-79; प. मा. L 16-17; शु. कौ. L 40-41. ५४–हा. ल. L 80-81;शु.कौ. L 42-43. ५५–हा. ल. L 91-92. ५६–हा. ल. L 93-94. ५७–हा. ल. L 95-96. ५८–हा. ल. L 74-75 ; शु. कौ. L 38-39. ५९–हा. ल. L 72-73; शु. कौ. L 31-32. ६०–हा. ल. L 76-77 ; शु. कौ. L 34-35. ६२–हा. ल. L 97-98. ६३–हा. ल. L 99-100. ६४–नि. सि. L 4-5. ६६–हा. ल. L 101-102. ६७–हा. ल. L 103-104. ६८–हा. ल. L 105-106; नि. सि. L 17 (६८ cd). ६९–हा. ल. L 107-108; नि. सि. L 18 (६९ ab). ७०–हा. ल. L 109-110. ७१–हा. ल. 111-112; प. मा. L 11-12; श्रा. वि. L 1-2; नि. सि. L 15-16. ७२–हा. ल. L 113-114. ७३–हा. ल. L 115-116; नि. सि. L 19-20. ७४–हा. ल. L 117-118. ७५–हा. ल. L 15-16. ७६–हा. ल. L 17-19. ७९–चतु.चि. L 7 (७९ cd). ८०–स्मृ. च. L 1 (80 cd); चतु. चि. L 1 (८० cd), L 8 (८० ab). ८१–स्मृ. च. L 2-4; चतु. चि L 2-4. ८२–स्मृ. च. L 5-6; चतु. चि. L 5-6; का. त. वि. L 7-8. ८३–चतु. चि. L9-11; का.सा. L 11-12; नि. सि. L 24-25. ८४–चतु. चि. L 12 (८४ ab), L 13 (८४ cd). ८५–चतु. चि. L 14-15. ८६–चतु. चि. L 16-17. ८७–चतु. चि. L 18 (८७ ab); का.त.वि. L 1-2. ८९–का. त. वि L 3-4.

1. कृत्यकल्पतरु

(शुद्धिकाण्ड)

(कू. पु. २.२३.)

अवरश्चेद्वरं वर्णं वरो वाप्यवरं यदि ।
अशौचे संस्पृशेत् स्नेहात् तदशौचेन शुध्यति ॥ ५२

—(p. 59)

2. हारलता

(कृ. पु. २.२३)

दशाहं प्राहुराशौचं सपिण्डेषु विपश्चितः ।
मृतेषु चाथ यातेषु ब्राह्मणानां द्विजोत्तमाः ॥ १
नित्यानि चैव कर्माणि काम्यानि च विशेषतः ।
4. न कुर्याद् विहितं किंचिद् स्वाध्यायं मनसापि च ॥ २
—(p. 8)

वेदार्थविदधीयानो योऽग्निमान् वृत्तिकर्षितः ।
सद्यः शौचं भवेत्तस्य सर्वावस्थासु सर्वदा ॥ २७
—(p. 9)

शुचीननिधनांस्त्वन्यान् शालाग्नौ धारयेद् द्विजान् ।
8. शुष्कान्नेन फलैर्वापि वैतानं जुहुयात्तथा ॥ ३
न स्पृशेयुरिमानन्ये न च तेभ्यः समाहरेत ।
चतुर्थे पञ्चमे वाऽह्नि संस्पर्शः कथितो बुधैः ॥ ४
—(p. 12)

क्रियाहीनस्य मूर्खस्य महारोगिण एव च ।
12. यथेष्टाचरणस्याहुर्यावज्जीवमशौचकम् ॥ ९
—(p. 15)

सूतके तु सपिण्डानां संस्पर्शो नैव दुष्यति ।
सूतकं सूतिकां चैव वर्जयित्वा नृणां पुनः ॥ ५
—(p. 18)

याते कुमारे तदहः कामं कुर्यात् प्रतिग्रहम् ।
16. हिरण्यधान्यगोवासस्तिलान्नश्वेतसर्षपान् ॥ ७५
फलानि पुष्पं शाकं च लवणं काष्ठमेव च ।
तोयं दधि घृतं क्षीरमौषधं तैलमेव च ।
अशौचिनां गृहाद् ग्राह्यं शुष्कान्नं चैव नित्यशः ॥ ७६
—(p. 31)

20. देशान्तरगतं श्रुत्वा सूतकं शावमेव च ।
तावदप्रयतो मर्त्यो यावच्छेषः समाप्यते ॥ २५
अतीते सूतके प्रोक्तं सपिण्डानां त्रिरात्रकम् ।
तथैव मरणे स्नानमूर्ध्वं संवत्सराद्यदि ॥ २६
—(p. 32-33)

24. आदन्तजननात् सद्य आचूडादेकरात्रकम् ।
त्रिरात्रं चोपनयनात् सपिण्डानामुदाहृतम् ॥ १३
—(p. 38)

अदन्तजातमरणे पित्रोरेकाहमिष्यते ।
दन्तजाते त्रिरात्रं स्याद् यदि स्यातां तु निर्गुणौ ॥ १२
—(p. 39)

28. जातमात्रस्य बालस्य यदि स्यान्मरणं पितुः ।
मातुश्च सूतकं तत् स्यात् पिता त्वस्पृश्य एव च ॥ १४
सद्यः शौचं सपिण्डानां कर्तव्यं सोदरस्य च ।
ऊर्ध्वं दशाहादेकाहं सोदरो यदि निर्गुणः ॥ १५
32. अथोर्ध्वं दन्तजननात् सपिण्डानामशौचकम् ।
एकाहं निर्गुणानां तु चूडादूर्ध्वं त्रिरात्रकम् ॥ १६
अदन्तजातमरणं सम्भवेद्यदि सत्तमः ।
एकरात्रं सपिण्डानां यदि तेऽत्यन्तनिर्गुणाः ॥ १७
—(p. 44)

36. गृहे मृतासु दत्तासु कन्यासु स्यात्त्र्यहं पितुः । ३३cd
स्त्रीणामसंस्कृतानां तु प्रदानात् परतः सदा ।
सपिण्डानां त्रिरात्रं स्यात् संस्कारे भर्तुरेव च ॥ २८
अहस्त्वदत्तकन्यानामशौचं मरणे स्मृतम् ।
40. ऊनद्विवर्षान् मरणे सद्यः शौचमुदाहृतम् ॥ २९
—(p. 50)

क्षत्रविट्शूद्रदायादा ये स्युर्विप्रस्य बान्धवाः ।
तेषामशौचे विप्रस्य दशाहाच्छुद्धिरिष्यते ॥ ३९
राजन्यवैश्योऽप्येवं हीन वर्णासु योनिषु ।
44. स्वमेव शौचं कुर्यातां विशुद्ध्यर्थं न संशयः ॥ ४०
सर्वे तूत्तमवर्णानां शौचं कुर्युरतन्द्रिताः ।
तद्वर्णविधिदृष्टेन स्वं तु शौचं स्वयोनिषु ॥ ४१
—(p. 56)

षड्रात्रं त्रिरात्रं स्यादेकरात्रं क्रमेण हि ।
48. वैश्यक्षत्रियविप्राणां शूद्रेष्वाशौचमेव च ॥ ४२
अर्धमासोऽथ षड्रात्रं त्रिरात्रं द्विजपुंगवाः ।
शूद्रक्षत्रियविप्राणां वैश्येष्वाशौचमिष्यते ॥ ४३

षड्रात्रद्वादशाहं च विप्राणां वैश्यशूद्रयोः ।
52. अशौचं क्षत्रिये प्रोक्तं क्रमेण द्विजपुंगवाः ॥ ४४
शूद्रविट्क्षत्रियाणां तु ब्राह्मणे संस्थिते सति ।
दशरात्रेण शुद्धिः स्यादित्याह कमलोद्भवः ॥ ४५
—(p. 57-58)

यदि स्यात् सूतके सूतिर्मृतके वा मृतिर्भवेत् ।
56. शेषेनैव भवेच्छुद्धिरहःशेषे द्विरात्रकम् ॥ २२
मरणोत्पत्तियोगे तु मरणाच्छुद्धिरिष्यते ।
—(p. 63)

अघवृद्धिमदाशौचमूर्ध्वं तेन च शुद्ध्यति ॥ २३
अथ चेत् पञ्चमीं रात्रिमतीत्य परतो भवेत् ।
60. अघवृद्धिमदाशौचं तदा पूर्वेण शुद्ध्यति ॥ २४
—(p. 66-67)

अर्वाक् षड्मासतः स्त्रीणां यदि स्याद् गर्भसंस्रवः ।
तदा माससमैस्तासां दिवसैः शुद्धिरिष्यते ॥ १९
अत ऊर्ध्वं तु पतने स्त्रीणां स्याद् दशरात्रकम् ।
64. सद्यः शौचं सपिण्डानां गर्भस्रावाच्च वा ततः ॥ २०
गर्भच्युतावहोरात्रं सपिण्डेऽत्यन्तनिर्गुणे ।
यथेष्टाचरणे ज्ञातौ त्रिरात्रमिति निश्चयः ॥ २१
—(p. 72)

मातामहानां मरणे त्रिरात्रं स्यादशौचकम् ।
68. एकोदकानां मरणे सूतके चैतदेव हि ॥ ३१
पक्षिणी योनिसंबन्धे बान्धवे च तदेव हि ।
एकरात्रं समुद्दिष्टं गुरौ सब्रह्मचारिणाम् ॥ ३२
प्रेते राजनि सज्योतिर्यस्य स्याद् विषये स्थितिः । ३३ab
See also Addenda after App. IA
—(p. 78)

72. यस्तेषामन्नमश्नाति सकृदेव हि कामतः ।
तदशौचे निवृत्तेऽसौ स्नानं कृत्वा विशुद्ध्यति ॥ ५९
—(p. 83)

यस्तैः सहासनं कुर्यात् शयनादीनि चैव हि ।
बान्धवो वाऽपरो वापि स दशाहेन शुद्ध्यति ॥ ५८
76. यावत्तदन्नमश्नाति दुर्भिक्षोपहतो नरः ।
तावन्त्यहान्यशौचं स्यात् प्रायश्चित्तं ततश्चरेत् ॥ ६०
—(p. 84)

प्रेतीभूतं द्विजं विप्रो योऽनुगच्छति कामतः ।
स्नात्वा सचैलं स्पृष्ट्वाग्निं घृतं प्राश्य विशुद्ध्यति ॥ ५३
80. एकाहात् क्षत्रिये शुद्धिर्वैश्ये तु स्याद् द्व्यहेन तु ।
शूद्रे दिनत्रयं प्रोक्तं प्राणायामशतं पुनः ॥ ५४
—(p. 86)

अनाथं चैव निर्हृत्य ब्राह्मणं धनवर्जितम् ।
स्नात्वा संप्राश्य तु घृतं शुद्ध्यन्ति ब्राह्मणादयः ॥ ५१
—(p. 87)

84. दशाहेन शवस्पर्शे सपिण्डश्चैव शुद्ध्यति । ४८cd
यदि निर्दहति प्रेतं प्रलोभाक्रान्तमानसः ।
दशाहेन द्विजः शुद्ध्येत् द्वादशाहेन भूमिपः ॥ ४९
अर्धमासेन वैश्यस्तु शूद्रो मासेन शुद्ध्यति ।
88. षड्रात्रेणाथवा सर्वे त्रिरात्रेणाथवा पुनः ॥ ५०
—(p. 89)

अवरश्चेद् वरं वर्णमवरं वा वरो यदि ।
अशौचे संस्पृशेत् स्नेहात् तदाशुच्येन शुद्ध्यति ॥ ५२
—(p. 90)

अनस्थिसंचिते शूद्रे रौति चेह ब्राह्मणः स्वकैः ।
92. त्रिरात्रं स्यात्तथाशौचमेकाहमन्यथा स्मृतम् ॥ ५५
अस्थिसंचयनादर्वागेकाहं क्षत्रवैश्ययोः ।
अन्यथा चैव सज्योतिर्ब्राह्मणे स्नानमेव तु ॥ ५६
अनस्थिसंचिते विप्रे ब्राह्मणो रौति चेत्तथा ।
96. स्नानेनैव भवेच्छुद्धिः सचेलेन न संशयः ॥ ५७
—(p. 93)

सपिण्डता तु पुरुषे सप्तमे विनिवर्तते ।
समानोदकभावस्तु जन्मनाम्नोरवेदने ॥ ६२
पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ।
100. लेपभाजश्चतुर्थाद्याः सापिण्डं सातपौरुषम् ॥ ६३
—(p. 98)

कारवः शिल्पिनो वैद्या दासा दास्यस्तथैव च ।
दातारो नियमी चैव ब्रह्मविद्ब्रह्मचारिणौ ॥ ६६

सत्रिणो व्रतिनस्तावत् सद्यःशौचा उदाहृताः ।
104. राजा चैवाभिषिक्तस्य प्राणसत्रिण एव च ॥ ६७
यज्ञे विवाहकाले च देवयागे ऽथैव च ।
सद्यः शौचं समाख्यातं दुर्भिक्षे चाप्युपद्रवे ॥ ६८
डिम्बाहवहतानां च विद्युता पार्थिवैर्द्विजैः ।
108. सद्यः शौचं समाख्यातं **शापादिमरणे** तथा ॥ ६९
अग्निमेरुप्रपतने वीराध्वन्यप्यनाशके ।
ब्राह्मणार्थे च **संन्यस्ते** सद्यः शौचं विधीयते ॥ ७०
नैष्ठिकानां वनस्थानां यतीनां ब्रह्मचारिणाम् ।
112. नाशौचं कीर्त्यते सद्भिः पतिते च तथा मृते ॥ ७१
पतितानां न दाहः स्यान्नान्त्येष्टिर्नास्थिसंचयः ।
न चाश्रुपातः पिण्डो वा कार्यं श्राद्धादिकं क्वचित् ॥ ७२
व्यापादयेत् तथात्मानं स्वयं योऽग्निविषादिभिः ।
116. विहितं तस्य नाशौचं नाग्निर्नाप्युदकादिकम् ॥ ७३
अथ कश्चित् प्रमादेन म्रियतेऽग्निविषादिभिः ।
तस्याशौचं विधातव्यं कार्यं चाप्युदकादिकम् ॥ ७४
—(p. 114)

3. स्मृतिचन्द्रिका

(अशौचकाण्ड)

(कू. पु. २.२३)

प्रेताय च गृहद्वारि चतुर्थे भोजयेद् द्विजान् । ८०cd
द्वितीयेऽहनि कर्तव्यं क्षुरकर्म च बान्धवैः ।
चतुर्थे बान्धवैः सर्वैरस्थिसंचयनं चरेत् ।
4. पूर्वान् विप्रान् नियुञ्जीत युग्मांस्तु श्रद्धया शुचीन् ॥ ८१
पञ्चमे नवमे चैव तथैवैकादशेऽहनि ।
युग्मान् विप्रांस्तु भुञ्जीयान्नवश्राद्धं ततो विदुः ॥ ८२
—(p. 177)

4. चतुर्वर्गचिन्तामणि

(परिशेषखण्ड—श्राद्धकल्प)

(कू. पु. २.२३)

प्रेताय च गृहाद्वारि **प्रथमे** भोजयेद् द्विजान् ॥ ८०cd
द्वितीयेऽहनि कर्त्तव्यं क्षुरकर्म सबान्धवैः ।
चतुर्थे बान्धवैः सर्वैरस्थ्नां संचयनं भवेत् ।
4. **पूर्वान् विप्रान् प्रयुञ्जीत युग्मांस्तु** श्रद्धया शुचीन् ॥ ८१
पञ्चमे नवमे चैव तथैवैकादशेऽहनि ।
युग्मांश्च भोजयेद् विप्रान् नवश्राद्धं **तु** तद्विदुः ॥ ८२
—(p. 293). [L.1-6 q. in परिशेषखण्ड-कालनिर्णय, pp. 530-31]

दशाहं बान्धवाः **स्नात्वा** सर्वे चैव **सुसंयताः** ॥ ७९cd
8. पिण्डं प्रतिदिनं दद्युः सायंप्रातर्यथाविधि ॥ ८०ab
—(p. 1589)

एकादशेऽह्नि कुर्वीत प्रेतमुद्दिश्य भावतः ।
द्वादशे वाऽह्नि कर्त्तव्यं अनिन्द्येप्यथवाहनि ॥
एकं पवित्रमेकोर्ध्यः पिण्डपात्रं तथैव च ॥ ८३
12. एवं मृताह्नि कर्त्तव्यं प्रतिमासं तु वत्सरम् ॥ ८४ab
—(pp. 1600-01)

सपिण्डीकरणं प्रोक्तं पूर्णे संवत्सरे पुनः ॥ ८४cd
कुर्याच्चत्वारि पात्राणि प्रेतादीनां द्विजोत्तमाः ।
प्रेतार्घ्यं **प्रेत**पात्रेषु पात्रमासेचयेत्ततः ॥ ८५
16. ये समाना इति द्वाभ्यां पिण्डानप्येवमेव हि ।
सपिण्डीकरणश्राद्धं देवपूर्वं विधीयते ॥ ८६
पितॄनावाहयेत्तत्र पुनः प्रेतं च निर्दिशेत् ॥ ८७ab
—(p. 1639)

5. पराशरमाधव

(आचारकाण्ड)

(कू. पु. २.२३)

दशाहं **शावमाशौचं** सपिण्डेषु विपश्चितः । १ab
—(p. 576)

[मनुकूर्मदक्षाः]-
शुद्ध्येद्विप्रो **दशाहेन** द्वादशाहेन भूमिपः । ४९cd
वैश्यः पञ्चदशाहेन शूद्रो मासेन शुद्ध्यति ॥ ५०ab
—(p. 579)

4. सूतके तु सपिण्डानां संस्पर्शो **नैव दुष्यति** । ५ab
—(p. 582)

क्रियाहीनस्य मूर्खस्य महारोगिण एव च ।
यथेष्टाचरणस्याहुर्मरणान्तमशौचकम् ॥ ९
—(p. 586)

शूद्रविट्क्षत्रियाणान्तु ब्राह्मणे संस्थिते सति ।
8. दशरात्रेण शुद्धिः स्यादित्याह कमलोद्भवः ॥ ४५
—(p. 588)

षड्रात्रं स्यात् त्रिरात्रं स्यादेकरात्रं क्रमेण तु ।
वैश्य-क्षत्रिय-विप्राणां शूद्रेष्वाशौचमिष्यते ॥ ४२
—(p. 588)

नैष्ठिकानां वनस्थानां यतीनां ब्रह्मचारिणाम् ।
12. नाशौचं कीर्तितं सद्भिः पतिते च तथा मृते ॥ ७१
—(p. 614)

यदि निर्हरति प्रेतं प्रलोभाक्रान्तमानसः ।
दशाहेन द्विजः शुद्धयेद् द्वादशाहेन भूमिपः ॥ ४९
अर्द्धमासेन वैश्यस्तु शूद्रो मासेन शुद्ध्यति । ५०ab
—(p. 632)

16. प्रेतीभूतं द्विजं विप्रो योऽनुगच्छेत् कामतः ।
स्नात्वा सचेलं स्पृष्ट्वाऽग्निं घृतं प्राश्य विशुद्धयति ॥ ५३
—(p. 635)

6. श्राद्धविवेक

(कू. पु. २. २३.)

नैष्ठिकानां वनस्थानां यतीनां नियतात्मनाम् ।
नाशौचं कीर्त्यते सद्भिः पतिते च तथा मृते ॥ ७१
—(p. 332).

7. नित्याचारप्रदीप

(कू. पु. २.२३)

जातमात्रस्य बालस्य यदि स्यान्मरणं पितुः ।
मातुश्च सूतकं तस्मात् पिता त्वस्पृश्य एव च ॥ १४
सद्यः शौचं सपिण्डानां कर्तव्यं सोदरस्य च । १५ab
4. अजातदन्तमरणे पित्रोरेकाहमुच्यते ॥ १२ab
—(p. 120)

आदन्तात् सोदरे सद्यः आचूडादेकरात्रकम् ।
आप्रदानात् त्रिरात्रं स्यादिति शास्त्रविनिश्चयः ॥ ३०
—(p. 121)

देशान्तरगतं श्रुत्वा सूतकं शावमेव च ।
8. तावदप्रयतो मर्त्यो यावत् शेषं समाप्यते ॥ २५
—(p. 126)

8. कालसार

(कू. पु. २.२३.)

देशान्तरगतं श्रुत्वा सूतकं शावमेव च ।
तावदप्रयतो मर्त्यो यावच्छेषं समाप्यते ॥ २५
—(p. 255)

जातमात्रस्य बालस्य यदि स्यान्मरणं पितुः ।
4. मातुश्च सूतकं तत् स्यात पिता त्वस्पृश्य एव च ॥ १४
सद्यः शौचं सपिण्डानां कर्तव्यं सोदरस्य च । १५ab
—(p. 294)

अजातदन्तमरणे पित्रोरेकाऽहमिष्यते ।
जातदन्ते त्रिरात्रं स्यादिति शास्त्रविनिश्चयः ॥ १२
—(p. 296)

8. अजातदन्तमरणे पित्रोरेकाहमुच्यते । १२ab
—(p. 297)

आदन्तात् सोदरे सद्य आचूडादेकरात्रकम् ।
आप्रदानात् त्रिरात्रं स्यादिति शास्त्रविनिश्चयः ॥ ३०
—(p. 298)

एकादशेऽह्नि कुर्वीत प्रेतमुद्दिश्य भारत ।
12. द्वादशे वाऽह्नि कुर्वीत अनिन्द्ये त्वथवाऽहनि ॥ ८३
—(p. 404)

9. शुद्धिक्रियाकौमुदी

(कू. पु. २.२३)

शुचीननिधनांस्त्वन्यान् शालाग्नौ हावयेद् द्विजान् ।
शुष्कान्नेन फलैर्वापि वैतानं जुहुयात्तथा ॥ ३
न स्पृशेयुरिमानन्ये न च तेभ्यः समाहरेत् ।
4. चतुर्थे पञ्चमे चैव संस्पर्शः कथितो बुधैः ॥ ४
—(p. 7)

अन्तर्दशाहे बालस्य यदि स्यान्मरणं पितुः ।
मातुश्च सूतकं तत् स्यात् पिता त्वस्पृश्य एव च ॥ १४
—(p. 21)

अजातदन्तमरणे पित्रोरेकाहमिष्यते ।
8. दन्तजाते त्रिरात्रं स्यात् यदि स्यातां तु निर्गुणौ । १२
—(p 23-24)

अदन्तजन्ममरणं सम्भवेद्यदि सत्तमाः ।
एकाहश्च सपिण्डानां यदि तेऽत्यन्तनिर्गुणाः ॥ १७
—(p. 24)

स्त्रीणामसंस्कृतानान्तु वाक्प्रदानात् परं सदा ।
12. सपिण्डानां त्रिरात्रं स्यात् संस्कारे भर्तुरेव हि ॥ २८
अहस्त्वदत्तकन्यानामशौचं मरणे स्मृतम् । २९ab
—(p. 30)

आदन्तात् सोदरे सद्य आचूडादेकरात्रकम् ।
आप्रदानात्त्रिरात्रं स्याद् दशरात्रमतः परम् ॥ ३०
—(p. 32)

16. यदि स्यात् सूतके सूतिर्मृतके वा मृतिर्भवेत् ।
शेषेणैव भवेच्छुद्धिरहः शेषे त्रिरात्रकम् ॥ २.२३.२२
मरणोत्पत्तियोगे तु मरणाच्छुद्धिरिष्यते । २.२३.२३ab
—(p. 38)

यदि स्यात् सूतके सूतिर्मृतके वा मृतिर्भवेत् ।२.२३.२२ab
—(p. 39)

20. [दशाहाभ्यन्तरे बाले प्रमीते तस्य बान्धवैः ।
शावाशौचं न कर्तव्यं जन्माशौचं विधीयते ।]
—(p. 41)

अर्वाक् षण्मासतः स्त्रीणां यदि स्याद् गर्भसंस्रवः ।
तदा माससमैस्तासामशौचं दिवसैः स्मृतम् ॥ १९
24. अत ऊर्ध्वन्तु पतने स्त्रीणां स्याद् दशरात्रकम् ।
सद्यः शौचं सपिण्डानां गर्भस्रावाच्च वा ततः ॥ २०
गर्भस्रुतावहोरात्रं सपिण्डेऽत्यन्तनिर्गुणे ।
यथेष्टाचरणे ज्ञातौ त्रिरात्रमिति निश्चयः ॥ २१
—(p. 43)

28. मातामहानां मरणे त्रिरात्रं स्यादशौचकम् ।
एकोदकानां मरणे सूतकं चैतदेव हि ॥ ३१
—(p. 54)

त्रिरात्रमसपिण्डेषु स्वगृहे संस्थितेषु च । ३६ab
—(p. 56)

यस्तेषामन्नमश्नाति सकृदेवापि कामतः ।
32. तदशौचे निवृत्तेऽसौ स्नानं कृत्वा विशुद्ध्यति ॥ ५९
—(p. 59)

यद्यन्नमत्ति तेषां तु त्रिरात्रेण ततः शुचि । ४७ab
—(p. 59)

यावत्तदन्नमश्नाति दुर्भिक्षोपहतो नरः ।
तावन्त्यहान्यशौचं स्यात् प्रायश्चित्तं ततः परम् ॥ ६०
—(p. 60)

36. [अन्नसत्रप्रवृत्तानामाममन्नमगर्हितम् ।
भुक्त्वा पक्वान्नमेतेषां त्रिरात्रं तु पयः पिबेत् ।]
—(p. 60)

यस्तैः सहासनं कुर्याच्छयनादीनि चैव हि ।
बान्धवो वा परो वापि स दशाहेन शुध्यति ॥ ५८
—(p. 60)

40. प्रेतीभूतं द्विजं विप्रो योऽनुगच्छति कामतः ।
स्नात्वा सचैलः स्पृष्ट्वाग्निं घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥ ५३
एकाहात् क्षत्रिये शुद्धिर्वैश्ये च स्याद् द्व्यहेन तु ।
शूद्रे दिनत्रयं प्रोक्तंप्राणायामशतं पुनः ॥ ५४
—(p. 62)

44. दशाहात्तु परं सम्यक् विप्रोऽधीयीत धर्मवित् । ८ab
[दानं च विधिना देयमशुभात् तारकं हि तत् ॥]

10. निर्णयसिन्धु

(कू. पु. २.२३.)

अप्रत्तानां तथा स्त्रीणां सापिण्ड्यं साप्तपौरुषम् ।
प्रत्तानां भर्तृसापिण्ड्यं प्राह देवः प्रजापतिः । ६४
—(p. 363)

अजातदन्तमरणे पित्रोरेकाहमिष्यते ।
4. दन्तजाते त्रिरात्रं स्यात् यदि स्यातां तु निर्गुणौ । १२
—(p. 366)

आदन्तात् सोदरे सद्यः आचूडादेकरात्रकम् ।
आप्रदानात् त्रिरात्रं स्याद् दशरात्रमतः परम् । ३०
—(p. 372)

त्रिरात्रमसपिण्डेषु स्वगृहे संस्थितेषु च । ३६ab
—(p. 373)

8. यदि निर्हरति प्रेतं प्रलोभाक्रान्तमानसः ।
दशाहेन द्विजः शुद्धयेद् द्वादशाहेन भूमिपः । ४९
मासार्धेन च वैश्यस्तु शूद्रो मासेन शुद्धयति । ५०ab
—(p. 375)

मरणोत्पत्तियोगे तु गरीयो मरणं भवेत् । २३ab
(p. 379)

12. नैष्ठिकानां वनस्थानां यतीनां ब्रह्मचारिणाम् ।
नाशौचं कीर्तितं सद्भिः पतिते च तथा मृते ॥ ७१
—(p. 383)

सद्यः शौचं समाख्यातं दुर्भिक्षे चाप्युपद्रवे । ६८cd
डिम्बाहवहतानां च विद्युता पार्थिवैर्द्विजः ॥ ६९ab
—(p. 384)

16. व्यापादयेद्य आत्मानं स्वयमग्न्युदकादिभिः ।
विहितं तस्य नाशौचं नापि कार्योदकक्रिया ॥ ७३
—(p. 387)

एकादशेह्नि कुर्वीत प्रेतमुद्दिश्य भावतः ।
द्वादशे वाऽह्नि कर्तव्यमनिन्द्येप्यथवाऽहनि ॥ ८३
—(p. 418)

20. क्रियाहीनस्य मूर्खस्य महारोगिण एव च ।
यथेष्टाचरणस्याहुर्मरणान्तमशौचकम् । ९
—(p. 436)

11. कालतत्त्वविवेचन

(कू. पु. २.२३)

ये सपिण्डीकृताः प्रेता न तेषां तु पृथक् क्रिया ।
यस्तु कुर्यात् पृथक् पिण्डं पितृहा सोऽभिजायते ॥ ८७
पार्वणेन विधानेन सांवत्सरिकमिष्यते ।
4. प्रतिसंवत्सरं कार्यं विधिरेष सनातनः ॥ ८९
—(p. 432)

पञ्चमे नवमे चैव तथैवैकादशेऽहनि ॥
युग्मांस्तु भोजयेद् विप्रान् नवश्राद्धं तु तद्विदुः ॥ ८२
—(p. 452)

12. पुरुषार्थचिन्तामणि

८(कू. पु. २.२३)

ये सपिण्डीकृताः प्रेता न तेषां स्यात् पृथक् कृतिः ।
यस्तु कुर्यात् पृथक् पिण्डं पितृहा सोऽभिजायते ॥ ८७
पार्वणेन विधानेन सांवत्सरिकमिष्यते ।
4. प्रतिसंवत्सरं कार्यं विधिरेष सनातनः ॥ ८९
—(p. 464)

पंचमे सप्तमे चैव नवमैकादशे तथा ।
युग्मांस्तु भोजयेद् विप्रान् नवश्राद्धं तु तद्विदुः ॥ ८२
—(p. 491)

(कू. पु. २.२४.)

(अग्निहोत्रादिकृत्य *Agnihotra* and other rituals)

स्मृतिचन्द्रिका

(आह्निककाण्ड)

नास्तिक्यादथवालस्याद् योऽग्नीन् नाधातुमिच्छति ।
यजेत वा न यज्ञेन स याति नरकान् बहून् ॥ ७
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन ब्राह्मणोऽपि विशेषतः ।
4. आधायाग्निं विशुद्धात्मा यजेत परमेश्वरम् ॥ १०
—(p. 417)

(कू. पु. २. २५)

(गृहस्थवृत्ति. Means for livelihood for a householder)

Quoted in—1. स्मृतिचन्द्रिका, 2. स्मृतिरत्नाकर, 3. पराशरमाधव, 4. विधानपारिजात.

Ślokas quoted :—

२–स्मृ. चं. L 5-6 (२a-d), L 12 (२ ef); प. मा. L 1-2 (२ a-d); वि. पा. L 3 (२ ef). ३–स्मृ. च. L 13 (३ ab); वि. पा. L 4 (३ ab). ४–स्मृ. च. L 14-15. ७–स्मृ. च. L 1-2; स्मृ. र. L 1-2. ८–स्मृ. च.

L 3-4 ; स्मृ. र. L 3-4 ; वि. पा. L 1-2. १०–स्मृ. च. L 7 (१० ab) ; प. मा. L 3 (१० ab). ११–स्मृ. च L 8-9; प. मा. L 4-5. १२–स्मृ. च. L 10-11 ; प. मा. L 6-7.

1. स्मृतिचन्द्रिक
(आह्निककाण्ड)

(कू. पु. २.२५)

लब्धकामः पितॄन् देवान् ब्राह्मणांश्चापि पूजयेत् ।
ते तृप्तास्तस्य तद्दोषं शमयन्ति न संशयः ॥ ७
देवेभ्यश्च पितृभ्यश्च दद्याद् भागन्तु विंशकम् ।
4. त्रिंशद् भागं ब्राह्मणानां कृषिं कुर्वन्न दुष्यति ॥ ८
—(p. 454)

द्विविधस्तु गृही ज्ञेयस्साधकश्चाप्यसाधकः ।
अध्यापनं याजनं च पूर्वस्याहुः प्रतिग्रहम् ॥ २a-d
शिलोञ्छेनाप्युपादद्याद् गृहस्थः साधकः पुनः । १०ab
8, असाधकस्तु यः प्रोक्तो गृहस्थाश्रमसंस्थितः ॥
शिलोञ्छे तस्य कथिते द्वे वृत्ती परमर्षिभिः ॥ ११
अमृतेनाथ बा जीवेन्मृतेनाप्यथवा यदि ।
अयाचितं स्यादमृतं मृतं भैक्षं तु याचितम् ॥ १२
—(p. 455)

12, कुसीदकृषिवाणिज्यं प्रकुर्वीतास्वयंकृतम् । २ef
कृषेरभावे वाणिज्यं तदभावे कुसीदकम् ॥ ३ab
—(p. 470)

स्वयं वा कर्षणं कुर्याद् वाणिज्यं वा कुसीदकम् ॥
कष्टा पापीयसी वृत्तिः कुसीदं तां विवर्जयेत ॥ ४
—(p. 471)

2. स्मृतिरत्नाकर

(कू. पु. २.२५)

लब्धकामः पितॄन् देवान् ब्राह्मणांश्चापि पूजयेत ।
ते तृप्तास्तस्य तं दोषं शमयन्ति न संशयः ॥ ७
देवेभ्यश्च पितृभ्यश्च दद्याद् भागं तु विंशकम् ।
4. त्रिंशद्भागं ब्राह्मणानां कृषिं कुर्वन् न रिष्यति ॥ ८
—(p. 125)

3. पराशरमाधव
(आचारकाण्ड)

(कू. पु. २.२५)

द्विविधस्तु गृही ज्ञेयः साधकश्चाप्यसाधकः ।
अध्यापनं याजनं च पूर्वस्याहुः प्रतिग्रहम् ॥ २a-d
शिलोञ्छे वाप्याददीत गृहस्थः साधकः पुनः । १०ab
4. असाधकस्तु यः प्रोक्तो गृहस्थाश्रमसंस्थितः ।
शिलोञ्छे तस्य कथिते द्वे वृत्ती परमर्षिभिः ॥ ११
अमृतेनाथवाजीवेत् मृतेनाप्यथवापदि ।
अयाचितं स्यादमृतं मृतं भैक्षं तु याचितम् ॥ १२
—(p. 309)

4. विधानपारिजात

(कू. पु. २. २५)

देवेभ्यश्च पितृभ्यश्च दद्याद् भागं तु विंशकम् ।
त्रिंशद् भागन्तु विप्राणां कृषिं कृत्वा न दोषभाक् ॥८
—(p. 248)

कुसीदं कृषिवाणिज्ये प्रकुर्वीत स्वयं कृतम् । २ef
4. कृषेरभावे वाणिज्यं तदभावे कुसीदकम् ॥ ३ab
—(p. 251)

कू. पु. २. २६
(दानधर्म. Charity as a religious duty)

Quoted in—1. दानसागर, 2. चतुर्वर्गचिन्तामणि, 3. कृत्य-रत्नाकर, 4. दानमयूख.

Ślokas quoted :—

(कू. पु. २.२६.)

४–चतु.चि. L7(४ab). ५–चतु.चि. L 8-9. ६–चतु.चि. L 10-11. ७–चतु. चि. L 12-13. ८–चतु. चि. L 14-15. ११–चतु. चि. L 18-19. १३–दा. सा. L 3-4. १७–दा.सा. L 7-8. १८–दा. सा. L 5-6. १९–दा. सा. L 17-18; कृ. र, L 1-2. २०–दा.सा. L 19-20; कृ. र. L 3 (20 ab). २१–दा. सा. L 21-22; कृ. र. L 4-5. २२–चतु. चि. L 22[23]-24; दा. म. L 1 (22ab). २३–दा. सा. L 15-16. २५–दा. सा. L 11-12; कृ. र. L 6-7. २६–

दा. सा. L 13-14; कृ. र. L 8-9. २७–चतु. चि. L 38-39. २८–चतु. चि. L 40-41. २९–चतु. चि. L 32-33. ३०–दा. सा. L 9-10; चतु. चि. L 34-35. ३१–चतु. चि. L 36-37, ३३–चतु. चि. L 25-26. ३४–चतु. चि. L 27-28. ३५–दा. सा. L 23-24; चतु. चि. L 29-30. ५६–चतु. चि. L 1-2. ५७–दा. सा. L 1-2. ५९–चतु. चि. L 5-6. ६३–चतु. चि. L 16-17. ६८–चतु. चि. L 20-21.

1. दानसागर

(कू. पु. २.२६)

स्वर्गप्रभृतिकामेन तथा पापोपशान्तये ।
मुमुक्षुणा च दातव्यं ब्राह्मणेभ्यस्तथान्वहम् ॥ ५७

—(p. 22)

इक्षुभिः सन्ततां भूमिं यवगोधूमशालिनीम् ।
4. ददाति वेदविदुषे यः स भूयो न जायते ॥ १३

—(p. 329)

गृहस्थायान्नदानेन फलं नाप्नोति मानवः ।
आममेवास्य दातव्यं दत्त्वाप्नोति परां गतिम् ॥ १८

—(p. 359)

दद्यादहरहस्त्वन्नं श्रद्धया ब्रह्मचारिणे ।
8. सर्वपापविनिर्मुक्तो ब्रह्मणः स्थानमाप्नुयात् ॥ १७

—(p. 370)

कृष्णाष्टम्यां विशेषेण धार्मिकाय द्विजातये ।
स्नात्वाऽभ्यर्च्य यथान्यायं पादप्रक्षालनादिभिः ॥ ३०

—(p. 585)

माघमासे तमिस्रे तु द्वादश्यां समुपोषितः ।
12. शुक्लाम्बरधरः कृष्णैस्तिलैर्हुत्वा हुताशनम् ॥ २५
प्रदद्याद् ब्राह्मणेभ्यस्तु तिलानेव समाहितः ।
जन्मप्रभृति यत्पापं सर्वं तरति वै द्विजः ॥ २६

—(p. 593)

भृतान्नमुदकुम्भञ्च वैशाख्याञ्च विशेषतः ।
16. निर्दिश्य धर्मराजाय विप्रेभ्यो मुच्यते भयात् ॥ २३
वैशाख्यां पौर्णमास्याञ्च ब्राह्मणान् सप्त पञ्च वा ।
उपोष्य विधिना शान्तः शुचिः प्रयतमानसः ॥ १९
पूजयित्वा तिलैः कृष्णैर्मधुना च विशेषतः ।
20. गन्धादिभिः समभ्यर्च्य वाचयेद् वा स्वयं वदेत् ॥ २०
प्रीयतां धर्मराजेति यद्वा मनसि वर्त्तते ।
यावज्जीवकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥ २१

—(p. 607)

यत्किञ्चिदेवमीशानमुद्दिश्य ब्राह्मणे शुचौ ।
24. दीयते विष्णवे वापि तदनन्तफलं स्मृतम् ॥ ३५

—(p. 671)

2. चतुर्वर्गचिन्तामणि

(दानखण्ड)

(कू. पु. २.२६.)

दानधर्मात् परो धर्मो भूतानां नेह विद्यते ।
तस्माद् विप्राय दातव्यं श्रोत्रियाय द्विजातिभिः ॥ ५६

—(p. 6)

[नहि दानात् परतरमन्यदस्तीति मे मतिः ।
4. धनधान्यवतः किञ्चिदहार्यं राजतस्करैः ॥]

—(p.6)

यस्तु द्रव्यार्जनं कृत्वा नार्चयेत् ब्राह्मणान् सुरान् ।
सर्वस्वमपहृत्यैनं राजा राष्ट्रात् प्रवासयेत् ॥ ५९

—(p. 9)

नित्यं नैमित्तिकं काम्यं विमलं चेति कथ्यते । ४ab
8. अहन्यहनि यत् किंचिद् दीयतेऽनुपकारिणे ।
अनुद्दिश्य फलं तत् स्यात् ब्राह्मणाय तु नित्यकम् ॥ ५
यत्तु पापोपशान्त्यर्थं दीयते विदुषां करे ।
नैमित्तिकं तदुद्दिष्टं दानं सद्भिरनुष्ठितम् ॥ ६
12. अपत्यविजयैश्वर्यस्वर्गार्थं यत् प्रदीयते ।
दानं तत् काम्यमाख्यातमृषिभिर्धर्मचिन्तकैः ॥ ७
यदीश्वरप्रीणनार्थं ब्रह्मवित्सु प्रदीयते ।
चेतसा भक्तियुक्तेन दानं तद् विमलं शिवम् ॥ ८

—(p. 17)

16. स्वाध्यायवन्तो ये विप्रा विद्यावन्तो जितेन्द्रियाः ।
सत्यसंयमयुक्ताश्च तेभ्यो दद्याद् द्विजोत्तमाः ॥ ६३

श्रोत्रियाय कुलीनाय विनीताय तपस्विने ।
व्रतस्थाय दरिद्राय प्रदेयं शक्तिपूर्वकम् ॥ ११
—(p. 24)

20. न वार्यपि प्रयच्छेत नास्तिके हैतुकेऽपि वा ।
न पाषण्डिषु सर्वेषु नावेदविदि धर्मवित् ॥ ६८
—(p. 38)

कृष्णाजिने तिलान् दत्त्वा सुवर्णं मधुसर्पिषी ।
[द्रोणैकं वाससाच्छन्नं त्रिधा तद्वत् सदक्षिणम् ॥]
24. आहिताग्नौ द्विजे दत्त्वा सर्वं तरति दुष्कृतम् ॥ २२
—(p. 599)

एकादश्यां निराहारो द्वादश्यां पुरुषोत्तमम् ।
अर्चयेद् ब्राह्मणमुखे शर्कराघृतपायसैः ॥ ३३
एषा तिथिर्वैष्णवी स्याद् द्वादशी शुक्लपक्षके ।
28. तस्यामाराधयेद् देवं प्रयत्नेन जनार्दनम् ॥ ३४
यत्किञ्चिद् देवमीशानमुद्दिश्य ब्राह्मणे शुचौ ।
दीयते विष्णुमेवापि तदनन्तफलप्रदम् ॥ ३५
[तस्मादस्यां तिथौ देयं मृष्टमन्नं शुभार्थिभिः ।]
—(p. 859)

32. यस्तु कृष्णचतुर्दश्यां स्नात्वा देवं पिनाकिनम् ।
आराधयेद् द्विजमुखे न तस्यास्ति पुनर्भवः ॥ २९
कृष्णाष्टम्यां विशेषेण धार्मिकाय द्विजातये ।
स्नात्वाऽभ्यर्च्य यथान्यायं पादप्रक्षालनादिभिः ॥ ३०
36. प्रीयतां मे महादेवो दद्याद् द्रव्यं स्वकीयकम् ।
सर्वपापविनिर्मुक्तः प्राप्नोति परमां गतिम् ॥ ३१
—(p. 862)

अमावस्यामनुप्राप्य ब्राह्मणाय तपस्विने ।
यत् किञ्चिद् देवदेवेशं दद्यादुद्दिश्य शंकरम् ॥ २७
40. प्रीयतामीश्वरः सोमो महादेवः सनातनः ॥
सप्तजन्मकृतं पापं तत् क्षणादेव नश्यति ॥ २८
—(p. 868)

3. कृत्यरत्नाकर

(कू. पु. २.२६)

वैशाख्यां पौर्णमास्यां तु ब्राह्मणान् सप्त पञ्च वा ।
उपोष्य विधिना शान्तान् शुचिः प्रयतमानसः ॥ १९
पूजयित्वा तिलैः कृष्णैर्मधुना च विशेषतः । २०ab
4. प्रीयतां धर्मराजेति यद्वा मनसि रोचते ।
यावज्जीवकृतं पापं तत् क्षणादेव नश्यति ॥
—(p. 178-179)

माघमासे तमिस्रे तु द्वादश्यां समुपोषितः ।
शुक्लाम्बरधरः कृष्णैस्तिलैर्हुत्वा हुताशनम् ॥ २५
8. प्रदद्याद् ब्राह्मणेभ्यस्तु तिलानेव समाहितः ।
जन्मप्रभृति यत्पापं सर्वं तरति वै द्विजः ॥ २६
—(p. 495)

4. दानमयूख

(कू. पु. २.२६)

कृष्णाजिने तिलान् कृत्वा सुवर्णं मधुसर्पिषी । २२ab
—(p. 169)

(कू. पु. २.२७)

(वानप्रस्थधर्माः. The religious duties of an anchorite)

Quoted in—पराशरमाधव.

Ślokas quoted—

१५–प. मा. L 7-8. १६–प. मा. L9-10.२४–प. मा. L 11-12. २५–प. मा. L 13-14. २६–प. मा. L 15-16. २६–प. मा. L 1 (२९ c). ३०–प. मा. L 2-4. ३१–प. मा. L 5 (३१ cd). ३२–प. मा. L 6 (३२ ab). ३७–प. मा. L 17-18. ३८–प. मा. L 19-22.

पराशरमाधव

(आचारकाण्ड)

(कू. पु. २. २७)

एकपादेन तिष्ठेत मरीचीन् वा पिबेत् सदा । २९cd
पञ्चाग्निर्धूमपो वा स्यादुष्मपः सोमपोऽथवा ।
पयः पिबेत् शुक्लपक्षे कृष्णपक्षे च गोमयम् ।
4. शीर्णपर्णाशनो वा स्यात् कृच्छ्रैर्वा वर्त्तयेत् सदा । ३०
अथर्वशिरसोऽध्येता वेदान्ताभ्यासतत्परः ॥ ३१cd

यमान् सेवेत सततं नियमांश्चाप्यतन्द्रितः । १२ab
जितेन्द्रियो जितक्रोधस्तत्त्वज्ञानविचिन्तकः ।

8. ब्रह्मचारी भवेन्नित्यं न पत्नीं प्रतिसंश्रयेत् । १५c-f
यस्तु पत्न्या समं गत्वा मैथुनं कामतश्चरेत् ।
तद् व्रतं तस्य लुप्येत प्रायश्चित्तीयते द्विजः ॥ १६
नक्तं वाऽन्नं समश्नीयाद् दिवा वाऽऽहृत्य शक्तितः ।

12. चतुर्थकालिको वा स्यात् स्याद्वा चाष्टमकालिकः ॥ २४
चान्द्रायणविधानैर्वा शुक्ले कृष्णे च वर्त्तयेत् ।
पक्षे पक्षे समश्नीयाद्यवागूं क्वथितां सकृत् ॥ २५
पुष्पमूलफलैर्वापि केवलैर्वर्त्तयेत् सदा ।

16. स्वाभाविकैः स्वयं शीर्णैर्वैखानसमते स्थितः ॥ २६
—(pp. 530-531)

महाप्रास्थानिकं वाऽसौ कुर्यादनशनं तु वा ।
अग्निप्रवेशमन्यद्वा ब्रह्मार्पणविधौ स्थितः ॥ ३७
यस्तु सम्यगिममाश्रमं शिवं,

20. संश्रयत्यशिवपुञ्जनाशनम् ।
तापहन्तृ पदमैश्वरं परं
याति यत्र जगतोऽस्य संस्थितिः ॥ ३८
—(p. 532)

(कू. पु. २.२८-२९)

(**यतिनियमाः** The rules to be observed by a Samnyāsin)

Quoted in—पराशरमाधव.

Ślokas quoted :-

(२.२८)

२–प. मा. L 1-2. ४–प. मा. L 3-4.

(२.२९)

७–प. मा. L 5 (७ cd). ८–प. मा. L 6-7. १०–प. मा. L 8-9.

पराशरमाधव

(आचारकाण्ड)

(कू. पु. २.२८)

अग्नीनात्मनि संस्थाप्य द्विजः प्रव्रजितो भवेत् ।
योगाभ्यासरतः शान्तो ब्रह्मविद्यापरायणः ॥ २
—(p. 538)

प्राजापत्यां निरूप्येष्टिमाग्नेयीमथवा पुनः ।

4. अन्तःपक्वकषायोऽसौ ब्रह्माश्रममुपाश्रयेत् ॥ ४
—(p. 539)

(कू. पु. २.२९)

आदित्ये दर्शयित्वाऽन्नं भुञ्जीत प्राङ्मुखो यतिः । ७cd
हुत्वा प्राणाहुतीः पञ्च ग्रासानष्टौ समाहितः ।
आचम्य देवं ब्रह्माणं ध्यायीत परमेश्वरम् ॥ ८

8. प्राग्रात्रेऽपररात्रे वा मध्यरात्रे तथैव च ।
संध्यास्वह्नि विशेषेण चिन्तयेन्नित्यमीश्वरम् ॥ १०
—(p. 568)

कू. पु. २.३०-३३

(प्रायश्चित्तविधान Prescribing of expiation)

Quoted (Adhs. 30 and 33 only) in—1. स्मृतिचन्द्रिका, 2. चतुर्वर्गचिन्तामणि, 3. स्मृतिरत्नाकर, 4. पराशरमाधव, 5. मदनपारिजात, 6. प्रायश्चित्तविवेक, 7. आचाररत्न, 8. स्मृतिमुक्ताफल, 9. वीरमित्रोदय, 10. विधानपारिजात, 11. पुरुषार्थचिन्तामणि.

Ślokas quoted :—

(कू. पु. २.३०)

८–प्रा. वि. L 1-2, L 9-10. ९–प्रा. वि. L 3-4, L 11-12. १०–प्रा. वि. L 5-6. ११–प्रा. वि. L 7-8.

(कू. पु. २.३३)

२०–प. मा. L 1-2. २८–प. मा. L 24-25. ३६–प. मा. L 3-4. ४६–प्रा. वि. L 13-14; आ. र. L 1-2; वी. मि. L 1-2. ६३–स्मृ. च. L 5-6; स्मृ. र. L 5-6; आ. र. L 7-8. ६५–स्मृ. च. L 7-8; स्मृ. र. L 7-8. ६७–स्मृ. च. L 1-2; स्मृ. र. L 1-2; प. मा. L 26-27; वी. मि. L 3-4. ६८–

स्मृ. च. L 3-4; स्मृ. र. L 3-4; प. मा. L 28-29; म. पा. L 1-2; श्रा. र. L 5-6; वी. मि. L 5-6. ८८–श्रा. र. L L 3-4. ९५–प. मा. L 7-8. ९६–प. मा. L 9.10. ९७–प. मा. L 11-12. ९८–प. मा. L 13.14. ९९–प. मा. L 17-18; स्मृ. मु. L 3-4. १००–प. मा. L 19, 22-23; स्मृ. मु. L 5-7 [50*]—प. मा. L 20-21. १०५–चतु. चि. L 1-2; प. मा. L 15-16. १०६–प. मा. L 5-6; स्मृ. मु. L 1-2. १०७–वी. मि. L 9-10. १४४–वी. मि. L 7-8.

1. स्मृतिचन्द्रिका

(आह्निक-काण्ड)

(कू. पु. २. ३३)

चण्डालसूतिकोदक्या संस्पृष्टं संस्पृशेद्यदि ।
प्रमादात्तत आचम्य जपं कुर्यात् समाहितः ॥ ६७
तत् स्पृष्टस्पृष्टिनं स्पृष्ट्वा बुद्धिपूर्वं द्विजोत्तमः ।
4. आचामेत् तद्विशुद्ध्यर्थं प्राह देवः पितामहः ॥ ६८
—(p. 306)

उच्छिष्टोऽद्भिरनाचान्तश्चण्डालं वा स्पृशेद् द्विजः ।
प्रमादाद् वा जपेत् स्नात्वा गायत्र्यष्टसहस्रकम् ॥ ६३
चण्डालपतितादींस्तु कामाद्यस्संस्पृशेद् द्विजः ।
8. उच्छिष्टस्तत्र कुर्वीत प्राजापत्यं विशुद्धये ॥ ६५
—(p. 313)

2. चतुर्वर्गचिन्तामणि

(व्रतखण्ड)

(कू. पु. २.३३)

एकादश्यां निराहारः समभ्यर्च्य जनार्दनम् ।
द्वादश्यां शुक्लपक्षस्य महापापैः प्रमुच्यते ॥ १०५
—(p. 1158)

3. स्मृतिरत्नाकर

(कू. पु. २.३३)

चण्डालसूतिकाशावैः संस्पृष्टं संस्पृशेद्यदि ।
प्रमादात्तत आचम्य जप्यं कुर्यात् समाहितः ॥ ६७
तत् स्पृष्टस्पृष्टिनं स्पृष्ट्वा बुद्धिपूर्वं द्विजोत्तमः ।
4. आचामेत्तद् विशुद्ध्यर्थं प्राह देवः पितामहः ॥ ६८
—(p. 58)

उच्छिष्टोऽद्भिरनाचान्तश्चण्डालादीन् स्पृशेद् द्विजः ।
प्रमादाद् वा जपेत् स्नात्वा गायत्र्यष्टसहस्रकम् ॥ ६३
चण्डालपतितादींस्तु कामाद्यः संस्पृशेद् द्विजः ।
8. उच्छिष्टस्तत्र कुर्वीत प्राजापत्यं विशुद्धये ॥ ६५
—(p. 60)

4. पराशरमाधव

(प्रायश्चित्तकाण्ड)

(कू. पु. २.३३)

अलाबुं किंशुकं चैव भुक्त्वाऽप्येतद् व्रतं चरेत् ।
औदुम्बरं च कामेन तप्तकृच्छ्रेण शुद्ध्यति ॥ २०
—(p. 319)

अपोमूत्रपुरीषाद्यैर्दूषिताः प्राशयेद् यदा ।
4. तदा सान्तपनं कृच्छ्रं व्रतं पापविशोधनम् ॥ ३६
—(p. 365)

जपस्तपस्तीर्थसेवा देवब्राह्मणपूजनम् ।
ग्रहणादिषु कालेषु महापातकशोधनम् ॥ १०६
पुण्यक्षेत्राभिगमनं सर्वपापप्रणाशनम् ।
8. देवताभ्यर्चनं नृणामशेषाघविनाशनम् ॥ ९५
अमावास्यां तिथिं प्राप्य यः समाराधयेद् भवम् ।
ब्राह्मणान् भोजयित्वा च सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ९६
कृष्णाष्टम्यां महादेवं तथा कृष्णचतुर्दशीम् ।
12. सम्पूज्य ब्राह्मणमुखे सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ९७
त्रयोदश्यां तथा रात्रौ सोपहारं त्रिलोचनम् ।
दृष्ट्वेशं प्रथमे यामे मुच्यते सर्वपातकैः ॥ ९८
एकादश्यां निराहारः समभ्यर्च्य जनार्दनम् ।
16. द्वादश्यां शुक्लपक्षस्य सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १०५

उपोषितश्चतुर्दश्यां कृष्णपक्षे समाहितः ।
यमाय धर्मराजाय मृत्यवे चान्तकाय च ॥ ९९
वैवस्वताय कालाय सर्वभूतक्षयाय च । १००ab

20. औदुम्बराय दध्नाय नीलाय परमेष्ठिने ।
वृकोदराय चित्राय चित्रगुप्ताय ते नमः ॥ [50*]
प्रत्येकं तिलसंयुक्तान् दद्यात् सप्तोदकाञ्जलीन् ॥
स्नात्वा नद्यां तु पूर्वाह्णे मुच्यते सर्वपातकैः । १००
—(pp. 454-455)

24. चाण्डालान्नं द्विजो भुक्त्वा सम्यक् चान्द्रायणं चरेत् ।
बुद्धिपूर्वे तु कृच्छ्राब्दं पुनः संस्कारमेव च ॥ २८
—(p. 88)

(आचारकाण्ड)

(कू. पु. २.३३.)

चाण्डालसूतिकशवैः संस्पृष्टं संस्पृशेद् यदि ।
प्रमादात्तत आचम्य जपं कुर्यात् समाहितः ॥ ६७

28. तत्स्पृष्टिस्पृष्टिनं स्पृष्ट्वा बुद्धिपूर्वं द्विजोत्तमः ।
आचामेत विशुद्ध्यर्थं प्राह देवः पितामहः ॥ ६८
—(p. 258)

5. मदनपारिजात

(कू. पु. २.३३.)

तत्स्पृष्टस्पृष्टिनं स्पृष्ट्वा बुद्धिपूर्वं द्विजोत्तमाः ।
आचामेत्तस्य शुद्ध्यर्थं प्राह देवः पितामहः ॥ ६८
—(p. 258)

6. प्रायश्चित्तविवेक

(कू. पु. २.३०.)

ब्रह्महा मद्यपः स्तेनो गुरुतल्पग एव वा ।
महापातकिनस्त्वेते यश्चैतैः सह संवसेत् ॥ ८
संवत्सरं तु पतितैः संसर्गं कुरुते तु यः ।
4. यानशय्यासनैर्नित्यं जानन् वै पतितो भवेत् ॥ ९
—(pp. 149, 157)

याजनं योनिसंबन्धं तथैवाध्यापनं द्विजः ।
कृत्वा सद्यः पतेज्ज्ञानन् सहभोजनमेव च ॥ १०
अज्ञानादथवा मोहात् कुर्यादध्यापनं द्विजः ।
8. संवत्सरेण पतति सहाध्ययनमेव च ॥ ११
—(p. 155)

L 9-10 = L 1-2
L 11-12 = L 3-4
—(p. 157)

(कू. पु. २.३३.)

तैलाभ्यक्तोऽथवा कुर्याद् यदि मूत्रपुरीषके ।
अहोरात्रेण शुध्येत श्मश्रुकर्म च मैथुनम् ॥ ४६
—(p. 434)

7. आचाररत्न

(कू. पु. २.३३.)

तैलाभ्यक्तोऽथवा कुर्याद् यदि मूत्रपुरीषके ।
अहोरात्रेण शुद्ध्येत श्मश्रुकर्मणि मैथुने ॥ ४६
—(p. 12)

देवोद्याने तु यः कुर्यान्मूत्रोच्चारं सकृद् द्विजः ।
4. छिन्द्याच्छिश्नं तु शुद्ध्यर्थं चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ॥ ८८
—(p. 13)

तत्स्पृष्टिस्पृष्टिनं स्पृष्ट्वा बुद्धिपूर्वं द्विजोत्तमः ।
आचामेत्तस्य शुद्ध्यर्थं प्राह देवः पितामहः ॥ ६८
—(p. 57)

उच्छिष्टोऽद्भिरनाचान्तश्चण्डालान् स्पृशति द्विजः ।
8. प्रमादाद् वै जपेत् स्नात्वा गायत्र्यष्टसहस्रकम् ॥ ६३
—(p. 57)

8. स्मृतिमुक्ताफल

(कू. पु. २.३३.)

जपस्तपस्तीर्थसेवा दानं ब्राह्मणपूजनम् ।
ग्रहणादिषु कालेषु महापातकशोधनम् ॥ १०६
उपोषितश्चतुर्दश्यां कृष्णपक्षे समाहितः ।

4. यमाय धर्मराजाय मृत्यवे चान्तकान्ताय च ॥ ९९
वैवस्वताय कालाय सर्वभूतक्षयाय च ।
प्रत्येकं तिलसंयुक्तान् दद्यात् सप्तोदकाञ्जलीन् ॥
स्नात्वा नद्यां तु पूर्वाह्णे मुच्यते सर्वपातकैः ॥ १००
—(p. 935)

9. वीरमित्रोदय

(आह्निकप्रकाश)

(कू. पु. २.३३)

तैलाभ्यक्तोऽथवा कुर्याद् यदि मूत्रपुरीषके ।
अहोरात्रेण शुद्ध्येत श्मश्रुकर्म च मैथुनम् ॥ ४६
—(P. 39)

चण्डलसूतिकाशवैः संस्पृष्टं संस्पृशेद्यदि ।
4. प्रमादात्तत आचम्य जपं कुर्यात् समाहितः ॥ ६७
तत्स्पृष्टिस्पृष्टिनं स्पृष्ट्वा बुद्धिपूर्वं द्विजोत्तमः ।
आचामेत विशुद्ध्यर्थं प्राह देवः पितामहः ॥ ६८
—(p. 204)

(तीर्थप्रकाश)

(कू. पु. २.३३)

पृथिव्यां सर्वतीर्थेषु स्नात्वा पुण्येषु च द्विजः ।
8. मुच्यते पातकैः सर्वैः समस्तैरपि पूरुषः ॥ १४४
—(p. 63)

यः सर्वपापयुक्तोऽपि पुण्यतीर्थेषु मानवः ।
नियमेन त्यजेत् प्राणान् मुच्यते सर्वपातकैः ॥ १०७
—(p. 354)

10. विधानपारिजात

(कू. पु. २.३३)

पृथिव्यां सर्वतीर्थेषु स्नात्वा पुण्येषु च द्विजः ।
मुच्यते पातकैः सर्वैः समस्तैरपि पूरुषः ॥ १४४
—(p. 763)

11. पुरुषार्थचिन्तामणि

(कू. पु. २.३३)

देवताभ्यर्चनं नृणामशेषाघौघनाशनम् । ९५cd
अमावास्यां तिथिं प्राप्य य आराधयते भवम् ।
—(p. 583)

ब्रह्माणं पूजयित्वा तु सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ९६
कृष्णाष्टम्यां महादेवं तथा कृष्णचतुर्दशीम् ।
सम्पूज्य ब्राह्मणमुखे सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ९७
त्रयोदश्यां तथा रात्रौ सोपहारस्त्रिलोचनम् ।
दृष्ट्वेशं प्रथमे यामे मुच्यते सर्वपातकैः ॥ ९८
भरण्यां च चतुर्थ्यां च शनैश्चरदिने यमम् ।
पूजयेत् सप्तजन्मस्थैर्मुच्यते पातकैर्नरः ॥ १०४
एकादश्यां निराहारः समभ्यर्च्य जनार्दनम् ॥
द्वादश्यां शुक्लपक्षस्य महापापैः प्रमुच्यते ॥ १०५
—(p. 584)

(कू. पु. १.२९-३६; २.३४-४२)

(तीर्थमाहात्म्य, Glorification of the tīrthas)

Quoted in—1. चतुर्वर्गचिन्तामणि, 2. पराशरमाधव, 3. नित्याचारपद्धति, 4. नित्याचारप्रदीप, 5. तीर्थचिन्तामणि, 6. नृसिंहप्रसाद-तीर्थसार, 7. स्मृतितत्त्व, 8. त्रिस्थलीसेतुसार, 9. निर्णयसिन्धु, 10. वीरमित्रोदय, 11. विधानपारिजात, 12. तीर्थेन्दुशेखर.

Ślokas quoted :—

(कू. पु. १.२९)

१७-७८–वी. मि. L 1-127.

(कू. पु. १.३०)

१८–वी. मि. L 130-31. २२–L 132-133.

(कू. पु. १.३४)

१५–वी. मि. L 134 (१५ cd). १६–वी. मि. L 135-136. २०–ती. शे. L 1 (२० ab). २२–वी. मि. L 41 (२२ ab). ३१–नि. सि. L 1-2. ३२–नि. सि. L 3 (३२ cd).

(कू. पु. १.३५)

१–चतु. चि. L 1-2, [L 3-7]; वि. पा. L 1-2. २–वि. पा. L 3-4. ३–वि. पा. L 5 (३ ab), L 6 (३ef). ५–वि. पा. L 7-8. ६–ती. चि. L 1 (६ ab). ७–ती. चि. L 2-3. ८–ती. शे. L 2-3. १३–ती. शे. L 11-14. २६–वी. मि. L 137-138. ३०–वी. मि. L 139-140. ३१–ती- चि. L 4-5; स्मृ. त. L 1-2; वी. मि. L 143-144. ३३–वी. मि. L 141-142.

(कू. पु. १.३६)

३–प. मा. L 6-7; ती. शे. L 4-5. ४–प. मा. L 8-9; ती. शे. L 6 (४ ab). ६–प. मा. 10-11 ; ती. शे. L 9 (६ ab). ७–प.मा. L 12 (७ ab); ती.शे. L 8(७ab), L 10 (७ab). ९–ती.शे. L 7 (९ ab), L 12 (९cd). ११–ती शे. L 11 (११ab). १२–ती.शे. L12 (१२ ab).

(कू. पु. २.३४)

३–वि. पा. L 9-10. ४–वी. मि. L 17 (४ ab)

६–वी. मि. L 165-166. ७–ती. सा. L 1-2.; वी. मि. L 145-146. ८–ती. सा. L 3-4; ती. मी. L 147-148. ९–वी. मि. L 149-150. १०–ती. सा. L 5-6; त्रि. से. सा. L 1-2; वी. मि. L 151-152; ती. शे. L 15-16. ११–ती. सा. L 7 (११ cd); वी. मि. L 153-154. १२–ती. सा. L 8-9; वी.मि. L 155-156. १३–ती.सा. L10-11; वी. मि. L 157-158. १४–ती. सा. L 12-13; वी. मि. L 159-160. १५–ती. सा. L 14-15 ; वी. मि. L161-162. १८–ती. सा. L 16-17.

(कू. पु. २.३५)

११–ती. सा. L 18-19.

Ślokas quoted :—

(कू. पु. २.३६)

१५–ती. सा. L 20-22. २५–ती. सा. L 23-24. ३४–वी. मि. L 163-164. ४७–प. मा. L 1-2. ४८–प. मा. L 3-5.

(कू. पु. २.३७)

१४५–नि. प. L 1-2; नि. प्र. L 1-2. १४६–नि. प. L 3-4; नि. प्र. L 3 (१४६ ab).

(कू. पु. २.३८)

१–वी. मि. L 167-168. २–वी. मि. L 169-170. ३–ती. सा. L 25-26; वी. मि. L 171-172. ४–ती. सा. L 27-28; वी. मि. L 173-174. ५–ती. सा. L 29-30; वी. मि. L 175-176. ६–ती. सा. L 31-32; वी. मि. L 177-178. ७–ती. सा. L 33-34; वी. मि. L 179-180. ८–ती. सा. L 35-36; वी. मि. L 181-182. श्लोक ९-३०, ३२, ३४, ३६-३९–वी. मि L 183-238.

(कू. पु. २.३९)

८०–वी. मि. L 239-241. ८१–वी. मि. L 242-244.

(कू. पु. २.४१)

१–वी. मि. L 245-246. ६–वी. मि. L 247-248. ७–वी. मि. L 249-251. ८–वी. मि. L 252-254. ९–वी. मि. L 255-256. १०–वी. मि. L 257-258. ११–वी. मि. L 259-260. १२–वी. मि. L 261-262.

(कू. पु. २.४२)

१३–वी. मि. L 263-264. १४–वी. मि. L 265-266. २०–वि. पा. L 11-12. २२–नि. सि. L 4 (२२ ab); वी. मि. L 267 (२२ ab). २३–वी. मि. L 268-269.

1. चतुर्वर्गचिन्तामणि

(परिशेषखण्ड—श्राद्धकल्प)

(कू. पु. १.३५.)

कथयिष्यामि ते वत्स तीर्थयात्राविधिक्रमम् ।
आर्षेण तु विधानेन यथादृष्टं यथाश्रुतम् ॥ १
[पूर्वेद्युः कृतसंकल्पः पूजयित्वा पितॄन् सुरान् ।
4. हुतशेषभुगव्यग्रो ब्रह्मचारी च भूशयः ॥
अपरेद्युः शुचिः स्नातः कृताशीः कृतमङ्गलः ।
अभिवन्द्य गुरून् दारान् ग्रामं कृत्वा प्रदक्षिणम् ।
प्रतिष्ठेत् सुमना भूत्वा इष्टान् देवाननुस्मरन् ॥]
—(p. 1582)

2. पराशरमाधव

(आचारकाण्ड)

(कू. पु. २.३६.)

बदर्याश्रममासाद्य मुच्यते कलिकल्मषात् ।
तत्र नारायणो देवो नरेणास्ते सनातनः ॥ ४७

अक्षय्यं तत्र दत्तं स्याज्जप्यं वापि तथाविधम् ।
4. महादेवप्रियं तीर्थं पावनं तद् विशेषतः ॥
तारयेच्च पितॄन् सर्वान् दत्त्वा श्राद्धं **विशेषतः** ॥ ४८
—(p. 63)

(प्रायश्चित्तकाण्ड)

(कू. पु. १.३६.)

गङ्गायमुनयोर्मध्ये **करीषाग्निं विशेत्तु यः** ।
अहीनाङ्गो ह्यरोगश्च पंचेन्द्रियसमन्वितः ॥ ३
8. यावन्ति रोमकूपाणि तस्य गात्रेषु मानवः ।
तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥ ४
जलप्रवेशं यः कुर्यात् संगमे लोकविश्रुते ।
राहुग्रस्ते यदा सोमे विमुक्तः सर्वपातकैः ॥ ६
12. सोमलोकमवाप्नोति सोमेन सह मोदते ॥ ७ab
—(p. 366)

3. नित्याचारपद्धति

(कू. पु. २.३७.)

अन्यानि चैव शास्त्राणि लोके संमोहनानि तु ।
वेदवादविरुद्धानि मयैव कथितानि वै ॥ १४५
वामं पाशुपतं सौरं लाङ्गलं चैव भैरवम् ।
4. असेव्यमेतत् कथितं वेदवाह्यं तथेतरत् ॥ १४६
—(p. 127-128)

4. नित्याचारप्रदीप

(कू. पु. २.३७.)

अन्यानि चैव शास्त्राणि लोके सम्मोहनानि च ।
वेदवादविरुद्धानि मयैव कथितानि तु ॥ १४५
वामं पाशुपतं शैवं दक्षिणञ्चैव भैरवम् ॥ १४६ab
—(p. 332). [cf. नि. प. I. 1-3]

5. तीर्थचिन्तामणि

(कू. पु. २.३५)

गङ्गायमुनयोर्मध्ये यस्तु कन्यां प्रयच्छति । ६ab
न स पश्यति घोरं तु नरकं तेन कर्मणा ॥
उत्तरांश्च कुरून् गत्वा मोदते कालमक्षयम् । ७
4. यावन्त्यस्थीनि गङ्गायां तिष्ठन्ति पुरुषस्य वै ।
तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥ ३१
—(p. 45)

6. नृसिंहप्रसाद—तीर्थसार

(कू. पु. २.३४.)

गयाशीर्षं परं गुह्यं पितॄणां चापि वल्लभम् ।
कृत्वा पिण्डप्रदानं तु न भूयो जायते नरः ॥ ७
सकृद् गयाभिगमनं कृत्वा पिण्डं ददाति यः ।
4. तारिताः पितरस्तेन यास्यन्ति परमां गतिम् ॥ ८
गयाभिगमनं कर्तुं यः शक्तो नाभिगच्छति ।
शोचन्ति पितरस्ते वै वृथा तस्य परिश्रमः ॥ १०
गयां यास्यति यः कश्चित् सोऽस्मान् संतारयिष्यति॥ ११cd
8. यदि स्यात् पातकैर्युक्तः स्वधर्मपरिवर्जितः ।
गयां यास्यति च स्वस्थः सोऽस्मान् संतारयिष्यति ॥ १२
एष्टव्या बहवः पुत्राः शीलवन्तो गुणान्विताः ।
तेषां तु समवेतानां यद्येकोपि गयां व्रजेत् ॥ १३
12. तस्मात् सर्वप्रयत्नेन ब्राह्मणस्तु विशेषतः ।
प्रदद्याद् विधिवत् पिण्डान् तृप्तिं गत्वा समाहितः ॥ १४
धन्यास्तु खलु ये मर्त्या गयापिण्डप्रदायिनः ।
कुलान्युभयतः सप्त समुद्धृत्य दिवं व्रजेत् ॥ १५
—(p. 32)
16. तीर्थं त्रियम्बकं नाम सर्वदेवनमस्कृतम् ।
पूजयित्वा ततो रुद्रं ज्योतिष्टोमफलं लभेत् ॥ १८
—(p. 51)

(कू. पु. २.३५.)

कालञ्जरे महातीर्थे को मे रुद्रो महेश्वरः ।
कालञ्जरवरो देवो लोकभक्तिप्रियो हरः ॥ ११
—(p. 98)

(कू. पु. २.३६.)

20. गोदावरी नदी पुण्या सर्वपापविनाशिनी ।
तत्र स्नात्वा पितृन् देवान् तर्पयित्वा यथाविधि ॥
सर्वपापविशुद्धात्मा गोसहस्रफलं लभेत् ॥ १५
—(p. 48)

पुण्डरीकं महातीर्थं ब्राह्मणैरुपसेवितम् ।
24. तत्राभिगम्य युक्तात्मा पुण्डरीकफलं लभेत् ॥ २५
—(p. 7)

(कू. पु. २.३८.)

श्रुतास्तु विविधा धर्मास्त्वत्प्रसादान्महामुने ।
माहात्म्यं तु प्रयागस्य तीर्थानि विविधानि च ॥ ३
नर्मदा सर्वतीर्थानां मुख्या वै भवतेरिता ।
28. तस्यास्त्विदानीं माहात्म्यं वक्तुमर्हसि सत्तम ॥ ४
मार्कण्डेय उवाच
नर्मदा सरितां श्रेष्ठा रुद्रदेहाद् विनिर्गता ।
तारयेत् सर्वभूतानि स्थावराणि चराणि च ॥ ५
नर्मदायाश्च माहात्म्यं पुराणे यन्मया श्रुतम् ।
32. इदानीं तत्प्रवक्ष्यामि श्रृणुष्वैकमना नृप ॥ ६
पुण्या कनखले तीर्थे कुरुक्षेत्रे सरस्वती ।
ग्रामे वा यदि वाऽरण्ये सर्वत्रैव तु नर्मदा ॥ ७
त्रिभिः सारस्वतं तोयं सप्ताहेन तु यामुनम् ।
36. सद्यः पुनाति गाङ्गेयं दर्शनादेव नर्मदा ॥ ८
—(p. 83)

7. स्मृतितत्त्व

(कू. पु. १.३५.)

यावन्त्यस्थीनि गङ्गायां तिष्ठन्ति पुरुषस्य च ।
तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥ ३१
—(p. 504)

8. त्रिस्थलीसेतुसार

(कू. पु. २.३४.)

गयाभिगमनं कर्तुं यः शक्तोऽपि न गच्छति ।
शोचन्ति पितरस्तस्य वृथा चास्य परिश्रमः ॥ १०
—(p. 38)

9. निर्णयसिन्धु

(कू. पु. १.३४.)

व्याधितो यदि वा दीनो वृद्धो वापि भवेन्नरः ।
गङ्गायमुनमासाद्य यस्तु प्राणान् परित्यजेत् ॥ ३१
ईप्सितांल्लभते कामान्वदन्ति मुनिपुङ्गवाः । ३२cd
—(p. 391)

(कू. पु. २.४२.)

4. सहाग्निर्वा सपत्नीको गच्छेत् तीर्थानि संयतः । २२ab
—(p. 358)

10. वीरमित्रोदय

(तीर्थप्रकाश)

(कू. पु. १.२९.)

L 1-127 = श्लो० १७-७८ (q. only in वी. मि.)
—(pp. 138-143)

[*v. l.*—१६ c) भगवन् (→ भगवान्); —d) सर्वेषामपि (→ सर्वेषामथ). —२३ b) व्रतमाश्रिताः (→ °मास्थिताः).—d) निश्चयमास्थिता (→ नियममा°). –२६ c) अमुक्ताः (→ अयुक्ताः).—d) मुक्ताः (→युक्ताः). — ३० c) प्रविशतः (→ प्रविष्टस्य). —३६ a) चैव (→ चापि). —३७ c) अप्रवृद्धाः (→ अप्रबुद्धाः).—४२b) चण्डालाश्च (→ चाण्डालाद्याः). —५० b) दत्त्वाऽभ्यर्चयते (→ ददात्यर्च°).—५५ c) तदासाद्य (→ समासाद्य). — ५७ a) ज्ञानाज्ञानातिनिष्ठायां (→ज्ञानाज्ञानाभिनिष्ठानां). –६१ b हृदयेन च (→ हृदये चैव). –६३ cd) यथा नारायणाद् देवो महादेवाद्विवेश्वरः (→ यत्र नारायणो देवो महादेवो दिवेश्वरः). – ६६ b) परमेष्ठिनि (→ परमेष्ठिनां).–७१b) सर्वस्मिन्नेव (→ पूर्वस्मिन्नेव). –७३ b) वदन्ति (→ विन्दन्ति). –७५ a) आगच्छध्वम् (→ आगच्छताम्). –७८ d) चकार ह (→ चचार ह).]

L 128-129 = श्लो० ७४.
—(p. 166)

(कू. पु. १.३०.)

हत्वा गजाकृतिं दैत्यं शूलेनावज्ञया हरः ।
वासस्तस्याकरोत् कृत्तिं कृत्तिवासेश्वरस्ततः ॥ १८

[तथा]—

132. जन्मान्तरसहस्रेण मोक्षोऽन्यत्राप्यते न वा ।
एकेन जन्मना मोक्षः कृत्तिवासेऽत्र लभ्यते ॥ २२
—(p. 249)

(कू. पु. १.३४.)

प्रयागगमनं श्रेष्ठं नराणां पापकर्मणाम् । १५cd
तत्र देवो महादेवो रुद्रो विश्वामरेश्वरः ।
136. समास्ते भगवान् ब्रह्मा स्वयंभूरपि दैवतैः ॥ १६
—(p. 329)

(कू. पु. १.३५.)

[कौर्मे]—

यत्र गङ्गा महाभागा बहुतीर्थसमागता ।
सिद्धिक्षेत्रं हि तज्ज्ञेयं नात्र कार्या विचारणा ॥ २९
क्षितौ तारयते मर्त्यान् नागांस्तारयतेऽप्यधः ।
140. दिवि तारयते देवांस्तेन त्रिपथगा स्मृता ॥ ३०

[तथा तत्रैव]—

सर्वत्र सुलभा गङ्गा त्रिषु स्थानेषु दुर्लभा ।
गङ्गाद्वारे प्रयागे च गङ्गासागरसंगमे ॥ ३३
—(p. 325)

यावन्त्यस्थीनि गङ्गायां तिष्ठन्ति पुरुषस्य वै ।
144. तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥ ३१
—(p. 373)

(कू. पु. २.३४.)

गयातीर्थं परं गुह्यं पितॄणां चातिवल्लभम् ।
कृत्वा पिण्डप्रदानं तु न भूयो जायते नरः ॥ ७
सकृद् गयाभिगमनं कृत्वा पिण्डं ददाति यः ।
148. पितरस्तारितास्तेन यास्यन्ति परमां गतिम् ॥ ८
तत्र लोकहितार्थाय रुद्रेण परमात्मना ।
शिलातले पदं न्यस्तं पितॄंस्तत्र प्रसादयेत् ॥ ९
गयाभिगमनं कर्तुं यः शक्तो नाभिगच्छति ।
152. शोचन्ति पितरस्तेषां वृथा तस्य परिश्रमः ॥ १०
गायन्ति पितरो गीताः कीर्तयन्ति महर्षयः ।
गयां यास्यति यः कश्चित् सोऽस्मान् संतारयिष्यति ॥ ११
यदि स्यात् पातकोपेतः स्वधर्मरतिवर्जितः ।
156. गयां यास्यति वंश्यो यः सोऽस्मान् संतारयिष्यति ॥ १२
एष्टव्या बहवोपुत्रा बलवन्तो गुणान्विताः ।
तेषां तु समवेतानां यद्येकोऽपि गयां व्रजेत् ॥ १३
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन ब्राह्मणस्तु विशेषतः ।
160. प्रदद्याद् विधिवत् पिण्डान् गयां गत्वा समाहितः ॥ १४
धन्यास्तु खलु ये मर्त्या गयायां पिण्डदायिनः ।
कुलान्युभयतः सप्त समुद्धृत्याप्नुयात् परम् ॥ १५
—(p. 384)

(कू. पु. २.३६.)

[कूर्मपुराणे]—

तीर्थं द्विजातिभिर्जुष्टं नाम्ना वै कुरुजाङ्गलम् ।
164. दत्त्वा दानं च विधिवद् ब्रह्मलोके महीयते ॥ ३४

[तत्रैव स्थलान्तरे]—

तत्र स्नात्वा विशुद्धात्मा दम्भमात्सर्यवर्जितः ।
ददाति यत् किंचिदपि पुनात्युभयतः कुलम् ॥ २.३४.६
—(p. 468)

(कू. पु. २. ३८.)

सूत उवाच

एषा पुण्यतमा देवी देवगन्धर्वसेविता ।
168. नर्मदा लोकविख्याता तीर्थानामुत्तमा नदी ॥ १
तस्याः शृणुध्वं माहात्म्यं मार्कण्डेयेन भाषितम् ।
युधिष्ठिराय तु शुभं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ २

युधिष्ठिर उवाच

श्रुतास्तु विविधा धर्मास्त्वत्प्रसादान्महामुने ।
172. माहात्म्यं च प्रयागस्य तीर्थानि विविधानि च ॥ ३

नर्मदा सर्वतीर्थानां मुख्या हि भवतेरिता ।
तस्यास्त्विदानीं माहात्म्यं वक्तुमर्हसि सत्तम ॥ ४
मार्कण्डेय उवाच
नर्मदा सरितां श्रेष्ठा रुद्रदेहाद् विनिःसृता ।
176. तारयेत सर्वभूतानि स्थावराणि च सर्वदा ॥ ५
नर्मदायास्तु माहात्म्यं पुराणे यन्मया श्रुतम् ।
इदानीं संप्रवक्ष्यामि शृणुष्वैकमनाः शुभम् ॥ ६
पुण्या कनखले गङ्गा कुरुक्षेत्रे सरस्वती ।
180. ग्रामे वा यदि वारण्ये पुण्या सर्वत्र नर्मदा ॥ ७
त्रिभिः सारस्वतं तोयं सप्ताहेन तु यामुनम् ।
सद्यः पुनाति गाङ्गेयं दर्शनादेव नार्मदम् ॥ ८

L. 183-238 = श्लो० ६-३०, ३२, ३४, ३६-३९ (q. only in वी. मि.).

[v.l.—६ a) कलिङ्गदेशे (→ कलिङ्गदेश-). –१२c) विस्तरेण (→ विस्तारेण). –१५ b) परित्यजेत् (→समुत्सृजेत्). –१६ a) शतं वर्ष–(→ शतवर्ष–). –१८ d) °रत्नविभूषितं (→ रत्नसमन्वितं). –२३ c) दशवर्षसहस्राणि (→ दशवर्षाणि पितरः). –२९ a) अनाशनं (→ अनाशकं); –b) नरोत्तम (→ नराधिप); –d) रुद्रं समाधिगच्छति (→ रुद्रलोकं स गच्छति)]

—(pp. 379-382)

(कू. पु. २.३९.)

ततो गच्छेत राजेन्द्र एरण्डीतीर्थमुत्तमम् ।
240. संगमे तु नरः स्नात्वा उपवासपरायणः ।
ब्राह्मणं भोजयेदेकं कोटिर्भवति भोजिता ॥ ८०
एरण्डीसंगमे स्नात्वा भक्तिभावानुरञ्जितः ।
मृत्तिकां शिरसि स्थाप्य त्ववगाह्य च तज्जलम् ।
244. नर्मदोदकसम्मिश्रं मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥ ८१

—(p. 383)

(कू. पु. २.४१.)

(q. only in वी. मि.)

इदं त्रैलोक्यविख्यातं तीर्थं नैमिषमद्भुतम् ।
महादेवप्रियतरं महापातकनाशनम् ॥ १

[तथा तत्रैव ऋषीन् प्रति]–

ब्रह्मोवाच
सन्तं महान्तमासन्नं वाङ्मनोदोषवर्जितम् ।
248. देशं तं वः प्रयच्छामि यस्मिन् देशे चरिष्यथ ॥ ६
उक्त्वा मनोमयं चक्रं संस्पृष्ट्वा तानुवाच ह ।
क्षिप्तमेतन्मया चक्रमनुव्रजत मा चिरम् ।
यत्रास्य नेमिः शीर्येत स देशः स च विश्रुतः ॥ ७
252. ततो मुमोच तच्चक्रं ते च तं समनुव्रजन् ।
तस्य वै व्रजतः क्षिप्रं यत्र नेमिरशीर्यत ।
नैमिषं तत् स्मृतं नाम्ना पुण्यं सर्वत्र पूजितम् ॥ ८
सिद्धचारणसंकीर्णं यक्षगन्धर्वसेवितम् ।
256. स्थानं भगवतः शम्भोरिति नैमिषमुत्तमम् ॥ ९
अत्र देवाः सगन्धर्वाः सयक्षोरगराक्षसाः ।
तपस्तप्त्वा पुरा देवा लेभिरे प्रवरान् वरान् ॥ १०
इमं देशं समाश्रित्य षट्कुलीयाः समाहिताः ।
260. शक्रेणाराध्य देवेशं दृष्टवन्तो महेश्वरम् ॥ ११
अन्नदानं तपस्तप्तं श्राद्धजप्यादिकं तथा ।
एकैकं पावयेत् पापं सप्तजन्मकृतं तथा ॥ १२

—(pp. 495-496)

(कू. पु. २.४२.)

हिमवच्छिखरे रम्ये गङ्गाद्वारे सुशोभने ।
264. देव्या सह महादेवो नित्यं शिष्यैश्च संवृतः ॥ १३
तत्र स्नात्वा महादेवं पूजयित्वा वृषध्वजम् ।
सर्वपापैर्विशुध्येत मृतस्तु ज्ञानमाप्नुयात् ॥ १४

—(p. 377)

सहाग्निर्वा सपत्नीको गच्छेत् तीर्थान्यतन्द्रितः । २२ab

[वानप्रस्थं प्रकृत्य]–

268. ऋणानि त्रीण्यपाकृत्य कुर्यात् तीर्थस्य सेवनम् ।
विधाय वृत्तिं भार्यायाः पुत्रेषु विनिधाय च ॥ २३

—(p. 21)

11. विधानपारिजात

(कू. पु. १.३५.)

कथयिष्यामि ते वत्स तीर्थयात्राविधिं क्रमात् ।

आर्षेणैव विधानेन यथादृष्टं यथाश्रुतम् ॥ १
[*cf.* चतु. चि. L 1-7]

प्रयागतीर्थयात्रार्थी यः प्रयाति नरः क्वचित् ।
4. बलीवर्दं समारुह्य शृणु तस्यापि यत् फलम् ॥ २
नरके वसते घोरे समाः कल्पशतायुतम् । ३ab
सलिलं च न गृह्णन्ति पितरस्तस्य देहिनः ॥ ३ef.
ऐश्वर्यगर्वान्मोहाद्वा गच्छेद् यानेन यो नरः ।
8. विफलं तस्य तत् तीर्थं तस्माद् यानेन न व्रजेत् ॥ ५
—(pp. 730-731)

(कू. पु. २.३४.)

तत्र स्नानं जपो होमः श्राद्धदानादिकं कृतम् ।
एकैकशो मुनिश्रेष्ठाः पुनात्यासप्तमं कुलम् ॥ ३
—(p. 763)

(कू. पु. २.४२.)

यः स्वधर्मान् परित्यज्य तीर्थसेवां करोति हि ।
12. न तस्य तीर्थं फलति इह लोके परत्र च ॥ २०
—(p. 727)

12. तीर्थेन्दुशेखर

(कू. पु. १.३४.)

एतत् प्रजापतिक्षेत्रं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् । २०ab

(कू. पु. १.३५.)

वटमूलं समाश्रित्य यस्तु प्राणान् परित्यजेत् ॥
सर्वलोकानतिक्रम्य रुद्रलोकं स गच्छति ॥ ८

(कू. पु. १.३६.)

4. गङ्गायमुनयोर्मध्ये कार्षाग्निं यस्तु साधयेत् ।
अङ्गहीनोऽप्यरोगश्च पञ्चेन्द्रियसमन्वितः ॥ ३
यावन्ति रोमकूपाणि तावत् स्वर्गे महीयते । ४ab
अधः शिरास्तु यो ज्वालामूर्ध्वपादः पिबेन्नरः ॥
8. सूर्यलोकमवाप्नोति सूर्येण सह मोदते । ९
जलप्रवेशं यः कुर्यात् संगमे लोकविश्रुते । ६ab
सोमलोकमवाप्नोति सोमेन सह मोदते । ७ab
यः स्वदेहं विकर्तित्वा शकुनिभ्यः प्रयच्छति ॥ ११ab
12. शतवर्षसहस्राणि स्वर्गे लोके महीयते । १२ab
—(pp. 23-24)

(कू. पु. १.३५.)

न लोकवचनात् तात न वेदवचनादपि ।
मतिरुत्क्रमणीया ते प्रयागमरणं प्रति ॥ १३
—(p. 25)

(कू. पु. २.३४.)

गयाभिगमनं कर्तुं यः शक्तो नाभिगच्छति ।
16. शोचन्ति पितरस्तं वै वृथा तस्य परिश्रमः ॥ १०
—(p. 54)

कू. पु. २.४३-४४

(प्रलयादि. Dissolution and other concluding topics)

Quoted in—1. दानसागर, 2. चतुर्वर्गचिन्तामणि, 3. पराशरमाधव, 4. शूद्राचारशिरोमणि, 5. निर्णयसिन्धु, 6. तीर्थेन्दुशेखर.

Ślokas quoted :—

(कू. पु. २. ४३)

श्लो. ५-६ ab–प. मा. L 1-8.

(कू. पु. २.४४)

श्लो. १४-१६ ab–प. मा. L 9-18. ३५–ती. शे. L1-2. १२२—दा. सा. L 1-2. १२४–दा. सा. L 3-4; चतु. चि. L 2-3. १२५–दा. सा. L 5-6; चतु. चि. L 4-5. १२५–दा. सा. L 7-8. १२८ ab शू. शि. L 1. १३२ ab-चतु. चि. L 1. १३४–शू. शि. L 2-3; नि. सि. L 1 (१३४ ab).

1. दानसागर

(कू. पु. २.४४)

एतत् पुराणं परमं भाषितं कूर्मरूपिणा ।
साक्षाद्देवातिदेवेन विष्णुना विश्वयोनिना ॥ १२२
लिखित्वा चैव यो दद्याद् वैशाखे मासि सुव्रत ।
4. विप्राय वेदविदुषे तस्य पुण्यं निबोधत ॥ १२४
सर्वपापविनिर्मुक्तः सर्वैश्वर्यसमन्वितः ।
भुक्त्वा तु विपुलान् भोगान् स्वर्गे दिव्यान् सुशोभनान् ॥ १२५

ततः स्वर्गात् परिभ्रष्टो विप्राणां जायते कुले ।
8. पूर्वसंस्कारमाहात्म्याद् ब्रह्मविद्यामवाप्नुयात् ॥ १२६
—(p 471)

2. चतुर्वर्गचिन्तामणि

(दानखण्ड)

(कू. पु. २.४४.)

ब्राह्मी पौराणिकी चेयं संहिता पापनाशिनी । १२२ab
लिखित्वेमां च यो दद्याद् वैशाखे मासि सुव्रत ।
विप्राय वेदविदुषे तस्य पुण्यं निबोधत ॥ १२४
4. सर्वपापविनिर्मुक्तः सर्वैश्वर्यसमन्वितः ।
भुक्त्वा तु विपुलान्भोगान् विद्यावान्धनवान्भवेत्।१२५
—(p 540)

3. पराशरमाधव

(आचारकाण्ड)

(कू. पु. २.४३.)

नित्यो नैमित्तिकश्चैव प्राकृतात्यन्तिकौ तथा ।
चतुर्धाऽयं पुराणेषु प्रोच्यते प्रतिसंचरः ॥ ५
योऽयं संदृश्यते नित्यं लोके भूतक्षयस्त्विह ।
4. नित्यः संकीर्त्यते नाम्ना मुनिभिः प्रतिसंचरः ॥ ६
ब्राह्मो नैमित्तिको नाम कल्पान्ते यो भविष्यति । ७ab
महदादिविशेषान्तं यदा संयाति संक्षयम् ।
प्राकृतः प्रतिसर्गोऽयं प्रोच्यते कालचिन्तकैः ॥ ८
8. ज्ञानादात्यन्तिकः प्रोक्तो योगिनः परमात्मनि ॥ ९ab
—(p, 85)

(कू. पु. २.४४.)

संस्थितेष्वथ देवेषु ब्रह्मविष्णुपिनाकिषु ।
गुणैरशेषैः पृथिवी विलयं याति वारिषु ॥ १४
तद् वारितत्त्वं सगुणं ग्रसते हव्यवाहनः ।
12. तेजस्तु गुणसंयुक्तं वायौ संयाति संक्षयम् ॥ १५
आकाशे सगुणो वायुः प्रलयं याति विश्वभृत् ।
भूतादौ च तथाकाशो लीयते गुणसंयुतः ॥ १६
इन्द्रियाणि तु सर्वाणि तैजसे यान्ति संक्षयम् ॥ १७ab
16. वैकारिकस्तैजसश्च भूतादिश्चेति सत्तमाः ।
त्रिविधोऽयमहङ्कारो महति प्रलयं व्रजेत् ॥ १८
महान्तमेभिः सहितं प्रकृतिर्ग्रसते द्विजाः ॥ १९ab
—(p. 87)

4. शूद्राचारशिरोमणि

(कू. पु. २.४४.)

अध्येतव्यमिदं नित्यं विप्रैः पर्वणि पर्वणि । १२८ab
नाध्येतव्यमिदं शास्त्रं वृषलस्य तु सन्निधौ ।
योऽधीते चैव मोहात्मा स याति नरकान् बहून् ॥१३४
—(p. 45)

5. निर्णयसिन्धु

(कू. पु. २ ४४)

नाध्येतव्यमिदं शास्त्रं वृषलस्य तु संनिधौ । १३४ab
—(p 77)

6. तीर्थेन्दुशेखर

(कू. पु. २.४४.)

आभ्यः परस्ताद् भगवान् परमात्मा सनातनः ।
गीयते सर्वशक्त्यात्मा शूलपाणिर्महेश्वरः ॥ ३५
—(p. 51)

Addenda (अतिरिक्त संनिवेश)

कू. पु. २.२३

हारलता

[तथा च]–

परपूर्वासु भार्यासु पुत्रेषु कृतकेषु च ।
त्रिरात्रं स्यात् तथाचार्ये भार्यास्वन्यगतासु च ॥३४
आचार्यपत्न्यां पुत्रे च अहोरात्रमुदाहृतम् ।
एकाहं स्यादुपाध्याये स्वग्रामे श्रोत्रियेऽपि च ॥ ३५
त्रिरात्रमसपिण्डेषु स्वगृहे संस्थितेषु च ।
एकाहं चाप्यशुद्धिः स्यादेकरात्रं च शिष्यके ॥ ३६
त्रिरात्रं श्वश्रूमरणे श्वशुरे चैतदेव हि ।
सद्यः शौचं समुद्दिष्टं सगोत्रे संस्थिते सति ॥
—(pp. 78-79)

APPENDIX I—B परिशिष्ट १—B

UN-IDENTIFIED KŪRMA PURĀNA QUOTATIONS IN THE NIBANDHAS.

(वर्त्तमानकूर्मपुराणपाठेऽनुपलब्धानि निबन्धेषूद्धृतानि कूर्मपुराणवचनानि)

Names of the Nibandhas (in their chronological order) containing the un-identifiedKūrma-Purāṇa quotations.

(कालक्रमेण निबन्धग्रन्थानां नामानि यत्र कूर्मपुराणपाठेऽनुपलब्धानि कूर्मपुराणवचनानि समुद्धृतानि)

1. कालविवेक, 2. अपरार्क टीका (याज्ञवल्क्यस्मृतेः) 3. दानसागर, 4. स्मृति चन्द्रिका, 5. चतुर्वर्गचिन्तामणि, 5 A. चतुर्वर्गचिन्तामणि (प्रायश्चित्ताध्याय), 6. पराशरमाधव, 7. कालमाधव, 8. स्मृतिरत्नाकर, 9. नित्याचारपद्धति, 10. मदनपारिजात, 11. नित्याचारप्रदीप, 12. तीर्थचिन्तामणि, 13. कालसार, 14. नृसिंहप्रसाद-तीर्थसार, 15. वर्षक्रियाकौमुदी, 16. श्राद्धक्रियाकौमुदी, 17. शुद्धिकौमुदी, 18. स्मृतितत्त्व, 19. त्रिस्थलीसेतुसार, 20. आचाररत्न, 21. स्मृतिमुक्ताफल, 22. दानमयूख, 23. समयमयूख, 24. निर्णयसिन्धु, 25. वीरमित्रोदय, 26. कालतत्त्वविवेचन, 27. विधानपारिजात, 28. तीर्थेन्दुशेखर, 29. जयसिंहकल्पद्रुम, 30. पुरुषार्थचिन्तामणि, 31. आचारभूषण.

1. कालविवेक

मुहूर्तेनापि संयुक्ता दशम्यैकादशी तु या ।
तामुपोष्य नरो मोहात् सुखे धर्मे च मुच्यते ॥
(p. 508)

दशम्येकादशी यत्र तत्र संनिहितो हरिः ।
4. एकादशी द्वादशी यत्र तत्र संनिहितो हरिः ॥
दशमीशेषसंयुक्तामुपोष्यैकादशीं किल ।
संवत्सरकृताच्चैव सुखाद् धर्माच्च हीयते ॥
दशमीशेषसंयुक्ता गान्धारी तामुपोषिता ।
8. तस्याः पुत्रशतं नष्टं तस्मात् तां परिवर्जयेत ॥
—(p. 441)

एकादशीमुपोष्येत द्वादशीमथवापि च ।
विमिश्रां वापि कुर्वीत न दशम्या युतां क्वचित् ॥
कुर्यादलाभे संयुक्तां नालाभेऽपि प्रवेशिनीम् ।
12. उपोष्या द्वादशी तत्र त्रयोदश्यां तु पारणम् ॥
उदयात् प्राग् दशम्यास्तु शेषः संयोग उच्यते ।
उपरिष्टात् प्रवेशस्तु तस्मात् संवर्जयेत् सदा ॥
—(p 444)

द्वौ तिथ्यन्तावेकवारे यस्मिन् स स्याद्दिनक्षयः ।
16. स्नानं दानं जपो होमो नोपवासो गृहाश्रमे ॥
—(p. 448)

2. अपरार्कटीका (याज्ञवल्क्यस्मृतेः)

संक्रान्त्यां कृष्णपक्षे च रविशुक्रदिने तथा ।
एकादश्यां न कुर्वीत उपवासं सपारणम् ॥
—(p. 201)

द्वौ तिथ्यन्तावेकवारे यस्मिन् स्यात् स दिनक्षयः ।
4. तस्मिन् स्नानं जपो होमो नोपवासो गृहाश्रमे ॥
—(p. 202)

द्विस्पृगेकादशी यत्र तत्र संनिहितो हरिः
तामेवोपवसेत् काममकामो विष्णुतत्परः ॥
—(p. 204)

कांस्यं मांसं मसूरं च चणकं कोरदूषकान् ।
8. शाकं मधु परान्नं च उपावत्स्यन् विवर्जयेत् ॥
—(p. 207)

3. दानसागर

हिरण्यगोप्रदानेन निरहङ्कारमाप्नुयात् ।
—(p. 419)

4. स्मृतिचन्द्रिका

(श्राद्धकाण्ड)

कांस्यं मांसं मसूरं च चणकं कोद्रमाषकान् ।
शाकं मधु परान्नं च वर्जयेदुपवसन् स्त्रियम् ॥
—(p. 61)

संपूर्णैकादशी यत्र प्रभाते पुनरेव सा ।
4. उत्तरां तु यतिः कुर्यात् पूर्वामुपवसेद् गृही ॥
—(p. 66)

द्विस्पृगेकादशी यत्र तत्र संन्निहितो हरिः ।
तामेवोपवसेत काममकामो विष्णुतत्परः ॥
—(p. 71)

कलार्धेनापि विद्धा स्याद् दशम्यैकादशी यदा ।
8. तदा ह्येकादशी त्यक्त्वा द्वादशीं समुपोषयेत् ॥
द्वादश्यामुपवासोऽत्र त्रयोदश्यां तु पारणम् ॥
—(p. 73)

बहुवाक्यनिरोधेन संदेहो जायते यदा ।
द्वादशी तु तदा ग्राह्या त्रयोदश्यां तु पारणम् ॥
—(pp. 73-74)

[द्वादशीदिनक्षये कूर्मपुराणे]—
12. एकादशी द्वादशी च रात्रिशेषे त्रयोदशी ।
त्रिभिर्मिश्रा तिथिः कार्या सर्वपापहरा स्मृता ।
उपवासः कृतस्तस्यां महापातकनाशनम् ॥
—(p. 75)

एकादश्यामुपोष्यैव द्वादश्यां पारणं स्मृतम् ।
16. त्रयोदश्यां न तत्कुर्यात् द्वादशद्वादशीक्षयात् ॥
—(p. 78)

यदा भवति चाल्पा तु द्वादशी पारणे दिने ।
उषःकाले द्वयं कुर्यात् प्रातर्माध्याह्निकं तथा ॥
—(p. 79)

5. चतुर्वर्गचिन्तामणि
(दानखण्ड)

न हि दानात् परतरमन्यदस्तीति मे मतिः ।
धनधान्यवतः किंचिदहा राजतस्करैः ॥
—(p. 6)

दशसौवर्णिके शृङ्गे खुराः पञ्चपलान्विताः ।
4. पञ्चाशत् पलिकन्ताम्रं कांस्यं चैतावदेव तु ॥
वस्त्रन्तु त्रिगुणं धेन्वा दक्षिणा च चतुर्गुणा ।
एतैरलंकृतां धेनुं घण्टाभरणभूषिताम् ॥
कपिलां विप्रमुख्याय दत्त्वा मोक्षमवाप्नुयात् ।
8. द्विगुणोपस्करोपेता महती कपिला स्मृता ॥
दत्त्वा सा विप्रमुख्याय स्वर्गमोक्षफलप्रदा ।
सप्तजन्मकृतात्पापान्मुच्यते दशसंयुतात् ॥
यान्यान् प्रार्थयते कामांस्तांस्तान् प्राप्नोति मानवः ।
12. अन्ते स्वर्गापवर्गौ च फलमाप्नोत्यसंशयः ॥
—(pp. 462-63)

गोचर्ममात्रं भूखण्डमधिकं वा स्वशक्तितः ।
त्रिधा स दक्षिणं कृत्वा दत्त्वा शिवपुरं व्रजेत् ॥
(त्रिधा सदक्षिणमिति, पूर्वोक्तैकद्वित्रिसुवर्णैः सहदक्षिणमित्यर्थः ।)
—(p. 504)

कनकं च तिला नागा दासीरथमहीगृहाः ।
16. कन्या च कपिला धेनुर्महादानानि वै दश ॥
—(p. 564)

पलैकं द्विगुणं वापि त्रिगुणं शक्त्यनुक्रमात् ।
कनकं स्यात् सुवर्णेन द्वाभ्यां त्रिभिः सदक्षिणम् ॥
पलादधो वा तत् कुर्यात् दक्षिणा स्याद्यथारुचि ।
20. वित्ताधिक्यात्पलाधिक्यमिति न्यायनिदर्शनात् ॥
—(p. 573)

अर्धं तन्मूल्यमथवा कनीयो मध्यमोत्तमम् ।
दद्याद् वित्तानुसारेण तारागणपरिच्छदम् ॥
शफैः पञ्चपले रौप्यैः सुवर्णालंकृतं क्रमात् ।
24. सदक्षिणं सवस्त्रं च ब्राह्मणायाग्निहोत्रिणे ॥
स्वर्णदः प्राप्नुयात् स्वर्गमश्वसालोक्यमश्वदः ।
श्रद्धा देशश्च कालश्च सर्वदानेषु शस्यते ॥
—(p. 589-90)

द्रोणैकं वाससाछन्नं त्रिधा तद्वत् सदक्षिणम् ।
—(p. 599) [Between *ab* and *cd* of KP. 2.26.22]
28. मृगं तिलमयं कृत्वा सुवर्णरजतान्वितम् ।
दद्यात् कम्बलसंस्तीर्णं कृष्णमार्गाजिनेन वा ॥
सर्वकामसमृद्धेन विमानेन दिवं व्रजेत् ।
कालक्षयादिहागत्य राजराजो भवेत् पुनः ॥
—(p. 600)

32. तिलपूर्णं ताम्रपात्रं सहिरण्यं द्विजातये ।
प्रातर्दत्त्वा तु विधिवद् दुःस्वप्नं प्रतिहन्ति सः ॥
तिलपात्रं त्रिधा प्रोक्तं कनिष्ठोत्तममध्यमम् ।
ताम्रपात्रं दशपलं जघन्यं च प्रकीर्तितम् ॥
36. द्विगुणं मध्यमे प्रोक्तं त्रिगुणं चोत्तरे स्मृतम् ।
स्वर्णमेकं जघन्यं तु द्विगुणं मध्यमे क्षिपेत् ॥
त्रिगुणं चोत्तमे तद्वत् सुवर्णं परिकीर्तितम् ।
सुवर्णं दक्षिणां दत्त्वा सर्वपापक्षयो भवेत् ॥
—(p. 601)

40. दद्याद् गजं पुराणोक्तमूल्यं पञ्चशतानि वा ।
वित्तानुसारात्तत्रापि कनिष्ठोत्तममध्यमम् ॥
(पुराणोक्तमूल्यमत्र हेममाषशतद्वयं
तथा स्वरूपगजदानेन सह वित्तानुसारात् त्रैविध्यं...)
रूप्यस्थूणालंकरणं तारागणविभूषणम् ।
सदक्षिणं वित्तशक्त्या दत्त्वा विष्णुपुरं व्रजेत् ॥
—(p. 632)

दासीं दद्यात् यथाशक्ति मूल्येनालंकृतां शुभाम् ।
सुवर्णरजतैः सार्धं विधिवद् दक्षिणायुताम् ॥
44. वित्तानुसारात्तां दत्त्वा विप्राय गृहमेधिने ।
मोदतेऽप्सरसां लोके यावत् कल्पशतत्रयम् ॥
—(p. 641)

रथं चतुर्बलीवर्दैरूढं धान्यावृतं त्रिधा ।
वित्तानुसारात् सर्वैश्च रथोपकरणैर्युतम् ॥
48. सदक्षिणं च विप्राय दत्त्वा शिवपुरं व्रजेत् ॥
—(p. 642)

शक्तितः सर्ववित्तेन पूर्णं गृहमपि त्रिधा ।
सदक्षिणं द्विजे दत्त्वा ब्रह्मलोकं व्रजेन्नरः ॥
—(p. 648)

कन्यामलंकृतां वित्तं शक्त्या दत्त्वा सकौतुकम् ।
52. गौरीलोकमवाप्नोति विप्राय गुणशालिने ॥
—(p. 679)

तस्मादस्यां तिथौ देयं भृष्टमन्नं शुभार्थिभिः ।
—(p. 859). [See Appendix I-A, KP. 2. 26]

(व्रतखण्ड)
कांस्यं माषं मसूरं च चणकं कोरदूषकान् ।
शाकं मधु परान्नं च वर्जयेदुपवसन्निति ॥
—(p. 1008)

L 54-57 deleted.

60. एकभक्तेन नक्तेन क्षीणवृद्धातुरो क्षिपेत् ।
नातिक्रमेद् द्वादशीं तु उपवासव्रतेन तु ॥
—(p. 1010)

(परिशेषखण्ड—1. श्राद्धकल्प)
गृहस्था नैष्ठिकाः शान्ता वनस्था यतयोऽपि वा ।
योगिनः पर्युपासन्ते परमात्मानमात्मनि ॥
—(p. 416)

64. तस्मादग्रासने भोज्यो यजता संयतो यतिः ।
श्रोत्रियो ब्रह्मचारी वा यज्ञस्तेन न लुप्यते ॥
—(p. 417)

स्थाणुर्भारहरो विप्रः पठन्नर्थं न वेत्ति यः ।
स कथं पात्रतामेति कथमर्हति केतनम् ॥
68. अतो विद्वत्तमायैव हव्यकव्यानि दापयेत् ।
अधीतमात्रवेदं तु तदभावे नियोजयेत् ॥
—(p. 443)

अभावे ह्यन्यगोत्राणां सगोत्रानपि भोजयेत् ।
—(p. 450)

न श्राद्धे भोजयेद्विद्वान् सगोत्रान् ब्राह्मणान् क्वचित् ।
72. सगोत्रैर्हि हविर्भुक्तमिहैव परिवर्त्तते ॥
—(p. 464)

बिल्वामलकमृद्वीकं पनसाम्रातदाडिमम् ।
भव्यं पारावताक्षोटखर्जूराम्रफलानि च ॥
कसेरुः कोविदारं च तालकन्दस्तथा बिसम् ।
76. तमालं शतकन्दं च मध्वालुः शीतकन्दली ॥
कालेयं कालशाकं च सुनिषणः सुवर्चला ।
मांसं शाकं दधि क्षीरं चुञ्चुर्वेत्राङ्कुरस्तथा ॥
कट्फलं कौङ्कषी द्राक्षा लकुचं मोचमेव च ।
80. उष्ट्रग्रीवं कचोरश्च तिन्दुकं मधुसाह्वयम् ॥
वैकङ्कतं नारिकेलं शृङ्गाटकपरूषकम् ।

पिप्पली मरिचं चैव पटोलं बृहतीफलम् ।
सुगन्धगन्धि सिञ्चन्ती कलायाः सर्वं एव च ।
84. एवमादीनि चान्यानि स्वादूनि मधुराणि च ।
नागरं चात्र वै देयं दीर्घमूलकमेव च ॥
—(p. 552-53)

क्षीरं क्षीरविकारश्च पायसं शर्करा मधु ।
देयं श्राद्धेषु यत्नेन सर्वदा पितृतृप्तये ॥
—(p. 567)

88. आमोदिना तु धूपेन ततः संधूपयेद् द्विजान् ।
प्रयान्ति तृप्तिमक्षय्यां तेन सर्वे पितामहाः ॥
—(p. 686)

यो ब्राह्मणेन शुचिना ब्रह्मसूत्रं विनिर्मितम् ।
पितृभ्यो यच्छति प्राज्ञः स भवेद् वेदपारगः ॥
—(p. 698)

92. शय्यां सतूलिकां दद्यात् पितृकर्मणि यो नरः ।
रमयन्त्यनुरक्तास्तं स्वर्गे सारङ्गलोचनाः ॥
—(p. 709)

द्विजेभ्यश्चामरं दद्यात् स्थापयेद्वामरालये ।
पितृनुद्दिश्य यस्तस्य पितरः सर्वकामदाः ॥
—(p. 712)

(भूमिप्रदानेन समं दानमन्यन्न विद्यते ।) (२.२६.१५ab?)
96. अतः पितृणां दातव्या भूमिर्भूतिमभीप्सता ।
भूमिदानेन पितरः सर्वान् कामानवाप्य वै ॥
मोदन्ते ब्रह्मणा सार्द्धं यावदाभूतसंप्लवम् ॥
—(p. 728)

प्रदद्याद् गन्धमाल्यादि धूपादीनि च शक्तितः ।
[तत्रैव पुराणे विश्वान् देवान् प्रति पितृवाक्यं]—
100. पुष्पैर्गन्धैस्तथान्नेन युष्मानग्रेऽर्चयिष्यति ॥
अग्रे दत्त्वा तु युष्माकमस्माकं दास्यते पुनः ।
एवं कृते कृतं सम्यक् सर्वमेव भविष्यति ॥
—(p. 737)

नित्यमभ्युदयात्पूर्वं स्नातव्यं शुद्धिमिच्छता ।
104. एष साधारणो धर्मश्चातुर्वर्ण्यस्य कीर्त्तितः ।
स्त्रीभिः शूद्रैश्च कर्त्तव्यं मन्त्रवर्जं विगाहनम् ॥
—(p. 881)

एवं यः सर्वभूतानि तर्पयेदन्वहं द्विजः ।
स गच्छेत्परमं स्थानं तेजोमूर्त्तिरनामयः ॥
—(p. 947)

108. स्थलोदुम्बरवस्त्राणि रजतं खड्गमेव च ।
श्राद्धे महापवित्राणि फलानि समिधं तथा ॥
—(p. 1176)

कृत्वा समाहितं चित्तं मन्त्रयेद्वै करोमि च ।
अनुज्ञातः कुरुष्वेति तत्रेति द्विजसत्तमैः ॥
112. पत्नीमादाय पुत्रांश्च जुहुयाद्धव्यवाहने ॥
—(p. 1345)

(कथयिष्यामि ते वत्स तीर्थयात्राविधिक्रमम् ।
आर्षेण तु विधानेन यथादृष्टं यथाश्रुतम् ॥)
(= कू. पु. १.३५.१)

पूर्वेद्युः कृतसंकल्पः पूजयित्वा पितॄन्सुरान् ।
हुतशेषभुगव्यग्रो ब्रह्मचारी च भूशयः ।
अपरेद्युः शुचिः स्नातः कृताशीः कृतमङ्गलः ॥
116. अभिवन्द्य गुरून् वृद्धान् ग्रामं कृत्वा प्रदक्षिणम् ।
प्रतिष्ठेत सुमना भूत्वा इष्टान् देवाननुस्मरन् ॥
—(p. 1582)

(परिशेषखण्ड—2. कालनिर्णय)

तस्मात् कालात्मकं विश्वं स एव परमेश्वरः ।
—(p. 6)

कनकाश्च तिला नागा दासीरथमहीगृहाः ।
120. कन्या च कपिला धेनुर्महादानानि वै दश ॥
—(p. 42)

य इच्छेद् विष्णुसायुज्यं श्रियं सम्पत्तिमात्मनः ।
—(p. 162)

एकभक्तेन नक्तेन बालवृद्धातुरः क्षिपेत् ।
नातिक्रमेत् द्वादशीं च उपवासव्रतेन च ॥
—(p. 178)

124. स ब्रह्महा सुरापः स्यात् कृतघ्नो गुरुतल्पगः ।
—(p. 180)

द्वौ तिथ्यावेकवारे यस्मिन् स स्याद् दिनक्षयः ॥

126. तस्मिन् स्नानं जपो होमो नोपवासो गृहाश्रमे ।
—(p. 182)

कांस्यं मांसं मसूरं च चणकान् कोरदूषकान् ॥

128. शाकं मधु परान्नं च त्यजेदुपवसन् स्त्रियम् ।
—(p. 193)

कांस्यं मांसं मसूरं च पुनर्भोजनमैथुने ।
द्यूतमत्यम्बुपानं च दशम्यां सप्तमं त्यजेत् ॥
—(p. 193)

सम्पूर्णैकादशी यत्र प्रभाते पुनरेव सा ।

132. उत्तरां तु यतिः कुर्यात् पूर्वामुपवसेद् गृही ॥
—(p. 212)

एकादशीमुपोष्यैवं द्वादश्यां पारणं स्मृतम् ।
त्रयोदश्यां तु तत्कुर्यात् द्वादशद्वादशीक्षयात् ॥
—(p. 218)

द्विस्पृगेकादशी यत्र तत्र संनिहितो हरिः ।

136. तामेवोपवसेत् काममकामो विष्णुतत्परः ॥
—(p. 223)

दिनक्षये तु सम्प्राप्ते उपोष्या द्वादशी भवेत् ।
दशमीशेषसंयुक्तां न कुर्वीत कदाचन ॥
तिथिवृद्धौ तथा ह्रासे सम्प्राप्ते वा दिनक्षये ।

140. संदिग्धेषु च वाक्येषु द्वादशीं समुपोषयेत् ॥
—(p. 230)

कलार्धेनापि विद्धा स्यात् दशम्यैकादशी यदा ।
तदा ह्येकादशीं त्यक्त्वा द्वादशीं समुपोषयेत् ॥
द्वादश्यामुपवासोऽत्र त्रयोदश्यां तु पारणम् ।
—(p. 231)

144. एकादशी द्वादशी च रात्रिशेषे त्रयोदशी ॥
त्रिभिर्मिश्रा तिथिः प्रोक्ता सर्वपापहरा स्मृता ।
उपवासः कृतस्तस्यां सर्वपातकनाशनः ॥
एकादशी द्वादशी च विशेषेण त्रयोदशी ॥
—(p. 239)

148. एकादशी द्वादशी च विशेषेण त्रयोदशी ।
उपवासं प्रकुर्वीत पुत्रपौत्रसमन्वितः ॥
—(p. ....)

एकादशी द्वादशी च रात्रिशेषे त्रयोदशी ।
द्वादशद्वादशीर्हन्ति त्रयोदश्यां तु पारणम् ॥
—(p. 240)

152. दशमीशेषसंयुक्तामुपोष्यैकादशीं किल ।
संवत्सरकृतेनेह नरो धर्मेण मुच्यते ॥
दशमीशेषसंयुक्ता गान्धार्या समुपोषिता ।
तस्याः पुत्रशतं नष्टं तस्मात्तां परिवर्जयेत् ॥
—(p. 248)

156. एकादशी दशाविद्धा यातो द्वादशी न चेत् ।
तत्रोपोष्या द्वादशी तु त्रयोदश्यां तु पारणम् ॥
—(p. 264)

एकादशी दशाविद्धा श्रवणं च भवेत्तथा ।
उपोष्या द्वादशी तत्र त्रयोदश्यां तु पारणम् ॥
—(p. 265)

160. एकादशी कलाप्येका परतो द्वादशी न चेत् ।
तत्र क्रतुशतं पुण्यं त्रयोदश्यां तु पारणम् ॥
—(p. 267)

एकादश्यामुपोष्यैवं द्वादश्यां पारणं स्मृतम् ।
त्रयोदश्यां न तत्कुर्यात् द्वादशद्वादशीक्षयात् ॥
—(p. 280)

164. कलाद्वयं त्रयं वापि द्वादशीं न त्वतिक्रमेत् ।
अतिक्रान्ता द्वादशी तु हन्ति पुण्यं पुराकृतम् ॥
—(p. 281)

संस्पृष्ट्वा वैष्णवान् विप्रान् विष्णुशास्त्रविशारदान् ।
चीर्णव्रतान् सदाचारान् तदुक्तं यत्नतश्चरेत् ॥
—(p. 285)

168. येषां न कारणं वेदा न विप्रा न जनार्दनः ।
तन्त्राणि धर्मशास्त्राणि प्रमाणं कारणं मुने ॥
—(p. 286)

यजेत वाश्वमेधेन नीलं वा वृषमुत्सृजेत् ।
—(p. 730)

वनवासात्परिश्रान्तः प्रव्रजेद् विधिपूर्वकम् ।

172. व्याध्यदिष्टो विरक्तो वा नातुरो वाऽथ दुखितः ॥
आतुराणां विशेषोऽस्ति न विधिर्न च सत्क्रिया ।
प्रेषमात्रस्तु संन्यास आतुराणां विधीयते ।
उत्पन्ने संकटे घोरे चोरव्याघ्रादिगोचरे ॥
—(p. 809)

176. प्रथमादाश्रमाद्वापि विरक्तो भवसागरात् ।
ब्राह्मणो मोहमन्विच्छंस्त्यक्त्वा संगान् परिव्रजेत् ॥
अथ तृतीयं सम्प्राप्य गृहस्थाश्रममुत्तमम् ।
चतुर्थमायुषो भागं तत्स्थो वापि परिव्रजेत् ॥
—(p. 811)

5A. चतुर्वर्गचिन्तामणि

(प्रायश्चित्ताध्याय)

अयोरूपद्विजं कृत्वा मूर्धहीनं प्रतापयेत् ।
सन्तप्तं पुरुषं दृष्ट्वा तैलसिक्तं प्रजज्वलुः ॥
तेन ब्राह्मणमाहूय उपगूहय मा चिरम् ।
4. मृत्वा दोषविमुक्तोऽसि नान्यथा व्रतमाचरेत् ॥
द्वादशाब्दविधानेन शुद्धो भवितुमर्हसि ।
अशक्तो व्रतमाचर्तुं एवं कुर्याद् विशुद्ध्यति ॥
—(p. 14)

अज्ञानाद् बाहुजो विप्रं निमित्तैः पूर्वसंभवैः ।
8. पश्चात्तापसमायुक्तो द्विगुणं व्रतमाचरेत् ॥
दीक्षितं ब्राह्मणं हत्वा स्नातकं ऋत्विजं तथा ।
आचार्यादिवधे चैव चातुर्गुण्यं व्रतं चरेत् ॥
हन्त्वा तु विप्रमात्रं चेत् चरेत् संवत्सरद्वयम् ।
12. ब्राह्मणानां सुनारीणां द्वादशाब्दव्रतं चरेत् ॥
हन्ता त्वनुपनीतानां तदर्धं व्रतमाचरेत् ।
दीक्षितस्य स्त्रियं हत्वा ब्राह्मणीं चाष्टवत्सराम् ॥
ब्रह्महत्याव्रतं कृत्वा शुद्धिमाप्नोति निश्चितम् ।
16. आत्रेयीं च स्त्रियं वापि स्वयं हत्वा विषाग्निभिः ॥
आत्मतुल्यसुवर्णं वा दत्त्वा शुद्धिमवाप्नुयात् ॥
—(p. 18)

मुखजोऽज्ञानतो दैवान्निमित्तैर्बहुभिः पृथक् ।
वैश्यं हन्ति तदा लोके यथा धेनुशतं नृप ॥
20. दत्त्वा पश्चात् पुनः कर्म पंचगव्यमनन्तरम् ॥
—(p. 26)

राजा यो मदलोभेन यद्वा पिशुनवार्तया ।
अस्त्रैर्भृत्यैरुपायैर्वा राजैनं (?)सहकामतः ॥
नरके नियतं वासस्तस्य जन्मद्वये नृप ।
24. तत्पापोपशमायालं गवां दश समाचरेत् ॥
शुद्धो भवति पापात्मा उभयोर्लोकयोर्हितम् ॥
—(p. 29-30)

ऊरुजो विषदानाद्यैरुपायैर्भूपतिं हनेत् ।
अज्ञानादुत वा ज्ञानात् परवाक्यानुसारतः ॥
28. देशक्षोभे जनक्षोभे रोषात् प्रेरणया अपि ।
महादोषमवाप्नोति राजा तं दण्डयेत्तदा ॥
वर्णाधिकतया राजन् धेनुदानं शतं विदुः ॥
—(p. 31)

वणिजं पादजो हन्यात् अज्ञानाद् ज्ञानतोऽपि वा ।
32. धनार्थमुत रोषार्थं परप्रेषणया नृप ॥
चौरैः सह मिलित्वा वा उत मार्गनिरोधतः ।
राजा तं दण्डयेत् पश्चात् कौशल्येन यथार्हतः ॥
स्ववर्णाधिकवर्णत्वान् मौसलं दण्डमेव वा ॥
—(p. 33)

36. वैश्यः शूद्रं यदा हत्वा तत्पुत्रीं पुत्रमेव वा ।
अज्ञानाद् यदि वा ज्ञानात् संकरं वा नराधिप ॥
राजा तं शतनिष्केण दण्डयेदविचारतः ।
वैश्यो देहविशुद्ध्यर्थं दश धेनूः समाचरेत् ॥
—(p. 34)

40. परार्थं काशिकायातोऽत्रेताग्निः कीकसागतः ।
त एते ब्रह्मचाण्डाला वाङ्मात्रेणापि नालपेत् ॥
—(p. 37)

अज्ञानाद् बाहुजो हत्वा विप्राणां स्वर्णमुत्तमम् ।
गुरूणां यज्ञकर्तॄणां धर्मिष्ठानां तथैव च ॥
44. श्रोत्रियाणां द्विजानां तु विधवानां विशेषतः ॥

पूर्ववद्घृतलिप्ताङ्गः कुर्वन् सूर्यावलोकनम् ।
कारीषाच्छादितो दग्धः स्तेयपापात् प्रमुच्यते ॥
—(p. 56)

कांस्यं यत् पापसंभूतं पारक्यं यदि लोभतः ।
48. स्तेयं कृत्वा द्विजो यस्तु स पापफलमश्नुते ॥
—(p. 64)

पुराणं षष्ठिभिर्वीजैस्तद् द्वयं कोश उच्यते ।
कोशद्वयं तु लिंगं स्यात् त्रसत्तद्द्वयमुच्यते ।
अञ्जलिस्तद्द्वयं राजन् तद्द्वयं कुडुपं (*v.l.* पुरुषं) स्मृतम् ।
(*v.l.* + मानद्वयं नु संभूतं तद्द्वयं कुडपं स्मृतम्)
52. कुडुपद्वयं तु प्रस्थं स्यात् द्रोणस्तेषां चतुष्टयम् ।
द्रोणानां विंशतिः खारी धान्यमानमितीरितम् ।
द्रोणद्वयं तु भारः स्यात् ज्ञेयस्तत्पलसंख्यया ।
कोशस्तेये दश प्रोक्तं सावित्रीपठनं मुदा ।
56. अञ्जलौ शतगायत्रीजपः पापप्रणाशनः ॥
सहस्रं पुरुषे प्रोक्तं माने द्व्ययुतमुच्यते ।
लक्षं तु कुडुपे प्रोक्तं प्रस्थे लक्षद्वयं चरेत् ॥
द्रोणे तु दशलक्षं स्यात् खारीधान्ये यथा शृणु ।
60. सुवर्णस्तेयिनः पापे प्रायश्चित्तं द्विजैर्मुदा ।
तत्तदाचरणीयं स्यादन्यथा पतितो भवेत् ॥
गोधूमतिलमाषाणां स्तेयेन द्विगुणं स्मृतम् ।
श्यामाकमुद्गव्रीहीणां प्रमाणानां तथैव च ।
64. पात्रतालकुलित्थानां यवपूर्वं समाचरेत् ॥
ब्राह्मणो यदि लोभेन शोषयेत् खारिकाद्वयम् ।
घृताक्तदेहः सहसा कारीषेण सहाग्निना ॥
दग्धः शुद्धिमवाप्नोति नान्यथा गतिरिष्यते ।
—(p. 66-67)

68. विप्रो यदि ह पारक्यं वस्त्रमज्ञानतः खलः ।
तदा दोषमवाप्नोति तं त्यजेदन्त्यजं यथा ॥
—(p. 68)

विप्रो मुष्णाति यद् वस्त्रं पारक्यं धर्मगर्हितम् ।
यमलोकमुपागम्य तत्रस्थित्वान्यजन्मनि ॥
72. पुनर्भुवमुपागम्य बहुपुत्रो विवस्त्रवान् ॥
—(p. 68)

सवर्णोत्तमवर्णस्त्रीगमनेन विचारतः ।
ब्रह्महत्याव्रतं कुर्यात् द्वादशाब्दं समाहितः ॥
असत्याभासतो पृच्छेत् स्ववर्णां चोत्तमां च वा ।
76. कारीषवह्निना दग्धः शुद्धिं याति द्विजोत्तमः ॥
रेतःसेकात् पूर्वमेव निवृत्तो यदि मातरि ।
ब्रह्महत्याव्रतं कुर्यात् पचेदेकाग्निदाहकम् ॥
स्ववर्णोत्तमवर्णस्थे निवृत्तो वीर्यसेचनात् ।
80. ब्रह्महत्या व्रतं तत्र षडब्दं विधिपूर्वकम् ॥
क्षत्रियां पितृभार्यां तु गत्वा विप्रः सकृन्मुने ।
ब्रह्महत्याव्रतं कुर्यात् नवाब्दं विष्णुतत्परः ॥
वैश्यायां पितृभार्यायां षडब्दं व्रतमाचरेत् ।
84. मातृस्वसारं च पितृस्वसारं आचार्यपत्नीं श्वसुरस्य पत्नीम् ।
आचार्यपुत्रीमथ मातुलानीं पुत्रीं स गच्छेद्यदि कामतो यः ॥
दिनद्वये ब्रह्महत्याव्रतं कुर्याद्यथाविधि ।
एकस्मिन्नेव दिवसे बहुवारे त्रिवार्षिकम् ॥
88. एकवारं कृते त्वब्दं व्रतं कृत्वा विशुद्ध्यति ।
दिनत्रये गच्छति चेत् बह्नौ शुद्ध्यति नान्यथा ।
चाण्डालीं पुक्कसीं चैव स्नुषां च भगिनीं तथा ।
मित्रप्रियां शिष्यपत्नीं यस्तु वै कामतो व्रजेत् ॥
92. ब्रह्महत्याव्रतं कुर्यात् षडब्दं ध्वजवर्जितम् ।
—(p. 74-75)

महापातकसंसर्गे महासान्तपनं स्मृतम् ।
संगं कृत्वाऽर्धमासे तु उपवासान् दशाचरेत् ॥
पराकं माससंसर्गे चान्द्रं मासत्रये व्रतम् ।
96. कृत्वा षण्माससंसर्गं कुर्याच्चान्द्रायणत्रयम् ॥
किंचिन् न्यूनाब्दसंगे तु षण्मासं व्रतमाचरेत् ।
अब्दस्य त्रिगुणं प्रोक्तं ज्ञानात् संगे यथाक्रमम् ॥
यस्तु संवत्सरं त्वेतैः शयनासनभोजनैः ।
100. वसेच्च सहितं विन्द्यात् पतितं सर्वकर्मसु ॥
महापातकिनस्त्याज्याः सर्वदा विप्रसत्तमैः ।
महापातकिनो लोके दर्शनात् पापदायिनः ॥

स्पर्शान्नरकदा नित्यं स्मरणाल्लोकहारिणः ।
104. सत्संगतिः सदा नृणां कामधेनूपमा स्मृता ॥
अतः सत्संगतिः कार्या नृभिः पुण्याभिलाषिभिः ।
पुण्यमेव सदा कार्यं पुण्यमेव सदा स्मरेत् ॥
पुण्यमेव सदा पश्येत् तस्मात् पुण्याधिकं न च ।
108. अतो महद्भिः संसर्गः कर्तव्यो धर्मवित् सुधीः ॥
दुःसंगं वर्जयेन्नित्यं सुराभाण्डादिकं यथा ॥
—(pp. 78-79)

अनाधारे स्थले बन्धो निराहारो गवामिह ।
एभिर्निमित्तैरन्यैश्च पतनाद्भित्तिवृक्षयोः ॥
112. यदा म्रियेत वा धेनुर्हत्या तत् स्वामिनो भवेत् ।
अतः स्वामी परामृश्य कुर्यात्तद्रक्षणं सदा ॥
तत्पोषणे महत्पुण्यमनन्तं परिकीर्तितम् ।
तदुपेक्षा महत्पापं पतनं जन्मजन्मसु ॥
116. अग्निहोत्रस्य या धेनुर्या धेनुः शम्भुभाषणे ।
या धेनुर्गुर्विणी राजन् या धेनुः कपिलात्मिका ॥
एतैर्निमित्तैः सा धेनुर्हता यदियमाज्ञया ।
तत्स्वामी मुनिभिः प्रोक्तो गोहन्तेति न संशयः]
120. अग्निहोत्रादिधेनूनामेकां वापि निमित्तजैः ॥
हन्ता तत्पापमोक्षार्थं पराको मुनिचोदितः ।
इतरासां गवां राजन् निमित्तैरेभिरग्रतः ॥
हननं प्राप्यते दैवात् स्वामिना चान्द्रभक्षणम् ।
124. अशक्तो रोगवृद्धाभ्यां हन्ति ह्येतैः प्रमादतः ॥
तत्स्वामिने तप्तकृच्छ्रं मुनिभिः परिकीर्तितम् ।
अग्निदाहे प्रधानस्यच्छेदे रोगनिवृत्तये ॥
यदि दैवान्मृतिः प्राप्ता प्राजापत्यं विशुद्धिदम् ।
128. दारुणा गुरुणा कण्ठे लग्ने पतति या च गौः ॥
मृता तद्दोषशान्त्यर्थं पराकः कृच्छ्रमीरितम् ।
तत्सुतामध्यदेशे तु बन्धने ताडनेऽपि वा ॥
क्रियादेशे वनैकान्ते मृता या धेनुरग्रतः ।
132. प्राजापत्यद्वयं प्रोक्तं मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥
औषधं रोगमोक्षाय कर्ता कुर्याद् गवामिह ।

तेनौषधेन या धेनुर्मृतिमाप सुदुस्तराम् ॥
तत्र चान्द्रायणं प्रोक्तं प्रायश्चित्तं विशुद्धये ।
136. तत्र क्षीरघृते धेनुरक्षणाय गवामिह ॥
कुर्यात् तद् विपरीतं चेन्मृता चेद् धेनुरग्रतः ।
तत्रैव हत्या महती तप्तकृच्छ्रद्वयं चरेत् ॥
पतने भित्तिवृक्षाणां शंकितानां नरोत्तम ।
140. तत्र बद्धा च या धेनुर्मृता तत्पतने तथा ॥
तदा तद्देहशुद्ध्यर्थं प्रोक्तं चान्द्रायणं द्विजैः ।
काठिन्यरज्जुबन्धेन यदा गौर्निधनं गता ॥
पराकः पापशुद्ध्यर्थं वह्निदाहेप्यमोचने ।
144. पराकस्तत्र योक्तव्यो निम्नोन्नतभुवस्थले ॥
—(p. 84-85)

स बालोदरपूर्त्यर्थं यावत् कालं तृणादनः ।
अधस्यां मातरं त्यक्त्वा संचरन् स्वेच्छया नृप ॥
पौगण्डकः स विज्ञेयः संचरन् मत्तमत्तवत् ।
148. गोवृषैः सह यः क्रीडन् स युवा त्रिविधः स्मृतः ॥
सा गौर्या वत्ससूर्ज्ञेया महापातकनाशिनी ।
एतेषां त्रिविधानां च मध्येको यो निहन्यते ॥
—(p. 88)

एकादशेहि सम्प्राप्ते पित्रोर्मरणसंभवे ।
152. पिशाचत्वविमुक्त्यर्थं उत्सृष्टो यो वृषः परैः ॥
हन्यते यदि राजेन्द्र अंकितः शिवमुद्रया ।
शिवद्रोहीति विख्यातः सर्वधर्मबहिष्कृतः ॥
मृत्वा नरकमासाद्य चाण्डालत्वमवाप्नुयात् ।
156. तस्यैव निष्कृतिर्नास्ति कारोषहननादृते ॥
—(p. 92)

उपेक्षाहनने तस्य सहायैरत साधनैः ।
अन्यैरंगीकृते वापि यो विप्रो हस्तिनं हनेत् ॥
राजा तं दण्डयेत् पश्चात् शतरूप्येण दण्डतः ।
160. स पश्चावरकं प्राप्य कुष्ठव्याधियुतो भवेत् ॥
पश्चात्तापसमायुक्तस्तप्तकृच्छ्रं विशुद्धये ।
उपोष्य रजनीमेकां पंचगव्येन शुद्ध्यति ॥

तदर्धं करिपोते च तदर्धं गर्भमोचने ।
164. तत्स्त्रीणां तु तदर्धं स्यात् प्रायश्चित्तमुदीरितम् ॥
—(p. 97)

विप्रस्तु मृगचाण्डालं न हिंस्यात् कामकारतः ।
निमित्तैरथवा चान्यैः सहायैर्हननोद्यतैः ॥
सोऽनुभूय महत्पापं मातङ्गत्वमवाप्नुयात् ।
168. तस्यैव निष्कृतिर्दृष्टा मुनिभिर्ब्रह्मवादिभिः ॥
स्वयं हत्वा तु चान्द्रं स्यात् पराकः सह संगतः ।
निमित्तैर्यावकं प्रोक्तमङ्गीकारे सुवर्चसम् ॥
राजा हन्यात् खरं मोहात् भृत्यैर्वान्यैः प्रमादतः ।
172. तस्य देहविशुद्ध्यर्थं पराकः परिकीर्तितः ॥
विशस्तदेव योक्तव्यं प्रयत्नेन नृपोत्तम ।
शिशौ पौगण्डके चैव राजार्हं परिकल्पयेत् ॥
राजा तदेव कुर्वीत राजवत्सवणिक्पतिः ।
176. तत् स्त्रीणां तु तदर्धार्धं योजनीयं विचक्षणैः ॥
शूद्रो दद्यात् शतं रूप्यं न वधो मुनिभिः स्मृतः ।
—(pp. 104-105)

महिषं पूर्वजो येन दोषेण महतावृतः ।
हत्वा निमित्तैर्बहुभिर्भृत्यवर्गैरथापि वा ॥
180. अरण्ये गृहदाहे वा कृषिकाले जलोद्भवे ।
महान्तं नरकं गत्वा भुक्त्वा तत्रैव यातनाः ॥
पुनर्गत्वा स जगतीं भिल्लजन्म समश्नुते ।
—(p. 109)

यागार्थं हन्ति यो विप्रः अजं लोकपरायणः ।
184. स याति ब्रह्मसदनं ब्रह्मणा सह मुच्यते ॥
वत्सं वापि हनेद्यस्तु स यातीन्द्रपदं शुभम् ।
यागार्थं हिंसनं प्रोक्तं द्वयोर्ब्रह्मविसृष्टयोः ॥
निष्कारणेन तं हन्यात् यमलोकं सुदारुणम् ।
188. गत्वा भुवमुपागम्य सूनुर्भवति चाक्षयः ॥
तद्दोषपरिहारार्थं प्राजापत्यद्वयं चरेत् ।
संगाद् वा यदि गत्वा तु निमित्तैर्यदि हिंसयेत् ॥
प्राजापत्यं तथा कुर्यात् तथैवाजवधे नृप ।
192. प्राजापत्यं भुवो भर्ता वणिक् कुर्यात् तथैव च ॥
शूद्रे शिक्षा प्रकर्तव्या तत्तत् स्त्रीणां तदर्धकम् ।
बालपौगण्डयूनां यथाक्रमेण प्रयोजनीयम् ॥ (?)
—(pp. 111-112)

वैकंकतश्च खदिरः किंशुकस्तम्भ एव च ।
196. उदुम्बरश्च न्यग्रोधः शमी बिल्वस्तथैव च ॥
श्लेष्मातकश्च सरल एते यज्ञीयवृक्षकाः ।
चूतश्च तिंतृणीवृक्षः कपित्थामलकी तथा ॥
कोविदारतरुश्चैव निम्बवृक्षो मधुद्रुमः ।
200. जम्बूतरुर्नदीवृक्षः अशोकतरुरेव च ॥
चम्पकः पनसश्चैव मातुलङ्गोऽर्जुनस्तथा ।
जम्बीरैरण्डवृक्षश्च नारिकेलश्च खर्जुरः ॥
दाडिमीवदरीवृक्षः कुरण्टकचिरन्टकौ ।
204. गुञ्जावृक्षश्च वकुलो नीपवृक्षस्तथैव च ॥
भल्लातको बृहत्पर्णो ये ये वृक्षा महोन्नताः ।
तथैव नीचवृक्षा ये फलवन्तश्च पुष्पिताः ॥
वन्यवृक्षा अमी राजन् एतेषु यदि हिंसनम् ।
208. तस्यैव तारतम्येन प्रायश्चित्तमिहोच्यते ॥
कृष्यर्थं यज्ञपात्रार्थं यश्छिन्द्यात् कुलजं सकृत् ।
तस्यैव निष्कृतिरियं कथिता मुनिसत्तमैः ॥
इन्धनार्थं द्रुमच्छेदो तस्य दोषोपशान्तये ।
212. प्राजापत्यं सकृत् कृत्वा शुद्धिमाप्नोत्यनुत्तमाम् ॥
कृष्यर्थं वृक्षहा पापी प्राजापत्यद्वयं चरेत् ।
कृष्यर्थमिन्धनार्थं वा यज्ञवृक्षविभेदने ॥
पराकं तत्र कुर्वीत शुद्धो भवति वृक्षहा ।
216. वैकंकतस्य विच्छेदी प्राजापत्यं समाचरेत् ॥
खदिरे किंशुके चैव पराकः शुद्धिरीरितः ।
उदुम्बरे च न्यग्रोधे पराकात् पूर्ववच्छुचिः ।
बिल्वाश्वत्थौ यदा भिन्द्यात् तदा चान्द्रायणं चरेत् ॥
220. श्लेष्मान्तके शमीवृक्षे देवदारौ वके तथा ।
मयूरपादवृक्षे च भेदने तत्समुच्यते ॥
भल्लातके बृहत्पर्णे ये ये च फलपुष्पिताः ।

तथैव नीचवृक्षा ये तेषां भंगे वनेऽपि च ।
224. प्राजापत्यं वनच्छेदी नीरवृक्षसमा नु ते ॥
भल्लातके वृहत्पर्णे कायकृच्छ्रं समाचरेत् ।
तिंतिणी चूतवृक्षे च बहुजन्तूपकारिणी ॥
कपित्थामलकच्छेदे सम्यक् चान्द्रायणं चरेत् ।
228. कोविदारतरौ निम्बे प्राजापत्यं विशोधनम् ॥
मधुद्रुमे जम्बुतके प्राजापत्यं च पूर्ववत् ।
नदीवृक्षे त्वशोके च पूर्ववत् शुद्धिरीरिता ॥
खर्जूरे नारिकेले च तालहिन्तालयोस्तथा ।
232. तप्तकृच्छ्रं चरेद् विद्वान् छेददोषोपशान्तये ॥
वनच्छेदी महापापी कुर्याच्चान्द्रस्य भक्षणम् ।
जम्बीरमातुलंगान् वा छित्त्वा पापविशुद्धये ॥
सम्यक् स्नात्वा शुचिर्भूत्वा गीताशास्त्रं पठेत् क्रमात् ।
236. पुष्पारामस्य विच्छेदी देवद्रोहीति गद्यते ।
तद्दोषपरिहारार्थं गायत्रीलक्षमाचरेत् ॥
तटाककूपकासारच्छेदने विप्रसत्तम ।
पूर्ववत्तद् दृढं कृत्वा कायकृच्छ्रं समाचरेत् ॥
—(pp. 113-116)

240. यो विप्रो भृतकं धृत्वा मासि मासि प्रचोदितम् ।
शिष्यानध्यापयेद्वेदं साक्षान्नारायणात्मकम् ॥
स वै नारायणद्रोही स च वै सूतकी भवेत् ।
न योग्यो हव्यकव्येषु न दानेषु मुनीश्वराः ॥
244. वेदाक्षराणि यावन्ति पठितानि द्विजातिभिः ।
तावन्ति हरिनामानि कीर्तितानि न संशयः ॥
मासं गृहीत्वा भृतकं यः पठेद्वेदमादरात् ।
स वै नारायणद्रोही सर्वदा तं परित्यजेत् ।
—(p. 121)

248. अश्वो धेनुर्मनुष्यश्च रासभः कुञ्जरस्तथा ।
कन्या नारी त्वजा मेषो पुत्रकं ब्रह्मसूत्रकम् ॥
लवणं ललनं चर्म लशुनं गृञ्जनं तथा ।
शुण्ठीपिप्पलमारीचलवङ्गैलाहरिद्रकाः ॥

252. उपधानीह यावन्ति मत्स्यकुक्कुटशूकराः ।
हिंगुजीरकवस्तूनि ताम्रं कांस्यादिकं तथा ॥
एतान् मूल्यैर्द्विजः क्रीत्वा सुलभैर्मूल्यसंख्यया ॥
तेभ्यश्च द्विगुणैर्मूल्यैरल्पमूल्यैरथापि वा ॥
256. विक्रयित्वात्मभरणं कुर्याद्यदिह पापभाक् ।
मृत्वा नरकमासाद्य कृमिकूपे पतत्यधः ॥
तस्मादेतद् विशुद्ध्यर्थं प्रायश्चित्तमिहोच्यते ।
सकृद्वाथद्विवारं वा बहुवारमनेकशः ॥
260. तमः पराकं चान्द्रं च यावकं वर्षमाचरेत् ।
तस्योपनयनं भूयः पंचगव्येन शुद्ध्यति ॥
—(p. 138)

(ब्रह्महन्ता सुरापी च स्तेयी गुर्वङ्गनागमः)
महापातकिनश्चैते तत्संयोगी च पंचमः ॥) (cf. २.३०.८)
264. कुण्डश्च गोलकश्चैव तथा सोमलताक्रयी ।
परिवित्तिः परिवेत्ता परिवित्तश्च वै तथा ॥
तथा परिविधादानः दत्ताग्निः लोकसानुगः ।
स्मृतिविक्रयिकश्चैव परार्थं काशिकागमः ॥
268. धर्मविक्रयिकश्चैव तथा शूद्रापतिर्द्विजः ।
नामविक्रयिकश्चैव कायिनो वृषलीपतिः ॥
तथैव भृतकाध्यापी तुलासु कृतबुद्धिमान् ।
दुश्चर्मा क्षयरोगी च कुनखी श्यावदन्तकः ॥
272. ग्रामणीश्चारुवाकश्च गायको नर्तकस्तथा ।
परदाराभिगामी च भिषग् देवलकस्तथा ॥
एते वै निन्दिता राजन् हव्यकव्येषु सर्वदा ।
न संभाष्याः सदा विप्रैः परलोकपरायणैः ॥
276. एतेभ्यो याचनाद् राजन् उत पुण्यपरिग्रहात् ।
यागार्थं नित्यलोभार्थं न प्रतिग्रहणं चरेत् ॥
दृष्ट्वा मार्तण्ड आलोक्यः संभाष्य द्विजभाषणम् ।
दृष्ट्वा सचैलं स्नायीत चान्द्रं धान्यपरिग्रहे ॥
280. सहैव भोजनं कृत्वा चान्द्रद्वयमुदीरितम् ।
स्वर्णमात्रं द्विजो यस्तु प्रतिगृह्याशु कर्मसु ॥

योजयेद्यदि मूढात्मा षडब्दं कृच्छ्रमाचरेत् ।
—(pp 140-141)

यो विप्रो धनलोभेन स्वसुतं विक्रयेद्यदि ।
284. स वै पिशाचतां याति यावदाभूतसंप्लवम् ॥
—(p. 150)

वस्त्रादिना शुभां राजन् शक्त्यालंकृत्य स्वां सुताम् ।
कुलजाय सुशीलाय स्नातकव्रतचारिणे ॥
अरोगाय श्रुतवते यो दद्यात् तां शृणुष्व मे ।
288. पितरो मुक्तिमायान्ति स्वयं च ब्रह्मणः पदम् ॥
एतस्य वैपरीत्ये तु पितरो निरयं गताः ।
कुम्भीपाकं स्वयं याति कन्याविक्रयजे फलम् ॥
—(p. 157)

गजं क्रीत्वा तु धृत्वा वा व्यवहारतया द्विजः ।
292. विक्रयेद्यदि मूढात्मा धनलोभधृतादरः ॥
न तस्य पुनरावृत्तिर्यमलोकात् कदाचन ॥
—(p. 159)

अनड्वाहं द्विजो धृत्वा गृहीत्वा वा नरोत्तमात् ।
द्रव्यलोभेन महता विक्रयेद्यदि कामतः ॥
296. महान्तं नरकं गत्वा भुवि भूयात् स हिंसकः ।
तस्य दोषस्य शान्त्यर्थं तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् ॥
पोषयित्वा गृहे वत्सं स्वधेनूदरसंभवम् ।
तं विक्रयित्वा मोहेन कुर्याच्चान्द्रायणं बुधः ॥
300. बाले पौगण्डके चैव प्राजापत्यं विशोधनम् ।
विप्रस्त्रीणामेवमेव प्रायश्चित्तार्धमाचरेत् ॥
—(p. 161)

विक्रयित्वा द्विजो धान्यं नित्यलोपी न दोषभाक् ।
आत्मनश्चोपभोगार्थं महान्तं नरकं व्रजेत् ॥
—(p. 181)

304. रामठं स्वर्णबन्धं च एलां वा जीरकद्वयम् ।
अजामोदं पिप्पलींश्च जातिपत्रं तदुद्भवम् ॥
अन्यानि सूक्ष्मद्रव्याणि सर्षपादीनि यानि च ।
द्विजः क्रीत्वाऽथ सम्पाद्य विक्रयेद्यदि लोभतः ॥
308. यदि ज्ञानमुपागम्य मासे तप्तं समाचरेत् ।
द्विमासे तु पराकं स्यात् कार्यं पश्चाद् ऋतुत्रये ॥
चान्द्रं तु वत्सरे प्रोक्तमभ्यासे तद्द्वयं चरेत् ।
—(p. 193)

सुगन्धीनि सुपुष्पाणि जातीकुन्दमुखान्यपि ॥
312. चम्पकाशोकपुन्नागा बकुलं केतकी तथा ॥
स्वारामसंभवानीह क्रीत्वा वा लाभलोभितः ॥
विक्रयेद्यदि पापात्मा कालसूत्रमवाप्नुयात् ।
एकवारे पराकः स्यादभ्यासे चान्द्रमुच्यते ॥
—(p. 211)

316. मातुः पितुः स्वसुर्वापि आत्मनश्च सुतस्य वा ।
दाराणां नामधेयं च विक्रयित्वा धनं बहु ॥
आदाय जीवेद् यो विप्रः स सद्यः पतितो भवेत् ।
तेन यानीह कर्माणि कृतानि मनुजाधिप ॥
320. तानि सर्वाणि कर्माणि यदन्नं प्रविशन्ति तम् ।
न तस्य निष्कृतिर्नास्ति कायकृच्छ्रशतादिह ॥
पुनः संस्कारपूतात्मा शुद्धिमाप्नोति पूर्वजः ॥
—(p. 225)

यो हरेत् पारकं विप्रो बलीवर्दं कृषीबलम् ।
324. स गत्वा नरकं घोरं जायते पूर्ववत्तथा ॥
—(p. 233)

महिषं यो हरेद् लोभाद् पारक्यं कृषिकर्मवान् ।
स गत्वा नरकं घोरं पूर्ववज्जायते भुवि ॥
—(p. 236)

तत्तद्भस्म समूह्याशु शन्नो देवीत्यृचा जलैः ।
328. प्रोक्ष्य तत्रैव समिधं निधाय मनसा हरिम् ॥
स्मरन्नेतैश्च मन्त्रैश्च अभिमन्त्र्य च तां पुनः ।
अयन्त इति मन्त्रेण आजुह्वानेति मन्त्रतः ॥
उद्बुध्यस्वेति तां त्यक्त्वा लौकिकाग्नौ निधापयेत् ।
332. अत्रैव गौः प्रदातव्या श्रोत्रियाय कुटुम्बिने ॥
चतुष्पात्रप्रयोगेण स्रुचाऽऽज्यं प्रतिगृह्य च ।
अयाश्च जुहुयात् पूर्वं पंचहोतारमादितः ॥
खण्डां च जुहुयात् पश्चात् महाव्याहृतयस्तथा ।

336: अनाज्ञातत्रयं व्याहृतीः प्रणवैः सह ॥
कृत्वा विप्रस्ततः पश्चात् तत्तत् कर्म समाचरेत् ।
प्रायश्चित्तविहीनं यत् तत्कर्म विफल भवेत् ॥
—(pp. 476-477)

काश्यादिपुण्यतीर्थेषु उपरागादिसंभवे ।
340. प्रतिगृह्य तुलां राज्ञः सहस्राब्दं पिशाचता ॥
—(p. 581)

हिरण्यगर्भं गृह्णीयात् द्विजो लोकपराङ्मुखः ।
तस्योपनयनं भूयो भवेद् वै नक्तचार्यसौ ॥
—(p. 585)

सहस्रधेनुदाने तु आचार्यो यदि लोभतः ।
344. भूमेः प्रदक्षिणं कृत्वा नवलक्षं जपेत्ततः ॥
तदशक्तौ महाशम्भोर्नमकैश्चमकैः शुभैः ।
कृत्वाऽभिषेकं विधिवत् चतुर्भागं प्रयत्नतः ॥
सर्वव्ययं च यागे वा कृत्वा शुद्धिमवाप्नुयात् ।
—(pp. 594-95)

348. स्वर्णकामदुहं राज्ञा स्वर्चितां शास्त्रवर्त्मना ।
प्रतिगृह्णन् द्विजो मोहात् स सद्यः सूतकी भवेत् ॥
—(p. 597)

हिरण्यवाजिनं गृह्णन् द्विजो लोभपरायणः ।
जन्मत्रये राक्षसत्वमनुभूय पिशाचताम् ॥
352. तदन्ते भुवमासाद्य राक्षसत्वमवाप्नुयात् ।
तदन्ते रोगवान् भूत्वा नरकं याति पाण्डव ।
—(p. 599)

यो राजा ब्रह्मणा दत्तं विश्वचक्रं महत्तरम् ।
अभ्यर्च्य गन्धवस्त्राद्यैर्धर्ममार्गोपदेशतः ॥
356. विप्राय वेदविदुषे ददाति पुण्यसंगमे ।
तस्य पुण्यस्य लेशं वा मया वक्तुं न शक्यते ॥
कल्पकोटिसहस्राणि कल्पकोटिशतानि च ।
स्थित्वा स ब्रह्मणो लोके पुनर्भुवमुपागतः ॥
360. चक्रवर्तित्वमाप्नोति किमन्यैर्बहुभाषितैः ।
—(p. 612)

यो धर्ता चर्मणो धेनुं द्विजो दत्तां नृपात्मजः ।
पूजितां पुण्यकालेषु न भूयो राक्षसान्नरः ॥
तस्य वै निष्कृतिर्ज्ञेया देव्या द्वादशलक्षतः ।
364. ब्रह्मोपदेशः कर्तव्यो गायत्रीदानमेव च ॥
पुनः संस्कारमात्रेण पूतो भवति चोभयोः ।
अन्यथा पतितं विद्यान्नालपेत कदाचन ॥
—(p. 620)

महत्स्वेतेषु दानेषु यदा यस्य प्रतिग्रहः ।
368. तदा प्रभृत्यसौ विप्रः पतितोऽभून्न संशयः ॥
सन्ध्यादिनित्यकर्माणि पितृकार्याणि यानि च ।
तानि सर्वाणि विप्रर्षे न फलन्ति द्विजन्मनः ॥
पत्नी वा तनयो भ्राता न स्पृशेत्तं कदाचन ।
372. तस्माद्दोषाद् विशुद्ध्यर्थं पुनः संस्कारमाचरेत् ॥
—(p. 633)

स्वबन्धुकृतयज्ञेषु प्राप्तं यत् पशुभक्षणम् ।
पारायणं विशुद्धिः स्यात् अन्यत्र त्रिगुणं भवेत् ॥
अश्रोत्रिये तु त्रैगुण्यं शूद्रे पंचगुणं भवेत् ।
376. पुनः संस्कारतः पूतः शुद्धो भवति सर्वदा ॥
—(p. 637)

आर्द्रकृष्णाजिने कालचक्रे लवणपर्वते ।
कार्पासपर्वते कोटिहोमे गर्भेतिलाह्वये ॥
गोसहस्रे तुलायां च लाङ्गले विश्वमण्डले ।
380. सागरे चर्मधेनौ च महाभूतघटे तथा ॥
आचार्यत्वं यदि प्राप्तं दानानां पुण्यसंगमे ।
आचार्यो यो भवेद् विप्रस्तस्य निष्कृतिरुच्यते ॥
—(p. 644-45)

जन्मन्येकत्र पैशाचः कालचक्रप्रतिग्रहे ।
384. विप्रो भवति दुष्टात्मा पूर्वजैः कारणैर्विना ॥
—(p. 662)

पित्रादिरक्षणाभावे नियमानामसंभवे ।
प्रायश्चित्तमकृत्वा तु सहस्रवृषणो मृगः ॥
ततः परं वराहः स्यात् विडालस्त्रिषु जन्मसु ।
388. तस्मादेतद् विशुद्ध्यर्थं प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥

उभयोर्लोकयोः पूज्य उभौ लोकौ तरेत्तदा ।
—(p. 663)

तटाको धननिक्षेपो ब्रह्मस्थाप्यं सुरालयः ।
तन्मूर्तिर्वनकासारौ सप्तसंस्थानमिष्यते ॥
—(p. 666)

392. पुरा दुर्वाससः शापाद् गतैश्वर्यः पुरन्दरः ।
तदर्थं मथितः सिन्धुर्दिविजैरसुरान्वितैः ॥
ऐरावतः कल्पतरुश्चन्द्रमाः कमलालया ।
उच्चैःश्रवाः समुत्पन्नः श्वेताश्वस्तदनन्तरम् ॥
396. देवमध्ये हरिः साक्षादिदमाह वचस्तदा ।
श्रृण्वन्तु देवताः सर्वाः श्वेताश्वं तं भुवस्थले ॥
सपल्याणं सोपकरं सायुधं व्याधिवर्जितम् ।
400. यो राजा विप्रसात्कुर्यात् स गच्छेन्मामकं पदम् ॥
तं हयं योऽनुगृह्णीयात् द्विजः पापपरायणः ।
यागादिकमकृत्वा तु आत्मभोगपरायणः ।
सम्भवेन्मरणे विप्रो गर्दभः क्रोधसंयुतः ।
तस्य तु निष्कृतिः प्रोक्ता तप्तकृच्छ्रशतत्रयात् ॥
—(pp. 668-69)

404. मुखजोऽन्यत्र जातिभ्यो विवाहार्थं धनं वहन् ।
तेनापूतेन वसुना यदि कन्यां समुद्वहेत् ॥
स विप्रः पतितो भूयात् तत्पुत्राः पतिताः स्मृताः ।
तत्पत्नी तत्सुता राजन् वृथा यत्र धनार्जनम् ॥
408. कलौ युगे विशेषेण स्वजातेः संपरिग्रहः ।
तेषु मुख्यतमः प्रोक्तः कलौ नेच्छन्ति तद्बुधाः ॥
—(pp. 686-87)

मुखजः पुण्यकालेषु पुण्यदेशेषु पर्वसु ।
जातित्रयाद् धनं धृत्वा उद्वहेत् सुखलिप्सया ॥
412. सा पत्नी तत्कुलोद्भूता तत्सन्तानं तदिष्यते ।
तद्भर्ता च त्रयं लोके यावत्कालं प्रकीर्त्यते ॥
तत्कुलं तत्पतिः पुत्राः पतिताः स्युर्न संशयः ।
तत्रैवं वर्जयेत् पंच विप्रो लोकपरायणः ॥
416. कन्यादानं नमस्कारं भोजनं सहभाषणम् ।
आमन्त्रणं पितुः श्राद्धे स्वप्नेऽपि च न संस्मरेत् ॥

प्रायश्चित्तं यदीच्छेत पश्चात्तापसमन्वितः ।
पत्नी पुत्रान् परित्यज्य प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥
—(p. 688)

420. राजाक्रान्तं जनाक्रान्तं क्षेत्रं पित्रर्जितं यदि ।
तदा प्रतिग्रहं कृत्वा यावन्मात्रेण जीवनम् ॥
तावत् प्रतिग्रहेद् विप्रो राज्ञस्तस्मान्न दोषभाक् ।
—(p. 694)

अर्चिताय द्विजाग्राय धान्याचलमनुत्तमम् ।
424. अर्चितं शास्त्रमार्गेण पुण्यतीर्थेषु पर्वसु ॥
यो दद्यात् पृथिवीपालः स गच्छेद् विष्णुमंदिरम् ॥
—(p. 702)

यावन्तः पर्वता राजन् तिलराशीकृता नृभिः ।
तावन्ति पापजालानि ग्रहीतुर्नात्र संशयः ॥
428. अतो विप्रवराणां च गर्हणं तत् परिग्रहः ।
यदीच्छेन्मनसा शुद्धिं तिलाचलप्रतिगहात् ॥
अनुज्ञातोद्विजेन्द्राणां मनसा हरिमुच्चरन् ।
नद्यां समुद्रगामिन्यां प्रातः स्नात्वा यथाविधि ॥
432. नित्यकर्म समाप्याशु स्वगृहे देवसन्निधौ ।
स्वगृह्याग्निं प्रतिष्ठाप्य आज्यभागान्तमाचरेत् ॥
त्र्यम्बकेणैव मन्त्रेण तिलैराज्याभिमिश्रितैः ।
आसायं जुहुयाद् वह्नौ तावत् संख्यां समुद्वहन् ॥
436. विमुच्य च तदा होमं तमग्निं न त्यजेद् बुधः ।
अत्रतद्दनान् तिलान् भुक्त्वा स्वपेद्देवगृहे मुदा ॥
परेद्युः प्रातरुत्थाय पूर्ववद्धोममाचरेत् ।
यावत् प्रयुतसंख्या स्यात् तावद्धोमं समापयेत् ॥
440. उपोष्य रजनीमेकां पुनः संस्कारमाचरेत् ।
एषा विशुद्धिरुदिता तिलानां च प्रतिग्रहे ।
अन्यथा निष्कृतिर्नास्ति दानैस्तीर्थावगाहनैः ॥
—(pp. 706-707)

कार्पासस्याचलं विप्रः प्रतिगृह्य जनाधिपात् ।
444. सद्यः पतति पुण्यानि तस्य पापानि संदिशेत् ॥
स विप्रः पतितो भूयाद् आत्मघाती नरेश्वर ।
मृतः कालवशं गत्वा काकोलंनरकं व्रजेत् ॥

तदन्ते भुवमासाद्य श्वेतरोगी दरिद्रकः ।
448. पत्नीपुत्रपरित्यागी दुःखितः स्यात् पुनः पुनः ॥
—(pp. 708-709)

पुण्यतीर्थेषु पुण्याहे जन्मर्क्षे जन्मसंभवे ।
दत्तां राजभिर्गन्धाद्यैरर्चितां तिलरूपिणीम् ॥
यो द्विजः प्रतिगृह्याशु न कुर्यान्निष्कृतिं शुभाम् ।
तस्यैव मृत्युरायाति अनुभूय महद् भयम् ॥
452. पश्चात् पापी महान् घोरो निष्पुत्रो रोगवान् भवेत् ।
तिलाः सन्तीह यावन्तो ह्यजिने धेनुवत्सयोः ॥
तावद्युगसहस्राणि नरके वासमश्नुते ।
456. तस्येह नित्यकर्माणि क्षरन्ते तत्प्रतिग्रहात् ॥
तस्मात् प्रतिग्रहो धेनोर्निष्कारणतया नृप ।
गर्हितो मुखजानां हि तस्मादेतत् परित्यजेत् ॥
—(pp. 715-716)

घृत्वा जवमयीं धेनुं द्विजो योगपरायणः ।
460 अर्चितां प्रभुभिर्दत्तां शास्त्रपूतेन वर्त्मना ॥
यागादिकं पराकृत्य पराकृत्य च निष्कृतिम् ।
पुण्यतीर्थे पुण्यदेशे पुण्यकालेषु पर्वसु ॥
निष्कारणतया लोभाद्यमलोकमुपागतः ।
464. महद्भयं तदा भुक्त्वा पुनर्भुवमुपाविशन् ॥
पिशाचजन्मतामेत्य जायते स्वेददेहवान् ।
अतः प्रतिग्रहस्तस्य गर्हितो लोकवर्जितः ॥
—(p. 721)

द्विजो दुग्धमयीं धेनुं प्रतिगृह्य जनाधिपात् ।
468. यागादिकं प्रकुर्वीत पञ्चगव्यं पिबेत्ततः ॥
अकृत्वा द्रव्यलोभेन अशक्तः पापभीस्तदा ।
पञ्चचान्द्रायणैः शुद्धो नान्यथा तीर्थसेवया ॥
—(p. 726)

धेनुं गुडमयीं गन्धवस्त्रादिभिरलंकृताम् ।
472. पुण्यकाले पुण्यतीर्थे पुण्यक्षेत्रे नदीतटे ॥
यो गृह्णन् पृथिवीपालाद् ब्राह्मणो धनलोभतः ।
यमलोकमुपागम्य पीडितो यमकिंकरैः ॥
भिल्लजातिर्भवेद् भूमौ यागादिषु पराङ्मुखः ।
476. प्रायश्चित्तमिदं कुर्यात् पश्चात्तापसमन्वितः ॥
विप्रानुज्ञामवाप्याशु प्रातः स्नात्वा यथाविधि ।
इदं करिष्ये नियमं प्रायश्चित्तं विशुद्धये ॥
इत्युक्त्वा तत्र आतिष्ठेत् हेमन्ते शीतसंकुले ।
480. अनाधारस्तथा तिष्ठेत् यावत् प्रातः पुनर्भवेत् ॥
प्रातरारभ्य मेधावी स्मरेन्नारायणं विभुम् ।
चतुर्थे काल आयाते यावकं भोजनं चरेत् ॥
पुनरस्तंगते भानौ पूर्ववज्जपमाचरेत् ।
484. अपमृत्युं जपं मन्त्रं न्यासं च ध्यानपूर्वकम् ॥
एवं ऋतुद्वयं नीत्वा पंचगव्यं पिबेत्ततः ।
एवं कृते विशुद्धः स्यान्नान्यथा शुद्धिमाप्नुयात् ॥
—(p. 737)

पुण्यकाले पुण्यदिने साङ्गे कृष्णाजिने तिलान् ।
488. निक्षिप्य विप्रवर्याय यो दद्यात् स तु पुण्यभाक् ॥
—(p. 744)

घृत्वा प्रतिकृतिं विप्रः सप्ततन्तुपराङ्मुखः ।
तत्प्रतिग्रहशुद्ध्यर्थं कुर्याच्चान्द्रायणत्रयम् ॥
निरन्तरमहोरात्रं जपन्नारायणं विभुम् ।
492. स्वपेच्च देवतागारे स्थण्डिले केवले वसन् ॥
कवलं भक्षयेत्तात रविर्मन्दायते तदा ।
एवं मासत्रये पूर्णे शुद्धो भवति पातकात् ॥
आधानं वा प्रकुर्वीत ऋणनिर्मोचनं तथा ।
496. द्वयोरभावे लोभार्थं प्रायश्चित्तमिदं चरेत् ॥
तत्रापि च पुनः कर्म शुद्धिमाप्नोति नान्यथा ।
—(pp. 751-752)

जनस्य मरणे प्राप्ते यमो मृतगणैः सह ।
एति तदा तु पापानि संघीभूयोद्भवन्त्यतः ॥
500. भूतप्रेतपिशाचाद्या मृतशय्याबहिःस्थिताः ।
केचिद् दृष्टपथं याताः केचित् प्रेताः हसन्त्यलम् ॥
म्रियमाणं ततो दृष्ट्वा कुत्सयन्ति तथापरे ।
मरणान्ते तथा राजन् तच्छवास्पृश्यता भवेत् ॥

504. तत्पुत्रादिः स्थितां शय्यां दिव्यायाध्यात्मवेदिने ।
दद्याद् द्वादशमे दिवसे मृतः स्वर्गमवाप्नुयात् ॥
वह्वीभिर्दक्षिणाभिश्च तोषयेद् द्विजवल्लभम् ॥
—(pp. 752-753)

अनर्गलतया यत्र संचारो गोशतस्य च ।
508. रात्रौ यावान् प्रवेशः स्यात् सवत्सानां नृपोत्तम ॥
स तु द्वादशमानेन गोचर्मेति प्रकीर्तितः ।
तं देशं विप्रवर्याय अर्चिताय कुटुम्बिने ॥
यागासक्ताय यो दद्यात् स वै नारायणः स्मृतः ।
512. पुनर्भुवमुपागम्य मण्डलाधिपतिर्भवेत् ॥
—(p. 754)

षट्पदां द्विमुखीं धेनुं सोपस्करसदक्षिणाम् ।
सूयमानां जनो धृत्वा याति मृत्युवशं क्षणात् ॥
नरकानुभवं कृत्वा नारीजन्म समश्नुते ।
516. केचिद् संस्कारमिच्छन्ति उभयतोमुखीग्रहे ॥
स्त्रीत्वाच्च दोषबाहुल्यात् प्रायश्चित्तविधानतः ।
लक्षत्रयेण गायत्र्याः शुद्धिमाप्नोति दैहिकीम् ॥
यागादिभ्रंशने तात प्रायश्चित्तमिदं चरेत् ।
520. प्रायश्चित्तेन पूतात्मा प्रधानं संपरित्यजेत् ॥
अनेन विधिना शुद्धिर्न तीर्थैर्न जलादिभिः ।
—(p. 759)

द्विजो यः श्रुतिसम्पन्नः प्रतिग्रहपरायणः ।
उत्क्रान्तिकाले तन्नाम्नीं धेनुं धत्ते स दोषभाक् ॥
524. नरकाननुभूयाशु दरिद्री भुवि जायते ।
अन्नवस्त्रपरिक्षीणः सदारो बहुलप्रजः ॥
किं करोमि क्व गच्छामि किं वा शरणमाश्रये ।
इति वर्तेत स नित्यमेतद् दारिद्र्यलक्षणम् ॥
528. दारिद्र्यं मरणात् कष्टं दरिद्रो न हि पूज्यते ।
वृथा जन्म दरिद्रस्य दरिद्रस्य गुणो वृथा ॥
तत्रापि बालदारिद्र्यं क्षणमात्रं न शक्यते ।
—(p. 760)

यमलोके महाघोरे सरिदङ्गाररूपिणी ।
532. षष्टियोजनविस्तीर्णा शतयोजनमायता ॥
सा नदी पापिनो दृष्ट्वा ज्वलतीव सदा रुषा ।
दृष्ट्वा पुण्यतमांश्चैव शान्तिमाप्नोति तत्क्षणात् ॥
पापिनः पापकर्माणः पुण्यवान् पुण्यमाचरन् ।
536. पापी नरकमाप्नोति पुण्यवान् पुण्यलोकवान् ॥
पुण्यं सुखार्थी कुर्वीत दुःखार्थी पापमाचरेत् ।
—(p 761)

दुष्टनक्षत्रजातस्य शान्तिकर्मणि यो द्विजः ।
आचार्यत्वं यदा कुर्यात् गौर्वापि प्रतिगृह्यते ॥
540. तस्यैव नरके वासः कालसूत्रे महत्तरे ।
तदन्ते भुवमासाद्य पाषण्डत्वमवाप्नुयात् ॥
तद्दोषपरिहारार्थं प्रायश्चित्तं चरेत्तदा ।
प्रायश्चित्तेन पूतात्मा शुद्धिमाप्नोति पार्थिव ॥
544. स्वाध्यायदिवसे राजन्नुपविश्य सुखाश्रमे ।
तथा पारायणं प्रोक्तं दशरात्रमतन्द्रितः ॥
ततः परमुपोष्यैव पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ।
—(pp. 769-770)

अद्भुतेष्वेषु दृष्टेषु तच्छान्तिषु द्विजोत्तमः ।
548. आचार्यत्वं यदा कुर्यात् तदा पापं समश्नुते ॥
अल्पद्रव्ये प्रधानस्य प्रतिमासं परिग्रहे ।
यथोक्तप्रतिमादाने दोषाधिक्यं भवेत्तदा ॥
व्याघ्रो भवति देहान्ते सर्वप्राणिविहिंसकः ।
552. अतस्तद् दोषशान्त्यर्थं प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥
यथोक्तप्रतिमादाने सार्धं दक्षिणया तथा ।
चान्द्रायणद्वयं कुर्यात् तदभावे प्रतिग्रहे ॥
अतो न्यूनं न सर्वत्र विप्रश्चान्द्रायणं चरेत् ।
—(p. 774)

556. दुष्टग्रहादिपीडायां जन्मनक्षत्रसंगमे ।
जन्मभे च कुजो यस्य शनिर्वा पाप एव वा ॥
तदा तस्य महद् दुःखं भवेदेतस्य संग्रहे ।
तदा राजा प्रकुर्वीत कनकाज्यनिरीक्षणम् ॥
560. ब्राह्मणाय सुशान्ताय दरिद्राय कुटुम्बिने ।

बहुदक्षिणया दत्त्वा तस्माद् दोषात् प्रमुच्यते ॥
—(p. 779)

प्रायश्चित्ताङ्गिनी धेनुः सा प्राच्यांगमुदीरिता ।
सर्वदा न प्रतिग्राह्या द्विजैर्धर्मपरायणैः ॥
—(P. 780)

564. गृहमालां न गृह्णीयाद् द्विजः पापभयादिह ।
ग्रह्णीयाद् यदि लोभात्मा यमलोकं समश्नुते ॥
स्थित्वा तत्र चिरं कालमनुभूय महद्भयम् ।
पुनर्भुवमुपागम्य गोलाङ्गूलो भवेदिह ॥
—(p. 783)

568. यस्य राज्ञः प्रभोर्वापि जन्मर्क्षे नामभेऽपि वा ।
कालचक्रवशाद् राजन् सर्वभद्रावसानतः ॥
पंचग्रहाः प्रमेलन्ते जन्मराशावथाष्टमे ।
चतुर्थे द्वादशे वाऽपि संघाते समुदायके ॥

572. धनहानिर्यशोहानिर्गृहक्षेत्रापहारणम् ।
देहपीडा भवेत्तस्य मासेऽर्धमासतोऽपि वा ॥
तस्मात्तेषां प्रकर्त्तव्यं शान्तिकर्म सुखाप्तये ।
तत्राचार्यो भवेद्यस्तु विद्वानपि विमूढधीः ॥

576. होमे जपे च पूजायां उपचारो भवेदिह ।
मन्त्रमुच्चार्य मनसा स्वाहान्ते जुहुयाद्धविः ।
अङ्गुष्ठानामिकाभ्यां च समिन्मध्यं प्रगृह्य च ॥
मन्त्रान्ते जुहुयाद्वह्नौ समिद्धोमो विधीयते ।

580. अंगुल्यग्रे गृहीतां तु मुष्टिभिश्च तिलैर्युताम् ॥
समिधं जुहुयाद् वह्नौ मनसा मन्त्रमुच्चरन् ।
स्वाहान्ते देवतोद्देशं कुर्याद्धोमफलाप्तये ॥
मार्जनं भोजनं होमो दानमुत्तानपाणिना ।

584. अर्चनं देवपूजासु प्रोक्षणं चार्घ्यमेव च ॥
उत्तानपाणिना कार्यं नाधोरूपेण कारयेत् ।
षष्टिवीजैर्धान्यहोमैराज्येन चतुरङ्गुलम् ॥
ऋचाहुतिं स्रुवे पूर्य वह्नौ हुत्वा प्रदेशिकः ।

588. अंगुल्यग्रेण यज्जप्तं यज्जप्तं मेरुलंघने ।
द्विधा चित्तेन यज्जप्तं तत्सर्वं निष्फलं भवेत् ॥
—(pp. 786-787)

पत्नीपापं पतिर्भुङ्क्ते शिष्यपापं गुरुस्तथा ।
राजा राष्ट्रकृतं पापं राजपापं पुरोहितः ॥

592. आचार्यऋत्विजां पापं ग्रामणीर्ग्रामसंभवम् ।
आचार्यपापबाहुल्यादङ्गनाधेनुसंग्रहे ॥
पापबाहुल्यमस्त्येव आचार्यस्य न संशयः ।
यद्याचार्यो भवेदस्मिन् प्रायश्चित्तं चरेद् गुरु ॥
—(p. 787)

596. राशिचक्रं द्विजो धृत्वा पूजितं वस्त्रभूषणैः ।
विना निमित्तैर्बहुभिः पापं मनसि धारयन् ॥
तन्निष्कृतिमकृत्वा तु नरकं कालचोदितः ।
अनुभूय महद्दुःखं चक्रवाको भवेद् भुवि ॥
—(p. 788)

600. सामान्यं यत्र यत्प्रोक्तं प्रायश्चित्तं द्विजोत्तमैः ।
तदेव पूर्वजानां स्यात् प्रायश्चित्तं विशोधनम् ॥
तद्वैगुण्यं बाहुजानामूरुजानां त्रिधा स्मृतम् ।
चातुर्गुण्यं पादजानां संकराणां तु पंचधा ॥

604. चतुर्दशविधानां तु संग्रहे पतितोभवेत् ।
—(p. 791)

सोमविक्रयिणश्चैव धर्मविक्रयिणस्तथा ।
स्मृतिविक्रयिणश्चैव पुनः संस्कारउच्यते ॥
—(p. 792)

बन्धुभिः सह संगम्य पीत्वा सोमं महाक्रतो ।

608. स्वमन्त्रोच्चारणं कृत्वा त्रिवारं शुद्धिमाप्नुयात् ॥
—(p. 794)

देवलकश्च गणको व्रात्यो दुःशीलवान् जनः ।
शूद्रापतिः कर्महीनः लोको कुत्सितवृत्तिमान् ॥
महापातकिनः संगी क्षयरोगी भगन्दरी ।

612. दुश्चर्मा शूद्रसेवी च भिषक् शूद्रान्नभक्षकः ।
वृथातुलादिसंग्राही मर्यादाघातकस्तथा ॥
ग्रामदाही ग्रामणीश्च तथा दुःसंगवान् जनः ।
—(p. 797)

अनर्हाणामध्वरेषु ये ब्रह्मऋत्विजादयः ।

616. तेषां पापविशुद्ध्यर्थं षडब्दं कृच्छ्रमीरितम् ॥

केशानां वपनं कृत्वा पुनः संस्कारमाचरेत् ।
पञ्चगव्यं पिबेत् पश्चात् शुद्धो भवति नाऽन्यथा ॥
—(p. 799)

अज्ञात्वा मुखजो यत्र मुद्रादग्धेभ्य आदरात् ।
620. सुवर्णमात्रं गृह्णीयात् प्राजापत्यं समाचरेत् ॥
तदर्धार्धं पुनः कृत्वा दिनमात्रमुपोषणम् ।
कृत्वा शुद्धिमवाप्नोति शुद्धिर्नाऽन्यत्र दृश्यते ॥
—(p. 802)

न पिता न गुरुर्भ्राता पितृव्यश्च पितामहः ।
624. न दद्याद्देवीं गायत्रीं पुनः संस्कारकर्मणि ॥
मोहाद् दत्वा तु गायत्रीं षडब्दं कृच्छ्रमाचरेत् ।
तेभ्यो गृह्णन् द्विजो यस्तु सुवर्णं पादमेव वा ॥
स प्रतिग्रहशुद्ध्यर्थं प्राजापत्यं समाचरेत् ।
628. यदा प्रतिग्रहस्त्वेषु तुलादिषु महत्स्वपि ॥
दानेषु पुत्रवात्सल्यं संत्यजेद् बुद्धिमान् पिता ।
नित्यनैमित्तिकानीह कर्माणि विफलान्यधः ॥
कर्मभ्रंशात् पिता तस्य न जपेद् वेदमातरम् ।
632. कृते प्रतिग्रहे मूल्यैरन्यगोत्रं द्विजोत्तमम् ॥
अभ्यर्च्य गन्धवस्त्राद्यैस्तस्माद् देवीं समभ्यसेत् ।
ब्रह्मोपदेशं होमेन सर्वं तेन समभ्यसेत् ॥
—(p. 804)

वेदमाता च गायत्री जपतां पापनाशनी ।
636. परार्थं तां जपेद्यस्तु स नरो मातृघातकः ॥
—(p. 806)

अकृत्वा निष्कृतिं यागं वृत्तिदानं द्विजन्मनाम् ।
जनपदं योऽनुगृह्णीयात् ताम्रचूडो भवेद् भुवि ॥
जनालयप्रतिग्राहे चण्डालादिविभूषिते ।
640. प्रतिग्राही द्विजो यस्तु स भवेद् वायसो भुवि ॥
पल्लीप्रतिग्रहे राजन् नानावर्णसमाकुले ।
नरकं त्वनुभूयाऽथ खरजन्म भवेद् भुवि ॥
अब्दं षडब्दं चान्द्रं च तप्तकृच्छ्रशतत्रयम् ।
644. प्रायश्चित्तमिदं राजन् यथाक्रममुदीरितम् ॥

वृत्तिदानकृत्वभावे प्रायश्चित्तं विशोधनम् ।
—(p. 808)

प्रायश्चित्ते व्रते शान्तौ प्रतिष्ठासु मुनीश्वराः ।
तटाकारामग्रामाणां तत्तत्पुण्यप्रपूर्तये ॥
648. दशदानानि विप्रेभ्यः देयानि फलसंख्यया ।
—(p. 810)

चतुष्पलप्रमाणेन मूर्तिं केशवरूपिणीम् ।
सुवर्णेनैव यो राजा निर्मितां लक्षणान्विताम् ।
विप्राय वेदविदुषे दरिद्राय कुटुम्बिने ।
652. अर्चितां गन्धवस्त्राद्यैः पूजितां सामभिः पृथक् ॥
दद्यात् पुण्यदिने प्राप्ते स याति परमां गतिम् ।
केशवं पलमानेन सुवर्णेन विचक्षणः ॥
पूजयित्वा विधानेन दद्याद् विप्राय धीमते ।
656. स्वर्णं विमानमारुह्य अप्सरोगणसेवितः ॥
प्राप्नोति वैष्णवस्थानं पुनरावृत्तिदुर्लभम् ।
केशवं प्रतिगृह्णीयात् सौम्यं विप्रो धनातुरः ॥
दत्तं नृभिर्विधानेन निष्कारणतया नृप ।
660. अकृत्वाऽऽधानमपि वा कुर्यात् स्वोदरपोषणम् ॥
तस्यैवं निष्कृतिर्दृष्टा स्नात्वा नित्यं समाप्य च ।
रहः स्थानमुपाविश्य नामत्रयजपं चरेत् ॥
मासं दीक्षामुपाश्रित्य भुञ्जन् यावकमुत्तमम् ।
664. प्रत्यहं स्थण्डिले सुप्तो मासमात्रेण शुद्ध्यति ॥
जपेल्लक्षं ततः पूतः शुद्धोः भवति सर्वदा ।
—(pp. 812-813)

प्रतिगृह्य द्विजः शंखं देवपूजार्थमादरात् ।
सलक्षणं च शुद्धं च पुण्यकालेषु पर्वसु ॥
668. विक्रयेद्यदि मोहात्मा यमलोकं समश्नुते ।
शंखदर्शनमात्रेण सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
तं विक्रयित्वा मोहेन स पापी न भवेत् किमु ।
तस्यैव निष्कृतिरियं कथिता मुनिवल्लभैः ॥
स्नात्वा हरिदिनं शुद्धे कृतं पापमनुस्मरन् ।
672. उपविश्य शुचौ देशे विष्णोर्नाम्नां सहस्रकम् ॥

प्रातरारभ्य नियतो यावत् सूर्योदयो भवेत् ।
तावज्जपित्वा नामानि परेद्युरुदये त्यजेत् ॥
676. स्नात्वा पुनस्तु द्वादश्यां पंचगव्यं पिबेन्मुदा ।
पारणं च ततः कुर्यात् शुद्धिमाप्नोति पौर्विकीम् ॥
—(pp. 821-22)

ताम्रं यदि द्विजो लोभात् बिभृयात् कारणं विना ।
पुण्यकालेषु पुण्यर्क्षे व्यतीपाते च वैधृतौ ॥
680. मृत्वा नरकमाप्नोति बृहद्दण्डः स जायते ।
—(p. 824)

योगे हरिहरेः विप्रः प्रतिगृह्य धनातुरः ।
स तु पापं महद् घोरं अनुभूय तदा तदा ॥
स्थावरत्वं व्रजेल्लोके यावदाभूतसंप्लवम् ।
684. प्रायश्चित्तमिदं राजन् मुनिभिः परिकीर्तितम् ॥
अन्यं धर्मं परित्यज्य वह्नास्थानमुपागमत् ।
तैरनुज्ञामवाप्याथ कुर्याच्चान्द्रायणद्वयम् ॥
उपोष्य रजनीमेकां पंचगव्येन शुद्ध्यति ।
688. तेन शुद्धिमवाप्नोति न दानैर्ब्राह्मणार्चनैः ॥
—(p. 830)

भर्तारं हन्ति या नारी गृहदाहादिभिर्वधैः ।
परप्रेरणया वाऽपि सा नारी भर्तृघातिनी ॥
—(p. 840)

स्त्रीणामहरहः पापं स्मरणाद् दृष्टितस्तथा ।
692. नष्टत्वं याति राजेन्द्र मासि मासि रजःस्रवात् ॥
परसंसर्गजो दोषो न क्षीणत्वमवाप्नुयात् ।
तदपि क्षीणतां याति गर्भे त्यागो विधीयते ॥
—(p. 842)

ज्येष्ठो यद्यङ्गहीनः स्यान्मूकोऽपस्मारवान् यदि ।
696. तदनुज्ञामवाप्याऽथ तद्वणं परिकल्प्य च ॥
स्नातकादि व्रतं कृत्वा कदल्याथ विवाह्य च ।
द्वितीयः परिणयेत्तत्र अन्यथा पतितो भवेत् ॥
एवं न शास्त्रदोषः स्यात् अहो भवति लौकिकः ।
700. तौ तत्पुत्रौ तयोर्दाराः पतिताः स्युर्न संशयः ॥

दाने नित्यव्रते काम्ये न कर्मार्हा भवन्ति ते ।
तस्मादेतत् परित्याज्यं दर्शनं भाषणं तथा ॥
परिग्रहः परित्याज्यः विप्रैर्धर्मपरायणैः ।
704. तथापि लोभवान् विप्रः कुर्याच्चेत् तत्परिग्रहम् ॥
न तेन शुद्धिमाप्नोति सुराभाण्डोदकं यथा ।
यागार्थं भरणार्थं वा कुरुते यः परिग्रहम् ॥
पराकत्रयमात्रेण स शुद्ध्येन्न तदल्पतः ।
708. यागार्थं धनबाहुल्ये ततकृच्छ्रशतं चरेत् ॥
पराकस्स्वल्पमात्रेण अन्नवस्त्रे तदर्धतः ॥
—(p. 845)

पुराणं धर्मशास्त्रं च स्मृतिं काव्यं सनाटकम् ।
पुण्यकालेषु संक्रान्तौ ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः ॥
712. यो दद्याद् विप्रवर्याय स भवेत् सर्वशास्त्रवित् ।
द्विजो यः प्रतिगृह्णाति द्रव्यलोभात् सरस्वतीम् ॥
सोऽपि जन्मान्तरे राजन् विद्यावान् संप्रजायते ।
प्रतिग्रहधनार्द्धं तु विक्रयित्वाऽऽत्मजीवनम् ॥
716. कुर्याद्यदि स पापात्मा प्राजापत्यत्रयं चरेत् ।
उपोष्य रजनीमेकां पञ्चगव्यं पिबेच्छुचिः ॥
अन्यथा दोषमाप्नोति व्रात्यो भवति भूतले ॥
—(p. 846)

यस्त्यजेत् कुलजां साध्वीं लोकवार्तापरायणः ।
720. तस्य वै निष्कृतिर्नास्ति नपुंसकभवादृते ॥
—(p. 863)

मेरुमन्दरपापानि सुबहूनि महान्ति च ।
रुद्रजापी हरेत्तानि न कन्याहयविक्रयी ॥
धृत्वाऽश्वं विक्रयेद्यस्तु वृथाभोगेप्सया नृप ।
724. उभयोः संभवे तात षडब्दं कृच्छ्रमाचरेत् ॥
प्रतिग्रहे तदर्धं स्यात् विक्रये पूर्णमाचरेत् ।
—(p. 866)

धेनुं यः प्रतिगृह्णाति निमित्तैर्बहुभिर्विना ।
पुण्यकाले पुण्यतीर्थे वस्त्रादिभिरलंकृताम् ॥
728. सवत्सां दोहसंयुक्तां मुक्ताहारोपशोभिताम् ।

ताम्रपृष्ठीं स्वर्णशृंगीं स्वर्णघंटोपशोभिताम् ॥
सुभूषां साधुवृत्तां च धेनुं राज्ञः सुखासये ।
महापापफलं भुक्त्वा नरकायोपपद्यते ॥
732. तस्माद्धेनुस्तु न ग्राह्या द्विजैरध्यात्मवेदिभिः ।
—(p. 869)

6. पराशरमाधव

(आचारकाण्ड)

तद्वारि-तत्त्वं सगुणं ग्रसते हव्यवाहनः ।
इन्द्रियाणि तु सर्वाणि तैजसे यान्ति संक्षयम् ॥
—(p. 87). [cf. KP, 2,44.15ab, 17ab]

अहिंसा सत्य-वचनमानृशंस्यं दमो घृणा ।
4. एतत्तपो विदुर्धीरा न शरीरस्य शोषणम् ॥
—(p. 118)

दद्यादहरहः श्राद्धमन्नाद्येनोदकेन वा ।
पयोमूलफलैर्वापि पितृभ्यः प्रीतिमावहन् ॥
—(p. 345). [cf. Manu-Smṛ. 3.82]

अग्नीनात्मनि संस्थाप्य द्विजः प्रव्रजितो भवेत् ।
8. योगाभ्यासरतः शान्तो ब्रह्मविद्या-परायणः ॥
—(p. 538). [=KP. 2 28.2]

प्राजापत्यां निरूप्येष्टिमाग्नेयीमथवा पुनः ।
अन्तःपक्वकषायोऽसौ ब्रह्माश्रममुपाश्रयेत् ॥
—(p. 539). [cf, KP. 2.28.4]

प्राग्रात्रे परात्रे च मध्यरात्रे तथैव च ।
12. सन्ध्यास्वह्नि विशेषेण चिन्तयेन्नित्यमीश्वरम् ॥
—(p. 568). [=KP, 2.29.10]

7. कालमाधव

प्रदोषव्यापिनी यत्र त्रिमुहूर्ता यदा दिवा ।
तदा नक्तव्रतं कुर्यात् स्वाध्यायस्य निषेधवत् ॥
—(p. 108).

तिथौ प्रगाह्ययायाञ्च समुपोष्य यथाविधि ।
4. शंखपालादिनागानां शेषस्य च महात्मनः ॥

पूजा कार्या पुष्पगन्धक्षीराप्यायनपूर्वकम् ।
विषाणि तस्य नश्यन्ति न च तान् घ्नन्ति पन्नगाः ॥
—(p. 149)

नन्दा विद्धा तु या पूर्णा द्वादशी मकरे सिता ।
8. भृगुणा नष्टचन्द्रा च एता वै निष्फलाः स्मृताः ॥
—(p. 189)

वदन्तीह पुराणानि भूयो-भूयो वरानने ।
न भोक्तव्यं न भोक्तव्यं सम्प्राप्ते हरिवासरे ॥
—(p. 191)

यदीच्छेद् विष्णुसायुज्यं श्रियं सन्ततिमात्मनः ।
12. एकादश्यां न भुञ्जीत पक्षयोरुभयोरपि ॥
—(p. 192)

द्विस्पृगेकादशी यत्र तत्र सन्निहितो हरिः ।
तामेवोपवसेत् कामं अकामो विष्णुतत्परः ॥
—(p. 207)

एकादशी द्वादशी च रात्रिशेषे त्रयोदशी ।
16. उपवासं न कुर्वीत पुत्रपौत्रसमन्वितः ॥
—(p. 208)

एकादश्यां न भुञ्जीत पक्षयोरुभयोरपि ।
वानप्रस्थो यतिश्चैव शुक्लामेव सदा गृही ॥
—(p. 209)

संक्रान्त्यां कृष्णपक्षे च रविशुक्रदिने तथा ।
20. एकादश्यां न कुर्वीत उपवासं च पारणम् ॥
—(p. 210)

एकभक्तेन नक्तेन क्षीणवृद्धातुरः क्षिपेत् ।
नातिक्रमेद् द्वादशीन्तु उपवासव्रतेन च ॥
—(p. 212)

कांस्यं मांसं मसूरांश्च चणकान् कोरदूषकान् ।
24. शाकं मधु परान्नं च त्यजेदुपवसन् स्त्रियम् ॥
—(p. 215)

काम्योपवासे प्रक्रान्ते त्वन्तरा मृतसूतके ।
तत्र काम्यव्रतं कुर्यात् दानार्चनविवर्जितम् ॥
—(p. 219)

8. स्मृतिरत्नाकर

पुनर्वसुबुधोपेता चैत्रमात्रे सिताष्टमी ।
तस्यां नदीषु स्नातस्तु वाजपेयफलं लभेत् ॥
—(p. 57)

प्रातर्मन्त्रवदाचम्य प्रोक्ष्य सूर्याय चाञ्जलिम् ।
4. दत्त्वा प्रदक्षिणं कृत्वा द्विराचम्य यथाविधि ॥
—(p. 78)

9. नित्याचारपद्धति

सर्वत्र सागरः पुण्यः पञ्चस्थानेषु मोक्षदः ।
गङ्गासरस्वतीसिन्धुसेतुश्रीपुरुषोत्तमे ॥
—(p. 107)

10. मदनपारिजात

सुस्थस्य वारुणं स्नानं ब्राह्मं व्याधौ जलक्षये ।
दिव्यं श्रद्धावतां पुण्यं वायव्यमुपवासिनाम् ॥
—(p. 272)

षष्ठीरात्रिं त्यजेदग्निं प्रमादात् शृणु मे विभो ।
4. उपवासं तथा कुर्यात् प्राजापत्यमथापि वा ॥
—(p. 878)

11. नित्याचारप्रदीप

नागविद्धा तु या षष्ठी रुद्रविद्धो दिवाकरः ।
कामविद्धो भवेद् विष्णुर्न ग्राह्यास्ते तु वासराः ॥
—(p. 80)

नरस्य द्विगुणां छायामतिक्रामेद् यदा रविः ।
4. तदा सौरं चरेन्नक्तं न नक्तन्निशि भोजनम् ॥
उपोषितव्यं नक्षत्रं यस्मिन्नस्तमियाद् रविः ।
युज्यते यत्र निशि वा शशिना सहितं यदा ॥
—(p. 85)

देशान्तरमृते चैव क्लीबे वैखानसे यतौ ।
8. सद्यः शौचं समाख्यातं श्यालादिमरणे तथा ॥
—(p. 132)

12. तीर्थचिन्तामणि

पुत्रदारांश्च लभते धार्मिकान् रूपसंयुतान् ।
—(p. 45)

गंगातोयेषु यस्यास्थि नीत्वा संक्षिप्यते नरैः ।
वर्षाणां तु सहस्राणि तस्य स्वर्गे भवेत् स्थितिः ॥
—(p. 264-65)

13. कालसार

'कांस्यं मांसं मसूरांश्च चणकान् कोरदूषकान् ।
'शाकं मधुपरान्नंच वर्जयेदुपवासकृत् ॥
—(p. 54)

बहिर्ग्राम्यान्त्यजान् सूतं पतितञ्च रजस्वलाम् ।
4. न स्पृशेन्नाभि भाषेत नेक्षेत व्रतवासरे ॥
स्त्रीणान्तु प्रेक्षणात् सङ्गात् ताभिः संकथनादपि ।
निःस्यन्दते ब्रह्मचर्यं न दारेष्वृतुसङ्गमात् ॥
—(p. 54)

या तु मार्गशिरे शुक्ला महाषष्ठी नराधिपः ।
8. देवद्विजसुहृद्भ्यश्च शीतघ्नं तत्र दापयेत् ॥
—(p. 84)

शुक्लाष्टमी कार्तिके तु स्मृता गोपाष्टमी बुधैः ।
तद्दिने वासुदेवोऽभूद् गोपः सर्वर्तवत्सपः ॥
तत्र कुर्यात् गवां पूजां गोग्रासं गोप्रदक्षिणम् ।
12. गवानुगमनं कार्यं सर्वपापविशुद्धये ॥
—(p. 115)

यदीच्छेद्विष्णुसायुज्यं श्रियं सन्ततिमात्मनः ।
एकादश्यां न भुञ्जीत पक्षयोरुभयोरपि ॥
—(p. 127)

एकादश्यां न भुञ्जीत पक्षयोरुभयोरपि ।
16. वानप्रस्थो यतिश्चैव शुक्लामेव सदा गृही ॥
—(p. 129)

पूर्णाप्येकादशी त्याज्या वर्द्धते द्वित्रयं यदि ।
द्वादश्यां पारणालाभे पूर्वैव परिगृह्यताम् ॥
—(p. 141)

अजातदन्तमरणे पित्रोरेकाहमुच्यते ।

—(p. 297)

20. दत्ता नारी पितृगृहे प्रधाने सूयतेऽथवा ।
म्रियेत वा तदा तस्याः पिता शुध्येत् त्रिभिर्दिनैः ॥

—(p. 311)

काम्यानि चैव श्राद्धानि शस्यन्ते ग्रहणादिषु ।

—(p. 593)

ऐन्द्रे गुरुः शशी चैव प्राजापत्यं गते रवौ ॥
24. पौर्णमासी गुरौ ज्येष्ठे महाज्यैष्ठीति सा स्मृता ।
महाज्यैष्ठ्यां च यो गच्छेत् क्षेत्रे श्रीपुरुषोत्तमम् ॥
व्रजेत्पदानि यावन्ति क्रतुतुल्यानि तानि तु ।
तत्र गत्वा हरेर्धाम्नि गत्वा तु पुरुषोत्तमम् ॥
28. विश्रम्य विधिवत् स्नायात् प्रति तीर्थेषु वैक्रमात् ।

—(p. 600)

मार्गमासि शिनीवाल्यां सागरे यत्र कुत्रचित् ।
स्नात्वाश्वमेधावभृथस्नानस्य लभते फलम् ॥

—(p. 603)

14. नृसिंहप्रसाद—तीर्थसार

अस्मिंस्तद् भारते वर्षे वनं दण्डकसंज्ञितम् ।
तत्र तीव्रं तपो घोरं गौतमोऽनशनो द्विजाः ॥
चकार तस्य तु ब्रह्मा परितोषं गतः प्रभु ।
4. उवाच तं मुनिं ब्रह्मन् वरं ब्रूहि तपोधन ॥
एवमुक्तस्तदानेन ब्रह्मणा लोककर्तृणा ।
उवाच सद्यः शक्तिं मे धान्यानां देहि पाचने ॥
एवमुक्तो ददौ तस्मै तमेवार्थं पितामहः ।
8. वरं लब्ध्वा वरं विप्राशनशृंगे महाश्रमम् ॥
चकार तस्याथ शिवं वाप्यते शालयो द्विजाः ।
रोप्यैवं संगवे नूनं मध्याह्ने पाच्यते तथा ॥

—(p. 48)

स सर्वातिथ्यमकरोद् ब्राह्मणेभ्यो ददौ फलम् ।
12. कस्यचित् त्वथ कालस्य महती द्वादशाब्दिका ॥
अनावृष्टिः समुत्पन्ना महती लोमहर्षणा ।
तां दृष्ट्वा मुनयः सर्वे देव (दैत्य) दारुवनेचराः ॥
बुभुक्षया पीड्यमानाः प्रययुर्गौतमं तदा ।
16. अथ तानागतान् दृष्ट्वा गौतमः शिरसा नतः ॥
उवाच स्थीयतामत्र गृहे नरवरात्मजैः ।
एवमुक्तास्तु ते तेन तस्थुर्विविधभोजनैः ॥
भुञ्जानाश्चाप्यनावृष्टिश्चिरादपि निवर्तिता ।
20. निवर्तितायां तस्यां वै यात्रां ते चक्रिरे द्विजाः ॥
तीर्थयात्रानिमित्तं तु सर्व एव महर्षयः ।
ते सर्वे संशयं छेत्तुं वृष्ट्या वर्षसहस्रकम् ॥

शाण्डिल्य उवाच

उपकारः कृतस्तेन श्रोषयाम पिता गुरुः ।
24. तप्त्वा पृच्छतच्छत्रुं यामत्र विनिरामयः(?) ॥
एवमुक्तं तु प्रेतत्वाद् दत्तवाक्यमनुब्रवीत् ।
तमर्थमनुसंचिन्त्य मरीचिः परमो मुनिः ॥

वायव्य उवाच

शाण्डिल्य शोभते वाक्यं पिता ते गौतमो मुनिः ।
28. एवमृषिर्धर्मरतो ध्याननिष्ठस्तपोधनः ॥

—(p. 49)

एवमुक्तेऽपि जहसुः सर्वे ते मुनयस्तदा ।
किमस्माभिः स्वको देहो विक्रीतश्चान्नभक्षणात् ॥
एवमुक्त्वा पुनस्ते तु गर्वप्रशमनं प्रति ।
32. कृत्वा मायामयीं गां तु तच्छालायां व्यसर्जयन् ॥
तां भवन्तीं ततो दृष्ट्वा मुनिः क्षिप्रगतिस्तदा ।
उवाच गौतमो धीमान् तान् मुनीन् प्रणतः स्थितः ॥
किमर्थं गम्यते विप्र साधु संतत मा चिरम् ।
36. मां विहाय महाभक्तं प्रयतश्च विशेषतः ॥

ऋषय ऊचुः

गोवध्येयमिमां ब्रह्मन् यावन्नावतरेर्भवान् ।
तावदन्नं न भुञ्जीमो भवतो वै महामुने ॥
एवमुक्तो गौतमस्तु मुनीन् स प्राह धर्मवित् ।
40. प्रायश्चित्तं गोवधस्य दीयतां मे तपोधनाः ॥

ऋषय ऊचुः

इयं गौर्निर्भृता ब्रह्मन् मूर्च्छिता भव्यवाञ्छिता ।
गां चालय ध्रुवं चैषा उत्स्थास्यति न संशयः ॥
प्रायश्चित्तं मृता या स्यादमृतायाः कृतं त्विदं ।
44. व्रतदानेन सुकृतमित्युक्त्वा प्रययुः क्वचित् ॥
गतेषु गौतमो धीमान् हिमवन्तं महागिरिम् ।
समाराधयितुं देवं तेपे च सुमहत्तपः ॥
शतमेकं तु वर्षाणां सहस्राराधितो भवम् ।
—(p. 50)

ब्रह्मोवाच

48. पृथग् वक्तुं न शक्नोमि न च त्वं श्रवणे क्षमः ।
तथापि किंचिद् वक्ष्यामि शृणु नारद यत्नतः ॥
यान्यतिव्यक्ततीर्थानि अभिवन्द्यानि यानि वै ।
तानि वक्ष्यामि संक्षेपान्नमस्कृत्य त्रियम्बकम् ॥
52. यत्रासौ भगवानासीत् प्रत्यक्षं त्र्यम्बको मुने ।
त्र्यम्बकं नाम तत्तीर्थं भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् ॥
—(p. 51)

अश्वतीर्थं महापुण्यं सर्वपापप्रणाशनम् ।
अश्वमेधसमुद्भूता नदी यत्र च संगता ॥
56. स्नात्वा च संगमे तत्र हयमेधफलं लभेत् ।
व्याधिभिर्मुच्यते चैव नारी वा यदि वा नरः ॥
श्राद्धं तत्र प्रकुर्वीत पितॄणां प्रीतिवर्धनम् ।
—(p. 99)

15. वर्षक्रियाकौमुदी

'संक्रान्त्यां कृष्णपक्षे च एकादश्यां ग्रहे तथा ।
उपवासं न कुर्वीत पुत्रपौत्रधनक्षयात् ॥
—(p. 46)

कला काष्ठा मुहूर्तं वा यदि स्यादपरेऽहनि ।
4. दादश द्वादशीं हन्ति त्रयोदश्यां तु पारणम् ॥
—(p. 52)

मुहूर्तं द्वादशी न स्यात् त्रयोदश्यां यदा मुने ।
उपोष्या दशमोविद्धा सर्वैरेकादशी तिथिः ॥
—(p. 55)

कांस्यं मांसं क्षुरं क्षौद्रं हिंसां तैलमसत्यताम् ।
8. द्यूतक्रीडां दिवानिद्रां व्यायामं क्रोधमैथुनम् ॥
द्वादश्यां द्वादशैतानि वैष्णवः परिवर्जयेत् ॥
—(p. 63)

गोविन्दद्वादशी नाम महापातकनाशनी ॥
अत्र स्नात्वा तु गङ्गायां ज्ञानाज्ञानकृतानि वै ।
12. विधूय ब्रह्महत्यादिपापान्याप्नोति शाश्वतम् ॥
—(p. 514)

आर्षक्रमेण सर्वे तु शूद्रा वाजसनेयिनः ।
तस्माच्छूद्रः स्वकं कर्म यजुर्वेदेन कारयेत् ॥
—(p. 575)

16. श्राद्धकौमुदी

आरण्यमहिषीक्षीरं शर्कराशुण्ठीसंयुतम् ।
मध्वक्तं हि नरो दद्यादमृतमेव तत् ॥ (?)
(p. 12)

घृतेन भोजयेद्विप्रान् घृतं भूमौ समुत्सृजेत् ।
4. शक्तून् लाजांस्तथा पूपान् दत्त्वा सत्कृत्य भोजयेत् ॥
शर्कराक्षीरसंयुक्ताः पृथुका नित्यमक्षयाः ।
—(p. 19)

भिक्षान्नमागतान् वापि काले संयमिनो यतीन् ॥
भोजयेत्प्रणिपाताद्यैः प्रसाद्य यतमानसः ।
(p. 38)

8. आर्षक्रमेण सर्वे तु शूद्रा वाजसनेयिनः ॥
तस्माच्छूद्रः स्वकं कर्म यजुर्वेदेन कारयेत् ।
—(p. 76)

भिक्षार्थमागतान् वापि काले संयमिनो यतीन् ॥
—(p. 78)

साधुभिः सन्निमन्त्रयेत् ।
(p. 83)

12. श्राद्धे जात्यः प्रशस्ताः स्युर्मल्लिकाः श्वेतयूथिकाः ।
जलोद्भवानि सर्वाणि कुसुमानि च चम्पकम् ॥
--(p. 142-143)

घृतेन भोजयेद्विप्रं घृतं भूमौ समुत्सृजेत् ।
—(p. 160)

सेतुवृक्षजलादीनां प्रतिष्ठासु विशेषतः ॥
16. तीर्थयात्रावृषोत्सर्गे वृद्धिश्राद्धं विधीयते ॥
—(p. 267)

गङ्गायाञ्च गयायाञ्च पिण्डदाने समं फलम् ।
विशेषतः कलियुगे गङ्गापिण्डः प्रशस्यते ॥
(p. 269)

विदेशगमनञ्चैव तीर्थयात्राञ्च मैथुनम् ।
20. महागुरुनिपाते तु वर्ज्जयेद् देवदर्शनम् ॥
—(p. 359)

अन्नप्राशे च सीमन्ते पुत्रोत्पत्तिनिमित्तके ।
पुंसवने निषेके च नववेश्मप्रवेशने ॥
सेतुवृक्षजलादीनां प्रतिष्ठासु विशेषतः ।
24. तीर्थयात्रावृषोत्सर्गे वृद्धिश्राद्धं विधीयते ॥
—(p. 490)

17. शुद्धिक्रियाकौमुदी

दशाहाभ्यन्तरे बाले प्रमीते तस्य बान्धवैः ।
शावाशौचं न कर्तव्यं जन्माशौचं विधीयते ॥
—(p. 41)

अन्नसत्रप्रवृत्तानामाममन्नमगर्हितम् ।
4. भुक्त्वा पक्वान्नमेतेषां त्रिरात्रन्तु पयः पिबेत् ॥
—(p. 60)

ब्रह्मशापहतानाञ्च नाशौचं नोदकक्रिया ।
—(p. 76)

आर्षक्रमेण सर्वे च शूद्रा वाजसनेयिनः ।
तस्माच्छूद्रः स्वयं कर्म यजुर्वेदेन कारयेत् ॥
—(p. 154)

8. दानञ्च विधिना देयमशुभात्तारकं हि तत् ॥
—(p. 159)

विदेशगमनञ्चैव तीर्थयात्राञ्च मैथुनम् ।
10. महागुरुनिपाते तु न कुर्याद् देवदर्शनम् ॥
—(p. 187)

18. स्मृतितत्त्व

कन्दुपक्वानि तैलेन पायसं दधि शक्तवः ।
द्विजैरेतानि भोज्यानि शूद्रगेहकृतान्यपि ॥
—(p. 71)

एकादशी प्रवृद्धा चेत् शुक्ले कृष्णे विशेषतः ।
4. उत्तरां तु यतिः कुर्यात् पूर्वामुपवसेद् गृही ॥
—(p. 105)

एकादशीमुपवसेत् द्वादशीमथवा पुनः ।
विमिश्रां वा प्रकुर्वीत न दशम्या युतां क्वचित् ॥
कुर्यादलाभे संयुतां नालाभेऽपि प्रवेशिनीम् ।
8. उपोष्या द्वादशी तत्र त्रयोदश्यां तु पारणम् ॥
उदयात् प्राग् दशम्यास्तु शेषः संयोग इष्यते ।
उपरिष्टात् प्रवेशस्तु तस्मात् तां परिवर्जयेत् ॥
—(p. 106)

त्रयोदश्यां यदा न स्यात द्वादशी घटिकाद्वयम् ।
12. दशम्यैकादशी विद्धा सैवोपोष्या सदा तिथिः ॥
—(p. 107)

द्वौ तिथ्यान्तावेकवारे यत्र स्यात् स दिनक्षयः ।
—(p. 119)

स्वाध्यायस्य त्रयो भेदा वाचिकोपांशुमानसाः ॥
—(p. 346)

प्रधानं पुरुषः कालो ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ।
16. सत्त्वं रजस्तमस्तिस्रः क्रमाद् व्याहृतयः स्मृताः
—(p. 383)

प्राणानायम्य संप्रोक्ष्य कूर्चेनाब्दैवतेन च ।
—(p. 384)

पौरुषेण तु सूक्तेन ततो विष्णुं समर्चयेत् ।
वैश्वदेवं ततः कुर्यात् बलिकर्म ततः परम् ॥
20. अपसर्पन्तु ते भूता ये भूता भूमिपालकाः ।
भूतानामविरोधेन पूजाकर्म करोम्यहम् ॥
अनेन स्थण्डिलाद् भूतान्यपसार्याथ साधकः ।
ततो दिग्बन्धनं कृत्वा दिग्भ्यस्तानपसर्पयेत् ॥
—(p. 398)

24. तीर्थयात्रासमारम्भे तीर्थात् प्रत्यागमेऽपि च ।
वृद्धिश्राद्धं प्रकुर्वीत बहुसर्पिः समन्वितम् ॥
—(p. 490)

गंगायां ज्ञानतो मृत्वा मुक्तिमाप्नोति मानवः ।
अज्ञानाद् ब्रह्मलोकं च याति नास्त्यत्र संशयः ॥
—(p. 494)

28. यावदस्थि मनुष्यस्य गङ्गातोयेषु गच्छति ॥
—(p. 504)

द्वौ तिथ्यावेकवारे यत्र स स्याद् दिनक्षयः ॥
—(p. 580)

कनकाश्वतिला नागा दासीरथमहीगृहाः ।
कन्या च कपिलाधेनुर्महादानानि वै दश ॥
—(p. 841)

19. त्रिस्थलीसेतुसार

गोयाने गोवधः प्रोक्तो हययाने तु निष्फलम् ।
नरयाने तदर्धं स्यात् पद्भ्यां तत्स्याच्चतुर्विधम् ॥
—(p. 3)

नरयानं चाश्वतरी हयादिसहितो रथः ।
4. तीर्थयात्रास्वशक्तानां यानं दोषकरं न हि ॥
—(p. 3)

वनानि गिरयो नद्यस्तीर्थान्यायतनानि च ।
देवखाताश्च गर्ताश्च न स्वामी तेषु विद्यते ॥
—(p. 17)

20. आचाररत्न

नित्यमभ्युदयात् पूर्वं स्नातव्यं शुचिमिच्छता ।
एष साधारणो धर्मश्चतुर्वर्णस्य नित्यशः ॥
स्त्रीभिः शूद्रैश्च कर्तव्यं मन्त्रवर्जं विगाहनम् ।
—(p 26)

4. ज्ञानतोऽज्ञानतो वापि यन्मे दुश्चरितं कृतम् ।
तत् क्षमस्वाखिलं देवि जगन्मातर्नमोस्तु ते ॥
—(p. 32)

अपः पाण्योः समादाय प्राणमासज्य तत्र च ।
—(p. 41)

देवतानां तु सर्वेषामेकैकाञ्जलिरिष्यते ॥
—(p. 65)

8. ऋषीणामेक एव स्यात् मनुष्याणां द्वयं स्मृतम् ।
—(p. 65)

त्रयस्त्रयः पितृणां तु स्त्रीणामेकैक इष्यते ॥
—(p. 65)

मध्याह्ने विधिवत् पूज्यः श्रीविष्णुर्वैष्णवोत्तमैः ।
नैवेद्यं शिरसा नत्वा श्लोकमेतदुदीरयेत् ॥
12. यस्योच्छिष्टं हि वाञ्छंति ब्रह्माद्या ऋषयोऽमलाः ।
सिद्धाद्याश्च हरेस्तस्य वयमुच्छिष्टभोजिनः ॥
—(p. 88)

पौरुषेण च सूक्तेन ततो विष्णुं समर्चयेत् ।
वैश्वदेवं ततः कुर्यात् बलिकर्म तथैव च ॥
—(p. 95)

16. ततोऽन्यदन्नमश्नीयाद् पूरणायोदरस्य च ।
—(p. 113)

अश्रद्धोऽशुचिः शयितः स्वाध्यायं स्नानभोजनम् ।
बहिर्निष्क्रमणं चैव न कुर्वीत कदाचन ॥
—(p. 117)

21. स्मृतिमुक्ताफल
(प्रायश्चित्तकाण्ड)

प्रदोषव्यापिनी यत्र त्रिमुहूर्ता यदा दिवा ।
तदा नक्तव्रतं कुर्यात् स्वाध्यायस्य निषेधवत् ॥
—(p. 829)

वदन्तीह पुराणानि भूयो भूयो वरानने ।
4. न भोक्तव्यं न भोक्तव्यं संप्राप्ते हरिवासरे ॥
—(p. 838)

यदीच्छेद् विष्णुसायुज्यं श्रियं संततिमात्मनः ।
एकादश्यां न भुञ्जीत पक्षयोरुभयोरपि ॥
—(p 838)

द्विस्पृगेकादशी यत्र तत्र संनिहितो हरिः ।
8. तामेवोपवसेत्कामं सकामो विष्णुतत्परः ॥
—(p. 844)

एकादशी द्वादशी च रात्रिशेषे त्रयोदशी ।
उपवासं न कुर्वीत पुत्रपौत्रसमन्वितः ॥
—(p. 844)

द्विस्पृगेकादशी यत्र तत्र संनिहितो हरिः ।
12. पुण्यं क्रतुशतस्योक्तं त्रयोदश्यां तु पारणम् ॥
—(p. 844)

एकादश्यां न भुञ्जीत पक्षयोरुभयोरपि ।
—(p. 845)

यथोत्तरे दक्षिणे वा अयने चैव कीर्तिते ।
तुल्यं पुण्यमवाप्नोति द्वादश्योरुभयोरपि ॥
16. सायं प्रातर्यथासन्ध्ये सायं प्रातर्यथाहुती ।
तथा सितासिते पुण्ये द्वादश्यौ धर्मतः समे ॥
—(p. 845)

एकादश्यां न भुञ्जीत पक्षयोरुभयोरपि ।
वनस्थयतिधर्मोऽयं शुक्लामेव सदा गृही ॥
—(p. 845)

20. काम्योपवासे प्रक्रान्ते त्वन्तरा मृतसूतके ।
तत्र काम्यव्रतं कुर्यात् दानार्चनविवर्जितम् ॥
सूतकान्ते नरः स्नात्वा पूजयित्वा जनार्दनम् ।
दानं दत्त्वा विधानेन व्रतस्य फलमश्नुते ॥
24. संप्रवृत्तेऽपि रजसि न त्याज्यं द्वादशीव्रतम् ।
पंचमेऽहनि शुद्धा स्याद्दैवे पित्र्ये च कर्मणि ॥
—(p. 848)

संगं कृत्वार्धमासे तु उपवासान् दशाचरेत् ।
पराकं माससंसर्गे चान्द्रं मासत्रये व्रतम् ॥
28. कृत्वा षाण्माससंसर्गं कुर्याच्चान्द्रायणद्वयम् ॥
किंचिन्न्यूनाब्दसंसर्गे षण्मासं कृच्छ्रमाचरेत् ॥
—(p. 898)

अश्वधेनुमनुष्याश्च रासभः कुञ्जरस्तथा ।
कन्या नारी च मेषश्च पुस्तकं ब्रह्मसूत्रकम् ॥
32. लवणं पललं चर्म लशुनं गृञ्जनं तथा ।
पिप्पली च मरीचाश्च हरिद्राश्च लवङ्गिकाः ॥
औषधानि च यावन्ति मत्स्यकुक्कुटशूकराः ।
हिङ्गुजीरकवस्तूनि ताम्रं कांस्यादिकं तथा ॥
36. एतानि मूल्यैः कृत्वा तु स्वल्पैर्वापि ततोऽधिकैः ।
विक्रयित्वात्मभरणं कुर्याद्यदि स पापभाक् ॥
मृत्वा नरकमासाद्य क्रिमिरूपे पतत्यधः ।
तस्मादेतद् विशुद्ध्यर्थं प्रायश्चित्तमिहोच्यते ॥
40. एकवारं द्विवारं वा बहुवारमनेकशः ।
तप्तं पराकं चान्द्रं च यावकं वर्षमाचरेत् ॥
तस्योपनयनं भूयः पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ।
वृद्धेरपि च या वृद्धिश्चक्रवृद्धिरुदाहृता ॥
44. मासि मासि च या वृद्धिः सा शिखावृद्धिरिष्यते ॥
ताभ्यां जीवेद् यदा विप्रः स वार्धुषिक उच्यते ।
मासं जीवेद्यदा विप्रः पराकं कृच्छ्रमाचरेत् ॥
मासद्वये तु तप्तं स्यात् चान्द्रं मासत्रये स्मृतम् ॥
48. षण्मासे तु महाचान्द्रं वत्सरे द्विगुणं स्मृतम् ।
पतितः स्यात् परं विप्रः सर्वकर्मबहिष्कृतः ॥
—(p. 917)

22. दानमयूख

कनकाश्वतिला नागा दासीरथमहीगृहाः ।
कन्या च कपिला धेनुर्महादानानि वै दश ॥
—(p. 164)

पलैकं द्विगुणं वापि त्रिगुणं शक्त्यनुक्रमात् ।
4. कनकं स्यात् सुवर्णेन द्वाभ्यां त्रिभिः सदक्षिणम् ॥
यत्नादधो वा तत् कुर्याद् दक्षिणा स्याद्यथारुचि ॥
—(p. 165)

अश्वं तन्मूल्यमथवा कनीयो मध्यमोत्तमम् ।
दद्याद् वित्तानुसारेण तारागणपरिच्छदम् ॥
8. शफैः पंचफलै रौप्यैः सुवर्णालंकृतं क्रमात् ।
सदक्षिणं सवस्त्रं च ब्राह्मणायाग्निहोत्रिणे ॥
—(p. 166)

द्रोणैकं वाससाच्छन्नं त्रिधा तद्वत्सदक्षिणम् ॥
आहिताग्नौ द्विजे दत्त्वा सर्वं तरति दुष्कृतम् ॥
—(p. 169)

12. तिलपूर्णं ताम्रपात्रं सहिरण्यं द्विजातये ।
प्रातर्दत्त्वा तु विधिवद् दुःस्वप्नं विनिहन्ति सः ॥
तिलपात्रं त्रिधा प्रोक्तं कनिष्ठोत्तममध्यमम् ।
ताम्रपात्रं दशपलं जघन्यं परिकीर्तितम् ॥
16. द्विगुणं मध्यमं प्रोक्तं त्रिगुणं चोत्तमम् स्मृतम् ।
स्वर्णमेकं जघन्ये तु द्विगुणं मध्यमे क्षिपेत् ॥
त्रिगुणं चोत्तमे तद्वत् सुवर्णं परिकीर्तितम् ।
सुवर्णं दक्षिणां दत्त्वा सर्वपापक्षयो भवेत् ॥
—(p. 170)

20. दद्याद् गजं पुराणोक्तं मूल्यं पंचशतानि च ।
वित्तानुसारात्तत्रापि कनिष्ठोत्तममध्यमम् ॥
—(p. 173)

रथं चतुर्वलीवर्दरूढं धान्यावृतं तथा ।
वित्तानुसारात् सर्वैश्च रथोपकरणैर्युतम् ॥
24. सदक्षिणं च विप्राय दत्त्वा शिवपुरं व्रजेत् ॥
—(p. 175)

गोचर्ममात्रं भूखण्डमधिकं वा स्वशक्तितः ।
त्रिधा सदक्षिणां कृत्वा दत्त्वा शिवपुरं व्रजेत् ॥
—(p. 175)

शक्तितः सर्ववित्तेन पूर्णं गृहमपि त्रिधा ।
28. सदक्षिणं द्विजे दृष्ट्वा (?) ब्रह्मलोकं व्रजेन्नरः ॥
—(p. 177)

23. समयमयूख

यदीच्छेद् विष्णुसायुज्यं श्रियं सन्ततिमात्मनः ।
एकादश्यां न भुञ्जीत पक्षयोरुभयोरपि ॥
—(p. 40)

एकादश्यां न भुञ्जीत पक्षयोरुभयोरपि ।
4. वनस्थयतिधर्मोऽयं शुक्लामेव सदा गृही ॥
—(p. 40)

कांस्यं मांसं मसूरं च चणकान् कोरदूषकान् ।
शाकं मधु परान्नं च त्यजेदुपवसन् स्त्रियः ॥
—(p. 44)

24. निर्णयसिन्धु

बहिर्ग्रामान्त्यजान् सूतिं पतितं च रजस्वलाम् ।
न स्पृशेन्नाभिभाषेत नेक्षेत व्रतवासरे ॥
—(p. 18)

काम्योपवासे प्रक्रान्ते त्वन्तरा मृतसूतके ।
4. तत्र काम्यव्रतं कुर्यात् दानार्चनविवर्जितम् ॥
—(p. 21, 140)

न शंखेन पिबेत्तोयं न खादेत् कूर्मशूकरौ ।
एकादश्यां न भुञ्जीत पक्षयोरुभयोरपि ॥
यदिच्छेद् विष्णुसायुज्यं श्रियं सन्ततिमात्मनः ।
—(p. 25)

8. कांस्यं मांसं मसूरांश्च चणकान् कोरदूषकान् ।
शाकं मधु परान्नं च त्यजेदुपवसन्स्त्रियः ॥
—(p. 32)

एकभक्तेन नक्तेन तथैवायाचितेन च ।
उपवासेन दानेन न निर्द्वादशिको भवेत् ॥
—(p. 32)

12. कालशाकं च वास्तूकं मूलकं कृष्णनालिका ।
—(p. 289)

तमालं शतकन्दं च मध्वालुः शीतकन्दली ।
—(p. 292)

प्रायश्चित्ती व्रजेत्तीर्थं पत्नीविरहितोऽपि वा ।
यज्ञेष्वनधिकारी वा यश्च वा मन्त्रसाधकः ।
—(p. 358)

16. यजेत वाश्वमेधेन नीलं वा वृषमुत्सृजेत् ।
—(p. 419)

25. वीरमित्रोदय

(पूजाप्रकाश)

अनर्चयित्वा गोविन्दं यैर्भुक्तं धर्मवर्जितैः ।
शुनो विष्ठासमं चान्नं शरीरं च सुरया समम् ॥
—(p. 7)

अतिपक्वा अपक्वाश्च दुःस्पृष्टा मण्डकादयः ।
4. नैवेद्ये तेप्ययोग्याः स्युः मोदकाद्याः पुरातनाः ॥

अतिपक्वमपक्वं च सुपक्वं कृमिसंयुतम् ।
दुर्भाण्डस्थमसद्यस्कं दुर्गन्धि न शुभं स्मृतम् ॥
—(p 80-81)

मध्याह्ने विधिवत् पूज्य श्रीविष्णुं वैष्णवोत्तमः ।
8. नैवेद्यं शिरसा नत्वा श्लोकमेतदुदीरयेत् ॥
यस्योच्छिष्टं हि वाञ्छन्ति ब्रह्माद्या ऋषयोऽमलाः ।
सिद्धाद्याश्च हरेस्तस्य वयमुच्छिष्टभोजिनः ॥
उच्छिष्टभोजनस्तस्य वयमद्भुतकर्मणः ।
12. येन लीलावतारेण हिरण्याक्षो निपातितः ॥
—(p. 85)

(तीर्थप्रकाश)

गङ्गायां च जले मोक्षो वाराणस्यां जले स्थले ।
जले स्थले चान्तरिक्षे गंगासागरसङ्गमे ।
—(p. 180)

प्रवेशात्तस्य तद्भूमावश्वमेधः पदे पदे ।
(p. 229)

16. दशाहाभ्यन्तरे यस्य गङ्गायामस्थिमज्जति ।
गङ्गायां मरणे यादृक् तादृक् फलमवाप्नुयात् ॥
अस्थिक्षेपं गयाश्राद्धं श्राद्धं चापरपक्षिकम् ।
प्रथमेऽब्दे न कुर्वीत कृतेपि हि सपिण्डने ॥
—(p. 373)

26. कालतत्त्वविवेचन

नन्दा विद्धा तु या पूर्णा द्वादशी मकरे सिता ।
भृगुणा नष्टचन्द्रा च एता वै निष्फलाः स्मृताः ॥
—(p. 52)

एकभक्तेन नक्तेन बालवृद्धातुरः क्षिपेत् ।
4. पयोमूलफलैर्वापि न निर्द्वादशिको भवेत् ॥
—(p. 115)

यदीच्छेद् विष्णुसायुज्यं श्रियं संततिमात्मनः ।
एकादशीसमं किंचित् पापत्राणं न विद्यते ॥
स्वर्गमोक्षप्रदा ह्येषा राज्यपुत्रप्रदायिनी ।
8. सुकलत्रप्रदा ह्येषा शरीरारोग्यदायिनी ॥
—(p. 119)

बहिर्ग्रामान्त्यजान् सूतिं पतितं च रजस्वलाम् ।
न स्पृशेन्नाभिभाषेत नेक्षेत व्रतवासरे ॥
—(p. 122)

कांस्यं मांसं मसूरं च चणकान् कोरदूषकान् ।
12. शाकं मधु परान्नं च त्यजेदुपवसन् स्त्रियम् ॥
—(p. 123)

द्विस्पृगेकादशी यत्र तत्र संनिहितो हरिः ।
तामेवोपवसेत्काममकामो विष्णुतत्परः ॥
—(p. 156)

दिनक्षये तु संप्राप्ते उपोष्या द्वादशी भवेत् ।
16. दशमीशेषसंयुक्तां न कुर्वीत कदाचन ॥
—(p. 158)

एकादशीमुपवसेद् द्वादशीमथवा पुनः ।
विमिश्रां वापि कुर्वीत न दशम्या युतां क्वचित् ॥
कुर्यादलाभे संयुक्तां नालाभेऽपि प्रवेशिनीम् ।
20. उपोष्य द्वादशीं तत्र त्रयोदश्यां तु पारणम् ॥
उदयात् प्राग् दशम्यास्तु शेषः संयोग इष्यते ।
उपरिष्टात् प्रवेशस्तु तस्मात्तां परिवर्जयेत् ॥
उदयोपरिविद्धा तु दशम्यैकादशी यदि ।
24. दानवेभ्यः प्रीणनार्थं दत्तवान् पाकशासनः ॥
—(p. 160)

दशम्यैकादशी विद्धा गान्धारी तामुपोषिता ।
तस्याः पुत्रशतं नष्टं तस्मात् तां परिवर्जयेत् ॥
ये कारयन्ति कुर्वन्ति दशम्यैकादशीयुताम् ।
28. आलोक्य तन्मुखं ब्रह्मन् सूर्यदर्शनमाचरेत् ॥
—(p. 161)

एकादशी द्वादशी च रात्रिशेषे त्रयोदशी ।
सोपोष्या च प्रयत्नेन महापुण्यविवर्धनी ॥
—(p. 162)

एकादशीमुपवसेद् द्वादशीमथवा पुनः ।
32. विमिश्रां वापि कुर्वीत न दशम्या युतां क्वचित् ॥
—(p. 164)

एकादशी दिशायुक्ता परतोऽपि न वर्धते ।

गृहिभिर्यतिभिश्चैव सैवोपोष्या सदा तिथिः ॥
—(p. 165)

प्रदोषव्यापिनी यत्र त्रिमुहूर्ता दिवा यदि ।
36. तदा नक्तव्रतं कुर्यात् स्वाध्यायस्य निषेधवत् ॥
—(p. 209)

नरस्य द्विगुणं छायामतिक्रामेद्यदा रविः ।
तदा सौरं चरेन्नक्तं न नक्तं निशि भोजनम् ॥
—(p. 211)

अमावस्या तिस्रोऽष्टकास्तिस्रोन्वष्टकाः । (?)
—(p. 346)

40. सपिण्डीकरणं कृत्वा कुर्यात् पार्वणवत् सदा ।
प्रतिसंवत्सरं विद्वान् छागलेयोदितो विधिः ॥
—(p. 432)

27. विधानपारिजात

निक्षिप्याग्निं स्वदारेषु परिकल्प्यार्त्विजं तथा ।
प्रवसेत् कार्यवान् विप्रस्तथैव न चिरं वसेत् ॥
—(p. 84)

पौरुषेण तु सूक्तेन ततो विष्णुं समर्चयेत् ।
4. वैश्वदेवं ततः कुर्याद् बलिकर्म तथैव च ॥
—(p. 278)

तस्मान्नाराधिते देवे सर्वमाराधितं भवेत् ।
—(p. 279)

ब्राह्मण्यपि हरं विष्णुं न स्पृशेच्छ्रेय इच्छती ।
सनाथा मृतनाथा वा तस्या नास्तीह निष्कृतिः ॥
—(p. 282)

8. अकुर्वन् देवतापूजां भुञ्जीयाद् ब्राह्मणो यदि ।
ग्राससंख्यांल्लोहपिण्डानश्नाति यममन्दिरे ॥
—(p. 303)

बहिर्ग्रामान्त्यजान् सूतिं पतितं च रजस्वलाम् ।
न स्पृशेन्नाभिभाषेत नेक्षेत व्रतवासरे ॥
12. उपवासे तथा श्राद्धे न खादेद् दन्तधावनम् ॥
श्राद्धोपवासदिवसे खादित्वा दन्तधावनम् ।
गायत्र्याः शतसंपूतमम्बु प्राश्य विशुद्धयति ॥
—(p. 425)

कांस्यं मांसं मसूरांश्च चणकान् कोरदूषकान् ।
16. शाकं मधु परान्नं च त्यजेदुपवसन् स्त्रियम् ॥
शाकं माषं मसूरांश्च पुनर्भोजनमैथुने ।
द्यूतमत्यम्बुपानं च दशम्यां वैष्णवस्त्यजेत् ॥
—(p. 430)

स्वस्वेष्टदेवतामन्त्रजपं कुर्यात् प्रयत्नतः ।
—(p. 46)

20. यज्ञे यथा षण्डमूकपतितादिविवर्जनात् ।
—(p. 513)

काम्योपवासे प्रक्रान्ते त्वन्तरा मृतसूतके ।
तत्र काम्यव्रतं कुर्याद् दानार्चनविवर्जितम् ॥
—(p. 657)

गोयाने गोवधः प्रोक्तो हययाने तु निष्फलम् ।
24. नरयाने तदर्धं स्यात् पद्भ्यां तच्च चतुर्गुणम् ॥
तीर्थानुगमनं पद्भ्यां तपः परमिहोच्यते ।
तदेव कृत्वा यानेन स्नानमात्रफलं लभेत् ॥
—(p. 730-731)

तीर्थयात्रां प्रकुर्वन्ति दम्भेन कपटेन (च) ये ।
28. तीर्थे मृता न सिद्ध्यन्ति ते नरा नरवर्णिनि ॥
संप्रस्थितस्तीर्थयात्रां ब्राह्मणानवमन्यते ।
नासौ प्रतिनिवर्तेत तदन्तं तस्य जीवितम् ॥
तीर्थं गच्छन् द्विजः सन्ध्यास्तिस्र एकत्र ना (वा) चरेत् ।
32. नास्नातो नाशुचिर्गच्छेत् न भुक्त्वा न च सूतकी ।
—(p. 747-748)

एषु तीर्थेषु यच्छ्राद्धं तत् कोटिगुणमिष्यते ।
यस्मात् तस्मात् प्रयत्नेन तीर्थे श्राद्धं समाचरेत् ।
देशानां तु विशेषेण भवेत् पुण्यमनन्तकम् ॥
—(p. 777)

28. तीर्थेन्दुशेखर

कामतोऽकामतो वापि यत् करोमि शुभाशुभम् ।
तत्सर्वं त्वयि सन्यस्तं त्वत्प्रयुक्तः करोम्यहम् ॥
—(p. 52)

29. जयसिंहकल्पद्रुम

तस्मात् कालात्मकं विश्वं स एव परमेश्वरः ॥

—(p. 5)

[नक्तव्रतकालनिर्णयः कूर्मपुराणेऽपि]—

नरस्य द्विगुणां छायामतिकामेद्यदा रविः ।
तदा सौरं चरेन्नक्तं न नक्तं निशि भोजनम् ॥

—(p. 50)

[व्रताधिकारिधर्मनिर्णयः कौर्मे]—

4. बहिर्ग्रामान्त्यजान् सूतिं पतितं च रजस्वलाम् ।
न स्पृशेन्नाभिभाषेत नेक्षेत व्रतवासरे ॥

—(p 58)

[व्रते सूतकादिनिर्णयः माधवीये कौर्मे]—

काम्योपवासे प्रक्रान्ते त्वन्तरा मृतसूतके ।
तत्र काम्यव्रतं कुर्याद्दानार्चनविवर्जितम् ॥

—(p. 64; 126)

[कूर्मपुराणोक्तं नागव्रतं मदनरत्ने]—

8. तिथौ युगाह्वयायां तु समुपोष्य यथाविधि ।
शंखपालादिनागानां शेषस्य च महात्मनः ॥
पूजा कार्या पुष्पगन्धक्षीराप्यायनपूर्वकम् ॥

—(p. 212)

[तदुक्तं कूर्मपुराणे]—

कुम्भे शुक्लचतुर्थ्यां तु कुन्दपुष्पैः सदाशिवम् ।
12. सम्पूज्य यो हि नक्ताशी स प्राप्नोति श्रियं नरः ॥

—(p. 215)

[इति कूर्मपुराणोक्तं यमव्रतम्]—

भरण्यां तु चतुर्थ्यां तु शनैश्चरदिने यमम् ।
पूज्यते सप्तजन्मोत्थैर्मुच्यते पातकैर्नरः ॥

—(p. 221)

[षष्ठीतिथिव्रतनिर्णयः कौर्मे]—

दशसौवर्णिके श्रृंगे खुराः पञ्चपलान्विताः ॥
16. पञ्चाशत्पलिकं ताम्रं कांस्यं चैतावदेव तु ॥
वस्त्रं तु त्रिगुणं धेन्वा दक्षिणा तु चतुर्गुणा ।
एतैश्चालंकृता धेनुर्घण्टागलविभूषिता ॥
कपिला विप्रमुख्याय दत्ता स्वर्मोक्षदा मता ।

—(p. 254)

[अष्टमीतिथिव्रतनिर्णयः कौर्मे]—

20. चैत्रे मासि सिताष्टम्यां बुधवारे पुनर्वसौ ।
अशोककुसुमै रुद्रमर्चयित्वा विधानतः ॥
अशोकस्याष्टकलिका मन्त्रेणोक्तेन भक्षयेत् ।
शोकं नैवाप्नुयान्मर्त्यो रूपवानपि जायते ॥

—(p. 288)

[एकादशीतिथिव्रतनिर्णयः कौर्मदेवलाद्युक्तः]—

24. न शंखेन पिबेत्तोयं न खादेत् कूर्मशूकरौ ।
एकादश्यां न भुञ्जीत पक्षयोरुभयोरपि ॥

—(p. 399)

[तथा च कूर्मपुराणे]—

एकादश्यां न भुञ्जीत पक्षयोरुभयोरपि ।
वानप्रस्थो यतिश्चैव शुक्लामेव सदा गृही ॥

—(p. 402)

[कूर्मपुराणेऽपि]—

28. संक्रान्त्यां कृष्णपक्षे तु रविशुक्रदिने तथा ।
एकादश्यां न कुर्वीत उपवासं च पारणम् ॥

—(p. 402)

[कूर्मपुराणे]—

एकभक्तेन नक्तेन बालवृद्धातुरः क्षिपेत् ।
नातिक्रमेद् द्वादशीं च उपवासव्रतेन च ॥

—(p. 404)

[कूर्मपुराणे]—

32. स ब्रह्महा सुरापः स्यात् कृतघ्नो गुरुतल्पगः ॥

—(p. 405)

[तदुक्त कूर्मपुराणे]—

एकादशी द्वादशी च रात्रिशेषे त्रयोदशी ।
तत्र क्रतुशतं पुण्यं त्रयोदश्यां तु पारणम् ॥

—(p. 416)

[कूर्मपद्मपुराणयोः]—

एकादशी दशाविद्धा दशमी न च वर्धते ।
36. तदोपोष्या द्वादशी स्यात् त्रयोदश्यां च पारणम् ॥

—(p. 418)

[कूर्मपुराणवचनैः]—

एकादशी यदा विद्धा द्वादशी च क्षयं गता ।
क्षीणा सा द्वादशी ज्ञेया नक्तं तत्र विधीयते ॥
—(p. 418)

[कूर्मपुराणात्]—

उदयात् प्राग् दशम्यास्तु शेषः संयोग उच्यते ।
—(p. 420)

[अतएवोक्तं कूर्मपुराणे]—

40. एकादशीमुपवसेद् द्वादशीमथवा पुनः ।
विमिश्रां वापि कुर्वीत न दशम्या युतां क्वचित् ॥
—(p. 422)

[कूर्मपुराणे]—

कांस्यं मांसं मसूरं च चणकान् कोरदूषकान्
शाकं मधु परान्नं च त्यजेदुपवसन् स्त्रियम् ॥
—(pp. 424-425)

[त्रयोदशीव्रततिथिनिर्णयः कूर्मपुराणोक्ता मदनपूजा तदुक्तं मदनरत्ने]—

44. मधौ शुक्लत्रयोदश्यां मदनं चन्दनात्मकम् ।
कृत्वा सम्पूज्य यत्नेन बीजयेद् व्यजनेन च ॥
तत्र सम्पूजितः कामः पुत्रपौत्रसमृद्धिदः ॥
—(p. 567)

[कूर्मपुराणोक्तं प्रदोषव्रतं हेमाद्रौ]—

त्रयोदश्यां तथा रात्रौ सोपवासस्त्रिलोचनम् ।
48. दृष्ट्वा तु प्रथमे यामे मुच्यते सर्वपातकैः ॥
—(p. 586)

[पूर्णिमातिथिव्रतनिर्णयः कूर्मपुराणे]—

दशसौवर्णिके श्रृङ्गे खुराः पञ्चपलान्विताः ।
पञ्चाशत्पलिकं ताम्रं कांस्यं वै तावदेव च ॥
वस्त्रं तु त्रिगुणं धेन्वा दक्षिणा च चतुर्गुणा ।
52. एतैरलंकृतां धेनुं घण्टाभरणभूषिताम् ॥
कपिलां विप्रमुख्याय दत्त्वा मोक्षमवाप्नुयात् ।
द्विगुणोपस्करोपेता महती परिकीर्तिता ॥
दत्ता सा विप्रमुख्याय स्वर्गमोक्षफलप्रदा ।
56. सप्तजन्मकृतात् पापान्मुच्यते दशसंयुतः ॥
यान् यान् प्रार्थयते कामांस्तांस्तानाप्नोति मानवः ।
अन्ते स्वर्गापवर्गौ च फलमाप्नोत्यसंशयम् ॥
—(pp. 762-763)

[कूर्मपुराणे]

तिलपूर्णं ताम्रपात्रं सहिरण्यं द्विजातये ।
60. प्रातर्दत्त्वा तु विधिवद् दुःस्वप्नं प्रतिहन्ति सः ।
तिलपात्रं त्रिधा प्रोक्तं कनिष्ठोत्तममध्यमम् ॥
ताम्रपात्रं दशपलं जघन्यं परिकीर्तितम् ।
द्विगुणं मध्यमं प्रोक्तं त्रिगुणं चोत्तमं स्मृतम् ।
64. स्वर्णमेकं जघन्यं तु द्विगुणं मध्यमे क्षिपेत् ॥
त्रिगुणं चोत्तमं तद्वत् सुवर्णं परिकीर्तितम् ॥
सुवर्णं दक्षिणां दत्त्वा सर्वपापक्षयो भवेत् ।
तिलाः पापहरा नित्यं विष्णुर्देहसमुद्भवाः ।
68. तिलदानेन सर्वं मे पापं नाशय केशव ॥
और्णपट्टमनुध्येयं स्वर्णबीजं तव प्रभो ।
दत्तं गृहाण देवेश पापं संहर सत्वरम् ॥
—(p. 767-768)

[एकादशीव्रततिथिनिर्णयः कूर्मपुराणे वैशाखशुक्लपक्षे मोहिन्येकादशीमाहात्म्यम्]—

युधिष्ठिर उवाच

वैशाखशुक्लपक्षे तु किंनामैकादशी भवेत् ।
72. किं फलं को विधिस्तस्याः कथयस्व जनार्दन ॥

श्रीकृष्ण उवाच

कथयामि कथामेतां श्रृणु त्वं ब्रह्मनन्दन ।
वसिष्ठो यामकथयत्पुरा रामाय पृच्छते ॥

राम उवाच

भगवञ्छ्रोतुमिच्छामि व्रतानामुत्तमं व्रतम् ।
76. सर्वपापक्षयकरं सर्वदुःखनिकृन्तनम् ॥
मया दुःखानि भुक्तानि सीताविरहजानि वै ।
ततोऽहं भयभीतोस्मि पृच्छामि त्वां महामुने ॥

वसिष्ठ उवाच

साधु पृष्टं त्वया राम तवैषा नैष्ठिकी मतिः ।
80. त्वन्नामग्रहणेनैव पूतो भवति मानवः ॥

तथापि कथयिष्यामि लोकानां हितकाम्यया ।
पवित्रं पावनानां च व्रतानामुत्तमं व्रतम् ॥
वैशाखस्य सिते पक्षे द्वादशी राम या भवेत् ।
84. मोहिनी नाम सा प्रोक्ता सर्वपापहरा परा ॥
मोहजालात्प्रमुच्येत् पातकानां समूहतः ।
अस्या व्रतप्रभावेण सत्यं सत्यं वदाम्यहन् ॥
अतः कारणतो वापि कर्तव्यैषा भवादृशैः ।
88. पातकानां क्षयकरी महादुःखविनाशिनी ॥
श्रृणुष्वैकमना राम कथां पापहरां पराम् ।
अस्याः श्रवणमात्रेण महापापं प्रणश्यति ॥
सरस्वत्यास्तटे रम्ये पुरी भद्रवती शुभा ।
92. द्युतिमान् नाम नृपतिस्तत्र राज्यं करोति वै ॥
सोमवंशोद्भवो राम धृतिमान् सत्यसंगरः ॥
तत्र वैश्यो निवसति धनधान्यसमृद्धिमान् ।
धनमाल इति ख्यातः पुण्यकर्मप्रवर्त्तकः ॥
96. प्रपासत्राद्यायतनतडागारामकारकः ।
विष्णुभक्तिपरः शान्तस्तस्यासन् पञ्चपुत्रकाः ॥
सुमनाः सुद्युमांश्चैव मेधावी कृष्णती (?) तथा ।
पञ्चमो धृष्टबुद्धिश्च महापापरतः सदा ॥
100. वारस्त्रीसङ्गनिरतो विटगोष्ठीविशारदः ।
द्यूतादिव्यसनासक्तः परस्त्रीरतिलालसः ॥
न देवानतिथीन् वृद्धान् पितृंश्चैव द्विजानपि ।
संमानयति नास्तिक्यात् सदा दुःसंगलालसः ॥
104. अन्यायकर्ता दुष्टात्मा पितुर्द्रव्यक्षयंकरः ।
अभक्ष्यभक्षकः पापः सुरापानरतः सदा ॥
वेश्याकण्ठक्षिप्तबाहुर्भ्रमति स्म चतुष्पथे ।
पित्रा निष्कासितो गेहात् परित्यक्तः स बान्धवैः ।
108. स्वदेहभूषणान्येवं क्षयं नीतानि तेन वै ।
गणिकाभिः परित्यक्तो निन्दितश्च धनक्षयात् ॥
ततश्चिन्तापरो जातो वस्त्रहीनः क्षुधार्दितः ।
किं करोमि क्व गच्छामि केनोपायेन जीव्यते ।
112. तस्करत्वं समारब्धं तत्रैव नगरे पुनः ॥
गृहीतो राजपुरुषैर्मुक्तश्च पितृगौरवात् ।
पुनर्बद्धः पुनर्मुक्तः पुनर्बद्धः ससम्भ्रमैः ॥
दुष्टबुद्धिर्दुराचारो निबध्य निगडैर्दृढम् ।
116. कसाघातैस्ताडितश्च पीडितश्च पुनः पुनः ॥
न स्थातव्यं हि मन्दात्मंस्त्वया मद्देशगोचरे ।
एवमुक्त्वा ततो राज्ञा मोचितो दृढबन्धनात् ॥
निर्जगाम भयात्तस्य गतोऽसौ गहनं वनम् ।
120. क्षुत्तृषापीडितश्चायमितश्चेतश्च धावति ॥
सिंहवन्निजघानासौ मृगशूकरचित्तलान् ।
आमिषाहारनिरतो वने तिष्ठति सर्वदा ॥
करे शरासनं कृत्वा निषङ्गं पृष्टिसंगतम् ।
124. अरण्यचारिणो हन्ति पक्षिणश्च चतुष्पदान् ॥
चकोरांश्च मयूरांश्च कङ्कांस्तित्तिरिमूषकान् ।
एतानन्यान् हन्ति नित्यं धृष्टधीर्निर्गतान् नरान् ॥
पूर्वजन्मकृतैः पापैर्निमग्नः पापकर्दमे ।
128. दुःखशोकसमाविष्टश्चिन्तयन् सोप्यहर्निशम् ॥
कौडिन्यस्याश्रमपदं प्राप्तः पुण्यागमे क्वचित् ।
माधवे मासि जाह्नव्यां कृतस्नानं तपोधनम् ॥
आससाद् धृष्टबुद्धिः शोकभारेण पीडितः ।
132. तद्वस्त्रबिन्दुस्पर्शेन स पापात्मा गताशुभः ॥
कौण्डिन्यस्याग्रतः स्थित्वा प्रत्युवाच कृताञ्जलिः ।

धृष्टबुद्धिरुवाच

प्रायश्चित्तं ब्रूहि ब्रह्मन् विना वित्तेन यद् भवेत् ।
आजन्मकृतपापस्य नास्ति वित्तं ममाधुना ॥

ऋषिरुवाच

136. श्रृणुष्वैकमना भूत्वा येन पापक्षयस्तव ।
वैशाखस्य सिते पक्षे मोहिनी नाम नामतः ॥
एकादशी व्रतं तस्यां कुरु मद्वाक्यनोदितः ।
मेरुतुल्यानि पापानि क्षयं नयति देहिनाम् ॥
140. बहुजन्मार्जितान्येषा मोहिनी समुपोषिता ।
इति श्रुत्वा मुनेर्वाक्यं धृष्टबुद्धिः प्रसन्नहृत् ॥

व्रतं चकार विधिवत् कौण्डिन्यस्योपदेशतः ।
कृते व्रते नृपश्रेष्ठ हतपापो बभूव सः ॥
144. दिव्यदेहस्ततो भूत्वा गरुडोपरिसंस्थितः
जगाम वैष्णवं लोकं सर्वोपद्रववर्जितम् ॥
इतीदृशं रामचन्द्र उत्तमं मोहिनीव्रतम् ।
नातः परतरं किंचित् त्रैलोक्ये सचराचरे ॥
148. यज्ञादितीर्थदानानि कलां नार्हन्ति षोडशीम् ।
पठनाच्छ्रवणाद्राजन् गोसहस्रफलं लभेत् ॥
इति श्रीकूर्मपुराणे मोहिन्याख्यवैशाखशुक्लैकादशी माहात्म्यम् ॥
—(pp. 448-450)

[This same मोहिन्येकादशीव्रत occurs also in the *Vrata-rāja* of Śrī Viśvanātha Śarmā of Kāśi (A. D. 1736), pub. by Venkateśvara-Press, Bombay, Saṁvat 2020, A.D. 1963 ; pp. 556-557. It contains the following variants :—

–L73. धर्मनन्दन (→ब्रह्मनन्दन). –L87. अतस्तु कारणाद् राम (→अतः कारणातो वापि). –L89. पुण्यप्रदां शुभाम् (→पापहरां पराम्). L98. द्युतिमान् (→सुद्युमान्); सुकृती (→कृष्णाती ?). –L102. पितृश्चार्चेद् (→पितृश्चैव). –L103.⊙. –L106. भ्रमद्दृष्टिस्. (→भ्रमति स्म). –L114 पुनर्मुक्तः स वै भटैः. (→पुनर्बद्धः ससंभ्रमैः). –L115. धृष्टबुद्धिर् (→दुष्टबुद्धिर्) –L123. शरासने शरं कृत्वा (→करे शरासनं कृत्वा); पृष्ठ –(→मुष्टि–) –L126. धृष्टबुद्धिः स निर्घृणः (→धृष्टधीर्निर्गतान् नरान्) –L129. कौण्डिन्यस्याश्रमं प्राप्तः कस्माच्चित् पुण्यगौरवात्. L132, गतपाप्मा हताशुभः (→स पापात्मा गताशुभः). –L141. इति वाक्यं मुनेः श्रुत्वा (→इति श्रुत्वा मुनेर्वाक्यं). –L146. तमोमोहनिकृन्तनम् (→उत्तमं मोहिनीव्रतम्)]

30. पुरुषार्थचिन्तामणि

प्रदोषव्यापिनी यत्र त्रिमुहूर्ता यदा दिवा ।
तदा नक्तव्रतं कुर्यात् स्वाध्यायस्य निषेधवत् ॥
—(p. 58)

नरस्य द्विगुणां छायामतिक्रामेद्यदा रविः ।
4. तदा सौरं चरेन्नक्तं न नक्तं निशि भोजनम् ॥
—(p. 59)

माघशुक्लचतुर्थ्यां तु कुन्दपुष्पैः सदा शिवम् ।
सम्पूज्य यो हि नक्ताशी संप्राप्नोति श्रियं नरः ॥
—(p. 120)

सम्पूर्णैकादशी यत्र प्रभाते पुनरेव सा ।
8. उत्तरां तु यतिः कुर्यात् पूर्वामुपवसेद् गृही ॥
—(pp. 209, 231)

द्वौ तिथ्यान्तावेकवारे यस्मिन् स स्याद्दिनक्षयः ।
तस्मिन् स्नानं जपो होमो नोपवासो गृहाश्रमे ॥
—(p. 244)

बहिर्ग्रामान्त्यजान् सूतिं पतितं च रजस्वलाम् ।
12. न स्पृशेन्नाभिभाषेत नेक्षेत व्रतवासरे ॥
—(p. 259)

एकादश्यामुपोष्यैवं द्वादश्यां पारणं स्मृतम् ।
त्रयोदश्यां न तत् कुर्याद् द्वादशद्वादशीक्षयात् ॥
—(p. 265)

कलाद्वयं त्रयं वापि द्वादशीं न त्वतिक्रमेत् ।
16. अतिक्रान्ता द्वादशी तु हन्ति पुण्यं पुराकृतम् ॥
—(p. 265)

31. आचारभूषण

ब्रह्मामुरारिस्त्रिपुरान्तकारि-
र्भानुः शशी भूमि सुतो बुधश्च ।
गुरुश्च शुक्रः शनिराहुकेतवः,
4. कुर्वन्तु सर्वे मम सुप्रभातम् ॥
भृगुर्वसिष्ठः क्रतुरङ्गिराश्च,
मनुः पुलस्त्यः पुलहश्च गौतमः ।
रैभ्यो मरीच्यश्च्यवनश्च दक्षः,
8. सनत्कुमारः सनकः सनन्दनः ॥
सनातनोऽप्यासुरिपिङ्गलौ च,
सप्तस्वराः सप्तरसातलानि ।
सप्तार्णवा सप्तकुलाचलाश्च,
12. सप्तर्षयो द्वीपवनानि सप्त ॥
—(p. 10)

भूरादि कृत्वा भुवनानि सप्त,
पृथ्वी सगन्धा सरसास्तथापः ।
स्पर्शी च वायुर्ज्वलितं च तेजः,
16. नभः सशब्दं महता सहैव ॥
इत्थं प्रभाते परमं पवित्रं,
पठेत् स्मरेद्वा शृणुयाच्च तद्वत् ।
दुःस्वप्ननाशस्त्विह सुप्रभातम्,
20. भवेच्च नित्यं भगवत्प्रसादात् ॥
—(p. 11). [cf. Vām.-P. 14. 23-28; see also the Introduction to Appendix 1, p. 689]

स्नानं सन्ध्यां ततो होमं गृहस्थोक्तेन वर्त्मना ।
कृत्वा सूर्यं गणपतिं लक्ष्मीमीशं तथा हरिम् ॥
पौरुषेण तु सूक्तेन नित्यमर्चां समारभेत् ।
—(p. 202)

24. नाराधयति यः सार्यं देवदेवोत्तमं शिवम् ।
स पिशाचो भवेच्चैव नात्र कार्या विचारणा ॥
—(p. 325)

इन्दौ वृद्धिक्षयं प्राप्ते ब्रह्मयज्ञं न कारयेत् ।
न जपेद् वैदिकं मन्त्रं गायत्र्यष्टोत्तरं शतम् ॥
—(p. 399)

Index of common verses ascribed to the Kūrma-Purāṇa and quoted in more than one Nibandha-works or in more than one places in a Nibandha-work.

(अनेकनिबन्धग्रन्थेषूद्धृताः कूर्मपुराणस्थत्वेन निर्दिष्टाः समानाः श्लोकपङ्क्तयः)

APPENDIX II

(परिशिष्टम् २)

SUBJECT-CONCORDANCE OF THE KŪRMA-PURĀṆA WITH THE OTHER PURĀṆAS AND THE EPICS

कूर्मपुराणस्थ विषयैः सह अन्यपुराणानां रामायणमहाभारतयोश्च समानविषयाणां संवादः

Several topics of the Kūrma-Purāṇa have their parallel topics in some of the other Purāṇas and the Epics. These parallel topics have similar contents and sometimes a number of parallel ślokas too. Such similarities of the topics, contents and the ślokas also help sometimes in reconstructing the text of the Kūrma-Purāṇa. A few such cases have been noted in the critical notes on the constituted text of the Kūrma-Purāṇa.

The topics are given here in the order of the Adhyāyas of the Kūrma-Purāṇa. The other Purāṇas containing the parallel topics are referred to below that in the alphabetical order. And then the Epics and the Harivaṁśa are referred to.

[कूर्मपुराणस्य कतिचिद् विषया अन्येषु पुराणेषु महाभारतरामायणादिषु चोपलभ्यन्ते । अत एषां समानविषयाणां संवादोऽत्र प्रदीयते । कुत्रचित् स्थलेषु समानविषयेषु मध्ये समानपाठा अपि प्राप्यन्ते । कूर्मपुराणस्य पाठनिर्धारणे क्वचित् संवादोऽयं सहायकोऽभूत् । कूर्मपुराणपाठस्य समीक्षात्मकटिप्पणीषु केषुचित् स्थलेषु एतत् साहाय्यं निर्दिष्टम् ।

अत्र विषयाः कूर्मपुराणस्य अध्यायक्रमेण प्रदत्ताः । तदधः पुराणानां नामनिर्देशाः स्थलनिर्देशसहिता अकारादिक्रमेण कृताः । तदधश्च रामायणमहाभारतहरिवंशानां निर्देशो वर्त्तते ।]

Scheme of Reference

1. The reference figures for the main divisions, adhyāyas and the ślokas are given in Devanāgarī numerals. But in the case of the भविष्यपुराण, शिवपुराण, and the स्कन्दपुराण the reference-figures for the subdivisions (other than the adhyāyas) are given in the International forms of the numerals.

2. The number of a śloka referred to is printed in smaller type.

3. In the case of the अग्निपुराण, ब्रह्मपुराण, मत्स्यपुराण, मार्कण्डेयपुराण, वराहपुराण and वामनपुराण there are two reference numerals, the first denotes the number of the adhyāya and the second the number of the śloka referred to.

4. In the case of the कूर्मपुराण, गरुडपुराण, नारदीयपुराण, लिङ्गपुराण and वायुपुराण (Veṅkt, edn.) there are three reference numerals, of which the first (1 or 2) denotes the पूर्वखण्ड, पूर्वभाग, पूर्वार्द्ध (१) or the उत्तरखण्ड, उत्तरभाग, उत्तरार्द्ध (२) as the case may be, the second and the third reference-numerals respectively denote the number of the adhyāya and of the śloka referred to.

5. In the case of the ब्रह्माण्डपुराण (Veṅkṭ. edn.) there are three reference-numerals, of which the first (1, 2, or 3) denotes its पूर्वभाग (consisting of the प्रक्रियापाद and the अनुषङ्गपाद) (१), or मध्यभाग (= उपोद्घातपाद) (२), or the उत्तरभाग (= उपसंहारपाद) (३)

as the case may be; the second and the third reference-figures denote the numbers of the adhyāya and the śloka as usual.

6. In the case of the देवीभागवतपुराण (division—12 Skandhas), भागवतपुराण (d.-12 Skandhas), विष्णुपुराण (d.-6 Aṁśas) and विष्णुधर्मोत्तरपुराण (d.-3 Khaṇḍas) there are three reference numerals, the first denotes the number of Skandha, Aṃśa or Khaṇḍa as the case may be, the second and the third numerals denote the number of the adhyāya and the śloka as usual.

7. In the case of the पद्मपुराण, ब्रह्मवैवर्तपुराण, भविष्यपुराण, शिवपुराण, स्कन्दपुराण, हरिवंश, महाभारत and रामायण, which give their main sub-divisions by name, the first reference-figure is for the serial number of the main division (viz. Khaṇḍa, Parva, Saṃhitā or Kāṇḍa) of these works; the second and the third numerals denote the number of the adhyāya and the śloka as usual.

If a main division has also certain *sub-divisions* other than the adhyāyas, then the serial number of a sub-division is given in the International form of the Devanāgarī reference-numerals within the square brackets [ ] just after the Devanāgarī reference-numeral of the main division.

स्थलनिर्देशपद्धतिः

१. ग्रन्थानां मुख्यविभागाः (खण्ड-काण्डादयः), अध्यायाः, श्लोकाश्च देवनागराङ्केषु निर्दिष्टाः सन्ति । परन्तु भविष्य-शिव-स्कन्दपुराणानां मुख्यविभागानामध्यायेतरोपविभागा अन्तरराष्ट्रियाङ्केषु निर्दिष्टाः ।

२. निर्दिश्यमानश्लोकसंख्या लघुतरटाइपे मुद्रिता ।

३. अग्निपुराण-ब्रह्मपुराण-मत्स्यपुराण-मार्कण्डेयपुराण-वराहपुराण-वामनपुराणानां निर्देशस्थले द्वौ निर्देशाङ्कौ स्तः, प्रथमेन अध्यायो निदिश्यते, द्वितीयेन श्लोकः ।

४. कूर्मपुराण-गरुडपुराण-नारदीयपुराण-लिङ्गपुराग-वायुपुराणानां निर्देशे त्रयो निर्देशाङ्काः सन्ति, प्रथमेन (१ अथवा २ अङ्केन) एषां पूर्वखण्डः, पूर्वभागः, पूर्वार्द्धः (१), अथवा उत्तरखण्डः, उत्तरभागः, उत्तरार्द्धो (२) निदिष्टः, द्वितीयतृतीयौ निर्देशाङ्कौ यथाक्रमम् अध्यायं श्लोकं च निदिशतः ।

५. ब्रह्माण्डपुराण (वेङ्कटे. सं०) विषये त्रयो निर्देशाङ्काः सन्ति, येषां मध्ये प्रथमोऽङ्कः (१, २ अथवा ३) अस्य पुराणस्य क्रमशः पूर्वभागं (प्रक्रियाऽनुषङ्गपादान्वितं) (१), मध्यभागं (उपोद्घातपादान्वितं) (२); उत्तरभागं (उपसंहारपादान्वितं) (३) वा निर्दिशति । द्वितीयतृतीयाङ्कौ च क्रमशोऽध्यायं श्लोकं च निर्दिशतः ।

६. देवीभागवतपुराण-भागवतपुराण-विष्णुपुराण-विष्णुधर्मोत्तरपुराणानां च विषयेऽपि त्रय एव निर्देशाङ्काः सन्ति, प्रथमो निर्देशाङ्को यथावकाशं स्कन्ध-अंश-खण्डानां क्रमसंख्यां निर्दिशति, द्वितीयतृतीयौ चाङ्कौ अध्यायश्लोकौ क्रमशो निर्दिशतः ।

७. पद्म-ब्रह्मवैवर्त्त-भविष्य-शिव-स्कन्दपुराणानां हरिवंश-महाभारत-रामायणानां च विषये प्रथमो निर्देशाङ्को मुख्यविभागं (खण्डं, संहिता, पर्व, काण्डं वा)-क्रमसंख्यां निर्दिशति, द्वितीयतृतीयाङ्कौ च यथापूर्वं क्रमशः अध्यायं श्लोकं च निर्दिशतः ।

परन्तु यदि मुख्यविभागस्य अध्यायेतरा उपविभागा अपि वर्त्तन्ते, यथा भविष्य-शिव-स्कन्दपुराणेषु, तदा उपविभागस्य क्रमसंख्याया निर्देशो अन्तरराष्ट्रियाङ्केन मुख्यविभागनिर्देशानन्तरमेव एतादृशे [ ] कोष्ठे क्रियते ।

Abbreviations and Reference-Details

(प्रयुक्तसंकेतव्याख्या निर्देश-विवरणं च)

अग्नि = अग्निपुराणम्; Published by (Pub.) आनन्दाश्रम, पूना 1957. [Ref. अध्याय. श्लोक].

कूर्म. = कूर्मपुराणम्; पाठसमीक्षात्मकसंस्करणम् (Critical-Edition), Pub. सर्वभारतीयकाशिराजन्यास, रामनगर, वाराणसी. 1971. [Ref. विभाग (१. पूर्वविभाग, २. उपरिविभाग). अध्याय. श्लोक]

गरु. = गरुडपुराणम्; Pub. चौखम्बासंस्कृतसीरीज आफिस, वाराणसी. 1964 [Ref. खण्ड (१. पूर्वखण्ड, २. उत्तरखण्ड Called प्रेतकल्प). अध्याय. श्लोक].

देवी-भा. = देवीभागवतपुराणम्; Pub. संस्कृतपुस्तकालय, बनारस. [Ref. स्कन्ध. अध्याय. श्लोक].

नार. = नारदीयपुराणम्; Pub. वेङ्कटेश्वरप्रेस, मुम्बई. 1923 (सं० १९८०). [Ref. भाग (१. पूर्वभाग, २ उत्तरभाग). अध्याय. श्लोक].

पद्म. = पद्मपुराणम्; Pub. मोर, कलकत्ता (= वेङ्कटेश्वरप्रेससंस्करणम्). [Ref. खण्ड. अध्याय. श्लोक].

Khaṇḍas—

१. सृष्टिखण्ड (= आनन्दाश्रम, ५); २. भूमिखण्ड (= आनन्दाश्रम, २); ३. स्वर्गखण्ड (= आनन्दाश्रम, १. आदिखण्ड); ४. ब्रह्मखण्ड (= आनन्दाश्रम, ३); ५. पातालखण्ड (= आनन्दाश्रम, ४); ६. उत्तरखण्ड (= आनन्दाश्रम, ६).

ब्रह्म. = ब्रह्मपुराणम्; Pub. मोर, कलकत्ता. [Ref. अध्याय. श्लोक].

ब्रह्मवै. = ब्रह्मवैवर्त्तपुराणम्; Pub. आनन्दाश्रम, पूना. 1935 [Ref. खण्ड. अध्याय. श्लोक].

Khaṇḍas—

१. ब्रह्मखण्ड, २. प्रकृतिखण्ड, ३. गणपतिखण्ड, ४. श्रीकृष्णजन्मखण्ड.

ब्रह्माण्ड. = ब्रह्माण्डपुराणम्; Pub. वेङ्कटेश्वरप्रेस, मुम्बई. 1935 (सं. १९९२). [Ref. भाग (१. पूर्वभाग, २. मध्यभाग, ३. उत्तरभाग). अध्याय. श्लोक].

भवि. = भविष्यपुराणम्; Pub. वेङ्कटेश्वरप्रेस, मुम्बई, [Ref. पर्व. अध्याय. श्लोक].

Parvans—

१. ब्रह्मपर्व; २. मध्यमपर्व; [–1. प्रथमभाग; २. द्वितीयभाग; ३. तृतीयभाग]; ३. प्रतिसर्गपर्व [–1. प्रथमखण्ड; २. द्वितीयखण्ड; 3. तृतीयखण्ड; 4. चतुर्थखण्ड]; ४. उत्तरपर्व.

भाग. = भागवतपुराणम्; Pub. गीताप्रेस, गोरखपुर. 1956 (सं. २०१३). [Ref. स्कन्ध. अध्याय. श्लोक].

मत्स्य. = मत्स्यपुराणम्; Pub. मोर, कलकत्ता. 1954. [Ref. अध्याय. श्लोक].

महाभा. = महाभारतम्; Pub. चित्रशालाप्रेस, पूना. 1929-33. [Ref. पर्व. अध्याय. श्लोक]. The corresponding portions in the critical edition of the Mahābhārata may easily be identlfied for studying the variant texts.

Parvans—

१. आदि–; २. सभा–; ३. वन–; ४. विराट–; ५. उद्योग–; ६. भीष्म–; ७. द्रोण–; ८. कर्ण–; ९. शल्य–; १० सौप्तिक–; ११. स्त्री–; १२. शान्ति–; १३. अनुशासन–; १४. आश्वमेधिक–; १५. आश्रमवासिक–; १६. मौसल–; १७. महाप्रास्थानिक–; १८. स्वर्गारोहण—.

मार्क. = मार्कण्डेयपुराणम्; Pub. वेङ्कटेश्वरप्रेस, मुम्बई. [Ref. अध्याय. श्लोक].

रामा. = रामायणम्; Printed at M. L. J. Press, मद्रास. 1950 [Ref. काण्ड. सर्ग. श्लोक].

Kāṇḍas—

१. बाल–; २. अयोध्या–; ३. अरण्य–; ४. किष्किन्धा–; ५. सुन्दर–; ६. युद्ध–; ७. उत्तर–.

लिङ्ग. = लिङ्गपुराणम्; Pub. मोर, कलकत्ता. [Ref. अर्द्ध (१. पूर्वार्ध; २. उत्तरार्ध). अध्याय. श्लोक].

वरा. = वराहपुराणम्; Pub. वेङ्कटेश्वरप्रेस, मुम्बई. 1923 (सं० १९८०). [Ref. अध्याय. श्लोक].

वाम. = वामनपुराणम्; पाठसमीक्षात्मकसंस्करणम् (Critical Edition), Pub. सर्वभारतीय-काशिराजन्यास, रामनगर, बाराणसी, 1967 [Ref. अध्याय. श्लोक].

वायु. = वायुपुराणम्; Pub. वेङ्कटेश्वरप्रेस, मुम्बई. 1933 [Ref. अर्ध (१. पूर्वार्ध; २. उत्तरार्ध). अध्याय. श्लोक].

विष्णु. = विष्णुपुराणम्; Pub. गीताप्रेस, गोरखपुर. [Ref. अंश. अध्याय. श्लोक].

विष्णुध. = विष्णुधर्मोत्तरपुराणम्; Pub. वेङ्कटेश्वरप्रेस, मुम्बई. [Ref. खण्ड. अध्याय. श्लोक].

शिव. = शिवपुराणम्; Pub. वेङ्कटेश्वरप्रेस, मुम्बई. [Ref. संहिता. अध्याय. श्लोक].

Saṃhitās—

१. विद्येश्वरसंहिता; २. रुद्रसंहिता [–1. सृष्टिखण्ड; २. सतीखण्ड; 3. पार्वतीखण्ड; 4. कुमारखण्ड; 5. युद्धखण्ड]; ३. शतरुद्र-संहिता; ४. कोटिरुद्रसंहिता; ५. उमासंहिता; ६. कैलाससंहिता; ७. वायवीयसंहिता [-1 पूर्वभाग; २. उत्तरभाग].

स्कन्द = स्कन्दपुराणम्; Pub. वेङ्कटेश्वरप्रेस, मुम्बई. [Ref. खण्ड. अध्याय. श्लोक].

Khaṇḍas—

१. माहेश्वरखण्ड [-1. केदारखण्ड; २. कौमारिकाखण्ड; 3. अरुणाचलमाहात्म्य (i) पूर्वार्द्ध. (ii) उत्तरार्ध].

२. वैष्णवखण्ड [-1 वेङ्कटाचलमाहात्म्य; २. पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्य; 3. बदरिकाश्रम-माहात्म्य; 4. कार्तिकमासमाहात्म्य; 5. मार्गशीर्षमाहात्म्य; 6. भागवतमाहात्म्य; 7. वैशाख-माहात्म्य; 8. अयोध्यामाहात्म्य; 9. वासुदेव-माहात्म्य].

३. ब्राह्मखण्ड [-1. सेतुमाहात्म्य; 2. धर्मारण्यखण्ड; 3. चातुर्मास्यमाहात्म्य; (अयमंशोऽस्य खण्डस्य कलिकातामुद्रितमोर-संस्करणे एव वर्त्तते एष च तत्र लखनऊ मुद्रित-पुस्तकादुद्धृतः); 4. ब्राह्मोत्तरखण्ड].

४. काशीखण्ड (पूर्वार्ध = अ. १-५०; उत्तरार्ध = ५१-१००).

५. अवन्तीखण्ड [-1. अवन्तीक्षेत्रमाहात्म्य; 2. चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्य; 3. रेवाखण्ड].

६. नागरखण्ड.

७. प्रभास-खण्ड [-1 प्रभासक्षेत्रमाहात्म्य; 2. वस्त्रापथ (गिरनार) क्षेत्रमाहात्म्य; 3. अर्बुद-खण्डमाहात्म्य; 4. द्वारकामाहात्म्य].

हरिवं. = हरिवंश; Pub. चित्रशालाप्रेस, पूना. [Ref. पर्व. अध्याय. श्लोक].

Parvans—

१. हरिवंशपर्व; २. विष्णुपर्व; ३. भविष्य-पर्व.

विषयसंवादः (SUBJECT-CONCORDANCE)

सूतोत्पत्तिः (Birth of Sūta)
(कूर्म. १.१.६; १.१३.१२-१७)

ब्रह्माण्ड. १.३६.१५६-१७३
विष्णु. १.१३.५०-५३
वायु. १.१.२७-३३

पुराणलक्षणम् (Definition of 'Purāṇa')
(कूर्म. १.१.१२)

अग्नि. १.१४
ब्रह्मवै. ४.१३३.४-६
गरु. १.२१५.४
ब्रह्माण्ड १.१.३७
देवीभा. १.२.१८-२५
भवि. १.२.४-५
भाग. १२.७.७-१०; २.१०.१
वायु. १.४.१०
विष्णु. ३.६.१५,२५; ६.८.२,१३
मत्स्य ५३.६४
मार्क. १३४.१३
शिव. ७ [1].१.४१
वरा. २.४
स्कन्द. ७ [1].२.८४

पुराणनामानि (List of the Purāṇas)
(कूर्म. १.१.१३-२०)

अग्नि. २७२.१-२६
देवीभा. १.३.१-१७
गरु. १.२१५.१५-२१
नार. १.९२.२६-२८

पद्म. ६.२३६.१३-२०
ब्रह्मव. ४.१३३.७-२२
भवि. १.१.६१-६४
भाग. १२.१३.३-९;
१२.७.२२-२५
मत्स्य. ५३.१२-६३
मार्क. १३४.८-१२
लिङ्ग. १.३९.६१-६३
वरा. ११२.७४-८२
वायु. २.४२.१-११
विष्णु. ३.६.२०-२४
शिव. ७ [1]. १.४३-४५
स्कन्द. ७ [1]. २.१-८३;
५.४४.१२०-१४०

कूर्मावतारः (Kūrma-Incarnation)
(कूर्म. १.१.२७-४१)

अग्नि. ३.१-८
गरु. १.१४२.२-४
देवीभा. ८.१०.१-५
पद्म. ६.२३२.१-४
भाग. ८.७.१-१६
मत्स्य. २४८.२७-५४
विष्णु. १.९.७५-९१
विष्णुध. १.१७९.१-११;
१.३९.१०-४०.४३
हरिवं. ३.३०.१-३२

चातुर्वर्ण्योत्पत्तिर्वर्णाश्रमधर्माश्च (Origin of four Varṇas and duties of the four Varṇas and Āśramas)
(कूर्म. १.२.२४-३.२८)

अग्नि. १५१.१-१५४.१९;
१६६.१-२८
गरु. १.४९.१-३९
नार. १.२४.१-२७.१०६;
१.४३.१०५-१२७;
१.४३.५२-७०;
१.५९.१-१५;
१.६६.१-७८
पद्म. ३.५१.५-६८
ब्रह्म. २२२.१-५६
ब्रह्मवै. ४.८३.१-८४.४१
ब्रह्माण्ड १.७.१५१-१९५;
१.२९.५५-९२
भवि. १.४२.१-४४.३३
भाग. ७.११.१-१५
मार्क. २५.४-३७
वाम. १४.४-१५.६७
वायु. १.८.१५६-१८९
विष्णु. ३.८.१-१३.४०
विष्णुध. ३.२२७.१-२२८.९
स्कन्द. २ [9].२०.११-३६
महाभा. ३.१५०.३०-५२; ३.१८०.२०-३८;
१२.९.१-३७; १२.२३.२-२४.३४;
१२.४५.१३-४७.१७; १२.२३४.१-२३५.३२;
१२.२४२.१३-२४६.२३; १३.१४१.२५-१४३.५९;
१४.४६.१-४७.१७
हरिवं. ३.२४.१-१५

तिस्रो भावनाः (Three religious concepts)
(कूर्म. १.२.९१-९६)

गरु. १.४९.१८-१९
नार. १.४७.२४-२८
विष्णु. ६.७.४८-५१

भस्मादिमाहात्म्यम् (The glorification of Ashes etc.)
कूर्म. (१.२.१०४-१११)

देवीभा. ११.१०.१-१५.७६
शिव. १.२४.११६;
७ [2]. २१.३२-३७

कालमानम् (Computation of Time)
(कूर्म. १.५.१-२३)

अग्नि. १२२.१-२४
नार. १.५.२१-३१
पद्म. १.३.२-२३
ब्रह्मवै. १.५.४-१६;
२.७.७०-७३
ब्रह्माण्ड. १.७.९५-११६;
१.२९.१-४३;
३.२.९१-११०
भाग. ३.११.६-३८
मार्क. ४३. २३-४४
लिङ्ग. १.४.१-४३
वायु. १.५७.१-३८;
२.३८.२११-२२७
विष्णु. २.८.६०-८३;
६.३.६-१२;
१.३.५-२८
विष्णुध. १.७२.१-७३.१९
शिव. २ [1]. १०.१६-२५;
७ [1]. ८.१-३१
स्कन्द. १ [२]. ३९. ४७-६६;
२ [1]. ३६. ३०-३४;
६. १९४. ११-३१;
७. [1]. १०५. ३३-३९;
७. १९. १-१७
महाभा. १२.२३१.१-३२; ३.१८८.१७-२९.१२.३११.१-७
हरिवं. १.८.१-४५; ३. ८.१-२६

वराहावतारः (Varāha-Incarnation)
(कूर्म. १.६.१-२१; १.१५.६९-७८)

देवीभा. ८.१.१-२.३८
पद्म. १.३.२५-५५
ब्रह्माण्ड. १.५.६-२६;
१.७.१-१०
भाग. ३.१३.१६-१९.३८
मत्स्य. २४६.१-२४७.७६
लिङ्ग. १.९४.१-३२
वरा. ११४.१-१०
वायु. १.६.१-२५; १.१६.७८-८४
विष्णु. १.४.१-५२
विष्णुध. १.३.१-१२;
१.१२६.१-३१
शिव. २ [5]. ४२.४२-४९
स्कन्द २ [1]. ३६.१-२६
महाभा. ३.२७२.४९-५५;
१२.३४९.७६-७७; १२.२०९.१-३६
हरिवं. ३.३३.१-३५.५०;
१.४०.१-४१.३८

सृष्टिः (Account of creation)
(कूर्म. १.२.३-२३; १.७.१-१०.४०)

अग्नि. १७.१-१७; २०.१-२३	मत्स्य. ३.१-४.५५
गरु. १.४.१-३७	मार्क. ४२.२०-४९.३१
नार. १.३.१-४५; १.४२.१-११३	लिङ्ग. १.३.१-३९; १.३८.१-१५; १.७०.१-३४७
पद्म. १.२.१-३.२०६	वरा. २.१-५४; ९.१-३५; १८७.१६-८७
ब्रह्म. १.३१-५६	वाम. स.मा. २२.१६-४३
ब्रह्मवै. १.४.१-७.२०; २.१.१-३.२०; २.८.६-६५	वायु. १.१.४२-४५; १.३.६-५.५०; १.६.३२-८.१९८
ब्रह्माण्ड. १.३.१-७.१५३	विष्णु. १.२.१-८.३५
भवि. १.२.१-११२; २.२.२-२७	विष्णुध. १.२.१-२०; १.१०७.१-६७
भाग. २.५.१-६.३१; ३.१०.१-१२.५६; ३.२०.१-५३;	शिव. ७ [1].१०.१-१२.७७; स्कन्द. २ [9].२४.८-५७; १ [2].१४.८-४५;

महाभा. १.६५.६-६६.७२; ६.६७.१-६५; १०.१७.६-१८.२६; १२.१६६.११-२८; १२.१८२.१-१८८.१६; १२.२०७.१-२०८.३६; १२.२३२.१-४३;

हरिवं. १.१.२७-४६; ३.११.१-१४.६७.

स्वायंभुवमनुवंशः (the Genealogy of Svāyambhuva Manu)
(कूर्म. १.८.१-१३; १.१३.१-११)

अग्नि. १८.१-२६	मार्क. ४७.६-२०
गरु. १.५.१८-३४	लिङ्ग. १.५०.२६७-३००
देवीभा. ८.३.१-१३	वरा. २.५५-५६
पद्म. १.३.१७६-१८१	वायु. १.१०.७-२३
ब्रह्म. १.५१-२२०	विष्णु. १.७.१६-१३८
ब्रह्मवै. १.९.१-२२	शिव. ७ [1].१७.१-६; २ [1].१६.१२-१८; ५.३०.१-१५
भाग. ३.१२.५३-५६	
मत्स्य. ३.१-२७	

महाभा. १.८.१-३०; १.१४.१-६५

हरिवं. १.२.१-४७

दक्षोत्पत्तिस्तस्य कन्यावंशवर्णनञ्च (Birth of Dakṣa and description of the descendants of his daughters)
(कूर्म. १.८.१४-२६; १.१२.१-२३; १.१३.५३-६४; १.१५.१-१६.६६)

अग्नि. १८.२७-१९.२१	लिङ्ग. १.६३.१-६५
गरु. १.५.५-६.३०; १.६.१२-६५	वायु. २.४.१२१-१५६
पद्म. १.३.१८२-१९६	विष्णु. १.१५.६-१५७; १.७.५-९.३८
ब्रह्म. २.४६-५०	विष्णुध. १.११०.१-४०
ब्रह्मवै. १.९.७-१५	शिव. ५.३०.२५-४६; ७.[1].१७.१०-३५; २[1].१६.१८-३४; ५.३०.४७-३१.१६; २[2].१४.१-५६
ब्रह्माण्ड २.३.१-७.४३६; १.३७.२२-४२	
भाग. ६.६.१-४५	स्कन्द. १[2].१४.८-४५; ७[1].२१.३-३४
मत्स्य. ५.१-२३	
मार्क. ४७.२०-६७	

हरिवं. १.२.३१-५७; १.३.२७-६६; ३.१४.२६-६७; ३.३६.२०-६०

पृथुचरितम् (Pṛthu-Legend)
(कूर्म. १.१३.१२-५२)

पद्म. १.८.३-३५	वायु. २.१.७०-२.२१
ब्रह्माण्ड. १.३६.११०-२२७	विष्णुध. १.१०८.१-१०६.५७
भाग. ४.१५.१-२४.१८	शिव. ५.३०.१६-२८
मत्स्य. १०.१-३५	स्कन्द. ७[1].३३६.६८-१०१
वाम. स.मा. २६.२१-५०	

हरिवं. १.२.२०-२७

पद्मोद्भवप्रादुर्भावः (Birth of Brahmā from Lotus)
(कूर्म १.९.१-३६)

पद्म. १.४२.१-१८	विष्णुध. १.७६.१-३०
भाग. ३.८.१-२३	स्कन्द. २ [9].२४.१७-३१

रुद्रकृता सृष्टिः (Creation by Rudra)
(कूर्म. १.१०.१७-८८)

पद्म. १.३.१९६-२०५	विष्णु. १.७.१०-८.१४; १.१५.१२२-१२५
भाग. ३.१२.७-२०	
मार्क. ४९.१-३१	शिव. ७ [1]. १४.१-२१
वायु. १.२७.१-६०	स्कन्द. २[9].२४.३६-७३

देवीमाहात्म्यम् (Glorification of the Goddess)
(कूर्म. १.११.१-३३६)

देवीभा. ७.३१.६५-४०.४४; १२.६.१-१६५
पद्म. १.४२.२७७-४४२
मत्स्य. १५३.१-५८७
मार्क. ८२.१-८४.६६
वाम. १८.३९-२१.५०; २९.१-३०.७३
वायु. १.९.७७-९०
शिव. २ [3]. ५.१-६.५४
स्कन्द. १ [2]. २२.३०-५० ७ [2]. ९.५०-५१

दक्षयज्ञविध्वंसः (Destruction of Dakṣa's Sacrifice) (कूर्म. १.१४.१-९७)

गरु. १.५.३१-३४
नार. २.६६.५-१७
पद्म. १.५.३-९३
ब्रह्म. ३४.१-३५.६४; ३९.१-९७
ब्रह्माण्ड. १.१३.४४-८८
भाग. ४.२.१-७.६१
मत्स्य. ७०.१०-१६
लिङ्ग. १.९९.१-१००.५१
वरा. २१.१२-९०
वाम. २.७-५.६१
वायु. १.३०.३७-३१९
विष्णुध. १.१०७.९८-११६; १.२३४.१-२३५.३६
शिव. २ [2]. १.१-४६; २ [2]. २७.१-४३.४४ ७ [1]. १८.१-२३.५०
स्कन्द. १ [1]. २.१-५.४७; ४.८७.१-८९.१३६ ७ [1]. १९९.१-५९; ७ [2]. ९.१६-१३६
महाभा. १०.१८.१-२६; १२.२८४.१-२०८; १३.१६०.११-२४
हरिवं. ३.३२.१-६३

नृसिंहावतारः (Nṛsiṁha-Incarnation)
(कूर्म. १.१५.१८-८८)

ब्रह्माण्ड. २.५.११-४५
भाग. ७.२.१-१०.३१
मत्स्य. १६.२०-९४
लिङ्ग. १.९५.१-३०
वायु. २.६.४८-६६
विष्णु. १.१६.१-२०.३९
विष्णुध. १.५३.१-५४.५२
शिव १ [5]. ४३.१-४१
महाभा. ३.२७२.५६-६०; (१३.३३९.७८; १२.३४०.३१ गद्यम्)
हरिवं. ३.४१.१-४७.३८; १.४१.३९-७८

दारुवनस्थेभ्यो मुनिभ्यो गौतमशापकथा
(The Story of Gautama's curse on the Sages of Dāruvana)
(कूर्म. १.१५.९१-११९)

देवीभा. १२.९.१-१००
नार. २.७२.१-३५
ब्रह्म. ७४.२२-८८
वरा. ७१.१-६७
शिव. २[2]. २७.१-४३; ४.२५.१-२७.५०

अन्धकचरितम् (Andhaka-Legend)
(कूर्म. १.१५.११९-२३७)

पद्म. १.४८.१-९१; १.१३.४९-७३
मत्स्य. १७८.१-८९
लिङ्ग. १.९२.१८७-९३.२६
वरा. २७.१-४३
वाम. ९.१-१०.५७; ३३.१६-४४.९६
हरिवं. २.८६.१-८७.३९
विष्णुध. १.२२६.१-८३
शिव. २ [5]. ४२.८-४९.५२
स्कन्द. ५ [1]. ४७.१-४९.४१; ५ [3]. ४५.१-४८.४६; ६.१४९.१३-१५१; ७ [2]. ९.१५१-१६६

बलिवामनचरितम् (Bali-Vāmana Legend)
(कूर्म. १.१६.१-६९)

अग्नि. ४.५-११
नार. १.१०.१-११.९७
पद्म. १.३०.१-२०३
ब्रह्म. ७३.१-६९; २१३.८०-१०५
ब्रह्माण्ड. २.७३.७५-८७
भवि. ४.७६.१-२७
भाग. ८.१५.१-२३.३१
मत्स्य. २४३.१-२४५.९६
वाम. स.मा. २.१-१०.९१; ५०.१-५१.५७; ६२.१-६६.१८
महाभा. ३.२७२.६१-७६
हरिवं. ३.४८.१-७२.१०७; १.४१.७९-१०३
वायु. ३६.७४-८६
विष्णुध. १.२१.१-३१; १.५५.१-५६; ३.३४.१-११
स्कन्द. १[1]. १७.२७६-१९.६३; ५[1]. ७४.२३५-२७०; ५[3]. १५१.११-१३; ७[1]. ११४.१-११; ७[2]. १४.८-८३; ७[4]. १८.१०-१४

कश्यपवंशवर्णनम् (Description of the descendants of Kaśyapa) (कूर्म. १.१७.८-१८.७)

अग्नि. १९.१-२९
देवीभा. ७.२.१३-१५
पद्म. १.६.३३-७९; १.७.२-६७
ब्रह्मवै. १.९.१-४७
ब्रह्माण्ड. २.३.५५-७.४३९
भाग. ६.६.२५-२९
मत्स्य. ६.१-४७
विष्णु. १.२१.१-२६
विष्णुध. १.१२०.१-१२८.४०
शिव. ५.३२.१-५२
स्कन्द. ७.२१.१०-३४

वैवस्वतमनुवंशवर्णनम् (Description of the descendants of Vaivasvata Manu)
(**कूर्म** १.१९.१-२०.६१)

देवीभा. ७.२.१६-२८.८३ मार्क. ७४.१-७६.१३
भाग. ९.१.१-१३.२७ विष्णु. ४.१.६-२४.१३८
हरिवं. १.१०.१-१५.३८

आदित्यवंशः (Description of the Solar Dynasty)
(**कूर्म.** १.१९.१-३)

गरु. १.१३८.१-५८ वरा. २०.१-७
पद्म. १.८.३५-७४ वायु. २.२१.१-२६
ब्रह्म. ६.१-५४ विष्णु. ४.१.६-५.३४
भाग. ६.६.३८-४१; विष्णुध. १.१०६.६२-६१
९.६.१७-२१ शिव. ५.३५.१-४२
हरिवं. १.९.१-६६

इक्ष्वाकुवंशः (Description of the descendants of Ikṣvāku) (**कूर्म.** १.१९.४-२०.१७)

पद्म. १.८.१२०-१६२ विष्णु. ४.२.११-४.११३
ब्रह्म. ७.१-८.८६ विष्णुध. १.१४.१-२३.६
भाग. ९.६.१-९.३१ शिव. ५.३६.४७-३८.४६
रामा. २.११०.१-३६

रामचरितम् (Story of Rāma)
(**कूर्म.** १.२०.१७-६१)

अग्नि. ५.१-११.१४ भवि. ३ [1].२.७
गरु. १.१४३.१-५१ भाग. ९.१०.१-११.३६
देवीभा. ३.२८.१-३०.६३ मत्स्य. १२.४९-५१
नार. १.७९.१-२६; लिङ्ग. १.६६.३४-४८
२.७५.१-७९ विष्णु. ४.४.८७-१०४
पद्म. ६.२४२.१-२४४.१०० विष्णुध. १.२२१.४७-२२९.३३
ब्रह्म. १२३.८४-२१७; स्कन्द. १ [1].८.६५-११५;
२१३.१२३-१५८ ३[२].३०.१-१०९
ब्रह्मवै. ४.६२.१-९९
ब्रह्माण्ड २.८३.१८५-१९८
महाभा. १२.२९.५१-६२; ३.२७३.१-२९२.१४
हरिवं. १.४१.१२१-१५५

सोमवंशवर्णनम् (Description of the Lunar dynasty) (**कूर्म.** १.२१.१-२२.४७)

गरु. १.१३९.१-१४१.१६ ब्रह्म. ९.१-१०.६८
पद्म. १.८.७५-१२०; ब्रह्माण्ड. २.६५.१-७४.१०६
१.१२.१-१४०
भाग. ९.१४.१-२२.४६ वायु. २.२८-३६ अ.
मत्स्य. ११, २३-४७ अ. विष्णु. ४.६.१-२०.५३
हरिवं. १.२५.१-३९.४२
रामा. ७.८७.१-९०.२४

यदुवंशवर्णनम् (Description of the descendants of Yadu (**कूर्म.** १.२३.१२-२६.२२)

पद्म. १.१३.१-६६
ब्रह्म. १३.२०५-१५.६२ लिङ्ग. १.६८.१-५१
भाग. ९.२३.१-१०.९०.५० विष्णु. ४.११.१-१६.६
महाभा. १३.१४.२६-१५.११
हरिवं. १.३०.१-३५.२२

कृष्णचरितम् (Story of Kṛṣṇa)
(**कूर्म.** १.२३.६९-२६.२२)

अग्नि. १२.१-५६ ब्रह्माण्ड. २.७१.१६४-२५४
गरु. १.१४४.१-११ भाग. १०.१.१-९०.५०
देवीभा. ४.२३.१-५.८३ मत्स्य. ४७.१-२७
पद्म. १.१३.१३४-१६६ विष्णु. ५.१.१-३८.६४
ब्रह्म. १८२.१-२०९.२३ शिव. ५.१.१-३.४५;
ब्रह्मवै. ४.७.१-३२.८२; ७ [2].१-२७
५२.१-१२९.१११
हरिवं. १.३५.१-२२; ३.७३.१-९०.३८

उपमन्युचरितम् (Story of Upamanyu)
(**कूर्म.** १.२४.१-४७)

देवीभा. ४.२५.२७-५८ शिव. ३.३२.१-७८;
लिङ्ग. १.१०७.१-६४ ७[1]. ३४.१-३५.६५;
५.१.१-७१

युगधर्मकथनम् (Description of the practices prevalent in different Yugas)
(**कूर्म.** १.२७.८-५७; १.२८.१-३१)

देवीभा. ६.११.११-५५; मत्स्य. १६४.१-२४
९.८.१५-६५ लिङ्ग. १.४०.१-१००
नार. १.४१.१-१२३ वरा. ६८.३-७
ब्रह्मवै. ४ [2]. ९०.१-८० विष्णु. ६.३.१-६०
ब्रह्माण्ड. १.२९.१-३२.१६; विष्णुध. १.७३.२०-४०
१.७.४३-६६ विश. ७ [1]. ८.१-३१
भाग. १२.३.१८-५२

महाभा. १२.६६.८१-१००; ३.१४९.१-४०;
३.१८८.२६-६६; ३.१६७.१-६७;
१२.३४०.८२-८७.

हरिवं. ३.३.१-४.५३

वाराणसीमाहात्म्यम् (Glorification of Vārāṇasī)

(कूर्म. १.२९.१-३३.३६)

अग्नि. ११२.१-७
नार. १.६.३४-७०;
२.२९.१-७२;
२.४८.१-५१.४८
पद्म. ३.३३.१-३६.१२
मत्स्य. १७९.१-१८४.६८
लिङ्ग. १.१०३.७१-७८
शिव. ४.२३.१-५७

स्कन्द. ४.२५.२०-७८
४.२६.१२६-१४८;
४.३०.१-२३;
४.६४.३०-७०;
४.५.६-३३;
४.२७.१-१५५;
४.२८.१-३५;
४.६८.२७-६३;
७ [1]. ३८.१-५६;
४.३३.१७०

प्रयागमाहात्म्यम् (Glorification of Prayāga)

(कूर्म. १.३४.१-३६.१५)

अग्नि. १११.१-१४
नार. २.६२.१-६३.१७४
पद्म. ३.४१.१-४३.५७;
३.४६.१-४८;
६.२४.१-२३

मत्स्य. १०२.१-१११.२२
स्कन्द. ४.२२.५६-७६;
२ [4]. १३.४५-५३

गङ्गामाहात्म्यम् (Glorification of the River Gaṅgā)

(कूर्म. १.३७.७-१७)

अग्नि. ११०.१-६
नार. २.३८.१-४३.१३६
पद्म. ३.४५.१-३५
भाग. ६.६.१-१५

विष्णु. २.८.१००-१२४;
२.९.१३-१८
विष्णुध. १.१९.१-२२.३४

हरिवं. १.१५.१५-१६

रामा. १.३५.६-२३; १.४३.१-४४.२३

भुवनकोषः (Bhuvana Koṣa)

(कूर्म. १.३८.१-४४; १.४३.१-४८.२४)

अग्नि. १०७.१-१०८.३३;
११८.१-१२०.४२
गरु. १.५४.१-५७.६

देवी.भा. ८.४.१४-१४.१४;
८.१८.१४-२३.३१
नार. १.३.३७-४६
पद्म. ३.३.१-६.४२
ब्रह्म. १८.१-२४.२६
ब्रह्माण्ड. १.१४.१-२०.५८
भवि. २ [1].३.१-४.२३
भाग. ५.१६.१-२६.४०
मत्स्य. ११२.१-१२२.६४.
मार्क. ५०.१५-५२.२३
लिङ्ग. १.४५.१-५३.६२

वरा. ७४.१-८९.७
वाम. ११.३१-१३.५८
वायु. १.३३.१-४९.१८६
विष्णु. २.२.१-६.५१
विष्णुध०. १.४.१-१३.१३
शिव. ५.१५.१-१८.७७
स्कन्द. १ [2].३७.१-८७;
३ [3].२९.३७-५५;
६.२६१.३६-५३;
७ [1].११.६-४४

महाभा. ६.५.१-१२.५२

ज्योतिषसन्निवेशः (Jyotiṣasanniveśa)

(कूर्म. १.३९.१-४१.४२)

गरु. १.५८.१-३०
देवीभा. ८.१४.१५-१८.१४
ब्रह्म. २३.१-१२;
२४.१-२६
ब्रह्माण्ड. १.२१.१-२४.१५२
भवि. २ [1].४.२४-४४;
१.१२५.२८-६८

भाग. ५.२१.१-२४.३१.
मत्स्य. १२३.१-१२७.३६
लिङ्ग. १.५४.१-६२.४२
वायु. १.५०.१-५३.१३३
विष्णु. २.७.१-१२.४७
शिव. ५.१९ १-४४
स्कन्द. १ [2].३८.१-६४

मन्वन्तरवर्णनम् (Description of the Manvantaras)

(कूर्म. १.४९.१-२६)

अग्नि. १५०.१-३१
गरु. १.८७.१-६१
देवीभा. १०.८.१-१३.१२७
नार. १.४०.१७-३७
ब्रह्म. ५.१-५७
ब्रह्माण्ड. १.३५.१६३-३८.३१;
३.१. ६-११६
भाग. ८.१. १-२६;
८.५.१-६

मत्स्य. ९.१-३६;
१४४.१-११८
मार्क. ५०.१-१०
वायु. २.३८.१-२४५
विष्णु. ३.१.१-२.६१
विष्णुध. १.८१.१-५
शिव. ५.३४.१-७८,
७ [1].११.१-५
स्कन्द. २ [1].३६.३४-४१

हरिवं. १.७.४-८.२४

व्यासावताराः (Incarnations of Vyāsa)

(कूर्म. १.५०.१-१०)

देवीभा. १.३.२६-३३
भाग. १.४.१४-२५
वायु. १.२३.१०९-२१४
१.६०.१-७५
विष्णु. ३.३.१-६.३३

शिव. ७ [1].१.३४-३६;
७ [2].८.४१-५१;
३.४.१-५ ५६;

महाभा. १.६३.७०-९०

वेदविभागः (Classification of the Vedas)
(कूर्म. १.५०.११-२०)

अग्नि. १५०.२३-३१;
२७१.१-२२
पद्म. १.३.११०-११४
ब्रह्माण्ड १.३४.१-३२
भाग. १.४.१४-२५
महाभा. १.६३.८५-९०
मार्क. ४५.३१-३४
विष्णु. ३.३.२-३१;
३. ४. १-१५;
५.५.५४-५७

ईश्वरविभूतिकथनम् (Description of Vibhūtis of God) (कूर्म. २.७.१-१५)

ब्रह्माण्ड. ३.२.२१८-२२१
भाग. ११.१६.९-४१
महाभा. ३.१८९.१-५९
विष्णुध. १.५६.१-४३
स्कन्द. ७ [1]. २.५१-८६

ब्रह्मनिरूपणम् (Exposition of Brahman)
(कूर्म. २.१०.१-२७)

ब्रह्मवै. १.२८.१-७०
मार्क. ३९.१-१७
विष्णु. १.३.१-४.५२;
२.१२.३७-४७;
२.१३.६२-१०४

योगवर्णनम् (Description of Yoga)
(कूर्म. २.११.१-६७)

अग्नि. २१४.१-२१५.५०;
३७३.१-३७६.४४
गरु. १.९१.१-९२.१७
देवीभा. ७.३५.१-४५
नार. १.३३.१५३-१६३
ब्रह्म. २३४.१-२३५.६६;
२३८.१-११२
भाग. ३.२८.१-४४
मार्क. ३६.१-३८.२६
हरिवं. ३.१७.१-२३.४९
लिङ्ग. १.८-१०; ८५-८८ अ०
वायु. १.१०-२० अ०;
२.४०-४२ अ.
विष्णु. ६.७.२७-९७
विष्णुध. १.६५.१-३६;
३.२७९.१-२८८.१७
शिव. ७ [2]. ३७.१-३९.६०
स्कन्द. २ [1]. २४.५८-७४

भक्तिः (Devotion)
(कूर्म. २.११.६८-१०६)

गरु. २१९.१-२२६.५५
देवीभा. ७.३७.१-४५
नार. १.४.१-४२;
१.३४.१-७७;
१.१५.३९-४०.३९
भाग. ३.२९.१-४५;
११.५.१-५२
वरा. ११५.१-१२१.२८
विष्णु. १.२०.१७-१८;
२.६.३७-४४;
३.७.१९-३४
विष्णुध. १.५७.१-५८.३३

कर्मयोगवर्णनम् (Description of Karmayoga)
(कूर्म. २.११.१३३-१४६)

भाग. ११.३.४१-५५
मत्स्य. ५२.१-२६

शिवनारायणयोरेकत्वम् (Oneness of Śiva and Nārāyaṇa)
(कूर्म. २.११.१०७-१२५)

नार. १.६.४४-४९
ब्रह्माण्ड. २.२.८१-१३१
वरा. ७१.१-४
वाम. ३६.२०-३२

ब्रह्मचारिधर्माः (Duties of Brahmacārins)
(कूर्म. २.१२.१-१४.८१)

अग्नि. १५३.१-१६
नार. १.२६.१-२
पद्म. १.१५.२८६-३००;
३.५४.१-४०
भाग. ७.१२.१-१६
विष्णु. ३.९.१-६
विष्णुध. २.८६.१-१५
स्कन्द. २ [9]. २१.१-१८;
३ [2]. ६.१-१०४;
४.३६.१-९६

गायत्रीमाहात्म्यम् (Glorification of Gāyatrī)
(कूर्म. २.१४.४८-५६)

गरु. १.३६.१-३७.८
देवीभा. ११.२१.१-१२.६.१६५
पद्म. १.४८.१३८-२०८
भवि. १.४.११-४७
विष्णुध. १.१६५.१-७८;
२.१२४.१-१२
स्कन्द. ५ [3].१७२.७९-८३;
४.९.३६-६५

गृहस्थधर्मनिरूपणम् (Description of the Duties of a householder)
(कूर्म. २.१५.८-४२; २.१८.१-१२१)

अग्नि. १५५.१-५
नार. १.२६.३-२७
पद्म. ३.५२.१-४७;
३.५४.१-४०;
३.५५.१-९४;
२.१५.१-१६.६६
हरिवं. ३.६.१-१०.६६
मार्क. २६.३-४८
विष्णु. ३.९.७-१६
विष्णुध. २.८७.१-९५.३०
स्कन्द. २ [9]. २२.१-५१;
४.४०.४-१६७

सदाचारः (Virtuous deeds and approved usage)
(कूर्म. २.१६.१-९३; २.१९.१-३२)

अग्नि. २२.१-९
१५५.१-३१;
१६५.१-२८;
१६८.१-४०;
२५३.१-२५४.२७;
३७२.१-३६

गरु. १.४६.१-५२.२६;
१.९३.१-९६.७२;
१.२०५.१-२१३.२४
देवीभा. ११.१.४-२.४२;
११.१६.१-१७.४७;
११.२३.१-६३
नार. १.३ ५०-४.४२;
१.४३.५१-४४.२०;
१.६६.१-७८
पद्म. १.१५.२८१-३६२;
१.५१.१-१३५;
२.१३.१-४५
ब्रह्म. २२१.१-१७०
ब्रह्मवै. १.२६.४-१०३;
४.७५.१-८१;
४.८३.१-८४.४०
ब्रह्माण्ड. २.१४.५०-११७
भवि. १ ३.१-४.२२२;
४.२०५.१-१५३
भाग. ७.११.१-१५.८०;
११.१७.१-१८.४८
मत्स्य. ३६.६-४२.२६;
१७४.३२-४४

मार्क. २८.१-२९.४८;
३१.१-१२१;
३४.१-३५.६५
लिङ्ग. १.८५.१२७-२१७;
१.८६.१-१२२.
वरा. ११५.२३-४१;
२१०.४८-२११.६६;
११५.१-१२१.२८
वाम. १४.१-१५.६६
विष्णु. ३.८.२०-१६.४५
विष्णुध. २.७६.१-९५.३०;
२.१३०.१-१३१.६४;
३.२३३.१-२८२;
३.३३६.१-३४०.४०
शिव. १.१३.१-१४.४६;
७ [2].२१.१-२०
स्कन्द. १ [2].४१.११७-१७४;
२ [9].२०.११-२३.४३;
३ [2].५.१-७.१००;
३ [2] ४०.१-१५२;
४.३५.१४-३६.६६;
४.३८.१-११५;
६.२२३.१-३६;
७ [1].२०७.३-२०८.५२

महाभा. ३.२०७.६२-६६; १२.१८९.१-१९३.३३;
१२.१६४.१-१६५.७८; १२.२८७.१-५६;
१३.९७.१-२५; १३.१०४.१-१५७;
१३.१४१.३४-१४५.६३; १४.४५.१३-४७.१७;
१३.१२३.१-१३४.१७
हरिवं. ३.२४.१-१५

भक्ष्याभक्ष्यनिर्णय: (Description of foods prescribed and forbidden)

(कूर्म. २.१७.१-४५)

पद्म. ३.५६.१-४५;
२.१७.१-४४
ब्रह्म. २२१.१०६-११२
ब्रह्मवै. १.२७.१-४७;
४ [२].८५.१-५६

मार्क. ३२.१-३
स्कन्द. ४.४०.६-१८,१०६-१४०

महाभा. १३.१३५.१-२१; १२.३६.२१-३५; १३.१३५.१-२१

श्राद्धविधि: (Rituals of Śrāddha)

(कूर्म. २.२०.१-२२.१००)

अग्नि. ११७.१-६५;
१६३.१-४२
गरु. १.९९.१-३७
१.२१०.१-२१२.६;
२.२५.४-४७
नार. १.२८.१-६०;
१.५ .१०१-१५७
पद्म. १.६.४५-७१,७५-१६२
ब्रह्म. २१९.१-२२०.१२
ब्रह्माण्ड. २.११.१-२०.२३
भवि. १.१८४.१-१८५.२८

मत्स्य. १६.१-२२.६४;
१४०.१-८५
मार्क. २७.१-३०.१७
लिङ्ग. २.४५.१-६४
वरा. १३.१६-१४.५३;
१८७.२८-१९०.३८
वायु. २.१०.१-२२
विष्णु. ३.१३.१-१६.२०
विष्णुध. १.११३.१-१४४.२३
शिव. ५.४०.१-४१.५३

महाभा. १३.८७.१-९२.२३
हरिवं. १.१६.१-२४.३८

आशौचम् (Account of Impurities)

(कूर्म. २.२३.१-६३)

अग्नि. १५७.१-१५९.१४
गरु. २.२९.१-१६;
१.१०६.१-१०७.३८
ब्रह्म. २२१.११३-१६२

मार्क. ३२.४-६७
लिङ्ग. १.८९.७७-१२२
विष्णुध. २.७५.१-७७.१६;
३.२३२.१-१५

दाननिरूपणम् (Rules for giving gifts and charities)

(कूर्म. २.२६.१-७६)

अग्नि. २०९.१-२१३.१०;
२७२.१-२६
गरु. २.२४.१-६;
१.५१.१-३६;
१.९८.१-१६
देवीभा. ९.२९.१-३०.११७
नार. २.४२.१-८४;
१.१२.१-१३.६७
पद्म. १.३५.२१७-२२०;
१.५६.२-४७;
१.६१.६६-११३;
१.७९.४५-६१;

२.२६.१-७८;
२.३९.३७-४०.४६
३.५७.१-७८;
मत्स्य. ८१.१-९१.३३
लिङ्ग. २.२८.१-४४.१६
वरा. २०७.४१-५५
विष्णुध. २.९५.३५-५८;
३.३४१.१-३२१
शिव. १.१५.१८-६१;
५.१४.१-३२
स्कन्द. ७[1].२०७.१-२०८.३४
१[2].२.५५-६६;

१[2].४.१-६८; ७[4].२६.२९-३३;
५[3].५०.१-४६; १[2].२.६६-७०
६.२५२.१०-१८;

महाभा. ३.१८६.७-२०; १२.३६.३६-५०;
१२.२३४.१२-३७; १३.९.१-२८;
१३.५७.१-८२.५२; १३.१३७.१-१३८.११

वानप्रस्थधर्मकथनम् (Description of Duties of a Vānaprastha)

कूर्म. (२.२७.१२-१९)

अग्नि. १६०.१-५ भाग. ७.१२.१७-३१
गरु. १.१०२.१-६ विष्णु. ३.९.१७-२३
नार. १.२७.८३-९१ विष्णुध. २.१३०.१-३३;
पद्म. ३.५८.१-३८; ३.३३९.१-९
१.१५.३२९-३४७ स्कन्द. २[9].२३.१-१३

यतिधर्माः (Duties of a Recluse)

(**कूर्म.** २.२८.१-२९.४७)

अग्नि. १६१.१-३१ भाग. ७.१३.१-४६
गरु. १.१०२.१-६ विष्णु. ३.९.२४-३३;
नार. १.२७.९२-१०६ विष्णुध. २.१३१.१-५३
पद्म. १.१५.३४८-३९२; ३.३४०.१-४४
३.५९.१-६०.४३ स्कन्द. २[9].२३.१४-४३

प्रायश्चित्तम् (Rules of expiation)

(**कूर्म.** २.३०.१-२६; २.३२.१-३३.१०७)

अग्नि. १६९.१-१७४.२४ लिङ्ग. १.८९.४१-७६;
गरु. १.५२.१-२६; १.९०.१-२४
१.२१४.१-२१५.३७; वरा. १३२.१-१३६.१२७,
१.१०५.१-७० १७६, १७९
नार. १.१४.१-१५.३७; वायु. १.१९.१-२०.१६
१.३०.१-११४ विष्णु. २.६.३५-४३
ब्रह्माण्ड. ३.६.६३-८.६१ विष्णुध. ३.२३४.१-२६.१५;
भवि. १.१८६.१-५३ २.७३.१-७४.२४
स्कन्द. २ [9].२२.१-५१;
१ [4].६.१-३८

महाभा. १२.३३.३६-३६.५०; १२.१६५.३२-७८;
१३.१३६.१-२५.

शिवस्य कपालित्वम् (How Śiva became Kapālin)

(**कूर्म** २.३१.१-१११)

नार. २.२९.२-६२ पद्म. १.१४.१०९-२११

भवि. ३ [1].१३.१-२० शिव. ३.८.१-९.६६
मत्स्य. १८२.८२-१०३ स्कन्द. ३ [1].२४.१-७१;
वरा. ९७.१-२७ ५ [1].२.१-६.१२५;
वाम. २.१९-३.५१ ७ [1].८९.१-१०

पतिव्रतामाहात्म्यम् (Glorification of a Pativratā or chaste woman)

(**कूर्म.** २.३३.१०८-१४४)

पद्म. १.५२.५१-७५; वरा. २०८.१-२०९.२१
१.५३.१-७३ विष्णुध. २.३२१.१-३२२.२४
मत्स्य. २०७.१-२१३.२२
रामा. २.२७.१-९; २.११७.२१-२८

ज्ञानयोगवर्णनम् (Description of a Jñānayoga)

(**कूर्म.** २.३३.१४५-१५३)

गरु. १.२२७.१-२२९.३०; ब्रह्माण्ड. २.३.२४-११३
१.२१७.१-२१८.३९ विष्णु. २.१२.३७-४७;
देवीभा. १.१७.१-६६; २.१३.६२-१०४
१.१९.३२-४० ६.५.१-८७;
नार. १.३३.२६-१५२;
१.४४.२२-८२

तीर्थमाहात्म्यम् (Glorification of the Tīrthas)

(**कूर्म.** २.३४.१-४२.२४)

अग्नि. १०९.१-११४.४१ वरा. १२२.१-१२२
गरु. १.८१.१-८६.३८ वाम. स.मा. १.१-२८.४६;
देवीभा. ६.१२.१-२८ १७.१-२३;
नार. २.३८.१-५१.४८; ३६.४५-५८;
२.२९.१-७२; ५३.११-७३;
२.६२.१-६५.१३५ ५७.३४-४०
पद्म. ३.३८.१-३९.१२७; स्कन्द. ३ [3].२६.१-२७.१६६;
३.१२.१-१३.५५; ६.१.२-७२;
३.१८.१-१२२; ६.२५८.९-२६;
३.२४.१-३८; ७ [1].१८७.१५-४६;
६.१८०.३२-८७ ७ [3].३९.१-६६;
भाग. ९.९.१-१५ ५ [3].६.२१-४४;
मत्स्य. २२.१-९४; ५ [3].११.१-२६;
१०८.१-२५; ५ [3].१८.१-१३;
१८५.१-१९३.५० २ [9].२५.५-५६;
२ [7].२०.२०-५२

महाभा. १.२१३.१-२१८.२१; ३.८२.१-९.३४;
९.३५.१३-५४.४१; १३.२५.१-२६.१०६.

गयामाहात्म्यम् (Glorification of Gayā)

(कूर्म. २.३४.८-१५)

अग्नि. ११४.१-४१	वरा. ७.२१-२९
गरु. १.८२.१-८६.३८	वाम. ५३.११-७३
नार. २.४४.१-४७.९४	वायु. २.४३.१-५०.८०
पद्म. ३.३८.१-७३; ६.१८०.३२-८७	स्कन्द. ६.२०५.१-२०६.६६

सप्तसारस्वतमाहात्म्ये मङ्कणकवृत्तान्तः (Story of Maṅkaṇaka in connection with the glorification of Saptasārasvata Tīrtha)

(कूर्म. २.३४.४४-७६)

पद्म. १.१८.१३४-१५९	स्कन्द. ६.४०.२७-५२; ७ [1].२७०.१-४६
वाम. स.मा. १७.१-२३; ३६.४५-५८	

महाभा. ३.८३.१६-३४; ९.३८.३३-५९

कालञ्जरतीर्थे श्वेतवृत्तान्तः (Story of Śveta in connection with the Kālañjara Tīrtha)

(कूर्म. २.३५.११-३८)

लिङ्ग. १.३०.१-३३.२४	विष्णुध. १.२३६.१-२०
वाम. ५७.१९-२४	स्कन्द. १ [1].३२.१-९६

देवदारुवने शिवलिङ्गपातः (Falling of the Phallus of Śiva in Devadāru forest)

(कूर्म. २.३६.४९-३७.१५०)

ब्रह्माण्ड. १.२७.१-१२९	शिव. ४ १२.४-५४
वाम. स. मा. २२.४४-२३.३६	

स्कन्द. ३ [3].२६.१-२७.१६१; ६.१.२-७२;	६.२५८.९-२९; ७ [1].१८७.१५-४६ ७ [3].३९.१-६६

नर्मदामाहात्म्यम् (Glorification of the river Narmadā)

(कूर्म. २.३८.१-४०.४०)

अग्नि. ११३.१-७	स्कन्द. ५ [3].६.२१-४५;
पद्म. ३.१३.१-५५	५ [3].११.१-९६;
मत्स्य. १८५.१-१९३.५०	५ [3].१८.१-१३

नैमिषमाहात्म्यम् (Glorification of the Naimiṣa Tīrtha)

(कूर्म. २.४१.१-१५)

देवीभा. १.२.२८-३४	वायु. १.१.१६६-१६७
ब्रह्माण्ड. १.१.१५६-१७४	शिव. ७[1].४.५२-६३

प्रलयवर्णनम् (Account of the Dissolution)

(कूर्म. २.४३.१-४४.३०)

अग्नि. ३६८.१-२७	मत्स्य. १६५.१-२४
गरु. १.२१६.१-१२	मार्क. ४३.१-४४
देवीभा. ९.८.७२-८२	वायु. २.३८.१३२-४०.१३५
पद्म. १.४१.४८-७३	विष्णु. ६.३.१-७.१०६
ब्रह्म. २३१.१-२३३.७५	विष्णुध. १.७४.१-७९.३०
ब्रह्माण्ड. १.६.४३-७७; ३.१.११९-३.११३	
भाग. १२.४. १-४३	

महाभा. ३.१८८.६६-८८; १२.२३३.१-१९; १२.३११.१-३१२.१७

APPENDIX 3

(परिशिष्ट ३)

Telugu Edition of the Kūrma-Purāṇa

As has already been mentioned in the Introduction (p. xii) that an edition of the Kūrma-Purāṇa printed in Telugu character in 1875 by the Vartamāna-taranginī Press, Madras is deposited in the India office Library, London. We have now procured a photo-stat copy of this Edition through the kindness of the India Office Library. The details of its pages and size have already been given in the Introduction on pp. xi-xii. Out of its 272 pages of the text pages 81 to 160 are found missing. These missing pages of this Telugu edition cover our critical text from I. 21.30 cd to II. 7.7c.

The Sanskrit text of this edition has been edited on the basis of the four Telugu Mss., some variants from which have been noted below the text in the form of footnotes. An errata has also been given after the text, after which a summary of the text ('श्रीकूर्मपुराणसारसंग्रहम्') in Telugu language has been added in 47 pages.

As already noted in the Introduction the text of the First Part contains 50 Adhyāyas and that of the Second Part (उत्तरभाग) contains 46 Adhyāyas. The readings of this edition generally agree with the readings of our Ms. ते 1.

The text is preceded by the following two benedictory ślokas :—

ज्ञानानन्दमयं देवं निर्मलस्फटिकाकृतिम् ।
आधारं सर्वविद्यानां हयग्रीवमुपास्महे ॥

माता तावदुमा पिता पशुपतिर्भ्राता मयूरासनः
स्तोतारश्चतुराननादिमरुतश्चक्रायुधो मातुलः ।
ब्रह्मानन्दमयं वपुर्बृहदहो भृत्या गणादीश्वराः
शक्ताः किं तव सद्गुणान् गणपते स्तोतुं वयं जन्तवः ॥१॥

Then the text begins as :—

नमस्कृत्वाप्रमेयाय विष्णवे कूर्मरूपिणे ।
पुराणं संप्रवक्ष्यामि यदुक्तं विश्वयोनिना ॥ २ ॥
सत्रान्ते सूतमनघं नैमिषीया महर्षयः ।
पुराणसंहितां पुण्यां पप्रच्छू रोमहर्षणम् ॥ ३ ॥

It ends as follows :—

तस्मै व्यासाय मुनये सर्वज्ञाय महर्षये ।
पाराशर्याय शान्ताय नमो नारायणात्मने ॥ ४८ ॥
यस्मात् संजायते विश्वं यत्र चैव प्रलीयते ।
नमस्तस्मै सुरेशाय विष्णवे कूर्मरूपिणे ॥ ४९ ॥

इत्यादि महापुराणे श्रीकौर्मे षट्सहस्रिकायां ब्राह्मयां संहितायामुत्तरभागे विषयानुक्रमणिका नाम षट्चत्वारिंशोध्यायः। श्रीकूर्मपुराणे ब्राह्मी संहिता समाप्ता श्रीवेदव्यासाय नमः । ॐ तत्सत् ।

After the colophon the following ślokas also are given :—

पुण्वाद गृहनामाख्यो वेङ्कटाय प्रभुः सुधीः ।
अष्टादशपुराणानां जीर्णोद्धारे तु सादरः ॥
ब्राह्मीं तु संहितामाद्यां पुराणे कौर्म उत्तमे ।
पण्डितैः शोधयित्वा स्वे मुद्रायन्त्रे स्वमुद्रयत् ॥

In the available text of the First Part in this edition its Adhyāya 11 is simlar to Adhyāya 11 of our critical text (in which the Adhyāyas 11 and 12 of the Veṅkaṭe-

śvara edition, have been combined), but it has also combined our Adhyāyas 12 and 13 (Veṅk. Adhyāyas 13 and 14) into one Adhyāya numbering as 12 in this edition. The Adhyāyas in the Second Part (Uttara-bhāga) are, however, similar to those of the Veṅk. edn. in number and arrangement.

There is a Telugu Ms. K. 6816—B. 488 deposited in the India Office Library, which contains a detailed *sūcikā* (Index) of the contents of the Kūrma-Purāṇa. This *sūcī* divides the Kūrma-Purāṇa text into two parts named as *Purvārdha* and *Uttarārdha*, but it has given the continuous numbers of the Adhyāyas—50 Adhyāyas in the First Part, and the last Adhyāya of the Second Part *(Uttarārdha)* is numbered as 92. Thus its First Part *(Purvārdha)* contains the same number of Adhyāyas (50) as this printed Telugu edition, but the second part of this *sūcī* contains 42 Adhyāyas, while they are 46 Adhyāyas in the Telugu edition.

The importance of this printed Telugu edition lies in the fact that it is the oldest available printed edition of the Kūrma-Purāṇa, and that too in a South Indian script, and represents one important South Indian version of the Kūrma-Purāṇa.

CRITICAL NOTES:

[The following critical notes include the textual, grammatical and explanatory notes on the readings of the constituted text of the Kūrma-Purāṇa. Besides the collated Mss., the quotations from the Kūrma P. as contained in the Dharmaśāstra Nibandha-s and in the commentaries on several Smṛti-s and Purāṇa-s and also the parallel śloka-s and topics contained in the Mahābhārata and the Purāṇas have also helped sometimes in constituting the text. Such help is also referred to in these Critical notes. Parallel śloka-s with the same or a variant text and in the same or different context, found in the Purāṇas and other works, specially those which have some old commentaries on them, are also referred to, if they help in explaining the text,

Other Critical remarks, when necessary for the textual, critical or comparative study of the text, are also provided.

Important corrigenda and addenda are also included in these notes in their respective places. Errata due to the clerical or printing mistakes will be noted separately.]

Abbreviations used

AV. = Atharva-veda (*Ref.* Kāṇḍa/Sūkta/Mantra)
BhG. = Bhagavad-gītā. (*Ref.* Adh./Śl.)
BhP. = Bhāgavata-Purāṇa
Corrig = Correction in the text.
DBh. = Devī-Bhāgavata.
G. = Gaṇeśa, his *commentary* on the Liṅga-Purāṇa.
GP. = Garuḍa-Purāṇa.
Hv. (1) = Harivaṁśa-Purāṇa, Critical Edition, B.O.R.I. Poona. (*Ref.* Adh./Śl.).
Hv. (2) = Harivaṁśa-Purāṇa, with Nīlakaṇṭha's *Comm.*, Citraśālā Press, Poona.
Introd. = Introduction to the Kūrma-Purāṇa, Critical Edition; Kashiraj Trust.
Īśa-Up. = Īśāvāsyopaniṣad. (*Ref.* Mantra)
Kaṭha-Up. = Kaṭha-Upaniṣad (*Ref.* Valli/Mantra).
Kirfel (1) = W. Kirfel: Das Purāṇa-Pañcalakṣaṇa; Leiden, 1927.
Kirfel (2) = W. Kirfel: Das Purāṇa vom Weltgebände; Bonn. 1954.
K. = Kullūka, his *Comm.* on the Manu-Smṛti.
KP. = Kūrma-Purāṇa, Critical Edition.
Kṛ.-K. = Kṛtya-Kalpataru of Lakṣmīdhara; Gaekwad's Oriental Series, Baroda. (*Ref.* Brahmacāri-Kāṇḍa; etc)
LP. = Liṅga-Purāṇa.
Mbh. (1) = Mahābhārata, Critical Edition, B.O.R.I , Poona.
Mbh. (2) = Mahābhārata, with the *Comm.* of Nīlakaṇṭha, C. P. Press, Poona.
Manu = Manu-Smṛti. (*Ref.* Adh./Śl.).
Mār.-P. = Markaṇḍeya-Purāṇa.
Mt.-P. = Matsya-Purāṇa.
M. W. = Monier Monier-Williams: Sanskrit English Dictionary. Oxford 1899.
m. c. = metric causa, due to metrical exigency.
N. = Nanda-paṇḍita, his *Comm.* on the Viṣṇu-Smṛti, called Keśava-vaijayantī; *pub.* Adyar Library and Research centre, Madras.
NP. = Nāradīya-Purāṇa.
Pāṇ. = Pāṇini Aṣṭādhyāyī (*Ref.* Adh./Pāda/Sūtra).
Purāṇa = '*Purāṇa*' Bulletin, Half-Yearly Journal, *pub.* All India Kashiraj-Trust.
q. = quoted in.
Ṛ V. = Ṛgveda-Saṁhitā (*Ref.* Maṇḍala/Sūkta/Ṛc).
Sāṁ.-Kār. = Sāṁkhya-Kārikā of Īśvarakṛṣṇa. (*Ref.* Kārikā).
ŚP. = Śiva-Purāṇa.
Śrīdhara = Śrīdhara-svāmin, his *Comm.* on the Viṣṇu-Purāṇa.

Śvet.-Up. = Śvetāśvatara-Upaniṣad. (*Ref.* Adh./Mantra).

स. म. = सरोमाहात्म्य Adhyāyas of the Vāmana-Purāṇa, critical edition.

Taitt.-Up. = Taittirīya-Upaniṣad. (*Ref.* Valli/Anuvāka)

TS. = Taittirīya-Saṁhitā.

Vām.-P. = Vāmana-Purāṇa, Critical Edition, *pub.* All India Kashiraj Trust, 1967.

Vār.-P. = Vārāha-Purāṇa, Veṅkaṭeśvara Press, Bombay.

Vāyu-P. = Vāyu-Purāṇa, Veṅkaṭeśvara-Press, Bombay.

Vāyav.-S. = Vāyavīya-Saṁhitā of the Śiva-Purāṇa.

Vijñānabh. = Vijñanabhikṣu, his *Comm.* on the Īsvara-gīta of the Kūrma-Purāṇa, *MS.* (Bengali Characters), Asiatic Society, Calcutta.

Viṣ.-P. = Viṣṇu-Purāṇa.

Viṣ-Smṛ. = Viṣṇu-Smṛti, *pub.* by Adyar Library and Research centre.

Yāj. = Yājñavalkya-Smṛti (*Ref.* Adh./Śl.).

Yajñeśvara = Yajñeśvara-sūri, his *Comm.* on the Īsvaragītā of the Kūrma-Purāṇa, MS. No D. 8997 Sarasvati Mahal Library, Tanjore.

Yoga-Sū. = Yoga-Sūtras of Patañjali. (*Ref.* Pāda/Sūtra).

(*N. B.*—For referencing-scheme regarding the texts of the Purāṇas, Mahābhārata and the Rāmāyaṇa see the beginning of App. II of this Edition).

I

I. 1

4. This etymological interpretation of the epithet 'रोमहर्षण' is also supported by Gaṇeśa in his comm. on the Liṅga-P., who explains it as "रोमाणि हृषितानि यस्य स रोमहर्षण:" and in support quotes this Śl. of the KP. The Vāyu-P. however, explains the epithet 'लोमहर्षण' as follows :—

    लोमानि हर्षयाञ्चक्रे श्रोतॄणां यत् सुभाषितैः ।
    कर्मणा प्रथितस्तेन लोकेऽस्मिँल्लोमहर्षणः ॥

    (I. 1.13)

6b. सुत्याहे वितते हरि :—This reading is given in दे 6. 8-10, द 1, मी (?). Of these दे 8-10 form the oldest group in our critical Apparatus. *Cf.* Gaṇeśa's introduction of his comm., where he also supports this reading :—"सुत्याहे भवः सूतः, तदुक्तं कौर्मे—'त्वं वै स्वायम्भुवे यज्ञे सुत्याहे वितते हरिः । संभूतः संहितां वक्तुं स्वांशेन पुरुषोत्तमः ।" The alternative reading 'सुत्याहे वितते सति' is also supported by a number of Mss.

13-15. The eighteenth Purāṇa in this list of the Purāṇas is named as the '*Vāyavīya*', but it is mentioned here as identical with or called as the *Brahmāṇḍa*-P. ("ब्रह्माण्डमिति संज्ञितम्"). This may be considered as supporting the view of the modern scholars that originally the *Vāyavīya* (Vāyu-P.) and the *Brahmāṇḍa* formed one and the same Purāṇa; *cf.* W. Kirfel: *Purāṇa-Pañcalakṣaṇa*, Introduction.

42. Indradyumna mentioned here is a *Vipra* (Brāhmaṇa) and *Muni*. He should be distinguished from 'Indradyumna' mentioned in some other Purāṇas as

the name of several kings. In the Kūrma-P. itself 'Indradyumna' is mentioned as the name of a king of the dynasty of Bharata (I. 38. 37).

88. The word 'अव्यक्त' in 'अव्यक्तसंश्रया' (88b) means 'Rudra' or 'Īśvara'; *cf.* "अव्यक्तः शंकरे विष्णौ" (Viśva-Kośa). Mss. दे 8-10 read here 'त्र्यक्ष' for 'अव्यक्त', which also supports this sense. For the use of the word 'अव्यक्त' in the sense of Rudra or Śiva *cf.* also Vām.-P. 41.57.

The three *bhāvanā*-s mentioned in the Śl. are again referred to in I. 2.84, 91 and also in II. 44. 45-47. For a different set of the three *bhāvanā*-s *cf.* Viṣ.-P. VI. 7.48-51 and Nār.-P. I. 47.24.27.

I. 2

2a. 'भूतैर्भव्यैर्भविष्यद्भिश्' is the reading in a number of the Devanāgarī and the South Indian Mss. For this reading *cf.* TS. 7.3.12.1—"भूतं भव्यं भविष्यद् वषट् स्वाहा नमः"; *cf.* also Mbh. VI. 2.2; etc. For the *v.l.* 'भूतैर्भव्यैर्भवद्भिश्च' *cf.* Mār. P. 79.7—"भूतभव्यभवन्नाथः"; etc.

22-23. For the nine Brahmā-s (mind-born sons of Brahmā) *cf.* also Viṣ.-P. I. 7. 5 f. The Hv. (1. 29-30) mentions only seven Brahmā-s ('सप्त ब्रह्माण इत्येते पुराणे निश्चयं गताः') omitting Bhṛgu and Dakṣa from the list of the nine Brahmā-s given in the KP., Viṣ.-P. etc.

24. *cf.* ṚV. X. 90.12. In 24b 'भुजाद्' is the reading in almost all the Mss., and in 24d 'पादात्' is the reading in majority of the Mss. and versions. The alternative reading 'पद्भ्यां' for 'पादात्' is perhaps influenced by the reading of the ṚV.

35. For the codification and propagation of *dharma* by Bhṛgu and other sages *cf.* also I. 7. 36f., also *cf.* Manu. 1.58 f.

48cd. The Baṅgabāsī-Press edition of the Kūrma-P. reads here- "देशान्तरगते वाऽथ सुतः पत्न्यृत्विगेव वा". But this reading is not found in any of our collated Mss. including the three Beṅgali Mss. ब 1-3.

53. *cf.* also Manu. 12.38—

तमसो लक्षणं कामो रजसस्त्वर्थ उच्यते ।
सत्त्वस्य लक्षणं धर्मः श्रैष्ठ्यमेषां यथोत्तरम् ॥

61-62. For the two divisions of the Vedic actions (*pravṛtta* and *nivṛtta*) as mentioned here *cf.* also Manu 12.88 f.—

सुखाभ्युदयिकं चैव नैःश्रेयसिकमेव च ।
प्रवृत्तं च निवृत्तं च द्विविधं कर्म वैदिकम् ॥

इह चामुत्र वा काम्यं प्रवृत्तं कर्म कीर्त्यते ।
निष्कामं ज्ञानपूर्वं तु निवृत्तमुपदिश्यते ॥

Kullūka comments—"संसारप्रवृत्तिहेतुत्वात् प्रवृत्ताख्यं वैदिकं कर्म" "संसारनिवृत्तिहेतुत्वात् निवृत्ताख्यम्" ।

74 ff. For the two classes of each of the four Āśramas as mentioned here *cf.* also GP. 49.6 ff.

78. The three Āśramas (वैष्णव, ब्राह्म and हराश्रम) mentioned here may be considered as referring to the three sects, viz. Vaiṣṇavism, Brahmism and Śaivism, the adherents of which were found in all the four Āśrama-s and bore on their fore heads their respective sectarian marks (*liṅga*) as enjoined in the following ślokas.

100-101. *cf.* DBh. XI. 15. 118 f.; ŚP. I. 24.21.

100-102. *cf.* also the following Śloka quoted in the *Śabdakalpadruma*:—

शिवागमे दीक्षितस्तु धार्यं तिर्यक्त्रिपुण्ड्रकम् ।
विष्णवागमे दीक्षितस्तु उर्ध्वपुण्ड्रं विधारयेत् ॥
—(q. from Sūta-Saṁhitā)

ऊर्ध्वपुण्ड्रं मृदा कुर्यात् त्रिपुण्ड्रं भस्मना सदा ।
तिलकं वै द्विजः कुर्यात् चन्दनेन यदृच्छया ॥
—(q. from Āhnika-tattva)

In 101 'शूल' (or 'त्रिशूल' in 104c) means, perhaps, the 'ऊर्ध्वपुण्ड्र' mark of the Vaiṣṇavas. तिलक has been prescribed in Śl. 102 for the worshippers of Brahmā, which indicates that the cult of Brahmā-worship was also prevailing in the days when the Kūrma-Purāṇa was being compiled.

103. The त्रिपुण्ड्र mark of the Śaivas consists of the three horizontal lines, one above the other, marked on the fore head with white ash. The symbolical meaning of this mark is mentioned in this Śl. This mark represents Śiva in the form of *Kāla* or time and the three horizontal lines, drawn one above the other, may be said to represent the three periods-past, present and future—of time, coming one after the other; that is what the reading 'उपर्यधोभाव (v. l.–भाग–) योगात्' in 103c may perhaps mean. According to the ŚP. I. 24.88-94 each of the three lines of the *tripuṇḍraka* represents nine *Devatā-s* as mentioned therein.

103 ab. *cf.* the reading in the ŚP. I. 24.21cd—योसावनादिभूताग्न्हि लोकानासो मृतो भवेत्," which is some what vague.

106c. The reading 'त्रियायुषं' here is contained in दे4, श्र1 and म1. त्रियायुषं = त्र्यायुषं (v. l. in श्र2). The other readings seem to be emended or corrupt, for 'त्र्यायुषं' see Pāṇ V. 4.77. The word 'त्रियायुषं' or 'त्र्यायुषं' means 'the threefold period of life—Childhood, youth and old age." (M.W.).

Uses like 'त्रियायुषं' (for 'त्र्यायुषं'), 'त्रियम्बकं' (for 'त्र्यम्बकं'), where इयङ् instead of यण् is substitued for the letter इ in *Sandhi*, are generally found in the Vedas; see Pāṇ. VI. 4.77 and the *Vārtika* thereon.

I. 3

5b. **अनुत्पाद्य तथात्मजम्**—Here, the alternative reading 'तथात्मजान्' is contained in several Mss. and also in the printed editions. But the reading 'आत्मजम्' seems to be better and more suitable than 'आत्मजान्'. A householder, according to the *Dharmaśāstra*, should beget one son as his religious duty. According to Manu (9.106-107) only the eldest son is '*dharmaja*' (produced by a sense of religious duty), while all the younger sons are *Kāmaja* (produced out of lust).

I. 4

17. For the etymological explanation of the different synonymns of Mahān *cf* LP. 70.11 ff.

18ff. *cf.* Viṣ.-P. I. 2.85ff. The order of the Ślokas differs in the Viṣ.-P.

35ff. = Viṣ.-P. I. 2.53ff.

47b. The word 'बीज' ('*bīja*') here means the principle named *Mahat* or *Mahān* which is evolved out of the *Pradhāna* ('प्राधानिकं कार्यं'); *cf.* also Śl. 16.

50-53. *cf.* also Viṣ-.P. I. 2. 61-66. Here, in the Kūrma-P. the Absolute Reality or the Transcendent Consciousness has been called as '*Mahādeva*', and in I. 2.89 as '*Parmātman*' who assumes the three forms for the creation, preservation and destruction of the universe; while in the Viṣṇu-P. the same Principle is called as '*Janārdana*' or *Hari*. Thus, the same Reality is referred to by different names, as says the Ṛgveda "एकं सद् विप्रा बहुधा वदन्ति".

65. The प्राकृतसर्ग (creation from the प्रकृति) has been called here as 'अबुद्धिपूर्वक' (65c) because it is the spontaneous creation through the natural process of evolution and without any deliberate effort on the part of the creator. The next creation to be described in the following chapters is called here as 'ब्राह्मी' (ब्राह्मीं सृष्टिं निबोधत" 65d) i. e. created deliberately by Brahmā. Hence in 65c the v. l. 'अबुद्धिपूर्विकां' (qualifying 'ब्राह्मीं सृष्टिं' in 65d) for 'अबुद्धिपूर्वकः' (qualifying 'प्राकृतः सर्गः' in 65a) may not be correct here, unless we take 'अबुद्धिपूर्विकां' meaning as

Brahmā's creation preceded by his first creation called Avidyā created on account of his (Brahmā's) *abuddhi* or inadverence' (*cf.* I. 7.1 and the Note on it).

For the reading 'अबुद्धिपूर्वकः' in 65c *cf.* also Mārk.-P. 45.73 and Vāyu-P. I. 4.80.

I. 5

1. *cf.* LP. 70.107, where Gaṇeśa explains 'विवृत्तस्य' as 'वर्त्तमानस्य'.

15-16. For the age of Brahmā *cf.* also Vāyu. P. I. 22. 4-7 which gives a different computation of Brahmā's age.

17d. **'प्राकृतः प्रतिसंचरः'** as opposed to 'प्राकृतः सर्गः' in I. 4. 65a. The latter takes place at the beginning of the period of Brahmā's existence, while the former occurs at the end of the period of Brahmā's existence which is equal to 360×100 *Kalpa-s* called together as *Para.*

22. According to this text of the Kūrma.-P. the present *Kalpa* (called *Vārāha,* 23c) is the eighth ('अष्टमः') *Kalpa* of the second *Parārdha* of Brahmā's age; *cf.* the next Śl. ("योऽतीतः सप्तमः कल्पः पाद्म इत्युच्यते बुधैः"); *cf.* also the Vāyu.-P. I. 21. 11f. "मन्वन्तरस्य संहारे पश्चिमस्य महात्मनः। आसीत्तु सप्तमः कल्पः पद्मो नाम द्विजोत्तमः। वाराहः साम्प्रतस्तेषां ....॥" But according to the Viṣṇu-P. (I. 3. 27 f.) the *Padma* was the last *Kalpa* of Brahmā's first *Parārdha,* and Vārāha-Kalpa is the first *Kalpa* of Brahmā's second *Parārdha.*

The reading 'अष्टमः कल्पः' (in 22d) is adopted here in view of the reading "योऽतीतः सप्तमः" in 23a, where 'सप्तमः कल्पः' is the reading in the majority of the Mss. and versions, even in some of those Mss. which read 'अन्तिमः' or 'आदिमः' for 'अष्टमः' in 22d. *cf.* also Vāyu. P. I. 21. 11 ff. quoted above.

I. 6

2 ff These same adjectives 'सहस्रशीर्षा, सहस्राक्षः, सहस्रपात्', which have been used here for *Brahmā-Nārāyaṇa* (ब्रह्मा नारायणाख्यः) while he slept in the waters of the *Ekārṇava* (Primeval flood), have also been used for *Viṣṇu-Nārāyaṇa* while sleeping on the couch of Śeṣa in the *Ekārṇava* (I.9.8) and also for *Śiva* when dancing to curb the pride of Sage Maṅkaṇa (II.34.53).

3c. **ब्रह्मा नारायणाख्यस्तु**—Brahmā and Nārāyaṇa are spoken of as two separate Gods in I.9.7 ff. For how Brahmā became identified with Nārāyaṇa or Viṣṇu see I.10.9ff.

5. This interpretation of Brahmā's epithet '*Nārāyaṇa*' is well-known. In 5b the South Indian Mss. read "आपो वै नरसूनवः" (for our text 'नाम्ना पूर्वमिति श्रुतिः'), which is also the reading in the Manu-Smṛti (1.10) and the Viṣṇu-P.

(I.4.6) ; but *cf.* the Vāyu-P. and the Vāmana.-P., स. मा. 22.29, where the reading is similar to our adopted text.

7-8. *cf.* Viṣ.-P. I. 4.7-9.

8d. **वाङ्मयं ब्रह्मसंज्ञितम्**—*Vārāha* form of the Brahmā-Nārāyaṇa has been conceived here as 'वाङ्मयं ब्रह्म' (Brahmā in the form of speech). *'Brahma'* may mean here 'Veda' *cf.* Viṣ. P.I.4. 9a—'वेदयज्ञमयं रूपम्'. In the Viṣṇu-P., Matsya-P. etc. Vārāha has been conceived as *'Yajña'*; for which see *Purāṇa*, V. 2 (July, 1963) pp. 199-236.

I. 7

1-2 = Viṣ-P.I.5. 4-5; *cf.* also LP. I.5. 1-2. 'अबुद्धिपूर्वकः' (1c) has been explained by Śrīdhara and Gaṇeśa both as 'अनवधानमूलः' (i.e., 'owing to the inadvertance of the Creator'); it does not therefore, refer here to the two kinds of Brahmā's creation, viz. अबुद्धिपूर्वक and बुद्धिपूर्वक. The creation which is going to be described here is, in fact, बुद्धिपूर्वक, as 1 a ('सृष्टिं चिन्तयतस्तस्य') indicates.

2. For *tamas*, *moha*, *mahāmoha*, *tāmisra* and *andhatāmisra* as the five knots (*parvans*) or branches or strata of *Avidyā cf.* Sāṁkhya-Kārikā 48 and the Yoga-Sūtra 2.2. The Sāṁkhya tattva-kaumudī on Sāṁ-Kā 47 identifies the five *Viparyaya-s* or Avidyā-s of the Sāṁkhya with the five *Kleśa-s* of the Yoga-Sūtra 2.3 respectively—"अविद्याऽस्मिता रागद्वेषाभिनिवेशा यथासंख्यं तमोमोहमहामोहतामिस्रसंज्ञकाः पञ्चविपर्ययविशेषाः", and the same comm. on Sāṁ-kā. 48 explains these terms.

2c. **अविद्या पञ्चपर्वैषा**—*cf.* Sāṁ-t-kaum. or Sāṁ-kā. 47—"अतएव पञ्चपर्वा अविद्या' इत्याह भगवान् वार्षगण्यः।" ("वार्षगण्यः = कश्चित् सांख्याचार्यः।).

3d. **बीजकम्भुवनावृतः**—This reading is contained in का 1 and दे 1.2.3.6. It may be expounded as 'बीजमिव कम्भुवनमिव च आवृतः'; it means that the *Avidyā-sarga* or creation of the five kinds of *Avidyā* (*cf.* Śl. 2) was enveloped by darkness ('संवृतस्तमसा' 3c) like the seed (which is covered and hidden under the ground in darkness, to be sprouted and developed into a plant later on) and like the cluster of the fragrant root called *Kambhu* or *Uśīra (Andropogon Murieatus)* which is also hidden in darkness under the ground. It only means that the first creation consciously created by Brahmā happened to be that of *Avidyā*, i.e. without any consciousness and life and, therefore, enveloped in darkness. *Avidyā*, however, contained in itself the possibility of the later evolution of life from it (that is what the v.l. 'जीवसंभावनावृतः' in ब 1 may mean). Hence, life gradually evolved later on from *Avidyā*, like a plant from its seed. *Avidyā* in the form of its five *parvans* or strata is the basis of life, for life without *Avidyā* is not possible.

The whole of the *Avidyā* (unconscious or lifeless principle) however, is not evolved into life, for, a great portion of it ever remains as *Avidyā* or lifeless creation enveloped in darkness like the *Kambhu-vana*.

The other readings in the Mss.—'कुम्भवदावृतः' 'बीजकुम्भहरावृतः' 'बीजसम्भावनावृतः' etc. are some what vague or corrupt. The Vāyu-P. reading 'दीपः कुम्भवदावृतः' (I.6.38) and the Liṅga-P.—reading 'बीजाङ्कुरवदावृतः' (70) also are not very clear.

The reading 'बीजकम्बुवनावृतः' may also refer to the first creation called the *Mukhya-sarga* (Śl. 4d) which consists of the *naga-s* or lifeless objects such as mountains, trees, bushes etc. In that case the word 'बीज' may represent the trees, for they are grown out of seeds, 'कम्बु' may represent the bushes and shrubs and the 'वन' may represent the creepers, grass etc; *cf.* the v.l. in ते1—'वृक्षगुल्मलतावृतः'.

4d. **मुख्यसर्गस्तु स स्मृतः**—Here मुख्यः = प्रथमः; see Gaṇeśa on Liṅga-P. I. 5.3. also on 70-143—"नगाः मुख्याः प्रथमोत्पन्ना इत्यर्थः ।."

11. **भूतादिकः सर्गः**—*cf.* Liṅga-P. 70.159 and Gaṇeśa on it—"भूतादिकान्तं मन्वादीनां सर्गः".

12. *cf.* Liṅga-P. 70.161. Gaṇeśa explains—"ते पूर्वोक्ता भूतादिकाः सर्वे अपरिग्राहिणो निःस्पृहाः, संविभागरताः यथोक्तदानशीलाः, स्वादनाः कर्मफलास्वादका अपि अशीलाः ज्ञानवशात्कर्मफलानिषेविणो ज्ञेयाः ।" The reading 'खादिनः' in the text has almost the same sense as 'स्वादनाः' in the Liṅga-P.

14cd. The 'प्राकृत सर्ग' is called here 'अबुद्धिपूर्वक' ('संभूतोऽबुद्धिपूर्वकः'); *cf.* I. 4.65 and the Note. But if we delet the *avagraha* (S) then the reading may be 'बुद्धिपूर्वकः'. In that case the 'प्राकृत सर्ग' may also be called 'बुद्धिपूर्वक' because it starts with the creation of *Buddhi* or *Mahat*.

17ab. **अष्टमो भौतिकः सर्गो**—But *cf.* Viṣ-P. (I. 5.24ab) where the eighth *Sarga* is called the '*Anugraha Sarga*'; also *cf.* Liṅga-P. 165.

17c. **नवमश्चैव कौमारः**—Gaṇeśa (on Liṅga-P.— 70.166) explains "कौमारः सनकादिसर्गः".

17d. *cf.* Liṅ-P. 70.166—"पञ्चैते वैकृताः सर्गाः प्राकृतास्तु त्रयः स्मृताः । प्राकृतो वैकृतश्चैव कौमारो नवमः स्मृतः ॥"

18. Out of the nine kinds of creation, the first three creations known as the 'प्राकृताः सर्गाः' are called as 'अबुद्धिपूर्वकाः' and the next six creations, *Mukhya-Sarga* etc, are बुद्धिपूर्वकाः ('बुद्धिपूर्वं प्रवर्त्तन्ते).

33a. **मरीचिभृग्वङ्गिरसं**—It may be expounded as 'मरीचिभृगुभ्यां सहितम् अङ्गिरसं; *cf.* also Hv. I.2a, v.l.

38. *cf.* Viṣ.-P. I.5.30. On the word 'अम्भांसि' Śrīdhara remarks "तानि वा एतानि चत्वार्यम्भांसि देवा मनुष्याः पितरोऽसुराः" इति श्रुतेर्देवादीनामम्भः संज्ञा; *cf.* also Vāyu-P. I. 9.23f where the word 'अम्भांसि' is etymologically explained as ज्योत्स्ना रात्र्यहनी संध्या चत्वार्याभासितानि वै। भान्ति यस्मात्ततोऽम्भांसि 'भा' शब्दोऽयं मनीषिभिः। व्याप्तिदीप्त्यां निगदितः पुनश्चाह प्रजापतिः ॥"

57. In these Ślokas the creation of the four Vedas, with their corresponding four Vedic *Chandas*-s, four *stoma*-s, four *Sāman*-s and four *Yajña*-s respectively forming the four faces of Brahmā is described; *cf.* also Viṣ.-P. I. 5.54-57; Liṅga-P. 70.243-46; etc.

The reading 'त्रिवृत्साम' in 54b here in the text is also given in the Liṅga-P. and is explained by Gaṇeśa as—"त्रिवृत् त्रिरावृत्तम् ऋचां गीयमानं साम."

61-66. *cf.* Viṣ.-P. I. 5.61-66.

I. 8

6d. प्रभुः = ब्रह्मा ; *cf.* Gaṇeśa on Liṅga-P. I. 5. 15.

7a. Śatarūpā has been called *Ayonijā* (not born from the womb) in the Liṅga-P. I. 5. 16.

11. 11. *cf.* L. P. I. 5.16 of the two sons, Priyavrata and Uttānapāda, the former was the elder and the latter the younger son; similarly, of the two daughters Āhūti was the elder and Prasūti was the younger ; vide Liṅga-P. I. 5.17.

11b. **कन्याद्वयमनुत्तमम्**—Two daughters were born to Śatarūpā from Svāyambhuva Manu; *cf.* Linga.-P. I. 5. 16b, on which Gaṇeśha remarks—"अत्र कन्याद्वयमुक्तं, भागवते तु कन्यात्रयस्योक्तत्वाद् विरोध इति नाशङ्क्यम्। अस्येशानकल्पवृत्तान्तमधिकृत्य ब्रह्मणा कल्पितमिति द्वितीये उक्तत्वान्न विरोधः। तदुक्तं—'पुराणेषु च वैषम्यं कल्पकोटिव्यवस्थया' इति विष्णुपुराणे तु कन्याद्वयमेवोक्तम्"

17a. Satī is here mentioned as one of the eleven younger daughters of Dakṣa. According to the Liṅga-Purāṇa (I. 5. 27 ff.), however, Satī has been mentioned as originated from Śiva ('मानसी शिवसंभवा') and adopted by Dakṣa as his daughter, and then married to Rudra or Bhava—"पुत्रीकृता सती या सा मानसीशिवसंभवा। दक्षेण जगतां धात्री रुद्रमेवास्थिता पतिम् ॥"

24ab. The son of Kāma from Rati was Harṣa. The word "देवानन्द' (V. L. 'वेदानन्द' etc.) seems to be qualifying 'Harṣa' and not a name of another son of Kāma. But this qualifying word 'देवानन्द' or 'वेदानन्द' is not mentioned in the other Purāṇas, such as Liṅga, Vāyu, Viṣṇu, etc,

15-28. The names of the thirteen daughters of Dakṣa as mentioned here and their progeny from Dharma may also be mere personifications of the spiritual virtues of these names; and similarly the progeny of Adharma from Hiṁsā may also be the personifications of human vices of the corresponding names.

I. 9

(For this Adh. *cf.* Vāyu-P. I. 24 and Linga-P. I. 20).

6b. तमोभूतं जगत् त्रयम्—In the *Naimittika Pralaya* (Dissolution taking place at the end of Brahmā's day or Kalpa) the first three worlds, viz. *Bhū, Bhuvar* and *Svar* are desroyed. The v. l. जगन्मयं in म1 etc. is, therefore, corrupt.

25d. The epithet 'कुशध्वज' of Brahmā is to be tracd in the other Purāṇas.

35cd. The prose-order of this line is—यन्मया तव कल्याणम् अपहृतं तत् सर्वम् अन्वय (अनु + √ अय् + लोट्) अनुगच्छ प्राप्नुहि. The alternative reading—'सर्वं मर्षय कल्याण' is also good.

35. *cf.* Vāyu-P. I. 24.48.

37ab. 'वरं दत्त्वा किरीटिने' is the reading in all the MSS.; *cf.* also Linga-P. I. 20.57f.; but *cf.* Vāyu-P. I. 24.52ab—'ततः स भगवान् ब्रह्मा वरं गृह्य किरीटिनः'; but the two Purāṇas differ in the context here, hence the difference in reading.

61. *cf.* ŚP., Vāy.-S., I. 1.24-29, according to these Ślokas also Brahmā was first produced by Śiva and was taught by him all the eighteen *Vidya-s* so that the (Brahmā) may create the universe.

I. 10

13c. ऋभुं सनत्कुमारं च—The two names 'ऋभु' and 'सनत्कुमार' are found mentioned together in this context in other Purāṇas also; *cf.* Linga-P. I. 70.170; Vāyu-P. I. 9.98; etc. In Vāyu-P. I. 9.66. 'विभु' is also mentioned with 'सनत्कुमार.'

33c. ऋष्टिघ्नान्–'ऋष्टिभिर्घ्नन्ति' इति (√हन् + क). The variants 'इष्टिघ्नान्' 'वृष्टिघ्नान्' etc, seem to be corrupt.

55d. प्रधानं प्रकृतिस्तथा—The word 'प्रकृति' here may mean the *Mahat* which has been mentioned as the source *(Yoni* or *prakṛti)* of all the creatures; *cf.* Bhag., 14.3,

63d. तस्मै विश्वात्मने नमः—Here 'विश्व' is the synonym of *Viṣṇu; cf.* the *Viṣṇu-Sahasranāma* of the Mbh. The reading 'विष्ण्वात्मने' given only in the four Devanāgarī Mss., and adopted in the printed editions of the vulgate text seems to be a modification.

86-87. *cf.* I. 2.22-23.

87d. 'साधकाः' here means 'the householders'.

I. 11

11a. प्रजापति विनिन्द्यैषा—This alludes to the reviling of Prajāpati Dakṣa by his daughter Satī on the occassion of Dakṣa's Yajña. This reading conforms to the story of Satī's incarnation as the daughter of Himavān and Menā as contained in several Purāṇas. The alternative reading 'प्रजापतिविनिर्देशात्'

given in a number of Mss. and the printed editions conforms to the preceding Ślokas, but it is not supported by other Purāṇas.

82b. महामहिषघातिनी—The variant reading '°महिषवाहिनी' has not yet been found supported by any other work. The *Rūpamaṇḍana,* however, describes Goddess Vārāhī as 'महिषोपरि संस्थिता' (*cf. Elements of Hindu Iconography* by T.A.G. Rao, Vol. I, part II, Appendix, p. 151). But this reading is open to double interpretation.

84c. आकाशयोनि:—*cf.* 80 cd.

109b. नरवाहिनी— The v.l. 'वरवाहिनी' seems to be a better reading, but it is contained in दे 1 म्र 1 म 1 only; or 'नरवाहिनी' may be an epithet of some particular form of the Goddess.

161b. षडध्वपरिवर्त्तिका—(?)

187. षडूर्मिपरिवर्जिता—The six *Ūrmi*-s (waves of existence) are mentioned in the *Śāradā-tilaka* as follows—

"बुभुक्षा च पिपासा च प्राणस्य मनसः स्मृतौ ।
शोकमोहौ शरीरस्य जरामृत्यू षडूर्मयः ॥"

(q. in Śabda-Kalpadruma).

233c. आदित्यः सर्वमार्गाणां—Here सर्वमार्गाणां = सर्वगतीनां. A man after his death is said to attain different *Loka*-s according to the fruits of his actions. The attainment of the आदित्यलोक is said to be one of the best attainments or *gati*-s. The reading '°भर्गानां (णां ?) as given in the two Bengali Mss. is also a good reading, but is not supported by other versions and Mss.

281d. मीमांसा चोपबृंहणम्—The word 'उपबृंहण' here means the Purāṇas and the Dharmaśāstras (Dharmasūtras and the metrical Smṛtis), as these two also are included among the fourteen Vidyā-sthana-s; *cf.* Yāj. 1.3.

284c. परस्यान्ते—The word 'पर' here means the full span of Brahmā-s life, which is Brahmā's 100 years or 360×100 Kalpa-s and Pralayas, after which the *prākṛta pralaya* takes place. The reading परस्यान्तः in दे 8-10 is not clear.

I. 12

9d. दत्तात्रिम्—This reading is supported by the Vāyu-P. (I. 28.21; M. W.). See also Harivaṁśa (Cr. Ed.) 7.11d (V.l. in $ŚK_3$ D_2).

I. 13

12. For the birth of the *Paurāṇika* Sūta *cf.* also I. 1.

12-15. *cf.* Vāyu-P. I. 1.26 ff.

I. 14

31d. कलिजैः किल पीडिताः—In most of the Mss. we have 'कलिजैः कलिपीडिताः (कलिवर्द्धिताः in some); but in that case the reading 'कलिजैः' will be redundant. The Skanda-P. (7.2.9.95) contains a parallel śloka of which pāda d reads 'कलिजैः किल पीडिताः', which is a better reading. The correct reading 'किल' in the Sk.-P. seems to be corrupted as 'कलि' in the Kūrma-P.

40b. देवदेवसमन्वितम्—The word 'समन्वित' when in compound means 'corresponding or answering to (M. W.). The reading 'देवदेवसमत्विषम्' contained in the Bengali (ब2) and South Indian Mss. also means the same thing; but it is probable that the reading 'देवदेवसमन्वितं' being a *lactio-difficilior* might have been changed in to the easier reading 'देवदेवसमत्विषम्' which is often the case in text-transmission.

I. 15

8c. विश्वाया विश्वदेवास्तु—The reading 'विश्वदेवाः' is contained in the Kashmirian, Bengali and South Indian Mss. and also in दे3 (Also *cf.* the words 'वैश्वदेव' वैश्वदैविक etc.). But this class of deities is generally known as 'विश्वेदेवाः', which is the reading in remaining Devanāgarī Mss. and also in न1. We have two sets of this text here—(1) विश्वाया विश्वदेवास्तु (Kashmirian, Bengali, South Indian Mss., and दे3) where 'विश्वदेवाः' is the reading, and (2) विश्वेदेवास्तु विश्वायाः (दे1.2.4. 8-10 and printed editions). While 'विश्वदेवाः is a compound, 'विश्वेदेवाः' should be taken as two separate words, where 'देवाः' is in case in opposition with 'विश्वे'.

113c. पञ्चरात्रं—The 'पञ्चरात्रं' is the reading in the majority of the Mss., only a few Mss. contain the reading 'पाञ्चरात्रम्'. The 'पञ्चरात्र' is the name of the Śāstra (or the sacred book) of the Pāñcarātra sect of the Vaiṣṇavas, while the word 'पाञ्चरात्र' is generally applied to the name of this Vaiṣṇava sect and also to the doctrine expounded in the Pañcarātra treatise.

146c. दैत्यसैन्यं—The Mss. दे1 (a South Indian Mss.) wrongly emends it as 'देवसैन्यं'. This wrong emendation is due to the misunderstanding caused by the dūrānvaya (i. e. construing of a word with a remote word in a sentence) in this śloka.

175. 'सः' here means 'अन्धकः'. The reading 'शम्भुम्' adopted here is in hormony with the unanimous text—'दृष्ट्वाऽन्धकं समायान्तं' in the next śloka. The reading 'अनन्तधामं' (= अनन्तधामानं) may be considered here as a grammatical aberration (M. C.).

204c. गणेश्वराः—This reading is more suitable here than the alternative reading 'गणेश्वरं'. *cf.* the reading 'गणेशदेवपुंगवैः' in 208b.

I. 16

45. *cf.* Bh.-G. 3.21.

I, 18

(Compare Vāyu-P. 70.22ff.)

6a. **शाण्डिल्यानां परः**—*cf.* Bd.-P., Madhyama-bhāga 8.28-34.

19. **स्वस्त्यात्रेयान्**—In fact स्वस्त्यात्रेयाः form the family of the sage स्वस्त्यात्रेय (one of the sons of Atri). स्वस्त्यात्रेय has been mentioned as the Ṛṣi (seer) of the two Ṛgvedic hymns V. 50, 51.

I. 19

1. Only three consorts of Āditya or Vivasvān are mentioned in the Matsya-Purāṇa (11.2)—'तस्य पत्नीत्रयं तद्वत् संज्ञा राज्ञी प्रभा तथा'. The fourth consort named छाया is added in the Kūrma-Purāṇa here. But छाया was really the shadow produced by संज्ञा in her own form her own body, when fearing the radiance of the sun she repaired to the forest, assumed the form of a mare there, and started to perform penances. Visvasvān (Sun) mistook छाया as his own wife संज्ञा and produced in her two sons and one daughter; *cf.* Viṣ.-P. III. 2.3-13.

2d. **राज्ञी रैवतमेव च**—राज्ञी, the second wife of Vivasvān, is said to be the daughter of the fifth Manu called Raivata (Matsya-P. 11.3). She gave birth to a son who is also called as रैवत (the reading adopted here; *cf.* also Padma-P., Ānandāśrama edn., V. 8.37-38) or रेवत (Matsya-P. 11.3), which (रेवत) is also the reading in one Ms. न1.

The reading 'रेवन्त' as given in the majority of the Bengali and Devanāgrī Mss. and in the three printed editions seems to be wrong, for 'रेवन्त' is the name of the son of संज्ञा when she had assumed the form of a mare in the forest. Revanta was born along with the two Aśvins from the sun who had also assumed the form of a horse at the time; *cf.* Viṣ.-P. III. 2.3-13; Mārk.-P. 74-10ff. Revanta therefore, in tho Purāṇas and the art is represented as seated on a horse (see the article 'Revanta in literature and by Dr. B.N. Sharma in Purāṇa XIII. 2, July, 7971 pp. 133ff.)

I. 21

3-4. Āyus, the son of Purūravas, had five sons. Only the oldest son, Nahuṣa, is mentioned here. But the Hv. mentions all the five sons :—

नहुषः प्रथमं जज्ञे वृद्धशर्मा ततः परम् ।
दम्भो रजिरतेनाश्च त्रिषु लोकेषु विश्रुताः ॥

(cr. Edn. 21.11)

4cd. **नहुषस्य तु दायादाः षडिन्द्रोपमतेजसः**—The Ms. दे 4 and the printed editions read here 'पञ्चेन्द्रोपमतेजसः', but this reading 'पञ्च' for 'षट्' is wrong, see the note on the next Śloka 5d.

5d. **पञ्चकोऽश्वकः**—'पञ्चक' is the proper name of the 5th son of Nahuṣa; *cf.* Vāyu-P. as referred to by M.W. The reading 'पञ्मो' for 'पञ्चको' as given in several MSS. and the printed editions is, therefore, not correct. The Hv. (Cr. edn. 22.1d) reads here 'यातिरुद्भवः', some Mss. of which read here 'पाञ्चिकोभवः' (See also note on the next Śl.).

6a. **तेषां ययातिः पञ्चानां**—Here 'पञ्चानां' and not 'षण्णां' (as would have been expected) is the uniform reading in the Mss. and the printed editions of the Kūrma-Purāṇa and also in the other Purāṇas. But the six sons of Nahuṣa have been mentioned in the previous Śl. 4, 5. The Hv. (cr. edn. 21.1. ed. 2) reads before this Śl. as follows:—

यतिर्ज्येष्ठस्तु तेषां वै ययातिस्तु ततः परम् ।
ककुत्स्थकन्यां गां नाम न लेभे स यतिस्तदा ।
तेनासौ मोक्षमास्थाय ब्रह्मभूतोऽभवन्मुनिः ॥

Thus Yati, the eldest son of Nahuṣa, having renounced the world, became a *Muni. of* the remaining *five* Yayāṭi married Devayānī, the daughter of Uśanas, as mentioned in śl. 6. Hence the reading 'तेषां ययातिः पञ्चानां' in 6a of our text (Kūrma-P.) and in 22.3a of the Hv.

I. 22

3cd. मधोः पुत्रशतं त्वासीद् वृषणस्तस्य वंशभाक् = Hv. 23.161 cd.

After this. The Hv. reads:—

वृषणाद् वृष्णयः सर्वे मधोस्तु माधवः स्मृताः ।
यादवा यदुना चाग्रे निरुच्यन्ते च हैहयाः ॥
(Śl. 162).

cf. also Viṣ-P. IV. 11.26-30 :—

वृषस्य पुत्रो मधुरभवत् ॥ तस्यापि वृष्णिप्रमुखं पुत्रशतमासीत् ॥
यतो वृष्णिसंज्ञामेतद्गोत्रमवाप ॥ मधुसंज्ञाहेतुश्च मधुरभवत् ॥
यादवाश्च यदुनामोपलक्षणादिति ॥

I. 23

3-4. In some of the other Purāṇas Pṛthuyaśas, Pṛthukarman, Pṛthujaya, Pṛthukīrti, Pṛthudāna and Pṛthuśravas are all mentioned as brothers and the sons of Śaśa (or Śaśi) bindu ; *cf* Viṣ.-P. IV. 12. 4-6 ; also kirfel, p. 425.

6b. ज्यामघ:—For the story of Jyāmagha and the birth of his son Vidrabha *cf.* Viṣ. P. IV 12.13 ff.

7d. संस्त:—The name of the son of Dhṛti. It is derived from √संस्त् to sleep, and means 'sleepy' or 'inactive'. The variants 'संस्थ:', 'सत:', 'सुत:' etc. may be due to the misunderstanding of the meaning.

7-8. The genealogy from Saṁsta to Anala is not mentioned by the other Purāṇas. The Viṣ.-P. mentions Kaiśika (कैशिक) as the son of Dhṛti and Cedi (the founder of the Caidyas) as the son of Kaiśika and the grandson of Dhṛti. But the Kūrma Purāṇa (in Śl. I) mentions Cedi as the son of Kaiśika who was (according to the Kūrma P., Śl. 6 and also to the Viṣ. P. IV 12.37) the second son of Vidarbha. The Viṣ-P. therefore, seems to confuse Kaiśika (the son of Dhṛti) with Kaiśika, the second son of Vidarbda. Both the Purāṇas say that Cedi was the founder of the Caidya dynasty of Kings.

11-13. For the reconstruction of the text here, see the Introduction to this edition, pp. xxxix-xli.

I. 24

41-44. There are two versions here—(1) A shorter version contained in दे1.8-10 and (2) a longer version of all the other Mss. as is clear from the critical apparatus.

43b. कापेय: शांशपायन:—For कापेय see Bd.-P. I. 6.1 ff.

I. 25

38d. स्त्रियो यौवनशालिन:—The reading 'यौवनशालिन:' is a case of Liṅga-vyatyaya and may be due to the exigency of metre. The variants in the Mss. seem to be due to an effort for emendation.

42cd. भ्राजते मालया देवो यथा देव्या समन्वित:—Here 'चोमया' is the reading in the दे 8-10 and the Venkt. edn. But 'मालया' is the reading in all other Mss. though the sense is some what obscure.

63. अव्यक्तं लिङ्गमित्याहु:—*cf.* Liṅga-P. 3.1ff, and G. thereon.

102c. लिङ्गं तल्लयनाद्—*cf.*—

लयं गच्छन्ति भूतानि संहारे निखिलं यत: ।
सृष्टिकाले पुन: सृष्टिं तस्माल्लिङ्गमुदाहृतम् ॥

(q. from the *Suprabhedāgama* in the Elements of Hindu *Iconography* by T.A.G. Rao, Vol. 2, part II, App. B.)

The reading 'लिङ्गं तल्लिङ्गनाद्' in म1 म2 is also a good reading. It may be interpreted as – तद् ब्रह्मतत्त्वं लिङ्गयति (√लिङ्ग) गमयति प्रापयति. [For the Adbs. 24-25 *cf.* Mbh. Anuśāsana-Parvan, Ath. 14; C.P. Edn.]

I. 26

1. साम्बम्—For the name 'साम्ब' of the son of Kṛṣṇa from Jāmbavatī *cf.* the Śiva. P., Vāy.-Saṁ., II. 1.21-25—

ततो गुरुनियोगाद्वै कृष्णः परमशक्तिमान् ।
तपश्चकार पुत्रार्थं साम्बमुद्दिश्य शंकरम् ॥ २१ ॥
यस्मात् साम्बो महादेवः प्रददौ पुत्रमात्मनः ।
तस्माज्जाम्बवतीसूनुं साम्बं चक्रे स नामतः ॥ २५ ॥

The reading 'शाम्ब', therefore, as given in a number of Mss. seems to be wrong.

17-19ab. Omitted in all the south Indian Mss. which therefore seem to have a shorter version here.

I. 27

21a. कृते तु मिथुनोत्पत्तिः—For the birth of the various *Mithuna-s* (pairs of males and females) from the mouth, chest, thighs and feet of Brahmā as his mind born creation in the beginning of the Kalpa see the Vāyu-P. 8.37ff., Mārka.-P. 49.3ff.

21b. वृत्तिः साक्षाद् रसोल्लसा—The rasollasā (or rasollāsā) is one of the eight natural mental *Siddhi-s* with which the creation is endowed with in the Kṛta-Yuga; *cf.* Viṣ.-P. I. 6.16 'रसोल्लासादयश्चान्याः सिद्धयोऽष्टौ भवन्ति याः' Śrīdhara Comments:—

रसोल्लासादयः सिद्धयः स्कन्दादिप्रोक्ताः—

रसस्य स्वत एवान्तरुल्लासः स्यात् कृते युगे ।
रसोल्लासाख्या सा सिद्धिस्तया हन्ति क्षुधं नरः ॥ etc.

Thus it is the *Siddhi* in the form of the 'spontaneous evolution of the fluids or juices of the body without nourishment from within.' (M. W.) 'रसोल्लसा' is the reading in all the Southern Mss. The variants given in the other Mss. are, most of them, emendations *cf.* also Śl. 25.

42a. अफालकृष्टाः—Several Mss. read 'अकालकृष्टाः' which may be an orthographical error on the part of the scribes.

42b. ग्राम्यारण्याश्चतुर्दश—For details of these fourteen *Oṣadhi-s* see Viṣ.-P. I. 6.23-26.

I. 28

1b. **वधं चैव तपस्विनाम्**—The word 'वध' here means 'बाधा' (obstruction, impediment); *cf.* the 'इन्द्रियवध' of the Sāṁkhyas.

6ab. **शूद्राणां मन्त्रयौनैश्च संबन्धो**—The word 'यौन' here means the matrimonial relationship. The reading "मन्त्रयोगैश्च' given in a number of Mss. and in three printed editions seems to be wrong.

12. **अट्टशूला जनपदाः** etc.—*cf.* Mbh. (C. P.) III. 188.42; Nīlakaṇṭha explains it as follows:—

"अट्टमन्नं शिवो वेदो ब्राह्मणाश्च चतुष्पथाः। केशो भगं समाख्यातं शूलं तद्विक्रयं विदुः' इति पूर्वेषां व्याख्यासंक्षेपः। अट्टमन्नं तदेव शूलं दुःखदं येषां ते क्षुद्व्याधिग्रस्ता इत्यर्थः। शिवः सर्वपुरुषप्रार्थनीयतया कल्याणवत्यः शूलाः पण्यस्त्रियो येषु ते शिवशूलाः, विटवाराङ्गनापूर्णाश्चतुष्पथा इत्यर्थः। स्त्रियः पाणिग्रहणवत्योऽपि केशोपलक्षितं सौभाग्यं लज्जाभूतं शीलं शूलमिव दुःखदं त्याज्यं च यासां ताः केशशूलाः। भर्तृद्वेषिण्यस्त्यक्तलज्जाश्च इत्यर्थः।" See also the *Medinī Kośa* for the various meanings of the words अट्ट, शूल, शूला, केश and चतुष्पथ.

I. 29

57. In this śloka the sense of 'ज्ञानाज्ञानाभिनिष्ठानां' is obscure, but it seems to be the original reading, the oldest version (दे8-10) also contains this reading. Most of the other variant readings are an attempt to modify or emend it into easier one.

58b. The word 'देह' here should be understood in the sense of 'क्षेत्र'.

77. *cf.* the similar statement (I. 35.13) about the pilgrimage to Prayāga found in other Purāṇas also (e.g. Mt. P. 105.22; Ag. P. III.8. etc.) NP. II 61. 131-132; etc; also Mbh. (C.P.) III. 85.83 but this statement of the Kūrma P. about the pilgrimage to Avimukta or Vārāṇasī has not yet been traced in any other Purāṇa.

I. 32

15ab. **भवता ज्ञानं विज्ञानं परमेष्ठिनः**—Here ज्ञातं is the reading in दे 4, 6 and मुवें. only. Other Mss. read ज्ञानं. But ज्ञानं seems to be the correct reading here. The reading 'ज्ञानं' may be originated by a scribal mistake in writing 'न' for 'त'. Or, if we take 'ज्ञानं' as the original reading on the evidence of the Mss., then we have to supplement it by an adhyāhāra of some niṣṭhānta words such as 'अधिगतं' etc.

I. 34

24d. **सम्मितम्**—This word should be treated here as an indeclinable (avyaya) meaning (perpetually) 'incessantly (M.W.). The variant readings 'सम्मितः' 'संयुतः' 'समन्वितः' etc. may be emended ones.

20-33 The text of these ślokas has an alternative shorter version in दे 8-10, omitting 20 cd. 31 ab and substituting in their place one śloka only which is not contained in any other Ms. (Vide cr. App.). The position of the line 32cd. ('ईप्सितान् लभते कामान् वदन्ति मुनिपुंगवाः ।) which is omitted in the shorter version is rather confusing for it does not fit here (i.e. between the lines 32ab and 33ab-between 'दीप्तकाञ्चनवर्णाभैर्विमानैर्भानुवर्णिभिः' । and सर्वरत्नमयैर्दिव्यैर्नानाध्वजसमाकुलैः । but it is given here in all the Mss. (except दे 8-10 which omit it); not only this, but the—Matsya-P. (104.4) and the Padma-P. (Ādi kh., 32.4) also give it between these same lines. The Venk. Edn. of the Kūrma P., however, has given this line after 31 cd ('गङ्गायमुनमासाद्य त्यजेत् प्राणान् प्रयत्नतः)' but it has no Mss. support for placing this line here.

24ab. **प्रयागे तु विशेषेण स्वयं वसति वासवः**—The alternative reading given in a number of Mss.—'प्रयागं तु विशेषेण स्वयं रक्षति वासवः' may be considered a better reading here according to the context. But the reading adopted is contained in the Mss. both Northern and Southern.

31b. **क्रुद्धो वाऽपि भवेन्नरः**—Here Matsya and the Padma read 'वृद्धो वाऽपि भवेन्नरः' and in the quotation given from the Kūrma—P. in the Nirṇaya-Sindhu (See App. I-A of the present critical edn.) 'वृद्धो' (for 'क्रुद्धो) is given, but no quoted Mss. of the Kūrma-P. contain the reading 'वृद्धो'.

42-44. We have a shorter version here in the Southern Mss. (ग्र 1.2 म 1) Where Śl. 43-44 are omitted, and the Śl. 42 is read as :—

गङ्गायमुनयोर्मध्ये यस्तु ग्रासं प्रयच्छति ।
सुवर्णमथ भुक्तां वा सर्वं तस्याक्षयं भवेत् ॥

I. 35

[cf. Mt. P. Adhs. 104-105 ; Padma—P., Ādi. Kh. (Ān. edn.) Adhs. 43-44.4]

9cd. For the reading 'सिद्धा' here in the Kūrma—P., the Mbh., Vana-Parvan, 85.70cd, the Matsya-P. (104.16 ab) and Padma-P. (Ādi. kh., 43.16ab) all read here 'साध्याश्च', which seems to be correct, for the reading 'सिद्धाश्च' is again repeated in the Kūrma P. in 10c.

11. Matsya-P. 105.19 (Mor. edn.), Padma-P. Ādi. kh. 103.19 but cf. Mbh., Vana. Parvan 85.75-76 :—"गङ्गायमुनयोर्मध्यं पृथिव्या जघनं स्मृतम् । प्रयागं जघनस्थानमुपस्थमृषयो विदुः ॥" Nilakaṇṭha explains—"स्त्रीरूपायाः पृथिव्याः मेरुपृष्ठशीर्षायाः हरिद्वारादारभ्य जघनं नाभेरधोभागः । जघनस्य स्थानमवस्थानमन्त इति यावत् तदेवोपस्थम् । तथा च पृथिव्या अपत्यभूतानि तीर्थानि तत्फलभूताः स्वर्गाश्च तानि सर्वाणि प्रयागादुत्पन्नानीति प्रयागस्य तीर्थराजत्वमुक्तम् ।"

13. Most of the Purāṇas and also the Mbh. (Cr. edn. III 83.73; C.P. edn. III 85.83) read 'न वेदवचनात्' for the Kūrma—P. reading 'न मातृवचनात्' (v.l. 'न मित्रवचनात्' etc.). The Mbh. reads 'प्रयागमरणं प्रति' (See Nīlakaṇṭha's long discussion here) for the Purāṇa reading 'प्रयागगमनं प्रति'.

20d. **यावदाहूतसंप्लवम्**—Only a few Mss. read 'आभूतसंप्लवम्' here, 'आहूतसंप्लवम् is the reading in the majority of the Mss. The reading 'आहूत' may be a prakṛtaised form of the Sanskrit word 'आभूत'.

29. cf. I 37.8.

I. 36

[cf. Padma., Ādi kh., 104; Matsya—P. Adh. 106]

9-10. Cf. Padma—P., Ādi. kh. 104.15.16, and the Matsya—P. 106. 15-16 where the reading is 'ज्वालाम्' for 'अयोधाराम्', which better, fits with the reading 'अग्निहोत्री भवेन्नरः' in 10 b (Padma—P. 16b).

I. 39

7cd-12cd. cf. viṣ. P. II. 7.5-10; cf. also Linga—P. 53. 37-39 :—

बलाहकास्तथा भानुश्चन्द्रो नक्षत्रराशयः ।
ग्रहाणि ऋषयः सप्त ध्रुवो विप्राः क्रमादिह ॥
योजनानां महीपृष्ठादूर्ध्वं पञ्चदशा ध्रुवात् ।
नियुतान्येकनियुतं भूपृष्ठाद् वायुमण्डलम् ॥

Cf. also śl. 23-26 of Kūrma P.

9-11ab. There are two versions of this text—the shorter and the longer. Strangely enough, the longer version is given in दे 8-10 only, the oldest group in our critical apparatus, while the shorter version omitting 9b-11a (exclosed within square brackets in the constituted text) is given in all the remaining Mss. The portion omitted here is found in the Viṣ. P. referred to above. In the Kūrma P. there are some minor variants from the Viṣ. P. in this portion (9b-11a) of the longer version. Should we assume that this portion, 9b-11a, which is given in the longer version of दे 8-10 was incorporated in the Kūrma P. from some source such as the Viṣṇupurāṇa etc.

29. = Viṣ. P. II. 8.4. see also Śrīdhara for its interpretation :—

अह्न एवात्र नाभित्वे नोपात्यत्वात् मेखलारूपास्तिस्रो नाभयः पूर्वाह्णमध्याह्णापराह्णास्तद्युक्तं, पञ्चारे पञ्च संवत्सरपरिवत्सरादयः अराः शलाकाः यस्मिन् षण्नेमिनि—षट् ऋतवो नेमयः प्रान्तवलयनि तद्वति, कालात्मकत्वात् तन्मयत्वम् । तदुक्तं मात्स्ये—'अहस्त्रिनाभिः सूर्यस्य एकचक्रस्य वै स्मृतम् । अराः संवत्सराः पञ्च नेम्यः षड् ऋतवः स्मृताः ॥' इति । तस्मिन् कालचक्रे कालोपमानभूतं कृत्स्नं ज्योतिश्चक्रं प्रतिष्ठितमाश्रितम् । सूर्यगत्यधीनत्वात् कालचक्रपटलस्य ।

I. 40

[cf. Vis. P. II. 10. also]

1b. वसुभि :—Here 'मुनिभिः' should be a better reading (cf. śl. 4-8), but it is given in दे 8-10 ते 1 and श 1 only, all the remaining Mss. read 'वसुभिः' which is rather inexplicable here. Hence, either the reading in the constituted text should be changed as 'मुनिभिस्' or 'वसुभिस्' should be marked with a wavy line to denote its uncertainty. The Viṣ.-P. II. 10.2 b also has the reading 'ऋषिभिः' here ; 'वसुभिः' may be a mistaken reading for ऋषिभिः due to the scribal mental slip !

2-3 For the names of the twelve Āditya-s *cf.* also I. 15. 16, 1.41.17-19, where there is some minor difference in the names. These twelve Āditya-ș are considered to be the twelve gods and as the *aṁśa*-s of the Sun-God and the twelve forms of Viṣṇu (तदंशा विष्णुमूर्तयः' I 39.44) who nourish the Sun (called सूर्य, रवि, भास्कर, भानु etc.) and preside over his chariot, each in one of the twelve months of the year along with the other six groups of demigods mentioned in Śl. I. of this Adh.

2d. **अंशुरेव च**—for 'अंशु' the variants are 'अंश' and 'हंस' also. But no Ms. (except perhaps न 1) contains the reading 'अंशु' in I.15.16.

15d. **अन्या चैव तिलोत्तमा**—Here 'अन्या' is the eleventh Apsaras. This is the reading in most of the Mss. and the versions. For the meaning of this word as 'inexhaustible' see M. W. under अन्या 3. Or better this word may refer to the Apsaras named *Rambhā* which ('रम्भा') is also the reading in दे 8-10.

I. 42

16a. **महातलं च पातालं**—The variant reading 'हेमतलं' is also a good reading here for the reading 'च पातालं'.

17a. **अनन्तेन च संयुक्तं**--Ananta residing in the Mahātala (the first of the seven Pātāla-s) may be the name of an Asura ; for Ananta-Śeṣa (a form of Viṣṇu) who is said to reside below the seven Pātāla-s, see śl. 26-27.

I. 43

24-37. For the lists of the Kesara-parvata-s situated in the four directions of the Meru *cf.* also Vāyu-P. 36.18-32, Viṣ. P. II.2.26-29 ; etc. The Viṣ-P. lists of the Kesara-parvata-s are incomplete, while the Kūrma-P. has given the complete lists of these mountains. The Meru has been conceived as the Karṇikā (pericarp) of the Bhū-padma (Earth-lotus), and thus Parvata-s (mountain-ridges) situated in the four directions of the Meru are rightly called as the *Kesara-parvata*-s, for they project from the Meru like filaments from the lotus.

I. 44

1-27. cf. Viṣ-P. II. 2. 31-32 :—

चतुर्दशसहस्राणि योजनानां महापुरी ।
मेरोरुपरि मैत्रेय ब्रह्मणः प्रथिता दिवि ॥
तस्याः समन्ततश्चाष्टौ दिशासु विदिशासु च ।
इन्द्रादिलोकपालानां प्रख्याताः प्रवराः पुरः ॥

20d. येऽम्बुदाः—This reading (of दे 8-9 only) is to be corrected here as 'ये मुदा' which is found in the majority of the Mss. of different regions. But then the sense seems to be incomplete and is not clear, unless we add to it the line (20 cf) which is found in ग्र1 only (see next). The reading 'ये नराः' along with the additional line (20 cf.) of ग्र 1 may also be a good reading ; but it (ये नराः) is given in the four Southern Mss. (द 1 न 1 ग्र 1 म 1) only.

20. This line is found in ग्र 1 only, so it is to be put within square brackets. Although with the addition of this line the sense of the reading 'ये मुदा' or 'ये नराः' (in 20d) becomes complete, but the text of this line is not supported by other Mss. It is, however, incorporated in the constituted text as an additional reading (within square brackets) and is also marked with a wavy line to indicate the uncertain nature of the text of this line.

31d. सप्तभेदाः—The seven streams in which the Alakanandā (Gaṅgā) splits herself in Bhārata are mentioned elsewhere as:—

नालिनी ह्लादिनी चैव पावनी चैव प्राच्यगाः ।
सीता चक्षुश्च सिन्धुश्च प्रतीचिं दिशमाश्रिताः ॥
सप्तमी त्वनुगा तासां दक्षिणेन भगीरथम् ।
तस्माद् भागीरथी या सा प्रविष्टा लवणोदधिम् ॥

(Bd. I. 18-40 f; Mt. 121.40 f.; Vāyu 47.39 f; *Vide* Kirfel 2, p. 130)

I. 45

4e-5b. These two lines are omitted in many of the Mss. This omission seems to be a case of haplography.

6c. चन्द्रद्वीपे—This Dvīpa seems to have been situated in the Hiraṇmaya-varṣa. Its variants are 'ताम्रद्वीपे' and 'भद्रद्वीपे'. The reading 'चन्द्रमौलि in का 1 seems to be a wrong emendation.

24. The name of this ninth Dvīpa of Bhāratavarṣa is not mentioned here and in many of the other Purāṇas also. In the Vāmana-P. (13.10, 58), however, the name of this Dvīpa is given as '*Kumāra-dvīpa*'.

27-37. The names of the rivers rising from the Mahendra are missing in these lists.

39-42. The lists of the Janapada-s of Bhāratavarṣa are also brief and incomplete here. But the Vāmana Purāṇa (13. 35-58) has given the complete lists of the Janapada-s ; See also the Matsya-P. 113.34ff ; etc.

The detailed and complete lists of the Janapada-s are discussed by C. A. Lewis in his article 'The Geographical Text of the Purāṇas' pub. in *Purāṇa,* Vol. IV. (1962) Nos. 1-2 ; see also the comment on this article by V.S. Agrawala in *Purāṇa* V. 1.

I. 46

27b-29a. Omitted in a number of Mss. perhaps a case of haplography.

I. 48

7. हरोऽर्द्धहरिर्—The reading 'अर्द्ध' seems to be correct here, although it is found in ब 1 दे 8-9 only ; as it seems to refer to the Hari-Hara form of God Śiva.

I. 49

6. cf. Viṣ.-P. III. 1. 8-9. The Kūrma-P. has a shorter version here.

7-25. The Kūrma-P. has given here some names of the sons of Cākṣuṣa Manu only and has omitted the names of the sons of all the other Manu-s. But Vis.-P. (III. 1) supplies them.

14. This line is omitted in the Viṣ.-P., but it is contained in all the Mss. of the Kūrma-P. which shows the Śaivite tendency of the Kūrma-P.

17d. चतुर्दश चतुर्दश = Viṣ.-P. III. 1. 21d.

38cd. चतुर्द्धा संस्थितो व्यापी सगुणो निर्गुणोऽपि च—out of four *Mūrti*-s of Viṣṇu mentioned here, the first or Vāsudeva is *nirguṇa* (Absolute) and the remaining three are *saguṇa* (Qualified).

40ab. Here the second *mūrti* or *tanu* (form) of Viṣṇu or Nārāyaṇa is mentioned as Śeṣa or Kāla. In the Pāñca-rātra system the second *vyūha* of Viṣṇu is called Saṁkarṣaṇa. But Saṁkarṣaṇa (or Balarāma) is also regarded in the Purāṇas as an *avatāra* of Śeṣa.

42d. For 'प्रद्युम्नः' here the alternative reading 'पुरुषः' (of दे 8-10, द 1 प 1-2. म 1) should be substituted; cf. 46a.

46ab. प्रधानं पुरुषः कालस्तत्त्वत्रयम्—The three principles of the Creation mentioned here are the three *saguṇa Mūrti-s* of Viṣṇu mentioned in śls. 40-45ab. Thus—

प्रधानं	= प्रद्युम्नः, जगत् स्थापयति संमोहयति च (Śl. 41, 44).
पुरुषः	= अनिरुद्धः सृष्टिकारिका मूर्तिः (Śl. 42).
कालः	= शेषः (= संकर्षणः), अन्ते सकलं निहन्ति (Śl. 40).

47a. एकं चेदं चतुष्पादं—The reading 'चेदं' here should be replaced by 'वेदं'. 'चेदं' is an scribal mistake here, for 'वे' is wrongly written as 'चे'; cf. Viṣ.-P. III. 4. 2.

48cd. 'अपान्तरतमाः' is the name of an ancient sage known also as प्राचीनगर्भ. He was the son of Sarasvatī from Nārāyaṇa; he divided the Vedas in the Svāyambhuva-Manvantara and was reborn in Kaliyuga as Kṛṣṇadvaipāyana Vyāsa; *cf.* Mbh. (2), Śānti-Parvan, Adh. 349. This line should be marked with a *wavy line.* The alternative reading in दे 8-10 is अवातरत् स सम्पूर्णं स्वेच्छया भगवान् हरिः.

I. 50

For the text of the Kūrma-P. mentioning the 28 Vyāsa-Avatāra-s of the 28 Dvāparas in this Adh. (50) and the same number of Yogeśvara-s (Avatāra-s of Mahādeva Śiva) of the 28 Kaliyuga-s in the next Adh. (51) cf. the corresponding text of the Vāyu-P. I. 23. 114-255, Linga-P. I. 24. 12 and Śiva-P., Śatarudra Saṁ., Adhs. 4, 5. The text of the Kūrma differs in its context and arrangement from the text of these three Purāṇas. The Kūrma-P. mentions first the 28 Vyāsa-s in 50. 1-10, then the 28 Yogeśvar-avatāra-s of Mahādeva in 51. 1-10 and lastly the names of the four *śiṣya-s* (disciples) of each of the 28 Yogeśvara-s in 51. 11-28; but the Vāyu, Linga and the Śiva Purāṇas all mention together the Vyāsa, the Yogeśvara and the four ***Paśupata*** disciples of the Yogeśvara of each of the 28 Dvāpara-s and Kaliyuga-s in one place. The text of the 28 Vyāsa-s in the Viṣṇu-P. (III. 3. 11-21) as well as in the Brahmāṇḍa-P. (I. 2. 35. 116-125) is however similar to that of the Kūrma-P. (50. 1-10), but unlike the Kūrma-P. these two Purāṇas (Viṣṇu and Brahmāṇḍa) do not mention the 28 Yogeśvara-s (i.e. the Mahādeva-Avatāra-s) and their 112 disciples. Moreover, the Viṣṇu and the Brahmāṇḍa (and also the Devī-Bhāg. I. 3. 33) have also added the name of the 29th future Vyāsa as 'Drauṇi', which the Kūrma omits.

1cd. **द्वापरे प्रथमो व्यासो मनुः स्वायम्भुवो मतः**—Here 'मनुः' is the reading in all the Mss. except दे 4 which reads 'मुनिः'. So, according to the Kūrma-P. text the first Vyāsa in the first Dvāpara of the Vaivasvata Manvantara was ***Manu Svāyambhuva,*** but it is not supported by the other Purāṇas. The Viṣṇu-P. (III. 3. 11) reads "द्वापरे प्रथमे व्यस्तः स्वयं वेदः स्वयम्भुवा" (= Devī-Bh. I. 3. 26); the Linga-P. (I. 24. 12) also says almost the same thing— "द्वापरे प्रथमे ब्रह्मन् यदा व्यासः स्वयं प्रभुः" (= also Śiva-P., Śata Rudra Saṁhitā 4-5). Other Purāṇas also support the text of the Viṣ. P., only the Śiva P., Vāy. Saṁ, II. 844 reads 'ऋभुः' as the name of the first Vyāsa. Thus, Manu Svāyambhuva as the name of the first Vyāsa is mentioned in the Kūrma-P. only; but *cf.* Śiva-P., Śata-Rudra-Saṁ., 5-57 :— "मन्वादिकृष्णपर्यन्तमष्टाविंशद्युगक्रमात् ।"

2cd. The name of this Prajāpati (2nd Vyāsa) is supplied by the Linga, Vāyu and the Śiva Purāṇas as 'Satya'.

15. = Viṣ-P. III. 4. 11; See Śrīdhara on this. The *Yajurveda* may mean here the Veda (Mantra-portions) dealing with *Yajña* or sacrificial rituals. Śrīdhara also seems to support this sense.

I. 51

13ab. This line is a repetition of 4ab, and is omitted in दे 8-10. But it is given in all other Mss. It should, therefore, be put within *square brackets*.

32ab. अयं वः कथितो ह्यंशः पूर्वो नारायणेरितः—This shows that the Brāhmī-Saṁhitā of the Kūrma-P. is divided into two parts. The text ending here is the 'पूर्वोऽंशः'' (or the पूर्वविभागः). But all the South Indian Mss. except the Telgu, read 'अन्तः पूर्वं नारायणेरितः' for 'अंशः पूर्वो नारायणेरितः'.

34. *Cf.* the famous śloka of the Bhāgavata-s ''नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् । देवीं सरस्वतीं व्यासं (v.l. चैव) ततो जयमुदीरयेत्' often placed in the beginning of a Purāṇa and each *Sarga* of the Mahābhārata.

II

II. 1-11

[Chapters II. 1-11 consist of the texts of the *Īśvar-gītā* (some times also called the *Śiva-gītā*; *cf.* colophons in Yajñeśvara-sūrī's commentary; MS. No. D 8997 of Sarasvatī Mahal Library, Tanjore), which has assimilated in itself a large number of ślokas mainly from the Bhagavadgītā and also from the Kaṭha and Śvetāśvatara Upaniṣads exactly in the same form or with some modifications. Besides, many expressions and *pāda*-s are also borrowed from these works. This striking similarity is worth noticing. A concordance of these parallel ślokas has also been given by P. E. Dumont in his edition 'L' ĪSVARA GĪTĀ' (Paris, 1933). But his text is mostly based on the Bibliotheca edition of the Kūrma-P.. Our constituted text differs from his text in many places both in reading and in the numbers on the ślokas.]

II. 1

15. See footnote 11 of the Introduction, p. viii.

16ab. The names Sanat-Kumāra, Sanaka and Sanandana should be understood to include the name of the fourth *Kumāra*, Sanātana, also; *cf.* II. 5. 19.

16c. अङ्गिरा रुद्रसहितः—'रुद्र' mentioned here may be the name of a sage; *cf.* Vijñānabh. —''रुद्रसहितो रुद्रगणसहितः, रुद्रनामा वा कश्चिदृषिः ।''

17a. कणादः कपिलो योगी—Here 'गर्गो' is the reading for 'योगी' in दे 8-9 and three printed editions, मुवें, मुए and मुब., but it is not supported by other Mss. and versions.

27a. कः संसारयतीशानः—This reading is contained in का 1, दे 1. 3. 6, न 1, ते 1. The reading 'कः संसारपतीशानः' contained in several Mss, may perhaps be due to scribal error in writing 'प' for the original 'य'. The reading adopted seems to be better fitting here in view of the reading 'कोऽनुसंसरते' in 26b.

28-31. Vijñānabh. here remarks—अवतारभूतस्य नारायणस्य अवतारिनारायणरूपेण आविर्भावं प्रदर्श्य शंकरावतारस्य नरस्यापि अवतारिशंकररूपेण धर्मपुत्रेच्छया आविर्भावं दर्शयति ।

31. Vijñānabh. explains—"तदन्तरे तस्मिन्नेव नरादर्शनावसरे नर एव रुद्रः प्रादुरासीत्……".

49a-50b. This portion of the text is omitted in दे 8.9 and two printed editions मुवे. and मुए. only, which generally follow दे 8.9. But it is contained in all the other Mss. and in the मुब. edition also.

49. *Corrig*.-Śl. 49 should be put within square brackets and the wavy line should be removed. The Śl. should be corrected as follows:—

यं प्रपश्यन्ति योगस्थाः स्वात्मन्यात्मानमीश्वरम् ।
अनन्यतेजसं शान्तं शिवं ददृशिरे किल ॥

II. 2

8d. अहंकर्ता = अहंकारः.

33c. भेदोऽव्यक्तस्वभावेन—The word 'अव्यक्त' here means 'प्रधानं' or 'माया'; *cf.* Śls. 18-19.

24. *cf.* BhG. 13.32.

31. *cf.* Īśa-Up. 6.—"यस्तु सर्वाणि भूतान्यात्मन्येवानुपश्यति । सर्वभूतेषु चात्मानं ततो न विजुगुप्सते ॥"; also *cf.* BhG. 6.29.

33. *cf.* Kaṭha-Up. 6.14—"यदा सर्वे प्रमुच्यन्ते कामा येऽस्य हृदि श्रिताः । अथ मर्त्योऽमृतो भवत्यत्र ब्रह्म समश्नुते ॥"

34. = BhG. 13.30.

38cd. *cf.* BhG. 5.15cd—"अज्ञानेनावृतं ज्ञानं तेन मुह्यन्ति जन्तवः ।"

42. *cf.* BhG. 5.5.

46c. *cf.* Śvet.-Up. 3.16a—"सर्वतः पाणिपादं तत्".

47. *cf.* Śvet.-Up. 3.19ab—"अपाणिपादो जवनो ग्रहीता पश्यत्यचक्षुः स शृणोत्यकर्णः ।"

48ab. *cf.* Śvet.-Up. 3.19c—स वेत्ति वेद्यं न च तस्यास्ति वेत्ता ; *cf.* also BhG. 7.26.

II. 3

2-3ab. = Śvet.-Up. 3.16-17ab; BhG. 13.13-14ab.

7. *cf.* BhG. 9.4. **8ab**—*cf.* BhG. 12.19ab. **11ab**—*cf.* BhG. 13.21ab.

15. *cf.* BhG. 13.20-21.

18-19. *cf.* Kaṭha.-Up. 3.10-11; 6.7-8. The Kaṭha stops at *Puruṣa* called here the highest Reality—"पुरुषान्न परं किञ्चित् सा काष्ठा सा परागतिः" (3.11cd). But the Īśvara-gītā enumerates further Realities as *Prāṇa, Vyoma* and *Agni* or Īśvara (Śiva); which may however be said to be included in the *Prāṇa* of the *Kaṭha*-Up.

19-20ab. Yajñeś. explains 'अव्यक्तं' as 'अचेतनं कारणं'; 'पुरुषः' as 'जीवः'; 'प्राणः' as जीवव्यष्टीनां नियन्ता सूत्रात्मा'; 'व्योम' as 'अव्यक्तकारणावच्छिन्नं ब्रह्म'; 'व्योमातीतोऽहमीश्वरः' (Yajñeśvara's readings) as परमकारणमतिक्रान्तः अहम् ईश्वरः स्वतन्त्रः (i.e. न नियन्तृनियम्यः).

2. *cf.* BhG. 11.53-54. **8**—*cf.* BhG. 9.24. **10-11**—*cf.* 9.32-33. **12**—*cf.* BhG. 9.30-31. **14**—*cf.* BhG. 9.26. **24**—*cf.* BhG. 13.24 (ĪśG. adds 'भक्तियोगेन'). **25**—*cf.* BhG. 7.17-18.

26a. अन्ये च ये त्रयो भक्ताः—i.e. "आर्त्तो जिज्ञासुरर्थार्थी" (BhG. 7.16c.)

32ab. *cf.* BhG. 10.7ab ('एतां विभूतिं योगं च मम यो वेत्ति तत्त्वतः) and 15.19ab (यो मामेवमसंमूढो जानाति पुरुषोत्तमम्).

32cd. = BhG. 13.7cd. **33d** = BhG. 15.1d.

34a. *cf.* BhG. 15.20a—"इति गुह्यतमं शास्त्रम्".

II. 5

19. The list of the twelve sages given here differs somewhat from the list given in II. 1.16-17. According to Dumont this difference in two lists of the sages to whom Śiva reveals the knowledge about Brahman and Yoga is a proof of the modifications or changes which the Īśvara-gītā has undergone in later times (*Vide* his Introduction).

24c. = Kaṭha-Up. 2.20a; Śvet.-Up. 3.20a.

29a. *cf.* "तस्य वाचकः प्रणवः" (Yoga-sū. 1.27)

30. *cf.* BhG. 11.21.

31d. = Kaṭha-Up. 5.13d.

34. *cf.* ṚV. I. 154.46—"इन्द्रं मित्रं वरुणमग्निमाहुरथो दिव्यः स सुपर्णो गरुत्मान् । एकं सद् विप्रा बहुधा वदन्त्यग्निं यमं मातरिश्वानमाहुः" ||; also *cf.* BhG. 11.39ab.

35abc. = BhG. 11.18abc.

35d. *cf.* BhG. 11.18d ("सनातनस्त्वं पुरुषो मतो मे" = v.l. in दे 9).

37ab. *cf.* BhG. 8.9.

37b. = BhG. 8.9d.

40cd. *cf.* BhG. 11.44ab.

II. 6

14b. प्रभवाव्ययः = प्रभवोऽव्ययः (v. l. in दे 4.6.8. 9 ते 1 31). The reading 'प्रभवाप्ययः' (in ब 2.3 न 1) is also good.

26c. ईशान: किल भक्तानां—'भूतानां' (in दे 5 द 1 उ 1) for 'भक्तानां' is a better reading.

46ab. BhG. 7.4 ab

II. 7

[For the *Vibhūti*-s of Maheśvara mentioned in this Adhyāya *cf.* Adh. 10 (विभूतियोगो नाम) of the Bhagavad-gītā. The text of most of the Vibhūti-s in both these Gītā-s is quite parallel. Also *cf.* the same or the similar vibhūti-s of Maheśvarī or Goddess Parvatī in I. 11.227-236]

17. *cf.* BhG. 10.41. **22**—*cf.* BhG. 7.4

24cd. The twenty-three *Tattvas* are the eight *Prakṛti*-s and the fifteen *Vikāra*-s mentioned in 22-24 ab. They are called here as *prākṛtāni*, i. e. originated directly or indireetly from the *Prakṛti* or *Pradhāna*

28b. बद्धसंज्ञितौ—The v. l. 'कर्मसंज्ञितौ' is also good.

28d. 'निबन्धाय' should be construed with 28 ab.

29. *cf.* yoga-Sū. 2.3.

II. 8

3ab. = BhG. 14.3ab (BhG. तस्मिन् गर्भं).

4b. भूतादि. = अहंकार: (or rather the तामस अहंकार ; *cf.* Viṣ.-P. I. 2.35-36.

7. *cf.* BhG. 14.4

10.11. = BhG. 13.27-28.

II. 9

5. *cf.* BhG. 9-15.

9c. 'तिष्ठन्तं' should be taken here as a case of *liñga-vyatyaya* (masculine used for neuter); m.c.

10a. परमं व्यक्तं—The alternative reading 'परमव्यक्तं' in दे 8.9 seems to be a better one or 'व्यक्तं' should be here understood as meaning 'clearly', an adverb).

12. = Taitt.-Up. 2.4 (for 12d—न बिभेति कदाचन, Taitt.-Up.).

13ab. = Śvet.-Up. 3. 8 ab.

13cd. *cf.* Śvet.-Up. 3. 8 cd.—तमेव विदित्वाऽतिमृत्युमेति नान्य: पन्था विद्यतेऽयनाय.

14a. Śvet.-Up. 3. 9a.

18ab. Śvet.-Up. 6. 11ab.

18cd. *cf.* Śvet.-Up. 6. 11cd and Kaṭh.-Up. 5.12cd—तमात्मस्थं येऽनुपश्यन्ति धीरास्तेषां सुखं शाश्वतं नेतरेषाम्; also *cf.* Kaṭh.-Up. 5. 13cd.

18d. = Kaṭh.-Up. 5. 13d.

19ab. = Śvet.-Up. 3. 11ab.

19cd. *cf.* Śvet.-Up. 3. 11cd—सर्वव्यापी स भगवान् तस्मात् सर्वगतः शिवः ।

II. 10

1ab. 'अव्यक्तं लिङ्ग' may be taken here as = अव्यक्तलिङ्ग (v.l.), where 'अव्यक्तं' qualifies 'लिङ्गम्', *cf.* 'अव्यक्तं कारणं' in 2a.

13. *cf.* Kaṭh.-Up. 5. 15.-न तत्र सूर्यो भाति न चन्द्रतारकं नेमा विद्युतो भान्ति कुतोऽयमग्निः । तमेव भान्तमनु भाति सर्वं तस्य भासा सर्वमिदं विभाति ॥.

17cd. *cf.* BhG. 6. 10.

II. 11

47.-51. *cf.* Śvet.-Up. 2.10

51cd. *cf.* BhG. 6.10 ab.

52ab. नमस्कृत्य तु योगीन्द्रान् सशिष्यान्—For the *Yogīndra*-s and their disciples see the ***Avatāra*-s** of Mahādeva in the Kaliyuga (I.51).

53-54. *cf.* BhG. 6.12-14.

71. = BhG. 4.10. (BhG.—10c. ज्ञानतपसा for KP. 71c—अनेन योगेन))

72ab. = BhG. 4.11 ab.

75abc. = BhG. 12.13 abc.

76-78. = BhG. 12.14-16 (BhG. 16d—'यो मद्भक्तः' for KP. 78d—'भतिक्रमान् यः')

79abc. BhG. 12.19 abc.

80. = BhG. 18.56. (BhG. 56b—'मद्व्यपाश्रयः'; for KP. 80b—'मत्परायणः'; BhG. 56d—पदमव्ययं for KP. 80d—परमं पदम्)

81ab. = BhG. 18.57ab.

88c. = BhG. 3.30c.

82abc. = BhG. 4.20abc.

82d. *cf.* BhG. 4.22d.

83. = BhG. 4.21d. (BhG. 21d. कुर्वन्-नाप्नोति किल्विषम् for KP. 83d-कुर्वन्नाप्नोति तत्पदम्).

84. *cf.* BhG. 4.22. **85**—*cf.* BhG. 18.55. **86**—*cf.* BhG. 10.9. **87**—*cf.* **BhG. 10.10-11.**

87b. मायेयं कर्मसान्वगम्—The word 'मायेय' (माया + ठक्; Pāṇ. 4.2.97) means 'proceeding from *Māyā*'; it belongs to the नद्यादिगण. 'कर्मसान्वगं' (अनु + अव + √गम्) means accompanied with actions'.

88. *cf.* BhG. 9.22. (88cd. = BhG. 9.23cd).

89. *cf.* BhG. 7.20-23. **90**—*cf.* BhG. 9.23.

139. *cf.* Śl. 135.

II. 12-33.

[Adhs. II. 12-33 contain what is known as the *Vyāsa-gītā;* see pp. xxiii-xxiv and xxviii of the Introduction. In these chapters Vyāsa describes the duties of the four Varṇas and Āśramas to the Naimiṣa-sages as expounded by Manu Prajāpati (15.2). So, a number of the Ślokas of the Vyāsa-gītā have their parallels in the *Manu-smṛti.* A list of these parallel Ślokas may be of interest. In the following Notes, however, generally the parallels of those Ślokas of the Vyāsa-gītā will be referred to in the Manu-Smṛti in which the commentaries of Medhātithi and Kullūka may have some important elucidatory or textual remarks.]

II. 12.

1. *cf.* II. 11. 139 ff. where the Naimiṣa-sages request Vyāsa to relate to them the *Karma.yaga* or *dharma-saṁgraha* as expounded by Viṣṇu-Kūrma to Indra and the sages at the time of the churning of the ocean. It should be noted here that this *Karma-yoga* in the Vyāsa-gītā is prescribed mainly for the Brāhmaṇas ('कर्मयोगं ब्राह्मणानां'), while that of the Manu-Smṛti is meant for all the three Varṇa-s.

20. = Manu 2.125. "अकारग्रहणमिकारादीनामपि प्रदर्शनार्थम् । अजपेक्षमेव चान्तत्वं द्रष्टव्यम् । व्यञ्जनान्तस्यापि योऽन्त्यः स्वरस्तस्य भवति । 'पूर्वाक्षरं' इति प्लुतभाविनोऽकारस्य विशेषणमेतत् । अक्षरमत्र व्यञ्जनम् । तत्र पूर्वश्लिष्टः स एवमुच्यते" । (Medh.)

22. = Manu 2.72. "एवं च व्यत्यासो युगपदितरेतरदिक्संचारेण हस्तयोर्भवति अग्रतः स्थितेन सम्मुखेन गुरोरुपसंग्रहणं कर्त्तव्यम् । तत्र वामो दक्षिणमार्गं नीयते, दक्षिणो वाममित्येव सव्येन सव्यः स्पृष्टो भवति दक्षिणेन च दक्षिण इत्येव पाणिव्यत्यासः । अन्ये तु '**विन्यस्तपाणिना**' इति पठन्ति……।" (Medh.)

The v. l. 'विन्यस्तपाणिना' noted here by Medhātithi is also contained in our Critical Apparatus (in दे 1.2.8-10).

56-58c. = Manu 2.183-185c. In place of our 59d Manu (2.185d) reads—अभिशस्तांस्तु वर्जयेत्

59ab. = Manu 2.51ab. For 59cd. Manu (2.51cd) has "निवेद्य गुरवेऽश्नीयादाचम्य प्राङ्मुखः शुचिः ।" Medh. construes 'अमायया' (in 51b, KP. 59b) with 'निवेद्य गुरवे' (in 51a).

60. = Manu 2.188. "एकस्यान्नमेकं वाऽन्नमेकान्नं" (Medh.)

61. = Manu 2-54.

59-61ab. Omitted in दे 1.8-10 which seem to have a shorter version with v. l. in 61d as 'ततो भुञ्जीत वाग्यतः" or, this omission may be due to haplography : 58d—°यन् ; 61b-°यन्

II. 13.

5. *cf.* Śaṁkha as q. in the Kṛtya-kalpa-taru, Brahmacāri-kāṇḍa, p. 136—"कृत्वा मूत्रं पुरीषं च स्नात्वा भोक्तुमनास्तथा। भुक्त्वा क्षुत्वा तथा सुप्त्वा पीत्वा चाम्भोऽवगाह्य च" also *cf.* Viṣ-Smṛ. 22.75-76. मूत्रपुरीषयोः (5b) = मूत्रपुरीषयोस्त्यागे.

1-19. The Kṛtya-kalpa-taru, Br.-kā. p. 54 sums up the opinions of the various authors—Hārīta, Vasiṣṭha, Śaṁkha, Yogi-Yājñavalkya and Śaṁkha-Likhita (quoted by it) as—एवं च कनीनिकामूलस्य तीर्थस्य प्राजापत्यकायदैवसंज्ञा, आग्नेयसौम्यब्राह्मतीर्थसंज्ञा हस्तमध्यस्य, अङ्गुल्यग्रस्य दैवमानुषतीर्थसंज्ञाः। अङ्गुष्ठमूलस्य प्राजापत्यब्राह्मतीर्थसंज्ञे, तदुत्तररेखया ब्रह्मतीर्थसंज्ञा, तर्जन्यङ्गुष्ठमध्यस्य पितृतीर्थसंज्ञेत्युक्तं भवति।

19c. कायेन = ब्राह्मेण; *cf.* "को ब्रह्मा 'साऽस्य देवते' त्यर्थे 'कस्येत्' इत्यण् इत्वं च" (Kṛ-k, Br.-kā., p. 53).

36. *cf.* Devala as q. in Kṛ-k, Br.-Kā. p. 151—वापीकूपनदीगोष्ठचैत्याम्भःपथिभस्मसु। अग्नौ काम्ये श्मशाने च विण्मूत्रं न समाचरेत्॥ (काम्ये = कमनीयप्रदेशे उद्यानादौ).

37. *cf.* Yama as q. in Kṛ-k., Br.-kā, p. 152—

पल्वलानि तडागानि नदीप्रस्रवणानि च।
नगगोमयभस्मानि फालकृष्टं च वर्जयेत्॥

The v. l. 'गोपथे' in दे 1.4. 8-10 for गोमये' (37a) may be an emendation, or 'गोपथे' may mean गोव्रजे' (Manu 4.45d), which Medh. explains as—गोव्रजे येन यत्र वा गावश्चरितुं व्रजन्ति.

40d. न पराशुचौ = Viṣ.:Smṛ. 60.13. Ṇ. explains it as–परकीयमूत्रपुरीषादौ.

II. 14.

1. *cf.* II. 12.5; *cf.* Manu 2.192 –शरीरं चैव वाचं च बुद्धीन्द्रियमनांसि च। नियम्य प्राञ्जलिस्तिष्ठेद् वीक्षमाणो गुरोर्मुखम्॥ Medhātithi says—कुतश्चिदागतो गुरोर्मुखं वीक्षमाणस्तिष्ठेन्नोपविशेत्. The reading 'वीक्षमाणो गुरोर्मुखं' fits better in the Manu-text here than in the Kūrma-Purāṇa in II. 14.1.

2a. नित्यमुद्यतपाणिः स्यात्—All the Mss. read 'उद्यतपाणिः'; but *cf.* Manu 2.193 where the reading is 'उद्धृतपाणिः'.

16a. गन्धमाल्यं रसं कल्यां—The word 'कल्या' means 'spirit, liquor'. The v. l. 'कन्या' for 'कल्या' is wrong emendation.

39ab. = Manu 2.109ab. Medhātithi explains 'ज्ञानदः' as—यः कश्चिद् ग्रन्थ आचार्यस्य न विदितः शिष्येण कथञ्चित् शिक्षितोऽर्थकामकलाविषयो धर्मविषयो वा। विद्याविनिमयेनेदमध्यापनम्.

39cd. *cf.* Manu 2.109 cd. 'शक्तः' is interpreted by Medhātithi as-शक्तः ग्रहणधारणसमर्थः and 'स्वः' as स्वः पुत्र उपनीतश्च। पूर्वे अन्योपनीता अप्यध्याप्याः।

42 = Manu 2.75. Medh. explains 'प्राक्कूलान् पर्युपासीनः' as—"कूलशब्दो दर्भाग्रवचनः। तान् पर्युपासीनः, तेषु प्रागग्रेषु दर्भेषूपविष्ट इत्यर्थः।" (Kr.-K.)—"पवित्रैः दर्भैः पावनं गौतमोक्तम् इन्द्रियाणामुपस्पर्शनम्।"

57-58. *cf.* Manu 4.95-96. Manu does not prescribe *upākarma* on the *Āṣāḍhī*. Medh. remarks—अयं विकल्पो व्यवस्थितः । छन्दोगाः प्रोष्ठपद्यामुपाकुर्वन्ति, बह्वृचा आध्वर्यवाः श्रावण्याम् ।

61-80. For the *anadhyāya*-s (holidays for reciting the Veda) mentioned here *cf.* Manu 4.101-127.

62-65. Here दे1.8-10 have a shorter version. All these Mss. omit the text from 62*b* to 65*a* and read 65*d* differently. The text of this shorter version is as follows :—

कर्णश्रवेऽनिले रात्रौ विद्युत्स्तनितनिस्वने ।
सज्योतिः स्यादनध्यायोऽनृतौ चात्र(?) दर्शने ॥

Corrig. :—The text in the longer version from 62*b* to 65*a* should be put within square brakets, and 65*d* should be marked with a wavy line.

63. = Manu 4.104. Kullūka explains—एतान् विद्युदादीन् यदा होमार्थं प्रकटीकृताग्निकालेषु संध्याक्षणेषु युगपदुत्पन्नान् जानीयात् तदाऽनध्यायं वर्षासु कुर्याद् न सर्वदा । तथाऽनृतौ प्रादुष्कृताग्निकालेषु मेघदर्शनमात्रे सति अनध्यायो न वर्षासु ।

65. = Manu 4.106.

65c. Medh. explains—पूर्वो 'ज्योतिः' दिवा । नक्तमग्नि 'ज्योतिः' । प्रातः संध्यायामुत्पन्ने दिवैवानध्यायो रात्रौ तु नास्ति । एवं पश्चिमसंध्यायां रात्रावनध्यायो न प्रातरध्ययनदोषः ।

65d. Medh. explains—विद्युत्स्तनितवर्षाणां त्रयाणां प्रकृतानां विद्युत्स्तनितयोर्विभज्य निर्देशो भवति । वर्षा शेषः, तस्मिंस्तृतीये दृश्यमाने पूर्वोक्त आकालिकोऽनध्यायः । तदपेक्षयोक्तं यथा दिवा तथा रात्रावपि ।

II. 15.

[*cf.* Manu 4.33ff. ; Padma-P., Svarga-Kh. 54. 2-42 ; etc. This Adh. which relates the duties of a *Snātaka-gṛhastha* is called the *Dharmādhyāya*.]

4. *cf.* Manu 4.36 Medh. explains 'वेद' as—वेदो दर्भमुष्टिस्तस्य च 'प्राणोपस्पर्शनं दर्भैः" इत्यादि प्रयोजनम् ।

II. 16.

[= Padma-P., Svarga-Kh. 55.; agrees with the दे2 group of the Mss.]

85cd. मुखेनैव धमेदग्निं मुखादग्निरजायत—*cf.* v.l. in दे 2.3. 6. न 1 'मुखेनाग्निं समाधीत'. But *cf.* also 77*d*—'मुखेन न धमेद् बुधः' and 80*ab*—न वह्निं मुखनिश्वासैर् ज्वालयेन्नाशुचिर्बुधः'; *cf.* also Manu 4.53—'नाग्निं मुखेनोपधमेद्'; also *cf.* Mitākṣarā on Yāj. 1.137. Thus the traditions differ about the blowing of fire with the mouth. On *Āpastamba-Dharma-Sūtra* (I.5.15.20) Hardatta notices that in the Vājasaneya-Śākhā it is said that fire should be kindled into flames by blowing upon it with the mouth, but the *Smārta* fire should not be kindled in that way (but only by using a fan

etc.). The *Kalivarjya* text forbids blowing with the mouth even on the *Śrauta* fire ; *cf.* Gobhila-Smṛti (1.136) —

मुखेनैके धमन्त्यग्निं मुखाद्ध्येषोऽध्यजायत ।
नाग्निं मुखेनेति च यल्लौकिके योजयन्ति तत् ॥

(*Vide.* Kane : *History of Dharmaśāstra*, Vol. III, p. 956.); *cf.* also *Smṛti-candrikā,* Saṁskāra-Kāṇḍa, p. 169. and I. p. 222.

II. 17.

[*cf.* Padma-P., Svarga-Kh., Adh. 56; *cf.* also Kṛtya-Kalpataru, Niyata-Kāla-Kāṇḍa (Vol. III). pp. 252 ff. and 275ff]

15. = Skanda-P. V [3]. 11.32 (Mor edn.).

21b. ककुभाण्डं—But *cf.* Devala as q. by Hemādri (Śrāddha-, p. 566)—कण्डूरं श्वेतवृन्ताकं कुम्भाण्डं च विवर्जयेत्. On 'कुम्भाण्डं' Hemādri notes—कुम्भाण्डं कुम्भवद् वर्त्तुलमदीर्घालाबुसदृशं फलम्. But the reading 'कुम्भाडं is not found in our Mss.

26b. सहृल्लेखं—*cf.* Kṛ-K., Niyata-Kāla-Kā. p. 290.

II. 18.

21. *cf.* in the *Vīramitrodaya,* Āhnika-Prakāśa, p. 128. (See App. I. A., p. 716). The author remarks on 'नाङ्गुल्या धावयेत् क्वचिद्' as— धावयेद् दन्तानिति शेषः । अत्राङ्गुलिपदमनामिकाङ्गुष्ठभिन्नाङ्गुलिपरम् ।

For the reading 'भङ्क्त्वा' (21c) का 1. ब2.3 दे 4. न 1 read मुक्त्वा' ; but in the quotation in the Vīramitrodaya 'भङ्क्त्वा' is the reading ; *cf.* also Viṣ.-Smṛ. 61.17ab. प्रक्षाल्य भङ्क्त्वा तज्जह्याच्छुचौ देशे प्रयत्नतः; The commentator, Nanda-paṇḍita remarks—तस्य प्रक्षालनं चाद्यन्तयोः । "प्रक्षाल्य भक्षयेत् पूर्वं प्रक्षाल्यैव तु संत्यजेत्" इति अङ्गिरःस्मरणात् । तच्च भङ्क्त्वा जह्यात् उच्छिष्टज्ञापनार्थाय । Thus, 'भङ्क्त्वा' is the correct reading here.

35-47. These Ślokas contain the *Sūrya-hṛdaya-stotra* ; *cf.* also another *stotra* known as *Āditya-hṛdaya-stotra* given in the Rāmāyaṇa (VI. 107) and another *Āditya-hṛdaya-stotra* given in the Bhaviṣyottara-Purāṇa.

44c. उग्राय सर्वभक्ताय—The reading 'सर्वभक्षाय' as given in Bengali, Uriyā and South Indian Mss. and also in the two Devanāgarī Mss. (दे3.6) is better here, specially in association with the reading 'उग्राय' ; *cf.* also *Āditya-hṛdaya-stotra* in Ramāyaṇa—भास्वते सर्वभक्षाय उग्राय वपुषे नमः । (VI. 107.19 cd).

105, q. in Nīlakaṇṭha's *Ācāra-mayūkha,* p. 68. Nīlakaṇṭha remarks—लौकिकशालाग्न्योः पाकतो व्यवस्थामाहाङ्गिराः—"यस्मिन्नग्नौ पचेदन्नं तस्मिन् होमो विधीयते" इति । अत्र वैश्वदेवशब्दो देवभूतपितृयज्ञानां समुदाये प्रयुज्यते ।

II. 19.

[*cf.* Kṛ-K., Niyata-Kāla-Kā. (Vol. III). p. 219 ff. for the *Pratīka*-s of the Vedic mantra-s.]

2. = Manu 2.52; see Medh.

11a. आचम्याङ्गुष्ठमात्रेति—'अङ्गुष्ठमात्रेति' is the *pratīka*; *cf.* Kr.-K., Vol. III., p. 234—अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषोऽङ्गुष्ठं च समाश्रितः। ईशः सर्वस्य जगतः प्रभुः प्रीणाति विश्वभुक्॥ The reading '°म्याङ्गुष्ठमात्रेण' as given in certain Mss. and the printed editions is not happy.

12b. श्रद्धायामिति मन्त्रतः–*cf.* Kr.-K, III, p. 234 : श्रद्धायां प्राणे निविश्यामृतं हुतं शिवो मा विश प्राणमन्नेनाप्यायस्व etc. The *v.l.*, 'संध्यायामिति' may be wrong.

12d. ब्रह्मणेति हि "स्वशरीरमनुमन्त्रयेत् इति शेषः" (Govindasvāmin q. in Kṛ.-K. III., p. 235.)

13ab. सर्वेषामेव यागानामात्मयागः परः स्मृतः—*cf.*"सर्वक्रतुयाजिनामात्मयाजी विशिष्यते।" q. in Kṛ.-K., III., p. 235.

29cd. नानुवंशे न पालाशे शयने वा कदाचन—*cf.* Kṛ. K., III., p. 336. ; *cf.* also Viṣ.-Smṛ. 7. 1-17. 'अनुवंश' is explained as —अनुवंशं वंशदैर्घ्यानुगम्। वंशः गृहपूर्वान्यदीर्घकाष्ठम्।

II. 20.

[*cf.* Kṛ.-K., Śrāddha-kā. (Vol. IV) ; Viṣ.-Smṛ. 76 ff. ; etc.]

17d-21. *cf.* parallel Ślokas of the Manu-Smṛ. (South Indian version) as q. in Kṛ-K. Śrādha-kāṇḍa pp. 24-25.

29-36. *cf.* Viṣ Smṛ. 85

46d. सुरसं—"सुरसं तुलसी" (Kṛ-K. IV p. 52)

II. 21.

[*cf.* Kṛ-K. Śrāddha Kā., pp. 55 ff. ; Manu 3.120 ff.]

2. = Manu 3.120; see Medh. also

4-16. *cf.* Yama as q. in Kṛ-K., IV., pp. 57, 64-65 and the explanatory footnotes.

21. = Manu 3.137 अनुकल्पः—"मुख्याभावे योऽनुष्ठीयते प्रतिनिधिन्यायेन सोऽनुकल्प उच्यते" (Medh.)

23ab. = Manu 3.128ab

23. *cf.* Manu 3.129-131

24. = Manu 3.134

26. = Manu 3.132

30. *cf.* Hārīta q. in Kṛ-K. IV. p. 75

31ff. For *Pañkti-dūṣaka*-s. *cf.* Sumantu and Paiṭhīnasi as q. in Kṛ.-K., IV pp. 30-91.

37c. विद्धप्रजनश्नश्चैव—Paiṭhīnāsi reads विद्धप्रजनन: but Sumantu reads विद्धशिश्न:, Hemādri explains it as—शिश्नमूले छिद्रं कृत्वा तत्र सुवर्णघण्टिकाघटितमुक्ताफलादिबन्धनकर्ता (Kṛ.-K., p. 91, fn. 1). For the reading विद्धप्रजनन *cf.* also II. 17.13c.

II. 22.

[*cf.* Kṛ.-K., IV, Prakaraṇa 11, pp. 103ff].

6. *cf.* Kātyāyana (Srāddha-Kalpa. 1.23-25; q. in Kr., IV, p. 136)—तदह: शुचिरक्रोधनोऽत्वरितोऽप्रमत्त: सत्यवादी स्यादध्वमैथुनश्रमस्वाध्यायान् वर्जयेत्. *cf.* also Yama (q. in Kr.-K., p. 106)—निमन्त्रितो द्विज: पित्र्ये नियतात्मा भवेत् सदा। न च छन्दांस्यधीयीत यस्य श्राद्धं च तद्भवेत् ॥ These quotations support the reading 'श्राद्धकृद् वर्जयेज्जपम्' as adopted in 6d.; *cf.* also Śl. 80.

23. This Śl. is quoted in Kṛ.K. (IV. p. 119) and Hemādri (Śrāddha K., p. 1191) from Devala and the Kūrma-P. Both read 'द्विदर्भोपहितानि च' in 23*d*, which is perhaps the correct reading. For, in each of the five kinds of *Śrāddha* two Viśve-deva-s only are invoked; *cf.*—

इष्टिश्राद्धे क्रतुर्दक्ष: संकीर्त्यौ वैश्वदेविके।
नान्दीमुखे सत्यवसू काम्ये तु धूरिलोचनौ ॥
पुरूरवार्द्रवौ चैव पार्वणे समुदाहृतौ।
नैमित्तिके कालकायावेवं सर्वत्र कीर्त्तयेत् ॥

(Saṁkha, q. in Smṛti-Candrikā, Śrāddha Kā., p. 285)

24ab. Omitted in a number of Mss., but this line is quoted in Kṛ.-K., p. 119 also Hemādri (Śrāddha-K., p. 1191) both from the Devala-Smṛti and the Kūrma.-P.

42ab. *cf.* Viṣ.-Smṛ. 73.10-12.

52. *cf.* Manu 3.206-207; *cf.* also Medh.—साक्षान्मूर्त्तमन्नं कदाचिन्न श्लिष्यति। पिण्डेष्वनुवर्त्यमानेषु अन्नरस ऊष्मावसंपर्कात् संक्रामति हस्ते। स एव लेप उच्यते। लेपभागिनामिति षष्ठी निर्माजनस्य तत्सम्बन्धितामाह। न च लेपभागिन: प्रत्यक्षदृश्या: सन्ति येषां स्वस्वाम्यादिसम्बन्धो लेपस्य क्रियेत तस्माल्लेपभागिनामयं भागोऽस्त्विति मनसा ध्यायेत्। शब्देन वोद्दिशेत्। ......प्रपितामहात्पूर्वे ये पितरस्तान् लेपभागिन आहु:।

78c. The reading ब्रह्मचर्यं चरेतां तु' given in South Indian Mss., though grammatically correct, seems to have been emended. 'ब्रह्मचारीभवेतां तु' seems to be the original reading, 'ब्रह्मचारी' being a grammatical aberration (*m. c.*) here.

II. 23.

[*cf.* Manu 5.57-108. Hāralatā of Aniruddha has drawn upon most of the Ślokas of this Adh. of the Kūrma-P.; see App. I. A.; *cf.* also Kṛ.-K., Śuddhi-Kā. (Vol X.)]

7. *cf.* Jābāli q. in Kṛ. K., X—

एकद्वित्रिगुणैर्युक्ताश्चतुस्त्र्येकदिनैः क्रमात् ।
सर्वेऽपि सर्वयोगेन सद्यः शौचाः प्रकीर्त्तिताः ॥

"एकगुणः केवलवेदाध्यायी । द्विगुणः वेदस्मार्त्ताग्निमान् । त्रिगुणः वेदस्मार्त्तश्रौताग्निमान् ।" (Kṛ.-K., p. 7).

32a. 'पक्षिणी' means 'a night with the two days enclosing it.' The reading 'पक्षिणं' in ब 1 is, therefore, wrong.

36ab. q. in *Hāralatā*, p. 56; also *cf.* Aṅgiras (q. in Kṛ-K., X. p. 57)—गृहे यस्य मृतः कश्चिद-सपिण्डः कथञ्चन । तस्याप्यशौचं विज्ञेयं त्रिरात्रं नात्र संशयः ॥ The reading 'त्रिरात्रं तु सपिण्डेषु as given in a number of Mss. is, therefore, wrong; *cf.* also Viṣ.-Smṛ. 22.46.

36cd. The reading 'चाश्वर्ये' is corrupt. It should be corrected as 'वा श्वशुर्ये' and 'तदिष्यते' (36a) should be corrected as 'च शिष्यके' ; *cf* Viṣ.-Smṛ. 22.44—आचार्यपत्नीपुत्रोपाध्यायमा-तुलश्वशुरश्वशुर्यसहाध्यायिशिष्येष्वतीतेष्वेकरात्रेण । The reading 'शिष्यते' for 'शिष्यके' in several Mss. may be corrupt.

46-48. *cf.* Manu 5.100-101.

62. = Manu 5-60; see also Medh.

63c. लेपभाजस्त्रयः—Paternal ancestors, preceding the great-grandfather, in the 4th, 5th and 6th degrees, who share the *lepa* ; see Note on II. 22.52.

II. 25.

6a. *Corrig.*—तेन चैवाप्यजीवंस्तु (दे 2-4.6 न 1 ग्र 2 म 1 उ 1)

II. 26.

2a. अर्थानामुदिते पात्रे—"उदिते शास्त्रप्रतिपादिते" (Kṛ.-K., Dāna-Kā., p. 5). Devala also reads 'उदिते'. The v. l. 'उचिते' may be an emendation.

22a. कृष्णाजिने तिलान् कृत्वा etc.—q. by Hemādri, Dāna-Kh., p. 599. Hemādri reads this Śloka as—"कृष्णाजिने तिलान् दत्त्वा सुवर्णं मधुसर्पिषी । द्रोणैकं वाससाच्छन्नं त्रिधा तद्वत्सदक्षिणाम् ।" and gives the *dāna-vākya* as—"...एवं कृष्णजिनस्थितं सुवर्णं मधुसर्पिर्युतं वस्त्रच्छन्नं तिलद्रोणं सर्वपापक्षयकामस्तुभ्यमहं संप्रददे न ममेति ।" The *v.l.* 'कृष्णाजिनं' for 'कृष्णाजिने' therefore, seems to be an emendation.

II. 27.

[*cf.* Manu, Adh. 6]

22. = Manu 6.15. Manu reads 'मुन्यन्नं' for 'संपन्नं' (22b). But in our Critical Apparatus ब 2.3 only contain this reading. The word 'संपन्नं' means 'a dainty food' (M. W.).

24. = Manu 6.19. See Medh.

25. = Manu 6.20. The reading 'द्विजाग्रान् कथितान् सकृत्' in दे 1.8-10 and मुवें for 'यवागूं क्वथितां सकृत' (25b) is vague.

II. 28.

[*cf.* Manu 6.33 ff.]

12c-13b. = Manu 6.45. Here Medh. reads 'निर्वेशं', but Kullūka reads 'निर्देश' as adopted here.

20d. ब्रह्मसूत्री जितेन्द्रिय:—The reading 'ब्रह्मचारी' in दे 1. 8-10 and the printed editions for 'ब्रह्मसूत्री does not seem to be eorrect ; *cf.* 20a (ब्रह्मचर्यरतो') and 33a ('यज्ञोपवीति').

II. 29.

2. = Manu 6.55. Medh. remarks—भैक्षकार्यस्य भोजनस्यैककालता विधीयते, न पुनर्भैक्षचरणस्यैव। द्विर्भोजनप्रतिषेधोऽत्राभिसंहित:.

5. Manu 6.56. For explanation see Medh. "भुक्तवन्तो जना यस्मिन् काले स भुक्तवज्जन:। एवं विधूमादयोऽपि। शरावाणां संपात उच्छिष्टानां भूमौ त्याग:, स यदाऽतीतो भवति।" (Medh). Kullūka remarks—एतच्च दिनशेषमुहूर्तत्रयरूपसायाह्नोपलक्षणम्।

II. 30

[Adhs. II 30-33 prescribe the *prāyaścitta*-s for the various sins. *cf.* also Manu-Smṛ 11.43ff. and Viṣṇu-Smṛ. Addhs. 33-42. For the sake of *prāyaścitta*-s the Viṣ-Smṛ. and Manu-Smṛ. (11.66-70) have divided the *pātaka*-s or sins into nine classes, viz. अतिपातकानि, महापातकानि, अनुपातकानि, उपपातकानि, जातिभ्रंशकराणि, संकरीकरणानि, अपात्रीकरणानि, मलावहानि, प्रकीर्णकानि or miscellaneous sins. This division by the Viṣ-Smṛ. may help us to follow the nature and propriety of the *prāyaścitta*-s described in the Kūrma-P. in these chapters.]

19ab. = Manu 11.78ab.

19cd. *cf.* Manu 11.78cd, on which Medh. remarks—अपरित्रायापि सम्यक् प्राणत्यागेन मुच्यते। परित्रायाप्राणत्यागेनापि। Kullūka also says—गां ब्राह्मणं वा तत: परित्रायामृतोऽपि असमाप्तद्वादशवर्षोऽपि मुच्यते।

The reading 'अन्तरा वा मृतस्य तु' (19d) is rather confusing. 'मृतस्य' may be taken here to mean as 'मरणस्य' (भावे क्त:) and then the clause 'अन्तरा वा मृतस्य तु' will mean-'or even without being killed [if he protects the life of a Brāhmaṇa or a cow]; *cf.* Medhātithi and Kullūka as quoted above. or 'मृतस्य' may be emended as 'व्रतस्य' (*cf.* South Indian Mss. वृ (व्रं?) तस्य) ; then the clause will mean—'Or in the middle of (i. e. without completing) the vow of twelve years ; *cf.* Kullūka q. above.

25a. स दृष्ट्वा वदनं दिव्यं—Here 'दृष्ट्वा' should be corrected as 'सृष्ट्वा' which is the reading in न 1.

62b. संपूज्यः प्रथमः सुतः—Here 'सुतः' is the reading in the majority of the Mss. But न 1 reads 'श्रुतः' which seems to be a better reading here.

II. 32

16cd. *cf.* Manu 11. 223ab.—"स्थानासनाभ्यां विहरेदशक्तोऽधः शयीत वा" and 222 ab.—'त्रिरह्नस्त्रिनिशायां च सवासा जलमाविशेत् ।" 'स्थानासनाभ्यां विहरेद्' is explained by Medh. as—उत्थित आसीन उपविष्टोऽथवा । न क्वचिन्निषीदेत् (i. e. He should go on standing and sitting continuouly). The word 'स्थान' means here 'standing posture' and 'आसन' means 'sitting posture'. The other readings in the Mss. are either corrupt or wrong emendations.

52. = Manu 11.132. Medh.—द्विजोत्तमग्रहणमतन्त्रम् । तीक्ष्णामायसीमभ्रीम् । कार्ष्णायसीग्रहणं काष्ठादिनिवृत्त्यर्थम् । The word *'abhrī(i)'* means 'a spade'. 'a spatula'; *cf.* 'अभ्रिखाते' in AV. IV. 7.5 Most of the variant readings in the Mss. are either corrupt or wrong.

II. 33

[*cf.* Manu 11.162 ff.]

1-7. *cf.* Manu 11. 162-167.

7a. कार्पासकीटजीर्णानां—This reading is given in a number of the Mss. ; but it is quite vague. The other readings given in the Mss. also seem to be corrupt or scribally emended. Manu 11.167a reads here—'कार्पासकीटजोर्णानां' where 'कीटज' means 'पट्ट' i. e. 'silk' (Medh.) or 'कृमिकोशज' (Kullūka) meaning also 'silk'. The reading given in the Manu seems to be correct; it might have become corrupted as 'कार्पासकीटजीर्णानां' in the KP.-Mss., '°जो°' of the original correct reading might have, somehow, in the course of transmission, easily become '°जी°' through the carelessness or ignorance of the scribes.

118-119. There are two versions here—(1) Shorter as given in दे 1.8-10 and (2) longer as given in the majority of the Mss. The shorter version has been given in the Critical Apparatus under 49*, and the longer version has been adopted in the text.

II. 34

[Adhs. 34-42 describe the various *tīrtha*-s and their *māhātmya,* as a corollary of the subject of the *prāyaścitta-vidhi* dealt with in Adhs. 30-33 ; *cf.* also Introd., p. xxiv-xxv].

7,3. *Corrig*:—These two Śls. are omitted in several Mss. (दे 1.8-10 etc.). So they are to be placed within square brackets.

II. 35

8a. एतत् सदेशाध्युषितं—'सदेशाध्युषितं' should be analysed as सदा ईशेन अध्युषितं. Many of the various variants reading are, therefore, wrong emendations.

23b. The reading 'कालो' is found in all the Mss. ; but the reading 'कालो' is difficult to be construed here unless we add some words to complete the sense. The reading 'कालं' might have been easily construed with 'रुद्रं' as a qualifying epithet, but it ('कालं') is not available in any of the Mss.

II. 36

9ab. मगधराजस्य तीर्थं—The alternative reading 'मगधारण्यं तीर्थं' is also a good reading; it is given in a number of the Bengali, Devanāgrī and South Indian Mss.

II. 37

18cd. Here भोगात् = भोगात् प्रति

Corrig.—The reading 'मनसि प्रवृत्ति' (in 18c) may better be changed as 'मनसो निवृत्ति' (as in न 1) The readings 'मनसि प्रवृत्ति' (in दे 1.8-10 etc.) and मनसोऽनुवृत्ति (in दे 2. ब 2.3) are also good.

(*Corrig.*—The reading 'मायानुभूयन्त इतीव' (in 18d) (though contained in the majority of the Mss. and versions) should be corrected as 'मयानुभूयन्त इतीव (available only in न 1). The correct reading 'मया' might have been wrongly written by the scribes as 'माया'°, and the correct reading 'मया' may have been preserved in न 1 only. The readings 'मायानुभूयन्ते' and 'मायी नु भूयन्ते (in दे 1.8-10) are quite vague. The reading 'मायानुभूतान् (in ब 2.3) may be either an emendation or the original correct reading in the Bengali version as represented here by ब 2.3. For a similar orthographical error in a number of Mss. and versions see also Note on II. 44.129c.

31a. दृष्ट्वा व्यभिचरन्तीह = दृष्टा व्यभिचरन्ती इह; *cf.* "यादृशं पुस्तकं दृष्ट्वा तादृशं लिखितं मया" found written in the post-colophon statements of many manuscripts.

56b. भीताः स्म—'स्म' is here a particle *(avyaya* or *nipāta)*, and means 'indeed' 'verily'.

81a. न तं विदाथ जनकं—*cf.* ṚV. X. 82.7a "न तं विदाथ य इमा जजान".

144. *cf.* BhG. 4.10.

II. 38

[Adhs. 38-40 contain the *Narmadā-māhātmy*, and the description of the verious *tīrtha*-s on the banks of the Narmadā in the form of the interlocution

between Mārkaṇḍeya and Yudhiṣṭhira, for which *cf.* also *Revā-māhātmya* in the Avanti-Kh. of the Sk.-P.]

31-32. *Corrig.*—These two Śls. are not available in several Mss. so they are to be enclosed within square brackets.

II. 39

2-3. *cf.* Sk.-P. V [-3] 5.2—अहो भगवती पुण्या नर्मदेयमयोनिजा। रुद्रदेहाद् विनिष्क्रान्ता महापापक्षयंकरी ॥

5-8. *Corrig.*—These Śls. are omitted in दे 1.3.8-10. So, they are to be enclosed within square brackets.

67c. भर्गः = Rudra-Siva; *cf.* also II. 37. 162b. Various variant readings may be the result of an effort to substitute easier readings for it.

II. 40

6d. गौतमः सिद्धिमाप्नुयात्—In the Purāṇas विधिलिङ् (potential mood) is sometimes used in the sense of लट् (Present) and लङ् (Past) also.

14e-15d. Omitted in several Mss. (व 1. दे 1.8-10 etc.). This omission may be a case of haplography.

27-28. Omitted in व 1 and South Indian Mss. It may perhaps be a case of haplography.

II. 41

8c, 9d. नैमिशं—In this context the reading 'नैमिश' as adopted (and not 'नैमिष' as contained in several Mss. and the printed texts) is correct; *cf.* "यत्रास्य नेमिः शीर्येत" (7c) and "यत्र नेमिरशीर्यत" (8b); *cf.* also Nīlakaṇṭha in his Comm. on the Ādi-Parvan (1.1) of the Mbh. For the word 'नैमिष' see Vār.-P (12 108f) as quoted by Nīlakaṇṭha *(op. cit.)*—एवं कृत्वा ततो देवो मुनिं गौरमुखं तदा। उवाच निमिषेणेदं निहितं दानवं बलम्। अरण्येऽस्मिस्ततस्त्वेतन्नैमिषारण्यसंज्ञितम् ॥

11b. षट्कुलीयाः—i. e. the sages belonging to the six families, *viz.* of Marīci, Atri, Vasiṣṭha, Kratu, Bhṛgu and Aṅgiras (*cf.* Śl. 3).

13. *cf.* Brahmāṇḍa-P. I. 1.36f.—पुराणं संप्रवक्ष्यामि यदुक्तं मातरिश्वना। पृष्टेन मुनिभिः पूर्वं नैमिषीयैर्महात्मभिः ॥

II. 44

1-24. These Śls. contain a vivid description of the *Prākṛta-pralaya,* for which *cf.* also the Viṣ-P. VI. 4. This *Prākṛta-pralaya* takes place after the two *parārdha*-s of Brahmā's life are over. According to the Kūrma-P. this *pralaya* is caused by God Mahādeva or Rudra who performs his famous *tāṇḍava* dance at the time (Śl. 11), while according to the Viṣṇu-P. the *Prākṛta-pralaya* is caused

by God Viṣṇu whose one day is equal to the two *parārdha's* of Brahmā-s life, at the end of which this *pralaya* takes place. The *Prākṛta-pralaya* has been conceived on the analogy of the *Naimittika-pralaya* which is said to take place at the end of a *Kalpa* or Brahmā's day.

17c. देवगणाः—The ten presiding deities of the *Indriya*-s; *cf.* I. 4.22; also *cf.* Viṣ-P. I. 2.47.

36-37. *cf.* ṚV. I. 164.46—इन्द्रं मित्रं वरुणमग्निमाहुरथो दिव्यः स सुपर्णो गरुत्मान्। एकं सद् विप्रा बहुधा वदन्त्यग्निं यमं मातरिश्वानमाहुः ॥

38c-41d. Omitted in दे 1.8-10 perhaps due to haplography.

42c-46. Text (order of the Śls.) adopted here according to का 1. दे 2.

68. This Śl. indicates that this text (called now the Brāhmī-Saṁhitā) might have been the original extent of the Kūrma-Purāṇa; the other three Saṁhitā-s might have been added later on; which, however, after a time, fell into oblivion.

74-76. Omitted in a number of Mss. These Śls. are, therefore, to be placed within square brackets.

75d. मुनिसर्गः—That is, the creation of the five sages, *viz.* Sanaka, Sanātana, Sanandana, Ṛbhu and Sanatkumāra (I. 7.19-20).

76b. ऋषिसर्गश्च—That is, the creation of the *Sādhaka* sages (Marīci, Bhṛgu, Angiras Pulastya and others, *vide* Śl. I. 7.33ff.) who became householders and propagated *dharma*.

76b. तापसः—All the Mss. except न 1 read 'तापसः'. If this reading is correct, then it should be taken to qualify 'ऋषिसर्गः' (in 76b). The *v.l.* 'तामसः' (in न 1 only) should be taken as denoting a separate *sarga* (creation), viz. that of the *Asura*-s (I. 7.39).

Corrig.—'तापसः' should be marked with a wavy-line.

82c-83d. Omitted in दे 1.4.8-10 ते 1 etc. May be a case of haplography.

101c. ब्रह्मविष्णोस्—This reading is given in the majority of the Mss.; only ब 2. दे 8. ते 1 read 'ब्रह्मविष्ण्वोस्' which, though grammatically correct, may be an emendation; or it may have been the original correct reading, which became corrupt later on as 'ब्रह्मविष्णोस्' due to the scribal ingorance, and might have found its place in the majority of the Mss.; such cases are not wanting in Mss.

112cd. *cf.* I. 50. 24-25. The word 'अवेद' *(a-veda)* may mean 'that nature of the Transcendent Reality which is beyond the grasp even of the Vedas'. The Vedas can reveal *Reality* only partially and not in its entirety; *cf. Sanatsujātīya* (of Mbh., Udyoga-Parvan) 2.43b—'न तं विदुर्वेदविदो न वेदाः।'

The reading 'वेदस्य' for 'वेदानां' given in a number of Mss. is also a good reading.

129c. एकत्र वेदं परमं—The reading 'एकत्र वेदं परमं' (in का 1. दे 2.6. म 2) and 'एकत्र परमं वेदं' (दे 1.8.9) may be either wrong—'चेद'' being wrongly written as 'वेद' ('वे' for 'चे' as is often found written in Mss.) or 'वेदं' may be analysed as—वा + इदम्. The word 'इदम्' means here the Kūrma-Purāṇa, as is clear from the context.

Addenda to the Critical Notes

I.15.204c. In place of 'गणेश्वराः' 'गणेश्वरं' may be a more suitable reading here, which is given in a number of the Devanāgarī and South Indian Mss.; *cf.* also Śl. 202c. 'महादैत्यं' in place of 'महादेवं' might be a better reading, but it is given in some Devanāgarī Mss. only and not in the Mss. of the other versions. The reading 'महादेवं' as adopted here, should be construed with 'तुष्टुवुः' in Śl. 206a, a case of *Vyavahitānvaya*.

I.23.39ab. महाभोजकुले जाता भोजा वै मार्त्तिकास्तथा—The Viṣ-P. IV. 13.6, reads—महाभोजस्त्वतिधर्मात्मा, तस्यान्वये भोजा मार्त्तिकावता बभूवुः। Śrīdhara comments on 'मार्त्तिकावताः' as – मृत्तिकावतं नाम पुरं, तत्र स्थिता नृपा मार्त्तिकावताः। The Hv. (1) also reads—भोजा ये मार्त्तिकावताः (27.15d); the Br.-P. reads भोजा ये सार्त्तिकावताः (15 45b); मार्त्तिका° for सार्त्तिका° is also noted there as a variant. Thus, according to these Pūrāṇas Bhoja-s were called *Mārtikāvata*-s. In the Kūrma-P., however, 'मार्त्तिकास्तथा' is the reading in a number of its Mss., in many other Mss. the reading 'मार्त्तिकाः' has suffered from scribal corruptions, ते 1 only reads मृत्तिकावताः'. Thus, in the Mss. of the Kūrma (except ते 1) 'मार्त्तिकास्तथा' is the reading. In the Hv. (1) 'मार्त्तिका मताः' is also noted as a variant in K 3.4. Thus, according to the Kūrma-P. Bhoja-s and Mārttika-s were both (तथा) descendants of Mahābhoja, while accorrding to the other Purāṇas (as shown above) Bhoja-s were themselves known as *Mārttikāvata*-s on account of their settling in the city of Mṛttikāvata (Viṣ-P.) or Mṛttikāvatī (M. W.).

I.31.37c. दिविस्थम् The correct Pāṇinian form is 'दिविष्ठम्' (Pāṇ. VIII. 3.97) as given in the Bengali and some Devanāgarī Mss., but 'दिविस्थं', is given in the majority of the Mss., and it should be treated here as a grammatical aberration.

I.40.1b. See *Critical Note* on it above. The reading 'वसुभिः' might have been wrongly due to the approximity of the reading 'आदित्यैः', as Āditya-s and Vasu-s are generally found mentioned together. But 'मुनिभिः' (as given in some of the Mss.) is a better reading here; *cf.* Śls. 4-5. Or, वसुभिः (meaning also 'good' or 'beneficent') may be taken as an epithet of 'आदित्यैः' as is the case in the ṚV. AV., Mbh. and Rāmāyaṇa (*Vide* M.W.), in which case 'मुनिभिः' should be taken, in the textual tradition of these Mss., as missing or understood.

GRAMMATICAL ABERRATIONS IN THE KŪRMA-PURĀṆA TEXT

[For the nature and discussion of the grammatical aberrations or Un-Pāṇinian uses found in the Purāṇas and for the remarks or explanations given here see my article 'पुराणेष्वपाणिनीयप्रयोगाः' in *Purāṇa,* IV. 2 (July, 1972), pp. 277-297.]

I. 2. 95d.	तिस्रस्तनूः (for तिस्रस्तन्वः)—विभक्तिव्यत्ययः; *m. c.*
I. 7. 63d.	विदधात् (for व्यदधात्)—अडभावः
I. 15. 175b.	अनन्तधाम (for अनन्तधामानम्)—*m. c.*
I. 22. 36a.	ततोर्वशी (for तत उर्वशी)—द्विसंधिः; *m. c.*
I. 29. 38a.	सेवन्ति (for सेवन्ते)—धातोः पदव्यत्ययः
I. 29. 40d.	मन्यन्ति (for मन्यन्ते)—धातोः पदव्यत्ययः
I. 31. 32a, 37c.	दिविस्थ (for दिविष्ठ; Pāṇ VIII. 3.57).
I. 41. 22b, d.	तपेत् (for तपति)—लट्स्थाने लिङ्; *m. c.*
I. 43. 4a.	क्षारोदेक्षुरसोदश्च (for क्षारोद इक्षु०)—द्विः संधिः; *m. c.*
I. 46. 36d.	शंकरोमया, (for शंकर उमया)—द्विः संधिः; *m. c.*
I. 49. 44a.	संमोहयेद् (for संमोहयति)—*m. c.*
II. 13. 32f.	संस्पृष्ट्वा (for संस्पृश्य)—अनञ्समासेऽपि क्त्वा.
II. 13. 25b.	स्पृश्य (for स्पृष्ट्वा) असमासे ऽपि क्त्वो ल्यप्.
II. 22. 78c.	ब्रह्मचारी [भवेतां तु दम्पती] (for ब्रह्मचारिणौ)—वचनव्यत्ययः; *m. c.*
II. 28. 14.	एकवासाथवा (for एकवासा अथवा)—द्विः संधिः; *m. c.*
II. 38. 33c.	वन्द्य (for वन्दित्वा)—असमासेऽपि क्त्वो ल्यप्; *m. c.*
II. 39. 36a.	नर्मदायोत्तरे (for नर्मदाया उत्तरे)—द्विः संधिः; *m. c.*
II. 40. 6d.	सिद्धिमाप्नुयात् (for °माप्नोत्)—लङ् स्थाने लिङ्; *m. c.*

N.B.—Majority of these cases of the grammatical aberrations, are *m. c.,* as is clear from the above remarks. Some of the Mss. have tried to emend these grammatical irregularities (*vide* Critical Apparatus), but the Purāṇic and Epic texts contain a large number of such grammatical aberrations, which should be considered as their original readings.

CORRIGENDA AND ERRATA

[*N. B.* Impørtant corrigenda have also been discussed in the Critical Notes.

The following signs have been used in the constituted text :—

1. *Square brackets* ([])—The text enclosed by the square brackets is contained in some of the Mss. and versions only, and not in all the Mss. and versions.

2. *Horizontat wavy line* (~)—The text marked by it has an alternative reading generally of different meaning, in a number of the Mss. and the text adopted may also be, in some cases, less than certain.

3. *Vertical wavy line* (⌇)—The text marked by it on the left hand side is transposed in some of the Mss.

4. *Horizontal Straight line* (—)—The portion of the text underlined by it is emended by the Editor on the testimonial evidence.

In the printed constituted text, in some of the above mentioned cases these signs are missing ; they have, therefore, been supplied in the following *Corrigenda.*

The Errata of such printing mistakes as can be easily detected and corrected, and which do not cause any serious confusion in the sense have not been included here.

Corrigenda and Errata all have been given here together for the sake of convenience for referenee].

Text (Reference)	*Incorrect*	*Correct*
I. 1. 88d	द्वितीया व्यक्तसंश्रया	°याऽव्यक्तसंश्रया
(Cr. App. I. 1.88d	दे 8-10 व्यक्ष०	दे 8-10 त्र्यक्ष०)
(Cr. App. I. 2.48d	मूब.—सूतः पत्नीत्विगेव वा	सुतः पत्न्यृत्विगेव वा)
I. 3. 3c	ब्रह्मचर्या तु	ब्रह्मचर्यात्तु
I. 7. 64b	कृत्यानां	कृत्यानां
I. 11. 109b	नरवाहिनी	नरवाहिनी
161b	नाममेदाऽमहामदा	°दा महामदा
202c	कक्ष्या	कक्ष्या
202d	°प्राणापहरिणी	°प्राणापहारिणी
271b	°च्छास्त्रवर्माभिः°	°च्छास्त्रं वर्मभि°
I. 13. 55d	ददौ	प्रददौ

Text (Reference)	*Incorrect*	*Correct*
I. 14. 25b	भगवान्नृषिः	भगवान्नृषिः
I. 15. 10c	वृथिवी विषयं	पृथिवीविषयं
150c	कोऽन्वयं	को न्वयं
204c	गणेश्वराः	गणेश्वरं
I. 204c	महादेवं	महादेवं
I. 16. 2b	स देवेन्द्रान्	सदेवेन्द्रान्
I. 21.44c	मनूनां स्याद्	मनूनां स्याद्
I. 21.71 +	[The eight lines (= 4 Ślokas) marked as 21* in the Critical Apparatus are to be included in the text after I. 21.71 within square brackets and numbered as ७१(क) ७१(ख), ७१(ग) ७१(घ).]	
I. 23.1d	उशद्गुस्	उशद्गुस्
I. 23.11cd	[Put number of the Śl. on this line as ११]	
11ef and 12ab [Śl. १२]		
12cd and 13ab [Śl. १३]		
13cd to be deleted.		
I. 23.11a	कुन्ती	कुन्ती
11b	वृष्णी	वृष्णिस्
33b, 34a	सात्त्वतः	सात्वतः
39b	वैमार्त्तिकास्	वै मार्त्तिकास्
I, 29.25a	स्थानान्तरं	स्थानान्तरे
25d	दिव्य	दिव्य
63cd	[to be underlined with a wavy line]	
I. 33.10-12	[Vertical line to be removed and the text to be put within square brackets]	
I. 34.20cd-31ab	[to be put within square brackets]	
24a	प्रयागे	प्रयागे
24b	वसति	वसति
I. 38.7c	हव्यः	हव्यः
I. 40.1b	वसुभिस्	वसुभिस्
I. 42.16a	च पातालं	हेमतलं
I. 43.12d	भरतास्	भारतास्
26b, 30b, 35b	केसराचलः	केसराचलाः
I. 44.20d	येऽम्बुदाः	ये नराः
20cf	[to be put within square brackets].	
I. 45.21ab	[to be put within square brackets].	
I. 48.7b	हरोऽर्द्धंहरिर्	हरोऽर्द्धंरिर्

Text (*Reference*)	*Incorrect*	*Correct*
I. 49.13b	सुरा वाहरयस्तथा	सुरावा हृयस्तथा
42d	प्रद्युम्नः	पुरुषः
47a	चेदं	वेदं
I. 51.13ab	[to be put within square brackets]	
II. 1.17a	योगी	योगी
49	[See the Critical Note]	
II. 2.8d	नाहं कर्त्ता	नाहंकर्त्ता
23c	भेदो व्यक्त°	भेदोऽव्यक्त°
30c	योगिनो व्यवधानेन	योगिनोऽव्यवधानेन
43d	[to be marked with a way line]	
II. 4.1a	समहिता[:]	समाहिता[:]
II. 6.26d	तिष्ठन्ममा°	तिष्ठेन्ममा°
II. 8.16b	वेददेद्यः	वेदवेद्यः
II. 11.132a	यदहं	यदाहं
132a	लब्धवाद्	लब्धवान्
II. 12.56c	ब्रह्मचर्याहरे°	ब्रह्मचार्याहरे°
II. 13.6b	स्पृष्ट्वा प्रयत°	स्पृष्ट्वाऽप्रयत°
II. 14.57c	प्रोष्ठपद्यां	प्रौष्ठपद्यां
65b	शेषरात्रौ	शेषे रात्रौ
II. 16.15c	पञ्चरात्रान्	पाञ्चरात्रान्
85c	मुखे नैव	मुखेनैव
II. 18.42c	हिरण्मयं	हिरण्मये
44c	सर्वभक्ताय	सर्वभक्षाय
54c	अवैक्षेत	अवेक्षेत
70a	द्रुपदादिवयो	द्रुपदादिव यो
110c	तदुच्छिष्टम्	तदुद्दिष्टम्
II. 19.18c	वृत्यर्थं	वृत्त्यर्थं
II. 22.23d	त्रिदर्भोपहितानि	द्विदर्भोप°
42b	जपेदायं तु	जपेदायन्तु
70-77ab	[To be marked on the left hand side with vertical wavy line]	
90c	ऋत्वयाद्	ऋक्थाद्
II. 23.34d	°र्थास्वन्यगासु	°र्थास्वन्यगासु च
36c	चास्ववर्यं	वा श्वशुर्ये
36d	तदिष्यते	च शिष्यके
37b	वै तदेव हि	चैतदेव हि
II. 25.6a	चावाप्यजीवंस्तु	चैवाप्यजीवंस्तु
18d	न तृप्येत	न तृप्येत

Text (Reference)	*Incorrect*	*Correct*
II. 26.46c	अनडुदः	अनडुहः
II. 29.12a	सर्वस्याधारभूतानाम्	सर्वस्याधारमव्यक्तम्
II. 30.19b	सम्यक्	सम्यक्
19d	मृतस्य	व्रतस्य (?)
II. 31.25a	दृष्ट्वा	सृष्ट्वा
II. 31.37	[to be deleted in the text ; but to be given in the critical **Apparatus** below.]	
41	[horizontal wavy line to be removed ; a vertical wavy line to be put on the left-hand side].	
43	[a vertical wavy line to be put on the left-hand side].	
62b	सुतः	श्रुतः
90c	न विद्यतेऽनाभ्युदिता	न विद्यते नाभ्युदिता
II. 33.7a	कार्पासकीटजीर्णानां	कार्पासकीटजोर्णानां
II. 34.7,9.	[To be put within square brackets]	
II. 37.15b	युवानो जितमानसाः	युवानोऽजितमानसा.
18d	मायानुभूयन्ते	मयाऽनुभूयन्ते
96a	दन्तोऽलूखलिनस्	दन्तोलूखलिनस्
II. 38.31-32	[To be put within square brackets]	
II. 39.5-8	[To be put within square brackets]	
II. 44.74-76	[To be put within square brackets]	
76b	तापसः	तामसः
101c	ब्रह्मविष्णोस्	ब्रह्मविष्ण्वोस्

Further Addendum to the Critical Notes.

I. 11. 161d. षडध्वपरिवर्त्तिका—It is one of the 1008 epithets of Goddess Pārvatī mentioned in this Adhyāya. It means 'causing the revolution of six *adhvan*-s'. The '*adhvan*' means here 'course or way'. According to the *Śrī-praśna*-*saṁhitā* (24.148-172), which is a famous work of the Pāñcarātra-school of Vaisṇavism, the six *adhvan*-s are as follows:—

1. *Tattvādhvan* (तत्त्वाध्वा)—consisting of the twenty-five *tattva*-s
2. *Bhuvanādhvan* (भुवनाध्वा)—consisting of the seven upper Loka-s (Satya, Tapas etc.)
3. *Pādādhvan* (पादाध्वा)—The seven nether worlds (Atala, Vitala etc.)
4. *Kālādhvan* (कालाध्वा)—The two Parārdha-s, fourteen Manvantara-s, Yuga-s, Saṁvatsara-s, Months, Pakṣa-s, Days, Nights, Yāma-s, Muhūrta-s etc.
5. *Varṇadhvan* (वर्णाध्वा)—The four *Varṇa*-s (Brāhmana-s, Kṣatriyas etc.) and the Anulomaja-s.
6. *Mantrādhvan* (मन्त्राध्वा)—The four Vaiṣṇava Mantra-s; viz. (1) *Udgītha* (*Om*), *Aṣṭārṇa-mantra* (the Mantra of the eight syllabus—ॐ नमो नारायणाय), *Dvādaśārṇa-mantra* (the Mantra of the twelve syllables—ॐ नमो भगवते वासुदेवाय) and the *Ṣaḍarṇa-mantra* (the Mantra of the six syllables— ॐ नमो विष्णवे).

कूर्मपुराणस्य श्लोकार्धसूची

अ

श्लोकार्धसूची

२

ऊ

ऋ

३

ऐ

ओ

औ

क

ख

४

६

द

न

७

८

म

य